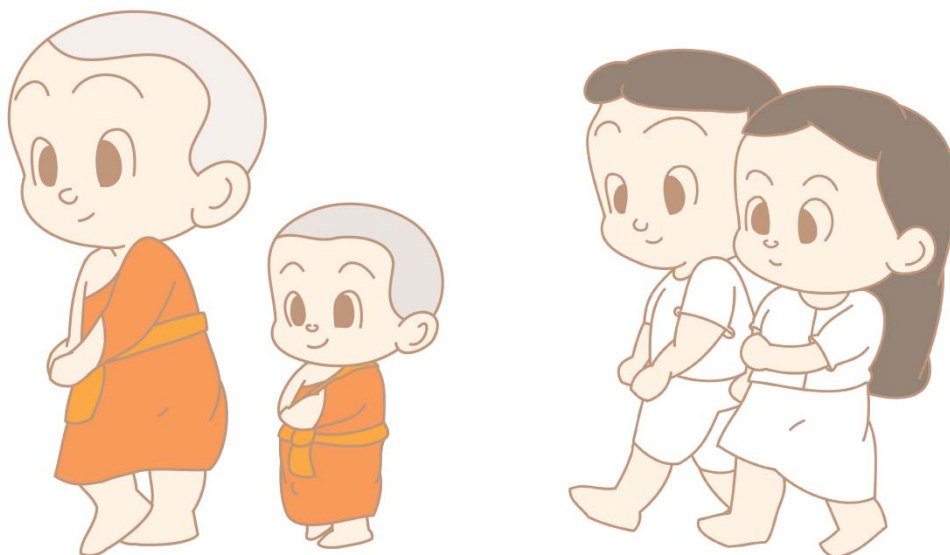

ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม

(ธรรมบรรยาย แก่พระนวกะ รุ่นพรรษา ๒๕๖๓: ๗ ภาค ๖๐ ตอน)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

เพื่อการศึกษาธรรม

พ.ศ. ๒๕๖๖

ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม

© สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 978-616-7585-14-7

ภาค ๑ วางฐานชีวิตแห่งการศึกษา

๑. ฉบับ ๔ ตอน: ตอน ๑-๔ = ๗๐ หน้า พิมพ์ครั้งที่ ๑ - ๑๗ มิ.ย. ๒๕๕๗ อายุมงคล ๑๐๐ ปี พ.ญ. จรูญ ผลนิवास

๒. ฉบับ ๖ ตอน: ตอน ๑-๖ = ๑๔๐ หน้า พิมพ์ครั้งที่ ๑ - ๑๒ ต.ค. ๒๕๕๗ อายุมงคล ๑๐๐ ปี คุณหญิงกระจำศรี รักตะกนิษฐ

ภาค ๒ แค้นเปลือก ถ้ามองเป็น ก็เห็นพระพุทธศาสนา (ตอน ๗-๑๔ = ๑๘๗ หน้า)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ - ๑๗ มิ.ย. ๒๕๕๘ - มงคลวารอายุ ๑๐๑ ปี พ.ญ. จรูญ ผลนิवास

ภาค ๓ เปิดประตูชีวิต ก้าวไปในการศึกษา (ตอน ๑๕-๒๒: วันพิมพ์ถึงตอน ๒๑ = ๑๐๔ ใน ๑๑๓ หน้า)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ - ๒๕๕๙ - มงคลวารอายุ ๑๐๒ ปี พ.ญ. จรูญ ผลนิवास (๑๗ มิ.ย.) คุณหญิงกระจำศรี รักตะกนิษฐ (๑๒ ต.ค.)

ภาค ๔ สังคมไทยจะก้าวไปได้ คนไทยต้องช่วยกันดัน (ตอน ๒๓-๒๖: = ๘๗ หน้า)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ - ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐ เพื่ออายุมงคล ๑๐๓ ปี โดยระลึกถึง พ.ญ. จรูญ ผลนิवास

รวมเล่ม ๓ ภาค (ตอน ๑-๒๑: ๔๔๔ หน้า) ลูกๆ คุณหม่อมจรูญ ผลนิवास พิมพ์แจกปีใหม่ ๒๕๖๐

รวมเล่ม ๔ ภาค (ตอน ๑-๒๖: ๕๔๖ หน้า) งานฉาปนกิจศพ นายประจักษ์ สุธสมเนตร ฐ.ค. ๖๐

พิมพ์ครั้งที่ ๑ (๗ ภาค ๖๐ ตอน ๑,๐๐๖/๑,๐๔๐ หน้า) - พ.ศ. ๒๕๖๖

๓,๐๐๐ เล่ม

- ธรรมมานุสทาทาน พ.ศ. ๒๕๖๖

ข้อมูล: โดยอรรถจริยา ของ ดร. วรภา อโณทยานนท์

(ถอดจากเสียงเป็นตัวอักษร-ทำเล่ม ที่ US, ถวายเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ที่สลายใจธรรม ๔ ฐ.ค. ๒๕๕๑)

ภาพปก: โดยความเอื้อเฟื้อของ ดร. วรภา อโณทยานนท์ (รักษาเค้ารูปปกเดิมของเล่มต้นฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์)

พิมพ์ที่

ปรารภ

เช้าวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ใกล้เวลาฉันตัด ได้รับแจ้งข่าวว่า หลวงลุงพระครูสังฆรักษ์ฉาย ปณฺญาปทีโป ซึ่งชรามาก อายุ ๑๐๐ ปี นอนติดเตียงอยู่ที่วัดญาณเวศกวันนานมาแล้ว ได้เข้าพักในโรงพยาบาล ธานี ๒ และวันนั้น คุณหมอบอกให้รับเข้าห้อง ICU แสดงว่ามีอาการหนักมากแล้ว และไม่ทันไร ตอนค่ำวันต่อมา ก็ได้รับแจ้งว่า คุณหมอบอกแก่คนใกล้ชิดว่า หลวงลุงคงไม่มีโอกาสได้กลับวัดอีกแล้ว ถ้าจะให้ทันเห็น ก็น่าจะไปเยี่ยมในสัปดาห์นั้น

เวลานั้น อาตมาได้อยู่ห่างไกลวัดญาณเวศกวันออกไปอีก เนื่องจากญาติโยมพี่น้องมีน้ำใจหวังจะให้ได้อยู่ในถิ่นที่มีอากาศดี เพื่อฟื้นฟูสุขภาพรอด จึงได้ไปสร้างกุฏิให้เจ้าพระยาอยู่บนภูเขาสูงกว่า ๘๐๐ เมตร ในถิ่นข้างเคียงผาสุดแผ่นดิน ใน อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ เพิ่งไปพักที่นั่นได้ ๒๒ วัน พอได้ย็นชานี้ ก็ตกลงรีบเดินทางลงมาเยี่ยมหลวงลุงในวันที่ ๒๕ สิงหาคม ออกเดินทางเช้าลัคน้อย แต่ในรถนั้นเอง พอฉันเพลเสร็จ ก็ได้รับข่าวว่าหลวงลุงถึงมรณภาพแล้วตั้งแต่ก่อนเพล

เมื่อจะเดินทางลงมาจากชัยภูมิเช้าวันนั้น ได้อาหนัสถือ *ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม* ใส่ย่ามไปด้วย กะว่าจะทำให้หลวงลุงได้รำเริงเบิกบานใจ โดยให้ตุ๊กตารัตนเศรษฐีเดินตามพระใหม่บนหน้าปก แล้วจะอธิบายให้เอิบอิมใจว่า หนังสือนั้นพิมพ์ถวายหลวงลุงและในนามโยมผู้ใหญ่ของวัด ๒ ท่าน ซึ่งมีอายุ ๑๐๐ ปี ถือว่าเป็นบุคคลรัตตัญญูของวัด ๓ ท่าน มีอายุรวมกันเป็น ๓๐๐ ปี หนังสือ *ตามพระใหม่* ที่นำไปจะให้ดูนั้น ยังไม่จบ เพิ่งพิมพ์ออกมาได้ ๔ ตอน ๗๐ หน้า ในจำนวน ๖๐ ตอน ที่ยังไม่รู้ว่าจะกี่หน้า โดยจะพิมพ์เรียงกันไปตามมงคลวารวันเกิดของ ๓ ท่านนั้น จนจบปี พ.ศ. ๒๕๕๗ ก็เลยเป็นอันไม่ทันที่หลวงลุงจะได้ดูภาพการ์ตูนหนังสือธรรม

วันนั้น เมื่อเยี่ยมศพหลวงลุงแล้ว ที่ รพ. นั้นเอง ก็ได้พบกับพระและโยมวัดญาณเวศกวัน จึงปรึกษาหารือกันในเรื่องการจัดงานบำเพ็ญกุศล ซึ่งมีข้อเสนอดังแต่ว่าสวดพระอภิธรรม ๔ วันแล้ว ก็ประชุมเพลิงเลย แต่มีข้อพิจารณาว่า เวลานั้นอยู่ในพรรษา ไปมาไม่สะดวก อาตมาเองก็มักติดขัดกับปัญหาสภาพอดที่ทำให้ยึดอึดบางทีพูดไม่ออกในทีอาจจะมีคว้นอย่างงานศพ แล้วในที่สุด มาลงที่หนังสือ *ตามพระใหม่* ที่ตรวจชำระอยู่ ซึ่งหวังจะได้พิมพ์เป็นหนังสือธรรมทาน เพื่อ ๓ ท่านผู้ใหญ่ของวัดญาณเวศกวัน ที่มีอายุครบ ๑๐๐ ปี ลงกันในปี ๒๕๕๗ นั้น ซึ่งมีหลวงลุงเป็นท่านหนึ่ง เพื่อให้สมตามความมุ่งหวังนี้ จึงตกลงกันว่า งานปลงศพหลวงลุงพระครูสังฆรักษ์ฉาย ปณฺญาปทีโป จะรอไปโดยไม่ต้องกำหนด จนกว่าจะมีต้นฉบับหนังสือ *ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม* ที่ตรวจชำระเสร็จครบทั้ง ๖๐ ตอน พร้อมทั้งจะพิมพ์เป็นเล่มหนังสือที่จบครบทั้งหมดในเล่มเดียว

ได้บอกข้างต้นว่า เมื่อออกเดินทางจากชัยภูมิเพื่อมาเยี่ยมหลวงลุง ในวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๗ นั้น อาตมาได้เอาหนังสือ *ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม* ใส่ย่ามมาด้วย กะว่าจะให้หลวงลุงได้ดูหนังสือนั้น ซึ่งมีภาพการ์ตูนเศรษฐีเดินตามพระใหม่บนหน้าปก แต่ไปถึงโรงพยาบาลไม่ทัน เพราะหลวงลุงถึงมรณภาพเสียก่อน หนังสือ *ตามพระใหม่* ที่นำไปจะให้ท่านดูนั้น ยังไม่จบ เพิ่งพิมพ์ออกมาได้ ๔ ตอนแรก ๗๐ หน้า ในจำนวน ๖๐ ตอน

หนังสือนั้นตามที่คิดไว้ ตั้งใจให้เป็นเครื่องมูทิตา เพื่อมงคลวารของรัตตัญญูบุคคลของวัดญาณเวศกวัน ๓ ท่าน ซึ่งมีอายุครบ ๑๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๕๗ พอคิดว่าหนังสือนั้นเสร็จในเดือนพฤษภาคม ใกล้ถึงวันเกิดของโยมหมอบจรรยา ผลนิวัต ในวันที่ ๑๗ มิ.ย. ๒๕๕๗ จึงตกลงใจให้เป็นหนังสือสำหรับมงคลวารอายุ ๑๐๐ ปี ของโยมหมอบจรรยา ผลนิวัต ก่อนเป็นท่านแรก และตั้งใจว่าจะพิมพ์ตอนต่อไป ที่เสร็จตามหลังมา สำหรับมงคลวารของอีก ๒ ท่าน ในปีนั้น และตามที่คิดหวังไว้ หมายใจว่าจะเร่งงานตรวจให้เสร็จหมดทั้ง ๖๐ ตอน และพิมพ์เป็นเล่มได้ทันใน พ.ศ. ๒๕๕๗ นั้นเอง

(ข)

แต่ในการทำงานจริง ไม่อาจเป็นไปได้ เมื่อถึงมงคลวารอายุ ๑๐๐ ปี ของโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ในวันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๗ พิมพ์เพิ่มได้อีกเพียง ๒ ตอน คือ ตอนที่ ๕ - ๖ รวม ๖ ตอน เป็น ๑๔๐ หน้า ส่วนเล่มสำหรับหลวงลุง ก็เป็นอันเลื่อนเวลาไปจนกว่าต้นฉบับจะเสร็จครบ ๖๐ ตอน เป็นเล่มที่จบสมบูรณ์ ซึ่งจะพิมพ์ในวาระแห่งงานปลงศพของท่าน ตามที่ได้ตกลงกันไว้ในวันที่ท่านถึงมรณภาพ ดังได้เล่าข้างต้น

งานตรวจชำระจัดทำต้นฉบับหนังสือ *ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม* เป็นเรื่องยืดเยื้อใช้เวลายาวนานอย่างยิ่ง ผ่านการย้ายถิ่นย้ายที่มากหลายแห่ง นับแต่ปี ๒๕๕๗ นั้นมาถึงบัดนี้ รวมเวลา ๘ ปี ๘ เดือน จึงสำเร็จ ณ ลีนเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๕ ขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๖ เป็นอันพร้อมสำหรับการพิมพ์อุทิศแก่หลวงลุงพระครูสังฆรักษ์ฉาย ปณฺญาปทีโป ตามที่ได้ตกลงไว้

ต้นฉบับหนังสือนี้ ที่ได้ใช้เป็นฐานในการตรวจชำระข้อมูล เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๑ พ.ค. ๒๕๕๗ จนเสร็จในบัดนี้ คือเอกสารที่ ดร. วรภา โอนทยานนท์ เมื่อจบการศึกษาแล้วทำงานอยู่ที่สหรัฐอเมริกา ได้ถอดเสียงจาก CD ชุดตามพระใหม่ไปเรียนธรรม นำมาจัดทำขึ้นเพื่อการศึกษาส่วนตัว จนกระทั่งเมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว ได้เดินทางไปกับคุณพ่อ คุณแม่ นำไปถวายไว้เมื่อวันที่ ๔ ธ.ค. ๒๕๕๑ ขออนุโมทนาบุญการอันเป็นอรรถจริยาของ ดร. วรภา โอนทยานนท์ ไว้ ณ ที่นี้ เป็นอย่างยิ่ง

ในเวลาอันนับว่าเป็นช่วงปลายที่อาตมาชราขึ้นมากนี้ พระครูสังฆวิจารณ์ (พงศธรณ์ เกตุคุณาโณ) ได้มาอยู่ใกล้ชิด เป็นพระศิลาบุญลูก นอกจากดูแลทั่วๆ ไปแล้ว ได้ช่วยเป็นที่ติดต่อสื่อสาร เอื้ออำนวยข่าวสาร และได้ช่วยอ่านบทตอนต่างๆ ที่ตรวจชำระเสร็จใหม่ เท่ากับได้ทำงานช่วยพิสูจน์อักษรให้โดยเอื้อเพื่อ ขออนุโมทนา กตกรณีย์ของพระครูสังฆวิจารณ์ ไว้ในโอกาสนี้ด้วย

หนังสือธรรมนี้ ถือได้ว่าสำเร็จขึ้นมาด้วยแรงบุญของพระครูสังฆรักษ์ฉาย ปณฺญาปทีโป ผู้เป็นที่ปรารถนาให้ได้ตั้งกาลกำหนด ที่ความสำเร็จของหนังสือธรรมนั้น ได้มาบรรจบกับการบำเพ็ญกุศลเพื่อท่านในวาระสุดท้าย ขอให้กุศลสมิทินี้ อำนวยบุญญานิสงส์แก่ พระครูสังฆรักษ์ฉาย ปณฺญาปทีโป และเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความแผ่ไพศาลแห่งพระสัทธรรม เพื่อความไพบูรณ์แห่งประโยชน์สุขของพหุชน ยินนานสืบไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

๒๗ ธันวาคม ๒๕๖๕

เรื่องหลวงลุงฉาย เท่าที่ปะติดปะต่อได้

พระครูสังฆรักษ์ฉาย ปณฺญาปทีโป ที่พระและโยมรุ่นเก่าเรียกว่าหลวงลุง และคนรุ่นหลังหรือห่างออกไปเรียกว่าหลวงตาฉายนั้น เรารู้จักท่าน ได้พบท่าน เมื่อท่านอายุ ๖๐ ปีแล้ว จึงไม่รู้ชีวประวัติของท่าน ตัวท่านเองก็ไม่วันทันเดือนปีเกิดของตน พูดได้แค่เกิดในปีชวด เมื่อได้ปีเกิดแล้ว ก็มาคำนวณกัน ได้ข้อยุติว่าท่านเกิดปีเดียวกับโยมซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่สุดของพุทธบริษัทวัดญาณเวศกวัน ๒ ท่าน คือ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ และโยมหมอมจฺจฺญ ผลนิवास คือเกิดใน พ.ศ. ๒๔๕๗ วัดญาณเวศกวันก็จึงได้มีรตต์ตัญญุบุคคล ซึ่งมีอายุ ๑๐๐ ขึ้นไป รวม ๓ ท่านนี้

หลวงลุงฉายปรากฏกายให้เป็นที่รู้จักที่วัดพระพิเรนทร์ เมื่อยังเป็นคฤหัสถ์ มีอายุใกล้ ๖๐ ปี ในฐานะเป็นศิลปินเก่า โดยมีเรื่องราวจนมาว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ศิลปินจำนวนมากได้รวมใจกันขออนุญาตอาศัยวัดพระพิเรนทร์ เป็นที่ทำการ ได้ตั้งสมาคมขึ้น ชื่อว่า สมาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน (สสศ.) ซึ่งเปิดเป็นทางการในวันที่ ๓ กันยายน ๒๕๑๓ โดยมีศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ เป็นนายกสมาคมคนแรก แล้วก็ได้จัดงานไหว้ครูดนตรีไทยประจำปี ที่วัดพระพิเรนทร์ เป็นครั้งแรก ในวันพฤหัสบดีที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๓

เมื่อสมาคมสงเคราะห์สหายศิลปินเกิดขึ้นแล้ว และมีงานไหว้ครูประจำปีที่วัดอีกด้วย วัดพระพิเรนทร์ก็เป็นชุมนุมพบปะสังสรรค์ของบรรดาศิลปิน ทั้งเป็นประจำ และแวะเวียนกันไปมา

ในบรรดาศิลปินที่มาวัด และต่อมาได้มาเป็นประจำ คนหนึ่งคือ ศิลปินฉาย พงษ์พวง เมื่อมาวัดแล้ว นอกจากสังสรรค์กับศิลปินด้วยกันแล้ว ก็ชวนกันไปเยี่ยมสนทนากับพระสงฆ์ด้วย

ศิลปินฉายนี้ มีอดีตที่ได้ทราบต่อมาว่า ในอาชีพเดิมที่เป็นศิลปินนั้น มีใช้เป็นเพียงตัวละครในนาฏดนตรีเท่านั้น แต่เป็นศิลปินเจ้าวาทะ หรือเป็นนักโต้วาทีวาทะ มีบทบาทเป็นนักแสดงสลับฉากหรือนักพูดสลับฉากด้วย

การแสดงสลับฉากนั้น คือ มีศิลปิน ๒ คนออกมาพูดโต้ตอบกันไปมา โดยมุ่งให้ออกรสที่สำคัญ ๒ อย่าง คือ เป็นการตีวาทะโต้กันด้วยปฏิภาณ แหย่กันไปแหย่กันมา ให้ทันกัน และพูดแก้กันได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน ถูกต้อนอย่างไร ก็ไม่จน และพร้อมกันนั้น ก็ให้ออกอีกรสหนึ่งพร้อมไปด้วย คือเป็นการแสดงตลก ทั้งความที่พูดได้ทันกัน และใช้ถ้อยคำขบขัน ก็ทำให้คนฮากันสนุกสนาน

ในอดีต หลวงลุงฉายเป็นศิลปินในบทนี้ ท่านว่าคู่โต้วาทีประจำของท่าน คือคุณโป่ง สัตย์สนอง

แม้เมื่อบวชเป็นพระแล้ว ลักษณะการพูดจาของหลวงลุงฉาย ในการแสดงวาทะให้ออกผลทั้ง ๒ ด้านนี้ ก็ยังเป็นที่ยังประทับใจชัดเจนมาก คือ ทั้งพูดคำคมสนุกสนาน และมีปฏิภาณที่โต้ตอบทันควัน ใครต้อนอย่างไร ก็ไม่มีทางไล่ ไม่มีทางต้อนให้ท่านจนมุม มีแต่ตรงข้าม คือท่านจะตีกลับให้คนที่มาต้อนนั้น ติดกับ จนแต่มี อึ้งอั้น ตันตื้อ หาทางออกไปไม่ได้ การที่เป็นนักแสดงเล่นคำโต้วาทะแบบนี้ แสดงถึงความคิดที่ฉับไวและพลิกแพลง มองอะไรๆ แตะแง่แตกมุมไปได้มากมาย

ดังได้เล่าข้างต้นแล้วว่า ศิลปินฉายมาวัดพระพิเรนทร์ตามทางของสมาคมสงเคราะห์สหายศิลปิน (สสศ.) แล้วก็ได้ไปวัดพระพิเรนทร์จนคุ้น ต่อมาไม่นาน ศิลปินฉายชรามากขึ้น ก็ได้หันมาสนใจทางธรรมมากขึ้น และก็ได้ทราบว่า ศิลปินฉายมักไปสนทนาถามปัญหาธรรม ที่หลวงพี่ไหม

เมื่อศิลปินฉายหันมาสนใจทางธรรม เมื่อตัวยังเล่าเรียนศึกษาอยู่ ก็จะชอบสงสัยอย่างโน้นอย่างนี้ แง่นั้นแง่นี้ ก็เลยเป็นคนที่มีคำถามมาก คล้ายๆ เป็นคนขี้สงสัย ชอบถามนัก จะเรียกว่าเป็นคนเจ้าปัญหา ก็อาจจะเข้าใจผิดว่าเป็นคนยุ่งที่สร้างปัญหามาก อาจจะใช้คำว่าเป็นคนเจ้าคำถาม หรือเป็นนักสงสัย

(ง)

หลวงพี่ใหม่ คือ พระครูปลัดสมชัย กิตฺติทตฺโต นั้น นอกจากเป็นอาจารย์ใหญ่ของสำนักเรียนแล้ว ก็เป็นนักเทศน์ปฏิภาณ ชำนาญการเทศน์คู่ ตลอดมายาวนานนักหนา ดังนั้น คงเพราะได้คำตอบคำอธิบายที่ถูกต้องใจพอใจ จึงได้ยืนยันว่า ศิลปินฉายชอบไปสนทนาที่หลวงพี่ใหม่ และในที่สุด ถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ศิลปินฉาย พงษ์พ่วง มีอายุ ๖๐ ปี ก็ได้ขอบรรพชาอุปสมบทที่วัดพระพิเรนทร์

เนื่องด้วยหลังจากหลวงพี่ใหม่พาพระเทพคุณาธาร ซึ่งเป็นเจ้าอาวาส ถึงมรณภาพแล้ว วัดพระพิเรนทร์ยังไม่มีพระเถระที่ได้รับแต่งตั้งเป็นอุปัชฌาย์ จึงนิมนต์ท่านเจ้าคุณพระราชวิสุทฺธิเวที วัดคณิกาผล มาเป็นอุปัชฌาย์ แล้วจากภาวะศิลปิน ก็ได้ภิกษุภาวะ เป็นพระภิกษุฉาย ปณฺญาปทีโป

เมื่อได้บวชแล้ว หลวงลุงฉายก็เรียนนักธรรมตรี เนื่องจากมีความจำเริญดีมาก และชอบเรียน ท่านท่องแบบได้หมดทุกตัวอักษร เช่น หนังสือ *นวโกวาท* ตั้งแต่หน้าแรกถึงหน้าสุดท้าย ตั้งแต่คำแรกถึงคำสุดท้าย ท่านจำได้หมดสิ้น ว่าปากเปล่าได้ทั้งเล่ม (แม้จนชราอายุ ๙๐ ปี ก็ยังว่าปากเปล่าได้อย่างคล่องสบาย) แล้วก็สอบผ่านได้นักธรรมตรีในปีนั้น

ในปีต่อมา น.ธ. โท ท่านก็ท่อง *ธรรมวิภาค ปริเนทท์ ๒* ได้หมดทุกตัวอักษร อีกเหมือนกัน แล้วก็สอบได้ น.ธ. โท ไปในปีเดียวกันนั้น

ปีถัดมา ในชั้น น.ธ. เอก ท่านก็ท่องแบบเล่ม *ธรรมวิจารณ์* ได้หมดทุกตัวอักษร ตั้งแต่หน้าแรกถึงหน้าสุดท้าย อีกนั้นแหละ แล้วก็สอบผ่านได้ น.ธ. เอก ไปในการสอบทีเดียวนั้น

เป็นอันว่าจบนักธรรมหมดแล้ว ปีใหม่มา ไม่มีชั้นที่จะสอบสูงขึ้นไป ท่านก็เลยขอสอบ น.ธ. เอก อีกที ลองดูว่าที่สอบได้ไปแล้วนั้น จะแนไหม

หลวงลุงฉายสอบ น.ธ. เอก ครั้งที่ ๒ แล้ว พอประกาศผลออกมา ก็ปรากฏว่าสอบได้ แสดงว่าน่าจะมีภูมิจริง

ปีต่อมาอีก หลวงลุงฉายขอสมัครสอบ น.ธ. เอก เป็นครั้งที่ ๓ เพื่อจะได้วัดภูมิกันให้ชัดเจนเด็ดขาด แต่คราวนี้ ผู้ถือบัญชีรับสมัครที่จะส่งพระในสำนักไปสอบ เวลานั้น เท่าที่จำได้ คือ พระครูสังฆรักษ์ประสม กิตฺติธโร โณ ไม่ยอม คงจะบอกท่านเองว่า เอาละ ท่านี้ออกแล้ว เลิกสอบเสียที การสอบนักธรรมของหลวงลุงฉายจึงจบแค่นั้น

ดังที่กล่าวแล้ว ศิลปินฉายชอบไปสนทนาถามปัญหาธรรมที่หลวงพี่ใหม่ เมื่อบวชแล้ว ก็ยอมใกล้ชิดกับหลวงพี่ใหม่สืบมา

อย่างไรก็ดี ในปลายปี ๒๕๒๑ นั้นเอง ตั้งแต่เดือนตุลาคม หลวงพี่ใหม่ได้อาพาหนักด้วยโรคมะเร็งลำไส้ ถึงกับเข้ารับการผ่าตัดที่ ร.พ. พหลโยธิน ในวันที่ ๑๐ ธ.ค. ๒๕๒๑ โรคของท่านรุนแรงมาก จนในที่สุดก็ได้ถึงมรณภาพในวันที่ ๓ ก.พ. ๒๕๒๒ (มีงานพระราชทานเพลิงศพในวันที่ ๑๙ พ.ค. ๒๕๒๒)

ในช่วงที่หลวงพี่ใหม่อาพาหนักนี้เอง อาตมาน่าจะได้เริ่มรู้จักกับหลวงลุงฉาย ดังที่ปรากฏว่า ในวันที่ ๕ ม.ค. ๒๕๒๒ โดยทางพระมหาอินศร (ปัจจุบันคือ ท่านเจ้าคุณพระมงคลธีรคุณ) พระฉายร่วมฝากภัตมาถวายผ่านคุณสมาน [เข้าใจว่าท่านคงร่วมส่งภัตมาถวายอย่างน้อย นานๆ จึงจะขึ้นมาพบเอง ดังที่ว่าอีกนานเกือบ ๒ ปี จึงมีในบันทึกว่า ในวันที่ ๑ ธ.ค. ๒๕๒๓ “กลางวัน (คือเพล) พระฉายเขากล้วยมาถวาย”]

ตามทีุ่ดบันทึกเก่า ในปีแรกๆ ที่เป็นพระใหม่ ไม่พบชัดลงไปว่าได้พบกัน อาจจะเป็นว่า ในช่วง ๓-๔ ปีแรกนั้น ท่านยังเรียน-สอบนักธรรม ที่เล่าแล้วว่าสอบ น.ธ.เอก ได้ถึง ๒ ครั้ง ตอนนั้น ท่านยุ่งกับการเรียนและท่องแบบ ยังไม่มุ่งไปที่คำถามพิเศษ เวลานั้น อาตมาจึงยังไม่รู้จักกับท่าน

เมื่อหลวงพิไทมถึงมรณภาพแล้ว ก็เป็นอันขาดบุคคลที่คุ้นในการไปสอบถาม น่าจะเพราะเหตุนี้อย่างหนึ่ง หลวงลุงฉายเจ้าคำถามจึงขึ้นไปหาอาตมา และที่อาตมาจำได้ แต่นึกไม่ได้ว่าในช่วงปีใดๆ ก็คือว่า เมื่อขึ้นไป ท่านก็มีข้อสงสัยทางธรรม หรือในเรื่องทางพระที่อาจจะแปลกๆ ไปถาม

น่าจะเป็นว่า หลวงลุงฉายไปถามปัญหาเกี่ยวกับอาตมาในช่วงปีหลังๆ เช่นที่ชัดเจนคือ ตั้งแต่ปลาย มี.ค. ๒๕๒๕ บางทีไปถามข้อธรรมนานชั่วโมงครึ่งจนถึงเพล เข้าใจว่า ต่อมา เมื่อจะไปถาม ท่านก็จะไปตอนใกล้เพล โดยคงรู้ว่าจะไม่ทำให้เสียงาน เพราะเมื่ออาตมาจะฉัน ก็ต้องหยุดพักงานอยู่แล้ว และก็มักจะนำกล้วยน้ำว้าหรือของขบฉันบางอย่างไปถวายด้วย (โยมนิม โปธิเอี่ยม ครุคิลปิน ที่อาตมาคุ้นมาตั้งแต่เป็นสามเณรเล็กๆ ก็ร่วมถวาย ทั้งฝาก ทั้งมาเอง มากครั้ง)

กาลผ่านมา อาการโรคปอดเรื้อรังเก่าจากการเป็นวัณโรคร้ายแรงไอบเป็นเลือดมากมาย ซึ่งหายโรคแล้ว แต่สภาพปอดเสียหายเช่นมีพังผืดแผลเป็นมากมาย ถูกอากาศเสียในถ้ำวัดพระพิเรนทร์ ซ้ำเติมมาเรื่อยๆ จนถึงปี ๒๕๒๙ มีอาการร้ายแรงถึงขั้นแทบจะพูดไม่ออก และพูดนิดหน่อยก็เจ็บหน้าอกเป็นประจำ ญาติโยมผู้ใหญ่ที่หวังดีบอกว่าอยู่ที่นั่นต่อไปไม่ได้แล้ว และได้ช่วยกันหาจนได้สถานที่เหมาะสมนอกเมืองแล้วนิมนต์ไปพำนักที่ศาลากลางสระ อ.ลำลูกกา จ.ปทุมธานี ของคุณบุญเจิด คุณสายใจ หลิมสุนทร เป็นที่พักชั่วคราวก่อนจะได้ที่อยู่อาศัยถาวรต่อไป โดยนิมนต์พระมหาอินศร จินตปาณโณ (ปัจจุบันคือพระมงคลธีรคุณ) และหลวงลุงฉาย ไปเป็นเพื่อน คือเป็นเพื่อนในความหมายอย่างเป็นทางการ เป็นเพื่อนไปในที่เปลี่ยว หรือเหมือนในคำพูดที่ว่าช่วยอยู่เป็นเพื่อนหน่อยนะ อะไรทำนองนี้ แล้วไปพักที่ศาลากลางสระนั้น โดยดำเนินชีวิตส่วนตัว ไปตามที่ได้เป็นอยู่กันมา

เวลานั้น พระมหาอินศร จินตปาณโณ บวชพระได้ ๑๒ พรรษา เป็นพระเถระแล้ว ส่วนหลวงลุงฉาย ก็บวชมาได้ ๘ พรรษา เฉียดจะเป็นพระเถระในไม่ช้า ก็เป็นอันว่า พระ ๓ รูป มีจุดร่วมออกจากกรุงเทพฯ ไปพำนักจำพรรษาแรกนอกเมือง ที่ศาลากลางสระ ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ อยู่ที่นั่น ๓ ปี จนญาติโยมช่วยกันหาที่สร้างวัดจนยุติ ณ ที่ตั้งวัดญาณเวศกวันในปัจจุบัน

ในปี ๒๕๓๒ คุณยงยุทธ์ ธนะปุระ สร้างกุฏิหลังแรกที่วัดญาณเวศกวัน เสร็จ ด้วยไม้ที่รื้อถวายจากเรือนโบราณ ของโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ โดยโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास เป็นผู้อุปถัมภ์ทุนค่าก่อสร้าง พระ ๓ รูปจึงเดินทางไปจำพรรษาที่วัดญาณเวศกวัน

ในปีต่อมา ๒๕๓๓ คุณบุญเจิด คุณสายใจ หลิมสุนทร สร้างสถานพำนักสงฆ์สายใจธรรม ที่เขาแดงยาง เสร็จ นิมนต์พระ ๓ รูปไปจำพรรษาที่นั่น ระหว่างที่งานก่อสร้างวัดญาณเวศกวันยังดำเนินไปเรื่อยๆ พระ ๓ รูปเดินทางไปมาระหว่าง ๒ สำนักนั้น โดยพักชั่วคราวสลับกันไปในที่ ๒ แห่งนั้น แต่จำพรรษาที่สายใจธรรมติดต่อกัน ๕ พรรษา จนกระทั่งทางการประกาศตั้งวัดญาณเวศกวันใน พ.ศ. ๒๕๓๗ แล้ว พระ ๓ รูปจึงได้อยู่จำพรรษาประจำที่วัดญาณเวศกวัน ตั้งแต่ปี ๒๕๓๘ เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ หลังขึ้นปีใหม่แล้วไม่นาน ในวันมาฆบูชาที่ ๗ มีนาคม ในอุโบสถวัดพระ พิเรนทร์ ได้มีพิธีตั้งพระมหาอินศร จินตปาณโณ พระถวัลย์ สมจิตโต และพระฉาย ปณฺญาปิโก (หลวงลุง) เป็นพระครูฐานานุกรม ที่พระครูปลัด พระครูวินัยธร และพระครูสังฆรักษ์ ตามลำดับ

ระหว่างกาลยาวนานตั้งแต่เริ่มจำพรรษาที่วัดญาณเวศกวัน และที่สายใจธรรม ศาสนกิจต่างๆ ได้ดำเนินมาเรื่อยๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษา พอมีพระใหม่ ๑-๒ รูป ยังไม่เป็นชั้นเรียน หลวงลุงนี้ ทั้งที่สู้วัยมาก แต่จำแบบได้แม่นยำยิ่ง ก็รับภาระร่วมกับพระครูปลัด (คือพระมงคลธีรคุณในบัดนี้) สอนธรรมวินัยแก่นวกภิกษุ จนเมื่อวัดมีพระใหม่มากขึ้นๆ เป็นชั้นเรียน เป็นสำนักเรียน ก็ทำหน้าที่ครูสอนพระปริยัติธรรมเรื่อยมา

(๑)

เมื่อแรกเริ่มนั้น วัดญาณเวศกวันตั้งอยู่ในถิ่นที่หลบร้อน คนน้อยนักจะรู้จัก และทางไปให้ถึงก็แทบไม่มีสถานพำนักสงฆ์สายใจธรรมก็ตั้งอยู่ในถิ่นห่างไกล หนทางก็ไปได้ยาก มีเพียงถนนหินลูกรัง ผู้คนที่ไปเยี่ยมเยือนจึงมีน้อย และนานๆ ที พระและคนวัดก็มีน้อยนิด จึงเป็นที่สงบเงียบ นอกชั้นเรียน หลวงลุงผู้ชำนาญวิชาอาคม ทั้งมีความจำเริญอย่างยิ่ง มีปฏิภาณโต้ตอบจับใจไม่มีใครไล่ทันหรือให้จมนมได้ และมีทำนองพูดจาเล่าความที่พาให้บันเทิงจิตใจฟัง ได้เป็นที่พบปะชุมนุมย่อยๆ ของคนในวัด คนใกล้วัด และอาคันตุกะ ที่มาเยี่ยมเยียนสนทนา ถามปัญหา และฟังเรื่องเล่าสมัยเก่าๆ มากมาย ท่านยกโคลงกลอนคติธรรมเก่าๆ มาสอนมาเล่ามาว่าให้ฟัง ตลอดจนถ้อยวาที คำกล่าวที่เป็นแบบ ตลอดจนคำโสมขณา ยกมาว่าให้ฟังกันตรงตามของเดิมครบทุกถ้อยคำ ยกขึ้นมาบอกที่ไร ก็เหมือนของเก่าตรงกันหมดทุกครั้งไป ทำบรรยากาศของวัดที่เป็นถิ่นวิเวกให้ไม่เงียบเหงา

หลวงลุง คือพระครูสังฆรักษ์ (ฉาย ปณฺญาปทีโป) นั้น ตามพื้นเดิมมีสุขภาพดี แข็งแรงมาก เมื่อมาอยู่ที่วัดญาณเวศกวันใน พ.ศ. ๒๕๓๒ นั้น ท่านมีอายุได้ ๘๐ ปีแล้ว แต่ด้วยร่างกายที่แข็งแรง พร้อมทั้งขยัน และมีบุคลิกกระฉับกระเฉงว่องไว จึงชอบทำงานวัดที่หนักๆ แม้เมื่อชรามาก อายุเข้า ๙๐ ปี ก็ชอบถือไม้กวาดใหญ่ๆ เดินกวาดลานวัดไปเรื่อยๆ เป็นประจำ ถึงยามเย็นทุกวันราว ๑๗ น. ก็ลงเดินบริหารขาไปเรื่อยๆ ในบริเวณวัด พร้อมด้วยกันกับอาตมา จนกระทั่งในที่สุด เมื่อชรามาก ก็ได้หยุดงานสอน แล้วต่อมาถึงขั้นหองม ก็จำเป็นต้องหยุดกิจกรรมทั่วไปแทบทั้งหมด

ในด้านของอาตมา เมื่อมาอยู่ที่วัดญาณเวศกวันในระยะแรก ได้มีสุขภาพดีขึ้น ปอดใช้งานได้ในขั้นที่นับว่าดี แสดงธรรมมากมายทั้งที่วัดนี้ และในที่นิมนต์ข้างนอกไกลๆ แต่ถึงปี ๒๕๔๐ ก็เริ่มทรุด ต่อมาอาการของโรคปอดได้กำเริบรุนแรงขึ้น จนใน พ.ศ. ๒๕๔๘ มีอาการไอรุนแรงมาก ไอหนักทั้งกลางวันและกลางคืน จนกระทั่งในที่สุด ต้องเลิกงานแสดงธรรม จนจบลงที่เลิกพูดคุยกับพระใหม่ แล้วออกไปพักในชนบท โดยไปเป็นช่วงๆ โดยมีหลวงลุงร่วมเดินทางเป็นประจำ แม้กระทั่งไปจำวัดสู่ความหนาว 12°C. ถึงหนองแซ่ ในจังหวัดร้อยเอ็ด

แต่ในที่สุด ชาวาก็มาคุกคามหนักขึ้น ก่อนเข้าพรรษา ๒๕๕๑ หลวงลุงเริ่มคุมหนักเบาไม่ได้ ครั้นถึงต้นปี ๒๕๕๒ หลังวันที่ ๒๒ ก.พ. แล้วสัปดาห์หนึ่ง หลวงลุงร่วมเดินทางจะไปพักที่หนองแซ่ ๓ สัปดาห์ แต่ไปถึงแค่สายใจธรรม ก็ขอลับวัด แล้วต่อมาปลายเดือนเมษายน หลวงลุงก็ไปพักด้วยในชนบทเป็นครั้งสุดท้าย โดยเดินทางไปที่พักสงฆ์สหายธรรมวาลี ที่ริมเขื่อนกระเสียว เพียง ๑ สัปดาห์ หลังกลับม่าวัดญาณเวศกวันครั้งนี้แล้ว หลวงลุงก็ไม่เดินทางไปไหนอีก

ต่อจากนั้น ทั้งหลวงลุงและอาตมาต่างก็มีร่างกายที่เสื่อมสภาพไปคนละทาง อาตมาไปหาอากาศที่จะหายใจสะดวกขึ้น โดยเริ่มแยกไปจำพรรษาหลังในชนบท ตั้งต้นที่สายใจธรรม ในปี ๒๕๕๒ นั้นเอง ส่วนหลวงลุงก็ชราช่วยตัวเองยากขึ้นจนไม่ไหว ถึงขั้นที่เรียกว่าติดเตียง ยอมนอนให้พระโยมอุปัฏฐากเกือบเต็มอัตราอยู่ที่วัดญาณเวศกวัน จนในที่สุด ชั้น ๕ ไม่สามารถรับการบริการ ก็ได้ถึงมรณภาพ ในห้อง ICU ของโรงพยาบาลธนบุรี ในวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๗ อย่างที่ได้เล่าไว้แต่ต้น*

[* สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต) ประมวลความจากความจำที่ไม่ต่อเนื่อง และจากเอกสารจำพวกบันทึกเก่าๆ เฉพาะอย่างยิ่ง จากหนังสือ *กว่าจะพบหลวงลุงฉาย แล้วพากันไปวัดญาณเวศกวัน*]

ความเป็นมา

ของ...ตามพระใหม่ฯ

การบวช เป็นการศึกษา ซึ่งทำให้ชีวิตที่ปรากฏออกมาเป็นบุคคล มีกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ที่เจริญพัฒนา เรียกสั้นๆ ว่า “บวชเรียน” ดังนั้น เมื่อมีผู้บวชเข้ามา ที่วัดจึงจัดให้ผู้นั้นได้เล่าเรียนศึกษา

ใน พ.ศ. ๒๕๓๒ ซึ่งเป็นปีเริ่มแรกของวัดญาณเวศกวัน พระภิกษุ ๓ รูป คือ พระเทพเวที (ปยุตโต) พระมหาอินทร์ จินตปาณีโย (ดวงคิด) และพระฉาย ปณฺณปาทีโป (พงษ์พวง) ได้เดินทางจากศาลากลางสระ ไปจำพรรษา ณ ที่ก่อตั้งสำนักสงฆ์ญาณเวศกวัน ทางด้านหลังพุทธมณฑล ในวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๒ ซึ่งเป็นวันเข้าพรรษา อยู่กันเพียง ๓ รูป จึงยังไม่มีการสอนพระใหม่

ต่อมา ตั้งแต่ปี ๒๕๓๓ ถึง ๒๕๓๗ พระ ๓ รูปนั้นได้ไปจำพรรษาที่สถานพำนักสงฆ์สายใจธรรม ที่นั่นได้เริ่มมีพระนวกะ ซึ่งโดยมากบวชนอกพรรษาในระยะเวลาสั้นๆ ประมาณ ๑ เดือน จนกระทั่ง ๒ ปีสุดท้าย คือ ๒๕๓๖ และ ๒๕๓๗ จึงมีพระใหม่อยู่จำพรรษาปีละ ๒ รูป (สองปีท้ายนี้ มีพระภิกษุจำพรรษาเกิน ๕ รูป จึงมีงานบุญกฐินแรก และกฐินสอง ที่สายใจธรรม)

ถือกันเป็นหลักว่า เมื่อมีพระใหม่บวชเข้ามา ก็ต้องให้มีการเล่าเรียน ถ้ามีรูปเดียว ก็ใช้วิธีพบปะสนทนา ถ้ามีจำนวนพอจะจัดเป็นชั้นเรียนได้ ก็สอนในชั้นเรียน พระอาจารย์ประจำมี ๒ รูป คือ พระมหาอินทร์ จินตปาณีโย และพระฉาย ปณฺณปาทีโป ส่วนพระเทพเวที (ปยุตโต) ไม่สอนในชั้นเรียน แต่พูดธรรมแก่พระใหม่ รวมทั้งบอกเล่าเรื่องราวแก่พระเก่า ต่อท้ายทำวัตรเช้า - ค่ำ เป็นประจำ แม้จะมีพระจำนวนน้อยนิด ถึงท้ายพรรษา ปี ๒๕๓๗ พระนวกะ ๒ รูป ก็ได้ไปเข้าสอบนวกภูมิ และสอบได้ทั้งสองรูป โดยเฉพาะพระศักดิ์สยาม ธรรมภักขิโต (ธรรมานุรักษ์) สอบได้ที่ ๑ ของสำนักเรียนวัดพระพิเรนทร์

ระหว่างนั้น ในวันมาฆบูชา ๗ มีนาคม ๒๕๓๖ ในอุโบสถ วัดพระพิเรนทร์ ได้มีพิธีตั้งพระมหาอินทร์ จินตปาณีโย พระถวัลย์ สมจิตฺโต และพระฉาย ปณฺณปาทีโป (หลวงลุง) เป็นพระครูฐานานุกรม ที่พระครูปลัด พระครูวินัยธร และพระครูสังฆรักษ์ ตามลำดับ

ต่อมา ได้มีประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งวัดญาณเวศกวัน ณ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๓๗ แล้วตั้งแต่ปี ๒๕๓๘ เป็นต้นมา พระที่สายใจธรรม ก็ได้ลงมาจำพรรษาที่วัดญาณเวศกวันสืบมา

เมื่อมาจำพรรษาที่วัดญาณเวศกวันแล้ว ได้มีผู้มาเป็นนาคขอบวชจำนวนมากขึ้น ถึงปี ๒๕๓๙ มีพระใหม่ที่บวชอยู่ระยะสั้นนอกพรรษาถึง ๖ รูป กับสามเณร ๑ รูป และมีพระนวกะอยู่จำพรรษา ๓ รูป รวมกับพระเก่า เป็น ๘ รูป [พระเก่า ๕ รูป คือ พระธรรมปิฎก (ปยุตโต) พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (จินตปาณีโย) พระครูสังฆรักษ์ (ปณฺณปาทีโป) พระมหาวิชาญ สุวิชาโน และพระบุญรอด สุปสนโน]

ต้นฉบับหายแล้ว หายอีก

พระนวกะที่จำพรรษา ๓ รูป ในปี ๒๕๓๙ นั้น ได้แก่

๑. พระสุรเดช กนฺตวโร (พรทิวทัศน์)
๒. พระไอรส ปณฺณโสภโณ (ม.ล.ไอรส เทวกุล)
๓. พระจักรพันธ์ กิจจปสุโต (มากเทพวงศ์)

นับว่ามีจำนวนมากกว่าในปีก่อนๆ นอกจากมีการสอนในชั้นเรียนที่จัดให้บริบูรณ์แล้ว การพูดธรรมแก่พระใหม่ ต่อท้ายทำวัตรเช้า-ค่ำ เมื่อจะให้รู้เข้าใจทั่วกันทั้ง ๓ รูป ก็ต้องใช้เร็วแรงและเวลามากขึ้นด้วย ปรากฏว่า เมื่อจบพรรษา ได้มีการพูดธรรมแก่พระใหม่รุ่นนี้รวม ๖๐ ครั้ง

(๗)

จำได้เป็นคำความว่า หลังพรรษา ปี ๒๕๓๙ นั้นแล้ว ณ กาลหนึ่ง ในช่วง พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๕๐ คุณบุบผา คณิตกุล ได้จัดให้มีการถอดเทปจากแถบบันทึกเสียงพุทธธรรมแก่พระใหม่ ๖๐ ครั้งนี้ แล้วนำต้นฉบับมาถวายไว้ที่วัดญาณเวศกวัน เพื่อให้อาตมาตรวจชำระแล้วจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ แต่แล้วต้นฉบับทั้งหมดนั้นได้สูญหายไป เป็นเหตุการณ์สำคัญ

อาตมามีความจำที่เลื่อนราง เรื่องที่ว่านี้ควรบันทึกไว้ อย่างน้อยเพื่อรับทราบคุณประโยชน์ที่ท่านได้บำเพ็ญไว้แล้ว ดังนั้น เมื่อมีโอกาส จึงขอฟังเรื่องราวที่ได้เป็นไป คุณบุบผาว่าไม่อาจเล่าในรายละเอียดเพราะเป็นเรื่องลวงแล้วนานไกล แต่จำได้ว่าได้ไปรับตลับเทป (audiocassettes) บันทึกเสียงพุทธธรรมแก่พระใหม่ ๖๐ ครั้งนี้ จากอาตมา แล้วให้เด็กๆ ลูกหลานช่วยกันถอดเสียงออกมาทำต้นฉบับหนังสือทั้ง ๖๐ ตอน กะว่าจะทยอยพิมพ์ตอนที่อาตมาตรวจชำระเสร็จแล้วทยอยส่งไปถวายแก่วัดต่างๆ ทั่วประเทศ ตามลำดับจนจบครบ ๖๐ ตอน แต่เมื่อได้ต้นฉบับครบแล้ว ถวายไปที่วัดญาณเวศกวัน ต่อมาได้ทราบว่าหายสูญไปหมดสิ้นแล้ว ไม่มีร่องรอย

เมื่ออาตมาต้องการทราบการทำงานที่เป็นอัตถจริยาของญาติโยมไว้ คุณบุบผาได้ให้ ดร.พุทธชาติ แผนสมบุญ ซึ่งได้ร่วมทำงานนั้นและเป็นผู้สื่อสารแจกจ่ายงานในครั้งนั้น ช่วยลำดับเรื่อง ดร.พุทธชาติ แผนสมบุญ เล่าว่า การจัดทำต้นฉบับชุดนี้ ได้ทำงานกันถึง ๓ รอบ คือ

รอบที่ ๑ เมื่อได้รับ cassette tape คือแถบบันทึกเสียงแบบตลับมาแล้ว เวลานั้น ยังไม่ใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ สมาชิกสหปฏิบัติ มี น้ำอิว พี่จุ่มจิม และจอย ได้แจกงานกันไปให้ช่วยกันถอดเทป โดยพิมพ์ติดเป็นแผ่นกระดาษต้นฉบับจนจบ และส่งทั้งหมดนั้นไปที่วัด แล้วต่อมารายว่าได้หายไป

รอบที่ ๒ ต่อมา เมื่อมีระบบการจัดเก็บข้อมูลแบบดิจิทัลเข้ามา คุณจุฬารัตน์ นริศศยกุล เจ้าของบริษัท สื่อเกษตร จำกัด มีน้ำใจเกื้อกูล ได้อาสาจัดทำต้นฉบับให้ใหม่ โดยทำเป็นฐานข้อมูลในระบบคอมพิวเตอร์ ดร.พุทธชาติ แผนสมบุญ จึงได้แจกต้นฉบับที่เป็นแผ่นกระดาษ ให้เพื่อนๆ ในบริษัท สื่อเกษตร จำกัด นั้น ช่วยกันพิมพ์จนเสร็จเป็นต้นฉบับดิจิทัลที่บรรจุใน floppy disk โดยครบถ้วน เมื่อเรียบร้อยแล้ว ได้นำไปถวายไว้ที่วัดญาณเวศกวัน แล้วต่อมา ได้ทราบว่าสูญหายไปทั้งหมดโดยไม่มีร่องรอย

รอบที่ ๓ เวลาผ่านไปนาน คงจะปรารภกันถึงการที่จะพิมพ์เรื่อง “ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม” เป็นเล่มหนังสือให้สำเร็จ แต่หาต้นฉบับไม่พบแล้ว ทั้งที่เป็นกระดาษพิมพ์ติด และใน diskette แต่ก็เป็นที่โชคดีที่คุณบุบผา คณิตกุล ได้เก็บสำเนาต้นฉบับแผ่นกระดาษไว้ชุดหนึ่ง จึงนำกระดาษต้นฉบับนั้นมาแจกจ่ายแก่พี่ๆ น้องๆ ชาวบริษัท สื่อเกษตร จำกัด ชุดเดิมนั้น ผู้มีน้ำใจช่วยกันพิมพ์ต้นฉบับข้อมูลดิจิทัลขึ้นมาใหม่เป็นครั้งที่ ๒ ซึ่งได้ทำใกล้เสร็จแล้ว และก็จะนำไปถวายที่วัดเช่นเดิม แต่ถึงจังหวะที่มีต้นฉบับสำเร็จซึ่ง ดร. วรภา อโณทยานนท์ นำมาถวาย จึงตกลงยุติด้วยความยินดี ที่เป็นอันได้มีต้นฉบับที่พร้อมแล้วอย่างมั่นใจ

ต้นฉบับที่คุณบุบผา คณิตกุล ได้รับความร่วมมือร่วมใจจากเด็กๆ ลูกหลานเพียรทำกันมา ๓ รอบ ซึ่งแน่ชัดว่าได้สละเวลาและริ้วแรงทำงานกันมาอย่างมากมายนั้น แม้จะไม่มีโอกาสใช้งาน แต่บุญกิริยาที่ได้เป็นไปแล้วยังมาก จึงขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้เป็นอย่างยิ่ง

ที่นี้ก็มีเรื่องราวความเป็นไปที่ซับซ้อนซ่อนอยู่ในงานถอดเทปเรื่องนี้อีก คือระหว่างที่พยายามสืบค้นลำดับความเป็นมาของหนังสือ *ตามพระใหม่* นี้ ก็ได้พบในหนังสือ *หลวงพ่อกิ่ง - เพ็ญบ้าน* ที่เชิงอรุณหน้า ๗๓ ซึ่งเป็นหน้าแรกของตอนที่ชื่อว่า “สอนนาค: ชีวิตพระ” บอกไว้ว่า

* คำสอนของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) ในพิธีอุปสมบท ของ นาคสุรเดช พรทวีศักดิ์ นาค ม.ล.ไธรัส เทวกุล และนาคจักรพันธ์ มากเทพวงศ์ ณ อุโบสถวัดพระพิเรนทร์ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๓๙ (บทคัดลอกจากแถบบันทึกเสียง โดยความเชื่อเพื่อของคณะคุณบุบผา คณิตกุล เพื่อพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ ๒๐ ปี หลวงพ่อพระเมธีธรรมสาร วัดบ้านกร่าง ๑๘ ส.ค. ๒๕๕๒)

ตอนที่ชื่อว่า “สอนนาค: ชีวิตพระ” นี้ เป็นตอนแรก ตามมาด้วยตอนต่อไปชื่อว่า “สอนจิต: ชีวิตชาวพุทธ” และสองตอนนั้นรวมกันเป็นหนังสือชื่อว่า *สอนนาค - สอนจิต: ชีวิตพระ - ชีวิตชาวพุทธ* ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเป็นธรรมทานในงานอุปสมบท นาคนริศ จรัสจรรยาวงศ์ ณ ๒๕ ก.ค. ๒๕๕๒

ถึงตรงนี้ ก็ได้ความชัดขึ้นมากว่า คำสอนธรรมแก่พระใหม่รุ่นพรรษา พ.ศ. ๒๕๓๙ นี้ ที่เป็นส่วนเริ่มต้นนำหน้า คือคำสอนในพิธีอุปสมบทในโบสถ์ในวันบวช ได้ถูกแยกออกมาพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ต่างหากจากคำพูดธรรมแก่พระใหม่ ที่จะพูดหลังทำวัตรเช้า-ค่ำ (ในวันต่อๆ ไป หลังจากได้อุปสมบทแล้วไปจนตลอดพรรษา) และ cassette ซึ่งบันทึกเสียงคำสอนในโบสถ์เฉพาะในวันบวชนี้ ก็อาศัยคณะคุณูปมา คณิตกุล นั้นเอง ได้ดำเนินการถอดเทปออกมา โดยคงจะได้ทำเป็นต้นฉบับที่จะพิมพ์เป็นเล่มหนังสือเสร็จไปแล้วก่อนการทำงาน ๓ รอบ ในการถอดเสียงออกมาทำเป็นต้นฉบับพิมพ์ดีด และต้นฉบับดิจิทัลใน diskette ซึ่งได้สูญหายไปหมด ดังได้เล่าแล้วข้างต้น

ที่นี้ก็มาดูว่า เมื่อ cassette ส่วนที่บันทึกเสียงคำสอนในโบสถ์วันบวชรุ่นพรรษา ๒๕๓๙ ได้ถูกแยกเอาไปถอดเทปทำต้นฉบับพิมพ์เป็นเล่มหนังสือต่างหากเสร็จไปแล้วอย่างที่ว่านั้น จะดำเนินการกับ cassette ส่วนต่อจากนั้น คือ ส่วนที่เป็นคำพูดธรรมแก่พระใหม่ ต่อจากทำวัตรเช้า-ค่ำ ในวันต่อๆ มา หลังจากได้อุปสมบทแล้วไปจนตลอดพรรษา คือ ๓ เดือนนั้น อย่างไร เมื่อตรวจสอบสืบค้นต่อมา ก็ได้ความว่า ตั้งแต่ปี ๒๕๔๑ ที่วัดญาณเวศกวันนั้น ได้มีผู้มีน้ำใจเสียสละมาช่วยแปลงข้อมูลคำบรรยายใน cassette เป็นไฟล์ MP3 และบันทึกลงในแผ่น CD เป็นไปได้ว่า cassette ซึ่งบันทึกเสียงคำสอนในโบสถ์เฉพาะในวันบวช กับ cassette ที่บันทึกคำพูดธรรมแก่พระใหม่หลังทำวัตรเช้า-ค่ำ ได้แยกอยู่ต่างหากกัน ต่อมามีการจัดทำ CDs บรรจุคำบรรยายธรรมออกเผยแพร่เป็นชุดๆ รวมทั้ง “CD ธรรมบรรยาย ชุดตามพระใหม่ไปเรียนธรรม” นี้ด้วย โดยในปี ๒๕๔๗ พระครูสังฆการพิสิฐกุล (มาโนช ธรรมครูโก) ได้นำบัญชีเรื่อง ๖๐ ตอนของชุดนั้น ไปขอให้อาตมาตั้งชื่อ และพระสิทธิพงษ์ สิทธิวิโส ได้จัดทำให้เสร็จออกเผยแพร่ใน พ.ศ. ๒๕๔๙ ต่อมาอีกนาน เมื่อได้ฟังได้อ่านข้อมูลรายละเอียดในชุดนั้นแล้วเฉลียวใจตรวจสอบ จึงทราบว่ คำบรรยายในชุดนั้น ตั้งแต่ตอนที่ ๔ ไปจนจบตอนที่ ๖๐ เป็นคำพูดธรรมหลังทำวัตรเช้า-ค่ำ แก่พระใหม่ ๓ รูป รุ่น พ.ศ. ๒๕๓๙ แต่คำบรรยายในตอนที่ ๑ - ๓ เป็นคำสอนแก่ ๕ นาคในโบสถ์ในวันอุปสมบท เมื่อวันที่ ๒๑ ม.ค. ๒๕๔๔ (ดู *เชิงขรรค์* หน้า ๕๔)

ตามความที่ว่มานี้ การที่ได้นำคำสอนนาค รุ่นปี ๒๕๔๔ มาไว้ในตอนต้น ก่อนคำพูดธรรมแก่พระใหม่ รุ่น พ.ศ. ๒๕๓๙ ซึ่งเริ่มในตอนที่ ๔ นั้น จะเป็นเพราะว่า คำสอนนาค รุ่นปี ๒๕๓๙ ได้ถูกนำไปจัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ *สอนนาค-สอนจิต* ในปี ๒๕๕๒ แล้ว ใช่หรือไม่ ไม่อาจทราบได้ แต่เป็นอันให้ทราบว่า คำบรรยายที่เป็นแหล่งข้อมูลของหนังสือเล่มนี้ มีสภาพตามความเป็นมาดังได้เล่าไปแล้วนั้น โดยสรุปว่า เนื้อหาหลักในตอนที่ ๔ - ๖๐ คือคำพูดธรรมแก่พระใหม่ ๓ รูป รุ่น พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยมีโอวาทในพิธีอุปสมบทของพระนวกะ ๕ รูป รุ่น พ.ศ. ๒๕๔๔ ในตอนที่ ๑ - ๓ เป็นส่วนนำหน้า

ต้นฉบับใหม่มา กว่า จะตรวจเสร็จเกือบ ๙ ปี นับแต่ต้นฉบับมา ขึ้นปีที่ ๑๕

เมื่อมาอยู่ที่วัดญาณเวศกวันในปี ๒๕๓๒ แล้ว ในช่วงต้นประมาณ ๑๐ ปี สภาพอดดีดีขึ้น อาตมาได้พูดสอนบรรยายธรรม ทั้งในและนอกสถานที่ รวมทั้งในกรุงเทพฯ ไปถึงเชียงใหม่ โดยทั้งหมดนั้นมีการพูดคุยธรรมแก่พระใหม่เป็นกิจประจำยืนตัว แต่หลังปี ๒๕๔๐ มาแล้ว สุขภาพเสื่อมลงๆ จนในที่สุด ได้หยุดการออกไปพูดนอกวัดทั้งหมด ต่อมา ใกล้ พ.ศ. ๒๕๕๐ เข้าไป ปอดยิ่งเสื่อมสภาพ ไอรุนแรงทั้งกลางวันและกลางคืน ต้องหยุดการพูด แม้แต่ในวัด เหลือไว้แต่การพูดธรรมแก่พระใหม่อย่างเดียว โดยเลิกการพูดธรรมหลังทำวัตร จำกัทำให้พระใหม่มาฟังที่กุฏิตอนค่ำเท่านั้น แต่อาการไอร้ายแรงขึ้นๆ จนในที่สุดต้องหยุดพูดแก่พระใหม่ด้วย เลิกการพูดทั้งหมด

เมื่อพูดธรรมแม้แต่แก่พระใหม่ ก็ไม่ได้แล้ว จะอยู่ที่วัดญาณเวศกวัน สุขภาพก็คงมีแต่จะทรุดโทรมลงไป จึงได้เริ่มออกไปพักในถิ่นอื่นนานๆ ได้แก่ที่สายใจธรรม และที่เขื่อนกระเสียว ด่านช้าง แม้กระทั่งที่หนองแซ่ จังหวัดร้อยเอ็ด แล้วก่อนไปทางจะปักหลักที่สายใจธรรม

(ญ)

เมื่อออกไปอยู่ในถิ่นอื่นๆ แม้จะเลิกงานพูด แต่งานเขียนและจัดทำหนังสือธรรม ไม่เบาเลย ต้นฉบับหนังสือ ตามพระใหม่ฯ ถึงแม้ว่าถ้ามิได้หายไป ก็คงไม่อาจถึงเวลาที่จะตรวจชำระได้ แต่ถ้ามีรอไว้ ก็อาจหวังว่าจะได้จัดทำสักวันหนึ่ง

ระหว่างพักอยู่ที่สายใจธรรมนั่นเอง โดยมีได้คาดหมาย ในวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๕๑ มีญาติโยมเพื่อนใกล้ชิดของโยมสายใจธรรม เดินทางไปด้วยกับโยมสายใจธรรม คือ คุณสุพงษ์ และคุณนารี ประจุมาศ ญาติมิตร นั่นคือ คุณถาวร และคุณจันทร์ประภา อโณทยานนท์ ซึ่งมีลูกสาวติดตามไปด้วย คือ ดร. วรภา อโณทยานนท์ โยมผู้มาเยี่ยมเยียนบอกเล่าว่า ดร. วรภา นั้น จบการศึกษาที่อเมริกาแล้วทำงานที่นั่น เพิ่งกลับมาเมืองไทย คราวนั้น ดร. วรภา ได้นำต้นฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ ของคำบรรยายธรรม ๒ ชุด ทำเป็นเล่มหนังสืออย่างดี ไปถวาย คือ **ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม** (ตัว Tahoma 12pt., เนื้อหนังสือ ๕๐๐ หน้า + ดัชนี ๒ หน้า) และ **จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา** (ตัว Tahoma 12pt., เนื้อหนังสือ ๒๒๓ หน้า + ดัชนี ๔ หน้า) โดยเล่าประกอบว่า ได้ทำงานนี้ระหว่างอยู่ในสหรัฐอเมริกา ใช้เวลาจัดทำเรื่องละ ๑ ปี เมื่อได้รับมาดู เห็นชัดว่าเป็นงานที่ได้จัดทำอย่างดีประณีตเรียบร้อย น่าอนุโมทนาอย่างยิ่ง เมื่อได้รับไว้แล้ว ก็มั่นใจได้ว่ามีต้นฉบับ **ตามพระใหม่ฯ** ที่รอการตรวจชำระพร้อมไว้แล้ว แต่ก็ไม่อาจหวังได้ว่าจะมีโอกาสเริ่มงานตรวจชำระนั้นเมื่อใด

เวลานั้น งานหนังสือธรรมมีทั้งเรื่องเก่า ทำซ้ำใหม่ และเรื่องใหม่ เพิ่มเข้ามา แม้จะเร่งทำแทบตลอดเวลา ก็ไม่ทัน เวลาผ่านไป ไม่มีช่องให้ทำเรื่อง **ตามพระใหม่ฯ** ที่รออยู่นั้นเลย

ถึงปลายปี ๒๕๕๓ งานใหญ่ที่ยืดยาวก็เข้ามา คือ ต้นฉบับข้อมูลดิจิทัล ของหนังสือ **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ** ซึ่งคุณหมอดรงค์ เลหาทวิภาพ ที่เชียงใหม่ ได้อุตสาหะเสียสละทำงานที่ละเอียดและหนักมากในการพิมพ์ข้อมูลหนังสือพุทธธรรมนั้น ลงในคอมพิวเตอร์ เป็นข้อมูลดิจิทัล แล้วนำมาถวาย งานตรวจชำระต้นฉบับนี้ เป็นงานใหญ่ที่ต้องจัดเตรียมอุปกรณ์คอมพิวเตอร์บางอย่างขึ้นมาใหม่ให้รับกันได้ แล้วตลอดปี ๒๕๕๔ ก็ได้ทำงานหนักต่อเนื่องในการตรวจชำระและเพิ่มเติมต้นฉบับดิจิทัลนั้น จนเสร็จพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย** ใน พ.ศ. ๒๕๕๕

ในระยะเวลาที่พักอยู่ที่สายใจธรรมคราวนั้น และทำงานหนังสือไปด้วยตลอดเวลา ซึ่งค่อนข้างนาน สภาพปอดได้เสื่อมทรุดลงไปอีก ประกอบกับสภาพอากาศในถิ่นนั้น ซึ่งมีอุตสาหกรรมเจริญขึ้นมาก เข้ามาซ้ำ ได้มีอาการไอเป็นต้น ยึดเยื้อ ต้องไปโรงพยาบาลตามนัดอยู่เรื่อย แล้วก็ไอหนักขึ้นๆ จนถึงขั้นที่ไอจนหายใจไม่ทัน และต้องเข้าพักในโรงพยาบาล เพราะหยุดไอฉับพลัน แล้วจะหมดแรง แพทย์ตรวจบอกว่ากระบังลมหยุดทำงาน และได้แก้ไขแล้วได้ย้ายไปพักที่กระเสี้ยว

ที่นี่ ที่กระเสี้ยว นั้น ตั้งแต่เดือนธันวาคม ถึงสงกรานต์ในเดือนเมษายน เป็นฤดูหนาว ออ้อย มีควนและเศษใบอ้อยไหม้หล่นร่วงลงมาบางที่กลุ่มมูม เป็นอันตรายแก่ผู้มีโรคปอดอย่างมาก ยากที่อาตมาจะอยู่ที่นั่นได้ พอขึ้นปี ๒๕๕๖ ก็ต้องออกจากกระเสี้ยวไปหาที่พักในถิ่นอื่น ญาติโยมผู้มีน้ำใจปรารถนาดี ได้ยินมนต์ไปพักบนเนินเขาสูงราว ๒๐ เมตร ที่เรียกว่าดวงสะเดา ในเขต อ.หนองหญ้าปล้อง จ.เพชรบุรี โดยจัดที่พักสงฆ์ถวายด้วยน้ำใจที่เป็นบุญแห่งเมตตา ช่วยให้ได้เร่งงานหนังสือต่อไปในถิ่นนั้น

ครั้นผ่านพ้นฤดูหนาวแล้ว ได้ย้ายไปพักที่กระเสี้ยวอีก และขณะที่เร่งงานหนังสือไปตามปกติ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธมาจารย์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ได้ถึงมรณภาพ จึงเร่งงานใหญ่จัดทำหนังสือ **มหาจุฬาลงามสง่าสถิตขึ้น กลางทะเลแห่งคลื่นลม** จนขึ้นปี ๒๕๕๗ ได้หนีควนหนาวไปพักบนเนินเขาใน จ.เพชรบุรี ทำหนังสือนั้นต่อจนเสร็จทันงานพระราชทานเพลิงศพ ณ ๙ มี.ค. ๒๕๕๗

(๘)

ในที่สุด เมื่อขึ้นเดือนพฤษภาคม ๒๕๕๗ นั้น อยู่ๆ นึกขึ้นได้ว่า งานใหญ่ๆ หนักๆ ที่เร่งทำมาไม่ได้หยุดเลย ถึงเวลานั้น เสร็จหมดแล้ว โดยเฉพาะ **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย** ที่ใช้ข้อมูลคอมพิวเตอร์ เกิดช่วงโล่งเบา เป็นความพอดีที่เหมือนบังเอิญมา จึงนึกถึงต้นฉบับ **ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม** ที่ ดร.วราภา อโณทยานนท์ ถวายไว้ นาน ๖ ปีแล้ว เมื่อมีช่วงว่างขึ้นนี้ น่าจะยกขึ้นมาตรวจชำระแล้วพิมพ์เป็นหนังสือธรรมทาน เป็นโอกาสเหมาะทีเดียว

ครั้งนั้น บนเนินเขา ใน จ.เพชรบุรี ที่ตงสะเดานั้นเอง ณ วันที่ ๑๑ พ.ค. ๒๕๕๗ ก็ได้เริ่มงานตรวจชำระ ต้นฉบับหนังสือ **ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม** นี้ พอดีว่าเป็นเวลาที่พันธุเฉาอ้อย จึงย้ายไปพักที่เขื่อนกระเสียว คราวนี้ พักบนชั้น ๔ หอพุทธธรรม เร่งตรวจชำระต้นฉบับ **ตามพระใหม่** ต่ออย่างรวดเร็ว เพียงเดือนเดียว ถึงราว ๑๑ มิ.ย. ๒๕๕๗ นั้น ก็จบ ๔ ตอนแรก

พอดีว่าในปี ๒๕๕๗ นั้น พระและโยมผู้ใหญ่ที่มีวัยสูงสุดของวัด ๓ ท่าน มีอายุครบ ๑๐๐ ปี จึงเห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะพิมพ์หนังสือ **ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม** นี้ ในมงคลवारของ ๓ ท่านนั้นทยอยไปตามลำดับกาล ต้นฉบับ ๔ ตอนแรกนั้นเสร็จในเดือน มิ.ย. จึงเริ่มด้วยมงคลवारของโยมหมอมจฺจฺญ ผลนิวาศ ในวันที่ ๑๗ มิ.ย. ๒๕๕๗ นั้น นับเป็นปฐมวาร

กะไว้ถึงกับหวังว่าจะระดมแรงแข่งเวลาตรวจชำระ **ตามพระใหม่** นี้ ให้เสร็จทั้งหมดได้ทันใน พ.ศ. ๒๕๕๗ นั้น โดยทยอยพิมพ์อย่างที่ว่า คือลำดับต่อไป ในมงคลवारของโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ณ ๑๒ ต.ค. ๒๕๕๗ แล้วจบท้ายที่วันใดก็ได้ในปี ๒๕๕๗ นั้น สำหรับหลวงลุงพระครูสังฆรักษ์ฉาย ผู้จำไม่ได้หรือไม่รู้วันเกิดของท่านเอง ที่จะเป็นมงคลวาร

แต่ในความสำเร็จที่เป็นจริง เมื่อถึงมงคลवारของโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ในวันที่ ๑๒ ต.ค. ๒๕๕๗ ทำต้นฉบับเสร็จเพิ่มได้เพียง ๒ ตอน จึงพิมพ์เป็นธรรมทานได้ ๖ ตอน ส่วนของหลวงลุงนั้น ดังที่ได้เล่าให้ทราบกันแล้วว่า ท่านได้ถึงมรณภาพในวันที่ ๒๕ ส.ค. ๒๕๕๗ นั้น และได้ตกลงกันว่าจะรอจัดงานบำเพ็ญกุศลปลงศพของท่านต่อเมื่อต้นฉบับหนังสือ **ตามพระใหม่** นี้ เสร็จทั้งหมด พิมพ์เป็นเล่มได้ครบทั้ง ๖๐ ตอน ซึ่งไม่อาจกำหนดเวลาได้

เมื่อทำต้นฉบับ **ตามพระใหม่** เสร็จพิมพ์ได้ ๔ ตอน ทันสำหรับมงคลวาร ๑๗ มิ.ย. ๒๕๕๗ ของโยมหมอมจฺจฺญ ผลนิวาศ แล้ว ก็เร่งตรวจชำระต้นฉบับต่อไปในที่พักบนหอพุทธธรรม ที่เขื่อนกระเสียวนั้น แต่ในช่วงนั้นเอง พี่น้อง และโยมญาติมิตร มี นพ.เกษม อารยางกูร เป็นประธาน ผู้มีน้ำใจปรารถนาดีอย่างสูง ได้สละทุนทรัพย์ เรียวแรง และเวลามากมาย ไปสร้างที่พักถวายบนภูเขาสูงราว ๘๐๐ เมตร ณ ถิ่นใกล้ผาสุดแผ่นดิน และอุทยานแห่งชาติป่าหินงาม ใน อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ ด้วยหวังให้ได้ฟื้นฟูสภาพปอด จึงได้เดินทางไปเข้าจำพรรษาหลังที่นั่น ในวันที่ ๑ ส.ค. ๒๕๕๗

ณ ที่พักบนภูเขาสูงนั้น ได้เร่งตรวจชำระต้นฉบับ **ตามพระใหม่** ต่อมา แต่อยู่ที่นั่นได้ไม่นาน ก็มีอาการหายใจไม่อากาศไม่พอ จนในที่สุด หลังออกพรรษาได้ไม่ทันนาน อาการหายใจไม่พอก็รุนแรงขึ้น จนถึงปลายเดือน พฤศจิกายน วันที่ ๒๖ อยู่ดีๆ หัวใจเต้นเร็วมาก ซีพจรรขึ้นราว ๑๑๖ ตลอดเวลา ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน สุด O₂ กระป๋องที่มีอยู่ราว ๑๔ กระป๋อง หมดไปสิ้น ละไม่ได้ (ขณะสูดอยู่ซีพจรรลดเหลือ ๘๐ เศษ พอละ ขึ้น ๑๑๖) ต้องลงนอนสูด O₂ จากเครื่องอัตโนมัติจนจนตลอดคืน ถึงเช้า พอลุกไปฉันทัด ซีพจรรก็ขึ้น ๑๑๖ คุณหมอมองแจ้ไปให้เดินทางกลับลงมาจากภูเขาทันที ในวันที่ ๒๗ พ.ย. ๒๕๕๗ นั้น เป็นอันได้อยู่ที่นั่น ๔ เดือน แทบสิ้นชีวิต

(๘)

เมื่อลงมาจากถิ่นใกล้ผาสุตแผ่นดินนั้น ได้กลับมาพักในถิ่นด่านข้างอีก แล้วก็กลับไปพักบนยอดเนินดง สะเดาไม่น้อย และไปที่สายใจธรรมเล็กน้อย จนถึงต้นเดือน ก.ค. ๒๕๕๙ ได้รับนิมนต์ไปเริ่มเข้าจำพรรษาอีกแห่งหนึ่ง ณ ถิ่นเพิ่มใหม่ในเขต อ.ปากช่อง ได้เดินทางไปพักที่นั่นบ้าง ที่นี้บ้าง โดยทำงานตรวจชำระ *ตามพระใหม่* นั้น ต่อไปเท่าที่จะทำได้ ขณะทำงานหนังสืออื่นก็เข้ามาแทรกแซงมากมาย และติดปัญหาโรคภัย ต้องเข้านอนพักรักษาตัว ในโรงพยาบาลหลายคราว จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลาผ่านไป ๕ ปี ตรวจต้นฉบับ *ตามพระใหม่* เสร็จไปแค่ จบตอนที่ ๒๖ คือไม่ถึงครึ่งเล่ม

ในช่วงเวลายาวนานนั้น ได้รับนิมนต์ไปทดลองบำบัดโรค และทดสอบการหายใจที่ประเทศเยอรมนี รวมทั้ง ออสเตเรีย ๒ คราว คือ ๑๖ เม.ย. - ๑๖ มิ.ย. ๒๕๕๖ และ ๓๑ พ.ค. - ๒๕ ส.ค. ๒๕๖๑ คราวแรก ไปหาแพทย์ บำบัดตามนัดบ่อยครั้ง แต่คราวหลังไม่ไปพบแพทย์ที่ใดเลย ขอทดสอบการหายใจอย่างเดียว ปรากฏชัดว่าที่นั่นบน แผ่นดินสูงราว ๘๐๐ เมตร หายใจได้ดีและพูดจาได้เต็มตัวอย่างคนปกติ (กลับมาถึงเมืองไทย ก็ทรุดทันที) โดยเฉพาะคราวหลัง ซึ่งไม่ไปพบแพทย์เลย ได้มีโอกาสตรวจชำระต้นฉบับ *ตามพระใหม่* เสร็จไปถึง ๕ ตอน ใน เวลาไม่เต็มเดือนครึ่ง ถึงจบตอนที่ ๓๑ (อีกเดือนครึ่งเศษ จัดทำหนังสือเข้าโรงพิมพ์ได้ ๔ เล่ม^๑)

เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว ได้ไปพักจำพรรษาในถิ่นปากช่องก่อน อยู่ที่นี่ ๔ เดือน (ถึง ๒๕ ธ.ค. ๖๑) ได้ ทำต้นฉบับ *ตามพระใหม่* เสร็จไปอีก ๙ ตอน ถึงจบตอนที่ ๔๐

พอถึงปลายปี ๒๕๖๒ ต้องใช้เวลาหมดไปมากในการไปรับการตรวจวินิจฉัยโรคมะเร็ง แล้วเข้าพักใน รพ. รับการบำบัดรักษาจนถึงต้นปี ๒๕๖๓ ลึนเดือน ก.พ. แล้วออกมาพักฟื้นรักษาตัวในถิ่นเขื่อนกระเสียว ปรากฏพบดี ว่าเกิดโรคระบาดโควิด-19 ที่รุนแรงแล้วยืดเยื้อต่อมาจากบัดนี้ ทำให้ต้องพักอยู่ที่ถิ่นเขื่อนกระเสียวนั้นแทบจะทีเดียว ตลอดเวลายาวนานจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลาเกือบ ๓ ปี ได้มีเวลาระดมแรงตรวจชำระต้นฉบับ *ตามพระใหม่* นั้น อย่างจริงจังเป็นพิเศษ แม้จะต้องเร่งงานหนังสืออื่นเฉพาะอย่างยิ่ง *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* แทรกซ้อนคู่เคียงไปด้วย

ที่ถิ่นเขื่อนกระเสียวนั้น ถึงวันที่ ๒๘ เม.ย. ๒๕๖๓ ได้ฟื้นฟูงานตรวจชำระต้นฉบับ *ตามพระใหม่* ขึ้นมาทำ ต่อ (หลังหยุดไปนาน ๑ ปี ๕ เดือน) เริ่มตั้งแต่ตอนที่ ๔๑ จนถึงตอนที่ ๖๐ ในวันที่ ๑๖ เม.ย. ๒๕๖๕ แล้วมีการ แทรกเสริมเติมขยายบางแห่งในตอนท้ายๆ นั้น เฉพาะอย่างยิ่งในตอนที่ ๕๖ งานยืดเยื้อมาจนจะถึงสิ้นปี ๒๕๖๕

ในที่สุด งานตรวจชำระต้นฉบับหนังสือ *ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม* ก็เสร็จสิ้นจบลงได้ในบัดนี้ ณ สิ้นปี พ.ศ. ๒๕๖๕ โดยจะมีเรื่องเพิ่มใหม่สั้นๆ เป็นส่วนพิเศษแถมปิดท้ายเชื่อมกับปีใหม่ ๒๕๖๖ ที่กำลังมาถึงนี้ อันจะให้ เสร็จสิ้นจบไปในช่วงเวลาแห่งการขึ้นพุทธศกใหม่นั้น

ผู้ตรวจชำระ-จัดทำ

๓๑ ธันวาคม ๒๕๖๕

- ๒๓.๔๙ 11 -

^๑ หนังสือ ๔ เล่มนั้น คือ เพิ่มเติมส่วนต่อท้าย *การพัฒนาที่ยั่งยืน* ตรวจชำระ-จัดทำ *พระพุทธศาสนา เพื่อสันติภาพของโลก* ตรวจชำระ-จัดทำ *รู้จักบ้านของตัว เทียบทั่วพระไตรปิฎก* จัดปรับฉบับ ๘ น. ยก *ดู "ธรรมกาย"* แห่งของพระพุทธเจ้า เข้าใจ "อนัตตา" ให้ตรงตามจริง

สารบัญ

ภาค ๑ วางฐานชีวิตแห่งการศึกษา.....	๑
ตอนที่ ๑ บวชอย่างไร พ่อแม่ปู่ย่าตายาย จะได้นุญมาก	๓
ตอนที่ ๒ ออกจากบ้าน พันเขตคาม สู่อาราม แดนธมณีย์.....	๒๒
ตอนที่ ๓ พบบวชเสร็จ เป็นพระใหม่ อะไรทำได้ ทำไม่ได้ ต้องรู้ทันที.....	๔๘
ตอนที่ ๔ พอเข้าวัดพบศาสนา ก็เห็นการบูชา จึงต้องรู้ว่า จะบูชาอย่างไรดี.....	๕๒
ตอนที่ ๕ ชีวิตพระใหม่ ได้เริ่มต้นอย่างนี้ ก็พอที่จะชื่นใจ ว่าเราได้บวชเรียนดี.....	๖๓
ตอนที่ ๖ ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติก็รมณีย์ เมื่อพระสงฆ์มีธรรมให้แก่ประชาชน.....	๙๓
ภาค ๒ แค่อุปลือก ถ้ามองเป็น ก็เห็นพระพุทธศาสนา.....	๑๑๙
ตอนที่ ๗ ตัวมีชื่อว่าเป็นพระ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติให้ถูก ก็แค่อีกก้นกับหมอผี.....	๑๒๑
ตอนที่ ๘ สวดมนต์เป็นเรื่องใหญ่ สวดกันทำไม ต้องรู้ให้ชัด.....	๑๔๒
ตอนที่ ๙ พุทธศาสนาเกิดขึ้นมา มิใช่ว่าพิธีกรรมจะไร้ความหมาย	๑๖๐
ตอนที่ ๑๐ ถ้าไม่ถือแบบงมงาย ก็อาจใช้พิธีกรรมมาสื่อธรรมให้ถึงคน	๑๗๐
ตอนที่ ๑๑ วัดอุ้มงคล ต้องใช้ผูกใจประชาชนไว้กับธรรม	๑๘๑
ตอนที่ ๑๒ เอาวัดอุ้มงคลมาเป็นบันได พัฒนาคนขึ้นไปให้เหนือวัดอุ้มงคล.....	๒๐๒
ตอนที่ ๑๓ นับถือเทวดายังพอฟัง แต่ถ้าหวังหวังพึ่งขอผล ก็หล่นจากหลักพุทธหลุดลอยไป	๒๒๗
ตอนที่ ๑๔ ถ้ารู้ภูมิหลังของอินเดียสักหน่อย จะค่อยเห็นแก่นของพระพุทธศาสนา.....	๒๕๒
ภาค ๓ เปิดประตูชีวิต ก้าวไปในการศึกษา.....	๒๔๓
ตอนที่ ๑๕ ธรรมชาติของมนุษย์อยู่ตรงนี้ คือ จะดี จะเลิศจะ สดประเสริฐ ด้วยการศึกษ.....	๒๔๕
ตอนที่ ๑๖ ธรรมะมีความหมายมากมาย รู้ไว้แค่ ๔ เริ่มที่ ธรรมชาติ กับ ธรรมดา.....	๒๔๔
ตอนที่ ๑๗ การศึกษาเริ่มที่ตาหู จะดูฟังได้แค่ตักถนหา หรือไปถึงปัญญา ก็มาลุ่มกัน	๓๐๒
ตอนที่ ๑๘ ถ้าอยู่แค่รู้สึก ก็เป็นคนพาล เอาภูมิประสาณสู่ปัญญา บัณฑิตจึงมา อารยธรรมจึงมี	๓๑๑
ตอนที่ ๑๙ อารยธรรมมนุษย์ที่หวังจรเจริญแล้วเสื่อมไม่ได้ เพราะว่ายวนอยู่แค่ในกระแสตักถนหา	๓๒๓
ตอนที่ ๒๐ อะไรกันคนไทย ยังแยกไม่ได้ว่า สันโดษไหนร้าย สันโดษไหนดี	๓๔๖
ตอนที่ ๒๑ ทุกร้าย-ดี มีความอยากเป็นรากเหง้า มาพวกเราชวนกันอยากทำให้มันดี	๓๕๗
ตอนที่ ๒๒ อยากเรียนเก่ง อยากมีสมาธิ อยากสำเร็จ...ไม่ยาก หากใช้อิทธิบาท ๔.....	๓๖๘

ภาค ๔ สังคมไทย จะก้าวไปได้ คนไทยต้องช่วยกันดัน..... ๓๗๗

- ตอนที่ ๒๓ แค่มेतตากรุณา คนไทยก็หลงป่า มุทิตา-อุเบกขา จึงไปไม่ถึง..... ๓๗๙
- ตอนที่ ๒๔ คนด้อยพัฒนา นอนรอเทวดามาช่วย อารยชนเพียรพึ่งตนและชวนคนให้ช่วยกัน.....๓๘๘
- ตอนที่ ๒๕ เขารู้เขารู้เรา แต่เรา ไม่รู้ทั้งเราทั้งเขา ๔๐๖
- ตอนที่ ๒๖ ชาวพุทธไทย ปฏิบัติธรรมกันอย่างไร? ให้คนข้างนอกเขาเอาไปดูถูกได้ ๔๓๓

ภาค ๕ จากไตรสิกขา สู่มรรคภาวนา.....๔๕๕

- ตอนที่ ๒๗ ถ้าเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ แล้วเอามาจัดการชีวิตและสังคมให้ได้ดี ก็จบความหมายของพระพุทธศาสนา..... ๔๕๗
- ตอนที่ ๒๘ ถึงเวลาที่ชาวพุทธไทยจะพิสูจน์ได้ว่าไหวไหม ที่จะก้าวไปในศาสนาแห่งปัญญา ๔๘๕
- ตอนที่ ๒๙ แม่ฝูงนกและกลีบดอกไม้ก็มีวินัยโดยธรรมชาติ ดีกว่าคน ถ้าขาดปัญญา ไม่รู้จักวินัย..... ๕๒๒
- ตอนที่ ๓๐ การพัฒนาชีวิต พัฒนาสังคม จะไม่ล่มสลาย ถ้าวินัยยังอยู่เป็นฐาน ๕๒๙
- ตอนที่ ๓๑ ผีคนครบ ๓ แดน คนก็จะพัฒนา ๔ ด้าน ๕๔๔
- ตอนที่ ๓๒ สมาธิมิใช่ให้มัวติดสุข มิใช่ให้มาชลูกกับความขลัง แต่มุ่งให้เป็นฐานกำลังของการพัฒนาปัญญา .. ๕๕๔
- ตอนที่ ๓๓ ผีคนด้วยการศึกษา แห่งไตรสิกขา เขาก็ก้าวหน้าไปในวิถีชีวิตดีงาม ที่เรียกว่ามรรค ๕๖๕
- ตอนที่ ๓๔ อยากได้สมาธิกันหนักหนา ถ้าไม่เอาสติมานำหน้า ทางสำเร็จก็ไม่มี ๕๗๙
- ตอนที่ ๓๕ อยากเป็นคนมีปัญญาดี ถ้าสติไม่มี ก็หมดทางเจริญปัญญา..... ๕๘๕
- ตอนที่ ๓๖ ในยุคข่าวสาร ต้องมีปัญญาแตกฉาน ทั้งภาครับ และภาคแสดง ๕๙๔
- ตอนที่ ๓๗ รู้จักไว้ การเจริญวิปัสสนา ที่สืบสายมาตามแบบแผน..... ๖๐๕
- ตอนที่ ๓๘ นับถือพระพุทธศาสนาไม่ใช่แค่มิที่พึ่งพาไว้ยึดเหนี่ยวหรือปลอบประโลมใจ ๖๑๗

ภาค ๖ จากพระรัตนตรัย สู่อริยสัง..... ๖๓๓

- ตอนที่ ๓๙ ถ้านับถือพระรัตนตรัย ไม่ต้องมีใครมาเคี่ยวเข็ญ ก็สำนึกถึงความจำเป็น ที่จะต้องฝึกตนยิ่งขึ้นไป... ๖๓๕
- ตอนที่ ๔๐ ญาติโยมที่รักษาอุโบสถ พระสงฆ์ก็ลงอุโบสถ เป็นมาเป็นไปและแตกต่างกันอย่างไร ๖๔๕
- ตอนที่ ๔๑ ถ้าพึ่งพระรัตนตรัยถูกต้อง ก็ก้าวไปถึงธรรม พอถึงธรรม เป็นอิสระแท้ ก็ไม่ต้องพึ่งอะไร..... ๖๕๓
- ตอนที่ ๔๒ จะพูดถึงอริยสังสี่กันสักเท่าไร ก็ไม่มีทางเข้าใจ ถ้าไม่รู้หลักหน้าที่ต่ออริยสัง ๖๘๖
- ตอนที่ ๔๓ ออกนอกเหนือ มาดูหนังอริยสังกันหน่อย ๗๐๔
- ตอนที่ ๔๔ คูซันท์ ๕ ให้เห็นการทำงานของชีวิต พอได้พื้นความเข้าใจที่จะไปเรียนอริยสัง ๗๑๒
- ตอนที่ ๔๕ ดุมรรคมืองค์ ๘ ให้เห็นวิถีชีวิตที่ดีงาม ว่าดำเนินไปอย่างไร..... ๗๒๓
- ตอนที่ ๔๖ ทางชีวิตดีงามมีอยู่ก็ดีแล้ว แต่คนที่ยังอยู่นอกทางเล่า ทำอย่างไรจะให้เขาเข้ามาเดิน ๗๔๑
- ตอนที่ ๔๗ ถึงไม่มีใครไปพามา ถ้าเขารู้จักคิดแยกกาย ก็จะมาเข้าทางที่ถูกต้อง ด้วยตัวเอง๗๕๓

ตอนที่ ๔๘ แสงอรุณนำหน้าบอกการขึ้นมาของดวงอาทิตย์ ชีวิตที่ดีก็มีธรรมรังสีนำหน้า ๗ ประการ
ตอนที่ ๑ ๗๗๒

ตอนที่ ๔๙ แสงอรุณนำหน้าบอกการขึ้นมาของดวงอาทิตย์ ชีวิตที่ดีก็มีธรรมรังสีนำหน้า ๗ ประการ
ตอนที่ ๒ ๗๘๔

ตอนที่ ๕๐ พอแสงอรุณขึ้นมา ๗ รัศมี วิธีของอารยชนก็เริ่มปรากฏขึ้นมา..... ๗๙๗

ภาค ๗ ทางแห่งความสุข..... ๘๑๓

ตอนที่ ๕๑ ให้ชาวบ้านทำบุญด้วยทาน คีล ภาวนา ชาวบ้านไม่ต้องศึกษาหรืออย่างไร..... ๘๑๕

ตอนที่ ๕๒ รักษาศีล ๘ อย่างพูดแต่ว่าได้บุญ ต้องรู้ว่าศีล ๘ มาหนุนให้ก้าวไปพัฒนาจิตปัญญาอย่างไร ... ๘๒๗

ตอนที่ ๕๓ ถ้ารู้คุณค่าของศีล ๘ ถูกต้องแล้ว จะรักษาอุโบสถแบบไหนๆ ก็เลือกได้อย่างพุทธิกชนที่ดี.... ๘๓๗

ตอนที่ ๕๔ จะไปนั่งสมาธิ หรือเข้าวิปัสสนา ก็มาทำความเข้าใจให้มีพื้นกันไว้ก่อน ๘๔๗

ตอนที่ ๕๕ หนีทุกข์ อยากมีความสุขกันนัก แต่ไม่รู้จักว่า เจอมันเข้า จะเอาอย่างไร ๘๕๙

ตอนที่ ๕๖ อารยธรรมที่แท้ ไม่อยู่แค่ลัญชาตญาณ นำความเจริญก้าวหน้า
มากับความสุข ที่ไม่มีการเบียดเบียน ๘๖๘
- เรื่องผนวกไว้เป็นกรณีศึกษา: มองดูปัจจัยในอารยธรรมอเมริกัน.....๘๘๓

ตอนที่ ๕๗ ชีวิตและสังคมทุกข์ระทมถึงวิกฤต ก็เพราะคนจมติดอยู่แค่ความสุขที่พึ่งพาการเสพ ๙๑๖

ตอนที่ ๕๘ มีความสุขไว้ในตัวเองดีกว่า อย่าเป็นคนขาดไร้ไม่มีความสุข ที่ต้องไปวิ่งหา..... ๙๒๖

ตอนที่ ๕๙ สุขแท้มีทุกที่ทุกเวลา ไม่ต้องหา ไม่ต้องสร้าง..... ๙๔๑

ตอนที่ ๖๐ คนจะพัฒนาได้ ต้องมีวินัยเป็นฐาน สังคมพุทธไทยต้องรีบฟื้นฟูวินัยขึ้นมาให้ทันกาล ๙๔๙

แถมท้าย:

บทพ่วงพิเศษ บวชเรียน สู่ การศึกษาเพื่อพัฒนาอารยชน..... ๙๗๓

สารบัญพิสดาร

ปรารภ.....	(ก)
เรื่องหลวงดูงชาย เท้าที่ปะติดปะต่อได้.....	(ค)
ความเป็นมา ของ... ตามพระใหม่.....	(ช)

ภาค ๑ วางฐานชีวิตแห่งการศึกษา ๑

ตอนที่ ๑ บวชอย่างไร พ่อแม่ป๋วย่าตายาย จะได้บุญมาก ๓

- ความมุ่งหมายของการบวช	๓
ข้อที่ ๑ บวชเพื่อทำหน้าที่ของพุทธบริษัท	๓
ข้อที่ ๒ บวชเพื่อทำหน้าที่ของคนไทย	๔
ข้อที่ ๓ บวชเพื่อฉลองพระคุณของพ่อแม่	๕
ข้อที่ ๔ บวชเพื่อจะได้ฝึกศึกษา ได้พัฒนาตัวเอง	๘
- ความหมายของการบวช	๙
ประเพณีบวชเรียนสืบมาแต่สุโขทัย	๙
บรรพชาออกมาจากบ้าน เข้าวัดบวชในพระธรรมวินัย	๑๐
เมื่อบรรพชาได้บวชเณรแล้ว จะบวชพระก็ต่อด้วยอุปสมบท	๑๑
- พระรัตนตรัย เป็นดวงแก้วที่สูงค่าอย่างไร	๑๒
- พระรัตนตรัย เป็นสรณะให้แก่เราอย่างไร	๑๕
๑. พระพุทธเจ้า.....	๑๕
๒. พระธรรม	๑๗
๓. พระสงฆ์	๑๘
- ปรับใจเข้าในชีวิตแห่งวิเวก	๒๐

ตอนที่ ๒ ออกจากบ้าน พ้นเขตคาม สู่อาราม แดนรมณีย์ ๒๒

- บวชแล้ว ถือนิสัย เป็นนิตินัย เข้าสู่ชีวิตแห่งการศึกษา	๒๒
- ถ้าศึกษาถูกทาง แค่นั้นประหม่อม ก็ไม่จมอยู่กับปัญหาการพัฒนาไม่ยั่งยืน	๒๔
แดนที่ ๑ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งของและคน	๒๕
ก) อยู่ร่วมสังคมให้สุขให้ดี	๒๖
ข) ดูแลถิ่นที่อาศัยให้งาม ใช้อินทรีย์สี่อานำความงอกเงย	๒๘
ค) หากินให้เป็นสัมมา	๓๓
ง) กินอยู่ให้ถึงมัชฌิมา	๓๖
แดนที่ ๒ ที่ ๓ พัฒนาลึกเข้าไปข้างใน เรื่องใหญ่ พุดแก่นำเรื่องไว้	๔๐
- แดนที่ ๒ จิตใจ เรื่องของ “สมาธิ”	๔๑
- แดนที่ ๓ ความรู้เข้าใจ รู้ให้แจ้ง รู้จนถึงความจริง คือเรื่องของ “ปัญญา”	๔๒

ตอนที่ ๓ พอบวชเสร็จ เป็นพระใหม่

- อะไรทำได้ ทำไม่ได้ ต้องรู้ทันที..... ๔๘
- ตอนแรก อนุศาสน์ หมวดที่ ๑: นิสัย ๔ ๔๘
 - ตอนสอง อนุศาสน์ หมวดที่ ๒: อภินิหารกิจ ๔ ๕๐
 - ตอนสาม หมวดแถม ปิดท้าย: ไตรสิกขา (สิกขา ๓) ๕๐

ตอนที่ ๔ พอเข้าวัดพบศาสนา ก็เห็นการบูชา

- จึงต้องรู้ว่า จะบูชาอย่างไรดี..... ๕๒
- บูชาใคร? บูชาอะไร? บูชาทำไม? บูชาให้ได้อะไร? ๕๒
 - บูชาอย่างไร? ๕๖
 - ทำไมจึงบูชา ด้วยรูป เทียน ดอกไม้? ๕๘
 - ตอบบางคำถาม ๖๓

ตอนที่ ๕ ชีวิตพระใหม่ ได้เริ่มต้นอย่างนี้

- ก็พอที่จะชื่นใจ ว่าเราได้บวชเรียนดี..... ๖๓
- พอเริ่มรู้จักกินใช้ ก็เรียกได้ว่าเป็นคนมีศีล ๖๔
 - เลี้ยงง่าย แต่ไม่กลัวความยาก ๗๒
 - ถีบคตฝั่งเก็บน้ำหวานจากดอกไม้ จะห่างไกลมัจฉาชีพ ๗๖
 - อยู่ในโลกเลือกได้ จะเป็นผู้กระทำ หรือเป็นเพียงผู้ถูกกระทำ ๗๗
 - วิถีของนักเสพ... กับ นักศึกษา-นักผลิต-นักสร้างสรรค์ แยกกันที่การใช้อินทรีย์ ๗๙
 - จัดหาจัดทำรมณีย์ ให้อินทรีย์ได้ชื่นชม ๘๑
 - ก) อินทรีย์สังวร การสำรวมอินทรีย์ ๘๑
 - ข) อินทรีย์ภาวนา การพัฒนาอินทรีย์ ๘๒
 - ค) รมณียภาพ ภาวะที่เป็นรมณีย์ ๘๒
 - มารยาทในวัฒนธรรมไทย มากับน้ำใจที่คำนึงถึงส่วนรวม ๘๔
 - ได้คิดเป็นพื้นแล้ว ทีนี้จะเอาจริงกับจิตใจและปัญญา..... ๘๙

ตอนที่ ๖ ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติก็เป็นรมณีย์

- เมื่อพระสงฆ์มีธรรมให้แก่ประชาชน ๙๓
- คน คือบุคคลในสังคม และคือชีวิตในธรรมชาติ..... ๙๓
 - พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ต้องอยู่ใกล้ประชาชน ๙๕
 - ความเคารพสงฆ์ ถือกิจการและประโยชน์ส่วนรวมเป็นใหญ่ ๙๘

- กรรมในกฎธรรมชาติ กับกรรมในกติกาสังคม..... ๙๙
- ไม่ต้องพึ่งพา ไม่ต้องอาศัย แต่อยู่เกื้อกูลกัน ไม่ทอดทิ้งไป ๑๐๑
- ให้ทาน ให้ธรรม นำปสาทะ พาผ่องใจ ไปถึงผ่องปัญญา ๑๐๔
- จิตดำเนินต่อสังคม ๑๑๐
- ตอบข้อสงสัย ๑๑๕

ภาค ๒ แด่ดูเปลือก ถ้ามองเป็น ก็เห็นพระพุทธศาสนา ๑๑๙

ตอนที่ ๗ ตัวมีชื่อว่าเป็นพระ

- แต่ถ้าไม่ปฏิบัติให้ถูก ก็แค่คือกันกับหมอผี ๑๒๑
- นักบวช คือใคร คือผู้ทำอะไร ในความเข้าใจของประชาชน..... ๑๒๑
- ความหมายของการเป็นพระภิกษุ อยู่ที่ไหน ๑๒๕
- “พระ” ที่ชาวบ้านเรียก ทำไมมีชื่อว่า “ภิกษุ” ๑๒๙
- ตอบข้อสงสัย ๑๓๖

ตอนที่ ๘ สวดมนต์เป็นเรื่องใหญ่

- สวดกันทำไม ต้องรู้ให้ชัด ๑๔๒
- สวดมนต์ เริ่มต้นจากการสวดรักษาพุทธพจน์ ๑๔๒
- สวดมนต์ ได้เป็นทำวัตร ๑๔๔
- บทสวดมนต์ รู้จักไว้ แค่ออกแยกได้ใน ๓ ประเภท ๑๔๖
- หนังสือสวดมนต์ของวัด จัดไว้เพื่อใช้ฝึกและทบทวน ๑๔๗
- ตอบเรื่องสวดมนต์แล้วแต่ถาม ๑๕๑
- พระสวดมนต์ ต่างอย่างไรกับคนร้องเพลง ๑๕๓
- ปิดท้าย ย้อนย้ายไปข้างต้น ๑๕๘

ตอนที่ ๙ พุทธศาสนาเกิดขึ้นมา

- ใช้ว่าพิธีกรรมจะไร้ความหมาย..... ๑๖๐
- สืบเสาะเจาะลึก “พิธีกรรม” ๑๖๑
- ไม่ว่าจะจัดจะมีพิธีหรือไม่ พระก็มีหน้าที่ให้ธรรม ๑๖๕

ตอนที่ ๑๐ ถ้าไม่ถือแบบงมงาย

- ก็อาจใช้พิธีกรรมมาสื่อธรรมให้ถึงคน ๑๗๐
- มีเปลือกหุ้มไว้ เนื้อจึงอยู่มาได้ แต่ถ้าติดอยู่ที่เปลือก ก็อดได้นั่น ๑๗๐
- ท่ามกลางระหว่างสองปลาย พิธีกรรมให้ประโยชน์เยอะแยะ ๑๗๑
- ถ้าพิธีกรรมทำถูกต้อง กายวาจาก็ได้ฝึกวินัย จิตใจก็ได้สื่อไปถึงธรรม ๑๗๗

ตอนที่ ๑๑ วัตถุมงคล

ต้องใช้ผูกใจประชาชนไว้กับธรรม.....	๑๘๒
- “วัตถุมงคล” เกว่อกันมา “เครื่องรางของขลัง” ฯลฯ หายไป	๑๘๒
- ต้นโพธิ์นำหน้า ก่อนพระพุทธปฏิมาจะมี.....	๑๘๓
- กรีกมา กรีกหมด พระพุทธรูปยังมีสีบมา	๑๘๗
- ใครจะอยู่บนไต้ขึ้นไหน ก็ช่วยทั้งนั้น แต่ทุกคนต้องไต่ต่อให้สูงขึ้นไป	๑๙๑
- โบราณทำพระไว้บอกคนข้างหน้า คนยุคใหม่ทำพระให้ได้เงินมาบัดนี้.....	๑๙๕
- ตอบบางคำถาม.....	๒๐๐

ตอนที่ ๑๒ เอาวัตถุมงคลมาเป็นบันได

พัฒนาคนขึ้นไปให้เหนือวัตถุมงคล.....	๒๐๒
- ปุจฉา	๒๐๒
- ถ้าจะมีพระเครื่อง ก็ใช้ให้ได้เต็มคุณค่า ดังได้ว่าที่นี้.....	๒๐๓
- ปิดช่องหัวใจ ไต่ช่องให้ธรรม	๒๐๗
- ให้เขาไต่ที่ยึดแล้ว ก็ดึงยกเขาขึ้นมา.....	๒๑๒
- หวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไสยศาสตร์ มั่วประมาท จึงไม่พ้นความเสื่อม.....	๒๑๗
- รัฐบาลจัดบ้านเมืองดี ให้ประชาชนมีโอกาสพัฒนาตัวเต็มที่.....	๒๒๑
- ได้ความมั่นใจให้ทำกิจเต็มที่ กับหวังได้ผลดลบันดาลโดยไม่ต้องทำ	๒๒๓

ตอนที่ ๑๓ นับถือเทวดายังพอฟัง

แต่ถ้ามัวหวังพึ่งขอผล ก็หล่นจากหลักพุทธไม่เหลือดี	๒๒๗
- ถึงธรรมจริงด้วยปัญญา จึงยิ่งสอนด้วยกรุณา	๒๒๗
- บทสวดมนต์ กับเทวดา.....	๒๒๙
- มนุษย์พัฒนา ดีกว่าเทวดามีฤทธิ์	๒๓๒
- เหนือฟ้า ยังมีธรรม.....	๒๓๗
- จับหลักชัดแล้ว ใครไปทางดี ใครไปทางร้าย จับได้ทั้งหมด.....	๒๔๑
- สังคมจะเข้มแข็ง ต้องไม่คลุมเครือ.....	๒๔๖

ตอนที่ ๑๔ ถ้ารู้ภูมิหลังของอินเดียสักหน่อย

จะค่อยเห็นแก่นของพระพุทธศาสนา	๒๕๒
- อารยันเข้าครอง ชมพูทวีปได้คำ “อริยะ/อารยะ”	๒๕๒
- พระพรหมสร้างโลก ให้คนแบ่งเป็นวรรณะสี่ มีสิทธิ์เสรีไม่เท่ากัน.....	๒๕๔
- พราหมณ์ติดต่อพระพรหมได้ ใครอยากกรวยอยากใหญ่ก็ไปบูชาัญญ.....	๒๕๖

- วัดคือสถานศึกษาของปวงชน เปิดแก่ทุกคน ไม่เลือกวรรณะ ๒๕๙
- สังคมเจริญมากขึ้น คนเปื้อนสังคมก็มากขึ้น ๒๖๐
- เข้าสู่ทางสายกลาง เป็นมัชฌิมา ๒๖๒
- จากเทพมาสู่ธรรม อยากได้อะไรก็ต้องพยายามทำ ๒๖๕
- จะทำอะไรพัฒนาจะแก้ปัญหาให้ได้ผล ก็ต้องศึกษาครบองค์รวมที่มี ๓ ๒๖๗
- ครูคู่ปัญญา มีกรุณากระตุ้นเตือน ชับเคลื่อนด้วยอำนาจที่บริสุทธิ์ ๒๗๐
- จัดตั้งสังคมดีได้แค่ครึ่งกลาง เพราะเข้าไม่ถึงธรรมชาติ แม้แต่ของคน ๒๗๒
- รู้เรื่องเก่า ช่วยให้เข้าใจพระพุทธศาสนา ๒๗๕
- มองความศักดิ์สิทธิ์ของพระรัตนตรัย เริ่มเข้าใจพระพุทธศาสนา ๒๗๗

ภาค ๓ เปิดประตูชีวิต ก้าวไปในการศึกษา

๒๘๓

ตอนที่ ๑๕ ธรรมชาติของมนุษย์อยู่ตรงนี้

- คือ จะดี จะเลิศจะสุดประเสริฐ ด้วยการศึกษ ๒๘๕
- ธรรมชาติของคนบอกว่า จะเก่งจะดี ก็ฝึกเอา ไม่มีวรอเขามาทำให้ ๒๘๕
- มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐขึ้นมาเองก็หาไม่ แต่ประเสริฐได้ด้วยการฝึก ๒๘๗
- เป็นนักศึกษาเต็มระบบ ครบไตรศึกษา จึงเป็นอารยชนได้จริง ๒๙๐

ตอนที่ ๑๖ “ธรรม” มีความหมายมากมาย

- รู้ไว้แค่ ๔ เริ่มที่ ธรรมชาติ กับ ธรรมดา ๒๙๔
- “ธรรม” คำยิ่งใหญ่ ที่แปลยากที่สุด ๒๙๔
- “ธรรม” ไม่ว่าจะมากมายก็ความหมาย รู้ไว้ ๔ ก็ครบ ๒๙๕
- ปุจฉา: [ขอสรุป และโยงให้ชัดอีกที...] ๓๐๐

ตอนที่ ๑๗ การศึกษาเริ่มที่ตาหู

- จะดูฟังได้แค่ตมหา หรือไปถึงปัญญา ก็มาลุ้นกัน ๓๐๒
- เกิดมากับอวิชชา ก็เป็นธรรมดาจะเจอหน้ากับทุกข์ ๓๐๒
- ได้ตมหามา นำพาชีวิต ก็ต้องติดเอาตมกันไปด้วย ๓๐๓
- ชีวิตที่ดี ในวิถีแห่งปัญญา มีสติให้ไม่ประมาท ๓๐๗

ตอนที่ ๑๘ ถ้าอยู่แค่รู้สึก ก็เป็นคนพาล

- เอาธรรมาประสานสู่ปัญญา บัณฑิตจึงมา อารยธรรมจึงมี ๓๑๑
- ทบทวน เรื่องรู้สึกสู่ตมหา กับรู้สู่ปัญญา ๓๑๑
- นักเสพ เป็นนักล่าสุข-หลบหนีทุกข์ แต่นักศึกษาสุขทุกเมื่อทุกเวลา ๓๑๕

- จากเสพ พัฒนาไปเป็นศึกษา แล้วมาถึงสร้างสรรค์ ๓๑๘
 - ตัณหาต้องพึงปัญญาแก้ปัญหา พานักเสพให้ทุกข์ ที่ต้องศึกษา..... ๓๒๐
- ตอนที่ ๑๙ อารยธรรมมนุษย์หนึ่งจรรยาแล้วเสื่อมไม่ได้
- เพราะว่ายาวนานอยู่แค่ในกระแสตัณหา ๓๒๓
- ถึงแนวคิดพิชิตธรรมชาติผิดไป ฝรั่งก็ได้จิตใจใฝ่รู้-สู้งานยาก ๓๒๓
 - อารยธรรมพิชิตธรรมชาติ-คิดแยกส่วน เจอบริโวกอนิยม จะจบไหม?..... ๓๒๕
 - สันโดษมี Work Ethic จึงมา ๓๒๙
 - ฝรั่งสันโดษแล้วขยัน คนไทยสันโดษแล้วพากันขี้เกียจ?..... ๓๓๑
 - พวกเจริญก็เสื่อมลง พวกจะเจริญก็ย่นไม่ขึ้น ดูพอเห็นเป็นเพราะอะไร ๓๓๔
 - จะให้ใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่สัมฤทธิ์ สู่ความเป็นเลิศ ฝึกง่ายทั้งนั้น..... ๓๓๖
 - เลิกอุปถัมภ์อ้อมอ้อม หันมาอยู่กับความชัดเจน ที่มีความมั่นใจ ๓๓๘
 - ต้องใช้กฎหมายให้หนุนกฎธรรมชาติ มิใช่อยู่แค่ระบบเงื่อนไข..... ๓๔๑
 - อรุณรุ่งแล้ว แสงเงินแสงทองมา ดวงตะวันขึ้นฟ้า มิหาใครวอน..... ๓๔๕
- ตอนที่ ๒๐ อะไรกันคนไทย
- ยังแยกไม่ได้ว่า สันโดษไหนร้าย สันโดษไหนดี..... ๓๔๗
- จะไปถึงสันโดษได้ จะมีประชาธิปไตยที่ดี ต้องให้คนไทยมีการศึกษา ๓๔๗
 - สันโดษลดตัณหา เปิดทางโล่งให้ฉันทะ ที่จะไม่สันโดษได้เต็มที่..... ๓๕๑
 - คนสันโดษมีความสุข แต่ไม่ใช่สันโดษเพื่อจะมีความสุข ๓๕๔
 - พุดคุยแถมท้าย: สันโดษ-ไม่สันโดษ ในสังคมของชาวบ้าน ๓๕๖
- ตอนที่ ๒๑ ทุกร้าย-ดี มีความอยากเป็นรากเหง้า
- มาพวกเราชวนกันอยากทำให้มันดี..... ๓๕๘
- ฉันทะมา การศึกษาก็มี ๓๕๘
 - ฉันทะมา ภาวนาจึงมี ตัณหามา ตัวยุจึงมี..... ๓๖๐
- ตอนที่ ๒๒ อยากเรียนเก่ง อยากมีสมาธิ อยากพบความสำเร็จ
- แม้แต่อยากอายุยืน ไม่ยาก หากใช้อธิบาท ๔ ๓๖๘
- ฉันทะ มาเข้าสู่อธิบาท ๔ นำสมาธิมากับความสำเร็จ..... ๓๖๘
 - รู้เคล็ดแล้ว เริ่มต้นต่างกัน ก็สำเร็จทั้งนั้น อยากรอายุยืน ก็ยังได้..... ๓๗๐

ภาค ๔ สังคมไทย จะก้าวไปได้ คนไทยต้องช่วยกันดับ ๓๗๗

ตอนที่ ๒๓ แค่มेटตากธรม คนไทยก็หลงป่า มุทิตา-อุเบกขา จึงไปไม่ถึง.....๓๗๙

- แปลกใจไหมว่า ฉันทะออกมาอย่างไร จึงไปเป็นอุเบกขา..... ๓๗๙
- พระพุทธศาสนา มา คนก็เป็นผู้สร้างสรรคโลก เป็นพระพรหมใต้หัวหน้า..... ๓๘๑
- พ่อแม่มีปัญหา รู้จักใช้อุเบกขา ได้ถูกที่พัฒนาเลิศล้ำ..... ๓๘๕

ตอนที่ ๒๔ คนด้อยพัฒนา นอนรอเทวดามาช่วย

อารยชนเพียรฟังตนและชวนคนให้ช่วยกัน..... ๓๘๘

- เลิกเอาชีวิตเขาสังเวทเวทวาชัยญ หันมาทำยัญพลิตัวช่วยเหลือกัน ๓๘๘
- เมื่อคนใส่ใจดูแลกัน สังคมก็มั่นคงดี
แต่ถ้าคนรอพึ่งเทวดา สังคมจะง่อนแง่นทันที..... ๓๙๐
- เลิกยุ่งกับไปพูชชัยญ หันมาดูแลคนที่อยู่ร่วมกันในสังคม
เริ่มที่ครอบครัว..... ๓๙๒
- ชาวพุทธตื่นรู้ด้วยปัญญา เลิกกวนเทวดา
ชวนคนใช้ปัญญามาช่วยกัน..... ๓๙๖
- ปุจฉา - วิสัชนา ๓๙๙

ตอนที่ ๒๕ เขาทั้งรู้เขารู้เรา แต่เรา ไม่รู้ทั้งเราทั้งเขา.....๔๐๖

- ที่ว่าเมืองไทยเสื่อมนั้น เสื่อมเพราะนับถือพุทธ
หรือเสื่อมเพราะออกไปจากพุทธ..... ๔๐๖
- จริงไหม? คนไทยคิดแค่ให้ตัวอยู่สบาย
แต่อยากมีความเจริญที่ฝรั่งได้มาด้วยการดิ้นรน ๔๐๙
- ไม่ควรอยู่กันในความมืด และทิ้งจิตใจไว้ดิบๆ
แต่ควรมีความจริงใจที่จะมาพูดจากันดีดี..... ๔๑๓
- ไม่รู้ภูมิหลังที่ฝรั่งถูกห้าห้าปีทาจิงดิ้นรนหาเสรีภาพ
ก็รู้ไม่ทันไม่ถึงโลกนี้ในปัจจุบัน..... ๔๑๗
- รู้รักเหง้า เข้าใจปัจจุบัน
ได้ปัญญาที่จะคิดแก้ปัญหาและทำการเบื้องต้น..... ๔๒๔
- ความรู้ก็ถึงก็ทัน ปัญญาที่มากับเมตตาโดยมีความจริงใจ
ด้วยปัญญาในจิตใจที่ดีนี้ จึงขึ้นเวทีพูดจาร่วมแก้ปัญหาด้วยกัน ๔๒๘

ตอนที่ ๒๖ ชาวพุทธไทย ปฏิบัติธรรมกันอย่างไร?

- ให้คนข้างนอกเขาเอาไปดูถูกได้..... ๔๓๓
- ถามใหม่ว่า คนไทยก้าวเข้าไปในพระพุทธศาสนา ถึงแค่ไหน ๔๓๓
 - ฝรั่งว่าคนพุทธทำดีแค่นอนแผ่เมตตา จะว่าจะตาเขาก็ดูตัวเราให้ดีกว่า..... ๔๓๙
 - ความเสมอภาค สำคัญอย่างไร จึงเอาไปคุมท้าย..... ๔๔๓
 - ปฏิบัติธรรม ทั้งมีในใจ และทำในสังคม ให้ครบ ให้พอดี..... ๔๔๖
 - วินัยชาวบ้านชาวบ้านต้องมีการสงเคราะห์คุมท้าย
อยู่ร่วมกันต้องมีความเสมอภาคคุมตลอด ๔๔๙

ภาค ๕ จากไตรสิกขา สู่บรรณภวนา..... ๔๕๕

ตอนที่ ๒๗ ถ้าเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ แล้วเอามาจัดการชีวิตและสังคมให้ได้

- ก็จบความหมายของพระพุทธศาสนา ๔๕๗
- ชื่อแท้ของพระพุทธศาสนาว่า “ธรรมวินัย” ๔๕๗
 - วินัยมารองรับ รักษา รับใช้ธรรม ๔๖๐
 - คนไม่พัฒนามองว่า กม. คือกด
คนพัฒนามองว่าเป็นพวกเราเองนั้นนะ ๔๖๒
 - ขาดอะไร หาอะไร คนยุคเจริญล้ำ ว่าเลิศปัญญา หาไม่เห็น..... ๔๖๕
 - ดั้นดั้น-สืบค้น-แสวงหา สู่ การค้นพบ
ดั้นรน-ต่อสู้อัน สู่ ความสำเร็จ: แต่ จริงแท้ใช่แน่ หรือไม่? ๔๖๙
 - การพัฒนาสังคม มีความสำเร็จเป็นสัมพัทธ์ กับการพัฒนาคน ๔๗๒
 - คนนี้ มี ๒ ตัว: ดูให้ครบ อย่าให้ขาด
ชีวิต-ธรรมชาติ + บุคคล-สังคม ๔๗๖
 - ธรรม - คน กับ วินัย - สังคม..... ๔๘๐

ตอนที่ ๒๘ ถึงเวลาที่ชาวพุทธไทยจะพิสูจน์ตัวว่าไหวไหม

- ที่จะก้าวไปในศาสนาแห่งปัญญา ๔๘๕
- “ธรรมวินัย” คำหลักที่ต้องชัดว่าเข้าใจ จึงพูดข้าย้อนรำไร
ใครรู้เข้าใจดีแล้ว ไม่ต้องอ่าน ก็ข้ามไป..... ๔๘๕
 - คนไทยจะมีวินัยได้อย่างไร
แค่ ๕ สิกขาบท ที่เรียกว่าศีล ๕ ก็ยังไม่ศึกษาให้รักษากันไหว..... ๔๘๗

- ไหนว่า ชาวพุทธคือคนตื่นรู้ อยู่ด้วยปัญญา
แต่ก็เห็นๆ กันว่า รู้ไม่ถึงไหน คิด พุด ทำอะไร ก็ไม่ชัดเจน ไม่จริงจัง ๔๙๐
- บทเรียนที่ต้องรู้ เพราะอยู่กับความประมาท ความพินาศจึงมา..... ๔๙๔
- บุญสิ้นย่อยยับดับสลาย กู้ชาติได้ บ้านเมืองกลับมั่นคง..... ๔๙๘
- กู้พระศาสนาขึ้นมา แต่ยังต้องพากันก้าวต่อไป..... ๕๐๑
- รู้ให้ชัดเจน ทำให้จริงจัง จับตั้งแต่ศีล ๕ เป็นต้นไป..... ๕๐๗
- ถึงเวลาสังคมไทยต้องก้าวไป บนฐานความรู้เข้าใจ ที่ทำได้จริงจัง..... ๕๑๑
- ศีล-วินัย-สิกขาบท ก็รู้จัก ศีล-สมาธิ-ปัญญา ก็เข้าใจ
ถึงจะเขียนว่า (วินัย→) ศีล→ สมาธิ→ ปัญญา ก็มองทะลุได้..... ๕๑๕
- โยมขอศีล พระบอกสิกขาบท โยมขอสมาธิ พระบอกกรรมฐาน
โยมขอปัญญา พระบอกถ้อยวาจาให้เอาไปวิจัย..... ๕๑๗

ตอนที่ ๒๙ แม่ฝูงนกและกลีบดอกไม้ก็มีวินัยโดยธรรมชาติ

- ดีกว่าคน ถ้าขาดปัญญา ไม่รู้จักวินัย ๕๒๒**
- ระเบียบระบบของมนุษย์ ที่เป็นวินัย
 ไม่เห็นไปไหนจากระบบเหตุปัจจัย ในธรรมชาติ..... ๕๒๒
- การที่มนุษย์มีคุณสมบัติเด่นเป็นพิเศษ
 กลายเป็นเหตุให้มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องพัฒนา ๕๒๔
- จะฝึกตัวตามวินัยให้ได้เป็นศีล
 ทั้งจิตใจและปัญญาก็มาร่วมด้วย ได้ครบ ๓ พัฒนา..... ๕๒๖

ตอนที่ ๓๐ การพัฒนาชีวิต พัฒนาสังคม จะไม่ล่มสลาย

- ถ้าวินัยยังอยู่เป็นฐาน ๕๒๙**
- ทบทวนเรื่องวินัย ฝึกพฤติกรรม ได้ฝึกจิตใจ และฝึกปัญญาด้วย
 เริ่มต้นที่วินัย ก็อยู่บนฐานของธรรม ทำตามวินัย ก็ได้ธรรมเป็นผล..... ๕๒๙
- ฝึกศีลไม่ใช่ยาก เริ่มจากฝึกพฤติกรรมเคยชินที่ดี
 การเลี้ยงดูเด็กได้ผลดีแน่ ถ้าพ่อแม่ดูแลให้เด็กมีพฤติกรรมเคยชินที่ดี..... ๕๓๑
- จิตใจเป็นแดนใหญ่ลึกลับซับซ้อนอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์
 จับถึงสมาธิให้ได้ จึงจะรับมือไหวกับแดนที่มองไม่เห็นนั้น..... ๕๓๕
- ใจเป็นใหญ่ แต่ปัญญาเป็นตัวชี้ตัวนำในความเป็นใหญ่นั้น
 จะล้มฤทธิ์จุดหมายได้ ต้องให้ปัญญาส่องทางจนถึงที่หมาย..... ๕๓๗
- ตัวคนทั้งชีวิต ก็แค่พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา
 พัฒนาแค่ ๓ อย่างนี้ ก็จบการศึกษา..... ๕๔๑

- ตอนที่ ๓๑** ฝึกคนครบ ๓ แดน คนก็จะพัฒนา ๔ ด้าน ๕๔๔
- ศิล ๕ นั้นแค่ตั้งฐานไว้
สังคมจะดีได้ คนต้องก้าวต่อขึ้นไปในศิล ๔ ๕๔๔
 - การศึกษาประสานการพัฒนาทั้ง ๓
พอจบการศึกษา ก็วัดผลว่าคนเป็นภาวิต ๔ ๕๔๗
- ตอนที่ ๓๒** สมาธิมิใช่ให้มัวติดสุข มิใช่ให้มาขลุ่กับความขลัง
แต่มุ่งให้เป็นฐานกำลังของการพัฒนาปัญญา ๕๕๔
- สมาธิมีคุณลักษณะสำคัญ ๓ อย่างที่พึงยำ
สุขดีมีตำ-ถ้าพลังจิต-เสริมประสิทธิภาพของปัญญา ๕๕๔
 - อยากได้สมาธิกันนัก บ้างจะเอาขลัง บ้างจะเอาความสุข
ไม่นึกอย่างพุทธที่มุ่งให้เข้มทางปัญญา ๕๖๐
 - ถ้ามถึงภาวนา ก็ตอบไว้บัด ๕๖๓
- ตอนที่ ๓๓** ฝึกคนด้วยการศึกษา แห่งไตรสิกขา
เขาก็ก้าวหน้าไปในวิถีชีวิตดีงาม ที่เรียกว่ามรรค ๕๖๕
- ไตรสิกขาพัฒนาคนมาได้แค่ไหน
มรรคที่จะดำเนินชีวิตให้ดีงาม ก็ได้ตามแค่นั้น ๕๖๕
 - มรรคมีองค์ ๘ ก็กระจายออกไป จากการศึกษา ๓ ด้าน
ที่ทำให้มีวิถีชีวิตดีงาม ๓ แดน นั่นเอง ๕๖๗
 - มรรคนี้ นำโดยปัญญา
แสดงออกมาทางศิล ขับเคลื่อนด้วยสมาธิ ๕๖๘
 - มองมรรค ดูองคืรวมของวิถีชีวิต ๕๗๒
 - ควรใส่ใจพัฒนาการดำเนินชีวิตของประชาชน ๕๗๔
- ตอนที่ ๓๔** อยากได้สมาธิกันนักหนา
ถ้าไม่เอาสติมานำหน้า ทางสำเร็จก็ไม่มี ๕๗๙
- ซ้ำย้ำทวนเรื่องวายามะ-สติ-สมาธิ ให้คุ้นไว้
ใครถนัดแม่นชัดแล้ว ก็ข้ามไป ไม่ต้องอ่านหัวข้อนี้ ๕๗๙
 - ย้ำทวนความหมาย และการทำงานของสติ ๕๘๑
 - สตินำหน้า พาสมาธิมาอย่างไร ๕๘๒

ตอนที่ ๓๕ อยากเป็นคนมีปัญญาดี

- ถ้าสติไม่มี ก็หมดทางเจริญปัญญา..... ๕๘๕
- สติ กับปัญญา มักมาด้วยกันใกล้ชิด
แต่มีความแตกต่างกัน อันเห็นได้ชัด..... ๕๘๕
 - สติสัมปชัญญะ กับสติปัญญา
สติ-สมาธิ-ปัญญา..... ๕๘๗
 - สติ พาสู่สมาธิ พอได้ที่ลงตัวเป็นอุเบกขา
ปัญญาก็แล่นโล่ง เป็นโพชฌงค์กันขึ้นมา..... ๕๘๙
 - ถ้าได้ศรัทธาแท้อย่างธรรมชาติ ก็เปิดโอกาสแก่สติ ช่วยให้พัฒนาปัญญา
ถ้าศรัทธาผิดธรรมชาติ ก็ปิดโอกาสแก่สติ ในการที่จะพัฒนาปัญญา..... ๕๙๐
 - สติทำงานสำคัญ ในการปรับดุลตัวทำงาน ๒ คู่ ของการศึกษา..... ๕๙๒

ตอนที่ ๓๖ ในยุคข่าวสาร ต้องมีปัญญาแตกฉาน

- ทั้งภาครับ และภาคแสดง..... ๕๙๕
- ปัญญาเป็นคำแสนจะกว้าง มีปัญญาจำเพาะอย่างอีกมากมาย..... ๕๙๕
 - มีปัญญาชุดนี้ ครองยุคไอทีได้โดย..... ๕๙๘

ตอนที่ ๓๗ รู้จักไว้

- การเจริญวิปัสสนา ที่สืบสายมาตามแบบแผน ๖๐๕
- “ญาณ” เป็นปัญญาอย่างไร?... ๖๐๕
 - รู้จักไว้ หลักการใหญ่ของวิปัสสนา..... ๖๐๗
 - วิปัสสนาเริ่มที่นี่ อยู่ที่วิปัสสนาญาณ ๙..... ๖๑๐
 - เรียงอีกที่ วิปัสสนาลำดับญาณ ๑๖ คลุมวิปัสสนาญาณ ๙ จบวิสุทธิ ๗..... ๖๑๔

ตอนที่ ๓๘ นับถือพระพุทธศาสนา

- ไม่ใช่แค่มีที่พึ่งพาไว้ยึดเหนี่ยวหรือปลอบใจ..... ๖๑๗
- เมื่อขาดปัญญารู้ทั่วถึงธรรมชาติ คนก็ไม่อาจพัฒนาให้ยั่งยืน..... ๖๑๗
 - จากแรงดันของความกลัวภัย จึงได้สร้างความสำเร็จขึ้นมา
เพียงเพื่อกลับคืนสู่ความเสื่อมสลายใหม่ เมื่อหมดภัยหายกลัว..... ๖๒๐
 - พัฒนาด้วยปัญญาที่รู้ทั่วถึงธรรมตา จึงจะพาให้เจริญได้จริงแท้ยั่งยืน..... ๖๒๓
 - พัฒนาคนให้มีชีวิตเป็นอยู่ดีด้วยปัญญา
พัฒนาด้วยปัญญาให้มนุษย์มีสังคมดี ที่เอื้อต่อการพัฒนาของคน..... ๖๒๖

ภาค ๖ จากพระรัตนตรัย สู่อริยสัง..... ๖๓๓

**ตอนที่ ๓๙ ถ้านับถือพระรัตนตรัย ไม่ต้องมีใครมาเคี่ยวเข็ญ
ก็สำนึกถึงความจำเป็น ที่จะต้องฝึกตนยิ่งขึ้นไป ๖๓๕**

- เรืองพระรัตนตรัย ย้อนต้นใหม่
ดูความหมายที่เป็นพื้นฐาน..... ๖๓๕
- หัวข้อนี้ ซ้ำมไปก็ได้ ขอทบทวนแก่พระใหม่
นับถือพระรัตนตรัย คือทำอย่างไร..... ๖๓๗
- มีชีวิตแห่งการศึกษาพัฒนาตน
จึงเรียกว่าเป็นคนที่ไม่ประมาท ๖๔๐

**ตอนที่ ๔๐ ญาตีโยมก็รักษาอุโบสถ พระสงฆ์ก็ลงอุโบสถ
เป็นมาเป็นไป และต่างกันอย่างไร ๖๔๕**

- อุโบสถพระ มาประสานอุโบสถชาวบ้าน ที่การให้ฟังธรรม ๖๔๕
- ถ้าน้ำท่าท่าจะหมด ก็อย่าเพิ่งให้ขาดหาย..... ๖๔๙

**ตอนที่ ๔๑ ถ้าฟังพระรัตนตรัยถูกต้อง ก็ก้าวไปถึงธรรม
พอถึงธรรม เป็นอิสระแท้ ก็ไม่ต้องฟังอะไร ๆ ๖๕๓**

ก. ความจริงของธรรมชาติ/ความจริงตามธรรมตาของมุนี

- ธรรม ที่เป็นธรรมตาของธรรมชาติ ๖๕๓
- สิ่งทั้งหลายมีอาการเป็นไปโดยสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน
แสดงลักษณะ ๓ ออกมา เป็น อนิจจา ทุกขา อนัตตา..... ๖๕๕
- คนอยู่ใต้กฎธรรมชาติ
พอคนรู้กฎธรรมชาติ คนก็เอากฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้..... ๖๕๗

ข. ความจริงในความหมายของคน

- ธรรมความจริงมาถึงคน
แต่คนไปไม่ถึงความจริงของธรรม ๖๖๐
- พอเอาอริยสังมาตั้งเป็นหลักให้
คนก้าวไปถึงความจริง ก็ได้ประโยชน์จากธรรม ๖๖๓
- รู้ทันทุกข์ หยั่งถึงสมุทัย
ก็มองเห็นทางไม่เกิดทุกข์..... ๖๖๖

- อยู่กับต้นหา นอกจากทุกข์ระทม ก็จมอยู่ในอวิชชา
อยู่ด้วยปัญญา ใจเป็นอิสระ ชีวิตก็พัฒนา..... ๖๖๙
- พัฒนาความต้องการ เป็นฐานของชีวิตที่มีความสุข..... ๖๗๐
- ระบบความสัมพันธ์ แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย
จะอยู่เขลาให้เรา...ตามมัน หรือจะอยู่ฉลาดทำให้มัน...ตามเรา..... ๖๗๓
- ทวนอีกที ถึงอริยสังขข้อที่ ๓ ก็จบ ๖๗๕
- รู้หลักการ ๓ ปฏิบัติตามวิธีการ ๑
ปฏิบัติการเสร็จข้อเดียว จบครบทั้ง ๔ ข้อ..... ๖๗๘
- ปฏิจจสมุปบาท-ไตรลักษณ์ แสดงตามกฎธรรมชาติ
อริยสังข จัดวางให้มนุษย์เข้าใจและใช้การ..... ๖๘๐

ตอนที่ ๔๒ จะพูดถึงอริยสังขสี่กันสักเท่าไร ก็ไม่มีทางเข้าใจ

ถ้าไม่รู้หลักหน้าที่ต่ออริยสังข..... ๖๘๖

- คนหนีทุกข์ต่างๆ กันไป พวกที่มากมาย คือทำได้แค่หลบไปที่ๆ..... ๖๘๖
- อารยธรรมที่เจริญมา ทั้งเบียดเบียนคนด้วยกัน ทั้งห้าหั้นธรรมชาติ..... ๖๘๘
- รู้ธรรมแล้วจัดการทุกข์ได้ชาญฉลาด จึงมีชีวิตที่ดีเลิศประเสริฐจริง..... ๖๘๙
- ในตัวมนุษย์นี้ มีเจตจำนง และปัญญา
เป็นปัจจัยตัวปรุงแปรที่ยิ่งใหญ่ ในกระบวนธรรมชาติทั้งหมด..... ๖๙๑
- อารยธรรมจะเป็นจริงได้ ต้องไปพ้นจากวิถีของการเบียดเบียน..... ๖๙๓
- การดับทุกข์ของหลักอริยสังข เทียบการบำบัดโรคของแพทย์..... ๖๙๕
- ปฏิบัติการ ๔ ชั้น ถ้าไม่ผ่าน ก็แก้ปัญหามาไม่สำเร็จ..... ๖๙๘
- ท้าวพิภพจบสากล มีอะไรๆ ให้คนทำได้ ๔ อย่าง..... ๗๐๑

ตอนที่ ๔๓ ออกนอกเนื้อ มาดูหนังอริยสังขกันหน่อย ๗๐๔

- คำพระเวลานี้ นอกเมืองไทยก็คั่นกันกว้างออกไป..... ๗๐๔
- แค่นี้ทุกข์หาสุข โลกนี้ก็หมุนไป..... ๗๐๖

ตอนที่ ๔๔ ดูชั้น ๕ ให้เห็นการทำงานของชีวิต

พอได้พื้นความเข้าใจที่จะไปเรียนอริยสังข..... ๗๑๒

- เชนดี เชนร้าย เชนโง่ เชนฉลาด เชนรู้ทัน อันไหนคืออุเบกขา..... ๗๑๒
- เก็บข้อมูลไว้ให้แม่นและมาก คราวเรียกใช้ก็ให้คล่องในงาน..... ๗๑๕
- เจตนาอันล้ำคณันก์ เป็นหัวหน้าในสังขาร เป็นตัวทำการของกรรม..... ๗๑๗
- วิญญาณที่เป็นตัวยืนโรง แค่นี้ธาตุ ไม่เป็นตัวเป็นตนอะไรเลย..... ๗๑๙

ตอนที่ ๔๕ ดุมรรคมืองค์ ๘ ให้เห็นวิถีชีวิตที่ดั่งาม ว่าดำเนินไปอย่างไร..... ๗๒๓

- ปฏิบัติธรรมพื้นฐาน อยู่ที่การพัฒนาปัญญา..... ๗๒๓
- คิดเบียดเบียนทำร้าย อย่างเป็นโทษะ อย่างไหนเป็นโมหะ..... ๗๒๘
- คิดหมายในใจด้วยปัญญา ออกมาเป็นพฤติกรรมกายวาจา คือศีล..... ๗๓๑
- ขยำมองข้ามไปนะ ศีลสัมมาชีพนี้ สำคัญนักในการพัฒนามนุษย์..... ๗๓๓
- ชีวิตที่ดำเนินไป ตัวทำงานอยู่ในใจ จัดการมันให้ดี..... ๗๓๖

ตอนที่ ๔๖ ทางชีวิตดั่งามมีอยู่ก็ดีแล้ว แต่คนที่ยังอยู่นอกทางเล่า
ทำอย่างไรจะให้เขาเข้ามาเดิน ๗๔๑

- ถึงเรื่องจะจริง แต่จะพูด ต้องรู้จักกาล..... ๗๔ ๑
- ได้มิตร กับคิดเป็น..... ๗๔ ๕
- การศึกษาจัดตั้งมา อย่าให้การศึกษารองชีวิตจริงหายไป..... ๗๔ ๙

ตอนที่ ๔๗ ถึงไม่มีใครไปพามา ถ้าเขารู้จักคิดแยกกาย
ก็จะมาเข้าทางที่ถูกต้อง ด้วยตัวเขาเอง ๗๕๓

- ใฝ่ศึกษา มากับรู้จักถาม ตามด้วยคิดเป็น หรือคิดแยกกาย..... ๗๕๓
- ซาดกเรื่องนี้สอนโยนิโสมนสิการง่าย ๆ ชัด ๆ..... ๗๕ ๕
- โยนิโสมนสิการกว่า ๑๐ วิธี รู้วิธีที่สำคัญ ๆ ไว้ใช้บ้าง ก็น่าจะดี..... ๗๕ ๙
- จะเอาอย่างไหน มองในแง่ดี หรือมองให้ได้ประโยชน์..... ๗๖๒
- ดุยิตเลอริ์ ย้อนไปวิชูททะ ถ้วนพาดนพาคณพินาศด้วยพิษมานะ..... ๗๖ ๔
- การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกินอยู่-ดูฟังเป็น
การศึกษาเดินหน้า เมื่อคนคิดเป็น มองเห็นประโยชน์ จนถึงความจริง..... ๗๖ ๙

ตอนที่ ๔๘ แสงอรุณนำหน้าบอกการขึ้นมาของดวงอาทิตย์
ชีวิตที่ดีก็มีธรรมรังสีนำหน้า ๗ ประการ ๗๗๒

ตอนที่ ๑

- แสงเงินแสงทองนำหน้าอาทิตย์อุทัย ๗ สี..... ๗๗๒
- กัลยาณมิตรมีคุณสมบัติ ๗ ประการ..... ๗๗๔
- รู้กันดีใช่ไหม ว่าคนไทยเรานี้ ศีลก็แทบไม่รู้จัก วินัยก็แทบจะไม่มี..... ๗๗๖

ตอนที่ ๔๙ แสงอรุณนำหน้าบอกการขึ้นมาของดวงอาทิตย์

ชีวิตที่ดีก็มีธรรมรังสีนำหน้า ๗ ประการ ๗๘๔

ตอนที่ ๒

- ใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ งานใหญ่ ปัญหายาก ยิ่งชอบใจ จะพัฒนาไม่อัน..... ๗๘๕
- ถือหลักเหตุปัจจัย อยู่ในความไม่ประมาท จะพัฒนาเรื่อยไป..... ๗๘๘
- ไปๆ มาๆ ภาษาไทย พาให้คนเข้าใจธรรมสับสนกันไป..... ๗๙๒
- คนนี้มีภัย จึงถูกขึ้นดิน พอพ้นภัย ก็ลงนอน
จึงไม่พ้นไปได้ จากวงจรเจริญแล้วก็เสื่อม..... ๗๙๓

ตอนที่ ๕๐ พอแสงอรุณขึ้นมา ๗ รัศมี

วิถีของอารยชนก็เริ่มปรากฏขึ้นมา..... ๗๙๗

- เจ็ดข้อสำคัญทั้งนั้น แต่ที่ต้องย้ำคือหัวกับท้ายขบวน..... ๗๙๗
- คนทั้งหลายต่างกันไปสารพัน ต้องรู้ทัน อยู่กับเขาได้ และสอนให้ดีด้วย..... ๘๐๑
- เรียนวิชาความรู้มากมายแกลงแค่นี้
ถ้าทำให้ดำเนินชีวิตที่ดีไม่ได้ ก็มีใช่เป็นการศึกษา..... ๘๐๓
- เรื่องของมนุษย์ แม้แต่อารยธรรมจะอยู่จะไป ก็อยู่ที่คนคิดได้แค่นี้..... ๘๐๗

ภาค ๗ ทางแห่งความสุข ๘๐๓

ตอนที่ ๕๑ ให้ชาวบ้านทำบุญด้วยทาน ศิล ภาวนา

ชาวบ้านไม่ต้องศึกษาหรืออย่างไร ๘๑๕

- พระสงฆ์ว่า ศิล-สมาธิ-ปัญญา
โยมว่า ทาน-ศิล-ภาวนา ๘๑๕
- เมื่อไร การให้จะเป็นความสุข..... ๘๑๗
- ทานนี้สำคัญนัก ตั้งแต่ชาวบ้าน จักรพรรดิ ถึงพระโพธิสัตว์ ขาดไม่ได้..... ๘๒๑
- การศึกษาพัฒนาคน ตั้งแต่ต้นให้เป็นคนรู้จักให้ มิใช่ให้ไปเป็นนักแย่งชิง ๘๒๓

ตอนที่ ๕๒ รักษาศิล ๘ อย่าพูดแคว่ว่าได้บุญ

ต้องรู้ว่าศิล ๘ มาหนุนให้ก้าวไปพัฒนาจิตปัญญาอย่างไร ๘๒๗

- มองดูศิล ให้เห็นกว้างไกลออกไปสักหน่อย..... ๘๒๗
- ศิล ๘ เขตเชื่อมต่อกัน ขยายดินแดนของชีวิตสู่การพัฒนาจิตและปัญญา ๘๒๙
- มองดูศิล ให้เข้าใจชีวิต และรู้จักที่จะมีชีวิตอยู่อย่างดี..... ๘๓๔

ตอนที่ ๕๓ ถ้ารู้คุณค่าของศีล ๘ ถูกต้องแล้ว

- จะรักษาอุโบสถแบบไหน ๆ ก็เลือกได้อย่างพุทธิกชนที่ดี ๘๓๗
- อดอาหารเป็นประเพณีมีกันมาทั่วสากล แต่อุโบสถนี้มีองค์ ๘ มิใช่อด..... ๘๓๗
 - รักษาอุโบสถว่าได้บุญ มองให้ชัดว่าบุญนั้นมาจากกรรมไหน ๘๔๐
 - ไม่ลืมน้ำว่า อุโบสถ เป็นการศึกษาเพื่อชีวิต..... ๘๔๕

ตอนที่ ๕๔ จะไปนั่งสมาธิ หรือเข้าวิปัสสนา

- ก็มาทำความเข้าใจให้มีพื้นฐานไว้ก่อน..... ๘๔๗
- ทาน-ศีล มีเรื่องของกายวาจามากมาย ต้องโยงไปหาภาวนาที่อยู่ข้างใน..... ๘๔๗
 - เวลานี้ จะปฏิบัติกรรม ต้องชำระล้างความเข้าใจถ้อยคำกันมากมาย..... ๘๔๙
 - พูดว่า สมณะ – วิปัสสนา ก็พอ ไม่ต้องต่อด้วยภาวนา ก็ได้..... ๘๕๒
 - จบวิปัสสนาแล้ว ก็ไปต่อยอดให้สมณะอีกด้วย..... ๘๕๔

ตอนที่ ๕๕ หนีทุกข์ อยากมีสุขกันนัก

- แต่ไม่รู้จักรว่า เจอมันเข้า จะเอาอย่างไร ๘๕๙
- ความสุขก็แสนดี สมาธิก็เลิศประโยชน์ แต่ก็เกิดโทษแก่คนที่ไม่พัฒนา..... ๘๕๙
 - อย่าลืมนุช ๕ ข้อนี้ ต้องมีในใจให้ได้ อย่างน้อยปราโมทย์ ขึ้นบานสดใส..... ๘๖๒
 - ความสุขที่แท้ เป็นอิสระ และหมดเหตุแห่งทุกข์..... ๘๖๔

ตอนที่ ๕๖ อารยธรรมที่แท้ ไม่อยู่แค่สัญชาตญาณ

- นำความเจริญก้าวหน้า มากับความสุข ที่ไม่มีการเบียดเบียน..... ๘๖๘
- แหล่งความสุขของมนุษย์ ใหญ่ที่สุด คือที่ไหน?..... ๘๖๘
 - หาความสุขแหล่งประธาน คือได้สนุกสนานจากการกินเสพ ๘๗๑
 - สิ่งสร้างสรรค์ของมนุษย์เจริญยิ่งใหญ่มาก แต่ตัวมนุษย์เองเสื่อมลงไป..... ๘๗๕

เรื่องผนวกไว้เป็นกรณีศึกษา

- มองดูปัจจัยในอารยธรรมอเมริกัน ๘๘๓**
- ดูการพัฒนาอารยธรรม ให้เห็นคุณภาพของคน ๘๘๓
 - จากอังกฤษมาหาอิสราเอล ใช้โอกาสไปมา ได้เป็นอารยธรรมอเมริกัน..... ๘๘๗
 - อารยธรรมมาดี พาดงป่าให้พัฒนา หรือแค่มาทำลายเขา เพื่อเอาให้แก้ตัว..... ๘๙๑
 - อารยธรรมจะเป็นจริงได้ ต้องให้ปัญญาขึ้นมาเหนือสัญชาตญาณ..... ๘๙๘
 - แหล่งใหญ่ที่ไหนให้ความสุข ก็หาไป แต่ต้องมีสุขอิสระคำตัวไว้..... ๙๐๗

ตอนที่ ๕๗ ชีวิตและสังคมทุกชั่วระทมถึงขั้นวิกฤต

- ก็เพราะคนจมติดอยู่แค่ความสุขที่พึ่งพาการเสพ ๙๑๖
- ลัทธิติฐาชีไพร ลัทธินักพรตบำเพ็ญตบะ คือนอกพระพุทธศาสนา..... ๙๑๖
- สุขจากใต้เกาที่คั่น กับสุขด้วยไม่มีที่คั่นจะต้องเกา..... ๙๒๐

ตอนที่ ๕๘ มีความสุขไว้ในตัวเลยดีกว่า

- อย่าเป็นคนขาดไร้มิมีความสุข ที่ต้องไปวิ่งหา..... ๙๒๖
- คนมีความสุขกับธรรมชาติได้เมื่อไร ใจก็รักธรรมชาติได้เมื่อนั้น ๙๒๖
- สมัยนี้ว่าเจริญกันนักหนา เมื่อไรจะกินด้วยปัญญากันสักที..... ๙๒๙
- คนสมัยนี้ว่าเจริญนักหนา ยังจะต้องฝึกต้องพัฒนากันอีกเยอะ ๙๓๑
- สันโดษไม่เป็น ก็คือประมาท ไม่สันโดษเป็น จึงสุพะธิญาณ ๙๓๕
- ข้างนอกคิดประดิษฐ์สิ่งสร้างสรรค์มากมาย แต่ในใจใฝ่ประดิษฐ์แต่ทุกข์..... ๙๓๗

ตอนที่ ๕๙ สุขแท้มีทุกที่ทุกเวลา

- ไม่ต้องหา ไม่ต้องสร้าง ๙๔๑
- มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา มีความสุขที่เป็นอิสระ มีจิตใจไร้พรมแดน ๙๔๑
- พัฒนาการของมนุษย์ ในการมีความสุข..... ๙๔๕

ตอนที่ ๖๐ คนจะพัฒนาได้ ต้องมีวินัยเป็นฐาน

- สังคมพุทธไทยต้องรีบฟื้นวินัยขึ้นมาให้ทันกาล ๙๔๙
- ลาลิกขาออกไป ช่วยกันฟื้นวินัย ให้ฟูขึ้นมาในสังคมไทย..... ๙๕๙
- มองจุดหมายชีวิตครบ ๓ ชั้น ๓ ด้าน จึงเห็นพระพุทธศาสนาได้เต็มตา..... ๙๕๖

แถมท้าย

(ผู้จะบวช ถ้ามีเวลา อาจเริ่มศึกษา โดยอ่านบทพวงพิเศษนี้ ก่อนเข้าพิธีอุปสมบท)

- บทพวงพิเศษ: บวชเรียน สู่ การศึกษาเพื่อพัฒนาอารยชน..... ๙๖๓**
- นำเรื่อง ๙๖๓
- การบวชตอบแทนคุณพ่อแม่ได้อย่างไร?..... ๙๖๓
- บวชอย่างไร จึงเป็นการได้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา?..... ๙๖๕
- ทุกความหมายเป็นจริงได้ เมื่อเป็นการบวชเรียน ๙๖๖
- การศึกษา คือชีวิตของอารยชน..... ๙๖๘
- อริยสัจ ๔ ชีทาง สร้างอารยธรรมที่แท้..... ๙๗๕
- ๑. บอกใจว่า ทุกข์ไม่ใช่ทุกข์ของเธอ ๙๗๗
- ๒. จะตั้งต้นให้อะไรๆ เป็นไปตั้งใจอยาก กลายเป็นลากเอาทุกข์มาใส่ตัว..... ๙๗๘
- ๓. จะเป็นอารยธรรมที่แท้ ต้องแก้ไข ยิ่งเจริญไป ยิ่งหายทุกข์..... ๙๗๙
- ๔. อารยชนมีวิถีชีวิตแห่งปัญญา รู้ทันเหตุปัจจัยที่นำหน้าความเปลี่ยนแปลง..... ๙๘๔

ภาค ๑

วางฐานชีวิตแห่งการศึกษา

ตอนที่

๑

บวชอย่างไร พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย จะได้บุญมาก

การที่ท่านทั้งหลายได้เข้ามาขอบรรพชาครั้งนี้ ก็ด้วยมีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนา ในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งมีความตั้งใจเป็นกุศล เรียกว่ามีฉันทะ ในการที่จะศึกษาปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น

นอกจากจะเป็นไปด้วยศรัทธาของท่านทั้งหลายเองแล้ว ก็พร้อมด้วยความสนับสนุนจากบิดามารดาและท่านผู้ใหญ่ ผู้มีความรักความเมตตา ท่านเหล่านั้นมีความปรารถนาดี ก็อยากให้ลูกหลานได้มาอุปสมบทในพระศาสนา ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของวัฒนธรรมประเพณี มีความหมายในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่บุพการีกับบุตรของตน กับทั้งมีความหมายสำหรับแต่ละบุคคลที่เข้ามาขอบวช คือการที่จะได้ศึกษาเล่าเรียน เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่าการ “บวชเรียน”

การบวชเรียนนี้ ได้กลายเป็นประเพณีของพุทธศาสนิกชนชาวไทย แสดงถึงการที่พระพุทธศาสนาได้ฝังรากลึกกลงไป ประดิษฐานมั่นคงในประเทศไทยนี้

การบวชมีความหมายสำคัญ คู่กับการเรียน เราจึงเรียกว่า “บวชเรียน” คือ บวชเพื่อเรียน แล้วการบวชก็เป็นการเรียน

ความมุ่งหมายของการบวช

เพราะฉะนั้น เราก็เริ่มเรียนกันตั้งแต่บัดนี้เลย คือพอมารบพชาก็เริ่มเรียนทันที โดยที่ท่านทั้งหลายจะต้องเข้าใจความหมายและความมุ่งหมายของการบวช

ที่จริง จุดหมายของการบวชมีอยู่แล้วในคำขอบวช คือในคำขอบวชแบบ “อุกาสะ” อยู่ที่คำว่า “สัพพทุกข-นิสสรณนิพพาน-สัจฉิกถณัตถายะ” (เพื่อประจักษ์แจ้งนิพพานที่ปลอดพ้นจากปวงทุกข์) นี่เป็นจุดหมายสูงสุดรวบยอด ต้องพูดกันยาว บวชแล้วจะได้เรียนกันจริงจัง

ในที่นี้ จะพูดถึงความมุ่งหมายรองที่สืบเนื่องและพ่วงมา ซึ่งพอสรุปได้ ๔ อย่าง คือ

ข้อที่ ๑ บวชเพื่อทำหน้าที่ของพุทธบริษัท

ประการแรก การบวชนี้เป็นการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน คือ เราถือกันว่า เราทุกคนที่อยู่ในพุทธบริษัท มีหน้าที่ที่จะช่วยกันรักษาสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เพราะว่าพระพุทธศาสนานั้นดำรงอยู่ เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน ทำให้สังคมของเรามีศีลธรรม มีความร่มเย็นเป็นสุข เราจึงเห็นคุณค่าเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา เราจึงนับถือพระพุทธศาสนา อยากให้พระพุทธศาสนาดำรงคงอยู่อย่างมั่นคงยืนนาน

ในการรักษาสืบต่ออายุพระพุทธศาสนานั้น เราอาจจะทำนั่นทำนี่ สร้างโน่นสร้างนี่ คุปถัมภ บำรุงต่างๆ อยู่ข้างนอก เช่นถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ เป็นต้น แต่นั่นก็ยังไม่เต็มตัว ไม่เต็มที่ ทีนี้ ถ้าเราเข้ามาบวช เราก็ได้มาศึกษาประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วยตัวเอง ให้พระพุทธศาสนาเข้ามาอยู่ในเนื้อในตัวของเราเลย ด้วยการเล่าเรียน ทรงจำ รู้เข้าใจ และประพฤติปฏิบัติ

เมื่อไรพระพุทธศาสนาเข้ามาอยู่ในชีวิตของเรา โดยเราประพฤติปฏิบัติ ก็เท่ากับว่าเราเอาชีวิตของเรา รักษาพระศาสนาไว้ トラบาใดที่ชีวิตของเราอยู่ พระพุทธศาสนาก็อยู่ด้วย เพราะว่าพระพุทธศาสนานั้น กลายเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา ด้วยการรู้เข้าใจและประพฤติปฏิบัติ แล้วยังสามารถนำไปแนะนำสั่งสอนบอกเล่าชี้แจงแก่ผู้อื่นด้วย

พร้อมกันนี้ การที่ท่านทั้งหลายเข้ามาบวช และได้เล่าเรียนปฏิบัตินั้น ก็ได้มาอยู่ในสงฆ์ หรือเข้ามาร่วมสังฆะ ซึ่งเป็นสถาบันที่รักษาพระศาสนาไว้ トラบาใดที่ยังมีสงฆ์ พระพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ เพราะว่าสงฆ์นี้ แม้จะเป็นสมมุติสงฆ์ ก็นับเนื่องโยงเข้าไปถึงพระรัตนตรัย เป็นสื่อ เป็นองค์แทน ที่จะดูแล โอบอุ้ม อย่างน้อยห่อหุ้มพระพุทธศาสนาไว้

เพราะฉะนั้น การที่ท่านทั้งหลายเข้ามาบวชอย่างนี้ จึงเป็นการทำหน้าที่ในนามของพุทธบริษัท ในการรักษาสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เป็นบุญเป็นกุศลสำคัญประการที่หนึ่ง

ข้อที่ ๒ บวชเพื่อทำหน้าที่ของคนไทย

การบวชนี้ มีความหมายว่าเป็นการทำหน้าที่ของคนไทย หรือกุลบุตรชาวไทย ทำไมจึงว่าเป็นการทำหน้าที่ของคนไทย ก็เพราะเราถือว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นสมบัติของชาติไทย เป็นมรดกที่บรรพบุรุษไทยได้อุทิศสำหรับรักษาสืบต่อกันมา เราในฐานะที่เป็นคนไทย จึงมีหน้าที่รักษามรดกนั้นไว้

ตัวพระพุทธศาสนาเองก็เป็นสมบัติที่ล้ำค่าอยู่แล้ว เพราะว่ามีคำสอนที่เป็นสังฆธรรม เป็นอมตะ เป็นสิ่งที่มีค่าอยู่ในตัวเอง

นอกจากนั้น พระพุทธศาสนายังเป็นบ่อเกิด เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยของเรา ตั้งแต่ภาษาที่ใช้สื่อสาร มีภาษาพระ มีคำที่มาจากภาษาบาลี และสันสกฤต ซึ่งเรานำเข้ามาใช้ในภาษาไทยมากมาย แล้วก็ออกมาทางวัฒนธรรมด้านวัตถุ เช่นศิลปกรรมหลากหลาย ทำให้ชนชาติไทยเรา นี้ เจริญด้วยวัฒนธรรม มีอารยธรรม เราจึงถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติสำคัญของชาติ ที่เราจะต้องช่วยกันรักษาไว้ อีกทั้งเป็นชุมทรัพย์ทางปัญญาที่เราสามารถนำมาใช้พัฒนาอัจฉริยภาพของประเทศชาติต่อไปในระยะยาว

ดังนั้น การที่ท่านทั้งหลายมาบวชนี้ จึงเป็นการทำหน้าที่ข้อนี้ด้วย คือทำหน้าที่ของคนไทยในการรักษาพระพุทธศาสนาที่เป็นสมบัติอันล้ำค่าของชาติไว้

ข้อที่ ๓ บวชเพื่อฉลองพระคุณของพ่อแม่

การบวชมีความหมายแคบเข้ามา โดยมีความผูกพันกับบุพการี ถือกันว่า การบวชเป็นการตอบแทนพระคุณของบิดามารดา

คุณพ่อคุณแม่ที่รักลูกมาก อยากให้ลูกเป็นคนดี มีความสุขความเจริญ ลูกก็ถือว่าพ่อแม่มีพระคุณมาก จึงมีหลักธรรมสอนให้กตัญญูทวดเทวี ให้ตอบแทนพระคุณของท่าน

ทำไมจึงถือว่าการบวชนี้เป็นการตอบแทนพระคุณ ก็อย่างที่กล่าวเมื่อกี้ว่า พ่อแม่ที่ฝากความสุขความทุกข์ไว้กับลูกเป็นอย่างมาก ถ้าลูกมีความสุขความเจริญ ประพฤติดี พ่อแม่ก็มีความสุขด้วย ถ้าลูกประพฤติไม่ดี เป็นที่หนักใจ พ่อแม่ที่นั่นแหละจะเป็นคนที่ทุกข์ที่สุด

ในเมื่อพ่อแม่ฝากสุขและทุกข์ไว้กับลูกอย่างนี้ ลูกที่ดีก็ต้องพยายามทำให้พ่อแม่มีความสุข มีความสบายใจ ไม่หนักใจกับเรา ได้มองเห็นเราด้วยความปลื้มใจ และมีความหวัง

การที่พ่อแม่จะมีความสุขมีความหวังอย่างนี้ได้ ก็ด้วยเห็นลูกอย่างที่กล่าวเมื่อกี้ว่า ลูกเป็นคนดี ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนทำหน้าที่การงาน มีความขยันหมั่นเพียร มีคุณธรรม เจริญก้าวหน้า มีชีวิตที่ดีงามมีความสุข ถ้าพ่อแม่เห็นลูกดีงามมีความสุขความเจริญอย่างนี้ พ่อแม่ก็มีความสุข ลูกไม่ต้องทำอะไร ก็ตอบแทนพระคุณพ่อแม่อยู่แล้วในตัว

ที่นี้ ก็เลยจะขอขยายความว่า การตอบแทนพระคุณพ่อแม่ อาจสรุปได้ ๓ อย่าง

๑. เลี้ยงท่านทางกาย เช่นเลี้ยงด้วยอาหาร ด้วยปัจจัย ๔ ยามท่านชราแก่เฒ่าลง เราอาจจะดูแลท่านในเรื่องวัตถุ สิ่งอำนวยความสะดวกสบายต่างๆ แต่ระหว่างที่ท่านยังแข็งแรง ท่านเป็นฝ่ายเลี้ยงเรา ท่านเลี้ยงเราก่อน ซึ่งกลายเป็นว่า กว่าจะได้ตอบแทนท่าน เราต้องรออีกนาน แถมไม่แน่เสียด้วย จึงมีวิธีตอบแทนพระคุณท่านในข้อต่อไป ซึ่งทำได้ทันที ไม่ต้องรอ
๒. เลี้ยงทางใจ เลี้ยงใจนี้เป็นการเลี้ยงที่สำคัญ เลี้ยงใจก็คือช่วยให้ใจของท่านสบาย มีความสุข ให้ท่านเห็นลูกแล้วได้ปลื้มใจ อย่างน้อยก็ไม่หนักใจ อย่างที่พูดเมื่อกี้ที่ว่า ถ้าเราประพฤติตัวดี ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ตั้งใจทำการงาน มีความสุขความเจริญ นั่นก็เป็น การเลี้ยงใจพ่อแม่ ทำให้พ่อแม่มีความสุข ชื่นใจ ปลื้มใจ ตลอดเวลา
๓. ลูกตอบแทนพระคุณอย่างสูงสุดแก่พ่อแม่ ด้วยการให้สิ่งที่ประเสริฐแก่ชีวิตของท่าน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ถึงลูกจะเอาพ่อแม่มาขึ้นบำบาศระคบบระหงมเลี้ยงดูตลอดชีวิต อย่างดีที่สุด ก็ยังไม่ได้ชื่อว่าตอบแทนพระคุณของท่าน แต่ลูกคนใด ถ้าพ่อแม่เป็นคนไม่มีศรัทธา ทำให้ท่านมีศรัทธาได้ พ่อแม่ไม่มีศีล ทำให้ท่านหันมาประพฤติปฏิบัติชอบ มีศีลได้ พ่อแม่ไม่มีจาคะ ไม่มีความเสียสละ ไม่ช่วยเหลือใคร ไม่บำเพ็ญประโยชน์ ลูกก็ทำให้พ่อแม่มีจาคะเป็นคนเสียสละบำเพ็ญประโยชน์ได้ พ่อแม่ไม่มีปัญญา ลูกก็ช่วยหาทางแก้หนี้ให้ท่านมีปัญญาขึ้นได้ เช่นมีปัญญารู้ธรรมะ เข้าใจหลักพระศาสนา รู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต โดยโน้มนำท่านอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยวิธีที่เหมาะสม อย่างนี้ถือว่าการตอบแทนพระคุณอย่างสูง

ที่เป็นอย่างนั้น ก็เพราะว่า อะไรเล่าจะมีค่าเท่ากับธรรม เกิดมาทั้งที ถ้าชีวิตนี้ได้ธรรม อย่างที่ว่า ได้ศรัทธา ได้ศีล ได้สุตะ ได้จาคะ ได้ปัญญา ก็กลายเป็นชีวิตที่ถึงามประเสริฐ เมื่อช่วยให้ท่านได้ธรรม จึงเท่ากับว่าได้ให้สิ่งประเสริฐ ซึ่งมีคุณค่าสูงสุด แก่พ่อแม่

การที่ลูกบวชนี้ นอกจากเลี้ยงใจพ่อแม่แล้ว ก็โน้มนำให้พ่อแม่เข้ามาใกล้ชิดพระพุทธศาสนา เราถือกันว่า การที่ลูกบวชนั้น ทำให้พ่อแม่ได้เป็นศาสนทายาท หรือได้เป็นญาติของพระศาสนา อันนี้มีเรื่องสืบต่อมา ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

นี่หมายถึงพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ที่ได้ทำให้พระพุทธ-ศาสนา แพร่หลายออกไปในประเทศต่างๆ รวมทั้งดินแดนสุวรรณภูมิของเราด้วย พระเจ้าอโศกได้อุปถัมภ์บำรุงพระศาสนามากมาย สร้างวัดถึง ๘๔,๐๐๐ วัด ทั่วดินแดนชมพูทวีปที่กว้างใหญ่ คือในอินเดีย ซึ่งสมัยนั้นใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ ใหญ่กว่าอินเดียสมัยนี้

พระเจ้าอโศกนั้น เมื่อได้อุปถัมภ์บำรุงพระศาสนามามากมาย วันหนึ่งก็เลยได้ถามพระมหาเถระ ชื่อโมคคัลลีบุตรติสสเถระว่า ที่โยมได้อุปถัมภ์บำรุงพระศาสนามามากมายนี้ โยมก็อยากจะได้เป็นญาติของพระศาสนา ได้เป็นศาสนทายาท แล้วที่โยมทำมามากมายด้วยศรัทธาอย่างแรงกล้า สละทุนทรัพย์มหาศาลนี้ โยมได้เป็นญาติของพระศาสนาหรือยัง ได้เป็นศาสนทายาทหรือยัง พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระตอบว่า “ยัง”

ลองคิดดู พระเจ้าอโศกมหาราชเมื่อได้ทรงสดับคำของพระเถระ คงจะพระทัยท้อลงไปทีเดียว แต่พระเจ้าอโศกก็ไม่ได้ทรงท้อถอย พระองค์ตรัสถามต่อไปว่า อ้าว! แล้วทำอย่างไรโยมถึงจะได้ชื่อว่าเป็นศาสนทายาท

พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ซึ่งเป็นประธานพระสงฆ์สมัยนั้น ก็ได้ตอบแก่พระเจ้าอโศกมหาราชว่า ถ้าหากท่านผู้ใดได้มีบุตรธิดาเข้าไปบวชในพระศาสนา ท่านผู้นั้นแหละได้ชื่อว่าเป็นศาสนทายาท

พระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงพิจารณาแล้วทรงปรึกษาพระโอรสพระธิดาว่า มีใครพร้อมใจจะบวชบ้างไหม ก็พอดีมีพระโอรสและพระธิดาที่อยากจะบวชอยู่แล้ว รขอพระบรมราชานุญาตอยู่ คือ เจ้าชายมหินทะ กับเจ้าหญิงสังฆมิตตา ทั้งสองท่านก็เลยได้โอกาส ก็อาสาสมัครขอบวชในพระศาสนา

จึงเป็นอันว่า ได้มีพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าอโศกมหาราชเข้ามาบรรพชาอุปสมบท คือ เจ้าชายมหินทะ มาเป็นพระมหินทะเถระ เป็นพระภิกษุ ส่วนพระราชธิดาชื่อสังฆมิตตา ก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุณี ชื่อว่าพระสังฆมิตตาเถรี แล้วทั้งสองท่านนี้ก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุณี หรือในศรีลังกาปัจจุบัน

พระมหินทะเถระได้นำคณะพระสงฆ์มาประดิษฐานพระพุทธศาสนา เผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ลังกาทวีป

หลังจากนั้น พระสังฆมิตตาเถรีได้รับนิมนต์เข้ามาตั้งภิกษุณีสงฆ์ พร้อมทั้งนำเอากิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาสถานที่ตรัสรู้ มาประดิษฐานให้แก่ชาวลังกาทวีป ต้นโพธิ์ต้นนี้ เดี่ยวนี้ก็ยังมีอายุ ๒,๓๐๐ กว่าปี แก่มาก ต้องใช้ไม้ที่ประดับอย่างดี แล้ว มาค้ามาขยันไว้ อยู่ที่เมืองอนูราชปุระ พระนครหลวงเก่าในอดีตกาลของศรีลังกา

ในหนังสือตำราใหญ่ๆ มีฝรั่งเขียนบันทึกไว้ว่า ต้นโพธิ์ที่เมืองอนูราชปุระ ซึ่งมาจากพุทธคยาสถานที่ตรัสรู้ต้นนี้ เป็นต้นไม้ประวัติศาสตร์ที่มีอายุน่าจะยาวนานที่สุดของโลก

ไม่ต้องหาให้ยาก ดู *Encyclopædia Britannica* ในหัวข้อเรื่องเมืองอนูราชปุระ/*Anuradhapura* ว่า (ขอคัดจากฉบับล่าสุด และไม่ต้องแปล เพราะอ่านเข้าใจกันได้สบายๆ):

The city also contains an ancient pipal tree that is believed to have originally been a branch of the Bo tree at Bodh Gaya (Bihar, India), under which Gautama Buddha attained Enlightenment. The Bo tree branch was planted at Anuradhapura about 245 BC, and it may be the oldest tree in existence for which there is any historical record.

[Anuradhapura. (2014) . Encyclopædia Britannica. *Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite*. Chicago: Encyclopædia Britannica.]

อันนี้เป็นตำนาน เป็นเรื่องเก่า แต่ไม่ใช่แค่เป็นตำนาน เป็นประวัติศาสตร์แล้ว เราก็เลยมีประเพณีกันมาว่า ให้ลูกได้บวชแล้ว จะได้เป็นศาสนทายาท

การได้เป็นศาสนทายาทนี้ เรามองกันเพลินๆ ไปในแง่ของคติที่สืบกันมา แต่ความหมายที่สำคัญก็คือ เมื่อลูกบวช พ่อแม่ก็ได้ใกล้ชิดพระศาสนา

ก่อนนี้เคยมีภารกิจมากมายวุ่นวาย ไม่มีเวลาไปวัด อย่างว่าแต่ไปวัดเลย บางทีไม่มีเวลาจะคิดถึงวัดเลย แต่พอลูกบวช เพราะความที่รักลูก ตอนนั้นแหละใจตามลูกไปแล้ว ใจไปอยู่ที่วัดแล้ว เมื่อใจไปอยู่กับลูก ก็ไปอยู่กับพระด้วย เพราะตอนนั้นลูกกับพระเป็นคนเดียวกัน คิดถึงลูก ก็คือคิดถึงพระ

พอคิดถึงพระ ใจก็ตามพระไปอยู่ที่วัด วันนี้ เวลานี้ พระท่านกำลังทำอะไรหรือจะทำอะไรหนอ ท่านกำลังจะไปบิณฑบาต เดี่ยวเราก็จะได้ตักบาตร หรือว่าพระท่านไปทำวัตรสวดมนต์ พระท่านทำกิจวัตรอันไหนอันนั้น โยมก็นึกถึงอยู่เรื่อย ใจก็เลยมาอยู่ที่วัด

พอใจมาอยู่กับวัด ใจนั้นก็น้อมมาหาธรรมะ เข้ามาในบุญในกุศลโดยแทบไม่รู้ตัว เดี่ยวตัวเองก็ได้ตักบาตรบ้าง ได้มาวัดถวายภัตตาหารบ้าง ได้ใกล้ชิดพระสงฆ์ ได้มารับบรรยากาศของวัด ได้ฟังธรรม เลยบางทีเพราะบวชลูกนี้แหละ ก็เลยได้เกิดความรู้สึกใฝ่ธรรม ได้รับสมบัติของพระพุทธรศาสนา ลูกก็เลยกลายเป็นสิ่งที่ช่วยโน้มนำพ่อแม่เข้ามาหาธรรม ได้ธรรมะ นี้ละก็คือทำให้คุณพ่อคุณแม่ได้เป็นศาสนทายาท

แต่ก่อนนี้มีประเพณีว่า เวลาลูกบวช จะต้องจัดให้ลูกไปเทศน์ให้โยมพ่อโยมแม่และญาติพี่น้อง ฟังสักครั้งหนึ่ง ลูกก็จะได้เตรียมตัว ค้นคว้าเต็มที่ เอาธรรมะไปแสดง โยมพ่อโยมแม่ก็ได้ชวนเพื่อนบ้านญาติมิตรมาฟังธรรมกัน นี่ก็เป็นวิธีการที่จะทำให้โยมและญาติพี่น้องญาติญาติได้เข้ามาใกล้ชิดพระศาสนา

ฉะนั้น ในโอกาสที่บวชนี้ ก็ได้ทำหน้าที่ต่อโยมพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ปู่ย่าตายายเป็นต้นด้วย ถ้ามีความตั้งใจดี ก็พยายามโน้มนำให้ท่านเข้ามาใกล้ชิดพระศาสนา ให้มีจิตใจโน้มมาทางธรรม ให้ได้เรียนรู้เข้าใจพระศาสนาเพิ่มขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์ เป็นการตอบแทนพระคุณที่สำคัญ ให้ท่านได้สิ่งที่มีค่าสูงสุด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ อันนี้ก็เรียกว่าทำให้โยมได้เป็นญาติของพระศาสนา คือได้ใกล้ชิดเข้ามาอยู่วงในของพระศาสนาเลย

แล้วข้อสำคัญก็คือว่า แต่ละเวลาที่บวชอยู่นี้ ถ้าตั้งใจประพฤติปฏิบัติ โยมพ่อแม่ โยมปู่ย่าตายายได้เห็น ได้นึกขึ้นมา ก็มีความปลื้มปีติตลอดเวลา เห็นลูก เห็นหลานห่มจีวรมาบิณฑบาต ได้ตักบาตรแล้ว ก็ปลื้มใจ มีความสุข มาวัดก็มีความสุข

ก็ขอให้ตั้งใจว่า ที่เรามาบวชนี้ บวชเพื่อโยมด้วย ถ้าได้ตั้งใจอย่างนี้แล้ว เราก็ต้องคิดว่า เราต้องทำให้ดีที่สุด เพื่อให้โยมได้บุญมากที่สุด ให้โยมได้ความสุข ให้โยมได้ความปลื้มใจมากที่สุด ตลอดจนคุณปู่คุณย่าคุณตาคุณยาย ญาติพี่น้องทุกคนเลย ถ้าได้ตั้งใจให้แก่ท่านอย่างนี้แล้ว การบวชก็จะเกิดผลดีแก่ตนเองด้วย เป็นบุญเป็นกุศลทั้งสองฝ่าย นี่เป็นวัตถุประสงค์ และความหมายข้อที่สาม เอาละ ทีนี้ก็ต่อไป

ข้อที่ ๔ บวชเพื่อจะได้ฝึกศึกษา ได้พัฒนาตัวเอง

คราวนี้แคบเข้ามาอีก ก็มาถึงตัวเอง ในข้อที่สี่นี้ การบวชก็คือ เป็นการได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ได้ฝึกตนในพระธรรมวินัย

การที่ท่านทั้งหลายมาบวชนี้ มองในแง่หนึ่งก็เหมือนกับสละเวลาส่วนหนึ่งให้แก่พระศาสนา อย่างที่บอกเมื่อกี้ เราทำหน้าที่พุทธบริษัท โดยให้เวลาแก่พระศาสนา มารักษาพระศาสนา แต่ที่จริงนั้น มองอีกทีหนึ่ง ก็คือการมาให้โอกาสแก่ตัวเอง คือให้โอกาสแก่ตัวเองที่จะมาฝึกฝนตนในทางศีล ในทางสมาธิ ในทางจิตใจ และในทางปัญญา โดยเรียนรู้คำสั่งสอนของพระศาสนา ได้ศึกษาปฏิบัติต่างๆ รวมความว่าเป็นเวลาที่ดีที่สุดที่จะฝึกตน เป็นอันว่า ในที่สุดก็มารวมที่ตนเอง ในการได้มีโอกาสเรียนรู้ฝึกตนในพระธรรมวินัย

ทีนี้ ถ้าทำหน้าที่ในข้อที่สี่ คือทำหน้าที่ต่อตนเองนี้ได้แล้ว ก็จะได้ความหมายและวัตถุประสงค์สามข้อต้นไปเองด้วย เพราะว่าสามข้อต้นนั้น ในที่สุดก็มารวมอยู่ที่ข้อสี่นี้เอง คือ ว่าตามความจริงนั้น เราทำให้แก่ตัวเองคนเดียวนี้แหละ ในที่สุด ผลก็ได้แก่ทุกข้อพร้อมไปด้วยกันทั้งหมดเลย ตลอดจนเชื่อมไปถึงจุดหมายสูงสุดที่ว่าข้างต้นด้วย

พอตัวเองตั้งใจประพฤติปฏิบัติ ได้ศึกษาเล่าเรียน เป็นพระดี มีความรู้ธรรมวินัยแล้ว ในเวลานั้นเอง ข้อที่หนึ่ง ก็ได้ทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน ในการรักษาพระศาสนาไปเองด้วยในตัว ข้อที่สอง ก็ได้ทำหน้าที่ของคนไทย ในการรักษามรดกของชาติไปเองด้วยในตัว ข้อที่สาม การทำหน้าที่ต่อโยมพ่อแม่ ปู่ย่าตายายบุพการี ก็ได้ไปด้วยในตัว เพราะการที่เราเป็นพระดี ตั้งใจประพฤติปฏิบัติ อย่างที่ว่าแล้ว ก็ทำให้โยมได้ปลื้มใจ มีปีติ มีความสุข โยมก็ได้ทำบุญได้พัฒนากุศลไปด้วย และตัวเองก็เจริญก้าวหน้าไปในทางสู่จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น ในที่สุดก็มารวมที่ข้อสี่นี้แหละ ก็เลยมาลงที่ข้อบวชเรียนนี้เอง

เมื่อตัวเราจะบวชเรียน ก็ควรให้ได้ประโยชน์ครบถ้วนตามความหมายและความมุ่งหมายของการบวชทั้ง ๔ ชั้นนั้น ตอนนี้จะบวช เราก็ต้องรู้เข้าใจความมุ่งหมายให้ชัด เมื่อเราเข้าใจความมุ่งหมายชัดดีแล้ว เราก็ตั้งใจได้มั่นแน่วถูกทาง พอตั้งใจถูกแนว การบวชก็จะได้ผลดี คือมีเป้าหมายมีวัตถุประสงค์แล้ว ก็ทำให้เกิดความตั้งใจจริง และการประพฤติปฏิบัติก็จะจริงจังตรงเป้าและเกิดผลสมบูรณ์ เป็นความสำเร็จ เพราะฉะนั้นจึงขอให้เข้าใจตระหนักในความมุ่งหมายของการบวชทั้ง ๔ ประการนี้

ความหมายของการบวช

ตอนนี้จะย้อนมาเรียนรู้เข้าใจเรื่องความหมายของตัวการบวชเอง ในที่นี้ได้พูดถึงความมุ่งหมายของการบวชไปแล้ว ก่อนมาอธิบายความหมายของการบวช นี่เป็นการพูดไปตามลำดับความเกี่ยวข้องใกล้เคียงตัว พร้อมทั้งความยากง่ายและความน่าสนใจ

ประเพณีบวชเรียนสืบมาแต่สุโขทัย

ว่าถึงการบวชเรียนของเรานี้ เป็นประเพณีที่สืบต่อกันมานาน อย่างที่กล่าวแล้วว่าคนไทยเรามีประเพณีนี้ เท่ากับเป็นเครื่องหมายแสดงถึงการที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาแน่นแฟ้นอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย เรามีประเพณีบวชเรียนที่คนไทยทุกหมู่เหล่า เข้ามาบวชเหมือนกันหมด ตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงลูกชาวบ้าน ประเพณีการบวชนี้จึงเป็นเครื่องประสานให้คนไทยทุกคนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การบวชเรียนแบบที่เรามีอยู่นี้ เข้าใจว่าเป็นประเพณีที่สืบต่อมาจากองค์พระมหากษัตริย์ เพราะว่าตามประวัติศาสตร์เท่าที่เราทราบนั้น การที่มีโยมเข้าไปบวชพระชั่วคราวนี้ เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย ตามเรื่องที่มีมาว่า พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ได้ทรงศึกษาธรรมแตกฉานแล้ว คราวหนึ่งทรงมีพระราชศรัทธามาก ก็เลยเสด็จออกผนวช ที่วัดอรุณญิก ในกรุงสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔

ที่นี้ เรื่องที่พระเจ้าลิไทจะผนวชนี้ ก็มีเรื่องสืบมาอีกว่า พระองค์ได้ทรงระลึกถึงพระมหาธรรมราชาในกาลก่อน คือพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง มีเรื่องว่าพระเจ้าอโศกมหาราชก็เคยทรงผนวช แม้ว่าอันนี้เป็นเรื่องที่ยังตีความกันอยู่ แต่รวมแล้ว คนไทยเรามีประเพณีนี้โดยสืบเนื่องโยงไปสัมพันธ์กับเรื่องของพระเจ้าอโศกมหาราชด้วย

เรื่องก็คือว่า ในศิลาจารึกที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้โปรดให้เขียนไว้มากมายนั้น มีศิลาจารึกฉบับหนึ่ง (“ศิลาจารึกฉบับน้อย จารึกฉบับเหนือ” ในหนังสือ *จารึกอโศก: รัฐศาสตร์แห่งธรรมมาธิปไตย*, พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๑๒๕) บอกข้อความว่า

“...นับเป็นเวลานานกว่าสองปีครึ่งแล้ว ที่ข้าฯ ใต้เป็นอุบาทถ แต่กระนั้น ข้าฯ ก็มีได้ทำ ความพากเพียรจริงจังเลย และนับเป็นเวลาได้อีก ๑ ปีเศษแล้ว ที่ข้าฯ ใต้เข้าสู่สงฆ์ และได้ ทำความพากเพียรอย่างจริงจัง...”

ในศิลาจารึกฉบับนี้ ข้อความที่ว่า “เข้าสู่สงฆ์” เป็นคำที่ทำให้ต้องตีความ เพราะไม่บ่งชัดลงไปว่าได้อุปสมบท แต่ที่นี้ ข้างต้นมีคำว่า “ข้าฯ ได้เป็นอุบาสกมาสสองปีครึ่งแล้ว” ยังไม่ได้เพียรจริงจัง เมื่อมาเข้าสู่สงฆ์แล้ว จึงได้เอาจริงเอาจัง เอ... ถ้าเป็นอุบาสกอยู่แล้ว มาเข้าสู่สงฆ์ ก็ต้องบวชสิ ก็เลยตีความกันว่าทรงผนวช แต่บางท่านก็ยังไม่ยอมรับ

แต่เอาละ ก็เป็นอันว่ามีศิลาจารึกบอกความไว้อย่างนี้ เราก็อ่านกันได้ เห็นว่าพระเจ้าอโศกนี้ทรงเลื่อมใสศรัทธามาก

ที่ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชได้เข้าสู่สงฆ์นี้ก็เมื่อ ประมาณ พ.ศ. ๒๓๐ คือ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ขึ้นครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๑๘ แล้วก็ยกทัพไปเที่ยวรุกรานตีเมืองโน้นเมืองนี้ จนถึงปีที่ ๘ ก็ไปตีแคว้นกสิงคะ ทำให้คนล้มตายเป็นแสน พระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงสลดพระทัย แล้วก็มาเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงมาเป็นอุบาสก

นับจากปี ๒๑๘ ทำสงครามอีก ๘ ปี จึงมานับถือพุทธศาสนา ก็เข้าไป พ.ศ. ๒๒๖ แล้วเป็นอุบาสกสองปีครึ่ง ก็ปี ๒๒๘ ครึ่ง แล้วมาเข้าสู่สงฆ์อีกปีเศษ ก็ได้ประมาณ พ.ศ. ๒๓๐ ที่ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงเข้าสู่สงฆ์อย่างทีกล่าวนมาแล้ว

อันนี้ก็อาจจะเป็นคติที่ทำให้เกิดประเพณีการบวช ซึ่งมาเริ่มต้นจากองค์พระมหากษัตริย์ในประเทศไทย คือพระมหาธรรมราชาลิไท

ที่นี้ ต่อมาในสมัยอยุธยา พระเจ้าบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเป็นมหาราชพระองค์หนึ่ง ก็ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก ถึงกับสละราชสมบัติออกผนวชชั่วคราว ๘ เดือน ที่วัดจุฬามณี แล้วก็ทรงให้พระราชโอรสพระราชธิดามาบวชเณรอีก อันนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่แท้จริงของประเพณีบวชเรียนในประเทศไทย

ต่อแต่นั้น ตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์มาจนถึงชาวบ้านทั่วไป ก็พากันถือประเพณีบวชเรียนสืบมา อย่างในหลวง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ก็ได้ทรงผนวช เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙

พวกเราที่มาบวชนี้ ก็ถือได้ว่าทำหน้าที่ของคนไทยอย่างทีกล่าวนมาแล้ว เป็นเรื่องที่มีความหมายสำคัญอยู่ในวัฒนธรรมประเพณี แต่ก็อย่างที่ว่าแล้ว ข้อสำคัญอยู่ที่ตัวท่านเอง ที่ว่าในที่สุดก็เป็นการทำหน้าที่ต่อตัวเอง ในการที่ได้ศึกษา คือบวชเรียนนี้แหละ

บรรพชาออกมาจากบ้าน เข้าวัดบวชในพระธรรมวินัย

ที่นี้ก็มาศึกษาความหมายของคำว่าบวชกันนิดหนึ่ง คำว่า “บวช” นี้มาจากคำบาลีคือ “ปวช” (อ่านว่า ปะ-วะ-ชะ) เมื่อมาเป็นคำไทย ก็แผลง ป เป็น บ จึงเป็น บวช

“บวช” นี้ก็คำเดียวกับ “บรรพชา” นั่นเอง นี่เป็นเรื่องของภาษาบาลีและสันสกฤต ในที่นี้จะไม่แยกแยะลงไปในเรื่องละเอียด เอาสาระกันตรงที่ว่า “บวช” นี้มีความหมายว่า “เว้น” “ปลีกตัวออกไป” (เว้นรอบ, ไปได้ทั่ว) เว้น หรือปลีกตัวออกไปจากอะไร

๑. เว้นว่างจากสิ่งที่เป็นบาปอกุศล หรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี ที่จะชักจูงจิตใจไปในทางที่ไม่ดี ปลีกตัวออกมาจากสิ่งเสียหาย เช่นว่า ถ้าสังคมมีอบายมุขมาก มีสิ่งชั่วร้ายมาก การบวชก็เป็นการเว้น การละ การสละ การปลีกตัวออกมาจากสิ่งเหล่านั้น ห่างไกลออกไปจากความเสื่อมเสียเศร้าหมอง ในขั้นพื้นฐาน
๒. ปลีกตัว เว้น ละ ออกมา จากความสับสนวุ่นวาย อย่างในสังคมสมัยนี้ มีผู้คนจอแจ พลุกพล่าน ไม่มีความสงบ เราก็สละ ละ เว้นออกมาจากความวุ่นวายนั้น มาอยู่กับบรรยากาศที่วิเวกสงบสงัด ทั้งสงัดกายและสงัดใจ ไน้มจิตไปสู่ความวิเวกที่จะได้ปฏิบัติบำเพ็ญเพียรทางจิตใจ เช่น ทำสมาธิ ให้ได้ผลยิ่งขึ้น
๓. เว้น ปลีกตัวออกมา จากเครื่องพะรุงพะรังห่วงกังวลทั้งหลาย เช่น บรรดาวัตถุสิ่งของในครอบครอง ที่มีที่เกิดขึ้นมา ผ่านเวลานาน ได้สะสมไว้มากมาย พอบวช ก็ละเว้นสละมันไปเสียที่ ทำตัวให้ว่างให้โล่งให้โปร่งให้เบา พร้อมทั้งจะดำเนินไปในวิถีของความเป็นอิสระเสรี
 ที่นี้ เมื่อเว้นเมื่อปลีกตัวออกมาให้โปร่งโล่งอย่างนี้ ก็ต้องทำใจให้โปร่งโล่งตามด้วย อย่าไปห่วงกังวล

ในการบวชนี้ ข้อสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ต้องทำตัวเองให้เป็นอิสระ มีจิตใจที่รู้สึกปลอดโปร่งโล่งเบา เป็นอิสระจากบรรดาบาปอกุศล

แต่ความเป็นอิสระนี้ มิใช่เพื่อจะได้ไปทำอะไรตามชอบใจ ความเป็นอิสระ ความปลอดโปร่งโล่งเบา นี้ ก็เพื่อเปิดโอกาสแก่ชีวิตของเรา แต่ก่อนนี้ มัววุ่นวายกับเรื่องสารพัด แต่ละวันๆ ไม่มีโอกาสที่จะให้เวลาแก่ชีวิต ตอนนี้นำโอกาสแก่ชีวิตที่จะฝึกฝนตนในพระธรรมวินัย ตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้เวลาแก่ชีวิตที่จะได้ศึกษา ได้มาฝึกฝนตนเอง ได้มาพัฒนาชีวิตให้เจริญในกุศล จนเกิดมีปัญญาที่ทำให้เป็นอิสระอย่างแท้จริง

ที่ว่ามานี้เป็นความหมายของบรรพชา การบรรพชาทำให้เราเป็นอิสระ ทำให้เราได้โอกาส เรามีโอกาสแล้ว เราก็มาศึกษา ทั้งเล่าเรียนและปฏิบัติ ในคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เป็นหลักแห่งพระธรรมวินัย เพื่อจะได้ถึงซึ่งความเป็นอิสระที่แท้จริง ก็จะสมกับที่เรียกว่าเป็นการบวชเรียน การที่บรรพชามาวบวชเรียนก็คืออย่างนี้

เมื่อบรรพชาได้บวชเณรแล้ว จะบวชพระก็ต่อด้วยอุปสมบท

ในสมัยแรกของพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนาใหม่ๆ การบวชมีอย่างเดียว มีขั้นตอนเดียว คือพอบวชเข้ามา ก็เป็นพระภิกษุไปเลย บุคคลที่ออกมาจากบ้าน ซึ่งท่านรับให้บวชเข้ามาในสงฆ์ ล้วนเป็นผู้พร้อมดีแล้วที่จะเป็นบรรพชิต ผู้มีชีวิตแห่งบรรพชา

ต่อมามีพระอยู่กันมาก สังฆะขยายใหญ่โตขึ้น พระที่บวชตรงจากพระพุทธเจ้าก็มี พระที่พระสาวกบวชให้ก็มาก ผู้ที่บวชโดยพร้อมดีแล้ว ก็มี ผู้ที่บวชมาทั้งที่ยังไม่พร้อมดี ก็มาก ทำให้ต้องมีระเบียบวินัยกำกับมากขึ้นๆ พระพุทธเจ้าจึงทรงจัดสรรระบบของสังฆะ ด้วยวินัยบัญญัติ มีการจัดลำดับขั้นตอนต่างๆ ให้วิถีชีวิตมีระบบเป็นระเบียบมากขึ้น

ว่าตามพระวินัยที่อยู่ติแล้ว การบวชในปัจจุบันนี้ แบ่งเป็น ๒ ขั้นตอน คือ บวชเณรอย่างหนึ่ง บวชพระอย่างหนึ่ง

บวชเณร (พูดให้เต็มว่า บวชเป็นสามเณร) เรียกว่า “บรรพชา” ดังที่ผู้จะบวชซึ่งนั่งพร้อมกันอยู่ นี้ ได้กล่าวคำขอบวชเมื่อคำว่า “บัพพัชชัง เทตะ เม ภันเต” (แปลว่า “ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงให้บรรพชา แก่ข้าพเจ้า”) นี่หมายถึงให้การบวชเป็นสามเณร

ที่นี่ เมื่อบวชเป็นเณรแล้ว ได้บรรพชาแล้ว ท่านทั้งหลายยังไม่พอใจ ยังประสงค์จะบวชให้ สมบูรณ์เป็นพระภิกษุ ก็ต้องมีคุณสมบัติครบถ้วน เช่นว่า มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ เป็นต้น เมื่อมี คุณสมบัติพร้อม ก็ถือว่ามีสิทธิ์สมัครขอบวชเป็นพระภิกษุได้ การขอบวชเป็นพระภิกษุนี้ เรียกว่าขอ “อุปสมบท” เมื่อสงฆ์ยอมรับ ก็เป็นอันได้อุปสมบท คือได้บวชเป็นพระภิกษุ

เป็นอันว่า การบวชในปัจจุบันนี้ แบ่งเป็น ๒ ขั้นตอน คือ บวชเป็นสามเณร เรียกว่า “บรรพชา” แล้วบวชเป็นพระภิกษุ เรียกว่า “อุปสมบท”

สำหรับท่านที่จะบวชพระ (บวชเป็นพระภิกษุ ด้วยการอุปสมบท) ก็ต้องผ่านการบวชเณร (บวชเป็นสามเณร ด้วยการบรรพชา) ก่อน การบวชเณร คือบรรพชา จึงเป็นขั้นตอนเบื้องต้น จากนั้น เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุโดยสมบูรณ์ต่อไป

เมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็อยู่ในวัด มีวิถีชีวิตของพระเณร การเป็นพระเป็นเณร ก็คือการทำจะเจริญ อกงามในการเรียน อย่างที่บอกเรื่อยมาว่าบวชเรียนนั่นแหละ

ที่นี่ก็ต้องรู้ว่า ที่มาบวชแล้วจะเรียนนั้น เรียนอะไร และจะเรียนได้อย่างไร มีระบบการศึกษา เป็นอย่างไร จะได้ใครมานำพาให้เดินหน้าก้าวไปในการเรียน

พระรัตนตรัย เป็นดวงแก้วที่สูงค่าอย่างไร

ข้อที่ว่า จะเรียนอะไรนั้น รอดักนิด เริ่มแรก ขอให้รู้หลักที่เราจะต้องอาศัยในการที่จะเดินหน้า ก้าวไปในการเรียนนั้น ที่สำคัญก็คือตัวหลักการและระบบการศึกษาของเรานั้นเอง เราจะต้องรู้เข้าใจ หลักการและมองเห็นระบบของการศึกษา ที่เราจะก้าวเข้าไปใช้หรืออาศัยในการเดินหน้าพัฒนาชีวิต ของตัว

ถ้าพูดสั้นๆ ก็บอกว่า การบวชเรียนนั้น เป็นการก้าวไปในการศึกษาเพื่อพัฒนาตน ตามวิถีชีวิต แห่งไตรสิกขา ในระบบแห่งไตรสรณะของพระรัตนตรัย

พอพูดว่าหลักการ พูดถึงระบบ ก็ทำให้รู้สึกว่ายาก หรือชักจะงง เพราะเหมือนเป็นคำที่เดินได้ ไม่ว่าไตรสิกขา หรือพระรัตนตรัย หรือไตรสรณะก็เป็นหลักทั้งนั้น และทั้ง ๓ หลักนั้นก็ระบบที่ครอบ อยู่ในตัว แล้วไตรสิกขาที่เป็นระบบย่อยอยู่ในพระรัตนตรัย ที่เป็นระบบใหญ่ซึ่งครอบคลุม เจอคำว่า หลักตรงนี้ ระบบตรงโน้น ก็เลยจะงง

อย่างไรก็ดี ตอนนี่ไม่ต้องงง ตอนแรกฟังไว้ เดียวพอได้เรียนรู้เข้าใจความจริง และมองเห็นคุณค่า ซาบซึ้งใจ ทราบซึ้งในปัญญา พอมองเห็นทางใหญ่ที่โยงกันหมด ศรัทธาก็มา แล้วเกิดกำลังเรี่ยวแรงที่จะเดินไป ก็ารู้กับตัวเองว่า พระรัตนตรัยนั้นเป็นสรณะ เป็นเครื่องนำทาง เป็นหลักยึดถือให้แก่เรา ที่จะพาเราให้เดินหน้าไปในพระพุทธศาสนา ให้ก้าวหน้าไปในไตรสิกขา เจริญออกงามในพระธรรมวินัย เหมือนกับที่เราจะได้โดยสารพระรัตนตรัยนำพาเราไป

พอรู้ชัดเจน และใจเอาแล้ว จะพูดคำว่าหลัก ว่าระบบ ไม่ว่าจะค่าไหนมา มองเห็นเชื่อมโยงส่งถึงกันไปหมด ก็ไม่ยุ่งไม่ยากอะไรแล้ว

เริ่มแรกก็มารู้จักพระรัตนตรัย ที่เรานับถือเป็นสรณะ อย่างที่ได้อธิบายไว้ตั้งแต่ต้น ว่า “พุทฺธัมมํ... สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ” ให้พอรู้เข้าใจความหมายของพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และมองเห็นเหตุผลว่าทำไมจึงนับถือพระรัตนตรัยนั้น เป็นสรณะ แล้วก็จะได้รู้ด้วยว่าเราจะอาศัยท่านนำทางพาเราไปกับท่านได้อย่างไร

ก็มาคุยกันตั้งแต่ความหมายของถ้อยคำ ตอนแรก คำว่า “รัตนตรัย” ก็คือ รัตนะ ๓ อย่าง รัตนะ ก็คือสิ่งที่มีค่า หรือของดีมีคุณค่าสูง ที่สุดรักสุดถนอมสุดเชิดชูนับถืออย่างยิ่ง

แก้วในที่นี้ ไม่ใช่แก้วภาชนะอย่างแก้วน้ำ แต่หมายถึงแก้วเพชรนิลจินดาเป็นต้น ที่เรียกว่า รัตนะ อย่างพวกนพรัตน์อะไรต่างๆ ที่คนถือกันว่าสำคัญ พากันแสวงหา และหวงแหนกันนักหนา

ที่นี้ มองลึกลงไป รัตนะต่างๆ ที่คนถือว่าเป็นของมีค่า อย่างเพชรนิลจินดานี้ ที่แท้แล้ว ก็เป็นของมีค่าโดยสมมุติ โดยเรายึดถือกัน ตกลงกันว่าสวดสวดงดงามอย่างนั้นอย่างนี้ มีราคาเท่านั้นเท่านั้น แต่พอเอาเข้าจริง มันมีค่าไม่แท้ เพราะว่ามันไม่ก่อเกิดผลส่งให้แก่ชีวิตของเราอย่างแท้จริง ไม่ช่วยให้ชีวิตเจริญออกงามได้จริง ไม่ทำชีวิตให้ประเสริฐเลิศดีขึ้นมาได้ ไม่ทำทุกขให้หมดสิ้นไป แม้แต่กินก็ไม่ได้

ลองดูสิ เราลงเรือไปในทะเล แล้วเกิดเรือล่มไปติดเกาะ เรามีเพชรตั้งเต็มกระสอบ ก็กินไม่ได้เลย ผู้ข่าวงานเดียวกันก็ไม่ได้ ไข้ไหม เพราะฉะนั้น พวกเพชรนิลจินดาอะไรต่างๆ ที่ว่ามีค่านี้ มันมีค่าโดยสมมุติ นิยมกันไปเท่านั้นเอง ไม่มีค่าอะไรแท้จริงเลย สิ่งที่มีค่าแท้จริง ก็ต้องทำให้ชีวิตของเราดีงาม ประเสริฐขึ้นได้ ที่นี้อะไรเล่าจะมีค่าแท้จริงอย่างนั้น

ที่นี้ ดวงแก้วทั้งสาม คือพระรัตนตรัยนี้ เป็นแหล่งที่รวมของบรรดาคุณค่าความดีงาม ก็แลคุณค่าความดีงามที่สำคัญนั้นมี ๒ อย่าง คือ **ปัญญา** กับ **บุญญ์**

ปัญญา คือความรู้เข้าใจ บุญญ์ ก็คือความดี เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่าบุญ ความรู้และความดีงามนี้ เป็นสิ่งที่มีค่าแท้จริง

ดูง่ายๆ ทรัพย์สินเงินทอง จนถึงรัตนะภายนอกที่ว่ามีค่านี้ เป็นภาระ เราต้องเก็บต้องถือต้องแบกต้องหาม ต้องเก็บต้องรักษา ต้องหวงต้องกังวล แต่ทรัพย์ภายใน คือความรู้และความดีงามนี้ ไม่ต้องหิ้วไม่ต้องถือ อยู่ในตัวเรา เราไปไหน มันก็ไปเอง ไม่ต้องหวงไม่ต้องหวง แล้วทรัพย์สินเงินทองของมีค่าข้างนอกนั้น โจรลักได้ แต่ความรู้และความดีงามนี้ ไม่มีใครลักไปได้

ยิ่งกว่านั้น ทรัพย์ภายนอกยิ่งใช้ยิ่งหมด ยิ่งใช้ยิ่งเปลือง มีแสนหนึ่ง ใช้ห้าหมื่น เหลือห้าหมื่น ใช้อีกสองหมื่นห้า เหลือสองหมื่นห้า ใช้ไปใช้มา เหลือศูนย์ คือหมด แต่ทรัพย์ภายใน คือความรู้และความดีงามนี้ ใช้เท่าไร ก็ไม่หมด แต่ยิ่งใช้ ก็ยิ่งเพิ่ม

ความรู้ที่นั้น เราใช้มัน เอาไปสอนเอาไปบอกคนอื่น เราก็อึ้งรู้ชัด ยิ่งชำนาญแจ่มแจ้งมากขึ้น ความดีงามก็เหมือนกัน เราทำอีกเมื่อไร ความดีงามนั้นก็ยิ่งมากขึ้น ชีวิตของเราก็อึ้งดีขึ้น เป็นอันว่าสิ่งมีค่าแท้จริง คือทรัพย์ภายในนี้ ใช้ไม่หมด ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่ม

แล้วข้อสำคัญที่สุดก็คือ ทรัพย์ภายนอกทำชีวิตของเราให้ดีงามประเสริฐไม่ได้ และทำให้เรามีความสุขแท้จริงก็ไม่ได้ ส่วนปัญญาคือความรู้ และบุญญ์คือความดีงามบุญกุศล ทำให้เรามีชีวิตดีงามประเสริฐแท้จริง จนในที่สุดพ้นจากทุกข์ได้จริงด้วย

เพราะฉะนั้น คนที่ฉลาดจริง เรื่องเงินทองทรัพย์ภายนอก อันนั้นไม่ใช่เป็นเนื้อเป็นตัวของชีวิต จะจัดการอย่างไร ก็ว่ากันไป ไม่ได้ทิ้ง เอาไว้ในขั้นเป็นเครื่องสนับสนุน อย่างที่เรียกตามภาษาพระว่า ให้เป็นปัจจัย

แต่จุดเป้าหมายตัวจริง อยู่ที่ทรัพย์ภายใน ซึ่งเป็นเนื้อเป็นตัวแท้ๆ ของชีวิตอย่างที่ว่าแล้ว คือจะต้องสร้างเสริมสะสมทรัพย์ภายใน ต้องเอาจริงเอาจังตรงนี้

บอกแล้วว่า ถึงจะมีทรัพย์ภายนอกมากมายเท่าไร ก็ไม่มั่นคงและไม่ใช่ของแท้ ถ้าไม่มีทรัพย์ภายใน ไม่มีความรู้ ไม่มีชีวิต ทรัพย์ภายนอกนั้น ยิ่งใช้ก็ยิ่งหมดไป ที่มีอยู่ก็ใช้หมด หายหมด ที่ไม่มี ก็หาเพิ่มไม่ได้ เพราะไม่มีชีวิต ไม่มีปัญญาที่จะสร้างจะหาทรัพย์นั้น

ตรงข้ามกับคนที่มีทรัพย์ภายใน มีปัญญามีความรู้ และมีความดี เช่นมีความขยันหมั่นเพียร ทรัพย์ภายนอกที่มีอยู่แล้ว ก็รักษาไว้ได้ และทำให้เพิ่มขึ้นด้วย ทรัพย์ภายนอกที่ยังไม่มี ก็ทำให้มีขึ้นได้ ทรัพย์ภายนอกหมดหรือหายไป ก็สร้างขึ้นใหม่ได้อีก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์” คนมีปัญญา ถึงไม่มีทรัพย์ ก็หาทรัพย์ได้ ทรัพย์ที่มีอยู่ ก็ทำให้เพิ่มขึ้นได้ และรู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์ แต่คนมีทรัพย์ ไม่มีปัญญา แม้แต่ทรัพย์ที่มีอยู่แล้ว ก็รักษาไม่ได้ เพราะฉะนั้น ทรัพย์ภายในจึงสำคัญที่สุด

ทรัพย์ที่มีค่าสูงสุด เรียกว่ารัตนะ และทรัพย์ภายในที่มีค่าสูงสุด ก็คือรัตนะ ๓ ที่เรียกว่าพระรัตนตรัยนี้แหละ เพราะเป็นทั้งทรัพย์ภายในที่มีค่า และเป็นแหล่งที่รวมไว้ เป็นที่อำนวยให้ซึ่งปวงทรัพย์ภายใน ทั้งบุญญ์ และปัญญา

พระรัตนตรัยเป็นแหล่งรวมไว้ และอำนวยให้ ทั้งบุญญ์และปัญญาอย่างไร ก็ค่อยๆ ดู ค่อยๆ ว่ากันต่อไป

พระรัตนตรัย เป็นสรณะให้แก่เราอย่างไร

ตั้งมาแล้ว ที่มาบวชนี้ พอเริ่มต้น ก็ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เรียกว่า ไตรสรณคมน์ หรือ ไตรสรณาคมน์ คือนับถือพระรัตนตรัย เป็นไตรสรณะ เราแปลเป็นไทยว่า ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก (จะเรียกสั้นๆ ว่า สรณคมน์ หรือ สรณาคมน์ ก็ได้)

ก็เลยขอบอกความหมายของถ้อยคำสำคัญแทรกไว้พอเป็นความรู้แบบผ่านๆ

สำหรับคำว่าพระรัตนตรัยนั้น ทราบกันแล้วว่าเป็น รัตนะ ๓ หรือดวงแก้ว ๓ ประการ (รัตน-แก้ว + ตรัย-สาม; เขียนอีกอย่างหนึ่งก็เป็น ไตรรัตน์ = ไตร-สาม + รัตน์-แก้ว) และได้อธิบายเรื่องแก้วในฐานะสิ่งมีค่าสูง ผ่านไปแล้ว

ส่วน “สรณะ” ตามปกติและโดยทั่วไปก็แปลกันว่า “ที่พึ่ง” และเพราะมี ๓ อย่าง ก็เป็นไตรสรณะ จะแปลง่ายๆ ว่า ที่ระลึก หรือที่คิดถึง ก็ได้

อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ บอกให้ทราบเพิ่มเติมไว้พอระดับความรู้ว่า คำว่า “สรณะ” นี้ ในคัมภีร์ชั้นอธิบายความหมาย (อรรถกถา เป็นต้น) นิยมแปล ๒ แบบ

แบบแรก โดยวิเคราะห์ศัพท์ แปลว่า กำจัด คือกำจัดภัย ขจัดความกลัว กำจัดทุกข์ บำราศทุกคติ เช่น โดยพาไปในประโยชน์ และกันออกไปจากสิ่งเสียหายไม่เป็นประโยชน์

อีกแบบหนึ่ง โดยแสดงโวพจน์ว่า เป็นที่พึ่ง ที่พำนัก เป็นหลักที่ตั้งตัว เป็นที่คุ้มกันให้พ้นภัย เป็นคติ เป็นที่หมาย เป็นที่ให้ลู่จุดหมายหรือสำเร็จความมุ่งหมาย โดยกันออกไปซึ่งสิ่งเสียหายไร้ประโยชน์ กันจากบาปจากทุกข์ และให้สัมฤทธิ์ประโยชน์หรือความมุ่งหมาย

บอกแล้วว่า อันนี้ฟังไว้แค่ประกอบหรือระดับความรู้ ยังไม่ต้องคิดพิจารณามากมาย และไม่ต้องลงลึกอย่างนักภาษา

ในที่นี้ มาดูอย่างพื้นๆ ว่าพระรัตนตรัยเป็นสรณะให้แก่เราอย่างไร จะมองในแง่เป็นหลักยึดถือเป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึก เป็นที่ช่วยแก้ปัญหา เป็นที่บำราศทุกข์ เป็นเครื่องช่วยให้พ้นภัย ก็ได้ทั้งนั้น คลุมได้ทั้งหมด ถ้าพูดง่ายๆ แบบชาวบ้าน ก็บอกว่าท่านมาช่วยเรา ก็มาดูกันว่า ท่านมาช่วยเราอย่างไร

พระรัตนตรัยมิใช่มาช่วยแบบดลบันดาลให้ พระพุทธศาสนาไม่ส่งเสริมการดลบันดาล ท่านไม่ให้หวังผลจากการดลบันดาล แต่ท่านให้ใช้เรี่ยวแรงทำการให้ตรงกับเหตุปัจจัย ท่านช่วยให้เรามีปัญญารู้เหตุปัจจัย แล้วเราก็จะได้จัดการทำการให้ตรงเหตุปัจจัย

ที่นี้ก็มาดูความหมายของพระรัตนตรัย ว่าเป็นสรณะของเราอย่างไร

๑. **พระพุทธเจ้า** เป็นหลักอัครบุคคล หลักนี้บอกว่า ก่อนนั้น แต่เดิมพระพุทธเจ้าก็เป็นมนุษย์อย่างเรา แต่เพราะทรงฝึกฝนพระองค์เอง อย่างที่เรียกว่าบำเพ็ญบารมี พระองค์เข้มแข็งเด็ดเดี่ยว เสียสละ มีความตั้งใจมั่นคงแน่วแน่ในการฝึกตน ที่จะทำความดีงาม สร้างเสริมเพิ่มพูนคุณสมบัติที่เป็นบุญญ์ทุกอย่างทุกประการ จนกระทั่งมีปัญญาตรัสรู้ ได้เป็นพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าจึงเป็นหลักที่ระลึกซึ่งเตือนใจเราว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ มนุษย์นี้จะดี จะประเสริฐจะเลิศได้ด้วยการฝึก แม้แต่จะฝึกจนเป็นพระพุทธเจ้าก็ได้ เรายังก็เป็นมนุษย์คนหนึ่ง จะต้องฝึกตัวให้ดีขึ้นชีวิตดงามสูงสุดให้ได้

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก จึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ไม่เหมือนสัตว์ชนิดอื่น ที่อยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ มันเกิดมาแล้ว แทะไม่ต้องฝึก ไม่ต้องเรียนต้องรู้อะไร เดียวมันก็เดินได้ กินได้ หาอาหารให้ตัวมันเองได้ แล้วมันก็อยู่ไปตามเรื่องของมัน

แต่คนเรานี่ ทุกอย่าง จะกิน จะนอน จะนั่ง จะดื่ม จะขับถ่าย จะพูด จะเดิน แม้แต่จะนอน แค่นี้ เรื่องง่ายๆ นี้ ต้องฝึกต้องเรียนทั้งนั้น ถ้าไม่ฝึกไม่เรียนแล้ว ไม่เป็นเลย อยู่ไม่รอด เพราะฉะนั้น มนุษย์นี้ จึงเป็นสัตว์ที่พระพุทธศาสนาสอนไว้ว่า เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก

อย่างไรก็ดี ที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก จึงอยู่ได้ แต่สัตว์ชนิดอื่นไม่ต้องฝึก ก็อยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณนั้น ยังไม่จบ ต้องพูดต่อไปอีกว่า มนุษย์ไม่ใช่แค่เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก แต่เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ด้วย จึงมีใช้คำว่า ต้องฝึกจึงอยู่ได้ แต่มนุษย์นั้นฝึกได้ จนกระทั่งไม่ว่าต้องการจะเป็นอะไร จะทำอะไร ก็ฝึกให้ทำเป็นอย่างนั้นๆ ได้แทบทุกอย่าง จะฝึกให้ดีเลิศประเสริฐสุด อย่างที่ว่าแล้ว จนกระทั่งแม้แต่เป็นพระพุทธเจ้า ก็ได้

นี่คือตรงข้ามกับสัตว์ชนิดอื่นที่ไม่ต้องฝึก ก็อยู่ได้ แต่สัตว์ชนิดอื่นที่ไม่ต้องฝึกนั้น ก็ฝึกไม่ได้ด้วยสัตว์อื่นเหล่านั้นอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณอย่างไร ก็อยู่ด้วยสัญชาตญาณอย่างนั้นไปจนตาย เรียกว่าเกิดมาอย่างไร ก็ตายไปอย่างนั้น ต่างจากมนุษย์ที่อยู่ไม่ได้ด้วยสัญชาตญาณ แต่ฝึกให้เก่งให้ดีเลิศประเสริฐแค่ไหนก็ได้ จนมีชีวิตที่อยู่ดีด้วยปัญญา

จริงอยู่ มีสัตว์บางชนิดที่ฝึกได้บ้าง อย่างช้าง ลิง สุนัข เป็นต้น แต่สัตว์เหล่านั้นไม่ใช่ฝึกตัวเอง ต้องอาศัยมนุษย์ฝึกให้ และฝึกได้ในขอบเขตหนึ่งที่จำกัด เช่น ลิงฝึกให้ขึ้นเก็บมะพร้าวได้ เล่นละครลิงได้ ช้างฝึกให้ลากซุง ให้ทำอะไรได้หลายอย่าง รวมทั้งละครสัตว์ สุนัขฝึกได้แสนเก่ง ทำอะไรได้มากมาย แต่ก็อย่างที่ว่า ต้องคนฝึกให้ และฝึกได้ในวิสัยที่จำกัด ต่างจากคนที่ฝึกตนเองได้ และฝึกอย่างไร ได้อย่างนั้น จนเลิศล้ำเหนือเทพเทวา

คนที่ฝึกดีแล้วนั้น เป็นนักปราชญ์ เป็นนักวิทยาศาสตร์ เป็นนักเทคโนโลยี เป็นนักประดิษฐ์ เป็นนักคิดนักทำต่างๆ สร้างวัฒนธรรม สร้างอารยธรรม จนกระทั่งเป็นมหาบุรุษก็มี ดังที่ว่า แม้ถึงเป็นพระพุทธเจ้าก็ได้ ความดีพิเศษของมนุษย์นี้ สำเร็จด้วยการฝึก

เป็นอันว่า คนเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และฝึกได้ จะให้เก่งให้ดีให้เลิศประเสริฐสูงเยี่ยมอย่างไร ก็ฝึกได้ฝึกเอา อยู่ที่ฝึก คือ เรียน เรียนรู้ ศึกษา ฝึก หัด พัฒนา ถ้าไม่ฝึก ไม่ศึกษาแล้ว คนนี้แย่ที่สุดยิ่งกว่าสัตว์ชนิดใดอื่น เพราะว่าไม่ฝึกไม่เรียนรู้แล้ว แม้แต่แค่มีชีวิตอยู่ ก็ไม่ได้ ต้องตาย ไม่รอด ส่วนสัตว์พวกอื่นอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ นับว่าเก่ง แต่แล้วตลอดทั้งชีวิตก็อยู่แค่สัญชาตญาณนั้นแหละ เอาดีอะไรอีกไม่ได้

ท่านจึงสอนกันมาโดยย้าดย้าหนาวว่า การได้เกิดมาเป็นมนุษย์นี้ แสนยาก เป็นโอกาสที่ต้องไม่ให้พลาดไปเสีย เกิดมาแล้ว ต้องมีชีวิตที่ประเสริฐ ดงามล้ำเลิศให้ได้

เพราะฉะนั้น ผู้บวช และทุกคน ใช้หลักสธนะที่ ๑ นี้ โดยนับถือพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่าง เราตั้งพระพุทธเจ้าเป็นต้นแบบว่า พระพุทธเจ้า ในกาลก่อนตอนเริ่มแรก ทรงเป็นมนุษย์ที่ฝึกศึกษาพัฒนาพระองค์เองอย่างต่อเนื่องจริงจัง ถึงขั้นที่เรียกว่าเป็นพระโพธิสัตว์ โดยทรงเพียรพัฒนาคุณสมบัติสำคัญๆ ที่เรียกว่าบำเพ็ญบารมี ได้ทรงฝึกพระองค์จนบรรลุโพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า เรายังก็เป็นมนุษย์คนหนึ่ง ชีวิตของเราจะดีงามเลิศประเสริฐอย่างที่ควรจะเป็นได้เต็มตามศักยภาพ ก็ด้วยการฝึก เราต้องฝึกเอา ถ้าเราไม่ถอยไม่ยอมหยุดในการฝึกแล้ว ก็จะสัมฤทธิ์ผลที่มุ่งหมาย แล้วเราก็ฝึกศึกษาเรื่อยไป

การถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะเครื่องระลึกเตือนใจดังกล่าวนี้นี้ ทำให้เรามีความมั่นใจในความ เป็นมนุษย์ว่า เรายังเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ มีศักยภาพที่จะเป็นอย่างพระองค์ได้ แล้วก็มีกำลังใจที่จะฝึกตน อย่างจริงจัง โดยถือพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่าง ที่จะฝึกตนให้มีคุณสมบัติความดีงามอย่างที่ได้ทรง สอน พร้อมกันนั้นก็เกิดมีจิตสำนึกต่อหน้าที่ของมนุษย์ในการที่จะต้องฝึกตนนั้น ซึ่งจะทำให้ตั้งใจ ศึกษาเล่าเรียนฝึกฝนอย่างเต็มที่ โดยไม่ปล่อยตัวให้ตกไปในความประมาท

นอกจากนี้ ถ้าพูดอย่างภาษาชาวบ้าน ในการฝึกนี้ เราได้เปรียบมาก ได้เปรียบอะไร? พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เริ่มต้น ต้องทรงค้นพบเอง พระองค์ต้องลองผิดลองถูก เพียรพยายามลำบาก หนักหนากว่าจะสำเร็จจบการฝึก พอสำเร็จแล้ว พระองค์ก็ประมวลประสบการณ์ของพระองค์ที่ได้ บรรลุธรรมนั้น นำมาเล่าไว้และวางเป็นหลักให้เรา เราก็ได้บทเรียนสำเร็จรูป นี่คือง่ายกว่าพระพุทธเจ้า เยอะแยะ เมื่อได้เปรียบถึงอย่างนี้ บทเรียนก็มี การฝึกก็ง่ายขึ้นมากมายอย่างนี้แล้ว เราก็ต้องรีบใช้ ให้เป็นประโยชน์ และทำให้สำเร็จ

เมื่อเราถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกอย่างนี้แล้ว เราก็พร้อมใจที่จะเริ่มต้นและมั่นใจมี กำลังใจที่จะก้าวไปในการฝึก

แต่การที่เราจะฝึกฝนพัฒนาตนได้สำเร็จก้าวหน้าไปด้วยดีนี้ ในขั้นตอนของการปฏิบัติ เรา จะต้องทำอะไรบ้าง และจะทำอย่างไร ตอนนี้อย่างไรมาถึงพระรัตนตรัยข้อที่สอง นี่คือ สรณะที่ ๑ คือ พระพุทธเจ้า นำเราต่อไปยังสรณะที่ ๒ คือพระธรรม

๒. **พระธรรม** เป็นหลักคำสอน หลักนี้ชี้ถึงความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงเปิดเผย แสดง ประกาศ หรือทรงเทศนาแก่เรา ดังที่ว่า เมื่อเรามารับพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงนำเรา ต่อไปถึงข้อที่สอง คือพระธรรมนี้

ความหมายก็คือ พอเราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็ระลึกต่อไปว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญ บารมี จนเป็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสูงสุดอย่างนี้ สำเร็จได้ก็เพราะตรัสรู้ธรรม พระองค์ ปฏิบัติตามธรรม รู้แจ้งธรรม คือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน เมื่อพระองค์ได้ทรง ค้นพบความจริงนี้ด้วยปัญญาของพระองค์แล้ว ก็ทรงนำมาสั่งสอนเปิดเผยแก่พวกเรา

การที่เราจะมีชีวิตดีงาม ตามอย่างพระพุทธเจ้าได้ เราก็ต้องรู้เข้าใจธรรม และนำธรรม มาปฏิบัติ ให้ถูกต้องตรงตามธรรมนั้น ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประมวลมาจัดแสดงบอก แจกแก่พวกเราแล้ว พอเรารู้เข้าใจธรรม ปฏิบัติถูก ชีวิตของเราก็ดีงาม พัฒนาจนเป็นอย่าง พระพุทธเจ้าได้

พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม ธรรม คือความจริง ก็มีอยู่ตาม ธรรมดาของมันเป็นอย่างนั้น ธรรมนี้ ก็คือความจริงที่เป็นธรรมดาของธรรมชาติ

ถ้าเราไม่รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย เราก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายไม่ถูกต้อง พอเราเจออะไร เราไม่รู้ มีดื้อติดตัน ก็เกิดปัญหา เป็นความทุกข์ทันที และเมื่อไม่รู้ ก็ปฏิบัติไม่ถูก ก็เกิดความขัดข้อง บีบคั้น อึดอัด ติดตัน เป็นปัญหา ทุกข์ก็มา อิศรภาพก็ไม่มี

แต่พอเรารู้ความจริง คือรู้ธรรม รู้ว่าอะไรเป็นอะไร เป็นอย่างไร เพราะอันใด จะทำอย่างไร เราก็โล่งเป็นอิสระไปขึ้นหนึ่งตั้งแต่ต้นแล้ว และพอรู้อย่างนั้นแล้ว เราไม่ติดขัด ก็ปฏิบัติได้ถูก ทำได้สำเร็จ ทำได้ดี ชีวิตของเราก็ดีงาม เราก็โปร่งโล่ง ปลอดภัย ปราศทุกข์ เป็นอิสระ

เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นองค์ธรรมหรือคุณสมบัติที่สำคัญยิ่ง ปัญญาก็คือความรู้ถึงธรรม ถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย ตามที่มันเป็นของมัน

อย่างที่ว่าแล้ว พอรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย ก็ปฏิบัติได้ถูกต้อง ทำให้เป็นไปได้ตามนั้น เช่นว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย เราต้องการผลอย่างนี้ จะต้องทำเหตุปัจจัยอะไร เมื่อศึกษา แล้วรู้ และทำให้ถูกต้องตรงตามเหตุปัจจัย เรียกว่าทำถูกต้องตามธรรม ผลก็เกิดขึ้นโดยเป็นไปตามนั้น

เป็นอันว่า พอเราจะลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็เป็นการเตือนใจเราให้ระลึกและมองเห็นต่อไปถึงพระ ธรรม จึงบอกว่าพระพุทธเจ้านำเราต่อไปสู่พระธรรม เป็นการตรัสสอนบอกว่า เธอจะฝึกตนได้สำเร็จ จะเป็นผู้ประเสริฐ มีปัญญาและปัญญา แก้ปัญหา ดับทุกข์ เป็นอิสระได้จริงนั้น ก็ต้องรู้ธรรม ปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรม

นี่คือ เรามาถึงธรรม ธรรมก็มาเป็นหลักยึดเหนี่ยวที่ใส่ใจคำนึงนึกของเรา เป็นข้อที่จะต้องเรียนรู้ ศึกษาให้หยั่งเห็นเข้าใจ ปฏิบัติให้ถูกต้องยิ่งขึ้นไป ยิ่งรู้ธรรมเท่าไร เราก็ยิ่งทำได้ถูกต้อง ยิ่งสำเร็จ ยิ่งดี ยิ่งมีความสุขความเจริญอกงาม และยิ่งมีความเป็นอิสระมากขึ้น

๓. **พระสงฆ์** เป็นหลักชุมชนประเสริฐ หลักนี้ชี้ถึงชุมชนซึ่งเป็นแหล่งที่ศึกษาสืบทอดธรรมจาก พระพุทธเจ้า แผ่ขยายออกไป และนำธรรมส่งต่อกันมาจนถึงเรา โดยเป็นชุมชนของบุคคลที่ ได้ฝึกตน เป็นอริยชน เป็นนาคูญ เป็นชุมชนแห่งกัลยาณมิตร ที่เป็นแบบอย่างแก่สังคม ซึ่ง อยู่กันด้วยเมตตากรุณา ช่วยแนะนำสั่งสอนผู้รุ่นหลังตามมา เกื้อหนุนในการประพฤติ ปฏิบัติธรรม ให้เจริญอกงาม พัฒนาในทางแห่งพระพุทธจริยา และรักษาถ่ายทอดสืบต่อ เผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าแก่ชาวโลก ผ่านกาลยาวนาน และขยายกว้างออกไป

เสริมความว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว และมีธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้แล้ว ที่นี้ คนที่อยู่ห่างไกลออกไป และคนรุ่นหลังอย่างพวกเรา จะมีโอกาสได้รู้เข้าใจ ได้ปฏิบัติ และเจริญอกงามใน ธรรมนั้น ได้อย่างไร พุทธสันๆ ว่า ธรรมะจะมาถึงเราได้อย่างไร

ธรรมมาถึงเราได้ ชั้นแรกก็เป็นธรรมดาว่าเริ่มต้นจากพระพุทธเจ้า ที่นี้ เมื่อไม่ใช่เป็นที่ที่ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ก็ต้องมีคนรับสืบทอดธรรมมาจากพระพุทธเจ้า ช่วยนำมาให้เรา เวลานี้ พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระธรรมที่พระองค์ทรงสอนนั้น มาถึงเราได้ก็ด้วยอาศัยพระสงฆ์นำต่อๆ กัน มา ดังนั้น พระสงฆ์จึงเป็นหมู่ชนที่รักษาสืบทอดธรรมของพระพุทธเจ้า

ในเรื่องนี้ ก็มีความหมายลึกกลงไปซ่อนอยู่ด้วยอีกอย่างหนึ่งว่า พระสงฆ์ก็คือพระทั้งหมด ซึ่งบวชต่อๆ กันมาจากพระพุทธเจ้า เมื่อบวชแล้ว ก็เข้ามาอยู่ในชุมชนสงฆ์นี้ อยู่ร่วมกันในวัดวาอาราม อาศัยสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น สงบสงัด มีวินัยอยู่ด้วยกันในระเบียบ ก็ศึกษาทั้งเล่าเรียนและปฏิบัติ โดยมีพระสงฆ์รุ่นเก่ารุ่นก่อน ตั้งแต่อุปัชฌาย์อาจารย์ ตลอดจนเพื่อนสหธรรมิก เป็นกัลยาณมิตร มีเมตตากรุณา ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อแนะนำสั่งสอนกัน ก็ช่วยเกื้อหนุนกันในการปฏิบัติให้เจริญก้าวหน้า และบรรดาพระสงฆ์ก็ให้ธรรมแก่ประชาชนที่มาวัดบ้าง ออกไปให้ธรรมข้างนอกในสังคมทั่วไปบ้าง

จะเห็นได้ว่า การบวชมาศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติ และแนะนำสั่งสอนให้ธรรมกันในหมู่พุทธบริษัท และแก่ประชาชนมาอย่างนี้ เมื่อตั้งใจทำให้ดีให้แท้ให้ถูกต้อง ก็เป็นการดำรงรักษาสืบทอดธรรมอย่างเป็นไปเองอยู่ในตัว ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ก็อยู่คู่มากับพระสงฆ์ ยิ่งกว่านั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้แล้วว่า

“ดูก่อนอานนท์! ธรรมและวินัยใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เราล่วงลับไป”

ตามพุทธพจน์นี้ เมื่อพระสงฆ์ศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติสั่งสอนธรรมวินัยกันถูกต้องดี พระสงฆ์ยังมีพระธรรมก็อยู่ด้วย กับทั้งพระศาสดาที่แทนองค์พระพุทธเจ้า ครบทั้งหมด

นอกจากนี้ พระสงฆ์ที่ศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติสั่งสอนธรรมวินัยกันมานั้น ท่านมีความรับผิดชอบ จะทำทุกอย่างให้ถูกให้ตรงให้เป็นไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแสดงไว้ ท่านจึงเอาจริงเอาจังกับการรักษาคำสั่งสอนหรือพระธรรมวินัยนั้นให้แน่นอนมั่นใจ ก็จัดวางระบบการสาธยายทรงจำไว้ เมื่อถึงยุคจาริกเป็นลายลักษณ์อักษร ก็จัดการเก็บรักษาพระไตรปิฎกกันจริงจัง ทั้งของหลวงของราษฎร์ แม้ตามวัดที่กระจายอยู่ทั่วไป ก็ตั้งหอไตรขึ้นไว้คู่วัดต่างๆ และมีการสังคายนาสอบทานกันมาเป็นงานใหญ่ของบ้านเมือง

หันมาดูตัวเราแต่ละคนๆ นี้ เมื่อออกจากบ้านเข้ามาบวชแล้ว ก็ได้เข้าร่วมสงฆ์ เป็นส่วนหนึ่งของสงฆ์ด้วย ตอนแรกก็เป็นสมาชิกของภิกษุสงฆ์ หรือสมมุติสงฆ์ ต่อจากนั้น เมื่อศึกษาเล่าเรียนประพฤติปฏิบัติชอบเจริญก้าวหน้าในอริยมรรคา ได้บรรลุธรรมเป็นอริยบุคคล ก็เข้าร่วมสาวกสงฆ์ ที่เป็นอริยสงฆ์ นี่คือบรรลุจุดหมาย ซึ่งในที่สุดทุกคนควรเข้าร่วมอริยสาวกสงฆ์นี้ อันจะทำให้พระรัตนตรัย ที่เป็นไตรสรณะ ดำรงอยู่ครบสมบูรณ์

สังฆะก็คือสังคมของอริยชน อารยชน คนผู้เจริญที่แท้ เป็นสังคมดีงาม ที่เป็นอุดมคติ เมื่อตัวเราผู้บวชปฏิบัติถูกต้องตามที่กล่าวมานี้ ได้เป็นส่วนร่วมหรือสมาชิกของสังฆะนั้นแท้จริง เราก็ได้ร่วมสร้างสรรค์สังคมที่ดีงาม ที่เป็นสังคมของอริยชน คนผู้เจริญจริง ที่ไม่มีการเบียดเบียนกัน อยู่กันด้วยความดีงามในธรรมวินัย มีความสงบสุข

เรามีหน้าที่ต้องร่วมสร้างสังฆะนี้ ถ้ายังไม่เข้าร่วมสังฆะ ก็ช่วยอุปถัมภ์ค้ำชูสังฆะนั้น แต่อย่างน้อยก็ขอให้ได้อาศัยสังฆะนี้ ช่วยทำให้เราเจริญออกงามในธรรมยิ่งขึ้นไป

นี่คือพระรัตนตรัย เป็นอันว่าครบ ๓ ประการ

หนึ่ง พระพุทธเจ้า

สอง พระธรรม

สาม พระสงฆ์

พระพุทธเจ้า เป็นสภาวะ ที่ระลึกเตือนใจเราให้นึกถึงตัวเองว่า เราเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก ถ้าไม่ฝึกแล้ว จะดีจะรอดจะเลิศจะประเสริฐไม่ได้ แต่ถ้าเราตั้งใจฝึกจริงจัง จะเป็นอย่างพระพุทธเจ้าก็ได้ ก็ให้มีความมั่นใจ มีกำลังใจ และตระหนักในหน้าที่ที่จะฝึกตัว

พอตกลงว่าจะฝึกตนอย่างพระพุทธเจ้า ได้พระพุทธเจ้าเป็นแบบ ก็มาถึงธรรม เป็นสภาวะ ก็ต้องรู้ธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ และปฏิบัติให้ถูกต้อง ให้เป็นไปตามธรรม

แล้วก็อาศัยสังฆะ เป็นสภาวะ ที่จะมาเกื้อหนุนให้เจริญอกงามในการศึกษา ที่จะปฏิบัติได้ถูกต้องตามธรรม และเข้าร่วมสังฆะนั้น แผลขยายสังฆะออกไป ให้เยี่ยงอย่างของสังคมาที่ดีงาม พร้อมทั้งกระจายธรรมให้นำความจริง ความดีงาม และสันติสุขไปทั่วทั้งโลก

ได้บอกแต่ต้นแล้วว่า เวลานี้ เราจะเข้าสู่บรรพชา ก็ต้องรู้ความหมายของการบวช และรู้หลักที่เราจะต้องอาศัยในการที่จะเรียนคือศึกษาปฏิบัติต่อไป

ถึงตอนนี้ เราได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของการบวช และเรื่องพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นหลักนำสำคัญของพระพุทธศาสนา เมื่อรู้เข้าใจแล้ว ก็ก้าวเข้าสู่การทำหน้าที่ของเรา คือการบวชเรียน ซึ่งจะได้พูดต่อไป

ปรับใจเข้าในชีวิตแห่งวิเวก

เมื่อมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่ว่ามานั้นแล้ว ก็ถือว่ามีพื้นฐานเพียงพอที่จะเข้าสู่การบรรพชาต่อไป ต่อแต่นี้ จึงจะให้การบรรพชาแก่นาค

ที่นี้ ท่านทั้งหลาย เมื่อบวชแล้ว เข้ามาอยู่ในวัด ก็จะมีวิถีชีวิตอีกแบบหนึ่ง เริ่มต้นเมื่อยังไม่ได้เรียน ยังไม่รู้จักชีวิตแบบพระเณรในวัด พอมาบวช เปลี่ยนวิถีชีวิตทันที บางที่ตั้งหลักไม่ทัน ท่านก็เลยบอกว่า เริ่มต้นก็ให้มีหลักที่จะช่วยใจ ให้วางใจได้ก่อน เหมือนกับท่านบอกว่า ผู้ที่มาเข้าวัดนี้ บวชใหม่ๆ บางทีถ้าเป็นคนจิตใจชอบสงบสัจ ก็ดีไป เข้ากันได้เลย แต่บางที บางคนที่ไม่คุ้นไม่เคยหรือไม่ชอบความสงบสัจใจก็อาจจะตื่นรนฟุ้งซ่าน แล้วเตลิดเพริดออกจากวัด ไปโน่นไปนี่ ก็จะเกิดปัญหาอย่างน้อยก็รำคาญ หรือวุ่นวายใจ

ท่านก็เลยบอกว่า ต้องหางานให้ใจทำ และท่านก็จึงบอกพระอุปัชฌาย์ให้ให้กรรมฐาน (กรรมฐาน แปลว่า ที่ตั้งของการทำงาน หมายถึงงานที่ใจจะทำ) คือเอางานให้ใจทำนั่นเอง

ที่นี้ เอางานอะไรให้ใจทำ จึงจะดี คนที่มาบวชใหม่ๆ นี้ เคยอยู่แต่ในบ้านในเมือง ในสังคมา โดยมากใจจึงออกไปนอกวัด คิดไปถึงคนโน้นคนนี้ คนที่ชอบบ้าง คนที่เฉยบ้าง คนที่ชังบ้าง พอดคิดถึงคนโน้นคนนี้ ใจก็วุ่นวายไปกับความรู้สึกต่อคนที่คิดถึงนั้น และฟุ้งซ่านไปด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับคนที่คิดนั้น ท่านจึงจัดวางไว้ให้ให้กรรมฐานที่ตรงเรื่องกัน

กรรมฐานที่ว่าตรงเรื่องกันนั้น เป็นกรรมฐานที่แสนจะง่าย ไม่ต้องคิดอะไรมากเลย คือ พอคิดถึงคน ก็มองเป็นผมชนเล็บฟันหนังไปเลย ความจริงก็เป็นอย่างนั้น ไม่ว่าจะใครคนไหน ตัวตนตามที่มองเห็นกัน ก็แค่ผมชนเล็บฟันหนังเท่านั้นเอง ท่านเรียกว่า **มูลกรรมฐาน** แปลว่า กรรมฐานชั้นมูล หรือ กรรมฐานเบื้องต้น

พอนึกถึงใครคนหนึ่ง ว่า “ผม-ชน-เล็บ-ฟัน-หนัง” ก็หมดแล้ว จบเท่านั้น พอนึกถึงคนไหนอีก คน ก็ “ผม-ชน-เล็บ-ฟัน-หนัง” จบ คนเรานั้นเห็นกันแค่ผมชนเล็บฟันหนังเท่านี้ พบบอกว่าผมชนเล็บฟันหนัง ก็ตัดตอนจบไปเลย

ที่นี้ กรรมฐานเบื้องต้น หรือกรรมฐานชั้นมูลนี้ มี ๕ ข้อ ท่านให้ว่าเป็นภาษาบาลี ซึ่งยิ่งช่วยให้ตัดความคิดฟุ้งซ่านออกไป

ผม ว่า “เกสา”, ชน ว่า “โลมา”, เล็บ ว่า “นขา” ฟัน ว่า “ทันตา” หนัง ว่า “ตโจ”

นี่ว่าไปตามลำดับ เกสา โลมา นขา (อ่าน-นะขา) ทันตา ตโจ (อ่าน-ตะโจ) แต่บางทีว่าไปๆ คล่องปาก ใจไปอื่นเสียแล้ว ปากคล่อง ใจไม่อยู่ ท่านก็เลยให้ว่าย้อนลำดับสลับบ้าง ให้ว่ายากขึ้น จะได้ตั้งใจ เมื่อย้ายกลับ ก็เป็น ตะโจ ทันตา นะขา โลมา เกสา

ตอนนี้ก็จะให้ฝึกว่า โดยว่าตามก่อน ตอนแรก ว่าตามลำดับ เรียกว่า โดยอนุโลม เป็น “เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ” ต่อว่าย้อนลำดับ เรียกว่า โดยปฏิโลม เป็น “ตะโจ ทันตา นขา โลมา เกสา” จำง่ายแค่นี้เอง เรียกว่า มูลกรรมฐาน คือ งานง่ายๆ ที่ให้ใจทำ

เวลาอยู่ว่างๆ ไม่มีกิจวัตร ไม่มีงานอื่นทำ ก็อาจจะนั่งว่าในใจ ถึงแม้ไม่ได้นึกถึงใคร ก็ว่าไปเฉยๆ เพียงแต่เป็นคำศัพท์ถ้อยคำที่ไม่ได้คิดถึงความหมายอะไร ใจว่าไปๆ บางที ได้ที่ จิตเกิดอยู่แนบสนิทขึ้นมา ก็เลยเป็นสมาธิได้ ของง่ายๆ เลยทำให้ได้ธรรมที่แสนดี

เอาละ นี่เป็นแค่วิธีการเบื้องต้น ถ้าใจเกิดฟุ้งซ่าน ก็อย่างที่ว่าแล้ว นึกถึงใคร ก็มองแค่เป็นผมชนเล็บฟันหนัง จบเท่านั้น ก็เอาเป็นเครื่องฝึกใจในเบื้องต้น ใช้ประโยชน์ก่อนที่จะเล่าเรียนอื่นต่อไป

บัดนี้ ถ้าว่านาคพร้อมแล้วที่จะได้รับการบรรพชา ก็จะมอบผ้ากาสาวพัสตร์ให้ไปครองมา

ตอนที่

๒

ออกจากบ้าน พันเขตคาม

สู่อาราม แตนธรมณีย์

บัดนี้ นาคก็ได้รับสรณาคมน์ และทศศีลคือศีล ๑๐ สำเร็จการบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว แต่ยังประสงค์จะอุปสมบท เพื่อให้เป็นพระภิกษุโดยสมบูรณ์ต่อไป จึงได้เข้ามากล่าวคำขอนิสัย ขอให้ข้าพเจ้าเป็นอุปัชฌาย์

ในเบื้องต้นนี้ ก็จะต้องทำความเข้าใจถึงความหมายของการขอนิสัย และความสัมพันธ์ที่เป็นอุปัชฌาย์ แก่ผู้ขอบวช

บวชแล้ว ถือนิสัย เป็นนิสิต เข้าสู่ชีวิตแห่งการศึกษา

คำว่า “นิสัย” (บาลีว่า “นิตฺถสย” บางท่านพอใจเรียกเต็มตามคำเดิมว่า “นิตฺถสย” เพราะไม่อยากจะสับสนกับนิสัย ที่แปลว่าความประพฤติเคยชิน) แปลว่า ที่อาศัย หมายความว่า ท่านทั้งหลายได้เข้ามาขออาศัยข้าพเจ้า ให้ข้าพเจ้าเป็นที่อาศัยหรือเป็นที่พึ่งพา

เป็นที่พึ่งพาอย่างไร ก็คือพึ่งพาในการที่จะศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติพระธรรมวินัยต่อไป เพราะว่าผู้ที่บวชใหม่ยังไม่มีความรู้เข้าใจพระธรรมวินัยพอที่จะปกครองตนเองได้ จึงต้องอาศัยพระที่ได้เรียนรู้อริยวินัยมาแล้ว เคยมีชีวิตอยู่ในภิกษุภาวะมาก่อน ช่วยบอกเล่าอธิบายคำสอนเบื้องต้น ให้รู้จักวิธีครองตน และแนะนำในการที่จะศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยต่อไป จึงได้มีพุทธบัญญัติวางไว้ว่า ให้ผู้ที่ยังใหม่ไปอยู่อาศัยพระที่เป็นอุปัชฌาย์ ท่านทั้งหลายก็มาขอให้ข้าพเจ้าเป็นอุปัชฌาย์

อุปัชฌาย์ แปลว่า ผู้พึ่งพิงใจ ผู้คอยพึ่งดูอยู่ หรือผู้คอยดูอยู่ใกล้ๆ หมายความว่าคอยเอาใจใส่ดูแล ดูแลอะไร มองในแง่หนึ่งคล้ายๆ ปกครอง แต่ที่จริงยังไม่ตรงความหมายที่แท้ ปกครองเป็นเพียงความหมายประกอบเท่านั้น

ความหมายที่แท้คือ อุปัชฌาย์เป็นผู้คอยเอาใจใส่ดูแล เพื่อให้ท่านทั้งหลายมีความเป็นอยู่และการประพฤติปฏิบัติ อันจะเอื้ออำนวยให้มีการศึกษาสำเร็จตามความมุ่งหมาย ที่จะเป็นพระที่ดี รู้เข้าใจหลักพระธรรมวินัยพอที่จะดูแลปกครองตัวเองได้ มีศีล มีจิต มีปัญญา เป็นทุนพื้นฐานพอที่จะเจริญงอกงามในพระธรรมวินัยต่อไป

ดังนั้น พระอุปัชฌาย์จึงมีหน้าที่ต่อท่าน โดยเป็นผู้ให้คำแนะนำสั่งสอนชั้นพื้นฐาน และฝึกให้ได้เรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ที่จะเจริญในไตรสิกขาต่อไป

บัดนี้ ท่านทั้งหลายได้เข้ามาขอนิสังข์ คือขอที่พึ่งพาอาศัย ขอให้ข้าพเจ้าให้นิสังข์ คือให้ความเป็นที่พึ่งพิงแก่ท่าน ด้วยการเป็นอุปัชฌาย์ โดยบอกว่า “อุปัชฌายโธ เม ภันเต โหสิ” (ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเป็นอุปัชฌาย์ของกระผม)

เมื่อข้าพเจ้ารับ ท่านทั้งหลายก็กล่าวว่า “อัสสะตักเคทานิ เถโร มัยหัง ภาวโร” บอกว่า ในบัดนี้นับแต่วันนี้เป็นต้นไป ท่านพระเถระเป็นภาระของกระผม หมายความว่า ต่อแต่นี้ไป เมื่อข้าพเจ้ารับเป็นอุปัชฌาย์แล้ว ข้าพเจ้าก็เป็นภาระของท่านทั้งหลาย

เป็นภาระอย่างไร คือเป็นความรับผิดชอบที่ท่านทั้งหลายจะต้องเอาใจใส่ คอยสอดรับฟังคำแนะนำสั่งสอน ให้ความสำคัญ ไม่ปล่อยปละละเลย คอยดูว่าอุปัชฌาย์จะมีอะไรแนะนำบอกกล่าวเอาใจใส่ คอยสำเหนียก

พร้อมกันนั้น เพื่อให้เป็นการศึกษาจริงจัง เป็นชีวิตแห่งการศึกษา มีการเรียนด้วยชีวิตและการเรียนเป็นชีวิตอย่างแท้จริง ท่านก็ให้มีข้อวัตรปฏิบัติต่อกัน ที่จะได้อยู่ใกล้ชิดกัน ในฐานะเป็นนิสังข์ คือผู้เป็นที่อยู่อิงอาศัย กับเป็นนิสิต คือผู้ที่อยู่พึ่งพิง อยู่ด้วยกัน เหมือนเป็นพ่อลูก จะได้เรียนไม่เฉพาะฟังคำสั่งสอนเท่านั้น แต่เรียนวิถีชีวิตด้วย คือ เรียนทั้งความเป็นอยู่เป็นไป เรียนกิจกรรมารยาททุกอย่าง เรียนการทำกิจกรรมนานาหลากหลาย เรียนกันในชีวิตจริง และเรียนด้วยชีวิตจริง เรียนกันตั้งแต่ตื่นนอน จนกระทั่งไปนอนหลับ

เมื่อท่านทั้งหลายกล่าวแสดงความเต็มใจรับผิดชอบ ต่อข้าพเจ้าผู้เป็นอุปัชฌาย์ โดยบอกว่าอุปัชฌาย์เป็นภาระของท่าน ที่ท่านจะเอาใจใส่แล้ว ท่านก็กล่าวต่อไปว่า “อะหัมปิ เถรัสสะ ภาวโร” แปลว่า แม้กระผมก็เป็นภาระของท่านพระเถระด้วย

นี้หมายความว่า ทุกท่านที่มาขอนิสังข์อยู่นี้ ก็จะเป็นภาระของข้าพเจ้า ที่เป็นอุปัชฌาย์ด้วย คืออุปัชฌาย์ก็ต้องมีความรับผิดชอบที่จะเอาใจใส่คอยดูแล้ว ท่านที่มาขอนิสังข์อยู่ด้วยนี้ มีอะไรขาดตกบกพร่อง ในทางความเป็นอยู่ที่ดี ในการศึกษาที่ดี มีอะไรที่จะต้องแก้ไขปรับปรุง มีอะไรที่จะเรียนรู้เพิ่มเติมให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็จะต้องเอาใจใส่ถือเป็นภาระในความรับผิดชอบ (ตามที่ว่านี้ ชัดว่าแต่เดิมอุปัชฌาย์มีนิสิตได้รู้ละไม่มาก)

โดยนัยนี้ ทั้งสองฝ่ายก็มีภาระรับผิดชอบต่อกัน จึงเกิดเป็นความสัมพันธ์ในทางการศึกษา ท่านก็เลยให้ชื่อไว้เรียกเป็นคู่กัน โดยที่ว่า ต่อนี้ไป ท่านทั้งหลายที่มาบวช ได้ชื่อที่คู่กับอุปัชฌาย์ ว่าท่านทั้งหลายเป็น **สัทธิวาริก**

“อุปัชฌาย์” แปลว่า ผู้ใส่ใจคอยดูแลอย่างที่ว่าแล้ว ส่วน “สัทธิวาริก” แปลว่า ผู้อยู่ด้วย นี้ก็แปลง่ายๆ หมายความว่า มาอยู่ด้วยกันกับอุปัชฌาย์ จะได้ให้อุปัชฌาย์เป็นที่พึ่งที่อาศัยในทางการศึกษาต่อไป แล้วก็เป็นธรรมดาว่า ในการดูแลนั้น ก็มีการปกครองพ่วงเข้ามา โดยที่การปกครองนั้นเป็นส่วนหนึ่ง หรือเป็นเครื่องมือของการศึกษานั้นเอง

มีพุทธบัญญัติวางไว้ต่อไปว่า พระภิกษุบวชใหม่ต้องเล่าเรียนไปจนกว่าจะปกครองตนเองได้ ท่านให้เวลา ๕ ปี ถ้ายังไม่สึก ยังไม่ไปไหนเสีย ก็ต้องอยู่กับพระอุปัชฌาย์ เล่าเรียนศึกษาไปตลอดเวลา ๕ ปี ได้แค่นี้ ตามปรกติก็ถือว่าเพียงพอที่จะปกครองตนเองได้แล้ว ก็พินนีสัย ได้เป็น นิสัยมุตตกะ (หรือเขียนอย่างเต็มเป็น นิสัยมุตตกะ จะเรียกสั้นๆ ก็ได้ว่า **นิสัยมุตก** แปลว่า ผู้พินนีสัย)

อย่างไรก็ดี แม้เมื่ออยู่กับอุปัชฌาย์ได้ศึกษาครบ ๕ ปีแล้ว ถ้ายังปกครองตัวไม่ได้อุปัชฌาย์ก็ต้องให้ถือนิสัยอยู่ต่อไป ยังไม่เป็นนิสัยมุตก จนกว่าจะปกครองตัวได้

แล้วก็มีพุทธบัญญัติอีกด้านหนึ่งว่า ผู้ที่บวชแล้ว ซึ่งเป็นสัททวิhariกนี้ ถ้าอยู่กับอุปัชฌาย์ยังไม่ครบ ๕ ปี ยังไม่พินนีสัย เกิดมีเหตุให้อุปัชฌาย์มีอันเป็นไป เช่นถึงมรณภาพไปเสีย หรือตัวผู้บวชเองมีเหตุจำเป็นต้องจากอุปัชฌาย์ไปอยู่ห่างไกล ผู้ที่บวชแล้ว ซึ่งเป็นสัททวิhariกนี้ ก็จะต้องถือนิสัย เพื่อมีที่อาศัยให้การศึกษาต่อไปจนครบ ๕ ปี

เพราะฉะนั้น ถ้าอุปัชฌาย์ไม่อยู่ หรืออยู่กับอุปัชฌาย์ไม่ได้ ก็จะต้องหาพระภิกษุที่มีคุณสมบัติในระดับใกล้เคียงกับพระอุปัชฌาย์ คือ เป็นพระเถระบวชมาแล้วอย่างน้อย ๑๐ พรรษา มีประสบการณ์ มีความรู้ความสามารถ แล้วไปขอนิสัยกับท่านผู้นั้น

เมื่อไปขอนิสัย ให้ท่านผู้นั้นทำหน้าที่แทนอุปัชฌาย์ ตอนนี้ไม่เรียกว่าอุปัชฌาย์ แต่เรียกว่า **อาจารย์** ก็ไปขอนิสัยอยู่กับอาจารย์ โดยวางจิตตั้งบิดากับบุตร

ตัวเองก็ได้ชื่อใหม่ ก่อนนี้ อยู่กับอุปัชฌาย์ เรียกว่าสัททวิhariก แต่พอไปอยู่กับอาจารย์ เรียกว่า **อันเตวาสิก** แปลว่า ผู้อยู่ในสำนัก และก็อยู่ต่อไปจนครบ ๕ ปี ที่จะปกครองตนเองได้ ถ้ายังมีคุณสมบัติไม่พอ ก็ถือนิสัยต่อไป ทำนองเดียวกับที่พูดแล้วในเรื่องอุปัชฌาย์

ที่เล่ามานี้เป็นหลักทางพระวินัย เป็นเรื่องของการที่จะให้ชีวิตเจริญงอกงามในการศึกษา ในศีล สมาธิ ปัญญา ดังได้บอกแล้วว่า การบวชนี้ เป็นการบวชเรียน ชีวิตตั้งแต่นี้ไป เป็นชีวิตแห่งการศึกษาไปโดยตลอด

ถ้าศึกษาถูกทาง แค่นั้นประอม ก็ไม่จมอยู่กับปัญหาการพัฒนาไม่ยั่งยืน

ดังได้บอกแล้วว่า ชีวิตพระนี่ต้องฝึกต้องศึกษาตลอดไป ทีนี้ ถ้าศึกษาได้ดี ปฏิบัติก้าวหน้า ก็ได้เป็นอริยบุคคลหรืออริยชน คือคนผู้เจริญที่แท้ เริ่มด้วยขั้นต้นๆ เรียกว่า **เสขะ** หรือ เสกขะ แปลว่า ผู้ยังต้องศึกษา หรือยังศึกษา

เสขะ หรือ เสกขะ มาจากคำว่า **สิกขา** (รูปบาลีของ “ศึกษา” ที่มาจากสันสกฤต) คือ การศึกษา จะให้เป็นคน ก็แปลง อิ เป็น เอ และทำ อา ให้สั้นเข้าเป็น อะ ก็เป็น เสกขะ ทางหลักภาษาอนุญาตให้เอาตัวสะกดคือ กุ ออกได้ (จะช่วยให้อ่านสะดวกขึ้นด้วย) จึงเป็น **เสขะ** คือผู้ศึกษา หรือ คนที่ยังศึกษา

พูดให้ลึกลงไป **เสขะ** คือผู้ศึกษา หรือคนที่ยังศึกษา ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี และ พระอนาคามี ท่านเหล่านี้เป็นอริยบุคคลหรืออริยชน ที่ยังไม่พ้นความเป็นนักศึกษา ยังต้องศึกษาอยู่ จนกระทั่งเมื่อใดเป็นพระอรหันต์ จึงเป็น **อเสขะ** หรือ อเสกขะ จึงเป็นผู้จบการศึกษา ไม่ต้องศึกษา จบการฝึก

เพราะฉะนั้น ในชีวิตของพระนี้ ตราบไถยังเป็นพระภิกษุ ก็ต้องศึกษาในสิกขา ๓ หรือ **ไตรสิกขา** เรื่อยไป ท่านกำชับว่า พระภิกษุ แม้จะมีพรรษาตั้ง ๗๐-๘๐ อายุตั้ง ๑๐๐ ปีแล้ว ถ้ายังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังต้องศึกษาต่อไป ยังไม่จบ หยุดไม่ได้

แท้จริงนั้น ไม่เฉพาะพระภิกษุเท่านั้น ที่ต้องศึกษาเรื่อยไปจนกว่าจะเป็นอเสขะ ทุกคนที่เดียว เมื่อเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก ต้องศึกษา ก็ต้องศึกษาตลอดเวลา จนกว่าจะจบไตรสิกขา จนเป็นอเสขะ

ชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตแห่งการศึกษา ยิ่งในพระธรรมวินัยซึ่งบ่งบอกความเอาจริงเอาจังกับเนื้อหาสาระ นับแต่บวชเข้ามา อย่างที่ได้บอกแล้วว่าเป็นบวชเรียน พอบวชเสร็จ เดียวก็จะย้ายจะเน้น โดยจะต้องบอกไตรสิกขาอีก คือบอกให้รู้ว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ชีวิตของท่านอยู่ในการศึกษาตามระบบไตรสิกขา ตลอดไป จนตาย หรือจนกว่าจะเป็นพระอรหันต์

สิกขานั้น แปลว่าเรียนนั่นเอง เรานิยมใช้รูปคำที่มาจากภาษาสันสกฤตเป็น “ศึกษา” จะแปลอย่างไทยนิยมสมัยนี้ว่าเรียนรู้ ก็ได้ แปลง่ายๆ จะว่าฝึก หรือฝึกฝน หรือหัด หรือพัฒนา ได้ทั้งนั้น เรียนรู้-ศึกษา-ฝึก-หัด-พัฒนา คือความหมายของสิกขาทั้งสิ้น

เมื่อท่านรู้อย่างนี้แล้วว่า ชีวิตของท่านต้องศึกษา ก็มาทำความเข้าใจเรื่องสิกขากันหน่อย ว่า ต่อแต่นี้ไป ทำอย่างไร ชีวิตของเราจึงจะเดินหน้าก้าวไปในไตรสิกขา

สิกขา หรือศึกษา ที่แปลง่ายๆ ว่าการฝึกนั้น คือทำชีวิตของตนให้เจริญตั้งอกงามยิ่งขึ้น ดังได้บอกแต่ต้นว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ถ้าไม่ฝึกแล้ว ก็ทำไม่ได้ ไม่เป็น เอาดีไม่ได้ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึก ไม่เรียนรู้ ก็ไม่ประเสริฐ จะแย่มากที่สุด คืออยู่ก็ไม่รอด แต่ฝึกแล้ว จะเก่งจนกระทั่งเป็นพระพุทธเจ้าก็ได้

ที่ย้ำไว้ ก็เพื่อให้เอาการฝึกนี้เป็นหัวใจ ถือเป็นหน้าที่ของมนุษย์ ที่นี้ จะเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนา อะไรบ้าง ก็บอกว่า คนเรามี ๓ แดนที่จะต้องฝึกศึกษาพัฒนาขึ้นไป คือ แดนสัมพันธภาพภายนอก (*ศีล*) แดนจิตใจ (*สมาธิ*) และแดนปัญญา (*ปัญญา*) เรียกรวมว่า **ไตรสิกขา**

แดนที่ ๑ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งของ และคน

ชีวิตของเราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เราเป็นอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อม และมีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก ด้วยการให้ตาหูจมูกลิ้นกายใจ รับรู้ดูฟัง เป็นต้น แล้วก็สัมพันธ์ด้วยการเสพบริโภค โดยใช้สอยปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ จนกระทั่งเทคโนโลยีที่เป็นของเด่นในปัจจุบัน นั้นเป็นการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ แล้วอีกอย่างหนึ่ง ก็สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยดำเนินชีวิตเป็นอยู่ในสังคม อยู่ร่วมกับผู้อื่น มีการติดต่อพูดจาสื่อสาร และทำอะไรๆ ต่อกันกับหรือเกี่ยวข้องของกระทบต่อเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย

ที่ว่ามานั้น เป็นการพูดแยกแยะจัดหมู่จัดประเภทให้มองเห็นรู้เข้าใจอะไรต่างๆ ชัดเจนขึ้น แต่ในการมีชีวิตเป็นอยู่จริงๆ นั้น การสัมพันธ์ทำการต่างๆ เกี่ยวข้องโยงต่อถึงสิ่งทั้งหลาย โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ทั่วไปทั้งหมด เรามีศีลเพื่อเป็นหลักในการทำต่อกันและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย นั้น ให้เป็นไปด้วยดี ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ก่อความเสียหาย แต่ให้เป็นการเกื้อกูลกลมกลืนเป็นต้น ให้มีการเป็นอยู่ที่ดี พร้อมไปกับได้ฝึกฝนพัฒนาตัวให้มีชีวิตที่ดีขึ้น มีคุณสมบัติในตัวเพิ่มขึ้นที่จะช่วยให้พร้อม และสามารถทำอะไร ที่เหนือหรือสูงขึ้นไปอีก จะว่าเพื่อมีชีวิตที่เป็นเลิศหรือสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป ก็ได้

เมื่อจัดแยกประเภทความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้แล้ว ก็วางศีลที่เป็นหลักในการสัมพันธ์และฝึกหัดพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นศีล ๔ หมวด ดังจะพูดพอให้รู้เป็นเขาเป็นแนวไว้

ก) อยู่ร่วมสังคมให้สุขให้ดี

ศีลหมวดที่ ๑ อันนี้ก็สอดคล้องกับที่พูดและเข้าใจกันอยู่ทั่วไปว่า คนเป็นสัตว์สังคม พระก็อยู่ร่วมรวมกันเป็นสังฆะ ที่เราแปลว่าสงฆ์ คนที่อยู่ร่วมรวมกันเป็นสังคม ก็ต้องมีกฎกติกา อย่างสังคมใหญ่ระดับประเทศ ก็ต้องมีกฎหมายใหญ่น้อยมากมาย ตั้งแต่รัฐธรรมนูญลงมา และต้องมีระเบียบวิธีในการบังคับใช้ เช่นลงโทษผู้ทำผิด ฝ่าฝืน ละเมิด

พระภิกษุทั้งหลายนอกจากต้องขึ้นต่อกฎหมายของประเทศที่ตนอาศัยอยู่ ในฐานะที่เขาถือว่าเป็นพลเมืองของเขาแล้ว ก็มีกฎหมายจำเพาะสำหรับชุมชนหรือสังฆะ คือสังฆะของตนอีกชั้นหนึ่ง ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ให้สำหรับสังฆะที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นนั้น กฎหมายนั้นเรียกกว้างๆ ตามภาษาพระว่าวินัย

ที่นี้ วินัยหรือกฎหมายของพระก็มีมาก ก็ต้องเริ่มที่บทบัญญัติ หรือวินัยบัญญัติหลักใหญ่ ที่ตั้งไว้เป็นแกนกลาง วินัยบัญญัติหลักใหญ่แกนกลางนี้มีชื่อเรียกว่า **ปาติโมกข์ (ปาติโมกข์ ก็ใช้)** มีบทบัญญัติ ๒๒๗ ข้อ เรียกว่า สิกขาบท (ข้อศึกษา) ๒๒๗ แต่มักเรียกกันรวบรัดเป็นภาษาชาวบ้านว่า ศีล ๒๒๗ (พึงสังเกตว่า ท่านเรียกว่า “สิกขาบท” คือข้อศึกษา เพราะมองว่าเป็นเครื่องฝึกพระ ไม่มองแค่ให้เป็นข้อบังคับ)

นอกจากสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ ที่อยู่ในปาติโมกข์แล้ว ยังมีข้อกฎหมายหรือวินัยบัญญัติหมวดต่างๆ สำหรับพระภิกษุอีกมากมายยิ่งกว่าในปาติโมกข์นั้น เรียกกว้างๆ ว่า สิกขาบทนอกปาติโมกข์

ปาติโมกข์ เป็นวินัยหรือกฎหมายหลัก ที่กำหนดว่าพระภิกษุต้องอยู่ร่วมสังฆะ หรือในระบบชีวิตของสังฆะ ขึ้นต่อสังฆะ ถือสังฆะเป็นใหญ่ โดยปฏิบัติตามสิกขาบท ๒๒๗ นั้น ซึ่งกำหนดว่าภิกษุจะเป็นอยู่อย่างไร จะทำอะไรเลี้ยงชีวิต ทำอะไรได้ ทำอะไรไม่ได้ ถ้าละเมิดจะเป็นความผิดสถานไหน มีโทษอย่างไร ตามระบบการบังคับใช้ที่ได้วางไว้

ว่าโดยหลักการทั่วไป เทียบเหมือนว่าจะถือเอา ศีล ๕ เป็นปาติโมกข์ของชาวบ้านทั่วไป หรือจะว่าเป็นปาติโมกข์ของพลโลก ก็ได้

แต่ศีล ๕ นั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นหลักความประพฤติ ให้คนรู้เข้าใจผลดีผลร้าย มองเห็นเหตุผลแล้วตกลงใจถือหรือสมัครใจขอรับเอาไปปฏิบัติเอง เป็นการศึกษาของประชาชน ซึ่งเขาจะได้รับผลดีหรือผลร้ายโดยเป็นไปตามเหตุผลของกฎธรรมชาติ ไม่ได้ทรงบัญญัติเป็นวินัยหรือกฎหมายที่จะมีผลบังคับใช้ทางสังคม เพราะคนทั่วไปนั้นไม่ได้มอบตนให้เข้าอยู่ในความกำหนดของพระองค์ มิใช่อย่างที่เขาภิขุได้แจ้งสมัครเข้าไปอยู่ใต้กติกาในสังฆะ

ในสังคมของชาวบ้านนั้น เมื่อเข้าใจหลักศีล ๕ ที่ท่านแสดงไว้เป็นหลักใหญ่แล้ว ผู้ฉลาดจะนำไปตกลงบัญญัติวางลงเป็นวินัย เป็นกฎหมายข้อบังคับ ที่มีข้อจำแนกแยกย่อยละเอียดลงไป เพื่อกำกับชุมชนหรือสังคมของตน ในระดับต่างๆ โดยมีระบบการบังคับใช้ เช่นลงโทษผู้ละเมิดต่างๆ เป็นรายละเอียดลงไป ก็ได้

ดังจะเห็นว่า กฎหมายอย่างของประเทศไทยนี้เอง ที่มีข้อบัญญัติมากมายละเอียดยิบนั้น ส่วนมากก็เหมือนกับเป็นข้อแยกย่อยของศีล ๕ นั้นเอง ที่ขอยกออกไปในแง่ด้านระดับต่างๆ ในระบบของการบังคับใช้ทางสังคม

แม้ในพระปาติโมกข์ของภิกษุสงฆ์ ก็มองเห็นระบบนี้ได้ทำนองว่า ศีล ๕ นี้เอง เป็นแกนของศีล ๒๒๗ (เล็กๆ คือมุ่งศีลที่เป็นองค์มรรค) เช่นว่า ในหลักศีล ๕ ข้อที่ ๑ ว่าเว้นจากการปลดปลงชีวิต ถือกันกว้างๆ ว่า ไม่ว่าจะฆ่าสัตว์คนไหนตัวใด ก็ผิดศีลข้อแรกนี้

แล้วที่นี้ ไปสำรวจในพระปาติโมกข์ ก็พบว่า การปลดปลงชีวิตมีบัญญัติแยกย่อยออกไปในระดับต่างๆ โดยมีความผิดและการลงโทษต่างกันออกไป เช่น ฆ่ามนุษย์ เป็นความผิดสถานหนักที่สุด เรียกว่าปาราชิก ถึงขาดจากความเป็นภิกษุ ที่นี้ ฆ่ามนุษย์นั้นแหละ ลงมือพยายามฆ่า แต่เขาไม่ตาย ถึงกระนั้น ก็ไม่พ้นผิด จะมีโทษลดหลั่นลงมา เช่นเป็นโทษที่เรียกว่าตุลลัจฉัย ซึ่งต้องเป็นข้อพิจารณาตามระดับความผิด หรือถ้าปลงชีวิตสัตว์ดิรัจฉาน ถึงจะตาย ก็เป็นโทษเบาลงมา ในชั้นที่เรียกว่าปาจิตติย์

แม้จะไม่ฆ่าโดยตรง แต่รู้อยู่ว่า น้ำมีตัวสัตว์ บริโภคน้ำนั้น หรือรดน้ำนั้นลงไปบนดิน บนหญ้า ก็ต้องปาจิตติย์ หรือมิได้ฆ่า เพียงเบียดเบียนทำให้เขาเดือดร้อนเจ็บช้ำลำบาก ดังที่ว่า ภิกษุโกรธเคืองภิกษุอื่น ชุดคร่าไล่ออกจากกุฎิสงฆ์ ก็ต้องปาจิตติย์ หรือไม่ถึงกับฆ่าสัตว์ แต่ทำลายพืช ก็ต้องปาจิตติย์ได้อีก

อีกตัวอย่างหนึ่ง ในหลักศีล ๕ ข้อที่ ๒ ว่าเว้นจากการพูดเท็จ นี้ก็กว้าง ที่นี้ ดูในพระปาติโมกข์ พูดเท็จจำแนกความผิดออกไปหลายระดับ ภิกษุพูดเท็จโดยอวดคุณวิเศษที่ไม่มีจริงในตน เป็นความผิดถึงที่สุด คือปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุ ที่นี้ รองลงมา ภิกษุโกรธเคืองหาเรื่องโทษภิกษุอื่นด้วยอาบัติปาราชิกไม่มีมูล ต้องอาบัติหนักมากในชั้นสังฆาติเสถ ภิกษุอีกรูปหนึ่งพูดเท็จในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ทั่วไป ก็มีความผิด ต้องอาบัติแต่ในชั้นปาจิตติย์ ถึงจะไม่พูดปด แต่พูดไม่ตี ไปตำหนิผู้อื่น ก็ต้องปาจิตติย์ บางทีไม่ใช่ถึงขั้นทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นชัดออกมา แต่ไปในบ้านญาติโยม ตัวเป็นภิกษุ พูดอะละเอียดยัง ก็เป็นความผิด แม้จะเบาสักหน่อย นี่คือการฝึกให้เจริญองกมในการศึกษา ฯลฯ

ในที่นี้ ไม่ต้องพูดยืดยาว บวชแล้ว เรื่องนี้จะได้เรียนรายละเอียดกันโดยตรง เขาเป็นว่า ศิล
หมวดที่ ๑ นี้ เป็นการเคารพวินัย ฝึกในการรักษาหลักเกณฑ์กฎกติกาในการมีชีวิตเป็นพระ ที่อยู่
ร่วมกันในชุมชนสังฆะ เรียกว่า **ปาติโมกขสังวรศีล** แปลว่า ศีลคือการสำรวมในปาติโมกข์

ข) **คุณแลถิ่นที่อาศัยให้งาม ใช้อินทรีย์สี่อ้นำความงอกเงย**

ศีลหมวดที่ ๒ เป็นการฝึกให้รู้จักใช้เครื่องมือหรือช่องทางติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม
ให้ได้ผลดี เกิดประโยชน์ เป็นการศึกษา ทำให้ชีวิตพัฒนาดียิ่งขึ้น

ในการติดต่อสัมพันธ์นี้ เรามีประตู ช่องทาง หรือทวาร สำหรับติดต่อ ๒ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ผัสสทวาร คือ ช่องทางรับรู้ มี ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ชุดที่ ๒ กรรมทวาร คือ ช่องทางทำกรรมทำการ มี ๓ ได้แก่ กาย วาจา ใจ

ชุดที่หนึ่ง คือ ตา หู เป็นต้น ซึ่งนิยมเรียกสั้นๆ ว่า “อินทรีย์” ใช้ติดต่อสัมพันธ์โดยดู ฟัง ดม ลิ้ม
แตะต้อง รับทราบ ให้ได้เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สี รู้ทราบ

ส่วนชุดที่สอง คือ กาย วาจา ใจ ใช้สัมพันธ์ด้วยการกระทำ โดยทางกาย ขยับเขยื้อนเคลื่อนไหว
ใช้มือใช้เท้าทำการต่างๆ ทางวาจา ก็พูด แล้วทางใจ ก็ตรึกนึกคิดจําแนงจําใจ

พูดง่ายๆ ว่า สิ่งแวดล้อมทางวัตถุและทางสังคมนั้น เราเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทั้งในสายรับเข้า และใน
สายแสดงออก เป็นแดนของรูปธรรมซึ่งอยู่ล้อมรอบทั่วไป เป็นพื้นฐานรองรับชีวิตและรองรับอีก ๒ แดน
ของการศึกษา ซึ่งเราจะต้องรู้จักสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับรู้จักจัดรู้จักใช้

หลักการศึกษาคึกพัฒนาในแดนนี้ก็คือ ให้ชีวิตของเราที่ติดต่อสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม
เหล่านั้น ไม่ก่อการเบียดเบียน ไม่ทำร้าย ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมทั้งมนุษย์ทั้งธรรมชาติและบรรดาวัตถุ
โดยไม่เบียดเบียนตนเองด้วย แต่พยายามให้เกื้อกูลต่อกัน ให้เกื้อกูลแก่สิ่งแวดล้อมทั้งเพื่อนมนุษย์และ
สิ่งทั้งหลายทุกอย่าง และเกื้อกูลต่อชีวิตของตนเอง ให้ได้ให้เป็นประโยชน์ โดยไม่เสื่อมเสียหาย ให้
พัฒนาขึ้นไปในสภาพที่ดีที่เกื้อกูลอย่างยั่งยืน

การเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ด้วยกรรมทวาร โดยทำการต่างๆ ด้วยการทำ พูด คิด ซึ่งเป็นภาค
แสดงออก ที่ปรากฏชัดออกมาทางกาย และวาจา นั้น เห็นได้ง่ายว่าเป็นเรื่องใหญ่มาก ศิลหมวดแรกก็
ว่าด้วยเรื่องนี้และฝึกในแดนนี้เป็นสำคัญ แต่ถึงตอนนี้ จะฝึกอย่างเจาะลึก

ด้านที่ท่านเน้นย้ำอย่างยิ่งในตอนต้น คือการติดต่อสัมพันธ์ด้วยผัสสทวาร หรือด้วยอินทรีย์
คือ ใช้ตาหู ฟัง เป็นต้น และท่านมุ่งพิเศษที่ อินทรีย์ ๕ อย่างแรก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพราะอันนี้
เป็นจุดเริ่มหรือที่ตั้งต้นของการเรียนรู้ ต้องฝึกต้องศึกษาตรงนี้กันให้ดี เรียกว่า ถ้าเริ่มต้นดีที่นี้แล้ว ก็มี
หวังมากกว่าการฝึกการศึกษาจะก้าวหน้าไปอย่างดี

เพื่อไม่ให้ยืดยาวนัก ขอบอกสั้นๆ ว่า เมื่อมีการรับรู้ด้วยอินทรีย์ ตาหู-เห็น หูฟัง-ได้ยิน เป็นต้น
นั้น จะเกิดมีอาการ ๒ อย่าง คือ

๑. ความรู้สึก ว่า ชอบใจ ไม่ชอบใจ (ภาษาเก่าว่า ยินดี ยินร้าย) เป็นต้น

๒. ความรู้ ว่า คืออะไร เป็นอย่างไร เป็นไปเป็นมาอย่างไร เป็นต้น

พูดรวบรัดว่า ถ้าอยู่แค่ความรู้สึกชอบใจ ไม่ชอบใจ ก็ไม่ได้เรียนรู้ ไม่ได้ศึกษา แถมอาจจะเตลิดไปกับความรู้สึกนั้น เช่น ชัดใจ วุ่นวายใจ ทุกข์เพราะสิ่งที่ไม่ชอบ หรือติดเพลิน ลุ่มหลงไปกับสิ่งที่ชอบ แล้วอาจจะเกิดปัญหาเรื่องราวขยายไปกันใหญ่

แต่ถ้าไปทางความรู้ ว่าอะไรเป็นอะไร เป็นอย่างไร เพราะอะไร ฯลฯ ก็จะได้เรียนรู้ เป็นการศึกษา นำไปสู่การสืบค้นเป็นต้น ให้รู้ไปถึงเหตุปัจจัย เป็นต้น ความรู้ก็จะตามกันมา ขยายกว้างขวางออกไป ก็ก้าวหน้าไปในการศึกษา

ตรงนี้แหละเป็นจุดเริ่มสำคัญ ท่านจึงให้ฝึกการเรียนรู้ ให้การรับรู้เป็นการศึกษา คือ รับรู้ ดู ฟัง โดยมีสติกำกับ ให้มุ่งไปที่ความรู้เป็นหลัก ไม่ให้เตลิดไปกับความรู้สึกที่ชอบใจ ไม่ชอบใจ หรือชอบ-ชัง เป็นต้น และให้ความรู้มาคุมมาปรับความรู้สึกได้

ถ้ารับรู้แล้ว ความรู้สึกเด่นขึ้นมา ก็มีสติทัน ไม่ถูกความรู้สึกนั้นลากจูงไปให้กลายเป็นทาสของมัน แต่ผกผันหันเอาความรู้สึกนั้นเป็นสื่อ นำไปสู่ความรู้ เช่นเอามันเป็นจุดกำหนด หรือเป็นจุดสังเกต เพื่อตั้งคำถามที่จะหาความรู้ เราก็จะได้ศึกษา ไม่เสียท่ามัน

เป็นอันว่า จะดู จะฟังอะไร อย่างไร ก็ให้ได้ความรู้ ไม่ให้เกิดโทษ ดูฟังแล้วไม่ใช่ได้แค่เพียงลุ่มหลง ไม่ใช่ติดพันอยู่กับชอบใจไม่ชอบใจ แต่ดูฟังแล้วให้ได้ความรู้ ได้ประโยชน์เอามาใช้แก้ปัญหา เอามาใช้พัฒนาชีวิตของตน เอามาใช้สร้างสรรค์ทำการต่างๆ ได้

ถ้าดูฟังลุ่มหลงเป็นต้นแล้ว ได้ความรู้ ได้ประโยชน์ ก็เรียกว่ามีศีล ถ้าดูฟังลุ่มหลงเป็นต้นแล้ว ติดอยู่กับความรู้สึกชอบใจไม่ชอบใจ ได้แต่ลุ่มหลงมัวเมา เกิดโทษ ก็ไม่มีศีล

การมีสติทัน คุมได้ รู้จักใช้ตาหูดูฟังเป็นต้น สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องได้ผลดี นี่เป็นศีลหมวดหนึ่งที่เดียว และเป็นศีลในการศึกษาเริ่มแรกด้วย เรียกว่า **อินทริยสังวรศีล** แปลว่า ศีลคือ การสำรวมอินทริย์ อาจจะแปลให้ง่ายขึ้นว่า ศีลชั่วรู้จักใช้อินทริย์

ขอทำความเข้าใจเพิ่มอีกหน่อย ที่พูดข้างต้นว่าไม่ควรปล่อยตัวไปตามความรู้สึก แต่ให้ไปทางความรู้ นั้น ไม่ใช่หมายความว่า ความรู้สึกไม่ดีไปทั้งหมด หรือว่าท่านไม่ให้มีความรู้สึกเสียเลย มิใช่อย่างนั้น ความรู้สึกที่ดีนี้สำคัญ เป็นกุศล เป็นคุณธรรมใหญ่ทีเดียว

ความรู้สึกที่ว่าปัญหา นั้น คือความรู้สึกที่เป็นไปแค่ตามแต่ผัสสะกระตุ้น เช่น พอเห็น พอได้ยิน ถ้าถูกใจ ก็ชอบใจ ไม่ถูกใจ ก็ไม่ชอบใจ แล้วก็ปรุงแต่งเตลิดเพริดไปกับความยินดียินร้าย ชอบหรือชังนั้น ไหลเพลินไปในโมหะ อย่างนี้ก็เป็นอกุศล เกิดปัญหา

ที่นี้ ในเวลาที่รับผัสสะนั้น ถ้ามีสติ มีปัญญาครองใจอยู่ ใจก็จะไม่เตลิดไปตามความรู้สึกแค่ชอบชัง เช่น เมื่อพบเห็นคน หรือได้ยินเสียงคนพูด ใจมองเขาอย่างเป็นเพื่อนมนุษย์ ที่มีชีวิตจิตใจ มีสุข มีทุกข์ มีพื้นเพเป็นมาต่างๆ กัน ก็จะมีสติเห็นใจ เห็นใจ รัก หรือสงสารตามแต่สถานการณ์ เกิดเมตตา กรุณา มีไมตรี ที่เป็นคุณธรรมพื้นฐานต่อเพื่อนมนุษย์

นั่นเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคม ส่วนในด้านสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและธรรมชาติ ก็ทำนองเดียวกัน เมื่อไปในถิ่นสถานที่มีสิ่งทั้งหลายอยู่เป็นระเบียบเรียบร้อย สงบ สะอาด ปลอดภัย แวดล้อมด้วยธรรมชาติที่สบายแก่ชีวิต ปัญญาที่ละเอียดละเอียดละไมเหมือนแฝงอยู่ ก็จะทราบซึ่งในสภาพที่เกื้อกูลต่อชีวิต จิตใจก็จะซาบซึ่งมีความสุขชื่นจิตอิ่มใจว่าเรจงสดใสรุ่งโรจน์เบา สืบเนื่องจากการได้สัมผัสสภาพที่ดีงามเกื้อกูลนั้น

ความรู้สึกสงบ เิบอิม ขึ้นบาน โปรงโล่ง สดใสอย่างนี้ เป็นกุศล เป็นภาวะจิตใจที่ดีอันพึงให้มี อยู่เสมอเป็นประจำ แล้วสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและธรรมชาตินี้แหละเป็นที่รองรับชีวิตของเรา ซึ่งเราต้อง อยู่ด้วย ต้องพึ่งพาอาศัยตลอดเวลา จึงเป็นแหล่งหลัก แหล่งสำคัญ ที่จะนำให้เรามีสภาพจิตอันดีซึ่งมี ความรู้สึกที่เป็นกุศล ดังที่ว่านั่นหรือไม่

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นประเพณีทางธรรมตลอดมา ให้พระสงฆ์เอาใจใส่ที่จะมีที่อยู่ และอยู่ในถิ่นที่ เช่น อาราม ซึ่งมีสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและธรรมชาติ อันจะเกื้อหนุนให้เกิดความรู้สึกสงบ เิบอิม ขึ้นบาน โปรง โล่ง สดใส เป็นกุศลดังว่านี้ ที่ท่านใช้คำเรียกสั้นๆ ว่าเป็น “*รมณีย์*”

ก่อนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ มีเหตุการณ์ที่ตรัสไว้เป็นข้อสำคัญซึ่งจารึกไว้ในหลายพระสูตรใน พระไตรปิฎก คือการที่ทรงตัดสินพระทัยเลือกอรุณเวลาเสนาานิคม เป็นสถานที่บำเพ็ญเพียร ดังที่ทรง แสดงเหตุผลในการทรงเลือกไว้ว่า

“ภาคพื้นภูมิสถานถิ่นนี้ เป็น*รมณีย์* (ที่รื่นรมย์) จริงหนอ [รมณียอ วต] มีไพร่สนธิ์ร่ม รื่น นำขึ้นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใส เย็นชื่นใจ ชายฝั่งทำนาก็ราบเรียบ ทั้งโคจรคามก็มี อยู่โดยรอบ เป็นสถานที่เหมาะจริงหนอที่จะบำเพ็ญเพียร สำหรับกุลบุตรผู้ต้องการทำความ เพียร”

ภิกษุทั้งหลาย เวานั้นแล ได้นั่งลงแล้ว ณ ที่นั้น โดยตกลงใจว่า “ที่นี่ละ เหมาะที่จะ บำเพ็ญเพียร”

(เช่น ม.สุ. ๑๒/๔๑๓)

พุทธพจน์นี้ควรระลึกไว้เป็นจุดกำหนดพิเศษทีเดียว แม้เมื่อพระสงฆ์จะต้อนรับพระผู้แสวงธรรม จะต้อนรับพระอาคันตุกะ หรือต้อนรับท่านที่มาขอเข้าอยู่ภาวนา ก็แสดงความพร้อมด้วยการบอกที่นั่น เป็น*รมณีย์* ดังที่พระสารีบุตรกล่าวกะพระอานนท์ตามเรื่องว่า

ท่านพระสารีบุตร ได้เห็นท่านพระเวตตะและท่านพระอานนท์กำลังเดินมาแต่ไกล ครั้น แล้ว ได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า

“ท่านอานนท์ จงมาเถิด ท่านอานนท์ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค ผู้อยู่ใกล้ชิด พระผู้มีพระภาค มาดีแล้ว ท่านอานนท์ ปาโคลิงคสาถวันนี เป็น*รมณีย์* (ที่รื่นรมย์) ราตรีแจ่มก ระจ่าง ต้นตาละผลิดอกบานสะพรั่งเต็มต้นหมดทั้งป่า ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่ว ดุจดั่งกลิ่นทิพย์ก็ ปานจะนั้น...”

(ม.สุ. ๑๒/๓๗๐/๓๙๘)

เมื่อญาติโยมจะนิมนต์พระให้อยู่จำพรรษาที่วัดซึ่งตนอุปถัมภ์บำรุง ก็กล่าวให้ทราบว่าจะวัดนั้น เป็น*รมณีย์* ดังตัวอย่างที่จิตตคฤหบดีนิมนต์พระอสิททัตต์ ดังนี้

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้าอสิททัตต์จงขึ้นชมชัมพากฎกวัน อันเป็น*รมณีย์* (ที่ รื่นรมย์) ใกล้ราวปามัจฉิกาสถนที่เถิด ข้าพเจ้าจักบำรุงด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาณ ปัจจัยเภสัชบริวาร

(ส.สพ. ๑๘/๕๕๒/๓๑๙)

การดูแลรักษาวัดให้สะอาดเรียบร้อย เป็นหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ ดังเห็นได้ชัดในพุทธ บัญญัติทั้งหลายทั่วไป ที่จัดไว้เป็นกิจจำเพาะก็มาก อย่างพวกวัตรต่างๆ เช่น เสนาสนวัตร และที่ ปรากฏเด่นเห็นง่ายในเมืองไทยเรา นี้ เหมือนเป็นสัญลักษณ์ ก็คือการกวาดลานวัด ที่ได้จัดวางไว้ให้ พระสงฆ์ปฏิบัติเป็นกิจวัตรสืบต่อกันมาแต่โบราณ

ที่ว่าการกวาดลานวัดเป็นสัญลักษณ์ของงานดูแลรักษาวัดให้เป็นรมณีนั่น คือมิใช่แค่กวาดลานวัดให้สะอาด แต่การกวาดนั้นเป็นตัวอย่าง ที่จะเตือนใจพระสงฆ์ให้เอาใจใส่ทำกิจทั้งหลายในการดูแลรักษาจัดวัด จัดเสนาสนะ สิ่งของ บริเวณวัด ให้สะอาดเรียบร้อย มีธรรมชาติร่มรื่นชื่นใจ ให้วัดเป็นสถานรมณีย์ ที่รุ่มรมย์ ที่จะโน้มนำจิตใจของพระเถรและประชาชนให้สงบ สดใส ชื่นบาน น้อมไปในกุศลควรเป็นที่แสวงธรรม บำเพ็ญเพียร

พอญาติโยมชาวบ้านเข้ามาถึงในวัด ก็ได้สัมผัสบรรยากาศที่สงบ ร่มรื่น น่าชื่นชม เป็นรมณีย์ มีต้นไม้ดอกบ้าง ไม้ผลบ้าง ไม้ใบบ้าง แผ่กิ่งก้านออกไปชวนให้แหงนมองผ่องพักสบายสบายตา และให้ร่มเงา มีแสงแดดส่องสว่างสดใส ถ้าร้อนไป ก็ได้อาศัยเข้ายืนผ่อนนั่งพักให้หายหรือคลายร้อนลงไป ยิ่งได้สายลมโชยพัดรำพายมา ก็ยิ่งสดชื่นพริ้วกำลังวังชา

มองทางไหน ก็เห็นแต่ความสะอาด ไม่เพียงบนพื้นถนนบริเวณวัดที่ได้กวาดไว้ แต่อะไรๆ รอบตัวสะอาดไปทั่ว ทั้งอากาศที่สดโล่งสบาย ท้องฟ้าที่แจ่มใสไร้หมอกควัน ในแม่น้ำ สระ คลอง ลำธาร ก็มีน้ำสะอาดเย็นใส ได้เดินดูได้เคล็ดไหว่เปลี่ยนย้ายอิริยาบถไปท่ามกลางความปลอดโปร่ง โล่งเบา ทั้งกายและใจ

ความสดชื่น เบิกบาน สบาย ผ่อนคลาย สงบเบา ที่มาพร้อมกับความเจริญอินทรีย์ทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นภาวะจิตที่เรียกว่าเป็นกุศลธรรม อันเป็นพื้นฐานที่จะนำหรือทำจิตให้พร้อมเพื่อการเจริญภาวนา ทั้งสมาธิ และต่อไปสู่ปัญญา

ยิ่งได้เห็นได้พบปะพระสงฆ์ในวัด ห่มผ้าครองจีวรสะอาดเรียบร้อย มีอาการสำรวมอินทรีย์ ทั้งตา หู การเคลื่อนไหว ย่าง เยื้อง ยืน นั่ง เดิน และเอ่ยวาจา แสดงออกถึงการที่ได้ฝึกอบรมมาดี มีวินัย เจริญในศีล จิตใจสงบ มีความรู้ที่ได้เล่าเรียนพอจะเผื่อแผ่ธรรมแก่ทายาททายิกา นำเลื่อมใส ทั้งคนวัด คนถิ่น ผู้ช่วยงานวัด และบรรดาผู้มาวัด ก็เอื้อเพื่อเกื้อกูลร่วมมือกันด้วยดี โดยสามัคคี มีน้ำใจ ยิ้มแย้มแจ่มใส ยิ่งทำให้เจริญศรัทธา

รวมทั้งหมดนี้ เป็นสภาพรมณีย์ ที่ทำให้ทั้งชาวถิ่นชนใน ทุกๆ คน และญาติโยมประชาชนที่เดินทางมา พากันเจริญกุศล งามงามในธรรมยิ่งขึ้นไป

สภาพรมณีย์ที่พึงประสงค์ของอินทรีย์สังวร อันสัมพันธ์เสริมกันกับการเจริญอินทรีย์ดังว่านี้ ขอให้เน้นย้ำความสำคัญกันไว้ เมื่อวัดเป็นรมณีย์แล้ว แม้แต่พระจะออกเดินไปบิณฑบาตทุกเช้าในแต่ละวัน ก็สำรวมอินทรีย์ได้ง่าย และตัวพระองค์ทำวัดให้ยังเป็นรมณีย์

แต่ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม การสำรวมฝึกอินทรีย์ รู้จักใช้อินทรีย์ เจริญอินทรีย์นี้ เป็นข้อปฏิบัติตั้งแต่เริ่มแรกของการศึกษาในพระธรรมวินัย คือ พอดั่งตัวไว้มันดีในพระปาติโมกข์ ที่ท่านจัดให้ว่ามีศีลแล้ว ก็ก้าวหน้าสู่จิตตภาวนาหรือสมาธิ โดยมีอินทรีย์สังวรนี้เป็นห่วงเชื่อมข้อแรก ท่านจึงจัดอินทรีย์สังวรศีล เป็นศีลหมวดที่ ๒ ต่อจากปาติโมกข์สังวรศีล

อย่างไรว่าแล้ว เมื่อวัดเป็นรมณีย์ ก็เกื้อหนุนการสำรวมและเจริญอินทรีย์ ช่วยโน้มนำจิตใจของทุกคน ทั้งพระเถรและคนวัด ทั้งญาติโยมประชาชนที่มาวัด ให้รู้สึกสดชื่น ผ่องใส เบิกบาน โล่งเบา ผ่อนคลาย สงบสบาย ง่ายที่จะเกิดปราโมทย์ จนถึงปีสัสติ และความสุข เป็นจิตกุศลนุ่มนวลเข้าไปในทางที่จะเป็นสมาธิ เจริญจิตตภาวนาได้ง่าย จึงควรเอาใจใส่ทำวัดให้เป็นรมณีย์ ดังที่ได้ว่าข้างต้น

ขอให้นึกถึงชื่อของวัดเองด้วย เราใช้ชื่อไทยจนบางทีลืมนึกถึงชื่อเดิมจากคำบาลี แม้ในภาษาบาลี วัดก็มีคำเรียกหลายอย่าง แต่เอาคำแท้ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ คือ “อาราม”

ให้ดูว่าเมื่อจะเกิดวัดขึ้นนั้น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระมีวัดอยู่ ด้วยพระพุทธดำรัสว่า “อนุชานามิ ภิกขเว อาราม” (ภิกษุทั้งหลาย เธออนุญาตอาราม, วินย.๔/๖๓/๗๑) และวัดแรกก็คือ วัดเวฬุวัน ได้แก่ ป่าไผ่ หรือสวนไผ่ อันเป็นพระราชอุทยาน ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงถวาย

ที่นี้ วัดที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุด และเป็นทีตรัสพระสูตร ทรงแสดงพระธรรมเทศนามากที่สุดด้วย ก็คือวัดพระเชตวัน วัดนี้จึงมีชื่อปรากฏในพระไตรปิฎกมากที่สุด หรือบ่อยที่สุด คือพบเห็นได้ทั่วไปหมด

คำเรียกชื่อวัดพระเชตวัน ในพระสูตรทั้งหลายในพระไตรปิฎก เหมือนกันหมด ว่า “เชตวนเอนาถปิณฑิกัสส อาราม” (ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี, ถ้าเป็นประธานของประโยคก็ว่า “เชตวนเอนาถปิณฑิกัสส อาราม”) คำอื่นอย่าง เชตวันวิหาร หรือ เชตวันมหาวิหาร เป็นต้น ไม่มี (เป็นคำที่ใช้ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาลงมา)

(กันเข้าใจผิด: ในพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทย บางทีพบ “เชตวันวิหาร” หรือ “เชตวันมหาวิหาร” ให้ทราบว่าเป็นคำที่ท่านผู้แปลใส่เข้าไป โดยใช้ตามที่ท่านเคยชิน หรือท่านสะดวกในเวลานั้น; ที่ วินย.๗/๒๕๖/๑๑๑ มี “เชตวนเอนาถวิหาร” นี้ไม่ใช่เชตวันวิหาร แต่ท่านเล่าเรื่องว่า อนาถปิณฑิกคบดีสร้างวิหารทั้งหลาย ในพระเชตวัน; ในพระไตรปิฎกรุ่นอปทาน คือหลังพระสูตรแล้ว จึงเริ่มมีคำอย่าง “เวฬุวันมหาวิหาร”, ขุ.อป.๓๓/๑/๔๐๕)

“วัน” คือ วนะ ได้แก่ ป่า หรือสวน และ “อาราม” ก็คือ สวน

แล้วก็ให้ทราบด้วยว่า คำว่า วัด คือ “อาราม” กับ “รมณีย์” นั้นมาจากรากศัพท์เดียวกัน คือ “รม” ซึ่งแปลว่า ชื่นชม, รื่นรมย์, ยินดี

นี่ก็เท่ากับบอกว่า ถ้าจะให้วัดมีความหมายตรงตามชื่อที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ก็ต้องทำวัดให้เป็นอาราม (แปลตามรากศัพท์ว่า ที่ซึ่งทั้งพระและประชาชนพากันมาชื่นชมยินดี) โดยทำอารามให้สมเป็นรมณีย์ (ที่น่ายินดี หรือที่รื่นรมย์) ให้ *อินทริย์* ได้มาเจอ *รมณีย์* แล้วก็ให้ *อินทริย์* ได้อยู่กับ *รมณีย์* เสมอตลอดไป

เป็นอันว่า ทั้งถ้อยคำ ทั้งเรื่องที่เป็นมาเดิม และหลักการทางธรรม สอดคล้องลงกันหมด

คำตรัสสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องการรับรู้ ดู ฟัง ลิ้ม ดม สัมผัส ด้วยอินทริย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ โดยให้รู้จักใช้ มีสติคุมได้ ให้สังวร ให้ฝึกอินทริย์ รู้จักใช้อินทริย์ ให้เจริญพัฒนาอินทริย์ เรื่องอินทริย์สังวร อินทริยภาวนา มีกระจายอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎก มากมายอย่างยิ่ง

ในเมืองไทยก็มีร่องรอยพอให้เห็นว่า ธรรมข้ออินทริย์สังวรนี้เคยมีการใส่ใจปฏิบัติกันจริงจังจนกลมกลืนเข้าในวิถีชีวิตชนิดเคยชินเป็นไปเอง แต่กลับเป็นเรื่องที่เหมือนว่าในเมืองไทยปัจจุบันละเลยกันอย่างยิ่ง โดยคงจะค่อยๆ เลื่อนกลางจางหายไปโดยไม่รู้ตัว

ถึงเวลาที่ควรตื่นตัวตระหนัก หันไปเอาใจใส่ นำมาใช้ และศึกษาปฏิบัติกันให้เห็นผลจริงจัง ฟันวิถีชีวิตด้านดีที่เลื่อนกลางจางหายไปนั้น ให้นำประโยชน์ที่พึงได้กลับคืนมา

อันนี้เป็นหลักทั่วไปของการศึกษา การพัฒนาคน พัฒนาสังคม ไม่ใช่สำหรับพระเท่านั้น แต่พระเพียงเป็นผู้ทำให้เห็นตัวอย่าง จึงควรตั้งใจกันว่า จะต้องทำวัดให้เป็น**รมณีย์** สมที่จะเป็นอาราม สงบงาม สะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย ร่มรื่น น่าชื่นชม ควรแก่ความเป็นที่แสวงธรรมบำเพ็ญเพียร ให้ได้ และนี่เป็นหลักการเบื้องต้นที่เดียว ที่จะชี้ว่า การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้ายังอยู่ดี และจะก้าวต่อไปได้อย่างน่าไว้วางใจหรือไม่

พร้อมกันนั้น พระสงฆ์และผู้นำชุมชนพึงยกหลักสำคัญที่ละเลยหลงลืมกันไปนี้ขึ้นมาชี้แนะชาวบ้าน ให้ดูแลรักษาทำบ้านเรือนชุมชนถิ่นของตนให้เป็น**รมณีย์** โดยให้รู้ตระหนักว่า นี่เป็นการพัฒนาพื้นฐาน ที่จะรองรับการพัฒนาอย่างอื่นให้มีได้เป็นได้จริง

ต้องย้ำกันให้หนักแน่นว่า ถ้าจะให้การพัฒนาทุกอย่างยั่งยืน ก็ต้องพัฒนาสภาพ**รมณีย์**นี้ไว้ให้อยู่เป็นฐาน พึงถือการทำสิ่งแวดล้อมให้เป็น**รมณีย์**นี้ เป็นหลักปฏิบัติสำคัญ เคียงกับศีล ๕ ที่เป็นดังปาติโมกข์ของชาวบ้าน

สำหรับพระสงฆ์ เรื่องอารามยังไม่หมดแค่นี้ คือ พระสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มีชีวิตอยู่กับอารามทั้งหมดเลยทีเดียวก็ว่าได้ ไม่เฉพาะอยู่ในอารามคือวัดที่เป็นสิ่งแวดล้อมภายนอกทางกายฝ่ายวัตถุเท่านั้น แต่ให้ชีวิตด้านในคือการศึกษาปฏิบัติทั้งหมด ก็มีอารามด้วย เป็นอารามทางนามธรรม

บอกย่อยๆ ว่า เมื่ออยู่ในวัดอันเป็นอารามที่**รมณีย์**น่าชื่นชมยินดีด้านนอกแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงให้พระมีที่อยู่ประจำด้านในอีก ๒ อาราม คือ **ปหานาราม** และ **ภาวนาราม**

ไขความนิดหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าตรัส อาราม ๒ คือ ภาวนาราม และปหานาราม ไว้ในหลักที่พระอรหัตปฏิบัติสืบสายกันมา เรียกว่า**อริยวงศ์** (เช่น ที.ป.๑๑/๒๓๗/๒๓๖) ใจความว่า พระสงฆ์พึงสันโดษ ไม่มัวหมกมุ่นรุ่มรวยอยู่กับเรื่องจีวร อาหาร และที่อยู่อาศัย แต่เอาเรื่องแรงเวลาไปอยู่ ไปไว้ ที่**ปหานาราม** (ปหาน-อาราม) คือมีการกำจัดลดเลิกละอกุศล เป็นที่มาชื่นชมยินดี และที่**ภาวนาราม** (ภาวนา-อาราม) คือมีการเพิ่มพูนพัฒนาเจริญกุศล เป็นที่มาชื่นชมยินดี มี ๒ อารามเท่านั้น ชีวิตพระสงฆ์ก็**สมบุรณ์** รวมการศึกษาปฏิบัติอยู่ในนี้หมด

อาราม ๒ นี้ จะขยายกว้างออกไปเป็นชุดอาราม ๖ ก็ได้ มีตรัสไว้ แต่พูดมาก็มากมายแล้ว พอเท่านั้นก่อน

เอาเป็นว่า ท่านทั้งหลายเมื่อได้บวชแล้ว เข้าอยู่ในสิ่งแวดล้อมของวัด ก็มาร่วมในการทำอารามให้เป็น**รมณีย์** การปฏิบัติในการบวชเรียนก็จะเริ่มก้าวไปและปรากฏขึ้นมาทันที

แดนที่ ๑ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งของ และคน (ต่อ)

ค) หากินให้เป็นสัมมา

ต่อไป **ศีลหมวดที่ ๓** ว่าด้วยเรื่องอาชีพ เป็นธรรมด่าว่า ทุกคนที่อยู่ในโลกต้องเลี้ยงชีวิต ต้องมีทางที่จะมีชีวิตเป็นอยู่ ให้อยู่รอด ให้อยู่ดี โดยต้องหาเลี้ยงชีพ หรือเรียกง่ายๆ ว่าต้องหากิน การหาเลี้ยงชีพจึงเป็นเรื่องหลักเรื่องใหญ่ในการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ เมื่อไม่จัดการให้ดี ก็เป็นที่มาสำคัญของความทุกข์ความเดือดร้อนและการแย่งชิงเบียดเบียนกัน แล้วก็มีม้วยมั่งนัวเนีย พาให้ก้าวต่อขึ้นไปในความดีงามและการพัฒนาที่สูงขึ้นไปไม่ได้

ดังนั้น จึงต้องมีหลักปฏิบัติในเรื่องการหาเลี้ยงชีพนั้น ตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน คือขั้นศีล โดยให้คนหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต ไม่เบียดเบียนกัน เรียกว่ามีสัมมาอาชีวะ หรือเรียกให้สั้นว่าสัมมาชีพ แปลง่ายๆ ว่าเลี้ยงชีพชอบ หรือหาเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ถูกต้อง

สำหรับพระสงฆ์ ก็มีหลักปฏิบัติในเรื่องนี้ ที่มีลักษณะเฉพาะของตน จัดเป็นศีลหมวดหนึ่ง ชื่อว่า **อาชีวนปาริสุทธิศีล** แปลว่า ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ

สัมมาชีพของญาติโยมคฤหัสถ์ ไม่ใช่หิวห่ออันจะพุดในที่นี้ แต่เมื่อเอ่ยพาดพิงแล้ว ก็เห็นว่าควรบอกไว้คร่าวๆ พอเห็นแนว

ในขั้นสามัญ หรือขั้นพื้นฐาน สัมมาชีพ ได้แก่ อาชีพที่สุจริต ไม่ก่อการเบียดเบียน อย่างน้อยไม่ผิดกฎหมาย (กฎหมายคุมได้แค่ภายนอก คุมจิตใจไม่ได้ เช่น อาจคิดหลบคิดเลี้ยง หาแงให้ตัวได้ แต่กฎหมายจึงไม่แน่ไม่พอ จะเป็นศีลแท้จริง ต้องคุมถึงในใจ คือให้มีเจตนาสุจริต ไม่คิดทำอะไรที่ผิด คิดมุ่งไปแต่ว่าจะทำสิ่งที่ถูกต้อง ดีงาม เป็นประโยชน์)

หลักธรรมประกอบ เพื่อให้การหาเลี้ยงชีพได้ผลสมความหมาย-ความมุ่งหมาย คือ

ชุดที่ ๑ ขยันหมั่นเพียรทำงานโดยไม่ประมาทและฉลาดคิดการด้วยปัญญา, รู้จักเก็บรักษา, คบหากัลยาณมิตร, เลี้ยงชีวิตแต่พอดี ไม่ฟุ่มเฟือยไม่ฝืดเคือง; ข้อเน้นคือ **ต้องให้รายได้เหนือรายจ่าย**

ชุดที่ ๒ จัดสรรทรัพย์ (วางแผนการเงิน หรือจัดทำงานประมาณ) ๔ ส่วน ว่าคร่าวๆ คือ ใช้จ่าย (เลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัวพ่อแม่และคนที่ควรดูแลบำรุง ทำบุญบำเพ็ญประโยชน์) ๑ ส่วน เป็นทุนประกอบกิจการงาน ๒ ส่วน เก็บไว้เป็นประกันคราวจำเป็น ๑ ส่วน

มีชุดย่อยชุดพิเศษเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อทรัพย์อีก ๒-๓ ชุด ต้องข้ามไปก่อน

ในขั้นต่อขั้นสู่จิตตปัญญาภาวนา ให้ได้ฝึกศึกษาพัฒนาจิตใจและปัญญาไปด้วย โดย

- ศึกษาให้มั่นแน่วถึงความหมายและความมุ่งหมายของงานอาชีพของตน จะเป็น ครูอาจารย์ แพทย์ ตำรวจ หรืออะไรๆ ก็รู้เข้าใจว่าอาชีพนั้นมีขั้นมีไว้เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหา สร้างสรรค์พัฒนาอย่างใดแก่ชีวิตและสังคม (คุณค่าแท้) และพยายามทำให้ได้ผลอย่างนั้น (มิใช่มุ่งเอาแต่ผลได้แก่ตน ซึ่งที่จริงเป็นคุณค่าพวงพลอย)

- พลังงานและกาลเวลาครึ่งค่อนหรือเกือบทั้งชีวิตของคนส่วนใหญ่ อยู่กับอาชีวะคือการหาเลี้ยงชีพ เช่นทำงานวันละ ๘ ชั่วโมง (ยังไม่นับกิจที่เนื่องกับงานนั้นเช่นการเดินทาง)

ดังนั้น ถ้าจะเอาดีจากชีวิตนี้ให้ได้มากที่สุด ก็ใช้อาชีวะเป็นโอกาสและเป็นเวทีที่ฝึกศึกษาพัฒนาตน ซึ่งถ้าเข้าใจและตั้งใจ จะได้เต็มที่ เช่น ฝึกความสัมพันธ์ทางสังคมในการพูดจา สื่อสาร ฝึกกีฬามารยาท การช่วยเหลือร่วมมือ ฝึกจิตใจในการพากเพียรทำงาน ขยัน อดทน ความมีน้ำใจ มีเมตตา ฝึกสติ-สมาธิ ฝึกความผ่อนคลาย ร่าเริง สดชื่น พัฒนาปัญญาตั้งแต่รู้เข้าใจงานของตน เท่าทันสถานการณ์ ทักษะในการแก้ปัญหา การคิดริเริ่ม ปรับปรุง พัฒนา ฯลฯ

- ในข้อหลังข้างบน ด้านการพัฒนาจิตใจ ขอแยกออกม้าย้าเป็นพิเศษ คือ การพัฒนาความสุข จะต้องฝึกศึกษาให้มีความสุขพร้อมอยู่ในการทำงาน เพราะถ้าในเวลาทำงานไม่มีความสุข ก็คือมีทุกข์ไปครึ่งค่อนชีวิตแล้ว ข้อนี้พึงฝึกให้ได้ แล้วการฝึกอื่นๆ ก็จะง่ายขึ้นด้วย

เรื่องอาชีพของคุณฤๅสฤๅญาติโยมว่าจะพูดน้อยๆ แต่ชักจะยาว ควรหยุดแค่นี้ก่อน

หันมาทางพระเณร การดำเนินชีวิตถูกต้องของพระสงฆ์ คือการทำหน้าที่ของพระ เป็นสัมมาอาชีพะอยู่เองในตัว เป็นการรักษารักรวมไว้ให้แก่โลก เมื่อพระดำรงตนในธรรมในวินัย สั่งสอนให้ชาวโลกมีธรรม รักษาธรรมไว้ให้แก่โลก ประชาชนรู้ว่าธรรมเป็นสิ่งจำเป็น ถ้าไม่มีธรรม ชีวิตก็อยู่ไม่ได้ สังคมก็อยู่ไม่ได้ ก็จะต้องเกื้อหนุนแก่ผู้ที่รักษารักรวมไว้ให้แก่สังคม ต้องรักษาพระไว้ให้อยู่คู่สังคม

เมื่อประชาชนรู้เข้าใจเห็นคุณของพระสงฆ์ ก็มีศรัทธา แล้วก็อุปัถุม์บำรุง โดยถวายปัจจัยสี่ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ที่เห็นชัดประจำวันคือบิณฑบาต ได้แก่อาหาร ของที่ถวายนั้น เป็นอันว่าถวายด้วยศรัทธา

ที่ว่าถวายด้วยศรัทธานั้น คือเขาถวายหรือจัดมาเลี้ยงเอง เช่น พระเดินไปเพื่อบิณฑบาต ก็เดินไปอย่างสำรวมอินทรีย์ โดยมีอาการสงบ ญาติโยมรู้เข้าใจความต้องการ เมื่อมีศรัทธา หรือเห็นแก่พระศาสนา ปรารถนาจะช่วยดำรงธรรม ก็นำของบิณฑบาตมาถวาย พระไม่มีสิทธิ์ไปออกปากขอเขา

มีพุทธบัญญัติไว้ ถ้าภิกษุไม่อาพาธ ไม่เจ็บไข้ ไปบอกชาวบ้าน ขออาหารเพื่อตนฉัน ถ้าเขาไม่ใช่ญาติ หรือไม่ได้ปรารถนาคือบอกเปิดโอกาสไว้ ต้องอาบัติ มีความผิด ขอจีวร ก็ทำนองเดียวกัน เว้นแต่หาย ถูกไฟไหม้ ถูกโจรลักไป เป็นต้น

รวมความว่า เมื่อญาติโยมชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธา โดยรู้เข้าใจเห็นคุณค่าประโยชน์ จึงบำรุงด้วยปัจจัยสี่ เช่น ถวายภัตตาหาร ในขอบเขตที่พระจะฉันจะใช้ได้ ก็พูดรวมๆ ว่า พระมีอาชีพที่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นศีลอีกหมวดหนึ่งของพระภิกษุ

นี่พูดกันคร่าวๆ ที่จริง มีพุทธบัญญัติมากมายเกี่ยวกับอาชีพะของพระสงฆ์ ที่จะให้ท่านสันโดษ ทำตัวให้ประชาชนเลี้ยงง่าย ไม่แสวงหาลาภในทางไม่สมควร ซึ่งอย่างแรงถือเป็นมิชฌาชีพ ให้พระสงฆ์เป็นอยู่ง่าย มุ่งบำเพ็ญกิจหน้าที่ของตนในการเจริญไตรสิกขา และเผยแผ่ธรรมให้คนศึกษาพัฒนาในกุศลเพื่อประโยชน์สุขของตัวประชาชนเอง

มีพุทธพจน์ตรัสสอนพระไว้ ให้ดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางหมู่ชนในโลกนี้ เหมือนอย่างแมลงผึ้ง แมลงผึ้งนั้น ชยัน บินไปตามหมู่ไม้ ไปเก็บน้ำหวานและเกสรดอกไม้

ท่านสอนคิดว่า ผึ้งนั้นไปเก็บเอาน้ำหวาน โดยไม่ทำดอกไม้ให้ชอกช้ำ แมแต่สีและกลิ่นก็ไม่เสียหาย ช่อนี้ฉันใด พระภิกษุก็พึงเที่ยวไปในหมู่ชาวโลกฉันนั้น คือเป็นอยู่จาริกไปในโลก โดยไม่ทำให้ประชาชนชอกช้ำ ไม่ว่าจะด้านวัตถุ ทรัพย์สินเงินทอง หรือด้านจิตใจ เริ่มแต่ศรัทธา แต่ไปบำรุงชีวิตจิตใจของเขา ให้เจริญธรรมพัฒนากุศลมีความสุขยิ่งขึ้นไป

นี่คือเหมือนกับแมลงผึ้งที่ไปเอาน้ำหวาน แต่กลายเป็นการไปช่วยให้ดอกไม้เจริญงอกงามแพร่พันธุ์ยิ่งขึ้นไปอีก

ตามพุทธพจน์ในพระคาถานั้น มุนีคือพระสงฆ์ที่ดีนี้ ก็อยู่ในโลกเหมือนอย่างนั้น ท่านทำตนให้เขาเลี้ยงง่าย มีชีวิตที่ขึ้นต่อวัตถุน้อย เอาวัตถุนั้นมาเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการศึกษาสั่งสอนธรรม ก็เลยนำประชาชนให้ยิ่งเจริญพัฒนา

เป็นอันว่า พระสงฆ์ที่ดี มีอาชีวะบริสุทธิ์ โดยเป็นผู้ที่เลี้ยงง่าย บริโภคปัจจัยสี่ที่เขาถวายด้วยศรัทธา ไม่แสวงหาลาภในทางที่ไม่ควร ดำรงตนในการทำหน้าที่เจริญไตรสิกขาและสั่งสอนธรรม ทั้งให้ตนเองออกงามในธรรมวินัย และให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน

ในศิลปะข้อนี้ จุดสำคัญอยู่ที่ว่า ปัจจัยสี่อันเป็นลาภที่จะเสพบริโภคนั้น พระได้มาอย่างไร ดังนั้น การแสวงหาปัจจัยสี่ หรือการแสวงหาลาภ จึงเป็นตัวตัดสินว่า อาชีวะของพระนั้นบริสุทธิ์หรือไม่ ท่านจึงให้หลักว่า อาชีวะบริสุทธิ์ศิลปะนี้ เป็นศิลปะซึ่งดูความบริสุทธิ์ด้วยการแสวงหา (ภาษาพระเรียกว่า ปริเยญฺฐิสฺสุทฺธิ)

ยิ่งกว่านั้น แม้จะได้ปัจจัยสี่มาด้วยดีโดยถูกต้องแล้ว สุจริตและบริสุทธิ์ไปชั้นหนึ่งแล้ว ก็ยังไม่จบ

เมื่อได้ปัจจัยสี่มาแล้ว พอจะเสพบริโภค พระสงฆ์จะต้องฉันต้องใช้ปัจจัยสี่เหล่านั้น ด้วยปัญญาพิจารณาให้เกิดประโยชน์ถูกต้องตรงตามความมุ่งหมายที่แท้จริงของการเสพบริโภคปัจจัยสี่อย่างนั้นๆ อีกด้วย จึงยังมีศิลปะอีกหมวดหนึ่งต่อไป

ง) กินอยู่ให้ถึงมัชฌิมา

ที่นี้ ก็ผ่านต่อมาถึงศิลปะหมวดที่ ๔ แต่ได้พูดเรื่องของศิลปะหมวดก่อนๆ ไปยืดยาวมาก ถึงตอนนี้ต้องรวบรัดพูดพอได้เขา แม้จะเป็นเรื่องสำคัญมากในการศึกษา

ศิลปะหมวดที่ ๔ เป็นการฝึกให้รู้จักสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ในด้านการกินอยู่เสพบริโภคใช้สอยสิ่งของเครื่องใช้ พูดอย่างภาษาพระว่า การเสพบริโภค ๔ ตั้งแต่กินอาหาร ใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ให้กินเป็น บริโภคเป็น กินพอดี บริโภคพอดี ที่จะได้ผลดีตรงตามความมุ่งหมายที่แท้จริงของการเสพบริโภคสิ่งนั้นๆ

บางที พวกเราสมัยนี้หลายคนก็มองว่า คนไทยสมัยก่อน โดยเฉพาะในชนบทหรือบ้านนอกห่างไกลการศึกษา คงไม่ค่อยรู้อะไร ทำอะไรไม่ถูก นี่ก็อาจจะจริงอยู่บ้าง แต่มองอีกที ในหลายอย่าง คนโบราณเหล่านั้น ก็ทำอะไรได้ถูกต้องดีกว่าคนสมัยนี้ไม่น้อย

คนสมัยก่อนนั้น ถึงจะห่างไกลแหล่งความรู้ แต่พิธีกรรมและกิจกรรมมากมายที่สืบกันมาเป็นประเพณี แม้หลายอย่างจะเหลือแค่รูปแบบ แต่นั่นก็เป็นวิธีการที่จะโดยรู้ตัวก็ตาม ไม่รู้ตัวก็ตาม ได้ช่วยให้ชาวบ้านสมัยก่อนนั้น ปฏิบัติตามหลักพระศาสนามาได้ โดยหลายแห่งก็ได้เป็นอย่างดี

ที่ว่านั้น อย่างน้อยก็เหลือเขารูปไว้ให้คนรุ่นหลังนี้ บางคนก็คิดเอาจริง มีโอกาสยกหรือจับขึ้นมารื้อฟื้นหรือชำระสะสาง ถ้ารูปแบบและประเพณีไม่มีนั้นดี อาจจะหมดทั้งของจริง และหมดทั้งโอกาสที่จะฟื้นขึ้นมา

ศิลปะหมวดต่างๆ นี้ เป็นรูปร่างของพระสงฆ์ที่ปรากฏแก่ชาวบ้าน หรือทำให้สังคมรู้จักว่าเป็นพระสงฆ์ เรื่องนี้คนสมัยก่อน ไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่ ก็มีรูปแบบและประเพณีที่เขาบอกสืบกันมา ไม่ว่าจะคนที่รู้เข้าใจสาระดี หรือคนที่ไม่รู้เข้าใจก็ตาม ต่างก็เอาจริงเอาจัง ถือเป็นสำคัญหรือสำคัญอย่างยิ่ง

ศีลหมวดที่ ๔ ที่กำลังจะพูด ก็เป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ สมัยก่อนนั้น ในแต่ละปี บ้านไหนมีบุตรที่อายุครบบวช พอหมดหน้านา เดือนสี่เดือนห้า บิดามารดาก็พาบุตรคนนั้น ถือบอกไม้ธูปเทียนไปวัดนำไปกราบหลวงพ่อบอกฝากลูกให้อยู่วัดเพื่อเตรียมตัวบวช

พอมายู่วัด กว่าจะได้บวช รออีกเป็นเดือนๆ ระหว่างนั้น ก็พร้อมกับหมู่พวกที่จะบวชในรุ่นที่จะจำพรรษานั้น ทำกิจวัตรต่างๆ ฝึกหัดกิริยามารยาท

โดยเฉพาะท่องคำขานนาค และบทสวดมนต์ เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน ตามพระเณรไปทำวัตรสวดมนต์ ฟังคำสอนของหลวงพ่อบอก ตอนกลางคืน บางทีก็ผลัดกันที่ละหลายๆ คน ไปปีบนวดหลวงพ่อบอก ได้ฟังท่านเล่าเรื่องเก่าๆ และพวกนิทาน รวมทั้งแนะนำสั่งสอนไปตามสมควร

ในบรรดาบทสวดมนต์นั้น ที่เน้นมากอย่างหนึ่ง คือ บท “ปฏิสังข-โย” หรือบทพิจารณาปัจจัยสี่ คือ คำพิจารณาที่จะใช้สอยเสพบริโภคปัจจัยสี่นั้นๆ แต่ละอย่าง โดยให้รู้เข้าใจและกินใช้ให้ถูกต้องตรงตามความมุ่งหมายที่แท้จริง จึงมี ๔ บท สำหรับปัจจัยสี่แต่ละอย่าง และเพราะคำพิจารณาทั้งสี่บทนั้น ขึ้นต้นว่า “ปฏิสังข โยนิโส...” ก็เลยเรียกกันง่ายๆ ตามสะดวกปากว่า “ปฏิสังข-โย”

หลวงพ่อบอก รวมทั้งพระเฝ้า ก็บอกเน้นแก่คนเตรียมบวช และแก่พระใหม่ว่า ก่อนจะฉันจะใช้ปัจจัยสี่ ต้องพิจารณาก่อนตามบทพิจารณาที่ให้ท่องไว้ นั่น แต่บางที หรือไม่น้อย หรือแม้แต่นานมาก ก็สวดหรือว่าบทบาลีที่ท่องไว้ นั่น ว่าไปตามถ้อยคำโดยไม่ได้คิดพิจารณาหรือนึกถึงความหมายอะไร ก็เลยเป็นแค่รูปแบบ (แต่ก็คือน่าจะมีเครื่องช่วยเตือนสติรออยู่ในตัว ที่บางทีอาจจะให้นึกขึ้นมาได้ หรือที่คนอื่นจะปลุกให้ได้ ดีกว่าไม่มีอะไรเลย)

บรรดาบทพิจารณาทั้ง ๔ คือ พิจารณาการเสพกินใช้ **จิวร-เครื่องนุ่งห่ม** **บิณฑบาต-อาหารเสนาสนะ** ที่อยู่อาศัย และ **ภสัช-ยา** นั้น แน่นนอนว่า บทที่เด่นที่สุด ก็คือบทพิจารณาบิณฑบาต-อาหาร เพราะปรากฏเด่นชัด มีกำหนดเวลาจำเพาะ และมักจะเป็นกิจที่รวมพร้อมกัน คือฉันพร้อมกันทุกรูปในหอฉัน

ที่นี้ พอบอกจะเริ่มฉัน ตามที่สอนกันมาว่าให้พิจารณาก่อนจึงฉัน ตามบทที่ท่องไว้ นั่น บางวัดก็อาจจะให้สวดพร้อมกันก่อน จบแล้วทุกรูปก็ฉันของตนๆ แต่ในวัดส่วนมากก็ปล่อยให้แต่ละองค์ว่าในใจ พอบอกฉัน พระก็นั่งนิ่งเงียบกัน เพราะท่านกำลังสวดหรือว่าบทพิจารณานั้นอยู่ในใจ สักครู่ก็เริ่มฉัน

ตอนที่พระสวดหรือว่าบทพิจารณานิ่งกันอยู่นั้น บางทีก็กลายเป็นการทำตามๆ กันไป โดยไม่มีการบอกเล่าอธิบาย ไปๆ มาๆ ชาวบ้าน หรือแม้แต่ตัวพระเองที่ไม่รู้ไม่เข้าใจความหมายและเหตุผล ก็เลยคิดกันและบอกกันว่า พระเสกข้าว (ก่อนฉัน) นี่คือเหลือแค่เป็นรูปแบบ เป็นพิธี แล้วก็ประเพณีที่มีแต่รูปแบบ

นอกจากนี้ หลวงพ่อบอกเอง และญาติโยมเก่าๆ บางทีก็คอยเตือนพระ โดยเฉพาะกะพระใหม่ คล้ายจะพูด บอกว่า จะฉันข้าว ต้องพิจารณาก่อนนะ หรือต้อง **ปฏิสังข-โย** ก่อน บางคนอาจจะบอกว่า ต้องเสกข้าวก่อนนะ มิฉะนั้นจะเป็นหนี้ชาวบ้านเขา ตายไปแล้ว (ถึงมรณภาพไปแล้ว) จะไปเกิดเป็นกระป๋องให้เขาใช้ไถนา

สำหรับหลวงพ่อก่อนท่านอาจจะพูดเป็นเชิงสัญลักษณ์ เมื่อใดมีโอกาส ก็จะอธิบายความหมายให้ฟัง แต่บางคนก็พูดไปตามที่เชื่อกันมา หรือพูดตามกันไป เป็นการเตือนไว้ หรือชู่ โดยไม่รู้ว่าทำไมจะต้องเป็นอย่างนั้น แต่ไม่ว่าจะพูดโดยรู้หรือไม่ หรือด้วยเชื่อด้วยเข้าใจอย่างไร ตามปกติ ก็คือพูดด้วยความหวังดี ทั้งต่อพระใหม่ และต่อพระพุทธศาสนา

บอกว่าจะพูดรวบรัด แต่นี่ยาวอีกแล้ว เอาละ ก็พอเป็นเขา ให้เห็นแนวทาง เป็นเงื่อนไขที่ช่วยให้เราได้มาจับจุดหรือใส่ใจที่จะฟื้นความรู้ความเข้าใจ ให้รู้ถึงหลักที่เป็นตัวจริง และเรื่องที่ถือที่เชื่อที่พูดต่อกันมานั้น ก็ไม่ต้องอธิบาย เดี่ยวรู้หลักแล้ว ก็คงมองออกเองว่า เรื่องมากับชาวบ้านดังที่ว่านั้นได้อย่างไร และมีความหมายที่แท้จริงคืออะไร

ได้ฟังคำอธิบายความหมายของศีลหมวดที่ ๔ นี้อย่างคร่าวๆ ตอนเริ่มต้นแล้ว ทีนี้ก็มาดูคำแปลบทพิจารณาปัจจัยข้อที่ ๒ หรือ *ปฏิสันหา-โย* ข้อบิณฑบาต คือพิจารณาในการที่จะฉันอาหารดังต่อไปนี้

“ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยบคาย (คือพิจารณาโดยใช้ปัญญาไตร่ตรองอย่างดีแล้ว คำนึงถึงเหตุผลแล้ว) จึงฉันอาหารบิณฑบาต (โดยรู้ตระหนักรู้ว่า)

- มิใช่เพื่อจะสนุกสนาน เพื่อเห็นแก่เอร็ดอร่อยหลงมัวเมา เพื่อโอ้อ้อโก้
- แต่ฉัน เพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ ให้ชีวิตดำเนินไป
- เพื่อระงับความหิว หรือการขาดอาหาร อันเป็นภาวะบีบคั้นเบียดเบียนร่างกาย
- เพื่ออนุเคราะห์พรหมจริยะ (เพื่อเกื้อหนุนชีวิตที่ดั่งงามอันประเสริฐ คือการดำเนินอริยมรรค เพื่อมีกำลังเจริญไตรสิกขา เกื้อหนุนการฝึกฝนพัฒนาชีวิต)

โดยการ (รับประทานด้วยพิจารณา) อย่างนี้ เราจะระงับเวทนาเก่า (แก้ความทุกข์ร้อน กระวนกระวายเนื่องจากความหิวได้) กับทั้งจะไม่ให้เกิดเวทนาใหม่ (เช่น ไม่อึดอัด ท้องเสีย เป็นต้น เนื่องจากรับประทานมากเกินไป หรือกินของไม่ดีมีพิษ)

- และเราก็จะมีชีวิตดำเนินไปได้
- พร้อมทั้งจะเป็นการบริโภคที่บริสุทธิ์ ไม่มีโทษ ปราศจากข้อเสียหาย
- แล้วก็เป็นผู้มีความสุขด้วย”

นี่ยกมาให้ดูเฉพาะข้อ ๒ ข้อเดียว ส่วนอีก ๓ ข้อ ๓ ปัจจัย คือ ผ้าจีวร ที่อยู่อาศัย และยาแก้โรค ไม่ต้องยกมา เพราะจะยืดยาว เมื่อพูดกันในข้อนี้เป็นตัวอย่างเข้าใจดีแล้ว ก็ถึงกันหมด แล้วอีก ๓ ข้อ ก็หาเวลาไปอ่านเอง

ในข้อ ๒ นี้ ยกคำพูดส่วนสำคัญข้างต้นมาวางเทียบและทวนอีกทีว่า “ศีลหมวดที่ ๓ นี้ เป็นการฝึกให้รู้จักสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ในด้านการกินอยู่...เสพปัจจัย ๔...ให้กินเป็น กินพอดี ที่ได้ผลดีตรงตามความมุ่งหมายที่แท้จริงของการเสพบริโภคสิ่งนั้นๆ”

เมื่อเทียบกับคำพิจารณาที่แปลไว้ตรงนี้ จะเห็นว่าได้ความตรงกัน ดังนั้น เพื่อรวบรัดอย่างที่ว่าแล้ว จึงไม่ต้องอธิบายยืดยาว แต่แสดงสาระสำคัญเป็นจุดกำหนดไว้ดังนี้

ศีลหมวดที่ ๔ นี้ เรียกว่า **ปัจจัยสันนิสิตศีล** (ศีลเนื่องด้วยปัจจัย ๔) หรือ ปัจจัย-ปฏิสวนศีล (ศีลในการเสพปัจจัย ๔) ในที่นี้ ยกการเสพปัจจัยที่ ๒ คืออาหาร เป็นตัวอย่าง

- เป็นการบริโภคด้วยปัญญา โดยพิจารณาเข้าใจความมุ่งหมายที่แท้จริงของการกินเสพบริโภคใช้สอยนั้น เช่นตอบได้ว่ากินเพื่ออะไร และบริโภคให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมายนั้น เรียกได้ว่ากินเป็น บริโภคเป็น
- รู้จักประมาณในการบริโภค โดยสืบเนื่องและประสานกับข้อแรก ก็รู้ขอบเขตและปริมาณว่ากินแค่ไหนเท่าใดจึงจะได้ผลตามความมุ่งหมายที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญาแล้วนั้น จึงกินพอดี บริโภคพอดี ดังที่ท่านย้ำเสมอให้มีโภชนาัตตัญญูตา ถึงกับบางที่ใช้คำนี้แทนปัจจัยสันนิลิตศีลเลยทีเดียว ก็คือมีศีลในการบริโภคนั่นเอง
- เป็นการกินเสพบริโภคเพื่อสนองความต้องการที่แท้จริงของชีวิต ให้ได้คุณค่าแท้ที่จะเกิดผลดีตรงตามความมุ่งหมายอย่างที่ได้ว่าข้างต้น เช่นกินเพื่อให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี ไม่ใช่กินเพียงเพื่อสนองความต้องการของตัวตนของคน ซึ่งกลายเป็นการบริโภคด้วยโมหะและตัณหา ที่จะลุ่มหลงมัวเมา มุ่งเอาแค่นี้แค่นั้น ให้หูตาใจใจ อวดโอ่แข่งข่มกัน หรือติดอยู่แค่ออรรถอร่อย ที่เป็นเพียงคุณค่าหลอกๆ เทียมๆ ซึ่งกลายเป็นเกิดโทษ เช่น ยิ่งกินดี ยิ่งมีโรคเยาะ
- สืบเนื่องจากการสนองความต้องการที่แท้จริงของชีวิตนั้น ก็ย้ำต่อไปว่า กินใช้เสพบริโภคเพื่ออนุเคราะห์พรหมจริยะ คือเกื้อหนุนชีวิตที่ดีและการพัฒนาชีวิตยิ่งขึ้นไป เป็นความหมายที่กว้าง จะว่าครอบคลุมก็ได้ คือสืบต่อกินเพื่อให้ชีวิตเป็นไปได้อย่างดี ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี ซึ่งก็คือเกิดประโยชน์พื้นฐานแล้ว ก็เอาร่างกายไปใช้ประโยชน์ต่อกิจ โดยไปศึกษาเล่าเรียน ทำความดีงามต่างๆ พุทธรวมๆ ว่า กินเพื่อเกื้อหนุนชีวิตที่ดีงาม แล้วก็อยู่ผาสุกด้วย
- พร้อมกับที่ให้ก่อเกิดประโยชน์ ก็ไม่ให้เกิดโทษ ตั้งต้นแต่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่ก่อปัญหาแก่ชีวิตร่างกาย เช่น กินแล้วเกิดโรคเสียสุขภาพ ใช้จ่ายเกินตัวจนขาดสน แล้วก็เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม เช่น แย่งชิง เอาเปรียบ แสวงหาในทางทุจริตเนื่องจากฟุ้งเฟ้อ ไม่ก่อโทษภัย ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ด้วยการกินไม่เป็น กินกินพอดี จนขยะ มลภาวะ มากล้นรวดเร็ว กำจัดชำระไม่ไหวไม่ทัน

ในที่สุด ตัวแท้ตัวจริงของศีลหมวดที่ ๔ นี้ ก็อยู่ที่การบริโภคด้วยปัญญา คือจะกินใช้เสพบริโภคอะไร แค่นั้น ก็พิจารณาให้รู้เข้าใจความมุ่งหมายที่จะได้คุณค่าแท้ที่สนองความต้องการของชีวิต ท่านจึงว่าเป็นศีลที่บริสุทธิ์ด้วยการพิจารณา (ปัจจุเวกชนสุทธิ)

สำหรับพระนั้น ศีลข้อนี้ท่านเน้นเป็นสำคัญ เพราะชีวิตของพระอาศัยปัจจัยสี่ที่ชาวบ้านถวายเป็นศรัทธา ถ้าพระเณรฉันไม่ได้พิจารณาอย่างที่ว่า หากฉันโดยลุ่มหลงติดรส ไม่รู้จักประมาณไม่ฉันเพื่อเกื้อหนุนการเจริญไตรสิกขา ถือว่าฉันโดยขาดปัญญา เป็นโทษของตัณหา พระพุทธเจ้าตรัสว่าบริโภคอย่างเป็นนี้ หรือฉันติดนี้ (อภินิหาร) ชาวบ้านจึงได้เตือนพระใหม่อย่างที่ได้ว่าข้างต้น

ในแง่หนึ่ง ศีลหมวดที่ ๔ นี้ก็เป็นเรื่องของการใช้อินทรีย์ด้วย ดังที่ว่า การเห็นแก่ความรู้สึกต่อรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสกาย ที่รับรู้เข้ามาทางอินทรีย์ทั้งหลายนี้แหละ ที่ทำให้คนผู้ตกไปได้อำนาจของตัณหา หลงเพลินมัวเมา สติหลุด ปัญญาหาย พลาดจากการกินเสพด้วยปัญญา และจึงไม่รู้จักประมาณในการบริโภค แล้วก่อปัญหาจากการกินเสพบริโภคต่างๆ นานา เนื่องจากติดหลงรสอาหารเป็นต้น แต่อันนี้เป็นการใช้อินทรีย์จำเพาะเรื่องที่ใหญ่ๆ กับทั้งมีวิธีปฏิบัติพิเศษ ก็เลยแยกออกมาเป็นอีกหมวดหนึ่งต่างหาก

อีกประการหนึ่ง ตามที่ว่านั่น เมื่อเป็นเรื่องเกี่ยวกับอินทรีต่อเนื่องมา ศิลปินก็จะจัดเป็นหมวดที่ ๓ ต่อจากการสำรวจอินทรี แต่นี่ท่านจัดเป็นหมวดสุดท้าย คือหมวดที่ ๔ โดยไปต่อหลังศิลปะหมวดที่เกี่ยวกับการเลี้ยงชีพ ทั้งนี้ก็โดยเหตุผลซึ่งเห็นได้ไม่ยาก คือมองตามปกติว่า หาเลี้ยงชีพได้แล้ว จึงกินใช้เสพบริโภค

เป็นอันจบศิลปะ ๔ หมวด ซึ่งมีชื่อรวมว่า ปาวิสุทธิศิลปะ ๔ เรียงดูให้ครบที่นี่ คือ

๑. ปาติโมกขสังวรศิลปะ ศิลปะคือการสำรวจในปาติโมกข์ (คฤหัสถ์เมื่อไม่จัดตั้งชุมชนจำเพาะให้ชัด ฟังถือศิลปะ ๕ ดังปาติโมกข์)
๒. อินทรีสังวรศิลปะ ศิลปะคือการสำรวจอินทรี, ศิลปะข้อรู้จักใช้อินทรี
๓. ขาชีวิปาวิสุทธิศิลปะ ศิลปะคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ
๔. ปัจจัยสันนิสิตศิลปะ ศิลปะเนื่องด้วยปัจจัย ๔

รวมศิลปะทั้งหมดเป็น ๔ ประเภท นี้คือแดนที่เราติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก ทั้งสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและทางสังคม

ศิลปะทั้งหมดนี้ เราไม่ค่อยรู้จักกัน เรามักรู้จักแต่ศิลปะ ๕ ส่วนศิลปะในการบริโภคอาหาร ศิลปะในการดูฟังทีวี นี้ไม่มี เพราะฉะนั้น ก็ไม่รู้เข้าใจว่า ถ้าดูทีวี เมื่อดูไม่เป็น ก็เสียศิลปะ ถ้าดูเป็น ก็มีศิลปะ จึงต้องถามว่า ดูทีวีแล้ว ได้ความรู้ ได้คติ ได้ประโยชน์ไหม

เพราะฉะนั้น จะต้องฝึกกันตั้งแต่ในบ้าน เวลานี้ฆ่าเสียตายที่ใช้เทคโนโลยีกันไม่ค่อยเป็น ดูทีวีก็ไม่เป็น ใช้สื่อต่างๆ ไปทางลุ่มหลงมัวเมา เสียศิลปะกันมาก

ถ้าเด็กมีศิลปะอย่างที่ว่ามานี้ ประเทศไทยเจริญพัฒนาแน่นอน ส่วนพระนั้นแน่นอนอยู่แล้ว ท่านเน้นศิลปะจริงจังมาก

เป็นอันว่า ศิลปะ ๔ หมวดนี้ เป็นชีวิตแดนที่หนึ่ง แดนนี้ใหญ่มาก มิใช่แค่กิจกรรมารยาท และความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ในสังคม ต้องฝึกต้องศึกษากันจริงจัง

ในที่นี้ก็มุ่งฝึกพระสงฆ์ไว้เป็นตัวอย่าง ให้เห็นว่าทำอย่างไรคนจะอยู่กันดี ให้สังคมนี้สงบเรียบร้อย มีระเบียบ มีความสวยงามประณีต ผู้คนตั้งอยู่ในความสุจริต มีเศรษฐกิจที่ไม่เปียดเปียน เคารพวินัยกฎกติกา พร้อมด้วยไมตรี ได้สัมผัสสภาพรมณีย์ทุกที่ทุกเวลา

แดนที่ ๒ ที่ ๓ พัฒนาลึกลงไปข้างใน เรื่องใหญ่ พุดแค่นำเรื่องไว้

ได้พุดเรื่องศิลปะมาเสียยืดยาว เพราะเป็นเรื่องชั้นเบื้องต้น ที่ท่านถือเป็นลำดับขั้นในฐานะที่เป็นพื้นฐาน เป็นที่เหยียบยัน เป็นที่ตั้งตัว เมื่อตั้งตัวได้มั่นคงแล้ว จะทำอะไรหรือจะก้าวต่อไปข้างหน้า ก็มั่นใจว่าจะหนักแน่นได้แก่นได้เนื้อ แล้วก็ไปด้วยดี

ศิลปะ ๔ หมวดนี้ เป็นชีวิตแดนที่หนึ่ง อยู่กับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ ข้าวของ เงินทอง ของกินของใช้ วัสดุอุปกรณ์ และเพื่อนมนุษย์ ตั้งแต่ในครอบครัวจนทั่วทั้งสังคม หรือตั้งแต่ในวัดจนทั่วทั้งสังฆะ เป็นเรื่องพื้น เป็นเรื่องฐาน เราต้องผ่าน ต้องพบ ต้องเกี่ยวข้อง ต้องอาศัย อยู่รอบตัว และตอนนี้เรากำลังจะเริ่มต้น ก็จึงว่ากันในเรื่องนี้ให้ชัดมากสักหน่อย

ส่วนอีก ๒ แดนต่อไป คือ จิตใจ และปัญญา เป็นเรื่องนามธรรม อยู่ข้างใน เป็นเรื่องใหญ่มาก เป็นตัวแท้ตัวจริง ที่เราจะเข้าวัดให้ใกล้พระพุทธเจ้ายิ่งขึ้นไปอีก เพื่อจะได้ฝึกได้ศึกษากันจริงจังพัฒนา ให้เต็มที่ แต่ตอนนี้เราอยู่ที่หน้าด่าน เดี่ยววอชผ่านเข้าไปแล้ว จึงค่อยว่ากัน ตอนนี้ เหมือนปฐมนิเทศ ไว้ เป็นการเตรียมตัวในเรื่องพื้นฐาน

อย่างไรก็ดี ว่าที่จริงนั้น ในแดนศีล ที่เป็นเรื่องเบื้องต้นพื้นฐานนี้แหละ ตอนที่เราจะตั้งตัวให้ มั่น เราก็ได้เริ่มจัดการข้างในตัวไปด้วย คือ ตอนฝึกข้างนอกนั้น ข้างในก็ฝึกไปด้วย ถึงจะไม่รู้ตัว ก็ได้ พัฒนาไปแล้วไม่น้อยเลย

ทีนี้ ก็จะพูดถึงการศึกษาในไตรสิกขาต่อไป ว่าด้วยแดนจิตใจ ที่เป็นเรื่องของสมาธิ และแดน ความรู้เข้าใจ รู้แจ้ง รู้จริง ที่เป็นเรื่องของปัญญา เป็นการนำเรื่องไว้ พอให้ได้เห็นแนว

แดนที่ ๒ จิตใจ เรื่องของ “สมาธิ”

เบื้องหลังแดนของการแสดงออกติดต่อกับสัมพันธ์กับภายนอก ด้วยการรับรู้ดูฟังเป็นต้น และมี พฤติกรรมต่างๆ ดังได้วามมาแล้วนี้ ก็คือ จิตใจ

พอรับรู้ผ่านแดนที่ ๑ เข้ามาแล้ว ในใจก็มีความรู้สึกเชิงเสพแก่ตน เช่นว่า สบายใจ ไม่สบายใจ ถูกใจ ไม่ถูกใจ จากนั้นก็มีความรู้สึกตอบสนองต่อสิ่งนั้น เช่นว่า ชอบใจ ไม่ชอบใจ หรือชอบ ชัง รักเกลียด อยากได้ อยากเอา อยากผลักไล่ หรืออยากทำลาย

จากนั้นก็ก้าวต่อไปสู่การคิด เช่นว่า จะทำอย่างไรให้ได้ จะทำอย่างไรให้พ้นมันไป หรือทำลายมันเสีย แล้วก็จะต่อไปสู่การพูด และหรือการลงมือทำ

ทีนี้ พุดกว้างๆ ว่า เราจะทำอะไร จะดูอะไร จะฟังอะไร จะใช้ปากพูดอะไร จะใช้มือทำอะไร จะเดินไปไหน จะบริโภคอะไร ต้องมีความตั้งใจ (เจตนา) ความตั้งใจนี้ อยู่ในแดนของจิตใจ

ลึกลงไปอีก เราจะตั้งใจอย่างไร ก็ขึ้นต่อแรงจูงใจ ที่เป็นกุศล หรือเป็นอกุศล ซึ่งชักนำผลักดัน อยู่ข้างหลัง ถ้ามีแรงจูงใจชั่วร้าย เช่น มีความโลภ มีความโกรธ มีความริษยาอาฆาต ก็ตั้งใจไปทางหนึ่ง ถ้ามีแรงจูงใจดี เช่น มีเมตตากรุณา มีศรัทธา มีคุณธรรมความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ตั้งใจไปอีกทางหนึ่ง

พร้อมกันนี้ จิตใจยังมีเรื่องของความอ่อนแอ และความสามารถ เช่น ความเกียจคร้าน หรือเพียรพยายาม ความหดหู่ระย่อท้อแท้ หรือความเข้มแข็ง ความอดทน ความมีใจสู้ ความมีใจเลื้อนล่อย หรือความมีสติทัน ตื่นตัว ยับยั้ง ควบคุมตัวเองได้ ความฟุ้งซ่าน กระวนกระวาย หรือความมีสมาธิ จิตใจสงบ ตั้งมั่น มุ่งแน่ว นี้ก็เรื่องของแดนจิตใจทั้งนั้น

นอกจากนั้น ก็ยังมีเรื่องของสุขและทุกข์ เช่นว่า มีจิตใจชุ่มมัว หม่นหมอง เหงาหงอย ละห้อย ละเหี่ย เศร้าซึม ลึนหวัง โหยหา ห่อเหี่ยว แห่งฤทัย ใจผาก ซอกซำ ร้าวระทม ตรมตรอม หรือเอิบอิมสดชื่น บริดา ร่าเริง ฉ่ำชื่น เบิกบาน ผ่องใส ปลอดโปร่ง โล่งเบา

ทั้งหมดที่ว่ามานี้ เป็นเรื่องในแดนของจิตใจ ที่สมาธิเป็นเจ้าใหญ่ ซึ่งจะจัดปรับ แก้ไข ทำให้ดีได้ทั้งนั้น

เป็นอันเห็นได้ว่า แคนจิตใจเป็นเรื่องใหญ่สำคัญมาก แม้เมื่อเรามาสัมพันธ์กับโลกภายนอกใน แคนแรกนั้น ถ้าจิตใจไม่ดี ก็สัมพันธ์ไม่ดี เช่น ทำให้เกิดการเบียดเบียน ถ้าจิตใจดี เช่นตั้งใจดี ก็สัมพันธ์ได้ดี มีการช่วยเหลือร่วมมือกัน หรือทำบรรยากาศให้เป็นรมณีย์ เป็นต้น

ในทางกลับกัน เมื่อสัมพันธ์กับภายนอกดี ก็นำจิตใจให้พลอยดีไปได้ด้วย เช่น ถ้าได้พบได้เห็น หรืออยู่ในที่สะอาดเรียบร้อยงดงามเป็นรมณีย์ หรือรู้จักดูรู้จักฟังสิ่งที่ดี ก็เกิดผลแก่จิตใจในทางที่ดี เช่นมีความสดชื่นเบิกบาน ชวนให้คิดการที่ดีๆ

ที่พูดมาก่อนนี้ ในเรื่องทางรับรู้ คือ *ผัสสทวาร* หรือ *อินทริย์* เช่นว่า ดู ฟัง เห็น ได้ยิน ด้วยตา หู แล้วเกิดความรู้ และความรู้สึกนั้น ตรงนี้เป็นจุดสำคัญที่จะให้สติมาทำหน้าที่

สำหรับด้านความรู้สึก เวลาผัสสะ ถ้ามีสติ รู้จักวางใจ คอยฝึกไว้ ไม่ให้เกิดความรู้สึกที่ร้ายๆ เช่น โกรธ เกลียด หดหู่ แต่เปลี่ยนเป็นรู้สึกสงสาร เห็นใจ อยากู้เข้าใจ สงบ ตื่นตัว ใจเปิดพร้อม สงบ เข้มแข็ง มั่นคง ถ้าอยู่ในสถานการณ์ปกติ ก็สดชื่น ร่าเริง เบิกบาน ผ่องใส นี่คือสภาพจิตใจอันเป็น กุศล ที่จะพัฒนาไปยังขึ้นไปในแดนของสมาธินี้ ส่วนด้านความรู้ ก็อยู่ในแดนของปัญญา ที่จะว่าต่อไป

รวมแล้วก็เป็นปัจจัยแก่กันและกัน จิตใจก็เป็นปัจจัยแก่การสัมพันธ์ทางตาหูจมูกลิ้นกาย จนถึงกายกรรมวจีกรรม และตาหูจมูกลิ้นกาย ตลอดถึงกายกรรมวจีกรรมนั้น เมื่อรู้จักใช้ ให้ถูกต้อง ทำดี ทำเป็น ก็เกิดผลดีแก่จิตใจ ต่อออกไปสู่ด้านอื่นๆ ทั้งถึงกันหมด

เมื่อแคนจิตใจเป็นเรื่องใหญ่ดังที่ว่ามา จึงจะต้องพัฒนากันให้จริงจัง จะเห็นว่า แม้แค่จะให้ ได้สมาธิที่เป็นแก่นนำในแดนของจิตใจนั้น ก็ยังจัดการฝึกสมาธิกันเป็น course บางที่จัด ๑๕ วัน หรือ เดือนหนึ่งก็มี นี่เป็นเรื่องของแดนที่สอง คือแคนจิตใจ ที่ใช้สมาธิเป็นตัวแทน คือสมาธินี้เป็นคุณสมบัติ หลักดังที่ว่าเป็นตัวแทน ก็เลยเอาชื่อเป็นตัวแทนของแคนจิตใจนั้น จะเรียกว่าแคนสมาธิ หรือแคนจิตใจก็ได้

แดนที่ ๓ ความรู้เข้าใจ รู้ให้แจ้ง รู้จนถึงความจริง คือเรื่องของ “ปัญญา”

ลึกลงไปในใจ คนเรานี้ต้องมีความรู้ เริ่มตั้งแต่สัมพันธ์กับภายนอก เราจะเคลื่อนไหวกายวาจา เราจะทำอะไร จะกินใช้เสพบริโภคอะไร เราต้องรู้ ถ้าเราไม่รู้ ก็ทำอะไรไม่ได้ หรือทำไม่ได้ผล ทำไม่ถูก ทำไม่เป็น คนไม่รู้ จะเคลื่อนไหว จะทำอะไร ก็ไปไม่ได้ทำได้จำกัด ยิ่งรู้ชัดเจน รู้กว้างขวาง จะเคลื่อนไหวทำอะไร ก็ไปทำได้สำเร็จทะลุโล่งไปและทำได้ละเอียดซับซ้อน ได้ผลดีดังที่ต้องการ

นี่ก็รวมไปถึงปัญญาในการสื่อสาร การเรียน การฟังคนอื่น ฟังแล้วรู้เข้าใจแค่ไหน จับประเด็น ให้ถูก พูดยให้เขาฟังแล้วเขาก็เข้าใจได้ดี อะไรต่างๆ เหล่านี้

ทางด้านจิตใจก็เหมือนกัน ถ้าเรามีปัญญามีความรู้เข้าใจ เราก็แก้ไขปัญหาจิตใจได้ง่าย จะฝึก จะปรับจะพัฒนาจิตใจอย่างไร จนถึงให้เป็นอิสระ ก็ทำได้หมด

เราเจอคนคุ้นใกล้ไม่ยิ้ม หน้าบึ้ง เราไม่ชอบใจ ก็โกรธตอบไป แล้วใจเราก็ทุกข์ เลยไม่สบายใจ ไปด้วยกัน

แต่พอเราใช้ปัญญาคิดขึ้นมาว่า เออ! เขาอาจมีอารมณ์ค้าง อาจจะถูกคุณพ่อคุณแม่ดูมานะ ไม่ใช่โกรธเราหรอก เขามีปัญหาของเขา เราน่าจะได้ถามช่วยเหลือเขามากกว่า

พอมีปัญญา ได้ความคิดขึ้นมา ก็เปลี่ยนจิตใจเลย จากโกรธ จากทุกข์ เปลี่ยนเป็นสงสาร เกิดมีคุณธรรมคือกรุณา ใจเราก็ดี แล้วก็ช่วยเหลือเขาด้วย ช่วยให้เรามีความสุข

แค่ที่เราไปเจออะไร ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ก็ทำอะไรไม่ถูก แล้วก็อัดอั้นตันใจ มีความทุกข์ พอรู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะทำอย่างไรกับมัน ทีนี้ก็โล่ง นี่คือตัวอย่างง่ายๆ ที่ปัญญาทำให้เกิดอิสรภาพ คือ ความหลุดโล่ง ปลอดโปร่ง หายติดขัด หรือพันทุกข์นั่นเอง

เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นแสงสว่าง เป็นตัวชี้ช่อง บอกทาง เบิกวิสัย ขยายขอบเขต เคยทำได้เท่านี้ พอมีปัญญารู้เข้าใจมองเห็นมากขึ้น ก็ขยายขอบเขตทำได้มากและได้ผลยิ่งขึ้น เคยติดตัน ก็หลุดโล่งเป็นอิสระด้วยปัญญา แดนปัญญาจึงเป็นเรื่องใหญ่ที่สุด มาควบคุม มานำทางในแดนของการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก ชี้นำพฤติกรรมและปรับแก้พัฒนาจิตใจหมดเลย จนกระทั่งเป็นตัวตัดสินใจที่จะนำไปสู่การตรัสรู้

เพราะฉะนั้น สามแดนของการศึกษา คือไตรสิกขานี้ จึงครบจบสมบูรณ์ที่ปัญญา และทั้งสามแดนนั้นก็สัมพันธ์อาศัยส่งเสริมกันไปด้วยกันโดยตลอด

ตั้งแต่การรับรู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็ให้เป็นการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ด้วยพฤติกรรมการใช้ตา หู อย่างมีสติ ด้วยปัญญา ซึ่งเรียกว่ารู้จักใช้ หรือใช้เป็น พอใช้เป็น คือใช้ด้วยสติปัญญา ก็ได้ความรู้ ก็ทำให้เกิดปัญญาอีก

เมื่อจิตใจดีงาม มีความเข้มแข็งอดทน พอเจอปัญหา ก็ไม่ย่อท้อ สู้ปัญหา พยายามคิดพิจารณาโดยแยบคาย ก็เกิดปัญญาขึ้นมา นี่คือนิยามปัญญาที่อาศัยจิตใจ

ปัญญาเป็นแดนใหญ่ที่จะทำให้ชีวิตของเราเจริญอกงาม บรรลุจุดหมาย แดนที่หนึ่ง คือ และแดนที่สอง สมาธิ เจริญไปได้ ก็เพราะอาศัยปัญญานี้ มาช่วยขยายขอบเขต และปรับแก้ แล้วก็ทำให้พัฒนายิ่งขึ้นไป

เป็นอันว่า ปัญญามีตั้งแต่การรู้จักรับรู้ให้ถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริง การรู้จักพิจารณาคิด วิจัยปัญหา โดยไม่เอนเอียงด้วยอคติ การรู้จักคิดวิเคราะห์แยกแยะสิ่งต่างๆ ให้กระจ่างชัด การรู้จักคิดค้นสืบสาวเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย การรู้จักคิดเชื่อมโยง เอาข้อมูลความคิดมาประมวลประกอบกัน สร้างความรู้ความคิดใหม่ อะไรต่างๆ เหล่านี้

ท่านจึงว่า ปัญญาเป็นยอดธรรม และแม้ว่าที่จริงนั้น ปัญญาจะเป็นบุญอย่างหนึ่ง แต่ท่านถือสำคัญ ถึงกับยกขึ้นตั้งไว้ให้เด่นต่างหาก แล้วก็เรียกว่า **บุญญ์** กับ **ปัญญา**

พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบุญญ์ จนกระทั่งปัญญาชัดแจ้งขึ้นมา แล้วก็เอาปัญญานำหน้าขบวนบุญญ์ ดำเนินไปสู่การตรัสรู้ ลุถึงอิสรภาพแห่งวิมุตติธรรม แล้วปัญญานั้นแหละก็กลายเป็นโพธิ คือ การตรัสรู้ คือตรัสรู้ด้วยปัญญานั่นเอง

รวมความว่า ปัญญาเป็นเรื่องใหญ่มาก และเป็นแดนที่สาม ที่เรามาบวชเรียน

ถึงแม้จะไม่บวชเรียน ญาติโยมทั้งหลายก็อยู่ในสามแดนนี้แหละ คือ แดนที่ ๑ แดนติดต่อกับสัมพันธกับโลกภายนอก ด้วยตาหูจมูกลิ้นกาย ตลอดจนด้วยพฤติกรรมกายวาจา แล้วแดนที่ ๒ คือ เรื่องของจิตใจ ทั้งด้านคุณภาพของจิต คือพวกคุณธรรม ทั้งด้านสมรรถภาพจิต และด้านความสุข แล้วก็แดนที่ ๓ คือเรื่องของปัญญา แดนของความรู้ความเข้าใจ การคิดพิจารณา การที่จะได้ความสว่างให้เข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย

แม้จะเน้นกับพระ แต่โยมก็อยู่ในนั้น เราก็มาฝึกกันในเรื่องเหล่านี้ คือพัฒนากันไปในไตรสิกขา เป็นอันว่า ได้สรุปคำสอนที่จะไปปฏิบัติกันทั้งหมด ลงในหลักการการศึกษาที่เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งเราจะต้องเกี่ยวข้องโดยตรง ส่วนรายละเอียดก็จะได้ศึกษากันต่อไป

เมื่อทำความเข้าใจกันอย่างนี้แล้ว รู้ว่าชีวิตของเราคือไตรสิกขานี้ ท่านทั้งหลาย เมื่อได้บวชแล้ว ก็ขอให้ฝึกศึกษาพัฒนาตนให้เจริญอกงามในแดนทั้งสามนี้ ยิ่งๆ ขึ้นไป

บวชไปแล้ว ก็ถามตนเองว่า ในด้านศีล การสัมพันธ์แสดงพฤติกรรมของเรา การใช้ตาหูจมูกลิ้นกาย การใช้กายวาจาทำกรรมต่างๆ ของเรานี้ ตั้งแต่การกินอยู่เสพบริโภค การใช้ปัจจัย ๔ สิ่งของเทคโนโลยีนี้ เรามีหลักมากขึ้นใหม่ ใช้ถูกใช้เป็นขึ้นใหม่ ในการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ ตั้งแต่เพื่อน สหธรรมิก รู้จักเกื้อกูลกัน มีความสัมพันธ์ที่ดี รู้จักพูดจาดีขึ้นใหม่ นี่เรื่องศีลทั้งนั้น อย่างน้อยก็ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายใคร

ด้านที่สอง ก็ดูว่า จิตใจของเราดีขึ้นใหม่ โดยคุณธรรม เช่น เมตตากรุณามุทิตาอุเบกขา โดยความสามารถ ตั้งแต่ความเข้มแข็งอดทน ขยันหมั่นเพียร โดยความสุข มีความร่าเริง เบิกบาน ผ่องใส เป็นต้น

แล้วก็สาม ด้านปัญญา อย่างน้อยก็รู้เข้าใจหลักธรรม ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ เช่นหลักในการดำเนินชีวิต ตลอดจนฝึกในการคิดพิจารณาสิ่งต่างๆ รู้จักมองโลกมองชีวิต รู้จักพลิกสถานการณ์ร้ายให้กลายเป็นดี ดังที่ว่า ทุกอย่างในโลกนี้ แม้แต่เลวที่สุด ถ้ามองเป็น ก็ได้ประโยชน์ อย่างน้อยก็ได้ความรู้ได้ความจริง เราก็ฝึกวิธีคิดที่จะเป็นการฝึกปัญญา

ทั้งหมดนี้ ก็ถามตัวเองว่า เราก้าวไปได้แค่ไหน ทดสอบและตรวจสอบไปเรื่อยๆ ทั้งสามแดน ก็เป็นอันว่า เรื่องไตรสิกขาก็มีหลักการดังที่ได้ว่ามา

บัดนี้ ท่านทั้งหลายได้รู้จักชีวิตพระเพียงพอ พร้อมที่จะบวชแล้ว ก็จะได้อุปสมบทต่อไป

ในการที่จะอุปสมบทนี้ บอกแล้วว่า ท่านได้เข้ามาขอนิสัย ขอให้ข้าพเจ้าเป็นอุปัชฌาย์ การที่มาขอให้เป็นอุปัชฌาย์ ก็เพราะว่า ที่ประชุมสงฆ์นี้ เมื่อพิจารณาว่าจะรับท่านเข้าร่วมสังฆะหรือไม่ ต้องใช้มติส่วนรวม อย่างเป็นเอกฉันท์ โดยต้องดูว่าท่านมีคุณสมบัติครบถ้วนใหม่ และท่านปฏิบัติตามพุทธบัญญัติถูกต้องหรือไม่

พุทธบัญญัติในกรณีนี้ก็ คือ มีอุปัชฌาย์ที่จะดูแล เป็นหลักประกันว่าท่านบวชแล้วจะไม่เคว้งคว้างเลือนลอย โดยสงฆ์จะพิจารณาว่า เมื่อท่านผู้นี้บวชเข้ามาแล้ว จะมีผู้รับผิดชอบดูแล เอาใจใส่ให้การศึกษา เป็นที่อาศัย เพื่อจะได้มีการศึกษาที่จะเป็นฐานให้เจริญงอกงามในพระธรรมวินัยได้ต่อไป ถ้าไม่มีที่อาศัยนี้ ก็จะไม่ยอมให้บวช ท่านก็จึงมาขอนิสัย ให้ข้าพเจ้าเป็นอุปัชฌาย์ ผู้เป็นที่อาศัยนั้น

บัดนี้ ท่านได้อุปัชฌาย์แล้ว ท่านก็เข้าไปแจ้งขอบวชกะที่ประชุมสงฆ์ แล้วที่ประชุมสงฆ์ก็จะมีพระอาจารย์ที่เป็นคู่สวดขึ้นมา ทำการซักถามท่าน ที่เรียกว่า **ขานนาค** คือตรวจสอบว่า ท่านมีคุณสมบัติที่จะบวชได้หรือไม่ เรียกว่าสอบถามอันตรายกกรรม (เหตุขัดขวางการอุปสมบท, ข้อบกพร่องเสียหายที่ทำให้ขาดคุณสมบัติในการที่จะบวชเป็นภิกษุ)

เมื่อสอบถามอันตรายกกรรมเสร็จแล้ว พระอาจารย์คู่สวด ก็บอกแก่ที่ประชุมโดย ตั้งเป็นข้อเสนอ เรียกว่าสวด **ญัตติ** คือตั้งญัตติ

(ญัตตินี้มาจากพระ แล้วสภาก็เอามาใช้ คือ สภของพระมีญัตติที่ใช้กันอยู่ก่อนแล้ว)

พระอาจารย์คู่สวด เป็นผู้ดำเนินการประชุม ก็ตั้งญัตติว่า ท่านผู้นี้ ชื่อนี้ มีพระเถระองค์นี้เป็นอุปัชฌาย์ มีคุณสมบัติที่ได้ตรวจสอบแล้วอย่างนี้ มีบาตรจีวรครบแล้ว แจ้งแก่สงฆ์ขอบวช ที่ประชุมสงฆ์จะเห็นชอบด้วยไหม

เมื่อที่ประชุมสงฆ์เห็นชอบ ก็ขอมติ ถ้ามีใครคัดค้าน ก็บวชไม่ได้ ถ้าเห็นชอบพร้อมกัน ไม่มีใครคัดค้าน การบวชก็สำเร็จ ก็ประกาศมติ ๓ ครั้ง เรียกว่า **อนุสาวนา** แล้วก็จบ เป็นอันบอกว่า การบวชสำเร็จเสร็จสิ้น

ที่นี้ในการที่จะบวชนั้น เมื่อจะตั้งญัตติ ก็ต้องเอาชื่อของท่านไปแจ้งเสนอต่อที่ประชุม พร้อมทั้งนำชื่ออุปัชฌาย์ไปบอกด้วย ตอนนี้ก็เลยจะต้องให้ท่านเรียนรู้จักชื่อกันไว้

อย่างไรก็ตาม ในการตั้งญัตติ และสวดประกาศต่างๆ นั้น ท่านว่าเป็นภาษาบาลี แต่ชื่อของแต่ละรูปนี้เป็นภาษาไทย ไม่สะดวกในการสวดนั้น เพราะว่าภาษาบาลีมีไวยากรณ์ ต้องมีการผันรูปต่างๆ ก็เลยจะตั้งชื่อเงาให้ เอาไปใช้แทนชื่อตัว เรียกว่า **ฉายา**

(“ฉายา” ซึ่งแปลว่าเงา นี้ ท่านสันนิษฐานว่า เรียกตามที่เป็นชื่ออันมาในใบบอกฉายา คือ เมื่อบวชเสร็จต้องบอกเวลาที่สำเร็จนั้น สมัยก่อนโน้นบอกเวลาโดยวัดฉายาคือเงาแดด และท่านก็จดชื่อนั้นลงไว้ในใบบอกรายการต่างๆ เกี่ยวกับการบวชของผู้นั้น เรียกว่าใบฉายา ก็เลยเรียกชื่อบาลีนั้นว่าชื่อฉายา คือชื่อในใบฉายา หรือใบวัดเงาอันบอกเวลา ในที่นี้พูดง่ายๆ ว่า “ชื่อเงา”)

ก็ให้ฉายา หรือชื่อเงา แก่ทั้ง ๕ รูป ดังนี้^๑

- สามเณรธรรณวา ให้ฉายาว่า **จิตมโน** (แปลว่า มีใจมั่น, มีใจตั้งมั่น)

เมื่อพระอาจารย์ที่เป็นคู่สวดถามว่า

กีนนาโมสิ? (เธอชื่ออะไร?)

ก็ตอบว่า **อะหัง ภันเต จิตมโน นามะ** (กระผม ชื่อว่า จิตมโน ขอรับ)

ที่นี่ ลองถามดู: **กีนนาโมสิ**

ตอบ: **อะหัง ภันเต จิตมโน นามะ**

ต่อไป นอกจากถามชื่อตัวแล้ว ท่านก็จะถามชื่อพระอุปัชฌาย์ด้วยว่า

โก นามะ เต อุปัชฌายเ (อุปัชฌาย์ของท่านชื่ออะไร?)

ก็ตอบว่า **อุปัชฌายเ เม ภันเต ฮายัสมา ปยุตโต นามะ**

(อุปัชฌาย์ของกระผม ชื่อว่า ปยุตโต ขอรับ)

ที่นี่ ต่อไป

- สามเณรวิศวกร ก็ให้ฉายาว่า **สุทฺธิโก** (แปลว่า ผู้สร้างความเป็นสุทฺธิ)...
- สามเณรจักรกฤษณ์ ให้ฉายาว่า **ขริยจโก** (แปลว่า ธรรมที่เหมือนล้อ ของพระอริยะ ซึ่งนำตัวเองไปสู่ความเจริญ และนำความเจริญไปแผ่ขยายให้เขา)...
- สามเณรกำแหง ให้ฉายาว่า **สุทฺถมโน** (แปลว่า มีใจบริสุทธิ์)...
- สามเณรธรรมรัตน์ ให้ฉายาว่า **วชิรรมโม** (แปลว่า มีธรรม ซึ่งมีค่าประดุจเพชร)...

เป็นอันว่า ได้รู้เข้าใจสิ่งที่จะนำไปใช้ในที่ประชุมสงฆ์ ตอนทำสังฆกรรม คือการบวชแล้ว ก็ถือว่าทุกรูปพร้อม

^๑ คำสอนภาคในตอนที่ ๒ นี้ คือโอวาทในพิธีอุปสมบทของพระภิกษุ ๕ รูป ได้แก่ พระธรรณวา จิตมโน (อารยางกูร), พระวิศวกร สุทฺธิโก (ปั้นยากรชุม), พระจักรกฤษณ์ ขริยจโก (กระจายวงศ์), พระกำแหง สุทฺถมโน (ร.อ.กำแหง พัฒนอริยางกูร) และพระธรรมรัฐ วชิรรมโม (เพชรเครือ) เมื่อวันที่ ๒๑ ม.ค. ๒๕๔๔ ซึ่งเป็นอุปสมบทครั้งแรก ณ พัทธสีมาวัดญาณเวศกวัน (ประกอบสังฆกรรมผูกสีมา ในวันอาทิตย์ที่ ๑๔ ม.ค. ๒๕๔๔)

เมื่อพร้อมอย่างนี้แล้ว ยังมีอีกอย่างหนึ่ง คือจะ**บอกบริวาร** พระภิกษุมีบริวาร คือเครื่องใช้เพียงเล็กน้อยเท่าที่จำเป็น เพื่อให้ชีวิตโปร่งโล่งเป็นอิสระ จะได้ตั้งใจอุทิศตัวอุทิศเวลาให้แก่การศึกษาเต็มที่ ก็จึงมีบริวารที่จำเป็น แค่บาตร จีวร ตอนนี่ก็จะว่าเป็นภาษาบาลี แนะนำให้รู้จักชื่อบริวารไว้ (บอกแก่ทีละรูป ซึ่งเข้ามาที่อุปัชฌาย์ ตามลำดับ)

พระอุปัชฌาย์: *ประสูมัง อุปัชฌัง คาหาเปตัพโพ, อุปัชฌัง คาหาเปตวา ปัตตะจีวะรัง อากิจชิตัพพัง*
(พึงให้ถืออุปัชฌาย์ก่อน...แล้วพึงบอกบาตรจีวร)

เดินเข้าเข้ามา ถือบาตรเข้ามาใกล้ๆ ให้จับถึง

พระอุปัชฌาย์:	<i>อะยันเต ปัตโต</i>	(นี้บาตรของคุณ)
ผู้ขอวาท:	<i>อามะ ภันเต</i>	(ขอรับ ท่านผู้เจริญ)
พระอุปัชฌาย์:	<i>อะยัง สังฆาฏี</i>	(นี้ผ้าสังฆาฏี ผ้าทาบ ผ้าซ้อน)
ผู้ขอวาท:	<i>อามะ ภันเต</i>	(ขอรับ ท่าน)
พระอุปัชฌาย์:	<i>อะยัง อุตตะราสังโค</i>	(นี้ผ้าห่ม [ที่ชาวบ้านเรียกกันว่าจีวร])
ผู้ขอวาท:	<i>อามะ ภันเต</i>	(ขอรับ ท่านฯ)
พระอุปัชฌาย์:	<i>อะยัง อันตะระวาสะโก</i>	(นี้ผ้าถุง, สบง)
ผู้ขอวาท:	<i>อามะ ภันเต</i>	(ขอรับ ท่านฯ)
พระอุปัชฌาย์:	<i>คัจฉะ อะมฺมเห โยกาเส ติญฺฐาหิ</i> (ไปยืนที่โน่น [ไปนั่งรอในที่จัดไว้ก่อน])	

ตอนที่

๓

พอบวชเสร็จเป็นพระใหม่ อะไรทำได้ ทำไม่ได้ ต้องรู้ทันที

บัดนี้ การอุปสมบทสำเร็จเรียบร้อยแล้ว พูดอย่างทางการว่า สังฆกรรม คืองานของที่ประชุมสงฆ์ ได้จบลง และท่านทั้งหลายได้เป็นพระภิกษุ

มีพุทธบัญญัติว่า เมื่ออุปสมบทเสร็จ ให้อุปัชฌาย์รีบบอก อนุศาสน์ ๘ ทันทีก่อนจะออกจากโรงอุโบสถ

อนุศาสน์ ๘ คือคำสอนเบื้องต้น บอกเรื่องสำคัญ ๘ ข้อ จัดเป็น ๒ หมวด ได้แก่ **นิสัย ๔** ให้รู้ว่าพระจะเป็นอยู่อย่างไร จะดำเนินชีวิตในแง่ของปัจจุ ๔ อย่างไร กับ **อภรณ์ยกิจ ๔** ให้รู้ว่า มีอะไรต้องห้ามสำคัญ ที่ทำไม่ได้เด็ดขาด ซึ่งทำแล้วจะขาดจากความเป็นพระภิกษุ ต้องรู้ไว้ก่อนแต่ต้น ส่วนเรื่องอย่างอื่นไปเรียนทีหลังได้ แต่ข้อห้ามสำคัญนี้ ต้องให้รู้ไว้ เพราะถ้าไปผิดพลาดเข้า ตัวเองไม่รู้ตัว ก็หมดความเป็นพระภิกษุ

ต่อจากนั้น ก็จะบอก **ไตรสิกขา** เป็นการปิดท้ายการบวช เพื่อจะไปเริ่มต้นชีวิตของพระ เพราะฉะนั้น ที่จะบอกต่อไปนี้ แยกได้เป็น ๓ ตอน

ตอนแรก อนุศาสน์ หมวดที่ ๑: **นิสัย ๔**

ก่อนหน้านี้ ตั้งแต่ต้น ได้ยินคำว่า “นิสัย” บอกว่า **ขอนิสัย** ที่หนึ่งแล้ว คราวนี้ ถึงตอนท้าย มีนิสัยอีกแล้ว ว่าบอก **นิตย ๔**

ตอนต้น ที่ขอนิสัยนั้น เป็นนิสัยอยู่ที่บุคคล คือไปขออาศัยพระอุปัชฌาย์ เพื่อให้ท่านช่วยเป็นที่อาศัยในเรื่องการศึกษา ให้ท่านช่วยเกื้อหนุน นั่นเป็นบุคคลที่อาศัย ซึ่งจะช่วยเกื้อหนุนการศึกษาของเรา

คราวนี้ บอกให้รู้ถึงนิตย ๔ นี้ อันเป็นนิตยซึ่งอยู่ที่วัตถุ คือปัจจุ ๔ นั่นเอง ช่วยเป็นที่อาศัยในการศึกษา โดยเป็นวัตถุที่อาศัย ซึ่งจะช่วยเกื้อหนุนการศึกษาของเรา

ปัจจุ ๔ นี้ สำหรับพระภิกษุมีชื่อเรียกพิเศษว่า **นิตย ๔** อย่างที่กล่าวแล้ว คือเป็นนิตยที่อยู่กับของกินของใช้วัตถุที่เราเสพบริโภค เราอาศัยมันดำรงชีวิต ทำให้เรามีกำลังที่จะศึกษาเล่าเรียนเจริญพัฒนาไปได้

รวมความว่า ชีวิตของพระเราเนี่ย ด้านหนึ่งก็อาศัยบุคคล คืออุปัชฌาย์ อาจารย์ และอีกด้านหนึ่ง ก็อาศัยวัตถุ คือปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเกื้อหนุนในการที่จะทำหน้าที่ศึกษา

เรื่อง**นิสัย ๔** นี้มีความหมายสำคัญ สอนให้เรามองว่า ของกินของใช้บรรดาวัตถุเสพบริโภคนั้น เป็นเครื่องอาศัย สำหรับเกื้อหนุนให้เราสามารถก้าวไปสู่จุดหมายเท่านั้น เราจะได้รู้ว่า พุทธศาสนามองวัตถุ มองเรื่องเศรษฐกิจ ว่าเป็นปัจจัยเกื้อหนุน มิใช่เป็นจุดหมาย เป็น means ไม่ใช่เป็น end คือเรารู้เข้าใจจุดหมายที่ดี แล้วเราก็ก้าวทำขึ้นมาให้มีให้กินใช้ ได้พอดีพอที่จะให้สำเร็จถึงจุดหมายนั้น นี่คือเศรษฐกิจเป็นปัจจัย เป็นเศรษฐกิจมัชฌิมา

เรามีชีวิตอยู่เพื่อจะได้กินใช้เสพบริโภคเพื่อหาความสุขจากวัตถุ แล้วก็จบเท่านั้น แต่เรามีเราใช้กินเสพบริโภควัตถุ เพื่อให้มันเป็นที่อาศัย เป็นเครื่องเกื้อหนุน ให้เราสามารถทำความดี มีโอกาสฝึกฝนพัฒนาตนในไตรสิกขา ให้เจริญงอกงามขึ้น ให้ชีวิตดีขึ้นในด้านต่างๆ ไปสู่จุดหมายอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น

ความรู้เข้าใจนี้ เป็นคติที่ทำให้พระมีสติ ซึ่งย้ำเตือนบอกตนให้เป็นคนอยู่ง่าย สันโดษ โดยรู้ว่าจำเป็นต้องมี แต่ให้พอดี แค่นี้สมควร ไม่หมกมุ่นวุ่นวายหรือลุ่มหลงมัวเมาทำเวลาให้หมดไปกับการหาความสุขจากการเสพวัตถุ แล้วก็จะได้เพียรพยายามมุ่งหน้าไปกับการศึกษาในไตรสิกขาได้เต็มที่ โดยอยู่กับอารามทั้ง ๒ คือ มีการละอกุศลเป็นที่มายินดี (ปทาน-อาราม) และมีการเจริญกุศลเป็นที่มายินดี (ภาวนา-อาราม) ดังที่ว่าข้างต้น

ทวนว่า **นิสัย ๔** คือปัจจัย ๔ ของพระภิกษุ มีคำเรียกดังนี้

- **บิณฑบาต** คือ ก้อนข้าว หรืออาหาร ที่เขาใส่ลงในบาตร เมื่อถือบาตรเที่ยวเดินไปรับในยามเช้า ต่อมา เมื่อคนมีศรัทธา ก็ไปฉันตามนิมนต์ได้
- **จีวร** คือ ผ้าถุงผ้าห่ม ในชั้นพื้นฐาน ก็ใช้ผ้าบังสกุล โดยที่พระเจ้าไม่มีสิทธิ์ขอ (นอกจากญาติและคนที่ปวารณา คือบอกเปิดโอกาสไว้) เมื่อไม่มีใครให้ ก็ไปเที่ยวเก็บเศษผ้าท่อนผ้า เรียกว่าบังสกุล แปลว่าคลุกฝุ่น ที่เขาทิ้งตามกองขยะ ตามป่าช้า เก็บมาได้พอแล้ว ก็เอามาต้มตาก แล้วตัดเย็บซ่อมทำจีวรใช้ ต่อมา เมื่อมีคนเลื่อมใส พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้รับของที่เขามีศรัทธาถวายได้
- **เสนาสนะ** คือ ที่นั่งที่นอน ได้แก่ที่พักที่อาศัยนั่นเอง ถ้าไม่มีใครถวาย พระก็ไม่มีสิทธิ์เข้าไปอยู่ในเรือน พระก็ต้องอยู่ตามโคนไม้ เพราะฉะนั้น ที่อยู่อาศัยพื้นฐานของพระจึงได้แก่ **รุกขมูล** คือโคนไม้ ต่อเมื่อประชาชนเลื่อมใส เขาสร้างถวาย พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตไว้ ๕ อย่าง แต่ก็คือไม่ให้ขอเขา (ที่พูดกันว่า “ภิกษุ” แปลว่าผู้ขอ นั้น ที่จริงท่านไม่ให้ขอ แต่ได้เมื่อเขาศรัทธาแล้ว เขาถวาย)
- **เภสัช** คือ ยา (คำเต็มว่า “คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร” คือ สิ่งเยียวยาบำบัดโรคกับการรักษาของหมอและเครื่องจุนเจือเกื้อหนุนชีวิต บางทีก็พูดสั้นๆ ว่า หยูกยา) ใช้ยาดองน้ำมูตรเน่าเป็นพื้นฐาน และทรงอนุญาตสิ่งที่เขาถวาย พวก เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ตลอดจนจรรยาต่างๆ

เหล่านี้คือ นิสัย ๔ จำพวกวัตถุที่พระอาศัยเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้เจริญในไตรสิกขา

ตอนสอง อนุศาสน์ หมวดที่ ๒: อกรณียกิจ ๔

ข้อที่ต้องห้ามเด็ดขาด ทำไม่ได้ ถ้าทำ ก็ขาดจากความเป็นพระภิกษุ ๔ อย่าง คือ

- เสพเมถุน
- ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ คือลักขโมยของ ๕ มาสกขึ้นไป ถือกันว่า บาทหนึ่ง
- หม่ำมนุษย์ แม้แต่ทำแท้ง
- อวดอุตริมนุสสรธรรม คืออวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตัวเอง เช่นว่า ไม่ได้สมาธิ ก็ว่าได้สมาธิ ไม่ได้ฌาน ก็อวดว่าได้ฌาน ไม่ได้เป็นพระอรหิยะ ไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ก็อวดว่าเป็น อย่างนี้ ขาดจากความเป็นพระภิกษุ

เหล่านี้คือ อกรณียกิจ ๔ แปลว่า กิจอันไม่พึงทำ ๔ อย่าง ก็คือทำไม่ได้ ผิดแรงที่สุด

ตอนสาม หมวดแถม ปิดท้าย: ไตรสิกขา (สิกขา ๓)

ได้บอกแล้วบอกอีกว่า เรื่องงานที่เป็นชีวิตของพระคือ **ไตรสิกขา** อันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่อธิบายไปแล้ว

ถึงตอนนี้ ได้บวชแล้ว เมื่อมีปัจจัยสี่ เป็นนิตย ที่อาศัย ๔ อย่างพร้อมแล้ว และประพฤติดัว ถูกต้องดี ไม่ทำผิด ที่เป็นอกรณียกิจ ๔ แล้ว ทีนี้ ก็เข้าสู่ชีวิตพระ คือฝึกศึกษาพัฒนาตัวในไตรสิกขา ต่อไป ท่านจึงนำมาบอกย้ำไว้ตรงนี้อีกที อย่างที่ว่า เป็นการปิดท้ายการบวช เสร็จพิธี แล้วก็ไปเริ่มต้น ชีวิตไตรสิกขาของพระกันละนะในบัดนี้

เมื่อทำความเข้าใจอย่างนี้แล้ว ต่อไปนี้จะว่าเป็นภาษาบาลีให้ฟัง เป็นการว่าตามธรรมเนียม เพื่อจะได้รักษาแบบแผนไว้ (พระเถรวาท มีการบวชที่ไหนๆ ก็เหมือนกัน เป็นอย่างเดียวกันหมดทั่วทั้งโลก) ขอให้ตั้งใจสงบ ฟังโดยทวนระลึกตามที่ทำความเข้าใจกันไว้แล้ว ดังที่จะบอก โดยว่าเป็นสาม ตอน ดังต่อไปนี้ (ที่นี้ ละไว้... ไม่ลงเต็มทั้งหมด)

หมวดที่ ๑ นิตย ๔

อนุญาตฺติ โข ภควา อูปสมฺปาเทตฺวา จตฺตาวโร นิสฺสเย จตฺตาวโร ๑ อกรณียานิ อากิจฺชิตฺตํ:

ปิณฑฺยาลิปโกชนํ...

ปัสฺสุกุลจิวรํ...

รูกฺขมฺมูลเสนาสนํ...

บุตฺติมุตฺตเกสฺสขํ...

หมวดที่ ๒ อกรณียกิจ ๔

อูปสมฺปนฺเนน ภิกฺขุณา เมถุนํ ฌมฺโม น ปฏฺิวเสวิตฺตํ...ตฺนเต ยาวชีวํ อกรณียํ ๑

อูปสมฺปนฺเนน ภิกฺขุณา อทินนํ เถยฺยสงฺฆาตํ น อาทาทพฺพํ...ตฺนเต ยาวชีวํ อกรณียํ ๑

อูปสมฺปนฺเนน ภิกฺขุณา สฺยจิจฺจ ปาโณ น โวโรเปตฺตํ...ตฺนเต ยาวชีวํ อกรณียํ ๑

อูปสมฺปนฺเนน ภิกฺขุณา อุตฺตริมฺนุสฺสฌมฺโม น อุตฺตปิตฺตํ...ตฺนเต ยาวชีวํ อกรณียณฺติ

หมวดปิดท้าย ไตรสิกขา

อเนกปริยาเยน โข ปน เตน ภควตา...สึลํ สมมทกขาตํ, สมภาสิ สมมทกขาโต, ปญญา สมมทกขาทา...
ตตถ สึลปริภาวิโต สมภาสิ มหปฺผโต โหติ มหานิสฺสํโส, สมภาสิปริภาวิตา ปญญา มหปฺผลา โหติ มหานิสฺสา,
ปญญาปริภาวิตํ จิตตํ สมมทเวท ขาสเวหิ วิมุจฺจติ, เสยฺยถิทํ กามาสา วาสา อวิชฺชาสา
ตสฺมาติห เต อิมสฺมี ตถาคตฺตฺวเวทิตเต ฐมฺมวินเย สกฺกจฺจํ อธิสึลสิกขา สิกฺขิตพฺพา, อธิจิตฺต-สิกขา สิกฺขิตพ
พา, อธิปญญาสิกขา สิกฺขิตพฺพา; ตตถ อปฺปมาเทน สมฺปาเทตพฺพํ ฯ

เอาละ จบแล้ว คุณเข่า กราบ

ที่นี้ก็อย่างที่บอกแล้วว่า เมื่อจบแล้ว ก็ตั้งใจ ให้เวลาที่มาบวชนี้ แม้จะน้อย ก็ให้ได้ประโยชน์
มากที่สุด ท่านเรียกว่าให้ได้กำไร แล้วก็ให้โยมพ่อแม่ได้บุญมากที่สุด

ตั้งใจทำให้ดีที่สุด โยมผู้ใหญ่ ปู่ย่าตายายก็จะได้นุญกับเราด้วย เมื่อตั้งใจอย่างนี้ ก็จะเป็น
กำลังใจแก่ตัวของทุกท่านเอง จะได้ปฏิบัติให้ดีที่สุด

ตอนที่

๔

พอเข้าวัดพบศาสนา ก็เห็นการบูชา จึงต้องรู้ว่า จะบูชาอย่างไรดี

ในระยะเริ่มแรก ก่อนจะเข้าสู่หลักการ มาคุยกันเกี่ยวกับเรื่องชีวิตประจำวัน เช่น กิจวัตรประจำวัน ความเป็นอยู่ สิ่งที่มีมองเห็น และสิ่งที่ต้องใช้ในการปฏิบัติกิจต่างๆ น่าจะดี

เมื่อคืนนี้ เริ่มพิธี เรามาทำการบูชา ก็จะพูดถึงเรื่องเครื่องบูชากันเลย พูดถึงธูป ถึงเทียน ถึงดอกไม้ ก็เอาเรื่องเกี่ยวกับการบูชามาพูดสักหน่อย

บูชาใคร? บูชาอะไร? บูชาทำไม? บูชาให้ได้อะไร?

การบูชาในภาษาไทย ความหมายออกจะสูงไปหน่อย ในภาษาบาลีของเดิม ไม่ได้สูงถึงอย่างนี้ คือก็สูงอยู่ แต่กว้างกว่า ในภาษาไทย “บูชา” มีความหมายอยู่ในระดับเดียวที่สูงมาก แต่ในภาษาบาลี “บูชา” มีความหมายคลุมกว้างออกไป

ในภาษาบาลีนั้น **บูชา** ก็คือ ยกย่อง ให้ความสำคัญ เทิดทูน เชิดชู ขอให้ดูในคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ที่เราสวดในมงคลสูตร ว่า

บูชา จ ปุชณียานํ เขตมมมงคลมุตตมํ
“การบูชาคนควรบูชา นี้เป็นมงคลอันอุดม”

คนที่ควรบูชา ก็คือคนที่ควรเคารพนับถือ ควรยกย่อง อย่างในสังคมไทย ถือกันว่าพระสงฆ์ ครู อาจารย์ เป็นปุชณียบุคคล พ่อแม่ก็เป็นปุชณียบุคคลของลูก แต่ไม่จบเท่านั้น

ที่ว่า “บูชา” คือ เคารพนับถือ ยกย่อง เทิดทูน เชิดชู นั้น ในภาษาบาลี เมื่อดูตัวอย่างเรื่องจริง จะเห็นความหมายกว้างออกไป

อย่างในสมัยโบราณ ครั้งพุทธกาล เขาถือว่า คนที่เป็นเศรษฐีนั้น สำคัญมาก เป็นเครื่องหมายของความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ของแว่นแคว้นหรือรัฐนั้นๆ ถ้าคนผู้ใดขยันหมั่นเพียร หรือมีคุณธรรมความดีสูงส่ง ควรเป็นแบบอย่าง เมื่อเขามีเงินทองร่ำรวยขึ้นมาอย่างน่านับถือ จากคนยากจน กลายเป็นคนมั่งมี ทางการบ้านเมือง คือพระราชา จะทรงเชิดชู หรือยกย่อง ก็ทรงตั้งให้เป็นเศรษฐี

ตั้งที่ว่า ในเมืองใหญ่ๆ อย่างราชคฤห์ และสาวัตถี ซึ่งเป็นเมืองหลวงของรัฐมหาอำนาจ เศรษฐี เป็นตำแหน่งของบ้านเมือง โดยมีการแต่งตั้ง บางทีบางรัฐมีเศรษฐีใหญ่หลายคน อีกรัฐหนึ่งก็ขอ เหมือนแบ่งเศรษฐีจากรัฐนั้นไปไว้ประจำในรัฐของตนบ้าง

ขอเล่าเรื่องหนึ่งที่แสดงการใช้คำว่า “บุชา” ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจความหมายของคำนี้ชัดขึ้น มี เรื่องว่า ที่พระนครสาวัตถี นายคนหนึ่งเป็นคนยากจนเข็ญใจ (ท่านใช้คำว่า “มหาทุดตะ” ซึ่งคง ต้องแปลว่าแสนจะเข็ญใจ) อยู่ตามข้างถนน เขาเป็นคนเอาจริงกับบุญกุศล และเกิดได้เงินมหาศาล “พระราชโอรสโปรดให้เรียกนายคนแสนเข็ญใจมาแล้ว บุชาเขาด้วยตำแหน่งเศรษฐี”

(คำบาลีว่า “ราชา...มหาทุดคตฺ...เสฏฺฐิจฺฉาเนน บุชสฺส”, ฐา.อ.๒/๒๘๐; ในที่นี้ ไม่ได้มุ่งให้สนใจเนื้อเรื่อง แต่ให้ดูการใช้คำ, ในเรื่องอื่นๆ โดยมากใช้คำว่าพระราชทานตำแหน่งเศรษฐี)

ที่ว่าราชา “บุชา” บุคคลนั้นด้วยตำแหน่งเศรษฐี ก็หมายความว่า ทรงยกย่องเขานั่นเอง คือ พระราชทานเกียรติยศอย่างสูง หรือทรงเชิดชูคุณความดีของเขาให้เป็นตัวอย่าง โดยทรงตั้งให้เป็น เศรษฐี นี้ก็ช่วยให้เราเห็นความหมายของคำว่าบุชา ไม่ใช่หมายความว่า จะต้องเอาเขามาขึ้นแท่น หรือ ขึ้นหิ้ง แล้วก็กราบไหว้ ถ้าเข้าใจอย่างนั้น เดียวจะกลายเป็นว่าพระราชโอรสต้องมาทรงกราบไหว้นายคน นี้ที่เป็นเศรษฐี ไม่ใช่อย่างนั้น

การบุชา คือ ยกย่อง ให้เกียรติ เชิดชูนี้ ในทางพระศาสนาให้หลักไว้ดังได้บอกแล้วว่า บุชาคน ควรบุชา โดยให้ถือว่า การบุชาคคนที่ควรบุชา คือการรู้จักเชิดชูยกย่องคนดีนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่ง มีความหมายต่อสังคมมาก

ถ้าคนในสังคมมีค่านิยมที่บุชายกย่องให้เกียรติคนดี ก็จะนำทางสังคมนั้นขึ้นไปสู่ความดีงาม แต่จะเห็นว่า บางทีสังคมก็ไม่ใช่เป็นอย่างนั้น สังคมไม่บุชาคความดี แต่กลับไปบุชาทรัพย์สินเงินทอง ยก ย่องคนมั่งมีโดยไม่คำนึงถึงคุณธรรมความดี ซึ่งเป็นกันมากทีเดียว จนกลายเป็นค่านิยมที่เชิดชูความ หูหราอวดโก้โอ้อ่าเห็นแก่วัตถุ

ในทางพระศาสนา พระพุทธเจ้าทรงย้ำเรื่องนี้ โดยนำมาจัดเข้าในหลักมงคล ๓๘ ประการด้วย และคาถาธรรมบทก็ย้ำเน้นการให้ยกย่องคนดีนี้ไว้ ดังในคาถาหนึ่งตรัสว่า

เอกณฺจ ภาวิตตตานํ มุหุตตมปิ ปุชเย
 สฺยา เวยฺว ปุชฺณา เสยฺโย ยถฺเจ วสฺสสฺสํ หุตํ

แปลได้ใจความว่า: บุชาคคนที่พัฒนาตนแล้วคนหนึ่ง แม้เพียงคนเดียว ยังดีกว่า การเช่นสรวงบุชาค เทพเจ้าร้อยปี จะมีสาระอะไร

ว่ากันขนาดนี้เลย ทำไมจึงว่า บุชาคคนดี คือคนที่ฝึกตนแล้ว ชั่วประเดี๋ยว แค่อวดโอ้อ่าเท่านั้น ยัง ดีกว่าเช่นสรวงบุชาคเทพเจ้านานเป็นร้อยปี

คนที่ไม่ไปเช่นสรวงเทพเจ้า ไปอ่อนน้อมขอความช่วยเหลือจากเทวดา จากเจ้าพ่อเจ้าแม่นั้น ต่าง คนต่างก็มัวแต่นึกไปข้างนอกตัว เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ของตัว มุ่งจะหาจะเอาให้แก่ตัว แล้วก็ไม่เอาใจ ใส่กัน สังคมมีอะไรไม่ดี มีอะไรเลวร้าย ควรจะแก้ไขปัญหาอะไรต่ออะไร ก็ไม่เอาใจใส่ ปล่อยเรื่อย เปื่อย มองข้ามไป สังคมก็สะสมปัญหา รอเทวดามาช่วย มีแต่จะทรุดลงไปโดยไม่รู้ตัว คือจมอยู่ใน ความประมาทนั่นเอง

ที่นี่ เราพากันมาคอยคนอื่นดี ใจเราก็มาอยู่กับเรื่องของมนุษย์ ที่จะต้องช่วยกันทำความดี ช่วยกันแก้ปัญหาอะไรต่างๆ จุดเน้นของความเอาใจใส่ ก็มาอยู่ในเรื่องของความดีงาม ความหมดจดใส สะอาด การมองเห็นปัญหา การที่จะทำอะไรๆ ให้มันดี นึกแต่เรื่องที่ว่ามนุษย์พวกเรานี้จะต้องทำอะไร เมื่อใจมุ่งมาอย่างนี้ มันก็แก้ปัญหาของสังคมมนุษย์ได้

ถ้ามันแต่มองออกไปข้างนอก คิดหวังจะไปขอความช่วยเหลือจากเทพเจ้าอยู่ แล้วก็รอเทวดาไปสนใจไปอยู่กับความหวังความฝัน ไม่อยู่กับความเป็นจริง ตัวเองจะต้องแก้ไข จะต้องทำอะไรบ้าง ก็ไม่สำรวจตรวจตรา แล้วเมื่อไรจะได้แก้ปัญหา แค่นี้ปัญหาก็ยังไม่ได้ แล้วในเวลาเดียวกันนั้น มนุษย์ก็ไม่เอาใจใส่กัน ไม่ดูแลกัน ไม่นึกถึงสิ่งดีงามที่รออยู่ให้ทำ

ที่ว่ามานี้เป็นแง่คิดสำคัญ ถ้าเราจะบูชาเทวดา ท่านก็ไม่ว่า แต่ให้เคารพนับถือเทวดานั้นๆ ด้วยคุณธรรมความดีของท่าน เหมือนกับบูชามนุษย์ด้วยกันนี้แหละ คือมองในแง่ความดีงาม แล้วก็มุ่งในการที่จะพัฒนาความดีงามให้ยกเงยยิ่งขึ้นไป

หมายความว่า ท่านไม่ได้สอนให้นึกถึงเทวดา เพื่อจะไปขอให้เทวดาดลบันดาลผลให้แก่ตน แต่ให้นึกถึงเทวดา เพื่อเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้พัฒนาตัวให้ได้อย่างเทวดา

ขอให้ดูหลัก *เทวดานุสติ* คือการระลึกถึงเทวดา (ข้อ ๖ ในอนุสติ ๑๐) ว่าท่านให้ระลึกอย่างไร

พระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีปฏิบัติในเทวดานุสตินั้นว่า เป็นการนึกถึงเทวดาทั้งหลายที่ตนเคยรู้มา แล้วพิจารณาว่าเทวดานั้นๆ มีคุณธรรมอันนี้ๆ จะเป็น ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ หรือปัญญา ก็ตาม จึงไปเกิดอย่างนั้น แล้วก็มองดูในตนเอง

เมื่อมองเห็นว่า ในตนเองนี้ คุณธรรมนั้นๆ ก็มีอยู่เช่นกัน เมื่อหมั่นนี้ระลึกถึงคุณธรรมเหล่านั้น ในเทวดา และในตนเอง ก็จะไม่มีการเกิดขึ้นมาครอบงำใจ จิตจะเดินตรงไป และได้ความรู้เข้าใจในอรรถในธรรม ตามมาด้วยปราโมทย์ เกิดความร่าเริงเบิกบานใจ อิมใจ ปลื้มใจ ผ่อนคลาย ใจเป็นสุข จนเกิดเป็นสมาธิขึ้นได้ กระแสธรรมพรั่งพรั่งมา นี่คือนึกถึงเทวดาถูกวิธี คุณความดียิ่งพัฒนาขึ้นในตน

พูดมาถึงเทวดาแล้ว ก็ขอว่าต่ออีกนิดให้ครบแง่มุมสักหน่อย คือ ในศาสนาทั้งหลาย โดยเฉพาะในอินเดีย แดนชมพูทวีปนั้น เขาว่ากันว่าเทวดากันเหลือเกิน หนักถึงขั้นบูชาัญญกันสารพัดพิธี

ในพุทธศาสนา ท่านมิใช่แค่ไม่มองข้ามเทวดา แต่ท่านให้ความสำคัญกับเรื่องเทวดามากทีเดียว จุดสำคัญอยู่ที่เรานี้แหละต้องมองให้ถูก มองให้เป็นที่ว่า แม้แต่ในเรื่องเดียวกัน หรือเทวดาองค์เดียวกัน ศาสนาเก่า พวกพราหมณ์เขาให้บูชาอย่างนั้น แต่พุทธศาสนาให้นับถือต่างออกไปอย่างนี้ ถ้าใครจับจุดต่างไม่ได้ ก็คือยังไม่รู้จักพุทธศาสนา

ในศาสนาพราหมณ์ คนอยากได้ลาภได้ยศได้ผลที่ปรารถนา ก็ไปเช่นสรวงอ้อนวอนขอจากเทพเจ้า อย่างที่ว่าถึงกับบูชาัญญกันต่างๆ นานา วุ่นวายมาก

แต่ในพุทธศาสนา เทวดาที่ดี ถือเป็นหน้าที่ของตนที่จะปกป้องคุ้มครองตลอดจนช่วยเหลือคนดี ดังนั้น เมื่อคนดีมีภัยตกอยู่ในอันตรายถูกเขาข่มเหงรังแก เป็นต้น ไม่ต้องไปเช่นสรวงอ้อนวอนอะไร พอมีนิมิตหมายให้รู้ เทวดาก็มีขม้นมาช่วยเต็มที่ คนดีที่มีภัยเพียงแต่นึกถึงเทวดาที่ดีนั้น หรือมีสัญญาณบอกขึ้นมา อย่างที่คนเก่าๆ เล่ากันมาว่า เวลาใดมีคนดีเดือดร้อน เช่นถูกคนมีอำนาจรังแก เกินกำลังที่เขาจะแก้ไขได้ พระอินทร์ก็จะอาสาหรือ ลุกขึ้นมาสอดส่องว่าคนดีที่ไหนเดือดร้อน แล้วรีบไปช่วย

พระอินทร์คือท้าวสักกะนั้น ตั้งแต่มาเข้าพระพุทธศาสนาแล้ว ก็มุ่งหน้าในการทำงานช่วยเหลือส่งเสริมคนดี ทำประโยชน์ต่างๆ จนพูดได้ว่า พระอินทร์เป็นหัวหน้านักบำเพ็ญประโยชน์ (ก่อนมาเกิดเป็นพระอินทร์ ก็เป็นหัวหน้านักบำเพ็ญประโยชน์มาแล้ว)

ในวรรณคดีไทย ก็มีเรื่องที่เราจำกันมาว่า เมื่อคนดีเดือดร้อน พระอินทร์ก็ “ทิพย์อาสน์เคย อ่อนแต่ก่อนมา กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ” นี่เป็นสัญญาณให้พระอินทร์ต้อง “สอดส่องทิพย์เนตรดู เหตุภัย” เมื่อทรงทราบแจ้งใจแล้ว ก็รีบไปช่วยทันที

นี่คือ พระอินทร์ไม่รอให้ใครอ้อนวอน พอรู้ว่าเขาเดือดร้อนเกินกำลังแก้ไขตัวเอง ก็ไปช่วยจัดการ เดียวนี้ มีคำใหม่ว่าจิตอาสา นี่ก็น่าจะเป็นพวกวงศ์วานของพระอินทร์

ที่ว่านี้ก็จะเป็นไปตามหลักธรรมดามว่า เทวดาที่ดี ก็ย่อมพัฒนาตนให้เจริญในธรรม มีความดีสูงขึ้นไป ส่วนพวกเทวดาร้าย พวกเทพเกเร เสเพล ก็มีมูลล่มหลงเมามากเมามาก จรด้าลงในวิภวสงสาร อาจจะต้องตกจากสวรรค์กลายเป็นชาวนรกไป

บางทีเทวดาร้ายก็มาข่มเหงรังแกคนดีที่ขวางทางของเขา คนที่รู้หลัก มีความเข้มแข็ง เมื่อมั่นใจในความถูกต้องว่าตนเป็นฝ่ายชอบธรรม ไม่ผิดธรรม ก็ตั้งมั่นในธรรมนั้น ไม่ยอมต่อการใช้อำนาจกดดันแก่งของเทวดา ในที่สุดเทวดาก็ต้องยอม หรือพ่ายแพ้ไป

รวมความว่า หลักของธรรมดามีอยู่แล้ว ระวังไว้ว่า มนุษย์ต้องถือธรรมเป็นใหญ่ ธรรมนั้นสูงสุด ถึงใครจะนับถือเทพเทวดาใดๆ ยิ่งใหญ่แค่ไหน ก็ไม่เห็นถือธรรม ระวังไว้เป็นประจำว่า **ธรรมต้องเหนือเทพ** แล้วจะทำอะไรๆ ได้ถูกทาง

นี่ก็พูดถึงเทวดาแทรกเข้ามา ชักจะยืดยาวเกินไป ที่จริง ตามปกติก็ไม่ต้องวุ่นวายกับเรื่องนี้เป็นเรื่องง่ายๆ ท่านให้อยู่ร่วมโลกกับเทวดาโดยมีใจเมตตา มีน้ำใจไมตรี รวมอยู่ในการแผ่เมตตาต่อสรรพสัตว์ แม้แต่เมื่อทำบุญต่างๆ ก็อุทิศแก่เทวดาด้วย จะฟังธรรม ก็ชวนเทวดาฟังด้วย เมื่ออยู่กันดีด้วยเมตตาโดยธรรมแล้ว โลกร่มเย็น มีบรรยากาศสดใส อยู่กันเป็นสุขดีแล้ว ก็ไม่ต้องไปเช่นสรวงอ้อนวอนเทวดาเพื่อขอผลดลบันดาลอะไร ให้เสี่ยงต่อการเสียนิสัย และเคยตัวกับความประมาทกันอีก

ในที่สุด สาระของเรื่องนี้ ที่ว่า บุชาคนดี หรือยกย่องเชิดชูบุคคลผู้ทรงคุณธรรมทำความดีต่างๆ หรือจะระลึกถึงเทวดาที่ดีโดยพิจารณาถึงคุณธรรมของเทวดานั้นๆ ไม่ว่าจะบูชาใครๆ จุดมุ่งหมายที่เป็นตัวแท้ตัวจริง ก็คือ บุชาธรรมนั่นเอง

ทำไมว่าอย่างนั้น ก็เพราะว่า การที่เราบูชาคนดีนั้น ก็คือเราบูชาความดี คนดีนั้นดีขึ้นมาด้วยความดี ที่เขามี ที่เขาทำ คนดีเท่ากับเป็นแหล่ง เป็นที่รวม เป็นตัวแทน หรือเป็นสื่อแสดงออกของความดีนั้นเอง และเราเชิดชูบูชาคนดี ก็เพื่อเอาเขาเป็นตัวอย่าง เป็นต้นแบบให้คนอื่นมีความดี และทำความดีบำเพ็ญคุณประโยชน์อย่างนั้น จุดหมายก็อยู่ที่ตัวความดี คือธรรม เมื่อเราเชิดชูบูชาคนดี ก็คือเราเชิดชูบูชาธรรม

ชาวพุทธบูชาพระรัตนตรัยเป็นสูงสุด คือบูชาพระพุทธเจ้า โยงไปถึงพระธรรม และพระสงฆ์ ทั้ง ๓ อย่าง ที่นี้ ลึกลงไป พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ทรงเคารพธรรม (ธมฺมครุ ภิกฺขเว ตถาคโต ธมฺมคารโว, อง.ปญจก.๒๒/๙๙/๑๓๗) และพระสงฆ์ก็เป็นพุทธบุตร ซึ่งเกิดจากธรรม (เช่น ขุ.อิติ.๒๕/๒๘๐/๓๐๘) พระไตรรัตน์ ที่มี ๓ จึงโยงกันเป็นหนึ่งเดียว

บูชาอย่างไร?

ตัวแท้ตัวจริงของการบูชาก็อยู่ที่ใจ แต่คนก็ย่อมมีการแสดงออก เฉพาะอย่างยิ่งในทางสังคม ก็มีการจัดกันเป็นกิจกรรม และเมื่อนิยมทำกันจนเป็นแบบแผน ก็เกิดเป็นประเพณี เป็นวัฒนธรรมขึ้นมา

ในพระพุทธศาสนา การบูชาในชั้นแสดงออก หรือเป็นกิจกรรมทางสังคม ท่านก็ให้สบายๆ คือใช้วิธีปฏิบัติที่นิยมทำกันมาในสังคมนั้นเอง ซึ่งอาจจะมาแต่โบราณ ตามที่เขาบูชาอยู่แล้ว เช่น บูชาเทพเจ้า บูชาบรรพบุรุษ อันไหนที่ไม่ยุ่งยากวุ่นวาย เป็นสื่อเชื่อมโยงไปถึงใจ หรือช่วยโน้มนำใจให้ซึ้นบานผ่องใส อิ่มใจ ปลื้มใจ นำให้เกิดกุศลธรรม แล้วก็ไม่มีการเบียดเบียน ก็ตกลงกันหรือปรับเปลี่ยนปรับปรุงเอามาใช้ได้

วิธีปฏิบัติที่วุ่นๆ ก็ตั้งต้นแต่การยกมือไหว้ การกราบ แล้วเลยขึ้นไป ก็มีวัตถุสิ่งของมาแสดงออกให้มากยิ่งขึ้น เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน ซึ่งจัดเป็นของพื้นฐานที่สุด

อาหารก็เป็นเครื่องบูชาชนิดหนึ่ง ดังที่บางแห่งยังมีการถวายข้าวพระ แต่มาตอนหลังๆ นี้ บางคนเข้าใจเป็นว่า จะถวายให้พระพุทธรูปเจ้าเสวย ที่จริงไม่ใช่หรอก ถูมาแต่โบราณว่าอาหารเป็นเครื่องบูชาชนิดหนึ่ง ก็เหมือนบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนนี้แหละ คือ เราเคารพยกย่องใคร เราก็พยายามเอาสิ่งที่เราเห็นว่ามีค่า สำคัญสำหรับเรา เป็นของดีที่สุด เอาไปบูชาท่าน นำไปมอบให้ท่าน

บางทีคนเก่าๆ ได้อะไรดีๆ นำซึ้นนอกซึ้นใจมา เช่น ได้ลูกจันมา ลูกก็กลมเกลี้ยง ผิวเปลือกก็เหลืองละมุนสะอาดอิม กลิ่นก็หอม ซึ้นใจจัง นึกถึงพระ ก็เอาไปบูชาพระ ก็เลยบูชาไม่เฉพาะดอกไม้ แต่ผลไม้สวยๆ งามๆ ดีๆ ที่นำซึ้นใจ อะไรที่ดีที่สุด ก็เอาไปบูชาพระ การเอาสิ่งที่ดีไปให้ ไปถวายท่าน แสดงถึงความมีใจระลึกถึง และเป็นเครื่องหมายของการยกย่องเทิดทูนนั่นเอง รวมแล้วก็อย่างที่ว่าไม่ให้เป็นการเบียดเบียน ไม่ให้เกินไปจนเป็นการเช่นไหว้ แล้วเดี๋ยวก็จะกลายเป็นการบูชายัญไปเสีย

การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของทั้งหมดนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็น **อามิสบูชา** คือการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ

อย่างไรก็ตามแล้ว อามิสบูชานี้ ปรากฏขึ้นและนิยมทำต่อกันมา โดยเป็นเรื่องของประเพณี มีความหมายทางสังคม เกิดเป็นวัฒนธรรมทางด้านรูปธรรม ซึ่งสื่อต่อไปถึงนามธรรม แต่ไม่แน่ว่าจะสื่อความหมายได้มากเท่าใด โดยขึ้นต่อการพัฒนาของจิตใจและปัญญา

ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า อามิสบูชานั้นยังไม่มีผลมาก การบูชาที่จะมีผลมากแท้คือ **ปฏิบัติบูชา** แปลว่า การบูชาด้วยการปฏิบัติ

คำสอนให้ทำปฏิบัติบูชา เป็นการนำทาง หรือชี้ทางให้ก้าวสูงขึ้นไป ให้เข้าสู่ธรรมมากยิ่งขึ้น แม้แต่ในชั้นอามิสบูชา เวลาเราบูชา ก็ต้องมีเจตนาออกมาจากจิตใจ ดังนั้น ถ้าจะให้ได้ดีผล ในจิตใจก็ต้องมีความตั้งใจด้วยความรู้สึกซาบซึ้ง และมีความเข้าใจทราบซึ่งถึงความหมาย พร้อมทั้งความมุ่งหมายว่า เราบูชาเพื่ออะไร

เราเห็นคุณค่าความดีของท่านแล้ว เราจึงเอาสิ่งของไปบูชา แค่นี้ก็ได้ขั้นหนึ่งแล้ว แต่เพื่อให้ได้ผลยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้มองเห็นว่า อามิสบูชา คือบูชาด้วยวัตถุสิ่งของนี้ ยังไม่สำคัญจริง ยังไม่ประเสริฐแท้ จะมีคุณค่าจริง ต้องบูชาด้วยการปฏิบัติ คือตัวเรานี้ลงมือทำความดีเองเลย

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็เพราะทรงหวังดี ทรงเลือกคัดสิ่งที่ดีมาให้เรา โดยทรงต้องการให้เราประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดีแก่ตัวเราเอง และแก่สังคมที่เราอยู่ร่วมอาศัย ถ้าเราเคารพพระองค์จริง ก็จะไม่มองข้ามคำสอนของพระองค์ แต่จะนำไปปฏิบัติให้จริงจัง เมื่อเราปฏิบัติ ก็ถือว่าได้บูชาพระองค์ด้วยการบูชาที่สูงสุด

ถ้าเราทำอามิสบูชา เรานำเอาข้าวของไปถวายแด่พระพุทธเจ้า จะให้พระองค์ได้ข้าวของนั้น แต่พระองค์ตรัสกลับมากว่า เธอทำปฏิบัติบูชาโดยทำความดีงามประพฤติในทางที่เราบอกเราสอนให้แล้วผลดีเกิดแก่เธอเองและแก่พวกเธอนั้นแหละ เป็นการบูชาอย่างแท้ ที่ดีเลิศประเสริฐกว่าทำอามิสบูชาแก่เรา นี่คือชัดว่าทรงปรารถนาดีต่อเรา และเมื่อเราทำได้ให้จริง จึงจะแสดงว่าเราเคารพนับถือพระองค์จริง

เพราะฉะนั้น ก็จึงมีการบูชา ๒ อย่าง คือ **อามิสบูชา** กับ **ปฏิบัติบูชา**

การบูชาอย่างแรก คือแสดงความเคารพเชิดชูด้วยวัตถุสิ่งของ เป็นการแสดงออกให้เห็นในขั้นต้น เป็นพื้นฐานก่อน คนเรานี้จะให้เข้าถึงเรื่องที่ลึกลงไปเป็นนามธรรมเลยนั้น ออกจะยากสักหน่อย ก็เอาวัตถุเอารูปธรรมมาเป็นฐาน มาปูพื้นไว้ หรือเป็นสื่อให้ได้เข้ามาใกล้ชิดกันก่อน จะได้ถึงกันง่ายขึ้น แต่สิ่งที่ต้องการแท้จริง ก็คือการบูชาด้วยการปฏิบัติ คือทำจริง พออามิสบูชาพามาใกล้ชิด มาพบกันแล้ว ก็หักทลายพุดจา แล้วก็พาต่อไป

พอไปถึงปฏิบัติบูชา ก็จะเกิดผลจริง คือเกิดผลดีแก่ชีวิตของเราผู้ทำผู้ปฏิบัติ แล้วธรรมที่พระพุทธเจ้าสอน ก็เกิดผลตามที่พระองค์ทรงต้องการ คือตัวเราเจริญองงามในความดี ทำให้ความดีงามแผ่ขยายสืบต่อไปในสังคม เมื่อใดสังคมเชิดชูมุ่งสู่ความดีนั้น “บูชาบูชา” นั่นคือได้ผลที่หมาย พระพุทธเจ้าทรงต้องการผลนี้ มิใช่ทรงต้องการของถวาย

แล้วอามิสบูชานั้น ถ้าไม่มีปฏิบัติบูชามาต่อหรือมากำกับ ในระยะยาวมันก็ค่อยๆ หมดความหมายไป ทำกันไปอย่างนั้นๆ พอขอไปที่ หรือเพี้ยนไป อาจะกลายเป็นความลุ่มหลง หรือเหลวไหล อย่างที่พอจะเห็นกัน ชาวบ้านอุตุส่าห์หลังไหลมาทำอามิสบูชาถึงในวัด แต่พระไม่พูดจาพาต่อไปสู่ปฏิบัติบูชา ได้แต่วนเวียนหมกมุ่นกันอยู่แค่นั้น หรือบางทีพาเฉออกไปทางอื่น อย่างนี้ก็จำเป็นต้องเลื่อม ไม่เรียวก็ซ้ำ

แต่ถ้ามีปฏิบัติบูชามาต่อหรือกำกับอย่างที่ว่า ธรรมก็ปรากฏอยู่และเป็นไปในหมู่มนุษย์ คนยังเข้าหาธรรม ไปถึงความดีงาม แล้วอามิสบูชาที่ฟุ้งก็ห้อยไปด้วยเอง

ที่ว่ามานี้ เป็นหลักเกี่ยวกับการบูชา แต่ขอบอกแถมไว้เป็นความรู้ว่า ในพุทธพจน์บทที่ตรัสเกี่ยวกับบูชา ๒ อย่างนี้ ที่จริง พระองค์ไม่ได้ทรงใช้คำว่า “ปฏิบัติบูชา” แต่ทรงใช้คำว่า หนึ่ง อามิสบูชา สอง ธรรมบูชา (อง.พูก.๒๐/๔๐๑/๑๑๗)

เพราะฉะนั้น คู่ที่แท้จริงเป็น อามิสบูชา กับธรรมบูชา คือ บูชาด้วยวัตถุสิ่งของ กับ บูชาด้วย (การปฏิบัติ)ธรรม แต่ความหมายก็โยงเป็นอันเดียวกัน บูชาด้วยธรรม ก็หมายถึงเอาธรรมมาปฏิบัติ

เป็นอันว่า สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายแท้จริง ก็คือ ให้พุทธศาสนิกชนตั้งใจปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ คือเอาธรรมนั่นเองไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลดีแก่ชีวิตของตนเอง อันเนื่องไปด้วยกันกับสังคม เพราะแท้จริงแล้ว พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงต้องการวัตถุสิ่งของอะไรที่เราเอาไปบูชาด้วยซ้ำ มันเป็นการแสดงน้ำใจของเราเอง แล้วมองให้ลึกลงไปการแสดงน้ำใจอย่างจริงจัง ก็คือ ต้องคิดได้ว่า พระองค์ทรงหวังดีต่อเราแล้วนี่ จึงทรงสอนให้เราปฏิบัติ ให้เราทำความดีอันนั้นอันนี้ เราก็เอาความดีนั้นไปทำ นี่คือบูชาแท้จริง

ทำไมจึงบูชา ด้วยรูป เทียน ดอกไม้?

ที่นี่ เพื่อจะให้การบูชาด้วยอามิสนั้น มีความหมายขึ้น อย่างน้อยคนก็ทำอามิสบูชากันอยู่เรื่อย ท่านก็หาทางที่จะทำให้อามิสบูชาไปเชื่อมกับปฏิบัติบูชาได้ง่ายขึ้น ก็เลยมีการให้ความหมายสำหรับเครื่องบูชาแต่ละอย่างๆ นั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม ความหมายเหล่านี้ ให้ถือว่าเป็นมตินักปราชญ์ ซึ่งไม่จำเป็นต้องตายตัว ให้ถือว่าเป็นเพียงการหาความหมายให้แก่สิ่งเหล่านี้ เพื่อจะได้มีทางคิดเชื่อมอามิสต่อไปหาธรรม ที่จะทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติให้ได้

ที่นี่ เราบูชาด้วยรูป-เทียน-ดอกไม้ เป็นหลัก เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็มาดูความหมายของรูปเทียน ดอกไม้กันหน่อย

มีมติหนึ่งท่านว่าไว้ดี นำเอาไปใช้สื่อกัน คือมตินี้ที่ว่า รูป-เทียน-ดอกไม้ ที่ใช้เป็นเครื่องบูชา มี ๓ อย่าง ตรงกับพระรัตนตรัย ซึ่งก็มี ๓ อย่าง แล้วก็จัดได้ว่า

๑. รูป ใช้บูชา พระพุทธเจ้า
๒. เทียน ใช้บูชา พระธรรม
๓. ดอกไม้ ใช้บูชา พระสงฆ์

แล้วก็ให้ความหมายต่อไป ที่ว่า **รูป** ใช้บูชาพระพุทธเจ้านั้น ตรงกันเลย รูปนั้นจะเห็นว่ามี ๓ ดอก แล้ว ๓ ดอกนั้น ก็ตรงกับพระคุณ ๓ ของพระพุทธเจ้า เรียกว่า **พุทธคุณ ๓** คือ

- **พระปัญญาคุณ** พระคุณคือพระปัญญา ที่ทำให้ตรัสรู้
- **พระวิสุทธิคุณ** พระคุณคือความบริสุทธิ์ เมื่อตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ทรงบริสุทธิ์จากกิเลส เพราะปัญญาที่ตรัสรู้ ทำให้บริสุทธิ์สะอาดหมดจดจากกิเลส และหลุดพ้นจากความทุกข์ วิสุทธิคุณนี้ อันเดียวกับวิมุตติคุณ จะเรียกวิสุทธิคุณก็ได้ วิมุตติคุณก็ได้ คือหลุดพ้นจากกิเลสและปวงทุกข์ เป็นพระคุณที่สอง
- **พระมหากรุณาคุณ** พระคุณคือมหากรุณา พระพุทธเจ้าทรงมีพระทัยมุ่งหมายไฝจะช่วยเหลือปวงสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ ชื่อนี้เป็นพระคุณอันยิ่งใหญ่ที่ทำให้พระองค์ทรงออกประกาศพระศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณมากมาย สรุปได้เป็นสาม เมื่อเราบูชาพระพุทธเจ้า ก็คือบูชาพระคุณ ๓ ประการนี้

อีกด้านหนึ่ง จะเห็นว่า รูปนี้มีกลิ่นส่งออกมาหอม กลิ่นหอมนั้นถือเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงการฟุ้งขจรแห่งคุณค่าและกิตติศัพท์ของความคิด เรียกว่าเป็นกลิ่นของความคิด โดยนิยามว่าคุณธรรมความคิด เริ่มตั้งแต่พระพุทธคุณนี้ มีกลิ่นหอม เหมือนกับว่าเมื่อเราได้ยินคุณความดีของคนผู้หนึ่ง ซึ่งคนพูดถึงกันมาก ก็เรียกว่าคนนั้นหอม

แต่กลิ่นของความคิด หรือความหอมของคุณธรรมและการทำความดีนี้ ประเสริฐยิ่งกว่ากลิ่นหอมของรูป เพราะว่ากลิ่นหอมของรูปนั้น ไปทวนลมไม่ได้ แต่กลิ่นหอมของความคิด ไปทวนลมได้ ท่านจึงให้นึกต่อขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งว่า กลิ่นหอมของคุณธรรมความดีนั้น ประเสริฐยิ่งกว่ากลิ่นหอมของวัตถุ มีรูปเป็นต้น

เอาเป็นสรุปว่า บูชาพระพุทธเจ้าด้วยรูป และสามดอกของรูปนั้น หมายถึงบูชาพระคุณ ๓ ประการ ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ

ต่อไป เครื่องบูชาอย่างที่สอง **เทียน** เป็นเครื่องหมายของการบูชาพระธรรม จะเห็นว่า การบูชาด้วยเทียนนี้ ใช้เทียน ๒ เล่ม

ทำไมใช้เทียน ๒ เล่ม พระพุทธศาสนานั้นแยกเป็น ๒ ส่วน คือ ธรรม กับ วินัย เราเรียกว่า พระธรรมวินัย เป็นชื่อแท้ของพระพุทธศาสนา

ธรรม กับ วินัย รวมกัน ทำให้เป็นพระพุทธศาสนาอยู่ได้ ถ้ามีแต่ธรรม ไม่มีวินัย ธรรมก็ดำรงอยู่ไม่นาน มีแต่วินัย ไม่มีธรรม วินัยก็ไม่รู้จะสื่อไปถึงอะไร

วินัย เป็นเครื่องสื่อถึง *ธรรม* ขยายความหน่อยว่า วินัย มาช่วยสื่อให้ถึงธรรม โดยเป็นเครื่องฝึกคน เพื่อจะนำคนให้ถึงธรรม เป็นเครื่องมือของธรรมในการจัดสรรและจัดการสังคมของมนุษย์ และธรรมจะปรากฏเป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ถึงขั้นที่มนุษย์จัดการให้เป็นไปได้ ก็ด้วยอาศัยวินัย ที่เป็นสมมุติ^๑ เป็นรูปแบบ

ธรรมเป็นของจริงในธรรมชาติ เป็นเนื้อหาสาระที่ต้องการ วินัยเป็นรูปแบบ เป็นการจัดตั้งวางระบบแบบแผนในสังคม ในหมู่ชน เพื่อให้มนุษย์เข้าถึงธรรม เป็นไปตามธรรมในทางที่จะได้ประโยชน์จากธรรม ทำให้ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ ปรากฏผลออกมาแก่หมู่มนุษย์ รวมแล้วก็เป็นองค์ประกอบสำคัญของพระพุทธศาสนา ๒ อย่าง คือ ธรรม กับ วินัย ด้วยเหตุนี้ เราจึงใช้เทียบ ๒ เล่ม เป็นสัญลักษณ์ของ พระธรรม กับ พระวินัย

ที่นี้ เทียบนั้นจุดแล้วให้ความสว่าง ก็เหมือนกับธรรม รวมทั้งวินัย ที่เป็นเหมือนดวงประทีปส่องสว่าง ทำให้คนมองเห็น คือทำให้เกิดปัญญา มีความรู้เข้าใจ แล้วรู้จักดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง พัฒนาคุณความดีอะไรต่างๆ ตลอดจนจนถึงสังขารธรรม นี่เป็นความหมายของเทียบ ที่ใช้บูชาพระธรรม

ต่อไป *ดอกไม้* ใช้บูชาพระสงฆ์ ทำไมใช้ดอกไม้บูชาพระสงฆ์ จะเห็นว่า ดอกไม้ที่เรานำมาบูชา มีสีส่น เป็นประเภทและชนิดต่างๆ เรียกว่านานาพันธุ์ คือพันธุ์ต่างๆ ก็ได้ หรือนานาพรรณ หลากสีหลายประเภท ก็ได้ ดอกไม้นี้สารพัด เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง รูปร่างแปลกๆ ผิดแผกกันไป

ที่นี้ ดอกไม้เหล่านั้น เวลานำมาบูชา จะเห็นว่ามิใช่เขาเอามาแล้ว ก็บูชาเลย แต่โดยมากเขาจะจัดก่อน ให้เป็นสัดส่วนงามตาน่าดู โดยทำเป็นพวงมาลามาลัยบ้าง จัดเป็นพุ่มพานบ้าง จัดใส่แจกันบ้าง ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ดอกไม้มากมายหลายหลากพรรณ ที่จัดสรรอย่างดี มีสัดส่วนสีส่นงามตานี้ มีความหมายโยงไปหาพระสงฆ์

พระสงฆ์นี้ เป็นหมู่ เป็นชุมชน อันประกอบด้วยภิกษุทั้งหลาย ที่มาจากชาติตระกูลต่างๆ มีภูมิหลัง มีการศึกษาอบรมต่างๆ กัน มีชีวิตจิตใจ มีความรู้ลึกอะไรๆ ต่างกันไปทั้งนั้น แต่ละบุคคลไม่เหมือนกันเลย แต่พอเข้าสู่สังฆะ มารวมกันเป็นสงฆ์นี้ มีวินัยอันหนึ่งอันเดียวกัน ปฏิบัติเพื่อธรรม ตามแนวทางของธรรมอันเดียวกัน โดยเฉพาะมีวินัยเป็นเครื่องจัดตั้งวางระบบ ก็มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย งดงาม เหมือนดังดอกไม้ต่างสีต่างพันธุ์ ดอกเล็กดอกใหญ่มากมายนั้น ที่ช่างดอกไม้ได้จัดสรรให้เป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม

เมื่อนึกถึงดอกไม้ ก็ทำให้นึกถึงพระสงฆ์ว่า อ้อ...นี่แหละ คนทั้งหลาย ไม่ว่าจะแตกต่างกันอย่างไรก็ตาม เมื่อเข้ามาสู่พระธรรมวินัยแล้ว ก็มีระเบียบแบบแผนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แล้วก็มี ความเรียบร้อยสวยงามน่าชื่นชมบูชา สังคมของเรานี้ ถ้าได้มีการจัดตั้งวางระบบให้ดีด้วยวินัย คือกฎเกณฑ์กติกาที่วางไว้ดีแล้ว ก็รวมเข้าอยู่ในหลักการคือธรรมอันเดียวกัน ก็จะเป็นชุมชน เป็นสังคมที่ ดีงาม มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยสง่างามน่าชื่นชมเช่นนั้น ด้วยเหตุฉะนั้น เราจึงบูชาสังฆะคือพระสงฆ์ ด้วยดอกไม้

ที่ว่ามาทั้งหมดนี้ ก็เป็นความหมายของเครื่องบูชา ๓ ประการ

^๑ สมมุติ, สมมติ = ร่วมกัน, ตกลงกัน, มีมติร่วมกัน; ไม่พึงนำความหมายที่ใช้ในภาษาไทยมาปะปน (ต่างว่า, ตีต่าง, ตั้งต่าง)

เมื่อเรามองความหมายของเครื่องบูชาอย่างนี้แล้ว ก็เห็นทางปฏิบัติ โดยมีความรู้ความเข้าใจขยายกว้างออกไป แล้วจิตใจก็จะเปิดโล่งได้ ไม่ไปติดอยู่แค่วัตถุ มีสิ่งที่จะนำไปพิจารณาใคร่ครวญ นำทางชีวิตจิตใจให้ก้าวหน้าได้ และเป็นสื่อที่จะพาความคิดคำนึงให้ลึกซึ้งต่อไป ในการศึกษาพระธรรมวินัยอีกด้วย

วันนี้ก็เลยพูดเรื่องสั้นๆ นี้ขึ้นมา เพราะว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพวกเราชาวพุทธประจำวัน ตอนแรกๆ นี้ จะยกเอาเรื่องจำพวกที่มองเห็นทั่วๆ ไป มาพูดก่อนแล้ว ตอนหลังค่อยพูดเรื่องหลักการที่ลึกลงไป เพราะเรื่องหลักการนั้นอาจจะยากอยู่บ้าง

วันนี้ก็ได้พูดมาพอสมควรแล้ว มีอะไรสงสัยบ้างไหม?

ตอบบางคำถาม (ตัดออกไปบ้าง เพราะไม่ได้ยินคำถามที่จะคัดลอก)

ปจฉา: [สังคมเสื่อม เพราะกรรมที่สังคมเองทำ – จับความ ไม่สามารถได้ยินคำถาม ๑๐ นาที]

พระพรหมคุณาภรณ์: ความหมายที่ท่านต้องการนั้นกว้างมาก ที่พูดนี้ เป็นการยกมาให้ฟังกันเพียงตัวอย่างหนึ่งเท่านั้น พ่อแม่ก็เป็นปุชนียบุคคลของลูก ครูอาจารย์ก็เป็นปุชนียบุคคลของลูกศิษย์ กว้างออกไป พระพุทธเจ้าก็เป็นปุชนียบุคคลของพุทธศาสนิกชน หรือคนทั่วไป แต่สาระสำคัญก็คือ คนดีเป็นที่ดำรงธรรม เป็นที่สถิตของความดี จึงเป็นผู้ที่ควรบูชา

อย่างที่ว่าแล้ว แม้แต่คนยากจนที่ยืนยันมั่นเพียรจนตั้งตัวได้ร่ำรวย พระราชาที่บูชาด้วยตำแหน่งเศรษฐี แขนงของเรื่องคือให้บูชาคนดี อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นคาถาว่า บูชาคนที่ฝึกตนแล้ว แม้ครู่เดียว ประเสริฐกว่าบวงสรวงเทพเจ้าเป็นร้อยปี ว่าถึงอย่างนี้เลย เป็นการให้ความสำคัญแก่การยกย่องเชิดชูคนดี เพราะเป็นเรื่องใหญ่ เป็นคติของสังคม

ถ้าสังคมไม่ยึดหลักการนี้ สังคมก็จะเสื่อม อาจจะไปทางตรงข้าม คือหันไปบูชาทรัพย์สินเงินทองและอำนาจ แล้วเดี๋ยวนี้สังคมของเราเป็นอย่างนี้หรือเปล่า

ถ้าสังคมหันไปบูชายกย่อง โดยจับเอาที่ความมีวัตถุมาก มีทรัพย์สินเงินทองอำนาจ คือลาภยศนี้ มันก็บอกอยู่ในตัวว่า ทางของสังคมนี้นี้คือต้องไหลลง คุณธรรมความดีก็จะไม่ได้รับการนับถือ คนจะไม่เอาใจใส่ในเรื่องความดีความชั่ว จะทำอย่างไรก็ได้ เพื่อให้ได้มีทรัพย์มีอำนาจ เมื่อสังคมเสื่อมไปแบบนี้จะไปโทษใคร เพราะเป็นค่านิยมของสังคมเอง ที่จะเอาอย่างนั้น ที่ว่าเป็นกรรมของสังคมเอง คืออย่างนี้

ปจฉา: [ทรมานเศรษฐี เกี่ยวอะไรกับการบูชาคนดี? – จับความ ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระพรหมคุณาภรณ์: ถึงจะเป็นเศรษฐีในพุทธกาล ก็มีคนที่ไม่ค่อยมีคุณธรรม อย่างน้อยบางคนรวยแล้ว ก็ขี้เหนียวเหลือเกิน จึงมีเรื่องในคัมภีร์ว่า พระมหาเถระ เช่นอย่าง พระมหาโมคคัลลานะ ต้องไปทรมานเศรษฐี

คำว่า “ทรมาน” นี้ ตัวจริงแท้แปลว่าฝึก คือมาจากคำว่า “ทมน/ทมนะ” (อ่านว่า ทะ-มะ-นะ) และทมนะ ก็มาจากทม/ทมะ แปลว่าฝึก

“ฝึก” หมายความว่า แก้ไขปรับปรุง หรือปรับเปลี่ยนให้ดีขึ้น โดยทำให้รู้บาปบุญคุณโทษ รู้จักกุศล-อกุศล รู้จักเหตุผล รู้จักมองเหตุปัจจัย เข้าใจความจริง พัฒนาปัญญาขึ้นมา แล้วแปลงเป็นไทยตามรูปสันสกฤต “ทมน/ทมนะ” ก็มาเป็น “ทรมาน”

เป็นอันว่า “ทรมาน” คือฝึก เช่น เขาโง่ เขาพาล ก็ไปทำให้เขาเกิดความรู้ตัว รู้ชั่ว เกิดปัญญาขึ้นมา แต่ภายหลังในภาษาไทย “ทรมาน” กลายเป็นว่า ทำให้เจ็บปวด ไปกันคนละเรื่องเลย เวลาเราไปอ่านหนังสือเก่าๆ ก็เจอคำนี้ อย่างที่ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปทรมานพกาพรหม อย่างนี้เป็นต้น พระพุทธเจ้าเสด็จไปทรมานคนนั้นคนนั้น ไม่ใช่ไปทำให้เขาทุกข์ยากเจ็บปวด แต่คือเสด็จไปฝึกเขา ไปทำให้เขารู้เข้าใจเห็นความจริง เกิดปัญญา

ที่นี้ ในพุทธกาล และก่อนพุทธกาล ก็มีพวกเศรษฐีที่ขี้เหนียว ไม่รู้จักใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ แม้แต่แก่ตัวเอง กินอยู่เหมือนเป็นคนอดอยากยากจน เพราะว่าหวงทรัพย์สมบัติ กลัวจะหมด กลัวจะสิ้นเปลือง ก็เลยไม่กินไม่ใช้

ที่นี้ เศรษฐีที่ขี้เหนียวอย่างนี้ ก็เลยไม่เอาใจใส่ไม่บำรุงดูแลแม้แต่ครอบครัวและคนที่อยู่ใกล้ชิดของตัวเอง ไม่สละทรัพย์ออกไปบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม แก่เพื่อนมนุษย์

เศรษฐีขี้เหนียวอย่างนี้แหละ ที่พระมหาเถระ เช่น พระมหาโมคคัลลาน์ ไปทรมาน คือไปแก้ไข ไปปรับปรุง ไปเปลี่ยนใจ ไปพัฒนาเขา ดังมีเรื่องมาในคัมภีร์ เช่น อรรถกถาธรรมบท ทำให้เศรษฐีนั้นหายตระหนี่ ใจกว้างขึ้น แล้วก็รู้จักดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง เอาทรัพย์มาใช้เลี้ยงดูตนเอง เลี้ยงดูคนในครอบครัว ตั้งแต่ครอบครัวบุตรภรรยา เป็นต้นไป ให้มีความสุขตามควรแก่อัตภาพ แล้วก็นำไปทำประโยชน์ช่วยเหลือสังคม ไปช่วยเหลือคนตกทุกข์ได้ยาก บำเพ็ญประโยชน์

เศรษฐีบางคนอาจจะมีคุณธรรมในแง่ที่ว่าขยันหมั่นเพียรตั้งเนื้อตั้งตัวดีจริง แต่อีกด้านหนึ่งก็มีความตระหนี่มาก อย่างนี้ก็คือเศรษฐีขี้เหนียวนั้นแหละ พระอริยะเจ้าก็ต้องไปทรมานเขาอีก

รวมความก็คือว่า พระราชาแต่งตั้งคนขึ้นมาในตำแหน่งเศรษฐี แต่การที่จะแต่งตั้งได้คนดีแค่ไหน ก็อยู่ที่พระราชาด้วย ว่าพระราชานั้นมีคุณธรรมแค่ไหน มีค่านิยมอย่างไร แล้วก็ขึ้นกับมาตรฐานของสังคมอีกเหมือนกัน เพราะว่าค่านิยมของสังคมไปทางไหน คนแต่งตั้งถึงจะใหญ่ ถ้าไม่เข้มแข็งในธรรมจริง ก็มีหวังจะต้องอยู่ใต้อิทธิพลของสังคมนั้นด้วย

เป็นอันว่า ตัวสำคัญอันดับหนึ่ง ก็อยู่ที่ภาวะของสังคม เช่นว่า ถ้าในยุคนี้ คนเชิดชูทรัพย์และอำนาจ การแต่งตั้งก็มีหวังมากที่จะไม่เป็นไปตามความดี *เฮาแต่ชั้น ไม่เอาชั้นมี* ใช่ไหม (“ชั้น” คือ ฐานะ หมายถึงทรัพย์ หรือเงินทอง, “ชั้นมี” คือ ธรรม ในรูปเดิมของบาลี)

แต่ไม่ว่าจะพูดกันไปถึงไหน ตอนนี้ รวมแล้วก็อยู่ในคำว่าบุชานันแหละ คือ เท่าที่พูดที่เล่าเรื่องอะไรๆ มา ก็เพียงแต่จะให้เห็นความหมายของ “บุชาน” ว่าคือ ยกย่อง เชิดชู ให้เกียรติ ให้ความสำคัญ ไม่ใช่หมายความว่า จะต้องเอาขึ้นหิ้งขึ้นโต๊ะหมู่บูชา แล้วไปนั่งกราบไหว้

หลักการสำคัญก็คือ พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้คนเราหันมายึดเอาความดีเป็นหลัก เชิดชูความดี เมื่อยึดความดีเป็นหลัก เชิดชูความดีแล้ว ก็เลยต้องเชิดชูยกย่องคนดี และคนที่ทำความดี คนที่มีธรรม ตั้งอยู่ในธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่

มีอะไรสงสัยอีกไหม? ถ้าไม่มี วันนี้ก็เท่านี้ก่อน

ตอนที่

๕

ชีวิตพระใหม่ ได้เริ่มต้นอย่างนี้ ก็พอที่จะชื่นใจ ว่าเราได้บวชเรียนดี

ตอนนี้จะคุยกันเรื่องต่างๆ ไปเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของพระสงฆ์ ซึ่งสืบเนื่องไปจากการบวชที่จริง ในแง่ของหลักการเกี่ยวกับเรื่องนี้ ได้พูดไปแล้วตั้งแต่วันเข้าพิธีบวชในโบสถ์ แต่เวลานั้นยังเป็นภาค อยู่ในพิธี บางทีก็ตื่นเต้น ใจแฉ่วไปกับเหตุการณ์ต่างๆ มากมาย จึงอาจจะจับความของหลักที่ฟังไม่ค่อยได้ดี พอบวชแล้ว ตอนนี้ถึงเวลาเรียน จึงต้องเอามาพูดกันอีก จึงควรทำใจว่าจะฟังเรื่องเก่าซ้ำอีก ถ้ารู้เข้าใจแล้ว ก็ถือว่าเป็นการทบทวน

อย่างไรก็ตาม เมื่อเอามาพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ สามารถย้อนไปอ่านเรื่องที่พูดในโบสถ์ได้ และเป็นการทบทวนอย่างครบถ้วน ดังนั้น ในตอนทำเป็นหนังสือ เรื่องราวในตอนนี้ ที่ซ้ำมากนัก จึงควรตัดออกไปเสียบ้าง

ว่าถึงการบวช ที่อยู่ในต้นเรื่องความเป็นอยู่ของพระนี่ หวนหลังไปในสมัยก่อน อย่างที่ได้เล่าแล้วว่า เมื่อใกล้เวลาที่จะบวช ต้องมาอยู่วัดกันก่อน

ตามสภาพชีวิตของคนไทยสมัยก่อนนั้น วิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมมีเวลามาก เขามีวงจรวีถีชีวิตแบบที่ว่า ปีหนึ่งก็ทำงานรอบหนึ่ง อย่างการทำนาที่ทำกันครั้งเดียว ฤดูแล้งเป็นเวลาว่าง พอบวชแล้วก็อยู่เต็มพรรษาหนึ่งเลย เท่ากับว่าในปีนั้น เว้นจากงานการทั้งหมด

ดังที่ว่านั้น ในหน้าแล้งนี้ คนมีเวลาว่างอยู่แล้ว เพื่อให้การบวชมีการตระเตรียมอย่างดี ก็มีประเพณีว่า คนที่จะบวช มาอยู่วัดตั้งแต่หน้าแล้ง อาจจะเดือนสี่เดือนห้า คุณพ่อคุณแม่ก็นำลูกที่จะบวชมาฝากไว้กับหลวงพ่อก่อน ให้มาอยู่วัดเพื่อจะได้ดูกัน บอกเล่าแนะนำกัน ได้ตระเตรียมฝึกอบรมในเรื่องต่างๆ ไป เป็นการศึกษารับเองต้นนั่นเอง

ในการเตรียมที่จะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างพระภิกษุสงฆ์ ก็มีการฝึกหัดกิริยามารยาทต่างๆ การท่องบทสวดมนต์ และเรื่องของวัฒนธรรมประเพณี การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้คน การต้อนรับแขก เป็นต้น อะไรต่างๆ ทั่วไปหมด เตรียมกันเต็มที่ให้ดีที่สุด

เมื่อพระอุปัชฌาย์เห็นว่าพร้อมดีแล้ว ก็กำหนดนัดวันกับทางบ้าน แล้วจึงจัดพิธีอุปสมบท แต่สมัยก่อนนั้น บวชกันค่อนข้างไว ประมาณเดือนหกก็บวชแล้ว อยู่กันตลอดพรรษา แล้วก็รับกฐิน ถือเป็นประเพณีว่า รับกฐินก่อนแล้ว จึงจะสึก

เรื่องรับภริยาก่อนสีกนั้น สมัยก่อนนี้ค่อนข้างจะถือจริงถือจังมากสักหน่อย แต่เดี๋ยวนี้แทบจะไม่มีใครถือแล้ว เพราะมีเวลาจำกัด ทุกอย่างบีบรัด โดยเฉพาะเรื่องงานการด้านเศรษฐกิจ แม้แต่ผู้ที่ลาราชการมาบวช ก็มีเวลาจำเพาะ ถึงกระนั้นราชการก็ยังให้โอกาสมากกว่า ธุรกิจเอกชนยิ่งให้เวลาน้อยลงไปอีก แล้วบางคนก็ถูกบีบรัดด้วยเรื่องการศึกษาเล่าเรียนของตัวเอง วิธีชีวิตตามยุคสมัยจึงบีบรัดประเพณีบวชเรียนเข้าไปทุกที รวมแล้ว สภาพชีวิตปัจจุบันไม่อำนวยที่จะให้ปฏิบัติได้เต็มตามประเพณีบวชเรียนนั้น

ที่นี้ สมัยก่อน เมื่อรับภริกาแล้ว บางท่านก็อยู่ต่อไปอีก ถือว่าไม่มีความเร่งร้อนอะไร ก็อยู่ไปตามที่ตัวสมัครใจ บางทีก็พูดว่าอยู่ไปตามบุญบารมี พรรษาหนึ่ง ก็ได้เรียนได้อบรมได้มีความรู้เท่านี้ ถ้าบวชต่อไปอีกพรรษาหนึ่ง ก็ได้เรียนรู้มากขึ้น หลายท่านก็อยู่ต่อไป ทางบ้านก็ไม่ได้มีเหตุอะไรต้องมาเร่งรัด แต่ถ้ามีเหตุผลทางบ้าน ก็ออกไปช่วย

โดยความเป็นไปแบบเรื่อย ๆ อย่างนี้ หลายท่านก็อยู่ต่อไป พอสองพรรษาแล้ว อ้าว เอาอีกพรรษาหนึ่งก็ได้ ก็เลยอยู่กันสามพรรษา สี่พรรษา ห้าพรรษา ไป ๆ มา ๆ บางองค์ก็อยู่เรื่อยไป จึงมีพระที่อยู่สั้นบ้างยาวบ้างเยอะแยะไปหมด บางที่อยู่ ๒-๓ พรรษาก็สึก บางที่อยู่ ๕-๖ พรรษาจึงสึก บางองค์อยู่ไป ๆ กลายเป็นไม่สึก ระยะเวลาที่พระบวชอยู่ จึงกระจายกันไป ทำให้มีพระภิกษุอยู่สืบต่อพระศาสนา ดูแล้วดี รับผิดชอบกิจการของสงฆ์ และทำหน้าที่ของพระต่อประชาชนมาได้เรื่อย ๆ

ถึงแม้ว่าการบวชสมัยนี้จะสั้น แต่ถ้าเรามีการหมั่นเวียนอย่างที่คุณมานั้น ก็เท่ากับว่ามีพระมาช่วยกันรับผิดชอบดูแลสืบต่อพระศาสนาไปเรื่อย ๆ เหมือนกัน แต่อาจจะได้ผลน้อยลงไป เพราะระยะเวลาบวชที่ไม่ชัดเจนจริงจังอย่างหนึ่ง แล้วอีกอย่างหนึ่ง การฝึกอบรม การศึกษาเล่าเรียน ก็จะไม่หนักแน่น ไม่เต็มขีดเต็มขั้น พลอยอ่อนพลอยหย่อนไปด้วย

พอเริ่มรู้จักกันใช้ ก็เรียกได้ว่าเป็นคนมีศีล

ที่นี้ย้อนกลับไปไปที่เรื่องการเตรียมบวช การเตรียมบวชนี้มีเรื่องที่จะตระเตรียมหลายอย่าง ดังที่พูดไปบ้างแล้ว เรื่องหนึ่งก็คือการท่องบทสวดมนต์ สมัยนี้เตรียมกันได้แค่ท่องขานนาค เพราะเวลาไม่พอ ก็เลยเอาเฉพาะบทที่จะใช้ในสังฆกรรมของการบวชแท้ ๆ แต่สมัยก่อนนั้นต้องท่องกันเยอะแยะ บางวัดให้ท่องจบได้ ๗ ตำนานก่อนบวช

ในบรรดาบทสวดเหล่านั้น บทหนึ่งที่เกี่ยวข้องสำคัญนัก คือบทที่เรียกว่า *ปฏิสังข-โย* เป็นการเรียกง่าย ๆ ตามคำเริ่มต้นของบทสวดนั้น แต่ถ้าให้เป็นภาษาทางการ ก็เรียกว่า **ตั้งขณิกปัจจเวกขณะ** (เรียกเต็มว่า “ตั้งขณิกปัจจเวกขณะ”)

“ปัจจเวกขณะ” แปลว่า การพิจารณา “ตั้งขณิก” แปลว่า ในขณะที่นั้น ที่ว่าพิจารณาในขณะที่นั้น ก็คือพิจารณาปัจจุ ๔ ในขณะที่ใช้อยู่เป็นปัจจุบันเวลานั้นเอง

เมื่อเรามีชีวิตอยู่ ก็จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับอาศัยปัจจุ ๔ อันนี้เป็นเรื่องพื้นฐาน ข้อปฏิบัติของพระก็เริ่มตั้งแต่เรื่องพื้นฐานคือปัจจุ ๔ นี้ และการเกี่ยวข้องกับอาศัยใช้ปัจจุ ๔ นั้น ต้องทำหรือต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง ให้เป็นศีลด้วย

บางคนไม่เคยนึกคิดเลยว่าปัจจัยสี่ หรือของกินของใช้ ก็ต้องมีการปฏิบัติให้เป็นศีลด้วย พูดง่ายๆ ว่า การกินใช้เป็น หรือกินใช้ให้ถูกต้องนี้แหละ เป็นศีลสำคัญข้อหนึ่ง

ในศีลข้อนี้ จึงมีการพิจารณาปัจจัย ๔ เริ่มตั้งแต่อาหารที่ฉัน ถ้าเป็นการพิจารณาในขณะที่กำลังฉัน คือเป็นการพิจารณาในขณะที่นั้นๆ ก็เรียกว่า *ตั้งขณิกปัจจุเวกขณะ* (การพิจารณาในขณะที่นั้น)

แล้วท่านก็ให้อีกาสหรือแถมให้อีกว่า ในกรณีที่บางทีเผอเรอไป ปรมาทไป ไม่ได้พิจารณาในตอนฉัน เวลาผ่านไป แล้ว เช่นถึงตอนคำเคี้ยว ก็เอาไปพิจารณาอีก ย้อนหลัง เป็นการทวนและเตือนตนเอง เรียกว่า *อดีตปัจจุเวกขณะ* (เรียกเต็มว่า “อดีตปัจจุเวกขณะ”) นี่คือการเปลี่ยน “ตั้งขณิก” เป็น “อดีต” แปลว่า การพิจารณาอดีต พิจารณาส่วนที่ล่วงไปแล้ว หรือพิจารณาย้อนหลัง รวมเป็นการพิจารณาสองวาระ อย่างน้อยให้ได้วาระหนึ่ง ถ้าจะให้ดีจริง ก็ต้องตั้งขณิก คือทันเวลาขณะนั้น เป็นปัจจุบันไปเลย

การพิจารณาส่วนอดีตนี้ นิยมจัดเข้าเป็นบทสวดมนต์ตอนค่ำ จะเห็นว่า ในวัดมากมาย เวลาค่ำมีการสวดบทอดีตปัจจุเวกขณะ เป็นการทำให้แน่ใจว่าได้มีการพิจารณาการใช้การเสพปัจจัยสี่นั้นแล้ว ไม่ได้ละเลยปล่อยผ่านไปเปล่าในแต่ละวัน

การพิจารณาปัจจัย ๔ นี้ต้องถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะว่าทุกคนต้องกินต้องใช้ ชีวิตความเป็นอยู่ของทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ จึงควรบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ นั้นด้วยความรู้เข้าใจเหตุผล เช่นว่า กินเพื่ออะไร จะกินไปทำไม ต้องกินให้ได้ประโยชน์ ให้ตรงกับผลประโยชน์ของชีวิต ท่านจึงให้กินอย่างมีปัญญาพิจารณา พูดสั้นๆ ว่า บริโภคด้วยปัญญา ไม่ใช่บริโภคด้วยตัณหา

บริโภคด้วยปัญญา ต่างจากบริโภคด้วยตัณหาอย่างไร?

กินด้วยตัณหาคือ กินแค่เพื่อเสพรส มุ่งเอาแต่ความเอร็ดอร่อย เป็นการสนองความรู้สึกที่อยากที่ชอบ ติดอยู่ที่นั่น ไปได้แค่นั้น ความรู้สึกที่อยากที่ชอบในกรณีของอาหาร ก็คือเอาที่อร่อย จบแค่นั้น แล้วก็จอดที่นั่น นี่คือการตัณหา

ความรู้สึกของตัณหา ที่อยากที่ชอบนั้น ก็หาทางจะบำรุงบำเรอตาหูจมูกลิ้นกาย เมื่อกินจะกินก็เอาแต่อร่อย มองได้ไม่ไกลกว่านั้น ถ้าเป็นของใช้ อย่างเครื่องนุ่งห่ม ก็มุ่งจะเอาความสวยงาม ความโก้ สนนงค่านิยม อย่างสมัยปัจจุบันนี้ ก็มีค่านิยมที่จะเอาแต่สนุกสนานบันเทิง เอร็ดอร่อย แล้วก็โก้ ประกวดประชันแข่งฐานะกัน แม้กระทั่งเอาอาหารเป็นเครื่องแสดงฐานะ เอาเครื่องนุ่งห่ม เอาที่อยู่อาศัย เป็นเครื่องแสดงฐานะ อย่างที่บางคนจะใส่เสื้อ จะซื้อกระเป๋า ต้องดูยี่ห้อ ว่ามาจากประเทศไหน ต้องเอากระเป๋าจากฝรั่งเศส ยี่ห้อนั้น ราคาเท่านั้น อาจจะเป็นพันเป็นหมื่นขึ้นไป

ที่นี้ ความรู้สึกของตัณหาที่มุ่งหมายโลดแล่นไปอย่างนั้น ท่านชี้ว่ามันไม่ตรงกับความมุ่งหมายของชีวิต ไม่เป็นความต้องการที่แท้จริงของชีวิต ใช้คำสมัยใหม่ว่า มันไม่เป็นเครื่องแสดงถึงการมีคุณภาพชีวิต ไม่ใช่สภาวะอันดีที่ชีวิตต้องการ ไม่ใช่คุณค่าแท้จริงที่ของกินของใช้หรือสิ่งเสพบริโภคนั้นจะพึงมีให้แก่เรา

การที่กินอาหารเพื่อเอร็ดอร่อย หรือนุ่มหนึ่มเพื่อไ้แก่นั้น ถึงจะกินใช้ของราคาแพง ก็ไม่ช่วยให้ได้คุณค่าอันแท้จริงที่เป็นความต้องการของชีวิต ไม่สนองความต้องการที่แท้จริงของชีวิต แต่เป็นการบริโภคเพื่อสนองค่านิยม ที่เป็นของแปลกปลอมแก่ชีวิต ซึ่งเป็นไปตามความอยากความชอบของตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงกลายเป็นว่า พอบริโภคไปแล้ว บางที หรือบ่อยครั้ง เกิดโทษมากกว่าคุณ

ถ้าจะให้ดี เมื่อไรจะกินมี้อละพ้นมี้อละหมื่น เพื่อเอร็ดอร่อย หรือเพื่อไ้ ก็รู้ตัวไว้ก่อนว่า การกินนั้นอาจทำลายสุขภาพ บางทีจะมีคุณค่าแท้จริงต่อชีวิต ที่จะส่งเสริมสุขภาพ หรือเกื้อหนุนคุณภาพชีวิต สู้อาหารมี้อละร้อยบาทก็ไม่ได้ เตือนตัวเองไว้บ้างอย่างนี้ ก็จะมีทางถอนตัวขึ้นมาจากตัณหาและโมหันธ์ เพราะยังมีปัญญาแทรกตัวเข้ามาบ้าง

อาหารมี้อละร้อยบาท หรืออาจไม่ถึงด้วยซ้ำ ถ้าจัดให้ดี โดยทำด้วยปัญญาที่เข้าใจความมุ่งหมายของการบริโภค ก็จะได้คุณค่าที่พอแก่ความต้องการของร่างกาย เป็นประโยชน์อย่างแท้จริง แต่ถ้าไม่บริโภคด้วยปัญญา ไม่ได้พิจารณาว่าควรกินของประเภทไหน แคะไหน เอาแต่อร่อย เอาแต่ไ้เข้าว่า ไปๆ มาๆ กลายเป็นว่า บางทีคนมีฐานะเศรษฐกิจดี มีอาหารการกินอย่างดี ที่เรียกว่ามีมาตรฐานการครองชีพสูง แต่คุณภาพชีวิตเสีย

มาตรฐานการครองชีพสูง แสดงถึงภาวะเศรษฐกิจที่ดี มีเงินมีทอง มีอาหารการกินบริบูรณ์ แต่เสร็จแล้ว จัดการชีวิตไม่เป็น ไม่ได้คุณภาพชีวิต เลยกลายเป็นว่า มาตรฐานการครองชีพสูง แต่คุณภาพชีวิตเสีย เป็นอย่างนั้นไป ดังนั้น การมีมาตรฐานการครองชีพสูง จึงไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะมีคุณภาพชีวิตที่ดี

สมัยก่อนไม่นานนี้ คนมุ่งเน้นเรื่องมาตรฐานการครองชีพมาก พุดกันแต่เรื่องมาตรฐานการครองชีพ ที่ฝรั่งเรียกว่า standard of living ต่อมายุคหลังนี้เกิดมีคำใหม่คือ quality of life แปลว่า คุณภาพชีวิต ตอนนี้ได้ยินพุดกันเกือว่า “คุณภาพชีวิต” ส่วนคำว่า “มาตรฐานการครองชีพ” นี้ คนพุดน้อยลง คล้ายๆ ชักจะเห็นแล้วว่า การมีมาตรฐานการครองชีพสูงนี้ ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะมีชีวิตที่ดี จึงต้องมาวัดกันใหม่ ว่า ชีวิตที่ดีดูที่ไหน ก็เลยได้ศัพท์ใหม่ว่า “คุณภาพชีวิต” แต่ไม่รู้ว่าจะใช้จะนิยมคำใหม่กันไปได้ยืนยาวแค่ไหน เรื่องนิยมๆ ในสังคมนี้ มักจะได้แค่ตื่นตูมตื่นตามกันไปวูบๆ วาบๆ

เห็นกันอยู่ รู้กันทั่วว่า บางคนกินอาหารแพงๆ เป็นอยู่อย่างดี มาตรฐานการครองชีพสูง แต่เป็นโรคภัยไข้เจ็บเยอะ และโรคภัยไข้เจ็บนั้นก็เกิดจากอาหารที่เขากินนั่นเอง กินไม่ถูกส่วนบ้าง กินปริมาณมากเกินไปบ้าง กินประเภทอาหารที่ไม่ครบไม่สมดุลบ้าง อาหารปนเปื้อนของเสียสารพิษสิ่งแต่่งสีแต่่งกลิ่นแต่่งรสบ้าง ตั้งแต่เรื่องหนักแบ้ง หนักไขมัน ที่ทำให้เกิดปัญหาเรื่องอ้วน เรื่องไขมันในเส้นเลือดมาก ตลอดจนความดันโลหิตสูง เส้นเลือดในสมอง หรือทางหัวใจ ตีบหรือตันหรือแตก อะไรพวกนี้

แล้วก็เกิดคำใหม่อีก มีโรคอารยธรรมขึ้นมา ในโลกแห่งอารยธรรม กลายเป็นว่า พวกอารยชนในบรรดาอารยประเทศ มีความเจ็บป่วย จำพวกโรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูงกันมาก แต่ประเทศที่ยากจนกลับไม่ค่อยเป็น เพราะฉะนั้น การเป็นประเทศที่เจริญ ก็เลยไม่เป็นหลักประกันว่า จะทำให้คนมีสุขภาพดี แต่บางทีกลับมีคุณภาพชีวิตที่เสีย

การกินใช้เสพบริโภคนี้เป็นเรื่องพื้นฐานที่สำคัญ ควรใส่ใจจัดให้ดี แล้วจึงจะหวังได้ว่าจะมีชีวิตที่ดี แล้วก็ไปทำอะไรให้ดีขึ้นต่อไป แต่ถ้าเรื่องพื้นฐานแค่นี้ยังเอาดีไม่ได้ จะไปทำอะไร ให้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนมาจากที่ไหน

การกินใช้หรือเสพบริโภคนี้ รวมอยู่ในเรื่องของการดำเนินชีวิตเป็นอยู่เป็นไปกับสิ่งแวดล้อมทั้งทางวัตถุและทางสังคม จึงเป็นเรื่องของศีล ซึ่งว่าด้วยการเป็นอยู่ปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและทางสังคมที่ว่ำนั้น

ศีลที่ชาวบ้านได้ยินเป็นประจำ คือ **ศีล ๕** ซึ่งเน้นเรื่องการดำเนินชีวิตเป็นอยู่เป็นไปกับสิ่งแวดล้อมด้านสังคม เฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ หรือการปฏิบัติต่อกันในหมู่มนุษย์ ขยายไปถึงสัตว์อื่นที่อยู่ร่วมโลก ให้อยู่กันได้โดยลดการเบียดเบียนให้เหลือน้อยที่สุด

เป็นธรรมดาว่า เราเป็นมนุษย์ ก็ต้องอยู่กับพวกมนุษย์ด้วยกันหรือกับเพื่อนมนุษย์ให้ดี จะว่าเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมมนุษย์ก็ได้ **ศีล ๕** จึงเป็นศีลหลัก หรือเป็นแกนกลางอันจำเป็นที่จะรักษาสังคมมนุษย์ให้ดำรงอยู่ได้ ทำนองว่าเป็นธรรมบัญญัติของมนุษยชาติ

แต่นอกจากอยู่กับเพื่อนมนุษย์และเพื่อนสัตว์แล้ว คนยังต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุมากมาย ทั้งที่เป็นธรรมชาติ และที่คนประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมา ดังนั้น ต่อจากศีล ๕ จึงมีศีลอื่นที่ควรเอาใจใส่รักษาด้วย

ได้บอกที่โบสถ์ในตอนบวชแล้วว่า พระมีศีลที่จะฝึกศึกษารวมได้ ๔ ชุด คือ

๑. ศีลหลักของสังคมสงฆ์ เรียกว่า **ปาติโมกข์** มี ๒๒๗ ข้อ เรียกกันง่าย ๆ ว่า “**ศีล ๒๒๗**” เทียบกับชาวบ้านที่มีศีลหลัก ๕ ข้อ คือ “**ศีล ๕**” นี้ แล้วต่อจากศีลหลักนี้ พระยังมีศีลอีก ๓ หมวด คือ

๒. **การรู้จักใช้อินทรีย์** (อินทริยสังวรศีล)

๓. **การเลี้ยงชีพบริสุทธิ์** (อาชีวนปาริสุทธิศีล)

๔. **การใช้ปัญญาพิจารณา กินใช้ปัจจัยสี่** (ปัจจัยปัจเจกขณ)

ในศีล ๔ หมวดนี้ บอกแล้วว่าหมวดที่ ๔ คือปัจจัยปัจเจกขณนั้น ท่านให้ผู้ที่จะบวชท่องตั้งแต่วัดก่อนบวชนานทีเดียว ถือว่าการฝึกศีลเบื้องต้นเริ่มที่ปัจจัย ๔ เพราะเป็นเรื่องของชีวิตประจำวันที่เห็นกันชัดๆ และพระก็เป็นอยู่ด้วยปัจจัยสี่ที่ญาติโยมถวาย พูดง่ายๆ ว่าชาวบ้านเลี้ยงและมีหลักอยู่แล้วทำให้พระเป็นผู้ที่เลี้ยงง่าย เป็นอยู่เรียบง่าย อาศัยปัจจัย ๔ พอยังชีพ จะฉันจะใช้อะไร ก็ให้พอดีกับวัตถุประสงค์

ที่ว่าฉันใช้ให้พอดีตรงตามวัตถุประสงค์ ก็คือฉันใช้ด้วยความรู้เข้าใจ ด้วยการใช้อุปปัญญาพิจารณา ตรงนี้แหละ จึงมีบทพิจารณาที่ว่าให้ท่องตั้งแต่วัดก่อนจะบวช ที่เรียกว่าบทตั้งขณิกปัจจัยขณิก พิจารณาการเสพปัจจัยสี่ในขณะนั้นๆ และที่เด่นเห็นกันถนัดๆ ก็คือการฉันภัตตาหาร

เป็นอันว่า เวลาจะฉันก็มีการพิจารณาอาหาร เพื่อให้มีสติ และฉันโดยรู้ตัวว่าที่ฉันนี้ เพื่อสนองความต้องการที่แท้จริงของชีวิตนะ ไม่ใช่ฉันเพียงเพื่อเอร็ดอร่อยไว้เก็บ และว่าที่จริง สติจะต้องเป็นไปในเวลาฉันตลอดเวลา ไม่ใช่แค่ตอนจะเริ่มฉัน แต่จะเห็นว่าพระเก่าๆ ท่านทำเหมือนเป็นตัวอย่างว่าพอจะเริ่มฉัน ก็พิจารณาอาหารก่อน อันนี้ก็เพื่อเป็นการเตือนสติตัวเองให้ตั้งใจขึ้นมา ที่จะเอาจริงเอาจังตั้งแต่เริ่มฉันไปเลย

คำพิจารณานี้ ได้พูดให้ฟังแล้วที่โบสถ์ในวันบวช บอกแล้วว่าวันนี้เพียงเอามาทบทวน เมื่อเป็นเล่มหนังสืออย่างนี้ ก็ย้อนไปอ่านเอง ตรงนี้จะข้ามไปเลย ไม่ต้องอ่านก็ได้

แต่บางองค์อาจอยากรู้ให้ชัด เพราะในโบสถ์บอกแค่ความหมายหรือให้คำแปลไว้ แต่ในเวลาสวดหรือพิจารณาตามพิธี ว่าเป็นภาษาบาลี เมื่อว่าไปโดยไม่รู้ความหมาย เดี่ยวจะกลายเป็นเสกข้าวไป ที่นี้จะบอกให้ทั้งคำบาลีที่สวด และคำแปลภาษาไทย ใครสนใจอ่านให้หมด ก็จะได้รู้ให้ชัดเจนแจ่มแจ้งไปเลย

คำพิจารณาอาหาร ทั้งคำบาลีที่พระพุทธรเจ้าตรัสไว้ และคำแปล มีดังนี้

ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฑฺวาตํ ปฏิสฺเสวามิ

ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแบบคาย (คือพิจารณาโดยใช้ปัญญาไตร่ตรองอย่างดีแล้ว คำหนึ่งถึงเหตุผลแล้ว) จึงฉันอาหารบิณฑบาต (โดยรู้ตระหนักรู้ว่า ที่ฉันนี้)

เนว ทวาย น มทาย น มนุชฺชนาย น วิภูสฺสนาย

- มิใช่เพื่อจะเอาตบถคน น มิใช่เพื่อเห็นแก่เกียรติยศขยหลงมัวเมา มิใช่เพื่อเอาส่วยเอางาม มิใช่เพื่อแต่งเนื้อหนังมังสาอวดโอ้โอ้อวด

ยาวทเว อิมสฺส กายสฺส จิตฺติยา ยาปนาย

- แต่ฉัน เพื่อให้อ่างกายนี้ดำรงอยู่ ให้ชีวิตดำเนินไป

วิหีสฺสปฺรติยา

- เพื่อระงับความหิว หรือการขาดอาหาร อันเป็นภาวะบีบคั้นเบียดเบียนร่างกาย

พฺรหมจฺริยานุคฺคหาย

- เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ (เพื่อเกื้อหนุนชีวิตที่ดั่งมอันประเสริฐ คือการดำเนินอริยมรรค เพื่อมีกำลังเจริญไตรสิกขา เกื้อหนุนการฝึกฝนพัฒนาชีวิต)

ตรงนี้ถึงจุดสำคัญ เพราะว่าชีวิตของพระนี่ ก็เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ หรือบำเพ็ญพรหมจรรย์ อันมีความหมายกว้าง หมายถึงการดำเนินตามอริยมรรค หรือมรรคมีองค์ ๘ ด้วยการเจริญไตรสิกขา คือเพื่อการมีชีวิตที่ดั่งมอันแห่งการทำกิจหน้าที่ โดยให้การรับประทานอาหารนี้มาเกื้อหนุนการเป็นอยู่ดำเนินไปของชีวิตที่ดั่งม อันการบำเพ็ญกิจหน้าที่ของตนที่จะเจริญไตรสิกขา ที่จะฝึกฝนตนให้พัฒนา ให้ดำเนินก้าวหน้าไปในอริยมรรคนั้น

ถ้าเราฉันเป็น ใช้อาหารให้ทำงานถูกต้องตามหน้าที่ของมัน อาหารก็จะมี ความหมายเป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องเกื้อหนุน ที่จะให้เราได้ทำกิจทำหน้าที่ ทำความดี ได้สมหมาย แต่ถ้าเราขาดอาหาร ไม่มีกำลัง ร่างกายอ่อนแอ เราก็ทำงานทำการ บำเพ็ญกิจหน้าที่ เจริญสมณธรรม บ่มภาวนา ฝึกฝนศีล สมาธิ ปัญญา ไม่ได้ผล

ที่ว่า การฉันภัต รับประทานอาหาร เป็นปัจจัย ไม่ใช่เป็นจุดหมายนั้น ตรงนี้สำคัญ มิใช่ว่าการได้กินอาหารเป็นจุดหมาย พอได้กินอร่อย สมใจ ก็จบ แต่รับประทานอาหาร เพื่อเป็นปัจจัย เป็นเครื่องเกื้อหนุน ให้เราพร้อมที่จะไปทำสิ่งที่ดั่งม และเจริญงอกงาม ยิ่งขึ้นไป

อิติ ปุราณญจ เวทนี ปฏิหังขามิ นวญจ เวทนี น อุปปาเทสุสามิ

โดยการ (รับประทานด้วยพิจารณา) อย่างนี้ เราจะระงับเวทนาเก่า (แก้ความทุกข์ร้อน กระวนกระวายเนื่องจากความหิวได้) กับทั้งจะไม่ให้เกิดเวทนาใหม่ (เช่น ไม่อึดอัด ท้องเสีย เป็นต้น) เนื่องจากรับประทานมากเกินไป หรือกินของไม่ดีมีพิษ)

ยาตุรา จ เม ภวิสฺสูติ

- และเราก็จะมีชีวิตดำเนินไปได้ เราจะสามารถยาตราไป ยาตราในที่นี้หมายถึง ยาตราชีวิต ไม่ใช่ว่าจะยาตราทัพไปไหน

อนวชฺชตา จ

- พร้อมทั้งจะเป็นการบริโภคที่ไม่มีโทษ บริสุทธี ปราศจากข้อเสียหาย

ไม่มีโทษ หมายความว่า ถ้ากินถูกต้องพอดีด้วยปัญญาแล้ว ก็จะไม่เกิดข้อเสียหาย ไม่เกิดผลร้าย ไม่ก่อภัยอันตราย ไม่กลายเป็นการเบียดเบียนภายนอกด้วย แล้วก็ไม่เกิดโทษภายในแก่ชีวิตร่างกายของเราด้วย

ผาสฺสูหาโร จ(-าติ)

- แล้วก็เป็นอยู่ผาสูกด้วย

นี่แหละคือวัตถุประสงค์ของการรับประทานอาหาร ลงท้ายว่ารับประทานแล้วให้เป็นอยู่ผาสูก ไม่ใช่รับประทานแล้วเป็นอยู่ด้วยทุกข์ พระจึงต้องพิจารณาทุกครั้งในเวลาฉัน ให้ตระหนักไว้ถึงวัตถุประสงค์ของการฉันภัตตาหาร

อย่างที่ว่าแล้ว บางทีพระเก่าว่าสึบๆ กันมา หลวงพ่อหรือพระอาจารย์ให้ท่อง ก็ท่องตามไป ได้แต่ท่องคำบาลี โดยไม่รู้ความหมาย ท่านว่าเวลาฉันให้พิจารณา ก็ว่าไปตามนั้น นึกว่าเสกข้าว ก็เสกให้ศักดิ์สิทธิ์ นี่คือเลยเถิดไปแล้ว เป็นเพราะทำตามๆ กันไป ไม่ได้ศึกษาจริงจัง แล้วก็เข้าใจกัน วุ่นวายสับสน

เมื่อศึกษาเข้าใจดีแล้ว จะได้ใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อจะรับประทานให้ถูกต้องตามความมุ่งหมายที่แท้จริงของการกิน เพื่อคุณภาพชีวิต ให้มีสุขภาพดี

ถ้ากินด้วยตัณหา เขาอ่อยเข้าว่า ก็ไม่จบ กินจนท้องกางลูกไม่ขึ้น ก็ยังจะกินอีก ประเภทอาหารก็ไม่จัดสรร คาร์โบไฮเดรต โปรตีน ไขมัน ไม่ได้สัดส่วนกัน บางอย่างขาด บางอย่างเกิน บางทีปนสารเคมี ที่ใช้เสริมรส แต่งสี เขาอ่อยเข้าว่า แล้วก็กินพิษต่อร่างกาย

แต่ถ้ากินด้วยปัญญา ที่รู้จุดมุ่งหมายในการกิน มันก็จะทั้งจำกัดปริมาณอาหารให้พอดีกับความต้องการของร่างกาย ทั้งจัดประเภทอาหารให้ได้สัดส่วน กินของสะอาดปราศสารพิษ การกินพอดีก็เกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น การกินด้วยปัญญา จึงมีชื่อว่า กินพอดี ภาษาพระเรียกว่า โภขเนมัตตัญญูตา แปลว่าความรู้จักประมาณในการบริโภค เป็นสาระสำคัญของศีลหมวดหรือชุดที่ ๔ คือ บัณฑิตปัจจุบัน

ผู้ที่บวชเข้ามาในนี้ เบื้องต้นต้องฝึกในเรื่องโภชนาการให้มีความรู้จักประมาณในการบริโภค พุดง่ายๆ ว่า กินพอดี ซึ่งเป็นผลดีต่อชีวิตของตนเอง จัดเป็นการฝึกในขั้นศีล เป็นศีลเบื้องต้นของพระ จึงให้ฝึกกันตั้งแต่มาอยู่วัด โดยท่องบทพิจารณาที่ว่ามานั้น ให้ฝึกพฤติกรรมในการฉัน ในการบริโภค แล้วก็ขยายต่อไปถึงเครื่องใช้สิ่งเสพอย่างอื่นทั้งหมด ตั้งแต่เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ก็พิจารณาให้เข้าถึงคุณค่าที่แท้เช่นเดียวกัน

พระท่านถือปฏิบัติสืบต่อกันไว้เป็นแบบแผน เป็นเชิงตั้งสติ พอจะฉันข้าว ก็ตัดข้าวขึ้นมาช้อนหนึ่งพิจารณาเป็นตัวอย่าง แล้วฉันข้าวเปล่าๆ ช้อนหนึ่งก่อน เดียวนี้ก็ยังมีปฏิบัติกัน เพราะท่านทำมาตั้งแต่เป็นเถรจนเคยชิน ทีนี้ เวลาจะหยิบจื๋อมาห่ม ก็ต้องพิจารณาว่า “ปฏิสังขาร-โย” เหมือนกัน ว่า

ปฏิสังขาร โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวามิ

เมื่อก็ ปฏิสังขาร โยนิโส ปิณฑุปาตํ ปฏิเสวามิ คราวนี้เปลี่ยนเป็น ปฏิสังขาร โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวามิ ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยบคาย มองเหตุมองผล เห็นความมุ่งหมายชัดดีแล้ว จึงใช้สอยห่มจีวรนี้ อ้อ เพื่อจะได้กันหนาว กันร้อน กันเหลืองบุงรินไร ตลอดไปจนกระทั่งป้องกันความละอาย

นี่ก็เพื่อให้เข้าใจความมุ่งหมายในการใช้สิ่งของ ว่าจะเอาคุณค่าที่แท้จริง เรารู้ว่า เราห่มจีวรนี้ จุดมุ่งหมายเพื่ออย่างนี้นะ ทีนี้เวลาใช้จริง เราได้วัตถุประสงคื้นั้นหรือเปล่า หรือว่าหลงเพลินไปกลายเป็นมองเสื้อผ้าแต่ในแง่เป็นเครื่องประดับตกแต่ง แล้วก็ใช้ของราคาแพงโดยใช้เหตุ รกรุงรังอย่างไม่รู้ตัว โดยไม่ได้คุณค่าที่แท้ บางทีของที่ราคาแพงนั้น ไม่มีคุณค่าที่แท้จริงเลย แล้วจะเป็นการใช้ด้วยปัญญาได้อย่างไร

คนสมัยนี้เป็นกันเยอะ บอกว่ามีการศึกษา แต่ไม่เคยใช้ปัญญา แม้แต่ในการปฏิบัติต่อบัจฉยสี่ ทำอะไรๆ ไปตามความหลง ทำด้วยตณหา ทำด้วยอวิชชา ไม่ได้รู้ไม่ได้คิด เรื่อยเปื่อยกันไปแม้แต่ในเรื่องบัจฉยสี่ แล้วลองคิดดูซิว่าการศึกษามีเนื้อหามีแก่นอะไรได้ เพราะแม้แต่ในขั้นพื้นฐาน ก็ยังไม่ได้เข้าใจ ไม่ได้ใส่ใจเลย

อย่างที่ว่าแล้ว “มาตรฐานการครองชีพสูง แต่คุณภาพชีวิตเสีย” ฝ่าฝืนใช้ของแพงๆ แค่ว่าได้พอๆ แต่มองไม่เห็นตัวประโยชน์ เช่น เสื้อผ้าที่เหมาะสมกับเมืองนอก สำหรับอากาศหนาว เอามาใช้ในเมืองไทย ก็แค่ว่าได้ครึ้มใจไปที่ ของแพงโก้หรู เอาแค่ว่าตาดี แต่ชีวิตไม่ดีขึ้นมา

เรายอมรับว่า มนุษย์ปุถุชนก็ต้องมีบ้าง ต้องยอมให้บ้าง ในเรื่องค่านิยม แม้จะเป็นคุณค่าเทียม ที่มาเสริมในด้านความรู้สึก ยอมตามความอยากความพอใจความชอบสวยงามเอร็ดอร่อย แต่อย่างน้อยต้องให้ด้านปัญญา ด้านคุณภาพชีวิต ด้านตัวประโยชน์ที่แท้ เป็นพื้นฐานที่ได้ไว้ก่อน แล้วส่วนประดับตกแต่งนั้นตามมาประกอบ และอย่าให้เกินไป อย่าให้มาทำลายส่วนที่เป็นคุณค่าแท้ อย่างน้อยต้องให้ดุลกัน

ส่วนของคุณค่าแท้ ที่เป็นคุณภาพชีวิต ต้องเป็นแก่นอยู่ ไม่ใช่ไปเอาคุณค่าเทียมก่อน จนไม่คำนึงถึงคุณค่าที่แท้จริงเลย คุณค่าแท้หายไป ไม่ได้คุณภาพชีวิตเลย

เป็นอันยอมรับว่า สำหรับปวงชนพวกรบชาบ้าน เรายอมให้บ้างในเรื่องความสวยงามโก้ แต่ต้องมีหลักว่า

๑. ต้องให้ได้คุณค่าที่แท้เป็นฐานไว้ก่อน อย่าให้เสียหลักนี้เด็ดขาด ถ้าเสียแล้วถือว่าดำเนินชีวิตผิด ไม่มีการศึกษา

๒. ส่วนที่มาประกอบเสริม ซึ่งเป็นคุณค่าเทียมนั้น อย่าให้เลยเถิดไป จนกระทั่งกลายเป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ตรงนี้สำคัญมาก

ที่ว่าเบียดเบียนตน เช่น เพราะเห็นแก่คุณค่าเทียม มุ่งหาความเอร็ดอร่อยโก้เกินอาหารแล้ว ทำให้เสียสุขภาพ และที่ว่าเบียดเบียนผู้อื่น คือ ทำให้สังคมเดือดร้อน แย่งชิงกันมาก เอาจกจากผู้อื่นมากโดยใช้เหตุ ตลอดจนไปทำลายทรัพยากรธรรมชาติมาก

ที่พูดมานี้เน้นเฉพาะข้อ ๒ คืออาหารอย่างเดียว เป็นตัวอย่างให้เข้าใจโยงต่อไปถึงกันทั้งหมดเอง

ถ้าปฏิบัติตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้แล้ว ก็ได้หมด คุณภาพชีวิตของตนเองก็ดีขึ้น สังคมก็เบียดเบียนกันเบาลง แต่เผื่อแผ่กันมากขึ้น และไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากนัก เพราะฉะนั้นจะต้องเริ่มจากหลักความสัมพันธ์อยู่ร่วมกัน ที่เรียกว่า “ศีล” นี้แหละ

ได้เห็นแล้วว่า ศีลนั้น ไม่ใช่แค่ศีล ๕ อันให้ไม่เบียดเบียนกันในสังคม หรือในหมู่มนุษย์คนและสัตว์ แต่ศีลครอบคลุมการอยู่ร่วมและปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง และในเบื้องต้นที่เป็นพื้นฐานสำคัญ ก็คือการปฏิบัติต่อบัจฉัย ๔ ก็เป็นอันว่า ท่านให้พิจารณาเวลาฉันเวลาใช้ของ โดยเน้นมากในเรื่องอาหาร ที่เป็นจุดมุ่งสำคัญของคน

แล้วที่นี้ ถ้าในเวลาที่คุณที่ใช้ขณะนั้นๆ ไม่ได้พิจารณา ก็เลยไปพิจารณาย้อนหลัง โดยเปลี่ยนเป็นว่า

อชฺช มยา อปฺจุเวกฺขิตฺวา

นี่ก็บอกว่า ในวันนี้ คือในเวลาอดีตที่ผ่านมาของวันนี้ อันใดข้าพเจ้าฉันแล้วโดยไม่ได้พิจารณา ตอนนี้อยู่พิจารณาทวนย้อนหลังว่า อันนั้นข้าพเจ้าเข้าใจความมุ่งหมายที่แท้จริง ด้วยปัญญาอย่างที่ว่ากันนี้ เป็นอันว่าได้เตือนทบทวนแล้ว พຼ່ງนี้ก็จะกลับมาพิจารณาต่อไป รวมเป็นบทที่ใช้กับบัจฉัยสี่ ทั้ง ๔ อย่าง จึงมีบท “ปฏิสังขา-โย” ๔ บท แล้วกับบท “อชฺช มยา” ๔ บท

เวลานี้วัดที่เพิ่มขยายออกไป อย่างพระสงฆ์ไทยที่ไปอยู่ในอเมริกา ท่านตั้งเป็นสมัชชาฯ ขึ้นมา เพื่อให้เป็นองค์กรศูนย์รวมที่จะดูแลกัน ท่านก็นัดหมายกันในการปฏิบัติให้สม่ำเสมอ และก็ได้มีมติอันหนึ่งคือ ในเวลาที่จะฉัน ให้สวด “ปฏิสังขา-โย” พร้อมกัน นี่ก็คือ อย่างน้อยให้ได้รูปแบบก่อน

อย่างไรก็ตาม รูปแบบไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะมีสาระ บางทีก็เอาถ้อยคำเปล่าๆ มาว่ากันไปคล่องๆ ปาก แต่ใจไม่ได้มีสติพิจารณาเลยก็ได้ ถึงกระนั้น อย่างน้อยรูปแบบมันก็เป็นตัวรักษาไว้ ทำให้เกิดโอกาสว่าต่อไปข้างหน้า อะไรๆ ที่ว่าไปๆ นี้ มีบทมีคำอยู่ ท่านที่มีสติก็จะได้มาเตือนตัวเอง หรือเตือนสติกันว่า อันนี้มีสาระอยู่นะ ว่าอย่างนี้

สาระก็อยู่ในรูปแบบนั้นแหละ แต่บางที่ติดแค่รูปแบบ สาระไม่เอา จึงต้องตื่นตระหนกไว้ว่าจะเอาให้ได้ทั้งสองอย่าง รูปแบบก็ต้องให้ได้ เพราะมันรักษาเนื้อหาไว้ แล้วเนื้อหาที่ถูกรักษาไว้ ก็ต้องเอามาใช้ให้ได้

บทสวดเหล่านี้ ต่อไปที่วัดนี้เอง เราอาจต้องมาพิจารณากันอีกทีว่า ตอนนี้อยู่กันเริ่มมากขึ้น แต่ก่อนนั้นมีแค่สามองค์ ตอนนี้มีหลายองค์เพิ่มขึ้น เรื่องของหมู่คณะนี้ อาจจะต้องมีรูปแบบมาช่วย เพื่อความเป็นระเบียบ แล้วก็ยังเป็นสื่อที่โยงไปยังเนื้อหาสาระด้วย จึงอาจจะมาตกลงกันว่า วัดเราจะเอาใหม่ ก่อนฉันก็ “ปฏิสังข-โย” พร้อมกันนะ

ของฝรั่งเขามีการสวดก่อนรับประทานอาหารเหมือนกันนะ แต่เขาสวดขอบคุณพระเจ้า ว่าที่เขาได้อาหารมานี้ ด้วยพระผู้เป็นเจ้าของเขา แต่ของพระพุทธศาสนา บอกให้พิจารณาฉันอาหารด้วยปัญญา ให้เข้าใจความมุ่งหมายที่แท้จริงของการรับประทานอาหาร ถ้าจะขอบคุณ ก็ขอบคุณบิดามารดาเป็นต้น และอนุโมทนาญาติโยมที่ได้มีศรัทธามารับรองให้มีฉัน และไม่ต้องห่วงกังวล จะได้มีปัจจัยที่จะเกื้อหนุนในการประพฤติพรหมจรรย์ บำเพ็ญกิจหน้าที่ได้

ถึงตรงนี้ก็เลยขอพูดต่อไปว่า เรื่องการฉันนี้ก็โยงไปหาความสัมพันธ์กับญาติโยม ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าจะเอามาพูดกัน

เลี้ยงง่าย แต่ไม่กลัวความยาก

ตอนนี้จะพูดโยงไปถึงญาติโยมหรือชาวบ้านเฉพาะในแง่ของการฉันภัตตาหาร เรื่องนี้ง่ายมองเห็นอยู่ชัดๆ ว่า พระมีความเป็นอยู่โดยไม่ทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง หมายความว่า ไม่ไปประกอบกิจการงานอาชีพ ไม่หากิน ไม่หาเงินหาทองอย่างชาวบ้าน อันนี้เป็นไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยไว้

แต่นั่นไม่ใช่แปลว่าพระไม่มีอาชีพนะ พระก็มีอาชีพ การทำหน้าที่ของพระหรือทำงานของตนเองนั้นแหละ เป็นการทำอาชีพอยู่ในตัว คือการดำรงชีวิตของตนเองให้ถูกต้องตามบทบาท

เมื่อพระดำรงชีวิตทำกิจหน้าที่ทางธรรมวินัยของตนถูกต้องตามบทบาทแล้ว ประชาชนมีศรัทธา เขาต้องการให้ธรรมดำรงอยู่ในโลก เขาต้องการให้คนดีมีอยู่ในโลก เป็นหลักประกันความมั่นคงของสังคม เขาก็ต้องมาทำนุบำรุงพระสงฆ์ให้มีอยู่คงอยู่และให้ทำงานทำหน้าที่ของท่านได้

การที่ญาติโยมมาถวายภัตตาหาร ด้วยศรัทธา และด้วยจิตที่มุ่งหมายว่าจะช่วยรักษาธรรม โดยมาอุดหนุนท่านผู้ดำรงธรรม ประพฤติธรรม เผยแผ่ธรรม ให้มีชีวิตอยู่ได้และทำกิจโดยสะดวก จึงเป็นอาชีพที่บริสุทธิ์ คือได้เครื่องเลี้ยงชีพมาโดยสุจริต ชนิดที่ไม่ต้องหากินเลย นี่คือนิเวศน์บริสุทธิ์ ที่เป็นศีลหมวดที่ ๓

ทีนี้ การที่ภคินีญาติโยมมาอุปถัมภ์บำรุงนี้ พระก็ต้องระลึกอยู่เสมอว่า เราไม่ได้ทำมาหาเลี้ยงชีพ ไม่ได้หาเงินหาทอง ไม่ได้ทำแม่แต่ปรุงอาหารด้วยตนเอง เราอาศัยผู้อื่นเป็นอยู่ ดังที่ท่านพูดเป็นคำบาลีว่า “ปรปฐิพฺพธา เม ชีวิกา” แปลว่า “การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น” (ความเป็นอยู่ของเราผูกพันอาศัยผู้อื่น) เพราะฉะนั้น เราจะต้องทำตัวให้เป็น “ผู้ที่เลี้ยงง่าย” (คนเลี้ยงง่าย) ภาษาพระเรียกว่าเป็น “สุภโร”

สุภโร เป็นคุณนาม ภาวนามว่า *สุภรตา* แปลว่า ความเป็นผู้เลี้ยงง่าย ซึ่งถือเป็นหลักสำคัญ พระต้องทำตัวให้เป็นผู้เลี้ยงง่าย

คุณสมบัติข้อนี้ไม่เฉพาะสำหรับพระเท่านั้น เด็กๆ ลูกๆ อยู่กับพ่อแม่ ก็ควรทำตัวอย่างนี้ ควรมีคุณสมบัติข้อนี้ ควรนึกคิดว่า เรายังไม่มีความพร้อมที่จะหากินด้วยตนเอง จะกินจะใช้อะไรก็ต้องอาศัยหรือเอาจากคุณพ่อคุณแม่ เราจะไม่รบกวนคุณพ่อคุณแม่มากเกินไป เราจะเป็นคนเลี้ยงง่าย ทำตัวให้คุณพ่อคุณแม่เบาใจ ถ้าลูกคิดได้อย่างนี้ ก็แสดงถึงความเป็นผู้มีน้ำใจต่อคุณพ่อคุณแม่อย่างมาก

คุณพ่อคุณแม่อุทิศสาลำบากลำบากในการประกอบอาชีพ ต้องเหน็ดเหนื่อยอย่างเหลือเกินกว่าจะได้มา แล้วก็ตั้งใจเก็บไว้ให้ลูก นี่ก็เพราะรักลูก เห็นแก่ลูก แต่บางทีลูกก็ไม่ได้เห็นแก่พ่อแม่ เอาแต่ใจตัว เดี่ยวจะเอาโน่น เดี่ยวจะเอานี่ ทำตัวให้พ่อแม่เลี้ยงยาก เหมือนจะไม่มีน้ำใจต่อท่านบ้าง จึงควรทำตัวให้มีคุณสมบัติข้อ *สุภรตา* หรือ *สุภรตา* นี้

แม้แต่ในขั้นต้น ถ้าลูกรู้จักกินอาหารอย่างพระ ก็เริ่มฝึกการใช้ปัญญา โดยรับประทานอาหารด้วยการพิจารณาว่า เออเนี่ย เรากินเพื่ออะไรนะ อ้อ ที่แท้ก็กินเพื่อเลี้ยงร่างกายนี้เอง ให้มันแข็งแรง มีสุขภาพดี แล้วก็จะได้อยู่ดี เรียบได้ดี เอาร่างกายไปใช้งานอะไร ก็ใช้ได้ดี ไม่ใช่กินเพื่อเอร็ดอร่อยโก้เก๋ ไม่ต้องไปแข่งกับใครเลย ถ้าจะเอาการกินไปแข่งกับเขา เราก็ไม่เข้าเรื่อง เพราะไม่ได้ใช้ปัญญาเลย

ถ้าพิจารณาด้วยปัญญา ตัวเองรู้แล้วว่า การที่รับประทานอาหารนั้น ก็เพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี เราก็มาดูว่าปริมาณอาหารแค่ไหน ประเภทอาหารอะไร ที่จะทำให้อาหารของเราดี นี่คือการกินด้วยปัญญา

พอกินด้วยปัญญา เราก็มีความภูมิใจมั่นใจในตัวเอง โดยไม่ต้องไปแข่งกับใคร เพราะเป็นความถูกต้อง ตรงกับความจริง เขากินนั่นกินนี่ มีของอร่อย มีเสื้อผ้าโก้เก๋อย่างนั้นอย่างนี้ เราก็มองดูด้วยความรู้เข้าใจ บางทีก็เห็นใจ บางครั้งก็รู้ว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระ ไม่แสดงถึงปัญญา ที่ค่านึง และรู้ถึงวัตถุประสงค์

ถ้าไม่ใช้ปัญญา ก็กินไม่เป็น ใช้ไม่เป็น ใช้แล้วกลายเป็นเหตุให้สิ้นเปลือง สูญเปล่า บางทีเสียคุณภาพชีวิต บางทีทำลายอะไรหลายอย่างโดยไม่รู้ตัว

เพราะฉะนั้น ไม่เฉพาะพระเท่านั้น เด็กก็เหมือนกัน ถ้ารู้จักบริโภคด้วยปัญญา แล้ว ก็จะเป็นคนเลี้ยงง่าย และเป็นผู้มีน้ำใจต่อคุณพ่อคุณแม่ ทำให้คุณพ่อคุณแม่มีความสุขขึ้นอีกมาก

หันกลับมาเรื่องพระอีก ในการที่พระทำตัวให้ประชาชนเลี้ยงง่ายนั้น มีหลักง่ายๆ อีกอันหนึ่ง มาสนับสนุน คือ **สันโดษ** ซึ่งทำให้อยู่ง่าย

“สันโดษ” หมายถึงความพอใจอิม่ง่ายในปัจจุบัน ๔ คือ จีวร อาหารบิณฑบาต เสนาสนะที่อยู่อาศัย อะไรพวกนี้ ตามมีตามได้

หมายความว่า ญาติโยมเขาถวายของฉันของใช้เหล่านี้มาอย่างไร ก็พอใจ เอาแค่นั้น อิม่ได้แล้ว ไม่ไปเที่ยวเรียกร้อง ไม่ไปรำนรจนกระทั่งจะเอาอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ไปถุ่นวายกับเรื่องเอร็ดอร่อยหรูหรา มีอะไรก็แค่พอสมควร ประโยชน์ ฉันก็พอให้เป็นอยู่ได้ ให้สนองความต้องการของชีวิตให้เป็นไปตาม “ปฏิสังข-โย” อย่างที่ว่าแล้ว

เมื่อเราอยู่ได้ด้วยปัจจัยสี่ที่มีพอสมควร แต่ที่จำเป็น ที่เรียกว่าเท่าที่ได้มาเป็นของตน เราก็อยู่ง่าย พระที่สันโดษ ก็ไม่รบกวนชาวบ้าน นอกจากไม่จุกจิกรบกวนชาวบ้านแล้ว ใจก็ไปอยู่กับเรื่องที่เป็นกิจหน้าที่หรือการงานของตน ไม่ฟังसानรำนรอน ทำให้พร้อมที่จะไปทำไปอยู่กับกิจหน้าที่ของตนนั้น

พอเราสันโดษในปัจจัยสี่ ความสันโดษก็มาช่วยเรา เริ่มตั้งแต่ไม่เกิดความทุกข์ทรมาน กระวน กระวาย หรือทุนทุรายเพราะเรื่องปัจจัยสี่ ว่าอันนั้นยังไม่มี อันนี้ยังไม่ได้ ทำไมอาหารอร่อยยังไม่มา จีวรที่เราได้มานี้ไม่ดีเหมือนขององค์โน้น ฯลฯ เมื่อพอใจตามที่ได้ ใจก็สบาย เรียกว่ามีความสุขง่าย ด้วยวัตถุน้อย ด้านวัตถุนี้ อิ่มแล้ว พอแล้ว

พอสุขง่ายแล้ว อิ่มพอแล้ว เราก็ไม่เอาเวลา เรี่ยวแรง และความคิดไปวุ่นวายกับการที่จะดิ้นรนแสวงหาอะไรอีก ก็เอาเวลา เรี่ยวแรง และความคิดไปทุ่มเทให้แก่งานการกิจหน้าที่ของตน มุ่งหน้าก้าวไปในไตรสิกขา ในอริยมรรคต่อไป

คนที่ไม่สันโดษนั้น ไม่พอใจด้วยวัตถุบำรุงบำเรอที่ตนมี จิตใจก็ทะยานร่ำรอนหาของอันจะให้คุณค่าเทียมที่ตนยังไม่ได้ ก็ต้องใช้เวลา แรงงาน และความคิดสลับเปลี่ยนไปกับการที่จะไปแสวงหาสิ่งเกินจำเป็นเหล่านั้น เวลาทั้งหมดไป แรงงานทั้งหมดไป ความคิดก็ครุ่นวน พุ้งนี้จะฉันทอะไรให้มันอร่อย ถ้าเป็นชาวบ้านก็พร่ำว่าพุ้งนี้จะไปกินเหล้าไหน ภัตตาคารไหน อาหารชนิดไหน คิดแต่อย่างนี้ จะไปปรนเปรอตัวเองอย่างไร เวลา เรี่ยวแรงและความคิดก็หมดเปลืองไป ก็เลยไม่เป็นอันทำการทำงาน ละเลยกิจหน้าที่

เรื่องนี้ สำหรับพระสงฆ์ยิ่งสำคัญมาก เพราะวิถีชีวิตของพระนั้นตรงข้ามกับการแสวงวัตถุอยู่แล้ว ถ้าพระไม่สันโดษ ก็แหวกออกไปนอกทาง กิจหน้าที่ของพระจะเสียหายหมด แทนที่จะแสวงธัมม ก็กลายเป็นแสวงธัน แสวงอามิส

ที่นี้ พอสันโดษแล้ว เราก็อารมณ์แรง สงวนเวลา เปิดความคิดไว้ได้หมด เมื่อเราสุขง่ายด้วยวัตถุเพียงน้อยแล้ว ทางวัตถุ เราอิ่มพอ สบายแล้ว ปลอดโปร่งโล่งใจ ปิดทางเฉลไฉแล้ว แถมเวลา แรงงาน และความคิดของเราก็ไม่สูญเสียไปกับการทะยานหาสิ่งเหล่านั้น เราเก็บอ้อมมั่นไว้พร้อมดีเต็มที่แล้ว เราก็เอาเวลา แรงงาน และความคิดนั้น มาทุ่มเทอุทิศให้กับการปฏิบัติกิจหน้าที่ของตนเอง ถ้าเป็นพระ ก็บำเพ็ญไตรสิกขา ถ้าเป็นญาติโยม ก็ทำงานทำการที่เป็นบทบาทหน้าที่ของตนเองให้เต็มที่ เช่น จะพัฒนาประเทศชาติ ก็ลืไป

ถ้าข้าราชการไทย ถ้าประชาชนชาวสยาม ไม่ทะยานร่ำรอนวุ่นวายกับการหาทางบำรุงบำเรอปรนเปรอตัวเองในการเสพบริโภค ด้านนั้นอ้อมพอง่าย แต่หันมาเอาใจใส่มุ่งหน้าไปทำกิจหน้าที่ของตนเอง การงานและกิจการทั้งหลายก็จะดำเนินก้าวหน้าเร่งรัดไปได้ สันโดษก็มาอุดหนุนการพัฒนา

นี่คือตรงข้ามกับความเข้าใจผิดของคนจำนวนมากที่นี้กว่า ถ้าสันโดษแล้ว จะขัดขวางการพัฒนา เพราะเขาไม่รู้จักรู้ว่าสันโดษคืออะไร ไม่เข้าใจว่าสันโดษมีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร ตัวเขาก็เลยกลายเป็นคนที่เอาความขาดสันโดษของตนมาขัดขวางการพัฒนา นี่คือตัวปัญหาที่แท้จริง

อย่างไรก็ตาม ถ้าเราปฏิบัติสันโดษผิด ก็จะขัดขวางการพัฒนาอย่างเขาว่าเหมือนกัน คือว่า สันโดษพอใจด้วยวัตถุตามมีตามได้ จากนั้น พอสุขงายแล้ว แส่นสบาย กินนอนเลย อย่างนี้คือสันโดษ เพื่อขี้เกียจ ใช้ไม่ได้ ผิดหลัก ผิดความมุ่งหมาย

สันโดษนั้น เป็นตัวสร้างความพร้อมในการที่จะทุ่มใจพากเพียร จึงต้องย้าว่า เราสันโดษเพื่อ จะได้ออมเวลา ออมแรง ออมความคิดไว้ แล้วจะได้เอาเวลา แรงงาน และความคิดนั้นไปทุ่มเทให้กับการทำกิจการหน้าที่

พระมีหน้าที่ของตนอยู่แล้ว โดยเฉพาะการบำเพ็ญไตรสิกขา ก็เอาเวลา แรงงาน และความคิด ที่ได้ออมไว้ ไปฝึกในไตรสิกขา แต่ถ้าไม่สันโดษ มัวไปหาวัตถุ เวลา แรงงานความคิดก็หมดไปกับการหาเสพ เป็นอันว่าจบกัน ไตรสิกขาหายไป ไม่ได้บำเพ็ญ

ไม่ว่าพระหรือชาวบ้าน เมื่อสันโดษแล้ว หน้าที่การงานก็ทำได้เต็มที่

พระสงฆ์ก็ทำกิจการหน้าที่ในการเล่าเรียนปริยัติ ในการปฏิบัติ ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอน ได้เต็มที่ อย่างสบายใจไร้กังวล

ส่วนชาวบ้าน เมื่อสันโดษแล้ว ก็ไม่ต้องเบียดบังเวลาทำการงานไปแสวงหาสิ่งเสพ ไม่ต้องทำงานด้วยความทุกข์ทรมาน โดยที่ใจไม่อยู่กับงาน แต่ไหลไปอยู่กับสิ่งเสพที่ยังไม่ได้ แต่พอสันโดษ ก็กลายเป็นว่า มีความสุขกับวัตถุที่มีด้วย มีความสุขในการทำงานด้วย พร้อมทั้งตั้งใจทำการงานเต็มที่ด้วย

ตรงนี้ก็ออกมาเข้าหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า *ให้สันโดษในวัตถุเสพ แต่ให้ไม่สันโดษในกุศลธรรม*

อันนี้เป็นหลักการสำคัญ ความไม่สันโดษในกุศลธรรมนี้ เป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ที่ตรัสรู้มานี้ เพราะไม่สันโดษ แต่อย่าเพิ่งเข้าใจผิดไม่ใช่ไม่สันโดษในวัตถุ พระองค์ไม่สันโดษในกุศลธรรม

ถ้าพระพุทธเจ้าสันโดษในกุศลธรรมแล้ว พระองค์ไม่ตรัสรู้หรอก แต่พระพุทธเจ้าทรงไม่อึดไม่พอในกุศลธรรม ถ้าเป็นสิ่งที่ดีงามแล้ว ต้องบำเพ็ญยิ่งขึ้นไป ก้าวหน้าไปเรื่อย

เมื่อไม่สันโดษในกุศลธรรม ไม่ว่าจะไรดี อะไรถูกต้อง เป็นกิจการหน้าที่ ดีงาม เป็นคุณประโยชน์ ก็พยายามทำให้สำเร็จให้ได้ สู้เต็มที่ ไม่มีถอย คนที่สันโดษในวัตถุ แต่ไม่สันโดษในกุศลธรรม จึงเป็นคน ที่เลี้ยงง่าย แต่ไม่กลัวความยาก

เป็นอันว่า ถ้าสันโดษแล้ว วัตถุก็ไม่จำเป็นต้องมากมาย ไม่สิ้นเปลือง เพราะอยู่ง่าย แล้วก็ออมเวลา ออมเรี่ยวแรง และออมความคิดมาทุ่มเทให้กับการทำกิจการหน้าที่ เช่นบำเพ็ญไตรสิกขา โดยมีความไม่สันโดษในกุศลธรรม ก็จะปฏิบัติก้าวหน้าไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนา สันโดษก็มาหนุนกันกับความไม่สันโดษ

ถือคติฝังเก็บน้ำหวานจากดอกไม้ จะห่างไกลมิจฉาชีพ

นี่ก็พูดเลยไปถึงเรื่องสันโดษด้วย เพราะมันเกี่ยวกับเรื่องปัจจัยสี่ ย้อนกลับไปที่ยุคที่ว่า ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้าน เมื่อพระสันโดษ ก็จะไม่รบกวนญาติโยม เพราะเป็นพระที่เลี้ยงง่าย ญาติโยมไม่ต้องวุ่นวายเดือดร้อน

ถ้าพระไม่สันโดษ ก็เอาแล้ว หาทางได้หาทางเอา เดี่ยวก็ไปเที่ยวรบกวนญาติโยม ถ้าหาตรงๆ ไม่ได้ ก็ไปหาทางหลอกลวงชาวบ้าน หลากหลายวิธีต่างๆ ตั้งแต่ไปประจบประแจง ไปเอาลาภต่อลาภ วิธีการมีเยอะ วิธีการหลากหลายนี้เรียกว่า **อเนสนา** แปลว่า แสวงหาในทางที่ไม่สมควร คือแสวงหาในทางที่ผิด ถือว่าเป็นมิจฉาชีพของพระ เพราะพระนี่ แม้แต่จะไปออกปากขออาหารกะชาวบ้าน ก็ไม่ได้ ท่านมีวินัยบัญญัติไว้

ภิกษุไปออกปากขออาหารกับผู้ที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่ปุวารณา เพื่อตนฉัน เป็นอาบัติปาจิตตีย์ นี่คือเป็นความผิด ท่านไม่มีสิทธิ์ไปเที่ยวบอกรอ ได้แต่เดินไปโดยสงบ เขารู้ความต้องการ เขามีศรัทธา มาถวาย จึงจะรับได้

ถ้าจะออกปากขอเขา คนนั้นต้องเป็น “ญาติ” ซึ่งมีกำหนดว่าอยู่ใน ๗ ชั้น คือ ชั้นระดับตัวเองหนึ่ง ระดับสูงขึ้นไปสาม ลงไปสาม เท่านั้น

“ปุวารณา” คือผู้ที่เขากล่าวเปิดโอกาสไว้ว่า ถ้าท่านต้องการอะไร ชาติอะไร นิมนต์บอกนะ ฉันจะจัดถวาย คือบอกให้ท่านขอต่อข้าพเจ้าได้ อย่างนี้จึงจะมีสิทธิ์ไปขอ ถ้ามิฉะนั้นไปขอ ก็มีความผิด เรื่องพระไปออกปากขอเขา นี่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติป้องกันไว้มาก เพราะไม่ต้องการให้พระไปรบกวนชาวบ้าน และให้พระต้องทำตัวให้ดี ประพฤติตัวให้เหมาะสม

มีบทพุทธพจน์เป็นคาถาบทหนึ่ง ตรัสว่า แมลงงูแมลงผึ้งเที่ยวไปตามหมู่ไม้ ไม่ทำดอกไม้พร้อมทั้งกลิ่นและสีของดอกไม้ นั้น ให้ชอกช้ำ ฉันทใด มุนีคือพระภิกษุทั้งหลาย ก็พึงเที่ยวไปในหมู่ประชาชน ฉันทนั้น

นี่เป็นหลักสำคัญ ได้พูดในโบสถ์แล้ว ขอย้ำอีกที เป็นคติที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เตือนพระสงฆ์ หมายความว่า พระสงฆ์ดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคมนี้ ต้องถือคติอย่างแมลงงูแมลงผึ้ง คือไม่ทำให้ชาวบ้านชาวเมืองชอกช้ำ ไม่ว่าจะป็นศรัทธา หรือทรัพย์สินเงินทอง ด้านวัตถุ ทรัพย์สินเงินทอง เขาเราก็ไม่ทำให้เสียหาย ด้านจิตใจ ศรัทธาของเขา เราก็ไม่ทำให้เสื่อมถอย

ยิ่งกว่านั้น แมลงงูแมลงผึ้งนี้ นอกจากไม่ทำให้ดอกไม้ชอกช้ำเสียกลิ่นสีแล้ว ยังทำให้หมู่ไม้งามยิ่งขึ้น และแพร่พันธุ์ให้อีกด้วย

เหมือนกับพระสงฆ์นี้ ถ้าประพฤติตัวถูกต้องดี ก็เป็นที่เชิดชูจิตใจของประชาชน เมื่อปฏิบัติดี มีศีล ประพฤติตัวเหมาะสม ไปไหนก็ไม่เบียดเบียนชาวบ้าน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ประชาชน นำเอาความรู้สั่งสอน นำเอาธรรมะ นำเอาสันติสุขไปให้ แม้ความรุ่มเย็นเป็นสุขไปให้ ประชาชนได้เห็นพระ ก็เบิกบานใจ เกิดศรัทธา มีปสาทะ จิตใจผ่องใส ได้ปีติ อิ่มใจ ทำให้ประชาชนงอกงาม เหมือนอย่างต้นไม้ที่มีหมู่ภุมรแมลงผึ้งไปขิดเซย

ในส่วนของตนเอง พระสงฆ์ที่ดำเนินจริยาอย่างพุทธคาถาอุปมาแมลงผึ้งนี้ ก็จะเป็นพระที่เลี้ยงง่าย และมีอาชีพะที่บริสุทธิ์

นี่เป็นคติอันหนึ่ง ก็นำมาบอกไว้ ถ้าปฏิบัติได้ตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ก็จะได้รับปัญหาที่ว่ามานี้เป็นการพูดถึงเรื่องการปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจัย ๔ พุดแล้วก็ขยายไปเรื่อย จนมาถึงแง่ที่เกี่ยวกับประชาชน ที่จริง เรื่องความสัมพันธ์กับประชาชนนั้น ยังต้องพูดต่างหาก มีเรื่องต้องพูดกันอีกมาก แต่ตอนนี้ พุดเรื่องศีลพอให้ครบก่อน

อยู่ในโลกเลือกได้ จะเป็นผู้กระทำ หรือเป็นเพียงผู้ถูกกระทำ

ศีลที่พระพุทธเจ้าตรัสย้ำ ซึ่งผู้ที่เข้ามาบวช ต้องฝึกกันแต่เบื้องต้น อีกอย่างหนึ่ง คือ อินทรีย์สังวร แปลว่า การสำรวมอินทรีย์ พุดง่าย ๆ ว่ารู้จักใช้อินทรีย์ให้ถูกต้อง และเรื่องนี้ได้พุดในวันบวชแล้วไม่ใช่บ่อย ที่นี้ก็มาทบทวนศีลหมวดที่ ๒ นี้กันหน่อย

อินทรีย์ ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา เราอยู่ในโลก ชีวิตของเราที่เป็นอยู่ได้ ต้องมีการติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอก สิ่งที่จะช่วยสื่อสาร ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา ที่นี้ ถ้าเราใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเราก็กลับเป็นทางมาของโทษ ก่อความเสียหาย ทำให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตัวเองและแก่ผู้อื่น

ที่ว่าใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เป็น ก็คือใช้ด้วยโมหะ ดู ฟัง ดม ลิ้ม ชิม แต่ต้องอะไรๆ ไปอย่างมีดี ๆ มั่ว ๆ ได้แค่ความรู้สึก ใช้แค่ความรู้สึก แล้วก็กันไปแค่ตามความรู้สึก ถ้าได้แค่ความรู้สึก อยู่แค่ความรู้สึก ก็เรียกว่าใช้อินทรีย์ไม่เป็น ดูก็ไม่เป็น ฟังก็ไม่เป็น ลิ้ม ชิม ดม ลิ้ม ผัส ไม่เป็นทั้งนั้น

ถ้าดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น ดูฟังแล้ว ก็อย่างที่ว่า คืออยู่แค่ความรู้สึกที่ถูกกระตุ้นแล้ว ไหลไปกับความรู้สึก ที่ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง วุ่นไปกับความรัก ชัง เกลียด กลัว แล้วก็ลุ่มหลงเพลิดเพลิดมัวเมา หมุนวนอยู่กับโลก โกรธ หลง ไม่รู้ตัวว่าใช้อินทรีย์ของตัวเองก่อโทษ ทำให้เกิดปัญหาแก่ชีวิต

บอกแล้วในโบสถ์ตั้งแต่วันบวชว่า เมื่อใช้อินทรีย์ดู ฟัง เป็นต้น อย่าอยู่แค่ด้านความรู้สึก ต้องไปให้ถึงด้านความรู้ อย่างดูทีวี ถ้าดูไม่เป็น ไปไม่ถึงความรู้ อยู่แค่ความรู้สึก ดูไปแทนที่จะได้ความรู้ ก็ได้แค่ความรู้สึก อยู่แค่ชอบใจไม่ชอบใจ แล้วก็เลื่อนไหลไปตามความเพลิดเพลิด แล้วก็ตกลงไปหรือจมลงในความลุ่มหลงมัวเมา ถ้าไม่มีสติ หลงนานไป ก็พาให้เสียสุขภาพบ้าง เสียการศึกษาเล่าเรียนบ้าง ชีวิตไม่มีการพัฒนา

ที่นี้ ถ้าดูเป็น ก็ไม่ติดจมอยู่แค่ความรู้สึก แต่ขึ้นไปถึงความรู้ เมื่อดู ก็ได้ความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร เป็นอย่างไร เพราะอะไร เป็นไปเป็นมาอย่างไร มีโทษหรือใช้ประโยชน์อะไรได้ นี้ดูโดยเน้นด้านความรู้

ต่อไปก็ดูเอาความรู้ หรือดูโดยมุ่งหาความรู้ ตามมาด้วยรู้จักเลือกดู แล้วก็ดูเป็น เมื่อดูเป็น แม้แต่รายการที่ไม่ดี รู้จักแยกแยะ เห็นแง่เห็นมุมต่างๆ หยั่งลงไปถึงเหตุปัจจัย ทั้งใกล้และไกล ดูไปก็ได้คติบ้าง ได้ความรู้ความคิด ตลอดจนมองเห็นช่องทางที่จะเอามาใช้ประโยชน์ได้ต่างๆ

จะเห็นว่า คนที่ใช้อินทรีย์รับรู้ และเสพอารมณ์ต่างๆ เช่น ดู ฟัง เห็น ได้ยินแล้ว ถ้าอยู่แค่ความรู้สึก เช่นว่า ชอบใจ ไม่ชอบใจ รัก ชัง เกลียด กลัว ก็คือเป็นผู้ถูกกระทำ หมายความว่า ถูกสิ่งที่พบเห็นเป็นต้นนั้นกระทำเอา ถูกชก ถูกจูง ถูกปลุก ถูกปั่น ให้เป็นไปต่างๆ เป็นเบี้ยล่าง ตกอยู่ใต้อิทธิพล หรือใต้การครอบงำของอารมณ์หรือของสิ่งเร้าต่างๆ ตลอดจนของคนเป็นต้น ที่อยู่เบื้องหลังอารมณ์หรือสิ่งเร้า ที่เขานำเสนอนั้น

ถ้าอยู่แค่ความรู้สึกอย่างนี้ ก็คืออยู่ใต้โมหะ ก็ได้แค่เป็นผู้ถูกกระทำ จึงไม่พัฒนาไปไหน

แต่ถ้าไม่อยู่แค่ความรู้สึก พอขึ้นไปด้านความรู้ พอรู้ต่อสิ่งนั้น ก็เริ่มเป็นผู้กระทำขึ้นมาทันที เมื่อมองหาความรู้ เอาความรู้จากสิ่งนั้นๆ ก็ก้าวไปในความเป็นผู้กระทำ และพัฒนาในการกระทำขึ้นไปเรื่อยๆ

ยิ่งกว่านั้น การใช้อินทรีย์ด้านความรู้ ยังย้อนกลับมาปรับแก้และพัฒนาด้านความรู้สึกอีกด้วย ดังที่ยกตัวอย่างบ่อยๆ คุณหมอมหรือคุณพยาบาล มองคนเจ็บไข้หรือญาติของเขาเข้ามาหา เห็นเขาหน้าบึ้ง พุดจาภิรยาอาการไม่ดี

พอเจอสิ่งที่พระเรียกว่าอนิฏฐารมณ์อย่างนี้ ถ้าอยู่แค่ความรู้สึก คุณหมอมหรือคุณพยาบาลนั้นก็จจะรู้สึกไม่ชอบใจ แล้วก็อาจจะแสดงอาการซึ่งเคียดบึ้งตึงพุดไม่เพราะ เป็นต้น เป็นปฏิบัติกริยาออกมาแล้วก็เกิดปัญหา ทั้งในใจ และในการสัมพันธ์กัน

ในทางตรงข้าม ถ้าคุณหมอมหรือคุณพยาบาลนั้นไม่อยู่ใต้ครอบงำของความรู้สึก แต่ขึ้นไปในขั้นใช้อินทรีย์เพื่อความรู้ ตาหูก็มุ่งเอาความรู้มาสนองโยนิโสมนสิการ ทำให้สอบถามสืบค้นความรู้ เช่นว่า คนนั้นมีทุกข์อะไรลึกกลงไปเบื้องหลัง มีความหวังใยวิตกกังวลอะไร จึงทำให้หน้าตาภิรยาอาการและการพุดจาเหมือนจะไม่พอใจเรา

พอพุดจาได้ถามได้ความรู้เข้าใจ ความรู้นั้นก็ปรับความรู้สึกของตัวเองให้ดี เกิดคุณธรรมความเกื้อการุณย์ที่จะช่วยเหลือเขา เกิดการแก้ปัญหา มีการพัฒนา คุณหมอมหรือคุณพยาบาลนั้นก็กลับเป็นเจ้าเหนือใจ และเป็นนายของสถานการณ์ นี่คือ ด้วยอินทรีย์ที่มากับความรู้ เราก็เป็นผู้กระทำ ไม่เป็นผู้ถูกกระทำ แล้วก็มีการพัฒนายิ่งขึ้นไป

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าทรงเน้นเรื่องอินทรีย์สังวร เรื่องการรู้จักควบคุมการใช้อินทรีย์ เป็นการศึกษาเบื้องต้น ในระดับของศีลอีกเหมือนกัน เป็นศีลเบื้องต้นใกล้ตัวยิ่งกว่าศีล ๕ เสียอีก

เราไปฟังจ้องมองมากในเรื่องศีล ๕ เพราะเน้นด้านสังคัม ให้คนว่างเว้นการเบียดเบียนกัน ให้อยู่ร่วมกันได้ เป็นสังคัมที่ทรงตัวอยู่ได้มั่นคง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญนักหนา แต่ในการพัฒนาชีวิตของแต่ละคนนั้น ศีลที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นมาก ก็อยู่นี้แหละ คือศีลข้ออินทรีย์สังวร และศีลข้อปัจฉยปัจจุเวกขณ ที่พาให้ได้โภชนมัตตัญญุตตา

พอบวชเข้ามา ก็บอกหลักง่ายๆ ว่าให้มีอินทรีย์สังวร สำรวมอินทรีย์ว่า เวลารับรู้ดูฟังเห็นอะไรต่างๆ นั้น ให้เป็นไปโดยมีสติ แล้วก็ตามมาด้วยปัญญา ง่ายๆ ว่า ไม่ให้ออกุศลเข้ามาครอบงำจิตใจได้ อย่างที่ว่าไม่ให้เกิด โสภะ โทสะ โมหะ เอาแค่นี้

พูดง่าย ๆ ว่า รับรู้โดยมีสติป้องกันตัว ทำให้อกุศลธรรมเข้ามาครอบงำจิตใจไม่ได้ ถ้ารู้จักใช้ตา หู จมูก ฟังเป็นแบบนี้ การศึกษาก็เริ่มต้น เพราะการศึกษาเริ่มที่ ตา หู จมูก ลึ้น ภาย ของเรา ถ้าแค่นี้ทำไม่ได้ ก็แสดงว่าการศึกษานั้นพลาด การศึกษาปัจจุบันนี้น่าจะพลาด เพราะไม่ได้เอาใจใส่เรื่องนี้เลย

การศึกษาพื้นฐาน คือ เรื่องการบริโภคปัจจัยสี่ กินใช้ให้พอดี กับเรื่องการใช้ ตา หู จมูก ลึ้น ภาย ใจ ให้เป็น นี่คือจุดเริ่มต้นของการศึกษา ถ้าได้จุดนี้แล้ว การศึกษาก็เริ่ม

เพราะฉะนั้น หลักเบื้องต้นของการฝึกอบรมพระ หรือการสอนพระใหม่ จึงเน้นที่นี้ เป็นจุดเริ่ม ฝึกให้ชำนาญ แล้วก็ต้องใช้ไปตลอด พระเก่าก็ต้องใช้ตลอดไปในฐานะผู้ชำนาญการ พระเก่าก็ต้องมี โภชนะมัตตัญญูตา ต้องมีอินทริยสังวร แต่ที่นี้เราเน้นแก่พระใหม่ เพราะว่าเมื่อพระใหม่มาเริ่มต้นชีวิต แบบพระนี้ ก็ให้รู้จุดว่าจะเริ่มกันที่ไหน

วิธีของนักเสพ-นักบริโภค กับ นักศึกษา-นักผลิต-นักสร้างสรรค์ แยกกันที่การใช้อินทริย

ที่นี้ อินทริยสังวรนั้น เพื่อให้การฝึกเป็นไปในชีวิตประจำวัน ก็เลยนิยมมาแต่โบราณให้แสดง ออกมาในกิริยาอาการที่มีลักษณะของการสำรวมอินทริยเหล่านั้น

โดยเฉพาะตัวแรกคือตา ซึ่งปรากฏออกมาก่อนเขา ก็ให้มีการสำรวมตา เมื่อพระอยู่ในอินทริย สังวร ก็เดินไปอย่างสำรวม ทอดสายตาแค่พอประมาณ เมื่อไปในละแวกบ้าน นั่งที่อาสนะของตน ทอดตา “ชั่วแอก” (วาหนึ่ง) จะมองอะไรก็มองอย่างสงบ ไม่ส่ายหน้าหรือเหลียววอกแวกไปดูข้างโน้น ข้างนี้ ทำอย่างนี้เรื่อยไปจนกลายเป็นอาการที่เป็นรูปแบบของพระ

ที่เท่านั้น อินทริยสังวร อยู่ที่การมีสติคุมตัว ว่ารับรู้ดูฟังเป็นต้นแล้ว ไม่ให้อกุศลครอบงำ (แต่ให้ มีปัญญาที่จะมาพัฒนากุศล) อันนี้ต่างหากที่เป็นสาระ แต่เพื่อให้การฝึกดำเนินไป ก็เอารูปแบบมา ช่วย เป็นการฝึกให้พระเดินไปโดยตาไม่สอดส่าย ไม่เที่ยวหันดูโน่นดูนี่ ดังที่ว่าทอดสายตาแค่ พอประมาณ ในอัตราที่พอใช้ทำกิจ คือให้การเดินของตนดำเนินไปถูกต้องได้ผล

เมื่อฝึกฝนปฏิบัติกันไป เป็นประจำ กาลผ่านไป อาการที่ปฏิบัตินั้นก็กลายเป็นลักษณะของ ชีวิตความเป็นอยู่ของพระไป พอพระเดินไปไหน ญาติโยมจะดูว่าท่านสำรวมไหม ก็ดูที่การเดิน ทอดสายตาเป็นต้น ถ้าพระเที่ยวเดินไปๆ ก้มๆ เงยๆ หันซ้าย หันขวา ดูอะไรๆ เรื่อยเปื่อยไป ญาติโยม ก็บอกว่าท่านไม่สำรวม

เป็นอันว่าเอารูปแบบมาช่วย คือเอาอาการกิริยาที่ว่าดีงามมาตั้งวางไว้เป็นแบบ เพื่อจะฝึกให้ ได้ให้เป็นอย่างนั้น แต่ต้องรู้ว่า สาระที่แท้จริงนั้น คือท่านต้องการให้เราฝึกที่สติ เอาสติมาคอยคุมใจ ในเวลาใช้อินทริย ไม่ให้อกุศลธรรมเข้ามาครอบงำ แต่ให้รับรู้โดยมีสติ ที่ปิดกั้นอกุศลธรรมออกไป และเปิดช่องให้แก่ปัญญา ที่จะเข้ามาพาไปหากุศลธรรม และนำให้ได้สิ่งที่เป็นประโยชน์ ตลอดจน ก้าวขึ้นสู่กระบวนการพัฒนาชีวิตให้เจริญงอกงามสู่ความสมบูรณ์สืบต่อไป

อย่างน้อย ดูแล้ว ฟังแล้ว ให้ได้ความรู้ ไม่อยู่แค่ความรู้สึก นี่หนึ่งแล้วนะ ได้ความรู้ก็คือได้ปัญญา ได้ความรู้ความเข้าใจว่า เรื่องนี้มีความจริงหรือมีสาระเป็นอย่างไร ไม่ใช่ว่าดูฟังไปเท่าไร ก็ได้แค่ชอบใจไม่ชอบใจ สนุกตื่นเต้นหรือเบื่อหน่ายซึมเซียงผ่านไป โดยไม่ได้ศึกษา ไม่ได้สังเกต ไม่ได้สำเหนียกอะไรเลย

เด็กของเรา ถ้าเข้าโรงเรียนแล้ว ไม่รู้จักใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กายหาความรู้ ก็ยังไม่มีการศึกษา ยังไม่ได้เริ่มการศึกษา อย่างน้อยต้องดูฟังให้ได้ความรู้ ความรู้นั้นก็เพื่อเข้าถึงความจริง เราอยู่ในโลก ต้องรู้จักเข้าใจสิ่งต่างๆ เมื่อรู้เข้าใจแล้ว จึงจะดำเนินชีวิตได้ด้วยดี จึงจะพัฒนาตัวเองได้ จึงจะสามารถทำการต่างๆ และดำเนินกิจการทั้งหลายให้สำเร็จ และจึงจะสามารถแก้ปัญหาได้ เพราะฉะนั้น ดูฟังแล้ว ต้องรู้ ให้เข้าไปถึงความจริง

เมื่อกี้ พูดถึงขั้นตอนว่า หนึ่งได้ความรู้ ได้มองเห็นของจริง หรือเข้าถึงความจริง อย่างน้อยได้ข้อมูลแล้ว สืบเนื่องจากนั้น อาจจะได้คติ หรือได้แง่มุมความคิดบางอย่าง จากนั้น ก็นำเอาความรู้ไปใช้ดำเนินชีวิต ทำงานทำกิจการต่างๆ ตลอดจนใช้แก้ปัญหา คิดค้น ประดิษฐ์ ทำการผลิต และสร้างสรรค์น่านปีการ รวมทั้งพัฒนาชีวิตของตนเอง

ที่พูดเรียงมาเรื่อยๆ นั้น แยกออกไป ก็เป็น หนึ่ง ได้ความรู้ สอง ได้ประโยชน์ หรือเอาความรู้ที่ได้นั้นมาใช้มาทำประโยชน์

ทั้งสองขั้นตอนที่พูดมานั้น คือทั้งได้ความรู้ และได้ประโยชน์ ก็เป็นปัญญาทั้งคู่ คือ ปัญญาที่ได้ความรู้ และปัญญาที่ทำประโยชน์ได้

ที่ว่ามานี้เป็นเรื่องของการศึกษาโดยตรง และก็เป็นเรื่องง่ายๆ ดูได้ ฟังได้ตั้งแต่เป็นเด็กๆ เช่นดูว่า เด็กดูฟังทีวี ใช้ไอที เป็นใหม่ ได้ความรู้ ได้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้น หรือว่าได้โทษ ติดอยู่แค่ชอบ-ไม่ชอบ สนุกสนาน-เบื่อหน่าย เอาแต่บันเทิงเพลิดเพลินหลงไหล นี่ก็คือเป็นแค่นักเสพ ซึ่งไม่ต้องเรียน ไม่ต้องศึกษา เกิดมามี ตา หู จมูก ลิ้น มีความรู้สึก ก็เสพได้เรื่อย และเมื่อเป็นนักเสพ ก็จะโตขึ้นมาเป็นนักบริโภค ไม่เป็นนักศึกษาที่จะก้าวขึ้นไปเป็นนักผลิต หรือนักสร้างสรรค์

ถ้าเป็นนักศึกษา ก็คือใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ ดูฟังในแง่ที่จะหาความรู้ คิดจะผลิต จะแก้ปัญหา จะสร้างสรรค์อันนั้นอันนี้ จึงใช้อินทรีย์ ตั้งแต่ตาตั้งแต่หู ไปค้นคว้าเสาะแสวงข้อมูล หาความรู้ สะสมประสบการณ์ ที่จะนำไปใช้สนองความมุ่งหมายในการผลิตและการสร้างสรรค์นั้น ถ้าสังคมได้นักศึกษาที่ตรงตามความหมายนี้ ไม่ช้าไม่นานสังคมนั้นก็จะพัฒนาขึ้นไปเป็นสังคมของผู้ผลิต มีนักประดิษฐ์และนักสร้างสรรค์มากขึ้น

เดี๋ยวนี้ สังคมของเราได้นักเสพ มากกว่านักศึกษา แม้แต่คนที่ได้ชื่อว่าหรือเรียกตัวว่านักศึกษา พอดูตัวให้ชัด ก็ไม่ใช่เป็นนักศึกษา แต่เป็นแค่นักเสพ เพราะฉะนั้น คนจึงเสื่อมจากการศึกษา และสังคมประเทศชาติจึงมีการศึกษาที่ตกต่ำ เป็นได้แค่สังคมบริโภคนิยม ซึ่งแปลว่าเป็นสังคมของคนเห็นแก่กิน เต็มไปด้วยนักเสพ รู้จักและนึกคิดอยู่แค่จะบริโภค ผลิตไม่เป็น ไม่ต้องพูดถึงการที่จะสร้างสรรค์ ควรตระหนักว่าสภาพนี้เป็นอันตรายมาก

อินทรีย์สังวร คือ การรู้จักใช้อินทรีย์ หมายถึงความสามารถควบคุมหรือปกครองตัวเองในการใช้อินทรีย์นี้ (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อินทรีย์คุปต์ แปลว่าการคุมครองอินทรีย์) เป็นคุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้เป็นนักศึกษา หมายความว่า เมื่อใช้ตาหูฟัง เป็นต้น หรือเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทุกอย่าง ต้องได้ปัญญา ไม่ว่าจะในแง่ข้อมูลความรู้ หรือการรู้เข้าใจคิดขึ้นได้ถึงประโยชน์ที่จะทำได้จากสิ่งเหล่านั้น

ก่อนจะผ่านไป ขอทวนย้ำอีกทีว่า เมื่อใช้อินทรีย์รับรู้ดูฟัง เป็นต้นนั้น เป็นธรรมดาว่า สำหรับคนทั่วไป จะมีความรู้สึกเกิดขึ้นเป็นตัวเด่นก่อน เช่นว่า ถูกใจ หรือไม่ถูกใจ ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ การฝึกด้วยอินทรีย์สังวรนี้ ในขั้นต้น ก็มุ่งว่าจะไม่ให้ไหลไปตามความรู้สึก หรือตกอยู่ใต้การครอบงำของความรู้สึก แต่ให้ได้ความรู้ขึ้นมาคู่กับความรู้สึกด้วย และเน้นให้ความรู้เป็นตัวเด่นเหนือความรู้สึก

การที่ความรู้จะเด่นเหนือความรู้สึกนั้น ในแง่หนึ่ง ความรู้สึกจะเหมือนกลายเป็นเครื่องมือของความรู้ เช่นว่า ความรู้เอาความรู้สึกเป็นตัวบังคับหรือชี้ช่องทางอะไรตรงไหน เป็นจุดที่ควรศึกษา ที่จะมุ่งไปเอาความรู้ให้ชัดเจนหรือจริงจัง เป็นต้น

ในการใช้อินทรีย์ ที่ความรู้ขึ้นมาคู่เคียงความรู้สึกนี้ ยังมีการพัฒนาต่อไปอีก คือการที่ความรู้จะมาปรับแปรหรือแก้ไขความรู้สึก เปลี่ยนหรือแทนความรู้สึกร้ายๆ ลบๆ ที่เป็นอกุศล ด้วยความรู้สึกดีงามหรือด้านบวกที่เป็นกุศล ดังได้ยกตัวอย่างมาบ้างแล้ว เช่นที่คุณหมอหรือพยาบาลรู้เข้าใจคนไข้แล้ว เปลี่ยนความรู้สึกซึ่งเคียด เป็นรู้สึกสงสารเห็นใจ

ในขั้นนี้ ถ้าจัดแบ่งเคร่งครัด ก็ถือว่าขยับจาก **อินทรีย์สังวร** คือการควบคุมอินทรีย์ ขึ้นไปสู่ขั้นของ **อินทรีย์ภาวนา** คือการพัฒนาอินทรีย์ ซึ่งเป็นการฝึกหรือการศึกษาในขั้นตอนใหญ่เหนือขึ้นไปในระดับสูงสุด

เรื่องเหล่านี้เพียงเกริ่นไว้ พอให้เห็นแนวทางของการศึกษาที่จะพัฒนาชีวิตกันต่อไป

จัดหัดทำมณีนัย ให้อินทรีย์ได้ชื่นชม

ถึงตรงนี้ เห็นว่าน่าจะมีประมวลวิธีปฏิบัติสำคัญๆ เกี่ยวกับอินทรีย์ ที่โยงไปในด้านต่างๆ ของระบบการปฏิบัติไว้ จะได้เป็นแนวทางให้ผู้สนใจไปศึกษาต่อได้ทั่วตลอด

การปฏิบัติในเรื่องอินทรีย์ที่ควรยกมาตั้งเป็นหัวข้อไว้ให้ศึกษากัน คือ

ก) อินทรีย์สังวร การสำรวมอินทรีย์ คือ การรู้จักใช้อินทรีย์ ควบคุมอินทรีย์ หรือปกครองอินทรีย์ หมายถึงการรับรู้อารมณ์ต่างๆ อย่างมีสติ จะดูฟังอะไร ก็มีให้ถูกความรู้สึกชอบ-ชัง และบรรดาอกุศลธรรมครอบงำ (แต่เปิดช่องแก่ปัญญาที่จะนำเข้ามาซึ่งกุศลธรรม)

การฝึกพื้นฐานก็คือ การควบคุมตัวเอง ระวังหรือ **เลือกละ** เว้นการรับรู้ดูฟังสิ่งที่ไม่ดี เป็นโทษล่อเร้าให้เกิดอกุศล และ **เลือกรับ** รับรู้ดูฟังสิ่งที่ดีงาม นำมาซึ่งคุณประโยชน์

ถ้าปฏิบัติให้จริงจัง มีการฝึกศึกษามากขึ้น ก็เช่น ในการดูฟังชมใช้สื่อต่างๆ มีการ **เลือกหา** ข้อมูล รายการ เรื่องราวที่ดีงาม เป็นประโยชน์ ช่วยพัฒนาศีลวินัยและจิตปัญญา พร้อมกับ **เลือกห่าง** หรือเว้นห่างเรื่องราว รายการ ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย ไร้คุณค่า เสียเวลาเปล่า ได้แค่หลงไหล หรือเหลวไหลไร้สาระ

ข) **อินทรีย์ภาวนา** การพัฒนาอินทรีย์ ในขั้นนี้ มิใช่แค่ดูแลควบคุมการปฏิบัติต่อสิ่งที่อินทรีย์รับรู้ว่าจะดูจะฟังอะไร หรือจะไม่ดูไม่ฟังอะไร และถ้ารับรู้ฟังเป็นต้นแล้ว ก็ไม่ให้นั้นครอบงำชักพาใจให้เกิดอกุศลธรรม ไม่ให้กลายเป็นโลกโกรธหลง แต่คราวนี้ ก้าวหน้าขึ้นไปอีก ถึงขั้นปรับแก้และพัฒนากระบวนการรับรู้ของตัวอินทรีย์เอง

ที่จริง อินทรีย์สังวรก็เบิกทางให้แก่อินทรีย์ภาวนานี้ เหมือนเป็นขั้นเตรียมตัวให้แก่อินทรีย์ภาวนา แล้วอินทรีย์ภาวนาก็ก้าวต่อไป โดยที่มิใช่เพียงว่ารับรู้แล้ว ไม่ให้ออกุศลธรรมครอบงำได้เท่านั้น แต่สามารถหรือมีอำนาจปรับแปรแก้ไขเปลี่ยนจากความรู้สึกที่เป็นอกุศล ให้เกิดความรู้สึกที่ดีงามเป็นกุศลขึ้นแทน

มีตัวอย่าง เช่นว่า เห็นคนโกรธ หน้าบึ้ง แสดงอาการไม่พอใจ แทนที่จะขัดเคือง ก็กลับมองดูเขาด้วยความเข้าใจ เห็นใจ และเกิดความสงสาร มีกรุณา, มองดูขนมหวานที่เขาปรุงแต่งสีสรรสวยงามมีกลิ่นชวนรับประทาน แต่ความรู้สึกไม่เลื่อนไหลไปตาม กลับมองเห็นสารเคมีที่ปนเปื้อนมีพิษเป็นภัยน่าเกลียดกลายเป็นปฏิญ์ไป, ในทางตรงข้าม เห็นของเน่าเหม็นน่าเกลียดน่ากลัว มองด้วยความรู้เข้าใจถึงความเกิดขึ้นตั้งอยู่แตกสลายไปของบรรดาสังขาร หยั่งถึงอนิจจตา รวมทั้งความไม่เป็นที่ตามความปรารถนาของผู้ใด ก็มองอย่างรู้เท่าทันเป็นธรรมดาไป, พระภิกษุแลเห็นผู้หญิงรูปร่างหน้าตาสวยงาม มองตามอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า พบสตรีชรารุ่นคุณย่าคุณยาย ก็มองเป็นย่ายาย พบสตรีครวแม่ ก็มองเป็นดั่งแม่ พบสตรีรุ่นพี่หญิงน้องหญิง ก็มองเป็นพี่สาวน้องสาว พบสตรีรุ่นลูกสาว ก็มองอย่างเป็นบุตรหญิง พอมองได้อย่างนี้ แทนที่จะเกิดราคะ ก็กลายเป็นไมตรี เกิดมีเมตตาตามฐานะอย่างที่ว่านั้นๆ, ฯลฯ

ค) **รมณียภาพ** (รมณียภาวะ) ภาวะที่เป็นรมณีย หรือสภาพอันน่ารื่นรมย์ เป็นคุณสมบัติอันพึงประสงค์ของสิ่งที่พบเห็น หรือสถานที่ สิ่งแวดล้อม และบรรยากาศต่างๆ ไป ซึ่งพอสัมผัสอินทรีย์ ก็ชวนให้เกิดความรู้สึกที่ดีงาม เช่น สดชื่น เบิกบาน ใจสงบ อยู่ตัว เร้ากุศล

ดังได้พูดข้างต้น ในการใช้อินทรีย์รับรู้อารมณ์ต่างๆ นั้น ควรให้ดูฟังพบเห็นได้ยินสิ่งที่ชวนให้เกิดความรู้และความรู้สึกที่ดีงามเป็นกุศล จึงได้สอนได้ฝึกให้ระวังและให้เลือกรับรู้ดูฟังสิ่งทั้งหลายที่ดีงามนำไปทางกุศล

ที่นี้ แทนที่จะต้องคอยรอหรือเลือกหาอารมณ์ที่ดีงามนำกุศลอย่างนั้นเรื่อยไป ก็มีกรปฏิบัติในทางย้อนกลับ คือจัดหาจัดทำสภาพที่จะเป็นอารมณ์ดีงามนำกุศลนั้นให้มีขึ้น ซึ่งจะมีอยู่เป็นอยู่ให้ประสบพบเห็นได้อย่างเป็นปกติทั่วไป หรือสม่าเสมอเป็นประจำ เฉพาะอย่างยิ่งก็ได้แก่ถิ่นที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมทั่วไป

สภาพของถิ่นอาศัยและสิ่งแวดล้อมที่ดี อันเป็นอารมณ์ดีงามเกื้อกูลหนุนกุศลนี้ ท่านเรียกว่า “รมณีย” แปลว่าน่ารื่นรมย์ ท่านให้ความสำคัญมาก รู้กันถือกันว่าเป็นที่พึงปรารถนาในการที่จะเข้าอยู่อาศัยเพื่อเริ่มการปฏิบัติหรือใช้เป็นที่พักศึกษาภาวนา และถือเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของความเป็นวัด อันมีชื่อเรียกดั้งเดิมว่า “อาราม”

อย่างที่ได้อธิบายไปแล้วตั้งแต่ในโบสถ์วันบวชว่า พระพุทธเจ้าทรงเริ่มบำเพ็ญเพียร ก็เมื่อทรงหาถิ่นที่เป็นรมณีย์พบแล้ว พระจะชวนท่านที่ต้องการศึกษาภาวนาให้อยู่ในถิ่นของตน ก็บอกว่าที่นั่นเป็นรมณีย์ ญาติโยมนิมนต์พระให้อยู่ในที่ที่ตนอุปถัมภ์ ก็บอกว่าที่นั่นเป็นรมณีย์ ทั้งหมดนี้บอกชัดแล้วว่า “รมณีย์” สำคัญอย่างไร

การจัดหาและจัดทำให้มีให้เป็นที่สภามณีย์นี้ เป็นการปฏิบัติจัดการทางสังคมต่อสิ่งแวดล้อม เป็นกิจสำคัญที่มีมาคู่กับชีวิตของพระสงฆ์ เพราะเนื่องมาจากพระพุทธรูปปฏิบัติที่เป็นวินัยของพระ เพราะฉะนั้นจึงมีมาคู่กับประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา

ตามพระวินัยนั้น พระสงฆ์มีหน้าที่ปิดกวาดเขตต์อุทเทสวัตต์ให้สะอาด ทุกอย่างตั้งแต่ในกฎของตน และเสนาสนะต่างๆ จนถึงบริเวณวัด หรือลานวัด ดังที่ “บริเวณสัมมัชชนะ” คือ การกวาดบริเวณ หรือ กวาดลานวัด (พุทธบัญญัติว่า “บริเวณ สัมมุชชิตพุทฺ” เป็นข้อหนึ่งในเสนาสนวัตฺร (หน้าที่หรือข้อที่ต้องปฏิบัติเป็นประจำ ต่อที่นั้งที่นอนที่อยู่อาศัย)

มีใช้เพียงในเสนาสนวัตฺร ที่เป็นกลางๆ กว้างๆ เท่านั้น บริเวณสัมมัชชนะ คือ การกวาดบริเวณ จนถึงกวาดลานวัดนี้ ยังเป็นข้อหนึ่งในวัตรของลูกศิษย์ ต่ออุปัชฌาย์ หรือต่ออาจารย์ของตนๆ อีกด้วย (เช่น วินย.๗/๔๓๙/๒๕๐)

ก็เลยพูดได้ว่า บางที อุปัชฌาย์ หรืออาจารย์ มีลูกศิษย์ (สัทวิหาริก, อันเตวาสิก) มากมาย พระลูกศิษย์ไม่ค่อยมีโอกาสเข้าไปดูแลปฏิบัติท่าน ถ้าอย่างนั้นก็ไปกวาดลานวัดนี้แหละ ถือว่าเป็นการได้ดูแลรับใช้ปฏิบัติพระอุปัชฌาย์ หรือพระอาจารย์แล้ว เรื่องเป็นมาอย่างนี้ การกวาดลานวัด ให้อารามเป็นรมณีย์ ก็เลยกลายเป็นประเพณีที่เด่นอย่างหนึ่งไป

ดังที่ในวรรณคดีก็มีคำกล่าวแสดงความซาบซึ้งขึ้นบานใจ ในบรรยายภาคอันเป็นรมณีย์ของวัด วาอาราม ที่พระสงฆ์ได้หมั่นแผ้วกวาดให้สะอาดงดงาม ขอยกโคลงบทหนึ่งใน นิราศนรินทร์ ของ นรินทร์เบศร์ มาให้ดู ท่านเขียนไว้ว่า

โบสถ์ระเบียงมรทพพื้น	ไพหาร
ธรรมาสน์ศาลาถาน	พระแผ้ว
หอไตรระซังขาน	กายคำ
ไชประทีปโคมแก้ว	กำฟ้าเพ็ญจันทร์

พอปิดกวาดกำจัดขยะมูลฝอยหมดไปจากที่ใด ทำให้เป็นที่สะอาดงามตา ก็เรียกว่าทำที่นั่นให้เป็นรมณีย์ อันเป็นที่น่ารื่นรมย์ซึ้งขึ้นใจ

อย่างที่ในคัมภีร์ชอบเล่าเรื่องมฆมาณพ หัวหน้าคณะนักบำเพ็ญประโยชน์สมัยโบราณ ไปในที่ทำงาน ก็กวาดชำระจัดสถานที่นั้นให้สะอาดเรียบร้อยเป็นรมณีย์ คนอื่นเห็นที่นั่นดี ชอบใจ ก็ให้ที่นั่นแก่เขา แล้วตัวก็ไปทำที่ใหม่ให้เป็นรมณีย์ ขยายไปเรื่อยๆ หรือที่ไหนคนมาชุมนุมกัน อย่างกลางหมู่บ้าน ก็กวาดชำระทำสถานที่นั้นให้สะอาดเป็นรมณีย์ จัดที่ทางบริเวณให้สะอาดสงบสบายแก่บรรดาผู้คน ถือว่าเป็นการให้ความสุขแก่มหาชน (เช่น ที.อ.๒/๓๒๕; ส.อ.๑/๓๓๐; วิ.อ.๒/๙๗)

สถานที่สะอาด ถนนหนทางบริเวณเรียบรื่น ครอบคลุมแวดล้อมด้วยอากาศที่บริสุทธิ์ สายลมสดชื่น แสงแดดส่องมองโล่ง ท้องฟ้าแจ่มใสไร้หมอกควัน มีแหล่งน้ำใสสะอาด มีต้นไม้พืชพรรณสดเขียวสะพรั่ง ขึ้นตาคืนหูชูใจ สงบ ไม่พลุกพล่าน ไม่อึดแอ ปลอดภัยยิ่งช่างเออะอะอีกทีก็ ทำนองอย่างนี้คือที่พูดสั้นๆ ว่าเป็นรมณีย์

ไม่ใช่แค่ไปจัดไปทำถิ่นที่และสิ่งแวดล้อมข้างนอกให้เป็นรมณีย์ แต่ตัวคนเองนี่แหละ เมื่อพัฒนาตนให้มีกาย มีศีลวินัย กับทั้งมีจิตใจและปัญญาประณีตตั้งงามแล้ว ก็เป็นสภาพรมณีย์แก่คนทั้งหลายด้วย ดังที่ท่านว่าไว้ ท่านผู้ไกลกิเลสเป็นอริยชนอยู่ที่ไหน ไปที่ใด ก็ทำที่นั่นให้เป็นรมณีย์ (ดู พุ.ภ.๒๕/๑๗/๒๘)

ผู้ที่ศึกษาจะพัฒนาชีวิต เมื่อได้อยู่ใกล้ อยู่กับ อยู่ท่ามกลางสภาพรมณีย์ ก็ใช้อินทรีย์เพื่อการศึกษาพัฒนาและเพื่อการมีชีวิตที่ดีงามได้เต็มที่ ไม่ต้องคอยระวังเลือกกละเลือกกรับอารมณ์ดีร้ายหรือเลือกหาเลือกห่างรายการนำกุศลหรือป้อนอกุศล อินทรีย์ก็จะช่วยพาให้ก้าวหน้าไปในการพัฒนา กาย ศีล จิต และปัญญา ได้เป็นอย่างดี จึงเป็นประเพณีที่จะจัดทำวัดให้เป็นแบบอย่างของถิ่นแดนที่เป็นรมณีย์

ดังนั้น ทุกคนควรถือเป็นหน้าที่ที่จะจัดทำที่อยู่อาศัยถิ่นแดนของตนตลอดจนบรรยาภาศแวดล้อม ให้เป็นรมณีย์ ที่อินทรีย์ของทุกๆ คนจะได้ชื่นชมพาให้เจริญในกุศล

สภาพรมณีย์นี้ จำเป็นต่อชีวิต ทั้งกายใจ ที่จะอยู่ได้และอยู่ดี มีความเจริญงอกงาม และมีความสุข จึงเป็นฐานรองรับชีวิตที่ดี ไม่ว่าจะมนุษย์จะเจริญพัฒนาไปอย่างไรแค่ไหน ก็ต้องพึ่งต้องอาศัยสภาพรมณีย์นี้ ขาดไม่ได้ ดังนั้น ไม่ว่าจะสร้างความเจริญหรือพัฒนาอย่างไร ก็ต้องรักษาสภาพรมณีย์นี้ไว้

ถ้าพัฒนากันไปๆ บอกว่าเจริญก้าวหน้ามากมาย แต่ไม่มีชีวิตที่ดี ขาดไร้สภาพรมณีย์ มีความเจริญก้าวไกล แต่มีชีวิตไม่ดี ก็ไม่รู้ว่าจะพัฒนาไปทำไม พุทธนัยหนึ่งว่า ถ้าไม่มีสภาพรมณีย์รองรับชีวิตที่ดีไว้ การพัฒนาที่ยั่งยืนจะมีมาจากที่ไหน

ในทางตรงข้าม เมื่อมีสภาพรมณีย์รองรับไว้ ชีวิตก็ยิ่งอยู่ดีได้ การพัฒนาทั้งหลายก็จะมี ความหมาย ช่วยเหลือชีวิตยิ่งก้าวต่อไปในการเป็นอยู่ที่ดี พัฒนาด้านกายภาพให้ชีวิตอยู่ดีได้ โดยมีสุขภาพะทางกายแล้ว ก็พัฒนาศีลวินัย ตลอดถึงจิตใจและปัญญา จนลุถึงภาวะที่เป็นอิสรภาพอันแท้จริงได้ สมความมุ่งหมายของการพัฒนาที่ดี

มารยาทในวัฒนธรรมไทย มากับน้ำใจที่คำนึงถึงส่วนรวม

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าทรงเน้นอินทรีย์สังวร ตั้งแต่เริ่มแรก หนึ่ง *อินทรีย์สังวร* ใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้เป็น แล้วก็ สอง *โภชนเนมัตตัญญูตา* รู้จักประมาณในการบริโภค กินเป็นบริโภคเป็น ตั้งแต่ฉันอาหารด้วยปัญญาให้ได้คุณค่าที่แท้จริง เพื่อคุณภาพชีวิต ไม่ใช่เพียงเพื่อสนองความต้องการเสพเท่านั้น อย่างน้อยให้ได้การปฏิบัติตัวในการอยู่ในโลก ดำเนินชีวิตโดยสัมพันธ์กับภายนอกให้ถูกต้องพอดีนี้เป็นฐานก่อน

ที่นี้ต่อไป ไม่ใช่เฉพาะว่าฉันโดยพิจารณาด้วยปัญญาเท่านั้น แต่กิริยามารยาทในการฉันก็ต้องฝึกด้วย ที่นี้ก็ให้ฝึกการใช้และการแสดงออกทางกาย วาจา ในความเป็นอยู่

ด้านนี้ก็เน้นในเรื่องการฉันอาหารนี้แหละก่อน เพราะเป็นเรื่องเด่นเรื่องใหญ่ในการเป็นอยู่ ตั้งแต่ในชีวิตประจำวัน การฝึกพระด้านนี้ได้มาเป็นแบบอย่างในวัฒนธรรมไทย เป็นต้นกำเนิด เป็นต้นแบบ เป็นรากฐาน เริ่มแต่มารยาทในการกินการรับประทาน เช่นว่า เวลาจะฉันอาหาร ต้องห่มผ้า ครองผ้าให้เรียบร้อย

คุณ พระนี้ เวลาจะฉันภัตตาหาร ต้องห่มจีวรมาก่อน ไม่ใช่อยู่ๆ มาเห็นอาหารแล้ว ก็จะหยิบฉันตามชอบใจ แล้วก็ต้องนั่งให้เรียบร้อย ฉันอาหารไม่ให้มีเสียงดัง ไม่กินดังจู้จี้-จู้จี้ ไม่พูด ในขณะที่กำลังฉัน อาหารกำลังเต็มปากอยู่ ห้ามพูด ที่จริงท่านไม่ห้าม ท่านให้ฝึก ฝึกไม่พูดในขณะที่กำลังมีอาหารอยู่ในปาก นี่คือฝึกหมด ฝึกให้มีสติ ฝึกให้ทำการโดยมีการรู้จักควบคุมตนเอง

เวลาฝึกพฤติกรรม ซึ่งเรียกว่าศีลนี้ ก็ได้ฝึกจิตใจไปด้วย เพราะเราจะควบคุมพฤติกรรมได้ เราก็ต้องมีจิตใจเข้มแข็ง เราจะบังคับควบคุมกายวาจา เราก็ต้องมีสติ นี่คือทำให้ได้ฝึกจิตใจไปด้วย และพร้อมกันนั้น ก็ต้องใช้ปัญญา ต้องรู้ว่าอะไรถูกอะไรไม่ถูก อย่างน้อยต้องเรียนรู้ระเบียบข้อกำหนด กฎเกณฑ์ รู้ว่าจะต้องมีกิริยามารยาทอย่างไร จึงจะถูกต้อง ปัญญาที่พัฒนาไปด้วย

เป็นอันว่าได้หมด เอาศีลมาตั้ง สมาธิก็มาจับมายึดทรงไว้ แล้วปัญญาก็พาไป เป็นการฝึกขั้นต้น เริ่มจากศีล เอาศีลมาเป็นฐานในการฝึก แล้วศีล สมาธิ ปัญญา ก็ไปด้วยกัน

ที่นี้ เวลาฉัน ต้องระวังดูแลตั้งวางกายวาจา ให้เรียบร้อย อย่างในบางวัด เวลาฉันนี้ ฝึกกันเอาจริงเอาจังมาก พระเณรฉันเรียบร้อย ฉันไม่มีเสียงเลย แม้แต่เสียงช้อนกระทบกัน และเสียงช้อนกระทบจาน ไม่มีเลย พร้อมกันนี้ ร่างกายก็ดำรงอยู่ในอาการที่สงบงาม เช่นไม่เอาศอกไปยันโต๊ะที่ฉัน ไม่โยกตัว นั่งไม่โคลงเคลง ฯลฯ ให้เรียบร้อยงดงามหมดทุกอย่าง เรียกว่าฉันด้วยความมีสติ ฉันด้วยความตั้งใจสงบ ฉันด้วยปัญญาที่คำนึงตระหนักถึงหลักไตรสิกขา

การฝึกฝนอบรมพัฒนาตนในชีวิตประจำวัน ทำให้ได้ทั้งพฤติกรรมทั่วไปที่พึงประสงค์ในการฝึกโดยตรง แล้วก็ได้ทั้งมารยาทในสังคม แล้วก็ได้รับความงามให้แก่สงฆ์ด้วย เพราะว่า เมื่อฉันนั้น ไม่ได้ฉันเพื่อตัวเองอย่างเดียว แต่ในการฉันนั้น เราคำนึงถึงประโยชน์แก่สงฆ์ด้วย เพื่อความดีงามความเรียบร้อยของสงฆ์ส่วนรวม

การคำนึงถึงส่วนรวมนี้เป็นข้อที่สำคัญมากในชีวิตของพระ กิจกรรมแต่ละอย่างที่ทำนี้ มิใช่เพื่อตนเองคนเดียว แต่เพื่อผู้อื่นด้วย

พระนั้น จะทำอะไร ก็คำนึงถึงผลที่จะตามมา ทั้งแก่ตนเอง แก่ผู้อื่น และแก่สงฆ์ส่วนรวม เริ่มแรก ตนเองในฐานะพระภิกษุ เป็นส่วนร่วมอยู่ในสงฆ์ เป็นสมาชิกของสงฆ์ อยู่รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว (จนกระทั่งคนไทยจับเอาพระแต่ละองค์เป็นสงฆ์ไปเลย) จะทำอะไร ก็คำนึงเป็นหนึ่งขึ้นมาเลยว่า จะรักษาสงฆ์ให้คงอยู่ในความงาม ให้สงฆ์เรียบร้อย

อย่างที่ท่านเปรียบว่า พระที่มาบวชอยู่ด้วยกันนี้ มาจากต่างชาติ ต่างตระกูล ต่างถิ่น ต่างที่ ต่างกันทุกอย่างในภูมิหลัง เหมือนดังดอกไม้ต่างขนาด ต่างสี ต่างพรรณ แล้วก็ต่างพันธุ์ด้วย เขาเอามาจัดเข้าแจกัน วางบนพาน หรือเป็นพวงมาลัย ก็เรียบร้อยสวยงาม พระที่ประพฤติดี ท่านเรียกว่า **สังฆโสภณ** แปลว่าผู้ทำสงฆ์ให้งาม นี่ถือเป็นหลักสำคัญ

ในการคำนึงถึงส่วนรวมนี้นอกจากคำนึงถึงสงฆ์แล้ว ก็คำนึงถึงประชาชน จะทำอะไร แม้แต่แค่จะปรากฏตัว ก็ต้องให้ประชาชนได้ศรัทธาปสาทะ ให้เขาเกิดความพอใจของจิตใจ เห็นพระแล้วชื่นใจ เห็นกิริยามารยาทอาการที่มีวินัยของพระ ยามท่านปรากฏกาย แม้แต่ในเวลาบิณฑบาต เดินกันเป็นแถวสำรวจเรียบร้อย ญาติโยมเห็นก็ชื่นใจ ผ่องใส เบิกบาน สบายใจ ได้ความสุขแล้ว

วันนี้จะไปทำงานทำการ จะร่วนวายเป็นเรื่องราวหลากหลายทั้งวัน แต่เริ่มต้นตอนเช้า ได้เห็นพระแล้ว ก็สบายใจ ใจผ่องใสได้กำลัง นี่ถือเป็นสิริมงคล เริ่มต้นวันด้วยจิตใจที่สดใส ชื่นบาน มีพลัง

เพราะฉะนั้น จึงมีหลักว่า พระนั้น ถ้าจะไปพบกับโยม ต้องทำให้โยมเกิดปสาทะ กิริยามารยาท การฉัน การพูดจา ต้องให้เรียบร้อยสงบงามตามพระวินัย โดยคำนึงว่าจะช่วยชุบชูจิตใจ ให้โยมเกิดความสดชื่นผ่องใสเบิกบาน ไม่ใช่เห็นพระแล้วใจหงุดหงิด งุ่นง่าน ฟุ้งซ่าน ไม่สบาย จิตตกต่ำลงไป ไม่ใช่อย่างนั้น แต่เมื่อพบกับโยม ตัวเองมีศีล ก็ให้โยมได้ธรรม ตั้งแต่เกิดปสาทะขึ้นในใจ

ถ้าเอาใจใส่ปฏิบัติกันให้ได้เป็นอย่างดีอยู่เสมอ เป็นประจำ ถูกต้องตามหลักกรรมหลักวินัย บรรยายากาศของวัด ของพระศาสนา ของบ้านเมืองไทย ก็น่าจะเป็นได้อย่างที่ท่านกล่าวไว้ในวรรณคดีดังโคลงอีกบทหนึ่ง ที่นรินทรธิเบศร์เขียนแสดงปสาทะไว้ใน *นิราศนรินทร* ดังนี้

เรื่องเรื่องไตรรัตน์พื้น	พันแสง
วินรสพระธรรมแสดง	ค่าเช่า
เจตีย์ระตะแซง	เสียดยอด
ยลยั้งแสงแก้วแก้ว	แก่นหล้าหลากสวรรค์

พระสงฆ์เป็นเครื่องบำรุงจิตใจของชาวโลก ทำให้สังคมมั่นคงงอกงามอยู่ได้ดี ด้านจิตใจนี้ปสาทะเป็นองค์ธรรมที่สำคัญยิ่ง เมื่อพระปฏิบัติถูกต้อง จะช่วยสังคมได้มากมาย พระจึงต้องคำนึงถึงตลอดเวลา เจอกับญาติโยมเมื่อไร ก็ให้ได้ปสาทะขึ้นมาเลย

ถึงตรงนี้ ขอแทรกเรื่องที่ควรทำความเข้าใจให้ถูกให้ชัดอย่างหนึ่ง คือเรื่องการแต่งตัว หรือการนุ่งห่ม อย่างพระนี่ มิใช่ว่ามีหลักสันโดษ ให้เป็นอยู่ง่ายๆ ใช้น้อยๆ มีแค่บริวารที่จำเป็นแล้ว ท่านจะถือว่า จีวรนี้เรานุ่งห่มไป ไม่เอาหุหราสวยงาม ก็ไม่ต้องซักมันละ เองง่ายๆ นุ่งห่มผ้าขาดๆ เหม็นๆ ก็ได้ นี่ไม่ใช่ ท่านไม่ได้ถืออย่างนั้น

การอยู่ง่ายๆ ใช้น้อยๆ นุ่งห่มจีวรเก่าๆ ขาดๆ เหม็นสาบอย่างที่ว่านั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินยอมให้พระทำ ไม่ทรงยอมรับ ไม่ทรงอนุญาต การอยู่ง่ายๆ อย่างนั้น ไม่ใช่สันโดษ เป็นได้แค่เอาสันโดษมาอ้างเพื่อจะได้อยู่อย่างมั่งง่าย สันโดษไม่ใช่มั่งง่าย ซึ่งใกล้กับขี้เกียจ คำสมัยนี้ที่พอจะใกล้เคียงสันโดษ คือเป็นอยู่เรียบง่าย แต่ก็ไม่ซัดพอ

พระภิกษุต้องรู้ตระหนักรู้ว่า ท่านไม่ได้อยู่เพื่อตัวท่านองค์เดียว แต่ท่านอยู่เพื่อสงฆ์ และเพื่อประชาชนด้วย คือท่านมีความรับผิดชอบต่อสังฆะ และต่อประชาชน อย่างง่าย ก็ต้องช่วยให้สงฆ์งาม และให้ประชาชนได้ปสาทะ

เพราะฉะนั้น ผ้าจะเก่าก็ไม่ว่า นุ่งห่มผ้าปอนๆ ก็ยอมรับได้ว่าอาจจะดีด้วย แต่จะให้สกปรกเหม็นสาบไม่ได้ ต้องซักให้สะอาด จะนุ่งห่มผ้าขาด ก็ไม่ได้ ถ้าฉีกรักษาขาด จะปล่อยปละละเลยไม่ได้ วินัยกำหนดว่า ถ้าผ้าไตรจีวรขาดเป็นรูโหว่แค่เท่าหลังเล็บนิ้วก็อย่าเท่านั้น ก็จะขาดอธิษฐาน กลายเป็นอธิษฐานไป ต้องเย็บปะ (วินย.อ.๒/๑๖๘) แล้วอธิษฐานเสีย ถ้าปล่อยไว้ เดียวก็เจออาบัติ จะเห็นว่าแม้แต่จีวรผืนหนึ่งๆ ก็ต้องดูแลรักษาให้ดี

บางที ชาวบ้านบางคนไม่รู้หลักนี้ นึกว่าตัวเองจะอยู่ง่ายๆ ก็เลยไม่เอาใจใส่ในการเป็นอยู่ การกินการใช้ ข้าวของต่างๆ กลายเป็นปล่อยปละละเลย แล้วก็เสียหลักในแง่ที่ว่าไม่คำนึงถึงผู้อื่น จะเรียกว่าขาดความรับผิดชอบทางสังคม ก็ได้

เราต้องคำนึงถึงประโยชน์ของสังคมส่วนรวมด้วยว่า เราจะแต่งตัวอย่างไร ก็ให้การปรากฏตัวของเรา เป็นส่วนร่วมในการบำรุงจิตใจของประชาชน ให้คนที่พบเห็นมีจิตใจสบาย ให้ตัวเราเป็นส่วนหนึ่งในสภาพภพมณีย์ ให้แก่คนอื่นหรือแก่เพื่อนร่วมสังคม ที่มาพบเห็น ที่จะช่วยโน้มนำจิตใจของเขาไปในทางกุศล เป็นการช่วยส่งเสริมเขาในการพัฒนาชีวิตของตนๆ เป็นภาวะที่เราไม่เมตตาต่อผู้อื่นและต่อสังคม พร้อมทั้งในภาพรวมก็เป็นความดีงามของชุมชน และของสังคม รวมเป็นสองด้าน ซึ่งทำไปได้พร้อมกัน

เพราะฉะนั้น ที่เราแต่งตัวนี้ ในแง่หนึ่ง ก็ใช้เสื้อผ้าให้ถูกต้องตามความมุ่งหมายที่เป็นคุณค่าแท้ เพื่อป้องกันหนาว ป้องกันเหลือบยุงลิ้นไร กันความละอายนี้อันหนึ่งแล้ว สอง ก็เพื่อเกื้อกูลแก่จิตใจของคนอื่นที่อยู่ร่วมสังคมนี้ อย่างที่เรียกว่าเป็นขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม แต่ที่แท้ก็คือเพื่อเกื้อกูลแก่จิตใจของคนที่อยู่ร่วมกัน ช่วยเป็นธรรมเนียมที่เกื้อหนุนเขาให้พัฒนาในกุศลธรรม โดยมีความรู้สึกที่ดีงาม เช่น สดชื่น เบิกบาน สงบ ผ่อนคลาย แล้วจะได้เจริญในกุศลธรรมอื่นๆ สูงขึ้นไป ไม่ใช่ไปทำลายความรู้สึกของเขา พอเห็นเราแล้ว กลายเป็นใจเสียไปทั้งวัน หรือเร้าอกุศลขึ้นมา ให้จิตใจยิ่งตกต่ำลงไป

ในการปฏิบัติที่ว่ามานี้ เป็นการมองอะไรๆ อย่างมีความรู้เข้าใจ พร้อมทั้งมีคุณธรรมคือเมตตา ก็เลยเป็นการพัฒนาจิตปัญญาของเราเองไปด้วย

ที่เราแต่งตัวกันนี้ ทางที่จะพลาด มีทั้งสองด้าน ในด้านหนึ่ง ก็ทำนองว่าจะไปอวดเขา ถ้าอวดก็เสียอีก กลายเป็นการสัมพันธ์กับสังคมในทางหลงตามค่านิยม หรือตื่นตามกระแส ตัวเองไม่มีหลักนี้ไม่ใช่แต่งไปอวดก็ แล้วก็ไม่ใช่ว่าจะไปช่วยยวนใครนะ แต่เราจะช่วยรักษาและเกื้อกูลแก่จิตใจของคนอื่น ให้เขามีจิตใจสบาย ในคำที่ว่าคนเราอยู่ในสังคมนี้ ขอให้เมตตาต่อกัน เราทำแค่นี้ก็ได้แล้ว แค่ว่าช่วยรักษาจิตใจให้เขามีความเบาสบาย หรือสงบ ผ่อนคลาย หรือรำเริงเบิกบานผ่องใส นี่ก็เป็นความพอดีด้านหนึ่ง

อีกด้านหนึ่ง ก็พลาด เป็นการเอียงไปอีกข้างหนึ่ง ในทางที่เอาแต่ใจตัว ไม่คำนึงถึงใคร ไม่รับผิดชอบต่ออะไร ได้แก่พวกที่บอกว่า ฉันไม่เอาอะไรทั้งนั้น เสื้อผ้าไม่ต้องมีก็ได้ ผมเผ้าไม่ต้องตัด น้ำไม่ต้องอาบ เสื้อผ้าไม่ต้องซัก อะไรอย่างนี้ สกปรกมอมแมมๆ เลยกลายเป็นอย่างพวกฮิปปีไป ก็ไม่ได้เรื่องอีกเหมือนกัน เรียกว่าเอียงสุดไปอีกทางหนึ่ง

พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักมัชฌิมาปฏิปทาไว้ เป็นทางแห่งปัญญา ซึ่งให้ทำอะไรๆ ด้วยความรู้ เข้าใจ มองเห็นความถูกต้อง-พอดี อันนี้สำคัญอย่างยิ่ง ชีวิตตนกับชีวิตผู้อื่นสัมพันธ์กันหมด สิ่งแวดล้อมก็รองรับเกื้อหนุน เราทำให้ประสานกลมกลืนและเกื้อกูลกันลงตัวพอดีไปหมด

ถ้าเราปฏิบัติถูกต้อง ก็คือทำด้วยปัญญานั้นเองแหละ ไม่ใช่ทำด้วย *ตัณหา* ที่ไม่รู้ไม่ค้ำอะไร นึกขึ้นมาว่าอยากเสพ ก็ไปเอา ก็ทำไป ไม่ใช่ทำด้วย *มานะ* ที่คิดแค่ว่าจะรอดก็ เพื่อแข่งขัน เพื่อจะกดคนอื่น เพื่อจะยกตัว แล้วก็ไม่ได้ทำด้วย *ทิฐิ* ที่ยึดถือแต่ความเห็น เอาความเห็นของตัวเองเข้าว่า ข้าจะทำของข้าละ แกอย่มายุ่ง เราอยู่ในสายกลางที่ปัญญาพิจารณารู้ตระหนักรู้ว่า อะไรจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความดีงามของชีวิต ของสังคม ของส่วนรวมรวมกัน แล้วก็เพื่อทั้งโลกที่จะอยู่ได้อย่างดีในวิถีแห่งธรรม

แล้วในวิถีนี้ ซึ่งก็คือวิถีแห่งไตรสิกขา พูดอย่างชาวบ้านว่า วิถีของการศึกษา หรือทางของการพัฒนาชีวิตนั้น เราก็ฝึกฝนปรับปรุงตัวอยู่เสมอ ไม่ติดอยู่แค่เดิมที่เก่า เรียกว่าให้มีความเจริญงอกงามในธรรมวินัย แม้แต่ในการเป็นอยู่ประจำวัน เรื่องที่เหมือนว่าเล็กๆ น้อยๆ ก็หัดก็จัดให้ดีงาม ประณีตขึ้นไป

อย่างเช่นการตากจีวร ก็มีหลักด้วย จะตากอย่างไรไม่ให้ดูเกะกะ ไม่ให้ไหลออกมานอกตัว อาคาร มิฉะนั้นอาจจะทำให้ดูไม่งดงามแก่สงฆ์ เมื่อเราจะช่วยรักษาสงฆ์ เราจัดให้ดี เหมือนเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง แล้วก็จีวร ผ้าที่ใช้ ก็เก็บงาอย่างดี

ว่าไปก็หมดเลยทั้งนั้น แม้แต่เสนาสนะ ก็มีวินัยบัญญัติไว้ อย่างเก้าอี้หรืออาสนะ เอาออกมาใช้ในที่ของตัว หรือในที่กลางแจ้ง เสร็จแล้วต้องเก็บเข้าที่

ตกลงว่า การบวชนี่เป็นการฝึกทุกอย่าง มารยาทก็ฝึกไปด้วยในตัว พุทธศาสนาก็เลยเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยไปด้วย นอกจากการฝึกไตรสิกขาที่พูดรวมๆ มองเห็นเป็นหลักการใหญ่ๆ นั้น ที่จริง ไตรสิกขานี้แหละคลุมลงมาถึงแม้แต่มารยาท การเคลื่อนไหว การพูดจาในความเป็นอยู่ประจำวันหมดเลย เพราะฉะนั้น ไตรสิกขาจึงมีความหมายที่ต้องพูดกัน ทั้งในระดับหลักใหญ่ และระดับรายละเอียด

วันนี้ก็เลยพูดกว้างออกไปๆ เริ่มจากเรื่องชีวิตประจำวันของพระ โดยเฉพาะปรารภเรื่องการฉันอาหาร ซึ่งเป็นการฝึกที่มีมาแต่เดิม แล้วก็เลยโยงไปถึงเรื่องอะไรต่ออะไรหลายอย่าง ดังที่เคยบอกไว้แล้วว่า ไตรสิกขานี้เป็นทั้งหมดของชีวิตพระ เราก็มาเริ่มกันตั้งแต่ชีวิตประจำวันนี้ ถ้าวินัย พุทฺโธไป แล้ว ก็พูดให้ครบ

เป็นอันว่า ข้อปฏิบัติในการฝึกเบื้องต้นที่พระพุทฺธเจ้าทรงเน้นคือ *อินทริยสังวร* การสำรวมอินทริย การรู้จักใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้เป็น ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น แล้วก็ *โภชนมัตตัญญูตา* ความรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักกินพอดี กินด้วยปัญญา

ได้ศีลเป็นพื้นแล้ว ทีนี้จะเอาจริงกับจิตใจและปัญญา

พอปฏิบัติในขั้นพื้นฐานของศีล เหมือนวางระบบชีวิตในความสัมพันธ์ภายนอกกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมชาติให้เป็นไปด้วยดี ในทางที่เกื้อกูลกันแล้ว จากนั้นในขั้นต่อไป ก็เชื่อมต่อไป เข้าในการปฏิบัติสูงขึ้นไป สู่การพัฒนาจิตใจและปัญญา ตอนนี่เรียกว่า **ชาคริยานุโยค** แปลว่า การหมั่นประกอบความดี หรือหมั่นประกอบความเพียรทำกิจของผู้ตื่น

ข้อนี้หมายความว่าอย่างไร โบราณแปลกันมาว่า “การประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่” หมายความว่า ไม่เห็นแก่หลับแค้นนอน ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ โดยเรามีสติตื่นตัวอยู่ ก็มาคำนึงระลึกว่า อะไรที่เราควรจะทำ ซึ่งเป็นกิจหน้าที่ในไตรสิกขา เป็นกิจหน้าที่ของพระสงฆ์ในพระธรรมวินัย แล้วเราก็ทำกิจหน้าที่นั้นๆ โดยมีสติที่ตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา

เพราะฉะนั้น พระนี้ เมื่อมีอินทริยสังวร และโภชนมัตตัญญูตา เป็นฐานแล้ว การดำเนินชีวิตทั่วไปก็อยู่ในขอบเขตที่พองามพอดี เกื้อหนุนต่อการที่จะพากเพียรบำเพ็ญกิจสูงขึ้นไป จึงมาต่อด้วยชาคริยานุโยค โดยเป็นผู้ตื่นตัวอยู่เสมอ ใช้เวลามุ่งหน้าทำกิจหน้าที่ของตน อย่างที่ท่านว่าไม่เห็นแก่หลับแค้นนอน ทั้งหัวค่ำปลายคืน เดินบ้างนั่งบ้าง ประกอบมนสิการในการเจริญภาวนา ก้าวไปในสมาธิและปัญญา

การมีสติ ที่ตื่นตัว ไม่หลับ ไม่ซึมเซา ไม่เตลิดเพริดไป ไม่พินเพื่อน ไม่เลือนลึ้ม ไม่เลือนลอย ใจจ่อจับอยู่กับอารมณ์ที่มุ่งหมายนี้ เป็นการฝึกจิตอยู่ในตัวขั้นหนึ่งแล้ว ปัญญาก็มาพาเดินหน้าไปในการจัดการกับจิตและอารมณ์ให้สมความมุ่งหมาย แคะนี้ก็เริ่มต่อเข้าสู่สมาธิ และปัญญาแล้ว เป็นอันว่า อินทริยสังวร และโภชนมัตตัญญูตา ที่เป็นศีล ช่วยเป็นฐานให้พร้อมที่จะก้าวไปในสมาธิและปัญญา โดยตั้งต้นที่ชาคริยานุโยคนี้แหละ

แม้แต่ตัวโภชนมัตตัญญูตาเอง ก็ใช้ต่อศีลไปถึงสมาธิและปัญญาได้อยู่แล้ว อย่างที่ว่าเมื่อกินเวลาจะกิน พฤติกรรมในการกินจะพอดีได้ ก็ต้องมีปัญญารู้ให้แล้ว โดยต้องรู้เข้าใจความมุ่งหมายว่าจะเอาอะไรแค่ไหน นี่ก็คือฝึกปัญญาไปด้วยในระดับต้นๆ และพร้อมกันนั้น ก็ต้องควบคุมจิตของตัวเองได้ ให้จิตของเราเอาตัวตามทีปัญญาบอกให้ แล้วดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง จึงเกิดความพอดีขึ้นมา และจิตนั้นแหละก็เกิดความพอใจที่กินแล้วได้คุณภาพชีวิต เมื่อพอใจแล้วก็เต็มใจ แล้วก็ตั้งใจจะเอาจะทำอย่างนั้นต่อไป

คนพวกหนึ่งนั้นมีความสุข เมื่อได้กินสนองความต้องการในการเสพ พออร่อยก็สุข ทีนี้อีกคนหนึ่ง พอมีปัญญารู้ว่า เราควรกินเพื่อคุณภาพชีวิต พอได้กินอะไรที่ทำให้เกิดคุณภาพชีวิต ก็มีความสุข จากการสนองความต้องการในคุณภาพชีวิต นี่ก็เป็นเศรษฐกิจอีกแนวหนึ่ง ในเศรษฐกิจของคฤหัสถ์ เขากินเพื่อสนองความต้องการในการเสพ แต่ของพระนี่ เป็นเศรษฐกิจที่มากับการกินโดยได้สนองความต้องการในการทำให้เกิดคุณภาพชีวิต วัตถุประสงค์ต่างกัน ทำให้เป็นระบบเศรษฐกิจคนละระบบ

การแยกแยะเศรษฐกิจโดยวัตถุประสงค์ของการบริโภคที่ต่างออกไปอย่างนี้ ลัทธิเศรษฐกิจทั่วไปไม่ได้คำนึง เขาไม่คิดไม่นึกถึงเลย เขาเอาเศรษฐกิจแบบที่มองไปแค่ว่ามีวัตถุนิใช้พอสองความต้องการในการเสพ บอกว่า ทำอย่างไรจะได้สนองความต้องการเสพนั่น ให้เกิดความพึงพอใจที่ว่าพึงพอใจของเขาก็คือ ความพึงพอใจในการที่ได้เสพ

ทีนี้ ว่าตามหลักของพระศาสนา ถ้าได้กินสนองความต้องการในการทำให้เกิดคุณภาพชีวิต เราก็จะมีความสุขเกิดขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความสุขทางปัญญา อันนี้เมื่อว่าตามหลักของการศึกษาพัฒนาคน ก็คือเปลี่ยนจากตัณหา มาเป็นฉันทะ อยากกินเพื่อได้เสพให้สนใจ เรียกว่า *ตัณหา* อยากกินเพื่อให้ได้คุณภาพชีวิตสมดังที่ปัญญาารู้เข้าใจ เรียกว่า *ฉันทะ* แยกกันไปคนละทิศ นี้ก็การศึกษาทั้งนั้น

ถ้าพบของดีที่ถูกต้อง ก็อย่าไปแยกเลยว่า ระบบเศรษฐกิจของคุณท์สท์ กับระบบเศรษฐกิจของพระ ทุกคนควรพัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจมัชฌิมาไปด้วยกัน

เอาละ วันนี้พูดเยอะยาวแล้ว เดี่ยวจะไปกันใหญ่ จากเรื่องหนึ่งก็แยกกระจายขยายไปเรื่อย เห็นจะพอสมควรแล้ว

ขอให้นึกว่า ที่เรามาบวชนี้ เริ่มตั้งแต่ชีวิตประจำวัน ก็เป็นจุดเริ่มต้นในการที่จะฝึกฝนในไตรสิกขา จึงได้ยกเอาเรื่องของชีวิตประจำวัน ในการกินอยู่เป็นอยู่ ได้แก่การเสพบริโภคใช้ปัจจัยสี่ เช่นฉันภัตตาหาร แล้วก็เรื่องอินทรียสังวร การใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มาพูดกัน

เรื่องเหล่านี้คิดว่า ไม่เฉพาะพระเท่านั้นที่จะต้องฝึก ญาติโยมประชาชนก็ต้องฝึกด้วย โดยเฉพาะเด็กๆ ถ้าเด็กๆ ปฏิบัติตามหลักการนี้ ก็จะมีคามภูมิใจ และมั่นใจตนเอง เพราะเป็นการปฏิบัติที่เกิดจากปัญญา

คนที่มีปัญญา ทำอะไร ด้วยความรู้ ทั้งรู้เข้าใจสิ่งนั้นเรื่องนั้น รู้หลักการ รู้เหตุผล รู้ความมุ่งหมาย รู้ว่าตนทำถูกต้องตรงความมุ่งหมายแล้ว เมื่อรู้ชัดแก่ใจ ก็จะมีคามมั่นใจในตัวเองอย่างจริงจัง ดีกว่าความมุ่งมั่นของใจที่เป็นไปแค่ตามความรู้สึก ที่ตนเองเป็นเพียงผู้ถูกกระทำ โดยถูกกระทำตามแรงกระตุ้นเร้าของผัสสะ หรือเดินไปตามค่านิยมของสังคม ต้องอาศัยผู้อื่น ขึ้นต่อคนอื่นที่จะเห็นว่าเราไ้เราเท่า พอเขาเฮด้วย เราก็ภูมิใจ

แต่ถ้าเป็นคนมีปัญหา อย่างที่ว่าแล้ว พอรู้ความมุ่งหมายของการกระทำนั้น มองเห็นชัดกับตนเองว่าเป็นความถูกต้อง เช่น กินเพื่อเลี้ยงร่างกาย ให้มีกำลังที่จะทำอะไรๆ ได้ เพื่อให้มีสุขภาพดี ก็มีความมั่นใจเลยว่าเรากินอาหารอย่างถูกต้องและตรงตามความจริงแน่นอน ก็ภูมิใจเองได้เลย ไม่ต้องไปอาศัยไปรอใครมายกย่องแล้ว มันเด็ดขาดในตัว

ฉะนั้น จึงเป็นคามมั่นใจที่แท้จริง ไม่ใช่แค่ว่าปฏิบัติถูกต้องตามหลักพระศาสนา แต่คือตรงตามความเป็นจริง ที่มันเป็นอย่างนั้น ฉะนั้น เด็กนักเรียน ลูกๆ หลานๆ ก็จึงต้องฝึกตามหลักการนี้เหมือนกัน พระเราเนี่ยเพียงเป็นตัวอย่างให้

วันนี้ ขอพูดในเรื่องนี้ไว้เพียงเท่านี้ก่อน และให้รู้ไว้ด้วยว่านี่คือเข้ามัชฌิมาปฏิปทา เราพูดว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้ใช้ได้และที่จริงพึงต้องใช้ในทุกอย่าง แต่บางที่ผู้ที่ฟังอาจจะไม่เห็นชัดว่า เป็น มัชฌิมาปฏิปทาอย่างไร ตามที่ได้อธิบายไปแล้ว จะเห็นว่านี่แหละ มัชฌิมาปฏิปทาเป็นอย่างไร นี่เป็นการปฏิบัติที่พอดีในการกิน ความพอดีในการกินเกิดขึ้นแล้ว ไซ้ใหม่ นี่ก็เป็นมัชฌิมาปฏิปทาเสร็จในตัวไปจุดหนึ่ง

มัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง ทางแห่งความพอดี ทางแห่งดุลยภาพ เป็นข้อปฏิบัติที่เป็น นุรณาการ โดยมีศีล สมาธิ ปัญญา พากันมาครบ ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มาด้วยกัน ถ้าขาดอันใดอันหนึ่ง ก็ไม่มีนุรณาการ พอนุรณาการได้ ก็เป็นองค์รวม ที่องค์รวมสัมพันธ์กันเป็นระบบครบ สมบูรณ์

ระบบที่ว่านี้ คือระบบอะไร? ก็คือระบบชีวิตของเรานี่ไง อ้อ... ชีวิตของเรานี้เป็นระบบนะ การดำเนินชีวิตนั้น ต้องมีทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มาประสานสัมพันธ์กันเป็นระบบ องค์รวม มาหนุนกัน พฤติกรรมดำเนินไปด้วยดีได้ ต้องอาศัยจิต เช่นมีความตั้งใจ ซึ่งก็อาศัยปัญญาความรู้ เข้าใจบอกหรือชี้ทางให้ จึงตั้งใจไปตามนั้น และเสร็จแล้ว เมื่อพฤติกรรมดำเนินไปด้วยดีแล้ว ก็ทำให้จิตพึงพอใจ สมใจ อิ่มใจ สุขสบาย ก็มีความมั่นคงมั่นใจ จากการทำที่เกิดผลเกิดประโยชน์ตาม ความมุ่งหมายที่แท้จริง แล้วปัญญาที่มองเห็นผลอย่างนี้ ก็ยิ่งชัดเจนที่จะชี้แนะบอกแจ้งต่อไป

พฤติกรรมที่ดีที่ถูกต้อง ก็ไปหนุนปัญญา เช่นว่า เมื่อใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็น เราก็ได้ ปัญญา แต่ถ้าพฤติกรรมไม่ดี ก็เสริมโมหะเข้าไปอีก เช่น ดูทีวีไม่เป็น โมหะก็มา ดูทีวีเป็น มีพฤติกรรม ในการดูดี ตั้งใจถูกต้อง วางใจถูกต้องสอดคล้อง ก็ได้ปัญญา ไซ้ใหม่ พฤติกรรมก็ไปหนุนปัญญา ปัญญาก็มาหนุนพฤติกรรมที่เป็นด้านศีล แล้วจิตที่พอใจก็ตั้งเจตนาคือตั้งใจมาหนุนพฤติกรรม ปัญญาก็ไปนำไปหนุนจิตให้ไปกับพฤติกรรมนั้นหรืออย่างนั้น ก็เป็นระบบ นี่ก็ระบบความสัมพันธ์ เป็นองค์รวม อย่างที่เขาชอบใช้คำเหล่านี้กันเวลานี้

ว่าไปว่ามา นี่แหละคือหลักที่แท้จริง เพราะว่าในที่สุดแล้ว ระบบความสัมพันธ์องค์รวมอยู่ที่ไหน ก็ต้องมาจับได้ที่ชีวิตของเราก่อน เพราะว่าชีวิตของเราเป็นองค์รวมพื้นฐาน การดำเนินชีวิตของเรามี ๓ ด้านหรือ ๓ แดน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ก็มาเริ่มที่นี่ ต้องให้ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มานุรณาการในกระบวนการของการพัฒนาตน เมื่อกระบวนการดำเนินไปด้วยดี ชีวิตก็เจริญงอกงาม มันก็สัมพันธ์กันเป็นระบบ ก็เกิดดุลยภาพ ก็เกิดความพอดี ก็เป็นทางสายกลาง

แม้แต่กินอาหารก็เกิดความพอดี กินแล้วพอดี ก็เกิดผลดี ไม่เกิดโทษ พอดีอยู่ที่ไหน อยู่ที่ตรงไป สมองวัตถุประสงค์ สมความมุ่งหมาย นั่นคือ พอดีอยู่ที่สนองความต้องการคุณภาพชีวิต ดังที่ว่า จุดหมายที่แท้จริงของการกิน ก็คือ กินเพื่อคุณภาพชีวิต ที่จะให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี ทำกิจหน้าที่ได้ เมื่อพอดี ตรงความมุ่งหมาย ทางสายกลางก็มา แล้วอย่างนี้แหละจึงเรียกว่า โภชนะมัตตัญญู ๓๗ แปลว่า รู้จักประมาณในการบริโภค คือกินพอดี กินพอดีก็คือกินไปในทางสายกลาง เป็นวงกลมของล้อที่หมุนเดินหน้าต่อไป

ถ้ามันถูกแล้ว มันก็โยงกันได้เป็นอันเดียวกัน เพราะมันเป็นระบบ ถึงกันหมด เน้นเรื่ององค์รวม เรื่องดุลยภาพ เรื่องบูรณาการ เรื่องเป็นระบบ เป็นอันว่า อยู่ในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งหมด คือ มัชฌิมาปฏิปทา ที่ระบบชีวิตประกอบด้วย พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มาประสานเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

เมื่อเป็นมัชฌิมาปฏิปทาแล้ว ก็ทำให้ชีวิตของคน กับสังคม เกื้อหนุนกันด้วย บุคคลในสังคมก็เกื้อหนุนกัน

หนุนกันอย่างไร คือ เมื่อมัชฌิมาปฏิปทาในตัวคนเดินไปด้วยดี ตัวคนพัฒนาดีแล้ว พอตัวคนพัฒนา ก็กลับมาหนุนสังคม ให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปด้วยดี เพราะฉะนั้น บุคคลกับสังคมก็ประสานเกื้อหนุนกันดี แล้วก็ไปประสานกับธรรมชาติแวดล้อม เช่น การรับประทานพอดี ก็ไม่ทำลายธรรมชาติเกินไป ทำให้เกิดการประสานประโยชน์ ระหว่าง บุคคล สังคม และธรรมชาติแวดล้อม เป็นระบบใหญ่ออกไปอีก ก็เกิดสมดุลพอดีในองค์รวมใหญ่ บูรณาการในวงกว้างทั้งหมด

เป็นอันว่า ถ้าถูกต้องแล้ว ก็ถูกทางของมัชฌิมาปฏิปทา ประสานเกื้อกูลกันทั้งหมด

ตอนที่

๖

ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติก็ร่มเย็น เมื่อพระสงฆ์มีธรรมให้แก่ประชาชน

เมื่อพูดถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระภิกษุ ก็มีส่วนที่ไปเกี่ยวข้องกับญาติโยมประชาชน โดยเฉพาะที่ปรากฏชัดก็คือเรื่องอาหารการขบฉัน การที่พระสงฆ์มีชีวิตเนืองด้วยผู้อื่น ผากท้องไว้กับประชาชนนี้เกี่ยวข้องกับหลักการของพระศาสนา ก็เลยจะพูดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน ว่าพระนี่ไปเอาจากประชาชน มุ่งจะไปหาอาหารอะไรต่างๆ ฟังชาวบ้าน แค่นี้หรือ

คน คือบุคคลในสังคม และคือชีวิตในธรรมชาติ

เมื่อเข้าก็บอกที่หนึ่งแล้วว่า วัตถุประสงค์สำคัญของชีวิตของพระสงฆ์นั้น อยู่ที่จะทำประโยชน์อย่างสำคัญแก่ประชาชน ที่นี้ หลักการในเรื่องนี้มีอะไรเชื่อมโยงกันอย่างไร ก็ขอทำความเข้าใจกันก่อนว่า ที่จะพูดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนนี้ จะไม่จำกัดแค่ความสัมพันธ์กับประชาชนเท่านั้น แต่จะหมายถึงหลักการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตของพระภิกษุแต่ละรูปกับส่วนรวม ซึ่งหมายถึงกับพระด้วยกันด้วย คือทั้งกับประชาชนกว้างออกไป และกับพระสงฆ์ด้วยกัน

ที่นี้ การสัมพันธ์กับส่วนรวม คือภายในชุมชนสงฆ์ที่เป็นส่วนของตัวเอง และกับประชาชนในวงกว้างนี้ ก็พูดรวมๆ ว่าเป็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม สำหรับพระพุทธ ศาสนานี้ หลักการทั้งหลายมีนัยทางสังคมตลอดเวลา ซึ่งคนทั่วไปมักมองไม่เห็น บางที่บางคนถึงกับมองไปว่า พระพุทธศาสนานี้ เป็นศาสนาที่เอาแต่เรื่องตัวบุคคล เป็นเรื่องของปัจเจกชน อะไรทำนองนี้ ซึ่งเป็น การมองที่ผิดพลาดอย่างยิ่ง ห่างไกลจากความเข้าใจที่ถูกต้อง

ที่เท่านั้น หลักการต่างๆ ของพระพุทธศาสนามีความหมายทางสังคมแทรกอยู่หรือฟุ้งอยู่ด้วยเสมอ แม้แต่การพัฒนาตัวของแต่ละคนก็มีความหมายทางสังคม แต่นัยทางสังคมของพุทธศาสนาเป็นอย่างไร ในที่นี้ก็มาดูแง่มุมกันพอให้เห็นเค้าความ

อย่างไรก็ตาม การมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมของพุทธศาสนานี้ อาจจะต่างจากวิชาการสมัยใหม่ คือ ศาสตร์สมัยใหม่นี้เป็นศาสตร์จำพวกชำนาญพิเศษ

เขาแยกเป็นด้านๆ ว่า **มนุษยศาสตร์** เป็นเรื่องของชีวิต จิตใจ ความคิด จินตนาการ เรื่องของคุณค่า สาระภายในของความเป็นมนุษย์ วัฒนธรรม วรรณคดี ปรัชญา อะไรต่างๆ เหล่านี้

แล้วก็ **สังคมศาสตร์** เรื่องของสังคมในสายตาอย่างวิทยาศาสตร์ การที่บุคคลมาเป็นสมาชิกเป็นส่วนร่วมของสังคม มีความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันอย่างไร เรื่องพฤติกรรมต่างๆ และปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งศึกษาด้วยวิธีการวิทยาศาสตร์

แล้วก็ไป **วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ** ซึ่งศึกษาความเป็นจริงในโลกแห่งวัตถุ มองหากฎธรรมชาติ โดยที่วิทยาศาสตร์ธรรมชาตินั้น เท่าที่เป็นมา จำกัดตัวอยู่กับโลกของวัตถุ แต่ก็มีแนวโน้มของวิทยาศาสตร์ใหม่ปัจจุบันนี้ที่กำลังก้าวเข้ามาในแดนของจิตใจ อย่างพวกนิวฟิสิกส์

ทีนี้ ในเมื่อศาสตร์พวกนี้แยกต่างหากๆ จากกันออกไป เวลาเขาศึกษาทางด้านสังคม ก็มองอะไรๆ โดยนัยของสังคมศาสตร์ แต่สังคมศาสตร์นั้น มองคนกับสังคม โดยมองคนในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม แล้วไปๆ มาๆ ในความเป็นศาสตร์ชำนาญพิเศษที่จะเอาอย่างวิทยาศาสตร์ธรรมชาตินั้น โดยไม่รู้ตัวก็แยกคนออกไปจากธรรมชาติ

แต่พุทธศาสนา มองคนไม่แยกจากธรรมชาติ ตรงนี้เป็นฐานที่สำคัญมาก เพราะว่าพุทธศาสนา มองคนทั้ง ๒ แ่ง กล่าวคือ คนนั้น ในเวลาเดียวกัน เขาเป็นทั้ง ๒ อย่าง หรือจะว่ามี ๒ ด้านก็ได้

ในด้านหนึ่ง โดยพื้นฐานทีเดียว ชีวิตของเขาเป็นธรรมชาติ ซึ่งเราไม่สามารถปฏิเสธ ไม่มีใครค้านความจริงนี้ได้ คือ ชีวิตของแต่ละคนเป็นธรรมชาติอยู่ในตัว เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เกิด แก่ เจ็บ ตาย มีความเป็นไปตามธรรมชาติ นี่คือ มองแง่หนึ่ง คนเป็น **ชีวิต** ที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

พร้อมกันนั้น อีกด้านหนึ่ง คนเป็นสมาชิกของสังคม คนเดียวกันนี้ ในขณะที่เป็นชีวิตในธรรมชาติ ก็เป็น **บุคคล** ที่เป็นสมาชิกของสังคม

ทีนี้ เราจะไปแยกคนที่เป็นบุคคลในสังคม ออกจากคนที่เป็นชีวิตในธรรมชาติ จะแยกอย่างจริงจังเด็ดขาด ไม่มีทางเป็นไปได้ แต่ศาสตร์ปัจจุบันนี้ไปศึกษาโดยมองเฉพาะเรื่องของบุคคลที่เป็นสมาชิกของสังคม เอาบุคคลแยกขาดออกไปจากชีวิต ก็ย่อมผิดพลาดขาดพร่อง ก็เลยมีแนวโน้มที่จะเป็นเรื่องของการเข้าใจผิดต่างๆ เช่นมองเพลินหนักไปด้านเดียวในแง่ที่ว่าคนเป็นผลผลิตของสังคม สังคมหล่อหลอม อย่างนี้เป็นต้น

มีความเป็นจริงมากที่ว่าคนเป็นผลผลิตของสังคม คนนั้นอยู่ใต้อิทธิพลของวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ค่านิยม และอะไรต่างๆ ที่เป็นปัจจัยทางสังคมที่จะหล่อหลอม แต่พร้อมกันนั้น คนก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มาจากธรรมชาติ และถ้าบุคคลใดมีปัญหา เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ เขาจะเป็นอิสระจากสังคมได้

ความรู้ความจริงของธรรมชาตินั้น อยู่เหนืออิทธิพลของสังคม เมื่อคนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติแล้ว เขากลับเป็นปัจจัยที่จะมาผันแปรสังคม สามารถเข้าใจสังคมวินิจฉัยสังคม และแม้แต่มาจัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขสังคมให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง ถ้าสังคมทำให้มนุษย์แยกตัวออกจากธรรมชาติ คนแปลกแยกออกไปไม่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ สังคมนั้นก็จะวิปริตปรวนแปร

มนุษย์เป็นตัวกลาง แต่ละคนนี้เป็นตัวกลาง ที่เชื่อมระหว่างธรรมชาติกับสังคม คือ คนในฐานะเป็นชีวิต เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ กับตัวคนนั้นในฐานะที่เป็นบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อเป็นสองอย่างในเวลาเดียวกัน คนก็เชื่อมสังคมกับธรรมชาติเข้าด้วยกัน บุคคลใดเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ สามารถเชื่อมความเป็นบุคคลของเขาเข้ากับความเป็นชีวิตที่เป็นธรรมชาติ ให้ประสานเกื้อกูลและกลมกลืนกันได้ นั่นคือเป็นพัฒนาการของมนุษย์ในขั้นสูงสุด

พระพุทธศาสนาไม่ทิ้งคนในส่วนที่เป็นธรรมชาติ และถือหลักการว่าจะต้องให้คนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา แล้วชีวิตทางสังคมของเขาจึงจะดีจริงได้ เขาจะต้องไม่เสียหลัก ไม่เขว ไม่เฉไฉออกไป จนกลายเป็นแปลกแยกจากธรรมชาติ

แต่พระพุทธศาสนาก็ระวังว่า ถ้าคนไม่เข้าถึงธรรมชาติจริง อาจจะไม่เคยเกิดไปกลายเป็นสุดโต่ง กลายเป็นปลีกตัวจากสังคม แล้วก็ทิ้งปลีกตัวและแปลกแยกจากสังคม ความเป็นชีวิตกับความเป็นบุคคลของเขาถ่างห่างไม่ถึงกัน

พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ต้องอยู่ใกล้ประชาชน

มีลัทธิในสมัยโบราณ และในสมัยพุทธกาลมากมาย อยู่ได้ภาวะที่เป็นปัญหานี้ จะเห็นได้ตั้งแต่ก่อนใกล้พุทธกาล มีคนสองพวก พวกหนึ่งไหลไปตามกระแสสังคม ไปตามค่านิยม หลงไหลในวัตถุ หมกมุ่นวุ่นวายกับการหาสิ่งเสพบำรุงบำเรอ พวกนี้ได้แก่พวก กามสุขัลลิกานุโยค ซึ่งมีความหมายในเชิงที่ไหลไปกับกระแสสังคม

ส่วนอีกพวกหนึ่งก็เบื่อหน่ายระอากระแสสังคม เห็นว่าไม่มีความหมาย ไร้คุณค่า หาความสุขที่แท้จริงไม่ได้ ก็ละทิ้ง ปลีกตัวจากสังคมไปอยู่ตามธรรมชาติ ไปเป็นฤาษีชีไพร ไม่ยุ่งกับใคร ตัดขาดจากสังคมเลย กินเผือกกินมัน บางลัทธิก็ถือขนาดที่ว่าต้องเก็บกินแต่ผลไม้ที่หล่นเอง จัดเข้าเป็นพวก อุตตกิลมถานุโยค

พวกหลังนี้ไม่เอาเรื่องกับสังคม ไปบำเพ็ญฌาน ทำสมาธิ ให้มีความสุขทางจิตใจ เป็นดาบส เป็นฤาษี พอประสบความสำเร็จในสมาธิขั้นสูง ได้ฌานสมาบัติ ก็หาความสุขจากการเล่นฌาน มีศัพท์เรียกว่า *ฉวานกัฬา* เล่นฌาน สนุกกับฌาน สบายมีความสุขไปทั้งวัน ไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับใคร โลกนี้จะเป็นอย่างไรก็ช่างมัน นี่ลัทธิฤาษีชีไพร

บางคนไม่เข้าใจ นี้ว่าพุทธศาสนาเป็นอย่างเดียวกับลัทธิฤาษีชีไพร แยกไม่ออก ทั้ๆ ที่พระพุทธเจ้าไม่เพียงทรงแสดงหลักการทางธรรมเท่านั้น แต่ได้ทรงบัญญัติวินัยขึ้นมาบังคับเลยว่าไม่ให้พระสงฆ์แยกตัวจากสังคม เริ่มตั้งแต่บัญญัติให้ชีวิตความเป็นอยู่ของพระ เรื่องปัจฉัย ๔ เรื่อง ชีวิตด้านวัตถุ ต้องอิงอาศัยอยู่ใกล้ประชาชน พระจึงปลีกตัวตัดขาดจากสังคมไม่ได้

แม้แต่พระที่จะไปอยู่ป่า ก็มีกำหนดว่าไปอยู่ได้ในป่าลึกเข้าไปเท่านั้นแค่นี้ ไม่ให้พ้นเขตบิณฑบาต ที่จะมาพบกับประชาชนได้ ดังที่ในพระวินัยปิฎกบอกว่า (วินย.๒/๑๖๖/๑๔๖; ๗๙๖/๕๒๘) เสนาสนะป่า (ต้อง) อยู่ห่างจากเขตหมู่บ้านอย่างน้อย ๕๐๐ ธนุ (=๕๐๐ วา คือ ๑ กม.) แต่ท่านแนะนำไว้ว่า ไม่ควรให้ไกลเกิน ๑ คาจตุ (=๑๐๐ เส้น คือ ๔ กม.) เพื่อจะได้ไปบิณฑบาตแล้วกลับมาถึงวัดทันเวลาฉัน

มองด้านพฤติกรรมภายนอก จะเห็นว่า พุทธศาสนามีความยืดหยุ่น โดยมีหลักการว่า ไม่ให้พระตัดขาดจากสังคมโดยสิ้นเชิง อย่างน้อยต้องมีความสัมพันธ์บ้าง ในการไปบิณฑบาตนี้ ก็จะได้พบประชาชน พบชาวบ้าน อย่างน้อยวันละครั้ง แม้ไม่ได้พูดจาก็ให้มาพบปะกัน

แต่ตามปกติ การไปบิณฑบาตก็คือโอกาสที่จะได้พบปะปราศรัยได้พูดจากัน ในครั้งพุทธกาลนั้น ที่ว่าพระพุทเจ้าเสด็จจาริกไปที่โน่นที่นี้ ก็คลุมเวลาไปบิณฑบาตนั้นแหละ เวลาที่ว่าพระพุทเจ้าเสด็จไปโปรดสัตว์ ก็คือไปเทศน์

ครั้งพุทธกาลนั้น พระไปเทศน์หรือให้ธรรมสั่งสอนชาวบ้าน เฉพาะอย่างยิ่งแก่คนใหม่คนนอกที่ยังไม่ได้เข้ามาในพระศาสนา ก็เทศน์ก็สอนในเวลาที่ท่านไปบิณฑบาต หรือพูดกลับกันก็ได้ว่า ไปบิณฑบาตในเวลาที่ท่านไปเทศน์ เพราะการบิณฑบาตไม่ได้เป็นกิจหน้าที่ต่างหาก เป็นเพียงว่า ท่านจะไปปฏิบัติกิจ ท่านจะจาริก เดินทางไป จะไปโปรดบางคน แต่ท่านต้องอาศัยอาหารด้วย เมื่อออกไปแต่เช้า ก็เป็นเวลาระหว่างอาหาร เพราะฉะนั้นก็ถือบาตรไปด้วย เป็นบริวารประจำตัว เมื่อได้อาหาร มีโอกาสแวะที่ไหน ก็ฉัน

การฉันอาหารไม่ใช่เป็นกิจที่ทำพิเศษ แต่เป็นเรื่องพ่วงไปกับการทำงานในชีวิตแห่งการจาริกของท่าน ไปๆ มาๆ เลยเรียกการไปบิณฑบาตว่าเป็นการไปโปรดสัตว์ ที่จริง ที่จะโปรดสัตว์ ก็คือตอนเทศน์ แต่พูดแบบเหมารวมจนชักจะเข้าใจแคบเกินไป

พอตื่นเช้า พระจะออกจากวัด ก็ถือบาตร ครองจีวร มุ่งหน้าไปทำกิจหน้าที่ ขอให้ดูจากพุทธกิจตั้งแต่เช้ามีด พระพุทเจ้าทรงพิจารณาก่อนแล้วว่า วันนี้จะเสด็จไปโปรดใคร แล้วก็ทรงมุ่งไปที่นั่น ระหว่างทางก็ต้องเสวยภัตตาหาร และต้องเสวยภายในเวลา อาจจะมีใครถวายก็ได้ แล้วในที่ที่เหมาะสมซึ่งอาจเป็นโคนไม้ ก็ไปประทับนั่งฉัน ฉันเสร็จแล้วก็เสด็จเดินทางต่อไป มุ่งสู่จุดหมายที่จะไปทรงเทศนา บางทีการไปรับบิณฑบาตนั้นแหละ คือโอกาสที่ได้เทศน์ ก็ตรัสก็พูดกับคนที่ถวายอาหาร พระในยุคพุทธกาลก็เป็นอย่างนั้น

ครั้นมาในสังคมไทยแล้ว เมื่อคนไทยเป็นชาวพุทธกันทั่วไปแล้ว การที่จะต้องออกไปแนะนำสั่งสอนข้างนอก ก็เลยเหมือนกับไม่มีความจำเป็น เขาเป็นชาวพุทธอยู่แล้ว ธรรมอยู่ข้างแล้ว เมื่อใดเขาต้องการ เขาอยากจะได้คลายสงสัยในเรื่องไหน เขาก็มาหาพระที่วัด พระก็เลยไม่มีความจำเป็นที่จะต้องไปเที่ยวจาริกสั่งสอนพ่วงไปกับเวลาบิณฑบาต

นี่ก็เป็นทำนองว่า ตอนนี้นำพระมาตั้งหลักอยู่ที่วัดแล้ว ไม่ต้องออกไปหาชาวบ้านเพื่อสอนเขา ให้เขามาหาพระที่วัด แต่ที่นี้เพื่อจะให้กิจวัตรเป็นไปด้วยดี แม้ว่าพระพุทเจ้าทรงอนุญาตว่า คหบดีชาวบ้านจะถวายอาหาร มาถวายที่วัดก็ได้ แต่เพื่อรักษากิจวัตรที่เป็นเรื่องส่วนรวมให้ดำเนินไป ก็ให้พระได้ออกไปพบประชาชน โดยออกไปบิณฑบาตตอนเช้าเพียงเพื่อไปรับอาหาร แล้วคำว่า “โปรดสัตว์” ก็เลยมีความหมายแคบแคบไปรับอาหาร ทั้งที่แท้จริง โปรดสัตว์ ก็คือการที่ท่านไปเทศนาสั่งสอน โดยที่การรับบิณฑบาตเป็นเรื่องพลอยพ่วงไปตามปกติในชีวิตของท่าน

รวมความว่า ชีวิตของพระ ท่านไม่ให้แยกตัวจากประชาชน ไม่ให้ตัดขาดจากสังคม โดยอย่างน้อยมีพระวินัยบัญญัติไว้ว่า ให้ปัจฉิม ๔ ต้องอาศัยเนื่องด้วยประชาชน จะไปเที่ยวเก็บอาหารกินเองไปเที่ยวเก็บเปลือกเก็บมันเก็บผลไม้ห่อน อย่างลัทธิฤๅษีชีไพรไม่ได้ เป็นอันว่าต้องได้พบกับชาวบ้านโดยวิถีชีวิตที่วินัยบังคับไว้ แต่ดูต่อไป ไม่ใช่เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ที่ว่ามานั้นบอกแล้วว่าคืออย่างน้อย ที่นี้ อย่างมากก็มีขอบเขตว่าไม่ให้พระภิกษุคลุกคลีกับคฤหัสถ์ เมื่อสัมพันธ์กับชาวบ้านนั้น จะต้องระวังไม่ให้กลายเป็นการคลุกคลีกับชาวบ้านว่าตามภาษาปัจจุบันก็คือไม่ไปมั่วสุมกับเขา ไม่ไปมั่วกับชาวบ้าน ท่านให้ความหมายว่า เขาสนุกสุขก็สุขสนุกด้วย เขาร้องให้ก็ร้องให้ด้วย เขาหัวเราะก็หัวเราะด้วย คือไปสรวลเสเฮฮา สนุกสนาน มั่วสุมคลุกคลีกัน อย่างนั้นไม่ได้

บางคนอาจแย้งว่า ถ้าชาวบ้านมีทุกข์ เขาร้องให้ พระไม่ทุกข์ร้อน ไม่โศกไปด้วย ประชาชนก็อ้างว้างไม่มีพวงลี ก็ต้องทำความเข้าใจให้ชัดว่า ที่พระไม่โศกานั้น ไม่ใช่พระทอดทิ้ง แต่พระต้องเป็นหลักให้เขา เวลาเขาทุกข์ พระก็รู้เข้าใจ เห็นใจเขา และช่วยแก้ไข อย่างน้อยพระก็จะได้ปลอบโยนให้หลักให้ธรรมในการที่จะแก้ปัญหา ตั้งแต่แก้ความเศร้าโศกนั้นแหละ อย่างนี้คือเป็นหลัก ไม่ใช่ว่าเขาเศร้า ตัวเองก็เศร้า เขาร้องให้ ตัวก็ร้องให้ เป็นไปด้วยกัน ต้องรอรับการแก้ไขไปด้วยกัน ก็เลยหมดคนที่จะช่วย เพราะฉะนั้นพระจะต้องเป็นหลักให้กับประชาชน

เป็นอันว่า ความสัมพันธ์ของพระสงฆ์กับประชาชนมีขอบเขตว่า อย่างน้อยไม่ให้แยกตัวตัดขาดไปเลย และอย่างมากอย่าให้เลยไปกลายเป็นคลุกคลีมั่วสุม พระสงฆ์ต้องเป็นหลักให้แก่สังคม

ส่วนในระหว่างอย่างน้อยกับอย่างมากขึ้น ท่านให้โอกาส แล้วแต่ความถนัดอัธยาศัย แม้แต่เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็มีแนวโน้มอัธยาศัย มีความถนัดไม่เหมือนกัน บางท่านชอบอยู่เงียบๆ สงัดวิเวก ท่านก็มาพบกับชาวบ้านแค่ตามวินัยบัญญัติ แล้วชีวิตส่วนใหญ่ก็ไปอยู่อย่างปลีกตัว แต่ไม่ถึงกับแยกตัวหรือตัดกันไป เช่นอย่างพระมหากัสสปะอยู่ป่าเป็นประจำ แต่ท่านก็ต้องดูแลรับผิดชอบหมู่คณะของท่าน แล้วสงฆ์ของท่านก็ต้องอยู่ด้วยอาศัยประชาชน ตัดไม่ได้ ถึงอย่างไรก็ไม่พ้น

ที่นี้ พระมหาสาวกบางท่าน อย่างพระสารีบุตร อยู่ในเมืองแทบตลอดเวลา ท่านเป็นอัครสาวก เป็นพระธรรมเสนาบดี ทำงานอยู่กับพระพุทธเจ้า ท่านสั่งสอนประชาชนมาก ในด้านอัธยาศัย ท่านเอาใจใส่เด็กๆ นำเด็กมาบวชเณรให้การศึกษา สามเณรเล็กๆ ที่มีความสามารถมากโดดเด่น เป็นลูกศิษย์พระสารีบุตรแทบทั้งสิ้น

พระสารีบุตรไปพบเด็กกำพร้า เด็กขอทาน เด็กยากจน ท่านก็ชักนำมาบวช แล้วให้การศึกษาฝึกอบรม สามเณรของท่านที่อายุ ๗ ขวบ เป็นพระอรหันต์หลายองค์ เรียกแบบไทยได้ว่าเป็นวีรสามเณร หลายเรื่องมาในอรรถกถาธรรมบท เป็นแบบอย่างเพื่อจะกระตุ้นปลุกใจเด็กๆ ให้เข้มแข็งตั้งใจ เอาใจจริงเอาใจกับการฝึกฝนพัฒนาตน

เป็นอันว่า พระมหาสาวก และพระสาวกที่สำคัญทั้งหลาย มีอัธยาศัย มีความถนัดไม่เหมือนกัน แล้วท่านก็ทำกิจหน้าที่และเป็นอยู่ในขอบเขตของสองปลายนี้ คือไม่ต่ำกว่าอย่างน้อย ไม่เกินอย่าง มาก ยึดหยุ่นอยู่ในระหว่างนี้ รวมแล้วก็ให้ชุมชนสงฆ์เป็นที่ดำรงรักษาธรรมไว้ให้แก่สังคม ทั้งในแง่ที่ตัวบุคคลเป็นแบบอย่าง และเผยแพร่หลักธรรม ขยายความรู้เข้าใจในสังฆธรรม รักษาหลักความจริงความถูกต้องดีงามไว้ให้แก่สังคมต่อไป โดยเป็นแหล่งที่จะพัฒนาชีวิตของคนไปด้วย นี้ด้านที่เกี่ยวกับประชาชน

ความเคารพสงฆ์ ถือกิจการและประโยชน์ส่วนรวมเป็นใหญ่

ที่นี้อีกด้านหนึ่ง ก็มาดูในแง่ของชีวิตที่อยู่ในหมู่สงฆ์ด้วยกัน เป็นพระภิกษุด้วยกัน คือความสัมพันธ์ของพระกับพระด้วยกัน ในสังฆะ

ระบบสังฆะที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นมา ก็คือชีวิตหมู่ ที่บรรดาพระภิกษุมีความผูกพันอยู่กัน เป็นชุมชน มิใช่ต่างองค์ต่างอยู่เป็นส่วนเฉพาะตัว

พระในพระพุทธศาสนาที่อยู่กันเป็นชุมชน อยู่เป็นหมู่นั้น ต้องมีความรับผิดชอบต่อดังสังฆะ ต่อหมู่คณะของตน และต้องมีความรับผิดชอบต่อกัน

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระภิกษุมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เริ่มตั้งแต่มีส่วนร่วม เอาใจใส่ช่วยกันรักษาสังฆะไว้ อย่างน้อย ๑๕ วันครั้งหนึ่ง จะต้องมาร่วมประชุมกัน ที่ว่ามีการสวดปาติโมกข์ ชုံมทบทวนในเรื่องของระเบียบแบบแผนกฎกติกาของชุมชน เพื่อให้ชุมชนคือสังฆะหรือสงฆ์นี้ ดำรงอยู่ด้วยดี ไม่เฉไฉพลาดออกไปจากหลักการ

ตามพุทธบัญญัตินั้น เมื่อมีงานส่วนรวม มีกิจอะไรเกิดขึ้น พระต้องมาร่วมกันทำ เป็นสังฆกรรม คืองานของสงฆ์ งานร่วมกันของหมู่คณะ โดยมีภิกษุที่มาร่วมอย่างน้อย ๔ รูป จึงจะเป็นสงฆ์ได้ บางสังฆกรรม อย่างกฐินต้องมี ๕ รูปขึ้นไป สังฆกรรมบางชนิด เช่นบวชพระในถิ่นที่เจริญ ต้องมี ๑๐ รูปขึ้นไป สังฆกรรมที่ต้องมีถึง ๒๐ รูปขึ้นไป ก็มี

ที่กำหนดอย่างนั้น ก็คือองค์ประชุม หมายความว่า องค์ประชุมอย่างต่ำที่สุด ๔ องค์ ในสังฆกรรมบางอย่างต้อง ๕ องค์ บางอย่าง ๑๐ องค์ บางอย่าง ๒๐ องค์

อันนี้เป็นชีวิตชุมชนของการทำกิจกรรมร่วมกัน รับผิดชอบร่วมกัน ตั้งแต่มีผู้มาสมัครขอบวชเป็นสมาชิกใหม่ ก็ต้องมาประชุมกันพิจารณาว่าจะรับบุคคลใหม่นั้นเข้ามาหรือไม่ ดังนี้ เป็นต้น จึงมีสังฆกรรมมากมายเยอะเยอะไปหมด โดยถือว่าชุมชนของพระสงฆ์อยู่ด้วยความรับผิดชอบต่อร่วมกัน ทุกคนควรมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบต่อสงฆ์ ถือกิจการแห่งความเคารพสงฆ์ ถือกสงฆ์เป็นใหญ่

ตอนแรกพระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรม ทรงประดิษฐ์ฐานพระพุทธศาสนา แล้วก็ทรงเทศนาสั่งสอนไป เมื่อมีผู้ศรัทธา มีผู้รู้ตาม มาขอบวชอยู่ด้วยมากขึ้น ตั้งเป็นสังฆะขึ้นมา พระองค์ก็ทรงจัดวางระเบียบแบบแผนกฎกติกา เรียกว่าบัญญัติ*สิกขาบท* (ข้อศึกษา) เป็นวินัย เพื่อดำเนินกิจการให้เป็นไปเมื่อพระศาสนาเจริญ สังฆะเติบโตใหญ่มั่นคง ก็ทรงบัญญัติให้สังฆะเป็นใหญ่ในกิจกรรมการงานต่างๆ ให้ทุกอย่างเป็นไปตามวินัย โดยวินัยจรรยกันในที่ประชุมสงฆ์

เป็นหลักใหญ่พื้นฐานว่า พระพุทธเจ้าทรงเคารพธรรม ถือกหลักความจริง ความถูกต้องเป็นใหญ่ ที่นี้ต่อมาก็คือว่า เมื่อสงฆ์เติบโตขยายโตใหญ่ขึ้น เราก็เคารพสงฆ์ นี่ก็คือ พระองค์ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์ เช่น การบวชพระ ในระยะแรกย่อมเป็นธรรมดาว่าพระองค์ทรงบวชให้เอง แต่ต่อมาเมื่อมีสังฆะเข้ารูปดีแล้ว พระองค์ก็ทรงบัญญัติเป็น สังฆกรรม มอบให้สงฆ์บวช โดยเข้าที่ประชุมสงฆ์

จึงถือเป็นหลักว่า พระภิกษุต้องเคารพสงฆ์ ถือเป็นประโยชน์ของส่วนรวมเป็นใหญ่ แม้แต่พระอรหันต์จะเข้านิโรธสมาบัติ ซึ่งเป็นสมาบัติขั้นสูงสุด โดยอยู่ในนิโรธสมาบัตินั้นเป็นเวลา ๗ วัน ในการนี้ สิ่งหนึ่งที่พระผู้เข้านิโรธสมาบัติจะต้องเตรียมพร้อมไว้ ก็คือจะต้องคำนึงถึงกิจของสงฆ์ว่า ถ้ามีงานของสงฆ์ และสงฆ์เรียกตัวเมื่อไร แม้แต่ในระหว่างเข้านิโรธสมาบัติ ๗ วัน ก็ต้องออกไปทันที

พระที่เข้าสมาธิ พระที่เข้านิโรธ ไม่ใช่ที่ท่านไม่มีสติ ไม่รู้เรื่องอะไร แต่ที่จริง เป็นผู้ที่มีสติพร้อมอยู่ เมื่อสงฆ์เรียกตัวเมื่อไร ก็รับรู้ และไปทันที นี่คือถือสงฆ์เป็นใหญ่ถึงขนาดนี้

กรรมในกฎธรรมชาติดีกกรรมในกติกาสังคม

ตามที่พูดมานี้ จะเห็นว่า คนเรา ที่เป็นชีวิต และเป็นบุคคลนี้ มีความรับผิดชอบ ๒ ด้าน หรือ ๒ ชั้น ในด้านหนึ่งก็มีความรับผิดชอบอยู่ในตัวเอง มีชีวิตของตัวเองที่จะต้องรับผิดชอบต่อความจริงของธรรมชาติ ในแง่ก็คือ แต่ละชีวิตนั้นแหละขึ้นต่อกฎธรรมชาติ พูดให้ง่ายว่า ในชีวิตส่วนตัว แต่ละคนรับผิดชอบต่อกฎธรรมชาติ อันนี้ปฏิเสธไม่ได้

ที่เด่นคือกฎแห่งกรรมตามธรรมชาติ เมื่อทำเหตุปัจจัยดี ผลดีก็เกิดขึ้นมา เจตนาหรือเจตจำนงของเราเป็นอย่างไร เราก็รับผลแห่งเจตนาหรือเจตจำนงของเรานั้น นี่เป็นกฎธรรมชาติ ที่แต่ละคนในฐานะเป็นชีวิต ต้องรับผิดชอบต่อกรรมของตัวเอง เรียกว่ารับผิดชอบต่อกฎธรรมชาติ

แต่อีกด้านหนึ่ง คือ ในฐานะเป็นบุคคล ก็มีความรับผิดชอบทางสังคม เมื่อเป็นภิกษุ ก็รับผิดชอบต่อสงฆ์ โดยสงฆ์มีกรรมที่เป็นของสมมุติขึ้นมา ให้ภิกษุรับผลแห่งการกระทำของตน

กรรมจึงมี ๒ แบบ คือ กรรมแบบธรรมชาติ ที่เป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง และกรรมแบบสมมุติตามบัญญัติของสังคม อย่างหนึ่ง

ในกรณีที่เป็นกรรมของสงฆ์ ก็คือกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นสำหรับกำหนดความรับผิดชอบต่อกรรมร่วมกัน โดยเป็นสังฆกรรม ดังจะเห็นชัดในการลงโทษ เป็นนิกกรรม หลายอย่าง หลายชื่อ เช่น ปัพพาทนียกรรม อุกเขปนียกรรม ปฏิสารถนียกรรม ซึ่งเป็นชื่อกรรมของสงฆ์ ที่ใช้ลงโทษพระ อย่างนี้เป็นต้น

ในกรณีนี้ ถ้ามีพระทำความผิด เราไม่รอกกรรมตามกฎธรรมชาติ แต่สงฆ์จัดการทันที เพราะฉะนั้น ถ้ามีคนมาพูดว่า ถ้าพระทำความผิด ก็ปล่อยให้ท่านรับผลกรรมไปเอง การพูดอย่างนี้แสดงว่าไม่รู้หลักพระศาสนา สงฆ์หรือสังฆะนี้ไม่มีการรอ เมื่อพระทำความผิด ก็ต้องรับกรรมของสงฆ์ตามวินัย สงฆ์จัดการเลย เพราะว่าสงฆ์มีกรรมตามกฎหมายของสงฆ์ที่จะทำ ไม่ต้องไปรอกกรรมของกฎธรรมชาติ

อนึ่ง ต้องรู้ถึงความเชื่อมต่อดังนี้ว่า เมื่อสงฆ์ทำกรรมที่เป็นของสงฆ์ตามสมมุตินั้น ก็คือเอากฎธรรมชาตินี้มาใช้ประโยชน์ ตรงนี้ขอให้ทำความเข้าใจให้ชัด

คนที่ปล่อยไปตามกรรมนั้น ก็คือมองเรื่องกรรมอย่างคลุมเครือ แสดงว่าไม่รู้จักใช้กฎธรรมชาติดการฝึกหัดพัฒนาคนอะไรต่างๆ นี้ คือการรู้จักเอากฎธรรมชาตินี้มาใช้ประโยชน์ คือเอาความรู้ในกฎธรรมชาตินี้มาใช้ในปฏิบัติการของมนุษย์ เป็นการเอาตัวเราที่เป็นคน ซึ่งก็เป็นธรรมชาตินี้ เข้าไปเป็นปัจจัยร่วมในกฎธรรมชาตินั้นเอง

เพียงแต่ว่า ในกรณีอย่างนี้ คนเราเข้าไปเป็นปัจจัยในทางที่ดี เพื่อหนุนให้กระบวนการของเหตุปัจจัยในธรรมชาติเป็นไปในทางที่จะเกิดผลดี สมความต้องการของมนุษย์ เพราะมนุษย์มีปัญญาที่เป็นธรรมชาติอันยอดเยี่ยม พร้อมด้วยเจตนาที่มุ่งให้ถึงจุดหมายที่เล็งเห็นด้วยปัญญานั้น ก็ทำกรรมให้เป็นปัจจัยร่วมเข้าไปในกฎธรรมชาติ ไม่ต้องรอลบปล่อยไปตามลำพังธรรมชาติส่วนอื่น

พูดสั้นๆ ว่า มนุษย์มีปัญญา ก็เอาปัญญาพาการกระทำของตนเข้าไปเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในธรรมชาติ

การนำเอาการกระทำของเราเข้าไปเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการของธรรมชาตินั้น ก็เป็นการทำให้กิจการต่างๆ แม้แต่ของสังคมนี้ ดำเนินไปตามกฎธรรมชาติอย่างได้ผลดีแก่หมู่มนุษย์นั่นเอง

ตรงนี้ความสัมพันธ์กันระหว่างด้านของธรรมชาติ กับด้านของสังคม เรารู้ที่อยู่ว่า เรื่องกรรมโดยพื้นฐานแล้วเป็นกฎธรรมชาติ คือเป็นเรื่องของชีวิตของแต่ละคน หรือพูดให้ตรงว่าเป็นเรื่องของแต่ละชีวิต ที่ต้องรับผิดชอบตามกระบวนการของเจตจำนงในตัวเอง เป็นเรื่องเฉพาะตัว พูดในสำนวนของคนว่า แต่ละคนรับผิดชอบต่อชีวิตของตนตามกฎธรรมชาติ ความรับผิดชอบต่อชีวิตตามกฎธรรมชาตินี้ เรียกว่า “ธรรม”

เพราะฉะนั้น เมื่อมองในแง่ธรรม คนก็รับผิดชอบต่อตัวเอง

แต่ถ้ามองในแง่ “วินัย” คือการที่พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งวางระบบในสังฆะ ซึ่งอยู่ในสังคมมนุษย์ โดยมีการบัญญัติต่างๆ ที่เป็นเรื่องสมมุติขึ้น ก็กลายเป็นว่า คนแต่ละคน หรือบุคคลนี้รับผิดชอบต่อสังฆะ รับผิดชอบต่อกฎกติกาต่างๆ ที่บัญญัติจัดตั้งวางเป็นระบบขึ้นมาในสังฆะ

เมื่อมองในด้านนี้ จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติจัดให้มีกรรมที่เป็นของสมมุติสำหรับสงฆ์ ในทางวินัย ที่จะใช้จัดการกับพระภิกษุได้เลย สังฆกรรมต่างๆ มีมากมายอย่างที่กล่าวเมื่อกี้แล้ว เช่นอุปสมบทกรรมคือการบวชเป็นพระนี่แหละ รวมทั้งกรรมในการลงโทษ ที่กำหนดว่า เมื่อมีพระภิกษุทำความผิด ก็ไม่ต้องไปร้อ ไม่ต้องปล่อยให้ไปทำตามกรรมของกฎธรรมชาติ ก็จัดการให้เขาได้รับผลกรรมตามสมมุติไปเลย

คนที่ร้อ บอกว่าปล่อยให้ไปทำตามกรรมของกฎธรรมชาติ อย่างนี้แสดงว่าคนนั้นไม่รู้ไม่เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาทั่วพอ บอกแล้วว่า มนุษย์เองก็เป็นธรรมชาติ และในตัวมนุษย์นั้นก็มีความรู้ที่เป็นธรรมชาติอันวิเศษ รวมทั้งปัญญาที่รู้จักเอาความรู้ในกฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ จึงไม่ต้องรอให้ผลเป็นไปตามกฎธรรมชาติของเหตุปัจจัยส่วนอื่น แต่เราที่เป็นธรรมชาติอยู่แล้ว เข้าไปเป็นส่วนร่วมในปฏิบัติการของกฎธรรมชาติเสียด้วยเลย

นี่ก็คือ มนุษย์เข้าไปเป็นเหตุปัจจัยในกระบวนการของกฎธรรมชาติ โดยเอาปัญญาของเรานี้แหละเข้าร่วมเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการของกฎธรรมชาติ เฉพาะอย่างยิ่ง ปัญญาที่เอาความรู้ในกฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ มาจัดการสังฆะ มาจัดตั้งวางระบบในสังฆะ มาทำกิจการของส่วนรวม

ย่ำว่า นี่คือการที่คนเข้าไปเป็นส่วนร่วมของกระบวนการของเหตุปัจจัยในธรรมชาติ นี่เป็นความฉลาดของมนุษย์ ที่ทำให้มนุษย์สามารถได้รับผลดีจากกฎธรรมชาตินั้น ทั้งในระดับบุคคล และในระดับสังคม เราจึงสามารถพัฒนาตัวเอง พัฒนาสังคมให้เป็นไปได้ด้วยดีได้ แต่ทั้งนี้ ต้องโยงให้ถึงกฎธรรมชาติตลอดเวลา

ในเรื่องนี้ รวมแล้ว ข้อสำคัญก็คือว่า ต้องโยงให้ครบ ๓ ด้าน ทั้งธรรมชาติ คน และสังคม ให้ถึงกันหมด แล้วคนก็เป็นศูนย์กลางอย่างที่ว่าเมื่อไหร่ เพราะคนนี่เข้าถึงธรรมชาติด้วย แล้วก็มาเป็นส่วนร่วมในสังคมด้วย

การโยงที่ว่าย่ำ ก็ทำได้ที่ตัวคนเองนั่นแหละ คือโยงคนที่ใช้ชีวิตในธรรมชาติ กับคนที่เป็นคนบุคคลในสังคม โดยพัฒนาปัญญาขึ้นมาให้สามารถเชื่อมโยงคนสองด้านนั้น ให้ประสานเกื้อกูลกลมกลืนกัน ดังได้ว่าย่ำมา

ที่นี้ การที่ตัวคนเข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ นั่นคือหัวใจของการที่เขาจะมาสรรสร้างสังคมได้ เมื่อมนุษย์ไม่เข้าใจจุดสำคัญนี้ ก็ไปแยกคนกับสังคมให้ต่างหากกัน ก็เลยจบที่นั่นแค่นั้น ด่วนไปแต่ละด้าน เห็นไม่ถึงองค์รวม ไม่ทั่วตลอดระบบสัมพันธ์ขององค์รวมและเหตุปัจจัย

เพราะฉะนั้น ชาวศาสตร์สมัยใหม่ในปัจจุบัน จึงถูกเรียกว่าเป็นพวก reductionist เป็นพวกแยกส่วน พวกแบ่งซอย พอแบ่งซอยออกไปแล้ว โยงไม่ได้ ก็ตันอยู่ที่นั่น ก็เลยมองคนหนักไปทางเดียวในแง่เป็นผลผลิตของสังคม ว่าสังคมหล่อหลอมคน ดังนี้ เป็นต้น

ย่ำไว้อีกว่า ถ้าคนเข้าถึงกฎของธรรมชาติแล้ว เขาจะสามารถเป็นอิสระจากสังคมได้ แล้วเขาจะกลับเอาความรู้ในกฎธรรมชาติมาใช้พัฒนาสังคมให้ดีขึ้นได้อย่างถูกต้อง และอย่างยั่งยืน

ที่พูดมานี้ เป็นการพูดขยายออกไปให้เห็นว่า การมองเห็นเข้าใจเรื่องนี้สำคัญมาก เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนา แม้จะให้ความสำคัญแก่สังคม ก็เน้นด้วยว่าจะต้องโยงไปให้ถึงกฎธรรมชาติตลอดเวลา

แล้วชีวิตมนุษย์ที่ดีนั้น ในที่สุดมันก็เป็นชีวิตของเขาเอง ซึ่งเป็นพื้นฐาน คือเป็นของธรรมชาติ ไม่มีใครปฏิเสธได้ ถ้าเขาไม่สามารถเอาประโยชน์จากความจริงในกฎธรรมชาติ ไม่ทำให้ชีวิตที่อยู่ในธรรมชาตินี้ เข้าถึงประโยชน์ที่แท้จริงแล้ว ก็ไม่มีทางที่ชีวิตจะสมบูรณ์ ไม่ว่าเขาจะไปเป็นบุคคลที่มีส่วนร่วมในสังคมอย่างไรก็ตาม

ไม่ต้องพึ่งพา ไม่ต้องอาศัย แต่อยู่เกื้อกูลกัน ไม่ทอดทิ้งไป

ได้พูดมาแล้วว่า ชีวิตของพระมีความสัมพันธ์ทางสังคม กับส่วนรวม ไม่ว่าจะมองในแง่ของในหมู่สงฆ์ด้วยกันเองก็ตาม หรือในแง่ความสัมพันธ์กับประชาชนก็ตาม

ที่นี้ ในการสัมพันธ์กับประชาชนนั้น ทำไมพระพุทธเจ้าให้พระสงฆ์ผูกพันชีวิตไว้กับประชาชน อันนี้ก็เพื่อให้เอื้อประโยชน์ต่อกัน เพราะว่าพระเป็นตัวอย่างของบุคคลที่ต้องการพัฒนาชีวิต มีความตั้งใจเอาจริงเอาจังในการศึกษาให้ครบไตรสิกขา จนกระทั่งเข้าถึงธรรม คือความจริงของกฎธรรมชาติ สามารถเอาความจริงในกฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์กับชีวิต

เมื่อได้รับประโยชน์จากประสบการณ์ของตัวเองในชั้นในระดับต่างๆ แล้ว พระก็น่าจะเอาประสบการณ์นั้น นำประโยชน์ที่ได้จากธรรม มาเพื่อแผ่แก่ประชาชน

การแผ่ธรรมแก่ประชาชน ก็โดยที่มีการพบปะกัน แล้วก็ได้ทักทายปราศรัย บอกเล่าแสดงธรรมนั้น อย่างน้อยแม้แต่การเห็นบุคคลที่ได้ถึงธรรม ได้ประโยชน์จากธรรม มีชีวิตจิตใจที่ปลอดโปร่ง ผ่องใสสุขบริสุทธิ์ ก็เป็นความดีงาม เป็นแบบอย่าง เป็นเครื่องเตือนสติแก่หมู่มนุษย์เหล่านี้ ที่มีแต่ลุ่มหลงเพลินเพลิดเพลินไปหรือมัวประมาทอยู่ ให้ดูใจ ได้คิด ตื่นขึ้นมา มองหาธรรม มาเข้าสู่ทาง อย่างน้อยได้สำนึกรู้ว่าชีวิตที่ดีงามเป็นอย่างนี้ เราไม่จำเป็นต้องมัวหวังความสุขจากการเสพวัตถุเกินไป หรือหลงระเริงกันอยู่

อย่างน้อยผู้ที่ชีวิตอยู่ในความลุ่มหลงมัวเมา โดยไม่เคยเห็นโทษ ก็มีเครื่องกระตุ้นเตือนสติ วันหนึ่งอาจจะมองเห็นโทษว่า สิ่งที่ทำดำเนินอยู่นั้น ไม่ถูกต้อง ชีวิตที่ดีงามควรจะเป็นอีกอย่างหนึ่ง แล้วนึกถึงทางออก หรือทางเลือกใหม่

เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ต้องฝากชีวิตไว้กับประชาชน ก็เป็นการผูกพันไม่ให้พระหลบหนีสิ่งคมออกไป ผูกพันอย่างไร?

ธรรมดาคนเรานี่ ที่มาอยู่ในสังคม อย่างที่เรียกว่าเป็นสัตว์สังคมอะไรๆ นี้ ส่วนมากก็อยู่ในสังคมเพราะต้องอาศัยสังคม เขายังหวังประโยชน์จากสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อตัวเขา เขาพึ่งพาผู้อื่น เขาหวังประโยชน์จากคนอื่น จะเอาจะได้จากคนอื่น จากทั้งสังคม แล้วก็มักจะคิดในทางที่จะได้ จะเอาให้มากด้วย

ที่นี้ คนพวกนี้ พอเกิดเบื่อหน่ายสังคมขึ้นมา ไม่มีอะไรที่อยากจะเอาจากสังคม ตัวเองไม่ต้องพึ่งคนอื่นแล้ว ก็จะเป็นไปในทางตรงข้าม คือมีความโน้มเอียงที่จะปลีกตัว ไม่เอาเรื่องเอาราวกับชาวบ้าน จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับใครแล้ว ออกไปเป็นฤๅษีชีไพรเสียเลย

เพราะฉะนั้น คนที่ว่าพึ่งสังคมอยู่ พอจะไม่ต้องเอาจากสังคม ไม่ต้องพึ่งสังคม ก็กลายเป็นว่าจะตัดจากสังคมออกไป ฉะนั้นจะไปอยู่คนเดียว จะไปหาความสุขของตัวเอง นี่ก็คืออย่างพวกฤๅษีชีไพร พวกนี้มีชีวิตเป็นอิสระจากสังคมได้พอสมควรแล้ว เขาไม่หวังความสุขที่จะต้องได้ต้องเอาจากสังคม สามารถอยู่ตัวคนเดียวได้ ไปหาความสุขทางจิตใจ ก็โน้มไปทางตรงข้าม คือจะผละทิ้งไป ไม่เอาเรื่องทางสังคม

ที่นี้ คนที่เราต้องการให้มาอยู่กับสังคมนี้ ที่จะเป็นประโยชน์แก่สังคม ก็คือคนที่ไม่ต้องพึ่งพาอาศัย ไม่ต้องการเอาจากสังคมนี้แหละ แต่เขาสามารถเอื้อประโยชน์แก่สังคมได้เต็มที่ คนอย่างนี้สิ ที่เราต้องการให้มาสัมพันธ์กับสังคม แล้วถ้าคนพวกนี้ พอมีโอกาสกลับหลบออกจากสังคมไปเสีย ไม่เอาเรื่องด้วย ก็ไม่ถูกเรื่อง

หันมาดูพระพุทธศาสนา ท่านให้เราพัฒนาชีวิตที่เป็นอิสระจากสังคมได้มากที่สุด จนจิตใจเป็นอิสระจากสังคมได้โดยสมบูรณ์ แต่เสร็จแล้วท่านไม่ยอมให้ออกไปจากสังคม ท่านกลับให้เราพึ่งสังคม แต่ไม่ใช่ให้ใจต้องพึ่ง ไม่ใช่ให้ปัญญาต้องพึ่ง แต่พึ่งอาศัยในชีวิตด้านนอก เช่นในการเลี้ยงกาย

นี่ก็คือว่า พระนั้นพัฒนาตัวเองขึ้นไปในชั้นจิตปัญญา จนกระทั่งมีความสุขอยู่ในตนเอง เมื่อมีความสุขของตนเอง ภายในเป็นอิสระ ก็ไม่ต้องขึ้นต่อความสุขจากภายนอก ในแง่หนึ่งก็คล้ายฤาษีชีไพร ก็อาจมีความโน้มเอียงที่จะแยกตัวปลีกออกไป จะตัดขาดจากสังคม แต่คติในหลักของพุทธศาสนา ก็มาบอกว่า เราต้องการให้คนแบบนี้ ที่เป็นอิสระ ที่ไม่ต้องเอาจากสังคมแล้วนี้แหละ กลับมาเชื่อมประโยชน์ต่อสังคม ให้มาสัมพันธ์กับสังคม แล้วจะเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นประโยชน์แก่หมู่ชน แก่สังคมมากที่สุด

ที่ว่ามานี้คือหลักการของพระพุทธศาสนา ดังที่ได้บอกว่ามีนัยทางสังคมอยู่ตลอดเวลา เรื่องของการประพฤติปฏิบัติ ชีวิตของพระ ครรลองธรรม ระบบวินัย มีแง่ความหมายอย่างนี้ทั้งนั้น

มองลึกลงไป เรื่องนี้ซับซ้อนมากเหมือนกัน ที่ว่ามานั้น เป็นการพูดกว้างๆ ทั่วๆ ไป เรียบอกว่า คนจำนวนมากยังพึ่งพาสังคม หวังได้หวังเอาจากสังคม จึงอยู่ในสังคม แต่ที่ว่าซับซ้อน อย่างในชมพูทวีปครั้งโบราณ คนไม่น้อยที่หวังเอาประโยชน์แก่ตัว แต่แทนที่จะหวังได้หวังเอาจากมนุษย์ด้วยกันในสังคมนั้น แต่เขาหวังได้จากเทพเจ้า คนพวกนี้เลยกลายเป็นพวกที่แยกตัวไปจากสังคม ไปบูชาเทวดา อยู่ในป่า นี่ก็คือจะเอาผลประโยชน์จากคนอื่นข้างนอก แต่คนอื่นนั้นเป็นเทวดา ไม่ใช่คน ก็เลยไม่เอากับสังคมอีกเหมือนกัน

ลองหวนนึกถึงพุทธประวัติที่ยกมาให้ฟังตั้งแต่วันแรกในโบสถ์ ที่พูดถึงเรื่องการบูชา ก็มาเสริมหลักการนี้ กล่าวคือ คนสมัยเก่าตั้งแต่ก่อนพุทธกาลนั้น เขาหวังพึ่งเทพเจ้า อยากให้เทพเจ้าบันดาลโน่นบันดาลนี่ ก็ไปบวงสรวง อ้อนวอน บูชาเทพเจ้า ใช้เครื่องเซ่นต่างๆ มากมาย ถึงกับบูชาด้วย บ้างก็ไปบูชาไฟอยู่ในป่าตลอดชีวิต พระพุทธเจ้าตรัสว่า

เอกณฺจ ภาวิตตตานํ มุหุตฺตมปิ ปุชฺเช
 สฺยา เยว ปุชฺณา เสยฺโย ยญฺเจ วสฺสสตํ หุตํ

(พ.ธ.๒๕/๑๘/๒๙)

คาถานี้บอกว่า “บูชาคนที่พัฒนาตนแล้ว คนหนึ่ง แม้แต่เพียงครู่เดียว การบูชานั้นก็ดีกว่าเช่น สรวงเทวดาตลอดเวลา ๑๐๐ ปี” ว่าถึงอย่างนี้ ทำไมพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนั้น

คนยุคนั้นพวกนั้นหวังพึ่งเทพเจ้า อยากได้ผลประโยชน์ที่เทวดาจะบันดาลให้ ก็ไปมีความสัมพันธ์กับเทพเจ้า เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับเทพเจ้า โดยหวังประโยชน์แก่ตัวเอง คราวนี้ก็ไม่เอาใจใส่เลยว่าตัวเองจะต้องทำอะไร ไม่เอาใจใส่กันและกันในกลุ่มคนที่อยู่ร่วมสังคม ไม่นึกที่จะมารับผิดชอบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่มาคิดการที่จะร่วมกันแก้ปัญหา ก็ไปฝากปัญหาให้เทวดาแก้ไข รอท่านบันดาลผลได้ให้แก้ตัว โดยไม่ต้องทำ

เมื่ออะไรๆ ก็อยู่ที่เทวดา ขึ้นต่อเทพเจ้า มนุษย์ก็ไม่พยายามทำให้สำเร็จด้วยตนเอง ไม่ต้องเอาใจใส่กัน ไม่ต้องมาร่วมกันแก้ปัญหา มัวแต่หวังพึ่งสิ่งอื่น จะเอาอำนาจภายนอกมาช่วย ด้านหนึ่งก็ไม่พัฒนาตัวเอง มีแต่อ่อนแอลงไป แล้วอีกด้านหนึ่ง ในหมู่มนุษย์เอง ก็ไม่เอาใจใส่ดูแลกัน สังคมก็แย่

คาถาเมื่อกี้จุดลงไป ให้คนไม่มัวค้ำนั่งถึงผลได้แก่ตัวเอง โดยเอาใจไปอยู่กับการหวังพึ่งอำนาจจากภายนอกและรอคอยการดลบันดาล แต่ให้เอาใจมาอยู่ที่มนุษย์ด้วยกัน หันมาเอาใจใส่ดูแลคนในสังคมนี้ ช่วยกันยกย่องคนดี คนผู้ใดทำดีงามทำถูกต้อง อยู่ในธรรม เจริญงอกงามในศีล วินัยจิตปัญญา ก็ยกย่อง ช่วยกันส่งเสริม

เมื่อคนไม่มัวไปหวังพึ่งรอคอยอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า แต่ละคนก็ต้องเพียรพยายามทำการให้สำเร็จด้วยเรี่ยวแรงกำลังของตน ทำให้ตนเองได้ฝึกฝนพัฒนาเข้มแข็งสามารถขึ้น ไม่ป้อแป้รอให้เทวดามาอุ้ม พร้อมกันนั้นก็เอาใจใส่ดูแลกัน ก็มาร่วมมือกันในการแก้ปัญหา และใครเก่งในการทำดี ก็ยกย่องสนับสนุน สังคมก็ก้าวหน้าไปอย่างถูกต้อง

เป็นอันว่า ได้มาเอาใจใส่ดูแลหม่อมมนุษย์ มาร่วมมือกันแก้ปัญหา แต่ละคนก็พัฒนาตัวเอง และสังคมก็ตั้งงามเข้มแข็งมั่นคง

ให้ทาน ให้ธรรม นำปสาทะ พาผองใจ ไปถึงผองปัญญา

มาดูเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนกันต่อไป ในเมื่อเรื่องราวเป็นอย่างที่ได้พูดโดยลำดับมา ความสัมพันธ์ก็เป็นเรื่องของการให้แก่กัน

การให้ ก็คือทาน และทาน คือการให้ นั่น แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

- **อามิสทาน** การให้อามิส คือให้วัตถุสิ่งของ
- **ธรรมทาน** การให้ธรรม คือให้ความรู้เข้าใจในความจริงความถูกต้องดีงาม

เวลาพูดกันเรื่องทาน เรามักนึกถึงแค่อามิสทาน แล้วก็นึกว่าชาวบ้านต้องถวายทานแก่พระสงฆ์ ลืมไปว่า ที่จริงนั้น พระสงฆ์ก็ต้องให้เหมือนกัน พระสงฆ์ก็ต้องบำเพ็ญทานแก่ประชาชน

เราไปมองว่า ชาวบ้านถวายอาหาร ถวายปัจจัย ๔ พระสงฆ์ก็เป็น *ปฏิบัติ* คือเป็นผู้รับ พร้อมกับเรียกชาวบ้านที่ถวายว่าเป็น *ทายก* และ *ทายิกา* เมื่อมองกัน นึกกันอย่างนี้ นานเข้าก็ชักชินพระก็เลยนึกว่าตัวเองเป็นผู้รับ มีหน้าที่รับ

แต่ที่จริงนั้น คือมีหน้าที่ต่อกัน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อุโก อดโยถณนินสสิตา” แปลว่า ทั้งสองฝ่ายอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างให้ ชาวบ้านให้วัตถุปัจจัย ๔ ที่เรียกว่า *อามิสทาน* ทางฝ่ายพระภิกษุก็ให้ธรรม ที่เรียกว่า *ธรรมทาน*

ตามหลักนี้ หน้าที่ของพระคือให้ธรรม ถ้าปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักการนี้ ก็คือให้แก่กันและกัน ก็จะทำให้ชีวิตร่วมโลกร่วมธรรมกันนี้ เป็นไปด้วยดี แต่ละคนก็พัฒนาตนเองขึ้นไป โดยต่างก็เกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ทีนี้ เมื่อชาวบ้านถวายอามิส คือวัตถุสิ่งของปัจจัยสี่ ก็มีหลักพระวินัยกันไว้ดีกว่า ไม่ให้พระรับมาก นี่คือท่านระวางว่าจะไม่ให้พระไปเบียดเบียนทำให้ประชาชนเดือดร้อน พระรับเอาแค่ตัวเองอยู่ได้ ให้ร่างกายอยู่ได้ ชีวิตเป็นอยู่ได้

รวมความว่า จุดหมายของพระอยู่ที่การพัฒนาตนเอง โดยศึกษาในไตรสิกขา ส่วนเรื่องวัตถุปัจจัยก็เพียงอาศัยเป็นเครื่องเลี้ยงชีพ พอเลี้ยงชีวิตอยู่ได้ เมื่อชีวิตเป็นไปอยู่ ก็ไปพัฒนาชีวิตของตนเอง แล้วก็มาเอื้ออรรถแก่ประชาชน เมื่อได้ประสบการณ์จากการปฏิบัติ จากการเรียนรู้ ก็นำมาเผยแพร่ให้แก่ประชาชน มาสั่งสอน มาแนะนำการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพราะฉะนั้น การให้ธรรมจึงเป็นหน้าที่ที่แท้ของพระสงฆ์ในการสัมพันธ์กับประชาชน อันนี้ต้องถือเป็นหลักใหญ่

การให้ธรรมนั้น เรามักมองในแง่ว่า ต้องไปพูดไปสอน ที่จริง ไม่จำเป็น การให้ธรรมนั้น ให้โดยพูดก็ได้ ให้โดยไม่ต้องพูดก็ได้ พระไม่ได้มีความสามารถในการพูดเหมือนกันหมดทุกองค์ บางองค์ ทั้งๆ ที่บรรลุนิพพานสูงสุดเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็สอนไม่เป็น เป็นคล้ายอย่างพระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งสอนคน พูดไม่ค่อยได้ผล นี่หนึ่งละ

ที่นี้สอง นอกจากนั้น พระบางองค์บวชมาไม่นาน ยังไม่ได้เรียนรู้เท่าไร ยังไม่มีประสบการณ์ ก็ไม่รู้จะเอาอะไรไปสอน แล้วจะให้ธรรมได้อย่างไร

ตรงนี้ก็มาแยกแยะทำความเข้าใจกันให้ชัดว่า ธรรมะนั้น หนึ่ง หมายถึงธรรมที่เป็นความรู้ ความเข้าใจเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือ สอง ธรรมะคือตัวกุศลธรรม ความดีงามที่เกิดขึ้น แม้แต่ในจิตใจของตัวเอง สภาพจิตใจที่เอิบอิม่องใส ไม่มีความเศร้าหมอง ความอิมใจ ศรัทธา ที่เกิดขึ้นมาในใจ ก็คือกุศลเกิดขึ้นแล้ว นี่ก็คือธรรม

ถ้าพระมาแล้ว พระพบกับโยม หรือโยมเห็นพระแล้ว ทำให้โยมเกิดมีกุศลธรรมในใจ แม้ไม่ได้พูด ก็เป็นการให้ธรรมแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเน้นว่า ให้พระสงฆ์มีลักษณะที่ว่า แม้เพียงปรากฏตัวขึ้นที่ไหน ก็บำรุงจิตใจประชาชน ทำให้ในใจเกิดกุศล

อย่างที่ได้พูดไปเมื่อเข้าแล้วว่า กุศลธรรมสำคัญในจิตใจของประชาชน ที่พระต้องพยายามให้เกิด คือ *ปสาทะ* ความเลื่อมใส ความอิม่องใสของจิตใจ ซึ่งเป็นสภาวะที่ดีอย่างยิ่ง เป็นสุขภาพจิตพื้นฐาน พอจิตใจอิม่องใส บันเทิง ชุ่มฉ่ำ สดชื่นแล้ว ก็ดีไปหมด ความสุขก็มา กำลังกายก็มี กำลังใจก็มา

ฉะนั้น เวลาพบเห็นพระ ลักษณะของพระที่ดีก็จะทำให้ญาติโยมเกิดปสาทะ ความชื่นชมอิม่องใสของจิตใจ ที่แปลกันมาว่าความเลื่อมใส *ปสาทะ* ที่เลื่อมใส อิม่องใส ชื่นชมนี้ มี ๓ ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ ๑ เกิดความชื่นชม ชื่นใจ อิม่องใส เลื่อมใส เป็นภาวะในจิตใจขึ้นมา ซึ่งเป็นภาวะที่ดี เป็นกุศล

ขั้นที่ ๒ เกิดความสัมพันธ์กับพระภิกษุ หรือบุคคลที่เป็นต้นแหล่งของสภาพจิตอันดีที่เกิดขึ้น ในตัวเองนี้ ที่เป็นผู้ทำให้ตนเกิดปสาทะ ก็จะเกิดมีความรู้สึกอยากเข้าไปหา เข้าไปพบ ความรู้สึกนี้จะเป็นตัวตอโง่งให้เขาเข้าไปหาเพื่อไถ่ถาม หรือขอฟังธรรม ถ้าเฝ้ารู้ชอบศึกษา อยู่แล้ว เขาก็จะไปถามปัญหา ไปปรึกษาขอให้ช่วยแก้ข้อสงสัยในเรื่องนั้นเรื่องนี้ หรือแม้แต่เพียงเขาเข้าไปหา ไปทักทายปราศรัย พระภิกษุก็ได้โอกาสที่จะสอน ที่จะอธิบายธรรม

ขั้นที่ ๓ แสดงอาการของผู้เลื่อมใส หมายความว่า เมื่อเลื่อมใส เขาก็อยากแสดงออกถึงความรู้สึกชื่นชม นั่นคือทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อแสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธา เมื่อท่านเป็นพระ เขาก็มักจะเอาข้าวของมาถวาย เอาอาหารมาถวาย อันนี้เรียกว่าแสดงอาการของผู้เลื่อมใส

ขอให้สังเกตว่า คนมักจะมองเรื่องของปสาทะ ความเลื่อมใสนี้ ไปที่แง่ของขั้นที่ ๓ บางทีพระบางองค์ก็เพ่งจับหรือจ้องที่จุดนี้ ซึ่งจะกลายเป็นเรื่องเสียหาย คือกลายเป็นว่าพระนั้นมองว่าเราจะได้อีกแล้ว ที่จริงไม่ใช่อย่างนั้น

จุดสำคัญที่ควรเพ่ง ควรเน้น คือที่สภาพจิตของเขา ว่าทำอย่างไรจะ让他เกิดสภาพจิตใส่องที่ดีอันนี้ ซึ่งเป็นกุศลเป็นคุณประโยชน์แก่ตัวเขาเอง เพียงเขาเกิดปสาทะ ใจเขาดีอย่างนี้ ก็เป็นบุญใหญ่และเป็นคุณค่าที่ประเสริฐยิ่งแล้ว ต่อจากนั้น ถ้าเขาจะเข้ามาหาถามอะไร เขาก็จะได้ธรรม นี่ก็ยิ่งดีมากขึ้นไป ส่วนเขาจะแสดงอาการเลื่อมใสถวายอาหารถวายอะไรหรือไม่ นั่นก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งไกลออกไป ไม่ควรไปคำนึง อย่าไปเพ่ง อย่าไปติดที่ตรงนั้น

เป็นอันว่า พระนี้สามารถให้ธรรมแม้โดยไม่ต้องพูด คือปรากฏตัวอย่างพระ เมื่อพระประพฤติดี มีอกัมกับரியงาม ก็เป็นที่ชื่นชม น่าเลื่อมใส เห็นแล้วก็ชื่นใจ

อย่างพระอัสนธิ ที่เป็นองค์หนึ่งในพระเบญจวัคคีย์ ที่เป็นสาวกชุดแรกของพระพุทธเจ้า ได้บรรลุอรหัตผล แล้วท่านก็ออกจาริกไป วันหนึ่ง ท่านเดินทางไปในเมืองราชคฤห์ ฝ่ายอุปติสสปริพาชก ซึ่งต่อมาเป็นพระสารีบุตร เป็นนักบวชอยู่ในสำนักของอาจารย์สญชัย กำลังแสวงหาโมกขธรรม หมายความว่าต้องการหาทางหลุดพ้น ต้องการจะรู้ธรรมให้ถึงความจริงแท้ พยายามค้นคว้าแสวงหามา ก็ไม่เจอสักที

วันนั้นก็เผอิญว่า ท่านอุปติสสะนี้ได้เห็นท่านพระอัสนธิเดินมา แค่ว่าพอมองเห็นพระอัสนธิเดินนี้ ท่านอุปติสสะก็เกิดมีปสาทะขึ้นเลย ก็เกิดความชื่นชมเลื่อมใส จิตใจผ่องแผ้ว เิบอิม ขึ้นบานขึ้นมา ก็มองว่า ท่านผู้นี้ต้องมีอะไรดี นี่คือความสัมพันธ์เกิดขึ้นแล้ว พอชื่นชมเลื่อมใส ก็อยากเข้าไปหา อยากเข้าไปถาม ตอนนี้อยู่หน้าเกิดขึ้นแล้ว โดยผู้ที่บรรลุธรรม ซึ่งฝึกอบรมตนดีแล้ว ได้ทำให้เกิดสภาพจิตที่ดีงาม ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นแก่ท่านผู้อื่นแล้ว แม้โดยไม่ต้องพูด

จากนั้น อุปติสสปริพาชกได้เข้าไปหาพระอัสนธิ แล้วก็ถามว่า ท่านบวชกะใคร เป็นลูกศิษย์ใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน ศาสดาของท่านสอนว่าอย่างไร พระอัสนธิก็ยกหลักธรรมมาพูดให้ฟังสั้นๆ ด้วยความถ่อมตน ทำให้พระสารีบุตรบรรลุโสดาปัตติผล

เรื่องก็เป็นมาอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงเน้นความสำคัญว่า พระภิกษุนี้ เมื่อจะเกิดการอุทธรณ์ต่อชาวโลก ก็ถือภูตตั้งต้นแต่แก่สภาพจิตของเขา โดยประพฤติปฏิบัติตนให้ดี อยู่ในศีล อยู่ในภาวะของบุคคลที่ได้ฝึกอบรมตนดี เมื่อปรากฏตัวขึ้นที่ไหน เมื่อไร ก็ให้ธรรมเกิดขึ้นในใจของคนที่ได้พบ เป็นการให้ธรรมแก่เขา แม้โดยไม่ต้องพูด เพราะฉะนั้นประชาชนเห็นพระเมื่อไร ก็ให้เขาได้ความสบายใจ ความชื่นบาน ความผ่องใสของจิตใจ

การที่พระทำให้ญาติโยมประชาชนพบเห็นแล้ว เกิดปสาทะ ก็เพราะพระตั้งอยู่ในศีล มีธรรม เป็นสมณะ คือผู้สงบ ไม่เบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ใคร เป็นผู้ไม่มีภัย พระอยู่ที่ไหน ที่นั่นก็ อย่างที่ว่าแล้ว ถ้าเป็นพระแท้ ที่นั่นก็เป็นรมณีย์ เป็นที่รื่นรมย์ใจ สงบสบาย สดชื่น ปลอดภัย ใจ จนกระทั่งอย่างน้อยพระก็เป็นเครื่องหมายของความปลอดภัย คือเห็นพระที่ไหน ที่นั่นไม่มีภัย อันตราย หายใจได้ทั่วท้อง ใจสบาย

เพราะอย่างนี้ จึงเหมือนเป็นประเพณีที่ติดมาในใจ แต่ก่อนแต่ไรก็รู้กันดีเหมือนกันว่า เห็นพระเถรที่ ไหน คือเห็นสมณะ ที่นั่นไม่มีภัย ญาติโยมเดินทางไปในป่า ซึ่งสมัยก่อนถือว่าเป็นถิ่นอันตราย ทั้งสัตว์ ร้าย คนร้าย ใจร้าย อาจจะทำร้ายชอนอยู่ มักรู้สึกระแวงหวาดหวั่น เสียวสยอง แต่พอไปเจอ พระสงฆ์เข้า ก็ใจสบาย ใจชื่น หายใจทั่วท้อง ลงนั่ง ยกมือท่วมศีรษะไหว้พระ เพราะว่าสบายใจ ใจสบาย รู้สึกว่าเราปลอดภัยแล้ว นี่ก็เป็นอาการหนึ่งของปสาทะ

นอกจากเวลาบิณฑบาตแล้ว โอกาสที่ญาติโยมจะได้พบกับพระบ่อยที่สุด ก็คือในพิธีกรรม เวลาไปในพิธีนั้น ได้เนิ่นสืบกันมาแต่โบราณ ให้พระสำรวจตนให้มาก การปรากฏตัวก็ตาม การ สวดมนต์ การประกอบพิธีในส่วนต่างๆ ในลำดับขั้นตอนทั้งหลาย ก็ปฏิบัติด้วยดี ให้เป็นสื่อแห่ง ปสาทะ ตั้งใจว่า เราจะทำทุกอย่าง ให้การแสดงออกของเรา การพูดจา การสวดของเรา น้อมนำ สภาพจิตที่เป็นกุศลให้เกิดขึ้นแก่ประชาชน ให้ปสาทะ ให้ปิติปราโมทย์เกิดขึ้นในจิตใจของประชาชน ไม่ใช่สวดเป็นเล่น ไม่ใช่สักแต่ว่าสวด ไม่ใช่สวดเรื่อยเปื่อยไป ต้องสวดโดยตั้งใจ โดยมุ่งหมายให้เกิด กุศลอย่างที่ว่านั้น

เป็นอันว่า ในความสัมพันธ์กับประชาชน ถ้าพระทำได้อย่างนี้ พระสงฆ์ก็จะเป็นแหล่งที่ดำรง ธรรมไว้ให้แก่สังคม เป็นที่บำรุงจิตใจของประชาชน เป็นหลักให้แก่สังคม เป็นศูนย์กลางที่จะนำเสนอ เอื้ออำนวยความสุข ความรื่นรมย์ ความเบิกบานใจ ความผ่องใส ให้แก่สังคมได้ตลอดเวลา อย่างคำ เก่าในโคลงของนรินทรธิเบศร์ ที่พูดถึงวัดวาอาราม แว่วเสียงระฆังฆาน พระภิกษุกวาดแผ้วลานโบสถ์ ศาลา อย่างที่ได้ยกมาให้ดูแล้ว

คนในเมืองนั้นวุ่นวาย ยุ่งกับการทำมาหากิน ธุรกิจการงาน การดำเนินชีวิตที่แข่งขันบีบรัด จุกจิกจอบแจกระทบกระทั่งกับผู้คนที่ต่างจิตต่างใจ บางทีก็ว่าวุ่นซุนมัว เมื่อได้เห็นพระสงฆ์ที่ทรงศีล ทรงธรรมงามจริยาที่หนึ่ง ก็ค่อยผ่อนคลายได้ชื่นใจ พระสงฆ์ควรจะเป็นที่เชื่อมโยงคนและสังคมให้ถึง กันกับธรรมชาติอยู่เรื่อยๆ เพราะว่ามีมนุษย์ในสังคมนี้มีเรื่องราวที่ชักพาให้เลือนลิมห่างเหินจาก ธรรมชาติอยู่เสมอ อย่างน้อยให้พระสงฆ์เป็นสื่อที่เตือนคนให้ระลึกถึงธรรมชาติ แล้วโยงให้ประสาน กลมกลืนกันไว้ ไม่ให้ถึงกับแปลกแยก

อีกด้านหนึ่ง พระก็เป็นสื่อประสานระหว่างรูปธรรมหรือด้านวัตถุ กับด้านนามธรรมคือจิตใจ อย่างน้อยก็เป็นภาพที่ปรากฏขึ้นมาคอยเตือนไว้ ให้สังคมนี้ไม่หลงไปกับเรื่องวัตถุจนเกินไป ช่วยเร้า เตือนสื่อโยงคนเข้ามาหาคุณค่าสาระที่แท้จริงของชีวิต ให้ถึงด้านนามธรรม จนกระทั่งในที่สุดก็นำ ปัญหามาให้แก่เขา ให้เขาตระหนักรู้ถึงความจริงของกฎธรรมชาติ อันจะเป็นการนำประโยชน์อย่าง สูงสุดมาให้แก่ประชาชน พระภิกษุจะทำหน้าที่สูงลึกไปถึงอย่างนี้ได้ โดยเริ่มจากความสัมพันธ์ที่นำ ปสาทะขึ้นมาอันนี้

พระผู้พัฒนาครบจบศีลวินัยจิตใจและปัญญา มีความตั้งงามความสามารถปรากฏชัดใน ศาสนิกจ้อย่างหมดจดมั่นคง ที่คนมีความรู้สึกชื่นชมเลื่อมใสอย่างสนิทมั่นใจ เฉพาะอย่างยิ่งพระ อรหันตสาวกผู้ใหญ่ จะมีลักษณะที่เรียกว่าเป็น *มโนภาวนี* แปลว่า ผู้เป็นที่เจริญใจ คือใครได้พบเห็น ก็ชื่นจิตสุขใจพาให้จิตปัญญาเจริญงอกงาม จึงเป็นผู้ที่ชนทั้งหลายมากมาย ทั้งผู้เฝัธรรมและคนทั่วไป ปรารถนาจะเข้าไปพบเข้าไปหาเข้าไปสนทนาและแม้เพียงได้เข้าไปเห็น

ในครั้งพุทธกาล เหตุหนึ่งที่ทำให้พวกชาวบ้านไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ไปวัด ไปหาพระสงฆ์ ก็ เพราะเขาปรารถนาจะได้ไปพบไปปรึกษาสนทนากับพระเถระพระสาวกผู้เป็นมโนภาวนี ดังที่ในท้าย พุทธกาล มีอุบาสกผู้ใหญ่ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลแสดงความรู้สึกสูญเสียขาดหายว่า เมื่อ พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว โอกาสที่เขาจะได้มาเฝ้าพระองค์แล้วได้พบพระมหาสาวกทั้งหลายที่เป็น มโนภาวนี ก็หมดไป

นั่นก็หมายความว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ทรงเป็นศูนย์รวมของพระสาวก มหาสาวก พระเถระใหญ่น้อยก็มาที่พระพุทธเจ้า โดยยึดเอาพระองค์เป็นศูนย์กลาง ตั้งแต่พระอัคร สาวก ทั้งพระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลาน์ ก็มาทำงานอยู่ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า เมื่อประชาชนมา เฝ้าพระพุทธเจ้า ก็ได้มาพบพระมหาสาวกและบรรดาพระเถระผู้ใหญ่นี้ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ บริสุทธิ์ เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ เรียกว่าได้พบมโนภาวนีบุคคล ได้พบท่านผู้เป็นที่เจริญใจ เขาก็ได้ ความสนใจชื่นใจสุขใจ

แต่เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เขาก็จะขาดโอกาสอันนี้ นอกจากไม่ได้เฝ้าพระพุทธเจ้า แล้ว ก็จะไม่ได้พบเหล่าพระเถระผู้เป็นมโนภาวนี ผู้เป็นที่เจริญใจ พลอยหายพลอยขาดไปด้วย

ตามที่ว่ามานี้ ลักษณะของพระสงฆ์ที่ดี นอกจากทำหน้าที่ให้เกิดปสาทะแล้ว ก็พัฒนาตนเอง ให้เป็นมโนภาวนี ให้เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญใจ

โดยฐานะตามปกติ พระภิกษุก็ดำเนินตามพระพุทธจริยา ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ต่อประชาชน ใน ฐานะเป็นกัลยาณมิตร ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อาศัยเราเป็นกัลยาณมิตร สัตว์ทั้งหลายผู้ตกอยู่ใต้อำนาจความเกิดแก่เจ็บตาย โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส คือ บรรดาทุกข์ทั้งหลาย ก็พ้นจากทุกข์เหล่านั้นได้ (ดู ส.ส.๑๕/๓๘๓/๑๒๘) เมื่อพระเจริญงอกงามในคุณสมบัติขึ้นจนเป็นมโนภาวนี ก็จะเป็นกัลยาณมิตรที่ดียอดเยี่ยม

ในหลักธรรมเกี่ยวกับคุณศัพท์ จะเห็นว่า ท่านให้พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นมิตรแท้ของประชาชน ทั้งนี้ดูได้ง่ายๆ จากพุทธพจน์ในสังคาลกสูตร (ที่.ป.๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๙๔-๒๐๗) ขอให้โยงหลัก**มิตรแท้-มิตรเทียม** กับหลัก**ทิศ ๖** ก็จะเห็นชัดขึ้นมา

ในหลัก**มิตรแท้-มิตรเทียม** พระพุทธเจ้าทรงสอนให้หลีกเลี่ยงมิตรเทียม ซึ่งก็คือศัตรูที่มาในร่าง มิตร ผู้จะชักพาเราไปสู่ความเสื่อมเสียหาย แล้วก็ให้รู้จักเลือกคบมิตรที่ดี ที่เป็นมิตรจริงแท้ด้วยหัวใจ

ที่นี้ ในบรรดามิตรแท้ที่มีอยู่ ๔ ประเภท มิตรแท้ประเภทที่ ๓ เรียกว่ามิตรแนะนำประโยชน์ คือ ผู้ที่คอยยับยั้งห้ามปรามจากความชั่ว ชวนให้เราตั้งอยู่ในความดี ช่วยให้เราได้รู้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยรู้ ไม่เคยฟัง ให้เราได้ประโยชน์ทางปัญญา แล้วก็บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

ที่นี้ก็ไปดูในหลักทศ ๖ ที่ทิศสุดท้าย เรียกว่า อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน คือสมณพราหมณ์ ซึ่งแสดงหน้าที่ของพระสงฆ์ต่อกุลบุตร หรือต่อประชาชน จะเห็นชัดว่า ตรงกันกับลักษณะของมิตรแท้ จำพวกแนะนำประโยชน์ แต่เพิ่มเข้ามาอีก ๒ ข้อ เป็น ๖ ข้อ ดังนี้

๑. ยับยั้งห้ามปรามชาวบ้านจากความชั่ว
๒. ให้ชาวบ้านตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้เขาได้รู้ได้ฟังสิ่งที่เขายังไม่ได้รู้ไม่ได้ฟัง (จากนี้เพิ่ม ข้อ ๔ และ ๕)
๔. ทำสิ่งที่เขาฟังแล้ว ให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง
๕. อนุเคราะห์ด้วยจิตปรารถนาดี
๖. บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

นี่คือหน้าที่ของพระสงฆ์ต่อประชาชน ขอให้สังเกตว่า ข้อ ๕ ที่แทรกเข้ามาว่า “อนุเคราะห์ด้วยจิตปรารถนาดี” อันนี้ท่านอธิบายว่า คอยนึกถึงชาวบ้านว่า ญาติโยมคนนี้ ทำอย่างไรเขาจะเจริญขึ้นในธรรม ในความดีงาม เขาจะได้ประสบสิ่งที่เป็นประโยชน์และความสุข คอยนึกอยู่เสมอ หาทางให้เขาได้พัฒนาตัวเอง ให้เขามีชีวิตที่ดีงามมีความสุข ขวนขวายช่วยเหลือเกื้อหนุนในทางธรรม

ท่านยกตัวอย่าง เช่นว่า มีพระองค์โน้น ที่มีคุณธรรมความดี รู้ธรรมสูง ก็แนะนำชาวบ้านว่า โยม ถ้ามีโอกาส ก็ไปหาท่านองค์โน้นบ้างนะ ท่านจะได้ช่วยบอกธรรม ถ้าเป็นเดี๋ยวนี้ก็แนะนำได้กว้างออกไปอีก นอกจากให้ไปหาพระองค์นั้นองค์นี้แล้ว อาจแนะนำว่า นี่โยม มีหนังสือธรรมดีๆ ไปอ่านสิ หรือหามาให้ อะไรอย่างนี้ เรียกว่าอนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี รวมแล้วก็คือหวังดีต่อชาวบ้าน ไม่คิดเอาจากเขา ไม่ใช่คิดว่า ทำอย่างไรเราจะไปเรียไรเขาได้ เราจะไปหาไปเอาให้ได้เท่านั้นเท่านั้น แต่คิดในแง่ว่า จะอนุเคราะห์ให้เขาศึกษาพัฒนาเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป นี่ก็คือหน้าที่ของกัลยาณมิตรนั่นเอง

ตกลงว่า หน้าที่ของพระภิกษุต่อประชาชนนั้น ตรงกับหน้าที่ที่เป็นลักษณะของมิตรแท้ประเภทแนะนำประโยชน์ แต่เพิ่มให้หนักแน่นขึ้น โดยเฉพาะข้อที่ว่าอนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี แต่รวมแล้วก็คือ ทำหน้าที่ตามอย่างพระพุทธเจ้า ที่ทรงเป็นกัลยาณมิตรแบบอย่าง พระสงฆ์ก็ทำหน้าที่อย่างนี้ โดยเกื้อหนุนแก่ประชาชน ชักนำชาวบ้านให้ทำความดีงามศึกษาพัฒนายิ่งขึ้นไป

ที่ว่ามานี้ คือความสัมพันธ์ของพระสงฆ์กับประชาชน ที่ว่าพระสงฆ์เอาประโยชน์จากประชาชนน้อย ว่าโดยหลักการ พระสงฆ์เป็นผู้พร้อมที่จะไม่เอาอะไรจากประชาชน ไม่ต้องการเอาอะไรจากสังคม ท่านจะไปอยู่ป่ากินเผือกกินมันก็ได้ แต่อย่างทีบอกแล้วแต่ต้น คนโดยทั่วไปนั้น ที่อยู่ในสังคมนี้ ที่ยุ่งกันอยู่ที่นี่ ก็เพื่อจะเอาจะได้จากสังคม หรือยังต้องพึ่งพาอาศัยสังคมอยู่ เมื่อมีคนที่เป็นอิสระ ไม่ต้องการเอาจากสังคม คนอย่างนี้แหละที่ควรจะมาอยู่กับสังคม มาให้แก่สังคม ท่านจึงวางหลักธรรมวินัยผูกมัดพระสงฆ์ไว้ให้ผูกพันกับสังคม ไม่ให้ละทิ้งไป แต่ให้ทำประโยชน์ต่อกัน ตามหลักเอื้ออาเมิส กับเกื้อธรรม

เมื่อปฏิบัติตามหลักการนี้ พระก็จะมีลักษณะอย่างที่พูดไปเมื่อเช้านี้ แต่เมื่อเข้าบอกแต่คำแปล ไม่ได้บอกคำบาลี ที่นี้ก็เลยบอกให้ครบว่า (ฐ.วิ.๒๕/๑๔/๒๑)

ยถาปี ภมฺโร ปุပ္ผิ วณฺณคณฺธิ อฺหฺลยํ
 ปเลติ ฤษฺมาทาย เขวํ คาเม มุํนิ จเร

พระคาถามีความว่า แมลงภูแมลงผึ้งเที่ยวไปในหมู่ไม้ ไม่ทำดอกไม้พร้อมทั้งกลิ่นและสีให้ชอกช้ำ นำเอาแต่น้ำหวานและเกสร บินไป ฉั่นไค มุณีคือพระสงฆ์ พึงจาริกไปในหมู่ประชาชนชาวบ้าน ฉั่นนั้น

หลักการนี้สำคัญมาก ถ้าเรายึดถือหลักการดังที่พูดมาแต่ต้น เมื่อปฏิบัติตามนี้ได้ พระสงฆ์ก็จะไม่ทำให้สังคมเดือดร้อนเสียหาย ไม่ทำให้ประชาชนชอกช้ำ ไม่ว่าทางรูปธรรม วัตถุ เงินทอง ก็ตาม หรือทางนามธรรม ด้านจิตใจ ก็ตาม แต่เป็นผู้บำรุงหล่อเลี้ยงจิตใจและชูชูบัญญัติของประชาชน ทำให้เขาออกงามยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนแมลงผึ้งที่ว่า พาเอาแต่น้ำหวานบินไป แต่กลับขยายพันธุ์หมู่ไม้ให้ยิ่งเจริญงอกงาม

จิตสำนึกต่อสังคม

ที่นี้ พูดถึงพระผู้บรรลุลหรรณอย่างสูงแล้ว ก็มีเรื่องที่ต้องเข้าใจให้ชัด ตามหลัก เมื่อบรรลุลหรรณจบแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยอะไรในการที่จะฝึกตนต่อไปอีก ยกตัวอย่างเช่น พระที่ไปอยู่ป่า วัตถุประสงค์อย่างหนึ่งก็คือเพื่ออาศัยบรรยากาศของป่าที่สงบสงัดนั้น น้อมจิตไปสู่วิเวก แล้วจะได้เชื้อต่อการที่จะบำเพ็ญสมาธิ เจริญจิตภาวนา ทำให้จิตพัฒนาขึ้นไป แต่พอได้เป็นพระอรหันต์แล้ว เสรีจ-จบ-พ้นการฝึกแล้ว ท่านก็ไม่จำเป็นต้องบำเพ็ญต่อไปอีก นีมองกันตามหลัก

ที่นี้ บางทีก็จะมีบางคนอ้างขึ้นมาว่า ท่านผู้นี้เป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านไม่ต้องฝึกแล้ว การถือบัญญัติปฏิบัติตามข้อวินัย ก็ไม่จำเป็นแล้ว ไม่ต้องถือข้อวินัยบทบัญญัติเหล่านี้แล้ว ท่านหมดความยึดมั่นถือมั่นแล้ว บางคนไปพูดอย่างนั้น อย่างที่เคยได้ยินญาติโยมมาเล่าถึงวัดหนึ่ง บอกว่ามีพระอายุสูงมากแล้ว ก็มีสาว ๆ ไปนวดไปบีบ เขวากันนวดได้ดี เพราะท่านไม่ยึดติดถือมั่นอะไรแล้ว ไม่เป็นไรหรอก อย่างนี้จะว่าอย่างไร

เรื่องนี้ตอบง่ายๆ สั้นๆ ก่อนว่า วินัยเป็นเรื่องของบัญญัติ ไม่มีการยกเว้นให้ใคร ถ้าจะยกเว้นให้ใครในกรณีใด ก็เป็นไปตามบัญญัติที่นั่นแหละที่จะบอกไว้แล้ว นี่หนึ่งละ แล้วสอง พระอรหันต์ประพฤติวินัยไม่ใช่เพื่อประโยชน์แก่ตนเอง ท่านหมดความจำเป็นต้องพัฒนาตัวฝึกตนแล้ว แต่ท่านมีคติของพระอรหันต์ ที่ทำให้ท่านปฏิบัติต่อไป ก็มาดูกัน

ขอให้ดูตัวอย่างก่อน กรณีที่หนึ่ง เช่นพระมหากัปปินะ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสังฆกรรมในการทำ อุโบสถ คือการฟังปาติโมกข์ ว่า ทุก ๑๕ วัน พระต้องไปประชุมกัน ชักซ้อมวินัยพื้นฐานแม่บท

ที่นี้ พระมหากัปปินะ (พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นกษัตริย์สละราชสมบัติมาบวช) ท่านรำพึงว่า เราเป็นอรหันต์ เป็นผู้บริสุทธ์แล้ว จำเป็นต้องไปหรือไม่ พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงตัวท่านเลย ตรัสว่า ถ้าเธอผู้บริสุทธ์ไม่ไป แล้วใครจะไป ต้องเป็นแบบอย่าง

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ชัดมาก พระมหากัสสปะ เป็นพระมหาสาวกที่ถืออุตงค์ตลอดชีวิตมากมาย
ข้อ

ขอแทรกหน่อยว่า อุตงค์มีหลายข้อ ชาวบ้านมักเข้าใจกันผิดนึกว่าอุตงค์คือเดินทางไป แต่ที่จริง
ไม่ต้องเดินทางไปก็เป็นอุตงค์ และอุตงค์ส่วนมากก็ไม่ต้องเดินทางไปเลย เช่น ถือบิณฑบาตเป็นประจำ ไม่
รับนิมนต์ ฉันทมือเดียว ใช้จีวรเพียงไตรจีวรชุดเดียว ๓ ผืน ถือใช้เฉพาะผ้าบังสุกุล คือเอาแต่ผ้าที่เขาทิ้ง
ไปเก็บมาต้มมาซักมาเย็บซ่อมเอง ไม่รับจีวรจากคหบดี ฯลฯ รวมหม่อมมี ๑๓ ข้อ อุตงค์ คือข้อปฏิบัติ
เพื่อขัดเกลากิเลส “อุตตะ” ขัดเกลากิเลส “อังคะ” แปลว่า องค์ประกอบหรือคุณสมบัติ ในที่นี้คือข้อ
ปฏิบัติของท่านผู้ขัดเกลากิเลส

บอกแล้วว่า พระมหากัสสปะถืออุตงค์หลายข้อ โดยเฉพาะข้ออยู่ป่าเป็นประจำ อยู่ป่าตลอด
ชีวิต รวมทั้งถือไตรจีวร ถือบ้างสุกุลด้วย อ้าว พระอรหันต์ไม่ต้องขัดเกลากิเลสแล้วนี่ จะต้องขัดเกลา
อยู่อีกทำไม ถืออุตงค์ต่อไปทำไม

ที่นี้ ต่อมาท่านแก่เฒ่าลง ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าก็ตรัสแก่ท่านว่า มหากัสสปะ เธอนี้ก็แก่เฒ่า
อายุมากแล้ว จีวรบังสุกุลนี้ เนื้อผ้าหยาบ เป็นของหนัก เธอก็แก่แล้ว ผ้าเนื้อหยาบหนักๆ พระแก่เฒ่าไป
ห่ม ก็หนักตัว (ทำให้ทรงตัวไม่ค่อยดีด้วย) หรืออย่างน้อยก็รู้สึกไม่สบาย เธอผ่อนปรนกับตัวเองบ้างก็
ได้ หันมาใช้จีวรที่คหบดีถวาย รับนิมนต์ฉันภัตตาหาร อยู่กับพระองค์ก็ได้ พระมหากัสสปะก็กราบทูล
ขอปฏิบัติอย่างนั้นต่อไป

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามเหตุผล พระมหากัสสปะกราบทูลว่า ตัวท่านเองก็พอใจมีความสุขกับ
การเป็นอยู่อย่างนั้น และเพื่อเห็นแก่พระหรือคนรุ่นต่อไปที่จะตามมาข้างหลัง จะได้ “ทิฏฐฐานุคติ” แปล
ตามตัวอักษรว่า “การดำเนินตามสิ่งที่ได้เห็น” พุดง่ายๆ ว่า เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้แบบอย่าง หรือเพื่อเป็น
แบบอย่างแก่คนรุ่นหลัง ตามคำของท่านที่เป็นภาษาบาลีว่า “ปัจจุฉิมา ชนตา” คือชุมชนหรือหมู่ชน คือ
ชาวประชา ผู้จะเกิดตามมาภายหลัง ก็คืออนุชนนั่นเอง

ที่ว่ามานี้ ก็คือจิตสำนึกที่มุ่งเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ประโยชน์ของสังคม ประโยชน์แก่ผู้อื่น จะ
เห็นชัดว่า ท่านไม่ได้ถือวินัยเพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่ท่านมองไปที่ว่าจะทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม
เฉพาะอย่างยิ่ง คำนึงถึงอนุชน

ลงท้าย คติของพระอรหันต์ทั้งหมดทุกองค์ ก็คืออันเดียวกับคติที่หมายของพระ พุทธศาสนา
ทั้งหมด ที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้ว่า พุชฺชนหิตายะ พุชฺชนสุขายะ โลกานุกัมปายะ

แปลว่า เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่คนจำนวนมาก เพื่อเกื้อ
การุณย์แก่ชาวโลก อันนี้เป็นจุดหมายทางสังคมของพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นอุดมคติที่ชาวพุทธ
ทุกคนควรจำได้ และก็เป็นจิตสำนึกทางสังคมอยู่ในตัว

เมื่อพระมหากัสสปะถืออุตงค์ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ชนรุ่นหลัง ก็รวมอยู่ในคตินี้ด้วย คือเป็น
ส่วนหนึ่งของการทำกิจเพื่อประโยชน์สุขของชนจำนวนมากนั่นเอง ดังที่ว่า ในเรื่องนี้เอง ลงท้าย เมื่อ
พระพุทธเจ้าได้ทรงสดับเหตุผลของพระมหากัสสปะแล้ว ก็ตรัสว่า

ธาคู ธาคู กัสสปะ เป็นอันว่า เธอปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนจำนวนมาก เพื่อ
ความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อการุณย์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อ
ความสุขแก่เหล่าเทวะมนุษย์ทั้งหลาย ตูกรกัสสปะ ฉะนั้นแล เธอจงทรงผ้าปาน
บังสุกุล ที่ใช้มาจนเก่า จงเที่ยววิณฑพาท และจงอยู่ในป่าเถิด. (ส.นิ.๑๖/๔๘๒/๒๓๙)

ที่พูดถึงพระสาวกผู้ใหญ่ที่เป็นแบบอย่างนี้ แท้จริงต้นแบบก็คือพระพุทธเจ้าเองนั่นแหละ ก็เลย
จะคุยย้อนขึ้นไปให้เห็นว่าหลักการนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติไว้เอง ขอเล่าย่อๆ ไว้ว่า ครั้งหนึ่ง
พราหมณ์ชื่อชาณูโสณิเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า สนทนาเรื่องการที่พระเข้าไปอยู่ปฏิบัติฝึกตนในป่า
เปลี่ยวที่นั่นแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่าก่อนตรัสรู้ พระองค์ก็ได้เสด็จไปประทับบำเพ็ญเพียรในป่า
เปลี่ยวมาอย่างไร ตอนท้าย พระองค์ตรัสว่า

นะพราหมณ์ ท่านอาจจะมีความคิดว่า แม้ถึงวันนี้ แน่่อนว่า พระสมณโคตม
ก็ยังไม่ปลดอดพันราคะ ยังไม่ปลดอดพันโทสะ ยังไม่ปลดอดพันโมหะ เพราะฉะนั้น จึงยัง
เสพเสนาสนะห่างไกล ทั้งที่เป็นป่าเปลี่ยวและป่าใหญ่ดงทิบอยู่. นะพราหมณ์ ชัอนี้
ท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น.

ตูกรพราหมณ์ เรามองเห็นอำนาจประโยชน์สองอย่าง จึงยังเสพเสนาสนะ
ห่างไกล ทั้งที่เป็นป่าเปลี่ยวและป่าใหญ่ดงทิบอยู่ คือ มองเห็นความอยู่เป็นสุขใน
ปัจจุบันของตน และเกื้อการุณย์แก่ประชุมชนผู้จะเกิดมาภายหลัง. (ม.ม.๑๒/๕๑/๔๑)

คำสำคัญคือ “เกื้อการุณย์แก่ประชุมชนที่จะมีมาภายหลัง” ตามวลีบาลีว่า “ปัจฉิมญจ ชนตฺ
อนุกมฺปมาโน” ซึ่งรวมตั้งเป็นคำหนึ่งเดียวว่า *ปัจฉิมชานตานุกัมปา* คือความมุ่งหวังประโยชน์แก่คนรุ่น
หลัง หรือพูดสั้นๆ ว่า การเห็นแก่อนุชน อันนี้เป็นจิตสำนึกทางสังคมที่เน้นอยู่เสมอในพระไตรปิฎก ซึ่ง
ก็รวมอยู่ในสำนึกใหญ่ คือ *โลกานุกัมปา* ที่ว่าแล้วข้างบน

จิตสำนึกทางสังคมนี้สำคัญมาก และมาโยงกับตัวบุคคลในแง่ที่ว่าจะต้องพัฒนาตัวเองขึ้นไป
แล้วจึงจะสามารถบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมได้จริง ไม่ใช่ช้อยๆ ก็จะไปบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม โดย
ไม่ได้รู้เข้าใจความจริง ไม่เข้าใจสภาพปัญหา ไม่ได้เล็งเห็นว่าภาวะที่แก้ปัญหาได้แล้วควรเป็นอย่างไร
อันจะพึงถือเป็นจุดหมาย ได้แก่คิดเอาว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ และตัวเองก็ไม่ได้พร้อมจริง เป็นผู้ที่ยัง
ต้องเอามาจากสังคมอยู่เรื่อยตลอด เสร็จแล้วการบำเพ็ญประโยชน์ก็เลยไม่เป็นของจริง

เพราะฉะนั้น ผู้ที่ต้องการทำเพื่อสังคม ทำเพื่อมนุษยชาติจริง จะต้องพัฒนาตัวเอง จนถึงขั้น
ที่ว่า แม้แต่ทางด้านจิตใจก็ไม่ต้องพึ่งสังคม แม้แต่ความสุข ก็มีมีความสุขที่เป็นอิสระ ซึ่งไม่ต้องพึ่งอาศัย
สังคม

ชนชาวปฤชชนนั้นยังต้องหวังความสุขจากวัตถุเสพ จากสิ่งบำรุงบำเรอ สุขุขยังขึ้นต่อวัตถุ
ภายนอก หรือขึ้นต่อการชื่นชมยอมรับของสังคม ยังต้องหาความสุข มีความสุขที่ยังพึ่งพา ไม่มี
ความสุขภายในเป็นหลักเป็นแกน มีความสุขที่ไม่เป็นอิสระ พุดรวมๆ ก็คือ ยังต้องพึ่งพา ยังต้องได้
ต้องเอามาจากสังคมเพื่อความสุขของตน

แต่พอพัฒนาตัวเต็มที่ เป็นพระอรหันต์ ก็เป็นผู้บรรลุประโยชน์ตนเต็มที่แล้ว มีความสุขอยู่ในตัวแล้ว ความสุขนี้ไม่ขึ้นต่อวัตถุภายนอก และแม้ต่อสังคม เป็นอิสระ เมื่อมีความสุขเป็นประจำ เป็นคุณสมบัติของตัวเอง ตัวเองพัฒนาเต็มอิมบริบูรณ์แล้ว ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ท่านเรียกว่าเป็นผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว เมื่อบรรลุประโยชน์ตนแล้ว ก็ไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตัวเองอีกต่อไป คนที่ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อตัวเองอีกต่อไป พร้อมทั้งรู้เข้าใจโลกเข้าใจชีวิตนี้ จึงจะเป็นพร้อมที่สุดที่จะไปทำเพื่อผู้อื่น

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน หรือเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกได้เต็มที่ตามอุดมคตินั้น เพราะพัฒนาตนเต็มที่แล้ว ประโยชน์ตนก็ได้บรรลุสูงสุดแล้ว จึงหันไปทำเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นได้เต็มที่ เพราะไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อตัวเองต่อไปอีกแล้ว ได้ผ่านประสบการณ์ของคนที่รู้ว่าคนมีปัญหากันอย่างไหน ที่ตรงไหน อะไรที่คนต้องการและพึงต้องการแท้จริง ภาวะไร้ปัญหาเป็นอย่างไร อย่างน้อยต้องมีอะไรรวมอยู่ คนอย่างนี้แหละที่จะทำประโยชน์แก่สังคมได้ดีที่สุด

พึงสังเกตต่อไปว่า คนทั่วไปนั้น เมื่อจะทำเพื่อสังคม หรือเพื่อผู้อื่น มักต้องอาศัยการเสียสละ แต่พระพุทธเจ้าและบรรดาพระอรหันต์ท่านไม่ต้องเสียสละ ท่านบำเพ็ญประโยชน์สุขให้แก่ประชาชน โดยเป็นไปตามธรรมชาติของท่านเอง

คนที่ยังต้องเสียสละ ก็แสดงว่ามีอะไรที่ตัวเองจะพึงได้ แล้วไม่เอา และจึงยังมักต้องพึ่งพาอาศัยการยกย่องกันอยู่ แม้ว่าแท้จริงก็ควรจะยกย่องแน่นอน แต่ก็พึงตระหนักความจริงนี้ไว้ ส่วนบรรดาพระอรหันต์ท่านไม่ต้องเสียสละแล้ว เพราะท่านเต็มแล้ว มันเป็นอัตโนมัติของท่านอย่างนั่นเอง

การเสียสละอย่างจริงจังหรืออย่างสูง อาจทำได้ด้วยการตั้งเป็นปณิธาน ตัวอย่างที่ยิ่งใหญ่ของผู้บำเพ็ญความดีและความเสียสละอย่างสูงยิ่ง ก็คือ พระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ทำความดีด้วยปณิธาน คือ ตั้งใจเด็ดเดี่ยวว่าเราจะทำความดีอันนี้ โดยไม่มีการย่อท้อถอย แม้แต่จะสละชีวิตของตนเพื่อคนอื่นก็ได้ แต่ต้องตั้งใจ ต้องมีปณิธาน เพราะพระโพธิสัตว์ก็ยังมีประโยชน์ของตนเพื่อคนที่ต้องการอยู่ ท่านยังไม่บรรลุประโยชน์ตน ยังบำเพ็ญบารมีเพื่อจุดหมายคือการบรรลุโพธิญาณ ยังต้องทำตัวเองให้สมบูรณ์ ท่านจึงบำเพ็ญบารมี ทำความดีอย่างเยี่ยมยอดยุดยั้ง ที่ไม่มีใครอื่นทำได้เลย โดยทำด้วยปณิธาน ตั้งตั้งใจ ต้องเสียสละ นี่คือสูงเยี่ยมสุดยอดของมนุษย์ปุถุชน

แต่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ไม่อย่างนั้น ท่านทำความดีอย่างเป็นอัตโนมัติของท่านเอง ดังที่กล่าวแล้ว เพราะท่านเป็นบุคคลที่ได้บรรลุประโยชน์ตนจบไปแล้ว ไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตนเองอีก นี่คือความต่างระหว่างพระอรหันต์ รวมทั้งพระพุทธเจ้า กับปุถุชนจนถึงพระโพธิสัตว์

เป็นอันว่า พระโพธิสัตว์ที่ว่าเป็นสุดยอดของคนดีแล้วนั้น ก็ยังเป็นผู้ต้องเสียสละ และทำการด้วยปณิธาน ต้องอาศัยปณิธาน ต้องตั้งใจ มุ่งมั่น เด็ดเดี่ยว เพื่อจะทำความดี พุทธภาษายอย่างสมัยนี้ ก็ทำนองว่าต้องมีอุดมการณ์ อะไรทำนองนี้ นี่แหละ คือเรื่องของการพัฒนามนุษย์ ซึ่งมีหลักการอย่างที่ว่าไปแล้ว

รวมความว่า ในหลักพระพุทธศาสนานี้ มีเรื่องของจิตสำนึกทางสังคมพ่วงหรือเชื่อมชาบอยู่ด้วยตลอดเวลา ซึ่งแสดงออกมาทั้งในหลักธรรมคำสอนทั่วไป และในระบบแห่งพระวินัย โดยที่ท่านคำนึงถึง ๓ ส่วน ที่ต้องประสานถึงกันอย่างเกื้อกูลและกลมกลืนกัน มิให้แปลกแยกจากกันเป็นอันขาด กล่าวคือ คน ธรรมชาติ และสังคม

ทั้งนี้ โดยมีความตระหนักพร้อมไปด้วยว่า คนนั้นมี ๒ ด้าน คือ คนด้านที่เป็นชีวิต ซึ่งเป็นส่วนของธรรมชาติ และคนด้านที่เป็นบุคคล ซึ่งเป็นสมาชิกของสังคม อันจะต้องโยงถึงกันได้อย่างเป็นพื้นฐานโดยธรรมชาติ

คนนั้น ไม่ว่าจะมองในแง่สังคม หรือในแง่ตัวบุคคลก็ตาม ที่แท้แล้วก็พัฒนาไปตามกฎธรรมชาตินั่นเอง เมื่อพัฒนาตามกฎธรรมชาติสมบูรณ์แล้ว เข้าถึงธรรมชาติจริงแล้ว ก็มีความเป็นอิสระ แม้แต่ในความสุขที่ไม่ขึ้นต่อสังคม แล้วเขาก็มาเชื่อมต่อกับสังคมได้เต็มที่ และเมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว ก็อย่างที่บอกเมื่อกี้ว่า จึงจะไม่จำเป็นต้องฝีกตนอีกต่อไป ก็จะปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นได้อย่างเป็นไปเอง โดยมีใช้เพื่อตัวเอง แต่ในทางส่วนรวมเพื่อเป็นแบบอย่าง โดยมีใช้ถือตนเป็นใหญ่ จึงมีความเคารพสงฆ์ แล้วมองในบรรยากาศกว้างออกไป ก็ไปเข้าคดีอีกประการหนึ่ง ที่ว่า (ส.ส.๑๕/๙๒๑/๓๔๑)

คาเม วา ยทิ วารญเณ นิเนเน วา ยทิ วา ถเล
 ยตถ อรหันโต วิหฺรณฺติ ตํ ภูมิจามเณยยกํ

แปลเอาความว่า “ไม่ว่าที่บ้าน หรือในป่า ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน ท่านผู้ไกลกิเลสอยู่ที่ไหน ที่นั่นไซ้ไร คือภูมิจามอันรมณีย์”

ธรรมดว่า สถานที่ทั้งหลาย อันเป็นรมณีย์ ที่รื่นรมย์ โดยเฉพาะที่รื่นรมย์โดยธรรมชาติ ก็คือป่าเขา หรือที่ร่มรื่น สงบสงัด แต่บางที่หรือบ่อยๆ ป่าก็ไม่เป็นที่รื่นรมย์ เพราะเป็นที่แผงตัวของผู้ร้าย มีสัตว์ร้าย กลายเป็นที่มีความน่ากลัว น่าหวาดระแวงภัย

อย่างไรก็ตาม ในหมู่มนุษย์นี้ ในที่สุดแล้ว ความรื่นรมย์นั้นไปอยู่ที่บุคคล ขึ้นต่อตัวบุคคล คนที่กำลังฝีกตนอาจต้องไปหาที่รื่นรมย์ หรือพระที่กำลังปฏิบัติก็อาจจะต้องไปหาที่วิเวก ที่สงบสงัดด้วยปลอดภัยด้วย จึงจะรื่นรมย์ ครั้นออกมาในที่จ้อแจ ในย่านชุมชน ก็ไม่รื่นรมย์

แต่สำหรับพระอรหันต์ ท่านผู้ห่างไกลจากกิเลส ดังในพระคาถาข้างบนนั้นว่า คาเม วา ยทิ วารญเณ ไม่ว่าจะบ้าน ไม่ว่าจะป่า ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน ท่านผู้ไกลกิเลสอยู่ที่ไหน ที่นั่นไซ้ไร เป็นภูมิจามอันรื่นรมย์ เป็นสถานที่รมณีย์ไปหมด เพราะว่าตัวพระอรหันต์เองไม่มีเหตุที่จะไม่รื่นรมย์แล้ว และตัวท่านเองที่สงบ เป็นที่น่าปลื้ม หรือถึงขั้นเป็นมโนภาวนีย์ ก็พาให้สถานที่นั้นๆ พลอยเป็นที่รมณีย์ไปด้วย เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ผู้ไกลกิเลสอยู่ที่ไหน ที่นั่นก็กลายเป็นภูมิจามอันรื่นรมย์ไปหมด ดังที่ว่านั้น

เรื่องจึงย้อนกลับมาเป็นว่า พระอรหันต์ ท่านผู้ไกลไร้กิเลส นั้น ไม่ว่าจะไปที่ไหน หรือออกมาในหมู่ชน ก็มาช่วยให้สังคมนี้รื่นรมย์ แม้แต่ในที่ที่ผู้คนวุ่นวาย ท่านก็มาช่วยให้เกิดความดีงาม ความสดชื่น รื่นรมย์ขึ้นมาได้ เป็นการกลับย้อนทาง

เมื่อแรกนั้น คนที่ยังฝีกตน ต้องหลบจากความวุ่นวาย ไปหาที่รื่นรมย์ แต่พอบุคคลนั้นบรรลุจุดหมายแล้ว ก็กลับมาสว่างความรื่นรมย์ให้ แม้แต่แก่ที่ที่วุ่นวาย

ได้พูดมาในเรื่องของการมองพุทธศาสนาในแง่ของสังคม เริ่มแต่ชีวิตของพระที่ว่า มีความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งในชุมชนของตัวเอง คือในสงฆ์ และกับประชาชน โดยความสัมพันธ์นี้เป็นไปทั้งในเชิงของบทบาทบัญญัติแห่งพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ เป็นรูปแบบ และทั้งในเชิงธรรม คือหลักการที่เป็นไปสอดคล้องกับความจริงของกฎธรรมชาติ

นี่ก็พอสมควรแล้ว ทีนี้มีอะไรสงสัย ก็นิมนต์ถาม

ตอบข้อสงสัย

ป/จฉว: ในกรณีถ้าเป็นฆราวาสจะทำได้อย่างไรครับ ในลักษณะที่ว่าบรรลุประโยชน์ตนให้สูงสุดครับ

พระพรหมคุณาภรณ์: ก็เอาหลักการนี้แหละไปใช้ แต่ต้องยอมรับความจริงว่า สภาพแวดล้อมของชีวิตฆราวาสนี้ไม่ค่อยเอื้อ ต่างจากชีวิตของพระภิกษุที่เอื้อ และมีขึ้นเพื่อสร้างสภาพเอื้อนั่นเอง ดังคำบาลีที่พบบ่อยในพระไตรปิฎกว่า “สมพาโธ ฆราวาโส” ฆราวาส (ชีวิตครองเรือน) คับแคบ “อพโลกาโส ปพพชชา” บรรพชาเป็นเหมือนที่โล่งแจ้ง

ที่ว่านี้หมายถึงการปฏิบัติที่เป็นไปตามหลักการนะ ว่าตามสภาพ ชีวิตคฤหัสถ์นี้พระร่วงพระรัง มีภาระบีบรัดตัว มีความผูกพันยึดติดกับวัตถุ ยุ่งกับเรื่องทรัพย์สินเงินทอง วุ่นวายและห่วงกังวลกับเรื่องเหล่านี้ ก็เลยคับแคบติดขัด

ส่วนพระนั้น ที่มาบวชก็คือทำตัวให้เป็นอิสระปลอดโปร่งโล่งไปจากเรื่องเหล่านี้ ลดการพึ่งพาวัตถุให้เหลือน้อยที่สุด ถ้าพระปฏิบัติตามหลักการนี้ ก็อย่างที่บอกแล้ว คือจะเริ่มมีชีวิตที่ว่า เป็นเหมือนนกที่มีแต่ปีกสองปีก จะบินไปไหนเมื่อไร ก็บินไป อันนี้เป็นความปลอดโปร่งด้านรูปธรรม หรือรูปแบบ ส่วนความปลอดโปร่งที่แท้ ที่เป็นอิสระอย่างแท้จริง อยู่ในจิตใจ ที่พ้นจากกิเลส

ถึงแม้ว่าเราจะมาอยู่ในภาวะที่แทบไม่มีอะไรผูกมัด แต่ถ้าจิตยังไปผูกมัดตัวอยู่กับอะไรที่ไหน มันก็ไม่โปร่ง ไม่โล่ง ไซ้ใหม่ ความยึดติดทางจิตนี้ยิ่งหนักเข้าไปอีก จะทำให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน บีบคั้นต่างๆ ไปไม่ได้

ป/จฉว: แล้วในบางบทบาทที่พระอาจจะไม่เหมาะกับฐานะนั้นล่ะครับ ยกตัวอย่างเช่น ถ้าเป็นในสังคม ก็ต้องประกอบไปด้วยอาชีพต่างๆ นะครับ และในฐานะที่พระนี่เหมาะที่จะพัฒนาหาประโยชน์ส่วนสูงสุดได้ล่ะครับ แต่ว่าในบทบาทในทางสังคมอย่างอื่น ท่านอาจจะผิดในข้อวินัย

พระพรหมคุณาภรณ์: อ้อ เรื่องของยุคสมัย ก็มาแบ่งบทบาทกันสิ คล้ายๆ ว่า บทบาททางนามธรรมสูงสุดนี้ ไม่มีใครทำแทนพระได้ เหมือนกับว่าสภาพชีวิตของพระที่เป็นไปตามวินัยนี้เอง สงวนบทบาทนั้นไว้โดยอัตโนมัติ หมายความว่า ให้มีพระไว้ทำบทบาทนั้น มิฉะนั้นจะไม่มีใครทำ

ส่วนบทบาทที่รองลงไป ในเมื่อพุทธบริษัทมี ๔ ก็ให้พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ไปทำบทบาทระดับรองลงไป ที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสังคมมากหน่อย เมื่อถึงยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ต่างออกไป ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับกาลเทศะ ที่จะต้องมีการปรับตัว ก็จัดให้เหมาะให้พอดี

แต่ก็น่าจะคิดกันว่า ชาวพุทธเราออกจะเฉื่อยหรือซิมไปหน่อย เราจึงไม่เคยมีการพิจารณาเหตุปัจจัยแวดล้อมที่เปลี่ยนไป หรือที่แปลกใหม่เหล่านี้ เพื่อจะวางแผน เพื่อจะจัดตั้งวางระบบของเราให้ได้ผลดี

อาจจะช่วยกันพิจารณาว่า ในพุทธบริษัทที่มีกัน ๔ กลุ่มนี้ เราจะจัดตั้งวางระบบให้เหมาะกับยุคสมัยอย่างไร เพื่อให้หลักการและจุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา เป็นไปได้คล่องขึ้นและสำเร็จผลด้วยดี ก็ต้องรู้จักปรับตัวสิ

พูดได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักวางแผน ทรงจัดตั้งวางระบบไว้ให้แล้ว ซึ่งได้ประสบความสำเร็จมาแล้วอย่างดี แต่เหมือนว่าพระสงฆ์รุ่นหลังมานี้ไม่ได้ชัดในแบบอย่างของพระองค์

พระพุทธเจ้า นอกจากทรงค้นพบธรรมแล้ว ยังทรงเป็นนักจัดตั้งวางระบบที่เยี่ยมยอด ระบบที่ทรงจัดตั้งวางไว้เป็นหลักฐานสำคัญ ก็คือ สังฆะ หรือสงฆ์นี้แหละ ที่คนข้างนอกชาวตะวันตกต่างอารยธรรมเขียนยอมรับว่า สังฆะในพระพุทธศาสนา เป็นองค์กรที่มีอายุยืนยาวดำรงอยู่ได้ยั่งยืนที่สุดในโลก ไม่เคยมีองค์กรจัดตั้งอะไรที่ไหน ยืนยงคงอยู่ได้ยาวนานอย่างสังฆะในพระพุทธศาสนา

ป/จฉา: ถ้าเป็นรูปธรรมนะครับ อย่างในกรณีของพระนักพัฒนาอย่างนี้ นะครับ ในการจัดองค์กรครั้งแรกนี้ พวกชาวบ้านนี่จะไม่ค่อยเข้าใจพระ เราทำได้แค่ไหน เช่น เราเข้าไปช่วยเขาให้มากที่สุดนะครับ แล้วโดยเฉพาะอย่างเรื่องบัญชี เรื่องพวกตัวเลข อะไรนี้ เขาไม่ชำนาญแน่ เราทำได้แค่ไหนครับ

พระพรหมคุณาภรณ์: งานบางอย่างถ้าไม่ผิวดินัย ก็ทำ แต่ต้องมีเป้าหมายขอบเขตไว้ โดย มีขั้นตอนว่าเราจะฝึกชาวบ้านขึ้นมารับภาระนี้ไปนะ ไม่ใช่เราจะทำเรื่อยไป ไม่ใช่ให้พระทำตลอดไป นี่สำคัญมาก เพราะมีฉะนั้นแล้ว จะกลายเป็นว่าพระยื่นลึกเข้าไปเกินเลย หรือมากเกินไปในขอบเขตบทบาทของคฤหัสถ์

ป/จฉา: ถ้าอย่างนั้น คือเข้าช่วยคลุกคลีซะใหม่ครับ

พระพรหมคุณาภรณ์: คลุกคลีนี้ก็ต้องระวังอยู่แล้ว ถึงแม้ยังไม่ถึงขั้นคลุกคลี ก็ต้องระวัง ต้องคำนึงว่าบทบาทอันใดควรจะเป็นบทบาทของพระ บทบาทอันใดควรเป็นของคฤหัสถ์ แต่ในเมื่อคฤหัสถ์ตกอยู่ในความประมาทมานาน ขอพูดว่าอย่างนั้นก็แล้วกันนะ

เมื่อชาวพุทธคฤหัสถ์ปล่อยปละละเลย ไม่ได้เอาใจใส่ อยู่ในภาวะเสื่อมโทรม ไม่รู้ไม่เข้าใจอะไรทั้งนั้น แล้วจะเริ่มต้นอย่างไร เมื่อพระมีความรู้เข้าใจดีกว่า มีเจตนาดีกว่า ก็เข้าไปช่วย อย่างน้อยก็ดึงเขา นำทางเขา และในตอนต่อไปนำทางดึงเขาเนี่ย อาจจะต้องไปทำอะไรบางอย่างเพื่อให้เขาได้รู้จัก แล้วเขาจะได้เรียนรู้ และทำต่อไป

แต่เราควรตั้งใจไว้เลยว่า บทบาทเหล่านี้ เราต้องการให้เขามารับไป เราจึงฝึกเขา พอเขาเป็นแล้ว ก็ให้เขาจัดการ โดยวางระบบแบบแผนขึ้นมา

ที่ว่านี้สำคัญ เพราะมีฉะนั้นแล้วพระจะเพลินไปอยู่กับบทบาทที่เลยขอบเขตของตัวเองมากเกินไป เพราะเวลานี้ การพัฒนานี้ เป็นดาบสองคม มีทั้งแง่ดี และแง่เสีย

ป/จฉา: ไม่คว่าเราไปเป็นการรับใช้หรือ

พระพรหมคุณาภรณ์: เราก็ต้องระวัง อย่าไปรับใช้ดี งานนี้ถือว่าเป็นการทำเรื่องของส่วนรวมนะ ไม่ใช่ไปรับใช้คฤหัสถ์คนใดคนหนึ่ง หรือพวกนั้นพวกนี้ แต่ทำเพื่อชุมชน ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ใจต้องตั้งว่าอย่างนั้น เมื่อทำอย่างนี้ ก็เป็นการทำกิจเพื่อส่วนรวม ก็รู้ตัวอยู่ที่นี่ว่าเรามาฝึกคนเข้าไปรับใช้ส่วนรวม ไม่ใช่รับใช้เขาแน่ ทำให้ถูกทำให้ดีโดยตระหนักรู้ อย่างถึงกับไปทำบทบาทที่ว่าไปเป็นคนของเขา ที่เขาจะใช้งาน อะไรอย่างนั้น

ป/จฉา: ต้อง plan เลยใช้ใหม่ครบถ้วนอย่างนั้น ถ้าในลักษณะที่ว่าไปทำหน้าที่นั้นเลย อันนี้ก็คงจะไม่ใช้หน้าที่ของพระ

พระพรหมคุณาภรณ์: จะเรียกว่าทำแทน บางทีก็พูดยาก หมายความว่า หน้าที่นี้ยังไม่มีใครทำ แต่เราไปริเริ่มขึ้น เพื่อให้งานเป็นไปได้ ถ้าไม่มีการทำงานอันนี้ เรื่องของชีวิตดงามของเขา ประโยชน์ส่วนรวมของเขา ก็ไม่เกิด เราก็เลยต้องไปเริ่มให้

แล้วก็ไปสอนเขา บอกว่า เอาละนะ นี่ฉันทำให้ดูนะ บอกแนะนำให้เข้าใจกันไว้ก่อน การชี้แจงพูดให้เข้าใจชัดเจนอย่างนี้ ก็จะทำให้มีความกระจ่างในเรื่องขอบเขตของบทบาท เขาจะมาเข้าใจเอาเองแล้วว่าไปรับใช้ไม่ได้เป็นอันขาด

ป/จฉา: ไม่ ผมหมายถึงว่า... พระกันเองจะไม่ปรับโทษนะครับว่า ถ้าทำแบบนี้ น่ากลัวพระองค์นี้ไปรับใช้ชุมชนนี้เพื่อ...

พระพรหมคุณาภรณ์: ก็ต้องทำตรงนี้ให้ชัดว่า นี่เรากำลังนำประชาชน เพื่อไปสู่จุดหมายนี้ บทบาทของพระนี่ เป็นการนำประชาชนไปสู่งานของเขา ที่เขาจะต้องรับทำต่อไป ไม่ใช่กลายเป็นผู้ไปทำให้เขา ถ้าอย่างนั้น เขาก็ว่าเอาได้ ก็กลายเป็นว่า อ้อ... นี่ท่านไปรับใช้เขาแล้ว ต้องให้ชัดในเรื่องการเป็นผู้นำทาง พระเป็นผู้นำ นำในเรื่องสติปัญญา นำในเรื่องจิตใจ ก็ให้ความรู้ความเข้าใจ พัฒนาเขาขึ้นมา ให้ชัดตรงนี้

ป/จฉา: อย่างพระไปเห็นชาวบ้านเขาทำทาง ก็ทำด้วย ไล่สบบง ไปทีเดียว แยกหมม รวมกับเขา

พระพรหมคุณาภรณ์: ตรงที่คาบเส้นนี้ ถ้าระวังไม่ดี ก็จะมีผลอย่าง เพลินๆ แล้วก็เลยออกไป ต้องระวัง

ป/จฉา: ที่ผมปฏิบัติอยู่ก็คือ ผมจะสอนวินัยด้วย อย่างบางทีให้โยมไปช่วยปลูกต้นไม้ อะไรอย่างนี้ ก็บอกว่า ที่จริงพระนี่ ขุดดินอะไรก็ได้ แต่จะปล่อยไว้อย่างนี้ มันก็ไม่มีต้นไม้ ถ้าโยมอยากได้ต้นไม้ให้เป็นป่าเป็นอะไร ก็ต้องช่วยกัน แต่พระเองทำไม่ได้

พระพรหมคุณาภรณ์: อย่างนี้แหละ ก็บอกให้เขาชัด คือพระเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธานะ พระไม่ต้องไปทำอะไรหรอก ไปนั่งอยู่เท่านั้นแหละ ประชาชนก็มีกำลังกันขึ้นมาเลย ก็รวมกันได้แม้โดยไม่รู้ตัว มาทำงานทำการ ช่วยกันขุดถนน ทำอะไรต่ออะไรกันไปให้สำเร็จได้ พระเพียงแต่ไปนั่งเป็นประธานให้

ภาค ๒

แต่ดูเปลือก ถ้ามองเป็น
ก็เห็นพระพุทธศาสนา

ตอนที่

๗

ตัวมีชื่อว่าเป็นพระ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติให้ถูก ก็แค่คือกันกับหมอผี

เมื่อวานนี้คุยกันมาถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน รวมไปถึงบทบาททางสังคมของพระภิกษุ ทั้งในแง่ของการเป็นส่วนร่วมในสงฆ์ และในสังคมใหญ่

ที่นี้ ในการสัมพันธ์กันนั้น สิ่งหนึ่งที่จะมีความหมายมาก ก็คือ ภาพของพระ ในสายตาของประชาชน เพราะว่าเมื่อมีภาพอย่างไรแล้ว ก็โยงไปถึงบทบาทด้วย คนก็จะคาดหวังจากภาพที่เขามีนั่นว่าพระสงฆ์ควรมีบทบาทอย่างไร ควรทำหน้าที่อย่างไร หรือคงจะให้อะไรแก่เขาอย่างนั้นๆ การที่เขาคาดหวังและสร้างภาพอย่างนี้ บางทีก็เกิดย้อนมาจากบทบาทของพระองค์ ที่ได้ทำ หรือได้แสดงออกมา

ถึงตรงนี้ เราก็ต้องมาโยงดูว่า แล้วอะไรล่ะ เป็นบทบาทที่แท้จริงของพระ ภาพอะไรที่คนควรจะ มีต่อพระสงฆ์ โดยเฉพาะจุดที่เป็นหัวใจก็คือ ความหมายของการเป็นพระภิกษุนี้อยู่ที่ไหน

นักบวช คือใคร คือผู้ทำอะไร ในความเข้าใจของประชาชน

เมื่อคนมองพระสงฆ์ รวมทั้งนักบวชทั่วไป ก็มองไปที่บทบาทหน้าที่ แล้วก็เกิดภาพและความหมายหลายอย่าง ซึ่งเป็นเรื่องสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยโบราณ อย่างในอินเดียก็มีศาสนามากมาย และหลากหลาย แล้วศาสนาโดยทั่วไปก็มีวิวัฒนาการ ซึ่งเห็นได้ว่า จากวิวัฒนาการของศาสนานั้นๆ ก็มีบทบาทของนักบวชเกิดขึ้น นักบวชก็ทำบทบาทที่เป็นไปตามแนวทางหรือตามวัตถุประสงค์ของศาสนานั้น ซึ่งกลายเป็นความหมายของนักบวชต่อผู้คน หรือต่อหมู่มนุษย์

ยกตัวอย่างเช่นว่า ในความหมายหนึ่ง นักบวชเป็นสื่อกลางระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ เป็นผู้ที่คอยบอกความต้องการของเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เร้นลับ ว่าพระผู้เป็นเจ้าหรืออำนาจเร้นลับนั้น ต้องการประสงค์อะไร

นักบวชอาจจะอ้างแม้แต่ถึงขั้นที่บอกว่า พระผู้เป็นเจ้าทรงวางกฎเกณฑ์ไว้แบบนี้ะ พวกเขาต้องประพฤติปฏิบัติอย่างนี้ ต้องทำอย่างนี้ พระผู้เป็นเจ้าจึงจะโปรด ถ้าเธอไม่ทำอย่างนี้ พระผู้เป็นเจ้าจะลงโทษ

จะเห็นได้มากกว่า ในศาสนาที่เป็นมาแต่โบราณนั้น นักบวชมักมีบทบาทอย่างนี้ ก็เลยเกิดความหมายขึ้นมาว่า นักบวชเป็นสื่อกลางระหว่างเทพเจ้าหรือสวรรค์ กับโลกมนุษย์ นักบวชก็เลยเป็นตัวแทนของพระเจ้า หรือเป็นตัวแทนของเทพเจ้าไป

ทีนี้ อีกความหมายหนึ่ง นักบวชอย่างฤาษีชีไพร เป็นผู้ที่ปลีกตัวออกไปจากสังคม สละละทิ้งหมดทุกอย่าง ทรัพย์สินเงินทองข้าวของทั้งหลาย ไม่เอาอะไรทั้งสิ้น เพราะเมื่อวัตถุ เมื่อสังคม ก็ไปอยู่กับเรื่องของการหาคุณค่าทางจิตใจ หาความสุขจากความสงบ จากบทบาทที่ว่าเป็น ก็จึงมีภาพของนักบวชว่าเป็นคนพวกที่ปลีกตัวออกจากสังคม ไม่ยุ่งเกี่ยวกับผู้คน

แล้วอีกอย่างหนึ่ง เมื่อเข้ามาไป ก็คือ ในเมื่อเป็นสื่อกลางระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์แล้ว นักบวชก็เลยกลายเป็นผู้ที่สามารถสนองความต้องการของประชาชน ในการที่จะทำให้เขาได้รับผลประโยชน์ที่ต้องการ ด้วยการทำพิธีกรรม เพราะฉะนั้นก็จึงเกิดความหมายของนักบวชขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง คือเป็นผู้ประกอบพิธี

การประกอบพิธีคืออะไร พิธีกรรมก็คือช่องทางสื่อสาร ทั้งสื่อความต้องการ และสื่อสนองความต้องการ โดยมีฐานที่ลึกลงไป คือมีอำนาจเร้นลับของเทพเจ้า หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ ที่จะอำนวยผลประโยชน์ให้แก่มนุษย์ โดยผ่านพิธีกรรมนั้น เช่น การบูชาัญญ พราหมณ์ก็เลยถูกถือว่าเป็นนักบวช ผู้ทำพิธีบูชาัญญให้ แล้วพราหมณ์ก็เลยเด่นในแง่ของความเป็นนักประกอบพิธี และก็จะเห็นได้มากกว่า นักบวชมีความหมายเป็นคนพวกที่ประกอบพิธีกรรม

นอกจากนั้น พอนักบวชได้เป็นตัวแทนของเทพเจ้า ก็อาจจะได้รับมอบอำนาจจากพระองค์ หรือไปมุ่งมั่นกับการบำเพ็ญเพียรทางจิต บางทีประสบความสำเร็จ ได้เข้าถึงภาวะที่ลึกซึ้ง ดิ่งอำนาจเร้นลับต่างๆ ออกมาใช้ได้ เกิดมีพลังจิตขึ้นมา เลยเป็นผู้มีฤทธิ์มีปาฏิหาริย์ ก็กลายเป็นผู้พิเศษ

พอเจอแบบนี้ คนก็จะมองว่านักบวชนี้คือผู้วิเศษ เป็นผู้ที่มีฤทธิ์ มีปาฏิหาริย์ เป็นคนศักดิ์สิทธิ์ หรือไม่ก็เป็นผู้สื่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งถ้าเข้าไปหาแล้ว เขาจะได้ผลประโยชน์ ได้ลาภ ได้ความสำเร็จ สมหวังอย่างที่ปรารถนา ก็กลายเป็นความคาดหวังของคนขึ้นมา

ภาพเหล่านี้จะเห็นได้ว่ามีทั่วไป ครั้นมามองพระในพระพุทธศาสนา คนก็มองพระสงฆ์ในภาพของนักบวชอย่างที่ว่ามานั้นด้วย เพราะว่าผู้คนทั้งหลายมีความเข้าใจต่อศาสนาและบุคคลในศาสนา คือนักบวชในความหมายต่างๆ อย่างที่ว่ามานั้นเป็นพื้นอยู่ แม้มานับถือพระพุทธศาสนา ความเข้าใจแบบนั้นก็มาครอบงำนำจิตนำไปให้คิดหมาย ให้คาดหวัง และให้เห็นไปอย่างนั้น

ทีนี้ เราก็มาตรวจสอบกันดูว่า ความหมายไหนจึงจะถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา อันไหนเป็นความหมายที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการ

ความหมายที่ว่ามาแล้วนั้น ยังไม่ถูกต้อง ยังไม่ชัด แต่ก็มีใช้ว่าจะผิดไปหมด ก็เป็นภาพที่มีประโยชน์อยู่ เพราะว่าอย่างน้อยมันก็เป็นเรื่องที่ทำให้คนหันไปสนใจอะไรๆ อีกด้านหนึ่ง ที่ไม่ใช่จมอยู่กับเรื่องของความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ที่วุ่นวายของเขา แล้วก็อาจจะไปช่องทาง หรือเป็นสื่อที่จะนำคนออกไปค้นหาสิ่งที่ประณีตลึกซึ้งกว่าเรื่องที่เขาจำเจหรือสาละวันกันอยู่นั้น

ที่ว่ามียุทธประโยชน์อยู่บ้าง ก็เช่นว่า นักบวชเป็นสื่อกลางระหว่างโลกแห่งรูปธรรม กับ โลกแห่งนามธรรม ที่มองไม่เห็น

อย่างไรก็ตาม นามธรรมที่ว่านี้ มักจะคิดกันไปถึงพลังศักดิ์สิทธิ์ที่กุมอำนาจเร้นลับเสียมากกว่า ไม่ใช่นามธรรมในความหมายของคุณธรรมความดีงามหรือสัจธรรมอย่างตรงไปตรงมา ดังนั้น ที่ว่าเป็นจุดเชื่อมต่อนี้ จึงไม่แน่ว่าจะนำไปหานามธรรมที่เป็นความจริงแท้ ที่เป็นความดีงาม ความสมบูรณ์ ได้หรือเปล่า เพราะว่าแทนที่จะเข้าถึงด้วยปัญญา ก็กลายเป็นต้องอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นสื่อ หรือมาสั่งการ กำหนดมา หรือเรียกร้องมาอย่างนั้นอย่างนี้

ที่นี้ ถ้านักบวชเป็นคนดี ก็จะอ้างอำนาจลึกลับ หรืออำนาจยิ่งใหญ่ของเทพเจ้ามาสั่งการ กำหนดให้สังคมประพฤติดีงาม อย่างที่ว่าให้มีศีลธรรมหรือจริยธรรม โดยเรียกร้องจากพวกมนุษย์นี้ว่า เทพเจ้าทรงมีอำนาจดลบันดาลนะ พวกเขาจะต้องประพฤติดี ต้องเว้นจากความชั่ว ถ้าพวกเขาเว้นจากความชั่ว และประพฤติดีตามคำสอนของพระองค์ เทพเจ้าก็จะโปรด แต่ถ้าพวกเขาละเมิดฝ่าฝืน พระผู้เป็นเจ้าก็จะพิโรธ แล้วก็จะทรงลงโทษ

ด้วยการอ้างอำนาจเร้นลับนี้ นักบวช หรือพูดกว้างๆ ว่าศาสนา ก็สามารถตั้งข้อกำหนด เรียกร้องทางศีลธรรมได้ ศาสนาจึงมาช่วยตรึงนี้ คือตรงที่ว่าเป็นสื่อยึดตรึงไว้ไม่ให้คนตกจมลงไปในความชั่วร้าย หรือเหินยวขึ้นไปสู่สิ่งที่ดีงามยิ่งขึ้น อย่างน้อยเมื่อคนมาหานักบวช ด้วยการที่มีความเข้าใจว่าศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจเร้นลับยิ่งใหญ่ โดยที่นักบวชเป็นสื่อกลาง หรือแม้แต่นักบวชเองมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้วิเศษนี้ นักบวชหรือศาสนาแบบที่ว่านั้น ก็ช่วยได้ตรงนี้

พร้อมกันนั้นก็ได้อีกอย่างหนึ่ง คือ คนมีทุกข์ร้อนมีภัยอันตราย มีความหวาดกลัว มีความกลุ้ม กังวลอะไรต่างๆ มาหาแล้ว ก็ได้สิ่งที่ช่วยปลดปล่อยประโลม ให้สบายใจ หายทุกข์หายร้อน หรือเบาบางลง ถ้านอนไม่หลับก็กลับนอนได้ดีขึ้น นี่คือได้เครื่องกล่อมใจไป

เครื่องกล่อมใจนี้ก็มีประโยชน์อยู่พอสมควร เหมือนอย่างคนนอนไม่หลับ ก็อาศัยยากล่อม ประสาทช่วย ยานี้ก็มีประโยชน์ แต่ในการที่เขาอาศัยพวกสิ่งกล่อม หรือเครื่องปลดปล่อยประโลมใจมาช่วยนี้ เขาอาจจะต้องจ่าย อย่างที่เรียกว่าบางทีก็ไม่คุ้ม บางทีจ่ายหนักเกินไป ต้องมีสิ่งที่เขาเอาไปแลกเพื่อให้ได้อันนี้มา คนนอนไม่หลับ มีทุกข์ จิตใจวุ่นวายนั้น แย่แน่ๆ พอได้ยานอนหลับ ก็สบายหายเดือดร้อน มีกำลังวังชาขึ้นมา พร้อมจะเดินหน้าต่อไป แต่ถ้าต้องพึ่งพาต้องติดอยู่กับยากล่อม ก็แย่อีกด้าน และอีกชั้นหนึ่ง

การแก้ปัญหาแบบยากล่อมนี้ จึงต้องระวังให้ดีๆ ทำอย่างไรจะ使人ได้ประโยชน์ จากยากล่อม เพียงเป็นจุดช่วยให้ได้พักผ่อน จะได้มีกำลังสดชื่น แล้วเดินหน้าต่อไป ไม่มัวมาติดงอมแงม ไม่มาจมแช่อยู่ จุดนี้แหละสำคัญ

นี่คือเรื่องของศาสนาในประเภทที่ว่ามาแล้ว ที่ว่านักบวชเป็นสื่อกับสิ่งที่มีอำนาจเร้นลับ ที่จะช่วยเหลือให้เขาได้อะไรต่างๆ มาปลุกปลอบประโลมใจให้เกิดความหวัง ถึงแม้ถ้าเขาต้องมาจ่ายเพื่ออันนี้ เขาก็ได้จริงไปอันหนึ่ง คือ ความสบายใจ มีกำลังใจ แต่อีกด้านหนึ่งก็ทำให้เขามาติดจมอยู่กลายเป็นผู้พึ่งพา คือหวังพึ่ง หรือขึ้นต่อสิ่งเหล่านี้ ตัวเองก็อยู่แค่นั้น ไม่ได้พัฒนา ถึงจะพัฒนาบ้าง ก็อาศัยเขากำหนดให้พัฒนาอย่างนั้นแค่นั้น พัฒนาตัวเองไม่ได้ อยู่ดีมีอิสรภาพด้วยปัญญาไม่ได้

ในแง่ที่ว่ามาตรงนี้ จะกลายเป็นการจ่าย หรือการแลกเปลี่ยนที่ไม่คุ้ม อาจจะเสียมากกว่าได้ เพราะพื้นฐานก็คือภาวะที่ตกอยู่ในความประมาท ตัวเองไม่คิดทำอะไร ไม่แก้ไข ไม่สู้ปัญหา ไม่หาทางแก้ปัญหา ก็อ่อนแอหลง นี่คือการตกอยู่ในความประมาท ไม่พัฒนาตนด้วยสำนึกของสติ ให้ไปในทางที่สว่างด้วยปัญญา

ยิ่งกว่านั้น ปัญหาอย่างอื่นยังตามมาอีก นอกจากว่า *หญิง* ในชีวิตส่วนตัว ตนเองไม่สำนึกที่จะพัฒนา ก็มาข้อ *สอง* ในสังคม คนไม่เอาใจใส่ดูแลกัน ไม่หันเข้ามาช่วยกันแก้ปัญหา ไม่ร่วมกันทำการที่ควรช่วยกันทำ เพราะมัวหันไปมองความสัมพันธ์ระหว่างตนกับอำนาจเร้นลับที่อยู่ภายนอก ก็เลยไม่สนใจในหมู่ผู้คนด้วยตัวเอง อย่างที่ว่าเราจะมาช่วยกันแก้ปัญหาอย่างไร ก็เลยเสียทั้งชีวิตและสังคม

ที่นี่ ถ้าหากว่าคนนั้น *หญิง* มีความเข้มแข็งสักหน่อย ใจสู้ แล้วหาทางแก้ปัญหา ก็อาจจะผ่านจุดนี้ไปได้ โดย *สอง* เรียนรู้ แล้วพัฒนาตนไปได้ โดยไม่จำเป็นต้องมาพึ่งสิ่งกล่อม หรือถ้าเขายังไม่เข้มแข็งพอ แต่มีนักบวชที่ดี ซึ่งปรารถนาดี และมีปัญญา คือ ด้านเจตนา ก็ดีต่อเขา โดยมีเมตตา แล้วด้านปัญญา ก็รู้เข้าใจ หยั่งถึงความจริง มองเห็นสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์สูงขึ้นไป ก็จะอาศัยการที่เขาเข้ามาหา นั้น ชักนำเขาขึ้นสู่สิ่งที่สูงขึ้นไปได้

ในเรื่องนี้ แม้แต่พระสงฆ์ในพุทธศาสนา ก็อาจจะใช้เป็นเทคนิคในการที่ว่า เพราะคนเขายังอ่อนแอ เขามาโดยหวังพึ่ง ก็ให้เขาได้ความปลุกปลอบประโลมใจไป ก็ถือว่าได้ไปขั้นหนึ่ง แต่พระต้องไม่ให้เขาติดหรืองั้นหรือตันหรือจมอยู่แค่นั้น แต่ต้องแนะนำ ต้องนำทางให้ไปถึงปัญญา ที่จะให้เขาพัฒนาตัวเองต่อไปได้ นี่ก็เหมือนเป็นบันไดที่ช่วยพาพาให้เขาเดินต่อขึ้นไป ไม่ให้จบลงด้วยปัญหาที่กลายเป็นว่ามาทำให้ติดจมอยู่ตรงนั้น อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่าได้แค่หวังพึ่ง แล้วพอมีเครื่องกล่อมใจให้สบายได้ ก็หยุด แล้วก็รอคอยผลที่ท่านจะดลบันดาลให้ นี่คือการตกอยู่ในความประมาท ไม่แก้ไขปรับปรุง ไม่พัฒนาตัวเอง

ถ้าช่วยได้แค่กล่อมใจ การลงทุนนั้นก็คงไม่คุ้ม คือได้ไม่คุ้มเสีย เมื่อมองในแง่สังคม ก็เป็นการสูญเสียมากด้วย ถ้ามนุษย์ในสังคมส่วนใหญ่มาจมอยู่กับการหวังพึ่งสิ่งเร้นลับอำนาจภายนอกเหล่านี้ เอาแค่ได้เครื่องปลอบประโลมใจ สบายใจไปที่หนึ่งๆ อยู่ด้วยความหวังมากขึ้น แล้วก็รอคอยไป แต่แล้วความหวังนี้ก็มากล่อมตัวเอง ทำให้ไม่เร่งแก้ไขสิ่งที่ควรแก้ไข ไม่เร่งทำการที่ควรทำ ปลดปล่อยปัญหาให้ค้างคา ก็คือการตกอยู่ในความประมาทอย่างที่ว่าแล้ว ซึ่งเป็นความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่มาก

แต่ในทางตรงข้าม ถ้ามีความเข้มแข็งทนสู้ ถึงจะทุกข์ยากลำบากตอนนี้หน่อย แต่เมื่อผ่านไปได้แล้ว ก็ได้เรียนรู้ ยิ่งเข้มแข็งขึ้น ได้พัฒนากาย พัฒนาศีลวินัย พัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญาต่อเนื่องไป แล้วก็จะเดินหน้าได้ดีขึ้นๆ

ความหมายของการเป็นพระภิกษุ อยู่ที่ไหน

ที่นี้ก็มาดูว่า ภาพ บทบาท และความหมายของนักบวช อย่างไรที่พระพุทธศาสนาต้องการ เราถือว่าพระสงฆ์มีความหมายและบทบาทอะไร ที่ถูกต้องแท้จริง

บทบาทของนักบวชที่ว่ามาข้างต้นนั้น พระพุทธเจ้าทรงพบผ่านมามากแล้ว โดยเฉพาะพรหมณ์นี้ชัดเจน คือเป็นผู้บูชาบุญ การบูชาบุญก็ทำให้คนมีความหวัง คนที่ถือพรหมณ์นั้นหวังพึ่งเทพเจ้า เช่น พระพรหม พระอินทร์ พระประชาบดี ฯลฯ ก็คิดว่าท่านคงจะมาช่วย จึงหาเครื่องเซ่นไป ที่นี้ก็เป็นการหาผลประโยชน์ของพรหมณ์ด้วย พรหมณ์ก็บอกสิว่า เทพเจ้าองค์นี้เก่งในทางบันดาลเรื่องนี้ๆ องค์นี้เก่งทางลาภ องค์นี้เก่งทางยศตำแหน่ง องค์นี้เก่งทางคู่ครอง อะไรอย่างนี้ แล้วก็บอกต่อไปว่าเทพเจ้าองค์นี้ชอบเครื่องเซ่นอย่างนั้น องค์นั้นชอบเครื่องเซ่นอย่างนี้

เมื่อเป็นอย่างนี้ คนที่จะเช่นสรวนบูชาบุญ จะไปทำอะไรได้อย่างไร เมื่อไม่รู้ ก็ต้องมาหาผู้เชี่ยวชาญ คือพรหมณ์สิ พรหมณ์ท่านจะได้จัดให้ เป็นอันว่า คนก็ต้องมาหาพรหมณ์ พรหมณ์ก็จัดพิธีให้ทีหนึ่งๆ ก็ได้สวดคำเยอะ เลยกลายเป็นระบบผลประโยชน์ขึ้นมา แล้วก็เกิดผลเสียแก่สังคมในแง่ต่างๆ จุดสำคัญก็อยู่ที่ว่าคนมัวจ้องมัวจวมอยู่กับการหวังพึ่ง อยู่กับเครื่องกล่อม อยู่กับสิ่งประโลมใจ ได้มีความหวัง แต่ลงทุนสูญเสียมาก ไม่คุ้มกัน เพราะมันขัดขวางการพัฒนาชีวิตพัฒนาสังคม เสียไปหมด

สภาพอย่างนี้เป็นของเด่นในอดีต ที่สมัยนั้นเรียกว่าชมพูทวีป พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบ ก็จึงได้ทรงดึงคนจากเทพมาสู่ธรรม ซึ่งจะได้อธิบายกันต่อไป โดยให้มาอยู่กับความเป็นจริง ความเป็นเหตุเป็นผล ตามกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ให้ใช้ปัญญาศึกษา แม้ว่าอาจจะเหนื่อยหน่อย ฝืนหน่อย เหมือนไปหาพรหมณ์ แล้วก็โยนภาระไปเลย คือ พอไปหาพรหมณ์ เราไม่ต้องทำอะไร มันก็สบาย คนก็ชอบ ตัวเองไม่ต้องทำอะไร จะขอจากพระเป็นเจ้า ต้องทำพิธี ก็เอาเครื่องเซ่นไป แล้วก็ยกภาระให้แก่พรหมณ์ ซึ่งเป็นเจ้าพิธี พรหมณ์ก็จัดการให้ ด้วยการทำพิธีบูชาบุญ ตัวเองก็มานอนฝันสบาย ก็รอไป แต่ตัวเองไม่ได้ทำอะไรที่เป็นของแท้จริง เอาสาระไม่ได้

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมา ก็บอกว่า ความจริงเป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ เป็นกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย ที่เป็นไปโดยสัมพันธ์กัน มนุษย์ต้องการผลใด ก็ต้องทำเหตุปัจจัยของผลอันนั้น และการที่จะทำเหตุได้ตรง ให้ได้ผลดี ก็ต้องมีปัญญาที่จะรู้เข้าใจเหตุปัจจัย จึงต้องศึกษา แล้วท่านก็เอาความรู้ในความจริงนั้นมาวางเป็นหลักให้มองเห็นจับได้ง่าย โดยถือการศึกษา การพัฒนาตน การเรียนรู้ฝึกตนนี้ เป็นหน้าที่หลักในชีวิตของเรา

การฝึก การศึกษา การพัฒนากาย พัฒนาศีลวินัย พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญาทั้งหลาย ที่จะทำให้อชีวิตดีงามมีแก่นสารอย่างแท้จริง ได้สิ่งที่เป็นสาระ ได้แก่นได้เนื้อจริงๆ ไม่ใช่ได้เพียงสิ่งกล่อม พอให้สบายใจไปชั่วคราว เพราะฉะนั้น เราจะต้องอดทนเอาหน่อย ต้องเข้มแข็ง พระพุทธเจ้าจึงต้องทรงปลุกใจคนให้ลุกขึ้น ดังที่ตรัสเป็นคาถาธรรมบทว่า (ขุ.ธ.๒๕/๓๒๗/๓๘๙)

อญฺจสฺส นิสิตฺถ ทพฺพิ ลิกฺขตฺถ สฺนติยา

แปลว่า: ลุกขึ้นเถิด เธอทั้งหลายมานั่งกันเถิด จงศึกษาเพื่อสันติให้จริงจังเถิด

ย่ำว่า คนเรานี้มีความโน้มเอียงที่จะอ่อนแอ ชอบตามใจตัว อยากเอาง่ายๆ แต่คนที่ฝึกตัว จะพัฒนาตนนี้ มันยากหน่อย ต้องเข้มแข็ง ต้องสู้ อย่างน้อยต้องเริ่มใช้ปัญญา ต้องรู้จัก ต้องคิดโดยมีความรู้ พอเจอปัญหาแล้ว ต้องคิดว่าจะแก้ไขอย่างไร ต้องสืบสาวค้นหาเหตุปัจจัย นี่มันยาก ไม่เหมือนอย่างที่ว่า เจอปัญหาแล้ว โยนปัญหาไปให้เทวดาแก้ อย่างนี้สบายกว่า แต่อย่าเอาเลย ไปไม่ไกล ไม่มีอิสรภาพ

พระพุทธเจ้าทรงมาปลุกใจคนว่า เธอต้องเข้มแข็งนะ มนุษย์นี้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ การที่จะมีชีวิตดีงามได้ เราต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน ก็ปลุกใจกันหนัก

พระพุทธเจ้าต้องทรงวางพระองค์เป็นตัวอย่างว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ ต้องบำเพ็ญบารมี ต้องทำความดีที่เป็นคุณธรรมอย่างสูงสุด อย่างที่ไม่มีใครอื่นทำได้ ต้องเข้มแข็งจริงๆ แต่ขนาดปลุกใจกันอย่างนี้ ชาวพุทธยังถอยเลย อ้าว! ไปเสียแล้ว ไปๆ มาๆ เดี่ยวเอาพระพุทธเจ้าไปเป็นที่ขอลาก ไปขอหวยเสียแล้ว นี่เป็นอย่างนี้ คนมีความโน้มเอียงที่จะอ่อนแอลงเรื่อย มักตามใจตัวเอง ชอบสบาย รอให้เขาเอาอะไรมากล่อม นี่แหละ ลัทธิกล่อมก็เลยอยู่ได้เรื่อยไป

ที่นี้ พระของเรานั้น ที่เกิดขึ้นมาท่ามกลางสภาพอย่างนี้ ก็เหมือนทวนกระแสอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าต้องทรงสร้างภาพใหม่ ตั้งความหมายใหม่ให้แก่พระสงฆ์

ในการนี้ ความหมายเก่าบางอย่างก็เอาเข้ามาได้บ้าง ในบางแง่ ดังที่เราจะเห็นว่าภาพของพระสงฆ์นี้ มีความหมายบางอย่างของเดิมติดมา เช่น ความหมายว่าเป็นผู้สละ เช่น สละทรัพย์สิน สิ่งของ สละละเหย้าเรือน เดินไปในทางที่จะเป็นผู้ไม่ยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย นี่ก็คือความหมายอย่างที่รู้กันอยู่แล้ว แต่ไม่ได้ยอมรับไปถึงความหมายเดิมของเขา ที่ว่าตัดขาดจากสังคม ปลีกตัว ไม่เอาเรื่องเอาราวกับใคร อย่างนี้พระพุทธศาสนาไม่เอาด้วย ดังที่ได้อธิบายไปแล้วในครั้งก่อน

ที่นี้ อะไรละคือภาพที่ต้องการสำหรับพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสไว้หลายแห่ง อย่างในหลักที่เรียกว่า **โอวาทปาติโมกข์** ที่ถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่ทรงแสดงในวันมาฆบูชา นั่นก็ชัดมีลักษณะของบรรพชิต หรือสมณะ ด้วย ขอยกมาให้ดู

ในโอวาทปาติโมกข์นั้น เมื่อทรงประกาศหลักการและจุดหมายของพระพุทธ ศาสนา (ที่ว่า **ชนดี ประมัตตไป ตีติกา, นิพพาน ประมัตต พุทธา**) เสร็จแล้ว ก็ตรัสต่อไปว่า

น หิ ปพฺพชฺชิตฺโต ปฺรฺบฺรฺชชาติ	ผู้ทำร้ายคนอื่น ไม่ใช่บรรพชิต
สมณเณ โหติ ปรี วิหฺเจยฺยนโต	ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่เป็นสมณะ

นี่ใช่ไหม ตรงนี้แหละคือลักษณะของบรรพชิต ความหมายของการเป็นบรรพชิตและเป็นสมณะ ก็คือ เป็นผู้สงบ ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายใคร

ภาพของพระอย่างหนึ่งที่ได้ตรงนี้ คือ เป็นสัญลักษณ์ของความไม่มีภัย หรือปลอดภัย อย่างที่เคยพูดแล้วว่า เห็นพระที่ไหน ปลอดภัยที่นั่น อันนี้เป็นภาพที่มีมาในสังคมไทย เป็นวัฒนธรรมทางจิตใจ ซึ่งคนไทยสร้างมาได้สำเร็จดีทีเดียว ถ้าเห็นพระที่ไหน ก็สบายใจได้เลย ต้องให้ได้อย่างนั้น

ความไม่มีภัยนี้ ทำให้เกิดความรู้สึกมั่นคง อย่างคำที่ฝรั่งชอบพูดกันนักกว่า security อันนี้ถือเป็นศัพท์สำคัญเลยนะ พอเห็นพระแล้วควรมีความรู้สึกอันนี้ ซึ่งถ้าจะใช้คำไทยให้ตรง ควรพูดว่า มีความเกษม

คำว่า security นี้ ที่จริงควรแปลว่า “เกษม” แต่เราแปลกันมาว่า ความมั่นคง ความจริงไม่ได้ ความหมายที่แท้ของฝรั่ง ศัพท์แท้ว่า “เกษม” นี้มันยิ่งกว่าปลอดภัย ของฝรั่งว่า security ก็ใกล้เคียงกันนี้ คือนอกจากไม่มีภัยแล้ว ยังมีความรู้สึกที่ปลอดภัยไปรุ่งโล่งใจด้วยว่าจะไม่มีภัยเข้ามาถึงได้ เหมือนคนที่อยู่ในน้ำ ถ้าเป็นถิ่นที่มีจระเข้ ก็กลัวหรือหวาด แต่ถ้าเขาอยู่ห่างจากบริเวณที่ต้องห้าม หรือว่ายน้ำเก่ง ก็นับว่าปลอดภัย นั่นเป็นขั้นหนึ่ง แต่เมื่อไรเขาขึ้นฝั่งแล้ว ยืนบนฝั่งนั้นได้ นั่นคือเกษม トラบไต่ยังอยู่ในน้ำ ถึงแม้จะเก่ง จะห่างออกไป ปลอดภัยได้ แต่ก็ไม่เท่ากับขึ้นไปยืนบนฝั่ง ภาวะอย่างนี้คือเกษม

พระเป็นเครื่องหมายของความไม่มีภัย เป็นผู้ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายใคร ทำให้ที่นั่นถิ่นนั้นเป็นแดนเกษม เพราะฉะนั้น เห็นพระที่ไหนก็จึงรู้สึกปลอดภัย สบายใจ เป็นคุณลักษณะพื้นฐานอย่างหนึ่งที่สำคัญ อันเสริมสร้างสภาพจิตที่ดี และมีความหมายสำคัญต่อสังคมพร้อมไปด้วย โดยเป็นแบบอย่าง และนำทางสังคม ไปสู่ภาวะที่ไม่มีภัยเบียดเบียน ไม่มีเวรภัย

บอกแล้วว่า ในสังคมไทยที่สับสนต่อกันมา ชาวบ้านเดินทางไปไหน พอเห็นพระก็รู้สึกเป็นสิริมงคล เพราะพระเป็นเครื่องหมายของความปลอดภัย คนเข้าไปในป่า ไม่รู้ว่าโจรผู้ร้ายจะดักรออยู่ที่ไหน แต่พอไปเจอพระเข้า ก็สบายใจ ใจ ที่นี้ไม่มีภัยแน่ สบายใจได้ แล้วก็ลงนั่งยองๆ ยกมือท่อมหัว โดยมีความโล่งใจ ปลื้มใจ เป็นความสุข เป็นอันว่า ลักษณะที่เป็นภาพของพระอย่างหนึ่ง คือเป็นสัญลักษณ์ของความไม่มีภัย

ที่นี้ พอไม่มีภัยแล้ว จิตก็โปร่งโล่ง เข้ากับเรื่องทีพูดไปแล้ว คือต่อเข้ากับขั้นของการสร้างปลาทะ ถ้าเป็นพระดี พอพบพอดเห็น นอกจากรู้สึกปลอดภัยแล้ว ก็ชื่นใจ มีจิตผ่องใส เลื่อมใส เป็นกุศล เกิดขึ้นในใจ พอสภาพจิตอย่างนี้เกิดขึ้นแล้ว จิตนั้นก็พร้อมที่จะเดินทาง ก้าวขึ้นสู่ความดีงามทางจิตใจและงอกงามทางปัญญาสูงยิ่งขึ้นไป โดยเป็นจุดที่ทำให้มีการสื่อสารสัมพันธ์ เข้ามาหากัน แล้วพระก็จะได้แสดงธรรม เพื่อแก้ปัญหาชีวิต หรือทำให้มีการเรียนรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง พูด่างๆ ก็คือ ทำให้เขาได้ปัญญาต่อไป เป็นอันว่าได้ทั้งคุณค่าทางจิตใจ และทางปัญญา ที่จะนำไปสู่พฤติกรรมที่ดีงามยิ่งขึ้น นี้คือเป็นโอกาสที่นำไปสู่บทบาทของพระในการให้ธรรม

บทบาทของพระในขั้นที่ถูกต้องตรงแท้ตามหลักพระพุทธศาสนา มีความหมายที่สำคัญในเชิงนี้ ซึ่งไม่ติดอยู่กับความหมายที่ว่า เป็นผู้วิเศษ เป็นผู้มฤตยูปาฏิหาริย์ แม้ว่าความหมายเหล่านั้นก็ไม่ใช่ว่าจะเลวร้ายเสมอไป แต่อย่างที่ว่าแล้ว อันนั้นได้ประโยชน์ที่คลุมเครือ แต่มีโทษสำคัญที่ทำให้คนมาฝากความหวังพึ่งไว้

เมื่อเจอกับพระแล้ว ถ้าได้ความปลอดภัยไปรุ่งสบายใจ แต่ยังคงหวังพึ่งให้ท่านทำนั่นทำนี่ให้ ก็ยังเป็นจิตที่ผูกมัด ไม่เป็นอิสระ ดังนั้น เมื่อทำให้เขามีความรู้สึกปลอดภัย จิตใจผ่องใส ซึ่งเป็นคุณภาพที่เกิดขึ้นในตัวของเขาเองแล้ว ก็เดินทางต่อไปที่จะให้เขามีปัญญา จะได้เป็นอิสระในตัวเขาเอง พระพุทธศาสนาไม่ต้องการให้คนมาติดจมอยู่กับการพึ่งพา เพราะฉะนั้นจึงต้องมีการก้าวต่อไปในขั้นของปัญญาดังที่ว่าแล้ว

รวมแล้ว ภาพของพระที่เราสร้างกันมาในสังคมไทย ก็ได้ผลสำเร็จพอสมควร แต่เวลานี้สังคมไทยกำลังถอยกลับ คนจำนวนมากกำลังมองพระในฐานะเป็นสื่อของอำนาจเงินลับ เป็นผู้วิเศษ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะเข้าไปหวังพึ่ง เป็นแหล่งให้เครื่องกล่อมใจ ปลุกปลอบประโลมใจ แล้วก็ให้อยู่ด้วยความหวัง ลงท้ายก็ตกอยู่ในความประมาท ไม่พัฒนาตนเอง เข้าสู่สภาพที่เป็นลักษณะของนักบวชในศาสนาโบราณ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพยายามปลดเปลื้องออกไป และพ้นออกมา

ถอยจากวันนี้ (ใน พ.ศ. ๒๕๓๙) ย้อนหลังไปสัก ๒๐ ปี มีหนังสือประกอบการเรียนของมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ในเมืองไทยเรานี้แหละ เขียนอธิบายเรื่องศาสนา ถึงตอนหนึ่งว่าด้วยเรื่องพระสงฆ์ ก็ว่าไป สรุปได้ว่า พระนี้ก็มีบทบาทเหมือนกับหมอดี

นี่ก็คือ ท่านผู้เขียนหนังสือหรือตำรา นั้น คงจะมองพระด้วยความเข้าใจอย่างที่ว่าแล้ว คือมองพระในลักษณะของผู้วิเศษ แล้วก็บทบาทอย่างที่ว่า ใครมีเคราะห์ มีเรื่องราวเดือดกายร้อนใจ ก็มาหา มาขอให้ช่วย หมอดีก็เข้าพิธีหมุ่หมิบๆ แล้วบอกว่า เธอมีเคราะห์นี่เพราะผีตัวนั้นมันทำ ข้าจับมันเอาใส่ในหม้อนี้แล้ว แกสบายใจเถิด กลับไปบ้านได้

ที่ท่านผู้เขียนนั้นเข้าใจและมองอย่างนั้น ส่วนหนึ่งก็อาจจะมาจากตัวพระนี่เอง จำนวนหนึ่งหรือไม่น้อยเลย ไม่รู้จักว่าความเป็นพระอยู่ที่ไหน แล้วก็ทำตัวเองให้ปรากฏเป็นภาพออกมาแก่เขาอย่างนั้น เขาก็เลยมองพระเหมือนเป็นหมอดีไป

เรื่องนี้ ถ้าพระสงฆ์ไม่สามารถแก้ไขลักษณะที่บิดเบือนและบทบาทที่เขวเพี้ยนไป และนำเข้ามาสู่หลักการของพระพุทธศาสนาได้ ก็พูดอย่างชาวบ้านว่าพุทธศาสนาเสื่อมนั่นเอง คือแค่นี้ก็พอ แต่ตัวหลักการไม่อยู่ ก็กลายเป็นเหมือนศาสนาเก่าๆ ทั้งหลาย แล้วไปๆ มาๆ คนก็จับหลักไม่ได้ มองไม่ออกว่าของจริงคืออย่างไร แม้แต่พระสงฆ์เองก็จับหลักไม่ถูกว่า บทบาทของตัวเองอยู่ที่ไหน

ทวนความว่า บทบาทนั้นโยงไปสู่การที่ตัวเองมีหน้าที่มีความหมายอย่างไรต่อสังคม ภาพของตัวเองในสายตาของประชาชนเป็นอย่างไร ตัวเองเป็นสัญลักษณ์ของอะไร แล้วก็ได้อธิบายว่าพระสงฆ์เป็นสัญลักษณ์ของความไม่มีภัย แล้วก็เป็นที่พึ่งพาคนที่ก้าวไปในไตรสิกขา โดยที่พระสงฆ์นั้นเป็นแบบอย่างของชีวิตแห่งการพัฒนาตน

ที่นี้ก็ลำดับว่า *หนึ่ง* ไม่มีเวรภัย *สอง* ทำให้คนมีจิตชื่นบานผ่องใส พร้อมทั้งจะรับกุศลธรรมยิ่งขึ้นไป โดยตัวพระเองมีธรรมที่จะให้ *สาม* แล้วก็ก็เป็นแบบอย่างของชีวิต ที่บำเพ็ญไตรสิกขา ที่เจริญองกามในการฝึกฝนพัฒนาตนเอง โดยมีความสุขสงบอิมเต็มอยู่ภายใน ซึ่งจะชักนำประชาชนให้เจริญยิ่งขึ้นไปในไตรปิฎกปฏิบัติ และในไตรสิกขาด้วย นี่คือภาพพระที่พึงต้องการ

แล้วทำอย่างไรจะไปถึงจุดหมายนี้ การที่มาพบปะเจอเจอกัน ไม่มีภัย แล้วทำให้เกิดความเลื่อมใสใจผ่องนั้น เป้าหมายก็อยู่ที่ว่า จะได้ชักนำเขาให้เจริญในไตรสิกขา เช่น ให้เกิดปัญญาขึ้น จึงต้องให้ธรรม ก็เกิดเป็นธรรมทานขึ้นมา

เมื่อทำอย่างนี้ คนก็จะมีชีวิตที่ดีขึ้น โดยมีใช้มาหวังพึ่งติดอยู่กับตัวพระ

มิใช่เป็นอย่างในศาสนาโบราณ ที่คนมาหาอายุใกล้ตัวพระ โดยหวังให้ท่านช่วยบันดาลอะไรต่ออะไรให้ หรือเป็นสื่อไปถึงอำนาจเร้นลับ ไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้า ที่จะมาช่วยบันดาลให้ได้ แต่หวังพึ่งผูกตัวติดพันยึดกันอยู่อย่างนั้น ต้องขึ้นต่อเจ้าของอำนาจยิ่งใหญ่ นั่นไม่เป็นอิสระสักที

แต่พอเราปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา คนก็เป็นอิสระของเขา เขาได้ความรู้เข้าใจแล้ว ก็เดินทางของเขาเองได้ พระก็เพียงเป็นกัลยาณมิตรให้ คนก็พัฒนาตัวเองต่อไป

“พระ” ที่ชาวบ้านเรียก ทำไมมีชื่อว่า “ภิกษุ”

มาดูศัพท์กันบ้าง นักบวชในพระพุทธศาสนา มีชื่อหลักเรียกว่า “ภิกษุ” แต่บางครั้งก็เรียกว่า “สมณะ” บางครั้งก็ใช้คำว่า “มุนี” บางทีเรียกว่า “ยติ” ก็มี ฯลฯ

ในบรรดาคำเรียกเหล่านี้ บางศัพท์ท่านสงวนไว้ใช้สำหรับพระคือภิกษุ ในระดับที่เป็นผู้ได้พัฒนาไปมากแล้วในไตรสิกขา เช่นคำว่า “มุนี”

“มุนี” เป็นคำเก่าที่เขาใช้กันอยู่ก่อนแล้วในชมพูทวีป มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “ผู้หนึ่ง” และตามที่เขาใช้กันมาก่อนนอกพระพุทธศาสนานั้น บางทีก็ไปจับเอาแค่ความหมายตามตัวหนังสือ นักบวชบางศาสนาก็ยึดถือสำคัญที่รูปลักษณะและอาการ แล้วมีลักษณะที่ไม่พูดไม่จากับใคร นั่งนิ่ง คนก็ติดในรูปแบบ ถือว่ามุนีคืออย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ความเป็นมุนีไม่ได้อยู่ที่ความเป็นผู้หนึ่งนึ่งหรือตั้งท่าทำกิริยาอาการว่าเป็นผู้หนึ่ง แต่อยู่ที่ความมีปัญญาเข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย และเมื่อรู้เท่าทันแล้ว ก็ทำให้วางใจลงตัวพอดี มีจิตใจสงบ คือหนึ่งโดยมีปัญญา ที่พาใจให้สงบ มันคง คำตรัสอย่างนี้ เป็นการปลุกคนให้ตื่นขึ้นมา การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาก็มาในลักษณะอย่างนี้

ที่นี้ คำหลัก หรือคำสามัญที่ใช้เป็นพื้น คือ “ภิกษุ” ก็มีความหมายตามรูปศัพท์หลายอย่าง เช่น อย่างง่ายๆ ภิกษุ แปลว่าผู้ขอ คือ ภิกษุ มีรากศัพท์เดียวกับ ภิกษา เคยได้ยินไหม ภิกษาจารย์ หมายความว่า เทียวไปขอภิกษา ภิกษาก็คืออาหารที่ขอเขาได้มา ภิกษา-ภิกษุ ภิกษา-ภิกษุ โดยนัยนี้ ภิกษุก็จึงเป็นผู้ขอ นี่เป็นความหมายง่ายๆ พื้นๆ ตามรูปแบบ เป็นเรื่องของการดำเนินชีวิต มองแค่นี้ก็เป็น ภิกษุ

แทรกนิดหนึ่งว่า “ภิกษุ” ที่แปลมาเป็นภาษาไทยว่า “ผู้ขอ” นั้น ขอให้สังเกต คำไทยว่า “ขอ” นี้ มีความหมายกว้างจนอาจทำให้เข้าใจผิดได้

ดูง่ายๆ คำจากภาษาบาลีอีกคำหนึ่ง คือ “ยาจก” ถ้าแปลตรงๆ ก็ว่า “ผู้ขอ” เหมือนกัน (พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ไม่แปลตรงๆ แต่แปลเอาความหรือเลียงไปว่า “คนขอทาน”) นี้ก็กลายเป็นว่า “ภิกษุ” กับ “ยาจก” แปลเหมือนกันว่า “ผู้ขอ” คำแปลในภาษาไทยจึงชวนให้เข้าใจผิด

แท้จริงนั้น เมื่อดูให้ชัด “ภิกษุ” กับ “ยาจก” ที่แปลเป็นไทยเหมือนกันว่า “ผู้ขอ” นั้น มาจากธาตุคือรากศัพท์ต่างตัว ซึ่งมีความหมายไม่เท่ากัน “ยาจก” มาจาก *ยาจ* แปลว่าขอ “ภิกษุ” มาจาก *ภิกข* ก็แปลว่าขอ

ยาจ เป็นคำสามัญหรือพื้นๆ ใช้สำหรับการขอทั่วไปหมด รวมทั้งบอกขอ ร้องขอ อ้อนวอนขอ ส่วน ภิกข เป็นคำที่ใช้จำเพาะในขอบเขตจำกัด ในภาษาบาลีเอง ก็บอกความหมายของ ภิกข ด้วย ยาจ คือบอกว่า “ภิกข แปลว่า ยาจ”

แต่ ภิกข ถึงจะแปลว่า ขอ ก็ใช้ในความหมายจำเพาะที่มีขอบเขตจำกัด คือใช้สำหรับการขออาหาร ขอของกิน (ดังที่อาหารซึ่งขอเขามา เรียกว่า ภิกขา หรือภิกษา) และมีนัยที่บ่งบอกถึงอาการแสดงออกในการขอด้วยว่า ขอโดยอาการของนักบวช จนถึงว่าขออย่างพระอริยะเจ้า คือถือภาชนะเดินไปแล้วยื่นส่งบิณฑบาตตามธรรมเนียมของนักบวช ที่เป็นอันให้รู้กันว่าต้องการอาหาร ซึ่งไม่เหมือนกับ ยาจ ที่เป็นผู้ขอ โดยไม่จำกัดสิ่งที่ขอ และไม่จำกัดอาการแสดงออกในการขอ พจนานุกรมก็เลยแปลว่า คนขอทาน

อย่างไรก็ตาม ถึงจะขออย่างงาม ก็ยังคือขอนั่นแหละ ถ้ามองพระตามความหมายอย่างนี้มากไป ก็จะกลายเป็นว่า บทบาทของพระอยู่ที่การขอนี่เอง ดูท่าจะไม่ดีแน่ แต่ที่จริง ก็ไม่ต้องมัวถือสาหาสาระอะไรกับเรื่องนี้ให้มากเกินไป คำเรียกนี้ก็ใช้ไปตามที่คนพูดกันมาในสังคมสมัยนั้น เป็นเรื่องของสมมุติบัญญัติพื้นๆ พอหมายรู้ว่าคำนั้นพูดถึงอะไร

เหมือนอย่างพูดว่า “ภูเขานี้” คนก็พอรู้เข้าใจแล้ว ไม่ต้องไปคิดมาก เดียวจะไปกันใหญ่ เช่นบอกว่า “ภูเขานี้” อ้อ ก็คือ เขาของภู ภูแปลว่าแผ่นดิน ก็เป็นเขาของแผ่นดิน หมายถึงเขาที่งอกขึ้นบนแผ่นดิน ธรรมดาว่า เขาย่อมงอกบนหัว เช่นเขาวัว ถ้าอย่างนั้น แผ่นดินตรงที่มีภูเขา ก็เป็นหัวหรือศีรษะของแผ่นดิน อย่างนี้ก็ไปกันใหญ่ เลยเถิดไปแล้ว

อีกด้านหนึ่ง ความหมายที่ว่าภิกษุแปลว่าผู้ขอนั้น เป็นความหมายโดยพยัญชนะ หรือตามตัวอักษร สืบเนื่องจากสมมุติบัญญัติที่ถือกันมา แต่ในคัมภีร์บาลี ท่านนิยามวิเคราะห์ศัพท์ที่สำคัญ ให้มองเห็นสาระในแง่ต่างๆ กระจายออกไป ให้ความหมายของคำนั้นๆ เป็นเหมือนคำสอนที่จะช่วยกำกับความประพฤติปฏิบัติ และสำหรับคำว่า “ภิกษุ/ภิกษุ” นี้ ก็จึงมีความหมายที่ท่านวิเคราะห์ออกไปอีกหลายอย่าง

ในที่นี้ นำความหมายแบบวิเคราะห์ ซึ่งมีมาก มาเล่าให้ฟังเป็นความรู้ประกอบ คงจะเหมาะแก่ผู้ที่ใฝ่รู้ โดยเฉพาะในทางภาษา แต่ผู้ไม่สนใจ จะข้ามไปเสียก็ได้

ก่อนจะไปดูความหมายตามวิเคราะห์นัยต่างๆ นั้น มาดูคำจำกัดความ “ภิกษุ” ในพระไตรปิฎกกันก่อน เริ่มที่วินัยปิฎก ซึ่งแสดงความหมายของภิกษุด้วยคำจำกัดความอย่างที่ใช้กันในกฎหมาย คือ ชี้ลงไปว่า “ภิกษุ” ที่กล่าวถึงในพระวินัย โดยเฉพาะในสิกขาบททั้งหลาย ซึ่งเป็นพุทธบัญญัตินั้น หมายถึงใคร ได้แก่บุคคลผู้ใด ดังนี้ (วินย.๑/๒๖/๔๒)

คำว่า “ภิกษุ” มีความหมายว่า

ชื่อว่า ภิกษุ โดยอรรถว่า เป็นผู้ขอภิกษา

ชื่อว่า ภิกษุ โดยอรรถว่า ดำเนินภิกขาจริยา

ชื่อว่า ภิกษุ โดยอรรถว่า ครองผินผ้าที่ตัดฉีก

ชื่อว่า ภิกษุ โดยสมัญญา

ชื่อว่า ภิกษุ โดยปฏิญญา
 ชื่อว่า ภิกษุ โดยขรรธว่า เป็นเอหิภิกษุ
 ชื่อว่า ภิกษุ โดยขรรธว่า เป็นผู้อุปสมบทแล้วด้วยไตรสรณคมน์
 ชื่อว่า ภิกษุ โดยขรรธว่า เป็นผู้เจริญงตงาม
 ชื่อว่า ภิกษุ โดยขรรธว่า เป็นผู้ทรงสาระ
 ชื่อว่า ภิกษุ โดยขรรธว่า เป็นพระเสขะ
 ชื่อว่า ภิกษุ โดยขรรธว่า เป็นพระอเสขะ
 ชื่อว่า ภิกษุ โดยขรรธว่า เป็นผู้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม อันไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ
 โดยสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกัน

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุ ผู้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม อันไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ
 โดยสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกันนี้ ชื่อว่า “ภิกษุ” ที่ทรงประสงค์ ในขรรธนี้.

ข้อความนี้บอกว่า ในพระวินัย ซึ่งว่าตามบัญญัติ ยึดถือรูปแบบ รักษาแบบแผน “ภิกษุ”
 หมายถึงผู้ที่สงฆ์อุปสมบทให้ด้วยสังฆกรรมที่เป็นญัตติจตุตถกรรม เท่านั้น ไม่นับผู้ที่เรียกว่าเป็นภิกษุ
 ในความหมายอื่น นี่เรื่องของวินัย หรือกฎหมาย ต้องให้แน่ชัด ตายตัว

ในพระอภิธรรมปิฎก ท่านบอกวจนันต์ คือความหมายของคำว่า “ภิกษุ” ไว้คล้ายกับในพระ
 วินัยปิฎก ดังนั้น ก่อนจะไปที่พระสูตรต้นตปิฎก จึงดูความหมายในคัมภีร์ฝ่ายพระอภิธรรมเสียก่อน แต่พึง
 ทราบว่าข้อความจากพระอภิธรรมนี้ อยู่ในภาคสูตรต้นตปิฎกนี้ (แจ้งความแบบพระสูตร)

จะเห็นว่า ในพระอภิธรรมปิฎก บอกความหมายต่างๆ โดยไม่ได้จำกัดหรือระบุเจาะจงลงไปว่า
 จะต้องใช้ความหมายใด ขอยกมาให้ดู ดังนี้ (อภิ.วิ.๓๕/๖๐๑/๓๓๐: หลายข้อเหมือนกับในพระวินัยปิฎกข้างต้น แต่ที่นี้
 แปลโดยใช้สำนวนต่างออกไปบ้าง)

- คำว่า “ภิกษุ” มีความหมายว่า
- เพราะเป็นสมัญญา จึงชื่อว่า ภิกษุ
- เพราะการปฏิญญา จึงชื่อว่า ภิกษุ
- เพราะขอภิกษา จึงชื่อว่า ภิกษุ
- เพราะเป็นผู้ขอภิกษา จึงชื่อว่าภิกษุ
- เพราะดำเนินภิกษาจาร จึงชื่อว่าภิกษุ
- เพราะครองผืนผ้าตัดฉีก จึงชื่อว่าภิกษุ
- เพราะกำลังทำลายบาปอกุศลกรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าภิกษุ
- เพราะทำลายบาปอกุศลกรรมทั้งหลายแล้ว จึงชื่อว่าภิกษุ
- เพราะละกิเลสจำเพาะส่วน จึงชื่อว่าภิกษุ
- เพราะละกิเลสไม่จำเพาะส่วน จึงชื่อว่าภิกษุ
- พระเสขะ ชื่อว่าภิกษุ
- พระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุ
- ผู้ไม่ใช่พระเสขะและไม่ใช่พระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุ

ผู้ถึงธรรมอันเลิศ ชื่อว่าภิกษุ

ผู้เจริญงดงาม ชื่อว่าภิกษุ

ผู้ผู้ด่ง ชื่อว่าภิกษุ

ผู้ทรงสาระ ชื่อว่าภิกษุ

ผู้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม อันไม่กำเร็บ ควรแก่ฐานะ โดยสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกัน
ชื่อว่าภิกษุ

ในพระสูตรต้นตปิฎก หรือพูดสั้นๆ ว่า ในพระสูตร ซึ่งแสดงธรรมมีคำสอนทุกระดับ ทั้งสมมุติและปรมาตถ์ อันจัดปรับให้เหมาะกับพื้นเพภูมิธรรมจริตอัธยาศัยของผู้ฟัง ความหมายของ “ภิกษุ” มีทั้งแบบพื้นๆ ตามหลักการทั่วไป และแบบปลุกให้ตื่น ยกมาดูพอเห็น (พ.ม.๒๓/๘๖/๘๒)

คำว่า “ภิกษุ” มีความหมายว่า

ชื่อว่า ภิกษุ เพราะได้ทำถายกรรม ๗ ประการ คือ ทำถายสักกายทิฏฐิ วิจิกิจนา สีสัพทปรามาส รากะ โทสะ โมหะ และมานะ.

ภิกษุนั้นได้ทำถายบาปอกุศลกรรม อันก่อความเศร้าหมอง ก่อภพใหม่ เป็นไปกับด้วยความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป.

ดังที่กล่าวแล้ว ในพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้เหมาะกับบุคคล และสถานการณ์ ความหมายของ “ภิกษุ” แม้จะคงอยู่ตามหลักใหญ่ แต่มีรายละเอียดและแง่มุมยกย่องต่างกันไป ขอเล่าบางเรื่องเป็นตัวตัวอย่าง (ส.ส.๑๕/๗๑๗/๒๖๗)

ที่เมืองสาวัตถี พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลว่า

ท่านพระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นผู้ขอภิกษา พระองค์ก็เป็นผู้ขอภิกษา ในภวณนี้ เราจะต่างอะไรกัน

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลจะชื่อว่าเป็นภิกษุ เพียงเพราะขอภิกษาจะคนอื่น ก็หาไม่ ตราบเท่าที่ยังสมาทานธรรมอันเป็นพิษ จะเป็นภิกษุหาได้ไม่ ผู้ใดในโลกนี้ ถอยบุญถอยบาปแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในโลกด้วยปัญญา ผู้นั้นแลจึงเรียกได้ว่าเป็นภิกษุ

ดังได้พูดแล้ว คนจำนวนมากติดรูปแบบ ถือลักษณะอาการภายนอกเป็นมาตรฐาน จนไปๆ มาๆ มองแค่รูปลักษณ์ ไปไม่ถึงสาระ หรือลืมนสาระไปเลย เอาแค่จะ เป็นฤๅษี ก็เกล้าผมทรงชฎา จะเป็นพระ ก็โกนศีรษะนุ่งเหลืองห่มเหลือง เพราะการยึดติดอย่างนี้ บางที่พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนแบบเปิดตาปลุกให้ตื่น ดังที่ตรัสครั้งหนึ่งว่า (พ.ธ.๒๕/๒๐/๓๓)

ผู้ใด ถึงจะตกแต่งกาย สวมใส่อาภรณ์ แต่หากประพฤติชอบ เป็นผู้สงบ ฝึกอบรมตน แน่วแน่ เป็นผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ เลิกละการเบียดเบียนปวงสัตว์ทั้งหมดแล้ว ผู้นั้นแล จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ เป็นสมณะ หรือเป็นพระภิกษุ ก็ได้ทั้งสิ้น

ฟังพุทธพจน์นี้แล้ว ผู้ที่ไม่ได้บวชพระ ก็สบายใจได้ว่าโอกาสทางธรรมไม่ได้หายไปไหน ในพระสูตร พุทธพจน์ที่ตรัสแสดงความหมายของ “ภิกษุ” ยังมีอีก ใครสนใจก็ไปค้นดูในพระไตรปิฎกเล่ม ๒๕

ความหมายที่แสดงไว้ในพระไตรปิฎกเหล่านี้ ในคัมภีร์ยุคต่อมา ตั้งแต่อรธกถาลงไป ได้ยกขึ้นมา ย้ำแน่นอนบ้าง อธิบายขยายความต่อบ้าง โดยเฉพาะนิยมนิยามความหมายของศัพท์ ด้วยวิธีวิเคราะห์ให้เห็นรากศัพท์ ที่เรียกว่า “ธาตุ” ก็เอามาให้ดูพอเห็นแนว ใครไม่อยากจะยุ่งกับเรื่องภาษา จะข้ามไปได้

คำว่า “ภิกษุ” นี้ ตามปกติก็ถือกันว่ามาจากธาตุคือ “ภิกฺข” (+ รฺ ปัจจัย) ดังที่วิเคราะห์ศัพท์ได้ว่า ภิกฺขตีติ ภิกฺขุ. (ชื่อว่า ภิกษุ เพราะขอภิกษา)

แต่ท่านบอกนัยอื่นว่า มาจาก “อิกฺข” ธาตุ ก็ได้ คือ ภย+อิกฺข+รฺ =ภิกฺขุ ตามวิเคราะห์ที่ว่า ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ. (ชื่อว่า ภิกษุ เพราะมองเห็นภัย)

ที่นี้ ก็จะว่าไม่ขัด จะถามได้ว่า ภัยอะไร ภัยที่ไหน ท่านจึงบอกไว้ด้วยว่าภัยอะไร ตรงนี้ ในคัมภีร์ส่วนใหญ่ เรียกได้ว่าแทบทั้งนั้น บอกว่าภัยในสังสารวัฏ ดังวิเคราะห์ที่ว่า ลํสาเร ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ. (ชื่อว่า ภิกษุ เพราะมองเห็นภัย ในสังสารวัฏ)

แต่บางคัมภีร์บอกต่างออกไป กลายเป็นวิเคราะห์ว่า สงฺขาเร ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ. (ชื่อว่า ภิกษุ เพราะมองเห็นภัย ในสังขาร)

ที่ว่าเห็นภัยในสังสารวัฏนั้น เข้าใจง่าย แต่ที่ว่าเห็นภัยในสังขาร ดูเหมือนว่าเป็นความหมายที่ลึกเข้าไปอีกหน่อย พุฒให้สั้นว่า เมื่อภิกษุเห็นภัยในสังขารแล้ว ก็พยายามที่จะประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญสมณธรรม เพื่อให้พ้นจากสังขาร ไปสู่วิสังขาร (คือนิพพาน) ความหมายอย่างนี้ ก็เป็นแก่นามธรรม

ที่นี้ก็มีอีกวิเคราะห์หนึ่ง ที่อยู่ในฝ่ายรูปธรรม คล้ายๆ กับที่ว่ามาจาก “ภิกฺข” คือ ชื่อว่าภิกษุ เพราะขอภิกษา เป็นเรื่องอาหาร คราวนี้เป็นเรื่องของเครื่องนุ่งห่ม ท่านว่า ภิกษุนั้นมาจาก “ภิก” (ธาตุรากศัพท์นี้ มีรูปกริยาช่องสามเป็น “ภินฺน”) ซึ่งแปลว่าทำลาย เช่น ตัด ฉีก ทูบ ผ่า ก็ได้ ดังวิเคราะห์ว่า ภินฺนปฏฺฐโรติ ภิกฺขุ. (ชื่อว่า ภิกษุ เพราะครองผืนผ้าที่ตัดฉีกแล้ว)

นี่คือเป็นผู้ทรงหรือครองผ้าที่ฉีกๆ ขาดๆ เอามาตัดต่อ เย็บติดกัน เต็มไปด้วยรอยตะเข็บ ไม่สวยไม่งาม ไม่เรียบไม่รื่น อย่างบังสุกุลจีวร ที่เคยเล่าว่า พระไปเที่ยวเก็บเอาผ้าที่เขาทิ้ง เป็นเศษเป็นชิ้นมา แล้วก็มาตัด มาเย็บ มาย้อม ทำเป็นจีวร เพราะฉะนั้นผ้าของท่านจึงเป็นชิ้นเป็นแผ่น คือมาจากเศษผ้า หรือมีลักษณะอย่างเศษผ้านั่นเอง

ที่นี้ “ภิก” ธาตุ ที่แปลว่าทำลายนั้นแหละ เมื่อกี้ใช้ในความหมายเชิงรูปธรรม คือทำลายผืนผ้า ที่นี้ท่านให้ความหมายทางนามธรรมบ้าง แทนที่จะทำลายผืนผ้า ก็เปลี่ยนเป็นทำลายกิเลส ดังวิเคราะห์ว่า ภินฺนตฺตา ปาปกานํ อกุสลานํ ฆมฺมานํ ภิกฺขุ. (ชื่อว่า ภิกษุ เพราะทำลายบาปอกุศลธรรมแล้ว)

ว่าตามวิเคราะห์นี้ ภิกษุต้องเป็นพระอรหันต์ตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป

จึงมีอีกวิเคราะห์หนึ่ง ซึ่งแสดงความหมายผ่องลงมาว่า

ภินทิตี ปาปเก อกุสเส ฌมเมติ ภิกขุ หรือสั้นๆ ว่า: กิเลส ภินทิตี ภิกขุ.

(ชื่อว่า ภิกขุ เพราะทำลายบาปอกุศลธรรม, ชื่อว่า ภิกขุ เพราะทำลายกิเลส)

ถ้าอย่างนี้ แค่กำลังทำลายกิเลส ก็หมายถึงพระที่ยังอยู่ในอริยมรรค

ความหมายแบบนี้ มุ่งเอาคุณสมบัติในระดับสูง บ่งชี้ว่าต้องบำเพ็ญไตรสิกขาได้ผลก้าวหน้า จึงทำลายกิเลสได้

หันมาดูด้านพระวินัย ท่านไม่วิเคราะห์ศัพท์ ไม่พูดถึงคุณสมบัติภายในอะไรทั้งนั้น ท่านให้ความหมายในทางปฏิบัติ ว่าไปตามรูปแบบที่มองเห็น ซึ่งเกี่ยวข้องจัดการได้ในชีวิตประจำวัน ในสังคม ดังนั้น เมื่อว่าตามคำจำกัดความในทางวินัย ภิกขุก็คือ ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทเท่านั้นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวินัยจะเอาความหมายแค่รูปธรรมตามรูปแบบที่มองเห็นกันง่ายๆ แต่ก็ต้องใช้ถ้อยคำที่แสดงความหมายนั้นตรงจำเพาะ แน่นนอน ชัดเจน ไม่ให้ตีความได้ ดังนั้น ท่านจึงมิได้บอกเพียงแค่ว่า ภิกขุคือผู้ที่อุปสมบทแล้ว แต่ท่านใช้ถ้อยคำที่ชี้ชัดจำกัดจำเพาะ จึงกลายเป็นข้อความที่ยาวหน่อย ดังได้ยกมาให้ดูข้างต้นแล้ว ที่ว่า “ผู้อุปสมบทด้วยญัตติจิตตุดตกรรม ชันไม่กำเร็บ ควรแก่ฐานะ โดยสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกัน ชื่อว่าภิกขุ”

ที่ว่าอุปสมบทนั้น หมายถึงว่า ได้เข้าสู่สังฆกรรม โดยที่ประชุมสงฆ์มีมติพร้อมกันรับเข้ามา เป็นความหมายตามวินัย ซึ่งเป็นรูปแบบ เมื่ออุปสมบทแล้ว ก็เป็นภิกษุที่มาอยู่ในสงฆ์ เป็นสมาชิกแห่งสงฆ์ ที่เรียกว่า สมมุติสงฆ์ ว่าในเชิงสังคม ก็เท่านี้ คือ ยึดถือตามรูปแบบเคร่งครัด เช่น จะแต่งตั้งหรือจะลงโทษ ก็ว่าไปตามบทบัญญัติกฏกติกาก

อย่างไรก็ตาม เมื่อจะเอาสาระกันจริงๆ ความเป็นภิกษุไม่ได้อยู่เพียงแค่รูปแบบที่ว่า ปลงผม ห่มเหลือง อย่างที่พูดกันว่า โคนหัวนุ่งเหลือง ได้อุปสมบทมาแล้วเท่านั้น แต่ในความหมายที่เป็นเนื้อหาสาระ ยังต้องว่ากันต่อไปอีก

ในวินัย ถือรูปแบบสำคัญ ยึดตามที่สั่ง ที่นี้พอเข้ามาในพระสูตร ที่นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม คราวนี้เป็นการสอน ทรงสอนคนไม่ให้อยู่แค่รูปแบบ แต่ให้ก้าวไปในสาระ

ถึงตอนนี เราก็มองเห็นว่า พระพุทธเจ้าตรัสตักเตือนแนะนำต่างๆ เช่นตรัสว่า ความเป็นภิกษุไม่ได้อยู่ที่การโกนหัวนุ่งห่มเหลืองเข้าพิธีบวชมาเท่านั้น แต่อยู่ที่การปฏิบัติตามหลักการ ได้แก่การบำเพ็ญไตรสิกขา เริ่มตั้งแต่การที่ได้ประพฤติดังไกลจากการเบียดเบียน

อย่างที่ได้อีกพุทธพจน์ ที่เป็นคาถาธรรมบท มาให้ดูทีหนึ่งแล้ว ซึ่งบอกว่า แม้จะแต่งกายสวมใส่อารมณ์ แต่ถ้าประพฤติดัง เป็นผู้ที่ฝึกตน เป็นผู้แน่วแน่ต่อมรรคาแห่งชีวิตที่ดำรง ดำเนินชีวิตประเสริฐ เป็นผู้วางอาชญาแล้วในสัตว์ทั้งปวง คือไม่เบียดเบียนใคร คนอย่างนี้ จะเรียกว่าเป็นพรหมณ์ เป็นภิกษุ เป็นสมณะ ก็ได้ทั้งสิ้น

นี่คือไม่ถือรูปแบบกันละ เอาสาระกันเลย ถึงจะไม่ได้บวช ทั้งที่เป็นชาวบ้านแต่งตัว ประดับกาย มีเสื้อผ้าอาภรณ์นี่แหละ แต่ถ้าเขามีจิตใจอย่างที่ว่านี้ ประพฤติตัวอย่างที่ว่านี้ จะเรียกเขาเป็นพรหมณ์ เป็นสมณะ หรือเป็นภิกษุ ก็ได้ทั้งสิ้น

เรื่องแบบนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเตือนพวกพราหมณ์มาก เฉพาะอย่างยิ่งที่ตรัสว่าความเป็นพราหมณ์ ที่ถือว่าเป็นคนประเสริฐเลิศกว่าใครนั้น ไม่ใช่อยู่ที่การได้เกิดในวรรณะพราหมณ์ คนมิใช่เป็นพราหมณ์ มิใช่เป็นคนเลิศประเสริฐ โดยชาติกำเนิด ความเป็นพราหมณ์ ไม่ใช่อยู่ที่การถือพรตปฏิบัติตามแบบแผนของวรรณะ อย่างที่พราหมณ์บัญญัติกันไว้ แต่ความเป็นพราหมณ์อยู่ที่การกำจัดสิ่งชั่วร้ายในตัว ละกิเลสได้แล้ว

พราหมณ์ถือว่าพวกตนเป็นผู้ลอยบาปแล้ว เวลาจะลอยบาป เขาก็ลงไปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำคงคา เดียวนี้ก็ยังไปอาบกันอยู่ ลงไปอินเดีย ไปดูที่เมืองพาราณสี จะเห็นคนอินเดียมากมายลงไปอาบน้ำลอยบาป ล้างบาปกันในแม่น้ำคงคา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าท่านลงไปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์แล้ว บาปมันลอยไปได้ แต่บาปมันคงหมดบาปไปก่อนพวกท่าน และตรัสด้วยว่า ถ้าแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์พาเอาบาปของพวกท่านหลุดลอยหายไปได้ มันก็ต้องพาบุญของพวกท่านหลุดลอยหายไปได้ด้วยเหมือนกัน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การจะลอยบาปล้างบาปได้จริง ไม่ใช่มาลอยมาล้างในแม่น้ำอย่างนี้ แต่ต้องลอยหรือล้างด้วยน้ำแห่งธรรม คือการชำระล้างตัวเอง ด้วยการฝึก การศึกษาพัฒนาตน ชัดเกลากิเลสของตัวเอง ละเลิกบาปกรรม เพิ่มพูนกุศลธรรม บำเพ็ญบุญกุศล หรือเจริญไตรสิกขา

พระพุทธเจ้าจึงประทานความหมายของการลอยบาปให้ใหม่ ไม่ใช่ไปลอยในแม่น้ำคงคา แต่หมายถึงลอยบาปด้วยการกำจัดออกไปจากตัวเอง เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกพระอรหันต์ว่าเป็นพราหมณ์ เป็นการสร้างความหมายเชิงสาระ ไม่เอาแค่รูปแบบ นี่คือที่ตรัสว่า คนไม่เป็นพราหมณ์ เพราะชาติกำเนิด แต่เป็นพราหมณ์เพราะกรรม คือการกระทำ

ตกลงว่า ของแท้ที่ต้องการคือเนื้อหาสาระ แต่เนื้อหาสาระนั้นจะดำรงอยู่ได้อย่างไร และจะเข้าถึงได้อย่างไร และทำอย่างไร เมื่อเข้าถึงสาระแล้ว จะรักษาสาระนั้นไว้ได้ พระพุทธเจ้าทรงเข้าถึงสัจธรรมแล้ว ทำอย่างไรจะรักษาความจริงที่ตรัสรู้ไว้ได้ ก็สร้างรูปแบบขึ้นมาห่อหุ้มสาระนั้นไว้ รูปแบบจึงมีประโยชน์ คือ สัมผัส กับชีวิตภิกษุ ที่ดำรงอยู่ในระบบแบบแผนของวินัย ได้ห่อหุ้มรักษาสาระคือธรรมที่พระองค์เข้าถึงและตรัสแสดงนี้ไว้

ต่อไปอีก นอกจากรักษาไว้ให้ได้แล้ว ทำอย่างไรจะสื่อสำแดงออกไป ให้ความจริง อันเป็นสาระที่ปรากฏขึ้นแล้วนี้ เป็นประโยชน์แก่คนกว้างขวางออกไป ก็ต้องอาศัยรูปแบบอีก ฉะนั้น การมีสังฆะ มีพระภิกษุ มีวิถีชีวิตนักรบแบบนี้นี่ขึ้นมา ก็เพื่อจะได้มาสื่อสาระนี้ออกไป ไม่ใช่ว่าจะเอาแต่สาระไว้อย่างเดียว บางคนบอกว่าเอาแต่สาระ นั้นยังไม่พอ พระพุทธศาสนาถือว่าสำคัญทั้งคู่ สาระจะดำรงคงอยู่รักษาไว้ได้ และได้รับการสื่อออกไปเป็นประโยชน์แก่คนจำนวนมาก ก็ด้วยอาศัยรูปแบบ

เพราะฉะนั้นจึงต้องมีรูปแบบไว้ช่วย แต่รูปแบบที่ไม่มีสาระ ก็เป็นโมฆะ วางเปล่า ไร้ประโยชน์ จึงต้องอาศัยซึ่งกันและกัน โดยรู้ตระหนักว่า สิ่งที่ต้องการแท้จริง คือสาระ

ในเมื่อสิ่งที่เป็นเป้าประสงค์ ที่ต้องการแท้จริง คือสาระ ส่วนรูปแบบเพียงมาช่วย เพื่อจะรักษาสาระนั้นให้คงอยู่ได้ยั่งยืน พร้อมทั้งสื่อออกไปให้เป็นประโยชน์แก่คนจำนวนมากอย่างได้ผล พระภิกษุจึงมีทำหน้าที่สำหรับตัวเองที่จะต้องพยายามเข้าถึงสาระ พร้อมทั้งเป็นรูปแบบที่ดีที่สุดให้ได้ผลด้วย จะสามารถรักษาสาระ พร้อมทั้งสื่อสาระแผ่ขยายสาระออกไปให้เกิดประโยชน์แก่มนุษยจำนวนมาก

นี่คือมาเข้าใจในหลักใหญ่ที่ว่า สารจะเป็นเรื่องของ **ธรรม** รูปแบบเป็นเรื่องของ **วินัย** ซึ่งเป็นองค์ประกอบใหญ่ของพระพุทธศาสนาทั้งสองอย่าง ขาดไม่ได้ด้วยกันทั้งคู่ ถ้าเมื่อไรหมดไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ถือว่าพระพุทธศาสนาหมดไป คือตัวพุทธศาสนาที่แท้ก็อยู่ด้วยธรรม แต่ในทางสังคม ลำพังธรรมเท่านั้นชูตัวปรากฏอยู่ไม่ได้ ต้องมีรูปแบบ เช่นสถานะของสถาบัน อันเป็นไปตามวินัย มาช่วยรักษาไว้

เป็นอันว่า ที่พูดมานี้คือเรื่องความหมายของพระภิกษุ หรือความเป็นพระสงฆ์ หรือนักบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งไปสัมพันธ์กับวิวัฒนาการของศาสนา ดังที่กล่าวมานี้ก็คือการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงมีประสบการณ์ในเรื่องของนักบวชต่างๆ มากมาย แล้วทรงต้องการจะนำคนให้ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นขั้นที่ยาก คือขั้นที่ว่า มนุษย์จะต้องยอมรับตระหนักรู้ถึงธรรมชาติของตนเอง ที่เป็นสัตว์ผู้ต้องฝึกฝนพัฒนา จะมีชีวิตดีงามได้ด้วยการศึกษาฝึกฝนพัฒนา และมีความเพียรที่จะดำเนินการศึกษาฝึกฝนพัฒนานั้น

จุดที่พระพุทธเจ้าทรงย้ำเน้นในการแก้ไข อยู่ตรงที่ว่า มนุษย์จำนวนมากอ่อนแอ อยากได้ อยากมีสิ่งปลอบประโลมใจ ชอบอยู่ด้วยความหวังรออำนาจดลบันดาลจากข้างนอกมาทำให้ โดยตัวเองไม่ต้องหนักต้องเหนื่อย ก็เลยเอาแต่คอยพึ่งสิ่งอื่น แล้วก็เลยอยู่กับการหวังพึ่ง เทียวหาเครื่องปลอบประโลมใจ พอให้สบายใจ เอาแค่ความสุขเฉพาะหน้าให้ผ่านเวลาไปทีหนึ่งๆ นอนรอผลไปเรื่อยๆ แล้วก็ตกอยู่ในความประมาท ไม่แก้ไขปรับปรุงพัฒนาตนเอง หยุดนิ่ง ไม่มีแรงที่จะก้าวไป

ที่ว่ามานี้ เป็นปัญหาใหญ่มากในสังคมไทยจนกระทั่งปัจจุบัน หรือเวลานี้ยิ่งหนักลงไปอีก

ปัญหาหนักนี้จะแก้ได้อย่างไร พระจะทำได้ไหม พระจะสามารถปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา เพื่อนำประชาชนให้ก้าวต่อไปได้หรือไม่ ขอให้ไปตอบคำถามนี้

ตอบข้อสงสัย (ตัดออกไปบ้าง เพราะไม่ได้ยินคำถามที่บันทึกเสียงไว้ จึงคัดลอกไม่ได้)

ป/จฉว: แต่ก่อนจะได้ยินแต่ว่า พระภิกษุก็แปลมาว่า เห็นภัยในสังสารวัฏ

พระพรหมคุณาภรณ์: ให้เข้าใจไว้ก่อนว่า อันนี้เป็นการหาความหมายที่จะให้เป็นประโยชน์ ทีนี้ต้นศัพท์ก็อยู่ที่ว่า “เห็นภัย” (ภยํ อิกฺขตีติ) ทีนี้จะเห็นภัยในอะไร อย่างที่ว่าแล้ว พระโบราณจารย์ส่วนมากนิยมกันว่า เห็นภัยในสังสารวัฏ (สังสาเร ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ) แต่บางคัมภีร์ไม่เอาอย่างนั้น โดยเฉพาะในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาสุจฺจึ เปลี่ยนไปบอกว่า เห็นภัยในสังขาร (สงฺขาราเร ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ) ในเรื่องของภาษา พวกศัพท์เหล่านี้ ท่านก็ยกเยื้องกันไป หาธาตุ หาปัจจัยที่จะเข้ากับรูปศัพท์ บางทีเป็นการเล่นศัพท์ ก็มี

ป/จฉว: (ไม่สามารถได้ยินคำถาม ตั้งแต่วันที่ ๔๑.๐๖)

พระพรหมคุณาภรณ์: การที่ยกเยื้องไปนิดหนึ่งนี้ ก็อยู่ในขอบเขตเดียวกัน เป็นแง่มุม ของการปฏิบัติในเรื่องศัพท์แสง บางทีศัพท์นี้ สมัยหนึ่ง ของเดิมที่จะเอามาใช้ มีความหมายอย่างนี้ ต่อมาเมื่อวิวัฒนาการ เจอว่าความหมายเดิมนั้นไม่จริงแล้ว แต่ตัวศัพท์ก็ยังใช้อยู่ ทั้งที่ความหมายที่แท้จริงไม่ตรงตามรูปศัพท์เดิมแล้ว และเมื่อใช้ศัพท์นั้นต่อไป ก็นิยามความหมายกันใหม่ นี่คือใช้กันอย่างไร เข้าใจเท่าทัน เรื่องของภาษาก็อย่างนั้น

เหมือนอย่างคำฝรั่งว่า atom/อะตอม ที่ไทยแปลว่าปรมาณูนี้ ความหมายเดิมของต้นศัพท์ ไม่ได้ตรงกับปรมาณูเลย และเป็นความหมายที่ไม่ตรงกับความจริงด้วย คือ ต้นศัพท์ว่า atom/อะตอม นั้นแปลว่า ตัดผ่าหรือแบ่งแยกออกไปอีกไม่ได้ คือตอนที่จะใช้คำนี้ เดิมที่เขาเข้าใจว่าอย่างนั้น เขาก็เลยเรียกมันว่า atom/อะตอม

แต่ต่อมาได้รู้ขึ้นว่าเจ้าอะตอมนี้แยกได้ แต่ก็เรียกมันไปแล้ว และเดี๋ยวนี้ก็ยังเรียกว่าอะตอมอยู่ ถ้าไปเถียงเอาจริงกันในเรื่องศัพท์ ก็ใช้ไม่ได้ แต่ถ้าเราไปเถียงอย่างนั้น ก็กลายเป็นว่าเรานี้ยังไม่เข้าใจเรื่อง อันนี้เป็นเรื่องของศัพท์ เป็นเรื่องของภาษา ก็ใช้ด้วยความรู้เข้าใจเท่าที่เห็น เมื่อใช้เป็น ก็ได้ประโยชน์ จะได้ความรู้เกี่ยวกับประวัติของคำนั้นเอง ที่เป็นประวัติของวิทยาศาสตร์ด้วย

เป็นอันว่า เมื่อเป็นเรื่องของความเป็นมาในอดีต บางทีก็กลายเป็นว่าได้ประโยชน์ในการศึกษาความเป็นมาทางความคิด หรือวิวัฒนาการของสิ่งนั้น

ถึงแม้ศัพท์ว่าภิกขุ หรือพระภิกษุนี้ ถ้ามองในแง่ของประวัติศาสตร์ ก็มีเพียงว่า อ้อก็เป็นนักบวชประเภทหนึ่ง ที่เขาเรียกกันมาว่าภิกษุ ซึ่งมีอยู่แล้วก่อนพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงใช้คำเรียกนักบวชคือบวรพชิต คณะใหม่ ที่พระองค์ได้ทรงตั้งขึ้น ก็ต้องทรงเลือกเอาศัพท์ใดศัพท์หนึ่ง ที่น่าจะสื่อความหมายที่ประชาชนเข้าใจได้ใกล้เคียงที่สุดในบรรดาศัพท์ที่มีอยู่ และพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเลือกศัพท์นี้ คือ “ภิกขุ”

แต่ถึงอย่างไร ก็ไม่ได้ความหมายที่พระองค์ทรงต้องการแท้จริง เพราะสภาพที่เป็นอยู่เวลานั้น ไม่ตรงกับที่พระองค์ทรงประสงค์แน่นอน เพราะว่าถ้าพระองค์ทรงเห็นด้วยกับสภาพเดิม พระองค์ก็ไม่ต้องตั้งพระพุทธศาสนา

นี่ก็คือว่า เมื่อพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับของเดิมแล้ว เมื่อเกิดมีภิกษุในพระพุทธศาสนา ความหมายก็ย่อมไม่เหมือนของเดิม แต่เพื่อสื่อกับประชาชน ก็ต้องอาศัยถ้อยคำในภาษา เป็นอันว่า ทรงเลือกเอาคำที่สื่อได้ดีที่สุด ใกล้เคียงที่สุด แล้วพระองค์ก็ทรงสร้างความหมายให้แก่ศัพท์นี้ให้ชัดต่อไป ให้ตรงตามหลักการของพระพุทธศาสนา อันนี้เป็นเรื่องของศัพท์ ของถ้อยคำ ไม่ต้องไปติดไปยึดอะไรมาก

ขอลงท้าย ที่อธิษฐานปทีปิกาสุจิว ว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะเห็นภิกษุในสังฆารนั้น อย่างน้อยก็มี คัมภีร์เนตติวิภาวินีฎีกา (ฉบับอักษรพม่า หน้า 107) เป็นเพื่อน คือที่นี้บอกไว้ว่า “สงฆตมเม ฎยาทีโต อิกขตีติ ภิกขุ.” (ชื่อว่าภิกษุ เพราะมองเห็นสังฆตมม/สังฆารทั้งหลาย โดยความเป็นภิกษุเป็นต้น)

ป/จฉว: ต้องวิเคราะห์ด้วยใจใหม่คะ

พระพรหมคุณาภรณ์: อ้อ นี่เป็นความรู้เชิงภาษาศาสตร์บ้าง เป็นความรู้เชิงประวัติศาสตร์บ้าง ก็ว่ากันไปตามเรื่องที่เกี่ยวข้อง เมื่อมาในแง่ไหน ก็ให้ได้ประโยชน์ในแง่ไหน บางอย่างเป็นเพียงความรู้ประกอบ หรือเสริม ไม่ต้องไปเคร่งเครียด

ป/จฉว: ท่านคะ ผู้มองเห็นภิกษุในสังฆาร ท่านพระครูบอกว่าเป็นผู้มองเห็นภิกษุในสังฆารวิภูนี้ จริงๆ บาลีมันมาจากคำว่าอะไรคะ

พระพรหมคุณาภรณ์: ที่จริงบอกไปแล้ว ว่าอีกที่สั้นๆ นะ “เห็นภัยในสังขาร” มาในวิเคราะห์ว่า *สงฺขาเร ภัยํ อิกฺขตฺติ ภิกฺขุ* ส่วน “เห็นภัยในสังสารวัฏ” มาในวิเคราะห์ว่า *สังฺสาเร ภัยํ อิกฺขตฺติ ภิกฺขุ* ย้ำว่า ตัวศัพท์อยู่ที่ “เห็นภัย” คือ *ภัยํ อิกฺขตฺติ*

ภัย ได้ตัว *ภ* มาแล้ว, *อิกฺขตฺติ* ก็ได้ *อิกฺข* มา, เป็น *ภิกฺข* แล้วก็เติม *ฐ* บั๊จจัย เข้าไป จึงเป็น *ภิกฺขุ* แล้ว *สงฺขาเร* หรือ *สังฺสาเร* ก็มาเป็นตัวประกอบ จะเห็นว่า *สังขาร* ก็ดี หรือ *สังสาร* หรือ *สงสาร* ก็ดี ไม่มีตัวอักษรใดติดเข้าไปในคำว่าภิกขุเลย

รวมความว่า ไม่ต้องไปยุ่งอะไรนักในเรื่องความหมายเชิงศัพท์ ที่ว่ามานี้เป็นการประดับความรู้ ทำให้เราได้แง่มุมที่จะเอามาพูดกันเพื่อสื่อความหมาย ที่อาจจะไปใช้ประโยชน์ให้เป็นจุดเริ่มต้นในการสนทนา เพื่อแนะนำการปฏิบัติ เป็นต้น อย่าไปติด

ป/จฉา: ท่านเจ้าคุณอาจารย์คะ เราเห็นในพิธีหลวง เวลาพิธีทางการ มีพระภิกษุสวดมนต์ ให้พรอะไรต่ออะไรแล้วนี่ เราจะเห็นมีพิธีพราหมณ์ไปเกี่ยวข้องด้วย ทีนี้ ท่านเจ้าคุณพูดในแง่ของพิธีการต่างๆ เหล่านี้ะคะ ท่านเจ้าคุณบอกว่า จริงๆ นี่ ทั้งที่เรามีประวัติความเป็นมาอย่างไรแล้ว ก็พูดไปในแง่ของการทำให้เกิดการประสานกลมกลืน ระหว่างความเชื่อและลัทธิต่างๆ กัน แต่ว่าจริงๆ แล้ว พอมาวิเคราะห์ดูอีกทีหนึ่ง การที่เราประสานโดยที่ไม่มีหลัก คนเริ่มถอยห่างจากสาระนั้น มันได้ผลไม่คุ้ม เราเห็นทีวี พอมีพิธีพราหมณ์ เราก็มีความรู้สึกว่ามันทำให้ศักดิ์สิทธิ์ขึ้น ขลังขึ้น เราก็ไปติด

พระพรหมคุณาภรณ์: พราหมณ์ก็เป็นสื่อกับอำนาจเร้นลับในเทพเจ้า หรือไสยศาสตร์ อะไรพวกนั้น

ป/จฉา: ทีนี้ คำถามของหนูต่อไป ก็คือว่า เมื่อเป็นข้อที่เราเห็นผลอย่างนั้นแล้ว ทำไมเราไม่ตัดพิธีพราหมณ์ออกล่ะคะ

พระพรหมคุณาภรณ์: นี่เป็นเรื่องมาในราชสำนัก คือ เดิม ในราชสำนักนี้ สายพราหมณ์มีอิทธิพลมาก แรงมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

ป/จฉา: มันเป็นวัฒนธรรม แต่ถ้าเราเห็นอย่างนี้แล้ว ทำไมไม่พัฒนาหรือตัดทิ้งบ้าง เมื่อสาระนั้นหายไปแล้วนี่ กลัวจะไปจับสาระผิด

พระพรหมคุณาภรณ์: นั่นก็เป็นเรื่องทีบุคคลผู้มีความรับผิดชอบร่วมกันในสังคมนี้ จะต้องมาช่วยกันถกเถียง ใครที่จะเป็นผู้ทำให้เกิดผลนี้ อย่างน้อยต้องเข้าใจหลักการก่อน

ในราชสำนักของเราเนี่ย อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์เคยมีมาก โดยเฉพาะอยุธยาที่รับอิทธิพลมากจากสายขอม เพราะว่าอาณาจักรขอมเป็นอาณาจักรที่นับถือศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาแบบมหายาน โดยพุทธศาสนามหายานกับฮินดู ก็แข่งกันมา

ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทนี่เข้ามาในหมู่ประชาชน มีการสันนิษฐานว่า ต่อมาอาณาจักรขอมล่มสลาย ศูนย์กลางอำนาจหมดไป ตอนนั้น ศาสนาฮินดูกับศาสนาพุทธมหายาน อยู่กับราชสำนัก อยู่กับศูนย์กลางอำนาจ พอศูนย์กลางอำนาจล่ม ศาสนาฮินดูกับพุทธมหายานก็ล่มไปด้วย ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทนี่อยู่นอกหมู่ประชาชน ฉะนั้น เมื่อเมืองหลวง เมื่อราชสำนักล่มสลาย พุทธศาสนาเถรวาทก็ไม่ล่มไปด้วย อันนี้เป็นเรื่องเดิม

ที่นี้ตอนหลัง แม้ว่าขอมจะล่มสลายแล้ว แต่อิทธิพลขอมนี้มาก ครอบงำวัฒนธรรมประเพณี อะไรต่างๆ หมด ราชสำนักไทยทางฝ่ายอยุธยา ก็ได้รับอิทธิพลของพราหมณ์มาก มีปุโรหิต มีพิธีกรรม มีหลักกฎหมาย มีการลงโทษ อะไรต่างๆ ตามแนวศาสนาพราหมณ์หมด เพราะฉะนั้น ศาสนาพราหมณ์ก็อยู่ในราชสำนักตลอดมา มีแม้กระทั่งพราหมณ์ประจำราชสำนัก

ที่นี้ พุทธศาสนาดังบอกแล้วว่า เป็นของประชาชน แล้วอิทธิพลของประชาชนก็มาก เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาก็เข้ามาสู่ราชสำนักด้วย พระมหากษัตริย์บางทีก็นับถือไปด้วยกันกับ แนวคิดความเชื่อของพราหมณ์ ก็เลยคู่กันมา

เพราะฉะนั้น เราอาจจะมองไปได้ในแง่คล้ายๆ ว่า ถ้าจะเอาพุทธ ทำไม่ไม่จัดการให้เป็นพุทธ ให้หมดเลย ก็รู้อยู่แล้วว่าพุทธไม่ไปบังคับใคร แล้วอิทธิพลของพราหมณ์ก็ลึกลงมาก แล้วมันไปเกี่ยวกับเรื่องของพระราชอำนาจอะไรต่างๆ ด้วย เพราะว่าในเรื่องการลงโทษอะไรต่างๆ เป็นต้นนี้ ศาสนาพราหมณ์เข่าว่ากันหนักๆ แต่พุทธศาสนาไม่มีการลงโทษแบบนั้น ในศาสนาพราหมณ์นั้น เขา ลงโทษกัน ชนิดฆ่ากัน เอาตาย ถึงที่สุดเลย ไซ้ใหม่ แต่พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นมิให้มีการ เบียดเบียน จะมาหาบทบัญญัติในเรื่องการลงโทษจากพระพุทธศาสนา ไม่อาจจะได้อะไรที่รุนแรง อย่างนั้น อย่างง่าย ๆ ลองไปอ่านหนังสือไตรภูมิ ที่เรียกว่าไตรภูมิพระร่วงดูก็ได้ มีแต่จะให้ลดหย่อนผ่อนเบาโทษลงไป

ป/จฉว: (ไม่สามารถได้ยินคำถาม ตั้งแต่วันที่ ๕๐.๓๐)

ป/จฉว: (ไม่สามารถได้ยินคำถาม ตั้งแต่วันที่ ๕๒:๐๐)

พระพรหมคุณาภรณ์: ก็อย่างที่ในรัชกาลที่ ๔ ทรงนำเข้ามานั่นไง เช่น พิธีพีชมงคล แรกนาขวัญ แต่ เดิมที มีเพียงพิธีพราหมณ์ คือแรกนาขวัญอย่างเดียว มีเรื่องของพราหมณ์เท่านั้น แล้วรัชกาลที่ ๔ ก็ ทรงเพิ่มพิธีพุทธเข้าไป โดยนิมนต์พระเข้าไปเจริญพระพุทธมนต์ เรียกว่าเป็นพิธีพีชมงคล ก็เลยเกิดมี พิธีพุทธ กับพิธีพราหมณ์ เป็นคู่กัน

อย่างนี้ก็เป็นแนวนโยบายของรัฐเหมือนกัน ที่จะเอาพุทธศาสนาเพิ่มเข้าไป แต่ในเรื่องตัวบท กฎหมาย อย่างกฎหมายไทยก็เอาแบบมาจากมนุธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกฎหมายฮินดู แต่ชาวเราซึ่งเป็น พุทธ ก็เลือกเอามา ไม่ใช่หมด **มนุธรรมศาสตร์** นี้ก็อยู่ในระบบวรรณะ อย่างที่เคยเล่าบ่อยๆ ที่เขา บัญญัติไว้ ห้ามสาธยายพระเวทในที่ที่มีคนวรรณะศูทรอยู่ด้วย (**มนุสมฤติ, IV.99**) ใน**ธรรมสูตร** ถึงกับ ตราบกฏลงโทษว่า ถ้าคนศูทรฟังสาธยายพระเวท ให้เอาดีบุกหลอมหยอดหู ถ้าสาธยายพระเวท ให้ตัด ลิ้นเสีย ถ้าเรียนพระเวท ให้ผ่ากายเป็นสองซีก (**เคาตมะ, XII.4-5-6**) แต่ของพุทธไม่มีทางเป็นอย่างนั้น ได้เลย

ป/จฉว: (ไม่สามารถได้ยินคำถาม ตั้งแต่วันที่ ๕๓.๑๓)

พระพรหมคุณาภรณ์: อ้าว ก็ศาสนาพราหมณ์เขาแยกคนเป็นชั้นวรรณะนี้ เขาก็ต้องผูกขาด การศึกษา ผูกขาดคัมภีร์พระเวท เพื่อว่าพราหมณ์จะได้รักษาสถานะของเขาไว้ได้ พราหมณ์เป็นชน วรรณะสูง เขาบอกว่าเขานี้แหละเกิดจากพระโอรสของพระพรหม

เรื่องก็คือว่า ในอินเดียนั้น คนถูกแบ่งเป็นสี่วรรณะ ใครเกิดมาในวรรณะไหน ก็ต้องอยู่ในวรรณะนั้นตลอดชาติ ไม่มีทางเปลี่ยนได้ แล้วก็มีสิทธิ มีวิถีทางดำเนินชีวิต ตามบัญญัติของศาสนา ในระบบนี้ คนวรรณะพราหมณ์มีอภิสิทธิ์สูงสุด เป็นผู้ที่คนอื่นต้องเคารพ โดยชาติกำเนิด เขาเกิดมา ก็เป็นผู้ประเสริฐทันที แต่พระพุทธเจ้ามาตรัสบอกว่า คนเรานี้ไม่ได้เป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดหรือภณะ คนจะเลิศหรือเลว อยู่ที่การกระทำ ถ้าคุณประพฤติไม่ดี คุณก็เป็นคนถ้อย ทรงว่าเอาแรงๆ

ศาสนาพราหมณ์เขาบัญญัติไว้เข้มงวด เช่น เขาไม่ให้คนวรรณะศูทรมีสิทธิเรียนเลย เพราะถ้าศูทรเรียนพระเวท เกิดมีปัญญาขึ้นมา เดียวก็จะยุ่ง พอไปเรียน ก็โดนลงโทษเลย นี่ไม่ใช่แค่การปกครองหรอก แต่เป็นเรื่องของสถานะด้วย เรื่องผลประโยชน์ด้วย

ป/จฉว: (ไม่สามารถได้ยินคำถาม)

พระพรหมคุณาภรณ์: ก็นั่นนะสิ ข้อสำคัญอยู่ที่นี้ คือผู้ที่เกี่ยวข้องนี้ จะต้องเข้าใจหลักการ แล้วก็รู้จักโยงเข้ามาสู่แนวทางของพุทธศาสนา ที่จะดึงคนขึ้นไป

อย่างที่เราเคยพูดบ่อยๆ ว่า ศาสนานั้นไม่ใช่เป็นเพียงที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และถ้าเราใช้คำว่าที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจก็มี ๒ แบบ คือ **หนึ่ง** ยึดเหนี่ยวแล้ว ดึงลง กับ **สอง** ยึดเหนี่ยวแล้ว ดึงขึ้น

ที่นี้ จะเห็นได้ว่า ศาสนามากมายนั้น เป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ แบบที่ว่าเหนี่ยวแล้ว ดึงให้จมลงไปเลย หรือจมอยู่นั้นแหละ โดยหลงจมอยู่ในโมหะ ความลุ่มหลง งามาย ความเพลิดเพลิด การปลอบใจตัวเอง ความประมาท การไม่พัฒนาตัวเอง

สำหรับพระพุทธศาสนา ถ้าเราจะใช้เป็นที่ยึดที่เหนี่ยวที่เกาะ ก็ต้องหมายความว่ายึดเหนี่ยวเกาะแล้ว ดึงขึ้น คือ พอให้เขาได้ที่เกาะ มีหลักยึดแล้ว เราก็ถือโอกาสนำเขาขึ้นไป ให้เขาพัฒนาในศีลในวินัย ในจิตใจ ให้ไปถึงสมาธิ และให้มีปัญญากำกับทั่วทุกอย่าง ให้ดึงามขึ้นไป แต่ถ้าเราไม่ดึงขึ้น คนก็จมอยู่นั้นแหละ จมอยู่ด้วยความหวังในอำนาจเงินลับ ที่จะดลบันดาล ที่จะมาช่วย

ข้อสำคัญก็อย่างที่ว่า ปลอ่ยให้คนไม่ทำการด้วยความเพียร ไม่ฝึกฝนพัฒนาตน ไม่เรียนรู้ที่จะแก้ปัญหา ตกอยู่ในความประมาท ปลอ่ยเวลาให้ล่องไป งามือองเท้า อยู่ด้วยความหวังและการรอคอย แล้วก็ต้องขึ้นต่อสิ่งอื่นภายนอก ไม่เป็นอิสระแก่ตัว พึ่งตนเองไม่ได้ นี่คือเสียหลักการสำคัญไปเลย

เรื่องที่ถามเกี่ยวกับเทวดานี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงปฏิเสธ และเป็นเรื่องที่จะพูดกันอยู่แล้ว แต่แยกไปเป็นอีกเรื่องหนึ่ง วันนี้เราต้องการพูดในแง่ของความหมายของความเป็นพระเท่านั้นเอง แต่ตอนนี้ชักจะงอกออกไปในเรื่องอื่น

เรื่องนี้ก็เป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องพูด พระพุทธเจ้าไม่ปฏิเสธเทวดา ไม่ปฏิเสธไสยศาสตร์ แต่เรามีหลักการชัดเจนเลยว่าไม่ต้องมัวมาเถียงกัน คุณเถียงกันพันปี คุณตกลงกันไม่ได้ ห้าพันปีก็ตกลงกันไม่ได้ เทวดามีหรือไม่มี ไสยศาสตร์เป็นจริงไหม ฤทธิ์ปาฏิหาริย์เป็นจริงไหม มันผลุบๆ โผล่ๆ ถ้ามัวไปเถียงกัน และไปรอพิสูจน์ก่อน แล้วจึงมาประพฤติปฏิบัติได้ ก็เลิกกัน

พระพุทธศาสนาไม่ให้อ้อ เรามีทำที่ชัดเจนอยู่แล้ว เทวดาจะมี ก็มีไป ไสยศาสตร์จะมี ก็มีไป ฤทธิ์จะเป็นจริง ก็เป็นจริงไป แต่เราไม่หวังพึ่ง นี้ พุทธศาสนาเด็ดขาดตรงนี้ ชัดเจน ไม่ต้องไปรอเสียเวลา ไม่ต้องมัวพะว้าพะวัง ไม่ใช่อย่างบางคนที่ว่า เอ เราต้องรอสิ ถ้ามันจริง เราก็จะเอา อะไอย่างนี้

ป/จฉา: (ไม่สามารถได้ยินคำถาม)

พระพรหมคุณาภรณ์: อภัยกตปัญหา เป็นปัญหาที่ลึกลงไปถึงสภาวะที่มีหรือไม่มี เช่นเรื่องอัตตาอะไรพวกนี้ ที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ เพราะมิใช่เป็นสิ่งที่จะยุติได้ด้วยการพูดจากถกเถียง บางอย่างก็ไม่ต้องไปตอบ แต่ฟังไว้และอยู่ไปได้ตามที่ว่ากันมา ไม่ต้องไปปฏิบัติ เพราะฉะนั้นไม่เป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้

อย่างเรื่องเทวดานี้ ไม่ต้องมัวเถียงกันว่ามีหรือไม่มี พระพุทธเจ้าตรัสวิธีปฏิบัติเลย ให้อยู่ด้วยกันด้วยเมตตา แผ่เมตตาให้เทวดา ทำบุญอุทิศให้เทวดาด้วย จะเจริญพุทธมนต์ สาธยายธรรม ก็เชิญเทวดามาฟังด้วย เทวดาจะได้เอาไปใช้ประโยชน์ เอาไปพัฒนาตนเอง

แต่ทั้งหมดนี้ เรามีท่าทีที่ชัดเจนที่สุดคือ ไม่ไปมัวหวังฟัง ไม่มัวรอคอยอำนาจดลบันดาลจากเทวดา ซึ่งจะมีหรือไม่มี ขณะที่เขาเถียงกันหาความรู้ที่ยังไม่แน่ เราปฏิบัติได้แน่ๆ ทันที โดยที่เราไม่ต้องรอ เราไม่ต้องมัวหวังฟัง เราใช้ปัญญาพยายามแก้ปัญหา พวกกันทำไป ตรงนี้เป็นจุดที่เด็ดขาด ที่จะทำให้เป็นชาวพุทธได้

ป/จฉา: (ไม่สามารถได้ยินคำถาม)

พระพรหมคุณาภรณ์: แต่ต้องชี้ให้เขาเห็นโทษ ว่าเพราะอะไรจึงไม่ให้ไปมัวหวังฟัง เพราะหวังฟังแล้วได้ไม่คุ้มเสีย เราไม่ปฏิบัติว่าคุณได้ คือได้ความปลอบประโลมใจ สบายใจ เหมือนได้ยากล่อม แต่สบายแค่ชั่วคราว ไปนอนฝันหวาน แต่คุณจะสูญเสียมากกว่า จะลงทุนไม่คุ้มกับการที่จะสูญเสีย คุณจะต้องอยู่ในความประมาท คุณจะไม่ได้แก้ปัญหาคือ คุณจะไม่ได้พัฒนาตนเอง ทั้งชีวิตส่วนตนและทั้งสังคมก็เสีย แยกไปด้วยกันหมด มันไม่คุ้ม มันเป็นการลงทุนที่มากเกินไป คุณอาจจะสูญเสียชีวิตของคุณทั้งชีวิตเลย โดยเหมือนกับยกชีวิตของเราไปให้กับสิ่งเหล่านี้ แล้วก็คือการทำลายคุณค่าที่ชีวิตควรจะมีได้ทั้งหมด ที่ว่านี้ ต้องพูดให้เขาเข้าใจด้วยปัญญา

ป/จฉา: (ไม่สามารถได้ยินคำถาม)

พระพรหมคุณาภรณ์: เมื่อกี้บอกเราไม่ได้ลบหลู่ แต่เราจะลบล้าง แต่คำนี้แรงไป ความหมายไม่ถึงอย่างนี้หรอก คือเป็นการพูดที่เล่นที่จริง หรือพูดเป็นสำนวน

ที่ว่าลบล้าง ก็คือลบล้างความเชื่อที่ผิด โดยต้องการให้เขาเรียนรู้ เราอาจจะพูดให้เขาหลงว่าไม่ลบหลู่ แต่ต้องการให้คุณเรียนรู้ เพื่อจะได้ช่วยกันแก้ปัญหาสังคม คือเราไม่ไปมัวถกเถียงว่ามีหรือไม่มี หรือเพื่อจะเอาชนะอะไรกัน แต่เราต้องการสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม และสังคมที่ดีงาม เพราะเราเห็นอยู่ว่า ถ้ามัวมาหมกมุ่นกันอยู่ หลงจมอยู่กับสิ่งเหล่านี้ จะมีอันตรายมาก

จับจุดของปัญหาด้วยว่า โดยมากคนไม่ค่อยชัดเจนในเรื่องเหตุผลว่า ทำไมพระพุทธเจ้าจึงไม่ให้เราหวังฟังสิ่งเหล่านี้ เมื่อจุดนี้ไม่ชัด ก็ทำให้คนไปอยู่แค่ทางเลือกสองแพร่ง ระหว่างจะเอา หรือจะไม่เอา จับตัวเหตุผลที่แท้ไม่ได้ ก็ไปเถียงกันอยู่แต่กว่า มีหรือไม่มี จริงหรือไม่จริง ก็เลยเสียเวลามาก

บอกแล้วว่า ท่านจะมีหรือไม่มี จะจริงหรือไม่จริง เขาเถียงกัน อีกห้าพันปี ก็ปล่อยให้เถียงไป เราไม่ว่าและไม่ยุ่งด้วย เราไม่รอที่จะขอฟังใคร แต่เราจะทำเรื่องที่มีมนุษย์ต้องทำกันไป ด้วยความพากเพียร ด้วยเมตตาความร่วมมือร่วมใจร่วมวาจา อย่างเต็มกำลังสติปัญญาที่จะพัฒนาไปได้

ตอนที่

๘

สวดมนต์เป็นเรื่องใหญ่ สวดกันทำไม ต้องรู้ให้ชัด

ตอนนี้ มาคุยกันในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน จะเห็นว่า เรื่องหนึ่งในชีวิตประจำวันของพระ ซึ่งเกี่ยวข้องไปถึงพุทธศาสนิกชนทั่วไปด้วย ก็คือการสวดมนต์ ที่เรามาทำวัตรเช้า และทำวัตรค่ำนี้ ก็อยู่ในเรื่องสวดมนต์นี้แหละ

นอกจากทำวัตรเช้า และทำวัตรค่ำแล้ว เวลาที่มีพิธีกรรม ไม่ว่าจะทำบุญในวัดก็ตาม นอกวัดก็ตาม ก็มีการสวดมนต์เป็นหลัก ถ้าเป็นงานมงคล ก็เรียกว่า *เจริญพระพุทธมนต์* ถ้าเป็นงานอวมงคล คืองานเกี่ยวกับคนตาย เกี่ยวกับงานศพ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องล่วงแล้ว หรือเรื่องปัจจุบัน ก็เรียกว่า *สวดพระพุทธมนต์* แต่ถ้าเป็นเรื่องการสวดมนต์ทั่วไป ก็ใช้คำว่า “สวดมนต์”

สวดมนต์ เริ่มต้นจากการสาธยายรักษาพุทธพจน์

ในพระพุทธศาสนา เดิมทีนั้น การสวดมนต์เป็นเรื่องของการสาธยายคำสอนของพระพุทธเจ้า ตามวิธีทรงจำด้วยปากเปล่า เพราะว่าสมัยก่อนในยุคเริ่มแรกนั้น การรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้า ยังไม่ใช้วิธีเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ใช้วิธีท่อง แล้วก็มาสาธยายพร้อมกัน ซึ่งเป็นวิธีรักษาคำสอนที่แม่นยำมาก

ที่ว่าแม่นยำมากก็เพราะว่า ในการสวดพร้อมกัน ซึ่งว่าเป็นทำนองนั้น ใครสวดผิดตัวเดียวก็ไม่ได้ ถ้าใครสวดผิดคำใดคำหนึ่ง ก็ขัดกับเขา เข้ากับพวกไม่ได้ ตกหล่นก็ไม่ได้ เกินก็ไม่ได้ ต้องเท่ากัน ตรงกัน เหมือนกัน จึงจะสวดพร้อมไปด้วยกันได้โดยดี จึงเป็นวิธีรักษาคำสอนอย่างที่บอกเมื่อกี้ว่าแม่นยำมาก ยิ่งกว่าใช้ตัวหนังสือ

สมัยก่อนนั้น ยังไม่มีการพิมพ์ ต้องเขียนคัดลอกตัวหนังสือ พอคัดลอกทีหนึ่ง ก็มีการตกหล่น พลังเลอบ้างทุกครั้งไป อย่างคำเก่าที่พูดกันมาถึงการคัดลอกตำรายาวว่า “ลอกสามที กินตาย”

ขอยกตัวอย่างยาไทย ไม่ต้องถึงขนานหนึ่งหรือสอง แค่วรรณหนึ่ง หรือครึ่งขนาน ตามที่ฟังคนเก่าพูดไว้ เช่นว่า “ลูกประคำดีควาย รากขี้กาแดง”

ชาวบ้านหรือชาวเมืองก็ตาม ที่ไม่มีความรู้อย่างหมอยา ไม่รู้จักสมุนไพร ไม่รู้จักต้นไม้เพียงพอ เมื่อคัดลอกชื่อตัวยาช่างบนนี้ ก็ยอมเขียนไปได้เท่าที่ตนรู้ เมื่อไม่รู้จริง ก็เขียนไปตามที่ตนคิดได้จากความรู้ของตัวเอง เช่น คนหนึ่งเขียนคัดลอกออกมาว่า “ลูกประคำ ดีควาย ราก ขี้ กาแดง” อีกคนหนึ่งคัดไปว่า “ลูกประคำ ดี ควาย ราก ขี้กาแดง”

แค่หากาแดงอย่างเดียว ก็แย่แล้ว อาจจะไม่ทันคนไข้ตายไปเสียก่อน ถึงจะตกลงตัดสินใจเอาอย่างใดอย่างหนึ่งให้ได้ครบตามนี้ พอให้คนไข้กิน ถึงว่าถ้าไม่ตาย ก็อาจจะปางตาย ไม่ต้องสามทีหรือหก แค่ออกทีเดียว ก็พอจะตายได้แล้ว

ที่จริงนั้น “ประจำดีควาย” เป็นต้นไม้อย่างหนึ่ง ก็เอา “ลูก” คือผลของมันมา “ชี้กาแดง” เป็นชื่อของไม้เถาชนิดหนึ่ง ก็เอา “ราก” ของไม้เถานั้นมา นี่ก็ต้องมีความรู้เป็นพื้นฐานอยู่ก่อน ดังนั้น การจะเขียนคัดลอกอะไร จึงต้องมีความรู้ หรือมีผู้รู้จริงมากำกับหรือตรวจสอบให้แน่ใจ งานการสำคัญจึงไม่เอาแค่มีการเขียนคัดลอกมา แต่ต้องมีการกำกับหรือตรวจสอบให้แน่ชัด

โดยเฉพาะการรักษาพุทธพจน์จะต้องแม่นยำที่สุด ท่านจึงวางระบบไว้ ให้มีท่านที่รู้เชี่ยวชาญ เป็นหัวหน้ารับผิดชอบเป็นขั้นตอน และการรักษาสืบต่อก็ใช้การสาธยายคือสวดพร้อมกัน อันเป็นการรักษาไว้มั่นคงกับตัวของแต่ละคน และสวดตรวจสอบซึ่งกันและกันให้ถูกต้องลงตัวแม่นยำเป็นอยู่อย่างเดียวกันตลอดเวลา

การที่ท่านถืองานสาธยายเป็นเรื่องสำคัญมาก ต้องเอาใจใส่และระวังอย่างยิ่งนั้น ก็เพราะว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่เป็นหลักของพระศาสนานั้น ก็คือ ธรรมวินัย ที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้บัญญัติไว้ ซึ่งจะต้องคงอยู่เป็นพระศาสนาของมวลพุทธบริษัท

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว สิ่งที่เป็นตัวแทนของพระองค์ ก็คือสิ่งที่พระองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้ เพราะฉะนั้น เมื่อจะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าจึงไม่ได้ทรงตั้งใครเป็นหัวหน้า เป็นประธาน เป็นประมุขของคณะสงฆ์ สืบแทนพระองค์ แต่ตรัสว่า (ที.ม.๑๐/๑๔๑/๑๗๘)

“เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ธรรม และวินัย ที่เราแสดงไว้ บัญญัติไว้ นั้นแล จะเป็น ศาสดาของเธอทั้งหลาย”

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสไว้เองอย่างนี้ ก็ยิ่งเป็นเรื่องสำคัญ พระเถระสมัยนั้นจึงเอาใจใส่อย่างยิ่ง ในการที่จะรักษาพุทธพจน์ คือพระธรรมวินัย อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ให้แม่นยำที่สุด พร้อมทั้งถือว่าการทำธรรมวินัยให้คลาดเคลื่อน เป็นเรื่องร้ายแรงมาก

ก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระสงฆ์ก็เอาใจใส่ติดตามเก็บ คอยสาธยาย และรักษาพุทธพจน์อยู่แล้ว แต่ละองค์ใส่ใจสดับว่าพระพุทธเจ้าตรัสอะไรใหม่ๆ เพราะต้องใช้เป็นหลักในการศึกษาเล่าเรียน พิจารณาในธรรมวิชัย ทบพวน นำทาง ตรวจสอบการปฏิบัติของตน และแนะนำสั่งสอนผู้อื่น แต่เมื่อต่างคนต่างหมู่ต่างรักษา ก็ยังกระจัดกระจาย เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว จึงต้องชวนกันรวมตัวกัน มาประชุมกัน เพื่อรวบรวมประมวลตั้งเป็นหลักไว้ให้ครบถ้วนบริบูรณ์เท่าที่จะทำได้ ดังที่เรียกว่าสังคายนา

“สังคายนา” แปลว่า การสวดพร้อมกัน คือ มาประชุมกัน เพื่อรวบรวมประมวลคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นำมาทวนทวนกันในที่ประชุม และเมื่อตกลงกันแล้ว ก็สวดสาธยาย เป็นการยอมรับและวางไว้เป็นหลัก เรียกว่า **สังคายนา** หรือ **สังคีติ** (ในภาษาบาลี นิยมใช้ “สังคีติ” มากกว่า ซึ่งก็แปลว่าการสวดพร้อมกันนั่นแหละ)

การสวดพร้อมกันอย่างที่ว่ามานี้ ทำให้พุทธพจน์คงอยู่อย่างเดิมแน่นอน จะเปลี่ยนแปลง จะทำให้คลาดเคลื่อน ตกหล่น หรือเพิ่มเติมอะไร ไม่ได้ทั้งนั้น

ที่นี้ เพื่อให้รัดกุมมั่นใจยิ่งขึ้น ก็จัดเป็นคณะแบ่งงานกัน เช่นว่า พระเถระองค์นี้ เป็นผู้ใหญ่ และมีลูกศิษย์มาก เชี่ยวชาญในส่วนของที่สมณิกาย ก็ได้รับมอบหมายว่า ท่านเป็นผู้ชาญฉลาด ได้ศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าในส่วนนี้มาซ้ำของ แดกฉาน อธิบายได้แม่นยำตรงชัดเจน ก็ขอให้ท่านรับผิดชอบนำหมู่คณะของท่านในการทรงจำที่สมณิกายนี้ไว้ ส่วนองค์นั้นซ้ำของในมัชฌิมนิกาย ก็ให้เป็นหัวหน้ารับผิดชอบมัชฌิมนิกาย ส่วนองค์โน้นชำนาญนิกายโน้น ก็รับผิดชอบส่วนโน้นต่อไป แล้วคณะของแต่ละท่านก็สวดสาธยายส่วนที่ตนรับผิดชอบนั้นๆ พร้อมกันอย่างนี้ เป็นประจำสม่ำเสมอต่อไป

เรื่องเป็นมาอย่างนี้ จนกระทั่งถึงประมาณ พ.ศ. ๔๕๐ ที่ลังกาทวีป (ปัจจุบันเรียกว่า “ศรีลังกา”) จึงมีการจารึกพุทธพจน์ลงเป็นลายลักษณ์อักษร ต่อจากนั้น การสวดรักษาพุทธพจน์ก็เป็นเรื่องที่เหมาะสมกับหมดความจำเป็น ไม่ถือเป็นเรื่องจำเป็นอีก การสวดมนต์สาธยายคำสอนจึงค่อยๆ น้อยลงไป ก็มาเน้นกันในการรักษาคัมภีร์ ซึ่งเป็นเรื่องของลายลักษณ์อักษร

ขอให้สังเกตไว้ด้วยว่า การจารึกพุทธพจน์ลงเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งนั้น เป็นงานที่ท่านถือว่ามีค่าจำเป็นต้องทำด้วยความจำใจ คือไม่ได้เต็มใจทำโดยมองเห็นว่าเป็นวิธีที่ดีขึ้นกว่าวิธีเดิมที่สาธยายกันมา แต่ท่านปรารถนาว่า ในสภาพชีวิตและสถานการณ์บ้านเมืองนับแต่เวลานั้นต่อไป จะหาบุคคลที่ชาญฉลาดซ้ำของและใส่ใจในการศึกษาทรงจำพระธรรมวินัยได้ยากขึ้น จึงจำเป็นต้องหันไปพึ่งการจารึกเป็นตัวหนังสือ ซึ่งเป็นวิธีที่ด้อยลงไป

ในการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น ก็ต้องกำชับกันว่า จะคัดลอกอย่างไรไม่ให้ผิดพลาด มีคติที่ถึงกับถือกันว่า การได้จารึกพระธรรมอักษรรหนึ่ง มีค่าเท่ากับได้สร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ในสมัยโบราณท่านให้ถือกันอย่างนั้น แสดงว่าท่านให้ความสำคัญมาก และถ้ามองในมุมกลับก็หมายความว่า ใครทำค่าจารึกพุทธพจน์ให้ผิดเพี้ยนเสียหายหนึ่งอักษร ก็เท่ากับทำลายพระพุทธรูปหนึ่งองค์ นี่ก็เป็นคำเตือนที่ทำให้ระมัดระวังตั้งใจในการรักษาพระธรรมวินัยอย่างยวดยิ่ง

ที่นี้ก็มาเน้นให้มองในแง่บวกว่า ใครสร้างพระธรรมหนึ่งอักษร เท่ากับสร้างพระพุทธรูปหนึ่งองค์ คือได้บุญมาก เดียวนี้ น่าจะยกคตินี้ขึ้นมาเน้นมาย้ำมาปฏิบัติกันให้มาก เพราะในยุคนี้ คนหันไปสร้างพระพุทธรูปกันบางที่มากเกินไป ไม่ค่อยเอาใจใส่จนจะลืมสร้างพระธรรม ที่มีค่าอักษรหนึ่งเท่ากับสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง

ต้องย้ำกันว่า พระธรรมนี้แหละคือตัวพุทธพจน์ที่เป็นพระศาสดาของชาวพุทธ พระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมไว้ เรามีความรู้จากพระธรรมนั้นแล้ว จึงสร้างพระพุทธรูปได้ พระธรรมมาจากพระพุทธเจ้า แล้วจากพระธรรมจึงมีพระพุทธรูป และพระธรรมนั้นแหละเป็นตัวของจริงที่พระพุทธเจ้าให้เราเอามาใช้ เอามาปฏิบัติ

สวดมนต์ ได้เป็นทำวัตร

การสวดมนต์สาธยายธรรมนี้ เราได้รักษาสืบต่อกันมา จนเกิดมีประเพณีในการสวดมนต์ แม้ว่าในสมัยหลังนี้ ความหมายในเชิงรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าจะลดน้อยลงไป เราก็เอามาใช้ในความหมายอื่น เช่นว่า ใช้การสวดมนต์ในความหมายว่าเป็นเครื่องสำรวมจิต หรือโน้มนำจิตเข้ามาสู่ความสงบ ช่วยให้เกิดสมาธิ หรือเป็นเครื่องนำศรัทธาปสาทา

แต่ในประเพณีที่ว่านั้น ในแง่หนึ่งก็ยังมีความหมายเป็นการสาธยายคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้ประชาชนได้ฟัง เท่ากับว่า ในเวลามีนงานพิธี ก็ให้มาฟังคำสอนของพระพุทธเจ้ากันด้วย ได้ฟังได้ ทบทวนบางส่วนก็ยังดี โดยเป็นสิริมงคลพร้อมไปด้วย

แต่ในการสวดอย่างนี้ ส่วนสำคัญจะมุ่งไปในแง่เป็นเครื่องโน้มนำจิตใจ ให้เกิดศรัทธาปสาทะ ให้มีปีติ เกิดความอิมใจ ผ่อนคลาย น้อมไปสู่ความสงบ เป็นสมาธิง่ายขึ้น โดยอาจใช้เป็นส่วนนำสู่สมาธิ คือ ก่อนจะเจริญจิตภาวนา หรือจะนั่งสมาธิกัน ก็มาสวดมนต์กัน ให้ใจห่างความวุ่นวาย หาย ฟุ้งไปขึ้นหนึ่งก่อน

จิตของเราที่วุ่นวายกับเรื่องต่างๆ ถ้ามาถึง จะนั่งสมาธิทันที ใจยังคิดครุ่นวุ่นวายกับเรื่องที่ติด ค้างมาจากข้างนอก จากที่ทำงานบ้าง จากถนนหนทางบ้าง จากการพูดจากับคนนั้นคนนี้บ้าง ยังคาใจ จิตยังฟุ้ง ก็ตัดตอนเสียด้วยการสวดมนต์นี้แหละ เปลี่ยนบรรยากาศใหม่ พอเข้ามาในที่ที่นิ่งกัน พร้อมเพรียงสงบ เรียบกาย เจียบวาจา โนมจิตเข้ามาอยู่กับคำสวดที่เป็นพุทธพจน์ หรือคำบาลีที่ท่าน ร้อยกรองไว้อย่างดี จิตมาสัมผัสกับความงดงามของถ้อยคำ คล้อยไปตามจังหวะทำนองที่สวดยวริน ได้ ขึ้นจิตชูใจ พาให้จิตใจนั้นผ่อนคลายสงบสบาย จึงเป็นวิธีปฏิบัติเบื้องต้นของการที่จะเจริญสมาธิ

ที่นี้ การสวดมนต์สาธยายธรรมนั้น ในแง่ที่ปฏิบัติกันมาเป็นกิจกรรมร่วมกัน ก็เลยมีความหมาย ในเชิงว่าเป็นกิจกรรมของหมู่คณะหรือของชุมชนด้วย คือกลายเป็นโอกาสที่จะได้มาพบปะพร้อมเพรียงกัน ซึ่งควรทำให้เป็นประจำสม่ำเสมอ ก็เลยเกิดเป็นวัตรขึ้นมา

วัตร คือข้อปฏิบัติประจำ หรือหน้าที่ ในที่นี้ก็คือเป็นกิจหรือหน้าที่ประจำวัน ต่อมาการประชุมพร้อมกันสวดมนต์ ก็จึงกลายเป็นกิจวัตร มีการทำวัตรเช้า ทำวัตรค่ำ หมายความว่า มาปฏิบัติกิจพิธี หรือทำกิจกรรมของส่วนรวมประจำวัน ในภาคเช้า และภาคค่ำ โดยมีการสวดมนต์นี้ เรียกว่า “ทำวัตร”

ดังที่ว่าแล้ว วัตร แปลว่ากิจประจำ หรือข้อปฏิบัติประจำ เมื่อการสวดมนต์ด้วยกันกลายเป็น วัตร ก็เป็นโอกาสให้พระภิกษุสามเณรได้มาประชุมพร้อมกัน เพราะพระสงฆ์อยู่ในวัดเดียวกัน ก็ควรมีโอกาสได้มาพบปะพร้อมกัน ตามหลักที่ว่าประชุมกันสม่ำเสมอ หรือมาพรักรพร้อมกันเนื่องนิตย ในบางวัดที่ไม่ได้ฉันภัตพร้อมกัน แต่ก็มีมาสวดมนต์พร้อมกัน โดยมีสัญญาณตีระฆังว่า เอาละนะ มาพร้อมกัน สักที ในวันหนึ่งก็ได้พบกัน ๒ ครั้ง เช้า-ค่ำ

เมื่อพระเณรมาพร้อมกัน นอกจากสวดมนต์แล้ว ก็เกิดเป็นโอกาสที่ว่า ประธานคือเจ้าอาวาส มีเรื่องอะไรจะบอก จะแจ้งข่าว จะเล่าความเป็นไปของหมู่คณะ ก็จะได้บอกกล่าวเล่าแจ้งในตอน นี้เลย และถ้ามีอะไรเกิดขึ้นเป็นไปในวัด ที่ควรจะได้ไขปรับปรุงหรือจัดดำเนินการ ก็จะได้ยกขึ้นมา ปรีกษาหารือ ตลอดจนมอบหมายกัน หรือว่าถ้ามีเรื่องอะไรเกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติเกิดขึ้นในวัด ที่จะเป็นความเสื่อมเสีย หรือไม่เหมาะสมไม่ควร ก็จะได้แนะนำสั่งสอน ให้ความรู้ความเข้าใจ บอกหลัก บอกรูปวิธีปฏิบัติต่อไป

นอกจากเรื่องราวต่างๆ ไปแล้ว ก็ควรมีส่วนที่เป็นสาระเชิงลึกอยู่ในรายการด้วย เช่น อธิบาย ธรรมวันละข้อ แสดงหลักธรรมสำหรับแก้ปัญหาเด่น หรือสำหรับปฏิบัติต่อเหตุการณ์ความเป็นไปใน สังคม อย่างน้อยก็อาจจะเล่าชาดกให้ฟัง แล้วก็เกิดเป็นโอกาสที่จะสอนจะฝึกปฏิบัติกรรมฐานด้วย มาก หรือน้อย ตามแต่จะพิจารณาจัดให้เหมาะ

รวมแล้ว อย่างที่ว่ามานี้ เป็นโอกาส เป็นเวลาที่จะมีกิจกรรมของหมู่คณะ เป็นเครื่องสร้าง ความสามัคคี ทำให้เกิดมีความคุ้นเคยสนิทสนมของพระที่อยู่ร่วมกัน เป็นเรื่องของกิจกรรมทางสังคม ซึ่งมีความหมายหลายอย่าง

แต่นอกจากในหมู่พระเองแล้ว ญาติโยมก็อาจจะมาร่วมด้วย ประชาชนจะมีโอกาสได้รับผล อย่างเดียวกับที่พระได้รับดังว่ามานั้น ทั้งในแง่ของการได้มาพบปะมีกิจกรรมร่วมกัน ได้มาใกล้ชิดกับ พระสงฆ์ ได้มาร่วมสวดมนต์ ได้ทำจิตใจให้สงบ เป็นฐาน เป็นบาท เป็นเครื่องเตรียมจิตใจให้พร้อมเพื่อ สมาธิ แล้วก็นั่งสมาธิกันบ้าง มากหรือน้อย ก็แล้วแต่จะจัดกัน เป็นอันว่าได้ประโยชน์แก่บรรดาพุทธ บริษัททั้งหมด

บทสวดมนต์ รู้จักไว้ แค่ออกแยกได้ใน ๓ ประเภท

ที่นี้ก็พูดถึงเรื่องบทสวดมนต์ คือ ถ้อยคำข้อความที่นำมาสวดเป็นมนต์ หรือคำความอันถือ เป็นมนต์ ที่นำมาสวด บทสวดมนต์โดยทั่วไปที่รู้จักและใช้กันในปัจจุบันนี้ จำแนกได้ ๓ ประเภท คือ

- บทสวดที่สืบมาแต่เดิม คือ พระพุทธพจน์ คำสอนของพระพุทธเจ้า และเรื่องราวคำกล่าวที่ รักษาไว้ในพระไตรปิฎก เมื่อสิ้นยุคของการรักษาพระธรรมวินัยไว้โดย “มุขปาฐะ” คือโดย ทรงจำด้วยการสาธยายและบอกเล่าด้วยปากเปล่าแล้ว ความคุ้นชินและพอใจในการ สาธยายด้วยการสวดเป็นทำนองก็ยังมีต่อมา เมื่อไม่ต้องสวดหรือสาธยายทั้งหมดอย่างแต่ ก่อน ก็คงเหลืออยู่เฉพาะบทที่นิยม หรือคัดเลือกพระสูตร เลือกบทธรรมคำสอนที่เห็นว่าน่า รู้จำหรือเข้ากับแนวทางของประโยชน์ที่ประสงค์ไว้สวดเป็นประจำ อย่างที่เรายังมี มงคลสูตร รตนสูตร กรณียเมตตสูตร เป็นต้น

แล้วต่อมาก็ประมวลจัดบทสวดเหล่านี้ ให้เป็นแบบเป็นระบบ คำสอน หรือพระสูตร บางบท ยาวมาก บางทีก็นำมาเรียบเรียงใหม่ให้สั้นลงเหมือนย่อความไว้ ดังที่ได้รวบรวม กันไว้เป็นบทสวดมนต์เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน ตลอดจนสวดมนต์ฉบับหลวง

- บทสวดสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย คือ สรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ เช่นบทที่คุ้นกันมากกว่า “อิติปิ โส ...”

บทสวดมนต์ที่จัดไว้สำหรับการทำวัตรเช้า ทำวัตรค่ำ โดยตรง อย่างที่รู้จักกันอยู่ ดังที่ สวดกันอยู่ทั่วเมืองไทยเวลานี้ว่า “โย โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ...” นั้น เป็นบทสวด ประเภทสรรเสริญพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ ซึ่งท่านนำถ้อยความในพระไตรปิฎกมา ตั้งเป็นแกน แล้วจัดเรียบเรียงขึ้นใหม่ เพื่อให้เหมาะกับโอกาสสำหรับกิจนี้โดยเฉพาะ

บทสวดประเภทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยอย่างนี้มีมากพอสมควร เป็นเครื่องน้อม จิตเข้าสู่พระพุทธคุณ เป็นต้น นำเอาพุทธคุณเป็นต้นนั้นมาเป็นอนุสติ เมื่อระลึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ก็น้อมจิตไปสู่ความดีงาม สู่การสนใจใฝ่ศึกษาปฏิบัติธรรมกว้างลึก ขยายออกไป หรือแม้แต่จะใช้เป็นเครื่องระลึกในการเจริญสมาธิ ก็ได้

- ส่วนบทสวดประเภทที่ ๓ ได้แก่คำอวยชัยให้พร หรือการตั้งจิตมีเมตตา ปรารถนาดีให้เขามีความสุขความเจริญ หรือให้ประสบโชคชัยสวัสดิ์ ก็เป็นการเจริญกุศลธรรม ให้จิตก้าวไปในพรหมวิหาร อันโน้มโน้มต่อไปสู่สังคหธรรมและสามัคคีธรรม ที่จะนำมาซึ่งความอยู่ดีมีสุขด้วยกันในสังคม

บทสวดประเภทนี้ มักเป็นบทประพันธ์ที่เรียบเรียงขึ้นภายหลังในยุคสมัยต่างๆ อย่างเช่นบทหนึ่งที่เราสวดกันมากที่สุดว่า “ภวตุ สัพพมงคล รุกขณตุ สัพพเทวตา...” นี้เวลาถึงงานพิธีอะไร ก็สวดกันแทบทุกครั้งเลย บทนี้เป็นตัวอย่างของคำสวดที่เกิดภายหลัง ไม่มีในพระไตรปิฎก

แล้วก็น่าสังเกตไว้ด้วยว่า ตอนหลังๆ นี้ นอกเหนือจากบทสวดอวยชัยให้พร หรือตั้งจิตปรารถนาดีแล้ว ชักจะมีคำสวดที่เลยไปในทางที่คล้ายๆ หรือใกล้ๆ เกือบจะเป็นคำอ่อนวอนไปเสีย บทสวดประเภทนี้เกิดขึ้นมาภายหลัง เมื่อปล่อยเพลินๆ ไป ก็แต่งกันขึ้นมา

เป็นอันว่าครบแล้ว ๓ ประเภท ขอบทว่า **หนึ่ง** ประเภทพระพุทธพจน์ และคำสอนธรรม ส่วนมากมาจากพระไตรปิฎก **สอง** ประเภทคำสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย ซึ่งโน้มโน้มเข้ามาสู่การศึกษาปฏิบัติธรรม แล้วก็ **สาม** จำพวกคำอวยชัยให้พร ที่เป็นการเจริญเมตตาธรรม นำให้เพิ่มพูนกุศลได้ แต่ควรระวังไว้บ้าง โดยรู้เข้าใจเท่าทันว่า ส่วนมากเกิดขึ้นโดยพระอาจารย์ภายหลังเรียบเรียงขึ้นมา

ถ้าเป็นบทสวดประเภทพุทธพจน์ หรือข้อความจากพระไตรปิฎก โดยมากก็จะพูดถึงเรื่องการประพฤติปฏิบัติดีงาม อันเป็นเรื่องของคำสอน ซึ่งก็อาจจะบอกด้วยว่า การประพฤติปฏิบัติเช่นนั้น จะนำไปเกิดผลดีอย่างนั้นๆ ซึ่งเป็นเรื่องของผลดีที่เกิดจากการฝึกหัดปฏิบัติตาม เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาโดยตรง

แต่จำพวกบทสวดอวยชัยให้พรนั้น เป็นการตั้งจิตปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งก็เป็นไปตามหลักพระศาสนา ที่สอนให้แสดงความปรารถนาดี ตั้งจิตเมตตาต่อกัน ต่อมวลชาวโลก ทั้งทั้งสรรพสัตว์ อันนี้ก็ดีแล้ว ใช้ได้ แต่อาจจะต้องระวังไว้บ้างว่า ถ้าไม่เตือน ไม่คุมกันไว้ บางทีก็จะเผลอออกไปได้ จะไปเฉียดๆ เข้ากับศาสนาโบราณบางพวก เดี่ยวจะใกล้หรือจะกลายเป็นลัทธิไหว้วอนเอาแต่อ่อนเอาแต่ขอไปเสียเอาละ นี่แค่เป็นความรู้ทั่วๆ ไป

หนังสือสวดมนต์ของวัด จัดไว้เพื่อใช้ฝึกและทบทวน

ที่นี้ก็มาพูดถึงหนังสือสวดมนต์ของวัดญาณเวศกวัน อันนี้ไม่มีอะไรมาก ความสำคัญอยู่ที่ว่าเป็นหนังสือสวดมนต์ ส่วนที่ว่าเป็นของวัดญาณเวศกวัน ก็เพียงบอกให้รู้ว่าเป็นฉบับที่เลือกคัดจัดเรียงลำดับไว้สำหรับใช้สวดและใช้ฝึกสวด เพื่อความสะดวกและเป็นระเบียบที่วัดญาณเวศกวัน เท่านั้นเอง คือสำคัญที่เป็นหนังสือสวดมนต์ ไม่ใช่สำคัญที่วัดญาณเวศกวัน ถ้าวัดญาณเวศกวันจัดแล้ว ช่วยให้การสวดมนต์ได้ผลดี ก็ใช้ได้

หนังสือสวดมนต์ที่ใช้ประจำของเรานี้ ได้จัดกลุ่มและเรียงลำดับให้เป็นบทสวดประจำวัน ดังได้บอกข้างบนแล้ว ขอให้เข้าใจว่า บทสวดประจำวันนี้ จัดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในสำนัก ไม่ใช่ว่าเขาสวดประจำวันกันอย่างนี้ทั่วไปทั้งหมด

หมายความว่า บทสวดมีมากมาย ที่นี้ บางบทนั้นพระสงฆ์ไทยเราใช้สวดกันอยู่เป็นประจำ ที่วัดเราก็ควรจะทบทวนไว้ให้แม่นให้คล่อง และอีกด้านหนึ่ง บางบทไม่ค่อยได้ใช้ ก็ควรจะจำไว้ให้ได้ด้วย เพื่อไปในงานที่มีการสวดขึ้นมา ก็จะได้ไม่ติดขัด

เมื่อบทสวดมีมากมาย จะสวดให้หมดในวันเดียว ก็ไม่ไหว ทำอย่างไรดี ในวัดเก่าๆ ที่สวดมนต์กันมากมายสืบมายาวนาน ท่านก็หาหลักมาจัดของท่านให้ลงตัวไปได้ตามสมควร ที่นี้ สำหรับของเรา เราก็จัดให้เข้ากับเหตุผลและวัตถุประสงค์ที่มองเห็น เมื่อนับเวลาเป็นสัปดาห์ มี ๗ วัน ก็มาจัดกันใน ๗ วันนี่ เอาบทสวดมนต์ที่จำได้แล้วมาทบทวนกันบ้าง เอาบทที่ไม่คุ้นมาจัดกลุ่มไว้ให้มีโอกาสสวดบ่อยๆ จะได้จำให้แม่นบ้าง

การสวดบทสวดมนต์ประจำวันนี้ ก็เหมือนเป็นประเพณีที่ทำกันมาหลังทำวัตรค่ำ ซึ่งมีเวลาเปิดว่างเป็นช่วงยาว ไม่เหมือนทำวัตรเช้าที่มีเวลาจำเพาะกระชั้นกับกิจอื่นๆ

ย้อนหลังไปดูเวลานั้น วัตถุประสงค์วันเพ็ญเกิดขึ้นมาใหม่ๆ พระมีไม่กี่องค์ พระที่มาเริ่มต้น ก็เป็นพระเก่าซึ่งสวดบทสวดมนต์ต่างๆ ได้มากมาก่อนแล้ว ก็เอาข้อนี้มาเป็นหลักในการจัดด้วย

ตกลงก็จัดกันว่า **วันอาทิตย์** และ**วันจันทร์** ใช้สำหรับบทสวดในงานมงคลทั่วๆ ไป ซึ่งเป็นบทสวดที่ใช้มาก และมีปริมาณมาก จึงต้องใช้ถึง ๒ วัน

ที่นี้ก็แบ่งว่า วันอาทิตย์นี้สำหรับบทสวดที่ใช้มากที่สุด สวดกันเป็นประจำเลย อย่างเช่น มงคลสูตร แต่ตอนนั้นเป็นระยะแรกๆ ก็อย่างที่ว่าแล้ว มีพระน้อยองค์ ซึ่งเป็นพระเก่าๆ ทั้งนั้น เมื่อบทสวดมีเยอะ หลายบทที่ใช้กันประจำบ่อยมาก สวดคล่องอยู่แล้ว ก็ตัดออกเสียบ้าง เพราะฉะนั้น บทสวดวันอาทิตย์นี้ ที่จริงไม่ครบ บทสวดที่ใช้ประจำยังมีอีก แต่เพราะเห็นว่าพระที่สวด เป็นพระเก่า หลายบทนั้นคล่องกันเหลือเกิน ไม่จำเป็นต้องมาสวดอีก ก็เลยไม่เอามาใส่ เพราะฉะนั้น เรื่องก็จึงยังค้างอยู่ว่า บทสวดเหล่านี้ไม่ครบ อันนี้เป็นเรื่องความเป็นมาของสำนัก ซึ่งเน้นบทที่ใช้บ่อยหน่อย ขอให้รู้ทันไว้

ต่อไป สำหรับวันจันทร์ ก็สวดบทที่อยู่ในประเภทเดียวกับวันอาทิตย์นั่นแหละ คือบทที่ใช้ในงานมงคล แต่เป็นบทที่ใช้บ่อยลงมาหน่อย หรือน้อยกว่า

ต่อจากนั้น สำหรับ**วันอังคาร** เป็นบทสวดพิเศษ เช่น บทสวดงานมงคลในพระราชพิธี ในวัง ก็อยู่ในประเภทเดียวกับสองวันก่อนนั่นเอง ต่างแต่ที่ใช้เฉพาะในวัง ข้างนอกไม่ใช่ เช่นบท “อรหังสมมาสมพุทโธ โลกานัน อณุกมโปโก...” และบท “ยัม ยัม เทวมนุสสถาน...”

แต่ที่นี้ บทสวดพิเศษเฉพาะในพระราชพิธีนี้มีน้อย เวลาเหลือ ก็เลยเพิ่มบทที่น่าเอาใจใส่พิเศษเข้ามา คือบท “ปัปพชิตตภินหปัจจเวกขณัม” ข้อที่บรรพชิตควรพิจารณาเรื่อยๆ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นของเหมาะสำหรับพระสงฆ์ เพราะเป็นข้อพิจารณาชีวิตของตนเอง ไว้เตือนใจในการเป็นอยู่และการประพฤติปฏิบัติ ในบางวัดท่านสวดเป็นประจำทุกวันเลย ที่นี้เราเอามาแทรกไว้ในวันอังคาร จัดเป็นบทสวดพิเศษด้วย

ต่อไปก็จะเพิ่มอีก ที่คิดไว้ นั้น จะเพิ่มอีกเยอะ เช่น บทสวดเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ซึ่งก็เป็นบทสวดพิเศษ ซึ่งทั่วไปเขาไม่ได้สวดกัน

ต่อไป**วันพุธ** ก็เปลี่ยนมาเป็นงานอวมงคล ในวันพุธ จึงเป็นบทสวดสำหรับงานศพ งานระลึกถึงและอุทิศกุศลแก่ผู้ล่วงลับ เช่น บทสวดมาติกา บทสวดอภิธรรม ๗ คัมภีร์ แต่เราไม่ต้องไปถืออะไร

ที่จริง การที่ท่านเลือกเอาบทพระอภิธรรมไปใช้สวดในงานศพนี้ เพราะต้องการหลักธรรมที่สำคัญสูงส่ง เพราะว่างานศพนี้นับเริ่มที่งานศพบิดามารดา และสำหรับคนที่จัดงานศพนั้น ที่สำคัญที่สุดก็คือจัดงานศพเพื่ออุทิศกุศลแก่บิดามารดา ซึ่งเป็นยอดของผู้มีพระคุณ จึงต้องจัดให้ดีที่สุด

โบราณถือกันว่า พระอภิธรรมนี้เป็นคำสอนที่ยอดสุด นี้ว่าตามที่โบราณถือกันมา จึงเหมาะสำหรับใช้ตอบแทนคุณบิดามารดา ดังที่ว่า เวลาสร้างคัมภีร์ ก็นิยมสร้างพระอภิธรรมนี้เป็นเครื่องตอบแทนคุณบิดามารดา เพราะฉะนั้น เวลาในงานศพ ก็สวดคัมภีร์หรือบทสวดที่ถือว่าเยี่ยมยอด คืออภิธรรมนี้

นอกจากนั้น อีกแง่หนึ่ง อภิธรรมก็เป็นธรรมกว้างๆ ที่ท่านประมวลไว้อย่างครอบคลุม ว่าด้วยเรื่องของธรรมชาติล้วนๆ สำหรับไว้มองหรือพิจารณาความจริงของธรรมชาติ อันรวมทั้งชีวิตด้วย

เป็นอันว่าได้ทั้งสองแง่ ทั้งแง่ตอบแทนพระคุณ กับทั้งในแง่เป็นเวลาที่จะได้มาสดับฟังเพื่อทบทวนพิจารณาหลักธรรมที่แสดงสัจจะ คือความจริงของธรรมชาติและชีวิต

ต่อไป**วันพฤหัสบดี** ก็ต่อเนื่องมา คือยังเป็นบทสวดที่ใช้ในงานศพ หรืองานอวมงคล ที่ว่าต่อเนื่องมา คือ บทสวดวันพุธ ได้แก่พระอภิธรรมนั้น ใช้ในตัวพิธีโดยมุ่งไปที่ศพ หรือผู้ที่ล่วงลับจากไป เช่น สวดมาติกา และสวดพระอภิธรรมตอนกลางคืน อะไรอย่างนี้ แต่ที่นี้สืบเนื่องจากนั้น ก็จะมีการสวดพระพุทธรูปสำหรับงานอวมงคล ที่เข้าคู่กับการเจริญพระพุทธรูปสำหรับงานมงคล

ถึงตอนนี้ งานพิธีจะมุ่งไปที่การทำบุญของตัวเจ้าภาพ คือคนที่ยังอยู่ นอกจากให้คนที่ยังอยู่ทำบุญโดยอุทิศแก่ผู้ที่จากไปแล้ว บทสวดต่างๆ ก็จะเป็นคำสอนคำเตือนใจแก่ผู้อยู่ ในการปฏิบัติต่อชีวิตของตน เป็นต้น

ที่ว่าเข้าคู่กัน ก็โดยเทียบเคียง ดังที่ว่า ในงานมงคล มีการเจริญพระพุทธรูป ฉันทเพล แล้วในงานอวมงคล ก็มีการสวดพระพุทธรูป ฉันทเพล ถึงตรงนี้ก็เลยมีบทสวดอีกชุดหนึ่ง คือบทสวดพระพุทธรูปสำหรับงานอวมงคล และชุดนี้ก็จัดมาไว้ในวันพฤหัสบดี

ใครชอบศึกษา ก็ลองไปตรวจสอบเทียบกันดู บทสวดสำหรับเจริญพระพุทธรูปในงานมงคล ที่จัดไว้สำหรับวันอาทิตย์นั้น เช่น มงคลสูตร สอนหลักการเป็นอยู่ดำเนินชีวิตที่ดีงาม ให้มีความสุข ความเจริญ ตั้งแต่ที่ไม่คบพาล แต่คบบัณฑิต บุชชาคนที่ควรบูชา หาความรู้ให้มาก เอาใจใส่ดูแลพ่อแม่ เลี้ยงดูบุตรภรรยา ทำงานให้เสร็จจริงจังเรียบร้อย ฯลฯ

แต่บทสวดสำหรับสวดพระพุทธรูปในงานอวมงคล ที่จัดไว้สำหรับวันพฤหัสบดีนี้ เช่นบท “ยถาปิ เสลา...” มาอีกแนวหนึ่ง คือ เตือนใจให้ระลึกถึงความจริงของชีวิต ที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา บอกว่าเปรียบเหมือนภูเขาหิน สูงใหญ่ กลิ้งมาจากทิศทั้งสิ้น บดขยี้สรรพสัตว์ ไม่มีทางลดหนี่ที่จะรอดไปได้ ฉันทใด ความแก่ และความตาย ก็บดขยี้ผู้คนสัตว์ทั้งหลาย ฉันทนั้น ควรจะมีศรัทธามั่นในพระรัตนตรัย ทำความถูกต้องให้ชีวิตนี้ได้ประโยชน์ โดยประพฤติธรรม ทั้งด้วยกาย วาจา และจิตใจ

แล้วก็มีบทสวดอื่นๆ ที่แนะนำตักเตือนในการปฏิบัติต่อชีวิตแง่ต่างๆ เช่นว่า คนใดเจริญธรรม ๕ ประการ มี ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ก็เรียกได้ว่ามีชีวิตไม่ว่างเปล่า เท่ากับบอกว่า คนที่ตายไปแล้ว ถ้าได้มีธรรมเหล่านี้ ก็เป็นชีวิตที่มีค่า และให้เราทั้งหลายประพฤติปฏิบัติเจริญธรรมเหล่านี้ต่อไปเราก็ต้องตายเหมือนกัน จะได้มีชีวิตที่ไม่ว่างเปล่า เกิดมาไม่เป็นโมฆะ อะไรอย่างนี้

รวมแล้วก็เป็นบทสวดเตือนใจ ให้รู้เท่าทันความจริงของชีวิต ให้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ให้สร้างสรรค์คุณงามความดี ให้บำเพ็ญคุณประโยชน์ อะไรๆ ในทำนองนี้ นี่เป็นบทสวดที่จัดไว้ทบทวนกันและทำให้ مطمئنในวันพฤหัสบดี ใช้สำหรับสวดพุทธมนต์ในงานอวมงคล โดยปรกติจะสวดมนต์ในชุดนี้จบแล้ว ก็นิมนต์ฉันเพลต่อ

ต่อไป**วันศุกร์** จัดไว้เป็นที่รวมของบทสวดอนุโมทนา รวมทั้งอวยชัยให้พร คือ ในงานพิธีต่างๆ หลังจากพระสวดมนต์ และฉันเสร็จแล้ว ก็จะมีการอนุโมทนา ไม่ว่าจะในงานมงคล หรือในงานอวมงคล เราก็เอาบทสวดอนุโมทนาไปรวมอยู่ด้วยกันในวันศุกร์ จะเห็นว่ามีหลายบท แต่ที่จริงยังไม่หมด เอาไว้เท่าที่ควรจะใช้ก่อน เพราะว่ามากมาอยู่แล้ว แต่ต่อไปข้างหน้า อาจต้องพิจารณาอีก อย่างตอนนี้ ที่นี้เป็นวัดโดยสมบูรณ์แล้ว และมีพระมากขึ้นๆ มีโยมเกี่ยวข้องมากขึ้นๆ ในวันหนึ่ง อาจจะต้องใส่ให้เต็มให้ครบ

ถึงตรงนี้ บทสวดที่ใช้ประจำทั่วไปครบพอแล้ว แต่ยังมี**วันเสาร์** อยู่อีกวันหนึ่ง ก็เลยเป็นโอกาสสำหรับบทสวดพิเศษขนาดใหญ่ แต่บทสวดพิเศษขนาดใหญ่ก็มีหลายบท ในที่นี้ ได้ตกลงเลือกเอาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร สำหรับสวดในวันเสาร์ บทเดียวก็พอแล้วเพราะเป็นบทที่ยาวมาก

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ นิยมให้สวดในงานวันเกิดใหญ่ๆ ซึ่งเป็นงานมงคลที่สำคัญ โดยแทรกเสริมเข้าไปหน้าบทสวดชุดที่ได้จัดไว้สำหรับวันอาทิตย์ อย่างที่ว่าแล้ว บทสวดวันอาทิตย์ใช้เจริญพุทธมนต์ในงานมงคล ซึ่งรวมทั้งวันเกิดอยู่แล้ว แต่มีพิเศษว่า สำหรับงานวันเกิดใหญ่ๆ นิยมสวดธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเพิ่มเข้าไปด้วย

ความจริง ในงานศพก็มีบทสวดใหญ่ๆ เช่นนิมิตกันมาว่า ทำบุญ ๗ วันให้สวดบทนี้เพิ่มเข้ามาด้วย ทำบุญ ๕๐ วัน เพิ่มบทนี้ ทำบุญ ๑๐๐ วัน เพิ่มบทนี้ แต่มาถึงปัจจุบัน คงเป็นเพราะยากจะหาพระที่สวดบทใหญ่ๆ ซึ่งนานทีจะมีโอกาสใช้ ก็เลยสวดบทพิเศษกันแค่ธัมมนิยามสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่สำคัญ แต่ค่อนข้างสั้น ที่จริง ยังมี อาทิตตปริยายสูตร และอนัตตลักขณสูตร ซึ่งยาวมากหน่อย ซึ่งเดี๋ยวนี้แทบจะไม่มีงานไหนสวดแล้ว ก็สวด ธัมมนิยามสูตร ที่มีอยู่แล้วในชุดของวันพฤหัสบดี เป็นพื้น

ขอแทรกแง่ศึกษาหน่อยว่า การที่มีประเพณีนิยมให้สวดพระสูตรใหญ่ๆ ที่ยาวมากๆ ในงานพิธีที่สำคัญ ดังเช่น ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อาทิตตปริยายสูตร และอนัตตลักขณสูตร นั้น เหตุผลอย่างหนึ่งนอกเหนือจากเรื่องของงานบุญเองแล้ว น่าจะเป็นทำนองอุบายวิธีของพระเถระแต่โบราณว่า ในกาลยาวไกลห่างจากท่านไปข้างหน้า ถึงแม้การศึกษา การทรงจำและสาธยายพุทธพจน์จะเสื่อมลงไป สาระจะจางหาย แม้จะเหลือแต่รูปแบบจำพวกพิธีกรรม ประเพณีการสวดมนต์ที่ท่านนำทางวางไว้ จะเป็นเหมือนเครื่องบังคับให้พุทธบริษัทยังต้องเอาใจใส่ทรงจำพุทธพจน์ที่สำคัญๆ เอาไว้ (แม้ถึงว่าในขั้นที่ทรุดลงไปมากแล้ว จะสวดได้ แต่หาความรู้ความหมายแต่อย่างใดไม่) นี่คือเท่ากับผูกสาระให้ฝังติดไปกับรูปแบบสืบต่อไป

เป็นอันว่า ได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องบทสวดในหนังสือสวดมนต์ที่เรานำมาสวดกันประจำวัน ในตอนว่าด้วยบทสวดมนต์ต่อท้ายทำวัตรค่ำ นับว่าเป็นเรื่องของชีวิตประจำวันส่วนหนึ่ง จึงเอามาเล่าถวายให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับสิ่งที่เราเกี่ยวข้องประจำวัน เพราะมีฉะนั้น เดียวผ่านเวลาไปแล้ว ได้แต่สวดจบกันไป โดยไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร แล้วก็ไม่ใช่สิ่งที่ตนทำ

ตอนนี้ ถ้าสงสัยอะไร ก็นิมนต์ถามให้รู้กันไป นี่เป็นตัวอย่างของการบอกสิ่งที่เราเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน แต่บางที่มีบางอย่างที่ผมไม่ทันนึก ท่านก็เก็บหรือยกมาถาม

ตอบเรื่องสวดมนต์แล้วแต่ถาม (ตัดออกไปบ้าง เพราะไม่ได้ยินคำถาม)

ปจฉา: [การชุมนุมเทวดา – จับความ ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระพรหมคุณาภรณ์: อ้อ เมื่อจะเจริญพุทธมนต์ ในงานมงคล จะมีการชุมนุมเทวดา อันนี้อยู่ในรายการของบทสวดวันอาทิตย์ และวันจันทร์ แม้ในวันอังคารที่เป็นบทสวดพิเศษในวัง ก็ยังอยู่ในงานมงคล ก็มีการชุมนุมเทวดาด้วย

แต่บทสวดของวันพุธ และวันพฤหัสบดี ไม่ต้องมีการชุมนุมเทวดา เพราะเป็นงานอวมงคล ส่วนในวันศุกร์นั้นเป็นบทสวดอนุโมทนา ซึ่งเนื่องอยู่กับงานมงคลเป็นส่วนมาก ก็เลยเอาชุมนุมเทวดารวมไว้ด้วย ถึงแม้จะมีบทสวดอนุโมทนาในงานอวมงคลอยู่ด้วย ก็แทรกอยู่นิดเดียว คือบท “อหาลิ เม ...” ต่อจากนั้นก็ไปวันเสาร์ ซึ่งมีธัมมจักกัปปวัตตนสูตรอันนี้ก็เป็นที่สวดในการเจริญพระพุทธมนต์ที่วานิชยมสำหรับวันเกิดใหญ่ๆ ก็อยู่ในงานมงคลเหมือนกัน จึงมีการชุมนุมเทวดาด้วย

ชุมนุมเทวดานั้น เคยอธิบายแล้วนะ ว่าเป็นการให้โอกาสแก่เทวดา โดยเชิญชวนเทวดามาฟังธรรมของพระพุทธเจ้าด้วย เทวดาจะได้เอาธรรมไปประพฤติปฏิบัติ ชัดเกล้ากิเลสของท่านเอง เป็นการพัฒนาชีวิตของท่านให้ดีขึ้น

ปจฉา: [บทสวดชุมนุมเทวดา และบทสวดอื่นที่นิยมกัน – จับความ ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระพรหมคุณาภรณ์: การชุมนุมเทวดานั้นทำกันมาเป็นประเพณี บทสวดชุมนุมเทวดา ก็เป็นของแต่งขึ้นภายหลัง เป็นของยุคหลังพุทธกาลคงจะนานมาก เวลานี้ ที่ปฏิบัติกันมาเป็นประเพณี ก็มีความซับซ้อนอยู่บ้าง คือในตัวบทที่มีอยู่นั้น มีการสวดมากสวดน้อยไม่เท่ากัน ตามความพิเศษของงานพิธีที่ใช้ สำหรับพระใหม่และคนทั่วไปยังไม่ควรพูดตอนนี้ เดี่ยวจะสับสน เอาแค่ตามที่ใช้กันทั่วไปก่อน (ถ้าต้องการทราบ ก็ดูได้ใน *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*)

บทสวดมนต์ และคาถาศักดิ์สิทธิ์ที่นิยมกันมากมาย เป็นของแต่งในยุคหลังๆ ห่างพุทธกาลนาน แต่มักยากที่จะบอกได้ว่าใครแต่งขึ้น เมื่อไร ได้แค่พอจะสันนิษฐานได้บ้าง ไม่ได้บ้าง เพราะไม่มีระบบการตรวจสอบและรักษาอย่างคัมภีร์ โดยเฉพาะพระไตรปิฎก

คาถาชินบัญชรที่ท่านถามถึงนั้น แม้จะแต่งไว้นานแล้ว และอาจจะเคยนิยมกันมาแล้วในอดีต แต่ก็เงียบๆ ไปนานแล้ว เพิ่งจะเด่นขึ้นมาใหม่ไม่นานนี้เอง ตอนแรก กล่าวขานกันในเชิงที่คล้ายๆ ว่า มาค้นพบกันใหม่ หลังจากเลือนรางไปนาน แถมมีการเข้าใจกันว่าเป็นของสมเด็จพระพุทธาจารย์ (โต) วัดระฆังฯ แต่ต่อมาปรากฏว่า มีการไปเจอเข้าที่หลังว่า ในลังกา (ปัจจุบันเป็นศรีลังกา) มีของเดิมเก่ากว่า แสดงว่าคาถาชินบัญชรนี้เข้ามาจากลังกาที่หนึ่งก่อน แต่ก็ไม่ทราบว่าจะแต่งเมื่อไร

สำหรับบทสวดในงานศพ ก็ยังมีบทสวดพระมาลัย ซึ่งเคยนิยมสวดกันมากสืบมาเป็นประเพณี แต่เรื่องพระมาลัยนี้ก็เป็นเรื่องหลังพุทธกาลนานมาก เกิดขึ้นในลังกา ในถิ่นที่เรียกว่า มลยชนบท หรือเรียกให้ง่ายขึ้นอีกว่ามาลัยชนบท ในลังกาทวีป ในเมื่อไม่ชัดเจนในทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ก็นับว่าเป็นตำนาน

ปจฺฉา: [เรื่องคาถาพาหุง – จับความ ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระพรหมคุณาภรณ์: คาถาพาหุง หรือ พาหุง ๘ บท มีชื่อเรียกเป็นภาษาทางการว่า *ขยมังคลัญญูกคาถา* แม้จะเป็นบทประพันธ์ที่แต่งขึ้นภายหลัง ก็มีใช้เป็นเรื่องราวใหม่ๆ หรือใส่เนื้อหาจากข้างนอก แต่เป็นการนำเอาเนื้อความและเรื่องราวในสมัยพุทธกาล คือความเป็นไปในพุทธประวัติ รวบรวมมาเรียบเรียงไว้ เหมือนเขาเล่าเรื่องในประวัติศาสตร์

พาหุง ๘ บทนี้ ก็เป็นการประมวลแบบสรุปเรื่อง โดยกล่าวถึงเรื่องราว ๘ เหตุการณ์ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงผจญผู้มุ่งร้าย ไม่ว่าจะเป็นคน เป็นยักษ์ มาร พรหม หรือแม้แต่สัตว์น้ำกัว ที่เป็นผู้ร้าย หรือมุ่งร้ายเข้ามา ทรงมีชัยชนะด้วยพระพุทธานุภาพ เช่นด้วยพระปัญญาคุณ เปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี โดยทำให้เขาหันมาเป็นมิตร หรือกลับตัวกลับใจ เลิกละอธรรม หันมาถือธรรมต่อไป จึงถือเป็นบทสวดแห่งชัยชนะ

พาหุง ๘ บทนั้น (มีคาถาสรุปอีก ๑ คาถา รวมเป็น ๙ คาถา) เรียกกันง่ายๆ ว่า “พาหุง” เพราะคาถาแรกเริ่มต้นด้วยคำว่า พาหุง นำหน้า พอสวด เสียงก็ขึ้นมาให้ได้ยินว่า “พาหุง” ก็เลยเรียกว่าบทพาหุง

คาถาพาหุงเป็นส่วนหลักส่วนแกนของบทสวด*ถวายพรพระ* คือ ในงานทำบุญเลี้ยงพระ เมื่อจะไม่เจริญพระพุทธานุภาพแบบเต็มพิธี เนื่องจากไม่มีพิธีพิเศษจำเพาะ หรือว่าได้เจริญพระพุทธานุภาพแบบเต็มพิธีเสร็จไปในวันก่อนนั้นแล้ว (เช่น เจริญพระพุทธานุภาพไปเมื่อเย็นวันก่อนแล้ว วันนี้ก็นิมนต์มาฉัน) เพื่อจะให้สิ้น ก็สวดถวายพรพระโดยมีบทพาหุงนี้เป็นหลัก จบแล้วก็ถวายภัตตาหารเลย

บทสวด*ถวายพรพระ* ที่ว่าสิ้น คือมีจำกัดไม่กี่บท และเป็นบทที่สวดคั่นกันอยู่แล้ว เรียงลำดับให้นำไปใช้ได้ง่าย คือ

- นโม ตสฺส...
- อิติปิ โส... สุวากุขาโต... สุปฏิปนุโน...
- พาหุํ สหสฺส...
- มหาการุณิกโ... ชยนุโต...
- ภวตุ สัพพมงฺคลํ...

พูดแค่พอเข้าใจ และใช้งานได้ เท่านั้นก่อน

(ถ้าต้องการทราบมากอีกหน่อย ก็ดูใน *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*)

พระสวดมนต์ ต่างอย่างไรกับคนร้องเพลง

ได้ฟังคำถามหลายเรื่องเกี่ยวกับการสวดมนต์ แต่โดยมากเป็นเรื่องของบทสวดมนต์ และประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการสวด ที่จริง ควรเอาใจใส่ให้มากสักหน่อยในด้านคุณประโยชน์ที่เป็นสาระของการสวดมนต์นั้น

อย่างที่ว่าแล้ว เดิมที การสวดคือสาธยายนั้นมุ่งเพื่อเป็นการรักษาพุทธพจน์ รักษาคำสอน และเรื่องราวที่สืบมาจากพระพุทธเจ้า แต่เมื่อเลิกรักษาพระคัมภีร์ด้วยการท่องจำและสาธยายแล้ว การสวดมนต์ได้มาเป็นส่วนหนึ่งในกิจพิธีของส่วนรวม และบรรดาพิธีกรรม

อย่างที่ว่าแล้ว บางที เราใช้การสวดมนต์เป็นส่วนนำก่อนเจริญสมาธิ หรือเป็นบุพภาคในการฝึกจิตภาวนา ให้การสวดมนต์นั้นเป็นเครื่องช่วยเปลี่ยนอารมณ์ของจิต หักหันหรือชักพาจิตให้หยุด และหลุดออกมาจากอารมณ์ของเรื่องวุ่นวายภายนอก อย่างน้อยก็มาร่วมอยู่ในบรรยากาศใหม่ ที่สงบเย็นผ่อนคลาย และน้อมนำให้เกิดความรู้สึกที่ดีงาม อันเป็นกุศล ทำให้สบายใจ เอิบอิมปลาบปล้มใจ หรือเจริญศรัทธาปสาทะได้

ถึงแม้ไม่ได้สวดเอง เช่น ในเวลาฟังพระเจริญพระพุทธรูปมนต์ในพิธีต่างๆ ถ้าได้บรรยากาศเหมาะสม เมื่อฟังไป จิตใจก็จะเกิดมีความรู้สึกซาบซึ้ง อิมใจ ปล้มใจ เจริญศรัทธาปสาทะ ได้ความรู้สึกต่างๆ ที่ดีงาม อันเป็นกุศล ยิ่งถ้ารู้สภาวะเข้าใจความหมายของบทสวดนั้นด้วย ฟังไป พินิจเนื้อความไป นอกจากเจริญจิตใจแล้ว ก็จะได้เจริญปัญญาด้วย

เหตุที่การสวดมนต์โน้มนำความรู้สึกที่ดีงาม ทำให้เอิบอิมยินดี ปลาบปล้ม เจริญศรัทธาตลอดจนสงบเย็นสบายผ่อนคลาย ก็เพราะการสวดเป็นการใช้เสียงเปล่งถ้อยคำออกมาอย่างรื่นไพเราะเสนาะหูและเป็นจังหวะเป็นทำนอง อันจูงจิตกระตุ้นใจให้เกิดความรู้สึกคล้อยตามหรือน้อมไปตามเสียงที่รับสัมผัสเข้ามา นั้น เทียบได้คล้ายกันกับการขับร้อง หรือร้องเพลง

การสวดมนต์และการร้องเพลงมีลักษณะร่วมในแง่ที่โน้มนำชักจูงและกระตุ้นใจให้เกิดความรู้สึกได้ลึกๆ แรงๆ อาจเป็นความซาบซ่านกระจ่าย หรือความรื่นสงบซึ่งสำรวมก็ได้

แต่มีความแตกต่างอย่างสำคัญระหว่าง ๒ อย่างนั้น คือ การร้องเพลงเป็นของดาดดิบที่เปิดปล่อยสุดแต่จะปลุกเร้ากระตุ้นความรู้สึกได้แรงๆ ตามปรารถนา ซึ่งบ่อยทีเดียวมุ่งให้เกิดความรู้สึกของสภาพจิตที่เป็นบาปอกุศล

ส่วนการสวดมนต์เป็นการขับร้องหรือจะว่าเป็นการร้องเพลงอย่างหนึ่ง ที่อยู่ในขอบเขตของการสวดมนต์จุดหมายที่เป็นกุศล โดยเฉพาะในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์สวดมนต์ได้เฉพาะในอาการอันถูกต้องตามพุทธบัญญัติ ที่จะเสริมสร้างกุศลธรรม

ที่ว่า การสวดมนต์และการร้องเพลงมีลักษณะร่วมกันนั้น จะเห็นว่าการสวดมนต์มีที่ไปที่ไปคู่เคียงเทียบใกล้กับการร้องเพลงนั่นเอง

เริ่มตั้งแต่ตัวถ้อยคำ ก็ใช้ศัพท์เดียวกัน คีตยะ แปลว่า เพลง ร้องเพลง ขับร้อง แต่ก็แปลว่าสวดด้วย อีกรูปหนึ่งเป็นคำนามแท้ คือ คีติ แปลว่า เพลง การขับร้อง การร้องเพลง และก็แปลว่าคำสวด การสวด แล้วคำตรงสำหรับการสวด และการร้องเพลง ก็คือ **คายนะ**

คำที่เมื่อนำมาวางเทียบให้ดู จะเข้าใจได้ง่าย คงได้แก่คำว่า สังคายนา ซึ่งเป็นคำพระที่คนไทยใช้กันจนคุ้นแล้ว แต่คนไทยใช้คำว่าสังคายนากันไปกันมา นานเข้าก็ไม่ได้รู้ว่าความหมายที่ตนเข้าใจนั้นอาจจะเพี้ยนไปเสียแล้ว คือไม่ตรงกับความหมายเดิมที่แท้จริงของ “สังคายนา”

“สังคายนา” คำพระเดิม ซึ่งมาจากภาษาบาลี แปลตรงตัวตามรูปศัพท์ว่า “การสวดพร้อมกัน” หมายความว่า เมื่อนำข้อความที่เป็นพระพุทฺธพจน์มาบอกเล่าแสดงแก่ที่ประชุมแล้ว ถ้าที่ประชุมตรวจสอบทวนทานแล้ว ตกลงยอมรับว่าใช่ เป็นพุทฺธพจน์ คือคำตรัสคำสอนของพระพุทฺธเจ้า ที่ประชุมทั้งหมด คือพระทั้งหมดที่ประชุมกันนั้น ก็สวดข้อความที่ยอมรับว่าเป็นพุทฺธพจน์นั้นพร้อมกัน

ดังนั้น “สังคายนา” จึงหมายถึงการตกลงยอมรับเรื่องราวข้อความข้อมูลที่นำเข้ามาตรวจสอบด้วยการสวดข้อความนั้นพร้อมกัน เป็นการแสดงว่าที่ประชุมถือร่วมกันอย่างนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสืบไป

เมื่อใช้คำนี้ลงตัวแล้ว ความหมายของสังคายนาก็ครอบคลุมกินรวมถึงการดำเนินการให้สำเร็จตามนี้ตลอดทั้งกระบวนการ การสวดพร้อมกันก็คือการจบหรือเสร็จสิ้นงานทั้งกระบวนการนั้น เวลาแปล แม้ว่าตัวศัพท์คือแค่สวดพร้อมกัน แต่ก็รู้สึกว่าจะไม่คลุมความ ก็เลยหาคำมาใช้ เช่นนิยมแปลกันมาว่า “ร้อยกรอง” อย่างที่ว่าร้อยกรองพระธรรมวินัย หรือไม่กี่ทับศัพท์อย่างที่นิยมในเมืองไทยว่า “สังคายนา”

สังคายนา ในภาษาพระ หรือในคัมภีร์บาลี นิยมใช้อีกูปหนึ่งบ่อยกว่า คือใช้คำว่า “สังคีติ” ซึ่งก็คือคำเดียวกัน แต่ต่างรูป เช่นสังคายนาครั้งที่ ๑ จะเขียนว่า ปฐมสังคายนา ก็ได้ แต่ของท่านนิยมใช้ว่า “ปฐมสังคีติ” (ในเมืองไทย ไม่นิยมใช้คำว่า “สังคีติ”)

ที่นี้ สังคีติ คือการสวดพร้อมกัน หรือสังคายนานั้น มีรูปกริยาเป็น “สังคีต” แปลว่า สวดพร้อมกันแล้ว หรือสังคายนาแล้ว ขอยกตัวอย่างคำบาลีของจริงมาให้ดู เช่นท่านแล้วว่า

...อาทิมเนกวิธึ ตีสุ ปิฎกเสถุ สนทิสฺสमानันฺ สงฺคหฺปฺเปภทฺ วัฏฏจฺเปตฺวา

สตฺตฺตฺติ มาเสหิ **สังคีตฺ**.

วินย.อ.๑/๒๙; ที.อ.๑/๒๕; สฺงฺคณีนี อ.๒๐/๒๘

[แปล: ท่าน**สังคีต** (สังคายนา/สวดพร้อมกัน/ร้อยกรองแล้ว) โดยเวลา ๗ เดือน จัดวางกำหนดลง ไป ทั้งรวมหมวดหมู่และแยกประเภท ดังปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก มือเนกประการ เช่นว่า...]

หันไปดูความหมายด้านการร้องเพลง ก็ใช้ “สังคีต” คำเดียวกันนี้แหละ ขอยกมาให้ดูเทียบกัน แต่เล่าเรื่องให้รู้ที่มาที่ไปเสียก่อนว่า ครั้งหนึ่ง ธิดาของท้าวเวสสุวรรณ (ไทยนิยมเรียกว่าท้าวเวสสุวรรณ) เกียกกันว่าใครร้องรำเก่งกว่ากัน ไม่ยอมกัน จึงพากันไปหาพระบิดา ขอให้ตัดสิน ท้าวเวสสุวรรณตรัสว่า

...คจฺจถ ชิตโร อโนตฺตตฺตพฺหิตโร เทวสฺมาคเม **สังคีตฺ** ปวตฺเตถ, ตตฺถ โว วิเสโส

ปากโถ ภาวิสฺสตี.

วิมาน.อ.๑๔๙

[แปล: ไปเถิด ลูกหญิง ไปแสดง**สังคีต** (การร้องรำ) ในเทวสมาคม ที่ฝั่งสระอโนดาต แล้ว ความพิเศษของเธอจะปรากฏให้เห็นกันที่นั่น]

ในเมืองไทย เรานำคำว่า “สังคีต” มาใช้กันจนถือเป็นคำไทยสามัญไปแล้ว และ *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒* ก็ได้แสดงความหมายให้ว่า “น. การร้องรำทำเพลง เช่นสังคีตศิลป์.” (เราไม่แปลว่า “สังคายนาแล้ว”)

ที่พูดมานี้ คงช่วยให้มีความเข้าใจพอมองเห็นได้กว้างๆ แล้ว ทีนี้ก็มาทำให้ชัดเจนไปว่า สวตมมนต์ของพระ กัปรั้งเพลงของโยม จะแยกกันตรงไหน อย่างไร และอันนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องที่มุ่งเฉพาะสำหรับพระใหม่ แต่เป็นความรู้ให้แก่ญาติโยม และพระทั่วไป เพราะเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่และการปฏิบัติในวงกว้าง จะยกพุทธบัญญัติในเรื่องนี้มาให้ดูกันเลย แล้วจะเข้าใจได้เอง

เรื่องมาในพระวินัยปิฎก (วินย.๗/๑๙-๒๑/๘-๙) ว่า

[๑๙] สมัยนั้นแล ที่พระนครราชคฤห์ มีมหรสพบนยอดเขา พระฉัพพัคคีย์ได้ไปเพื่อดูมหรสพ ชาวบ้านเพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า ในนพระสมณะเหล่าศากยบุตร จึงไปเพื่อดูการพ้อนรำ การขับร้อง และการประโคมดนตรี เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคมกาม ภิกษุทั้งหลาย... กราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาค...ตรัสว่า ‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงไปเพื่อดูการพ้อนรำ (นัจจะ) การขับร้อง (คีตะ) หรือการประโคมดนตรี (วาทิต), รูปใดไป ต้องอาบัติทุกกฏ’

[๒๐] สมัยนั้นแล พระฉัพพัคคีย์สวดธรรมด้วยเสียงขับร้องเขื่อนยัตถยาว ชาวบ้านเพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า พระสมณะเหล่าศากยบุตรพวกนี้ สวดธรรมด้วยเสียงขับร้องเขื่อนยัตถยาว เหมือนที่พวกเราร้องเพลง ภิกษุทั้งหลายได้ยิน... กราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาค ... ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า ‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชาวบ้าน... จจริงหรือ?’ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ‘จริง พระพุทธเจ้าข้า’

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตีเตียน ... ครั้นแล้วทรงทำกรรมมีกถา รับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสวดธรรมด้วยเสียงขับร้องเขื่อนยัตถยาว มีโทษ ๕ ประการนี้ คือ:-

๑. ตนเองติดใครในเสียงนั้น
๒. คนอื่นก็ติดใครในเสียงนั้น
๓. ชาวบ้านก็ตีเตียน
๔. สมาธิของผู้ครุ่นใคร่การแต่งเสียง ก็จะเสียไป
๕. ชุมชนชั้นหลังจะถือเป็นเรื่องอย่าง

‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้สวดธรรมด้วยเสียงขับร้องเขื่อนยัตถยาว มีโทษ ๕ ประการนี้แล

‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสวดธรรมด้วยเสียงขับร้องเขื่อนยัตถยาว (น ภิกษเว อายตเคน คิตฺตฺสเรณ ธมฺโม คายิตฺตพฺโพ) รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ’

[๒๑] สมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลายรังเกียจในการสวดสรภัญญะ...กราบทูลเรื่องนั้น...

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการสวดสรภัญญะ’

ในพุทธบัญญัตินี้ มีคำบาลีที่แปลให้เข้าใจกันได้ยาก คือ “อายตเคน คิตฺตฺสเรณ” โดยเฉพาะคำที่ต้องจับความหมายให้ตรงคือ “อายตก” พระไตรปิฎกแปลต่างฉบับ ก็แปลต่างกันไปบ้าง และแปลแล้วก็ยังจับความลำบาก เมื่อสำรวจจรรยาธิบายของคำนี้ ในอรรถกถา-ฎีกาต่างๆ ทั้งคำอธิบายในกรณีนี้ และในกรณีอื่นๆ พอจะพูดเชิงอธิบายว่า สวดด้วยเสียงขับร้องที่เขื่อนแบบถูกลงไปราบหายอย่างตกเหว วิตขึ้นไปเหมือนนกกระเดียด ผิดทำนองสวดที่เป็นแบบแผน ทำอักขระให้เสีย (ฟังไม่ออกไม่ชัดว่าเป็นตัวอักษรใดกันแน่)

ส่วน สรภัญญู แปลว่า การกล่าว(ธรรม)ด้วยเสียง ไม่ต้องคิดเรียบเรียงพูดอธิบายก็ได้ แค่ใช้เสียงเปล่งว่าตามข้อความที่ท่านประพันธ์ไว้ออกมาให้คนได้สดับธรรมเกิดประโยชน์แก่จิตใจและปัญญาของเขา โดยมีลักษณะของการออกเสียงที่กลมกล่อมดำเนินไปอย่างเหมาะสมแก่สมณะ ไม่ทำวิการคืออาการผิดแปลก ไม่ทำอักษระคำและความให้เสียหาย เป็นไปตามทำนองที่เป็นแบบแผน (ท่านว่ามี ๓๒ ทำนอง ชื่อว่า ตรังควัตร โธตควัตร และคลิตควัตร เป็นต้น)

ขอปิดท้ายว่า ในภาษาบาลี ถึงแม้การสวดมนต์ กับการร้องเพลงจะมีต้นศัพท์เดียวกัน แต่โดยทั่วไป คีต และคีติ ใช้สำหรับเพลง และการร้องเพลงอย่างของชาวบ้าน ส่วนของพระ นิยมใช้ในรูปศัพท์สำหรับการสวดร่วมกันพร้อมกัน เป็นสังคีต สังคีติ และสังคายนา ในความหมายที่เป็นการร้องอย่างที่ว่ามาแล้ว

ดังที่รู้กันดี ทั้งการสวดและการร้องเพลง ก็มุ่งความไพเราะ แต่การร้องเพลงของชาวบ้าน ในหลายกรณีเป็นการร้องเพื่อย่อยวนล่อเร้าในเรื่องกามารมณ์ ต่างกับบทสวดของพระ ที่มุ่งเพื่อโน้มนำจิตให้คิดถึงความดีงาม น้อมใจไปสู่ความสงบ

อย่างไรก็ดี แม้แต่ในพวกเพลงของชาวบ้านเอง ก็มีเพลงซึ่งมีลักษณะที่โน้มน้อมจิตใจมาสู่ความสงบ หรือทำให้ระลึกถึงธรรม คำนึงถึงความจริงของธรรมชาติ ตระหนักในสังขะของชีวิต ทำให้คิดถึงสิ่งที่ดีงาม หรือชวนให้คิดในทางที่ประณีตสูงขึ้นไป

จึงเหมือนมีเพลง ๒ พวกมาเข้าคู่เทียบกัน หรือจะว่าคู่กันก็ได้ คือ ด้านหนึ่งก็มีเพลงร้องในทางกาม เพลงปลุกกิเลส เร้าอกุศล ยั่วยุราคะ หรือโลภะ แล้วยกโทษะ และโมหะ และอีกด้านหนึ่งก็มีบทสวดบทเพลงที่มุ่งความสงบ ความดีงาม ที่เร้ากุศล ซึ่งปลุกจิตเตือนใจให้เกิดความรัก มีเมตตา ใฝ่ปรารถนาจะช่วยเหลือกัน เสริมศรัทธา เกิดความได้คิดหรือคิดได้ เจริญปัญญา หรือโน้มนำให้สงบเย็น ปลอดภัยโล่งสบายผ่อนคลาย

เพลงบางบทมีเนื้อหามองชีวิตในทางที่งดงาม หรือชวนให้คิดในทางที่ดีงาม โดยมาผสมกับธรรม ถึงแม้ยังมีความคิดใฝ่ปรารถนาในเชิงกาม แต่ผูกโยงไว้กับความดีงาม ชวนจิตจงใจให้นึกถึงธรรม นึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า อย่างบทเพลงใหญ่บทหนึ่งในพระไตรปิฎก อยู่ในพระสูตรสำคัญชื่อว่าสังกัปปัญหสูตร (ที.ม. ๑๐/๒๔๗-๒๗๒/๒๙๘-๓๒๓)

เพลงนี้เป็นคำดีดัดพิณขับร้องของคนธรรพเทพบุตร ชื่อว่าปัญจสิขะ เพื่อส่งเสียงเป็นคำกราบทูลพระพุทธเจ้าขอเข้าเฝ้า เนื้อเพลงเป็นคำพรรณนาความรักของตนต่อเทพธิดานามว่าสุริยวัจฉสา บอกความใฝ่ปรารถนาทางกาม โดยอิงธรรมโยงถึงพระรัตนตรัย เป็นบทนำให้ท้าวสักกะ คือพระอินทร์ได้เข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้า

ในพระพุทธศาสนานี้ คัมภีร์ต่างๆ มีเรื่องราวเกี่ยวกับการร้องเพลงฟังเพลงอยู่มากแห่ง เช่นในอรรถกถาธรรมบท (ธ.อ. ๖/๙๖) ท่านเล่าเรื่องราว ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงแต่งเพลงคาถาธรรมให้แก่มาณพที่จะไปตอบเพลงปริศนาธรรมที่นาคราชให้ธิดาขับร้อง ครั้งนั้น มาณพก็เห็นแจ้งธรรม นาคราชก็ได้รู้ข่าวการอุปติของพระพุทธเจ้า

พระบ้าง โยมบ้าง บางที่เดินทางผ่านไปโน้นไปนี่ ได้ยินคนร้องเพลง มีเนื้อความเตือนใจให้มองเห็นความจริงของชีวิต หลายท่านหลายคนได้บรรลุธรรม บางทีก็ได้เป็นพระอรหันต์ เช่นที่ท่านพูดถึงพระนักวิปัสสนา ๖๐ องค์เดินทางผ่านไป ได้ยินหญิงรับใช้ที่ดูแลน้าข้าวร้องเพลงซึ่งพูดถึงการเกิดแก่เจ็บตายแล้ว ได้บรรลุอรหัตผล พระองค์หนึ่งในระหว่างเดินทาง ได้ยินเสียงเพลงของคนเก็บดอกบัวในสระน้ำ ก็ได้บรรลุอรหัตผล (พระไม่ได้เจตนาจะไปฟังไปดูรายการที่เขาจัดเพื่อการบันเทิง จึงไม่ได้ผิดวินัย) แม้แต่ดอกพุทธรักษา คนได้ฟังเพลงแล้วบรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็มี (ส.อ.๑/๒๕๗)

แม้แต่ในเรื่องกามารมณ์ ก็อย่างในเพลงของคนธรรพเทพบุตรที่เล่าข้างต้น ควรนำเอาธรรมะเข้าไปแทรก เพื่อจะดึงจิตใจคนเข้ามาสู่ความดีงาม อย่างน้อยมีสติในเรื่องกามบ้าง ไม่เช่นนั้นคนก็จะถูกดึงลงไปอย่างเดียว มีแต่ล่อเร้าช่วยวนกัน แล้วเรื่องกามารมณ์ก็หายบลงไป

ในทางพุทธศาสนา ท่าทีในเรื่องนี้ก็คือการที่เราต้องไปพบกับคนในจุดที่เขาเป็นอยู่ เป็นอยู่ แล้วใช้วิธีปฏิบัติที่จะช่วยเขาด้วยเมตตา โดยมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน คือ ทำอย่างไรจะดึง จะนำเขาขึ้นมาสู่ความดีงาม สู้การรู้เข้าใจ มีธรรม ประพฤติปฏิบัติธรรมยิ่งขึ้น ถ้าเราไม่ไปพบกับเขา ณ จุดที่เขาเป็นอยู่ เขาก็ไม่ยอมกระโดดข้ามคูข้ามเขามาหาเราเหมือนกัน

การพัฒนาคน การสอนคน การที่คนจะฝึกตนนั้น ก็ขึ้นต่อสภาพแวดล้อม ขึ้นต่อพื้นฐานของคนเหล่านั้นๆ แล้วก็ขึ้นกับความสามารถของผู้สอนเองด้วย ผู้สอนบางท่านสามารถมาก อาจะพูดนิดเดียว ทำให้คนก้าวกระโดดจากจุดที่เขาเป็นอยู่ ข้ามเครื่องกีดกันมาถึงตัวผู้สอนได้เลย แต่เราจะมองให้เป็นอย่างนั้นทั้งหมดไม่ได้ จะว่านั่นคือน้อยนักก็ได้ พระหรือผู้สอนมีความสามารถไม่เท่ากัน ต้องนึกเผื่อไว้ อย่าเอาตัวเองคนเดียวเป็นประมาณ ไม่ใช่จะต้องให้เขาทำอย่างฉันเท่านั้น เราต้องนึกถึงวิสัยของผู้อื่นด้วย

คนที่ฟังมีอุปนิสัยแตกต่างกัน เป็นความแตกต่างระหว่างบุคคล ฝ่ายผู้สอนก็เช่นเดียวกัน ก็มีความสามารถไม่เหมือนกัน

เมื่อมองกว้างๆ อย่างนี้ ก็จึงต้องมีความยืดหยุ่น มีความหลากหลาย แต่ก็มีขอบเขตอย่างที่เคยพูดมาแล้ว คือที่ว่า โดยเกณฑ์อย่างต่ำ จะต้องไม่เลยลงไปกว่านี้ แล้วอย่างสูง ก็มีจุดหมายที่มองเห็นได้ แล้วภายในขอบเขตของเกณฑ์อย่างต่ำอย่างสูงนี้ ก็จะยืดหยุ่น ให้ใช้ความเหมาะสมที่จะให้ได้ผล โดยขึ้นต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล ซึ่งหมายถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้ฟังฝ่ายหนึ่ง และความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้สอนฝ่ายหนึ่ง องค์ประกอบเหล่านี้ ต้องนึกถึงว่า ทำอย่างไรจะให้บรรจบกันลงตัวพอดี เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้มาลงตัวพอดี ก็เป็นมัชฌิมาปฏิปทาผลสำเร็จก็เกิดขึ้น

เวลานี้ เรามักได้เห็นแต่เรื่องของการที่จะเอาอย่างใดอย่างหนึ่งตายตัว จะเอาแต่มาตรฐานของตัวเข้าว่า ซึ่งทำให้เกิดปมขัดแย้งด้วย แล้วก็อาจทำให้เสียผลที่ควรจะได้ไปด้วย

ที่จริงไม่ได้ตั้งใจพูดเรื่องนี้ แต่การที่พูดถึงเรื่องของบทสวดเหล่านี้ ก็ด้วยมีความประสงค์จะโน้มน้าวจิตใจคนเข้ามาสู่ธรรม ดังที่ได้เห็นกันแล้วว่า แม้แต่การสวดสัจธรรมที่เป็นการรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ยังมาเป็นการสวดสังคีติ ซึ่งใช้ศัพท์เกี่ยวกับการขับเพลง แต่ก็ต้องมีระบบการระวังอย่างที่ว่าแล้ว ที่ว่าทำนองจะต้องอยู่ในลักษณะที่จะโน้มน้าวจิตมาสู่ความดีงาม สู่ความสงบ โดยต้องทำด้วยความตั้งใจที่เป็นกุศล คือมีสตินั่นเอง

สำหรับพระนั้น ความตั้งใจเมื่อสวดในพิธี ก็คือความตั้งใจปรารถนาดีต่อผู้ฟัง สวดมนต์โดยคิดมุ่งจะให้ญาติโยมประชาชนได้รับผลดี ได้เกิดความผ่องใสของจิตใจ ให้ใจสงบ น้อมไปสู่ธรรม ไม่ใช่สวดเพื่อผลประโยชน์ของตัวเอง

ถ้าพระเราตั้งใจปรารถนาดี มีเมตตาอย่างนี้อยู่เสมอ การสวดที่เป็นการกระทำก็จะดีไปด้วย มิฉะนั้นก็อาจจะไปคิดแค่ว่า เอ้อ เราไปสวด ไปทำพิธี ก็สวดไปเป็นพิธี อะไรอย่างนี้ ไปๆ มาๆ คำว่าเป็นพิธี ก็จะมีคามหมายแค่สักว่าทำ โดยไม่ได้ตั้งใจ ทำพอให้เสร็จๆ ไป ไม่มีกุศลที่มุ่งหมาย แล้วผลดีก็เลยไม่เกิดขึ้น เอาละ ขอหยุดเรื่องนี้ไว้ก่อน

ปิดท้าย ย้อนย้ายไปย่ำข้างต้น

ก่อนจะเลยมาถึงเรื่องนี้ ได้พูดถึงเรื่องบทสวดที่นำมาจัดลงในวันเสาร์ว่า คือ ธัมม-จักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นบทสวดที่ใหญ่ยาวทีเดียว

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ได้บอกแล้วว่า นิยมใช้สวดในงานวันเกิดใหญ่ๆ แต่ในที่นี้ไม่เพียงเข้าใจว่า เหตุผลในการที่เราจัดเข้ามาให้พระสวดในวัดนี้ เพราะเป็นบทสวดในพิธีวันเกิดเท่านั้น ที่จริง ไม่ได้มุ่งแค่ว่าเพราะใช้สวดในวันเกิดใหญ่ๆ แต่ที่จัดเข้ามาในการสวดนี้ คือมุ่งที่ความสำคัญของตัวพระสูตรนั่นเอง

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ ที่ว่าเป็นพระสูตรสำคัญมาก ก็เริ่มตั้งแต่ว่า เป็นปฐมเทศนา คือ เป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้า

แล้วการที่มีชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็ด้วยความหมายสำคัญ ตามคำแปลที่ว่า พระสูตรแห่งการหมุนธรรมจักร หรือหมุนวงล้อธรรม หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงเริ่มประกาศพระศาสนา หรือประดิษฐานอาณาจักรธรรมก็ได้ นี่คือการเริ่มแรก

เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้จึงมีความสำคัญ ทั้งในแง่ของเหตุการณ์ และในแง่ของเนื้อหา เป็นการประกาศหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ มัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง แล้วก็โยงเข้าไปหาหลักการที่ใหญ่กว่านั้น ซึ่งครอบคลุมหมด กล่าวคือหลัก อริยสัจ ๔

ตามลำดับความในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงเริ่มต้นที่มัชฌิมาปฏิปทา นี่ก็จะเป็นจุดที่ทรงเชื่อมต่อและหักเหเข้าสู่ระบบคำสอนของพระองค์ คือทรงตัดตอนจากลัทธิแนวความคิดข้อปฏิบัติของยุคสมัย หรือหลักการและระบบที่รู้จักและทำกันอยู่ถึงเวลานั้น อันเรียกได้ว่าเป็นของเก่า เข้ามาสู่หลักการและระบบใหม่ที่พระองค์ทรงประกาศขึ้นมาและกำลังจะเผยแพร่ออกไป

ที่ว่าตัดตอน หักสั้น และขึ้นต้นใหม่ คือ เริ่มแรก พระพุทธเจ้าทรงท้าวความเชื่อมโยงมาจากสภาพความเป็นจริงของยุคนั้นว่า นักบวชนักคิดคนผู้เป็นใหญ่เจ้าอิทธิพลในยุคนั้นเวลานั้น มีความคิดความเชื่อการปฏิบัติและการดำเนินชีวิตกันอยู่ ๒ แบบ ซึ่งพระองค์ตรัสว่าเป็นสุดโต่ง คือ สุดสายด้านหนึ่งก็เป็นพวกที่หมกมุ่นในกามสุข มุ่งหาความสุขความพรั่งพร้อมด้วยเครื่องบำรุงบำเรอปรนเปรอทางวัตถุ เรียกว่า **กามสุขัลลิกานุโยค** แล้วที่ สุดสายอีกด้านหนึ่ง ก็คือพวกที่มุ่งไปแต่ในเรื่องของจิตใจ จนสุดขีดถึงขั้นละทิ้งเรื่องวัตถุ เรื่องทางกาย แม้แต่ทรมานร่างกาย เพื่อหวังจะปลดปล่อยจิต เป็นที่สุดแห่งการทำตนเองให้ลำบากเปล่า เรียกว่า **อิตตกิลมณานุโยค**

นี่เป็นสภาพของความเป็นอยู่ การประพฤติปฏิบัติ และลัทธิความเชื่อ ในยุคพุทธกาล ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาขึ้นมาท่ามกลางสภาพชีวิตและสังคมที่วุ่นวายนี้ คือท่ามกลางข้อปฏิบัติและแนวความคิดความเชื่อที่ สุดทาง ๒ อย่าง คือ **กามสุขัลลิกานุโยค** กับ **อิตตกิลมณานุโยค** นั้น

พอเริ่มต้น พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิเสธระบบชีวิตความคิดความเชื่อที่มีอยู่ต่อหน้าคนทั้ง ๒ แบบ นั้น โดยตรัสเรียกว่าเป็นสุดโต่ง เป็นสุดทาง ๒ ข้าง ที่ต้องไม่ข้องแวะ ไม่พึงเกี่ยวข้อง จะต้องหลีกเลี่ยง ละเลิกไปให้พ้น แล้วก้าวเข้าสู่ทางสายกลาง คือ **มัชฌิมาปฏิปทา**

จากนั้นก็ทรงประกาศทางสายกลาง ที่ตัดตอนจากที่สุด ๒ อย่างนั้น เป็นจุดเริ่มที่ตั้งต้นใหม่ เกิดเป็น **มัชฌิมาปฏิปทา** อันเป็นข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

พอตัดแยกออกมาจากทางเก่า เข้าสู่มัชฌิมาปฏิปทาเป็นจุดเริ่มที่ตั้งต้นใหม่แล้ว ทีนี้ ก็เข้าไปหาหลักการใหญ่ที่ครอบคลุม กล่าวคือ อริยสัจ ๔

ถึงตอนนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงโยงจากมัชฌิมาปฏิปทา เข้าไปยัง **อริยสัจ ๔** แล้วก็ทรงประกาศให้รู้เข้าใจกันทั่วที่พระองค์ตั้งระบบมัชฌิมาปฏิปทาขึ้นมา นี้ ก็มากับการได้ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ นี้ ซึ่งทำให้พระองค์ทรงตื่นสว่างขึ้นมาเป็น **“พุทธะ”** คือ พระพุทธเจ้า

ถ้าพระองค์มิได้ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ นี้ โดยครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว พระองค์ก็จะปฏิญาณพระองค์ ไม่ได้ว่าตรัสรู้ ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว

เป็นอันว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**นี้ (เรียกแบบรู้กันง่าย ๆ ว่า “ธรรมจักร”) เป็นพระสูตรที่ประกาศหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา ทั้งหลักการใหญ่ และประมวลข้อปฏิบัติ พร้อมทั้งเป็นเครื่องยืนยันพระสัมมาสัมโพธิญาณ กับทั้งบอกให้รู้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

จึงได้นำมาจัดเข้าเป็นบทสวดสำคัญ โดยมาประสานเข้ากับการใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน คือเป็นบทสวดในวันเกิดใหญ่ๆ อย่างที่ว่าไปแล้ว

เป็นอันได้ความหมายทั้งสองด้าน

ตามประเพณีนั้น แม้แต่ที่เอาธรรมจักรไปจัดเป็นบทสวดในวันเกิดใหญ่ๆ ท่านก็คงจะมองความหมายในแง่นี้ด้วย คือมองว่าเป็นพระสูตรที่สำคัญยิ่ง การนำพระปฐมเทศนามาสวด ต้องนับว่าเป็นมงคลอันยิ่งใหญ่ นี่ก็เป็นเรื่องของเหตุผลที่พอจะมองเห็น จะถือว่าเป็นเรื่องเกร็ดๆ หรือปลีกย่อยก็พูดได้ ก็เอามาเล่าถวายไว้

ตอนที่

๙

พุทธศาสนาเกิดขึ้นมา

มิใช่ว่าพิธีกรรมจะไร้ความหมาย

เรื่องต่อไปที่อยากจะพูดวันนี้ เป็นหัวข้อใหญ่หน่อย โยงกับเรื่องที่เราพูดกันมาหลายครั้งแล้ว เช่น เรื่องการบูชา เครื่องบูชา การสวดมนต์ อะไรต่างๆ เรื่องเหล่านี้ ว่าโดยหลักใหญ่ ก็อยู่ในเรื่อง พิธีกรรม

พิธีกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของพุทธศาสนิกชน และพระเราก็เกี่ยวข้องมาก เพราะฉะนั้น ก็เอามาพูดกัน แต่ก็อย่างที่ว่าแล้ว วันนี้อยากจะพูดน้อยๆ จึงคงจะแค่พูดนำเรื่องไว้เท่านั้น ยังไม่จบในวันนี้

พิธีกรรม มีเพื่ออะไร? เริ่มแรกก็อยากจะฟังทัศนะของพระนวกะก่อน อยากจะฟังท่านสุรเดชว่า มองพิธีกรรมอย่างไร มองแล้วเห็นความหมาย หรือมีความเข้าใจอย่างไร หรือมีทัศนคติอย่างไรต่อเรื่องพิธีกรรม

พระสุรเดช: เป็นรูปแบบที่จะน้อมนำไปให้เกิดความเลื่อมใส... (ฟังเสียงบันทึกไม่ได้ยิน)

พระพรหมคุณาภรณ์: อันนี้ก็เข้ากับนัยที่เคยพูดกันมาแล้ว แม้ว่ายังไม่ได้พูดเรื่องพิธีกรรมโดยตรง ที่นี้ ท่านจักรพันธ์ล่ะ

พระจักรพันธ์: (ฟังเสียงบันทึกไม่ได้ยิน)

พระพรหมคุณาภรณ์: เป็นการแสดงศรัทธาอย่างหนึ่ง แล้วท่านโอรัส ว่าอย่างไร

พระโอรัส: ...เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ...แล้วก็สอง เพื่อโน้มนำเข้าสู่ธรรมะ (ฟังเสียงบันทึกไม่ได้ยิน)

พระพรหมคุณาภรณ์: พูดยาก ลองมองดูในสายตาของประชาชนทั่วไปสิ อย่างชาวบ้านนี้ มีความเข้าใจต่อพิธีกรรมอย่างไร ว่าเป็นอะไร ยังไม่ต้องเอาตัวเองละ เพราะว่า ถ้าเอาตัวเอง เราก็จะพยายามพูดให้เป็นเหตุเป็นผล เอาความเข้าใจของชาวบ้านเถอะ ว่าเขารู้สึกนึกคิดอย่างไร ในเวลาที่เขามหาพระ หรือมาทำพิธีอะไรอย่างนี้

พระนวกะ: (ฟังเสียงบันทึกไม่ได้ยิน)

พระพรหมคุณาภรณ์: เหนอ! ...ปลอบประโลมใจ คลายทุกข์ อันนั้นคล้ายๆ เป็นจุดหมาย เอาอย่างนี้ได้ไหม พิธีกรรมนี้ มักจะเข้าใจความหมายกันว่า เป็นการทำให้ขลัง ให้ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับคนจำนวนมากทั่วๆ ไปนะ พิธีกรรมจะมีความหมายในเชิงนี้หรือเปล่า คือว่า พอได้ทำพิธี พอมีพิธีกรรม ขึ้นมา ก็ทำให้รู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ทำให้ขลัง ทำให้ศักดิ์สิทธิ์ แล้วก็มั่นใจ หรือเข้มแข็งขึ้นมา ที่นี้ พอรู้สึกว่าเกิดความขลังศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาแล้ว มั่นใจ หรือเข้มแข็งขึ้นมาแล้ว ก็ได้ผลอะไรไหม?

ที่ว่าได้ผล ก็อยู่ตรงนี้ ตรงที่ใจฟูขึ้นมา อาจจะได้กับปลื้มขนลุกขนพองว่า โอเอ... ขลังนะ ศักดิ์สิทธิ์นะ เอาละ ที่นี้ก็จะมีอำนาจดลบันดาล จะทำให้เราพ้นจากความทุกข์ จะมาแก้ปัญหา มาแก้เคราะห์ของเราได้ จะทำให้เรามีโชคได้ลาภ ได้นั่นได้นี่ นี่คืออำนาจที่เกิดจากความขลัง ตามที่ว่านี้ พิธีกรรมก็เป็นเรื่องของความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ เป็นการทำให้ขลัง ให้ศักดิ์สิทธิ์ ความหมายที่มองกันทั่วๆ ไป คืออย่างนี้ ไหม?

สืบเสาะเจาะลึก “พิธีกรรม”

ในตัวพิธีกรรมเอง ที่จริง คำว่า “พิธีกรรม” มาจากคำว่า “วิธี” + “กรรม”

สำหรับ “วิธี” เมื่อแผลง ว เป็น พ มันก็เป็น พิธี

แล้ว “วิธี” แปลว่าอะไรละ วิธีนั้น จะเห็นได้ในคำว่า วิธีการ ซึ่งเป็นเรื่องของปฏิบัติการ ที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ต้องการ ส่วน “กรรม” ก็แปลว่า การกระทำ

เพราะฉะนั้น วิธีการ ที่แผลงเป็น พิธีกรรม ก็คือการกระทำที่เป็นวิธีการ หรือเป็นแนวทางของปฏิบัติการที่จะนำไปสู่ผลหรือจุดหมายที่ต้องการ

ตามความเป็นมา ดังได้เห็นได้รู้กันอยู่ พิธีกรรมก็มากับศาสนา ที่นี้จุดหมายที่มีมาในศาสนาต่างๆ ตั้งแต่เดิมนั้น มักจะเป็นเรื่องของผลในเชิงอำนาจดลบันดาล เมื่อเป็นอย่างนั้น พิธีกรรมก็เลยมุ่งที่จะไปสนองจุดหมายนั้น เมื่อไปสนองจุดหมายในเรื่องอำนาจดลบันดาล ก็ต้องมีความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ เพราะฉะนั้น ความหมายของพิธีกรรมก็จึงเป็นเรื่องของการทำให้ขลังให้ศักดิ์สิทธิ์ อย่างที่ว่าแล้ว

ที่นี้ต่อมา เมื่อไม่นานนักนี้ ความหมายของพิธีกรรมในทางขลังศักดิ์สิทธิ์ ชักจะเลือนลงหรือเสื่อมลงไป เฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่ความนิยมวิทยาศาสตร์เฟื่องฟูมาก บางคราว คนถึงกับดูถูกเรื่องพิธีกรรม เรื่องของขลัง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเรื่องศาสนาทั่วไปหมด หันไปในทางตรงข้าม ถึงขั้นที่เรียกว่า “คลังวิทยาศาสตร์”

ในยุคคลังวิทยาศาสตร์นั้น คนไม่เห็นความสำคัญของพิธีกรรม แถมมองไปในเชิงเหยียดๆ พิธีกรรมที่เหลือติดมากับประเพณี ซึ่งยังต้องทำสืบต่อกันมา ก็มีความหมายแค่เป็นสิ่งที่สักว่าทำ จนกระทั่งไปๆ มาๆ กลายเป็นว่า คนสมัยใหม่มองพิธีกรรมในความหมายว่าเป็นเรื่องสักว่าทำๆ กันไป จนถึงกับมีคำพูดจำพวกที่ว่า “ทำพอเป็นพิธี” เพราะเป็นเรื่องที่ทำต่อๆ ติดกันมาแต่เดิม ยังทิ้งไม่ได้ ความหมายที่ว่าขลัง ศักดิ์สิทธิ์ ก็ไม่สำคัญอะไรแล้ว บางทีเลยไปในทางตรงข้าม ออกจะเยาะๆ เย้ยๆ ไปด้วยซ้ำ

เรื่องความนิยมวิทยาศาสตร์ อะไรๆ ก็ต้องให้เป็นวิทยาศาสตร์ ต้องพิสูจน์ได้ด้วยวิทยาศาสตร์ ถึงกับเป็นอาการคลั่งวิทยาศาสตร์ขึ้นมา ก็นำศึกษา ใครสนใจ ก็ไปค้นดูเรื่อง “scientism”

ที่เป็นอย่างนี้ จะว่ามนุษย์ไปสุดโต่ง ๒ ข้างก็ได้ สมัยหนึ่ง มองความหมายของพิธีกรรมว่าเป็นเรื่องขลัง ศักดิ์สิทธิ์ เวลาจะเข้าพิธี ต้องเตรียมใจ ต้องทำให้หนักแน่น เอาจริงเอาจัง กลัวด้วยว่า ถ้าทำผิดพิธีไป เดี่ยวเทพเจ้าจะมาหักคอ หรือจะเกิดเคราะห์ร้าย อะไรต่างๆ ไม่ได้ละ ต้องตั้งใจทำให้ดีเต็มที่ แม่นเปียบ นั่นก็สุดโต่ง หรือเฉไปข้างหนึ่ง

อีกสมัยหนึ่งก็มองความหมายของพิธีกรรมว่า เป็นเรื่องเหลวไหลลงมลาย ไม่มีสาระอะไร สักว่าทำไปอย่างนั้น จนกระทั่งว่าแม้แต่คำว่า “พิธี” ก็ถึงกับกลายเป็นคำที่ไม่มีคุณค่า ถูกเอาไปใช้ในทางหยามเหยียด อย่างที่ว่าข้างต้น คือ เวลาจะทำอะไร ถ้าทำไม่เอาจริงเอาจัง ก็บอกกันว่า ทำพอเป็นพิธีนะ นี่ก็ไปสุดโต่ง หรือเฉไปอีกข้างหนึ่ง ตรงข้ามกับข้างแรกที่เป็นเรื่องขลัง ศักดิ์สิทธิ์ หนักแน่น จริงจัง แรงครวญก็กลายเป็นเหลวไหล ไม่มีความสำคัญ ก็สุดโต่งทั้งสองอย่าง

ความหมายสุดโต่งสองอย่างนี้ น่าจะไม่ใช่ความหมายที่แท้ที่ต้องการในพระพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนานั้น หลักการก็บอกแล้วว่า เราไม่ได้มุ่งในแง่อำนาจดลบันดาลของสิ่งเร้นลับภายนอก ไม่ได้หวังพึ่งอำนาจภายนอก ที่จะมาดลบันดาลช่วยเหลือ แต่ในพระพุทธศาสนา ก็มีพิธี มีพิธีกรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่มีสาระ มีความหมาย หนักแน่นจริงจัง ต้องตั้งใจทำ ไม่ใช่เรื่องเหลวไหล หรือสักแต่จะทำพอให้เสร็จๆ ผ่านๆ ไป

หันไปตั้งต้นกันที่คำถามแรกว่า ในพุทธศาสนามีพิธีกรรมหรือเปล่า? ก็ปรากฏว่ามีนักปราชญ์หลายท่าน อย่างฝรั่งที่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่เคยเห็นวัฒนธรรมไทยในหมู่ชาวพุทธ เขาศึกษาพุทธศาสนาโดยตรงจากคำสอนในคัมภีร์ หลายคนบอกว่าพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ไม่มีพิธีกรรม ว่าไปโน่นเลย

บางคนก็เลยไปอีก ถึงกับบอกว่า พุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนา คือไม่ใช่ศาสนาในความหมายของพวกเขา หรือในความหมายตามแบบในอารยธรรมของเขา คือในความหมายของตะวันตก ที่มองศาสนาในความหมายของศัพท์ที่เขาใช้ว่า “religion” ซึ่งมีความหมายตามแนวคิดและสถาบันของเขา ซึ่งแม้แต่ตัวเขาเองก็จำกัดความยากเต็มที่ จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ก็ยังหาตกลงกันได้ไม่

แต่มีนัยอย่างหนึ่ง ที่พอจะเป็นแกนร่วม หรือเป็นส่วนยืนตัวอยู่ในความหมายของศาสนา ที่ฝรั่งเรียกว่า หรือใช้คำว่า religion นั้น คือ ฝรั่งทั้งหลายมองศาสนา คือ religion ตามความหมายของเขาว่า มีความผูกพันกับสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติ ที่เขาใช้คำว่า supernatural ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถเข้าใจได้ อยู่เหนือความสามารถของมนุษย์ เมื่อมนุษย์นับถือศาสนา ก็ต้องไปผูกพันกับสภาวะที่เร้นลับเหนือธรรมชาติอันนั้น ทีนี้ พุทธศาสนาไม่มีความผูกพันกับสภาวะที่ว่่านั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นศาสนา (แบบของเขา)

นี่คือ ศาสนาในความหมายของเขาละ ในความหมายของคำว่า religion ไม่ใช่ความหมายของเรา เพราะฉะนั้น เรื่องนี้จึงเป็นเรื่องใหญ่ ถกเถียงกันจบได้ยาก

แต่ที่สำคัญตรงจุดนี้ก็คือ พอมีสภาวะเร้นลับเหนือธรรมชาติ เหนือวิสัยของมนุษย์ เป็น supernatural แล้ว ก็ต้องมีพิธีกรรม เป็นปฏิบัติการที่จะสื่อให้สภาวะนั้นถึงกันกับมนุษย์ได้ อย่างของฝรั่งนั้น ที่เป็นมาในคริสต์ศาสนาก็มี sacraments ต่างๆ ซึ่งก็ชัดเลยว่า พิธีกรรมมีสาระอยู่ที่ความศักดิ์สิทธิ์ มุ่งการทำให้ศักดิ์สิทธิ์

ถึงตรงนี้ เราก็กลับมาที่เรื่องพิธีกรรมอีก หันไปดูศาสนาโบราณต่างๆ ก็มีพิธีกรรมเป็นส่วนประกอบสำคัญ อย่างที่บอกเมื่อที่แล้วว่า ความหมายอย่างหนึ่งที่สำคัญ หรือจะเป็นความหมายหลักของพิธีกรรม คือการทำให้เกิดความ(รู้สึก)ขลังและศักดิ์สิทธิ์ จึงต้องปฏิบัติด้วยความตั้งใจทำจริงจังอย่างถูกต้อง

ยกตัวอย่าง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดพระเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ วันหนึ่ง ตอนเช้าตรู่ ขณะเสด็จจะเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ได้ทอดพระเนตรเห็นมาณพคือหนุ่มน้อยแห่งวรรณะพราหมณ์ ออกมาจากเมืองราชคฤห์ ลงอาบนํ้าจนเปียกทั้งตัว ทั้งผ้าก็เปียก ผมงก็เปียก แล้วมายืนไหว้ทิศทั้งหลาย (ที.ป.๑๑/๑๗๒/๑๙๕)

มาณพยืนไหว้ทิศ เริ่มด้วยทิศตะวันออก คือทิศที่พระอาทิตย์ขึ้น ซึ่งเรียกว่าทิศเบื้องหน้า แล้วก็ต่อไปทิศเบื้องขวา คือทิศใต้ แล้วก็ทิศเบื้องหลัง คือทิศตะวันตก ต่อด้วยทิศเบื้องซ้าย คือทิศเหนือ แล้วก็ทิศเบื้องล่าง จบสุดท้ายที่ทิศเบื้องบน รวมเป็น ๖ ทิศ

พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปทักทายเขา ตรัสถามว่า นี่เธอไหว้ทิศนี้ทิศนั้น ทำอะไรกัน เขาก็ทูลตอบว่า บิดาของข้าพเจ้า เมื่ออยู่บนเตียงนอนที่จะตาย คือเมื่อนอนใกล้จะสิ้นใจ ได้ฝากฝังสิ่งเสียบอกข้าพเจ้าไว้ว่า เมื่อพ่อสิ้นชีวิตไปแล้ว ให้ไหว้ทิศทั้ง ๖ ข้าพเจ้านั้น ด้วยความรักเคารพบิดา จึงปฏิบัติตามคำสั่งของท่าน ด้วยการมาไหว้ทิศ หมายความว่า ถึงจะไม่เข้าใจความหมาย ก็ทำตามอย่างตั้งใจจริงจัง เพราะเคารพบิดา นี่เห็นไหม พิธีกรรม

พิธีกรรมจึงเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อแสดงความตั้งใจอย่างจริงจังที่จะสื่อความหมายและความมุ่งหมายไปถึงอำนาจอะไรอย่างหนึ่งที่เร้นลับเหนือวิสัย ซึ่งยิ่งใหญ่ศักดิ์สิทธิ์ แต่เรามองไม่เห็น ความหมายปรากฏชัดออกมาในตัวรูปแบบของการกระทำที่แสดงออกเป็นรูปธรรม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ใช้สอย หรือเป็นเรื่องของเหตุผลในชีวิตประจำวัน

อย่างในกรณีนี้ เรามองไม่เห็น ว่าทำไมมาณพนั้นจึงไปอาบนํ้ามาเปียกทั้งตัว แล้วก็มายืนไหว้ทางโน้นที่ ทางนี้ที่ ไหว้ทิศตะวันออก ไหว้ทิศใต้ ทิศเหนือ ถ้าคนต่างพวกต่างวัฒนธรรมมามอง ก็เห็นเป็นเรื่องแปลก อาจจะเข้าไปเลยก็ได้ ขณะที่คนพวกอื่นมองเห็นว่าไม่มีความหมาย แต่คนพวกที่ทำพิธีนั้น เขาจริงใจจริง ถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง

เป็นอันว่า ความขลังความศักดิ์สิทธิ์นี้แหละเป็นความหมายหลัก เป็นแกน เป็นพื้นฐาน และความเชื่อต่อความขลังศักดิ์สิทธิ์นี้ก็เป็นตัวยึดโยงคนไว้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือวิสัย พร้อมกับรักษาระบบนั้นไว้ ทั่วๆ ที่ความขลังศักดิ์สิทธิ์นั้น เขาไม่เห็นความเป็นเหตุเป็นผลในเชิงของชีวิตจริงประจำวัน หรือเหตุผลที่จะเข้าใจได้ แต่เขามองไปที่ความอาจจะเป็นไปได้ว่ามีเหตุผลที่ซ่อนแฝงอยู่เบื้องหลัง เป็นของซ่อนเร้น ซึ่งรวมแล้วในที่สุดก็คือจะเป็นอำนาจหรืออานุภาพที่บันดาลผลดีหรือผลที่ปรารถนาให้แก่ผู้ทำพิธีหรือผู้ที่ปฏิบัติตาม

เรื่องนี้ ในเมื่อเป็นการยากที่จะให้ยึดถือไว้ในระยะยาวตามที่บอกเล่า ถ้าฟังความเชื่อก็ไม่พอ เพื่อให้ข้อปฏิบัติจำพวกพิธีกรรมนี้คงอยู่ได้นานๆ ก็ให้ทำต่อๆ ตามๆ กันไปหรือกำหนดเป็นแบบแผน แล้วก็ถ่ายทอดสืบต่อกันไปจนกลายเป็นประเพณี โดยเอาความศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเร้นลับเป็นตัวอ้างอิงที่ผูกมัดจิตใจคน แม้แต่ทำให้ต้องทำเพราะกลัว เป็นต้น เหมือนมีคำขู่แฝงอยู่ว่า ถ้าไม่ทำตามนี้ จะมีเคราะห์เกิดผลร้ายต่างๆ แต่ถ้าทำแล้ว จะได้ผลดีมีโชคผลลาภ นี้ก็มาสนองกิเลสของคน ก็เลยเป็นการเอากิเลสของคนมาช่วยผูกมัดไว้ด้วย

ในทางตรงข้าม ถ้าขึ้นไปอธิบายกันอยู่ พิธีกรรมและข้อปฏิบัติประกอบปลีกย่อยก็เยอะเยาะไปหมด อธิบายกันไม่หวาดไม่ไหว และคนก็ไม่เอาใจใส่ ยากที่จะโน้มน้าว ก็ต้องรวบรัดเอาเข้ามาในเรื่องของอำนาจเร้นลับ เธอทำไปก็แล้วกัน แล้วเธอก็จะได้โชคได้ลาภ ไม่มีภัยไร้เคราะห์ แต่ถ้าเธอไม่ทำ จะเกิดเคราะห์ร้าย คนที่ตั้งใจทำกันไปทั้งที่ไม่รู้เรื่องหรือมั่วๆ ไม่ชัดเจน

ไปๆ มาๆ ศาสนามากมายแต่โบราณก็เลยสับสนต่อกันมาในลักษณะนี้ โดยเกิดเป็น dogma คือ ข้อยึดถือ ข้อปฏิบัติ ความเชื่อที่ตายตัว การที่ต้องยึดถือต้องทำอย่างไรอย่างหนึ่งตายตัว โดยห้ามสงสัย ไม่ให้ถาม ลงท้าย ศาสนาพวกที่ถือตามศรัทธา ก็จะอยู่มาในลักษณะนี้ และพิธีกรรมก็ฟุ้งมาในลักษณะนี้ด้วย

ทีนี้ หันมาดูพระพุทธศาสนา เป็นที่สังเกตมานานแล้ว ตั้งแต่เมื่อชาวตะวันตกเพิ่งเจอพระพุทธศาสนา ในยุคที่ยังตื่นหรือคลั่งไคล้วิทยาศาสตร์ ตอนนั้น พวกผู้รู้ของฝรั่งที่มาเจอมาดูพระพุทธศาสนา แปลกใจหรือตื่นเต็นบอกว่า พุทธศาสนานี้ เรียกกันเป็นศาสนา แต่ไม่มี dogma ไม่มีข้อกำหนดที่บังคับความเชื่อแบบนั้น แล้วก็มองต่อไปในแง่ว่าพุทธศาสนาเข้ากับวิทยาศาสตร์ได้ บ้างก็ชื่นชมกาลามสูตร แล้วอะไรๆ ก็ว่ากันไป

เมื่อไม่มี dogma ไม่บังคับความเชื่อ ไม่มีข้อกำหนดให้ต้องเชื่อ ก็ใช้ปัญญาเป็นตัวทำงาน พุทธศาสนาถือปัญญาเป็นใหญ่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ปัญญาเป็นเยี่ยมยอด (ปญฺญุตตฺวา สพุเพ ฌมฺมา - ธรรมทั้งปวง มีปัญญาเป็นยอดเยี่ยม, อภ.นวก.๒๓/๒๑๘/๔๐๐) ปัญญาปลดปล่อยมนุษย์ให้เป็นอิสระ

ทีนี้ถ้าคนไม่ศึกษา ไม่ใช่ปัญญา ก็รักษาพระพุทธศาสนาไม่อยู่ ไม่เหมือนอย่างศาสนาที่มีข้อกำหนดตายตัว เอาศรัทธาเข้าว่า ไม่ต้องถาม เธอเชื่อไปก็แล้วกัน ทำไปเกิด แล้วก็ปรากฏว่าศาสนาที่เอาศรัทธาเข้าว่าอย่างนี้ กลับอยู่ได้ดี อยู่ได้ง่ายเลย เอ้อ... พอถูกเกิดมา พ่อแม่ก็บอกว่าทำอย่างนี้ๆ ก็แล้วกัน ตามไปวัดนะ แล้วทำอย่างนี้ๆ ถึงจะไม่ต้องถาม มันก็อยู่ได้ เชื่ออย่างนี้ และปฏิบัติอย่างนั้น ก็แล้วกัน ก็อยู่กันไป อยู่ได้เรื่อย แต่สำหรับพระพุทธศาสนา แค่นั้นไม่พอที่จะคงอยู่ได้

อย่างที่ว่าแล้ว พุทธศาสนานั้นต้องอาศัยปัญญา ถ้าไม่มีปัญญา ไม่ใช่ปัญญา ไม่รู้ไม่เข้าใจต่อไปหลักธรรมก็เพี้ยนหมด ลองเอามาตรวจตราพิจารณากันจริงๆ สิ เดียวนี้ ธรรมวินัยเพี้ยนไปเท่าไรแล้ว อย่างน้อยพุทธศาสนาก็จะกลายเป็นอย่างศาสนาโบราณ หรือศาสนาแบบอยู่แค่ศรัทธา ซึ่งไม่ใช่พระพุทธศาสนาตัวจริง

พระพุทธศาสนาจะอยู่ได้ ต้องมีการศึกษาตลอดเวลา ต้องมีการตรวจสอบความเชื่อ ตรวจสอบพัฒนาความรู้ความเข้าใจและการทำการปฏิบัติ ไม่เหมือนศาสนาทั่วไปที่ถือศรัทธาเป็นใหญ่ เมื่อเอาข้อกำหนดความเชื่อและการปฏิบัติ มายืนยันให้แล้ว ก็กำกับหรือบังคับลงไปบอกว่าให้ถือตายตัวอย่างนั้น ก็เป็นอันว่าอยู่ได้เลย

แต่ในพระพุทธศาสนา เมื่อไม่กำหนดให้ถือตายตัว ไม่บังคับลงไป พอว่าไปๆ เดียวก็ต่างคนต่างว่าบ้าง คนเดียวว่าไปต่างๆ บ้าง ไม่นานก็เลื่อน ก็เพี้ยน ขนาดวินัยซึ่งเพี้ยนยาก ก็ยังไกล ไม่ต้องพูดถึงธรรมที่เฉกกันไปไกลๆ จึงต้องคอยทบทวนตรวจสอบกันเรื่อยๆ พุดสั้นๆ ว่าคือต้องศึกษานั่นเอง อันนี้ ถ้าไม่ระวังให้ดี ก็กลายเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่ง จะว่าเป็นข้อดีหรือข้อเสียของพุทธศาสนาก็แล้วแต่ แต่ก็ทำให้พระพุทธศาสนานี้ รักษาได้ยาก

ไม่ว่าจะจัดจะมีพิธีหรือไม่ พระก็มีหน้าที่ให้ธรรม

พูดไปๆ คอยจะเลยเรื่อยออกไปเรื่องข้างนอก ย้อนกลับมาที่เรื่องพิธีกรรมอีก ศาสนาต่างๆ กำหนดข้อปฏิบัติเป็นพิธีกรรมกันมากมาย หลายเรื่องก็จัดวางเป็นแบบแผนที่ซับซ้อน เช่น พราหมณ์บอกว่า นี้นะ ทุกคนต้องบูชาไฟ ไฟที่จะบูชาเหมือนกันๆ ชนิด ไฟชนิดนั้นๆ มีพิธีบูชาอย่างนั้นๆ ไฟชนิดนี้ต้องบูชาเป็นประจำตลอดเวลา ต้องดูแลอย่าให้ดับ รักษาต่อไป ไปชั่วลูกชั่วหลาน จากพ่อแม่ส่งต่อให้ลูก แล้วลูกก็ส่งต่อไป

นั่นไฟขนาดค่อยๆ ยังมีไฟบูชาใหญ่ขึ้นไปอีก จนถึงไฟในพิธีบูชาสัตว ซึ่งมีหลายระดับ แล้วก็มีการกำหนดของพิธีต่างๆ กันไป เช่น บูชาสัตวชนิดนี้ เอาสัตว์ชนิดนี้ เช่นว่า แพะ ๗๐๐ ตัว วัว ๗๐๐ ตัว แกะ ๗๐๐ ตัว มาบูชาบูชาสัตว โดยมีการเตรียมการฆ่าอย่างนี้ๆ ตัวคนที่เข้าพิธี เช่น สามเณรกับภรรยา สามเณรจะต้องแต่งตัวอย่างนั้น ภรรยาจะต้องแต่งตัวอย่างนี้ จะต้องมาอยู่ในที่ที่กำหนดไว้ แล้วก็นอนอย่างนั้นๆ เป็นเวลาเท่านั้นๆ ฯลฯ

ข้อกำหนดเหล่านี้ อย่างนี้ เป็นพิธีกรรมซึ่งสำหรับเราเองไม่เห็นเหตุผลออกมา ก็คล้ายอย่างที่ว่าเมื่อกี้ การไหว้ทิศก็เหมือนกัน เราก็ไม่เห็นอะไรเป็นเหตุผลออกมา แต่ไหว้ทิศก็ยังดีกว่าบูชาสัตว ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ทำร้ายทั้งคน ทั้งสัตว์ ถ้าว่าในแง่อย่างนี้ ก็ให้เห็นเป็นเหตุเป็นผลได้

ที่นี้เหตุผลอย่างหนึ่งก็อย่างที่พูดเมื่อกี้ คืออาจจะเกิดความปรารถนาดีของผู้ที่เริ่มจัดตั้งขึ้นมา คิดดีแล้วก็บอกให้ทำไปเลย ไม่ต้องกลัวเสียเวลาอธิบาย ให้เขาได้ประโยชน์ไปเลยด้วยการปฏิบัติโดยไม่ต้องเข้าใจเหตุผล ก็เป็นอันให้เป็นข้อปฏิบัติที่สืบๆ กันมาแต่โบราณ โดยไม่ต้องถามเหตุผล ถึงจะมองสืบหา ก็ไม่เห็นเหตุผลในเชิงปฏิบัติ ที่ผู้คนจะเข้าใจได้ ก็เลยเป็นเหตุผลพิเศษที่เร้นลับ เรียกว่าเป็นอุบาย

อย่างไหว้ทิศที่ว่านั้น อาจจะเกิดจากความปรารถนาดีของผู้ที่วางขึ้นมา ซึ่งมีได้ในแง่ต่างๆ แต่อย่างง่ายๆ ก็อาจจะทำให้ต้องตื่นแต่เช้า ให้ทันพระอาทิตย์ขึ้น อย่างนี้เป็นต้น นี่ก็คือว่าฉันไม่ต้องบอกให้เสียเวลา เธอปฏิบัติไปก็แล้วกัน ถ้าฉันบอก ถึงจะมีเหตุผล แต่มันอธิบายอย่างไรดี แต่แล้วเธอก็ไม่ปฏิบัติ ผู้สั่งหรือผู้ด้วยความซัดซัดดีก็ไม่ได้ บอกไปเลย ให้ไหว้ทิศ แล้วที่นี้ เพื่อจะไหว้ทิศให้ถูกให้ทัน ก็ต้องไหว้ตอนพระอาทิตย์ขึ้น ไม่ใช่ไปไหว้ตอนเที่ยง ที่ไม่ชัดว่าทิศไหนอยู่ตรงไหน เข็มทิศก็ยังไม่มีการเอาเป็นว่า จะให้ทันพระอาทิตย์ขึ้น แล้วไหว้ทิศได้ตรง ก็ต้องรีบตื่นก่อนรุ่ง ก็เลยได้ลุกขึ้นแต่เช้า อย่างนี้เป็นต้น

ในทางตรงข้าม อาจจะเป็นเหตุผลที่เป็นความปรารถนาดีของผู้ที่วางก็ได้ เช่น เพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ของตัวเอง พราหมณ์อาจจะวางข้อกำหนดขึ้นอย่างนั้นๆ เพื่อจะได้ลาภมากๆ ก็ทำให้มีอะไรซับซ้อนมากขึ้น นี่ก็เป็นไปได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อกันไป จะให้เหตุผลอะไรก็ตาม รวมแล้วแล้วก็ไม่ปลอดภัย และไม่จริงไม่ดังามอย่างยั่งยืน ถ้ามนุษย์จะพัฒนากันจริงๆ ก็ต้องรู้เหตุรู้ผล ให้ไปถึงเหตุผลที่แท้จริง และก็ต้องฝึกต้องพัฒนาคนให้ต้องไม่ซี้เกียจ ไม่ซี้คร้านจนเกินไป ต้องหัดให้คนรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาและตั้งใจศึกษา แล้วปฏิบัติกิจการด้วยความตระหนักรู้ และมีความเพียรพยายาม ให้เจตนาที่ดี ปัญญาที่มีนี่ก็จะมาถึงพระพุทธศาสนา

อย่างเรื่องของมาณพที่มาไหว้ทิดนี้ เขาชื่อว่าสิงคาลกะ พระไตรปิฎกเล่าเรื่องบอกที่มาที่ไป ขึ้นต้นไว้แค่นั้น แต่อรรถกถาคือคัมภีร์หรือหนังสือที่อธิบายพระไตรปิฎก ช่วยเล่าเพิ่มเติมว่า ความจริงนั้น บิดาของมาณพคนนี้เป็นพราหมณ์ที่ได้มาเป็นพุทธศาสนิกชนแล้ว แกรมเป็นโสดาบันด้วยซ้ำ

ที่นี้ตอนที่ท่านพราหมณ์นั้นมีชีวิตอยู่ ก็เอาใจใส่อยากจะให้ลูกรู้หลักธรรมคำสอนของ พระพุทธเจ้า แต่จะชักนำอย่างไร ลูกก็ดื้อ ไม่เอาใจใส่ บอกให้ไปวัดบ้างสิ เขาก็ไม่ยอมไป เขาบอกว่า ไปแล้วต้องไปไหว้พระ ต้องไปนั่งหลังขดหลังแข็ง ก็เมื่อย แล้วเดี๋ยวไปรู้จักกับพระเข้าอีก คู่กันขึ้นมา ก็อาจจะต้องนิมนต์ไปบ้าน เดียวก็ต้องถวายอาหาร สิ้นเปลือง แล้วก็ยุ่ง ว่างั้น เลยไม่ยอมไปวัดสักที เป็นอันไม่ได้เข้ามาใกล้ชิดพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์

ท่านพราหมณ์อยู่มาแก่ชราจะถึงแก่กรรม ก็คิดหว่างว่า เอ... ทำอย่างไรเราจะช่วยให้ลูกได้รู้จัก ธรรมะ ได้รู้จักพระสงฆ์ ได้ไปวัด ก็เลยทำเป็นอุบาย สั่งลูกให้ไปทำพิธีไหว้ทิดนี้ เมื่อเขาไปไหว้ทิดที่ หน้าประตูเมืองตอนเช้า เดียวก็ต้องเจอกับพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ต้องตรัสถาม แล้วก็ทรงสอน ก็จะเป็นอุบายนำลูกเข้าสู่พระพุทธศาสนาได้ นี่ อรรถกถาเล่าจะ จะอย่างไรก็แล้วแต่ พระอรรถกถาจารย์ท่านว่าไว้เช่นนั้น

ไม่ว่าจะอย่างไร ก็เป็นอันว่า ตัวการไหว้ทิดเองนี้ เราเห็นได้ว่ามันไม่มีเหตุผลชัดเจนในตัว ที่นี้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพบกับมาณพที่มาไหว้ทิดอยู่ ได้ตรัสถาม และเขาทูลตอบอย่างที่ว่าแล้ว พระองค์ก็ตรัสว่า การไหว้ทิดอย่างนี้ ไม่ใช่การไหว้ทิดในอริยวินัย คือในระบบแบบแผนของอริยชน ก็คงทำนองว่าชาวอารยันแท้ไม่ทำอย่างนี้

พอมาณพได้ยินคำนี้ ก็สะดุดใจ กระทบความคิดขึ้นมาเลย เอ... อะไรนะ มีด้วยหรือ การไหว้ทิดในระบบแบบแผนของอริยชน อย่างที่ข้าพเจ้าทำอยู่อย่างดี ตั้งใจเต็มทีนี้ ไม่ใช่เป็นการไหว้ทิดแบบ อารยันเสียแล้ว เขาก็เลยทูลถามว่า แล้วอย่างไรล่ะที่จะเรียกว่าเป็นการไหว้ทิดในระบบแบบแผนของ อริยชน

พออย่างนี้ ก็ได้จังหวะ ถึงโอกาส พระพุทธเจ้าก็จึงตรัสแสดงว่า ทิดต่างๆ ที่คลุมครอบรอบตัว เรานี้ ก็คือผู้คนที่อยู่ในสถานะต่างๆ กันในสังคม ซึ่งเราต้องมีความสัมพันธ์ด้วย เมื่อเราดำเนินชีวิตอยู่ใน สังคม เราจะต้องมีความสัมพันธ์กับคนที่อยู่ในสถานะแห่งความสัมพันธ์ต่างๆ กัน ซึ่งจัดแยกได้เป็น ๖ กลุ่ม ๖ จำพวก การปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลเหล่านั้นให้ถูกต้อง นั้นแหละเรียกว่าการไหว้ทิด

จากนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัสถึงความหมายของทิดทั้งหมดนั้นๆ ไปตามลำดับ คือ ที่ ๑ ทิด ตะวันออก เป็นทิดเบื้องหน้า ได้แก่ บิดามารดา มีหลักการปฏิบัติต่อกันระหว่างบิดามารดา กับบุตร อย่างนั้นๆ เมื่อทำถูกต้องอย่างนี้ เรียกว่าไหว้ทิดที่ ๑ แล้วก็ตรัสไปเรื่อยๆ จนครบ ๖ ทิด ซึ่งจะไม่ยกมา พูดกันในที่นี้ เพราะที่นี้จะอธิบายเรื่องพิธีกรรม

เป็นอันว่า พิธีกรรมในการไหว้ทิดได้เกิดมีความหมายขึ้นมา เท่ากับว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความหมายใหม่แก่เรื่องทิด ๖ และการไหว้ทิด ซึ่งกลายเป็นเรื่องที่เป็นเหตุเป็นผล เป็นการปฏิบัติที่เกิดเป็นประโยชน์ในชีวิตและสังคมมนุษย์ ไม่เป็นแค่พิธีกรรมในความหมายเดิม ซึ่งเป็นเรื่องของความ ขลังศักดิ์สิทธิ์ อันเร้นลับ มองไม่เห็นเหตุผล อาจจะมีเหตุผลอยู่เบื้องหลังที่โยงไปยังประโยชน์ บางอย่างที่ไม่ตรงไปตรงมา หรือเป็นเหตุผลที่ไม่จริงไม่จัง หรืออาจจะเป็นเหตุผลที่พ้นสมัยไปแล้วก็ได้

ที่ว่านี้หมายความว่า ตอนที่บัญญัติจัดตั้งพิธีกรรมนั้น อาจมีเหตุผลที่เป็นประโยชน์แท้จริงอยู่เบื้องหลัง แต่ด้วยปัจจัยอันไม่เชื่อของยุคสมัยเช่นการที่ไม่อาจสื่อสารถึงกันให้เพียงพอได้ ก็ใช้วิธีที่จะทำให้มีการปฏิบัติขึ้นได้โดยไม่ต้องขึ้นต่อการสื่อสารมากนัก จากนั้น เมื่อยอมรับทำกันมาแล้ว ก็ทำกันโดยไม่รู้ชัด สักว่าทำตามๆ สืบกันมา โดยที่เหตุผลนั้นอาจจะเหมาะสมเข้ากันได้สำหรับชีวิตในยุคสมัยก่อน ซึ่งถึงสมัยนี้อาจไม่เกี่ยวข้องกันแล้ว ก็เลยกลายเป็นว่าถือปฏิบัติกันไปตามความเชื่อ ที่อาจจะมีความหลงงมงายไปแล้ว

ที่นี้ ที่นักปราชญ์สมัยใหม่จากข้างนอกเขาศึกษาแล้วบอกว่า พุทธศาสนาไม่มีพิธีกรรมนั้น ก็คือเขาพูดถึงพระพุทธศาสนาในยุคเดิม ในสมัยของพระพุทธเจ้า หรือตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ดังที่ว่าหลักคำสอนเดิมตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น ตรัสถึงการปฏิบัติในเรื่องที่รู้เข้าใจมองเห็นเป็นประโยชน์ ซึ่งซึ่งด้วยใจ ถึงด้วยปัญญา อย่างจะแจ้งจริงจัง ว่ากันเป็นเหตุเป็นผลชัดเจนไปเลย

ตามที่ว่านี้ เมื่อมาเทียบกับยุคปัจจุบันก็จะเห็นว่า ในสมัยพุทธกาลไม่มีพิธีกรรมอย่างยุคนี้ อย่างพระชนม์ข้าวเวลานี้ สมัยนี้ มีการจัดพิธี อาจจะเป็นพิธีทำบุญ ที่วางลำดับขั้นตอนการปฏิบัติ เป็นแบบเป็นแผน เริ่มตั้งแต่มีการจุดธูปจุดเทียนบูชาพระรัตนตรัย มีการไหว้การกราบ แล้วก็มีการอาราธนาศีล รับศีล ที่เรียกว่าสมาทานศีล หรือรับศีลกัน แล้วก็มีการเจริญพระพุทธมนต์ อะไรต่างๆ

จะเห็นว่า ญาติโยมนิมนต์พระไปฉัน กว่าจะได้ฉัน ว่ากันตั้งครึ่งค่อนชั่วโมง ฉันเสร็จแล้วก็มีการอนุโมทนาให้พร สวดอนุโมทนาให้พรเสร็จ ก็กลับ บางที่แทบไม่ได้พูดได้จากกันเลยกับเจ้าภาพ กลายเป็นเรื่องของกิจกรรมที่เรียกว่าพิธีกรรมไปหมด

แล้วความหมายของการทำพิธีนั้นๆ แม้แต่ทำบุญอย่างที่ว่า ก็ไปอยู่ที่ ๒ อย่างดังว่าแล้ว *หนึ่ง* เรื่องของความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ที่มักจะโยงไปยังอำนาจเร้นลับอะไรบางอย่าง ที่จะบันดาลผลสำเร็จ ให้โชคลาภ หรือปิดเป่าภัยอันตรายเคราะห์กรรม เป็นต้น หรือ *ไม่ก็ สอง* มองเป็นเรื่องของการที่สักแต่ว่าทำเป็นพิธี ก็มักมองกันอย่างไรอย่างหนึ่ง อยู่แค่นี้

ที่นี้ ความหมายที่แท้อยู่ที่ไหน หรือควรไปให้ถึงไหน เราหันกลับไปดูครั้งพุทธกาล เมื่อมีผู้นิมนต์พระพุทธเจ้าไปบ้าน ก็จะไม่มีการพิธีกรรมมากมายหยาบหยาบเหล่านี้ แต่จะเห็นได้ตามเรื่องที่เราได้ไว้ในพระไตรปิฎกว่า เมื่อเขานิมนต์ไปฉัน พระพุทธเจ้าเสด็จไปเสวยภัตที่บ้านของเขาแล้ว

พอฉันเสร็จ ก็มีข้อความลงท้ายให้รู้ว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสธรรมกถา ยังบุคคลนั้น *สนทสเสตวา* - ให้มองเห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง *สมาทเปตวา* - ให้เขาพร้อมใจรับเอาคำสอนของพระองค์ไปใช้ไปปฏิบัติ *สมุตเตเสตวา* - ทำให้เขามีจิตใจแจ่มแจ้ง เกิดกำลังใจ คึกคัก คิดเอาจริงเอาจังที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ แล้วก็ *สมปหเสตวา* - ทำให้เขาร่าเริงยินดี มีจิตใจสดชื่นเบิกบาน ทั้งนี้ก็ *ชมมียา กถาย* - ด้วยธรรมีกถา ถ้อยคำที่ทรงอธิบายหรือแสดงธรรม แล้วจึงเสด็จกลับ

เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยคือฉันเสร็จ ก็มีข้อความนี้ลงท้าย เหมือนเป็นคำสรุป บอกผลของการเสด็จไปตามที่นิมนต์ให้ไปฉัน คือลงว่า *ชมมียา กถาย สนทสเสตวา สมาทเปตวา สมุตเตเสตวา สมปหเสตวา* แล้วก็ *อุฏสาขานา ปกคามิ* ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จกลับออกไป

ไม่เฉพาะเสด็จไปตามที่เขานิมนต์ฉันเท่านั้น ถึงแม้เขามาเฝ้าที่วัด หรือพบปะที่อื่นๆ เรื่องราวก็จะมีสาระไปจบลงตรงที่ว่า ทรงแสดงธรรมกถา ให้เขามองเห็นเข้าใจธรรม ชี้ให้ชัด ชวนใจให้ปฏิบัติ รั้าให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือแจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้าวกล้า ร่าเริง ถึงแม้นิมนต์พระเถระทั้งหลายไปฉัน หรือไปหาท่าน ท่านก็ปฏิบัติตามอย่างที่พระพุทธรเจ้าทรงนำไว้อย่างนี้

จะพูดรวมๆ กว้างๆ ก็ได้ว่า จะไปเฝ้า ได้พบพระพุทธรเจ้า ได้พบพระ ไม่ว่าที่ไหนเมื่อไร ก็เป็นอันว่าจะได้ฟังธรรมกถา ที่แจ่มแจ้ง จูงใจ ทำให้แก่ล้าวกล้า ร่าเริง เพราะไม่ว่าใครจะจัดจะมีพิธีหรือไม่ พระก็มีหน้าที่ให้ธรรมอยู่นั่นเอง

เป็นอันได้เห็นแล้วว่า ไม่ว่าพิธีจะมีหรือไม่ หรือจะมีอย่างไร สิ่งที่พระพุทธรเจ้าทรงปฏิบัติก็อยู่ในส่วนของเนื้อหาสาระ คือไปรวมหรือสรุปลงที่การแสดงธรรม แนะนำชี้แจงสั่งสอน ให้เขาได้ศึกษา ได้เรียนรู้ ให้เกิดความเข้าใจชัดเจน แจ่มแจ้ง อยากจะทำ และมีกำลังใจที่จะประพฤติปฏิบัติธรรม โดยมีจิตใจร่าเริง เบิกบาน แล้วจึงเสด็จออกไป

ทีนี้ เรามาดูว่า พระสมัยปัจจุบันนี้ไปประกอบพิธี สวดมนต์เสร็จ ฉันแล้ว สวดให้พรแล้วก็กลับ แล้วดูว่า เมื่อเทียบกับแบบของพระพุทธรเจ้า ในสองอย่างนี้ อย่างไหนมีคุณค่าในเชิงประโยชน์ เริ่มแต่คุณค่าทางจิตใจ มากน้อยต่างกันอย่างไร หรือว่าสองอย่างนั้นสื่อถึงกันอย่างไร อันนี้คือสิ่งที่อยากจะพูดต่อไป ตอนนี่ก็มาเริ่มหรือเกริ่นเรื่องไว้

ที่ว่าคราวนี้มาเริ่มเรื่องไว้ คือมาชี้หรือมาสะกิดให้ดูกันว่า ปัจจุบันนี้ พิธีกรรมได้เข้ามามีในพระพุทธรศาสนาจนมากมายเคลื่อนทั่วไปแล้ว ถ้าดูในยุคพุทธรกาล ไม่เห็นพระพุทธรเจ้าทรงประกอบพิธีกรรมอะไรเลย มีแต่เรื่องการปฏิบัติจริงๆ ให้เห็นประโยชน์ชัดเจนกันไปเลย

แต่มาในปัจจุบันนี้ พุทธรศาสนามักจะหรือทำท่าจะไปคล้ายกับศาสนาต่างๆ ไป ที่มีพิธีกรรม เป็นกิจหน้าที่สำคัญอันใหญ่ แล้วก็มีคามหมายไปทางขลังศักดิ์สิทธิ์อย่างที่ว่าแล้ว ทำให้คนไปนึกถึงอำนาจเร้นลับอะไรไม่ชัด ที่จะมาบันดาลผลให้เขาตามที่ต้องการ ทั้งในเชิงปัดเป่าภัยอันตราย และในเชิงที่จะบันดาลผลสำเร็จที่ต้องการ

เวลานี้ ในพระพุทธรศาสนาเอง ไม่ว่าจะทำอะไร ก็เน้นเรื่องพิธีกรรม จะมีงานมงคล ก็นิมนต์พระไปเจริญพระพุทธรมนต์ มีการทำน้ำมนต์ มีสายสิญจน์ แถมบางที่ยังต้องกำหนดอีกว่า จะต้องเอาใบเงินใบทองใบนาคมาใส่ด้วย สำหรับคนที่เคร่งพิธี ก็อาจจะมีรายละเอียดเรื่องหุยมหยมอีกเยอะ

ดูง่าย ๆ อย่างงานวางศิลาฤกษ์ เดียวนี้พระก็เข้าไปเกี่ยวข้อง ที่จริง เรื่องนี้เป็นพิธีพราหมณ์ เขามีข้อกำหนดเกี่ยวกับเรื่องไม้ และอะไรต่างๆ เช่นว่า ไม้ชนิดไหนที่จะเอามาใช้ เอามาตอก คล้ายๆ เป็นเสา หรือเป็นหลัก แล้วมีก้อนอิฐ ทั้งอิฐทอง อิฐเงิน อิฐนาค อะไรพวกนี้ อย่างที่ว่าแล้ว ในเรื่องพิธีกรรม มีข้อกำหนด มีวิธีปฏิบัติต่างๆ ซึ่งเรามองไม่เห็นเหตุผลชัดเจน

ในเมื่อถึงเวลานี้ พิธีกรรมได้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญในวงการพุทธรศาสนา เราก็ควรมาศึกษาว่า พิธีกรรมมีความหมายอย่างไร อะไรควรเป็นความหมายแท้จริงที่ต้องการในพระพุทธรศาสนา ขอฝากไว้ เป็นเรื่องที่จะพูดกันต่อไป นี่คือพูดเกริ่นนำไว้

แล้วก็ต้องพิจารณาด้วยว่า ความหมายแบบของศาสนาโบราณที่ติดเข้ามา กับความหมายแท้จริงที่ต้องการในพระพุทธศาสนา จะโยงกันได้ จะมาประสานเข้าด้วยกันได้ไหม อย่างไร ถ้าเราไม่สามารถโยงไปให้ถึงจุดที่พึงประสงค์ คือความหมายแท้ที่เป็นของพระพุทธศาสนานั้นได้ ความรู้เข้าใจพระพุทธศาสนาก็จะต้องคลาดเคลื่อน จะต้องเพี้ยนออกไป เพราะไม่สามารถรักษาสาระไว้ได้

เวลานี้น่าเป็นห่วงพอสมควร เพราะว่าการทำพิธีกรรม เป็นเพียงการกระทำในความหมายแบบศาสนาโบราณไปเสียมาก แล้วคนก็มีสายตาที่มองพิธีกรรมกันได้แค่ ๒ อย่างที่ว่า คือ มองไปในเชิงลัทธิศักดิ์สิทธิ์ หรือมิฉะนั้นก็ถือว่าเป็นเรื่องของการทำสีบๆ กันมา พอให้เป็นธรรมเนียม ตามวัฒนธรรมประเพณี แค่นั้นแต่ว่าทำ ไม่ได้มีความหมายและเหตุผลอะไรพิเศษ

เราจึงต้องมาดูว่า อะไรคือสาระที่ต้องการของพิธีกรรม สำหรับวันนี้ก็คิดว่า เอาไว้แค่นี้ก่อน

ตอนที่

๑๐

ถ้าไม่ถือแบบงมงาย

ก็อาจใช้พิธีกรรมมาสื่อธรรมให้ถึงคน

จะพูดเรื่องพิธีกรรมที่ค้างไว้ ได้พูดมาถึงตอนที่ว่า ไปๆ มาๆ เวลาสำหรับคนส่วนใหญ่ พิธีกรรมหันหลังกลับไปมีความหมายอย่างศาสนาโบราณ คือ มองในแง่ลัทธิศักดิ์สิทธิ์ โดยสื่อกับอำนาจเร้นลับที่มองไม่เห็น ส่วนคนอีกพวกหนึ่งก็ได้แค่มีความรู้สึกในเชิงปฏิบัติแล้วก็นึกพิธีกรรมในแง่เป็นเรื่องที่ศักดิ์สิทธิ์ทำให้แล้วๆ กันไป ไม่มีสาระ

มีเปลือกหุ้มไว้ เนื้อจึงอยู่มาได้ แต่ถ้าติดอยู่ที่เปลือก ก็อดได้เนื้อ

ไม่ว่าจะมองพิธีกรรมตามความหมายโบราณ หรือมองแบบปฏิบัติ ก็ทำให้ไม่ได้ประโยชน์จากพิธีกรรม แล้วหลายคนก็เลยมองพระพุทธศาสนาแค่เปลือกผิว บางทีก็เลยสรุปว่า พุทธศาสนานี้ไม่เห็นจะมีเนื้อหาสาระอะไร เป็นเพียงเรื่องของพิธีกรรม เมื่อมองอย่างนี้ นอกจากไม่รู้จักใช้พิธีกรรมให้เป็นประโยชน์แล้ว พิธีกรรมก็เหมือนกับเป็นเครื่องหมายบอกว่าพุทธศาสนาเสื่อมแล้ว จะหมดแล้ว

ถ้าพิธีกรรมไม่มีความหมายที่จะสื่อเนื้อหาสาระออกมาได้ ก็คงถึงเวลาที่พระพุทธศาสนาจะเสื่อมจริงๆ

อย่างไรก็ตาม มองในทางกลับกัน แม้แต่เมื่อพิธีกรรมกำลังจะหมดความหมายไปนี้แหละ ในแง่หนึ่ง มันก็ยังเป็นรูปแบบที่แสดงว่าพระพุทธศาสนายังไม่ถึงกับหมดสิ้นไปเสียทีเดียว เหมือนกับเปลือกผิวที่ห่อหุ้มเนื้อตัว แม้ว่าคนส่วนมากจะมองผิวเผินเห็นแค่เปลือกนอก มองไม่ถึงเนื้อใน หรือยอมให้เปลือกบังตาตัวเขาเอง แต่ตราบดีเปลือกยังหุ้มเนื้อในไว้ ก็ยังมีโอกาสรอคนตาดีหรือคนมองเห็น ที่จะมาเห็นเนื้อในและเอาสาระไปใช้ได้

แยกว่านั่น แม้แต่เมื่อเหลือแต่เปลือก ถึงแม้เนื้อตัวข้างในจะแห้งเหือดหมดเหี่ยวยุบยับอยู่ไปจับไม่ติดแล้ว แต่ตราบดีเปลือกเหลือไว้เป็นรูปแบบที่ห่อหุ้มรักษาเนื้อใน ก็ยังมีโอกาสให้เราจับเค้าสืบค้นที่จะฟื้นฟูเนื้อหาสาระนั้นขึ้นได้

ลองคิดดูสิว่า ถ้าแม้แต่รูปแบบคือพิธีกรรมก็ไม่เหลือแล้ว จะยิ่งแย่ใหญ่ เพราะถ้าเนื้อหาสาระหมดไปแล้ว รูปแบบก็หมดไปเสียอีกด้วย ทีนี้แหละจะลำบาก ฟันยาก เหมือนกับว่าไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ไม่รู้จะตั้งต้นที่ไหน ไม่รู้จะเอาอะไรมาจับมาจัดให้ได้เนื้อขึ้นมา

เหมือนว่าเรามีน้ำดีบริสุทธิ์อยู่ขวดหนึ่ง แต่คนขี้เมาเอาขวดนั้นไปใส่สุราแทน ขวดน้ำกลายเป็นขวดเหล้า ถ้าไม่ได้ขวดคืนมา ก็เป็นอันว่าเสียหมดทั้งน้ำทั้งขวด เจอน้ำ ก็ไม่มีที่ใส่ แต่ถ้าได้ขวดคืนมา เราก็เทเหล้าทิ้งไป เอาขวดมาใช้ใส่น้ำบริสุทธิ์ได้อีก

ดังนั้น การที่ยังมีพิธีกรรมเป็นรูปแบบหรือเปลือกหุ้มเหลืออยู่ แม้นั้นจะหายไปจากตา ก็ยังเป็นโอกาสว่าเรายังไม่สูญเสียหมดสิ้นเชิง เราก็เอาพิธีกรรมที่เป็นซากเป็นส่วนเหลือนี้ มาใช้เป็นรูปร่างช่องทางที่จะฟื้นตัวพระพุทธศาสนากลับมา ก็คือฟื้นเอาเนื้อหาสาระกลับมาใส่ในรูปแบบนี้ใหม่ ไม่ใช่ความองไม่เห็นเนื้อ เหลือแต่พิธีกรรม ก็จะทิ้งรูปแบบที่เป็นเปลือกนี้เสียอีก ก็เท่ากับว่าไม่รู้จักใช้มันให้เป็นประโยชน์ แถมจะทำร้ายซ้ำเติมตัวเองเสียอีกด้วย

พิธีกรรมเหมือนกับว่าเป็นป้อมปราการสุดท้ายของพระพุทธศาสนา เราถอยร่นถึงขั้นที่ออกมาแล้ว จะทิ้งป้อมปราการสุดท้ายนี้เสียอีกด้วยหรือไม่ ควรทำอย่างนั้น เราควรจะเอามันมาใช้ประโยชน์ในการตั้งหลักฟื้นกำลังรุกกลับเข้าไปเอาพื้นที่หรือเนื้อตัวกลับมา เป็นอันว่า ถ้าใช้เป็นพิธีกรรมก็มีคุณค่า น่าจะเอามันใช้ให้ได้ประโยชน์

ท่ามกลางระหว่างสองปลาย พิธีกรรมให้ประโยชน์เยอะเยอะ

ที่นี่ พิธีกรรม ที่ว่าเป็นรูปแบบที่สื่อสาระเป็นอย่างไร? ถ้าเราติดอยู่กับความหมายของพิธีกรรมในแง่ที่ว่าเมื่อ ก็คือแบบศาสนาโบราณ ที่เป็นเรื่องของความขลังศักดิ์สิทธิ์ พอไม่เห็นความหมายในแง่ นั้น ก็เกิดปฏิกริยามองพิธีกรรมเป็นเรื่องของการสักว่าทำไปเสีย นี่ก็กลายเป็นสุดโต่งสองข้าง ผิดทั้งนั้น

ความจริงนั้น พิธีกรรมมีความหมายของมันเองอยู่แล้ว ถ้ามองกว้างออกไป เราจะเห็นว่าเรื่องราวกิจการส่วนรวมที่เป็นเรื่องการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ เป็นกิจกรรมทางสังคม ตามปกติต้องมีพิธีกรรมทั้งนั้น

แม้แต่จะประชุมกัน ก็ต้องมีพิธี เริ่มตั้งแต่ว่า เออ เราจะมีการประชุมนะ พอพูดว่าจะประชุม ก็คือการที่ว่าเราต้องจัดกิจกรรมเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมา ไม่ใช่ว่าต่างคนก็อยู่เรื่อยๆ เฉื่อยๆ กันไป และต่างคนจะทำอะไรๆ อย่างไม่รู้ การที่นัดหมายจัดเป็นเรื่องเป็นราวเป็นแบบแผนขึ้นมา นั้นก็คือการจัดทำขึ้นให้เป็นพิธี แค่นี้ก็ต้องมีพิธีกรรม

“พิธี” ก็คือ “วิธี” นั่นเอง วิธี แปลง ว เป็น พ ก็เป็น พิธี ส่วนกรรม ก็คือ การกระทำ ได้แก่ กิจกรรม หรือกิจการ ดังนั้น พิธีกรรม ก็คือกิจกรรมอันเป็นวิธีการ ที่จะนำไปสู่ผลที่ต้องการ

ถ้าเราจะให้คนหลายๆ คนมาพูดกันฟังกันในเรื่องอะไรสักอย่างหนึ่งให้ได้ผลที่ต้องการแก่กิจการหรือแก่ส่วนรวม ก็ต้องมาประชุม ซึ่งทำให้ได้ปรึกษาหารือกัน ถ้าไม่มีการประชุม ก็ยากที่จะพูดกันให้ได้เรื่องได้ราว ไปพูดกับคนโน้นที กับคนนี่ที เรื่องราวจะจัดกระจาย ไม่มีที่รวม หาข้อยุติไม่ได้ ไม่จบ จึงให้มีการพบปะพูดกันฟังกันพร้อมที่เดียวกัน แล้วก็ตกลงกัน

การจัดให้มีการพบปะพูดคุยพร้อมที่เดียวกัน นั้นเป็นพิธีแล้ว มีวิธีปฏิบัติเป็นแบบแผนที่จะให้ได้ผลที่ต้องการขึ้นมาแล้ว เริ่มต้นก็บอกว่า เราจะมีการประชุมนะ วันที่เท่าไหร่นั้นเวลาไหน ให้เรามาพบปะพูดคุยกัน พอพบปะกัน ก็ต้องมีวิธีปฏิบัติจัดการอีกว่า จะจัดที่จัดทางอย่างไร มานั่งล้อมโต๊ะกันนะ นั่งตามลำดับอย่างนั้นๆ ต้องมีประธานที่ประชุมอยู่ตรงนั้น จะเริ่มประชุม ก็มีการเปิดประชุม จัดลำดับการพูด ให้พูดทีละคน ไม่พูดแข่งแย้งกัน

ถ้าเป็นกิจการงานใหญ่ๆ คนมาประชุมกันหลายร้อยคน ก็ต้องมีกิจกรรมที่เป็นจุดเริ่มต้น เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า เอาละนะ เราจะเริ่มประชุมกันแล้วนะ คนที่เป็นประธานอาจจะต้องกล่าวเปิด แล้วก็อาจจะมีการพูดแนะนำ บอกความมุ่งหมายของการประชุม หรือยกประเด็นที่จะพิจารณาขึ้นมาระบุให้บรรดาคนที่มาร่วมประชุมจับให้ชัด ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นพิธีทั้งนั้น เต็มไปด้วยพิธีกรรม

รวมความมาย้ำอีกทีว่า พิธีกรรม เป็นกิจกรรมอันเป็นวิธีการที่จะให้การปฏิบัติกิจของส่วนรวมดำเนินไปอย่างได้ผล นำไปสู่ผลที่ต้องการร่วมกัน เริ่มตั้งแต่เป็นเครื่องหมายให้ทำการอย่างรักพร้อมกัน

พอบอกว่าจะมีกิจกรรมอันนี้ ก็จะต้องมีการปฏิบัติที่คล้ายกับเป็นระเบียบแบบแผนขึ้นมา ตั้งต้นแต่เป็นจุดนัดหมายให้คนมาพบพร้อมกัน ที่นั่นๆ แล้วกิจกรรมของส่วนรวมหรือของหมู่ชน ก็ดำเนินไปเป็นลำดับตามระเบียบวิธีปฏิบัติขึ้นมาทันที

พิธีกรรมเป็นจุดนัดหมาย หรือเป็นข้อกำหนดหมายให้หมู่ชนหรือคนทั้งหลายที่เกี่ยวข้องสามารถทำกิจกรรมทั้งหลายได้เป็นลำดับอย่างพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันช่วยให้กิจกรรมนั้นสำเร็จผลสัมฤทธิ์ประโยชน์แก่คนที่เข้าร่วมให้ได้ผลที่หมายได้ดีที่สุด อย่างที่ว่าแล้ว ตั้งต้นแต่ได้รู้ว่าจะไปทำอะไรเมื่อไร เป็นการนัดพบพร้อมกัน พอไปในที่นั้นแล้ว ก็มีจุดนัดหมายต่อไปว่า เอาละนะ ถึงตอนนี้ๆ จะทำกิจกรรมส่วนนี้ๆ ทำให้ทั้งกาย ทั้งวาจา ทั้งจิตใจ และความรู้เข้าใจ ของทุกคนที่มาร่วม สงบเข้ามาสมานรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียว แต่เนื่การปฏิบัติธรรม หรือการเจริญกุศล ก็เริ่มต้นขึ้นแล้ว

ในทางพระศาสนา ถ้าตัดความหมายในเชิงศักดิ์สิทธิ์แบบลึกลับออกไปเสีย เราก็จะเห็นความหมาย คุณค่า และประโยชน์ที่ว่ามานี้ ซึ่งเป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่มองเห็นได้

ดูง่ายๆ เมื่อญาติโยมมาประชุมพร้อมกัน เพื่อทำกิจกรรมของส่วนรวม เช่น ที่เรียกว่าพิธีทำบุญ หรืองานทำบุญ พอถึงเวลาเริ่มพิธี เรามีบุคคลที่เรียกว่าเป็นประธาน นี่ก็เป็นจุดนัดหมาย พอประธานเคลื่อนไหวทำอะไร คนก็จะเอาใจใส่ตามดูตามรู้ พอประธานไปจุดธูป ก็เป็นจุดกำหนด ซึ่งบอกความนัดหมายกันว่า เอาละนะ งานทำบุญเริ่มต้นแล้ว ผู้คนที่พูดคุยกันจ้อกแจ้ก จอแจ และเดินกันพล่าน ก็หยุด มานั่งสงบอยู่กับที่ คนที่คุยกัน ก็หยุด สงบปากสงบคำ สายตารวมจ้องไปที่เดียวกัน เกิดความจริงจังในการเริ่มต้นกิจกรรมแล้ว เป็นการนัดหมายว่าเราจะได้ร่วมกิจกรรมของส่วนรวมพร้อมด้วยกัน เริ่มตั้งแต่ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยนั้นทีเดียว

ตามที่พูดมาถึงตรงนี้ จะเห็นว่า “พิธีกรรม” ตามความหมายที่ตรงไปตรงมาของมันเองนั้นสรุปได้ว่า

หนึ่ง เป็นการนัดพบ ให้หมู่ชนมาร่วมกิจกรรมพร้อมกัน

สอง เป็นเครื่องนัดหมาย ในการดำเนินกิจกรรมของส่วนรวม

สาม สร้างความรู้สึกเป็นจริงเป็นจังว่า เราด้วยกันระดมมุ่งทำเรื่องนี้กันอยู่นะ

ต่อไป *สี่* เป็นส่วนของการทำความพร้อมหรือเป็นจุดเริ่มที่นำเข้าสู่งานที่ต้องการ

ตามที่ว่าในข้อสี่นั้น ขอให้ดูที่เรื่องของพระสงฆ์ อย่างการสวดปาติโมกข์ ซึ่งเป็นสังฆกรรมอย่างหนึ่ง คือเป็นงานของส่วนรวม เมื่อจะเริ่มต้น ต้องมีการจัดเตรียมต่างๆ เมื่อจัดเตรียมเสร็จพร้อมแล้ว เวลาเริ่มสวดก็ยังมีอาการชักซ้อมทวนถามให้แน่ชัดว่าการจัดเตรียมทุกอย่างครบถ้วนแน่จริงไหม ดังที่พระท่านทวนถามกันก่อนในแต่ละรายการตามลำดับว่า “สมมุชฺชนิ ปทีโป ๑ อุกฺกํ อาสเนน ๑...”

“สมมุชฺชนิ” การทำความสะอาดปิดกวาดสถานที่ ทำแล้วหรือ?

“ปทีโป ๑” การจัดตั้งจุดดวงประทีป เช่น เทียน หรือไฟสอง จัดไว้แล้วหรือ?

ข้อนี้ ถ้าเป็นเวลาค่ำคืน ก็ต้องตอบยืนยันได้ แต่ถ้าสวดปาติโมกข์ตอนกลางวัน พอถามตรวจสอบมาถึง “ปทีโป ๑” ท่านที่ตอบ ก็จะบอกว่า “อิทานิ สุริยาโลกสฺส อตฺติตย ปทีปกิจฺจํ นตฺถิ” บัดนี้กิจที่จะต้องใช้ดวงประทีป ไม่มี เพราะมีแสงจากดวงอาทิตย์ อย่างนี้เป็นต้น

พระมาอยู่ร่วมกัน เมื่อมีกิจกรรมร่วมกัน อย่างน้อยในเวลาสวดปาติโมกข์ที่ต้องทำเป็นประจำแน่นอนทุกครึ่งเดือน ถ้าทำในยามค่ำคืน ก็ต้องอาศัยดวงประทีป และนี่ก็อาจจะเป็นที่มาของประเพณีถวายเทียนพรรษา ที่ประชาชนอยากจะช่วยให้พระสงฆ์ปฏิบัติกิจตามพระวินัยได้จริงจัง ทีนี้ ต่อไป

“อุกฺกํ” น้ำละ จัดไว้แล้วหรือ? น้ำฉันน้ำใช้ ต้องเตรียมไว้ให้พร้อม ก่อนการประชุมจะเริ่มต้น

“อาสเนน ๑” อาสนะละ ปลูกจัดไว้พร้อมแล้วหรือ? ไม่ใช่ว่าพระมากันเต็ม จะประชุมอยู่แล้วยังวุ่นวาย ทำโน่นทำนี่ ยังจัดสถานที่เตรียมการไม่เสร็จ ไข้ไม่ได้

การจัดเตรียมการเบื้องต้นก่อนสวดปาติโมกข์อย่างนี้ ท่านเรียกว่า “บุพการณ” เป็นสิ่งที่ต้องทำก่อน ก่อนจะได้ถึงตัวการประชุมจริง คือสวดปาติโมกข์

นี่แสดงว่า ในพระศาสนานี้ ต้องเอาใจใส่ให้ความสำคัญกับการทำกิจส่วนรวม ต้องเตรียมการให้พร้อม เพื่อให้พิธีให้การประชุมดำเนินไปด้วยดี ไม่ใช่มาวุ่นวายกันตอนเริ่มประชุมแล้ว

จะเห็นว่า พิธีกรรมนี้เป็นการเตรียมการเพื่อให้กิจกรรมหรือการงานของหมู่ ของสงฆ์ ของสังคม ของส่วนรวม ดำเนินไปได้ด้วยดี โดยมีความพร้อม และทำให้เกิดความเป็นจริงเป็นจัง ทำให้คนที่มาร่วมเห็นความสำคัญ

ทีนี้ ประโยชน์ที่ตามมาก็คือ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย พอจัดเป็นพิธีกรรม อย่างที่ว่า คนมามากมายตั้ง ๒๐๐ - ๓๐๐ - ๔๐๐ - ๕๐๐ พอเริ่มพิธี มีสัญญาณว่าเริ่มต้นละนะ ต่อจากนั้นเอาจริงละทุกคนต้องอยู่ในระเบียบ นั่งอยู่กับที่ของตัวเอง สงบปากสงบคำ จะไปเที่ยวคุยอะไรกันวุ่นวายไม่ได้ ต้องตั้งใจทำกิจกรรมร่วมกันนี้ให้เสร็จ ก็เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย

จากความเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้วอะไรตามมา ก็กลายเป็นการฝึกวินัยไปในตัวแล้วสิ ไช้ใหม่ ในแง่หนึ่ง พิธีกรรมนี้ใช้เป็นวิธีฝึกคนได้ เป็นวินัยเบื้องต้นเลยทีเดียว

แล้ววินัยนำไปสู่อะไร ก็นำไปสู่ศีลที่เราต้องการอย่างสำคัญ ในพระศาสนานี้ ข้อปฏิบัติสำคัญรวมอยู่ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลเป็นเบื้องต้น ได้แก่การรู้จักควบคุมกายวาจาของตนได้ เราเอาวินัยมาฝึกคนในการใช้กายวาจา เมื่อสามารถทำให้กายวาจาอยู่ในวินัย ตั้งอยู่ในความตั้งงาม ความเรียบร้อยได้ ก็เป็นศีลขึ้นมา

พอมีพิธีกรรมขึ้นมา อย่างที่บอกเมื่อีกว่า การเคลื่อนไหวกายวาจาต้องอยู่ในระเบียบ ไม่เที่ยวเดินกันวุ่นวาย หรือแม้แต่จะนั่ง ก็ให้นั่งโดยอาการสงบเรียบร้อย การใช้คำพูด เมื่อไม่ถึงโอกาส หรือไม่มีเหตุผลที่จะต้องใช้ ก็สงบนิ่ง เกิดเป็นวินัยที่ทำให้คนต้องดูแลปกครองตัวเอง แล้วก็รู้จักที่จะควบคุมตัวเอง จึงเป็นการฝึกกายวาจา เมื่อฝึกกายวาจาของตนให้ได้ผลอยู่ตัวเป็นจริงได้จริงขึ้นมา ก็เป็นศีล

เป็นธรรมดาในสังคมมนุษย์นี้ เมื่อคนมาอยู่ร่วมกัน ก็ต้องรู้จักสำรวมกายวาจาของตนเอง ไม่ให้ไปเบียดเบียนรุกรานก่อความเดือดร้อนหรือแม้แต่รบกวนทำความรำคาญแก่ผู้อื่น จึงจะอยู่ร่วมกับคนทั้งหลายในสังคมได้ด้วยดี การฝึกการใช้กายวาจาและควบคุมดูแลการแสดงออกทางกายวาจานั้น จึงเป็นเรื่องที่จำเป็น เป็นการปกครองตนเองได้ในขั้นพื้นฐานทีเดียว

ทีนี้ ในการฝึกกายวาจานั้น ถ้าอุปบับไปฝึกในเรื่องใหญ่ๆ โดยไม่เคยฝึกขั้นเตรียมในเรื่องเล็กน้อยไว้ก่อน ก็ฝืนหนัก ทำได้ยาก

ในสังคมที่เจริญดีจึงมีวัฒนธรรมประเพณีที่สืบสานกันมา ซึ่งทำให้เกิดเป็นระบบพฤติกรรม การปฏิบัติแสดงออกทางกายวาจาที่เป็นบรรยากาศ เป็นสภาพแวดล้อม ซึ่งทำให้คนในสังคมนั้น พอเกิดขึ้นมา หรือเริ่มต้นเข้ามาอยู่ร่วมสังคมนั้น ก็ได้ฝึกหัดกายวาจาของตน เริ่มแต่ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ในชีวิตประจำวัน จนกลายเป็นพฤติกรรมที่เคยชินอยู่ตัวโดยไม่ต้องรู้ตัว ตัวอย่างง่ายๆ ก็เช่นการเข้าแถวหรือเข้าคิวเดินไปรับอะไรๆ ตามสิทธิของตนโดยลำดับ อันนี้เป็นการฝึกวินัย ให้เกิดศีล ที่พึงสังเกตไว้ ไม่ควรมองข้ามไป

พิธีกรรมต่างๆ ก็เป็นระบบพฤติกรรมย่อยๆ เมื่อมันเป็นกิจกรรมของชุมชน ที่มีบ่อยๆ หรือทำกันเป็นประจำ จึงเป็นโอกาสให้ทุกคนที่เข้าร่วม ได้ฝึกพฤติกรรมกายวาจาของตนไปเรื่อยๆ โดยไม่ต้องรู้ตัว ในแง่นี้จึงถือว่า พิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวินัย และเมื่อเป็นส่วนหนึ่งของวินัย ก็คือเป็นเครื่องฝึกคนให้มีศีล คือมีกายวาจาที่ได้รับการฝึกนั่นเอง

จับจุดตรงนี้ว่า ให้เราฝึกทำฝึกเว้นฝึกบังคับควบคุมตัวเองหรือปกครองตัวเองให้ได้ แม้แต่ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ จนกระทั่งเคยชิน โดยพิธีกรรมที่รู้จักใช้รู้จักปฏิบัติ ก็เป็นวิธีฝึกอย่างดีในความหมายนี้

แล้วก็พึงเข้าใจด้วยว่า การที่เราจะรู้จักควบคุมกายวาจาของตนเองได้นั้น ก็หมายถึงการบังคับจิตใจของตนเองได้ด้วย ดังนั้น แม้แต่การฝึกจิตใจให้มีความสงบและเข้มแข็งเป็นต้น เราก็ได้โดยไม่รู้ตัวไปด้วย

จากนั้น เมื่อเรารู้จักบังคับควบคุมตัวเองได้ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ มันก็เป็นพื้นฐานในการที่จะฝึกในวงกว้างออกไป ในเรื่องใหญ่ๆ ได้ด้วย จึงพูดได้ว่า พิธีกรรมเป็นส่วนเบื้องต้นของการฝึกวินัย ให้เกิดมีศีล

ต่อไป เราได้อะไรอีกจากพิธีกรรม เมื่อใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องฝึกในแดนศีลแล้ว สิ่งหนึ่งที่พวงตามมา ก็คือ ความเรียบร้อยงดงาม ความน่าเลื่อมใส ความรู้สึกซาบซึ้ง น่าประทับใจ

โดยเฉพาะในทางพระศาสนา จะเห็นได้ว่าผลด้านนี้มีมาก เพราะว่าประชาชนนั้นมีศรัทธาเป็นพื้นอยู่แล้ว อะไรๆ ที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระศาสนา ก็ทำให้จิตใจโน้มโน้มไปในทางของความยินดีและดีงาม ที่นี้พอมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยของพิธีกรรมเข้ามาเสริม เช่นว่าพระสงฆ์ แม้เพียงว่ามานั่งพร้อมกันจำนวนมาก เป็นแถวเป็นแนวเป็นระเบียบ แค่นี้แหละ คนเห็นก็เกิดปีติ มีความปลาบปลื้มประทับใจได้แล้ว

ต่อจากนั้น พอพระสวดพร้อมกัน เสียงออกมามีทำนองเรียบรื่นตามที่ฝึกไว้อย่างดี คนฟังก็เกิดปีติปลาบปลื้มใจ บางทีถึงกับร้องไห้ น้ำตาไหลเลย นี่ก็ว่าได้ผลทางจิตใจด้วย ไม่ใช่ได้แค่ศีล แต่ได้ผลลึกเข้าไปในจิตใจ ทำให้จิตใจซาบซึ้ง ได้ปีติ ได้ความผ่องใสของจิตใจ นี่ก็ว่าได้ผลมากขึ้น

อันนี้จะเห็นชัดขึ้นมาในเวลาที่มีเหตุการณ์พิเศษ เป็นเหตุการณ์ใหญ่ๆ ซึ่งคนที่มาร่วมพิธีมีจิตใจที่เหมือนกับได้เตรียมพร้อมที่จะรับจะชื่นชมอยู่แล้ว เมื่อมีพิธีกรรมที่ทำอย่างดี คนจะได้รับความรู้สึกนี้มาก จะเกิดความรู้สึกชื่นอำชู้ชาหรือขนลุกขนชันเลยทีเดียว

ผมเคยเล่าบ่อยๆ ว่า เมื่อไปอเมริกาครั้งแรกนานมาแล้ว ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ พระไปคณะเล็กๆ ๓ รูป เวลานั้น อเมริกาเพิ่งเริ่มต้นกำลังเตรียมสร้างวัดแห่งหนึ่งที่เมืองลอสแอนเจลิส (Los Angeles) เมื่อเราไปเยี่ยมเยือนที่นั่น สถานที่ที่พระพักอาศัยยังเป็นเพียงบ้านเล็กๆ หลังหนึ่งเท่านั้น ส่วนที่อื่นนอกจากลอสแอนเจลิส ยังไม่มีวัดหรือที่พักสงฆ์เลย คนไทยที่ไปอยู่ในอเมริกาเวลานั้น จึงแทบไม่มีโอกาสเห็นพระ โดยเฉพาะหลายคนที่นั่นมาหลายสิบปี โดยไม่ได้กลับมาเมืองไทยเลย

เมื่อพระคณะ ๓ องค์นั้น เดินทางไปในแถบตะวันออก ตรงข้ามกับแถบของลอสแอนเจลิส คือไปทางนิวยอร์ก บัลติมอร์ ฟิลาเดลเฟีย วอชิงตัน ดี.ซี. อะไรพวกนี้ ก็ได้พบญาติโยมคนไทยมากมาย ญาติโยมเห็นพระก็ดีใจ บางคนตั้ง ๑๐ ปี ๒๐ ปี ไม่ได้เห็น พระเลย พอได้ยินข่าว ก็ดีใจ มาหาพระกันใหญ่ แล้วท่านที่แข็งแรงและรู้พิธี ก็จัดงานให้ญาติโยมทั้งหลายมาทำบุญร่วมกัน

ในบางเมือง อย่างชิคาโก ญาติโยมคนไทยไปเช่าไปขอใช้สถานที่ของวัดญี่ปุ่น เป็นที่จัดงานทำบุญ แล้วก็นิมนต์พระไปเลี้ยงภัตตาหาร และฟังธรรม นี่ก็คือเป็นพิธีกรรมตามแบบของประเพณีบ้านเรา

พอเริ่มพิธีเดี่ยวหนึ่ง ก็ปรากฏว่าเวลาพระสวดมนต์ ญาติโยมร้องไห้ น้ำตาไหลกันสะอึกสะอื้น นี่เพราะอะไร ก็เสียงพระสวดมนต์นี่แหละ มันซึ่งลงไปถึงจิตไร้สำนึกเลยทีเดียว มันพาจิตใจของญาติโยมคนไทยที่นั่นมาเชื่อมโยงถึงกันกับพ่อแม่พี่น้องและดินแดนแผ่นดินไทยทั้งหมด

จิตที่มีความรู้สึกหยั่งโยงถึงขั้นนี้ ลงไปถึงสิ่งที่ฝังลึกในจิตไร้สำนึก ตามปรกติเราอยู่ด้วยจิตระดับสำนึก แล้วก็ว่าไปตามเคยชิน ออกมาแค่ว่ารับรู้ตามที่รู้เห็นต่อหน้า เรื่อยๆ เปื่อยๆ ไป ที่นี้พอหยั่งลงไปถึงจิตไร้สำนึก มันก็สื่อโดยไม่รู้ตัวออกมาเอง ให้เกิดความตื่นตันใจ เพราะเสียงสวดมนต์นั้น ทำให้นึกถึงบ้าน นึกถึงถิ่นเดิม นึกถึงประเทศไทย นึกถึงพ่อแม่ นึกถึงบรรพบุรุษ ปู่ย่าตายาย ฯลฯ

เสียงสวดมนต์นั้น เป็นสื่อ เป็นตัวแทน เป็นสัญลักษณ์ โยงไปยังทุกสิ่งทุกอย่างหมดเลย แล้วแสดงออกมาเป็นความตื่นตันใจที่ฟุ้งขึ้นมาในทันที โดยไม่ต้องอธิบาย เป็นอันว่า พิธีกรรมนั้นมีความหมายมาก มันสื่อมันโยงไปถึงอะไรต่างๆ มากมาย

พิธีกรรมซึ่งเป็นเรื่องของวัฒนธรรมนี้ เป็นสิ่งหนึ่งที่เราเรียกว่าเอกลักษณ์ มันเป็นลักษณะและอาการที่แสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นแบบหนึ่งของตน ของชาติ ของประเทศ ที่ต่างหากจากคนอื่นพวกอื่น ไม่เหมือนเขา เพราะฉะนั้น เวลาไปทำไปร่วมพิธีกรรมแบบชาวพุทธของไทย มันก็สื่อความหมายอันนี้ ที่เป็นอันหนึ่ง ซึ่งต่างไปจากคนอื่น ไม่มีใครเหมือน ถ้าไม่มีลักษณะและอาการอันนี้ ก็ไม่มีสิ่งที่จะมาสื่อได้ เพราะฉะนั้น ในแง่นี้ พิธีกรรมก็มีความสำคัญมาก

ในแง่ของความซาบซึ้ง ความรู้สึกประทับใจ ต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยงดงาม มีจังหวะทำนอง อะไรพวกนี้ ก็มีผลมาก ขอเล่าอีกเรื่องหนึ่งว่า ลูกโยมท่านหนึ่ง มีเพื่อนเป็นคริสต์ วันหนึ่งเพื่อนคนนั้นแต่งงาน ลูกก็เลยเข้าไปร่วมพิธีในโบสถ์คริสต์ด้วย

ลูกมาเล่าให้พ่อแม่ฟังว่า ได้ไปร่วมพิธี ได้ร่วมรับเห็นรับฟังพิธีกรรมในการแต่งงานนั้นแล้ว เกิดความรู้สึกประทับใจมาก จนแทบอยากจะเปลี่ยนศาสนาไปเข้าคริสต์เสียเลย ในกรณีนี้ ก็เห็นชัดว่าพิธีกรรมนั้น ถ้ารู้จักจัดให้ดี จะมีอิทธิพล มีผลมากมาย เพราะฉะนั้น การจัดพิธีกรรมตามความหมายแง่นี้ จึงต้องมุ่งไปที่ผลต่อจิตใจของญาติโยม หรือผู้เข้าร่วมพิธี และผู้ที่พบเห็น ไม่ใช่จัดโดยมุ่งไปที่ความใหญ่โต สิ้นเปลือง ใช้เงินทองมาก

เวลานี้ จะเห็นว่า ความหมายและจุดหมายของพิธีกรรมอย่างที่จะฟังได้นี้ ไม่ค่อยมี คือความหมายที่แท้จริงได้เลือนรางจางหายไป กลายเป็นว่า มันเพี้ยนออกไปในแง่ที่มุ่งเอาความใหญ่โตคิดจะจัดให้ใหญ่โตเข้าว่า ถึงกับแข่งขันว่างานของใคร พิธีของใครจะใหญ่กว่ากัน ให้สื่อล้นไปทั่วเมือง ทั้งจังหวัดเลยว่า ที่วัดนั้นมีพิธีกรรมใหญ่โตมโหฬาร โดยหมายถึงการใช้เงินสิ้นเปลืองมากๆ ด้วย นี่แหละความเพี้ยน

ดังนั้นจึงควรได้สติตื่นกันขึ้นมา หันกลับมาคำนึงถึงคุณค่า และผลดีงามทางด้านจิตใจ ว่าเราจัดงานนี้ มีพิธีกรรมนี้ จะทำให้คนเกิดปสาทะ เกิดศรัทธา เกิดความซาบซึ้ง เกิดปีติ น้อมจิตไปสู่คุณงามความดีได้มากเท่าใด ถ้าเราจัดพิธีกรรมได้ดี ทั้งช่วยฝึกคนโดยไม่รู้ตัว ให้พัฒนาวินัย เจริญขึ้นในศีล และสามารถน้อมใจคนไปสู่ความดีงาม กระตุ้นเตือนใจให้คนอยากจะทำความดียิ่งขึ้นไป ก็แสดงว่าได้ผล เริ่มสื่อความหมายได้แล้ว

เป็นอันว่า ถึงตอนนี้ พิธีกรรมมีความหมายเพิ่มขึ้นมาอีก นอกจากฝึกวินัย ให้ได้ศีลแล้ว ก็ได้รับความเรียบร้อยงดงาม และนำไปสู่ผลที่เป็นคุณค่าทางจิตใจอีกด้วย

ถ้าพิธีกรรมทำถูกต้อง กายวาจาก็ได้ฝึกวินัย จิตใจก็ได้สื่อไปถึงธรรม

ยังไม่หมด พิธีกรรมยังมีคุณค่าข้อต่อไปอีก คุณค่าอะไร ก็คือผลในแง่ว่า พิธีกรรมทางพระศาสนานั้น เป็นการเตรียมโอกาสสำหรับการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ เริ่มตั้งแต่สร้างโอกาสและเป็นโอกาสให้พระสงฆ์ได้พบกับญาติโยม ต่อจากนั้น เมื่อโอกาสเปิดแล้วพระสงฆ์ก็จะได้สื่อสารแสดงธรรมแก่ญาติโยม นี่คือการทำหน้าที่ของพระ

เมื่อพระพบกับโยม ก็คือได้หรือเกิดมีโอกาสนั้นแล้ว พระก็ใช้โอกาสนั้นทำหน้าที่ หรือทำกิจของพระ ตามบทบาทของตนเอง ก็คือได้โอกาสที่จะให้ธรรม ตั้งแต่ได้พูดจา ทักทาย ปราศรัย ใต้ถาม ถ้าเขามีข้อสงสัยทางธรรม ก็ตอบชี้แจงอธิบายให้เขาฟัง

เคยบอกแล้วว่า เมื่อพระพบกับญาติโยม หน้าที่ตามบทบาทก็คือ การให้ธรรม เมื่อยังไม่ได้พูด ก็ให้ธรรมโดยไม่ต้องพูด

ให้ธรรมโดยไม่ต้องพูดนั้นง่าย เริ่มด้วยให้โดยการปรากฏตัวของพระองค์ ที่ถูกต้องตามลักษณะของความเป็นสมณะ โดยมีความสงบ เป็นต้น ซึ่งจะทำให้จิตใจของญาติโยมประชาชน เกิดความชื่นชม เบิกบาน น้อมนำใจให้นึกถึงเรื่องทางพระศาสนา ให้นึกถึงธรรม ระลึกถึงพระรัตนตรัย ให้จิตใจตั้งงามเจริญในกุศล แค่นี้ก็ให้ธรรมแล้ว โดยไม่ต้องพูด

ที่นี้ต่อไป เมื่อมีโอกาสนั้นจะพูด และตนเองมีความสามารถ พระก็อธิบายธรรมให้เขาฟัง นี่คือนิเทศกรรมกลายเป็นโอกาสให้พระสงฆ์ได้พบกับญาติโยม และจะได้ทำหน้าที่ตามบทบาทของพระสงฆ์ให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชน

สมัยนี้ ถ้าไม่มีพิธีกรรม โอกาสที่พระจะพบกับญาติโยม ก็หายาก จะเห็นว่าญาติโยมมาวัดด้วยเรื่องพิธีกรรมเป็นส่วนมาก ส่วนที่จะมาโดยไม่ขึ้นไม่อิงพิธีกรรมนั้นน้อย พิธีกรรมจึงเป็นโอกาสให้พระได้พบญาติโยมที่วัด ส่วนนอกวัดนั้น โอกาสที่พระจะพบกับโยมแทบไม่มีเลย ก็มีแต่พิธีกรรมนี้แหละที่จะช่วยให้ได้พบ เช่น มีงานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานทำบุญแต่งงาน ที่จัดขึ้นมาโดยเป็นประเพณีของสังคม

ถึงตรงนี้ก็อยู่ที่พระจะใช้โอกาสหรือไม่ แต่โอกาสนั้นมีแล้ว โดยพิธีกรรมเตรียมโอกาสไว้ให้พระ ถ้าพระรู้จักใช้โอกาสนั้น ก็ทำหน้าที่ตามบทบาทของตน ในการที่จะให้ธรรมแก่ประชาชน

ดูต่อไป พิธีกรรมยังมีประโยชน์ที่เป็นข้อปลีกย่อยอีก คือ สำหรับคนหมู่มาก ธรรมะเป็นเรื่องละเอียดอ่อน คนจำนวนมากหรือประชาชนทั่วไปเข้าถึงยาก พอเจอเรื่องนามธรรมที่ลึกซึ้ง ก็ไม่สนใจไม่ใส่ใจ มีน้อยคนที่จะมาพบพระเพื่อหาธรรมะ แถมบางทีก็มีน้อยพระที่จะให้ธรรมะ ในสภาพการณ์อย่างนี้ พูดในวงกว้าง เราก็ได้อาศัยพิธีกรรมเป็นช่องทางสื่อสารกับคนหมู่มาก พอจะดึงหรือตรึงเอาไว้ก่อน อย่างน้อย เมื่อมองไม่ถึงเนื้อใน ก็ดูเปลือกสวยๆ ไปพลางๆ ยังพอมีเยื่อใย ไม่ถึงกับเลิกราทิ้งกันไป

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นการยากที่พระจะสื่อสารกับคนหมู่มาก ด้วยการให้ธรรมะ ในขั้นที่เป็นเนื้อหาสาระ เป็นนามธรรม พูดกันยาก เขาไม่ค่อยเข้าใจ หรือไม่สนใจจะฟัง ก็เอากิจกรรมมาช่วย โดยสื่อสารกันในขั้นรูปแบบ

พิธีกรรมนั้นเป็นกิจกรรม และเป็นเรื่องของรูปแบบ ก็อยู่ที่ว่าเราจะจัดกิจกรรมอย่างไร ที่จะให้คนเข้าไปถึงสาระที่ต้องการซึ่งเป็นธรรมะ ด้วยการพัฒนาพิธีกรรมที่จะสื่อความหมายถึงความสนใจของเขาได้ ไม่ใช่ปล่อยให้ไปเรื่อยๆ สักแต่จะทำตามๆ กันมา จนไปเข้าใจความหมายอย่างที่พูดข้างต้นว่า พิธีกรรมก็คือเรื่องที่สำคัญกว่าทำพอเป็นพิธี ถ้าจัดพิธีกรรมให้เป็นกิจกรรมที่มีความหมายได้ ก็เป็นประโยชน์ขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง

นอกจากนั้น พิธีกรรมยังมีประโยชน์อีก โดยเป็นส่วนเบื้องต้นที่จะนำไปสู่สิ่งที่ลึกซึ้งหรือสูงขึ้นไป ยกตัวอย่างง่ายๆ เราจะให้คนปฏิบัติธรรม อย่างจะบำเพ็ญสมาธิ แม้แต่จะนั่งสมาธิเพียงแค่ว่าทำจิตใจให้สงบ ท่านก็พัฒนาวิธีปฏิบัติขึ้นมา ให้เป็นขั้นเป็นตอน โดยมีการเตรียมกายเตรียมจิตเพื่อทำจิตให้พร้อม

จะเตรียมจิตทำจิตให้พร้อมอย่างไร เช่น ที่วัดจัดที่นัดหมายให้คนมาเจริญสมาธิกัน คนมาจากบ้านบ้าง มาจากที่ทำงานบ้าง หลายคนวนเวียนกับเรื่องราวหลากหลายมาทั้งวัน ใจคิดเรื่องโน้นเรื่องนี้ ยิ่งผ่านมาในท้องถนน พบอารมณ์ต่างๆ ที่ทำให้ใจวนเวียนทั้งนั้น พอมาถึงวัด ถ้าจะเข้านั่งสมาธิทันที ใจก็ไม่พร้อม อารมณ์ที่ติดที่ค้างมาจากบ้าน จากที่ทำงาน จากท้องถนน ก็ตามเข้าไปรบกวน ตรงนี้เป็นจุดขัดข้องที่สำคัญ

ตรงจุดเปลี่ยนสำคัญที่ว่านั้น ท่านก็จัดให้มีขั้นตอนที่จะเตรียมจิตให้พร้อมขึ้นมาก่อน เพื่อให้ใจโน้มเข้ามาสู่ความสงบ ด้วยการจัดให้มีกิจกรรมที่เป็นพิธีกรรมขึ้นมา ที่ทำกันมากก็เริ่มด้วยพิธีสวดมนต์ มาประชุมสวดมนต์พร้อมกันก่อน

การสวดมนต์นั้นก็ขั้นตอนของการเตรียมจิต ด้วยการเปลี่ยนย้ายอารมณ์ คำสวดมนต์ เสียงสวดมนต์ บรรยากาศใหม่ของที่สวดมนต์ เข้ามาครองใจแทน ทำให้อารมณ์ที่ติดค้างมาจากข้างนอกหายไป จิตก็โน้มเข้ามาสู่ความสงบ ทำให้พร้อมที่จะนั่งสมาธิได้

ยิ่งกว่านั้น เมื่อจะมีการเจริญสมาธิกันอย่างเอาจริงเอาจังมากขึ้น บอกว่าจะเข้าปฏิบัติเป็นชวกรยาว หลายคนมาพร้อมกันแล้ว แต่ที่จริงข้างในจิตใจยังพะวักพะวนอยู่ บางทีก็ยังมีเคลือบแคลงอยู่บ้าง เอ... เราจะมาอยู่ที่นี่ตั้ง ๑๐ วัน หรือเดือนหนึ่ง จะได้ผลอะไรจริงหรือ เสียเวลามากนะ ใจคิดโน้นคิดนี้ หวังโน้น กังวลนี้ หวาดนั้น กลัวนี้

ถึงตรงนี้ ท่านก็ให้จัดพิธีกรรมขึ้นมาช่วย ดังที่มีพิธีถวายตัวแด่พระพุทธเจ้า หรือมอบตัวแก่พระอาจารย์ เป็นการมอบกายถวายชีวิตกันเลย นี่ก็เป็นอุบาย เป็นประเพณีวิธีปฏิบัติที่ในคัมภีร์บางแห่งบอกไว้ ในสำนักต่างๆ หรือหลายสำนัก เมื่อใครจะมาเข้ากรรมฐาน ก็ให้มาทำพิธีมอบตัว โดยเปล่งวาจา กล่าวคำมั่นออกมาเลย

ถ้าถวายตัวแด่พระพุทธเจ้า ก็บอกว่า “อิมาหิ ภควา อตตภาวํ ตุมหากํ ปริจจขามิ”

แปลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าขอสละอัตภาพนี้แด่พระองค์”

ถ้ามอบตัวแก่พระอาจารย์ ก็บอกว่า “อิมาหิ ภนเต อตตภาวํ ตุมหากํ ปริจจขามิ”

แปลว่า “ข้าแต่ท่านอาจารย์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอสละอัตภาพนี้แด่ท่าน”

การที่ถวายเป็นหรือมอบตัวอย่างนี้ มิใช่จะเป็นประโยชน์อะไรแก่พระพุทธเจ้า หรือแก่พระอาจารย์แต่อย่างใดเลย แต่เพื่อตัวของผูปฏิบัติตัวเอง จะได้มันแนวมุ่งไปเต็มที่ ไม่ต้องไปพูดถึงเรื่องอื่นแล้ว ข้อกังวลอะไรต่างๆ ที่เรียกว่าปิลิโพททั้งหลาย ไม่เอามาคิดแล้ว ตัดได้หมดเลย ถึงตอนกลางคืน ไปอยู่ในที่เปลี่ยวเดียวดาย น่ากลัว เคยตัวสั้นกลัวผี คราวนี้ไม่กลัวแล้ว ก็ขนาดชีวิตยังสละได้ ถวายหรือมอบให้ท่านไปแล้ว นี่คือการเตรียมจิตใจให้มุ่งมั่นเต็มที่ ทำให้รู้สึกเอาจริงเอาจัง

พอเตรียมจิตอย่างนี้ เริ่มต้นโดยมีความมุ่งมั่น ถวายตัวให้ท่านแล้ว มีใจพุ่งตั้งไปแล้ว ก็พร้อมที่จะเดินแนวไปเป็นสมาธิ แต่ถ้าปล่อยใจให้จิตมัวกังวล พะวักพะวน หวาดนั้น กลัวนี้ ห่วงหน้าห่วงหลัง อยู่ ก็อาจจะไม่ได้ผลอะไรเลย

เป็นอันว่า พิธีกรรมอย่างนี้ เป็นตัวทำการที่มาตัดตอน ยกเอาอะไรๆ ที่จะเข้ามารบกวนจากข้างนอกทิ้งไปเสีย แล้วก็ทำให้พร้อมที่จะเดินหน้าไปทำหรือเข้ามาอยู่กับสิ่งที่ต้องการ อย่างเต็มตัวเต็มที่

เพราะฉะนั้น ว่าโดยสาระ พิธีกรรมจึงเป็นกิจกรรมเบื้องต้น เป็นส่วนบุพภาคที่จะนำเข้าสู่สิ่งที่ เป็นเนื้อหาสาระ ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป แล้วมันก็เป็นรูปแบบ ที่ช่วยห่อหุ้มไว้ซึ่งเนื้อหาสาระ แล้วก็ช่วยสื่อ สาระนั้นด้วย คือได้ทั้งในแง่ห่อหุ้ม ทั้งในแง่เป็นสื่อ

ห่อหุ้ม ก็คือรักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เป็นเนื้อหาสาระเอาไว้ เพราะว่า นามธรรมนั้น ถ้าไม่มีรูปแบบช่วยเป็นกรอบเป็นเขื่อน จะรักษาไว้ได้ยาก โดยเฉพาะสำหรับคนหมู่มาก สำหรับสังคม ต้องอาศัยรูปแบบมาช่วย

เหมือนอย่างเนื้อมะม่วง เนื้อกล้วย เนื้อผลไม้ จะอยู่ได้ด้วยดี ก็ต้องอาศัยเปลือก ถ้าไม่มีเปลือก เนื้อก็อยู่ได้ยาก แต่ถ้าเปลือกไม่มีเนื้อ ก็หมดความหมาย เหมือนกับพิธีกรรมที่ว่า ถ้ามันไม่รักษา ไม่ห่อหุ้มสาระไว้ ไม่มีเนื้อหาอยู่ข้างใน มันก็หมดความหมาย กลายเป็นของรกรุงรัง เป็นขยะไป เพราะฉะนั้นจึงต้องสัมพันธ์อาศัยกันและกัน ให้เนื้อหาอาศัยเปลือกช่วยรักษาไว้ และข้างในเปลือก ต้องมีสาระที่เราจะเอาประโยชน์ได้

การที่พระพุทธศาสนา หลักคำสอน พระธรรมวินัย มาถึงเราในปัจจุบันนี้ได้ ก็อาศัยรูปแบบ ทั้งนั้น ตั้งแต่มีวัดวาอาราม มีพระภิกษุสงฆ์ แล้วก็มีการกิจกรรมของชุมชน ที่เป็นประเพณี เป็นวัฒนธรรม รักษาตัวพระศาสนาไว้ อย่างที่บอกแล้วว่า เมื่อรูปแบบยังอยู่ แม้ว่าเนื้อหาสาระจะมองแทบไม่เห็นแล้ว เราก็อย่าเพิ่งด่วนทิ้งรูปแบบ หรือทิ้งเปลือกไปเสีย แต่เราต้องรู้จักใช้ประโยชน์ และมันเป็นจุดเริ่ม ให้เราได้ ถ้าไม่มีเหลือแม้แต่เปลือกนั้นดี เราจะแยะ ไม่รู้จะไปจับไปเริ่มที่ไหน

ทีนี้ เมื่อรู้ตัวแล้วว่า เนื้อจะไม่มีแล้วนะ เหลือแต่เปลือก ก็ต้องรีบเอาเนื้อกลับมาใส่ พระพุทธศาสนาปัจจุบันนี้ ถึงเวลาแล้วไซ้ใหม่ ที่จะต้องพยายามเอาเนื้อกลับมา แต่ก็อย่าด่วนทิ้งเปลือก อย่างมองข้ามประโยชน์ของมัน

ทวนอีกทีว่า เปลือกนั้น *หนึ่ง* ห่อหุ้มรักษา *สอง* เป็นสื่อ ที่ว่าสื่อ ก็คือ ทำให้เนื้อหา สาระปรากฏ แพร่ออกมาสู่ประชาชน อย่างที่ว่าไปแล้ว

ถ้าฟังเนื้อหาสาระอย่างเดียว สำหรับคนหมู่มาก เขาไม่ค่อยเข้าใจ และไม่ค่อยสนใจ เวลา มีพิธีกรรม ก็เป็นช่องทางให้เราสื่อกับคนหมู่มากนั้น ให้ไปถึงเนื้อหาสาระ คือหลักธรรมคำสอน การที่จะเป็นสื่อให้ได้ผลดี ก็อยู่ที่ว่าเราจะจัดอย่างไร

เราต้องคำนึงถึงคนหมู่มากด้วย อย่าคิดถึงแค่คน สองคน สามคน บางทีเรามัวมองแต่สาธุชน ที่สนใจอยู่แล้ว แต่แค่นั้นไม่พอ พระศาสนามีเพื่อพหุชน คือคนส่วนใหญ่ ฉะนั้นเราจะต้องหาทางสื่อ แต่เพื่อประโยชน์แก่เขา ไม่ใช่เพื่อเอาจากเขา และพระผู้ทำหน้าที่สื่อ นั้น ต้องรู้เข้าใจว่าจุดมุ่งหมายอยู่ที่ไหน อย่าติดอยู่แค่เปลือก หรือสิ่งห่อหุ้ม อย่าติดอยู่แค่พิธีกรรม หรือรูปแบบที่เป็นสื่อ โดยไม่ใช่สื่อให้ เป็นประโยชน์

พิธีกรรมนี้ นอกจากเปรียบเทียบว่าเหมือนกับเปลือกผลไม้แล้ว อีกอย่างหนึ่งก็ เหมือนกับแก้วน้ำ แก้วน้ำมีประโยชน์อย่างไร แก้วน้ำก็มีประโยชน์ที่บรรจุน้ำ แก้วน้ำมีประโยชน์เพราะว่ามีน้ำ สิ่งที่เราต้องการคือ น้ำ เราไม่ได้ต้องการแก้ว แต่ถ้าเราไม่มีแก้ว เราจะใช้ประโยชน์จากน้ำได้ยาก จะกินน้ำ ที่หนึ่ง เราต้องเดินไปที่แหล่งน้ำ เช่น ไปที่บ่อ ไปที่สระ และแม้จะไปที่บ่อที่สระแล้ว ถ้าไม่มีแก้ว ไม่มี เครื่องตัก เราก็ต้องวกน้ำ หรือก้มตัว เอาหัวลงไป ใช้ปากดูดน้ำ หรืออะไรทำนองนั้น อันแสนจะ ยากเย็น

ที่นี้ ถ้าเรามีแก้ว ก็เริ่มตั้งแต่การที่จะตักน้ำ เอามาดื่ม เอามาฉัน ก็ง่าย เสริจแล้วยังสามารถ เอามาเก็บมาวางไว้รอใช้ได้อีกตามที่ต้องการ จะดื่มเมื่อไร ก็ใช้ได้เมื่อนั้น และจะใช้แก้วเล็กหรือ แก้วใหญ่ ก็จัดเอาได้ ทำรูปแบบให้เหมาะกับประโยชน์ที่ต้องการ แต่เนื้อหา ก็คือน้ำนั่นแหละ

เพื่อวัตถุประสงค์ที่ต่างๆ กันไป ในกิจกรรมอย่างนี้ เราต้องการแก้วในรูปลักษณะอย่างนี้ๆ เช่น ว่า แก้วใหญ่ แก้วเล็ก หรือแก้วปากบาน แก้วปากเล็ก แก้วก้นตื้น แก้วผอมสูง ฯลฯ เราก็จัดให้สนอง ความต้องการเฉพาะกรณี ยกย่องไปได้

ในที่สุด ไม่ว่าจะอย่างไร เนื้อหาก็คือน้ำ เราจะเอาน้ำ แต่ถ้าไม่ได้รูปแบบ เราก็ใช้ประโยชน์ จากน้ำได้ยาก และไม่ได้ตามที่ต้องการ ฉะนั้น รูปแบบจึงมีประโยชน์มาก น้ำเป็นสาระที่ต้องการ แต่ถ้า ไม่มีแก้ว ก็ใช้ประโยชน์ยาก แต่ถ้าแก้วไม่มีน้ำ ก็หมดความหมาย

นี่พูดวนแล้ว เป็นอันว่า รูปแบบ คือพิธีกรรมนี้ เป็นตัวที่ห่อหุ้มรักษาเนื้อหาสาระไว้ แล้วก็เป็นสื่อที่จะทำให้เนื้อหาสาระปรากฏผลเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไป เรียกว่าสื่อสาร คือสื่อไปถึงสาระ นี้ ก็เป็นประโยชน์อีกอย่างหนึ่งของพิธีกรรม

ประโยชน์ของพิธีกรรมมีเยอะ ต้องค่อยๆ นึก ความจริงมีมากกว่านี้ แต่ตอนนี้เอาเท่านี้ก่อน ข้อสำคัญอยู่ที่จับหลักให้ได้ คือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาสาระ กับ รูปแบบ เมื่อใดรูปแบบ พิธีกรรมไหนสื่อสารไม่ได้แล้ว ก็ต้องพิจารณาชำระสะสาง

กิจกรรมทั้งหลายในพระพุทธศาสนานี้ เดิมก็คือใช้เป็นเครื่องสื่อสาระ เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรง พระชนม์อยู่ พิธีไม่ต้องมีมาก แต่ก็มึ้นนั่นแหละ เพราะเป็นธรรมชาติของการประชุม การชุมนุมพบปะกัน เป็นเรื่องเป็นราว ก็ต้องมีพิธี

แต่อย่างทีบอกแล้วว่า พิธีนั้นเป็นเพียงกิจกรรมส่วนที่จะนำไปสู่เนื้อหาสาระ ในเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลที่มีความสามารถพิเศษในการสอน ตรัสอธิบายแม้แต่เรื่องนามธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งให้เวไนยเข้าใจได้ กิจกรรมเป็นรูปแบบที่จะต้องใช้ ก็น้อย พระที่มีความสามารถ ก็ไม่จำเป็นต้องเรียกรูปแบบมาก

แต่สำหรับพระทั่วๆ ไป ท่านไม่ได้มีความสามารถมากอย่างนั้น และยิ่งพูดกว้างไปถึงพระศาสนารวมๆ ทั้งหมด การที่ดำรงมาได้ยั้งยืนนาน เป็นเรื่องของคนหมู่มาก การที่จะต้องเอากิจกรรมพิธีที่เป็นรูปแบบ มารักษาเนื้อหาสาระ ก็ยิ่งมีความจำเป็นมากขึ้น เพราะชุมชน ตลอดจนทั้งสังคมอาศัยกิจกรรมเป็นเครื่องยึดโยงและบุกเบิกทาง

ในภาพรวมของสังคม แม้จะมีการสั่งสอนธรรมกันไม่น้อย แต่คนเพียงนิดหน่อยจะเข้าถึงพระพุทธศาสนาในระดับปัญญา คนส่วนใหญ่ยังต้องได้รับการดูแลเอาใจใส่ในการพัฒนาศีล พัฒนาจิตใจ และสำหรับคนส่วนใหญ่นี้ การศึกษาอบรมก็มาจากการมีชีวิตที่เจริญเติบโตขึ้นมาในวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตตั้งแต่ในครอบครัว ซึ่งสืบทอดกันมาและเป็นบรรยากาศล้อมรอบตัว โดยเป็นไปเองไม่ต้องรู้ตัว เหมือนคนเกิดมาในสังคมที่มีธรรมเนียมเข้าคิวอยู่ตัวแล้ว ก็ได้วินัยแง่้นจากการทำตามคนรุ่นก่อนๆ โดยไม่ต้องอบรมสั่งสอน

พิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตอย่างที่ว่านี้ ซึ่งถ้าจัดทำโดยตระหนักในความหมาย ก็จะได้เครื่องพัฒนาคน ทั้งทางวินัย และทางจิตใจขึ้นมาทันที

ถ้ามองออกนีกได้ว่าพิธีกรรมไม่ใช่สำคัญที่ใหญ่โตหรูหรา แต่เป็นเครื่องสื่อธรรม ซึ่งมีคุณค่าในการพัฒนาวินัย ให้งามในศีล ช่วยให้เจริญปีติศรัทธาปสาทะที่จะผูกใจคนไว้กับศีลธรรม และพัฒนาจิตใจให้องงามในกุศลธรรม เมื่อตระหนักอย่างนี้แล้ว การมีพิธีกรรมก็จะมี ความหมาย และเป็นเครื่องแสดงความเจริญของพระพุทธศาสนาได้จริง

ตอนที่

๑๑

วัดถุมงคล

ต้องใช้ผูกใจประชาชนไว้กับธรรม

“วัดถุมงคล” เกือบขึ้นมา “เครื่องรางของขลัง” ซาๆ หายไป

ได้พูดเรื่องพิธีกรรมมา ๒ ครั้งแล้ว ถือว่าจบ อย่างที่ว่าแล้ว พิธีกรรมเป็นเรื่องรูปแบบ เป็นด้านรูปธรรม ที่มาสื่อนามธรรม ควรให้เป็นที่สื่อคำสอนของพระพุทธเจ้า

ที่นี่ ในเรื่องรูปธรรมนั้น นอกจากพิธีกรรมที่เป็นด้านกิจกรรมแล้ว ยังมีสิ่งที่เป็นรูปธรรมชัดยิ่งกว่ากิจกรรมอีก คือเป็นวัตถุโดยตรง คืออะไร ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันปัจจุบันนี้ว่า “วัดถุมงคล”

ในเมื่อได้พูดถึงเรื่องพิธีกรรม ที่เป็นรูปธรรม ในด้านกิจกรรมแล้ว ก็จะต้องพูดถึงเรื่องวัตถุ ที่เป็นรูปธรรม ในด้านวัตถุต่อไปเลย โดยถือว่า วัตถุถุมงคลก็เป็นรูปธรรม ซึ่งควรจะสื่อธรรมะ ที่เป็นนามธรรม

คำว่า “วัดถุมงคล” นี้เป็นคำค่อนข้างใหม่ และก็ค่อนข้างแปลกด้วย ไม่รู้ว่าใครเป็นคนต้นคิดบัญญัติขึ้นมา เพิ่งมีไม่นานนี้เอง สมัยที่ผมยังเป็นเณร นี่ก็ไม่ออกว่ามีคำนี้ สมัยนั้นพูดกันว่าเครื่องรางของขลัง ซึ่งมีหลายอย่างเยอะเยอะ แต่ที่เด่นมากก็คือ พระเครื่อง

เมื่อคำว่าวัดถุมงคลเกิดขึ้นและติดปากคนแล้ว ก็ไม่ค่อยได้ยินใครพูดว่าเครื่องรางของขลัง และพระเครื่องก็มารวมอยู่ในคำว่าวัดถุมงคล แต่ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน มีแต่คำว่า “เครื่องราง” และ “ของขลัง” ยังไม่พบคำว่า “วัดถุมงคล”

ปัจจุบันนี้ คนมีทัศนคติต่อเรื่องพระเครื่อง และเครื่องรางของขลังอย่างอื่นๆ ที่เรียกรวมกันว่าวัดถุมงคลนี้ ต่างกันไปเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญเอาจริงเอาจัง เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ช่วยคุ้มครอง ให้โชคให้ลาภ บันดาลผลสำเร็จที่ต้องการ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งก็ตีเนียน คัดค้าน บางทีถึงกับดูหมิ่นเหยียดหยามว่าเป็นเรื่องเหลวไหลมงาย

ที่จริงยังมีพวกที่ ๓ คือผู้ที่มองกว้างๆ พยายามเข้าใจ และบอกว่าให้รู้จักใช้ประโยชน์ แต่ว่าโดยทั่วไป คนจะอยู่ในสองฝ่าย ที่ไปสุดขั้วสองข้างเสียแหละมาก

ก่อนจะพูดเรื่องนี้ต่อไป ขอตั้งข้อสังเกตไว้หน่อยหนึ่งว่า ถอยหลังไปครึ่งศตวรรษ คือราว ๕๐ ปีก่อนโน้น เมื่อกระแสนิยมวิทยาศาสตร์ยังแรงมากนั้น เห็นได้ชัดว่า คนสมัยใหม่ หรือคนหัวใหม่ที่ถือตัวว่าเจริญแล้ว ส่วนมากอยู่ในฝ่ายที่ตีเนียนและดูถูกเหยียดหยามการนับถือเครื่องรางของขลัง ว่า เป็นเรื่องเหลวไหลมงาย

แต่มาถึงเวลานี้ กระแสนิยมวิทยาศาสตร์อ่อนกำลังลงไปจนแล้ว คนสมัยใหม่กลับหันมาเชื่อถือเรื่องไสยศาสตร์ลึกลับลึกลับมากขึ้น หรือไม่ก็เพ้อใจให้

เรื่องวัตถุมงคล โดยเฉพาะพระเครื่องนี้ มีมาแต่โบราณ เป็นเรื่องเก่าแก่ ถ้าเราบอกว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ดี ไม่ถูกต้อง เป็นโทษ คนสมัยก่อนโน้นถือผิด โง่เขลาหลงงมงาย ก็เท่ากับว่าเราติเตียนคนโบราณข้างเดียว ทั้งที่ว่าแท้จริงนั้น เราคิดเอาเอง คนโบราณนั้นอาจจะไม่ได้โง่ และเขาอาจจะมีปัญญาบางอย่างที่จะให้แก่เราด้วย

การที่จะคิดว่าจะอะไรต่อเรื่องนี้ เราน่าจะได้ศึกษาความคิดความเข้าใจและพฤติกรรมของคนโบราณต่อเรื่องนี้ก่อน มิให้เป็นการติเตียนว่าเขาจากความไม่รู้ของเราเอง และตัดสินลงโทษเขาโดยไม่เป็นธรรม

เป็นอันว่า เราควรจะศึกษาให้รู้จักคนสมัยเก่าชัดมากขึ้น มองหาความจริงให้เห็นภูมิธรรมภูมิปัญญาของคนเก่าๆ เหล่านั้น ไม่ใช่จะตั้งหน้าตั้งตาตำหนิทำเฉยๆ และการที่มองให้เห็นและเอามาบอกเล่ากันนี้ ก็ไม่ใช่หมายความว่าจะไปยกย่องคนโบราณ แต่เป็นการหาความเข้าใจ ซึ่งอาจจะมองเห็นคติที่เป็นประโยชน์

ในการหาความเข้าใจนั้น

หนึ่ง เราดูความเป็นมาในอดีตเท่าที่จะหาได้ ว่าคนสมัยเก่านั้นมองและปฏิบัติต่อเรื่องนี้กันมาอย่างไร แล้วก็

สอง เรามีหลักการของพระพุทธศาสนาที่จะใช้วัดใช้เทียบอยู่แล้ว ในคัมภีร์ทั้งหลาย โดยเฉพาะพระไตรปิฎกที่จารึกพุทธพจน์ไว้ เราสามารถเข้าไปดูหลักการได้เลย

จากการศึกษาบรรจบกันสองด้านนี้ จะทำให้เราสามารถพิจารณา เกิดความรู้เข้าใจ และได้แนวทางได้คติอะไรต่างๆ ดีขึ้น ชัดขึ้น

ต้นโพธิ์นำหน้า ก่อนพระพุทธปฏิมาจะมี

เริ่มด้วยพระเครื่องก่อน ในสมัยก่อนนั้น พระเครื่องมีมาก และมีความสำคัญสำหรับชาวพุทธเหนือกว่าวัตถุมงคลอย่างอื่น มีหลายขนาด ทั้งขนาดใหญ่โต จนถึงพระเครื่ององค์เล็กๆ ในความเป็นมาแต่เดิมนั้น ก็อย่างพระพุทธรูปนั่นแหละ คือคนทำพระพุทธรูปในขนาดต่างๆ ตามความมุ่งหมายที่จะให้เป็นที่ระลึกแทนองค์พระพุทธเจ้า

ตั้งแต่เดิมทีเดียว ในสมัยพุทธกาล คนที่นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อยังเป็นปุถุชน เริ่มต้นก็ศรัทธาในองค์พระพุทธเจ้า เมื่อศรัทธาแล้ว ก็จะมีความรู้สึกผูกพัน จนกระทั่งเป็นความรัก

ตามเรื่องที่มีบันทึกไว้ หลายท่านเคารพรักพระพุทธเจ้ามาก เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสบรรยายแสดงความรักต่อพระพุทธเจ้าอย่างเป็นเรื่องเป็นราว เป็นเหตุเป็นผล จนเป็นพระสูตรหนึ่ง ชื่อว่าธรรมเจติยสูตร (ม.ม. ๑๓/๕๕๙-๕๗๐/๕๐๖-๕๐๖; เรียกง่าย ๆ ก็ได้ว่า ธรรมเจติยสูตร) คฤหบดีสูงอายุมากคนหนึ่ง ชื่อ นกุลบิดา และนกุลมารดา รักพระพุทธเจ้าเหมือนลูก ก็มีความสนิทสนมกับพระพุทธเจ้ามาก

พระพุทธเจ้าตรัสเสมอว่า ไม่ให้ติดในตัวบุคคล เป็นการเตือนสติว่าอย่าให้กลายเป็นการมาติด อยู่แค่นี้ เพราะว่าวัตรอุประสงค์ของพระพุทธศาสนานั้น ต้องการให้คนหลุดพ้น พึ่งตนเองได้ เป็นอิสระ พระพุทธเจ้าทรงมาช่วยเป็นกัลยาณมิตร แต่บางทีคนก็มาติดในกัลยาณมิตรเสีย

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ความเคารพรักที่พ่วงมากับศรัทธา นี้ก็มีประโยชน์มากในระดับหนึ่ง ทำให้มาเอาใจใส่ พาโน้มน้าวจิตธรรม คอยสดับคำสอน แล้วก็ศึกษาจริงจัง เป็นทางให้เดินหน้าต่อไป ความ เป็นกัลยาณมิตรที่ผูกพันไว้ด้วยศรัทธา ก็เป็นประโยชน์อย่างนี้ คือเป็นเหมือนบันไดที่จะไต่ขึ้นไปสู่ จุดหมายที่สูงขึ้นไป

ศรัทธาที่ถูกต้อง ทำให้เกิดปัญญา แล้วก็หลุดพ้นเป็นอิสระ เป็นแต่เพียงว่าต้องระวัง คอยเตือนไว้ ไม่ให้มาติดอยู่แค่นี้ และไม่ให้กลายเป็นหลง การที่พระพุทธเจ้าทรงเตือนไว้ นั้น ไม่ได้หมายความว่า ไม่ให้มีศรัทธา แต่ให้มีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา และทำให้เกิดปัญญา ศรัทธาเป็นคุณสมบัติ สำคัญที่ช่วยเป็นตัวนำในเบื้องต้น ที่จะให้เดินหน้าไปได้ อย่างมีพลัง และทำให้เราจริงใจด้วย

ความเคารพรักผูกพันด้วยศรัทธา นี้ ทำให้อยากพบเห็นอยู่ใกล้ชิด เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไป ไหนห่างไกล เหล่าผู้ศรัทธาก็คิดถึง จึงอยากมีอะไรเป็นองค์แทนที่จะพบเห็นไปเฝ้าได้

เรื่องเป็นอย่างไร จึงได้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นเป็นตัวอย่าง ดังความที่เล่ามาว่า ที่วัดพระเชตุวัน พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุด และชาวเมืองสาวัตถีมีโอกาสใกล้ชิดพระองค์โดยมาเฝ้าบ่อยๆ แต่เป็นธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าย่อมเสด็จออกจาริกไปบำเพ็ญพุทธกิจในถิ่นแดนแคว้นต่างๆ ในเวลา ที่เสด็จออกจาริกไปอย่างนั้น ชาวเมืองสาวัตถีที่มาหวังจะเฝ้า เมื่อไม่พบพระองค์ก็ไม่อึดอึดใจ

อนาถปิณฑิกเศรษฐีมองเห็นปมข้อนี้ จึงไปปรึกษาพระอานนท์และเสนอแนะว่าน่าจะจะมีปูชนียสถานสักแห่งไว้ที่พระเชตุวันนั้น เป็นที่เฝ้าถวายเครื่องบูชาแทนพระองค์ ใครมาเมื่อไร ก็เหมือนได้ไป เฝ้าพระพุทธเจ้า

เมื่อพระอานนท์กราบทูลพระพุทธเจ้า และได้รับพระพุทธดำรัสแนะนำแล้ว ก็นำเมล็ดจากต้น โพธิ์ตรัสรู้มาปลูกที่ประตูวัดพระเชตุวัน โพธิ์ต้นนั้นจึงเป็นที่ประชาชนมาเข้าถึงและถวายเครื่องบูชา เหมือนดังว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่เป็นประจำ และด้วยเหตุที่พระอานนท์เป็นผู้ปลูก ก็จึงได้ชื่อว่า “อานันทโพธิ์”

คติโบราณก็มีอยู่ว่า บุคคลที่ทำความดียิ่งใหญ่ หรือเป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงของประชาชน เมื่อท่านจากไปแล้ว คนก็เก็บสิ่งของที่เกี่ยวกับตัวท่าน ไว้เป็นองค์แทน เป็นที่ระลึก โดยเฉพาะก็คืออัฐิ ซึ่งนำไปสร้างสถูปบรรจุไว้ โดยปรกติ ก็จะสร้างไว้ที่ทางสี่แพร่ง ซึ่งเป็นจุดที่คนทั้งหลายเดินมาพบปะ มองเห็นอยู่เสมอ จะได้กราบไหว้บูชา เป็นที่ระลึก เตือนใจให้นึกถึงท่านที่เคารพบูชา นั้น แล้วจิตใจจะได้โน้มไปสู่คุณความดี และการที่จะถือเป็นแบบอย่าง

คติการสร้างสถูปบรรจุอัฐิ ก็เด่นชัดในพระพุทธศาสนา นิยมเรียกว่าพระธาตุ สำหรับ พระพุทธเจ้าเราเรียกว่า พระบรมสารีริกธาตุ เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธคุณและคำสอน ของพระองค์ คือเมื่อระลึกถึงพระองค์แล้ว ก็นึกถึงคำสอนของพระองค์ด้วย พร้อมทั้งเตือนใจให้เรามั่น มุ่งไปในคุณธรรมความดีงาม

ดังที่มีเรื่องมาตั้งแต่ในพระไตรปิฎกว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว กษัตริย์เมืองต่างๆพากันส่งทูตมาขอพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อจะไปบรรจุสถูปไว้แทนพระองค์ในเมืองของตนๆ ให้เป็นที่สักการะเคารพบูชาของประชาชน นี่ก็เป็นไปตามคติแต่โบราณ

นอกจากพระอัฐิ หรือพระสรีรธาตุของพระองค์แล้ว แม้แต่สิ่งที่พระองค์เคยทรงใช้ และสถานที่เคยเสด็จไปประทับ คนก็ถือเอาเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้าด้วย พระพุทธเจ้าเองก็ตรัสว่า สถานที่ ๔ แห่ง เป็นสังเวชนียสถาน คือสถานที่อันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช

สังเวชนีย์ หมายความว่า เป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดพลังสำนึก ที่เรียกว่าสังเวช คำว่า “สังเวช” นี้ ในภาษาไทยสมัยนี้ มีความหมายเพี้ยนไป พาให้เข้าใจผิด กลายเป็นสลดหดหู่ ถ้าสลดหดหู่ก็เป็นอกุศลไปเสีย กลายเป็นของเสียในใจจำพวกนิรวรณ นั่นคือผิดแล้ว

“สังเวช” นี้ มาจากคำนามว่า สังเวค ประกอบด้วย เวค/เวคะ แปลว่า พลัง กำลังแรง หรือ ความรวดเร็ว มี ส/สัง นำหน้า ซึ่งแปลว่า พรั่งพร้อม พรีบพรีบ

หมายความว่า เมื่อไปเห็นไปชมสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับมาก่อน คือที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ เริ่มตั้งแต่สถานที่ประสูติ ที่ลุมพินีวัน สถานที่ตรัสรู้ ที่พุทธคยา โดยเฉพาะที่ต้นโพธิ์ สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วก็สถานที่ปรินิพพาน ที่กุสินารา พอนึกถึงพระพุทธเจ้า ก็เกิดพลังสำนึกพรีบพรีบพรั่งพร้อมขึ้นมา จึงเรียกว่าเป็น **สังเวชนียสถาน**

พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองว่า สถานที่นั้นเป็นที่ที่ชาวพุทธควรจะได้เห็นได้ดูให้ระลึกถึงว่า พระพุทธเจ้าของเราเคยเสด็จมาประทับที่นี่ เคยใช้สถานที่นี้ แล้วจะได้ปลุกเร้าเตือนใจให้นึกถึงพระองค์ นึกถึงคำสอนของพระองค์ ทำให้เกิดพลังใจมีสำนึกโลดแล่นไปในการเอาจริงเอาจังที่จะสร้างสรรพคุณกุศลธรรม อันจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง

ย้ำว่า ในคำว่าสังเวชนียสถานนั้น อย่างที่กล่าวแล้ว สังเวค/สังเวช แปลว่า เกิดกำลังในใจพรั่งขึ้นมา ไม่ใช่แปลว่าสลดหดหู่ใจ แต่เป็นที่ปลุกใจ ให้เกิดพลังโลดแล่นไปในการทำความดี คือ ไปเห็นสถานที่นั้นแล้ว ก็นึกขึ้นมาว่าพระพุทธเจ้าเคยประทับที่ตรงนี้ นี่เราได้มาเห็นด้วยตนเองแล้ว เกิดปิติปลุกปล้ำชูซ่าขึ้นมา ใจมีพลังโลดแล่นไปว่า เราจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เต็มที่ เราเคยปล่อยตัวตกอยู่ในความประมาท คราวนี้จะไม่ประมาทแล้ว อะไรรอย่างนี้

นอกจากสถานที่แล้ว สิ่งที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย จะเป็นบาตร หรืออะไรก็ตาม ก็ถือว่าเป็นเครื่องระลึกแทนพระองค์ สิ่งเหล่านี้ทั้งหมด ท่านใช้คำว่า “เจดีย์” คือเป็นสิ่งที่เตือนใจให้ระลึกถึงองค์พระพุทธเจ้า หรือเจดีย์ที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เป็น **พุทธเจดีย์** มี ๔ ประเภท คือ

- **ธาตุเจดีย์** เจดีย์ที่บรรจุพระธาตุ คือ พระอัฐิของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระสถูปต่างๆ
- **ธรรมเจดีย์** เจดีย์บรรจุพระธรรม ที่นำพุทธพจน์ เช่น คำจารึกปฏิจจสมุปปาท “เย ชมมา เหตุปภวา...” ไปบรรจุไว้
- **บริโภคเจดีย์** เจดีย์คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย แม้แต่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ ก็เป็นบริโภคเจดีย์หมด บริโภคไม่ใช่แค่ฉัน บริโภคในภาษาบาลี หมายถึงใช้สอย
- **อุทเทสิกเจดีย์** เจดีย์ที่สร้างอุทิศ หมายความว่าสร้างขึ้นเจาะจงมุ่งหมายไปถึงพระพุทธเจ้า เป็นองค์แทนพระพุทธเจ้า ได้แก่พระพุทธรูป

อุทเทสิกเจดีย์ คือพระพุทธรูปนี้ เกิดหลังสุด เพราะว่าสมัยก่อนนั้น เขาถือกัน ไม่กล้าทำรูปแทนท่านที่เคารพนับถือสูงสุด ก็เลยไม่มีพระพุทธรูป (มีตำนานเล่าเรื่องว่ามีการทำพระพุทธรูปตั้งแต่ในพุทธกาล แต่ไม่เป็นที่ยอมรับในทางประวัติศาสตร์ จึงไม่เอามาเล่าที่นี่)

ที่ว่าสมัยก่อนนั้น คนไม่กล้าสร้างพระพุทธรูป จะเห็นได้ชัดในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พ.ศ. ๒๑๘-๒๖๐ คือหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๒๐๐ กว่าปี

พระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ทรงนับถือพระพุทธเจ้าและอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างยวบยั้ง แล้วก็ได้สร้างถาวรวัตถุ เป็นหลักเป็นฐานไว้ โดยใช้หิน ใช้ศิลา ทำให้โบราณวัตถุยุคพระเจ้าอโศกคงเหลืออยู่มาจนถึงปัจจุบันมากมายอย่างยิ่ง เช่น ศิลาจารึก ทั้งหลักศิลาเสาศิลาจารึก และจารึกบนใบหินแผ่นหิน การที่เรารู้จักพระพุทธศาสนาในอินเดียยุคหลังพุทธกาล ก็ได้จากการขุดค้นแล้วไปเจอโบราณวัตถุ โบราณสถาน ในสมัยพระเจ้าอโศกนี่แหละมาก

ส่วนในยุคอื่นๆ ที่สร้างอะไรๆ ด้วยไม้ เป็นต้น ก็ผุพังไปหมด ไม่มีเหลือ แต่ก็ยังมีบางยุคในสมัยหลังๆ ที่อาจจะเอาอย่างพระเจ้าอโศก ได้ทำสิ่งก่อสร้างด้วยศิลาบ้าง ซึ่งทำให้อยู่ได้ยืนนานถาวร

ที่นี่ พระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ทรงเคารพรักพระพุทธเจ้ามาก ก็โปรดให้แกะสลักทำรูปภาพในศิลาไว้ ตั้งแต่เรื่องราวในพุทธประวัติ ทั้งตอนพระพุทธเจ้าประสูติ ตอนตรัสรู้ ตอนแสดงพระธรรมจักร ตอนปรินิพพาน มีทั้งนั้น แต่รูปภาพในเหตุการณ์เหล่านั้น ไม่มีองค์พระพุทธเจ้าเลย ทำว่างไว้ โดยทำเป็นเครื่องหมาย หรือเป็นสัญลักษณ์ให้รู้ว่า อ้อ อันนี้คือเหตุการณ์ตอนนั้นๆ

ขอยกตัวอย่าง เช่นว่า ถ้าเป็นภาพเหตุการณ์ตอนประสูติ ก็มีรูปพระนางสิริมหามายาประทับยืนพระหัตถ์เหนี่ยวกิ่งไม้สาละ อย่างนี้คนดูก็รู้ว่า อ้อ... นี่เป็นตอนประสูติ แล้วก็เห็นรูปดอกบัวเปลวๆ เรียงกันไป ๗ ดอก เหมือนกับรองรับพระบาทที่เหยียบย่างไป ๗ ก้าว แต่ไม่ทำองค์ไว้ พอเห็นรูปดอกบัวอย่างนี้ คนก็รู้ทันทีว่านี่คือสิทธัตถกุมารประสูติ

ที่นี่ ตอนตรัสรู้ ก็ทำรูปต้นโพธิ์ไว้สิ มีพระแท่นที่ประทับนั่งที่โคนต้นโพธิ์นั้น แล้วก็ยังมีรูปอื่นประกอบ ให้รู้ว่านี่คือเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ส่วนตอนปรินิพพาน ก็มีพระแท่นไสยาสน์ใต้ต้นสาละ แค่นี้ก็รู้กัน แล้วตอนทรงแสดงปฐมเทศนา ก็มีรูปกวางหมอบอยู่ใต้พระแท่น อย่างนี้พอดูก็รู้ว่า คือป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่อยู่ของพวกหมู่เนื้อหมู่กวาง อย่างนี้เป็นต้น

ภาพพุทธประวัติในศิลาสมัยพระเจ้าอโศกอย่างที่ว่ามานี้ บอกชัดเจนเลยว่าเวลานั้น ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป นั่นคือก่อน พ.ศ. ๓๐๐

เวลาผ่านมานานจนใกล้ พ.ศ. ๕๐๐ จึงได้เกิดมีพระพุทธรูปขึ้น และการที่เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นได้ ก็เพราะมีชนชาติที่มีวัฒนธรรมอื่นเข้ามาอยู่ในชมพูทวีป คือพวกกรีก

พวกกรีกนี้เข้ามาอยู่ตั้งแต่สมัยอเล็กซานเดอร์มหาราชยกทัพมาถึงชมพูทวีป ในช่วง พ.ศ. ๑๕๖-๘ แล้วมีอาณาจักรของพวกกรีกเกิดขึ้นในแดนโยนก ลงมาถึงคันธารรัฐ เมื่อชนชาติกรีกอยู่ในถิ่นนั้นนานมา ก็หันมานับถือพระพุทธศาสนากันมาก รวมทั้งพระเจ้ามินท์ (Menander) ปิ่นโยนก ผู้ครองสาครนคร ในช่วง พ.ศ. ๕๐๐ ที่เรารู้จักกันดี

ตามวัฒนธรรมกรีก เขานิยมสร้างปฏิมากรรม คือทำรูปปั้นสวยงามใหญ่โต ของเทพเจ้าทั้งหลายของเขา เช่น Zeus (ได้แก่ Jupiter ของพวกโรมัน) Aphrodite (ได้แก่ Venus ของพวกโรมัน) เมื่อมานับถือพระพุทธศาสนา เขาก็พอใจที่จะสร้างพระพุทธรูป ก็จึงเกิดมีพระพุทธรูปแบบคันธาระของพวกกรีกขึ้นมา เริ่มแต่ราว พ.ศ. ๕๐๐ ดังที่ว่า

กรีกมา กรีกหมด พระพุทธรูปยังมีสืบมา

เพื่อให้จับต้นชนปลายพอได้บ้างในทางประวัติศาสตร์ ขอเล่าความเป็นไปในชมพูทวีปราว ๕๐๐ ปี ต่อจากสิ้นพุทธกาล มาจนถึงยุคที่เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูป ราว พ.ศ. ๕๐๐ ในสมัยใกล้พญามิลินท์

ความจริง ตั้งแต่ในพุทธกาลก็มีชนชาติกรีกอยู่ในชมพูทวีปแล้ว เนื่องจากอยู่ในมหาชนบท ๑๖ ของชมพูทวีป เรียกรวมกับกัมโพชะ เป็น “โยนกกัมโพชะ” (ม.ม.๑๓/๖๑๗/๕๖๐) อยู่สุดด้านตะวันตกเฉียงเหนือ แต่เป็นกรีกแห่ง Ionia จึงเรียกว่า “โยนะ” หรือ “โยนก” แล้วต่อจากนั้น ไม่ว่ากรีกพวกไหน เขาก็เรียกเป็นโยนกหมด

ต่อมา ในศตวรรษที่ ๒ หลังพุทธกาล อเล็กซานเดอร์มหาราช กษัตริย์กรีกแห่งมาซิโดเนีย ยกทัพแผ่อำนาจรบชนะดินแดนต่างๆ มาจนถึงชายแดนอินเดีย ตั้งทัพที่ตักสิลา (เขียนอย่างสันสกฤตเป็น “ตักขศิลา”) ใน พ.ศ. ๑๕๔ (325 B.C.) เตรียมบุกเข้าตีอินเดีย

เวลานั้น อาณาจักรมคธรุ่งเรืองเป็นใหญ่ในชมพูทวีป อาณาจักรอื่นๆ ที่เคยยิ่งใหญ่ในสมัยพุทธกาลตกอยู่ใต้อำนาจของมคธหมดแล้ว ราชานแห่งมคธเวลานั้นอยู่ในราชวงศ์นั้นแหละ แต่ก็มีพวกหัวหน้าเผ่าเจ้าเมืองย่อยย่อยที่ยากแหยงชิงอำนาจขึ้นครองมคธ

โดยเฉพาะที่สำคัญมีเจ้าระดับหัวหน้าเผ่าผู้หนึ่ง ชื่อว่าจันทรคุปต์ อยู่ในวงศ์ที่ภาษาบาลีเรียกว่าโมริยะะ สันสกฤตเรียกว่าเมารยะ ตามที่สืบความกันได้ว่า โมริยวงศ์ หรือเผ่าเมารยะนี้ เป็นตระกูลพระญาติวงศ์สายหนึ่งของพระพุทธเจ้า ซึ่งคู่มากับศากยวงศ์ และก็คงถูกกวาดล้างหมดไปจากแคว้นโกศลพร้อมในคราวเดียวกัน ในรัชกาลของพระเจ้าวิฑูฑะ ที่ต่อจากพระเจ้าปเสนทิโกศล

ต้องย้อนไปเล่าเรื่องเก่าในสมัยพุทธกาลหน่อยหนึ่ง กษัตริย์ในศากยวงศ์นั้นมีความห่วงแหนถือตัวในเรื่องวรรณะเป็นอย่างยิ่ง แม้ในพุทธกาลแคว้นศากยะจะได้ตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นโกศลแล้ว แต่ในด้านวงศ์เผ่าก็ยังยึดถือรุนแรงมาก

ต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนากว้างขวางออกไปแล้ว ราชานแห่งแคว้นโกศล คือพระเจ้าปเสนทิโกศล ได้เคารพนับถือพระพุทธเจ้ามาก ถึงกับมีพระทัยปรารถนาจะเป็นญาติของพระพุทธเจ้าในทางชาติวงศ์ จึงได้ทรงส่งทูตนำพระราชสาส์นไปขอพระราชบิดาของกษัตริย์ศากยะมาเป็นพระมเหสี

กษัตริย์ศากยะนั้นเป็นเผ่าที่ห่วงแหนสกุลวงศ์เป็นอย่างยิ่ง จะไม่ยอม แต่เพราะแคว้นโกศลมีอำนาจมาก ก็ต้องยอม แต่ใช้วิธีหลอก โดยส่งนางवासภักขัตติยา ซึ่งเป็นลูกกษัตริย์ แต่เกิดจากนางทาสีไปให้ ก็ไปเป็นมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล

ต่อมา นางวาสภชาติติยา ก็มีโอรส ชื่อว่า วิฑูฑกะ เมื่อเจ้าชายวิฑูฑกะเติบโตขึ้นมา ก็ขอไปเยี่ยมญาติวงศ์ฝ่ายพระมารดา แม้จะได้รับการต้อนรับ แต่ได้ล่องเรือโดยบังเอิญว่าที่จริงนั้นเขาเหยียดหยาม ก็เลยผูกอาฆาตว่าจะต้องล้างเผ่าศากยะ

พอเจ้าวิฑูฑกะได้ขึ้นครองแคว้นโกศล ก็ยกทัพไปทำลายแคว้นศากยะ ล้างเผ่าศากยะหมดสิ้น แต่ก็มีบ้างที่หนีไปได้ แคว้นศากยะก็อยู่ใกล้ๆ เชิงเขาหิมาลัยอยู่แล้ว พวกที่หนีรอดไปได้ ก็เข้าไปลี้ภัยมากขึ้นอีกทางเชิงเขาหิมาลัยนั้น

ตามเรื่องต่อมา หลังพุทธปรินิพพาน เมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้วมีการแจกพระธาตุในบรรดาเมืองที่ส่งทูตมาขอพระบรมสารีริกธาตุ ก็มีเจ้าศากยะที่กบิลพัสดุ์ และเจ้าโมริยะที่รามคาม อยู่ในรายการด้วย แสดงว่าพระญาติวงศ์ของพระพุทธเจ้าก็ยังมีเหลือรอดอยู่ และก็สืบเค้ากันว่าโมริยะกษัตริย์ได้สืบเชื้อสายต่อกันมาจนถึงจันทรคุปต์นี้

หันกลับมาดูอเล็กซานเดอร์มหาราชที่ตั้งทัพเตรียมจะเข้าตีมณฑลของกษัตริย์ราชวงศ์นั้นทะ นั้นเป็นกองทัพจากข้างนอก ในเวลาเดียวกันนั้น ด้านข้างในเอง เจ้าจันทรคุปต์ก็กำลังหาทางโค่นราชวงศ์นั้นทะ

มีเรื่องเล่าว่า อเล็กซานเดอร์มหาราชกับจันทรคุปต์วางแผนจะร่วมกันบุกตีมณฑล ฝ่ายอเล็กซานเดอร์ก็คิดว่า ตีกครั้งนี้ยิ่งใหญ่แน่ ถ้าเราได้กำลังจากพวกในถิ่นของเขาเองนี้ มาช่วย ก็จะทำให้การได้ง่ายขึ้น ก็จึงคิดจะหาชนเผ่ารอบนอกของแคว้นมคธมาเป็นกำลังยกเข้าตี ฝ่ายจันทรคุปต์ก็คิดว่า ถ้าเราได้อเล็กซานเดอร์มาเป็นกำลัง เราก็จะตีมณฑลได้ง่ายขึ้น

เมื่อสองพวกคิดกันอย่างนี้ ก็มาประสานกันได้ แล้วก็มีการนัดพบกัน จันทรคุปต์ก็ไปพบกับค่ายของอเล็กซานเดอร์มหาราช แถวชายแดน

พอพบกัน ต่างฝ่ายก็มีขีตติยามานะ เอาละสิ ใครจะแสดงความเคารพก่อน อเล็กซานเดอร์มหาราชก็ถือตัวว่าเราเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่ รบที่ไหนก็มีแต่ชนะปราบมาตลอดหมด ตั้งแต่กรีกรจนกระทั่งประชิดอินเดีย แสนเกรียงไกร ไฉนจะมายอมคารวะแก่กษัตริย์แค่นี้หัวหน้าเผ่า ฝ่ายจันทรคุปต์ก็คิดว่าเราเป็นเจ้าของแดนชมพูทวีปที่ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งใหญ่ ไฉนจะไปอ่อนน้อมแก่ชนพวกที่มาจากดินแดนภายนอก เป็นอันว่าต่างคนต่างไม่ยอมแสดงคารวะก่อน พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช เมื่อเห็นเช่นนั้น ก็ทรงพระพิโรธ จึงสั่งจับจันทรคุปต์ขัง ไม่ตรีกรีฑาสะบั้น แทนที่จะมาช่วยกันรบ ก็เลยจับเท่านั้น

เมื่อจันทรคุปต์ถูกจับแล้ว ก็มีเรื่องราวต่อมาว่า ในที่สุด จันทรคุปต์หนีไปได้ ส่วนทางฝ่ายอเล็กซานเดอร์มหาราช ต่อมา จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ก็เลิกทัพกลับกรีกร

บ้างว่า แม่ทัพนายกองของอเล็กซานเดอร์ซึ่งผ่านศึกสงครามมายาวนานถึง ๑๐ ปี บุกตะลุยข้ามดินแดนมากมายมาค่อนหมื่นกิโลเมตร ฝ่ายภยธรรมชาติทั้งบนบกและในทะเลมานักหนา พวกเขาก่อนล้าเหนื่อยหน่ายต่อการรบราฆ่าฟัน ไม่มีใจจะรบต่อไป

บ้างว่า อเล็กซานเดอร์สืบได้ตัวเลขกำลังพลของมคธ เช่น กองทัพช้างที่ใหญ่ยิ่ง (ชาวตะวันตกไม่รู้จัก) เป็นต้น เห็นว่าหนักหนาหนัก ไม่น่าเสี่ยง

แต่ไม่ว่าจะอย่างไร อเล็กซานเดอร์มหาราชก็ถอนทัพกลับไป ไม่เข้าตีมคธ (อเล็กซานเดอร์เสด็จกลับทางเรือ ไปสวรรคตที่บาบิโลน)

เมื่ออเล็กซานเดอร์มหาราชตกลงไม่เข้าตีอินเดีย และเดินทัพกลับนั้น ก็ทิ้งให้แม่ทัพที่ติดตามมา ครอบครองดินแดนที่ได้รับชนะไปแล้ว ก็จึงมีกษัตริย์กรีกปกครองดินแดนที่ต่อจากชายแดนอินเดียออกไป เทียบปัจจุบันตั้งแต่ปากีสถาน อัฟกานิสถาน และอิหร่าน เรื่อยไป ก็จึงมีชนชาติกรีกตั้งถิ่นฐานอยู่กันมามากในแคว้นเหล่านี้ (เมื่อจักรวรรพต์ขึ้นเป็นใหญ่แล้ว ก็มาเอาดินแดนแคว้นนี้ไปรวมเข้าในมหาอาณาจักรของตนมากมาย)

ฝ่ายเจ้าจักรวรรพต์ก็ดำเนินการตามแผนของตนต่อไป พอลคิดว่ามีกำลังพร้อม ก็ยกเข้าตีเมืองหลวง แต่พ่ายแพ้ และหลบหนีซอกซอนไปแทบจะเอาชีวิตไม่รอด

มีเรื่องเล่าว่า ขณะที่จักรวรรพต์หนีผ่านเข้าไปในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ได้ยินยายแก่ด่าหลาน คือคุณยายทำขนมเบื่องให้หลานกิน พอเสร็จจากเตา เอาให้หลาน อารามอยากกินให้ร่อยเต็มที หลานก็กัดกรั้วมลงไปตรงกลางที่มีเนื้อขนมมาก ขนมกำลังร่อนเต็มที ก็ลวกปาก หลานร้องให้จ้า คุณยายก็ด่าหลานว่า เอ็งมันโง่เหมือนไอ้เจ้าจักรวรรพต์ กินเข้าไปได้อย่างไรที่ตรงกลาง ขนมร่อนๆ เพิ่งเอาลงจากเตา เขาก็ทะเล็มเข้ามาจากขอบก่อนสิ

จักรวรรพต์ได้ยินคำด่านี้ ก็ได้ความคิด จึงใช้ยุทธวิธีใหม่ ค่อยๆ รวมบ้านเล็กเมืองน้อย ตีโอบล้อมเข้ามา จนในที่สุด ๔ ปีหลังจากอเล็กซานเดอร์มหาราชถอนทัพไปแล้ว คือใน พ.ศ. ๑๖๒ (321 B.C.) จักรวรรพต์ก็เข้าตีแคว้นมคธได้สำเร็จ แล้วขึ้นเป็นราชาผู้ยิ่งใหญ่ เริ่มต้นราชวงศ์โมริยะ หรือเมารยะ

พระเจ้าจักรวรรพต์มีโอรสพระนามว่าพินทุसार ไม่ใช่พิมพิสารนะ พิมพิสารนั้นสมัยพุทธกาล นี้พินทุसार เป็นโอรสของพระเจ้าจักรวรรพต์ ต่อจากพระเจ้าจักรวรรพต์ พินทุसारก็ขึ้นครองราชย์ ทรงมีโอรสมากถึงร้อยเอ็ด องค์หนึ่งชื่อว่าเจ้าชายอโศก

พระเจ้าพินทุสารทรงส่งเจ้าชายอโศกไปเป็นอุปราชครองแคว้นวันตี อโศกนี้ดูร้ายมาก พอพระเจ้าพินทุสารสวรรคต อโศกกุมารจะเอาราชสมบัติไว้กับตัว ก็บุกจับพี่น้องฆ่าหมด เหลือไว้แต่น้องร่วมกรรมมารดาองค์เดียว พอขึ้นครองราชย์แล้ว ก็ยกทัพออกรุกรูจิมตีดินแดนต่างๆ จนกระทั่งถึงศึกครั้งใหญ่ที่ไปตีแคว้นกสิงคะ ซึ่งเป็นแดนนักรบเก่งกล้า แม้จะชนะ แต่จากการที่ได้พบเห็นความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชนในการสงครามนั้น ก็ทำให้พระเจ้าอโศกสลดพระทัยอย่างยิ่ง และได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา

ถึงตอนนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชเปลี่ยนนโยบายใหม่โดยสิ้นเชิง เลิกแสวงชัยชนะด้วยสงครามมาเป็น “ธรรมวิชัย” คือชนะด้วยธรรม เปลี่ยนจากการรบราฆ่าฟัน มาสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชน บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ สร้างถนนหนทาง ปลูกต้นไม้ให้ร่มเงา ปลูกพืชสมุนไพร สร้างโรงพยาบาลคน สร้างโรงพยาบาลสัตว์ สร้างวิหาร คือวัดวาอาราม เป็นที่ให้การศึกษาแก่ประชาชน

สมัยนั้น ยังไม่มีกระดาษใช้กัน พระเจ้าอโศกก็ให้เขียนศิลาจารึกไว้ในที่ต่างๆ ให้หัวหน้าหมู่ชนหรือผู้ปกครองท้องถิ่น มาเรียนรู้แล้วนำไปบอกแจ้งเผยแพร่ เพื่อสั่งสอนแนะนำข้าราชการและประชาชน ให้ประพฤติดีมีศีลธรรม อยู่ร่วมกันในสังคมที่ดี รู้เข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้องตามนโยบายของบ้านเมือง

ขอเล่ารวบรัดว่า พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนามากมาย และได้ทรงเผยแผ่ขยายพระพุทธศาสนาออกไปในดินแดนแคว้นต่าง ๆ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก แต่หลังจากพระองค์สวรรคตแล้วไม่เต็มครึ่งศตวรรษ พวกพราหมณ์มีปุชยมิตรเป็นหัวหน้า ก็ได้ยึดอำนาจ จักรพรรดิแห่งราชวงศ์โมริยะของพระเจ้าอโศกมหาราชนี้ ปลงพระชนม์เสีย แล้วตั้งราชวงศ์ใหม่ ชื่อว่าราชวงศ์ศุงคะ เป็นราชวงศ์ของวรรณะพราหมณ์ แล้วก็กำจัดพระพุทธศาสนาเป็นการใหญ่

แต่ราชวงศ์ศุงคะไม่สามารถครองอำนาจยิ่งใหญ่อย่างสมัยพระเจ้าอโศกได้ แคว้นแคว้นได้แตกกระจัดกระจายออกไป และแคว้นแคว้นที่แตกออกไปเหล่านี้ก็รักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้ และราชวงศ์ศุงคะเองอยู่ได้ประมาณศตวรรษเดียว ก็สิ้นอำนาจ

ที่นี้ ในบรรดาแคว้นแคว้นที่แตกออกไปเหล่านั้น ก็มีแคว้นที่สืบสายมาจากกษัตริย์กรีก ที่เคยเป็นแม่ทัพของอเล็กซานเดอร์มหาราชด้วย แคว้นเหล่านี้ได้มาอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าอโศก หลังสิ้นพระเจ้าอโศก และต่อมาราชวงศ์ศุงคะขึ้นครองเมืองแล้ว แต่คุมแคว้นเหล่านี้ไว้ไม่อยู่ พวกนี้ก็ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นมา

กษัตริย์สายกรีกนี้ก็สืบทอดกันมา และกษัตริย์กรีกองค์หนึ่งมีกำลังอำนาจเรื่องเกียรติยศในระยะ พ.ศ. ๕๐๐ พระนามว่าพระเจ้าเมนานเดอร์ เรียกเป็นภาษาบาลีว่า พระเจ้ามิลินท์ (ตำราฝรั่งบ้างว่า เมนานเดอร์ ร่วมสมัยกับปุชยมิตร ราว พ.ศ. ๓๐๒)

พระเจ้า Menander หรือมิลินทรราชานี้ มีเรื่องราวว่าเป็นนักปราชญ์ นิยมถกเถียงเรื่องทางปรัชญาตามแบบของพวกกรีก ได้ทำประดานักปราชญ์นักบวชมาได้วาทะ ทำให้วงการศาสนาปรัชญาสันตะเพื่อนไปทั่ว จนกระทั่งได้มาไต่กับพระนาคเสน แล้วทรงเลื่อมใส ทรงประกาศนับถือพุทธศาสนา และได้บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ แล้วก็แน่นอนว่า เมื่อพระราชาเป็นพุทธศาสนูปถัมภกใหญ่แล้ว ราษฎรก็นับถือกันมากมายทั่วไป

เป็นธรรมดาว่า ในแคว้นแคว้นของชาวกรีกที่มีกษัตริย์กรีกนั้น ก็มีวัฒนธรรมกรีกสืบกันมา และอย่างที่ว่าแล้ว พวกกรีกนั้นชอบปั้นรูปเคารพ ในเมืองกรีกจึงมีรูปเทพเจ้าอะไรต่ออะไรต่างๆ เยอะแยะไปหมด

ครั้นมานับถือพระพุทธศาสนา พวกกรีกก็อยากปั้นรูปพระพุทธรูปเจ้าไว้เคารพ ไปๆ มาๆ ในเวลาใกล้ๆ สมัยของพระเจ้าเมนานเดอร์ พวกกรีกก็ถือตามแนวคิดความนิยมในวัฒนธรรมของกรีกนั้น ดำเนินการปั้นพระพุทธรูปขึ้นมา ก็จึงเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกจากชนเชื้อสายกรีก ที่มาเป็นผู้ปกครองและเป็นประชาชนอยู่ในอินเดีย

เพราะฉะนั้น พระพุทธรูปในยุคแรกๆ นี้ จึงเป็นศิลปะที่อยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย เพราะว่าพวกกษัตริย์กรีกปกครองอยู่แถบนั้น โดยเฉพาะก็เป็นศิลปะคันธาระ

คันธาระนั้น เป็นชื่อแคว้นของอินเดีย หรือชมพูทวีป ที่อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งมีสืบมาแต่สมัยพุทธกาล อยู่ถัดใต้ลงมาจากแคว้นโยนกของพระเจ้าเมนานเดอร์ ก็คืออยู่ในแถบเดียวกัน เรียกวมๆ ว่าเป็นถิ่นแดนของพวกกรีกด้วยกันนั่นเอง

ประวัติศาสตร์แห่งชมพูทวีปดำเนินต่อมา ผ่านกาลเวลาอีก ๒,๐๐๐ ปี มีการรุกรานและตีกลองสงครามมากมาย ถึงบัดนี้ ชนชาวกรีกหายหมดไปแล้ว เช่นเดียวกับแคว้นโยนกและคันธาระที่สิ้นชื่อไป เหลือไว้แต่ร่องรอยในประเทศปัจจุบันที่ชื่อว่าอัฟกานิสถาน

ที่เล่าเรื่องราวมาด้วยวันนี้ ก็ต้องการเพียงจะบอกถึงการเกิดขึ้นของพระพุทธรูป เท่านั้นเอง ก็เป็นอันว่า พวกชาวพุทธกรีกได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเพื่อจะได้เคารพกราบไหว้ เป็นที่ระลึกแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า

จากนั้น คติการสร้างพระพุทธรูป เพื่อไว้เป็นองค์แทนที่ระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้า ก็มีเรื่อยมา คนที่มีกำลังมาก ก็สร้างองค์ใหญ่ๆ คนที่มีกำลังน้อย ก็สร้างองค์เล็กๆ หรือคนที่มีกำลังมากอาจจะแจกเผื่อแผ่คนหลายๆ ก็สร้างองค์เล็กๆ จำนวนมากแจกกันไป เวลาผ่านไป ก็เกิดเป็นความนิยมในการสร้างพระพุทธรูป จนแพร่หลายมีจำนวนมากมาย

ใครจะอยู่บันไดขั้นไหน ก็ช่วยทั้งนั้น แต่ทุกคนต้องไต่ต่อให้สูงขึ้น

ต่อมา เหมือนเป็นวิวัฒนาการ ความคิดความมุ่งหมายในการสร้างพระพุทธรูปก็คืบหน้าขยายออกไป พุทธศาสนิกบางคนบางกลุ่มก็มาคำนึงว่า ในอนาคตกาลเบื้องหน้า ที่ถิ่นของพวกเราในพระพุทธศาสนาอาจจะสูญสิ้นไปก็ได้ เราจะต้องทำอะไรเป็นเครื่องหมายให้คนในกาลเบื้องหน้ารู้ว่า ในกาลก่อนโน้น ดินแดนนี้ได้เคยมีพระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงอยู่ แล้วก็ตกลงว่า เราต้องสร้างสถูปแล้วบรรจุพระพุทธรูปไว้ ทั้งองค์ใหญ่ และองค์น้อย ที่เราเรียกว่าพระเครื่อง หรือพระพิมพ์แบบต่างๆ

ถึงตอนนั้น ก็จึงเกิดมีคติการสร้างสถูปบรรจุพระพุทธรูปใหญ่ๆ เพื่อไว้เป็นหลักฐานเผื่อกาลอนาคต เมื่อพระพุทธศาสนาสูญสิ้นไป จะได้แสดงว่าได้เคยมีพระพุทธศาสนาเจริญอยู่ในดินแดนนี้

เป็นอันได้มีเหตุผลขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งที่พึงรู้ว่า ทำไมจึงมีการสร้างพระเครื่องกันมากมายนักหนา และเหตุผลข้อนี้ได้กลายเป็นความมุ่งหมายใหญ่ข้อเด่นของการสร้างพระเครื่องบรรจุในสถูปเจดีย์ ที่ทำให้คนยุคไม่นานนักนี้ ได้ตื่นตื่นกันบ่อยๆ เดียวเจอกรุพระเครื่องที่โน่น เดียวกรุพระที่นั่น แดก (ที่ยังไม่แตก ก็ไปทุบให้แตกเสียเลย)

ตอนนี้ก็ได้วัตถุประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูป ๒ อย่างแล้ว คือ

หนึ่ง เป็นที่เคารพบูชาแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า ซึ่งเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ เป็นเครื่องเจริญศรัทธา ทำให้มีกำลังใจ เกิดปีติ อิมใจ น้อมจิตไปสู่ความสงบ

ในข้อนี้ แม้จะใช้ในทางสมาธิก็ได้ เมื่อเราจะเริ่มบำเพ็ญสมาธิ ทำจิตใจให้สงบ ตั้งมั่น แน่วแน่ แต่ใจยังฟุ้งยังแกว่ง นึกเรื่องโน้นเรื่องนี้ เมื่อเรามีพระพุทธรูปที่เราตั้งใจผูกใจเคารพอยู่กับตัว พอมองไปที่พระพุทธรูป ใจก็รวมมานึกถึงแต่พระพุทธรูปอย่างเดียว แล้วนึกถึงพระคุณของพระองค์ ใจของเราก็น้อมเข้าสู่ความสงบ มุ่งแน่ว ตั้งมั่น เป็นสมาธิได้ง่าย จึงมีประโยชน์เยอะเยาะ แล้วก็

สอง เกิดมีคติที่ถือว่า เราสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่องค์น้อยกันไว้ให้มากมาย แล้วใส่สถูปเจดีย์บรรจุไว้ เพื่อเป็นหลักฐานแสดงว่าพระพุทธศาสนาเคยมีที่นี้ แล้วก็นิยมทำตามกันมา ครั้นเวลาผ่านไป อาจจะหลายๆ ร้อยปี คนรุ่นหลังเจอสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระอย่างนี้ ก็เรียกว่ากรุพระบ้าง กรุพระเครื่องบ้าง

เรื่องนี้ ไม่ว่าจะไปอย่างไร จะมาอย่างไร จะยอมรับหรือไม่ ในที่สุด ก็ไม่พ้นที่จะต้องสนองความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชนในขั้นพื้นฐาน วัตถุประสงค์ข้อนี้ จะเอาหรือไม่เอา ก็มาได้เอง อยู่ที่ว่าจะต้องรู้เข้าใจ และปฏิบัติให้พอเหมาะพอดี แล้วหาทางว่าจะจัดการให้ดีขึ้นไปอย่างไร

อะไรคือความต้องการตามธรรมชาติขั้นพื้นฐานของปุถุชน คนเรานี้มีชีวิตซึ่งเป็นธรรมชาติ และดำเนินชีวิตอยู่กับธรรมชาติด้วยอาศัยความรู้ แต่ธรรมชาติล้อมรอบชีวิตของเขานั้น มีทั้งที่มนุษย์รู้ และไม่รู้ ส่วนที่รู้ เขาก็พอจะปฏิบัติจัดการได้ แต่ส่วนที่ไม่รู้ เขาก็อับจนไม่สามารถปฏิบัติจัดการได้

ธรรมชาติส่วนที่เขาไม่รู้ไม่เข้าใจนั้น ก็กลายเป็นว่าอยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งที่จริงก็คือธรรมชาติที่เหนือที่เกินที่เขาจะรู้จะเข้าใจนั่นเอง เมื่อเขาไม่รู้ไม่เข้าใจไม่สามารถปฏิบัติจัดการได้ เขาก็หวาดหวั่นกลัวเกรง

เมื่อไม่สามารถปฏิบัติจัดการเองได้ เกิดความหวาดหวั่นกลัวเกรง มนุษย์ก็หาพวกราชที่พึ่งซึ่งจะมาช่วยให้ปฏิบัติจัดการกับธรรมชาติที่เกินหรือเหนือความรู้เข้าใจ ที่เรียกว่าเหนือธรรมชาตินั้น ตรงนี้เรียกกันว่ามนุษย์หาที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยว แล้วก็เรียกกันว่าเป็นความต้องการพื้นฐานทางศาสนา ซึ่งก็ยอมมีอยู่ทั่วไปเป็นธรรมดา

ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะไม่ได้มุ่งมาสนองความต้องการของมนุษย์ในขั้นนี้ขั้นนี้ คือพระพุทธศาสนาเกิดมีขึ้นเพื่อให้มนุษย์พัฒนาเข้าถึงจุดหมายที่สูงขึ้นไป แต่พระพุทธศาสนาก็กยอมไม่มองข้ามความต้องการพื้นฐานอันนี้ คือต้องช่วยมนุษย์ในขั้นนี้ด้วย เพียงแต่อย่าไม่ติดอยู่แค่จะสนองความต้องการขั้นนี้ และไม่หาผลประโยชน์จากความต้องการของมนุษย์ในขั้นนี้ แต่พาเขาขึ้นสู่จุดหมายที่เป็นอิสระสูงเหนือกว่านั้นขึ้นไป

เรื่องก็เป็นอย่างที่ว่ามานี้แหละ การมีพระพุทธรูป การนับถือรูปภาพแทนองค์พระพุทธเจ้า สำหรับคนจำนวนมากทีเดียว ตามธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชน ซึ่งยังมีความหวุ่นไหว มีความหวาดกลัวอะไรต่างๆ ที่มองไม่เห็น ที่ลึกลับ จะว่าเหนือธรรมชาติหรืออย่างไรก็ตาม คือเกินวิสัยที่เขาจะจัดการได้ เมื่อมีสิ่งทีละเล็กแล้ว ได้อะไรที่เชื่อว่าจะเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวแล้ว ก็ทำให้จิตใจเกิดกำลังขึ้นมา มีกำลังใจ หายหวาดหายกลัว หายสั่นสะท้านพรันพรึง พอจะตั้งตัวตั้งหลักได้บ้าง นี่คือการช่วยหรือสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน

เรื่องทำนองนี้ พระพุทธเจ้าเองก็ตรัสไว้ แม้ว่าตอนนั้นยังอยู่ในพุทธกาล ยังไม่มีพระพุทธรูป แต่โดยสภาวะก็คือ มีที่พึ่งทีละเล็ก ขอยกตัวอย่างพระสูตรหนึ่ง ชื่อว่าชัคคสูตร

ในพระสูตรนั้น (ส.ส.๑๕/๘๖๓/๓๒๐) พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้หลักว่า เมื่อพระภิกษุไปอยู่ในป่า ไปอยู่ตามโคนไม้ จะบำเพ็ญสมณธรรม หรือเจริญภาวนาตามเรื่องของท่าน ถ้าเกิดความกลัว ขนลุกขนชัน ตัวสั่นขึ้นมา ใจไม่อยู่กับเนื้อกับตัว ไม่เป็นอันปฏิบัติ ก็ให้ระลึกนึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม ระลึกถึงพระสงฆ์ ยกขึ้นมาชูเป็นธงชัยเป็นหลักใจของตน ก็จะหายหวาดหายกลัวได้ นี่คือการยึดเหนี่ยวจิตใจไว้ ไม่ให้ขวัญเสียเตลิดไป

นี่ก็เป็นสิ่งที่ระลึก ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ที่จะสนองความต้องการในขั้นพื้นฐาน แต่ก็จะต้องพูดกันอีกว่ายึดเหนี่ยวอย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญเหมือนกัน เพราะว่าเดี๋ยวนี้พูดกันมากกว่า ศาสนาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งก็ถูกในขั้นหนึ่ง แต่ถ้ามีศาสนาเพื่อเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเท่านั้นละก็ พุทธศาสนาก็ไม่ต้องมีหรอก เรื่องนี้เดี๋ยวจะอธิบายกันทีหลัง

หันกลับไปทบทวนพระพุทธานุชาตต่อไปว่า “ภูตบุพพ ภิภุชเว” ภิภุชทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระองค์ทรงเล่าตำนานในอินเดียว่า เทวดากับอสูรยกทัพมารบกัน

ที่นี้ เทวดาก็มีทั้งเทวดาหัวหน้า ชั้นแม่ทัพ จนถึงเทวดาลูกน้อง พวกพลทหาร ฝ่ายอสูรก็เช่นเดียวกัน มีทั้งอสูรหัวหน้า จนถึงอสูรลูกน้อง เมื่อทำสงครามหาঁห้ำกัน เทวดาลูกน้อง พวกพลทหาร ก็มีความหวาดกลัวเหมือนกัน เพราะพวกอสูรนี่ก็ไม่ใช่อย่อย พวกอสูรนี่เป็นบุพเทวดา คือเทวดาเก่า ก็เป็นนักรบกล้าหาญเหมือนกัน

ที่นี้ ในเวลารบกัน เมื่อเกิดความหวาดกลัว พวกเทวดาที่เป็นวีรพลก็จะมองดูธงของแม่ทัพ เช่นธงของพระอินทร์ ธงของพระพรชาบดี หรือธงของพระอะไรก็แล้วแต่ ที่เป็นแม่ทัพใหญ่ๆ พอมองดูเห็นธงแล้ว ก็เกิดความฮึกเหิมใจสู้ขึ้นมา มนุษย์ปุถุชนก็อย่างนี้ ต้องมีอะไรมาเชียร์ แค่นักกีฬาไปแข่งไปสู้ในสนาม ก็ยังต้องอาศัยกองเชียร์ปลุกใจ

ที่นี้พวกทหารเทวดาก็เช่นเดียวกัน พอมองดูธงของแม่ทัพ ก็เกิดใจฮึกเหิม มีกำลังสู้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสต่อไปว่า นี่นะ ที่จริงนั้น แม่แต่ตัวพระอินทร์เอง ตัวเทพพรชาบดีเอง แล้วก็ประดาเทพอื่นๆ ที่เป็นแม่ทัพทั้งหลายนี้ ตัวเขาเองก็ยังมีกิเลส ยังมีความกลัว มีความหวาดเสียว มีความสะดุ้ง แล้วพวกทหารไปนึกถึงเทวดาแม่ทัพเหล่านี้ ก็ยังมีกำลังใจฮึกเหิม หายหวาดกลัว หรือบรรเทาความกลัวลงไปได้

แต่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์นี้ หมดยกเลสแล้ว ไม่หวาด ไม่เสียว ไม่สะดุ้ง ไม่มีความกลัวเหลืออยู่เลย เด็ดขาดยิ่งกว่าพวกเทวดาชั้นแม่ทัพเหล่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านไปอยู่ในป่า ถ้าเกิดความหวาดกลัว ก็ให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งไม่มีกิเลส ไม่มีความหวาดกลัวเลยนี้ ก็จะมีกำลังใจ หายหวาดกลัว เด็ดเดี่ยว มั่นใจได้ยิ่งกว่านั้น

วิธีปฏิบัตินี้เป็นเครื่องช่วยให้พระภิกษุที่ไปปฏิบัติธรรมในป่า ในที่เปลี่ยวเปลี่ยว มีความมั่นใจ หายกลัว เพราะพระที่ไปปฏิบัตินี้ก็ยังเป็นปุถุชนอยู่ แม้แต่จะไม่มีผี ไม่มีเทวดามาหลอก พอไปอยู่ในป่าลึกๆ ไกลๆ อย่างนั้น บางทีก็กลัวขึ้นมาเอง จะกลัวผี หรือกลัวอะไรก็แล้วแต่ การระลึกถึงพระพุทธเจ้า ตามความหมายแบบนี้ ก็มีความหมายในเชิงชูกำลังใจ ให้หายหวาดกลัว เข้าในแบบที่เรียกว่า เป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยเฉพาะในยามที่ขวัญเสีย ยามที่เสียงภัยอันตราย อันนี้แค่ระลึกถึงพระพุทธคุณ โดยไม่มีวัตถุให้เห็นให้จับต้อง ไม่มีพระพุทธรูป ใจต้องนึกเอา ก็เป็นหลักยึดเหนี่ยวให้แก่จิตใจได้แล้ว

ที่นี้ ถ้าเรามีสิ่งยึดเหนี่ยวที่ระลึกเป็นวัตถุ เป็นรูปร่าง เป็นของที่มองเห็น ก็ยังถือได้ชัด วัตถุเป็นของหยาบ มีสัมผัสเป็นรูปธรรมเด่นขึ้นมา ทำให้มีที่เกาะที่จับของจิตได้หนักแน่นขึ้น พอใจนึกถึง ก็ได้จุดเริ่มที่เด่น ทำให้ใจมันแล้วเกิดกำลังใจอย่างที่ว่ามานั้น

อันนี้เป็นความหมายอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญของพระพุทธรูป ของพระเครื่อง ซึ่งซักจะใกล้เคียงกับความหมายที่ใช้กันมากในปัจจุบันนี้ แต่ต้องระวัง ต้องแยกได้ ว่าความหมายที่ใช้ในพระพุทธศาสนา อยู่ในขอบเขตแค่ไหน และความหมายที่จะเกินเลยผิดพลาดอยู่ตรงไหน ตรงนี้ต้องทำความเข้าใจให้ดี นี่คือเรามาถึงจุดที่เฉียดกันแล้ว

ขอแทรกเรื่องเทวดาอีกหน่อย ต้องจับหลักการของพระพุทธศาสนาในเรื่องนี้ไว้ให้ชัด คือพระพุทธศาสนาถือว่า ธรรมสูงสุด ไม่ใช่เทพสูงสุด ธรรมเหนือเทพ ไม่ใช่เทพเหนือธรรม เทพต้องไม่เหนือธรรม แล้วก็ต้องระลึกไว้ให้มั่นใจว่า ธรรมเหนือเทพ ถ้าเราอยู่ในธรรม เราไม่ต้องกลัวเทพเทวา ไม่ต้องกลัวอะไรทั้งนั้น

มีเรื่องราวบ่อยๆ ว่า เทวดามาแกล้งมนุษย์ แม้แต่เอาเรื่องกับพระสงฆ์ เช่นที่ว่าพระไปปฏิบัติธรรมในป่า บางทีเทวดาก็ไม่พอใจ โกรธ เช่นเทวดาเคืองขุนใจขึ้นมาว่า เออ... เราอยู่ที่นี่สบายดี แต่เวลานี้มีพระเข้ามาอยู่ในถ้ำนี้ ที่นี้เราจะทำอะไรตามใจ ก็ไม่สะดวก คล้ายๆ ว่าต้องเกรงใจพระ เพราะพระที่ประพฤติดีปฏิบัติชอบตั้งอยู่ในธรรมนี้ เราต้องระวังตัวขึ้น ซักจะอึดอัด เทวดาก็เลยแกล้งต่างๆ เช่นมาหลอกหลอน เนมิตรูปอะไรต่างๆ ที่น่ากลัวให้พระอยู่ไม่เป็นสุข จะได้ไปเสียจากที่นั่น พระจึงต้องมีวิธีปฏิบัติในการเจริญเมตตา เป็นต้น ที่จะให้เทวดามาเป็นมิตร แล้วอยู่ใกล้ชิดกันได้เป็นอย่างดี

เทวดานั้นมีทั้งที่ดีทั้งที่ร้าย แม้ว่าโดยเฉลี่ยแล้วถือว่าเทวดามีคุณความดีในระดับที่สูงกว่ามนุษย์ แต่ก็ยังอยู่ในระดับที่มีกิเลส ดังที่เทวดาโดยทั่วไปยังแสดงกิเลสให้เห็นอย่างที่เราคุ้นเคย เช่นชอบยกทัพมารบกัน มาแย่งชิงอะไรๆ กัน

ลองไปดูสิ เทวดาในตำนานหรือในเทพนิยาย ไม่ว่าจะกรีก ว่าฮินดู ในอินเดีย หรือในประเทศไหนๆ มีแต่เรื่องเทวดาสู้กัน ยกทัพรบกัน ปราบปรามกัน มีโลภะมาก โทสะแรง โมหะเยอะ เทวดามีกิเลสเหมือนมนุษย์นี่เอง เมื่ออยู่ในระดับที่มีกำลังมีอำนาจ โอกาสมาหนุน ก็ทำให้ยิ่งอึกheim

สำหรับชาวพุทธ หลักมีอยู่ชัดแล้วว่า ธรรมเป็นใหญ่ ธรรมสูงสุด เมื่อต้องเกี่ยวข้องกับเทวดา หรือมีเรื่องกับเทวดา ก็ถือธรรมให้มั่น เอาธรรมตัดสิน

ที่ว่ามานี้ เป็นหลักการทั่วไปที่ชาวพุทธทุกคนควรมั่นใจที่จะใช้จะปฏิบัติ และแถมอีกหลักหนึ่งว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก

ตามหลักนี้ ในเวลาหนึ่งเวลาเดียวกัน จะให้ทุกคนเป็นอย่างเดียวกัน ย่อมไม่ได้ แต่จะปล่อยให้คนหนึ่งคนใดอย่าอยู่กับที่เดิมที่เดียว ไม่พัฒนาตัวขึ้นไป ก็ไม่ได้ จึงได้บอกข้างต้นว่าพระพุทธศาสนาไม่มองข้ามความต้องการพื้นฐานตามธรรมชาติของปุถุชน ที่ยังหวั่นไหว หวาดกลัวภัยลึกลับที่มองไม่เห็น ท่านจึงช่วยมนุษย์ในขั้นนี้ด้วย แต่ท่านไม่อยู่แค่สนองความต้องการขั้นนี้ ท่านพาเขาพัฒนาให้มีจิตใจและปัญญาที่จะขึ้นไปอยู่พ้นเหนือความต้องการขั้นนั้นต่อไปด้วย

โบราณทำพระไว้บอกคนข้างหน้า คนยุคใหม่ทำพระให้ได้เงินมาบัดนี้

ขอย้อนกลับไปพูดถึงความเข้าใจ และการปฏิบัติต่อเรื่องพระพุทธรูป โดยเฉพาะในสมัยโบราณ ที่สืบกันมาในเมืองไทยนี้

จะเห็นว่า ในความหมายที่พูดมาเมื่อกี้ เวลามีการศึกสงครามใหญ่ๆ แม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงนำพระพุทธรูปไปออกบูชาให้ปรากฏแก่บ้านเมืองเป็นกำลังใจ หรือแม้แต่จะออกทัพ ก็นำเหล่าทหารเข้ามาในพระอุโบสถ มากราบไหว้สักการะพระพุทธรูปองค์สำคัญ นี่คือนิยามศึกสงคราม ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ยิ่ง ในชั้นความเป็นความตายของประเทศชาติบ้านเมือง ที่ผู้คน ถ้าไม่มีหลักยึดเหนี่ยวให้มันแน่น จิตใจก็จะวอกแวกหวั่นไหว เกิดความหวาดกลัว จึงต้องทำการที่จะให้จิตใจเข้มแข็ง เกิดมีกำลังใจให้มากที่สุด

ส่วนการบรรจุพระใส่สถูปเจดีย์ไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายของการมีพระพุทธศาสนาที่นั่นในอดีต ก็เป็นคติมาแต่โบราณที่แพร่หลาย แต่คนรุ่นหลังที่พบพระในกรุ ดูเหมือนว่าแทบไม่มีใครมองถึงความหมายในแง่ นั้น

เรื่องนี้ ผมมีประสบการณ์ของตัวเอง ก็จะเล่าให้ฟังประดับความรู้ไว้ เป็นเรื่องในระยะใกล้ๆ นี้ ถอยหลังไปราวร้อยปี คือหลวงพ่อบ้านกร่าง เจ้าคุณพระเมธีธรรมสาร ที่เป็นอุปัชฌาย์ตอนที่ผมบวชเณร ท่านเป็นพระที่เลื่องลือกันว่าขลังมาก ถึงมรณภาพไปเมื่ออายุราว ๙๐ ปี ถึงตอนนี้ก็เกินร้อยปีมานานแล้ว (นับถึง พ.ศ. ๒๕๕๘ ได้ ๑๒๖ ปี)

หลวงพ่อบ้านกร่างเล่าถึงชีวิตในวัยเด็กของท่าน ท่านเล่าว่า วัดบ้านกร่างที่ผมบวชเณรนี้เป็นวัดที่มีชื่อในเรื่องพระขุนแผน เคยได้ยินไหม พระ “ขุนแผนวัดบ้านกร่าง” มีชื่อในทางขลังมาก หลวงพ่อเคยเป็นเด็กวัด อยู่ที่นี่มาตั้งแต่เล็ก เราฟังท่านเล่า ก็จะได้เห็นว่า คนสมัยก่อนนั้นเขามองพระขลังของคนสมัยปัจจุบันนี้อย่างไร

ที่วัดบ้านกร่างสมัยนั้น มีเจดีย์บางองค์เป็นกรุพระเครื่อง อยู่มาๆ ตอนที่หลวงพ่อบ้านกร่างเป็นเด็ก กรุพระเครื่องบางกรุก็แตก มีพระเครื่องวัดบ้านกร่าง มีพระขุนแผนออกมามากมาย หรือเต็มไปหมด แต่เวลานั้น ไม่มีใครเอาใจใส่ พระขุนแผนที่เรามานิยมกันในสมัยนี้นั้น ในสมัยที่หลวงพ่อบ้านกร่างยังเป็นเด็กวิ่งเล่นกันอยู่นั้น ไม่มีใครเอาใจใส่

พระเครื่องที่เต็มอยู่ในกรุมากมาย ไม่มีใครสนใจนั้น เขาทำอย่างไรกัน วัดบ้านกร่างนี้อยูริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน ตามธรรมดาของสมัยโบราณ วัดก็อยู่ริมน้ำทั้งนั้น เพราะว่าชุมชนสมัยนั้นยอมตั้งอยู่ในที่ใกล้น้ำ เนื่องจากการคมนาคม การทำมาหาเลี้ยงชีพ การกินอยู่ ปัจจัยสี่ โดยเฉพาะน้ำ ต้องอาศัยแม่น้ำ เด็กๆ สมัยนั้น จึงเป็นนักเล่นน้ำกันทั่วไป

หลวงพ่อบ้านกร่างตอนเป็นเด็กวัด ก็ชอบไปวิ่งเล่นกับเพื่อนเด็กๆ แล้วก็ชอบเล่นน้ำอย่างที่ว่า ถึงแม้ไม่ลงเล่นน้ำ ก็หาทางสนุกอย่างใดอย่างหนึ่งกับแม่น้ำ เมื่อวัดบ้านกร่างมีกรุแตก มีพระเครื่องกองอยู่มากมาย พวกเด็กๆ ก็มีของเล่น ที่จะไปสนุกกันที่แม่น้ำได้เป็นประจำ

วิธีเล่นสนุกนี้ก็คือ เวลาเช้าๆ เย็นๆ หรือตอนใดตอนหนึ่ง พวกเด็กๆ ก็พากันไปที่กรุพระ หลังวิหาร เอามือกอบพระเครื่องจากกรุที่แตกนั้นมาคนละกอบ แล้วก็วิ่งไปที่ริมฝั่งแม่น้ำ วางพระเครื่องกองลงไปแถวๆ นั้น แล้วเด็กแต่ละคนก็หยิบพระเครื่องขึ้นมาคนหนึ่งที่ละองค์ ยืนเรียงแถวกันที่ริมฝั่ง แล้วก็ขว้างพระแข่งกันออกไปกลางแม่น้ำ ว่าใครจะขว้างได้ไกลกว่ากัน ขว้างกันได้ไม่อัน เพราะพระมากเหลือเกิน ไม่ต้องกลัวหมด จนเหนื่อยหรือเบื่อพอแล้ว ก็เลิกกันไปทีหนึ่ง แล้วพอจะสนุก ก็มาขว้างแข่งกันใหม่

ตอนที่ฟังหลวงพ่อบเล่าเรื่องนี้ ผมเป็นสามเณรเล็กๆ อยู่ห่างเหตุการณ์สมัยหลวงพ่อบเป็นเด็กที่เล่นแข่งขว้างพระกันนั้น ราวครึ่งศตวรรษ เห็นได้ชัดว่าในช่วงเวลาครึ่งศตวรรษนั้น คนไทยมองความหมายของพระเครื่องต่างออกไปมากทีเดียว

ผมเป็นเณรเล็กๆ เมื่อได้ฟังหลวงพ่อบเล่าเรื่องอย่างนั้นแล้ว และเรื่องราวก็คือความเป็นไปที่วัดบ้านกว้างที่ผมบวชอยู่นั่นเอง แม้แต่กรุพระที่แตกก็มีให้เห็นกันอยู่รู้กันทั่ว แต่จะเป็นกรุเดียวกับที่หลวงพ่อบเอาพระไปขว้างเล่นหรือไม่ ก็ไม่ทราบแน่ ดังนั้น บางครั้งในเวลาที่เสียบๆ ผมก็เดินไปทางหลังวิหารไปดูเจดีย์องค์ที่กรุแตกซึ่งเป็นที่รู้กันในเวลานั้น

กรุพระนั้นอยู่ใต้เจดีย์ คือข้างในเจดีย์นั้น ขุดลึกลงไปใต้ดิน และด้านนอกที่ฐานเจดีย์ที่ระดับเหนือพื้นดินเล็กน้อย มีช่องคล้ายประตูหรือหน้าต่างพอตัวคนเข้าไปได้ ช่องนั้นแหละเดิมคงปิดไว้ แล้วช่องนั้นถูกทำลายด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็เลยกลายเป็นกรุแตก ผมเข้าไปที่ช่องนั้นแล้ว ต้องโดดหรือปล่อยตัวตกลงไปบนพื้นใต้ฐานเจดีย์ ลึกลงไปพอสมควร แต่ไม่ถึงกับไต่กลับขึ้นมายากนัก

ในสมัยที่ผมเป็นเณรเล็กๆ นั้น คนตื่นพระเครื่องกันในความหมายว่าเป็นของขลังสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว และพระขุนแผนวัดบ้านกว้างก็ขึ้นชื่อลือเลื่องอย่างที่ว่าแล้ว คนจึงหากันนัก คนที่ชอบในแง่ขลังก็มาเอาไปก่อน เมื่อผมลงไปในกรุนั้น ห้องกรูว่างโล่ง แม้ว่าบนพื้นกันเจดีย์ยังมีพระเครื่องอยู่ไม่น้อยเลย แต่เป็นเศษเป็นชิ้นแตกๆ หักๆ ทั้งนั้น พระเณรเด็กชอบลงไปค้นหากัน เพื่อจะพบองค์ดีองค์เต็ม แต่ไม่ได้ยินว่ามีใครได้อย่างที่หวัง

ที่นี้ ที่หลวงพ่อบเล่าว่าท่านกับเพื่อนเด็กวัด เอาพระจากกรุไปขว้างแข่งกันที่ริมฝั่งแม่น้ำนั้น ในสมัยหลวงพ่อบเป็นเด็ก แม่น้ำสุพรรณคงยังไม่มีประตูน้ำที่โพธิ์พระยา หน้าน้ำ น้ำขึ้น แม่น้ำก็กว้างใหญ่ แต่หน้าแล้ง น้ำลด เหลือน้ำน้อย จนบางแห่งคนเดินข้ามได้

พระเณรเด็กที่นึกถึงคำเล่านี้ ก็มองเห็นวิธีหนึ่งที่จะหา คือไปเดินตามริมฝั่งแม่น้ำ โดยเฉพาะในฤดูแล้ง น้ำลด ตลิ่งต่ำลงและฝั่งลาดลงไปทางกลางแม่น้ำ ปรากฏว่าหลายคนได้พระขุนแผนชนิดเต็มองค์ เพราะว่าในน้ำเป็นพวกโคลนเลน พระก็จึงไม่แตกไม่หัก แต่อยู่ในสภาพเดิมหรือสภาพที่ดี

ผมเอง เวลานั้น ที่ว่าเป็นเณรเล็กๆ ก็เคยไปเดินเลียบทลิ่งริมฝั่งแม่น้ำ แล้วก็บังเอิญเจอได้มาองค์หนึ่ง นับได้ว่าเป็นองค์เต็ม มีริ้วรอยตำหนิบริข่างๆ นิดเดียว ก็ต้องเป็นองค์ที่หลวงพ่อบหรือแม่ก็เพื่อนๆ ของท่านนั้นแหละขว้างไว้ จำได้ว่าเป็นพระที่งามทีเดียว อ่อนช้อย เนื้อละเอียด สีสันดูหนักแน่น ต่างจากพระที่ทำขึ้นใหม่ ซึ่งก็เป็นพิมพ์จากแม่แบบของเดิมนั้นแหละ แล้วก็ใช้น้ำเดิมจากพระที่แตกๆ หักๆ กันกรู เอามาปั้น แต่ก็ไม่ได้ประณีตงามเหมือนของเดิมแท้ๆ นั้น

พระขุนแผนที่ได้มาจากริมฝั่งแม่น้ำที่เวลานั้น ตัวผมเองเป็นเณรเล็กๆ ก็ไม่ได้ติดใจอะไรนัก คงเป็นเพียงเรื่องของความอยากรู้อยากเห็นตามประสาเด็ก ต่อมาก็ให้แก่ท่านที่เป็นผู้ใหญ่กว่าไป และเวลานี้ก็ไม่มีพระเครื่องอยู่กับตัวหรืออยู่ในย่ามแม้แต่องค์เดียว

นี่เป็นเรื่องเก่า ที่เล่าไว้จะให้เห็นว่า ในสมัยหลังๆ นี้ ความนับถือพระเครื่องในแง่ของความขลังมีมากขึ้น และความเชื่อกว้างขวางที่ก็มากขึ้นด้วย

ประมาณครึ่งศตวรรษหลังจากเด็กวัดแข่งกันขว้างพระเครื่องที่ริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน พระเครื่องได้เริ่มมีความหมายในแง่เป็นของขลังแล้ว และตัวหลวงพ่อก็ได้ขึ้นมาเป็นหลวงพ่อ โดยได้เป็นที่นับถืออย่างกว้างขวางในด้านของความขลังนี้ด้วย

แต่มีข้อสงสัยเกิดว่า ไม่เห็นท่านสนใจใส่ใจอะไรกับเรื่องพระเครื่องหรือของขลังทั้งหลาย และน้อยนักที่ท่านจะให้พระเครื่องแก่ใคร นานๆ นักหนาจะให้แก่ลูกศิษย์บางคนที่ท่านดูแล้วว่าเป็นคนดี ในโอกาสพิเศษจริงๆ เดี่ยวผมจะเล่าปฏิปทาของหลวงพ่อ ที่คนเขาเลื่องลือว่าเป็นพระขลังมาก ว่าตัวท่านเองปฏิบัติต่อเรื่องนี้อย่างไร เป็นเรื่องที่เราควรจะเข้าใจ

แต่ในยุคต่อมา สมภาร คือเจ้าอาวาสหลังจากหลวงพ่อแล้ว ชอบทำพระเครื่องออกเผยแพร่ให้แก่ผู้คน โดยเฉพาะท่านเจ้าอาวาสองค์ถัดมาต่อจากหลวงพ่อ เขาจริงเอาจังมาก ท่านไปหาองค์ที่สมบูรณมา แล้วก็ทำเป็นแม่แบบไว้ ตอนแรกก็ชนเอาพระที่แตกๆ หักๆ ที่อยู่กับกรูเท่านั้น เอามาบดแล้วก็ใช้พิมพ์ตามแม่แบบนี้ มีทั้งขุนแผนพิมพ์เดียว และขุนแผนพิมพ์คู่ ทำออกมามากมาย ไม่ทราบว่ารู้กันไปอย่างไร ได้เห็นคนมาหาพระที่ท่านนั้น ว่ามาจากแถวมาเลเซีย (หรือสิงคโปร์?) ก็มี

ก็เป็นอันว่า พระวัดบ้านกร่าง พิมพ์แท้เต็มองค์ และเนื้อดินเก่าจากองค์เดิมซึ่งเป็นของแท้เหมือนกัน แต่เป็นองค์ที่แตกๆ หักๆ นำมาผลิตจากพิมพ์นี้ ต่อมา รุ่นเนื้อดินเก่าของแท้ก็คงหมดไป ท่านต่อๆ มาจะใช้ดินอะไร หรือมีวิธีอย่างไร หรือว่าหมดดินแท้แล้วก็เลิกทำ อันนั้นก็ว่ากันไป ตอนหลังนี้ ห่างเวลา ห่างเรื่อง ผมไม่ทราบอะไรแล้ว

ที่ว่ามานี้เป็นเรื่องที่เล่าจากประสบการณ์ของผมเองตามที่พอได้รู้ได้เห็นมา โดยสรุปจะเห็นว่า ในสมัยของคนรุ่นก่อนไม่นานนัก ชาวบ้านไม่ค่อยเห็นความสำคัญของเรื่องพระเครื่องของขลัง แต่คนรุ่นต่อมาสมัยหลังนี้ หันมานิยมในเรื่องความขลังกันมากขึ้น แล้วก็ตื่นเที่ยวแสวงหากันมากมาย

เมื่อคนตื่นหากันมาก ก็มีการผลิตขึ้นมา ทำขึ้นใหม่ แล้วก็มีการซื้อขาย ถึงกับตั้งราคากันว่า พิมพ์อย่างไหน เนื้ออย่างไหน ขนาดไหน ราคาเท่าไร จนกระทั่งซักจะกลายเป็นการซื้อขาย แล้วก็มีการตั้งศัพท์ใหม่ขึ้นมาคำหนึ่งเรียกว่า “พุทธพาณิชย์” นี่เป็นศัพท์ยุคหลัง เป็นคำเกิดใหม่ ไม่มีในยุคสมัยก่อน น่าจะบันทึกเป็นประวัติคำไว้ว่า คำนี้เกิดขึ้นเมื่อปีไหน

เป็นเรื่องที่น่าศึกษาว่าเป็นมาอย่างไร จากจุดที่ว่าหลวงพ่อเมื่อยังเป็นเด็ก เอาพระเครื่องไปขว้างเล่นกัน ครั้นถึงสมัยต่อมาๆ เวลาผ่านไปๆ ไปอย่างไรมาอย่างไร จึงพัฒนามาถึงขั้นที่กลายเป็นเรื่องของการซื้อขาย แม้กระทั่งว่าไม่ต้องเอาของเก่าในกรู แต่ทำกันขึ้นใหม่ ผลิตเป็นอย่างอุตสาหกรรมไปเลย

จากเรื่องเท่าที่พอระลึกความหลังได้ นับจากที่ผมบวชมา ก็ลองจับความมาเชื่อมต่อและลำดับเรื่องดู ในยุคแรกๆ นั้น น่าจะเป็นว่า เมื่อกรุแตกแล้ว ผู้คนเห็นพระที่คนโบราณทำให้ สวยงาม และมีรูปร่างต่างๆ ขนาดต่างๆ ก็อยากได้ จะเก็บไว้ดู อย่างน้อยก็ไว้ดูสวยงาม หรือมีไว้เป็นที่ระลึก

ตอนแรก ใครอยากได้อย่างไหนเท่าไร ก็มาเลือกเอาไปตามสบาย ในสมัยที่หลวงพ่อยังเป็นเด็กนั้น พระมีมากเหลือล้น จะมาเอาเมื่อไรก็ได้ จากความรู้สึกที่ว่าจะมาเอาเมื่อไรก็ได้ ก็เลยไม่เอาใจใส่ ปล่อยกของทิ้งอยู่อย่างนั้น เด็กๆ ก็เอาไปขว้างเล่นอย่างที่ว่า

ทีนี้ เมื่อคนนั้นไปเอามาบ้าง คนนี้มาเอาไปบ้าง เวลาผ่านไปนานๆ กองพระก็ชักจะยุบเหลือน้อยลง ชักจะเริ่มหายาก ทีนี้พอของน้อยเข้า หายากขึ้น คนก็ชักจะเห็นคุณค่า แม้แต่จะไม่มองในแง่หลังศกดีสิทธิ์ ก็มองในแง่ที่ว่า พระเครื่องนี่เป็นที่ระลึกแทนองค์พระพุทธรเจ้า มีรูปร่างลักษณะงดงาม เป็นของมีค่า น่าจะมีเก็บไว้บ้าง เดี่ยวหายากขึ้น เรายังจะอด ที่ว่านี้ พูดอย่างกว้างๆ มองทั่วๆ ไป ไม่เฉพาะที่วัดบ้านกว้าง

พอของน้อยเข้า ชักจะหายาก คนก็อยากได้ แต่ชักจะได้ไม่ง่าย พระที่อยู่วัด คูแลวัด ก็ชักจะต้องเอาใจใส่ที่จะมาจัด เพราะพระอยู่กับวัด สามารถไปนำเอาพระเครื่องเหล่านั้นมารวมไว้ อาจจะมีจัดเก็บให้เป็นที ทีนี้ คนที่มาวัด ใครอยากได้ ก็แจกๆ กันไป

ต่อมา พระจากกรุเหลือน้อยลงไปอีก พระที่อยู่วัดก็มานึกว่า เออเนี่ย ถ้าเราแจกเรื่อยเปื่อยไปของมีน้อย เดียวก็หมดสิ เราจะแจกใครดี ก็หาทางแจกให้มีเหตุผล หรือให้ได้ประโยชน์มากขึ้น ก็มานึกว่า เอาอย่างนี้ดีกว่า ใครที่เป็นคนดี เป็นคนมีศรัทธา นั้นแหละน่าแจก นี่คือชักจะมีเกณฑ์ขึ้นมาแล้ว

ต่อมาของน้อยลงไปอีก ทีนี้ก็อีกว่า เอ... ควรเอาไว้ให้เฉพาะแก่คนที่มีศรัทธามาก อ้าวจะรู้ได้อย่างไร บางคนเป็นที่รู้จักอยู่แล้ว ก็ให้ได้เลย แต่คนอื่นล่ะ เอาง่าย ๆ เวลาเขามาบารุงวัด เขามาถวายปัจจัยสี่ หรือว่ามาบริจาคสร้างโน่นสร้างนี่ เราก็แจกให้เขาไป เป็นการอนุโมทนาด้วย แล้วก็เป็นการรู้จักเลือกคนที่ควรจะให้

ถึงตอนนี้ พอบอกว่าให้แก่คนที่มีศรัทธา แล้วไปดูที่การบริจาค ก็ชักจะมีเรื่องเงินๆ ทองๆ เข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว แต่ไม่ได้หมายความว่า เป็นการตอบแทนนะ คือว่าเราจะแจกอยู่แล้ว แต่ของมีน้อย ควรเลือกคนที่แจก จะแจกให้ใครดี ก็เลือกแจกแก่คนที่ดีมีน้ำใจศรัทธา นี่ก็สมเหตุสมผล

ต่อมาจากนั้น พระน้อยลงไปอีก ก็แจกลำบากยิ่งขึ้น อาจจะต้องมีการแยกว่า เออเนอะ... คนนี้ศรัทธามาก ควรให้องค์งามๆ หน่อย คนนี้ศรัทธาน้อย ให้แค่องค์ธรรมดาๆ ไปๆ มาๆ จะแจกจะมอบให้ องค์ใหญ่ องค์เล็ก รูปทรงแบบไหน ก็ต้องแยกเกณฑ์แจกขึ้นเรื่อยๆ

แต่ทีนี้ที่สำคัญก็คือ ชักจะกลายเป็นธรรมเนียมขึ้นมาแล้วสิว่า ถ้าบริจาคเงิน จึงให้พระ ถ้าไม่บริจาค ก็ไม่ให้ เอาละสิ ความรู้สึกในเชิงเป็นของตอบแทนชักจะเกิดขึ้นแล้ว

ต่อมา พระของเดิมจากกรุที่แจกไปๆ หมดแล้ว จะทำอย่างไร และค่านิยมอยากได้พระในเวลาบริจาคของ ก็ชักจะติดขึ้นมาแล้ว ชักจะรู้สึกที่ว่า เวลาบริจาคอะไร ก็จะได้ หรือจะต้องได้ของตอบแทนด้วย ถึงตอนนี้ ก็เกิดเป็นค่านิยม เป็นความรู้สึก หรือเป็นธรรมเนียมขึ้นมาแล้ว

ที่นี้ เคยมีพระเครื่องแจก แต่ตอนนี้พระหมดกรแล้ว ธรรมเนียมก็มีขึ้นแล้วว่า คนบริจาคมา ก็ต้องมอบให้พระไป จะทำอย่างไร พระเก่าหมดไป ก็ทำพระใหม่ขึ้นมาสิ ตามแบบของเก่านั้นแหละ ที่นี้ ก็ทำพระใหม่แจก ทำไปๆ ก็เลยกลายเป็นธรรมเนียมใหม่ขึ้นมา คนโบราณทำพระเครื่องใส่กรูบบรรจุเจดีย์ไว้เพื่อให้คนภายหลังหน้ารู้ แต่คนสมัยนี้ทำพระเครื่องขึ้นมาสำหรับแจกมอบตอบแทนการบริจาค เป็นของสมนาคุณ

ถึงตอนนี้ คนที่จะไปบริจาค ชักจะไม่ใช้บริจาคจริงแล้ว แต่กลายเป็นว่าต้องมีแรงจูงใจด้วย คือต้องมีแรงจูงใจแฝงอยู่เบื้องหลังข้างในว่า เออ... ท่านจะแจกท่านจะให้ฉันนี่นะ เราไปบริจาคกันเถอะ หรือว่า เราไปบริจาคที่โน่นนะ จะได้พระเครื่องรุ่นนั้นมาด้วย นี่คือไม่ใช่บริจาคด้วยจิตสละให้ ไม่ชัดว่าบริจาคด้วยศรัทธาเสียแล้วใช่ไหม แต่กลายเป็นให้ด้วยหวังผลตอบแทน หรือมีแรงจูงใจอยากได้อันนั้น จึงไปบริจาคอันนี้ ว่าที่แท้ก็คือไม่ใช่การบริจาค่นั่นเอง

นี่ก็คือเพี้ยนแล้ว ความเสื่อมเริ่มเกิดขึ้นแล้ว ต่อมา พอชักจะเป็นธรรมเนียมขึ้นมาแล้ว แม้แต่พระที่ดี โดยไม่ได้รู้ตัว ก็แจกแบบนี้ตามไปกับเขาด้วย แต่พระไม่ดีไปไกลกว่านั้น คราวนี้ก็จะหาเงินละคนเขานิยมอยากจะได้อะไร เราก็ทำอันนั้นแจก สมนาคุณผู้บริจาค เป้าอยู่ที่เอาเงิน

นานไปนานมา การบริจาคทำบุญ ก็กลายเป็นเรื่องซับซ้อนมากขึ้น ลึกเข้าไปในการบริจาค มีทั้งบุญมีทั้งบาปซ้อนกันไป บอกว่าทำนี้เพื่อเอาเงินเข้าวัด พระที่ดีก็อาจจะไม่ได้คิดมาก เห็นว่าเป็นธรรมเนียมเขาทำกันมาอย่างนั้น ก็คิดในแง่ว่า เออ... เราจะทำประโยชน์ส่วนรวม มาสร้างวัดวาอารามกัน ก็มีของแจก เป็นของสมนาคุณให้แก่ญาติโยมที่บริจาค ก็สร้างพระเครื่องขึ้นมา หรือแม่แต่หล่อพระพุทธรูปก็แล้วแต่ ก็ทำไป แต่ถ้าจะให้บริสุทธิ์ ก็ไม่ถูกต้องอยู่นั้นแหละ

ฝ่ายพระที่ไม่ได้คิดคืออย่างนั้น ไม่ได้คิดจะเอาเงินเข้าส่วนรวม เข้าวัด หรือเอาไปสร้างกุฏิ วิหาร เสนาสนะอะไรให้วัดเลย คิดแต่จะหาเงินเข้าตัวอย่างเดียว แสดงออกมาข้างนอก ก็เหมือนๆ กัน เรื่องที่เรียกว่าเป็นงานบุญงานกุศลก็เลยซับซ้อน ยิ่งไปอีกใหญ่

ในด้านตัวพระเครื่องเอง มาถึงเดี๋ยวนี้ ก็ถึงขนาดเป็นใบโฆษณา ลงหนังสือพิมพ์เป็นหน้าๆ ก็มีบรรยายสรรพคุณว่า พระนี้ เนื่ออย่างนี้ ขนาดอย่างนี้ ขลังในทางนี้นะ ราคาเท่านั้นนะ อะไรต่างๆ กลายเป็นสินค้าชัดเลย นี่ก็เรียกได้ว่าพุทธพาณิชย์จริงๆ

ที่เล่ามานี้ จะเห็นว่า ความเสื่อมได้เกิดขึ้นมาตามลำดับ เรื่องพระเครื่อง เรื่องบุญกุศล เป็นเรื่องนามธรรม เป็นเรื่องทางจิตใจ สมัยก่อนไม่มีมูลค่า ไม่ได้ตีราคาเป็นเงินเป็นทอง ถ้าเราไม่มองดูความหมายและการปฏิบัติของคนโบราณบ้าง เราอาจจะนึกว่าคนโบราณเขาก็ทำกันมาอย่างนี้ แต่ที่จริง เรื่องที่จะเอาพระมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินเป็นทองนี้ ไม่มีหรอก ผมเล่าความเป็นมาเท่าที่รู้ เพื่อให้เห็นว่า เรื่องนี้มีความเป็นมาอย่างไร เข้าใจว่าคงจะพอเห็น

เอาละ สำหรับวันนี้ จะเล่าไว้แค่นี้ก่อน เพราะว่าได้ใช้เวลาไปมากแล้ว คราวหน้า เราจะค่อยมาโยงเข้าหลักอีกทีหนึ่ง ว่ามีหลักปฏิบัติในเรื่องนี้อย่างไร สำหรับคราวนี้ ขอตัดตอนเล่าอดีตแค่นี้ก่อน มีอะไรสงสัยเฉพาะช่วงนี้ไหมครับ

ตอบบางคำถาม (ตัดออกไปบ้าง เพราะไม่ได้ยินคำถามที่จะคัดลอก)

ปจฉา: [ใช้พระเครื่องสิทธธรรม เหมือนอย่างหนังสือธรรม – จับความ ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระพรหมคุณาภรณ์: อ้อ ถ้าจะใช้พระเครื่องสิทธธรรมนี้ ก็อาจจะมี ความหมายบ้าง แต่จะได้เฉพาะแง่ แค่บางจุด และถ้าทำในแง่นี้ จะแจกพระเครื่องบ้างก็ได้ และท่านก็ทำกันมา คราวต่อไปจะคุยกันเรื่องนี้ด้วย แต่ถึงอย่างไรก็ไม่เหมือนหนังสือธรรมหรอก

หนังสือธรรมนี้เป็นของจำเป็นในการที่จะเอาตัวหลักคำสอนไปถึงคนได้ทั่วไป อย่างกว้างขวาง ที่นี้ ในการที่ไม่ขายนี ทำได้เฉพาะเราที่เป็นต้นเรื่อง แต่สำหรับชาวบ้าน เขามีอาชีพการงาน เขาต้องลงทุน ถ้าไม่ร่ำรวยมากจริงๆ เขาไม่สามารถจะอยู่ได้ ต้องแยกแบ่งตอนกันไป คือ ในตอนของเรา เราให้เปล่าไป ไม่เอาอะไร ส่วนในตอนของเขา ก็เพียงว่าให้เขาไปทำในทางการงานอาชีพที่เป็นสุจริต เราไม่ตามไปยุ่งด้วย

เรื่องว่าคนที่ขออนุญาตไปพิมพ์ จะยอมให้เขาขายหากำไรได้ใหม่นั้น ก็อยู่ที่ว่าเราจะคิดเข้าใจ มีนโยบายอย่างไร จะมองจะเห็นอะไรอย่างไร ของบางแห่ง ใครจะเอาไปพิมพ์ท่านไม่ยอมให้ขายเด็ดขาด ให้ไปพิมพ์แจกอย่างเดียว

แต่ถ้าเรามองในแง่ที่จะให้เป็นประโยชน์กว้างขวาง การแจกไปนี้ จะวนอยู่ในวงแคบอย่างยิ่ง อยู่ในหมู่คนที่คบกันทางธรรมอยู่แล้ว หรือคนที่สนใจอยู่แล้ว คนจำนวนมากทีเดียวจะไม่ได้รับหนังสือเหล่านี้เลย

ที่นี้ การเผยแพร่ธรรมนั้น ต้องการให้ไปถึงคนข้างนอกด้วย ต้องการให้คนที่ไม่รู้ ให้คนที่ไม่สนใจ ได้หันเข้ามาหาธรรมบ้าง ให้คนที่ไม่มาวัด ไม่มาหาพระ บางจังหวัด หรือโดยบังเอิญ ก็ได้เจอธรรมะจากหนังสือตามร้านข้างนอก ในที่ไกลวัด คนพวกอย่างนี้แหละ น่าจะเอาใจใส่เขาด้วย ที่นี้ก็ต่ออาศัยกิจการของยุคสมัยมาใช้ให้เป็นประโยชน์

ข้อสำคัญก็อยู่ที่เจตนาของเราเอง อย่างที่ว่าเราเป็นต้นเรื่องต้นทาง ก็รักษาเจตนาให้บริสุทธิ์ไว้ เมื่อเราไม่มีเจตนาหาผลประโยชน์ เราไม่เอาผลประโยชน์อะไรเลยแล้ว เรายอมไหมที่จะให้คนข้างนอกที่เขาทำกิจการค้าขาย ได้ประโยชน์ไปตามทางแห่งอาชีพของเขา

สำหรับตัวเราเอง ถ้าหาผลประโยชน์ ก็ไม่ถูกต้อง แต่ที่นี้ ถ้าเป็นเรื่องของการที่ว่า ในการเผยแพร่ เราจะได้อาศัยมือหรือกิจการของชาวบ้าน ก็มาพิจารณาดูกัน

ชาวบ้านเขาเป็นอยู่ด้วยอาชีพ ถ้าเราแบ่งตอนกัน ในตอนของเรา เราชัดแล้วว่าเราไม่เอาอะไร ส่วนในตอนของเขา เราให้โอกาสแก่เขา คุณไปทำซั้ดๆ ตรงๆ ตามวิถีของอาชีพะที่สุจริตก็แล้วกัน เราเอาแค่นั้น

ที่ว่านี่ก็คือ เราต้องระวังด้วยว่า ถ้าเขาตั้งใจมุ่งจะหาผลประโยชน์จริงๆ เกินเลยจากการทำสัมมาอาชีพะตามปกติ เราก็ไม่เอาด้วย

เคยมีบางแห่งมาติดต่อขอพิมพ์หนังสือ แบบที่ให้เราได้ค่าลิขสิทธิ์ อย่างนี้เราไม่เอา เพราะเมื่อมีค่าลิขสิทธิ์แล้ว เราก็ถูกจำกัดหรือถูกผูกมัด เขาจ่ายค่าลิขสิทธิ์มา เราก็เสียสิทธิ์ไป แต่เมื่อเราอนุญาตฟรี ไม่ว่าจะพิมพ์เอง เราจะอนุญาตแก่ใครๆ อีกเมื่อไร ก็ได้ทั้งนั้น เพราะเราไม่เอา เราไม่ได้อะไร เราก็เป็นอิสระ

ตกลงว่า หนังสือที่นี้ ใครใคร่พิมพ์แจก ก็แจก ใครใคร่พิมพ์ขาย ก็ขาย ไม่มีค่าลิขสิทธิ์ ขอให้ทำกันโปร่งๆ โลงๆ ก็แล้วกัน แต่เราก็ตามดูบ้าง อย่าให้เห็นแก่ผลประโยชน์เกินไป

เมื่อเราไม่มีค่าลิขสิทธิ์ ญาติโยมอยากจะพิมพ์เรื่องไหนเมื่อไร ก็พิมพ์ได้ง่าย พิมพ์แจกเป็นการทำบุญงานศพ อันนี้ละมากที่สุด แล้วก็วันเกิด วันแต่งงาน ก็พิมพ์กันตามสบาย

แต่การพิมพ์เฉพาะงานศพ หรืองานจำเพาะอันใดก็ตาม หนังสือกระจายไปได้เฉพาะในขอบเขตหนึ่ง ซึ่งจำกัดอยู่ในวงของคนกลุ่มนั้นๆ ที่นี้คนที่เขาตามอ่านหนังสือ ก็ไม่มีโอกาสตามไปทุกงาน ถ้าขึ้นเราไปใช้วิธีแค่นี้ คนที่สนใจจริงๆ ก็ไม่มีโอกาส แล้วเขาจะไปที่ไหน เขาจะพรั่งมาที่นี้อย่างเดียว เราก็ตามพิมพ์ให้ไม่ไหวเหมือนกัน แล้วเราก็ไม่มีเวลาที่จะยุ่งด้วย

แล้วอีกอย่างหนึ่ง หนังสือที่พิมพ์แจกจำเพาะงาน อย่างเช่นงานศพนั้น คนไปงานนั้นอาจจะได้ทุกคน แต่คนที่สนใจต้องการอ่านหนังสือที่ได้รับแจกไป อาจจะไม่มีก็คน แต่แน่ๆไม่ใช่ทุกคน ว่าในแง่นี้ ก็เหมือนกับว่ามีความสูญเสียเปล่าพวงมาด้วย

จุดหมายแท้ๆ ควรอยู่ที่ว่า จะให้คนที่ต้องการอ่าน หรือคนที่ควรอ่าน ได้อ่าน ก็เลยมาลงที่ว่า เราก็ปล่อย อย่างที่ว่าแล้ว เมื่อเราเองไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องแล้ว ใครอยากพิมพ์แจก ก็พิมพ์แจกไป ใครอยากพิมพ์ขาย ก็พิมพ์ขายไป ใครจะหากำไรบ้างตามสมควร เพื่อกิจการของคฤหัสถ์ ก็ทำไป ข้อสำคัญ ขอให้เป็นโอกาสแก่คนที่ต้องการศึกษา ให้เขามีโอกาส ให้เขาตามหาตามอ่านได้

ส่วนเรื่องพระเครื่องนี้ ถ้าจะให้ถูกต้อง ก็ต้องทำแจก เพราะว่าครั้งโบราณนั้น อันนี้ไม่มีมูลค่า เป็นเงินเป็นทอง ถ้าจะมีเป็นเงินเป็นทอง เกี่ยวกับการบริจาคนั้น ก็อย่างที่ว่า ต้องระวัง โดยเฉพาะเจตนา ต้องให้ถูก ตรง บริสุทธิ์

ตอนที่

๑๒

เอาวัตถุมงคลมาเป็นบันได พัฒนาคนขึ้นไปให้เห็นี้อวัตถุมงคล

คุยกันต่อเรื่องวัตถุมงคล หรือเรื่องรูปธรรมที่ว่า ถ้าใช้ถูกต้อง ก็คือธรรมะได้ ทีนี้ก็ไปนึกถึงที่
ท่านจักรพันธ์ถามเมื่อเช้า เรื่องระหว่างหนังสือกับพระเครื่อง ท่านถามว่าอย่างไร ลองถามอีกที

ปจฉา: [ใช้พระเครื่องศีลธรรม เหมือนอย่างหนังสือธรรม – จับความ ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระพรหมคุณาภรณ์: อย่างที่ว่าแล้ว ถ้าจะใช้พระเครื่องศีลธรรมนี้ ก็มีแง่มุมที่จะใช้ได้บ้าง แต่ไม่
มาก ถึงอย่างไรก็ไม่เหมือนหนังสือธรรมหรือ หนังสือนั้นเป็นศีลธรรมะโดยตรง ตั้งแต่โดย
วัตถุประสงค์ โดยหน้าที่ของมัน โดยบทบาทของมัน แต่พวกพระเครื่องนี้สื่อโดยอ้อม ต้องผ่านผู้นำ
แสดงอีกทีหนึ่ง แล้วบางทีถ้าสื่อไม่ถูก ก็ไปสื่ออย่างอื่นออกไปนอกเรื่องนอกราวเลย จึงต้องระวังมาก

ทีนี้ในกรณีที่ไม่ได้แจก แม้แต่จะเอาไปเป็นสินค้า โดยมีการแลกเปลี่ยนเป็นเงินทองขึ้นมา จะ
เห็นได้ว่าพวกหนังสือนั้น ถึงจะออกไปสู่กิจการของร้านค้าที่เขาทำเป็นธุรกิจ มันก็ยังเป็นได้แค่สินค้า
ซื้อขายแลกเปลี่ยน ตามอัตราส่วนของการทำกำไรที่อยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค
เหมือนกับหนังสืออื่นๆ แถมหนังสืออื่นๆ อย่าง หนังสืออ่านเล่น อาจจะขายได้ราคาดีกว่าด้วย

แต่ถ้าเป็นพวกวัตถุมงคลนี้ละก็ ลงทุนนิดเดียว ได้กำไรมหาศาล พวกทำหนังสือธรรมะขายนี้
เสี่ยงต่อการขาดทุนมาก คนซื้อก็น้อย แล้วราคาก็ต้องจำกัด แต่ถ้าเป็นวัตถุมงคลพระเครื่องนี้ละ
ลงทุนสิบบาท อาจจะขายพันบาท หรือยิ่งกว่านั้น อาจจะลงทุนร้อยบาท ขายห้าหมื่นหรือห้าแสนบาท
ไปเลย ฉะนั้นจึงได้บอกว่า กำไรมหาศาล

ทีนี้ ถ้ามีเจตนาร้าย ไม่เป็นบุญไม่เป็นกุศล ไม่ได้คิดจะเอาเงินมาใช้เพื่อสร้างสรรค์ทำ
ประโยชน์สาธารณะ หรือทำอะไรเพื่อส่วนรวม มุ่งจะหาประโยชน์ส่วนตัว ก็กลายเป็นการค้ากำไร
อย่างหนักที่สุดเลย คงไม่มีการค้ากำไรเกินควรอันใด จะได้กำไรเท่านี้

มีอาจารย์ฝรั่งท่านหนึ่ง มาศึกษาพระพุทธศาสนาในเมืองไทยเวลานี้หลายสิบปีแล้ว พูดแบบตั้ง
ข้อสังเกตขึ้นมาว่า ทิ้งทั้งโลกนี้ ไม่เคยเห็นของอะไรลงทุนน้อยที่สุด แล้วขายได้ราคาแพงที่สุด เหมือน
อย่างพระเครื่องในเมืองไทยนี้เลย อย่างที่ว่าแล้ว ลงทุนร้อยบาท อาจจะขายได้กำไรห้าแสนบาท
(ลงทุนดินห้าบาท กำไรห้าล้านบาท ก็อาจจะได้)

อ้าว ชักจะออกไปนอกเรื่องเสียแล้ว ขอย้อนกลับมาเรื่องของเรา รวมความแล้วก็คือว่า ถ้าใช้ให้ถูก พระเครื่องวัตถุมงคลนี้ก็สื่อธรรมะได้ แต่สื่อได้ในขอบเขตจำกัด ได้ในระดับศีลคือความประพฤติ ก็แสนจะดีแล้ว เช่นว่า มาช่วยกำกับให้ต้องยึดถือข้อปฏิบัติ เช่นการงดเว้นจากการเบียดเบียนกัน ไม่ให้ละเมิดศีล หรืออะไรก็แล้วแต่พระอาจารย์จะสั่ง แล้วก็สื่อทางจิตใจ ทำให้ปลาบปล้ม เิบอิมใจ อบอุณใจ รู้สึกปลอดภัย มีความแก้ววถล้ามันใจ เป็นต้น แต่สื่อไปถึงปัญญาได้น้อย ต่างจากหนังสือธรรมที่สื่อไปถึงปัญญาโดยตรงได้เลย

หนังสือธรรมที่สื่อไปถึงปัญญานั้นสำคัญมาก เมื่ออ่านหนังสือธรรมก็เหมือนมาฟังคำสอนเอง และเมื่อเข้าไปถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้ว ก็เอาธรรมของพระพุทธเจ้าไปเผยแผ่ต่อได้ด้วย แต่ที่นี้ หนังสือที่ว่าหนังสือโดยตรงนั้น ก็มีการเอาไปใช้ประโยชน์ซ้อนให้เป็นเงื่อนไขขึ้นมาได้ อีก คือมีการเอาหนังสือไปใช้เป็นสื่อหนุนวัตถุมงคลอีกทีหนึ่ง

วิธีการอย่างที่ว่านั้น เดียวนี้มีการใช้กันเยอะ คือไม่ใช่เอาหนังสือมาสื่อธรรม แต่เอาหนังสือไปใช้เป็นสื่อโฆษณาหรือโปรโมตวัตถุมงคลพระเครื่อง หรือทำคล้ายๆ เป็นหน้าม้า ออกมาโฆษณาคุณภาพสาธยายสรรพคุณของพระเครื่อง วัตถุมงคล อาจารย์ขลัง เลยกลายเป็นการใช้หนังสือเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ไม่ใช่เป็นสื่อธรรมะตรงไปตรงมาแล้ว

นี่เป็นเรื่องของความซับซ้อนในสังคมปัจจุบัน ที่ต้องพิจารณากันต่างแง่มุมหลายชั้นหลายตอน

ถ้าจะมีพระเครื่อง ก็ใช้ให้ได้เต็มคุณค่า ดังได้ว่าที่นี้

ขอย้อนกลับมาพูดกันต่อไปในเรื่องของความหมาย ประโยชน์ และการปฏิบัติต่อวัตถุมงคล โดยเฉพาะพระเครื่อง ที่พูดมาแล้ว เป็นเรื่องในแง่ของประวัติความเป็นมา เพื่อให้มองเห็นบทบาทและการปฏิบัติของคนในสมัยโบราณ สืบมาตั้งแต่พุทธกาล จนถึงยุคใกล้ปัจจุบันนี้ ดังที่ได้เล่าเรื่องบางอย่างเกี่ยวกับหลวงพ่อบ้านกร่าง

ที่นี้ก็เลยอยากจะเล่าต่ออีกนิดหนึ่ง ว่าถึงวัตรปฏิบัติของตัวหลวงพ่อกเอง อย่างที่เล่าไปที่หนึ่งแล้วว่า หลวงพ่อบ้านกร่างนี้เป็นที่เลื่องลือระบือไกลทั้งในเรื่องความเคร่งและในด้านความขลัง ประชาชนเลื่อมใสศรัทธากว้างขวางมากมาย อิทธิพลในทางศรัทธา นี้ จะเห็นได้ง่าย ในเวลาที่หลวงพ่อกหรือที่วัดมีกิจกรรมงานอะไร ซึ่งต้องการกำลังคน ประชาชนจากถิ่นใกล้ถิ่นไกลทั่วรอบจะมาถวายกำลังกันอย่างคับคั่งพร้อม

คราวหนึ่ง ที่วัดบ้านกร่างนี้ มีการย้ายเสนาสนะหมดทั้งวัด ทั้งกุฏิ หอระฆัง ศาลา มาจนถึงหอสวดมนต์ โดยเฉพาะหอสวดมนต์นั้นใหญ่มาก ที่นี้จะย้ายอย่างไรจึงจะเร็วไวและไม่ต้องเปลืองเงินสำหรับเสนาสนะบางอย่าง เช่นพวกกุฏินี้ ก็ไม่จำเป็น เอาเฉพาะหลังสำคัญๆ ที่เป็นหลัก นอกนั้นก็รื้อเอาไปสร้างใหม่ แต่เสนาสนะบางอย่างทั้งใหญ่โต และอยากจะรักษารูปลักษณะไว้ให้คงอยู่อย่างเดิม จะย้ายจากจุดนี้ ไปตั้งอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งห่างออกไปมากพอสมควร เช่นหอสวดมนต์ ก็ต้องใช้วิธียกไปทั้งหลัง แต่จะยกย้ายไปได้อย่างไร เวลานั้นยังไม่มีเครื่องมือแบบเทคโนโลยียุคปัจจุบัน ก็ใช้กำลังศรัทธา

วิธีใช้กำลังศรัทธาทำอะไร หลวงพ่อก็แจ้งข่าวออกไปนัดหมายชาวบ้านว่า วันที่เท่านั้น เวลานั้นนะ ให้ญาติโยมมาพร้อมใจกันยกย้ายเสนาสนะในวัด

แล้วระหว่างนั้น ก็ให้ช่างไปนำไม้ไผ่มาจำนวนมาก เอาเชือกผูกลำไม้ไผ่มัดไว้กับเสาหอสวดมนต์ (เสาไม้ของหอสวดมนต์สมัยโบราณ ต้นใหญ่มีมา) ยึดระหว่างเสาทุกต้นขนานทั้งสองข้าง ถึงกันหมด เว้นที่ว่างที่คนจะเข้าไปยืนเป็นช่องๆ แล้วเลื่อยตัดเสาให้ตรงเสมอกันทุกต้น ในเวลาเดียวกัน ก็ไปทำแท่นปูนซีเมนต์เป็นตอม่อ เตรียมรองรับเสาลงตั้งในที่ใหม่

พอถึงวันนัด ประชาชนก็มากันมากมาย คับคั่งเต็มไปหมด ไม่รู้ว่าเท่าไรละ แล้วท่านให้จัดคนเข้าประจำที่ พอถึงเวลา หลวงพ่อให้สัญญาณ ทุกคนก็พร้อมกันยกลำไม้ไผ่ขึ้นเดินหน้าไป หอสวดมนต์ก็ค่อยๆ เดินไปช้าๆ อย่างสบายๆ เหมือนคนเดินนั้นแหละ พอถึงที่หมาย เสาทุกต้นตรงกับตอม่อที่ทำเตรียมรอไว้แล้ว ก็วางลงไป หอสวดมนต์ก็มาตั้งอยู่ในที่ใหม่อย่างเรียบร้อย ไม่มีอะไรซ้ำ เพราะเหมือนกับว่าหอสวดมนต์นั้นเดินมาเฉยๆ

เรื่องคนยกหอสวดมนต์พาเดินย้ายไปตั้งในที่ใหม่นี้ เป็นเครื่องแสดงถึงพลังศรัทธาของประชาชน อันมีพระสงฆ์ที่เขาคเารพเป็นศูนย์กลาง ว่ามีผลในทางความสามัคคี ทำให้เกิดเรี่ยวแรงกำลังอันยิ่งใหญ่ ให้ทำการอะไรๆ ก็สำเร็จ

ที่นี้ มาดูว่าในขณะที่หลวงพ่อกำลังเป็นที่เลื่องลือในความเคร่งความขลังและเป็นที่เคารพนับถืออย่างนี้ ท่านปฏิบัติต่อเรื่องความขลังศักดิ์สิทธิ์ เรื่องพระเครื่องวัตถุมงคลทั้งหลายอย่างไร

ดูง่าย ๆ ในชีวิตประจำวัน ปรากฏว่าท่านไม่พูดถึงเรื่องพระเครื่องของขลัง ไม่มีอะไรที่แสดงว่าท่านสนใจใส่ใจกับการทำอะไร ในทางศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดชอย่างไรเลย ท่านพูดถึงแต่เรื่องหลักธรรมคำสอน สอนพระในวัดให้ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ให้ทำหน้าที่ของพระให้ถูกต้อง สอนธรรมให้ชาวบ้านรู้เข้าใจว่าควรดำเนินชีวิตอย่างไร เช่น ให้ขยันหมั่นเพียรในการทำมาหาเลี้ยงชีพ อยู่ร่วมกันด้วยดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สอนเด็กสอนนักเรียนให้ขยันหมั่นเพียรเล่าเรียน และประพฤติดีงาม

เฉพาะอย่างยิ่งท่านเน้นมากในเรื่องการศึกษาของเด็ก เอาจริงเอาจังในการช่วยท้องถิ่นให้มีที่เรียนของเด็กให้มากให้พอ ขวนขวายในการสร้างโรงเรียน ให้เด็กในชนบทมีโอกาสเล่าเรียน เรื่องนี้ท่านเอาจริงมาก

พระเครื่องพิมพ์ต่างๆ ตลอดจนเครื่องรางของขลังทั้งหลายนั้น คนก็เชื่อกันว่าท่านมีอย่างดีอย่างวิเศษ แต่ก็ได้แค่พูดกันไป เพราะท่านเองไม่ได้เอาใจใส่แม้แต่จะพูดถึง บางทีลูกศิษย์บางคนก็มาบอกกระซิบกันว่าได้เห็นพระเครื่องนั้นๆ ในกุฏิของท่าน ก็ได้แต่เล่ากันเบาๆ ไม่กล้าพูดดังๆ

เมื่อเป็นอย่างที่ว่านี้ แล้วคนจะเชื่อจะเลื่องลือกันไปได้อย่างไรว่าท่านขลัง พูดได้ว่าคนยอมรู้กันไปเองโดยเป็นไปตามเหตุ ซึ่งทำให้ยิ่งมั่นใจ คือ ถ้าเมื่อไร ใครมีเรื่องเดือดร้อน เช่น มีคนถูกผีเข้าหรือถูกกระทำ ถูกคุณ ถูกไสยอะไรต่างๆ ไม่รู้จะไปพึ่งใคร คนในครอบครัว หรือคนข้างเคียงก็มาหาท่านให้ช่วย หรือมานิมนต์ไปแก้ไข ท่านก็แก้ไขให้เสร็จเรียบร้อยไป เฉพาะรายนั้นๆ กรณีนั้นๆ เสร็จแล้ว ก็แล้วไป จบแค่นั้น ไม่ต้องพูด ไม่ต้องโฆษณา ความเชื่อมั่นก็เลยค่อยๆ เป็นไปเองอย่างมั่นคง

ส่วนพระเครื่อง และของขลังทั้งหลาย ซึ่งท่านเองไม่ได้เอาใจใส่แม้แต่จะพูดถึงนั้น ก็มีเหตุการณ์ที่ทำให้รู้กันได้ว่าท่านมีดี อย่างที่ว่าแล้ว ในชีวิตประจำวัน ท่านไม่พูดถึงเรื่องเครื่องรางของขลัง ท่านไม่แจกไม่ให้แก่ใคร คนอยากจะได้ ท่านก็ไม่ให้ แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่ให้เสียเลยทีเดียว ควรพูดว่า ใครจะได้จากท่านนั้น ยากมาก

นี่หมายความว่า มีบางกรณีที่ท่านให้ และท่านให้เองด้วย โดยคนนั้นไม่ต้องขอ กรณีอย่างนี้ก็ เช่นว่า ลูกศิษย์คนหนึ่งที่ท่านเป็นอุปัชฌาย์บวชให้ และท่านได้เห็นว่าเขาเป็นคนดีจริง ประพฤติดีตลอดมา เมื่อเขาเติบโตขึ้น ถึงเวลาหนึ่งเขาจะย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่น ท่านก็เรียกเขามา หรือในเวลาที่เขามา กราบลา ท่านก็บอกแก่เขาว่า คราวนี้เธอจะย้ายถิ่นไปอยู่ในที่ใหม่ หลวงพ่อจะให้ของดีไปรักษาคุ้มครอง ตอนนั้นหลวงพ่อก็จะสอนกำกับไปว่า เธอไปตั้งต้นตั้งตัวในต่างถิ่นครั้งนี้ เป็นคราวสำคัญนะ ขอให้ตั้งหน้าตั้งตาทำงาน ขยันหมั่นเพียร หาเลี้ยงชีพโดยสุจริต อย่าได้ประพฤติเสียหาย พระท่านจะได้คุ้มครอง นี่คือกำกับไปเสริมในเรื่องของศีลธรรม ทั้งในเรื่องที่ควรเว้น และในเรื่องที่ควรประพฤติ

เป็นอันว่า โอกาสที่ท่านจะให้พระเครื่องนี้มีน้อยนัก และเมื่อให้น้อยให้ยากในเวลาที่สำคัญยิ่ง อย่างนี้ การให้นั้นก็มีความหมายอย่างสูง ทำให้เกิดผลหลายอย่าง ทั้งคนที่ได้รับก็จะจดจำระลึกถึงคำสั่งสอนที่ท่านให้ครั้งนั้นอย่างที่จะต้องถือหรือทำตามอย่างจริงจัง ควบไปกับความผูกพันกับพระคุณที่ท่านมีเมตตาต่อตนเอง แล้วก็ทำให้คนอื่นที่อยากจะได้ ก็ต้องเอาตัวอย่างการทำความดีของคนที่ได้นั้น ทำให้ตัวเองต้องประพฤติดี ด้วย คือ ถ้าไม่ประพฤติตัวให้ดี หลวงพ่อก็ไม่ให้ ถ้าอยากได้ของดี ก็ต้องประพฤติตัวให้ดี

ตรงนั้นแหละ ที่พระเครื่องวัดตุ้มมงคลจะสื่อธรรมได้ คือในเวลาที่จะมอบของดีให้ ก็เป็นโอกาสที่หลวงพ่อก็จะสอนธรรมะ ถ้าจับที่จุดนี้ พระเครื่องวัดตุ้มมงคลก็เป็นเครื่องมือสื่อธรรมได้ แต่จะสื่อได้ดีแค่ไหน ก็อยู่ที่จะรู้จักใช้อย่างไร แต่ที่ขาดไม่ได้ เป็นแกนเลยทีเดียว ก็คือเจตนาซึ่งสุจริต มุ่งไปที่ธรรม

เท่าที่พูดกันมาถึงตรงนี้ ก็พอจะตั้งเป็นบทสรุปให้เราไว้ทบทวนว่า พระสมัยก่อน ที่ท่านมีปฏิปทาตามหลักการนี้ มีลักษณะของการปฏิบัติต่อเรื่องพระเครื่องวัดตุ้มมงคลอย่างไร ก็พอสรุปได้ว่า

หนึ่ง ไม่มีราคา ไม่มีค่าเป็นเงินทอง ท่านไม่เอาเงิน เพราะว่าจะต้องให้เปล่า

สอง ไม่ใช่ให้ง่ายๆ ไม่ใช่ของกลาดเกลื่อน กว่าจะได้มานี้ แสนจะยาก เราต้องประพฤติตัวให้ดีกว่าจะได้ เรียกว่าต้องสะสมบารมีมาเยอะ แล้วก็

สาม มีข้อเรียกร้องทางศีลธรรมกำกับไปอีก นี่ฉันมอบให้นะ เธอได้พระไปนี่นะ พระจะคุ้มครองต่อเมื่อเธอประพฤติตัวดีอย่างนั้นๆ ถ้าเธอประพฤติเสียหายอย่างนั้นๆ พระจะไม่คุ้มครอง ฯลฯ

สมัยก่อนนั้น มีการถือข้อห้ามข้อกำหนดทางศีลธรรมแม้แต่ที่ละเอียดหยาบหยาบ เช่นถือว่ามีพระขลังอยู่กับตัวนี้ อย่าไปด่าแม่เขานะ พระจะไม่คุ้มครอง

สมัยผมเป็นเด็กเล็กๆ ที่สุพรรณ ในอำเภอสรีประจันต์ มีท่านขุนท่านหนึ่ง เรียกกันว่า “ขุนศรี” เป็นมือปราบผู้ร้าย ที่เลื่องลือมากกว่าหนังเหนียว โดนยิงก็ไม่เป็นไร ชื่อดังนัก

ที่นี้ ขุนศรี ซึ่งมีชื่อเต็มว่า “ขุนศรีประจันต์รักษา” นี้ ก็อยู่ยงคงกระพัน แล้วท่านก็ไปปราบโจรเรื่อยมา แต่คราวหนึ่ง มีข่าวมา คนคงเล่าต่อกันลั่น เราเป็นเด็กเล็กๆ จึงพลอยได้ยินไปด้วยว่า ขุนศรี ถูกโจรยิงตายแล้ว ชาวบ้านโจษจันกันว่า โจรมันทำอะไรก็ไม่รู้ ท่านขุนก็เลยโกรธ แล้วก็ดำแม่มัน พอดำแม่มันเท่านั้นแหละ ลูกปิ่นก็บัง ยิงเข้าเลย ท่านขุนศรีก็ตายคราวนี้เอง

นี่แหละเป็นตัวอย่างว่า เรื่องของขลังสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้ โบราณถือนัก ต้องมีศีลมีธรรม มีข้อถือ กำกับมาด้วย

ข้อที่ควรยำให้มาก ก็คือเรื่องคุณค่าทางจิตใจ ที่เป็นสื่อโยง ระหว่างตัวผู้นั้น กับบุคคลที่มี พระคุณความดี อย่างที่ว่า หลวงพ่ออุปัชฌาย์จะให้แก่ลูกศิษย์ ท่านก็ต้องเลือกผู้ที่ประพฤติดี และ เลือกลงเวลาที่จะให้ เช่น ให้นิยามที่จะจากถิ่นไปทำมาหากิน หรือไปตั้งหลักตั้งฐาน อะไรอย่างนี้

ที่นี้ พอให้พระไปแล้ว และให้ไปอย่างยวดยาก นิยามที่สำคัญยิ่งอย่างนี้ เมื่อลูกศิษย์ไปอยู่ใน ถิ่นไกล พระองค์นี้ก็เป็นทีระลึกแทนองค์หลวงพ่อ พอมองดูเห็นพระ หรือนึกถึงพระ อันดับหนึ่งก็นึกถึง พระพุทธเจ้าว่า นี่เป็นองค์แทนพระพุทธเจ้าที่เรานับถือสูงสุดเป็นสรณะ แล้วต่อมันทันที คือสอง ก็นึก ถึงหลวงพ่อบุชฌาย์ ที่ให้พระนั้นมา

ตอนนั้นแหละ ความเคารพรักนับถือเอิบอิมซาบซึ่งใจ ก็เล่นชานซ่าไปหมดทั้งตัว ทั้งนึกถึง พระคุณความดีของท่าน ที่ได้ช่วยเหลือเกื้อหนุนอบรมสั่งสอนมา แล้วก็ระลึกถึงคำสอนของท่านที่สั่ง กำกับเรามาว่าจะต้องประพฤติปฏิบัติตัวอย่างไร

ต่อไปอีก ในเมื่อพระเครื่ององค์นี้ เป็นทีระลึกแทนองค์หลวงพ่อบุชฌาย์ ทำให้เรามีใจผูกพัน ตลอดเวลา เราก็รักเคารพบูชาท่านอย่างลึกซึ้งหนักแน่นจริงจัง และถนอมรักษาท่านไว้อย่างดีที่สุด

ที่นี้ ตัวเองก็มีลูกเป็นทายาท ต่อมา พอตัวเองแก่เฒ่าลง ลูกที่รักก็เติบโตขึ้นแล้วพอถึงวัยที่เขา จะตั้งตัวเป็นหลักฐาน พ่อก็เรียกลูกที่รักมา แล้วก็บอกว่า นี่นะลูก พระองค์นี้ พ่อได้มา หลวงพ่อบุชฌาย์ท่านให้ พ่อรักพระองค์นี้อย่างชีวิตของพ่อเลยทีเดียว จึงรักษาไว้อย่างดี ลูกเป็นที่รักของพ่อ เวลานี้ลูกโตแล้ว พ่อก็จะมอบพระหลวงพ่อนี้ให้แก่ลูก ขอให้ลูกเก็บรักษาบูชาท่านให้ดี ตั้งใจประพฤติ ปฏิบัติตัวอยู่ในศีลในธรรม สร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม ทำประโยชน์ตามคำพระสอน พระจะได้คุ้มครอง หนุนนำให้เจริญอกงาม

คราวนี้ลูกก็ได้รับพระไป ในกรที่ลูกรับพระไปนั้น ลูกก็รู้ว่าพระหลวงพ่อบุชฌาย์นี้เป็นของที่พ่อรัก ที่สุด แล้วพ่อก็รักเรามาก พ่อจึงตั้งใจมอบให้แก่เรา นี่ก็คุณค่าทางจิตใจ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์โยง ระหว่างลูกกับพ่อ เข้ามารวมอยู่ในองค์พระหลวงพ่อนี้ แล้วก็โยงต่อไปหาหลวงพ่อบุชฌาย์ของพ่อ ต่อไปจนถึงพระพุทธเจ้า ที่เดียวตลอดหมดเลย

เห็นได้ชัดว่า คุณค่าทางจิตใจอันลึกซึ้งมากมาย รวมอยู่ที่พระเครื่ององค์เดียวนี้ ซึ่งห้อยคอเรา อยู่ พอมองเห็นหรือนึกถึงหลวงพ่อบุชฌาย์ที่ไร ก็ระลึกถึง ทั้งพระพุทธเจ้า ทั้งพ่อของเรา ทั้งอุปัชฌาย์ ของพ่อ พร้อมทั้งความมุ่งหวังและคำสั่งสอนของท่านด้วย มาที่เดียวกันพรั่งพร้อม นี่ก็คุณค่าทาง จิตใจที่เต็มเปี่ยมไปหมด ซึ่งมีคุณค่าสูงอย่างยิ่ง

แล้วหันมาดูปัจจุบันบ้าง จะเห็นว่า คุณค่าที่พูดมาเหล่านี้แทบจะไม่มีเหลือเลย
หนึ่ง มันกลายเป็นของที่ซื้อได้ด้วยเงินทอง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ซื้อขายได้ไปเสียแล้ว ใช่ไหม?

สอง มันเกลื่อนกลาดดาษดา หาได้แสนง่าย

สาม มันไม่มีข้อเรียกร้องทางศีลธรรมเลย แต่กลายเป็นเรื่องของการหาเงิน หาทอง
 อย่างเดียว เป็นที่ตั้งของความโลภ อย่างที่ว่าเป็นกิจการพาณิชย์ นี่ในแง่สังคม

ส่วนในแง่บุคคล สำหรับเจ้าตัวคนนั้นเอง ก็นึกคิดอยู่แค่ว่า เรามีพระเครื่องนี้ เราจะได้
 ปลอดภัย ใครจะทำอะไรเราไม่ได้ ไม่ต้องกลัวใคร แล้วก็กลายเป็นยั่วหูหัวใจในทางที่จะฮึกเหิม
 จนกระทั่งหันไปกล้าทำความชั่วก็มี บางทีก็ไปในทางล่อเร้าความเห็นแก่ตัว มุ่งจะให้ได้โชคได้ลาภ
 ส่วนตัว โดยไม่มีข้อเรียกร้องทางศีลธรรม ไม่มีคุณค่าทางจิตใจที่เชื่อมโยงอย่างที่ว่าแล้ว คือ
 ความสัมพันธ์ที่ยึดโยงกับท่านผู้มีพระคุณ ตั้งแต่พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ครูอาจารย์ ขึ้นไปจนถึง
 พระพุทธเจ้า อันนี้ไม่ได้นึกถึงเลย นึกแต่ในแง่ว่าเป็นวัตถุมงคลที่จะช่วยให้ตัวได้ลาภได้ผลเท่านั้นเอง
 ตกกลางคุณค่าเหล่านี้หายหมดเลย

เพราะฉะนั้น ไม่ควรจะด่วนไปดูถูกคนสมัยโบราณ ไม่ควรนึกว่าคนโบราณก็นับถือพระเครื่อง
 ติดเครื่องรางของขลัง หาวัตถุมงคล เหมือนพวกเราสมัยนี้แหละ ไม่ควรเอาตัวเราไปเทียบง่าย ๆ ขอให้
 พิจารณาก่อนว่า ในเรื่องพระเครื่องวัตถุมงคลนั้น คนสมัยนี้ไม่ได้มีหลักอะไรในการนับถือ แล้วก็ใช้
 ในทางเสียหายมาก ในทางพาณิชย์ ในทางเห็นแก่ตัว ในทางสนองกิเลส ใช่ไหม ถ้าใช่ ก็อย่านึกว่าคน
 โบราณจะเป็นอย่างพวกตัวในสมัยนี้ คนโบราณไม่ได้ไกลไปมากถึงขนาดนั้น ในวิถีชีวิตของคนโบราณ
 นั้น พระเครื่องที่คนสมัยนี้จัดเป็นวัตถุมงคลนั้น เป็นรูปธรรมที่เขาใช้ศีลธรรมได้จริง

คุณค่าและความหมายในเรื่องนี้ มิใช่มีแค่นี้ ก็มาคุยกันต่อไป

ปิดช่องหัวใจ ได้ช่องให้ธรรม

ก่อนจะพูดด้านอื่นแง่อื่นต่อไป ขอแถมหรือเติมในส่วนที่พูดจบไปเมื่อก็อีกหน่อย คือที่ว่าเอา
 อย่างคติโบราณ พอลูกรักโตแล้ว จะแยกครอบครัว พ่อแม่อาจจะมอบพระเครื่องหรือพระพุทธรูปที่สืบ
 ทอดกันมาในตระกูลให้แก่ลูกนั้น อาจพูดแยกแยะอีกนิดว่า ในเวลามอบทรัพย์สินให้ หรือมอบให้
 ทรัพย์สินมรดก อาจจะมอบให้พระเครื่องคู่หรือกำกับพร้อมไปด้วย นอกจากพระเครื่องจะมีคุณค่าทาง
 จิตใจอย่างบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นเครื่องระลึกผูกพันที่สนิทแน่นยังยืนยันว่าพวกทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งอาจจะชักพา
 ใจเขวไปในทางอื่นแล้ว พระนั้นก็จะเป็นเครื่องเตือนใจลูก เตือนใจเหล่าทายาท ให้ปฏิบัติหรือจัดการ
 ทรัพย์สินเหล่านั้น ให้ถูกต้องชอบธรรมด้วย อย่างน้อยไม่ให้ทรัพย์สินกลายเป็นเหตุก่อบาปกรรม

ที่นี้ก็มาว่าในแง่อื่นกันต่อไป พระพุทธศาสนานั้นอยู่ท่ามกลางลัทธิศาสนาอื่นๆ มากมาย
 ตั้งแต่ศาสนาพราหมณ์ พงกัลลัทธิผีไสยศาสตร์ พงกนักพรตนักบำเพ็ญตบะ อะไรต่างๆ มี
 อยู่เกลื่อนกลาด แล้วหลายพวกหลายลัทธิก็มีอยู่แล้วก่อนพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น เมื่อคนเขานับถือสิ่ง
 เหล่านี้อยู่ และทำกันมาแล้ว เดียวคนนั้นถูกคุณ ถูกไสย ถูกเขาเสกหนังเข้าห้อง หรืออะไรทำนองนี้
 พระก็ต้องพบ ต้องเจอ หรืออย่างเรื่องความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ เรื่องอำนาจเร้นลับที่
 เขาว่าเหนือธรรมชาติ ที่มีอยู่กลาดเกลื่อน ถึงพระจะไม่ไปเจอ ก็ต้องมีเรื่องให้เขามาเจอกับพระ

จุดหมายของพระพุทธศาสนาก็ชัดว่าจะให้คนเป็นอิสระ หลุดพ้น ไม่ต้องพึ่งพาขึ้นอยู่กับเรื่องพวกนี้ หลักการก็ชัดว่าพระสงฆ์มีหน้าที่สั่งสอนแนะนำประชาชนให้ฝึกตัวพัฒนาตนจนเป็นอิสระหลุดพ้นจากเรื่องพวกนี้ แต่วิธีการในภาคปฏิบัติว่าทำอย่างไรจะให้คนพัฒนาขึ้นไปได้อย่างนั้น อันนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งภายในและภายนอกหลายอย่าง

ในสภาพที่เป็นจริงนั้น พระพุทธศาสนาและพระสงฆ์อยู่กับประชาชนท่ามกลางสิ่งเหล่านี้ แต่ประชาชนมีระดับของการพัฒนาชีวิตจิตใจไม่เท่ากัน บางพวกอยู่กับความเชื่อเหลวไหลหวังผลจากอำนาจดลบันดาลของสิ่งเหล่านี้ ห่างไกลจากคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่รู้เรื่องธรรมะเลย บางพวกพูดกันง่าย บางพวกพอจะรับฟัง บางพวกไม่ยอมฟังเลย บางพวกเข้าใจง่าย บางพวกเข้าใจยาก บางพวกฟังไม่รู้เรื่อง แล้วตัวพระองค์ที่จะสอนเขาก็มีความสามารถไม่เท่ากัน บางองค์เก่งพอจะสอนให้เขาเข้าใจด้วยปัญญาได้เร็วไวง่ายตาย บางองค์ก็ไม่มีความสามารถในการสอน แกรมบางองค์ก็ไม่มีความรู้พอ เมื่อมองกว้างๆ เห็นสภาพที่แตกต่างหลากหลายอย่างนี้ การที่พระสงฆ์จะนำพระพุทธศาสนาไปช่วยพัฒนาประชาชน ก็ต้องเป็นไปในระดับและรูปแบบที่แตกต่างหลากหลาย

พระที่สามารถในการสอน และรู้หลักธรรมดีด้วย อย่างที่ว่าเข้าถึงคนระดับที่มีปัญญา ก็อาจจะสอนแบบพุ่งตรงเจาะจุดทีเดียวได้ผลเสร็จไปเลย แต่พระองค์เดียวกันนั้นแหละ ไปสอนคนที่ไม่มีความรู้หรือคนที่ไม่รู้เรื่องเลย ก็อาจจะต้องใช้วิธีหนึ่ง เปลี่ยนไป

ที่นี้ อีกกรณีหนึ่ง ตัวพระที่ไปสอนไม่ค่อยมีปัญญา แล้วก็ด้อยความสามารถในการสอน แกรมรู้หลักธรรมก็น้อยด้วย แต่ใจดีมีเมตตากรุณา อยากจะช่วยเหลือชาวบ้าน แบบนี้จะทำอย่างไรดี จะใช้วิธีไหนจึงจะสื่อพระพุทธศาสนากับชาวบ้านได้ กรณีอย่างนี้เป็นตัวอย่างให้เราต้องมองกว้าง คิดเผื่อให้พอสมควร คือ อย่าเอาแต่ตัวเองคนเดียวเป็นประมาณ เมื่อตนเก่งกาจสามารถในการสอน ก็ไม่ใช่คิดว่าต้องให้พระอื่นพระทุกองค์ต้องทำอย่างฉัน แล้วเขาทำไม่ได้ ก็เอาแต่ติแต่ตำว่าเขา อย่างนั้นจะสำเร็จผลขึ้นมากี่หาไม่ และก็มิใช่จะดีแก่พระศาสนาและแก่ประชาชน

ในสังคมกว้างๆ รวมๆ นั้น คนเราอยู่ในระดับการพัฒนาไม่เท่ากัน มีความแตกต่างหลากหลาย แต่เรามุ่งหวังให้ทุกคนได้ประโยชน์จากพระพุทธศาสนาเท่าที่จะทำได้ แล้วจะทำอย่างไร เริ่มแรกก็ต้องไม่ลืมหลักที่ว่า ในการไปเป็นสื่อที่จะนำทางดึงเขาขึ้นมา ให้เขาพัฒนาขึ้นนั้น ก็ต้องมีจุดที่จะพบกับเขา

จุดที่จะพบกันนั้น เราจะเอาจุดที่ตัวเรายืนอยู่ แล้วตะโกนออกไป สั่งไป หรือรอให้เขากระโจนมาหาเรานั้น ทำได้ยาก แต่เราควรจะไปพบหรือไปหาเขา ณ จุดที่เขายืนอยู่ ไซ้ใหม่ แล้วจากจุดที่พบกันตรงที่เขาอยู่นั้นแหละ พูดกันให้เข้าใจเรื่องกัน เมื่อเขาเข้าใจและใจเขาเอาแล้ว เราก็นำหรือพาเขาเดินออกมา หรือตามเราขึ้นไป

ตอนนี้ เรามองไปที่คนส่วนใหญ่ ดูว่าในสังคมกว้าง คนทั่วๆ ไปส่วนมากเป็นอย่างไร ยืนอยู่ตรงไหน หรือเดินมาแล้วถึงไหน ก็เห็นสภาพที่ว่า เวลานี้ สังคมยังเต็มไปด้วยความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิเดชปาฏิหาริย์ นับถือผีสงเทวดา เกรงกลัวอำนาจเร้นลับ ติดในไสยศาสตร์

เมื่อคุณลึกลงไป แกนของเรื่องเหล่านี้ ก็อยู่ที่ความ “กลัว” นั่นเอง กลัวอำนาจเร้นลับที่มองไม่เห็น อย่างที่พูดว่าอำนาจเหนือธรรมชาติ ถึงแม้จะบอกว่าสมัยนี้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญมาก ถึงแม้ว่าวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องของความรู้ ไม่ใช่แค่ความเชื่อ แต่คนทั่วไป ก็พัฒนาได้แค่ “ความเชื่อวิทยาศาสตร์” ซึ่งเวลานี้ได้กลับเสื่อมลงไปมาก ส่วนเทคโนโลยีนั้นช่วยแก้ไขอะไรในเรื่องนี้แทบไม่ได้เลย แถมจะมาสอนหรือรับใช้ไสยศาสตร์หนักลงไปอีก

คนในยุคที่ว่าเจริญนักแล้วนี้ ก็ยังเต็มไปด้วยความไม่รู้ ลึกลงไปในใจจึงยังกลัวอำนาจเร้นลับเหล่านี้ แล้วความกลัวนี้ก็ทำให้คนหวั่นไหว ถึงแม้จะเห็นกันอยู่ว่าพระพุทธศาสนาสอนเป็นเหตุเป็นผล แล้วก็พูดกันว่า พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้เชื่อเรื่องเหลวไหลงมงาย แต่พอเอาเข้าจริง ความกลัวในระดับที่ลึกลงไป ความหวาดกังวล อย่างน้อยความหวั่นใจ ก็ยังมีอยู่ เมื่อเอาตามหลัก ถึงจะบอกว่า เป็นชาวพุทธ ก็ต้องชั้นโศดาบันนั่นแหละจึงจะพ้นเรื่องนี้ไปได้จริง ตอนนี้อย่างนอกเจริญด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ข้างในคนยังห่างไกลจากความเป็นโศดาบัน

ไม่ต้องพูดถึงพวกที่หลงงมงายหรอก แม้แต่ชาวพุทธชั้นค่อนข้างดี พุดออกมาชัดว่าเชื่อในเหตุเป็นผล แต่ความหวั่นความหวั่นใจว่าอาจจะมีอำนาจเร้นลับบางอย่างซึ่งมองไม่เห็น การที่ไม่รู้ว่าอนาคตจะเป็นอย่างไร ก็ยังไม่หมดไป ในเมื่อตัวเป็นมนุษย์ปุถุชน ก็ยังมีความหวาด มีความหวั่น มีความพร้อใจอยู่ในเวลาที่ไม่มีเหตุการณ์อะไร ก็ไม่เป็นไร แต่พอเกิดอะไรขึ้นกับตัว บางทีก็ชักจะเริ่มแกว่ง บางคนสำหรับตัวเองไม่เป็นไร แต่พอถึงคนใกล้ชิด บุตรภรรยา คนที่รักเป็นดวงใจ เอาละสิ ชักจะอยู่ไม่ได้แล้ว ทั้งๆ ที่รู้อยู่ว่า พระพุทธศาสนาสอนธรรมะไว้ หลวงพ่อก็สอนให้เอาเหตุเอาผล แต่มันชักจะเอาไม่อยู่

พอมีเรื่องขึ้นมา แม้แต่มาหาหลวงพ่อก็ หลวงพ่อก็สอนเป็นเหตุเป็นผล ท่านว่าเธออย่าไปเชื่ออะไรงมงายไป มันเป็นเรื่องของเหตุปัจจัย เป็นเรื่องการกระทำของเรา เราต้องมีสติปัญญา ท่านก็อธิบายให้ฟัง ก็เห็นตามหลวงพ่อก็เอาละ ว่าตามหลวงพ่อนะ

บางรายกลับไปแล้ว เข้มแข็งจริง ก็อยู่ได้ แต่บางรายไม่อย่างนั้น พอกลับไปบ้าน ชักไม่แน่ใจอีกแล้ว อย่งไรๆ มันก็ยังหวั่นใจอยู่ ถ้าอย่างนั้นก็ปลอดภัยไว้ก่อนดีกว่า

เอาละสิ ที่นี้ทำอย่างไรจะเผื่อปลอดภัยไว้ก่อน ในสังคมของเรานี้ เรื่องพรรคนี้มีอยู่เกลื่อนกลาด มีไสยศาสตร์ มีหมอผี มีคนทรง จะปลอดภัยไว้ก่อน ก็เลยดอดไปหาแล้ว ไปหาพวกหมอผี ไปหาคนทรง

ที่นี้พอไปหาแล้ว เขาทำพิธีให้ใจได้รู้สึกว่าจะปลอดภัยไว้ก่อนแล้ว แต่ที่นี้มันมักจะไม่หยุดแค่นั้น ถึงตอนนี้ โอกาสที่จะถูกชักจูงก็มีขึ้นมาแล้ว และคนที่เข้ามาในสถานกาณ์อย่างนี้ ก็มักถูกชักจูงง่าย ที่นี้พวกที่ว่ำนั่น เมื่อเขาจะหาลาภ จะเอาให้มาก ก็อาจจะพูดต่อความยาวออกไปอะไรต่างๆ เช่นว่า นี่ ... คุณถูกเขาทำนะ ใ้คนนั้นมันแก้ง คุณเอาไหม ผมจะทำแก้ไข แก้แค่นั้น เอามันให้หนักเลย ว่างั้น ที่นี้ก็ต้องเสียเงินเสียทองมากขึ้นๆ แล้วก็เป็นเรื่องของกิเลส โลภะโทสะมาแล้ว ออกไปนอกพระพุทธศาสนาแล้ว

อย่างกรณีี่ที่พูดมานี้ ก็คือถึงขั้นที่หลวงพ่อกำลังไม่อยู่แล้ว ไซ้ใหม่ แล้วปัญหาแบบนี้ เมื่อพระอยู่กับชาวบ้าน ก็ต้องเจอแน่

อย่างผมอยู่ที่นี้ ที่วัดญาณเวศกวันนี่แหละ ก็เจอแล้ว มีมาแล้ว วันหนึ่ง ชาวบ้านรายหนึ่งมาหา บอกว่า เมื่อคืนนี้ ฉันฝันร้าย มีปีศาจ หรืออะไรไม่รู้ ตัวใหญ่เหลือเกิน ดำทะมึน ตรงเข้ามาหาฉัน พอมาถึง ก็กระชากลูกออกไปจากอก

ไอ้โฮ ลองคิดดูสิ ลูกนี่เป็นสิ่งที่รัก พอเจอฝันร้ายอย่างนี้ ใจก็ไม่อยู่แล้ว คุณให้มันไม่ได้ หนักรุ่นไปหมด ตัวเองยังพอว่านะ แต่นี่ลูกที่แสนรัก ยิ่งงาย ก็ต้องเอาไว้ก่อน ต้องปลอดภัยไว้ก่อน แต่ไม่รู้จะไปพึ่งใครที่ไหน ก็ไปหาพระก่อนละ ยังงาย ก็ต้องให้มั่นใจว่าลูกปลอดภัย

คนที่มาถึงขั้นนี้ พูดได้ว่า ใจไม่อยู่กับเนื้อกับตัวแล้ว จะพูดจาอะไรเป็นเหตุเป็นผล ก็ยึดขาด นอกเรื่องไปหมด ไม่ฟังแล้ว ฟังไม่รู้เรื่อง ถ้าพระขึ้นพูดมาก ฉันก็ไปก่อนละ พระจะทำอย่างไร ตอนแรกก็ต้องหาทางใช้วิธีที่จะทำให้เขาสงบก่อน ให้ใจมาอยู่กับเนื้อกับตัว อย่างน้อยให้พอพูดกันได้ ให้ฟังกันรู้เรื่อง ให้ยอมเจียโลดลงมาสดับ

เรื่องอย่างนี้แหละที่พระอย่างหลวงพ่อบ้านกร่างท่านเจอกันมานานแล้วแต่ครั้งโบราณ จะเรียกว่าหนามยอก เอาหนามบ่ง หรืออะไรก็แล้วแต่ ความกลัวนั้น จะแก้ได้จริง ก็ด้วยตัวแก้โดยตรงของมัน คือความรู้ พอรู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะทำกับมันอย่างไร ความกลัวก็หมดไปหายไป แต่เมื่อไม่รู้ยังไม่รู้ ก็เอาความเชื่อมาตั้งยันไว้ก่อน เป็นการแก้ไปขั้นหนึ่ง ยิ่งเชื่อมั่นเท่าไร ก็ยิ่งสู้กลัวได้ดีเท่านั้น อย่างน้อยก็เรียกสติคืนมา เกิดมีกำลังใจขึ้น

ที่ว่าหนามยอก เอาหนามบ่งนั้น ก็คือ จะแก้ความกลัวอำนาจเร้นลับ สิ่งที่ไม่เห็น ก็เอาความเชื่อความมั่นใจในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งที่เคารพบูชานับถือเข้ามาชม หรือมาขับไล่ไปเสีย ถ้าเป็นชาวพุทธที่เข้าขั้นแท่น้อย ก็พุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณนี่แหละ พอศรัทธา ความเชื่อจับเอาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เอาอานุภาพของพุทธคุณเข้ามา ความเชื่อมาแทนที่ความกลัว ความกลัวก็หายไป เรียกขวัญคืนมา ใจก็มั่นแน่ว คนก็สงบนิ่งได้

ตอนนี้ก็ต้องมีวิธีการหน่อย จะเรียกว่าเป็นอุบายก็ได้ วิธีง่ายๆ ที่พระทำกันมาแต่โบราณ ก็คือทำพิธี หรือมีพิธีกรรมกันหน่อย ตอนแรก พระฟังเรื่องราวของเขาแล้ว ก็ยังไม่พูดไม่อธิบายอะไรละ เอาแค่พูดปลอบใจให้กำลังใจนิดหน่อยแล้ว หลวงพ่อก็บอกว่า เออ ไม่เป็นไร หลวงพ่อจะช่วยบอกพิธีให้ นี่นะ เธอมาจุดธูปเทียนบูชาพระก่อน เสร็จแล้ว หลวงพ่อก็อาจจะเลือกบทสวดมนต์สั้นๆ บทหนึ่งหรือ ๒-๓ บทมาบอกเขาว่าบทสวดมนต์นี้ ดีแฉ่งนั้นๆ ใช้แก้ใช้กันอันนั้นๆ มีเรื่องราวมาอย่างนั้นๆ แล้วนำหรือให้พระนำเขาสวด พอสมควรแล้ว ก็ให้เขาแผ่เมตตา กรวดน้ำอุทิศกุศลให้เจ้ากรรมนายเวร เป็นต้น

พอได้ทำพิธีอย่างนี้เสร็จแล้ว คนนั้นก็สงบลง ใจเขามาอยู่กับเนื้อกับตัวแล้ว เป็นพิธีเรียกขวัญอย่างหนึ่ง ก็คือเขาได้ศรัทธามาจับมายึดหลักให้มีที่ยืนที่ตั้งตัว ทรงตัวขึ้นมาได้ มันคงมั่นใจ

พอเขาสงบเย็นเบาสบายขึ้นมาแล้ว ที่นี้ก็ไม่มียะไรมาดึงมากวนใจให้ว้าวุ่น พระจะพูดอะไร เขาก็พร้อม ฟังได้หมด นี่คือพิธีนั้นเป็นบุพภาค เป็นขั้นของการเตรียมตัวเตรียมใจของเขาให้พร้อมที่จะรับธรรมะ

เมื่อเขาพร้อมอย่างนี้แล้ว พระก็พูดคุยธรรมะได้ อธิบายหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องนี้ อาจจะไม่เล่าชาดก หรือเล่าเรื่องราวในพุทธประวัติ ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงเผชิญและทรงจัดการปัญหาแบบนี้ อธิบายไปได้ทั้งขั้นศีล ขั้นจิตใจ จนถึงขั้นปัญญา อาจจะเป็นโอกาสสอนหลักธรรมสำหรับการเลี้ยงลูก สอนวิธีเลี้ยงลูก ให้รู้จักมีพรหมวิหาร ให้ใช้เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยบอกวิธีประพฤติปฏิบัติตัวแก่เขาในยามที่ประสบเหตุการณ์ร้ายอย่างนี้ ให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเขา แก่ครอบครัว แก่สังคมสืบต่อไป

เสร็จแล้ว เขาจะลากลับ เมื่อหลวงพ่เห็นควรในทางส่งเสริมกำลังใจเป็นต้น นอกจากอวยชัยให้พรแล้ว บางทีก็พรมน้ำมนต์ให้ แถมบางทีมอบพระให้ไปบูชากำกับอีก เพื่อช่วยให้จิตใจเข้มแข็งยิ่งขึ้น มั่นใจยิ่งขึ้นว่า ไม่ต้องเกรงกลัว ไม่ต้องกังวลแล้วว่าภูตผีปีศาจที่ไหนจะมากล้ากราย อันนี้ก็เป็นเรื่องของส่วนประกอบเสริมไป และตอนนี้แหละพระจะต้องวางจิตให้ตรง ทำทั้งหมดด้วยเมตตา การุณย์เพื่อประโยชน์แก่เขาจริงๆ ไม่ใช่โอกาสทำนาหาผลประโยชน์บนหลังชาวบ้าน

แล้วมองให้ดี มองอีกที จะเห็นว่า เรื่องราวเหตุการณ์ในชีวิตของชาวบ้าน ของชุมชน ของสังคม อย่างนี้แหละ ที่เป็นตัวขับเคลื่อนให้ชาวบ้านมาหามาพบพระ และเป็นโอกาสให้พระได้แสดงธรรม

คนจำนวนมากนั้น ถ้าไม่มีเรื่องจำเป็น ไม่เจอเหตุการณ์อย่างนี้ ไม่เคยถามถึงพระ เขาจะไม่มาหาพระ เมื่อเกิดมีเรื่องขึ้น จึงเป็นโอกาสให้พระได้แสดงธรรม ก็เป็นสื่ออย่างหนึ่ง และนี่ก็อยู่ที่พระว่าจะใช้โอกาสนี้หรือไม่ใช้ ถ้าพระไม่ใช้เป็นโอกาสในการสื่อธรรม โยมมา ก็ได้แต่ทำพิธี พระก็อาจจะนึกแค่จะได้ปัจจัย ก็คือไม่ได้อะไรที่เป็นหลักเลย ชาวบ้านก็หลงไปตามเดิม หรือหลงหนักเข้าไปอีก

ที่ว่ามาตอนนี้ ก็เป็นการที่พระใช้พิธีกรรม ตลอดไปถึงวัตถุมงคลต่างๆ มาเป็นรูปธรรมที่ช่วยสื่อธรรม อย่างที่ว่าเป็นบุพภาค คือการเตรียมการเบื้องต้นเพื่อให้เขาพร้อมที่จะตั้งจิตสดับธรรม เข้าสู่ศีล เจริญจิต เจริญปัญญา ต่อไป

รวมความแล้วก็เป็นอันว่า ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม ก็ต้องยอมรับความจริงว่า ในหมู่มนุษยปุถุชนนี้ ความหวาดหวั่นเกรงภัยกลัวอำนาจที่มองไม่เห็นนั้น มีอยู่ตลอดเวลา แฝงแทรกอยู่ในชีวิตของคนและในชุมชน จึงเป็นธรรมดาที่พระเราตั้งแต่ครั้งโบราณต้องเกี่ยวข้องกับต้องประสบ แล้วก็ต้องหาทางช่วยเหลือ และก็ต้องยอมรับว่าท่านทำได้ดีทีเดียว

วิธีปฏิบัติที่พระใช้กันมาแต่ครั้งโบราณ ขอใช้คำว่าเป็นการ “ปิดช่องความหวั่นใจ” เพื่อเตรียมการและเป็นช่องทางที่จะนำธรรมเข้าไปให้แก่คน

อย่างที่กล่าวแล้วว่า สำหรับมนุษยปุถุชนที่หวาดระแวงต่ออำนาจลึกลับเหล่านั้น จะต้องปิดช่องความหวั่นใจของเขาให้ได้ก่อน เขาจึงจะมีใจที่จะรับธรรมได้ ถ้าไม่ปิดช่องความหวั่นใจ ใจเขาไม่อยู่กับตัว ก็ไม่เป็นอันฟังธรรม หรือฟังไปแล้ว ยังเข้าไม่ถึง พอออกไปแล้ว ก็ไม่แน ไม่มั่นคง เขาก็จะตกอยู่ในวังวนของการหวังพึ่งอำนาจภายนอกต่อไป

ถ้าพระปิดช่องความหวั่นใจของชาวบ้านได้ คนมาหาพระแล้วก็ได้หมด ทั้งพ้นไปจากความหวั่นกลัว ใจสงบสบายได้ โดยไม่ต้องไปหาหมอผี ไม่ต้องไปหาคนทรง แล้วก็ได้พัฒนาจิตใจพัฒนาปัญญาขึ้นไปด้วยการได้สดับธรรม และทางที่จะเปลื้องพลาไถลออกไปในด้านกิเลสให้ถูกล่อเร้าโลภะ ยัวยุโทสะ ก็ไม่มี

เพราะฉะนั้น ท่านจึงยอมให้นำเอาวิธีปฏิบัติในทางที่เป็นกุศลต่อสิ่งเหล่านี้ เข้ามาอยู่ในครอบครัวของพระพุทธศาสนาด้วย เพื่อให้ประชาชนมาหาพระแล้ว ทั้งพ้นภัย และได้ธรรมได้ปัญญาทุกอย่างครบจบไปที่นี่เลย

จากที่พูดมาตรงนี้ จะได้รับความชัดเจนอีกอย่างหนึ่งด้วย คือการแยกได้ระหว่างบทบาทของพระกับบทบาทของหมอผีและประดาเจ้าพิธีของลัทธิศาสนาทั้งหลาย

บทบาทของหมอผีเจ้าพิธีศาสนาโบราณทั้งหลาย คือทำพิธีสื่อกับพวกผีบางเทวดาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ลึกลับต่างๆ เพื่อช่วยให้ชาวบ้านผู้มาหาสามารถปฏิบัติตามได้ในการที่จะพ้นภัยและได้ผลที่ปรารถนาจากอำนาจเร้นลับนั้น แล้วก็พ่วงด้วยความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับหมอผีในเชิงซื้อขายหรือตอบแทนบริการ

ส่วนบทบาทของพระในพุทธศาสนา ในกรณีแบบนี้ แบ่งได้ ๒ ขั้นตอน คือ ช่วยให้ชาวบ้านพ้นภัยจากอำนาจเร้นลับนั้นแล้ว จะได้มีความสงบมั่นใจ พร้อมทั้งจะสดับรับธรรมคำสอนเพื่อการพัฒนาในศีลในวินัยในทางจิตใจและในปัญญาสูงขึ้นไป โดยให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระกับชาวบ้านดำเนินไปด้วยศรัทธาและเมตตา มิใช่ซื้อขายหรือตอบแทนบริการ

ถ้าพูดให้ตรงแท้ บทบาทของพระมีอย่างเดียว หรือขั้นเดียว คือการแจกจ่ายให้ธรรม ส่วนการช่วยให้พ้นภัยจากอำนาจเร้นลับ เป็นส่วนที่แทรกเพิ่มเข้ามาในกรณีที่ต้องช่วยให้เขาเตรียมตัวพร้อมหรือตั้งตัวขึ้นได้ ในการที่จะสดับรับธรรมคำสอน คือจะได้ศึกษา

บทบาทของพระที่แยกต่างหากกับหมอผีนี้ พระนี้แหละจะต้องขัดกับตนเอง มิฉะนั้น ถ้าหลงเพลินไป พระเองแยกไม่ถูก แล้วก็เลยทำตัวให้คนข้างนอกมองไปว่า พระกับหมอผี ก็คือกันนั่นเอง อย่างที่เคยเล่าให้ฟังมาครั้งหนึ่งก่อนนี้แล้ว

ให้เขาได้ที่ยึดแล้ว ก็ดึงยกเขาขึ้นมา

เมื่อถึงจุดที่เป็นสาระสำคัญในการที่พระสงฆ์ปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเร้นลับว่าเป็นการที่ท่านช่วย “เปิดช่องหัวใจ” ให้แก่ชาวบ้าน อันนี้เป็นเป้าหมายหลัก อย่างที่ว่าแล้ว เป็นการเตรียมคนให้พร้อมที่จะเงี่ยโสตลงสดับธรรมต่อไป

ที่นี้ พร้อมกับช่วยเปิดช่องความหวังใจให้แก่ชาวบ้านนั้น การปฏิบัติที่ถูกต้องของพระสงฆ์ยังปิดกั้นโทษหรือข้อเสียของลัทธิสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไสยศาสตร์ภายนอกอีก ๒ ขั้น คือ

๑. ไม่ไกลออกไปในเรื่องของกิเลส พวกราคะ โลกะ โทสะ โมหะ ที่พ่วงอยู่กับลัทธิผีบางเทวดา เรื่องลึกลับ ไสยศาสตร์
๒. แล้วก็ไม่ต้องอำนาจกิเลสเหล่านั้น ขยายออกไปสู่การหาผลประโยชน์ เช่นที่ว่า การตอบแทนบริการ การชวนให้แก้แค้น ไม่มีเรื่องการที่จะไปคิดร้ายผู้อื่น จะไปทำร้ายกัน มีแต่พระคุณ การมีเมตตาการุณย์

สำหรับพวกผีसाงเทวดานั้น มีทั้งพวกที่ร้ายและพวกที่ดี อย่างที่พูดไปแล้วเมื่อเช้านี้ว่า พวกเทวดาในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูนั้น มีเรื่องแผลงฤทธิ์บรรพชาฆ่าฟันกันนักหนา แสดงอำนาจข่มกันยกทัพปราบกัน แล้วมาในเรื่องไสยศาสตร์ก็ทำนองเดียวกัน มีเรื่องของกิเลสมาก เอามาใช้ในการทำร้ายกัน หาผลประโยชน์กัน พวกหมอผีหรือพวกทำไสยศาสตร์ข้างนอก มักมีชื่อเสียงด้วยเรื่องพวกนี้ อย่างที่ได้ยินบอกกันแม้แต่ในปัจจุบันนี้ว่า หมอเขมรนี่เก่งนักในเรื่องอาถรรพณ์ ทำคุณไสย ทำร้ายคนโดยใช้ไสยศาสตร์

ที่นี้ในสมัยโบราณนั้น พระสงฆ์ก็อยู่กับชาวบ้าน ทำกลางสภาพและเรื่องราวอย่างที่ว่านั้น พระนั้นเป็นผู้นำ เป็นที่พึ่งที่หวังของชาวบ้าน ถ้าเขามีทุกข์จากเรื่องพวกนี้ขึ้นมา มาหาพระก็ช่วยอะไรไม่ได้ ก็ไม่เป็นที่มั่นใจ ไม่โล่งใจ พอไปหาพวกหมอผีหรือพวกชำนาญทางคุณไสย ก็พาเขวออกไปให้หลงวุ่นกับการแก้ การทำตบ แล้วก็บอกว่าไม่อยากไปหาพระแล้ว ช่วยอะไรไม่ได้

ในสภาพสังคมที่เป็นมาอย่างนี้ เมื่อพระจะต้องเป็นที่พึ่งช่วยชาวบ้านได้ เรื่องก็ค่อยๆ เป็นไปเอง บางทีหมอผีหมอคุณไสยเก่าก็มาบวชบ้าง มีพระที่ได้เรียนรู้เรื่องนี้บ้าง แต่เมื่อเป็นพระรู้และทำได้ในเรื่องเหล่านี้ ก็เปลี่ยนมาทำในทางของพระ เรียนแก้ได้แล้ว ไม่ทำในทางของพวกไสยศาสตร์ ก็เอามาใช้เพื่อปิดช่องความหวั่นใจอย่างที่ว่าแล้ว

เป็นอันว่า มีพระที่ทันกับหมอผีและพวกทำคุณไสยแล้ว คราวนี้ พอชาวบ้านเดือดร้อนถูกรักษา เขามาหาพระ พระก็แก้ให้ แล้วจบแค่นั้น ไม่ต่อเรื่องยาวออกไปทางไสยศาสตร์ข้างนอก พระทำแต่ส่วนที่เป็นคุณอย่างเดียว จบด้านไสยศาสตร์แล้ว ก็ดึงเข้ามาในพุทธศาสตร์ คือให้ธรรม นำเข้าสู่การศึกษา ที่จะพัฒนาศีล วินัย จิตใจ และปัญญาของคนและชุมชนของเขาต่อไป

มองในแง่หนึ่ง การที่พระช่วยแก้ไขด้านไสยศาสตร์อย่างนี้ ก็เป็นการเอาความขลังศักดิ์สิทธิ์มาใช้เป็นทางหรือเป็นสื่อ นำเข้าสู่พระพุทธศาสนา เป็นจุดเชื่อมต่อกับศาสนาภายนอกเข้าสู่พระพุทธศาสนา โดยตัดส่วนปลายของพวกไสยศาสตร์ในการหาผลประโชชน์ สมองความต้องการในทางเห็นแก่ตัว การแก้แค้น การทำร้ายซึ่งกันและกันออกไปเสีย

แต่ถ้าพระไม่ตัดแยกออกมาสู่การให้ธรรม ก็อย่างที่ว่าแล้ว พระก็จะแค่คือกับหมอผี อย่างที่มีอาจารย์นักสังคมวิทยาของมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในประเทศไทยนี้ ไม่บอกเลยว่ามหาวิทยาลัยอะไร ได้เขียนตำราไว้ ที่เคยเล่าให้ฟังแล้ว ผมไปอ่านเจอเข้า ท่านเขียนสรุปลงไปเลยว่า โดยความหมายทางศาสนาแล้ว พระกับหมอผีนี้เหมือนกัน

นักวิชาการที่ไม่รู้ไม่เข้าใจเพียงพอ ก็มองศาสนาทั้งหลายเหมือนกันหมด เขาบอกว่าศาสนาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจคน เวลาที่มีความหวาดหวั่นเกรงภัยอันตราย ก็ไปหานักบวชนักทำพิธีศาสนา เขามองพระเหมือนกับนักบวชหรือผู้ประกอบพิธีในศาสนาโบราณ จึงบอกว่าพระกับหมอผีมีบทบาทเหมือนกัน เมื่อไปหา ไม่ว่าจะพระหรือหมอผีก็ทำพิธีให้ ได้ปลอบประโลมใจแล้ว ก็หายหวาด หายกลัวสบายใจโล่งใจไป เขาก็เลยมองว่า พระนี้มีบทบาทหน้าที่อย่างเดียวกับหมอผี

แม้ว่าอาจารย์ท่านนี้จะพูดไม่ถูกไม่ดี แต่ก็ดีในแง่ที่จะเอามาใช้ประโยชน์ คือเอามาเตือนพระเอามาย้ำ เอามาพูดให้บ่อย เพื่อให้พระระวังรักษาตัวไว้ไม่ให้เป็นที่พึ่งได้แก่หมอผี

เป็นอันว่ามองได้ ๒ อย่าง คือ *หนึ่ง* นักสังคมวิทยานั้นไม่เข้าใจเรื่องศาสนาเพียงพอ ไม่รู้จักพระพุทธรูปศาสนา จึงสรุปเอาเองง่ายๆ *สอง* เมื่อนักสังคมวิทยาเองไม่เข้าใจเพียงพออยู่แล้ว พระก็ไปทำให้เขาเห็นอย่างนั้นเสียอีก อย่างนี้ก็ถือว่าเป็นเพราะพระทำเสียเอง

ในกรณีที่พระองค์เองไม่ได้ทำหน้าที่ของพระให้ถูกต้อง ไม่ได้ดึงคนขึ้นมาสู่ความดีงามที่สูงขึ้น ได้แค่ให้เขามีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ปลอดภัยไปได้อย่างนั้น พระก็ได้แค่เหมือนหมอมือ แต่ถ้าพระทำหน้าที่ถูกต้อง การให้ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ก็เป็นจุดเชื่อมต่อกับศาสนาปฏิบัติเป็นต้น ขึ้นมาสู่พระพุทธรูปศาสนา

พระจึงต้องใส่ใจคำนึงว่าทำอย่างไรเราจะดึงคนขึ้นได้ ถอนคนขึ้นมาให้พ้นจากความหมกมุ่นอยู่ในความหลง จากความหวาดกลัวต่างๆ นี่คือ พอให้เขาได้ที่เกาะที่ยึดเหนี่ยวแล้ว เราก็ดึงเขาขึ้นมาด้วยการสอนธรรม ให้เขาพัฒนาทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา จุดสำคัญอยู่ตรงนี้ ถ้าพระไม่ทำหน้าที่นี้ ก็เสียความเป็นพระ บทบาทของพระก็หายไป พระก็แค่หมอมืออย่างที่ว่ามานั้น พอเขายึดเหนี่ยวแล้ว เราจึงต้องดึงเขาขึ้นมา

ที่นี้ ในเรื่องทั้งหมดนี้ คำเด่นที่สำคัญมาก คือ “ศักดิ์สิทธิ์” เราจะต้องเข้าใจความหมายของคำนี้ให้ชัด

จะเห็นว่า ชาวพุทธทั่วไป ที่ว่าเคารพนับถือพระพุทธรูปเจ้า ไปบูชาพระพุทธรูป ก็นึกไปถึงความศักดิ์สิทธิ์ มองพระพุทธรูปในความหมายว่าศักดิ์สิทธิ์ด้วย

แต่ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธรูปศาสนา กับในศาสนาทั่วไปที่ใช้ความเชื่อเป็นหลักนั้นต่างกันชัดเจน เพราะว่าในศาสนาทั่วไปนั้น ความศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่ความเก่งกาจ มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อย่างที่พูดไปแล้ว เช่น เทพเจ้าฮินดู ที่ว่ามีความสามารถกำจัดคู่ปรปักษ์ โดยมีฤทธิ์เดช แสดงโทษได้รุนแรง

จะเห็นว่า เมื่อทางศาสนาฮินดูเขาสร้างเทวรูปนั้น ไปดูเถอะ จะต้องสร้างในลักษณะที่ให้เห็นว่าเก่งกาจ คุร้าย โหดเหี้ยม มีกำลังมหาศาล กำจัดศัตรูได้อย่างรุนแรง

เพราะฉะนั้น เทพเจ้าฮินดูจะมีท่าทางฮึกเหิม ผาดโผน โจนทะยาน ยกแขน ยกขา หน้าตาถมึงทึง มีแขนมีขามีบาทามาก อาจจะมีมือมีแขนถึงพันหนึ่งเลย ที่จริงนั้น พันมือพันแขนนี้จะไปทำอะไรได้ มันคงตีกันวุ่นหมด แต่เขาเอาให้มีมากเข้าว่า

แค่ทศกัณฐ์ สิบคอ สิบหน้า ยี่สิบแขน ยี่สิบมือ ก็ยุ่งแล้ว สงสัยว่า เวลาแก้ไขจริง คงใช้แค่สองสามมือเท่านั้นแหละ ถ้าใช้ยี่สิบมือ มันก็คงตีกันเอง แล้วไปมีถึงพันมือ จะไปทำอะไร มันมากเสียเปล่าไร้ประโยชน์

รวมความว่า เทวรูปของฮินดูจะเป็นอย่างนั้น ผาดโผน โจนทะยาน มีอาวุธที่ร้ายแรงที่สุด ชนิดที่เหลือระอา เหนือกว่าอาวุธธรรมดา เป็นฟ้าผ่า เป็นอสนีบาต เป็นจักร เรียกว่าสร้างกันขึ้นมาจะทำให้เห็นว่าอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีอำนาจยิ่งใหญ่ สามารถกำจัดศัตรูได้อย่างยิ่ง เป็นอันว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของเขามากับฤทธิ์เดชที่ฟุ้งด้วยกิเลส

ที่นี้ เมื่อมาถึงพระพุทธศาสนา ความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นสู่พระคุณ และกลายเป็นว่า ความศักดิ์สิทธิ์สูงสุดมาอยู่ที่ความบริสุทธิ์ ไม่มีความศักดิ์สิทธิ์ใดสู่ความบริสุทธิ์ได้ ดังที่ว่าในพระพุทธศาสนามีตำนาน มีคัมภีร์ที่พูดถึงสังขาริฎฐาน หรือสัตยาริฎฐาน เอาความบริสุทธิ์เป็นที่อ้างอิง เอาความจริงเป็นที่ตั้ง แล้วขณะพวกฤทธิเดช พวกที่ใช้กิเลส

ความศักดิ์สิทธิ์ หมายถึงอำนาจที่บันดาลให้เกิดผลสำเร็จ “ศักดิ์” แปลว่าอำนาจ “สิทธิ์” แปลว่าความสำเร็จ ศักดิ์สิทธิ์จึงแปลว่า อำนาจที่บันดาลผลสำเร็จให้เกิดขึ้น

ถามว่าอำนาจอะไร ของเขาบอกว่า พลังที่กำจัดศัตรู ของเราบอกว่าความบริสุทธิ์ พวงมาด้วยพลังแห่งเมตตากรุณา ความปรารถนาประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น คิดจะช่วยเหลือ และสาม พลังปัญญา

อย่างที่รู้กันว่า พระพุทธเจ้าของเรานี้มีพระคุณ ๓ ประการ *หนึ่ง* พระปัญญาคุณ *สอง* พระวิสุทธิคุณ *สาม* พระมหากรุณาคุณ นี่คือนิยามของความศักดิ์สิทธิ์

ที่นี้ เราสร้างพระพุทธรูปที่แสนจะศักดิ์สิทธิ์ เป็นอย่างไร ขอให้นึกเทียบกับเทวรูป ฮินดูที่ผาดโผน โจนทะยาน ถมิ่งทึงนั้น พระพุทธรูปของเรา อย่างปางมารวิชัย พระพิฆิตมาร ที่สู้กับมารนี้ ประทับนั่งสงบ ไม่แสดงอาการว่าจะไปกำราบข่มใคร หรือจะไปทำร้ายใครเลย ประทับนั่งสบายสงบเรียบร้อย แดงยิ้มน้อยๆ อีกด้วย นี่คือนิยามเมตตากรุณา รอบแต่จะช่วยมวลมนุษย แล้วก็บริสุทธิ์ และมีปัญญาสูงสุด นี่คือพระคุณ เป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่แท้

จึงเห็นได้ชัดว่า แม้แต่จะใช้คำว่าศักดิ์สิทธิ์ ในพระพุทธศาสนาก็เป็นเรื่องของคุณ คือความดีงามอย่างเดียว ไม่มีเรื่องของโทษ หรือความร้าย แต่อย่างใดเลย

ตกลงเราก็ตั้งคนจากความหมายของความศักดิ์สิทธิ์แบบรุนแรงในศาสนาอื่น เข้ามาสู่ความหมายแบบสงบงามในพระพุทธศาสนา

เอาละ ในท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เขามีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ฤทธิเดชเหล่านี้ พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้มองข้าม และก็มาช่วยคนในเรื่องเหล่านี้ด้วย โดยดึงเขาเข้ามาในความหมายที่ชัดเจนให้ประณีต

ต้องยอมรับความจริงอย่างที่พูดไปแล้วว่า มนุษย์ปุถุชนนั้นใจยังหวั่นไหว ยังมีกิเลส ยังมีความหวาดความกลัว ถ้าไม่ได้ฝึกจิตมาแล้วอย่างดี พอเกิดเหตุการณ์เฉพาะหน้าที่เลวร้ายรุนแรงขึ้นมา ก็ตั้งตัวไม่ทัน ยืนตัวไม่ติด ถ้าตั้งตัวไม่ติด จิตก็เตลิด แล้วก็เสียขวัญ พอขวัญหนีดีฝ่อแล้ว เรี่ยวแรงกำลังที่มีอยู่ ก็ไม่รู้ว่าหายไปไหน แล้วทำอะไรก็ไม่ถูกด้วย เพราะใจไม่มีที่จับที่ยึด สติหายสมาธิตั้งไม่ได้ ถ้าอย่างนี้ ถึงจะเป็นชาวพุทธ ก็กลายเป็นแพคนพวกอื่นที่มีศรัทธารุนแรง

ถ้ามีศรัทธาลงตั้งแรงกล้าณะ ไม่ว่าจะเชื่ออะไร จะเอาอะไรมายึด จะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นลัทธิอุดมการณ์อะไรๆ ก็ใจอยู่ใจมั่นได้ แม้แต่เอาคบเอาเขียดมายึดใส่ปากโดยไม่รู้ ก็สู้ไปได้จนตลอด ดังจะเห็นว่า ในศาสนาโบราณ บางทีไปเอาสัตว์อะไรต่ออะไรมานับถือ เอาอะไรก็ได้ ให้มันมีศรัทธาแรงกล้าขึ้นมา พอเชื่อลงจิตไว้สำนึกแล้วละก็ จิตก็มั่นเต็มที่เลย ฮึกเหิม เด็ดเดี่ยว มุ่งไปอย่างเดียว

ที่นี้ ไม่ว่าจะเป็ศาสนาอะไรที่ไหนก็ได้ เพราะที่จริงมันเป็นธรรมชาติของธรรมชาติอย่างนั้นเอง ตัวสำคัญ สาระนั้นอยู่ที่นี้ คือศรัทธาที่ตกลงไปถึงจิตไว้สำนึกนี้เอง

เมื่อคนมีศรัทธาลงลึกดิ่งแล้ว ศรัทธาที่รุนแรงก็ทำให้จิตมีกำลัง แล้วจิตก็พุ่งมุ่งแนวไปสู่เป้าหมาย พอจิตพุ่งมุ่งแนว มันก็เกิดสมาธิ ถึงจะเป็นมิจฉาสมาธิ มันก็คือแนวนั้นแหละ ทีนี้ ถ้าเกิดเหตุร้ายขึ้นมาโดยฉับพลันทันทีแบบนี้ละ คนที่มีความเชื่อเต็มสุดเต็มที่ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว นี่คือจิตมีจุดที่รวมพร้อมอยู่แล้ว มันก็พุ่งจุดรวมบีบไปตั้งเต็มตัวพร้อมอยู่ที่นั่น ไม่มีกระจัดกระจายไปไหนเลย มันก็เข้มแข็งขึ้นมาทันที ไซ้ใหม่

พอจิตเข้มแข็งมันแน่วอยู่กับจุดที่ยึดอย่างเดียว ใจก็เป็นสมาธิ สติก็ตั้งอยู่ได้ ทีนี้จะสู้อะไร จะทำงานอันไหนที่ต้องการ ก็ไปได้ ถึงไหนถึงกัน

ส่วนคนที่ไม่มี ความเชื่อในสิ่งเหล่านี้ ไม่เอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ก็ได้ฝึกจิตของตัวเองมาให้ดี พอเกิดเหตุร้ายขึ้นมา จิตไม่มีที่ยึดที่จับ ใจเตลิดเพริดไป ตั้งสติก็ไม่ได้ไม่อยู่ ความคิดก็พว้าพวด ทำอะไรไม่ถูก ก็เลยแย้ไปเลย ไซ้ใหม่

อย่างนี้แหละ พวกที่ว่าเอาเหตุเอาผลดีนัก ก็เลยกลายเป็นกลับไปแพ้วพวกที่ว่ามีศรัทธามงายเชื่ออะไรไม่เข้าเรื่อง เพราะฉะนั้นอย่าไปดูถูก ถ้าจิตยังฝึกไม่พอ ปัญญายังไม่ถึงจริง ก็ยังไม่พ้นอาศัยความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ให้จิตจับ เมื่อยังเป็นปุถุชน ยังไม่ถึงโสดา ก็ยังมีสี่ลัพพตปราคมาส ยังไปไม่พ้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ทีนี้ เราจะฝึกคน จะให้เขาพัฒนาขึ้นไปในศีลในวินัย ในจิตใจ ในปัญญา สู่อิสระหลุดพ้น ไม่ใช่มัดติดอยู่แค่ศรัทธาในผีสางเทพเทวาสังค์ดิ์สิทธิ์ประดาลัยทศิความเชื่อ ที่ต้องยึดมั่นถือมั่น โดยตัวเองก็ไม่ได้รู้แจ้งจริง ไม่เป็นอิสระ แล้วก็ทำให้ตีกันทะเลาะกันข่มเหงรังแกบราฆ่าฟันทำสงครามกัน เราก็เริ่มด้วยศรัทธาแบบใหม่ โดยดึงเข้ามาหาพุทธคุณ เข้ามายึดพระรัตนตรัยไว้เป็นหลัก เป็นจุดตั้งต้นตั้งตัวที่จะดึงมนุษย์ขึ้นไปให้พ้นจากความชั่วร้าย พ้นจากโทษของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สักแต่ว่าอยู่ด้วยความเชื่อแล้วก็ต้องติดยึดพึ่งพาตลอดไป โดยทำมนุษย์ให้พัฒนา ให้ประณีตขึ้นไป ให้สามารถอยู่ด้วยจิตปัญญาที่เป็นอิสระจากตัว และแผ่เมตตาการุณย์ให้แก่คนอื่นได้ทั่วทั้งมวล

ตรงนี้มาแยกแยะกันนิดหนึ่ง คือ ศรัทธาความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรๆ นั้น เมื่อปักใจดิ่งแน่วลงไป ก็ได้ผลมากอย่างที่ว่ามานั้น แต่มีโทษที่ทำให้ติดอยู่แค่นั้น เชื่อกันแล้วกัน ไม่ต้องถาม หรือถึงกับห้ามถาม แล้วก็ต้องติดแน่นอยู่กับมัน จึงบอกว่าไม่เป็นอิสระ

ทีนี้เราก็หันมาหาศรัทธาอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงสอน ซึ่งเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ส่งเสริมให้ถาม ให้ตรวจสอบ โดยศรัทธามาช่วยจับจุดที่จะถามจะตรวจสอบ ซึ่งทำให้เราพัฒนาขึ้นไปในปัญญา จนในที่สุดก็ไม่ต้องติดไม่ต้องยึดอยู่กับศรัทธา เป็นอิสระไปได้เลย

เป็นอันว่า เราไม่ได้หยุดอยู่แค่ศรัทธา ไม่หยุดอยู่แค่สิ่งที่เชื่อที่ยึดเหนี่ยว การที่มีศรัทธาในพระรัตนตรัย นอกจากศรัทธาโดยมีปัญญารู้เข้าใจแล้ว เราไม่ได้ให้เขามีพระรัตนตรัยยึดเหนี่ยวแล้วหยุดแค่นั้น แต่เราจะอาศัยพระรัตนตรายนั่นดึงเขาให้ก้าวต่อขึ้นไปในการพัฒนาชีวิตสู่อิสระภาพที่สูงขึ้นไป ไม่ใช่ติดไม่ใช่จมอยู่แค่นั้น

ตรงนี้ ขอแทรกเรื่องจิตไร้สำนึกหน่อย เรื่องความเชื่อ เรื่องความกลัวนี่ อิงอยู่กับความไม่รู้ แสดงอาการจากจิตไร้สำนึกครอบงำข้ามจิตสำนึกออกมาชนิดที่รวดเร็วและรุนแรงจนนึกไม่ถึง ตั้งตัวไม่ทัน

เอาตัวอย่างในทางร้าย สมมุติว่าเราเข้าไปในป่า ขณะที่เดินกันไปเป็นกลุ่ม มีคนหนึ่งตะโกนขึ้นมา บอกว่า เสือมาแล้ว เเท่านี้แหละ หลายคนตัวสั่นงันงก ตั้งสติไม่อยู่ ขาสั่นพับๆๆ ทำอะไรไม่ถูกเลย และเป็นกันไปตามๆ ที่เกิดอาการต่างๆ ขึ้นมาอย่างนี้ ต้องคิดใหม่ว่า เสือมีรูปร่างอย่างนั้นนะ มันน่ากลัวอย่างนั้น มันเป็นอันตรายต่อเราได้อย่างนั้นๆ ต้องใช้เวลาคิดใหม่ในการที่จะเกิดอาการตัวสั่นงันงก ไม่ต้องเลย ไซ้ใหม่ ในเรื่องของจิตไร้สำนึกนั้น อาการออกมาเอง มันทันที พรีพรีพรี พริงพริง ไม่ต้องมีเวลาคิดเลย

ไม่ต้องถึงขั้นเจอเสือหรือก หยาแค่ว่าจะพูดในที่ประชุม บางคนที่ยังใหม่ ไม่คุ้น ขาดความมั่นใจ แล้วเกิดอาการประหม่า ต้องคิดใหม่ว่าเราจะประหม่า มีไหม มันมาเอง แล้วก็ห้ามไม่ได้ด้วยเรื่องเหล่านี้มีเยอะ อย่างที่เคยเล่าว่า คนหนึ่งแข็งแรงมาก เป็นนักมวยหรือนักกีฬา คราวหนึ่งไปสอบครั้งสำคัญ ถึงวันประกาศผล ก็ไปดูผลสอบ พอดูประกาศไม่มีชื่อเท่านั้นแหละ เข้าอ่อน ขาพับ ยืนไม่อยู่ เดินไม่ได้ อาการที่ออกมาจากจิตไร้สำนึกนี้ ไม่ต้องคิดหรอก มันเป็นเองและทันทีเลย ไม่เหมือนเรื่องของจิตสำนึก ในระดับของจิตสำนึกนั้น ต้องคิดก่อนว่า จะเอาอย่างไร จะทำอย่างไร แต่ไม่ต้อง

ที่นี้มีอะไรที่จะทำให้จิตของคนมีตัวผู้ที่กันที่แก้กันนี้ มันก็ต้องถึงกับจิตไร้สำนึกเหมือนกัน ต้องแรงพอและทันกัน พอได้ยินว่าเสือมาแล้วนี่ ถ้าเรามีหลักประกันที่ยืนยันความเชื่ออยู่ในใจซึ่งแข็งแรงมาก ตัวยึดจับของความเชื่อนี้ก็ยันเต็มอยู่ในตัว ก็ขึ้นมาดูเองบ้างเลย อยู่ได้ ไม่ตัวสั่น ไม่ขวัญหาย ไม่เตลิด อันนี้เราสามารถไปถึงได้ด้วยตนเอง โดยฝึกจิตให้ตั้งมั่นเข้มแข็งมุ่งแน่วอยู่กับความรู้ธรรมอย่างถึงกัน อันนี้เป็นเรื่องของการพัฒนามนุษย์

แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชนที่ยังดิบอยู่นี้ อาศัยอะไร เมื่อไม่มีความรู้แจ้งชัด ก็อาศัยสิ่งที่เชื่อ อย่างของศักดิ์สิทธิ์ เอามาผูกกับตัวการที่ตรงข้ามกันในระดับจิตไร้สำนึกนี้ ที่จะแก้กันไปเองในทันใดโดยไม่ต้องใช้ความคิด ต้องถึงขั้นนี้ จึงจะแก้กันได้ ไม่ใช่ไปมัวคิดตามเหตุผลว่า มันคืออะไร มันเป็นมาอย่างไร ไม่ทันกัน เพราะฝ่ายกลัวตัวสั่นนั้นมันไม่ต้องคิด พอได้ยินเท่านั้น ก็ไปแล้ว เป็นเรื่องที่ต้องแก้กันให้ถึงขั้นจิตไร้สำนึก

เอาละนะ ก็เป็นอันว่า นี่เป็นเรื่องที่เราจะต้องเข้าใจเหตุผล ว่าความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องถึงระดับจิตไร้สำนึกที่ไม่ขึ้นต่อการคิดเหตุผล เมื่อมันมีผลต่อการก่อทุกข์แก้ปัญหามาของคน มันก็เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา มีการนำมาใช้ประโยชน์น้อยบ้างมากบ้างตามกาลเทศะของยุคสมัย แต่ต้องระวังมาก ต้องไม่ประมาททั้งในการใช้ และในตัวของผู้ใช้ ที่จะต้องตั้งตัวอยู่ในธรรมให้หนักแน่นมั่นคง

หวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไสยศาสตร์ มัวประมาท จึงไม่พ้นความเสื่อม

ได้พูดมามากแล้วในแง่ที่ว่า เรื่องพระเครื่อง ของขลัง วัตถุมงคล สิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดช ปาฏิหาริย์ ก็มีผลดีบางอย่าง ในการทำให้เกิดกำลังใจ ทำให้เกิดมีความเข้มแข็งมั่นใจ ใช้แก้ปัญหากันทุกข์บางระดับ โดยเฉพาะในระดับของจิตไร้สำนึกที่เป็นเรื่องรุนแรงฉับพลัน เกี่ยวกับสัญชาตญาณ ความกลัวเป็นต้น แต่ต้องรู้จักใช้ประโยชน์ในขอบเขตที่ไม่เสียหาย อย่างที่ว่าพระพึ่งใช้อย่างไม่ประมาท เพียงเพื่อปิดช่องห่วงหัวใจของชาวบ้าน โดยให้เป็นขั้นตอนหรือเป็นบันไดที่จะก้าวต่อขึ้นไปสู่การให้ธรรม เพื่อการศึกษาพัฒนาคน

การที่ต้องไม่ประมาทนั้น ก็เพราะอาจเผลออาจเพลินอาจพลาด แล้วทำให้เกิดความเสื่อมและผลร้าย ไม่ประมาท ด้านแรกคือ ต้องระวังไม่ทำผิดพลาดให้เสียหลักการของพระพุทธศาสนา ด้านที่สองคือ ต้องป้องกันและให้อยู่ในขอบเขตที่จะไม่พาคนถลำไกลตกลงไปในความเสื่อม ไม่ให้คนสูญเสียการพัฒนาตัวของเขา

ด้านแรกนั้นเป็นอันว่าได้พูดไปพอสมควรแล้ว ทีนี้ ที่ต้องระวังมากคือผลเสียแก่ชาวบ้าน แก่ชีวิต แก่สังคมของเขา

ข้อแรก เมื่อเราเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ เชื่ออำนาจดลบันดาล ซึ่งเป็นอำนาจภายนอกที่จะมาช่วยเรา เราก็มีความอุ่นใจ ความมั่นใจและกำลังใจก็เกิดขึ้น แต่ทีนี้ ถ้าเพลินๆ ปล่อยใจให้เคยชินกับความรู้สึกแบบนี้ ต่อไปก็จะติดนิสัยกลายเป็นคนที่หวังจะได้รับความช่วยเหลือจากอำนาจภายนอกกลายเป็นคนที่หวังพึ่ง แล้วก็รอความช่วยเหลือ ไม่ชวนชวน เยอะชา พูดง่ายๆ ว่า ไม่ดิ้นรนชวนชวน เพียรพยายามด้วยตนเอง

ขอให้คิดดู การที่เราหวังความช่วยเหลือจากอำนาจดลบันดาลภายนอก ยังต้องพึ่งสิ่งภายนอกอยู่ ที่ว่ามีผลดีทำให้มีความอุ่นใจเป็นต้น แต่เป็นความอุ่นใจ เป็นกำลังใจที่มาจากการที่เชื่อว่าจะมีคนอื่นพลังอื่นมาช่วยนี้ กับการที่เรามีกำลังใจความสามารถที่จะทำได้ด้วยตนเอง ช่วยตัวเองได้นั้น อันไหนดีกว่ากัน

การที่อุ่นใจมั่นใจว่า ถ้ามีภัยอันตราย ท่านจะมาช่วยเรา กับการที่เราพร้อมที่จะแก้ไขภัยอันตรายได้ด้วยตนเอง อันไหนดีกว่า จะเอาอันไหน คงตอบได้ว่าอันหลังดีกว่า

ถ้าวางเป็นหลักขั้นต้น ก็บอกว่า เราไม่ควรจมอยู่กับความอุ่นใจสบายใจจากการหวังพึ่ง รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก แต่เราควรพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองได้ สามารถแก้ไขปัดเป่าปัญหาได้ด้วยตนเอง

ทีนี้ เราลองแบ่งคนเป็น ๓ พวก

พวกที่ ๑ คือ คนที่ช่วยตัวเองก็ไม่ได้ ไม่มีความสามารถ แล้วก็ไม่มีที่พึ่งเลย ไม่มีความหวังว่าใครจะมาช่วย ขาดความหวัง ขาดความอุ่นใจ ขาดกำลังใจ

พวกที่ ๒ คือ คนที่มีความหวัง เชื่อว่าอำนาจภายนอก คนอื่น หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะมาช่วย อุ่นใจ มีกำลังใจ

พวกที่ ๓ คือ คนที่มีความสามารถ พร้อมที่จะแก้ไขปัญหา กำจัดภัยอันตรายได้ด้วยตนเอง พึ่งตนเองได้

สามพวกนี้ ลองวัดดูสิ พวกไหนดีที่สุด (ตอบว่า: พวกที่ ๓) แล้วพวกไหน รองลงมา (ตอบว่า: พวกที่ ๒) พวกนี้ยังมีความอุ่นใจ แล้วที่แย่มากที่สุด (ตอบว่า: พวกที่ ๑)

ว่าโดยทั่วไป ใครๆ ก็จะต้องอย่างนี้ แต่อย่าเพิ่ง บางทีก็ไม่แน่นอนอย่างนั้นนะ ทีนี้ เอาละ ว่าโดยมาตรฐานสามัญ ก็ต้องว่าอย่างนี้ สำหรับพวกที่ ๒ การมีที่พึ่ง ช่วยให้มีกำลังใจ ก็ยังได้บ้าง แต่พวกที่ ๑ ไม่ได้อะไรเลย อ่างว่าง มีแต่ความหวาดกลัว มีแต่ทุกข์ นี่คือมองกันง่ายๆ แต่ที่จริง ไม่แน่หรอก ยังไม่เด็ดขาด มองให้ลึก มองหลายๆ ชั้น พวกที่ ๑ ที่ว่าแย่นั้น อาจจะ “แน่” คือดีกว่า ก็ได้

มาดูว่า พวกที่ ๑ คนไม่มีที่หวังว่าจะมีใครมาให้พึ่งให้ช่วยอะไรเลย กับพวกที่ ๒ คนมีที่หวังให้
 อุ่นใจว่าจะมีผู้มาช่วยนี้ ใครดีกว่า ที่ว่าไม่แน่ ไม่เด็ดขาดนั้น เป็นอย่างไร

ดูก่อนว่า พวกที่ ๒ คนมีที่หวังพึ่ง เชื่อว่าจะมีคนมีเทวดามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาช่วยนี้ มีจุดอ่อน
 อย่างน้อย ๒ ประการ

หนึ่ง การที่หวังพึ่งผู้อื่น ทำให้รอคอย ก็เลยไม่ตื่นนอนนอนขวย ไม่เพียรพยายาม ไม่เอาเรี่ยวแรง
 ไม่เอาปัญญาของตัวเองออกมาใช้แก้ไขบำบัดปัญหา อุ่นใจแล้ว ก็นอนรอ งอมืองอเท้า ก็ทำให้อ่อนแอ
 มัวแต่หวังพึ่งเขา ก็เลยไม่ได้พัฒนาตัวเอง รวมแล้วก็คือตกอยู่ในความประมาท ปล่อยเวลาเสียไป
 เปล่า ปัญหาที่รอเขามาแก้ไข ตัวเองก็ไม่พัฒนา สติปัญญาความสามารถไม่มีอะไรดีขึ้นเลย

สอง คือความไม่ชัดเจน ทั้งยังไม่รู้ว่าท่านจะช่วยได้จริงหรือเปล่า และถ้าช่วยได้จริง ถึงเวลาที่
 ต้องการ จะมาช่วยจริงหรือเปล่า แล้วเมื่อท่านมาช่วย ตัวเราเองนี่ท่านจะให้ทำอะไรแค่ไหนบ้าง
 ไหม ความไม่ชัดเจนเหล่านี้เป็นอันตรายมาก มนุษย์นี้ ถ้าไม่มีความชัดเจนว่า เขาจะช่วยจริงไหม ช่วย
 แค่ไหน ตัวเองต้องทำอะไรบ้าง และแค่ไหน อย่างนี้อันตราย ทำให้รีๆ รอๆ หันรีหันขวาง ไม่ทำการ
 อะไรให้จริงแนวชัดเจนลงไป นานไปก็เคยชินในทางเสียนิสัย ไม่เข้มแข็ง ไม่มุ่งมั่น ไม่เด็ดเดี่ยว ไม่มี
 วินัย ไร้ระเบียบ

ที่นี้เอาไปเทียบกับคนที่ไม่มีที่หวัง ไม่มีความหวังเลย พวกนี้ถ้าอ่อนแอ ไม่ตื่นนอนต่อสู้ ก็ยอเยยับ
 แยกไปเลย หรือมีอะนั่น ถ้าไม่ยอมแพ้ ก็หันหน้าเผชิญเข้ามาเผชิญ ตื่นนอนสู้เต็มที่ อาจจะไม่ยอเยยับไปก็ได้ แต่
 ถ้ารอดไปหรือได้ชัยชนะ ก็จะเข้มแข็งยิ่งขึ้น และจากการตื่นนอนหาทางชนะภัยพยายามแก้ไขปัญหานั้น
 นั้น ก็ได้พัฒนาตัวให้มีความสามารถทั้งกาย ทั้งพฤติกรรม ทั้งจิตใจและปัญญา รวมทั้งมีวินัย และ
 พัฒนาระบบระเบียบขึ้นด้วย พวกที่ ๑ ที่พัฒนาอย่างนี้ ก็จะกลายเป็นพวกที่ ๓ ที่ว่าข้างต้น

คนที่รู้ว่าไม่มีใครช่วยแน่นอนแล้ว ถ้าไม่อ่อนแอยอมสยบไปเสีย ก็ต้องดิ้นสุดฤทธิ์ และ
 อย่างที่ว่า ถ้าชนะหรือรอดไปได้ ก็จะเก่งกล้าสามารถยิ่งขึ้นไปอีก นี่ก็คือการอยู่รอดแบบธรรมชาติ
 ดิบๆ ก็ขอให้พิจารณาดูว่าคนพวกที่ ๑ อย่างนี้ กับพวกที่ ๒ ที่หวังพึ่งความช่วยเหลือจากข้างนอกนั้น
 พวกไหนแ่ พวกไหนแ่กว่ากัน

คนพวกที่ตื่นนอนขวยเพียรพยายามสู้ภัยแก้ไขปัญหา โดยไม่มัวหวังพึ่งพาอำนาจ
 ภายนอก ไม่มัวรอความช่วยเหลือนั้น ต่อไปวิถีชีวิตและสังคมก็จะมีลักษณะที่ว่า เมื่อภัยยังไม่มา
 ปัญหายังไม่เกิด ก็ไม่ประมาท พอภัยเกิด ปัญหามา ก็ฟันฝ่าสุดแรง แล้วเขาก็พัฒนาขึ้นไปๆ ทำให้มี
 ชีวิตและสังคมที่มีคุณภาพดีกว่า เลยหน้าพวกที่ ๒ แน่ๆ

เป็นอันว่า การหวังพึ่งมัวรอความช่วยเหลือจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ดลบันดาลนี้ มีโทษ
 อย่างที่ว่า ๒ ประการ ทั้งทำให้ตัวบุคคลอ่อนแอลงไป แล้วความไม่ชัดเจนไม่เห็นกระบวนการ ทำให้หันรี
 หันขวาง รีๆ รอๆ ก็ทำให้มีวิถีชีวิตวิถีสังคมที่ไร้ระเบียบระบบ

มองต่อไปอีก เรื่องนี้เป็นปัญหาไม่เฉพาะการหวังพึ่งความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจ
 เร้นลับเท่านั้น เรามาทำความเข้าใจกันว่า อำนาจที่เราจะหวังพึ่งจากภายนอกนี้ มี ๒ อย่าง คือ *หนึ่ง*
 จากมนุษย์ด้วยกัน *สอง* จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจเร้นลับที่มองไม่เห็น ที่ได้พูดไปนั้นว่าด้วยอย่างที่สองคือ
 อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่อย่างแรกก็ต้องพูดด้วย

แม้แต่การหวังพึ่งรอความช่วยเหลือจากมนุษย์ด้วยกัน ก็มีโทษ ชั้นแรก ว่าโดยพื้นฐาน ในสังคมใด ในชุมชนใด มนุษย์ช่วยเหลือกันดี ก็ช่วยกันได้ดีกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีก เพราะช่วยเหลือกันได้จริงจัง แน่นนอนกว่า และเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งทุกคนช่วยคนอื่นด้วย ไม่ใช่รอให้คนอื่นช่วยตนเองข้างเดียว การช่วยกันอย่างนี้ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง สามัคคี มีสุข มีข้อดีมากกว่าเสีย

แต่ข้อเสียเป็นโทษจะเกิดขึ้นเมื่อมีการหวังพึ่ง แล้วก็รอความช่วยเหลือ คือจะมีบางคนที่ไม่มองในแง่ที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะไม่มองที่ว่า สำหรับตัวเองของแต่ละคนนั้น ให้นั้น การช่วยเหลือผู้อื่น โดยตนเองตั้งตัวให้ดีที่จะพึ่งตนให้ได้ ก็เป็นอันว่าตามปกติคือ แม้จะอยู่ในสังคมที่คนช่วยเหลือกันดี แต่แต่ละคนก็พยายามพึ่งตนให้ได้ ไม่ได้หวังพึ่ง ไม่รอความช่วยเหลือจากใคร นี่คือควรให้เป็นกันอย่างนี้

แต่ในสังคมที่ช่วยเหลือกันดีนั้นแหละ เมื่อคนพึ่งกันได้แล้ว ก็จะมีคนพวกหนึ่งที่เกิดข้างเดียวว่าไม่เป็นไรนะ ถ้าเราทุกข์ยากลำบาก ก็จะมีคนมาช่วย หรือเราก็จะไปขอความช่วยเหลือได้ที่นั่นที่นี้ จากคนนั้นคนนี้ พอคิดอย่างนี้แล้ว ก็อยู่ด้วยความหวังพึ่งผู้อื่น รอคอยความช่วยเหลือ ก็เลยไม่ดิ้นรน ขวนขวาย ไม่ขยันหมั่นเพียร บอกว่า “สบาย” แต่ก็คืออยู่ในความประมาท แล้วก็อ่อนแอ ถ้าคนเป็นอย่างนี้กันมาก และแม้ว่าจะช่วยเหลือคนแบบนี้กันนัก ก็เป็นเหตุให้ทั้งสังคมอ่อนแอลงไปด้วยกันหมด นี่ก็แง่หนึ่งละ

ทีนี้ ไกล่การหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์อำนาจดลบันดาลเข้าไปอีก ก็คือ การหวังพึ่งรอความช่วยเหลือจากคนข้างนอก จากผู้มีอำนาจ ไม่ว่าจะอำนาจเงินตรา หรืออำนาจความใหญ่โต และแม้แต่จากรัฐบาล อันนี้ก็เป็นที่ฤทธิ์อำนาจดลบันดาลอีกแบบหนึ่ง จึงมีโทษทำนองเดียวกับการหวังพึ่งแล้วรอความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์อำนาจดลบันดาล โดยมีความซบซ้อขึ้นมาขึ้น เนื่องจากมีเจตนาของผู้ที่จะมาช่วยนั้นบัญชาอยู่ข้างหลังด้วย ทั้งนี้เว้นแต่จะช่วยเหลืออย่างถูกต้อง ถูกวิธี จากใจที่มีธรรม มีปัญญา

ที่ว่าช่วยเหลืออย่างถูกต้อง ถูกวิธี จากใจที่มีธรรม มีปัญญา จึงจะเป็นการช่วยเหลือที่ดี ไม่มีโทษนั้น เป็นอย่างไร

บอกแล้วว่าโทษของการหวังพึ่งรอความช่วยเหลือนั้น อยู่ที่ทำให้เกิดความประมาท ขาดความกระตือรือร้น ขวนขวาย ได้แต่รอได้แต่พึ่งพาขึ้นต่อเขา ไม่พัฒนาตัวเอง อ่อนแอ หมดความสามารถ กลายเป็นคนด้อยคุณภาพ ถ้าหนักมากก็ถึงขั้นทำอะไรไม่เป็น

จึงต้องช่วยโดยไม่เปิดช่องให้เกิดโทษที่ว่ามานั้น นั่นคือ ช่วยให้เขาช่วยตัวเองได้ ให้เขาตั้งตัวขึ้นมาที่จะพึ่งตนเองได้ต่อไป ถ้าให้ดีจริง ก็ช่วยด้วยการที่เขาต้องทำ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือที่ทำให้คนเข้มแข็งขึ้นมา ให้เขาได้พัฒนาตัวเอง ได้ฝึกตนให้พึ่งตัวเองได้ นี่แหละคือถูกต้อง ถูกวิธี

แล้วที่ว่า จากใจที่มีธรรม มีปัญญา ก็คือเข้ามาช่วยเขาโดยสุจริตใจ บริสุทธิ์ใจ ด้วยปรารถนาดี มีเมตตากรุณาจริงๆ ไม่ใช่หวังจะเอาโนนเอานี้ เช่นจะได้เขาไว้เป็นเครื่องมือ เป็นทุนมนุษย์ที่จะทำการส่วนตัวอะไรสักอย่าง และที่ว่ามีปัญญา ก็โดยตระหนักรู้ในการที่จะดำเนินความช่วยเหลือให้เป็นไปอย่างถูกต้อง ถูกวิธีที่ว่ามานั้น รู้เท่าทันที่จะแก้ปัญหามา ปิดกั้นโทษ และทำให้เกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์

รัฐบาลจัดบ้านเมืองดี ให้ประชาชนมีโอกาสพัฒนาตัวเต็มที่

จุดที่ต้องย้ำหรือว่ากันให้ชัดอีกหน่อย ก็คือ ในระดับรัฐกับราษฎร หรือรัฐบาลกับประชาชนทั้งประเทศ เพราะคนถือหรือมองกันอยู่แล้วว่ารัฐบาลเหมือนมีหน้าที่ต้องช่วยเหลือประชาชน

ที่นี้เรามามองที่พระพุทธศาสนาบ้าง หน้าที่ของพระนั้นบอกแล้วว่าเป็นต้องให้ธรรมแก่ประชาชน ให้ธรรมนี่ก็คือสั่งสอนแนะนำต่างๆ พูดสั้นๆ ว่า เป็นการให้การศึกษา (ตามพุทธพจน์ว่า “บุญญเมว โส ลิกขเขย” พุ.ลิต.๒๕/๒๐๐/๒๔๑; “คนนั้นพึงศึกษานูญ” คือฝึกให้ดีงามมีคุณภาพสูงขึ้น) หรือให้ประชาชนชาวบ้านก้าวไปในการศึกษานั้นเอง คือพัฒนาคนให้เจริญงอกงามขึ้นไปในทางศีล ในวินัย ในจิตใจ และปัญญา

ที่นี้ เมื่อมองในแง่ของพระ ในแง่ของธรรม หน้าที่หลักของรัฐบาลก็คือ จัดการที่ดินดินแดน สังคมของประเทศชาตินี้ ให้มีสิ่งแวดล้อม บรรยากาศ ความอยู่ร่วมกันของคน และบริการต่างๆ ให้เป็นสภาพที่เอื้ออำนวยให้ประชาชนเป็นอยู่ได้ดี อย่างที่จะให้บรรดาประชาชนพร้อมสะดวกสบาย เป็นสัปปายะที่จะพัฒนาตัว พัฒนาชีวิตของเขาให้ดีงามสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป พูดสั้นๆ ว่าให้เขาเจริญบุญในตัว หรือให้ตัวเขาเจริญขึ้นในบุญ ก็ได้

ดูให้ดี จะมองเห็นความมุ่งหมายของการปกครองอยู่ตรงจุดที่ว่านี้ พูดภาษาชาวบ้านว่า การที่รัฐบาลจัดการประเทศชาติให้เจริญ ให้ประชาชนอยู่ร่มเย็นเป็นสุขนั้น เป็นการสร้างสภาพเอื้อให้แก่การพัฒนาตนพัฒนาชีวิตของประชาชน การอยู่ดีมีสุขไม่ใช่เป็นจุดหมาย แต่เป็นมรรคา เป็น means ไม่ใช่เป็น end คือรัฐจัดให้ประชาชนได้สัปปายะที่จะพัฒนาชีวิตของเขา อย่างนี้จึงจะเป็นการสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนอย่างแท้จริง

ถ้าทำได้แบบนี้ ก็จะสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา และรัฐกับพระก็จะทำงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนอย่างสอดคล้องรับช่วงต่อหรือเติมเต็มด้านกัน เหมือนดังผู้ปกครองรัฐที่เป็นอริยชน (พระเจ้าพิมพิสารผู้ใสดามัน) อนุศาสน์ประชากราษฎรในทิวภูมิธมมิกัตถ์แล้ว ก็ส่งพวกเขาไปรับอนุศาสน์ในสัมปรายิกัตถ์จากพระพุทธเจ้า (ดูเรื่องใน วินย.๕/๑/๒)

นี่ถือได้ว่าเป็นหลักการในการทำหน้าที่ของรัฐ กับของพระ ในการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขของประชาชน เป็นระบบแยกรัฐกับศาสนา ที่คนไทยถือมาแต่โบราณ

เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชนนี้จะต้องย้ำให้มาก โดยเฉพาะที่ว่ารัฐบาลจะช่วยเหลือประชาชนอย่างไร ประชาชนหรือพวกเขาบ้านเอง ต้องตั้งหลักให้ดี แล้วก็ไม่ต้องคอยออกดูเป็นด้วยว่าที่รัฐบาลช่วยนั้นถูกหลักหรือไม่ ไม่ตามใจตัวเอง แล้วก็อย่าปล่อยให้รัฐบาลทำผิดพลาด เพราะถ้าช่วยเหลือกันไม่ถูกหลักถูกวิธีอย่างที่ข้างต้น ในที่สุด ประชาชนไม่พัฒนา ด้อยคุณภาพ ความเสื่อมก็มาตกที่ประเทศชาตินั้นแหละ

บอกแล้วว่างานของรัฐคือการจัดการบ้านเมืองให้เป็นสัปปายะ โดยร่วมเกื้อหนุนประชาชนให้ทำสภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูล เมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อย ปลอดภัยไม่มีโจรผู้ร้าย ติดต่อสื่อสารเดินทางกันได้สะดวก ปัจจัยพร้อมดีแล้ว ประชาชนก็ทำมาหากินกันไป พึ่งตัวให้ได้ และพัฒนาชีวิตให้ดี แล้วอย่างนี้รัฐบาลจะต้องไปช่วยเหลืออะไร ก็ไม่ต้องช่วย ใ้ยามจำเป็นมีภัยพิบัติจึงช่วย

ดังนั้นหน้าที่ของรัฐไม่ใช่การช่วยเหลือประชาชน ถ้าจะช่วย ก็คือช่วยให้เขามีโอกาสที่จะทำ ช่วยให้เขาสามารถที่จะทำ ถ้าเขาทำไม่เป็นผล เพราะติดอุปสรรค หรือมีภัย หรือเกิดความวิบัติ จึงจะช่วยเหลือ และช่วยให้ตรงจุด

ถ้าคิดว่ารัฐบาลมีหน้าที่ช่วยเหลือประชาชน แล้วรัฐบาลให้ความหวังแก่ประชาชนว่าจะช่วย แต่ไม่ได้ทำความชัดเจนว่ารัฐบาลจะช่วยแค่ไหน ประชาชนจะต้องทำอะไร ถ้าอย่างนี้ ประชาชนก็จะรีๆ รอๆ จะทำอะไรก็ไม่ทำ หันรีหันขวาง ไม่แน่ไม่ชัด ก็เหยาๆ แหยะๆ มีแต่อ่อนแอลงไป

หนักกว่านั้นอีก คือจะช่วยแบบหยิบยื่นให้ ทำแบบจะเอาอกเอาใจประชาชน แล้วประชาชนก็หวังพึ่งรอความช่วยเหลือจากรัฐบาล ก็เลยไม่เป็นอันทำอะไร เป็นอย่างที่ว่าข้างต้นคือ ประชาชนก็จมอยู่ในความประมาท ไม่กระตือรือร้นขวนขวาย พึ่งตนเองไม่ได้ ไม่พัฒนาตัวเอง ก็เสื่อมถอยด้อยคุณภาพ ประเทศชาติก็ยิ่งอ่อนแอ

ถ้าจะช่วยแบบนี้ ไม่ช่วยเลย ดีกว่า ถ้าไม่ช่วยเลย ให้รู้กันแน่นอนเด็ดขาดลงไป คนก็จะตื่นสุดฤทธิ์อย่างที่ว่าแล้ว ถ้าคนเรารู้ว่าไม่มีใครเอาด้วย ไม่มีใครช่วย เราต้องทำอะไรแน่แล้วนะ เขาก็จะตื่น จะลงมือทำ และมีความเข้มแข็งขึ้นมา ถ้าไม่ตาย ก็ก้าวหน้าแน่

เป็นอันว่า การหวังพึ่งผู้อื่นนี้ ไม่เฉพาะในการสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม้แต่การหวังพึ่งมนุษย์ด้วยกันเอง ก็มีโทษภัยทั้งสองสถาน *หนึ่ง* การหวังพึ่งรอคอยความช่วยเหลือ ทำให้ตกอยู่ในความประมาท และอ่อนแอ *สอง* ความไม่ชัดเจนว่าจะช่วยจะต้องทำอะไร ก็ทำให้มัวรีๆ รอๆ หันรีหันขวาง จะทำอะไรก็ไม่ทำให้เด็ดขาดลงไป

ถ้าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ก็ทำให้ประมาท อ่อนแอ เสื่อมถอย ด้อยพัฒนา หย่อนคุณภาพกันลงไปทั่วประเทศ

ประชาชนต้องเพียรพึ่งตน ให้ผลที่หมายสำเร็จด้วยการกระทำของตน รัฐบาลดูแลประชาชนไม่ให้เสียโอกาสและเกื้อหนุนส่งเสริมให้ทำให้ได้ให้ดี ไม่ต้องมัวรอกันเอาใจกัน

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนหลักธรรมว่า ในหมู่มนุษย์นั้น อย่าอยู่กันแค่เมตตา กรุณา มุทิตา ต้องถึง อุเบกขา ด้วย จึงจะเกิดความพอดี ที่จะปลอดพ้นจากปัญหาที่ว่ามานั้น เรื่อง “ต้องไปให้ถึงอุเบกขา” นี้ จะต้องเข้าใจให้ชัด และต้องปฏิบัติให้ได้ ถ้ามีโอกาสข้างหน้า คงจะได้ว่ากันอีกที

เอาละ ได้ความแล้ว ไม่แน่ว่าพวกที่ ๑ กับพวกที่ ๒ นี้ใครจะดีกว่ากัน อย่าไปนึกว่าคนที่ไม่มีที่หวัง พึ่งใครไม่ได้ จะแยกว่าคนที่มียี่หว้างพึ่ง เพราะว่าความหวังพึ่งรอความช่วยเหลือนั้น มีโทษอย่างร้าย ที่ทำให้ตกอยู่ในความประมาท แล้วก็รีๆ รอๆ ไม่แน่นอนเด็ดขาดลงไปในการที่จะต้องตื่นรน ขวนขวายทำให้ได้ด้วยตนเอง แล้วก็ทำให้อ่อนแอ พึ่งตนเองไม่ได้ ไม่พัฒนา เลยแย่มากที่สุด

ในเรื่องที่พูดมาทั้งหมดตอนนี้ ขอให้จับหลักใหญ่แก่นกลางให้ได้ ไม่ว่าพูดไปถึงไหน ก็ต้องมาลงที่แก่นธรรมอันนี้ อันนี้อันไหน คือหลักว่า *ต้องทำเอา พึ่งให้สำเร็จด้วยการกระทำ* เดี่ยวคุยกันต่อไป จะเห็นหลักพระพุทธศาสนาซ้อนขึ้นชัดยิ่งขึ้น

ได้ความมั่นใจให้ทำกิจเต็มที่ กับหวังได้ผลลบนันดาโดยไม่ต้องทำ

ที่นี้ บางคนก็จะถามว่า พระพุทธเจ้าไม่หวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือคอยความช่วยเหลือจากอำนาจลบนันดาของตนแล้วทำไมจึงมีการสวดมนต์ มีบทสวดพระปริตร มีการขออำนาจคุณพระรัตนตรัยให้คุ้มครอง

ขอพูดอ้อมและนอกเรื่องบ้าง ไม่ต้องใจร้อน ที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนการหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจเร้นลับ แต่ในพระพุทธศาสนาก็มีการที่เหมือนกับขอพรคุ้มครองจากพระรัตนตรัยบ้าง จากเทวดาบ้าง มีการสวดมนต์ต่างๆ นั้น ตอนนี้องงง่าย ๆ ก่อนว่า ในเรื่องนี้มีจุดแยกที่สำคัญ

ในทางพระพุทธศาสนา การสวดมนต์ การระลึกคุณพระรัตนตรัยมาคุ้มครองนั้น จำกัดการช่วยไว้เฉพาะให้ความเข้มแข็งมั่นใจในด้านความมั่นคงปลอดภัย แล้วเกิดกำลังใจมุ่งไปในการกระทำ การที่เป็นกิจหน้าที่ หรือเป็นจุดหมายของตน

อย่างเรื่องพระไปปฏิบัติธรรมในป่าที่พูดไปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงให้หลักว่า ให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าแล้วจะได้หายกลัว พอหายกลัวแล้วก็มีกำลังใจ ที่นี้ก็มุ่งหน้าไปในการปฏิบัติกิจหน้าที่ของตนเอง ซึ่งชัดเจนอยู่แล้ว เช่นว่าสมณะและวิปัสสนา โดยไม่มีความหวาดหวั่นระแวงกังวล ก็จะทำให้การปฏิบัตินั้นได้เต็มที่

จุดสำคัญอยู่ตรงนี้ คือ การที่มาช่วยให้กำลังใจมั่นใจหายกลัวนี้ ไม่ไปขัดขวางการที่ท่านจะปฏิบัติกิจหน้าที่ แต่ไปส่งเสริมกำลังใจให้ทำยิ่งขึ้นไป หรือทำได้เต็มที่ ไม่ใช่จะมานันดาผลสำเร็จที่ต้องการจากสมณะและวิปัสสนานั้นให้เราโดยไม่ต้องทำไม่ต้องปฏิบัติ

แต่ถ้าการเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หวังพึ่งนี้ มาทำให้เราคิดหวังไปว่าอำนาจอื่นจะมาช่วยบันดาผลที่ต้องการให้ แล้วเราก็เลยไม่ต้องทำ นี่คือแสดงว่ามันเป็นการหวังพึ่งแล้วรอความช่วยเหลือ การเกิดกำลังใจมั่นใจคราวนี้ไม่ไปสนับสนุนการกระทำของตนแล้ว อย่างนี้ผิดทันทีเลย เพราะมันกลายเป็นการไปยังหยุดการกระทำ ยังหยุดความเพียร นี่คือจุดตัดสิน

การนึกถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต้องเป็นตัวหนุนความเพียร ช่วยให้ออย่างจริงจังมากขึ้นเท่านั้น จึงจะใช้ได้ ถ้าเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หวังพึ่ง แล้วไปมัวรอท่านบันดาให้ ไม่พึ่งตัว ไม่พัฒนาตนเอง หรือยังหยุดความเพียร ไม่เร่งทำกิจทำการ นั่นคือผิดแน่นอน

ขอให้นึกถึงปมสำคัญที่ต้องทำให้เป็นจุดผ่าน ต้องทำตรงนี้ให้โล่งก่อน ชมพูทวีปที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นนั้นอยู่ในบรรยากาศของความเชื่อผีสาวมมนุษย์เทวดามารพรหมเต็มไปหมด คนกลัวอำนาจหวาดเกรงความศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดชเหล่านี้ ถึงคนนอกชมพูทวีปก็เกิด ความหวาดเกรงอำนาจมองไม่เห็นที่เรียกว่าเหนือธรรมชาตินี้ มีไปทั่ว จนปัจจุบันนี้

ที่นี้ เมื่อเข้ามาในพระพุทธศาสนาใหม่ๆ ยังไม่เข้าถึงธรรมพอ ความเชื่อความเกรงกลัวหวาดระแวงเก่าๆ ก็ยังตามมารังควาน พอเข้าป่าเป็นต้น นึกถึงผีสาวมมนุษย์ขึ้นมา ก็ใจหวั่นตัวสั่นระแวงโน่นระวังกนั้น ตั้งสมาธิไม่ได้ ไม่เป็นอันจะก้าวไปในการปฏิบัติ หรือชาวบ้านก็ใจคอไม่ดี หวั่นไหวระทึกใจ ไม่เป็นอันทำงานที่มุ่งจะทำ ห่วงลูกห่วงหลาน จะต้องให้เขาคลายปมนี้ออกไปได้ก่อน พอผ่านไปได้แล้ว เข้าสู่การปฏิบัติและความรู้เข้าใจธรรมก้าวไปแล้ว ปมนี้ก็หายไปเอง ไม่ต้องห่วง แต่จะคลายปมที่จุดเริ่มต้นนี้อย่างไร

ตรงนี้แหละที่เรื่องการระลึกคุณพระรัตนตรัย การสวดมนต์ บทสวดพระปริตรต่างๆ เข้ามา ให้พระและประดาญาติโยมคล้ายปมและสลัดเครื่องถ่วงดึงรั้งใจออกไปได้ ให้ตั้งตัวได้มั่นคงแล้ว ก็ก้าวแน่วมุ่งไปได้เต็มที่ในการทำงานการปฏิบัติกิจของตนต่อไป เอาแค่นี้

ขอให้ดูเถิดอย่างง่าย ๆ คำว่า “ปริตร” แปลว่า เครื่องคุ้มครองป้องกัน” คือบทสวดที่นับถือเป็นพระพุทธรูปมนต์ ที่จัดว่าเป็นคำขลัง หรือคำศักดิ์สิทธิ์ ก็ตรงที่คุ้มครองป้องกันช่วยให้พ้นจากภัยอันตราย และทำให้เกษมสวัสดิ์ หรือดูตัวอย่างคำสวดที่พระให้พรบอ่ยที่สวดตอนลงท้ายว่า “สัพพพุทธานุภาเวน... สัพพธรรมมานุภาเวน... สัพพสงฆานุภาเวน... สทา โสตุถิ ภวันตุ เต” แปลสบาย ๆ ว่า “ด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งปวง... พระธรรมเจ้าทั้งปวง... พระสังฆเจ้าทั้งปวง... ขอความสวัสดิ์มั่นคงปลอดภัยจงมีแก่ท่าน ทุกเมื่อ” นี่ชัดแล้ว ไม่มีที่ไหนบอกว่าจะบันดาลโน่นบันดาลนี่ให้ โดยไม่ต้องทำอะไร

เรื่องนี้ก็ยอมโยงไปถึงเทวดาด้วย ทั้งในแง่ที่คนอยากขอผลประโยชน์ให้ท่านบันดาลให้ และในแง่หวาดกลัวอำนาจที่จะมาทำร้ายลงโทษเพราะไม่รู้ว่าตนจะได้ไปละเมิดล่วงเกินท่านเข้าเมื่อไร อย่างไรก็ตาม พระปริตรที่เอามาสวดคุ้มครองป้องกันก็จึงให้ชาวบ้านมั่นใจในด้านของเทวดาด้วย ขอยกมาให้ดูท่อนหนึ่งจากรตนปริตร (รตนสูตร, ขุ.ขุ.๒๕/๖/๕) ท่อนนี้มี ๒ คาถา แต่แค่นี้ก็ยาวมาก จึงให้ดูเพียงเริ่มต้น และลงท้าย

ยานิธ ภูตานิ สภาคทานิ...

ตสฺมา หิ เน รกฺขถ ๒ปมตฺตา ฯ

คำแปล: บรรดาภูตผีเทวดาที่มาชุมนุมกันบนดินแดนนี้ ไม่ว่าจะเป็เหล่าผู้อยู่บนภาคพื้น หรือผู้อยู่ในเวหา ขอประดาทุกท่านทุกตนจงมีใจยินดี แล้วจะได้ตั้งใจฟังภาษิต

ฉะนั้นแล ขอให้ปวงภูตผีเทพพรหมจงตั้งใจฟัง ขอให้ท่านทั้งหลายทำใจรักเมตตาแก่ประชาชาวมมนุษย์ (เมตตํ กโรถ มานุสฺสียา ปชาย) พวกมนุษย์พากันนำพลกรรมไปบูชาทั้งกลางวัน กลางคืน เพราะเหตุฉะนั้นแล ท่านทั้งหลายจงไม่ประมาทดูแลรักษาประชาชาวมมนุษย์เหล่านั้น

ขอให้เข้าใจว่า คาถานี้เป็นคำแนะนำสอนธรรมของพระแก่เทวดา คือในพระพุทธศาสนา พระมีหน้าที่ให้ธรรมแนะนำสั่งสอนทั้งแก่มนุษย์และเทวดา

เรามองตามคาถานี้ได้ว่า เทวดานั้นรู้จักกันอยู่ว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่มีอำนาจมากมาย แล้วหลายท่านก็ขอบใช้อำนาจ พระจึงบอกในนี้ว่า ขอให้เทวดามีเมตตาแก่มนุษย์ คือให้คิดไปในทางที่จะช่วยเหลือ แล้วก็ให้ระลึกถึงความดีของพวกมนุษย์ ที่นำพลกรรมไปไหว้บูชาเทวดากันทั้งวันทั้งคืน (ประเพณีในอินเดียสมัยนั้นเอาจริงเอาจังเรื่องนี้ เทวดาอย่าเอาแต่จะรับของเช่นไหว้ อย่าคิดแต่จะเอาอย่างใจ ถ้าเขาทำไม่ถูกใจก็จะลงโทษ) ขอให้เทวดาดูแลรักษาพวกมนุษย์เหล่านั้นโดยไม่ประมาท

จะเห็นว่า ท่านไม่พูดถึงเรื่องที่จะให้เทวดาบันดาลโน่นนั่นให้ แต่เอาในแง่ที่ให้เทวดาดูแลรักษาให้ผู้คนอยู่กันอย่างมั่นคงปลอดภัย (เขาจะได้ตั้งหน้าตั้งตาทำงานกันไปได้เต็มที่ ไม่มีห่วงกังวล) นี่ก็ทำนองเดียวกับการคุ้มครองของพระรัตนตรัยที่ว่ามาแล้ว

มาถึงตรงนี้ น่าจะเอาเรื่องความช่วยเหลือของรัฐบาลแก่ประชาชนที่พูดไปแล้วก่อนหน้านี้ นำมาสรุปเทียบกันไว้

ได้บอกแล้วว่า หน้าที่ของรัฐบาลนั้น ที่จริงไม่ใช่การไปช่วยเหลือชาวบ้านในความหมายว่าเอาความช่วยเหลือไปหยิบยื่นให้ ซึ่งจะกลายเป็นว่าเป็นการทำให้ชาวบ้านหวังพึ่งพาความช่วยเหลือจากข้างนอก แล้วก็ประมาท ขาดการพัฒนา ฟุ้งตนเองไม่ได้

รัฐบาลไม่ใช่ทำตัวเป็นผู้ดลบันดาล ถ้าจะใช้คำว่าช่วย ก็คือรัฐช่วยจัดสัปปายะจัดบริการและปัจจัยเครื่องเกื้อหนุนความมั่นคงปลอดภัยที่จะให้ชาวบ้านมั่นใจ ไม่มัวพะว้าพะวังหวาดระแวง แล้วเขาจะได้มุ่งมั่นแน่วไปในการทำงานของตนได้เต็มที่

นี่ก็เหมือนกับในทางพระพุทธศาสนา ที่มีการขอพรพระรัตนตรัย มีการสวดมนต์ สวดพระปริตรอะไรต่างๆ นั้น ไม่ใช่ที่ท่านจะดลบันดาลลาภผลให้โดยไม่ต้องทำ แต่ท่านคุ้มครองป้องกันภัยให้ เธอจะได้มั่นใจ แล้วก็ตั้งหน้ามุ่งหน้าทำกิจการไปให้เต็มที่ ให้ผลที่หมายสำเร็จด้วยการกระทำและความเพียรพยายามของพวกเขา

นี่ก็คือหลักการเดียวกัน แล้วก็มาบรรจบกัน ถ้าอย่างนี้ ก็ได้ครบถ้วน ทั้งด้านรูปธรรม และด้านนามธรรม ทั้ง material และ spiritual คือ ที่ว่าช่วยนั้น ไม่ใช่ไปดลบันดาลให้ แต่ไปหนุนในการที่เขาจะทำ รัฐบาลก็ไปเกื้อหนุนความมั่นคงทางวัตถุธรรม พระก็มาเกื้อหนุนด้านความมั่นคงทางนามธรรม พอรวมกันพร้อมทั้งสองทางอย่างนี้แล้ว ประชาชนชาวบ้านก็มั่นแน่ว ไม่วอกแวก ตั้งหน้าตั้งตาทำกิจการที่การงานกันไปได้เต็มที่

ขออย่าปิดรายการตอนนี้ไว้หน่อยว่า อันนี้เป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นหลักใหญ่ที่คลุมและคุมเรื่องทั้งหมดและที่จะพูดต่อไปในตอนทั้งหมด คือหลักที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็น *กรรมวาท* ถือหลักการกระทำ *กิริยวาท* ถือหลักว่าต้องให้สำเร็จด้วยการกระทำ *วิริยวาท* ถือหลักว่าต้องเพียรพยายาม

นี่แหละหลักเป็นอย่างนี้ จึงต้องมองเรื่องความศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์เทวดา เป็นต้น ให้ถูกต้องไม่ให้พลาดไปจากหลักใหญ่นี้ อย่าเลยเถิดไปกลายเป็นเรื่องดลบันดาลให้ โดยไม่ต้องทำ

แล้วก็ขอแถมไว้หน่อย ตามหลักใหญ่นี้ มองดูเถิด ในเมืองไทยนี้แหละ เราเห็นคนไทยมากมาย หรือแทบจะพูดได้ว่าส่วนมากหรือส่วนใหญ่ เป็นนักไหว้วอน ขอบไปกราบไหว้ขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์กันเหลือเกิน ไปที่พระใหญ่ พระโต หลวงพ่อโน้น หลวงปู่นี้ เจ้าแม่โน้น เจ้าพ่อนั้น แม้กระทั่งเทพเจ้านอกพระพุทธศาสนา คนที่มองดู มักจะเห็นแค่เผินๆ แล้วก็เหมารวมว่าคนเหล่านั้นเป็นอย่างเดียวกันไปหมด

แต่ที่จริง ถ้ารู้หลัก จะเห็นว่า คนเหล่านั้นต่างกันเป็น ๒ พวก อย่างชัดเจน

พวกหนึ่งไหว้ขอพรแบบขอให้ท่านดลบันดาลให้ แล้วตัวเองก็ไปนอนหวังนอนคอยรอโชครอลาภเรื่อยไป

ส่วนอีกพวกหนึ่งนั้นทำงานทำการเอาจริงเอาจังอยู่แล้ว มาขอพรขอความคุ้มครองล้าทับเข้าไป เติมความมั่นใจ แล้วกลับไปบ้าน ก็ไปมุ่งมั่นทำงานของเขาต่อไป

ขอให้เอาหลักใหญ่ที่บอกเมื่อกี้นั้นมาเป็นมาตรฐานตรวจสอบ ก็จะมองเห็นว่า ทำไมคนกลุ่มนั้นพวกนั้นจึงเจริญก้าวหน้า เช่นมั่งคั่งร่ำรวย แต่อีกพวกหนึ่งก็บ๊อแป้วกเปี้ยก บางทีชี้เหล่าเมายาของเขาต่อไป

อย่างไรก็ตาม แม้แต่พวกหลังที่ว่าขยันหมั่นเพียรทำงานทำการอยู่ตลอดเวลาของเขา แล้วมาวอนไหว้ขอพรกำกับส่ำทับเข้าไปให้หนักแน่นมั่นใจแน่วแน่มากขึ้นนั้น เขาทำตรงหลักแค่กึ่งหนึ่ง ใจยังมีมัวๆ มึนๆ ด้วยโมหะ และไหว้วอนขอด้วยแรงโลภะมาก ไม่เป็นไปด้วยปัญญารู้เข้าใจหลัก ที่จะตระหนักถึงผลตามเหตุปัจจัย ที่จะเกื้อกูลแก่ส่วนตัว และแก่สังคมอย่างไร เป็นต้น

เมื่อมองเห็นและเข้าใจตามหลักนี้แล้ว ก็ช่วยกันแก้ไขปรับปรุงสังคมไทยให้เข้าที่เข้าทางที่จะเจริญก้าวหน้าพัฒนาอย่างถูกต้องและอย่างแน่วแน่กันต่อไป

ตอนที่

๑๓

นับถือเทวดายังพอฟัง

แต่ถ้ามัวหวังฟังขอผล ก็หล่นจากหลักพุทธหลุดลอยไป

ถึงธรรมจริงด้วยปัญญา จึงยังสอนด้วยกรุณา

ได้พูดกันมาถึงเรื่องสิ่งที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันทั่วไป สภาพแวดล้อมที่ชาวพุทธจะต้องดำเนินชีวิตสัมพันธ์อยู่เรื่อยๆ โยงมาถึงเรื่องสภาพความเชื่อถือทางศาสนาที่มีอยู่ก่อนพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัตถุบ้าง เรื่องพิธีกรรมบ้าง ความเชื่อต่างๆ บ้าง ในเมื่อพระพุทธศาสนาไปเกี่ยวข้องกับเรื่องเหล่านั้น ซึ่งรวมทั้งเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับผีसांगเทวดาเทพเจ้าต่างๆ ด้วยนี้ พระพุทธศาสนาจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร

พระพุทธศาสนามีลักษณะอย่างหนึ่งที่ถือว่า มนุษย์จะต้องเรียนรู้ต้องฝึกฝนพัฒนาตน ในการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนนี้ สิ่งสำคัญก็คือต้องให้เกิดปัญญา ปัญญาเป็นตัวแกนกลางสำคัญที่สุด ที่จะทำให้มนุษย์พัฒนาตนขึ้นมา คือ ในที่สุด มนุษย์จะต้องรู้นั่นเอง ต้องรู้เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย

ที่นี้ ปัญญา นั้น โดยธรรมชาติเอง เป็นสิ่งที่ยึดเหยียดบังคับให้กันไม่ได้ เป็นเรื่องของแต่ละคน จะต้องเรียนรู้ฝึกตน พัฒนาตัวขึ้นไป แต่ผู้อื่นก็ช่วยเกื้อหนุนได้ โดยมาบอกเล่าสั่งสอนแนะนำ และช่วยจัดสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูล เป็นต้น

ในเมื่อปัญญาซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญของผู้ศึกษา เป็นสิ่งที่บังคับยึดเหยียดให้กันไม่ได้โดยวิธีนี้ โดยธรรมชาติเอง หลักการของพระพุทธศาสนาจึงต้องเป็นหลักการที่ให้เสรีภาพ ไม่อาจบังคับได้

นอกจากนั้น หลักพระพุทธศาสนาก็โยงต่อไปถึงการที่ว่า เมื่อมนุษย์มีปัญญารู้แจ้งเข้าใจความจริงโดยสมบูรณ์แล้ว จิตใจเป็นอิสระ ก็เข้าใจผู้อื่นถูกต้อง

การเข้าใจผู้อื่นตามความเป็นจริง ก็ทำให้รู้ถึงสุขถึงทุกข์ของเขา แล้วก็เกิดความเห็นอกเห็นใจ ก็เกิดคุณธรรมตามมา มีเมตตา กรุณา เป็นต้น กระบวนการนี้ก็จะไปเอง เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่พัฒนาแล้ว อย่างนั่นเอง

อีกอย่างหนึ่ง ที่ว่ารู้ความจริง เข้าใจผู้อื่นถูกต้องแล้ว จะมีความรู้สึกที่ดีงาม ปราบปรามดีต่อผู้อื่นนั้น สำหรับท่านที่พ้นเป็นอิสระปราศจากจากทุกข์แล้ว เข้าถึงสัจธรรมแล้ว มองเห็นมนุษย์ผู้อื่นที่ยังตกอยู่ในอำนาจกิเลสและความทุกข์ ก็เกิดความกรุณา ฉะนั้น ท่านที่เข้าถึงความจริงสูงสุด มีปัญญาสูงสุดแล้ว ก็จึงมีกรุณาสูงสุดด้วย

ที่นี้ กรุณาที่เกิดสูงสุดสืบจากปัญญานี้ ก็เท่ากับมาเป็นตัวนำทางให้ไปช่วยเหลือผู้อื่น และก็บอกอยู่ในตัวเองว่า การที่จะไปช่วยเหลือผู้อื่นนั้น จะทำด้วยการบังคับ ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะว่าโดยธรรมชาติเอง ปัญญาบังคับให้ไม่ได้ แล้วท่านผู้เข้าถึงความจริง มีปัญญาแล้ว อยากจะให้ผู้อื่นมีปัญญาด้วย แม้ท่านจะมีกรุณาสูงสุดด้วย แต่จะไปบังคับเขาให้มีปัญญาได้อย่างไร ก็ต้องประพฤติต่อเขาโดยดี โดยที่ว่า ไปช่วยทำอะไร จะให้เขาได้เรียนรู้ ได้ฝึกตน ได้มีปัญญาขึ้น ก็จึงต้องไปเที่ยวแนะนำสั่งสอน ด้วยเมตตากรุณานั้น ก็เลยกลายเป็นกัลยาณมิตร

ที่นี้ คนเขาอยู่ในภาวะที่ยังไม่รู้เรื่องราว แล้วก็มีความสติปัญญา มีอินทรีย์ต่างๆ กัน มีความสามารถในการเรียนรู้ต่างๆ กันนี้ เราจะทำอย่างไร วิธีปฏิบัติที่สำคัญก็คือ ต้องยอมรับความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์เหล่านั้น แล้วโดยทั่วไปก็ต้องไปพบกับเขา ในจุดที่เขาเป็นอยู่ จะไปเรียกร้อง จะไปบังคับ ให้เขากระโดดมาหาตัว ย่อมทำไม่ได้

ถ้าตนมีความสามารถมากในการสอน และถ้าเขามีปัญญาดีเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว มีศักยภาพสูง เรียกว่ามีภูมิลีในดวงตาน้อย ก็แสดงธรรมให้เขาเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างที่ต้องการได้เลย แต่ถ้าเขามีปัญญาน้อย ด้อยศักยภาพ มีภูมิลีในดวงตามาก ก็สอนให้รู้เข้าใจได้ยาก เป็นสัมพัทธ์ตามอัตรา

ความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้ ย้ำว่ารวมทั้งระดับความสามารถของผู้สอนเองด้วย คือขึ้นต่อตัวผู้สอนเองอีก ถ้าผู้สอนมีปัญญารู้เข้าใจความจริงแล้ว แต่มีความสามารถในการสอนน้อย จะทำอย่างไร ก็ต้องมีวิธีปฏิบัติยกเอียงกันไปมากมาย

แต่รวมแล้ว หลักการก็คือว่า ต้องการช่วยให้เขาฝึกฝนพัฒนาตนขึ้นมา แล้วจุดหมายก็คือให้เขาเข้าถึงความจริงด้วยปัญญา เช่นเดียวกับที่ท่านผู้ไปสอนเขานั้นได้ถึงแล้ว พร้อมกันนั้น ก็ต้องเข้าไปสัมพันธ์ด้วยเมตตา กรุณา ไปช่วยเหลือเขา โดยต้องอดทน ต้องพยายามค่อยๆ แนะนำ ค่อยๆ นำตามความแก่อ่อนแห่งอินทรีย์ของเขา

บางที่เขาอินทรีย์ยังไม่พร้อม อย่างเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปสอน พระองค์ก็ต้องรอให้อินทรีย์เขาสุกงอม บางที่อินทรีย์ของเขายังไม่ยอมสุกงอม พระองค์ก็ทรงหาวิธีการ จะเรียกว่าเทคนิคก็ได้ ที่จะให้เขาได้บ่มอินทรีย์ โดยมีวิธีปฏิบัติเพื่อบ่มอินทรีย์ของเขาให้พร้อม แล้วจึงจะสามารถสอนสิ่งที่เขาพึงต้องการได้

ดังนั้น เรื่องการที่จะไปสอนผู้อื่นนี้ ก็จึงเป็นเรื่องใหญ่เหลือเกิน เป็นเรื่องที่จะต้องมามีวิธีการมากมาย ต้องดูที่คุณสมบัติของผู้สอนเองด้วย ที่จะต้องพัฒนาตนเอง พัฒนาความสามารถในการสอน ต้องรู้จักตัวผู้ที่เราจะไปสอน ว่าเขาแคไหนเพียงไร ในแง่ไหนด้านใด ทั้งรู้จักใช้วิธีการสอนให้เหมาะที่จะได้ผล ข้อแผนผังยกเอียงต่างๆ เหล่านี้ก็เป็นเรื่องใหญ่อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นด้านหนึ่งของพระพุทธคุณ ที่ว่าพระพุทธเจ้า นอกจากตรัสรู้แจ้งธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว ก็ทรงมีความสามารถในการสอนอย่างเยี่ยมยอดด้วย

ที่นี้ มาถึงจุดที่ต้องการพูดในวันนี้ ก็คือว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนพระพุทธศาสนาท่ามกลางสภาพแวดล้อม ซึ่งในสมัยนั้น ก็คือสังคมอินเดียที่อยู่ใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์

พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างนั้น ทรงเห็นมนุษย์ที่อยู่ท่ามกลางสภาพอย่างนั้น พระองค์จะต้องทรงไปเกี่ยวข้องกับ ทั้งกับตัวคนและกับสภาพแวดล้อมของเขา พระองค์จะทรงปฏิบัติต่อบุคคลและสิ่งเหล่านั้นอย่างไร

เฉพาะอย่างยิ่ง ในเมื่อพุทธศาสนาไม่ใช้วิธีบังคับ เมื่อไปพบกับเขา ณ จุดที่เขาเป็นอยู่ ก็ต้องยอมรับเขาตามที่เขาเป็นอย่างนั้น แล้วจะสั่งสอนหรือสื่อธรรมแก่เขาให้เขายอมรับหรือรับได้อย่างไร ในการที่จะปฏิบัติให้ได้ผลดีในสถานการณ์อย่างนี้ ก็จึงได้เกิดมีแนวทางปฏิบัติต่างๆ ขึ้นมา ซึ่งทำให้มองเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนพระภิกษุแม้กระทั่งว่า จะพึงปฏิบัติหรือสอนประชาชนอย่างไร ในสภาพหรือในกรณีที่เขายึดถือพิธีกรรมบ้าง มีความเชื่อเทพเจ้า มีการบูชา มีการเช่นสรวงอะไรต่างๆ ที่ได้เป็นมาและเป็นอยู่ของเขา อย่างนั้นๆ

ดังที่ว่านั้น พระองค์จะทรงปฏิบัติอย่างไร โดยที่ว่าจะไม่เสียหลักการของพระพุทธศาสนา โดยยังรักษาหลักการของพระพุทธศาสนาไว้ได้ด้วย พร้อมกับนั้นก็ถือเป็นจุดเชื่อมต่อไปยังเขาเข้าสู่พระพุทธศาสนา หรือว่าเพื่อตั้งเขาให้พัฒนาตัวของเขาเองได้ยิ่งขึ้นไป อันนี้เป็นจุดที่สำคัญ

ที่นี้พอดีว่า บทสวดมนต์ในวันนี้ เป็นบทสวดประเภทอนุโมทนา ได้เคยบอกไว้แล้วว่า บทสวดมนต์วันศุกร์ภายในสำนักที่วัดญาณเวศกวันจัดไว้นี้ เป็นประเภทบทอนุโมทนาซึ่งมีการอวยชัยให้พรแก่ญาติโยม

ในบรรดาบทอนุโมทนาเหล่านี้ บางบทเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับเทวดา มีการอุทิศกุศลให้แก่เทวดา แม้แต่พูดถึงเทวดาให้มาคุ้มครองหมู่มนุษย์อะไรต่างๆ ด้วย ถ้าไม่พิจารณาให้ดี และถ้าไม่รู้หลักการของพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน จะมองไปว่าบางบทนั้นเหมือนจะเฉียดๆ ไปทางศาสนาเก่า คล้ายกับว่าจะให้ชาวบ้านไปเช่นสรวงบูชาเทวดาด้วย หรืออะไรทำนองนี้ ถ้าเราไม่รู้หลักการไว้ก่อนแล้วมาอ่านบทอนุโมทนาเหล่านี้ บางทีก็ชักจะสับสนเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น จึงขอให้ตระหนักถึงหลักความเข้าใจและหลักการปฏิบัติในเรื่องเทวดา เป็นต้นที่ได้พูดได้ย้ำไปแล้ว เช่นที่ว่า พระพุทธศาสนาให้อยู่ร่วมโลกกับเทวดาอย่างญาติมิตรด้วยเมตตา และถ้าจะมีอะไรทำนองจะคล้ายขออวยพร ก็คือเตือนให้เทวดาทำหน้าที่ดูแลคุ้มครองรักษาคนให้มีความมั่นคงปลอดภัย เพื่อความมั่นใจในการที่ตัวคนเองจะได้มุ่งหน้าปฏิบัติกิจหน้าที่ทำการทั้งหลายไปให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายามของตัวเองอย่างเต็มที่ มิใช่จะให้มีการหวังพึ่งอันวอน แล้วรอผลดลบันดาล

หลักการเหล่านี้ ได้พูดได้ย้ำไปแล้ว ในที่นี้ ก็เหมือนได้ผ่อนคลาย มาดูตัวอย่างการปฏิบัติตามหลักการนั้น เล็กๆ น้อยๆ เป็นการทำความรู้จักความเข้าใจให้แน่นแฟ้นชัดเจนยิ่งขึ้นไป

บทสวดมนต์ กับเทวดา

อย่างที่ว่าเมื่อก็ บทสวดอนุโมทนาบางบท คล้ายๆ ว่าชักจะเฉียดการเช่นสรวงบูชาเข้าไป พอดีว่า ในเมื่อวันนี้เรามีบทสวดอนุโมทนาที่ไปเกี่ยวข้องกับเทวดาด้วย ก็เลยคิดว่าจะนำบทสวดสำหรับวันนี้บางส่วนมาแปลและฟังกัน

แต่ขอให้ตั้งข้อสังเกตเป็นพิเศษสำหรับบทที่เกี่ยวข้องกับเทวดานั้น โดยโยงกับความเข้าใจในเรื่องที่เคยพูดไปแล้ว ที่ว่าพระพุทธรูปศาสนานั้นไปเกี่ยวข้องกับประชาชน ที่เขาอยู่ในสภาพแวดล้อม ในความเชื่อทางศาสนา ในการทำพิธีกรรม ตลอดจนวัตถุข้าวของต่างๆ ตามที่เขาเป็นเขาเป็นของเขาอยู่แล้ว ในสภาพอย่างนั้น พระพุทธรูปศาสนาก็ปฏิบัติอย่างไร ทำอย่างไรจะดำรงรักษาหลักการของพระพุทธรูปศาสนาไว้ได้ ในเมื่อเราไม่มีการบังคับใคร หรือแม้แต่จะใช้สิ่งเหล่านั้นมาเป็นสื่อเพื่อจะค่อยๆ นำเขาขึ้นมาสู่ความดีงามสู่การศึกษาพัฒนาที่สูงขึ้นไป คือให้เขาเจริญในไตรสิกขา สู่ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้พัฒนาในพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ยิ่งขึ้นไป

นี่ก็พูดน่าไว้ เพื่อจะได้เป็นเครื่องสังเกต พร้อมทั้งจะได้ย้ำทวนความเข้าใจ แล้วเราก็มาดูบท สวดมนต์กันต่อไป ดังที่บทต่อไปนี้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับเทวดาชัดมาก

เพื่อไม่ให้ใช้ที่มาก และฟังยาก ตัวบทคำบาลีจะยกมาเฉพาะขึ้นต้น-ลงท้าย ส่วนคำแปลก็ดูกันเต็มๆ เลย (ปาฏิธคามิมิสฺสุตฺร, เฉพาะคาถาเทวดาทิสฺสทักขินานุโมทนา, ขุ.อ.๒๕/๑๗๓/๒๒๑) ดังนี้

ยสฺมี ปเทเส กปฺเปติ วาถํ ปณฺทิตฺตชาติโย...
 เทวดานุกุมฺปิโต โปโส สทา ภทฺรานิ ปสฺสตี ฯ

คำแปล: บุคคลบัณฑิตชาติ ไม่ว่าจะไปอยู่ที่ใด ก็ให้ท่านผู้มีศีล ผู้สำรวจ ผู้เป็นพรหมจารีได้ บริโภค (เลี้ยงดู) และพึงอุทิศทักษิณาเพื่อเทวดาในที่นั้นด้วย เทวดาเหล่านั้นได้รับการบูชาแล้ว ก็ จะบูชาตอบ ได้รับการนับถือแล้ว ก็ จะนับถือตอบ แล้วแต่นั้น เทวดาทั้งหลายก็จะเอื้อเอ็นดูเขา ประดุจมารดาที่เอื้อเอ็นดูบุตร ที่เป็นลูกในอก คนที่เทวดาเอื้อเอ็นดู ก็จะมีพบเห็นสิ่งที่ดีงาม ทุกเมื่อ

นี่ก็คือ ในสังคมอินเดียเวลานั้น คนต้องเตรียมเครื่องเช่นไหว้ทำการบูชาญญแก่เทวดากันอยู่เรื่อยทุกวัน (การบูชาญญมีมากมายหลายอย่างหลายระดับ บางอย่างต้องบูชาประจำทุกวัน) เมื่อมาในพระพุทธรูปศาสนา ท่านก็ให้คนกับเทวดาอยู่กันด้วยไมตรีมีเมตตา แต่ท่านให้คนเอาใจใส่คนด้วยกันเป็นหลัก เริ่มแต่คำจูนท่านผู้ให้ธรรมที่สังคมจะต้องบำรุงไว้

เมื่อบำรุงท่านผู้ทรงศีลทรงธรรม ได้ทำบุญแล้ว ก็ไม่ต้องไปจัดเตรียมเครื่องเช่นถวายเทวดาอีก ก็อุทิศบุญให้แก่เทวดาด้วยเลย ส่วนเทวดาก็ไม่ต้องรอเครื่องเช่น และไม่ต้องคิดจะบันดาลโนนบันดาลนี้ให้แก่คนที่อ่อนนวยพร เพียงแต่มีเมตตาเหลือवलมนุश्य์ เอื้อเอ็นดูคนให้เขาปลอดภัยโล่งสบายใจ เหมือนพ่อแม่ผู้ใหญ่เอ็นดูเหลียวแลลูกๆ เด็กๆ

นี่คือจัดวางระบบความสัมพันธ์กันใหม่กับเทวดา ให้อยู่ในหลักการของพระพุทธรูปศาสนา อยู่กันด้วยดีให้สบายโล่งโปร่งใจ แล้วต่างฝ่ายก็ทำกิจหน้าที่ของตนๆ ไป ไม่ต้องมามัวขลุกขลู่อยู่กับการขอลาภขอยศ และรอผลดลบันดาลกันให้วุ่นวายวุ่นวาย

น่าจะตรวจสอบดูด้วยว่า ชาวพุทธปัจจุบันปฏิบัติตามหลักการนี้กันดีอยู่หรือเปล่า

จบไปหนึ่งละ ทีนี้ ครั้งที่แล้ว ได้ยกคาถาหนึ่งมาแปลให้ฟัง เป็นคาถาจาก *รัตนสูตร* ซึ่งบอกกล่าวเตือนเหล่าเทวดาว่า คนเขาเอาของมาบูชากันทั้งคืนทั้งวัน ขอให้เทวดาเอาใจใส่ดูแลรักษาเขาให้ดีนะ ทีนี้ คาถานั้นสั้น (ที่จริงก็พออยู่ในตัวแล้วแหละ) ปรากฏว่าพระอาจารย์สมัยหลังๆ คงอยากกำชับเทวดาให้ชัดเจนหนักแน่นมากขึ้น ก็เลยได้แต่งคาถาชุดใหม่ขยายคาถาดั้งเดิมนั้นยืดอกออกไป แล้วก็ตั้งชื่อขึ้นมาว่า *เทวดาทิสัมมันตนาถา* (คราวนี้ไม่ใช่ในพระไตรปิฎก) แล้วก็ใช้สวดกันมาจนปัจจุบันนี้

เทวดาภีสัมมันตนาถาคา คือคาถาที่พระ หรือคนที่สวด กล่าวเรียกเทวดา หรือว่าพูดจาปรึกษากับเทวดา พูดง่ายๆ ก็คือเดือนนั้นแหละ (ยกบาลีแค่ขึ้นต้น-ลงท้าย) ว่าดังนี้

ยานิธ ภูตานิ สมาคตานิ...

ตสุมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา ฯ

คำแปล: บรรดาภูตผีเทวดาที่มาชุมนุมกันบนดินแดนนี้ ไม่ว่าจะเป็นเหล่าผู้อยู่บนภาคพื้นหรือผู้อยู่ในเวหา ขอประดาทุกท่านทุกตนจงมีใจยินดี แล้วจะได้ตั้งใจฟังภาษิต

พวกข้าพเจ้าจะกล่าวสุภาษิตนิตนอยแก่ท่านทั้งหลาย อันเป็นถ้อยคำทำให้เกิดมีสติอยู่ในความดี มิใช่เป็นคำชั่วเสียหาย หากเป็นถ้อยคำอ้างอิงหลักธรรม สำหรับผู้ทำการเกื้อหนุนเหล่าชน เพราะฉะนั้น ขอให้พวกท่านคุมเหล่าประดาภูตผีเทวดาให้สงบไว้ ขอให้ท่านทั้งหลายทำใจรักเมตตาแก่ประชาชาวมนุษย์ (เมตตํ กโรถ มาตุลียา ปชาย)

พวกมนุษย์พากันนำพลีกรรมไปบูชาทั้งกลางวันกลางคืน ด้วยความรักภักดียิ่งนักต่อเหล่าภูตผีเทวดา โดยหวังจะได้ความช่วยเหลือตอบแทน

เหล่ามนุษย์นั้นเป็นผู้มีกำลังอำนาจน้อย ส่วนพวกท่านเหล่าภูตผีเทวดา เป็นผู้มฤตภาคักดาเดชยิ่งใหญ่อย่างวิเศษ พวกท่านไม่ลำแตงกาย พวกมนุษย์ก็รู้เข้าใจ ฉะนั้นไซ้ร้ ขอให้ท่านทั้งหลาย จงไม่ประมาทดูแลรักษาประชาชาวมมนุษย์เหล่านั้น

ดูสิว่า คาถานี้แสดงว่าพระพุทศศาสนามุ่งหมายให้มนุษย์มีความสัมพันธ์กับเหล่าผีสงเวหาจนถึงประดาพระพรหมอย่างไร ในขณะที่ชาวชมพูทวีปคืออินเดียเวลานั้น เขานับถือเทวดากันอยู่ และเขาก็หวังความช่วยเหลืออะไรต่างๆ เรื่องนี้มองได้หลายอย่าง เราจะมองอย่างไร

ที่ยกมาดูกันนี้ เป็นคาถาที่พระพุทศศาสนาพูดกับเทวดา ซึ่งเป็นตัวแทนของความคิดความเชื่อในศาสนาเก่า ในตอนนี้ พระพุทศเจ้าตรัสกับเทวดา หรือพวกเราชาวพุทศนี้ก็ได้ โดยเฉพาะก็คือพระ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้สอนธรรม พูดกับเทวดา โดยเอาพื้นฐานประเพณีเดิมที่เชื่อกันมาในสังคมของเขานั้นแหละ เป็นหลัก แล้วก็มากำหนดหน้าที่ของเทวดาให้ชัด เพราะในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดาที่เป็นมาแต่เดิมนั้น ก็รู้กันอยู่แล้วว่า มนุษย์นั้นหวังความช่วยเหลือจากเทวดา จึงไปอ่อนวอน ไปบวงสรวง ไปบูชาด้วย

พวกเขาเชื่อว่า เทวดาช่วยเหลือมนุษย์ได้ เพราะมีอำนาจมาก สามารถบันดาลให้ แต่ที่เป็นมานั้นไม่แน่ เทวดาอาจไม่ช่วยก็ได้ เพราะเทวดาท่านรอเครื่องเซ่น เพราะฉะนั้น พระพุทศศาสนาก็เข้ามาใช้ฐานความเชื่อเดิมนั้น กำหนดให้ชัดเลยว่าเป็นหน้าที่ของเทวดาจะต้องคอยเอาใจใส่ดูแลมนุษย์ ซึ่งเคารพบูชาพวกเขาอยู่แล้ว เทวดาควรเป็นอย่างผู้ใหญ่ที่ต้องดูแลเด็ก อย่างคนมีกำลังที่ต้องช่วยคนที่อ่อนแอกว่า

ท่านเดือนเทวดา เป็นการพูดอย่างสอนผู้ใหญ่ว่า พวกมนุษย์นั้นเขาดีด้อยกว่า เขาอ่อนแอกว่าพวกท่าน แล้วเขาก็อุทิศส่าหามาเช่นสรวงบูชาพวกท่านกันอย่างเอาจริงเอาจังนักหนา เขาก็หวังความช่วยเหลือจากพวกท่านนี้แหละ ในเมื่อเทวดามีฤทธานุภาพยิ่งใหญ่ มีอำนาจที่จะช่วยเหลือ ท่านเป็นผู้ใหญ่ ก็ขอให้พวกท่านนี้เอาใจใส่ อย่าได้ประมาท จงดูแลรักษาเขา นี่ก็เป็นท่านเองกำหนดให้ชัดเลยว่าเป็นหน้าที่ของเทวดาจะต้องคอยดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือมนุษย์ ไม่ต้องรอเครื่องเซ่น ไม่ต้องไปบันดาลอะไรให้เขา พร้อมกับนี่ก็เป็นการบอกประชาชาวบ้านให้เกิดความมั่นใจ รู้สึกอบอุ่นปลอดภัยด้วย

อันนี้เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ที่ยกระดับขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง อย่างน้อยก็ให้มีขอบเขตที่ชัดขึ้นมา เป็นท่าทีของการมีเมตตาต่อกัน ระหว่างมนุษย์กับเทวดา และการที่พูดกับเทวดาอย่างนี้ ก็เป็นการทำให้พวกมนุษย์มองเทวดาใหม่ด้วย เพราะว่าเมื่อพระสอนเทวดา มนุษย์ก็มองบทบาทของเทวดาชัดขึ้นมา ว่าเทวดาควรทำตัวอย่างไร พร้อมทั้งก็เป็นการสอนมนุษย์ให้ตระหนักถึงบทบาทของตนเองในความสัมพันธ์นั้นด้วย

คาถาที่ว่ามานี้จะเป็นคำกล่าวของเทวดาด้วยกันก็ได้ แต่เป็นเทวดาที่นับถือพุทธศาสนา ก็เอาหลักธรรมคำสอนไปบอกแก่พวกเทวดาด้วยกัน อย่างใน *อาฏานาฏิยสูตร* (ที.ป.๑.๑๑/๒๐๗/๒๐๘) ทั้งสูตรเลย เป็นถ้อยความที่เทวดากล่าว คือเป็นคำของท้าวจตุโลกบาล

ชาวชมพูทวีปนับถือท้าวจตุโลกบาล ซึ่งเป็นเทวดาที่รักษาทิศทั้งสี่ ที่นี้ตามเรื่องในพระสูตรว่า วันหนึ่งท้าวจตุโลกบาลนี้ก็มาเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วก็กราบทูลว่า พระภิกษุ หรืออุบาสกอุบาสิกา พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เมื่อไปอยู่ในที่ต่างๆ เช่นตามป่าตามเขา ในสถานที่เหล่านั้นก็มีพวกภูตผีสังเทวดา ที่อยู่ในสังกัดของท้าวจตุโลกบาล เป็นยักษ์บ้าง เป็นกุมภภัณฑ์บ้าง เป็นเทวดาเหล่านั้นเหล่านั้น ซึ่งก็อาจจะมีความที่ยังไม่รู้จักพระ ไม่รู้จักศีล & หรือว่าธรรมะ ต่างกับตัวท้าวจตุโลกบาลเอง ที่ได้มาเป็นพุทธศาสนิกชนแล้ว นับถือพระ รู้ธรรมะ แต่ลูกน้องเหล่านั้น เมื่อไม่รู้จัก บางทีเขาก็จะมาทวงมาแก่ง พวกข้าพเจ้าก็จึงคิดว่า พวกเราเอาคำนี้มากล่าวถวายไว้ เพื่อว่าถ้าพระหรือชาวบ้านได้กล่าวคำนี้ ที่เป็นคาถาออกมาจากพวกเราที่เป็นหัวหน้าของเขา พวกผีสังยักษ์อมมนุษย์อะไรเหล่านั้น ก็จะได้มีใจเป็นมิตร เพราะได้ฟังคำของหัวหน้าแล้ว อย่างน้อยก็จะบอกอย่างนักร้องว่า เฮ้... นี่เราพวกเดียวกันนะ ชาวพุทธจะไปไหนอยู่ไหน ก็เลยไม่มีภูตผีอมมนุษย์ตนใดที่ต้องกลัว

เป็นอันว่า ท้าวจตุโลกบาลเอาคำของตนเอง ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้านี้ เอามาถวายพระพุทธเจ้าไว้ แล้วที่นี้เมื่อพระหรือชาวพุทธนำเอาคำเหล่านั้นไปกล่าวที่ไหนก็ตาม พวกผีสังเทวดาก็จะได้ยินได้ฟัง ด้วยความเคารพยำเกรงหัวหน้าของพวกตน ก็จะต้องตั้งใจดี เป็นมิตรต่อชาวพุทธ รวมแล้วเรื่องนี้ก็มีสาระแบบเดียวกันกับคาถาที่ว่ามาแล้ว

มนุษย์พัฒนา ดีกว่าเทวดามีฤทธิ์

เล่าไปแล้วมา ก็เข้าไปเข้ามา พูดแล้วพูดอีก ถ้าเห็นว่าชักจะน่าเบื่อ ก็ข้ามตอนนี้อย่างเดียวเลย แต่จะถืออย่างเมื่อกี้ ที่บอกว่าเป็นการทวนย้ำให้แม่นยำให้ชัด ก็คงพอรับได้ แต่มองให้ดี เรื่องนี้ก็ควรพูดให้มาก ให้สมกับที่ว่า พวกเราเป็นชาวพุทธกันมา เรื่องที่พูดจกกันเหมือนเป็นชีวิตของสังคมนี้แล้ว ปานนี้ก็ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ ปฏิบัติกันผิดๆ พลลาดๆ จะเป็นลูกศิษย์ของพราหมณ์อินเดียกันไปเสียแทบหมด ถ้าคิดอย่างนี้ได้ ก็มาพูดกันต่อไป เดี่ยวก็จบ

บอกแล้วนะ ว่าหลักการและการปฏิบัติที่พูดมานี้ คือการที่พระพุทธศาสนาเข้าไปสัมพันธ์กับลัทธิความเชื่อถือเก่าๆ ที่สืบๆ มา และยังแพร่หลายครอบงำสังคมชมพูทวีปในสมัยนั้น เราต้องยอมรับความจริงว่า คนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างนั้น เมื่อเข้ามานับถือพระพุทธเจ้าแรกเริ่ม จำนวนมากทีเดียวยังไม่เข้าใจอะไรชัด หรือแม้มีความรู้เข้าใจบ้าง แต่ความหวาดหวั่นพรั่นใจต่อสิ่งที่ตัวเองเคยเชื่อถือมาก่อน จำพวกอำนาจเร้นลับต่างๆ นี้ และการที่สังคมเขาเชื่อถือและพูดจาแสดงออกทำการต่างๆ เป็นบรรยากาศครอบคลุมไปทั่ว ก็ยังครอบครองจิตหรือหลอนหลอกใจตลอดเวลา

ดังที่พูดแล้วว่า เมื่อความหวาดหวั่นยังมี พระพุทธศาสนาก็เอาเจ้าอำนาจเจ้าอิทธิพลเหล่านี้ เข้ามาอยู่ในร่มธรรมของพระพุทธศาสนาให้หมด อย่างเรื่องทำวจตุโลกบาลที่ว่าแล้ว เขาใหญ่ใน อินเดียอยู่ เราจะข้ามเขาไปได้ได้อย่างไร ก็ให้มาเป็นมิตร เป็นลูกศิษย์กันไปเสีย อย่างน้อยก็ทำให้ชาว พุทธไม่ต้องไปหวาดหวั่นต่อผู้ยิ่งใหญ่เหล่านั้น อย่างที่เรียกแล้วว่า “ปิดช่องของความหวั่นใจ” เสีย เสรีจ แล้วก็จะได้ไม่ต้องกังวลกับสิ่งเหล่านั้น จะได้หันมาศึกษาธรรม ฟินิจพิจารณาวิจยธรรมได้โดยสมบูรณ์ มิฉะนั้นก็จะยังก้าวๆ กิ่งๆ ใจหนึ่งก็จะศึกษาพระพุทธศาสนา จะเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาตน จะปฏิบัติ ตามคำสอน แต่อีกใจหนึ่งก็ยังหวั่นว่า ถ้าพวกเทพเจ้าเหล่าเทวดาภูตผีसायงักษอมมนุษย์มารังแกรัง ความ จะทำอย่างไร ก็เกิดมีอาการก้าวๆ กิ่งๆ ขึ้น ก้าวมันแนวไปไม่ได้

ปรากฏว่า ตั้งแต่พุทธกาลนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เก่งกล้าสามารถ ได้ทำสำเร็จเสร็จ สิ้นในเรื่องนี้ แก่ปัญหาชั้นแรกนี้เรียบร้อยลงไปแล้ว อย่างที่ว่าได้เอาเจ้าอำนาจเจ้าอิทธิพลเหล่านี้เข้ามา อยู่ในร่มธรรมของพระพุทธศาสนาจนหมด โดยเฉพาะที่ยิ่งใหญ่ชั้นสุดยอด ไหลลงมาหมดทุกชั้นเลย ตั้งแต่พระพรหมลงมา ได้มานับถือพระพุทธเจ้ากันทั่ว มากกราบมาไหว้ พระอินทร์ก็มาเป็นลูกศิษย์ สำคัญใกล้ชิดพระพุทธเจ้า เวลาพระพุทธเจ้าประจวร ด้วยความเคารพรักพระพุทธเจ้ามาก พระอินทร์ นี้แหละมาเฝ้าปฏิบัติ ขอบกัยเถอะ อรรถกถาบอกไกลถึงว่าทำวสัฏกาก็มาเทกระโถนมูตรคูถ

ดังที่รู้กันอยู่แล้วว่า พระอินทร์นี้เป็น “เทวราชา” เป็นจอมราชแห่งประดาเทพ หรือเทวดา ทั้งหมด แล้วพระพรหมที่อยู่ในระดับสูงสุด พระพุทธเจ้าและพระมหาโมคคัลลาน์ต้องไปผจญ เรียกว่า ทรมานพระพรหม เรื่องมาเป็นพระสูตรๆ กันเลย

มาถึงพวกทำวจตุโลกบาลนี้เป็นระดับต่ำลงมาแล้ว เป็นระดับที่ใกล้คนและมาเกี่ยวข้องกับ มนุษย์ตลอดเวลา ทำวจตุโลกบาลก็มานับถือพระพุทธเจ้าอีกเช่นกัน และยังแถมไปประชุมกันเรียบ เรียงคำบอกกล่าวแก่บรรดาลูกน้องของตน เสรีจแล้วก็เอามาถวายไว้กับพระพุทธเจ้า โดยบอกว่าเป็น ห่วงพุทธศาสนิกชน จึงมาถวายค่านันไว้ให้รู้ว่าหัวหน้าเทพจาตุมาฯ ได้พูดได้บอกหรือสั่งไว้ว่าอย่างนี้

นี่ก็ฝากให้อ่านพระสูตรอย่างนี้ แล้วแปลความหมายมาด้วยกัน

ตกลงว่าบรรยากาศแห่งความสัมพันธ์ที่คืนนั้นครอบคลุมไปทั่วแล้ว ก็ให้ชาวพุทธสบายโล่งใจ เวลามาสวดมนต์ฟังธรรม ทั้งที่เดี๋ยวนี้เป็นพวกเดียวกันแล้ว แต่ใจอาจจะยังหวั่น ก็เชิญเทวดามาฟัง ธรรมฟังสวดมนต์ด้วยกันเสีย ใจก็อุ่นว่า เทวดาเป็นพวกเรานะ มาฟังธรรมด้วยกันกับเราอยู่ที่นี้ แถม เมื่อเทวดาใหญ่ๆ มาอยู่ที่นี่ พวกผีसायงมนุษย์อะไรๆ ก็เตลิดเปิดเปิงไปลิบลิบ ก็สบายใจ ทีนี้ก็ไม่ต้องไป ห่วงไปกังวลอะไรแล้ว ต่อไปนี้ใจจะได้มุ่งมั่น มีสมาธิ ตั้งใจสดับฟังธรรม แล้วก็ปฏิบัติธรรมกันให้ จริงจังเต็มที่ เรื่องก็เป็นอย่างนี้

ข้อสำคัญที่ต้องย้ำอยู่ที่ว่า ความสัมพันธ์กับเหล่าเทพเทวา หมดเรื่องการไหว้วอนหวังพึ่งรอ คอยผลดลบันดาล ไม่มีแล้ว เอาแค่นั้นแต่ละท่านแต่ละคนจะได้หายสะดุ้งหวาดกลัว แล้วมุ่งหน้า ดำเนินไปในหลักการที่จะทำผลให้สำเร็จด้วยการกระทำ ก็เจริญสมณธรรม บำเพ็ญกัจจณีย์ได้อย่าง เต็มที่ต่อไป

บางที่บางท่านไปมองว่า พระสูตรเหล่านี้คงไม่ใช่ของพระพุทธศาสนา ว่าเป็นคำสอนข้างนอกเข้ามา มีเรื่องเทพเทวาของศาสนาเก่าๆ เลยคิดว่าพระไตรปิฎกนี้อาจจะมีสิ่งแปลกปลอมเข้ามา มากนี้แหละ บางทีก็อาจจะจับเลยจุด ก็เทพเทวาเหล่านี้เข้ามาอยู่ในร่มพระพุทธศาสนาไปแล้ว บุคคลเดิมเก่าๆ แต่จิตใจได้เปลี่ยนมาเป็นพุทธแล้วนี่ ความคิดคำพูดอะไรก็ใหม่ เป็นไปตามพระพุทธธรรม ไม่แปลกปลอมออกนอกไปไหน

พระสูตรที่มาในพระไตรปิฎก ย่อมมีเนื้อหาสาระและจุดมุ่งหมายต่างๆ กัน ทั้งโดยระดับของธรรมเอง และความเหมาะสมกับหมู่ชนที่หลากหลายในต่างระดับมากมาย แล้วจุดหนึ่งที่สำคัญอันดับหนึ่งไม่ลืม ก็คือต้องยอมรับตระหนักถึงความจริงที่ว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมอะไร แล้วจะไปโยงกับสิ่งเหล่านั้นให้ได้ผลในทางที่ดีในการที่ธรรมจะอำนวยผลแก่บุคคลแก่ทุกคนเท่าที่จะเป็นไปได้ได้อย่างไร

หลักการที่พูดมาเมื่อก็ว่า พระพุทธศาสนานี้ถือว่ามนุษย์ต้องศึกษาพัฒนาฝึกฝนตนเอง แล้วการที่มนุษย์จะฝึกฝนพัฒนาตนเองนี้ จะไปบังคับใส่ปัญญาให้ก็ไม่ได้ จึงต้องไปพบกับเขาในจุดที่เขาเป็นอยู่ ยอมรับมนุษย์ตามที่เขาเป็น แต่ที่ยอมรับนั้น ไม่ใช่ยอมรับปล่อย แล้วทิ้งให้เขาเป็นเขาอยู่แค่นั้น อย่างนั้น แต่ยอมรับ คือรู้เขาตามที่เขาเป็น แล้วก็พยายามไปช่วยรังช่วยดึงเขาขึ้นมา

ทีนี้ การที่จะดึงเขาขึ้นมา ก็ต้องเริ่มจากจุดที่เขาอยู่นั้นแหละ อย่างน้อยให้เขาเกิดความมั่นใจ และเปลี่ยนทัศนคติ เปลี่ยนท่าทีต่อสิ่งที่เขาเคยมี เพราะฉะนั้น เมื่อเขาเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา เรื่องเทวดาเรื่องอะไรก็ไม่เหมือนของเดิมแล้ว อย่างในพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องเทวดา สาระสำคัญก็ไม่เหมือนกับของศาสนาพราหมณ์แล้ว ห่างไกลกัน ท่าทีความสัมพันธ์ ความรู้สึก อะไรต่างๆ ต่างกันหมด

เทวดาของพราหมณ์สีแดงคักดาเดช เก่งกาจยกทัพไปรบไปห้าห้ากัน เอาอาวุธนั้นอาวุธนั้นมาพอเข้ามาในพระสูตรของพระพุทธศาสนา เทวดามาประชุมกัน มีแต่เรื่องดีๆ พูดถึงคุณธรรม เรื่องธรรมะ เรื่องเมตตา บอกว่าให้ช่วยเหลือกัน ให้ญาติพี่น้องมีใจดีคิดดีต่อมนุษย์

อย่างที่ว่ามนุษย์นี้ นี้ว่าตามประเพณี ตามพื้นฐานเดิม เขาอุทิศส่าหรีใส่ใจมาเช่นสรวงบูชา หาพลีกรรมมาสังเวทไฟให้ทั้งกลางคืนกลางวัน ก็เพราะเขายังอ่อนแอ เขาก็หวังให้ท่านช่วยเหลือตอบแทนเขา เพราะฉะนั้น พวกท่านต้องเอาใจใส่ช่วยรักษาเขาด้วย เมื่อเทวดาผู้ใหญ่สอนเทวดาลูกน้อง ก็สอนตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าสอน จะว่าไปก็คล้ายว่าเอาปากเทวดาด้วยกันไปพูด เทวดาใหญ่ว่า เทวดาน้อยก็ต้องฟัง

ยิ่งกว่านี้ เทวดาก็ดี พระพรหมก็ดี ในที่สุดก็ยั้งกลัวมาร มารนี้เป็นตัวรังควานอยู่เรื่อยแก่เทพไฟไปจนถึงพระพรหม จะเห็นได้ชัดตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ นี่ก็เป็นหัวข้อของศาสนาเดิมกับพระพุทธศาสนาเหมือนกัน ก็มีเรื่องที่เราเอามาตีความเป็นบุคลาธิษฐาน

เรื่องก็มีว่า พระโพธิสัตว์ไปประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์ บนโพธิบัลลังก์ ตอนจะตรัสรู้ก็ต้องทรงผจญมาร ไซ้ใหม่ พระองค์ต่อสู้กับมาร แล้วก็พิชิตมาร

มารนี้เป็นเทพพวกปรณิมิตวสวัตดี เรียกว่า วสวัตดีมาร คือมารผู้ยังสัตว์ทั้งหลายให้เป็นไปในอำนาจของตน เขาอยู่ในชั้นกามาวจรของเหล่าสัตว์ที่ว่ายวนอยู่ในกาม ประดาสัตว์เหล่านี้จะต้องติดอยู่ในกาม จะพ้นไปไม่ได้ ถ้าพ้นไปได้ก็คือพ้นจากอำนาจของมาร เพราะฉะนั้น มารก็ต้องขัดขวาง

เมื่อพระโพธิสัตว์มาดำเนินในทางแห่งการตรัสรู้ มารจึงไม่พอใจ มาคิดว่า ถ้าพระองค์ตรัสรู้ ก็
จะพ้นจากอำนาจของเขา อย่างนี้มารยอมไม่ได้ ต้องราวีกันเต็มที่ แล้วมารก็ยกทัพมา ตามตำนานที่
ท่านพรรณนา กองทัพมารครั้งนี้ใหญ่หลวงที่สุด มีเสนาทุกชนิดทุกประเภท ยกทัพกันมา

ตอนนั้นนะ พวกเทวดาดีจนถึงพวกพระพรหม ด้วยดีใจว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ได้พากันมา
เฝ้าห้อมล้อมพระโพธิสัตว์อยู่เต็มไปหมด แน่นเลย

ที่นี้ พวกเทพพวกพรหม พอได้ยินว่ามารมาเท่านั้นแหละ ก็แตกกระจายหนีกระเจิงกันไปสุด
ขอบจักรวาล เป็นอันว่ามารนี้มีอำนาจยิ่งใหญ่ที่สุด ทำให้เทพพรหมหนีกันสุดกู่ ก็เลยเหลือ
พระพุทธเจ้าประทับอยู่องค์เดียว

เป็นอันว่าไม่มีใครช่วยแล้ว เพราะว่าพระพรหมยังหนีเตลิดเปิดเปิง แล้วเมื่อทัพมารมาเต็มไป
หมด และพระโพธิสัตว์อยู่พระองค์เดียว ก็ถึงตอนที่จะต้องพิชิตมาร ในที่สุด ก็ทรงชนะมารพร้อมทั้ง
เสนาทั้งหมด และคืนนั้นก็ตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระพิชิตมาร ชาวพุทธก็สร้างเป็นพระพุทธรูป
ปางมารวิชัย แปลว่าพิชิตมาร ชนะมาร แต่ไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร คนไทยชอบเรียกว่าพระสะดุ้ง
มาร เห็นไหม ที่เราพูดธรรมกันอยู่นี้ พระปางมารวิชัย ก็อย่างองค์ที่ประทับนั่งอยู่ข้างหลังเงา

ตอนที่พิชิตมารนั้น พระโพธิสัตว์ทรงอ้างบารมีที่ได้บำเพ็ญมา นางธรรณีกก็แสดงตัวออกมา
เป็นพยาน แล้วบีบมวยผม น้ำก้นองท่วมทัพมารหมดสิ้น นี่หมายถึงคุณความดีที่ได้ทรงบำเพ็ญมา
มากมายไม่รู้เท่าไร เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยแห่งโพธิญาณที่ได้ทรงสร้างสมบำเพ็ญมา กำลังแห่งคุณ
ความดีที่ได้สร้างมามากมายนี้ ก็พิชิตความชั่วร้ายหมดไป

จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าไม่ต้องมีอาวุธ ไม่ต้องออกกราวี ทรงใช้พระบารมี และมีพระปัญญาคุณ
พระวิสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณ ก็ทรงชนะมาร เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องไปกลัว ไม่ว่าเทพ มาร พรหม
พระพุทธคุณชนะหมด พวกเราก็ควรพัฒนาคุณสมบัติทั้งสามอย่างนี้ขึ้นมา ตามอย่างพระองค์

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชนะมารโดยพระคุณอย่างนี้ ก็ไม่ต้องทรงมีพระอาการดุเดือดอย่างเทวรู
ปอินดู ที่จะต้องผาดโผนโจนทะยาน ลูกขึ้น ยกแข้ง ยกขา แล้วก็ถืออาวุธร้ายมากมาย ใช้ยี่สิบมือ พัน
มืออะไรทั้งนั้น ไม่ต้องเลย อย่างที่เคยว่าแล้ว พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพิชิตมารนี้ชนะมารในพระ
อาการสงบที่สุดเลย แล้วก็เมตตากรุณาอิมแย้ม พร้อมที่จะเกื้อหนุนให้ธรรมความดีงามถึงปัญญา
แก่มวลประชาสรรพสัตว์

นี่คือยอดสุดของฤทธาพลาณภาพ อยู่ที่คุณานุภาพขึ้นไปถึงพระปัญญาพระกรุณาและความ
บริสุทธิ์เหล่านี้ ไม่ใช่อยู่ที่โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งยกออกมาชูแสดงกันเต็มที่ เป็นการเปลี่ยนจากพลัง
อำนาจกิเลส มาเป็นพลังคุณธรรม

อย่างในคาถาเช่นว่า มนุสฺสสฺสฺมุตฺตํ สมฺพุทฺธํ อตฺตทนต์ สฺมาหิตํ... เทวาทิ ตํ นมสฺสนฺติ (องฺ.ฉกฺก.๒๒/๓๑๔/
๓๔๖) ว่าพระสัมพุทธเจ้านี้ ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้แหละ แต่ทรงฝึกอบรมพัฒนาพระองค์เองแล้ว เป็นผู้ที่มีพระ
หฤทัยที่ได้อบรมถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ ในคาถาอื่นที่พระพรหมบ่นน้อมก็มี เอาละ
แค่นี้ก่อน

ที่ว่าพระพุทธเจ้าหรือบุคคลที่ได้ฝึกตนหรือพัฒนาตนดีพร้อมแล้ว แม้เทพพรหมก็เคารพบูชา ก็หมายความว่า เมื่อฝึกตนแล้ว มนุษย์กลับเป็นผู้ประเสริฐสูงสุด ความประเสริฐอยู่ที่คุณความดี มีปัญญา มีกรุณา มีความบริสุทธิ์ อย่างที่ว่ามา

ความจริง ในคาถาอนุโมทนา ยังมีบทที่ยกพระพุทธคุณมาให้พร ที่เราใช้สวดกันตลอดทุกครั้ง แต่ไม่เอามารวมด้วยเพราะว่าง่ายเกินไป

บทสวด *ภวตุ สัพพมังคล...* นี่เป็นของในยุคหลัง ไม่มีในพระไตรปิฎก ก็เป็นการโยงเชื่อมต่อจาก ความเชื่อในศาสนาเก่าเข้าสู่พระพุทธศาสนา

แต่ต้องระวังให้ดีนะ พระยุคหลังๆ บางทีก็ชักเกินเลยไปเหมือนกัน บางทีชักจะกลายเป็นอ่อนวอนไปเสีย แต่ในของเดิมยุคเก่า แนวทัศน์นี้ชัดมาก

ท่าที่ต่อเทวดาอะไรต่างๆ ที่พูดมานี้ ก็คิดว่าคงจะให้ได้แนวคิดที่เสริมปัญญา แล้วก็ไปเป็นเครื่องมายืนยันหรือมาย้ำเสริมสิ่งที่พูดไปแล้ว

บทสวดวันศุกร์ยังมีอีก แต่ในที่นี้กำลังมุ่งเอาเรื่องเกี่ยวกับเทวดา ก็ขอข้ามไปก่อน เพียงแต่บอกคร่าวๆ ไว้สักหน่อย ให้ทราบว่าเป็นคำอนุโมทนาในเรื่องอะไร

คาถาสวดอนุโมทนาบทต่อไป มาจากพระไตรปิฎก เป็นคาถาสรรูปทำย *ชาติยสุตฺต* (อง.ปญจก.๒๒/๔๑/๔๔) ซึ่งบอกให้เรารู้จักปฏิบัติต่อทรัพย์ ว่าทำงานสุจริตอย่างขยันหมั่นเพียร ได้ทรัพย์มาแล้ว จะใช้ในเรื่องอะไร ทำอะไรบ้าง

จุดสำคัญ เมื่อมาคำนึงว่า ทรัพย์ที่ได้มา เราได้ใช้ให้เป็นประโยชน์ดีแล้ว ได้เลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัวแล้ว คนที่ควรดูแลเลี้ยงดู เราก็ได้เลี้ยงแล้ว ใช้ทำความดีบำเพ็ญประโยชน์แล้ว ไม่ได้ใช้ก่อความเดือดร้อน ใช้ถูกต้องตามหลักของการใช้จ่ายทรัพย์แล้ว เมื่อระลึกทบทวนกับตัวเองอย่างนี้ ก็เกิดปีติปลื้มใจไม่เดือดร้อนใจ ใครๆ ก็ชื่นชม ถึงตาย ก็ไปได้

ต่อไป สวดทำยคือ *วิหารทานคาถา* (วินย.๗/๒๐๓/๔๗) คือ คาถาอานิสงส์ในการถวายวัด ถวายที่อยู่กุฏิเสนาสนะ นี้มาจากพระวินัยปิฎก

ในเวลาถวายวัด ถวายกุฏิ ฯลฯ ก็จะใช้บทนี้อนุโมทนา แต่บางทีพระก็สวดโดยไม่รู้ความหมาย สวดไปอย่างนั้นเอง ถ้ารู้ความหมายที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ก็จะทำให้เราปฏิบัติได้ถูกต้อง บอกให้รู้ว่าการสร้างวัดถวาย มีเหตุผลอะไร มีวัตถุประสงค์อย่างไร สร้างเพื่อใคร มีประโยชน์อย่างไร ควรปฏิบัติอย่างไร ตั้งแต่กันร้อน หนาว แดด ลม ฝน เหลือบยุ้งจันไร บรรดาสัตว์ร้าย ฯลฯ เป็นที่บำเพ็ญฌานและวิปัสสนาก็ได้

วิหาร การเย รมเม พึงสร้างกุฏิที่อยู่อาศัยให้เป็นรมณีย์ แล้วก็นิมนต์ท่านผู้เป็นพหูสูต ผู้รู้ธรรมรู้วินัย มาอยู่อาศัย ท่านเหล่านั้นก็จะแสดงธรรม ที่บรรเทาสรรพทุกข์ ให้ฟังแล้ว หมดทุกข์หมดร้อนร่วมเย็นสุขสบาย

เอาละนะ สองบททำยนี้ เอาแค่จับความมาบอก ก็เป็นอันว่าจบ หมดแล้ว บทสวดสำหรับวันศุกร์ ที่นี้สวดไปแล้วก็ได้รู้ความหมายด้วย ก็คงจะพอแล้ววันนี้

เนื้อหา ยังมีธรรม

มาพูดเรื่องนี้กันต่อไป แต่คงจะมีอะไรๆ ที่พูดแล้วพูดอีก ซ้ำมาก เพราะเรื่องนี้มาจากการพูดคุย พอมีอะไรโยงกับเรื่องเก่า ก็เล่าก็อธิบายอีก พอเอามาทำเป็นหนังสือ ความซ้ำก็ปรากฏขึ้นมาอย่างที่ว่าแล้ว ถ้าไม่ยอมซ้ำ ก็ข้ามไป มิฉะนั้นก็ถือเป็นการย้ำทวน และที่สำคัญนักก็คือ จะได้เจอแง่ใหม่ แล้วก็จะได้หลักเพิ่มอีก อ่านไม่เสียเวลาเปล่า

ดำเนินความต่อไป พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงถกเถียงว่า เทวดามีจริงหรือไม่มี ฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์มีหรือไม่มี แต่พระองค์ไม่ทรงปฏิเสธ ทรงรับเลย เทวดาก็มี อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ก็มี ไม่ไปเสียเวลาเถียง เพราะเถียงไปก็ไร้ประโยชน์

เทวดามีหรือไม่มี เเถียงกันไปร้อยปีพันปี ก็ไม่จบ ไม่มีวันชนะกัน อีกห้าพันปี ก็เถียงไม่จบ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มีจริงไหม ไสยศาสตร์ทำได้จริงไหมนี้ เเถียงอีกหมื่นปีก็ไม่จบ วิทยาศาสตร์กระเดื่องขึ้นมาจนชักจะหงอยลงไป ไสยศาสตร์ก็ยังมีอยู่ได้

แล้วถ้าเราจะต้องเถียงกันให้เสร็จไปว่ามีจริงหรือไม่มี แล้วจึงจะปฏิบัติได้ ก็ไม่มีวันยุติ ไม่มีวันที่จะได้ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาไม่ให้อ้อ การปฏิบัติของพระพุทธศาสนาไม่ต้องไปขึ้นต่อ ไม่ต้องไปรอกการเถียงเหล่านี้ ไม่เป็นไร ฉันยอมรับก็ได้เลย มีก็มี เป็นไรไป เทวดามี ก็มี ฤทธิ์ปาฏิหาริย์ไสยศาสตร์มี ก็มี แต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ฉันไม่ฟัง ไม่เด็ดคือ ฉันไม่ขึ้นต่อความเชื่อเรื่องเหล่านี้ ฉันจะทำด้วยเรี่ยวแรงของตนเอง

นี่ พระพุทธศาสนาเด็ดขาดตรงนี้ เทวดามี ฉันก็ไม่หวังพึ่ง ฤทธิ์ปาฏิหาริย์มี ฉันก็ไม่หวังพึ่ง คุณจะได้เถียง ก็เถียงกันไป ฉันไม่ต้องรอก ฉันปฏิบัติได้ทันที ขอให้จับจุดนี้ให้ได้

ย้ำอีกทีว่า พระพุทธศาสนาไม่ต้องไปเถียง มันเด็ดขาดอยู่แล้ว ถึงมี ฉันก็ไม่หวังพึ่ง แล้วจะไปยุ่งอะไรอีกล่ะ ไซ้ใหม่ ก็เด็ดขาดหมดเรื่องไปแล้ว แต่เดี๋ยวนี้คนยังจับจุดนี้กันไม่ค่อยได้ ก็ไปเถียงกันอยู่นั่นแหละ คล้ายกับว่า ถ้าเถียงกันแล้วรู้หรือตกลงว่ามี ก็ต้องหวังพึ่งสิ ก็เลยรอกอยู่นั่นเอง ไม่เป็นอันจะปฏิบัติจัดการกิจการหน้าที่สิ่งๆ ที่ควรทำให้เสร็จสิ้นไป

เอาละนะ พุทธศาสนาเด็ดขาดแล้วตรงนี้ ฉะนั้น เราไม่ต้องไปขึ้นกับการถกเถียงของใคร พระพุทธเจ้ามีฤทธิ์มาก ไซ้ใหม่ แต่พระพุทธเจ้าใช้ฤทธิ์ทำอะไรบ้าง ในพุทธประวัติมีหมดตลอด ๔๕ พรรษาแห่งพุทธกิจ พระพุทธเจ้ายอดของคนมีฤทธิ์ เคยใช้ฤทธิ์บันดาลอะไรให้แก่ลูกศิษย์คนไหน มีไหม ไม่มี ไซ้ใหม่

ทำไมพระพุทธเจ้าผู้ยอดมีฤทธิ์จึงไม่ใช้ฤทธิ์ที่มีนั้นบันดาลผลที่ใครอยากได้ใครขอให้แก่ลูกศิษย์สาวกชาวพุทธ ชาวพุทธคนนี้มีเรื่องอยากได้นี้ ก็ไปหาพระพุทธเจ้าช่วยบันดาล คนนั้นอยากได้นั้น ก็ไปหาพระพุทธเจ้าช่วยบันดาล มีไหม? ไม่มี นี่ก็เพราะว่า หลักการของเราชัด ทั้ๆ ที่ท่านมีฤทธิ์ท่านทำได้ เราก็ไม่เอา เราไม่ไปหวังพึ่ง เราจะเพียร

เทวดา เรายอมรับว่ามี แต่ให้อยู่กันด้วยเมตตาอย่างมิตร มนุษย์ไม่ต้องไปอ้อนวอน ไม่ต้องไปหวังพึ่ง ไม่ต้องไปขอความช่วยเหลือ ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตนไป

ที่นี้ ในยามที่มนุษย์ประสบทุกข์ภัย ถ้าเทวดามีคุณธรรม จะช่วย ก็มาช่วยด้วยคุณธรรมของเทวดา ไม่ต้องรอให้มนุษย์ไปเช่นไหว้อ่อนนอน ในคัมภีร์พุทธศาสนาเรื่องเป็นมาอย่างนี้

ถ้าเทวดาไม่มีคุณธรรม ก็ต้องรอให้คนไปอ่อนนอนให้เครื่องเช่น ถ้าเทวดารอเครื่องเช่น คนดีไม่ทันได้เช่น ก็ไม่ช่วย แต่คนร้ายไปเช่น เทวดาก็ช่วย อย่างนี้จะถูกต้องหรือ ต่อไปศีลธรรมก็เสียหายหมดระบบสังคมของมนุษย์เสียแล้ว ระบบสวรรค์ของเทวดาก็ซ้ำเข้าไปอีก

แม้แต่ในหมู่มนุษย์ด้วยกัน คนมีอำนาจมีทรัพย์ เราก็ไม่ควรไปรอหวังพึ่ง เราควรทำหน้าที่ของเราไปให้ดีที่สุด เมื่อเราทำดีอยู่แล้ว เกิดมีทุกข์ยากติดขัด คนที่มีทรัพย์มีอำนาจนั้น ถ้าเขามีคุณธรรม เขาก็ต้องเอาใจใส่มาช่วยคนดี ไม่ใช่ต้องรอให้ไปอ่อนนอน ถ้าต้องรอให้ไปอ่อนนอน ก็แสดงว่าคุณธรรมไม่มี คนอ่อนแอก็หวังพึ่ง แล้วก็ต้องใช้การยกย่องสรรเสริญบ่อยหรือต้องสนองกิเลสด้วยเครื่องเช่นไหว้ให้ผลตอบแทน แล้วอย่างที่ว่าแล้ว ระบบสังคมมนุษย์ก็เสีย

ที่นี้ที่ว่า เมื่อไปสัมพันธ์กับเทวดาในแบบนั้น สังคมเทวดาจะเสียด้วย เพราะว่าตัวเทวดาเองก็ยังมีกิเลส ยังมีโลภะ โทสะ โมหะ แทนที่จะได้ขัดเกลากิเลสนั้น เทวดาก็ไม่เป็นอันได้ปฏิบัติธรรมพัฒนาตนเอง แทนที่จะดูว่าคนดีที่ไหนตกทุกข์แล้วจะไปช่วย ก็มัวแต่สอดส่องว่ามนุษย์คนไหนจะเช่นฉัน คนไหนจะเอาเครื่องเช่นมาให้มาก เราจะไปช่วยคนไหน แล้วนี่ก็เป็นการซ้ำเติมสังคมมนุษย์ให้เลอะเทอะหนักขึ้นไปอีก

ส่วนเทวดาในพระพุทธศาสนาไม่รอรับเครื่องเช่น หลักการก็อย่างเดียวกับในสังคมมนุษย์ที่ดี คือต้องช่วยด้วยคุณธรรม ถ้าคนดีที่ไหนเดือดร้อน เทวดาต้องอาสาช่วยเหลือเอง ไม่ต้องมีการไปเช่นไหว้ขอรับรองเลย หลักข้อนี้ต่างจากของฮินดูชัด แต่ชาวพุทธเองก็ไม่เคยสังเกตว่าต่างกันอย่างไร

ก็ขอให้สังเกตว่า เทวดาของฮินดูนั้น มนุษย์ต้องไปบูชาด้วย โดยไปหาพรหมณ์ขอให้ช่วยทำพิธีให้ พรหมณ์รู้ดีติดต่อได้ อาจจะไม่เลือกให้ว่าเทวดาองค์นี้มีฤทธิ์เก่งในทางบันดาลลาภ องค์นี้เก่งทางบันดาลยศ องค์นี้เก่งทางบันดาลลูก... แล้วเทวดาองค์นี้ชอบเครื่องเช่นแบบนี้ องค์นั้นชอบเครื่องเช่นแบบนี้ ใครอยากได้อะไร ก็ต้องไปหาพรหมณ์

พรหมณ์เป็นผู้เชี่ยวชาญ เมื่อไปหาพรหมณ์บอกให้แล้ว ก็จัดเครื่องเช่นตามที่แกลบอกให้ พรหมณ์ก็สบาย ได้ค่าตอบแทนในการจัดพิธี ได้เงินได้ทองข้าวของมากมาย แก่ก็กุมอำนาจในการติดต่อกับเทพเจ้าไว้

ที่นี้เมื่อมนุษย์สัมพันธ์กับเทพเจ้า ด้วยการเอาเครื่องเช่นมาบูชา เพื่อให้ตัวเองได้ผลที่หวังเมื่ออยากได้มากๆ ก็เอาใจเทวดาหนักเข้าๆ ไปๆ มาๆ ก็ถึงกับต้องฆ่าสัตว์ใหญ่ๆ จำนวนมากมายจนถึงขั้นฆ่าคนบูชาด้วย อย่างนี้ก็ไม่มีที่สิ้นสุด นี่คือการสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดาในแบบของศาสนาพรหมณ์

แต่ในพระพุทธศาสนาไม่ต้องใช้เครื่องเช่น จะทำอะไร เมื่อเกรงใจเทวดา โบราณทำกันมาโดยใช้วิธีบอกกล่าว อย่างที่ว่าแล้ว ท่านให้เราอยู่กับเทวดาอย่างญาติมิตร เราก็ให้ความเคารพ เราไม่เหยียดหยามดูถูกเทวดา เราไปไหน ก็แผ่เมตตาให้เทวดา ความสัมพันธ์ตรงนี้ต้องจับให้ชัดให้ดีนะ อันไหนพุทธ อันไหนพรหมณ์

พราหมณ์สัมพันธ์กับเทวดา โดยต้องไปอ้อนวอน แล้วก็คอยหวังพึ่ง เอาเครื่องเซ่นไปให้ แล้วรอรับผลประโยชน์ที่หวังว่าจะได้ แต่ในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์แบบเมตตา ถือว่าเป็นเพื่อนร่วมโลก อยู่ด้วยกันโดยมีเมตตาไมตรี ดีต่อกัน แต่เราไม่หวังพึ่งพารอความช่วยเหลือจากท่าน ต่างฝ่ายก็ยังคงพัฒนาตนให้ก้าวหน้าสูงขึ้นไป ต่างก็ต้องทำหน้าที่ของตนให้ดี เราหวังผลสำเร็จจากการกระทำด้วยความเพียรพยายามของเราเอง

อย่างไรก็ตามแล้ว เวลาไปไหน เราก็มั่นเมตตาให้เทวดาด้วย ขอให้ท่านเป็นสุข เมื่อทำบุญ เราก็อุทิศส่วนกุศลให้แก่เทวดา แม้แต่จะสวดมนต์ เราก็มุมนมเทวดา บอกให้เทวดามาร่วมฟังธรรมด้วย เป็นการเผื่อแผ่จิตใจให้ นี่คือการอยู่กันฉันญาติมิตร

ที่นี้ถ้าคนดีตกต่ำเดือดร้อน ที่ว่าเทวดาอาสน์ร้อน หมายถึงพระอินทร์อาสน์ร้อน เคยได้ยินไหม ในวรรณคดีไทย เรื่อง สังข์ทอง ที่ว่า “ทิพอาสน์เคยอ่อนแต่ก่อนมา กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ” อันนี้ตามคติพุทธ หมายความว่าเทวดาเดือดร้อนเอง ไม่ใช่ว่าคนจะต้องมาถวายเครื่องเซ่น แต่เทวดาต้องคอยคำนึง คอยพิจารณา คอยสำรวจตรวจตรา คนดีที่ไหนใครตกต่ำเดือดร้อน ต้องไปช่วย โดยช่วยด้วยคุณธรรมของตัวเอง มนุษย์ไม่ต้องไปรบกวนพึ่ง แล้วอย่างนี้มนุษย์เองก็จะดี ธรรมะก็อยู่ในสังคมได้ สังคมนี้อีกก็มีหลัก แล้วเทวดาเองก็จะอยู่ในธรรม ก็จะดีด้วย

หลักการที่ว่านี้สำคัญมาก ทำให้มนุษย์ต้องทำหน้าที่ของตัวเองให้ถูกต้อง ยกตัวอย่างชาดกเรื่องมหาชนก ที่ในหลวงทรงนำมาเรียบเรียงเป็นพระราชนิพนธ์ ก็แสดงคตินี้ชัดเจน เรื่องพระมหาชนก โภธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี

มหาชนกนั้นไปค้าขาย เดินทางไปในเรือเดินสมุทร ออกไปในทะเลใหญ่ ทางแสนไกลมองไม่เห็นฝั่ง พอดีเกิดมีมรสุมมารุนแรง เรือจะแตกแน่นอน คนทั้งหลายที่ไปในเรือนั้น พอรู้ว่าเรือจะแตก จิตไร้สำนึกก็สำแดงเดช เกิดความกลัวขึ้นมา ตัวสั่นงันงก ไม่มีสติ

พวกหนึ่งก็ร้องให้เพื่อรำพันถึงพ่อแม่ญาติพี่น้องซึ่งอยู่ที่บ้าน พวกหนึ่งก็คร่ำครวญ ร่ำไรในชะตากรรมยามเคราะห์ร้ายที่ไม่น่าจะเกิดขึ้นมาแก่ตัวของตน อีกพวกหนึ่งก็กราบไหว้อ้อนวอนเทวดาให้มาช่วย อะไรต่างๆ คนมีอาการวิปริต เป็นกันไปนานา

ส่วนมหาชนกนี้ตั้งสติได้ ใจอยู่กับตัว ไม่พิไรรำพัน ไม่ร้องให้ ไม่คร่ำครวญ ไม่อ้อนวอนเทวดา ไม่เอาทั้งนั้น แต่ใช้ปัญญาพิจารณาคิดแก้ไขสถานการณ์ว่า เรือจวนล่มแล้ว เราเตรียมตัวอย่างไรจะดีที่สุด อย่างน้อยเมื่อเรือแตกลงไปอยู่ในมหาสมุทรแล้ว ถึงแม้ถ้าจะตายก็ให้อยู่ได้นานที่สุด แต่ถ้าว่าในขณะที่อยู่ได้นานนั้นมีโอกาส อาจจะรอดก็ได้ เช่นว่าอาจมีเรือผ่านมา หรือเมื่อเราว่ายน้ำไป อาจจะมิกำลังพอ ถ้าไม่ไกลนัก ก็ไปถึงฝั่งได้

เอาละ เตรียมตัวให้เต็มที่เต็มโอกาส เริ่มตั้งแต่คิดการเตรียมหาจุดที่ดีที่สุดในเรือ ตรงที่ว่าเมื่อไปอยู่แล้ว พอเรือล่มลง เราจะไม่ถูกเรือดูดหรือถูกเรือครอบเสีย แล้วก็หาท่อนไม้มาเตรียมไว้ เตรียมตัวอย่างดีที่สุด พอถึงตอนที่เรือล่มคว่ำลงจริงๆ มหาชนกก็ดำรงค์ตัวได้ดีที่สุด ลงไปอยู่ในน้ำอย่างดี มีท่อนไม้เกาะ แล้วก็ใช้ความเพียรว่ายน้ำพยายามไป ไม่ได้รำพันรำพัน ไม่ได้หุดหุดถอยท้อแท้ใจ

เมื่อมหาชนกใช้กำลังเท่าที่มีจะว่ายน้ำไป ก็คิดว่าทิศไหนดีที่สุดที่น่าจะมีฝั่ง ก็ทุกทิศแหละไม่เห็นฝั่ง ดังนั้นก็ต้องลองไปทิศหนึ่งละ เสียเงี่ยงไปดู ถ้าอยู่เฉยๆ ก็ตายเปล่า แต่ถ้าว่ายน้ำไป อาจจะรอดก็ได้ คิดแล้วก็ว่ายน้ำไปเรื่อยๆ จนถึงวันที่ ๗

ที่นี้ เทวดาก็มีหน้าที่ของตนเองเหมือนกัน ครั้งนั้น เทพธิดาที่ดูแลมหาสมุทร ชื่อ นางมณีเมขลา มาตรวจดู ก็เห็นมหาชนว่ายน้ำอยู่ เธอนึกยิ้มเยาะในใจว่า ตาคนนี่จะต้องตายแน่ๆ อยู่แล้ว ไม่มีทางเลย ทั้งที่ไม่เห็นฝั่งแล้ว จะมาว่ายน้ำอยู่ทำไม ก็ไปปรากฏกายสำแดงตัวให้เห็น แล้วก็กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดเป็นบทสนทนาขึ้นมา

เทพธิดามณีเมขลา ก็กล่าวเริ่มต้นขึ้นว่า นี่ ท่านจะมาว่ายน้ำอยู่ทำไม ทั้งที่มองไม่เห็นฝั่ง ก็ตายเสียเปล่า มหาชนก็ตอบไปว่า เราเกิดมาแล้ว เมื่อกำลังยังมีอยู่ เป็นคนก็ต้องพยายามเรื่อยไป จนถึงที่สุด ถ้าจะตายก็ไม่มีหนีใคร ก็เป็นบทสนทนาว่ากันไป ในที่สุด นางมณีเมขลาชื่นชมความพากเพียรของมหาชน ก็เลยอุ้มเข้าฝั่งพาไปยังที่หมาย

ในเรื่องนี้ คิดก็คือว่า มหาชนนั้นก็ทำความเพียรด้วยเรี่ยวแรงของตนเอง ใช้สติปัญญาคิดหาทาง ไม่ไปหวังพึ่งอันวอนนอรอใคร ส่วนเทพธิดามณีเมขลาที่มาช่วย ก็ช่วยด้วยเมตตา ด้วยการพิจารณาเหตุผล บนฐานแห่งคุณธรรมของเธอเอง

นี่เป็นคติสำหรับมวลมนุษย์ด้วยกันเหมือนกัน ในสังคมมนุษย์ก็ต้องปฏิบัติแบบนี้ มนุษย์ที่มีกำลัง มีอำนาจ ก็ควรจะช่วยเหลือผู้อ่อนแอกว่าด้วยคุณธรรมในใจของตัวเอง ไม่ใช่จะรอให้เขามาเช่น ไหว้ มาขอความช่วยเหลือ

ส่วนตัวของคนที่อ่อนแอ หรือเดือดร้อน ไร้ที่พึ่ง ก็ต้องพากเพียรช่วยตัวเองเต็มที่ และร่วมมือกันในกลุ่มพวกตัว ไม่มัวหวังพึ่งรอความช่วยเหลือจากผู้อื่นข้างนอก อย่างนี้สังคมจึงจะเข้มแข็ง มั่นคง พัฒนา คนมีคุณภาพ แล้วก็อยู่ดีได้

พูดเรื่องเทวดามายืดยาว ก่อนนี้ก็พูดไปมากแล้ว อาจจะช้าไปหน่อย แต่เรื่องนี้ช้าไว้บ้างก็ดี เป็นการย้ำ เพราะคนพูดถึงเทวดากันนัก ชาวพุทธนี่แหละไม่เบา แต่พอว่าจะเอาอย่างไรกับเทวดาก็จับหลักอะไรไม่ได้ มักจะเชวไปเป็นพรหมณ์กันเสียเรื่อย

เพื่อให้หนักแน่นสมเป็นเรื่องใหญ่ ขอสรุปหลักสำคัญของชาวพุทธ ในการสัมพันธ์และปฏิบัติต่อเทวดา ดังนี้

- อยู่กับเทวดา และปฏิบัติต่อเทวดา ด้วยเมตตาที่มีไมตรีอย่างญาติมิตรที่น่านับถือ
- ไม่หวังพึ่ง ไม่รอคอยความช่วยเหลือจากเทวดา แต่มุ่งหน้าทำกิจหน้าที่ของตน ทำผลที่มุ่งหมายให้สำเร็จด้วยการลงมือทำ ด้วยความเพียรพยายามของตนเอง
- ที่คนนับถือกันว่าเทพเทวามีฤทธานุภาพยิ่งใหญ่ นั่น ต้องรู้ต่อไปว่า เหนือกว่าเทวดานั้น ธรรมเป็นใหญ่สูงสุด ชาวพุทธต้องถือธรรมเป็นใหญ่ แม้แต่ถ้ามีกรณีขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับเทวดา ก็ให้เอาธรรมมาตัดสิน
- พระมีหน้าที่สอนเทวดา พระบอกว่าเทวดาที่มนุษย์เกรงกลัวและหวังพึ่งกันมาแต่ยุคดึกดำบรรพ์นั้น ขอให้มิเมตตาแก่มนุษย์ ไม่ควรไปรบกวนเช่น ไหว้ โดยล่อด้วยการที่จะดลบันดาลอะไรๆ ให้ การช่วยมนุษย์นั้น ขอให้มุ่งเอาใจใส่คอยดูแลเขาให้อยู่ดีมั่นคงปลอดภัย ให้เขาตั้งหน้าตั้งตาทำงานทำการกันไปได้เต็มที่

ควรย้ำกันไว้ว่า พระพุทธศาสนาเน้นนักในเรื่องการหวังผลสำเร็จด้วยการลงมือทำ และทำให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายาม ในชาดกบอกให้เรารู้อย่างนี้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนจุดย้ายออกจากศาสนาเก่าที่เขาสยบต่อเทพเจ้า เอาแต่ไหว้วอนรอกเทวดา เมื่อมาถึงพระ พุทธศาสนา ท่านยืนยันให้เลยว่า “ความเพียรของคนไม่ลดละ ถึงเทวดาก็กีดกันไม่ได้” (เทวา น อธิสฺสนฺติ บุริสปรกฺกมฺสฺส, ๒๗/๕๐๕/๑๒๘)

ท้ายเรื่องในตอนนี้นี้ ก็ขอย้ำหลักการใหญ่ที่ได้พูดมาแล้วอีกครั้งหนึ่ง คือหลักที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็น *กรรมวาท* เป็น *กิริยวาท* เป็น *วิริยวาท* หมายความว่า ถือหลักการกระทำ ถือหลักว่าต้องให้สำเร็จด้วยการกระทำ ถือหลักว่าต้องเพียรพยายาม

จับหลักนี้ได้แล้ว เรื่องพระเครื่อง วัตถุมงคล ความศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์เทวดา ก็เข้ามาอยู่ในกรอบที่จะไม่ก่อปัญหา

จับหลักชัดแล้ว ใครไปทางดี ใครไปทางร้าย จับได้ทั้งหมด

เอาละนะ เป็นอันว่า ในพระพุทธศาสนานี้ มีคติเรื่องนี้ชัดเจนแล้ว เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงมีฤทธิ์ เป็นยอดของผู้มีฤทธิ์ ก็ไม่ใช่ฤทธิ์มาบันดาลผลที่ต้องการให้ใคร แต่ทรงใช้ฤทธิ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรณีเดียว คือจะปราบผู้เอาฤทธิ์มาใช้แก่พระองค์ ปราบเสร็จ ก็เลิกใช้ฤทธิ์ เป็นการย่อนความเชื่อของสังคมยุคนั้น ที่เชื่อกันนักหนาว่าใครจะเป็นพระอรหันต์ ต้องมีฤทธิ์ หรือถือว่าคนมีฤทธิ์เป็นพระอรหันต์

ในสภาพสังคมที่เป็นอย่างนี้ ซึ่งมีค่านิยม มีภาพ มีทิฏฐินี้อยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนา ก็ไปเจอพวกที่มีฤทธิ์มากมาย ทีนี้ ถ้าพระองค์ไม่มีฤทธิ์ คนพวกนั้นก็ไม่นับ เขาถือว่าเขาแน่กว่า ตัวอย่างที่ชัด คือพวกชฎิล พอพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปในสำนักของเขา จะขอพัก พวกชฎิลก็ออกพิชเลย เขาดูถูกว่า นักบวชหนุ่มคนนี้ ท่าทางสงบอย่างนี้ ไม่ได้ความหรอก เดี่ยวเราจะแกล้ง

พอเริ่มพัก ก็เอาเลย คืนแรกชฎิลก็แกล้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ผ่าน คืนที่ ๒ ก็ผ่าน คืนที่ ๓ ก็ผ่าน ชฎิลก็แกล้งแรงขึ้นทุกที แต่พระพุทธเจ้าก็ผ่านทุกคืน จนกระทั่งในที่สุดชฎิล ไม่มีอะไรจะแกล้ง แล้วก็สู้ไม่ได้ ก็เลยยอม เมื่อเขารู้แน่ว่ามีฤทธิ์สู้พระพุทธเจ้าไม่ได้ เขาแพ้ ก็จึงยอมฟัง ไซ้ใหม่ ถ้าพระพุทธเจ้าไม่มีฤทธิ์เหนือเขา เขาก็ไม่ฟัง จะพูดจาอะไร เขาก็ไม่ฟัง แต่พอแพ้ฤทธิ์ แกก็ฟัง พอฟัง พระพุทธเจ้าก็จึงทรงสอนธรรมได้ และเมื่อเขาเข้าใจแล้ว ก็จับ พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงใช้ฤทธิ์อีกเลย

อย่างที่ว่านี้ จึงเรียกว่าใช้ฤทธิ์ปราบฤทธิ์ เพื่อจะได้สอนธรรม คือเป็นวิธีการที่จะให้คนยอมรับฟังคำสอน ฉะนั้นฤทธิ์ก็เลยกลายเป็นสื่อธรรม เพื่อจะสยบคนมีฤทธิ์ให้สงบพร้อมที่จะมาเข้าสู่ธรรม

นี่เป็นคติที่บอกเราให้ปฏิบัติในแบบเดียวกัน คือการใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรต่างๆ นี้ เพื่อเป็นสื่อเข้าสู่ธรรม แต่ความมุ่งหมายนี้จะต้องชัดเจน แน่นนอน ที่จะนำเขาไปสู่ธรรม ไม่ใช่ไปทำให้เขาจมอยู่ ต้องให้กำลังใจที่ได้จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น เป็นกำลังใจที่หนุนในการทำความเพียร อย่าให้เป็นกำลังใจที่จะทำให้หวังพึ่ง แล้วก็เลยหยุดรอความช่วยเหลือ แล้วก็อ่อนแอ ตกอยู่ในความประมาท

ทีนี้ ลัทธิหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ ไสยศาสตร์ ส่วนมากนั้นมีผลร้ายที่ทำให้หวังพึ่งและรอคอย ฉะนั้นก็จะทำให้คนอ่อนแอหลงไปทุกที จึงขัดต่อหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา อย่างน้อย ๔ ประการ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องจำไว้ให้ดี

การเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ไสยศาสตร์ สิ่งเร้นลับ หรืออะไรก็ตาม ถ้าขัด**หลักการ ๔** อย่างต่อไปนี้เป็นอันใช้ไม่ได้ในพระพุทธศาสนา คือ

- **หลักทำการด้วยความเพียร** หลักพุทธศาสนาข้อนี้ชัดเจน ได้แก่หลักกรรมและหลักความเพียร ตรงกับที่พูดมาก่อนแล้วว่า กรรมวาท กิริยวาท และวิริยวาท พูดสั้นๆ ว่า ถือหลักการที่จะต้องทำให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายาม ถ้าเราไปเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วหวังพึ่ง มั่วรอความช่วยเหลือ ก็ทำให้เราไม่ทำการด้วยความเพียร นี่คือแสดงว่าผิดหลักการของพระพุทธศาสนาข้อที่ ๑ นี้
- **หลักการพัฒนาตน** เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่า คนเรานี้จะดีเลิศประเสริฐได้ ด้วยการฝึกด้วยการศึกษาพัฒนาตน คนเรานี้ต้องฝึกฝนตนเอง ให้ดียิ่งขึ้นๆ ให้มีความสามารถยิ่งขึ้นๆ ให้มีศีลดีโดยมีวินัย แล้วยกเจริญในจิตใจ ในปัญญา
 ที่นี้ ถ้าไปเจอปัญหา ไปเจออุปสรรค ไปเจอสิ่งที่ต้องทำ แล้วมัวไปหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเร้นลับ ได้แต่รอให้ท่านช่วย คนก็ไม่พัฒนาตัวเอง
 เจอปัญหา ไม่คิดแก้ มัวอ่อนนอนนอนรอให้ท่านแก้ไข ตัวเองก็อยู่เท่าเดิม ปัญญาก็ไม่พัฒนา แต่ถ้าเราเจอปัญหา เราคิดแก้ไข เราใช้ปัญญา ปัญญาของเราที่พัฒนาขึ้นมา เราก็ดีขึ้นๆ
 ที่นี้ การเชื่อแล้วหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจเร้นลับ ก็ขัดขวางการพัฒนา ทำให้ไม่ฝึกฝนตนเอง เรามีชีวิตอยู่ชาติหนึ่งแค่ร้อยปี โดยมากไม่เกินร้อยปี เวลานี้มันน้อย แล้วเรามาเสียเวลารอคอยความช่วยเหลือจากสิ่งเหล่านี้ เราไม่พัฒนาตนเอง ก็เสียเวลาไปเปล่า แล้วทั้งชีวิตก็หมดไป ไม่คุ้มเลย
 การหวังพึ่งอ่อนนอนนอนรอที่ได้แค่ความอุ่นใจสบายใจ จึงเป็นการลงทุนที่แพงมาก ที่เราอาจจะต้องเอาชีวิตไปทุ่มให้หมดทั้งชีวิต แล้วชีวิตก็เลยหมดสิ้นไปกับการจมอยู่กับสิ่งเหล่านี้ ชีวิตที่ควรจะได้พัฒนาได้ ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ในช่วงร้อยปีนี้ ก็เลยมาเสียเวลาหมดไปๆ เป็นความสูญเปล่า
 เพราะฉะนั้น อย่าไปลงทุนที่ไม่คุ้มค่า ที่ซื้อไปด้วยราคาแพงเกินไป เราอาจจะได้ความอุ่นใจ ความมีกำลังใจ ได้ความสุขแบบกล่อมใจ พอให้สบายใจ แต่มันคุ้มหรือเปล่า เราสูญเสียเท่าไร สูญเสียการที่จะให้ชีวิตได้พัฒนาเข้าถึงสิ่งที่ดีงาม ที่ประเสริฐอีกเยอะแยะ แต่เราต้องสูญเสียไปหมด เราได้แค่การกล่อมใจให้สบายเท่านั้นเอง ชีวิตเราจะเอาแค่นี้ หรือ คุ้มไหมที่เราจะลงทุน ที่ได้ไม่เท่าเสีย เพราะฉะนั้น อย่าเสียหลักการพัฒนาตนเอง
- **หลักความไม่ประมาท** หลักนี้พระพุทธศาสนานั่นนัก พระพุทธเจ้าตรัสย้ำแล้วย้ำอีกว่า ให้เราอยู่ด้วยความไม่ประมาท ถ้าเราหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจเร้นลับ ก็รอไปสิ ที่นี้ก็ไม่ต้องทำอะไรแล้ว ไม่ได้ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ เวลาที่ผ่านมาไปๆ อะไรที่ควรทำก็ไม่ได้ทำ ตกอยู่ในความประมาท ได้แต่อ่อนแอลงไปๆ
- **หลักมีอิสรภาพพึ่งตนได้** ถ้าเราหวังพึ่งอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะให้ท่านบันดาลให้ อะไรๆ จะสำเร็จหรือไม่ ก็อยู่ที่ท่าน ไม่ได้อยู่ที่เรา เราก็ขึ้นต่อท่าน ไม่มีทางเป็นตัวของตัวเอง ก็ต้องขึ้นต่อผู้มีฤทธิ์ ขึ้นต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็สูญเสียอิสรภาพ ต้องหวังพึ่งผู้อื่นเรื่อยไป ก็พึ่งตัวเองไม่ได้ ขัดหลักพึ่งตนเอง

พระพุทธศาสนาสอนให้พึ่งตนเอง แล้วก็ให้มีอิสรภาพ มนุษย์ต้องพึ่งตนเองได้ โดยทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเองได้ คือฝึกให้ทำได้ด้วยตนเอง แล้วพึ่งตนเองได้ เมื่อพึ่งตนเองได้ ก็เป็นอิสระ ถ้าไม่ทำตนเองให้เป็นที่พึ่งได้ ก็พึ่งตนเองไม่ได้ เมื่อพึ่งตนเองไม่ได้ ก็ต้องขึ้นต่อผู้อื่น ก็ไม่มีอิสรภาพ

พุทธศาสนาเน้นนักให้คนเป็นอิสระ พระพุทธเจ้าทรงมาสอนเรา ก็เพื่อให้เราช่วยตัวเองได้ พึ่งตนเองได้ เป็นอิสระ พระพุทธเจ้าไม่ต้องการให้ใครมาขึ้นต่อพระองค์ พระองค์มีฤทธิ์เต็มที่มีความสามารถเต็มที่ แต่พระองค์ไม่ยอมให้ใครมาเกาะติดพึ่งพระองค์ ที่ฉันมาช่วยนี่ คือมาสอนให้คุณพึ่งตนเองได้

ก่อนจะพึ่งตนเองได้ คุณต้องทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ก่อน ไม่ใช่อยู่ๆ จะพึ่งตนเอง คนที่จะพึ่งตนเอง ต้องทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ ด้วยการพัฒนาตัวเองขึ้นมา

ที่ว่าพระพุทธเจ้ามาช่วยเรา ก็คือมาช่วยโดยสอนเราแนะนำเรา เพื่อให้เรา พัฒนาตัวเอง ให้พึ่งตนเองได้ ให้ทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ เสร็จแล้วเราก็เป็นอิสระ ไม่ต้องขึ้นต่อพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าไม่ต้องการให้ใครมาขึ้นต่อพระองค์ ไม่เหมือนศาสนาเป็นอันมากที่สอนว่าต้องฝากชีวิตจิตใจ ต้องมอบชีวิตจิตใจไว้ในองค์เทพเจ้านั้น เทพเจ้านั้น อย่างสุดจิตสุดใจ แต่ในพุทธศาสนาไม่มีอย่างนั้น พุทธศาสนาสอนให้คนพึ่งตนเองได้ พระพุทธเจ้าที่มาทรงสอนนั้น ก็คือเมื่อทรงค้นพบธรรมแล้ว ก็มาเป็นกัลยาณมิตรของสัตว์ทั้งหลาย โดยมาแสดงธรรมนั้น มาบอกให้ เมื่อท่านเรียนรู้อุปนิสัย ท่านก็จะเห็นได้ด้วยตนเอง ทำได้ด้วยตนเอง ก็เป็นอิสระ

ถ้าเราหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจดลบันดาลภายนอก ก็ขัดหลัก ๔ ประการนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงตกลงใจว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ถึงมี ถึงจริง เราก็ไม่ไปหวังพึ่ง เพราะอะไร เพราะว่าเมื่อเสียหลักการ ๔ อย่างนี้แล้ว ก็ได้ไม่เท่าเสีย แต่ถ้าเราพากเพียรทำตัวเราเองให้เข้มแข็งขึ้นมาแล้ว เราจะได้มากกว่าที่จะได้จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นอีกมากมาย

แม้แต่ในหมู่มนุษย์เอง ในสังคมที่คนหวังพึ่งกันได้ ถ้าไม่ระวังให้ดี ก็จะไม่พัฒนา เพราะเต็มไปด้วยคนที่อ่อนเปลี้ย ผู้สังคมที่ทุกคนต้องดิ้นรนช่วยตัวเองไม่ได้ เพราะแทบทุกคนต้องเข้มแข็งจึงอยู่ได้ แต่ไม่ใช่ไม่ช่วยให้ช่วยกันเลยนะ มนุษย์ต้องช่วยกัน แต่ต้องช่วยอย่างมีหลัก เช่นที่ว่าช่วยด้วยการทำให้เขาช่วยตัวเองได้ ช่วยให้เขาพึ่งตัวเองเป็น การช่วยกับการไม่ช่วย ต้องมีดุลยภาพ พระพุทธเจ้าจึงสอนหลักพรหมวิหารที่จะเรียนกันไป

การพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะไม่ให้เสียหลักการ ๔ อย่างนั้น ก็มีทางอยู่เหมือนกัน ท่านยอมให้ แถมแนะนำไว้ด้วย คือการนับถือเพื่อความคุ้มครองป้องกันภัย ช่วยให้เกิดความรู้สึกมั่นคง มั่นใจ หายหวั่น หายหวาด หายระแวงกังวล แล้วจะได้ตั้งหน้าตั้งตาทำงานการกิจหน้าที่ของตนมุ่งแนวไปได้เต็มที่

การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์แบบที่ท่านแนะนำนี้ ต่างกับแบบก่อนโน้นอย่างตรงข้ามกันเลย การหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์แบบที่ท่านห้าม ซึ่งเสียหลักการทั้ง ๔ นั้น เป็นการเชื่ออำนาจดลบันดาล จะให้ท่านทำให้ แล้วตัวเองก็เลยไม่ต้องทำ

แต่การนับถือแบบหลังที่ท่านยอมให้ นี่ เป็นการเชื่ออำนาจคุ้มครองปกป้องรักษา ที่มาช่วยหนุนให้เราทำการนั้นๆ อย่างมุ่งมั่น เป็นหลักประกันให้เราเดินหน้าไปอย่างสุดกำลัง ไม่ระแวงข้างหลัง ไม่กังวลข้างหน้า (แต่ก็อย่าให้ถึงกับประมาท) แล้วตัวเราก็ยิ่งทำเต็มที่เลย คิดว่านี่คงชัดแน่แล้วนะ

ที่นี้ เรื่องของขลัง วัตถุมงคล พระเครื่อง อะไรต่างๆ นี้ พุทธมาเยอะเยอะ ยาวเย็ด เราลองมาสรุปกันอีกทีว่า ใช้อย่างไรถูก ใช้อย่างไรผิด ลองสรุปสิว่ามีอะไรบ้าง

ในบรรดาสິงศักดิ์สิทธิ์สำหรับชาวพุทธนั้น พระเครื่องนี้นับว่าเฟื่องที่สุด จึงยกขึ้นมาตั้งเป็นหลัก สรุปได้ว่า พระเครื่องนั้น

หนึ่ง คนโบราณทำให้เป็นเครื่องหมายว่าเคยมีพระพุทธศาสนาเจริญที่นั่น คือเป็นวัตถุเครื่องสำแดง เป็นองค์แทนพระพุทธเจ้า แล้วก็องค์แทนของพระพุทธศาสนา ต่อไปถ้าพระพุทธศาสนาสูญสิ้นแล้ว กรูแตก คนไปเจอโบราณวัตถุเหล่านี้ ก็จะมีพระพุทธรูปอยู่ที่นี่

สอง ใช้คุ้ม และกันให้อยู่ได้ดี และพอดี ในท่ามกลางความเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดชดลบันดาล และในความสัมพันธ์กับศาสนาโบราณต่างๆ

ที่ว่า “คุ้ม” คือให้อยู่ในหลักของพระพุทธศาสนา ในขอบเขตของคุณความดี ให้อยู่ในความหมายของการเชื่อถืออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในขอบเขตที่เป็นคุณเป็นความดีงาม ให้มีความมั่นใจในความมั่นคงปลอดภัยแล้วจะได้มุ่งหน้าทำมุ่งหน้าปฏิบัติกิจหน้าที่ให้สำเร็จ และใช้แค่พอเป็นเครื่องปิดช่องความหวั่นใจ ดังที่ได้พูดข้างต้น แล้วก็ “กัน” ไม่ให้ถูกชักจูงไปด้วยลัทธิภายนอกที่จะพาให้เขว เช่นไปหวังพึ่งอำนาจดลบันดาล กันไสยศาสตร์ เช่นไม่ให้หมอมผีมาจูงไปในทางร้าย ทั้งกันออกไป แล้วก็คุ้มไว้ได้

สาม คนโบราณใช้เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า โดยเป็นองค์แทน เพราะว่าปุถุชนนี้ ถ้าไม่มีวัตถุ จะให้ระลึกด้วยนามธรรมล้วนๆ ก็นึกได้ยาก จึงใช้วัตถุเป็นสื่อ แม้แต่จะทำสมาธิ ก็เอามาช่วยจูงจิตได้

สำหรับชาวบ้าน เอาพระเครื่องไว้ใกล้ๆ เช่นอยู่ที่คอ ก็จะได้เตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่เรื่อยๆ บ่อยๆ (ถ้าไม่มีพระเครื่องที่เป็นวัตถุนี้ บางทีหรือบางคนก็ลืมพระไปเลย) แล้วก็โน้มน้าโยงไปหาคุณค่าหรือผู้สูงค่าทางจิตใจ เช่นที่เล่าไปแล้วว่า โยงไปถึงพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ไปถึงอุปัชฌาย์อาจารย์ ที่ว่าเป็นของรักที่ท่านรักษาไว้ และได้มอบให้ต่อๆ กันมา เป็นคุณค่าสำคัญของชีวิตนี้ มีความหมายซึ่งได้ผลมากทางคุณความดี ทางศีลธรรม ทางจริยธรรม อะไรต่างๆ กว้างไกลมากมาย คนเดี๋ยวนี้ อ้างอ้างขาดคุณค่าอันนี้กันมาก ควรเข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้อง

สี่ พอใช้เป็นสื่อ ก็เป็นอันว่ามาเป็นเครื่องเตือนใจระลึก พอเตือนใจระลึกก็โยงต่อไปยังความหมายที่สาม คือเป็นสื่อเข้าสู่ธรรม คือนำมาใช้เป็นสื่อในการเรียกร่องธรรม จะเอาคุณธรรม เอาศีลธรรม เอาจริยธรรม ก็ว่าไป บอกเขาว่า ถ้าเธออยากให้พระคุ้มครอง เธอจะต้องประพฤติตัวอยู่ในศีลในธรรม ต้องเว้นจากการประพฤติชั่วอย่างนั้น อย่างนี้ และต้องทำความดี ต้องขยันหมั่นเพียรทำการงานหน้าที่ให้ดี แล้วพระจะคุ้มครอง นี่คือการเรียกร่องศีลธรรมแล้ว แล้วเวลาจะให้ ก็สอนธรรมอธิบายให้รู้เข้าใจดีขึ้น นี่คือการเข้าสู่ธรรมแล้ว

โดยเฉพาะเด็กๆ นี้ พระอาจารย์น้อยองค์จะมีความสามารถสอนให้สนใจ ให้เข้าใจ เรื่องนี้เราต้องยอมรับ เราอย่าเอาตัวเก่งคนเดียวไปเทียบ จริงอยู่ พระอาจารย์องค์นี้มีความสามารถสอนเด็กได้เก่ง แม้แต่สอนด้วยนามธรรม สอนด้วยคำสอนล้วนๆ เด็กก็เข้าใจ แล้วเด็กก็ศรัทธา แต่ที่นี้พระต่างๆ ไปท่านไม่ได้มีความสามารถอย่างนั้นนี้ แต่ท่านก็หวังดี และท่านก็มีหน้าที่ที่จะสอน

ที่นี้ทำอย่างไรละ เป็นธรรมดาว่า เด็กก็สนใจพวกวัตถุ ชอบของสวยๆ งามๆ แทนที่จะให้ของเล่น พระมีพระเครื่ององค์เล็กๆ สวยๆ ก็เอาให้เด็ก แต่อย่าให้ง่ายนัก เอาอย่างคนโบราณ ก็ต้องมีน้อยๆ หาได้ยาก เด็กก็อยากได้ ก็ยอมเอามาให้ ไว้เป็นที่ระลึกนะ องค์นี้ชอบไหม ท่านเก่งเยี่ยมยอด มีปัญญามากอย่างนี้ๆ ถ้าเราอยากมีปัญญา ก็ทำอย่างนี้ๆ เอาไปนะ ให้น้องให้หนูพยายามมีปัญญาอย่างท่านนะ ก็สื่อธรรมะไปสิ นี่ก็อยู่ที่จะรู้จักใช้เทคนิคสื่อเข้าไป

ต่อมาก็อาจจะค่อยๆ โยงไปหาธรรมที่เป็นหลักสำคัญๆ ใช้เป็นสื่อสอนธรรมะว่า นี่นะ เธอจะให้พระคุ้มครอง ก็รักษา ๕ ข้อนี้พอแล้ว ไม่ต้องเอามาก ให้เด็กมีสิ่งระลึกเตือนใจอยู่กับตัวว่า ฉันเป็นชาวพุทธนะ อยู่ใกล้พระพุทธเจ้า นึกถึงพระพุทธเจ้าแล้ว เราจะทำอันนี้ๆ อย่างนี้ๆ ให้ได้

การมีสิ่งเตือนใจอยู่กับตัวนี้ สำหรับเด็กๆ มีประโยชน์มาก เพราะว่าเด็กต้องอยู่กับสิ่งที่เป็นวัตถุ สิ่งที่เป็นรูปธรรม จึงจะสื่อไปหานามธรรมได้ ถ้าเด็กไม่มีพระ แกกัไปหาอะไรต่ออะไรอื่นมาติดตัวหาสิ่งสวยงาม ของประดับ ที่จับต้นอยู่แค่ความสวยงามต่อหน้า หรือมีราคาที่พากิเลสใจ ทำไม่เราไม่เอาพระพุทธรูปเล็กๆ ให้ละ ดีกว่า มีคุณค่าลึกซึ้งกว้างไกลกว่าการที่จะเพียงสวยงามเอาไปอวดโก้ ยังมีคุณค่าทางคุณธรรม ทางจิตใจ เป็นเครื่องผูกพันกับบิดามารดาอีก พ่อแม่จะให้ก็ได้ ไม่ต้องให้พระให้เมื่อใช้เป็น ก็มีประโยชน์

รวมความว่า นี่ก็เป็นประโยชน์อีกอย่างหนึ่ง พูดสั้นๆ ว่า ใช้สื่อธรรม

ตกลงว่า *หนึ่ง* เป็นหลักฐานแสดงถึงการเคยมีพระพุทธศาสนา *สอง* ใช้คุมความเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้อยู่ในหลักพระพุทธศาสนา กันไม่ให้ถูกชักพาออกไปในลัทธิและวิธีปฏิบัติที่เป็นโทษ *สาม* เตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระรัตนตรัย โยงคุณค่าทางจิตใจไปถึงบิดามารดาเป็นต้น *สี่* เป็นสื่อธรรมตั้งแต่ช่วยนำจิตเข้าสู่สมาธิ ทำให้รวมจิตใจได้ง่าย แล้วก็เป็นทางให้พระได้สอนธรรมะ เอาไปเรียกร่องจริยธรรม รวมเป็น ๔ ประการ

ที่นี้ ถ้าใช้ไม่เป็น ใช้ผิดไป ก็กลายเป็นโทษ

หนึ่ง ทำให้ติดจมหลงเพลิน อยู่แค้ในความหมายว่าศาสนาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ได้ที่พึ่งพำนักแล้ว มีกำลังใจ กล่อมใจให้สบาย หายทุกข์ หายร้อน หายเดือดเนื้อร้อนใจ ไม่ต้องดิ้นรน ขวนขวาย ติดเพลินอยู่แค้นี้ นอนสบาย

สอง ก็หวังพึ่ง รออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าท่านจะมาช่วย ทำให้อ่อนแอ ตกอยู่ในความประมาท ไม่ทำการด้วยความเพียร แล้วก็พึ่งตนเองไม่ได้ ได้แต่นอนคอยความช่วยเหลือ

สาม ถ้าผู้ใช้ เช่นพระนี่แหละ ไม่เข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนา หรือมีเจตนาไม่ดี หรือไม่มีปัญญาที่จะนำคนให้พัฒนาต่อไป อาจจะกลายเป็นผู้ดึงคนออกจากพระพุทธศาสนาไปเลย เป็นผลร้ายที่ตรงกันข้าม

คนที่ไม่รู้จริง ไม่เข้าใจหลักพระพุทธศาสนา มองไม่เป็น แยกไม่ออก ก็คิดนึกได้แค่ว่า สิ่งเหล่านี้ก็เหมือนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นนอกพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องไสยศาสตร์ หรืออย่างเดียวกับเรื่องเทพเจ้า เมื่อเอาความหมายนี้มาใส่ในพระพุทธศาสนา ก็กลายเป็นดึงคนออกจากพระพุทธศาสนาไป โดยไม่รู้ตัว ซึ่งเป็นไปได้มากด้วย นี่คือผลที่กลับตรงข้าม แทนที่จะดึงคนเข้าสู่ธรรม เข้าสู่พระพุทธศาสนา ก็กลายเป็นดึงออกไปเลย

สี อาจจะเป็นช่องทาง หรือเป็นเครื่องมือของการหลอกลวง และหลาภ คนที่มีเจตนาไม่ดี อาจจะใช้สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ส่วนตัว ให้ได้ลาภได้สักการะ ต่างๆ มากมาย

ห้า ผลต่อสังคม คือ จากการที่มนุษย์อยู่ด้วยความหวังพึ่งสิ่งภายนอก แล้วมัวงอมืองอเท้า ก็กลายเป็นคนอ่อนแอกันไปทั่ว แล้วผลรวมก็มาลงที่สังคม ทำให้เป็นสังคมที่อ่อนแอ พัฒนาไม่ไป

ผลเสียต่อสังคมไม่ใช่แค่นั้น ยังมีอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญมาก คือว่า มนุษย์ที่หวังพึ่งอำนาจเร้นลับภายนอกมาช่วยนี้ จุดสัมพันธ์ของเขาก็คือสิ่งเร้นลับที่เขา มองไม่เห็น ความสัมพันธ์ของเขาไปอยู่กับสิ่งนั้น เมื่อความสัมพันธ์ไปอยู่ที่นั่นแล้ว เขาก็จะไม่ค่อยเอาใจใส่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่เหลียวแลกัน มีอะไรเกิดขึ้น ก็มองไปที่อำนาจเร้นลับข้างนอก มองข้ามเพื่อนมนุษย์ในสังคมไป ไม่สนใจ ไม่ดูแล อันนี้มีผลร้ายต่อสังคมมนุษย์มาก

สังคมจะเข้มแข็ง ต้องไม่มัวคลุมเครือ

ที่พูดขึ้นมาเมื่อกี้ในเรื่องที่ว่า เมื่อมนุษย์ไปหวังพึ่งอำนาจเร้นลับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาช่วยตัว ก็หันไปสัมพันธ์กับสิ่งเร้นลับนอกสังคม แล้วก็เลยไม่เอาใจใส่เหลียวแลเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในสังคม มองข้ามคน มองข้ามสังคมไป ได้แต่คิดถึงเทวดา อันนี้จะมีผลร้ายต่อสังคมมนุษย์มากนั้น เรื่องความเชื่อและการหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กับผลในระดับสังคมนี้ เป็นเรื่องที่ควรสนใจให้มากด้วย

มนุษย์ที่มาอยู่รวมกันและเกิดเป็นสังคมขึ้นมา เหตุผลสำคัญก็คือเพราะมนุษย์เหล่านั้นต้องพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อต้องพึ่งกัน ก็มีการหวังพึ่งคนอื่น แล้วก็ทำให้คนต้องไปร่วมมือกับคนอื่น ต้องสนใจช่วยคนอื่น

ตรงนี้ก็เป็นที่ไปตามธรรมชาตินั่นเอง เมื่อต้องหวังพึ่งผู้อื่น แต่ละคนก็ต้องไปร่วมมือกับคนอื่น แล้วก็ทำการต่างๆ ให้ดำเนินไป ยามเกิดปัญหา ก็ต้องช่วยกันร่วมกันแก้ไข เมื่อทำไปตามธรรมชาติแค่นี้ มนุษย์ก็ขับเคลื่อนสังคมของตนให้ดำเนินเดินหน้าไปได้แล้ว

ยิ่งเมื่อทางด้านจิตใจ มีเรื่องของคุณธรรมเข้ามาหนุนมนำด้วย สังคมก็ยิ่งเข้มแข็งมั่นคงสงบสุข คนก็อยู่กันดี มีการสนใจกัน เหลียวแลกัน พร้อมที่จะช่วยกัน ร่วมมือกันจริงจังเต็มจิตสนิทใจ

ทีนี้ ว่าตามกระบวนการแบบธรรมชาตินั้น เมื่อเกิดเหตุร้ายเป็นปัญหาร่วมกันที่สำคัญ มนุษย์รู้อยู่ว่าพวกเขาจะต้องแก้ปัญหาตนเอง ด้วยตัวของพวกเขา มนุษย์ก็จะมาร่วมกันหาทางคิดแก้ปัญหา แล้วก็ทำการแก้ปัญหาของสังคมเสร็จไปได้

แต่ที่นี้ พอมนุษย์หันไปหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจเร้นลับ คราวนี้ จุดมุงในการสัมพันธ์ของเขา เบนออกไปอยู่ที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดชเหล่านั้นเสียแล้ว เขาก็มองไปที่นั่น คอยรอวีแววจากท่าน พร้อมกันนั้นเขาก็ไม่คิดหวังพึ่งเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่หันไปดูผู้คนที่อยู่ในชุมชนเดียวกับเขา ในสถานะระดับเดียวกับเขา ที่เป็นเพื่อนร่วมท้องถิ่น ร่วมสังคม เขามองข้ามไปเลย

เมื่อเป็นอย่างนั้น ในสังคมที่คนเป็นอย่างนี้ การร่วมมือ การช่วยเหลือกัน การร่วมกันคิด แก้ปัญหาเป็นต้น ก็จะมีได้ยาก มีน้อย หรือแทบไม่มี แล้วสังคมอย่างนี้ก็จะพัฒนาได้ยาก และก็จะ เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตย หรือแม้ต่อการที่จะมีประชาธิปไตยด้วย เพราะ ประชาธิปไตยต้องอาศัยมนุษย์ที่อยู่ในท้องถิ่นชุมชนสังคมนั้น มาพึ่งพาอาศัยกัน และร่วมมือกัน ในการสร้างสรรค์และแก้ปัญหา นี่คือผลเสียในสังคม เป็นผลเสียที่สำคัญ เป็นอันใหญ่ ตรงกลางเลย

ในขั้นพื้นฐาน เมื่อมีหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สำหรับแต่ละคนก็สูญเสียอยู่แล้ว หลายอย่างดั่งว่า แล้ว เช่น ทำให้ไม่ชวนชววยเร่งทำการด้วยความเพียร ทำให้ไม่คิดที่จะพัฒนาตัวเอง ทำให้ตกอยู่ใน ความประมาท ทำให้ไม่พึ่งตนเอง สูญเสียอิสรภาพ เสรีแล้วในระดับสังคมก็สูญเสียอีก คือการที่ว คนจะไม่มาร่วมกันช่วยกันแก้ปัญหา ไม่ร่วมกันทำการทั้งหลาย แล้วสังคมแบบนี้ จะเข้มแข็งมั่นคง ทรงตัวอยู่ได้และไปได้ได้อย่างไร

ถ้าไม่มีการหวังพึ่งใดๆ จากภายนอก ไม่ว่าจะจากมนุษย์ หรือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เทวดา ใน สังคมที่หวังพึ่งใครไม่ได้แล้ว คนก็จะต้องดิ้นรนด้วยตนเองกันสุดฤทธิ์ นี่ทางหนึ่ง หรือไม่ก็สอง คน จะต้องพึ่งกันเอง คือมาช่วยกันคิดร่วมกันทำการแก้ปัญหา แล้วสังคมหรือชุมชนก็จะพัฒนาขึ้นมาด้วย เรี่ยวแรงกำลังของคน

เพราะฉะนั้นจึงพูดว่า การหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ต้องระวังมาก อาจจะได้ไม่คุ้มเสีย ผลได้ คือทำให้จิตใจสบาย ผ่อนคลายทุกข์ หลบทุกข์ หลบปัญหา กล่อมใจ ปลอดภัย ปลอดภัยจิตใจ ชุ่มฉ่ำไปที หนึ่ง แต่แค่นี้พอไหม ไม่พอหรอก เพราะไม่ได้แก้ปัญหาจริง ปัญหาที่อยู่อย่างนั้น นี่คือการกลายเป็นตกอยู่ ในความประมาท ยิ่งหนักเข้าไปอีก

แม้แต่ที่ช่วยกล่อมใจให้สบายไปได้นั่น ก็ทำให้พลาดได้ คือว่า พอสบายได้แล้ว ก็เลยไม่ดิ้นรน อย่างที่ว่าเมื่อก็ ก็ประมาท อ่อนแอ แ่ระยะยาว

การหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรต่างๆ เหล่านี้ เป็นสิ่งกล่อมชนิดหนึ่ง อันนี้ทำให้นึกถึงคาร์ล มาร์กซ์ที่มองศาสนาว่าเป็นยาฝิ่น แต่ที่จริงต้องพูดว่า ศาสนาที่คาร์ลมาร์กซ์รู้จักเป็นยาฝิ่น เพราะ คาร์ลมาร์กซ์ไม่รู้จักศาสนาเพียงพอ โดยเฉพาะเขาไม่รู้จักพุทธศาสนาเลย ไปเห็นศาสนาต่างๆ เป็น อย่างนั้น ก็บอกว่าศาสนาเป็นยาฝิ่น เป็น opium เหมาหมด

เมื่อคาร์ลมาร์กซ์ไม่รู้จักพระพุทธศาสนา เขาก็ไม่รู้หลักการที่ว่ามาเหล่านี้ ควรจะพูดว่า พระพุทธศาสนารอบคอบกว่ามาร์กซิสต์ คนสมัยใหม่ที่ไปชื่นชมมาร์กซ์ก็ไปเข้าใจว่า นี่เขาว่าถูกแล้ว แต่ที่จริงไม่พอ จริงอยู่ที่เขาวงกตตรงบ้าง ศาสนาที่เป็นอย่างว่า ก็เป็นยาฝิ่น เสพแล้วก็ติด งอมไปเลย ที่นี้ก็กล่อม ได้กล่อมก็เพลิน ที่นี้ก็สบายใจแล้ว เช่นไปหาหมอมผี ก็มานอนสบาย

ตอนก่อนนี้ มีทุกข์ มีภัย หวาดกลัว หัวใจ นอนไม่หลับ พอไปหาหมอผีมาเสร็จแล้ว ได้กล่อมใจ ก็นอนหลับได้ นี่คืออย่าเพิ่งไปปฏิเสธเสียเลยนะ สำหรับมนุษย์ที่พัฒนาในระดับต่างๆ กันนั้น สิ่งกล่อมหรือตัวกล่อมนี้ก็มิใช่ประโยชน์อยู่บ้าง แต่ต้องทำให้เป็น

อย่างตอนนี้นั่นคนที่ฟ้ากันมาก ก็ฟ้าก็เป็นสิ่งกล่อมชนิดหนึ่ง ซึ่งรู้กันดีว่าเป็นประโยชน์ แต่บางทีเลยเถิดไปบางแง่เกิดเป็นโทษ ก็ดูเหมือนจะปิดซ่อนกันไว้ คนตรี ก็ฟ้า สิ่งบันเทิง อะไรเหล่านี้เป็นสิ่งกล่อมทั้งนั้น ก็ใช้กล่อมกันนักหนา บางอย่างก็ใช้อย่างเป็นโทษไม่น้อย ยิ่งในยุคที่ธุรกิจครอบงำ มีความเคลือบคลุม ก็ยิ่งแยกโทษแยกประโยชน์ได้ยาก

คนเราในเวลาเหน็ดเหนื่อยกายใจ มีความร้อนรอนกระวนกระวาย ชีวิตบีบคั้น บางทีก็ต้องไปหาอะไรที่จะช่วยกล่อมจิตใจ พักใจบ้าง ร่างกายก็ต้องการการพักผ่อน จิตใจก็ต้องการการพักผ่อน ก็มาอาศัยสิ่งกล่อมเหล่านี้

บางคนใจไม่สบายวุ่นวาย ฟังดนตรี ก็กล่อมใจสบายไป มีเรื่องราวในชีวิตประจำวันวุ่นวาย ก็มาดูกีฬาสบายไป หรือดูรายการบันเทิงทางทีวี ก็กล่อมใจเพลิดเพลินไปได้ยาวๆ มีปัญหาใหญ่ของชีวิต เชื้อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หวังพึ่งท่าน ไปไหว้วอน ก็กล่อมใจสบายไป อะไรต่างๆ เหล่านี้ มีอำนาจที่จะเป็นตัวกล่อม ทำให้คนได้พักจิตใจสบาย บางทีก็เกิดมีความสดชื่นขึ้นมา ทำให้มีพลังที่จะเดินหน้าไปอีก

แต่ที่นี้ด้านร้ายก็มี คู่มากับตัวกล่อม ก็คือการติด และทั้งการติด รวมทั้งเพลิน และความประมาท ก็รออยู่ข้างหน้าการกล่อม

สิ่งกล่อมนี้มักจะจูงกายจูงใจไปในการที่จะติด แล้วถ้าเกิดไปติดสิ่งกล่อมเมื่อไร ผลร้ายก็จะติดมาด้วย พอติดก็เพลิน คราวนี้ผลร้ายก็เริ่มมา ทำให้เฉื่อยเฉื่อย ไม่ตื่นนอน ไม่ชวนขวาย ไม่อยากทำการต่างๆ ความประมาทก็โผล่หน้า แล้วผลในทางลบก็เกิดขึ้น

เป็นอันว่า เราจะต้องใช้สิ่งกล่อมให้เป็น ถ้าจะใช้ ก็ใช้แค่พอว่า จิตที่ตื่นรอนกระวนกระวายเร่าร้อนนี้ ให้มันได้สงบเย็นลงบ้าง แต่อย่าอยู่แค่นี้ ให้ถือว่าเป็นการเตรียมจิตใจให้พร้อม โดยได้พักให้มีกำลังและเรี่ยวแรงแล้ว จะได้เดินหน้าทำการทั้งหลายต่อไป ตรงนี้แหละที่สำคัญ

เพราะฉะนั้น ศาสนายากล่อมมาผืนต่างๆ ก็ไม่ใช่ไม่มีประโยชน์ อย่างน้อยก็ช่วยให้คนผ่อนคลายหายทุกข์ จิตใจสบาย กลับฟื้นคืนชีวิตชีวาขึ้นมาได้บ้างคราวหนึ่งพักหนึ่ง พอจะตั้งตัวขึ้นมาทำอะไรได้บ้าง มิฉะนั้น จิตใจที่เร่าร้อนกระวนกระวายกระสับกระส่ายไปหมด จะปิดกั้นให้ทำอะไรไม่ได้เลย นี่ก็อมมันช่วยได้บ้าง แต่พร้อมกันนั้นก็มิผลเสียที่พูดไปแล้ว คือ พอสบายผ่อนเบาขึ้น แทนที่จะใช้โอกาสหันไปทำการ ก็มีมัวติด มัวเพลิน นี่ก็คือจมอยู่ในความประมาท กลายเป็นโทษแล้ว ก็อยู่กับการหวังพึ่งต่อไป ไม่ทำเอง ก็อ่อนแอลงไปๆ คือมีโทษที่พูดไปแล้วทั้งหมดนั้นแหละ ฉะนั้น จึงต้องใช้เป็น ใช้ให้ถูกต้อง

แม้กระทั่งสมาธิ ถ้าใช้ไม่เป็น ก็เป็นสิ่งกล่อม อย่างฝรั่งที่มีจิตใจเร่าร้อน เพราะอยู่ในสังคมที่บีบคั้น เป็นระบบแข่งขัน มุ่งหาวัตถุเสพ และเสพวัตถุแล้วก็ไม่ได้ความสนใจ มาถึงจุดหนึ่งก็เบื่อหน่ายชีวิต ไม่มีความสุข ไปๆ มาๆ มาเจอสมาธิ ฝรั่งก็ชอบใจ มานั่งสมาธิ ก็สบาย หายเครียดหายเร่าร้อนใจสงบ นี่เอาสมาธิเป็นตัวกล่อม ก็ติดเพลินอีก ทำให้หลงลืม ไม่แก้ปัญญา ก็ผิดอีก

เพราะฉะนั้น ถ้าใช้ไม่เป็น สมาก็เป็นสิ่งที่ล่อลวง แล้วจะทำให้ถูกอย่างไร เป็นเรื่องที่จะต้องเอามาพูดกันต่อไปทั้งนั้น แต่ตอนนี้เพียงกล่าวไว้ให้เห็นแง่มุมในเบื้องต้น ว่าอะไรๆ หลายอย่างมีแง่เขวอยู่ตลอดเวลา แม้แต่การปฏิบัติธรรม

พูดมาเยอะแยะ สรุปแล้วก็ไม่จบสักที สรุปแล้วก็มาขยายออกไปอีก มีเรื่องเยอะ และเรื่องเหล่านี้มีแง่มุมมากมาย ฉะนั้นจึงควรจับหลักพระพุทธศาสนาไว้ให้ดี อย่าให้พลาด อย่าให้เพี้ยนพลั่วว่าเราจะใช้สิ่งเหล่านี้ๆ ได้แค่ไหน แล้วก็ไม่ต้องไปดูถูกดูหมิ่น แล้วก็อย่าไปติดไปหลง ใช้ให้ถูกให้พอดี เพราะว่าเดี๋ยวนี้มีแนวโน้มที่จะไปสุดซั้ว พวกหนึ่งก็ปฏิเสธ ต่่าวาติเตียนไปเลย อีกพวกหนึ่งก็หลงมกมาย ติดงอมไปเลย

มีคำที่ขอบพูดกันว่า ไม่เชื่อแต่อย่าลบหลู่ อ่างกันนักเชียว ท่านฟังเขาแล้วจะตอบว่าอย่างไร เราบอกว่า ไม่ใช่ไม่เชื่อ แต่ฉันอยากจะเรียนรู้ อย่างนี้ใช่ไหม เราไม่ได้ลบหลู่ พระพุทธศาสนาไม่เคยสอนให้ลบหลู่ใคร แต่ท่านไม่เอาคำว่าไม่เชื่อแต่อย่าลบหลู่ แล้วจะต้องยอมอยู่อย่างนั้น ซึ่งกลายเป็นว่าไม่ลบหลู่แล้วก็หยุด ก็คือต้องยอมสยบ

พระพุทธศาสนาไม่เอาอย่างนั้น บอกว่าไม่เชื่อแต่อย่าลบหลู่ นี่จบไปด้วนๆ หยุดเฉยไปโดยไม่รู้เรื่องรู้ราว ต้องบอกว่า ฉันไม่ลบหลู่ แต่ฉันไม่ยอมสยบ ฉันจะต้องเรียนรู้ เพราะฉะนั้น คุณให้เหตุให้ผลมา เราต้องการเรียนรู้ ให้ฉันได้ปัญญา

พระพุทธศาสนาไม่เอาเลยเรื่องล่อลวงของศาสนาหวังพึ่ง ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาสอนให้เราพัฒนาตัวก้าวหน้าต่อไป ให้ทำการด้วยความเพียร ให้มีความเข้มแข็ง การที่จะได้ความหายเหนื่อยจากสิ่งล่อลวงมาช่วยให้สบายไปชั่วประเดี๋ยวหนึ่ง ยังเป็นทางของความติดเพลิน และความประมาท เราไม่เอา

ในทางตรงข้าม ถ้าเรามีความเข้มแข็ง ทุกข์ที่บีบคั้นกลับเป็นแรงขับเคลื่อนให้เราเร่งก้าวไปหาความสำเร็จ ถ้าจำเป็น เรายอมเผชิญและผจญทุกข์ ทุกข์นั้นเป็นตัวบีบคั้น ทำให้มนุษย์ไม่ประมาท

เป็นธรรมดาตามธรรมชาติว่า มนุษย์ปุถุชนนั้น เมื่อถูกทุกข์บีบคั้นและภัยคุกคาม ก็จะลุกขึ้นดิ้นรนชวนขวาย แล้วก็จะมีเจริญงอกงามได้ แต่ยามใดสบายมีความหวัง ก็จะลงนอนเสพเสวยสุข แต่เมื่อมีทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม แทนที่จะลุกขึ้นดิ้นรนชวนขวาย กลับไปหาสิ่งล่อลวง พอได้สบายมาคั่นหน่อย ก็ลงนอนหรือหยุดเฉยเสียนี้ ก็เลยไม่ไปไหน เพราะฉะนั้นจึงต้องระวัง จับจุดให้ได้ และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ให้ถูกต้อง ด้วยความรู้เข้าใจเท่าทันถึงหลักถึงธรรม

แต่หย่อนลงมาระดับหนึ่ง ถ้าคนอื่นเขายังจะใช้สิ่งล่อลวง ก็บอกเขาว่าล่อลวงพอให้ได้พักจิตให้สดชื่นขึ้น แล้วเดินหน้าต่อไป และต้องใช้สิ่งล่อลวงนั้นให้เกิดกำลังใจในทางสนับสนุนความพากเพียร ไม่ใช่ทำให้เราสยบความเพียรพยายาม เอาแต่รอคอยความช่วยเหลือ ต้องใช้ให้ถูกต้องอย่างนี้ แล้วเมื่อมีกำลังเข้มแข็งขึ้น ก็ให้อยู่ได้ด้วยตนเอง

อย่างที่ว่าแล้ว ไม่ต้องหาสิ่งล่อลวงเลยดีกว่า เอาทุกข์ภัยที่เป็นของจริงนั้นแหละมาเป็นตัวเร่งตัวเองให้ไม่ประมาทยิ่งขึ้น เพราะว่าคนที่ไม่ยอมสยบ ก็ใช้ทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามมาทำให้ตนยิ่งเร่งรัดในการดิ้นรนชวนขวายมากขึ้นไปอีก

ทั้งนี้ การปฏิบัติในเรื่องอย่างนี้ย่อมยืดหยุ่นและหลากหลายไปตามความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยความถนัดอัธยาศัยบ้าง โดยระดับการพัฒนาบ้าง แล้วยังไปสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นๆ อีก เช่นปัจจัยในฝ่ายผู้สอน ที่มีความแตกต่างในระดับความสามารถ สติปัญญา เป็นต้นด้วย

เพราะฉะนั้น การที่จะพูดถึงสิ่งเหล่านี้ จะตัดสินลงไปเป็นอย่างเดียวไม่ได้ ต้องแจกแจง แยกแยะให้เห็นคุณ และโทษ และทางออกให้ครบถ้วนบริบูรณ์ โดยเฉพาะพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่ต่อประชาชน ต้องชัดเจนในเรื่องนี้

ขอโอกาสพูดถึงตัวเองว่า ตอนนี้อย่านักเวลาไปพูดในที่ประชุมว่า เวลานี้ เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ ความเชื่อเจ้าพ่อเจ้าแม่ อะไรต่างๆ นี้ มันเกลื่อนกลาดครอบงำสังคมไทย แล้วเราก็ไม่มีความชัดเจนต่อสิ่งเหล่านี้ มีดๆ มีวๆ สลัวคลุมเครือ สังคมที่ไม่มีความชัดเจนนั้น เป็นสังคมที่มีอันตราย เพราะฉะนั้น จะต้องรีบสร้างความชัดเจน โดยมีทำที่ที่ว่าเอาอย่างไร ให้แน่ชัดลงไป

โดยเฉพาะผู้ที่รับผิดชอบสังคม ไม่ว่าจะเป็นผู้นำประเทศ ผู้บริหาร หรือพระสงฆ์ นักการศึกษา พวกนี้จะต้องชัดเจนแน่ลงไปว่า ทำที่ต่อสิ่งเหล่านี้จะเอาอย่างไร แต่ที่เป็นกันอยู่นี้คลุมๆ เครือๆ สังคมที่เต็มไปด้วยความพรัมัวสลัวคลุมเครืออย่างนี้ พัฒนายาก

แล้วผู้บริหารประเทศชาติ เมื่อไม่มีความชัดเจน ขาดความรู้ความเข้าใจจริง ก็ไม่มีความเข้มแข็ง ขาดความกล้าหาญ พอไปเจอสิ่งเหล่านี้หนอย ก็หวั่นไหว กลัวเขา ต้องทำตาม เขาบอกเรื่องโซกลาง อันนั้นไม่ดี ต้องแก้ ต้องเปลี่ยนเสาใหม่ ต้องย้ายโนนย้ายนี้ ก็โอนเอน ผู้นำต้องมีความเข้มแข็ง บอกว่าฉันจะยืนหยัดในหลักการ ถ้าได้คนอย่างนี้ ก็ไม่ต้องกลัวแล้ว เทวดาก็ต้องยอม อย่างที่ได้นำพุทธพจน์มาให้ฟังแล้ว เทวดาต้องยอมแก่มนุषยที่เข้มแข็งยืนหยัดในธรรม แล้วจะเล่าให้ฟังอีก

เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดานั้น พระพุทธศาสนามีเรื่องเยอะ แต่เราจับจุดกันไม่ถูกเลย พอบอกว่าเทวดามี ก็ไปนับถือเทวดาแบบพราหมณ์ พุทธศาสนาท่านสอนมานักหนา ในคัมภีร์ว่าไว้และให้ตัวอย่างเยอะแยะ ก็ไม่เอามาใช้ อันไหนแบบพุทธ อันไหนแบบพราหมณ์ ตัวรับผิดชอบเป็นผู้นำสังคมขนาดนี้ ก็ยังแยกไม่เป็น

ผมยกหลักอันหนึ่งมาอย่าแล้วอย่าเล่า พระพุทธศาสนาสอนว่า *ธรรมต้องเหนือเทพ* แล้วก็มีตัวอย่างในเรื่องที่มนุษย์เกิดกรณีพิพาทกับเทวดา ต้องตัดสินกันด้วยธรรม เรื่องอะไรต่างๆ เหล่านี้ มีในคัมภีร์ทั้งนั้น แล้วมนุษย์ที่เข้มแข็งจริงๆ ก็ต้องเข้มแข็งโดยมีหลัก ที่ว่าตนเองตั้งอยู่ในธรรม ถ้ามนุษย์ตั้งอยู่ในธรรม เทวดาก็ต้องยอม

เพราะฉะนั้น ผู้นำประเทศของเรา ผู้บริหารบ้านเมือง ต้องเข้มแข็ง มั่นใจเด็ดเดี่ยวว่า ถ้าฉันตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติถูกต้องแล้ว เทวดาก็เทวดาเถอะ จะมาว่าอย่างนี้ๆ ไม่เอาทั้งนั้น ยืนยันเทวดาเลย ต้องขนาดนั้น และด้วยความเข้มแข็งนี้แหละ จะสู้ได้ และจะนำประชาชนได้ด้วย

ประชาชนรอความเข้มแข็ง ประชาชนของเรามีจิตใจอ่อนแออยู่แล้ว ผู้นำก็ไปอ่อนแออีก แล้วจะไปได้อย่างไร ทีนี้ ถ้าผู้นำเข้มแข็ง เป็นหลักให้ ประชาชนก็จะได้เข้มแข็งขึ้นมาบ้าง สังคมก็จะอยู่ได้

เพราะฉะนั้น เวลาที่เราต้องการผู้นำที่มีความเข้มแข็ง ที่เอาธรรมมายืนหยัด และสู้กับเทวดาได้ จนกระทั่งเทวดาต้องยอม ตามคติพระพุทธศาสนา ที่มีมาในประวัติของบุคคลผู้มีธรรม ที่ท่านยืนหยัดมาแล้ว และเทวดาต้องยอม ชาวพุทธต้องเป็นอย่างนั้น

แต่ไม่ได้หมายความว่าเราดูถูกเทวดานะ บอกแล้วว่าเราไม่ลบหลู่เลย เราให้เกียรติเทวดา เราถือว่าเทวดาโดยทั่วไป ว่าโดยเฉลี่ยแล้ว อยู่ในระดับที่มีคุณธรรม มีภูมิธรรมสูงกว่ามนุษย์ เรานับถือเทวดาอย่างท่านผู้ใหญ่ ให้ความเคารพ และต่างก็มีเมตตาต่อกัน อย่างที่ว่าแล้ว มนุษย์ทำบุญ ก็อุทิศกุศลแก่เทวดาด้วย

อย่างไรก็ตาม ถ้าเทวดาไม่ตั้งอยู่ในธรรม มนุษย์ก็ต้องยืนหยัดในธรรม แล้วมนุษย์ที่ยืนหยัดตั้งอยู่ในธรรมนั้น ก็จะเป็นหลักให้แก่สังคมมนุษย์ และเป็นหลักให้แก่เทวดาด้วย

เวลานี้ สังคมของเรามีปัจจัยที่จะสร้างความอ่อนแอมาก และกระแสปัจจัยของความอ่อนแอนี้ กำลังไหลแรงมา เพราะฉะนั้นจะต้องจับหลักให้ได้ให้ชัด แล้วตั้งตัวยืนขึ้นมาในหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างเข้มแข็ง ก็จะไปได้ สังคมไทยก็จะอยู่ และก็จะดี

เอาละครับ วันนี้พูดมาบอกว่าจะจบหลายหนแล้ว ไม่จบสักที ตอนนี้จบแน่ ก็ขออนุโมทนาทุกองค์ ถ้าไม่มีอะไร ก็กราบพระพร้อมกัน

ตอนที่

๑๔

ถ้ารู้ภูมิหลังของอินเดียสักหน่อย จะค่อยเห็นแก่นของพระพุทธศาสนา

อารยันเข้าครอง ชมพูทวีปได้คำ “อริยะ/อารยะ”

คุยกันมาเยอะแล้วในเรื่องต่างๆ ไปว่าจะเข้าสู่หลักการของพระพุทธศาสนาเสียที แต่คราวนี้ยังนึกว่า ควรจะพูดไปเชื่อมโยงย้อนไปถึงความเป็นมาก่อนเกิดพระพุทธศาสนา ซึ่งที่จริงก็พูดไปในเรื่องราวที่ผ่านไปแล้ว เช่นเรื่องภูตผีเทวดา แต่นั่นเป็นส่วนย่อยที่แยกเป็นเรื่องๆ คราวนี้ก่อนจะเข้าเรื่องหลักคือตัวพระพุทธศาสนา ก็ควรมาทบทวนและจัดให้เป็นลำดับนิดหน่อย เพราะฉะนั้นก็จะไปซ้ำกับเรื่องที่พูดไปแล้วบ้าง

พระพุทธศาสนานั้นเกิดในประเทศอินเดีย หรือเรียกภาษาเก่าว่า “ชมพูทวีป” ก็แลชมพูทวีปนั้นเป็นดินแดนที่เจริญด้วยอารยธรรมมาแต่โบราณ ตามที่นักประวัติศาสตร์สืบค้นกันมา เขาบอกว่าเคยมีอารยธรรมเก่าแก่ในอินเดีย ตั้งแต่สัก ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว คืออารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ซึ่งยังมีซากทางโบราณคดีเหลืออยู่ เขาจึงเริ่มเรื่องอินเดียกันที่นี้

ที่นี้ ต่อมาก็มียุคแห่งอารยัน เป็นนักรบชนหลังม้า ที่เก่งกล้าในการสงคราม ได้บุกเข้ามาทางตะวันตกเฉียงเหนือ ก็สู้รบกัน แล้วพวกที่เข้ามาใหม่ชนะ

พวกที่เข้ามาใหม่ทางตะวันตกเฉียงเหนือนี้ เรียกว่าพวกอารยัน (Aryans) ภาษาบาลีเรียกว่า “อริยะกะ” ต่อมาพวกนี้ก็ใช้ศัพท์นี้ในความหมายว่าเป็นผู้เจริญ คือเรียกพวกตัวเองว่าเป็นผู้เจริญ เป็นอริยะ

คำว่า “อริยะ” คืออริยะนี้ แปลว่า ผู้ประเสริฐ หรือผู้เจริญ เป็นภาษาสันสกฤตว่า “อารฺย” คืออารยะ ฝรั่งเศสเรียกว่า อารยัน ก็เป็นชนเผ่าหนึ่งนั่นเอง

ส่วนชนพวกเก่าที่อยู่มาเดิมในลุ่มแม่น้ำสินธุ นั้น ที่จริงเขามีอารยธรรมรุ่งเรืองกว่า เขาตั้งบ้านตั้งเมือง มีสถาปัตยกรรม มีศิลปกรรม มีวิถีชีวิตอะไรต่างๆ ที่พัฒนาไปมากแล้ว แต่ในการรบราทำสงครามกับพวกอารยันที่เข้ามานั้น พวกเจ้าถิ่นเดิมนี่แพ้

ในสมัยโบราณ เรื่องราวเป็นกันเช่นนี้มาก ที่ว่าพวกที่มีอารยธรรมเจริญ ตั้งบ้านตั้งเมืองแล้ว ต่อมาก็แพ้พวกคนป่าเถื่อนที่บุกรุกเข้ามา

ก็เป็นอันว่า พวกชาวชมพูทวีปที่ตั้งหลักฐานอยู่เดิมในลุ่มแม่น้ำสินธุ นั้น ได้พ่ายแพ้แก่พวกอารยัน แล้วพวกอารยันก็เข้ามาครอบครองดินแดน แล้วก็รับเอาความเจริญของพวกเก่านั้นเข้าไปด้วย

คนพวกเก่านั้น เมื่อแพ้ ก็ถูกลดฐานะลงไป อาจจะถูกจับเป็นทาส กลายเป็นคนชั้นต่ำ อันนี้ก็อาจจะเป็นเบื้องหลังของการที่เกิดเป็นชนวรรณะต่างๆ ด้วย ที่ว่าพวกอารยันที่เข้ามา ก็ยกตัวสูงขึ้นไปแล้วก็มีการแบ่งชั้นวรรณะ พวกคนในถิ่นเดิมนี่ก็กลายเป็นคนชั้นทาสชั้นต่ำ เรียกว่ามิลักกะ (ในภาษาบาลี ปกติเรียกว่า “มิลกุกข” คือมิลักกะ) พวกตัวเอง คืออารยัน ก็กลายเป็นคนชั้นสูง

พวกอารยันมีวัฒนธรรมที่สืบมาโดยศาสนา จัดระเบียบชีวิตและระบบสังคมตามหลักศาสนา พราหมณ์ ถือเอาพวกอารยัน เป็นคนวรรณะสูง ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ และ แพศย์ ส่วนพวกวรรณะศูทร ไม่เป็นอารยัน ไม่เป็นอริยกะ แต่เป็นมิลักกะ นี่ก็คือได้เกิดมีวรรณะ ๔ ตามที่พวกเราลำดับกันมาว่าคือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร

ตามที่ว่ามานี้ก็จะเห็นว่า คำว่า อริยกะ หรืออารยกะนี้ ได้เกิดมีมาแล้วก่อนที่จะเกิดพระพุทธศาสนา แต่ความหมายเดิมในครั้งนั้น ของคำว่าอริยกะ หรืออารยกะนี้ เป็นเรื่องของชนชั้น ตามหลักศาสนาพราหมณ์ หรือที่จริงก็คือตามวัฒนธรรมของพวกอารยันที่เข้ามาจากภายนอกนั้น

เรื่องราวในแง่ประวัติศาสตร์ยุคแรกนี้ เป็นการสันนิษฐานเท่าที่เขาค้นคว้าได้ ในที่นี้ก็จะไม่พูดต่อไปอีก

ที่นี้ เราจะมาพูดกันในแง่ของความเชื่อถือและการถือปฏิบัติสืบกันมาทางศาสนา โดยที่ว่าเรื่องราวเหล่านี้ด้านนี้จะชัด เพราะมันได้เข้าไปอยู่ในบทบัญญัติของศาสนา แล้วก็เป็นเรื่องของการถือปฏิบัติสืบกันมาในชีวิตจริง ฉะนั้น ถึงตรงนี้ก็ตัดตอนเรื่องประวัติศาสตร์แค่นั้น เราจะไม่ค่อยเข้าไปเกี่ยวข้อง นอกจากจะพูดถึงในเมื่อมันเกี่ยวข้องเข้ามาบ้าง

พวกอารยันนี้ก็อยู่ในอินเดียมา แล้วก็เจริญขึ้น และสร้างบ้านสร้างเมืองกัน จนกระทั่งมาถึงยุคพุทธกาล

เมื่อถึงยุคพุทธกาลนั้น สังคมชมพูทวีปหรืออินเดียนี่ ก็อยู่ภายใต้ความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติตามหลักศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาที่พวกอารยันนำเข้ามา ดังที่ว่าแล้ว ศาสนาพราหมณ์นั้นก็ถือหลักหรือตั้งหลักขึ้นไว้ ให้แบ่งคนเป็นวรรณะ เป็นชนชั้นต่างๆ ซึ่งที่จริง คำว่าวรรณะก็แปลว่าสีผิวนั่นเอง แสดงว่าเดิมนั้น เรื่องแบ่งวรรณะคงเกิดจากการแบ่งสีผิวกัน หรือว่าสีผิวเป็นเครื่องหมายกำหนดว่า พวกที่เข้ามาใหม่มีสีผิวอย่างหนึ่ง แล้วพวกที่อยู่เดิมในอินเดียก็มีสีผิวอย่างหนึ่ง ก็แยกสีผิวกัน แยกกันเป็นชนชั้นวรรณะ

แทรกนิดหนึ่งว่า พวกอารยันที่บุกเข้ามานี้ รกรากเดิมของพวกเขาคืออยู่ในแถบทะเลแคสเปียน (Caspian Sea) ทางตะวันตกเฉียงเหนือขึ้นไปแสนไกล วัฒมาถึงแค่เขตแดนอินเดียด้านตะวันตกเฉียงเหนือสุด ก็กว่า ๒,๐๐๐ กิโลเมตร แถวๆ ใต้ประเทศรัสเซียปัจจุบัน (Russia) ด้านยุโรป (จากกรุงมอสโก/Moscow แทบจะตรงลงมาพันกว่ากิโล) ซึ่งอยู่ในเขตที่อากาศหนาว แล้วผิวก็คงจะขาว ตัวโตต่างจากคนอินเดีย เวลานั้นหมายถึงพวกมิลักกะ ที่อยู่ในเอเชียใต้ ซึ่งในฤดูร้อน แสงจะร้อน จึงคงมีผิวดำ ตัวเล็ก (ฮิตเลอร์/Hitler ผู้ยิ่งใหญ่แห่งเยอรมนี ถือว่าคนเยอรมันเป็นชนอารยัน/Aryans อันเป็นเผ่าของพวกยออดมนุสย์ ไม่มีพวกอื่นใดจะมาเทียบได้) การแบ่งวรรณะก็คงว่ากันตามสีผิวที่ว่านี้

พวกอารยันอพยพลงมาจนราวปี 2000 ก.คศ. ก็ถึงอิหร่าน/Iran แล้วบุกเข้าครอง (ฝรั่งสืบค้นแล้วบอกว่า Iran ก็เพี้ยนมาจากอารยันนั่นเอง ดังที่เขาว่า Iran แปลว่าดินแดนของอารยัน/land of the Aryans) แล้วจากอิหร่านพวกหนึ่งก็มาบุกเข้าอินเดียดังที่ว่ามาแล้ว

ที่นี้ ศาสนาพราหมณ์ก็ได้วางบทบัญญัติลงไป บอกว่าการที่แบ่งเป็นชนชั้น วรรณะต่างๆ เหล่านี้ เป็นพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าของเขา นั่นคือ พระพรหม ที่เป็นเทพสูงสุด พระพรหมทรงสร้างคนมาให้เป็นอย่างนั้น

เล่าย้อนไปนิดหนึ่งว่า เดิมทีเดิมนั้น ตอนที่พวกอารยันเร่ร่อนอพยพลงมา พวกเขาก็นับถือเทพเจ้า เช่นเดียวกับพวกคนสมัยโบราณ แห่งอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ซึ่งก็ยอมรับนับถือเทพเจ้าเหมือนกัน เมื่อสองเผ่านี้เข้ามาอยู่ด้วยกันแล้ว เรื่องของเทพเจ้าต่างๆ ก็อาจจะเข้ามาผสมกลมกลืนหรือเข้ามาปะปนกันบ้าง

เมื่อก็ว่าจะไม่พูดเรื่องประวัติศาสตร์ ก็อดพูดไม่ได้ เดิมเขาสันนิษฐานว่า เดิมนั้น ตอนที่พวกอารยันเร่ร่อนอยู่นี้ พระอินทร์น่าจะเป็นเทพเจ้าสูงสุด แต่เขาก็นับถือเทพเจ้ามากมาย จนกระทั่งมาอยู่ในอินเดียแล้ว ก็พัฒนาความเชื่ออะไรต่างๆ ขึ้นมา จนในที่สุดก็มีเทพเจ้าสูงสุดผู้เดียว คือพระพรหม ที่เป็นผู้สร้างโลก เทพเจ้าอื่นๆ ก็ต่ำลดหล่นลงมา

(สมัยหลังอีกนาน มีพระศิวะใหญ่ขึ้นมาด้วย และเขาก็สืบอีกว่า พระศิวะนั้น น่าจะมาจากเทพเจ้าของพวกชาวอารยธรรมเดิมในลุ่มแม่น้ำสินธุ หรือพวกมิลักเซ, ในพระพุทธศาสนา ศิวะ/ลิวะ เป็นคำสูง หมายถึงสภาวะที่สุขเกษมเยียมยอ บางทีก็ใช้เป็นไวพจน์ของนิพพาน นี่ก็คงเอาคำศัพท์ที่ดีที่สุดไปใช้เรียกเทพเจ้าสูงสุดของพวกเขา)

พระพรหมสร้างโลก ให้คนแบ่งเป็นวรรณะสี่ มีสิทธิ์เสรีไม่เท่ากัน

ที่นี้ พระพรหมก็เป็นผู้สร้างสรรพจักรวาลโลกและทุกสิ่งทุกอย่าง พราหมณ์ก็บอกว่าที่มนุษย์แบ่งกันเป็นวรรณะต่างๆ นี้ ก็มาจากการสร้างของพระพรหม พระพรหมท่านสร้างมาเรียบร้อยแล้ว ให้ใครๆ เกิดมาในวรรณะไหน ก็แบ่งคนเป็นวรรณะสี่ ดังว่าแล้ว

พวกพราหมณ์เรียงวรรณะสี่เป็น พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร แต่ทางพวกกษัตริย์ก็พยายามถือว่าวรรณะกษัตริย์สูงสุด แล้วก็เรียงลำดับเป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร สองวรรณะแรกจึงสูงสุด คล้ายว่า อาจจะมีการแย่งอำนาจกันเอง อย่างไรก็ดี พราหมณ์นั้นเป็นพวกปัญญาชน เป็นพวกศึกษาคัมภีร์ เป็นเจ้าหน้าที่ศาสนา เป็นเจ้าพิธีกรรม ตอนนั้น ความเป็นนักบวช ความเป็นนักวิชาการ ความมีปัญญาอะไรต่างๆ นี้ รวมอยู่ในคนพวกเดียว ซึ่งสมัยโบราณก็เป็นมาอย่างนั้น

เป็นอันว่า ศาสนาได้เป็นที่มาของความเจริญด้านปัญญา มีการศึกษารัฐธรรมนูญ เพราะพวกพราหมณ์นี้มีเวลา ไม่ต้องไปยุ่งกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ อยู่กับการประกอบพิธี ทำให้มีเวลาคิดพิจารณาต่างๆ ก็เลยมีปัญญามากกว่าพวกอื่น แล้วก็เป็นผู้รักษาสืบต่อหลักคำสอนสืบกันมา พราหมณ์ก็เป็นปัญญาชน เป็นเจ้าพิธี เป็นเจ้าหน้าที่ศาสนา แล้วก็กำกับให้พวกตนเป็นวรรณะสูงสุด ก็บอกว่าพระพรหมทรงสร้างพราหมณ์ขึ้นมาจากพระโอษฐ์ของพระองค์ จึงมีหน้าที่กล่าวแนะนำสั่งสอนบอกพิธี จัดอะไรต่างๆ แม้แต่วางหลักความประพฤติปฏิบัติในสังคม ทำให้วรรณะทั้งหลายมีวิถีชีวิตของตนๆ ต่างกันไป

ที่นี้ อีกรวณะที่สูง คือ กษัตริย์ (สันสกฤต) หรือขัตติยะ (บาลี) พวกนี้ก็เป็นนักรบเป็นนักปกครอง ก็ถือกันว่า พระพรหมสร้างกษัตริย์จากพระพาด้า คือแขนของพระองค์ การใช้แขนก็เป็นเรื่องของการใช้กำลัง การต่อสู้ การรบ สงคราม

ต่อไปก็ว่า พระพรหมทรงสร้างวรรณะที่ ๓ คือแพศย์ บาลีเรียกว่าเวสสะ จากตะโพก ต้นขาที่ใช้เดิน เพราะฉะนั้น พวกนี้ก็เป็นพ่อค้าวาณิช เดินทางไปค้าขาย

สมัยก่อนนั้น พวกพ่อค้าเดินทางค้าขายจากเมืองนี้ไปเมืองโน้น โดยกองเกวียน ที่ภาษาฝรั่งเรียกว่า คาราวาน/caravan มีเรื่องในคัมภีร์พุทธศาสนามากมาย กองเกวียนที่มากท่านก็จะบอกว่า ๕๐๐ ตัวเลข ๕๐๐ นี้ใช้กันนัก แสดงว่ามาก

ต่อไป วรรณะสุดท้าย ต่ำสุด เรียกว่า ศูทร บาลีเป็น สุททะ หมายถึงพวกคนชั้นกรรมกร คนรับใช้ คนรับจ้างเป็นแรงงานต่างๆ พวกนี้ พรหมณ์ก็บอกว่า พระพรหมเป็นเจ้าของทรงสร้างจากพระบาทของพระองค์ เพราะฉะนั้นก็มีหน้าที่รับใช้เขา คนไหนเกิดมาในวรรณะไหน ก็ต้องเป็นอยู่อย่างนั้นจนตาย

แล้วพรหมณ์ก็บอกว่า พระพรหมเป็นเจ้าของได้ทรงบัญญัติมาเสร็จว่า พรหมณ์เป็นผู้ที่สูง เป็นผู้บริสุทธิ์ จะต้องได้รับความเคารพนับถือยกย่อง มีฐานะเป็นที่เคารพบูชา แล้วก็เป็นผู้สื่อสารกับพระพรหม จึงบอกความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าของได้ ว่าพระองค์จะเอาอย่างไร เพราะฉะนั้นคนพวกอื่นจึงต้องเชื่อฟัง และพรหมณ์ก็ผูกขาดคัมภีร์ ที่เขาสืบต่อกันมา เป็นที่รักษาคำสั่งสอนอะไรต่างๆ ของพระพรหม ที่ท่านสื่อสารมา เรียกว่า พระเวท ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ส่วนสำคัญ เรียกว่า ไตรเพท แล้วก็ยังมีคัมภีร์เพิ่มขึ้นมาจากไตรเพท เรียกว่า อาถรรพณเวท ว่าด้วยเรื่องอาถรรพณ์ พวกไสยศาสตร์ สิ่งลึกลับเป็นที่ลี้ เป็นพระเวทอีกส่วนหนึ่งที่สำคัญ แต่เขาไม่นับเข้า ก็เรียกเป็นหลักว่าไตรเพท

หลักการข้อบัญญัติ เกี่ยวกับชีวิตคนในวรรณะต่างๆ ก็ถือตามกันมา ถือว่ามาจากพระพรหมทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น พวกวรรณะเหล่านั้นก็ต้องปฏิบัติตาม จะประพฤตินอกออกไปไม่ได้ ใครเกิดมาในวรรณะไหน ก็ต้องยึดมั่นในบัญญัติสำหรับวรรณะของตน ต้องทำตาม ถ้าไปทำอะไรผิด ก็เป็นบาป พรหมณ์เป็นผู้ลอบบาปแล้ว ส่วนคนพวกอื่นก็ไปอาบน้ำล้างบาปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำคงคา

แล้วใครไปแต่งงานกับคนต่างวรรณะ มีลูกออกมา ก็เป็นคนนอกวรรณะเรียกว่า “จัณฑาล” เป็นคนแสนจะต่ำ ถูกดูถูกหนักเข้าไปอีก เรียกว่าเป็นพวกที่แตะต้องไม่ได้ คำว่าแตะต้องไม่ได้ในที่นี้หมายความว่า เป็นเสียดจัญไร ใครแตะต้องก็เป็นบาป อย่างว่าแต่ถูกตัวเลย คนจัณฑาลเดินผ่าน เงามาพาดที่จวนข้าว ต้องขวางทั้งหมด กินไม่ได้ ไปอยู่เหนือดมเขา ก็ไม่ได้ แม้แต่มองเห็น เขาก็ไปล้างตา ต่อมาจึงเรียกว่าพวก Untouchables ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมอินเดีย ก็เป็นอันว่า คนพวกนี้ถือเรื่องวรรณะรุนแรงมาก

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้เลิกลัทธิวรรณะ และได้ตั้งสังฆะ (สงฆ์) ขึ้นมาให้เป็นชุมชนหรือสังคมไร้วรรณะ ใครมาบวชก็สลัดทิ้งวรรณะไปโดยอัตโนมัติ ในพระไตรปิฎกมีเรื่องมากมายที่พระพุทธเจ้าทรงพบสนทนากับพวกพรหมณ์ เสด็จไปบ้าง เขามาเฝ้าบ้าง ก็ทรงติเตียนระบบวรรณะอย่างแรง โดยเฉพาะพรหมณ์ที่ถือว่าพวกตนเหนือคนอื่น บางเรื่องก็เป็นพระสูตรขนาดใหญ่ อย่างอัศจรรย์นสูตร (ม.ม.๑๓/๖๑๓/๕๕๘) และวาเสฏฐสูตร (ม.ม.๑๓/๗๐๔/๖๔๑)

พราหมณ์ติดต่อพระพรหมได้ ใครอยากรวยอยากใหญ่ ก็ไปบูชาัยญ

ที่นี้ นอกจากว่าพระเจ้าจะสร้างคนมาแยกเป็นวรรณะต่างๆ แล้ว ในเมื่อพระพรหมเป็นผู้สร้างสรรพคัมภีร์คนดาลโลก เป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด อะไรๆ จะเป็นอย่างไร ก็สุดแต่พระองค์ เพราะฉะนั้นก็เกิดมีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า ในเมื่อทุกอย่างแล้วแต่พระเจ้า เราจะได้ดีมีสุข หรือจะประสบความทุกข์ ก็เป็นเพราะเรามีความสัมพันธ์ไม่ดีต่อพระผู้เป็นเจ้า หรือเทพเจ้า ที่นี้ถ้าเราทำไม่ดี พระผู้เป็นเจ้าไม่โปรด เราก็แย่ ถ้าเราทำให้ท่านโปรดพอพระทัย เราก็ได้ประสบผลดีที่ปรารถนา

อ้าว ถ้าอย่างนี้ เราจะทำอย่างไร มนุษย์นั้นก็ก็มีเรื่องดีๆ ร้ายๆ ประสบเหตุการณ์ผันผวนเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งในชีวิตของตนเอง และในธรรมชาติแวดล้อมที่ตัวบังคับควบคุมไม่ได้ เช่น ภัยธรรมชาติ น้ำท่วม แผ่นดินไหว อะไรต่ออะไร

คนพวกนี้ก็ถือว่า เราต้องไปอ่อนน้อมเช่นสรวงบูชา เอาใจเทพเจ้า ถ้าจะมีภัยอันตราย หรือกลัว ก็ไปอ่อนน้อมขอให้ท่านช่วยป้องกันปัดเป่าภัยอันตราย ถ้าต้องการผลที่ปรารถนา ก็ไปอ่อนน้อมเอาอกเอาใจ ซึ่งก็เป็นแนวเดียวกับศาสนาโบราณทั้งหลายอื่น ที่พวกนักปราชญ์ นักวิชาการบอกว่า ศาสนาเกิดมาจากความกลัว กลัวจะพบภัยธรรมชาติ ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว น้ำท่วม ลมพายุใหญ่ แล้วก็เรื่องร้ายๆ ในชีวิตของตัวเองและพวกตัว

คนเหล่านี้หวาดกลัว เมื่อไม่รู้เหตุรู้ผล ไม่รู้ไปมาอย่างไร ก็นี่ก็มองในแง่ที่เทียบกับในสังคมมนุษย์ว่า เราจะเป็นอย่างไร ก็มีคนที่ใหญ่กว่าเรา ซึ่งอาจจะมาทำร้ายเรา มาใช้อำนาจจัดการกับเราได้ นี่ในธรรมชาติ ก็คงจะมีผู้ยิ่งใหญ่ มีอำนาจ มาบันดาล เราก็ต้องไหว้วอนเอาอกเอาใจ เพราะฉะนั้นมนุษย์ก็เลยสร้างเทพเจ้าขึ้นมา

ถ้ามองในแง่ของเรา ก็คือมนุษย์สร้างเทพเจ้าขึ้นมาจากภาพของมนุษย์ด้วยกัน คือภาพของมนุษย์ผู้ยิ่งใหญ่ ให้มีเทพเจ้าที่มีอำนาจ ที่บันดาลทุกอย่าง ที่มนุษย์จะไปเช่นสรวงอ่อนน้อม ทำให้เกิดศาสนา

ศาสนาพราหมณ์ก็มีความสัมพันธ์แบบนี้ โดยพราหมณ์เป็นผู้ติดต่อกับพระพรหมเป็นเจ้าได้ คนเกรงกลัวอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติ ซึ่งมาจากพระผู้เป็นเจ้า ก็ต้องไปติดต่อพราหมณ์ พราหมณ์ก็บอกว่าจะต้องทำอะไร จะอ่อนน้อมอย่างไรๆ พราหมณ์มีเวลา ก็คิดพิธีขึ้นมา พวกเทพเจ้านี้ก็มีมากมาย ตั้งแต่เทพสูงสุดลงมา แล้วก็เทพเล็กๆ น้อยๆ มากมาย ก็เป็นไปได้ที่พราหมณ์จะบอกว่า เทพเจ้าองค์นี้นะเก่งในด้านนี้ องค์นั้นเก่งในด้านลาภ องค์โน้นเก่งในด้านยศ องค์นี้เก่งในด้านให้ผลตามปรารถนาในเรื่องครอบครัว เรื่องการมีลูก หรืออะไรต่างๆ ก็ว่ากันไป

ที่นี้เทพเจ้าแต่ละองค์ ก็อาจจะชอบเครื่องเช่นสรวงอ่อนน้อมไม่เหมือนกัน องค์นี้ชอบอย่างนี้ องค์นั้นชอบอย่างนั้น พราหมณ์ก็เป็นผู้เชี่ยวชาญ เหมือนว่ารู้ใจเทพเจ้า รู้วิธีติดต่อ รู้พิธีกรรมที่จะติดต่อ พิธีกรรมก็กลายเป็นเครื่องมือ เป็นวิธีการ เป็นระเบียบปฏิบัติ ในการสื่อกับเทพเจ้า แล้วพิธีกรรมก็มีความหมายในเชิงศักดิ์สิทธิ์เร้นลับขลังดังที่ว่า อย่างที่ได้พูดมาถึงเรื่องความหมายของพิธีกรรม แบบที่ชาวบ้านเข้าใจกันเยอะ ที่นี้ชาวบ้านต้องการผลในทางที่ปัดเป่าเคราะห์ร้าย หรือว่าต้องการผลในทางโชคลาภอะไร ก็ไปหาพราหมณ์ พราหมณ์ก็ประกอบพิธีกรรมให้ ซึ่งเขาเรียกว่าัยญ ก็ไปเช่นสรวงบูชา

ที่นี้การเอาใจเทพเจ้าที่เรามองไม่เห็น เราไม่รู้ใจท่าน ก็เอาใจยาก มนุษย์ก็ต้องทำอย่างดีที่สุด ของตัวเอง สมมุติว่าไปอ้อนวอนบูชาเช่นสรวงครั้งนี้ ไม่ได้ผลสำเร็จ มนุษย์มีความเชื่ออยู่แล้วว่า เทพเจ้าเป็นผู้บันดาลผล ก็ย่อมนึกว่าเราทำไม่ถูกพระทัยท่าน เขาไม่นึกเป็นอย่างอื่น เขาไม่นึกว่ามีหรือไม่มี แต่เขาไปนึกในแง่ว่าเราทำไม่ถูกพระทัยพระองค์

คนก็คิดว่าเราอาจจะถวายเครื่องเช่นสรวงบูชาน้อยไป ก็ไปหาพราหมณ์ แล้วพราหมณ์ก็บอกอย่างนั้นอย่างนี้ บอกว่าเธอนี้ทำไม่ถูกพิธี ผิดอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ต้องเอาใจ ก็ไปทำเพิ่มอีก พอเพิ่มแล้ว เกิดมันจำเพาะไปได้ผลบางอย่าง ถึงจะนิดๆ หน่อยๆ คนก็มองเข้าข้างตัวเองว่า เออ ดูท่าจะเข้าที่แล้ว แต่ยังได้น้อยไป ก็นึกว่า ถ้าเราเพิ่มเครื่องเช่น ทำให้ใหญ่โตขึ้นอีก ท่านก็จะโปรดมากกว่านี้ ก็ยิ่งเพิ่มใหญ่ คราวนี้ได้มาบ้างแล้ว ต่อไป จะให้ได้มากที่สุด ก็ยิ่งเพิ่ม เรื่องการเช่นสรวงก็พัฒนาไปๆ

จะเห็นได้ว่าการเช่นสรวงสังเวชนียิ่งใหญ่ขึ้นทุกที การเช่นสรวงบูชาเป็นรูปแบบต่างๆ ก็เรียกว่า “ยถุณ” (สันสกฤตเป็น “ยชุณ”) คือการบูชาด้วย ฉะนั้น การเช่นสรวงต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ ก็รวมอยู่ในคำว่า “ยัญ” เราเรียกเป็นภาษาไทยว่า บูชาด้วย

การบูชาด้วยก็เป็นเรื่องสำคัญที่ว่า พราหมณ์จะเป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมที่มนุษย์จะติดต่อกับเทพเจ้า โดยการเอาใจเอาใจ บูชาด้วย ถวายเครื่องเช่นสรวงสังเวช เพื่อให้ท่านโปรดปราน แล้วก็บันดาลผลที่ต้องการให้ การบูชาด้วยก็วิจิตรพิสดารขึ้นมามากมาย เพราะเอาใจไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งเมื่อพวกที่มานูชาด้วยนั้น เป็นผู้มั่งอานาจ เป็นเศรษฐี ก็ยิ่งมีพิธีกรรมใหญ่โต จนกระทั่งกษัตริย์ที่ต้องการจะแผ่อานาจ อยากจะรบชนะ ก็ต้องเอาใจเทพเจ้าอีก ก็มาหาพราหมณ์ๆ ก็ว่าการรบครั้งนี้ ยิ่งใหญ่นัก ต้องประกอบพิธีบูชาด้วยให้ใหญ่อิ่ง จะได้รบชนะ

ต่อมา ก็เกิดมีภัยใหญ่ อย่างอัศวเมธ ช่างม้าบูชาด้วย ที่ถือว่ายิ่งใหญ่ที่สุด เมื่อจะบูชาด้วย ก็ปล่อยม้าอุปการ และเลือกคัดเจ้าชายที่เป็นนักรบเก่งกล้า ๑๐๐ องค์ พร้อมทั้งทหารบริวาร ให้ไปกับม้าอุปการนี้ แล้วก็เดินทางไป ๑ ปี ผ่านดินแดนไหน ดินแดนนั้นต้องเปิดให้ผ่าน ถ้าไม่ให้ผ่าน ก็รบกันจนครบ ๑ ปีแล้ว ก็กลับมาถึงดินแดนของตัวเอง

พอกลับมา ก็จัดพิธีใหญ่โตเลยคราวนี้ ฉลองกันเต็มที่ แล้วก็ช่างม้า นั้น จึงเรียกว่า อัศวเมธ คือการช่างม้าบูชาด้วย ซึ่งก็เป็นการฉลองชัยชนะไปด้วย นี่เป็นตัวอย่าง ยัญอื่นๆ ก็มีมากมาย ยัญที่ใหญ่พอสมควร จะเห็นว่ามีในพระไตรปิฎกบ่อย คือเรื่องที่ว่ากษัตริย์ หรือพราหมณ์ผู้ใหญ่ทำการบูชาด้วย ซึ่งมีระเบียบพิธีในการบูชาด้วยนั้นมากมาย

ในพิธีบูชาด้วยใหญ่ๆ สัตว์ที่เอามาช่างที่ได้ยินแทบเป็นแบบ ได้แก่ วัว ๕๐๐ แพะ ๕๐๐ แกะ ๕๐๐ อย่างพระเจ้าปเสนทิโกศลก็มีเรื่องที่ทำพิธีมหาด้วย ช่างโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว แกะ ๕๐๐ ตัว (ส.ส.๑๕/๓๔๙/๑๐๙) บางพิธีก็มีจำนวนมากกว่านี้ ที่เหมือนเป็นแบบอีกชั้นหนึ่ง ก็ช่างอย่างละ ๗๐๐ ตัว เช่นพราหมณ์ภูทันทะ ก็เตรียมมหาด้วย ช่างโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคเมีย ๗๐๐ แพะ ๗๐๐ แกะ ๗๐๐ (ที.ส.๗/๒๐๐/๑๖๒) นอกจากสัตว์ต้องตายแล้ว พวกข้าทาสก็เดือดร้อนนูนวาย ที่ว่านี้พูดถึงยัญพิธีใหญ่ ยัญที่ทุกบ้านต้องทำทุกวันก็มี

พระพุทธเจ้าบางทีก็ตรัสสอนหรือสนทนาจนเจ้าพิธิเล็กลัมพิธิบุชชาญญ เกิดเป็นพระสูตร เช่น ในกฎทันตสูตร (ที่มา อ้างแล้ว) พระพุทธเจ้าตรัสเล่าแก่พราหมณ์ใหญ่ นามว่ากฎทันตะ ตรัสบอกวิธิบุชชา มหายัญญ โดยไม่มีการฆ่าสัตว์ อย่างถ้าเป็นราชาก็เตรียมการด้วยการจัดการบ้านเมืองให้ดี ให้ ประชาชนทุกหมู่เหล่ามีการงานอาชีพทั่วกัน

จากนั้นก็ทำบ้านเมืองให้ปลอดภัย กำจัดโจรผู้ร้ายด้วยวิธีที่จะไม่มีคนไปเป็นโจรผู้ร้าย ด้วยการ จัดให้พันธุ์พืชและอาหารแก่พลเมืองที่ขยันหมั่นเพียรในอาชีพเกษตรกรรม และการเลี้ยงสัตว์ เพิ่ม ทุนให้แก่พลเมืองที่ขยันในพาณิชยกรรม จัดให้เบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันในกิจการ บ้านเมือง ให้ประชาชนอยู่กันร่มเย็นเป็นสุข ปลอดภัย มีความสุขในครอบครัว

เมื่อบ้านเมืองดีมีความพร้อมแล้ว ก็ทำการบูชาัญญ ด้วยการบำเพ็ญนิยทาน บำรุงบรรพชิตที่มีศีล สร้างวัดวาอาราม แล้วบำเพ็ญศีลบำเพ็ญธรรม และก้าวหน้าขึ้นไป ในศีลในธรรม จนกระทั่งถึง ออกบวช

ลงท้าย พราหมณ์กฎทันตะก็ลัมเล็กพิธิบุชชาญญของตน ปล่อยวัว ลูกวัว แพะ แกะ ที่เตรียมจะ ฆ่าทั้งหมด แถมได้มาเป็นชาวพุทธอีกด้วย

ทีนี้ ว่าถึงยัญญของพราหมณ์ต่ออีกหน่อย เขาเอาใจเทพเจ้าถึงขั้นฆ่าคนบูชาัญญ และฆ่าอย่าง อื่นๆ ให้เต็มที่ เรียกว่า สรรพเมธ (จากสันสกฤต สรวเมธ) คือฆ่าครบหมดทุกอย่าง

เรื่องก็เป็นมาอย่างนี้ ทำกันไป ก็กลายเป็นสภาพของสังคม เป็นวิถีชีวิตของสังคม เราก็มอง ว่า การที่เขามีความสัมพันธ์กับเทพเจ้าด้วยการบวงสรวงอ้อนวอนบูชาัญญนี้ เป็นเพราะมนุษย์ได้แต่ มองออกไปนอกตัว และนึกถึงแค่ตัวเองว่าต้องการผลอย่างไร แทนที่จะคิดว่า ตัวเราเองจะต้องทำ อะไรบ้าง เมื่อบูชาัญญไปแล้ว ไม่ได้ผลคือสิ่งที่ต้องการ แทนที่จะคิดว่า ตัวเราจะต้องปรับปรุงแก้ไข ตัวเองและการกระทำของตนเองอย่างไร ก็ไม่เอา คิดแต่ในแง่ว่า เราจะไปให้เทพเจ้าองค์ไหนบันดาลให้ ถ้าไม่ได้ผลดีมาก แทนที่จะคิดปรับปรุง ก็ไปบูชาัญญให้ยิ่งใหญ่ขึ้นอีก ใจคนออกไปข้างนอก ไม่พัฒนา ตนเอง แล้วก็มุ่งหวังผลสำเร็จจากการดลบันดาลของเทพเจ้า

ฝรั่งผู้รู้คั่นคว้าแล้วบอกว่า เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นแล้ว การบูชาัญญก็ซบเซา ต่อมา ถึง สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๑๘-๒๖๐/271-232 BC) ทรงประกาศห้ามการฆ่าสัตว์บูชาัญญทั่ว ทั้งมหาอาณาจักร แต่ต่อมาอีกราว ๔๒ ปี พราหมณ์ปุชยมิตรได้สังหารกษัตริย์พฤห์ทรท ที่เป็นหลาน เหลนของพระเจ้าอโศก ล้มราชวงศ์โมริยะ/เมารยะ แล้วขึ้นครองแผ่นดินซึ่งหดลง ตั้งราชวงศ์ศุงคะขึ้น ราว พ.ศ. ๓๐๒/185 BC แล้วก็ทำการบูชาัญญอศวมธอย่างยิ่งใหญ่ พิธีการบูชาัญญขึ้นมา และให้ ค่าหัวแก่คนๆ ไปฆ่าชาวพุทธมาได้ การครั้งนี้คงเป็นเหตุสำคัญให้อินเดียกลับเป็นดินแดนแห่งการบูชา ัญญ พร้อมกับเป็นแดนเทวดาเรื่อยมา (ดู "India." Encyclopædia Britannica. [Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite](#). Chicago: Encyclopædia Britannica, 2014.)

วัดคือสถานศึกษาของปวงชน เปิดแก่ทุกคน ไม่เลือกวรรณะ

ที่ได้เล่ามา คือสภาพของสังคมอินเดีย ที่มีมนุษย์ก็มีวรรณะ แบ่งแยกกันไปหมดและมนุษย์ก็ต้องอยู่ในสภาพอย่างนั้น เปลี่ยนแปลงไม่ได้ แล้วเรื่องนี้ก็มีผลต่อไปอีก

ตั้งที่ว่า พรหมณ์เป็นผู้สื่อสารกับเทพเจ้า คัมภีร์พระเวทมาจากพระพรหม เป็นที่บรรจของพัฒนาการทางความคิด ความเข้าใจ ความเชื่อของมนุษย์ พรหมณ์ถือตัวเป็นผู้รู้ แล้วก็ผูกขาดการศึกษา ไม่ให้คนชั้นต่ำเล่าเรียน

คนวรรณะศูทรถูกห้ามเรียนพระเวท โดยคัมภีร์ *มนูธรรมศาสตร์* ห้ามสาธยายพระเวทในที่ที่มีคนวรรณะศูทร เป็นการพยายามทำระบบวรรณะให้มั่นคงยิ่งขึ้น ก่อนนั้น *ธรรมสูตร* ของเคาตมะ ก็บัญญัติไว้แล้วว่า ถ้าคนศูทรฟังพระเวท ให้เอาดีบุกหลอมหยอดหู ถ้าสาธยายพระเวท ให้ตัดลิ้นเสีย ถ้าเรียนพระเวท ให้ผ่ากายเป็นสองซีก ก็คือตายแน่ๆ เป็นอันว่าคนวรรณะศูทรก็ไม่มีการศึกษา นี่คือผูกขาดการศึกษา ให้คนชั้นต่ำไม่มีทางเจริญขึ้นในสังคม และก็ไม่ได้เรียนภาษาสันสกฤต ที่เป็นภาษาของคนชั้นสูง ซึ่งสืบทอดมาโดยขัดเกลาจากภาษาพระเวท ที่เป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ดังมาในวินัยปิฎก ห้ามมิให้ยกพุทธพจน์คำสอนของพระองค์ขึ้นมาใช้ภาษาสันสกฤต เพราะเป็นการกีดกันคนชั้นล่างไม่ให้มีการศึกษา พร้อมกับทรงอนุญาตให้เรียนพุทธพจน์ด้วยภาษาของตนเอง (วินัย.๗/๑๘๐/๗๐) ซึ่งที่นั่นก็คือภาษาสามัญที่ชาวแคว้นมคธใช้สื่อสารพูดจากัน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีการศึกษาได้ทั่วกัน

เมื่อวัด ซึ่งเรียกตามบาลีว่า “วิหาร” (ที่อยู่, เริ่มแรกเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์มีวัดอยู่ เรียกว่า “อาราม” - วินัย.๔/๖๓/๗๑) เป็นสถานศึกษาสำหรับคนทั่วไป ต่อมาอีก ๒๐๐ ปีเศษ พระเจ้าอโศกได้ทรงสร้างวัด/วิหารขึ้น ๘๔,๐๐๐ แห่ง ทั่วมหาอาณาจักร เพื่อให้ประชาชนได้เล่าเรียนกันได้ทุกคน ทุกวรรณะ ทั้งหญิงและชาย

ต่อมา วัด/วิหารเหล่านี้ก็ได้เจริญใหญ่โตมากขึ้น บางแห่งใหญ่มากจนเรียกว่าเป็น “มหาวิหาร” ฝรั่งแปลกันว่า university ที่คนไทยเรียกว่ามหาวิทยาลัย เริ่มด้วยราว พ.ศ. ๖๐๐ ก็เกิดนาลันทามหาวิหาร เป็น university แล้วต่อๆ มาก็มีอีกหลายมหาวิทยาลัย แต่นาลันทาก็ยังยิ่งใหญ่ที่สุด ได้เป็นมหาวิทยาลัยนานาชาติ มีนักศึกษามาจากประเทศต่างๆ เช่น จีน และทิเบต ดังเช่นพระถังซำจั๋งซึ่งไปศึกษาจนจบแล้วได้เป็นอาจารย์ที่นั่น ก่อนจะนำพระไตรปิฎกเดินทางกลับไปประเทศจีน

หันกลับไปดูพรหมณ์กันต่อ เป็นอันว่าการศึกษาก็ถูกจำกัดอยู่ในหมู่คนวรรณะสูง พวกคนวรรณะต่ำนั้นถูกจำกัดสิทธิอะไรต่างๆ อยู่แล้ว ยิ่งเมื่อโอกาสในการศึกษาไม่มี ก็ไม่มีทางที่จะพัฒนาตัวเอง ก็จมอยู่อย่างนั้น พวกศูทรก็แยกอยู่แล้ว คนจัณฑาลยิ่งไม่มีทางได้เล่าเรียน

สมัยนั้น คนชั้นสูงอย่างพวกราชกุมารไปเรียนกันที่เมืองตักสิลา ซึ่งมีอาจารย์เป็นทศปาโมกข์ ซึ่งแปลว่า อาจารย์ผู้เป็นประมุขในทิศ หมายความว่าชื่อเสียงลือลั่นยิ่งใหญ่อันทั่วทิศ

ที่นี้ เมื่อราชามหากษัตริย์ และเศรษฐี ส่งราชกุมารส่งลูกไปเรียนที่ตักสิลา สมัยนั้นการคมนาคมยังไม่สะดวก ต้องเดินทางกันแสนไกล ฝ่าแดนทุรกันดาร ผจญภัยอันตราย ไปเรียนที่ตักสิลา (อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย) ก็มีเรื่องราวการผจญภัยของพวกเขาหรือพวกลูกเศรษฐีเหล่านี้บ้าง หมอชิวก็ได้มีโอกาสไปเรียนที่นั่นจนจบ แล้วในซากลับสู่เมืองราชคฤห์ ระหว่างทางก็รักษาผู้ป่วยคนเจ็บมาเรื่อยๆ

ที่นี้ มีเรื่องมาในชาติกว่า ครั้งหนึ่ง มีสองคนลูกพี่ลูกน้อง เป็นคนจัณฑาลอยากจะศึกษา แต่ตั้งที่ว่าการศึกษาสมัยนั้นถูกผูกขาด ไม่ให้คนวรรณะต่ำและนอกวรรณะเล่าเรียน เมื่อสองคนนั้นไปศึกษา จะเรียนที่ตักสิลา ก็เลยต้องปลอมตัว คือไปเข้าเรียนโดยไม่เปิดเผยวรรณะของตัวเอง เท่ากับปลอมตัวเป็นคนวรรณะสูง จึงเข้าไปเรียนได้ เป็นอันว่าได้เข้าเรียนในสำนักของอาจารย์ติศาปาโมกข์

แต่อย่างที่ว่าข้างต้น ชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในวรรณะสี่นั้น แตกต่างกัน อยู่แล้ว และก็ไม่มีโอกาสที่จะได้มาเกี่ยวข้องกับสังสรรค์กัน คบหากันไม่ได้ ดังนั้นคนวรรณะต่ำก็ไม่มีใครรู้เรื่อง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนชั้นสูง เมื่อปลอมตัวเข้าไปอย่างนั้น อยู่ไปๆ ก็ปิดไม่ได้ เมื่อสองคนนั้นเข้าไปเรียนกับเพื่อนๆ ซึ่งเป็นชนวรรณะสูงๆ ก็ปิดไม่อยู่ เพราะสภาพการประพฤติปฏิบัติ แม้แต่ถ้อยคำที่แสดงออกก็ต่างจากพวกคนชั้นสูง

สองพี่น้องนั้น คนหนึ่งเรียนได้จนจบ แต่อีกคนหนึ่งยังไม่ทันจบ ก็เจอเหตุร้ายเสียก่อน คือคราวหนึ่ง พวกเพื่อนๆ จับได้ว่า สองคนนี้มาจากวรรณะต่ำ พอจับได้ ทั้งๆ ที่เป็นเพื่อนกัน อยู่ใกล้ชิดด้วยกันมาตั้งนาน ก็ซุ่มก็บ้อมเสียไม่มีดี แล้วไล่ออกไป (ชา.อ.๗/๒๓๓)

เรื่องที่เล่ามานี้ เป็นตัวอย่างแสดงถึงสภาพของคนวรรณะต่ำ ที่ถูกกีดกันการศึกษา เนื่องจากการผูกขาดการศึกษา ซึ่งเราควรตั้งเป็นข้อสังเกตไว้

สังคมเจริญมากขึ้น คนเบียดเบียนก็มากขึ้น

มาดูสภาพบ้านเมืองสมัยนั้นกันอีกหน่อย ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์เจริญเป็นใหญ่ทั่วทั้งชมพูทวีปอยู่ในนี้ ในด้านการเมืองก็มีราชามหากษัตริย์ต่างๆ แยกเป็นแคว้นแคว้น หรือรัฐต่างๆ เป็นอันมาก

ธรรมดากษัตริย์ ก็ย่อมมีการแย่งชิงดินแดน รบราฆ่าฟันทำสงครามกัน และในที่สุดก็จะมีแคว้นแคว้นหรือรัฐบางรัฐใหญ่ขึ้นๆ มีอำนาจมาก แต่ก่อนนั้น มีแคว้นแคว้นใหญ่น้อยเป็นอันมาก ในสมัยพุทธกาลว่ามี ๑๖ ประเทศ เรียกว่ามหาชนบท

รัฐใหญ่ ๑๖ ประเทศที่มีชื่อกันมา ได้แก่ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตีย์ วังสะ กุรุ ปัญจาละ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโปชะ แต่พอถึงพุทธกาล ปรากฏว่า บางแคว้นก็ถูกปราบปรามรวมเข้าในแคว้นใหญ่อื่น เช่น อังคะเข้าไปรวมอยู่ในมคธ อังคะเทียบเดี่ยวนั้น ก็คือแถบเบงกอล (Bengal) กาสีซึ่งมีเมืองพาราณสีเป็นเมืองหลวง ก็มีประวัติการรบราฆ่าฟันกับโกศलयาวนานมาก แต่มาถึงพุทธกาล แคว้นกาสีก็ได้ถูกรวมเข้าในแคว้นโกศลไปแล้ว แล้วยังมีแคว้นอื่นๆ อีก ที่เป็นไปทำนองนี้

รวมแล้ว รัฐที่ใหญ่จริงๆ ในสมัยพุทธกาล มีสัก ๕-๖ แคว้น มคธนั้นยิ่งใหญ่มา คู่กับโกศล เคียงบ่าเคียงไหล่กันเลย ต่อมาหลังพุทธกาล ไม่ช้า โกศลก็สลาย แล้วยังอีกแคว้นหนึ่งที่ใหญ่มาก เป็นมหาอำนาจ แข่งความยิ่งใหญ่กันกับมคธ เป็นศัตรูที่เข้มแข็งและเตรียมความพร้อมอยู่เสมอที่จะสู้รบกับมคธ ได้แก่วัชชี แต่พอสิ้นพุทธกาลไปไม่ทันไร มคธก็ปราบวัชชีได้

มคธยิ่งใหญ่ขึ้นๆ จนกระทั่งในที่สุด ในแถบกลางที่เป็นถิ่นเจริญอย่างสูง มคธนี้แหละเหลืออยู่เป็นแคว้นเดียว แต่ไกลออกไปมาก ทางตะวันตกเฉียงใต้หน่อยๆ แคว้น อวันตีก็ใหญ่เหมือนกัน แล้วยังมีแคว้นวังสะ ซึ่งไกลออกไปทางตะวันตกตอนกลาง ในระดับที่แทบจะตรงกับมคธ รัฐพวกนี้ถึงจะใหญ่จะเก่ง ต่อมาก็ถูกรวมเข้าไปอยู่ในมคธจนหมด

ในเวลายาวนานที่กษัตริย์ในรัฐเหล่านี้แย่งชิงอำนาจกันนั้น แคว้นทั้งหลายก็มีความเจริญ มีการพัฒนาบ้านเมืองกันใหญ่โต การเดินทางระหว่างแคว้นต่างๆ ก็มากขึ้น มีพ่อค้าวาณิชเดินทางไปค้าขายกันมากมาย แล้วคนกลุ่มนี้ก็มั่งคั่งร่ำรวยมีทรัพย์สินสมบัติมากและมีอิทธิพลมากขึ้น กลายเป็นเศรษฐี เป็นคหบดีมหาศาล

การมีเศรษฐีใหญ่ๆ ถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะหมายถึงความเจริญทางวัตถุ ทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองนั้น จนกระทั่งว่าพวกกษัตริย์ในรัฐต่างๆ ต้องพยายามให้มีเศรษฐีในบ้านเมืองของตน บางแคว้นมีเศรษฐีน้อยคน ก็ขอเศรษฐีใหญ่จากอีกแคว้นหนึ่งมา บ้านเมืองก็ให้มีความสำคัญ มีการตั้งตำแหน่งเศรษฐี โดยพระราชอา บางที่เรียกว่าขุนาด้วยตำแหน่งเศรษฐี ได้ตำแหน่งแล้ว เศรษฐีก็มีหน้าที่ไปเฝ้าพระราชอาวันละสองหน เมื่อเงินทองสะพัดสะพรั่ง คนมีความเป็นอยู่ดีสะดวกสบาย ก็หันมาหมกมุ่นในเรื่องของกามสุขมากขึ้น มีการบำรุงบำเรอต่างๆ นี่ก็เป็นสภาพด้านหนึ่งของบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรือง

แต่อีกด้านหนึ่ง บางคน เมื่อบ้านเมืองเจริญ ตัวเองมีความพรั่งพร้อมทางวัตถุ มีการบำรุงบำเรอมาก ไปๆ ก็มองเห็นว่าไม่ได้มีความสุขอย่างแท้จริง ก็มีคนที่เบื่อหน่ายโลกของกามนี้ แล้วก็สละโลกออกไปหาความสุขทางจิตใจ ไปอยู่ป่า เป็นฤาษีชีไพร ตัดขาดจากสังคม ไม่เอาเรื่องเอาราวกับใคร ไม่ยุ่งเกี่ยวกับชาวบ้าน

สภาพที่เป็นไปเช่นนี้ได้มีสืบมาเรื่อยๆ แต่เมื่อถึงยุคพุทธกาล ชีวิตแบบนี้ก็ปรากฏเด่นขึ้น อย่างที่ว่าแล้ว ได้มีพวกคนที่เบื่อโลกเบื่อโลก ไปอยู่ป่า ตัดขาดจากสังคม พวกนี้ก็ไปเก็บเปลือกเก็บมันกิน เก็บผลไม้มากิน ถึงตอนนั้นจึงนับได้ว่ามีชีวิตสองแบบ คือ ชีวิตแบบที่หมกมุ่นในกามารมณ์ หาความสุขทางวัตถุ เสพอามิส กับชีวิตของพวกที่ตัดขาดปลีกตัวจากสังคม ไปหาความสงบทางจิตใจ เป็นฤาษีชีไพร ได้ฌานสมาบัติ แล้วก็เล่นฌานเป็นฌานกีฬา นอกจากนั้นยังมีพวกแสวงหาสัจธรรม แสวงปัญญา โดยเป็นนักบวชเร่ร่อน อย่างพวกปริพาชก ที่เที่ยวเดินทางไป ทำคนได้วาที แลกวาทีกัน เพื่อให้รู้สัจธรรม

ที่ว่ามานี้เป็นสภาพในพุทธกาล ซึ่งแสดงถึงความเจริญของอารยธรรม แต่ท่ามกลางสภาพอย่างนี้ ผู้คนก็มีความสับสนทางความรู้ความคิดกันมาก มีความคิดเห็นมีความเชื่อถือต่างๆ กันไป สงสัยกันว่าอะไรคือความจริงความแท้

ในด้านความรู้ความคิดนี้ ก็มีหลายคนที่ได้รับความเชื่อถือนับถือ ต่างก็ตั้งตัวหรือได้รับยกย่องขึ้นมา เป็นหัวหน้าหมู่คณะ เป็นศาสดา เป็นเจ้าลัทธิอะไรต่างๆ ซึ่งมีมากพอสมควร อย่างในพุทธกาล นอกจากพวกพราหมณ์แล้ว เราพูดถึงศาสดา ๖ ลัทธิ

ฝ่ายพวกพราหมณ์ ซึ่งเป็นวรรณะสูง มีอิทธิพลมากที่สุด จนกระทั่งศาสนาพราหมณ์ได้ครอบงำสังคมอินเดียทั้งหมด ตัวพราหมณ์เองนั้น เป็นเจ้าพิธี เป็นนักวิชาการ เป็นปัญญาชน บางทีดูคล้ายเป็นนักบวช แต่ที่จริงไม่ใช่ เขาครองเรือน มีครอบครัว อยู่บ้าน มีบัญญัติของวรรณะที่เข้มงวดมาก เพื่อจะรักษาวรรณะของตนในความสูงส่ง ไม่ให้เทียบเทียมปะปน เขาถือว่าพราหมณ์ที่สูงที่สุด จะต้องบริสุทธิ์ทั้งสองฝ่าย ทั้งบิดาก็เป็นพราหมณ์ มารดาก็เป็นพราหมณ์ ตลอดมาเท่านั้นเท่านั้นชั่วอายุคน

พราหมณ์ได้มีอำนาจมากขึ้น บางคนก็ครอบครองดินแดน บางคนก็ได้รับมอบอำนาจจากกษัตริย์ให้ปกครองดินแดนส่วนนั้นส่วนนี้ ก็เลยเป็นทั้งพราหมณ์ เป็นทั้งผู้ปกครอง

เข้าสู่ทางสายกลาง เป็นมัชฌิมา

ในสภาพอย่างนี้ พระพุทธศาสนาก็เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าได้ประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ในแคว้นสาเกต พระองค์ก็ให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ของผู้คน สภาพความเชื่อถือการปฏิบัติ ต่อมาพระองค์ก็เสด็จออกผนวช ซึ่งตามเรื่องบอกว่าพระองค์ได้พิจารณาเห็นว่า คนทั้งหลายเกิดมาแล้ว ก็ตกอยู่ใต้อำนาจคติธรรมตา ตามกฎกรรมชาติ เกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้วก็อยู่กันแค่นี้ ชีวิตเวียนวน ไม่มีทางออก ไม่เป็นอิสระ ชีวิตอย่างไรจะมีความหมายกว่านี้ แล้วพระองค์ก็ทรงคิดแสวงโมกขธรรม ผู้มีความเป็นอิสระ

ตามเรื่องมีมาว่า พระองค์ได้เสด็จออกไปนอกพระราชวัง แล้วได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ ซึ่งที่จริงคือนิमित ๔ ในคัมภีร์ท่านไม่เรียกว่า เทวทูต ๔ แต่เรียกว่า นิमित ๔ คือเทวทูต ๓ (คนแก่ คนเจ็บ คนตาย) กับสมณะ แล้วเอามาเรียกรวมกัน ความจริง อย่างที่สี่ คือสมณะ ไม่ได้เป็นเทวทูต

เทวทูตนี้มีความหมายว่าเป็นสื่อ เป็นสื่อของเทพเจ้าคือยมเทพ และยมเทพก็คือความตาย หมายความว่า เทวทูต ๓ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย นี้ เป็นสื่อ เป็นทูต ของพญายม คนแก่ แล้วก็เจ็บ แล้วก็ตาย จึงเป็นทูตของพญายม เหมือนมาเตือนให้ตระหนักรู้ความตาย อันจะต้องมาถึง มองในแง่คติธรรม ก็คือ เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงกฎกรรมชาติที่ว่า คนเกิดมาแล้ว จะต้องแก่ ต้องเจ็บ แล้วในที่สุดก็ต้องตาย เหมือนจะไปหาพญายม เรียกได้ว่าเป็นทูตพญายม

ส่วนสมณะ เป็นทางออกที่จะให้พ้นจากคติธรรมตานี้ อย่างน้อยก็เป็นความหวัง ที่จะหลุดออกไป ไม่เรียกว่าเทวทูต เพราะไม่ได้เกี่ยวข้องกับพญายม ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ก็ได้ไปเห็น เทวทูต คือทูตพญายมทั้ง ๓ พร้อมทั้งสมณะ

ขออนุเรื่องอีกนิดหนึ่ง เทวทูตนี้มีชุด ๓ กับชุด ๕ ที่เป็นชุด ๕ คือเพิ่มเกิดด้วย จึงได้แก่ คนเกิด คนแก่ คนเจ็บ คนถูกลงราชทัณฑ์ (คนถูกลงทัณฑ์กรรมกรรม) และคนตาย เทวทูตที่ ๔ ได้แก่คนที่ทำความผิด พระราชาให้เอาไปขังคุก ใส่เครื่องจองจำ ทรมานด้วยประการต่างๆ ตามวิธีลงโทษในหลักศาสนาพราหมณ์ เป็นการลงโทษที่รุนแรงมาก เมืองไทยเราก็รับเอาประเพณีการลงโทษแบบนี้ จากของฮินดูเข้ามาใช้ในสมัยโบราณ โดยรับมาจากอินเดียเยอะ เข้าใจกันว่าในสมัยอยุธยา นี้เทวทูตชุด ๕ ส่วนเทวทูตชุด ๓ ก็ตัดคนเกิด และคนถูกลงโทษออก เหลือ ๓ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย

พระโพธิสัตว์ คือเจ้าชายสิทธัตถะ ได้เสด็จไปในเมืองกบิลพัสดุ์ แล้วทอดพระเนตรเห็น คนแก่ คนเจ็บ คนตาย พระองค์ทรงมานึกถึงเรื่องนี้ว่า มนุษย์เกิดมา ก็มาอยู่ใต้อคติธรรมตา เกิดแล้วก็แก่เจ็บ ตาย หายไป ไม่มีอะไร ชีวิตไม่มีความหมาย

ต่อมาอีกครั้งหนึ่ง ได้เสด็จไปเห็นสมณะ ซึ่งมีลักษณะ อากัปกริยา ที่น่าเลื่อมใส มีชีวิตสงบ แล้วก็โยงมาหาความค้ำของพระองค์ว่า นี่น่าจะเป็นทางออก ที่จะทำให้เราไปค้นหาให้ได้ค้นพบสิ่งที่ดีมีความหมายแท้จริง ที่เป็นทางรอด ทางหลุดพ้น จากเรื่องของการเกิดแก่เจ็บตาย อันเป็นความทุกข์ของเหล่ามนุษย์ แล้วก็เห็นเหตุให้พระองค์คิดจะออกไปมีชีวิตอย่างสมณะนั้น

นี่เป็นเรื่องตามพระประวัติในคัมภีร์ แต่ท่านเล่าไว้เพียงสั้นๆ แบบสรุปลำดับเหตุการณ์ ในนั้นจึงไม่ได้อธิบายถึงเรื่องของชีวิตที่กว้างออกไป เราจะต้องไปอ่านไปค้นเยอะเยอะ เป็นอันว่า มนุษย์ที่เกิดมาเหล่านี้ ที่ว่ายวนอยู่ในเกิดแก่เจ็บตายนี้ ไม่ใช่แค่แก่เจ็บตายเฉยๆ ต้องมองรวมไปถึงสภาพที่เขาอยู่ในสังคมมนุษย์ ที่มีความเชื่อ มีความประพฤติปฏิบัติประเพณีอย่างที่ว่ามานั้น

การที่พระพุทธเจ้าจะทรงแก้ปัญหาของชีวิตของสังคม ก็รวมไปถึงการแก้ปัญหาเกี่ยวกับการเป็นอยู่ ความเชื่อ การประพฤติปฏิบัติ อะไรต่างๆ เหล่านี้ด้วย ดังที่ว่าแล้ว

ในที่สุด หลังจากทอดพระเนตรเห็นเทวทูต พระโพธิสัตว์ก็ได้เสด็จออกบรรพชา เพื่อไปแสวงหาความจริง หาทางออกให้แก่ชีวิต และแก้ไขทุกข์ภัยของมนุษย์ทั้งหลาย ที่เรียกว่าสังคม ไปค้นหาวิธีการที่มีความหวังว่าจะเป็นไปได้

คนสมัยนั้น อย่างที่เล่ามาแล้ว มีคนที่หาทางออกกันอยู่แล้ว อย่างที่ว่า บางพวกก็ตัดขาดจากสังคมไปเป็นฤาษีชีไพร

บางพวกเห็นว่า การบำรุงบำเรอตนด้วยกาม อามิส วัตถุ สิ่งของ สิ่งเสพต่างๆ เหล่านี้ มีแต่ทำให้ลุ่มหลงเพลิดเพลิน ไม่ได้ทำให้ได้ความหมายที่แท้จริง ความหมายที่แท้จริงน่าจะอยู่ที่จิตใจ ที่นี้ร่างกายนี้ เราไปปรนเปรอมัน ก็มาครอบคลุมบดบังความหมายที่แท้จริงที่จะได้จากจิตใจ เพราะจิตใจมัวไปลุ่มหลงกับสิ่งเหล่านี้ เพราะฉะนั้นก็ต้องตัดสิ่งลุ่มหลงเหล่านี้ออกไป เมื่อกายต้องการสิ่งเสพอะไรต่างๆ บำรุงบำเรอ ก็เป็นการขัดขวาง ทำให้จิตใจพราวมัว จึงต้องไม่ตามใจมัน ไม่บำรุงบำเรอ อาจจะต้องถึงกับบังคับมันเลย ไปๆ มาๆ ก็เลยเกิดการบำเพ็ญตบะ ทรมานร่างกาย

พวกลัทธิที่บอกว่า ร่างกายนี้อย่าไปตามใจมัน เดี่ยวมันจะทำให้จิตของเรา หมกมุ่น ลุ่มหลงพราวมัว จึงต้องทรมานมัน ที่ว่าบำเพ็ญตบะ ก็เช่นว่า นอนสบายปรนเปรอมีความสุข ไม่ได้ กินนอนบนหนาม

ถ้าตามใจมัน เวลาเย็น ก็ต้องการอุ่น เวลาร้อนก็ต้องการเย็น เราอย่าตามใจมัน เพราะฉะนั้นเวลาแดดร้อนๆ ก็ไปยืน ไปนอนกลางแดด เวลาหนาวก็ลงไปแช่ตัวในแม่น้ำ

เดี๋ยวมันอยากไปนอน กินนอน อยากนั่งก็นั่ง มัวไปพักผ่อน ก็ตามใจมัน ยืนสองขา ก็สบายเกินไป เพราะฉะนั้นก็ไปยืนขาเดียว ถ้ายืนขาเดียวกลางแดด ยิ่งดีใหญ่

ที่นี้ เรากินอาหาร ก็คือตามใจตัวเอง ก็อย่าไปกินมัน อดเสียเลย ถ้าไม่ไหวจริงๆ ก็กินนิดหน่อย เพราะถ้าอดโดยสิ้นเชิง ก็ตายแน่ เอาแค่พยายามอดให้ได้มากที่สุด อดเท่าที่อดได้ ก็กินน้อยๆ อย่างที่ว่า แล้วก็มีการบัญญัติว่าต้องกินครั้งละแค่นั้นๆ จำกัดปริมาณ ต่อไปก็มีการอดกัน แข่งกัน ใครจะเก่ง ใครจะกินได้น้อยกว่ากัน ใครจะอดได้นานกว่า

นอกจากนั้น เราหายใจนี้ ก็ตามใจมันมากไป เพราะฉะนั้นก็กลั้นลมหายใจเสียเท่าที่จะทนได้

ที่นี้ คนพวกหนึ่งก็ไปบำเพ็ญสมาธิ ได้ฌานสมาบัติ มีจิตดีมีดำ มีความสุขทางจิตใจ ก็ง่วนอยู่กับการหาความสุขจากฌาน เกิดเป็นศัพทที่ว่าฌานก็ฟ้า พวกฤาษีก็เล่นฌานก็ฟ้าอย่างที่ว่า อีกพวกหนึ่งก็ได้เข้าไปรวมกับภาวะอะไรก็ไม่รู้ ซึ่งเป็นสุดยอด เข้ารวมเป็นหนึ่งเดียว บ้างก็คิดวามันนั้นคือพรหมัน คือปรมาตมมัน เป็นอันว่าสารพัด

พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสวงหาทางออก ทางพ้น ทางอิสระ ก็ไปในสำนักของลัทธิต่างๆ เหล่านี้ เหมือนว่าเป็นการทดลอง เขาบ่าเพ็ญโยคะ ก็ไปบ่าเพ็ญกับเขา ไปนั่งสมาธิ ได้ฌานสมาบัติ อย่างที่เคยเล่าแล้วว่า ไปเข้าสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร พระองค์ก็ได้ถึงอาภิณัญญายตนสมาบัติ เป็นอรุณรูปฌานชั้นที่ ๓ จบความรู้้อาจารย์แล้ว ก็ออกไปสู่สำนักของอุททกดาบส รามบุตร ก็ได้จบแนวสัณญานาสัณญายตนะ ครบสมาบัติ ๘ จบอรุณรูปฌานครบถ้วน จบความรู้้อาจารย์

ตอนนั้น อาจารย์ก็ชวนให้สอนในสำนัก พระองค์เห็นว่ายังไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง มันอยู่แค่จิตตี๋ม ต่ำ ไปทำให้จิตสงบได้ เหมือนกับเราไปคุมมันไว้ แต่ความจริงมันก็คือจิตนั้น ซึ่งออกจากฌาน จากสมาบัติแล้ว ก็ยังเป็นอย่างเดิม นี่จิตยังมีกิเลสนอนอยู่ ถ้าไปประสพอารมณ์อะไรต่างๆ เหตุการณ์เข้ามาจากภายนอก ก็จะมีจิตหวั่นไหวไปตาม เพราะไม่รู้แจ้งความจริงของสิ่งต่างๆ พระองค์จึงเสด็จออกไปแสวงหาต่อ ต่อมาก็มีการไปบ่าเพ็ญทุกริกิริยา บ่าเพ็ญตบะอย่างที่เคยเล่ามาแล้ว ซึ่งพระองค์ได้บ่าเพ็ญให้ถึงที่สุด อดอาหารเต็มที่ กลั้นลมหายใจ อะไรต่างๆ พระองค์ทดลองหมด จนกระทั่งในที่สุดก็สรุปได้ว่า การปฏิบัติแบบเหล่านี้ มีใช่ทางที่ถูกต้อง ก็ละเลิก

หลังจากเลิกบ่าเพ็ญตบะ ก็ทรงเสวยภัตตาหารอีก ให้อารมณ์กายมีกำลัง ให้อารมณ์อยู่ในสภาพอันเหมาะที่จะใช้สติปัญญาได้ดี แต่ไม่ใช่หมายความว่าความจะไปปรนเปรอมัน การปฏิบัติอยู่ตรงจุด ตรงกลาง ไม่ใช่ไปตามพวกหนึ่งที่ปรนเปรอร่างกายให้มีความสุข หาความสุขจากการเสพ กินอร่อย และไม่ไปตามอีกพวกหนึ่งที่ไปทรมานร่างกาย ไมกิน ซึ่งเป็นสุดทาง ที่จริง ชีวิตที่ดีได้นั้น ต้องอาศัยร่างกายที่พร้อมพอดี ให้มีกำลังที่จะไปแสวงหาค้นหาต่อไป อย่างที่ว่าแล้ว พระองค์จะให้ร่างกายมีกำลังแข็งแรง ก็เปลี่ยนเป็นมาเสวยภัตตาหารพอดีๆ เพื่อจะได้ใช้ร่างกายนี้ไปทำประโยชน์ คือไปแสวงหาความจริงต่อไป

ถึงตอนนี้พระองค์ก็มาถึงทางสายกลาง อันเป็นการปฏิบัติที่พอดี คือ ข้ามพ้นจากการคิดวน อยู่แต่ด้านร่างกาย มองจุดหมายขึ้นไปจากเรื่องวัตถุและร่างกาย มองแค่เมื่อไม่เอาวัตถุเสพ ปรนเปรอร่างกายหมกมุ่นอยู่ในกามแล้ว ก็ต้องหันตรงข้ามไปบีบเค้นทรมานร่างกายนั้น และพร้อมกันนั้น ก็ข้ามพ้นความหมกมุ่นเอาแต่ด้านจิต ที่คิดว่า เมื่อไม่ตามใจกายแล้ว ก็ต้องมามุ่งที่การอบรมจิต จะทำให้จิตเข้าถึงสิ่งนั้นสิ่งนี้ภาวนานี้ภาวนานี้ด้วยสมาธิ ให้จิตมีพลังใช้ทำสิ่งที่ต้องการ ให้มีฤทธิ์เดช ปาฏิหาริย์ นึกว่าการสร้างพลังจิตจะทำให้เก่งกาจหลุดพ้น พระองค์ตัดสินใจได้แล้วว่าไม่ใช่ แต่ทั้งสองแนวทางนั้น เป็นสุดโต่งทั้งคู่

เมื่อละเลิกข้ามพ้นวิถีสุดโต่ง ๒ ทางนั้นแล้ว ก็มาเข้าสู่วิถีที่ ๓ ขึ้นไปให้ถึงปัญญา ก็เข้าสู่มัชฌิมาปฏิปทา ทางที่พอดี โดยบูรณาการทั้งกาย จิต และปัญญา ว่าให้ใช้กายที่มีกำลังคืออย่างนี้เป็นประโยชน์ในขอบเขตที่ถูกต้องของมัน และพัฒนาจิตให้เข้มแข็งมั่นคงพร้อมที่จะทำประโยชน์ให้พอแค่พอแก่การที่จะไปถึงที่หมาย แล้วมาประสานกับปัญญา ให้อารมณ์และหนูนปัญญา ที่พาไปสู่ความหลุดพ้นเป็นอิสระ จึงจะสมบูรณ์ เกิดเป็น **มัชฌิมาปฏิปทา** แล้วพระโพธิสัตว์ก็ดำเนินตามมรรคานี้ และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

จากเทพมาสู่ธรรม อยากได้อะไรก็ต้องพยายามทำ

ถึงตรงนี้ก็ทวนความซ้ำอีกว่า ประวัติที่เล่ามา พอจะให้เห็นสภาพภูมิหลังของชีวิตและสังคมชมพูทวีป แต่สิ่งที่ต้องการนั้นอยู่ที่จะทำให้เห็นอิทธิพลครอบงำของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งยิ่งใหญ่ที่สุด เพราะว่าคนทั้งหลาย สังคมทั้งหมด ดำเนินชีวิตภายใต้ความเชื่อและการปฏิบัติตามบทบัญญัติของศาสนาพราหมณ์ ดังได้เห็นแล้ว ในเรื่องวรรณะ ความสัมพันธ์กับเทพเจ้า มีพระพรหมเป็นต้น ด้วยการบูชาัญญ หวังอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้ามาให้ผลที่ต้องการ ทั้งในการที่จะช่วยให้พ้นภัย และในการที่จะให้สมปรารถนา

พระพุทธเจ้าได้ประสบสภาพเหล่านี้ เริ่มตั้งแต่เรื่องวรรณะ พระองค์ก็ทรงไม่เห็นด้วย เมื่อออกประกาศพระศาสนา พระองค์ก็ให้เลิกลัทธิวรรณะ สอนไม่ให้คนยึดติดอยู่ในวรรณะ และตั้งสังฆะขึ้นมา รับคนจากทุกวรรณะ แม้แต่คนจัณฑาลก็ได้ศึกษาเล่าเรียน

ทุกคนมีโอกาสที่จะได้ศึกษาเท่ากัน โดยให้ถือว่าภาวะประเสริฐสูงสุดอยู่ที่การพัฒนาตนเอง เมื่อศึกษาแล้ว จะเป็นผู้ที่สูงที่สุด คือเป็นผู้ที่พัฒนาตนแล้วได้บรรลุธรรมสูงสุด เป็น *อริยะ* หรือ *ฮาริยะ* ที่แท้จริง เป็นพระอรหันต์ หมดยกเลิกเลศหลอความทุกข์ด้วยปัญญาที่ได้พัฒนาเต็มที่ โดยเป็นบูรณาการของศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

อีกด้านหนึ่ง ชีวิตของคนมีความสัมพันธ์กับเทพเจ้าด้วยการอ้อนวอนบูชาัญญ พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไป เมื่อพบกษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง ทำการบูชาัญญ พระองค์ก็ทรงสอนให้เห็นว่า การกระทำ การดำเนินชีวิต การปฏิบัติที่ถูกต้องต่างหาก จึงจะจะนำผลที่ปรารถนาแท้จริงมาให้ ก็สอนให้เขาเลิกลัทธิการบูชาัญญ

ที่นี้สำหรับประชาชนทั่วไป ทำอย่างไรจะให้เขาเข้ามาเข้าสู่แนวทางดำเนินชีวิตที่ไม่ไปมัวหวังพึ่งอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า ซึ่งได้ทำให้ระบบการดำเนินชีวิตและสังคมวิปลาสไป อย่างที่พูดเมื่อีกว่า คนไม่คิดว่าตัวเองจะต้องทำอะไรบ้าง เมื่อต้องการอะไร ก็มองแต่เพียงว่า จะไปขอจากเทพองค์ไหน จะให้องค์ไหนบันดาลให้ ไม่คิดว่าเรานี่แหละจะต้องทำอะไร และเมื่ออยากได้มากขึ้นๆ ก็ยิ่งพัฒนาพิธีบูชาัญญให้ยิ่งใหญ่ แทนที่จะคิดว่าเราจะต้องพัฒนาตัวเอง แก้ไขปรับปรุงพัฒนาการกระทำของเราเอง

ในสภาพนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนหลักการใหญ่อันใหม่ขึ้นมา ซึ่งเป็นการแย้งกันกับแนวความคิดของยุคสมัยนั้น ทวนกระแสของยุคนี้ที่ถือว่า ความเป็นไปในโลกและสังคมมนุษย์ขึ้นต่อเทพเจ้าสูงสุด ที่ทรงอำนาจดลบันดาล มนุษย์จึงสัมพันธ์ด้วยการไปอ้อนวอนให้ท่านโปรดปรานบันดาลผลที่ต้องการให้ เป็นการหวังจะใช้อำนาจภายนอก

พระพุทธเจ้าทรงสอนใหม่ บอกผู้คนที่ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายอย่ามัวไปแหงนมองเทพเจ้า และไปหวังพึ่งอำนาจของเทพให้ สิ่งทั้งหลายมีความจริงของมันเอง คือมันเป็นไปตามธรรมชาติ ธรรมชาติ ที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ผลจะเกิด ก็เกิดจากเหตุ เหตุให้เกิดผล ความเป็นจริงอันนี้มีอยู่ในธรรมชาติ เป็นกฎธรรมชาติ เรียกว่า “ธรรม”

ธรรม ก็คือความจริงของสิ่งทั้งหลาย คือการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยธรรมดา ไม่ได้ขึ้นต่อเทพเจ้า หรืออะไรๆ เหนือธรรมดา ความเป็นจริงตามกฎธรรมชาตินี้ดี ที่พวกท่านจะต้องเอาใจใส่ เพราะว่า ท่านจะดำเนินชีวิตถูกต้อง ท่านจะทำการได้ผล ก็อยู่ที่ท่านต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์นี้

เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ผลจะเกิด ก็เกิดตามเหตุปัจจัย เมื่อท่านต้องการผล ท่านก็ต้องดูว่าเหตุปัจจัยมีไหม พอไหม ตรงไหม ที่จะให้เกิดผลนี้ ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยให้เกิดผลนี้ ท่านก็ต้องทำเหตุปัจจัยนั้นเอา

ตอนนี้ก็เท่ากับว่า พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนหลักการพื้นฐานเลยทีเดียว คือหลักของพราหมณ์ที่ว่า มีเทพเจ้าสูงสุดสร้างสรรพสิ่งทุกอย่าง เราต้องการอะไร ก็ต้องให้ท่านบันดาล เปลี่ยนมาเป็นว่า เป็นความจริงในกฎธรรมชาตินี้เอง ที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ถ้าต้องการผล ก็ต้องทำเหตุ อันนี้จึงเรียกว่า *ดึงจากเทพสู่ธรรม*

เดิมเขาถือเทพเจ้า ถือหลักการแห่งเทพเจ้า แต่พระพุทธเจ้ามาสอนธรรม คือหลักความจริงของธรรมชาติเอง เป็นกฎธรรมชาติ เรียกว่าเปลี่ยนหลักการพื้นฐาน จากเทพมาสู่ธรรม งานใหญ่ของพระพุทธเจ้า คือดึงคนจากเทพมาสู่ธรรม

เมื่อดึงคนจากเทพมาสู่ธรรมแล้ว คนก็ต้องเปลี่ยนความสัมพันธ์ใหม่ เดิมเขาสัมพันธ์กับเทพเจ้า เมื่อหวังในอำนาจบันดาลของเทพเจ้า ก็ต้องไปอ่อนวอน เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์กับเทพ ก็อยู่ที่ไปอ่อนวอน ขออำนาจช่วยเหลือ

ทีนี้ เมื่อคนมีความสัมพันธ์กับธรรม ที่เป็นความจริง เป็นกฎธรรมชาติ จะทำอย่างไร ความจริงก็คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง มนุษย์จะไปสัมพันธ์กับมันอย่างไร ก็ทำไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัยที่ว่า ผลเกิดจากเหตุ เมื่อเราต้องการผลเราก็ต้องทำเหตุปัจจัย

เมื่อท่านต้องการผล ถ้าเป็นเทพเจ้า ท่านต้องไปอ่อนวอนให้เทพช่วย แต่ถ้าสัมพันธ์กับธรรม ท่านต้องทำเอา โดยทำให้ตรงเหตุปัจจัย เป็นอันว่า ต่อจากธรรมก็มีคำว่า ท่านต้องทำ การกระทำนี้เรียกว่า “กรรม”

สรุปลงไปว่า ในแง่ที่มนุษย์มาสัมพันธ์กับธรรม จากหลักการแห่งธรรม จึงเกิดมีหลักการแห่ง “กรรม”

ย่ำว่า *ธรรม* คือหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน เมื่อมนุษย์ไปสัมพันธ์กับความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา คือมนุษย์ต้องการผลสำเร็จ มนุษย์ก็ต้องทำ การกระทำนี้เรียกว่า *กรรม*

นี่แยกกันแล้วนะ ด้านเทพ ความจริงความเป็นไปทุกอย่างขึ้นอยู่กับเทพ มนุษย์ไปสัมพันธ์โดยการอ่อนวอนเช่นสรวงบุชาลัย uth นี้มาถึงพระพุทธศาสนา หลักการใหญ่มีอยู่ว่าทุกอย่างเป็นไปตามธรรม เมื่อทุกอย่างเป็นไปตามธรรม มนุษย์ก็สัมพันธ์กับธรรม โดยการทำกรรม ถ้าท่านทำกรรมดี ก็คือมีการกระทำที่ตรงตามเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดผลดี จึงได้ผลดี ถ้าท่านทำกรรมไม่ดี ก็คือมีการกระทำที่เป็นเหตุปัจจัยร้าย ที่ทำให้เกิดผลร้าย ถึงตอนนี้ มนุษย์ก็ต้องทำกรรมที่ดี

ถ้าไปอ่อนวอนเทพเจ้า ท่านอ่อนวอน ท่านก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะต้องขึ้นต่อเทพเจ้า ท่านกินอนไช้ใหม่ ก็เลยไม่ได้ทำอะไร แต่ถ้าท่านสัมพันธ์กับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ท่านต้องทำความสำเร็จอยู่ที่การกระทำของท่าน ท่านจึงต้องมีความเพียร ถ้าเป็นเทพเจ้า คนกินนอนรอไป แต่ถ้าเป็นกรรม คนต้องเพียรพยายามทำเอา คนจะทำการใดๆ ให้ได้ผล ก็ต้องมีความเพียร หลักคำสอนว่าด้วยการกระทำ กับหลักคำสอนว่าด้วยความเพียร ต้องมาด้วยกัน ถึงตอนนี้ หลักกรรมก็โยงมาหาหลักความเพียร คือ “วิริยะ”

พระพุทธเจ้าเป็น กรรมวาที แปลว่า ผู้ประกาศหลักแห่งการกระทำ (ผู้ถือหลักกรรม) เป็น วิริยวาที แปลว่า ผู้ประกาศหลักแห่งความเพียรพยายาม (ผู้ถือหลักความเพียร) กรรมวาที วิริยวาที คู่กัน

ยิ่งกว่านั้น ขยายชัดขึ้นไปอีก พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เรา...เป็นกรรมวาที เป็นกิริยวาที เป็นวิริยวาที” (อ.จ.ติก.๒๐/๕๗๗/๓๖๙) มี “กิริยวาที” เพิ่มอีกคำหนึ่ง แปลว่า ถือหลักการแห่งการต้องทำ เป็นการสำคัญเข้าไป ก็เลยมี ๓ คำว่า ผู้ถือหลักการกระทำ ผู้ถือหลักว่าต้องทำ ผู้ถือหลักความเพียร

จะทำจะพัฒนาจะแก้ปัญหาให้ได้ผล ก็ต้องศึกษาครบองค์รวมที่มี ๓

เอาละนะ ได้พูดให้มองเห็นลักษณะและหลักการของพระพุทธศาสนาพอสมควรแล้ว ทีนี้ว่ากันต่อไป เมื่อเราทำการ และทำด้วยความเพียรพยายามแล้ว เอ... ไม่ได้ผลขึ้นมา จะว่าอย่างไร อ้าว... บอกละแล้วว่า ที่เราจะทำนี้ เราต้องทำเหตุปัจจัยให้ตรงตามกฎธรรมชาติ ทีนี้ถ้าเราทำแล้ว แต่ไม่ตรงเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดผลที่ต้องการ อุตส่าห์ทำ เหนื่อยยาก มีความพากเพียรจริง ก็ไม่สำเร็จ เหนื่อยเปล่า ไช้ใหม่

เพราะฉะนั้น การทำกรรมยังไม่เป็นหลักประกัน ต้องทำกรรมที่ดีที่ถูกต้อง แล้วอย่างไรจะทำกรรมที่ดีที่ถูกต้อง ให้เกิดผลที่ต้องการได้ นี่แหละจึงต้องบอกต่อไปว่า จะเอาเพียงแค่นี้มีความเพียรแล้วก็ทำๆๆ ไป ไม่ได้ผล ไม่ได้ผล เหนื่อยยากลำบากเปล่า บอกละแล้วว่าต้องทำให้ตรงเหตุปัจจัย แล้วทำอย่างไรจึงจะตรงเหตุปัจจัย ตอบง่ายๆ ว่า ก็ต้องรู้เหตุปัจจัยสิ

นี่ก็ต่อไปอีกก้าวหนึ่งละ การจะทำการกรรม ด้วยความเพียรให้สำเร็จผลได้ ก็มีข้อเรียกร้องมาจาก *กรรม* ว่า ก็ต้องรู้ธรรมนะสิ นี่ก็คือต้องรู้ถึงเหตุปัจจัย ต้องรู้เหตุปัจจัยแล้วจึงทำ เมื่อรู้เหตุปัจจัย ก็ทำให้ตรงเหตุปัจจัยได้สิ เมื่อทำตรงเหตุปัจจัย ก็ได้ผล เมื่อเหตุปัจจัยดี ก็ให้เกิดผลที่ต้องการที่ดี เมื่อเหตุปัจจัยร้าย ไปทำเข้าก็เกิดผลร้าย เพราะฉะนั้นเราจึงต้องพัฒนาตัวด้วยการรู้เหตุปัจจัย ต้องพัฒนาตัวขึ้นไปให้รู้ได้ถึงเหตุปัจจัย ความรู้คืออะไร ก็คือ **ปัญญา** เพราะฉะนั้น คนจะต้องมีปัญญา

แต่คนจะมีปัญญาได้อย่างไร ก็ต้องมีความอยากรู้ ต้องมีพฤติกรรมถูกต้อง ต้องมีจิตใจเข้มแข็ง มีความเพียร มีใจสู้ มีใจแน่ว มองให้ชัด ดูให้ตรง เช่น เจอปัญหาที่สู้ มีความเข้มแข็งที่จะสู้ คิดสู้ปัญหา เดินหน้าขวนขวาย ตั้งใจแน่ว มองพินิจ คิดแยกคาย จนได้ความรู้ ก็เป็นปัญญา พอ **ปัญญา** มา ก็แก้ **ปัญหา** หมดไป จะสร้างสรรค์ทำอะไร ก็สำเร็จได้ ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า “**ศึกษา**” พระเรียกว่า “**สิกขา**” จะแปลว่าเรียนรู้อีกก็ไม่ว่า

ความอยากรู้นี้เป็นตัวสำคัญ เป็นตัวเริ่มที่จะขับเคลื่อน มีชื่อว่า “**ฉันทะ**” มันผลักดันตัวอื่นๆ ที่ว่ามา เช่น ความเพียรถูกต้อง ความตั้งใจถูกต้อง มองให้ถูกต้อง ให้เดินหน้าทำหน้าที่ของตนๆ และทุกตัวเหล่านี้ เรียกว่าเป็น “**กุศล**” แปลว่าฉลาด ชอบแปลกันว่าดี หมายถึงดีอย่างมีความฉลาด

คุณสมบัติเหล่านั้นต้องมาประกอบประสานสามัคคีกัน ให้ไปถึงจุดหมายคือได้ปัญญาที่รู้เหตุปัจจัย เป็นอันว่าต้องมีปัญญา อย่างที่ว่าแล้ว ปัญญาจะเกิดได้อย่างไร ก็ต้องเรียนรู้ดังที่ว่าแล้ว เป็นอันว่าเราต้องการปัญญา แต่ปัญญาจะเกิดมาได้อย่างไร ก็ต้องศึกษา ต้องเรียนรู้ ดังที่ว่ามา เพราะฉะนั้นก็ตกลงว่า สิ่งที่มีมนุษย์ต้องทำคือ “ศึกษา” ที่ภาษาบาลีเรียกว่าสิกขา สิกขาก็เลยเป็นหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา ที่ว่ามนุษย์ต้องทำอะไร ก็มาจบที่สิกขา/ศึกษานี้

ย้อนกลับไปหาหลักการใหญ่พื้นฐาน คือ “ธรรม” ที่ว่าเป็นความจริงมีอยู่ในธรรมชาติตามธรรมดา ไม่ว่ามนุษย์จะรู้ หรือไม่รู้ จะทำ หรือไม่ทำ มันก็อยู่ของมันอย่างนั้น ไม่ไปกระทบกระเทือนมันได้

ที่นี้มนุษย์จะมาสัมพันธ์กับธรรมตัวนี้อย่างไร ก็สัมพันธ์โดยที่ว่า ท่านต้องทำเหตุปัจจัย นี่คือ *กรรมเรียกกรรม* แล้วท่านจะทำกรรมลุล่วงได้ ก็ต้องใช้ความเพียร นี่คือ *กรรมเรียกกรรมวิริยะ* แล้วท่านก็ต้องทำให้ตรงเหตุปัจจัย ด้วยการที่ได้รู้เหตุปัจจัย นี่คือ *กรรม กรรม ความเพียร เรียกกรรมปัญญา* ของคน

ทำอย่างไรเราจะมีปัญญา เราก็ต้องอยากรู้ ต้องขวนขวายฝึกฝน ต้องพัฒนาตน คือต้องศึกษา ต้องศึกษา ในที่สุดก็มาจบที่สิกขา พระจึงบอกว่า ชีวิตมนุษย์นี้ จะดี จะงาม จะเลิศ จะประเสริฐ จะเป็นชีวิตที่ได้ผล จะเป็นอยู่อย่างดี ก็ต้องศึกษา

ตกลงว่า *สิกขา/ศึกษา* ก็มาเป็นหลักการปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนา โดยมีจุดหมายที่ต้องการปัญญา แต่พูดเมื่อที่ว่าปัญญาจะเกิดได้อย่างไร

ปัญญาจะเกิดมาได้ ก็ต้องอาศัยทุกด้านของชีวิตมาร่วมกัน ได้แก่ *พฤติกรรม* ที่แสดงออกและสัมพันธ์ ต้องถูกเรื่องถูกที่ถูกทาง *จิตใจ* ต้องเข้มแข็ง มีความขยัน มีความอดทน มีสติ มีเมตตา และ *ปัญญา* เอง ที่รู้คิดเข้าใจเจริญงอกงามถูกต้องแจ่มชัดยิ่งขึ้นๆ ปัญญาต้นๆ ก็เป็นปัจจัยหนุนปัญญาที่ต่อๆ ขยายขึ้นไป

พฤติกรรมที่ถูกเรื่องถูกที่ถูกทาง ซึ่งเรียกให้สั้นว่าศีล แล้วก็จิตใจที่สงบสุขสดใสเข้มแข็งเข้าที่ อยู่ตัวมุ่งหน้ามีเมตตา และปัญญาที่รู้เข้าใจแจ่มชัดยิ่งขึ้นๆ ทั้งสามอย่างนี้ จะต้องมาประสานหนุนเสริมกัน

ปัญญาต้องอาศัยจิตใจ จะเจริญปัญญาต้องพัฒนาจิตใจ ปัญญาทำงานในจิตใจ พัฒนาขึ้นในจิตใจ เมื่อจิตชุ่มมัว ก็มองอะไรไม่ออกไม่ชัด ใจวุ่นวายเดือดร้อนสับสน ก็คิดอะไรไม่ออก เมื่อจิตใสสงบมีเมตตาเป็นสมาธิ ก็คิดออกมองเห็นหยั่งรู้ได้ นี่คือนิยามของปัญญาที่พัฒนาขึ้น

ในจิตใจนั้น สมาธิเองก็มีตัวทำงานตัวอื่นๆ ที่ประสานช่วยงานกัน มีสมาธิสงบดีมีความสุข ถ้าไม่มีตัวอื่นมารวมด้วยช่วยกัน ก็ชวนให้เพลินเฉื่อยติดอยู่นิ่ง แม้กระทั่งขี้เกียจ จึงให้มีสติ ซึ่งตื่นตัวตรวจตราคอยเตือน ระลึกสิ่งที่น่าใช้ประโยชน์ นึกถึงจุดหมาย ให้ไม่ลืมน ไม่เลือนหาย และมีวิริยะ ซึ่งกระตือรือร้นขยันหมั่นเพียรมุ่งจะไปข้างหน้าๆ พาคคนที่สมาธิ ให้ออกเดินทางทำการอย่างเรียบสงบ เข้มแข็งมั่นคง เมื่อมีวิริยะ สติ สมาธิพร้อม ปัญญา ก็จะทำงานได้ดี พัฒนาได้ดี เพราะฉะนั้น ด้านจิตก็สำคัญ จึงต้องพัฒนาจิตขึ้นมาด้วย เพื่อให้ปัญญาพัฒนาและทำงานบนฐานของจิตอันพร้อมดี ที่ควรแก่งาน เป็นกัมมณี

จิตใจก็ต้องอาศัยพฤติกรรม ซ้ำนี้ง่าย แพบไม่ต้องอธิบาย แค่ใจอยากจะไปไหน ก็ต้องใช้ขาเดิน อยากกินอะไร อยากดื่มอะไร อยากเห็นอะไร อยากให้บ้านสะอาด อยากจะนั่งสมาธิกับเขา ฯลฯ ก็ต้องใช้ปาก ใช้ตา ใช้ขา ใช้มือ เป็นต้น ทำพฤติกรรมนั้นๆ ถ้าพฤติกรรมไม่ดี ไม่น่าดู ไม่คล่อง ไม่ถนัด ไม่ทั่วถึง ไม่ครบ ฯลฯ ก็เสียหาย ไม่ได้ผลดี จึงต้องฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมให้ให้ดีงาม ให้เป็นศีล ให้มีวินัย ให้คล่อง ให้สอดคล้องตามวิธี

ปัญญาก็ต้องอาศัยพฤติกรรม เราจะเรียนรู้ เราจะมีปัญญา เราก็ต้องใช้ขาเดิน ใช้ปากพูด ใช้มือจับฉวยหยิบยื่นจัดทำสิ่งต่างๆ เช่น เราจะทดลองอะไร หรือมีข้อมูลที่จะให้เราเกิดปัญญาอยู่ที่ไหน เราก็ต้องเดินไป ไปค้นไปหาเก็บรวมข้อมูล ถ้าเราต้องการรู้อะไรอย่างหนึ่ง มีคนที่รู้เรื่องนั้นเชี่ยวชาญ นอกจากเดินทางไปหา ก็ต้องรู้จักใช้ปากพูด รู้จักพูด ให้เขาเข้าใจความประสงค์ของเรา จะถามอะไร ถ้าถามไม่เป็น พูดไม่เป็น เขาฟังไม่รู้เรื่อง เลยไม่ได้ความรู้ นั้น ถ้าพูดไม่ดี แทนที่เขาจะพูดด้วย เขาอาจจะเดินหนีไปเลย

เพราะฉะนั้นจึงต้องปรับปรุงพฤติกรรมและวิธีการในการพูดจาสื่อสาร พูดให้เขาเข้าใจได้ดี และใช้ถ้อยคำที่น่าฟัง ชวนให้คนอยากพูดด้วย ถ้ารู้จักพูด พูดดี รู้จักโต้ตอบสนทนา ก็ได้ข้อมูล ได้รับการถ่ายทอดความรู้ ตัวเองก็พัฒนาปัญญาได้ดี เรื่องพฤติกรรมจึงเป็นข้อสำคัญ ที่จะทำให้คนพัฒนาปัญญาได้

รวมความว่า จะพัฒนาปัญญา ต้องอาศัยทั้งพฤติกรรมและจิตใจ และเมื่อพัฒนาปัญญาดีแล้ว ปัญญารู้สภาวะ เข้าใจเหตุผลความมุ่งหมายในเรื่องนั้นๆ ก็มาช่วยเราให้พัฒนาพฤติกรรม และจิตใจ ให้ได้ผลดียิ่งขึ้นไปอีก

ในด้านจิตใจ เมื่อมีปัญญา ก็ทำให้จิตใจพัฒนา อย่างง่ายๆ เราเจอปัญหา เจอทุกข์บีบคั้น ติดขัด พอเรามีปัญญาคิดออกว่าจะทำอย่างไร ก็หายทุกข์ หลุดพ้น โล่งสบาย มีความสุข หรือว่า เรามีเรื่องมีงานที่แต่เดิมไม่อยากทำ ไม่เต็มใจทำ พอเกิดปัญญามองเห็นคุณค่าของสิ่งที่จะทำ เห็นประโยชน์ ก็เปลี่ยนเป็นพอใจ มีความสุขในการกระทำ นี่คือปัญญากลับมาเป็นปัจจัยแก้จิต

คุณค่าเยี่ยมยอดของปัญญา อยู่ที่ทำให้เกิดอิสรภาพ คือทำให้หลุดพ้นเป็นอิสระ เมื่อไม่รู้ ไม่มีปัญญา ไม่ว่าจะพฤติกรรม หรือจิตใจ ก็ติดขัด ติดขัด บีบคั้น เป็นทุกข์ แต่พอเกิดปัญญา รู้ว่าจะทำพฤติกรรมอะไร อย่างไร จะไปทางไหน จะแก้ปัญหาเรื่องนั้นเรื่องนี้อย่างไร พอรู้ ก็โล่ง พ้นความติดขัด ติดขัด เป็นอิสระไปได้ เรื่องนี้ถ้ามีโอกาสข้างหน้า ก็จะพูดกันอีก

รวมความว่า ต้องพัฒนาไปด้วยกัน ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา แยกเป็น

พัฒนาพฤติกรรม คือด้านกายวาจาที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะทางสังคมของหมู่มนุษย์ หรือทางวัตถุสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่การกินใช้ปัจจัยสี่ พัฒนาหมด การพัฒนาพฤติกรรม เรียกว่า “ศีล” แล้วก็

พัฒนาจิตใจ โดยอาศัยสมาธิเป็นแกน เพื่อให้จิตใจอยู่ในภาวะที่ดีที่สุด เรียบ สงบ ชัด มีพลังมั่น แน่ว ได้ที่ ซึ่งเหมาะแก่การใช้งาน เรียกตามศัพท์ว่า “กัมมณีย์” เป็นเครื่องหนุนเสริมทำให้พร้อมที่จะ

พัฒนาปัญญา ที่รู้ความจริง รู้เหตุปัจจัย กระบวนการ และความสัมพันธ์ของมัน อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ ทำการทั้งหลายให้สำเร็จ หมดความบีบคั้นติดขัดข้อง หลุดพ้น โล่ง เป็นอิสระ

ระบบทั้งหมดนี้เรียกว่า “ไตรสิกขา” คือ การศึกษาสามด้าน จัดได้เป็นสามชั้น ประสานเสริมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว

พอถึงนี้ ก็พอมองออกได้ว่า พระพุทธศาสนาก็อยู่ตรงนี้เอง คืออยู่ที่ไตรสิกขา หมายถึงระบบการมีชีวิตเป็นอยู่ประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ทั้งหมด ที่ดำเนินไปในการพัฒนา ให้เป็นชีวิตดีงาม สร้างสรรค์สังคมให้เป็นอุดมสถาปายะ นำไปสู่จุดหมายแห่งความปลอดภัยทุกข์ปราศปัญหา เป็นอิสระ โดยมีสันติสุขเป็นส่วนร่วมพ่วงพร้อมไปด้วยตลอดกระบวนการปฏิบัติ

วันนี้คิดว่าพอเท่านี้ก่อน เป็นจุดบรรจบ ที่ว่าพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาแล้ว อยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างไร และมาแก้ไขปัญหามาอย่างไร

ครูคู่ปัญญา มีกรุณากระตุ้นเตือน ขับเคลื่อนด้วยสำนึกที่บริสุทธิ์

มีจุดหัวเลี้ยวหัวต่ออยู่หนึ่งจุด คือว่า เมื่อพระพุทธศาสนาสอนหลักการใหม่นั้น เราต้องยอมรับความจริงว่า มนุษย์ทั่วไป ส่วนใหญ่ยังอยู่ ณ จุดที่เราเรียกได้ว่ายังไม่รู้ ไม่พัฒนา หรือไม่ก็หลงผิดไป ติดในทิวทัศน์ ทฤษฎี แนวความคิด ความเชื่อต่างๆ เราจะให้คนเหล่านั้นกระโดดพรวดขึ้นมาสู่จุดที่ต้องการทันที เป็นไปไม่ได้

เมื่อเป็นอย่างนี้ ในแง่ของการอยู่กับหมู่มนุษย์จำนวนมาก ซึ่งมีการพัฒนาในระดับต่างๆ ไม่เหมือนกันนี้ เราจะทำอย่างไร ตอนนี่ เริ่มต้นก็เป็นเรื่องของความสามารถของผู้สอนละ พระพุทธเจ้าจะต้องทรงใช้ความสามารถในการสอน ในฐานะพระศาสดา ว่าจะทำอย่างไรให้มนุษย์เดินเข้ามาสู่หลักการนี้

ในเมื่อหลักการของพระพุทธศาสนาเป็นหลักแห่งสิกขา คือการเรียนรู้อฝึกฝนพัฒนาตนให้เกิดปัญญา ดังได้บอกแล้วว่า ตามหลักการนี้จะบังคับกันไม่ได้ จะจับเอาสมาธิใส่เข้าไปในใจคนก็ไม่ได้ จะเอาปัญญาไปยึดเหยียดใส่เข้าไปในหัวคนก็ไม่ได้ มนุษย์จะต้องพัฒนาตัวเอง โดยอาศัยท่านที่มีความรู้กว่าพัฒนากว่า เริ่มแต่พระพุทธเจ้ามาแนะนำสั่งสอน ด้วยความปรารถนาดี มีเมตตากรุณา มาเกื้อหนุนให้ค่อยๆ พัฒนาขึ้นไป

เพราะฉะนั้น ในการสั่งสอนที่จะช่วยคนทั้งหลายให้พัฒนา จึงเกิดมีหลักสำคัญที่เป็นคุณสมบัติของตัวผู้สอนขึ้นมา ๒ ประการ คือ **ปัญญา** กับ **กรุณา**

ย่ำว่า การที่ไปสอนนั้น เราต้องการให้เขาเกิดปัญญา ซึ่งเป็นตัวตัดสินที่จะให้บรรลุธรรม หรือจะให้รู้จักดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง แต่ปัญญาจะเกิดขึ้นแก่เขาได้อย่างไร ดังที่ว่าแล้ว เราจะไปบังคับเขาไม่ได้ เพราะเอาปัญญาไปยึดเหยียดใส่สมองไม่ได้ ก็ต้องไปช่วยเหลือเขา โดยไปแนะนำสั่งสอน และหาทางเกื้อกูล เช่นจัดสภาพแวดล้อมให้เกื้อหนุน ที่จะให้เขาฝึกฝนพัฒนาตนได้เรียนรู้ขึ้นมาอย่างได้ผล เพราะฉะนั้น ตัวผู้สอนเองจึงต้องมีจิตใจที่มากด้วยกรุณา คิดจะช่วยเหลือส่งเสริมให้เขาขึ้นสู่ความดีงามได้ปัญญา จึงมีหลักการใหญ่ว่าด้วยคุณสมบัติหลักของพระศาสดา และของบรรดาผู้สอน ๒ ประการ ได้แก่ **ปัญญา** กับ **กรุณา** ดังที่ว่ามานั้น

ข้อแรก **ปัญญา** ก็ต้องพร้อมทั้ง ๒ ด้าน เรายกพระพุทธเจ้าเป็นแบบ ก็คือ ทั้งทรงมีพระปัญญา รู้แจ้งธรรมด้วยพระองค์เอง กับทั้งทรงมีพระปัญญาที่สามารถสอนคนอื่นให้รู้ธรรมตามได้ด้วย โดย รู้จักเข้าใจผู้เรียน และรู้จักจัดวิธีสอนเป็นต้น จึงวางลงได้ว่า *หนึ่ง* ในตนเองมีปัญญา รู้ความจริง รู้สิ่งที่จะสอนเขาเป็นอย่างดี *สอง* มีปัญญาที่สามารถสื่อสารสั่งสอนความรู้ความจริงนั้นให้คนอื่นรู้เข้าใจได้ ประโยชน์จริง

ถ้ามีพระปัญญาเพียงขั้นที่หนึ่ง พระพุทธเจ้าก็ทรงได้ประโยชน์เฉพาะพระองค์ ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่เพราะพระพุทธเจ้ามีพระปัญญาอย่างที่ ๒ คือปัญญาที่สามารถเอาความรู้ความจริงนั้นมาสื่อสารสั่งสอนให้คนอื่นเข้าใจได้ ให้เป็นประโยชน์แก่คนหมู่มาก ก็จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ที่นี้ ต่อไป พระคุณสมบัติตัวที่อยู่ข้างหลัง ที่จะกระตุ้นเตือนให้พระองค์นำเอาธรรมเอาความจริงเสด็จออกไปสื่อให้เป็นประโยชน์แก่คนหมู่มาก ก็คือคุณธรรมที่เรียกว่า **กรุณา** ที่อยากจะไปช่วยเขาให้พ้นออกไปจากความไม่รู้ จากความทุกข์

ความปรารถนาจะช่วยคนอื่นนี้ ต้องมีอย่างมากรจริง ๆ จึงเสด็จไปทรงสั่งสอนมวลประชาทั้ง ชาวป่าดงแดนเขาชาวบ้านชาวเมืองทุกถิ่นทุกทิศตลอดเวลายาวนานหลายสิบปี มิได้มีที่ทรง ถดถอย เราก็จึงบอกว่าพระองค์ทรงมีพระคุณที่เรียกว่า “มหากุณา”

ที่นี้ ย้อนหลังไป ในส่วนของพระองค์เองที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น ก็คือทรงมีพระปัญญา ด้านแรก ที่ทำให้พระองค์ทรงค้นพบรู้เข้าถึงธรรมความจริง บรรลุจุดหมาย กลายเป็นผู้พ้นจากกิเลส และความทุกข์ นั้นเป็นตอนสำคัญที่เป็นพื้นฐานเลยทีเดียว ที่นี้ภาวะที่พ้นจากกิเลสและความทุกข์นั้น เรียกว่า “วิมุตติ” นี่แหละคือตอนที่บรรลุจุดหมายแห่งพระโพธิญาณ

เมื่อถึงวิมุตติ หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์แล้ว ก็ชัดเจนว่าย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจด เรียกว่ามี **วิสุทธิ** ซึ่งเราก็นับเป็นพระคุณของพระพุทธเจ้า หรือคุณสมบัตินี้ชื่อหนึ่ง นี่แหละที่ว่าเป็น พื้นฐาน

ขยายความว่า ในการที่พระพุทธเจ้าทรงอาศัยพระมหากุณา ทำให้เสด็จออกไป แล้วทรงใช้ พระปัญญาความสามารถสั่งสอนประชาชนให้ได้ประโยชน์พ้นโทษทุกข์ภัย ที่เราเรียกว่าบำเพ็ญพุทธ กิจนั้น พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจคือทำงานบนฐานแห่งความบริสุทธิ์หมดจด คือวิสุทธินี้แหละ จึง ทรงมุ่งเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนอย่างแท้จริง พุดอย่างสำนวนไทยว่า ไม่มีนอกไม่มีใน ไม่มี เบื้องหลังเบื้องหน้า มุ่งหวังประโยชน์สุขแก่มวลประชาอย่างแท้จริง

แล้วเราก็นับพระคุณสมบัติแห่งความบริสุทธิ์ที่เป็นพื้นฐานรองรับการทำงานการบำเพ็ญพุทธ กิจของพระพุทธเจ้า จัดเป็นพระคุณอีกชื่อหนึ่ง รวมกับพระปัญญา และพระมหากุณาที่ว่าไปแล้ว ก็ จึงเป็น พระคุณ ๓ แล้วเราก็เรียงลำดับตามแบบของเราว่า **พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระ มหากุณาคุณ** นี้ก็บอกเป็นความรู้ไว้ หรือได้พบทวนกัน

เรื่อง **พุทธคุณ ๓** นี้ ขอให้จับระบบสัมพันธ์ให้ถนัดให้ชัดให้ดี เดี่ยวจะมองความหมายได้เพียง พრა ๆ เราได้เห็นแล้วว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ก็ทรงถึงวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากกิเลสและความ ทุกข์ จึงทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดที่เรียกว่าวิสุทธิ พระวิสุทธินี้จึงมีเป็นพื้นประจำอยู่ในพระองค์ เป็นลักษณะตามปกติ ไม่ว่าจะพุดถึงหรือไม่

ที่นี้ ในคัมภีร์สำคัญที่รักษากันมา ท่านนิยมย่อพุทธคุณลงมาเป็น ๒ ข้อ ได้แก่ พระปัญญา กับพระกรุณา โดยเพ่งไปที่ภาคปฏิบัติการ คือ พระปัญญา เป็นพระคุณหลักในด้านผลสัมฤทธิ์ของพระองค์เอง ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และทำให้ทรงทำงานทำหน้าที่ในการสั่งสอนโปรดสัตว์ได้สำเร็จ กับ พระกรุณา เป็นพระคุณหลักด้านผลสัมฤทธิ์ให้เกิดมีพุทธกิจเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น อันได้แก่ มวลประชาชาวโลก

บางที่เราเรียกพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็นพระบรมครู เมื่อเป็นเช่นนี้ ครูอาจารย์ทั้งหลายก็ควรบำเพ็ญปฏิบัติพัฒนาตนให้มีคุณสมบัติและการปฏิบัติตามอย่างพระบรมครู หมั่นพิจารณาสำรวจและปรับปรุงตนเอง ด้านปัญญา ก็ให้รู้จักจริงในสิ่งที่จะสอนเขา รู้จักเข้าใจผู้เรียน และรู้จักสอนด้วยวิธีการที่จะได้ผล และด้านกรุณา ก็มีน้ำใจเปี่ยมด้วยความปราณาดีต่อศิษย์ ต่อนักเรียน ที่จะให้เขาเรียนรู้ได้ผลและพัฒนาก้าวไปในการศึกษา ให้สำเร็จเป็นคนดีมีคุณภาพให้ได้

เมื่อด้านปฏิบัติการณ์ดำเนินไปตามนี้ด้วยดี ก็หมั่นตรวจสอบตนเองลึกลงไปในพื้นที่พื้นฐานที่รองรับการทำงานทำหน้าที่นั้นอีกชั้นหนึ่ง คือ ด้านวิสุทธิ ดูความสะอาดหมดจดที่เราดำรงภาวะและปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นครูอาจารย์อย่างถูกต้องสะอาดบริสุทธิ์ โดยมีสำนึกในภาวะความเป็นครูอาจารย์และการทำหน้าที่ของครูอาจารย์นั้น โดยชื่อตรงต่อหลักการและวัตถุประสงค์ของผู้มีหน้าที่ นำพาคนให้ศึกษาอย่างแท้จริง

จัดตั้งสังคมได้แค่ครึ่งกลาง เพราะเข้าไม่ถึงธรรมชาติ แม้แต่ของคน

ที่นี้ ในความเป็นพระศาสดา ซึ่งหมายถึงการเลื่อนการศึกษาแก่ประชาชนเพื่อประโยชน์ในวงกว้างให้ไพศาลทั่วถึงกัน พระปัญญาที่จะดำเนินการประกาศสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ก็ขยายงานตามความเติบโตใหญ่ของจำนวนผู้เข้ามาเป็นสาวก ที่เกิดเป็นสังฆะ ทำให้มีชุมชนใหม่ ต้องดำเนินการจัดตั้ง วางระบบ จัดระบบการเรียนการสอน จัดสภาพแวดล้อม จนพัฒนาเป็นสถาบันในสังคมขึ้นมา

การจัดตั้งวางระบบต่างๆ เหล่านี้ เรียกว่า “วินัย” ก็เลยเกิดมีคำใหม่คือวินัยนี้ ขึ้นมาเป็นคู่กับคำใหญ่คำแรกคือ “ธรรม”

ย้อนกลับไปดูธรรมกันอีกที “ธรรม” คือความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ อย่างที่ได้พูดถึงปัญญาในแง่แรก ที่ว่ารู้ความจริงของธรรมตาธรรมชาติ เรียกว่ารู้ธรรม ตรัสรู้ธรรม แล้วจึงนำธรรม คือความจริงนั้น มาใช้ปัญญาในงานที่ ๒ ที่จะแสดง บอกแจ้ง สั่งสอน

ธรรม คือความจริงของธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น ไม่ว่าจะพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ก็มีอยู่ตามธรรมชาติของมัน คำเดิมว่าเป็นธาตุ ดังที่พระองค์ตรัสบอกว่า

อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคตานํ อนุปปาทา วา ตถาคตานํ จิตตว สธา ธาตุ

ธมมภูจิตตา ธมมนิยามตา “สัพเพ สงฺขารา อนิจจา”ติ... (อ.จ.ต.ก.๒๐/๕๗๖/๓๖๘)

พระองค์ตรัสว่า ตถาคต คือพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงก็มีอยู่ตามธรรมชาติของมัน ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แต่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ ตรัสรู้เข้าถึงความจริงนั้นแล้ว ก็นำมาเปิดเผย แสดง (เทศน์) ชี้แจง ทำให้ง่าย ให้เข้าใจกันได้ นี่คืองานที่พระพุทธเจ้าได้ทำ จึงเป็นอันว่า

๑. ธรรม คือความจริงมีอยู่ตามธรรมดาของมัน ไม่ขึ้นต่อการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า
๒. พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรม เมื่อค้นพบแล้ว ก็นำมา “แสดง” โดยพระองค์ทำให้เป็น เรื่องที่คนเข้าใจกันได้ ด้วยการชี้แจงอธิบายช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย

ขอให้สังเกตนะ คำหลักคือ “แสดง” ทรงค้นพบแล้ว ก็นำมาบอก มาแสดง ทรงใช้คำว่าแสดง เพราะธรรมเป็นความจริงของมันเองอย่างนั้น ไม่เกี่ยวกับการที่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่ พบแล้วก็ เอามาบอก แสดง วางให้ดู

ยกคำมาดูให้ครบว่า “...อภิสมพุชฌิตวา อภิสมเมตวา อากิจขติ เทเสติ ปญญาเปติ ปญฺจเปติ วิวรติ วิภชติ อุตตทานิกโรติ...” แปลว่า “ครั้งตรัสรู้ ครั้นค้นพบแล้ว ก็จึง บอก แสดง วางแผ่ ตั้งให้ดู เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจ ง่าย ว่า...”

สำหรับธรรม ท่านใช้คำว่าแสดงเป็นคำอื่น หรือเป็นคำหลักอย่างที่ว่า ตลอดมา อย่างที่ว่า “แสดงธรรม” ที่คนไทยนิยมใช้ทับศัพท์ว่า “เทศน์” แต่ควรเข้าใจความหมายให้ตรงกับของท่านด้วย ไม่ใช่บอกว่าเทศน์ แต่กลายเป็นคิดเอาเดาเองขึ้นมาเรื่อยๆ

ที่นี้ ถ้านำธรรมนั้นมาจัดตั้ง วางเป็นระบบ เช่น จัดรูปร่าง ลำดับเป็นหมวดเป็นหมู่ เป็นต้น นั้น เรียกว่า “บัญญัติ” (ปญญาเปติ) เมื่อทรงแสดงธรรมนั้น ในบางส่วน พระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติจัดตั้ง วางระบบของธรรมด้วย เป็นการนำเสนอในรูปแบบและลักษณะที่จะให้มองเห็นง่ายเข้าใจสะดวก

แต่ที่บัญญัติจัดตั้งวางระบบอย่างจริงจังก็คือ เอาความรู้ธรรมนี้ มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่หมู่ มนุษย์จำนวนมาก ด้วยการจัดระเบียบชีวิต จัดระบบชุมชน จัดตั้งองค์กรวางแบบแผน ตลอดจนวิถี ปฏิบัติในการดำเนินชีวิตและกิจการต่างๆ ขึ้นมา เพื่อให้การแสดงธรรม การสั่งสอน การศึกษาธรรม การฝึกตนพัฒนาคน เป็นไปด้วยดี มีประสิทธิภาพ ที่จะให้ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเข้าถึงชนจำนวนมาก เหล่านี้ ให้คนเหล่านั้นเข้าถึงธรรม และได้ประโยชน์มากขึ้นไป จนสูงสุด

การนำเอาความรู้ธรรม มาจัดตั้งวางระเบียบชีวิต วางระบบสังคม จัดตั้งชุมชน และกิจการ เป็นต้น ให้เป็น “สังฆะ” ที่จะอำนวยผลสมตามความมุ่งหมายที่ว่ามานั้น เรียกว่า วินัย ถึงตอนนี้ แม้ ธรรมจะยังยืนพื้นอยู่เป็นฐาน แต่การบัญญัติได้ออกมาสู่ขั้นของสังคมที่ยอมรับและถือตามสมมุติ

เมื่อมาถึงขั้นของวินัย ที่จัดการสังคม ทำกับหมู่ชนแล้ว ก็ไม่ใช่การบอกแสดงความจริงของ ธรรมหรือธรรมชาติว่าอะไรเป็นอย่างไร แต่กลายเป็นการสั่งการกำหนดว่าจะเอาอย่างไร ให้ทำอะไร จะจัดการอย่างไร ว่ากันในขั้นของสมมุติ/สมมุติ แล้วก็บัญญัติข้อกำหนด กฎ กติกา ขึ้นมา ดังนั้น การ ปฏิบัติในขั้นของวินัยนี้ จึงรวมอยู่ในการบัญญัติ

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าทรงทำ ๒ อย่าง *หนึ่ง* แสดงธรรม *สอง* บัญญัติวินัย การบัญญัติวินัย เป็น เรื่องทางสังคม ที่จัดการกับสังฆะที่ตั้งขึ้นมา ดังที่ทรงบัญญัติข้อกำหนดเป็นสิกขาบทมากมายของ วินัย ที่จะจัดการให้สังฆะนี้เป็นชุมชนที่มีระบบจัดตั้งอันอำนวยสภาพแวดล้อมและความสัมพันธ์ทาง สังคม ที่เกื้อหนุนต่อการที่คนผู้อยู่ในชุมชนนั้น จะได้ประโยชน์จากธรรม ตามธรรม และให้ชุมชนนี้เป็น ที่แผ่ขยายประโยชน์สู่ชอกออกไปแก่สังคมใหญ่ จนถึงชนชาวโลกทั่วทั้งมวล

เพราะฉะนั้น สองอย่างนี้จึงต้องประสานกัน คือหลักการแห่งธรรม กับ วินัย ซึ่งโยงธรรมชาติให้ถึงกันสอดคล้องเกื้อกูลหนุนกันกับมนุษย์ในสังคมของเขา

ถึงจุดนี้ พระพุทธศาสนาก็จึงประกอบด้วยองค์ ๒ คือ **ธรรม** กับ **วินัย** ธรรมเป็นความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา พระองค์จะเกิดหรือไม่เกิด มันก็มีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็เพียงแต่ค้นพบแล้วนำมาแสดง แต่เพื่อให้ธรรมนี้เกิดประโยชน์แก่หมู่มนุษย์พระองค์จึงมาจัดตั้งวางระบบ จัดระเบียบชีวิต จัดระบบสังคม จัดตั้งองค์กร จัดตั้งสังฆะขึ้นมา การจัดทำนี้เรียกว่า วินัย ซึ่งเป็นการจัดให้สอดคล้องกับธรรมนั้น เพื่อให้มนุษย์เหล่านี้ได้ประโยชน์จากธรรม ที่พระองค์ตรัสรู้ ด้วยการดำเนินตามธรรมนั้น

ฉะนั้น วินัยจึงต้องตั้งอยู่บนฐานของธรรม โดยมีธรรมเป็นจุดหมาย แต่วินัยนี้ มิใช่มีความหมายแคบๆ ว่าเป็นระเบียบอะไรต่างๆ อย่างในภาษาไทย แต่หมายถึงการจัดตั้งวางระบบระเบียบ ทั้งระเบียบชีวิต ระบบสังคม ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง หรือระบบอะไร ที่เป็นฝีมือของมนุษย์ รวมอยู่ในวินัยทั้งนั้น

เราจะหาจะใช้ปัจจัยสี่กันอย่างไร จะกินจะอยู่กันอย่างไร จะอยู่ร่วมกันอย่างไร ใครจะมีสิทธิมีหน้าที่อะไร จะสืบต่อมอบหมายถ่ายทอดทรัพย์สินบริหารกันอย่างไร จะพัฒนาคนใหม่ที่เข้ามาต่อรุ่นกันอย่างไร จะจัดสรรอำนวยการให้มีการเล่าเรียนศึกษากันอย่างไร จะปกครองกันอย่างไร จึงจะเป็นชุมชนที่ดี ได้ประโยชน์จากความจริงของธรรมชาติ ที่จะยังยืนอยู่ด้วยดีบนฐานแห่งความเป็นจริงของธรรมชาติ ให้ชีวิตเจริญอกงาม โดยมีสภาพแวดล้อมที่เอื้อเกื้อหนุนต่อการที่แต่ละคนจะได้ฝึกฝนพัฒนาชีวิตให้ก้าวหน้าขึ้นไปในไตรสิกขา ให้แต่ละชีวิตนั้นได้บรรลุจุดหมายหรือคุณค่าสูงสุดแห่งชีวิตของเขา สาระก็อยู่ตรงนี้เอง เพราะฉะนั้น วินัยก็จึงจัดสรรระเบียบชีวิตและระบบสังคมเพื่อให้คนในชุมชนนั้นได้โอกาสที่จะพัฒนาในไตรสิกขาอย่างดีที่สุด

อย่างง่าย ๆ คนมีชีวิตที่เป็นธรรมชาติ ร่างกายของเขาก็เป็นธรรมชาติ จิตใจก็เป็นธรรมชาติ ปัญญาจะรู้จริงก็ต้องรู้อย่างเข้าถึงสภาวะของธรรมชาติ ทั้งสังคมก็ต้องอยู่บนฐานของธรรมชาติ ในวงล้อมของธรรมชาติ เมื่อจะจัดตั้งวางระเบียบชีวิตระบบสังคม ถ้าไม่รู้ความจริงของธรรมชาติ หยั่งไม่ถึงธรรมชาติของมนุษย์ จะให้เป็นสังคมที่ดีแท้จริง ย่อมไม่อาจเป็นไปได้ เพราะไม่อาจเป็นสังคมที่ดีแท้แก่มนุษย์ และไม่สามารถเป็นสังคมของมนุษย์ที่ดีแท้จริง

เป็นอันว่า ด้วยความมุ่งหมายเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย์ ก็มีการประสานกันระหว่างธรรมกับวินัย ที่เป็นหลักการใหญ่สองอย่างของพระพุทธศาสนา

ถ้ารู้แต่ธรรมอย่างเดียว เข้าถึงธรรมชาติ ก็เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่เพราะสามารถมาสื่อธรรมให้เป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์จำนวนมากได้ ด้วยการจัดตั้งวางระเบียบชีวิตระบบสังคมให้แก่มนุษย์ ที่เรียกว่าวินัย จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นี่คือหลักการใหญ่ที่ได้พูดมา

ในหมู่มนุษย์ที่มีมากมายนั้น คนที่หูตาเริ่มสว่าง มองเห็นกว้างไกลได้เข้าใจมากน้อย พอชุมชนสังฆะอย่างนี้มีขึ้นมา ก็สมาธิปรารถนา มีศรัทธาพากันมาร่วม บ้างก็เข้าอยู่ข้างใน บ้างก็มาๆ ไปๆ แต่คนส่วนใหญ่ที่เหลืออยู่มากหลาย จะทำอย่างไร

รู้เรื่องเก่า ช่วยให้เข้าใจพระพุทธศาสนา

ที่ได้พูดมา คงเห็นชัดแล้วว่าสังคมชมพูทวีปครั้งนั้นเป็นอย่างไร ผู้คนมีความเชื่อถือเป็นอยู่กันอย่างไร เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร แตกต่างกับเขาออกไปอย่างไร ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไร

ทุกท่านคงบอกว่าแตกต่างห่างไกลกันลิบลับ หลายอย่างตรงข้ามกันเลย และหลายอย่างก็ได้เปลี่ยนมา แต่ไปๆ มาๆ พระพุทธศาสนานั้นเองกลับต้องหมดไปจากชมพูทวีป แล้วอินเดียก็หันเข้าหาระบบวรรณะ อยู่กับเทวดา ได้นุชาญกันจนถึงปัจจุบันสืบมา

ตอนนี้ก็เหมือนมาสรุปเรื่องราวกันอีกครั้ง สรุปแล้วสรุปเล่า เพราะเป็นเรื่องที่พูดคุยกัน ก็ว่าไปเรื่อย ๆ

ที่พูดเมื่อีกว่า เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น มีวัดมีพระสงฆ์แล้ว คนที่มีภูมิลำเนาในดวงตาน้อยหน่อย ก็ตามทัน พวกกันหันมาบวชมาเรียน มาวัดฟังธรรม แต่คนส่วนใหญ่ก็ยังว่าวนอยู่ในความลุ่มหลงมกมาย ยังหวังอำนาจดลบันดาล ฟังปัจฉัยภายนอก ยังอ่อนแอทางปัญญา จะทำอย่างไร

นี่แหละเรื่องของการปฏิบัติต่อคนส่วนใหญ่ ก็คือต้องมีวิธีปฏิบัติหลายระดับ บอกแล้วว่าไม่มีการบังคับในพระพุทธศาสนา เพราะความจริงของธรรมชาติในการพัฒนาคนเป็นของบังคับกันไม่ได้ เหมือนอย่างที่เราได้ยินได้ฟังเรื่องข้างนอกมากมาย เขาบังคับกันว่า แก่ต้องเชื่อนะ ไม่งั้นแกตาย ทั้งที่ไม่เชื่อ ก็ต้องบอกว่าเชื่อ ก็เลยมีแต่คนที่เชื่อ เพราะคนที่ไม่เชื่อ ไม่มีเหลือ ตายไปหมดแล้ว แต่ที่นี้เราไม่บังคับ เขาก็ยังไม่รู้ แล้วจะทำอย่างไร

เมื่อไม่บังคับ ก็ต้องช่วยเขา โดยเอาเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง ต้องไปพบกับเขา ณ จุดที่เขายืนอยู่ นี่ก็กลับไปสู่สิ่งที่เคยพูดมาแล้ว เมื่อเขายังมาไม่ถึง หรือเริ่มเข้ามานิดหนึ่ง อย่างเหยียบเข้ามานิดหน่อย ทำหนึ่งเข้ามาแล้ว แต่อีกทำหนึ่งยังอยู่ข้างนอก ข้างหนึ่งก็ยังห่วงใจตามความเชื่อเก่าว่า เรามาอย่างนี้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เทพเจ้าจะเอาอย่างไรกับเรา อีกด้านหนึ่งก็อยากจะทำเข้ามาในพระพุทธศาสนา เราก็หาจุดพักจุดเชื่อมต่อให้

จะเชื่อมต่อกันอย่างไร ก็อาศัยกรุณา บางทีก็ต้องผ่อนให้เขาบ้าง เออ... คุณเชื่อมาอย่างไร ก็เชื่อไปก่อน แต่ขออย่างเดียวนะ อย่าทำให้ผิดหลักการของพระพุทธศาสนา เช่น อย่าให้มีการฆ่า อย่าให้มีการทำร้าย นี่คุณยังอยากบูชาบุญ พระสอนไม่ให้ฆ่า ไม่ให้ทำลายชีวิต คุณจะบูชาบุญโดยไม่ต้องมีการฆ่าสัตว์ได้ไหม คิดดูสิ พอเขาคิดได้ เขายอมเอาส่วนที่มีการฆ่าสัตว์ออกไปแล้ว พระก็ยอมให้เขาบูชาบุญ

ยิ่งกว่านั้น พระก็บอกวิธีบูชาบุญให้ใหม่ เออ... เรามาบูชาบุญกันด้วยวิธีใหม่จะดีกว่า พระบอกว่า การบูชาบุญชนิดที่ไม่ต้องไปขออำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า ก็มี แล้วพระก็สอนวิธีชนิดที่เป็นการทำกิจกรรมทางสังคม ที่ออกผลมาเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงสอนมหาญญา ที่เป็นการบำรุงบ้านเมืองและประชากรราษฎร แก่กฎทันตพราหมณ์ ไปๆ มาๆ ความหมายของการบูชาบุญ ก็กลายเป็นการทำทาน การบำเพ็ญประโยชน์ ช่วยเหลือคนยากไร้ อะไรต่างๆ เหล่านี้

นี่เป็นตัวอย่างของการมีจุดเชื่อมต่อ ซึ่งมีขึ้นมาเพราะว่าคนยังไม่พร้อม เขายังอยู่ที่รอยต่อระหว่างความเชื่อเก่ากับพระพุทธศาสนา เขายังติดในการปฏิบัติตามประเพณีในสังคมของเขา ตามวัฒนธรรมที่มีมาเดิม และสำหรับคนอื่นเดียนั้น เรื่องอย่างนี้เขาแน่นเหนียวนัก ท่านไปดูสิ เขาทำมาหลายพันปี เคยอย่างไร เดียวนี้ก็ยังทำอยู่อย่างนั้น เราจะเอากำลังแรงที่ไหนไปปลดปล่อยเขาออกมา ทั้งอย่างนี้ ทำไมพระพุทธเจ้าทำได้ พระมหาสาวกทำได้

ในเมืองไทย คนที่เหม่อๆ มึนๆ ก็มีอย่างนั้น แต่ไม่เห็นจะแน่นเหนียวเหมือนในอินเดีย เราน่าจะเอาเขาออกมาได้ง่ายกว่า แต่ดูเหมือนมันจะกลับกันว่า แทนที่จะปล่อยเขาออกมา บางทีพระกลับพาตัวเขาเขาไปตอกติดเข้าไปเสียนี้

เมื่อเข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็ขอให้มองบรรพบุรุษคนโบราณของเราด้วยความระมัดระวังขึ้นสักหน่อย อย่าด่วนว่าเขาโง่ ขอให้มองโดยมีความรู้ความเข้าใจเป็นทุนไว้ใช้พิจารณา เช่นดูว่า ในพระศาสนาของเรานี้ อยู่กันมาโดยไม่มีการบังคับนะ เราจะเอาอย่างไรเราไม่ได้ การปฏิบัติอย่างนี้ เช่นที่เกี่ยวกับผีสิงเทวดา ที่เราเห็นเขาทำอยู่นั้น เป็นการหลงใหลมงาย หวังผลดลบันดาล หรือว่าเป็นปฏิบัติการที่ประณีตขึ้นมาแล้ว ไม่ก่อความเสียหาย ไม่เกิดโทษ แล้วก็ไม่ได้ผิดหลักการของพระพุทธศาสนา เช่นไม่มีการฆ่า ไม่มีการเบียดเบียน แล้วก็มีการทำความดี มีอะไรที่ดั่งามประกอบควบอยู่ เออ... ถ้าได้ตามหลักพิจารณานี้ ก็เอาละ ปล่อยเขาทำกันไปก่อน แต่ก็ต้องไม่ประมาท คอยตรวจสอดส่องไว้

เพราะฉะนั้นจึงได้เกิดมีเรื่องราวประเพณีวิธีปฏิบัติที่มีลักษณะของการเชื่อมต่อระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาเก่า ที่สืบกันมายาวนาน เช่นที่ว่า แม้แต่เดี๋ยวนี้ ก็มีการสวดมนต์ มีสายสิญจน์ มีการทำน้ำมนต์ อะไรต่างๆ แต่ได้ขัดเกล้าแล้วให้ประณีต เข้ามาอยู่ในขอบเขตแห่งหลักการของพระพุทธศาสนา แต่ก็อย่างที่ว่า ต้องไม่ประมาท ไม่ให้พลาดเลยเถิด และพระ รวมทั้งบรรดาชาวพุทธ จะต้องมีการศึกษาที่จะนำจะคุมการปฏิบัติให้อยู่ในทาง โดยเฉพาะต้องสอนชักนำให้เชื่อมโยงเข้าสู่กุศลธรรมให้ได้ แล้วเขาจะได้เดินหน้ามากับเราต่อไป

เรื่องราวในพุทธกาลก็มีเป็นตัวอย่าง เป็นเครื่องนำทางให้ อย่างที่ว่าพระพุทธเจ้าเคยบัญญัติเรื่องไม่ให้พระเหยียบผ้าปูลาดในที่นิมนต์ ที่นี้ต่อมา มีคุณผู้หญิงคนหนึ่งนิมนต์พระไป แล้วเอาผ้ามาไม่ให้เหยียบ ขอให้เป็นมงคล พระไม่ยอมเหยียบให้ เขาเสียใจ ก็โทษนะว่า พระนี่ ขอแค่นี้ ทำไมทำให้ไม่ได้ กลายเป็นเสียใจและเสียศรัทธา

พระพุทธเจ้าเมื่อทรงทราบ ก็ทรงแก้ไข ทรงวางอนุบัญญัติขึ้นมาว่า (วินย.๗/๑๒๔/๕๐) พวกชาวบ้านยังถือมงคล ถ้าคุณผู้ขอร้องให้เหยียบเพื่อให้เป็นมงคล ก็อนุญาตให้เหยียบได้

นี่ก็เป็นตัวอย่างของการปฏิบัติในระยะเชื่อมต่อ เขาขอเพื่อให้เป็นมงคล หรือบางคนก็ขอทำนองเป็นที่ระลึก ก็เขาไม่ได้ขอผลดลบันดาลอะไรนี้ ก็ยอมรับเขาตามที่เขาเป็น เป็นการพบกับเขา ณ จุดที่เขายืนอยู่ พบกันดี ๆ แล้ว ก็จะเริ่มต้น หรือเดินต่อไปได้

ย้ำว่า จุดที่ชัดเจนคือ อย่าให้ผิดหลักการของพระพุทธศาสนา ^{หนึ่ง} หลักกรรม บอกว่า คุณจะไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้อย่างไรก็ตาม ต้องอย่าให้ขัดหลักการ ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราเป็นกรรมวาท เป็น กิริยวาท เป็น วิริยวาท คือ ต้องทำการให้สำเร็จด้วยความเพียร นี่หนึ่งละนะ

สอง หลักศึกษา อย่าให้เสียหลักศึกษา คือการศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนยิ่งขึ้นไป แล้วสาม อย่าให้เสียหลักความไม่ประมาท จะปล่อยตัวให้กลายเป็นคนประมาท เรื่อยเรื่อย ผัดเพี้ยน ใช้ไม่ได้ แล้วก็สี่ อย่าให้ขาดหลักการพึ่งตนเอง เราต้องพึ่งตัวเองได้ ต้องมีความเป็นอิสระ ไม่ต้องเอาชีวิตเอาอนาคตอะไรของตัวไปแขวนไปฝากไว้กับสิ่งวิเศษเหล่านั้น ให้ไม่เป็นตัวของตัวเอง ให้เสียอิสระภาพ

นี่ก็เป็นการบอกว่า ถ้าเราปฏิบัติแล้ว ไม่ขัดกับหลักการเหล่านี้ หรือเอามาหนุนหลักการนั้นได้ ก็ไม่ว่า เพราะฉะนั้น จึงมีเรื่องแม่แต่พระเจ้าไปในป่า คงเป็นพระที่ยังใหม่ เมื่อไปบำเพ็ญสมณธรรม ก็เกิดหวาดกลัวพวกผีसागเทวดา ว่าจะมาหลอกมาแก้ง พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย จะได้หายกลัวสิ่งเหล่านี้ แล้วปฏิบัติเต็มที่

การปฏิบัติที่วุ่น ถึงจะไปเกี่ยวข้องกับเทวดา แต่ตรงกันข้าม ไม่ใช่เป็นการหวังพึ่งขอผล ไม่ได้ขอให้ดลบันดาลอะไร แต่ขอเพียงความมั่นคงปลอดภัย เพื่อให้เราทำงานของเราได้อย่างมั่นใจ แล้วก็ทำได้อย่างมุ่งมั่นเต็มที่ นี่ก็กลายเป็นมาหนุนหลักการที่จะทำให้สำเร็จด้วยความพยายามของตนเอง บทสวดมนต์ในพระพุทธศาสนาเอาที่จุดนี้

หรืออย่างอาฏานาฏิยสูตรที่เล่าแล้วว่า ทำวจุโลกบาลมาเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า เพื่อเดี๋ยวพวกชาวบ้านไปอยู่ในที่ต่างๆ เหล่าปีศาจยักษ์ภูตผีพวกที่ไม่รู้จักพระพุทธศาสนา อาจจะมากลั่นแก้ง ก็ให้พวกชาวบ้านเอาคำของเทวดาหัวหน้าเหล่านี้ไปกล่าว พวกตัวร้ายนั้นจะได้ไม่กล้ามากวน หรือมันจะได้เคารพ แล้วจะได้ไม่รังแก ไม่มารังควาน

นี่ก็เห็นได้เลยว่า เป็นเรื่องของการปฏิบัติไปตามสภาพความเป็นจริงที่ชาวพุทธอยู่ท่ามกลางความเชื่อเหล่านั้น แต่ก็นั่นแหละ ต้องไม่ให้เสียหลักการของชาวพุทธ

เป็นอันว่า จุดที่ชัดเจนของพระพุทธศาสนา คือ เมื่อไปสัมพันธ์กับความเชื่อเหล่านี้ ซึ่งจะเรียกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ผีसागเทวดา อำนาจเร้นลับ อะไรก็ตาม ก็ไม่ให้หยุดยอมนั่นตั้งอยู่แค่นั้น หรือถูกชักพาเขาไป แต่จะต้องเดินหน้าไปสู่ไตรสิกขาให้ได้ ถ้าไปยอมหวังพึ่ง หมกอยู่ ก็เป็นอันว่าตัน

เพราะฉะนั้น ถ้าใช้สิ่งเหล่านั้นแล้ว มั่นใจที่จะทำ ที่จะเพียรพยายาม มุ่งเดินหน้าไปในไตรสิกขา หรือมาเป็นสื่อในการดิ่งขึ้นไป ก็ยอมให้ นี่ก็คือการเชื่อมต่อ

ที่นี้ ต่อไป การหวังอำนาจเร้นลับเหล่านั้น การใช้สิ่งเหล่านั้น จะต้องไม่เป็นไปในทางร้าย ให้ผิดหลักการของพระพุทธศาสนา คือ ไม่ให้เป็นการสนองกิเลส ไม่ให้มุ่งไปในทางของความเห็นแก่ตัว การแย่งชิงผลประโยชน์กัน การทำร้ายผู้อื่น ใช้โกลະโกลະ ที่เป็นเรื่องของไสยศาสตร์ เรื่องของศาสนาเก่าภายนอก ที่มีการทำคุณทำไสย แก้งกัน หรืออั้งเทวดามาบันดาลทำร้ายศัตรู หรืออะไรก็แล้วแต่ในทางร้าย พุทธศาสนาไม่เอา

มองความศักดิ์สิทธิ์ของพระรัตนตรัย เริ่มเข้าใจพระพุทธศาสนา

เพื่อคุมเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ไว้ในความหมายที่เป็นความดีงาม คุณธรรม และ ความบริสุทธิ์ ท่านก็ตั้งหลักให้ใหม่ อะไรล่ะที่จะมาเป็นที่ตั้งให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ในความหมายอย่างนี้ แน่นนอน ที่ดีที่สุดก็คือพระรัตนตรัย เข้ามาแทนพวกนั้นได้เลย

พระรัตนตรัยก็มีความหมายสำหรับคนทั่วไป ในเชิงศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจได้ ที่นี้การมองความหมายของพระรัตนตรัย ก็แยกเป็น ๒ ความหมาย

สำหรับคนทั่วไป ก็เป็นเรื่องของจิตใจ ที่ว่าจะมาเป็นจุดเชื่อมต่อกับคนที่น่าเชื่อถือสรรณะที่ฟังแบบเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ เรื่องของอำนาจดลบันดาลภายนอก ชาวพุทธที่อยู่ในจุดหัวต่อนั้น ก็จะมองสรรณะที่ฟังในความหมายแบบโบราณ ก็เอาพระรัตนตรัยเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ ก็ไม่เป็นไร นี่จะเป็นการก้าวขั้นหนึ่งของเขา

พระรัตนตรัยที่น่าเชื่อถือแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้ จะปิดกั้นช่องทางเสียหายได้ เพราะเมื่อมานับถือพระรัตนตรัยแล้ว ความศักดิ์สิทธิ์ย้ายจากอำนาจความดุร้าย และความรุนแรงของกิเลส โดยเฉพาะโทษะมาอยู่ที่คุณธรรมความดี สัจจะ ปัญญา เมตตากรุณา ความบริสุทธิ์ อย่างที่พูดแล้วข้างต้น

แล้วต่อไป ซึ่งก็ได้พูดแล้วเช่นเดียวกัน คือชาวพุทธขออำนาจพระรัตนตรัยที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่เอาเลยที่จะให้มาดลบันดาลอะไรให้ ซึ่งจะทำให้มัวหวังพึ่งรอความช่วยเหลืออนงอมมือขอเท้า อย่างนั้นชาวพุทธรังเกียจ ชาวพุทธขออำนาจพระรัตนตรัยเพื่อคุ้มครองให้มีความมั่นคงปลอดภัย เพื่อจะได้มุ่งหน้าพยายามทำกิจการได้อย่างจริงจังเต็มที่ โดยไม่มีความหวั่นหวาดเสียวสะดุ้งกลัวภัย ในขณะที่ก็ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท

เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามที่ว่านี้ พระรัตนตรัยแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็มาเป็นจุดตั้งหลักให้พร้อม ก่อนที่จะย้ายออกจากสภาพจิตที่ยังมีความหวั่นกลัวไม่แน่ใจในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์อะไรเหล่านี้ ไปเข้าในหลักการและปฏิบัติของพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ นั่นคือเมื่อเป็นอริยชน ตั้งแต่ขั้นโสดาบัน ถึงตอนนั้น เรื่องศักดิ์สิทธิ์ก็ไม่อยู่ในความสนใจอีกต่อไป

ต่อไป อย่างที่ ๒ เป็นความหมายสำหรับชาวพุทธแท้ ที่จะเดินหน้าไปในไตรสิกขา คือความหมายที่ว่า พอระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็เตือนใจให้นึกขึ้นมาว่า อ้อ... นี่คือพระองค์ผู้เป็นตัวแทนแสดงศักยภาพของมนุษย์ ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาได้จนถึงที่สุด เป็นบุคคลประเสริฐเป็นแบบอย่างเราก็มีศักยภาพนี้

เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็เตือนใจเราว่า เราก็เป็นมนุษย์ เราก็มีศักยภาพนี้ ก็มีความมั่นใจ เรียกว่ามีศรัทธาเชื่อมั่นใน *ตถาคตโพธิ* คือเชื่อในปัญญาตรัสรู้ ที่ทำให้มนุษย์เป็นพุทธะได้ ซึ่งมีเป็นศักยภาพอยู่ในมนุษย์ทุกคน แล้วก็จะได้ตระหนักในหน้าที่ว่า เราจะต้องมีชีวิตที่ดีด้วยการพัฒนาศึกษาเรียนรู้ เพราะฉะนั้น เราจะต้องพัฒนาตน ต้องเดินหน้าไปในไตรสิกขา เป็นการเกิดกำลังใจที่ได้แบบอย่าง ซึ่งจะได้อธิบายกันต่อไป แต่รวมแล้ว การระลึกถึงพระพุทธเจ้าในความหมายที่แท้ นี้ จะมุ่งเข้าสู่ไตรสิกขา จนไปถึงอริยสัจ

ไม่ว่าจะอย่างไร เมื่อนับถือพระรัตนตรัยเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความหมายที่ถูกต้องแล้ว ก็เป็นสื่อเป็นจุดเชื่อมต่อนำเข้าสู่การพัฒนาตนพัฒนาชีวิต ตอนแรกมองความศักดิ์สิทธิ์ของพระรัตนตรัยที่พระคุณานุภาพ แล้วก็ก้าวต่อมาที่ความหมายแท้่อีกชั้นหนึ่ง ที่จะเดินหน้าไปในไตรสิกขา มีแต่ก้าวหน้าไป พ้นไปจากโทษตัวร้าย คือความหวังพึ่งรอความช่วยเหลือ ที่ทำให้เขาจมอยู่

พอนับถืออย่างนี้แล้ว ก็ปิดกั้นการว่ายวนหมกตัวจมอยู่ในความหลงความประมาท เป็นต้น ก็หมดปัญหา แถมกลายเป็นเครื่องเสริมกำลังใจ ทำให้มีเรี่ยวแรงความมั่นใจในการปฏิบัติยิ่งขึ้น เหมือนพระที่ไปอยู่ป่าเขา ถ้ามีวกถ่วงมัวหวาดอยู่ ก็ไม่เป็นอันปฏิบัติ ใจเป็นสมาธิไม่ได้ แต่พอหายกลัว กำลังใจมา ใจดี มีจิตมั่นคงแล้ว หน้าที่ของตัวจะต้องทำที่มีอยู่ ก็ทำได้ปฏิบัติไปเต็มที่ ก็กลับเป็นดีไปอย่างที่ย้ำมาบ่อยแล้ว

สรุปว่า พระรัตนตรัยนี้ แม้จะยังนับถือในความหมายแบบศักดิ์สิทธิ์ แต่เมื่อเป็นจุดเชื่อมต่อนำ จะให้คนตั้งหลักเพื่อย้ายออกไปให้พ้นจากการหมกจมอยู่ในสภาพจิตที่หวังพึ่งรอผล เปลี่ยนมาเป็นการระลึกให้เกิดกำลังใจในการกระทำในการปฏิบัติยิ่งขึ้นไป และช่วยเตือนช่วยเสริมให้ก้าวหน้าต่อไปในไตรสิกขา ก็เป็นอันว่ากันผลเสียออกไปได้

การเปลี่ยนย้ายสภาพจิตอย่างนี้ ทำให้ศาสนามีความหมายเพียงเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ที่ว่าพอไปพึ่งไปยึดเหนี่ยวเกาะติดแล้ว ก็ดึงให้จมลงไป แต่ตรงข้าม ศาสนาก็จะมีความหมายในแง่ที่ว่า เป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ ที่ยึดเหนี่ยวแล้ว เกาะแล้ว จะดึงขึ้น พาให้สูงขึ้นไป คือทำให้คนเดินหน้าในการพัฒนาชีวิตของเขา เจริญออกงามในด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญายิ่งขึ้นไป

ฉะนั้น หลักการใหญ่ในการที่พระเจ้าจะไปสัมพันธ์กับชาวบ้าน เมื่อมีเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์เข้าไปเกี่ยวข้อง พระก็ต้องใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเครื่องดึงคนให้ก้าวไปในการพัฒนาชีวิตของเขา อย่างน้อยให้มีความเข้มแข็งมุ่งมั่นในการเพียรพยายามทำกิจหน้าที่ มากยิ่งขึ้น ทำให้เขาเจริญพัฒนาขึ้นมา ไม่ใช่ดึงเขาไว้ให้จมอยู่เท่าเดิม

ถ้าพระเจ้าได้แค่ปลอบประโลมจิตใจ ทำให้เขามีขวัญดี อยู่กับที่ได้สบาย ก็เป็นได้แค่เหมือนศาสนาโบราณ อย่างที่นักสังคมวิทยาบางท่านว่าพระก็เหมือนหมอผี ที่ไปขอให้ทำพิธีเสร็จแล้ว ก็สบายใจ ชุ่มฉ่ำประโลมใจให้อยู่ได้ด้วยความหวังต่อไป ได้เท่านั้นเอง

ถ้าศาสนามีความหมายเท่านั้น พระพุทธศาสนาก็ไม่ต้องเกิด เพราะศาสนาพราหมณ์อย่างเดียวก็สนองความมุ่งหมายข้อนี้ได้ดีอยู่แล้ว แต่เรามองเห็นว่านั่นคือการทำให้คนจมลง จึงต้องให้ความศักดิ์สิทธิ์เป็นตัวเชื่อมตัวหนุนให้คนพัฒนา ให้คนเกิดความเพียรพยายามมุ่งมั่นในการกระทำกรรมที่ดีให้ได้ พระต้องทำอันนี้ให้ได้ ถ้าทำอันนี้ไม่ได้ ก็บกพร่องในการทำหน้าที่ของพระ

การเชื่อความศักดิ์สิทธิ์แบบดึงคนขึ้นมานี้ เป็นอันว่ายังรับได้ และเมื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นพระรัตนตรัย ก็ได้ความศักดิ์สิทธิ์ที่กันกิเลสความชั่วร้ายออกไป ไม่มีเรื่องของการสนองโลกะ สมองโง่ การทำร้ายอะไรกัน มีแต่เรื่องของคุณความดี

ในความหมายใหม่นี้ พระพุทธรูปซึ่งมีพุทธลักษณะสงบ งาม ฉายพระเมตตา เป็นสัญลักษณ์ แสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่สูงที่สุด ว่าอยู่ที่ความบริสุทธิ์ คุณธรรม เมตตากรุณา ปัญญา มิใช่จะต้องเห็นมหาญครุร้ายอย่างเทพเจ้า ที่สำแดงภาพของเทวรูปทั้งหลาย

ควรเน้นความสำคัญของเรื่องนี้ว่า เมื่อเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ความศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นความต่างที่จุดเริ่มต้นเลยทีเดียว เหมือนเป็นทางแยก ที่คนจะออกจากความเชื่อที่ผิด เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา จึงจะต้องเข้าใจความแตกต่างให้ชัด และปฏิบัติให้ถูกต้อง

ในการปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ ถึงอย่างไรเราก็ต้องยอมรับความจริงว่า มนุษย์ทั้งหลายอยู่ในระดับการพัฒนาไม่เท่ากัน และก็เป็นธรรมดาว่า คนที่ยังพัฒนาน้อยก็คือคนส่วนใหญ่ ซึ่งยังไม่พ้นสิ่งเหล่านี้ อันนี้แหละเป็นจุดที่ว่าจะต้องปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ด้วยความรอบคอบ บางทีเรามองแค่ชั้นเดียว แล้วตัดสินเลยว่าจะต้องอย่างนั้น ต้องอย่างนี้ บ้างก็ได้แต่คำว่าดีเตียน กลายเป็นการใช้วิธีหักห้ามพร้าด้วยเข่า กลายเป็นเหมือนไล่ตีคนเหล่านี้ให้ออกจากพระศาสนา หรือไม่ก็ไม่ได้ทำให้เขาพัฒนา แม้แต่เข้าใจอะไรดีขึ้น

เพราะฉะนั้น ชาวพุทธตั้งแต่โบราณ ซึ่งยอมได้ผ่านปัญหาในการสัมพันธ์ปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ต่อกันมายาวนาน จึงได้มีวิธีปฏิบัติสืบกันมา ซึ่งเมื่อมาถึงปัจจุบัน วิธีปฏิบัติเหล่านั้นก็ย่อมมีความเหมาะสม ความไม่เหมาะสม ความได้ผลดีหรือไม่ ซึ่งเปลี่ยนแปลง และต่างกันไป บางอย่างก็เห็นได้ว่าดีงามแยบคาย ก็ควรช่วยกันพิจารณาจัดสรรด้วยความเข้าใจโดยไม่ประมาท ให้สมที่จะได้ผลตามหลักการที่พูดมา

คิดว่าสังคมไทยได้ประสบความสำเร็จพอไปได้ในเรื่องนี้ แม้ว่าบางครั้งจะเปลืองพลังไปบ้าง บางยุคสมัยก็เปิดช่องใหญ่ให้แก่ความเชื่อถือภายนอก ลัทธิพาเหียรแทรกปนเข้ามา บางทีก็ถึงกับเสื่อมทรุดไป แต่รวมแล้วก็ยังสามารถรักษาหลักการของพระพุทธศาสนาไว้ได้ ถึงแม้จะเสื่อม ก็ยังอยู่ในขั้นมีทางที่พอจะฟื้นขึ้นได้

ในขณะที่ต้องยอมให้ประชาชนยังยุ่งเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ ก็ให้อยู่ในหลักการที่ว่า *พึง* ดิ่งขึ้น *ต้อง* อยู่ในกรอบของความดีงาม ไม่สนองโลภะ โทสะ โมหะ ให้ได้แค่นี้ พระพุทธศาสนาก็ยังพอจะรักษาตัวอยู่ได้

การที่จะทำอย่างนั้นได้ ผู้ที่เป็นสำคัญก็คือผู้นำของสังคม โดยเฉพาะผู้ปกครองประเทศ แล้วก็พระสงฆ์เอง ที่นับว่าเป็นศูนย์กลาง เป็นผู้ที่ดีตรงหลักการของพระศาสนา ถ้าพระสงฆ์ยังยึดหลักการนี้ได้ ก็ยังไม่เปลืองพลัง คือ ไม่ใช่ว่าตัวเองก็ไม่เข้าใจหลักการของพระศาสนา แล้วยังแถมไปจูงประชาชนออกจากพระศาสนาไปอีก ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ก็กลายเป็นแบบศาสนาโบราณไปเสีย

ผู้นำประเทศก็สำคัญ จะเห็นว่า อย่างในรัชกาลที่ ๑ คนไทยก็เจอปัญหานี้หนัก หลังกรุงศรีอยุธยาถูกเผา บ้านเมืองระส่ำระสาย แล้วก็ต้องสู้รบกับพม่า ภูบ้านเมือง ฟืนฟูประเทศกันอีกนาน ประชาชนในยุคนั้น เห็นได้ชัดจากประกาศของรัชกาลที่ ๑ ว่า ทั้งพระและชาวบ้านห่างเหินจากการศึกษาพระพุทธศาสนา มีความเชื่อลุ่มหลงเหลวไหลในเรื่องเหล่านี้ และหลอกลวงกัน ใช้เป็นวิธีหาเงินกันนักหนา

ครั้งนั้น ในหลวง ทั้งที่พระราชภารกิจในการสงครามป้องกันประเทศและดูแลบ้านเมืองทั่วไป จะหนักยิ่งอยู่แล้ว ก็ยังทรงเอาพระทัยใส่ให้ความสำคัญในการแก้ไขปัญหาและฟื้นฟูใหม่ในด้านนี้ เฉพาะอย่างยิ่งด้วยการศึกษา ซึ่งตรงจุด เป็นหัวใจ ดังที่ได้ทรงมีประกาศทำนองกฎพระสงฆ์ทยอย ออกมา อย่างเช่นในกฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๔ ตอนหนึ่งว่า “ห้ามอย่าให้มีภิกษุโหด... มิได้รำเรียนธุระทั้งสอง ฝ่าย อย่าให้มีได้เป็นอันขาดทีเดียว”

เรื่องนี้แสดงว่าผู้นำของเราครั้งนั้นทรงรู้หลักพระศาสนาอย่างดี ควรถือเป็นข้อเตือนใจว่า ไม่ ว่าประชาชนจะเสื่อมโทรมอ่อนแอเฉไฉไปทางไหนอย่างไร ก็ขอให้ผู้นำตริการศึกษาปฏิบัติของพระ เณรและประชาชนไว้ให้ได้ จะได้เป็นหลักที่จะทรงสังคัมไว้

เพราะฉะนั้น การที่ในหลวงรัชกาลที่ ๑ ทรงมีประกาศออกมา ที่แสดงว่าพระองค์ได้ ทอดพระเนตรเห็นประชาชนไปหมกมุ่นกับความเชื่อเหล่านี้ จนถูกชักจูงออกนอกพระศาสนา ไปสู่ ความเหลวไหล ก็ทรงมีประกาศออกมาเพื่อดำเนินการปรับปรุงแก้ไข อย่างนี้สังคัมก็ยังมีหลักให้รักษา ตัวอยู่ได้ น่าจะถือเป็นแบบอย่างให้แก่นักการเมืองนักปกครองที่จะนำประชาชนในทางสติปัญญา อย่างถูกต้อง ไม่ใช่พาเขาเฉไฉไปเสียเอง

โดยเฉพาะพระสงฆ์นี้แหละ เป็นแกนกลางโดยตรง จะต้องเข้าใจและรักษาหลักการไว้ให้ได้ให้ ดี ส่วนสังคัมข้างมาก ชาวบ้านทั่วไปนั้น เราจะไปหวังให้เขามาเข้าถึงหลักการของพระศาสนาอย่างใจ นั้น เป็นไปไม่ได้ เอาแค่ให้เขาปฏิบัติอยู่ในกรอบขอบเขต ไม่เสียหลักการ ให้พระศาสนาเป็นประโยชน์ แก่ประชาชนเวลานั้น แล้วก็อย่าประมาทที่จะพัฒนากันขึ้นไป เพราะในที่สุดแล้ว พระศาสนาที่มีขึ้น ก็ เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนนั่นเอง

เรามุ่งจะให้ประชาชนเข้าถึงชีวิตที่ดีงาม แต่ชีวิตที่ดีงามไม่ใช่เกิดขึ้นได้ฉับพลัน ก็ต้องมีการ พัฒนา ต้องเรียนรู้ ต้องศึกษา ต้องมีสิกขา และเราต้องยอมรับความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ แล้วก็ทำการด้วยปัญญา โดยมีคุณธรรม คือกรุณา ที่จะเป็นแรงจูงใจให้ปฏิบัติการได้สำเร็จ คิดว่าพูด มาบัดนี้ถึงสิบโมงแล้ว ก็พอสมควร

ภาค ๓

เปิดประตูชีวิต

ก้าวไปในการศึกษา

ตอนที่

๑๕

ธรรมชาติของมนุษย์อยู่ตรงนี้ คือ จะดี จะเลิศจะดีสุดประเสริฐ ด้วยการศึกษ

วันนี้คิดว่าจะพูดให้สืบเนื่องจากครั้งก่อน คือ ในครั้งก่อนนั้น ได้พูดถึงหลักการของพระพุทธศาสนา โดยเทียบเคียงกับสภาพภูมิหลังของสังคมอินเดีย ในเวลาที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้น

ได้พูดให้เห็นแล้วว่า หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนารวมอยู่ที่ “สิกขา” คือการศึกษา นั่นเป็นการพูดในแง่หนึ่ง ที่นี้ เมื่อพูดในแง่หนึ่งแล้ว ก็ควรจะพูดอีกแง่หนึ่งเข้ามาบรรจบกันด้วย เพื่อเป็นการย้ำถึงเหตุผลว่าทำไมพระพุทธศาสนาจึงสอนเรื่องสิกขา หรือ พูดให้เต็มว่า ไตรสิกขา ที่ว่าเป็นหลักการสำคัญ

ธรรมชาติของคนบอกว่า จะเก่งจะดี ก็ฝึกเอา ไม่มัวรอเขามาให้

ย้อนกลับไปมองในแง่ของภูมิหลังที่ได้พูดผ่านมา การที่สิกขาคือการศึกษเป็นหลักการใหญ่ นั้น ก็เทียบกับศาสนาพราหมณ์ ที่เขามีหลักการนับถืออันนวยนเทพเจ้า ที่นี้ก็มาคิดว่า ที่จริง หลักการแห่งสิกขานี้ เป็นการสอนตามธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง พูดง่ายๆ ว่า ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์บอกว่า คนเรานี้จะได้ดีมีความสำเร็จเป็นคนวิเศษได้ด้วยเทพเจ้าโปรดประทานบันดาลให้ แต่พระพุทธศาสนาสอนว่า คนเรานี้จะเอาดีมีความสำเร็จเป็นคนเลิศประเสริฐได้ ด้วยการศึกษฝึกฝนพัฒนาตัวเองขึ้นไป

นี่ก็หมายความว่า เหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการแห่งไตรสิกขานี้ เป็นเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ คือ พระพุทธเจ้าทรงยกหลักสิกขาคือการศึกษขึ้นมาสอน โดยทรงถือเอาธรรมชาติของมนุษย์เองเป็นพื้นฐาน

ธรรมชาติของมนุษย์คืออะไร ธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์นั้น ตามหลักพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก

คำว่า “ที่จะพึงฝึก” หรือ “ต้องฝึก” นี้ คำบาลีว่า “ทมฺม” (ทมฺมะ) เราฟัง ได้ยินเหมือนกับ “ธมฺม” (ธมฺมะ) คือ ธรรมะ ที่หมายถึงหลักธรรมคำสอน แต่ที่จริงเป็นคนละคำ “ธมฺมะ” คือธรรมะ ที่เป็นหลักธรรม คือหลักความจริงของธรรมชาติ เขียนด้วย “ธ” ธง เราก็เพียงเปลี่ยน “ธ” ธง ของธมฺมนั้น มาเขียนด้วย “ท” ทหาร ก็เป็น “ทมฺมะ” ที่แปลว่าอันจะพึงฝึก หรือต้องฝึก อันบ่งชี้ถึงธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และจะต้องฝึก

ธรรมชาติของมนุษย์นี้เห็นได้ชัดเมื่อเทียบกับสัตว์ทั้งหลายจำพวกอื่น สัตว์ชนิดอื่นนั้น ตามปกติถือว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกไม่ได้ คือฝึกได้น้อยนัก ไม่ใช่ฝึกไม่ได้เลย แต่ฝึกได้น้อยนิด จนกระทั่งว่าการฝึกนั้นแทบไม่มีความหมาย หรือแทบไม่มีความสำคัญสำหรับการดำเนินชีวิตและการดำรงอยู่ของเขา

ถามว่า เมื่อสัตว์จำพวกอื่นไม่เป็นอยู่ด้วยอาศัยการฝึก แล้วเขาอยู่ได้ด้วยอะไร ตอบด้วยภาษาปัจจุบันว่า สัตว์จำพวกอื่นนั้นอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ เมื่อเกิดมาแล้ว มันอาศัยสัญชาตญาณ ก็อยู่ได้ มันมีการเรียนรู้บ้าง ฝึกตัวน้อย จะเห็นว่าสัตว์หลายอย่างที่เราเห็นอยู่ใกล้ๆ นี้ พอออกจากท้องแม่ชั่วคราวก็เดินได้ วิ่งได้ ว่ายน้ำได้ บางชนิดก็อาจจะต้องหลายวันหน่อย รวมแล้วก็คือ มันอยู่ด้วยสัญชาตญาณ เรียนรู้น้อย ฝึกได้น้อย

ส่วนมนุษย์นี้ไม่เหมือนสัตว์เหล่านั้น มนุษย์เกิดมาแล้ว ช่วยตัวเองไม่ได้ ยังไม่สามารถดำเนินชีวิต แต่ต้องอาศัยพ่อแม่เลี้ยงดู โดยใช้เวลานานมาก เป็นเวลาหลายปีทีเดียว อาจจะเป็น ๑๐ ปี หรือกว่านั้น จึงจะสามารถดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง

ที่นี้ ระหว่างที่คนอื่นเลี้ยงดูเขานั้น เราลองมองที่ตัวเขาสิว่าเขาทำอะไร ระหว่างที่พ่อแม่เป็นต้น เลี้ยงดูนั้น ตัวเขาเองก็ศึกษา คือ เรียนรู้ ฝึกตัว ฝึกหัด พัฒนาตนเอง ในการที่จะดำเนินชีวิตให้เป็นอยู่ได้ เขาต้องศึกษา ฝึกหัด เรียนรู้ ในแทบทุกเรื่องทุกอย่าง แม้แต่เรื่องง่ายๆ ในการเป็นอยู่ประจำวัน ตั้งแต่ กิน นอน นั่ง ยืน ขับถ่าย สารพัด ต้องฝึก ต้องหัด ต้องเรียนรู้หมดทั้งนั้น ไม่ได้มาเอง ทำไม่เป็นขึ้นมาเอง แม้แต่จะเดิน จะพูด ก็ต้องรอให้พร้อม จนกระทั่งเกิดมาแล้วปีหนึ่ง จึงหัดเดิน หัดพูด ต้องเรียนรู้เรียนทำ นี่คือการฝึก

ในภาษาพระ การฝึก ใช้คำว่า **ทมะ** เมื่อเป็นคนที่จะถูกฝึก ก็ช้อน ม เข้าไปอีกตัวหนึ่ง เป็น **ทัมมะ** แปลว่า สัตว์ที่ต้องฝึก

คำว่า **ทมะ** คือการฝึกนี้ เป็นศัพท์ที่ใช้แทนกันได้ หรือใกล้เคียงกันกับคำว่า **“ศึกษา”** คือศึกษา ซึ่งก็แปลว่า เรียน ทั้งเรียนรู้ เรียนทำ คือฝึกเหมือนกัน แล้วก็ใช้เข้าชุดกัน หรือแทนกันได้ กับคำว่า **“ภาวนา”** ที่แปลว่าทำให้เป็นให้มี หรืออบรม หรือ **“พัฒนา”** ที่แปลว่า ทำให้เจริญขึ้น เพราะฉะนั้นเราจึงพูดรวมๆ กันไปว่า เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเรียนรู้ ต้องหัดทำ ต้องฝึกฝนพัฒนา อย่างที่ว่ามา เมื่อเขาศึกษาฝึกหัดพัฒนา เขาก็มีชีวิตเป็นอยู่ดำเนินไปได้ และสามารถทำชีวิตของเขาให้มีคุณสมบัติต่างๆ มากมาย หลากหลายเพิ่มพูนงอกงามขึ้นมาจนยิ่งล้ำเหนือปกติวิสัยเกินกว่าที่จะคาดหมายได้ นี่แหละเป็นธรรมชาติพิเศษที่แตกต่างออกไปและเหนือกว่าประดาสัตว์อื่น ๆ

ย้ำอีกทีว่า เมื่อเทียบกับสัตว์อื่น มนุษย์ไม่ได้การดำเนินชีวิตมาง่ายๆ เปล่าๆ แต่ต้องลงทุนด้วยการศึกษาเรียนรู้หัดทำฝึกฝนเอา จะเก่งจะดีจะมีสุขได้จริงแท้แค่ไหน ก็อยู่ที่รู้จักฝึกหัดให้มีให้เป็นขึ้นมา ไม่เหมือนสัตว์ชนิดอื่นที่การรู้จักดำเนินชีวิตของเขาส่วนใหญ่ได้มาเองด้วยสัญชาตญาณ ไม่ต้องลงทุนด้วยการศึกษา เขาเป็นอยู่ได้ง่ายๆ โดยเรียนรู้ฝึกหัดนิดหน่อยเท่านั้น พอเกิดมาแล้ว ประเดี๋ยวก็ว่ายน้ำได้ เดินได้ รู้จักหากิน ช่วยตัวเองได้

เมื่อมองในแง่ของธรรมชาติพื้นฐานอย่างนี้ มนุษย์ก็สู้สัตว์ชนิดอื่นไม่ได้ แต่แล้วสัตว์ชนิดอื่นเหล่านั้นก็ได้แค่มีชีวิตเป็นอยู่ได้ เกิดมาแค่นั้น ก็ตายไปแค่นั้น ส่วนมนุษย์นี้ที่ต้องศึกษาเรียนรู้หัดทำ ต้องฝึกฝนพัฒนา จึงจะมีชีวิตอยู่ดำเนินไปได้ นั่น พอเข้าสู่การศึกษาแล้ว เขาไม่จบแค่มีชีวิตเป็นอยู่ได้เท่านั้น แต่เจริญพัฒนางอกงามขึ้นสู่ความเป็นสัตว์ประเสริฐ มีความวิเศษเป็นเลิศหลากหลายที่ล้ำเลยเหนือปกติวิสัย

มีสัตว์บางชนิดที่เรียกว่าฝึกได้ นั่นคือเรียกโดยที่ว่า เมื่อเทียบกับสัตว์ชนิดอื่นแล้วนับว่าฝึกได้มากหน่อย เช่น ช้าง ม้า ลิง ปลาโลมา เป็นต้น สัตว์พวกนี้สามารถเรียนรู้ได้เยอะ แต่ก็มีขีดจำกัด ไปได้ไม่ไกล ควรจะเรียกแค่ฝึกได้บ้าง

แล้วข้อสำคัญก็คือ สัตว์บางชนิดที่เรียกว่าฝึกได้นั้น มันฝึกตัวเองไม่ได้ ต้องอาศัยมนุษย์ฝึกให้ กลายเป็นว่า การฝึก คือตัวความสามารถนั้นมาอยู่ที่มนุษย์ ที่ไปฝึกให้สัตว์อีกทีหนึ่ง จึงทำให้ช้างสามารถไปลากซุงได้ ไปรบ ไปทำสงครามได้ ม้าก็เอามาใช้เป็นพาหนะ ลิงก็เอาไปเก็บมะพร้าวให้เจ้าของสวน หรือไปเล่นละครลิง เป็นต้น แต่ในที่สุดรวมแล้ว ก็มนุษย์นี่เองฝึกให้ทั้งนั้น ตัวมันเองเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาได้น้อย ที่จะได้มากสักหน่อย ก็ต้องอาศัยมนุษย์ฝึกให้ และถึงจะฝึกอย่างไร ก็มีขอบเขตจำกัด ไปได้ไม่ไกล ก็จบแค่มนุษย์จะใช้งาน เอาไปเล่นละครสัตว์ ไม่ได้ดีไปกว่านั้น

มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐขึ้นมาเองก็หาไม่ แต่ประเสริฐได้ด้วยการฝึก

มนุษย์นี้เสียเปรียบในขั้นพื้นฐานที่ว่า ถ้าไม่ฝึก ไม่ศึกษา ไม่เรียน ไม่หัด ก็ไม่สามารถเป็นอยู่ได้ จึงเรียกว่าเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และในการที่ต้องฝึกนี้ ก็เป็นสัตว์ซึ่งมีศักยภาพหรือมีวิสัยที่จะฝึกได้ อย่างแสนดีแสนวิเศษด้วย

ที่ว่าฝึกได้นี้ จุดสำคัญมาอยู่ตรงที่ว่า พอฝึกแล้ว ก็ประเสริฐ เก่ง สามารถยิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลายทั่วไป ที่ว่าสามารถอยู่ได้เองด้วยสัญชาตญาณ แต่แล้วก็อยู่ด้วยสัญชาตญาณอย่างนั้นไปตลอดชีวิต อยู่อย่างนั้นแค่นั้นเองตลอดชาติ เกิดมาเมื่อไร จนกระทั่งตายไป ก็ได้เท่านั้น ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงให้วิเศษขึ้นไป โลกของสัตว์ทั้งหลายจึงอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ตามพื้นฐานเดิมของมัน

ส่วนมนุษย์ที่เป็นสัตว์ที่ฝึกได้นั้น เพราะความที่ฝึกได้ เรียนได้ พัฒนาได้ ก็เลยฝึกกันเรื่อยไป ฝึกไม่รู้จักจบ เรียนรู้ถ่ายทอดความรู้จากบรรพบุรุษก็ได้ แล้วตัวเองก็เรียนรู้ฝึกตัวเองให้ทำอะไรต่างๆ ได้ เพิ่มขึ้นไปอีก จนเรียกได้ว่าแทบไม่มีขีดจำกัด

มนุษย์เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาไป จนสามารถประดิษฐ์ สร้างสรรค์วัตถุต่างๆ ทำเครื่องมือเครื่องใช้ จนถึงขั้นเป็นเทคโนโลยีขั้นสูง ทำให้โลกมนุษย์เจริญก้าวหน้า แล้วก็มีการจัดสรรความเป็นอยู่ จัดระบบและกิจการของสังคม เกิดเป็นวัฒนธรรม เป็นอารยธรรม เป็นโลกของมนุษย์ขึ้นมาต่างหาก

กลายเป็นว่า เวลาเราพูดถึงคำว่า “โลก” ก็เลยต้องแยกออกไปว่า เป็นโลกตามที่มีอยู่ของธรรมชาติ เป็นโลกธรรมชาติ หรือเป็นโลกที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมา ซึ่งมีความพิเศษแปลกไปจากโลกของธรรมชาติ เรียกว่าโลกมนุษย์ เป็นอีกโลกหนึ่งเลย

ที่นี้ ที่ว่ามนุษย์ฝึกฝนพัฒนาได้วิเศษเลิศล้ำนั้น ก็มีใช่แคในเรื่องของวัตถุด้านรูปธรรมอย่างที่ว่ามา แต่ในทางจิตใจ ก็พัฒนาให้มีคุณธรรมอย่างประเสริฐเลิศล้ำ จนกระทั่งเป็นมนุษย์ที่ดั่งงามยอดเยี่ยมสูงสุดได้

แล้วที่สำคัญที่สุด ก็คือ**ปัญญา** มนุษย์มีปัญญาที่พัฒนาได้ จนกระทั่งสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อันเป็นการฝึกตนของมนุษย์ด้วยการศึกษาพัฒนาอย่างสูงสุด เราจึงตั้งพระพุทธเจ้าเป็นแบบ ให้มนุษย์มีความมั่นใจว่า บุคคลนี้พัฒนาสูงสุดจนเป็นพระพุทธเจ้าได้

ที่พูดมานี้ก็คือบอกว่า ความวิเศษของมนุษย์อยู่ที่ฝึกได้ และความประเสริฐของมนุษย์ก็อยู่ที่ว่าได้ฝึก เพราะอย่างนี้ เราจึงเรียกมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ

ที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐนั้น ไม่ใช่ประเสริฐขึ้นมาเองลอยๆ แต่ประเสริฐที่ฝึกได้ แล้วก็ฝึกได้ และเมื่อฝึกแล้ว จึงประเสริฐ พูดให้เต็มว่า *มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก* จะเติมต่อไปก็ได้ว่า ถ้าไม่ฝึก ก็ไม่ประเสริฐ ถ้าไม่ฝึกไม่ศึกษาไม่หัดไม่เรียนไม่พัฒนาแล้ว จะด้อยยิ่งกว่าสัตว์ชนิดอื่น ไม่มีสัตว์ชนิดใดแยกว่ามนุษย์ เพราะวาสัตว์ชนิดอื่นอาศัยสัญชาตญาณอยู่ได้ แต่มนุษย์นี้มีเพียงสัญชาตญาณอยู่ไม่ได้

เพราะเป็นสัตว์ที่ฝึกได้นี้แหละ ก็เลยกลายเป็นว่า เมื่อฝึกแล้ว มนุษย์จึงประเสริฐอย่างยิ่ง ประเสริฐจนกระทั่งพระพุทธเจ้าตรัสเหมือนให้กำลังใจไว้แก่พวกมนุษย์นี้ว่า มนุษย์ที่ฝึกตนดีแล้วนั้น ประเสริฐยิ่งกว่าเทวดาและพระพรหม แม้แต่เทวดาและพระพรหมก็มาเคารพบูชามนุษย์ที่ฝึกตนดีแล้ว

พระพุทธเจ้าคือบุคคลที่พัฒนาฝึกตนสูงสุดแล้ว ที่ประดาเทพมवलพรหมมาน้อมนมัสการ เราจึงถือพระพุทธเจ้าเป็นแบบฉบับ แล้วก็มีความแสดงความประเสริฐของมนุษย์ที่ฝึกตนดีแล้วนี้ มากมาย อย่างคาถาหนึ่งในธรรมบทที่ว่า (ฐ.๒.๒๕/๓๓/๕๗)

วรมสฺสตรา ทนฺตา อชาเนีย จ สินฺชวา
 ภูณฺชรา จ มหานาคา อตฺตทนฺโต ตโต วรํ

แปลว่า: ม้า ทั้งอัสตร อชาไนย และสินธพ ช้าง ทั้งประดาภูณฺชร กระทั่งเหล่าช้างหลวง ฝึกแล้ว เป็นสัตว์ดีเลิศ แต่คนที่ฝึกตนแล้ว ประเสริฐกว่าทั้งหมดนั้น

บรรดาสัตว์ที่ฝึกแล้วดีสุดยอด ก็มาจบที่มนุษย์ ตรงที่ว่ามนุษย์นี้แหละฝึกได้มากและประเสริฐจริงๆ จนถึงขั้นที่ตรัสในคาถาว่า (ขง.๑๓๓.๒๒/๓๑๔/๓๘๖)

มนุสฺสญฺตํ สฺมฺพุทฺธํ อตฺตทนฺตํ สฺมาหิตํ...
 เทวาปิ ตํ นมสฺสนฺติ...

แปลว่า: พระสัมพุทธชนนี้ ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้แหละ ฝึกพระองค์ดีแล้ว มีพระหฤทัยอบรมถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ

คาถาที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ชี้บอกธรรมชาติของมนุษย์ด้วย แล้วก็ให้กำลังใจแก่มนุษย์ด้วยว่าคนเรานี้สามารถฝึกตนให้ดีเลิศ ให้ประเสริฐเยี่ยมสุดยอดได้

ในเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงหลักความจริงเน้นไว้ถึงอย่างนี้แล้วว่า มนุษย์เราจะมีชีวิตที่ดีที่เลิศได้ ก็ต้องฝึกฝนพัฒนาตัวเอง และถ้าตกลงว่าจะฝึกตัวพัฒนาตนแล้ว ก็เหมือนกับว่าฝึกอย่างไร ก็จะได้เช่นนั้น จนกระทั่งเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

เมื่อได้มองเห็นธรรมชาติของตนเป็นอย่างนี้ และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเน้นไว้ถึงอย่างนี้ บรรดาชาวพุทธควรจะต้องตั้งใจเอาจริงเอาจังกับการศึกษาการฝึกตัวพัฒนาชีวิตของตน นำเอาความจริงของธรรมชาตินี้มาใช้ประโยชน์ในการที่จะทำชีวิตของตัวเองให้ตั้งงามประเสริฐขึ้น มิฉะนั้นก็จะได้แค่ฝึกหรือเรียนรู้ไปเพียงเพราะความจำเป็นบังคับในการเป็นอยู่เฉพาะหน้าเท่าที่พอจะมีชีวิตอยู่ได้ แบบไม่ตั้งใจ ไม่รู้ตัว แล้วก็เอาดีอะไรไม่ได้

บอกแล้วว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์ไม่ได้มาเปล่าๆ แต่ต้องลงทุนด้วยการศึกษา เรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนา แค่ง่ายๆ จะเดิน จะพูด ก็ไม่ใช่ว่าจะเดินได้ จะพูดได้ขึ้นมาเองเลย แต่ต้องหัดเดิน จึงเดินได้ ต้องหัดพูด จึงพูดได้ แม้แต่แค่งิน ก็ต้องฝึกต้องหัด แล้วก็ลงทุนลงแรงหัดกันนานน่าเหนื่อยมากทีเดียว

ทีนี้ เมื่อหัดไป ฝึกไป พอพูดได้ เดินได้ พอให้เป็นอยู่และทำงานในชีวิตประจำวันได้ แค่ว่าพอแก้ความจำเป็นในการมีชีวิต ให้อยู่รอด ให้เป็นอยู่ได้แล้ว คนจำนวนมากคิดว่า เรากินได้ เดินได้ พูดได้แล้ว ก็หยุดเรียน หยุดฝึกแค่นั้น นี่คือ เขาไม่สำนึก ไม่ตระหนักในธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่า จะดีได้ด้วยฝึกเอา ยิ่งฝึกก็ยิ่งดี ถ้าฝึกยิ่งขึ้นไปอีก ก็ยิ่งเชี่ยวชาญชำนาญประณีต จนเป็นเลิศประเสริฐเยี่ยมยอด เมื่อเขาหยุดฝึกแค่นั้น ก็เอาดีไม่ได้ ศักยภาพที่มีอยู่ ก็เสียเปล่า ไม่สัมฤทธิ์ผล ไม่ออกผลเต็มที่ หรือเท่าที่ควร แม้แต่เดิน ก็แค่เดินได้ แต่เดินไม่ดี เดินไม่งาม พูดได้ แต่พูดไม่ดี พูดไม่เป็น พูดให้สำเร็จผลไม่ได้

ทีนี้ ถ้าเราฝึกต่อไป ไม่หยุดเสีย พฤติกรรมต่างๆ ในการเป็นอยู่ ในการเคลื่อนไหว ในการพูด และในการทำการงานทั้งหลาย ก็จะชำนาญเชี่ยวชาญประณีตยิ่งขึ้น แล้วก็จะมีประสิทธิภาพ ได้ผลดียิ่งขึ้น ไม่ใช่แค่เดินได้ พูดได้ แต่คราวนี้ เดินเป็น เดินนำดู เดินอย่างสง่างาม พูดเป็น พูดน่าฟังน่าเชื่อ น่าเลื่อมใส ฯลฯ รวมแล้วก็คือทำให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

การที่เรามีวัฒนธรรม เช่นแบบแผนมารยาทอะไรต่างๆ ก็เป็นเรื่องของการฝึกให้มีพฤติกรรมที่ประณีตยิ่งขึ้น นอกจากมีพฤติกรรมประณีตขึ้นแล้ว จิตใจก็ประณีตขึ้น มีคุณธรรมมากขึ้น ฯลฯ แต่อย่างที่ว่าแล้ว

ที่สำคัญที่สุดก็คือการฝึกปัญญา ทำให้เฉียบคม มองเห็นเข้าใจอะไรๆ ลึกซึ้ง กว้างขวาง ละเอียดลออยยิ่งขึ้น ตั้งแต่รู้เข้าใจความจริงของสิ่งต่างๆ รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้จักสัมพันธ์ เชื่อมโยงเหตุปัจจัย ให้สามารถแก้ปัญหา คิดการใหม่ๆ สร้างสรรค์ประดิษฐ์อะไรต่างๆ พัฒนาบรรดา ศาสตร์และศิลป์ พยายามธรรมให้เจริญก้าวหน้า ตลอดจนหยั่งรู้สัจธรรมเข้าถึงความจริงรอบยอดของสรรพสิ่งสรรพธรรม

เป็นนักศึกษาเต็มระบบ ครบไตรศึกษา จึงเป็นอารยชนได้จริง

เป็นอันว่า ถ้าเราไม่หยุดฝึก ไม่เลิกศึกษา ไม่ละเลยการพัฒนาชีวิต ความสามารถตามธรรมชาติในการฝึกตนนี้ก็จะทำให้เราเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐได้จริง เพราะฉะนั้น ด้วยความรู้ตระหนักในธรรมชาติพื้นฐานของตนเองนี้ เราจะต้องเรียนรู้เรียนทำพยายามฝึกตัวพัฒนาตนตลอดเวลา

ชีวิตของเราที่อยู่มาได้นี้ ก็ด้วยการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาตนเองเรื่อยมาจนเคยชินเรื่อยเปื่อยไม่รู้ตัว ต่อไปนี้เราจะศึกษาจะตั้งใจฝึกตั้งใจหัดพัฒนาตนเองอย่างจริงจัง ให้เลิศให้ประเสริฐให้สำเร็จอย่างเยี่ยมยอด แล้วก็จะเลิศเป็นสุดยอดได้จริงๆ

สรุปว่า ชีวิตมนุษย์นั้น เป็นชีวิตที่ต้งามประเสริฐเลิศได้ ด้วยการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา ที่เรียกว่า **สิกขา** คือการศึกษา หรือตามศัพท์พื้นฐานว่า **ทมะ** พระพุทธศาสนานำหลักความจริงตามธรรมชาติของธรรมชาตินี้มาใช้ บอกให้มนุษย์ฝึกฝนพัฒนาตนเอง เรียนรู้ให้แจ่มชัด และหัดทำให้ได้จริง ให้ถูกให้ดียิ่งขึ้นไปจนกว่าจะสมบูรณ์บริบูรณ์

หลัก **สิกขา** คือการศึกษานี้ เป็นการพัฒนาตนพัฒนาคนให้ครบทั้ง ๓ ด้าน คือพฤติกรรม จิตใจ และ ปัญญา เรียกรวมกันที่เดียวเต็มระบบทั้ง ๓ สิกขา ว่า **ไตรสิกขา**

เคยบอกแล้วว่า การฝึกหัดพัฒนาในด้านพฤติกรรม เรียกว่า **ศีล** โดยเน้นให้ใช้ **วินัย** ขออย่าว่าคำว่าการปฏิบัติธรรมนี้ใช้ไปพลางก่อนเท่านั้น เพราะความหมายอาจจะแคบเกินไป แต่ก็หาคำที่ตรงจริงไม่ได้ คือหมายถึงการพัฒนาตัวเองในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางสังคม ตั้งแต่เพื่อนมนุษย์คือคน จนถึงสัตว์อื่นๆ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทางวัตถุ ทั้งที่มีชีวิตเช่นพืชพรรณ และที่ไม่มีชีวิตเช่นข้าวของเครื่องใช้ปัจจัยสี่ ให้กินอยู่สัมพันธ์กันอย่างได้ผลดี ให้เกื้อกูล ไม่เบียดเบียนกัน ให้ชีวิตความเป็นอยู่มีสภาพที่พร้อมจะเอื้อเกื้อหนุนการพัฒนาจิตใจและพัฒนาปัญญา เรื่องนี้เคยพูดไว้มากแล้ว ไม่ควรต้องซ้ำเกินไป

การฝึกฝนพัฒนาในด้านจิตใจ ให้เป็นจิตใจที่ต้งามมีคุณธรรม เป็นจิตใจที่เข้มแข็งมุ่งหน้าแนวแน่มั่นคง และเป็นจิตใจที่สดชื่นเบิกบานมีความสุขสงบ ซึ่งพร้อมที่จะใช้ปัญญาและรองรับการพัฒนาปัญญาได้ดีที่สุด เรียกสั้นๆ ว่า **สมาธิ**

แล้วในขั้นคลุมนยอด คือการฝึกฝนพัฒนาในด้านปัญญา ให้รู้จักคิดรู้จักใช้ความคิดนำพาเข้าไปในทางแห่งการรู้เข้าใจจนถึงความจริงแท้ รู้ตรง รู้ถูกต้อง รู้ทัน รู้ทั่วตลอด รู้แจ่มชัด รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ระบบความสัมพันธ์ หยั่งถึงความจริง เรียกสั้นๆ ว่า **ปัญญา**

เมื่อฝึกหัดพัฒนาการดำเนินชีวิต จิต ปัญญาอย่างนี้ก้าวหน้าไป มนุษย์เจริญงอกงามประเสริฐยิ่งขึ้น ก็เปลี่ยนจากมนุษย์ที่เรียกว่า บุฎุชน คือคนหยาบหนา ไปเป็นมนุษย์ที่ประณีตขัดเกลาดีขึ้น เป็นผู้มีการศึกษา หรือกำลังศึกษา เรียกว่า **เสขะ** หรือ **เสกขะ**

“เสขะ” หรือ “เสกขะ” นั้น ก็มาจาก **สิกขา** นั่นเอง “สิกขา” เป็นนาม ที่แสดงภาวะของการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา ที่นี้พอมาเป็นคน เปลี่ยน อี เป็น เอ สิกขา ก็เป็น เสกขา แล้วเอา อา เป็น อะ ก็เป็น เสกขะ ตัด ก ก็เป็น เสขะ แปลว่าคนที่กำลังศึกษา หรือคนที่มีการศึกษา

ที่นี้ก็แยกหรือจำแนกผู้มีการศึกษานี้เป็นระดับต่างๆ ขึ้นต้นเรียกว่าเป็น “โสดาบัน” แล้วสูงขึ้น ไปอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “สกทาคามี” แล้วสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “อนาคามี” ทั้ง ๓ ระดับนี้เรียกว่า เป็น **เสกขะ** หรือพูดให้สั้นเข้า ก็เป็น **เสขะ** ย้ำอีกทีว่า เสขะ หรือ เสกขะ แปลว่า ผู้ยังศึกษา หรือกำลัง ศึกษา จะเรียกว่านักศึกษา ก็ได้

บางครั้งท่านยอมลดหย่อนให้ ปุถุชนชั้นดี ท่านมีศัพท์ให้ เรียกว่า “กัลยาณปุถุชน” ซึ่งอนุโลม ให้เป็น เสขะ หรือ เสกขะ ได้ คือนับว่าหรือจัดว่าเป็นผู้มีการศึกษา อยู่ในระดับที่กำลังศึกษา เป็น นักศึกษาได้

แต่คนทั่วไป เรียกว่า “ปุถุชน” เฉยๆ แปลว่าคนที่ยังหนา “หนา” หมายความว่ายังมีกิเลสมาก ถ้าเป็นปุถุชนที่มีกิเลสมาก ก็ถือว่าเป็นคนมีดบอดเลย เรียกว่า “อัมมพัทปุถุชน” แปลว่า ปุถุชน คือคนกิเลสหนา ชนิดอัมมพัท ที่โง่เขลาอย่างมีดบอด เมื่อพัฒนาดีขึ้นมา ก็เป็น กัลยาณปุถุชน ซึ่งเริ่ม จัดเข้าในระดับของคนที่มีการศึกษา

แม้จะพัฒนาขึ้นไปจนเป็น โสดาบัน สกทาคามี จนกระทั่งอนาคามี ทั้งหมดนี้ก็ยังคงอยู่ในระดับ ของผู้ศึกษา ซึ่งยังต้องศึกษาต่อไปอีก

ที่นี้ พอศึกษาจบ ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป ก็เรียกว่า **อเสขะ** หรือ **อเสกขะ** ได้แก่ พระอรหันต์ รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย เป็นบุคคลระดับเดียวที่ไม่ต้องศึกษา หรือจบการศึกษา

เป็นอันว่า ใครก็ตามที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังต้องศึกษาเรื่อยไป อย่างพระที่บวชมานี้ ก็เข้ามา เพื่อจะเรียน จะศึกษา จะหาความรู้และฝึกหัดขัดเกลาพัฒนาตนเอง ตราบไถยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังต้องศึกษา

แม้จะบวชมา ๕๐-๖๐ ปี หรือแม้แต่ ๑๐๐ ปี จนกระทั่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่ เป็นมหาเถระ อาจจะมีอายุถึง ๙๐ ปี ๑๐๐ ปี ก็ยังต้องศึกษาอยู่นั้นแหละ ไม่จบ เป็นเรื่องของชีวิตของเรา ที่เป็น มนุษย์ ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น เพราะเป็นธรรมชาติของคนที่ว่า เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก คือต้องศึกษา เมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ต้องศึกษา คือต้องเจริญไตรสิกขา

บอกแล้วว่า ชีวิตที่ดั่งงาม คือชีวิตแห่งการศึกษา แห่งการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา เป็นคน ก็ต้อง เรียนรู้เรื่อยไป ถ้าใครไม่ศึกษา ถึงจะบวชเข้ามาเป็นพระอยู่นานถึง ๗๐-๘๐ ปีแล้ว ถ้าถือว่าด้วบวช นาน ไม่ศึกษา ไม่เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาตัวเองต่อไป ก็ถือว่าตกอยู่ในความประมาท ผิดธรรม โดยผิด ธรรมชาติของตัวเอง

เดี๋ยวนี้เรามีคำพูดเหมือนกับเป็นของใหม่ว่า “การศึกษาตลอดชีวิต” เพิ่งมาตื่นกันในระยะ หลังนี้ นิยมกันขึ้นมาใหม่ว่าให้คนต้องมีการศึกษาตลอดชีวิต ศึกษากันไม่รู้จบ แต่ที่จริงนั้น พระพุทธศาสนาสอนมานานแล้ว ท่านถือว่าเป็นอย่างนั้นเอง คือเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ที่ว่าต้อง ศึกษากันไปจนกว่าจะเป็นพระอรหันต์

เดี๋ยวนี้เรามาบอกกันว่า ให้สังคมนี้เป็นสังคมแห่งการศึกษา หรือเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ แต่ ที่จริง พระพุทธศาสนาสอนมานานนักหนา ท่านว่าอย่างนี้มาตั้งแต่ต้น ตั้งแต่เดิมเลยที่เดียวว่า คนทุกคนจะต้องศึกษาเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา ฉะนั้น สังคมมนุษย์จึงต้องเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ศึกษาพัฒนา โดยเป็นไปตามธรรมชาติที่จะต้องเป็นเช่นนั้นเอง มิฉะนั้นก็จะเป็นสังคมที่เอาดีไม่ได้

ยิ่งกว่านั้น ท่านยังเน้นต่อไปอีกว่า เมื่อคนมีการศึกษาพัฒนาอย่างนี้ จนได้เป็นพระโสดาบันขึ้นไป กระทั่งถึงเป็นพระอรหันต์นั้นแหละ จึงถือว่าเป็น **อริยะ** คือ อริยชน หรืออารยชนที่แท้จริง ความเป็นอริยะ หรืออารยะ เป็นผู้เจริญ เป็นผู้ประเสริฐนั้น อยู่ที่การได้ศึกษา ในสังคมใด คนไม่ฝึกไม่ศึกษา ไม่พัฒนาตน สังคมนั้นก็ขาดไร้อารยชน

นี่คือจุดสังเกตสำคัญ ให้มองว่า พระพุทธศาสนาทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใหม่ คือ จากแนวคิดของพวกอารยัน หรือตามภาษาบาลีเรียกว่า ชนชาติอริยกะ ที่เคยพูดไปแล้ว ซึ่งถือตัวเองว่าเป็นผู้เจริญ เป็นชนพวกที่ประเสริฐ โดยเป็นเผ่าพันธุ์ของเขา แล้วเอามากำหนดวาระ ว่าวาระขั้นสูง คือ ตั้งแต่วาระแพศย์ ได้แก่พวกพ่อค้าวานิชขึ้นไป แล้วก็พราหมณ์ และกษัตริย์ จึงเป็นอริยะ เป็นอารยชน ส่วนพวกศูทร พวกจัณฑาล เป็นคนชั้นต่ำทราหมณ์ ไม่มีทางเป็นอริยะ คืออารยชนได้

ที่ว่ำนั้นคือความคิดเก่าของศาสนาพราหมณ์ ที่ว่าความเป็นอารยชนกำหนดโดยชาติกำเนิด แต่พระพุทธศาสนาสอนใหม่ตามหลักความจริงของธรรมชาติว่า ความประเสริฐของมนุษย์ อยู่ที่การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน ที่เรียกว่า สิกขา คือการศึกษา นี่ เพราะฉะนั้น ผู้ใดได้เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนดีขึ้นไปแล้ว ก็เป็นผู้ประเสริฐ เป็นอริยะ เป็นอารยชนที่แท้จริง

ทวนความว่า ตามที่พระพุทธศาสนาบอกไว้ ความเป็นอริยะ หรืออารยชนนั้น ย้ายจากเรื่องเผ่าพันธุ์ หรือชาติกำเนิด กลับมาอยู่ที่ความเป็นจริงในคุณสมบัติของความเป็นมนุษย์ คือว่า คนที่มีการศึกษา ได้พัฒนาตนเป็นโสดาบัน เป็นสกทาคามี เป็นอนาคามี เป็นอรหันต์ อย่างน้อยเป็นกัลยาณบุดูชน นี่แหละคืออริยะ หรืออารยชน ที่แท้จริง

“อริย” ที่เราเรียกว่าอริยบุคคล เป็นภาษาบาลี ถ้าเป็นภาษาสันสกฤต ก็เป็นอารยะ นี่คือเทียบกับในศาสนาพราหมณ์ ที่แบ่งคนในสังคมอินเดียสมัยนั้น เป็น ๔ วาระ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ถือว่า ๓ วาระแรก เป็นคนชั้นสูง เป็นอารยะหรืออารยชน แต่พระพุทธศาสนาบอกว่า ความเป็นอารยชนไม่ได้อยู่ที่ชาติกำเนิด แต่อยู่ที่การศึกษา ซึ่งทำให้คนรู้จักทำกรรมที่ดีงามเป็นกุศล

คนที่จะเป็นอารยชน จะมาจากชนชั้นไหน มีกำเนิดอย่างไรก็ได้ ขอให้พัฒนาตนขึ้นมาแล้ว เราก็แบ่งระดับโดยถือเอาการพัฒนา หรือการศึกษานี้เป็นมาตรฐานในการวัด โดยจัดบุคคลที่ได้พัฒนา มาจนกระทั่งมีคุณธรรมความดี มีสติปัญญา มีพฤติกรรมในระดับหนึ่ง เรียกว่า โสดาบัน สูงขึ้นไปเรียกว่า สกทาคามี สูงขึ้นไปอีก เรียกว่า อนาคามี แล้วสุดท้ายเรียกว่า อรหันต์ คนที่เป็นอย่างนี้ จะเป็นใครก็ได้ ก็คือเป็นอารยชน เป็นอริยบุคคลที่แท้จริง

เมื่อมองอย่างง่าย ๆ ก็คือ พระพุทธศาสนาเอาศัพท์เก่าๆ ของศาสนาพราหมณ์มาใช้ในความหมายใหม่ที่ตรงตามธรรมชาติ แม้แต่คำว่า “พราหมณ์” เองที่เขาบอกว่า เป็นผู้ประเสริฐ พระพุทธศาสนาก็เอามาใช้เรียกพระอรหันต์ว่าเป็นพราหมณ์

พราหมณ์ของเขา แปลว่าผู้ลอยบาปแล้ว แต่เขาไปลอยบาปในแม่น้ำคงคา โดยลงไปนมแม่น้ำคงคา แล้วบอกว่าแม่น้ำคงคาล้างบาปได้ พาบาปไปหมด

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าแม่น้ำคงคาล้างบาปได้ บรรดาหอยเต่าปูปลาที่อยู่ในแม่น้ำคงคาก็หมดบาปก่อนพวกพราหมณีสี พระพุทธเจ้าตรัสว่า น้ำพาเอาบาปไปไม่ได้หรอก ถ้าน้ำพาบาปไปได้ มันก็พาเอาบุญไปได้ด้วย แล้วพระองค์ก็ตรัสว่า การลอยบาปอยู่ที่นี่ คืออยู่ที่การฝึกฝนพัฒนาตน เมื่อเรามีการศึกษา เราพัฒนาตนดีขึ้นมาแล้ว เราก็เป็นผู้หมดบาป แถมก็สามารถเป็นผู้หมดบุญได้ด้วย ลอยทั้งบุญทั้งบาปไปได้ทั้งหมดเลย

พราหมณ์คิดลอยแต่บาป แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่ต้องไปลอยเฉพาะบาปหรอก ลอยให้หมด ลอยทั้งบาปทั้งบุญเลย เพราะฉะนั้น เมื่อพัฒนาด้วยการศึกษาจนเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็พ้นทั้งจากบุญทั้งจากบาป พ้นได้หมดเลย สู่ความบริสุทธิ์ที่แท้จริง

เราก็จึงบอกว่า พราหมณ์ที่แท้คือพระอรหันต์ ซึ่งจะเป็นใครก็ได้ จะอยู่ในวรรณะไหนก็ได้ ขอให้ปฏิบัติฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว ก็เป็นพราหมณ์ได้ทั้งนั้น แล้วก็จริงด้วย

วันนี้คิดว่าพูดกันเท่านี้ก่อน ให้เห็นว่า หลักการของพระพุทธศาสนา คือไตรสิกขานี้ เป็นคำสอนที่อยู่บนฐานแห่งความเป็นจริงของธรรมชาติ คือธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง ที่ต้องศึกษา ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา จึงจะมีชีวิตที่ดีงามได้

ถ้ามนุษย์มาตระหนักรู้ มาสำนึกในธรรมชาติของตนนี้ ก็จะปฏิบัติตัวได้ถูกต้องตรงตามธรรมชาติของตนเอง จะรู้จักใช้ความจริงตามธรรมชาตินี้ให้เป็นประโยชน์ แล้วก็ทำให้ชีวิตของตนนี้ดีงามประเสริฐอย่างทีกล่าวนมา

วันนี้ ขอพูดกันเพียงเท่านี้

ตอนที่

๑๖

“ธรรม” มีความหมายมากมาย รู้ไว้แค่ ๔ เริ่มที่ ธรรมชาติ กับ ธรรมดา

“ธรรม” คำยิ่งใหญ่ ที่แปลยากที่สุด

พูดไปเยอะแล้ว ที่นี้มีเรื่องหนึ่งที่ควรพูดไว้ด้วย คือที่ว่าพระพุทธศาสนาสอนหลักการพื้นฐานสำคัญใหญ่ที่สุด ได้แก่ ธรรม หรือ ธรรมะ ดังที่ว่าพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมา ดึงคนจาก **เทพ** สู่อ**ธรรม**

“ธรรม” เป็นคำที่ใหญ่ มีความหมายกว้างขวางเหลือเกิน เป็นคำที่ให้ความหมายยาก หาคำแทนที่จะเอามาแสดงความหมายให้พอเข้าใจไม่ได้ เวลาจะแปลเป็นไทย เราก็ไม่มีคำที่จะแปลให้คลุมความได้ ต้องอธิบายกันยืดยาว ต้องหาถ้อยคำมาแสดงความหมายในแง่ต่างๆ มากมาย แล้วอย่างไรๆ ก็ไม่ชัดเจนเพียงพอ

เมื่อฝรั่งเอาไปศึกษากัน จะเขียนบอกเป็นภาษาอังกฤษ พอลดออกก็ไป ก็ไม่รู้จะหาคำไหนมาแทนได้เหมือนกัน เป็นคำที่มีความหมายกว้างเหลือเกิน ไม่มีใครหาศัพท์ที่สื่อตรงแท้ได้สำเร็จพยายามกันมาหลายสิบปี เป็นร้อยปีแล้ว ในที่สุดก็ต้องเขียนทับศัพท์แบบเดียวกับคนไทย เดียวนี้ฝรั่งก็รู้จักคำนี้กันมากแล้ว จนกระทั่งความจำเป็นในการแปลแทบไม่มีเหลือ ฝรั่งก็เข้าใจกันพอจะพูดได้ว่าทั่วไปแล้ว

ในหนังสือภาษาอังกฤษ เวลาพูดถึงธรรม เดียวนี้ส่วนมากหรือโดยทั่วไปก็ทับศัพท์เลย โดยเขียนแบบสันสกฤตบ้าง เขียนแบบบาลีบ้าง ถ้าเขียนแบบบาลี ก็เป็น Dhamma (ธัมม/ธัมมะ) ถ้าเขียนแบบสันสกฤต ก็เป็น Dharma (ธรรม/ธรรมะ)

ในภาษาไทย โดยมากหรือตามปกติ เราเขียนแบบสันสกฤตกันมาก คือ ธรรม หรือธรรมะ ที่จริงนั้น รูปที่แท้ของสันสกฤตเป็น “ธฺรม” ส่วนรูปคำบาลีคือ “ธฺมฺม” เราเขียนเป็นธัมม หรือธัมมะ แต่คนไทยเรานิยมใช้รูปสันสกฤตกันเรื่อยมา โดยเขียนแบบไทยเอา “รฺ” เป็น “รร” ได้คำว่า ธรรม/ธรรมะ เป็นอันว่าใช้ทับศัพท์อย่างเป็นที่รู้ทั่วกัน

ในเมื่อ “ธรรม” มีความหมายกว้าง หาถ้อยคำมาจำกัดความไม่ได้เต็มใจ และยากที่จะพูดจาอธิบายให้ชัดเจนได้ ก็ต้องมาสร้างความเข้าใจพอให้เห็นเค้าเห็นแนวเป็นหลักไว้ก่อน

ในภาษาบาลีเอง ท่านก็พยายามให้ความหมายของคำว่า “ธรรม” โดยเฉพาะในชั้นอรรถกถา มีคัมภีร์ที่พยายามแสดงความหมายของธรรมไว้หลายแห่ง แสดงไว้มากบ้างน้อยบ้าง มีอยู่แห่งหนึ่งให้ไว้มากถึง ๑๑ ความหมาย

ในที่นี้ ถ้าเราจะมาพูดทั้ง ๑๑ ความหมาย ก็จะทำให้คนเรียนใหม่ยิ่งสับสน ทั้งจำไม่ไหว แล้วก็อาจจะสับสนปะปนกัน ตอนนี้อยู่ในขั้นต้น ต้องมองกว้างๆ และจับหลักให้ได้ ในที่นี้จะพูดกันแค่ ๔ ความหมายก็พอ

“ธรรม” ไม่ว่าจะมากมายก็ความหมาย รู้ไว้ ๔ ก็ครบ

ถ้าเข้าใจ “ธรรม” ใน ๔ ความหมายนี้แล้วละก็ ไม่ต้องห่วง ความหมายที่เหลือก็กลายเป็นความหมายปลีกย่อยไป เราจับให้ได้หลัก จับสาระให้ได้ ให้ตรงจุดสำคัญก่อน

ธรรม ในความหมายสำคัญ ๔ อย่าง อะไรบ้าง

๑. บอกแล้วว่า “ธรรม” เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุด ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีอะไรไม่เป็นธรรม เมื่อไม่มีอะไรไม่เป็นธรรม แล้วธรรมก็คืออะไร ก็ได้แก่ **ธรรมชาติ** คือสิ่งที่มีที่เกิเกิดขึ้นตามธรรมชาติของมัน

ธรรมในความหมายนี้ ไม่ว่าจะจำแนกแจกแจงอย่างไร ก็ให้ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง เช่นบอกว่า ธรรม แยกเป็น ๒ อย่าง เป็น รูปธรรม กับ อรูปธรรม (ตามนิยมของเราว่า รูปธรรม กับ นามธรรม) สิ่งทั้งหลายบรรดามี ก็คือ รูปธรรม กับ อรูปธรรม มีอยู่เท่านี้

ถึงไม่แบ่งอย่างนั้น จะจำแนกอย่างอื่นก็ได้ มาดูที่ท่านจัดเป็นหลักไว้ เช่น อีกอย่างหนึ่งแบ่งเป็น โลกียธรรม กับ โลกุตระธรรม ไม่ว่าจะอะไรก็อยู่ในธรรม ๒ นี้ หรือจะแยกเป็น สังขตธรรม กับ อสังขตธรรม หรือสังขารธรรม กับ วิสังขารธรรม ทุกคู่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง

หรือไม่อย่างนั้น จะแยกเป็น ๓ ก็ได้ คือเป็น กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยาगतธรรม กุศลธรรมพูดอย่างง่าย ๆ คือฝ่ายดี อกุศลธรรมเป็นฝ่ายร้าย แล้วก็อัพยาगतธรรมได้แก่ที่เป็นอัพยาगतเป็นกลางๆ ไม่ใช่ดีไม่ใช่ร้าย ไม่พูดว่าดีหรือร้าย

ที่ว่ามานี้เป็นการจำแนกให้เห็นว่า คำว่า “ธรรม” นี้ครอบคลุมหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ดีก็เป็นธรรม ชั่วก็เป็นธรรม วัตถุก็เป็นธรรม ร่างกายก็เป็นธรรม นามธรรมหรือเรื่องจิตใจก็เป็นธรรม ตลอดจนนิพพานก็เป็นธรรม ไม่ว่าจะอะไรเป็นธรรมหมดทั้งนั้น

ธรรมในความหมายนี้ บางทีฝรั่งก็แปลว่า thing ไทยก็แปลว่าสิ่ง ใกล้เคียงกันมาก คำว่า “สิ่ง” ในภาษาไทยกับ “thing” ในภาษาอังกฤษนี้ บังเอิญว่าเสียงใกล้เคียงหรือคล้ายกันมาก แล้วก็มีความหมายเหมือนกัน

มองดูทีแรก ทั้ง “สิ่ง” และ “thing” ให้ความรู้สึกว่าเป็นจำพวกวัตถุหรือรูปธรรม ถ้าอย่างนั้นก็ถือว่าไม่ครอบคลุม อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะในภาษาไทยก็ตาม ในภาษาอังกฤษก็ตาม เวลาจะหาคำมาแทนสิ่งที่ตัวพูด แล้วจะให้ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ก็ไม่รู้จะหาคำอะไรมาแทน ไปๆ มาๆ ถึงจะไม่เต็มใจ ก็ต้องใช้คำว่า “สิ่ง” กับ “thing” นี้แหละ

ขอให้นึกกันดู แม้แต่เรื่องนามธรรม ในภาษาไทยนี้ พวกเราบางครั้งจะหาคำพูดมาสื่อแทนอะไรบางอย่างที่เป็นความรู้สึกนึกคิดซึ่งเป็นนามธรรม ก็หาไม่ได้ แล้วก็ต้องใช้ “สิ่ง” และในภาษาอังกฤษก็เหมือนกัน ฝรั่งก็ต้องใช้ “thing”

เอาเป็นว่า ในที่สุดเ็นทางภาษานั้น เราต้องการคำพูดอะไรคำหนึ่ง ที่หมายรวมทุกสิ่งทุกอย่าง แทนทุกสิ่งทุกอย่าง แทน everything ได้ทั้งหมด และในภาษาบาลี หรือในคำพระ ท่านมีอยู่แล้ว ก็คือ “ธรรม” นี้เอง

รวมความว่า “ธรรม” ในความหมายที่หนึ่งนี้ สื่อความหมายว่าได้แก่ธรรมชาติ แต่เวลานี้ เราก็มายกอีกว่า ธรรมชาติคือไม่ใช่สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์หรือจัดสร้างขึ้น สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นไม่ใช่ธรรมชาติ ตรงนี้ก็ยุ่งอีก เพราะคำว่า “ธรรม” นี้หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่รถมอเตอร์ไซค์ ก็ไม่พ้นเป็นธรรม คอมพิวเตอร์ก็ไม่พ้นเป็นธรรม

ลองมองให้ตลอดดี ถึงจะว่ากันไปอย่างไรแค่ไหนก็ตาม ในที่สุดเอาเข้าจริงให้ถึงตัวแท้ รถมอเตอร์ไซค์ก็ดี คอมพิวเตอร์ก็ดี เนื้อตัวของมันก็เป็นสิ่งที่เกิดที่มีอยู่ตามธรรมดา ในธรรมชาติ ไม่ได้เอามาจากที่ไหนอื่นเลย ถึงจะแปลกรูปไปตามการประดิษฐ์แต่งสรรของมนุษย์ ก็เป็นเพียงสภาพซึ่งมีรูปร่างลักษณะการที่แปรไป แต่สาระเนื้อแท้ของมันก็ยังเป็นของธรรมชาติ เป็นสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติ แล้วมันก็ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ไม่พ้นจากภาวะที่เป็นธรรมชาติไปได้ ที่ว่าเป็นสิ่งประดิษฐ์ของมนุษย์ มันก็คือธรรมชาติแปรรูป ซึ่งก็ไม่พ้นเป็นธรรมชาติ

ก็เอาละ ความหมายที่หนึ่งของ “ธรรม” ก็คือ ธรรมชาติ ได้แก่ สิ่งทั้งหลายบรรดามี ไม่ว่าจะ เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม ก็ตาม เป็นเรื่องวัตถุก็ตาม จิตใจก็ตาม เป็นเรื่องดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ไม่ได้ไม่ร้ายก็ตาม เป็นโลกีย์ก็ตาม เป็นโลกุตระก็ตาม หมดสิ้น ไม่มีเหลือ นี่คือความหมายที่หนึ่ง

๒. “ธรรม” ในความหมายที่สอง ก็อยู่ด้วยกัน หรือต่อกันกับความหมายที่หนึ่งนั่นแหละ คือว่า สิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาตินี้ มีความเป็นอยู่เป็นไปของมัน ซึ่งเป็นความจริงของมันว่า มันจะต้องเป็นอย่างนั้น มันจะต้องเป็นอย่างนี้ มันมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป มันมีการเจริญเติบโต แล้วมีการเสื่อมสลาย มันเกิดขึ้นมา โดยมีกระบวนการเกิดอย่างนั้นๆ แล้วจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างนี้ๆ เหมือนกับมีกฎเกณฑ์กำกับอยู่ เรียกว่า ความเป็นจริงของมันที่มันจะเป็นไปต่างๆ หรือความเป็นไปของมันที่เป็นความจริงอยู่ในตัวมันเอง เรียกว่า ธรรมดาของมัน ที่เป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นๆ หรือว่าธรรมชาตินี้มีธรรมดาของมันอย่างนั้น ซึ่งบางทีเราก็มักเรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งถ้าเราเข้าใจ มองไปถึง เราจึงจะเข้าใจมันชัดเจน ถ้าเราไม่เข้าถึงตัวความจริงความเป็นไปของมันอันนี้ เราก็มารู้จักมันจริง

นี่ก็คือ “ธรรม” ในความหมายว่า **ธรรมดา** คือธรรมดาของธรรมชาติ หรือความจริงของธรรมชาติ ที่เป็นของมันอย่างนั้นๆ หรือจะเรียกว่ากฎธรรมชาติ ก็เข้าใจตรงกันได้

ธรรมดา คือความจริงของธรรมชาติ ความเป็นไปที่แน่นอนของมันนี้ ถ้าเรารู้แล้ว นอกจากจะรู้จักตัวมันแล้ว เราจะสามารถถึงกับจัดการกับมันได้

ยกตัวอย่าง เช่นว่าต้นไม้ ทีแรก เราไปเห็นว่ามันมีรูปร่างลักษณะหน้าตาส่วนประกอบต่างๆ ที่เป็นอย่างนี้ๆ เรารู้จักมัน นี่ก็ธรรมในความหมายที่หนึ่ง คือที่เป็นธรรมชาติ

ที่นี้ลึกกว่านั้น เรารู้ว่าต้นไม้ นั้นเกิดมาอย่างไร มันเกิดจากอะไร ที่มันเป็นอย่างนี้นั้น มันมีความเป็นมาอย่างนั้นๆ เช่นต่อมาเรารู้ไปจนกระทั่งว่า ต้นไม้เดิมมันเป็นเมล็ดอยู่ แล้วต่อมา มันงอก มันงามมันเติบโตขึ้นมาจนเป็นต้นไม้แบบนี้ เราตามดูมันจนในที่สุดเรารู้กระทั่งว่า การที่มันมีการเจริญเติบโต จากที่เป็นเมล็ดนั้นมันโตขึ้นมา มันต้องอาศัยนั่นอาศัยนี่ มีดิน มีน้ำ มีปุ๋ย มีไอชะในดิน มีอุณหภูมิเหมาะ ฯลฯ เป็นเหตุปัจจัยต่างๆ แล้วมันจึงเจริญเติบโตขึ้นมา นี่คือวัฏธรรมในความหมายที่สอง คือธรรมดาของมัน

พอเรารู้กระบวนการเจริญเติบโตอะไรต่างๆ รู้เหตุปัจจัยของมัน รู้ความเป็นไปของมัน ว่ามันเป็นไปอย่างไร เรียกว่ารู้ธรรมดาของมัน หรือรู้กฎธรรมชาติของมันแล้ว เราก็สามารถจัดการกับต้นไม้นี้ได้ เช่นว่า ถ้าเราต้องการกินผลของมัน คราวนี้เราไม่ต้องไปเที่ยวหามันละ เราสามารถปลูกมันได้แล้ว แค่มันโตมาเท่านั้นเอง แล้วก็จัดการให้มันเป็นไปตามธรรมดาของมัน

แต่ก่อนนี้ เราจะกินผลของมันทีหนึ่ง เราต้องไปตามหามันที่ต้น แต่พอเรารู้ความจริงที่เป็นธรรมดาของมันนี้แล้ว เราก็เอาเมล็ดของมันมาปลูกที่หลังบ้านเลย ต่อมาก็ไม่ต้องเดินไปไกลแล้ว แคไปหลังบ้าน ก็เก็บเอาผลที่ต้นไม้มากินได้ง่ายๆ สบายไปเลย

ยิ่งรู้มากมายลึกซึ้งละเอียดลอบ ก็ยิ่งสามารถจัดการกับมันได้ตามปรารถนามากขึ้น ถึงขั้นตัดแปลงแก้ไขเปลี่ยนแปลงมันก็ได้ แต่ทั้งนี้ก็ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ความเป็นจริงที่เป็นธรรมดาของมัน โดยจัดการให้ตรงกับเหตุปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ของมัน

สรุปว่า ความจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือความเป็นไปที่แน่นอนเป็นนิยามของธรรมชาติ ที่มีอาการเป็นกฎเป็นเกณฑ์อันนี้ เป็นความหมายของ “ธรรม” ในแง่ที่ ๒ ถ้าพูดเป็นภาษาบาลีเดิมเทียบเคียงกับคำว่าธรรมชาติ ก็ได้แก่คำว่า **ธรรมดา**

ธรรมดา ก็คือความเป็นไปของธรรมชาติ ธรรมชาติ ก็คือสิ่งที่เป็นไปตามธรรมดา ก็ว่ากลับกันไปกลับกันมา ถ้าถามว่า ธรรมชาติคืออะไร ก็ตอบว่า ธรรมชาติ คือสิ่งที่เป็นไปตามธรรมดา แล้วถามว่า ธรรมาคืออะไร ก็ตอบว่า ธรรมดา คือความเป็นไปของธรรมชาติ หรือความจริงของธรรมชาติที่เป็นของมันอย่างนั้น ธรรมดานี้แหละสำคัญนัก ถ้ารู้ธรรมดาแล้ว ก็ก้าวไปถึงขั้นที่จะจัดการกับธรรมชาติได้ เอาละ ได้สองความหมายแล้ว

๓. สืบเนื่องมาจากความหมายที่ ๒ ก็ต่อถึงความหมายที่ ๓ เหมือนตามกันมาเอง ขอให้นึกง่ายๆ ว่า ในเมื่อสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งตัวเราด้วย มีอยู่เป็นธรรมชาติอย่างนี้ แล้วมันก็เป็นไปตามความจริงแห่งธรรมดาของมันที่เป็นอย่างนั้นๆ สุดแต่เหตุปัจจัยทั้งหลายที่สัมพันธ์กันในเมื่อชีวิตของเราจะต้องเป็นไปอย่างนั้น เราอยากมีชีวิตที่ดี อยากมีความสุข อยากมีสุขภาพดี อยากมีความสุข อยากมีสติปัญญา ฯลฯ ทำอย่างไรจะสำเร็จละ ก็ต้องปฏิบัติตัว ต้องดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามความเป็นจริงของธรรมชาตินั้น ตามธรรมดานั้น ปฏิบัติให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดผลที่ต้นนั้นๆ จึงจะได้ผลอย่างที่ต้องการ

ถ้าทำไม่ถูกต้องตามธรรมดา ตามความเป็นจริงของมัน ตามกฎของธรรมชาตินั้น ที่เรียกว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัย เราไปทำผิดเหตุปัจจัย มันก็ไม่เกิดผลดีที่ต้องการ แต่เกิดผลร้าย เสียหายแก่ตัวเอง

เช่นอย่างร่างกายของเรา ซึ่ง เป็นธรรมชาติ ถ้าเรารู้ว่ามันเจริญเพราะอะไร มันแข็งแรงเพราะอะไร มันต้องการอาหาร เราก็ต้องกินอาหาร มันต้องการอาหารอย่างไหน มาบำรุงที่จะเป็นเหตุปัจจัยช่วยให้ร่างกายดีในด้านนี้ด้านนั้น เราก็เลือกหาอาหาร อย่างนั้นๆ รู้กระทั่งว่าจะกินปริมาณแค่ไหนให้ตรงตามที่มีนต้องการ

รวมความว่า ยิ่งรู้ธรรมชาติของสิ่งนั้นตรงชัด รู้เต็มตามกฎธรรมชาติ รู้กฎรู้ตรงเหตุปัจจัยจริงๆ ก็ยิ่งปฏิบัติได้ถูกต้องให้เกิดผลที่ดีนั้นๆ นี่คือการปฏิบัติที่ถูกต้องตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ เพื่อให้เกิดผลดีแก่เรา

ข้อที่เราจะต้องประพฤติปฏิบัติ ให้เป็นไปโดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ที่เป็นธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ เพื่อให้เกิดผลดีแก่ตัวเราแน่ละ เรียกว่า “ธรรม” ในความหมายที่ ๓

“ธรรม” ในความหมายที่ ๓ นี้ เรานิยมเรียกให้ง่ายให้สะดวกว่า ความประพฤติดีงาม หรือข้อปฏิบัติที่ดีงามของมนุษย์ แต่ที่จริงก็คือ ข้อที่มนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติ เช่น ดำเนินชีวิต ให้สอดคล้องกับความจริง หรือธรรมชาติของธรรมชาติ ในทางที่จะให้เกิดผลดีตามความประสงค์ (หรือจะไม่ประสงค์ ก็ตาม) ของมนุษย์ ให้ชีวิตเข้าถึงภาวะดีงามที่พึงต้องการ

“ธรรม” ในความหมายที่ ๓ คือ การปฏิบัติให้ถูกต้องตรงตามธรรมชาติที่มนุษย์จะต้องทำต้องดำเนินเพื่อให้เกิดผลดีแก่ตนนี้ เรียกชื่อได้ต่างๆ ถ้าจะเลียนศัพท์ให้คล้ายๆ เข้าชุดกับ *ฟัง-ธรรมชาติ* *สอง-ธรรมชาติ* ข้อ ๓ นี้ก็ใช้คำว่า **ธรรมจริยา**

ในการสัมพันธ์กับความเป็นจริงของธรรมชาติที่มันเป็นไปตามธรรมดานั้น ก็เป็นธรรมดาที่ว่า มนุษย์จะต้องการให้ตนเองได้รับผลดี หรือเกิดผลที่ดีแก่ตน คือต้องการมีชีวิตที่ดีมีความสุข เราต้องการแต่ส่วนที่ดี ที่ตรงกับความปรารถนาของเรา เราไม่อยากจะมีส่วนที่ไม่ดี ที่จะเกิดผลร้ายแก่ตน เมื่อมนุษย์ต้องปฏิบัติให้ถูกให้ตรงตามความเป็นจริงของธรรมชาติที่จะให้เกิดผลดี คือธรรมจริยา และต้องละเว้นการปฏิบัติที่จะให้เกิดผลร้าย คือที่ผิดธรรมจริยา “ธรรม” ในความหมายที่ ๓ คือธรรมจริยานี้ จึงเกี่ยวข้อของใกล้ชิดติดตัวมนุษย์มากที่สุด

จะเห็นว่า “ธรรม” ในตอนที่ เป็นความหมายที่ ๓ คือธรรมจริยานี้ เป็นข้อที่มนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติ และมีข้อที่ตรงข้ามกับมัน ที่จะต้องละต้องเว้นต้องไม่ปฏิบัติ พอถึงตอนนี้แหละ ก็มีดีกับไม่ดี มีเรื่องของความดี กับความชั่ว ขึ้นมาละ คือ ส่วนหรือข้างที่จะปฏิบัติให้เกิดคุณเกิดประโยชน์ แก่มนุษย์ ก็เป็นข้อปฏิบัติที่เราเรียกว่าดี คือข้อที่จะทำให้เกิดผลดีที่เราต้องการ แล้วตรงข้าม ส่วนหรือข้างที่ว่าถ้าเราปฏิบัติ ก็จะทำให้เกิดโทษเกิดผลร้ายแก่มนุษย์ จัดเป็นข้อปฏิบัติที่เราเรียกว่าชั่วร้าย ไม่ดี ซึ่งเราก็จึงไม่ควรปฏิบัติ ควรละ ควรเว้น

เพราะฉะนั้น ถึงตอนนี้ คือในความหมายที่ ๓ ก็มีเรื่องความดี-ความชั่ว โดยที่ “ธรรม” ก็มี ความหมายเป็นความดี แล้วก็เรียกภาวะที่ตรงข้าม หรือตัวไม่ดี เป็น “อธรรม”

แต่ที่จริง ในความหมายที่หนึ่ง ได้บอกแล้วว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นธรรมหมดทั้งนั้น ดังได้บอกต่อนั้นแล้วว่า “ธรรม” จำแนกเป็น กุศลธรรม ก็ธรรมนั้นแหละที่เป็นกุศล และอกุศลธรรม ก็ธรรมที่เป็นอกุศล แล้วยังมีอัปายาทธรรม คือธรรมที่ไม่เป็นกุศลไม่เป็นอกุศล นั่นคือ “ธรรม” ในความหมายที่ ๑ ซึ่งกว้างที่สุด ดีก็เป็นธรรม ชั่วก็เป็นธรรม ไม่ดีไม่ชั่วก็เป็นธรรม เพราะฉะนั้น ก็มีธรรมที่ดี ธรรมที่เลว ธรรมที่เป็นบุญ ธรรมที่เป็นบาป มีบุญธรรม มีบาปธรรม มีกุศลธรรม มีอกุศลธรรม มีอัปายาทธรรม

พอมาเป็นเรื่องของมนุษย์ มนุษย์เข้ามาเกี่ยวข้องกับ ธรรมก็มีความหมายที่ ๓ ขึ้น โดยเฉพาะดีเท่านั้นเป็นธรรม ถ้าไม่ดี ก็ไม่เรียกว่าธรรม แต่เป็นอธรรม

ถึงตอนนี้ เมื่อเราเข้าใจหลักการอย่างนี้แล้ว เราก็แยกได้ว่า ทำไมบางครั้ง แม้แต่ที่ไม่ดี เราก็พูดว่าธรรม

เราเรียนมาตั้งแต่เป็นเด็กๆ พ่อแม่สอน ครูอาจารย์สอนให้เรารู้จักธรรม เราก็รู้เราก็เข้าใจธรรมว่าเป็นเรื่องดีๆ ทั้งนั้น อยู่มาๆ เรามาฟังพระ ท่านว่ามีธรรมอันเป็นบาป เอ... อย่างไรก็ตาม ธรรมอันเป็นบาป ธรรมเป็นเรื่องดี มิใช่หรือ ธรรมจะเป็นบาปได้อย่างไร แต่พอเข้าใจหลักนี้แล้ว เราก็ไม่สับสน ทั้งความหมายที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ แสดงตัวของมันเองให้เราเห็นความหมายชัด พอรู้หลักแล้ว ก็ชัดไปถึงความหมายที่ ๔ ต่อไปด้วย

๔. มาถึง “ธรรม” ในความหมายที่สี่ ซึ่งไม่มีอยู่ด้วยตัวของมันเอง แต่กลับมากครอบคลุม “ธรรม” ทั้งในความหมายที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ ที่เป็นของมันอย่างนั้น

ในความหมายที่ ๑ สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่เป็นธรรมชาติ มันก็เป็นของมันอย่างนั้น มนุษย์จะรู้ จะไม่รู้ จะหลับตา จะลืมตา มันก็เป็นของมันอย่างนั้น ที่นี้ ในความหมายที่ ๒ ความเป็นจริงของมันที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยเป็นต้น ที่เรียกว่าธรรมดา ก็อีกนั้นแหละ มนุษย์จะรู้หรือไม่รู้ จะเกิดหรือไม่เกิด มันก็เป็นของมันอย่างนั้น แล้วในความหมายที่ ๓ สิ่งที่มีมนุษย์จะพึงปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดีแก่ชีวิตของตนเอง สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เป็นธรรมดาของธรรมชาติ มนุษย์จะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติ มันก็เป็นของมันอย่างนั้น ถ้ามนุษย์รู้แล้วปฏิบัติตาม ก็ได้ผลดีแก่ตนเอง ถ้าไม่ปฏิบัติตาม ก็เกิดผลร้ายเสียหายไปเอง โดยที่ว่ามันก็มีอยู่เป็นอยู่ของมันอย่างนั้น

ในเมื่อ “ธรรม” ในความหมายทั้ง ๓ อย่างนั้น มันมีอยู่ของมันอย่างนั้น ถ้ามนุษย์ไม่รู้ตัวมนุษย์เองก็ไม่ได้ประโยชน์จากมัน ถ้ามนุษย์รู้เข้าใจปฏิบัติได้สอดคล้อง ก็เกิดประโยชน์แก่ตนเอง แต่อยู่ๆ จะให้มนุษย์ทั่วทั้งหมดยุติเข้าใจธรรมอย่างที่ว่านั้น ก็เป็นไปได้ จึงต้องมีผู้ที่ทรงปัญญา ที่เราเรียกว่าพระพุทธเจ้า มารู้เข้าใจรู้แจ้งชัดธรรม ทั้งในความหมายที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ แล้วทรงนำเอาความจริงที่รู้แจ้งชัดนี้ มาบอกเล่า มากล่าว มาสั่งสอน ชี้ให้ดู ให้มนุษย์ทั้งหลายรู้เข้าใจและรู้จักใช้รู้จักปฏิบัติธรรมในความหมายทั้งสามนั้น

คำสอน คำบอกเล่า ของท่านที่เรียกว่าพระพุทธเจ้านี้ เป็นสื่อให้พวกเราเหล่ามนุษย์รู้เข้าใจรู้จักใช้รู้จักปฏิบัติธรรมในความหมายทั้งสามอย่างแรก คำบอกเล่ากล่าวสอนของท่าน ก็เป็นสื่อ เป็นตัวแทน เป็นคำที่แสดงออกมาของธรรมทั้งสามความหมายนั้น บอกเล่ากล่าวแสดงครอบคลุมทั้งหมด

ในเมื่อคำสอนของท่านเป็นสื่อเป็นตัวแทนที่แสดงธรรมใน ๓ ความหมายแรก เมื่อเราเล่าเรียนสดับฟังคำสอนนั้น เราก็รู้เข้าใจเข้าถึงธรรมในทั้งสามความหมายนั่นเอง คำสอนของพระพุทธเจ้าก็เลยเรียกว่า “ธรรม” ด้วย โดยเป็นธรรมในความหมายที่ ๔ ซึ่งเมื่อเรียกให้เป็นศัพท์ที่เรียงเข้าชุด ต่อจาก ๓ คำแรก *หนึ่ง-ธรรมชาติ สอง-ธรรมตา สาม-ธรรมจริยา* ข้อ ๔ นี้ ก็เรียกว่า **ธรรมเทศนา**

เป็นอันว่า “ธรรม” ก็เกิดมีความหมายที่ ๔ ขึ้นมา คือหมายถึง คำสอนที่แสดงธรรมใน ๓ ความหมายก่อนข้างต้นนี้ให้เรารู้จักเข้าใจ

เมื่อเป็นอย่างนี้ “ธรรม” ในความหมายที่ ๔ นี้ก็เลยกลายเป็นจุดเริ่ม เหมือนกับว่าเราพบกับธรรมในความหมายที่ ๔ นี้ก่อนความหมายอื่นๆ ดังที่เมื่อมีใครถามว่า “ธรรมคืออะไร?” เราก็ตอบว่า “ธรรม คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า” นี่ก็ เรารู้ธรรมในความหมายที่ ๔ คือคำสอนของพระพุทธเจ้านี้ ที่จะสื่อแสดงธรรมที่เป็นตัวยื่นในสามข้อแรก เหมือนเป็นตัวแทนของธรรมตัวยื่นในสามความหมายแรกนั้น

ย่ำว่า มนุษย์มารู้เข้าใจเข้าถึงธรรมในสามความหมายแรกซึ่งเป็นตัวยื่นได้ ด้วยอาศัยธรรมคือ คำสอน ซึ่งจำเพาะว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้ได้ตรัสรู้ธรรมในสามความหมายนั้นแล้ว และมีใช่แสดงอะไรอื่น แต่หยิบยกธรรมในความหมายสามอย่างแรกนั้นมาแสดง มาสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ให้คนทั้งหลายรู้เข้าใจได้ประโยชน์

รวมความว่า ได้ความหมายของ “ธรรม” ที่สำคัญ ๔ อย่าง เรียงศัพท์เข้ากันเป็นชุดว่า *ธรรมชาติ ธรรมตา ธรรมจริยา และ ธรรมเทศนา*

ปจฉา: [ขอสรุป และโยงให้ชัดอีกที – ไม่สามารถได้ยื่นคำถาม จับความตามคำตอบ]

พระพรหมคุณาภรณ์: ทวนอีกทีหนึ่งว่า “ธรรม” มีความหมายมากมาย ในที่นี้ เราจับเฉพาะความหมายที่เป็นหลัก ๔ อย่าง คือ

๑. **ธรรมชาติ** คือ สิ่งทั้งหลายบรรดามี ที่เกิดที่มีตามธรรมชาติของมัน
๒. **ธรรมตา** คือ ภาวะความเป็นไปของธรรมชาติ หรือความจริงของธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ
๓. **ธรรมจริยา** คือ ข้อที่มนุษย์ต้องประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมตา คือสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาตินั้น เพื่อให้เกิดผลดีที่พึงประสงค์
๔. **ธรรมเทศนา** คือ คำสอนที่แสดงธรรม คือธรรมชาติ ธรรมตา และธรรมจريانัน

ตามที่ว่านี้ จะเห็นว่า ผู้ที่เข้าถึงธรรมที่เป็นธรรมตาในความหมายที่ ๒ ก็คือเข้าถึงความจริงที่เป็นแก่นแท้ของธรรมชาติในความหมายที่ ๑ แล้วจากการที่เข้าถึงธรรมในความหมายที่ ๒ นั้น ธรรมจริยาซึ่งเป็นความหมายที่ ๓ ก็จะตามมาด้วย และเมื่อรู้แจ้งชัดธรรมในความหมายทั้ง ๓ นั้นโยงรวมเป็นอันเดียวกัน จึงจะสามารถแสดงธรรมเทศนา ในความหมายที่ ๔ ที่จะสื่อถึงธรรมใน ๓ ความหมายแรกนั้นได้

เมื่อเข้าใจความหมายของธรรมอย่างที่พูดมานี้แล้ว ต่อไปก็ไม่ต้องงง ถ้าใครมาพูดถึงธรรมที่ดี ธรรมที่ไม่ดี หรือพูดว่า จงประพฤติธรรม อย่าประพฤติสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ก็ไม่ต้องเถียงว่า ไหนว่าทุกอย่างที่เป็นธรรม ไม่มีสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม แล้วท่านมาพูดทำไมว่า จงอย่าประพฤติสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม สิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ก็เป็นอธรรม ท่านพูดอย่างไรกัน มันขัดกันนี่ เมื่อรู้ความหมายอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ขัดกัน หมุดปัญหาไป

ธรรมดี ธรรมเลว หรือธรรม และอธรรม อะไรต่างๆ เราแยกได้ถูก พอเขาพูดมา ในใจของเราก็รู้ทันว่า อ้อ นี่เขากำลังพูดถึงธรรมในความหมายที่ ๑ นี่...ธรรมในความหมายที่ ๒ นี่...ธรรมในความหมายที่ ๓ นี่...ธรรมในความหมายที่ ๔

ผู้เรียนพุทธศาสนา ตามปกติก็เจอธรรมในความหมายที่ ๔ ก่อน พอเริ่มก็เจอว่า ธรรมคืออะไร? ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ความหมายนี้อยู่ท้ายสุด แต่เป็นจุดเริ่มของผู้เรียน เพราะเป็นธรรมตัวสื่อตัวแทนตัวแสดง ที่จะนำผู้เรียนไปเข้าถึงธรรมตัวอื่นในความหมายที่ ๑-๒-๓ เพราะอย่างที่บอกเมื่อกี้ว่า ธรรมก็เป็นอยู่มีอยู่ตามปกติธรรมดาของมัน แต่มนุษย์ทั่วไปไม่รู้ไม่เข้าใจ จนกระทั่งมีท่านผู้รู้เข้าถึงความจริงนั้น แล้วนำมาบอกมาสอนมาแนะนำมาอธิบาย คนอื่นจึงเข้าใจ คนอื่นต้องอาศัยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสื่อที่จะพาตัวเองไปเข้าถึงธรรมที่แท้จริง

เพราะฉะนั้น เราก็ต้องมาเจอกับธรรม ที่หมายถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก่อน เพื่อช่วยสื่อ นำเราไปเข้าถึงธรรมตัวจริง

ตอนที่

๑๗

การศึกษาเริ่มที่ตาหู จะดูฟังได้แค่ค้นหา หรือไปถึงปัญญา ก็มาลุ่นกัน

เกิดมากับอวิชชา ก็เป็นธรรมดาจะเจอหน้ากับทุกข์

เรื่องของการเรียนรู้ ก็หมายถึงการศึกษา แล้วก็หมายถึงการที่จะได้เจริญอกงาม หรือพัฒนาชีวิต จวบที่จุดสำคัญว่าจะเกิดมีสติปัญญาที่จะนำพาชีวิตให้เจริญอกงามไปได้ด้วยดี

การศึกษาเริ่มมาตั้งแต่เกิด ไม่ต้องพูดถึงเรื่องของชีวิตให้ยืดยาว ไม่ต้องไปสืบจนกระทั่งถึงชาติก่อนชาติหน้า เอาแค่นี้ในชาติปัจจุบันนี้ โดยพิจารณาความเป็นจริงที่ง่าย ๆ เริ่มตั้งแต่เกิดมานี้ พอเกิดปุ๊บ เราก็ต้องดำรงชีวิตที่เรียกว่าอยู่ให้รอด อยู่รอดแล้วก็ดำเนินชีวิตที่จะอยู่ให้ดี

มนุษย์จะมีชีวิตเป็นอยู่ได้อย่างไร แต่จะมีชีวิตอยู่รอดไปได้ ก็ต้องมีวิธีที่จะทำให้เป็นอยู่ได้ มนุษย์เกิดมา มีแต่ตัว ก็ออกมาอยู่ท่ามกลางโลกนี้ที่ยังไม่รู้เรื่องอะไรเลย แม้จะมีตาและลิ้นตา ก็เห็นอะไรยังไม่ชัด แล้วก็รู้ว่าอะไรเป็นอะไร แล้วจะอยู่ได้อย่างไร ก็อย่างที่ว่าแล้ว คือต้องอาศัยผู้อื่นเลี้ยงดู

ที่นี้ขอตัดผ่านเรื่องผู้อื่นเลี้ยงดู ที่พูดไปแล้ว รวมความก็เป็นอันว่า ผู้อื่นช่วย เช่นพ่อแม่ช่วยเลี้ยงดู และในระหว่างนั้นก็เรียนรู้ไป ผีตัวเองไป จึงเป็นอยู่ได้

ที่นี้เรามาดูเรื่องการเรียนรู้ของมนุษย์นี้ เมื่อมนุษย์เกิดมา ยังไม่รู้จักอะไร จากการที่ไม่รู้นี้ ก็มีผล คือ เมื่อไม่รู้อะไร ก็ทำอะไรไม่ถูก เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นอะไร มีความสัมพันธ์กับตัวเองอย่างไร เป็นคุณเป็นโทษอย่างไร ก็ติดขัดไปหมด เพราะไม่รู้ว่าจะวางตัว และจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร

พอเกิด มนุษย์ก็ออกมาอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมรอบตัวเต็มทั่วไปหมด การที่จะมีชีวิตเป็นอยู่ได้ อยู่ให้รอด ก็คือต้องเอาชีวิตของตัวเองนี้ดำเนินเดินหน้าไปในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมนั้น ชีวิตของเราจะเป็นอยู่ไปได้อย่างไร คือเราจะดำเนินชีวิตไปได้อย่างไร ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมนั้น

ที่นี้ สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นตัวก็ไม่รู้จักเลย เมื่อไม่รู้จัก ก็ติดขัดไปหมด บีบคั้นขัดข้องไปทุกอย่าง ทุกทาง อย่างที่เราเรียกในภาษาไทยว่าเป็นปัญหา ก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นมา

ที่จริง “ปัญหา” ที่แปลว่าขัดข้องนี้ เป็นความหมายที่พัฒนาขึ้นมาจนซักจะแปรไปกลายเป็นเรื่องของความบีบคั้นติดขัด ซึ่งเป็นความหมายใหม่

แต่เดิมนั้น ในภาษาพระ คำว่า “ปัญหา” แปลว่า “คำถาม” ที่นี้ พอเป็นคำถามที่ตอบยาก ต้องขบคิดมาก ก็ข้องจิตควาใจติดค้างอยู่ในความคิด เรียกว่าคิดไม่ออก ขบไม่แตก ไปๆ มาๆ ถึงแม้ไม่เป็นคำถาม อะไรๆ ที่ข้องขัด ก็เรียกว่าปัญหา แต่ที่จริงก็คือไม่ใช่เป็นคำถาม ที่เป็นเจ้าของความหมายนี้

ที่แท้นั้น ภาวะที่เกิดขึ้นมา เป็นความติดขัด บีบคั้น กัดดัน ชัดช่อง เพราะไม่รู้จะทำอย่างไรนี้ เรียกว่า “ทุกข์” นี่คือนิยามที่แท้

แต่สมัยนี้มาเรียกว่าเป็นปัญหา โดยที่ว่าเรื่องราวข้อติดขัดนั้น เกิดเป็นคำถามขึ้นมาแก่ตัวเอง ไม่ต้องมีคนอื่นมาถาม แล้วบางทีบางแง่ก็เลยทำให้เกิดความสับสน ทำให้คนไม่ค่อยเข้าใจหรือเข้าใจ ผิดพลาดไปในความหมายของคำว่าทุกข์

เป็นอันว่า ชีวิตที่เป็นอยู่กันนี้ พอเกิดปุ๊บ ก็ไหลออกมาอยู่ท่ามกลางโลกของสิ่งแวดล้อมรอบตัว แล้วก็เริ่มติดขัดทีเดียวนี่ จะเป็นจะอยู่ได้อย่างไร การที่จะเป็นจะอยู่ได้ อย่างที่ว่าแล้ว ก็ต้องรู้จักสิ่งต่างๆ เพราะชีวิตจะดำเนินไปได้ ก็ต้องรู้ว่าสิ่งนั้นๆ เป็นอะไร และรู้อะไรจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร เมื่อไม่รู้อะไร ก็ไม่รู้อะไรจะทำตัว จะปฏิบัติตัวอย่างไร จะสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้นอย่างไร ก็ติดขัด คับข้อง นี่คือการเกิด “ทุกข์”

ถึงตอนนั้นก็ได้รับความว่า **หนึ่ง** ไม่รู้ เกิดมาด้วยความไม่รู้ หรือเกิดมาโดยมีความไม่รู้ มีสิ่งมีภาวะที่เรียกว่า “อวิชชา” **สอง** เมื่อไม่รู้ ก็ทำอะไรไม่ถูก สัมพันธ์กับอะไรไม่ถูกไปหมด จึงเกิดความติดขัด บีบคั้น ชัดช่อง กับตัวเอง เป็นภาวะที่เรียกว่า “ทุกข์”

ไม่ว่าจะรู้สึกทุกข์ หรือไม่รู้สึกทุกข์ มันก็คือทุกข์ ซึ่งเป็นภาวะตามธรรมดาธรรมชาติของมัน

ได้ตัณหานำพาชีวิต ก็ต้องติดเอาตาสันไปด้วย

ตกลงว่า มีอวิชชาเกิดมา ก็มีทุกข์ ได้คู่ละ คือ **อวิชชา** กับ **ทุกข์** เพราะไม่รู้ จะเป็นจะอยู่ จึงติด จึงขัด ทีนี้ทำอย่างไรจึงจะดำเนินชีวิตไปได้

มนุษย์เกิดมา มีแต่ตัว ก็จริง แต่ตัวนี้มีอะไรติดมาด้วย ไม่ใช่ตัวเปล่าๆ แต่ตัวนั้นมีเครื่องมือที่จะเอามาติดต่อกับสิ่งแวดล้อมนั้นแหละ

ตรงนี้สำคัญนัก ย้ำว่า เกิดมาไม่รู้ จึงติดขัด ก็ต้องหาทางรู้ ทำอย่างไรจะรู้ได้ละ อ้อ สิ่งที่จะช่วยให้รู้ก็ติดตัวมาแล้ว คือคนเกิดมามีเครื่องมือที่จะรู้และติดต่อกับสิ่งแวดล้อมติดตัวมาด้วยแล้ว การรู้จักโลกรู้จักสิ่งแวดล้อมก็เริ่มที่นี้แหละ เครื่องมือที่ติดตัวมาด้วยนี้ ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วลึกเข้าไปในตัวก็คือ ใจ ที่จะประมวล ที่จะปรุง ที่จะจัดสรรสิ่งที่รู้เข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางกายนั้น ให้ได้ให้เป็นไปอย่างที่ต้องการ

เครื่องมือสำหรับรู้และติดต่อกับสิ่งแวดล้อมที่ติดตัวมานี้ เรียกว่า “อายตนะ” แปลว่า แตน คือ แตนที่ติดต่อนั่นเอง ตาของเราเป็นแดนติดต่อกับโลก โดยดู-เห็น หูของเราก็เป็นแดนติดต่อกับโลก โดยฟัง-ได้ยิน ฯลฯ เป็นอันว่า เรามีเครื่องมือติดต่อกับโลกหรือสิ่งแวดล้อมติดตัวมาด้วย ตรงนี้แหละที่สำคัญ มันจะเป็นตัวไขปัญหา ที่จะมาแก้ทุกข์ ทำลายความติดขัดขั้นต้น เพื่อจะให้ดำเนินชีวิตไปได้

“อายตนะ” นี้ ที่ว่าเป็นแดนติดต่อ คือเป็นแดนรับแดนส่งแดนสื่อสารติดต่อ เป็นทางผ่านของการติดต่อสื่อสาร เป็นคำที่มีความหมายอย่างที่เราเรียกว่าเป็นเชิง passive ไม่ค่อยนิยมใช้ แต่มีคำเรียกอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งนิยมใช้ทั่วไป มีความหมายเชิง active คือคำว่า “อินทรีย์” แปลว่า เจ้าการ หรือเจ้าหน้าที่ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า **อินทรีย์** ในฐานะเป็นอวัยวะที่เป็นเจ้าหน้าที่ เป็นเจ้าการ เป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ติดต่อกับโลก ๖ ตัว อยู่ข้างนอก ๕ ตัว คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และข้างใน ๑ ตัว คือ ใจ

๓๗ เป็นเจ้าหน้าที่ติดต่อในงานดู-เห็น หู เป็นเจ้าการเจ้าหน้าที่ในงานฟัง-ได้ยิน เป็นต้น เป็นอันว่าเรามี อายตนะ เครื่องมือสื่อสาร หรืออินทรีย์ เจ้าหน้าที่ติดต่อกับโลก ติดตัวมา ๖ อย่าง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี่แหละจะทำให้เราได้ความรู้เกี่ยวกับโลก รู้จักสิ่งแวดล้อมรอบตัว เมื่อรู้จักแล้ว เราก็จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นได้ เราก็จะดำเนินชีวิตไปได้

แต่ต้องเข้าใจให้ชัดอีกหน่อยว่า พอเกิดมาใหม่ๆ ทันทีที่รู้ แค่เห็น แค่ได้ยิน ฯลฯ นั้นยังไม่พอ แค่เห็น แค่ได้ยิน คนยังไม่รู้ขึ้นมาทันทีว่ามันคืออะไร เป็นอย่างไร มันมีคุณสมบัติอย่างไร แค่นี้เห็น ว่า อันนี้สีเขียว นี่เป็นอะไร ก็ต้องใช้เวลาบ้างแล้ว เพราะฉะนั้นการรู้จัก การรู้เข้าใจนี้ ไม่ใช่ได้ปุ๊บปั๊บ ทันที ต้องรู้ด้วยการเรียนรู้ ต้องมีการเรียนรู้

ที่นี้ การที่จะอยู่รอดเป็นอยู่ได้นั้น มันรอช้าไม่ได้ การที่จะรู้ไปถึงขั้นที่ว่าเป็นอะไร เป็นอย่างไร มีคุณสมบัติอย่างไร แล้วจะปฏิบัติอย่างไร ทำอย่างไร ที่ต้องรู้โดยเรียน หรือต้องมีการเรียนรู้นั้น ต้องใช้เวลาบ้าง แต่ถ้าได้เรียนรู้แล้ว ก็จะค่อนข้างแน่นอน คือรู้ว่า จะทำตัวอย่างไร จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร นี่ คือจะปฏิบัติได้ต้องอาศัยความรู้ แม้ว่าบางทีรู้น้อย รู้ไม่พอ หรือรู้ผิด แล้วก็อาจจะปฏิบัติไปถูก แต่ในที่สุดก็จำเป็นต้องอาศัยรู้ จนกระทั่งต้องรู้จริง รู้เพียงพอ และทั้งหมดในการที่จะรู้อย่างที่ว่านี้ ต้องอาศัยเวลา

ที่นี้บางทีจะอาศัยเวลา จะรอให้รู้ จะรู้ให้พอ ก็ไม่ได้ บางกรณีเป็นเรื่องเฉพาะหน้า ฉับพลัน ทันใด แล้วจะทำอย่างไร

ตอนนี้ก็มาถึงอีกด้านหนึ่ง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้นมันไม่ใช่สื่อให้ “รู้” อย่างเดียว ไม่ใช่แค่นั้น ตานี้ไม่ใช่ดูแล้วก็รู้เขียวรู้แดงรู้เหลือง รู้กลมรู้แบนรู้เหลี่ยม อะไรเท่านั้น มันมีอีกอย่างหนึ่ง คือ “รู้สึก” ด้วย ตรงนี้แหละสำคัญมาก

อินทรีย์ – ตา หู จมูก ลิ้น กาย – ทำหน้าที่นอกจากสื่อให้รู้ ก็สื่อให้รู้สึกด้วย พอเห็น พอได้ยิน อะไรต่างๆ ก็มีความรู้สึก คือสบาย ถูกหูถูกตา น่าชอบใจ หรือไม่สบาย ขัดตาแสดงหู น่าเกลียดน่ากลัว ซึ่งมีผลเป็นปฏิกิริยาออกไปได้ฉับไวทันที เมื่อยังไม่มีความรู้ หรือก่อนจะรู้ ความรู้สึกจึงช่วยมนุษย์ได้มาก หรืออาศัยความรู้สึกช่วยตัวเองไว้ก่อน เช่น ได้ยินเสียงดังสนั่นหวั่นไหว อย่างฟ้าผ่า หรือเห็นอะไรใหญ่โตดำทะมึนเคลื่อนเข้ามา รู้สึกหวาดกลัว ทั้งที่ยังไม่รู้ว่า เป็นอะไร มีภัยหรือไม่ ก็หลบ หรือหนีไปก่อน ช่วยให้เกิดปลอดภัยได้

แต่ถ้าอยู่แค่อาศัยหรือใช้ความรู้สึก ก็มีชีวิตอยู่แค่ในระดับของสัญชาตญาณ เหมือนบรรดาสัตว์ชั้นต่ำทั้งหลาย (และในระดับนี้ ก็ที่ถือเอาตัวสัตว์พวกนั้น แพ้มันด้วย) ไม่พัฒนาปัญญาที่เป็นความรู้อันประเสริฐอย่างวิเศษของมนุษย์ขึ้นมา ซึ่งจะให้แก่ปัญหา ดับทุกข์ภัย ทำการทั้งหลายอีกมากมายให้สำเร็จได้อย่างกระฉ่างแจ่มแจ้ง แท้จริง แกรมร้ายกว่านั้น บางที่ยังไม่ได้ความรู้ชัด เอาความรู้สึกไปเป็นเชื้อของความคิด เลยปรุ้งแต่งเตลิดเปิดเปิงไปเหมือนอย่างกระต่ายตื่นตูม กลายเป็นอันตรายได้มากมายใหญ่หลวง

เป็นอันว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรานี้ ทำหน้าที่สองด้าน เหมือนกับทางแยกสองทาง

ด้านรู้ เป็นของจริงของแท้ เป็นงานสำคัญที่จะทำให้เราดำเนินชีวิตได้ดี แต่มันไม่ค่อยได้มาง่ายๆ ต้องเรียน ต้องใช้เรี่ยวแรง ใช้เวลา

ต่างจาก **ด้านรู้สึก** ที่เหมือนว่องว้างๆ ใจ เกิดทันที อันไหนได้ยินได้เห็นแล้วไม่สบายตา ไม่สบายหู ไม่ถูกกัน ก็รู้สึกในทางผละผลักขัดแย้ง แล้วก็เกิดปฏิกิริยาซึ่งซึ่งไม่ชอบใจ พอไม่ชอบใจซึ่งซึ่ง ก็ไม่เอา ก็หนี หรือถ้าตัวใหญ่กว่าเหนือกว่า จัดการกับมันได้ ก็อาจจะทำลายมันเสีย แต่ถ้าได้ยินได้เห็นแล้วรู้สึกสบาย ก็อยากได้อีกอยากเอา ก็เข้าไปหา เข้าไปเอา

ด้วยเหตุที่ว่า ด้านรู้สึกนี้มันไว มันมีปฏิกิริยาออกมาในใจตัวเอง กำหนดการตัดสินใจได้ทันที คนก็จึงอยู่ใต้อิทธิพลของความรู้สึกกันมาก ด้านรู้สึกก็จึงมักขึ้นหน้ามาเป็นตัวชักนำหรือนำพาการดำเนินชีวิตก่อน ตั้งต้นแต่ว่า จะมีปฏิกิริยาต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร จะเอาหรือไม่เอา จะไปทางไหน อย่างไร ก็ขึ้นต่อความรู้สึก เอาความรู้สึกเป็นตัวกำหนดก่อน

ความรู้สึกนั้น ที่เป็นพื้นเบื้องต้น ศัพท์ทางการเรียกว่า **“เวทนา”** ซึ่งก็อย่างที่ว่าแล้ว รวมทั้งหมดมี ๓ อย่าง คือ

๑. รู้สึกสบาย เรียกว่า **สุข**
๒. รู้สึกไม่สบาย เรียกว่า **ทุกข์** หรือถ้าไม่ใช่ทั้งสองอย่างนั้น ก็คือ
๓. รู้สึกเฉยๆ (**อุเบกขา**) จะว่าทุกข์ ก็ไม่ใช่ สุข ก็ไม่ใช่ (**อทุกขมสุข**)

แต่ทางพระบอกลึกลงไปอีก ที่ว่าไม่สุขไม่ทุกข์ หรือเฉยๆ นี้ ท่านว่าที่จริงมันเป็นสุขอ่อนๆ คือ **เพลินๆ**

พูดกันง่ายๆ ว่า ความรู้สึก คือเวทนา มี ๓ อย่างนี้ เป็นความรู้สึก สุข ทุกข์ และเฉยๆ คือ อุเบกขา หรืออทุกขมสุข คือไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่า สุข ทุกข์ อุเบกขา

พอรับรู้บับ ก็มีความรู้สึก คือ สุข หรือทุกข์ หรือเฉยๆ ที่นี้ ถ้าอยู่ใต้อิทธิพลของความรู้สึก เป็นไปตามความรู้สึกอย่างที่ว่าเมื่อกี้ ถ้ารู้สึกสุข ก็เกิดมีปฏิกิริยา คือชอบใจ ถ้ารู้สึกทุกข์ ก็เกิดมีปฏิกิริยาไม่ชอบใจ ถ้ารู้สึกอุเบกขา เฉยๆ ก็เรื่อยๆ เฉื่อยๆ เพลินๆ

ปฏิกิริยาต่อจากความรู้สึกสุขหรือทุกข์ ที่เป็นการชอบใจ หรือไม่ชอบใจนี้ เรียกว่า **“ตัณหา”** นี้ คือ ต่อจากเวทนา ที่เป็นความรู้สึก ก็ตามมาด้วยตัณหา ซึ่งเป็นการสำแดงปฏิกิริยาหรืออาการตอบสนอง ว่าชอบใจ หรือไม่ชอบใจ พูดตามภาษาเก่า ที่ว่าชอบใจ-ไม่ชอบใจ หรือชอบ-ซึ่งนี้ เขาใช้คำว่า ยินดียินร้าย

เป็นอันว่า คนเรานี่ โดยพื้นของมนุษย์ปุถุชน ที่ยังไม่มีการศึกษา ไม่ได้เรียนรู้ ไม่ได้ฝึก ไม่ได้พัฒนา ก็จะอยู่กับความรู้สึก และปฏิกิริยาต่อความรู้สึกนั้น ดังได้พูดไปแล้วที่ว่า ถ้าเวทนาเป็นสุข ก็ชอบใจ อยากได้อีกอยากเอา ถ้าเวทนาเป็นทุกข์ ก็ไม่ชอบใจ เกลียดซึ่ง อยากจะหนี อยากจะพ้นไป หรือแม้กระทั่งอยากทำลาย นี่คือ ความชอบใจหรือไม่ชอบใจนั้นเป็นตัวกำหนดว่าจะเอาหรือไม่เอา จะเข้าหาหรือหลีกเลี่ยง อย่างไร

พอชอบใจ ตกลงว่าจะเอา ที่นี้ก็คิด เริ่มตั้งแต่คิดว่าทำอย่างไรจะได้สิ่งนี้ เมื่อตกลงแล้ว ก็ลงมือทำ ตั้งแต่เคลื่อนไหว หาทางให้ได้มา ถ้าเกิดกรณีว่าคนอื่นก็อยากได้ ก็แย่งชิงกัน กลายเป็นเรื่องราวขยายกว้างขวางยืดยาวออกไป

อย่างที่ว่านี้ก็หมายความว่า คนที่เกิดมาในความไม่รู้คืออวิชชา นั่นปล่อยตัวจมอยู่ในความไม่รู้ การเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต การทำกิจการอะไรๆ ทั้งหลายของเขา เป็นไปตามกระแสของความรู้สึกแห่งเวทนา แล้วก็ถูกนำพาไปได้อำนาจของความชอบใจหรือไม่ชอบใจแห่งตัณหา เมื่อเป็นอย่างนี้ก็หมายความว่า ตัณหาเป็นตัวการที่ครอบงำชีวิต โดยที่ว่าตัณหาที่ดำเนินไป โดยไม่ต้องมีความรู้ คืออยู่กับอวิชชา

เพราะฉะนั้นก็จึงเข้าสู่จุดกัน คือ เมื่อไม่มีความรู้ อยู่กับอวิชชา ตัณหาก็ก้าวเข้ามากำกับบงการ เมื่อความรู้ไม่มี ก็อาศัยตัณหาพาไป เอาแค่ปฏิบัติต่อกความรู้สึกที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ เป็นตัวกำหนดว่าจะเอาอย่างไร แล้วก็ดำเนินชีวิตไปในความมืดๆ มัวๆ นี่คือสภาพพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ปุถุชน ซึ่งดำเนินไปตามตัณหา ที่ว่าชอบใจ ไม่ชอบใจ ซึ่งเป็นไปตามความรู้สึก คือเวทนา ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่ก็เฉยๆ เชื่องๆ ซึมๆ เป็นอยู่กันแค่ว่า พอมีเวทนากระตุ้นไหว ก็วิ่งเล่นโลดไปตามแรงขับของตัณหา

การมีชีวิตที่ดำเนินไปตามความรู้สึก ไม่เป็นไปด้วยความรู้ นั้นมันไม่แน่มั่นนอนว่าสิ่งนั้น การที่ทำนั้น ดีหรือไม่ จะเกิดประโยชน์แก่ชีวิตหรือไม่ เอาแน่ไม่ได้ แต่จะทำอย่างไรได้ละ เมื่อยังไม่รู้ แต่จะให้ชีวิตอยู่ไปได้ ก็อาศัยตัณหาไปก่อน นี่คือนิเวศของมนุษย์ปุถุชน

แต่ที่จริง ไม่ใช่ตัณหาอย่างเดียว ตัณหาเป็นแรงขับเคลื่อน และตัณหาที่มากับกิเลสอื่นๆ เยอะแยะไปหมด ซึ่งไม่ต้องสาธยาย แต่ที่เป็นจุดสังเกตอย่างสำคัญ ซึ่งควรพูดไว้ในที่นี้ คือ บนพื้นของความไม่รู้ ที่อาศัยความอยากตามชอบใจไม่ชอบใจของตัณหาเป็นตัวขับเคลื่อนซึ่งนำตัดสินใจนั้น อวิชชาก็ให้กำเนิด “ความกลัว” ขึ้นมาเป็นตัวยังแรงขับของตัณหา เป็นคู่กันด้วย ความกลัว มิใช่เป็นตัวยังแรงขับเคลื่อน ไปเอา ไปหาเท่านั้น แต่เป็นตัวโหมการทำลายด้วย

“ความกลัว” นี้ ภาษาบาลีว่า “ภย” คือ ภย นั่นเอง แต่ในภาษาไทย พอพูดว่าภย แทนที่จะนึกถึงความกลัวในใจ คนก็มองไปที่อันตรายข้างนอก ดังนั้น สำหรับความกลัวในที่นี้ ถ้าใช้คำว่า “ภย” คนไทยก็จะสับสน อย่างน้อยก็ไม่ชัด จึงหาคำอื่นมาแทน ในที่นี้ ขอใช้คำว่า “ตาสะ” (“ตาสนะ” หรือ “ตาสัน” ก็ได้ = ความเสียวระดุ้ง หวาดสยอง) ซึ่งใช้ประกอบกันบ้างแทนกันบ้าง กับภยะ เป็นอันว่า **ตัณหา** (ความอยากตามที่ชอบไม่ชอบ) มาคู่กับ **ตาสะ** (= **ตาสัน**, ความหวาดกลัว)

เมื่อไม่รู้ว่าที่จะเจอ จะดีหรือจะร้าย ถ้าเจอที่ชอบใจ ก็ไม่เป็นไร ถ้าเจอที่ไม่ชอบใจ ที่ร้าย เป็นอันตราย เราก็จะแย่ เห็นได้ยิบสิ่งที่คุณคาม มันจะทำร้าย แต่ไม่รู้ว่าจะกัน จะแก้ได้อย่างไร เมื่อไม่รู้ ก็กลัว ก็หวาดหวั่น ความกลัวที่พ่วงมากับความไม่รู้นี้ จึงครอบงำจิตใจ

ความอยากสนองชอบใจไม่ชอบใจ และความกลัวนี้ เข้ามาครอบงำชีวิตของปุถุชน เมื่อไม่รู้ ก็อยู่กับไปด้วยแรงขับของตัณหา ทำไปตามความอยากอย่างที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ถ้าชอบใจ อยากได้ ก็ดิ้นรนไปหาไปเอา ถ้าไม่ชอบใจ อยากพ้นไป ก็หนี หรือทำลายมันเสีย แต่พร้อมกันนั้น เพราะไม่รู้ ก็หวาดก็กลัวอย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ต้องยัง ต้องระวังตัว เมื่อไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร ถ้าเข้าไป อาจเกิดอันตรายต่อชีวิต ก็ไม่ยอมเข้าไปหา หรือไม่ก็หลีกหลบหนีไปเสีย

เป็นอันว่า สำหรับมนุษย์ปุถุชน ผู้ยังไม่มีความรู้ ยังไม่ได้พัฒนาปัญญา **ตัณหา** กับ **ตาสัน** ได้ เป็นเครื่องช่วยนำพาและคุมกันชีวิตของเขา

ชีวิตที่ดี ในวิถีแห่งปัญญา มีสติให้ไม่ประมาท

อย่างไรก็ดี ก็เป็นอันต้องรู้ตระหนักไว้ว่า วิถีทางของ *ตัณหา* กับ *ตาสัน* นี้ไม่ใช่ของดีจริง ไม่ปลอดภัย เพราะว่าของชอบใจ เป็นโทษก็มี ของไม่ชอบใจ เป็นคุณก็มี

ยกตัวอย่างได้ไหมครับว่าจะอะไรที่ชอบใจนั้นไม่แน่ บางที่เป็นโทษแก่ชีวิตของตัวเอง

ปุจฉา-สนทนา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม-ตอบ]

วิถีชานา-ต่อ: ของอร่อย ชอบกิน เป็นอันตราย มีเยอะ ถ้าคนเอาแต่ชอบใจไม่ชอบใจ ก็โดนหลอกง่าย พอรู้สึกสบาย ชอบใจ ก็เอา เขาก็หลอกได้ เพราะไม่มีปัญญาที่จะรู้ความจริง รวมแล้วก็คือเสี่ยง เมื่ออยู่ด้วยตัณหา เอาความชอบใจไม่ชอบใจเข้าว่า ก็มีความเสี่ยงในการดำเนินชีวิต ถ้าไปเจอของชอบใจที่เป็นคุณ ก็ดีไป แต่ถ้าไปเจอของชอบใจ แต่เป็นโทษ ก็แย่ไปเลย แล้วบางทีของที่ชอบใจเป็นโทษร้ายถึงขั้นเสียหายไปทั้งชีวิตก็มี หรืออาจจะถึงกับตายไปเลยก็ได้ ตกลงว่า ในการจะมีชีวิตที่ดี ถ้าอยู่ด้วยความอยากตามที่ชอบใจไม่ชอบใจนี้ ไม่ปลอดภัย

ที่วันนี้ก็รวมไปถึงเรื่องความกลัวด้วย ฐานของความกลัวนั้นก็คือความไม่รู้เช่นเดียวกัน คือ ทั้งความอยากตามที่ชอบใจไม่ชอบใจ และทั้งความกลัวนั้น มันตั้งอยู่บนฐานของอวิชชา คือความไม่รู้ มีอวิชชาเป็นตัวเชื้อ เป็นวิถีที่ไม่พ้นทุกข์ ไม่ปลอดภัย

เอาละ ที่นี้ทำอย่างไรจึงจะมีชีวิตที่ดีได้ ก็ต้องใช้ด้านรู้ อย่างที่พูดกันมาแล้ว เรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ติดตัวมา แต่เมื่อไหร่ คนอยู่แค่ความรู้สึก ยังไม่ทันรู้อะไร ก็ไปตามความรู้สึก แล้วโผล่ไปไหนในกระแสตัณหา จึงเป็นวิถีของอวิชชา-ตัณหา แล้วก็คลุกเคล้ามอมแมมอยู่กับทุกข์ พ้นทุกข์ไปไม่ได้

ดังที่พูดเมื่อก็แล้วว่า เมื่อไม่รู้ ก็ติดขัดติดขัด คืออวิชชากับทุกข์นั้น คู่กัน เมื่อติดขัด ไม่รู้ว่าจะทำอะไรอย่างไร ตัณหาที่มาบอกให้ มานำมาพาไป ตัณหาที่อาศัยอวิชชานั้นแหละเป็นช่องว่างให้เข้ามา ก็เลยเป็นพวกเดียวกัน ไปด้วยกัน เพราะไม่มีความรู้ ก็ไปตามความรู้สึก แต่จะไปอย่างไร ก็ไม่สามารถพ้นจากทุกข์ได้ อวิชชา-ตัณหา ก็จึงอยู่ในวิถีของทุกข์

ที่นี้ นอกจากด้านรู้สึก ก็มีด้านรู้ เราหันไปใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในด้านรู้ด้วย ด้านรู้ นี้มีการเรียนด้วย การเรียนมาช่วยพัฒนาความรู้ ทำให้รู้มากมายกว้างขวางละเอียดลึกซึ้งซับซ้อนแยกแ่งแตกมุมออกไป เข้าถึงความจริงของโลกแห่งสิ่งแวดล้อมทั้งหลายรวมเข้ามาทั้งตัวเราเองด้วย ตั้งต้นแต่ว่า อ้อ นี่สี่เหลี่ยมสีแดง รูปร่างยาวสั้นกลมแบน เรียนรู้ว่าอันนี้เป็นต้นไม้ นะ ต้นไม้ชนิดนี้มีลักษณะอย่างนี้ๆ เรียกว่าอะไร มีคุณมีโทษอย่างไร มีผลกินได้หรือกินไม่ได้ ฯลฯ

การเรียนรู้อ ทำให้เราปลอดภัยได้จริง เพราะว่าเมื่อรู้แล้ว ก็ตอบปัญหาได้ตรง ปฏิบัติได้ถูกต้อง ก็หายติดขัด หายติดขัด พ้นทุกข์โล่งไปได้ ดังนั้น การจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างแท้จริง จึงต้องอาศัยต้องใช้ความรู้ และความรู้ที่โยงจิตใจของเราออกไปเข้าถึงเนื้อตัวที่เป็นความจริงของสิ่งทั้งหลายนี้ เรียกว่า **“ปัญญา”**

เพียงแค่ว่า มันคืออะไร มันเป็นคนหรือเป็นโทษ เราก็เริ่มปฏิบัติต่อมันได้ถูกต้อง เราก็พ้นจากความติดขัด บีบคั้น ขัดข้อง คือพ้นจากทุกข์

ในที่นี้ เพื่อให้กลมกลืนกับการใช้ภาษาของคนปัจจุบัน จะให้คำว่า “ทุกข์” กับคำว่า “ปัญหา” ใช้แทนกันได้ เมื่อเรามีความรู้คือปัญญา เราปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ ได้ถูกต้อง ทุกข์ที่เราเรียกว่าปัญหา ก็ไม่เกิด คือหมดความติดขัดอึดอัดบีบคั้น นี่คือ *ปัญญา มา ปัญหาหมด* เราก็ดำเนินชีวิตไปได้ด้วยดี

เพราะฉะนั้น เราจึงต้องการด้านตรงข้ามกับไม่รู้ คือต้องการรู้ อะไรคือสิ่งที่ตรงข้ามกับความไม่รู้ ก็คือความรู้ ที่เมื่อก็บอกไว้เรียกว่าปัญญา นั่นคือคำเรียกอย่างทั่วไป เป็นคำกว้าง แต่ที่นี้ เราได้บอกกันไว้ว่า ความไม่รู้ เรียกว่า **“อวิชา”** ก็มีคำจำเพาะที่ใช้เรียกให้เป็นคู่ตรงข้ามกัน คือเรียกความรู้ว่าเป็น **“วิชา”**

มาถึงนี้แล้ว ก็เป็นอันสรุปรวบยอดว่า เราต้องการ **“วิชา”** ที่จะทำให้เราพ้นไปจากทุกข์ ความพ้นไปจากทุกข์ ซึ่งเป็นด้านตรงข้ามกับทุกข์นี้ เรียกว่า **“วิมุตติ”** แปลว่า ความหลุดพ้น จะแปลอย่างไทยๆ ว่าเป็นอิสระ ก็ได้ พอรู้-เกิดวิชา ก็หลุดพ้นจากทุกข์-เป็นวิมุตติ เป็นอันว่าได้อีกสายหนึ่ง คือ วิชา-รู้ วิมุตติก็พ้นทุกข์ ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นอีก วิชาแล้วก็วิมุตติ เป็นอันว่าได้ ๒ สาย คือ *อวิชา-ทุกข์* กับ *วิชา-วิมุตติ*

ที่นี้ วิชาที่นั่นหมายถึงรู้จริงแจ่มแจ้ง มนุษย์นี่ก็จะเรียนรู้ไปถึงรู้จริงๆ รู้แจ้งเลยนี้ ไม่ใช่่ง่ายๆ ท่านก็เลยสงวนคำว่าวิชาไว้ใช้สำหรับความรู้แจ้งจริงจบเด็ดขาดไปเลย ส่วนความรู้ชัดเจนในระหว่างนี้ ตั้งแต่เล็กๆ น้อยๆ เพิ่มเติมไปเรื่อยๆ จนกระทั่งจบสิ้น ท่านให้ศัพท์ที่ใช้ได้กว้างๆ มาคำหนึ่งว่า **“ปัญญา”** ดังที่ได้บอกเมื่อกี้ที่หนึ่งแล้ว

ทวนความว่า ปัญญาเป็นความรู้เข้าใจที่พูดกันได้ทั่วไป ในระหว่างที่ยังไม่ถึงวิชา-ความรู้แจ้ง ก็เป็นปัญญาไปเรื่อยๆ จึงเป็นอันว่า ในระดับทั่วไปนั้น เราต้องการปัญญา เมื่อมีปัญญาเกิดขึ้น ก็จะทำให้ความบีบคั้นติดขัดคับข้องเบาบางลงไปๆ คือทุกข์เบาบางลดน้อยลง เมื่อเป็นวิชา คือปัญญานั้นเป็นวิชาเต็มที ก็จะถึงวิมุตติโดยสมบูรณ์ ในระหว่างนี้ก็เท่ากับว่า ปัญญามาทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ที่น้อยลงไปเรื่อยๆ บรรเทาเบาบางลงไป

ขอสรุปตอนนี้นะ เป็นอันว่า เราเกิดในโลก ก็มาอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อม ที่ชีวิตจะต้องดำเนินไป เรามาแต่ตัว แต่การที่ชีวิตจะดำเนินไปได้ จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมได้ถูกต้อง โดยที่ต้องรู้จักมัน ต้องมีความรู้ ถึงแม้ว่าตัวเองยังไม่มีความรู้ แต่ก็มีเครื่องมือติดตัวมา ที่จะติดต่อกับโลก ที่จะเรียนรู้บรรดาสิ่งแวดล้อมได้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ต่อเข้ามาถึงใจ เรียกว่า อายตนะ หรือ อินทรีย์

แต่ที่นี้ การเรียนรู้ที่นั่น ฆองงามเพิ่มพูนพัฒนาคืบหน้าไปโดยต้องผ่านกาลเวลา เร็วบ้าง ช้าบ้าง ในระหว่างนั้น เมื่อยังขาดแคลนความรู้ มีความรู้น้อย รู้ไม่พอ อายตนะ หรือ อินทรีย์ก็ช่วยสื่อให้แก่ชีวิตอีกด้านหนึ่งด้วย ซึ่งก็มาช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ชีวิตในการที่จะดำเนินไปในโลกนั้น คือ นอกจากให้ได้รับความรู้แล้ว ก็ให้มีความรู้สึกด้วย ความรู้สึกนี้ก็มีบทบาทชักนำชีวิต โดยที่มันเรียกร้องให้ชีวิตมีปฏิริยาต่อสิ่งที่ได้พบในสิ่งแวดล้อมต่างๆ นั้น ในอาการของความชอบใจ-ไม่ชอบใจ ไปตามความรู้สึกนั้นๆ

ถ้ามนุษย์ไม่มีความรู้ หรือไม่ใช้ความรู้ แต่เป็นทาสของความรู้สึก แล้วดำเนินชีวิตไปตามแรงของความชอบใจ-ไม่ชอบใจนั้น ก็เป็นสายหรือวิถีที่เรียกว่า อวิชา-ตถมา-ทุกข์ หรือสั้นๆ ว่า อวิชา-ทุกข์ แล้วก็จะพบประสบทุกข์รำไป ไม่พ้นจากทุกข์ไปได้

ที่นี้ อีกสายหนึ่งก็คือ ใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ต่อถึงใจนั้น ในด้านรู้ ได้แก่เรียนรู้ เมื่อเรียนรู้ไปๆ มีความรู้เข้าใจจริง ก็จะมีปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง แม้แต่เอาความรู้มาปรับแปรแก้ไขความรู้สึกให้พัฒนาขึ้นด้วย เช่นเปลี่ยนความรู้สึกโกรธเป็นรู้สึกเห็นใจ ทำให้ดำเนินชีวิตไปได้ด้วยดี ก็เป็นสายหรือวิถีที่เรียกว่า วิชา-วิมุตติ คือ มีวิชา รู้แจ้งความจริงแล้ว ก็วิมุตติ หลุดพ้นจากทุกข์ ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นมาบีบคั้นข้อขัด ได้เป็นอิสระแท้จริง

แถมทำยนิทหนึ่ง เมื่อกี้ ในวิถีของอวิชา-ตัณหา-ทุกข์ ได้บอกไว้ว่า บนฐานของอวิชา ความไม่รู้มัน *ตัณหา* ซึ่งนำพาบงการให้เอาให้ทำอะไรต่างๆ ด้วยความอยากตามชอบใจและไม่ชอบใจ มีตัวทำงานควบคู่พ่วงกันมา คือ *ภยะ* หรือ *ตาสัน* ได้แก่ความกลัว ซึ่งตามปกติมาทำหน้าที่เป็นตัวยับยั้งหรือห้ามตัณหา และบางครั้งก็เป็นตัวโหม (เช่น เพราะกลัวว่าคนอื่นพวกอื่นจะมีกำลังใหญ่ขึ้นมากดข่มตัว จึงรีบกำจัดหรือทำการรุนแรงต่างๆ)

ที่นี้ ในวิถีของวิชา-วิมุตติ หรือพูดง่ายๆ ว่าวิถีของปัญญา มนุษย์ที่มีความรู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา นอกจากทำการทั้งหลายให้สำเร็จอย่างดีด้วย *ปัญญา* แล้ว ก็มี *สติ* ที่ทำให้เป็นอยู่ดำเนินชีวิตกิจการทั้งปวงด้วยความ *ไม่ประมาท* ซึ่งเป็นทั้งความตื่นตัวระวังป้องกัน ไม่ให้เผลอ ไม่ให้ปล่อยปละละเลย และเป็นตัวเร่งรัดให้ทำกิจและให้ทันการ เหมือนเป็นตัวเรียกปัญญาให้มาทำงาน โดยเป็นไปในวิถีของการดับปัญหา ข้ามพ้นทุกข์ ตรงข้ามกับวิถีเพิ่มทุกข์ก่อปัญหาของตัณหา

เป็นอันว่า ตอนนี้ได้หลักทั่วไปแล้ว ก็คิดว่าจบเท่านี้ก่อน แล้วค่อยมาขยายความให้ละเอียดต่อไป มีอะไรสงสัยไหม?

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ก็นี่แหละ จากขั้นไม่รู้ ก็มาถึงตอนรู้ครึ่งไม่รู้ครึ่ง ในขั้นนี้ก็จะมีความไม่ชัดเจนว่ามันเป็นอย่างไรกันแน่ แล้วถ้าไม่ระวังให้ดี ก็จะมีภาวะที่เรียกว่าการปรุงแต่งขึ้นมา แต่อันนั้นเป็นเรื่องที่ลงไปในเรื่องละเอียด ตอนนี้อาตมเจ้าแค่หลักการทั่วไปก่อน

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ในการรับรู้ทางอายตนะ หรือเมื่ออินทรีย์รับรู้มัน มีความรู้สึกทันที เช่น ทันทีที่ตาเห็น ก็รู้สึกสบายตา หรือไม่สบายตา หรือเรื่อยๆ เฉยๆ ทันที ส่วนด้านรู้ ก็ได้แค่เห็น แต่ยังไม่รู้จักว่าเป็นอะไร เอาล่ะว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำงานรับรู้ เห็น ได้ยิน เป็นต้นนั้น ด้านรู้สึกมาทันที แล้วการปรุงแต่งก็ต้องอาศัยความรู้สึกนี้ด้วย

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ตัณหาก็เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในกลุ่มสังขาร จะพูดว่าตัณหาเป็นสังขารตัวหนึ่ง ก็ถูกต้อง คือสังขารเป็นชื่อรวม ดังที่เรียกว่าสังขารขันธ์ ได้แก่เจตสิก ๕๐ ตัว ตัณหาก็เป็นเจตสิกตัวหนึ่งในนั้น คือได้แก่ โลกเจตสิก เอาละพูดไว้แค่นี้ เป็นเรื่องนอกขอบเขตที่ควรรู้ในตอนี้ เดี่ยวจะงง

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: อ้อ สงสัยเรื่องสังขาร คำว่า “สังขาร” นี้เจอบ่อย

ใน**ไตรลักษณ์** ก็เจอ “สพเพ สงขารา อนิจจา, สพเพ สงขารา ทุกขา” บอกว่า **สังขาร**ทั้งปวงไม่เที่ยง **สังขาร**ทั้งปวงคงทนอยู่ไม่ได้

ใน**ชั้นที่ ๕** ก็เจอ คือ บรรดาสังขารที่จัดรวมเป็นหมวดเรียกว่า **สังขารชั้นที่ ๕**

ใน**ปฏิสมุပ္บาท** หรือ **ปัจจุยการ ๑๒** ก็เจอ ในตอนที่ว่า อวิชชาปัจจุยการ **สงขารา** (เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย **สังขาร**จึงมี)

เมื่อเข้าใจเรื่องนี้ชัดไว้แต่แรก จะได้พื้นฐานที่เป็นประโยชน์อย่างมากในการศึกษาธรรมต่อไป

สังขารในหมวดธรรม ๓ อย่างนี้ มีความหมายที่ต่างกันแยกได้เป็น ๒ พวก คือ**สังขาร**ใน**ไตรลักษณ์** มีความหมายต่างหากแยกออกไปเป็นพวกหนึ่ง คือหมายถึง สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะรูปธรรมหรือนามธรรม ที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งประกอบกันขึ้นมา

ส่วน**สังขาร** ใน**ชั้นที่ ๕** กับ **สังขาร** ใน**ปฏิสมุပ္บาท** เป็นสังขารชุดเดียวกัน ได้แก่ประดา นามธรรม ที่เป็นคุณสมบัติ เป็นเจตสิก อันมีเจตนาเป็นหัวหน้า หรือเป็นตัวนำ ซึ่งปรุงแต่งจิตใจให้ เป็นไปต่างๆ

ความแตกต่างระหว่าง **สังขาร** ใน**ชั้นที่ ๕** กับ **สังขาร** ใน**ปฏิสมุပ္บาท** เป็นเพียงรูปแบบของการนำเสนอ คือ

ใน**ชั้นที่ ๕** **สังขาร**ถูกเอามานำเสนอหรืออธิบายในความหมายที่มองแบบหยุดนิ่ง โดยแยกให้เห็นองค์ประกอบ เหมือนอย่างเอารถยนต์มาจอดหรือมาตั้งให้อยู่นิ่งๆ แล้วจัดแยกจับวางให้ดู ส่วนประกอบ เป็นชิ้นๆ เป็นพวกๆ ว่ามีอะไรๆ บ้าง มีลักษณะหน้าที่ต่างกันไปอย่างไร

ส่วนใน**ปฏิสมุပ္บาท** เป็นเรื่องของปฏิบัติการ คือให้ดู**สังขาร**เหล่านั้น ในขณะที่กำลังทำหน้าที่อยู่ในกระบวนการว่า ทำงานสัมพันธ์ ต่อเนื่อง รับช่วง ส่งผลต่อองค์ ประกอบอื่นๆ ใดๆ เป็นการพูดในเชิง function คือการทำงานที่ ต่างจากใน**ชั้นที่ ๕** ที่มองในแง่องค์ประกอบว่ามี ส่วนย่อยอะไรบ้าง เป็นการพูดคนละแบบเท่านั้นเอง คือ **สังขาร**ใน**ชั้นที่ ๕** นี้แหละ ขณะทำงานอยู่ในกระบวนการ ก็เป็น**สังขาร**ใน**ปฏิสมุပ္บาท**

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: อ้อ วิญญาณเกิดมีในการรู้ ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ที่อายตนะทุกครั้ง คือเมื่ออินทรีย์ทำหน้าที่ ทุกครั้ง ก็มีวิญญาณเกิดขึ้นทุกครั้ง พูดอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่ออินทรีย์ทำงานรับรู้ นั้น การรู้นั้นแหละคือ วิญญาณ ถ้าพูดเป็นภาษารูปธรรมก็คือ วิญญาณมีอยู่เป็นแกนของการรับรู้ นั้นตลอดเวลา วิญญาณ อยู่ในการรับรู้ ในการทำหน้าที่ของอายตนะทั้ง ๖ ทุกครั้งไป มันเป็นการรู้ โดยที่ตัวมันเองก็เป็น กลางๆ แล้วแต่ตัวประกอบที่จะมีคุณสมบัติอย่างไร พวกตัวดีตัวร้าย อย่างเช่น ตัณหา และปัญญา อะไรนั้น อยู่ในจำพวกสังขาร

เรื่องพวกนี้ค่อยไปดูรายละเอียดกันอีกที ตอนนี้อาหลักการใหญ่แค่นี้ก่อน จับเอาตรงที่ว่า เมื่อชีวิตเริ่มต้น คนเกิดมาแล้ว จะมีชีวิตเป็นอยู่รอดไปได้อย่างไร มนุษย์ที่ดำเนินชีวิตกันอยู่นี้ ก็ไปจาก จุดเริ่มที่ ตา หู จมูก ลิ้น... แล้วก็แยกเป็น ๒ สาย เป็น สาย**อวิชชา-ตัณหา-ทุกข์** กับ สาย**วิชชา-วิมุตติ** ที่เรียกกง่าย ๆ ว่า **วิถีแห่งปัญญา**

ถ้าไม่มีอะไร ก็เท่านั้นก่อน

ตอนที่

๑๘

ถ้าอยู่แค่รู้สึก ก็เป็นคนพาล เอารู้มาประสานสู่ปัญญา บัณฑิตจึงมา อารยธรรมจึงมี

บททวน เรื่องรู้สึกสู่ค้นหา กับรู้สู่ปัญญา

มาคุยกันต่อในเรื่องเก่า เรื่องนี้สำคัญ เมื่อจะพูดคุย ก็บททวนกันหน่อย ถ้าเป็นการอ่านหนังสือ ถือว่าผ่านมาแล้ว จะข้ามไปเลยก็ไม่ว่า แต่ถ้าทวนซ้ำไหว ก็ได้ประโยชน์เพิ่ม

ได้พูดไปถึงเรื่องธรรมชาติของคนเรา เริ่มตั้งแต่กำเนิดมาอยู่ในโลกต้องดำเนินชีวิตไปท่ามกลางสิ่งแวดล้อม ทำอย่างไรจะเป็นอยู่ได้ แล้วก็เป็นอย่างนี้ให้ดีขึ้น

ในเมื่อเกิดมายังไม่รู้จักอะไร ก็ปฏิบัติต่อชีวิตของตนเอง และต่อสิ่งแวดล้อมไม่ถูก เมื่อไม่รู้อะไรจะทำอะไรปฏิบัติอย่างไร ก็เกิดความติดขัดกดดันบีบคั้นในตัวเอง เรียกสั้นๆ ว่าเกิดทุกข์หรือเกิดปัญหา จึงได้บอกไว้ เพราะไม่รู้ จึงทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าทุกข์หรือปัญหา ฉะนั้นความไม่รู้หรืออวิชชา จึงเป็นตัวเหตุต้นตอของทุกข์

พร้อมกันนั้น มันก็เป็นเหตุผลที่บอกว่ามนุษย์ต้องการความรู้ เพราะว่า เมื่อรู้แล้ว ก็ดำเนินชีวิตไปได้ เพราะรู้อะไรจะทำอะไรอย่างไร จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไร ความรู้จึงเป็นตัวสำคัญที่ทำให้พ้นทุกข์ พ้นปัญหา เป็นอันว่า เราต้องการสิ่งที่ตรงข้ามกับความไม่รู้ คือต้องการความรู้ เมื่อมีความรู้ ก็พ้นหายความไม่รู้ แล้วก็พ้นจากปัญหา พ้นทุกข์

ความไม่รู้เรียกว่า “อวิชชา” ความรู้ก็เรียกว่า “วิชา” แต่คำว่าวิชานี้ สงวนไว้สำหรับความรู้แจ้งธรรมชาติของธรรมชาติเด็ดขาดจริงๆ ส่วนความรู้เข้าใจชัดมากขึ้นมาๆ ะหว่างนี้ ตั้งแต่ยังไม่แจ้งจริงเต็มที่ ช่วยให้เป็นอยู่ได้ดีขึ้นๆ ให้ใช้ศัพท์กว้างๆ ว่า “ปัญญา” เมื่อรู้แล้ว พ้นปัญหา ปลอดทุกข์ เรียกว่า “วิมุตติ” เป็นอันว่าไม่เกิดปัญหา ไม่เกิดทุกข์

ที่นี้ก็จับคู่ได้แล้ว อวิชชา คู่กับ ทุกข์ ส่วน วิชา ที่ในระดับทั่วไปเรียกว่าปัญญา ก็คู่กับ วิมุตติ พูดสั้นๆ ในขั้นเด็ดขาดสูงสุดทีเดียวว่า วิชา คู่กับ วิมุตติ

ระหว่างที่ความรู้อยังไม่แจ้งเด็ดขาดเป็นวิชา แต่ยังอยู่ในขั้นของการพัฒนา ที่เรียกว่าปัญญา ก็ทำให้เราลดทุกข์ลงไปๆ เหลือทุกข์น้อยลงๆ เป็นระดับที่เรียกว่าสัมพัทธ์ โดยมีทุกข์น้อยลง มีสุขมากขึ้น อันนี้เป็นหลักการทั่วไป

ที่นี้ย้อนหลังลงไป ในการที่จะมีความรู้ เพื่อให้เป็นอยู่ดำเนินชีวิตไปได้ นี้เรามีเครื่องมือที่จะสือหาความรู้ติดมากับตัวตั้งแต่เกิดแล้ว ดังนั้น ที่พูดกันว่าคนเราเกิดมามีแต่ตัวนั้น ที่จริง ไม่ใช่มีแค่ตัวเปล่าๆ แต่ตัวนั้นมันไม่เปล่า มันมีเครื่องมือพิเศษสำหรับใช้สื่อสารกับโลกแห่งสิ่งแวดล้อม คือมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เรียกว่า **อายตนะ** (แดนติดต่อเชื่อมต่อกับโลก) หรือ **อินทรีย์** (อวัยวะที่เป็นเจ้าหน้าที่ทำการนั้นๆ เช่น ทำการเห็น ทำการได้ยิน ฯลฯ) ติดตัวเตรียมพร้อมมาแล้ว

ที่นี้ อายตนะ หรืออินทรีย์นี้ เมื่อสื่อสารกับโลก มันทำหน้าที่ ๒ อย่าง หรือ ๒ ด้าน คือ

๑. “**รู้**” ว่าอะไรเป็นอะไร สีเขียว สีแดง สีเหลือง เสียงสัตว์ เสียงแมว เสียงคน ฯลฯ
๒. “**รู้สึก**” ว่าสุข สบาย หรือทุกข์ ไม่สบาย หรือไม่ก็เฉยๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์

ด้านรู้นั้น ดังที่ว่าแล้ว คือเป็นเรื่องของการดับทุกข์แก้ปัญหามาโดยตรง ที่จะทำให้มนุษย์เป็นอยู่ดำเนินชีวิตไปได้ แต่การที่จะรู้ แล้วก็รู้ให้มาก ให้พอ ให้แน่ให้จริงให้ตรงเท่านั้น มักไม่ได้ทันทีทันใด แต่ต้องใช้เวลา กว่าที่จะมีความรู้มาได้ ชีวิตต้องทำงานต่อกันในระบบการรับรู้-เรียนรู้หลายชั้น และในระหว่างนั้น แม้แต่เมื่ออินทรีย์รับรู้เข้ามาทางตาเป็นต้นและเข้าไปในใจแล้ว ก็ต้องรู้จักคิดเชื่อมโยง สืบค้นตรวจสอบความรู้อีก จึงจะได้จึงจะเกิดเป็นปัญญา ที่จะเอามาใช้ประโยชน์ สำหรับดำเนินชีวิต หรือทำอะไรต่างๆ ได้ เพราะฉะนั้น กระบวนการที่จะเกิดความรู้ชัดเป็นปัญญานี้ จึงมีความซับซ้อนพอสมควรพูดง่าย ๆ ว่าต้องมีสติจับ มีความเพียรเร่งรัด ต้องใช้เวลา นี้ด้านความรู้ (ที่จะศึกษา)

ส่วนอีกด้านหนึ่ง คือความรู้สึกนั้น เกิดขึ้นทันที และมีผลต่อการดำเนินชีวิตในทันที เช่น พอเห็น พอได้ยิน ก็รู้สึกว่าจะสุขสบายหรือทุกข์ไม่สบาย แล้วถ้ารู้สึกสุขสบาย ก็ชอบใจ ต่อด้วยอยากได้อยากเอา ถ้ารู้สึกทุกข์ไม่สบาย ก็ขัดใจไม่ชอบใจ ต่อด้วยเกลียดชัง อยากหลบ อยากหนี อยากทำลาย เป็นปฏิกิริยาขึ้นมาในทันที (ถ้ารู้สึกเฉยๆ ก็เพลินๆ ไป ไม่เอาเรื่องด้วย) ในขั้นพื้นฐาน คนก็ดำเนินชีวิตกันไปอย่างนี้ อยู่กับการหาความรู้ (ที่จะเสพ)

ดังที่วานี้ ด้านความรู้สึกเข้ามาชักนำการดำเนินชีวิตของเราก่อน เป็นตัวเด่นตัวนำหน้าในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ขั้นต้น คือเมื่อยังไม่ได้เรียนรู้ ยังไม่มีหรือไม่ใช่ปัญญา ก็ว่าตามความรู้สึกกันไป

ขอบอกแทรกไว้ก่อนว่า ต่อจากความรู้สึกขั้นต้นที่เป็นภาครับ (passive) คือรู้สึกสุขสบาย หรือทุกข์ไม่สบายแล้ว ความรู้สึกตอบสนองเป็นปฏิกิริยา ซึ่งเป็นภาคแสดงหรือภาคทำการ (active) เช่น ชอบใจ-ไม่ชอบใจ อยากเอา-อยากทำร้าย ขั้นนี้เมื่อมีความรู้ขึ้นมาเป็นปัญญาและรู้จักใช้ปัญญา ก็สามารถปรับแก้แปรผันพัฒนาให้เป็นความรู้สึกที่สร้างสรรค์เกื้อกูล หรือพูดสั้นๆ ว่าให้เป็นกุศลได้ คือด้านรู้จะมาพัฒนาด้านรู้สึก ซึ่งก็เป็นเรื่องสำคัญ แต่ในขั้นนี้ขอข้ามไปก่อน ต่อไปข้างหน้า ถ้ามีเวลา ค่อยเอามาว่ากัน

ที่นี้ ความรู้สึกขั้นต้น ซึ่งเป็นภาครับ ที่รู้สึกสบาย หรือไม่สบาย หรือเฉยๆ นั้น ศัพท์พระเรียกว่า **เวทนา** (แปลกันว่า การเสพอารมณ์ หรือเสวยอารมณ์) ถ้าเป็นเวทนาที่รู้สึกสบายเป็นสุข เรียกว่า **สุขเวทนา** ถ้าเป็นเวทนาที่รู้สึกไม่สบายเป็นทุกข์ เรียกว่า **ทุกข์เวทนา** ถ้าเป็นเวทนาที่รู้สึกเฉยๆ เรียกว่า **หรือพอเพลินๆ** คือ จะว่าทุกข์ก็ไม่ใช่ จะว่าสุขก็ไม่ใช่ เรียกว่า **อทุกขมสุขเวทนา** เรียกให้สั้นว่า **อทุกขเวทนา**

ที่จริง เวทนา ความรู้สึกภาครับนี้ ที่แบ่งเป็น ๓ ว่า สุข ทุกข์ เฉยๆ นั้น เป็นการแบ่งอย่างง่าย ๆ ถ้าแยกละเอียด ก็แบ่งเป็น ๕ คือ แบ่งเป็น สุขกาย ทุกข์กาย แล้วก็ สุขใจ ดีใจ เรียกว่า โสมนัส แล้วก็ ทุกข์ใจ ไม่สบายทางใจ เรียกว่า โทมนัส แล้วจึงถึงเฉยๆ ที่เรียกว่าอุเบกขา การที่แบ่งละเอียดเป็น ๕ นั้น ก็แค่เอากายกับใจมานับแยกออกไป ถ้าเราไม่แยกกายแยกใจ ก็เรียกรวมๆ ว่า สุข ทุกข์ แล้วก็ เฉยๆ เป็น ๓ ก็มีแค่นี้

มีแค่สุข แล้วก็ทุกข์ (เฉยไม่ต้องพูดถึง) เท่านั้นแหละ มันมีอิทธิพลยิ่งใหญ่เหลือเกิน อย่างที่เห็น กันอยู่ว่า มนุษย์ที่เป็นอยู่ดำเนินชีวิตกันไปตลอดวัน-เดือน-ปี สิบปี ร้อยปีนี่ ก็แค่จะหาความสุข แล้วก็ หลีกหนีความทุกข์เท่านั้นเอง เรื่องเวทนานี้ มองง่ายๆ ผ่านๆ ไป เหมือนกับว่ามันนิดหน่อย มีแค่สาม หรือห้าเท่านั้นแหละ แต่มันมีอิทธิพลต่อชีวิตของแต่ละคน ต่อโลกทั้งหมด ต่อสังคมของมวลมนุษย์ มากมายเหลือล้น

ที่จริง เวทนานั้นเป็นเพียงฝ่ายรับ คือ มันเป็นเรื่องที่เกิดแค่ตามธรรมชาติ เมื่อเราไปพบปะ เจอะเจอสัมผัสสิ่งต่างๆ ตั้งแต่เห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหู เป็นต้น ก็เกิดความรู้สึกขึ้นมา ไม่สุข ก็ทุกข์ หรือเฉยๆ ที่นี้ เริ่มจากเวทนานี้แหละ เมื่อมนุษย์ต้องการจะเอาแต่ที่สุขสบาย หลีกหนีทุกข์ที่ไม่สบาย เขาก็วิ่งวุ่นอยู่กับปฏิกิริยาตอบสนองที่ว่า มีความชอบใจ หรือไม่ชอบใจ แล้วก็อยากได้อะไรอยากเอา หรืออยากหนีอยากทำลาย ตรงนี้แหละ คือเจ้าตัวสำคัญที่เรียกคำเดียวให้สั้นว่า “ตัณหา” ซึ่งโดยไม่ต้องมีความรู้เลย เอาแค่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ อยากได้อะไรอยากเอา-อยากหนีอยากทำลาย ก็มาทำงานรับ กันกับเวทนา แล้วขับเคลื่อน บงการ บัญชา นำพาชีวิตและสังคมมนุษย์ไป

บอกเมื่อก็แล้วว่า เวทนาซึ่งเป็นฝ่ายรับ เป็นเรื่องที่เป็นไปตามกระบวนการของธรรมชาติ ส่วนที่จะ เป็นเรื่องของเราเอง ก็ตอนมีปฏิกิริยาชอบใจ-ไม่ชอบใจ ที่เรียกว่าตัณหาขึ้นมาชักพาบงการบัญชา ชีวิต เวทนานั้นถึงจะมีอิทธิพลมาก แต่คนก็ไม่จำเป็นต้องยอมหรือต้องปล่อยตัวให้ไหลไปตามกระแส ของมัน ยิ่งเมื่อด้านรู้พัฒนาไปดีมีปัญญามากขึ้น คนก็ยังสามารถปกครองตัวเอง เป็นอิสระ และกลับ เป็นนายที่จะนำพาบังคับบัญชาชีวิตของตนไปด้วยปัญญาที่มองเห็นธรรม และใช้ธรรมให้เป็น ประโยชน์สูงสุด

จับจุดสำคัญไว้ว่า ตอนที่เรามีปฏิกิริยาต่อเวทนา คือปฏิกิริยาต่อความรู้สึกนี้แหละที่สำคัญ เพราะอะไร เพราะว่าเวทนาความรู้สึกนั้นยังไม่เป็นการกระทำของเรา มันเป็นเพียงกระบวนการของ ธรรมชาติ เช่น เมื่อเราไปสัมผัสกับแสงสว่างที่จ้าเกินไป เราก็รู้สึกไม่สบายตา มันเป็นเรื่องที่เป็นไป ตามธรรมชาติ แต่พอเรามีปฏิกิริยาขึ้นมาว่าชอบใจ-ไม่ชอบใจ นี่ก็เกิดตัณหาขึ้นมา ว่าชอบใจ-ไม่ ชอบใจ แล้วอยากเอา-อยากไม่เอา ก็คือเริ่มเป็นการกระทำของเราเอง การกระทำของเราเริ่มต้นตอนที่ ชอบใจ-ไม่ชอบใจ แล้วก็อยากเอาอยากได้ ที่เป็นตัณหา ไม่ใช่ตอนรู้สึก ซึ่งเป็นเวทนา

ลำดับเรื่องราว พอตา-หู กระทบอะไร-ถูกระทบ รู้สึกสบาย-ไม่สบาย นี่เป็นภาครับ ตาม กระบวนการของธรรมชาติ เรายังไม่ได้ทำ ยังไม่เป็นการกระทำของเรา ที่นี้ พอรู้สึกสบายแล้ว เราชอบ เราเอา หรือพอรู้สึกไม่สบายแล้ว เราไม่ชอบ เราไม่เอา นี่คือการกระทำของเราละ เป็นขั้นของการ กระทำทางใจ ต่อจากชอบใจ-ไม่ชอบใจ ที่เป็นการกระทำทางใจแล้ว ก็อาจตามมาด้วยการทำต่อๆ ไป ทางกายและทางวาจา ถ้าชอบใจ ก็จะไป ถ้าไม่ชอบใจ ก็จะเลยจะไล่จะหนีจะทำลาย

ถ้าเรามีชีวิตอยู่แค่มีกฎกิริยาชอบใจ-ไม่ชอบใจไปตามเวทนา ยอมให้ความชอบใจไม่ชอบใจ เข้ามานำทางชีวิต แล้วทำไปตามความอยาก เราก็วุ่นอยู่กับความคิดที่ว่าทำอย่างไรจะได้สิ่งนี้ ทำอย่างไรจะหนีสิ่งนั้นไป หรือทำลายมันได้ จากการคิดก็ออกมาสู่การเคลื่อนไหว ใช้เท้าเดินไปหาไปเอา หรือพาเราวิ่งหนี ใช้มือหยิบจับเอา หรือผลักไสทำลาย แล้วแต่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ นี่คือต่อจากเวทนา ที่รู้สึกสุขสบายหรือทุกข์ไม่สบาย ก็ต่อยอดด้วยตัณหา ที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ อยากได้ออยากเอา หรืออยากหนีอยากทำลาย

ถึงตอนนั้นก็คือ แทนที่จะหาจะเอาความรู้ความเข้าใจซึ่งจำเป็นสำหรับการเป็นอยู่ที่ดีมาใช้ ดำเนินชีวิต ก็กลับปล่อยให้ตัณหานำพาชีวิตไป ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องราวความเป็นไปในด้านความรู้สึก โดยไม่ต้องใช้ความรู้ จึงบอกว่าอยู่ด้วยอวิชชา เมื่ออยู่กับอวิชชา ก็เป็นช่องว่างให้ตัณหาเข้ามาเป็นตัวนำทางชีวิต จึงบอกว่าอวิชชานี้เป็นปัจจัยแก้ตัณหา

คำว่าปัจจัยนี้ มิใช่มีความหมายเจาะตรงอย่างคำว่า “เหตุ” คือมิใช่หมายความว่าต้องเป็นตัวการที่ทำให้อันนั้นอันนี้เกิดขึ้น แต่มีความหมายกว้าง แม้เพียงเป็นตัวเปิดช่องให้ ก็เป็นปัจจัย หรือเป็นตัวเกื้อหนุน เป็นตัวให้โอกาส เป็นตัวเชื่อมต่อส่งต่อสืบเนื่อง เป็นต้น ก็เป็นปัจจัย

ที่นี่ เมื่อมีเวทนาารู้สึกสุขหรือทุกข์แล้ว ถ้าไม่ก้าวไปหา รู้ก็คือมีอวิชชาเป็นช่องว่างโหว่ที่เปิดโอกาสให้ตัณหาซึ่งรู้สึกชอบใจหรือไม่ชอบใจ อยากได้ออยากเอาหรืออยากหนีอยากทำลาย เข้ามาเกาะกุมใจ พร้อมทั้งจะบงการบัญชานำพาชีวิตไป

เมื่อตัณหาซึ่งชอบใจอยากได้ออยากเอาหรือเกลียดชังอยากหนีอยากทำลายเข้ามาเกาะกุมใจแล้ว ถ้ายังไม่มีสติที่จะเอาปัญญาามองดูรู้เข้าใจเห็นความจริงให้ทั่วรอบ หรือมีใจมีดมัวจับเอาความรู้แค่ว่าจะรับใช้สนองงานตามบัญชาของตัณหา ก็คือปล่อยให้ตัณหาเข้ามาบงการนำพาชีวิตนี้ ถ้าตัณหาเข้ามาเป็นตัวบงการนำทางชีวิตของเรา เราก็จะทำอะไรๆ บนพื้นฐานของอวิชชา โดยไม่มีความรู้ชัดพอ ก็ไม่ปลอดภัย เพราะตัณหาจะพาไปไหนจะเอาอย่างไร ก็แล้วแต่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ โดยขึ้นต่อเวทนาที่ได้รับเข้ามาว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ก็จะพาให้เกิดปัญหาทั้งหลายอย่างที่ได้อแล้ว

นี่ก็คือที่ได้บอกแล้วว่า อวิชชาเปิดช่องแก้ตัณหา แล้วปัญหาก็ตามมา เป็นความติดขัดบีบคั้น เรียกว่าทุกข์ อวิชชากับทุกข์ ก็เข้าคู่ตามกันมา

ที่ว่ามานี้เป็นด้านที่ว่าตัณหาเป็นตัวบงการ ตัณหานั้นมุ่งไปที่เวทนาความรู้สึก โดยจ้องจะเอาเวทนาที่เป็นสุข แล้วก็หลีกเลี่ยงเวทนาที่เป็นทุกข์ เป้าหมายของตัณหามุ่งไปที่เวทนาที่จะหนี ที่จะเอาที่นี้อย่างที่ว่าแล้ว เวทนานั้นก็คือความรู้สึกทางตาหูจมูกลิ้นกาย ตัณหาก็มุ่งจะให้ตาได้เห็นสิ่งที่สวยงาม หูได้ฟังเสียงที่ไพเราะ จมูกได้ดมกลิ่นที่หอมๆ ลิ้นได้ลิ้มรสที่อร่อย กายได้สัมผัสสิ่งที่นุ่มนวลชุ่มซ่า อะไรต่างๆ จำพวกนี้ เรื่องจึงกลายเป็นว่าไอ้เจ้าตัณหานั้นก็จะมาบงการให้เราใช้ตาหูจมูกลิ้นกายเพื่อจะหาเพื่อจะได้เวทนาที่มันชอบใจ

สำหรับการกระทำอย่างนี้ เราใช้คำว่า “เสพ” เพราะฉะนั้นจึงพูดได้ว่า ตัณหามุ่งใช้ตาหูจมูกลิ้นกายเพื่อการเสพ และนี่ก็จึงเป็นลักษณะการดำเนินชีวิตของคน ที่เรียกว่าเป็นปุถุชน ที่ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายโดยมุ่งไปที่การเสพ มุ่งที่จะบำรุงบำเรอตาหูจมูกลิ้นกายของตนให้ได้เสพสิ่งที่หวานชื่นเป็นสุขแบบสนุกสนานเอร็ดอร่อย มีชีวิตที่กระเสือกกระสนว่านรณกันไปเหมือนอย่างสัตว์โลกอื่นๆ ทั้งหลายที่ได้ดูได้เห็นกันอยู่นั้นแล

นักเสพ เป็นนักล่าสุข-หลบหนีทุกข์ แต่นักศึกษาสุขทุกเมื่อทุกเวลา

ที่นี้หันไปดูอีกด้านหนึ่ง ที่พูดไว้แล้วแต่ต้น คือด้านความรู้ ที่มากับความหลุดพ้น เป็นอิสระจากทุกข์ จากปัญหา

ด้านรู้นั้นก็ใช้ตาหูจมูกกลิ่นเหมือนกัน แต่รู้เห็นได้ยินในแง่ที่ว่าอะไรเป็นอะไร ตาก็ดูก็เห็น เริ่มตั้งแต่เขียวแดงขาวเหลือง รูปร่างกลมแบนยาวเหลี่ยม ใหญ่เล็ก รู้ทรวดทรง สันฐาน หูก็ได้ยินเสียง เสียงทุ้มเสียงแหลม เสียงเบาเสียงดัง เสียงนกเสียงกาเสียงเสื่อ เสียงกระต๊องเสียงแรด เสียงฟ้าร้อง เสียงฟ้าผ่า อะไรต่างๆ ก็ว่าไป

ถ้าเอาความรู้ เราก็จะตอบสนองได้ถูกต้อง โดยไม่ใช่แค่มีปฏิกิริยาชอบใจ-ไม่ชอบใจไปตามเวทนา แล้วทำไปตามความอยาก แต่ในด้านความรู้นี้ เมื่อรู้แล้ว มันจะเชื่อมโยงต่อเนื่องไป คือพอรู้ว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว มันก็จะโยงต่อไปหาสิ่งที่เรียกว่าข้อมูลอื่นๆ พอข้อมูลเชื่อมต่อกัน ก็เกิดความรู้มากขึ้น และนี่ก็คือความรู้จาก *ความสัมพันธ์* ของสิ่งต่างๆ

พอเราตระหนักว่าสิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กัน ก็รู้ว่าอะไรเป็นอะไรเพิ่มขึ้นไปทุกที จากเห็นใบไม้ ก็เห็นต่อไปที่กิ่งไม้ มันมีก้าน อยู่กับกิ่งไม้ แตกออกมาจากต้นไม้ ฯลฯ แล้วต้นไม้นี้มาอย่างไร ต่อมาก็รู้ว่า อ้อ.. มันมาจากเมล็ด อยู่ในดิน แล้วงอกขึ้นมา โตขึ้นไป ในท้องฟ้า ฯลฯ เริ่มจากรู้จักสิ่งเหล่านั้น ต่อมาก็รู้เห็นความเป็นไปในความสัมพันธ์ของมันกับสิ่งทั้งหลายขยายกว้างออกไป ตอนแรกเรียกว่า เห็นธรรมชาติ หรือสิ่งที่ เป็นธรรมชาติ เสร็จแล้วก็เห็นความจริงของธรรมชาติ คือเห็นตัวธรรม คือ ธรรมดาของมัน แต่ในขั้นต้นต่างๆ ไปนี้ มนุษย์เราจะรู้ความจริงแค่ในระดับที่ผิวเผิน พอใช้ในการดำเนินชีวิตต่างๆ เท่านั้น ยังไม่ได้รู้ลึกซึ้งอะไร ถ้ารู้ลึกซึ้ง ก็ยิ่งได้ประโยชน์มาก

คนที่แม้จะมีปัญญาความรู้ในระดับของการเป็นอยู่ประจำวัน ที่ไม่ลึกซึ้งเท่าไรนี้ ก็ยังพึ่งพาตัวเองให้อยู่ดี ช่วยผู้อื่นได้เยอะ และช่วยสร้างสรรคให้เกิดความเจริญได้มาก

วิทยาการต่างๆ ก็มาจากการสังเกตปรากฏการณ์ และรู้ความสัมพันธ์ เห็นเมฆมา แล้วมีฝนตก ต่อมาก็รู้ว่า เมื่อเมฆมาแล้ว ก็มีหวังว่าฝนอาจจะตก บางที่ตกบางที่ไม่ตก อย่างน้อยก็ได้รู้ว่า อาจจะตก ต่อมาก็เห็นปรากฏการณ์อื่นที่แทรกเข้ามา อ้อ.. ก่อนฝนจะตก พอเมฆมา มักจะมีลมมาด้วย หรือลมมา แล้วเมฆก็มา ฯลฯ การที่ได้รู้ได้เห็นปรากฏการณ์เหล่านี้แล้วเชื่อมโยงความสัมพันธ์ได้ ก็ทำให้มนุษย์เกิดปัญญา แล้วก็รู้ว่า จะปฏิบัติต่ออะไรๆ ได้อย่างถูกต้อง ทำให้ดำเนินชีวิตได้ดีขึ้น นี่คืออีกด้านหนึ่งที่สำคัญ คือการใช้ตาหูจมูกลิ้นกายของเรา สำหรับรู้ รับรู้ แล้วก็เรียนรู้ เมื่อรู้ก็เป็นทางมาของปัญญา

ที่ว่ามานี้ก็อยู่ที่วิธีปฏิบัติในการรับรู้ และในการเรียนรู้เป็นสำคัญ ตั้งต้นแต่ที่ว่าเมื่อรับรู้ก็ไม่ไหลไปตามเวทนาที่รู้สึกสุขสบายหรือทุกข์ไม่สบาย แล้วเฉออกไปอยู่กับความชอบใจไม่ชอบใจอยากได้อะไรหรืออยากทำลาย แต่ให้ความรู้สึกเป็นตัวกระตุ้นในการหาความรู้ เช่นช่วยให้อัจฉริยะแห่งหนึ่งของความรู้ได้ถนัด แล้วก็เรียนรู้โดยใช้วิธีเชื่อมโยงในระบบความสัมพันธ์ ซึ่งอาศัยการทำงานของอายตนะหรืออินทรีย์ที่สำคัญคือจิต ว่าจะสามารถเชื่อมโยงข้อมูลความรู้ได้อย่างไร ซึ่งอันนี้ก็คือการคิดนั่นเอง

ถ้ามีวิธีคิดที่ดีที่แยกค้าย ก็สามารถเอาข้อมูลความรู้ต่างๆ มาเชื่อมโยงกันในลักษณะของการสืบสาวเหตุปัจจัย ด้วยการวิเคราะห์แยกแยะสิ่งที่ได้เห็นได้ยินเป็นต้น ออกเป็นองค์ประกอบต่างๆ แล้วสืบสาวให้เห็นความสัมพันธ์ในความเป็นเหตุปัจจัยแก่นั่นแน่ๆ เป็นต้น เป็นวิธีคิดที่ทำให้คนได้ปัญญาและพัฒนาปัญญายิ่งขึ้นไป

ก็เป็นอันได้บอกว่า การใช้อายตนะหรืออินทริยในด้านสำคัญ ก็คือด้านความรู้ เมื่อใช้ตาหู จมูกลิ้นกายจนถึงใจมารับรู้เรียนรู้ให้ได้ความรู้ข้อมูลและความสัมพันธ์มา ก็เกิดปัญญา ทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตได้ดี อันนี้แหละที่เป็นตัวแก้ปัญหา ถ้าพูดโดยใช้ถ้อยคำไทย ก็เท่ากับบอกว่า ปัญญาเป็นตัวแก้ปัญหา เมื่อปัญญามา ปัญหาก็กหมดไป

ตอนแรกเรายังขาดไร้ความรู้ ไม่มีปัญญา ก็คือ มีอวิชชา ปัญหาก็กมาครอบงำเรา และเมื่อถูกปัญหาครอบงำ ก็คือเป็นทุกข์นั่นเอง นี่คือการต้องการปัญญา เมื่อปัญญามา ก็แก้ปัญหาได้ หรือว่า **ปัญญา มา ปัญหาหมด** ถ้าใช้ศัพท์พระก็บอกว่า เมื่อปัญญามา ก็พ้นทุกข์ได้ ในที่นี้เราพูดกันอย่างง่าย ๆ ว่า ทุกข์ก็คือปัญหานั้นแหละ ปัญญาที่คู่กับปัญหาหรือทุกข์ เราได้ปัญญา มา ก็แก้ปัญหาไป แก้ทุกข์ไป จนกระทั่งเป็นอิสระ ปลอดภัยจากทุกข์ได้

ในด้านความรู้นี้ พอเรารู้ขึ้นมา ก็ได้ประโยชน์ทันที ยิ่งถ้าสามารถเชื่อมต่อโยงความรู้ หรือจับความสัมพันธ์ได้ มองเห็นระบบปัจจัยสัมพันธ์ ก็ทำให้เราเห็นทางที่จะทำโน่นทำนี่ ทั้งในการแก้ไขปัญญา และในการสร้างสรรค์มากมาย เรามองเห็นประโยชน์ที่จะทำ และมีความสุขจากการได้การมีความรู้นั้น

เพราะฉะนั้น คนที่รู้จักใช้อินทริย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในการที่จะรู้ ก็ได้การเรียนรู้ การรับรู้ก็เป็นการเรียนรู้ไปด้วย หรือรู้ไปก็เรียนไป แล้วมันก็มาเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเรานั้นเอง โดยมองเห็นประโยชน์ของความรู้ ที่จะมาเกื้อกูลอุดหนุนการดำเนินชีวิต เอาความรู้มาใช้ประโยชน์กับชีวิต ด้วยการที่ว่าทำอะไรอย่างไร

ทั้งนี้ที่ตั้งต้นแต่ว่า พอเรารู้ว่ามันเป็นอย่างนั้นอย่างนี้แล้ว เราก็จะทำอย่างนั้นอย่างนี้ได้ และเมื่อเราทำไป เราก็ทำได้ทำเป็น โดยทำสิ่งนั้นได้ถูกต้องและเกิดผลเป็นจริง เช่นเรารู้ว่า ต้นไม้ขึ้นเกิดมาจากเมล็ด เราก็หาเมล็ดมา เม็ดอยู่ในลูก อยู่ในผลไม้ ซึ่งอยู่บนต้นไม้ เมื่อผลไม้แก่ มันหล่นลงมา เราก็เอาเมล็ดของมันไปปลูกที่บ้านของเรา แล้วต้นไม้ก็ขึ้นมา นี่คือการได้เรียนรู้แล้ว และเราก็ทำได้แล้ว ปัญหา ความทุกข์ ความติดขัดก็ไม่มี

ต่อไปอีก การปลูกต้นไม้ มันขึ้นบ้างไม่ขึ้นบ้าง เราก็อยากรู้ว่ามันเป็นเพราะอะไร ก็เลยได้เรียนตลอดเวลาว่า ทำไมจึงเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ อ้อ มองดูสวนประกอบที่เกี่ยวข้องสี ดิน อาจจะไม่ดี หรือเอาลงดินลึกเกินไป ตื้นเกินไป หรือว่าขาดน้ำ เราเอาไปปลูกเฉยๆ มีแต่เมล็ดใส่ลงไปในดิน นี่ก็ว่า มันจะขึ้น เปล่า มันไม่ขึ้นหรอก มีแต่ดินเฉยๆ แล้วก็ถูกแดดทั้งวัน ร้อน ดินมันแห้ง ไม่มีน้ำเลย มันจึงขึ้นไม่ได้ ก็เลยรู้ว่าต้องมีน้ำด้วย อะไรต่างๆ ทำนองนี้ ก็เรียนรู้ไปๆ แล้วก็ได้ฝึกฝน ต่อมาก็ชำนาญ

ไม่ว่าจะปลูกต้นไม้เป็น ทำอะไรๆ ได้เก่ง หรือดำเนินชีวิตไปด้วยดี ก็มาจากการเรียนรู้ฝึกฝน การที่ได้เรียนรู้ได้ฝึกได้หัด ก็ทำให้พัฒนา ดีเก่งชำนาญขึ้นเรื่อยๆ การเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนานี้ เรียกว่า **“ศึกษา”** ตอนนี่จึงเป็นอันว่า เราใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจในความหมายและเพื่อวัตถุประสงค์อีกอย่างหนึ่ง คือใช้เพื่อศึกษา หรือเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา และเพราะว่าเรามองเห็นประโยชน์จากการที่ได้รู้ เราก็จึงมีความสุขจากการได้รู้ได้เรียน เราก็ชอบที่จะเรียนรู้ และเกิดความใฝ่รู้

ยิ่งอยากรู้แรงเข้มข้น ในเวลาที่เรียนรู้ ก็ยิ่งมีความสุขมากขึ้น และความใฝ่รู้นั้นก็จะมันลึกมากขึ้น จนทำให้เป็นคนที่มีงูจะรู้ความจริงของสิ่งต่างๆ เจออะไรก็ไม่สนใจในแง่ที่ว่าจะเสพ สนใจแต่ในแง่ที่จะหาความรู้ แล้วก็มีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้ ก็เลยไม่ติดใครใฝ่ใจที่จะหาความสุขจากการเสพ ไม่ลุ่มหลงมัวเมาในวัตถุ ทำให้มีจิตใจที่มีคุณภาพ มีสภาพชีวิตและวิถีการดำเนินชีวิตที่ประณีต อย่างน้อยก็มีวิถีชีวิตสองด้านที่คู่กัน ด้านหนึ่งก็ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายในการเสพ แต่ไม่หมกมุ่น ส่วนอีกด้านหนึ่งก็ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อเรียนรู้ โดยมีความใฝ่รู้มากขึ้น และมีความสุขจากการได้สนองความใฝ่รู้นั้น

บอกแล้วว่า เมื่อเราใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อเรียนรู้ แล้วฝึกฝนพัฒนาไป ก็พูดง่ายๆ ว่า ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อศึกษา ตอนนี่จึงเท่ากับมีทางแยกสองทาง ทางหนึ่งนั้นใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อ **เสพ** ส่วนอีกด้านหนึ่งใช้เพื่อ **ศึกษา** พวกนักเสพก็จะมีความต้องการเสพมากขึ้นๆ แล้วก็สนองความต้องการเสพ เขาก็สุขจากการเสพ ส่วนพวกศึกษา ก็พัฒนาความใฝ่รู้มากขึ้น แล้วก็มีความสุขจากการศึกษา คือการที่ได้สนองความใฝ่รู้

ที่ว่านี่ก็เป็นลักษณะที่ต่างกันสองด้านของคน ๒ พวก คือ พวก **นักเสพ** กับ พวก **นักศึกษา**

พวก **นักเสพ** นั้นมีความสุขที่ขึ้นต่อสิ่งที่ชอบใจ ถ้าไปเจอสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ เพราะเขามุ่งเอาเวทนาที่สุขสบาย จึงเอา เสพแล้วก็สุข ทีนี้ถ้าเจอเวทนาที่ไม่สบาย ไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ ยังไม่ทันได้เสพเลย ก็ทุกข์แล้ว เพราะพอเจอมันเข้า อาศัยความจำเดิมที่ไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ทันที นี่คือความสุข ความทุกข์ของเขาขึ้นต่อสิ่งที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ เจอสิ่งชอบใจก็สุข เจอสิ่งไม่ชอบใจก็ทุกข์

ที่นี้คนเรานั้น เมื่อมีชีวิตอยู่ดำเนินชีวิตไป ก็เป็นธรรมดาว่าต้องเจอแน่ ทั้งสิ่งชอบใจไม่ชอบใจ เพราะฉะนั้นคนพวกนักเสพที่ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อเสพ ก็จะมีสุขทุกข์วนเวียนอยู่กับสิ่งชอบใจไม่ชอบใจ วันหนึ่งๆ ก็อยู่กับความชอบใจไม่ชอบใจ ได้เห็นสิ่งที่สบาย ชอบใจ ก็สุข เจอสิ่งไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ มีความสุขเป็นเพียงซีกหนึ่งของชีวิต แล้วก็ชีวิตที่วนเวียนอยู่กับ ๒ ซีกของสุขและทุกข์ เป็นสังสารวัฏอยู่อย่างนี้แค่นี้

หันไปดูฝ่ายพวก **นักศึกษา** (แท้) ที่ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อเรียนรู้ เพื่อศึกษา การเรียนรู้นี้ใช้ได้กับทุกอย่าง อะไรก็ตามที่เข้ามากระทบอินทรีย์ ตั้งแต่ตาหูเป็นต้นไป ที่เราเรียกว่าประสบการณ์นั้น เราเรียนรู้ได้หมด ไม่เกี่ยวกับความชอบใจหรือไม่ชอบใจ

หมายความว่า การเรียนรู้ไม่ขึ้นต่อความชอบใจ-ไม่ชอบใจ เราเจอของชอบใจ ก็ได้เรียนรู้ เจอของไม่ชอบใจ ก็ได้เรียนรู้ (ในมากหลายกรณี ของไม่ชอบใจ เราเรียนรู้ได้มากกว่า หรือได้ประโยชน์ในการเรียนรู้มากกว่า) นี่ก็เพราะว่า เราได้ความสุขจากการเรียนรู้ ความสุขของเราจึงไม่ขึ้นต่อเวทนา ไม่ขึ้นต่อตัณหา ไม่ว่าจะชอบใจหรือไม่ชอบใจ เราเรียนรู้ได้จากทุกอย่างที่เข้ามาทั้งหมด ดังนั้น ในเมื่อเรามีความสุขจากความใฝ่รู้ จากการศึกษาก็เลยสามารถมีความสุขจากทุกสิ่งทุกอย่างที่เราได้ประสบ ซึ่งเราได้เรียนรู้หมดทั้งนั้น พูดเป็นสำนวนว่าพ้นจากสังสารวัฏของการเวียนว่ายไปในสุขทุกข์ของการเจอเจอประสบสิ่งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ นี่เป็นจุดต่างที่สำคัญอย่างยิ่ง

เป็นอันว่า พวกใช้ตาหูจมูกลิ้นเพื่อเสพ เป็นนักเสพ ก็สุขทุกข์หมუნเวียนอยู่กับเรื่องชอบใจไม่ชอบใจ ฝ่ายผู้ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อศึกษา เป็นสุขทุกสถานการณ์ เรียกว่าพ้นสังสารวัฏไปได้ระดับหนึ่ง แล้วจากนั้นก็พัฒนามากขึ้นไปอีก เมื่อความใฝ่รู้มากขึ้น เขาก็เป็นอิสระจากการเสพมากขึ้นทุกที ไม่ว่าจะเจอปัญหา หรือเจออะไร ถ้าเป็นเรื่องที่จะได้เรียนรู้มาก ความใฝ่รู้ก็ยิ่งมาก ก็จึงทำให้ปัญหา กลายเป็นสิ่งที่ช่วยให้ได้สนองความต้องการในความใฝ่รู้ยิ่งขึ้น เพราะว่ายิ่งเป็นปัญหา ก็ยิ่งได้ฝึกคิดพิจารณา แล้วก็ยิ่งได้เรียนรู้มาก ฉะนั้นก็เลยกลายเป็นว่าเขาไปชอบและได้สุขจากสิ่งที่คนไม่ชอบใจ

นี่แหละก็ได้เห็นกันแล้วว่า อะไรที่พวกนักเสพไม่ชอบใจ แต่พวกนักใฝ่ศึกษากลับชอบ เพราะจะได้เรียนรู้เยอะ เช่นชอบสิ่งที่ยาก หรือชอบเรื่องที่เป็นปัญหา พุดให้ถึงสำนวนภาษาก็ว่า เขาพ้นจากสังสารวัฏขั้นที่หนึ่ง คือ พ้นจากสุขทุกข์ที่ขึ้นต่อสิ่งชอบใจไม่ชอบใจ โดยสามารถมีความสุขได้จากการเรียนรู้ในทุกสถานการณ์

เอาละนะ เราได้วิถีชีวิตสองอย่าง และคนสองพวกแล้ว ฝ่ายหนึ่งดำเนินชีวิตไป โดยใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อเสพ เป็นนักเสพ แล้วก็สุขทุกข์อยู่ที่ชอบใจไม่ชอบใจ พวกนี้ เมื่อสาละวนอยู่กับการหาเสพ ก็ขาดการพัฒนาปัญญา วิถีชีวิตของเขาก็เข้าทางที่จะเป็นคนที่คำพระเรียกว่า “พาล” (คนอ่อนปัญญา) กับอีกฝ่ายหนึ่งที่ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อศึกษา แล้วก็มีความสุขจากการศึกษาที่ได้เรียนรู้ โดยมีความสุขได้จากทุกสิ่งที่ประสพ ในทุกสถานการณ์ คนพวกนี้แหละเมื่อพัฒนาไปๆ ก็เป็น “บัณฑิต” (ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา)

จากเสพ พัฒนาไปเป็นศึกษา แล้วมาถึงสร้างสรรค์

ตามที่ว่ามานี้ สำหรับพวกนักเสพ เรื่องจบ วนเป็นสังสารวัฏอยู่อย่างนั้น แต่สำหรับพวกนักศึกษายังไม่จบ ไม่หยุดแค่นั้น เพราะว่าความรู้นั้นพัฒนาได้ มันยังพัฒนาต่อไป หมายความว่า ในเรื่องของความรู้นี้ เราเห็นอะไร ได้ยินอะไร ก็รู้ว่าอันนี้เป็นอย่างนี้ อันนั้นเป็นอย่างนั้น นี่คือรู้แล้ว แต่มันไม่จบแค่นั้น พอมองอีกที เช่น ดูสิ่งนั้นเทียบกับสภาวะที่จริงแท้หรือที่สมบูรณ์ของมัน หรือเทียบกับสิ่งอื่นในสภาวะนั้น ก็เห็นได้ว่าในขณะนี้ มันอยู่ในภาวะที่ดีที่ถูกต้องที่เต็มสมบูรณ์ มีภาวะที่ควรจะเป็นตามสภาวะที่จริงแท้ของมันหรือไม่

ยกตัวอย่าง เช่นมองเห็นต้นไม้ ก็รู้นั่นเป็นต้นไม้ต้นหนึ่ง เห็นต้นไหนๆ ก็รู้อย่างนั้นทั้งหมด แต่ดูอีกที เอ.. ต้นไม้ต้นนั้นสดชื่นแข็งแรงดี แต่ต้นนี้มันแห้งมันเหี่ยวไม่สมบูรณ์ พอรู้อย่างนี้แล้ว ความรู้ก็ก้าวไปในความคิดว่า ตามภาวะที่มันควรจะเป็น มันควรจะมีสภาวะที่สดชื่น มันควรจะมีสมบูรณ์อย่างนี้ๆ การที่มันเหี่ยวแห้งนั้นไม่ถูกต้อง พอรู้พอเห็นอย่างนั้น ปัญญาที่รู้ก็บอกว่ต้นไม้นี้ควรจะเป็นอย่างโน้น มันไม่ควรจะเป็นอย่างนี้ แล้วถึงตอนนี้ ก็จะเกิดความอยากขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งว่า อยากให้มันเป็นอย่างนั้นๆ ต่อด้วยอยากทำให้มันเป็นอย่างนั้นๆ ต้นไม้ที่เหี่ยวโทรมนี้ อยากจะให้มันสมบูรณ์แข็งแรง

ที่ว่าอยากให้มันสมบูรณ์ ให้มันแข็งแรง ก็คืออยากให้มันมีภาวะที่เต็มสมบูรณ์ตามสภาวะที่แท้ของมัน พุดให้เป็นภาษาง่ายๆ ว่า “อยากให้มันดี” เมื่อมันยังไม่ดี ทีนี้พออยากให้มันดี แล้วจะว่าอย่างไร ก็ต้องทำให้มันดีสิ ถึงตรงนี้ก็เกิดความ “อยากทำให้มันดี” คืออยากทำให้มันอยู่ในภาวะที่ดีที่สมบูรณ์เต็มตามสภาวะที่แท้จริงของมัน ความอยากทำที่ว่านี้ก็คือความต้องการอย่างหนึ่ง พอมีความอยากทำนี้ขึ้นมา เมื่อได้ทำก็เป็นการสนองความต้องการนั้น แล้วก็ทำให้เกิดความสุข

ทวนอีกทีว่า ตอนแรกเรารู้ว่าอันนั้นคืออะไร เป็นอย่างไร พอรู้แล้ว ก็อยากให้มีมันดี ให้มันอยู่ในภาวะที่ดีที่สมบูรณ์เต็มตามสภาวะที่แท้ของมัน เมื่อมันยังไม่เป็นอย่างนั้น ก็อยากทำให้มันดีอย่างนั้น พอทำให้มันดี ได้สนองความอยากทำให้มันดีนั้น ก็มีความสุข

ความอยากให้มีมันดี อยากทำให้สิ่งนั้นๆ สมบูรณ์เต็มสภาวะของมันนี้ เรียกตามคำพระว่า “**ฉันทะ**” ดังที่ว่าแล้ว เมื่อต้องการให้มีมันดี อยากให้มีมันดี คือมีฉันทะแล้ว พอทำตามนั้นคือ **ได้สนองฉันทะ ก็มีความสุข** โดยที่เวลาตลอดเวลาที่ทำอยู่นั้น เป็นการค่อยๆ ก้าวไปสู่ภาวะที่ต้องการมากขึ้นทุกทีๆ คนจึงมีความสุขในการกระทำนั้นเรื่อยไป จนกระทั่งทำเสร็จ ก็มีความสุขเต็มเปี่ยม ในการที่ได้สนองความต้องการโดยสมบูรณ์ จนลู่ถึงจุดหมาย

การทำให้มันดีนี้ เรามาใช้ศัพท์สมัยใหม่ เรียกว่า **การสร้างสรรค์** คือเป็นการทำที่ไม่ใช่ทำลอยๆ แต่เป็นการทำเพื่อให้มีมันดี ที่นี้ ถ้าคนมีความอยากทำการสร้างสรรค์อยู่ในใจ เวลาเขาทำการสร้างสรรค์นั้น เขาก็มีความสุข

ถึงตอนนี้อย่างนี้ คนที่เป็นนักเรียนรู้ เป็นนักศึกษา ก็ก้าวต่อไป โดยมีคุณสมบัติเพิ่มขึ้นมาอีก ๒ ชั้น คือ **หนึ่ง** ความอยากสร้างสรรค์ หรือความใฝ่สร้างสรรค์ หรือพูดสั้นๆ อย่างที่ทางพระเรียกว่า “**ฉันทะ**” ที่แปลง่ายๆ ว่า อยากทำ คืออยากทำให้มันดี แล้วอีก **สอง** มี “**ความสุข**” จากการทำให้มันดี หรือการสร้างสรรค์นั้น นี่เป็นการก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง

ตามที่ว่ามานี้ การศึกษาจึงสัมพันธ์กับการสร้างสรรค์ จากการศึกษา ก็ก้าวมาสู่การสร้างสรรค์ จากความ**ใฝ่รู้** ก็ก้าวสู่ความ**ใฝ่ทำ** หรือ**ใฝ่สร้างสรรค์** ที่ว่านี้

จุดนี้ตรงข้ามกับฝ่ายนักเสพ พวกนักเสพนั่นมีสุขมีทุกข์วนเวียนอยู่กับสิ่งที่ชอบใจไม่ชอบใจ ในการที่จะบ้ำรุงบ้ำเรอตาหูจมูกลิ้นกายของเขา เมื่อสิ่งเสพมาบ้ำเรอตาหูจมูกลิ้นกายของเขา เขาก็ชอบใจสบายเป็นสุข เขาต้องการแค่เอามันมาบ้ำเรอตาหูจมูกลิ้นกายนั้นให้สุขสบาย แล้วก็ไม่ทำอะไร อะไร พวกนักเสพนี่จะมีความสุขจากการเสพโดยได้รับการบ้ำรุงบ้ำเรอ ที่จะไม่ต้องทำอะไร ที่นี้ ถ้าต้องทำอะไร ก็คือทุกข์ เพราะฉะนั้น สำหรับพวกนักเสพนี่ การทำคือการทำการสร้างสรรค์อย่างที่พูดมานั้น กลายเป็นความทุกข์

แยกอีกทีว่า ฝ่ายพวก **นักศึกษา** ซึ่งเดินหน้ามาสู่การสร้างสรรค์นี้ การกระทำเป็นการสนองความต้องการที่จะให้ลู่ถึงจุดหมาย เพราะฉะนั้น **การกระทำจึงเป็นความสุข** เขาจึงมีความสุขจากการกระทำ แต่ฝ่าย**นักเสพนั่น**ตรงกันข้าม คนพวกนี้**มีความสุขจากการกระทำ** นี้คือจุดแยกของการเสพความรู้สักกับการศึกษาเรียนรู้ ซึ่งเริ่มที่ตาหูจมูกลิ้นกายใจของเรา

นี่คือการศึกษาคือตั้งต้นแล้ว และชีวิตก็ได้เริ่มพัฒนา ในขณะที่พวกนักเสพไม่พัฒนา มัวว่ยวนอยู่ในสังสารวัฏนั้น ผู้ที่ใช้ตาหูจมูกลิ้นเพื่อศึกษาและสร้างสรรค์ มีความใฝ่รู้และใฝ่สร้างสรรค์ และมีความสุขจากการได้ศึกษาและสร้างสรรค์นั้น ก็พัฒนาต่อไป โดยพ้นจากสังสารวัฏแห่งความทุกข์จากชอบใจไม่ชอบใจ สามารถมีความสุขในการดำเนินชีวิตได้จริง เพราะว่าในการดำเนินชีวิตนั้น คนจะเอาแต่เสพอยู่ไม่ได้ แต่เขาต้องทำการต่างๆ ต้องรู้จักเรียนรู้ ต้องสู้ปัญหาได้ ต้องมีความสุขในบรรดากิจกรรมทั้งหลายของชีวิต ไม่ใช่ว่าทำกิจทำการอะไรก็ทุกข์ มีสุขอยู่แค่เสพ

ตามที่ได้พูดมาเพื่อให้เห็นจุดเริ่มของการศึกษาในชีวิตของคนเราเนี่ย โยงไปถึงธรรมทั้งหลายในพระพุทธศาสนา แม้แต่ในขั้นสูงสุดได้ทั้งหมด ว่าเริ่มที่ตาหูจมูกลิ้นกายใจ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงเน้นเรื่องนี้มาก ในพระไตรปิฎก เดี่ยวก็เจอๆ พุทธพจน์ว่า ภิกษุหรือบุคคลรับรู้ด้วยตา ด้วยหู ด้วยจมูก ฯลฯ แล้วเกิดความยินดียินร้าย... ถ้ามาในกระแสเนี่ย ก็คือเดินหน้าไปหาทุกข์ วงจรหรือสังสารวัฏแห่งทุกข์ก็เกิดขึ้นมา

ในทางตรงข้าม พอรับรู้เข้ามาแล้วเกิดเวทนารู้สึกสุขทุกข์ แต่ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจความชอบใจ-ไม่ชอบใจ ตัณหาไม่มา หันไปทางปัญญา พันอำนาจของความรู้สึกได้ ตอนนั้นก็เกิดการเรียนรู้ออกมาเป็นว่าพ้นสังสารวัฏไปแล้ว

ค้นหาต้องฟังปัญญามาแก้ปัญหา พานักเสพให้ทุกข์ ที่ต้องศึกษา

อย่างไรก็ตาม เมื่อว่ากันโดยทั่วไป ชีวิตของคนเรานี้ก็ดังที่ว่าแล้ว เหล่ามนุษย์ปุถุชนนั้นหันหน้าไปทางที่มุ่งหน้าจะหาเสพ แต่มันก็เป็นธรรมดาที่ขัดกันอยู่ในตัวเองนั่นแหละว่า การที่เขาจะอยู่กับการเสพอย่างเดียว ก็เป็นไปได้ เพราะการดำเนินชีวิตที่ดี แม้แต่แค่จะอยู่รอดนั้น จะใช้ความชอบใจ-ไม่ชอบใจเท่านั้น ไม่อาจเป็นไปได้ เขาจำเป็นต้องอาศัยปัญญาด้วย

ถึงตอนนี่แหละที่จะเกิดความไม่พร้อมและปัญหาสารพัน ในเมื่อมนุษย์ที่มุ่งหน้าจะหาเสพ แต่จำเป็นต้องเรียนรู้อ่าง แล้วการเรียนรู้อีกก็เป็นเรื่องจำเป็นของเขา ที่จะต้องทนทุกข์ สุขที่หวังจะได้จากเสพไม่ค่อยจะมา แต่ทุกข์ที่จำเป็นกลับต้องผจญมากมาย

ยิ่งกว่านั้น ในชีวิตที่จะอยู่ไปได้นั้น ไม่ใช่แค่ต้องเรียนรู้ เขาต้องทำงานทำการต่างๆ ด้วย เพราะว่าเมื่อเขาอยากจะเสพ สิ่งที่ยากเสพมิใช่จะมีให้เสพตลอดเวลา เขาต้องหามาหรือต้องทำให้มี ถึงตรงนั้นมันก็เลยกลายเป็นการบังคับให้จำเป็นต้องเรียนรู้ และจำเป็นต้องทำ

แต่ก็อย่างที่ว่าแล้ว การที่จะต้องเรียนรู้ และการที่จะต้องทำนี่ เป็นความจำเป็นของพวกเขา เหล่านักเสพ เนื่องจากว่าการที่เขาต้องทำนั้น เป็นเงื่อนไขเพื่อให้เขาได้สิ่งเสพ เขาไม่ได้ทำด้วยความพอใจใฝ่รัก เขาไม่ได้คิดมุ่งหมายว่า เขาจะเพื่อให้สิ่งนั้นได้ไปอยู่ในภาวะที่ดีของมัน ไปเข้าถึงสภาวะที่สมบูรณ์ของมัน เขาไม่ได้นึกอย่างนั้น เขานึกแค่นั้นเองที่ว่าเขาจะได้มันมาเสพ เป้าหมายอะไรต่ออะไรจึงขัดขึ้นผืนกันไปหมด ไม่สอดคล้องไม่ประสานกันเลย แต่มันมีการที่ว่าเขาจะต้องเรียนรู้อ่าง เขาจะต้องศึกษาบ้าง เพื่อให้ได้ปัญญามาใช้งาน มาทำการให้สำเร็จที่จะได้สิ่งเสพนั้นมา รวมแล้วก็เป็นอันว่า เขาจำเป็นเหมือนถูกบังคับให้ต้องทำ เพราะถ้าเขาไม่ทำ ก็จะได้ไม่ได้สิ่งเสพ เมื่อเขาจำใจทำ เขาก็ไม่ได้ไม่มีความสุขในการกระทำนั้น มีแต่ความผินใจ ได้ความทุกข์

พร้อมกันนั้น อีกด้านหนึ่ง ปัญญาที่เขาพัฒนาขึ้นเพื่อเอามาใช้นั้น ก็ไม่เป็นปัญญาแท้ที่เต็มตัวของมัน แต่เป็นแค่เสี้ยวปัญญาที่เขาจะเอามาสนองงานรับใช้เจตนาในฝ่ายของความชอบใจ-ไม่ชอบใจ พูดง่ายๆ ว่าเขาเอามาสนองตัณหา โดยที่ว่าตัณหาเป็นแรงขับเคลื่อนอยู่ข้างหลัง ตัณหาเป็นตัวเจ้าอิทธิพล เป็นผู้นำ และปัญญากลายเป็นตัวรับใช้ เพียงแค่หาความรู้มาเพื่อจะสนองความต้องการให้ได้สิ่งนั้นมาเสพ ก็จบ ปัญญานี้มาแก้ปัญหาดับทุกข์ไปชั่วคราวยุติธรรมเสร็จไปที่หนึ่งๆ แต่ไม่ใช่ปัญญาแท้ที่จะแก้ปัญหาดับทุกข์ได้อย่างยั่งยืน อันนี้เป็นความซับซ้อนอีกชั้นหนึ่ง ที่เราควรรู้เข้าใจเท่าทันไว้ด้วย

เมื่อมนุษย์รู้เข้าใจจริง ก็จะทำให้เห็นว่า เราจะต้องไม่ไปตกอยู่ใต้อำนาจของตัณหาที่มุ่งจะเสพ เราต้องมีการเรียนรู้มีการศึกษาที่เป็นอิสระ ที่จะพัฒนาปัญญาอันแท้ขึ้นมา ซึ่งพ้นจากสุขทุกข์ของ ความชอบใจ-ไม่ชอบใจ รู้จักได้รู้จักก็มีความสุขจากการศึกษาและสร้างสรรค์ให้มากขึ้น การศึกษาก็จะ ช่วยให้เราพัฒนาชีวิตที่ดีได้ถูกวิธีถูกทาง

ถ้าเราไม่เข้าใจหลักการที่ว่านี้ เจ้าตัวเผลอคือตัณหา ก็จะเข้ามาเป็นเจ้าอิทธิพล เป็นตัว นำพาบัญชากำกับ แล้วโดยไม่รู้ตัว เราก็จะเรียนรู้ที่จะศึกษา ตลอดจนทำการต่างๆ เพียงเพื่อจะรับใช้ ตัณหาที่ต้องการเสพเท่านั้นเอง แล้วตั้งที่ว่าแล้ว ชีวิตก็ไม่พัฒนา เพราะว่าชีวิตนั้นก็วนจมเวียนว้าย อยู่ในด้านเสพ วนกับการหาทางที่จะทำให้ได้เสพมากๆ ยุ่งกับการปรนเปรอบำรุงบำเรอตัวตน ทั้ง จิตใจทั้งปัญญาก็ไม่พัฒนา

ยิ่งกว่านั้น ในการที่มุ่งจะเสพนี่ ก็ต้องหาต้องได้มาเพื่อตนให้มาก ทำให้ยิ่งต้องแสวงหามาก ทำให้เกิดการแย่งชิงเบียดเบียนกันมากในสังคม ตัวเองก็มีชีวิตที่กระวนกระวายมาก ทุกข์ในตัวเองก็ แผลงขยายออกไปให้สังคมเดือดร้อนวุ่นวายด้วย ก็เลยเป็นความเดือดร้อนเกิดทุกข์ภัยทั้งในตัวเอง และ แก่สังคม

ชีวิตตัวเองที่ไม่ดีขึ้นนั้น ที่จริงทรุดลงด้วย นอกจากความทวนทวนรายกระวนกระวายในการหา เสพจะมากแล้ว ความเบื่อหน่ายต่อสิ่งที่ได้ที่มีอยู่แล้วก็จะมารังควานตัวเอง หรือไม่อย่างนั้นมันก็ไม่ พอ เพราะว่าสิ่งที่ได้มาเสพเดิมเก่าก่อน ก็ลดดีกรีของแรงกระตุ้นความรู้สึกเบาลงไป ทำให้เกิดความ เบื่อหน่าย จะหาสิ่งที่รุนแรงยิ่งขึ้น และที่ไม่พอ ก็จะหาจะเอามาให้มากขึ้น เข้าปัญหาเดิมทุกข์ภัย ให้บานขยายซับซ้อนวุ่นวายยุ่ง

ถ้ามีปัญหาสว่างขึ้นมาสองให้เข้าใจเรื่องชีวิตว่าดำเนินไปอย่างไรจึงจะถูกต้อง รู้ว่าอย่างไรผิด อยุ่อย่างไรถูกแล้ว ก็จะพัฒนาชีวิตของตนไปในวิถีของการศึกษาและสร้างสรรค์มากขึ้น ทำให้มีความสุข ในการศึกษาและในการสร้างสรรค์มากขึ้น พร้อมกับเป็นทาสของกระแสวิชชา-ตัณหา-ปัญหา/ทุกข์ น้อยลง ไม่เป็นทาสของการเสพ ไม่จำเป็นต้องหาสุขจากเสพมากนัก ความสุขขึ้นต่อวัตถุภายนอก น้อยลง เพราะว่าสุขจากเสพนั้นเป็นสุขที่ต้องขึ้นต่อสิ่งนอกตัว ที่จะมาสนองความรู้สึกทางตาหูจมูก ลิ้นกายนั้น อันมาจากภายนอก ต้องไปเอา ความสุขที่จะมีต้องขึ้นต่อสิ่งอื่น ความสุขอยู่ข้างนอก ไม่ อยู่ในตัวเอง แต่พอเรามีการศึกษาและสร้างสรรค์ ความสุขก็มาอยู่ในตัวเอง มีอยู่ภายใน ไม่ต้องขึ้น ต่อสิ่งภายนอก ฉะนั้นจึงเป็นอิสระมากขึ้น นี่ก็เป็นวิถีชีวิต ๒ แบบ

เวลานี้ ปัญหาของโลกอยู่ที่ว่า มนุษย์ไม่เข้าใจชีวิตของตนเอง ไม่รู้จักการศึกษา แล้วก็เลยไป เป็นทาสของการเสพ ปลดปล่อยให้ความสุขขึ้นต่อการเสพวัตถุ ทำให้มุ่งไปในการแสวงหาให้มากที่สุด จน กลายเป็นอาชกรรมไปเลย เขานึกว่านี่คือความเจริญ

ในความเจริญแบบนี้ จึงเห็นได้ชัดว่า มนุษย์มิได้มีชีวิตที่มีความสุขจริง แล้วก็มีการเบียดเบียน กันในสังคมมาก กับทั้งต้องทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีแต่ผลเสียที่ทำให้เดือดร้อนกันไปทั่ว แล้ว บอกว่านี่คือเจริญ แต่หาทางแก้ปัญหาก็ไม่ได้ เพราะจับจุดไม่ถูก

ฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ของผู้ที่รู้เข้าใจธรรม ซึ่งมองเห็นความเป็นจริงของชีวิตในธรรมชาติ เมื่อเข้าใจความจริงแห่งธรรมชาติของชีวิตแล้ว ก็ดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง คนยิ่งพัฒนา ชีวิตและความสุขก็ยิ่งขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพภายนอกน้อยลง โดยมีความเป็นอิสระที่ความสุขเกิดมีภายในได้มากขึ้นๆ เมื่อความสุขเป็นของภายในตนเอง ไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุภายนอกมากนัก ก็ไม่จำเป็นต้องไปแสวงแย่งชิงกันมาก แล้วก็กลับมาเกื้อกูลกันได้ด้วย เพราะว่าการสร้างสรรคื้นนั้นหมายถึงการทำให้สิ่งต่างๆ ดีขึ้น ซึ่งกลับมาเกื้อกูลต่อสังคม ชีวิตของตัวเองก็เป็นอิสระมีความสุขภายในปลอดโปร่งมากขึ้นด้วย ความเกื้อกูลกันในสังคมก็ดีขึ้น การที่จะทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็น้อยลง ดีไปทุกด้าน อย่างนี้จึงจะเป็น*อารยธรรมที่สมจริง* ไม่ใช่อารยธรรมแค่สักว่า

เป็นอันว่าพูดไปเท่าที่จะนึกได้ คิดว่าเท่านี้ก็ น่าจะเพียงพอสำหรับเข้านี้

ตอนที่

๑๙

อารยธรรมมนุษย์หนึ่งจรรยาจรเจริญแล้วเสื่อมไม่ได้

เพราะว่ายาวนานอยู่ในกระแสตัณหา

ถึงแนวคิดพิชิตธรรมชาติผิดไป ฝรั่งเศสก็ได้จิตใจใฝ่รู้-สูงนยาก

อารยธรรมมนุษย์ที่สร้างกันขึ้นมา เกิดจากมนุษย์ผู้ใฝ่ศึกษา มีปัญญา ส่วนสัตว์ทั้งหลายอื่น มีความใฝ่เสพ และอยู่ด้วยการเสพเป็นปกติ แต่สัตว์อื่นเหล่านั้นไม่สามารถมีอารยธรรม เพราะขาด ศักยภาพทางปัญญา แต่อารยธรรมมนุษย์ที่ว่านั้นก็ยังไม่ใช่เป็นอารยธรรมที่แท้ ยังเป็นอารยธรรมแค่ สักว่า เพราะยังติดจมอยู่ใต้ปัญหาในเรื่องการสนองความอยากของตัณหาที่จะเสพ ซึ่งทำให้เป็นอารย ธรรมแค่มือถือหุ แต่ที่จริงกะพ่องกะแพรง มีการเบียดเบียนกันนักหนา หาสันติภาพไม่ได้ แม้แต่กับ ธรรมชาติ จึงไม่อาจเป็นอารยธรรมที่ยั่งยืน เรื่องนี้พูดกันไปแล้ว

แต่มีเรื่องที่น่าจะคุยกันอีก มีข้อน่าสังเกต ๒ อย่าง คือ หนึ่ง ที่เราพูดกันไปแล้วว่าสัตว์อื่น ทั้งหลายไม่มีความสามารถในการที่จะเรียนรู้ ที่เรียกว่าศึกษา และในการที่จะสร้างสรรค์ คือมันฝึกตน ไม่ได้นั่นเอง หมายความว่าฝึกได้ในขอบเขตจำกัด และต้องรอให้คนฝึกให้ จนกระทั่งเราเรียกว่าฝึก ไม่ได้ ส่วนมนุษย์มีศักยภาพพิเศษตรงนี้ คือตรงที่ว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ เรียกว่าศึกษาและสร้างสรรค์ได้ เป็นปัจจัยอำนวยความสะดวกให้มนุษย์สามารถสร้างอารยธรรม แต่มีปมปัญหาตรงที่ว่า มนุษย์นั้นมีความ ต้องการเสพ คือตัณหาเป็นพื้นฐานอยู่ และตัณหาที่มันแรง ถึงกับครอบงำคนและข่มปัญญามนุษย์ได้

อิทธิพลของตัณหาที่เข้ามาอยู่เบื้องหลัง ซึ่งทำให้การศึกษาและการสร้างสรรค์ของมนุษย์หัน กลับไปสนองด้านเสพหรือด้านต้องการเสพซ้อนเข้าไปอีกนี่แหละ ทำให้มนุษย์ไม่สามารถพัฒนาอารย ธรรมไปในทางที่จะดีงามเป็นของแท้จริงได้ และอารยธรรมแบบสักว่านั้น ก็เลยกลายเป็นตัวก่อปัญหา เสียเอง

อีกอย่างหนึ่งคือสอง ที่น่าสังเกตก็คือ ดูสัตว์ชนิดอื่นที่ว่ามันอยู่กับการเสพนั้น มันเสพแค่ตาม สัญชาตญาณที่จำกัดมาก ในการเสพของมันนั้น อย่างเรื่องอาหาร มันก็แค่หามากินเพื่อให้แข็งแรงมี ชีวิตอยู่รอด ก็พอเท่านั้น ไม่มีเรื่องของการทำให้วิจิตรพิสดารอย่างคน มนุษย์นี่สิ อยากจะเสพ ไม่ใช่ แค่เสพแล้ว ก็เสร็จ แต่พัฒนาการเสพและพัฒนาสิ่งเสพกันไปนักหนาไม่รู้จบ ที่จริงไม่ใช่พัฒนาหรอก แต่เราต้องเอาศัพท์นี้มาใช้ ในที่นี้ที่เรียกว่า “พัฒนา” ก็คือขยายนั่นเอง ขยายทั้งปริมาณและดีกรีของ การเสพนั้นให้มันหนักหนา มหาพาร อย่างที่สัตว์อื่นเทียบอะไรไม่ได้เลย ในเรื่องนี้ มนุษย์นั้นเหลือเกิน นัก ใช้ไหม

ดังนั้น ที่ว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นนักเสพนี่ มันไม่ได้เป็นนักเสพมากมายอย่างมนุษย์เลย มันเสพแค่ตามสัญชาตญาณ แล้วก็จบ อันนี้เห็นชัด แต่การเสพของมนุษย์นี่เหลือหลาย ยิ่งมนุษย์มาเข้าใจผิดนึกว่าความสุขของตนอยู่ที่การเสพด้วยแล้ว เขาก็ยิ่งมานั่งกันในด้านนี้ ดังจะเห็นได้ว่าปัจจุบันนี้เรื่องของอารยธรรมเป็นการมุ่งมาสนองในด้านนี้ การพัฒนาที่เรียกว่าด้านวัตถุ ก็เพื่อจะสนองตัณหาในการเสพของมนุษย์ จนกระทั่งสังคมมนุษย์กลายเป็นสังคมบริโภคนิยม อย่างที่พูดกันอยู่แล้ว

เอาละ หันกลับมากล่าวในเรื่องอารยธรรมของมนุษย์อย่างเดียว ไม่ต้องพูดถึงสัตว์อื่นแล้ว อารยธรรมมนุษย์ที่เป็นมานี้มีข้อสังเกตเพิ่มอีกอย่างหนึ่งด้วย คือว่า การที่มนุษย์มีการศึกษาและสร้างสรรค์นี้ มักไม่ได้เกิดจากปัญญาที่แท้จริง แต่มักเกิดจากเหตุบีบคั้น โดยเฉพาะความจำเป็น เช่นในการอยู่รอด อย่างอารยธรรมตะวันตกที่เจริญมาได้แบบนี้ แล้วเอามาเทียบกับตะวันออกของเรา เขาภูมิใจว่าเขาได้สร้างสรรค์อารยธรรมเจริญก้าวหน้ามามาก ที่นี้เบื้องหลังการสร้างสรรค์อารยธรรมนั้น ปัจจัยตัวสำคัญก็คือ การศึกษา และการสร้างสรรค์ คือต้องเรียนรู้ ต้องใฝ่รู้และแสวงปัญญา มีความใฝ่รู้ และมีความพากเพียรในการทำงาน เหน็ดเหนื่อยแค่ไหนก็ไม่ถอย พยายามสร้างสรรค์ให้สำเร็จจนได้

ที่นี้ คุณสมบัติที่ว่ามันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ก็เกิดจากแรงบีบคั้นในความเป็นอยู่ เป็นสำคัญ มนุษย์ในฐานะที่เป็นปุถุชนนี้ มีความโน้มเอียงไปทางด้านความรู้สึกอย่างที่พูดกันแล้วว่า ถ้าได้เสพแล้ว สุขสม ก็จบ ที่นี้ถ้าไม่มีเหตุจำเป็นบีบคั้น เขาเที่ยวหาสิ่งเสพ พบสิ่งเสพ ได้เสพ แล้วก็สบาย ก็หยุด กินนอนเสวยสุข

ที่นี้เอามาเทียบกัน สังคมตะวันตกกับสังคมตะวันออก จะเห็นชัดว่าสังคมตะวันออก โดยเฉพาะเมืองไทยนี้ มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องพืชพันธุ์ธัญญาหาร อย่างค่าเท่าที่พูดกันมาว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” และธรรมชาติ เช่น หนาว-ร้อน ลมพายุใหญ่ ภูเขาไฟ แผ่นดินไหว เป็นต้น ก็ไม่บีบคั้น อยู่กันสบาย

อย่างฝรั่งที่มาเมืองไทยบอกว่า ธรรมชาติในเมืองไทยนี้ friendly มันเป็นมิตร ไม่เหมือนในเมืองเขา ที่แสนจะบีบคั้น ทำให้เขารู้สึกเป็นศัตรูที่ต้องต่อสู้ ตั้งต้นแต่ความขาดแคลนในเรื่องพืชพันธุ์ธัญญาหาร ไม่อุดมสมบูรณ์ แล้วสภาพของธรรมชาติก็บีบคั้น เช่นว่า อากาศแสนจะหนาว แล้วในฤดูหนาวนี้ ก็ขาดแคลนอาหารนกกิน อย่างที่เล่ากันแล้ว

ที่นี้ ความบีบคั้นที่ว่ามันก็ทำให้คนตะวันตกต้องพยายามดิ้นรนเพื่อให้อยู่รอด คือสภาพความเป็นอยู่ที่เป็นทุกข์ภัยทำให้เขาต้องดิ้นรนชวนขวายเพื่อให้พ้นจากความบีบคั้นนั้น การดิ้นรนก็คือการหาทางอยู่รอด จากความจำเป็นในการดิ้นรนให้พ้นจากทุกข์ภัยที่บีบคั้นนี้ ก็ทำให้เขาต้องแสวงหาความรู้ ต้องดิ้นรนชวนขวายในการเรียนรู้ เมื่อได้ความรู้แล้วก็ถึงขั้นตอนที่จะทำให้สำเร็จ เพื่อจะได้มีกินมีใช้ เป็นต้น ก็ต้องเพียรพยายามทำการที่เรียกว่าสร้างสรรค์ เมื่ออยู่กันมาทำกันมาอย่างนี้ยาวนานเป็นร้อยๆ ปี หรือแม้กระทั่งเป็นพันปี มันก็เป็นวิถีชีวิตของเขา และกลายเป็นอารยธรรม

อารยธรรมตะวันตกที่เป็นมาอย่างนี้ ที่คนต้องดิ้นรนต่อสู้กับธรรมชาติเพื่อให้พ้นจากอำนาจครอบงำของมัน และสามารถจัดการกับธรรมชาติให้เป็นประโยชน์แก่พวกตน อันนี้แหละ พูดได้ว่าได้สร้างคนที่มีจิตใจใฝ่รู้ และใฝ่สร้างสรรค์ขึ้นมามากมาย แล้วคนพวกนี้แหละก็เป็นแกนในการสร้างสรรค์อารยธรรม ที่มีแนวคิดสำคัญเด่นนำในการที่จะ *เอาชนะธรรมชาติ* หรือ *พิชิตธรรมชาติ*

คนพวกนี้มุ่งค้นหาความจริงของธรรมชาติ โดยถือเป็นการล้วงความลับของมัน เพื่อจะเอามาใช้จัดการมันให้อยู่ใต้อำนาจของมนุษย์ และเอาประโยชน์จากมันให้ได้ตามปรารถนา (ดูเชิงอรรถหน้าถัดไป พอได้ค่าความรู้เรื่องนี้)

แม้ว่าเวลานี้ คนตะวันตกเองจะสำนึกตระหนักเห็นโทษของแนวคิดพิชิตธรรมชาติ แล้ว และหันมาย้ำเตือนให้คนหันมาอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเป็นมิตร แต่ความมีจิตใจใฝ่รู้ของเขาก็เป็นคุณสมบัติที่เป็นแบบอย่างอันดี ซึ่งควรพัฒนาขึ้นมา

ความมีจิตใจใฝ่รู้นี้มีลักษณะสำคัญที่อยากรู้ความจริงของธรรมชาติและสิ่งทั้งหลาย ว่าเป็นอย่างไร จะสืบค้นหาความจริงให้ได้ ถ้าไม่ถึงความจริง จะไม่ยอมหยุด คนอย่างนี้จะไม่เห็นแก่การเสพดังที่เราเห็นได้ชัดในชีวิตของคนพวกนี้ ที่เขามีความสุขในการแสวงหาความรู้ เขายอมทนยอมสละทุกอย่างเพื่อจะเข้าถึงความจริงให้ได้

ความมีจิตใจใฝ่สร้างสรรค์ก็เช่นเดียวกัน คนที่มีจิตใจอย่างนี้จะเพียรทำการเพื่อจุดหมายที่ได้พิจารณาแล้วว่าดีแน่ให้สำเร็จจนได้ ไม่ว่าจะยากอย่างไร ก็สู้ทั้งนั้น พูดยรวมๆ ว่า ในตะวันตก มีคนที่มีลักษณะจิตใจที่เรียกว่า ใฝ่รู้-สู้ความยาก อย่างนี้มาก

วัฒนธรรมของชาวตะวันตก ที่เรียกว่าวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม เป็นต้น ก็สัมพันธ์มากกับสภาพจิตหรือคุณสมบัติของจิตใจนี้ด้วย ทั้งในแง่ที่สภาพจิตนี้เป็นเหตุ เช่นว่า ความใฝ่รู้เป็นเหตุให้เขาพัฒนาวิทยาศาสตร์ก้าวหน้ามามาก แล้ววิทยาศาสตร์เอง ในกระบวนการค้นหาความรู้ ก็ทำให้คนของเขาพัฒนาจิตนิสัยที่ใฝ่รู้ได้เข้มข้นด้วย นี่ถือเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน

อีกด้านหนึ่ง ความเพียรพยายามที่จะสร้างสรรค์วัตถุผลิตสินค้าอุตสาหกรรมที่ขึ้นมาให้คนมีกินมีใช้ ให้สังคมมีความพร้อมพร้อมทางวัตถุ เจริญทางเศรษฐกิจ ก็ทำให้เกิดอุตสาหกรรม ซึ่งกลายเป็นวิถีชีวิต ที่เรียกว่าวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ที่ทำให้คนขยันหมั่นเพียร สู้ความลำบากเหนื่อยยากไม่ถอย แล้วการที่เขาสู้ความยากได้ เหนื่อยไม่ถอยนั้น ก็กลายเป็นปัจจัยให้เขาพัฒนาอุตสาหกรรมสำเร็จ

วัฒนธรรมอุตสาหกรรมสร้างคนที่เข้มแข็ง เป็นนักผลิต แล้วคนที่มีนิสัยของนักผลิต ก็มาพัฒนาอุตสาหกรรมยิ่งขึ้นไป เป็นปัจจัยแก่กันและกัน และก็เป็นปัจจัยที่ทำให้สังคมของเขาเจริญออกมาในแบบนั้น

อารยธรรมพิชิตธรรมชาติ-คิดแยกส่วน เจอบริโภคนิยม จะจบไหม?

ในสมัยก่อนโน้น ตามคัมภีร์ทั้งหลาย ทั้งในพระไตรปิฎก และอรรถกถาเป็นต้น เราได้เรียนรู้ว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าใหญ่ๆ อย่างป่ามหาวันนี กิณฑเขตแคว้นต่างๆ ทั้งแคว้นศากยะ แคว้นวัชชี แคว้นมัลละ แสดงว่าป่าพวกนี้ใหญ่โตเหลือเกิน แต่เดี๋ยวนี้ ป่าเหล่านั้น หรือป่าอย่างนั้น มีที่ไหน หรืออย่างลุ่มพินีที่พระพุทธเจ้าประสูติ ก็เป็นป่าเป็นสวนใหญ่ แต่เดี๋ยวนี้มีเพียงทุ่งนา

ในประเทศอินเดียเดี๋ยวนี้ ต้นไม้เหลือแต่ต้นเล็กๆ ภูเขาที่มักเป็นเขาหัวโล้น ภูเขาที่ไม่มีต้นไม้เลยนั้นเยอะแยะไปหมด สภาพธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปมาก การที่เป็นอย่างนี้ก็เกิดจากอารยธรรมมนุษย์ด้วย

จะเห็นว่า อารยธรรมเกิดที่ไหน ก็ทำลายธรรมชาติที่นั่น แล้วการที่ธรรมชาติพินาศ ก็ทำให้มนุษย์อยู่ไม่ได้ อารยธรรมก็เสื่อมสลาย เป็นกันมาอย่างนี้ทั่วไป เหมือนเป็นวงจร แถมตอนที่อังกฤษเข้ามาปกครองอินเดีย ก็เอาทรัพยากรธรรมชาติไปมาก เช่นขนเอาไม้เอาซุงไปไม่รู้เท่าไร นี่ก็เป็นเหตุปัจจัยอันหนึ่งด้วย อินเดียเองก็เป็นกระบวนการของอารยธรรมที่ทำให้ธรรมชาติเสื่อมโทรมมายาวนาน

อินเดียเคยเจริญด้วยอารยธรรมมาก ฝรั่งเศสยอมรับว่าวิทยาศาสตร์ และคณิตศาสตร์ เจริญในอินเดียก่อนตะวันตก จีนก็เจริญก่อนฝรั่ง ตะวันตกนั้น ย้อนหลังไปสักพันปี เขาล้าหลังจีนและอินเดียในทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีห่างไกล แต่แล้วในยุคหลังต่อมา เขาได้พัฒนาจนล้ำหน้าไปไกล*

หันกลับมาพูดเรื่องของฝรั่งอีกทีหนึ่ง ตะวันตกนั้น นอกจากถูกแรงบีบคั้นของสภาพความเป็นอยู่ทางธรรมชาติแล้ว ก็มีความบีบคั้นทางด้านสังคมมาก ไม่เพียงว่ามนุษย์เบียดเบียนเช่นทำสงครามกัน แค่ว่าความเชื่อทางศาสนาก็มีการบีบคั้นปราบปรามกันอย่างรุนแรง เพราะว่าศาสนาคริสต์ใช้ศรัทธาเป็นหลัก แล้วก่อนศาสนาคริสต์ ศาสนาสมัยเก่าก็บีบคั้นพวกศาสนาคริสต์มาก่อนอย่างที่ว่าพวกโรมันเอาพวกคริสต์ไปฆ่า จับเอาไปสู้กับสิงโต อะไรวางนี้ ในอาณาจักรโรมันนั้น ชาวคริสต์ตายไปไม่รู้เท่าไร

ที่นี่ ต่อมา ถึงที่พวกคริสต์ใหญ่ขึ้น ก็บีบคั้นพวกอื่น ตั้งแต่ยุคโรมันนั้นแหละ ยิ่งต่อมา ศาสนจักรคริสต์ยิ่งใหญ่ขึ้นจนครอบครองยุโรปทั้งหมด ไปเป็นผู้สวมมงกุฎให้แก่บรรดากษัตริย์ยุโรป ก็มีอำนาจบังคับได้ทั่ว อย่างพระเจ้าเฮนรี ที่ ๔ ราชอาณาจักรเยอรมัน และเป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ (Henry IV, King of Germany and Holy Roman Emperor) แสดงอาการแข็งข้อจะขัดขึ้นฝืนอำนาจขององค์พระสันตะปาปา ก็ถูกไปเปกกรอริ ที่ ๗ (Pope Gregory VII) ทรงลงโทษถอดถอนตำแหน่ง และคว่ำบาตร พระเจ้าเฮนรี ที่ ๔ ต้องทรงเดินทางข้ามเทือกเขาแอลป์/Alps ไปเฝ้าไปป์เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1077 (พ.ศ. ๑๖๒๐) และรับโทษยี่นพระบาทเปล่ากลางหิมะข้างวังของไปป์ ๓ วัน ไปป์จึงทรงยกโทษให้ และได้รับศีลมหาสนิทกลับเข้าศาสนา ดังนี้เป็นต้น

อำนาจยิ่งใหญ่ของคริสต์จักรอย่างหนึ่งจะเห็นชัดจากการตั้งศาลตัดสินศรัทธา ที่เรียกว่า Inquisition ใครไม่เชื่อ Bible ใครพูดอะไรผิดจากคัมภีร์ ใครพูดจาลบหลู่ แสดงความไม่เชื่อ แม้แต่สงสัย ไม่ได้ทั้งนั้น ถูกจับขึ้นศาลนี้ ถ้าไม่ยอมถอนความเชื่อ ก็มีหวังถูกเผาทั้งเป็น หรือให้ดื่มยาพิษ โดยเฉพาะในสเปน คนถูกเผาทั้งเป็น ตายเป็นหมื่นๆ

* ดูความคิดความเข้าใจของตะวันตก ในเรื่องแนวคิดพิชิตธรรมชาติ และความเจริญของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ พอได้เค้า

“Man could imitate God by creating. To do so, he must learn nature's secrets,... The reward for success would be eternal life and youth, as well as freedom from want and disease. It was a heady vision, and it gave rise to the notion that, through science and technology, man could bend nature to his wishes. This is essentially the modern view of science, and it should be emphasized that it occurs only in Western civilization. It is probably this attitude that permitted the West to surpass the East, after centuries of inferiority, in the exploitation of the physical world.”
 (“The History of Science: The rise of modern science”, *Encyclopaedia Britannica*, 1997)

แปลไว้พอรู้ๆ: “มนุษย์สามารถเลียนแบบพระเจ้าเป็นเจ้าได้ด้วยการสรรคสร้าง การที่จะทำอย่างนั้นได้ มนุษย์จะต้องเรียนรู้ความลับของธรรมชาติ...รางวัลสำหรับความสำเร็จนี้ ก็คือชีวิตและวัยงามชั่วนิรันดร์ พร้อมทั้งความหลุดพ้นจากความขาดแคลนและโรคภัยไข้เจ็บ ความคิดนี้เป็นวิสัยทัศน์ที่กำแหงหาญ และทำให้เกิดแนวคิดความเชื่อขึ้นมาว่า ด้วยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มนุษย์จะสามารถปิดเบียดแปลงธรรมชาติไปได้ตามใจปรารถนา ทักษะสมัยใหม่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ ว่าโดยสาระสำคัญเป็นอย่างที่วามนี้ และควรจะตั้งยั้งไว้ด้วยว่า ทักษะนี้ปรากฏเฉพาะแต่ในอารยธรรมตะวันตกเท่านั้น และก็เป็นด้วยทัศนคติอย่างนี้แหละ ที่ช่วยให้ตะวันตก หลังจากที่ดีต่อยด้อยกว่าตะวันออกมานานหลายศตวรรษ กลับสามารถเลี้ยล้าหน้าตะวันออกไปได้ในการจัดการเขาประโยชน์จากโลกแห่งวัตถุ”

การบีบคั้นทางความคิดที่รุนแรงมากอย่างนี้ ได้เป็นแรงบีบคั้นให้ฝรั่งตื่นรนทางปัญญา กลายเป็นเครื่องปะทะให้วิทยาศาสตร์เจริญขึ้นด้วย เริ่มตั้งแต่เรื่องดาราศาสตร์ เวลานั้น ทางคริสต์ถือว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ทีนี้ พอพวกนักคิดนักหาความรู้มาสอนว่า โลกไม่ใช่เป็นศูนย์กลาง จักรวาล ดวงอาทิตย์ต่างหากเป็นศูนย์กลางจักรวาล ก็ถูกศาสนจักรคริสต์จับขึ้นศาลที่วานี และลงโทษ

ยกตัวอย่าง เช่น กาลิเลโอ (Galileo Galilei) ที่ถูกจับขึ้นศาล แต่ท่านกาลิเลโอเมื่อถูกบังคับให้เลิกละความคิด ก็ยอม จึงไม่ถูกประหารชีวิต โดนลงโทษ (ปี 1633/๒๑๗๖) เพียงกักบริเวณให้อยู่ในบ้านจนตาย (เรื่องที่เขียนถูกสั่งเผา) ต่างจากนักปรัชญาชื่อ บรูโน (Giordano Bruno) ที่สอนว่าเอกภพเป็นอนันต์ คือไม่มีที่สิ้นสุด (infinite universe, แปลกันแบบชาวบ้านว่าจักรวาลไม่มีที่จบสิ้น) ถูกศาล Inquisition ตัดสินให้เลิกละความคิด ก็ไม่ยอม เลยถูกตัดสินลงโทษเผาทั้งเป็น (17 ก.พ. 1600/๒๑๔๓)

แต่นี้แหละ คนยิ่งถูกบีบ ก็ยิ่งตื่น อย่างคนที่ถูกธรรมชาติบีบคั้นในความเป็นอยู่ ไม่มีจะกิน ก็ตื่นรนหาทางรอดเพื่อจะมีกิน ส่วนในเรื่องนี้เป็นกรบีบคั้นทางปัญญา เมื่อถูกบีบคั้น คนก็ยิ่งตื่นรนหาทางรู้ ในยุคนั้น เมื่อโทษแรงนัก ผู้ที่เผลูรู้ก็มาจับกลุ่มหาความรู้กันลับๆ เป็นพื้นฐานอันหนึ่งที่ทำให้ตะวันตกมีการแสวงหาความรู้จริงจังและเป็นทางมาของความเจริญของวิทยาศาสตร์

เอาละ จากแรงบีบคั้นของชีวิตท่ามกลางธรรมชาติก็ตาม สังคมก็ตามนี้ ก็ทำให้ฝรั่งได้พัฒนาจิตนิสัยหรือคุณสมบัติแห่งความ *ใฝ่รู้-ใฝ่ยาก* ขึ้นมา ในวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม เป็นต้น และทำให้เกิดคนเก่งคนดีจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม จุดสำคัญอยู่ที่ว่า มองในระยะยาว อารยธรรมสมัยใหม่นี้ได้มีจุดหมายที่มุ่งไปตามความคิดความเชื่อที่ว่า การมีวัตถุเสพพรั่งพร้อมนั้นแหละคือความสุขสมบูรณ์ ดังที่ว่าชาวตะวันตกเหล่านี้ แม้ว่าเวลานั้นยังสร้างตัวอยู่ ตัวเองยังไม่ได้เห็นสิ่งเสพฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยเหล่านั้น แต่ก็คิดฝันเป็นเป้าหมายของสังคมในระยะยาวที่หวังว่าการที่เขาขยันหมั่นเพียรสร้างสรรคกันอย่างนั้น ต่อไปข้างหน้าโน้นจะได้มีวัตถุเสพพรั่งพร้อมและมีความสุข ดังนั้น เป้าหมายจึงกลับไปอยู่ที่วัตถุเสพอีก เขาแทบไม่รู้จักคำว่า “พอดี” อันนี้จะว่าเป็นจุดพลาดก็ได้

ฝรั่งถือว่าตนเข้ายุคปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) นับโดยเอาอังกฤษเป็นหลัก ก็คือในช่วงปี 1750/๒๒๙๓ ถึง 1850/๒๓๙๓ ตั้งแต่นั้น วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรม ก็พาชาวตะวันตกก้าวมาสู่ภาวะที่จะมั่งคั่งพรั่งพร้อม

แต่อีกนานผลจึงไปออกซัดที่อเมริกา หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประเทศอเมริกาซึ่งชนะสงครามโดยไม่ซ้ำเลย เพราะสนามรบอยู่นอกดินแดนออกไปห่างไกล ตั้งแต่ทศวรรษ 1950s มา ก็เจริญรุ่งเรืองยิ่งใหญ่มั่งคั่งพรั่งพร้อมอย่างยิ่ง จนเกิดคำศัพท์ที่คนอเมริกันเรียกสังคมของตนว่าเป็น “affluent society” (คำนี้เกิดเมื่อปี 1958/๒๕๐๑) ทำท่าว่าจะได้สัมฤทธิ์ฝันอเมริกัน (American dream) ซึ่งมีความหมายแบบชาวบ้านมุ่งไปที่ความสุขสนุกสะดวกสบายทางวัตถุ แล้วอเมริกาก็นำมนุษยสมัยใหม่เข้าสู่ยุคบริโภคนิยม (consumerism) เรียกสังคมของตัวเองว่าเป็น consumer society

เมื่อสัก ๕๐ ปีมาแล้ว ผลด้านลบของความเจริญทางอุตสาหกรรม การผลิตซึ่งมีการผลาญทำลายชั้นบรรยากาศในตัวเอง ความพร้อมทางวัตถุ และการเสพบำรุงบำเรอไม่รู้จักประมาณของนักบริโภค ก็เริ่มปรากฏชัดออกมาในอเมริกานั้นเอง นำเสีย ดินเสีย อากาศเป็นพิษ ขยะเกลื่อนกล่น คนเป็นโรคมากมาย จากสิ่งแวดล้อมที่เสียหายเสื่อมโทรม จากน้ำ จากอาหารที่กินดื่มเข้าไป จากอากาศที่หายใจ แม้กระทั่งเป็นโรคอ้วน (obesity)

เรื่องก็ดำเนินไปตามเหตุของมัน เช่น ชาวบ้านในถิ่นใกล้โรงงานอุตสาหกรรม อยู่มา ลูกหลานเจ็บป่วยแปลกๆ งงกันอยู่ แล้ววันหนึ่งไปพบน้าเน่าเสียเป็นพิษ ในถิ่นนั้นเอง จับได้ว่ามาจากโรงงาน จึงรู้ว่านี่เองคือแหล่งโรคของลูกหลาน ก็พากันตระหนก ตื่นกลัว แล้วคนก็ตื่นตัวกว้างออกไป พากันเรียกร้องรบเร่งทางการบ้านเมืองให้แก้ไข ปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ขึ้นมาเป็นงานรับผิดชอบระดับชาติ เริ่มมีรัฐบัญญัติ Clean Air Act คือรัฐบัญญัติอากาศสะอาด ออกมาเป็นฉบับแรก ในปี 1963/๒๕๐๖ ต่อด้วย Wilderness Act คือรัฐบัญญัติพิทักษ์ป่า ในปี 1964/๒๕๐๗ และ Water Quality Act คือรัฐบัญญัติคุณภาพน้ำ ในปี 1965/๒๕๐๘ เรียง ๓ ปี ติดกัน ๓ ฉบับ (อังกฤษมี Clean Air Act ก่อนแล้วแต่ปี 1955/๒๕๓๘)

พอถึงปี 1969/๒๕๑๒ รัฐบาลอเมริกันก็ตั้งหน่วยงานหน่วยแรกเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อม คือ Council on Environmental Quality แล้วปีต่อมา 1970 ในระดับสากลก็มีการฉลองวันโลก (Earth Day) เป็นครั้งแรก ฝ่ายรัฐบาลอเมริกันก็ออกรัฐบัญญัติใหม่ชื่อว่า National Environmental Policy Act (รัฐบัญญัตินโยบายสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ) แล้วก็ตั้งหน่วยราชการที่เรียกชื่อว่า Environmental Protection Agency (หน่วยงานพิเศษเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อม) ขึ้นมา ซึ่งเป็นคู่กับ Council on Environmental Quality ที่ว่าเมื่อกี้ ทั้งมีสภาป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Defense Council) อีกด้วย ในระดับสากลก็เกิดองค์การกรีนพีซ (Greenpeace) ในปี 1971/๒๕๑๔

นี่คือความตื่นตัว ตื่นกลัว และการเคลื่อนไหวในเรื่องการพิทักษ์และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ที่มองแค่ในประเทศอเมริกา ถ้านับจากปี 1963 ถึงปี ๒๕๑๓ (1970) ก็ไม่ถึงทศวรรษ นับว่าเป็นไปอย่างรวดเร็ว ถึงตอนนี้ วิชา Ecology – นิเวศวิทยา ก็เด่นขึ้นมา มีการศึกษาเรื่องระบบนิเวศ – ecosystems เป็นการใหญ่

มีการพูดถึงเรื่ององค์รวม – holism, holistic มีการเน้นเรื่องภาวะสมดุล – balance หรือดุลยภาพ โยงไปยัง harmony คนพูดกันถึงเรื่องสิ่งแวดล้อม เน้นเรื่องผลิตภัณฑ์ เรื่องสินค้า ให้เป็น environment-friendly (environmentally friendly) เรื่องอาหารการกิน เรื่องการดูแลสุขภาพ เรื่องการบำบัดโรคพาธ การรู้จักกินอาหารซึ่งเป็นการกัน-แก้โรคไปในตัว โดยอ้างอิงแนวคิดแบบองค์รวม เน้นกันมาให้พอดี ให้มีดุลยภาพ ให้สมดุล กลมกลืนกับธรรมชาติ คนรังเกียจหรือหัวงกกลัวพวกสารเคมีที่มากับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ หันไปหาระบบวิธีที่เป็นธรรมชาติ เช่น organic farming หรือ organic gardening วิชาความรู้เก่าๆ ของตะวันออก ก็ชักจะฟื้นตัว บ้างก็เด่นขึ้นมา คนตะวันตกสมัยใหม่หันมาสนใจ หรือพูดถึงมากขึ้นในเรื่องวิถีปฏิบัติจัดการปัจจัยสี่ และการดำเนินชีวิต ในแบบที่สืบมาในดินแดนตะวันออก มีศาสตร์วิทยาอย่าง macrobiotics (เข้ามาอเมริกาจากญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒) และ holistic medicine (ในอเมริกาเฟื่องมากในระยะใกล้ พ.ศ. ๒๕๑๓ สืบต่อมา) เป็นต้น

พูดรวมๆ กว้างๆ คงต้องบอกว่า อารยธรรมยิ่งใหญ่ที่เจริญมากับแนวคิดพิชิตธรรมชาติ และความคิดแยกส่วนนี้ ได้มาถึงจุดถูกกระทบให้รู้ตัวว่ายังกะพร่องกะแพรงง่อนแง่น อย่างน้อยก็สูญเสียความมั่นใจ ถูกค่อนแคะล้อเล่นได้ว่าไม่เป็น holistic civilization จะต้องจัดปรับใหม่ทั้งระบบครบมวลองคาพยพ ให้พอดีเป็นมัชฌิมา

สันโดษมี Work Ethic จึงมา

พูดเรื่อย ๆ เลยมานไกลจนถึงปัจจุบัน ที่มีคำเรียกว่าเป็นยุคบริโภคนิยม ตอนนี่ผลิตกันเก่ง ผลิตได้มากมาย ก็เสพกันใหญ่ แต่แยกว่านั่นดูเหมือนแทบจะกลายเป็นว่าเอาแต่เสพ ธุรกิจขึ้นมาเป็นใหญ่ ดูรวมๆ เหมือนว่าวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรม พากันไปสนองธุรกิจที่หากำไรจากนักบริโภคกันแทบหมด

ที่นี้ ย้อนกลับไปที่เก่าตอนเริ่มเป็นนักผลิต เพิ่งเข้ายุคอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรมกำลังกระปรี้กระเปร่า มีพวกคนนำยุคที่กำลังกระตือรือร้นมีใจมุ่งมั่นในการค้นคว้าหาความจริงของธรรมชาติ หรือจะว่าหาทางล้างความลับของธรรมชาติก็แล้วแต่ มีนักประดิษฐ์ที่ขยันขันแข็งใจจดใจจ่ออยู่กับการสร้างงาน และนักผลิตที่มุ่งหน้าพัฒนางานและระบบงานในการผลิตกันอย่างเอาจริงเอาจัง

ต้นยุคอุตสาหกรรม หรือระยะแรกของยุคนั้น ถือได้ว่าคนมีจิตใจใฝ่สร้างสรรค์ แม้ว่าเขาจะมีจุดหมายในระยะยาวมุ่งไปที่การเสพ ซึ่งมาก่อปัญหาบริโภคนิยมที่เต็มไปด้วยนักเสพในปัจจุบัน แต่ในยุคแรกนั้น คนมีจิตใจมุ่งมั่นพากเพียรก้าวไปในการทำงานของตน พูดได้ว่าพวกเขามีจิตใจใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์ เป็นนักค้นคว้าทดลองหาความจริง ที่มุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว อุทิศตัวอุทิศใจ ยอมอุทิศทั้งชีวิตให้แก่การค้นคว้าความจริงเฉพาะเรื่องนั้นๆ แล้วก็สร้างวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ขึ้นมา ส่วนคนพวกที่อุตสาหกรรมในการประดิษฐ์และงานผลิต ก็ทำให้เกิดวัฒนธรรมอุตสาหกรรม พวกนี้ไม่ใช่คนใฝ่เสพ แต่เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร พัฒนามากับจริยธรรมในการทำงาน ดังที่สังคมฝรั่งอย่างอเมริกันนี้ แม้ในปัจจุบันก็มีความภูมิใจว่า สังคมของเขาเจริญมาได้ สร้างอุตสาหกรรมมาสำเร็จ เพราะเขามี work ethic คือจริยธรรมในการทำงาน อาจเรียกให้สั้นว่า **จริยธรรมเอางาน**

work ethic ที่ฝรั่งว่าเขามีและเขาภูมิใจนี้เป็นอย่างไร ขอให้ไปค้นหาความรู้กันดู ในที่นี้เอามาพูดหน่อยหนึ่ง จริยธรรมเอางานของฝรั่งคืออะไร ตามที่เขาอธิบายกันไว้ คือการสู้ยอมที่จะเป็นอยู่อย่างง่ายๆ กระหมัดกระหม่อม ไม่เห็นแก่การเสพการบำรุงบำเรอ ตั้งหน้าตั้งตาทำการทำงานไป โดยไม่เอาความสุขส่วนตัว เมื่อทำงานไปๆ ได้ผลตอบแทนมา มีกำไร ก็สะสมเป็นทุนไว้ ไม่เอาไปบำรุงบำเรอหาความสุข แต่เอามาลงทุนทำการงานต่อไป นี่ละคือจริยธรรมในการทำงานของฝรั่ง เรียกว่า work ethic ที่ฝรั่งอธิบายของเขาไว้

ฉะนั้น ในช่วงของการสร้างสรรค์อารยธรรมของเขานี้ ฝรั่งจึงเป็นคนที่ไม่ได้เห็นแก่การเสพรวมแล้วก็คือมีความใฝ่รู้-สู้งานยาก อย่างที่ว่า มีความขยันหมั่นเพียรนี้ตลอดมา และเป็นอยู่อย่างง่ายๆ พูดด้วยภาษาของเรา เรียกว่ามี “สันโดษ”

สันโดษของพวกนักสร้างสรรค์ ทั้งสายวิทยาศาสตร์ และสายอุตสาหกรรมนั้น ชัดเจนมาก เพราะความไม่เห็นแก่การบำรุงบำเรอปรนเปรอหาเสพความสุขนี้ จึงมีบุคคลสำคัญๆ ที่เป็นแกนในการสร้างสรรค์อารยธรรมของเขา เห็นได้ชัดเจนอย่างที่ว่าแล้ว นักวิทยาศาสตร์เยี่ยมยอด ก็มาจากการที่มีความใฝ่รู้อย่างสูงสุด แล้วก็มีนักประดิษฐ์ มีนักผลิต ที่ใฝ่สร้างสรรค์ มุ่งมั่นทำให้ดียอดเยี่ยม

คนเหล่านี้ไม่เอาใจใส่กับเรื่องความสะดวกสบายและการหาเสพอะไร ไม่คิดจะปรนเปรอร่างกายของตัวเอง เอาง่าย ๆ ลองไปอ่านประวัติ ดุริยดำเนนชีวิตของไอน์สไตน์ (Albert Einstein, 1879-1955/๒๔๒๒-๒๔๙๘) เป็นสักตัวอย่างหนึ่ง ก็ได้ และก็จะได้ด้วย คนเหล่านี้คิดมุ่งเอาแต่ว่าจะค้นหาความรู้ให้ถึงความจริง และทำการในมือให้สำเร็จ แล้วก็มีมีความสุขในการหาความรู้และทำงานสร้างสรรค์เหล่านั้น

แต่ที่นี้ มองไปข้างหน้ายาวไกล เป้าหมายมันผิด เมื่อดูรวมแล้ว การที่เขามีความใฝ่รู้-สูงส่ง ยาก มุ่งมั่นหมั่นเพียรค้นหาความรู้และทำการผลิตกันจริงจังนักหนานั้น เขาไปคิดหมายในแง่ที่ว่า เมื่อพวกเขาพัฒนาศาสตร์ พัฒนาศิลป์ พัฒนาฝีมือได้เชี่ยวชาญชำนาญดีแล้ว ก็จะสามารถผลิตสามารถสร้างให้คนมีวัตถุประสงค์อันพร้อมกันพร้อมเป็นอยู่สะดวกสบาย สังคมจะเจริญมั่งคั่ง แล้วนั่นก็คือ สังคมจะดี คนจะมีความสุข

แต่ครั้นเจริญอย่างนั้นจริง อย่างที่มันมาออกผลให้แก่คนยุคนี้ ที่ว่าได้เป็นสังคมที่พร้อมพร้อม เหมือนกับได้บรรลุจุดหมาย แต่พอถึงจุดหมาย ได้มั่งคั่ง มีให้เสพบริโภคพร้อม เลยกลายเป็นบริโภคนิยม ดังที่ว่า นอกจากเกิดปัญหาด้านธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ที่ส่งผลกลับมาทำลายสุขภาพ และคุณภาพชีวิตของคนแล้ว คุณภาพของตัวเองก็ผันแปรไปด้วย เกิดภาวะผกผัน คนรุ่นใหม่เปลี่ยนแปลงไปในทางพลิกกลับ

คนรุ่นใหม่พลิกผันอย่างไร คนรุ่นเก่าโน้นคิดค้นสร้างสรรค์ทำงานกันมาด้วยใจใฝ่ปรารถนาจุดหมายในระยะยาว โดยที่ตัวเขาเองมีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ใฝ่ทำการเป็นเลิศให้สัมฤทธิ์อย่างเต็มที่ แล้วก็ใฝ่ดีเห็นแก่สังคม เห็นแก่ลูกหลานต่อไป มีคุณธรรม และอย่างที่ฝรั่งเองย่ำว่าเขามีจริยธรรมเอา งาน เป็น work ethic แต่เพราะมีจุดหมายที่ผิดชนิดปลายปิดติดตัน เนื่องจากมีทิวทัศน์คือความคิดเห็น เชื้อถือที่ผิดพลาดไปว่า การมีวัตถุประสงค์พร้อมนั้นแหละเป็นความสุขที่แท้จริง ทีนี้ พอถึงจุดหมายที่ว่านั่นแล้ว มาถึงยุคนี้ พวกฝรั่งปัจจุบันก็กลายเป็นคนที่เสียฐาน หมดทุน กินบุญเก่า คือ ปัจจัยที่จะทำให้เขามีนิสัยใฝ่รู้-สูงส่งเป็นนักศึกษาและสร้างสรรค์นั้น มันหมดไปแล้ว พร้อมกันนั้น ความขาดแคลนแบบที่เป็นแรงบีบคั้นให้คนรุ่นเก่าดิ้นรนสร้างสรรค์ขยันมุ่งมั่นทำงาน ก็ไม่มี เมื่อไม่ถูกแรงบีบคั้นแถมได้มาอยู่ ณ จุดที่หมายไว้ ซึ่งมีวัตถุประสงค์สมบูรณ์อีกด้วย อย่างที่ว่ากลายเป็นสังคมบริโภค คนรุ่นใหม่ก็เปลี่ยนแปลงไป คนพวกนี้ก็กลายเป็นนักเสพผู้นิยมบริโภค

ถึงตอนนี้ จึงเกิดภาวะที่ว่า ฝรั่งรุ่นใหม่ในยุคนี้ไม่ค่อยมีความใฝ่รู้ ไม่ขยันอดทน จริยธรรมเอา งานเสื่อมลง อย่างที่เคยเล่า เวลานี้ (ในช่วงใกล้ปี 1990=๒๕๓๐) ในอเมริกามีหนังสือออกมา ทั้งแบบผลงานวิจัย และแบบวิเคราะห์วิจารณ์ว่า ทำไมในอเมริกาบัดนี้ คนจึงไม่ค่อยมี work ethic หนังสือมากเล่มโอดครวญถึงการที่คนอเมริกันรุ่นใหม่ไม่ขยันอดทน เอาแต่จะหาความสะดวกสบาย หนักไม่เอาเบาไม่สู้ เห็นแก่สิ่งเสพบำรุงบำเรอ อ่อนแอเสื่อมลงไป พาให้สังคมเสื่อมโทรม ลินค้าผลิตภัณฑ์ก็ด้อยคุณภาพลง ฯลฯ สูญเสียสัมฤทธิ์ภาพในการแข่งขัน

นี่ฝรั่งรุ่นเก่าหน่อย เขาร่ำร้องโอดครวญหวนหา เราก็อึ้ง แต่เรามองดูอย่างคนนอก ก็เห็นว่า คนรุ่นใหม่ของเขาที่เข้ามาในการคิดค้นประดิษฐ์ทำงานสร้างสรรค์มุ่งมั่นจริงจัง ซึ่งก้าวหน้าเด่นนำ ก็ยังมี นี่ก็มองได้ว่า บุญเก่าที่พวกเขาทำไว้ อย่างความเป็นคนใฝ่รู้-สู้งานยาก นิสัยนักผลิต นิสัยนักคิดค้น ที่สะสมกันมาในภูมิหลังนานเป็นร้อยๆ ปี มิใช่จะหายหมดไปง่ายๆ ในทันใด คนรุ่นใหม่ของเขา ที่ดีเด็ด ถึงจะลดน้อย แต่จำนวนหนึ่งก็ยังเป็นตราฐ ช่วยเชิดสังคมของเขาไว้ แต่ถ้าประมาทต่อๆ ไป ความเสื่อมแท็กก็ต้องมาถึง เหมือนอารยธรรมใหญ่ๆ ในอดีต ที่ทยอยรุ่งโรจน์ขึ้นมา แล้วก็ล่มสลายลงไป

ฝรั่งสันโดษแล้วขยัน คนไทยสันโดษแล้วพากันขี้เกียจ?

พูดถึงฝรั่ง โดยจ้องจับที่อเมริกาแล้ว ก็มาดูเทียบกับสังคมไทย สังคมของเรานี้ ดูขั้นแรก ง่ายๆ ก็อย่างที่ว่าแล้ว อยู่กันมาในสภาพแวดล้อมดินฟ้าอากาศที่สุขสบาย “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ไม่มีแรงบีบคั้นอะไรที่จะทำให้คนตื่นรนขวนขวาย ไซ้หม เพราะฉะนั้น การที่ใฝ่รู้-สู้งานยากจึงไม่ค่อยมี เพราะว่าสิ่งที่เสพบำรุงบำเรอมีอยู่มาก มันพร้อมอยู่ต่อหน้าแล้ว จะไปทำอะไร จะต้องไปหาที่ไหน จะรอทำไม ฉะนั้นก็เสพมันเลย

เอาละ ถึงสมัยหนึ่ง เราก็อยากพัฒนา คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ กว่านิดๆ จับเรื่องว่า คนไทยไม่มี ภูมิด้านทานที่จะรอช้าในการเสพอยู่แล้ว เวลาเจอสิ่งเสพสมัยใหม่ คือเทคโนโลยีจากตะวันตก ก็ยิ่งชอบ

จำเพาะว่า *คนไทยชอบมองเทคโนโลยีในแง่ของสิ่งเสพ ไม่ได้มองในแง่เป็นเครื่องมือผลิต* คือมองในแง่ที่ว่าเราจะเอามามำรุงบำเรอปรนเปรอความสุขสะดวกสบายของตัวเอง จึงมีความโน้มเอียง ในทางที่จะบริโภคหรือเสพอยู่แล้ว ที่นี้พอเริ่มยุคพัฒนาประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๓ บ้านเมืองอยากจะทำ สร้างความก้าวหน้าแบบตะวันตก ซึ่งที่จริงเราก็มีความคิดอย่างนี้อยู่มานานแล้ว แต่คล้ายๆ ว่า ยังไม่ตั้ง จุดมุ่งให้แรง ตอนนั้นพอถึงปี ๒๕๐๐ เศษนี้ คราวนี้ตั้งเป้าอย่างแรงเลยว่า จะต้องพัฒนาประเทศให้ เจริญทางเศรษฐกิจ ให้มีวัตถุพร้อม ก็ฝันไว้เลยว่า บ้านเมืองจะต้องเต็มไปด้วยคอนกรีต ถนนหนทาง ตึกรามบ้านช่อง จะต้องขึ้นกันหนาแน่นฟ้าดาดดาษ คือจะต้องให้อิสฐูปูนเต็มบ้านเต็มเมือง

ตอนนั้น แม้แต่วัดต่างๆ ก็รังเกียจต้นไม้ ถอยหลังไป ๓๐ กว่าปี (ถึงปี ๒๕๕๙ คือ +๒๐ = ๕๐ ปี) วัดทั้งหลายรังเกียจต้นไม้มาก เพราะถือว่าเป็นเครื่องหมายของความป่าเถื่อน ล้าหลัง วัดจึงตัดต้นไม้ กันเป็นการใหญ่ แล้วก็สร้างอาคารอิฐปูนขึ้นมา บ้านเมืองก็สร้างถนนหนทาง และอาคารต่างๆ สิ่งก่อสร้างขึ้นกันใหญ่ เป็นยุคคอนกรีตพัฒนา ก็ว่าได้

อาการของการพัฒนาที่เข้ามาในวัด มองเห็นเด่นตรงที่ว่า *หนึ่ง* ตัดต้นไม้ *สอง* ของเก่าๆ อย่าง คัมภีร์ใบลาน บางวัดเอาออกมาเผาทิ้ง โดยเห็นว่าเป็นของเก่าเขลอะแล้ว ไม่สวยสดงดงามอะไร แล้ว ยังรกรุงรัง เกะกะ ก็เผาทิ้งเสียเลยอะ

ความเคลื่อนไหวและกระแสการแนะนำส่งเสริมนี้ ทำให้ค่านิยมทางวัตถุเฟื่องยิ่งขึ้น พูดได้ว่า ทางกรบ้านเมืองเวลานั้นจับจุดเหตุปัจจัยของฝรั่งผิด นึกว่าฝรั่งสร้างความเจริญขึ้นมาด้วยการ ส่งเสริมให้คนอยากมีวัตถุฟุ่มเฟือย อยากมีทรัพย์สินเงินทอง มีสมบัติวัตถุหรูหราโอ้อ่า เสพบริโภคกัน ให้เยอะๆ แล้วก็คิดว่า ด้วยการกระตุ้นเร้าให้คนอยากมีวัตถุเสพกันมากๆ นี้ จะทำให้คน ขยันหมั่นเพียรทำงานกันใหญ่ แล้วทางการบ้านเมืองก็เลยบอกพระเจ้าขออย่าให้สอนเรื่องสันโดษ

ตอนนั้น พระสงฆ์มีการประชุม “สัมมันตนา” ในช่วงที่จะเกิดคำว่า “สัมมนา” นายกรัฐมนตรี ได้มีหนังสือหรือสาส์นหรือสารมาถึงที่ประชุมพระคณาธิการ ตอนนั้น พ.ศ. ๒๕๐๓ ยังเรียกว่าพระคณาธิการ ยังไม่ได้ออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ๒๕๐๕ ที่จะให้เป็นพระสังฆาธิการ พระคณาธิการทั่วประเทศได้มาประชุมใหญ่ที่วัดมหาธาตุ นายกรัฐมนตรีก็มีสารมาถึงที่ประชุม พูดถึงเรื่องการพัฒนาประเทศ แล้วตอนหนึ่งที่พูดถึงเรื่องนี้ ก็ขอรับรองว่าไม่ให้พระสอนหลักธรรมเรื่องสันโดษ หลักธรรมอื่นมีเยอะแยะ เวลานี้ประเทศชาติต้องการพัฒนา หลักธรรมข้อสันโดษนี้จะทำให้คนไม่ขวนขวาย ไม่ขยัน ไม่สร้างสรรค์ ไม่พัฒนาประเทศ เพราะฉะนั้น ก็ขอให้งดสอนสันโดษเสีย

นี่คือที่ว่าทางการบ้านเมืองไทยมีความเข้าใจผิด เขาเข้าใจว่าคนตะวันตก ขยันหมั่นเพียรสร้างอารยธรรม สร้างความเจริญทางวัตถุมาได้ ด้วยการที่แต่ละคนนั้นไฝ่เสพ อยากมีวัตถุพรั่งพร้อม แต่ที่จริงนั้น ฝรั่งเศสหวังเสพในระยะยาว ข้างหน้าอีกร้อยปีโน้น รอไปจะได้เสพ แต่อีกนาน ตอนนี้อดๆ ทุนๆ เอาแต่ทำงาน สันโดษกันไปก่อนนะ สังคมฝรั่งเมื่อร้อยกว่าปีมานี้ เขาอยู่กับงานด้วยความสันโดษ มี work ethic อย่างที่ว่าแล้ว

ขอย้ำอีกนิด ถ้าจะเป็นอย่างอเมริกาที่เขาทำมานั้น เมื่อจะพัฒนา สมมุติว่าเวลานี้ล้ำหลังขาดแคลนกันอยู่ ก็ตั้งจุดหมายมองไปที่ร้อยปีหรือนานปีข้างหน้า บอกให้หวังกันว่า ในอนาคตศตวรรษหนึ่งข้างหน้าโน้นนะ ด้วยการที่เราพยายามสร้างสรรค์ ขยันอดทนทำงานด้วยความเหนื่อยยากกันนี้ ก็จะทำให้สังคมของเรามีความมั่งคั่งพรั่งพร้อม นี่คือนโยบายในระยะยาวอย่างเขา ว่ากันเป็นร้อยๆ ปี ถ้าเราไม่ไหว ก็เอาเป็นสิบๆ ปี เวลานี้มองยังไม่เห็นเลย แต่เพื่อบรรลุจุดหมายในระยะยาวนั้น จึงต้องสันโดษ ไม่เห็นแก่การบำรุงบำเรอ ทุนสู้เหนื่อยยากในขณะปัจจุบันไปก่อน เพื่อจะสมหวังในวันข้างหน้า แต่คนไทยจะพัฒนาคราวนี้ มาตั้งจุดหมายจะเอาเฉพาะหน้า ก็เลยจบกัน ไม่ต้องไปไหน

ไม่ใช่แค่นั้น ของฝรั่งเก่าที่เขาหวังนั้น เขามองหรือตั้งเป็นจุดหมายส่วนรวมของสังคม มุ่งหมายว่าแต่ละคนทำกันไป ทุนเอาหน่อย ไปข้างหน้าสังคมจะได้มีความพรั่งพร้อม แล้วก็จะมีกินมีใช้ สุขสบายทั่วกัน แต่ของเราจะให้แต่ละคนแต่ละครัวอยากมีวัตถุกินใช้ให้พรั่งพร้อม มีสิ่งฟุ่มเฟือยเสพกัน ให้แต่ละบ้านอยากมีทีวี อยากมีตู้เย็น ฯลฯ ท่านผู้ปกครองอาจจะไม่ได้มุ่งให้ถึงกับเป็นอย่างนั้น แต่ชาวบ้านไม่รู้ด้วย แล้วอะไรเกิดขึ้น ก็กู้ยืมเงิน เกิดการซื้อขายแบบผ่อนส่งกันไปทั่ว แต่ไม่ได้เลยนิสัยที่จะสู้งานสู้การ ก็เพราะจับจุดผิด ไปสนับสนุนต้นมหาชนิดที่เขาแค่ได้เสพเฉพาะหน้าในระยะสั้นๆ

เรื่องเป็นอย่างไร ขอไขความสัจนิด คือ ด้วยการกระตุ้นเร้าแบบที่ว่านั้น คนไทยก็อยากได้สิ่งเสพฟุ่มเฟือยกันใหญ่ แต่เขาอยากทำงานหรือเปล่า เขาอยากได้ แต่เขาไม่อยากทำงาน สิ่งที่รัฐทำได้และหวังว่าจะได้ก็คือ ให้การทำงานมาเป็นเงื่อนไข ถ้าคุณจะได้สิ่งเสพ คุณต้องทำงาน ด้วยการทำงาน คุณจะได้อะไร แต่ในเมื่อคนเขาไม่อยากทำงาน การทำงานก็เลยกลายเป็นเรื่องจำใจ ซึ่งเขาพยายามหลีกเลี่ยง และคนยอมอยากได้สิ่งเสพให้เร็วที่สุด จะรอทำงานก่อน มันก็ช้า เพราะฉะนั้นทางที่ดีที่สุดทำอย่างไร ก็ต้องกั๊กหนียืมสิน ให้มีไว้ก่อน ค่อยทำงานใช้ตามหลัง กู้เงินมายืมเงินมา เพื่อให้ได้สิ่งเสพก่อน และมีให้มาก แล้วก็มาอดไว้กันอีก จะต้องมีการชิง จะต้องมีรถพิคอัพมาแข่งกัน บ้านไหนไม่มีก็แย่ บางทีมีโดยไม่มีเจตนาจำเป็น มุ่งแต่ว่าจะสนองค่านิยมที่จะเสพบำรุงบำเรอความสุข และเพื่ออดไว้กัน ก็คือค่านิยมในทางตัณหา และมานะนั่นเอง

นอกจากนั้น ถ้าเป็นข้าราชการละ เพื่อจะให้มันเร็ว ๆ มัวทำงานอยู่ก็ช้า ยอมทูลจรีตเลย นี่คือหาทางลัดเพื่อให้ได้สิ่งเร็ว ๆ ต่อมาก็มีระบบผ่อนส่ง ผ่อนส่งนี่ดีนัก ทำให้มีสิ่งเร็วได้เร็ว ตอนนั้นก็ยอมเป็นหนี้เอาหน่อย ไม่ต้องบังคับตัวเองทรมานให้ลำบาก การที่จะคิดเพียรพยายามสร้างสรรค์ด้วยจิตใจ อย่างลงลึกเป็นนิสัยใจคอ ก็ไม่มี ความไม่ใฝ่รู้-ใฝ่อยากอย่างในสังคมฝรั่ง ก็ไม่เกิด

ความไม่ใฝ่รู้-ใฝ่ความยาก และไม่ใฝ่สร้างสรรค์นี่ มีภาวะจิตที่เป็นแกนลึกอยู่ข้างใน คือ *หนึ่ง* อยากรู้ความจริง *สอง* อยากทำอะไร ให้มันดี ระบบของเราไม่ได้สร้างภาวะจิตที่เป็นแกน คือฉันทีนี่ เพราะฉะนั้นการพัฒนาจึงก้าวไปไม่ได้ แต่กลายเป็นวังวน คือคนอยากมีวัตถุเสพ แล้วทำงานเพราะเป็นเงื่อนไขให้ได้วัตถุเสพนั่น แล้วถ้าหลีกเลี่ยงได้ ก็หันไปใช้วิธีลัด เช่น กู้ยืมหรือทุจริต เป็นอันว่า เมื่อทำงานโดยไม่มีฉันทีนี่จะทำให้มันดี *หนึ่ง* งานก็ไม่มีคุณภาพ จะดีไม่ดี ก็ไม่ใส่ใจ เพราะทำแค่พอเป็นเงื่อนไขให้ได้เงินหรือผลตอบแทน *สอง* ถ้าเจอทางลัดที่จะได้เงินมาซื้อสิ่งเร็วเร็วไว ถึงจะทุจริต ก็เอา

สังคมแบบนี้จะแย่เพราะขาดฐาน ในขณะที่ทั้งโลกกำลังมีปัญหาเกี่ยวกับความเสื่อมนั้น ถ้าสังคมไทยเป็นอย่างนี้ ก็จะต้องเสื่อมไวกว่าสังคมฝรั่ง เพราะฝรั่งได้สร้างทุนในเรื่องนิสัยใจคอมานาน ได้ทั้งความไม่ใฝ่รู้-ใฝ่อยาก ใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์ เขามีทุนทางจิตใจ เรียกว่า *ทุนธรรม* ที่ได้สร้างไว้มาก

อย่างวันนี้ มีรองเจ้าคณะอำเภอมาจากต่างจังหวัด มีมรรคนายกและญาติโยมด้วย ก็เลยคุยกัน ท่านรองเจ้าคณะอำเภอพูดถึงสภาพปัญหาเสพติด เรื่องยาม้าที่ระบาดมาก และรัฐก็จะให้ปราบจริงจัง แต่น่าสงสัยว่าทางสำเร็จมีแค่ไหน ท่านยก ตัวอย่างว่าตำรวจไปจับยาม้าได้ มากมายเท่ากับปลิงเปี้ยว คือมากเหลือเกิน พอเขาให้เงินสองแสนบาท ก็จับได้เหมือนกัน แต่ได้สองร้อยเม็ด แล้วที่เหลือไปไหน ก็เข้าตลาดต่อไป แต่ตำรวจได้ไปสองแสน แล้วเจ้าคนพวกนั้นก็ดำเนินกิจการต่อไปได้ หรือว่าชาวบ้านมียาม้าเยอะ ก็ไปจับได้ แต่พอเขาให้เงินมา ก็ว่าจับได้สี่เม็ด นี่เป็นตัวอย่าง และผู้มีอิทธิพลก็เป็นผู้ผลิตเสียเอง ซึ่งทำให้การปราบปรามเป็นไปได้ยาก

ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ ก็เพราะคนไม่มีการเห็นแก่ความดีงาม ไม่มีความใฝ่ที่จะให้สังคมดีงาม คิดเอาแต่ประโยชน์ส่วนตัว ต้องการแต่จะเสพ พุดสั้น ๆ ว่า *ฉันทีไม่มี มีแต่ตัณหา* หรือ *ฉันทีไม่มี แต่ตัณหาเต็มที* ถ้าอย่างนี้สังคมก็ต้องทรุดแน่ ๆ

แล้วท่านรองเจ้าคณะอำเภอก็แสดงความวิตก บอกว่าขณะนี้ในวัดก็ระบาด เพราะมีพวกที่มาบวช ตัดยาม้าเข้ามา แล้วเมื่อมีพระตัดยาม้า ก็เกิดความกลัวกันอีก บางทีพระเจ้าคณะก็ไม่กล้าจัดการ อย่างตัวท่านเองก็เคยถูกลอบยิง เพราะมีพระเจ้าอาวาสติดฝิ่นแล้วก็มั่วสุม มีคนอื่น ๆ มาสูบด้วย พอไปสั่งพักตำแหน่งเจ้าอาวาส เขาก็โกรธจะทำร้าย การที่ยาเสพติดเข้ามาก็เป็นเรื่องของความไม่เสพ ข้อสำคัญในการที่จะปราบ ถ้าในสังคมนี้คนมี *ฉันที* ก็ใฝ่ดี อยากให้สังคมดี อยากแก้ปัญหาให้สำเร็จจริง ๆ ก็แก้ปัญหาทาง่ายขึ้น แต่ในเมื่อ *ตัณหา* ว่ากันและ แต่ละคนก็เอาแต่ผลประโยชน์ส่วนตัว จะแก้ได้อย่างไร

สังคมฝรั่งก็ประสบปัญหาอย่างเดียวกับเรา มียาเสพติดแพร่ระบาดมาก แต่ทุนของเขาดีกว่าเรา หมายความว่าคนจำนวนมากของเขายังมีตัวความใฝ่ที่จะทำสังคมให้ดี จึงทำการด้วยความสุจริตใจกว่า ตั้งใจทำจริงจังกว่า ปราบปรามอย่างเอาจริงเอาจังกว่า

แต่ของเราที่เล่ามานี้ มันไม่ใช่การปราบแล้ว เป็นแค่จะไปหาเงินจากสิ่งเสพติด ได้แต่ทำเป็นปราบ มันไม่ได้คิดปราบเลย แต่ไปหาเงิน ไปหาผลประโยชน์ ไปฉวยโอกาสจากการที่สังคมมีปัญหานี้ หาผลประโยชน์ขึ้นให้แกตัวเอง เพราะฉะนั้น ในแง่นี้ สังคมไทยนี้จะลำบาก เพราะขาดการศึกษา พื้นฐานในการที่จะสร้างคน ให้มีนิสัยใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์ *อยากทำการให้มันดี* ในขณะที่สังคมฝรั่งยังมีทุนนี้เยอะ ที่จะพัฒนาสังคมของเขาได้

พวกเจริญก็เสื่อมลง พวกจะเจริญก็ยังไม่ขึ้น ดูพอเห็นเป็นเพราะอะไร

ถ้ามี *ฉัน* เราทำอะไร เราก็อยากให้อะไรที่เราทำนั้นดี สำเร็จเรียบร้อยอย่างดีที่สุด เราไปกวาดถนน ถ้าเรามีความใฝ่ดีอยากให้อะไรดี เราก็ทำด้วยใจรัก อยากจะให้ถนนนั้นสะอาดอย่างดี

ต้องย้ำกันว่า ความใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์ *อยากทำการให้มันดี* สำคัญนัก จำเป็นอย่างยิ่ง ถ้าต้องการมีชีวิตที่งาม มีสังคมที่ดี ก็ต้องสร้างมัน คือสร้างฉันนี่ขึ้นมา พระพุทธเจ้าตรัสว่า ฉันนะเป็นรากเหง้าหรือต้นตอของสรรพธรรม ทุกความดีมีฉันนะเป็นมูล (ฉนุทมูลกา สัพพะ ธมมา, *ขง.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๔*)

แต่ถ้าในตัวไม่มีคุณสมบัตินี้ คนก็กลายเป็นลูกไล่ของตัณหา คิดจะเอาจะหาผลประโยชน์ตอบแทนอย่างเดียว แล้วอะไรจะเกิดขึ้น ไม่ว่าไปทำงานอะไร แม้แต่งานเล็กๆ น้อยๆ ก็สักแต่ว่าทำ สมมุติว่าไปทำทางระบายน้ำ แม้แต่คนที่ไปทำงานส่วนปลีกย่อยเล็กๆ เช่นไปเทปูน ไปวางท่อระบายน้ำ หรือทำอะไรก็ตาม ถ้าเขามีตัวความใฝ่สร้างสรรค์-อยากทำการให้มันดี นี้ก็จะทำให้มันดีที่สุดอย่างเต็มฝีมือของเขา เขาไปเกี่ยวข้องกับอะไร ก็อยากทำให้มันดีหมดทั้งนั้น ส่วนผลประโยชน์ก็ว่ากันอีกเรื่องหนึ่งตามเงื่อนไข ตามข้อตกลง

แต่ถ้าไม่มีตัวฉันนะนี้ เขาก็สักว่าทำ หรือทำอย่างจำใจเพราะมันเป็นเงื่อนไขที่จะให้ได้เงินเท่านั้น คือแค่หวังจะได้ผลตอบแทน ก็คิดถึงแต่ที่จะได้เงิน รอเอาเงิน แต่เรื่องเทปูน วางท่อ จะทำให้ดีอย่างไร อันนี้ไม่คิด ถ้าไม่มีคนคุม ได้โอกาส ก็ยังทำไปlovak

อย่างนี้ก็ทำให้สังคมยิ่งยุ่งยาก ต้องตั้งคนมาคุม ตั้งคนคุมมาแล้ว คนคุมก็ไม่มี ความใฝ่ดี เอาแค่สักว่าทำอีก ก็ยังแย่ กลายเป็นระบบจ้างคนเลี้ยงเสือ ที่ว่าบาทสิ้นเสือดายนั่นแหละ คือเป็นระบบที่เน่าละไปหมด ขอให้ออกดู สังคมไทยขณะนี้กำลังเสวยผลอันนี้หรือเปล่า จะแก้ปัญหาคืออะไร ก็แก้ไม่ได้ เพราะว่ามันละเทะไปหมดแล้ว

หันไปดูแง่ในสังคมตะวันตก ทุกที่เขาสร้างมาเป็นร้อยๆ ปี เข้มดีกว่าเรา เขายังมีทุนนี้พอจะเข้มแข็งอยู่ แต่กระนั้น ขนาดมาเป็นสังคมที่หมดแรงบีบคั้นให้ใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์แล้ว เขาก็ยังกลับเสื่อมลงอย่างรวดเร็วพอสมควร เวลานี้ก็เริ่มมีความวิปริตในระบบต่างๆ

ฝรั่งรักความเป็นธรรมมาก เพราะแรงบีบคั้นของการเบียดเบียนกันทางสังคมในอดีต ใช้ไหม เขาสร้างจิตใจที่รักความเป็นธรรมมาได้อย่างดี ก็ถือว่าใฝ่ดีนี้แหละ เมื่อรักความเป็นธรรมมาก ก็สร้างกฎกติกาขึ้นมาเพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติต่อกัน และเพื่อจะรักษาความเป็นธรรม ก็มีเครื่องมือคือกฎหมายขึ้นมา

ที่นี้ เมื่อคนยังรักความเป็นธรรม กฎหมายก็เป็นเครื่องมือที่จะรักษาความเป็นธรรมนั้น แต่มาตอนนี้ ในสังคมอเมริกันเป็นต้น เริ่มมีคนที่ยากได้ผลประโยชน์มาก และมีใจที่รักความเป็นธรรมลดน้อยลง กฎหมายที่เคยเป็นเครื่องมือในการที่จะรักษาความเป็นธรรม ก็เริ่มกลับมาเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ เพราะจิตใจที่รักความเป็นธรรมหรือใฝ่ดีนั้นเบาบางหรือจะหมดไป ถึงตอนนี้จุดประสงค์ก็เปลี่ยน

เมื่อคนเริ่มอยากได้ผลประโยชน์มาก อะไรจะเกิดขึ้น ระบบเดิมที่ช่วยรักษาความเป็นธรรมในสังคม ก็กลับจะมาเป็นระบบสนองการหาผลประโยชน์

ดูเหมือนผมเคยเล่าให้ฟังแล้วว่า เวลานี้ในสังคมอเมริกามีปัญหาจากนักกฎหมาย นักกฎหมายนี้ถือเป็นอาชีพอันดับหนึ่งของอเมริกา ในเมืองไทยนี้แพทย์อันดับหนึ่ง แต่ในอเมริกานั้นทนายความ นักกฎหมายเป็นอันดับหนึ่ง ใครก็อยากไปเรียน รายได้ดีมาก ตอนหลังๆ นี้ เมื่อเรียนกันมากมาย ก็มีผู้จบกฎหมายเยอะ แล้วมาในระยะ ๖-๗ ปีนี้ นักกฎหมายกำลังถูกประณามจากสังคมมาก ถูกด่า ถูกดูถูก ที่เป็นอย่างนั้นก็เนื่องจากสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอย่างหนึ่ง คือการใช้กฎหมายหาผลประโยชน์

เรื่องก็มีว่า ทนายความนักกฎหมายบางที่ขึ้นป้ายรับบริการทางกฎหมายฟรี ทำนองว่าเป็นการบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม มองในแง่นี้ ชาวบ้านมีเรื่องเดือดร้อน ก็มาปรึกษาความกับทนายความได้ ไม่เอาเงิน นี่แสดงว่ามีน้ำใจดีเหลือเกิน ที่จริง ฝรั่งเศสเป็นไปได้อย่างนั้น ตามปกติต้องคิดเงินกันหนัก ชั่วโมงหนึ่งเท่าไร ค่าปรึกษาความนั้นในเมืองฝรั่งเศสแพงมาก

ที่นี้ เขาขึ้นป้ายว่าให้บริการปรึกษากฎหมายฟรี ที่ว่าฟรีนี่คืออย่างไร คือว่า คุณมีเรื่องกระทบกระทั่งอะไรกับเพื่อนบ้าน ก็มาปรึกษาได้ จะได้ช่วยตั้งคดีให้ พอตั้งคดีแล้วก็เอาขึ้นศาล ฉะนั้นจะไปว่าความให้ บริการทั้งหมดนี้ไม่เอาเงิน ปรึกษาความ ว่าความ ไม่เอาเงินทั้งนั้น แต่ถ้าชนะ ได้เงินมา แบ่งคนละครึ่งนะ

อย่างนี้ก็เป็แรงจูงใจแก่ชาวบ้านสิ ชาวบ้านก็อยากจะตั้งคดีขึ้นมา เพราะว่าจะได้ผลประโยชน์ ถ้าชนะก็ได้ ถ้าแพ้ก็ไม่เสียอะไรเลย ชาวบ้านก็ชอบ ที่นี้ก็คอยจ้องเพื่อนบ้าน มีอะไรกระทบกระทั่งกัน พอจะตั้งคดีได้ ก็ไปหาทนายความ ไปเล่าให้ฟัง ทนายความก็ตั้งคดีขึ้นศาล ว่าความให้ ถ้าชนะ ก็แบ่งคนละครึ่ง ถ้าแพ้ ก็แล้วไป คราวนี้สังคมเป็นอย่างไร ชาวบ้านมุ่งจะหาผลประโยชน์ ก็เฟ่งกัน ระวังกัน อยู่กันไม่เป็นสุข

แม้แต่อาชีพแพทย์ก็เจอปัญหาจากระบบนี้ ในอเมริกามีแพทย์ไทยเราไปอยู่ไม่น้อยเลย ปัญหาที่ว่ามาก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้แพทย์ไทยเราเดินทางกลับเมืองไทยมากด้วย นอกจากเรื่องนโยบายของรัฐที่เปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับระบบการรักษาสุขภาพแล้ว ปัญหาอย่างหนึ่งก็คือ การที่คนใช้คอยจ้องหาช่องจากคุณหมอตลอดเวลา คุณหมอพลาดนิดเดียว ก็ตั้งคดีฟ้องเลย ทนายความก็ร่วมคิดด้วย เพื่อจะหาเงิน อย่างนี้ไม่ใช่เพื่อความเป็นธรรมแล้ว แต่เพื่อผลประโยชน์

สังคมที่จะอยู่ได้นั้น คนต้องมีความใฝ่ดี มีฉันทะ รักความเป็นธรรม เป็นต้น เมื่อสภาพจิตนี้ หรือคุณธรรมนี้หมดไป และความต้องการผลประโยชน์เข้ามาเต็มที่แล้ว ตัณหาครอบงำได้ มันก็ต้องและทะเลาะอย่างที่ว่านั้น มันก็คือเน่า เพราะฉะนั้นสังคมอเมริกันก็ต้องเสื่อม ที่ว่ามานี้เป็นตัวอย่างอันหนึ่ง แล้วสังคมของเราละ ตามที่พูดกันมานั้น เห็นได้แล้วว่า สังคมของเรานี้ขาดพื้นฐานในการสร้างความใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์ อยากทำการให้มันดี อย่างที่ว่ามา เพราะฉะนั้นจึงน่ากลัวอันตรายมาก

แล้วซ้ำร้าย เราก็จับจุดไม่ถูกด้วย โดยเข้าใจว่าสังคมตะวันตกนั้น พัฒนาอุตสาหกรรมเป็นต้น สร้างความเจริญแม้แต่ด้านวัตถุมาได้ด้วยการที่อยากจะมีวัตถุเสพพรั่งพร้อม คนไทยเข้าใจผิดอย่างนั้น ที่จริง เขาก็ต้องการเหมือนกัน แต่เขาต้องการในระยะยาว และต้องการสำหรับสังคมเป็นส่วนรวม ซึ่งหมายถึงเป็นร้อยปีหรือหลายร้อยปี แต่ในระหว่างนั้น สภาพการณ์ที่เป็นจริง ก็คือการที่แต่ละคนต้องขยันอดทน ยอมอดออมอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่บำรุงบำเรอ ไม่หาความสุข ไม่เห็นแก่การเสพ คืออยู่อย่างสันโดษ จึงทำให้เขาสามารถพัฒนาประเทศชาติ สืบสานอารยธรรมมาได้

แต่เราเข้าใจผิด ไปจับเอาความมุ่งหมายของแต่ละคนในระยะสั้น เฉพาะหน้า ให้แต่ละคน แต่ละครอบครัวอยากมีวัตถุเสพพรั่งพร้อม ผลก็คือความวิปริต การพัฒนาที่ไม่สำเร็จด้วยดี สังคมก็โถมมีสิ่งเลวร้ายต่างๆ ในสังคมนี้เต็มไปหมด ถ้าเราไม่รีบแก้ไขปัญหานี้ จะลำบาก นี่เป็นปัญหาของสังคมไทย มีทางแก้ไข และจะแก้ทันหรือเปล่า

ลงท้ายว่า เวลานี้ ทั้งไทย ทั้งฝรั่ง ก็เริ่มเข้าสู่วิถีเดียวกัน อย่างที่ว่าแล้ว สังคมตะวันตกก็หมดยุคของแรงบีบคั้นที่จะทำให้เขามีความใฝ่รู้-ใฝ่งานยาก ไม่เป็นอย่างแต่ก่อน ในภาวะสังคมที่พรั่งพร้อม แล้วคนเป็นนักเสพ นิยมบริโภค ปัญหาต่างๆ ก็จะเข้ามาบั่นทอนสังคมของเขาเช่นเดียวกัน แม้ว่าฐานเก่าจะช่วยเขาไปได้อีกนาน ในแง่ของภูมิปัญญา และความเข้มแข็ง ที่มีมาแต่เดิม

จะให้ใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่สัมฤทธิ์ สู่ความเป็นเลิศ ฝึกง่ายทั้งนั้น

หันกลับมาดูหลักกันอีก ทบทวนว่า ในการใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจนั้น เมื่อเรายังไม่พัฒนา อยู่ในสภาพพื้นฐาน ในระดับของสัญชาตญาณ เราก็ใช้ตาหูนั้นไปในด้านความรู้สึกมาก เมื่อเอาความรู้สึก เราก็อยู่กับความชอบใจ-ไม่ชอบใจ ซึ่งเป็นเรื่องของ **ตัณหา** แล้วตัณหาทำให้เราใฝ่เสพ แล้วก็มุ่งหวังใฝ่หาหมกมุ่นวนเวียนไปกับการที่จะหาสิ่งเสพมาบำรุงบำเรอตน คือ บำรุงบำเรอตาหูจมูก ลิ้นกายใจของตน ยุ่งอยู่กับความรู้สึก คือ เวทนา ที่จะหาความสุขหลีกเลี่ยงความทุกข์ นี่คือเรื่องของ ตัณหา ที่ว่าใฝ่เสพ

ที่นี้อีกด้านหนึ่ง เราใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจ เพื่อเรียนรู้ ต่อมา จากการเรียนรู้ ได้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร เป็นอย่างไร มันเสีย มันแยะ หรือว่ามันเต็ม มันดี เมื่อรู้แล้ว ก็อยากให้มีมันดี และอยากทำให้มันดี ก็ได้คำที่มากับตัณหา คืออยากรู้-อยากสร้างสรรค์ หรือใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์ เรียกเป็นศัพท์ว่า **ฉันทะ**

เป็นอันว่าได้คู่แล้ว **ตัณหา** คือความอยากที่เป็นอกุศล ส่วน **ฉันทะ** คือความอยากที่เป็นกุศล เป็นธรรมสำคัญอย่างยิ่ง เป็นมูลของกุศลธรรมทั้งหมด พาให้เจริญก้าวหน้าในบรรดากุศลธรรม จึงต้องมั่นใจว่า เราจะมีฉันทะ อยากรู้-อยากให้มีมันดี-อยากทำให้มันดี หรือใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์ แล้วก็จะพัฒนาได้ ให้ชีวิตดีงาม เป็นต้น

ได้พูดแล้วว่า การไฝ่สร้างสรรค์นี้ ตามมากับความไฝ่รู้ คือ เมื่อเรียนรู้ ก็จะทำให้เห็นว่าคืออะไร เป็นอะไร แล้วก็รู้ว่าเป็นอย่างไร แล้วก็รู้ว่ามันควรจะเป็นอย่างไร แล้วก็อยากให้มีมันเป็นอย่างที่มันควรจะเป็น คืออยากให้มีมันดี แล้วก็อยากทำให้มันดี ถึงตรงนี้ก็เลยใช้คำให้สั้นว่า ไฝ่สร้างสรรค์

วิธีง่ายๆ ในการกระตุ้นหรือพัฒนาชั้นหะ เริ่มที่สภาพตามธรรมชาติของตัวเราก็ได้ ตั้งแต่ร่างกายไปเลย ที่จริง คนเรานี้มีพื้นอยู่แล้วที่จะพัฒนาตน คนมีชั้นหะ อยากให้มีมันดี เป็นทุนอยู่แล้ว อย่างเด็กๆ มองดูตัวเอง ก็อยากให้อยู่ในสภาพที่ดี เช่น มีมือ ก็อยากให้มีมันนั้นหมดจดสดใสสมส่วน แข็งแรง ใช้งานได้ดีคล่องแคล่ว ไม่ผอมซีดสกปรก อยากให้นิ้วทั้งห้างามสะอาด หน้าตา หู จมูก ก็อยากให้งามหมดจดเรียบร้อย หมดทั้งร่างกาย ก็อยากให้งามสง่าเปล่งปลั่งมีสุขภาพแข็งแรง อย่างนี้เป็นต้น เมื่อใจมีชั้นหะอยู่แล้ว นอกจากเรียนรู้ว่าร่างกายและอวัยวะนั้นๆ ควรเป็นอย่างไร ควรมีรูปลักษณะอย่างไรจึงจะดีแล้ว ก็ดูแลรักษาบริหารให้มีมันสะอาดแข็งแรงสดใสอยู่ในสภาพและสุขภาพที่ดีที่สุดของมัน นี่คือการมี **ทุนชั้นหะ** อยู่แล้ว ก็ปฏิบัติพัฒนาได้ทันที โดยเริ่มจากเรื่องของตัวเราเองนี้แหละ

ที่นี้ก็ขยายออกไป ไม่ใช่ติดตันอยู่แค่ร่างกายของตัว เราไปสัมพันธ์กับอะไร ไม่ว่าจะไปเกี่ยวข้องกับอะไร ก็อยากให้มีมันดีงาม ให้มันผ่องแผ้วสมบูรณ์ไปทุกอย่าง เครื่องเรียน เครื่องใช้ อย่างกระเป๋าสุด ปากกา หนังสือ จนกระทั่งที่นอน ห้องนอน ห้องน้ำ ฯลฯ ดูแลรักษาให้สะอาดเรียบร้อย อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้อย่างดี ไปใช้แก้วนํ้า ก็อยากให้อ่างนํ้าสะอาด อยู่ในที่ที่มันควรจะอยู่ ไปนั่ง ไปยืน ไปเดินที่ไหน ก็อยากให้มีมันเรียบร้อย สะอาดตา อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ขยายกว้างออกไป ถึงบริเวณบ้าน สนาม ถนนหนทาง กระทั่งที่โรงเรียน ฯลฯ ไม่ว่าจะไปเกี่ยวข้องกับอะไร ก็อยากให้มีมัน ที่นั่น ดีงามสมบูรณ์

เมื่อเราพัฒนาชั้นหะอย่างนี้ นอกจากจะเกิดความดีงามต่างๆ แล้ว กระแสเสพของตัณหาก็คจะไม่ค่อยได้โอกาส มันก็จะเบาลงไป ได้แค่ให้ชั้นหะมาช่วยถ่วงดุลตัณหา ก็ดีเยอะแล้ว

เป็นอันว่า ให้เด็กใช้ชั้นหะพัฒนาตนให้ก้าวไปในการทำความดีงามต่างๆ เริ่มจากตัวเอง แล้วขยายไปสู่สิ่งทั้งหลายที่เขาเกี่ยวข้อง อย่างที่ว่ามานั้น นี่แหละการศึกษาก็เริ่มที่บ้านเกิดของเราเอง กว่าจะไปโรงเรียน เด็กก็พัฒนาไปเยอะแล้ว ไม่ต้องรอจนกระทั่งไปบวชเณรบวชพระจึงได้ฝึกพัฒนาชั้นหะที่จะไปทำกิจวัตร ไปล้างถาด ไปกวาดลานวัด ฯลฯ (พระมีวินัยซึ่งกำหนดข้อวัตรมากมาย ให้พระได้ฝึกใช้ชั้นหะทำการต่างๆ)

ชั้นหะ ที่อยากให้มีมันดี-อยากทำให้มันดี ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ บ่อยๆ เสมอๆ นี่แหละ ก็จะพัฒนาเป็นความไฝ่ดีติดตัวไป เมื่อเด็กเติบโตขึ้น จะไปทำงานทำการอะไร ก็มีต้นทุนชั้นหะอยู่ในตัว ที่จะทำงานทำการสร้างสรรค์อะไรทั้งหลาย ด้วยแรงใจไฝ่สัมฤทธิ์ สร้างสรรค์ทุกสิ่งสรรพให้มีความเป็นเลิศอย่างเป็นไปเอง โดยไม่ต้องไปร่ำร้องโหยหาอย่างที่ต้องบ่นว่ากัน และที่สำคัญยิ่งก็คือ **ความไฝ่สัมฤทธิ์ มีความเป็นเลิศ** อย่างนี้ เป็นคุณสมบัติในตัวของเขา ที่เป็นไปของมันเอง โดยไม่ต้องไปคิดที่จะแข่งขันกับใคร

คนมีชั้นหะดีแล้วนี้ นอกจากในแง่บวกที่ว่า ไม่ว่าจะไปทำอะไร ก็ทำสิ่งนั้นให้ดี ให้สมบูรณ์แล้ว ในทางตรงข้าม เขาก็ยอมไม่ได้ที่จะให้สิ่งนั้น เป็นสิ่งที่สึกว่าทำ หรือทำแค่พอให้เสร็จ ผ่านๆ ไป เลอะเทอะ หรือไม่เรียบร้อย เขาไม่ยอมปล่อย คนที่มีชั้นหะ ไปเกี่ยวข้องกับอะไร จึง **ไม่ใช่แค่อยากให้มีมันดี แต่จะทำให้ดีที่สุด**

ที่นี้ หันมาดูในสังคมไทย อย่างน้อยเขาต่อหน้าเวลานี้ ดูเหมือนว่า ฉันทะเป็นของหาได้ยากยิ่ง มีแต่ความไฝเสพเต็มไปหมด แถมร้ายกว่านั้น คนไทยแทบไม่มีใครรู้จักฉันทะแล้ว พอพูดถึงคำว่า “ความอยาก” คนไทยบอกว่าเป็นตัณหา คือรู้จักแค่ตัณหาอย่างเดียว อย่างนี้ก็แทบจบกัน แค่จะเอา ฉันทะมาถ่วงดุลตัณหาสักหน่อย ก็ไม่รู้ว่าจะได้จากที่ไหน

ถ้าไม่มีฉันทะมาดุล คนก็มีความอยากด้านเดียวเลย คือฝายตัณหา อยากเสพ ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็แทบจะล้มละลาย เราไม่ได้หวังว่าจะต้องให้คนมีแต่ใฝ่รู้-ใฝ่ดีอย่างเดียว เขายังเป็นปุถุชนอยู่ เรา ยอมให้เขาไฝเสพ แต่เอาแค่พอประมาณ ให้ใฝ่รู้-ใฝ่ดีมาช่วยถ่วงดุลไว้บ้าง จะได้ไม่หนักหนานัก ไม่น่าละเอินไป และเขาก็จะได้มีทางพัฒนาขึ้นไปโดยรู้จักมีความเป็นอิสระบ้าง ขึ้นต่อสิ่งเสพน้อยลง หาความสุขจากเสพน้อยลง หันไปอยู่กับความใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์ ที่พัฒนามากขึ้นๆ

เลิกอุปถัมภ์อ้อมอ้อม หันมาอยู่กับความชัดเจน ที่มีความมั่นใจ

แต่น่าสังเกตว่า ในสังคมไทยเรา นี้ ในหมู่ชาวพุทธเอง ความอยากที่แยกเป็น ๒ ประเภทนี้ แทบไม่รู้จัก ไม่เข้าใจกันเลย มันหายไปไหน พอพูดขึ้นมาถึงความอยาก คนก็อพุทธบอกว่า อยากไม่ได้นะ เอาความอยากเป็นผิดหมด เพราะเข้าใจว่าความอยากเป็นตัณหาทั้งนั้น คนโดยมากเข้าใจ อย่างนี้ ใช้ใหม่ บอกกันว่า อยากไม่ได้นะ ต้องไม่อยากอะไรทั้งนั้น เลยกลายเป็นว่า ถ้าเป็นชาวพุทธ ละก็ ต้องทำเป็นไม่อยากได้อยากดีอะไร นี่คือพลาดแล้ว พลาดอย่างสาหัส อยู่กันในความมืดมัวสลัวคลุมเครือ เมื่อนับถือธรรมกันมั่วๆ สลัวๆ อ้อมอ้อม เลื่อนราง ไม่มีความชัดเจน ก็อ่อนแอโชเซแ่นอน

เรื่องก็กลายเป็นว่า ชาวพุทธไทยพากันเข้าใจไปว่าความอยากมีอยู่อย่างเดียว คือตัณหา แยกไม่ออก ไปอยากอะไรๆ ที่ดีงาม ก็เข้าใจเป็นอยากตัณหาหมด เพราะฉะนั้นมีความอยากไม่ได้ ต้องลด ต้องละ ต้องเลิกอย่างเดียว ให้ดับ ให้ละหมด อย่างน้อยก็ต้องแสดงตัวว่าเป็นคนไม่มีตัณหา ไม่มี ความอยาก อย่างนี้ก็จบเลย มันก็ด้วนนะสิ เมื่อก็บอกแล้วว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่าฉันทะความอยากที่เป็นกุศลนี้ เป็นมูลของกุศลธรรม เราจะพัฒนาในธรรมได้ ปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไปได้ ก็ต้องมีความอยาก ที่ว่าใฝ่รู้-ใฝ่ดี คือฉันทะ

ที่นี้สังคมไทย เมื่อจับหลักไม่ได้ ไม่มีหลัก แยกไม่ถูกอย่างนี้ ก็พลาด แล้วเราจะให้คนรำเรียน ศึกษา ทำการทำงานอะไรต่างๆ อยู่ในสังคมนี้ โดยมีแรงกระตุ้นอะไรละ ถ้าไม่เรียนด้วยตัณหา อยาก รวย อยากมั่งมี ก็เคืองคว้าง ไม่มีทิศมีทาง

จะปฏิบัติธรรมก็ต้องไม่อยาก ก็กลายเป็นว่า คนปฏิบัติธรรมต้องไปเป็นมนุษย์อีกพวกหนึ่ง ต้องไปมีชีวิตอีกแบบหนึ่ง อย่างมาอยู่กับชาวบ้าน จะมาอยู่กับชาวโลกไม่ได้ นี่เป็นเรื่องทางโลก พวกปฏิบัติธรรมก็ไม่เอาด้วยกับโลก พวกทางโลกก็เลยไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับธรรม แทนที่จะเป็นพวกเดียวกัน ที่พัฒนาอยู่หน้าอยู่หลังตามกันไป ก้าวหน้าไปด้วยกัน ก็กลายเป็นแยกเป็นคนละพวก อยู่ต่างหากกัน แล้วก็เลยหมดไปด้วยกัน

เพื่อรวบรัด ขอให้ดูหลักที่ท่านแสดงไว้ ความอยากความปรารถนามี ๒ อย่าง (ม.ช.๑/๔๕) คือ

๑. ตณหาปรารถนา ความปรารถนาที่เป็นตัณหา (อยากได้, อยากเอา, อยากเสพ)
๒. ฉันทปรารถนา ความปรารถนาที่เป็นฉันทะ (อยากทำ, ต้องการทำดี-ทำให้ดี)

ความปรารถนาหรืออยากแบบต้นหานั้น ไม่ต้องพูดถึงละ รู้กันอยู่แล้วว่าท่านไม่หนุ่ม แต่ปรารถนาหรืออยากแบบฉันทะ พระพุทธเจ้าตรัสให้เราเอาจริงเอาจัง ให้อยากทำความดีงาม จนกระทั่งปรารถนานิพพาน ดูพุทธพจน์สักแห่ง (ม.มู.๑๒/๓๙๑/๔๒๑) ที่ตรัสว่า

ปาโมชฺชพฺหุตา โทถ เขมฺม ปตฺถเถ ภิภฺชโว

แปลว่า: เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มากด้วยปราโมทย์ พึงปรารถนาความเกษมเถิด ภิภฺชุทั้งหลาย

ต้นหาก็ที่ไหน ควรละเสียที่นั่น ส่วนฉันทะ ท่านก็ให้ละ แต่ละด้วยการทำให้สำเร็จตามฉันทะนั้น คือ ละด้วยการทำตามฉันทะนั้นจนสำเร็จผล ทำให้ฉันทะนั้นหมดไปเอง หรือไม่ต้องมีฉันทะนั้นอีกต่อไป

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า **ต้นหา** เป็นความต้องการชนิดที่ว่า เมื่อมันเกิดขึ้นมา เราก็ละด้วยการสลัดทิ้งไปเลย ไม่ต้องเก็บไว้ใช้อะไรต่อไป ส่วน**ฉันทะ** เป็นความต้องการชนิดที่ควรทำตาม จนสำเร็จ หมดความต้องการนั้นไปเอง อย่างเรื่องที่พระอานนทอธิบายแก่พราหมณ์คนหนึ่งว่า (ส.ม.๑๙/๑๑๖๓-๘/๓๔๙)

พระอานนท์: นี่แน่ะพราหมณ์ ท่านเข้าใจว่าอย่างไร ก่อนนี้ ท่านได้มีฉันทะ (ในเรื่อง) ว่า เราจักไปวัด, เมื่อท่านไปถึงวัดแล้ว ฉันทะเพื่อการนั้น ก็สงบระงับไป ใช่ไหม?

พราหมณ์: ใช่อย่างนั้น ท่าน...

พระอานนท์: ฉันทะนั้นเหมือนกันแล ท่านพราหมณ์ ภิภฺชุใดเป็นพระอรหันตชีนาสพ...ฉันทะ เพื่อการบรรลุมรรคผล ที่ภิภฺชุนั้นเคยมีในกาลก่อน เมื่อเธอบรรลุมรรคผลแล้ว ฉันทะเพื่อการนั้น ก็สงบระงับไป,

เรื่องความอยาก ๒ อย่าง คือ อยากแบบต้นหา กับอย่างแบบฉันทะนี้ พูดซ้ำแล้วซ้ำอีก ขอให้อย่าถือกัน เพราะเป็นเรื่องสำคัญมาก ที่ซ้ำ ก็ให้ถือเป็นย้ำ แล้วก็ขอย้ำซ้ำอีกที โดยคัดข้อความจากหนังสือ **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย (พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า ๑๐๗๔)** มาขนาบไว้ที่นี้

มีข้อสังเกตว่า คนไทยทั่วไป โดยเฉพาะชาวพุทธไทยนี้เอง พอพูดถึงความอยาก ก็มักจะบอกว่าไม่ดี ไม่ถูก ใช้ไม่ได้ แล้วก็ชอบบอกกัน สอนกัน ไม่ให้อยาก ซึ่งนับว่าเป็นอันตราย อาจกลายเป็นการทำร้าย ทั้งตัวตนการพัฒนาคน และขีดขวางการพัฒนาสังคมประเทศชาติ

ส่วนคนอื่นพวกหนึ่งก็เลยเถิดไปในทางตรงข้าม ชอบพูดชอบสอนว่าให้อยากได้อยากเอา อยากมั่งอยากมี บางทีถึงกับสอนให้โลภ ให้อยากเด่นอยากดัง อยากเป็นใหญ่เป็นโต บอกว่าต้องอย่างนี้ ประเทศชาติสังคมจึงจะพัฒนา แต่ไม่ได้พัฒนาจริงเลย มีแต่พัฒนาไปสู่ความพินาศ อย่างน้อยก็ทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ทั้งการเมืองและเศรษฐกิจ พาคนพาโลกออกไปจากสันติภาพ

ในการสอนคน ปลุกเร้าใจเด็กให้อยากเจริญก้าวหน้า อยากศึกษา ตั้งใจเล่าเรียน ย้อนไปเมื่อ ๔๐-๕๐ ปีก่อน คนโตๆ ชอบพูดว่า “เออ.. ตั้งหน้าตั้งตามานะปากเพียรเรียนไปนะ ต่อไปจะได้เป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าคนนายคน” นี่เป็นความคิดในเชิงสนองระบบราชการบ้านเมืองเวลานั้น ก็กระตุ้นกันโดยไม่รู้ตัว ไม่ได้คิดอะไรมาก มักจะว่าตามๆ กันไป

เวลานั้น การเล่าเรียนเพื่อมุ่งไปเข้ารับราชการ เป็นจุดหมายเด่นนำหน้าเป้าหมายอย่างอื่น ทางราชการจะได้คนเข้าไปเป็นกำลังของราชการมากๆ เข้ากับยุคสมัยของการพัฒนาประเทศ การที่จะเป็นข้าราชการ ก็ต้องเรียนต่อศึกษา เมื่อชาวบ้านไม่มีแรงจูงใจจะให้เรียน จะทำอย่างไร ก็เอาไปโยงกับแนวคิดเก่าที่สืบกันมาแบบเจ้านายขุนนางว่า ต้องให้เห็นว่าคนเป็นข้าราชการนั้นใหญ่โต เพราะฉะนั้น ถ้าอยากเป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้านาย ก็ต้องไปเรียนสิ ก็เลยกลายเป็นว่า เอาความเป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าคนนายคนนั้น มาเป็นแรงจูงใจให้คนมาเรียน

นี่ก็อีกนั่นแหละ มันแสดงด้วยว่าคนไทยลืมหลั้กันมานานแล้ว ในกรณีนี้ ไม่เอาตัณหา มาเร็ว ไม่ตรงไปที่ตัณหา และก็ไม่ใช่ฉันนะ แต่ไปเอาตัวร้ายอีกอย่างหนึ่งมาใช้ ความความอยากใหญ่ อยากร่ำรวย คำพระเรียกว่า “มานะ”

มานะ เป็นกิเลสสำคัญอย่างหนึ่ง แปลว่า ความถือตัวอยากเหนือคนอื่น ความอยากใหญ่ อยากร่ำรวย อยากร่ำรวย อยากร่ำรวย สมัยนั้น คนเอามานะ คือความอยากใหญ่โตนี้ มากกระตุ้นคนให้เรียนหนังสือ ไปๆ มาๆ คำว่ามานะนั้น กลายเป็นดีไปเลย แถมได้ความหมายใหม่ที่ว่าเพียรพยายาม ดังที่เข้าใจกันในภาษาไทยเวลานี้ มานะได้เป็นศัพท์ที่มีความหมายว่า “เพียรพยายาม” ไปแล้ว และในที่นี้ มันก็เป็นการเข้าใจคนให้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนด้วยกิเลส คือ มานะ โดยกระตุ้นให้อยากใหญ่ อยากร่ำรวย เป็นเจ้าคนนายคน

การที่มานะมีความหมายเพี้ยนมาเป็นความเพียรพยายามนี้ ก็คงเกิดจากเอามานะ ที่อยากใหญ่โต มากกระตุ้นให้พากเพียร แล้วไปๆ มาๆ คนเลยเข้าใจเขวเอามานะเป็นความเพียรไปเสียเลย

ยุคสมัยผ่านมาถึงเวลานี้ ระบบราชการไม่ค่อยสำคัญแล้ว เรื่องผลประโยชน์และระบบธุรกิจ สำคัญกว่า ตอนนี้ คนไม่ใช่เล่าเรียนศึกษาเพราะอยากใหญ่โตเป็นเจ้าคนนายคนแล้ว เขาอยากมีเงินมีทองมากกว่า มีรายได้ดีกว่า มากกว่า นี่คือมาเข้าทางของตัณหา มาเข้ายุคของการพัฒนาที่กระตุ้นให้คนอยากมีทรัพย์สินเงินทอง มีวัตถุพุ่มเฟิ่ย สิ่งเสพมากมาย เพราะฉะนั้น ในยุคนี้ ตัณหาก็ขึ้นมาเด่น

สังคมไทยในช่วงร้อยปีที่ผ่านมา ก็เป็นอันว่าใช้ตัณหากับมานะเป็นแรงจูงใจกระตุ้นเร้าคน แม้แต่ในการเล่าเรียนศึกษา ส่วนฉันนะนั้น คนไม่รู้จัก ไม่รู้เรื่องเลย แล้วก็นึกไปว่า คนที่ไม่อยากได้ อยากร่ำรวย ก็เข้าวัดไป อย่มาอยู่กับชาวบ้าน ถ้าเข้ามาทางธรรม ก็อยากอะไรไม่ได้ มีความอยากไม่ได้ ความอยากเป็นตัณหา เป็นกิเลส ผิด ต้องดับต้องละให้หมด นี่คือความสับสนปนเปเคลาดเคลื้อน คลุมเครือต่างๆ ที่พาให้โถมเบียดเสียหายหมด

เมื่อมาเข้ายุคของแรงจูงใจแบบ**ตัณหา** คนก็จะอยากเข้ามาเล่าเรียนศึกษาโดยคิดว่าอาชีพไหน จะให้รายได้ดีที่สุด เรียนไปโดยมุ่งหวังได้ผลตอบแทนรายได้ มิใช่เรียนเพราะชอบวิชาการนั้น แต่ติด อยู่ใต้ระบบผลประโยชน์ เขามองไม่เห็น ไม่ตระหนัก ไม่สำนึกว่า แรงจูงใจตัวจริงในการศึกษา ที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่แท้จริง มันอยู่ที่ไหน

ดูง่าย ๆ ในระยะที่ผ่านมาไม่นานนี้ เมื่อคนจะเรียนวิชาชีพ และมองหาว่าอาชีพไหนมีรายได้ดีที่สุด อาชีพแพทย์ก็เด่นที่สุด ถือว่าเป็นแหล่งรายได้ที่ดีที่สุด คนเก่งๆ ก็เลือกและแข่งขันเข้าเรียน โดยไม่คำนึงว่าตัวเองชอบความเป็นแพทย์หรือเปล่า อยากรักษาคน อยากให้คนมีสุขภาพดีหรือเปล่า

ถึงตอนนี้ ต้องจับจุดให้ได้ว่า แรงจูงใจแบบฉันทะคืออะไร ขอให้ดูให้ดี ตรงนี้แหละเจอละ หันหลังไปดูแรงจูงใจแบบตัณหา บอกแล้วว่าคืออยากมีรายได้สูง อยากได้ผลประโยชน์ตอบแทนมากๆ ที่นี้ ดังที่ว่าแล้ว **ฉันทะ** เป็นตัวแท้ที่จะสร้างสรรค์ ฉันทะ คือความอยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี ดังนั้น ฉันทะจึงอยากได้ผลที่ตรงกับเหตุของการกระทำนั้นๆ เมื่อเห็นว่ากรกระทำนั้นจะทำให้เกิดผลดีที่มันต้องการ ฉันทะก็อยากทำสิ่งนั้น อาชีพแพทย์เป็นงานที่ดีเพราะอะไร ก็เพราะว่าวิชาแพทย์ช่วยให้คนหายจากโรคภัยไข้เจ็บ ทำให้คนมีสุขภาพดี ในกรณีนี้ ฉันทะอยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี ก็คืออยากให้คนหายจากโรคภัยไข้เจ็บ อยากทำให้คนมีสุขภาพดี ฉันทะจึงอยากเรียนแพทย์

ที่นี้ ถ้าใครมาเรียนแพทย์ เพราะอยากช่วยรักษาคน อยากให้คนหายเจ็บหายป่วย อยากให้คนไทยมีสุขภาพดี อยากให้สังคมไทยมีภาวะของสุขภาพที่ดี อย่างนี้เรียกว่าเรียนด้วยแรงจูงใจแบบฉันทะ แต่พอมองถึงตรงนี้ก็ชัดว่า ในสังคมไทยนานมาแล้วนี้ การเรียนด้วยแรงจูงใจฉันทะ แทบหาไม่ได้ หรือหายไปเลย ไม่เฉพาะอาชีพแพทย์ ไม่ว่าจะเรียนอะไร คนก็มุ่งแต่เรื่องรายได้ ยังดีว่ามีคนที่เรียนด้วยฉันทะติดมาบ้าง แม้จะน้อยนิด ก็ช่วยพยุงสังคมไว้ ถ้าไม่มีคนประเภทนี้เลย สังคมไปไม่รอด

คนที่มีฉันทะ ถ้าจะมาเรียนแพทย์ ก็เพราะเขามีใจรักเพื่อนมนุษย์ อยากจะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้มีสุขภาพดี อยากให้สังคมปลอดพ้นโรคภัย ฉันทะนี้แหละที่จะทำให้สังคมพัฒนาไปถูกทางที่จะมีสันติสุขได้ แต่ในเมื่อคนส่วนใหญ่ถูกรอบงำด้วยตัณหาและมานะ สังคมก็ต้องเสื่อม

เวลานี้ กระแสตัณหายิ่งใหญ่ กระแสฉันทะอ่อนเหลือเกิน แม้แต่คนที่รู้จักฉันทะก็แทบไม่มี เพราะฉะนั้น ในการทำงานประกอบการอาชีพทั่วไป มีคนน้อยที่จะใส่ใจในตัวเองว่า มันดีงามเป็นคุณประโยชน์หรือไม่ คนมองแต่ที่ผลประโยชน์ คนที่ไปเรียนไปศึกษา ก็มองแต่ผลตอบแทน รายได้ ไม่ได้นึกถึงสาระตัวแท้ของงานที่เป็นการกระทำแท้ๆ ว่า ที่จริง การงานอาชีพที่ตัวทำนั้น มันเพื่อผลอะไรแท้ๆ ที่ตรงตามธรรมชาติของมัน เช่นว่างานแพทย์ก็เพื่อแก้ไขบำบัดโรค รักษาคนให้หายเจ็บไข้หายทุกข์ ให้แข็งแรงมีสุขภาพดี

ต้องใช้กฎหมายให้หนุณกฎธรรมชาติ มิใช่อยู่แค่ระบบเงื่อนไข

ตรงนี้ มาแยกกันให้ชัดถึงความแตกต่างในการต้องการผล ระหว่างฉันทะ กับตัณหา ตัณหาต้องการสิ่งเสพ สิ่งเสพเป็นเรื่องของการได้มา คนอยากได้อยากเอามัน โดยไม่เกี่ยวกับการทำเหตุ คนมิใช่ต้องการทำเหตุเพื่อให้เกิดสิ่งเสพนั้น สิ่งเสพมิใช่เป็นผลจากการทำเหตุของเขา ไม่ว่าจะมันจะมีอยู่แล้ว หรือว่าใครจะทำเหตุให้เกิดสิ่งเสพนั้นขึ้นมา ก็มิใช่เรื่องของเขา อาจเป็นของสำเร็จรูปก็ได้ ให้มันตรงกับความต้องการเสพของเขาก็แล้วกัน เขาต้องการแต่จะได้สิ่งนั้นมาเสพเพื่อปรนเปรอตัวเอง จึงว่าเขาอยากได้อยากเอา ไม่ได้อยากทำ

ที่นี้มาดูฉันทะบ้าง คนที่ต้องการให้อะไรมันดีนั้น จะต้องอยากรู้และอยากทำเหตุที่จะให้มันดี ดังนั้นมันจึงไปเกี่ยวข้องกับกรกระทำของเขา ต้องมาจากการกระทำของเขา นี้ก็ต่างกันแล้ว พวกตัณหาที่อยากได้อยากเอา เพราะเขาต้องการเสพ แต่พวกฉันทะนี้อยากทำ คือทำเหตุเพื่อให้เกิดผลดีที่ต้องการ เช่นว่า ความสะอาดเป็นสิ่งที่ดี คนมีฉันทะก็ต้องการให้มีความสะอาด ฉันทะอยากให้สะอาด การกวาดเป็นเหตุให้สะอาด เขาจึงอยากทำการกวาด ที่เป็นเหตุของความสะอาด

ไม่ใช่แค่นั้น คนมีฉันทะอยากให้สะอาด และอยากทำให้สะอาด ก็จะมีใจทำการกวาด และจะมีความสุขในการกวาดนั้นด้วย ตรงนี้สำคัญนะ คนอยากให้สะอาด-อยากทำให้มันสะอาด ก็ตั้งใจจะกวาด เป็นความตั้งใจเต็มใจทำของเขาเอง และเขาก็จะไปจนกว่ามันจะสะอาด ถ้าไม่สะอาด ก็ไม่ยอมหยุด นี่คือเหตุกับผลตรงกัน การทำเหตุคือทำการกวาดมาจากใจของเขาเอง เขาจึงมีความสุขในการกวาด ความสะอาดที่เกิดขึ้นก็คือสิ่งที่เขาต้องการและเป็นผลจากการทำการกวาดของเขา เมื่อความสะอาดเกิดขึ้น เขาก็มีความสุขสมอยาก โดยไม่ต้องเสพของอะไรเลย ความอยากแบบนี้เป็นฉันทะ

หันไปดูต้นหาบ้าง ต้นหาอยากได้สิ่งเสพ แต่สิ่งเสพนั้นยังไม่มา ยังไม่มี ทำอย่างไรจะได้มันมาเสพละ ก็อาจจะต้องเอาการกระทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งมาเป็นเงื่อนไข

อย่างในกรณีของการกวาดบ้านนั้น ถ้าเด็กไม่ได้ต้องการความสะอาด ไม่ได้อยากให้บ้านสะอาด และก็ได้ไม่ได้อยากทำให้บ้านสะอาด เด็กก็ไม่มีฉันทะคือไม่มีความอยากที่จะทำการกวาด แต่เด็กอยากได้ขนมมาเสพคืออยากกิน นี่คือมีต้นหาอยากเสพ แต่ขนมยังไม่มี ผู้ใหญ่ก็เอากำไรบ้านให้สะอาดคือการกวาดมาเป็นเงื่อนไข โดยเอากำไรได้ขนมเสพมาตั้งเป็นรางวัล จึงบอกเด็กว่า นั่นนะเธอ ถ้าเธอกวาดบ้านให้สะอาด ฉันจะให้ขนม เธอจะได้ขนมมากิน นี่คือการได้วัตถุเสพมาเป็นเงื่อนไขให้เด็กต้องการกวาด

แต่การกระทำนี้เป็นเพียงเงื่อนไข การทำการกวาดทำให้เกิดความสะอาดซึ่งมิใช่เป็นสิ่งที่เด็กต้องการ มันไม่ตรงกับผลที่เด็กต้องการ การกวาดเป็นเหตุ แต่ผลของการกวาดที่แท้คืออะไร ผลที่แท้ตามธรรมชาติ คือความสะอาด การกวาดเป็นเหตุ ความสะอาดเป็นผล แต่เด็กไม่ได้ต้องการความสะอาดที่เป็นผลของการทำการกวาดนั้น เด็กทำการกวาดเพราะมันเป็นเงื่อนไขที่จะให้เขาได้สิ่งที่เขาต้องการ คือสิ่งเสพอันได้แก่ขนม นี่คือ เหตุกับผลไม่ได้ตรงกันเลย

ในเมื่อการได้ผลคือสิ่งเสพนี้ เป็นเพียงเงื่อนไขให้เด็กต้องทำ เมื่อเป็นเงื่อนไขให้ต้องทำ เด็กไม่ได้อยากทำ แต่เด็กต้องทำ ก็จำใจทำ เมื่อเด็กจำใจ ไม่ได้เต็มใจทำการกวาด เด็กก็มีความสุขในการกวาด ใจก็รอแต่ว่าเมื่อไรจะได้ขนมสักที ก็จำใจกวาดตลอดเวลา เมื่อจำใจกวาด การทำงานคือการกวาด ก็เป็นความทุกข์

ยิ่งกว่านั้น เมื่อเด็กจำใจทำ ไม่ได้ตั้งใจไม่เต็มใจทำการกวาด เขาก็หาทางเลี่ยง ถ้าไม่มีคนคุมหรือคนคุมไม่อยู่ ก็ไม่เอาเรื่องแล้ว ทำแค่พอให้ได้เงินได้ขนม ถ้าหลีกเลี่ยง หรือหลอกให้ไม่ต้องทำการกวาดได้ ก็เอาเลย

เป็นอันว่า ในระบบเงื่อนไข ไปด้วยรางวัลนี้ *หนึ่ง* เมื่อต้องกวาด ก็จำใจสักว่ากวาด ไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้เต็มใจ มีสภาพจิตที่ไม่ดี และมีโอกาสมากที่จะกวาดไม่สะอาด *สอง* เด็กเองไม่มีความสุขในการกระทำคือการกวาด แต่กลายเป็นมีทุกข์ *สาม* เกิดปมในการหาทางหลบเลี่ยง หรือทำงานหลอกๆ *สี่* ก็เลยต้องคอยคุม ยุ่งกับการจัดตั้งระบบควบคุม *ห้า* ผลเสียแก่สังคม เช่น ยากที่จะได้ผลงานที่มีคุณภาพเยี่ยมยอด อย่างการกวาดที่ไม่สะอาดเรียบร้อย ไม่ดีเท่าที่ควรนั้น เป็นตัวอย่าง

นี่เป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นจุดแยกที่จะต้องหาทางใหม่ เนื่องจากปัญหาว่า ถ้าใช้ต้นหาเป็นเครื่องกระตุ้นให้คนทำงาน ด้วยวิธีการแบบให้รางวัลเด็ก โดยให้ขนมเพื่อให้เด็กต้องการกวาดบ้าน แล้วเกิดปมว่า ถ้าไม่มีรางวัล เด็กก็คงไม่กวาด เมื่อสังคมไม่มีคนที่ต้องการทำให้มันดี ก็ต้องมีแต่รางวัลล่อโดยเสี่ยงต่อการทุจริตไม่ซื่อสัตย์ไป สังคมก็จะอยู่ดีจริงไม่ได้

หันไปดูแลเด็กที่ชอบความสะอาด อยากให้สะอาด อยากทำให้สะอาด พูดสั้นๆ ว่า ใฝ่ดี มีฉันทะ เด็กคนนี้ไม่ต้องมีใครคุม เขาไปอยู่ที่ไหน ไม่ต้องมีคนอื่นอยู่ ไม่ต้องมีใครใช้ เด็กเห็นอะไรไม่สะอาด เขาทนนิ่งเฉยไม่ได้ ก็ไปคว้าไม้กวาด มากวาด ไปเอาผ้าเช็ดตัว มาเช็ดตัวเอง และเขาจะทำจนกระทั่งสะอาดจริง จนเป็นที่พอใจของตัวเอง นี่คือจุดแยกออกจากตัณหา ไปสู่ฉันทะ

เป็นอันว่า ถ้าเด็กกวาดบ้าน เพราะต้องการชมหรือรางวัลตอบแทน นั่นคือทำด้วยตัณหา ในระบบเงื่อนไข ซึ่งจะมีผลร้าย ทั้งแก่ตัวเด็กเอง ที่ทำด้วยความจำใจ เป็นทุกข์ ไม่มีความสุข พร้อมทั้งไม่มีหลักประกันด้วยว่าเขาจะทำการกวาดนั้นต่อไป และผลต่อสังคมก็ไม่ดี ไม่จริงจัง ไม่ยั่งยืนด้วย

ส่วนคนที่มีความอยากแบบฉันทะ คือใฝ่ดี เช่น ต้องการความสะอาด หรืออยากให้มี ความสะอาด ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีงาม ก็คือต้องการผลตรงกับเหตุที่เขาอยากทำ คือ ทำการกวาด ให้เกิดความสะอาด ซึ่งจะเกิดผลดีแก่ชีวิตของเขาเอง ทำให้เขามีความสุขในการกระทำนั้น ในการทำงานคือการ กวาดนั้น และทำให้เกิดผลดีแก่สังคม ที่เขาทำด้วยความตั้งใจเต็มใจให้ผลงานสำเร็จออกมาเต็มที่ เขาอาจทำได้ดีกว่าคนที่ไปเรียกร้องเขาด้วยซ้ำ เช่นว่า คนที่ไปเรียกร้องจะเอาแค่นี้ แต่เขาทำดีกว่านั้น อีก เพราะว่าใจเขาชอบเขาอยาก

สังคมของเรานี้ ที่แท้ก็นั้น ก็ต้องการผลที่ตรงตามธรรมชาตินี้ คือต้องการผลของฉันทะ แต่เรา ไม่รู้จักฉันทะ นี้ก็คือ *ทิฐิ* ในแง่ของปัญญาความเข้าใจ ก็ไม่รู้จัก ไม่มีหลักที่จะมาใช้แก้ปัญหา *ตถ* แถม ยังปฏิบัติการผิด ไปกระตุ้นคนด้วยตัณหา-มานะ ให้สร้างปัญหา จึงยิ่งแย่ใหญ่ รวมแล้วก็ไม่เข้าสู่ การศึกษาที่ตรงตามความจริงแห่งธรรมชาติของชีวิต

สังคมสร้างอารยธรรมขึ้นมาได้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฉลาด สามารถจัดระบบสังคม การที่ เราจัดระบบสังคมนั้นเพื่ออะไร วัตถุประสงค์ที่แท้ก็เพื่อให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีขึ้น โดยมุ่งให้การจัดระบบ สังคมเป็นเครื่องสนับสนุนให้กิจกรรมกิจการทั้งหลายเป็นไปด้วยดี และได้ผลดีจริงจัง อย่างเรา จัดระบบจ้างงานขึ้นมา ก็เป็นการแบ่งงานกันทำ โดยมุ่งให้แต่ละคนทำงานที่ตนถนัดชำนาญได้เต็มที่ และได้ผลสำเร็จอย่างดี

เราตั้งระบบงานขึ้น จ้างคนมาทำงาน ให้คนมีเงินเดือนกิน คนทำงาน แล้วได้เงินเดือน การ ทำงานนั้นเป็นเหตุ แล้วเงินเดือนที่ได้เป็นผล เห็นชัดว่าเกิดเป็นกฎขึ้นมา คือ การทำงานเป็นเหตุ การ ได้เงินเดือนเป็นผล เช่น ยกตัวอย่างนี้บ่อยที่สุดว่า จ้างคนทำสวน การทำสวน เป็นเหตุ เงินเดือน ๕,๐๐๐.๐๐ บาท เป็นผล

กฎนี้เป็นกฎที่มนุษย์สร้างขึ้น มองเห็นความเป็นเหตุเป็นผลชัดเจน เป็นความจริงนะ ทำไมจะไม่จริงล่ะ ก็ทำสวนเป็นเหตุ จึงได้เงินเดือน ๕,๐๐๐.๐๐ บาท เป็นผลจริงๆ

แต่จริงแน่ จริงแท้ไหม ตอบได้ว่า จริงไม่แน่ จริงไม่แท้ เพราะว่าการทำงานนั้น ไม่ได้ทำให้เงิน เกิดขึ้นมา เงินนั้น ต้องมีคนเอามาให้ แต่อะไรทำให้เกิดเป็นกฎขึ้นมาได้สำเร็จ ก็คือการยอมรับร่วมกัน หรือข้อตกลง ที่ภาษาพระเรียกว่า สมมุติ มาจาก ส+มติ, *มติ* แปลว่า ความรู้ การยอมรับ กับ *ส* แปลว่า ร่วมกัน พร้อมด้วยกัน จึงแปลรวมว่า การรับรู้ด้วยกัน การยอมรับร่วมกัน หรือข้อตกลง แล้ว ด้วยสมมุติ คือการยอมรับร่วมกันนี้แหละ กฎมนุษย์จึงมีอยู่เป็นอยู่ได้ว่า การทำสวนเป็นเหตุ การได้ เงินเดือนห้าพันบาทเป็นผล เป็นต้น แต่ถ้าไม่มีสมมุติคือการยอมรับนี้ กฎมนุษย์ข้อนี้ก็หายไป ใช่ไหม

กฎนี้ไม่มีจริง ถ้าไม่มีการยอมรับ คุณมาทำสวนเดือนหนึ่งแล้ว ฝ่ายนายจ้างไม่ยอมรับด้วย เงินเดือนก็ไม่มา ตกกลางว่ากฎของมนุษย์ ที่สร้างกันขึ้นในสังคมนี้ เกิดจากความฉลาดของมนุษย์ แต่มันเป็นเพียงกฎสมมุติ คือตั้งอยู่บนฐานของการยอมรับร่วมกันของมนุษย์เหล่านั้น มิใช่มีจริงในธรรมชาติ แต่มีมนุษย์จำนวนมากในปัจจุบันนี้ หลอกตัวเอง นึกว่ากฎนี้เป็นความจริง

ถ้าเขาไม่หลอกตัวเอง เขาจะต้องถามต่อว่า การที่เราสร้างกฎมนุษย์ขึ้นมา ทั้งที่มันไม่มีความจริงแท้ในธรรมชาติเลยนี้ เราตั้งมันขึ้นมาเพื่ออะไร ตอบว่า ตั้งขึ้นมาเพราะ เราต้องการผลอะไรอย่างหนึ่งที่ซ่อนอยู่ เราต้องการผลที่เป็นความจริงแท้ตามกฎธรรมชาติ ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังกฎมนุษย์นี้ ผลอะไรที่เราต้องการแท้จริง ก็ง่ายๆ จากการทำสวนเป็นเหตุ นั้น ก็มีผลที่เป็นความจริงตามกฎของธรรมชาติ แต่ผลนั้นไม่ใช่เงินเดือนตามกฎของมนุษย์

ผลตามกฎธรรมชาติของการทำสวนคืออะไร การทำสวนเป็นเหตุ อะไรเป็นผล (ไม่สามารถได้ ยืนคำตอบ) ต้นไม้เจริญงอกงาม ถูกไหม การทำสวนเป็นเหตุ ต้นไม้เจริญงอกงามเป็นผล อันนี้เป็นกฎธรรมชาติ ไม่มีทางคัดค้านได้ ทีนี้ เมื่อสังคมต้องการผลนี้ คนต้องการให้สวนดี ให้ต้นไม้เจริญงอกงาม ที่เป็นผลตามกฎธรรมชาติ ก็ต้องมีการทำสวนเป็นเหตุ แต่ทำอย่างไรจะให้มีการทำสวนอย่างจริงจัง มนุษย์ที่ฉลาดจึงจัดระบบในสังคมขึ้น โดยตั้งกฎมนุษย์ว่า คุณมาทำสวนนี่นะ คุณไม่ต้องไปห่วงกังวล เรื่องการทำมาหากินอะไร คุณตั้งใจทำงานในสวนนี้ไป คุณก็จะมีเงินใช้ ฉันให้เงินเดือนคุณห้าพันบาท

ถ้าสองกฎนี้สอดคล้องกันดี ก็หนุนกัน กฎมนุษย์คือการทำสวนหนึ่งเดือนได้เงินเดือนห้าพันบาท ก็มาช่วยหนุนให้กฎธรรมชาติที่ว่า การทำสวนเป็นเหตุ ต้นไม้เจริญงอกงามเป็นผล ได้ผลสำเร็จอย่างดี เพราะว่าคนทำสวนนั้น เมื่อไม่ต้องกังวลเรื่องการเงินอยู่ และไม่ต้องยุ่งกับงานการอะไรอื่น ก็ตั้งใจทำสวนเต็มแรง เต็มเวลา เต็มฝีมือ เต็มที่

แต่ที่นี้ปมก็มาอยู่ที่ตัวที่ในใจที่คุณภาพคุณธรรมของคนทำสวนนั่นเอง อยู่ที่ว่าคนทำสวนจะมี ตัณหา หรือมีฉันทะ ถ้าคนทำสวนมีแต่ตัณหา ก็ต้องการเงินเดือนห้าพันบาทอย่างเดียว เขาต้องการ ผลประโยชน์ตามกฎมนุษย์เท่านั้น เขาไม่ได้ต้องการความเจริญงอกงามของต้นไม้ ที่เป็นผลของการทำสวนตามกฎธรรมชาติ ทีนี้ละ การทำสวนก็จะเป็นงานที่ฝืนใจเขา *หนึ่ง* เขาจะทำสวนด้วยความทุกข์ *สอง* เขาจะไม่เต็มใจทำ จะพยายามเลี่ยงงาน หลบงาน ทำแค่น้อยๆ พอให้เห็นว่าได้ทำแล้ว ฯลฯ แล้ว ผลที่สุดก็คือ การทำสวนไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร ตัวเองก็ไม่มีความสุขจริง และผลแก่สังคมก็ไม่ได้

แต่ถ้าคนทำสวนนั้นยังอยู่กับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ เขาก็มีฉันทะ คือรักต้นไม้ อยากให้ต้นไม้เจริญเติบโตงอกงาม แล้วก็อยากทำให้มันเจริญงอกงามอย่างดีที่สุด เมื่อเขาทำสวนด้วย ฉันทะ การทำสวนก็เป็นเหตุ และต้นไม้เจริญงอกงามก็เป็นผล ตรงกัน

คนสวนที่มีฉันทะ อยากให้ต้นไม้เจริญงอกงาม ก็อยากทำสวนแน่ แกก็อยากไปขุดดิน อยากไปพรวนดิน อยากรดน้ำ คอยดูแลว่า มันงามดีหรือว่ามันเหี่ยวเฉา ใบมันผลัดแตกเขียวดีไหม มีผลดกผล งามดีไหม ฯลฯ แกจะเอาใจใส่ แล้วก็ตั้งใจทำไปทุกอย่างที่จะทำให้มันดี เมื่อมีฉันทะตัวอยากให้มันดีนี้ ก็เป็นอันมั่นใจว่า งานทำสวนจะได้ผลดี แล้วกฎมนุษย์คือได้เงินเดือนห้าพันบาท ก็จะมาเป็นตัวหนุนช่วยให้เขาทำงานด้วยฉันทะมุ่งไปได้เต็มที่ ไม่ต้องลະล้าละล้งห่วงกังวล แต่ถ้าคนไม่มีฉันทะ มีแต่ตัณหา ก็ยุ่งอย่างที่ว่าแล้ว คนก็ไม่ตั้งใจทำงาน ตัวเองก็ฝืนทำงาน ใจไม่สบายมีความสุข และผลแก่สังคมก็เต็มที่ อะไรๆ ก็รวนไปหมด อาจต้องจ้างคนมาคุม ถ้าคนคุมก็ไม่มีฉันทะ ก็หนักเข้าไปอีก ไปกันใหญ่ หมดยก

ตกลงว่า ที่เราวางกฎมนุษยขึ้นมา ก็เพื่อสนับสนุนการทำเหตุที่จะให้เกิดผลตามกฎธรรมชาติ มนุษย์ฉลาดอย่างนี้ แต่แล้วมนุษย์ก็กลับมาแปลกแยกจากธรรมชาติเสียเอง ก็เลยเอาแต่ค้นหา ไม่มีชั้นทะ พอมนุษย์เอาแต่ค้นหา อารยธรรมก็เริ่มเสื่อม มนุษย์ที่สร้างสรรค์อารยธรรมมานั้น แม้แต่อารยธรรมที่ผิด ก็สร้างมาได้ด้วยชั้นทะ เช่นมีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ ฉะนั้น สังคมตะวันตกนี้ เราต้องยอมรับความดีของเขาในบางแง่บางระดับ แม้ว่าเขาจะพลาดในแง่จุดหมายระยะยาว และมีทิวทัศน์พื้นฐานที่ผิดไป แต่ภายในระหว่างนี้ เขาได้สร้างพื้นเพสะสมทุนแม้แต่นิสัยใจคอที่ดีมาไม่น้อย

นี่คือเรื่องของชั้นทะและค้นหา คิดว่าคงแยกได้ชัด ท่านจักรพันธ์ชัดใหม่ ชัดนะ

เป็นอันว่า แม้แต่ทำสวน เราก็ต้องการให้คนมีชั้นทะ แล้วชั้นทะนั้นจะเป็นฐานที่มั่นคงที่สุด โดยมีกฎมนุษยมาเป็นตัวหนุนดั่งว่าแล้ว

สังคมมนุษย์ที่ฉลาดมีอารยธรรมนั้น เก่งในการจัดตั้งวางระบบ และสร้างกฎมนุษยขึ้นมา แต่ต้องมีปัญญาที่จะเข้าถึงตัวสาระแท้ที่ว่า การที่เราวางกฎมนุษยได้อารยธรรมขึ้นมา ก็เพื่อไปหนุนความจริงความดีงามในธรรมชาติของธรรมชาติที่ต้องการ ถ้ากฎมนุษย เช่นการทำสวนเป็นเหตุ ได้เงินเดือนห้าพันบาทเป็นผลนี้ ไปช่วยหนุนชั้นทะให้ทำงานเต็มที่ มันก็ดีแน่ๆ แต่เวลานี้ มันขาดตอนเหลือแต่ชั้นของค้นหา จะเอาแค่กฎมนุษย ละทิ้งหรือละเลยกฎธรรมชาติ จึงทำท่าจะพัง จะล่มสลาย

ถ้าเรียนแพทย์มาโดยไม่มีชั้นทะ ไม่มีความตั้งใจดีต่อคนไข้ ไม่มุ่งหมายจะรักษาคนไข้ให้หายโรค คิดเอาแต่ผลประโยชน์ คนจะเป็นจะตายอย่างไร ก็ช่างมัน ชีวิตและสังคมก็แย่ แต่เรายังมีแพทย์ดี ๆ มีชั้นทะอยู่เยอะ จึงพยุงกันมาได้ แต่ต่อไปนี้จะน่ากลัวมากยิ่งขึ้น เพราะค้นหาทำท่าจะมาครอบงำสังคมไทย และชั้นทะก็หมดไปๆ ทุกที่ๆ

อรุณรุ่งแล้ว แสงเงินแสงทองมา ดวงตะวันขึ้นฟ้า มิหาใครวอน

กลับมาที่หลัก เมื่อแยกได้แล้วว่า อยากรู้ที่ผิดคืออยากด้วยค้นหา และอยากที่ถูกคืออยากด้วยชั้นทะ รู้ว่าชั้นทะสำคัญมาก ก็ต้องระวัง

อย่าไปห้าม อย่าไปตัดทางไม่ให้คนอยาก ต้องบอกว่า อยากด้วยชั้นทะ คืออยากรู้ อยากเข้าถึงความจริง เรียกว่าใฝ่รู้ และอยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี เรียกว่าใฝ่สร้างสรรค์ ด้านนี้เราต้องการ เพื่อให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีงาม และสร้างสังคมที่มีสันติสุขขึ้นมาได้

มีพุทธพจน์ว่า **ชั้นทะ** ความอยากรู้-อยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี ใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์นี้ เป็นแสงเงินแสงทองของอริยมรรคา (ส.ม.๑๙/๑๓๒/๓๗) จึงเป็น **รุ่งอรุณของการศึกษา**

พอแสงเงินแสงทองส่องฟ้า อรุณรุ่งมา ไม่ต้องหาใครไหววอน อาทิตยก็จะอุทัยเดินหน้าทอแสงแจ่มจ้าแน่นอน ถ้าชั้นทะตั้งต้นขึ้นมาเมื่อไร ก็มั่นใจได้ว่าคนจะมีชีวิตที่ดีงาม จะเจริญก้าวหน้าไปในทางของอารยชน แล้วก็จะพัฒนาได้ มันเป็นแรงนำ พอมมีชั้นทะ อยากให้มันดีแล้ว ก็ทำเต็มที่ ชั้นทะนั้นจึงเป็นข้อแรกของอิทธิบาท ๔

อิทธิบาท ๔ ข้อแรกคือ **ชั้นทะ** เมื่อมีความอยากให้มันดี-อยากทำให้มันดีนี้ขึ้นแล้ว ก็จะมี **วิริยะ** คือความเพียรพยายามตามมา และก็จะเอาใจจดใจจ่ออยู่กับการทำนั้น เป็น **จิตตะ** ช่วยให้ปัญญาทำงานจริงจัง ทั้งพิจารณา ตรวจสอบ ไตร่ตรอง ค้นคว้า ทดลอง เป็น **วิมังสา**

คนที่มีความดีนี้ ไม่ว่าจะไปเกี่ยวข้องกับอะไร ก็ยากให้มันดีหมด เพราะฉะนั้นจึงปลอดภัยสบายใจได้ ไม่ต้องมีใครไปคอยจ้ำจี้จ้ำไช การเล่าเรียนงานการดำเนินไปด้วยตัวเอง อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่ออาทิตย์จะอุทัยนั้น แสงเงินแสงทองขึ้นมาก่อน ฉันทใด เมื่อจะมีชีวิตที่ดีงาม คือดำเนินตามมรรคมงคล ๘ นั้น ฉันทะก็ขึ้นมาก่อน ฉันทนั้น

เมื่อแสงเงินแสงทองขึ้นมาแล้ว ตะวันก็ทอแสงแจ่มจ้าต่อไปเอง ไม่ต้องรอให้ใครมาเร่งเร้า พอฉันทะความดีได้ ยากให้มันดีมาแล้ว ก็เริ่มได้เลย ตอนนั้นเดินหน้าแล้ว

วันนี้พูดมาพอสมควรแล้ว ได้ขยายไปในเรื่องของชีวิต และอารยธรรม เรื่องของสังคมมนุษย์ ทั้งตะวันตก และตะวันออก แต่แทรกอีกนิดหนึ่ง

ย้อนกลับไปตรงที่ว่า ฝรั่งเศสมีแรงบีบคั้น ทำให้เขาต้องดิ้นรน แล้วโดยไม่รู้ตัวก็ทำให้เขาสร้างภูมิธรรม สร้างสะสมนิสัยใจคอที่ดี เช่นความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ ขึ้นมา แต่ที่นี้ ในบางสังคมก็มีแรงบีบคั้นเนื่องจากธรรมชาติไม่เอื้ออำนวย แต่ทำไมไม่พัฒนา ตรงนี้จึงต้องแทรกว่า ถ้าคนไปหวังพึ่งอำนาจดลบันดาลภายนอกได้ ก็จบแค่นั้น ก็หยุด ลงนอนรอไป

อย่างในสังคมอินเดีย ที่คนมุ่งไปพึ่งอำนาจดลบันดาล เขาหวังพึ่งเทพเจ้า จึงบูชาัญญ แล้วรอให้เทพเจ้าช่วย ก็รอการช่วยไปเถิด ไม่ดิ้นรนชวนขวาย จึงมิใช่ว่ามีแรงบีบคั้นแล้วมนุษย์จะดิ้นเสมอไป ถ้ามีแรงบีบคั้นแล้ว หวังไม่ได้ว่าจะมีใครช่วย ต้องตายแน่ คนจึงจะดิ้นเต็มที่

จึงต้องมีเงื่อนไขเพิ่มเติมเข้ามาอีก อย่างทางคริสต์ก็สอนว่า พระเจ้าจะช่วยเฉพาะคนที่ช่วยตัวเอง พบบอกอย่างนี้ ใครก็มัวรอหวังพึ่งพระเจ้าไม่ได้ ก็ต้องดิ้นรนชวนขวายเอง

อย่างเรื่องของยิว เขาก็มีสัญญากระยะยาวว่า โนนแผ่นดินแห่งสัญญาไกลโพ้น อีกเป็นพันๆ ปีข้างหน้า พวกเขาจะได้ แต่ตอนนี้ พวกเขาช่วยตัวเองไปก่อนนะ ตอนนี้เร่ร่อนกันไปในทะเลทราย พวกเขาดิ้นรนสู้ไปเถอะ อย่างนี้ก็รอหวังพึ่งอยู่ไม่ได้

ยังมีอีกอย่างหนึ่ง คือตัวกลม่อ ถ้ามีอะไรมากล่อมให้สบายใจ ช่วยให้มีลมทุกข์หลบปัญหาไปได้ คนก็ไม่ดิ้นอีกเหมือนกัน ตัวกลม่ออะไรละ ง่ายๆ ก็สิ่งเสพติด และแม้แต่การบันเทิงต่างๆ ทำให้คนลุ่มหลงเพลินเพลิน ลืมความทุกข์เฉพาะหน้า อย่างนี้ก็หยุดดิ้นรนชวนขวาย ไม่ไปเหมือนกัน

ตัวกลม่ออย่างประณีตก็มี แม้แต่สมาธิ ถ้าใช้ไม่เป็น ใช้ผิด ก็เป็นตัวกลม่อได้โดยไม่รู้ตัว สมาธิที่ใช้ผิดนั้น แทนที่จะมาเป็นองค์ธรรมหนุนการปฏิบัติในไตรสิกขา แทนที่จะช่วยให้ก้าวขึ้นไปในปัญญา ก็กลับมาเป็นตัวกลม่อให้เพลินเสียอีก เวลาที่มีทุกข์มีปัญหา ก็มานั่งสมาธิหลบทุกข์หลบปัญหานั้น อย่างพวกเขาป่า เป็นฤาษีชีไพร เจริญสมาธิ ได้ฌานแล้ว ก็เพลินเล่นฌานกีฬา นี่ก็กลม่อให้สบาย ก็หยุดอีกไปไม่รอดเหมือนกัน

สภาพพื้นฐานก็คือ มนุษย์ปุถุชนนั้น เมื่อถูกทุกข์บีบคั้น ถูกภัยคุกคาม จึงลุกขึ้นดิ้นรนชวนขวาย แต่ถ้าหวังพึ่งอะไรได้ หรือมีอะไรกลม่อให้เพลินลืมทุกข์ไปเสีย ก็รอ ก็หยุด ดังนั้น จึงต้องมองหลายแง่ ดังที่สังคมต่างๆ มีความแตกต่างกันดังที่วาม

สำหรับสังคมไทย ก็วิเคราะห์เอาเองก็แล้วกัน ว่าเราเป็นอย่างไร เท่าที่มองเห็นง่ายๆ ในแง่ทุกข์บีบคั้น ภัยคุกคาม เราก็ผจญน้อย แล้วเรายังมีลัทธิหวังพึ่งเข้ามาซ้ำด้วย และสิ่งกลม่อเราก็มีมากมาย คนไทยก็เลยไม่ค่อยจะดิ้นรนชวนขวาย และก็อ่อนแออีกด้วย เป็นอย่างนี้หรือเปล่า?

ตอนที่

๒๐

อะไรกันคนไทย

ยังแยกไม่ได้ว่า สันโดษไหนร้าย สันโดษไหนดี

จะไปถึงสันโดษได้ จะมีประชาธิปไตยที่ดี คนไทยต้องมีการศึกษา

บอกไว้ว่าจะพูดเรื่องสันโดษ เพราะเกี่ยวข้องกับเรื่องตถุหา-ฉันตะ ที่พูดไปแล้ว แต่เรื่องสันโดษเคยพูดแทรกมาบ้าง ตอนว่าด้วยชีวิตพระ เพราะว่าสันโดษนั้นเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นพิเศษสำหรับพระสงฆ์ ซึ่งมีชีวิตที่เน้นในภาคจิตใจ ในเรื่องนามธรรม และชีวิตด้านวัตถุของพระสงฆ์ก็เอาไปฝากไว้แล้วกับชาวบ้าน

ที่นี้มาดูเรื่องสันโดษในแง่ที่สัมพันธ์กับยุคสมัย เมื่อคืนนี้ได้ปรารภเรื่องที่ว่า เมื่อเริ่มยุคพัฒนาในประเทศไทย ราว พ.ศ. ๒๕๐๓ ทางรัฐบาล โดยนายกรัฐมนตรีได้มีสารไปถึงที่ประชุมพระคณาธิการทั่วประเทศว่า ประเทศชาติกำลังพัฒนา ขอให้ดสอนหลักธรรมอย่างเรื่องสันโดษนี้ เพราะจะทำให้คนไม่อยากได้อะไรแล้วก็อยู่กันไป เป็นอย่างไรก็อยู่อย่างนั้น ไม่ขยันทำงาน ไม่สร้างอะไรๆ ให้เพิ่มพูน ประเทศชาติก็จะไม่เจริญ

ก็มาดูกันว่าปัญหาเป็นอย่างไร ที่จริง เรื่องนี้ จะไปว่าทางบ้านเมืองอย่างเดียวก็ไม่ถูก บ้านเมืองเขาก็ว่าไปตามที่เขาเข้าใจ คนในสังคมไทยนี้มากมายก็มีความเข้าใจอย่างนั้น แค่นั้น คือเข้าใจไปว่า ถ้าคนสันโดษแล้ว ก็ไม่อยากได้อะไร สันโดษคือพอใจในสิ่งที่มีอยู่ มีอย่างไรก็พอใจอย่างนั้น ที่นี้ถ้าคนไทย ซึ่งรวมทั้งผู้ปกครองบ้านเมืองไทย มีความรู้ความเข้าใจดีวนแค่นั้น เขาก็ยอมตีความผิด คิดเฉพลาตไปได้

ยิ่งกว่านั้น ทางฝ่ายบ้านเมืองยังมองเฉไปอีกด้วยว่า ถ้าจะให้คนขยันหาเงินหาทองให้มาก เพื่อให้ประเทศชาติเจริญ ก็ต้องให้คนโลภเยอะๆ อยากมีกินมีใช้มีของฟุ่มเฟือยมากๆ ถ้าไปสันโดษเสีย ก็จะไม่อยากได้ แล้วก็จะไม่ขยันหาเงินหาทอง ประเทศก็พัฒนาไม่ได้

คนส่วนใหญ่ในสังคมไทย ซึ่งรวมทั้งผู้ปกครองบ้านเมือง ถ้าไม่เรียกว่ามองตื้นๆ ก็ต้องว่าเขาคิดเอาง่ายๆ อย่างนี้ พวกนี้ถือว่าธรรมข้อสันโดษนี้ขัดขวางความเจริญ ทำให้ประเทศชาติไม่พัฒนา

นอกจากนั้น ทั้งพฤติกรรมและความคิดความเข้าใจของชาวพุทธเอง ก็พรวๆ เขวๆ ด้วย คือคนไทยชาวพุทธจำนวนมาก ก็เข้าใจอย่างที่เขาว่านั่นแหละ คือบอกว่าสันโดษก็อย่างนั่นแหละ ได้แก่พอใจตามที่มีที่เป็น ก็ไม่อยากได้อะไรแล้วยังแถมเข้าใจไปว่า คนมีสันโดษแล้ว จะได้มีความสุข คือมีความสุขกับของที่มี เมื่อมีความสุขแล้ว ก็ไม่ดิ้นรนชวนขาย พฤติกรรมก็ชวนให้มองไปในทางที่ว่า มีสันโดษมีวัตถุอย่างไร ก็อยู่เท่านั้น เมื่อสบายมีความสุขแล้ว ก็ถ่อมใจตัวเองให้ไม่ชวนขาย ลักษณะอย่างนี้ก็ชวนให้มองเห็นเป็นคล้ายกับคนขี้เกียจเหมือนกัน เพราะฉะนั้นมันก็ไม่สร้างสรรค์อีกนั่นเอง

เมื่อคนไทยชาวพุทธเองนี้เข้าใจความหมายของสันโดษไม่ถูกต้อง ก็ทำให้คนภายนอก ที่ไม่ค่อยใกล้ชิด หรือเพ่งมองชาวพุทธอยู่แล้ว ก็เลยมองเป็นว่า สันโดษนี้ทำให้ชาวพุทธเป็นคนที่ไม่ชวนชวาย ไม่สร้างสรรค์ ไม่เพียรพยายาม ไปจนกระทั่งถึงเป็นคนเฉื่อยชา ซี้เกียจ งอมืองอเท้า นี่ก็คือตัวเองมีแง่มุมที่ทำให้เขามองได้อย่างนั้นด้วย

รวมแล้วก็ต้องโทษทั้งสองฝ่าย และทุกฝ่าย ต้องมองให้ชัดว่า เป็นความผิดพลาดถึง ๓ ชั้น คนไทยทั่วไปเข้าใจผิด ๒ ด้าน แล้วคนพุทธก็เฉียดด้านหนึ่ง ซ้ำเติมกันเข้าไป เมืองไทยก็รับเคราะห์เอา รวมแล้วก็คือ ขาดการศึกษา

โดยเฉพาะทางการบ้านเมืองนั้น ในฐานะเป็นผู้ใหญ่ของประเทศชาติ ที่จริงต้องมีความรับผิดชอบที่จะศึกษาเรื่องสันโดษให้เข้าใจให้ชัด ในขณะที่ประชาชนไม่รู้จริง ผู้นำต้องศึกษาให้ชัด แล้วนำเอาสันโดษในความหมายที่ถูกต้องมาสอนประชาชน เพราะพระพุทธรศาสนาไม่ใช่เป็นศาสนาที่ขึ้นต่อศรัทธา แต่เป็นศาสนาที่ตัดสินด้วยปัญญา ต้องมีการศึกษาเป็นฐาน

อย่างพระมหากษัตริย์ในอดีตของไทยนี้ เมื่อทรงสงสัยความหมายของหลักธรรมหรือเรื่องอะไรในพระศาสนา ก็ทรงมีพระราชปวงญาไปให้คณะสงฆ์ตอบหรือชี้แจง แต่นี่กลายเป็นว่า ผู้นำชาติบ้านเมืองก็ไม่เข้าใจ เป็นได้แค่เหมือนชาวบ้าน มีความเข้าใจแค่นี้

แม้ทางฝ่ายวิชาการก็เช่นกัน ก็ต้องติเตียนทางด้านการศึกษาสังคมวิทยาด้วย สังคมวิทยาในเมืองไทยเราก็ตามแบบตะวันตก ในหมู่นักสังคมวิทยาก็เข้าใจคำสอนทางพุทธศาสนาโดยแยกไม่ออก ระหว่างความเข้าใจและความเชื่อที่เชื่อว่าเป็นพุทธศาสนา ตามความประเพณีปฏิบัติและความเข้าใจของชาวบ้าน กับพุทธศาสนาที่เป็นหลักการแท้

นักสังคมวิทยาของเรา เวลาศึกษาพุทธศาสนา เขาแยกไม่ออก ที่จริงคือไม่คิด หรือไม่ตระหนักที่จะแยก เขาก็เอาพุทธศาสนาตามที่ชาวบ้านเชื่อถือปฏิบัติ คือนึกว่า สิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือปฏิบัติ นั่นคือพุทธศาสนา หรือว่าชาวบ้านที่มีชื่อว่าชาวพุทธเชื่อถือปฏิบัติอย่างไร นั่นคือพุทธศาสนา เมื่อเขาเข้าใจอย่างนี้ เขาได้แค่นี้ นอกจากตัวเขาเองเขาไปตามชาวบ้านแล้ว เขาก็ช่วยสังคมไทยไม่ได้

ดังที่ว่าแล้ว พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ขึ้นต่อศรัทธา จึงต้องศึกษาให้รู้เข้าใจให้ถูกต้องด้วยปัญญา เมื่อนักวิชาการทำได้แค่ฟังและเชื่อตามชาวบ้าน ถ้าชาวบ้านเพี้ยน นักวิชาการก็เพี้ยนตามไป แทนที่นักวิชาการจะบริการช่วยให้การศึกษาสร้างปัญญาให้แก่สังคม ชาวบ้านเข้าใจพุทธศาสนาไม่ถูก ปฏิบัติไม่แท้ นักวิชาการจะได้ช่วยแยกให้เห็นว่า ที่ชาวบ้านเชื่อถือปฏิบัติ นั้นผิดพลาดอย่างไร หลักการที่แท้ของพระพุทธรศาสนาว่าอย่างไร ก็จะช่วยเหลือสังคมไทยในการที่จะพัฒนาให้ดีขึ้น ก็เลยทำไม่ได้ ก็ไปได้แค่อย่างฝรั่ง

ฝรั่งก็มาศึกษาสังคมที่นับถือพระพุทธรศาสนา มีบางคนก็พยายามเข้าถึงตัวหลักการ แต่โดยมากก็ได้แค่แบบเดียวกัน คือคำว่าพุทธศาสนาของเขา ก็คือพุทธศาสนาตามความเชื่อและการประเพณีปฏิบัติของชาวบ้าน ซึ่งเขาเข้าใจขั้นเดียวตามชาวบ้าน ไปไม่ถึงพระพุทธรศาสนาในความหมายที่แท้จริง

ดังที่พูดไปแล้วว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งปัญญา ไม่ใช่ศาสนาแห่งศรัทธา ฝรั่งรู้จักมาแต่ศาสนาแห่งศรัทธา คือหลักคำสอนของศาสนาเป็นสิ่งที่เรียกว่า dogma คือข้อกำหนด ศรัทธา เป็นความเชื่อตายตัว ข้อปฏิบัติตายตัว ต้องถือตามแบบเด็ดขาด ต้องเชื่อต้องทำไปตามนั้น เช่น วันหนึ่งต้องไหว้ต้องกราบเท่านั้นหน ต้องเชื่อพระเจ้าองค์นั้นๆ เด็ดขาด ถ้าไม่เชื่อไม่ทำอย่างนั้น ก็เป็นความผิด ต้องถูกลงโทษอย่างนี้ๆ และก็อย่างที่ว่าแล้ว dogma นั้นก็ช่วยให้ศาสนาประเภทนี้ดำรงรักษาตัวได้มั่นคง เพราะไม่ต้องถาม และก็ไม่ต้องศึกษา มาถึงกับบอกบีบบังคับเลยทำให้เชื่อดังนี้ ให้ทำอย่างนี้ ก็จบ

แต่ในพระพุทธศาสนานี้ ไม่มี dogma ไม่มีข้อกำหนดให้ต้องเชื่อ ไม่บังคับศรัทธา แต่ให้มีอิสรภาพทางปัญญา เป็นเสรีภาพทางความคิด จึงต้องศึกษาให้รู้เข้าใจ แล้วที่นี้ เมื่อคุณเข้าใจแล้ว ก็ใช้วิจยญาณในการที่จะปฏิบัติ พระพุทธศาสนาจึงต้องขึ้นต่อการศึกษา ถ้าไม่มีการศึกษา ต่อไปก็เคลื่อนคลาดหมด

หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น เห็นได้ชัดเลยว่า เมื่อคนขาดการศึกษาแล้ว เขาก็ว่าตามๆ กันไป พูดต่อๆ กันไป แล้วมันก็ขาด ก็แหงวงวิน ก็เพี้ยนไปเรื่อยๆ ทีละหน่อยๆ ในที่สุดแทบจะไม่เหลือตัวเดิม บางทีเปลี่ยนตรงข้ามไปเลย

เหมือนอย่างประชาธิปไตยในสังคมไทยนี้ ประชาธิปไตยนั้นจะได้ตามหลักการที่แท้ จะเป็นจริงได้ คนต้องมีการศึกษา ถ้าไม่มีการศึกษา แม้แต่ความหมายพื้นฐานๆ ของประชาธิปไตย ก็ไม่รู้ไม่เข้าใจ

อย่างสมัยก่อน เมื่อค่อนข้างศตวรรษโน้น ไปถามชาวบ้านว่า ประชาธิปไตยคืออะไร? ชาวบ้านก็ไม่รู้เรื่อง บางคนบอกได้ว่า โน่นไง ที่อยู่ในพานรัฐธรรมนูญที่อนุสาวรีย์ ถนนราชดำเนิน นั่นคือประชาธิปไตย นี่แสดงว่าแกไม่รู้เรื่องอะไรเลย ใช่ไหม

ที่นี้ประชาธิปไตยในความหมายของชาวบ้านไม่น้อยเลย ก็คือว่า ด้วยปฏิบัติจึงได้ประชาธิปไตยมา คือโน่น ในพานรัฐธรรมนูญที่อนุสาวรีย์ ซึ่งสำคัญมาก จึงใส่พานตั้งบูชาไว้ที่นั่น

ถึงเดี๋ยวนี้ก็เถอะ มีชาวบ้านสักเท่าไรเข้าใจความหมายของประชาธิปไตย ชาวบ้านมากมายมองว่าการเลือกตั้ง คือประชาธิปไตย แล้วก็ชอบกันนักว่าจะได้ไปเลือกตั้ง จึงอยากให้มีเลือกตั้งบ่อยๆ

ประชาธิปไตยในความหมายพื้นฐาน ที่เข้าใจได้ง่ายๆ ก็คือ การปกครองที่ประชาชนเป็นใหญ่ หรือเอาส่วนใหญ่ เอาเสียงข้างมากตัดสิน แต่ที่จริงไม่ใช่แค่นั้น ประชาชน คนส่วนมากนั้น ต้องมีการศึกษา หรือพูดให้ตรงแท่ว่า ต้องมีความรู้เข้าใจ คือต้องมีปัญญา

เสียงส่วนใหญ่หรือเสียงข้างมาก ไม่ว่าจะมากเท่าไร ก็ตัดสินความจริงไม่ได้ ต้องตัดสินด้วยความรู้ เคยพูดนานมาแล้วว่า เมื่อพันปีก่อนโน้น คนเชื่อว่าโลกแบน ถ้าให้ออกเสียงโหวตกัน คน ๕ ล้าน ๑๐ ล้าน หรือ ๑๐๐ ล้านคน บอกว่าโลกแบน ก็ผิด แล้วก็ไม่มีใครรู้ว่าผิด จนกระทั่งมีคนที่มีความจริงคนเดียว มาบอกให้ว่าโลกกลม จึงได้รู้ตามกันไป

ไม่ต้องพูดถึงขั้นตัดสินความจริง แค่จะแก้ปัญหา จะทำการอะไรให้สำเร็จ จะจัดการอะไรอย่างไร ก็ต้องให้มีความรู้ความเข้าใจ ให้มีปัญญา ถ้าคนล้นหลามมากมาย แต่ไม่รู้เรื่องรู้ราว ไม่มีปัญญา จะเป็นอย่างไร ลองดูดูตอนนี้ (ฐ.ช.๒๑๗/๙๙/๓๒) ท่านว่าอย่างไร จริงอย่างที่ว่านั้นไหม

บโรสหัสสมปี สภาคตานิ
 กนุเทยยุ เต วสุสสตี อปญญา
 เอโกว เสยโย บุริโส สปญโญ
 โย ภาติตสฺส วิชานาติ อตถิ.

คนไม่มีปัญญา ถึงจะมาประชุมกันตั้งพันกว่าคน เวลาผ่านไปร้อยปี ก็ได้แต่พว่
 คร่ำครวญกันอยู่นั้น คนมีปัญญารู้เข้าใจถ้อยความ คนเดียวเท่านั้น ดึกว่า

คนโง่เขลาไม่รู้เรื่องรู้ราวร้อยคนพันคนมาชุมนุมพว่พว่พันกันไปร้อยปีพันปี ก็ทำอะไรไม่ถูก
 แก้ปัญหาไม่ได้ คนมีปัญญารู้เข้าใจ คนเดียวเท่านั้น มาถึง บอกได้ ให้ทำ เสร็จการในฉับพลัน

เมื่อร้อยคนพันคนไม่รู้ ก็ตัดสินใจไม่ได้ว่าอะไรจริง-ไม่จริง แต่คนเดียวที่รู้ ตัดสินได้เลย ถ้าอย่างนั้น
 คนส่วนใหญ่ เสียงข้างมาก จะไปตัดสินอะไร? ตอบง่าย ๆ ก็บอกว่าตัดสินความต้องการ บอกได้ว่าจะเอา
 อะไร เพราะประชาธิปไตยนั้นเพื่อประโยชน์ของประชาชน มุ่งให้ประชาชน ให้คนมากที่สุดได้ประโยชน์สุข

แต่ก็อีกนั่นแหละ ถึงจะให้ประชาชน ให้เสียงส่วนใหญ่บอกความต้องการ บอกว่าจะเอาอะไร แต่ถ้า
 เสียงส่วนใหญ่ไม่รู้เข้าใจ ไม่มีปัญญา ก็บอกได้แค่ความต้องการที่โง่ๆ เหมือนในนิทานอีสปเรื่องกบเลือก
 นาย บรรดา กบพร้อมใจกันบอกความต้องการ ขอนายจากเทวดา แล้วก็ได้นกกระสา มาเลยได้เป็นอาหาร
 ของนกกระสา กันไปหมดสิ้น จึงหนีไม่พ้นที่จะต้องมีปัญหา

แม้แต่เสรีภาพ และความเสมอภาค ที่เป็นองค์ของประชาธิปไตย เมื่อคนไม่ศึกษา ไม่ใช่
 ปัญญา ก็ทำได้แค่แสดงความรู้สึกในการขัดแย้ง ตามแรงขับเคลื่อนของสัญชาตญาณ

ในสังคมนี้ คนมักงุ่นงันอยู่แค่กับความคิดเห็น หย่อนในด้านความรู้ ความคิดเห็นนั้นเป็นเรื่อง
 ของคน เมื่อไม่เอาความรู้ ไม่คิดเชิงปัญญา คนก็ว่ากันไปแค่ตามแรงของความรู้สึก หรือใต้อำนาจ
 ความรู้สึก ละเลยปัญญา ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญอันจำเป็นยิ่งสำหรับประชาธิปไตย ความรู้เป็นเรื่อง
 ของความจริง เป็นฐานรองรับ รับรองและวัดค่าของความคิดเห็น เป็นหลักประกันความคิดเห็นนั้น
 จะต้องเน้นการหาการให้การมีความรู้อย่างพร้อมพร้อมบริบูรณ์ ที่จะชักฟอกความคิดเห็นและความ
 ต้องการของคน เพื่อจะได้ใช้ประชาธิปไตยให้สัมฤทธิ์ผลแท้จริงที่พึงหมาย

หันมาดูพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นระบบคำสอนและหลักความประพฤติปฏิบัติที่ให้คนใช้ปัญญา ให้
 มีเสรีภาพทางความคิด ในเมื่อไม่มีข้อกำหนดความเชื่อและข้อปฏิบัติแบบตายตัวเหมือนศาสนาต่างๆ
 ไป ถ้าคนไม่มีการศึกษา มันก็จะเคลื่อนคลาดเพี้ยนไปเรื่อยๆ จึงจำเป็นว่า สำหรับศาสนาแบบนี้ ผู้
 ศึกษาจะต้องแยกได้ ระหว่างตัว หลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนา ซึ่งเราอาศัยพุทธพจน์เท่าที่มีใน
 พระไตรปิฎกเป็นแหล่งใหญ่ สำหรับตรวจสอบวินิจฉัย เป็นมาตรฐาน กัณฑ์ อีกด้านหนึ่งคือ พุทธศาสนา
 ตามความเชื่อความเข้าใจของประชาชนบ้าน ซึ่งต้องคอยปรับให้เข้ากับหลักการที่แท้อยู่เสมอ

ลักษณะของพระพุทธศาสนาต้องเป็นอย่างที่ว่านี้ เราจึงต้องให้การศึกษากับประชาชนอยู่
 ตลอดเวลา เพื่อปรับความเชื่อและการปฏิบัติของคนให้เข้าหลักอยู่เรื่อยไป ถ้าขาดการศึกษา ก็จะมีแต่
 การที่จะเคลื่อนคลาดผิดเพี้ยนไป

สันโดษก็เป็นเรื่องที่ว่า คนมีพื้นความเข้าใจแค่ตามที่พูดต่อๆ กันมา ซึ่งถูกแค่บางส่วน คือไม่
 สมบูรณ์ และในความไม่สมบูรณ์นั้น ก็คือมีความผิดพลาดนั่นเอง

ที่นี้สันโดษเป็นอย่างไร จะเห็นว่า ชาวพุทธคนไทยมากมายเข้าใจกันว่า ความอยากนั้นชั่วร้ายไม่ดีไม่ถูกต้อง เพราะคนไทยยุคนี้เอาความอยากเป็นตัณหาไปหมด เมื่อเข้าใจความอยากเป็นตัณหาไปหมด ก็ทำให้เข้าใจสันโดษผิดด้วย เพราะว่าสันโดษนี้มุ่งมาคุมตัณหา แล้วเสริมฉันทะ เมื่อคนไม่เข้าใจเรื่องฉันทะ ก็นึกได้แค่ว่า มีสันโดษมาคุม มาละ มาลดตัณหาแล้ว ไม่ต่อไปยังฉันทะ ก็เลยขาดตัวน คนมีความเข้าใจที่พิกลพิการ ก็จบกัน

สันโดษลดตัณหา เปิดทางโล่งให้ฉันทะ ที่จะไม่สันโดษได้เต็มที่

ที่นี้ สันโดษแท้ ที่ว่ามาคุมตัณหา แล้วเสริมฉันทะ เป็นอย่างไร เริ่มต้นว่า โดยทั่วไป พระพุทธเจ้าตรัสสันโดษนี้แก่พระ ตามปกติไม่มีตรัสแก่ชาวบ้าน ทรงสอนให้ภิกษุสันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ตามมีตามได้ หมายความว่า ภิกษุได้อาหารบิณฑบาตมาอย่างไร ก็พอใจอย่างนั้น ได้จีวรที่เป็นอย่างไร ก็ยินดีตามนั้น นี่ขั้นต้น

จุดสังเกตอยู่ที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุสันโดษกับพวกปัจฉยสี่ ซึ่งเป็นวัตถุสำหรับอาศัยบริโภคเลี้ยงชีพ ไม่เคยตรัสเลยจะให้สันโดษในเรื่องการทำกิจหน้าที่ ในการบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา นี่หนึ่งแล้วนะ ข้อสำคัญว่าให้สันโดษในปัจฉยสี่

จุดสังเกตต่อไป เมื่อสันโดษในปัจฉยสี่แล้ว ในธรรมชุดเดียวกันนั้น ตรัสอะไรต่อไปอีก ก็เห็นว่า พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า เมื่อสันโดษแล้ว ก็ให้มีธรรมต่างๆ ตามมา ในบรรดาธรรมที่ตามมาต่อจากสันโดษ คือความเพียร ทำไมในชุดเดียวกัน ต่อจากสันโดษจึงให้มีความเพียร คือให้เพียรในการทำกิจหน้าที่ของตน ในด้านกิจหน้าที่นั้นไม่ให้สันโดษ เรื่องนี้ขอให้ดูในหลักธรรมที่มาจำเพาะเลย ชัดๆ เรียกว่า *จริยวงศ์ ๔* คือ

๑. สันโดษด้วยจีวร
๒. สันโดษด้วยบิณฑบาต
๓. สันโดษด้วยเสนาสนะ ที่อยู่อาศัย
๔. ยินดีพอใจ ในการละอกุศลธรรม และยินดีพอใจ ในการเจริญกุศลธรรม

ต้องดูทั้งชุด จึงจะเห็นเป้าหมาย หรือสาระที่ต้องการ การที่ให้สันโดษใน ๓ ข้อต้น ก็เพื่อจะได้มุ่งมาทำข้อที่ ๔ ได้จริงจัง หรือเต็มที่ นี่เป็นความต่อเนื่องสัมพันธ์ โดยมีจุดสังเกตอยู่ที่ว่า การปฏิบัติไม่จบที่สันโดษ ไม่อยู่แค่สันโดษ แต่ไปลงท้ายที่ความเพียรในการทำหน้าที่ และให้เห็นความสัมพันธ์ในแง่ที่ว่า สันโดษนั้นมาเป็นตัวหนุน มาเป็นตัวช่วยให้เกิดมีโอกาสในการที่จะมาทำข้อสุดท้าย คือในการเพียรพยายามทำกิจหน้าที่ให้ ได้ผล คือการทำงานกำจัดละสิ่งร้ายอกุศล และในการสร้างสรรค์พัฒนากุศลสิ่งดีงาม

เหตุผลในลำดับความสัมพันธ์ของหลักธรรมชุดนี้ชัดเจนว่า ถ้าภิกษุไม่สันโดษ ความไม่สันโดษก็จะมาขัดขวางการทำหน้าที่ของเธอ อันได้แก่การพัฒนาชีวิตในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ถ้าภิกษุไม่สันโดษในวัตถุในปัจฉยสี่ เธอก็จะมัววุ่นวายกับการหาจีวรสวยๆ มาห่ม หาอาหารอร่อยมาฉัน อยากรู้อยู่ที่อู่อาหรูหฺรฯ ขวนขวายแต่เรื่องวัตถุปัจฉยสี่ ใจก็ไม่อยู่กับกิจหน้าที่ของตัวเอง คือการที่จะศึกษาในไตรสิกขานั้น

ถ้าแยกแยะออกไป เมื่อพระไม่สันโดษในปัจจุบันนี้ จะขัดขวางการทำงานหน้าที่หลายชั้น *หนึ่ง* คอยครุ่นคิดว่า ทำอย่างไรจะได้จิวรสวยๆ ชนิดเนื้อดีที่สุด ราคาแพงๆ มาใช้ หรือหาอาหารรสเลิศมาฉัน ฯลฯ คิดแต่เรื่องนี้ ใจไปอยู่กับเรื่องการหาวัตถุเสพ ไม่มีใจที่จะมาคิดเรื่องการพัฒนาในไตรสิกขาว่าจะเจริญศีล สมาธิ ปัญญา อย่างไร *สอง* ต่อจากครุ่นคิดอย่างนั้น ก็ใช้เวลาแสวงหาสิ่งเหล่านั้น *สาม* แล้วก็ใช้แรงงานวุ่นไปกับการหาสิ่งเหล่านั้น เวลาทั้งหมดไป แรงงานทั้งหมดไป ความคิดก็วุ่นวายอยู่กับเรื่องการหาเสพ หาวัตถุ ภาระหน้าที่ของตัวเสียหายหมด ไม่เจริญศีล สมาธิ ปัญญา ไม่ใส่ใจเล่าเรียนปริยัติ ปฏิบัติตามคำสอน และนำธรรมไปเผยแผ่ สมณกิจของพระทั้งสามอย่างนั้นเสื่อมเสียไป

รวมความว่า เมื่อไม่สันโดษ เวลา แรงงาน และความคิด ก็ทั้งหมดไปกับการหาวัตถุเสพ ก็เลยไม่มีเวลา แรงงาน และความคิดที่จะมาใช้ทำศาสนกิจ เจริญสมณธรรม บำเพ็ญไตรสิกขา เสียหมด

นอกจากนั้น ชีวิตของพระอยู่ในทางที่ไม่ยุ่งกับเรื่องวัตถุ พยายามสละวัตถุอยู่แล้ว ถ้ายังไปวุ่นวายหาสิ่งเหล่านั้น ก็ตรงข้ามกับแนวทางของตน ว่าโดยหลักการ ชีวิตของพระในด้านวัตถุท่านฝากไว้กับชาวบ้าน โดยวินัยให้อาศัยชาวบ้าน เมื่อพระไม่สันโดษ มุ่งจะหาวัตถุ ก็เบียดเบียนชาวบ้าน ชำร่วยก็จะไปแสวงหาในทางที่ไม่สมควร ไปหลอกลวง หรือหาทางล่อชาวบ้านให้ตนได้ลาภสักการะ ซึ่งเป็นมิจฉาชีพของพระ พร้อมกับก่อความเดือดร้อนแก่ชาวบ้าน ทำตัวให้เลี้ยงยาก ในเมื่อชีวิตของพระด้านวัตถุฝากไว้กับชาวบ้าน ก็ต้องทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย ความสันโดษก็ช่วยให้ไม่ไปเบียดเบียน ไม่ไปทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน เขาศรัทธาทอดถวายมา พระก็ฉันพอให้มีชีวิตที่จะทำกิจหน้าที่ของตน

ที่ว่านี้พูดในด้านของพระ โดยสาระสำคัญก็คือว่า สันโดษเป็นตัวเอื้อ ช่วยให้เราสงวนเวลา เรียวแรง และความคิดเอาไว้ เพื่อจะได้เอาเวลา เรียวแรงกำลัง และความคิดนั้น มาทุ่มเทให้แก่การทำกิจหน้าที่ของตน พอพระสันโดษ ก็มีเวลา เรียวแรงกำลัง และความคิดมากมายที่จะทำงานของตน ที่จะไม่เล่าเรียน จะปฏิบัติ จะเผยแผ่ธรรมได้อย่างเต็มที่ ไม่ต้องกังวลอะไร จิตใจก็ไม่ฟุ้งซ่าน มีสมาธิมากขึ้น ใจแน่วแน่ในการทำกิจ บำเพ็ญไตรสิกขามุ่งหน้าไป นี่คือวัตถุประสงค์ของสันโดษ

จะเห็นว่า สันโดษนี้มา *คุมตัณหา* ที่อยากเสพวัตถุ ที่จะหาความสะดวกสบายปรนเปรอตัว แล้วก็ *หนุณฉันทะ* คือความอยากให้มีมันดี ที่อยากรู้ อยากสร้างสรรค์ อยากทำให้ชีวิตเจริญงอกงามในไตรสิกขา และอยากทำอะไร ให้บรรลุผลดีงาม จนกระทั่งถึงนิพพาน และทำงานของพระให้ชาวโลกเป็นสุข สมดังพระพุทธวจนะที่ตรัสว่า “เขม ปรตเถถ ภิกขโว” ข้างต้น และ “จรถ ภิกขเว จาริกัม พุชฺชนหิตาย พุชฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย” ที่รู้จักกันดี

นี่แหละที่ว่า สันโดษมาคุมมาลดทอนความอยากในวัตถุเสพ แล้วก็มาหนุณความอยากในกุศลธรรม แล้วในแง่ของกุศลธรรม ท่านให้เอาเต็มที่ คราวนี้ท่านไม่ให้สันโดษ ที่ว่าฉันทะอยากทำให้มันดี ก็คืออยากทำให้เจริญงอกงามในธรรมนั่นเอง ธรรมที่นี้หมายถึงกุศลธรรม จึงเป็นความอยากในกุศลธรรม เมื่ออยากในกุศลธรรม ก็เป็นฉันทะ ตรงข้ามกับอยากในวัตถุเสพ ที่เป็นตัณหา

ณ ตรงนี้ก็มาถึงจุดที่บรรจบกันของหลักสันโดษ-ไม่สันโดษสำคัญ ๒ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ซึ่งด้านหนึ่งว่า *ให้สันโดษในวัตถุเสพหรือปัจจัยสี่* (เช่น “ขาสจฺจนาทนปรมตตาย สนฺตุฏฺฐโง”, ที.ส.๙/๑๐๐/๗๙) และพร้อมกันนั้น อีกด้านหนึ่งตรัสว่า *ให้ไม่สันโดษในกุศลธรรม* (เช่น “อสนฺตุฏฺฐจิตฺตา กุสฺสเลสุ ฐมฺเมสุ”, อญ.ทุก.๒๐/๒๕๑/๖๔)

นี่คือความประสานบรรจบของหลักธรรมที่ชาวพุทธทุกๆ ไปไม่ค่อยนึกถึง (ไม่รู้จักด้วยซ้ำ!) พอ สันโดษก็มีแล้วจบแค่นั้น ที่จริงท่านให้ไม่สันโดษด้วย คู่กัน เพราะฉะนั้นจึงต้องพูดให้มีตัวต่อว่า สันโดษในอะไร ไม่สันโดษในอะไร ไม่ใช่พูดทิ้งไว้ด้วยว่า สันโดษ บอกเขาให้ชัดว่า **สันโดษในปัจจุบันนี้ หรือในวัดตุสเสท** แล้วต่อกับ **ไม่สันโดษในกุศลธรรม**

ถ้าเป็นเรื่องของกุศลธรรม การสร้างสรรคความดีละก็ ท่านไม่ให้สันโดษ ถ้าใครสันโดษในกุศลธรรม *ใจพอ* ในสิ่งที่ดีงาม ทำกิจการหน้าที่ของตัวเองได้ดีบอกว่าแค่นี้พอแล้ว ถ้าอย่างนี้ ท่านเรียกว่าเป็นคน ประมาท ขอให้จำไว้เลยนะ ถ้าใคร *ใจพอ* ว่าฉันมีสันโดษในกุศลธรรม ท่านเรียกว่าเป็นผู้ประมาท ผิด ทันที่ อ่างพุทธพจน์ (ส.ม.๑๙/๑๖๐๑/๕๐๐) มาตำหนิคนนั้นได้เลยว่า:

“ดูกรนั่นทีละ ก็อริยสาวกเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาทอย่างไร?...อริยสาวกนั้นสันโดษ แล้วด้วยอริยกันตศีล ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไป...เมื่อเขาเป็นผู้ประมาทอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มี ปราโมทย์ เมื่อไม่มีปราโมทย์ ก็ไม่มีปีติ...ก็ไม่มีปีติสัทธา...ย่อมอยู่เป็นทุกข์...ย่อมไม่มีสมาธิ... ธรรมทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏ...อริยสาวกนั้นย่อมถึงความนับว่า **อยู่ด้วยความประมาท**”

เป็นอันว่า ในเรื่องกุศลธรรม การทำความดี การสร้างสรรคสิ่งดีงาม ท่านไม่ให้สันโดษ แต่ จะต้องก้าวหน้าต่อไปให้ตลอด ตราบใดยังไม่บรรลุจุดหมายสูงสุด ท่านไม่ให้หยุด เพราะฉะนั้นจะยก พุทธพจน์ที่ตรัสไว้ (อ.จ.ทสก.๒๔/๕๓/๑๐๑) มาสนับสนุนอีก

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญแม้แต่ความตั้งอยู่คงอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ต้อง พุดถึงความเลื่อมถอยในกุศลธรรม เราสรรเสริญอย่างเดียวแต่ความเจริญออกงามในกุศล ธรรมทั้งหลาย...

แล้วอย่างในธรรมบท ก็มีคาถาบอกไว้ เป็นพุทธพจน์ (ขุ.ข.๒๕/๒๙/๕๑) ซึ่งตรัสว่า

จะด้วยการมีเพียงศีลพรวต จะด้วยความเป็นพหูสูต ด้วยการได้สมาธิ ด้วยการมีที่พักนอน อย่างวิเวก หรือด้วยมอของเห็นว่า เราสัมผัสได้ถึงสุขจากเนกขัมมะ ที่พวกปุถุชนไม่ได้เสพ ก็ ตาม ตราบใดยังไม่ถึงความสิ้นอาสวะ ภิกษุอย่าได้ถึงความมอนใจ – (วิสุตสาสมาบัติ อป.ป.ต.โต อาสวกุขย)

นี่คือ ถ้ายังไม่ถึงจุดหมาย ท่านไม่ให้หยุด ไม่ให้นอนใจ ไม่ให้สันโดษ ในพระสูตรที่คัดก่อน หนึ่งมาให้ดูแล้วข้างบน (ที่ตรัสแก่เจ้านันทิยะ) ก็บอกว่า แม้แต่เป็นอริยสาวก ถ้าเกิดความพอใจ สันโดษ ใจพอว่า เราได้บรรลุธรรมวิเศษแล้ว พอสันโดษเท่านั้น ก็ผ่อน ก็ชะลอ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอนี้เป็นปมาทวิหารี เป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท จึงต้องย้ำกันไว้ว่า ถ้าสันโดษในกุศลธรรมเมื่อไร ก็ เป็นอันว่าประมาท ผิดทันที่ จับจุดนี้ให้ได้

ต้องย้ำว่า **ความสันโดษในวัดตุสเสท มาหนุนความไม่สันโดษในกุศลธรรม** อย่างที่ว่าไปแล้ว ความสันโดษในวัดตุสเสทเป็นตัวหนุนเป็นตัวเชื่อมโดยที่มันช่วยสงวนเวลา ออมแรงงาน และเก็บเวลา คิดเอาไว้ให้ ก็เลยกลายเป็นตัวเอื้อโอกาสในการที่จะทำกิจการหน้าที่ของตน เป็นอันว่าได้หลักแล้ว

คนสันโดษมีความสุข แต่ไม่ใช่สันโดษเพื่อจะมีความสุข

มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่ง คือ คนจำนวนมากที่เดินไปเข้าใจว่า สันโดษแล้วจะได้มีความสุข หรือว่าให้มีสันโดษเกิด จะได้มีความสุข อันนี้เป็นการจับจุดที่ผิด เขานึกว่าเมื่อสันโดษ ก็จะได้มีความสุข มันก็ถูกอยู่ในแง่ที่ว่า ความสันโดษนั้นทำให้เป็นคนมีความสุขได้ง่าย เป็นคนสุขง่ายด้วยวัตถุน้อย เพราะว่า เมื่อได้อะไรมาเป็นของตน มีแค่นั้น ก็พอใจเท่านั้น เมื่อพอใจก็มีความสุข แต่ความสุขไม่ใช่เป็นวัตถุประสงค์ของสันโดษ มันเป็นผลพลอยได้ในการปฏิบัติ

จุดพลาดคือไปเข้าใจว่า สันโดษเพื่อความทุกข์ แล้วเอาความสุขเป็นวัตถุประสงค์ของสันโดษไป ควรย่ำว่า ความสุขเป็นผลพลอยได้ของสันโดษ คุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้ของสันโดษนั้นอยู่ที่ว่า มันเป็นตัวหนุน เป็นตัวสร้างโอกาส ที่ทำให้เราสามารถระดมเวลา กำลังแรงงานความคิดมาใช้ในการทำกิจการที่ได้เต็มที่หรือมากยิ่งขึ้น และในระหว่างนั้น สันโดษก็ทำให้เรามีความสุขด้วย และความสุขก็ยิ่งมาช่วยเสริมกำลังของเรา เพราะว่าถ้าเราไม่มีความสุขที่ใจพอกับวัตถุที่มี จิตใจของเราก็จะว่าวุ่น ร้อนรน ทำให้ไม่เป็นอันทำกิจการที่ในการบำเพ็ญไตรสิกขา

ขออย่าให้จับจุดให้ถูก สันโดษไม่ใช่เพื่อความทุกข์ แต่สันโดษเพื่อให้ตัวโล่งตัวเบาที่จะก้าวไปข้างหน้าได้เต็มที่ แต่สันโดษก็ทำให้มีความสุข ซึ่งช่วยให้ปฏิบัติก้าวไปอย่างดีด้วย เพราะว่า ถ้าไม่สันโดษ ก็ไม่มีความสุข เพราะใจไปวุ่นวายร้อนรนห่วงกังวลกับเรื่องของเสพที่ตัวเองไม่มี เมื่อร้อนรน กระวนกระวาย ใจไม่สงบ ก็ไม่เป็นสมาธิที่จะมันแน่มุ่งแน่วไป ก็ปฏิบัติไม่ได้ผล แต่พอมีความสุขด้วยพอใจ-ใจพอกับวัตถุแล้ว มันสุข มันก็สงบ มันก็มาช่วยหนุนให้มุ่งไปในการปฏิบัติกิจการที่ด้วยดียิ่งขึ้น ใจก็จะมาอยู่กับการทำงาน แล้วก็มีความสุขจากงานอีกด้วย

ขอให้ชัดว่า *สันโดษทำให้สุข แต่ไม่ใช่สันโดษเพื่อสุข* ความจริงเป็นอย่างนั้น ได้วัตถุมา ก็พอใจกับวัตถุที่ได้ พอสันโดษปั๊บ ก็มีความสุข แต่ถ้าคิดว่าสุขแล้ว ก็พอ มันก็ดาวน์ เพราะมันจะหยุด ไม่ส่งต่อว่ามันจะช่วยให้ก้าวหน้าไปในการปฏิบัติธรรมสร้างสรรค์ความดีที่มุ่งหมายได้อย่างไร พอมันดาวน์อย่างนี้ สันโดษก็เลื่อนลอย กลายเป็นว่ามีวัตถุประสงค์อยู่แค่ความสุข เอาความสุขเป็นวัตถุประสงค์ของสันโดษ พอสันโดษ ได้สุขแล้ว ก็นอนเลย ถ้าอย่างนี้ สันโดษก็ส่งเสริมความซี้เกียจ ตรงกับที่เขาว่า

แล้วสันโดษอย่างนี้ ก็ไปส่งเสริมตัณหา เพราะว่าสันโดษแล้ว จะได้สุข ก็สันโดษเพื่อความทุกข์ อยากได้เสพความสุข แล้วก็ซี้เกียจ ไม่ต้องทำอะไร เลยกลายเป็นตัณหาไป นี่ไม่ใช่ดีนะ *ซี้เกียจก็เข้าตัณหา* นั่นแหละ คืออยากเสพการบำเรอปรนเปรอตนอีกแบบหนึ่ง

ตัณหา นั้น ทำให้อร้อนรนกระวนกระวายวิงวอนพลาถนไป มันยังไม่ได้ ก็พลาถนหาเสพ เมื่อต้องทำอะไร มันก็ทุกซ์ นั่นอย่างหนึ่ง แล้วอีกอย่างหนึ่ง ก็ทำให้ซี้เกียจ มันสบายก็ติดในความทุกข์ ไม่อยากทำอะไร และไม่ต้องการอะไร มันมีเสพ มันอยากเสพ แล้วมันก็นอนเสพสุขสบายกับความซี้เกียจ กลายเป็นว่า *ซี้เกียจก็ตัณหา พลาถนไปก็ตัณหา* เหมือนกัน ตัณหาทั้งคู่ เป็นตัณหาแบบพลาถน กับตัณหาแบบเกียจคร้าน

เพราะฉะนั้น คนที่สันโดษเพื่อความทุกข์ ก็เป็นสันโดษแบบตัณหา ไม่ใช่เป็นธรรมที่แท้ ไม่ถูกต้อง ทีนี้ คนไทยเมื่อไม่เข้าใจเรื่องฉันทะ ก็ต่อไม่ได้ นึกว่าเขาสันโดษมา ไม่เอาตัณหา ไม่อยากได้วัตถุมากมาย แต่กลายเป็นว่าจะอยู่สบาย จะได้สุขดี แล้วก็ติดสุข ก็เลยลุ่มหลงเสพความสุขนั้น เพลินๆ ไป เลยกลายเป็นโมหะ ก็เป็นอันว่าไม่ดี คือผิดนั่นแหละ

นี่ก็ว่าเสียรุนแรง สันโดษที่เข้าใจผิด ปฏิบัติผิดอย่างนี้ ก็เลยเป็นเหตุให้เขาว่าได้ ชาวพุทธก็ต้องยอมรับตัวเองเหมือนกันว่า รู้เข้าใจปฏิบัติไม่ถูกต้อง อีกหนึ่งแล้วนะ ไปเข้าใจว่าสันโดษเพื่อความ สุข เอาสุขเป็นวัตถุประสงค์ของสันโดษ ก็เผลอ แล้วก็ดันอีก

ทวนกันอีกที ต้องเข้าใจสันโดษว่ามีความสุขเป็นเพียงผลพวงมา เมื่อสันโดษแล้วมันก็สุขมาเอง ไม่ต้องไปคิด ไม่ต้องไปพยายาม มันมาเองเลย พอสันโดษ สุขก็มาด้วย หมายความว่า สุขจากวัตถุนั้นได้ทันทีเมื่อเราสันโดษ เราพอใจกับมัน อันที่ได้ที่มี แล้วเจ้าความสุขตัวนี้ก็ทำให้ตัดความกระวนกระวายด้านวัตถุ แต่ไม่ใช่หยุดอยู่กับมัน คือไม่ใช่หยุดอยู่กับความสุขนั้น แต่มันต้องทำตัวเป็นโอกาส เพื่อเอาฉันทะเดินหน้าพาไปทำกิจหน้าที่ โดยปรารถนาจะทำสิ่งดีงามทั้งหลายที่จะให้บรรลุจุดหมายที่ปัญญาบอกไว้ต่อไป อย่างนี้มันจึงจะรับกัน แล้วสันโดษก็มาต่อด้วยไม่สันโดษ พอไม่สันโดษในกุศลธรรม ก็คือฉันทะมาบอกให้ก้าวหน้าต่อไป

สันโดษในวัตถุเสพ ก็มารับกันกับไม่สันโดษในกุศลธรรม พอคุมตัณหาบับ ฉันทะก็มาต่อปั๊บ สันโดษก็สำเร็จความมุ่งหมาย เป็นไปตามหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา

ที่ว่านี้หมายความว่า ธรรมทั้งหลายที่เราใช้เราปฏิบัติทั้งหมด อยู่ในระบบไตรสิกขา นั่นก็คืออยู่ในระบบของการฝึกฝนพัฒนามนุษย์ให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายสูงสุด เพื่อมีชีวิตที่ดีงาม พันปัญหาปลดทุกข์ ตราบไถที่ยังไม่ถึงจุดหมายนี้ หยุดไม่ได้ ดังที่ว่าไปแล้ว

เมื่อธรรมทุกข้ออยู่ในระบบไตรสิกขา ก็คืออยู่ในกระบวนการก้าวไปข้างหน้าสู่จุดหมายใหญ่ ในเมื่อมันอยู่ในกระบวนการที่จะก้าวไปในไตรสิกขา คือในการฝึกฝนพัฒนาตัวของคน ธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติแต่ละข้อ ก็ต้องมีความสัมพันธ์กับข้ออื่น โดยส่งผลต่อกันต่อๆ ไป ไม่ใช่ตัวๆ ไม่ใช่มีความหมายเฉพาะตัวมัน แล้วก็จบ

ถ้าธรรมมีความหมายเฉพาะตัว ข้อไหนข้อนั้น ก็แสดงว่า มันไม่สัมพันธ์ในระบบ ก็ไม่อยู่ในกระบวนการของไตรสิกขา แสดงว่าไม่ถูก ไม่ครบ หรือเข้าใจไม่พอ เพราะฉะนั้นจะต้องเชื่อมโยงต่อไปได้ว่า ข้อปฏิบัตินี้ ธรรมข้อนี้ ส่งผลต่อไปอย่างไรที่จะให้เราก้าวคืบหน้าไปในไตรสิกขา

โดยนัยนี้ เราจึงต้องดูว่าสันโดษส่งผลต่อไปอย่างไร ตามที่ว่ามัน ชัดแล้วใช่ไหม พอสันโดษปั๊บ อ้อ.. ก็ได้ออกมาสงวนเวลา แรงงาน และความคิดไว้ แล้วเอาเวลา แรงงาน และความคิดนั้นไปใช้ในการบำเพ็ญพัฒนากุศลธรรม ก้าวไปในกระบวนการของการทำสิ่งดีงามสร้างสรรค์สัมฤทธิ์จุดหมายต่อไป อย่างนี้ก็คือต่อเข้าไปในไตรสิกขาได้ มันก็หนุนๆ กันไป ดังที่ว่าต่อกับไม่สันโดษในกุศลธรรมก็ได้

ต่อกับความเพียรพยายามก็ได้ ต่อกับสมาธิ ต่อกับปัญญา ไปได้หมด โดยเป็นตัวเอื้อโอกาสนั่นเอง จึงบอกว่าเป็นธรรมเบื้องต้นในระดับของการสร้างโอกาสในการที่จะเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติ หรือในการดำเนินชีวิตที่ดี หรือในการศึกษานั้นเอง นี่ก็คือหลักการของไตรสิกขา ซึ่งใช้ได้ทั่วไป

เรื่องสมาธิก็เป็นตัวอย่าง ทำไม่จึงเป็นสมาธิที่ผิด สมาธิผิดเพราะอะไร เพราะไปเป็นตัวกล่อม พอเอาสมาธิไปใช้กล่อม มันก็จบในตัวมันเอง พอได้ความสุขก็หยุด ทีนี้ สมาธิที่ถูกต้อง มันอยู่ในไตรสิกขา มันต้องส่งผลต่อไป สมาธิเป็นตัวเอื้อให้แก่อะไร มันทำให้จิตเหมาะพร้อมที่จะใช้งาน แล้วเอาจิตนี้ไปทำงานในการใช้ปัญญา พัฒนาปัญญา สมาธิก็ส่งผลต่อปัญญา อย่างนี้เรียกว่าปฏิบัติถูก เพราะมีการส่งผลต่อกันในระบบไตรสิกขาให้ก้าวหน้าไปได้ ไม่ใช่ทำให้หยุด ถ้าธรรมข้อไหนที่ยังอยู่ในระหว่างปฏิบัตินี้ทำให้หยุด ก็ด่วน แสดงว่าพลาดแล้ว นี่เป็นหลักวินิจฉัยทั่วไป ที่ใช้ได้ในเรื่องอื่นๆ ด้วย

พุดคุยแถมท้าย: สันโดษ-ไม่สันโดษ ในสังคมของชาวบ้าน

เอาละ คิดว่าได้หลักการแล้วนะ เมื่อคนมีฉันทะ อยากทำสิ่งที่ดีงาม ทำให้มันดี อย่างที่พุดไป แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่มีปัญหา การพัฒนาสร้างสรรค์ก็อาศัยฉันทะนี้แหละ แต่ถ้าไปอาศัยตัณหา ก็พลาด คนอยากได้วัตถุเสพ เห็นแก่ตัว แย่งชิงกัน และไม่อยากทำการทำงาน เละทะในระบอบเงื่อนไข สังคมก็ปั่นป่วน รวนเร ผุโทรมไปหมด

เรื่องจบแล้ว ก็พุดคุยกันสบายๆ แถมอีกหน่อย มาดูในแง่ของชาวบ้าน แม้ว่าหลักสันโดษนี้ ตามปกติ หรือโดยทั่วไป พระพุทธเจ้าตรัสมุ่งสำหรับพระสงฆ์ โดยเป็นข้อธรรมที่เน้นมาก แต่คุณหัสดีก็เอาสาระของสันโดษมาใช้ได้ เฉพาะอย่างยิ่งที่นี้ไม่ได้ คือหลักความไม่สันโดษที่ถูกต้อง คือไม่สันโดษในกุศลธรรม ทั้งนี้สาระสำคัญอยู่ที่ว่า

๑. สันโดษด้วยวัตถุเสพ ต้องมากับไม่สันโดษในกุศลธรรม การที่เราสันโดษ ก็เพื่อออมสงวนเวลา แรงงาน และความคิดไว้ จะได้เอาเวลา แรงงาน และความคิดนั้นไปใช้ไปทุ่มเทให้กับการทำงาน ทำกิจหน้าที่ ทำสิ่งที่ดีงามทั้งหลาย แค่นี้ก็ใช้ได้แล้ว

ที่นี้ ผลพลอยได้ก็คือ คนสันโดษมีความสุขง่ายด้วยวัตถุน้อย เมื่อสุขง่ายด้วยวัตถุน้อย ก็ไม่ฟุ้งซ่านวุ่นวาย จิตใจไม่กระวนกระวายกับเรื่องการหาความสุขทางวัตถุ ทำให้มีความตั้งใจ และมีความสุขในการทำงาน

ส่วนคนไม่สันโดษ ไม่พอใจกับสิ่งที่ตนมีอยู่แล้ว ความสุขไปอยู่กับสิ่งที่ยังไม่มียังไม่ได้ พอได้ของใหม่มาหรือได้มาใหม่ๆ มีสุขสนใจมาก แต่สุขไม่ยืนยาว เดียวใจก็ไปอยู่กับสิ่งที่ยังไม่มีอีก ใจว่าวุ่นวุ่นอยู่เรื่อย แถมสิ่งที่มีอยู่แล้ว ก็ไม่ทำให้มีความสุข ยิ่งถ้าตัณหาแรงมาก ความสุขกับสิ่งที่ได้มา ก็มักสั้นลง บางทีถูกซ้ำด้วยความเบื่อหน่าย เพิ่มทุกข์ขึ้นมาอีก และเมื่อไม่สามารถมีความสุขกับสิ่งที่มี แต่เอาความสุขไปฝากไว้กับสิ่งที่ยังไม่มีได้ไม่มี ก็ไปไม่ถึงความสุขสักที คนไม่สันโดษ ทั้งที่หวังความสุขจากการเสพวัตถุ แต่ความสุขไปอยู่กับสิ่งที่ยังไม่มีไม่ได้ จึงไม่ได้ไม่มีแม้แต่ความสุขจริงจึงยืนยาวจากสิ่งที่อยากเสพ

๒. คนไม่สันโดษต้องเอาเวลา แรงงาน และความคิด ไปทุ่มเทให้แก่การหาสิ่งเสพ เมื่อเป็นอย่างนี้ เขาก็อาจจะเบียดบังเวลา ถ้ามีกิจมีหน้าที่ที่จะต้องทำอะไร ก็ไม่เป็นอันทำ เพราะใจไม่อยู่กับงานการหน้าที่แล้ว แต่ไปอยู่กับความคิดว่าจะหาสิ่งเสพอย่างไร บางทีไม่เบียดบังแค่เวลาและแรงงาน สิ่งเสพนั่นต้องซื้อหามาด้วยเงิน ถ้าเงินไม่พอหรือไม่ทัน ก็อาจทำการทุจริต เพื่อเอาทรัพย์ไปซื้อหาสิ่งเสพนั่น

๓. คนไม่สันโดษนั้น ในเมื่อความสุขของเขาอยู่กับวัตถุที่ยังไม่ได้ การทำงานก็ทำให้เขาต้องขาดความสุขที่ต้องการ เพราะฉะนั้นการทำงานจึงเป็นความฝืนใจเป็นทุกข์ เวลาทำงาน นอกจากทรมานใจแล้ว ก็ไม่ตั้งใจทำงาน ทำให้งานเสียหรือด้อยคุณภาพ เลยเสียไปหมดทุกด้าน

ชีวิตของตัวก็ไม่มีความสุข ทำงานก็ฝืนใจได้ทุกข์ บรรรยากาศในที่ทำงานก็ไม่ร่าเริงสดชื่น พาให้ผู้ร่วมงานสุขภาพจิตไม่ดี งานด้อยคุณภาพ เกิดผลเสียออกไปถึงสังคม

ส่วนคนสันโดษนั้นตรงข้าม *หนึ่ง* ความสุขจากวัตถุก็ได้แล้ว เพราะได้อะไรเท่าไรมาตามทีตกลง ก็ยินดีพอใจกับสิ่งที่ได้ที่มีนั้น *สอง* มีความสุจริต รักษาความสุจริตได้ง่าย ไม่ต้องเบียดบังเวลา แรงงาน และเงินทองที่จะเอาไปหาสิ่งเสพ *สาม* ตั้งใจทำงาน เมื่อไม่มีความห่วงเรื่องวัตถุเสพเข้ามาแย่งความคิดจิตใจ ใจก็อยู่กับงาน อยากทำให้งานสำเร็จ เกิดความรักงาน พอรักงาน ก็คือรักในกุศลธรรม รักในความดีงาม มีฉันทะ ก็ทำงานด้วยความสุข ได้ความสุขจากการทำงานอีก

๔. ผลดีก็ไปออกที่สังคม ให้สังคมได้ประโยชน์ด้วย ได้ทั้งในแง่ที่มีการเบียดเบียนกันน้อยลง ทั้งในแง่งานที่สร้างสรรค์สังคมนั้นตามกิจหน้าที่ ได้พัฒนาสังคมไปด้วย

เป็นอันว่าได้ผลดี ๔ อย่างเลย สุขของตัวเองก็ได้ ทั้งสุขจากวัตถุก็ได้แล้ว สุขจากการทำงานก็ได้ อีก ได้ซ้ำสอง ส่วนคนไม่สันโดษนั้น สุขจากวัตถุก็ไม่ได้จริง แถมยังทุกข์จากการทำงานอีก เสียทั้งคู่ รวมความว่า สันโดษนี้ ถ้าใช้ถูกต้องแล้วเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นฐานสำคัญของการพัฒนา ก็เห็นจะพอสมควร

ข้อที่ควรจับไว้เป็นหลัก ซึ่งจะใช้ได้กับทุกเรื่องต่อไป คือ ต้องมอง ต้องเข้าใจธรรมให้เห็นความสัมพันธ์ในระบบการเจริญไตรสิกขาอย่างถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะผิดพลาดสับสน อย่างที่ได้พูดแล้วว่า ในเรื่องสันโดษนี้ เป็นความผิดพลาดทั้งสองฝ่าย ทั้งผู้บริหารประเทศก็ไม่รู้ไม่เข้าใจ ได้แค่จะไปตามที่ชาวบ้านถือสืบกันมาแคบๆ เขวๆ ฝ่ายชาวพุทธเองก็ไม่เข้าใจชัดเจน จับได้ครึ่งๆ กลางๆ และพาให้คนอื่นมองผิดพลาดเตลิดกันไป

เพราะฉะนั้น จะต้องรู้เข้าใจธรรมทั้งหลายให้ถูกต้องชัดเจน และปฏิบัติให้ตรงเข้าในทาง และให้ครบแง่มุมของมัน ต้องต่อต่อเชื่อมต่อโยงให้ได้ ว่าธรรมแต่ละข้อนั้นๆ รั้งกันและส่งต่อกับข้ออื่นอันไหนอย่างไร ในระบบและกระบวนการใหญ่ที่รวมตัวกันทั้งหมด จนถึงจุดหมายสุดท้าย

อย่าไปมองแบบคิดเอาเข้าใจเองในความหมายของธรรมข้อนั้นๆ อย่างเดียวจบในตัว ความหมายของข้อธรรมนั้นๆ จะขัดต่อเมื่อไปโยงกันในระบบ ว่าธรรมข้อนี้ๆ อยู่ที่ตำแหน่งไหนในระบบไตรสิกขา แล้วมันมีความสัมพันธ์ส่งผลต่อกันกับข้ออื่นอย่างอื่นอย่างไร ถ้าจับอันนี้ไม่ได้ ก็ยังไม่ชื่อว่าเข้าใจธรรม นั่นคือต้องถือการศึกษาเป็นสำคัญ *พระพุทธศาสนาอยู่กับพุทธศาสนิกชนที่ไม่ขาดการศึกษา*

ดูง่าย ๆ อย่างคนในสังคมที่อยู่ในระบบประชาธิปไตย หรือจะระบบอะไรก็ตาม ก็ต้องรู้เข้าใจความสัมพันธ์ของเรื่องย่อยๆ ในระบบนั้นด้วย เมื่อมีความชัดเจน จึงจะใช้จึงจะรักษาสังคมและระบบนั้นได้ จุดนี้สำคัญมากนะ

ตอนที่

๒๑

ทุกร้าย-ดี มีความอยากเป็นรากเหง้า มาพวกเราชวนกันอยากทำให้มันดี

ฉันทะมา การศึกษาก็มี

เรื่องต้นหากับฉันทะนี้ ได้พูดมามากมายแล้ว ถึงตอนนี้ ดูความที่พูดไว้บอกว่า “คิดว่าคงจะสรุป...สักที” แต่ที่ตรวจชำระมาเพื่อจะพิมพ์เป็นเล่มหนังสือนี้ นี้กว่าน่าจะได้สรุปมาเรื่อยๆ ถ้าอย่างนั้น ก็จะเป็นการสรุปซ้ำอีก แต่เมื่อมีเนื้อหาซึ่งพูดไว้แล้ว ก็พิมพ์ไว้ด้วยเพื่อให้ครบตามที่ได้พูดไปแล้ว

ที่นี่ ก็จะบอกว่า ผู้ที่ไม่ต้องการอ่านเรื่องราวซ้ำๆ อาจจะข้ามผ่านตอนนี้ไปเสีย แต่พอตรวจดูไป ก็พบว่ามิฉะนั้นบางอย่างมาในแง่มุมแตกออกไปที่เพิ่มประโยชน์นำไปใช้

เมื่อพูดคราวนั้น ได้บอกว่า “คิดว่าคงจะสรุปเรื่องต้นหากับฉันทะสักที เพราะพูดกันมาเยอะแล้ว” จับเอาที่ลักษณะสำคัญของความอยาก ๒ ประเภทนี้

ได้บอกแล้วว่า ความอยากในทางธรรมมี ๒ อย่าง คือ

๑. ความอยากที่เป็นอกุศล เรียกว่า **ตัณหา**
๒. ความอยากที่เป็นกุศล เรียกว่า **ฉันทะ**

ตัณหา คือ ความอยากในเวทนาที่เป็นสุข และเลียงหนีเวทนาที่เป็นทุกข์ มีลักษณะที่เป็นความชอบใจ ไม่ชอบใจ ได้แก่ความอยากในรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสและ อารมณ์ในใจ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ ขอแปลง่ายๆ ให้เข้ากับภาษาไทยว่า **ความใฝ่เสพ**

ส่วน **ฉันทะ** หมายถึง ความอยากรู้ความจริงของสิ่งต่างๆ แล้วก้าวไปสู่ความอยากให้มันดี แล้วก็อยากทำให้มันดี ขอแปลง่ายๆ ว่า **อยากรู้-อยากทำ หรือ ใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์**

ที่นี้มาดูลักษณะที่ต่างกัน ตัณหานั้น บอกแล้วว่า มากับอวิชชา คืออาศัยอวิชชาเป็นตัวเอื้อโอกาส ไม่ต้องมีความรู้อะไรเลย ไม่ต้องมีการเรียนรู้อะไรทั้งสิ้น สักแต่ว่ามีความรู้สึก คือ เมื่ออายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้กระทบสิ่งซึ่งให้เกิดเวทนาคือความรู้สึกที่เป็นสุข ก็ชอบใจ แล้วใคร่อยากในเวทนานั้น เมื่ออายตนะกระทบสิ่งซึ่งให้เกิดเวทนาคือความรู้สึกที่เป็นทุกข์ ก็ไม่ชอบใจ แล้วอยากหลีกเลี่ยงหนีเวทนานั้น ถ้าไม่มีความรู้ คนก็มีชีวิตอยู่กับปฏิภพของตัณหาต่อเวทนาคือความรู้สึกอย่างเต็มที่

ทีนี้ ถ้ามีปัญหา เกิดรู้ขึ้นมาเมื่อไร อวิชชาลดลงไป ตัณหาก็จะถูกทอนกำลัง ตัณหาจึงต้องอาศัยอวิชชา เมื่อมีความรู้ขึ้นมา ตัณหาก็จะถูกทำให้ไม่มั่นคง หรือไม่แรง ถ้าเกิดมีความรู้ขึ้นมา ตัณหาก็ถูกบั่นรอน หรือบางที่ถูกทำลายอำนาจไปเลย เช่น รู้ว่าสิ่งที่จะเสพ สิ่งที่ทำให้สุขเวทนา เป็นโทษแก่ชีวิต พอความรู้นี้เกิดขึ้น ถ้าความรู้นั้นชัดเจนแรงพอ ตัณหาอาจจะหายไปเลย ขึ้นต่อकारที่ว่า ปัญญาเพิ่มขึ้น หรืออวิชชาลดลงไปมากน้อยแค่ไหน ดังที่ว่าถ้าปัญญาความรู้ชัดเจนแจ่มแจ้ง ก็จะทำลายกำลังตัณหาหมดไปได้ แต่คนที่ยังไม่มีปัญญา อยู่กับด้านความรู้สึก ก็ต้องให้ตัณหาชักนำพาชีวิตไป

เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงคู่กับตัณหา เป็นตัวก่อปัญหา ให้เกิดทุกข์ พุดเข้าซุดกันว่า **อวิชชา → ตัณหา → ปัญหา** หรือ **อวิชชา → ตัณหา → ทุกข์** นี่คือวงจรของมัน

ส่วนอีกด้านหนึ่ง คือ ฉันทะ ซึ่งมากับปัญญา คือ เมื่อเริ่มมีความรู้ความเข้าใจขึ้นมา ก็เห็นว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดี เป็นคุณแก่ชีวิตของตน เป็นต้น พอรู้ว่าอันนั้นมีคุณเป็นประโยชน์ ก็เกิดฉันทะ มีความอยากต่อสิ่งนั้น ซึ่งก่อนนั้นอาจจะไม่เคยอยาก

เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่นเรื่องอาหาร ที่เคยพูดแล้วว่า การกินอาหารมี ๒ อย่าง คือ *หนึ่ง* กินด้วยตัณหา เพื่อเสพรสอร่อย เป็นการสนองความอยากต่อความรู้สึกเป็นสุข กับ *สอง* กินด้วยปัญญา เพื่อทำให้เกิดคุณภาพชีวิต หรือทำให้สุขภาพดี เป็นการสนองความอยากความต้องการคุณค่าที่จะทำให้ชีวิตดีงาม หมายความว่า กินด้วยรู้เพื่อให้เกิดสภาวะดีงามสมบูรณ์ของชีวิต ที่เรียกว่าสุขภาพ แล้วเกิดความอยากในอาหารที่ทำให้มีสุขภาพดีนั้น จึงกินเพื่อสนองความอยากให้มันดี คือฉันทะนั้น

อาหารที่รู้สึกอร่อยแต่เป็นโทษ ก็สนองความต้องการของตัณหา แต่พอปัญญาเกิดขึ้น รู้ว่าอาหารนั้นเป็นโทษต่อชีวิต ก็ทำลายกำลังตัณหา ทำให้ตัณหาเบาลง หรืออาจจะหายไปเลย เสร็จแล้วก็เปลี่ยน หันไปกินอาหารที่รู้ว่ามีคุณค่า เพื่อสนองความต้องการของฉันทะ ที่อยากทำชีวิตให้เข้าสู่สภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ของมัน

ทำนองเดียวกันในทางตรงข้าม บางทีแม้ว่ามองดูอาหารไม่ค่อยจะรู้สึกอร่อย แต่พอปัญญารู้ว่าอาหารนั้นมีคุณค่า ดีต่อชีวิต ก็สามารถเกิดความอยากขึ้นได้ คืออยากในอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ ช่วยให้มีสุขภาพแข็งแรง เพราะการบอกของปัญญา มานำทางแก่จิตใจ ทำให้มีความอยากที่เกิดจากความรู้ขึ้นมาว่าดีว่าควร ไม่ใช่ความอยากแค่ตามความรู้สึก

คราวนี้ก็จะกินอาหารนั้น ไม่ใช่ด้วยความอยากเสพเพื่อได้ความรู้สึกอร่อย แต่กินด้วยความอยากทำให้ชีวิตร่างกายอยู่ในสภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ของมัน เป็นความอยากความต้องการที่เกิดจากปัญญา เป็นกุศล เรียกว่า **ฉันทะ**

คิดว่าแยกได้แน่แล้วนะ ระหว่างการกินด้วยตัณหา หรือสนองตัณหา ที่อยากเสพเวทนา ให้ได้ความรู้สึกอร่อย กับกินด้วยฉันทะ หรือสนองฉันทะ ที่อยากทำให้ร่างกายอยู่ในสุขภาพมีชีวิตที่ดี เกิดจากปัญญา สัมพันธ์กับความรู้

การกินสนองตัณหา เพื่อเสพรสอร่อย ว่าไปตามความรู้สึก ไม่เอาความรู้ เป็นเรื่องของอวิชชา ไม่ต้องฟังปัญญา เพราะฉะนั้น อะไรอร่อย อะไรโก้ ก็กินเข้าไป ไม่ต้องพูดถึงประเภทอาหาร และจะกินมาก หรือกินน้อย กินเท่าไร ก็แล้วแต่ว่าอร่อยหรือไม่ ถ้าไม่อร่อย ก็ไม่กิน ถ้ายังอร่อย จะมากเท่าไร ก็กินเข้าไป ไม่ต้องคำนึงถึงปริมาณ

แต่ถ้ากินสนองฉันทะ เพื่อให้ชีวิตร่างกายอยู่ในสภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ ก็กินด้วยความรู้เท่าทัน โดยให้ความรู้สึกเป็นแค่ตัวประกอบ แต่ถือความรู้เป็นหลัก จะกินอะไร กินอาหารประเภทหรือจำพวกไหน จะกินมาก กินน้อย กินในปริมาณเท่าไร ก็ว่าไปเท่าที่ตระหนักรู้ว่าจะทำให้ชีวิตร่างกายอยู่ในสภาวะดังที่ว่า

การกินด้วยปัญญาสนองฉันทะนี้ ถ้าพูดให้จำง่าย ก็คือกินแบบ **ปฏิสังขาย** ซึ่งเป็นการกินอาหารอย่างมีโยนิโสมนสิการ ที่ทรงสอนให้พระปฏิบัติเป็นประจำ จนพระสงฆ์ถือเป็นแบบแผน มีการพิจารณาอาหาร ทำกันกระทั่งบางทีกลายเป็นพิธี เอาแค่รูปแบบไป แต่ที่จริง พระควรปฏิบัติเป็นตัวอย่าง ทุกคน จะเป็นพระหรือโยม ไม่ว่าใคร ก็ควรใช้หลักการกินอย่างนี้ทั้งนั้น

ที่เรียกว่า **ปฏิสังขาย** นั้น คือเรียกตามคำภาษาบาลีที่ขึ้นต้นข้อความสำหรับพิจารณา ซึ่งบอกความตระหนักรู้ถึงเหตุผลและการปฏิบัติที่ถูกต้องในการกินอาหาร ที่จริง หลักนี้จัดเป็นศีลอย่างหนึ่งของพระ ใช้กับปัจจัยสี่ทุกอย่าง และได้พูดได้อธิบายได้แปลคำพิจารณาเต็มทั้งบทไปแล้วในตอนต้นๆ นั้น ในที่นี้ พูดอีกก็เอาเพียงจับสาระไปใช้กัน และเน้นเฉพาะการรับประทานอาหาร

คำพิจารณานี้ ขึ้นต้นว่า **ปฏิสังขาย โยนิโส...** ตามด้วยข้อความที่จัดแยกได้เป็น ๓ ท่อน หรือ ๓ ช่วง ได้บอกคำแปลไว้ในตอนต้นๆ แล้ว ที่นี้จับเอาแต่ใจความ ดังนี้

เรารับประทานอาหาร ด้วยปัญญาผู้ตระหนักรู้ว่า

ก) ข้อระวัง: มิใช่เพื่อสนุกเล่น เห็นแก่เอร็ดอร่อยหลงมัวเมา เอาโก้ไต่อา

ข) วัตถุประสงค์: แต่เพื่อดำรงร่างกาย หายหิวหายไม่สบาย เกื้อหนุนการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ (พรหมจริยะ คือ การดำเนินอริยมรรค เจริญไตรสิกขา การศึกษา ชีวิตที่ดี)

ค) อานิสงส์: ระงับเวทนาเก่า (แก้ทุกข์ร้อนรอนกระวนกระวายเนื่องจากความหิว) กับทั้งไม่ให้เกิดเวทนาใหม่ (เช่น ไม่อึดอัด ไม่ท้องเสีย เนื่องจากรับประทานมากเกินไป หรือกินของไม่ดีมีพิษ) มีชีวิตดำเนินไปได้ พร้อมทั้งเป็นการบริโภคน้ำที่บริสุทธิ์ ไร้โทษ ไม่ก่อความเสียหาย แล้วก็กินอยู่ผาสุก

แค่ในเรื่องจะกินอาหาร ก็เห็นได้ว่ามีจุดแยกชัด ระหว่างกินด้วยตัณหา กับกินด้วยฉันทะ จุดสำคัญก็คือตัณหานั้นอาศัยอวิชชา ส่วนฉันทะมากับปัญญา เมื่อหมั่นใช้ฉันทะในชีวิตประจำวัน เช่นในการกินอาหารอย่างนี้ ก็ได้พัฒนาปัญญา มีการศึกษาไปด้วย นี่ก็เป็นลักษณะหนึ่งที่สำคัญ

ฉันทะมา ภาวนาจึงมี ตัณหามา ตัวกูจึงมี

ที่นี้ต่อไป ตัณหานั้นวนเวียนอยู่กับสิ่งที่ชอบ-ไม่ชอบ มุ่งจะได้รับการสนองความรู้สึกที่มีความสุข จากการที่อายตนะกระทบกับสิ่งที่เข้ามากระทบสัมผัสแล้วเกิดความรู้สึกเป็นเวทนา ก็จับเท่านั้น เกิดการกระทบแล้ว ได้ความรู้สึกคือเวทนา แล้วก็ไม่ได้อะไรเป็นสาระขึ้นมา ไม่ได้อะไรเข้ามาในเนื้อตัวของชีวิตเลย เพียงเป็นความรู้สึกเกิดขึ้นจากการกระทบ แล้วก็ผ่านไป

แต่ถ้าเป็นฉันทะ ใฝ่รู้-ใฝ่ดี อยากทำให้มันดี ก็จะได้อะไรบางอย่างที่เป็นสาระเข้ามาในชีวิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นได้ความรู้ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในเนื้อตัวของชีวิต เราได้ความรู้ ก็ได้รับการเปลี่ยนแปลง ได้จิตใจที่เปลี่ยนแปลง มีการพัฒนาขึ้น ลักษณะนี้ภาษาพระเรียกว่าเป็น “ภาวนา”

ภาวนา แปลว่า การทำให้เป็นให้มีขึ้น คือ เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางที่ทำให้มีคุณภาพใหม่ๆ ที่เรียกกันว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ ซึ่งในภาษาไทยปัจจุบันกลับไปใช้คำสามัญว่า “พัฒนา” แต่ในภาษาเดิม ท่านใช้ “ภาวนา” จึงจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ หรือพัฒนาเชิงคุณภาพ

ในภาษาไทย ที่เรามาใช้พัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพนั้น ว่ากันไปก็เป็นการทำให้ สับสนอยู่บ้าง เพราะว่าในภาษาเดิม พัฒนาเป็นคำสามัญ หมายถึงการขยายตัวเติบโตขึ้นอย่างทั่วๆ ไป ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงคุณภาพ อย่างที่เคยยกตัวอย่างว่า กองขยะใหญ่ขึ้นๆ ก็เรียกว่า กองขยะนั้นพัฒนา

ย้ำว่า “ภาวนา” นี้ ใช้สำหรับการเปลี่ยนแปลงในทางเพิ่มขยายเชิงคุณภาพ เมื่อต้นเหตุเกิดขึ้น ชีวิตก็อยู่อย่างนั้น ก็แค่ได้เสพสอระอวย ทางตา หู จมูก ลิ้น ฯลฯ เพิ่มแต่ปริมาณ ดิถี ชีตขันของความ กระตุ้นร่าในการเสพ แล้วก็วนเวียนอยู่เท่าเดิม

แต่ฉันจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ โดยสัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญา ปัญญา รู้เท่านี้ ฉันก็จะพัฒนาไปตามเท่านั้น ก่อนนี้ ไม่เห็นคุณค่าไม่เห็นประโยชน์ ฉันก็จะยังไม่ดี พอมีปัญญา รู้ว่าดี มีคุณค่า มันควรจะเป็นอย่างนั้น มันควรจะเป็นอย่างนี้ ฉันก็จะเกิดตามไป คือเกิดความอยากทำให้มันเป็นไปอย่างนั้น

ทีนี้ ปัญญานั้นมีการพัฒนา พอปัญญาดีขึ้น อันที่เคยว่าดีนั้น ยังไม่ดีจริง ต้องอย่างนั้นจะดีกว่านี้ ฉันก็จะพัฒนาตามปัญญาขึ้นไป มีการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ ที่ว่าเป็นภาวนา

ว่ากันต่อไป จะเห็นลักษณะของต้นเหตุอีกอย่างหนึ่งว่า พอต้นเหตุมา ก็เกิดมี “ตัวตน” ขึ้นรับ เป็นตัวตนในความคิดปรุงแต่ง ที่ยึดติดถือมั่นด้วยอำนาจความรู้สึก ซึ่งมีได้มีจริง คือในเวลาที่จะเสพ ก็จะมีตัวตนขึ้นมาเป็นผู้เสพ

แต่ในฝ่ายฉันที่นั้น ไม่มีตัวตนขึ้นมารับสมอ้าง เป็นเรื่องของสภาวะธรรม ความอยากในสภาวะที่ดี ก็มุ่งไปที่สภาวะนั้น อยากให้สภาวะนั้นเกิดขึ้น แล้วเกิดความอยากทำให้เป็นอย่างนั้น ต่อด้วยการทำให้มันเป็นอย่างนั้น เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปของเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ เรียกสั้นๆ ว่า กระบวนการธรรม

ในฝ่ายต้นเหตุ พออยากเสพ ก็เกิดมีตัวตนขึ้นมาเป็นผู้เสพ ส่วนในฝ่ายฉันที่ ตามคำพูดที่เราอยากในภวะนั้น อยากให้สิ่งนั้นดี อยากทำให้สิ่งนั้นดี อยากรู้ อยากเข้าถึงความจริงของสิ่งนั้น อันนี้ ไม่ต้องมีตัวตนขึ้นมา มีเพียงสภาวะและองค์ประกอบของสิ่งนั้นๆ เช่น เมื่อเรากินอาหารด้วยฉันที่ ก็คือเราอยากให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี ก็เป็นสภาวะ คือเห็นว่าสภาวะร่างกายแข็งแรงอย่างนี้ จึงจะดี หรือว่าเจาะไปที่ส่วนนั้นๆ ให้องค์ประกอบส่วนนั้นๆ มันดี ซึ่งเป็นเรื่องของความเป็นไปในสภาวะของสิ่งนั้นๆ

ตรงนี้แหละ มีจุดมีปมที่ซับซ้อนเข้ามา ถ้าเกิดมีตัวตนขึ้นมา (ที่จริงคือเกิดมีความรู้สึกยึดถือ เป็นตัวตนขึ้นมา) ต้นเหตุก็เข้าอาศัยทันที

เช่นที่ว่าเรากินเพื่อให้ร่างกายแข็งแรงสุขภาพดีนี่ ตอนแรกเป็นความรู้เข้าใจของปัญญา ว่าร่างกายควรจะแข็งแรงมีสุขภาพดี แล้วการกินอาหารนี้ก็เพื่อให้มีสภาวะนี้ คือเพื่อให้ร่างกายมีสภาวะแข็งแรงสุขภาพดี แล้วก็เกิดมีความอยากความต้องการที่จะกินอาหารนั้นเพื่อให้ร่างกายมีสภาวะแข็งแรงสุขภาพดี อันนี้โดยสภาวะแท้ๆ เป็นฉันทะ คือความอยากให้สภาวะที่ดีนั้นเกิดขึ้น แต่พอว่าอยากให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี (ฉันท) จะได้สวยขึ้นมาบ้าง ก็มีตัวตนขึ้นมาเลย ว่าเออ เราจะได้สวยไซ้ใหม่ นี่คือตัณหาแล้ว

ปุจฉา: [ในการถอดความจากเสียงบันทึก - ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ตัวสภาวะเป็นเชิงจุดหมาย เหตุปัจจัยเป็นตัวเหตุที่กระทำ คือจุดหมายที่ว่าต้องการให้สิ่งนั้นอยู่ในภาวะที่ดี ขณะนี้มันยังไม่สมบูรณ์ ยังพร่อง ยังโหมม ยังอ่อนแอ ปัญญาความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร รู้ว่ามันควรจะเป็นอย่างไร ก็ทำให้เกิดมีฉันทะคือความอยากให้มันแข็งแรง ให้มันแจ่มใส ให้มันดี ให้มันสมบูรณ์ ฯลฯ อยากให้เกิดให้มีภาวะนั้น เป็นการมองเห็นการรู้ไปที่สิ่งนั้นๆ แต่ละอย่างๆ แต่ละส่วนๆ มันเป็นสภาวะ ไม่ได้เกี่ยวกับตัวตน

ที่นี้ พอเกิดตัวตนเข้ามารับ เข้าสนองตัณหา ตอนนี้แหละ ในภาวะปุถุชน ตัณหากับฉันทะก็จะมีการเกิดสลับกัน แล้วเอาประโยชน์จากกันและกันได้ พอฉันทะเกิดขึ้นมา อยากทำให้ดีงามแข็งแรงสมบูรณ์ ตัณหาก็ก้าวเข้าไปยึดเลย เออ ตัวเราจะสวย คนนั้นจะได้รักเรา คนนี้จะชอบเรา การที่อยากอย่างนี้ก็จะนำไปสู่การเสพ ดังนั้น ตัวตนก็เข้ามา

เพราะเหตุนี้แหละ ตัณหาจึงมีลักษณะที่ว่า *หิว* กามตัณหา คืออยากเสพ เสพรูปเสียดลิ้นรส เป็นต้น ที่ได้พูดไปแล้ว ที่นี้ *สอ* กระบวนกิขยายออกไปเป็นว่า มีตัวตนที่จะเสพ แล้วก็อยากให้ตัวตนนั้นยิ่งใหญ่ ให้ตัวตนนั้นสวยงาม ให้ตัวตนนั้นอยู่ยั่งยืนตลอดไป จะได้มีโอกาสเสพมากๆ และเรื่อยๆ แล้วความอยากในอำนาจ ในอะไรต่ออะไรก็มา นี่แหละ จากกามตัณหา อยากในสิ่งเสพ แล้วเพื่อจะได้เสพๆๆ จึงต้องมีตัวมีตนอยู่เรื่อยๆไปที่จะได้เสพ ก็มี *ภว* ตัณหา เพราะฉะนั้น ภวตัณหา ก็เกิดขึ้น คือความอยากในภาวะที่ตัวตนจะคงอยู่ตลอดไป มันก็สัมพันธ์กับตัวตนต่อเนื่องไป พอมีตัวตนผู้เสพ ก็อยากให้ตัวตนนั้นยั่งยืนอยู่ในภาวะที่จะได้เสพเรื่อยๆ เพราะฉะนั้น จากกามตัณหา ก็ออกมามีภวตัณหา แล้วก็ออกไปสู่*วิภว* ตัณหา อยากพ้นไปจากภาวะที่ไม่สนองความอยากเสพนั่น เป็นอันว่า มีตัวตนย้ายขยายตลอดกระบวน

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ภวตัณหา คืออาการที่ต้องการให้ตัวตนที่ยึดไว้นี้ ได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นตัวตนที่ยิ่งใหญ่ เป็นตัวตนที่คงอยู่ยั่งยืนตลอดไป ให้ตัวเราที่ยึดถืออยู่ในจิต ที่สร้างขึ้นมา นี้ อยู่ในภาวะที่จะเสพได้มากๆ เสพได้เรื่อยๆ อยากในภาวะของตัวตน ที่จะได้จะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ตัณหาเป็นสังขารอยู่แล้ว ตัณหา ความชอบใจไม่ชอบใจ อยากได้ อยากเอา อยากหนี อยากทำลาย เป็นส่วนหนึ่งของสังขาร เป็นตัวตามตัวแรกต่อจากเวทนา เป็นปฏิกริยาต่อเวทนา คือต่อความรู้สึก

ที่นี้ อย่างที่ว่าแล้ว ลักษณะสำคัญของตณหานั้นอย่างหนึ่งก็คือ การมีตัวตน พออยากเสพอะไร ก็เกิดมีตัวตนผู้เสพ แล้วก็จะมีอาการขัดแย้ง ที่จะได้ตามปรารถนาหรือไม่ได้ ตอนนี่ ทุกข์ก็เกิดขึ้นมา เพราะมันมีตัวตนที่รับกระทบ ส่วนฉันทะนี้ มันไปที่สภาวะ อยากในสภาวะที่ดี เป็นเรื่องของสภาวะธรรมที่เกิดตามปัญญา ไม่มีตัวตนเกิดขึ้น แต่ต้องระวังในตอนที่ว่าแล้ว คือ พอฉันทะมุ่งไปที่อะไรซึ่งตรงกับความต้องการของตณหา เจ้าตณหานั้นก็แทรกเข้ามาจับ พอตณหาเข้ามาจับ ก็มีตัวตนขึ้นมา ถึงตอนนี่ก็จะกลายเป็นตณหาเข้ามาแทนที่ฉันทะ ซึ่งก็จะดับหายไป เพราะฉะนั้นจึงต้องระวังสำหรับมนุษย์ปุถุชนนั้น ยังมีกิเลสหนา ตณหาก็จะได้โอกาสอยู่เรื่อย พอได้ช่อง มันก็เข้ามาละ

เพราะฉะนั้นจึงต้องระวัง ชีวิตปุถุชนจะให้บริสุทธิ์ปลอดโปร่งไป ยังไม่ไหว เอาแค่ทำอย่างไรจะให้ฉันทะมาเป็นตัวนำ มาเป็นเจ้าประจำ แล้วก็มีสติคอยยังคอยคุมตณหาไว้

ก็เลยพูดต่อไปอีกข้อหนึ่งว่า ทั้งสองอย่าง ทั้งตณหาและฉันทะนี้ จะต้องละด้วยกันทั้งคู่ แต่ละคนละแบบ เรื่องนี้ พูดไปครั้งหนึ่งแล้ว แต่ซ้ำอีกทีให้แม่นก็ดี ตณหานั้น ละทิ้งไปเลย ไม่ต้องไปคำนึงอะไรกับมันว่าจะสนองความต้องการหรือไม่ คือว่า ถ้าเรารู้เท่าทัน เข้าใจ เห็นโทษของมัน ก็ลดก็ละ ก็เลิก แล้วก็คุมมัน แล้วแต่ความสามารถของเรา เมื่อยังเป็นปุถุชน ก็อาจจะยังยอมมันบ้าง แต่ก็ให้ฉันทะมาช่วยแทรก ช่วยแทนบ่อยๆ

ส่วนฉันทะนี้ ก็ละเหมือนกัน แต่ท่านให้ละด้วยการทำให้สำเร็จ ให้ถึงจุดหมายของมัน หมายความว่า ฉันทะคืออยากให้เกิดภาวะที่ดีอันนี้ๆ ก็ทำให้สำเร็จตามนั้น หรือละ ด้วยการทำให้บรรลุจุดหมายของมัน แต่ตณหานั้น มันเกิดขึ้นมา ก็ละไปเลย ถ้ายังไม่สามารถพอ ก็ลด ก็คุม อย่างที่ว่า คงเห็นการปฏิบัติที่ต่างกันแล้วนะ

ขอแทรกนิดหนึ่งว่า การละตณหา การพัฒนาฉันทะ เป็นต้นนี้ เป็นเรื่องในทางปฏิบัติ ซึ่งก็อยู่ในระบบของเหตุปัจจัย ที่มีความซับซ้อนได้มาก จึงเป็นเรื่องของการศึกษา การพัฒนาปัญญา แล้วก็ใช้ประโยชน์จากความซับซ้อนนั้นได้ด้วย อย่างในการละตณหา ท่านก็บอกไว้ว่า อาจอาศัยตณหามาละตณหาก็ได้ ดังที่พระอานนท์กล่าวไว้ (อง.จตุกก.๒๑/๑๕๙/๑๙๕) ขอคัดมาให้ดูว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไต่ยินว่า ภิกษุชื่อนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ ฯลฯ เธอจึงมีความดำริว่า เมื่อไรหนอเราจักกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ บ้าง สมัยต่อมา เธออาศัยตณหาแล้วละตณหาเสียได้”

ในกรณีนี้ มีการอาศัยความถือตัว เทียบตัวเทียบตน เห็นผู้อื่นทำผลสำเร็จที่ดี ก็อยากทำได้ อย่างเขา จากตณหานั้น ก็เป็นปัจจัยให้เกิดมีฉันทะและเพียรพยายามจนสำเร็จ

ในเรื่องที่พูดไปแล้ว เกี่ยวกับตณหา อย่างในระบบเงื่อนไขซึ่งบอกเด็กกว่ากวาดบ้านแล้วจะให้รางวัล หรือคนทำสวนแล้วได้เงินเดือน ในกรณีอย่างนี้ ใช้ตณหาเป็นแรงจูงใจ ซึ่งไม่ใช่วิธีที่ดีแท้ก็จริง แต่ตามหลักความจริงว่าคนเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และในสภาพชีวิตสภาพสังคมมากมาย ก็ยังต้องให้เรื่องราวกิจการดำเนินไปโดยมีคนส่วนมาก ก็คือปุถุชนนี้แหละ ซึ่งยังหนักในตณหา

ในสภาพเช่นนี้ ก็ควรใช้ความซับซ้อนของระบบเหตุปัจจัยให้เป็นประโยชน์ เอาตัณหามาเป็นตัวเริ่มสำหรับคนส่วนมาก แล้วจัดระบบและวิธีการที่จะช่วยให้คนเหล่านั้นพัฒนาขั้นทีละขั้นมา สำหรับคนส่วนใหญ่ สังคมทั่วไป เมื่อเราปรารถนาดีต่อชีวิตของเขา และต่อสังคม เราเองก็ต้องมีขั้นตอนที่จะปรับแก้และพัฒนา ทั้งนี้ก็อาศัยความรู้เข้าใจหลักขั้นที่ที่ว่ามา และไม่ประมาท จะว่าไป นี่ก็คือสภาพที่ท้าทายในการพัฒนาอารยธรรม

ทีนี้ในแง่ของสุขและทุกข์ ตัณหา นั้นทำให้เป็นสุข คือมีสุขเวทนาได้ เจอสิ่งที่ชอบใจ ได้สุขเวทนา ได้เสพ ก็เป็นสุข แต่พอเจอสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ ตัณหาจึงทำให้คนมีความสุขความทุกข์วนเวียนอยู่กับสิ่งชอบใจ-ไม่ชอบใจ แต่ฝ่ายขั้นนี้ทำให้คนสามารถมีสุขได้จากสิ่งชอบใจและสิ่งไม่ชอบใจ ดังที่ว่าไปแล้ว เช่น บ่อยทีเดียว เขาสุขจากความพอใจที่จะได้เรียนรู้จากสิ่งที่ไม่น่าชอบใจมากกว่าได้จากสิ่งที่ชอบใจ

ต่อไปอีก ตัณหาให้สุขจากการเสพ จากการได้รับการบำรุงบำเรอ ให้ตัวสบาย คือไม่ต้องทำอะไร ชอบที่จะคอยเสวยผล แต่ถ้าต้องทำอะไร ก็คือทุกข์

ส่วนในฝ่ายขั้นนี้ เพราะอยากทำให้มันดี เมื่อทำ ก็จึงมีความสุข *การทำงานจึงเป็นความสุข หรือ มีความสุขในการทำงาน*

อย่างไรก็ดี ขั้นที่ประกั้นไม่ได้ว่าจะพ้นทุกข์ เพราะคนยังอยู่ในระหว่างพัฒนา ความอยากให้มันดี เมื่อมีแรงกล้านัก บางทีก็อาจจะไม่ได้ตั้งใจ ทำให้เกิดมีตัวตนขึ้นมาให้ถูกบีบคั้นกดดันตามแรงขับแห่งตัณหาของมนุษย์ปุถุชน ก็เกิดอาการเครียดขึ้นมาได้

ขอให้สังเกตว่า ที่เกิดเครียดเป็นทุกข์ขึ้นมา นั้น เป็นเรื่องที่มีสัมพันธ์กับตัณหา คือใจคนนั้นยังมีช่องว่าง เมื่ออยากให้มันดี ความอยากในสภาวะนั้นเป็นขั้นที่จริง แต่ระหว่างนี้ อาจเกิดความยึดตัวตนขึ้นมา แล้วก็กลายเป็นความอยากของตัวตนว่า ทำไมเราอยากให้มันดี แต่มันไม่ดีสักที พอตัวตนเกิดขึ้นมา ทำไมมันยังไม่ดี มันไม่ทันใจ ไม่สนใจที่อยากให้มันดี ปัญญาเหตุปัจจัยยังมีไม่พอที่จะเข้าใจให้วางใจยอมรับความจริงได้ ตัณหาก็ได้ช่องอยากให้ได้ใจตัวเอง มีตัวตนขึ้นมาอีก ก็เกิดทุกข์ขึ้นมา เป็นอันว่า ยังพ้นไปจากทุกข์ไม่สิ้นเชิง เพราะยังอยู่ในภาวะของการพัฒนาในไตรสิกขา

พูดกันง่าย ๆ ว่า ตัณหาต้องการเพื่อตัวตน ส่วนขั้นที่ความต้องการเพื่อสภาวะที่ดีนั้นๆ ของสิ่งนั้นๆ เป็นเรื่องของสิ่งนั้นๆ ก็ไม่เกี่ยวกับตัวตน ถ้าเราปรารถนาแบบตัณหา เราก็มีตัวตน ปรารถนาเพื่อตัวตน ตัวตนจะได้เสพรสอร่อย จะได้เป็น จะได้ไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ถ้าปรารถนาแบบขั้นที่ จะสนองความต้องการของชีวิต ที่เป็นสภาวะธรรม จะเห็นว่า ความอยากเสพรสอร่อยของอาหาร เป็นความต้องการของตัวตน แต่ความอยากให้ร่างกายมีสุขภาพดี เป็นความต้องการเพื่อสภาวะที่ดีที่สมบูรณ์ของชีวิต อันเป็นเรื่องของธรรมชาติ ซึ่งไม่เกี่ยวกับตัวตน

ในชีวิตของปุถุชนนี้ เป็นธรรมดาว่า ความต้องการของชีวิต กับความต้องการของตัวตน มักจะขัดกัน ตัวตนอยากเสพรสอร่อย อยากกินอาหารที่ชอบ แต่ถ้าจะเสพรสอร่อยให้มาก ก็ต้องกินให้มาก แล้วก็ทำให้กินในปริมาณที่มากเกินไป บางทีก็กินอาหารผิดประเภท กินอาหารที่เป็นโทษต่อร่างกาย กลายเป็นการเบียดเบียนทำลายชีวิตของตัวเอง

ที่จริง ชีวิตเองไม่ได้ต้องการอาหารที่มากมาย ที่อร่อยอย่างนั้น แต่มันต้องการอาหารที่มีคุณค่า ในปริมาณที่เป็นประโยชน์แก่มัน ที่จะให้มันมีสุขภาพดี ชีวิตต้องการอย่างนี้ แต่เจ้าตัวตนต้องการเสพรสอร่อย เมื่อสนองความอยากความต้องการของตัวตน ก็กลับไปทำลายชีวิต ที่นี้ถ้าต้องการสนองความต้องการของชีวิตให้มีสุขภาพดี ก็กลับขัดแย้งบีบคั้นความต้องการของตัวตน เจ้าตัวตนนั้นไม่ได้สมความปรารถนา ไม่ได้เสพรสอร่อย เพราะว่าเมื่อจะสนองความต้องการของชีวิตให้มีสุขภาพดี ก็ต้องกินอาหารจำกัดประเภทและปริมาณ จะกินเกินไปไม่ได้ หรือจะกินอาหารที่มีคุณค่า ก็ไม่ค่อยอร่อย ถ้าจะสนองความต้องการของชีวิต ตัวตนก็อด เจ้าตัวตนก็ขัดใจ **ชั้นที่ดีแก่ชีวิต กลายเป็นความทุกข์ของคน ผู้ถูกตัดหาเอาตัวตนมาทำให้เขาแปลกแยกจากชีวิตของตน**

เพราะฉะนั้น บุคคลที่อยู่ด้วยวิชา-ตณฺหา ก็จะต้องมีความต้องการของตัวตน ที่ขัดกับความต้องการของชีวิตของตัวเอง คือต้องการเพื่อตัวตน ขัดกับความต้องการของชีวิต ซึ่งบางทีกลายเป็นการทำลายชีวิตของตัวเองไปเลย

ที่นี้ ถ้าคนมีปัญญามากขึ้น เขาก็จะเรียนรู้ว่า ต้องสนองความต้องการของชีวิต จึงจะถูกต้อง เราจะกินเพื่อให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี กินอาหารในปริมาณที่พอดี และกินอาหารที่มีคุณค่า มันจะอร่อยหรือไม่อร่อย ก็เป็นเรื่องรองลงไป เอาการสนองความต้องการของชีวิตเป็นหลัก นี่คือฉันทะที่ต้องการความดีความงามของชีวิต จึงได้พูดว่า ฉันทะต้องการคุณภาพชีวิต ต้องการให้ชีวิตดีงาม โดยที่มันเกิดจากปัญญาซึ่งรู้ไปจนถึงวัตถุประสงค์ว่า ที่กินนี้ก็เพื่อสุขภาพ เพื่อคุณภาพชีวิตนะ เราจะกินอะไรก็ได้คุณภาพชีวิต ให้มีสุขภาพดีแข็งแรง ปัญญามอบอกให้ทั้งนั้น แล้วฉันทะก็ยกไปตามนั้น

ส่วนตณฺหา อยู่กับตัวตนที่มันไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน เจ้าตัวตนนี้อยู่ที่ไหน ไม่ขัดดอกออกมา แต่เราเห็นได้ชัดว่า พอปัญญา มา ปัญญาจะตรงไปที่สภาวะเลย ไม่ต้องยุ่งเกี่ยวไม่ต้องมีตัวตน ตอนนี ในชีวิตของเรา ก็เห็นได้ชัดว่า ในสายวิชา-ตณฺหานี้ จะมีตัวตนขึ้นมา แต่ในสายปัญญา-ฉันทะ มีแต่ภาวะนั้นๆ ของชีวิต

แม้แต่ในคนเดียวกันนี้ ก็เกิดความขัดแย้งระหว่างกระแสวิชา-ตณฺหา ที่มีตัวตนเกิดขึ้นมา ขัดแย้งกับกระบวนการของสภาวะธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ตัวตนจะเอาอย่างไร ก็ขัดแย้งทำให้ชีวิตที่เป็นสภาวะธรรมเสียหาย ถ้าจะให้ชีวิตตามสภาวะอยู่ดี ตัวตนก็ไม่ได้อย่างไร ก็เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ส่วนทางด้านปัญญา-ฉันทะ ก็ว่าไปตามสภาวะธรรม ตามเหตุปัจจัย รู้ไปตามนั้น ทำไปตามนั้น ก็จบ นี่แหละ แม้แต่ในการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานนี้ ตั้งแต่ในชีวิตประจำวัน สองสายนั้นก็ต่างกันอยู่แล้ว

ได้เห็นแล้วว่า ในการเสพนั่น เมื่อคนต้องการสนองความต้องการของตัวตนได้บังคับของตณฺหา บ่อยครั้งก็จะขัดแย้งกับความต้องการของชีวิต ดังเช่นในเรื่องการกินอาหารที่ว่าแล้ว ที่นี้ ในเรื่องเพศก็เหมือนกัน ในสภาวะความเป็นจริง ก็เห็นได้ชัดว่า ในกรณีมากมาย คนต้องการเสพรสสัมผัสทางเพศ แต่เขาขัดขวางความต้องการของชีวิตในการที่จะสืบพันธุ์ ทั้ทั้งๆ ที่ความต้องการที่แท้คือความต้องการของชีวิต ชีวิตต้องการสืบต่อ ต้องการเป็นอยู่ต่อไป ต้องการที่จะแพร่พันธุ์ จึงเรียกว่าสืบพันธุ์ ชีวิตมันบอกชัดๆ ว่ามันต้องการสืบพันธุ์ แต่เจ้าตัวตนนี้มันไม่ยอมให้ มันต้องการเสพรสอย่างเดียว เพื่อสนองตณฺหาของตัวตนเท่านั้น เพราะฉะนั้นมันจึงหาทางและทำการป้องกันด้วยวิธีต่างๆ มากมาย ให้ไม่ต้องสนองความต้องการของชีวิต แล้วก็เกิดความขัดแย้งกันขึ้นมา ระหว่างความปรารถนาของอัตตา กับความต้องการของชีวิตตามสภาวะ นี้ก็เห็นได้ชัดถึงความขัดแย้งกัน

ต่อไปอาจเป็นได้ว่า ทางด้านลิ้น มนุษย์อาจจะหาทางเสพรสอร่อย สนองความต้องการแห่ง ตัณหาของตัวตน โดยให้ตัวตนได้ แต่ไม่ให้ชีวิตได้ เพราะว่าเวลานี้รู้กันมากขึ้นว่า การกินอาหารอร่อย ที่ตัวตนชอบในปริมาณมาก เป็นการทำลายสุขภาพ อาจเป็นไปได้ว่า คนสมัยต่อไปจะคิดหาวิธีที่จะ ได้เสพให้ลิ้นอร่อย โดยไม่ให้อาหารเข้าไปในร่างกาย โดยใช้หลักว่า “ให้ลิ้นได้ – ให้ท้องอด” ความ ขัดแย้งระหว่างตัณหาที่บังคับบัญชาตัวตน กับความต้องการสภาวะดีงามของชีวิต จะซับซ้อนและ รุนแรงยิ่งขึ้น

ที่พูดกันมานี้แสดงว่า เรื่องของมนุษย์นี่ยุ่งนัก มนุษย์ยุคนี้อยู่กับค่านิยมเสพบริโภค เขา พยายามสนองความต้องการของตัณหาซึ่งเสพเพื่อตัวตน เพราะฉะนั้นก็จะต้องมีปัญหาซับซ้อนขึ้นมา อย่างนี้ ซึ่งล้วนเป็นเรื่องที่ทำให้ต้องพิจารณาต่อไป รวมทั้งเรื่องเกย์ และเรื่องอะไรต่างๆ มากมาย

ในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการของตัวตน กับความต้องการของชีวิตที่เป็น ธรรมชาติตามสภาวะ ซึ่งขัดแย้งกัน ก็คงจะเห็นได้แล้วว่ามันต่างกันอย่างไร อะไรเป็นของแท้จริงตาม สภาวะที่ควรจะเป็นของธรรมชาติ อะไรเป็นเรื่องความต้องการของตัวตนภายใต้แรงขับเคลื่อนของตัณหา

แม้ว่าจะควรเข้าใจ ยอมรับและยอมให้แก่ภาวะของปุถุชน ให้เขาได้สมตามสภาพบ้าง แต่ก็ ควรให้เป็นไปอย่างมีหลัก โดยคำนึงถึงความถูกต้อง ความสมเหตุผล ความรู้จักประมาณ และไม่ ละเลยความไม่ประมาทในการพัฒนาชีวิตหรือพัฒนาความเป็นมนุษย์ พร้อมทั้งมีสติเตือนสำนึกว่า การทำอะไรๆ โดยไม่คำนึงถึงความต้องการตามสภาวะเสียเลย เป็นความถูกต้องหรือไม่ ถ้าหนักหนา นักมันจะกลายเป็นความวิปริตไปไหม หรือว่าอันนี้เป็นพัฒนาการตามแนวคิดพิชิตธรรมชาติ (ซึ่งก็ ยอมรับกันแล้วว่าเป็นความผิดพลาดอย่างหนึ่ง) ทั้งนี้ล้วนเป็นข้อสำหรับยกขึ้นมาพิจารณากัน แต่จะ ทิ้งไว้แค่นี้ก่อน

คิดว่าวันนี้จะพูดสั้นๆ ให้เห็นลักษณะทั่วไปของความแตกต่างระหว่างความอยาก ๒ ประเภท ที่เรียกว่า ตัณหา กับ ฉันทะ เท่าที่ว่ามันนี้ แยกกันได้ชัดแล้วนะ

เรื่องนี้ช่วยกันบอกด้วยว่าเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าชาวพุทธแยกไม่ออกระหว่างความอยากสอง อย่างนี้ ก็ถือว่าฐานเสียแล้ว เพราะว่าการปฏิบัติธรรม ความก้าวหน้าในธรรม ในไตรสิกขา ต้องอาศัย **ฉันทะ** การที่ฉันทะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ จึงเป็นภาวนา คือเจริญในไตรสิกขา เพราะสิกขา ก็คือการเรียนรู้ศึกษาฝึกหัดพัฒนา การสนองฉันทะนั้น เป็นการเกิดความเปลี่ยนแปลง เข้ามาในเนื้อตัวของชีวิต ในพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา เปลี่ยนแปลงหมด แต่ตัณหาไม่ไปไหน อยู่แค่ กระทบ ได้ความรู้สึก ก็จบ กระทบผ่าน กระทบผ่าน ไม่มีอะไรเป็นสาระเข้ามาในเนื้อตัวเลย

บุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสันนา: เมื่อก็บอกแล้วว่า ฉันทะ ละด้วยการทำให้สำเร็จถึงจุดหมายของมัน หมายความว่า จุดหมายของมันในกรณีนั้นคืออะไร ก็ทำให้สำเร็จตามนั้น พอถึงจุดหมาย ก็คือจบแล้ว ที่ว่าละ ก็คือ มันหมดหน้าที่ไปเอง เป็นการละเฉพาะกรณี ละในกรณีนั้นๆ ไม่ใช่เลิกไปเลย

ฉันทะที่เกิดขึ้นแต่ละครั้ง ต้องทำให้สำเร็จถึงจุดหมายของมัน จึงบอกว่า ละด้วยการทำให้สำเร็จตามนั้น เมื่อจุดหมายสำเร็จแล้ว มันก็ละ คือหมดหน้าที่ของมันไปเอง ส่วนทางฝ่ายตัณหา ก็ละด้วยการที่ว่า มันเกิดเมื่อไร ก็ละมันไปเลย แต่สำหรับปุถุชน ก็อาจจะได้แค่ว่าคุมมัน หรือบรรเทามัน ทำให้เบาบางลง หรือเอาฉันทะมาดูแลมาคาน

เป็นอันว่า ที่พูดมามากมาย ก็มุ่งเพื่อให้เห็นจุดแยก และความแตกต่าง ระหว่างตัณหา กับฉันทะ เป็นสองด้าน ได้เห็นว่าฉันทะเป็นองค์ธรรมสำคัญในกระบวนการของไตรสิกขา เพราะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาขึ้นในเนื้อตัวชีวิตของเรา ส่วนตัณหา นั้นไม่ได้อะไรเข้ามาจริงจัง แค่กระทบ-ผ่าน กระทบ-ผ่าน เข้ามาพบมาผูกมัดรัดพันติดกัน แล้วก็แยกแตกหลุดพลัดพรากจากกันไป

ทบทวนกันสั้นๆ อีกที ย้ำแล้วย้ำเล่า ให้สมกับที่อยู่กันมาอย่างพรั่มัวเลือนราง

๑. **ฉันทะ** เป็นความอยากเพื่อ *สภาวะ* คือ อยากให้มันดี ให้มันงามเต็มสภาวะของมัน แล้วก็อยากทำให้มันดี ให้มันงาม ให้มันถึง ให้มันเต็มสภาวะนั้น

๒. **ตัณหา** เป็นความอยากเพื่อตัวตนเพื่อ *อัตตา* คือ มีตัวตนขึ้นมาที่จะได้ จะเอา จะเป็นนั่นเป็นนี่ จะไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่

คงจำกันได้ไม่ลืมว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้ “ฉนฺทญฺญุถฺกา สฺพเพ ฐมฺมา” (ขง.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๔) ธรรมทั้งปวงมีความอยากเป็นมูล ทุกร้าย-ดี มีความอยากเป็นรากเหง้า ความดีมีฉันทะเป็นต้นเค้า มาพวกเราชวนกันอยากทำให้มันดี

ตอนที่

๒๒

อยากเรียนเก่ง อยากมีสมาธิ อยากสำเร็จ แม้แต่อยากอายุยืน ไม่ยาก หากใช้อธิบาท ๔

ฉันทะ มาเข้าสู่อธิบาท ๔ นำสมาธิมากับความสำเร็จ

คุยกันต่อ วันนี้จะพูดธรรมะง่ายๆ ที่ได้ยินได้ฟังกันบ่อย คิดว่าทุกท่านรู้จัก แล้วก็คงได้อ่านพบ คือเรื่อง อธิบาท ๔

ที่เอาอธิบาท ๔ มาพูดในวันนี้ ก็เพราะไปเกี่ยวข้องกับเรื่องที่เราพูดกันมาแล้ว คือเรื่อง ตัณหา และ ฉันทะ ก็เลยยกเอามาต่อ ถือเป็นเรื่องสืบเนื่อง อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่าทุกท่านคงเคยได้ยิน หรือรู้จักอธิบาท ๔ นี้ ดังนั้น ถ้าเห็นว่าเป็นเรื่องง่าย ก็ถือเป็นการทบทวน ก็มาได้กันตั้งแต่ ความหมายของคำว่า อธิบาท ๔ แล้วก็มาดูหัวข้อทั้งสิ้น

อธิบาทนี้ทุกท่านคงแปลได้ว่า ธรรมที่พาให้ถึงความสำเร็จ หรือธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ มาจาก “อิทธิ” คือความสำเร็จ บวกกับ “บาท” ที่แปลว่าเท้านี้แหละ ถ้าแปลให้ถึงรากศัพท์ “บาท” ก็แปลว่าให้ถึง ทำเป็นอวัยวะตัวการซึ่งพาเราให้ไปถึงที่หมาย เพราะฉะนั้น ศัพท์บาลีตัวนี้ ที่เราแปลว่าทำนั้น ก็มีความหมายในตัวเองว่าเป็นเครื่องทำให้เราไปถึง ที่นี้ ในที่นี้มีคำว่า “อิทธิ” นำหน้า จึงแปลว่าเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คือให้บรรลุความสำเร็จ หรือทางแห่งความสำเร็จ

คำว่าความสำเร็จ ได้แก่คำว่า “อิทธิ” ซึ่งมักแปลกันว่าฤทธิ์ อิทธินั้นเป็นคำบาลี ตรงกับสันสกฤตว่าฤทธิ แต่พอใช้เป็นภาษาไทย คำว่าฤทธิทำให้นึกไปถึงเรื่องเหาะเหินเดินอากาศ ที่จริง ในภาษาบาลี หรือในภาษาสันสกฤตเอง ฤทธิก็คือความสำเร็จ ที่นี้ ความสำเร็จที่ถือว่าเก่งจริงๆ ก็คือเหาะเหินเดินอากาศได้ ถือว่าเป็นความสำเร็จที่สูงมาก ก็เลยเอาไปใช้ในแง่ของการที่มีความสามารถทำอะไรสำเร็จได้เป็นอัศจรรย์ แต่เอาความกว้างๆ ว่าความสำเร็จ

เป็นอันว่า อธิบาท ก็แปลว่า ทางแห่งความสำเร็จ หรือเครื่องให้ถึงความสำเร็จ จะแปลเป็นฤทธิด้วย ก็รวมอยู่ในนี้เสร็จ และความสำเร็จนี้ก็อาจหมายถึงไปถึงความสำเร็จ ในการบรรลุธรรมก็ได้ และอธิบาทนั้นก็มี ๔ ข้อ ไหนท่านลองว่าดี

๑. ฉันทะ ความชื่นชม ยินดี พอใจ อยากทำ “ใจรัก”
๒. วิริยะ ความเพียรทำการ พยายาม มุ่งหน้าก้าวไป “พากเพียร”
๓. จิตตะ ความใส่ใจ เอาใจจดจ่อ ใจอยู่กับงาน “ใส่ใจ”
๔. วิมังสา ความไตร่ตรองพิจารณา ตรวจสอบ ค้นคว้า ทดลอง “ใช้ปัญญา”

นี่ก็ง่าย ๆ แต่เสริมความรู้ไว้นิดหน่อย วิริยะนี้ ในภาษาบาลีปกติใช้ว่า วิริยะ แต่ในคัมภีร์บาลี ก็มีใช้เป็นวิริยะบ้าง เมื่อนำมาใช้เป็นคำไทย นิยมเขียนเป็นวิริยะ แล้วก็วิมังสา คำบาลีตามปกติเป็น วิมังสา ไม่ค่อยใช้วิมังสา แต่คนไทยพูดให้เหมาะกับลิ้นไทย เป็นวิมังสา ที่นี้ก็มาดูในแต่ละข้อ

๑. ฉันทะ คำนี้ได้พูดกันมากเหลือเกินแล้ว แปลว่า ความใฝ่ดี หรืออยากให้มีมันดี และอยากทำให้มันดี แปลกันง่าย ๆ ว่า ความรัก ความชอบ พอใจ เช่นว่า งานนั้นเราชอบ เรารักงานนั้น โดยที่ว่าคุณพระท่านมุ่งให้เป็นความอยากที่ก้าวไปถึงการกระทำ ที่ว่าอยากดี อยากให้มีมันดีนั้น ก็ต้องอยากทำให้มันดี

เช่นว่า เราอยากเห็นที่นั่นสะอาด แล้วเราอยากทำให้มันสะอาด เราก็กวาดมัน เราเห็นต้นไม้เหี่ยวแห้ง เราอยากให้มีมันดี คืออยากให้ต้นไม้ที่นั่นงาม เราก็อยากทำให้มันดี คือไปรดน้ำให้มัน หอม เห็นคนไข้เจ็บป่วยไม่สบาย ร่างกายอ่อนแอ ก็อยากให้คนไข้ที่นั่นร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี ก็อยากไปแก้ไขบำบัดโรค อยากไปทำให้คนไข้มีสุขภาพดี คุณ เห็นเด็กกระร่งองกระแงง เห็นนักเรียนกระโดดกระเดก และไม่มีความรู้ ก็อยากให้เขาแข็งแรงเติบโต มีกิริยาท่าทางน่าดู เป็นเด็กเก่ง เป็นเด็กดี มีสติปัญญา เมื่ออยากให้ดีอย่างนี้แล้ว ก็อยากทำให้ดี คือ อยากสอน อยากแนะนำต่างๆ

ความอยากทำให้มันดีที่วามานี้ คือฉันทะ ในภาษาพระเรียกเต็มว่า กัตตุกัมมตา-ฉันทะ แปลว่า ฉันทะคือความปรารถนาจะทำ หมายถึงทำให้มันดี ถ้าแปลเป็นภาษาไทยปัจจุบันก็คือใฝ่สร้างสรรคั่นเอง เป็นตัวตั้งต้น ถ้ามีตัวนี้อยู่ละก็ จะเกิดกำลังขึ้นมาให้ทำอะไรต่างๆ ได้สำเร็จ นี่เป็นข้อที่หนึ่ง คือ ฉันทะ

๒. วิริยะ คำนี้บาลีนิยมเขียน “วิริยะ” เพราะมาจากวีระ ที่แปลว่ากล้าหาญ วิริยะเราแปลว่า ความเพียร ก็คือไม่ได้แปล ต้องแปลว่าความเป็นวีระ คือกล้ากล้า ใจสู้

ทำไมจึงบอกว่า “เพียร” นั่นคือไม่ได้แปล เพราะเพียรก็คือตัวเดิม แค่แปลง อี เป็น เอีย แปลง ว เป็น พ วีระ ก็กลายเป็นเพียร จึงบอกว่าไม่ได้แปล ที่จริง เพียร หรือวีระแปลว่ากล้า คือ กล้ากล้า ใจสู้ หมายความว่า ไม่ท้อ ไม่ถอย ไม่อ่อนแอ แต่มุ่งฝ่าไปข้างหน้า

คนเรานี้มักมีปัญหาอย่างหนึ่ง คือ เวลาเจออะไรต้องทำ ก็ไม่ยอมทำ นี่คือใจไม่สู้ หรือแม้แต่เริ่มทำไปแล้ว ก็ท้อถอย นี่แหละขาดวิริยะ ที่นี้ ถ้ามีวิริยะ มีวีริยะ มีความเพียร ก็กล้าเข้าไปเผชิญกับมัน ใจสู้ เจอสิ่งที่ยาก ก็เหมือนกับมันทำทนาย เราจะเห็นว่าบางคนนั้น พอเจออะไรที่ยากหรือจะต้องทำ ก็จะมีใจสู้เป็นเรื่องทำทนาย แล้วก็ใจสู้ขึ้นมาทันที ทำให้เกิดกำลัง เพราะฉะนั้น วิริยะจึงเป็นตัวกำลัง พอใจสู้ ก็เกิดกำลังขึ้นมา แต่ถ้าท้อถอย ก็หมดกำลัง ก็พวกเปื่อยป้อแป้ เพราะฉะนั้นคนเรานี้ ก็อยู่ที่ว่าจะมีใจสู้หรือไม่

เป็นอันว่า วิริยะ แปลว่าความเป็นคนมีใจสู้ กล้ากล้า พยายามเอาชนะงาน มุ่งหน้าจะทำให้สำเร็จ ขออย่าว่า จะเอาชนะงานนะ ไม่ใช่เอาชนะคน เห็นงานเป็นสิ่งที่ทำทนาย เห็นอะไรที่จะต้องทำ มันทำทนายความสามารถ ต้องทำให้สำเร็จให้ได้

๓. **จิตตะ** คือความมีใจจดจ่อ ที่จริง จิตตะ ก็จิตนี้แหละ ก็เอาจิตเอาใจไปอยู่กับสิ่งนั้น จึงบอกว่ามีใจจดจ่อ เหมือนคนซึ่งเห็นความสำคัญของสิ่งนั้นๆ จนกระทั่งใจจดใจจ่ออยู่ที่นั้น ไม่คิดถึงเรื่องอื่นเลย ยกตัวอย่างง่ายๆ ขอให้นึกถึงคนกู่ภูกระเบิด เขาจะเห็นความสำคัญของงานกู่ระเบิดนั้นชนิดที่ว่าใจไม่ยอมไปนึกถึงเรื่องอื่นเลย ใจมุ่งใจจ่อใจจู่อยู่กับเรื่องของการที่จะแก้ไขให้ภูกระเบิดนั้นไม่ระเบิด การมีจิตใจเห็นความสำคัญอย่างยิ่ง จับจ้องจดจ่ออย่างนี้แหละ เรียกว่า จิตตะ

๔. **วิมังสา (วิมังสา)** แปลว่าการทดลอง ทดสอบ เจาะอะไรก็อยากทดสอบ อยากรู้ความจริงของมัน ว่ามันเป็นมา และมันจะเป็นอย่างไร ทำอย่างนี้จะเกิดผลอย่างไร ทำอย่างนั้นจะเกิดผลอย่างไร ทำให้เป็นนักทดลอง ซึ่งก็ทำให้กระทำ และเป็นเรื่องของการใช้ปัญญา โยงไปหาและเรียกกรองปัญญา เพราะจะต้องใช้ความคิดพิจารณาสอบสวนไตร่ตรอง เพราะเมื่อจะทดลอง ก็คิดโยงขยายออกไปว่า ทำอย่างนั้นทำอย่างนี้ จะเกิดผลอย่างไร ถ้าทำอย่างนี้ไม่ได้ผลหรือไม่ทำอย่างนี้ จะทำอย่างไรดี เมื่อต้องการผลอย่างนี้จะทำแบบไหนได้บ้าง หรือถ้าทำอันนี้ ทำเหตุนี้แล้ว ผลอะไรจะเกิดขึ้นมาบ้าง แล้วก็ทดสอบทดลองไป

นี่ครบสี่ข้อแล้วนะ ทั้งสี่ข้อนี้เป็นการทำให้เกิดผลสำเร็จได้อย่างไร จุดสำคัญอยู่ที่ว่ามันทำให้เกิดสมาธิ ใจแน่วแน่ เพราะฉะนั้นพระพุทธรเจ้าจึงตรัสเรื่องอิทธิบาทควบคู่กับเรื่องสมาธิ โดยตรัสแสดงสมาธิ ๔ ประเภท ซึ่งเรียกชื่อตามอิทธิบาท ๔

เพราะฉะนั้น จึงมี

๑. **ฉันทสมาธิ** สมาธิที่เกิดจากฉันทะ
๒. **วิริยสมาธิ** สมาธิที่เกิดจากวิริยะ หรือจากความเพียร
๓. **จิตตสมาธิ** สมาธิที่เกิดจากจิตตะ แล้วก็
๔. **วิมังสาสมาธิ** สมาธิที่เกิดจากวิมังสา

การที่จะสำเร็จนั้น จุดสำคัญอยู่ที่ว่ามันทำให้เกิดสมาธิ เมื่อใจแน่วแน่ ตั้งมั่น อยู่ตัว ได้ที่แล้ว มันไม่พว้า ไม่กระจัดกระจาย มันรวมอัดตัว ก็เกิดกำลัง จึงเป็นตัวการสำคัญซึ่งทำให้สำเร็จ เท่ากับว่า อิทธิบาท ๔ นี้ สร้างความสำเร็จโดยผ่านสมาธิ จึงเป็นอันว่าเรื่องอิทธิบาทนี้สัมพันธ์กับเรื่องสมาธิ

รู้เคล็ดแล้ว เริ่มต้นต่างกัน ก็สำเร็จทั้งนั้น อยากอายุยืน ก็ยังได้

ที่นี้ อิทธิบาททั้งสี่ข้อนี้สัมพันธ์กัน ทั้งในแง่ที่แต่ละข้อสามารถส่งผลของมันเองได้ ทั้งในแง่ที่ต่างข้อส่งผลสืบเนื่องต่อกัน

มองดูง่าย ๆ คนเรานี่ จะทำอะไร ถ้าใจชอบสิ่งที่จะทำนั้น ใจเอา ใจก็เข้ามา ก็สนใจ ใส่ใจ และอยู่กับสิ่งนั้นได้ สมาธิก็เกิดขึ้น แต่ถ้าไปทำสิ่งที่ไม่ชอบ ใจก็ตื่น ใจก็คอยจะหนี จะออกไปหาเรื่องอื่นอยู่เรื่อย สมาธิก็เกิดยาก เพราะฉะนั้น คนที่ทำการที่ตัวรักตัวชอบ จึงเกิดสมาธิง่าย ตามที่ว่านี้ ฉันทะจึงเป็นธรรมข้อเริ่มแรก เป็นปัจจัยตัวสามัญ ที่ทำให้เกิดสมาธิ เพราะฉะนั้น วิธีทำให้เกิดสมาธิโดยวิธีธรรมชาติ ซึ่งอาศัยอิทธิบาท ๔ นี้ วิธีแรกอันง่ายที่สุด ก็คือ ให้เขาทำในสิ่งที่เขาชอบ ที่เขามีใจรัก อยากทำ แต่เราคอยกำกับให้เป็นสิ่งที่ดี ไม่ใช่แค่ชอบ แต่ถ้าเขาพอใจ เห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ของสิ่งที่ทำนั้น อยากไปให้ถึงจุดหมาย ต้องการให้เกิดผลขึ้นมา ก็จะทำให้เกิดสมาธิ ที่จะนำไปถึงความสำเร็จได้

คุณหมอมองเห็นคนไข้แล้ว เกิดมีใจอยากให้คนไข้มีสุขภาพดี นี่คือนุ้คุณหมอมมีฉันทะที่โยงไปถึงจุดหมายแล้ว นี่คือนุ้อยากให้ถึงจุดหมายที่ตั้งาม พุดง่าย ๆ ว่าอยากให้มันดี ถึงตรงนี้คุณหมอกก็อยากรักษาคนไข้ อันนี้มาเอง เพราะมีความอยากในจุดหมายที่ตั้งาม เป็นอันว่าเข้าข้อฉันทะ ใจก็จะมีมุ่งแนวไป ก็ทำให้เกิดสมาธิ นี่คือนุ้หนึ่งแล้ว

ต่อไปข้อสอง คือ วิริยะ ถ้าเราไปทำอะไร ถึงแม้เราไม่ชอบ แต่ถ้าเกิดความรู้สึกขึ้นมาว่ามันทำทนายเรา มันทำทนายความสามารถ เราอยากจะทำอะไร เราจะทำให้สำเร็จขึ้นมาให้จงได้ ใจสู้ เมื่อใจสู้แล้ว ใจก็จะอยู่กับสิ่งนั้นได้ ทำให้เกิดสมาธิขึ้นมาอีก

ในข้อวิริยะเมื่อกี้ ที่ว่าใจสู้ นั้น ทั้งๆ สิ่งนั้น เราไม่ได้ชอบ ไม่ได้รักมัน แต่ถ้าเกิดมีใจสู้ขึ้นมา โดยมองเห็นมันทำทนายความสามารถ ก็เกิดสมาธิขึ้นมาให้ทำจนสำเร็จได้ ที่นี้มาถึงข้อ ๓ คือ จิตตะ ก็เหมือนกัน บางทีทั้งๆ ที่เราไม่ได้ชอบเลย แต่มันมีความสำคัญจริงจัง เป็นเรื่องจกจกจกจกจก ใจเราก็อยู่กับสิ่งนั้น อย่างที่ว่าเมื่อกี้ ที่ยกตัวอย่างคนไปกู้ระเบิดนั้นนะ ใครจะไปชอบลูกระเบิดล่ะ ไม่มีใครชอบหรอก แต่แล้วเป็นอย่างไร ใจก็เป็นสมาธิได้ ใช่ไหม เพราะอะไร ก็เพราะเห็นความสำคัญของมัน นี่คือนุ้ จิตตะ ก็เป็นเรื่องใหญ่

ส่วนข้อที่สี่ คือ วิมังสา เป็นเรื่องทางปัญญา เป็นเรื่องของการทดสอบ เมื่ออยากทดลอง อยากรู้ว่า เมื่อทำอย่างนี้ เมื่อทำอย่างนั้น มันจะเป็นอย่างไร ความอยากรู้ อยากเห็นว่ามันจะเป็นอย่างไร อยากทดลอง ทดสอบ ก็ทำให้ใจแน่วแน่ เป็นสมาธิ

เป็นอันว่า อิทธิบาทแต่ละข้อนี้ เป็นตัวการที่ทำให้เกิดสมาธิได้ทั้งนั้น สมาธิเกิดจากตัวการไหน ก็เรียกชื่อตามตัวการนั้น สมาธิเกิดจากฉันทะ ก็เรียกว่า ฉันทสมาธิ สมาธิเกิดจากวิริยะ ก็เรียกว่า วิริยสมาธิ สมาธิเกิดจากจิตตะ ก็เรียกว่า จิตตสมาธิ สมาธิเกิดจากวิมังสา ก็เรียกว่า วิมังสาสมาธิ

ยิ่งกว่านั้น อิทธิบาทสี่ข้อนั้นยังส่งผลต่อกันอีกด้วย เมื่อเริ่มจากข้อใดข้อหนึ่ง ก็มีทางทำให้ข้ออื่นตามมา แต่โดยทั่วไป เราจะเริ่มจากข้อแรก คือ ฉันทะ ซึ่งเป็นสภาพจิตง่าย ๆ ง่ายๆ เราอยากให้ใครทำอะไร ก็ควรให้เขาทำสิ่งที่เขาชอบ ถ้าเขายังไม่ชอบ เราก็จูงใจหรือหาทางปลุกใจ เช่น พุดจาขึ้นชมหวานล่อม ตามปกติ คนจะรักใคร่พอใจอยากทำสิ่งที่เขาเห็นคุณค่าเห็นประโยชน์ ว่าสิ่งนี้ดีอย่างนั้น อย่างนี้ เหมือนอย่างเด็กๆ ถ้าแกไม่อยากจะกวาดบ้าน เราก็หาทางให้แกเห็นคุณค่าของความสะอาด ให้รักความสะอาดขึ้นมา

พ่อแม่ครูอาจารย์อาจต้องพุดจาพรรณนาให้เห็นว่าความสะอาดนี้ดีอย่างไร บางทีพ่อแม่ไม่ใช่พุดอย่างเดียว แต่กวาดบ้านให้เด็กเห็น ทำให้เด็กดูว่า นี่เห็นไหม สะอาดแล้วมันดีอย่างไร

ที่จริงนั้น ความใฝ่ดีนี้เด็กมีอยู่แล้ว อย่างที่เคยยกตัวอย่างว่า เด็กมีมือ เขาก็อยากให้มือของเขาสะอาดเรียบร้อย สวยงาม น่าชื่นชม เนื้อตัว หน้าตา ร่างกายของเขาเอง เขาก็อยากให้เรียบร้อย สมบูรณ์ งดงามสดใส ความใฝ่ดี ความอยากให้มันดี ความปรารถนาสภาวะที่สมบูรณ์อย่างนี้ เขามีอยู่ ก็อย่าให้เด็กบิดเบนมันออกนอกทางไปในเรื่องอื่นเสีย แต่เรารู้จักใช้มันให้เป็นประโยชน์ โดยขยายความใฝ่ดีนี้ออกไปสู่สิ่งต่างๆ อย่างที่เคยพุดว่า ไปนั่งที่ไหน ก็อยากให้ที่นั่นเรียบร้อย สะอาด จะเจออะไร จะไปสัมผัสพันธ์ุเกี่ยวข้องกับอะไร ก็อยากให้มันดี ใ้มันงาม ใ้มันเรียบร้อยหมดจดสมบูรณ์เต็มสภาวะของมัน

ถ้าเมื่อไรเด็กเห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ของความสะอาด เกิดรักความสะอาดขึ้นมา ก็คือเขาเกิดมีฉันทะขึ้นมาแล้ว ที่นี้ไม่ต้องห่วงละ เขาจะกวาดเองเลย เราก็ช่วยให้เขาขยายความไปได้ ความอยากทำให้มันดีนี่ออกไป เพิ่มแรงฉันทะขึ้นๆ พอเด็กเข้าทางนี้แล้ว คุณครูคุณพ่อคุณแม่ก็จะมั่นใจได้โล่งใจกันที

เรื่องนี้ตรงข้ามกับฝ่ายต้นเหตุที่ว่า เจออะไรก็อยากได้อะไรอยากเสพ มุ่งแต่จะกินของอร่อย แต่คุณประโยชน์หรือโทษของอาหารนั้น และความสะอาด ไม่มองเลย นี่คือด้านต้นเหตุมาบังคับด้านฉันทะไปหมด ถ้าเด็กอยากกินอาหารอร่อย และอีกด้านหนึ่งก็อยากให้อาหารสะอาด ก็คือมีฉันทะด้วย ไม่ว่าจะเจออะไร ก็อยากให้มีมันดี ให้มันเรียบริ้วๆ อยากล้างจานให้สะอาด ฉันทะนี้ต้องสร้างด้วย ไม่ใช่เอาแต่กระตุ้นต้นเหตุ จนกลายเป็นว่าพ่อแม่นี้แหละทำให้เด็กไม่พัฒนา ควรจับจุดนี้ให้ชัด โดยพัฒนาเด็กจากฐานที่เขาได้อยู่แล้วในตัว ให้ฉันทะขยายออกไปๆ ให้เขามองหาคุณค่ามองเห็นคุณประโยชน์ แล้วเกิดมีฉันทะ อยากทำอะไร ให้มันดี พอเกิดฉันทะแล้ว ก็ง่ายที่อิทธิบาทข้ออื่นๆ จะเกิดตามมา

อย่างที่ว่าแล้ว ฉันทะนี้มาตั้งต้นนำให้แล้ว ข้ออื่นก็ตามเข้ามา พอมีฉันทะแล้ว ก็ใจเอาใจสู้ ความเพียรก็มาง่าย หรือมาเอง พอมีความเพียร ความใส่ใจเอาใจจดจ่อก็เข้ามา และถ้าเรากระตุ้นเชิงแนะนำหน่อย เขาก็เกิดมีวิมังสา พอเขาอยากรู้อยากลองว่า เราทำวิธีนี้ มันสะอาดเท่านี้ ถ้าเราทดลองใช้วิธีโน้น มันจะสะอาดง่ายกว่ามากกว่าไหม ทำบ่อยเข้า อิทธิบาทก็กลายเป็นเนื้อเป็นตัวของเขา เขากลายเป็นคนมีสมาธิดี เป็นอันว่าสี่ข้อมาหนุนกัน โดยข้อที่หนึ่งมักนำขึ้นมา ตามด้วยข้อสอง ข้อสาม ข้อสี่

แต่อย่าว่าไม่จำเป็น บางทีก็ขึ้นต่อพื้นนิสัยของแต่ละคน อย่างที่บอกแล้วว่า จะเริ่มจากข้อไหนก็ได้ แม้ว่าโดยทั่วไป ต้องปลูกหรือชักนำด้วยฉันทะ ให้ใจชอบใจรักแล้วก็ทำ แต่เด็กบางคน ไม่ว่าจะพูดอย่างไร ก็ไม่ชอบ ไม่เอา ต้องเจอเรื่องนั้นๆ ในลักษณะที่ทำให้เกิดความรู้สึกทำทนาย นี่คือใช้วิธีที่สอง ถ้าเด็กมีพื้นนิสัยอย่างนี้ เราก็ต้องพูดจาใช้วิธีทำให้สิ่งนั้นๆ เป็นเรื่องทำทนายความสามารถของเขา พอเขารู้สึกว่ามันทำทนาย ก็อยากเอาชนะงานนั้นๆ ก็ต้องทำให้สำเร็จ เกิดความเอาใจจริงเอาใจจึ้นขึ้นมา นี่คือการวิริยะขึ้นมาแล้ว

บางคนปลูกวิริยะก็ไม่ขึ้น ต้องไปข้อสาม คือทำให้เห็นความสำคัญ ซึ่หรือจึ้จุดให้เห็นว่าเรื่องนี้มีความสำคัญต่อชีวิต ถ้าไม่รู้ไม่ทำ จะเป็นอันตราย จะไม่ปลอดภัย อย่างการกั้ระเบิดที่ว่าแล้ว หรือจะประสบความสำเร็จลำบากยากเข็ญ อย่างพ่อแม่จะให้เด็กเรียนหนังสือ จะเห็นได้ว่า เด็กบางคนก็เรียนด้วยความรักความชอบ เห็นคุณค่าประโยชน์ มีใจรัก แต่บางคนไม่เอาในด้านความรักความชอบ ต้องให้ทำทนาย แต่บางคนถึงทำทนายความสามารถ ก็ยังไม่เอา ก็ต้องไปถึงความสำคัญของมันต่อชีวิตของเขา

เด็กบางคนเหมือนว่าต้องขู่ บอกว่า ดูสิ คนพวกนั้นยากจนแร้นแค้น มีชีวิตระหกระเหิน ก่อนโน้นเขาได้แต่อาศัยพ่อแม่เลี้ยง ต่อมาพ่อแม่แก่เฒ่า เพราะว่าเขาไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน ก็ทำมาหากินไม่เป็น และก็ไม่มีใครมาเลี้ยงเขา จึงต้องทุกข์ยากอย่างนั้น เมื่อเด็กรู้สึกว่าชีวิตถูกคุกคาม จะเสียความมั่นคงปลอดภัย แล้วเห็นความสำคัญ ก็เกิดอาการใส่ใจ เป็นจิตตะขึ้นมา แต่เนี่ยก็อยู่ที่ว่าจะพูดอย่างไรให้เขาเห็นความสำคัญ ถ้าพูดให้เห็นความสำคัญได้ชัดอย่างเรื่องลูกบอมบ์ที่จะระเบิด ก็ได้คงผลแน่

ต่อไปก็วิมังสา บางคนมีนิสัยอยากทดลอง ชอบทดสอบ อยากเห็นว่าถ้าทำอย่างนั้น ทำอย่างนี้ อะไรจะเป็นอย่างไร ซึ่งทำให้เด็กบางคนถูกจูงไปแม้แต่ในทางเสีย เมื่อเด็กมีพื้นอย่างนี้ ก็เอามาใช้ในทางที่ดี ให้เป็นเรื่องของการใช้ปัญญา ที่เรียกว่าวิมังสา

รวมความว่า ใช้อิทธิบาท ๔ เชิงสัมพันธ คือ ใช้อันหนึ่งเป็นตัวเริ่มให้ส่งผลต่อไปข้ออื่น ถ้าหนุนให้พ่วงกันมาพร้อมทั้งสี่ข้อ ก็ทำให้มีความเข้มแข็งมั่นคงยิ่งขึ้น พร้อมยิ่งขึ้นที่จะสำเร็จ แต่จะใช้แยกอย่างที่ว่าให้เหมาะกับพื้นนิสัยของแต่ละคน ก็ได้ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ผู้สอนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องดูแลคนอื่น จะเป็นผู้บริหาร เป็นหัวหน้า หรือแม้แต่เป็นพ่อแม่ ก็ต้องมองดูรู้เข้าใจคนของตัวเอง เช่น จะให้เด็กเรียน ถ้าใช้วิธีนี้ไม่ได้ผล เด็กอาจจะเหมาะกับวิธีนั้น เมื่อกระตุ้นตัวไหนขึ้นมาได้ แล้วนำไปสู่สมาธิ ก็คือสำเร็จ เมื่อสมาธิเกิดขึ้น ก็เป็นการรวมพลังมาใช้ในปฏิบัติการ ให้นำไปสู่ความสำเร็จ

ขอบอกแทรกไว้หน่อยกันไม่ให้มองข้ามไปเสีย คือ ที่ว่า ในอิทธิบาท ๔ จะเริ่มที่ตัวไหนก็ได้ ให้ตรงกับพื้นจิตพื้นนิสัยของบุคคลนั้น จะต้องเข้าใจว่า ไม่ว่าจะเริ่มที่อิทธิบาทข้อไหน เมื่อจะลงมือทำการ ก็ต้องมีฉันทะ คือความอยากทำอยู่ด้วยทั้งนั้น คือฉันทะเคียงคลออยู่ด้วย แต่ไม่เด่น ส่วนอิทธิบาทตัวที่เด่นในกรณีนั้นๆ ก็คือข้อที่เป็นแรงรวมพลังให้เกิดสมาธิ อย่างที่พูดแล้วข้างต้นว่า ถ้าไม่เป็นฉันทสมาธิ ก็เป็นวิริยสมาธิ เป็นจิตตสมาธิ หรือเป็นวิมังสาสมาธิ

ที่นี้ บรรดาเรื่องฤทธิ์ที่ว่า เดินน้ำ ดำดิน เหาะเหินเดินอากาศ อะไรต่างๆ ที่เหนือสามัญวิสัยนั้นก็มาจากสมาธินี้แหละ คือเป็นเรื่องของอิทธิบาท ที่ทำให้เกิดสมาธิ แล้วก็เส้นทางแห่งความสำเร็จตลอดไปจนถึงการบำเพ็ญเพียรในการกำจัดกิเลส รวมทั้งแม้แต่การทำให้อายุยืน พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ถ้ามีอิทธิบาท ๔ ก็สำเร็จได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าพระองค์จะอยู่ตลอดกับ ก็สามารถอยู่ได้ด้วยการเจริญอิทธิบาท กับในที่นี้หมายถึงอายุกับ ไม่ใช่หมายความว่า กับสิ้นโลก ไม่ใช่ว่าต้องหลายพันล้านปี เดียวจะว่า พระพุทธเจ้าจะอยู่ตั้งเป็นหมื่นเป็นพันเป็นแสนล้านปี ไม่ใช่อย่างนั้น

อายุกับ หมายความว่ากำหนดช่วงอายุของมนุษย์ในยุคนี้ๆ อย่างในสมัยพุทธกาลก็ถือว่าอายุคนนี้ ถ้าเต็มตลอดอายุกับ ก็ประมาณ ๑๐๐ ปี ถ้าพระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะดำรงพระชนม์ให้ถึงร้อยปี ให้เต็มอายุกับ ก็ทำได้ด้วยการบำเพ็ญอิทธิบาท แต่พระองค์ได้ตกลงพระทัยปลงพระชนมายุสังขารว่า เอละ แค่นี้พอ เพราะได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ใช้งานพระวรกายมาพอแล้ว และพระพุทธศาสนาก็พูดได้ว่าตั้งมั่นแล้ว โดยที่พุทธบริษัททั้ง ๔ มีความสามารถพร้อมที่จะสืบต่องานของพระองค์ได้แล้ว

ดังที่ในคราวเมื่อจะทรงปลงพระชนมายุสังขาร พระองค์ได้ตรัสเงื่อนໄໝที่ว่าเมื่อภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา เป็นผู้มีความรู้เข้าใจ ปฏิบัติได้ถูกต้อง สามารถสั่งสอนแนะนำผู้อื่นได้ ตอบแก้ชี้แจงผู้ที่บอกล่าวดูสอนสิ่งที่ผิด ให้คนรู้ทันสิ่งที่ผิด และบอกแจ้งสิ่งที่ถูกต้องได้ ถ้าเมื่อใด พุทธบริษัท ๔ มีความพร้อมอย่างนี้แล้ว พระองค์ก็ปรินิพพานได้ แต่ถ้ายังไม่พร้อม คือพุทธบริษัท ๔ ยังไม่มีคุณสมบัตินี้ พระองค์ก็ยังไม่ปรินิพพาน และพระองค์ก็คงจะต้องเจริญอิทธิบาท ๔ เพื่อจะทรงอยู่ได้ตลอดกับ แต่นี่พระองค์ทรงเห็นว่าเวลานั้นพร้อมแล้ว พุทธบริษัท ๔ ทำหน้าที่ได้ ก็จึงปลงพระชนมายุสังขารว่า เอละ อีกสามเดือน จะปรินิพพาน

ที่นี้ ทำไม “อิทธิบาท ๔” นี้ จึงทำให้อายุยืน จนอยู่ได้ตลอดกัป? ขอตอบอย่างง่ายว่า เพราะมันเป็นกำลังของชีวิต เรียกว่าเป็นตัวปรุ่่งแต่งอายุ หรือเครื่องปรุ่่งของอายุ

อายุ ก็คือพลังสืบต่อชีวิต ถ้าใครมี ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เขาก็มีพลังที่เป็นตัวปรุ่่งแต่งเสริมต่อชีวิต ทำให้เกิดควมมีชีวิตชีวาที่จะอยู่ ทำให้ชีวิตมีกำลังที่จะอยู่สืบต่อไป ถ้าไม่มีฉันทะเป็นต้น ก็หมดพลังชีวิต แล้วชีวิตนั้นก็เหือดแห้งเหี่ยวเฉาโรยราล้มหาย

ดูง่าย ๆ คนที่มีแรงของฉันทะ จะช่วยให้เป็นคนมีชีวิตชีวา คือใจมีความใฝ่ปรารถนาจะอยู่ โดยอยากทำโน่น อยากทำนั่น มีสิ่งที่มีหมายใจจะทำ เช่นเป็นพ่อแม่ อยากทำนั่นทำนี่เพื่อให้ลูกเติบโตตั้งตัวได้เป็นฝั่งเป็นฝา อะไรทำนองนี้ ทำให้ชีวิตมีพลังที่จะอยู่ต่อไป

บางคนมีใจตั้งเอาไว้ว่า อยากทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ โดยตัวเองมองเห็นว่า อันนั้นเป็นสิ่งที่ดีงามอย่างยิ่ง ขอยกขอยึดเอาเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต เราจะต้องทำให้ได้ เราจะอยู่ทำเรื่องนี้ให้สำเร็จ พอมีฉันทะใฝ่ปรารถนาที่จะทำให้สำเร็จนี้ มันก็เป็นแรงเป็นพลังที่ปรุ่่งแต่งอายุ มาสืบต่อชีวิต ทำให้เกิดพลังที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป

ในทางตรงข้าม คนที่เกิดความท้อแท้ มองตัวเองว่าไม่รู้จะมีชีวิตอยู่ไปทำไม เกิดความเหี่ยวเฉา มักจะอยู่ไม่ได้ยืนยาว เพราะชีวิตหมดพลังที่จะสืบต่อ ก็โรยราสิ้นสลาย

ยกตัวอย่างง่าย ๆ อย่างคนที่เกษียณอายุ ตอนที่ยังทำงาน เพราะเป็นคนเอาใจใส่ รับผิดชอบ ต่องาน มีเรื่องโน้นมีเรื่องนี้จะทำอยู่เรื่อย มีเรื่องต้องทำ อยากจะทำ คิดจะทำ ก็มีพลังแข็งแรง แต่พอเกษียณอายุแล้ว ที่นี้ไม่รู้จะทำอะไร สิ่งที่ยากจะทำ ก็ไม่อยู่ในอำนาจของตัวที่จะทำ ตัวเองหมดหน้าที่ หมดความรับผิดชอบ พอเป็นอย่างนี้ ไม่รู้จะทำอะไร ใจก็เคืองคว้าง แล้วก็อ้างว้าง ขาดเป้าหมายของการที่จะเป็นอยู่ว่าเพื่อจะทำอะไร ก็เฉาเลย ดีไม่ดี เดียวก็เลยเป็นโรคโศกโศก เป็นโรคนี้ แล้วก็หมดอายุลงไปได้ง่าย ๆ

เพราะฉะนั้น ถ้าจะเกษียณอายุ ควรต้องหาสิ่งที่เป็นเป้าหมายดีงามมายึดต่อ ต้องหาอะไรที่ดีงาม ที่มีฉันทะอยากจะทำ มาเตรียมมาตั้งไว้ สำหรับให้จิตใจมุ่งหมายใฝ่ปรารถนา ที่จะเป็่นจุดหมายดีงามซึ่งจะอยู่ไปจนกว่าจะได้เห็นความสำเร็จ เป็นเรื่องเกี่ยวกับลูกบ้าง เป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวเองบ้าง เป็นเรื่องงานสร้างสรรค์ ทำกุศล บำเพ็ญประโยชน์ ให้เป็นเรื่องที่ดีงาม ที่ใจใฝ่จะทำ ที่จะให้ใจนึกถึงสิ่งนั้น แล้วอยากทำให้สำเร็จ

สิ่งที่ใฝ่ใจอยากทำให้สำเร็จนี้ ถ้ามีแม่แต่อันเดียว ขอให้เป็่นจุดหมายที่ดีงามชัดเจน มองเห็นด้วยปัญญา และใจใฝ่ปรารถนาจริงจัง อย่างที่พูดว่า “ถ้าฉันนี้ไม่สำเร็จ ฉันตายไม่ได้” บางคนจะพูดถึงอย่างนี้ ก็จะทำให้มีพลังชีวิตแรงเข้ม ซึ่งจะปรุ่่งแต่งสืบต่ออายุ ทำให้มีชีวิตอยู่ต่อไป เพราะฉะนั้น ฉันทะจึงเป็นปัจจัยข้อที่สำคัญมาก พอมีฉันทะ ชีวิตก็มีพลัง จะเกิดควมมีชีวิตชีวาขึ้นมาทันที ไม่ใช่อยู่ไปเรื่อยๆ เปื่อยๆ เหี่ยวเฉา หรือว่าไม่รู้จะอยู่ไปทำไม เป็นคนที่ขาดกำลังใจ ดังจะเห็นได้ อย่างคนที่เจ็บป่วย พอหมดกำลังใจ ก็ทรุดอย่างรวดเร็ว แต่ถ้ามีกำลังใจดี แม้ถึงว่าร่างกายจะย่ำแย่ ก็ยังชูพยุ่่งชีวิตไปได้

เป็นอันว่า ฉันทะนี้สำคัญมาก เป็นตัวเริ่ม แล้วก็เกิดวิริยะ เป็นแรงเร่ง ใจสู้ จะทำนั่นทำนี่ให้สำเร็จ ถ้าเจอเรื่องที่ยังยาก ก็ยิ่งสู้ มองว่า ยิ่งยาก ก็ยิ่งได้พัฒนาตัวเองมาก ใจเอา สู้จริงจั่งเต็มที ก็ยิ่งเกิดพลังกันใหญ่ ใจก็จดจ่อ มีพลังพุ่งสู่เป้าหมาย แล้วก็คิดพิจารณาว่าจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ จะปรับปรุง จะแก้ไขอย่างไร ใจก็อยู่กับเรื่องนั้น ไม่ฟังसान ไม่พรวด สมาธิก็เกิด สุขภาพจิตก็ดี แล้วก็เกิดพลัง ได้ผลดีทุกอย่าง

ตามที่ว่านี้ อธิปไตย ๔ จึงเป็นตัวที่มาปรุงแต่งสืบต่อสิ่งที่เรียกว่าอายุ ทำให้ชีวิตมีพลังที่จะอยู่ต่อไป ทำให้อายุยืน

ได้พูดเรื่องอธิปไตย ๔ มาพอสมควร เป็นหลักธรรมที่ง่ายๆ ได้ยินมาเป็นพื้นๆ ก็มาทบทวนกัน มีข้อสงสัยอะไร ก็มาคุยกัน นิดๆ หน่อยๆ

ภาค ๔

สังคมไทย จะก้าวไปได้

คนไทยต้องช่วยกันดัน

หน้าว่าง

แค่เมตตากรุณา คนไทยก็หลงป่า

มุกิตา-อุเบกขา จึงไปไม่ถึง

แปลกใจไหมว่า จันทะออกมาอย่างไร จึงไปเป็นอุเบกขา

คุยกันต่อ วันนี้ก็เรื่องง่ายๆ อีก คิดว่าเรื่องที่พูดครั้งนี้ ง่ายกว่าเมื่อเช้า เมื่อเช้าเรื่องอิทธิบาท ๔ ก็เป็นเรื่องที่ง่าย แต่ก็ยังพูดน้อยกว่าเรื่องที่จะพูดตอนค่านี้นี้ และที่เอามาพูดก็เพราะเป็นเรื่องสืบเนื่องเกี่ยวกับ “จันทะ” อีกเหมือนกัน คือเรื่อง พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ นี้ ทุกท่านรู้จักดีมาแต่เดิม และที่นี้ก็ได้ฟังพูดกันบ่อย เรียกว่าแทบไม่จำเป็นต้องพูดกันอีกแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น ก็ควรนำมาถกเหมือนกับทบทวนกัน

เมื่อก็บอกว่าเรื่องพรหมวิหาร ๔ สืบเนื่องมาจาก “จันทะ” เรื่องก็คือว่า จันทะนั้น บอกแล้วว่า เป็นความปรารถนาดี ใฝ่ดี อยากให้มันดี ต่อสิ่งต่างๆ ที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง เราไปเจออะไร ไปเกี่ยวข้อง กับอะไร ก็อยากให้มันดี และอยากทำให้มันดีไปหมด

ที่นี้ สิ่งที่เราไปเกี่ยวข้องนั้น ก็มีทั้งวัตถุสิ่งของ กิจการงาน แล้วก็นั่นแหละ คือ ในกรณีนี้ ความใฝ่ดี หรืออยากให้มันดีนั้น ไปเกี่ยวข้องกับคน มันก็กลายเป็นความหวังดี ความปรารถนาดี คือ อยากให้เขาอยู่ในภาวะที่ดี เช่น อยากให้เขามีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ อยากให้เขามีความสุข ความอยากให้มันดี ที่มีต่อคนต่อสัตว์ทั้งหลายนี้ มีชื่อพิเศษเรียกว่า **เมตตา**

ย้าว่า เมตตาเป็นอาการของจันทะนี้แหละที่แสดงออกต่อเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสัตว์ทั้งหลายอื่นๆ จึงเป็นเรื่องต่อเนื่องจากเรื่องจันทะที่พูดไปแล้ว ก็เลยถือโอกาสทบทวนหลักที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จันทะเป็นรากเหง้าหรือต้นตอของสรรพธรรม ทุกความดีมีจันทะเป็นมูล (จันทมูลกา สัพเพ ธมมา, *ข.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๔*)

คัมภีร์บางแห่งเมื่ออธิบายเรื่องพรหมวิหาร ๔ มีเมตตาเป็นต้นนี้ ก็บอกไว้ด้วยว่า จันทะ คือ ความปรารถนาดี อยากทำให้มันดีนี่ เป็นจุดตั้งต้นของเมตตา และของพรหมวิหารข้ออื่นทั้งหมด (สัพเพสมปิ จ เตเอสสิ กตตุกมยตานุไนเ ชาทิ, เช่น *วิสุทธิ.๒/๑๒๕; สังคณี.๒.๒๔๙*)

เมตตาเป็นข้อแรก คือมีจันทะที่ออกมาอยากให้คนสัตว์ทั้งหลายอยู่ในภาวะที่ดีงาม เช่น อยากให้เขามีร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี พูดรวมๆ ว่าอยากให้เขามีความสุข

ที่นี้ ถ้าเขาไม่อยู่ในภาวะที่ดี ที่มีความสุข จันทะที่อยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ก็ก้าวหรือยืด ขยายออกไปอีก คือว่า ถ้าเขาไม่เป็นปกติสุข เขาเดือดร้อน ตกต่ำ มีความทุกข์ จันทะก็แสดงออกมา เป็นความอยากให้เขาหลุดพ้นจากความทุกข์นั้น ขึ้นมาสู่ภาวะที่เป็นสุข

ภาวะจิตใจที่ปรารถนาดีต่อคนที่มีความทุกข์ อยากให้เขาพ้นจากความทุกข์นั้น ก็มีชื่อเรียกให้ต่างออกไปว่า **กรุณา**

จะเห็นว่า กรุณานี้เป็นตัวที่มาเสริมมาเติมต่อ คือ พอเห็นคนมีทุกข์ ก็พลอยหวนใจหรือพลอยมีใจไหวหวนไปกับทุกข์ของเขา เรียกกันว่าเกิดความสงสาร

ที่จริง คำว่า “สงสาร” นี้ เป็นคำเพี้ยน เพราะว่าสงสารในภาษาบาลีนั้น ถ้าจะเอากันจริงๆ ก็มาจากคำว่า “สังสาร” แปลว่า เทียบว่อนไป โดยเฉพาะก็คือวัฏสงสาร ที่เรียกว่าเวียนว่ายตายเกิด แต่ไปๆ มาๆ สงสารกลายมามีความหมายว่า หวนใจไปด้วยทุกข์ของคนอื่น และอยากให้เขาพ้นจากทุกข์นั้น อันนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าศึกษาว่ามันเพี้ยนมาได้อย่างไร แต่ก็จับเอาสาระว่า ความหมายตามภาษาบาลี คือคำว่า “กรุณา” แปลว่า พลอยหวนใจในทุกข์ของผู้อื่น อยากให้เขาพ้นจากทุกข์นั้น ที่ว่าอยากให้เขาพ้นทุกข์ ก็คืออยากให้เขากลับคืนขึ้นมาสู่สภาพปกติที่มีความสุขนั่นเอง

ที่นี้ต่อไป ที่เราอยากให้เขาเป็นสุข หรืออยากให้เขาพ้นทุกข์พ้นภัยนั้น ถ้าเขาพ้นทุกข์ ประสบความสำเร็จ มีความสุขมากขึ้น อย่างนี้ก็สมใจเรา ใจของเราก็พลอยยินดีไปกับเขาด้วย นี่คือเกิดภาวะจิตขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง เป็นท่าทีหรืออาการของจิตใจนั้น เรียกว่า **มุทิตา** แปลว่าพลอยยินดีด้วยช่วยเสริมส่ง ในการที่เขาเจริญอกงาม ประสบความสำเร็จ มีความสุขมากขึ้น เกิดเป็นพรหมวิหารข้อที่ ๓

อย่างไรก็ตาม ก็ต้องรู้เท่าทันความจริงว่า ความปรารถนาดีหวังดีของคนเรานี้ ไม่อาจและไม่ควรเกินเลยขอบเขตของความ เป็นจริงที่เป็นกฎธรรมชาติ และกฎกติกาที่เป็นธรรมของสังคัม คือเรื่องของความจริง ความถูกต้อง ความดีความชั่ว ความ เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าเราจะปรารถนาดีอย่างไรก็ตาม มันก็เป็นไปได้ในขอบเขตของกฎแห่งธรรม และความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คนเราจะต้องตระหนักรู้และยอมรับความจริงนี้

ถ้าคนทำอะไรเกินเลยหรือละเมิดความจริง ผิดกฎกติกาแห่งความดีงาม ความถูกต้องชอบธรรม ความ เป็นเหตุเป็นผล ความ เป็นไปตามเหตุปัจจัย พุ่ดสั้นๆ ว่า ผิดธรรม เราก็ต้องมีทำที่อีกอย่างหนึ่งมาสร้างดุลยภาพ หรือมาคุมไว้ จึงมีหลักข้อ ๔ เรียกว่า **อุเบกขา** มาคุมให้ความปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งเริ่มต้นจากเมตตาที่มีฉันท์อยากให้เขาอยู่ในภาวะที่ดีมีความสุข ตลอดจนกรุณา และมุทิตานั้น ไม่ละเมิดธรรม ไม่เกินขอบเขตแห่งความสมเหตุสมผล

ถ้าเราไม่มีภาวะจิตนี้ ก็จะทำให้เกิดผลเสียแก่ตัวเราเองด้วย โดยเฉพาะในการที่สิ่งเหล่านั้นต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมันไม่เป็นไปตามความปรารถนาของเรา ผลเสียก็เกิดแก่เราเอง เช่น กลายเป็นทุกข์ เพราะเราอยากให้เขาดีมีความสุข แต่เขาเป็นไปอย่างอื่นตามเหตุปัจจัยที่เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ

เมื่อเขาปฏิบัติผิดธรรม แล้วมีอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของกรรมในกฎแห่งธรรม ถ้าเรามีความปรารถนาดีในทางที่ขัดขึ้นผิดธรรม คิดจะช่วยเหลือเขาอย่างเดียว นอกจากเราเองจะเกิดทุกข์ จิตใจเสียหาย เป็นผลเสียต่อตนเองแล้ว ก็ทำให้เกิดผลเสียต่อสังคัม แก่ผู้อื่นด้วย อย่างน้อยความดีงาม กฎแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่จะส่งผลให้เกิดความดีงามในหมู่มนุษย์ ในความสัมพันธ์ระหว่างกัน อย่างเช่นการรักษาความเป็นธรรม ความยุติธรรม ความถูกต้อง ความดีงามต่างๆ ก็ถูกละเมิด ทำให้เสียความชอบธรรม ความเป็นธรรม นอกจากเรากลายเป็นผู้ทำลายหลักแห่งความถูกต้องดีงามแล้ว สังคัมก็พินเพื่อน เสื่อมจากธรรม เกิดผลเสียยืดยาวกว้างไกล

เพราะฉะนั้นจึงต้องมีข้อที่ ๔ มาคุมไว้ดังที่ว่า คือข้อ “อุเบกขา” ที่วางใจเป็นกลาง ไม่เข้าใคร ออกใคร โดยใช้ปัญญาดูตามที่มันควรจะเป็นของมัน ตามเหตุปัจจัยนั้น หรือตามความถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์กติกา ที่วางกันไว้ เป็นอันว่าเรามี **อุเบกขา** เพื่อรักษาธรรม และรักษากฎกติกาไว้ตามธรรม

ได้บอกแล้วว่า พรหมวิหารทั้ง ๔ มีที่มาจาก “ฉันทะ” เป็นที่ตั้งต้น ก็ขอทบทวนอีกครั้ง สำหรับ ๓ ข้อแรกนั้นง่าย

เมตตา ขยายออกจากฉันทะ ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ที่ปรารถนาดีให้เขาอยู่ดี เป็นปกติสุข

กรุณา ขยายออกจากฉันทะ ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ที่ปรารถนาดีให้เขารอดภัย พ้นจากทุกข์

มุทิตา ขยายออกจากฉันทะ ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ที่ปรารถนาดีให้เขาเจริญ ออกงาม มีความสุขความสำเร็จยิ่งขึ้นไป

ที่นี้ก็มาถึงข้อที่ ๔ คืออุเบกขา ที่ชอบแปลกันว่าวางเฉย จะมาจากฉันทะในท่าไหน ได้อย่างไร อันนี้ก็ไม่ยาก ขอให้ดูกันหน่อย

อุเบกขา ขยายออกจากฉันทะ ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ที่ปรารถนาดีให้เขาอยู่ใน ธรรม อยู่ในความจริงความถูกต้องดีงาม ไม่ทำอะไรที่ผิดพลาดเสียหาย

เมื่อรู้เข้าใจหลักนี้ชัดเจนดี จะเห็นว่า ข้อที่ ๔ คืออุเบกขานี้แหละ เป็นพัฒนาการของจิตใจ อย่างสูงสุด สามข้อแรกอยู่ในขอบเขตของจิตใจดีงามที่มุ่งดูแลรักษาคน แต่ข้อที่สี่พาจิตใจที่ดีงาม ก้าวขึ้นไปในแดนของปัญญา ที่เอาธรรมมาดูแลรักษาคนได้ดีที่สุด

เมื่อเจริญพรหมวิหาร ๔ ครบชุด ข้อ ๑ เมตตา ข้อ ๒ กรุณา และข้อ ๓ มุทิตา ก็เท่ากับถูกคุมไว้ให้อยู่ในขอบเขตของธรรม ไม่เกินเลยละเมิดธรรม โดยมีข้อที่ ๔ คืออุเบกขามารักษาดูแล และคุม แแดน

พระพุทธศาสนา มา คนก็เป็นผู้สร้างสรรคโลก เป็นพระพรหมได้ทั่วหน้า

ธรรมสี่ข้อ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา นี้ เป็นหลักธรรมชุด หรือหมวดธรรม ที่เรียกว่า **พรหมวิหาร ๔** เป็นเรื่องท่าทีของจิตใจในการเกี่ยวข้องกันและปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ จึงเป็นหลักธรรมสำหรับใช้ในความสัมพันธ์กันในสังคม ในหมู่มนุษย์ เพื่อรักษาสังคมให้อยู่ในความดีงาม ความสุขความมั่นคง ทั้งนี้เพราะว่าความเป็นสังคมก็คือการที่บรรดามนุษย์มา มีความสัมพันธ์กัน และมนุษย์จะสัมพันธ์กันดี ก็ต้องเป็นไปตามหลัก ๔ ประการนี้ ถ้ามนุษย์สัมพันธ์กันไม่ดี ก็จะทำให้เกิด โทษ สังคมก็จะไม่มีความมั่นคง จะตั้งอยู่ดีไม่ได้ เช่นว่าไม่มีเอกภาพ เกิดความเสื่อมเสียด้วยประการ ต่างๆ เพราะฉะนั้นจึงต้องมีธรรมสี่ประการนี้ เพื่อรักษาสังคมให้อยู่ในภาวะที่ดีงาม เจริญมั่นคง มีความสงบสุข

“สังคัม” นี้ แต่เดิมมา ในศัพท์ทางพระพุทธศาสนา ท่านใช้คำว่า “โลก” หม่อมมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันทั้งหมดนี้ เรียกว่าโลก ส่วนคำว่าสังคัม เป็นศัพท์สมัยใหม่ ไม่ตรงกับคำว่าสังคัม คือ “สังคโม” ในภาษาบาลีเดิม ซึ่งมีความหมายเพียงแค่ว่า คนนั้นคนนั้นมาเกี่ยวข้องสัมพันธ์จะเจอกันในภาวะปกติธรรมดา นี้ ไปเจอกัน ไปด้วยกัน ไปพบปะกัน ในที่ใดที่หนึ่ง ก็เรียกว่า สังคโม ไม่ได้มีความหมายเป็นสังคมอย่างที่เรารู้จักกันในปัจจุบัน

ที่ว่านี้ก็ได้ไม่ได้หมายความว่าสมัยก่อนไม่มีสังคัม แต่ท่านใช้คำว่า “โลก” นั้นเอง อย่างที่พระพุทธศาสนาสอนให้เราประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่ออนุเคราะห์โลก ก็หมายความว่าให้ประพฤติเกื้อกูล ให้บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก เพื่อให้หมู่ชน ให้สังคมมนุษย์อยู่กันด้วยดี เจริญอกงาม มีความสงบสุข

โลกคือสังคมมนุษย์นี้ จะอยู่ดีได้ก็ด้วยการที่บรรดามนุษย์มีชีวิตจิตใจมั่นอยู่ในหลักธรรม ๔ อย่าง ที่เรียกว่าพรหมวิหารชุดนี้ เมื่อเราปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ก็เท่ากับว่าเราได้ช่วยกันดำรงรักษาโลกคือสังคมนี้อยู่ในปกติสุข

นานมาแล้วก่อนพุทธกาล ศาสนาพราหมณ์สอนว่า พระพรหมเป็นเจ้าของสร้างโลกขึ้นมา และทรงดูแลรักษาอภิบาลให้โลกนี้ดำรงอยู่เป็นไป นี้เป็นความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอมรับตามนั้น แต่ทรงสอนว่าคนแต่ละคนนี้แหละ จะช่วยกัน ดูแลรักษาให้โลกนี้เป็นปกติสุข คือมนุษย์นี้เองสามารถช่วยกันสร้างสรรค์โลกนี้ให้เป็นโลกสันนิบาตที่ดี เป็นสังคมของมวลมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันร่มเย็นเป็นสุข

ที่ว่านี้คือ พระพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์แต่ละคนนี้แหละ เมื่อปฏิบัติตามหลักพรหมวิหารชุดนี้ โดยมีธรรม ๔ อย่างนั้นอยู่ประจำใจ ก็เป็น “พระพรหม” จึงใช้คำว่าพรหมหมายถึงคนที่ประพฤติตามหลักธรรมชุดนี้ หรือมีคุณธรรมสี่ประการนี้อยู่ในใจ และจึงเรียกธรรมสี่ประการนี้ว่า “พรหมวิหาร” แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจของพระพรหม คือคนนี่เองกลายเป็นพระพรหมผู้ประเสริฐ เลิศ สูงสุด

เป็นอันว่าย้ายจากความเชื่อเรื่องเทพเจ้า หรือการขอให้เทพเจ้ามาใช้อำนาจดลบันดาลเปลี่ยนแปลงมาให้บรรดามนุษย์มีความสำนึกรับผิดชอบ ที่จะช่วยกันสร้างสรรค์ดูแลโลกนี้ให้อยู่ดีมีความเจริญอกงามดำรงในสันติสุข ด้วยฝีมือของมนุษย์เอง

เรื่องจึงเป็นไปว่า พวกมนุษย์เราไม่อยู่กันเรื่อยเปื่อยไปโดยไม่มีใครรับผิดชอบ ยกภาระให้เป็นเรื่องของเทพเจ้าที่จะมาจัดการดูแลโลก เกิดปัญหาอะไร ก็ได้แต่รอ ได้แต่หวัง ได้แต่ไหววอนนอนคอยให้เทพเทวามาช่วยจัดการดลบันดาลให้ อย่างนั้นพระพุทธศาสนาไม่เอาด้วย แต่ท่านให้มนุษย์ทุกคนมีส่วนร่วมและร่วมกันรับผิดชอบ โดยปฏิบัติใน ๔ สถานการณ์ ตามหลักที่ได้พูดไปแล้ว

รวมความว่า พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์นี้ **หนึ่ง** เอาใจใส่ดูแลจัดการกับกรรมคือการกระทำของตนเอง ให้เป็นการกระทำที่ดีงาม ถูกต้อง และทำการนั้นให้สำเร็จผลดีด้วยความพากเพียรของตน ด้วยเรี่ยวแรงของมนุษย์ โดย **สอง** รู้จักเอาใจใส่ในหมู่มนุษย์เอง ให้มาช่วยเหลือ ร่วมมือรวมแรงกัน ที่จะสร้างสรรค์สังคัมให้อยู่ให้เป็นไปด้วยดี เป็นการย้ายจุดสัมพันธ์จากเทพเจ้าที่มองไม่เห็น ที่เราจะต้องไปขอความช่วยเหลือ มาเป็นเพื่อนมนุษย์ที่จะร่วมมือกัน มาทำการสร้างสรรค์ด้วยกัน พูดให้เข้าใจง่าย ๆ ว่า นำเอาธรรม ๔ ข้อนี้มาใช้กับเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ใน ๔ สถานการณ์ที่ต่างกันไป

สรุปทวนอีกทีหนึ่งว่า

๑. ในสถานการณ์ที่เพื่อนมนุษย์อยู่เป็นปกติ เรามี “เมตตา” คือ เป็นมิตร มีความปรารถนาดี ขออย่าอีกที่ว่า เมตตาเป็นศัพท์ที่มีรากเดียวกันกับคำว่า มิตร ที่แปลว่า “มิตร” คือเพื่อน ซึ่งเมื่อแปลง อี เป็น เอ ก็เป็น เมตตะ แล้วทำตามหลักไวยากรณ์ เป็นภาวนาม ก็เป็นเมตตา มิตร/มิตรเป็นคน เมตตาเป็นคุณธรรม เป็นภาวะของมิตร คือความเป็นมิตร หรือน้ำใจมิตร หรือคุณธรรมของมิตร ได้แก่ ความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ข้อนี้ใช้ในสถานการณ์ที่หนึ่ง คือเมื่อเพื่อนมนุษย์นั้นอยู่เป็นปกติ

๒. ต่อไป ในสถานการณ์ที่สอง เมื่อเพื่อนมนุษย์นั้นพลาดพล่นจากสถานะเดิมที่เป็นปกติ ตก ลงไปสู่ภาวะที่เดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็ใช้คุณธรรมข้อที่สอง คือ “กรุณา” ที่แปลว่าความห่วงใยในทุกข์ของผู้อื่น แล้วก็หาทางที่จะช่วยเหลือ แก้ไขปัญหา อยากจะทำให้เขาพ้นไปจากทุกข์ภัยนั้น

๓. ที่นี้ ในสถานการณ์ที่เขาขึ้นสูง คือเลื่อนจากปกติสู่ภาวะหรือสถานะที่ดีงาม เจริญ มีความสุขยิ่งขึ้นไป หรือประสบความสำเร็จ เราก็ย้ายไปสู่คุณธรรมข้อที่สาม คือ “มุทิตา” โดยพลอยยินดีด้วยในความสุขของเขา เรียกว่า พลอยเมทนา หรืออนุเมทนา แล้วก็พร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุนนี้ได้สามแล้ว

๔. จากนั้นก็ไปสถานการณ์ที่สี่ อย่างที่บอกแล้วว่า มนุษย์เรานี่ ถึงอย่างไรก็ต้องอยู่ภายใต้ความจริงของกฎธรรมชาติ ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ถึงแม้ว่าคนจะมีความปรารถนาดีต่อกันอย่างไรก็ตาม จะช่วยเหลือกันแค่ไหน ก็มีวาระที่พ้นไปไม่ได้จากสถานการณ์นี้ ทั้ง **หนึ่ง** ในแง่ความเป็นไปได้ ก็ต้องอยู่ในขอบเขตของธรรม คือกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น และ **สอง** ในแง่ความควรจะเป็น ก็มีธรรมในอีกความหมายหนึ่ง คือหลักแห่งความดีงาม ความถูกต้อง ที่สังคมจะต้องอาศัยอ้างอิง ที่ว่าถ้าสังคมไม่ประพฤติปฏิบัติตามความดีงามความถูกต้องนั้น สังคมก็จะวิปลาสหรือถึงกับพินาศไปเอง

เป็นอันว่า มนุษย์และสังคมของเขา จะต้องรู้เข้าใจและทำการให้เป็นไปตามธรรม ทั้งในแง่ของความเป็นไปได้ และในแง่ของความควรจะเป็นที่ว่านั้น

โดยนัยนี้ เมื่อมนุษย์ช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน ด้วย เมตตา กรุณา หรือมุทิตา ก็ตาม จะต้องไม่ให้เกิดขอบเขตของธรรม ไม่ให้เสียธรรม ไม่ให้ละเมิดธรรม ภาวะจิตที่วางใจให้อยู่ในธรรมนี้ คือทำที่อาการที่รักษาธรรมไว้ ด้วยใจที่เป็นกลางต่อบุคคล เพื่อจะปฏิบัติไปตามธรรม อันนี้คือทำที่อาการของจิตใจข้อสี่ ที่เรียกว่า “อุเบกขา”

ขยายความอีกหน่อย เมื่อเรามองที่ธรรม ความจริง ความถูกต้อง ความดีงามแล้ว ใจจะเป็นกลางต่อบุคคล โดยแสดงออกมาในการปฏิบัติเป็นความไม่ชวนชวายในทางที่จะช่วยเหลือบุคคลนั้น ด้วยมุ่งหมายให้ต้องเป็นไปตามธรรม โดยเป็นไปตามกฎธรรมชาติก็ตาม โดยเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งความดีงามถูกต้องชอบธรรมก็ตาม เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ก็ต้องให้เป็นไปตามธรรม จึงไม่ชวนชวายในการช่วยเหลือ ที่จะเป็นการก้าวก่ายแทรกแซงขัดขวางธรรม ภาวะนี้เรียกว่า “อุเบกขา” ที่เรานิยมแปลว่าเฉย

แต่การแปลอุเบกขาว่าเฉยนี้ ต้องระวัง คือต้องรู้ว่าที่เฉยนั้นเพราะอะไร เฉยก็คือไม่ชวนชวายเข้าไปช่วยให้เสียต่อการรักษาธรรม ด้วยการที่มีปัญญาพิจารณาเห็นความจริงความถูกต้องดีงามแล้ว จะต้องให้เป็นไปตามธรรม อย่างนี้คือเฉยที่เป็นขั้นตอนของการรักษาธรรม แต่ถ้าเฉยโดยมิได้มีมิได้ใช้ปัญญามองเห็นธรรมหรือมองเห็นเหตุผลอย่างนั้น ก็จะกลายเป็น “เฉยโง่” ที่คำพระเรียกว่า “อัญญาอุเบกขา” กลายเป็นความชั่วเสียหายไปเลย หรือในสถานการณ์ที่พึงมีเมตตา มีกรุณา หรือมุทิตา กลับเฉยเสีย กลายเป็นเฉยเมย หรือเฉยเมิน ก็เสียหาย ไม่ใช่อุเบกขาที่เป็นธรรมข้อนี้

อุเบกขานี้ ถ้าเข้าใจดีแล้วรู้จักใช้แม้แต่ในสถานการณ์ง่ายๆ ในชีวิตประจำวัน ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะเป็นธรรมในระดับปัญญา มาด้วยกันกับปัญญา ซึ่งเป็นธรรมเยี่ยมยอด เช่น เมื่อเห็นว่าคนอื่นควรต้องช่วยตัวเอง จึงจะสมเหตุสมผล ในกรณีอย่างนี้ เรามองด้วยปัญญาโดยคำนึงเหตุผล การไม่เข้าไปช่วยเหลือ ก็เป็นการรักษาธรรม หรือปฏิบัติตามธรรม ในทางตรงข้าม ถ้าเราไม่วางตัววางท่าที่ตามสมควรจะเป็นตามเหตุผล เอาแต่จะช่วยให้เขา ก็ทำให้ช่วยเหลือกันเกินขอบเขต กลายเป็นเสียหาย ก่อผลร้าย อย่างว่าแต่คนอื่นไกล แม้แต่ลูก ถ้าพ่อแม่ช่วยเหลือเกินความสมเหตุสมผล ก็เสีย ไข้ใหม่

ตรงนี้ว่ากันอย่างง่าย ๆ ก่อน การช่วยเหลือกัน *หนึ่ง* ไม่ให้เสียความสมเหตุสมผล *สอง* ไม่ให้เสียความถูกต้องความเป็นธรรมชอบธรรม เช่น เรื่องที่เขาทำนั้น เป็นการละเมิดหลักแห่งความดีงาม หรือละเมิดกฎเกณฑ์กติกาสังคม แล้วเราไปช่วยเหลือ ไปส่งเสริมเขา นี่คือผิดหลักข้อที่สี่ ไม่รู้จักที่จะมีอุเบกขา ดังนั้น อุเบกขาจึงเป็นธรรมข้อสำคัญที่มากุมให้เมตตา กรุณา มุทิตา อยู่ในขอบเขตที่ถูกต้อง ข้อที่สี่คืออุเบกขานี้ จึงรักษาธรรม

รวมแล้ว ธรรมสี่ข้อนี้ เป็นระบบแห่งดุลยภาพ ที่ทำให้เกิดความพอดี ถ้ามีไม่ครบสี่ ก็ไม่พอดี เริ่มด้วยมันเป็นการปฏิบัติถูกต้องตามสถานการณ์ เมื่อถูกต้องตามสถานการณ์ ก็ดุลกัน เกิดความพอดีขึ้นมา หรือจะมองเป็นสมดุลของสองด้านก็ได้ คือ สามข้อต้น *เมตตา กรุณา มุทิตา* เป็นเรื่องความสัมพันธ์กับบุคคล เป็นการรักษาคณ ส่วนข้อสี่ *อุเบกขา* ความสัมพันธ์ขยายไปถึงธรรม เป็นการรักษาธรรม ที่จริงคือรักษาคณไว้ให้อยู่ในธรรม

ดังที่ว่านั้น ทั้งสี่ข้อก็เป็นความสัมพันธ์กับคนนั้นแหละ โดยเฉพาะในข้อที่ ๔ คืออุเบกขา เป็นสถานการณ์ที่คนไปกระทบกับธรรมเข้า จึงต้องเอาธรรมเป็นหลัก โดยรักษาคณให้อยู่ในธรรม ซึ่งโดยสำนวนพูด ก็เป็นการรักษาธรรมที่เป็นตัวหลักการเป็นมาตรฐาน ที่จะสร้างภาวะสมดุลในการช่วยเหลือกันระหว่างมนุษย์ ไม่ให้เกินพอดี ไม่ให้เสียธรรม

ในเรื่องนี้ ถ้าเรามองดูอย่างที่ว่านั้น ก็มองกว้างออกไปได้อีก คนเราแต่ละคนที่มีชีวิตเป็นอยู่นี้ เราอยู่ในสภาพแวดล้อม ชีวิตของเราดำเนินไปทุกวันทุกเวลาโดยเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมถึง ๒ ชั้น คือ เราเกี่ยวข้องกับเพื่อนมนุษย์ (ทางพระเรียกว่าสัตว์ทั้งหลาย) มีความสัมพันธ์กัน และเพื่อจะให้ เป็นอยู่ด้วยดี ก็ต้องมีความสัมพันธ์ให้ถูกต้อง โดยที่ในเวลาเดียวกันนี้ อีกชั้นหนึ่ง ชีวิตมนุษย์นั้น ต้องอยู่กับความเป็นจริง อยู่กับกฎธรรมชาติ หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นตัวสัมพันธ์ที่ใหญ่ ยิ่งขึ้นไปอีก คือความสัมพันธ์กับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ ยิ่งใหญ่ที่สุด ครอบคลุมหมด โดยที่ความสัมพันธ์กับมนุษย์ก็ยังเป็นรองอยู่ใต้ความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาตินั้น

แม้แต่สังคมมนุษย์ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งธรรม หรือกฎธรรมชาตินี้ ไม่ว่าจะมนุษย์ในสังคมจะทำอะไร สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ถ้าสังคมมนุษย์ดำเนินไปในทางที่ผิด เหตุปัจจัยก็นำสังคมไปในทางของความเสื่อม ถ้าทำเหตุปัจจัยดี ก็นำสังคมไปในทางของความเจริญ

เป็นอันว่า ชีวิตของมนุษย์แต่ละคนนี้ มีความสัมพันธ์ออกไปสองด้านหรือสองชั้น หนึ่งสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดลอม สองสัมพันธ์กับความเป็นจริงของโลกและชีวิต หรือพูดอีกจำนวนหนึ่งว่า เราสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดลอม ภายใต้ความจริงของกฎธรรมชาติ

ในเมื่อเราสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เราก็สัมพันธ์ให้ดี ตามหลักการที่ว่า เริ่มด้วยมีเมตตาเป็นพื้นฐานอยู่โดยปกติ แล้วก็มีการกุศล มีมูทิตา ตามสถานการณ์ นี่คือการเกื้อกูลกัน ก็เป็นอันใช้ได้

แต่อีกด้านหนึ่งหรืออีกชั้นหนึ่ง มนุษย์ก็ต้องอยู่กับความเป็นจริงที่ว่า ชีวิตตัวเองของแต่ละคน เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ต้องรับผิชอบต่อเหตุปัจจัย แม้แต่ร่างกายของตน จะมีสุขภาพดีแข็งแรง หรือมีโรคภัยไข้เจ็บ ก็ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งความปรารถนาดีของมนุษย์อย่างเดียวไม่พอที่จะช่วยให้เป็นไปได้ มนุษย์จะมีความปรารถนาดีต่อกันอย่างไร ก็ต้องปฏิบัติให้เหตุปัจจัยเป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้น ชีวิตที่มีความสัมพันธ์สองด้านสองชั้นนี้แหละ ต้องปฏิบัติให้ถูก

สองด้านสองชั้นอย่างไร คือ ปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ในความสัมพันธ์ต่อกัน ให้เป็นไปด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และเมื่อปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ในความสัมพันธ์ที่ขยายไปถึงความเป็นจริงของโลกและชีวิต อุเบกขา จะต้องมา

พ่อแม่มีปัญญา รู้จักใช้อุเบกขา ได้ลูกที่พัฒนาเลิศล้ำ

หลักการที่ว่ามานี้ พึงนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ด้วย ในชั้นง่าย ๆ เบื้องต้น เมื่อพูดทั่วไปในระดับพื้นฐาน เราบอกว่า พรหมวิหารเป็นคุณธรรมสำหรับมนุษย์ผู้จะเป็นส่วนร่วม ที่มีความรับผิดชอบ ในการสร้างสรรค์และรักษาสังคมนี้ไว้ และพูดคร่าว ๆ ว่าให้คนมีพรหมวิหารต่อกัน เรามีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ต่อทุกคน

นั่นเป็นการปฏิบัติในความสัมพันธ์อย่างพินิจ แต่ถ้าวางใจนำมาใช้ปฏิบัติจริงจัง ก็จะช่วยให้มนุษย์มีการพัฒนาอย่างดี เฉพาะอย่างยิ่งไม่ควรขาดไปในการเลี้ยงดูลูก

หลายคนจำแม่นและอ้างพุทธพจน์ที่ว่า “พรหมาติ มาตาปิโตร” ท่านเรียกพ่อแม่ ว่าเป็นพระพรหม โดยที่พ่อแม่ไม่ใช่แค่ให้กำเนิด แต่พ่อแม่สร้างชีวิตของลูก โดยเลี้ยงดูลูกให้เติบโตเจริญงอกงามเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐ ให้พัฒนาขึ้นไปเป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์สังคม พ่อแม่จะทำหน้าที่ของพระพรหมให้สำเร็จอย่างนั้นได้ ก็เพราะเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการนั้นต่อลูก ตั้งแต่ลูกเกิดมาในโลก

มองในขั้นพื้นฐาน ลูกเป็นคนหนึ่งๆ ที่อยู่ในโลกในสังคม พ่อแม่ก็ต้องมีธรรมสี่ประการนี้ต่อเขา อยู่แล้ว ทีนี้ ในฐานะของพ่อแม่กับลูกที่มีความสัมพันธ์ในขั้นขั้นนี้เฉพาะคือการเลี้ยงดู พ่อแม่มีความรับผิดชอบที่จะเลี้ยงดูอบรมลูกให้พัฒนาขึ้นไปเป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์สังคม จนกระทั่งเขาเป็นพรหมด้วย พ่อแม่จึงต้องใช้หลักพรหมวิหาร ๔ ได้อย่างเต็มหลักเต็มความหมาย อย่างน้อยต้องคำนึงอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์สองชั้น สองด้านที่พูดไว้ข้างต้น

ย้ำอีกทีว่า ลูกในฐานะเป็นมนุษย์ ชีวิตของเขามีความสัมพันธ์สองชั้นสองด้าน คือ *หนึ่ง* เขามีความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ตั้งแต่พ่อแม่เป็นต้นไป และ *สอง* ทั้งชีวิตของตัวเองเอง และความสัมพันธ์ของเขากับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันตั้งแต่พ่อแม่เป็นต้นไปนั้น อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์กับความเป็นจริงของโลกและชีวิต คือกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยอีกชั้นหนึ่ง นี่ย้ำไว้

ที่นี้ ในแง่ด้านชั้นต้นที่สัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ พ่อแม่ก็เป็นตัวอย่างในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีด้วยพรหมวิหาร ๓ ข้อต้น โดยสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๓

สามสถานการณ์นั้นคือ ยามลูกเป็นปรกติ ก็เลี้ยงดูให้ความอบอุ่นร่มเย็น มีความสุข (*เมตตา*) ยามลูกเจ็บไข้มีทุกข์ภัย ก็บำบัดแก้ไขให้พ้นปัญหา (*กรุณา*) ยามลูกเจริญเติบโตสง่างาม มีความสำเร็จก้าวหน้า ก็พลอยชื่นบานส่งเสริม (*มุทิตา*)

เมื่อลูกได้รับการบ่มเลี้ยงดูแบบนี้ คุณธรรมเหล่านั้นก็ถูกเสพคุ้นชินกลายเป็นคุณสมบัติติดตัวเขาไป เช่นว่า เมื่อพ่อแม่รักเขา เขาก็รักพ่อแม่ แล้วก็ขยายไปรักคนอื่น ๆ เริ่มตั้งแต่พี่น้องร่วมครอบครัว แล้วก็ขยายไปยังเพื่อนมนุษย์ทั่วไป ทำให้รู้จักที่จะรักผู้อื่น ความรักคือเมตตาก็แผ่ขยายออกไป กรุณาก็แผ่ขยายออกไป มุทิตาแผ่ขยายออกไป นี่คือพ่อแม่เป็นแบบอย่างแก่ลูก แล้วก็พัฒนาคุณธรรมเหล่านี้ขึ้นมาในลูก ให้เขามีคุณธรรมเหล่านี้พร้อมไว้ที่จะไปมีไปแสดงต่อเพื่อนมนุษย์

พรหมวิหาร ๓ ข้อต้น คือ *เมตตา กรุณา มุทิตา* นี้ โดยทั่วไปแค่เป็นเรื่องของ **ความรู้สึก** ที่ดีงามในความสัมพันธ์ของ **คนกับคน** โดยที่เรามุ่งจะช่วยเหลือ **ทำให้เขา**

ส่วนในข้อ *อุเบกขา* มีความรู้สึกที่ดีเท่านั้นไม่พอ แต่ความรู้สึกต้องขึ้นต่อ **ความรู้** หรือสืบต่อจากความรู้ความเข้าใจความจริง ในความสัมพันธ์ระหว่าง **คนกับธรรม** ภายใต้หลักความจริงของกฎแห่งธรรม ไม่ว่าจะ เป็นกฎธรรมชาติ หรือกฎแห่งยุติธรรมของสังคมมนุษย์ นี่คือ แค่มีความรู้สึกที่ดีเท่านั้น ไม่พอ และไม่ใช้แค่คนกับคน แต่ต้องถึงความรู้ และถูกต้องตามความจริง และนี่คือต้องให้คนรู้จักรับผิดชอบ โดยที่มิใช่แค่เราจะช่วยเหลือ **ทำให้เขา** แต่มีเรื่องที่จะให้เขารับผิดชอบ **ที่เขาต้องทำ** ซึ่งเรา **ดูให้เขาทำ**

ทบทวนความข้างต้นว่า คนไม่ใช่แค่สัมพันธ์กับคน แต่ชีวิตของเขาเป็นไปตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ และเขาต้องรับผิดชอบต่อกฎกติกาของสังคมอีกชั้นหนึ่งด้วย

ในขั้นนี้แหละที่แค่มีและแสดงความรู้สึกที่ดีต่อกันเท่านั้นไม่พอ แต่พ่อแม่จะต้องมีและใช้ **ความรู้** ด้วย ทั้งรู้ความจริงของกฎแห่งธรรมนั้น และใช้ปัญญาปฏิบัติจัดการให้ความสัมพันธ์นั้นถูกต้องเกิดผลดีที่สุด

พูดอย่างกว้างๆ “อุเบกขา” คือการมีท่าทีเฉยๆอยู่ (“อุเบกขา” แปลว่า อยู่นิ่งๆ คอยดู ฝ้าดู) ไม่เข้าไปก้าวร้าวแทรกแซงให้เสียธรรมหรือความสมควรจะเป็นไปตามธรรม

โดยเริ่มจากขั้นที่ปรารถนาให้เขาอยู่ในธรรม ในความจริงความถูกต้องดีงาม ไม่ทำอะไรผิดพลาดเสียหาย พ่อแม่มีอุเบกขา วางตัวเป็นกลางได้ ในสถานการณ์ที่ลูกจะต้องรับผิดชอบตัวเขา หรือเขารับผิดชอบตัวเองได้แล้ว โดยเฉพาะเมื่อเขาโตเป็นผู้ใหญ่มีครอบครัวของเขาเองแล้ว พ่อแม่ก็ดูอยู่ แต่ไม่เข้าไปแทรกแซงวุ่นวายในชีวิตครอบครัวของเขา ได้แต่เป็นที่ปรึกษา และพร้อมที่จะช่วยเหลือแก้ไขในคราวจำเป็นหรือสมควร

ขอรวบรัดว่า ในการเลี้ยงลูก พ่อแม่พึงใช้อุเบกขาให้ถูกต้อง ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดต่อ พัฒนาการของเด็ก โดยปฏิบัติดังนี้

ก) ฝึกความรับผิดชอบทั่วไป: เช่น

- ให้เขารู้เข้าใจว่าชีวิตของเขาต้องอยู่กับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ที่ไม่ขึ้นต่อความปรารถนาดีร้ายของคน แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ตั้งแต่ระบบการทำงานของอวัยวะต่างๆ ในร่างกายของเขาเอง ซึ่งพ่อแม่แม้รักใคร่ปรารถนาดีที่สุด ก็บันดาลให้ไม่ได้ เขาจึงต้องรู้เข้าใจ และรู้จัก รับผิดชอบที่จะเป็นอยู่ปฏิบัติตัวให้ถูกต้องได้ผลดีที่สุดต่อชีวิตร่างกายและสุขภาพเป็นต้น จากความเป็นจริงของกฎธรรมชาตินั้น

- มิใช่เพียงความเป็นจริงของกฎธรรมชาติเท่านั้น ทุกชีวิตทุกบุคคลต้องเป็นอยู่เป็นไปโดยขึ้นต่อกฎเกณฑ์กติกาในสังคมมนุษย์ด้วย ครอบครัวเป็นแบบอย่างต้นทางของสังคมใหญ่ ก็ต้องมีกฎ กติกา ซึ่งไม่เข้าใครออกใคร พ่อแม่ก็เข้าข้างใครไม่ได้ ทุกคนต้องฝึกที่จะรับผิดชอบต่อกฎกติกานั้น เช่น พี่น้องรังแก หรือทะเลาะกัน ก็ต้องรับผิดชอบต่อระบบหรือกระบวนการยุติธรรมในครอบครัว

- ภายใต้อุเบกขา และกฎเกณฑ์กติกาในสังคมมนุษย์นั้น พ่อแม่แม่จะปรารถนาดีต่อลูกสุดหัวใจ ก็ทำให้แก่ลูกทุกอย่างไม่ได้ ในปัจจุบันต่อหน้านี้ พ่อแม่ก็มีไช้อยู่ด้วยตลอดเวลา ที่จะทำให้หรือ ทำแทนได้ ยิ่งในกาลข้างหน้า พ่อแม่อยู่กับลูกตลอดไปไม่ได้ หรืออยู่ด้วยได้ไม่นานนัก จึงต้องให้ลูกฝึก ลูกหัดให้ทำเองได้ ทำให้เป็นให้ดีให้เก่งให้พร้อมที่จะไปรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเอง ให้พึ่งตัวได้ เป็นอยู่ อย่างดีมีความเจริญงอกงาม

ข) เพิ่มกำไรจากปัญญาที่นำอุเบกขามาใช้: ด้วยความตระหนักรู้ต่อความเป็นจริงของกฎ ธรรมชาติ และกฎเกณฑ์กติกาในสังคมมนุษย์ กับทั้งคำนึงถึงกาลข้างหน้ายาวนาน ที่พ่อแม่จะไม่อยู่ กับลูกตลอดไป ซึ่งลูกจะต้องรู้จักรับผิดชอบในการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง พ่อแม่ที่ฉลาดและมองเห็น การณ์ไกล ก็จะจัดเตรียมดำเนินการให้ลูกมีโอกาสฝึกหัดพัฒนาตนอย่างมากที่สุด และดีที่สุด

พ่อแม่ที่ฉลาดนั้น โดยใช้ปัญญามองว่า ลูกของเราควรต้องทำได้ ทำเป็น ทำเก่งในเรื่องอะไรๆ บ้าง เมื่อคิดได้อย่างดีแล้ว ก็จัดเตรียมการให้ลูกฝึกให้เป็นให้เก่งพร้อมไว้ โดยแทนที่จะเอาแต่ทำให้เขา ด้วยเมตตา-กรุณา-มุทิตา ก็ทำให้เขาดู และดูให้เขาทำ ด้วยอุเบกขา โดยตนเองทำหน้าที่แนะนำและเป็น ที่ปรึกษา ลูกก็จะพัฒนาก้าวไปอย่างดียิ่ง ต่อหน้าพ่อแม่ผู้ปรารถนาดีต่อเขาอย่างจริงใจ และพัฒนาได้ เต็มที่ล่วงหน้าอย่างทันเห็นกับตาในบัดนี้

เอาละ เดี่ยวจะละเอียดซับซ้อนเกินไป ว่ากันคราวนี้ แค่นี้ก่อน

คนด้อยพัฒนา นอนรอเทวดามาช่วย อารยชนเพียรพึ่งตนและชวนคนให้ช่วยกัน

เลิกเอาชีวิตเขาสั่งเวทวาทูชายัญ หันมาทำบุญพลีตัวช่วยเหลือกัน

ตอนแรกก็ว่าจะพูดต่อเนื่องจากเรื่องเก่า พอดีเมื่อเช้านี้มีคุณที่ใกล้วัดคันทรรพมา ได้ปรารภกันเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว แล้วก็โยนไปหาเรื่องศาสนาพราหมณ์ ก็เลยอยากจะพูดอะไรเกี่ยวกับเรื่องเมื่อเช้านั้นอีกสักนิด

เรื่องก็คือว่า ฝรั่งเวลามาทำความรู้จักกับพระพุทธศาสนา มักจะไปพูดว่าพุทธศาสนานี้ เอาแต่เรื่องบุคคล เอาแต่เรื่องจิตใจ ไม่ค่อยสนใจเรื่องสังคม

การที่ฝรั่งพูดอย่างนี้ ก็เพราะเขาสัมผัสคำสอนที่ออกไปทางตะวันตก ซึ่งส่วนมากเน้นด้านจิตใจ อย่างเรื่องสมาธิ เพราะฉะนั้นเขาก็จึงเห็นแต่ในแง่ นั้น ความจริง พุทธศาสนามีคำสอนที่ครอบคลุมด้านสังคม เรื่องราวปัญหาด้านสังคมนั้น พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญมาก แต่ฝรั่งไปเจอจำเพาะคำสอนและการปฏิบัติของพระพุทธศาสนาตอนที่ไปถึงเขาโดยสัมพันธ์กับสภาพของสังคมตะวันตกเอง ที่มีปัญหาด้านจิตใจหนักหนามากแล้ว ก็ไปสนใจความต้องการด้านนั้นของเขา โดยผู้ที่เข้าไป ได้นำเสนอคำสอนที่จะสนองความต้องการของฝรั่ง ก็เลยเอาแต่คำสอนด้านนั้นไป ฝรั่งได้เจอพุทธศาสนาในด้านนั้นแบบนั้น ตามที่มีผู้เข้าไปสอนอย่างนั้น ก็นึกว่า พระพุทธศาสนาเป็นอย่างที่เขาได้เห็นได้พบ ก็เลยไปสรุปเอาว่า พุทธศาสนามีแค่นั้น

ว่าถึงเรื่องด้านสังคม เราดูได้จากสภาพแวดล้อมของอินเดียในสมัยพุทธกาลด้วย ไม่เฉพาะแต่เรื่องวรรณะ ที่คนถูกแบ่งเป็นชนชั้น ๔ วรรณะ แล้วพระพุทธเจ้ามาสอนให้เลิกถือวรรณะ และตั้งสังฆะที่ล้มเลิกวรรณะเท่านั้น ดูกว้างออกไป ในเรื่องความเชื่อถือเกี่ยวกับเทพเจ้า ก็มีด้านของสังคม

อย่างที่พูดกันไปแล้ว มนุษย์มีความสัมพันธ์กับเทพเจ้าในแบบที่ว่า ต้องการความช่วยเหลือให้เทพเจ้ามาใช้อำนาจดลบันดาล ทำให้เกิดผลที่ตนต้องการ หรือมาช่วยให้พ้นภัยอันตราย แล้วความสัมพันธ์แบบอ้อนวอนขอผลอย่างนี้ ก็ได้กลายเป็นสภาพสังคมที่ปรากฏอยู่ทั่วไป ที่ชัดเจนก็คือพิธีบูชาขันธ์

การบูชาขันธ์คือการเช่นสรวงบูชาอ้อนวอนเทพเจ้าให้บันดาลทรัพย์สมบัติและอำนาจความยิ่งใหญ่ให้แก่ตน ถ้าเป็นการบูชาขันธ์ใหญ่โตอย่างที่เรียกว่ามหายัญ ก็จะมีเอาสัตว์ต่างๆ มากมาย แม้กระทั่งมนุษย์มาฆ่าสังเวทเทพเจ้า

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เลิกบูชายัญ หรือบางครั้งก็ทรงสอนให้เปลี่ยนวิธีบูชายัญมาเป็นการเสียสละ จัดสรรปันทรัพย์ออกช่วยเหลือส่งเสริมบำรุงหมู่ชนให้อยู่กันดี มีความร่มเย็นเป็นสุข และบำเพ็ญทานเป็นประจำ

ตัวอย่างคำสอนแก่การบูชายัญครั้งใหญ่ ก็เช่นในกฎทนต์สูตร (ที.ส. ๙/๑๙๙-๒๓๘/๑๖๒-๑๙๐) พราหมณ์ชื่อว่ากฎทนต์ เป็นผู้ปกครองดินแดนเขตหนึ่งที่ได้รับพระราชทานอำนาจในนครรัฐ คราวหนึ่ง พราหมณ์กฎทนต์นี้เตรียมพิธีบูชายัญ ซึ่งจะมีการฆ่าโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคเมีย ๗๐๐ แพะ ๗๐๐ และแกะ ๗๐๐ สั่งเวยเทพเจ้า พอดีเวลานั้น พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับในถิ่นใกล้เคียง พราหมณ์กฎทนต์ได้เฝ้าและซักถามพระพุทธเจ้าในเรื่องพิธีบูชายัญ

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเล่าและทรงสอนวิธีบูชามหาญญ ชนิดที่ไม่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานา ไม่ต้องตัดต้นไม้มาทำเป็นเสาขยัญ ไม่ต้องเบียดเบียนชีวิตใดๆ เบื้องต้น ในขั้นเตรียมการให้พร้อมที่จะทำพิธี ต้องจัดการบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อย ให้ประชาชนอยู่กันดี ไม่มีเสียนหนาม แต่มีใช้ด้วยการกำจัดเช่นฆ่า หากด้วยการบำรุงส่งเสริมพลเมืองที่ปากเพียรอุตสาหะในกสิกรรม และการเลี้ยงสัตว์ บำรุงส่งเสริมพลเมืองที่ปากเพียรอุตสาหะในพาณิชยกรรม และบำรุงส่งเสริมข้าราชการที่ปากเพียรอุตสาหะในงาน ให้คนเหล่านั้นเอาใจใส่อยู่กับหน้าที่การงานของตนๆ ไม่ต้องเบียดเบียนบ้านเมือง จนกระทั่งบ้านเมืองมั่งคั่ง มั่นคงปลอดภัย ไม่มีการเบียดเบียนกัน ให้ถึงขั้นที่พลเมืองขึ้นชมยินดี ว่าเรงบันเทิงใจ ให้ลูกโลกไถ่บนนอกได้ อยู่กันอย่างไม่ต้องปิดประตูบ้านเรือน

เมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยดีแล้ว จะบูชายัญ ก็เรียกประชุมเชิญชนนัดหมายเหล่าผู้ปกครองดินแดนใหญ่น้อยย่อกลงไปมาร่วมบูชายัญด้วย และให้เหล่าอำมาตย์ ราชบริพาร บรรดาชาวนิคม ชาวชนบท เห็นชอบด้วยร่วมมือในการบูชายัญ

แล้วก็เตรียมตัวให้พร้อมที่จะทำพิธี โดยตรวจสอบพัฒนาตนให้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับฐานะผู้นำ ทั้งร่างกาย จิตใจ ทรัพย์สิน บริวาร และปรีชาสามารถ แล้วทำการบูชายัญด้วยจิตใจที่ผ่องใสมุ่งว่าทำกรานั้นเพื่อประโยชน์แก่เหล่าชนที่เป็นคนดี ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และความรู้คิด แล้วก็พากันบำเพ็ญทาน ด้วยยัญที่ใช้เพียงเนยใส น้ำมัน เนยข้น เปรียง น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ไม่ต้องเอาชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ต้องทำให้ใครเดือดร้อน แค่นี้ก็เป็นอันเสร็จการบูชายัญ

ต่อจากนั้น ยังได้ตรัสวิธีบูชายัญที่ลงทุนลงแรงเตรียมการน้อยกว่า แต่มีผลดีกว่ายัญที่สมบูรณ์พร้อมที่วามานั้น ได้แก่ นิจทาน อันเป็นอนุกุลยัญ ที่มุ่งให้แก่บรรพชิตพระสงฆ์ที่มีศีล และถ้าจะทำให้ยิ่งกว่านั้น ก็สร้างวัดที่อยู่อาศัยเพื่อพระสงฆ์จากจาคาตุรทิศ (ผู้มีธรรมที่จะมาสั่งสอนประชาชนได้เป็นประจำ)

ต่อจากนั้น ยัญก็ขยายความหมายเป็นการก้าวต่อไปในการพัฒนาชีวิต โดยถึงไตรสรณคมน์ สมาทานเบญจศีล ไปจนถึงบรรพชาในพระธรรมวินัย เจริญศีล สมาธิ ปัญญา จนบำเพ็ญชีวิตประเสริฐ ได้สมบูรณ์จบอริยมรรคา เป็นยัญอย่างยอดเยี่ยมประณีตที่สุด

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงวิธีบูชายัญแบบนี้ว่านี่จบลง พราหมณ์กฎทนต์เลื่อมใส ให้แก้มัดปล่อยโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคเมีย ๗๐๐ แพะ ๗๐๐ และแกะ ๗๐๐ เป็นอิสระ ล้มเลิกพิธีบูชายัญสั่งเวยเทพเจ้า ประกาศตนเป็นอุบาสก และเป็นโสดาบัน

มีความเปลี่ยนแปลงที่ชัดในเรื่องนี้ คือ แทนที่จะให้มนุษย์ไปสัมพันธ์กับเทพเจ้า โดยหวังให้อำนาจดลบันดาลข้างนอกที่เร้นลับมองไม่เห็น มาช่วยบันดาลผลให้ แต่มองลึกลงไป ท่านให้คนหันมาดูการกระทำของตัวเอง ซึ่งอยู่บนฐานแห่งความเป็นจริงของกฎธรรมชาติที่ว่า ผลเกิดจากเหตุ เมื่อเราต้องการผล ก็ต้องให้มีเหตุ เมื่อเหตุยังไม่มี เราก็ต้อง ทำเหตุให้เกิดขึ้น ตรงนี้แหละที่ท่านสอนเรื่องกรรม ซึ่งเน้นมาที่ตัวบุคคล นี้ด้านหนึ่ง

แต่ไม่ใช่แค่นั้น ไม่ใช่เฉพาะว่า ให้เปลี่ยนจากการยุ่งเกี่ยววุ่นวายกับเทพเจ้า โดยหันมาดูที่ตัวเอง ว่าจะต้องทำอะไร แต่ยังมีอีกด้านหนึ่ง คือ การที่มนุษย์ไปอ่อนวอนเทพเจ้า รอพึ่งอำนาจดลบันดาลนั้น นอกจากเขามองไปนอกตัวเอง ไปหวังพึ่งอำนาจดลบันดาลช่วยเหลือจากภายนอก ไม่มองดูตัวว่าต้องทำอะไรแล้ว ยังมีความหมายอีกอย่างหนึ่งด้วยว่า มนุษย์มองออกไปหาความช่วยเหลือจากอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ จนมองข้ามความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง เขามองหาเทวดา โดยมองข้ามผู้คนที่เกี่ยวข้องไปเสีย คือ จุดสัมพันธ์ของเขาไม่อยู่ที่คนด้วยกัน แต่ไปอยู่ที่เทวดา เขาต้องการอะไร เขาก็นึกว่า เราจะไปหาเทพเจ้าองค์ไหน มองข้ามหัวคนด้วยกันไปเลย

ทีนี้ ถ้ามนุษย์ไม่นึกถึงเทพเจ้าที่จะขอให้มาช่วย *หนึ่ง* เขาก็นึกถึงตัวเองว่าเราจะต้องทำอะไร *สอง* เรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้น อาจจะมีสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ทำให้เขาคิดว่า เราคนเดียวกำลังไม่พอ เราอาจจะต้องแสวงหาความร่วมมือ หรือเป็นปัญหาใหญ่ที่บรรดามนุษย์จะต้องมาช่วยกัน ถึงตอนนี้ แทนที่จะไปหวังพึ่งเทพเจ้า เขาก็หันมามองดูมนุษย์ด้วยกัน ก็ทำให้เกิดการแสวงหาความร่วมมือจากเพื่อนมนุษย์ แล้วการร่วมกันแก้ปัญหาในชุมชน เป็นต้น ก็เกิดขึ้น ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในชุมชนนั้น และการร่วมกันแก้ปัญหา มนุษย์ก็พัฒนาสังคมหรือชุมชนนั้นให้เดินหน้าไปได้

ถ้าคนไปมัวสนใจกับเทพเจ้า เขาก็ไม่เอาใจใส่ว่าเพื่อนมนุษย์เป็นอย่างไร เพราะว่าความสนใจของเขาอยู่ที่ผลประโยชน์ของตัวเอง หรือในทางลบก็คือภัยอันตรายแก่ตัวเอง ทำอย่างไรฉันจะได้ ฉันจะพ้นภัย ก็มองไปหาเทพเจ้า โดยจุดเน้นอยู่ที่ผลประโยชน์ของตัวเอง ต่อไปก็คิดถึงแต่เรื่องของตัวเอง และอำนาจข้างนอกที่จะมาช่วย เลยไม่เอาใจใส่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

เมื่อคนใส่ใจดูแลกัน สังคมก็มั่นคงดี แต่ถ้าคนรอพึ่งเทวดา สังคมจะอ่อนแอทันที

เป็นอันว่า ที่เราพูดกันไปแล้วในแง่ที่ว่า พระพุทธเจ้าได้ดึงคนจากเทพมาสู่ธรรม ให้หันมามองความจริงในเรื่องของเหตุปัจจัยตามกฎธรรมชาติ และการทำเหตุให้เกิดผลจากการกระทำด้วยตัวเอง นั้น อันนั้นเป็นด้านหนึ่ง แต่ยังมีอีกด้านหนึ่งคือ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้คนสนใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งก็เป็นการแก้ปัญหาของพราหมณ์อันเดียวกัน รวมอยู่ในคำว่า “ดึงจากเทพมาสู่ธรรม” คือ ด้านหนึ่งดึงคนให้หันมาสนใจการกระทำของตัวเอง ให้มองดูสิ่งๆ ที่ตัวเองจะต้องทำ ให้รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง และอีกด้านหนึ่ง ดึงคนให้หันมาสนใจที่จะร่วมมือกันในกลุ่มมนุษย์ ให้หันมามองดูว่าเราจะต้องร่วมกันช่วยกันอย่างไรในการที่จะแก้ไข้ปัญหา

จะเห็นว่า เริ่มต้น พระพุทธเจ้าก็ทรงให้คนสนใจการมาอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ที่จุดแรกคือครอบครัว หลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เรื่องครอบครัวมาก ตรงนี้เป็นจุดตัดแยกกับศาสนาพราหมณ์ที่ต้นทางเลยทีเดียว

พราหมณ์สอนว่าพระพรหมเป็นเทพยิ่งใหญ่สูงสุด เป็นผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ อะไรๆ ก็มาจากพระพรหม อะไรๆ จะเป็นอย่างไร ก็แล้วแต่พระพรหม แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พรหมมาตี มาตาปิตโร” มารดาบิดาเป็นพระพรหม (เป็นผู้สร้างลูก สร้างคน สร้างโลกมนุษย์)

พุทธพจน์นี้มาในพระไตรปิฎกบ่อยทีเดียว (อภ.ตัก.๒๐/๔๗๐/๑๖๘; อภ.จตุกก.๒๑/๖๓/๙๒; อภ.อติ.๒๕/๒๘๖/๓๑๔; อภ.ท.๒๘/๑๖๒/๖๖) ตรัสว่าพ่อแม่เป็นพระพรหมของลูก เป็นบูรพาจารย์คืออาจารย์คนแรก แล้วก็ เป็นอาหุไนยบุคคล เป็นผู้ที่ควรแก่ของค่านับ ค่านี่ที่จริงเป็นภาษาของพราหมณ์ แปลว่าเป็นผู้ควรแก่ เครื่องเซ่น แต่เดิมนั้น เขาให้เซ่นเทวดา แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่าพ่อแม่นี้แหละเป็นผู้ควรรับเครื่องเซ่น ของลูก นี่คือ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพ่อแม่ใน ๓ สถานะ แล้วก็ตรัสสรุปว่า ในบ้านเรือนครอบครัวใด พ่อแม่ได้รับการบูชา บ้านนั้นครอบครัวนั้น ก็ชื่อว่ามีพระพรหมอยู่ในบ้าน ในครอบครัวใดบ้านใด พ่อแม่ได้รับการบูชา ก็ชื่อว่ามีบูรพาจารย์อยู่ในบ้าน ในบ้านเรือนครอบครัวใด พ่อแม่ได้รับการเคารพยกย่อง ก็ชื่อว่ามีอาหุไนยบุคคลอยู่ในบ้าน คือมีเทวดาอยู่ในบ้านแล้ว

ในพระพุทธศาสนา อาหุไนยบุคคลหมายถึงพระอรหันต์ก็ได้ นี่คือท่านให้ความสำคัญกับเรื่อง พ่อแม่มาก ให้ถือพ่อแม่เป็นพระอรหันต์ของลูก อาจเป็นไปได้ว่า สมัยนั้นคนมักหรือมัวแต่สนใจเทวดา เอาแต่คิดว่าจะเอาอะไรไปเซ่นเทวดา จะเซ่นเทวดาอย่างไร จนกระทั่งไม่ได้ดูแลคนที่เกี่ยวข้องใกล้ชิด ว่าเป็นอย่างไร พ่อแม่จะเป็นอย่างไร ลูกเต้าจะเป็นอย่างไร ไม่เอาใจใส่ เพราะฉะนั้น ถึงตรงนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงดึงมา ดึงคนออกจากฐานความเชื่อของเขาเลย จุดที่ทรงเน้น หลักที่ทรงสอนจึงตั้ง ต้นจากเรื่องของสิ่งที่เขาเคารพนับถือเดิม คือเรื่องของพระพรหม เรื่องของเทวดา โดยดึงโยงมาหา เรื่องของมนุษย์ด้วยกันว่า แทนที่จะไปสนใจเทวดา มัวไปเอาใจใส่เทวดาอย่างนั้น ก็หันมาเอาใจใส่ เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การที่เรามาสนใจเพื่อนมนุษย์นี้แหละ จะทำให้เกิดสังคมที่ดีงาม

การที่มนุษย์พัฒนาตัวเอง ไม่เห็นแก่ตัว มีการเอาใจใส่ มีเมตตากรุณาต่อกัน ช่วยเหลือกันนี้ จะเป็นการช่วยเหลือที่ดีกว่าไปรอเทวดามาช่วย ถ้ามนุษย์ในสังคมนี้ หันมาเอาใจใส่ดูแลกัน หันมา ช่วยเหลือกัน จะแก้ปัญหาได้ดีกว่าไปรอเทวดามาแก้

เริ่มต้นก็ตั้งแต่ในครอบครัว คือพ่อแม่ ให้มีความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้องดี งามระหว่างพ่อแม่ กับลูก ด้วยความรัก ตั้งแต่เมตตา จนถึงอุเบกขา เมื่อมองกว้างออกไปในเรื่อง ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด จะเห็นชัดในหลักทศก ที่พ่อแม่มาเป็นอันดับ ๑ เป็นทิศแรก เรียกว่า “ทิศเบื้องหน้า”

เรื่องก็เป็นการหักแยกออกมาจากพราหมณ์อีกนั่นแหละ คือพราหมณ์สอนให้ไหว้ทิศ แต่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า แทนที่จะไปไหว้ทิศเหนือ ได้ หน้า หลัง ก็มาดูว่า ทิศก็คือเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ใน สถานะต่างๆ ในสังคมนี้ ไหว้ทิศ ก็คือการปฏิบัติหน้าที่ต่อคนเหล่านั้นให้ถูกต้อง เริ่มตั้งแต่พ่อแม่ พร้อมกับไหว้พ่อแม่ ก็คือต้องมีหลักอยู่แล้วว่าพ่อแม่จะทำหน้าที่ต่อลูกอย่างไร จึงเท่ากับบอกไว้ด้วย ว่า พ่อแม่มีหน้าที่อย่างนี้ๆ ดังที่เคยพูดไปแล้ว

นอกจากนั้น เมื่อมนุษย์ช่วยเหลือกันดี คนก็จะไม่อ้างอ้างว่าเหว่ คนจำนวนไม่น้อยที่ต้องไปหา ที่พึ่ง ขอความช่วยเหลือจากภายนอก เช่นจากเทวดา ก็เพราะว่าเขาไม่มีที่พึ่งที่หวังในสังคม เขาต้อง ช่วยเหลือ จนถึงขั้นอัปจน เหมือนถูกบีบให้ต้องไปหาอำนาจภายนอกเป็นที่พึ่ง ก็จึงไปหาสิ่งลึกลับ ไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้า อย่างน้อยก็ช่วยในทางจิตใจ

ดังนั้น ถ้ามนุษย์ช่วยเหลือกันดี *ซึ่ง* ก็จะช่วยเหลือกันได้ดีมาก เป็นการช่วยเหลือที่ตรงเรื่อง ช่วยกันได้จริง ปรากฏชัดออกมาว่าไปตามเหตุตามผล อยู่กันเป็นสังคมที่ร่มเย็นสงบสุข แล้ว *ซึ่ง* ก็ทำให้คนในสังคมนั้น ไม่ต้องอ้างว้าง ไม่ต้องเที่ยวไปหาที่พึ่งภายนอก อยู่กับความมีดมัวสลัวเลือนราง เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าทรงเน้นเรื่องนี้

แล้วก็อย่างที่ไฉ่เคยพูดไว้ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงให้ไปลบหลู่ดูหมิ่นพวกเทวดาอะไร เพียงแต่ทรงให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันกับเทวดา เช่น ให้มีเมตตาต่อเทวดา เวลาทำบุญ ก็อุทิศส่วนกุศลไปให้ท่าน ไม่ได้ปฏิเสธท่าน และก็ไม่ได้ลบหลู่ แต่ให้มีความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ต่างคนต่างอยู่ให้ดีอย่างเป็นมิตรมีไมตรีต่อกัน แต่ไม่ไปหวังพึ่ง ไม่รอความช่วยเหลือ โดยถือหลักตามธรรมดาคือ เทวดาดีที่มีคุณธรรม ควรมาช่วยเหลือมนุษย์ด้วยคุณธรรมของตนเอง โดยไม่ต้องรอให้ใครไปชวนไหว้อ่อนวอน

อย่างที่ไฉ่พูดไปแล้ว ถ้าคนไปถวายเครื่องเช่น อ่อนวอน เทวดาจึงจะช่วย ก็กลายเป็นว่า คนอ่อนวอน ก็ช่วย คนไม่อ่อนวอน ก็ไม่ช่วย โดยไม่คำนึงถึงความดีความชั่ว แทนที่ว่าคนดีมีความดีเดือดร้อน ควรจะช่วยเหลือ ก็ไม่ช่วย แต่รอเครื่องเช่น คนทำความชั่วมาเช่นไหว้ ก็ไปช่วย อย่างนี้ก็วิปลาสหมด เสียหลักจริยธรรม ศีลธรรมเคลื่อนคลาด จะเป็นเทวดาที่ดีได้อย่างไร

อย่างที่เล่าเมื่อเช้านี้ว่า เทวดาโดยทั่วไปนับว่าดี มีมาตรฐาน พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมีพระอินทร์เป็นจอมเทพ มีการประชุมกันในเทวสภา ในวันพระ ๑๕ ค่ำ ในระหว่างนั้น พวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช ซึ่งเป็นบริวารของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็จะไปสำรวจดูว่า คนประพฤติดี อยู่ในศีลในธรรมกันไหม แล้วก็มารายงานต่อเทวสภา นี่ก็เป็นเรื่องของเทวดาเอาใจใส่เรื่องความดีความชั่ว ไม่ใช่ไปเอาใจใส่ร่วนวายอยู่กับเครื่องเช่น หรือการอ่อนวอน

ส่วนในฝ่ายมนุษย์ ก็อย่างที่ว่าแล้ว เทวดาที่มีความดี ก็จะมาช่วยโดยไม่ต้องไปขอหรือ เหมือนอย่างนางมณีเมขลาในเรื่องมหาชนก หรืออย่างในเรื่องพระอินทร์ ตามหลักพุทธศาสนา เมื่อใดมนุษย์ที่ดีเดือดร้อน อาสน์ของพระอินทร์จะกระด้างตั้งศิลา ทำให้พระอินทร์ประหลาดใจว่าอะไรกัน เกิดเหตุอะไรขึ้น ก็สอดส่องทิพยเนตรดูเหตุภัย ดังตัวอย่างเรื่องที่ว่าทรงแจ้งใจในนางรจนา จะต้องมาช่วย

นี่เป็นความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับเทวดาด้วยความดี แต่คนอ่านวรรณคดี มักไม่ได้แยกว่าความสัมพันธ์แนวพุทธกับแนวพราหมณ์ต่างกันอย่างไร ย้ำว่า ตามแนวพุทธ มนุษย์ไม่ได้ไปขอ แต่มนุษย์ทำความดีตามหน้าที่ของตัวเอง เทวดาเมื่อเห็นคุณค่าความดีของมนุษย์ จะช่วย ก็มาช่วยด้วยคุณธรรมของตัวเอง

เลigyกับไฟบุชายัญ หันมาดูแลคนที่อยู่ร่วมกันในสังคม เริ่มที่ครอบครัว

มนุษย์ที่เอาใจใส่ดูแลหมู่มนุษย์ด้วยกันเอง เอาใจใส่แก้ไขปัญหาคงคามของตน และอยู่กันดี ไม่วิบัติคลาดเคลื่อนไปนั้น ก็เอาใจใส่กันตั้งแต่ในครอบครัว เริ่มที่พ่อแม่กับลูก ตามหลักนี้ก็จะเล่าเรื่องในพระสูตรให้ฟังสักตัวอย่างหนึ่ง ให้เห็นสภาพภูมิหลังของสังคมอินเดีย แล้วก็มาดูว่า จากภูมิหลังนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้คนประพฤติกฎปฏิบัติอย่างไร เป็นเรื่องของข้อปฏิบัติทางสังคม

อย่างที่ว่าแล้ว ในสังคมอินเดีย เขานับถือเทวดา โดยมีความสัมพันธ์แบบเช่นสรวง อ่อนวอน ขอความช่วยเหลือ จึงมีพิธีบูชาัญเกิดขึ้น ตรงนี้ก็เล่าเรื่องการบูชาัญอีกครั้ง

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน เมืองสาวัตถี คราวนั้น พราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อ อุกคตสรีรพราหมณ์ จะประกอบพิธีบูชาัยญ ก็ให้จับเอาโคผู้ห้าร้อย ลูกโคผู้ห้าร้อย ลูกโคเมียห้าร้อย (โคเมียไม่ถูกจับมา แสดงว่า โคเมียสำคัญ เพราะเมืองอินเดียนี่กินนมวัว ต้องเว้นโคเมีย กลัวว่าเดี๋ยว จะไม่มีกิน) แล้วก็แพะห้าร้อย แกะห้าร้อย ให้จับมาผูกหลักไว้ เสร็จแล้วแก๊งๆอย่างไรไม่รู้ ก็ไปเฝ้า พระพุทธเจ้า คงได้ยินกิตติศัพท์ว่าพระพุทธเจ้าเป็นที่นับถือแม่แต่ของพระเจ้าแผ่นดิน คือพระเจ้าป เสนทโกศล และแก๊งๆทราบดีว่าพระพุทธเจ้าทรงรู้เรื่องของพราหมณ์ด้วย ก็เป็นอันว่าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

ขอแทรกนิดหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าทรงออกบวชจากวรรณะกษัตริย์ อันนี้ก็เป็นข้อดีอย่างหนึ่ง เพราะว่าเป็นคนตระกูลสูง พวกพราหมณ์นี่ถือตัวว่าเกิดในตระกูลสูง ถ้าใครมาจากวรรณะต่ำ ตามปกติเขาต้องดูถูก ถ้าพระพุทธเจ้ามาจากตระกูลต่ำ จะประกาศพระศาสนาได้ยาก แต่ พระพุทธเจ้าทรงมาจากตระกูลสูง พระองค์มีความรู้ในเรื่องของพราหมณ์เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้น พราหมณ์ก็ยอมรับสถานะของพระพุทธเจ้า เขาก็ไปเฝ้า

พอไปเฝ้า ทักทายปราศรัยกันแล้ว อุกคตสรีรพราหมณ์ก็ทูลว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า การก่อไฟบูชาัยญและการยกเสนาบูชาัยญขึ้นตั้งนี้ มีผลมีอานิสงส์มาก คือพราหมณ์เขาถือเป็นเรื่องสำคัญ การบูชาัยญก็ต้องมีการก่อไฟ แล้วก็ต้องยกเสนาบูชาัยญขึ้นตั้งสำหรับผูกสัตว์ที่จะฆ่า เสาหลักบูชาัยญ จึงสำคัญมาก ถือว่าเป็นส่วนสำคัญของการบูชาัยญ

พระพุทธเจ้าก็ตรัสรับว่า เราก็ได้ฟังมาว่า การก่อไฟบูชาัยญ และการยกเสนาบูชาัยญขึ้นตั้งนี้ มี อานิสงส์มาก พราหมณ์ก็เอาอีก ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า การก่อไฟบูชาัยญ และการยกเสนาบูชาัยญขึ้น ตั้ง มีผลมีอานิสงส์มาก พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า เราก็ได้ยินมาเหมือนกันว่า การก่อไฟบูชาัยญ และการ ยกเสนาบูชาัยญขึ้นตั้ง มีผลมากมีอานิสงส์มาก เอาอีกแล้ว พระพุทธเจ้าก็ตรัสอยู่แค่เท่ากัน พราหมณ์ก็ เอาอีก เราได้สดับมาว่า การก่อไฟบูชาัยญ และการยกเสนาบูชาัยญขึ้นตั้ง มีผลมีอานิสงส์มาก พระพุทธเจ้าก็ตรัสครั้งที่สามอีก เราก็ได้ยินมาเหมือนกันว่า การก่อไฟบูชาัยญ ยกเสนาบูชาัยญขึ้นตั้ง มี ผลมีอานิสงส์มาก

สามครั้งแล้วนะ ถึงตอนนี้ พระอานนท์ซึ่งอยู่ใกล้ๆ ก็แทรกเข้ามาบอกพราหมณ์ว่า ท่านอย่า ถามพระพุทธเจ้าอย่างนี้สิ ท่านควรจะถามว่า ข้าพเจ้ากำลังก่อไฟบูชาัยญ ยกเสนาบูชาัยญขึ้นตั้ง ท่าน มีอะไรแนะนำข้าพเจ้าบ้าง ท่านควรจะพูดอย่างนี้ พระอานนท์คล้ายจะบอกว่า พราหมณ์ไม่ได้ให้ โอกาสโดยแสดงว่าอยากจะฟังพระพุทธเจ้า ว่ามีความคิดเห็นอย่างไร มีข้อเสนออย่างไร คล้ายๆ ว่า ตามธรรมชาติของพราหมณ์ ย่อมถือตัวว่าเป็นผู้รู้ดีในเรื่องการบูชาัยญ ใครจะมาสอน ที่นี้ถ้าไม่ถวาย โอกาสแก่พระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงให้เกียรติว่าเขาเป็นพราหมณ์ เพราะฉะนั้น พอเขาพูดมาว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสรับแล้วว่าเราก็ได้สดับมาว่าอย่างนั้นเหมือนกัน

ที่นี้ เมื่อพระอานนท์บอกว่า ท่านควรจะพูดอย่างนี้สิว่า ข้าพเจ้ากำลังจะก่อไฟบูชาัยญ ยกเสนา บูชาัยญขึ้นตั้งแล้ว ท่านมีอะไรแนะนำข้าพเจ้าบ้างล่ะ พราหมณ์ก็เลยเอาตามพระอานนท์ พอ พราหมณ์กราบทูลว่าอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัสบอกว่า คนที่ก่อไฟบูชาัยญ ยกเสนาบูชาัยญขึ้นตั้งนั้น เขายกศาสตราขึ้นเงื้อ ๓ ศาสตราแล้ว อะไรว่าง *หนึ่ง* ศาสตราทางใจ *สอง* ศาสตราทางวาจา *สาม* ศาสตราทางกาย

ศาสตร์คืออะไร ก็คือมีดที่จะใช้ฆ่า แล้วก็ตรัสขยายความว่า ที่ว่ายากมีดหรือศาสตร์ทางใจ ขึ้นเงื่อแล้ว ก็คือ เขาคิดแล้วว่าเราจะต้องฆ่าวัวเท่านั้น ฆ่าแพะเท่านั้น ฆ่าแกะเท่านั้น ตั้งใจแล้ว พอตั้งใจอย่างนั้น มันก็เป็นบาปแล้ว เป็นอกุศลแล้ว ตัวบอกว่าจะทำกุศล จะได้นิมนต์ แต่นั่นมันได้อกุศลทั้งนั้น บอกว่าจะได้อกุศล แต่นั่นมันทุกข์เกิดขึ้นแล้ว หนึ่ง แล้วนะ

สอง ก็ยกศาสตร์ทางวาจาขึ้นเงื่อ ศาสตร์ทางวาจาคืออะไร คือ พอก่อไฟบูชาญญ ยกเสานูชาญญขึ้นตั้ง ก็ต้องใช้วาจาออกคำสั่งว่า เจ้าจงไปเอาสัตว์นั้นมามาก จะฆ่าสัตว์พวกนี้เท่านั้น นี่คือเงื่อ ศาสตร์ทางวาจาขึ้นแล้ว บอกว่าจะทำกุศล แต่นี่คือทำอกุศลแล้ว บอกว่าจะสร้างความสุข แต่นั่นมันสร้างทุกข์ชัดๆ แล้วสาม เงื่อศาสตร์ทางกาย คืออะไร ก็คือท่านต้องลงมือ ผู้ที่ประกอบพิธีบูชาญญ เขาคงบัญญัติว่าต้องลงมือเองก่อน แล้วคนอื่นจึงทำ ท่านได้ลงมือฆ่าสัตว์ ฆ่าแพะ ฆ่าแกะ ฆ่าโค นี่คือ บอกว่าจะทำกุศล แต่ทำอกุศลชัดๆ แล้วบอกว่าจะสร้างความสุข ก็มีแต่ความทุกข์ขึ้นมาทั้งนั้น

นี่แหละ พระพุทธเจ้าตรัสถึงศาสตร์คือมีดพิธีบูชาญญแล้ว ทีนี้ การบูชาญญนั้นสำคัญที่ไฟ ซึ่งนับว่าเป็นหัวใจของพิธีบูชาญญเลยทีเดียว ในฐานะเป็นเทพเจ้าผู้รับสั่งเวทย์ มีนามว่า พระอัคนี เรียกเป็นภาษาบาลีว่า อัคคิ เรียกให้สะกดปากไทยว่า “อัคคี”

เขาพูดถึงไฟ โดยใจมุ่งไปที่ไฟบูชาญญ แต่พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่าไฟ คืออัคนี หรืออัคคินั้น มีอยู่ในใจของคนที่บูชาญญก่อนแล้ว มี ๓ กอง ทีนี้ ถ้ามีไฟ ๓ กองนั้นอยู่ในใจ มันก็มีผลที่เป็นทุกข์ มันจะมีผลดีไปได้อย่างไร แล้วคนจะไปเกิดในสวรรค์ได้อย่างไร ก็ต้องไปนรกสิ

ไฟที่ก่อโทษทุกข์ความเดือดร้อน มากับความทุกข์ มีอะไรบ้าง *หนึ่ง* ไฟราคะ/ราคะอัคคิ *สอง* ไฟโทสะ/โทสะอัคคิ *สาม* ไฟโมหะ/โมหะอัคคิ นี่พระพุทธเจ้ายกเอาเรื่องไฟมาตรัสแล้ว เขาบอกว่าก่อไฟบูชาญญ มันก็คือในใจของเขานั้น ก่อไฟราคะ โทสะ โมหะ เขาต้องการผลประโยชน์ นี่คือไฟราคะ/โลภะ อยากได้ผลประโยชน์เพื่อตัวเอง ไฟโทสะ มีใจคิดประทุษร้าย เช่นจะฆ่าจะทำลายชีวิตสัตว์ แล้วก็ไฟโมหะ ลุ่มหลงอยู่กับความเชื่อและความยึดถือมีทิฐิที่ผิด หลงพลาถน นี่คือก่อไฟราคะ โทสะ โมหะ ที่เป็นเหตุให้ประกอบการทุจริต ไม่ใช่ประกอบการสุจริต

ไฟบูชาญญของพราหมณ์นั้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. คารหปัตถัคนี เป็นคำสันสกฤต เทียบเป็นคำบาลีว่า คหปตฺถคคิ แปลว่าไฟคฤหบดี หรือไฟเจ้าบ้าน คือ พวกพราหมณ์ถือกันมาว่า ในตระกูล ในแต่ละครอบครัว ต้องมีไฟประจำบ้านไว้ ซึ่งเจ้าบ้านต้องรับผิดชอบ ต้องจุดไฟนี้บูชาและเลี้ยงไว้ไม่ให้ดับเลย จากพ่อ ส่งต่อให้ลูก ลูกก็ต้องเก็บรักษาไว้ เพราะตัวเองสืบตระกูล แล้วพอถึงลูกของตัวเองบ้าง ก็ส่งต่อให้ลูก ไฟนี้เขาถือเป็นสำคัญนัก ต้องเก็บรักษาไว้ บูชาต่อเนื่องไปตลอด

๒. อาหวนียคคินี ไฟรับเครื่องเช่น คือ ตอนนี้จะบูชาญญ ก็ต้องต่อไฟจากไฟที่หนึ่ง (คารหปัตถัคนี) ที่จุดประจำบ้านนั้น ต่อกออกไปเป็นไฟรับเครื่องเช่น ตั้งไว้ทางขวาของคารหปัตถัคนี

ในพิธีบูชาญญใหญ่ๆ ก็ต้องจัดที่เป็นบริเวณกว้างขวางขนาดที่ว่าจะผูกสัตว์ตั้งก็เรียบร้อย อย่างที่ว่าเมื่อกี้ ลองคิดดูเอง วัวผู้ห้ำร้อย ลูกวัวผู้ห้ำร้อย ลูกวัวเมียห้ำร้อย แพะห้ำร้อย แกะห้ำร้อย นี่สองพันห้ำร้อยตัวแล้ว ลองคิดดูสิ ต้องใช้บริเวณเท่าไร แล้วยังมีของตกแต่งอะไรต่างๆ ใช้บริเวณอีกเยอะแยะ ก็ต้องมีแท่นบูชาญญ

๓. ทักขินาคนี้ ไฟกองทิศใต้ อันนี้ถือว่าเป็นกองสำคัญ ทักขิน แปลว่าใต้ หรือด้านขวา คำว่าใต้ของอินเดีย ใช้คำว่าทักขิน ซึ่งแปลว่าขวา คือ เวลาเทียบทิศนี้ เขาหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มือขวาก็กางไปทิศใต้ อินเดียนับถือข้างขวา เอาขวาเป็นสำคัญ แสดงถึงความเคารพ คำว่า “ประทักขิน” เคยได้ยินใช่ไหม ประทักขินคือเอาขวาให้ ขวาที่สำคัญ หมายความว่าแสดงความเคารพ

เอาละ ขวาก็อยู่ทิศใต้ ก็เอาไฟบูชาสำคัญ สำหรับรับเครื่องสังเวทที่อุทิศให้แก่ปีศาจและบุรพบิดา จัดตั้งไว้ทางทิศใต้ของแท่นบูชาัญญ เรียกว่า ทักขินาคนี้ รวมเป็นไฟสำคัญของพราหมณ์ ๓ กองนี้ คือ *หนึ่ง* คารหัตถ์คณิ *สอง* อาหวนียคณิ *สาม* ทักขินาคนี้

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่อง “ไฟสาม” ๒ ชุด แล้วพระองค์ก็ตรัสต่อไปว่า

ไฟสาม กอง ชุดที่ ๑ ต้องกำจัด ต้องดับเสีย ได้แก่ *หนึ่ง* ราคะ *สอง* โทสะ *สาม* โมหะ

ส่วน *ไฟสาม* กอง ชุดที่ ๒ ฟังบริหาร ฟังบำรุง ฟังบูชาให้ดี *ไฟสาม* กองชุดหลังนี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้ศัพท์ของพราหมณ์ ซึ่งเราเขียนเป็นภาษาบาลีว่า *หนึ่ง* อาหุไนยคคิ (เทียบ อาหวนียคณิ) *สอง* คหปตคคิ (เทียบ คารหัตถ์คณิ) *สาม* ทักขินายคคิ (เทียบ ทักขินาคนี้) ศัพท์เกือบเหมือนกันเลย เปลี่ยนภาษา โดยตัวศัพท์เกือบตรงกัน แต่ต้องเข้าใจว่า เป็นการเลียนศัพท์หรือเลียนคำเลียนเสียงเท่านั้น ส่วนความหมายนั้นไปคนละเรื่องเลย คือ พระพุทธเจ้าทรงนำเอาศัพท์ของพราหมณ์มาตั้งเทียบ แต่ทรงนำความหมายใหม่มาให้

ทรงนำความหมายใหม่มาให้ เปลี่ยนไปอย่างไร? พระพุทธเจ้าตรัสว่า *ไฟสาม* กองนี้ ฟังบำรุงรักษาดูแลให้ดี

ของพราหมณ์เขาว่า คารหัตถ์คณิ ไฟที่บ้าน ประจำเรือน เป็นอันที่ *หนึ่ง* เพราะเป็นไฟที่อยู่ประจำ เป็นตัวตั้ง แล้วก็มาจุดไปเป็น *สอง* อาหวนียคณิ ไฟรับเครื่องเซ่น แล้วก็จุดกองสำคัญทางทิศใต้ของแท่นบูชาัญญ เป็นที่ *สาม* คือ ทักขินาคนี้

แต่ของพระพุทธเจ้าว่า *หนึ่ง อาหุไนยคคิ* ไฟที่ควรรับเครื่องเซ่น เอาละนะ ไฟที่ควรรับของบูชา ได้แก่ พ่อแม่ ซึ่งเราควรจะบำรุงรักษาให้ดี พ่อแม่เป็นไฟ ถ้าเราไม่ดูแลรักษาให้ดี ก็เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัวเรา ทำให้เดือดร้อน หมายถึงว่า ถ้าไม่บำรุงดูแลให้ดี ก็เหมือนไฟที่เป็นโทษแก่ตัวเอง แต่เมื่อบำรุงดูแลให้ดี ก็เป็นคุณแก่ตนเอง เป็นบุญให้เกิดอานิสงส์มาก *หนึ่ง* แล้วนะ อาหุไนยคคิ ได้แก่ พ่อแม่

สอง คหปตคคิ ไฟของพ่อบ้านแม่เรือน ได้แก่ คนในครอบครัวที่เจ้าบ้านรับผิดชอบ คือ *หนึ่ง* บุตร *สอง* ภรรยา แล้วก็ *สาม* คนรับใช้ คนงาน ซึ่งพ่อบ้านจะต้องเอาใจใส่บำรุงรักษาให้เขาอยู่ดีมีความสุข นี่เห็นไหม ต้องเริ่มในครอบครัวนี้แหละ ตั้งแต่พ่อแม่ ไปถึงลูกเมีย และคนในครอบครัว ต้องดูแลให้ดี *สอง* แล้วนะ

สาม ทักขินายคคิ แปลว่า ไฟที่ควรแก่ทักขินา แต่ในข้อนี้ อันเดิมของพราหมณ์ ใช้ภาษาสันสกฤตเป็น ทักขินาคนี้ คือไฟด้านทักขิน ถ้าตรงกับบาลีตามนั้น ก็คือ ทักขิน + อัคคิ = ทักขินคคิ ที่แปลว่า ไฟด้านขวา แต่คราวนี้ ของบาลีเปลี่ยนเป็น ทักขินาย + อัคคิ = ทักขินายคคิ แปลว่า ไฟที่ควรแก่ทักขินา ไม่ใช่แปลว่าไฟทางทิศใต้เสียแล้ว คำว่า “ทักขินา” หมายถึงสิ่งที่ถวายหรือมอบให้เพื่อบูชาคุณความดี ด้วยความเชื่อเหตุปัจจัยในเรื่องเจตนาเกี่ยวกับการทำกรรม

ทักษิณาย ผู้ที่ควรรับทักษิณานี้ คือใคร ก็คือสมณพราหมณ์ หมายถึงพระสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทไม่มัวเมา คือท่านผู้ดำรงศีลดำรงธรรมของสังคมนั่นเอง ซึ่งทุกคนจะต้องช่วยกันรับผิดชอบ ที่จะให้มีคนประเภทนี้อยู่ในสังคม เมื่อเราจะช่วยกันทำให้ธรรมดำรงอยู่ในสังคม ก็ต้องไปบำรุงรักษาคนที่ดำรงธรรมของสังคมไว้

เป็นอันว่า ไฟสามกองที่จะต้องบำรุงรักษานี้ พระพุทธเจ้าตรัสใหม่ ทรงเปลี่ยนไปหมด คำพูดดูเหมือนคล้ายๆ กัน แต่พันออกไปเลยจากไฟนุชาญญ

แค่เรื่องไฟ เรื่องอัคนี เรื่องอัคคีนี้ ก็เห็นชัดแล้วว่า พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนต่างไปจากของพราหมณ์อย่างไร พวกพราหมณ์นั้นเขาเตรียมตัวก่อไฟ เพื่อจะไปสังเวทเทพเจ้า แต่พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่า นี่คุณมาคุณนะ ในตัวคุณเองมีไฟอะไรที่ควรจะต้องดับไปเสียก่อน ส่วนข้างนอกก็มีไฟที่ควรจะต้องบำรุงรักษาดูแลไว้ไม่ให้ดับ นี่ก็คือคนที่จะต้องเอาใจใส่กันให้ดี เป็นเรื่องของคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมนี้นี้ที่จะดูแลเอาใจใส่รับผิดชอบคนที่อยู่ร่วมกันนั้นให้ดี ไม่ต้องไปมัวคิดงุ่นงายเอาแต่จะถวายเป็นเครื่องสังเวทเทพเจ้าอัคนี หรือเทวดาองค์ไหนๆ

ครบหมดนั่นแล้ว ก็ถึงไฟสุดท้าย ท่านเรียกว่า ไฟที่ ๗ คือ ไฟใช้งาน สมัยก่อนนี้เรียกว่า กัญฐัคคิ แปลว่า ไฟเกิดจากไม้ พุดง่ายๆ ว่า ไฟไม้ ไฟถ่าน เพราะแต่ก่อนนี้ก่อไฟใช้ไม้ ไฟที่ ๗ นี้เอาไว้ใช้ประโยชน์ เช่น หุงข้าว ต้มแกง ต้มน้ำดื่ม ต้มน้ำร้อน ต้มน้ำดื่ม เก็บงำให้ดี

เป็นอันว่า ไฟสามอย่าง ชุดแรกควรดับเสีย ไม่ควรชิ่งแวง ไฟสามอย่าง ชุดที่สองควรบำรุงให้ดี ควรเคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุข ส่วนไฟที่ ๗ ฟิงก่อ-ดู-ดับ-เก็บ ตามกาลอันควร

ชาวพุทธตื่นรู้ด้วยปัญญา เลิกกวนเทวดา ชวนคนใช้ปัญญามาช่วยกัน

ที่ว่ามานั้น คือคำสอนที่ทำให้มองเห็นถึงการที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นแล้ว ได้ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร พระพุทธศาสนามีท่าทีต่อเรื่องราวความเชื่อถือการประเพณีปฏิบัติของคนในสังคมยุคนั้นอย่างไร และเราก็จะได้เห็นคำสอนอย่างนี้ ที่กระจายอยู่ในพระไตรปิฎก ซึ่งถ้าไม่สังเกต ก็จะไปผ่านไปเสียเฉยๆ ผมจึงยกมาเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า นี่แหละ พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ละ

ฉะนั้น ในปัจจุบันนี้ ถ้าเราตั้งใจเอาธรรมของพระพุทธเจ้ามาใช้ ก็จะช่วยชีวิตและแก้ไขปัญหาสังคมได้ แต่ในสังคมไทยปัจจุบันนี้ คนบอกว่ นับถือพระพุทธศาสนา แต่จะเห็นว่าเขาไม่ได้จับหลักการเหล่านี้เลย เขามัวแต่มองออกไปข้างนอก ออกไปควานหาความช่วยเหลือ หาที่พึ่งอะไรต่างๆ ภายนอก จนกระทั่งเป็นอย่างที่ว่าเมื่อกี้ คือ มนุษย์ก็เลยไม่เอาใจใส่กัน ไม่แสวงหาความร่วมมือกัน ไม่ร่วมกันแก้ปัญหา ในแง่ของตนเอง ก็ไม่ได้คิดว่าตัวเองจะต้องทำอะไร จะต้องพัฒนาตัวเองอย่างไร และในแง่สังคม ก็ไม่มาร่วมมือกันแก้ปัญหา มัวแต่ไปแสวงหาความช่วยเหลือจากอำนาจเงินลับลอบ บันดาล กลายเป็นแบบเดียวกับศาสนาพราหมณ์ในสมัยก่อน ออกจากพุทธ กลับไปเข้าทางของพราหมณ์

ทั้งที่พระพุทธเจ้าทรงพยายามสอนนักสอนหนา ชาวพุทธไทยก็ทำท่าจะไปเป็นแบบเมืองอินเดียโบราณ ที่คิดแต่ว่าจะเช่นสรวงอ้อนวอนเทพเทวาให้มาช่วย

ที่จริง ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาได้ช่วยอินเดียมามาก อย่างที่เล่าเมื่อเข้านี้ คนหันออกมา เลิก เช่นสรวงเทวดา เลิกบูชาัญญ พระเจ้าอโศกนั้น ถึงกับประกาศไว้ในศิลาจารึก ห้ามฆ่าสัตว์บูชาัญญ จนกระทั่งทำให้พวกพราหมณ์พากันเดือดร้อนนักหนา แล้วก็สร้างเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมา ดังที่เราได้เห็นเรื่องราวที่เขาเล่าฟุ้งตัวเองไว้ในตำนานที่เขาเอาพระพุทธเจ้าไปเป็นนารายณ์อวตารบ้าง เอาคนของเขามาเป็นศิวอวตารบ้าง

พวกพราหมณ์ทำเรื่องเล่าไว้ ซึ่งแสดงว่าพระพุทธศาสนาได้รุ่งเรืองมากในอินเดีย แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างขนานใหญ่ ดังเรื่องที่เขาบอกว่า เทวดาทั้งหลายพากันเดือดร้อน ไปหาพระศิวะ ไปหาพระนารายณ์กัน ตำนานที่เล่าว่าไปหาพระศิวะก็บอกว่า เหล่าเทวดาร้องทุกข์ว่า เวลาที่มนุษย์ทั้งหลายพากันไปเชื่อพวกคนนอก ถูกหลอกลวงเอาไป ให้เลิกนับถือพระเวท ไม่มีคนบูชาัญญ เทวดาไม่ได้รับเครื่องเซ่น ไม่ได้รับของสังเวศ พากันอดอยาก เดือดร้อนไปตามๆ กัน แยกแล้ว ขอให้พระศิวะคือพระอิศวรช่วยด้วย พระศิวะก็เลยต้องอวตารลงมาเพื่อกำจัดพระพุทธศาสนา คติศิวอวตารก็มีด้วยในฝ่ายของฮินดูนิกายไศวะ (พวกนับถือพระศิวะ) แต่เราได้ยินคติ นารายณ์อวตาร ซึ่งมีมาก่อน

ฝ่ายพวกไชวณพ คือพวกที่นับถือพระนารายณ์ หรือวิษณุ ก็อยากกำจัดพระพุทธศาสนา และได้ลงมือก่อน โดยพัฒนาแนวคิดแต่งเป็นเรื่องขึ้นมา เอาพระพุทธเจ้าเป็นนารายณ์อวตาร

เรื่องก็มีมาว่า พระวิษณุจะช่วยเทวดาทั้งหลาย เพราะว่าเทวดาเดือดร้อนกันนัก เนื่องจากพวกอสูรมีฤทธิ์ขึ้นมามากแล้ว ปร่าบไม่ไหว โดยที่พวกอสูรนั้นมารู้พระเวทด้วย แล้วก็บูชาัญญได้ นี่เป็นเรื่องของฝ่ายนับถือพระวิษณุหรือนารายณ์ว่านะ ที่นี้ เพื่อจะให้เทวดาปร่าบอสูรได้ ก็ต้องไปทำลายฤทธานุภาพของอสูร แล้วจะทำให้ได้อย่างไรละ พระวิษณุซึ่งเป็นเทพเจ้าใหญ่ ก็เลยต้องลงมาเกิดในโลกมนุษย์ โดยอวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า แล้วไปสอนหลอกพวกอสูร ให้เลิกนับถือพระเวท ให้เลิกบูชาัญญ แล้วอสูรก็จะหมดฤทธิ์ ที่นี้เทวดาก็จะปร่าบอสูรได้

นี่คือเรื่องพระพุทธเจ้าเป็นนารายณ์อวตารลงมาเกิด แล้วก็จะมีอวตารปางสุดท้ายตามมาอีก พระพุทธเจ้าเป็นอวตารปางที่ ๙ ตามลัทธิของพราหมณ์ เรียกว่าพุทธอวตาร แล้วก็จะมีอวตารปางที่ ๑๐ เรียกว่า กัลกยวตาร โดยพระนารายณ์จะลงมาอสูรเป็นนายกัลก แล้วกัลกนี่ก็จะมาปร่าบบรรดาเหล่ามนุษย์ที่พระพุทธเจ้ามาหลอกไว้ ซึ่งไปเป็นอสูรแล้ว กัลกก็จะมาจัดการฆ่าให้หมดสิ้น นี่อาจจะใช้เป็นข้ออ้างของพวกพราหมณ์ระยะหลังก็ได้ ในการที่จะกำจัดพระพุทธศาสนา ก็ต้องค้นเรื่องประวัติศาสตร์กันต่อไป

เรื่องที่ว่านี้มาในคัมภีร์ปุราณะ ซึ่งเกิดขึ้นหลังพุทธกาลประมาณพันปี เป็นต้นมา คัมภีร์ปุราณะมีทั้งหมด ๑๘ คัมภีร์ด้วยกัน เป็นของนิกายนับถือพระวิษณุ ๖ คัมภีร์ ของนิกายนับถือพระศิวะ ๖ คัมภีร์ ของนิกายนับถือพระพรหม ๖ คัมภีร์ คือพราหมณ์ในยุคฮินดูนี้มีเทพเจ้าใหญ่อยู่ ๓ องค์ (พระวิษณุ/นารายณ์ พระศิวะ/อิศวร และพระพรหม ที่ตกอันดับลงมาเป็นที่ ๓) พวกที่นับถือก็แยกกันไปเป็นนิกายนั้นๆ

วิษณุปุราณะนี้ เป็นคัมภีร์แรกที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเป็นอวตาร แล้วก็เล่าอย่างที่ว่าเมื่อมาแล้วก็มีปุราณะอื่น อย่างภาคเวทปุราณะ ก็ว่าไว้ยิ่งชัดขึ้นไปอีก ที่นี้ ต่อมาตอนหลัง พวกนับถือพระศิวะ ก็เลยสร้างเรื่องขึ้นมาบ้าง พวกนี้ก็จะตีพระวิษณุด้วย เพราะว่าเป็นพราหมณ์ด้วยกัน แต่ไม่ถูกกัน ก็แต่งเรื่องเอามาหลงไว้ในคัมภีร์ที่ชื่อว่า *คังกรทิกวิชยะ*

คัมภีร์ *คังกรทิกวิษยะ* ของพวกนับถือพระศิวะนั้น บอกว่า พระวิษณุนี้ไปหลอกคนไว้ นี่คือเขา จะกำจัดพุทธด้วย และตีพวกวิษณุด้วย ก็บอกว่า วิษณุนี้อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า แล้วไปเที่ยวหลอกคนไว้ ไปสอนให้คนเลิกนับถือพระเวท และเลิกบูชาอัณู เวลานี้ พวกนับถือผิดอย่างนี้เต็มทั่วแผ่นดินหมด เทวดาแยแล้ว ก็มาร้องทุกข์กับพระศิวะ อย่างที่ได้เล่าแล้วเมื่อกี้

เมื่อเหล่าเทวดาร้องทุกข์อย่างนี้ จะทำอย่างไร เทวดาเป็นลูกน้อง พระศิวะก็ต้องช่วยเทวดา เมื่อพวกมนุษย์ไปเชื่อพระพุทธเจ้าแล้ว พวกนับถือผิดกันหมดทั่วเต็มแผ่นดิน แทบไม่มีคนบูชาอัณูแล้ว เทวดาไม่ได้รับเครื่องเช่นสังเวศ พระศิวะจะช่วยเทวดา ก็เลยต้องอวตารลงมาเป็น *คังกรอาจารย์* เพื่อกำจัดพระพุทธรศาสนา เมื่อ พ.ศ. ประมาณ ๑๓๐๐ นี้เป็นเรื่องของฝ่ายไศวะ

เรื่องอวตารที่เขาแต่งกันขึ้นมาี้ ไม่ว่าจะของพราหมณ์ของฮินดูพวกไหน จะเป็นฝ่ายศิวะ หรือฝ่ายวิษณุ ก็กำจัดพระพุทธรศาสนาทั้งนั้น นี่คือการต้องทราบความเป็นมาที่เป็นภูมิหลัง เรื่องที่เขาแต่งขึ้นมาอย่างนั้น มองในแง่หนึ่ง ก็ช่วยให้เรารู้ความเป็นมาในประวัติศาสตร์ ซึ่งแสดงว่า ถึงยุคนี้ ผู้คนได้หันมานับถือพระพุทธรศาสนากันไปหมด จนศาสนาพราหมณ์แยแล้ว พวกพราหมณ์จึงต้องดิ้นรนหาทางโค่นล้มพระพุทธรศาสนา

ที่นี้ พอพวกพราหมณ์สร้างทฤษฎีขึ้นมาี้แล้ว ต่อมาก็ปรากฏว่าได้ผล พระพุทธรศาสนาได้เสื่อมลง เป็นเรื่องที่น่าวิจัยว่าเป็นเพราะอะไร ต้องยอมรับว่า ในหมู่ชาวพุทธเอง พระสงฆ์เองก็อาจจะเสียหลัก มีพวกพระที่ไม่เข้มแข็งไม่มั่นคงในหลัก ไปกลมกลืนเข้ากับศาสนาฮินดู แล้วก็พาพระพุทธรศาสนาให้เสื่อมลงๆ แล้วก็ต้องรู้เข้าใจเรื่องราวในประวัติศาสตร์ด้วย ที่พวกพราหมณ์กำจัดชาวพุทธและกวาดล้างพระพุทธรศาสนาด้วยวิธีรุนแรง ถึงขั้นยกทัพเข่นฆ่า และใช้อำนาจรัฐสั่งหาร

ย้ำว่า จากเรื่องที่พวกพราหมณ์เขียนไว้ในคัมภีร์ปุราณะ ของฝ่ายวิษณุ ผู้นับถือพระนารายณ์ ที่สร้างเรื่องนารายณ์อวตารเป็นพระพุทธเจ้า ก็ตาม และจากเรื่องของไศวะที่สร้างเรื่องศิวอวตาร ก็ตามนี้ แสดงว่าพระพุทธรศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองมากอย่างที่ว่า จนเขาต้องหาทางลิดรอนกวาดล้างพระพุทธรศาสนา เพื่อจะให้ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งพัฒนาเป็นฮินดูแล้ว ได้ฟื้นฟูกลับมีกำลังขึ้นมา

แต่จุดหรือแง่ที่ควรรู้ทันอย่างยิ่ง อยู่ตรงที่ว่า การที่พราหมณ์ต้องเอาใจจริงเอาจังเต็มที่ในการกำจัดพระพุทธรศาสนา นั้น ก็เพราะเรื่องผลประโยชน์ คือ การดำรงอยู่ของศาสนาพราหมณ์นั้น หมายถึงผลประโยชน์ของพราหมณ์ชัดๆ อย่างที่เขาว่าเทวดาไม่ได้รับเครื่องเช่นนั้น ความหมายแท้ที่ซ่อนอยู่ก็คือ พวกพราหมณ์นั่นเองอดแล้ว พวกพราหมณ์ไม่ได้ประกอบพิธี ไม่มีคนให้ค่าจ้างทำพิธีบูชาอัณู พราหมณ์จึงตกอยู่ในสภาพคับแค้นยากลำบาก อันนี้ พุทธอีกสำนวนหนึ่งก็คือ ศาสนาพราหมณ์นั้น มีหมู่คนที่คอยเอาใจใส่รับผิดชอบ ในการที่จะได้รับผลประโยชน์ เขาจึงแสดงอาการเดือดร้อนเมื่อศาสนาของเขาเสื่อมทรุด (คล้ายจะตรงข้ามกับพระพุทธรศาสนาที่ว่า ยิ่งทรุด ยิ่งมีคนได้ผลประโยชน์มาก!)

เป็นอันว่า เมื่อศาสนาของเขาเกิดความเสื่อม พราหมณ์ต้องเอาใจใส่ เอาจริงเอาจัง เพราะมันหมายถึงการที่เขาจะรักษาผลประโยชน์ของตัวเองไว้ได้หรือไม่ได้ด้วย

ที่นี้ก็มีความถามว่า ทำไมในสังคมศาสนาพราหมณ์นี้ พวกคนวรรณะต่ำจึงไม่ลุกฮือขึ้นมา ทั้งๆ ที่คนพวกนี้เสียผลประโยชน์ที่พึงได้ ไม่มีสิทธิ ไม่มีเสียง และมีความเป็นอยู่แย่ที่สุด อย่างที่พระไทยเราไปเห็นมาแล้วว่าคนอินเดียวรรณะศูทรมีความเป็นอยู่เหมือนกับสัตว์เดรัจฉาน แต่ถึงอย่างนั้น พวกเขาก็ยอมรับสภาพ ไม่ดิ้นรน ไม่เรียกร้องสิทธิ ไม่ลุกฮือขึ้นมา

อันนี้ก็มีความตอบว่า พวกศูทรเหล่านี้ไม่กล้าทำอะไรผิดไปจากที่เขาถูกพระพรหมกำหนดไว้ สิ่ง
ไว้ เพราะเขากลัวบาป

มีตัวอย่างให้เข้าใจเรื่องนี้ อย่างที่ว่า คนวรรณะศูทรทำงานในโฮเทล ไปคอยรอเอาน้ำที่คน
ชั้นสูงอาบแล้ว เพื่อมาอาบตัวเอง โดยที่ตัวเองตั้งใจทำ คือ ทั้งๆ ที่มีน้ำดี ก็ไม่ใช่ ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ ก็
เพราะความเชื่อ ซึ่งทำให้เขากลัว เขาไม่กล้าที่จะทำอะไรผิดจากที่พรหมณ์บอกว่าพระพรหมได้จัดไว้
สิ่งไว้ กำหนดไว้ เมื่อเป็นอย่างนี้ มันก็ไม่มีเรื่องที่เขาจะคิดเรียกร้องสิทธิอะไรทั้งนั้น เพราะถ้าเขาทำ
อย่างนั้น ก็คือเขาทำบาป เขาละเมิดธรรมของวรรณะ เรื่องยึดถือนี้ฝังลึกมาก อยู่สนิทเลย สยบยอม
ทั้งกาย ทั้งใจ และความคิด

ปัญหาเกิดขึ้นว่า เมื่อคนอยู่ในระบบวรรณะอย่างนี้ สังคมจะพัฒนาได้อย่างไร เพราะฉะนั้น
พวกผู้นำอินเดีย อย่างเนห์รู หรืออินทிர่า จะมาแก้ปัญหานี้ ก็แก้ไม่ตก เพราะประชาชนยึดมั่นอยู่อย่างนี้
ตัวคนเป็นเสียเอง

มองรวมๆ แล้ว เรื่องราวใหญ่ๆ ทั้งหลาย ที่ได้เล่ามา อย่างเรื่องนารายณ์อวตาร ของไวษณพ
บ้าง ของไศวะบ้าง นี้ บอกชัดๆ ว่า เรื่องราวของเทวดา เรื่องว่าเทพเจ้าเป็นอย่างไร จะเป็นไปอย่างไร ก็
เป็นไปตามที่พวกพรหมณ์ซึ่งเป็นคน เป็นมนุษย์ วาดให้ กำหนดให้ทั้งนั้น

เมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล้ว คนไทย เฉพาะอย่างยิ่งชาวพุทธ ไม่น่าจะมัวไปรบกวณเทวดา ไปพม่า
เพื่อกับท่าน ไปรอขอผลตอบแทนจากท่าน ควรปล่อยให้ท่านอยู่ของท่านสบายๆ ไปตามที่
พรหมณ์จะว่า เหล่าชนชาวมนุษย์ไม่ควรจะเอาใจไปรุ่มรวยอยู่กับเทวดา แล้วหันมาแก่งแย่งทะเลาะ
กับมนุษย์ด้วยกัน ทอดทิ้งกัน แต่ควรจะเอาใจใส่ดูแลช่วยกันแก้ปัญหาและเกื้อกูลกัน ในหมู่มนุษย์นี้
เอง ด้วยเรี่ยวแรงกำลัง ด้วยคุณธรรมเช่นเมตตา และด้วยการรู้จักใช้ปัญญา ให้เกิดผลดีตามเหตุ
ปัจจัยในกฎธรรมดานี้เอง

ปุจฉา – วิสัชนา

ปุจฉา: [ในการถอดความจากเสียงบันทึก - ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

*วิสัชนา: (นับแต่พูดกับพระใหม่รุ่นนี้มา ๒๑ ตอนแล้ว ครั้งนี้มีคำถามมากที่สุด นับได้ ๓๗ ปุจฉา แต่ไม่มี
คำถามใด ที่เครื่องบันทึกเสียงรุ่นเก่าที่ใช้ครั้งนั้น จับเสียงไว้ให้ฟังรู้เข้าใจได้เลยแม้แต่คำถามเดียว จึงมีแต่
คำตอบ ซึ่งส่วนมาก เมื่อไม่มีคำถามอยู่ด้วย ก็ฟังหรืออ่านไม่ค่อยเข้าใจ ดังนั้น ในการทำเล่มหนังสือซึ่งห่าง
เวลาจากการพูดมา ๒๐ ปีเศษแล้ว จึงตัดคำตอบทิ้งไปบ้าง จับหลายๆ คำตอบมาปะติดปะต่อรวมกันบ้าง
ตามแต่จะทำได้ และเท่าที่สมควร)*

เรื่องความเชื่อที่เขวที่เขออกไป ถ้าพระเรามีหลัก โดยรู้หลักและตั้งอยู่ในหลัก แล้วเป็นหลัก
ให้แก่ญาติโยม ก็ยังมีทางแก้ หรือหักร้ายให้กลายเป็นดี เพราะเราสามารถเอาความเชื่อเหล่านั้นมา
เป็นสื่อ เป็นจุดเริ่มต้น เอามาโยงตัวเขาเข้ามาหาหลัก เช่น เมื่อเขายังเชื่อสิ่งเหล่านี้ ก็ใช้มันพอให้เป็น
เครื่องปิดช่องของความหวั่นใจ ดังที่เคยพูดมาแล้ว แล้วก็แนะนำสั่งสอนให้เขาพัฒนาจิตใจ และพัฒนา
ปัญญาขึ้นไป

ปจฺฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ในโลกฟากตะวันตกนั้น เรื่องเชื่อกเทพเจ้า เรื่องการบูชาัญญ เขาก็มี แล้วก็มีกันมาในรูปลักษณะต่างๆ แต่มันไม่มีความเชื่อฝังลึกลงตัวเหมือนในอินเดีย

ระบบวรรณะของอินเดียนี้ได้ผลมาก ใจคนยอมเสียเอง แต่ทางฝ่ายฝรั่ง คนของเขาไม่ยอม เขามุ่งที่จะเรียกร้องสิทธิ์ ฝรั่งก็เคยตกอยู่ใต้ปัญหามาแล้ว แต่เขาไม่มีความยอมสยบแบบนั้น จึงทำให้มีการเรียกร้อง มีการต่อสู้ แล้วก็มีเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ส่วนการบูชาัญญอะไรต่ออะไรนี้ พวกศาสนาโบราณมีกันทั้งตะวันตก และตะวันออก แต่เดี๋ยวนี้แทบหมดไปแล้ว แม้แต่อินเดียเดี๋ยวนี้ก็บาลงเยอะแล้ว เท่าที่ทราบ ก็เพราะว่า เมื่ออังกฤษเข้ามาปกครอง ได้ห้ามถึงกับออกกฎหมายลงโทษ แต่ก็ได้ยินพระไทยที่ไปเรียนอยู่นานๆ ในอินเดีย เล่าว่าถึงจะลงโทษรุนแรง ก็ยังมีการลักลอบแม้แต่ฆ่าคนบูชาัญญเป็นบางครั้ง

ปจฺฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ชื่อเรียกศาสนาเองนี้ คงไม่มีหรอก แต่คนก็ต้องหาคำมาเรียก เหมือนอย่างพระพุทธศาสนานี้ ก็เป็นคำที่ตกลงใช้กันทีหลัง

คำว่า “พุทธศาสนา” ก็คือคำสอนของพระพุทธเจ้า เท่านั้นเอง ความหมายเดิมมีแค่นั้น แต่ที่นี้พออยู่ไปๆ นานมา ก็เกิดเป็นระบบความเชื่อ มีกลุ่มชน มีข้อปฏิบัติเฉพาะ ก็ต้องการหาศัพท์รวมที่จะเรียกคลุมทีเดียวทั้งหมด แล้วก็มีความบัญญัติเรียกว่า “ศาสนา” ขึ้นมา ซึ่งบางทีก็ต้องมาเถียงกันว่าพระพุทธศาสนาเป็น “ศาสนา” ตามความหมายที่เขาบัญญัติใช้กันหรือเปล่า

แต่ก่อนโน้น คนพวกที่นับถืออะไรอย่างไร ก็เรียกกันว่าอย่างนั้น อย่างนิครนถ์ทั้งหลาย เราก็เรียกว่าพวกนิครนถ์ แล้วพวกนิครนถ์มาเรียกพวกเรา ก็อาจจะเรียกว่าพวกพระสมณโคดม พวกพระศาสดายบุตร แต่ต่อมาก็ต้องหาศัพท์เรียก เพื่อจะเป็นคำสื่อแทนระบบนั้นๆ ทั้งหมด

อย่างศาสนาพราหมณ์ บางทีฝรั่งก็แยกยุคแยกสมัย เรียกของเดิมว่าศาสนาพระเวท โดยเรียกตามสิ่งที่เป็นหลักใหญ่ของการนับถือในยุคนั้นเวลานั้น และชื่อเรียกนั้นก็ก็เป็นคำที่หมายรู้กันภายหลังพระพุทธเจ้า เมื่อเริ่มประกาศพระพุทธศาสนา ก็เรียกเฉพาะสิ่งที่พระองค์ตรัสที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ก็มีเป็นเรื่องๆ เป็นชื่อๆ ไป เมื่อคำสอนและระบบการต่างๆ แผ่ขยายออกไปแล้ว คำเรียกรวมยังไม่มี ก็ต้องคิดเรียกคิดตั้งกันขึ้นมา

ที่นี้ ศาสนาพราหมณ์นั้น ฝรั่งเรียกว่า Brahmanism หรือบางทีก็เขียนเป็น Brahminism เขาเรียกอย่างนั้นเพราะอะไร ก็เพราะในความเป็นศาสนานั้น เขานับถือพราหมณ์ มีพราหมณ์เป็นหลัก ก็เป็นศาสนาของพราหมณ์ คือเรียกตามพราหมณ์เป็นหลักของศาสนานี้ เพราะพราหมณ์เป็นผู้นำทั้งหมด

ที่นี้ ต่อมา ศาสนาพราหมณ์นี้ มีการพัฒนาหรือผันแปร มีการปรับปรุงใหม่ มีการเปลี่ยนแปลงไป เช่น รับเอาคติพุทธศาสนา เอาธรรมในพระพุทธศาสนาไปใช้ มีคติความเชื่อใหม่ๆ แตกรูปแตกร่างออกไป ศาสนาพราหมณ์ยุคหลังพุทธกาลเปลี่ยนแปลงไปมาก ไม่เหมือนศาสนาพราหมณ์เดิม ก็มีการเรียกชื่อใหม่ อย่างที่ฝรั่งเรียกว่า Hinduism และเราก็เรียกตามเขาเป็นศาสนาฮินดู

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ทางฟากตะวันตก ไม่มีระบบวรรณคดีที่เข้มเหมือนกับของพราหมณ์ พวกกรีกมีแค่ ๒ วรรณคดี คือ เจ้าหรือเสรีชน กับทาส พระพุทธเจ้าเคยตรัสเรื่องที่ว่า พวกโยนกไม่ได้มีวรรณคดี แต่เขามีวรรณคดีสอง พวกนั้นไม่ได้สยบยอมยึดติดในความเชื่อแบบของพราหมณ์ แต่มีการดิ้นรนเพื่อความเป็นอิสระ เมื่อถูกกดขี่ก็ต่อสู้ อะไรอย่างนี้ ในตะวันตกจึงมีประวัติการต่อสู้ระหว่างชนชั้น การแย่งอำนาจทางสังคม ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรง

ในระบบวรรณคดี มีการกีดกันการแต่งงานเป็นเรื่องสำคัญทีเดียว ทุกวรรณคดีโดยเฉพาะอย่างพราหมณ์นี่ จะต้องบริสุทธิ์เจ็ดชั่วคน ไม่ให้มีปะปน เพราะฉะนั้น คนไหนที่บริสุทธิ์มาตลอด เท่าที่นับได้เจ็ดชั่วคนไม่มีปะปนเลย ก็จะมีเกียรติมาก แต่ถ้าไปแต่งงานข้ามวรรณะ ลูกออกมา กลายเป็นจัญทาล ถูกดูถูก

อย่างเจ้าศากยณะนี่ไง พระเจ้าแผ่นดินโกศลขอลูกสาวยังไม่ให้เลย ขนาดเขาเป็นราชาที่ยิ่งใหญ่ก็ไม่ให้ ถือชาติถือวรรณะขนาดนั้น แต่เพราะเกรงอำนาจ ก็เลยต้องมุบมิบเอาลูกทาสให้ไป แล้วก็เลยเกิดเรื่องกลับมาเป็นการทำลายตัวเอง แสดงว่าการยึดถือนี้ฝังลึกมาก มั่นสนิท เพราะฉะนั้น อินเดียแต่โบราณมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ก็จึงรักษาของเก่าไว้แทบไม่มีการเปลี่ยนไป อย่างการบำเพ็ญตบะอะไรต่ออะไร ก็ยังมีอยู่ในอินเดียจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ถ้าอยากดูของเก่าๆ ในสมัยพุทธกาล ยังไปดูได้ที่อินเดีย ซึ่งเหมือนจะมีความสามารถพิเศษในการรักษาของเก่าได้ดีที่สุด

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: อ้อ ชาวเรื่องสังกกราจารย์จะเดินเท้าเปล่าจากอินเดียมาประชุมที่เมืองไทย

สังกกราจารย์ก็เป็นพราหมณ์ใหญ่สิ ในสมัยที่เรียกว่าเป็นศาสนาฮินดู อยู่ในนิกายไศวะ อย่งที่ได้เล่าให้ฟังแล้วว่า เขาถือว่าเป็นอวตารของพระศิวะที่ลงมาจะกำจัดพระพุทธศาสนา เมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ ที่นี้ สังกกราจารย์ได้กลายเป็นตำแหน่งที่สืบทอดกันมา จนถึงสังกกราจารย์คนปัจจุบัน ที่บอกว่า จะเดินทางจากอินเดีย เพื่อมาประชุมที่เมืองไทย ตามกำหนดการนั้น เขาใช้คำว่า ธรรมยาตรา ก็จะได้เดินทางมาด้วยเท้าเปล่า

ที่นี้ ในการเดินทางมาแบบนี้ ก็จะต้องผ่านแดนพม่า แต่พอเขาขออนุญาตผ่านแดน พม่าก็ไม่ยอม พม่าคงรู้ทัน เพราะว่าพม่าเป็นชาวพุทธชนิดที่เอาเรื่องอยู่ แล้วก็มีการพุทธที่รู้ทัน ซึ่งคงจะไปสื่อสารให้รัฐบาลพม่ารู้ ก็เป็นอันว่า สังกกราจารย์มาได้ แต่ก็จะมีคนอื่นมาทางเครื่องบิน ซึ่งจะมาจัดการประชุมที่นี้ ที่นี้ก็มีชาวพุทธที่รู้เรื่อง เพราะในอินเดียเขาลงข่าว แล้วในอินเดียนั้น ก็มีคนที่ไม่ใช่ว่าจะยอมรับพราหมณ์ไปทั้งหมด ปรากฏว่ามีหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งลงข่าวว่าการประชุมนี้คงจะมีเงื่อนงำ เขารู้ทัน

ที่นี้ คนไทยเมืองนี้ไม่ค่อยมีใครรู้ทัน แม้แต่เรื่องนารายณ์อวตาร ก็ยังไม่เข้าใจ ได้แต่นึกไปว่า เขานับถือ คิดว่า ไอิโฮ... เขายกย่องพระพุทธเจ้าให้เป็นพระนารายณ์เขียวนะ คราวนี้ก็ได้แค่รู้เรื่องว่า ฮินดูจะมา แต่ไม่รู้ความประสงค์ คือเขาบอกมาดีว่าจะมาร่วมประชุมกับชาวพุทธ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา จะได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ที่นี้ เขาก็โฆษณาว่าการประชุมครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ ต่อจากได้ประชุมที่อินเดียแล้ว ในปีก่อนแล้วที่อินเดียนั้น ในฝ่ายพุทธก็มีพระเข้าประชุมด้วย เขาก็เอารูปมาลง ว่านี่ไง มีพระไปเข้าประชุม แล้วก็เห็นร่วมกับเขา มีมติร่วมกันระหว่างพุทธกับฮินดูว่า ไปกันได้ ในหลัก ๘ ประการ

แล้วเขาก็เขียนสาธยายมาว่าพุทธกับฮินดูเข้ากันได้ใน ๘ ประการนั้นๆ แล้วพระฝ่ายพุทธที่เข้าประชุมด้วย ก็ยอมรับมตินี้ โดยเป็นมติร่วมกัน นี่แหละ ก็จึงจะมาประชุมอย่างนี้เป็นครั้งที่ ๒ นี่คือเขาหวานมาเสรีจ หวานล้อมมาให้เห็นว่ามีเรื่องที่เป็นไปด้วยดี โดยสามัคคีกันมาดี

ที่นี้ ต่อมา พระไทยที่อินเดียก็ส่งข่าว แจ่งกันมาว่า พระไทยได้หลงกล ที่จริง ไม่ได้รู้เรื่องหรอก ไปประชุมโดยไม่รู้อิโหนอิเหนอะไรหรอก เมื่อไปประชุม ก็นั่ง แต่ไม่ได้ไปร่วมให้มตีให้ความคิดอะไร แค่ถูกถ่ายรูปรูปเอามาอ้าง

ที่นี้ มติที่เขาอ้างว่าพระพุทธรศาสนากับฮินดู เหมือนกัน ๘ ประการนี้ ก็มีอยู่ข้อหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าเป็นพระนารายณ์อวตารลงมา พอรู้เรื่องอย่างนี้ ชาวพุทธก็เลยเริ่มเคลื่อนไหว ในที่สุดก็เลยตั้งองค์ประชุม

คนอินเดียผู้จะจัดประชุมนี้มีอิทธิพลมาก เพราะว่าเขาเป็นเศรษฐกิจใหญ่ของอินเดีย พอเรื่องชะงัก คราวนี้จัดไม่ได้ ตอนหลังก็มีเรื่องต่อมา ทำให้เป็นข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาเริ่มกลับเข้าอินเดีย กำลังเริ่มฟื้นฟืนขึ้นมา มีคนหันมานับถือมาปฏิบัติ มีสำนักกรรมฐานอะไรต่างๆ เพิ่มขึ้น เรื่องนี้ พวกฮินดูคนใหญ่ๆ อย่างคนที่ว่านี่ ซึ่งชื่อว่าโมตี คงจะกลัวว่าพระพุทธศาสนาจะฟื้นขึ้นมาอีก ก็จึงต้องหาทางกัน

เป็นอันว่าการมาประชุมเมืองไทยไม่สำเร็จ ตอนนี้ คุณโมตีนี่ก็ได้ทำภาพยนตร์สำหรับออกทีวี เป็นชุดเลย ไม่รู้กี่ตอนจบ ฉายเป็นประจำในประเทศอินเดีย ทำในอินเดีย ออกเป็นเรื่องพระพุทธเจ้า แต่พุทธประวัติฉบับนี้ก็ถือเป็นนารายณ์อวตาร

ที่นี้เขาก็เล่าโดยบอกว่า เรื่องที่ออกโทรทัศน์ไปแล้วเป็นตอนอื่นๆ อย่างตอนเป็นกุมาร บอกว่า พระพุทธเจ้าตอนเป็นเจ้าชายนั่น เสเพลกินเหล้าเมายา บางทีไปกินเหล้าแล้วไปนอนอยู่ข้างถนนไม่รู้ตัว อะไรอย่างนี้ ทำนองจะให้เห็นว่าประวัติของพระพุทธเจ้านี้เดิมประพฤติไม่ดี แล้วก็มาเป็นฮินดู เขาจะออกเป็นตอนๆ อย่างนี้ แล้วก็ให้คนอินเดียสร้างภาพพระพุทธเจ้าในแนวที่เขาต้องการ ก็คือเป็นพระนารายณ์อวตาร เป็นการเตรียมกันคนอินเดียไว้ไม่ไหวรับพระพุทธศาสนา

ทางด้านคนในเมืองไทย ถึงจะเรียกว่าชาวพุทธ แต่จำนวนมากไม่ค่อยรู้เข้าใจ อยู่กันแบบงงๆ ซึ่มๆ อย่างที่ว่าแล้ว เช่นเรื่องนารายณ์อวตาร ก็ไม่รู้ว่าคืออะไรแน่ มีขึ้นมาอย่างไร เพื่อวัตถุประสงค์อะไร เขาว่าดี ก็นี้กว่าดีไปตามเขา เป็นความขาดแคลนของเรา ขาดแคลนความรู้ ขาดแคลนทางปัญญา สังคมพุทธของเราจึงอ่อนมาก ถูกชักจูงไปง่าย ๆ

อย่างที่พูดไปแล้ว เรื่องของพราหมณ์นั้นเกี่ยวกับผลประโยชน์ด้วย เพราะความเป็นวรรณะสูง วรรณะพราหมณ์มีความยิ่งใหญ่ มีฐานะสำคัญในสังคม โดยมีผลประโยชน์เข้าไปเกี่ยวข้อง

ตอนนั้น ผมได้รับนิมนต์ไปพูดที่ พสล. เรื่องการฟื้นฟูพุทธศาสนาในอินเดีย ก็เลยได้พูดเรื่อง นารายณ์อวตาร และเรื่องต่างๆ ที่ควรรู้เข้าใจ พอพูดเสร็จ ก็มีคนที่ทำงานเกี่ยวกับการศึกษาด้าน สังคมสงเคราะห์เข้ามาหา บอกว่า ไอ้โฮ ได้มาฟัง ทำให้คิดโยงไปหาสิ่งที่ได้พบได้เห็น คือ ในเมืองไทย นี้ที่สลัมและในบางโรงเรียน มีการแจกภาพพระพุทธรูปเจ้าเป็นนารายณ์อวตาร สวยงามมาก ตัวเขาไม่รู้ เรื่อง ไม่เข้าใจ ก็มองเป็นเรื่องดี พอได้ฟังวันนั้น ก็เลยนึกขึ้นมาว่า อ้อ... นี่มีท่าว่าจะเป็นอย่างนี้เอง แสดงว่าเขาเดินแผนแล้ว ขณะนี้ ประชุมครั้งนี้ไม่สำเร็จ แต่เพราะกำลังเงินมหาศาล เขาอาจจะให้คนไทยหรือคนอะไรก็ได้แล้วแต่ มาดำเนินการโดยใช้ทุนเพื่อจะแทรกซึมต่อไป

เมื่อสองวันนี้ ยังได้ยินว่า เวลานี้ที่วัดอะไรนะ มีผู้ไปขอให้สร้างรูป รูปที่จะสร้างมากที่สุด ก็คือ เจ้าแม่กวณอิน กับเจ้าแม่อุมา แสดงว่าเจ้าแม่อุมา กำลังจะเข้ามา นี่เห็นไหม ขนาดพระเรายังไม่รู้ทัน ไม่รู้เข้าใจว่าอะไรคืออะไร เป็นมาอย่างไร เพื่ออะไร ไม่มีหลักเลย พระเราบางวัดไปสร้างรูปพระ พิฆเนศ อย่าไปว่าถึงคนข้างนอก ไม่ต้องไปพูดถึงผู้ใหญ่ๆ ในแผ่นดินเลย พระเองก็ไม่มีหลัก ไม่รู้เรื่อง ก็ไปเป็นเครื่องมือให้เขาเลย

ผมอยู่ที่ภูเข่า มีคนเอาหนังสือเล่มหนึ่งไปให้ เป็นเรื่องเทพเจ้าฮินดู พอเปิดปกเข้าไป ข้างในมี ภาพพระครุองค์หนึ่ง ข้างล่างเขียนว่าพระครูชื่อนั้น ชำนาญเรื่องเทพเจ้า พระเราเป็นอย่างนี้ เป็น เครื่องมือให้เขาเลย ฉะนั้นจึงมีโอกาสมากมายที่เมืองไทยนี้จะไหลลง ระบายไหลไปในโมหะ อาจจะถูก กลายเป็นดินแดนฮินดูไปก็ได้ จะได้อยู่อย่างอินเดีย

พจนานุกรม: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัยทัศน์: นั่นสิ ก็ดูสิ ตามข้างถนนจะเห็นว่าศาลใหม่ๆ ขึ้นมาๆ ไซ้ใหม่ แต่ก่อนนี้มีศาลพระภูมิอย่าง เดียว มาถึงสมัยที่เจริญทางวัตถุนี้ ก็มีศาลพระพรหมขึ้นด้วย นี่ก็ฮินดูแล้ว ไซ้ใหม่ ต่อจากศาลพระ พรหม เดียวนี้ขึ้นศาลพระศิวะแล้ว ตามด้วยศาลพระยม ศาลเทพเจ้าอะไรต่างๆ ที่คนตั้งศาลก็ไม่ได้มี ความรู้ว่าเป็นอะไรแน่ เอาแค่เขาบอกเล่า จะเอาศักดิ์สิทธิ์ เห็นใหม่ ขึ้นกันใหญ่ แยกว่าอินเดียที่เขาเป็น ต้นแหล่ง ที่คนของเขายังมีความรู้ตามตำนานบ้าง

พจนานุกรม: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัยทัศน์: อภินิหารนะหรือ อภินิหารก็ต้องให้ได้หลักที่พูดกันมาแล้ว ไซ้ใหม่ ต้องให้อยู่ในหลัก แต่นี่มัน จับหลักไม่ได้ นี่แหละ มันก็จะกลายเป็นว่า ในเมืองไทยขณะนี้ คนที่เรียกกันว่าชาวพุทธเสียหลัก อาจจะเป็นเหมือนอินเดียในยุคเสื่อม พูดถึงสภาพของพระพุทธศาสนาในอินเดียตอนจะเสื่อม ชาว พุทธก็แยกไม่ออกว่าอะไรเป็นพุทธ อะไรเป็นพราหมณ์ ฉะนั้นก็จึงถูกเขาดึงไปได้ง่าย นี่แหละจึงต้อง พยายามสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ให้คนอยู่ในสัมมาทิฐิ

พจนานุกรม: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัยทัศน์: ในเมืองฝรั่ง ที่อเมริกา ตอนนี้นักสนใจมากขึ้น ก็เล่าซ้ำอีก แต่เล่าหรือยังก็ไม่ว่า ที่ผมได้ไป แต่ละทีอย่างนี้ ก็สดับตรับฟังว่าเป็นอย่างไรในเรื่องความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทุกครั้ง ก็จะได้ยินว่ามีความสนใจเพิ่มขึ้น

แต่คราวที่แล้ว เพิ่มขึ้นในแง่สถาบันการศึกษา เวลานี้มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยต่างๆ จัดสอนวิชาพุทธศาสนาเป็นวิชาเลือกกันทั่วไปหมด นอกจากจัดทั่วไปแล้ว ก็มีผู้สมัครเข้าเรียนกันมาก อย่างเมื่อผมไปที่ Indiana คุณหมอบที่เป็นพ่อของเด็กๆ แล้วก็ครอบครัว ตั้งแต่ภรรยา ก็คุยกัน ครอบครัวหนึ่งพูดถึงว่าลูกไปสมัครเรียนวิชาพุทธศาสนา แล้วต่อมา ลูกอีกคนหนึ่งก็ไปสมัครเรียนบ้าง คนหนึ่งเป็นคนพี อยู่ชั้นสูง ได้เรียนอยู่แล้ว แต่อีกคนหนึ่งยังไม่ได้ เพราะว่าคนสมัครมากเกินไป เขาก็เลยต้องคิดว่าให้เด็กที่อยู่ชั้นสูงได้เรียนก่อน ต้องเอา senior ก่อน แล้วจึงมา junior แล้วถัดมา sophomore แล้วจึงถึง freshpeople เขาให้พวกชั้นสูงได้เรียนก่อน เพราะว่า course นี้มีผู้สมัครมากเกินไป เต็ม

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: เฉพาะเด็กที่เจอนี้ เป็นฝรั่ง เป็นแหม่ม พุทธศาสนาเข้าไปช่วงนี้หลายปีแล้ว มีสำนักของเซน สำนักของทิเบต เข้าไปเยอะ ฝรั่งก็มีโอกาสไปเรียนตามสำนักเหล่านี้ แล้วก็ค้นคว้าเองบ้าง เลยตอนนี้มีอาจารย์ฝรั่งเองสอนพุทธเยอะ

พระที่คัดเลือกไปถูกต้องก็มี แต่ที่ไปหาลาภผลก็เยอะ ไปโดยอิทธิพลก็มี เพราะเหตุที่ชาวพุทธเรานับถือกันไม่ถูกหลักถูกแนว ก็เลยเกิดปัญหา พระที่ไปทำงานในอเมริกา ที่ท่านปฏิบัติดี ท่านก็หนักใจเหมือนกัน เพราะมีพระที่ไปหาลาภผล พระต้องคุมตัวเองให้ดี เพราะไปอยู่ในสภาพแวดล้อมของสังคมอย่างนั้น ก็เหมือนกับเอื้อโอกาสให้เขาได้ง่าย พระนี้ ตามปกติก็อาศัยชาวบ้านคุม คือคุมด้วยความเคารพศรัทธา ชุมชนไทยบางแห่งก็ใหญ่ ถ้าชาวบ้านมีความรู้เข้าใจ รู้จักนับถือได้ถูกต้อง ก็จะเป็นการคุมพระไปด้วยในตัว

รวมความว่า ในอเมริกาก็เป็นอันว่าพระพุทธศาสนาเจริญขึ้น มีการเรียนรู้มีการศึกษา อันนี้ก็เป็นที่นิมิตดีที่ว่าเขาสนใจในแง่ของการศึกษา ถ้าเขาจับจุดนี้อยู่ มันก็เข้าเรื่อง เขาก็จะตั้งใจหาความรู้ว่า พระพุทธศาสนาคืออะไร สอนว่าอย่างไร หลักปฏิบัติเป็นอย่างไร ศึกษานั้นก็ต่อก็คลุมถึงการปฏิบัติ หมายถึงเล่าเรียนแล้วก็ปฏิบัติ ได้อย่างนี้ ก็ดี

แต่ทีนี้ในฝ่ายของเมืองไทยนี้ ศึกษปฏิบัติไม่เอาเรื่อง ไม่รู้เลย บอกว่านับถือพุทธศาสนา แต่ตัวไปหาผลประโยชน์ ไปอ้อนวอน จะเอาลาภยศให้แก่ตนเองทำเดี่ยว ที่ว่ามีศรัทธา มากทีเดียว กลายเป็นว่ามีความเชื่อคล้ายๆ เชื่อแบบพราหมณ์ ถ้าอย่างนี้ก็กลายเป็นว่า ฝรั่งได้เปรียบกว่า คือเขาเข้ามาทาง ขณะที่คนไทยกำลังจะไกลออกไป

เป็นอันว่า สภาพสังคมไทยเราขณะนี้เอื้อต่อการที่อินเดียจะแทรกซึมหรือถึงกับไหลเข้ามา ถ้าเขามีนโยบายที่ต้องการเข้ามา โอกาสก็เปิดให้ ยิ่งเมื่อเขามีทุนดี เขาได้นักธุรกิจใหญ่ทำงานให้ โดยมีอิทธิพลในเชิงธุรกิจ ในขณะที่นักธุรกิจของเราไม่มีฐานทางพุทธศาสนาเลย เห็นแต่ผลประโยชน์ พวกนั้นก็ตั้งเงื่อนไซ หรือแม้ไม่ตั้งเงื่อนไซ เป็นแต่เพียงทำให้เกรงใจว่าต้องเอื้อแก่เขาในเรื่องศาสนา เราก็เปิดทางให้

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ไม่รู้เท่าทันแล้วก็เห็นแก่ผลประโยชน์ อันตรายก็จะมาก ฉะนั้น ของเรานี้ พลังในทางป้องกัน หรือภูมิคุ้มกันทางาน จึงแทบไม่มีเลย กลับเปิดช่องให้ด้วย

ที่ว่าไม่รู้เท่าทัน ก็รวมทั้งขาดความเอาใจใส่ การที่จะคิดว่าเป็นอันตรายต่อศาสนาของเราหรือเปล่า ก็ไม่คิด มีความรู้สึกแค่ว่า เขามา ก็ร่วมมือกับเขา เปิดใจกว้าง อะไรอย่างนี้ โดยไม่รู้ทันว่าเขามา ด้วยความคิดอะไร เขามีแรงจูงใจอะไร ก็หลายอย่างละ ล้วนแต่เปิดช่องทั้งนั้น

ปฏิกษา: *[ไม่สามารถได้ยินคำถาม]*

วิสัยทัศน์: ด้านเมืองจีน ตอนนั้นก็เปิดให้บ้างแล้ว แต่ของเขาขาดตอนไปนาน คนรุ่นใหม่ไม่รู้จักพุทธศาสนา เพราะช่วงตั้งแต่เหมาเจ๋อตุงขึ้นนี่ มากมายหลายปีแล้ว ฉะนั้น ก็กลายเป็นว่าต้องเริ่มต้นกันใหม่ ที่นี้พอเปิดให้ ก็อันตรายเหมือนกัน เพราะว่า พอเข้าไปอย่างเมืองไทยไป เอาอะไรไป เอาพุทธศาสนาแท้ไป หรือเอาอะไรไป

ข้อสำคัญอย่าให้พลาดจากหลัก หรือล้มหลักไปเสีย ถ้ายังมีหลัก ก็จะยึดตรึงตัวเองไว้ให้อยู่ได้ ป้องกันอันตรายได้ แล้วก็เดินหน้าได้ถูกต้อง คือ หลักต้องทำหน้าที่ ๓ อย่าง ตรึงให้อยู่ได้ ป้องกันอันตราย และทำให้เดินได้ถูกต้อง ขาดหลัก ก็สูญหมด

ปฏิกษา: *[ไม่สามารถได้ยินคำถาม]*

วิสัยทัศน์: ก็ยังพูดยากอยู่ คนเรานั้น จำนวนมากยังมีจิตใจที่จะออกไปทางความรุนแรง ดังที่ปัญหาความรุนแรงยังมีทั่วไป ในประวัติศาสตร์มนุษย์หลายถิ่นหลายเหล่าารบกันเพราะเรื่องศาสนา ถึงแม้เดี๋ยวนี้ ก็ยังมีทั่วไป ฆ่ากันง่ายๆ ไม่ใช่แก้ได้ง่ายๆ อย่างในเมืองฝรั่ง ความยึดมั่นรุนแรงยังมีมากอยู่ แม้แต่กรณีที่แอริโซนา พระไทยถูกฆ่าที่เดีวหมวดวัด ก็ยังเป็นปมอยู่เหมือนกันว่า มันมีส่วนในเรื่องของการชิงชังเชื้อชาติ ชิงชังศาสนาหรือเปล่า

ทางด้านคริสต์นั้น เขามีปมประวัติการสู้รบสงครามใหญ่อย่างยืดยาวกับฝ่ายอิสลาม ฆ่ากันรุนแรง เช่นสงคราม Crusades ๒๐๐ ปี และในเรื่องการแบ่งแยกเหยียดผิว บางช่วงระยะก็มีการฟื้นฟูของพวก Ku Klux Klan ที่มีไว้ฆ่าคนดำ ที่นี้ Ku Klux Klan ก็ยังไม่หมดไป ยังมีเชื้ออยู่ และก็อาจจะขยายขอบเขตว่านอกจากกำจัดคนดำแล้ว ก็จะกำจัดพวกผิวเหลืองเอเซียไปด้วย แต่พร้อมกันนี้ก็มีความโน้มถ่วงทางที่ว่า ในอเมริกา คนผิวขาวจะมีอัตราส่วนของประชากรลดลงเรื่อยๆ อย่างที่มีผู้คำนวณไว้ว่าอีกไม่ช้าไม่นานนัก คนผิวขาวจะกลีบกลายเป็นชนส่วนน้อย เป็น minority

บางที่พูดกันว่ามนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ มีปัญญาเหนือกว่าสัตว์อื่นๆ แต่คนก็ไม่ได้อยู่กับการใช้ปัญญาเท่าไรนัก คนอยู่ด้วยความยึดมั่นเยอะ และคนก็ไม่ได้มีการศึกษาเสมอกันหมด การพัฒนาปัญญา การฝึกการหัดที่จะใช้ปัญญา ยังต้องก้าวกันอีกไกล

แต่มันก็มีแนวทางอยู่บ้าง ก็ต้องดูต่อไป ขณะนี้แนวโน้มไปทางดีมีขึ้นบ้าง เพราะฉะนั้น ความเป็นไปได้ที่จะดีขึ้นขึ้นมา ก็มีอยู่ อย่างในอเมริกา ที่ว่าในมหาวิทยาลัย ในสถาบันการศึกษา มีการเรียนวิชาพุทธศาสนากันมาก ถึงกับกลายเป็นวิชาที่นิยม ในขณะนี้กลายเป็นว่า เด็กเมืองไทยอยากแขวนห้อยไม้กางเขน *(แพ้นั้นช่วงปี ๓๗)* แต่เด็กอเมริกันอยากเรียนวิชาพุทธศาสนา ก็ชอบกลนะ

เอาละมั้ง วันนี้คุยกันพักใหญ่แล้ว

ตอนที่

๒๕

เขา รู้เขา-รู้เรา แต่เราไม่รู้ ทั้งเรา-ทั้งเขา

ที่ว่าเมืองไทยเสื่อมนั้น เสื่อมเพราะนับถือพุทธ
หรือเสื่อมเพราะออกไปจากพุทธ

(เสียงที่บันทึกไว้ ฟังไม่ได้ยิน) ฟังคำถามมานี้ เอละ ได้ความแล้ว ที่พูดมานั้นคือบอกว่า ประเทศที่นับถือศาสนาสายพุทธนี้ มีแต่ยุ่งทั้งนั้น ไม่เจริญก้าวหน้า ว่างั้นเถอะ

ในเรื่องนี้ ก็มีข้อพิจารณาหลายอย่าง รวมทั้งเรื่องของยุคสมัยด้วย ต้องดูว่า หนึ่ง ประเทศนั้น โดยตัวของตัวเอง สอง ประเทศนั้นกับปัจจัยอื่นที่เข้ามาในยุคสมัย เช่นอิทธิพลของต่างประเทศ แล้วก็ สาม ประเทศนั้นในความสัมพันธ์กับศาสนาของตนเอง ทั้งหมดนี้เป็นอย่างไรบ้าง

สำหรับพระพุทธศาสนา ถ้ามองสืบจากปัจจุบัน ก็เป็นยุคที่อิทธิพลของตะวันตกเข้ามา เริ่มต้น อิทธิพลของตะวันตกก็เข้ามาทับการก่อให้เกิดความวุ่นวายเดือดร้อน คือฝรั่งเข้ามาข่มเหงในการหา อาณานิคม เขายอมรับว่าประเทศเรานี้สมัยก่อนมีความสุขสบายพอสมควร อย่างในสมัยอยุธยา เมื่อ ฝรั่งเข้ามาได้บันทึกไว้ ถึงแม้จะไม่ได้เจริญมากมายทางวัตถุ แต่ประชากรราษฎรทั่วไปก็อยู่ดีมีสุข

อารยธรรมโบราณนี้ อย่างที่รู้กันดี ตะวันออกเริ่มก่อนเขา ในสมัยที่อารยธรรมตะวันออก เช่น อินเดียเจริญแล้วนั้น ฝรั่งยังเป็นอนารยะอยู่ ยังเป็นพวกเร่ร่อน แต่ตะวันออกที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนนั้น ครั้นมีความเจริญขึ้นแล้ว ต่อมาก็เสื่อมลง

มีวงจรอย่างหนึ่งว่า คนนั้นพอเจริญขึ้นมาแล้ว ก็จะมัวเมา ลุ่มหลง ประมาท แล้วก็เสื่อม ใน ความเจริญและความเสื่อมนั้น เหตุปัจจัยตัวสำคัญคือเรื่องกิเลสของคน

สำหรับเมืองไทยนี้ ปัญหาอย่างหนึ่งที่หนักมาก คือเรื่องการแข่งขันอำนาจของผู้ปกครอง อันนี้เป็นลักษณะสำคัญของสมัยอยุธยาเลยก็ว่าได้ การผลัดเปลี่ยนอำนาจไม่ค่อยเป็นไปโดยสงบ เวลา เปลี่ยนแผ่นดินที่หนึ่งก็มักต้องตายกันแยะไปเลย ไม่มีระบบวิธีที่จะทำให้การเปลี่ยนแผ่นดินเป็นไปด้วย ความสงบเรียบร้อย ดังนั้น พอเปลี่ยนแผ่นดินที่หนึ่ง ก็ทำให้สังคมเสื่อมถอยมาก

อย่างเมื่อพระเจ้าปราสาททองขึ้นมา ฝ่ายตรงข้ามถูกฆ่าแทบไม่เหลือ ทำให้คนที่มือมีฝีมือ คนมีความรู้ความสามารถ ตายกันไปแทบเรียบ ประเทศก็อ่อนแอลง เหมือนเริ่มต้นกันใหม่ นี่ก็เป็นปัญหาในเรื่องการปกครองที่ขาดระบบสืบทอดอำนาจโดยสันติ แต่เมื่อว่าโดยทั่วไป อย่างที่ว่าเมื่อฝรั่งเข้ามาในสมัยอยุธยาได้ดูรู้เห็นร่วมเป็นอยู่และบันทึกไว้ในสหายตาของเขาว่า ประชาชนก็อยู่กันสุขสบาย

ที่นี้ ที่ว่าประชาราษฎร์สุขสบายอยู่ดีนั้น มองดูไป ก็เป็นด้านที่อยู่บนฐานของธรรมชาติ คนยังอยู่ใกล้ธรรมชาติที่ยังดีอยู่ มีแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” นี่คือแผ่นดินที่เอื้อธรรมชาติแวดล้อมก็อำนวย ก็กินดี อยู่สุขสบาย

มองต่อไปอีก ในด้านหนึ่ง พร้อมกับที่มีด้านดีคือธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เอื้ออำนวยนั้น มันก็เป็นปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ที่ทำให้ประชาชนไม่ค่อยเข้มแข็ง คือว่า คนที่ไม่ได้เผชิญกับความทุกข์ยาก จะไม่ค่อยมีนิสัยในการดิ้นรนขวนขวาย แต่จะมีความโน้มเอียงในการที่จะแสวงหาความสุข แล้วต่อไปก็เห็นแก่ความง่าย ถ้าไม่ระวังให้ดี ก็กลายเป็นคนมักง่าย ไม่มีวินัย เพราะเป็นอยู่อย่างได้ทันใด ไม่ต้องทำตามระเบียบขั้นตอน

ที่นี้ ความที่ไม่ต้องดิ้นรนต่อสู้ แล้วก็เข้มแข็งนี้ ก็เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่จะทำให้เจริญก้าวหน้าในการสร้างสรรค์ได้ยาก พอว่าไม่มีอะไรบีบคั้นให้ต้องดิ้นรน อยู่ไปๆ ก็ชักจะเรื่อยๆ เฉื่อยๆ จนเคยชิน คล้ายๆ ว่าอยู่อย่างไรก็พอใจอย่างนั้น

ที่นี้หันไปดูการที่คนไทยมานับถือพระพุทธศาสนา ก็เหมือนอย่างที่พูดแล้วในวันก่อนโน้น พอเรานับถือพระพุทธศาสนา เราจะเอาหลักธรรมมาใช้ เราก็อาจจะมุ่งเอาแค่ที่ว่าเพื่ออยู่เป็นสุขแล้วก็พอ ละ พอไปเจอหลักสันโดษ ก็รู้สึกว่าจะเข้ากันได้ไปกับกันดี และเราก็มองสันโดษแค่ที่ว่าพอใจในสิ่งที่มีแล้ว ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ดิ้นรน ก็ไม่เดือดร้อน ก็สบายดี มีความสุข ทั้งตัวเองก็มีความสุข แล้วก็ไม่มีเบียดเบียนกันด้วย ก็ดีละนี่

แต่เมื่อมองแค่นี้ ก็กลายเป็นว่าเรามองการปฏิบัติพุทธศาสนาแบบหยุดนิ่ง เอาว่าสันโดษตัว สุขสบาย และไม่วุ่นวายกับใคร เป็นอันว่าพอใจแล้ว ไม่มองไม่เห็นถึงที่ทำงานสอนสูงต่อขึ้นไปจากนั้นว่า “ให้ไม่สันโดษในกุศลธรรม” เราจะต้องก้าวต้องทำต่อไป ยิ่งขึ้นไปในการสร้างสรรค์พัฒนาความดีงามจนกว่าจะถึงความสมบูรณ์

อันนั้นก็มาโยงกับความสันโดษในวัตถุสิ่งเสพบริโภค ที่ว่าสันโดษก็มีความสุข แล้วก็พอกก็หยุด ก็จบนั้น ที่จริงกลายเป็นหยุดความเจริญพัฒนา คือหยุดเลิกการปฏิบัติให้ก้าวไปในธรรมนั่นเอง มันไม่ใช่สันโดษที่ถูกต้องตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา

ที่นี้ ถ้ามองให้ถูกให้ครบ สันโดษในวัตถุสิ่งเสพรู้จักพอนั้น ก็ไปประสานกับที่ท่านให้ ไม่สันโดษในกุศลธรรม ตรงนี้ก็เชื่อมต่อไปได้เลย คือที่ท่านให้สันโดษในวัตถุสิ่งเสพนั้น ครั้นเราพอในด้านเนื้อตัวของเราได้แล้ว ไม่ต้องทะเยอทะยานหาเสพบำเรอตัวแล้ว ก็เป็นการที่เราได้เตรียมตัวพร้อมเพื่อจะก้าวไปในกุศลธรรมได้เต็มที่ เช่นว่าจะศึกษา จะเจริญศิลปพัฒนาวินัย จะพัฒนาจิตใจ จะพัฒนาปัญญา ก็มุ่งหน้าแนวไปได้เต็มที่ นี่คือตรงนั้นคนไทยขาด อยู่กันไปอยู่กันมา ธรรมแทบทุกข้อเราเอามาใช้เพื่อหยุดนิ่ง เพื่อจะได้สบาย

ไม่เฉพาะคนไทยหรือคนประเทศพม่าอะไรต่ออะไร ก็แบบเดียวกันหรือคล้ายกันแหละ ฉะนั้นก็ต้องมาดูปัจจัยต่างๆ แคที่ได้พูดมาก็ตั้ง ๓ อย่างแล้ว หนึ่ง ด้านสภาพแวดล้อมที่ว่่าดี ที่แห่งหนึ่ง กลายเป็นปัจจัยตัวเอื้อ ที่ทำให้คนขาดความเข้มแข็ง ไม่ก้าวหน้า สอง การนำธรรมในพระพุทธศาสนา มาใช้ ก็ใช้ในเชิงที่ทำให้หยุดนิ่งเสียอีก สาม ปัจจัยฝ่ายอิทธิพลภายนอกเข้ามา คนชาติตะวันตกเข้ามา คุกคามครอบงำ เป็นปมที่โยงกับปัญหาที่ต่อเนื่องมายึดเชื้อและมากมาย

ดูกันคร่าวๆ เมื่อคนชาติตะวันตกเข้ามากับลัทธิอาณานิคมนั้น เขามาในลักษณะและอาการที่ คุกคาม แต่แยกย่อยเป็น ๒ แบบ คือ

แบบที่หนึ่ง คุกคามแล้วครอบครองเอาไว้ได้อำนาจ เช่นอย่างประเทศพม่าที่ตกเป็นอาณานิคมไปเลย แล้วเขาก็กดขี่ข่มเหง ถ้าใช้คำแรง ก็เอาคนเป็นทาสทั้งชาติ สูญเสียอิสรภาพ หมดภาวะแห่งความเป็นตัวของตัวเอง แบบนี้ทำให้ชาวพม่าเป็นต้นนั้น มีท่าทีทัศนคติต่อชาติตะวันตกแบบเกลียดชัง เป็นปฏิปักษ์ ปฏิเสธ เช่น ต่อต้านวัฒนธรรมและความเจริญอย่างตะวันตก พร้อมกับหันเข้ามาปกป้องรักษาวัฒนธรรม และอะไรๆ ที่ถือว่าเป็นแบบแผน เป็นเอกลักษณ์ เป็นมรดกแห่งชาติของตน นี้แน่ละ รวมทั้งพระพุทธศาสนา

แบบที่สอง สำหรับเมืองไทย ตอนแรกถูกอิทธิพลคุกคาม คนไทยเริ่มเป็นปฏิปักษ์ต่อตะวันตก แต่แล้ว ต่อมาไทยรอดพ้นจากความเป็นอาณานิคม พอเป็นอิสระอยู่ได้ ทีนี้ก็หันไปชื่นชอบชวนกันชมความเจริญของตะวันตก ตื่นเต้นที่จะรับและลอกเลียนวัฒนธรรมของเขา รวดตามเสพของกินของใช้ เทคโนโลยีใหม่ๆ ก้าวเข้าสู่ทางของการไฝ่หาสิ่งเสพลีสิ่งบำรุงบำเรอสิ่งฟุ่มเฟือยของนอก เข้าสู่บริโภคนิยม หลงลิ้ม ละเลย ทอดทิ้ง ดูถูกตัวเองและของของตัว เห็นห่างจากวัฒนธรรมไทย รวมทั้งซัดจะแปลกแยกจากพระพุทธศาสนา

ตอนเริ่มรับฝรั่งนั้น คนไทยก็พร้อม ยังไม่ค่อยถึงพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในการศึกษา (หลังกรุงเก่าถูกเผา บ้านเมืองระส่ำระสาย ราษฎรยากแค้น พระสงฆ์เป็นอยู่ยาก ไสยศาสตร์เป็นเครื่องหาเลี้ยงชีพอย่างแพร่หลาย พุทธศึกษาเลือนราง เวลาล่วงมานานก็ยังอยู่เพียงในระยะพื้นตัว) พอหันไปหาไปรับตะวันตก ก็ยังห่างเหิน บ้างก็ถึงกับหมางเมิน

จะเห็นว่า แม้กระทั่งเวลานี้ คนส่วนใหญ่รู้จักพระพุทธศาสนาแค่จากรูปแบบที่ติดมากับประเพณี ศัพท์ธรรมคำพระเป็นเพียงคำพูดสวยๆ กันมา ซึ่งเพียงความหมายคลาดเคลื่อน กลาย หรือเลือนรางไป แม้กระทั่งคำศัพท์ใหญ่ๆ เเด่นๆ ที่ชาวบ้านพูดกันเป็นคำสามัญ อย่าง บุญ กรรม วาสนา บารมี อุเบกขา ก็ใช้อย่างพว่่าๆ ผิดเพี้ยน ห่างไกลจากความรู้เข้าใจหลักธรรม พอพูดถึงความอยาก ก็บอกว่า “ตัณหา” แทบไม่มีใครรู้จักคำว่า “ฉันทะ”

ที่ว่ามานั้นเป็นความสูญเสียทางปัญญาที่สำคัญ และในขณะเดียวกัน คนที่ตื่นตัวไปกับตะวันตก ก็ไม่มีหลักไม่มีท่าทีอะไรที่เป็นแนวทางแห่งปัญญาในการรับสิ่งที่เข้ามาเป็นความเจริญอย่างใหม่ภายนอกให้ถูกต้องได้ผลดี ก็เลยยิ่งก่ออัยงสะสมหมักหมมปัญหากันใหญ่

พูดให้สั้นหน่อยก็คือ ที่พูดกันว่าพัฒนาฯ นั้นอาจจะไม่ใช่เป็นการพัฒนาหรือ และแทนที่จะทำด้วยความรู้เข้าใจโดยมีปัญญาจับจุดจับเรื่องจับเหตุปัจจัยที่จะเอามาเสริมเติมด้านดี และแก้ไขส่วนที่หย่อนที่พร้อม ก็กลายเป็นพลิกเปลี่ยนพลาดไปเลย

ที่สำคัญยวดยิ่งก็คือ แทนที่จะยกงานพัฒนาคุณภาพของคนขึ้นมาเป็นเอก ก็กลับไถลลงไป ในทางส่งเสริมคนให้ทะเยอทะยานอยากได้วัตถุฟุ่มเฟือย เข้าทางของบริโภคนิยมสุดโต่ง ออกนอก ทิศทางของการพัฒนา แล้วมาเดี๋ยวนี้ ก็บ่นว่ากันนักว่าจะสังคมเสื่อม เต็มไปด้วยปัญหา

ที่ว่ามานี้ก็คือการที่สังคมไทยได้ออกไปจากหลักพุทธศาสนา และเวลานี้เราบ่นกันถึงปัญหาที่ สังคมเสื่อมหนักหนา ถ้าอย่างนี้ ก็ต้องมาวิเคราะห์ว่า ที่ว่าเสื่อมๆ นั้น เป็นเพราะนับถือพระพุทธศาสนา แล้วก็เสื่อม หรือเป็นเพราะออกไปจากพระพุทธศาสนา จึงได้เสื่อม

ที่จริง อาจจะหนักกว่านั้นอีก คือ เริ่มที่ด้านแรก เราก็ก้าวมายังไม่ถึงหลักการของ พระพุทธศาสนา ยังใช้ธรรมกันไม่ถูกด้วยซ้ำ แถมร้ายกว่านั้น ส่วนดีๆ ที่มีอยู่บ้าง ก็จะไปเสียอีก โดยออกไปรับแนวคิดของตะวันตก แต่เอาอีก ก็รับของเขาแบบตื้นๆ เฝินๆ เสียอีก ไม่ถึงรากถึงแก่นอย่าง รู้ทันทั่วตลอด เลยกลายเป็นว่าของดีแท้ของเขา ก็ไม่รับไม่เอามา

ลงท้ายกลายเป็นว่า ของดีของตัวที่มีอยู่บ้าง ก็ทิ้งไป ของดีที่เขาอื่นพึงได้ ก็ไม่จับไม่รับเอามา กลายเป็นว่าเอาแต่ส่วนที่เสีย ทั้งส่วนของเก่าที่เหลืออยู่ และส่วนของใหม่ที่รับเอามา

พู่ฉน: [ในการคัดลอก ไม่สามารถได้ยืมคำถาม]

จริงไหม? คนไทยคิดแค่ให้ตัวอยู่สบาย

แต่อยากมีความเจริญที่ฝรั่งได้มาด้วยการดิ้นรน

จริงละ ลักษณะที่ดีๆ ก็มีมาบ้าง แต่นั่นคือส่วนที่เหลือเป็นร่องรอยอยู่ในวัฒนธรรม ซึ่งสืบทอด กันมาโดยไม่รู้ตัว เช่น การมีจิตใจดี มีเมตตากรุณา ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป และของที่เข้าเนื้อในติด มาโดยไม่รู้ตัวนี้ บางทีก็แท้กว่าของที่รู้ตัวแต่เอาออกมาใช้โดยไม่รู้เข้าใจ แต่อย่างไรก็ตาม ถึงจะติดมา ดี แต่ถ้าติดมาไม่เต็ม ก็ยังต้องหนักใจ อย่างที่พูดแล้วว่า เป็นการปฏิบัติธรรมไม่ครบองค์ เช่น คนไทย มีเมตตา มีกรุณาดีจริง แต่มุทิตาอ่อนไป ส่วนอุเบกขาไม่ใช่แค่ไม่รู้ไม่เข้าใจ แต่เข้าใจผิดใช้ผิดไปเลย

ในเมื่อเป็นของแค่ว่าพูดต่อๆ ตามๆ กันมา ไม่ได้ศึกษาให้รู้เข้าใจทั่วชัดเพียงพอ แทนที่จะได้ธรรม มาครบหมวดทั้งชุด ก็จับเอามาชิ้นหนึ่ง ชิ้นหนึ่ง แล้วก็เอาหลักเอาข้อธรรมมาใช้แยกส่วน ไม่ครบ วงจร ไม่เป็นองค์รวม หลักที่มีระบบสมดุล ก็กลายเป็นเสียดุล เอามาเน้นใช้กันโดดเดี่ยวต่างหากกัน

นี่แหละ ในแง่ดี เมตตากรุณาทำให้มีน้ำใจดี ยิ้มแย้มแจ่มใส ช่วยเหลือกันเต็มที่ แต่อีกด้าน หนึ่ง เมื่อตัวดูดีไม่มาด้วย มันก็ทำให้เกิดการหวังพึ่งพา ทำให้อ่อนแอ แล้วก็ช่วยกันจนเสียความเป็น ธรรม กลายเป็นเมตตากรุณาที่ช่วยเหลือกัน เอาแต่หมู่แต่พวกของตัวเองบ้าง ต่างตอบแทนบ้าง นักสังคม วิทยาบางคนก็บอกว่าทำให้เกิดเป็นระบบอุปถัมภ์ นี่ก็เพราะไม่รู้จักอุเบกขา ไปไม่ถึงอุเบกขา ก็เลย กลายเป็น จบแค่กุศลเป็นปัจเจกแก่กุศล

หันไปดูด้านฝรั่งบ้าง เพราะเหตุที่ในความเป็นมาของสังคมหรือบนถิ่นแดนของเขา มีความ ขัดแย้งข่มเหงกันและมีความบีบคั้นมาก ทั้งระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และสภาพธรรมชาติแวดล้อม ทำให้ต้อง พันฝ่าดิ้นรนขวานขวายขยันอดทน คนก็เข้มแข็งมีความเพียร ตามธรรมดาที่ว่า มนุษย์ปุถุชนนี้ เมื่อถูกทุกข์ บีบคั้นภัยคุกคาม นอนเสวยสุขอยู่ไม่ได้ ก็ลุกขึ้นดิ้นรนขวานขวาย แต่พออยู่สบาย ห่างภัยแล้ว ก็มีความ โน้มเอียงที่จะนอนเสวยสุข แล้วก็ประมาท มั่งง่าย จมอยู่ในความเกียจคร้าน เฉื่อยชา ผัดเพี้ยน จนกว่า จะล่มจมหรือหายหมดไป

ที่นี้ของฝรั่งนั้น อย่างที่ว่าแล้ว เขาถูกบีบคั้น ทั้งโดยภัยธรรมชาติ อย่างน้อยก็ธรรมชาติที่ไม่เอื้อ และศึกสงคราม การฆ่าฟันกำจัดกัน ทำให้ต้องดิ้นรนต่อสู้ ต้องตื่นตัวต่อภัยอันตราย ต้องไม่ประมาท ระวังตัวอยู่ตลอดเวลา แล้วก็ต้องรีบเร่งทำการต่างๆ ให้ทันการทันเวลา

มนุษย์ที่ถูกทุกขภัยบีบคั้นนั้น การที่ต้องดิ้นรนต่อสู้จะเอาชนะให้ได้ หรือจะหนีไปให้รอดนั้น แหะ มั่นบงคับให้จำเป็นต้องคิดว่าจะต้องทำอะไร เพื่อให้ได้ให้เป็นอย่างไร แล้วก็ต้องพยายามทำสุดแรงสุดกำลังให้สำเร็จให้ได้เช่นนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าความเจริญมากมายเกิดขึ้นมาจากความจำเป็นในการดิ้นรนต่อสู้ เพื่อหาหั้นเขา และเพื่อเอาตัวให้รอดอย่างนี้

นี่คือตรงข้ามกับมนุษย์พวกที่ไม่มีภัยอยู่สบาย ที่แม้แต่จะคิด ก็ยากจะเห็นว่าควรทำอะไร เพื่อให้ได้ให้เป็นอย่างไร เมื่อไม่ถูกแรงสัญชาตญาณขับเคลื่อนแล้ว ถ้าไม่มีความไม่ประมาทที่แท้ของสติและความเพียร ด้วยปัญญาของมนุษย์ที่เปี่ยมยอดมาริเริ่ม ก็ยากนักจะก้าวไปไหนได้

อย่างที่เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ เอาแค่เรื่องฤดูหนาว ในแต่ละปีของเขา คนจะอยู่เฉื่อยๆ ไปเรื่อยๆ ไม่ได้เลย พอถึงฤดูหนาว รอไม่ได้ บ้านต้องซ่อมให้เรียบร้อยมิดชิด อาหารการกินต้องเตรียมต้องตุนไว้ ผัดเพี้ยนไม่ได้ มิฉะนั้นจะอยู่ไม่ตลอดฤดูหนาว จะตายเสียก่อน แต่คนไทยนี้ จะซ่อมบ้านสักที ก็ผัดไปเรื่อย รอเดือนหน้าก่อน แล้วก็ผัดต่อไป ขออีกเดือน จนกระทั่งอีกปี แล้วก็อีกปี ไม่ได้ซ่อมสักที เพราะไม่มีเหตุจะทำให้ตาย และไม่ได้เดือดร้อนอะไรนักหนา แต่ถ้ามีเหตุให้ตาย คนไทยก็รอไม่ได้เหมือนกัน

ที่นี้ ฝรั่งเมื่ออยู่มาอย่างนี้ ก็ติดตัวหรือเคยชินเป็นนิสัย เมื่อมีอะไรต้องทำ ก็รีบทำ จะมัวรอช้า ผัดเพี้ยนไม่ได้ อย่างที่ว่าแล้ว ทั้งธรรมชาติบีบคั้น ทั้งมนุษย์แย่งที่แย่งลาภแย่งความเป็นใหญ่คุกคามกันอยู่เรื่อย ฝรั่งจึงมีประวัติการดิ้นรนต่อสู้รุกรานรบราฆ่าฟันกันนักหนา ขอให้ดูประวัติศาสตร์ของเขา สิ การคุมคามรุกรานเช่นฆ่ากัน การกดขี่ข่มเหงมีอยู่เรื่อย เมื่อถูกแรงกดดันมาก ก็มีการดิ้นรนมาก

ที่นี้การดิ้นรนผจญภัยของฝรั่งนั้น นอกจากทำให้ต้องไม่ประมาท ต้องเพียรพยายามผัดเพี้ยนไม่ได้แล้ว ก็นำมาซึ่งการที่ต้องหมั่นคิดและเอาจริงเอาจังกับการตกลงกัน การตั้งกฎกติกา การวางแผน การจัดระบบต่างๆ เพราะว่าเมื่อคนละเมียดต่อกันอยู่เรื่อย ในที่สุดก็ต้องหาทางแก้ไขด้วยการวางกฎเกณฑ์กติกาเป็นเครื่องยับยั้งห้ามกันและตอบโต้ขัดใช้ทดแทนได้คืน ฝรั่งก็เลยชำนาญในเรื่องอย่างนี้ จนกระทั่งทำให้เกิดมีกฎบัตร พันธสัญญาอะไรหลากหลาย อย่าง Magna Carta อย่าง Bill of Rights มีบัญญัติในเรื่องสิทธิมนุษยชน ฯลฯ นี่ก็เพราะฝรั่งมีประวัติการดิ้นรนต่อสู้กันมาก และนี่แหละที่มาเป็นอารยธรรมอันยิ่งใหญ่

ส่วนในด้าน การต่อสู้กับธรรมชาติ ก็นำไปสู่การพัฒนาแนวคิดพิชิตธรรมชาติ ตรงข้ามกับ ตะวันออก ที่ไม่ค่อยคิดพิชิตธรรมชาติ ไม่คิดเอาชนะธรรมชาติ เพราะธรรมชาติค่อนข้างเอื้อ พออยู่สบายๆ แต่ฝรั่งนี้ ธรรมชาติปรากฏในลักษณะที่คุกคามอยู่เป็นประจำ

อย่างที่ว่านั้น ของฝรั่ง ธรรมชาติมีอาการคุกคามอยู่เป็นประจำ ทำให้มองธรรมชาติเป็นศัตรู ที่ต้องสู้ต้องเอาชนะ ก็จึงเกิดเป็นแนวคิดขึ้นมาว่า ถ้าเมื่อไรเราเอาชนะธรรมชาติได้ โลกนี้จะเป็นของเรา ที่เราจะครอบครองและทำอะไรๆ ได้ตามปรารถนา แล้วเมื่อนั้นแหละ เราจะมีความสุขสมบูรณ์ อันนี้ ถึงกับกลายเป็นแนวคิดเป็นทฤษฎีพื้นฐานของอารยธรรมตะวันตกไปเลย คือแนวคิดพิชิตธรรมชาติ

ผมเคยเล่าแล้วนี่ อาจารย์ฝรั่งชาวเยอรมัน มาสอนที่มหิดล วันหนึ่งท่านไปกับอาจารย์ไทย ไปที่ภูเขา (ที่สายใจธรรม บนเขาลำโรง-ดงยาง)คุยกันเรื่องอะไรก็จำไม่ได้

ตอนหนึ่งผมวกมาเรื่องนี้ บอกว่าเมืองฝรั่งมีความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ มองธรรมชาติเป็นศัตรู เขานิ่งอึ้งไป แล้วสักครู่ เขาก็มือไปข้างๆ บริเวณภูเขาซึ่งมีแต่ต้นไม้ทั้งนั้น แล้วก็พูดว่า ก็ที่บ้านเมืองของท่านนี่ ธรรมชาติมัน friendly แต่ที่บ้านผมมันไม่อย่างนั้น เมื่อคืนนี้ ลูกสาวโทรศัพท์มาบอกว่าจะแย่งแล้ว หนาวเหลือเกิน

ที่เขาบอกนั้น ก็อย่างนี้แหละ ธรรมชาติในบ้านเมืองของเรามัน friendly สบายดีอยู่ ก็ไม่ต้องไปต่อสู้อะไร จะเอาชนะไปทำไม แต่ของเขา ธรรมชาติมันบีบคั้น เมื่อคนถูกบีบคั้น เขาก็รู้สึกต่อสิ่งนั้นในทางที่เป็นปฏิปักษ์ ทำให้คิดต่อสู้จะเอาชนะธรรมชาติตลอดเวลา มันคนละแบบ

เมื่อคืนนี้บอกว่า นอกจากต่อสู้กับธรรมชาติแล้ว เขาต้องต่อสู้กับคนด้วยกันมาก จึงต้องตื่นตัวอยู่เสมอ แล้วก็ต้องคิดกฎหมายเกณฑ์ตั้งเป็นกติกาก็จะให้ไม่ละเมิดต่อกัน จนเกิดความจริงจังในเรื่องกฎหมาย เรื่องกติกาสังคม รวมทั้งเรื่องวินัย ถูกความจำเป็นบังคับมาก

ทีนี้ ขอต่ออีกอย่างหนึ่ง คือเรื่องความบีบคั้นทางปัญญา เรื่องนี้พวกชาวพุทธเมืองไทยนี้ไม่เฉลียวใจนัก เพราะขาดความรู้ประวัติศาสตร์ และไม่มีประสบการณ์เทียบเคียง

คนไทยเคยชินหรือชินชากับบรรยากาศที่ศาสนาของตน คือพระพุทธศาสนาเปิดเต็มที่แก่เสรีภาพ โดยเน้นให้ใช้ให้พัฒนาปัญญา แต่คนเรานี้ พอเปิดโอกาสให้ ก็เข้าลักษณะที่พูดมาแล้ว คือมักเรื่อยเปื่อย เฉื่อยชา ผัดเพี้ยน ไม่เอาเรื่อง

การที่จะพัฒนาปัญญานั้น คนต้องตั้งใจเรียนรู้ ต้องฝึกตัวเองในการค้น คิด ตรวจสอบ และทดลอง ท่านจึงจัดวางระบบและกระบวนการฝึกไว้ แต่ทั้งที่ท่านเปิดโอกาสไว้ มีระบบวิธีฝึกให้ แต่พออยู่สบาย ไม่จำเป็น ก็ละเลยเรื่อยเปื่อย ไม่ใส่ใจและผัดเพี้ยนกันไปอย่างที่ว่าแล้ว แม้แต่แค่จะรักษา ระบบไว้ ก็ยังไม่ไหว การฝึกคนให้เรียนรู้ ด้วยการฝึกตัวอยู่เสมอ ในระบบปัญญาเสรี ก็เลยได้แต่แอ้งแม้ง อยู่กันไปอย่างนั้นๆ ตามเสรีของกิเลส คงต้องรอให้ถูกกดถูกบีบ จึงจะได้ตื่นอย่างฝรั่ง

ทีนี้ก็ไปดูในประวัติศาสตร์ของตะวันตก ศาสนาของเขาเป็นศาสนาแห่งศรัทธา ถึงขั้นบังคับกันเต็มที่ สมัยนี้เขาผ่านเรื่องดินร่นร้ายแรงมามากมายยาวนานจนกระทั่งผ่อนเบาแล้ว สมัยก่อนนั้นเอาตาย มีทั้งเผาทั้งเป็น ให้ดื่มยาพิษ นี่แหละจึงทำให้ฝรั่งตื่นร่นหาปัญญากันเต็มแรง เป็นพลังกดดันใหญ่ที่ทำให้วิทยาศาสตร์เจริญขึ้นมา

เรื่องนี้เริ่มด้วยศาสนาคริสต์เอง พอเกิดขึ้นมาก็โดนกำจัด ถูกบังคับ พวกโรมันถึงกับจับพวกคริสต์ไปฆ่า ด้วยการให้สู้กับเสือ สู้กับสิงโต เพราะถือว่าเป็นคนชั่วร้าย เป็นการบีบคั้นบังคับในเรื่องความคิดความเชื่อ

ทีนี้กลับกัน พอศาสนาคริสต์ใหญ่ขึ้น ก็บังคับและกำจัดคนพวกอื่น ฆ่าคนนอกกรีต นอกศาสนา โดยเฉพาะพวกยิว ต่อมา ชาวคริสต์เองแตกเป็น ๒ นิกาย ก็เช่นฆ่ากันเอง เช่นเกิดเป็นสงคราม ๓๐ ปี ระหว่างประเทศ ๒ กลุ่ม ๒ นิกายในทวีปยุโรป คือ คาทอลิก กับโปรเตสแตนต์ และในแต่ละประเทศ นิกายไหนเป็นใหญ่ ก็กำจัดอีกนิกายหนึ่ง เช่น ฝรั่งเศสและสเปนก็กำจัดพวกโปรเตสแตนต์ ในอังกฤษ ฝ่ายไหนมีอำนาจ ก็กำจัดอีกฝ่ายหนึ่ง แม้แต่นิกายย่อยหนึ่งก็กำจัดทั้งนิกายใหญ่และนิกายย่อยอื่น เริ่มตั้งแต่ นิกายอังกฤษกำจัดพวกคาทอลิก

การกำจัดกวาดล้างทางศาสนาเวลานั้นรุนแรงขนาดที่ว่าฆ่ากันทั้งหมู่บ้าน แม้แต่เด็กเล็กๆ ก็ไม่เว้น ฝรั่งเศสยังมีรูปไว้ให้ดูกัน อย่างในอังกฤษที่ว่าฝ่ายโปรเตสแตนต์ฆ่าคาทอลิก และคาทอลิกก็ฆ่าโปรเตสแตนต์ ว่ากันแบบล้างบางล้างหมู่บ้าน นี่เป็นเรื่องของคนละนิกายเป็นปฏิปักษ์กัน แต่แม้ในนิกายเดียวนั้นแหละ ถ้าคนไหนเกิดสงสัยคำสั่งสอน เช่นสงสัย Bible ขึ้นมา ก็ถูกจับฆ่า หรือถามว่าพระเจ้ามีจริงหรือ เท่านั้น ก็โดนจับขึ้นศาล

การกำจัดกวาดล้างทางศาสนาพ่วงกับการเมืองนี้ ทำให้ฝรั่งมากมายถึงกับต้องหนีไปอเมริกา ทั้งที่การไปอเมริกาคั้งนั้นเป็นการผจญภัยเสี่ยงตายอย่างยิ่ง แต่อยู่ไม่ได้ ถ้าอยู่ตายแน่ แต่ไปอาจจะรอดบ้าง เป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้คนยุโรปต้องไปสู่โลกใหม่ และสร้างประเทศอเมริกาขึ้นมา

ในยุโรปเวลานั้น ศาสนากับรัฐ ต่างก็กำอำนาจการเมือง ทั้งชิงอำนาจกัน พอศาสนจักรมีอำนาจเต็มที่ กษัตริย์ในยุโรปต้องรอไปสวมนงกุฎให้ อีกยุคหนึ่งที่ยาวนาน มีการตั้งศาล Inquisition คือศาลไต่สวนศรัทธาขึ้นทั่วยุโรป โดยเฉพาะของสเปนรุนแรงมาก เผาคนบาปทั้งเป็น เกินหมื่นคน

ในยุคนั้น คนไหนสงสัยถามเรื่องพระเจ้า ก็โดนจับขึ้นศาล คนไหนสงสัย Bible คนไหนสงสัยว่าพระเจ้าไม่ได้สร้างโลก คนไหนว่าโลกกลม ไม่ใช่แบน ก็โดนจับขึ้นศาล ถ้าไม่ละทิ้งความคิดเห็น ไม่สละความเชื่อ ก็โดนเผาทั้งเป็น หรือให้ดื่มยาพิษ อย่างที่ Galileo เกือบตาย ฯลฯ ที่นี้คนนั้น ยิ่งถูกบีบก็ยิ่งดัน คนที่แสวงปัญญา ก็หลบหนีไปจับกลุ่มกันลับๆ คิดค้นสืบความรู้ความคิดกันอย่างเอาจริงเอาจัง นี่คือการบีบคั้นทางปัญญาที่ทำให้คนดินรนคิดค้นแสวงปัญญา แล้วก็ทำให้ฝรั่งเจริญขึ้นมาทางวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ดังที่ว่า

นี่เป็นตัวอย่างใหญ่ระดับโลกที่ว่า คนยิ่งถูกบีบ ก็ยิ่งดัน ยิ่งถูกบังคับถูกกำจัด ก็ยิ่งแบ่งตัวผู้และแหวกไปให้รอดพ้น ที่นี้ ในการบีบคั้นปิดกั้นทางปัญญา เริ่มต้นก็ทำให้คนยังเกิดความอยากรู้ เหมือนยิ่งปิดยิ่งถูกบัง ก็ยิ่งอยากดู ฝรั่งเศสโดนมาอย่างนี้รุนแรงและยาวนานมาก ถึงพันปี คือ ๑๐ ศตวรรษ ทำให้เขาเอาจริงในการแสวงปัญญาเต็มที่

ที่นี้ของพุทธนี่เปิดเสรี ใครอยากถามอะไร ก็ถาม เปิดโอกาสเต็มที่ แถมหนุนให้ถามอีกด้วย ถ้าไม่ถาม ก็เร่งให้ถาม พอเจออย่างนี้กลับกลายเป็นว่า คนเลยชี่เกียจถาม หรือแม้แต่ตอบให้แล้ว ก็ชี่เกียจฟังคำตอบเสียอีก บางทีถามแล้ว เขาบอกให้เรียนเอา แต่ความใฝ่รู้อยากเรียนไม่มี ก็เลยจบแค่นี้ พอเปิดโอกาสให้เรียน บอกต้นเรื่องต้นเค้าให้ ก็ชี่เกียจไปค้น ตอนที่เขาปิดนั้นดินนักร อยากรู้ แต่พอเปิดให้ จะต้องใช้ความเพียร ต้องเรียน ต้องไปค้นไปคว้า ก็ชี่เกียจ ไม่เอา เพราะฉะนั้นก็เลยกลายเป็นข้อเสียของเรา ไม่ก้าว ไม่ไป

พระพุทธศาสนานี้ให้เสรีภาพทุกอย่าง จะไม่เชื่อ ก็ไม่ว่า และกับบอกให้แสวงปัญญา จึงบอกระบบวิธีฝึกในการพัฒนาปัญญาให้ด้วย ที่นี้คนบอกว่าฉันอยู่สบายดีแล้ว จะต้องฝึกไปทำไม ก็ไม่ใช่ระบบวิธีฝึกที่บอกไว้นั้น ต่อไป ถ้าระบบการฝึกหายไปเมื่อไร ก็หมดกัน

ฉะนั้น ควรเตือนสติตัวเองกระตุ้นกันไว้ว่า แรงบีบคั้นด้านธรรมชาติแวดล้อม เราก็แพ้เขา แรงบีบคั้นในการดิ้นรนต่อสู้ระหว่างมนุษย์ มีอยู่บ้าง ก็ไม่รุนแรงมากนัก ถ้าเทียบกับของฝรั่ง เราน้อยกว่าเยอะ ของเรานี้บีบกันอยู่แค่นี้ๆ ไทยสู้กับพม่า กับลาว กับเขมร แต่ของฝรั่งนั้นข้ามแดนกันไปไกลๆ มีการแผ่ขยายอาณาจักรที่กว้างขวางมาก แล้วที่ต่างจากฝรั่งมาก คือเราสู้รบทำสงครามกับใครๆ ไม่ได้มีเรื่องของการบีบคั้นดิ้นรนทางปัญญา

นี่แหละ การดิ้นรนมันก็คืออย่างนี้ มันทำให้คนไม่ประมาท มีการแสวงหา ค้นคว้ากันไป ทั้งแรงบีบคั้นจากคนข่มเหงให้ต้องต่อสู้ ทั้งแรงบีบคั้นจากศาสนาที่ปิดกั้นบีบคั้นทางปัญญา ฝรั่งเศสมีครบ แต่ของไทยนี้ ได้แรงบีบคั้นจากคนด้วยกันบ้าง ก็เป็นกรณีๆ เป็นครั้งคราว ไม่ยึดเยื้อยาวนาน ไม่มีการบีบคั้นทางความเชื่อทางปัญญาอย่างฝรั่ง ที่จะทำให้บีบให้ดิ้นกันอย่างสับสนท้อถอยยาว ก็เลยมีความโน้มเอียงที่จะจมอยู่ในความประมาท

นอกจากนี้ การสงครามในขอบเขตที่กว้างไกลก็มีข้อได้อีกอย่างหนึ่ง คือทำให้มีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ตลอดจนได้วิชาความรู้ ชนชาตินั้นอยู่ไกล พอมารบที่นี่ ก็เอาสิ่งแปลกใหม่มา หรือได้ของแปลกใหม่ไป เป็นความเจริญอย่างใหม่ ทำให้เกิดความก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงได้มากมาย เช่น ทักษะฝีมืออาหรับมารบกับจีนที่อาเซียมกลาง ชนกะองทัพจีนแห่งราชวงศ์ถัง ในยุทธการแห่งแม่น้ำตาลาส (Battle of the Talas River, ปี 751/๑๒๙๔) ได้เซलयจีนที่เป็นช่างทำกระดาษไป อาหรับก็จึงผลิตกระดาษได้ ต่อมา ฝรั่งเศสมารบกับมุสลิมอาหรับในสงครามคริสต์กับอิสลามที่เรียกว่า Crusades ยาวราว ๒๐๐ ปี (1095-1291/๑๖๓๘-๑๘๓๔) ในช่วงปลายสงครามนั้น ก็ได้วิชาไปผลิตกระดาษต่อในยุโรป (บางตำราว่าพ่อค้าฝรั่งมาได้วิชาไป) แต่ไทยกับพม่ารบกัน ก็อยู่แค่นี้ เจอออะไร ก็ได้แต่ของแบบเก่าๆ อย่างเดียวกัน หรือคล้ายกัน แทนไม่มีอะไรแปลกใหม่ขยายออกไป

ไม่ควรอยู่กันในความมืด และทิ้งจิตใจไว้ดิบๆ แต่ควรมีความจริงใจที่จะมาพูดจากันดีดี

ในเรื่องที่พูดมานี้ มีแง่ที่ควรคิด หรือเป็นคติหลายอย่าง บางอย่างก็สำคัญมาก อย่างเรื่องทำที่ต่อความรู้ โดยเฉพาะในเรื่องศาสนาที่บางทีมีเหตุการณ์ร้ายๆ หรือเรื่องราวรุนแรงเช่นฆ่าในประวัติศาสตร์ แม้กระทั่งสงครามระหว่างศาสนา หรือไม่ได้มีความขัดแย้งอะไรกัน แต่เป็นเรื่องของการแผ่ขยายลัทธิศาสนา พอจะพูดจะเล่าเรื่องราวเหล่านี้ บางทีบางท่านก็ไม่อยากให้พูด อยากให้เลี้ยงกลัวว่าจะเป็นการกระทบกระทั่งกัน อะไรทำนองนี้ ก็เลยปล่อยให้คนให้ประชาชนอยู่กับความไม่รู้ ให้ความรู้เลื่อนรางจางหาย คือหมกบังปัญหาไป แต่หมกบังปัญหาไว้ เป็นการบังตาบังปัญญาไม่ให้นักคิดแก้ปัญหาได้ถูกต้องถูกจุดถูกทาง

ในเรื่องนี้ จะต้องรู้จักแยกแยะระหว่างความรู้ กับความรู้สึกหรือทำที่ที่เป็นอาการของความรู้สึก รวมทั้งทำที่และวิธีปฏิบัติในการบอกเล่าหรือเปิดเผยความรู้ันั้น

ความรู้เป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อความจริง เป็นการปฏิบัติต่อความจริงด้วยการเข้าถึงมัน พูดได้ว่าเป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่จะรู้เข้าใจความจริง

ความรู้ ความจริงที่รู้ เป็นกลาง ไม่เข้าใครออกใคร และเป็นของกลาง มันไม่มีความรู้สึก ความจริง ก็คือการที่เรื่องราวและสิ่งทั้งหลายเป็นของมันอย่างนั้นๆ ไม่ว่าจะคนจะรู้หรือไม่ มันก็เป็นของมันตามที่มันเป็นอย่างนั้นๆ มันไม่ขึ้นต่อความชอบใจหรือไม่ชอบใจของคน จึงอยู่ที่คนว่าจะต้องอยู่กับความรู้ สู้ปัญญา ไม่ไปกับความรู้สึก ถ้าคนรู้มันคือรู้ความจริงของมัน เขาก็จะปฏิบัติจัดการเรื่องราวได้ถูกต้องและได้ผลดีที่ประสงค์ ถ้าเขาไม่รู้ความจริง ไม่มีความรู้ ก็เป็นความล้มเหลว ความไร้ผล เป็นความผิดพลาด ผิดทาง ของเขาเอง

ยิ่งรู้ละเอียดชัดเจนโยงสัมพันธ์เห็นทั่วระบบตลอดกระบวนการ ก็ยิ่งปฏิบัติจัดการเช่นแก้ไข ปรับเปลี่ยนปรุงแปรจัดสรรและสร้างสรรค์ใหม่ได้เต็มตามที่คิดหมาย แต่ถ้าเขาไม่รู้ เขาก็ขาดปัญญา แล้วก็ไม่ว่าจะปฏิบัติจัดการอะไรอย่างไร จึงเป็นหน้าที่ของคนนี่เองที่จะต้องรู้มัน คือรู้ความจริงของมัน เป็นอันว่าคนต้องรู้เข้าใจ ต้องถึงความจริง ต้องมีปัญญา จึงจะแก้ปัญหาและทำการทั้งหลายได้ ถูกต้องสำเร็จผล

ยิ่งเป็นเรื่องใหญ่ๆ เป็นการแก้ปัญหา เป็นการปฏิบัติจัดการต่างๆ ของหมู่คน ของชุมชน ของสังคม ของประเทศ ของโลก ก็ต้องให้คนจำนวนมากมาช่วยเหล่านั่น หรือถ้าไหว ก็ทั้งหมดนั่น มีความรู้ เข้าใจ ถึงความจริง จึงต้องมีการบอกเล่า ที่เรียกว่าให้ความรู้ เผยแพร่ข่าวสาร และเอาความรู้มาใช้ในการพิจารณาปรึกษาหารือในการที่จะแก้ปัญหาและปฏิบัติจัดการต่างๆ คือต้องเอามาพูดกันได้ด้วย และพูดให้ได้อย่างดี

อย่างที่ว่าแล้ว ความรู้ ความจริงที่รู้ ปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงนั้น มันไม่มีความรู้สึก ไม่มีท่าที ใดๆ มันเป็นกลาง มันเป็นของมันเองที่มันเป็น มันไม่เข้าใครออกใครทั้งนั้น ปัญหาอยู่ที่ตัวคน นั้นเอง คือใจของเขา ที่มีความรู้สึก แล้วก็มีความที่ แล้วก็ตั้งเจตนาที่จะคิดร้าย คิดดี จะรัก จะโกรธ จะเกลียด จะชิงชัง อยากทำดีทำร้ายอย่างไรๆ

ในเมื่อความรู้ การเข้าถึงความจริง การมีปัญญา เป็นของจำเป็นสำหรับการแก้ปัญหาและการปฏิบัติจัดการให้สำเร็จบรรลุผล จึงต้องบอกเล่า เปิดเผย บรรยาย แจกจ่ายให้ความรู้แก่คนทั้งหลาย จนถึงแก่มวลประชาชน ส่วนการที่จะไม่ให้เกิดผลร้าย ก็อย่างที่ว่า ต้องไปแก้ที่ตัวคน คือใจของเขา ไม่ให้เกิดมีความรู้สึกและท่าทีที่ไม่ดี ที่ไม่เป็นกุศล เช่นเมื่อรู้เรื่องราวที่เกี่ยวข้องมาถึงตัวหรือพวกของตนในทางลบ ในทางที่กระทบ ก็ไม่เกิดความรู้สึกในทางร้าย เช่น โกรธเกลียดชิงชังอยากทำลายใครๆ คิดแต่จะแก้ปัญหา

อันนี้เป็นงานของการศึกษา ที่จะฝึกคนให้รับรู้ หรือเจตสถานการณ์ รับผิดชอบต่อภาระ พุดง่ายๆ ว่ารับรู้ เพื่อปัญญาล้วนๆ แท้ๆ โดยไม่เกิดมีความรู้สึก หรือท่าทีที่เป็นไปด้วยความรู้สึกในทางลบทางร้าย คือที่เป็นอกุศล ทางโลภะ โทสะ โมหะ และถ้าเก่งจริง ก็ให้สามารถมีความรู้สึกที่ดีงาม มีเมตตา มีท่าทีที่เอื้อหรือนำไปสู่การแก้ปัญหา ตรงนี้ต่างหากที่จะต้องเอาใจใส่แก้ไขจัดการ ไม่ใช่ฆวไปหวาดกลัวและกีดกันความรู้

ก็อย่างที่ว่าแล้วอีกนั่นแหละ คือ นอกจากบอกเล่า-หา-ให้ความรู้กันแล้ว ในที่ประชุมเป็นต้น แม้มีฝ่ายมีพวกที่แตกต่างขัดแย้ง ก็ต้องเอาความรู้เอาความจริงมาพูดกันได้ด้วย และพูดให้ได้อย่างดี โดยฝึกคนให้รู้จักพูดกันและฟังกันอย่างเป็นมิตร และร่วมใจกันในการแก้ปัญหา ไม่ใช่พูดอะไรขัดหรือกระทบไม่ได้ ต้องตีกัน ต้องฟาดต้องฟัดกัน แต่ให้สามารถมีท่าทีที่ดี มุ่งแก้ปัญหา บรรเทาความดีงามความสงบสุขร่วมกัน เป็นมิตรกัน ตั้งแต่ที่วารู้ ไม่ใช่เพื่อโกรธเกลียดเคียดแค้น แต่เพื่อเข้าใจกัน รู้ บทเรียน และหาทางแก้ปัญหาได้ถูก พุดสั้นๆ ว่า หาความรู้ ให้ความรู้ พุดความจริงกัน ฟังกัน โดยไม่ทะเลาะกัน ไม่ตีกัน

การหาความรู้ และพูดความจริงกันได้ ฟังกันได้ ในการร่วมกันแก้ปัญหาความขัดแย้งนี้ เป็นการฝึกมนุษยในขั้นที่สำคัญของอารยธรรม มนุษย์ที่ว่าพัฒนาต้องมาให้ถึงขั้นนี้

แต่เวลานี้ ในโลกที่ว่าพัฒนาอย่างมากแล้วนี้ ที่มนุษย์ผู้เจริญเรียกตัวว่าเป็นอารยชน พูดกันนักหนาว่าจะแก้ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงทั้งหลายให้สำเร็จ เพื่อนำพาโลกไปสู่สันติภาพ ให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในสันติสุข แต่ในสภาพที่เป็นจริง ปรากฏว่าแม้แต่บรรดาประเทศที่ว่าเจริญ นำหน้าพัฒนาแล้วอย่างสูง ก็ยังพูดจาแก้ปัญหากันไม่ได้ ยิ่งเอาความจริง เอาความรู้มาใช้ในการแก้ปัญหาไม่ได้

พอมาถึงการใช้ความรู้และการปฏิบัติต่อความจริง มนุษย์ในเวทีโลกปัจจุบันก็ยังไม่ก้าวไปไหน พอเข้าที่ประชุม หรือมาพบปะเจรจากัน เริ่มต้นก็ไม่มีความจริงใจ ไม่ได้คิดแก้ปัญหาระหว่างกันหรือปัญหาของมนุษย์ด้วยใจจริง อาการแสดงออกก็มักเป็นท่าที่ที่ซ่อนกลอุบาย ทำที่เอาอกเอาใจกัน หรือสงวนท่าที หรือทำการแบบแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง ไม่พ้นเป็นการหน้าไหว้หลังหลอก โดยที่แท้จริงนั้น ในใจก็คือมุ่งเอาชนะ จะรักษาหรือไม่ก็จะแผ่ขยายอำนาจและผลประโยชน์ของตัวเองหรือพวกของตน ประเทศใหญ่ๆ ทำการร้ายทำการดีได้นานับการเพราะหวาดกลัวต่อการสูญเสียอำนาจ และเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตน

ดังนั้น ในการเมืองระหว่างประเทศ ที่ทำอะไรๆ กัน โดยอ้างว่าจะแก้ปัญหาของมนุษยชาติ จะรักษาสันติภาพของโลกนั้น แท้จริงก็ยังเป็นแค่กลอุบายเอาชนะศัตรู และรักษาผลประโยชน์ของตัวเอง เมื่อคนยังมองกันเป็นศัตรู ก็พูดกันตรงตามจริงไม่ได้ เปิดเผยตัวตนที่แท้ไม่ได้ จึงมีสันติสุขแท้จริงไม่ได้

ดูๆ ไป การเมืองระหว่างประเทศที่พัฒนาผ่านเวลามาแสนนาน ยังไปไม่พ้นแนวคิดเชิงเล่ห์เหลี่ยมเก่าๆ ทั้งของตะวันตกแบบ Niccolò Machiavelli (ปี 1469-1527/๒๐๑๒-๒๐๗๐, เจ้าของวาทะว่า “คนที่หลอกลวงจะเจอคนที่ยอมตัวให้เขาหลอกได้เรื่อยๆไป”, เขาบอกว่า ผู้ครองเมืองต้องเอาความเป็นเจ้าพลังอำนาจของราชสีห์ กับความเจ้าเล่ห์กลิ้งกลอกของสุนัขจิ้งจอก เข้ามารวมไว้ในตัว) และของตะวันออกในแดนภารตะ ที่เก๋ยิ่งกว่านั้น คือแบบจาณักยะ (300 ปีก่อน ค.ศ./ก่อน พ.ศ. ๒๐๐) ซึ่งมิใช่มุ่งให้เป็นการสร้างสันติภาพที่จะเกิดมีสันติสุขร่วมกัน แต่เพื่อให้ตัวฉันได้ครอบงำและครอบครอง

พระพุทธศาสนาสอนไว้นานแล้ว ๒ ศตวรรษก่อนจาณักยะ หรือกว่า ๒ พันปีก่อน Machiavelli ให้มนุษยพัฒนาตนให้มีปัญญาที่รู้เข้าใจเข้าถึงความจริง และด้วยจิตใจที่ซื่อตรงมีเมตตา จึงใช้ปัญญานั้นแก้ปัญหาความขัดแย้งความรุนแรง ด้วยท่าทีของความเป็นมิตร ที่จะให้มนุษย์อยู่ร่วมเสมอสมานกันโดยสันติสุขด้วยไมตรี

ท่านสอนด้วยการเล่าเรื่องราวให้เป็นตัวอย่างไว้ ชาวพุทธทั้งหลาย แม้จะอยู่ในยุคที่คงบอกว่ายากหรือไม่ไหว ก็ควรรู้หลักหรือแนวทางไว้ อย่างน้อยก็ให้รู้ว่าความเป็นไปได้ อย่างนั้นมิได้อยู่ และลองพยายามบ้าง

พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยเรื่องราวในชาดกต่างๆ ชาดกสำคัญที่น่าศึกษา คือเรื่องมโหสถ และเรื่องพระเจ้ามโหสถ สาระสำคัญของทั้งสองเรื่องนั้นคล้ายกันว่า มโหสถและพระเจ้ามโหสถ มีสติปัญญาความสามารถเก่งกาจยอดเยี่ยม มุ่งปกครองบริหารกิจการบ้านเมืองให้ประชาชนอยู่ดีมีสุข

ต่อมามีรัฐอื่น ประเทศอื่น ที่ราชากระหายอำนาจ ได้ยกทัพมารุกรานจะทำลายและยึดครองมโหสถและพระเจ้ามโหสถมิได้มีจิตใจเป็นศัตรูที่จะคิดร้ายต่อผู้ที่ตั้งตัวเป็นศัตรูยกมานั้น แต่ได้ใช้วิธีการทางปัญญาโดยท่าทีของความเป็นมิตร พบปะเจรจา ใช้ความสามารถบนฐานของความรู้ที่เหนือกว่า ทำให้ผู้รุกรานสยบยอมโดยวิธีสันติเหมือนเช่นสัญญาสันติภาพ แล้วถอนทัพกลับไป

ลงท้าย เรื่องก็เป็นอันจบลงด้วยดี โดยที่รัฐทั้ง ๒ ฝ่ายมีสัมพันธไมตรีอันดีกันต่อมา บรรลุจุดหมายของการมีรัฐ ที่จะให้ประชาชนอยู่ดีมีสันติสุขสืบไป

โดยเฉพาะในเรื่องมโหสถนั้น มีการสืบข่าว การหาความรู้ในเรื่องของรัฐที่ตั้งตัวเป็นศัตรูนั้น อย่างมากมาย และใช้ปัญญาที่รู้ความจริงนั้นแก้ปัญหาให้เสร็จสิ้น เป็นตัวอย่างของการหาความรู้ มีความรู้ บอกเล่าความรู้ และใช้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ เพื่อแก้ปัญหา เพื่อทำการให้สัมฤทธิ์จุดหมายที่ดีงาม มิใช่หลับใหลมกมายอยู่กับความไม่รู้

อารยธรรมที่แท้จะมีได้ สันติสุขของมนุษย์จะเป็นจริง ก็ต้องพัฒนามนุษย์ ด้านจิตใจให้มีความซื่อตรงต่อธรรม มีความเป็นมิตรต่อทุกชีวิต มีเจตนาที่มุ่งหมายแม้ต่อเหล่าผู้คิดร้ายตั้งตัวเป็นศัตรู ที่จะให้เกิดประโยชน์สุขทั่วถึงกัน และด้านปัญญา ให้เข้าถึงความรู้ อยู่กับความรู้ และใช้ปัญญาที่รู้เข้าใจถึงความจริง ทำการแก้ไขปัญหาและปฏิบัติจัดการให้ลุถึงจุดหมายสมตามเจตนาของจิตใจที่ได้พัฒนาอย่างนั้น

รวมแล้ว ในระดับสากล บนเวทีโลก การพัฒนาคนในฐานะเป็นส่วนร่วมของมนุษยชาติ ยังไม่ก้าวหน้าไปถึงไหน แม้จะได้มีการรวมกลุ่มประเทศตั้งกันเป็นสหภาพ เป็นสมาคมประชาชาติ เป็นประชาคม หรือร่วมมือกันในรูปแบบข้อตกลงต่างๆ พอดำเนินงานกันไป ก็มีการขัดแย้ง ระหองระแหง บางทีก็แยกตัวออกไปบ้าง เพราะต่างก็มุ่งเอาผลประโยชน์แห่งชาติ คือ national interests ของตัว แต่ก็เป็นอันว่าได้มีการริเริ่ม และอาจถือว่ายังอยู่ในขั้นทดลอง

อย่างไรก็ดี การที่ในหลายประเทศ คนมุ่งรักษา national interests – ผลประโยชน์ของชาติ ก็ยังดีกว่าในบางประเทศ ที่คนมากมายยังอยู่แค่ในขั้นมุ่งหาผลประโยชน์ส่วนตัว/personal interests เข้มหมายผลประโยชน์ส่วนตัวหรือพวกตัวเหนือกว่า หรือแม้แต่ไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของชาติ/national interests เสียเลย

ไม่รู้ภูมิหลังที่ฝรั่งถูกห้าหน้ากวาดล้างให้ดินร่นหาเสรีภาพ ก็รู้ไม่ทันไม่ถึงโลกนี้ในปัจจุบัน

ชาติตะวันตกที่ว่าเจริญก้าวหน้ามาไกล จนเรียกกันว่าพัฒนาแล้วอย่างสูง หรืออย่างที่เราเรียกเขาว่าเป็นอารยประเทศนั้น กว่าที่จะเจริญมาได้อย่างที่เห็นในบัดนี้ เขาต้องผ่านการดิ้นรนต่อสู้ผจญกับการกดขี่ข่มเหงรุกรานรบราฆ่าฟันสังหารกำจัดกวาดล้างห้าหน้าปีศาที่หนักหนาและยืดเยื้อยาวนานอย่างยิ่ง ทั้งฆ่าฟันกันเอง และต่อสู้รบราฆ่าฟันกับคนอื่นพวกอื่น

ประเทศอเมริกา (หมายถึงสหรัฐอเมริกา) เป็นตัวอย่างเด่นชัดของประวัติศาสตร์อย่างที่ว่า ชนชาตินี้ตั้งรกรากฆ่าฟันกับพวกอื่นจากข้างนอก ทั้งกำจัดกันเอง ต้องหลบหนีภัยตั้งแต่อยู่ในยุโรปว่ากันมาเกินพันปีแล้ว ครั้นผจญภัยมาจนถึงอเมริกาแล้ว ก็ไปบุกกรุกแย่งชิงยึดครองที่ใหม่ สู้กับเจ้าถิ่นเดิม กับทั้งขัดแย้งแข่งขันแย่งชิงกันเอง วุ่นกันอีกเกิน ๓๐๐ ปี กว่าที่จะเข้ารูปเข้าทางที่จะเป็นอย่างนี้

การที่เขาทำมานั้นเป็นการร้ายหรือดี และแค่นั้น อันนั้นก็เรื่องหนึ่ง แต่ความเก่งที่น่านิยมนอย่างสำคัญของเขา คือการที่เขาไม่ปิดบังซ่อนลบบเรื่องราวไม่ว่าร้ายหรือดีในประวัติ ศาสตร์ แต่พยายามช่วยกันหนุนกันให้ค้นคว้าสืบหาความรู้ความจริงที่เป็นมานั้น เขามาเปิดเผย เขามาบอกกัน แลกเดือนกันให้หาให้ศึกษาเอามาบอกกล่าวเผยแพร่ให้รู้กัน

แล้วข้อสำคัญ ก็มีความพยายามทำให้เป็นเรื่องของความรู้เพื่อความรู้ ให้เป็นการพัฒนาปัญญา ที่จะมาใช้แก้ปัญหามาและสร้างสรรค์ต่อไป การจะศึกษาค้นคว้า จะเอามาบอกมาเล่าเผยแพร่ก็ไม่ให้เอาความรู้ลึกลับส่วนตัวส่วนพวก (ที่ภาษาไทยเรียกว่าอารมณ์) ใส่เข้าไปผสมเสริมแทรกหรือพอกความรู้นั้น (อย่างที่พูดกันว่าให้เป็นวิชาการ) พุดงายๆ คือว่าไปตามที่มันเป็น โดยมุ่งให้เข้าถึงความจริงแท้ ไม่เอาความคิดเห็นเข้าไปปะปน

ชนชาติอเมริกันเป็นคนทีอพยพไปจากยุโรป โดยมีส่วนแกนคือชาวอังกฤษ เหตุที่อพยพไป มีหลายอย่าง รวมทั้งไปแสวงโชค แต่เหตุหลักซึ่งเป็นเนื้อแท้ของประวัติศาสตร์ ที่เขาเองย้านัก คือความใฝ่ฝันหา freedom ได้แก่ ความเป็นอิสระเสรี เริ่มด้วยเสรีภาพทางศาสนา (religious freedom)

อย่างที่รู้กันอยู่แล้ว ในโลกซีกตะวันตกนั้น ศาสนาใหญ่ๆ เกิดขึ้นและเจริญมากับการรบราฆ่าฟันและสงคราม ที่เป็นเรื่องปนเปไปด้วยกันกับการเมือง ว่าเฉพาะในยุโรปถิ่นเดิมของชนอเมริกัน ได้มีการห้าหน้าปีศาที่ทำสงครามกันอย่างกว้างขวางรุนแรงตลอดมา โดยศาสนาเป็นเจ้าบทบาทใหญ่ในกระบวนการขัดแย้งและสงครามนั้น มีการใช้อำนาจการเมืองบังคับคนให้ถือลัทธิศาสนาของตน และกำจัดผู้คนที่ไม่นับถืออย่างตน

ตั้งแต่ยุคโรมันเรืองอำนาจ พอบาปศาสนาคริสต์เกิดขึ้น ก็ถูกกำจัดกวาดล้างอย่างรุนแรงเริ่มแต่ ค.ศ. 64/พ.ศ. ๖๐๗ มาตลอดจนถึงปี 313/๘๕๖ ประมาณ ๒๕๐ ปี คริสต์ ศาสนิกชนถูกสังหารอย่างโหดเหี้ยมทารุณ รวมทั้งถูกจับเอาไปโยนให้สู้กับเสือสิงห์จนถูกกินให้คนดูในสนามกีฬาโคลีเซียม (Colosseum หรือ Coliseum)

ต่อมา เมื่อจักรพรรดิโรมัน Constantine I หันมานับถือคริสต์ศาสนา ในปี 313/๘๕๖ แล้ว เรื่องก็กลับตรงข้าม กลายเป็นประวัติศาสตร์อันยืดยาวแห่งการที่คริสต์ศาสนากำจัดกวาดล้างคนนอก วรรีหรือศัตรูของพระเจ้า ตามด้วยสงครามระหว่างคริสต์ศาสนาต่างนิกายกัน ตั้งแต่ราวปี 391/๙๓๔ จนถึงปี 1834/๒๓๗๗ เป็นเวลาเกือบ ๑,๔๕๐ ปี

การกำจัดกวาดล้างเหล่านี้ เป็นเรื่องที่ศาสนจักรคริสต์ร่วมกับอาณาจักรดำเนินการบ้าง ใช้ อิทธิพลชักนำให้อาณาจักรปฏิบัติตามบ้าง กลุ่มชนหรือกลุ่มประเทศที่นับถือคริสต์ต่างนิกายกัน สंहาร์หรือทำสงครามกันบ้าง

ช่วงเวลาสำคัญในประวัติศาสตร์ของตะวันตก คือเวลา ๑ พันปี ที่เรียกว่า **Middle Ages (สมัยกลาง** แห่งยุโรป, ค.ศ. 476-1453/พ.ศ. ๑๐๑๙-๑๙๙๖) ซึ่งเป็นยุคที่คริสต์ศาสนามีกำลังและ อิทธิพลเป็นเอกอันเดียวในยุโรป ครอบคลุมชีวิตทุกด้านของสังคม รวมทั้งเศรษฐกิจ การเมือง และการทหาร แต่ก็ยังเป็นช่วงเวลาอันยาวนาน ที่อารยธรรมอันอุดมด้วยศิลปวิทยาการของกรีกและโรมัน โบราณได้เลือนลับไป ทำให้ยุโรปตกอยู่ในความมืดมนอันจนปัญญา (เรียกว่า “สมัยกลาง” ใน ความหมายว่าเป็นช่วงเวลาท่ามกลาง ระหว่างการเสื่อมสลายของศิลปวิทยาการของกรีกและโรมัน โบราณ จนกระทั่งศิลปวิทยากรีก-โรมันโบราณนั้นกลับฟื้นคืนขึ้นมาใหม่อีกในยุคที่เรียกว่า Renaissance)

อนึ่ง เมื่อฝรั่งพื้นสมัยกลางนั้นออกมาใหม่ๆ มีความรู้สึกไม่ดี ได้มองสมัยกลางนั้นว่าเป็นพันปี แห่งความมืดมัวและโง่เขลา (a thousand-year period of darkness and ignorance; บ้างว่าเป็น the age of ignorance หรือ a period of intellectual darkness and barbarity คือยุคเขลาโง่เขลาเหี้ยม) จึงเรียก **Middle Ages** ว่าเป็น **Dark Ages** คือ **ยุคมืด** (บางทีก็จำกัดช่วงเวลาจำเพาะลงไปอีก บ้างว่า Dark Ages เป็นช่วงต้นๆ ของสมัยกลางนั้น ราว ค.ศ. 500-1000 บ้างก็จำกัดสั้นลงไปอีกเป็น ค.ศ. 476-800)

ในสมัยกลางนี้ ผู้ใดจะเป็นจักรพรรดิ ก็ต้องให้องค์พระสันตะปาปา (Pope) สวมมงกุฎให้ จักรพรรดิโรมันที่เจ้าเยอรมันหรือพื้นตั้งขึ้นใหม่ ก็มาเรียกโดยเต็มคำว่า “holy” เข้าข้างหน้า เป็น the Holy Roman Empire (ช่วง ค.ศ. 962-1806)

การที่ศาสนาคริสต์มีอำนาจยิ่งใหญ่ครอบคลุมอย่างนี้ ก็ทำให้เกิดมีความคิดที่ให้อุญยุโรป (ตะวันตก) เป็นศาสนรัฐที่กว้างใหญ่อันหนึ่งอันเดียว เรียกว่า “Christendom” (“คริสต์จักร” หรือ “คริสต์ศาสนจักร”) โดยประกอบด้วยราชการ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายศาสนาธิการ (sacerdotium) ซึ่งองค์พระ สันตะปาปา (Pope) มีอำนาจสูงสุด กับฝ่ายรัฐสภาธิการ (imperium) ซึ่งมีจักรพรรดิ (Emperor) สูงสุด โดยทั้งสองฝ่ายปฏิบัติงานเสริมซึ่งกันและกัน (นี่เป็นเพียงทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติ สองฝ่ายได้ขัดแย้ง แย่งชิงอำนาจกันมาตลอด)

แม้ว่า**สมัยกลาง**จะเป็น**ยุคมืด** แต่ก็ถือว่ามีคุณค่าอยู่บ้าง คือ ถึงอย่างไร ความเป็นไปในยุค นั้นบางอย่างก็เป็นฐานช่วยให้เกิดการกลับฟื้นคืนใหม่ที่เรียกว่า Renaissance โดยเฉพาะที่สำคัญยิ่ง คือการที่ศาสนจักรคริสต์ได้เผชิญและผจญกับศาสนาอิสลาม

บอกแล้วว่า ทางด้านยุโรปนั้น สมัยกลาง/Middle Ages เริ่มใน ค.ศ. 476/พ.ศ. ๑๐๑๙ ที่นี้ที่อาหรับ ราว ค.ศ. 570/พ.ศ. ๑๑๑๓ พระศาสดามะหะหมัดก็ได้ประสูติ และศาสนาอิสลามก็ได้เริ่มศักราชฮิจเราะห์ ในปี 622/๑๑๖๕ หลังจากนั้น ศาสนาอิสลามได้แผ่ขยายอย่างรวดเร็ว ทางตะวันออก ด้านเอเชีย ในปี 711/๑๒๕๔ กองทัพมุสลิมอาหรับก็เข้าถึงชมพูทวีป ตีได้เมืองสินธ์/Sindh แถบลุ่มแม่น้ำสินธุ (ปี 751/๑๒๙๔ เข้าเอเชียกลาง รบชนะกองทัพจีนแห่งราชวงศ์ถัง ในยุทธการแห่งแม่น้ำตาลาส/Battle of the Talas River) และในปี 711/๑๒๕๔ นั้นเอง ทางตะวันตก กองทัพมุสลิมอาหรับซึ่งตีแอฟริกาเหนือได้หมดแล้ว ก็เข้ายุโรป มาตีสเปน/Spain และใน ๓ ปี ก็ได้ครอบครองหมด

หันไปดูที่แดนศูนย์กลาง มุสลิมยึดเยรูซาเลม/Jerusalem ได้ในปี 637/๑๑๘๐ เยรูซาเลมเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางของศาสนาคริสต์ แต่ชาวมุสลิมก็ถือว่าเป็นเมืองสำคัญ เป็นที่พระศาสดามะหะหมัดเสด็จสู่สวรรค์ เมื่อฝ่ายมุสลิมยึดไป ฝ่ายคริสต์ซึ่งอยู่ในยุโรป ก็คิดจะต้องเอาคืนเวลาก็ผ่านมา และทางมุสลิมก็มีกำลังอำนาจมากขึ้น

ฟังทราบด้วยว่า ตั้งแต่ ค.ศ. 636/พ.ศ. ๑๑๗๙ เป็นต้นมา กองทัพมุสลิมได้เริ่มโจมตีอาณาจักรโรมันตะวันออก ต่อมาศิลปวิทยาการของกรีกและโรมันโบราณก็ถูกชาวมุสลิมรับถ่ายทอดไป โดยเฉพาะตั้งแต่ ค.ศ. 750/พ.ศ. ๑๒๙๓ เป็นต้นมา ตำรับตำราของกรีก-โรมันโบราณถูกแปลเป็นภาษาอาหรับ และชาวมุสลิมก็ได้พัฒนาศิลปวิทยาเหล่านั้นต่อมามาตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 9-11 โดยเสริมด้วยความรู้ของตนและศิลปศาสตร์ที่ได้จากอินเดีย ฉะนั้น เมื่อศิลปวิทยาเสื่อมทรุดลงในยุโรป สมัยกลาง อาณาจักรมุสลิมจึงเป็นแหล่งบำรุงรักษาศิลปวิทยาการโบราณนั้นไว้

ดังที่ว่าแล้ว เมื่อชนมุสลิมยึดเมืองเยรูซาเลมไปได้ในปี 637/๑๑๘๐ แล้ว ทางฝ่ายชาวคริสต์ซึ่งอยู่ในบรรดาประเทศแห่งทวีปยุโรป ก็คิดจะต้องเอาเยรูซาเลม อันเป็น Holy Land คือดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของตนคืนมา ตั้งเค้าว่าจะเกิดสงครามศาสนา (religious war)

ครั้นถึงปี 1095/๑๖๓๘ ในที่ประชุมมหาสมัชชา Council of Clermont องค์พระสันตะปาปา (Pope Urban II) ก็ได้ทรงเฝ้าระดมคริสต์ศาสนจักร (Christendom) ให้ทำสงคราม โดยรวมพลังกษัตริย์ ขุนพล และพลเมืองของประเทศทั้งหลายทั่วยุโรป ทำ สงครามศักดิ์สิทธิ์ หรือสงครามเพื่อพระเจ้า (holy war) เพื่อปลดปล่อยดินแดนศักดิ์สิทธิ์ (Holy Land คือ เมืองเยรูซาเลม, เดินทัพไปไกลราว ๓,๕๐๐ - ๔,๐๐๐ กม.) จากการยึดครองของมุสลิมเตอร์กส์ อันมีชื่อเรียกเฉพาะว่า "ครูเสดส์" (Crusades, แปลง่ายๆ ว่าสงครามไม้กางเขน คือเรียกตามไม้กางเขนที่ได้รับแจกในที่ประชุมมหาสมัชชานั้น)

ในปี 1095/๑๖๓๘ นั้นเอง สงครามครูเสดครั้งแรกก็เริ่มขึ้น กองทัพคริสต์จากยุโรปรบชนะตีเอาเยรูซาเลมมาครอบครองได้ในปี 1099/๑๖๔๒ แต่ ๔๕ ปีต่อมา มุสลิมเตอร์กส์ก็เริ่มกลับชนะแล้ว ยึดเยรูซาเลมกลับไปครองในปี 1187/๑๗๓๐ ฝ่ายคริสต์ก็ยกทัพไปตีใหม่ ว่ากันยึดเยื้อยวอนานดังที่ว่าแล้วราว ๒๐๐ ปี (1095-1291) นับเป็นครูเสดส์ครั้งใหญ่ทั้งหมด ๘ ครั้ง กับครูเสดส์เล็ก ๒ ครั้ง จบลงด้วยมุสลิมเตอร์กส์เป็นผู้ครองตามเดิม

สงคราม ๒๐๐ ปีนี้มีผลพลอยได้ที่สำคัญคือ ในหลายแห่งที่ฝ่ายคริสต์ชนะ ทางยุโรปก็ได้ตำรับตำราวิชาการต่างๆ ของกรีกและโรมันโบราณ ที่ชาวมุสลิมนำไปเก็บรักษา ถ่ายทอดและพัฒนาสืบมา ตำรับตำราเหล่านี้ นักบวชคริสต์ได้คัดลอก เก็บรักษา หรือไม่กี่ก็แปลกลับจากภาษาอาหรับเป็นภาษาละติน ซึ่งกลายมาเป็นแหล่งความรู้ให้แก่ยุค Renaissance (ยุคคืนชีพ) ต่อมา ปราชญ์ชาวตะวันตกยุคหลังๆ จึงเห็นว่า ในสมัยกลางนั้น ประทีปแห่งวิทยาการยังส่องแสงอยู่บ้าง แม้จะริบหรี่ แต่ก็ไม่ถึงกับดับมืดเสียทีเดียว

หันกลับไปดูในยุโรป ซึ่งยังอยู่ในสมัยกลาง พวกยิว มุสลิม และคนนอกกริต ตลอดจนเหล่าแม่มด (ถือว่าเป็นพวกของซาตาน) ถูกกำจัดกวาดล้างโดยทั่วไป ต่อมา คนตื่นขึ้นมาค้นหาความรู้กันแล้ว ก็มีนักคิดนักปราชญ์ที่เผยแพร่ความรู้ความคิดเห็นขัดแย้งต่อคำสอนในคริสต์ศาสนา คริสต์ศาสนจักรก็ต้องห้ามต้องปราบ แล้วก็ให้มีสถาบันใหญ่เกิดขึ้นมาทำหน้าที่นี้ คือองค์พระสันตะปาปา (Pope Gregory IX) ได้ร่วมกับฝ่ายอาณาจักร ตั้งศาล Inquisition (ขอแปลว่า “ศาลไต่สวนศรัทธา”) ขึ้น ในปี 1231/๑๗๗๔ (ศาลนี้มีอยู่ราว ๖๐๐ ปี เพิ่งเลิกหมดในปี 1834/๒๓๗๗) คนที่ศาสนจักรถือว่ารอกกริตเข้ากับซาตาน หรือทำผิดต่อคริสต์ศาสนา ถูกจับขึ้นศาลลงโทษ รวมทั้งเผาทั้งเป็น จำนวนมากมาย

ที่นี้ ดังที่กล่าวแล้ว ช่วงสงครามครูเสดส์ ที่ไปรบกับมุสลิม ในคริสต์ศตวรรษที่ 12-13 เป็นยุคแห่งการที่ยุโรปแปลศิลปวิทยาการของกรีกและโรมันโบราณ พร้อมทั้งวิทยาการของมุสลิมเอง จากภาษาอาหรับ มาเป็นภาษาฮิบรูและละติน อันมีผลให้เกิดความตื่นตัวทางปัญญาที่สืบเนื่องมา ประจวบพอดีกับที่ในประเทศมุสลิม ศิลปวิทยาการกลับซบเซาเสื่อมลง ยุโรปก็เข้าสู่ยุคคืนชีพ (Renaissance) และเมื่อถึงตอนนี้ก็พอดีว่า ในปี 1453/๑๙๙๖ มุสลิมเตอร์กส์แห่งจักรวรรดิออตโตมาน (Ottoman Empire) ทำสงครามชนะตีกรุงคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) แดก ทำให้จักรวรรดิโรมันตะวันออก (Byzantine Empire) ล่มสลาย ถือเป็นจุดกำหนดว่า **สมัยกลาง/Middle Ages** ได้สิ้นสุดจบยุคไป

คราวที่กรุง Constantinople แดกนั้น นักปราชญ์และผู้ทรงความรู้จำนวนมากหนีมาอิตาลี และขนเอาตำรับตำราสำคัญมาด้วย เป็นการนำความรู้ที่สืบแต่กรีกโบราณมายังยุโรปอีกกระลอกหนึ่ง (ออตโตมานเตอร์กส์เข้าครองกรุง Constantinople และต่อมา หลังจบสงครามโลกครั้งที่ ๑ เมื่อ Ottoman Empire ถูกสลาย และมีสาธารณรัฐตุรกี/เตอร์กี/Turkey เกิดขึ้นในปี 1923/๒๔๖๖ Kemal Atatürk ได้เปลี่ยนไปตั้ง Angora เป็นเมืองหลวง และต่อมาในปี 1930/๒๔๗๓ ก็เปลี่ยนชื่อ Constantinople เป็น Istanbul และ Angora เป็น Ankara)

ถึงแม้จะสิ้นสมัยกลางไปแล้ว แต่พวกที่ตื่นขึ้นมาคิดค้นหาและบอกเล่าสอนความรู้ ก็ยังต้องหลบซ่อนหนีไม่ให้ถูกจับขึ้นศาล Inquisition ของคริสต์ศาสนจักร และมากหลายคนก็ไม่พ้น เช่น บรูโน (Giordano Bruno) สอนว่า ดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล และมีจักรวาลมากมายเป็นอนันต์ ถูกศาล Inquisition ตัดสินประหารด้วยการเผาทั้งเป็น ในปี 1600/๒๑๔๓ กาลิเลโอ (Galileo Galilei) นักวิทยาศาสตร์ชื่อดัง ผู้สอนว่าดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลาง โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ หาใช่ดวงอาทิตย์หมุนรอบโลกไม่ ก็ถูกจับขึ้นศาลนี้ แต่เพราะกาลิเลโอยอมรับผิด จึงได้รับการลดหย่อนผ่อนโทษให้ขังที่บริเวณอยู่แต่ในบ้าน (house arrest) จนตายไปในปี 1642/๒๑๘๕

ก่อนหน้านั้น เซอร์เวตัส (Michael Servetus) ผู้ค้นพบระบบการไหลเวียนของโลหิต ก็ถูกศาล Inquisition ตัดสินให้เผาทั้งเป็น ในปี 1553/๒๐๙๖ เซอร์เวตัสหนีศาลฝ่ายคาทอลิกไปได้ ทางฝ่ายคาทอลิกจึงเผาหุ่นแทนตัวเขา แต่แล้วก็ไปถูกฝ่ายโปรเตสแตนต์จับได้ และศาล Inquisition ของฝ่ายโปรเตสแตนต์ (เรียกชื่อว่า Consistory) ที่ Geneva ในสวิตเซอร์แลนด์ ก็ตัดสินให้จับเขาเผาทั้งเป็นได้สำเร็จ ในปี 1553 นั้นเอง บุคคลหนึ่งที่ถูกศาล Inquisition ให้เผาทั้งเป็น คือ โจนออฟอาร์ค (Joan of Arc) วีรสตรีฝรั่งเศส ซึ่งถูกเผาทั้งเป็นในปี 1431/๑๙๗๔ โดยถูกตัดสินว่าเป็นแม่มด

ในยุโรปยุคนั้น ผู้หญิงถูกศาล Inquisition ตัดสินว่าเป็นแม่มด ถูกประหารชีวิต เช่นด้วยการเผาทั้งเป็นอย่างนี้ จำนวนมากมาย เช่น ในเยอรมันภาคใต้แห่งเดียว ก็ประหารไปมากกว่า ๓,๐๐๐ คน ศาล Inquisition ในสเปน ก็ดุเดือดมาก เพียงช่วงเริ่มต้นก็สั่งประหารชีวิตเผาทั้งเป็นคนนอกريتไปประมาณ ๒,๐๐๐ คน

เรื่องราวมากมาย เล่าแค่นี้ก็เกิดการพูดคุยกันแล้ว ก็เป็นอันได้ว่าความว่า เมื่อสิ้นสมัยกลางของยุโรปแล้ว มีคนตื่นตัวและแข็งขึ้น ถึงจะจับมาลงโทษแรงอย่างไร ก็ไม่จบ ความยิ่งใหญ่ของวาติกันก็เสื่อมลง และต่อมา เมื่อท่านบาทหลวงมาร์ติน ลูเธอร์/Martin Luther ที่ประเทศเยอรมนี แข็งขึ้นต่ออำนาจขององค์พระสันตะปาปา แล้วถูกขับออกจากศาสนจักร ทำให้เกิดศาสนาคริสต์นิกายใหม่ คือ โปรเตสแตนต์ขึ้นในปี 1530/๒๐๗๓ ก็เป็นการตัดสิ้นความสิ้นสุดอำนาจที่ครอบคลุมทั่วทั้งยุโรป ของนิกายโรมันคาทอลิก แต่กระนั้น การฆ่าฟันกำจัดกวาดล้างทางศาสนา (religious persecution) ก็ไม่จบและไม่ลดความรุนแรง แล้วก็ได้เป็นเหตุให้คนในยุโรปมากมายหนีภัยไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในอเมริกา

ในประเทศที่คาทอลิกเป็นใหญ่ พวกโปรเตสแตนต์ถูกรับถูกกำจัดอย่างรุนแรง อย่างในฝรั่งเศส พวกฮิวเกนอตส์ (Huguenots คือพวกโปรเตสแตนต์ที่นั่นในสมัยนั้น) ถูกรัฐบาลฝรั่งเศสกำจัดกวาดล้าง เกิดเป็นสงครามศาสนาถึง ๘ ครั้ง ในช่วงปี 1562-1598/๒๑๐๕-๒๑๔๑ โดยเฉพาะเมื่อท่าน Cardinal บาทหลวงใหญ่ Richelieu เป็นอัครมหาเสนาบดี และแม้จะสงบศึกไปแล้ว ต่อมาก็กำจัดกันใหม่ จนพวกฮิวเกนอตส์จำนวนมากหนีไปอยู่ประเทศอื่น (ตำราฝรั่งว่ามีจำนวนที่หนีไปราว ๔ แสน ถึง ๑ ล้านคน) รวมทั้งจำนวนหนึ่งที่หนีต่อไปยังดินแดนแห่งโลกใหม่ คืออเมริกา (ฝรั่งเศสได้อาณานิคมมากในแคนาดา และที่นั่น รัฐบาลฝรั่งเศสออกกฎหมายห้ามมิให้มีนิกายโปรเตสแตนต์)

นอกจากฝรั่งเศส อังกฤษก็เป็นแหล่งใหญ่ของผู้หนีภัยศาสนา เรื่องเริ่มขึ้นเมื่อพระเจ้าเฮนรีที่ ๘ (Henry VIII) แยกพระองค์ออกจากโรมันคาทอลิก โดยประกาศไม่ยอมรับอำนาจขององค์พระสันตะปาปา (Pope) และให้รัฐสภาสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นประมุขแห่งศาสนจักรนิกายอังกฤษ (Church of England) คือนิกายแองกลิคัน (Anglican Church) ในปี 1534/๒๐๗๗ (ทำให้อังกฤษกลายเป็นประเทศโปรเตสแตนต์ โดยมีศาสนาคริสต์นิกายอังกฤษเป็นศาสนาประจำชาติมาจนบัดนี้)

จากนั้น พระเจ้าเฮนรีที่ ๘ ก็ทรงกำราบและยึดทรัพย์วัดทั้งหลายของคาทอลิก ใครยอมเชื่อฟังองค์สันตะปาปา ถือว่าเป็นความผิดอาญาแผ่นดิน ผู้นับถือโรมันคาทอลิกคนใดไม่ยอมรับสถานะของพระองค์ว่าเป็นประมุขของศาสนจักร ก็ถูกประหารชีวิต และอังกฤษกำจัดไม่เฉพาะชาวคาทอลิกเท่านั้น แต่กำจัดโปรเตสแตนต์นิกายอื่นที่ไม่ใช่ นิกายอังกฤษด้วย ดังที่พวกถือนิกายลูเธอรันก็ถูกจับเผาทั้งเป็นเสียเป็นจำนวนมาก

ต่อมา พระนางแมรีที่ ๑ (Mary I) ผู้เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าเฮนรีที่ ๘ นั่นเอง ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ.1553/๒๐๙๖ สถานการณ์พลิกตรงข้าม พระนางแมรีพยายามกัญนิกายโรมันคาทอลิกกลับขึ้นมาให้เป็นศาสนาประจำชาติ และได้กำจัดฝ่ายโปรเตสแตนต์ มีผู้ถูกเผาทั้งเป็นไปประมาณ ๓๐๐ คน บ้างก็หนีไปอยู่ประเทศอื่น

ครั้นถึงปี 1558/๒๑๐๑ พระกนิฐรุคินีของพระนางแมรีนั่น คือพระนางเจ้าเอลิซาเบธที่ ๑ (Elizabeth I) ขึ้นครองราชย์ ก็กลับฟื้นฟูนิกายโปรเตสแตนต์ขึ้นอีก และโดยเฉพาะในปลายรัชกาล ได้ประหารชีวิตพวกโรมันคาทอลิกไปเสียจำนวนมาก

การห้ามนิกายทางศาสนาในอังกฤษ ไม่จบแค่สมัยพระนาง Mary I และ Elizabeth I แต่มีต่อมา และดังว่าแล้ว อังกฤษมิใช่กำจัดเฉพาะคาทอลิก แต่กำจัดโปรเตสแตนต์พวกอื่น ที่ไม่ใช่ นิกายอังกฤษด้วย คนมากมายจึงหนีภัยไปอยู่ถิ่นอื่นในประเทศอื่น โดยเฉพาะที่มาอเมริกา นั้น มากมายหลายระลอก คณะที่เด่นในประวัติศาสตร์อเมริกัน ได้แก่ พวก “Pilgrims” (เคยเรียกว่า Pilgrim Fathers) ซึ่งหนีจากอังกฤษไปอยู่ใน Holland ตั้งแต่ปี 1608/๒๑๕๑ จนกระทั่งปี 1620/๒๑๖๓ จึงได้มาอเมริกาขึ้นที่ Plymouth ในแมสซาชูเซตส์ นอกเขตปกครองของรัฐบาลอังกฤษเวลานั้น และจัดตั้งการปกครองของตัวเองขึ้นมา

รัฐบาลอังกฤษพยายามเอาอเมริกาเป็นอาณานิคม และในหลายถิ่นที่เป็นอาณานิคม รัฐบาลอังกฤษก็ตามมาออกกฎหมายให้คริสตศาสนานิกายอังกฤษเป็นศาสนาราชการ ส่วนพวกคนอพยพเอง เมื่อมากลายเป็นชาวอาณานิคม ทั้งที่ได้ประสบภัยเบียดเบียนทางศาสนาในยุโรปมาอย่างหนักแล้ว พอได้ที่พักพิงในอเมริกาดีแล้ว บางกลุ่มก็ยังกำจัดข่มเหงเบียดเบียนกัน ในอเมริกาต่ออีก ตัวอยู่ไหน ก็จะเอาแต่พวกของตัวเอง เช่น ในรัฐแมสซาชูเซตส์ ก็มีการกำจัดพวกควอกเกอร์ และพวกแบพติสต์ รวมทั้งมีการล่าและฆ่าผู้ที่ถูกสงสัยว่าเป็นแม่มด ชาวคาทอลิกที่หนีมาอยู่ในอเมริกา ซึ่งเป็นฝ่ายที่มีจำนวนน้อยนัก ก็ประสบความยากเข็ญ เช่น ถูกตัดสิทธิทางการเมือง และห้ามมิให้ประกอบพิธีทางศาสนาเว้นแต่ในบ้านของตนเอง พวกยิวซึ่งเป็นชนส่วนน้อย ก็ถูกจำกัดไม่ให้มีสิทธิออกเสียง ไม่มีสิทธิได้รับตำแหน่งราชการ และปฏิบัติกิจการศาสนาของตนอย่างเปิดเผยไม่ได้

หันไปดูในยุโรปเองอีก ต่อมา กลุ่มประเทศโปรเตสแตนต์กับกลุ่มประเทศคาทอลิก ก็ได้ทำสงครามศาสนากัน เรียกว่า **สงคราม ๓๐ ปี** (Thirty Years' War, 1618-1648/ ๒๑๖๑-๒๑๙๑) พิณาครุอดวายน้อยอย่างหนัก เมื่อสงครามใหญ่นั้นสิ้นสุดลง อำนาจการเมืองในยุโรปก็กลายเป็นเรื่องของผู้ปกครองฝ่ายบ้านเมืองของประเทศนั้นๆ องค์การศาสนาคริสต์เหมือนกับถอยห่างเสื่อมอำนาจไปจากวงการเมืองระหว่างประเทศ

(พึงเข้าใจด้วยว่า การฆ่าฟันห้าพันทางศาสนาที่เล่ามานั้น มิใช่เฉพาะรัฐกระทำต่อประชาชนเท่านั้น ราษฎรก็ทำต่อกัน แต่ถ้าพูดไป ก็จะยืดยาวกันใหญ่)

พร้อมกันนั้น ความตื่นตัวทางปัญญาที่สืบมาตั้งแต่ยุคฟื้นฟูวิทยาการ หรือ **ยุคคินซิป** (Renaissance) เมื่อมาถึง **ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม** (เริ่มราวปี 1750/๒๒๙๓) ก็เกิด **กระแสนิยมวิทยาศาสตร์** (scientism) เฟื่องฟูฟ้าโถมเข้ามา ประชาชนหันไปปรอมองรอฟังเรื่องความเจริญของวิทยาศาสตร์ ที่มีเทคโนโลยีฟุ้งตามมา จึงยิ่งทำให้เห็นทางศาสนาคริสต์ ลดเลือนความสนใจลงไป

อีกทั้งเมื่ออุตสาหกรรมเจริญขึ้น ก็เป็นเหตุให้ลัทธิอาณานิคมก้าวขึ้นสู่ยุคใหม่ ประเทศเจ้าอาณานิคมต้องเร่งหาและระดมกำลังในการจัดการกับประเทศอาณานิคม เพื่อใช้เป็นแหล่งวัตถุดิบ บ่อนโรงงาน ที่จะเป็แหล่งอาหารให้แก่เมืองอุตสาหกรรมใหม่ๆ ที่กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว และเป็นตลาดระบายสินค้าสนองระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม คนหันไปสนใจและติดตามผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม เข้าทางของวัตถุนิยม และก้าวไปในทิศทางหรือกระแสของบริโภคนิยม ความสนใจใฝ่ใจในความเชื่อทางศาสนาก็ยิ่งเลือนราง

กลับไปดูที่อเมริกา จากภูมิหลังแห่งประวัติศาสตร์อันขมขื่นที่ยาวนานในยุโรป ทำให้คนอเมริกันมีจิตสำนึกซึ่งฝังลึกในใจที่สำคัญ คือความใฝ่ปรารถนาและเชิดชูบุขาคความเป็นอิสระเสรี หรือเสรีภาพ (freedom, liberty) เป็นอย่างยิ่ง ต่อมาเมื่อได้อิสรภาพที่จะปกครองตนเองแล้ว ก็ได้ถือเสรีภาพนี้เป็นหลักการสำคัญยิ่ง และกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญให้ประชาชนมีเสรีภาพในด้านต่างๆ รวมทั้ง **เสรีภาพทางศาสนา** (freedom of religion)

ยิ่งกว่านั้น เมื่อตั้งประเทศได้แล้ว หันมาจะตั้งหลักด้านศาสนา ก็มีหลายนิกาย และตกลงกันไม่ได้ว่าจะยกนิกายใดเป็นหลักกลาง หรือจะถือหลักศาสนาาร่วมกันได้อย่างไร (ทำท่าจะเป็นอย่างในยุโรปที่หนีมานั้นอีก) อเมริกาก็เลยยุติด้วยการวางหลักการแห่งการแยกศาสนจักรกับอาณาจักร ออกจากกัน (separation of church and state)

เมื่อได้ฟังได้มองเรื่องราวและสภาพที่เป็นไปเป็นมาอย่างนี้แล้ว ก่อนจะพูดคุยอะไรต่อไป ขอยกบทสรุปมาให้พิจารณา ๒ อย่าง

ข้อแรก เรื่องราวที่เล่ามา คงจะทำให้เข้าใจหรือมองเห็นได้ชัดว่า ทำไมบาทหลวง ฌอง เดอ บัวร์ช (Jean de Bourges) ชาวฝรั่งเศส ที่มาเมืองไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑/ค.ศ. 1656-88) จึงได้พูดถึงเสรีภาพทางศาสนาในเมืองไทย โดยเขียนจดหมายเหตุยืนยันไว้หนักแน่นยิ่งนัก (ดู *จดหมายเหตุการณ์เดินทางของพระสังฆราชแห่งเบริช ผู้อาณาจักรโคจีนจีน* [แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี; กรมศิลปากร, ๒๕๓๐]) ดังที่ว่า

ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะมีประเทศใดในโลกที่มีศาสนาอยู่มากมาย และแต่ละศาสนาสามารถปฏิบัติพิธีการของตนได้อย่างเสรีเท่ากับประเทศสยาม

พร้อมกันนั้น สำหรับคนไทย เมื่อได้อ่านได้ฟังเรื่องราวเกี่ยวกับ religious intolerance (ความทนฟังทนดูทนอยู่ด้วยกันไม่ได้ทางศาสนา) ของเขาที่เล่าเปิดเผยไว้ นั้น ก็จะมีรู้สึกไม่ถึงว่าเรื่องราวอย่างนี้จะได้เคยเกิดขึ้นแล้วในโลก

ข้อที่สอง เคยพูดว่า ข้อที่อเมริกาได้วางหลักการของเขาในการแยกศาสนจักรกับอาณาจักร ออกจากกัน (separation of church and state) เอาไว้ ซึ่งทำให้หลายคนคิดว่าจะเป็แบบอย่างที่ดี หรือเป็นมาตรฐานต่อไปนั้น ที่จริง หลักการของอเมริกา เป็นการแยกศาสนากับรัฐ ในเชิงลบ เป็นแบบ negative เท่านั้น ต่างจากเมืองไทย ที่ได้มีระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา (คือพระพุทธศาสนา) แบบแยกกันอยู่แล้วตลอดมา และเป็นการแยกศาสนจักรกับอาณาจักร ในเชิงบวก เป็นแบบ positive

ข้อที่ว่านี้ ถ้ามีโอกาส น่าจะได้มาพูดคุยหาความชัดเจนกัน

รู้จักเหง้า เข้าใจปัจจุบัน

ได้ปัญญาที่จะคิดแก้ปัญหาและทำการเบื้องต้น

หนังสือหลักวิชาชุดที่เด่นสำคัญของอเมริกา* เมื่อบรรยายเรื่องประเทศของเขา คือ คำว่า “United States” พอเริ่มเรื่อง ก็บอกว่า สหรัฐนั้นสำคัญถึง หมายถึง เป็นที่แสดงออกแห่ง **อุดมคติ** (ideals) รวมชุด ๔ ประการ การที่จะเข้าใจประเทศอเมริกาหรือสหรัฐนั้นได้ จำเป็นต้องพิจารณาบทบาทที่สภาพถิ่นดินแดน และบรรดาอุดมคติของสหรัฐ ได้แสดงผลปรากฏออกมาในพัฒนาการของประเทศของเขา

อุดมคติ (ideals) ๔ ประการนั้น คือ

1. ideal of freedom
2. ideal of the frontier
3. ideal of progress
4. ideal of democracy

จะเห็นว่า “freedom” คือ ความเป็นอิสระเสรี อิสรภาพ **เสรีภาพ** มาเป็นอันดับ ๑ ซึ่งมองได้ว่า ข้อนี้ขึ้นมาก่อนทั้งในแง่ความสำคัญ และในแง่กาลเวลาที่สืบมาจากอดีต คือประวัติศาสตร์แห่งการดิ้นรนให้พ้นจากการบังคับข่มเหงห้าพันปีทาในถิ่นแดนโลกเก่าคือยุโรป มุ่งมาหาอิสรภาพในโลกใหม่ คืออเมริกา และอิสรภาพเสรีภาพที่เขายกขึ้นมาบอกอย่างแรกในคำอธิบายขยายความของเขา ก็คือเสรีภาพในการ “worship” คือในการนับถือศาสนานั่นเอง นี่เป็นคำแสดงจุดมุ่งหมายของบรรพชนอเมริกันที่อพยพหนีภัยมาตั้งถิ่นฐานตั้งประเทศใหม่ที่นี่ ที่มาเป็นสหรัฐอเมริกา ซึ่งคนที่จะเข้าใจ ก็คือต้องรู้ประวัติศาสตร์แห่งการดิ้นรนให้พ้นภัย ที่ได้สรุปมาแล้วข้างต้น

อุดมคติที่ ๒ “frontier” คือ **คติบุกฝ่าขยายพรมแดน** หมายถึงแรงใจหมายมุ่งที่จะบุกฝ่าไปข้างหน้าเพื่อขยายเขตแดนในครอบครอง

ข้อนี้ก็สืบเนื่องมาจากประวัติศาสตร์ของชาติอเมริกัน ต่อจากเรื่องราวของอุดมคติที่ ๑ คือ เมื่อหนีภัยย้ายถิ่นอพยพข้ามน้ำมาขึ้นฝั่งแผ่นดินอเมริกาแล้ว ก็เป็นยุคของการตั้งตัวสร้างประเทศอเมริกา โดยใช้เวลา ๓๐๐ ปี ผจญภัยฝ่าฟันอุปสรรคบุกไปข้างหน้าขยายพรมแดนเป็นระยะทาง ๓,๐๐๐ ไมล์ จากฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติก **มุ่งหน้าตะวันตก** เฉลี่ยปีละ ๑๐ ไมล์ จนจบพรมแดนสุดแผ่นดินจดฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก ได้ Washington เป็นรัฐที่ ๔๒ ใน ค.ศ. 1889/๒๔๓๒ ปราบอินเดียนแดงเสร็จสิ้นในปี 1890/๒๔๓๓ ถือเป็นวาระที่ประวัติศาสตร์ชาติอเมริกันมาถึงจุดแห่งการ **ปิดจบพรมแดน** (closing of the frontier)

* คำอธิบายคำ “United States” นี้ เดิมอยู่ใน *Compton's Encyclopedia* ต่อมา เมื่อ *Encyclopædia Britannica* ซื้อสิทธิการพิมพ์ *Compton's Encyclopedia* แล้ว คำอธิบายนี้ ก็มาอยู่ใน *Britannica Student Library* ของ *Encyclopædia Britannica* เช่นในกรณีนี้ คือ ฉบับปี 2014:

“United States.” *Britannica Student Library. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite.* Chicago: Encyclopædia Britannica, 2014.

การที่ “frontier” คือ ความคิดมุ่งบุกฝ่าขยายพรมแดน กลายเป็นอุดมคติสำคัญของชนชาติอเมริกัน เพราะเขาถือว่า ความคิดจิตใจเรียวแรงพลังและประสบการณ์มากมายในการผจญภัยฟันฝ่าบุกไปข้างหน้าเพื่อขยายพรมแดนสร้างประเทศอเมริกาในเวลาที่ยาวนานมากนี้ ได้สะสมอัดตัวเป็นภาวะจิตที่มุ่งหน้าบุกฝ่าขยายแดนแห่งความสำเร็จให้สุดกว้างสุดไกล (frontier mentality) โดยที่ frontier ที่จะบุกผ่านนั้นก็คือโอกาส (opportunity, คำหนึ่งที่สำคัญมากสำหรับจิตอเมริกัน)

ดังที่เขาเอาคำ “frontier” นี้มาใช้ระบุแดนแห่งความสำเร็จที่เขาลุล่วงแล้ว และที่มุ่งจะบุกฝ่าต่อไป รวมทั้งการสำรวจอวกาศ การไปดวงจันทร์ ไปดาวพระอังคาร ฯลฯ ดูได้จากถ้อยคำมากมาย เช่น land frontier (ที่ว่าปิดในปี 1890/๒๔๓๓), ocean frontier, Space Frontier, New Frontier (ของประธานาธิบดี John F. Kennedy), Cyberspace Frontier หรืออย่าง “the frontiers of science” และ “the frontiers of medicine” เป็นต้น

อุดมคติที่ ๓ “progress” คือ **อุดมคติแห่งความก้าวหน้า** ข้อนี้ก็สอดคล้องและรับช่วงต่อกันกับอุดมคติข้อก่อนๆ และความหมายก็เข้าใจได้ไม่ยาก คือ จะต้องให้ชีวิตบุคคลก็ตาม สถาบันการเมือง สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันสังคมทั้งหลายก็ตาม มีความตั้งงามเจริญพัฒนาก้าวหน้าต่อไปด้วยความบากบั่นพากเพียรจริงจังในการจัดการดำเนินการอย่างซื่อสัตย์สุจริตยุติธรรม – นี่พูดตามที่เขาว่า เป็นเรื่องที่อยู่ ไม่ใช่เรื่องเชื้อ

อุดมคติที่ ๔ “democracy” คือ **อุดมคติประชาธิปไตย** ข้อนี้เป็นพื้นฐาน เป็นวิถีชีวิตที่มีความเป็นตัวบุคคลซึ่งมีสิทธิมีเสียงที่จะได้รับการคำนึง และมีโอกาสที่จะได้จะไปถึงผลที่หมายอันพึงได้พึงถึงแก่ตน ข้อนี้ไม่ต้องพูดมาก ควรรู้กันดีอยู่แล้ว

นี่คือตัวอย่างเรื่องที่อเมริกาบอกไว้ว่า ถ้าจะรู้จักประเทศชาติของเขา ก็ต้องรู้เข้าใจเรื่องราวเหล่านี้ เคยบอกคนที่จะไปเรียนต่อในอเมริกาว่าควรหาความรู้ในเรื่องเหล่านี้ไว้ ถ้าตอนไปยังไม่รู้ เมื่อไปอยู่ที่นั่น ก็ให้รู้ก่อนกลับมา

อย่างน้อย ถ้าจะรู้จักอเมริกา ก็ไม่ใช่แค่รู้ที่จะไปหา McDonald's หรือ KFC แต่ต้องรู้ให้ถึงอุดมคติให้ถึงความคิดหมายใฝ่ฝันของประเทศของเขา ต้องรู้วิถีของชาติของสังคม รู้รากเหง้าภูมิหลังประวัติศาสตร์แห่งการดิ้นรนต่อสู้ของเขา อย่างน้อยดังที่ได้เล่ามานั้น ซึ่งก็อย่างที่ว่าแล้ว เขาก็ไม่ได้ปิดบัง แต่เขาพยายามค้นคว้าสืบสาวเอามาบอกมาเล่าให้รู้กัน ไม่ว่าจะเป็นการรวบรวมฟันแย้งชิงกันเอง การข่มเหงแย้งชิงดินแดนจากอินเดียแดง การจับคนดำมาขายเอามาใช้เป็นทาส ความโหดร้ายทารุณต่อทาส เขาก็พยายามค้นคว้าหาความจริงมาเปิดเผย เป็นเรื่องของความรู้ ซึ่งจำเป็นสำหรับปัญญา ที่จะแก้ปัญหา และไม่ว่าจะจัดทำดำเนินการใดๆ

ในอเมริกานั้น ดังที่ว่า เขาถือความรู้เป็นเรื่องสำคัญ เมื่อในหมู่คนของเขาเองมีพวกที่ละเลยลืมหืมเรื่องราวร้ายๆ เก่าๆ ของสังคม เขาก็เตือนคนเหล่านั้น เตือนสติประชาชน ให้ระลึกจำได้ไม่ให้ลืมหืมเรื่องราวที่เป็นเหตุปัจจัยของชาติของสังคม

เพื่อให้เห็นตัวอย่างการที่ฝรั่งเตือนคนของเขาให้ระลึกรู้ถึงภูมิหลังรากเหง้าของชาติของเขาเอง จะยกมติของศาลสูงสุด (Supreme Court) ของสหรัฐอเมริกา ที่เล่าเรื่องราวเลวร้าย อธิบายปัญหาเก่า ทางศาสนาของชนชาติของเขาแก่คนอเมริกัน ซึ่งแปลไฉนนานมาแล้ว ขอยกมาเล่าซ้ำไว้ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง (แปลลงไว้ในหนังสือ *ปฏิรูปการศึกษา พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน?*, พ.ศ. ๒๕๔๔; การทำตัวอักษร เน้นหนาเป็นของผู้เขียนนี้เอง) ดังนี้

Excerpt from the opinion of the US Supreme Court:

The First Amendment, as made applicable to the states by the Fourteenth...commands that a state "shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof..." These words of the First Amendment reflected in the minds of early Americans a vivid mental picture of conditions and practices which they fervently wished to stamp out in order to preserve liberty for themselves and for their posterity.

Doubtless their goal has not been entirely reached; but so far has the Nation moved toward it that the expression "law respecting an establishment of religion" probably does not so vividly remind present-day Americans of the evils, fears, and political problems that caused that expression to be written into our Bill of Rights.

Whether this New Jersey law is one respecting an "establishment of religion" requires an understanding of the meaning of that language, particularly with respect to the imposition of taxes. Once again, therefore, it is not inappropriate briefly to review the background and environment of the period in which that constitutional language was fashioned and adopted.

A large proportion of the early settlers of this country came here from Europe to escape the bondage of laws which compelled them to support and attend government-favored churches. The centuries

ความคัดัดัดมา จากมติของศาลสูงสุด:

อนุบัญญัติข้อ ๑ (the First Amendment ในรัฐธรรมนูญอเมริกัน) ซึ่งอาศัยอนุบัญญัติข้อ ๑๔ ให้บังคับใช้แก่บรรดารัฐทั้งหลาย...กำหนดว่า รัฐ "จะไม่ตรากฎหมายขึ้นเชิดชูสถาบันศาสนาหนึ่งใด หรือห้ามการดำเนินการโดยเสรีของศาสนานั้น..."

ถ้อยคำในอนุบัญญัติข้อ ๑ เหล่านี้ สะท้อนขึ้นมาในใจของชาวอเมริกันยุคแรก ให้เห็นมโนภาพอันเด่นชัดที่แสดงถึงสภาวะการณ์และปฏิบัติการต่างๆ ที่พวกเขา มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะขจัดให้หมดสิ้นไป เพื่อจะรักษาเสรีภาพไว้ให้แก่ตนและคนรุ่นหลัง

แน่นอนว่า จุดหมายของเขายังไม่ลุล่วงโดยสมบูรณ์ แต่กระนั้น ทั้งที่ชนชาติอเมริกันได้มุ่งหน้าสู่จุดหมายนั้นมาถึงเพียงนี้แล้ว ข้อความว่า "กฎหมายขึ้นเชิดชูสถาบันศาสนาหนึ่งใด" ก็ดูจะมีได้ช่วยให้คนอเมริกันสมัยปัจจุบันระลึกนึกเห็นได้ชัดเจนนัก ถึงความเลวร้าย ความน่าหวาดกลัว และปัญหาต่างๆ ทางการเมือง ที่เป็นเหตุให้ต้องเขียนข้อความนั้นไว้ในสิทธิบัตรของเรา (Bill of Rights = *อนุบัญญัติ ๑๐* ข้อแรก ในรัฐธรรมนูญอเมริกัน)

กฎหมายของรัฐนิวเจอร์ซีย์ จะเป็นกฎหมายที่เชิดชูสถาบันศาสนาหรือไม่ จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจในความหมายของข้อความที่บัญญัติไว้นั้น โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการเรียกเก็บภาษี

เพราะฉะนั้น จึงมิเป็นการไม่เหมาะสมที่จะมาทบทวนกันดูอีกวาระหนึ่งโดยสังเขป ให้เห็นภูมิหลังและสภาพแวดล้อมของยุคสมัย ที่ข้อความในรัฐธรรมนูญส่วนนั้นได้ถูกสรรสร้างขึ้น และยอมรับให้ถือปฏิบัติกันมา

เหล่าชนผู้มาตั้งถิ่นฐานในประเทศนี้ยุคแรกๆ นั้น จำนวนมากทีเดียว มาประเทศนี้จากยุโรป เพื่อหลบหนีจากข้อกำหนดของกฎหมาย ที่บังคับเขาให้อุปถัมภ์บำรุงและเข้าร่วมกิจกรรมของนิกายศาสนาที่รัฐบาลอุปถัมภ์บำรุง

immediately before and contemporaneous with the colonization of America had been filled with turmoil, civil strife and persecutions, generated in large part by established sects determined to maintain their absolute political and religious supremacy. With the power of government supporting them, at various times and places, Catholics had persecuted Protestants, Protestants had persecuted Catholics, Protestant sects had persecuted other Protestant sects, Catholics of one shade of belief had persecuted Catholics of another shade of belief, and all of these had from time to time persecuted Jews. In efforts to force loyalty to whatever religious group happened to be on top and in league with the government of a particular time and place, men and women had been fined, cast in jail, cruelly tortured, and killed. Among the offenses for which these punishments had been inflicted were such things as speaking disrespectfully of the views of ministers of government-established churches, non-attendance at those churches, expressions of nonbelief in their doctrines, and failure to pay taxes and tithes to support them.

These practices of the old world were transplanted to, and began to thrive in, the soil of the new America. The very charters granted by the English Crown to the individuals and companies designated to make the laws which would control the destinies of the colonials authorized these individuals and companies to erect religious establishments which all, whether believers or nonbelievers, would be required to support and attend. An exercise of this authority was accompanied by a repetition of many of the old-world practices and persecutions. Catholics found themselves hounded and proscribed because of their faith; Quakers who followed their conscience went to jail; Baptists were peculiarly obnoxious to certain dominant Protestant sects; men and women of varied faiths who happened to be in a minority in a particular locality were persecuted because they steadfastly persisted in worshipping God only as their own consciences dictated. And all of these

หลายศตวรรษก่อนหน้านั้น รวมทั้งในยุคสมัยเดียวกับที่อเมริกาเป็นอาณานิคม เต็มไปด้วยความปั่นป่วน การวิวาทขัดแย้งวุ่นวายของประชาชน และการทำหั่นปีศาจกัน ซึ่งโดยส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากนิกายที่รัฐยกขึ้นสถาปนา ซึ่งมีความมุ่งมั่นที่จะรักษาความยิ่งใหญ่ทางศาสนาและการเมืองของตนไว้ให้เด็ดขาด

ด้วยอำนาจของรัฐบาลที่ส่งเสริมสนับสนุนนิกายศาสนานั้นๆ ในต่างกาลละ ต่างเทศะ พวกคาทอลิกก็ทำหั่นปีศาจพวกโปรเตสแตนต์ พวกโปรเตสแตนต์ก็ทำหั่นปีศาจพวกคาทอลิก พวกโปรเตสแตนต์นิกายโน้นก็ทำหั่นโปรเตสแตนต์ที่ต่างนิกายอื่นๆ พวกคาทอลิกสายความเชื่อหนึ่ง ก็ทำหั่นปีศาจพวกคาทอลิกอีกสายความเชื่อหนึ่ง แล้วทุกนิกายเหล่านี้ (ทั้งโปรเตสแตนต์ ทั้งคาทอลิก) ก็ได้ทำหั่นปีศาจพวกยิวเป็นคราวๆ

ด้วยความพยายามที่จะบังคับให้จงรักภักดีต่อนิกายศาสนาที่ได้ขึ้นมาเป็นนิกายที่สูงที่สุดและเข้าพวกกับรัฐบาลในยุคสมัยนั้นๆ ชายหญิงทั้งหลายได้ถูกปรับสินไหม ได้ถูกจับขังคุก ได้ถูกทรมานอย่างโหดร้าย และถูกสังหาร

ในบรรดาความผิดทั้งหลายที่คนเหล่านี้ถูกลงโทษ ก็เช่นการพูดโดยไม่เคารพต่อความคิดเห็นของอาจารย์สอนศาสนาในนิกายที่รัฐบาลอุ้มชู การไม่ไปร่วมกิจกรรมของนิกายเหล่านั้น การแสดงความไม่เชื่อในคำสอนของอาจารย์สอนศาสนาเหล่านั้น และการที่มีได้ยอมเสียภาษีรัฐและภาษีศาสนาเพื่ออุปถัมภ์บำรุงนิกายศาสนานั้น

ปฏิบัติการเหล่านี้ที่มีในโลกเก่า คือยุโรป ได้ถูกนำมาปลุกฝังลงและเริ่มจะแพร่ขยายไปในผืนแผ่นดินอเมริกาใหม่ กฎบัตรกฎหมายทั้งหลายที่มหากษัตริย์ของอังกฤษได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่บุคคลและบริษัททั้งหลาย ซึ่งได้กำหนดให้เอกชนและบริษัทเหล่านั้น ตรากฎหมายขึ้นมาบังคับควบคุมชะตากรรมของชาวอาณานิคม ก็ได้ให้อำนาจแก่เอกชนและบริษัทเหล่านั้นที่จะสร้างศาสนสถาน ซึ่งทุกคน ไม่ว่าจะเชื่อถือหรือไม่ว่าจะต้องอุปถัมภ์บำรุงและร่วมกิจกรรม

การดำเนินการให้เป็นไปตามอำนาจนี้ พ่วงมาด้วยการนำเอาวิธีปฏิบัติต่างๆ และการทำหั่นปีศาจของโลกเก่า (ยุโรป) มากมายหลายอย่างมาใช้ซ้ำอีก พวกคาทอลิกพบว่าตัวเองถูกตามล่าและถูกประณามหยามเหยียดเพราะเหตุแห่งความเชื่อของตน พวกแควกเกอร์ผู้ดำเนินตามจิตสำนึกของตน ก็ต้องเข้าคุกไป พวกแบปติสต์ก็เสี่ยงอันตรายเป็นพิเศษจากพวกโปรเตสแตนต์บางนิกายที่เป็นใหญ่ ชายหญิงที่นับถือศาสนาต่างๆ ซึ่งบังเอิญเป็นชนส่วนน้อยในบางถิ่นบางที่ ก็ถูกทำหั่นปีศาจเพราะเหตุที่ยืนหยัดในการบูชาพระเจ้าตามแนวทางที่จิตสำนึกของตนกำหนดด้นา

dissenters were compelled to pay tithes and taxes to support government-sponsored churches whose ministers preached inflammatory sermons designed to strengthen and consolidate the established faith by generating a burning hatred against dissenters.

These practices became so commonplace as to shock the freedom-loving colonials into a feeling of abhorrence. The imposition of taxes to pay ministers' salaries and to build and maintain churches and church property aroused their indignation. It was these feelings which found expression in the First Amendment.

[Excerpt from the opinion of the US Supreme Court, *Everson v. Board of Education*, 1947. *Microsoft Encarta Encyclopedia* 2001]

อ่านมติศาลสูงสุดนี้แล้ว นอกจากเห็นภาพการข่มเหงทำร้ายกันของคนถือต่างลัทธินิกาย และการแทรกแซงกดขี่ครอบงำกันระหว่างบ้านเมืองกับศาสนา อย่างที่คนไทยไม่มีภูมิหลังที่จะคิดไปถึงแล้ว ก็จะมีใจคิดว่า ทำไมรัฐธรรมนูญอเมริกันจึงต้องมีอนุบัญญัติข้อ ๑ นี้ ที่ Thomas Jefferson บอกว่า จะได้เป็นกำแพงกั้นแยกศาสนจักรกับรัฐของเขา

ที่เวลานั้นก็แ่งหนึ่ง แต่ที่เล่ามานี้ จะให้เห็นว่า ชาวตะวันตกอย่างอเมริกันนั้น ก็มีข้อดีที่สำคัญ คือ ความนิยมปัญญา ใฝ่หาความรู้ และเขาก็ปฏิบัติมาได้ดีไม่น้อยนัก ในเรื่องการค้นคว้าหาความจริง พยายามรู้เข้าใจและบอกไว้ให้รู้กัน ทำให้เจริญด้วยศาสตร์วิทยา

แม้แต่ภูมิหลังรากเหง้าของพวกเขาตัว เขาก็พยายามจะรู้ให้ได้เต็มทั่วและตรงตามที่มันเป็น โดยเปิดเผยให้รู้กัน อย่างไม่ขึ้นต่อความรู้สึก ไม่ต้องมีอาการของจิตใจที่คนไทยเรียกกันว่าอารมณ์ ไม่เล่นไปกับความชอบใจหรือไม่ชอบใจ โดยมุ่งเพื่อประโยชน์ทางปัญญา ที่จะรู้จุดเห็นทางแก้ปัญหา และสร้างสรรค์พัฒนาสืบต่อไป

ความรู้ก็ถึงก็ทัน ปัญญา也多กับเมตตาโดยมีความจริงใจ ด้วยปัญญาในจิตใจที่ดีนี้ จึงขึ้นเวทีพูดจรร่วมแก้ปัญหาด้วยกัน

ที่เล่ามาเรื่องอเมริกา ก็เป็นเรื่องราวของตะวันตก ตั้งแต่ในยุโรป เป็นเรื่องของตัวเขาพวกเขาเอง เขาจึงค้นหามาได้มาก

ส่วนเรื่องทางด้านของเราในแดนตะวันออกที่เขาห่างไกล เทียบกันแล้ว ยังรู้กันน้อยกว่า และแม้ในส่วนที่ได้อ่านนั้นก็กลายเป็นว่า ได้จากชาวตะวันตกมาสืบหาค้นคว้าเอาไปหรือให้มา น่าจะถือเป็นการเตือนว่า เราควรฝึกตนฝึกพวกตัวให้เป็นคนใฝ่ศึกษา ชอบสืบค้นหาความรู้ ให้เข้าถึงความจริงที่จะเจริญปัญญา

ผู้ที่มีความคิดเห็นผิดแผกแตกต่างออกไปเหล่านี้ ถูกบังคับให้ต้องเสียภาษีศาสนาและภาษีบ้านเมือง เพื่อเอามาอุปถัมภ์บำรุงนิกายศาสนาที่รัฐอุปถัมภ์ ซึ่งมีศาสนาจารย์ไปเที่ยวเทศนาคำสอนอันแสนร้อน ที่มุ่งจะเสริมสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้แก่ร่างกายของตน ด้วยการก่อให้เกิดความชิงชังอย่างรุนแรงแก่ผู้ที่คิดผิดแผกออกไป

ปฏิบัติการเหล่านี้ได้กลายเป็นเรื่องสามัญตาชดขึ้น ถึงขั้นที่สร้างความหวาดผวแก่ชาวอาณานิคมผู้รักเสรีภาพ จนเกิดเป็นความรู้สึกขยาดแหยง การเรียกเก็บภาษีเพื่อเอามาจ่ายเป็นเงินเดือนของอาจารย์สอนศาสนาและมาก่อสร้างคูแลร์รักษาโบสถ์ พร้อมทั้งทรัพย์สินของโบสถ์เหล่านี้ ก่อให้เกิดความขุ่นข้องหมองใจแก่ชาวอาณานิคมเหล่านั้น

ความรู้สึกเหล่านี้แหละ ที่แสดงออกมาเป็นข้อความใน อนุบัญญัติข้อ ๑ (First Amendment)

[ข้อความตอนหนึ่ง จากมติของศาลสูงสุด คดีอีเวอริสันเป็นโจทก์ฟ้องคณะกรรมการการศึกษา ค.ศ. 1947, *Microsoft Encarta Encyclopedia* 2001]

ที่จริง เรื่องราวของชาวตะวันออก ก็ถึงกันกับตะวันตกนั้นพัวพันกันมา ฝรั่งเศสได้สนใจศึกษา ให้รู้เรื่องราวเหตุปัจจัยที่โยงกันด้วย ลองดูกันหน่อย จะได้เห็นอะไรๆ ชัดขึ้น

หันกลับไปดูในตะวันตกนั้น บอกแล้วว่า เขาเข้า**สมัยกลาง** (Middle Ages) ตั้งแต่ ปี 476/๑๐๑๙ คือนับว่าเริ่มยุคนี้เมื่อจักรวรรดิโรมันตะวันตก (Western Roman Empire) ล่มสลาย เมื่อเข้าสมัยกลางนี้แล้ว ยุโรปก็อยู่ใต้อำนาจของ**คริสต์ศาสนจักร** และศิลปวิทยาของกรีกและโรมันโบราณก็ลับเลือนไป ฝรั่งเศสเรียกสมัยกลางนี้ว่าเป็น**ยุคมืด**อย่างที่ได้แล้ว และยุโรปก็ยุ่งกันอยู่ข้างใน ไม่มีประเทศในยุโรปที่มีกำลังตั้งอาณานิคมขึ้นได้

แล้วก็อย่างที่ได้แล้ว ใน**สมัยกลาง**นั้น พอถึงปี 622/๑๑๖๕ ศาสนา**อิสลาม**ก็เกิดขึ้น และมีพลังแรงมากในการเผยแพร่ จึงเข้าสู่ยุคที่มุสลิมอาหรับแผ่ขยายได้อาณานิคมมากมาย ดังที่ได้แล้วว่า แคปี 700 เศษ ก็ได้หมดแอฟริกาเหนือ เข้ายุโรปจนได้สเปน ทางตะวันออกก็ไปถึงชมพูทวีป และขึ้นไปชนะจีนที่เอเชียกลาง (Central Asia, ชนส่วนมากคือชาว**เตอร์ก**/Turk กับชาว**มองโกล**/Mongol)

ต่อมา **เตอร์ก**ในเอเชียกลาง ซึ่งได้เป็นมุสลิมแล้ว ก็ขยายตัวลงมาข้างล่าง ทั้งที่ชมพูทวีป และไปตะวันออกกลาง ทางอาหรับ บ้างก็เข้ารับราชการรับใช้**กาหลิบ** (Caliph, ประมุขของรัฐและศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นมุสลิมอาหรับที่สืบสายตรงจากองค์พระมหามะหมัด) พวกมุสลิมเตอร์กนี้เก่ง บางคนใหญ่โตขึ้น ได้เป็น**สุลต่าน** (Sultan) มีอำนาจมากจนครอบงำมุสลิมอาหรับ พอถึงปี 1055/๑๕๙๘ ก็มีสุลต่านขึ้นครองกรุงแบกแดด (Bagdad) เสียเอง ยกกาหลิบไว้เพียงเป็นหุ่นเชิด **มุสลิมอาหรับ**อ่อนกำลัง เป็นอันเข้ายุค**มุสลิมเตอร์ก**

พวก**มุสลิมเตอร์ก**ครองอำนาจในแดนอาหรับแล้ว ก็หันไปรบกับจักรวรรดิโรมันตะวันออก (Byzantine Empire) และในปี 1071/๑๖๑๔ ก็ชนะได้ดินแดนส่วนที่เชื่อมต่อเอเชียกับยุโรป (คือประเทศตุรกี/เตอร์กี แถบเอเชีย) ทำให้มุสลิมได้ตำราศิลปวิทยาของกรีกและโรมันโบราณ แล้วก็ตัดเส้นทางที่ชาวคริสต์จากยุโรปจะมาไหว้ในแดนศักดิ์สิทธิ์ คือเยรูซาเลม (Jerusalem, the Holy Land) เป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ประเทศคริสต์เริ่มทำสงคราม**ครูเสดส์** (Crusades) รบกับมุสลิม ตั้งแต่ปี 1095/๑๖๓๔ อย่างยืดเยื้อยาวนานราว ๒๐๐ ปี (จบในปี 1291/๑๘๓๔) ดังได้แล้วข้างต้น

ที่นี้ ระหว่างนั้น **เจงกิสข่าน** (Genghis Khan) ได้นำทัพมองโกลลงมาจากเอเชียกลาง เข้าบุกจีน ยึดปักกิ่งได้ ในปี 1215 แล้วนำทัพไปตะวันตก เข้าตะวันออกกลาง ตีอาณาจักรที่ผ่านไปแหลกลาญหมด จนกระทั่งในปี 1258/๑๘๐๑ ข่านคือกษัตริย์มองโกลชั้นลูกหลานของเจงกิสข่าน ก็เข้าทำลายกรุงแบกแดดได้ จบสิ้นจักรวรรดิมุสลิม แต่วัฒนธรรมมุสลิมยังเหลือรอดมาได้โดยมีเจ้ามุสลิมไปหลบภัยอยู่ที่อียิปต์ในทวีปแอฟริกา

อย่างไรก็ตาม พวกมองโกลครองอำนาจอยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปีเศษ อาณาจักรก็แตกสลายไปเรื่อยๆ จนหมดอำนาจหายไป แล้วก็เข้ายุคมุสลิมเตอร์กต่ออีก โดยในปี 1258 สุลต่านอูสมานที่ ๑ (Osman I) ได้ตั้งราชวงศ์ออตโตมาน ซึ่งยิ่งใหญ่ขึ้นๆ จนเป็น**จักรวรรดิออตโตมาน** (Ottoman Empire) ครองอำนาจเป็นหนึ่งเดียวในตะวันออกกลาง สลายการสืบสายกาหลิบของมุสลิมอาหรับ ทั้งที่ตนเป็นสุลต่านมุสลิมเตอร์ก ก็ตั้งตัวเองเป็นกาหลิบ เป็นจักรวรรดิยิ่งใหญ่ยืนยงอยู่ถึง ๖๖๐ ปี จนถึงสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๑ จึงถูกสลายไปในปี 1918/๒๔๖๑ แล้วเกิดสาธารณรัฐตุรกีขึ้นมาในปี 1923/๒๔๖๖

ในยุคของจักรวรรดิออตโตมานนี้เอง ที่มุสลิมเตอร์กบุกจักรวรรดิไบแซนทีนแย่งชิงเมืองน้อยใหญ่มาเรื่อยๆ จนถึงปี 1453/๑๙๙๖ ก็ทำลายจักรวรรดิโรมันตะวันออกนี้ได้ แล้วยึดเอาคอนสแตนติโนเปิลมาเป็นเมืองหลวงของตน และก็ถือกันว่าปี 1453 นี้ เป็นจุดกำหนดการสิ้นสุดแห่ง**สมัยกลาง (Middle Ages)** ดังที่เล่าข้างต้น

จากนั้น ออตโตมานก็แผ่อำนาจเข้าไปในยุโรป การเรืองอำนาจของออตโตมานนี้ กีดขวางการแผ่ขยายดินแดนของประเทศตะวันตก กันฝรั่งให้ไปเอเชียทางบกไม่ได้ ฝรั่งต้องหันไปล่าอาณานิคม และแผ่ศาสนาด้วยการเดินทัพทางทะเล รวมทั้งเป็นเหตุให้ได้ไปค้นพบโลกใหม่ คืออเมริกา เป็นการเข้าสู่ยุคอาณานิคมสมัยใหม่ (modern colonialism) ไปทางเรือ ไม่ต้องใช้ม้า เป็นการแผ่อำนาจของประเทศตะวันตกที่นับถือคริสต์ศาสนา โดยฝรั่งพูดกันมาว่า การล่าอาณานิคมมีเป้าหมายใหญ่ ๓ อย่าง คือ เพื่อ "...gold, God and glory" พูดเป็นไทย (ลำดับใหม่) ว่า "แผ่ศาสนา - หาความมั่งคั่ง - ครอบครองยิ่งใหญ่"

หลังจบสงครามโลกครั้งที่ ๑ เมื่อ**จักรวรรดิออตโตมาน (Ottoman Empire)** ถูกสลายในปี 1918 แล้ว ในปี 1922 ตำแหน่งสุลต่าน (sultanate) ถูกยกเลิก และ Kemal Atatürk ("บิดาของชนชาวเตอร์ก") ตั้งสาธารณรัฐตุรกี/เตอร์ก/Turkey ขึ้นในปี 1923/๒๔๖๖ แล้วปีถัดมา 1924 เขาก็เลิกตำแหน่งกาหลิฟ (caliphate) ให้ราษฎรหันไปแต่งกายแบบชาวยุโรป เลิกใช้อักษรอาหรับเปลี่ยนไปใช้อักษรละติน ฯลฯ เมื่อจบสิ้น**จักรวรรดิออตโตมาน** เหล่าประเทศอาหรับได้คืนชีพ เป็นอันสิ้นยุคมุสลิมเตอร์ก และ**มุสลิมอาหรับ**ฟื้นขึ้นใหม่

ที่เล่ามานั้น เป็นด้านทิศตะวันตก ที่นี้ หันมาดูทางตะวันออก ที่อินเดีย ย้อนหลังกลับไปในอดีตตั้งแต่**สมัยกลาง** บอกแล้วว่าทัพ**มุสลิมอาหรับ**บุกมา แต่ถูกยับยั้งอยู่แค่ลุ่มน้ำสินธุตั้งแต่ปี 711/๑๒๕๔ แล้วมีการเดินทางค้าขายและการสังสรรค์ทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษ 9-10 (ในช่วง พ.ศ. ๑๓๕๐ - ๑๕๕๐) ที่อินเดียมีมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา เช่นนาลันทา รุ่งเรืองอยู่แล้ว ชาว**มุสลิมอาหรับ**ที่แบกแดดได้รับถ่ายทอดความรู้ด้านคณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ และศาสตร์สาขาอื่นๆ จากอินเดีย ดังว่าข้างต้น ในยุคนี้ ปราชญ์มุสลิมได้ทั้งของกรีก-โรมันโบราณและของชมพูทวีป จึงมีศิลปวิทยาก้าวหน้ากว่ายุโรปมาก แม้แต่ตัวเลข**อาระบิก** (1 2 3 ... 0) ที่ฝรั่งใช้และเวลานี้แพร่ไปทั่วโลก ก็เกิดในอินเดียตั้งแต่ราว ๒๐๐ ปีก่อน ค.ศ. เวลาผ่านมานานจนกระทั่ง ค.ศ. ที่ 7-8 ชาว**มุสลิมอาหรับ**จึงได้รับตัวเลขอินเดียไปใช้ จากนั้นชาวยุโรปก็นำไปใช้ต่อ โดยเข้าใจว่าเป็นของอาหรับ (จึงเรียกว่า "อาระบิก") เท่าที่พบใช้ครั้งแรกในเมืองฝรั่ง เมื่อปี 976/๑๕๑๙

ต่อมา ในช่วง ค.ศ. 1001-1027/พ.ศ. ๑๕๔๔-๑๕๗๐ เข้าสู่ยุคมุสลิมเตอร์กแล้ว การรุกรานครั้งใหญ่เริ่มขึ้น โดยทัพ**มุสลิมเตอร์ก** จากอัฟกานิสถาน บุกปล้นฆ่าแหลกทำลาย เอาแคว้นปัญจาบไปผนวกเข้าในอาณาจักรของตน ครั้งนั้น คนฮินดูวรรณะต่ำ และชาวพุทธได้เปลี่ยนไปเป็นมุสลิมจำนวนมาก

จากนั้น ทัพมุสลิมเตอร์กได้รุกอินเดียลึกเข้ามาเรื่อยๆ จนถึงปี 1206/๑๗๔๙ ก็ชนะตลอดจนสุดแดนภาคตะวันออกของอินเดีย ครอบครองปัญจาบไปจดแคว้นพิหาร (เทียบปัจจุบันถึงบังกลาเทศ) และสถาปนา**อาณาจักรสุลต่านแห่งเดลี (Delhi Sultanate)** เป็น**รัฐมุสลิมแรกแห่งอินเดีย** (อยู่ในช่วงเวลาเดียวกับที่เจงกิสข่านบุกตะวันตก)

การรุกรานของทัพบุสลิมเตอร์กช่วงทำยนี้ ได้กวาดล้างพระพุทธานุสูลีนไปจากชมพูทวีป ด้วยการฆ่า ปล้นทรัพย์ บังคับให้เปลี่ยนศาสนา เผาทำลายศูนย์กลางใหญ่ๆ คือวัด และมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาทั้งหลาย เช่น นาลันทา วิกรมศิลา (ตำราฝรั่งเล่าว่าเผาหอสมุดมหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นเดือนจึงหมด) ในช่วงใกล้ ค.ศ. 1200/พ.ศ. ๑๗๐๐

อาณาจักรสุลต่านแห่งเดลีครองอินเดียสืบมา ๓๔ สุลต่าน ท่ามกลางความโหดเหี้ยมทารุณ ล้างผลาญชีวิตและแย่งชิงอำนาจกัน จนถึงปี 1526/๒๐๖๙ แม่ทัพบุสลิมมงโกล ก็มาพิชิตและตั้งราชวงศ์โมกุล (มุขาล ก็ว่า, Mogul or Mughal) อันยิ่งใหญ่ขึ้นมาปกครองอินเดียอย่างยาวนาน จนตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ สิ้นสุดวงศ์ในปี 1858/๒๔๐๑

เอาละ เล่าไปแล้วมา ว่าเสียยืดยาว จนถึงเรื่องเจงกิสข่าน และเรื่องมุสลิมเตอร์กบุกอินเดีย จนมาเผานาลันทา พระพุทธานุสูลีนจากอินเดีย เป็นเรื่องของความรู้ เมื่อรู้จักอะไร ก็รู้ให้ถึงเหตุปัจจัย ค้นหาไปตามความจริง จะได้เข้าใจเรื่องราวให้ชัด

เท่าที่เล่ามานี้ เป็นเพียงย่อๆ คร่าวๆ มีความรู้ที่เราค้นหาทำให้ไว้ละเอียดกว่านี้มากมาย และบางจุดที่ควรสนใจพิเศษ ก็อาจช่วยกันวิเคราะห์ให้ลึกให้ชัด จะได้ขยายประโยชน์ทางปัญญาเพื่อการป้องกันปัญหาและสร้างสรรค์ข้างหน้า

อย่างเช่นเรื่องในราว พ.ศ. ๑๗๐๐ ที่ว่าพระพุทธานุสูลีนถูกทำลายสูญสิ้นจากอินเดียนั้น ก็ยอมนำเสนอสงสัยว่า เวลานั้น พระพุทธานุสูลีนที่นั่นเจริญมาก มีพุทธบริษัทท่วมท้น ทำไม่หมดไปเหมือนว่าง่าย ๆ และในเวลาเดียวกันนั้น ศาสนาฮินดูก็ถูกทำลายด้วยพร้อมๆ กัน แต่ทำไมฮินดูจึงไม่หมดไป ถึงวันนี้ ก็มีฮินดูอยู่เข้มแข็งมากมาย

ค้นคว้า ในแง่ที่น่าสงสัยนี้ นักวิชาการฝรั่งว่าไว้อย่างไร ผู้รู้ของอินเดียว่าไว้บ้างไหม คนนอกอย่างในไทยมีพูดไว้แนวใด เราลองสืบค้นต่อ อาจได้ร่องรอยแง่มุมขยายออกไป รวมทั้งที่ว่าชาวพุทธคงตกอยู่ในความประมาท เรื่องเป็นอย่างไร

แต่อย่างที่ว่าแล้ว ต้องอยู่กับความรู้ มิใช่ถูกความรู้สึกพาไป เดินหน้าไปกับปัญญา ไม่ค้างคาอยู่กับอารมณ์ แล้วด้วยจิตใจที่รักษาไว้ดี ตั้งทำให้ถูกต้อง ไม่ใช่ด้วยโกรธแค้นชอบชัง แต่ด้วยเจตนาที่จะป้องกันแก้ไขปัญหา มีเมตตาไมตรีปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ ก็เอาความรู้นั้นมาใช้ในทางของปัญญา ด้วยเจตนาที่ดีงาม ที่มุ่งจะแก้ปัญหและทำการสร้างสรรค์

การศึกษาก็คือ และเป็นหน้าที่ของมัน ที่จะต้องฝึกต้องสอนให้คนค้นหาความรู้ โดยให้เป็นเรื่องของปัญญาที่จะเข้าถึงความจริง ในขณะที่ทางด้านจิตใจ ก็ไม่หวั่นไหว ไม่ถูกชักพาไปด้วยความรู้สึกที่จะมีท่าทีแห่งความโกรธ เกลียดชัง โลก หลง เป็นปฏิปักษ์ เป็นศัตรู เป็นต้น และเมื่อได้เมื่อมีความรู้นั้นแล้ว ก็มีความเข้าใจ เห็นใจ พร้อมกับความไม่ประมาท และคิดที่จะใช้ความรู้นั้นในการแก้ปัญหา และสร้างเสริมสันติสุข

ปัจจุบัน ในโลกแห่งข่าวสารข้อมูล ถ้าคนไม่มีความรู้ หรือรู้ไม่ถึง ไม่หาความจริง ก็อยู่กับข่าวลือ หรือไม่ก็ข่าวลวง อยู่แค่ข่าวสาร ความรู้ไม่ได้ ปัญญาไม่ถึง พร่ำแต่ information, knowledge ไม่ได้ wisdom ไม่มี จึงอย่าอยู่แค่ข่าวสาร “เขาเล่าว่า” ต้องไปถึงปัญญา ให้รู้ความจริง อย่าอยู่กับข้อมูลอย่างผู้ถูกกระทำ แต่ต้องสามารถเป็นนายผู้ใช้มัน เป็นผู้กระทำต่อข้อมูลข่าวสารให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์

เมื่อศึกษาหาความรู้ไป ก็เป็นธรรมดาว่าจะต้องพบเรื่องดีเรื่องร้าย เรื่องน่าชอบใจและไม่น่าชอบใจ ก็จะได้ฝึกตัวฝึกใจฝึกปัญญาเรื่อยไป นอกจากฝึกใจฝึกปัญญาข้างในแล้ว ก็ฝึกการที่จะแสดงออกมาข้างนอกด้วย เริ่มตั้งแต่ท่าที ที่จะต้องสุภาพเข้มแข็งมั่นคง แล้วก็มีอาการแห่งไมตรี มีความจริงใจ พูดออกมาด้วยความรู้ หรือพูดจาบนฐานของความรู้ จะพูดอะไร ก็ค้นหาความรู้ในเรื่องนั้นให้เพียงพอ หรือให้ชัดเจน และพูดอย่างที่ท่านสอนเป็นหลักใหญ่ไว้ว่าให้เป็น “ปียวจา” ทั้งจริง ทั้งนุ่มนวลชวนใจให้มาพบปะพูดจาใช้ปัญญาร่วมกันคิดการแก้ปัญหา และช่วยกันทำกิจการ

มนุษย์จะต้องเจริญพัฒนาจนถึงขั้นที่ว่า เมื่อมีความขัดแย้ง หรือเกิดปัญหาต่อกัน ก็มาพูดจាកัน สามารถบอกสามารถฟังความจริงกันต่อหน้า มีความจริงใจและร่วมใจ ที่จะใช้ปัญญาช่วยกันแก้ปัญหา และทำการที่จะให้ถึงถึงความดีงามและประโยชน์สุขร่วมกัน ถ้าพัฒนามนุษย์ให้ถึงขั้นนี้ไม่ได้ โลกนี้ก็ไม่มีความดีถึงสันติสุข และจะเรียกว่ามีอารยธรรมแท้จริงไม่ได้

ชาวพุทธไทย ปฏิบัติธรรมกันอย่างไร?

ให้คนข้างนอกเขาเอาไปดูถูกได้

ถามใหม่ว่า คนไทยก้าวเข้าไปในพระพุทธศาสนา ถึงแค่ไหน

คุยกันต่อว่าจะขึ้นเรื่องสังคหวัตถุ ให้เห็นการปฏิบัติธรรมที่ออกสู่ปฏิบัติการในสังคม แต่มานึกถึงเรื่องทีพูดเมื่อเช้า ก็เลยมีอะไรที่ขอฟุดแทรกก่อนนิดหน่อย คือเรื่องเกี่ยวกับความเจริญ-ความเสื่อม

เมื่อจะพูดเรื่องนี้ ก็ทำความเข้าใจกันให้ชัดก่อนว่า โดยทั่วไป ศาสนาเป็นเรื่องของศรัทธา และตามปกติก็มีข้อกำหนดในเรื่องความเชื่อ หรือข้อบังคับความเชื่อ บอกว่า ต้องเชื่ออย่างนี้ๆ นะ ต้องทำตามสิ่งที่บอกนั้นนะ ๑ - ๒ - ๓ ถ้าไม่เชื่อ ถ้าไม่ปฏิบัติตาม ก็เป็นบาป ต้องถูกลงโทษ แต่พระพุทธศาสนานี้แปลก บางทีเรียกว่าเป็นศาสนาแห่งปัญญา ไม่มีข้อบังคับความเชื่อ ท่านสอนหรือบอกไว้ คุณก็พิจารณาศึกษาเอา ถ้าตกลงว่าจะฝึก ก็ปฏิบัติไป เรียกว่าเปิดให้แก่เสรีภาพทางความเชื่อ หรือศรัทธาเสรี คือว่าไปตามปัญญา

อย่างที่ฝรั่งมาเจอคำถามสูตร แล้วตื่นเต้นกันใหญ่ บอกว่า อะไรกัน มีด้วยหรือ เป็นศาสนา แต่บอกว่าไม่ต้องเชื่อ หรืออย่าเพิ่งเชื่อ เมื่อครั้งศตวรรษก่อนนั้น ฝรั่งเพิ่งรู้จักพระพุทธศาสนาใหม่ๆ เขาตื่นเต้น พูดเรื่องนี้มาก คนไทยก็เลยพลอยรู้จักและตื่นเต้นสนใจแล้วก็พูดถึงอ้างถึงคำถามสูตรไปด้วย

ที่นี้ ศาสนาที่บังคับศรัทธา ก็มีความแน่นอนคงที่ จะว่าเป็นข้อดีหรืออย่างไรก็แล้วแต่ คือข้อกำหนดความเชื่อ และข้อกำหนดให้ปฏิบัตินั้น ทางศาสนาบอกมาแล้ว คุณจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจ ต้องทำ ทำไปก็แล้วกัน ในศาสนาอย่างนั้น ไม่ว่าจะใคร จะมีความรู้ ไม่มีความรู้ รู้มาก รู้น้อย ต่างกันอย่างไร ก็ไม่ต้องกลัว ทุกคนเหล่านั้นเชื่อและทำอย่างเดียว กันหมด เมื่อแน่นอนอย่างนี้ จะว่าเป็นความมั่นคง ก็คงว่าได้ ก็ร้อยก็พันปี ก็อยู่อย่างนั้น

แต่ในพระพุทธศาสนา แม้ว่าในขั้นต้นจะให้ความสำคัญแก่ศรัทธาบ้าง แต่ก็ไม่บังคับ คือให้ศรัทธาโดยมีปัญญาประกอบ เพื่อให้ศรัทธาเป็นจุดเริ่มก้าวไปสู่ปัญญา โดยที่ว่า ศรัทธาจะได้จับเรื่องนั้นไว้ให้ปัญญาพิจารณาเพื่อพัฒนาปัญญาต่อไป

เมื่อไม่บังคับให้ต้องเชื่อต้องทำ การทำหรือการปฏิบัติก็ต้องอาศัยความรู้ ทำไปเท่าที่รู้ ตามที่เข้าใจ จึงต้องมีการศึกษา ต้องพัฒนาปัญญาอยู่เรื่อย

ที่นี้ เมื่อไรคนห่างไกลการศึกษา ความรู้เข้าใจน้อย บางทีปนกับความเชื่อที่ไม่ชัด รู้บ้างไม่รู้บ้าง หรือรู้เพี้ยนๆ รู้ครึ่งๆ กลางๆ ก็กลายเป็นเลอะ พระพุทธศาสนานอกจากต้องมีคัมภีร์รักษาข้อมูล คำสอนที่จะใช้ศึกษา ที่แม่นยำแล้ว ก็จึงมีวินัย เฉพาะอย่างยิ่งของพระสงฆ์ ตลอดจนระบบกิจกรรม พิธีการต่างๆ ที่เป็นรูปแบบ มาช่วยตรึงสถานะไว้ โดยที่ข้อสำคัญอันเป็นแก่นเป็นแกนก็คือ ต้องมีระบบการศึกษาที่เข้มแข็งมั่นคงยั่งยืน ไม่ให้ขาดสาย

ตั้งที่ว่านี้ สภาพของพระพุทธศาสนาก็จึงขึ้นต่อการพัฒนาปัญญาของพุทธิกชน ทำให้พระศาสนาที่ปรากฏให้เห็นกันอยู่ ไม่ใช่เป็นเครื่องแสดงตัวจริงของพระพุทธศาสนา แต่เป็นเพียงเครื่องชี้บอกว่า ศาสนิกชนที่นั่นเหล่านั้นเดินหน้าก้าวเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาได้ถึงแค่ไหน ดังเช่นเมืองไทยนี้ พระศาสนาที่เรามีอยู่นับถือกันอยู่ แสดงว่าเราได้ก้าวเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาไปได้ถึงแค่ไหน

พูดถึงสังคมไทยที่ว่า ในการที่เราเดินทางก้าวเข้าสู่หลักการของพระพุทธศาสนานั้น จนถึงบัดนี้ เราก็ยังเอาพระพุทธศาสนา เอาหลักธรรมมาใช้ยังไม่ได้เท่าที่ควร แถมบางทีก็ใช้เขวๆ ไปเสียอีกด้วย ตัวอย่างหนึ่งจะเห็นได้จากการที่ว่า เราได้ไปอยู่ในความเชื่อและหลักคำสอนในชั้นตำนาน อย่าง คัมภีร์ชาดกเป็นต้นอยู่มาก จนมาถึงคัมภีร์ยุคหลังๆ ในเมืองไทยนี้เอง เช่นคัมภีร์ในสมัยสุโขทัย คือ *ไตรภูมิ* ที่เรียกกันว่า *ไตรภูมิพระร่วง* คัมภีร์นี้มีอิทธิพลมาก จนกระทั่งว่า คนไทยในอดีต ในยุคที่ผ่านมา นี้ คิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เราเชื่อเราปฏิบัติกันนี้ เป็นไปในแนวของคัมภีร์ไตรภูมิแทบทั้งนั้นเลย

ที่นี้ ไตรภูมินั้นก็เป็นคัมภีร์ของไทยเราเอง ซึ่งเป็นการประมวลความจากคัมภีร์รุ่นหลัง ตั้งแต่ชั้นอรรถกถา ฎีกา ไม่ค่อยไปถึงคัมภีร์ดั้งเดิมที่เป็นหลักแท้ๆ คือพระไตรปิฎก พูดอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นพระไตรปิฎกในรูปลักษณะที่ผ่านคัมภีร์รุ่นอธิบายมาอีกต่อหนึ่ง

ยกตัวอย่างง่ายๆ อย่างที่นักวิชาการรุ่นยุคอเมริกาในสงครามเวียดนาม เอามาวิจารณ์กัน เรื่องความชอบธรรมของผู้ปกครองประเทศ ตาม *ไตรภูมิ* (ชื่อทางการ *เตภูมิกถา*) นี้ ก็พูดถึงบุญญาธิการว่า พระเจ้าแผ่นดิน หรือพระมหากษัตริย์นั้น เป็นผู้ที่ได้ทำบุญไว้ในปางก่อน จึงได้มาเกิดมาอยู่ในฐานะเป็นกษัตริย์

นี่เป็นเรื่องของการปล่อยให้ความรู้ความเข้าใจเลือนรางพร่ามัวแม้กระทั่งเพี้ยนไปตามกาลเวลา แล้วคนไทยเองก็จับความไม่ชัดและแยกชั้นตอนไม่ถูก พาให้คนภายนอกพลอยสับสน ที่จริงจะต้องแยกออกไป ด้านหนึ่งคือภาวะที่มีที่เป็นอยู่ซึ่งเป็นผลจากการที่ได้ทำความดีสะสมมา อันจะพึงชื่นชม กับอีกด้านหนึ่งคือการปฏิบัติในปัจจุบันที่ดั่งามถูกต้องหรือไม่ อันจะต้องพิจารณาตามธรรม

ว่าตามหลักในพระไตรปิฎก ความชอบธรรมของผู้ปกครองอยู่ที่ไหน ก็จะทำให้เห็นว่า อยู่ที่ธรรม เอารธรรมเป็นตัวตัดสิน ซึ่งดูได้ในปัจจุบันบัดนี้ อย่างใน *อัครัญญสูตร* ซึ่งชัดมาก ที่นั่น พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องวรรณะต่างๆ ซึ่งพระองค์ไม่ถือตามพราหมณ์ ที่เอาชาติกำเนิดเป็นตัวตัดสิน เป็นไปตามพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าของ คือพระพรหม ได้ทรงสร้างมาอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ความชอบธรรมจึงอยู่ที่วรรณะของเขาเองที่เกิดมา (พึงเทียบกับในยุโรปตั้งแต่สมัยกลาง โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสใน ค.ศ.ต. 16-17 ที่กษัตริย์ถือพระองค์ว่ามีเทวสิทธิ์/Divine Right ขึ้นต่อพระเป็นเจ้าของเท่านั้น ไม่ต้องฟังเสียงราษฎร) แต่พระพุทธศาสนาบอกว่า ความชอบธรรมไม่ใช่อยู่ที่ชาติกำเนิด แต่อยู่ที่การกระทำ แล้วการกระทำคือกรรมนั้น เอาอะไรตัดสิน กรรมที่จะถูกต้อง ก็คือกรรมที่เป็นธรรม ธรรมเป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้าย (ไม่ใช่พระพรหมเป็นเจ้าของ, ฆโม...เสฏฐโง โชนตถุมี, เช่น ที.ปา.๑๑/๑๓/๑๐๒)

เพราะฉะนั้น ในอัครคัมภีร์ธรรมจึงมีข้อความที่สรุปไปเรื่อยๆ ว่า ธรรมสูงสุด ทั้งในบัดนี้และเบื้องหน้า ข้อความนี้มีอยู่เรื่อยโดยตลอด คือพระพุทธศาสนาถือธรรมสูงสุด

ทีนี้ ถ้าเราเอาตามไตรภูมิ ก็จะไม่มีความสงสัยถึงระดับนี้ ไตรภูมิจะอยู่แค่เรื่องกรรมดีที่ได้ทำไว้ในปางก่อน แล้วคติที่ถือแบบนั้นก็ทำให้โน้มเอียงไปในทางของลัทธิกรรมเก่า ดังจะเห็นได้ในเวลานี้ คนไทยกลายเป็นคนที่เชื่อกรรมแบบกรรมเก่าไปเสียมาก จนบางทีออกไปนอกพระพุทธศาสนา กลายเป็นถือลัทธิกรรมเก่าอย่างลัทธินิครนถ์ ที่พระพุทธศาสนาตีเตียน ไม่ใช่แค่ตีเตียนหรือ ทานคัดค้าน ทานปฏิเสธเลย

นิครนถ์ถือว่า อะไรจะเป็นอย่างไร คนจะได้สุขได้ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ย่อมเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อน ลัทธินี้เรียกว่า “ปุพเพกตเหตุวาท” เป็นมิจฉาทิฎฐิ

เรื่องก็คือว่า มีลัทธิอยู่ ๓ พวก ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้รู้ว่าเป็นลัทธิที่ไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นลัทธิที่ไม่สนับสนุนการกระทำ คือ *หนึ่ง* ลัทธิกรรมเก่าที่วานี้ ซึ่งเป็นลัทธิของพวกนิครนถ์ (รอกกรรมเก่า แก้ไขไม่ได้ เลยไม่ต้องทำอะไร เรียกสั้นๆ ว่า **ปุพเพกตเหตุวาท**) แล้วก็ *สอง* ลัทธิพระเจ้าเป็นเจ้าบันดาล ถือว่าอะไรจะเป็นอย่างไร ก็เป็นเพราะเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่บันดาล (อิสสรนิมมานเหตุวาท เรียกให้สั้นว่า **อิสวรนิรมิตวาท**) แล้วก็ *สาม* ลัทธิแล้วแต่โชค ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย (อเหตุปัจจัยวาท เรียกให้สั้นว่า **อเหตุวาท**)

ดูกันเถอะ จะเห็นว่า ในเมืองไทยเวลานี้ คนไปเน้นในเรื่องกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน แล้วก็หยุดรอ บางทีถึงกับมีชีวิตอยู่กับการชดใช้กรรมเก่า แทนที่จะเอามาโยงกับปัจจุบันว่า เมื่อนึกถึงผลกรรมดีชั่วจากอดีตแล้ว ก็เตือนตัวเองในบัดนี้ให้พยายามละกรรมชั่ว และทำกรรมดี และพัฒนากรรมดีให้ก้าวต่อไป แต่ไปๆ มาๆ กลายเป็นว่าไปรอไปวุ่นวายอยู่กับกรรมในชาติก่อน

อีกข้อหนึ่ง อย่างที่เคยพูดไปแล้วว่า คนไทยเอาธรรมมาใช้ในเชิงของการหยุดนิ่งมากกว่าในการที่จะเดินหน้า อย่างที่ว่าให้อยู่สุขสบาย ให้ชีวิตสบาย ให้สังคมอยู่กันอย่างสันติสุขไม่เบียดเบียนกันในปัจจุบัน มองที่จะหยุดแค่นี้ ไม่มองว่าสุขสบายแล้วจะได้เป็นโอกาสให้เดินหน้าไปได้อย่างดี จะเจริญศีล จะพัฒนาจิตใจพัฒนาปัญญากันอย่างไรต่อไป ก็จะได้เอื้อให้ทำได้ดี ให้ไปได้เต็มที่ จนลู่ถึงจุดหมายที่ยังต้องไปอีกอาจจะไกล

ที่ว่ามานี้เป็นตัวอย่างของการที่ว่า **สังคมไทยเรายังก้าวหน้าไปไม่ถึงหลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนา** เรามาได้ในระดับหนึ่งแล้ว แต่พอมาได้ระดับหนึ่ง ก็เกิดไปยึดติดค้างคาอยู่ที่นั่น การยึดติดนั้นก็เลยกลับมาถ่วงตัวเองไว้ ไม่ให้เดินหน้าต่อไป

เป็นอันว่า ในเวลาที่ผ่านมานี้ **ไตรภูมิพระร่วง** หรือ **เตภูมิกถา** ของพญาลิไท ได้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาตลอด ความเชื่อทางพระศาสนาก็อยู่มาในระดับของไตรภูมิเสียมาก และอีกอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลมาก ก็คือชาดก ได้แก่ทศชาติ โดยมายึดในเรื่องของชาติที่เป็นพระเวสสันดร ที่เราเรียกว่า **มหาชาติ** ซึ่งเน้นที่ทานบารมี คือข้อแรกในบารมี ๑๐

เรามีวรรณคดีที่เกี่ยวกับเรื่องมหาชาตินี้ ตั้งแต่ยุคอยุธยา อย่างมหาชาติคำหลวง ต่อมาก็มีกาพย์มหาชาติ แล้วก็มีประเพณีเทศน์มหาชาติ แผลไปทุกถิ่น ทั้งภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในภาคอีสานเรียกว่าทำบุญพระเวส ไซ้ไหม? ทางภาคกลางก็มีเทศน์มหาชาติ ทางภาคใต้ก็มี ทางภาคเหนือเรียกว่าอะไร? แต่ก็มีนั่นแหละ คือมีอิทธิพลไปทั่ว เราก็ใช้หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในระดับของชาดก โดยมองโดยมุ่งไปที่มหาชาติ ว่าด้วย**ทานบารมี** แม้จะมีการเทศน์ชาดกอื่นๆ มากทีเดียว ก็ไปอยู่กับชาดกเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เราไม่ก้าวไปที่ชาดกใหญ่ๆ อื่น อย่างมโหสถ ที่แสดง**ปัญญาบารมี**

พอเห็นได้ว่า เราก้าวไปได้ดีไม่น้อยในเรื่องศีลธรรม เรื่องการอยู่ร่วมกันในสังคมต่างๆ ไป แต่มีคนจำนวนน้อยที่จะเข้าถึงหลักธรรมที่เป็นเรื่องของปัญญาสุขุมลึกซึ้ง ซึ่งไม่ใช่ไม่มีนะ บางยุคก็มีที่เอาเอาจริงเอาจังกัน แต่ก็เป็นคนจำนวนน้อย ซึ่งก็ต้องยอมรับในเรื่องสังคมของคนหมู่มาก จะให้เข้าถึงคำสอนทั้งหมดเป็นไปได้ยาก แต่ว่าตามหลักการต่างๆ ไป คนส่วนใหญ่มาอยู่ในระดับแค่นั้น

ที่นี้ ทานที่เราเน้นกันในเวสสันดรชาดก ในเทศน์มหาชาตินี้ ก็ได้ผลดีในสังคมไทย ทำให้คนไทยมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มาก แล้วเราเน้นเมตตากรุณาเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว พอถ้ามานเข้ามา จัดให้เป็นคำสอนใหญ่ที่เด่น ปรากฏว่าคนไทยมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความพร้อมที่จะบริจาคและให้แก่กัน เป็นคนที่ให้อย่างมีจิตใจกว้างขวาง ไม่ว่าจะช่วยเหลือกันทั่วไป เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน หรือจะบำรุงพระศาสนา เวลาทำบุญทำกุศลต่างๆ ก็เน้นที่ทาน จนเห็นได้ว่า ในเรื่องทานนี้ คนไทยเรียกได้ว่าไม่อื่น เน้นทานจนกระทั่งว่า เวลาเราพูดว่า “ทำบุญ” ความหมายก็มุ่งไปที่ทาน คือไปถวายทาน ไปเลี้ยงภัตตาหารพระ ทั้งที่ “ทำบุญ” นั้น ทำได้ตั้ง ๑๐ ทาง เริ่มตั้งแต่เอาเรี่ยวแรงไปรับใช้ไปบำเพ็ญประโยชน์

ในเรื่องทานที่ออกมาในลักษณะที่พร้อมจะให้นี้ ถ้าไปเทียบกับคนตะวันตกแล้ว จะเห็นชัด เคยยกตัวอย่าง อย่างวัดไทยไปตั้งในอเมริกา บางวัดมีตู้บริจาค คนไทยเราไปอยู่ในอเมริกา ก็มีฐานะดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เวลามาวัด จะหย่อนในตู้บริจาคนี้ คนไทยก็ใส่เป็นธนบัตรอเมริกัน ทีละ ๕ เหรียญ ๑๐ เหรียญ หรือบางคนอาจถึง ๒๐ เหรียญ แต่ฝรั่งมา จะหยอดเหรียญเดียว ก็เป็นไปได้อย่างที่ที่ว่าคนไทยไปอยู่ที่นั่น ย่อมมิได้มีฐานะดีกว่าฝรั่ง เงินฝรั่งก็แพง เหรียญหนึ่งตั้ง ๒๐-๒๕ บาท แต่สำหรับคนไทยนี่ รู้สึกว่าง่ายเหลือเกิน ฝรั่งเรียกดอลลาร์ว่า buck คนไทยพูดว่า buck หนึ่ง เหมือนกับพูดว่า บาทหนึ่งเท่านั้นเอง อันนี้เป็นเรื่องให้เห็นว่า เป็นธรรมชาติของคนไทยที่มีจิตใจพร้อมที่จะให้ อย่างที่ว่าในหมู่เพื่อนฝูงไปเลี้ยงกัน ก็แย่งกันเลี้ยง แย่งกันออกเงิน ซึ่งไม่ใช่วิธีของฝรั่ง อย่างที่เราก็ได้ยินคำว่าอเมริกันแซร์ต่างคนต่างออก เลยกลายเป็นเรื่องของวัฒนธรรมไปด้วย

ที่ว่ามานี้ก็เป็นเรื่องของการจะพูดให้เห็นว่า เท่าที่คนไทยเรานำพระพุทธศาสนามาใช้ เอาหลักธรรมมาปฏิบัติกันจนถึงบัดนี้ เป็นเพียงการพยายามก้าวเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ซึ่งต้องพิจารณาว่า ก้าวไปได้แค่ไหน เรื่องไตรภูมิพระร่วง เรื่องเทศน์มหาชาติ ก็เป็นตัวอย่างในระดับสังคม

(การที่ในหลวง ร.๙ ทรงพระราชนิพนธ์ชาดกเรื่อง **พระมหาชนก** ซึ่งเป็นพระชาติแห่งวิริยบารมี ก็ทำให้น่าคิด โดยอาจเดาว่า พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้คนไทยไม่หยุดอยู่แค่นั้น แต่ให้คนไทยก้าวต่อไปสู่การบำเพ็ญ**วิริยบารมี** แห่งความพากเพียรพยายาม)

ที่นี้ อีกอย่างหนึ่ง การที่คนไทยเอาธรรมมาใช้ในเชิงหยุดนิ่ง ในลักษณะที่ว่า พอให้อยู่สบายได้ พักได้เพลินนั้น อาจเป็นด้วยอิทธิพลสภาพแวดล้อมทางด้านการเกษตรด้วยก็ได้ ชีวิตในสภาพที่มี ธรรมชาติแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” นี้ ทำให้คนก็ไม่ดิ้นรนขวานขวายอยู่แล้ว (บอกว่า “อยู่ดีแล้ว อย่าไปไหนเลย” ตรงข้ามกับคติ Frontier ของอเมริกันที่ว่า “ที่นี้อยู่ไม่ได้ บุกลงไปให้ ยันตะวันตกฟ้า”, Go West,...) ที่นี้พอเอาธรรมะข้อนั้นข้อนี้มาใช้ ก็เลยเอาแค่เพียงเพื่อให้อยู่ ร่วมกันสงบสุข ไม่เบียดเบียนกัน ก็พอใจแล้ว

ยกตัวอย่าง เราเอาธรรมข้อ “สันโดษ” มาใช้ ก็มองแค่ว่าจะมีความสุข ได้อยู่สบาย นี้ก็พอแล้ว แต่สันโดษในความหมายและความมุ่งหมายที่แท้จริงว่าจะได้เป็นพื้นฐานให้พร้อมที่จะก้าวไปนั้น เรา ไม่เอามาใช้ นี้ก็อาจจะเป็นเพราะเข้ากับลักษณะชีวิตแบบเกษตรของเรา ที่มีธรรมชาติอำนวยให้พืช พันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ทำให้มีแนวโน้มที่เป็นวงจรแบบซ้ำเดิมอยู่เรื่อยๆ ถึงเวลาหน้าทำนา ก็ ทำมาหากิน ทำไร่นาไป พอถึงฤดูแล้ง ก็ได้เสวยผล ก็อยู่สบายพักผ่อน แล้วก็สนุกสนานกัน บางทีก็ ดีไก่ หนักไปในเรื่องของความสนุกสนานบันเทิง ดังที่เรามีประเพณีในเรื่องจำพวกสนุกสนานกันนี้มาก

มาถึงสมัยปัจจุบันนี้ เรื่องสนุกสนานของคนไทยดูจะเสื่อมหนักลงไปหน่อย เช่นว่า พอถึง หน้าแล้ง ก็ตั้งวงเหล้ากัน กินสุรารายาเมา เป็นกันมากในชนบท ไม่กระตือรือร้นขวานขวายอะไร ถือว่ามี สภาพชีวิตที่สบาย พอถึงฤดูทำมาหากินทำนา ก็ทำไป พอเสร็จงานทำนา ก็พักผ่อน พอถึงหน้านา ก็ ทำกันใหม่ เราก็ใช้ธรรมะแค่ว่าเอามาพอให้อยู่กันสบาย ร่มเย็นเป็นสุข ไม่เบียดเบียนกัน ก็พอแล้ว เป็นอันว่าไม่มีความโน้มเอียงในทางที่จะใช้ธรรมในเชิงเป็นฐานที่จะก้าวไปข้างหน้า นี้ก็อาจเป็นเหตุ หนึ่ง คือปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ที่ว่าชีวิตมีการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์

อีกตัวอย่างหนึ่งก็เทคโนโลยี ความจำเป็นทำให้เกิดความต้องการ การพัฒนาเทคโนโลยีก็ อาศัยความจำเป็นในการดำเนินชีวิต ในการดิ้นรนหาทางให้อยู่รอดหรือให้อยู่ดีขึ้น ในการที่จะทำการ ต่างๆ ให้สำเร็จ รวมทั้งการต่อสู้ทำศึกสงคราม ทั้งภายในภายนอก กับรัฐใกล้เคียงรายรอบ ไปถึงดินแดน แสนไกล ฝรั่งเศสต้องดิ้นรนผจญต่อสู้ความลำบากยากเข็ญมากมายยิ่งนัก ต้องพยายามหาทางทำและ พัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ โดยมีใจที่พัฒนาความใฝ่รู้ใฝ่ผจญใฝ่สัมฤทธิ์ ถมมทำได้ก็เกิดรายได้ใหญ่ ทำให้เกิดการประดิษฐ์พัฒนาเทคโนโลยีก้าวหน้าไปได้ไกล

หันมาดูในแดนไทย คนมีชีวิตเป็นอยู่สบายๆ จะกินใช้เสพบริโภคอะไร ก็หยิบฉวยเอาได้ง่ายๆ ถมมเหลือเฟือ ไม่ต้องหวงแหน ใครจะกินจะใช้ ก็มาแบ่งเอาไปเองได้ ความจำเป็นที่จะบีบคั้นให้ต้อง หาต้องคิดสร้างเครื่องมือเครื่องใช้เทคโนโลยีก็ไม่ค่อยมี แล้วถ้าใครทำอะไรแปลกใหม่ขึ้นมาได้บ้าง ก็ ไม่ค่อยมีใครสนใจ ไม่ตื่นตื่นจริงจัง ทำได้แล้วก็แล้วกัน เห็นแล้วอาจจะแตกตื่นกันประเดี๋ยวประด๋าว ก็เงียบหาย และไม่เป็นเรื่องที่จะมีการซื้อขายให้ได้เงินได้ทอง พอรู้ว่าถ้าจะทำอย่างนั้น จะต้องใช้ ความพากเพียรอดทนมากนัก ก็ไม่อยากจะยุ่งด้วย เพราะฉะนั้นการพัฒนาเทคโนโลยีก็เป็นไปได้ยาก

อันนี้เป็นเพียงตัวอย่างให้เห็นว่า ปัจจัยต่างๆ เช่น สภาพแวดล้อม มีอิทธิพลต่อการสร้างความ เจริญ แบบที่เรียกกันในปัจจุบันซึ่งเน้นด้านวัตถุ

เมื่อเมืองไทยเข้าสู่สมัยใหม่ ในขณะที่การสื่อสารคมนาคมยังติดขัดยากลำบาก สังคมไทยได้ แบ่งแยกออกไป กลายเป็นกรุงเทพฯ กับบ้านนอก มีความแตกต่างห่างกันไกล ดังที่คนบ้านนอกสมัย นั้นมองกรุงเทพฯ เป็นเมืองสวรรค์ และคนเมืองกรุงก็มองชาวบ้านนอกเชิงดูแคลนซ้ำชั้น

ครั้งนั้น คนไทยตื่นกระแสนิยมวัฒนธรรมตะวันตก และความเจริญทางวิทยาศาสตร์ คนในกรุง ซึ่งอยู่ในกระแสนั้นเต็มที พวกกันตื่นตื่นตั้งตารอรับความเจริญสมัยใหม่ เอาของกินของใช้มาเสพบริโภค อดคิดไ้กัน เช่นเรียกเสื้อผ้าแบบฝรั่งว่าเป็นชุดสากล พร้อมกับหันหลังให้อะไรๆ ที่มีสืบมาในสังคมของตัวเอง ดูถูกวัฒนธรรมประเพณีไทย สิ่งที่สมัยต่อมาเรียกกันว่าภูมิปัญญาไทย อันนั้นก็ไม่มีเป็นวิทยาศาสตร์ อันนี้ก็ไม่ใช่ ฎกปฏิเสธ ทอดทิ้ง ขาดตอน สูญหาย เลื่อนรางไป ยากจะฟื้นให้คืนสภาพที่ดี

กระแสที่เวลานี้ได้เป็นมายาวนาน แม้ถึงปี ๒๕๐๐ ที่ชาวบ้านเรียกกันว่ากิ่งพุทธกาล จนขึ้นทศวรรษแรกของพุทธศตวรรษต่อมา คือต้นศตวรรษที่ ๒๖ เรื่องวัด เรื่องพระ เรื่องไทยๆ คนเจริญในกรุง คนหัวนอกเขาดูถูก คำว่า สมาธิ กรรมฐาน วิปัสสนา อย่าไปพูด คนเขาจะหัวเราะเยาะเอา ว่าเหลวไหล ล้าหลัง คร่ำครึ

ส่วนทางบ้านนอก ก็ตื่นตื่นอยากรับความเจริญสมัยใหม่นั้น แต่อยู่ห่างไกล ยากจะได้จะถึง แม้แต่ของตัวเองแบบไทยๆ ก็ห่างไกลการศึกษา ทำไปตามที่บอกเล่าต่อกันมา ตามเสียงเล่าลือหรือที่นิยมเด่นดัง เรื่องสมาธิ ก็ไปพ่วงกับเรื่องจะเอาฤทธิ์ ให้มีอิทธิปาฏิหาริย์ พุดกันนักเรื่องเพ่งกสิณ เล่นกสิณ วัฒนธรรมประเพณีก็เสื่อมจางความหมายหายไป เหลือไว้แต่รูปแบบ

เรื่องตื่นฝรั่ง ตื่นวิทยาศาสตร์นี้ ต่อมา พอว่าในเมืองฝรั่งนั้นเกิดมี counterculture เช่น พวกฮิปปี้ ทริกษณะ TM หันไปนิยมโยคะ ตื่นสมาธิ พวกกันไปหาโยคี มหาฤๅษี สวามี นับถือเป็น guru ร้องขึ้นมาว่า “กูรู” (คือ ครู-ครู) เป็นกระแสนิยมกันฟูฟ่า สมาธิก็กลายเป็นคำหอมหวาน คนไทยถิ่นเจริญในกรุงในเมืองก็ตื่นนิยมสมาธิกันขึ้นมา ซึ่งควรจะดีกันไว้บ้าง มิใช่ให้สมาธิเป็นแค่ช่องทางหนีทุกข์ไปหลบหาความสุขของคนในสังคมวัตถุนิยมบริโภค ภายใต้วัฒนธรรมแข่งขัน ที่จะกลายเป็นการปฏิบัติแบบแยกส่วน ไม่อยู่ในองค์รวมของวิถีชีวิตที่เป็นระบบบูรณาการแห่งไตรสิกขา หรือแม้แต่วาระบบบุญกิริยาที่พึงให้คลุมสังคมชาวบ้านทั่วทั้งมวล

ฝ่ายข้างชาวบ้านในสวนมาก ไปๆ มาๆ ความรู้ธรรม ประพฤติธรรม ไม่รู้จัก เอาแค่ประเพณีก็คลอนแคลนเหลือแต่การทำเป็นพิธี พอรับศีลเสร็จ ก็เข้าวงเหล้า บางที่บางที่แถมการพนันอีกด้วย

แม้แต่ธรรมข้อสำคัญที่เป็นแรงเริ่มการ ที่จะให้ลงมือทำลงมือปฏิบัติ คือ “ฉันทะ” ความอยากทำให้ถูกต้อง ให้มันดี-งาม-สมบูรณ์ ก็ไม่รู้จัก ไม่ปลุกฝังกัน ทั้งที่ในพระไตรปิฎกมีพุทธดำรัสว่า “ธรรมทั้งปวง มีฉันทะเป็นมูล” (ฉนทมูลกา ... สัพเพ ธมมา, ธง.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๔)

ในชั้นอรรถกถาก็บอกให้ว่า ฉันทะนี้เป็นคุณสมบัติสำคัญในอภินิหารที่จะทำให้เป็นพระโพธิสัตว์ บรรลุพุทธภาวะได้ พระโพธิสัตว์มีฉันทะใฝ่บำเพ็ญธรรมอยากช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ภัยถึงขนาดที่ว่าถึงจะต้องว่ายน้ำในทะเลใหญ่หรือลุยไฟกองไฟไป ก็ไม่ระย่อ

พระพุทธเจ้าก็มีคุณสมบัติประจำพระองค์อย่างหนึ่งใน ๑๘ ประการ คือ ทรงมีฉันทะไม่ลดถอยเลย (นตฺถิ ฉนทสฺส หานิ) จึงเสด็จไปโปรดสัตว์ประกาศธรรมช่วยให้คนมีความสุข ในเมืองในป่า ถิ่นไกลกันดาร ทุกถิ่นทั่วทุกทิศ แม้ด้วยพระบาทเปล้า โดยไม่ทรงยอมแก่ความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก

ในเมืองไทย คนทั้งหลายเหมือนกับว่าไม่รู้จักฉันทะเลย แทนที่จะปลุกฝังเด็กและปลุกใจคนให้ มีฉันทะใฝ่รักอยากปฏิบัติอยากทำการทั้งหลายที่ตั้งใจให้สำเร็จ กลายเป็นว่ามาคอยห้ามคอยดึงไว้ อยากไม่ได้นะ อย่าอยากนะ จะเป็นต้นเหตุ กลัวว่าจะไม่ได้ลดไม่ได้ละต้นเหตุ ก็เลยวุ่นอยู่กับต้นเหตุ นั้นแหละ ไปไม่ถึงฉันทะ แล้วก็วิริยะสักที

คนไทยห่างไกลเลือนหายจากความรู้จักพระพุทธศาสนาแค่นั้น เห็นได้ไม่ยาก ขอให้ดูคำพระที่ไทยเขียน อันแสนจะมากมาย ซึ่งพูดขึ้นมา ก็ถึงขั้นไม่รู้ตัวว่าที่ตนใช้นั้นมิใช่เป็นความหมายที่แท้ เชื่อมไม่ถึงความหมายต้นเดิมที่เป็นตัวจริงเลย ไม่ว่า ขารมณฺ์ สมเพช สังเวช เวทนา วาสนา มานะ สงสาร วิญญาน สัจญา ฯลฯ

เป็นกันอย่างนี้แหละ จึงไม่ต้องพูดไปถึงกรรมในชั้นปัญญาภูมิ อย่างปฏิเสธสมุบาท -ปัจฉยาการ ที่บอกได้ว่าแทบไม่เคยได้ยิน

ในหมู่พระสงฆ์ สำนึกสังฆะ หรือเรียกให้ง่ายว่าสำนึกสังคม ที่จะชวนชวนมุ่งให้สังฆะมั่นคงงอกงามดำรงธรรมวินัย ก็เลือนรางจางลงไป ไม่ตระหนักในหลักสังฆคารวตา ที่พระบรมศาสดาทรงย้ำไว้ ดังที่พระองค์เองตรัสว่าเมื่อสังฆะเติบโตขึ้น พระองค์ก็ทรงเคารพสงฆ์ โดยถือสังฆะให้ชุมชนส่วนรวมเป็นใหญ่ ประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ ดีแต่ว่าวินัยยังคงควบคุมกำกับรักษาสังฆะโดยรูปแบบไว้

ตามที่พูดมาแค่นี้ ก็จะเห็นว่า ไม่ต้องพูดถึงการที่จะก้าวต่อไปข้างหน้าให้ลึกเข้าไปสูงยิ่งขึ้นไป ในสาระของพระพุทธศาสนา แค่นี้ก็พอสักส่วนที่ เคยทำเคยได้มาแล้วเลือนรางหรือสูญหายไป ก็เป็นงานที่หนักหนา แต่ก็จะต้องเพียรพยายามทำให้ได้

ได้พูดมาเป็นเรื่องแทรกเสริม เห็นจะพอสมควร

ที่นี้ถึงเวลาจะพูดเรื่องสังคหวัตถุ ๕ ซึ่งนับว่าเป็นการเน้นย้ำระบบการปฏิบัติธรรมชุดหนึ่ง คือ **สังคหวัตถุ ๔** นี้เป็นการปฏิบัติธรรมด้านสังคม ในการอยู่ร่วมกัน (เป็นการสำแดงของธรรมด้านจิตใจ หรือธรรมประจำใจ คือพรหมวิหาร ๔ ออกสู่ปฏิบัติการในสังคม) โดยเข้าคู่กับการรักษา**ศีล** (อย่างพื้นฐานที่สุดคือ ศีล ๕ หรือถ้าพัฒนามากขึ้น ก็สมาทานศีลกุศลกรรมบถ ๑๐) ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมด้านตัวบุคคลหรือปัจเจกชน ในการดูแลปกครองตนเอง

การปฏิบัติธรรม โดยด้านส่วนตัวรักษา**ศีล** คู่ไปกับด้านสังคมบำเพ็ญ**สังคหวัตถุ ๔** นี้ เป็นระบบการปฏิบัติที่ได้เป็นวิถีชีวิตเป็นวิถีของสังคมพุทธ ตั้งแต่สังคมน้อยในบ้านหรือครอบครัว ขึ้นไปถึงสังคมใหญ่ทั้งเมืองทั้งรัฐ ดังปรากฏทั่วไปในคัมภีร์ทั้งหลาย เรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรม

ฝรั่งว่าคนพุทธทำดีแค่นอนแผ่เมตตา จะว่าจะดำเขาก็ดูตัวเราให้ดีกว่า

ที่นี้ก็มาเข้าเรื่อง**สังคหวัตถุ** ซึ่งเป็นเรื่องต่อเนื่องจาก**พรหมวิหาร ๔** ที่พูดไปแล้ว พรหมวิหาร คือธรรมประจำใจของพระพรหม หมายถึงธรรมที่เป็นคุณสมบัติของคนที่จะสร้างสรรค์อภิบาลโลกคือสังคม ซึ่งมี ๔ อย่าง ดังว่าไปแล้ว ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แต่พรหมวิหาร ๔ นี้เป็นธรรมฝ่ายคุณสมบัติในใจ ยังไม่ได้ออกมาในภาคปฏิบัติการจริง

แต่เวลาเราพูดกันอธิบายกัน เราพูดเหมือนกับว่าพรหมวิหาร เช่นเมตตา ออกมาสู่การปฏิบัติด้วย เพราะมันต่อเนื่องกันอยู่ คือมีอยู่ในใจแล้วก็แสดงออกมา แต่ที่จริงมันเป็นเพียงขั้นคุณสมบัติในใจ ที่เป็นพื้นฐานของการแสดงออกอีกทีหนึ่ง การแสดงออกนี้ไม่ใช่ตัวพรหมวิหารแล้ว ถ้าเรามีแค่พรหมวิหาร ก็ได้แค่ทำที่ของจิตใจ ซึ่งเป็นคุณธรรมภายใน

ถ้าธรรมไม่ออกสู่การปฏิบัติ ก็จะมีผลน้อย ได้แค่มาแผ่เมตตาตากัน ก็อยู่แค่ปรารภนาดี อยากให้คนอื่นเป็นสุข เหมือนเรานั่งสมาธิเสร็จ ก็แผ่เมตตาว่า “สพเพ สตตา...” “ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันหมดทั้งสิ้น จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด...”

มีฝรั่งที่มองดูพุทธศาสนาแคผิวเผิน ได้ดูได้เห็นคำอธิบายธรรมบางส่วนบางแห่ง ก็ถึงความเห็นเขียนเป็นหนังสือขึ้นมา อย่างอัลเบิร์ต ชไวเซอร์ (Albert Schweitzer) ซึ่งเป็นนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงชาวตะวันตก ได้เขียนเชิงตำหนิพุทธศาสนาไว้ได้ความว่า เขาดูคำจำกัดความของคำว่า “ทำดี” ในพุทธศาสนา ก็คือ เว้นชั่ว แล้วก็ให้มีเมตตากรุณา ไม่เห็นออกมาเป็นการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น การทำความดีของชาวพุทธไม่มีผลอะไร เพราะไม่มีการปฏิบัติในระดับสังคม เหมือนกับว่านอนแผ่เมตตาอยู่ในมุ้ง ก็เป็นการทำความดีแล้ว

ทัศนะของท่านอัลเบิร์ต ชไวเซอร์นี้ Prof. Rober L. Sutton ที่มาร่วมในการก่อตั้งคณะรัฐประศาสนศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งได้พัฒนาต่อมา และตั้งเป็นสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) ในปัจจุบัน ได้นำไปอ้างในหนังสือที่ท่านเขียนขึ้นมา ชื่อว่า *Problems of Politics and Administration in Thailand* โดยเอาคำของชไวเซอร์นั้นมาชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนานี้ไม่ได้ช่วยให้สังคมพัฒนาเลย เพราะว่าการทำดีในพุทธศาสนาก็คือแค่ไม่ทำชั่ว แล้วก็ให้มีเมตตากรุณา ซึ่งก็แค่นอนแผ่เมตตาอยู่ในมุ้งอย่างที่ว่า เขาไม่ได้ใช้คำนี้พูดหรอก แต่ผมจับเอาสาระ สรุปได้ว่าเขาพูดทำนองนี้

เมื่อเอาแค่นี้เมตตาอยู่ในใจ แค่นอนแผ่เมตตาอยู่ในมุ้ง ก็เป็นการทำดีแล้ว ชาวพุทธก็เลยไม่ต้องทำอะไรที่เป็นปฏิบัติการในสังคม แล้วจะทำให้สังคมเจริญพัฒนาได้อย่างไร เพราะฉะนั้นเขาก็บอกว่า พุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ขัดขวางการพัฒนาประเทศ

ทีนี้ ถ้าจะให้ดี ชาวพุทธเองก็ต้องตรวจสอบตัวด้วย การที่เขาเขียนอย่างนั้น ก็เป็นโอกาสให้เราได้สำรวจตัวเอง ต้องมีอะไรแปลกตาเขา อาจเป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสให้มองว่าเขาสู้ขุมทรัพย์ให้ทีนี้ ชาวพุทธเราตอนนั้นก็มิไปโกรธตาชัตตัน ด่าเขาเยอะเหมือนกัน

ที่จริง ถ้าเราไปมัวด่าทอเขาอยู่ ก็ไม่ได้ประโยชน์ ถ้าเขาพูดผิดมา เราก็ชี้แจงให้เป็นไปด้วยเหตุผล ด้วยปัญญา แล้วตัวเองก็ต้องสำรวจตนด้วยว่าเรามีข้อบกพร่องอย่างไรหรือเปล่า พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนไว้ว่า ถ้าใครมาติเตียนพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อย่าไปโกรธเขา ถ้าเขาติเตียนไม่ถูกก็ชี้แจงไปตามเป็นจริงว่า ความจริงเป็นอย่างไร

ทีนี้ เราก็สำรวจตัวเอง ที่จริง ชาวพุทธจำนวนมากก็อย่างที่ว่าเมื่อกี้ คือมีอาการที่ว่า เมื่อนำเอาธรรมมาใช้ ก็ใช้ไม่ครบถ้วน อย่างพรหมวิหาร ๔ ก็ใช้ไม่ครบ แล้วถามว่า เมื่อจะเชื่อมต่อกจากภาคคุณสมบัติในใจออกมาสู่ปฏิบัติการ เราก็ไม่ค่อยขัดกัน เรียกว่า แยกทั้ง ๒ ชั้น วันนี้จึงมาพูดในเรื่องว่า เอาพรหมวิหารที่เป็น **ธรรมภาคคุณสมบัติในใจ** ออกมาทำให้เกิดผลทางปฏิบัตินอกตัว โดยมี **ธรรมภาคปฏิบัติการในสังคมนำรับช่วงอย่างไร**

ก่อนจะพูดถึงการรับช่วงจากธรรมข้างในออกไปแสดงบทบาทข้างนอกนั้น มาทบทวนหลักกันก่อน ได้บอกแล้ว มีหลักใหญ่อยู่ว่า “ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล เป็นราก เป็นต้นตอ” (*ฉนทมูลกา สพเพ*

ที่นี้ก็มีหลักย่อยต่อออกไปว่า “ฉันทะคือความอยากทำให้มันดี เป็นที่มาที่ตั้งต้นของพรหมวิหารทั้ง ๔ นั้น” (เอเตตัส กตตุกามาตานุโท ฮาที, วิสุทฺธิ.๒/๑๒๕)

ตามหลักที่ว่านั้น พรหมวิหาร (ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม - ธรรมประจำตัวของคนที่มีจิตใจยิ่งใหญ่) ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา จึงออกมาจาก “ฉันทะ” ซึ่งเป็นต้นทางหรือเป็นต้นกำเนิด คือ **ฉันทะ** ความปรารถนาดี ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดีนั้น

๑. ขยายออกมาเป็นความปรารถนาดี อยากให้เขาอยู่ดีเป็นปกติสุข ก็เกิดเป็น **เมตตา**
๒. ขยายออกมาเป็นความปรารถนาดี อยากให้เขาอดพ้นทุกข์ภัย ก็เกิดเป็น **กรุณา**
๓. ขยายออกมาเป็นความปรารถนาดี อยากให้เขาเจริญองาม มีความสุขความสำเร็จยิ่งขึ้นไป ก็เกิดเป็น **มุทิตา**
๔. ขยายออกมาเป็นความปรารถนาดี อยากให้เขาอยู่ในธรรม อยู่ในความจริง อยู่ในความถูกต้องดีงาม อยากให้เขาไม่ทำอะไรผิดพลาดเสียหาย ก็เกิดเป็น **อุเบกขา**

เมื่อมองออกมาจากจุดเริ่มที่ “ฉันทะ” ก็จะมองเห็นความหมายของ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา (พรหมวิหาร ๔) ได้อย่างชัดเจน ดังที่ว่ามานี้

ที่นี้ จากพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่เป็นคุณธรรมในจิตใจนั้น ธรรมที่รับช่วงออกไปเป็นปฏิบัติการในสังคัมก็มีเยอะ แต่ที่รับกันกับ**พรหมวิหาร ๔** นั้นโดยตรงอย่างเข้าชุดกันเลยทีเดียว ก็คือ **สังคหัตถุ ๔** นี้แหละ (ชื่อก็บอกอยู่แล้ว “วิหาร” = ธรรมเป็นที่อยู่ของใจ, ธรรมประจำใจ; “สังคห” = ธรรมรวมสังคัม)

“สังคหัตถุ” แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ “สังคห” แปลว่า การสงเคราะห์ “วัตถุ” แปลว่า ที่ตั้ง ถ้าพูดเป็นภาษาไทย ธรรมเป็นที่ตั้ง ก็คือหลักนั่นเอง วัตถุ ก็คือหลัก แล้วสังคหะ ก็คือการสงเคราะห์

ที่นี้ การสงเคราะห์แปลว่าอะไร ในภาษาไทย เรามองว่า การสงเคราะห์ก็คือการช่วยเหลือ แต่ที่จริง นั้นไม่ใช่ความหมายเดิมแท้ ในภาษาบาลี คำว่า “สังคหะ” หรือ “สงเคราะห์” แปลตามตัวว่า จับรวมเข้าด้วยกัน เขามารวมไว้ด้วยกัน จับมารวมกัน เมื่อเอาคำนี้มาใช้กับคน สังคหะ-สงเคราะห์ มีความหมายที่ต้องมองต่อเนื่องเป็นขั้นๆ ว่า จับคนมารวมกัน คือจับใจคนมารวมกัน (ยึดเหนี่ยวจิตใจ) คือทำให้เข้ามารวมกันเป็นสามัคคี หรือทำให้รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว (เอกภาพ/เอกภาพ) ด้วยการให้ ด้วยการพูดดี ด้วยการช่วยทำประโยชน์ หรือด้วยการเสมอสมานตัว (๔ วิธี)

ที่นี้ เมื่อจะแปลเป็นไทย ดูแล้วแปลยาก ก็เลยแปลแบบเอาใจความว่า “ช่วยเหลือ” ก็เป็นอันว่า ในภาษาไทย สังคหะ หรือสงเคราะห์ เรายอมให้แปลว่าช่วยเหลือ แต่ขอให้นึกให้มองความหมายแท้ลึกลงไปอย่างที่ว่ามานั้น

มีเรื่องซับซ้อนอีกหน่อยหนึ่งว่า “สังคห” นี้ ในภาษาไทย เราเอามาใช้ตามรูปสันสกฤต โดยเราแยกใช้เป็น ๒ รูป ให้ต่างกันเป็น ๒ ความหมาย

รูปที่ ๑ เป็น “สงเคราะห์” หมายถึง จับคนหรือจับใจคนมารวมกัน อย่างที่ว่ามา

รูปที่ ๒ เป็น “สังเคราะห์” หมายถึง จับสารจับธาตุมาจัดรวมใส่กัน แล้วก็จำกัดความไปตามคำว่า synthesise โดยเป็นเรื่องของการบัญญัติศัพท์ ในที่นี้ เราไม่ยุ่งเกี่ยวกับ

ก็เป็นอันได้ความแล้ว “สังคหวัตถุ” ก็คือ หลักการจับรวมคน หมายถึงหลักการที่จะยึดเหนี่ยวใจคน รวมคนเข้ามา ประสานคนให้พินิจกัน รวมคนให้มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ร่วมมือร่วมแรงร่วมใจกัน เป็นหลักสร้างความเป็นปึกแผ่น ความมั่นคง ความมีเอกภาพขึ้นในสังคม

[ขอให้สังเกตว่า **สังคหวัตถุ ๔** คือ ให้ปัน พุดให้รักกัน ทำประโยชน์แก่เขา เขาดีตัวสมาน นี้ ตามปกติ พระพุทธเจ้าตรัสสำหรับสังคมทั่วไป คือสำหรับคฤหัสถ์ ชุมชนชาวบ้าน ประชาชน เพื่อให้อยู่กันดี มีสามัคคีคือที่ว่า;

แล้วสำหรับสังฆะ พระสงฆ์ หรือชุมชนพระ พระองค์ตรัสหลัก สาธณียธรรม/**สารณียธรรม ๖** ได้แก่ กายกรรมมีเมตตา วจีกรรมมีเมตตา มโนกรรมมีเมตตา แบ่งปันลาภทั่วกัน มีสติสามัญญตา และมีวิญญูสามัญญตา ซึ่งลงท้ายทุกข้อว่า อันทำให้ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ **สังคหยา**-เป็นไปเพื่อสังคหะ **อวิวิาทาย**-เพื่อไม่วิวิาท **สามัคคิยา**-เพื่อความสามัคคี **เฮภิภาวาย**-เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน, **ทั้งนี้พึงเทียบกันดู]**

ที่นี้ก็มาดูหลักให้ชัด **สังคหวัตถุ ๔** คือ หลักการสงเคราะห์ ๔ อย่าง ได้แก่

๑. **ทาน** การให้ แจกจ่ายแบ่งปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ จัดสรรให้มิกินมิใช้ทั่วถึงกัน
๒. **ปิยวาจา** พุดจान่ารัก พุดด้วยใจปรารถนาดี มีวาจาที่น่าชื่นใจชวนให้อยากทำอยากปฏิบัติกรณนั้นๆ หรือชวนใจให้ร่วมมือ ให้มาพบปะพุดจาใช้ปัญญาาร่วมกันคิดการแก้ปัญหา ปรึกษาหารือที่จะทำการ มีอะไรก็มาพุดจากัน คือใช้วิธีการแห่งปัญญา
๓. **อถถจริยา** บำเพ็ญประโยชน์ ทำประโยชน์ให้ ช่วยด้วยแรงงานหรือกำลังความรู้ความสามารถ ดำเนินกิจการเพื่อประโยชน์แก่คน แก่ชุมชน แก่ประชาชน

สามข้อแรกนี้ มุ่งที่การปฏิบัติต่อแต่ละคนแต่ละราย จึงแสดงออกจากใจที่มีเมตตา หรือมีกรุณา หรือมีเมตตา เป็นหลัก

๔. **สมานัตตตา** มีตนเสมอสมาน เสมอกันในธรรม และสมานกันโดยธรรม ทั้งเข้าถึง และร่วมกันทำ แยกเป็น
 - สมานอัตตตา คือ มีตัวเสมอกัน เท่ากัน และเข้ากัน (เสมอภาค และสมานกัน)
 - สมานกิจจี้ คือ ร่วมงานร่วมการ ทำเสมอกัน (ตามกำลัง) และ ทำเข้ากัน
 - สมานสุขทุกขี้ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

ข้อที่ ๔ นี้ เป็นการปฏิบัติต่อคนที่มารวม มาร่วม หรือพร้อมๆ กัน จึงทำด้วยใจมีอุเบกขา อันจะให้สม่าเสมอ กันตามธรรม โดยเป็นที่ชุมนุมและมาคุม ๓ ข้อแรกที่มุ่งเพื่อแต่ละคนแต่ละราย

ตามนี้ ก็เห็นชัดว่า สังคหวัตถุ ๔ เป็นธรรมภาคปฏิบัติการ และไม่ใช่ปฏิบัติลอยๆ เรื่อยเปื่อยหรือแค่ทำหลอกๆ แคหาเสียงหาคะแนน แต่จริงใจออกมาจากใจจริงที่มีพรหมวิหาร ๔ เป็นเนื้อแท้เป็นประกันอยู่ในใจ เชื่อมโยงต่อกันตลอด

แต่คนไทยเวลานี้มีความรู้แค่ฟังต่อพุดตามกันมา จับหลักไม่ได้ แยกความหมายและเอามาใช้ไม่ถูก ว่าไปตามคำที่ยังติดปากอยู่นิด อะไรๆ ก็เมตตากฎณา เต็มๆ ก็ให้มีเมตตา อยู่แค่นี้ แล้วคนข้างนอก อย่าง Schweitzer หรือ Sutton ซึ่งไม่ได้ศึกษา (ก็คนไทยพุทธิกะเองยังไม่รู้) เขารู้จักมาแต่ศาสนาแบบความเชื่อ (สำหรับฝรั่ง ศาสนาก็คือ faith อย่างที่รู้จักกันอยู่แล้ว) เขามาดูมาฟังคนไทย เอาตามที่ได้เห็นได้ยิน ก็จึงได้พุดอย่างที่เล่าข้างต้น

ที่ Schweitzer และ Sutton พุคณันั้น ได้ความทำนองว่า ทำดีของคนพุทธคนไทย ก็คือแค่นอนแผ่เมตตาดูอยู่ในมุ้ง* (Schweitzer บอกว่าพุทธศาสนาเป็นแค่ an ethic of thoughts)

คนไทยพุทธิกะ เหล่าชาวพุทธนี้แหละ ต้องทำตามหลักไม่ประมาท มีอะไรผิดสังเกต ก็ตรวจสอบตัวเอง สำนวจจุดอ่อนข้อผิดพลาด รีบแก้ไขตัวให้พร้อมให้เต็ม หาความรู้ ดูให้ชัด จับหลักให้ถูก อย่างสังคหวัตถุนี้ จะต้องฟื้นขึ้นมา และเอาจริงเอาจังกัน ชุดพรหมวิหาร เช่นเมตตานั้น เน้นได้สำหรับพระสงฆ์ เพราะท่านอยู่กับจิตใจมาก ไม่ค่อยมีกิจกรรม และสำหรับผู้ไปเข้ากรรมฐาน ทำสมถภาวนา ข้อมเมตตาภาวนา กรณภาวนา เป็นต้น

แต่สำหรับประชาชน ญาติโยม เหล่าคฤหัสถ์ชาวบ้าน ซึ่งมีชีวิตอยู่กับกิจกรรมสารพัด ต้องยกเอาสังคหวัตถุขึ้นมาเน้น ทำกันให้จริงจัง (เดี๋ยวนี้ประดิษฐ์คำใหม่ๆ กันขึ้นมา เช่นจิตอาสา จิตสาธารณะ อะไร ก็ไม่ได้พ้นไปจากสังคหวัตถุ เช่นอรรถจริยา ที่ต้องมีสำนึกสังคม) เหมือนอย่างที่ท่านเน้น ในคัมภีร์ทั้งหลายยกขึ้นมาพูดทั่วไป ที่แยกยกมาเฉพาะข้อๆ นั้นเคลื่อนไป ที่พูดรวมชุดคลุมๆ แบบสรุป ก็มากมาย แต่เราไม่ใส่ใจ

สังคหวัตถุ ๔ นี้สำคัญแค่ไหน ดูง่าย ๆ ท่านถือเป็นหลักสำคัญในการปกครองตลอดมา ตั้งแต่ครองบ้าน จนถึงครองเมือง บริหารประเทศชาติ จนแม้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ได้ดี ได้ดี ต้องไม่ขาด ๔ ข้อนี้ จะเป็นการเมืองที่ดี ก็บริหารสังคหวัตถุ ๔ นี้แหละ ให้เกิดผลดีที่หมายแก่ประชาชน โดยออกมาจากใจที่มีพรหมวิหาร ๔ ครบเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา จึงจะประสบความสำเร็จจริง ไม่อยู่แค่การเมืองที่เล่นพอเป็นฉากบังการหาอำนาจ และล่าผลประโยชน์

แม้แต่คำว่า “ราชา” ท่านกวีวิเคราะห์ศัพท์ไว้ จะเรียกว่าเป็นคำนิยามก็ได้ว่า “จตุหิ สงคหวัตถุหิ ษณฺเชตฺติ ราชา.” (ชื่อว่า ‘ราชา’ เพราะทำให้ประชาชนชื่นชมยินดีมีสุขเอิบอิม ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ, เช่น อ.ป. ๒/๘๗; ๒.๑.๑/๒๐๖) นี่ก็ถือกันมาว่าเป็นหลักการปกครอง

ความเสมอภาค สำคัญอย่างไร จึงเอาไปคุมท้าย

ที่นี้ ที่มาพูดวันนี้ ก็ถือว่ารู้หลักนี้แล้ว มาทวนกันเท่านั้นก็พอ เพราะต้องการเน้นให้เห็นว่าสังคหวัตถุ ๔ นี้เป็นธรรมชาติปฏิบัติกร แล้วก็มาชี้ว่ามันโยงไปหาคุณสมบัติภาคในจิตใจอย่างไร ในแง่หลักก็เป็นอันว่าพูดคลุมไปแล้ว ที่นี้ก็พูดคุยกันแบบเรื่อยๆ สบายๆ

ข้อ ๑ **ทาน** การให้ การแบ่งปัน ถ้าพูดในแง่ของการช่วยเหลือ ก็คือช่วยเหลือกันในเรื่องวัตถุสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง เมื่อช่วยเหลือด้วยสิ่งของ เราพูดสั้นๆ ว่าให้

ข้อ ๒ **ปิยวาจา** วาจาเป็นที่รัก หรือวาจามีน้ำใจ ถ้าจะเอาคำว่าช่วยเหลือมาใช้ ก็คือช่วยด้วยถ้อยคำ แนะนำ บอก สอน ปลอดภัย ปลอดภัย จะแก้ปัญหา จะทำการใดๆ ก็รู้จักพูดดีๆ ให้เขาร่วมมือร่วมใจ วาจาเป็นตัวแสดงเป็นตัวแทนของปัญญา น้ำใจเช่นเมตตาออกมาเป็นท่าที่ แต่วจี้ต้องออกมาจากปัญญา เพราะด้วยปัญญาจึงไปถึงธรรม ถึงความจริง ถึงสาระที่ต้องการ เมื่อพูดจាកัน ถ้าอยู่แค่น้ำใจ ก็ได้แค่จ้อเอาใจกัน ต้องไปถึงปัญญาที่เอาธรรมเอาความจริง

* เคยอ้างไว้แล้วในหนังสือ *พุทธธรรม* เอามาให้ดูกันอีก คือ

Albert Schweitzer, *Indian Thought and Its Development* (New York: Henry Holt and Company, 1936), p. 112 อ้างต่อใน

Joseph L. Sutton, *Problems of Politics and Administration in Thailand* (Bloomington: Institute of Training for Public Service, Department of Government, Indiana University, 1962), p. 3

ตั้งที่ว่า วาจาเป็นทางแสดงของปัญญา ปิยวาจาอย่างเลิศจึงเป็นการพูดให้คนเกิดมีปัญญา และเป็นวิธีการแห่งปัญญา ดับ/ไร้ปัญหา โดยพูดจาด้วยท่าทีที่มีใจรักปรารถนาดี

ข้อ ๓ **อิตถจริยา** การประพฤติประโยชน์ หรือบำเพ็ญประโยชน์ คือ ช่วยด้วยเรี่ยวแรง ตั้งแต่กำลังกาย เช่น ช่วยพยุงพาคนแก่ข้ามถนน ช่วยฝึกเด็กกว่าย่น้ำ ไปช่วยงานที่วัด ช่วยงานสาธารณะ ฯลฯ ช่วยงานที่ใช้แรงสมอง ใช้ความรู้ใช้กำลังความสามารถในด้านต่างๆ

สามข้อนี้เป็นการช่วยเหลือกัน ช่วยเหลือด้วยสิ่งของเงินทอง ช่วยด้วยถ้อยคำ ช่วยด้วยเรี่ยวแรงกำลัง ที่นี้ต่อไป ข้อ ๔ **สมานัตตตา** อันนี้ไม่เห็นเป็นการช่วยเหลือเลย สามข้อแรกมีลักษณะ สอดคล้องกัน แต่พอมาข้อสี่นี้ ไม่เหมือนแล้ว

นี่ก็ทำนองเดียวกับในพรหมวิหาร ๔ สามข้อแรก คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ไปในแนวเดียวกัน แต่มาถึงข้อสี่ อุเบกขามีลักษณะพิเศษออกไป อย่างที่ว่าแล้ว สามข้อแรกเอื้อคน แต่ข้อสี่เอื้อธรรม นี่ก็เหมือนกัน ในสังคหวัตถุ ๔ สามข้อแรก เป็นเรื่องช่วยเหลือกัน อย่างที่ว่านั่น แต่มาข้อสี่ ไม่เห็นเป็นการช่วยเหลืออะไรเลย สมานัตตตา มีตนเสมอ ในสามข้อแรก เอื้ออวยแก่คนนั้นคนนี้ แต่มาถึงข้อสี่ สมานัตตตาว่าเท่ากันตามธรรม

ศัพท์เองก็บอกอยู่แล้ว “สมานัตตตา” มาจาก สมาน + อัตต + ตา สำหรับตัวท้าย คือ “ตา” ไม่ต้องเอาใจใส่มาก เป็นคำทางไวยากรณ์ แค่แปลว่าความ หรือภาวะ ดูแค่ ๒ คำหลัก คือ “สมาน” ที่จะแปลกันต่อไป กับ “อัตต/ัตตตา” ที่แปลว่าตน

“สมาน” อ่านแบบบาลีว่าสมานะ แปลว่า เสมอ แต่พออ่านแบบไทยว่า สมาน (สะ-หมาน) คนไทยเข้าใจความหมายเป็นว่า เชื่อม ประสาน ทำให้ติดกัน ทำให้กลมกลืน ก็เลยกลายเป็นว่า “สมาน” แบบบาลีว่า เสมอกัน แต่ “สมาน” แบบไทยว่า ประสานกลมกลืน

อย่างไรก็ดี “สมาน” ตัวนี้ ไม่ว่าจะอ่านแบบบาลี หรือแบบไทย และไม่ว่าจะแปลแบบบาลี หรือแบบไทย จะว่าเสมอกัน เท่ากัน หรือว่า เชื่อมกัน ประสานกัน ก็ตาม ที่จริงทั้งหมดนั้นแหละ คิดว่า คงไม่ผิด ต้องมาจากบาลีตัวเดียวกันนี้ คือ “สมาน” นั่นเอง

ในภาษาไทย ปัจจุบันนี้เราชินกับคำแปล “สมาน” ว่าประสานเข้าด้วยกัน หรือสมานกลมกลืนกัน จนกระทั่งคนไทยไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงของ “สมาน”

พอบอกว่า “สมาน” ของบาลีแปลว่าเสมอ หรือเสมอกัน คนไทยก็จับความหมายเพียงในแง่ว่า เท่ากัน ซึ่งเรานิยมใช้คำว่าเสมอภาค แล้วก็ติดอยู่กับความหมายในแง่ว่าเท่ากัน โดยมองโน้มเอียงไปในความหมายเชิงแบ่งแยก จนลืมไปว่าคำว่า เสมอ หรือเสมอกันนี้ มองได้ทั้งเสมอในเชิงประสาน และเสมอในเชิงแย่งชิงหรือแตกแยก

ที่นี้ คนไทยแต่เดิมสืบมา ได้มองความหมายของสมาน-เสมอ ในเชิงประสานกลมกลืน สอดคล้องกับความหมายเดิมในภาษาบาลี ซึ่งสมานเป็นความเสมอในเชิงประสาน อันนี้เป็นข้อสังเกตให้เห็นว่า ต่างกับยุคปัจจุบันที่คนมักมองความเสมอในความหมายเชิงแบ่งแยก ขอใช้คำให้แรงว่า แบ่งแยกและแก่งแย่ง

คนไทยปัจจุบันนี้มักมองความเสมอภาคในความหมายเชิงแบ่งแยกและแก่งแย่ง คือมองด้วยความรู้สึกแข่งขัน หรือต่างฝ่ายก็จ้องจะเอา เช่น จ้องว่าเขาได้เท่าไร เราได้เท่าเขาไหม คำว่าเสมอ ก็คือเท่า ถ้าเขาได้ห้าสิบ เราก็ต้องได้ห้าสิบ ถ้าเขาได้ห้าสิบ เราไม่ได้ห้าสิบ แสดงว่าไม่เสมอภาค ที่ว่าจ้อง ก็คือตัวเองก็อยากจะได้ อยากจะเอา ก็ต้องได้เท่ากัน เมื่อต่างคนต่างจะเอาแล้ว จะมองความเสมอกัน จะมองความเท่ากัน ไปในลักษณะที่แบ่งแยกกัน แยกพวกแยกฝ่าย แล้วก็แก่งแย่งกัน

ที่นี้ ลองดูความหมายของคำว่า “เสมอ” แบบเดิม ซึ่งมาจากพระพุทธศาสนา ที่ท่านใช้คำว่า “สมาน” แล้วอ่านแบบไทยว่า “สะ-หมาน” ที่กลายเป็นประธานกลมกลืน ถ้ามองว่า ทำไมเสมอจึงมีความหมายเป็นเชิงประธานกลมกลืนกันได้ อันนี้ไม่ยาก

ก็ดูความหมายเดิมสิ “สมานัตตตา” แปลว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอ แล้วท่านก็บอกความหมายหนึ่งว่า คือ สมานสุขทุกข์ตา แปลว่า ความเป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกัน คือ เสมอกันในสุขและทุกข์ๆ คืออย่างไร ก็อธิบายต่อไป คือ เขาสุขเราก็สุขด้วย เขาทุกข์เราก็ทุกข์ด้วย นี่แหละ พอบอกว่าเสมอในสุขและทุกข์ ก็มีลักษณะของความร่วมกันทันทีเลย

เพราะฉะนั้น ในเวลาแปลเป็นไทย ที่ท่านว่ามีสุขและทุกข์เสมอกัน ก็จึงแปลเป็นไทยว่า “ร่วมสุขร่วมทุกข์” พอร่วมสุขร่วมทุกข์กัน คนก็เข้าถึงกัน ประธานเข้าด้วยกัน เข้าร่วมกันทันที หมายความว่า มีสุข ก็สุขด้วย มีทุกข์ ก็ไม่ทิ้งกัน นี่เป็นความหมายแต่เดิมมา ซึ่งน้อมให้รู้สึก ว่า เสมอนั้นคือร่วม ดังนั้น ไปๆ มาๆ “สมาน” ที่แปลว่าเสมอนี้ อ่านเป็นไทยว่า “สะ-หมาน” จึงมีความหมายเป็นประธานกลมกลืนไปเลย

ครั้นมาถึงเวลานี้ คนไทยมองความเชื่อมโยงไม่ติด สมานก็เลยมีความหมายต่างจากเสมอไปแล้ว ทั้งๆ ที่ตัวเดิมของมันก็คือเสมอ

แต่เราแยกเอาคำว่า “สมาน” ในภาษาบาลี ที่อ่านเป็นไทยว่า “สะ-หมาน” ให้มีความหมายเป็นว่าประธานกลมกลืน แยกต่างจาก “สมาน” ที่แปลว่าเสมอ ไปเสียแล้ว

ก็เป็นอันว่า คำว่าเสมอ คือสมานในภาษาบาลีนั้น มาในคำว่าสมานัตตตา มีตนเสมอกัน หมายถึงความเสมอภาค แต่เป็นความเสมอที่มีความหมายเชิงกลมกลืนเข้ากัน คือเมื่อเสมอกัน ก็กลมกลืนกัน เข้ากันได้ เข้าถึงกัน เข้าร่วมเข้ารวมกันได้ เหมือนอย่างที่ท่านแสดงความหมายเชิงประธานกลมกลืนนี้ไว้ว่า “ความมีตนเสมอ (สมานัตตตา) คือความมีสุขทุกข์เสมอกัน (สมานสุขทุกข์ตา)” หมายความว่าร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

พอคนร่วมสุขร่วมทุกข์ มันก็ประธานกลมกลืนแล้ว มันไม่มีการแบ่งแยก ไม่มาจ้องกันในแง่ที่จะแย่งชิงผลประโยชน์ว่าใครได้มากกว่ากัน ถ้าหากไปแก่งแย่งผลประโยชน์แล้ว มันก็ต้องแบ่งแยกกัน อันนี้แน่นอนใช่ไหม

ที่นี้ คนปัจจุบันบางทีแทบนึกไม่ออกว่า เสมอภาคจะมีความหมายเชิงประธานได้อย่างไร แสดงว่าเลยเถิดกันไปมากแล้ว เหตุที่เป็นอย่างนั้น ก็เพราะเขามองหลักความเสมอภาคได้อธิติพลของทุนนิยมแบบแข่งขัน หรือลัทธิเศรษฐกิจที่มุ่งหาผลประโยชน์ ของปัจเจกชน จนทำให้แต่ละคนมุ่งแต่เฟื่องง้องหาผลประโยชน์ของตน แล้วความเสมอภาคก็มีความหมายมาสนองความต้องการแย่งชิงผลประโยชน์ จึงทำให้แบ่งแยกกัน แล้วก็แก่งแย่งกัน ก็กลายเป็นว่า ถ้าแก่ได้ห้าสิบ ข้าก็จะต้องได้ห้าสิบ ถ้าแก่ได้ร้อย ข้าก็จะต้องได้ร้อย อย่างนี้ก็คือความหมายเชิงแก่งแย่งผลประโยชน์ และแบ่งแยก

เป็นอันว่า ความหมายของ “เสมอภาค” ในแบบของคนปัจจุบันที่ว่ามานั้น ต่างจากความหมายของเสมอภาคแบบสมานัตตตา ที่เป็นความเสมอกันแบบประสานกลมกลืนร่วมกัน ดังที่ว่าเสมอในสุขและทุกข์ คือมีสุขและทุกข์เสมอกัน ได้แก่ร่วมสุขร่วมทุกข์

ต่อจากนั้นยังมีความหมายอีกว่า ที่ว่าเสมอกัน ก็ไม่ดูถูกไม่ดูหมิ่นกัน การไม่ดูถูกไม่ดูหมิ่นกัน ก็เป็นความเสมอชนิดหนึ่ง ที่ทำให้ประสานเข้ากันได้ ไซ้หม พอไม่ดูถูกกัน ไม่ดูหมิ่นกัน ก็ทำให้เกิดความเสมอภาคเชิงสมาน เชิงประสาน เข้ากันได้ รวมกันได้

ต่อไปอีก ไม่เลือกที่รักผลัดที่ชัง (หรือไม่เลือกที่รักมักที่ชัง) และต่อไป ไม่เอารัตเอาเปรียบกัน ก็เป็นความเสมอภาคเชิงประสานอีกเช่นกัน ก็ช่วยให้คนรวมกันสามัคคีกันได้

คนเราแม้จะช่วยกันดี มีการให้ มีการพอดี แต่ลองไม่มีความเสมอภาคในข้อสุดท้ายนี้ ก็รักษาสังคมไว้ไม่อยู่ มันจะทำให้คนแตกแยกกันไปหมด เช่นว่า ลองให้หัวหน้าเลือกที่รักสี ทั้ๆ ที่ทานก็ให้วากาก็พอดี แต่พอเลือกที่รักผลัดที่ชัง ก็จบ ไม่สามารถรักษาความสามัคคีไว้ได้ ก็แตกแยกกัน เพราะฉะนั้น ข้อสุดท้ายคือสมานัตตตาจึงคุมทั้งหมด และสาระของมันก็คือการรักษาความเป็นธรรมนั่นเอง เป็นความถูกต้องตามหลักการ

เพราะฉะนั้น สมานัตตตานี้จึงสอดคล้องกับอุเบกขา เพราะรักษาธรรม รักษาความถูกต้อง รักษาความควรจะเป็น รักษาความสมเหตุสมผล ความชอบธรรม ความยุติธรรม รวมทั้งความเสมอภาคนั้นแหละไว้ เป็นข้อปิดท้าย ว่าสมานัตต มีตนเสมอ มาคัดท้าย คุมหมดทั้งสามข้อต้น ให้ร่วมกันเสมอภาค เป็นธรรม ยุติธรรม

ฟังสังเกตว่าสังคหวัตถุ ๓ ข้อแรกเป็นการปฏิบัติต่อกัน แยกกัน เช่นให้แก่คนนั้น พอดีแก่คนนี้ ช่วยทำให้แก่คนโน้น แต่ข้อ ๔ นี้เป็นการปฏิบัติด้วยกัน ร่วมกัน สมเสมอทั่วกัน

เมื่อมีสมานัตตตามาทำให้เข้าถึงกัน มาร่วมมารวมกันทำกิจทำการด้วยกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กันแล้ว ก็เป็นสถานการณ์ เป็นโอกาสให้ ๓ ข้อต้น ทั้ทาน ปิยวากา และอัตถจริยา ถูกนำมาใช้ครบทั้งหมด ข้อ ๔ จึงสร้างสนามปฏิบัติการให้แก่ ๓ ข้อต้นนั้น และข้อ ๔ สมานัตตตานี้ก็ดูแลคุมให้ใช้ ๓ ข้อต้นนั้นอย่างสมเสมอกันอีกด้วย เป็นความพร้อมเพียงสามัคคีครบหมดทั้งคนทั้งธรรม

จึงได้พูดว่า หลักสังคหวัตถุ ๔ นี้ สืบเนื่องสอดคล้องกันกับหลักพรหมวิหาร ๔ โดยพรหมวิหาร ๔ เป็นคุณสมบัติ เป็นอาการ เป็นท่าที่อยู่ใใจ แล้วแสดงออกมาเป็นภาคปฏิบัติทางสังคหวัตถุ ๔

ปฏิบัติธรรม ทั้งมีในใจ และทำในสังคม ให้ครบ ให้พอดี

ที่นี้ก็มาดูความสอดคล้องกัน เริ่มตั้งแต่

ข้อ ๑ ทาน การให้ การช่วยเหลือกันด้วยวัตถุสิ่งของเงินทองทรัพย์สิน

หนึ่ง ในยามเขาเป็นปกติ เราให้ด้วยเมตตา ให้ด้วยใจรัก เป็นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยที่ว่าเขาไม่ได้มีทุกข์หรือเดือดร้อนอะไร ยกตัวอย่าง เช่นว่า สมัยก่อนนี้ คนไทยเรา เวลาทำกับข้าวอร่อยๆ เป็นพิเศษ เราก็คะแบ่งจะไปแจกให้เพื่อนบ้าน วันนี้ บ้านนี้แกงนี้ ก็แบ่งเอาไปให้บ้านโน้น พอวันพรุ่งนี้ บ้านโน้นทำกับข้าวนี้ อร่อยพิเศษ บ้านโน้นก็มาแบ่งให้บ้านนี้ อย่างนี้เรียกว่าให้ด้วยเมตตา ด้วยไมตรี โดยที่เขาก็ไม่ได้เดือดร้อนอะไร เราก็ไปให้แก่เขา เป็นสถานการณ์ที่อยู่กันตามปกติธรรมดาบ้างที่ก็แบ่งปันกันไปทั้ๆ ที่ก็ไม่มีการเดือดร้อน การให้แก่กันอย่างนี้ เรียกว่าให้ด้วยเมตตาหรือไมตรี

สอง เขาตกทุกข์ได้ยากเดือดร้อน คนถูกน้ำท่วมไฟไหม้ เราก็บริจาคเงินทองสิ่งของไปช่วย อย่างนี้เรียกว่าให้ด้วยกรุณา จะเห็นว่า เป็นการให้ในต่างสถานการณ์สอดคล้องกับคุณธรรมในใจคือ พรหมวิหารที่ต่างข้อออกไป ข้อนี้เป็นกรให้ด้วยกรุณา

สาม เขาทำความดีก้าวหน้าไป แต่ขาดเงินทอง เราก็ไปบริจาคเพื่อสนับสนุนการทำความดีนั้น อันนี้เรียกว่าเป็นการให้ด้วยมูทิตา แต่ในสังคมของเรานี้ จะเห็นว่า การให้ด้วยมูทิตา ดูท่าจะน้อยกว่าให้ ด้วยเมตตาการุณามาก การให้เพื่อส่งเสริมการทำความดีนี้ เราอาจจะเบาไปหน่อย

แต่เดิมมานั้น การให้ด้วยมูทิตาเพื่อส่งเสริมการทำความดีนี้ ได้เป็นมาในประเพณีจนเป็น วัฒนธรรม ออกมาในรูปของการทำบุญทำกุศล การให้การบริจาคที่เรียกว่าทำบุญส่วนมากนี้ เป็นการ ให้ด้วยมูทิตา ตัวอย่างสำคัญก็เช่นว่า วัดเป็นแหล่งการศึกษา เป็นแหล่งของการทำความดีงาม การ เล่าเรียนของพระสงฆ์ และการสอนธรรมแก่ชาวบ้าน มีกิจกรรมสร้างสรรคซึ่งจัดกันที่วัดมากมาย เพราะวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา และเป็นศูนย์กลางของสังคม เราต้องการมูทิตา จะส่งเสริม การศึกษา ส่งเสริมการทำความดีงามหรือการสร้างสรรคในสังคม เราก็เลยนิยมไปบริจาคให้วัด ไปทำ ทานกันที่วัด เช่นไปสร้างกุฏิ ก็คือสร้างที่อยู่สำหรับกุลบุตรที่จะไปพักอยู่อาศัยเพื่อบวชเรียนในชนบท ในชุมชน ในหมู่บ้านนั้นๆ ซึ่งทุกคนมีสิทธิจะมาอยู่ทั้งนั้น หมุนเวียนกันมาอยู่ต่อๆ กันไป ไม่รู้จบสิ้น

ในสมัยต่อมา ตอนหลังๆ ในยุคปัจจุบันนี้ คนมากทีเดียวไม่เข้าใจ มีการถามหรือตั้งข้อสงสัย ว่า ทำไมสร้างวัดสร้างกุฏิสวयงาม ทำไมวัดสร้างที่ให้พระอยู่ดีกว่าชาวบ้าน ชาวบ้านรอบวัดยากจนมี ที่อยู่แยๆ แต่ที่วัดนี้สร้างกุฏิสวยหรืออยู่สบาย จริงอยู่ ปัจจุบันนี้ ก็อาจจะมีบ้างที่เลยเถิดไป อย่างที่ อาจจะเป็นการก่อสร้างเพื่อส่วนตัว ที่พระองค์นั้นๆ อยากจะอยู่อย่างสุขสันต์ แต่อย่างนี้ไม่ใช่แบบ ของเดิม เรื่องเดิมไม่ใช่อย่างนั้น

ในประเพณีที่เป็นมาแต่เดิมนั้น กุฏิเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน เพราะวัดทั้งวัดเป็นสมบัติ ของชุมชนอยู่แล้ว ไม่เป็นของผูกขาดแก่ใคร พระที่อยู่ในวัดก็ไม่ได้เป็นเจ้าของกุฏิ เวลาสร้างกุฏิขึ้น มาแล้ว ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน แล้วคนในหมู่บ้านนั้นก็หมุนเวียนกันมาอยู่ โดยเฉพาะก็มากับ ประเพณีบวชเรียนนั่นแหละ บวชกันมาตั้งแต่ปู่แต่ทวด พ่อก็ไปบวชที่วัดนั้น มาถึงลูก ก็ไปบวช ลูกไป บวช ก็เพื่อไปเรียนหนังสือ ก็ไปอยู่ที่กุฏิ นั้น ได้ใช้กุฏิ นั้น เพราะกุฏิ นั้นเป็นสมบัติร่วมกันของหมู่บ้าน เป็นสมบัติส่วนรวม เพราะฉะนั้นชาวบ้านจึงเห็นความสำคัญของสมบัติส่วนรวมนี้ สมบัติส่วนตัวจะมี บ้างก็ระวางเอาเถอะ แต่ส่วนรวมที่เราใช้ประโยชน์ร่วมกัน และใช้เพื่อความดีงามนี้ ต้องเอาใจใส่

เป็นอันว่า การให้ด้วยมูทิตานะมีเรื่อยมาแล้ว ก็คือการทำบุญที่วัดนั่นเอง ส่วนการให้ด้วย เมตตาการุณา ก็มีอยู่เป็นปกติของหมู่ชาวบ้านอยู่แล้ว ในชีวิตประจำวันก็มีน้ำใจต่อกัน เวลาตกทุกข์ได้ ยาก ก็ช่วยเหลือกันไป แต่พอจะสร้างสรรคให้ทานแบ่งปันด้วยมูทิตา ก็ไปส่งเสริมกิจกรรมการงาน ของวัด เช่นสร้างกุฏิ สร้างโบสถ์ สร้างศาลา

ศาลาเป็นที่ชุมนุมชุมชน ศาลาการเปรียญเป็นที่ชาวบ้านมาทำกิจกรรมร่วมกัน มาฟังธรรม มารักษาศีล มาอยู่ค้างคืน รักษาอุโบสถ เป็นที่ประชุมของคนในหมู่บ้าน แถมเวลามีภัยอันตราย เช่น ถูกไฟไหม้ ก็มาพักพิงหลบภัยอยู่อาศัยกันที่ลานวัด ใช้ศาลาวัดอีก สมัยก่อนนี้ ตอนมีสงคราม บ้านเมืองถูกข้าศึกรุกราน ในหลวงจะยกทัพออกไป ก็ต้องหาวัดใหญ่ๆ ไปประชุมกันที่ลานวัด เป็นต้น เป็นอันว่าวัดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน

ต่อมา เราไม่เข้าใจความหมายเดิมนี้ ก็ชักจะทำอะไรๆ เพี้ยนไป แม้แต่พระองค์เอง ก็ไม่รู้ว่าที่มีวัดนี้ ก็เพื่อสนองความต้องการของชุมชน เป็นประโยชน์แก่สังคม เลยนึกว่าวัดนี้เป็นของตัวเอง แล้วก็เอาใจใส่แต่การที่ตัวเองจะอยู่ให้สบาย ภูมิภาคกลายเป็นของส่วนตัวไปเลย อย่างนั้นก็มีส่วนเป็นเหตุผลให้ชาวบ้านเอาไปตีตีเย็นได้เหมือนกันว่า เออ... พระนี่สบาย สร้างกุฏิอยู่หุ้หราก็ดีกว่าชาวบ้าน

เป็นอันจะต้องทำความเข้าใจกัน คนไทยจะต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า ที่จริงนั้น ใน ความหมายเดิม หมดทั้งวัดนั้นแหละ ก็คือสมบัติร่วมกันของชุมชนหรือสังคม แล้ววัดก็เป็นที่เป็นช่องทางที่จะทำให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้า เป็นแหล่งของการศึกษาสร้างสรรค์ทำการที่ดี เราจึงเรียกว่าไปทำบุญ เราจึงไปบริจาคให้วัด อันนี้แหละเข้าหลักที่เรียกว่า ให้ด้วยมูทิตา เอาละ เป็นอันว่า ข้อทาน-ให้ ออกมาจาก พรหมวิหารได้ทั้งเมตตา-กรุณา-มูทิตา

ข้อ ๒ ปิยวาจา พูดหรือช่วยเหลือกันด้วยถ้อยคำ ก็เช่นเดียวกัน ยามปกติ เขาไม่ได้เดือดร้อน เป็นทุกข์อะไร เราก็พูดจาไพเราะอ่อนหวาน สุภาพอ่อนโยน เจอกันก็ทักทายปราศรัย เป็นมิตรมีไมตรี พูดดีต่อกัน นี่คือนิยวาจา พูดดีด้วยเมตตา

ที่นี้เขาเดือดร้อน ตกทุกข์ ประสบปัญหา เราก็ช่วยด้วยวาจา เช่นไปพูดปลอบโยน ให้กำลังใจ ไม่ให้ย่อท้อ หรือถ้าสามารถ ก็พูดแนะนำให้ความรู้ ให้คำปรึกษาบอกวิธีแก้ ปัญหา อย่างนี้ก็เป็นนิยวาจา ที่เป็นการช่วยด้วยวาจา ซึ่งเกิดจากกรุณา คือพูดดีด้วยกรุณา

ต่อมา เขาทำความดีก้าวหน้าไป หรือทำงานสร้างสรรค์เป็นประโยชน์เพิ่มขึ้น เราก็ไปพูดส่งเสริมกำลังใจ สนับสนุนให้เขาทำได้ขยายออกไป เขาประสบความสำเร็จที่ดั่งใจ เราก็ไปพูดจาแสดงความพลอยยินดีด้วย ส่งเสริมสนับสนุนยิ่งขึ้นไป อย่างนี้ก็คือพูดดีด้วยมูทิตา เป็นอันว่าครบแล้ว นิยวาจา ออกมาจากเมตตาก็ได้ จากกรุณาก็ได้ จากมูทิตาก็ได้

การพูดจาดีสำคัญนัก อย่างที่โบราณว่า “ปากเป็นเอก” วาจาเป็นสื่อของปัญญา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาพึงรู้ด้วยกรณถ้อยสนทนา” (เช่น ส.ส.๑๕/๓๕๖/๑๑๔) ที่นี้ สังคหัตถ์นี้เป็นหลักการครองใจและปกครองคนที่เน้นสำหรับผู้นำและหัวหน้าหมู่ชน ตั้งแต่หัวหน้าครอบครัวไปจนถึงผู้ครองแผ่นดิน คนที่มีอำนาจและมีปัญญาเหนือกว่า มีความโน้มเอียงที่จะพูดจาดู แข็งกร้าว หรือใช้คำพูดรุนแรง ท่านจึงเน้นหลักปิยวาจาไว้ให้สื่อปัญญาด้วยวาจาที่ชวนจิตรวมใจคนให้สามัคคี ยินดีร่วมมือ และพร้อมใจปฏิบัติหน้าที่การงาน

ข้อ ๓ อัถถจริยา บำเพ็ญประโยชน์ ช่วยเหลือด้วยเรี่ยวแรงกำลังความสามารถ อันนี้ก็เช่นกัน เขาอยู่เป็นปกติ ไม่ได้เดือดร้อนอะไร เราแข็งแรง มีกำลังดี ก็ช่วยเขา ยกข้าวของให้ ยกเก้าอี้ให้ อะไรอย่างนี้ แม้แต่ที่ง่ายๆ เหมือนอย่างว่าเพื่อนของเราเนี่ย เขาก็ไม่ได้เดือดร้อนอะไร เดินไปด้วยกัน เขาก็ถือของหนักกว่าเรา เขาก็ถือไหว แต่เราไปด้วย มือเราว่างกว่า เขาก็บอกว่าเดี๋ยวก่อน แบ่งมานี้ เราช่วยถือบ้าง ก็แบ่งเบาเขาไป เป็นการสละแรงงานของเราทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยเมตตา

ในสถานการณ์อื่น มีคนประสบทุกข์เดือดร้อน เช่นตกน้ำ เขาวាយน้ำไม่เป็น เราแข็งแรงและวายน้ำเป็นด้วย เราก็สละเรี่ยวแรงกำลังของเรา โดดน้ำลงไปช่วยคนตกน้ำ นี่ก็เป็นอัถถจริยาด้วยกรุณาแล้ว คือบำเพ็ญประโยชน์โดยเอาเรี่ยวแรงช่วยด้วยกรุณา

ต่อไป เขาทำความดีกัน มีการสร้างอะไรที่เป็นประโยชน์ เราก็เอาแรงเข้าไปช่วยสนับสนุนอย่างสมัยโบราณที่ว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นแหล่งที่ทุกคนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เวลามีการสร้างกุฏิ ก็คือสร้างที่อยู่อาศัยของผู้คนที่จะได้ไปบวชไปเรียน คนละสามเดือนบ้าง มาก-น้อยกว่านั้นบ้าง จะได้ใช้กุฏินั้นกันไปอีกนาน ที่นี้พอที่วัดสร้างกุฏิ ชาวบ้านก็ไปสละแรงช่วยกัน ในกรณีนี้ การสละแรงงาน เอาแรงงานไปช่วย ก็เป็นการสนับสนุนการทำความคิด เรียกว่าช่วยด้วยมูทิตา ไม่ว่าจะไปช่วยสร้างกุฏิ ไปช่วยขุดบ่อน้ำ หรืออย่างประเพณีประจำปีก็ไปช่วยขนทรายเข้าวัด การที่ชาวบ้านไปสละแรงงาน แม้แต่ช่วยขนทรายเข้าวัด ก็เป็นการปฏิบัติอสังกัจจายน์ด้วยมูทิตา ตกกลางครบแล้วนะ

สังคหวัตถุ ๔ เป็นภาคปฏิบัติการในสังคัม ออกมาจากคุณธรรมในใจคือพรหมวิหาร ก็เอาสังคหวัตถุ ๓ ข้อแรก คือ ทาน-ให้ ปิยวาจา-พูดดี และอสังกัจจายน์-ทำประโยชน์ ไปคู่กับพรหมวิหาร ๓ ข้อแรก คือ เมตตา กรุณา มุทิตา เป็น ๙ สถานการณ์

เป็นอันว่า ทาน ให้ด้วยเมตตา ก็ได้ ให้ด้วยกรุณา ก็ได้ ให้ด้วยมุทิตา ก็ได้, ปิยวาจา พูดดีด้วยเมตตา ก็ได้ พูดดีด้วยกรุณา ก็ได้ พูดดีด้วยมุทิตา ก็ได้, อสังกัจจายน์ ทำประโยชน์ด้วยเมตตา ก็ได้ ด้วยกรุณา ก็ได้ ด้วยมุทิตา ก็ได้ ๙ สถานการณ์ สอดคล้องกันหมด

ต่อไป ข้อ ๔ **สมานัตตตา** ความมีตนเสมอ ข้อนี้บอกแล้วว่าตรงออกมาจากอุเบกขา สามข้อแรกนั้นเป็นการปฏิบัติต่อกัน แก่กัน ให้ ก็ให้แก่กัน ปิยวาจา ก็พูดต่อกัน แล้วอสังกัจจายน์ ก็ช่วยทำให้แก่กัน แต่ข้อสี่ คือสมานัตตตานี้ ไม่ใช่แค่แก่กัน ต่อกัน แต่ถึงตัว เอาตัวเข้าร่วม มารวมกัน เข้าคลุกเลย จึงเอาความเสมอสมานกันมาคุม โดยนัยนี้ ข้อสมานัตตตา จึงมีลักษณะต่างออกไป ไม่ใช่แค่ต่อกันแล้ว แต่เข้าถึงกัน เข้าร่วมกันเลย โดยมีความเท่าเทียมกัน เสมอภาคแบบประสาน เสมอสมาน โดยมีอุเบกขามาวางมาตรฐานให้ และมี ๓ ข้อแรก เมตตา กรุณา มุทิตา เข้ามาพร้อมอยู่ภายใต้ความเสมอมนั้น

สมานัตตตาได้พร้อมหมด แต่ตัวที่เป็นหลักยืนเป็นมาตรฐาน คืออุเบกขา เพราะเป็นตัวรักษาธรรม รักษาความเป็นธรรม ความเสมอภาคเสมอกันนี้ต้องอาศัยความเป็นธรรม แต่อย่างที่บอกแล้วว่าเสมอคือสมาน เสมอแบบประสาน เจอทุกข์ก็เจอด้วยกัน มีสุขก็มีด้วยกัน แต่ถ้าเวลาเจอทุกข์แล้วทิ้งกัน ก็ไม่เป็นธรรมแล้ว เมื่อทุกข์ก็ทุกข์ด้วยกัน สุขก็สุขด้วยกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์ ก็มีความเป็นธรรม เสมอภาคแบบประสานกัน แล้วก็ไม่ดูถูกไม่ดูหมิ่นกัน ไม่เลือกที่รักฝักที่ชัง ไม่เอาวัดเอาเปรียบกัน

วินัยชาวบ้านต้องมีการสงเคราะห์คุ้มครอง

อยู่ร่วมกันต้องมีความเสมอสมานคุมตลอด

จะเห็นว่า การปฏิบัติอย่างเสมอกันหรือเสมอภาคนี้ รวมความหมายไปถึงว่าไม่ลำเอียงด้วย นี่แหละสมานัตตตาจึงต้องมาเป็นตัวคุมท้ายเป็นดุลของชุดสังคหวัตถุ ๔ นี้

เห็นได้ง่ายว่า ใน ๓ ข้อแรกนั้น ถ้าเป็นคนต่อคน หรือตัวต่อตัว ทานก็ให้ไป ปิยวาจาก็พูดดีไป อสังกัจจายน์ก็ทำประโยชน์ช่วยเขาไป

แต่พอมีหลายคน ไปเกี่ยวข้องกับคนหลายๆ คราวนี้สมานัตตตาก็ต้องเข้ามาปรับมาคุมละ ต้องให้เสมอภาคกัน ให้เสมอสมานกัน

ไม่ใช่ว่า ถ้าเป็นคนโน้นละก็ให้พิเศษ แต่ถ้าเป็นคนนั้นก็ให้ดินหน้อย ถ้าเป็นคนนี้ละก็ปียวาจา หวานจ้อย แต่ถ้าเป็นคนโน้นวาจาไม่ค่อยปิยะ ถ้าเป็นคนนั้นอรรถกริยาช่วยทำให้เต็มที่ แต่พอมาคนนี้อรรถกริยาพอขอไปที่ หรือเวลาตัดสินวินิจฉัยอะไร ก็เข้าข้างคนโน้นคนนี้ ก็เสียความเสมอภาค ไม่มีสมานัตตตา (พูดสั้นๆ ว่า ไม่มีสมานัตต์) แต่พอมีความเสมอภาคแบบนี้ ก็เข้ากันได้หมด มีสามัคคีได้

ข้อคุณทำยคือสมานัตตตานี้มีเรื่องพูดมากมาย แต่ในที่นี้แค่ให้รู้หลักไว้ ขอให้สังเกตอีกนิดว่า คำบาลีสาคัญที่แปลว่าเสมอกัน เท่ากัน มี ๒ คำ คือ สมาน (อ่านว่า สมานะ) และ สม (อ่านว่า สมะ)

แต่ตามที่ใช้ในภาษาไทย ๒ คำนี้ ว่าตามรูปศัพท์มีความหมายมากหลายอย่าง จนมีการแยกว่า ถ้าเป็นคำบาลีหมายความว่าอย่างนี้ ถ้าเป็นคำไทยหมายความว่าอย่างนั้น แต่ที่จริงน่าจะเป็นความหมายแยกแ่งแยกนัยออกไปของคำบาลีเดิมเดียวกันนั่นเอง ถ้านำความหมายตามแ่งนัยเหล่านั้นมาองหลักธรรมนี้ ก็จะได้ความเข้าใจชัดเจนเห็นแ่งมุมครบถ้วนขึ้น ซึ่งมีทั้งว่า เสมอ สมาน เสมอภาค เท่ากัน เท่าเทียม เชื่อม ประสาน สม สมกัน เหมาะกัน เหมาะสม เข้ากัน รับประทาน ตรงกัน พอดี สมดุล ดังนี้ เป็นต้น ไม่ใช่มองแค่เท่ากันที่ๆ

ว่ากันในขั้นพื้นฐาน บอกว่า ทุกคนเสมอกันต่อหน้ากฎธรรมชาติ เช่นเกิดมาแล้ว ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย กฎธรรมชาตินี้แน่นอนนัก แต่บางคนเกิดแล้วตายเลย ได้แค่เกิดกับตาย ไม่ได้แก่ไม่ได้เจ็บ แต่ถ้าเขาอยู่นานไป ก็ต้องแก่ แต่ก็อีกแหละ บางคนแก่ช้า บางคนแก่เร็ว นี้ก็ขึ้นต่อเหตุปัจจัยที่หลากหลาย รวมแล้วก็เสมอกันตามธรรม (เช่นต้องดูเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องที่ทำให้มองเห็นเป็นต่าง)

บอกว่า ทุกคนเสมอกันต่อหน้ากฎหมาย (คือต่อหน้ากฎหมายมนุษย์) นี้ก็จริง แต่จริงตามหลักการที่มนุษย์ตกลงกัน ถือว่าจริงตามตัวบท ซึ่งออกผลไม่เด็ดขาด ชักจะไม่แน่นัก เช่นขึ้นต่อการบังคับใช้กฎหมาย เป็นต้น คือเป็นเรื่องของสังคมมนุษย์ ที่มนุษย์จะรักษารธรรมตามข้อเรกนั้นได้หรือไม่ ยังมี การปิดการเบี่ยงการปลิวการแฝงการบังเป็นต้นได้

บางทีมองความเสมอภาคว่าเท่ากันอย่างเด็ก เช่น เห็นชายสองคนกินข้าวไม่เท่ากัน คนหนึ่งกินจานเดียว อีกคนหนึ่งกิน ๓ จาน ก็บอกว่าไม่เสมอภาค ได้อาหารไม่เท่ากัน แต่พอดูตามจริงคือ คนที่กินจานเดียวนั้นมีโรคตัวเล็กผอม เขากินได้แค่นั้น ถ้าขึ้นกิน ๓ จาน ก็ฝืน อาจจะจุกแน่นถึงตาย ส่วนคนที่กิน ๓ จานนั้น ร่างกายใหญ่โตแข็งแรงมาก ทำงานหนัก ถ้าเขากินจานเดียว ก็ไม่หายหิว อาจจะอ่อนเพลียหรือตาลายเป็นลมไปเลย นี้ก็ให้เขามีสิทธิกินได้เท่ากันแล้ว และเขาก็เสมอกันตามธรรม คือตามเหตุปัจจัย ตามเหตุผล บางทีก็ว่าตามความเหมาะสม หรือสมส่วนพอดีเท่านั้น

หลายคนมาสมัครเข้าทำงาน เขาตั้งเกณฑ์วางมาตรฐานกันไว้โดยพิจารณาตามธรรมอย่างมีเหตุผลเหมาะสมพอดีลงตัวเป็นธรรมแล้วว่า ผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นความรู้ความสามารถมีประสบการณ์เท่านี้ อย่างนี้ ให้ได้ตำแหน่งนี้มีเงินเดือนแค่นี้ ส่วนผู้ที่มีคุณสมบัติเท่านี้ อย่างนั้น ให้ได้ตำแหน่งนั้นมีเงินเดือนแค่นี้ ทุกคนมีสิทธิเท่ากันเสมอกัน สอบคัดแล้ว ก็ได้ตำแหน่งต่างกัน มีเงินเดือนไม่เท่ากัน และนี่ก็เป็นความสมเสมอตามธรรม

บางทีมีมาตรฐานตั้งเกณฑ์ไว้ว่า ในอาชีพนี้ งานตำแหน่งนี้ๆ เสี่ยงอันตรายเกินไปสำหรับคนเพศนี้วัยนั้น ก็ไม่ให้รับเข้าทำงาน ถ้าเป็นจริง ก็เป็นความเสมอภาค ที่เสมอกัน สมกับคนนั้นๆ ตามธรรม ถ้าต่อมา สถานการณ์และเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องเปลี่ยนไป ที่เคยเสี่ยงอันตรายก็หายเสี่ยงแล้ว ก็แก้ไขกฎกติกาให้เข้ากันสมกันตามเหตุปัจจัย ก็เป็นความเสมอภาคสมเสมอตามธรรม

ในบ้านอันเป็นชุมชนย่อยของครอบครัวซึ่งเป็นสังคมหน่วยเล็กที่สุด ทุกคนก็ปฏิบัติสมานัตตา ตั้งแต่พ่อแม่มีความเสมอภาค เอาตัวเสมอสมานกับลูก

พ่อแม่ทำงานในการอาชีพของตัวเอง ลูกก็ทำงานในการศึกษาที่จะเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการอาชีพที่เหมาะสมแก่ตน ต่างคนทำงานชีวิตตามความเหมาะสมพอดีกับสภาพชีวิตของตนเสมอกัน พ่อแม่กับลูกน้อยรับประทานอาหารต่างประเภทต่างปริมาณกัน ให้เหมาะสมพอดีต่อการที่จะมีทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดีของตนๆ นี่ก็เป็นความเสมอภาคที่จะให้เสมอสมานกันตามธรรม

การปฏิบัติต่อกัน และการแสดงออกทั้งหลาย ของคนที่ต่างกันตามธรรมดา เช่นเป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่ เป็นความเสมอภาค เสมอสมานกันได้ เมื่อต่างกันไปตามที่จะเป็นความเหมาะสมพอดีตามธรรม ข้อสำคัญอยู่ที่ต้องรู้ธรรมที่เป็นเกณฑ์ของความเสมอสมพอดีนั้น พุทธรวมๆ ก็คือเป็นความเสมอสมกันตามธรรม

สังคหัตถุระดับสูงสุดนี้ เรียกว่า “เขตทัคคะ” พระพุทธเจ้าตรัสไว้ครบทั้ง ๔ สังคหัตถุ ถ้าชวนกันปฏิบัติ ก็จะได้ด้วยกันในสังคหัตถุคุณศีล คุณธรรม คุณมปัญญา เจริญก้าวหน้า พร้อมทั้งอามิสไพบูลย์ และธรรมไพบูลย์ ดังนี้ (อ.จ. นวก. ๒๓/๒๐๙/๓๗๗)

เขตทัคคะแห่งทาน ได้แก่ ธรรมทาน (ให้ธรรม-ความรู้-ปัญญา), เขตทัคคะแห่งปิยวาจา ได้แก่ แสดงธรรมบ่อยๆ เนืองๆ แก่ผู้ต้องการ ที่เจียโลดลงสดับ (ตั้งใจฟัง), เขตทัคคะแห่งขัตตจริยา ได้แก่ พากันไม่มีศรัทธาให้มั่นในความเปี่ยมศรัทธา พากันทุศีลให้มั่นในความเปี่ยมศีล พากันตระหนี่ให้มั่นในความเปี่ยมเสียสละ พากันทรมานปัญญาให้มั่นในความเปี่ยมปัญญา, เขตทัคคะแห่งสมานัตตตา ได้แก่ พระโสดาบันเป็นสมานัตตกับพระโสดาบัน... พระอรหันต์เป็นสมานัตตกับพระอรหันต์

ในที่สุดก็มาลงท้ายที่สมานัตตตา ความมีตนเสมอสมาน ซึ่งทำให้เข้ากันได้กลมกลืน ความเสมอภาคจึงเป็นเรื่องของความประสานกลมกลืน อย่างที่ว่ามานี้ ก็สอดคล้องกันหมด เป็นอันว่า นี่คือสังคหัตถุ หลักการสงเคราะห์ ๔ ประการ ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการ ออกสู่สังคม โดยสืบเนื่องรับกันกับคุณธรรมในใจ ที่เรียกว่าพรหมวิหาร ๔

ถ้าไม่มีสังคหัตถุ ๔ นี้ พรหมวิหาร ๔ ก็อยู่แคในใจ ไม่มีผลชัดออกมาต่อสังคม แต่ถ้าไม่มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นพรหมวิหารอยู่ในใจ สังคหัตถุ ๔ ที่เป็นภาคปฏิบัตินี้ก็

หนึ่ง เกิดขึ้นได้ยาก เพราะการที่สังคหะจะเกิดขึ้น ต้องมีแรงจูงใจ เช่นว่า ทาน-การให้ ถ้าไม่มีเมตตาความรัก หรือกรุณาความสงสารอยากช่วยเหลือ มาเป็นแรงจูงใจ ก็ต้องมีแรงจูงใจอย่างอื่น เช่น อยากได้หน้าได้ตา เอาละสิ กลายเป็นว่าให้เพราะอยากได้หน้าได้ตา หรือมีผลประโยชน์ตอบแทน หวังผลประโยชน์จากเขาในระยะยาว เสียหน่อยจ่ายน้อยเพื่อให้ได้มาก หรือว่าหวังได้ผลตอบแทนเป็นยศ เป็นเงินตรา เป็นเหรียญตรา อะไรอย่างนี้เป็นต้น ไซ้ใหม่ เป็นอันว่า ถ้าไม่มาจากพรหมวิหารเป็นฐานอยู่ในใจแล้ว ภาคปฏิบัติการทางสังคม ก็เกิดขึ้นได้ยาก

สอง ถึงแม้ว่าถ้าปฏิบัติกรณนั้นเกิดขึ้น ก็ไม่จริงใจ เมื่อไม่จริงใจ ก็ไม่พอดี ไม่ตรงไม่พอไม่เข้ากับการแก้ปัญหา แต่ถ้าเกิดจากคุณธรรม มันก็จะพอดี เขาเจอสถานการณ์อย่างนี้ เราก็มีกรุณาให้เขา และมีอุเบกขาไปคุมว่าให้อยู่ในเหตุในผล

แต่ถ้าให้โดยมีแรงจูงใจอื่น อย่างที่ว่าเมื่อก็ เช่นต้องการผลตอบแทน ต้องการได้หน้าได้ตา ก็จะไม่เป็นการให้ที่พอดีไปได้ อันนี้ ถ้าได้หน้าได้ตา ก็ให้ ให้จนกระทั่งเกินกว่าที่ควรจะให้ แล้วทีนี้ถ้าไม่ได้หน้าไม่ได้ตา ก็เลยไม่ยอมให้ หรือสักว่าให้นิดๆ หน่อยๆ อย่างนั้นสังคมไปไม่ไหว ในระยะยาวสังคมก็พินาศ แต่ถ้ามีธรรมอยู่ในใจ ให้ด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ก็พอดีเลย

ก็เป็นอันว่า ปฏิบัติการที่ออกสู่สังคม ถ้าไม่มีคุณธรรมในใจเป็นฐาน เป็นแรงใจขับเคลื่อน จะเกิดขึ้นได้ยาก ถึงแม้เกิดขึ้น ก็จะไม่จริงใจ และไม่มั่นคง เช่นว่า เมื่อใดตัวไม่ได้ผลประโยชน์ตอบแทน ก็ไม่ช่วย ไม่มีสังคหวัตถุออกมา อย่างนี้ก็จะวิปริตไปหมด คนจะไม่สามารถดำรงสังคมให้อยู่ด้วยดีได้

รวมความว่า ถ้ามีแต่คุณธรรมในใจ ไม่ออกสู่ปฏิบัติการในสังคม ก็ไม่เพียงพอที่จะให้สังคมนี้อยู่ดี แต่ถ้าปฏิบัติการในสังคม ไม่มีคุณธรรมอยู่ในใจ ก็จะไม่จริงใจ ไม่มั่นคงยั่งยืน ไม่พอดี แล้วแกมก็เกิดขึ้นได้ยากด้วย นี่เป็นเรื่องของความประสานสอดคล้องของคุณธรรมที่ว่า ต้องมีทั้งภาคที่อยู่ในใจ เป็นคุณสมบัติภายใน แล้วแสดงออกเป็นภาคปฏิบัติการ ดังนั้น จึงเป็นความจำเป็นว่าต้องประสานกันระหว่างคุณธรรมในใจ กับปฏิบัติการในสังคม

สำหรับคฤหัสถ์ญาติโยมชาวบ้าน พระพุทธเจ้าตรัสเน้นธรรมด้านเศรษฐกิจและสังคมไว้มาก เราจำกันแม่นว่า ท่านอนาถปิณฑิก (“ผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา”) และวิสาขามหาอุบาสิกา ได้รับยกย่องเป็นทายกและทายิกาเอตทัคคะ แต่ควรระลึกด้วยว่า พระองค์ทรงยกย่องเจ้าชายหัตถกาฬพิภัก์ ว่าเป็นเอตทัคคะในการใช้สังคหวัตถุ ๔ นี้ สงเคราะห์ชุมชนหมู่ชน (บริษัท)

สำหรับองค์พระราชชา หรือผู้ปกครองบ้านเมือง นอกจากต้องบำเพ็ญสังคหวัตถุ ๔ ชุดนี้ ตามคำจำกัดความที่ว่าข้างต้นแล้ว ยังพึงปฏิบัติสังคหวัตถุ ๔ ชุดพิเศษจำเพาะ ที่เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ ๔ แกมอีกชุดหนึ่งด้วย

เอาละ ที่ว่ามานี้ เป็นตัวอย่างที่รับกัน ของธรรม ๒ ชุดล้ำค่า ซึ่งมีจำนวนเท่ากันพอดี พรหมวิหาร - ธรรมในใจ คนไทยพูดกันอยู่บ้าง แต่ สังคหวัตถุ - ธรรมออกสังคม แทบไม่ได้ยิน

ขอให้มาเริ่มกันใหม่ เอาให้จริงจัง สังคหวัตถุ ๔ นี้ ทำกันให้ขึ้นตา เอามาพูดจากันให้ติดปากขึ้นใจ

(ถ้าจำยากพูดยาก จะใส่ไม้ทิ่มทิ่มทิ่มทิ่มไว้ อย่าง “ยานัตถุ” เป็น สังคหวัตถุ ก็ได้)

น่าจะเตือนกันให้ตื่นขึ้นบ้าง ว่าคฤหัสถ์ชาวพุทธไทยเรา นี้ ออกจะประมาทกันไปมาก พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมสำคัญไว้ให้ปฏิบัติ ก็ไม่ปฏิบัติกัน มิใช่แค่ไม่ปฏิบัติ แต่ไม่รู้เสียด้วยซ้ำ อย่างสังคหวัตถุ ๔ นี้ ก็รู้กันแค่ข้อแรก คือ ทาน ซึ่งเก่งมาก น่าชม แต่ข้อต่อๆ ไป ไม่รู้จัก

แต่ที่เป็นเรื่องใหญ่ พระพุทธเจ้าตรัสสอนหลักที่ถือเป็นคิหิวินัย คือวินัยของคฤหัสถ์ไว้ ก็ไม่ใส่ใจเลย เมื่อขาดหลักขั้นพื้นฐานนี้ ความเป็นชาวพุทธก็ต้องถือว่าเลือนราง เคว้งคว้าง เป็นชาวพุทธไร้หลัก เสียหลัก หลุดลอย หลับไหล ควรจะปลุกกัน เตือนกันให้ตื่นขึ้นมา ไม่ประมาท ขวนกันปฏิบัติให้ความเป็นชาวพุทธมีฐานขึ้นมา

อย่างน้อยก็เอาที่พรหมวิหาร เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา สี่ข้อในใจนี้ ให้รับกับสังคหวัตถุ ๔ ที่จะทำ ที่จะปฏิบัติออกมาในสังคม ทั้ง ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และสมานัตตตา ให้สมกับที่พระพุทธเจ้าตรัสย้ำไว้เป็นหลักธรรมคัมภาย์ ปิดรายการของคิหิวินัย

คิหิวินัย คือ **วินัยของคฤหัสถ์** เป็นคำเรียกของพระอรหันตภิกษุ ถ้าว่าตามพุทธพจน์ก็เป็นคำตรัสสอนวิธีให้ปฏิบัติในอริยวินัย คือหลักการดำเนินชีวิตและอยู่ร่วมสังคมของประชาชนในระบบแบบแผนของอารยชน ซึ่งตรัสสรุปหรือปิดท้ายด้วยสังคหวัตถุ ดังนี้ (คิหิวินัย=สังคาลกสูตร, ที.ป.๑๑/๑๗๒/๑๙๔-๒๐๖/๒๐๗)

ทาน ๑ ปิยวาจา ๑ อุตถจริยา ๑ ความเสมอสมานกัน^๑ในธรรมทั้งหลายให้ถูกควรในแต่ละกรณี (สมานัตตตา) ๑ **ธรรม ๔** อย่างนี้ เป็นเครื่องรวมคน (สังคหะ) ในโลก เป็นเหมือนลิ่มสลักเพชรที่กำลังแล่นไป

ถ้าสังคหะเหล่านี้ไม่มี ถึงเป็นมารดาบิดา ก็จะได้ความนับถือหรือบูชาเพราะเขาเป็นบุตร แต่เพราะเหล่านี้^๒ติดชนเหลียวแลสังคหธรรมเหล่านี้ จึงถึงความเป็นผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่ และเป็นผู้ที่ชนทั้งหลายจะพึงสรรเสริญ

สังคหวัตถุ ๔ ที่ตรัสไว้นี้ เป็นหลักประกันความมั่นคงของสังคมให้ก้าวหน้าไปด้วยดี เป็นบทสรุปและเป็นตัวแทนแห่ง **วินัยของคฤหัสถ์** ในระบบอริยวินัย ซึ่งย้ำเตือนชาวพุทธว่า ทุกคนมิใช่จะต้องดูแลรักษาพัฒนาชีวิตของตัวเองเท่านั้น แต่มีหน้าที่ดูแลรักษาทำสังคมให้ดีด้วย

น่าจะมีชาวพุทธที่ตื่นตัวขึ้นมาเป็นผู้นำ ปลุกกันชวนกันให้ฟื้นหลักอริยวินัยขึ้นมาปฏิบัติอย่างจริงจัง ให้คนไทยมีชุมชนมีสังคมของอารยชนตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้

ก่อนจบที่จะลากันวันนี้ มีข้อขอย้ำให้เป็นที่สังเกตไว้ คือจะเห็นได้ทั่วไปว่า **หลักธรรม การปฏิบัติธรรม แบบพุทธนี้** มาในลักษณะเป็นระบบ ซึ่งมีบูรณาการเป็นองค์รวม คือเป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่ว่า **เมื่อปัจจัยพร้อมพร้อมเป็นปัจจัยสามัคคี โดยองค์ร่วมบูรณาการกันเป็นองค์รวมเต็มกระบวนการดีแล้ว** ก็จะพาให้ผลที่มุ่งหมายตามหลักการ

ในกรณีของหลักที่พูดกันมาวันนี้ เรื่องก็มีว่า ภายใต้อำนาจของปัญญา ก็เกิดมี^๓ขึ้นเป็นแรงขับเริ่มต้น ปราบกฏในใจเป็นพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา หรืออุเบกขา ตามที่จะเข้ากับสถานการณ์นั้นๆ แล้วแสดงออกทางกายวาจาเป็นพฤติกรรมแห่ง ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และสมานัตตตา แล้วแต่กรณี โดยที่^๔เมื่อตัวทำงานทั้ง ๓ ของชีวิต คือ วายามะ (วิริยะ) สติ และสมาธิ มาสนับสนุนงานต่อจากขั้นที่เริ่มให้แล้ว ก็จะขับเคลื่อนขบวนการปฏิบัติอันเป็น**สิกขา**หรือการศึกษา คืบหน้าไปให้ถึงความสำเร็จ เป็นบูรณาการของธรรมทั้งหมดนั้นเข้าในมรรคาแห่งการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิต ที่เรียกว่า**มรรค** อันจะพาเดินหน้าไปใน**ภาวนา** คือการพัฒนาสู่จุดหมายแห่งอิสรภาพและสันติสุขต่อไป

หลักที่ว่านี้จะพูดกันอีกเมื่อถึงโอกาส

เรื่องสังคหวัตถุ ก็เห็นจะพอสมควรแค่นี้ มีอะไรสงสัยไหมครับ

หน้าว่าง

ภาค ๕

จากไตรสิกขา

สู่มรรคภาวนา

หน้าว่าง

ตอนที่

๒๗

ถ้าเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ แล้วเอามาจัดการ ชีวิตและสังคมให้ได้

ก็จบความหมายของพระพุทธศาสนา

ชื่อแท้ของพระพุทธศาสนาว่า “ธรรมวินัย”

เรื่องหลักธรรมใหญ่ๆ ยังพูดไปได้ไม่กี่เรื่อง กลายเป็นว่า มีเรื่องหลักธรรมย่อยๆ เข้ามาแทรก เรื่องอิทธิบาทบ้าง พรหมวิหารบ้าง ที่นี้กลับมามีเรื่องใหญ่บ้าง แต่เรื่องใหญ่เองนั้น พอพูดไปนานๆ เข้า ตอนนี่ชักไม่แน่ใจว่าได้พูดไปหรือยัง เพราะพูดไปแล้วหลายเรื่องเหมือนกัน มีทั้งเรื่องเล็กเรื่องใหญ่ จนกระทั่งบางเรื่องอาจจะพูดไปแล้ว เดียวก็จะเป็นพูดซ้ำใหม่

เรื่องใหญ่ที่ว่าจะพูด ก็คือเรื่องตัวหลักการสำคัญ เรื่องหนึ่งที่พูดไปแล้ว ก็คือเรื่องความหมายของธรรม ที่นี้ “ธรรม” นั้นเป็นหลักสำคัญพื้นฐาน แต่ก็ยังมีหลักที่ต้องเรียนรู้อีก ซึ่งใหญ่เหมือนกัน เหมือนเติมต่อธรรมออกไป ขอให้นี่ก็ดู เราจะได้ยินชื่อเรียกพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งว่า “ธรรมวินัย” เรื่องนี้แหละที่จะพูดในวันนี้

“พุทธศาสนา” เป็นคำที่เราใช้เรียกชื่อพระพุทธศาสนา แต่ความจริง คำว่าพุทธศาสนานี้ ไม่ใช่ชื่อเดิม ไม่ใช่ชื่อที่เรียกเนื้อตัวของพระพุทธศาสนาทั้งหมด แต่คำว่าพุทธศาสนานี้ ในพระไตรปิฎกเอง ใช้เป็นคำสามัญ แปลว่าคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ คำว่า “พุทธ” ก็แปลว่าพระพุทธเจ้า “ศาสนา” ก็แปลว่าคำสอน “พุทธศาสนา” ก็แปลว่าคำสอนของพระพุทธเจ้า นี่ก็คือเป็นคำค่อนข้างสามัญ จึงควรมาดูกันว่า คำที่เรียกชื่อพระพุทธศาสนาจริงๆ คือคำอะไร?

เดิมทีเดียวนั้น คำเรียกพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ธรรมวินัย” โดยจำเพาะว่า “ธรรมวินัยนี้” เช่นว่า “ภิกษุบวชแล้วในธรรมวินัยนี้” พระพุทธศาสนาก็คือธรรมวินัยนี้ บางครั้งก็ทรงใช้คำอื่น เช่นว่า “ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว” นี่ก็คือชื่อเดิมของพระพุทธศาสนา

ที่นี้ คำว่า “ธรรมวินัยนี้” มีความหมายอย่างไร คำว่า “ธรรม” ได้พูดกันมาแล้ว คราวนี้มีเพิ่มอีก คำหนึ่ง คือคำว่า “วินัย” ทำไมจึงเรียกพระพุทธศาสนาว่า “ธรรมวินัย” ไม่เรียกแค่ว่า “ธรรม” แต่เติมคำว่า “วินัย” เข้าไปด้วย

ที่จริงก็เริ่มที่คำว่า “ธรรม” นั้นแหละ อย่างที่เคยพูดไปแล้วว่า ธรรมเป็นความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า พระองค์จะเกิดหรือไม่ก็ตาม ธรรมก็มีอยู่ตามธรรมชาติของมัน อย่างที่เคยยกพุทธพจน์มาอ้างว่า ตถาคตทั้งหลายจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงก็มีอยู่ของมันเป็นธรรมชาติอย่างนั้นๆ เช่นไตรลักษณ์ ก็มีอยู่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าค้นพบความจริงนั้นแล้ว ก็ทรงมาเปิดเผย ยกมาแสดง ชี้แจง ทำให้เข้าใจง่าย

ในเรื่องนี้ ความพิเศษของพระพุทธเจ้าก็อยู่ตรงที่ว่าทรงค้นพบความจริงนั้น คือค้นพบธรรม นอกจากค้นพบแล้ว นอกจากทรงรู้ด้วยพระองค์เองแล้ว ก็ยกมาสอนผู้อื่น ให้คนอื่นพลอยรู้ตามด้วยฐานะของพระศาสดาคือพระพุทธเจ้า ก็อยู่ตรงนี้

ทีนี้ เมื่อเราได้ฟังพระพุทธเจ้าแล้ว ถ้าปัญญาของเราพัฒนาพอ เราก็เข้าใจธรรมคือความจริงนั้น เหมือนกับพระองค์ พอเราเข้าใจเหมือนอย่างพระองค์แล้ว เราก็ได้เข้าถึงความจริง แล้วเราก็จะมีปัญญา เราก็จะมีความดีงามขึ้นมา เหมือนกับพระพุทธเจ้า แม้จะไม่เท่าทีเดียว เพราะว่าพระพุทธเจ้าได้พัฒนาพระองค์มา โดยบำเพ็ญบารมีอย่างมากมาย แต่ก็มีลักษณะทั่วไปที่เหมือนกัน คือเป็นอย่างที่เราเรียกว่า พ้นจากกิเลสและความทุกข์

ทีนี้ จุดสำคัญก็คือธรรมนี้แหละ แล้วทำไมธรรมนี้จึงมีคำว่าวินัยเพิ่มเข้ามา ตรงนี้เราก็มาดูต่อไปว่า เอาละ ตกลงว่า พระพุทธเจ้าทรงมาค้นพบธรรม คือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ แล้วก็มาเปิดเผยแสดงชี้แจงให้คนอื่นเข้าใจตามด้วย

ทีนี้ ในการที่พระพุทธเจ้าทรงมาชี้แจงสั่งสอนคนอื่นให้เข้าใจนั้น ถ้าหากว่าพระองค์สอนไปเรื่อยๆ โดยไม่มีวิธีการอะไร ธรรมที่พระองค์สอนก็จะเกิดประโยชน์แก่คนได้คงไม่มากเท่าไร เพราะว่า จะต้องทรงไปพบหรือเขามาหา ทีละคนๆ พระองค์จะต้องทรงเดินทางไปๆ ใช้เวลาและเรี่ยวแรงหมดไป ในที่สุดก็จะจบลงโหวงเหวง

อย่างในตอนแรกๆ จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงเหน็ดเหนื่อยมาก เพราะในเวลาเริ่มต้น ต้องเสด็จเดินทางไปโน่นไปนี่ ทรงพิจารณาว่าจะไปสอนใครดี ใครจะมีพื้น มีความพร้อม แล้วก็เสด็จไปพบเขา ไปสอนเขา บางทีก็พบโดยบังเอิญ โดยผ่านกัน แล้วเขาเกิดสนใจขึ้น ก็มาทูลไถ่ถาม จึงใช้เวลานาน กว่าจะแผ่พระศาสนากว้างออกไป ถ้าพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีอย่างนี้ไปเรื่อยโดยตลอด คงกินเวลามากมายเหลือเกิน และคนที่ได้ประโยชน์ ก็จะมีไม่เท่าไร

ดังนั้น จึงต้องดูว่า ทำอย่างไรจะให้ธรรมนี้ เกิดประโยชน์แก่คนจำนวนมากมาย ให้พระศาสนาแผ่ขยายไพศาล แล้วก็พระประสงค์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงต้องการให้คนจำนวนมาก หรือมนุษยทั้งโลก ได้ประโยชน์จากธรรมที่ทรงค้นพบ การที่จะได้ผลเช่นนี้ ก็จะต้องมีวิธีการ จะทำอย่างไร ละ วิธีการที่จะทำให้เกิดประโยชน์แก่คนจำนวนมากๆ นี้ ก็คือต้องมีการจัดตั้ง

จัดตั้งอย่างไรละ ก็อย่างที่ว่าเมื่อกี้ ถ้าไปสอนทีละคนละคน ต้องเดินทาง และจะต้องเหน็ดเหนื่อยมาก ใช้เวลานาน ยิ่งกว่านั้น ทรงไปสอนเขาทีนี้ เขาสนใจดี เสร็จแล้ว พระองค์ก็เสด็จผ่านไป เขาก็รู้อยู่แค่นั้น แล้วในเมื่อไม่ได้รับฟังคำสอนเพิ่มเติม บางทีเขาก็ค่อยๆ ลืมไป หรือเขาถูกเรื่องอื่นมาชักจูงใจ แล้วกลับไปอยู่ในสภาพเดิม อย่างที่เรียกว่าถูกกลืนกลับไป ก็เป็นอันว่า *พรุ่งนี้* ได้ทีละคนละคน ก็ซ้ำ *สอ* แม้แต่คนที่ได้ทีสนใจแล้ว ก็อาจจะไม่ก้าวหน้าต่อจากนั้น หรืออาจจะถอยหลังด้วยซ้ำไป

ทำอย่างไรจะเกิดประโยชน์แก่คนจำนวนมาก และควรจะทำในเวลาที่ไม่ช้าไม่นานเกินไปด้วย และให้คนที่ได้ประโยชน์แล้วสามารถพัฒนาต่อไปได้ดีด้วย ก็ต้องมีวิธีปฏิบัติอย่างที่บอกเมื่อกี้ว่า ใช้วิธีจัดตั้ง

อย่างง่าย ๆ เริ่มต้นก็คือว่า คนที่ฟังพระองค์แล้ว เขาสนใจแล้ว อยากรู้ยิ่งขึ้นไป ก็สามารถมาอยู่กับพระองค์ได้ มาอยู่ใกล้ชิด พระพุทธเจ้าก็จะได้อสอนเพิ่มเติม เขาได้ฟัง ได้เรียนรู้เพิ่มเติม ก็มีความเข้าใจดีขึ้น พัฒนามากขึ้นๆ และหลายคนที่ได้เรียนรู้มากบ้างน้อยบ้าง มาอยู่ด้วยกัน ก็มาเสริมกัน เมื่อจะให้การเรียนรู้ดำเนินไปอย่างนี้ ก็จัดเป็นระบบการฝึก ให้คนมีโอกาสฝึกตัวเรียนรู้เพิ่มขึ้น ก็เป็นอันว่า วิธีง่ายๆ ก็คือ ไปอยู่กับพระองค์

ทีนี้ ถ้ามีคนมาอยู่มากขึ้นๆ ก็จำเป็นต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์กติกาขึ้นมา เพื่อจะให้อยู่ด้วยกันด้วยความเรียบร้อย แล้วถ้าจะให้ดี ก็ให้ความเป็นอยู่นั้นเป็นโอกาสแก่การศึกษา โดยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการที่เขาจะได้ฝึกตัว ได้เรียนรู้ ได้พัฒนาตัวเพิ่มขึ้นด้วย เพราะฉะนั้น ก็จึงต้องมีการจัดตั้งวางระบบแบบแผนขึ้นมา

เรื่องเป็นมาทำนองนี้ ในที่สุด พระพุทธเจ้าก็ทรงตั้งเป็น “สังฆะ” (ในภาษาไทยชอบแปลกันมาว่า คณะสงฆ์ ก็สงฆ์นั้นแหละ แต่ให้พูดให้เรียกได้สะดวกปากไทยมากขึ้น) เป็นสงฆ์ขึ้นมา สงฆ์ก็คือชุมชน หรือ หมู่ชน แต่มีลักษณะเฉพาะหรือมีคุณสมบัติพิเศษว่า ชุมชนนี้เป็นที่มาอยู่ร่วมกัน ของคนที่มีความมุ่งหมายดีงามอย่างเดียวกัน ที่จะดำเนินชีวิตเป็นอยู่ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้บรรลุจุดหมายที่พระองค์ได้ทรงสอน

ในการมาอยู่ร่วมกันนี้ ถ้าทุกคนมีใจพร้อมอยู่แล้ว ก็ไม่ค่อยมีปัญหา แต่เมื่อมาอยู่กันมากๆ ก็มีผู้ที่มีพื้นความพร้อมน้อยบ้าง มากบ้าง อธิษาศัยใจคอต่างๆ กัน จึงต้องมีระเบียบความเป็นอยู่ ก็จัดตั้งกฎกติกาขึ้น ต่อมา ระเบียบกฎเกณฑ์กติกาต่างๆ ก็เพิ่มขึ้นๆ

การจัดตั้งเป็นชุมชน แล้วมีกฎเกณฑ์กติกา ที่จะให้มีความเป็นอยู่ที่เอื้อหรือเหมาะแก่การมาศึกษา มาเรียนรู้ มาพัฒนาตัวเอง ทั้งหมดนี้ เรียกว่า “วินัย”

วินัย ก็คือ การจัดตั้งวางระบบของชุมชนหรือสังคม อันมีระเบียบแบบแผนในการดำเนินชีวิต ในการอยู่ร่วมกัน พูดง่าย ๆ ว่า เป็นการจัดสภาพชีวิต ระบบการอยู่ร่วมกัน การดำเนินกิจการ และสภาพแวดล้อมต่างๆ ให้เอื้อต่อการปฏิบัติที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์ของชุมชนนั้น

ผู้ที่มาอยู่กับพระพุทธเจ้า อยู่รวมกันเป็นสังฆะนี้ มีวัตถุประสงค์อะไร ก็เพื่อมาศึกษา เรียนรู้ ฝึกพัฒนาตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อเข้าถึงจุดหมายตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ คือการปฏิบัติเพื่อวิมุตติ ความหลุดพ้น เพื่อนิพพาน เพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์

เมื่อมีจุดหมายอย่างนี้แล้ว ระเบียบการดำเนินชีวิตเป็นอยู่ของแต่ละบุคคลก็ตาม ระบบการอยู่ร่วมกันสัมพันธ์กันระหว่างผู้อยู่ในชุมชนนั้น คือพระภิกษุทั้งหลายก็ตาม การจัดดำเนินกิจการต่างๆ ทั้งหมดของชุมชนนั้นก็ตาม การเลือกสรรจัดสภาพแวดล้อมต่างๆ ก็ตาม ก็จะมีจุดหมายอันเดียวกัน คือเพื่อให้เป็นเครื่องช่วยในการที่ทุกคนที่อยู่ในชุมชนนี้ จะได้ก้าวหน้าไปในการศึกษา ในการเรียนรู้ ปฏิบัติของตนสู่จุดหมายนั้น นี่แหละ อย่างนี้ทั้งหมด เรียกว่า “วินัย” คือการจัดตั้งวางระบบ แบบแผน ระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกาของชุมชน

“วินัย” นี้ เมื่อจัดวางไว้ดี คนที่มาอยู่ในชุมชนนี้ก็จะได้ประโยชน์มาก จะทำให้คนจำนวนมาก ได้ประโยชน์จากธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอน เพราะฉะนั้น วินัยคือการจัดตั้งวางระบบ แบบแผน ระเบียบ กติกา เหล่านี้ จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้ธรรมเกิดประโยชน์แก่ชนจำนวนมาก มิฉะนั้น ธรรมก็จะเกิดประโยชน์แก่คนเพียงจำนวนน้อย

ในเมื่อการจัดตั้งวางระบบชุมชนเป็นเรื่องสำคัญ ที่จะทำให้คนได้รับประโยชน์จากธรรม หรือ ในการที่จะให้ธรรมเกิดเป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ ก็จึงเอาคำว่าวินัยนี้มาวางเข้ากับคำว่าธรรม และ เรียกพระพุทธศาสนาว่า “ธรรมวินัย” คือ ธรรม และวินัย

วินัยมารองรับ รักษา รับใช้ธรรม

เมื่อเป็นชุมชนที่คนมาอยู่รวมกันเพื่อการศึกษา เพื่อฝึกฝนพัฒนาตนเองดังที่วามานี้ ก็มาดูกันว่า จะมีประโยชน์เกิดขึ้นอย่างไรบ้าง

หนึ่ง คนที่มีความสนใจอยู่บ้างแล้ว เช่น ได้พบได้เฝ้าพระพุทธเจ้าครั้งหนึ่งแล้วเกิดความเลื่อมใส อยากเรียนรู้มากขึ้น ก็จะมีโอกาสมาอยู่ใกล้พระพุทธเจ้า และใกล้ท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญาอื่นๆ เช่น พระมหาสาวก ที่จะได้ช่วยสอนแนะนำเพิ่มเติม หรือเป็นที่ปรึกษาได้ถาม ช่วยให้คนนั้นก้าวหน้าใน ธรรมมากขึ้น

สอง คนที่มาอยู่ร่วมกันนี้ มีจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน ก็จะมาเป็นสภาพแวดล้อมแก่กันและกัน เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตรที่จะช่วยกันเกื้อกูลหนุนกันพาให้แต่ละคนก้าวหน้าต่อไป พร้อมกับช่วย ป้องกันกันไว้ไม่ให้ถูกใครมาล่อมาชักจูงไปในทางที่ผิดที่เขว แต่ถ้าไม่อยู่ในชุมชนนี้ ไปอยู่ข้างนอกหรือ ที่อื่นในสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อ เช่น เราเริ่มเข้ามาทางธรรมได้หน่อยหนึ่งแล้ว แต่ไปอยู่ในชุมชนชั่วเหล่า ชั่วยา นอกจากจะไม่ช่วยเราแล้ว ยังจะชักลากพาเราออกไปนอกทางเสียด้วย เพราะฉะนั้นชุมชนจัดตั้ง ที่แน่ชัดนี้จึงมีประโยชน์มาก และก็เป็นโอกาสให้สามารถจัดสภาพแวดล้อมอย่างอื่นให้เหมาะให้ เกื้อหนุนยิ่งขึ้นด้วย เช่น จัดสภาพแวดล้อมของธรรมชาติให้มีความสงบ ร่มรื่น ทุกอย่างจะเอื้อไปหมด

สาม นอกจากบุคคลในชุมชนนี้จะเอื้อต่อกันเอง โดยที่ผู้เข้ามาใหม่สามารถแสวงหาความรู้ ฝึกฝนตนเองได้มากขึ้น ทั้งได้ประโยชน์จากผู้เก่า และได้ประโยชน์จากกันและกันดังที่ว่าแล้ว ผู้เก่าที่ ทรงคุณทรงปัญญาก็ทำประโยชน์ได้มากมายรวดเร็วขึ้นด้วย เพราะได้สอนคนที่พร้อม โดยเขามุ่งมา อยู่แล้วหรือสนใจอยู่แล้ว ไม่ต้องไปเสียเวลาเปล่าหรือใช้แรงงานมากเกินจำเป็น ถึงตอนนี้ก็คือจะเป็น ที่รู้จักกันในสังคมหรือในวงกว้างว่าชุมชนนี้ละ หรือวัดนี้ละ เป็นแหล่งของธรรม ถ้าต้องการรู้เข้าใจ ธรรม ต้องการฝึกฝนปฏิบัติ ต้องการปัญญา ก็มาที่นี่เลย สังฆะนี้ วัดนี้ เป็นแหล่งที่ใครๆ ก็สามารถมา ปรึกษาได้ถามได้ แล้วก็ได้รับบรรยากาศมีความสงบเป็นต้น ที่จะช่วยส่งเสริมคุณภาพความดีงามของ จิตใจ ช่วยในการพัฒนาชีวิต พัฒนาปัญญายิ่งขึ้นไป

สี่ ชุมชนนี้เอง เมื่อมีผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษาพัฒนาดีแล้ว มารวมอยู่ด้วยกันมากๆ นอกจาก จะทำประโยชน์แก่ผู้มาหาแล้ว ก็สามารถจัดแจกแยกย้ายกระจายกันออกไป ทำงานขยายกว้างขวาง ออกไป ในการไปช่วยสั่งสอนประชาชน ทำหน้าที่เป็นแหล่งเผยแพร่ธรรม เป็นศูนย์กลางเผยแพร่ระบบ การฝึกฝนพัฒนามนุษย์อย่างจริงจัง

ที่ เมื่อชุมชนนี้เป็นที่รวมของผู้มีความรู้ความชำนาญในพระธรรมวินัย มีกิจกรรมในการศึกษา และเผยแผ่เป็นประจำ มีการเล่าเรียนและซักซ้อมตรวจสอบความรู้และความถูกต้องแม่นยำ พร้อมทั้งถ่ายทอดสืบต่อความรู้ความชำนาญไว้ โดยมีข้อกำหนดกฎกติกาในวินัยกำกับกิจกรรมเหล่านั้น จึงเป็นหลักเป็นแหล่งที่ดำรงรักษาสืบทอดธรรมไว้ให้มั่นคงยั่งยืน

รวมแล้ว วินัยคือการจัดตั้ง วางระบบ จัดระเบียบนี้ มีคุณประโยชน์หลายแง่หลายประการ จึงเป็นหลักที่สำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งดำรงอยู่คู่มากับสังฆะ ถ้าพูดด้วยภาษาชาวบ้าน ก็ว่า กฎหมายคู่มากับ สังคม

บุคคลที่จะสร้างวินัยในความหมายที่แท้ของท่าน คือจัดตั้ง วางระบบ จัดระเบียบสังคมหรือ ชุมชนอย่างนี้ได้ ต้องมีความสามารถพิเศษ ๒ ชั้น หรือ ๒ ชั้น คือ ชั้นที่ ๑ ต้องรู้ เข้าใจ ต้องเข้าถึงธรรม ซึ่งเป็นขั้นสำคัญที่สุด ที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ก็คือเข้าถึงความจริง เข้าถึงธรรมนั้น อันเป็นปัญญาขั้น สูงสุด ใครก็ตามสามารถเข้าถึงความจริง โดยมีปัญญาตรัสรู้ โดยค้นพบเอง ไม่ใช่รู้โดยรับฟังจากผู้อื่น เราก็เรียกว่า “พระพุทธเจ้า” นี้เป็นขั้นที่ ๑

ที่นี้ ถ้าเป็นผู้ตรัสรู้ โดยค้นพบเอง ไม่ใช่รู้ตามที่ฟังจากผู้อื่น เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่หยุดแค่นั้น ยังก้าวไปทำการอีกขั้นหนึ่งได้ด้วย คือออกไปประกาศธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น สั่งสอนแนะนำคนอื่นให้รู้ ตามได้ด้วย ทำให้คนจำนวนมากได้ประโยชน์จากธรรม เป็นขั้นที่ ๒ อย่างพระพุทธเจ้าของเรา คือ พระสมณโคดม หรือพระศากยมุณีนี้ นอกจากตรัสรู้ด้วยพระองค์เองแล้ว ยังเสด็จไปทรงประกาศธรรม ทรงจัดตั้งชุมชนแห่งสังฆะขึ้นมา โดยมีระบบแห่งวินัยเป็นธรรมนูญ ทรงสั่งสอนให้คนอื่นมากมายได้รู้ ตาม แผลขยายประโยชน์สุขออกไปกว้างไกลไพศาล ท่านผู้ทำได้ ๒ ชั้นอย่างนี้ เรียกว่าเป็น **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า**

แต่ถึงแม้จะรู้โดยค้นพบด้วยตนเอง เข้าถึงความจริง ได้ตรัสรู้แล้ว แต่ถ้าไม่ถนัดในการไปสั่งสอนผู้อื่น ไม่สามารถชี้แนะแจ่มแจ้งให้คนอื่นมากมายได้รู้ตาม ไม่สามารถจัดตั้งวางระบบให้เป็นชุมชน แห่งศึกษาและศึกษา ให้เป็นสังฆะขึ้นมา ให้คนจำนวนมากได้ประโยชน์จากธรรม ธรรมนั้นจำกัดอยู่ เฉพาะตัวเอง ก็เป็นพระพุทธเจ้าเหมือนกัน แต่มีชื่อเรียกเฉพาะว่าเป็น **พระปัจเจกพุทธเจ้า** แปลว่า พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เฉพาะตนเองผู้เดียว

ตามความหมายแห่งสภาวะดังกล่าวนี้ จึงเกิดมีพระพุทธเจ้า ๒ ประเภท คือ ในขั้นแรกที่เป็น พื้นฐาน พระพุทธเจ้าทุกพระองค์มีความเหมือนกันที่ว่า ได้ค้นพบธรรม เข้าถึงธรรมด้วยตนเอง ในขั้น นี้คือเป็น “พระพุทธเจ้า”

ที่นี้ ถ้าสามารถสั่งสอนผู้อื่น จัดตั้งวางระบบชุมชนสังฆะขึ้นมา ให้คนจำนวนมากมาได้รับ ประโยชน์ ก็เรียกนามโดยมีคำเต็มข้างหน้าว่า **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า**

ส่วนท่านที่ค้นพบความจริงอย่างนั้น แต่ไม่ถนัดไม่สามารถในการสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม ไม่ บัญญัติวินัยไม่จัดตั้งวางระบบสังฆะขึ้นมา ก็เรียกว่า **พระปัจเจกพุทธเจ้า**

ที่นี้ก็มีบุคคลอื่นอีก ซึ่งมาฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ศึกษาได้ฝึกฝนพัฒนาตนตาม คำสอนคำแนะนำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแล้ว ก็พลอยได้เข้าถึงธรรม ได้รู้ความจริงนั้นตามไป ด้วย ท่านเหล่านี้ก็เป็นพระพุทธรเจ้า แต่เพราะไม่ได้ค้นพบด้วยตนเอง หากเป็นผู้ที่ได้ยินได้ฟัง ได้สดับ ได้เรียนได้รู้ตาม เป็นสาวก ก็จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่ง โดยเติมคำว่า “อนุ” เข้าไปข้างหน้า เป็นอนุพุทธ อนุพุทธะ หรือ พระอนุพุทธเจ้า*

อย่างพระสาวกปริตร พระโมคคัลลาน์ พระมหากัสสปะ พระอานนท์ เป็นต้น ท่านเหล่านี้ก็ล้วน เป็นพุทธะประเภทที่ ๓ คือ พระอนุพุทธ ทั้งนั้น

นับมาตามลำดับดังที่ว่ามานี้ ก็เป็นอันว่ามีพุทธะ (หรือพระพุทธรเจ้า) ๓ ประเภท แต่ที่จะมี พระพุทธศาสนาขึ้นได้นี้ ต้องเกิดจากพระพุทธรเจ้าประเภทที่ ๑ คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งหรือ ทรงประกาศ ด้วยการที่ทรงมีความสามารถ ๒ ชั้น

ย้าอีกทีหนึ่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีความสามารถพิเศษ ๒ ชั้นชั้นที่ ๑ คือได้ตรัสรู้ โดย ทรงมีปัญญาค้นพบธรรม คือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา ด้วยพระองค์เอง แล้วต่อด้วยชั้นที่ ๒ คือ นอกจากทรงรู้แจ้งด้วยพระองค์เองแล้ว ยังทรงประกาศธรรมสั่งสอนพหุชนให้รู้ตาม ทรงบัญญัติวินัย โดยทรงจัดตั้งวางระบบในสังคมมนุษย์ เพื่อให้คนจำนวนมากได้ประโยชน์จากธรรมตามพระองค์ด้วย

ธรรม นั้นมีอยู่ตามธรรมดาของธรรมชาติ พระพุทธรเจ้าทรงค้นพบแล้วทรงนำมาแสดง คือ บอกเล่าสั่งสอน กับ **วินัย** ซึ่งเป็นประมวลข้อบัญญัติจัดวางระบบการของสังคม คือจัดตั้งวางระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกา ให้หมู่มนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคมเป็นชุมชนที่มีวิถีอันจะให้สัมฤทธิ์อุดมมุ่งหมาย **ธรรม** กับ **วินัย** สองอย่างนี้ คือเนื้อตัวแท้ๆ ของพระพุทธศาสนา

คนไม่พัฒนามองว่า กม. คือกด คนพัฒนามองว่า คือพวกเขาเอ็งนั้นนะ

ขอให้มองความสัมพันธ์ระหว่างธรรม กับ วินัย

ประการที่ ๑ เพราะผลตามธรรมมีอยู่ คนจึงบัญญัติวินัยขึ้น เพื่อให้คนได้ประโยชน์จากธรรม หรือให้ได้ผลตามธรรม ถ้าอยู่ๆ จะจัดตั้งวินัยขึ้นมาเฉยๆ โดยไม่มีธรรมเป็นที่หมาย ก็เลื่อนลอย ไม่มีคุณค่าไร้สาระว่าจะจัดจะทำไปทำไม ต้องมีธรรมเป็นที่มุ่งที่มองอยู่ก่อน

ธรรมเป็นหลักยืนตัว เป็นสาระที่ต้องการ แล้วเราจึงมีวินัย คือมีการจัดตั้งวางระบบขึ้นมา เพื่อให้คนได้ประโยชน์จากธรรม ให้คนจำนวนมากได้โอกาสที่จะเข้าถึงความจริงความถูกต้องดีงาม ความสุขความเจริญ จัดสรรสังคมให้ดีงามเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของบุคคล ฉะนั้น ธรรมจึงเป็น จุดหมายของวินัย โดยจัดตั้งวินัยขึ้นเพื่อให้คนได้ผลที่ต้องการตามธรรม ยิ่งจัดตั้งวางระบบได้ดี ก็ยิ่ง ช่วยให้ได้ประโยชน์ที่มุ่งหมายจากธรรมง่ายขึ้น

* ในภาษาไทย ยังใช้ถ้อยคำเหล่านี้ลึกลับกันอยู่ เช่น “เจ้า” ในที่นี้เป็นคำต่อท้าย “พุทธ” ซึ่งใส่เพิ่มเข้ามาในภาษาไทย แต่สำหรับพุทธะ ประเภทที่ ๓ ในภาษาไทยไม่นิยมให้ใช้คำต่อท้ายนี้ จึงเรียกแค่ว่า พระอนุพุทธ หรืออนุพุทธะ, เวลานั้นมีการถือว่าไม่ให้ใช้คำว่า “ตรัสรู้” แก่พระสาวก แต่หนังสือเก่าอย่าง *ปฐมสมโพธิ* กว่า ๑๐๐ ปีแล้ว เล่าเป็นสามัญว่า พระสาวกทั้งหลายตรัสรู้ตามพระพุทธรเจ้าผู้ ศาสดา (คือเป็นอนุพุทธะ)

ประการที่ ๒ ถ้าจะจัดตั้งระบบที่เรียกว่าวินัยให้ได้ผลดี ก็ต้องรู้ธรรม คือรู้เข้าใจความจริง นอกจากรู้ว่าสิ่งที่ต้องการคืออะไร อะไรเป็นจุดหมายแล้ว ก็ต้องมองเห็นเหตุผลว่าทำไมจึงควรให้เป็นอย่างนั้น ทำไมจึงต้องไปให้ถึงจุดหมายนั้น และในการที่จะเป็นอย่างนั้น จะไปถึงจุดหมายนั้น จะให้สำเร็จผลที่เป็นจุดหมายนั้น มีเหตุปัจจัยอะไรบ้างที่จะต้องจัดตั้งทำให้เป็นกระบวนการหรือมรรคาที่จะพาให้ไปถึงจุดหมายนั้น คือรู้ความจริงของมรรคาที่จะพาไปถึงธรรมที่เป็นจุดหมายนั้น แล้วจึงทำหรือดำเนินตามมรรคานั้น

ในระดับบุคคล ก็รู้ธรรมคือรู้ความจริงว่า เมื่อแต่ละคนฝึกตนพัฒนาชีวิตอย่างนี้ๆ ก็จะมีชีวิตที่ดี เจริญอกงาม มีจิตใจยิ่งใหญ่ พันอำนาจกิเลส ปลอดทุกข์ เป็นอยู่ด้วยปัญญา มีความสุขเป็นอิสระ ซึ่งเป็นจุดหมาย แล้วด้วยการรู้ธรรมคือรู้ความจริงนี้ จึงบัญญัติจัดตั้งวินัย วางระบบการดำเนินชีวิต จัดระเบียบตั้งกฎกติกากำกับความเป็นอยู่และพฤติกรรมทั้งหลายของบุคคล ให้วิถีชีวิตแห่งการพัฒนาที่ ต้องการนั้น ดำเนินไปได้ถูกทิศทางสะดวกคล่องโล่งโดยมีขอบคั่นกันตักกันเฉลไถลไถลไว้พร้อม

ในระดับสังคมก็เช่นกัน ต้องรู้ธรรมคือรู้ความจริงว่า เมื่อจะให้ทุกคน อย่างน้อยคนมากที่สุดหรือส่วนใหญ่ มีชีวิตเป็นอยู่ดี ไม่มีภัยอันตราย สามารถประกอบกิจการหน้าที่ทำกิจกรรมดำเนินกิจการทั้งหลายอย่างได้ผลสมความมุ่งหมาย มีเครื่องอำนวยความสะดวกสบาย มีโอกาสและได้ปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตของตน ทั้งพัฒนากาย พัฒนาวาจาสื่อสาร พัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญา และพัฒนาความสุข จะต้องจัดการสังคม วางระบบการอยู่ร่วมกันสัมพันธ์กันไม่ให้เบียดเบียนบั่นรอนกัน แต่ให้เกื้อหนุนหนุนเอื้อกันอย่างไร ก็จึงบัญญัติวินัยเช่นตรากฎหมายระเบียบกฎกติกาสังคมขึ้นมา ถ้าไม่รู้ธรรมไม่รู้หลักความจริงนี้ การจัดตั้งชุมชนจัดการสังคมก็เลื่อนลอยเหลวไหล ไม่ได้ผล

ตามที่ว่านี้ ธรรมเป็นทั้งจุดหมาย และเป็นฐานของวินัย คนต้องรู้เข้าใจธรรมถ่องแท้ จึงจะบัญญัติจัดวางวินัยได้ผลจริง และคนจัดวางวินัยเพื่ออะไร ก็เพื่อให้คนเข้าถึงผลตามธรรม ธรรมจึงเป็นทั้งฐานทั้งจุดหมายของวินัย หรือเป็นทั้งรากทั้งยอดของวินัย

เป็นอันว่าพระพุทธศาสนา มี ๒ ส่วน คือ **ธรรม** กับ **วินัย** นี้แหละ ความสามารถพิเศษของพระพุทธเจ้าก็อยู่ที่ว่า พระองค์ทั้งสามารถเข้าถึงธรรม ที่เป็นความจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติ และบัญญัติวินัย คือจัดตั้งวางระเบียบชุมชนระบบสังคมของมนุษย์

สังคมมนุษย์ในวงกว้างก็อย่างนี้ คือมนุษย์ต้องการความดำรงอยู่อย่างมีสันติสุข โดยมีสังคมดีที่มนุษย์ผู้อยู่ในสังคมนั้นมีชีวิตที่ดีงาม ไม่เบียดเบียนกัน รุ่งเรืองและร่มเย็นเป็นสุข นี่คือการธรรม เพื่อให้คนได้ประโยชน์จากธรรมนี้แหละ มนุษย์ตลอดประวัติศาสตร์จึงได้พยายามกันมาที่จะจัดตั้งวางระบบสังคมและชุมชนของตน จนเกิดเป็นอารยธรรม อันเป็นภาวะของสังคมซึ่งมีระบบแบบแผนที่พัฒนามากขึ้น

เมื่อชอยละเอียดลงไป ระบบการเป็นอยู่ทั้งหมดของสังคมมนุษย์มีอะไร ก็เริ่มจากการกินอยู่ ตั้งแต่เรื่องอาหาร ขยายออกไปคลุมปัจจัยสี่ เรื่องด้านเศรษฐกิจ ทำอย่างไรจะไม่ต้องข่มเหงเบียดเบียนประหัตประหารแย่งชิงกัน ทำอย่างไรจะมีกินมีใช้เพียงพอและทั่วถึงกัน โดยไม่เอาัดเอาเปรียบกัน ไม่ให้คนที่แข็งแรงมีกำลังอำนาจเหนือกว่าเอาเปรียบคนที่อ่อนแอกว่า เมื่อต้องการธรรมดังว่านี้ ก็จัดตั้งวินัยโดยวางระบบกฎกติกากันว่า จะถือว่าอันนั้นอันนี้ ส่วนนั้นส่วนนี้เป็นของใคร ใครเป็นเจ้าของ ใครมีสิทธิ์แค่ไหน เกิดมีระบบกรรมสิทธิ์ที่ซับซ้อนขึ้นๆ และต่างระบบสังคมก็ต่างกันไป

แม้แต่กำหนดว่าใครจะเป็นเจ้าของทรัพย์สินอะไรได้เท่าไร จะแลกเปลี่ยน จะแบ่งจะจัดสรรกันอย่างไร จะให้มีความเสมอภาคกันโดยถืออะไรเป็นมาตรฐาน จะจัดสรรโอกาสกำหนดขอบเขตวางระบบการทำมาหาเลี้ยงชีพกันอย่างไร ฯลฯ แค่ว่าเรื่องการแบ่งปันจัดสรรปัจจัยสี่ สังคมก็ต้องจัดวางระบบตรากฎหมายตั้งกฎกติกาพัฒนาวินัยกันมาอย่างซับซ้อนหลายแง่หลายชั้น และเพื่อให้กฎหมายศักดิ์สิทธิ์ คือมีอำนาจบังคับได้จริง ก็ต้องกำหนดบทลงโทษแก่คนที่ฝ่าฝืน ละเมิด ไม่ปฏิบัติตาม

เมื่อมีกฎหมายมีวินัยบัญญัติ ก็ต้องให้คนปฏิบัติตาม แต่ปัญหาที่อยู่ที่การต้องปฏิบัติตามกฎหมายนี้แหละ ในสังคมมากมาย คนมากมายปฏิบัติตามกฎหมายด้วยความจำใจจำยอม เพราะเขาไม่มีเจตนาที่เป็นศีล คือไม่มีเจตนาที่จะไม่เบียดเบียน ไม่มีเจตนาที่จะไม่ละเมิด ไม่มีเจตนาที่จะไม่ทำทุจริต แต่เขาปฏิบัติตามเพราะกลัวอำนาจบังคับของกฎหมาย กลัวถูกลงโทษ ในขณะที่เจตนาตัวจริงที่เขามี คือเจตนาจะทำสิ่งที่กฎหมายห้าม เจตนาจะทำในทางที่ตรงข้ามกับบัญญัติของกฎหมาย

เมื่อคนขาดเจตนาที่เป็นศีล คือขาดความตั้งใจที่จะไม่เบียดเบียนไม่ละเมิด แต่ต้องการทำในทางตรงข้าม ใจจริงหรือเจตนาแท้ของเขาที่จะละเมิด เขาก็มองกฎหมายเป็นเครื่องมือกดขี่บังคับเขา

นอกจากจำใจปฏิบัติตามแล้ว ก็อาจจะยื้อหนทางโดยมีเจตนาที่จะละเมิด แล้วเขาก็หาช่องทางทางที่จะทำสิ่งที่ตนต้องการ ซึ่งกฎหมายห้ามนั้น หาทางหลบเลี่ยงกฎหมาย หลอกกฎหมาย ตลอดจนแม้กระทั่งใช้ความฉลาดและอำนาจเป็นต้น เอากฎหมายเป็นเครื่องมือเพื่อทำการที่เป็นการเอารัดเอาเปรียบกดขี่ข่มเหงหลอกลวงผู้อื่น กวาดโกยเอาผลประโยชน์มาให้แก่ตน เป็นต้น

ในสังคมที่คนเป็นอย่างนี้ สังคมก็ไม่ได้ประโยชน์จากกฎหมายเท่าที่ควร หรือว่ากฎหมายก็ไม่ออกผลสัมหรือเต็มความมุ่งหมาย และกฎหมายก็ไม่สามารถเป็นวินัยที่ดี เป็นได้แค่วินัยชั้นเปลือกๆ และเป็นเปลือกหุ้มที่เปราะบาง ไม่เป็นเบรคในตัวในใจของคน

ด้วยเหตุดังที่ว่ามา จึงต้องมีการพัฒนาคน หมายถึงพัฒนาด้านจิตใจและปัญญา ให้ด้านจิตปัญญาขึ้นมาประสานกับพฤติกรรม หรือมาคุมมานำทางพฤติกรรมนั้นๆ ดังจะเห็นว่า ในสังคมที่พัฒนาไปได้แล้วอีกระดับหนึ่ง คนทั่วไปมีเจตนาที่เป็นศีล คือมีสำนึกและตั้งใจเป็นพื้นอยู่ในตัว พร้อมอยู่เองแล้วที่จะทำหรือไม่ทำ ตรงตามที่กฎหมายกำหนด

ในสังคมที่คนพัฒนาจิตปัญญาจนการปฏิบัติตามกฎหมายเป็นวินัยอยู่ในตัวเองโดยมีเจตนาที่เป็นศีลนั้น คนมองกฎหมายด้วยความตระหนักรู้ในเหตุผลความมุ่งหมายที่ดีงามของกฎหมาย สำนึกพร้อมถึงเจตนารมณ์ของกฎหมายนั้น และเขาก็จึงมีเจตนาที่จะปฏิบัติตาม หรือที่จะไม่ละเมิดไม่ฝ่าฝืน ดังที่เรียกว่าเจตนาที่เป็นศีล คือเจตนาที่จะไม่ละเมิดไม่ฝ่าฝืน ซึ่งเป็นไปโดยสำนึกของตัวเอง

ในสังคมที่คนพัฒนาถึงขั้นนี้ คนจะไม่มองเห็นกฎหมายเป็นเครื่องกดขี่บังคับเขา แต่มองเห็นกฎหมายที่ขอบธรรมว่าเป็นกฎเป็นกติกาเป็นข้อที่หมายรู้กันไว้ว่า ตกลง! พวกเราเอาอย่างนั้นนะ หรือถ้าจิตปัญญายังไม่พร้อมเพียงพอ แต่ด้วยสำนึกว่าความมุ่งหมายหรือเจตนารมณ์ของกฎหมายนั้นดีงามชอบธรรมสมเหตุผล จึงพยายามปฏิบัติตาม ถือเป็นการฝึกตัวหรือพัฒนาตนเองให้เดินหน้าก้าวไปในทางของความเป็นอารยชน สังคมที่คนทั่วไปเป็นอย่างนี้ จึงเรียกได้ว่ามีอารยธรรมก้าวหน้า

ด้วยเหตุผลที่ว่ามา ในสังคมที่ดี จึงต้องให้คนมีการพัฒนาชีวิตพัฒนาตนยิ่งขึ้นไป และสังคมที่ดี ก็มีลักษณะสำคัญคือเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาตนพัฒนาชีวิตของทุกคน

ขาดอะไร หาดอะไร คนยุคเจริญล้ำ ว่าเลิศปัญญา หาไม่เห็น

ปัจจุบันนี้ ในหลายสังคมที่เรียกกันว่าพัฒนาแล้ว มีกฎหมายดีพร้อมและศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งประชาชนพัฒนาพอที่จะมีจิตสำนึกในการเชื่อฟังกฎหมาย สังคมสามารถจัดสรรจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เศรษฐกิจดี เป็นต้น บ้านเมืองมีความมั่งคั่งพร้อมและมั่นคงปลอดภัยเพียงพอ น่าจะเป็นสังคมดีเทียบชั้นอุดมคติ ที่คนอยู่กันร่มเย็นเป็นสุข แต่ปรากฏว่าคนก็ยังต้องเผชิญปัญหาที่มีทุกข์ภัยกลุ่มรุมก่อความมากมาย

เป็นนิสัยของมนุษย์ปุถุชนทั่วไปอยู่แล้วซึ่งชอบที่จะแสวงหาความสุขจากการเสพบริโภค ถ้าได้โอกาส ก็ขยายออกไปถึงขั้นเป็นการปรนเปรอบำรุงบำเรอ เมื่อสังคมปัจจุบันก้าวไปในวิถีที่เรียกกันว่าบริโภคนิยม ก็เท่ากับมาหนุนสภาพจิตแบบใฝ่เสพบริโภคบำรุงบำเรอที่ว่ำนี้นี้ เมื่อก้าวลงไปไหลตามกระแสของบริโภคนิยมแล้ว ก็เป็นธรรมดาที่มนุษย์เหล่านั้นจะครุ่นคิดถึงความใฝ่ใคร่อยากได้อยากเอาตามความปรารถนาของตัวเอง ไม่คำนึงหรือลืมนึกถึงเพื่อนมนุษย์คนอื่น ไม่ค่อยใส่ใจถึงประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวม

นอกจากลืมนึกถึงเพื่อนมนุษย์และสังคมส่วนรวมแล้ว ความมุ่งจะเอาจะได้เสพบริโภคให้มากที่สุดหรือให้ถึงใจตัว ก็บังคับให้เขาแสวงหาให้ได้ให้มีแก่ตัวเองมากที่สุด เมื่อแต่ละคนหรือคนจำนวนมากเป็นอย่างนี้ นอกจากเป็นเหตุให้แก่งแย่งแข่งขัน เอาวัดเอาเปรียบกัน แม้กระทั่งคดโกง หลอกหลวง ทำการทุจริตต่างๆ ซึ่งเป็นการเบียดเบียนคนเบียดเบียนสังคมแล้ว คนก็มีสภาพจิตแบบเอาแต่ตัว มุ่งจะได้ มุ่งจะเอา ครุ่นคิดแต่เรื่องการหาความสุขของตัวเอง โดยมองไปที่วัตถุามิสสิ่งเสพข้างนอกเป็นเป้าหมาย แล้วก็ฝากความสุขของตนไว้กับวัตถุามิสเหล่านั้น โดยมีความสุขที่พึ่งพาขึ้นต่อวัตถุามิสข้างนอกมากขึ้นๆ จนลืมนึกถึงเพื่อนมนุษย์ด้วยกันดังที่ว่า

เมื่อคนส่วนใหญ่เป็นอย่างนี้ สังคมมีสภาพอย่างนี้ ก็เป็นกระแสที่ชักพาจิตใจคนทั่วไปให้มีความเห็นแก่ตัวกันมากขึ้น จนเห็นผิดกันไปว่าอย่างนี้คือภาวะของคนปกติ

เวลาผ่านไปไม่นาน การณ์ปรากฏว่า ทั้งที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองสังคมมั่งคั่งพร้อม ผู้คนน่าจะมีความสุขสมบูรณ์ แต่กลับมีเสียงบ่นปนร้องทุกข์มากมายว่าคนเจอปัญหาที่มีทุกข์ภัยกันหนักหนาโรคภัยๆ ที่เป็นภัยจากข้างนอก มนุษย์ผู้เจริญปราบลงไปได้แทบไม่เหลือ แต่เกิดมีโรคเล็กๆ ที่คนทำให้แก่ตัวเอง เพิ่มขึ้นมา ทั้งโรคกายและโรคใจ

ในสังคมอย่างนี้ โรคที่นำหน้ามาก่อนจากการแก่งแย่งแข่งขัน ก็คือความเครียดกังวลวุ่นวาย กระวนวาย แล้วก็พยายามหนีตัวเอง หรือกลบทุกข์ไว้ แก่เครียดด้วยการกินเสพหาสุข แต่พอแก้ทุกข์หาสุขแบบนี้ กลับได้โรคกาย เช่น โรคอ้วน โรคหัวใจ แกรมเข้ามา

ท่ามกลางผู้คนที่กลบทุกข์หาสุขด้วยการสนุกสนานบันเทิง แต่ละคนมองเอาแค่ตัว แล้วพวกเขาเหล่านั้นที่อยู่กันคับคั่งแน่นหนา แต่ละคนกลับรู้สึกโดดเดี่ยว อ้างว้าง เหงา ว่าเหว่ พร้อมกับอีกด้านหนึ่งก็ว่าวุ่น หวาดหวั่น สังคมเหมือนมันคง แต่นั่นแค่ข้างนอก ส่วนในจิตใจ ขาดไร้ความมั่นคง ไม่มีอะไรจะให้มั่นใจข้างในของตัวเอง ก็เที่ยวไขว่คว้าหาไป อย่างพวก Beatles ที่คนล้นหลามคลั่งไคล้มุ่งเข้าไปยึดตัวฝากใจ แต่ตัวเขาเองอ้างว้างแล่นลี้ไปหา TM ของมหาฤษีมหาศาสตร์

พวกมนุษย์ที่บอกว่าพัฒนา ทำท่าจะก้าวไปได้ แต่ไปๆ มาๆ ก็วุ่นวายวนเวียนอยู่กับการจัดหาสิ่งเสพปรนเปรอตัวเอง ติดจมอยู่แค่นั้น ไม่เลยต่อไปไหน ครั้นได้ครั้นมีมากมาย ก็ไม่พอ หาไปเสพไปไม่สุขจริงใจให้สมใจสักที แล้วก็กลายเป็นเปื้อนหนาย ที่เคยฝากตัวฝากความสุขไว้กับมัน กลับกลายเป็นทุกข์กับมัน ชีวิตไม่มีความหมาย หากความสุขไม่ได้ ก็เลยอ้างว่างลับสน

ที่เป็นดังว่า ก็เพราะคนเหล่านั้นเคยฝากใจฝากศรัทธาที่ขาดฐานไว้กับวัตถุเทคโนโลยี แทนที่จะพัฒนาความสุข กลับเอาความสุขความหวังไปฝากไว้กับวัตถุเทคโนโลยีเหล่านั้น อันเป็นความสุขแบบฟุ้งพาและผันแปรที่ขึ้นต่อของภายนอก แล้วความสุขที่ไม่พัฒนาและฟุ้งพานั้น ก็กลับทำให้ศักยภาพในการที่จะเป็นสุขของตนเองเสื่อมถอยลงไป เลยกลายเป็นคนที่ทุกข์ได้ง่าย สุขได้ยากยิ่งขึ้น และไม่ใช่ว่าแค่สุขได้ยาก แต่เปื้อนง่ายเสียอีกด้วย ผิดหวังก็ง่าย ลงท้ายด้วยใจไม่สมหมาย ไร้ความสุข

นี่คือคนสมัยใหม่ที่ว่าพัฒนาไปไกลนั้น ถูกต้นเหตุหลอกพาจูงเตลิดไปเสียนาน พอไม่สมใจทั้งที่ได้เกินสมควร ผิดหวังแล้ว ใจก็ไม่มีที่จับยึด ไปๆ กลายเป็นซึมเศร้า แต่กลับฟุ้งซ่าน ลึกเข้าไปในใจก็คือไม่มีศรัทธาเป็นเพื่อนคู่ใจ ที่จะปลุกปลอบใจให้ม่กำลั้งขึ้นมา หรือที่จะมีหลักเกาะเกี่ยวยึดเหนี่ยวไว้ ลงท้ายด้วยการไม่มีศรัทธาที่จะพาไปหาปัญญา

คนในยุคพัฒนา อยู่ๆ กันมา ศรัทธาทางศาสนาเสื่อมไป แล้วไปๆ มาๆ ก็เอาศรัทธาไปฝากไว้กับวัตถุเทคโนโลยีอย่างที่ว่าข้างต้น แล้วศรัทธานั้นก็โยงไปยึดอยู่ที่บริโภคนิยม หวังสุขจากวัตถุสิ่งเสพ ครั้นเสพบริโภคมากมาย แต่ไม่ได้สุขจริง ก็ยิ่งว่าวุ่น ในสภาพเช่นนี้ ไปๆ มาๆ พวกที่เฝ้าหาดั้นรน บางคนก็หันเข้าหาศรัทธาทางใจอีก แต่หาแค่ให้ได้ของหนี่ที่หลบทุกข์ แม้แต่เป็นศรัทธาที่ไม่มีหลักไม่เป็นทางของปัญญา เอาแค่ช่วยยึดกุมจิตใจไว้ บางทีแม้แต่งมกาย พอเป็นทางออกให้พ้นไปได้ไม่ต้องขึ้นต่อศรัทธาในบริโภคนิยม แม้แต่ไปติดจมดื่มด่ำในความสุขทางจิต พอเป็นทางออกชั่วคราว หรือเอาไว้สลัดที่ทดแทนการหาความสุขจากการเสพบริโภควัตถุ

พวกดารายอดนิยมลือลั่นสนั่นโลกอย่าง Beatles ที่ไปห้ามหาฤษิมเหยยคีถึงอาศรมในอินเดีย พอจะเป็นตัวอย่างแสดงสภาพของยุคสมัยให้เห็นได้ว่า ในกลางเมืองกลางสังคมที่ผู้คนอยู่กันมากมายคับคั่งจอแจวุ่นวายนั้น แต่ละคนรู้สึกที่ตัวอยู่โดดเดี่ยวเดียวดายว่าเหว่หงอยเหงาเปล่าเปลี่ยว แต่ฤยาศิโยคีที่อยู่เดี่ยวเปล่าเปลี่ยวแต่ไม่เหงาในป่าบนเขาห่างไกล กลับกลายเป็นเหมือนว่ามาอยู่ด้วยเป็นเพื่อนให้แก่คนมากมายในเมืองในกรุง หรือในเมืองไทยนี้ พระที่อยู่วิเวกสงัดเจียบแต่ไม่เหงาในป่าบนเขา ก็มาเป็นเพื่อนเคียงใจของคนที่ว่าเหว่หงอยเหงาโดดเดี่ยวอยู่ในกลางฝูงคน

เรื่องนี้เข้าหลักที่ว่า “สทุธา ทุดิยา” คือ คนมีศรัทธาเป็นเพื่อน (ว่าเต็ม = “สทุธา ทุดิยา บุริสสุต โหติ” แต่ไม่ต้องจำยาวให้ยาก) เมื่อมีศรัทธาในใครในอะไร ในใจก็มีเพื่อน เรียกว่าเพื่อนใจ ซึ่งเป็นเพื่อนจริง เพราะถึงจะมีเพื่อนเป็นตัวคนอยู่ข้างเคียง แต่เชื่อใจไม่ได้ ไม่อาจไว้ใจ ก็ไม่เป็นเพื่อนแท้จริง และศรัทธานั้น นอกจากเป็นเพื่อนชีวิตจิตใจแล้ว ก็นำก็พาให้ไปทำอะไรอย่างอื่น ที่มีความหมายช่วยแก้ปัญหาได้ยิ่งขึ้นไป อย่างในกรณีของพวก Beatles ศรัทธาก็พาไปทำสมาธิแบบ TM

อย่างไรก็ตาม ที่ว่าคนมีศรัทธาเป็นเพื่อนนั้น ไม่เฉพาะจะต้องเป็นศรัทธาในบุคคล ต่อพระต่อฤยาศิโยคีอย่างในกรณีนี้ ศรัทธาที่สำคัญแท้ก็คือศรัทธาในธรรม ในหลักการแห่งความจริงความดีงาม ซึ่งจะเป็นเพื่อนแท้ที่ยั่งยืนจริง

นั่นเป็นการจัดการในตัวคนหรือในตัวมนุษย์เอง ซึ่งไม่ใช่เป็นการที่จะมัดแก้ไขปัญหาจากภายนอกหรือทางสังคม แต่เป็นการพัฒนาคน และนี่ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของแง่มุมในการพัฒนาคนนั้น ซึ่งทำได้หลายด้าน มีทั้งด้านจิตใจ ด้านปัญญา จนถึงพฤติกรรม อย่างเมื่อครั้งเป็นการพัฒนาศรัทธาขึ้นมา แต่ในด้านอื่น จะพัฒนาที่ตัวความสุขเลยก็ได้ อย่างที่ธรรมชาติบอกนัยไว้ เช่น แทนที่จะครุ่นคิดถึงการหาความสุขให้แก่ตัว ก็คิดเอาใจใส่อยากทำให้คนอื่นเป็นสุข เหมือนอย่างพ่อแม่ที่เป็นสุขด้วยการทำให้ลูกมีความสุข ก็ทำให้ชีวิตมีพลังมากขึ้น แค่การคิดคำนึงสนใจที่จะเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ก็ทำให้ชีวิตมีความหมายหายโดดเดี่ยว ช่วยให้มีการอยู่ร่วมกันที่อบอุ่นขึ้น แค่นี้ไปต่อกับตรรกะ ทำทาน หรือไปร่วมสวดมนต์ ก็ล้วนทำให้บรรยากาศของจิตใจขยายกว้างโล่งออกไป

เมื่อคนมารวมกันเป็นสังคม เรื่องคนกับเรื่องสังคม ก็ต้องไปด้วยกัน โดยเฉพาะคนนั้น ต้องมีการพัฒนาตัวของเขาเรื่อยไป เพราะคนมีธรรมชาติที่ต้องพัฒนาเป็นธรรมชาติอย่างนั้น ไม่ต้องพูดถึงการพัฒนาสังคม ที่ต้องให้คนมีการพัฒนาตัวของเขาไปด้วย แต่การปฏิบัติจัดการอะไรๆ ทางสังคม ก็ต้องไปด้วยกันกับการพัฒนาตัวของคนทั้งนั้น

ตัวอย่างง่ายๆ เช่น เมื่อจะจัดตั้งวางกฎกติกาสังคม ด้วยการบัญญัติกฎหมาย แล้วจะให้มีการบังคับใช้ ให้คนรักษาและปฏิบัติตามกฎหมาย ก็ต้องมีการพัฒนาตัวคนให้มีจิตสำนึกในการเคารพกฎหมาย มีใจรักความเป็นระเบียบเรียบร้อยโดยมองเห็นความสำคัญของกฎกติกา พร้อมทั้งมีปัญญาที่มองเห็นเหตุผลความจำเป็นของการมีกฎกติกาคือวินัยบัญญัติในการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์

ถ้าคนมีการพัฒนาอย่างที่ว่านี้ สังคมก็จะเป็นระเบียบเรียบร้อยมีกฎกติกาที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ผลจริง และคนก็ปฏิบัติตามกฎหมายโดยพร้อมใจเต็มใจอย่างมีความสุขภายใต้กฎหมายนั้น

แต่ถ้าบัญญัติจัดตั้งบังคับใช้กฎหมาย โดยที่คนไม่ได้มีการพัฒนาจิตใจ ไม่ได้พัฒนาปัญญาให้มีความเข้าใจมองเห็นคุณค่าความสำคัญของกฎกติกาที่จะให้ใจยอมรับเต็มใจ และไม่ได้ฝึกหัดตัดพฤติกรรมให้สอดคล้องเป็นนิสัย คนก็จะอยู่กับกฎหมายด้วยความรู้สึกที่ว่าถูกบังคับขึ้นใจ หากทางหลบเลี่ยงหรือฝ่าฝืนกันอยู่เรื่อยไป ไม่ยอมให้สังคมพ้นไปได้จากสภาพจวบปฐุโสกระดัง แล้วก็ก้าวขึ้นไปสู่อารยธรรมไม่ไหว

ถ้าพูดตามภาษาพระ ก็บอกว่า วินัยบัญญัติจะสัมฤทธิ์ผลดี เมื่อคนมีศีลคือการศึกษาค้นคว้าพัฒนาตนให้เป็นคนมีศีล

ที่ว่า “มีศีล” ก็คือมีเจตนาในใจของตัวเองที่จะไม่ละเมิด คือคนนั้นมีความพร้อมใจตั้งใจของเขาเอง ที่จะไม่ทำความผิด ไม่ฝ่าฝืน ไม่เขวเฉไปจากกฎหมายหรือกฎกติกา อันเป็นวินัยบัญญัตินั้นๆ (แต่น่าเสียดายว่า แค่ความหมายของศีลเท่านั้น คนทั้งหลายที่พูดคำนี้ ก็หาได้ยากที่จะรู้เข้าใจ) จึงต้องสำคัญว่า ถ้าจะให้วินัยบัญญัติซึ่งก็คือวินัยบัญญัติของสังคมนี้สัมฤทธิ์ผลที่มุ่งหมาย ก็ต้องให้ประชาชนพัฒนาตนให้เป็นคนมีศีลขึ้นมา เรื่องก็เท่านั้นเอง ถ้าทำไม่ได้ คนเมืองไทยก็อยู่กันไปแค่นี้

นั่นเป็นการจัดการสังคมในด้านนิติบัญญัติ ซึ่งต้องมีการพัฒนาคนตั้งแต่ผู้ทำงานในการบัญญัติกฎหมายเป็นต้นไป และในการจัดการสังคมที่คู่มาด้วยกันกับการบัญญัติกฎหมาย คือการเมืองการปกครอง ก็จะต้องมีการพัฒนาคนให้สอดคล้อง ทั้งพัฒนานักการเมือง และพัฒนาพลเมือง

แล้วที่สำคัญเด่นอย่างยิ่ง ซึ่งมีใช่เป็นแค่พื้นฐานของสังคมเท่านั้น แต่เป็นพื้นฐานของชีวิตด้วย ก็คือการจัดการสังคมในด้านเศรษฐกิจ หรือพูดสั้นๆ ว่า การจัดการเศรษฐกิจ ที่พูดบอกจุดหมายกัน มาแต่โบราณว่าให้อยู่ดีกินดี อันนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก การตรากฎหมาย และการเมืองการปกครองก็ เน้นงานนี้เป็นเป้าหมายใหญ่ยิ่งทีเดียว

การจัดตั้งวางกฎกติกานิติบัญญัติ การเมืองการปกครองรัฐกิจ และการจัดการเศรษฐกิจ เหล่านี้ ซึ่งแต่ละอย่างก็เป็นงานใหญ่อยู่แล้ว เมื่อเรียกรวมกันไว้ในคำว่า การจัดสรรจัดการสังคม จึง เป็นเรื่องใหญ่โตมหึมา เถามต่อมายังมีเรื่องการพัฒนาสังคมขึ้นมาอีก เรื่องราวงานการของมนุษย์ที่ กว้างขวางเพื่อจะทำประโยชน์อย่างใหญ่โตมากขึ้น ก็ได้ทำให้เกิดปัญหามากขึ้นด้วย โดยเฉพาะที่ สำคัญยิ่งก็คือความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงและส่งผลดีผลร้ายกระทบกระเทือนต่อหรือสะท้อนออกไป เฉพาะอย่างยิ่งต่อระบบและกระบวนการของสภาวะอย่างอื่น ซึ่งบางทีไม่ได้คิดหมายไว้ หรือมองไปไม่ถึง

ระบบและกระบวนการของสภาวะอย่างอื่นที่เกี่ยวข้องซึ่งสัมพันธ์ได้รับผลส่งต่อสืบทอด กระทบกระเทือนนั้น พูดรวมๆ แยกได้เป็น ๒ พวก คือ บรรดากระบวนการและกระบวนการของธรรมชาติที่ ล้อมรอบครอบคลุมตัวมนุษย์และสังคมมนุษย์ กับระบบชีวิตและกระบวนการเป็นอยู่เป็นไปสืบต่อ และการพัฒนาตัวของมนุษย์เอง

ว่าโดยพื้นฐานเริ่มแต่เป็นจุดตั้งต้น การจัดสรรจัดการสังคม ไม่ว่าจะเป็นการจัดระเบียบสังคม การปกครอง หรือเศรษฐกิจ ทั้งหมดนั้นก็เป็นเรื่องของมนุษย์ และก็เพื่อตัวมนุษย์นั่นเอง เช่นที่ว่า จะ ได้อยู่ดีกินดี จะได้มีความสงบเรียบร้อย มั่นคงปลอดภัย ฯลฯ

ที่นี้ มนุษย์นี้เป็นสัตว์ที่ต้องเรียนรู้ต้องฝึกต้องศึกษาต้องพัฒนา เช่นว่า คนจะอยู่ดีมีสุขได้ หรือ จะเป็นอยู่ได้ดีมีความสุขยิ่งขึ้นไป ก็จะต้องทำพฤติกรรมอย่างนั้นๆ ได้ หรือต้องมีพฤติกรรมเป็นอย่าง นั้นๆ ต้องมีใจรักใจชอบอย่างนั้นๆ ต้องมีคุณธรรมอย่างนั้นๆ ต้องมีปัญญาที่จะรู้เข้าใจในเรื่องนั้นๆ มี ปัญญาความสามารถพอที่จะทำอันนั้นอันนี้หรืออย่างนั้นอย่างนี้ได้ การพัฒนาสังคม จึงต้องไป ด้วยกันกับการพัฒนาตัวคน

การจัดสรรสังคม จัดการเศรษฐกิจ บางทีบางกรณีว่าทำได้เก่งกาจสามารถมาก มีการ จัดระบบให้คนทำงานเป็นอยู่กินเสพบริโภคตามเกณฑ์อย่างนั้นๆ เป็นระเบียบอย่างมาก ฟังกันไปดู กันมาว่าถ้าจะดี แต่ตัวคนไม่ได้พัฒนาให้สอดคล้องที่จะเป็นสุขได้ในระบบระเบียบอย่างนั้น กลายเป็น การบังคับฝืนนิสัยฝืนใจ เป็นสุขไม่ไหว ก็ไม่รอด ไปได้ไม่นาน

บางพวกจัดการเศรษฐกิจที่ว่าพัฒนาอย่างดี ให้คนมีกินมีเสพบริโภคพร้อมบริบูรณ์ แต่ ไปๆ มาๆ กลายเป็นการพัฒนาสังคมพัฒนาเศรษฐกิจที่สนองความต้องการของมนุษย์ที่ไม่พัฒนา มนุษย์เหล่านั้นก็ไม่ได้มีชีวิตที่ดีจริง ไม่มีความสุข เถามมีทุกข์มีปัญหาเพิ่มเข้ามาใหม่ๆ เช่นโรคภัยไข้ เจ็บแปลกๆ ก็เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

อีกด้านหนึ่ง คนนี้เก่งนัก สามารถพัฒนาเทคโนโลยีเอามาจัดสรรสภาพสิ่งแวดล้อม จัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ เอามาตัดแปลงแต่งสรรแปรรูปร่างหรือผลิตของใหม่ขึ้นมาเกินใช้เสพบริโภคได้ ตามใจปรารถนา จัดการเศรษฐกิจได้พร้อมพร้อมเต็มที่

แต่ไปๆ มาๆ ไม่นานนัก ก็ได้ตระหนักรู้ว่า นั่นเป็นการกระทบกระเทือนจนถึงทำลายระบบและกระบวนการของสภาวะแห่งธรรมชาติที่ล้อมรอบครอบคลุมตัวมนุษย์และสังคมมนุษย์เอง เกิดเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ที่จะย้อนหรือตีกลับมาทำลายตัวมนุษย์และสังคมมนุษย์นั้น ก็ติดตันไปไม่ได้อีก ตามคำที่ประดิษฐ์ขึ้นมาเรียกว่า เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

ทวนย้ำซ้ำอีกที่ว่า มนุษย์จัดการเศรษฐกิจทำการพัฒนาสังคมจะให้เป็นอย่างไรที่มุ่งมาดปรารถนาตามแนวคิดทฤษฎีเท่าที่ตัวรู้เข้าใจ แต่ด้วยความรู้เข้าใจที่ไม่ทั่วตลอดและคำนึงไม่ถึงถึงระบบและกระบวนการของสภาวะอย่างอื่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้ง ๒ ด้าน คือ ธรรมชาติที่ล้อมรอบครอบคลุมโลกมนุษย์ และการพัฒนาตัวของมนุษย์เอง ผลที่ได้จึงไม่สมตามที่ปรารถนา บางทีผลร้ายที่พลอยมารุนแรงยิ่งกว่า จนกระทั่งว่าเวลานี้ พวกนักคิดไม่น้อยหวังใจว่า มนุษยชาติมาถึงจุดเสี่ยงภัยต่อความสิ้นสลาย

ต้นตอ-สืบค้น-แสวงหา ^{สู่} การค้นพบ

ดิ้นรน-ต่อสู้ ^{สู่} ความสำเร็จ: แต่ จริงแท้ ^{ใช่} แน่ หรือไม่?

เราเรียนรู้กันมาว่า พระพุทธเจ้า ก่อนตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ได้เสด็จออกผนวช คำว่าผนวช หรือบวช คือคำบาลีว่า “ปวช” ก็แปลว่า “ออกไป” นั่นเอง คือ ตามปกติ คนก็อยู่บ้าน เป็นเจ้าชายก็อยู่วัง แต่คราวนั้น เจ้าชายสิทธัตถะเลิกอยู่วัง ได้เสด็จจากวังออกไปทั่วโล่ง

พระองค์เสด็จออกไปทำไม เรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงเล่าไว้เอง แต่เรามักไม่สังเกตกัน พระองค์ตรัสเล่าว่า “โส เอว ปพฺพชิต สฺมาโน กิฏฺฐลคฺเวสิ อนุตฺตริ สฺนติวรปทํ ปริเยสฺมาโน” (ม.ม.๑๓/๔๘๗/๔๘๓) แปลว่า “เรานั้น เมื่อเป็นผู้ออกไปแล้วอย่างนี้ ก็เป็นผู้แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล เทียบสืบค้นจุดหมายอันประเสริฐคือสันติ อันสูงสุด” และในที่สุดได้ตรัสรู้ คือทรงค้นพบจุดหมายนั้น แล้วก็ทรงบอกทางไปสู่จุดหมายนั้นแก่มหาชน

การค้นคว้าแสวงหาของพระโพธิสัตว์นั้น เป็นการแสวงหาทางปัญญา คือการที่จะเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ หรือจะว่าความจริงที่ครอบคลุมโลกและชีวิต ก็ได้

ในอินเดียสมัยโบราณ ครั้งที่เรียกว่าเป็นชมพูทวีป ได้มีการแสวงหาค้นคว้ากันมานาน ดังได้เกิดมีทิวฏฐิหรือลัทธิต่างๆ มากมาย ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล

ในโลกแถบตะวันตก ซึ่งมีเหตุปัจจัยทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ต่างออกไป หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่ามีเหตุปัจจัยทางสังคมและธรรมชาติที่แวดล้อมต่างออกไป การค้นคว้าหาความจริงของสิ่งทั้งหลาย ได้สืบทอดมาเยี่ยวยาวนานมากเป็นสายความคิดที่หลากหลายต่างออกไป

เนื่องจากในปัจจุบัน อารยธรรมสายตะวันตกได้แผ่ขยายไปครอบคลุมทั่วโลก จึงควรต้องรู้จักเข้าใจสาระและลักษณะของอารยธรรมตะวันตกนั้นให้พอทันไว้บ้าง

พวกนักคิดนักปราชญ์ตะวันตกนั้น โดยทั่วไปก็เป็นชาวบ้านชาวเมือง มีครอบครัว ทำงานทำการเช่นรับราชการอย่างคนทั่วไป (ในชมพูทวีป พวกพราหมณ์ซึ่งเป็นปัญญาชนหมู่ใหญ่ ก็อยู่ในเคหสถานบ้านเรือนมีครอบครัวครอบครองสมบัติพัสถานมากมาย แต่มีโยคีฤาษีดาบสนักบวชที่อยู่ป่าเขาและพวกที่เร่ร่อนสัญจร อีกมากมายด้วย)

มีความแตกต่างทางความคิดความเข้าใจอย่างสำคัญในชั้นพื้นฐานที่เดียว ระหว่างนักคิดนักปราชญ์ฝ่ายตะวันออก กับฝ่ายตะวันตก คือ ทางฝ่ายตะวันออก มองธรรมชาติในความหมายที่ครอบคลุมหมดทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งตัวมนุษย์เองด้วย เมื่อมนุษย์สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายอย่างอื่น ไม่ว่าจะสัตว์ว่าสิ่งของ สุนัขแมวต้นไม้ภูเขา คนตะวันออกก็มองว่าและบอกว่า ตัวมนุษย์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในธรรมชาติ กำลังเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นๆ ในธรรมชาตินั้น ซึ่งอยู่ในธรรมชาติ เป็นธรรมชาติด้วยกัน

แต่นักคิดนักปราชญ์ฝ่ายตะวันตก รวมทั้งบรรดาคนชาวตะวันตกทั่วไปทั้งหมด มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ ถึงกับมองธรรมชาติเป็นคนละฝ่าย หรือเป็นต่างฝ่ายต่างพวกกับตน คือ มองเอาตัวแยกออกมาต่างหากว่า นี่มนุษย์ แล้วมองสิ่งทั้งหลายอื่นหรือธรรมชาติทั้งหมดข้างนอกตัวที่อยู่ล้อมรอบตัวว่าเป็นธรรมชาติ จึงมีมนุษย์ฝ่ายหนึ่ง กับธรรมชาติอีกฝ่ายหนึ่ง จนกระทั่งมาถึงเวลาไม่นานนี้ ก็มีคำพูดจากตะวันตกที่เด่นขึ้นมาว่า “สิ่งแวดล้อม” ซึ่งเป็นคำที่คนตะวันออกไม่รู้จักมาก่อน หมายถึงธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบข้างนอกตัวมนุษย์ โดยถือเอาตัวมนุษย์เป็นศูนย์กลางนั่นเอง

เรื่องนี้แม้แต่นักคิดตะวันตกเองบางคนก็ตั้งข้อสังเกตว่า ที่คนตะวันตกคิดเข้าใจมองไปอย่างนี้ ก็เพราะเหตุปัจจัยแห่งความสัมพันธ์ในการเป็นอยู่ทั้งทางภูมิศาสตร์และในประวัติศาสตร์ อันทำให้มนุษย์รู้สึกตัวแยกชัดออกมาจากสิ่งทั้งหลายอื่นคือจากธรรมชาติส่วนอื่นที่อยู่ด้วยโดยรอบ คือสภาพที่กดดันบีบคั้น เช่นความหนาวเย็น และภัยอันตรายอื่นๆ ที่ทำให้มนุษย์ต้องปกป้องตัวให้พ้นออกไปอยู่เรื่อยๆ และเร่งเร้ารุนแรง จนไปๆ มาๆ ก็มองเห็นคิดเข้าใจเอาเป็นว่ามนุษย์ฝ่ายหนึ่ง กับธรรมชาติฝ่ายหนึ่ง ดังว่าแล้ว

ในความตระหนักรู้และสำคัญหมายที่แยกมนุษย์เป็นฝ่ายหนึ่ง กับธรรมชาติเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง นั้น มนุษย์ก็มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในเชิงเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน โดยธรรมชาติจะคอยคุกคามกดดันบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมนุษย์จะต้องคอยระแวดระวังป้องกันและก็ต่อสู้ แล้วก็ต่อสู้เอาชนะให้ได้

ในชั้นหนึ่ง ความคิดที่จะดิ้นรนต่อสู้กับสิ่งทั้งหลายอื่นที่เป็นธรรมชาติข้างนอกตัวนี้ ก็ได้พัฒนาเป็นความคิดหมายมั่นมุ่งที่จะเอาชนะธรรมชาติ คือแนวคิดพิชิตธรรมชาติ ครอบครองธรรมชาติ หรือเป็นเจ้านายของธรรมชาติ (conquest of nature; dominion over nature; mastery of nature) ซึ่งนักคิดนักปราชญ์สำคัญๆ ของตะวันตกพากันเชิดชูและให้ยึดถือเป็นสำคัญในการสร้างสรรค์ความเจริญของอารยธรรม

เช่นอย่าง Descartes ที่ถือว่าเป็นบิดาแห่งปรัชญาสมัยใหม่ และเป็นบุคคลสำคัญใน modern science บอกว่าวัตถุประสงค์ของวิทยาศาสตร์นั้น ก็เพื่อให้ “พวกเราเหล่ามนุษย์จะสามารถเอาความรู้ในวิทยาศาสตร์ และความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นในหมู่มนุษย์ มาใช้ประโยชน์ แล้วก็ผันตัวเราขึ้นเป็นเจ้าเป็นนายเป็นเจ้านายของครอบครองธรรมชาติ”

Francis Bacon นักปราชญ์ใหญ่ ซึ่งเป็นรัฐบุรุษท่านหนึ่งของอังกฤษ ก็ว่า “เมื่อเรารู้จักธรรมชาติแล้ว ธรรมชาตินั้นจะได้ถูกครอบงำจัดการใช้เพื่อให้บริการแก่มนุษย์”

อีกตัวอย่างหนึ่งคือนักประวัติศาสตร์โซเวียต ชื่อ M. N. Pokrovsky เขียนไว้ในหนังสือ *Brief History of Russia* ว่า “เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีถึงความสมบูรณ์แล้ว ธรรมชาติก็จะกลายเป็นเหมือนขี้ผึ้งอันอ่อนเหลวในกำมือของมนุษย์ ซึ่งเราสามารถปั้นแต่งให้เป็นรูปใดก็ได้ตามปรารถนา”

พูดเชิงสรุปได้อย่างที่เขียนไว้ในหัวข้อ “The History of Science: The rise of modern science” (*Encyclopædia Britannica, 1997*) ว่า: “มนุษย์สามารถเลียนแบบพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของได้ด้วยการสรรค์สร้าง การที่จะทำอย่างนั้นได้ มนุษย์จะต้องเรียนรู้ความลับของธรรมชาติ... ด้วยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มนุษย์จะสามารถบิดเบือนตัดแปลงธรรมชาติไปได้ตามใจปรารถนา... ทศวรรษนี้ปรากฏมีเฉพาะแต่ในอารยธรรมตะวันตกเท่านั้น และก็คงเป็นด้วยทัศนคติอย่างนี้แหละ ที่ช่วยให้ตะวันตก หลังจากที่ได้ต่ำต้อยด้อยกว่าตะวันออกมาหลายศตวรรษ กลับสามารถเลยล้ำหน้าตะวันออกไปได้ในการจัดการเอาประโยชน์จากโลกแห่งวัตถุ”

นอกจากการบีบคั้นคุกคามของธรรมชาติรอบตัวตลอดเวลาอย่างที่ว่านี้แล้ว ชาวตะวันตกได้อยู่กันมาในประวัติศาสตร์แห่งการข่มเหงคุกคามบราฆ่าฟันอย่างรุนแรงและยึดเยื้อยาวนานระหว่างมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะการห้าห้าห้าห้าที่กดขี่จำกัดบั่นรอนอิสรภาพทางความคิดความเชื่ออย่างถึงที่สุด แต่เขาก็ได้ภูมิใจว่า การดิ้นรนต่อสู้ (struggle) ทั้งกับธรรมชาติ (nature) และการห้าห้าห้าห้า (persecution) ของมนุษย์ด้วยกันตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานนี้แหละ ที่ทำให้เขาได้สร้างความสำเร็จ (success) ด้านต่างๆ มากมายขึ้นมา ที่เรียกว่าเป็นอารยธรรมปัจจุบันนี้

บรรดาการดิ้นรนต่อสู้ (struggle) ที่ทำให้เกิดความสำเร็จ (success) ด้านต่างๆ นั้น ก็รวมทั้งการแสวงหาคำวิจัยค้นคว้า (quest; search; research; inquiry; exploration) ที่นำไปสู่การค้นพบ (discovery) อันสำคัญมากมาย ที่เป็นความเจริญก้าวหน้าทางปัญญาและวิทยาการอันยิ่งใหญ่

ความเจริญก้าวหน้าของความรู้ ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นความรู้จักเข้าใจธรรมชาติ อันแยกต่างหากจากมนุษย์นี้ ได้ขยายกว้างขวางออกไป และเจาะลึกลงไปในด้านต่างๆ โดยแยกช้อยละเอียดออกไป ทำให้เกิดความรู้ที่เป็นความชำนาญพิเศษ specializations แยกแขนงออกไปๆ ซึ่งแม้จะทำให้รู้สึกละเอียดขึ้น แต่กลับเป็นปัญหาตั้งแต่ทำให้มองเห็นเข้าใจความรู้ในหมวดวิชาที่รวมของแขนงนั้น ไม่ชัดไม่ทั่วถึงไม่เพียงพอ และในทางปฏิบัติ เมื่อนำไปประยุกต์ใช้งาน ก็มุ่งให้ได้ผลแต่ในด้านนั้น มองไม่ถึงผลที่เกิดขึ้นในด้านอื่น หรือที่เป็นผลรวม ซึ่งอาจมีผลเสียมากกว่าผลดี

แม้บรรดาวิทยาการทั้งหลาย ซึ่งได้รับอิทธิพลถูกผลกระทบจากวิทยาศาสตร์ ก็มีอันเป็นไปต่างๆ ด้วย ตั้งแต่การจัดหมวดหมู่ ที่ไม่นานนักก็มีการจัดเป็น มนุษยศาสตร์ (humanities) สังคมศาสตร์ (social sciences) และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (natural sciences) บางแขนงวิชาที่จัดลงได้ยาก บางวิชาที่พยายามทำตัวเองให้เป็นวิทยาศาสตร์ ในระยะยาว ศาสตร์วิทยาเหล่านี้จะประสานบรรจบกันอย่างไร ให้ลงตัวที่จะแสดงความจริงที่เนื่องเป็นอันเดียวกันของสิ่งสรรพ

เมื่อไม่กี่สิบปีมานี้ คนพูดกันมากขึ้นถึงความผิดพลาดบกพร่องของวิทยาการสมัยใหม่ อันมีวิทยาศาสตร์เป็นตัวเอกว่า เป็นระบบแบ่งช้อยแยกส่วน เป็นแนวคิดแบบ reductionism แล้วก็หันไปชื่นชมแนวคิดองค์รวม ที่เรียกว่า holism มีการตื่นตัวกันมากอย่างน้อยในบางเรื่อง หรือบางช่วง เช่น มีการแพทย์องค์รวม (holistic medicine) การทำสวนอินทรีย์ (organic farming)

แต่ไม่ว่าจะพูดกันไปถึงไหน ในที่สุดก็ต้องมาถึงปัญหาใหญ่ยิ่งของมนุษย์และของโลก ที่ยังติดตัน แกँกันไม่ตกในปัจจุบัน คือปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งที่จริงไม่ใช่เป็นแค่ปัญหาสิ่งแวดล้อม แต่เป็นปัญหาของธรรมชาติโดยรวม ที่ครอบคลุม รวมทั้งตัวมนุษย์เองด้วย

ควรยอมรับว่าวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะที่อยู่เบื้องหลังเทคโนโลยี และแนวคิดความเชื่อของมนุษย์ที่มองธรรมชาติเป็นศัตรู โดยมุ่งจะพิชิตธรรมชาติ เอาชนะมัน จะครอบครองเอามันมาจัดสรร เป็นทาสรับใช้บำรุงบำเรอมนุษย์นี้แหละ เป็นตัวการใหญ่ที่ก่อปัญหา อันเรียกว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้

ปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือปัญหาความวิบัติของระบบแห่งธรรมชาตินี้ ที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติ ร่อยหรอเสื่อมโทรม พร้อมกับเกิด pollution คือมลภาวะ เนื่องจากคนระบายนของเสียใส่ให้แก่โลก กำจัดไม่ไหว แกँไขไม่ทัน ปัญหาไม้แต่หนักขึ้น โดยสัมพันธ์กับปัญหาประชากร ที่มีแต่เพิ่มจำนวนมากขึ้น ซึ่งทำให้ทรัพยากรหรือของดียิ่งหมดไปๆ และของเสีย ดินน้ำอากาศอุณหภูมิวิปริตหรือเป็นพิษ จนถึงขยะยังทับถมเพิ่มทวี

ที่จริง ปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือปัญหาระบบธรรมชาติเสื่อมสลายนี้ ที่ว่าสัมพันธ์กับปัญหาประชากรนั้น คนมักมองกันแค่ด้านปริมาณคือจำนวนคนที่เพิ่มขึ้นมาทำลายทรัพยากรและทับถมของเสีย แต่ที่จริงเป็นปัญหาประชากรในด้านคุณภาพอย่างมาก ซึ่งหนักหนากว่าปัญหาประชากรในเชิงปริมาณด้วยซ้ำ และปัญหาประชากรในเชิงคุณภาพนี้ ก็หมายถึงปัญหาการพัฒนาคุณภาพของประชากร คือปัญหาการพัฒนาคนนั่นเอง

เมื่อมาถึงจุดนี้ ก็จะมองเห็นว่าต้องเป็นการแก้ปัญหาอย่างเป็นองค์รวม ที่เป็นบูรณาการของวิทยาการทุกด้าน ทั้งมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ซึ่งรวมถึงการพัฒนาแนวคิดความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาและการใช้วิทยาศาสตร์ด้วย อย่างที่ได้รู้ตระหนักกันเป็นอย่างดีแล้วในวงการของวิทยาศาสตร์เอง ที่ว่าจะต้องเปลี่ยนท่าที่ต่อธรรมชาติ จากที่เคยมองมันเป็นศัตรู หันไปเป็นมิตร และแทนที่จะคิดแต่เอาจากมัน ก็คิดส่งเสริมเกื้อกูล และอยู่อย่างเจริญงอกงามมีความสุขด้วยกัน

แต่จะเป็นอย่างนั้นได้ ย่อมมิใช่เป็นไปได้ด้วยแนวคิดแม้แต่ทางจริยธรรมที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ตามแบบตะวันตก แต่จะสำเร็จได้ด้วยการพัฒนามนุษย์ ที่เข้าถึงธรรมชาติของความสุขในตัวมนุษย์นั่นเองด้วย

การพัฒนาสังคม มีความสำเร็จเป็นสัมพัทธ์ กับการพัฒนาคน

ตลอดประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน มนุษย์ได้พยายามจัดการสังคมและเศรษฐกิจ รวมไปถึงการปกครองให้ได้ผลดี คิดหาวิธีการต่างๆ จนถึงกับเกิดเป็นทฤษฎีเป็นลัทธิที่สั่งสอนการจัดตั้งวางระบบ จนกระทั่งมีชื่อใหญ่ๆ แตกต่างกันไปบ้าง แตกแยกกันไปบ้าง แพร่หลายออกไป แต่พูดสรุปได้ว่าจนเดี๋ยวนีก็ยังไม่บรรลุผลสำเร็จจริง

โลกได้พบกับเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม แล้วก็มีระบบคอมมิวนิสต์ ระบบทุนนิยมก็มีหลายแบบ บางแบบก็เป็นปัจเจกนิยมจัด เน้นการแข่งขัน อย่างของอเมริกัน ที่เคยถึงขั้นแล้วแต่ใครมีอายุเอาแต่ตัว ทุกคนทำเพื่อตัวเอง หาผลประโยชน์ให้เต็มที่ แล้วคนก็จะขยันขันแข็ง สร้างสรรค์กันใหญ่ มั่งคั่งล้นเหลือ เสรีแล้วสังคมส่วนรวมก็จะพัฒนาไปเอง

แต่บางระบบบอกว่าทำอย่างนั้นไม่ได้ ทำให้คนเอาวัดเอาเปรียบกัน เกิดมีชนชั้นที่ได้เปรียบเสียเปรียบ ไปไม่รอด ต้องเป็นระบบที่จัดสรรปัจจัยพื้นฐานในการครองชีพกระจายกันไป ให้ทุกคนต้องเป็นของส่วนรวม ให้คนมีความเป็นอยู่ใกล้เคียงกัน โดยรัฐเข้ามาแทรกแซงจัดการ แต่การจัดการรัฐจัดกิจการของรัฐ ก็ทำโดยคน ซึ่งก็มีจิตมีใจมีปัญญาของเขาแต่ละตัวแต่ละคนที่ไม่ถึงไม่เข้ากับความปลอดภัยของรัฐ และคนจัดกับคนถูกจัดก็ไม่ถึงจิตใจไม่ถึงความปลอดภัยไม่ถึงปัญญาของกันและกัน แม้เหล่าคนที่ถูกจัดให้อยู่ให้มีภาวะที่เสมอกัน โดยทั่วไปต่างก็เป็นคนดิบอยู่ในสภาพจิตสภาพปัญญาของตนๆ ที่ต่างกันไป เริ่มตั้งแต่มีศักยภาพแห่งสุขและทุกข์ไม่เสมอเหมือนกัน จัดการข้างนอกกันไปไม่ได้ไม่นาน ก็รวน ไปกันด้วยดีไม่ได้ บ้างก็เลิกรา บ้างก็แต่งแก่ ก็ว่ากันไป

รวมแล้วก็คือมาจากความคิดของมนุษย์ที่ว่า ทำอย่างไรจะได้เข้าถึงสภาพชีวิตที่ดีงาม มีความสุขจริง คือสัมฤทธิ์ธรรมอันเป็นภาวะที่หมาย

เป็นธรรมดาว่าคนที่จะจัดวางหลักการวิธีการเพื่อให้เข้าถึงจุดหมายอะไร ก็ต้องรู้ความจริงของเรื่องนั้นๆ ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า มนุษย์รู้ความจริงนี้หรือไม่ แค่นั้น มนุษย์มากมายที่พยายามเข้าถึงธรรมคือความจริงนี้ได้หาความรู้และคิดเหตุผลกัน แล้วก็ออกมาในรูปแบบที่เรียกว่า ลัทธิ ทฤษฎี หรือทฤษฎีต่างๆ (ภาษาบาลี “ทฤษฎี” แปลว่า ความเห็น, ปัญญาเท่าที่รู้เข้าใจมองเห็น)

พูดกันอย่างๆ ทฤษฎีต่างๆ ก็คือการพยายามเข้าถึงธรรมนี้เอง แต่เมื่อไม่รู้แน่ชัดว่าเข้าถึงความจริงแท้ ที่เป็นธรรมหรือไม่ ก็ออกมาในรูปแบบเป็นความคิดเห็น เป็นความเชื่อ เป็นลัทธิ เป็นทฤษฎี เป็นทฤษฎี ท่านผู้นี้มีปัญญา ได้คิดค้นพยายามเข้าถึงความจริงแท้ แล้วได้มองเห็นว่ามันเป็นอย่างไรๆ เมื่อคิดได้แค่นี้ ก็วาดเป็นระบบความคิดของตน เป็นแนวความคิดของตัวเอง แล้วบนฐานของแนวคิดทฤษฎีนั้นๆ ก็มาวางระบบจัดตั้งขึ้นเป็นรูปธรรม

หลักการนี้ ก็คืออย่างที่เรียกว่า “ธรรมวินัย” แต่ **ธรรม** ในที่นี้ได้แค่ในขั้นเป็นลัทธิหรือเป็นแนวคิดเป็นทฤษฎีด้านโน้นแ่งนั้น **วินัย** ก็คือระบบต่างๆ ที่จัดตั้งวางรูปขึ้นมา เช่นเป็นระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง เมื่อแนวคิดทฤษฎีต่างกัน เห็นธรรมเห็นความจริงไม่เหมือนกัน ระบบการจัดตั้งวางรูปแบบทั้งหลายก็พลอยต่างกันไปหมด

เมื่อเรื่องเป็นอย่างนี้ ก็มาติดเป็นปัญหา เริ่มตั้งแต่ขั้นที่ ๑ ว่า ตอนนี้จะเอาแนวคิดทฤษฎีอะไรที่เข้าถึงธรรม คือเป็นความจริงแท้ เพราะว่าถ้าแนวคิดทฤษฎีนั้นยังไม่เข้าถึงธรรมตัวความจริงแท้ ผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุดหมายก็จะไม่สำเร็จ

อย่างที่เขาตั้งลัทธิเศรษฐกิจตามทฤษฎีทางสังคมขึ้น แล้วเอามาจัดการคน แต่ตัวคนหนึ่งๆ นี้ มีทั้งด้านสังคมที่อยู่ร่วมกับคนอื่น แล้วก็ป็นธรรมชาติอยู่ในตัวที่มีสรีระเป็นระบบชีววะ และก็มีจิตมีใจมีปัญญา แล้วทุกส่วนทุกด้านก็เปลี่ยนแปลงไปและพัฒนาได้

ที่นี้ ลัทธิเศรษฐกิจตามทฤษฎีสังคมนั้น ก็บอกวิธีจัดการเศรษฐกิจในสังคมว่าให้ทำอย่างนั้นๆ โดยที่ไม่ตระหนักตัวก็ถือเอาว่าคนทั้งสังคมมีสภาวะของธรรมชาติอย่างเดียวกัน และเป็นอย่างเดียวกันแล้วก็ตาม

อย่างตอนนี่ เรามองว่าแนวคิดทุนนิยม โดยเฉพาะระบบแข่งขันมุ่งได้มุ่งเอาแสวงหาผลประโยชน์แก่ตัวให้ได้มากที่สุด กำลังได้รับความนิยมแพร่หลายไปทั่วโลก โดยที่ในการประกอบการของเขา ไม่ว่าจะโดยรู้ตัวหรือไม่ ก็เป็นการสมათานแนวคิดความเชื่อว่าความสุขอยู่ที่การได้เสพ ยิ่งได้วัตถุเอามาเสพมากๆ ก็จะมีความสุข

ที่นี้ ในการที่จะให้ได้ผลประโยชน์ให้มาก ไม่ต้องพูดถึงตั้งแต่กระบวนการผลิต ที่จะมีการจัดการต่างๆ เพื่อให้ต้นทุนต่ำกำไรสูง แต่ในขั้นสื่อสารสัมพันธ์ในสังคม ก็ต้องพยายามกระตุ้นเร้าความอยากได้อะไรของคนทั่วไปให้มากที่สุด ไปๆ บ้างก็ถึงขั้นมองลูกค้ำมองคนเป็นเหยื่อเกิดมีระบบกระบวนการวิโมกษณาแบบหลอกล่อ บ้างก็ถึงขั้นหลอกลวง ในระยะยาว ระบบการทำกำไรกลายเป็นมาตรการที่ทำให้คนไม่มีความซื่อตรงต่อเพื่อนมนุษย์ ทำให้คนไม่มีความปรารถนาดีต่อกันอย่างจริงใจ และไม่อาจไว้วางใจกันได้จริง แต่บางทีชวนให้ระแวงกันจนเป็นสังคมของคนขี้มีกระแวง

ที่นี้ ทางด้านคนทั่วไป ซึ่งค่อนข้างกลายเป็นสังคมลูกค้ำ เฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนหรือสังคมย่อยมากหลาย ในประเทศพัฒนาน้อย แทบไม่มีการผลิต คนเหล่านี้ถูกปั่นให้มีจิตใจชินกับการหาเสพหาบริโภค ถูกกระตุ้นเร้าส่งเสริมความใฝ่เสพบริโภคอยู่ตลอดเวลา สวนทางของการพัฒนามนุษย์ ทำให้คนถูกปิดกั้นโอกาสขาดการพัฒนาจิตปัญญา

เรื่องไม่จบแค่คนเสื่อมคุณภาพ แต่คนที่ผลิตที่กินใช้เสพบริโภคมาก นอกจากทำให้ทรัพยากรธรรมชาติสิ้นเปลืองร่อยหรอแล้ว ก็ระบายถ่ายเททิ้งของเสียทับถมลงในภาคธรรมชาติของดินน้ำลมฟ้าอากาศ ยิ่งเมื่อเป็นคนที่ไม่มีการพัฒนาตนขาดวินัยไม่ใช้ปัญญา ก็ยิ่งทวีปัญหา

เมื่อไม่มีวิธีป้องกันและแก้ไขปัญหาที่ชัดเจนได้ผลจริง แต่การประกอบการและธุรกิจเพื่อการเสพบริโภคให้คนมีความสุขมากที่สุดเพื่อทำผลกำไรให้ได้มากที่สุด ยังจะต้องดำเนินไป การกันและแก้ปัญหาก็ต้องเขวออกไปเป็นการกลบปัญหา ทำให้มีการซ่อนเร้นแอบแฝง การปิดบังอำพราง การสมคบกันหลอกลวงคดโกงแม้แต่ในเรื่องขยะ เริ่มตั้งแต่ในระดับเอกชน ขึ้นไปหน่วยงานองค์กร ก็ไม่จบไม่พอ เลยต่อไปถึงขั้นรัฐต่อรัฐ ประเทศต่อประเทศ ดังที่นานๆ ก็มีการจับได้ไล่ทันเป็นข่าวขึ้นมาทีหนึ่งๆ แต่ไม่ว่าจะอย่างไร รวมแล้วอย่างน้อยก็บอกว่า ระบบเศรษฐกิจที่ต้องมีการแอบอำพรางอย่างนี้จะทำโลกทำมนุษย์ให้ดีจริงไม่ได้ และระบบที่ทำให้มนุษย์ไม่อาจซื่อตรงต่อกัน ก็ไม่อาจไปให้ถึงสันติสุขที่แท้จริง

ขอย้อนไปย่ำซ้ำอีกทีว่า การจัดการเศรษฐกิจปกครองรัฐพัฒนาสังคม จะต้องดำเนินไปพร้อมด้วยความรู้เข้าใจทั่วตลอดและคำนึงทั่วถึงระบบและกระบวนการของสภาวะ๒ ด้านที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่ด้วย คือ ธรรมชาติที่ล้อมรอบครอบคลุมโลกมนุษย์ และการพัฒนาตัวของมนุษย์เอง

ตามหลักพุทธนั้น เราจัดการบ้านเมืองพัฒนาสังคมให้ตั้งงามมีความเจริญอะไรต่างๆ นั้น ก็ให้เป็นไปโดยประสานเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ ที่จะเป็นสภาพแวดล้อมอันเกื้อกูลหนุนโอกาสแก่การพัฒนาตัวของมนุษย์แต่ละคน ในแง่นี้ การจัดการพัฒนาอะไรทั้งหลาย ก็โยงสังคมไปถึงธรรมชาติ โดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางที่หมายมุ่ง

ตามแนวคิดรวมอันใหญ่ของตะวันตก อย่างเช่นแนวคิดพิชิตธรรมชาติที่ยกมาให้ดูแล้วนั้น ตะวันตกเองเขาก็บอกว่าแนวคิดของเขาแยกเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่การที่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง อย่างของเขานั้น มีความหมายต่างออกไป คือของตะวันตกนั้น มนุษย์เป็นศูนย์กลางในความหมายว่า ให้มนุษย์เป็นเจ้าใหญ่ที่จะออกไปจัดการกับสิ่งแวดล้อม จัดการโลก จัดการสากลจักรวาล ให้เป็นไปตามที่ตนปรารถนา เอาทุกอย่างที่ล้อมรอบเป็นเครื่องรับใช้สนองความต้องการของตัวเอง ทำทุกอย่างเพื่อตัวตนของมนุษย์

แต่ตามหลักพุทธนี้ ที่ว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลาง มีความหมายต่างออกมาว่า มนุษย์นี้เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษาพัฒนา มนุษย์จึงมีจุดหมายที่จะพัฒนาตนขึ้นไป ทั้งกาย ศีล จิต ปัญญา ให้เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ ในการที่จะพัฒนานี้ ก็จะได้อาศัยทั้งธรรมชาติและสังคมเป็นปัจจัยเป็นโอกาสเกื้อหนุนให้ตนพัฒนายิ่งขึ้นไป และเมื่อมนุษย์พัฒนาขึ้นไป โดยเฉพาะได้มีปัญญารู้แจ้งธรรม คือรู้เข้าใจธรรมชาติ และธรรมดาดัดแจ้ง เช่นมองเห็นระบบความสัมพันธ์อันอาศัยกันของสิ่งทั้งหลาย มนุษย์นั้นก็จักจัดความเป็นอยู่เป็นไปของตนให้เป็นส่วนที่โยงประสานองค์หน่วยส่วนทั้งหลายในระบบความสัมพันธ์องค์รวมทั้งหมดนั้น ทั้งธรรมชาติส่วนอื่น ทั้งสังคม และตัวมนุษย์เอง ให้เป็นอยู่เป็นไปด้วยดี ที่จะเรียกว่าสันติสุขหรืออะไรก็ตาม โดยเป็นระบบสัมพันธ์ที่ประสานเกื้อกูลหนุนกัน เช่นว่าเป็น harmony

เป็นอันว่า การพัฒนาตัวของมนุษย์นี้ เป็นศูนย์กลางของเรื่อง ไม่ว่าจะเพื่อทุกด้านทุกส่วนของระบบอันใหญ่นั้น หรือเพื่อตัวมนุษย์เองก็ตาม

ในการพัฒนาตัวของคนนี้ มีอย่างหนึ่งที่ควรย้ำไว้เป็นสำคัญ คือคนมีศักยภาพในการมีความสุขอย่างกว้างขวางมากมาย ท่านกล่าวถึงความสุขไว้หลายมิติ หลายแง่ หลายด้าน หลายระดับ การพัฒนามนุษย์ จะพูดในจำนวนหนึ่งว่าเป็นการพัฒนาความสุขก็ได้

ในที่นี้จะพูดถึงไว้เพียงหลักทั่วไปในการปฏิบัติต่อความสุข ที่ตรัสไว้ ๔ ชั้น คือ

๑. ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่ไม่มีทุกข์
๒. ไม่ละทิ้งสุขที่ชอบธรรม
๓. แม้ในสุขที่ชอบธรรมนั้น ก็ไม่หมกมุ่นสยบ
๔. เพียรทำเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป (ก้าวสู่ความสุขที่แท้จริงสมบูรณ์) [ม.ญ.๑๔/๑๒/๑๓]

เรื่องการพัฒนาความสุข ก็ควรพูดรวมไว้ในเรื่องการพัฒนาคนนั่นเอง ในที่นี้ คงพูดได้สั้นๆ ว่า ระบบเศรษฐกิจและการจัดการสังคมที่ใช้วิธีการรุนแรงเอาความอยากเสพปรนเปรอเช่นที่ยกมาพูดเป็นตัวอย่างเมื่อก็ที่ดี ที่รวบรัดจัดบังคับคนให้ปัดความต้องการเอาตัวเข้าไปอยู่ในแบบจัดตั้งอย่างเดียวกันก็ดี เป็นสุดโต่งสองข้างที่ขัดถ่วงมากกว่าส่งเสริมการพัฒนามนุษย์ และจะไม่สามารถนำคนไปให้ถึงความสุขที่แท้จริง

ที่พูดมานี้ คิดว่าเป็นการบอกไปด้วยในตัวว่า การพัฒนาสังคม ซึ่งรวมทั้งการจัดการเศรษฐกิจและการเมืองอยู่ด้วยนั้น ถ้าดำเนินไปถูกต้อง ก็จะเป็นการเอื้อเกื้อหนุนการพัฒนาตัวของคน และยิ่งคนมีการพัฒนาดีทั้งกายศีลจิตปัญญามากขึ้น ก็จะทำให้การพัฒนาสังคมก้าวไปได้ดีอย่างมั่นใจ สู่จุดหมายที่พึงประสงค์ เป็นกรรมและเป็นสภาวะที่สัมพันธ์ต่อกัน อันเห็นได้ไม่ยาก

พร้อมกันนั้นก็ให้มองเห็นด้วยว่า การจัดระบบระเบียบสังคม รวมทั้งเรื่องเศรษฐกิจการเมืองการปกครอง ฟังต้องให้เหมาะสมแก่การที่จะเป็นอยู่ดีของเหล่าชนที่แตกต่างหลากหลาย ซึ่งพ้นจากสภาพคนดิบขึ้นมาอยู่ในระดับการพัฒนาที่ต่างๆ กัน พร้อมทั้งเอื้อเกื้อหนุนต่อกันที่คนซึ่งแตกต่างหลากหลายเหล่านั้น จะพัฒนาตัวพัฒนาชีวิตยิ่งขึ้นต่อไป

คนนี้มี ๒ ตัว: ดูให้ครบ อย่าให้ขาด ชีวิต-ธรรมชาติ + บุคคล-สังคม

ได้วามายืดยาว คิดว่าจบเรื่องได้แล้ว ทีนี้ก็มีเรื่องที่ได้พูดประกอบไว้ ถือว่าเป็นเกร็ดเล็กๆ น้อยๆ จะทิ้งจะข้ามไปเสียก็ได้

ดังที่ว่าแล้ว ความจริงของธรรมชาติ เป็นธรรมชาติอันเดียว ความจริงที่เป็นพื้นฐานของชีวิตจนถึงธรรมชาติทั้งหมด ถึงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ตั้งแต่เป็นปัจเจกการอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่ส่งต่อถึงกันสืบเนื่องกันไป เฉพาะอย่างยิ่งธรรมชาติของระบบรูปธรรมนามธรรมแห่งความเป็นมนุษย์ ระบบการดำรงอยู่เป็นอยู่เป็นไปของชีวิต ไม่ว่าจะแยกไปจัดตั้งเป็นระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง และอะไรๆ ก็มีธรรมเป็นหลักเป็นความจริงพื้นฐานถึงกันเป็นอันเดียว เมื่อมนุษย์หลงเพลินไป ไม่ตระหนักไม่ระลึกไว้ถึงหลักอันนี้ ก็แยกกันเตลิดออกไปแบบโยงไม่ต่อไม่ถึงกัน

การที่เตลิดไปนั้นก็เพราะมีเหตุกุดตันหรือกระตุ้นเร้า จึงทำให้มีกำลังแรง และเอาจริงเอาจัง แล้วก็ออกผลดีปนผลเสีย ก็ทำให้เก่ง แต่เป็นเรื่องๆ เป็นด้านๆ เช่น สภาพธรรมชาติบีบบังคับคุกคาม เป็นเหตุบีบบังคับจากภายนอก ทำให้ดิ้นรนหาทางอยู่รอด มองออกไป แล้วก็พยายามรู้เข้าใจเพื่อหาทางเอาชนะมัน ก็ได้ผลออกมา เรียกว่าเป็นความเจริญก้าวหน้าทีละอย่างทีละด้าน เคยถูกปิดตา มีดไปฟันปี พอจะเปิดตาดู ก็ถูกมนุษย์ด้วยกันห้ามกันห้าห้าห้าห้าห้า ถูกเผาทั้งเป็นบ้าง ให้ดื่มยาพิษบ้าง ก็ดิ้นกันเป็นการใหญ่และยาวนาน ทั้งสู้กับธรรมชาติแล้วก็แหวกหนีคน ออกมาเป็นวิทยาศาสตร์ที่เจริญก้าวหน้า

ความรู้เจริญก้าวหน้า แต่ว่าไปเป็นด้านๆ ลงลึกแยกจำเพาะลงไปๆ จนเป็นยุคของวิทยาการชำนาญพิเศษ เกิดเป็นระบบความคิดแบบแยกส่วน ชักจะเป็นเรื่องของใครของมัน

ถึงเวลาเอามาใช้การ ในรัฐเดียวกัน ระบบเศรษฐกิจก็ไปลัทธิหนึ่ง ระบบการเมืองการปกครองก็ไปทฤษฎีหนึ่ง ระบบการศึกษาก็ไปสายความคิดหนึ่ง ระบบจริยธรรมก็ไปแนวคิดหนึ่ง แยกกันไปๆ โดยไม่ได้ตระหนักถึงความจริงที่เป็นพื้นฐาน ถึงธรรมที่เป็นธรรมชาติของธรรมชาติ ในระบบสัมพันธ์แห่งปัจเจกการ ไม่ได้โยงเข้าให้รวมลงถึงกันเป็นเรื่องเดียวกันมองทะลุถึงกันได้ตลอดสาย

ไปๆ มาๆ ระบบเหล่านี้ก็ชักจะโน้มเนียงงันงัน เช่น ระบบเศรษฐกิจนั้น กับระบบการเมืองนี้ สอดคล้องไปกันได้แน่หรือเปล่า เอาไปปรับแก้กันอย่างไร อย่างในสมัยแรกๆ ก่อนโน้น พูดถึงประชาธิปไตย ก็นึกกันไปถึงระบบทุนนิยม พูดถึงคอมมิวนิสต์ ก็นึกพวงไปกับสังคมนิยม พอมาตอนหลังๆ ไกลๆ นี้ ก็มีการผูกรวมข้ามสาย มี social democracy เกิดขึ้น อีกฝ่ายหนึ่งก็ผูกมัดแน่นโดยผูกค้ำใหม่ขึ้นมาว่า free-market democracy นี้เอาประชาธิปไตยกับทุนนิยมมัดติดกันไว้เลย แต่ก็มีในฝ่ายคอมมิวนิสต์ ที่บอกว่าของจีนคอมมิวนิสต์ นี้แหละประชาธิปไตย มีคำใหม่ๆ ว่า People's Democratic Party บ้าง People's Democratic Republic บ้าง ก็ว่ากันไป

เวลานี้ สังคมทั้งหลาย หรือทั้งโลก คงอยู่ในขั้นที่เหมือนเป็นสนามฝึก เป็นห้องทดลอง หรือ เป็นเวทีซ้อมการแสดง ของทฤษฎี และลัทธิต่างๆ ทางสังคม ทางเศรษฐกิจ และการเมือง พวกที่เคยดู เขาแสดง หรือแม้แต่พวกนักแสดงเอง ก็อาจจะเลือกสลับสับเปลี่ยนบ้าง บางทีก็ปรับปรุงแปลงปรับแก้เนื้อ ใน บางรายก็เอาเปลือกมาใส่หรือใช้แต่ชื่อ ด้านการเมืองการปกครองมาสายหนึ่ง ระบบเศรษฐกิจใช้อีกสายหนึ่ง บ้างก็เป็นประชาธิปไตยของคอมมิวนิสต์ บ้างการเมืองเป็นคอมมิวนิสต์แต่หันไปจัดการ เศรษฐกิจแบบทุนนิยม ฯลฯ มองเข้าไปในระบบสัมพันธ์ของธรรมชาติ ชีวิต คน และสังคม ห่วงสายโซ่ เกี่ยวกันได้บ้าง ปีนเกลยซ้อนกันบ้าง ห่างหายขาดไปบ้าง

ไม่เฉพาะว่าแยกกันเป็นระบบความคิดระบบกิจการต่างๆ แม้แต่ในระบบกิจการเดียวกัน ก็ ยึดถือทฤษฎีแยกย้ายแยกกันไป บางทีถึงกับจับโน้นชนนี้ บางทีก็ว่าไปตามนิยมแห่งกาลและยุคสมัย อย่างในการจัดการศึกษา ก็มีหลายทฤษฎี ทฤษฎีของคนโน้น ทฤษฎีของคนนี้ วกวนเวียนว้ายความหากัน ไป ไทยเรายาวนานทีเดียว ก็ไปเอาทฤษฎีการศึกษาแบบอเมริกัน แต่อเมริกันเองก็มีหลายทฤษฎี ยุคนี้นิยมทฤษฎีของท่านผู้นี้ ต่อมาหันไปหาท่านผู้นั้น เป็นการพยายามเข้าถึงธรรมตัวสัจจะ โดยควรตระหนัก ุยอมรับว่าอยู่กัน ในสภาพของการแสวงหา จะมุ่งหน้าเข้าให้ถึงธรรมความจริงแท้ด้วยปัญญา

จับที่หลักการพื้นฐานอันใหญ่ที่ว่า **หนึ่ง** มีความรู้เข้าใจให้เข้าถึงธรรม อันเป็นความจริงแห่ง ธรรมตาของธรรมชาติ ที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของสิ่งสรรพซึ่งเป็นปัจจัยส่งทอดสืบต่อเชื่อมโยงเป็น อันหนึ่งอันเดียวถึงกันทั้งหมด **สอง** ระบบระบอบทั้งหลายที่จัดวางตั้งขึ้นในสังคมมนุษย์ ประสานให้ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันบนฐานความจริงนั้นได้ นี่คือเรื่อง **ธรรม** กับ **วินัย** ที่สรุปลงของ พระพุทธศาสนา และเรื่องของมนุษย์ก็มีเท่านี้

ที่นี้ คนปัจจุบันเวลามองพระพุทธศาสนา มักจะมองไปไม่ตลอด แต่มองอยู่แค่ด้านเดียว คือ มองด้านธรรม ซึ่งเป็นด้านความจริงตามธรรมชาติ เมื่อมองแค่นี้ พอมาถึงตัวคน ก็เห็นไม่ชัดไม่ทั่วไม่ ตลอด เพราะเห็นแค่คนที่ เป็นธรรมชาติ ไม่ต่อออกไปถึงสังคม

เรามองดูและพูดถึงคนกันพวๆ มั่วๆ เมื่อในความรู้เข้าใจก็ไม่ชัดแล้ว พอจะไปคิดปฏิบัติ จัดทำอะไรเกี่ยวกับคน ก็วุ่นวายสับสนปนเป จึงต้องยกเรื่องคนนี่ขึ้นมาพูดอีกที

ได้พูดบ่อยๆ ว่า คนนี้มี ๒ สภาพ (หรือจะพูดง่ายๆ ว่ามี ๒ ด้าน ก็ได้)

มองในด้านหนึ่ง **คน** เป็น **ชีวิต**

มองอีกด้านหนึ่ง **คน** เป็น **บุคคล**

ที่ว่า คนเป็น **“ชีวิต”** ก็คือว่า คนนี้เป็นธรรมชาติ มีสภาพเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง หรือเป็นส่วน หนึ่งของธรรมชาติ มีความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยอยู่ในระบบและในกระบวนการของธรรมชาติ เป็นไป ตามกฎธรรมชาติ เราถือกันว่า คนหนึ่ง ก็เป็นชีวิตหนึ่ง

อีกด้านหนึ่ง ที่ว่า คนเป็น **“บุคคล”** ก็คือว่า คนนี้ๆ นั้นๆ เป็นสมาชิกของสังคม เป็นตัวตน อันหนึ่งๆ ในสังคม มีความสัมพันธ์กับคนอื่นๆ และกับบรรดาสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง อยู่ในระบบและ กระบวนการของสังคม ถูกกำหนดให้ต้องทำตามปฏิบัติตามกฎกติกาที่คนจัดตั้งวางกันไว้ในสังคมนั้น เช่น ตามกฎหมาย เราถือกันว่า คนหนึ่ง ก็เป็นบุคคลหนึ่ง

เรื่องนี้ควรตระหนักไว้ มิฉะนั้นจะคิดจะทำอะไรพวๆ มั่วๆ เช่นถูกคำว่า “บุคคล” นี้หลง
สมอง มองคนไม่ชัดหรือเฉ และทำอะไรๆ กับคน ต่อคน พลาดๆ พร่องๆ

ข้อที่สำคัญคือ “คน” ซึ่งมี ๒ ด้าน หรือ ๒ มิติ หรือ ๒ สภาพนี้ เป็นตัวเชื่อม เป็นตัวประสาน
เป็นที่บรรจบ ที่บูรณาการ ของระบบธรรมชาติ กับระบบสังคม

ความที่วุ่นวายสำคัญมาก คือบอกว่า เมื่อจะทำอะไรต่อคน หรือเกี่ยวกับคน อย่างเช่นการปฏิบัติ
จัดการต่างๆ ทางสังคม จะต้องดูให้ทั่วตลอดถึงกันทั้ง ๒ ด้านของเขา ไม่ใช่มองแค่ด้านที่เป็นบุคคล
แต่มองผลที่ออกต่อด้านชีวิตด้วย แม้การปฏิบัติต่อด้านชีวิต ก็ต้องดูตลอดไปถึงด้านบุคคลที่ส่ง
สังคมพร้อมไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ก็ต้องรู้ตระหนักด้วยว่า ในความเป็นคนนั้น เนื้อตัวที่แท้ของเขาคือด้านชีวิต
สภาพชีวิต ซึ่งเป็นธรรมชาตินี้ เป็นฐานที่ตั้งของสภาพบุคคล ซึ่งเป็นส่วนร่วมของสังคม ถ้าชีวิตสิ้น
สภาพบุคคลก็หายไป การที่ตระหนักรู้เรื่องนี้ไว้ จะได้ไม่ปล่อยให้ “บุคคล” แยกคนออกไปจาก
ธรรมชาติ รวมทั้งจาก “ชีวิต” ของเขา

ที่นี้ ในแง่บุคคล ที่มีความหมายทางด้านสังคม คนอยู่ในสังคม โดยแต่ละบุคคลเป็นส่วนร่วม
ในสังคมนั้น การเป็นส่วนร่วมนั้น จะเป็นไปได้ในทางบวก หรือในทางลบก็ได้ ในทางบวก ก็จะได้ไป
ร่วมกันในการสร้างสรรค์ เช่นทำให้สังคมนั้นดีงาม มีความสุขความเจริญ หรือในทางลบ เช่นอาศัย
ความมีส่วนร่วมที่จะได้ผลประโยชน์ ก็แย่งชิงแตกแยกกัน

ดั่งว่าแล้ว เมื่อพูดถึงบุคคล ระวังอย่าลืมหรือมองข้ามด้านชีวิตไปเสีย ด้านชีวิตนี้สำคัญมาก
ในการสร้างสรรค์ประโยชน์ให้แก่คนนั้น ถ้าประโยชน์นั้นไม่เข้าถึงชีวิตของเขา ก็จะเป็นความ
ผิดพลาด เพราะโยงไม่ถึงธรรมชาติ บางทีบอกว่าจะทำประโยชน์ให้แก่บุคคล แต่ที่จริงคือเป็นการ
ทำลายหรือทำร้ายชีวิตไป ก็มีบ่อยทีเดียว ในวงกว้าง อย่างที่ว่าจะพัฒนาสังคม จะจัดการทาง
เศรษฐกิจ ทางสังคม ให้ดีให้เจริญอะไรๆ นั้น จะต้องตระหนักรู้ และดำเนินการโดยไม่ประมาท ให้
เป็นไปอย่างชัดเจนในข้อนี้ด้วย

เรามัวไปมองว่าจะสนองความต้องการของบุคคล นี่คือการมองคนในแง่ที่เขาอยู่ร่วมสังคม แต่
เนื้อแท้ของคนคือชีวิตมนุษย์เป็นธรรมชาติ ไม่มีใครปฏิเสธได้ ที่นี้ ถ้าเราบอกว่าจะไปทำประโยชน์
ให้แก่บุคคล แต่ประโยชน์นั้นบางทีไปขัดกับประโยชน์ที่แท้จริงของชีวิต ก็เสียหายแน่ อย่างที่ว่าบางที
ประโยชน์ที่เกิดแก่บุคคลนั้น ที่ตัวบุคคลต้องการ แต่ไปทำลายประโยชน์ที่จะเกิดแก่ชีวิต ก็ไปทำให้เกิด
ความเสียหายแก่ชีวิตของเขา จะเรียกว่าเป็นประโยชน์ไม่ได้

มาดูในปัจจุบันนี้ ที่มนุษย์พากันจัดแยกศาสตร์ทั้งหลาย เป็นหมวดๆ เป็นด้านๆ จัดเป็น
มนุษยศาสตร์ เป็นสังคมศาสตร์ เป็นวิทยาศาสตร์

ลองดูที่สังคมศาสตร์ วิทยาการสายนี้มองเรื่องราวต่างๆ ในแง่คนกับสังคม และคนที่เขามอง
นั้น คือบุคคล เขาไม่ได้มองคนในฐานะเป็นชีวิต

อย่างเช่นเศรษฐศาสตร์ ที่เป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ เริ่มตั้งแต่การจัดสรรปัจจัย ๔ ตลอดจนวัตถุดิบ
สหบริโภคนที่สนองความต้องการของบุคคล พอบอกว่าสนองความต้องการของบุคคลได้ เขาก็พอแล้ว
จุดหมายของเศรษฐศาสตร์อยู่ที่ว่าสนองความต้องการของบุคคล

ที่นี้ ลัทธิทฤษฎีเศรษฐกิจที่เด่นนำกันอยู่นี้ ก็มองคนแบบคลุมๆ สายหนึ่งก็เหมือนกับมองคนเป็นมนุษย์ที่มีกิเลสตัณหาอย่างเดียวกันเท่ากัน อีกสายหนึ่งก็เหมือนกับมองคนเป็นมนุษย์ที่อยู่ในขณะเดียวกันจะจัดให้อยู่ดีมีสุขได้เป็นอย่างดีเดียวกัน ทั้งที่แท้จริงนั้น คนเป็นมนุษย์เหมือนกัน แต่แต่ละคนก็ต่างๆ กันไป

เหมือนอย่างระบบเศรษฐกิจที่ได้พูดมาแล้วข้างต้น พวกทุนนิยม ที่หนักถึงขั้นเป็นปัจเจกนิยม ก็ให้บุคคลแสวงหาผลประโยชน์ทำกำไรให้แก่ตัวให้มากที่สุด จะขายให้ได้มากก็ก็ต้องปลุกเร้าความอยาก ให้คนคือบุคคลต้องการเสพบริโภคให้มากที่สุด จนเข้าทางมาเป็นบริโภคนิยม จะเห็นว่าตลอดกระบวนการนี้ ระบบเศรษฐกิจนั้น เอาแต่เรื่องของบุคคล ไม่เหลียวแลมองดูความต้องการของชีวิตเลย

ที่นี้ บุคคล ที่เป็นคนซึ่งยังด้อยพัฒนา มีความต้องการที่ยังไม่พัฒนา (ยังบริโภคด้วยตัณหา ไม่บริโภคด้วยปัญญา) ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ มีจำนวนมากมาย จะต้องการแบบไหน ก็ต้องการเสพรส ต้องการอร่อย ไม่ใช่ต้องการเสพคุณค่าของอาหาร ก็กินอาหารประเภทปรุงแต่งรส และกินให้มากที่สุด ให้ได้อร่อยที่สุดสมอยาก ก็ได้สนองความต้องการที่ให้เกิดผลกำไรได้มากที่สุดตามหลักเศรษฐศาสตร์ ที่จะให้เศรษฐกิจเจริญตามแนวคิดของเขา

ที่นี้ในการสนองความต้องการที่ไม่มีที่สิ้นสุดของบุคคล ที่เขาได้สุขที่สุดจากการบริโภคมากที่สุดอย่างอร่อยที่สุด และช่วยอย่างที่สุดที่จะให้เศรษฐกิจเจริญที่สุดนั้น ก็มาดูสัมฤทธิ์ผลในความเป็นจริงที่ทั่วรอบ ก็ปรากฏว่า ตัวบุคคลที่เสพสุขสุดสุขของตนเองนั้นแหละ ได้ประสบภัยก่อทุกข์แก่ตัวคนตัวเขาที่เป็นด้านของชีวิต ทำให้เสื่อมเสียสุขภาพ ทั้งเพราะกินมากเกินไป และกินของเติมแต่งรูปสีกลิ่นรสที่เป็นพิษ เป็นต้น กับทั้งสิ้นเปลืองทรัพย์เกินควร แถมอาจจะได้เบียดเบียนคนขาดแคลน ตลอดจนก่อขยะเพิ่มมลภาวะเกินอัตราที่ควร

ในสภาพอย่างที่ว่ามานี้ ถ้าเศรษฐศาสตร์จะเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสรรค์อารยธรรม และทำให้เกิดความดีงามความเจริญของมนุษยชาติ เศรษฐศาสตร์นั้นควรจะมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อผลเสียหายดังว่านี้ด้วยหรือไม่

ควรหรือไม่ที่จะปรับแก้ทฤษฎีและจัดวางระบบเศรษฐกิจโดยวางจุดหมายเพื่อสันติสุขและความดีงามของชีวิตและสังคม ในความหมายที่กว้างขวางอันเกื้อกูลเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง ตั้งแต่ความมีสุขภาพดีแข็งแรง มีความสุข ให้บุคคลสามารถทำประโยชน์ ทำการสร้างสรรค์ต่างๆ โดยครอบคลุมบูรณาภาพของชีวิตและธรรมชาติทั้งมวลด้วย พุดรวมๆ สั้นๆ ว่า เพื่อความสัมฤทธิ์แห่งธรรม

จุดสำคัญที่ต้องย้ำในเรื่องนี้ อยู่ที่ว่าจะต้องพัฒนาวิทยาการสมัยใหม่ดังเช่นเศรษฐศาสตร์นี้ ให้โยงกับความจริงของธรรมชาติ อันรวมทั้งชีวิตมนุษย์ โดยถือว่าการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ หรือเข้าถึงธรรมนี้ เป็นสาระข้อหลัก และศาสตร์ทั้ง ๓ พวก ทั้งมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ จะต้องมีจุดรวมที่จะให้ปัญญาสามารถสร้างสรรค์ประโยชน์สุขอันแท้จริง ที่ประสานครอบคลุมชีวิต สังคม และธรรมชาติดังที่ว่า

แต่ก่อนจบเรื่องนี้ ควรพูดไว้ด้วยว่า อารยธรรมตะวันตกก็มีข้อเด่นมุมดีที่น่าชมอย่างสำคัญ ซึ่งได้เคยย้ามาแล้ว คือ จากการเป็นอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่คุกคามบีบคั้น และมนุษย์ด้วยกันที่รุกราน ช่มเหงแก่งแย่งแข่งขันห้าห้าปีศา ซึ่งทำให้ต้องดิ้นรนผจญต่อผู้มากมายตลอดยุคสมัยที่ยาวนาน นอกจากทำให้ต้องไม่ประมาท เป็นคนที่ตื่นตัวอยู่เสมอ ขยันหมั่นเพียรผัดเพี้ยนไม่ได้และชอบบุกฝ่า มุ่งไปข้างหน้าแล้ว ในด้านความสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกันในสังคม ก็ทำให้ต้องครุ่นคิดเอาจริงเอาจัง หาทางป้องกันแก้ไขการรุกรานล่อลวงละเมิดตลอดจนการเอาเปรียบเอาเปรียบกัน ด้วยการตั้งกฎเกณฑ์กติกา ตราบกฏหมาย ที่จะป็นเครื่องยับยั้งห้ามกั้นและตอบโต้ชดใช้ทดแทนได้คืน ตลอดจนวางแผน และจัดระบบต่างๆ ที่จะให้เกิดมีสภาพที่เป็นอย่างนั้นอย่างยั่งยืน ทำให้ฝรั่งมีความชำนาญในเรื่องราวอย่างนี้ อย่างที่ได้เกิดมีกฏบัตร พันธสัญญาอะไรๆ มากมาย อย่าง Magna Carta แล้วก็ Bill of Rights จนถึงบัญญัติต่างๆ ในเรื่องสิทธิมนุษยชน เช่นในกฏบัตรสหประชาชาติ และกฎหมายอะไรต่างๆ ตลอดจนพัฒนาคนให้รู้จักเคารพกฎกติกา มีระเบียบวินัย บังคับใช้กฎหมายอย่างศักดิ์สิทธิ์ มีขอบกั้น คั่นเชื่อมกันตักกันชนกันล้ากันลั่นที่ได้ผลนับว่าอย่างดี

ดังนั้น แม้จะมีระบบเศรษฐกิจที่ส่งเสริมการสนองตลอดจนกระตุ้นเร้าความอยากความ ต้องการของคนโดยไม่คำนึงถึงพิษภัยผลร้ายต่อชีวิตของคนและธรรมชาติที่แวดล้อม แต่ระบบ กฎเกณฑ์กติกาและกฎหมายที่ตามติด รัดกุม และศักดิ์สิทธิ์ ก็ยังจะลดทอนคุ่มกั้นการก่อผลร้าย และ คุ่มครองรักษาสังคมของเขาพร้อมทั้งชีวิตและธรรมชาติไว้ได้ไม่น้อย

แต่ถ้าระบบและการจัดการเศรษฐกิจอย่างนั้นเข้ามาเป็นเจ้าบทบาทในสังคมที่ไม่เคยมีการ เตรียมคนไว้ให้พร้อมให้ทัน ช้างในคนก็แค่จะทำอะไรได้ตามใจอยาก ช้างนอกก็ไม่มีมาตรการทาง สังคมที่ขมขั้ด ผลร้ายที่จริงแท้ของลัทธิหรือทฤษฎีนั้นก็จะปรากฏไม่ช้า

ธรรม - คน กับ วินัย - สังคม

ตรงนี้ก็ขอย้อนย้าจุดสำคัญที่ว่า คนที่ว่ามี ๒ ด้าน คือ ชีวิต กับบุคคลนี้ เป็นตัวกลางที่เชื่อม ระหว่างธรรมชาติ กับสังคมมนุษย์ เมื่อมองสังคมมนุษย์ ก็มองไปที่ตัวคน โดยให้เห็นทั้งด้านชีวิตที่โยง ไปถึงธรรมชาติ และด้านบุคคลที่โยงไปถึงสังคม ก็จะไม่พลาด

ในประวัติศาสตร์แห่งอารยธรรมนั้น เขามองกันแค่ครึ่งซีก คือมองแค่คนด้านบุคคลกับสังคม บ้าง มองแค่ชีวิตด้านเดียวบ้าง มองคนที่เป็นบุคคลนั้นต่างหากและเป็นปฏิปักษ์กับธรรมชาติบ้าง ชาวพุทธเองก็มีแนวโน้มที่ต้องระวังเหมือนกัน ถ้าจับหลัก “ธรรมวินัย” ไม่ได้ ก็จะมองด้านเดียว อย่าง แคบๆ และแยกต่างหากกัน

เราต้องมองว่าคนในฐานะเป็นชีวิตนี้ มีความรับผิดชอบต่อกฎธรรมชาติ โดยต้องเป็นไปตาม กฎธรรมชาติ นั่นก็จะทำให้เข้าใจหลักกรรม

เมื่อเรามีเจตนาทำการทางกายทางวาจาทางใจ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชีวิตของเรา นี่คือ กรรม ที่ทำให้มีผลเกิดขึ้นแก่แต่ละชีวิต แต่ละคนก็รับผิดชอบต่อกกรรมของตน นี่เป็นเรื่องของแต่ละคน แต่ละชีวิต แต่อีกชั้นหนึ่งซ้อนขึ้นมาเป็นด้านนอกของชีวิตนั้น ก็เกิดมีตัวบุคคลที่ออกมามีบทบาทใน สังคม

ที่เป็นตัวคนแท้ๆ ก็คือชีวิตของเขา ซึ่งเป็นธรรมชาติ ที่เป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของมัน คืออยู่ในขั้นของธรรม ซึ่งเน้นด้านจิตใจ โดยเริ่มที่ในใจ แล้วแสดงเจตจำนงออกมาเป็นพฤติกรรมเฉพาะตัวของบุคคลนั้นๆ

ที่นี้ เมื่อพูดกันเชิงสังคม จะเอาผลทางสังคม แต่มองอยู่แค่ที่ตัวคน คือชีวิตของเขา ก็คือเน้นที่จิตใจ ที่เป็นเรื่องของธรรม ก็เป็นการมองคนด้านเดียว คือด้าน “ธรรม” แต่จะเอาผลทางสังคม ก็จะมีการพูดกันทำนองนี้ว่า “สังคมมนุษย์นี้ ถ้าทุกคนเป็นคนดี มันก็จะดีเอง”

จริงไหมที่เขาว่า “ถ้าทุกคนเป็นคนดี สังคมก็ดีเอง” ถ้ามองว่าถูกไหม ก็ถูก แต่ถ้าคิดอยู่แค่นี้ ก็จะทำให้เราไม่นึกไม่คิดที่จะหาวิธีการที่จะทำการอะไรขึ้นมา เพื่อผลักดันให้คนทำดี คือไม่ก้าวไปสู่การปฏิบัติ ก็จะหยุดแค่นั้น แล้วก็ได้แต่พูดว่า “ถ้าทุกคนเป็นคนดี สังคมก็ดีเอง” ก็อยู่กันแค่ว่าแต่ละคนก็รับผิดชอบต่อความเป็นจริงของกฎธรรมชาตินั้น เอาแค่นี้

แต่ที่นี้ หันไปดู “วินัย” ถ้าไปถึงวินัย ก็จะมีถามต่อไปว่า “แล้วทำอย่างไรจะให้แต่ละคนเป็นคนดีล่ะ?” นี่คือ วินัยไม่หยุดแค่ตามธรรมชาติ วินัยจัดการตัวบุคคล โดยไม่มีวรอให้จิตใจของเขาเลือกเอา

พระพุทธเจ้านั้นคือ ทรงค้นพบความจริง ตรัสรู้ธรรม ก็เป็นพระพุทธเจ้า แต่พระองค์มิใช่ทรงหยุดแค่นั้น ทรงมาสั่งสอน ที่นี้ ในการที่จะสั่งสอนคนนั้น พระองค์ทรงพระดำริว่า ทำอย่างไรจะให้ธรรมนี้ เป็นประโยชน์แก่คนมากมายให้ได้ ถึงตรงนี้จะที่วินัยจะมา คือวินัยจะมาต่อให้ธรรมออกผล เป็นประโยชน์แก่คนจำนวนมาก แก่เหล่าชนที่ชุมนุมกันเป็นสังคม การทำการขั้นนี้ละที่เป็นวินัย

ตอนแรกพูดในแง่ธรรม เรียบอกว่า “ถ้าทุกคนดี โลกหรือสังคมก็ดีเองแหละ” ที่นี้วินัยก็ถามว่า “แล้วทำอย่างไรจะให้ทุกคนดีล่ะ?” แล้ววินัยก็บอกว่า “อ้าว... ก็ต้องจัดตั้งวางระบบและวิธีปฏิบัติขึ้นมาสิ” นี่คือ เริ่มตั้งแต่จัดสภาพแวดล้อม วางระบบการเป็นอยู่ ให้ปิดกั้นโอกาสที่จะเกิดจะทำความชั่ว และผลักดันให้ทำความดี ก็คือ บัญญัติวินัย จัดวางระเบียบชีวิต ระบบแบบแผนของสังคม กำหนดวิธีหรือข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิต เพื่อให้คนมีชีวิตแห่งการฝึกตนเอง ให้เป็นชีวิตที่ปิดกั้นโอกาสที่จะไหลไปทางชั่ว แต่หนุนให้ทำสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ นี่คือการเกิดวินัยแล้ว

แล้วที่นี้ นอกจากเฉพาะตัวแล้ว วินัยจะให้ธรรมออกผลเป็นประโยชน์แก่คนจำนวนมาก และแก่กันและกัน วินัยก็จัดให้มีการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นชุมชน ชีวิตที่อยู่ร่วมกันละ ทำอย่างไรจะให้การอยู่ร่วมกัน เป็นการเอื้อต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำร้ายกัน แล้วก็ชักจูงกันไปในทางที่ดี วินัยก็จัดให้มีระบบการสั่งสอน ให้มีอุปัชฌาย์อาจารย์ มีท่านผู้มีความรู้ ผู้มีการศึกษามากกว่า ที่ได้พัฒนาดีกว่าแล้ว ให้ได้มาช่วยมาสอนคนนั้นๆ เพื่อจะได้รู้ขึ้นมา จะได้พลอยไหลพลอยก้าวกวไปในทางที่ดี ฯลฯ

วินัยไม่จัดแค่ระบบการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ และกิจกรรมภายใน แต่จัดตั้งแต่สภาพแวดล้อม เช่นว่าไม่ให้มีสิ่งยั่วยวน ไม่ให้มีแหล่งอบายมุข จัดการปิดกั้นโอกาสที่จะให้เกิดความเสียหาย ไม่ปล่อยให้เปิดโอกาสให้ความชั่วก่อตัวหรือแพร่ขยาย เมื่อปิดกั้นโอกาสในทางชั่วแล้วพร้อมกันนั้นก็จัดให้มีสภาพแวดล้อมที่เอื้อ เสริมโอกาสในทางที่ดี จัดระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ให้ดีพร้อมไว้

เมื่อวินัยจัดให้อย่างนี้ ก็ทำให้คนมีทางที่จะเป็นคนดี แล้วก็ดีขึ้น นี่คือนวินัยเข้ามาแล้ว มาช่วยให้คนเป็นคนดี ที่จะรวมกันเป็นสังคมที่ดี

เป็นอันว่า วินัยนี้เป็นตัวช่วยให้ธรรมออกผลในชีวิตและสังคมมนุษย์ ที่นี้ใครเก่ง ก็มาจัดวินัยให้ดีสิ อย่าไปท้อใจได้แต่รอแค่ว่า ถ้าคนแต่ละคนเป็นคนดี สังคมก็จะดีเอง แล้วเมื่อไรจะเกิดเป็นอย่างนั้นขึ้นมาได้ล่ะ

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงหยุดอยู่แค่ว่าได้ตรัสรู้ธรรม ว่าพระองค์เข้าถึงความจริงอย่างนี้แล้ว ถ้าคนอื่นรู้ ก็จะได้เป็นอย่างพระองค์ แล้วก็ปล่อย ก็รอ ก็นั่งเฉย ไม่ทรงทำอะไร ไม่ใช่อย่างนั้น แต่พระพุทธเจ้าทรงทำการ คือทรงดำเนินการในชั้นวินัย ทรงบัญญัติจัดตั้งวางระบบจัดระเบียบให้มีข้อฝึกหัด มีข้อปฏิบัติ

เพราะฉะนั้น เมื่อมองพระพุทธศาสนา ต้องมองให้ครบทั้ง ๒ ชั้น

ชั้นที่ ๑ ต้องมองว่า **ธรรม** คือความจริง ที่เป็นเหตุเป็นผลตามกฎธรรมชาติ แต่ละคนที่เป็นชีวิต ย่อมรับผิดชอบ เป็นไปตามกฎของธรรมชาตินี้

ชั้นที่ ๒ เพื่อให้ธรรมมีผลจริงจังในสังคมมนุษย์ ให้มนุษย์จำนวนมากได้ประโยชน์จากธรรมนี้ กับบัญญัติ **วินัย** คือจัดตั้งวางระบบแบบแผนขึ้นมา ให้มีกฎกติกา ที่แต่ละคนในฐานะบุคคล จะต้องรับผิดชอบต่อสังคม ตามกฎของมนุษย์นี้

ที่นี้ ชั้นที่ ๑ นั้นสำคัญนัก ต้องรู้ธรรม ต้องรู้ความจริงของกฎธรรมชาติ รู้ความจริงของระบบเหตุปัจจัยที่มีอยู่เป็นอยู่ตามธรรมดาของมัน ถ้าไม่รู้แล้ว การจัดตั้งวินัยก็ผิดพลาดหมด ไม่ได้ผลอะไร ไร้ความหมาย แต่ถ้าได้ธรรมแล้ว ไม่ไปสู่ชั้นที่ ๒ คือไม่จัดตั้งวางวินัย ไม่จัดเป็นระบบชุมชนเป็นสังคมขึ้นมา ธรรมนั้นก็ไม่ได้ประโยชน์แก่คนจำนวนมาก แล้วก็แต่ดีกว่า ถ้าไม่รู้ธรรม จัดวางวินัยขึ้น วินัยก็ผิดพลาด ไม่ได้ผลจริง ฉะนั้นจึงต้องประสานทั้ง ๒ ส่วน คือต้อง

๑. รู้ธรรม เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ

๒. จัดตั้งวินัย สามารถจัดตั้งวางระบบและกำหนดการปฏิบัติ

ถ้าได้ครบอย่างนี้ นี่คือพระพุทธศาสนา ซึ่งมีสาระอันเป็นที่ต้องการในทุกยุคทุกสมัย อารยธรรมมนุษย์นั้นได้แสวงหา ขวนขวาย พยายามให้ได้สาระอันนี้มาตลอดประวัติศาสตร์ ก็ไม่บรรลุผลยังอยู่กันแค่นี้เอง คือเพื่อจะให้ได้ **ธรรม** กับ **วินัย** เท่านั้นเอง ที่ถูกต้องเป็นของแท้ แต่ก็ยังไม่ได้ “ธรรม” ก็ได้แค่ทฤษฎี “วินัย” ก็ได้จัดตั้งวางระบบต่างๆ ทางสังคม ที่แยกส่วนเป็นด้านๆ ไม่สามารถประสานบูรณาการเป็นอันหนึ่งเดียวได้

ในเรื่องนี้ ถ้าได้หลักแล้ว เราก็มาพยายามช่วยสังคมมนุษย์ขึ้นให้ได้บ้าง อย่างที่บอกเมื่อกี้ว่า ต้องมองให้ครบ ๒ ด้าน แต่ที่นี้ชาวพุทธเองก็บกพร่อง คือเวลานี้ไม่ได้มองภาพพระพุทธศาสนาอย่างที่ว่านี้ เช่นมองด้านเดียวไปที่ธรรม และมองไปในแง่เป็นเรื่องของบุคคลไป ให้แต่ละบุคคลรับผิดชอบต่อตัวเอง ว่าแต่ละบุคคลมีกรรมเป็นของตน ทุกคนเป็นไปตามกรรม มองกันอยู่กันแค่นี้ ที่นี้ก็ต้องเข้าใจวินัย ที่จะมาช่วยเติมต่ออันนี้ออกไป

วินัย มาช่วยเติมต่อออกไปอย่างไร คือพูดอย่างสั้นๆ ง่ายๆ ว่า ให้ออกผลทันตาในทางสังคม

อย่างเวลาเกิดเรื่องเกิดราวขึ้นมา ถ้าไม่รู้หลักวินัย ก็มองด้านเดียว เช่นบอกว่ามีพระทำ ความผิด ก็บอกว่า แล้วท่านก็จะได้รับผลกรรมของท่านเอง

คนที่พูดแบบนี้ แสดงว่าพูดไปตามความหมายของธรรม คือตามหลักกรรม ซึ่งเป็นเหตุเป็นผล ตามธรรมดาของธรรมชาติ เพราะชีวิตแต่ละชีวิต ที่เรียกว่าคนแต่ละคนนี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ กรรมเป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ การกระทำเป็นเหตุให้เกิดผล เขาคิดอย่างไร เขาพูดเขาทำอย่างไร มันก็เกิดผล เป็นความเปลี่ยนแปลงในชีวิตจิตใจของเขา ซึ่งมีผลเชื่อมโยงต่อกันไปในระบบการอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์ท่ามกลางธรรมชาติ โดยมีปฏิกริยากลับมา อันเป็นไปโดยกฎธรรมชาติเอง นี่เป็นการรับผิดชอบของเขา ที่เรียกว่าเป็นไปตามกรรม

แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงจัดตั้งวางระบบขึ้นมา เพื่อให้มีปัจจัยตามบัญญัติของมนุษย์ขึ้นมาช่วย เรามีปัจจัยที่จิตใจจัดตั้งขึ้นมา ไม่ใช่ปล่อยให้มันจะมีผลของมันเองที่มนุษย์เหมือนกับต้องรอ แต่วินัยจัดการขึ้นมาเพื่อหนุนดันให้มันมีผลในทางที่เราประสงค์เฉพาะหน้าทันตาไปเลย

เพราะฉะนั้น ก็มีวินัยกำหนดไว้แก่สงฆ์ว่า เมื่อมีพระภิกษุทำกรรมเป็นความผิดแล้ว สงฆ์จะต้องจัดการอย่างนี้ๆ ถ้าว่าตามธรรม ชีวิตของคนที่ทำกรรมนั้น ก็จะเป็นไปตามกรรม โดยจะได้รับผลกรรมของเขาเอง แต่ในแง่ของสังฆะ ที่เป็นสังคมมนุษย์ วินัยไม่พูดอย่างนั้น

ถ้ามีพระทำความผิด วินัยไม่บอกว่า เตี้ยวต้อไปท่านก็จะได้รับผลกรรมของท่านเอง อันนั้นเป็นเรื่องของธรรม ที่ว่าไปตามความจริงของกฎธรรมชาติ แต่วินัยบอกให้เอามาจัดการเลย

เพราะฉะนั้น คนที่พูดว่าท่านทำกรรมแล้ว ท่านก็จะได้รับผลกรรมของท่านเอง แสดงว่าไม่เข้าใจไปถึงหลักการนี้ของพระพุทธศาสนา

ทำอย่างไรสังคมจะอยู่ดีได้ ก็ต้องอาศัยระบบการจัดตั้ง เราไม่รอปัจจัยการเพียงแค่ว่ามันเป็นไปตามธรรมอยู่แล้ว เรื่องนั้นเราไม่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง เพราะเราแทรกแซงมันไม่ได้อยู่แล้ว แต่เราเข้าไปเกี่ยวข้องเพราะคนเรานี้ก็เป็นปัจจัยได้

ก็กฎธรรมชาติบอกอยู่ในตัวแล้วนี่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย มนุษย์เรามีปัญญาที่ปัญญาที่เป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง ทำไม่เอาปัญญานี้เข้าไปใช้เป็นปัจจัยล่ะ เรามีปัญญา ก็เอาปัญญาเข้าไปเป็นปัจจัยในกระบวนการนี้ด้วยสิ แล้วปัญญา ก็ออกผลในการปฏิบัติ เป็นการกระทำ นี่คือ เมื่อมนุษย์เข้าไปทำอะไรในกระบวนการของเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ มนุษย์นั้นก็กลายเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการของธรรมชาตินั้นด้วย จริงไหมล่ะ

วินัยก็เอาแน่แหละ วินัยเป็นการจงใจเลย โดยเอาปัจจัยเพิ่มเข้าไปในกระบวนการของธรรมชาติ คือปัจจัยฝ่ายมนุษย์ เช่นสติปัญญาเป็นต้น ด้วยการปฏิบัติ โดยวิธีการที่ชาญฉลาด เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงวางกฎกติกาเป็นพุทธบัญญัติไว้ว่า ภิกษุทำการละเมิดอันนี้ มีความผิดสถานนี้ ที่นี้เวลามีพระทำความผิด ถ้าไม่ยอมรับ สงฆ์ก็จัดการ โดยมีกระบวนการวิธีปฏิบัติอย่างนี้ นี่ก็คือเอากการกระทำ เอาสติปัญญา หรือเอามนุษย์ทั้งตัวนี้ เข้าไปเป็นปัจจัยร่วมในกระบวนการของกฎธรรมชาติ เพื่อให้ออกผลสนองสติปัญญาของมนุษย์ ให้เป็นไปในทางที่พึงประสงค์ นี่แหละวินัยเป็นความสามารถของมนุษย์

ฉะนั้น วินัยนี้ ถ้าพูดอีกอย่างหนึ่ง ก็บอกว่า **วินัย** คือการนำเอาปัจจัยฝ่ายมนุษย์เข้าไปร่วมในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาตินั้น ให้ออกผลในทางที่พึงประสงค์ตามที่มนุษย์มองเห็นด้วยสติปัญญาว่าควรจะเป็นอย่างนั้น ฎกใหม่

เป็นอันว่า วินัยไม่ได้ขัดกับกระบวนการของกฎธรรมชาติ แต่เป็นความสามารถในการนำเอาปัจจัยในฝ่ายของมนุษย์ ซึ่งก็เป็นธรรมชาติเองด้วยนี่แหละ จัดเพิ่มเข้าไปในกระบวนการธรรมชาติ ให้ออกผลตามเจตนาที่สั่งการไปตามที่ปัญญาบอกให้ นี่แหละ เรื่องอะไรจะไปปล่อยละเลยเสีย จะกลายเป็นว่าตัวคนนี้มีสติปัญญา แต่ไม่ทำ ฉะนั้นวินัยจึงไม่รอ ถ้ามีผู้ทำความผิด ก็จะไม่ปลงไม่ปล่อยไปว่าเขาก็จะได้รับผลกรรมของเขาเอง

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติกรรมฝ่ายวินัยขึ้นมา กรรมฝ่ายธรรม ก็เป็นกรรมตามกระบวนการของธรรมชาติ ส่วนกรรมในวินัยนี้มีชื่อหลายกรรม เช่น ตัชชเนยยกรรม นิยสกรรม ปฏิสารถนียกรรม อุกเขปณียกรรม ฯลฯ

กรรมในวินัยมีเยอะ กรรมในวินัยนี้เป็นเรื่องของสังคมมนุษย์ ไม่ต้องรอกรรมฝ่ายกฎธรรมชาติ ไม่ต้องรอกรรมฝ่ายธรรม คือมนุษย์ด้วยกันจัดการ มีอะไรผิดเกิดขึ้น ก็จัดการเลย

เพราะฉะนั้นก็ให้รู้จักแยกกรรมฝ่ายธรรม กับ กรรมฝ่ายวินัย

กรรมฝ่ายวินัยนี้เอาเลย พอทำไป ก็กลายเป็นการส่งเสริมธรรม คือเอาปัจจัยฝ่ายมนุษย์เข้าไปร่วมในกระบวนการของเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ให้กระบวนการของธรรมชาตินั้นเป็นไปในทางที่เกิดผลดีงามแก่มนุษย์

นี่คือความสามารถ และนี่แหละ เราจึงยกย่องพระพุทธเจ้าเพราะอันนี้ คือเพราะมีทั้งธรรมและวินัย ซึ่งจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ สังคมมนุษย์ก็ไม่ได้พ้นเลยอันนี้ไป ยังไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ แค่จะให้ได้เท่านี้ ก็ยังทำไม่ได้ เอานะ มีอะไรสงสัยไหมครับ

บุจฉา: [ในการคัดลอก ไม่สามารถไต่ถามคำถามให้ชัดเจน]

ถึงเวลาที่ชาวพุทธไทยจะพิสูจน์ตัวเองว่าไหวไหม ที่จะก้าวไปในศาสนาแห่งปัญญา

“ธรรมวินัย” คำหลักที่ต้องชัดว่าเข้าใจ จึงพูดย้ำย่อน้ำไร
ใครรู้เข้าใจดีแล้ว ไม่ต้องอ่าน ก็ข้ามไป

เรื่องธรรมวินัยนั้น คิดว่าจะพูดสั้นๆ แต่เป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากเรื่องเก่าๆ ญาติโยมที่ไม่ได้ฟัง ต่อเนื่องมา ไม่ปะติดปะต่อ ก็จะเข้าใจลำบากสักหน่อย จึงคิดว่าคราวนี้จะหันไปสรุปเรื่องเดิมที่ได้คุย มากับพระ และในเรื่องธรรมวินัยนั้น มีข้อที่ควรทราบเพิ่มอีกนิดหน่อย ซึ่งบางทีอาจจะคุยกันไปแล้วก็ได้ แต่พูดมามากเข้าก็ชักจะลืมไปว่าพูดแล้วหรือยัง

“ธรรมวินัย” นั้น รวมความสั้นๆ ว่า ตัวจริงต้นเดิมก็คือ “ธรรม” คือความจริงที่มีอยู่ตาม ธรรมชาติของธรรมชาติ ที่นี้ มนุษย์นั้นอยู่ในธรรมชาติ เป็นธรรมชาติ แล้วก็ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เมื่อเป็นเช่นนั้น การที่จะให้ชีวิตดีงาม ดำเนินไปได้ถูกต้อง ก็ต้องรู้เข้าใจธรรม แล้วก็ต้องปฏิบัติให้ เป็นไปตามธรรมนั้น มนุษย์จึงจะได้ประโยชน์จากธรรม ที่นี้ เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์จากธรรม ท่าน ผู้รู้จึงจัดวางระบบระเบียบกฎเกณฑ์กติกาวิธีปฏิบัติในการดำเนินชีวิตทั้งส่วนตัวและที่อยู่ร่วมกัน นี่คือ จากธรรม ก็เกิด “วินัย” ขึ้นมา

ย้ำว่า ธรรมคือตัวความจริง คือความจริงของธรรมชาติ การเอาความรู้ในความจริงที่เรียกว่า ธรรมนั้น มาจัดตั้งวางระบบแบบแผนขึ้น เพื่อให้ธรรมออกผลดีแก่มนุษย์ นี้เรียกว่าวินัย ดังนั้น วินัยจึง ต้องเป็นไปตามธรรม เพราะว่าวินัย ซึ่งเป็นการจัดการของมนุษย์ เป็นการเอาความจริงของธรรมชาติ นั้นแหละมาใช้ให้เกิดผลดีแก่มนุษย์ วินัยเป็นการเอาประโยชน์จากความจริง หรือเอาความจริงมาใช้ ประโยชน์ มันจึงต้องเป็นไปตามหรือเป็นไปโดยสอดคล้องกับความจริงคือธรรม

เมื่อมนุษย์เอาความรู้เข้าใจธรรม เอาความจริงของธรรม มาจัดตั้งวางวินัย เป็นแบบแผน เป็น ระบบ เป็นโครงสร้างในสังคมมนุษย์ขึ้นมาแล้ว เมื่อมนุษย์ปฏิบัติไปตามนั้น ก็เท่ากับปฏิบัติตามธรรม นั้นเอง รวมความว่า การจัดตั้งวางระบบที่เรียกว่าวินัย ก็ต้องจัดตามธรรม พอจัดตั้งวางวินัยขึ้น มาแล้ว ก็ช่วยให้คนปฏิบัติได้ตามธรรม เมื่อปฏิบัติไปตามธรรมแล้ว คนก็เข้าถึงธรรม เมื่อเข้าถึงธรรม แล้ว คนก็ได้ประโยชน์จากธรรม นี่คือความประสานสอดคล้องระหว่างธรรมกับวินัย

ที่นี้ก็สรุปอีก ในเรื่องของ “ธรรม” นั้น ความหมายที่พูดกันไปแล้ว มี ๔ อย่าง คือ

๑. สิ่งที่มีที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติของมัน ที่เรียกกันว่า **ธรรมชาติ**

๒. ความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น ได้แก่ความเป็นอยู่เป็นไปของมัน ที่มีอยู่ตามสภาวะของมัน ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เรียกว่า **ธรรมตา** หรือ **กฎธรรมชาติ**

๓. ความจริงนั้น ในความหมายที่มันมาสัมพันธ์กับมนุษย์ คือการที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามมัน ตามความเป็นจริงของมัน ให้สอดคล้องกับธรรม เรียกว่าปฏิบัติให้ถูกต้องตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ตามกฎธรรมชาติ เพื่อให้ตนเองมีชีวิตที่ดี คือเพื่อให้ความจริงของธรรมชาติเกิดเป็นผลดีแก่มนุษย์ นี่คือนั่นที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ หรือข้อปฏิบัติที่มนุษย์จะพึงทำตาม เพื่อให้เกิดผลดีแก่ชีวิตแก่สังคมของตน เรียกว่า **ธรรมจริยา**

สามอย่างนี้เป็นนามธรรม มีอยู่ตามธรรมชาติของธรรมชาติ

๔. ที่นี้ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ ทรงรู้ความจริง รู้ธรรม รู้ความจริงทั้งสามอย่างนี้แล้ว ทรงนำความจริงนั้นมาประกาศ เอามาแสดง มาสั่งสอน คำสอนของพระองค์ก็เป็นสื่อให้เราเข้าถึงธรรมสามอย่างแรกนั้น คำสอนของพระองค์นั้นเท่ากับเป็นตัวแทนของธรรมที่เป็นความจริงของธรรมตา เราก็เลยพลอยเรียกคำสอนของพระองค์ว่าเป็นธรรมไปด้วย ก็จึงเกิดเป็นธรรมในความหมายที่สี่ คือคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นสื่อเป็นตัวแทน ที่แสดงความจริงที่เป็นธรรมในธรรมชาติ นี่แหละ เพื่อให้มองเห็นง่าย ธรรมในความหมายที่เป็นคำสอนเป็นคำแสดงหรือคำเทศน์ของพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่า **ธรรมเทศนา**

หันไปดูด้านวินัย ก็เหมือนกัน เมื่อที่นี้ ในความหมายหนึ่ง คำสอนที่เอามาจารึกเป็นข้อความไว้ ก็เรียกว่า “**ธรรม**” ที่นี้ วินัยคือการจัดการดำเนินการให้คนมีชีวิตเป็นอยู่เป็นไปตามธรรมนั้น เมื่อมีการวางระบบจัดตั้งแบบแผนในสังคม กฎกติกาแบบแผนที่มาจัดวางกันเป็นแม่บทเป็นตัวบทกฎหมาย ให้รู้ว่าจะจัดรูปแบบสังคมอย่างไร จะให้มีระเบียบในการดำเนินชีวิตอย่างไร ให้ชุมชนนี้สังคมนี้มีโครงสร้างอย่างไร ตัวบทกฎหมายกฎหมายอะไรพวกนี้ ก็เลยเรียกว่า “**วินัย**” ด้วยเหมือนกัน

เป็นอันว่า ตัวบทข้อความที่บอกที่กำหนดว่าจะให้จัดอะไรอย่างไร จะให้ปฏิบัติกันอย่างไร ก็เป็นความหมายหนึ่งของ “วินัย” ซึ่งเป็นความหมายที่เข้าคู่กับ “ธรรม” ที่ว่าเป็นคำสอนเป็นคำเทศนาที่สื่อเป็นตัวแทนแสดงธรรมตัวจริง

ธรรมที่เป็นคำสอน ก็มาจารึกเป็นข้อความ เป็นหนังสือ เป็นคัมภีร์ได้ วินัยที่เป็นแม่บท เป็นตัวบท เป็นกฎหมาย ก็เอามาจารึกเป็นข้อความในคัมภีร์ในหนังสือได้เช่นเดียวกัน อันนี้แหละก็เป็น ธรรม กับ วินัย ที่ถ่ายทอดกันมาถึงเราในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ขอให้รู้เข้าใจต่อไปอีกชั้นหนึ่งด้วยว่า “วินัย” ที่บันทึกไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น เน้นที่วินัยสำหรับพระสงฆ์ ซึ่งเป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งขึ้นโดยเฉพาะ ที่เรียกว่า “**สังฆะ**” วินัยส่วนนี้จึงหมายถึงตัวบทบัญญัติ คือพระพุทธรบบัญญัติ สำหรับจัดตั้งวางระบบรูปแบบของสังฆะนี้ เพื่อให้พระภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในสังฆะนั้น ดำเนินชีวิตปฏิบัติกิจเป็นอยู่จัดดำเนินการทั้งหลาย ให้เป็นไปตามนั้น

ขอบอกเล่าเป็นความรู้แถมแทรกอีกนิดว่า แม้ว่าเราพูดกันถึงวินัยโดยมุ่งไปที่บทบัญญัติสำหรับพระสงฆ์ก็จริง แต่ที่จริง คฤหัสถ์คือญาติโยมชาวบ้าน หรือประชาชนทั่วไป ก็มีวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้ ซึ่งควรใส่ใจนึกถึงและนำมาปฏิบัติกันให้จริงจังด้วย ไม่ควรปล่อยให้ชาวบ้านมัดแต่เฟ่งจ้องพระสงฆ์ในเรื่องวินัย แต่ตัวชาวบ้านเองไม่รู้จักวินัยของตัวเองเสียเลย ขอบอกเพียงสั้นๆ ไว้ที่หนึ่งก่อนว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสคำสอนไว้เป็นพระสูตรชื่อว่า สิงคาลกสูตร (ที.ปา.๑๑/๑๗๒/๑๙๔ - ๒๐๖/๒๐๗) และพระอรรถกถาจารย์บอกว่าเป็นพระวินัยของชาวบ้าน (เรียกว่า “คิหิวินัย”, ที.อ.๓/๑๕๑)

ก็เป็นอันได้ความหมายในแง่ที่เป็นตัวบท เป็นคัมภีร์ เป็นเล่มหนังสือแล้วว่า ธรรมกับวินัยเรียกรวมกันว่า ธรรมวินัย เป็นข้อความหรือคำพูดก็แล้วแต่ ก็พูดจากรู้กันมา เวลานี้ เราพูดถึงคำว่า “ธรรมวินัย” ก็แยกออก ด้านหนึ่งเป็นธรรม คือคำสอนของพระพุทธเจ้า ด้านหนึ่งเป็นวินัย คือข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติจัดวางไว้ เป็นตัวบทกฎหมาย

คิดว่า แค่นี้ก็คงจะทำให้เกิดความชัดเจนกับคำว่า “ธรรมวินัย” ได้พอสมควร ก็เป็นคำที่คู่กันมา และทั้งหมดสองอย่างนั้นก็รวมเป็นพระพุทธศาสนา หรือพูดให้แน่นชัดลงไปอีกกว่าเป็นเนื้อตัวของพระพุทธศาสนา

คนไทยจะมีวินัยได้อย่างไร

แค่ ๕ สิกขาบท ที่เรียกว่าศีล ๕ ก็ยังไม่ศึกษาให้รักษากันไหว

ในคำว่าธรรมวินัยนี้ ยังมีข้อที่น่าศึกษาเพิ่มอีกนิดหน่อย ขอพูดถึงคำใกล้เคียง เริ่มด้วย “วินัย” เรามักได้ยินในใกล้กับคำว่า “ศีล” แล้วก็ตามว่า “สิกขาบท” สำหรับท่านที่ไม่คุ้นกับศัพท์ทางพระศาสนา อาจจะได้ยินไม่ครบทุกคำ แต่จำเป็นต้องรู้ไว้เพื่อความชัดเจนให้พอที่จะแยกแยะมองเห็นความแตกต่างได้

“วินัย” เป็นคำรวม เริ่มแรก เรามีตัวบทกฎหมายที่ท่านบัญญัติไว้เป็นข้อๆ ว่า ให้พระภิกษุประพฤติอย่างนั้น ไม่ให้ปฏิบัติอย่างนี้ วินัยเป็นคำกว้าง หมายถึงบทบัญญัติอย่างนั้นรวมกันทั้งหมด ถ้าเทียบกับกฎหมาย ก็คล้ายเป็นประมวลกฎหมาย เป็นคำเรียกรวมครอบคลุมทีเดียวทั้งหมด ไม่ใช่บทบัญญัติที่แยกเป็นแต่ละข้อๆ บัญญัติที่เป็นข้อๆ นั้น ไม่เรียกว่าวินัย บางที่เราเอาคำว่าวินัยมาใช้เรียก เป็นการไม่ถูกต้อง

คำว่า “วินัย” ในภาษาบาลี เป็นคำเอกพจน์ คือรวมทั้งหมดเป็นอันเดียว ถ้าเป็นประมวลบทบัญญัติทั้งหมดสำหรับพระภิกษุ ก็เรียกว่าวินัยของภิกษุ หรือถ้าเป็นประมวลบทบัญญัติทั้งหมดสำหรับพระภิกษุณี ก็เป็นวินัยของภิกษุณี หมายถึงทั้งหมด มีเท่าไรก็รวมเป็นวินัย เรียกเป็นอันเดียวกัน ยังไม่แบ่งไม่แยกเป็นข้อๆ เอละนะ เป็นอันว่า วินัยเป็นคำรวม แต่ละข้อๆ นั้นไม่เรียกว่าวินัย

ทีนี้ เมื่อไม่เรียกว่าวินัย จะเรียกว่าอย่างไร บัญญัติที่แยกเป็นข้อๆ ว่าจะให้ทำอะไร หรือไม่ให้ทำอย่างไร เช่น มีบัญญัติว่า ภิกษุไปขออาหารกับคฤหัสถ์หรือญาติโยมที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่ปวารณา ถ้าขอมาเพื่อตน มีความผิด เป็นอาบัติ มีบัญญัติว่า ภิกษุพูดปด มีความผิด เป็นอาบัติ บัญญัติที่เป็นข้อๆ อย่างนี้ เรียกว่าอะไร ก็เรียกว่า “สิกขาบท”

เหมือนอย่างกฎหมายเป็นคำรวม แต่ละข้อๆ อาจจะถูกเรียกว่ามาตรา หรือว่าอะไรก็ได้แล้วแต่ (คำว่ามาตรา ไม่มี ความหมายชัดในตัวเหมือนคำว่าสิกขาบทของพระ คำว่าสิกขาบท มีความหมายชัดเจน โดยแสดงวัตถุประสงค์ว่าเพื่อศึกษา เพื่อฝึกคนให้พัฒนาขึ้น) เป็นอันว่า “วินัย” เป็นคำรวม แต่ละข้อในวินัยนั้นเรียกว่า “สิกขาบท”

“สิกขาบท” แปลว่าอะไร สิกขาบทมาจาก สิกขา+บท บท แปลว่าข้อ สิกขาแปลว่าศึกษา หรือฝึกคน เพราะฉะนั้น สิกขาบทก็แปลว่าข้อฝึก ข้อศึกษา (จะแปลว่าแบบฝึกหัด ก็ได้ แต่ถ้าให้ตรง ก็เป็นบทฝึกหัด ข้อฝึกหัด ข้อฝึกตน คือพระพุทธศาสนามองการประพฤติปฏิบัติ เป็นเรื่องของการศึกษา เป็นเรื่องของการฝึกฝน ทำให้คนพัฒนาดีขึ้น)

ถ้ามองวินัยเป็นเรื่องการฝึก ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเรื่องของการบังคับ แต่สำหรับกฎหมายบ้านเมืองนั้น โดยมาก หรือแทบทั้งนั้น ไม่ได้ทำความเข้าใจในเรื่องนี้ ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกต่อกฎหมาย และต่อวินัย ว่าเป็นข้อบังคับไป และคนไทยเราก็ชอบใช้คำว่าข้อบังคับ เรื่องนี้ น่าจะพิจารณาหรือทบทวนกันดู

ขอให้สังเกตไว้ว่าในวินัยของพระ ข้อบัญญัติทั้งหลาย ไม่เรียกว่าข้อบังคับ แต่เรียกว่าข้อฝึก ข้อศึกษา ซึ่งจะให้เราเกิดความรู้สึกว่า ที่ท่านบัญญัติไว้บอกให้ทำหรือไม่ให้ทำอันนั้นอันนี้ ก็เพื่อความดีความงามของชีวิตและสังคม เมื่อเราปฏิบัติตามข้อบัญญัตินี้ เราก็จะได้ฝึกตนเพื่อให้มีชีวิตที่ดีงาม

เอาละนะ เป็นอันว่า วินัยเป็นคำรวม แล้วในวินัยนี้ ก็มีบทบัญญัติมากมาย ซึ่งแต่ละข้อเรียกว่าสิกขาบท แปลว่า ข้อฝึก ข้อศึกษา

เราขอบพูดว่าพระมีศีล ๒๒๗ เป็นการเรียกกันไปอย่างนั้นเอง ที่จริงจะให้ถูก ต้องเรียกว่า “สิกขาบท ๒๒๗” พระมีสิกขาบท ๒๒๗ คือพระภิกษุผู้มีวินัยที่ประกอบด้วยสิกขาบท คือข้อฝึก ๒๒๗ ข้อ ไม่ใช่เรียกว่าศีล อันนั้นเป็นภาษาชาวบ้าน ซึ่งเวลานี้ใช้สับสนกันไปหมด ทั้งคำว่าวินัย คำว่าศีล และคำว่าสิกขาบท ใช้ปนเปกันไป ไม่รู้ชัดว่าอะไรเป็นอะไร

โดยเฉพาะคำว่า “สิกขาบท” นี้ ไม่ค่อยได้ยินกันเลย ได้ยินแต่วินัยบ้าง ศีลบ้าง แล้วก็มาเรียกเป็นศีล ๒๒๗ พอเอาศัพท์ที่แท้จริง ก็ไม่ถูก เพราะแต่ละข้อเรียกว่าสิกขาบท แปลว่าข้อฝึก ภิกษุใดถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ ตั้งแต่ ๕ มาสก ขึ้นไป เป็นปาราชิก อย่างนี้ก็เป็นสิกขาบทหนึ่ง ภิกษุใดฆ่ามนุษย์ เป็นปาราชิก ก็เป็นสิกขาบทหนึ่ง ภิกษุฆ่าสัตว์เล็กน้อย เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ซึ่งเป็นอาบัติเบา ลงมา ก็เป็นสิกขาบทหนึ่ง แต่ละข้อๆ อย่างนี้ เป็นสิกขาบท คือข้อฝึก ข้อศึกษาทั้งนั้น

เอาละ นี่เป็นเรื่องของถ้อยคำที่ควรทราบ ทีนี้ถ้าเป็นภิกษุณี ก็มีวินัยที่ประกอบด้วยสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ ถ้าเป็นญาติโยม ก็ควรมาตกลงกัน สำหรับญาติโยมนี่ เอาอะไรเป็นวินัยละ สำหรับพระนั้น วินัยชัดแล้ว แต่สำหรับญาติโยมชาวพุทธนี่ วินัยไม่ค่อยชัดเจน

ในอรรถกถามีคำบอกไว้ว่า หลักที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในสังคาลกสูตรนั้นละ เป็นวินัยของคฤหัสถ์ (คำพระว่า “คิหิวินัย”) แต่จับความตามที่คล้ายว่าจะถือกันในเมืองไทย คงพอจะพูดได้ว่าเอาแค่ศีล ๕ เป็นวินัยของคฤหัสถ์ แต่แค่นี้ก็ปฏิบัติกันถือกันไม่จริงจังเลย ย่อหย่อนเต็มที่ จึงดูท่าที่เหมือนว่าคนไทยนี้ไม่มีวินัยกันเลย และที่จริงนั้น แม้จะมีศีล ๕ นี้เป็นวินัยของชาวบ้าน ก็ไม่พอ แต่อย่างน้อยถ้าถือได้ ก็ยังดีกว่าไม่มีเสียเลย

ลองหาความรู้กันอีกหน่อย ในอรรถกถามงคลสูตร (พุทธทศ.๑.๑๑๗; สุตต.๑.๒/๘๙; ในเมืองไทยบอกเล่าไว้ใน มังคลัตถทีปนี ๑/๒๐๐ เป็นต้น) ท่านใช้คำว่า อคาริกวินัย หรือ อคาริกวินัย (“วินัยของผู้ครองเรือน”) และบอกว่า การเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นวินัยของคฤหัสถ์

ตามที่ได้ดูกันมานี้ เห็นได้ว่า การที่คนไทยทั่วไปจะเอาแค่ให้คฤหัสถ์มีศีล ๕ เป็นวินัยนั้น ที่จริงยังไม่พอ แต่แค่ศีล ๕ นั้น คนพุทธไทยก็ยังรักษาไม่ได้ จะเอาอย่างไรดี

ในพระพุทธศาสนานี้ ท่านไม่สั่งไม่บังคับใคร เมื่อมีศรัทธา ก็ใช้ปัญญาบอกตัวเองให้ปฏิบัติกรดำเนินกร ในเรื่องวินัยก็คือตั้งกติกากันขึ้นมา ดังเห็นได้ชัดว่า พระพุทธเจ้าทรงตั้งชุมชนขึ้นมา เป็นภิกษุสงฆ์ เป็นภิกษุณีสงฆ์ ทรงบัญญัติสิกขาบท คือตั้งกติกากันไว้ เป็นวินัย ใครจะเข้ามาในชุมชนนี้หรือไม่ ก็แล้วแต่สมัครใจ แต่เมื่อตกลงขอสมัครเข้ามา ก็คือตัวเองบอกความยอมรับว่าจะทำตามกติกา จะรักษาวินัยนั้น เมื่อสังฆะตกลงรับแล้วก็เข้ามา เมื่อเข้ามาแล้ว ถ้าทำตามกติกาไม่ได้ ไม่รักษาวินัย ก็ต้องออกไป

สำหรับชาวพุทธคฤหัสถ์นั้น ก็มีชุมชนของตนอยู่แล้ว คืออุบาสกอุบาสิกาบริษัท แต่เวลานี้หย่อยกันไป หรือองอกแงกเต็มที่ ถ้าจะมาประชุมตกลงกันให้จริงจังสำหรับชุมชนของตน หรือจะเริ่มด้วยการตั้งชุมชนพุทธบริษัทตัวอย่างขึ้นมาก็แล้วแต่ว่าจะเอาไหนแค่ไหนเป็นวินัย ก็จะได้ชัดเจนหนักแน่นลงไป จะได้มองเห็นว่าชาวพุทธทำอะไรเป็นหลักเป็นฐาน เป็นขึ้นเป็นอัน ให้เห็นได้ว่าชาวพุทธมีจริง เพราะชุมชนนั้นเป็นรูปแบบที่ออกมาในสังคม เป็นเรื่องรูปธรรม ต้องมีวินัย คือมีกฎกติกาเป็นระบบแบบแผนของวิถีชีวิตที่ชัดเจน

วินัยของคฤหัสถ์นั้น ถ้าเอาแค่ศีล ๕ ก็คือมีสิกขาบท ๕ เป็นวินัย ก็ตั้งสิกขาบท ๕ นั้น เป็นแกนแล้วเอาข้อปฏิบัติอื่นๆ มาจัดรวมเป็นวินัยของคฤหัสถ์ อย่างที่เคยรวมไว้แล้ว (ตั้งชื่อว่า *วินัยชาวพุทธ*) ถ้าชาวพุทธไทยสู้ไม่ไหว อย่างน้อยก็ไม่ควรขาดหลักสำคัญที่พระพุทธเจ้าตรัสเน้นไว้ และชื่อก็ตรง คือ **อุบาสกธรรม ๕** (อญ.ปญจก.๒๒/๑๗๕/๒๓๐) ได้แก่

๑. **มีศรัทธา** คือ เชื่ออย่างมีปัญญา ไม่มมงาย ใคร่พบปะผู้ทรงศีล ใฝ่ศึกษาให้ได้สดับธรรมที่ดีที่แท้ มีใจเฝือแผ่เสียสละ*

๒. **มีศีล** คือ ตั้งอยู่ในศีล ๕ และประกอบสัมมาชีพ

๓. **ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื้อกรรม** คือ ไม่ตื่นข่าวเล่าลือถือโชคลางเรื่องขลังมงคล ไม่หวังผลจากอำนาจดลบันดาล มุ่งผลจากการกระทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุผล

๔. **ไม่แสวงหาพาหิรทักษิไณย** คือ ไม่ไกลออกไปหาที่ทำบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา เช่น ไปหาผู้พิเศษฤกษ์ชี่เปลือยทำพิธีศักดิ์สิทธิ์ ไปหาพราหมณ์ให้ทำพิธีช่ายัญญ

๕. **ทำบุพการในพระพุทธศาสนา** คือ ใส่ใจริเริ่มกิจกรรมและทำกิจการกุศลบำเพ็ญประโยชน์ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ขวนขวายอุปถัมภ์บำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาจริงจังไม่ลังเลรีรอ โดยไม่หวังไม่ขออะไรตอบแทน

เอาละ เรื่องวินัยกับสิกขาบท คงจะเข้าใจชัดแล้ว

* คำว่า “มีศรัทธา” มีความหมายตามพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้ศรัทธา เลื่อมใส พึงทราบโดยฐานะ ๓ คือ เป็นผู้ใคร่จะพบปะท่านผู้มีศีล ๑ เป็นผู้ใคร่จะฟังสัทธรรม ๑ ครองเรือนด้วยใจไม่ตระหนี่คับแคบ...ชอบแจกจ่ายให้ปัน ๑” และมีคำกล่าวสรุปทายว่า “บุคคลที่ใคร่จะพบปะผู้มีศีล ปรารถนาจะฟังสัทธรรม ปรารถนาริมทินแห่งมัจฉริยะ นี้แลเรียกว่า ‘ผู้มีศรัทธา’” (อญ.ติก.๒๐/๔๘๑/๑๙๐)

ไหนว่า ชาวพุทธคือคนตื่นรู้ อยู่ด้วยปัญญา แต่ก็เห็น ๆ กันว่า รู้ไม่ถึงไหน คิด พุด ทำอะไร ก็ไม่ชัดเจน ไม่จริงจัง

ขอพุดถึงเรื่องศีล ๕ กับคนพุทธไทยอีกหน่อย เป็นความบกพร่องเสียหายสำคัญ ที่เป็นปัญหาใหญ่ ควรถือเป็นเรื่องร้ายแรง แต่ก็ปล่อยทิ้งไว้อย่างที่รู้เห็นกันจนชินชาแทบไม่มีใครใส่ใจ น่าจะแก้ไขจัดการให้ได้อะไรเป็นสาระขึ้นมาบ้าง

ชั้นหลักการ ที่ว่าชาวพุทธอย่างน้อยต้องรักษาศีล ๕ ก็แทบไม่มีใครนึกถึงหรือใส่ใจ

ชั้นปฏิบัติ ทั้งที่ไม่ได้ใส่ใจ ไม่ได้สนใจ แต่เวลาทำพิธีอะไร เริ่มต้นก็ยังมีกรับศีล ๕ ซึ่งสักว่าทำตามๆ กันมา ว่าตามๆ เขาไป หรือร่วมพิธีไปอย่างนั้นเอง ไม่ได้ตั้งใจหรือแม้แต่ใส่ใจสนใจว่าทำอะไร พอเสร็จพิธี ก็กินเหล้าหรือทำอะไรๆ ไปตามเคยอย่างเดิม เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ชั้นสารัตถะ ที่ว่ารับศีล สมาทานศีลอะไรนั้น ทั้งที่ปากว่าไป ก็ไม่ได้รู้เข้าใจศีลที่ปากตัวว่า และไม่ได้สนใจที่จะรู้ที่จะศึกษาอะไรทั้งนั้น

สภาพที่ว่ามานี้ เราปล่อยกันมานานนักหนา จนเหมือนจะกลายเป็นลักษณะของคนพุทธ ของสังคมชาวพุทธ ให้มองเห็นว่า พวกคนพุทธนี้ไม่มีหลักมีเกณฑ์อะไร เป็นคนจำพวกอย่างไรก็ได้ ไม่มีอะไรจริงจัง อย่างน้อยก็เป็นคนเหยาแหยะ แล้วสังคมพุทธไทยก็พรวา ก็เลือนรางลงไปๆ จนจะไม่เห็นเป็นขึ้นเป็นอัน ถ้าทำให้ชัดเจนจริงจังไม่ได้ ต่อไป ที่เลือนรางก็จะกลายเป็นจางหาย แล้วในที่สุดก็คือหมดชัดๆ

โดยทั่วไป เขาถือกันว่าศาสนาเป็นเรื่องของศรัทธา แต่ในพระพุทธศาสนานี้ไม่มีการบังคับศรัทธา ไม่มีข้อบังคับความเชื่อ การปฏิบัติตามหลักพระศาสนาจึงขึ้นต่อการศึกษา ต้องอาศัยความรู้ประพฤติปฏิบัติทำกันไปเท่าที่รู้เข้าใจ ศรัทธาช่วยได้บ้างในขั้นต้นๆ และศรัทธานั้นก็ต้องก้าวไปกับปัญญา จะได้แคไหนก็ว่าไปตามปัญญา

ที่นี่ เมื่อการนับถือพระพุทธศาสนาขึ้นต่อการศึกษา จึงต้องมีการศึกษาการเทศนาสั่งสอนกันจริงๆ จังๆ เมื่อไรคนห่างไกลการศึกษา มีความรู้เข้าใจน้อย รู้เพี้ยนๆ รู้ครึ่งๆ กลางๆ หรือรู้เปื้อนปนบางที่รู้ก็กลายเป็นเลอะ

ตั้งแต่รับพระพุทธศาสนาเข้ามา ก็ไม่แน่ว่าเราได้ศึกษากันไปแคไหน และในระหว่างนั้น บางทีก็ขาดตอน บางยุคสมัยคนก็ห่างไกลจากการศึกษา จึงได้บอกว่า ในเมืองไทยนี้ พระพุทธศาสนาที่เรา มีอยู่นับถือกันอยู่ ไม่ใช่เป็นเครื่องแสดงตัวจริงของพระพุทธศาสนา แต่เป็นเพียงเครื่องชี้บอกว่า เราได้ก้าวเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาไปได้ถึงแคไหน

มองดูคร่าวๆ ตามยุคสมัยของประวัติศาสตร์ ในยุคสุโขทัย คนไทยตั้งตัวขึ้นมาได้ สังคมกำลังสดชื่นกระปรี้กระเปร่า พ่อขุนตั้งบ้านเมืองแล้วก็ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นการใหญ่ เป็นผู้นำจริงจังในการบุญการธรรม มีพญาลิไทที่ได้ทรงศึกษาพระธรรมลึกซึ้งถึงกับทรงนิพนธ์เขียนคัมภีร์หรือตำราขึ้นมา ที่เรียกกันว่า ว่า **ไตรภูมิพระร่วง** ซึ่งสอนเน้นย้ำทั้งหลักธรรมในการปกครองบ้านเมือง และหลักศีลธรรมสำหรับประชาชน

ในด้านการปกครองนั้น ใน **ไตรภูมิพระร่วง** กล่าวถึงทศพิธราชธรรมมาก ดังที่ว่า

ครั้งนั้นพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ๓ ก็สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายให้อยู่ในธรรม ๓ จึงกล่าวตั้งนี้ว่า ท้าวพระญาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย ๑๐ ประการอย่าให้ขาด จงรักลูกเจ้าเหง้าขุนทมนุทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย อย่าได้เลือกที่รัก อย่าได้มักที่ชัง และรักเขาจงเสมอกันแล

ในด้านหลักศีลธรรมทั่วไป **ไตรภูมิพระร่วง** สอนเรื่องทาน เรื่องศีล โดยสอดคล้องกับชื่อของไตรภูมิ คือการเวียนว่ายตายเกิดเสวยผลกรรมในภพภูมิทั้งหลาย ทั้งเป็นเปรต และเกิดในนรก หรือในสวรรค์ เช่นว่า

คนผู้อยู่ในแผ่นดินนี้แล มั่งคั่งเป็นดี มีเข้าของมาก ไพร่ฟ้าข้าไทมากหลาย มักกระทำร้ายแก่คนผู้อื่น ซึ่งเขาทรัพย์เข้าของของท่านผู้อื่น ด้วยตนมีกำลังกว่า ครั้นตายได้ไปเกิดในนรก อันชื่อเวตรณีนั่น

ในตอนว่าด้วยเปรตภูมิ กล่าวถึงผลกรรมของเปรตบางจำพวกว่า

เปรตเหล่านี้เมื่อก่อนโพนม้นได้เป็นนายเมือง แลแต่งบังคับราษฎรทั้งหลายได้ แลมันยอมมีกินสินจ้างของเขา ที่ผู้ชอบได้มันว่าผิด ที่ผู้ผิดได้มันว่าชอบ มันมิได้กระทำโดยแพ่งธรรม หาบมิได้แล

...เปรตฝูงนี้เมื่อก่อนโพน เขายอมข่มเหงคนเข็ญใจด้วยอันหาความกรุณาปรานีบมิได้แล
...เห็นสินท่านจะใคร่เกียดเอา ท่านหาความผิดบมิได้ได้ตนว่าท่านผิด

...เปรตฝูงนี้แล เมื่อก่อน เขาคลอกป่าเผาป่า แลถึงสัตว์อันใดที่หนีมันนั้น ไฟก็ไหม้ลามตาย

...ยังมีฝูงเปรตจำพวกหนึ่งมีตนนั้นใหญ่เท่าภูเขา และมีเส้นขนอันเรียวยาวเสียบแหลม นักหนา...เปรตฝูงนี้ เมื่อก่อนเขาได้เป็นนายเมือง แลแต่งความเมืองมิชอบทางธรรม ย่อมเห็นแก่สินจ้างสอด บมิเป็นกลาง การย้ผู้ชอบได้ว่าผิด การย้ผู้ผิดได้ว่าชอบ ด้วยบาปกรรมแต่ความบมิชอบธรรม ตั้งนั้นได้...

น่าสังเกตว่า ใน **ไตรภูมิพระร่วง** นี้ ทั้งที่กล่าวถึงพระญามหาจักรพรรดิราช แต่สอนเน้นที่ทศพิธราชธรรม ไม่กล่าวถึงจักรวรรดิวัตรที่เป็นหลักธรรมประจำพระองค์ของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างใดเลย ไม่ทราบว่าเป็นสมัยอยุธยา ธรรมของพระราชา คือหลักการปกครองบ้านเมืองจะถือกันอย่างไร แต่พอมองเห็นได้ว่าทศพิธราชธรรมคงเด่นตลอดมา ดังที่เวลานี้ก็เป็นคำที่ชินหูชินปากทั่วไป

ตามที่พอจะได้พบได้ผ่าน ในต้นยุครัตนโกสินทร์นี้ ธรรมของพระราชา ๔ หมวด คือทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ ๔ จักรวรรดิวัตร ๑๒ และขัตติยพละ ๕ น่าจะยังปรากฏชัดอยู่ในราชประเพณี แต่มาบัดนี้ ได้ยืกันแต่ทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นคำที่เด่นชัดมากตามประเพณี แต่ไม่ค่อยมีใครรู้ความหมาย และเลื่อนรางถึงกับไม่รู้ที่มาที่ไป หลายคนนึกว่ามาจากพราหมณ์ จากฮินดู จากมนูธรรมศาสตร์ ซึ่งไม่ใช่เลย แต่เป็นคำสืบมาเป็นสามัญในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (ทุกข้อทุกธรรมเป็นคำบาลี มาในพระไตรปิฎก)

รวมความว่า ในสมัยสุโขทัยนั้น น่าจะพูดได้ว่า สังคมไทยก้าวไปในพระพุทธศาสนาได้มากจนมีความถนัดหนักแน่นในหลักศีลธรรมดีทีเดียว

อย่างไรก็ดี ไตรภูมินี้เป็นคัมภีร์ของไทยเราเอง อยู่ในชั้นหลังมาก เป็นการประมวลความจากคัมภีร์รุ่นหลัง ตั้งแต่อรรถกถา ฎีกา ไม่ค่อยไปถึงคัมภีร์ดั้งเดิมที่เป็นหลักแท้ๆ คือพระไตรปิฎก อาจพูดว่าเป็นคำสอนจากพระไตรปิฎกในรูปลักษณะที่ผ่านคัมภีร์รุ่นอธิบายมาเป็นต่อๆ แต่ได้เป็นคัมภีร์สำคัญที่มีอิทธิพลมากสำหรับเมืองไทย จนกระทั่งว่า คนไทยในอดีต ในยุคที่เพิ่งผ่านมานี้ คิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่คนไทยเชื่อถือปฏิบัติกัน เป็นไปในแนวของคัมภีร์ไตรภูมิแทบทั้งนั้น

จะเห็นได้ง่าย เมื่อสิ้นอยุธยา กรุงเก่าถูกเผาพินาศ ในปี ๒๓๑๐ พระเจ้าตากกู้ชาติขึ้นมา จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนา นอกจากทรงรวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองแล้ว ก็ได้โปรดให้จัดสร้างสมุดภาพไตรภูมิอันวิจิตรขนาดใหญ่ยิ่ง

อีกทั้งไม่ขาดต่อจากนั้น ในรัชกาลที่ ๑ แห่งยุครัตนโกสินทร์ ก็ได้โปรดฯ ให้ราชบัณฑิตจัดทำหนังสือรวมคำอธิบายเรื่องไตรภูมิขึ้นมาเป็นงานใหญ่ เรียกว่า ไตรภูมิโลกวิจิตร^{*}

ไตรภูมิพระร่วง หรือตามชื่อทางการว่าไตรภูมิภูมิกถานั้น ชื่อก็บอกอยู่แล้วว่าเป็นคำสอนในเรื่องของภูมิ ๓ ซึ่งเป็นโลกียภูมิของพวกปุถุชน ตั้งแต่แรกขึ้นไปจนถึงเหล่ามนุษย์ เทวดา บรรดาพระพรหม แต่ท่านมิได้จบแค่นั้น จุดหมายแท้อยู่ที่การพ้นจากโลกียภูมิทั้ง ๓ นั้นขึ้นไปสู่โลกุตระภูมิ ให้ถึงนิพพาน

แต่ตั้งว่าแล้ว หนังสือไตรภูมินี้เป็นการประมวลความจากคัมภีร์รุ่นหลัง ชั้นอรรถกถา ฎีกา หนักไปทางความคิดความเชื่อและคำสอนในชั้นตำนาน และคัมภีร์อธิบายประกอบ เช่นชาดก และเน้นหนักในเรื่องกรรมที่ทำได้ปางก่อน จนเป็นคติที่ถือกันเฝือกในทางที่โน้มเอียงหรือเสี่ยงที่จะไปเข้าลัทธิกรรมเก่า

แนวโน้มของความคิดความเข้าใจในเชิงลัทธิกรรมเก่านี้คงสืบมาในเมืองไทยตามลำดับ แต่ในสมัยอยุธยาแม้ถึงตอนปลายก็ยังมีการศึกษาเพียงพอที่ทำให้มีท่านผู้รู้ที่แยกแยะบอกได้ว่าเชื่อกรรมแค่ไหนถูก แค่ไหนผิด ดังเห็นได้จากหลักฐานในอดีต

○ ขอให้ดูพระราชบัญชาที่ ๓ ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ประชุมพระราชบัญชา ภาคปกรณกะ, ร.พ. ดำรงธรรม, พ.ศ. ๒๕๐๘, หน้า ๕๕) ซึ่งครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑ ว่าดังนี้

บุทคลเชื่อกรรม เข้าไปในป่า พบช้าง พบเสือ ก็ถือเสียว่าแล้วแต่กรรม ไม่หลบหนี เสือช้างก็ทำร้ายสิ้นชีวิต ดั่งนี้จะว่ามีกรรมหรือหาไม่ได้?

○ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนา (ความที่ ๑) ว่า

บุทคลผู้นั้นหาวิจารณ์ปัญญามิได้ ชื่อว่ามีปุพเพตทัสิฐวิปัสส เชื้อแต่กรรมที่กระทำแต่ก่อนสิ่งเดียว นักปราชญ์มีควรสรรเสริญ

○ พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชนา (ความที่ ๒) ว่า

บุทคลอันถือกรรมและมีได้พิจารณาเหตุอันผิดและชอบนั้น ได้ชื่อว่า ปุพเพตทัสิฐ เป็นถือผิดประกอบกรรมอันผิดเพราะโมหะ มีกรรมหนักหลัง ในที่ใดมีสัตว์ร้าย เสือร้าย พระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตให้ภิกษุขึ้นต้นไม้หนีได้

* เหตุการณ์เหล่านี้เล่าไว้คร่าวๆ ก่อน เพราะเป็นการเร่งด่วนขณะอยู่ไกลแหล่งข้อมูล เมื่อได้โอกาส จะบอกเอกสารที่มากกว่านี้ได้

นี่เป็นตัวอย่าง que แสดงว่า ความเชื่อเรื่องกรรมได้เป็นปัญหาเรื่อยมา เพราะคนมาก มายเอา หลักกรรมไปปนกับลัทธิกรรมเก่า คือ ปุพเพตทัสิฐิ/ปุพเพตวาท อย่างพวกนิครนถ์ ซึ่งถือว่ทำอะไร ก็ เป็นเพราะกรรมที่ท่ทำมาในปางก่อนทั้งนั้น อันเป็นมิจฉาทิฐิอย่างหนึ่ง

หลักกรรมที่ถูท่ที่แท้มิใช่อย่างนั้น กรรมเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย กรรมอยู่ในปัจจุอาการ ในกระแสธารของปัจจัย เมื่อทำเหตุปัจจัยไว้ก่อนอันทำให้มีผลเสียหายไม่ดีในบัดนี้ อย่างนี้ เราศึกษาชัดเหตุปัจจัยอะไรในบัดนี้ที่จะให้เกิดผลดีข้างหน้าแล้ว ก็ไม่มัวรอผลกรรมเก่า แต่ เราทำกรรมในบัดนี้ที่จะเป็นปัจจัยให้เกิดผลดีข้างหน้าต่อไป เรารู้อดีตให้เท่าทัน และทำกับปัจจุบันให้ ดีที่สุด กรรมเก่าเมื่อเรารู้ทัน ก็ช่วยเราให้แก้ไขพัฒนา ละเลิกกรรมร้าย และทำกรรมใหม่ได้ดียิ่งขึ้นๆ ไปทุกๆ วัน นั่นคือได้ประโยชน์จากปัญญาที่รู้ปัจจุอาการ

ที่นี้ ในสังคมไทยสืบมา นอกจากพระพุทธศาสนา ก็ยังมีความเชื่อถือพื้นถิ่นพื้นบ้าน โดยเฉพาะที่ดาษดินจำพวกลิ่งศักดิ์สิทธิ์และลัทธิผีสงเวทวดา พร้อมด้วยการเซ่นไหว้อ่อนวอน ซึ่งยังมีอยู่ ทั่วไปจนถึงปัจจุบัน

ที่สำคัญคือ สมัยสุโขทัยไม่ยืนยาวมาก ผ่านเวลาราว ๑ ศตวรรษ นับจากก่อตั้งใน พ.ศ. ๑๘๐๐ ประวัติศาสตร์ไทยก็เข้าสู่สมัยอยุธยา (รัชกาลพระเจ้าอู่ทองเริ่มในปี ๑๘๙๓) ซึ่งยืนยาว ๔๑๗ ปี ถึงกรุงแตกในปี ๒๓๑๐ ในสมัยอยุธยา นี้ เมืองไทยหันไปขึ้นชมนิยมรับอารยธรรมขอมโบราณ ที่นับ ถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูและพระพุทธศาสนามหายาน

คตินิยมแบบพราหมณ์ได้เฟื่องฟูขึ้น เริ่มจากในราชสำนักที่เกิดมีแบบแผนซึ่งจัดตามระบบ ความคิดความเชื่อของศาสนานั้น ถึงกับมีตำแหน่งใหญ่สำหรับพราหมณ์ โดยเฉพาะปุโรหิต และ โหราจารย์ ความเชื่อถือเทพเจ้า ความศักดิ์สิทธิ์ฤทธานุภาพเข้ามาเสริมซ้ำและแทรกปนกับ พระพุทธศาสนา มีการเซ่นสรวงสังเวย มีพิธีกรรมแบบพราหมณ์ และรับระบบกฎหมายฮินดูอย่าง มนุธรรมศาสตร์เข้ามา ซึ่งมีบทบัญญัติรุนแรงในการแบ่งชั้นวรรณะ และการลงโทษในชั้นประหารชีวิต และทรมานร่างกายมากมาย

ยกตัวอย่างหนึ่งใน *มนุธรรมศาสตร์* ว่า [มนุสมฤติ, VIII.270-271:

คนศุทรผู้ใดกล่าวว่พราหมณ์ด้วยคำหยาบคาย ให้ตัดลิ้นมันเสีย เพราะมันเป็น คนชาติต่ำ; หากมันเอ่ยนามและโคตรของพราหมณ์โดยไม่เคารพ ให้เอาแท่งเหล็ก เผาไฟยาว ๑๐ นิ้ว ทะลวงปากมัน

แล้วเทียบกับความใน *ไตรภูมิพระร่วง* ของพญาลิไท ในคติพุทธ ว่า:

...มาตรว่คนผู้ใดกระทำร้ายด้วยประการใดๆ ก็ดี ปมิควรซ้ำให้ตายเลย ควรลิ่ง สอนโดยธรรมแล เพราะว่ปลงชีวิตสัตว์อื่นรู้ตังนั้นเป็นบาปร้ายนักหนา

ความที่ว่านี้ ชวนให้เข้าใจว่ในสมัยสุโขทัยน่าจะไม่มีกรลงโทษประหารชีวิต

บทเรียนที่ต้องรู้ เพราะอยู่กับความประมาท ความพินาศจึงมา

อย่างที่ว่าแล้ว การนับถือพระพุทธศาสนาขึ้นต่อการศึกษาให้มีปัญญารู้เข้าใจปฏิบัติได้ตรงตามธรรมวินัย และในเมืองไทยเรานี้ ปัญหามีใช่แค่ว่าเราได้มีการศึกษาที่ทำให้ก้าวมาในพระพุทธศาสนาได้แค่ไหนเท่านั้น แต่ยังมีปัญหาแทรกซ้อนอีก ที่สำคัญคือในบางยุคการศึกษาถึงกับขาดตอนไป และในบางสมัยคนก็เสื่อมหายไปจากการศึกษา ทั้งนี้ไม่เพียงเป็นไปตามสภาพของสังคมเท่านั้น แต่สำหรับสังคมไทยนี้ เหตุการณ์ร้ายในประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองได้เป็นปัจจัยใหญ่ที่สำคัญยิ่ง

เราว่าเมืองไทยมีประวัติศาสตร์ยาวไกลนับแต่สมัยสุโขทัยอีกไม่นานนักก็จะได้ ๘๐๐ ปี แต่เมื่อดูให้ชัด การเสียกรุงครั้งอยุธยาถูกเผาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ คือเมื่อ ๒๕๑ ปี มาแล้ว ซึ่งถึงกับต้องมีการกู้ชาติ ทำให้เมืองไทยคนไทยต้องทำอะไรๆ ขึ้นใหม่มากมาย และมีใช้กู้ชาติเท่านั้น แต่ต้องกู้พระพุทธศาสนาด้วย ความพินาศของบ้านเมืองครั้งนั้น ไม่เพียงทำให้ขาดตอนในการศึกษาเท่านั้น แต่คงจะได้ทำให้การก้าวเข้าสู่พระพุทธศาสนาของสังคมไทยนอกจากชะงักไปแล้ว ยังอาจจะได้พรั่นสับสนหรือหันเหไปอีกด้วย การณ์อาจเป็นไปได้ว่า จนบัดนี้ งานกู้พระศาสนาของเมืองไทยยังก้าวไปได้ไม่ถึงจุดที่เพียงพอ

เหตุการณ์สำคัญและสภาพสังคมบ้านเมืองที่สืบเนื่องแต่นั้น เป็นเรื่องที่ควรเรียนรู้เข้าใจให้มากให้ชัด มิใช่เพื่อปลุกเร้าความโกรธเกลียดเคียดแค้นอันใด แต่เพื่อความรู้จักตัวเอง รู้สภาพซึ่งเป็นจุดปมที่จะพึงแก้ไขปรับปรุง เฉพาะอย่างยิ่งรู้เหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมความเจริญที่จะต้องจัดตั้งทำด้วยปัญญา เป็นเรื่องของความรู้เพื่อปัญญา อันพึงแยกพ้นไปจากความรู้สึกโกรธเกลียดเคียดแค้น

เรื่องราวคราวกรุงแตกที่หยิบยกมาทบทวนกันในจุดซึ่งเห็นว่าสำคัญนี้ ส่วนมากนำมาจากหนังสือ **ประชุมพงศาวดาร** เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ (จัดพิมพ์เผยแพร่โดยของศักร์คำของครูสุภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, พ.ศ. ๒๕๐๖), ภาคที่ ๖๕ (พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดลิเมตต์, พ.ศ. ๒๕๘๐), ภาคที่ ๖๖ (พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดลิเมตต์, พ.ศ. ๒๕๘๐), และ ภาคที่ ๓๙ (พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีหงส์, พ.ศ. ๒๕๗๐)

เฉพาะภาคที่ ๓๙ นี้ เป็น “เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแรกกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กับครั้งกรุงธนบุรีแลกรุงรัตนโกสินทรตอนต้น ภาค ๖” เห็นว่าน่าสนใจพิเศษในแง่ที่เป็นคำบอกเล่าและสังเกตการณ์ของฝรั่ง ที่บอกเล่าเรื่องราวของพวกเขาเองที่มาเจอเจอและถูกกระทบในบ้านเมืองอื่น เป็นการมองด้วยความรู้ความคิดความรู้สึกของคนข้างนอก ส่วนเล่มอื่นภาคอื่นนอกนั้น เป็นการบันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองของคนไทยเอง ในคราววิวัฒนาการขึ้นมาจากวิบัติ

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ หน้า ๑๓๖-๑๓๗ บันทึกไว้ว่า

ครั้นถึงวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นวันเนาสงกรานต์ เพลาบ่าย ๓ โมง พม่าก็จุดไฟสุ่มรอกำแพงเมืองตรงหัวรอที่ริมป้อมมหาชัย และยิงปืนใหญ่ระดมเข้าไปในพระนคร จากบรรดาค่ายที่รายล้อมทุกๆ ค่าย พอเพลาลบค้ำกำแพงเมืองตรงที่เอาไฟสุ่มทรุดลง เวลา ๘ นาฬิกา แม่ทัพพม่าก็ยิงปืนสัญญาณให้เข้าปืนปล้นพระนครพร้อมกันทุกด้าน พม่าเอาบันไดพาดปืนเข้าได้ตรงที่กำแพงทรุดนั้นก่อน พวกไทยที่รักษาหน้าที่เหลือกำลังจะต่อสู้ พม่าก็เข้าพระนครได้ในเวลาค่ำวันนั้นทุกทาง นับเวลาแต่พม่ายกมาตั้งล้อมพระนครได้ ๑ ปี กับ ๒ เดือน จึงเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าข้าศึก

เมื่อพม่าเข้าพระนครได้นั้นเป็นเพลากลางคืน พม่าไปถึงไหนก็เอาไฟจุดเผาเอาเรือนของชาวเมืองเข้าไปจนกระทั่งปราสาทราชมนเทียร ไฟไหม้ลุกลามแสงสว่างดังกลางวัน ครั้นพม่าเห็นว่าไม่มีผู้ใดต่อสู้แล้ว ก็เที่ยวเก็บรวบรวมทรัพย์จับผู้คนอลหม่านทั่วไปทั้งพระนคร...

พระเจ้าเอกทัศนั้น มหาเดเล็กपालงเรือ่น้อยหนีไปซ่อนอยู่ในสุ่มทุมพุ่มไม้ ที่บ้านจิกริมวัดสังฆาวาส แต่พม่ายังหาไม่รู้ จับได้แต่พระเจ้าอุทุมพรซึ่งทรงผนวช กับเจ้านายโดยมาก ทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และพระภิกษุสามเณรที่หนีไปไม่พ้น พม่าก็จับเอารวมไปคุมไว้ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ส่วนผู้คนพลเมืองที่จับได้ก็แจกจ่ายกันไปควบคุมไว้ตามค่ายนายทัพนายกองทั้งปวง แล้วพม่าเที่ยวตรวจเก็บบรรดาทรัพย์สมบัติ ทั้งสิ่งของหลวงของราษฎร ตลอดจนเงินทองของเครื่องพุทธบูชาตามพระอารามใหญ่น้อย ไม่เลือกว่าของที่หยาบคายได้หรือที่ไม่พึงจะหยาบคายได้ดังเช่นทองเงินที่แผ่หุ้มพระพุทธรูป มีทองคำที่หุ้มพระศรีสรรเพชญ์ดาญาณเป็นต้น* พม่าก็เอาไฟสุ่มพระพุทธรูปให้ทองละลายเก็บเอามาจนสิ้น เท่านั้นยังไม่พอ พม่ายังจะเอาทรัพย์ซึ่งราษฎรฝังซ่อนไว้ตามวัดวาบ้านเรือนต่อไปอีก...

มองเห็นความวิบัติพิเนาศของอยุธยาแล้ว ย้อนหลังไปดูสภาพคนไทยครั้งนั้นว่าอ่อนแอ ปล่อยตัวมัวตกอยู่ในความประมาทขาดสามัคคีแค่นั้น จึงเสียบ้านเสียเมืองหมดตัวถึงอย่างนั้น

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ หน้า ๗๖-๗๒ บันทึกไว้ว่า

ครั้นถึงฤดูแล้ง ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒ พระเจ้าอลองพญา...สั่งให้มังระยกกองทัพเลยลงมาตีเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริดทั้ง ๒ เมือง กองทัพพม่ายกกลงแดนไทยเข้ามา ครั้งนั้นจะเป็นด้วยเหตุใดไทยจึงมิได้เตรียมต่อสู้หาปรากฏไม่ได้ความแต่พม่าตีเมืองได้โดยง่าย... จนพม่าประหลาดใจว่าไทยทำไมจึงอ่อนแอถึงเพียงนั้น จึงเลยเป็นเหตุให้พม่ากำเริบคิดอยากจะลงตีหัวเมืองไทยต่อเข้ามา ในขั้นนี้พม่ายังหาได้ตั้งใจจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาไม่...

ในเวลานั้นพระเจ้าอลองพญาลงมาทอดพระเนตรเมืองทวาย เมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีที่ตีได้ใหม่ มาทราบว่าการทัพไทยรบพุ่งอ่อนแอแตกหนึ่งง่าย ๆ จึงเกิดความคิดขึ้นในตอนนี้ว่าน่าจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาด้วยความประมาทไทย จึงให้เตรียมกองทัพที่เมืองตะนาวศรีนั้นให้มังระราชบุตรเป็นทัพหน้า พระเจ้าอลองพญาเป็นทัพหลวงยกตามเข้ามาทางด้านสิงขร...

ตามคำผู้หลักผู้ใหญ่กล่าวกันมา ว่าในครั้งนั้นไม่ได้คิดอ่านที่จะรวบรวมกำลังต่อสู้ข้าศึกประการใด ลักแต่ได้ข่าวมาว่าพม่าจะยกมาทางไหนก็เกณฑ์กองทัพยกไปดักทางนั้น เพียงแต่จะสืบสวนให้ได้หลักฐานมั่นคงเสียก่อนก็ไม่มี จึงเอากำลังรีบไปช่วยการเสียเปล่าๆ มากกว่าที่ได้ต่อสู้ข้าศึก ด้วยพม่ามิได้ยกมาทั้งทางด้านพระเจดีย์สามองค์และด้านแม่ละเมา ยกมาแต่ทางด้านสิงขรเมืองตะนาวศรีทางเดียว...ทางด้านสิงขรที่พม่ายกมา...ไม่ใช่แต่เป็นทางอ้อมค้อมห่างไกลอย่างเดียว ทางที่ข้าศึกจะต้องเดินทัพขึ้นมา ตั้งแต่ข้ามเขาบันทัดเข้ามาแล้วเป็นทางกันดาร เพราะเทือกภูเขาอยู่ข้างซ้าย ทะเลอยู่ข้างขวา เหมือนต้องเดินตรงมาในตรอกถึง

* พระศรีสรรเพชญ์ดาญาณ เป็นตัวอย่างให้เห็นว่าทองคำที่กรุงเก่า ซึ่งพม่าเผาพระพุทธรูปเก็บเอาไปนั้นมากเพียงใด ตามเรื่องราว เมื่อ จ.ศ. ๗๘๖ (พ.ศ. ๑๙๗๗) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นครองราชย์ ได้ทรงยกพระราชวังสร้างเป็นพระอาราม ให้นามว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม ต่อมาถึง จ.ศ. ๘๓๕ (พ.ศ. ๒๐๑๖) สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม แล้วทรงหล่อพระพุทธรูปยืนสูง ๘ วา ถวายพระนามว่าพระศรีสรรเพชญ์ดาญาณ ใช้ทองคำหล่อหนัก ๕๓,๖๐๐ ชั่ง ทองคำแผ่หุ้มหนัก ๒๘๖ ชั่ง

๕ วัน ๖ วันจึงจะถึงเมืองเพชรบุรี ถ้าหากไทยเอากองทัพที่มีกำลังไปตั้งสกัดอยู่ที่เมืองเพชรบุรีสักทัพ ๑ แล้วให้กองทัพเรือยกลงไปกวาดหลังทางทะเล จะเลือกล้อมข้าศึกที่ตรงไหนก็ได้สะดวกตลอดระยะทางกันดารนั้น เพราะเช่นนี้เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีมาตีเมืองไทยแต่ก่อนถึงไม่ได้ให้กองทัพยกมาทางด้านสิงขรเลย ที่พระเจ้าอลองพญาจะมาครั้งนั้นก็ด้วยไม่รู้ภูมิแผนที่ เหมือนหลงเข้ามาในเงื้อมมือไทย ถ้าเวลานั้นผู้บัญชาการศึกข้างฝ่ายไทยมีความสามารถอยู่บ้าง กองทัพพม่าก็คงปั่นป่วน แม้อย่างต่ำก็ไม่สามารถถ่วงเลยเมืองเพชรบุรีขึ้นมาได้ คิดดูจึงน่าเสียดายนัก เพราะพม่าหลงแล้วฝ่ายเรายังหลงยิ่งไปกว่าพม่าเล่า กลายเป็นพม่ายกกองทัพมาในทางที่ไทยมิได้ตระเตรียมต่อสู้ จึงถ่วงเลยมาถึงเมืองราชบุรีได้โดยสะดวกด้วยประการฉะนี้...

ตั้งแต่กองทัพไทยแตกมาจากเมืองราชบุรี ที่ในกรุงศรีอยุธยาเกิดโกลาหล ด้วยคนทั้งหลายเห็นกันเป็นแน่ชัดว่าเพราะผู้บัญชาการศึกโง่เขลาไม่รู้เท่าถึงการ จะพาบ้านเมืองพินาศฉิบหาย ก็วุ่นวายกันไปต่างๆ ถึงคิดกันจะไปทูลเชิญพระเจ้าอู่ทุมพรให้ลาผนวชออกมาว่าราชการ พระเจ้าเอกทัศเกรงจะเกิดจลาจลขึ้น...

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๕๒ ลงจดหมายมองซิเออร์อาโตดีไว้ว่า

วันที่ ๑๔ เดือนมกราคม ค.ศ. ๑๗๖๖ (พ.ศ. ๒๓๐๘)

กองทัพพม่าได้ไปยึดหมู่บ้านไว้ได้หลายแห่ง จึงได้ตั้งค่ายมั่นไว้ในที่แห่ง ๑ แล้วก็ออกเที่ยวปล้นสดมภ์ทำร้ายต่างๆ ทั่วไปหมด...เมื่อเราได้ออกจากกรุงศรีอยุธยาได้สักสองวัน พวกข้าศึกก็ไปยึดบางกอกไว้ได้ แล้วจึงล่องกลับมาที่สันดอนเผาบ้านซึ่งเราพักอาศัยอยู่ในวันก่อน พวกพม่าได้ฆ่าคนไทยตายเป็นอันมากซึ่งผิดธรรมเนียมที่พม่าเคยทำมา แต่ที่ฆ่าครั้งนี้ก็เห็นจะเปนเพราะพม่าแค้นที่ไทยได้ต่อสู้ที่บางกอก แต่ความจริงการที่ไทยได้สู้พม่าที่บางกอกก็ประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น ดูเหมือนไม่ถึงครึ่งชั่วโมงไทยก็หนีพม่าไป ท่านคงจะเห็นได้ตามที่เล่ามานี้ ว่าความกล้าหาญของไทยจะมีสักเพียงใด ข้าพเจ้าเชื่อว่าทั้งโลกเห็นจะไม่มีประเทศไหน ที่จะทำสงครามไม่เป็นเหมือนกับประเทศสยามนี้เลย

เมื่อไม่มีกำลังความสามารถอยู่ในตัวเอง คนไทยเวลานั้นก็หวังลมๆ แล้งๆ พวกนักรบขาดความมั่นใจในตัวเอง อ่อนแอ ก็เอาไสยศาสตร์คาถาอาคมเป็นที่พึ่ง เมื่อแก้ความอ่อนแอของตัวไม่ได้ ก็ยิงแพ้วเขา ดังที่คราวกรุงแตกนั้น มีเรื่องการหวังพึ่งวิหยาคมซึ่งทำให้ยิงประมาท แล้วก็ยิงแพ้วเรื่อยๆ เช่นที่ **ประชุมพงศาวดาร** เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ ตั้งแต่หน้า ๑๒๒ เล่าว่า

ครั้นถึงราวเดือน ๖ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๘...พระเจ้าเอกทัศจึงตรัสสั่งให้จัดกองทัพมีจำนวนพล ๑๐,๐๐๐ ให้พระยาพระคลังถืออาญาสิทธิ์เป็นแม่ทัพยกไปตีค่ายพม่าที่ตั้งอยู่ปากน้ำพระประสบข้างฝ่ายเหนือ กองทัพที่ยกไปคราวนี้ปรากฏว่ามีกองอาทมาต คือ ผู้ที่ชำนาญวิชาอาคมนำหน้าไป ไทยรบพุ่งกล้าหาญเกือบตีได้ค่ายพม่า แต่แม่ทัพไม่ได้ตระเตรียมเครื่องบังตัวคนที่จะไปตั้งประชิดค่ายข้าศึก จึงต้องถอยกลับมาเสียคราว ๑ ต่อมาอีกสองสามวันพอเตรียมเครื่องบังตัวพร้อมก็ยกไปตีค่ายพม่าที่ปากน้ำพระประสบอีก คราวนี้ว่าถึงมีพวกราษฎรชาวเมืองตามกองทัพออกไปด้วยเป็นอันมาก ฝ่ายพม่าเห็นไทยรบพุ่งเข้มแข็งกว่าแต่ก่อนก็

ออกครั้นคร้ามจึงคิดกลอุบาย พอกองทัพไทยยกไปถึงคราวหลัง พม่าทำเป็นหนีออกไปทาง
หลังค่าย ให้ไทยเห็น พวกกองอาทมาตไม่รู้เท่า สำคัญว่าพม่าหนีจริงก็นำพลเข้าค่ายไล่จับ
พม่า พวกกองทัพพม่าที่ซุ่มอยู่ก็ออกตีโอบกองทัพไทย แล้วให้กองทหารม้าวกมาตีกระหนาบ
ข้างหลังอีกทาง ๑ กองทัพไทยก็เสียทีพม่าฆ่าฟันทั้งพวกกองทัพและพวกราษฎรที่ตามไปด้วย
ล้มตายเป็นอันมาก กองทัพพระยาพระคลังก็แตกหนีกลับมา แต่ในวันนั้นกองทัพพระยาตาก
สินมิได้แตกด้วย ช่วยรบข้าศึกป้องกันมาข้างหลัง กองทัพไทยจึงมิได้แตกยับยั้ง...

(พระยาตากสินเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของผู้ที่ฝึกฝนสร้างตนให้สามารถอาจกล้ามี
ความสามารถจริงแท้ที่มั่นใจในสิ่งที่ตนมีจริงเป็นจริง แล้วก็มีแต่ชัยชนะทุกเมื่อตลอดมา

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๔๗ พวกบาดหลวงบันทึกรบอกความว่า

บางกอกวันที่ ๑ เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๗๖๙ (พ.ศ. ๒๓๑๒)

พวกพม่าได้ยกทัพมาตั้งอยู่ข้างบ้านมหาพราหมณ์ และได้ยกจากค่ายมหาพราหมณ์ออก
โจมตีไทยอยู่เสมอๆ แต่พม่าทำการได้ตามชอบใจเพราะไม่มีใครออกมาต่อสู้เลย แต่เพื่อจะ
กันมิให้ราษฎรพลเมืองว่าได้ พวกไทยจึงได้ยกออกต่อสู้ข้าศึกบ้างเป็นครั้งเป็นคราว แต่การ
ต่อสู้นี้ก็ทำกันโดยอย่างเสียไม่ได้ เพราะเมื่อไทยออกต่อสู้พม่าคราวใด ก็สำหรับส่งอาวุธให้แก่
ข้าศึกเท่านั้น ไทยกับพม่าไม่ได้รับกันประชันหน้าจันครั้งเดียว ฝ่ายพวกพม่าเห็นว่าไทยไม่สู้
จึงจัดการล้อมพระนครไว้ และเอาวัดต่างๆ ซึ่งอยู่รอบพระนครเป็นที่ตั้งมั่น...

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ หน้า ๑๒๘ บอกให้เห็นความอ่อนแอของคนไทยเวลานั้น
ที่ตลาดกล้วยไม้แห่งวังพิงวิชาอาคม และกล้วยไม้แต่เสียงปืนใหญ่ เช่นว่า

...เนเมียวสีหบดีได้เป็นแม่ทัพใหญ่ บังคับบัญชากองทัพพม่าทั้งหมดแต่ผู้เดียว ก็สั่งให้
กองทัพฝ่ายเหนือฝ่ายใต้สมทบกันเข้าตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยา ตัวเนเมียวสีหบดีย้ายจากค่าย
ปากน้ำพระประสมมาอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ให้กองหน้าเข้ามาตั้งค่ายที่วัดภูเขาทอง แล้วให้รุก
เข้ามาตั้งค่ายวัดท่ากรังอีกแห่ง ๑ ฝ่ายข้างในกรุงฯ เห็นพม่าเข้ามาตั้งค่ายถึงวัดท่ากรัง
ทางปืนใหญ่จะยิงได้ถึงพระนคร ก็ให้กองทัพเรือยกออกไปตีค่ายพม่า...แต่ใครจะเป็นตัวนาย
ทัพหาปรากฏไม่ กล่าวแต่ว่ามีนายฤกษ์คน ๑ ถือดาบสองมือรำไปข้างหน้าเรือ พอพม่ายิงปืน
มาถูกนายฤกษ์ตกน้ำลง กองทัพเรือก็ถอยกลับคืนเข้ากรุงฯ ทั้งหมด ความที่กล่าวมานี้
พิเคราะห์ที่ดูเห็นว่าเป็นด้วยเรื่องเชื่อถือวิชาอาคมนั่นเอง นายฤกษ์คนนั้นเห็นจะเป็นตัว
อาจารย์รูดาบเสกเป่าไปหน้าทัพโดยเชื่อว่าอาจจะคุ้มครองป้องกันอันตรายกองทัพได้ทั้งหมด
ครั้งตัวอาจารย์ถูกปืนตายเอง พวกกองทัพก็พากันใจฝ่อ ผู้ที่คุมทัพเห็นว่าถ้าขึ้นเข้าไปรบก็
เห็นจะเป็นเครื่องแต่สำหรับไปแตกไปตายไม่เป็นการ จึงให้ถอยกลับมา...แต่นี้การรบพุ่งก็เป็น
แต่เอาปืนใหญ่ตั้งยิงกันทั้ง ๒ ฝ่าย พม่าตั้งค่ายที่วัดภูเขาทอง วัดท่ากรัง แล้วตั้งค่ายราย
ต่อลงมาที่วัดกระชาย วัดพลับพลาชัย วัดเต่า วัดสุเรนทร วัดแดง ข้างด้านตะวันตกตั้งปืน
ใหญ่ยิงเข้าไปในพระนคร

หน้า ๑๓๐ บอกความต่อไปว่า

...แต่ปีใหญ่ที่ยิ่งโตต่อกันนั้น ไทยมีปีประจำเมืองได้เปรียบพม่า จึงคิดอ่านเอาปืนขนาดใหญ่ ขึ้นตั้งยิงบนป้อม มีเรื่องเล่ากันมา เป็นอนุหาทรณ์ของความเลื่อมทราวมในครั้งนั้นว่า เมื่อเอาปืนชื้อปราบหงสาซึ่งเป็นอย่างใหญ่ที่มีอยู่ ขึ้นตั้งบนป้อมมหาชัยจะยิงพม่า แต่แรกเจ้าหน้าที่ไม่กล้ายัดดินดำให้เต็มขนาด กลัวแก้วหูจะแตกด้วยเสียงปืน ลอดดินดำลงแล้ว ยังมีคนขอให้ลดลงอีกเล่า จนที่สุดเมื่อยิงไป กระสุนปืนไปตกไม่ถึงคูเมือง เป็นได้ถึงอย่างนี้ ข้างฝ่ายที่กล้าก็ตรงกันข้าม ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า...เอาปืนชื้อมหากลุมฤตยูราชขึ้นบนป้อม แล้วเอาลูกดินยัดทิวขึ้น ๒ เท่า ประสงค์จะยิงให้ถึงค่ายพม่าที่ภูเขาทอง ยิงได้นัดเดียวปืนก็เลยร้าวรานใช้ไม่ได้ต่อไป...พระยาตากสินเป็นเจ้าหน้าที่รักษาการด้านตะวันออกอยู่ที่วัดเกาะแก้ว...เห็นพม่ายกเข้ามาก็เอาปืนใหญ่ยิงซ้ำก็ยังไม่มาบอกศาลาลูกขุน มีใจทักฟ้องเกือบจะต้องถูกลงโทษ หากว่าได้มีบาเหน็จความชอบมา จึงได้รับกรุณาเพียงภาคทัณฑ์โทษไว้ แต่นั้นพระยาตากสินก็ท้อใจจึงคิดหนีจากพระนคร

เรื่องราวของความเลื่อมทราวมมีอีกมากมายจนหน้า ๑๓๔ ก็มีความบอกว่า

ฝ่ายข้างพระนครถูกพม่าล้อมมาช้านาน เสบียงอาหารอืดคัดเข้าเกิดเป็นโจรผู้ร้ายแย่งชิงกันชุกชุมขึ้นทุกที ครั้น ณ วันเสาร์เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมจ เวลากลางคืนเกิดไฟไหม้ในพระนคร...ไฟไหม้กุฎีวิหารและบ้านเรือนในพระนครรวมกว่า ๑๐,๐๐๐ หลัง ผู้คนพลเมืองก็ยิงอืดคัดดับแค้นหนักขึ้น พระเจ้าเอกทัศให้ทูตออกไปว่ากล่าวกับพม่าขอเลิกรบจะยอมเป็นเมืองขึ้นต่อพระเจ้าอังวะ แม่ทัพพม่าก็ไม่ยอมเลิก ด้วยประสงค์จะตีเอาทรัพย์สินสมบัติผู้คนไปให้สิ้นเชิง...

ในที่สุด ครั้นถึงวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นวันเนาสงกรานต์ไทยก็เสียดวงศรีอยุธยาแก่พม่าซ้ำศึก ดังความในพงศาวดารที่ได้คัดมาให้ดูแล้วข้างต้น

สูญสิ้นย่อยยับดับสลาย กู้ชาติได้ บ้านเมืองกลับมั่นคง

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๔๙ บาดหลวงเล่าความครั้งกรุงแตกว่า

พม่าได้เที่ยวเอาไฟเผาบ้านเรือนทิวตอยเข้าของและฆ่าฟันคนทั่วไปหมด เมื่อพม่าจับโรงเรียนสามเณร* ได้สัก ๘ วัน ก็ตีกรุงแตก พม่าได้เข้าไปในพระนคร ได้ทราบมาเป็นการแน่นว่า พระศรีสุราย (Phra Si Surai) น้องภรรยาของพระเจ้าแผ่นดิน ได้สมรู้ร่วมคิดกับข้าศึกด้วย แต่การที่คิดการเช่นนี้จะประสงค์อะไรก็ตาม แต่ก็ทำได้สำเร็จตามปรารถนาไม่ เพราะต้องถูกจำตรวนพร้อมด้วยเจ้าพระยาพระคลังและขุนนางอื่นๆ ด้วย ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามซึ่งเป็นพระโรคเรื้อนนั้นก็หนีข้าศึกไป และไปสวรรคตที่โพธิ์สามต้นเมื่อพม่าได้ยกกลับไปแล้วเมื่อพม่าเข้ากรุงได้แล้วนั้น พม่าได้เอาไฟเผาบ้านเรือนทำลายข้าวของต่างๆ อยู่ ๑๕ วัน และได้ฆ่าผู้พันคนไม่เลกว่าคนมีเงินหรือไม่มีเงินก็ฆ่าเสียสิ้น แต่พวกพม่าพยายามฆ่าพวกพระสงฆ์มากกว่า และได้ฆ่าเสียนับจำนวนไม่ถ้วน ข้าพเจ้าเองได้เห็นพม่าฆ่าพระสงฆ์ในตอนเช้าเวลาเดียวเท่านั้นกว่า ๒๐ องค์

* โรงเรียนสามเณรในที่นี้หมายถึง seminary คือโรงเรียนฝึกบาทหลวงของฝรั่ง

เมื่อพม่าได้เผาบ้านเรือนในพระนครตลอดจนพระราชวัง และวัดวาอารามหมดสิ้นแล้ว พวกพม่าจึงเตรียมการที่จะยกทัพกลับไป พวกพม่าได้ยกทัพออกจากกรุงเมื่อวันที่ ๑๕ เดือน เมษายน ค.ศ. ๑๗๖๗ (พ.ศ. ๒๓๑๐)

บาดหลวงแบนาติโนได้ตกน้ำตายใต้บางกอก บาดหลวงเยซุสได้ตายที่บางช้าง บาดหลวง อีซิดอร์ได้หนีไปที่เมืองคันเคา ซาอานาซิโอบักรยาถูกพม่าเก็บทรัพย์สินสมบัติจนหมดตัว ลง ปลายที่สุดก็อดอาหารตาย ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นได้หนีไปยังบางกอกพร้อมด้วยพวกเข้ารีต ๓๐๐ คน แล้วได้ลงเรือจีนไปยังเมืองคันเคาต่อไป

จับความจากที่เล่าแล้วว่าเมื่อกรุงใกล้จะแตก พระยาตากได้ออกไปรวบรวมกำลังในหัวเมือง ช้างนอก เมื่อเข้มแข็งพอแล้ว ก็ยกกองทัพมาสู้รบตีพม่าแตกหนีไป และยึดกรุงเก่ากลับคืนมาได้ แต่ อยุธยาสิ้นสภาพแล้วเหลือกำลังจะฟื้นขึ้นมาได้ ถูกพม่ามาทำลายแล้ว คนช้างในยังซ้ำเติมตัวเองอีก พระยาตากไปตั้งเมืองหลวงที่กรุงธนบุรี แต่ก็ยังต้องยุ่งกับการทำศึกสงครามอย่างหนักตลอดเวลา ๑๕ ปี โดยเฉพาะกับพม่าที่ยกมาแล้วๆ เล่าๆ พร้อมไปกับการบำรุงบ้านเมือง และฟื้นฟูพระศาสนา **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๓๙ หน้า ๗๔ ลงจดหมายมองซิเออร์คอร์ดเล่าความบางอย่างที่น่าสนใจใน ช่วงเวลานี้ว่า

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๗๖๙ (พ.ศ. ๒๓๑๒)

ในเวลาที่พวกพม่าเข้าตีหนีออกจากกรุงศรีอยุธยา นั้น พระยาตากก็ได้เตรียมการที่จะตั้ง ตัวเปนใหญ่ต่อไป โดยรวบรวมเกลี้ยกล่อมผู้คนที่ยังหนีกระจัดกระจายอยู่ แล้วจึงได้ไปตั้ง มั่นอยู่ที่เมืองจันทบุรี...แล้วจึงเลยเข้าไปถึงบางกอก...เป็นธรรมเนียมของพระยาตากอย่าง ๑ ซึ่งต้องคุมกองทัพไปด้วยพระองค์เองเสมอ

ในระหว่างที่พระเจ้าตากพระเจ้าแผ่นดินใหม่ของกรุงสยาม ได้ทรงทำให้บ้านเมือง ไกลเคียงสทกสท้านกลัวเดชะนุภาพไปหมดนั้น พวกไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินต้องรับความเดือดร้อน ต้องล้มตายวันละมากๆ เพราะอาหารการกินอัตคัดกันดารอย่างที่สุด ในปีนี้ได้มีคนตายมี จำนวนมากกว่าเมื่อครั้งพม่าเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา เหตุที่คนตายมากนั้นก็ก็เพราะเงิน ทองซึ่งบัญญัติไว้ตามพระเจดีย์หมดเสียแล้ว

เมื่อปีก่อนและในปีนี้ พวกจีนและไทยไม่ได้หากินอย่างอื่น นอกจากเที่ยวทำลาย พระพุทธรูปและพระเจดีย์ พวกจีนได้ทำให้เงินทองในเมืองไทยไหลไปเทมา และการที่ ประเทศสยามกลับตั้งตัวได้เร็วเช่นนี้ก็เพราะความหมั่นเพียรของพวกจีน ถ้าพวกจีนไม่ใช่เป นคนมักได้แล้ว ในเมืองไทยทุกวันนี้คงจะไม่มีเงินใช้เปนแน่ เพราะพวกพม่าได้ขนไปจนหมด ลิ่น เพราะฉะนั้นการที่ได้มีการค้าขายกันในทุกวันนี้ ก็เปนด้วยพวกจีนได้ไปเที่ยวขูดเงินทอง ที่ฝังไว้ตามดินและบัญญัติไว้ตามพระเจดีย์นั่นเอง เมื่อพวกจีนได้ทำลายวัดภูไทย (Vat Phu Thai) ซึ่งเปนวัดใหญ่อยู่ใกล้กับโรงเรียนสามเณรนั้น ข้าพเจ้าได้กลับมาถึงเมืองไทยแล้ว ใน วัดนี้เมื่อทำลายลงแล้ว พวกจีนได้พบทองเปนอันมากพอบันททุกเรือยาวได้ถึงสามลำ...

วัดต่างๆ ในเวลานี้จะเปรียบก็เท่ากับเตาไฟ ฝาผนังก็ดำหมด และตามลานวัดก็เต็มไปด้วย ถ่าน และพระพุทธรูปหักพังเปนชิ้นเล็กชิ้นน้อย...

บางกอกวันที่ ๗ เดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๗๗๐ (พ.ศ. ๒๓๑๓)

เมื่อข้าพเจ้าได้กลับมาถึงเมืองไทยได้หลายเดือน ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวดูในพระราชธานี ได้พบจำนวนเด็กเป็นอันมาก ซึ่งอดอยากอย่างที่สุดในระหว่างที่ข้าพเจ้าอยู่มากแห่งนั้น เด็กพวกนี้ได้รับน้ำนมดื่มน้ำมีจำนวน ๔๐๐ คน เด็กเหล่านี้โดยมากเป็นบุตรของชาวบ้านนอก ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ได้พามาจากหัวเมืองในเวลาทีเสด็จไปปราบปรามหัวเมืองเหล่านั้น เพื่อจะให้คนในกรุงแน่นหนาขึ้น เพราะตั้งแต่ครั้งรบกับพม่า ในกรุงหมดผู้หมดคนเหลือแต่เลือดและสัตรีป่าอยู่เท่านั้น

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๙๕ ลงจดหมายมองเซนเยอร์เลอบอง ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศของเขาว่า

วันที่ ๓ เดือนเมษายน ค.ศ. ๑๗๗๕ (พ.ศ. ๒๓๑๘)

จนถึงเวลาเดี๋ยวนี้ อาหารการกินในเมืองนี้ยังแพงมาก เพราะบ้านเมืองไม่ได้เป็นอันทำมาหากินมา ๑๕ ปีแล้ว เพราะเหตุว่ามีสงครามไม่หยุดเลย และในเวลานี้ก็ยังมีหาสบทีเดียวไม่เงิน ๒๐๐ เหรียญในทุกวันนี้ มีราคาไม่เท่ากับเงิน ๕๐ เหรียญ เมื่อ ๑๐๐ ปีมาแล้วซึ่งเป็นเวลาที่เราได้แรกมาตั้งคณะบาดหลวงในเมืองนี้ พวกเขาริบัติก็ไม่ได้ช่วยเหลืออะไรเราเลย เรากลับต้องเลี้ยงดูพวกเขาริบัติบางคนเสียอีก

การศึกสงครามปราบปัจจามิตรดำเนินมาตลอดรัชกาลพระเจ้าตากสิน ถึง พ.ศ. ๒๓๒๕ ต่อด้วยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พม่าแม้จะแพ้ทุกครั้ง ก็ไม่เลิกยกทัพมาตี จนถึง ค.ศ. ๑๗๘๕ (พ.ศ. ๒๓๒๘) พม่าเตรียมการทำศึกครั้งยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า “สงครามเก้าทัพ” ยกพลมามากมาย (เรียนกันมาว่า แสนสี่หมื่นสี่พันคน ยกมาตี ๕ ทาง) ไทยมีกำลังพลครึ่งหนึ่งของพม่า ก็ตีพม่าแตกพ่ายไป บาทหลวงก็บันทึกไว้ (หน้า ๑๕๖) ว่า

พวกพม่าได้ยกทัพเข้ามาไม่หยุดเลยจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๗๘๖ (พ.ศ. ๒๓๒๙)...อยู่ดีๆ โดยไม่ทันรู้ตัว พม่าก็ยกทัพมามีพลประมาณ ๙๐,๐๐๐ คน...แต่ด้วยพระпенเจ้าช่วย ไทยได้ไปต้านทานกองทัพพม่าแตกหนีไปทั้ง ๔ กอง โดยเกือบจะไม่ต้องรบกันเลยก็ว่าได้...และในเวลาทีพม่าเข้าตีแตกหนีไปนั้นไทยก็ได้ไล่ฆ่าฟันล้มตายเป็นอันมาก...

ในที่สุด คนไทยเมืองไทยก็เข้มแข็ง มั่นคง อยู่กันดีสงบสุข ดังทีในปี ๒๓๓๑ คือ ๒๑ ปีหลังกรุงเก่าพิณาศ มองเซนเยอร์การ์โนต์ได้เขียนจดหมายรายงานในสายงานของเขา ซึ่งนำมารวมไว้ใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๓๙ หน้า ๑๕๗ บอกความแต่เริ่มต้นว่า

เกาะหมากวันที่ ๒๔ เดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๗๘๘ (พ.ศ. ๒๓๓๑)

ด้วยพวกไทยมีความเบื่อน่ายในการทีพม่ายกเข้ามาทำศึกทุกๆ ปีไม่เว้นเลย และการทีพม่าเข้ามาคราวใด ก็ต้องพ่ายแพ้กลับไปทุกที เพราะฉะนั้นไทยเบื่อน่ายเข้าเต็มทีแล้ว จึงได้ยกกองทัพไปตีพม่าบ้าง ตามข่าวทีทราบมาได้ความว่ากองทัพไทยได้ตีเมืองทวายและเมืองมะริดกลับคืนมาได้แล้ว และได้ทราบต่อไปว่าพม่าเห็นจะสู้ไทยไม่ไหวเพนแน่ เพราะไทยกลับแข็งแรงและกล้าหาญขึ้นมาก ไม่อ่อนแอเกียจคร้านเหมือนแต่ก่อนแล้ว

กู่พระศาสนาขึ้นมา แต่ยังต้องพากันก้าวต่อไป

ในคำบอกเล่าเรื่องกรุงศรีอยุธยาแตก พม่าเผากรุง ที่ยกมาดูกันนั้น ชัดเจนว่าไม่เฉพาะบ้านเมืองเท่านั้นที่พินาศอวสาน แต่ในด้านพระพุทธศาสนา วัด และศาสนวัตถุ มีพระพุทธรูปและพระเจดีย์เป็นต้น ก็ถูกทำลายย่อยยับด้วย และก็มีใช้เฉพาะวัตถุและสถานเท่านั้น พระสงฆ์ที่จะสืบทอดพระศาสนาก็หมด เหลือแต่วัดร้าง ทั้งร้างพระพุทธรูป และร้างพระสงฆ์ ขอย้อนกลับไปอ่านจดหมายของบาทหลวงมองซีเฮอร์คอร์ ซึ่งนำมารวมไว้ใน *ประชุมพงศาวดาร* ภาคที่ ๓๙ หน้า ๗๘ ดังความที่เล่าไว้ว่า

บรรดาพระพุทธรูปและพระเจดีย์ซึ่งได้ปิดทองกันอย่างงดงาม บัดนี้ก็ทำลายหักพังเป็นผงธุลีไปหมดแล้ว ตามวัดวาอารามก็ร้างไปหมด เพราะพวกพระสงฆ์ได้หนีทิ้งวัดไปสิ้นฟ้าเหลือเวลานี้ไม่มีใครมีใครจะนับถือเหมือนแต่ก่อนแล้ว และถ้าใครขึ้นครองฟ้าเหลือในเวลานี้ก็ต้ออด การที่เปนเช่นนี้ไม่เฉพาะแต่ในกรุงและตำบลใกล้เคียง แต่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จยกทัพไปที่แห่งใดก็เปนเช่นนี้ทั่วไป เช่นเมืองพิษณุโลก นครราชสีมา เพ็ชรบุรี นครศรีธรรมราช และภูเก็ต เป็นต้น การที่วัดวาอารามร้างว่างเปล่าและพระพุทธรูปต้องทำลายลงเช่นนี้ เปนการกระทำที่เราหวังดีสำหรับศาสนาของเราในภายหน้าต่อไป เพราะเวลานี้บรรดาพระเจดีย์และพระพุทธรูปได้ทำลายลงหมดแล้ว ด้วยพวกจีนทราบได้ดีว่าทองเงินของรูปพรรณได้บุญจุไว้ที่แห่งใดบ้าง และพวกจีนก็ได้เลือกที่เลย ของมีที่เหน ก็ทำลายสิ่งนั้นลงโดยไม่ละเว้น เมื่อทำลายแห่งนี้ลงแล้ว พวกจีนก็หยุดพอหายใจให้หายเหนื่อยสักหน่อย ก็ไปทำลายสิ่งอื่นหาทรัพย์ต่อไปอีก

ในการกู่ชาติบ้านเมืองนั้น ก็รวมถึงการกู่พระพุทธรูปด้วย และการกู่พระศาสนาก็มิใช่แค่สร้างวัดวาอาราม ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน เช่นพระพุทธรูปและพระเจดีย์ขึ้นมาใหม่ แต่ต้องสร้างพระสงฆ์ผู้สืบทอดและสอนธรรมขึ้นมาเป็นสำคัญ คือไม่ใช่แค่ให้มีคนมาบวชเป็นพระ แต่ต้องให้การศึกษาก็จะเป็นภิกษุผู้ทรงศีล ทรงธรรม ทรงปัญญา สามารถเทศนานำประชาชนให้พัฒนาขึ้นไปในศีลในธรรม ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพของประชาชนพลเมืองทั้งหมดเลยทีเดียว และนี่คือเป็น การกู่และเป็นงานที่ทั้งฟื้นฟูและพัฒนาในระยะยาว ไม่อาจจบได้และไม่ง่ายอย่างใดเลย

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวง เป็นที่ชุมนุมของพระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่เป็นชั้นนำ เป็นศูนย์กลาง การศึกษาของพระสงฆ์ ตั้งแต่การเล่าเรียนพระปริยัติธรรมในระบบที่จัดไว้ รวมไปถึงเป็นแหล่งกลางที่เก็บรวบรวมพระไตรปิฎก คัมภีร์ และตำรับตำราทุกอย่าง ความพินาศของกรุงศรีอยุธยา จึงหมายถึง ความสูญสิ้นอย่างว่างของสรรพสมบัติที่กล่าวมานั้น

เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรวมชนกู่ชาติ ตั้งแต่ระยะเริ่มต้น ก็ทรงทำงานกอบกู้พระศาสนาไปด้วย ดังที่เมื่อทรงปราบปรามจัดการหัวเมืองขึ้นในสงขลาบคาบแล้ว ก็ทรงบำรุงพระพุทธรูป^๑ สมกับความใน *ประชุมพงศาวดาร* ภาคที่ ๖๕ หน้า ๒๓ ว่า

^๑ ควรเป็นที่สังเกตอย่างหนึ่งว่า ในงานฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ทั้งในรัชกาลพระเจ้าตากสินมหาราช และในรัชกาลที่ ๑ แห่งรัตนโกสินทร์ ทรงระบุดุปาลิสุทธิศีล ซึ่งเป็นระบบการปฏิบัติในการรักษาศีลของพระสงฆ์เด่นชัดขึ้นมา (ในเอกสารที่ตกทอดมา เขียนเป็น "ปรณนิบัติพระจิตฺตปาลิสุทธิศีลสังวร" บ้าง "รักษาศรีจิตฺตปาลิสุทธิศีล" บ้าง) แสดงว่าในสมัยอยุธยา ศีลชุด ๔ นี้ ได้ถือกันเป็นสำคัญ และรู้จักกันดี อย่างที่ท่านเน้นไว้ในคัมภีร์ทั้งหลาย ต่างจากปัจจุบันที่รู้จักกันน้อย แทบไม่มีใครพูดถึง

ลู่คักราช (พ.ศ. ๒๓๑๑) ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธศาสนาจักรุงเรื่องสมบุรณ์นั้น ด้วยบริษัททั้งสี่ปรนนิบัติตามพุทธโอวาท แลพระสงฆ์ทุกวันนี้ยังปรนนิบัติพระจัตุปาริสุทธศีลสังวรนั้นมิบริบูรณ์ จึงทรงพระกรุณาตั้งพระสังฆราชราชาคณะขึ้นไว้ ให้กำชับว่ากล่าวพระสงฆ์ทั้งปวงแล้วทรงพระราชศรัทธาจ้างให้หมู่เสนาทหารพลเรือน สร้างพระวิหารเสนาสนะกุฎิมากกว่า ๒๐๐ กุฎิ ลิ่นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก แล้วจึงตรัสพระราชทานโอวาทประกาศไว้ว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าของทั้งปวงจงตั้งสติอารมณ์ปรนนิบัติ ตั้งอยู่ในพระจัตุปาริสุทธศีลสังวรวินัยบัญญัติบริบูรณ์อย่าให้พระศาสนาของพระองค์เศร้าหมองเลย แม้นพระผู้เป็นเจ้าของจะขัดสนด้วยวัตถุจตุปัจจัยทั้ง ๔ ประการนั้น เป็นธุระโยมจะอุปถัมภ์ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของทั้งปวงมีศีลคุณบริบูรณ์ในพระศาสนาแล้ว แม้นจะปรารถนามั่งสระธุระโยมๆ ก็อาจสามารถจะเชือดเนื้อแลโลหิตออกบำเพ็ญทานได้

ลู่คักราช ทรงพระราชดำริว่า พระศาสนาจะวุฒิจริฐิติกาลนั้น เพราะปรียัติกุบลุตรเล่าเรียนพระไตรปิฎก จึงทรงพระกรุณาให้ลิ่งมการี ธรรมการทำสารบาญชีพระสงฆ์ องค์ใดบอกเล่าเรียนพระไตรปิฎกได้เป็นอันมาก จึงทรงถวายไตรผ้าเทศเนื้อละเอียด แล้วพระราชทานจัตุปัจจัยแก่เถรเถรตามได้เล่าเรียนมากแล่น้อย อนึ่ง โปรยปรายพระราชทรัพย์แลแจกทานแก่ยาก ทุกวันปัดนรลืออัฐมูโอบสถ แลตั้งนิตยภัตรไว้สำหรับคนเฒ่าทั้งปวง

ในปี ๒๓๑๒ ทรงยกทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นเสร็จการแล้ว ได้ทรงนำพระไตรปิฎกมายังเมืองหลวง ดังความใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๖๕ หน้า ๓๒ ว่า

อนึ่ง ทรงพระกรุณาให้ราชบัณฑิตยจัดพระไตรปิฎกลงบรรทุกเรือเข้ามากรุงเทพฯ แต่พอจำลองได้ทุกพระคัมภีร์แล้วจึงจะเชิญออกมาไว้ดั่งเก่า แลพระอาจารย์ศรี ซึ่งแตกหนีออกไปอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชนั้น ให้หมิ่นตมกับสานุศิษย์ด้วย

ลู่คักราช ๑๑๓๑ ปีฉลูเอกศก (พ.ศ. ๒๓๑๒) เสด็จดำเนินทัพกลับมาเมืองธนบุรี จึงตั้งพระอาจารย์ศรีเป็นพระสังฆราช แล้วทรงพระกรุณาจ้างให้ช่างงานๆ พระไตรปิฎกทั้งจบ ลิ่นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ฝ่ายเจ้านครนั้นพระราชทานโทษ ให้รับพระราชทานนำพระพิพัฒ์ลัจจา ตั้งแต่นั้นมาพระศาสนาก็ค่อยเฟื่องฟูขึ้นได้ดั่งเก่า

ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๓๑๙ ได้โปรดให้จัดสร้างสมุดภาพไตรภูมิอันวิจิตรขนาดใหญ่ เพื่อเผยแพร่ความรู้เข้าใจตามคติของเรื่องไตรภูมิ (ที่สืบมาจากหนังสือไตรภูมิพระร่วงในสมัยสุโขทัย) ให้ประชาชนได้รู้เข้าใจในเรื่องภพภูมิต่างๆ มีนรกสวรรค์เป็นต้น แล้วจะได้มั่นอยู่ในศีลธรรม โดยละเว้นกรรมชั่ว และประกอบแต่กรรมดี

เมื่อเข้าสู่ยุครัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ซึ่งก็ผ่านปีกรุงแตกมาไม่นานเพียง ๑๕ ปี งานสร้างชาติ พื้นพระศาสนาก็ดำเนินต่อมา เวลานั้นคงมีพระไตรปิฎกที่รวบรวมจากหัวเมืองต่างๆ มาได้หลายฉบับ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ได้ทรงจัดให้มีการตรวจชำระสอบทานพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งใหญ่ เรียกว่าสังคายนา* ครั้งที่ ๙ ดังความใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๖๖ หน้า ๑๑๙ ว่า

* สังคายนา ที่ว่าตรวจชำระสอบทานนั้น คือ นำคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลี ฉบับซึ่งเป็นหลักเป็นฐาน เท่าที่มีมาอยู่ เอามาเทียบเคียงกัน ตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ ความถูกต้องของตัวอักษรเป็นต้น ให้คงอยู่ตรงตามต้นแบบของเดิมแท้ที่รักษาไว้ ไม่ให้ผิดเพี้ยนไป และไม่ให้มีอะไรแทรกเข้าไปปลอมปน

แลพระองค์ทรงอุปถัมภ์ภพพระพุทธศาสนา ให้จัดสรรพระภิกษุสงฆ์อันทรงพระปริยัติธรรมได้ ๒๑๘ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชาธิบดีเป็นประธาน อีกราชบัณฑิตตามาตย์ ๓๒ คน กระทำการนวมสังคายนา ชำระพระไตรปิฎกธรรมอันพิรุช ให้ถูกถ้วนด้วยบทอักษรพยัญชนะบริบูรณ์ ในกาลศักราชล่วงได้ ๑๑๕๐

เสร็จแล้วคัดลอกสร้างเป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวง เรียกว่า ฉบับทองใหญ่ (เดิมเรียกว่าฉบับทองทิบ, และต่อมาทรงสร้างเพิ่ม ๒ ฉบับ คือฉบับรองทอง และฉบับทองชุบ) ประดิษฐานไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระแก้ว เพื่อเป็นหลักของแผ่นดิน

จากนั้น ในรัชกาลที่ ๑ นี้ ก็ได้โปรดฯ ให้ราชบัณฑิตชำระหนังสือไตรภูมิ โดยรวบรวมคำชี้แจงอธิบายและคำพรรณนาเกี่ยวกับไตรภูมิ อันมีในคัมภีร์ทั้งหลาย คัดเลือกแปลประมวลมาเรียบเรียงให้สมบูรณ์ จัดเป็นหนังสือใหญ่ เรียกว่า *ไตรภูมิโลกวินิจฉัย* สารก็เหมือนกับ *ไตรภูมิพระร่วง* หรือ *เตภูมิกถา* ของพญาลิไท แห่งยุคสุโขทัยนั่นเอง แต่เนื้อหาพิสดารกว่า เพราะนำเอารายละเอียดของเรื่องปลีกย่อยมารวมไว้ด้วย

ขอให้สังเกตไว้เป็นสำคัญว่า ในทั้ง ๒ แผ่นดิน คือทั้งกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ ทรงจัดตั้งพระไตรปิฎกขึ้นเป็นหลัก เสร็จแล้วก็จัดให้มีหนังสือไตรภูมิขึ้นด้วย พระไตรปิฎกนั้นเป็นหลักใหญ่เป็นประธานของพระพุทธศาสนา อยู่เหนือคัมภีร์ทั้งปวง ส่วนหนังสือไตรภูมิเหมือนเป็นคัมภีร์ประจำเมืองเป็นหลักความเชื่อถือของสังคมไทย อาจพูดว่า พระไตรปิฎกแสดงพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่เราพยายามก้าวไปจนกว่าจะจบ ส่วนไตรภูมิสำแดงพระพุทธศาสนาเท่าที่สังคมไทยก้าวมาได้มาถึง ขอพูดทิ้งไว้แค่นี้ก่อน แล้วจะย้อนมาพูดอีกที

ตามเรื่องราวในพงศาวดารที่ได้เล่ามา เห็นได้ชัดแล้วว่าหลังกรุงแตก บ้านเมืองมีสภาพเป็นอย่างไร ตั้งแต่ผู้คนพลเมืองที่ส่วนใหญ่คงเป็นเหมือนอย่างคนเดนตาย ในเมืองหลวงใหม่ มีคนชาวบ้านชาวถิ่นเดิมที่คงจะไม่มากมายบ้าง คนที่หนีรอดจากกรุงเก่ามาบ้าง คนจากชนบททางไกล และหัวเมืองใหญ่น้อยตลอดจนประเทศข้างเคียงที่เจ้าสยามเสด็จไปรบชนะและกวาดต้อนมาอยู่เพื่อเพิ่มประชากรบ้าง ล้วนมีพื้นเพภูมิหลังเชื้อชาติวัฒนธรรมแตกต่างกันไป บ้านเมืองก็ยังมีศึกสงครามระส่ำระสาย คนเป็นอยู่ยากแค้น ทำมาหากินยาก มีการปล้นฆ่าแย่งชิงมาก วัดมากมายก็ร้าง พระเก่าๆ ที่รัฐธรรมนูญวินัยก็มรณะล้มหายหรือไม่ก็ขาดปัจจัยอยู่ไม่ได้ลาเพศไป คนจะบวชเข้ามา ก็ไม่ได้การศึกษา บ้างก็บวชมาหาเลี้ยงชีพโดยใช้ความเชื่อเหลวไหลไสยศาสตร์ลวงล่อหลอหลอก ทั้งพระเถรกับชาวบ้านวุ่นวายกับเรื่องไสยศาสตร์และการหาอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์

สภาพบ้านเมืองเป็นดังนี้ ในรัชกาลที่ ๑ จะทรงจัดการบ้านเมืองและการพระศาสนาให้เจริญมั่นคง จึงได้ตรัสแสดงพระบรมราชาบายว่า “ฝ่ายพระพุทธจักรพระราชอาณาจักรยอมพร้อมกันทั้งสองฝ่ายชวนกันชำระพระศาสนา” และได้ทรงตรา “กฎพระสงฆ์” รวม ๑๐ ฉบับ (ในหนังสือ *กฎหมายตรา ๓ ดวง*, สถาบันปริยัติ พนมยงค์, พ.ศ. ๒๕๔๘, เล่ม ๓, หน้า ๓๔๔-๓๕๑) เพื่อกวาดล้างมิให้ภิกษุสามเณรประพฤติผิดเพี้ยนพระธรรมวินัย มิให้ติดหลงหรือชักนำคนในไสยศาสตร์ เฉพาะอย่างยิ่งให้การบวชมีการเล่าเรียนศึกษาตามหลักพระธรรมวินัย

กฎพระสงฆ์ที่ทรงตราขึ้นนั้น แสดงให้เห็นว่าการนับถือพระพุทธศาสนาเวลานั้นผิดเพี้ยน พระเถระและประชาชนขาดการศึกษา ห่างไกลเนื้อตัวของพระศาสนา ทั้งหลงใหลและเหลวไหลกันไปไกลเพียงใด ขอคัดมาให้ดูเล็กน้อยพอเป็นตัวอย่าง

กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๒ ตอนหนึ่งว่า “...ถ้าสามเณรรูปใดมีอายุครบจะอุปสมบทแล้ว ก็ให้บวชเข้ารีตเรียนคัมภีร์พระวินัยปิฎกอยู่ ๓ ปี ครั้นบวชเข้าแล้วก็ให้ศึกษาพระไตรปิฎกให้พิสดารทั้งสองไป...ถ้าสามเณรรูปใดอายุครบอุปสมบทแล้ว มีได้บวช เทียวเล่นไว้ไว้ อยู่ จับได้ จะเอาตัวสามเณรแลชี้ตั้งอาจารย์โยมเป็นโทษจงหนัก”

บางตอนจาก **กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๓** “แลภิกษุสงฆ์ทุกวันนี้ละพระวินัยบัญญัติเสีย มีได้ระวังตักเตือนสั่งสอนกำชับว่ากล่าวกัน ครั้นบวชเข้าแล้วก็มิได้ให้ศึกษาพระไตรปิฎกอยู่แต่จะเล่นสนุกประมาทอาจารย์ก่อน ละให้เทียวไปโดยอำเภอใจแต่รูปหนึ่งสองรูปสามรูป ไปตั้งชุมนุมอยู่ทำมารยาทรักษาศีลภาวะนา ทำกิริยาให้คนเลื่อมใสนับถือ สำแดงความรู้วิชาอวดอิทธิฤทธิ์เป็นอุตริมนุชกรรมแปลกโกหก ตั้งตัวว่าผู้มีบุญว่าพบคนวิเศษมีวิชามาแต่ถ้าแต่เขา...”

จาก **กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๔** ว่า “เปนประเวณีในพระพุทธานุสสาสนาสืบมาแต่ก่อน มีพระพุทธานุสสาสนาโปรดไว้ให้ภิกษุสามเณรอันบวชในพระศาสนารักษาพระวินัยสองประการ คือคัมภีร์พระวินัยปิฎกและพระวินัยปิฎก เปนที่ยึดเหนี่ยว...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้มีภิกษุเลเลาะวัฏฐะประณีตแลปฏิบัติญาณตัวว่าเปนภิกษุจืด มีได้เร้าเรียนพระวินัยทั้งสองฝ่าย อย่าให้มีได้เปนอันขาดทีเดียว”

จาก **กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๘** ว่า “แลทุกวันนี้เห็นฝ่ายพระพุทธานุสสาสนาเสื่อมเสีย...เข้าใจว่าศาสนาถึงเพียงนี้แล้วเห็นจะบำรุงให้วัฒนาขึ้นได้ จึงมิได้ระวังระไวว่ากล่าวกัน ให้เกิดมหาโจรปล้นทำลายพระศาสนา ทั้งสมณะแลสามเณรมิได้รักษาพระจตุบาริยสุทธิศีลว่าเรียนพระวินัยสองประการ แลชวนกันเทียวเข้าร้านทะเลลาดดูสุก้า มีอาการกิริยาห่มหมัดเหิรกระด้างหย่างชะรวาษา มิได้สำรวมรักษาอินทริย หมิเปนที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ทายก แลเทียวดูโชนหนังลคอนพ้อนซิบ แลเล่นหมากรุกสุก้า พนันทั้งปวง ผูกพันทเรียกชะรวาษาหญิงชายเปนพ่อเลี้ยงแม่เลี้ยงพี่เลี้ยงน้องเลี้ยง...ทรงพระกรรณมาจะไคร่ยกโทษพระราชาคณะทั้งปวงด้วยอีก แต่ให้งดโทษไว้ครั้งหนึ่งก่อน...ข้างพระราช อาณาจักรนี้เร่งร้อนรอนนัก ให้นักปราชราชบัณฑิตยสังกะริยธรรมการออกมาประเดียงแจกกฎหมายให้พระราชาคณะทั้งปวงเร่งกำชับตรวจตรากัน รักษาพระจตุบาริยสุทธิศีลปฏิบัติตามคัมภีร์พระวินัยปิฎกและพระวินัยปิฎกกำหนดเก่าใหม่อยู่เนื่องๆ จัน ก็ยังมีสมณสามเณรเปนมหาโจรปล้นพระศาสนาขึ้นมากมาย...”

คัดตัดจาก **กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๑๐** ว่า “บัดนี้พระสงฆ์อันนับเข้าในพระพุทธานุสสาสนาได้มีอิทธิโอบีปะคบหากันทำอุลามกเปนอละชียภิกษุ คือเสพสุรายาเมาน้ำตานซ่มแลฉนโภชนาหารของกัถของเคี้ยวเพลาปลาพัทแลในราตรีก็มีบ้าง ลางเหล่าเอาผ้าพาดบาตรเหล็กไปขายแลกเหล่าเล่นเบี่ยเสียมได้ครองไตรจักรกระทำจอมปลอมเหมือนสามเณรมิได้ปลงผมโกนหนึ่งบ้างสองโกนบ้าง เทียวกลางวัน กลางคืน ดูโชน ดูหนึ่ง ดูหุน ดูลคอนเบียดเสียดอุบาศกสุก้า พุดจาตะหลกคองเฮสาหยาบซ้ำธาธา...บัดนี้ให้พระราชาคณะถาณาณุกรม สังกะริยธรรมการ ราชบัณฑิตย พร้อมกันชำระพระสงฆ์ซึ่งเปน อละชียภิกษุ พิจารณารับเปนสัจ ให้พระราษทานผ้าขาวสี่กอกเสียม...คักแขนเปนไพร่หลวงใช้ราชการที่หนัก หวังมิให้ดูเยี่ยงหย่างกัน...”

“แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดเห็นพระสงฆ์กระทำอุลามกเปลือยชู้ภิกษุ เสพสุรายาเมากินน้ำตานซ่มแลตะหลกของเล่นเบียดขโมย...ให้ว่ากล่าวตักเตือน...”

“อนึ่งถ้าผู้ใดล้มตาย ห้ามอย่าให้เจ้าภาพนิมนพระสงฆ์สวดพระมาลัย ให้นิมนสวดแต่พระอะภิศรรณแลสวดให้สำรวดไปปรกติ อย่าให้ร้องเปล่งลำนำ แหก จิน ฝ้าง มอญ แลให้เจ้าภาพปรนินับแต่อุฐฐานน้ำชาเยี่ยง เยี่ยงให้เลี้ยงชากู เกงบวด เมี่ยงซ่ม เมี่ยงใบกล้วยอ้อยของกัด ของเคี้ยว เปนอันขาด ถ้าจะรวาษาที่มาช่วยจะสวดพระมาลัยก็ตามเถิด แต่อย่าให้สวดเปล่งลำนำตะหลกของ...”

พร้อมกับการแก้ปัญหา งานฟื้นฟูอย่างสำคัญก็คือการศึกษา ทรงจัดทรงส่งเสริมถึงกับได้โปรดให้มีการสอนพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนวังเจ้านาย และบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ และทรงสืบต่อประเพณีมีพระราชูปถัมภ์คุณคณะสงฆ์

ใน ร. ๓ นอกจากทรงขยายการบอกพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง ให้มีการบอกพระปริยัติธรรมทุกพระอารามหลวง และสอนหนังสือไทยแก่เด็กแล้ว ในคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในปี ๒๓๗๔ โปรดให้รวบรวมสรรพวิทยากรีกลงบนแผ่นหิน เรียกว่า “ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” (“จารึกวัดโพธิ์”) ซึ่ง UNESCO ได้ขึ้นทะเบียนเป็น Memory of the World

ใน ร. ๔ ได้โปรดให้จัดงานวันมาฆบูชาขึ้นเป็นครั้งแรก และโปรดให้มีพระราชพิธีพืชมงคล ซึ่งเป็นพิธีพุทธ ขึ้นนำหน้าก่อนพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ที่เป็นพิธีพราหมณ์

ถึงเวลานั้น ประเทศไทยได้เข้าสู่สมัยใหม่แล้ว ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้โปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกบาลี ด้วยอักษรไทย เป็นพระไตรปิฎกในรูปเล่มหนังสือสมัยใหม่ครั้งแรกของโลก ๖๗ เล่ม (ยังขาดคัมภีร์ปฏิฐาน) ๑,๐๐๐ ชุด เสร็จและฉลองในปี ๒๔๓๖ พร้อมกับรัชดาภิเษก แล้วส่งไปพระราชทานแก่นานาประเทศ และใกล้กันนั้น ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ทรงตั้งกรมธรรมการขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ (มีกรมศึกษาธิการรวมอยู่ด้วย) ให้รับผิดชอบการศึกษาทั้งฝ่ายบ้านเมืองและพระศาสนาเนื่องอยู่ในนโยบายอันเดียวกัน

ในหลวง ร. ๕ เสด็จไปทรงเยี่ยมราษฎรในชนบท ได้ทอดพระเนตรเห็นสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ซึ่งมีความเชื่อถือรู้เข้าใจไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ส่วนพระสงฆ์ในถิ่นก็ขาดการศึกษา เทศนาสอนชาวบ้านแต่เรื่องนิทานชาดกที่ฟังต่อกันมา ได้ทรงมีพระราชหัตถ์ เลขาปรารภเรื่องนี้ทำนองทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ทรงนิพนธ์หนังสือสอนหลักธรรมเบื้องต้นง่าย ๆ ที่ชาวบ้านควรรู้เข้าใจนำไปประพฤติปฏิบัติ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นอกจากทรงนิพนธ์หนังสือหลักพระธรรมวินัยที่พระเณรและชาวบ้านจะได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาตั้งแต่ขั้นพื้นฐานแล้ว ก็ได้ทรงจัดการเล่าเรียนปริยัติธรรมให้เป็นระบบการศึกษาอย่างสมัยใหม่ ทรงให้นำวิธีแปลโดยเขียนมาใช้แทนการสอบแปลปากเปล่า ในการสอบบาลีสนามหลวง และทรงจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ อีกหลักสูตรหนึ่ง (เมื่อเริ่มแรกเรียกว่า “องค์ของสามเณรผู้ธรรม”) เรียกว่า “นักธรรม” สอบครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ซึ่งต่อมาขยายให้คฤหัสถ์ทั่วไปเล่าเรียนได้ด้วย เรียกว่า “ธรรมศึกษา”

งานฟื้นฟูพระพุทธศาสนาแผ่ขยายการศึกษาไม่ได้นิ่งนอน ก็ได้ดำเนินมา แต่ดังที่ว่าได้มาถึงยุคที่เมืองไทยเข้าสู่สมัยใหม่ คนไทยตื่นตาตื่นใจกับความเจริญแบบใหม่ที่เข้ามาจากเมืองตะวันตก ซึ่งคนไทยชื่นชมเรียกว่าเป็นอารยประเทศ อันเจริญด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีวัตถุสิ่งเสพเครื่องจักรกล และวิทยาการใหม่ๆ แล้วก้าวคืบไปจนเป็นอย่างที่เรียกว่าบริโภคนิยม คนกรุงตื่นตื่นรอบรับรอบเลียนรอสเฟพ คนบ้านนอกก็ตื่นตาม พวกกันละทิ้งหลงลืมหยาบเยาะความรู้ความคิดความเชื่อวัฒนธรรมประเพณีพื้นเดิมของชาติตัว เช่นทางวัตถุ ยาไทย สมุนไพร ถูกปฏิเสธ ทางค่านิยม พูดคำฝรั่งเป็นโก้ จนถึงว่าเมื่อใกล้ปี ๒๕๐๐ คำทางธรรมทางบาลี เช่น วิปัสสนา สมาธิ สื่อถึงอะไรที่คร่ำครึเหลวไหล พูดออกมาหน้ากั้วถูกหัวร่อ เมื่อคนไม่สนใจ ห่างไกลการศึกษา ความรู้เข้าใจหลักธรรม คำพระ ก็ยิ่งเลอะเลือน การปฏิบัติถ้าไม่ถูกปฏิเสธก็ผิดเพี้ยน เหลือแต่ข้อยึดถือและประเพณีทางสังคมที่สักว่าทำสืบกันมาตามรูปแบบ เรียกว่าทำพอเป็นพิธี

ในยุคแห่งสมัยใหม่นี้ มีบางท่านที่เท่าทันยุคสมัย ได้ศึกษาค้นคว้าก้าวหน้าในวิถีธรรม และด้วยความกล้าหาญ ก็แหวกวงออกมาสื่อสารกับคนสมัยใหม่ พร้อมกับปลุกใจปลุกปัญญาคนหมู่ใหญ่ที่เลือนรางบ้างเลอะเลือนหรือหลงใหลบ้าง พวกนี้ให้ก้าวเข้ามาในทางของธรรม ท่านที่รู้จักกันดีคือ พุทธทาสภิกขุ และปัญญาันทภิกขุ ท่านพุทธทาสเน้นในเรื่องที่เรียกกันว่าปรมัตถ์ ส่วนท่านปัญญาันทะเอาจริงเอาจังกับเรื่องของชีวิตและสังคมในทิวสุธรรม

หลังปี ๒๕๐๐ ไม่นาน (ราวปี ๒๕๑๐) ได้เกิดมีกระแสใหม่ขึ้นมาในอารยธรรม ในอเมริกาที่เป็นประเทศผู้นำเวลานั้น คนชั้นกลางฝรั่งวัยรุ่นและหนุ่มสาว อายุราว ๑๕-๒๕ ปี เกิดความแปลกแยกจากวิถีชีวิตวัตถุนิยมที่คนรุ่นพ่อแม่สืบกันมา แล้วมีปฏิริยาต่อสังคมบริโภคนิยม พวกนี้ปฏิเสธระเบียบแบบแผนของสังคม ละทิ้งความฟูฟ่าหรูหรา ออกจากบ้านเรือนหนีพ่อแม่ออกไปตั้งชุมชนใหม่ของพวกตัวเองอยู่กันเอง กลายเป็นวัฒนธรรมสวนกระแส (counterculture) เริ่มด้วยพวกฮิปปี (hippies) ที่สร้างวิถีชีวิตแบบใหม่โดยเป็นอยู่ง่ายๆ กลางธรรมชาติ ปล่อยตัวตามสบายไปกับปัจจุบันด้วยดนตรี ซี้ยา และเสรีเพศ สนใจลึกลงไปทางจิต เข้าหาศาสนาตะวันออก เช่น โยคะ และเซน เน้นเด่นในเรื่องสมาธิ

กระแสใหม่สวนทางในเมืองฝรั่งที่ว่าเจริญล้ำ ทำให้คนไทยสมัยใหม่หันกลับทาง คำว่าสมาธิกลับมามีความหมายดีเป็นที่นิยม คนไทยในกรุงในเมืองในถิ่นเจริญหันมาสนใจไปเรียนไปฝึกสมาธิ กระแสความสนใจนี้พวกคนกลับมาพบกับคุณค่าดั้งเดิมที่มีอยู่จริงแต่ถูกเมินมองข้ามไป เมื่อกระแสความสนใจมาบรรจบกับคุณค่าที่มีอยู่จริง ก็มีกำลังและยืนยาว สำนักกรรมฐาน สำนักวิปัสสนา ที่สมัยหนึ่งลับเลือนเจียบหาย ก็ปรากฏและเพิ่มขยาย มีชื่อเรียกกันใหม่ว่าสำนักปฏิบัติธรรม ซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากมาย

วัฒนธรรมสวนกระแสในเมืองฝรั่งที่ว่าข้างต้นนั้น แม้จะเป็นปรากฏการณ์ชั่วคราวทางสังคม ที่ก่อความตื่นตระหนกุ่นวายจนสับสนวุ่นวายแก่สังคมคนรุ่นเก่าอยู่ราว ๒๐ ปี แล้วก็ซาและจางหายเจียบไป แต่ไม่ได้หายไปเปล่า ที่จริงมันสิ้นสุดโต่งในทางตรงข้ามของสังคมของเขาเอง เมื่อสอนคนให้ได้เรียนรู้แล้วก็จบไป แต่ได้ปลุกให้คนในสังคมที่ว่าเจริญนั้นได้มองเห็นตัวเอง เช่น ให้สำนึกถึงการดูแลอยู่ร่วมกับธรรมชาติ การฝึกฝนทางจิตใจพัฒนาด้านใน และการไม่หลงไปตามภาพหลอกของระบบกระบิดกระบวนทางสังคม

ในสังคมไทย ความสนใจใฝ่นิยมสมาธิซึ่งมาในกระแสที่ว่านี้ ได้แพร่ไปในหมู่คนสมัยใหม่ในเมืองในกรุงถิ่นเจริญ เป็นการฟื้นขึ้นมาบ้างแล้วของพระพุทธศาสนา แต่ยังคงเป็นธรรมเนียมปฏิบัติชนิดที่ว่า ในด้านหนึ่งก็ใช้แค่เป็นช่องทางหลบออกจากวิถีชีวิตและสภาพสังคมที่ครุ่นเครียดดูนวยไปพักจิตฟื้นฟูใจ หรือให้ได้ความสงบสุขภายในไปคราวหนึ่งๆ ไม่เข้าไปเต็มระบบให้ถึงสมาธิที่เป็นองค์ร่วมในการพัฒนาคนทั้งชีวิต ให้หลุดพ้นเป็นคนที่ไม่ว่าอยู่ที่ไหน ก็เป็นอยู่ดำเนินชีวิตโดยมีจิตใจที่เป็นอิสระเสรีทุกที่ทุกเวลา และอีกด้านหนึ่งก็ไม่โยงทั่วตลอดดลมาเข้ากับธรรมเนียมปฏิบัติในการดำเนินชีวิตและจัดการสังคมที่เป็นทฤษฎีธรรม

แล้วอีกแดนหนึ่ง คนไทยในสังคมพื้นถิ่นชาวบ้าน วงนอกบ้านนอก หรือชั้นล่างลงไป ที่มากมายเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก้าวเข้าสู่พระพุทธศาสนาไปด้วยกันได้ไม่เท่าไร แล้วได้เหินห่างออกไปเวลานี้โดยทั่วไปก็รู้เข้าใจปฏิบัติพระพุทธศาสนาแค่ทำตามรูปแบบที่ถือต่อตามกันมา สักว่าเป็นพิธีอ้างว่างแทบไม่เห็นสาระเนื้อหา อย่างที่ได้ว่าข้างต้นแล้ว ตรงนี้คือแดนกันดารที่จะต้องจงทางจงถนนให้ราบเรียบรื่นรมย์ที่จะก้าวเดินหน้ากันต่อไป

รู้ให้ชัดเจน ทำให้จริงจัง จับตั้งแต่ศีล ๕ เป็นต้นไป

เมื่อก็ได้เกริ่นไว้ให้สังเกตว่า ใน ๒ แผ่นดิน ทั้งกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ เมื่อทรงตั้งพระไตรปิฎกที่เป็นหลักของพระพุทธศาสนาทั้งหมด ที่เราจะพึงพยายามก้าวไปจนกว่าจะจบขั้นแล้ว ก็ทรงจัดให้มีหนังสือไตรภูมิที่เป็นเหมือนคัมภีร์ประจำเมือง เป็นหลักความเชื่อถือของสังคมไทย อันลำแดงพระพุทธศาสนาเท่าที่สังคมไทยก้าวมาได้มาถึง ขึ้นไว้ด้วย

พระไตรปิฎกซึ่งเป็นหลักต้นเดิมเป็นประธานนั้น พอจะรู้กันอยู่ ส่วนไตรภูมิหมายถึงหนังสือไตรภูมิพระร่วง ที่มีชื่อทางการว่าเตภูมิกถา ของพญาลิไท ในสมัยสุโขทัย เป็นคำสอนเรื่องภูมิ ๓ ที่เขียนว่าตายเกิดของสรรพสัตว์ ทั้งมนุษย์ เทวดา มาร พรหม ลงไปดิรัจฉาน จนถึงนรก แต่ที่จริงทำไม่ได้จบแค่ไตรภูมิ/ภูมิ ๓ นั้น ซึ่งเป็นโลกียภูมิ แต่จุดหมายแท้อยู่ที่การจะพ้นจากโลกียภูมิทั้ง ๓ นั้นขึ้นไปสู่โลกุตระภูมิ ให้ถึงนิพพาน

คำสอนคำอธิบายในหนังสือไตรภูมินี้เหมือนกับว่าได้เป็นหลักความรู้ความคิดความเชื่อที่เรียกว่าเป็นพระพุทธศาสนาของสังคมไทยเรื่อยมา ที่นี้เมื่อเป็นเรื่องภพภูมิต่างๆ ซึ่งเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด ก็เป็นเรื่องของความเป็นไปตามกรรม ดังนั้น หลักกรรมจึงเป็นสาระสำคัญหรือเป็นหัวใจของเรื่องไตรภูมิตามที่คนไทยเข้าใจ

ที่นี้ เรื่องภพภูมิที่ว่านี้ นอกจากออกมาในการเทศน์การบอกเล่าสั่งสอนแล้ว ก็นิยมเขียนเป็นรูปเป็นภาพ เช่นในสมุดข่อย และจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งดูง่าย น่าสนใจ และเมื่อจะให้เด่นชัดติดใจ ก็เขียนจำพวกรูปสัตว์นรก เปรต และเหล่าเทวดา จนถึงพระพรหม (บางทีทำเป็นรูปปั้นรูปหล่อให้เด่นขึ้นอีก) ให้เห็นว่าทำกรรมอย่างโน้นจึงไปเกิดอย่างนั้น ทำกรรมอย่างนั้นจึงมาเกิดอย่างนี้ พุดกันไปฟังกันมาอยู่แค่นี้ เมื่อไม่ได้ศึกษาสั่งสอนกันให้ละเอียดลึกทั่วตลอด ไปๆ มาๆ นานเข้าซักจะกลายเป็นคติกรรมเก่า โดยไม่ตระหนักไม่รู้จักที่จะแยกออกได้จากลัทธิกรรมเก่า อันเป็นมิจฉาทิฎฐิ ดังที่เคยพูดข้างต้น

ในสมัยอยุธยา แนวโน้มของการถือคติกรรมแก่นี้คงจะได้เป็นไปไม่น้อยแล้ว แต่เวลานั้นคงจะยังมีการศึกษาที่ทำให้รู้จักแยกแยะแยกผิดได้ ดังที่ได้ยกพระราชปจฉาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมาให้อ่านข้างต้น ขอยกพระราชปจฉาที่ ๓ มาให้อีกที่ดังนี้

บุทคลเชื่อกรรม เข้าไปในป่า พบช้าง พบเสือ ก็ถือเสียว่าแล้วแต่กรรม ไม่หลบหนี เสือช้างก็ทำร้ายสิ้นชีวิต ดังนี้จะว่ามีกรรมหรือหามิได้?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนา (ความที่ ๑) ว่า

บุทคลผู้นั้นหาวิจารณ์ปัญญามีได้ ชื่อว่ามีบุพเพกตทิวิวิปลาส เชื่อแต่กรรมที่กระทำ แต่ก่อนสิ่งเดียว นักปราชญ์มิควรสรรเสริญ

ยกมาให้ดูซ้ำแค่นี้พอแล้ว นั่นเป็นสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่มาถึงปัจจุบันสมัยนี้ เหมือนจะนำกลัวว่าจะหาคนรู้จักแยกผิดแยกถูกอย่างนี้แทบไม่ได้ ความเชื่อกรรมของคนไทยอาจจะหรือแทบจะกลายเป็นลัทธิกรรมเก่าบุพเพกตทิวิวิปลาส ที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนไว้ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างพวคนิครนถ์ไปเสียแล้ว

ถ้าการศึกษาพระพุทธศาสนายังดีอยู่ ชาวพุทธก็จะไม่มองกรรมขาดๆ ตัวนั้นๆ ติดอยู่แค่กรรมเก่าอย่างนั้น แต่จะรู้เข้าใจหลักกรรมชัดเจน โดยมองเห็นกรรมนั้นในกระแสธารแห่งปัจจุการอย่างที่ได้พูดข้างต้น และรู้จักปฏิบัติตามหลักเหตุปัจจัย ที่จะทำกรรมได้ถูกต้องให้เป็นประโยชน์แท้จริง นี่เป็นตัวอย่างของการศึกษาที่จะพาให้ก้าวต่อไปได้ในพระพุทธศาสนา

ไตรภูมิพระร่วง แห่งสมัยสุโขทัย ได้เป็นหลักความคิดความเชื่อของคนไทยมายาวนาน และในสมัยอยุธยา ได้มีวรรณคดีเกี่ยวกับเรื่องมหาชาติ ในมหาเวสสันดรชาดก ที่ยิ่งด้วยทานบารมี ขึ้นมาหนุนการทำบุญด้วยทาน พร้อมด้วยประเพณีเทศน์มหาชาติ และเรื่องพระมาลัยขึ้นมาเสริมว่า “ฟังพระมหาชาติชาดก...ก็จะได้พบสมเด็จพระศรีอริยมเหตไทร” ความรู้เข้าใจความคิดความเชื่อในระดับไตรภูมินี้ เรียกได้ว่าเป็นพระพุทธศาสนาของคนไทยเรื่อยมา จนกระทั่งเมื่อสังคัมไทยเข้าสู่สมัยใหม่ ตื่นใจหันออกไปรอไปรับความเจริญและคตินิยมใหม่ คนไทยก็เว็ดร้างห่างเหินจากความคิดความเชื่อที่สืบมาในวัฒนธรรมของตน

ที่ว่ามานี้เท่ากับบอกว่า สังคัมไทยได้ก้าวเข้าสู่พระพุทธศาสนาในระดับหนึ่ง แต่ถึงเวลานี้ มีเพียงไม่ก้าวต่อไป เรากลับหลุดลอยถอยห่างจากจุดที่ตั้งนั้นเสียอีกด้วย เกาะติดอยู่ได้บ้างแค่รูปแบบที่เป็นเปลือก ที่สีกว่าทำเป็นพิธี กับของที่ย่อยเข้าไปแล้วซึ่งยังติดค้างอยู่ในเนื้อตัว

พอเห็นได้ว่า เราก้าวไปได้ดีไม่น้อยในเรื่องศีลธรรม เรื่องคุณธรรมในจิตใจที่ดีงาม มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อยู่ร่วมกันในสังคมโดยมีทาน มีเมตตาการุณย์ แต่พอถึงธรรมระดับปัญญา อย่างเรื่องปัจจุการที่ว่าเมื่อ ก็ เราไม่ค่อยรู้ที่จะชี้ ควรต้องตั้งหลักยืนขึ้นมาแล้วก้าวหน้าต่อไปเสียที

จะก้าวไปได้อย่างไร ในเมื่อเลือนลอยถอยห่างมาไกลแล้ว แม้แต่ในชั้นพื้นฐานที่สุดก็เกาะติดอยู่ได้แค่รูปแบบพิธีที่เป็นเปลือก อย่างเรื่องศีล ๕ ที่ได้พูดไว้แต่ต้น ที่ว่าเป็นความบกพร่องเสียหายสำคัญ ทั้งที่เป็นปัญหาใหญ่ ซึ่งควรถือเป็นเรื่องร้ายแรง แต่ก็ปล่อยทิ้งไว้อย่างที่เราเห็นกันจนชินชาแทบไม่มีใครใส่ใจ ขอย้อนไปยกมาย้ำทวนกันอีกที ดังที่ว่า

ชั้นหลักๆ ที่ว่าชาวพุทธอย่างน้อยต้องรักษาศีล ๕ ก็แทบไม่มีใครนึกถึงหรือใส่ใจ

ชั้นปฏิบัติ ทั้งที่ไม่ได้ใส่ใจ แต่เวลาทำพิธีอะไร เริ่มต้นก็ยังมีมารับศีล ๕ ซึ่งทำตามๆ กันมา ลักๆ เป็นพิธี พอเสร็จพิธี ก็กินเหล้าหรือทำอะไรๆ ไปตามเคย เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ชั้นสรวัดตะ ที่ว่ารับศีล สมาทานศีลอะไรนั้น ทั้งที่ปากว่าไป ก็ไม่ได้รู้เข้าใจศีลที่ปากตัวว่า และไม่ได้สนใจที่จะรู้ที่จะศึกษาอะไรทั้งนั้น

สภาพที่ว่ามานี้ เราปล่อยกันมานานนักหนา จนเหมือนจะกลายเป็นลักษณะของคนพุทธ ของสังคมชาวพุทธ ให้มองเห็นว่า พวกคนพุทธนี้ไม่มีหลักมีเกณฑ์อะไร เป็นคนจำพวกอย่างไรก็ได้ ไม่มีอะไรจริงจัง แล้วสังคมพุทธไทยก็พรวา ก็เลือนรางลงไปๆ จนจะไม่เห็นเป็นขึ้นเป็นอัน ถ้าทำให้ชัดเจนจริงจังไม่ได้ ต่อไป ที่เลือนรางก็จะจางหายหมดไป

ศีล ๕ นั้นเป็นพื้นฐานของธรรมปฏิบัติ ที่เรียกกันว่าการปฏิบัติธรรม คือการที่จะดำเนินก้าวไปในพระพุทธานุศาสตร์ ศีล ๕ เป็นฐานรองรับสังคัมทั้งหมดที่เราจะมออยู่ร่วมกันไป และประเพณีการรับศีล ๕ หรือสมาทานเบญจศีลนี้คนไทยก็ปฏิบัติกันอยู่รู้เห็นเป็นอย่างเดียวกันเหมือนกันทั่วแผ่นดินตลอดเหนือ-ใต้ ตะวันออก-ตะวันตก เมื่อตื่นรู้ขึ้นมาจะก้าวไปในพระพุทธานุศาสตร์ ก็เริ่มกันตรงนี้แหละ คือจัดตั้งฐานรูปธรรมของศีล ๕ นั้นให้มั่นคงแน่นหนาเด่นชัดขึ้นมา ทำประเพณีการสมาทานเบญจศีลหรือการรับศีล ๕ ก่อนการทำพิธีการปฏิบัติกรรมทุกอย่างนั้น ให้เป็นการเริ่มต้นพิธีที่จริงจังด้วยความตั้งใจที่มีความเข้าใจในสิ่งที่ทำ โดยมองเห็นความหมายและความมุ่งหมายชัดเจนในใจของตน

คนจะทำอะไร ต้องรู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะทำนั้น มองเห็นความหมายและความมุ่งหมาย ใจจึงจะจ้องจะจับเอาสิ่งนั้นเป็นจุดเป็นเป้า เมื่อใจมีจุดที่จับเอาเป็นเป้าหมายเป็นที่มุ่งไปแล้ว การทำการปฏิบัติก็จะจริงจัง และพอทำจริงจัง ก็ก้าวหน้าหรือก้าวต่อไปได้

ตลอดเวลายาวนานมานักหนานี้ ควรพูดว่าคนถือพุทธชาวไทยทำอะไรๆ กันไปพรวาๆ มั่วๆ ขาดความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจน ในการรับศีล ๕ นี้ ก็มองไม่เห็นทั้งความหมายและความมุ่งหมาย เวลารับศีลนั้น ใจไม่มีที่จับ ไม่เห็นเป้าหมาย ไม่ชัดเจนว่าจะปฏิบัติหรือจะก้าวไปในการปฏิบัติอย่างไร การกระทำการปฏิบัติจึงเลือนลอย จนกลายเป็นสักว่าทำ ในขั้นแรกนี้ จึงให้มาดูความหมายของการปฏิบัติ การรักษา หรือการมีศีล ๕ นั้น

ขอให้อ่านพุทธพจน์ คือคำตรัสของพระพุทธเจ้าต่อไปนี้ แล้วจะเริ่มเข้าใจชัดขึ้น (ต.จ.ปญจก.๒๒/๑๗๘/๒๓๒, แปลรวบความ)

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจว่าอย่างไร เธอทั้งหลายเคยได้เห็น หรือได้ยินบ้างไหมว่า บุรุษนี้ละปาณาติบาต เป็นผู้ตเว้นจากปาณาติบาตแล้ว ราชาทั้งหลายจับเขามาประหาร จองจำเนรเทศ หรือกระทำการตามปัจจัย เพราะการงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นเหตุ? อย่างนี้เธอทั้งหลายเคยเห็น หรือเคยได้ยินบ้างไหม?

“ไม่เคยเลยพระเจ้าข้า”

“ถูกแล้ว ภิกษุทั้งหลาย แม่เราก็ไม่เคยเห็น ไม่เคยได้ยิน...มีแต่เขาจะประกาศการกระทำชั่วว่า คนผู้นี้ฆ่าหญิงหรือชายตาย ราชาทั้งหลายจึงจับเขามาประหาร จองจำ เนรเทศ หรือกระทำการตามปัจจัย เพราะปาณาติบาตเป็นเหตุ, อย่างนี้เธอทั้งหลายเคยเห็น หรือเคยได้ยินบ้างไหม?”

“เคยเห็น เคยได้ยิน และจักได้ยินต่อไปด้วย พระเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจว่าอย่างไร เธอทั้งหลายเคยได้เห็น หรือได้ยินบ้างไหมว่า บุรุษนี้ละอกทินนาทาน เป็นผู้ตเว้นจากอกทินนาทานแล้ว...เว้นจากกาเมสุมิจนาจารแล้ว...เว้นจากมุสาวาทแล้ว...เว้นจากสุราเมรยมัชชชปมาทัฏฐฐานแล้ว ราชาทั้งหลายจับเขามาประหาร จองจำ เนรเทศ หรือกระทำการตามปัจจัย เพราะการตเว้นจากอกทินนาทาน...จากกาเมสุมิจนาจาร...จากมุสาวาท...จากสุราเมรยมัชชชปมาทัฏฐฐานเป็นเหตุ?”

“ไม่เคยเลย พระเจ้าข้า”

“ถูกแล้วภิกษุทั้งหลาย แม่เราก็ไม่เคยเห็น ไม่เคยได้ยิน..., มีแต่เขาจะประกาศการกระทำชั่วว่า คนผู้นี้ลักทรัพย์เขามาจากบ้านหรือจากป่า... คนผู้นี้ประพฤติละเมิดในสตรีหรือในบุตรของผู้อื่น... คนผู้นี้ทำลายประโยชน์ของชาวบ้าน หรือลูกชาวบ้าน ด้วยการกล่าวเท็จ... คนผู้นี้ว่าสุราเมรย์ฯ แล้วฆ่าหญิงหรือชายตาย... คนผู้นี้ว่าสุราเมรย์ฯ แล้วลักทรัพย์เขาจากบ้านหรือจากป่า... คนผู้นี้ว่าสุราเมรย์ฯ แล้วประพฤติละเมิดในสตรีหรือบุตรของผู้อื่น... คนผู้นี้ว่าสุราเมรย์ฯ แล้วทำลายประโยชน์ของชาวบ้านหรือลูกชาวบ้านด้วยการกล่าวเท็จ ราชาทั้งหลายจึงจับเขามาประหาร จองจำ เนรเทศ หรือกระทำการตามปัจจัย เพราะอกทินนาทาน...กาเมสุมิจนาจาร...มุสาวาท...สุราเมรย์ฯ เป็นเหตุ, อย่างนี้เธอทั้งหลายเคยเห็น หรือเคยได้ยินบ้างไหม?”

“เคยเห็น เคยได้ยิน และจักได้ยินต่อไปด้วย พระเจ้าข้า”

พุทธพจน์นี้เป็นตัวอย่างที่แสดงความหมายของหลักศีล ๕ อย่างชัดเจน

ประการแรก ให้มองศีล ๕ ซึ่งมาด้วยกันเป็นชุดอยู่แล้วนี้ว่ารวมกันเป็นหลักการใหญ่อันหนึ่งอันเดียว

ประการที่ ๒ ให้เห็นว่า หลักศีล ๕ นี้เป็นหลักการพื้นฐานที่มีความมุ่งหมายเพื่อรักษาสังคมมนุษย์ให้คนอยู่กันดี ไม่มีการเบียดเบียน ให้สังคมมีความมั่นคงปลอดภัย ที่ คนจะได้อย่างสามารถพัฒนาชีวิตและดำเนินกิจการทั้งหลายให้เป็นไปได้ด้วยดี

คนไทยทั่วไป มองศีล ๕ อย่างพร่ำมัวและแตกกระจัดกระจาย จับหลักไม่ได้ ความหมายไม่ชัด ไม่มีลำดับขั้นตอน มองไปไม่ถึงจุดหมายที่รวมเป็นภาพใหญ่อันเดียว พอได้ยินพูดถึงศีล ๕ ก็มองออกไปชื่อนั้นชื่อนั้น พอเจอข้อแรก งดเว้นปาณาติบาต บอกว่าไม่ฆ่าสัตว์ ก็นึกไปถึงว่าท่านไม่ให้ฆ่าไก่ หนู ปู ปลา ฯลฯ จะเป็นบาป แต่ขอให้ดูพุทธพจน์ข้างบนที่ว่า ปาณาติบาต คือฆ่าคนผู้หญิงหรือผู้ชายตาย ที่ราชาผู้ปกครองบ้านเมืองจะเอาตัวไปลงโทษ แค่อ้อ ๑ ปาณาติบาต ก็ฟ้องปัญหาแห่งความพร่ำมัวได้แค่สักแต่ว่า

ถึงเวลาสังคมไทยต้องก้าวไป บนฐานความรู้เข้าใจ ที่ทำได้จริงจัง

เมื่อนี้ได้พูดถึงว่าคนไทย พอได้ยินว่างดเว้นปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ ก็นึกเลยไปที่ไก่ หนู ปู ปลา ฯลฯ แล้วก็เตลิดไปไหนๆ ออกจากสังคมมนุษย์ไปเลย ตรงนี้แหละที่ว่าต้องหาความรู้กันให้ชัด

พุทธพจน์ที่ยกมาด้วยกันเมื่อครั้งนั้น ชัดอยู่แล้วว่า ศีล ๕ ทุกข้อมุ่งเพื่อรักษาสังคมมนุษย์ เริ่มที่เว้นปาณาติบาต คือคนไม่ฆ่าฟันทำร้ายกัน ทีนี้ จะยกพุทธพจน์มาให้ดูเป็นตัวอย่างเพิ่มขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ความนี้ตรัสไว้ในจักกวัตติสูตร (ที.ป.๑๑/๔๕/๗๗) ดังที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย โดยนัยดังนี้แล เมื่อผู้ครองแผ่นดินไม่ตามจัดสรรปันทรัพย์ให้แก่ชนทั้งหลายผู้ไร้ทรัพย์ (ไม่ทำทานานุประทาน) ความยากจนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความยากจนถึงความแพร่หลาย การลักขโมย (ชกนินาทาน) ก็ถึงความแพร่หลาย เมื่อการลักขโมยถึงความแพร่หลาย มีดพร้าศัสตรา ก็ถึงความแพร่หลาย เมื่อมีดพร้าศัสตราถึงความแพร่หลาย การฆ่าฟันสังหารกัน (ปาณาติบาต) ก็ถึงความแพร่หลาย เมื่อการฆ่าฟันสังหารกันถึงความแพร่หลาย การพูดเท็จ (มุสาวาท) ก็ถึงความแพร่หลาย...การพูดส่อเสียด...กาเมสุมิจนาจาร...ธรรมสองอย่าง คือ มุสาวาท และการพูดเพ้อเจ้อ...อภิขณาและพยาบาท...มิจนาทิวฐิ ก็ถึงความแพร่หลาย...

ตรงนี้ก็ชัดเจนตามพุทธพจน์ว่าเป็นเรื่องของปัญหาและการแก้ปัญหาในสังคมของมนุษย์ เป็นเรื่องของการปกครองกับเศรษฐกิจที่ว่า เมื่อผู้ปกครองไม่จัดการเศรษฐกิจให้ดี อาชญากรรมก็แพร่ระบาด รวมทั้งการลักขโมยแย่งชิงทรัพย์ ที่นำไปสู่ปาณาติบาต คือการฆ่าฟันทำร้ายกันของพวกมนุษย์ในสังคมนั้นแหละ ไม่ได้ตรัสถึงปาณาติบาตว่าฆ่าสุนัขแมวหมูหนูกที่ไหน

ปัญหาใหญ่ในหมู่คนไทยชาวพุทธเวลานี้คือเรื่องศัพท์แสงที่มาจากบาลี คำพระทั้งหลายถูกเข้าใจเคลื่อนคลาดวิบัติเพี้ยนไปมากมายห่างไกล จนแม้แต่ตรงข้ามกับของจริงของเดิม อย่างในกรณีนี้ พอพูดว่า “สัตว์” คนไทยก็นึกว่าหมายถึงจำพวกกบ เต่า สุนัข แมว ลิง ค่าง ช้าง เสือ หรือว่า “ปาณา” ก็นึกถึงปลา ปู หนู กวาง เป็นต้น ดังว่าแล้ว เพราะฉะนั้นพอบอกว่าเว้นปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ จึงนึกคิดไปได้แค่นั้น

ในทีนี้จึงมาทำความเข้าใจในศีลข้อเว้นปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ พอให้ชัดขึ้นสักหน่อย

๑. เรื่องความหมายของถ้อยคำ: พอพูดว่า “สัตว์” คนไทยนึกถึงพวกลิง ช้าง ม้า เป็นต้น ที่ทางบาลีเรียกว่าดิรัจฉานคต นี่ก็ยังไม่ถูกต้องเพียงพอ

ตามความหมายเดิมในภาษาบาลี-สันสกฤต สัตว์มีความหมายครอบคลุมทั้งหมดตั้งแต่คนหรือมนุษย์ ไปจนถึงเทวดา มาร พรหม กระทั่งเปรต ดิรัจฉาน สัตว์นรก และที่สำคัญท่านมุ่งมาที่มนุษย์ก่อน เขาคนเป็นหลัก

ถ้าคำพระบอกว่าสัตว์ ขอให้นึกถึงคนเป็นจุดเริ่ม คนเป็นศูนย์กลาง ขอให้นึกถึงคำว่า “โพธิสัตว์” คือสัตว์ผู้มุ่งโพธิญาณ เราก็ได้ยินกันอยู่ เช่นว่า เจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระโพธิสัตว์ และ “มหาสัตว์” ซึ่งในบาลีกล่าวถึงบ่อยๆ ก็คือมหาบุรุษนั่นเอง และมักใช้แทนกันกับคำว่า “โพธิสัตว์” ส่วนพวกช้าง ม้า แมว ลิง กบ เขียด ถ้าไม่พูดรวมเข้ากับพวกเทวดามนุษย์ เป็นต้น ท่านก็เรียกตรงๆ ว่า “ดิรัจฉานคต” คำตรงมืออยู่แล้วว่าดิรัจฉาน

อีกคำหนึ่งคือ “ปาณ” อย่างใน “ปาณาติบาต” ที่พูดกันว่าไม่ทำปาณาติบาต คือไม่ฆ่าสัตว์ เราก็เข้าใจ “ปาณา” แคบ มองผิดไปตามคำว่า “สัตว์” ด้วย เราก็เอาปาณาเป็นหนู นก จิ้งจก ตู๊กแก ฯลฯ ลืมคนไปอีกเหมือนกัน จึงต้องแก้ไขใหม่ให้ปาณามาเริ่มที่คน เหมือนในพุทธพจน์ที่ยกมาให้ดูแล้วข้างต้น

๒. ขอบเขตของการเว้นปาณาติบาต: ที่พูดมานั้น มีใ้หมายควมว่า เว้นปาณาติบาตคือ ไม่ฆ่ามนุษย์เท่านั้น แต่ควมหมายครอบคลุมทั้งหมดตามควมกว้างของศัพท์นั้นแหละ คือรวมทั้ง ติรัจฉานด้วย แต่ควรรู้เข้าใจให้ตรงพอดี ทั้งตามคำและตามควม

เพื่อให้่ายไม่ต้องเียนเย้อ ขอให้เทียบกับศีลของพระ หรือเอาศีลของพระเป็นหลักในการคิด จะเห็นว่าท่านมีลำดับขั้นตอนในการรู้เข้าใจและปฏิบัติรักษาศีลข้อเว้นปาณาติบาตนี้ชัดเจน ขอให้ดู คำตรัสของพระพุทธเจ้าโดยตรงเลยทีเดียว พระองค์ตรัสคำบอกอนุศาสน์ไว้ ซึ่งแสดงศีลของพระในการเว้นปาณาติบาต ดังนี้ (วินย.๔/๑๔๔/๑๙๕)

อุปัสมปนเนน ภิกขุณา สณฺจิจฺจ ปาโณ ชีวิตา น โวโรเปตพฺโพ อนุตฺมโส กุณฺถิกิปปิลฺลิกิ
อุปาทาย ฯ
โย ภิกขุ สณฺจิจฺจ มนุสฺสํวิคฺคหํ ชีวิตา โวโรเปติ อนุตฺมโส คพฺภปาตนิ อุปาทาย
อสุตฺมโณ โหติ อสทฺยปฺตติโย ฯ

แปล: อันภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว ไม่พึงจงใจปลิดปลงสัตว์จากชีวิต โดยที่สุดจนถึงมดตำดแดง
ภิกษุใดจงใจปลิดปลงร่างมนุษย์จากชีวิต โดยที่สุดจนถึงทำกรรมให้ตกไป ไม่เป็นสมณะ
ไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร

พุทธพจน์นี้แสดงขอบเขตควมหมายของปาณาติบาต และแยกระดับโทษ/ควมผิดชัดเจน ว่า *วรรคแรก:* ภิกษุไม่ควรฆ่าสัตว์ใดๆ ทั้งสิ้น *วรรคสอง:* แต่จำเพาะฆ่ามนุษย์เท่านั้นเป็นควมผิดร้ายแรง ถึงขาดจากความเป็นพระภิกษุ (คือเป็นปาราชิก)

ที่นี้ก็ถามว่า เมื่อภิกษุไม่ควรฆ่าสัตว์ใดๆ แต่จำเพาะฆ่ามนุษย์จึงมีโทษหนักเป็นปาราชิก แล้วอย่างนั้น ถ้าฆ่าสัตว์อื่น มีโทษแค่นั่น ก็มีพุทธบัญญัติ ซึ่งมีคำจำกัดควมบอกไว้ด้วยว่า (วินย.๒/๒๓๑/๕๑๒)

โย ปน ภิกขุ สณฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺย ปาจิตฺตियนฺติ ฯ...
ปาโณ นาม ติรัจฺจนคตปาโณ กุจฺจติ ฯ

แปล: อนึ่ง ภิกษุใดจงใจปลิดปลงสัตว์จากชีวิต เป็นปาจิตตีย์
ที่ชื่อว่าสัตว์ ตรัสหมายถึงสัตว์ติรัจฉาน

นี่คือ ถ้าภิกษุฆ่าสัตว์ติรัจฉาน ก็มีความผิด เป็นปาจิตตีย์ อันเป็นโทษเบาหน้อย เมื่อภิกษุนั้นเปิดเผยบอกควมผิดนี้แก่ภิกษุอื่น ก็พ้นโทษไป (บอกด้วยว่าจะไม่ทำอีก)

๓. เมตตาการุณย์ต่อสรรพสัตว์: หลักศีล ๕ นั้นเป็นเรื่องของควมจำเป็น ท่านจึงให้ปฏิบัติโดยสมาทานถือคำตัวไว้ทีเดียว เพราะเป็นหน้าที่พื้นฐานที่จะต้องรักษาสังคัมมนุษย์ไว้ให้มั่นคงปลอดภัยที่คนจะอยู่กันได้ด้วยดี

ที่นี้กว้างออกไป ท่านก็มีหลักธรรมจรรยาให้ไว้อีก อันเป็นเรื่องควรประพฤติเพื่อให้โลกนี้อยู่กัน
ดีงามมีความสุข ที่นี้ก็จะให้เห็นหลักความประพฤติปฏิบัติที่ขยายกว้างออกไป

ในที่นี้จะยกหลักที่เรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาความประพฤติเจริญงอกงามต่อออกไปจากศีล &
เรียกว่า "ธรรมจรรยา" ขอให้คุณช่อแว่นปาณาติบาตนี้เทียบกัน

ใน **ศีล ๕: ปาณาติปาตา เวรมณี** (สิกขาบท) (เช่น ที.ปา.๑๑/๒๘๖/๒๔๗)

(สิกขาบทข้อ) เจตนาชว่ณจากปาณาติบาต

ใน **ธรรมจรรยา ๑๐:** อธิ คหปตโย เอกจโจ ปาณาติปาตํ ปหาย **ปาณาติปาตา** ปฏิวิโรโต โหติ นิหิตทณฺโท

นิหิตสโต ฤษี ทยาปนโน สพุพปาณภูตหิตานุกมปี วิหริติ ฯ (ม.ม.๑๒/๔๘๕/๕๒๓)

ในข้อนี้ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ละปาณาติบาต ชว่ณจากปาณาติบาต วางทณฺฑะ วางคัสตรา
มีความละอายใจ มีน้ำใจการุญญ์ หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง

นี่คือเหนือศีล ๕ ที่จะต้องไม่ฆ่าฟันทำร้ายกันในหมู่มนุษย์แล้ว ก็ไม่ฆ่าฟันเบียดเบียนสัตว์
ทั่วไป โดยเจริญเมตตาการุญญ์ซึ่งเป็นการพัฒนาจิตใจ (ในการเลี้ยงดูเด็ก น่าจะให้นมนำช้กุงฝักให้มี
เมตตาการุณาต่อสัตว์ดิรัจฉาน มากกว่าจะมัวสั่งมัวห้าม ไม่ให้ทำนั้น ไม่ให้ทำนี่)

๔. ฐู่เข้าใจปาณาติบาตที่มีโทษน้อยหรือมาก: การรักษาปฏิบัติศีล ก็เป็นเรื่องของ
การศึกษา การฝึกหัดพัฒนา และเป็นธรรมด่าว่าผู้ทำก็ยอมรับผิดชอบต่อกรรมของตน ดังนั้น
นอกจากตั้งเจตนาดีแล้ว ก็ควรมีความรู้เข้าใจที่จะให้สามารถตัดสินใจด้วยปัญญา

เป็นอันว่า ในศีลข้อที่ ๑ คือ ชว่ณปาณาติบาตนั้น แม้ว่าท่านจะมุ่งเอาสัตว์มนุษย์เป็นหลัก ดัง
พุทธพจน์ที่ยกมาแสดงแล้ว ซึ่งจำเป็นสำหรับการดำรงรักษาสังคมาของมนุษย์เอง แต่สัตว์จำพวกที่
เรียกว่าดิรัจฉาน ก็รักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์ เป็นเพื่อนร่วมโลก เราก็ควรมีเมตตาการุญญ์ ไม่ควร
เบียดเบียน ศีลข้อนี้ ท่านจึงให้แผ่คลุมไปถึงสัตว์จำพวกดิรัจฉานด้วย แม้ว่าการฆ่าสัตว์ดิรัจฉานจะมี
โทษน้อยกว่าการฆ่าสัตว์มนุษย์

ในเรื่องนี้ อรรถกถาได้แสดงหลักสำหรับวินิจฉัยว่า การฆ่าสัตว์ใดมีโทษน้อยหรือโทษมาก
(อธิบายไว้มากแห่ง เช่น ที.ธ.๑/๖๘; วิภังค.ธ.๔๐๗) โดยดูที่

๑. คุณความดี สัตว์มีคุณมาก ฆ่าก็มีโทษมาก สัตว์มีคุณน้อยหรือไม่มีคุณ ก็มีโทษน้อย เช่น
ฆ่าพระอรริยะมีโทษมากกว่าฆ่าปุถุชน ฆ่าสัตว์ช่วยงาน มีโทษมากกว่าฆ่าสัตว์ดุร้าย เป็นต้น

๒. ขนาดกาย สำหรับสัตว์จำพวกดิรัจฉานที่ไม่มีคุณเหมือนกัน ฆ่าสัตว์ใหญ่มีโทษมาก ฆ่า
สัตว์เล็กมีโทษน้อย

๓. ความพยายาม มีความพยายามมากในการฆ่า มีโทษมาก มีความพยายามน้อย มีโทษน้อย

๔. กิเลส หรือ เจตนา กิเลสหรือเจตนาแรง มีโทษมาก กิเลสหรือเจตนาอ่อน มีโทษน้อย เช่น
ฆ่าด้วยโทสะ หรือจงใจเกลียดชัง มีโทษมากกว่าฆ่าด้วยป้องกันตัว เป็นต้น

ที่พูดมาตอนทำนี้เป็นเพียงเรื่องราวประกอบความรู้เข้าใจ เป็นส่วนเสริม ข้อสำคัญอยู่ที่ต้อง
มองถึงความจำเป็นเห็นความสำคัญของศีล ๕ ที่จะเป็นพื้นฐานให้สังคมามนุษย์นี้ตั้งอยู่มั่นคง คนอยู่
กันดี ประเทศชาติก้าวต่อไปได้

ถ้ามวลชนมีศีล ๕ สังคมก็ปลอดอาชญากรรม ไม่มีการแย่งชิงปล้นฆ่าข่มขืน ไม่มีการทุจริตในเรื่องเงินทองทรัพย์สิน ไม่มีคนหากินด้วยการหลอกลวง ไม่มีอุบัติเหตุบนท้องถนนเพราะคนเมาแล้วขับ อันเป็นปัญหาซึ่งบ้านเมืองที่เจริญดีมีอารยธรรมไม่ควรจะมี แต่ประเทศไทยกลับมีชื่อเสียงเด่นเป็นอันดับนำๆ ทั้งที่เสี่ยงกล่าวคำสมาทานรับศีลของคนไทยดังไปได้ยินกันทั่วทุกถิ่นทุกที่ตลอดทุกเวลา หลอกกันทันตาตั้งแต่ปากว่ารับศีล

ถ้าคนไทยตั้งใจรับศีล ทำพิธีสมาทานศีลให้เป็นเรื่องจริงจังกัดศีลพิธี ก็จะเป็นคนที่เริ่มนับได้ว่ามีวินัย และการรักษาศีลนั้นก็พลักประกันต่อความอยู่ดีมีความมั่นคงวางใจได้ของชีวิต ทรัพย์สินครอบครัว การติดต่อสื่อสาร และการดำเนินกิจการทั้งหลาย ถ้าคนไทยรู้เข้าใจความหมายของศีล ๕ และมองเห็นความสำคัญต่อชีวิตและสังคมของตน ก็น่าจะพร้อมใจและร่วมใจในการที่จะตั้งอยู่ในศีล ๕ นั้น

ดังที่ว่าแล้ว สังคมไทยมีรูปแบบพิธีในการรับศีล ๕ หรือสมาทานเบญจศีล เป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันแทบทุกเวลาทั่วสังคมทั้งประเทศ แต่เวลานี้ รูปแบบประเพณีนั้นไม่สื่อไม่โยงมาประสานกับหลักการที่เป็นสาระ กลับกลายเป็นเครื่องฟุ้งถึงความเสื่อมธรรมเสื่อมปัญญาเลอะเลอะขาดวินัยที่แพร่ระบาดในสังคมไทย ถ้าใส่สาระคืนกลับเข้าไปได้ ก็จะพลิกวิกฤตเป็นวิวัฒนาการ

การที่จะทำได้จริง ก็ต้องมีความรู้เข้าใจชัดเจน มองเห็นความหมาย และสำนึกตระหนักถึงความมุ่งหมาย แล้วใจก็จะตั้งได้ตามความรู้เข้าใจและความสำนึกตระหนักนั้น ดังนั้น จึงขอเน้นย้ำว่า ในเวลาที่มีพิธีรับศีล ๕ เมื่อจะกล่าวคำสมาทาน จะว่าตามพระ ฟัง:

- นึกเห็นชัดในใจว่า การถือศีล ๕ นี้เป็นหลักพื้นฐานอันจำเป็นที่จะรักษาสังคมมนุษย์ให้มั่นคงปลอดภัย ให้คนอยู่กันดี ดำเนินชีวิตทำกิจการงานกันไปได้เป็นปกติสุข
- มองเห็นกว้างออกไปว่า ตัวเรากับทุกท่านทุกคนในที่ชุมนุมหรือที่ประชุมนี้ กำลังร่วมกันยืนยันและเสริมกำลังความเข้มแข็งมั่นคงในปฏิบัติการเพื่อชีวิตและสังคมอันนี้
- (สำหรับผู้ใหญ่ผู้สูงวัยที่มีศีลดีอยู่แล้วและมองดูสังคมนี้) ร่วมรับศีลกล่าวคำไปด้วย โดยมีใจชื่นชมโสมนัสว่าเหล่าผู้รับศีลกันอยู่นี้จะทำให้เรามีสังคมที่ตั้งงามมีความสุข

ในเวลาสมาทานเบญจศีล ขอให้คนไทยมีใจที่สำนึกด้วยปัญญาอย่างนี้ พิธีรับศีล ๕ ก็จะเป็นการปฏิบัติที่ทำกันได้จริงจังกตามความหมายและสมความมุ่งหมาย และเมื่อทำกันได้อย่างนี้ สังคมไทยก็จะมีฐานที่มั่นคงอันใหญ่ยิ่งซึ่งแผ่ไปเต็มทั่วทั้งแผ่นดิน รongรับสังคมที่จะก้าวเดินไปข้างหน้า พร้อมทั้งเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าคนพุทธคนไทยพร้อมที่จะก้าวต่อไปในพระพุทธศาสนา

ตั้งต้นกันที่จุดเริ่มนี้แหละ ขอให้คนนอกติเตียนได้ว่าสังคมไทยมีทุนที่ได้สะสมไว้มากมาย แต่คนไทยไม่เห็นไม่มอง พวกกันทั้งของที่มีมา ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เกล็ดอนกลาดกระจัดกระจาย ควرتื่นตัวรู้ทันขึ้นมา แล้วชวนกันจัดชวนกันใช้ ทุนดีที่มีพร้อมไว้แล้ว ก็จะพาให้ก้าวหน้าไปได้ทันที

ศีล-วินัย-สิกขาบท ก็รู้จัก ศีล-สมาธิ-ปัญญา ก็เข้าใจ ถึงจะเขียนว่า (วินัย→) ศีล→ สมาธิ→ ปัญญา ก็มองเห็นได้

ไปๆ มาๆ เรื่องศีล ๕ พุดเสียยี่ดียว ออกไปเรื่องแทรกเรื่องเสริมเสียมาก แต่ไหนๆ พุดมาแล้ว ก็ให้รู้กันจริงจางหน่อย ยิ่งเป็นเรื่องในขั้นเบื้องต้น แค่นี้ๆ ก็ควรรู้เข้าใจให้ถึงขั้นคุ้นปากคุ้นปัญญากันไปเลย

ขอย้อนทวนหลังสักหน่อย ที่พุดมานี้ นอกจากจะขอให้ทำกันจริงจางแล้ว ก็ให้รู้ชัดเจน ไม่ใช่อยู่กันไปคลุมๆ เครือๆ เรื่อง *ศีล วินัย สิกขาบท* นี้แค่เริ่มต้น แค่นั่นก็พุดกันมาพรวๆ มั่วๆ ทวีไปหมด

ในเรื่องความหมายที่ต่างกันของ ๓ คำนั้น *ศีล* กับ *สิกขาบท* ก็พุดไปแล้ว *วินัย* กับ *สิกขาบท* ก็พุดไปแล้ว แต่ตอนนั้นคงเผลอข้ามไป จึงยังพุดไม่ครบ ดังนั้นจึงพุดเสียให้ครบ คือมาถึง *ศีล* กับ *วินัย* ซึ่งก็ต้องรู้เข้าใจให้ชัดด้วย

วินัย มาคู่กับคำว่า *ศีล* บ่อยๆ แต่เรามักใช้คำว่า “ศีล” นั้นสับสนปนเปกับคำว่า “วินัย” แยกไม่ออกว่ามันต่างกันอย่างไร

วินัย นั้นบอกแล้วว่า เป็นการเอาธรรม คือเอาความจริง เอาหลักความจริง ที่เรารู้ มาเป็นต้นแบบ แล้วก็คิดจัดตั้งวางเป็นระเบียบเป็นระบบแบบแผนในสังคมมนุษย์ ให้มนุษย์ได้ปฏิบัติกันจริงจางอย่างเป็นรูปธรรม ให้เกิดความเป็นไปและมีผลตามธรรมนั้น

ถ้าไม่จัดตั้งขึ้นเป็นวินัย ธรรมก็เป็นเพียงธรรมดาอยู่ในธรรมชาติ ถ้าไม่จัดไม่ตั้งอะไรเป็นรูปธรรมขึ้นมาให้เป็นเครื่องกำหนดหมายว่าให้ทำตรงนั้นตรงนั้นอย่างนั้นอย่างนี้ ก็จะได้แค่เป็นเรื่องแล้วแต่บุคคล แล้วแต่ใครพอใจสมัครใจก็ทำไปตามที่ตัวรู้เข้าใจ แต่พอเอามาจัดมาตั้งมาวางเป็นวินัยเป็นระเบียบ เป็นระบบแบบแผนขึ้นมา กำหนดกันกำกับกันหรือบังคับกันว่า ในชุมชนนี้ ในสังคมนี้ ต้องทำกันตามนี้ เพื่อให้ชีวิตจะได้เป็นไปตามธรรม ก็มองเห็นได้ จัดการกันได้

เป็นอันว่า วินัยเป็นรูปแบบ เป็นการจัดตั้ง เป็นการจัดระเบียบระบบภายนอก รวมทั้งเป็นตัวบทกฎหมาย เป็นวินัยบัญญัติ เป็นกฎเกณฑ์กติกาข้างนอก ที่บอกรูปแบบ และกำหนดการจัดตั้งนั้นแล้วมันก็มาเป็นเครื่องกำกับคนฝึกคน ทำให้คนมีชีวิตที่ติงตามธรรม

ยังไม่จบแค่นั้น เรามีวินัยบัญญัติหรือมีกฎกติกาบอกไว้เป็นข้อๆ ว่าให้คนเว้นอันนั้น ให้ทำอันนี้ ให้ปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ ทีนี้ ทำอย่างไรจะแน่นอนจะมั่นใจว่าคนจะทำจะไม่ทำจะปฏิบัติตามบัญญัติตามกฎกติกานั้น ก็ต้องมีกระบวนการดูแลจัดการแม้กระทั่งบังคับให้คนทั้งชุมชนทั้งสังคมปฏิบัติตามนั้น นี่ก็คือ *วินัย* ในความหมายว่าเป็น *การปกครอง*

ถึงตรงนี้ ในแง่นี้ วินัยมีความหมายเป็นการปกครองไปแล้ว เพราะว่าเมื่อเราจัดตั้งวางระบบอย่างนั้นแล้ว ก็ต้องมีกระบวนการและวิธีจัดการที่จะให้คนปฏิบัติไปตามนี้ เป็นอันว่า กระบวนการและการจัดการที่จะให้คนปฏิบัติไปตามรูปแบบระบบกฎเกณฑ์กติกาที่วางไว้นั้น เรียกว่าการปกครอง ซึ่งก็ยังเป็นเรื่องที่อยู่ข้างนอกนั้นแหละ ไม่ว่าจะ เป็นระบบแบบแผนที่ตั้งวางไว้ ไม่ว่าจะ เป็นวินัยบัญญัติ เป็นกฎหมาย เป็นกฎกติกา จนถึงเป็นการปกครองเพื่อให้คนทำตามบัญญัติเหล่านั้น ก็ยังเป็นของอยู่ข้างนอกทั้งนั้น แล้วจะทำอย่างไรให้วินัยนั้นเป็นของจริง เข้าไปอยู่ข้างในเป็นเนื้อเป็นตัวของคน

ที่ถามมานั้น ก็ตอบง่าย ๆ สั้น ๆ ว่า ก็ให้คนปฏิบัติตามวินัยนั้นสิ พอคนปฏิบัติวินัย ทำตามบัญญัติ ตามกฎกติกา วินัยก็เป็นของจริง เข้าไปอยู่ข้างใน กลายเป็นเนื้อเป็นตัวของคนจนเป็นภาวะปกติของเขา (“ศีล” คือศีล แปลว่า “ปกติ”)

พอวินัยกลายเป็นของจริง เป็นเนื้อเป็นตัวอย่างอยู่ตัวเป็นปกติ เป็นคุณสมบัติของคนนั้น ก็มีคำเรียกพิเศษว่า เป็น “ศีล” เรียกว่าคนนั้นมีศีล คือวินัยได้กลายเป็นศีล เป็นคุณสมบัติอยู่ในตัวของคนนั้นแล้ว (แต่คนไทยชอบเรียกคำว่า “มีวินัย” คนไทยจึงสับสนในเรื่องถ้อยคำเหล่านี้) ถึงตรงนี้ ก็คงแยกได้ละว่า วินัย กับ ศีล ต่างกันอย่างไร หรือว่า วินัยกลายเป็นศีลได้อย่างไร

ได้บอกแล้วว่า วินัย หรือวินัยบัญญัตินั้น ประกอบด้วยข้อกำหนดการปฏิบัติซ้อย่อยๆ แยกกระจายออกไป ซึ่งในภาษาพระเรียกว่า “สิกขาบท” คือข้อกำหนดการปฏิบัติแต่ละข้อที่เอาไว้ให้เว้นนั้น ให้ทำนี่ (ทำนองเดียวกับที่กฎหมายแยกซ้อย่อยเป็นมาตราๆ) แล้วสิกขาบทอันมีมากมายนั้น ก็เรียกรวมกันทั้งหมดทีเดียวว่า “วินัย”

บอกแล้วว่า เมื่อคนปฏิบัติตามวินัย ก็เป็นคนมีศีล ทีนี้ เมื่อวินัยแยกย่อยเป็นสิกขาบทซ้อนี้ๆ เมื่อคนปฏิบัติตามวินัยในสิกขาบทซ้อไหนๆ ก็เป็นคนมีศีลตามวินัยในสิกขาบทซ้อนั้นๆ แต่พูดรวมๆ รวบยอดก็คือ คนที่ปฏิบัติตามวินัย ก็เป็นคนมีศีล

ทีนี้ ข้อกำหนดการปฏิบัติแต่ละซ้อๆ ที่เรียกว่า “สิกขาบท” นั้น ว่าตามตัวอักษร ก็แปลว่า ซ้อศึกษา หรือซ้อฝึก คือเป็นซ้อปฏิบัติในการพัฒนาตน หมายความว่า การปฏิบัติตามซ้อกำหนดในวินัยนั้น เป็นการศึกษาก่อน การฝึกตัว เป็นการพัฒนาตนเอง ถ้าใครปฏิบัติตามสิกขาบทที่เป็นซ้อวินัยนั้น ปฏิบัติไปจนทำได้ตามนั้น ทำได้อย่างนั้น ตัวเองก็กลายเป็นคนมีศีล คือได้ฝึกได้พัฒนาตนจนเป็นคนที่มีความประพฤติตามปกติเป็นอย่างดีนั้น พูดรวมๆ ว่ามีความประพฤติตามวินัย ตั้งอยู่ในวินัย อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่า มีวินัยเข้ามาอยู่ในตัวเอง อย่างเป็นทางการปกติของเขา นี่ก็จะเป็นคนมีศีล

เป็นอันว่าครบแล้วนะ ก็ทวนอีกทีว่า *ศีล วินัย สิกขาบท*

วินัย คือ การจัดตั้ง วางระบบ จัดระเบียบ กำหนดแบบแผน เป็นบัญญัติและจัดการให้คนทำ หรือให้ไม่ทำหรือให้ปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ เพื่อที่จะให้ชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอยู่เป็นไปสมตามธรรม แยกย่อยเป็นซ้อๆ เรียกว่าสิกขาบท

สิกขาบท คือ ซ้อฝึก ซ้อศึกษา ซ้อปฏิบัติแต่ละซ้อแต่ละหน่วย ที่จะพัฒนาตัวคน ให้เป็นอยู่เป็นไปตามวินัย เพื่อจะได้เป็นคนมีศีล

ศีล คือ การมีความประพฤติ ซึ่งปฏิบัติได้ตามวินัยที่แจกแจงแยกย่อยเป็นรายซ้อรายสิกขาบท ตั้งแต่ปฏิบัติได้อย่างทั่วๆ ไป จนถึงปฏิบัติได้ทั้งหมด

ถ้าเรียงลำดับตามขั้นตอนของการปฏิบัติ ก็เป็น *วินัย สิกขาบท ศีล* อย่างนี้

แต่ก็จะเห็นได้ว่า *ศีล* ซึ่งเป็นคุณสมบัติอันมีขั้นที่ตัวคนนั้น เป็นภาวะสัมฤทธิ์ หรือความสำเร็จ ผลที่ต้องการของวินัยที่ประกอบด้วยสิกขาบททั้งหลาย คือวินัยอันประกอบด้วยสิกขาบททั้งหลายนั้น เป็นเหมือนอุปกรณ์หรือเป็นเครื่องมือสำหรับใช้สร้างศีล โดยศีลเป็นผลสำเร็จ เป็นของจริงที่มุ่งหมาย ดังนั้นจึงวางศีลเป็นตัวตั้งที่ต้องการ ตามด้วยวินัยพร้อมทั้งสิกขาบทที่เป็นอุปกรณ์ ได้ลำดับเป็น *ศีล วินัย สิกขาบท*

ที่นี้ มองกว้างออกไปอีก บอกแล้วว่า *ศีล* เป็นของจริงที่เกิดขึ้นในตัวคนโดยกลายเป็นคุณสมบัติของเขา เป็นภาวะสัมฤทธิ์ผลที่ต้องการอย่างหนึ่งในการพัฒนาคน คือในการศึกษา ที่เรียกว่าศึกษา

ที่นี้ เมื่อพูดถึงการศึกษา คือกระบวนการพัฒนาคน *ศีล* ที่เป็นผลสำเร็จของวินัยและสิกขาบทนั้น เป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการพัฒนาคนนั้น คือการศึกษาสามส่วน ซึ่งเรียกว่า **ไตรสิกขา** ได้แก่ *ศีล สมาธิ ปัญญา* ตอนนี้นำมาถึงระบบใหญ่ของการศึกษาคือการพัฒนาคนมนุษย์แล้ว เมื่อพูดถึงตัวภาวะของจริงที่ต้องการ ไม่ต้องพูดถึงเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ใช้สร้างของจริงนั้น ก็เป็นอันรู้กันว่าวินัยและสิกขาบทรวมอยู่ในขั้นของ*ศีล*อยู่แล้ว ไม่ต้องเอ่ยชื่อออกมา ก็พูดแค่*ศีล* แล้วต่อไปยัง *สมาธิ* และจบที่ *ปัญญา*

ศีล นี้ เป็นที่เชื่อมต่อและเป็นที่ตั้งต้น คล้ายกับเป็นนอกชาน คือจะ*ออกจากบ้าน* ไปติดต่อกับคนอื่น ไปตลาด ไปในหมู่บ้าน ไปในชุมชน ไปไหนๆ ก็ตั้งต้นที่นอกชาน หรือมาจากไหนๆ จะ*เข้าไปในบ้าน* ก็ตั้งต้นที่นอกชาน *ศีล* คือความประพฤติดี มีพฤติกรรมดีงาม ไม่เบียดเบียน อยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยมีความสัมพันธ์ทางกายวาจาที่เป็นมิตร ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อข้างนอกอยู่ดีไม่มีเวรภัย ข้างในจิตใจก็เรียบรื่นชุ่มชื้นสบาย เป็นภาวะที่พร้อมและเกื้อหนุนการพัฒนาจิตพัฒนาปัญญาต่อไป

เมื่อรู้เข้าใจดีแล้ว ถ้าเขียนว่า (วินัย→) *ศีล*→ *สมาธิ*→ *ปัญญา* ก็มองได้ทะลุหมด

โยมขอศีล พระบอสิกขาบท โยมขอสมาธิ พระบอกรรมฐาน โยมขอปัญญา พระบอถ้อยวาจาให้เอาไปวิจัย

เรื่อง *ศีล วินัย สิกขาบท* ได้อธิบายความหมายให้ฟังกันแล้ว แต่ที่พูดไปนั้นเป็นความหมายตามหลัก อย่างที่เวลานี้เรียกว่าเป็นวิชาการ หรือบางทีก็เป็นทางการ

ที่นี้ ก็ต้องยอมรับความจริงว่า ถ้อยคำที่พูดจากันในชีวิตประจำวันนั้น บางทีก็มีความหมายไม่ตรงตามหลัก ไม่ใช่ภาษาทางการ แต่เป็นภาษาชาวบ้าน เป็นคำพื้นถิ่น คำชินปาก ติดปาก คล่องปาก เป็นคำตลาด แม้กระทั่งเป็นคำเพี้ยน และถ้อยคำจำพวกนี้บางทีก็ต้องยอมรับตามความหมายที่ตลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนไปแล้ว เพราะความหมายที่เพี้ยนไป ได้กลายเป็นความหมายสามัญที่ใช้กันชินปากมานานักหนา และคนก็รู้เข้าใจกันอย่างนั้นทั่วไปหมด

ขอยกตัวอย่างง่ายๆ เช่น “มานะ” เป็นคำมาจากภาษาบาลี มีความหมายเดิมว่า ความถือตัว ความอยากเป็นใหญ่ใฝ่อำนาจ แต่ในภาษาไทยใช้กันไปใช้กันมา ความหมายเพี้ยนไปกลายเป็นว่าเพียรพยายาม

“วาสนา” มีความหมายเดิมในภาษาบาลีว่า อาการกิริยาทางกายวาจาและทำที่ความรู้สึกนึกคิดความชอบความพอใจที่สะสมติดตัวมาเคยชินจนเป็นลักษณะประจำตัวของบุคคลนั้นๆ เช่น พูดจา ยึดอาด พูดวะเว้ย เดินตัวมเตี้ยม เดินไปเต็นไป ได้ยินเสียงดนตรีที่ไหน จะต้องไปสนุกให้ได้ ซึ่งควรละเลิกหรือแก้ไขปรับปรุง แต่ในภาษาไทยกลายเป็นมีความหมายที่ดีว่าเป็นบุญบารมี

“อารมณ์” มีความหมายเดิมในภาษาบาลีว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในจิต คือ สิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจรู้สึกคิด แต่ในภาษาไทย ความหมายเลื่อนไปเป็นความรู้สึก ภาวะจิต หรืออาการเป็นไปของจิตใจที่ดีร้ายตามกิเลสหรือตามคุณธรรม เช่นว่า อารมณ์ดี อารมณ์เสีย รัก โกรธ ดีใจ ซึมเศร้า เหงา ตื่นเต้น ร่าเริง หดหู่ เครียด ซึ่งห่างไกลไปคนละเรื่องละราวจากความหมายจริงแต่เดิมในภาษาบาลี

คำในชุด *ศีล วินัย ลิกขาบท* นี้ ไม่ได้ผิดเพี้ยนไปไกลถึงอย่างนั้น แต่ก็มีความเขวๆ ไปบ้าง บางทีก็ใช้กันหละหลวม ปนเป หรือคลุมเครือ

ศีล กับ *วินัย* ในภาษาไทยใช้กันสับสนปนเปหละหลวมทั่วไป ในที่ควรใช้คำว่าวินัย ก็ไปใช้ศีล ที่ควรใช้ศีล ก็ไปใช้วินัย ในเรื่องนี้ เอาแค่รู้เข้าใจตามที่อธิบายมาแล้ว แต่ในวงกว้าง คงต้องปล่อยไปก่อน เอาแค่รู้ทันไว้ เหมือนคำว่า “อารมณ์” ที่ดูไม่กลับแล้ว

อีกคู่หนึ่งคือ *ศีล* กับ *ลิกขาบท* คนไทยทั่วไปรู้จักแต่ “ศีล” น้อยคนจะรู้จัก “ลิกขาบท” ดังนั้น ในภาษาไทย ไม่ว่าจะในที่ควรเรียกว่าศีล หรือเรียกว่าลิกขาบท คนไทยก็มักเรียกอย่างเดียวเป็น “ศีล” ทั้งหมด ดังที่พูดกันว่า ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑

อย่างที่บอกแล้วว่า เมื่อยังเป็นข้อวินัย เป็นข้อปฏิบัติ เป็นข้อฝึกอยู่ข้างนอก ก็เป็นลิกขาบท แล้วที่นี้เราเอาลิกขาบทนั้นมาปฏิบัติ เราทำตามลิกขาบทนั้น เรายุติลิกขาบทนั้น การปฏิบัติตามลิกขาบทนั้นกลายเป็นความประพฤติของเรา อยู่ในตัวเราแล้ว นี่ถือเป็นศีล ดังนั้น ก่อนที่เราจะปฏิบัติ จึงมีข้อปฏิบัติเป็น ลิกขาบท ๕ ลิกขาบท ๘ ลิกขาบท ๑๐ ลิกขาบท ๒๒๗ ลิกขาบท ๓๑๑

อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวบ้านหรือคนทั่วไป การที่จะแยกอย่างนี้ได้ เป็นเรื่องยากสักหน่อย แม้แต่ในภาษาบาลี เวลาพูดจากันต่างๆ ไป ในภาษาสามัญ หรือพูดแบบชาวบ้าน ท่านจึงยอมหรือปล่อยให้เรียกกันสบายๆ ว่า ปณจศีล (ศีล ๕) ขณฐศีล (ศีล ๘) ทสศีล (ศีล ๑๐) แต่พอถึงเรื่องของพระ ท่านไม่นิยมให้พูดสบายปากอย่างในภาษาไทยว่า ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑ แต่ท่านเรียกตามหลักว่า ลิกขาบท เท่านั้นเท่านั้น (มีในมิลินทพญทฎีกาที่เดียวทำท่าจะเขว)

ถึงแม้สำหรับชาวบ้านที่เรียกง่ายๆ ว่า ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ (อุปาสิกอุปาสิการักษาศีล ๑๐ ก็มี) นั้น ท่านปล่อยให้พูดในการพูดจาทั่วไปเท่านั้น แต่พอจะเอาจริงจัง จะทำเป็นกิจจะลักษณะ คือในเวลาสมาทาน (จะรับจะถือเอาไปปฏิบัติจริงจัง ที่เรียกว่ารับศีล) ท่านให้พูดว่า ลิกขาบท ๕ ลิกขาบท ๘ ลิกขาบท ๑๐

เพราะฉะนั้น ขอให้สังเกต เราได้ยินพูดกันเรื่อยๆ ว่า ชาวบ้านมาขอศีล แล้วเราก็พูดกันว่า พระให้ศีล แต่ดูให้ชัดสิ ที่จริง พระไม่ได้ให้ศีล พระไม่เคยให้ศีล ขอให้ดูคำที่ท่านว่าจริงๆ ไม่มีหรือ พระไม่เคยให้ศีล โยมมาขอศีล แล้วท่านให้อะไร

ที่นี้ก็ดูกันให้ชัด ญาติโยมมาขอศีล มาถึง ก็ว่า

มยํ ภนเต, (วิสุํ วิสุํ รกขณตถาย), ติสระณน สห, **ปณจ สีลานิ** ยาจาม.

บอกว่า: ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย **ขอศีล ๕** พร้อมทั้งไตรสรณะะ (เพื่อจะรักษาแยกเป็นข้อๆ)

นี่โยมบอกขอศีล ๕ แล้ว พระจะว่าอย่างไร หลายคนพูดว่าพระก็ให้ศีลซิ แต่เปล่า พระไม่ได้ให้ศีลหรอก ก่อนที่พระจะว่าอะไร ตอนหนึ่งอยู่นั้น ขอให้นึกเหมือนพระบอกในใจว่า

“ศีลเป็นคุณสมบัติในตัวคน ไม่มีใครเอาศีลให้แก่โยมได้หรอก ถ้าโยมจะเอาศีล โยมก็ต้องปฏิบัติ แล้วโยมก็ทำตัวให้มีศีลขึ้นมาเองแหละ เอาละนะ อาตมาจะบอกสิกขาบทให้ แล้วโยมเอาสิกขาบทนั้นไปปฏิบัติ โยมก็จะมีศีลเป็นของโยมเอง ถ้าโยมตกลง ก็ว่าตามอาตมานะ”

พระนี่ เหมือนบอกในใจ เสร็จแล้ว พระก็บอกสิกขาบทให้ ขอให้ดูนะ:

หนึ่ง: ปาณาติปาตา เวรมณี **สิกขาบท** สมာทิยามิ.

บอกว่า: ข้าพเจ้าขอรับเอาไปถือปฏิบัติ ซึ่ง**สิกขาบท** (ไม่มีคำว่าศีลเลย) ที่จะงดเว้นจากการทำลายชีวิต

นี่แหละ *หนึ่ง* คำว่าศีลก็ไม่มี *สอง* ก็ไม่ได้ให้อะไรด้วย เพียงแต่บอกสิกขาบทออกไป เป็นเรื่องของโยมเอง เมื่อใจเอา โยมก็พูดแสดงความตั้งใจ บอกว่าตัวข้าพเจ้าขอรับไปปฏิบัติ

เป็นอันว่าญาติโยมเห็นด้วย-ตกลง-สมัครใจ แล้วบอกความตั้งใจเองว่าจะปฏิบัติโดยขอรับเอาไปถือ ซึ่งสิกขาบท คือข้อนี้ *ข้อหนึ่ง* ที่จะเว้นจากการทำลายชีวิต *ข้อสอง* ที่จะเว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ *ข้อสาม* ที่จะเว้นจากการประพฤตินิโคตนา *ข้อสี่* ที่จะเว้นจากการพูดเท็จ *ข้อห้า* ที่จะเว้นจากสุรา เมรัยอันจะทำให้เกิดความประมาท

ที่นี้ก็สรุป พอพระบอกสิกขาบท ๕ ข้อนี้เสร็จ โยมบอกความตั้งใจเสร็จ พระก็สรุปให้ว่า

อิมานิ ปญจ สิกขาปทานิ (สมาทิยามิ).

นี่ยังย้ำอีกว่า ที่โยมขอศีล ๕ นั้น นี่แหละอาตมาบอกสิกขาบท ๕ นี้แล้ว โยมก็ตกลงเอาสิกขาบท ๕ จะไปปฏิบัติ แล้วโยมก็จะมีศีลของตัวเอง

พอจบแล้ว ลงท้าย พระก็บอกอานิสงส์ว่า

สีเลน สุขติ ยนติ สีเลน โภคสมปทา
สีเลน นิพพุตติ ยนติ ตสฺมา สิลํ วิโสธเย

บอกว่า: ด้วยศีล คนก็จะไปสุคติ...

อ้าว... ที่ลงท้ายจบไปเมื่อก็ บอกว่าตกลงรับเอา**สิกขาบท ๕** ไปปฏิบัติ เพิ่งบอกเสร็จไปหยกๆ นี่เปลี่ยนอีกแล้ว พระกลับไปพูดศีลอีกแล้ว บอกว่า “**ด้วยศีล**...” นี่ยังงั้น

นี่ละ ถ้าเรามีความรู้เข้าใจจริง ก็จับได้ไฉนความหมายของท่าน นี่เป็นการทดสอบและพิสูจน์ตัวเราว่าเข้าใจจบเรื่องวินัย-สิกขาบท-ศีล หรือยัง มองดูสิ ในการสมาทานสิกขาบทนั้น เมื่อเอาเนื้อๆ กัน จะมีเวลาที่ไหนมาพูดยาวๆ ให้เย็นเยือก เมื่อรู้เข้าใจหลักอยู่แล้ว ก็ยอมมองเห็นนัยและเข้าใจเหตุผล ทุกจุดทุกชั้นทุกตอน

มองดูง่าย ๆ นี่เพิ่งตกลงบอกรับเอาสิกขาบทไปจะปฏิบัติ เมื่อยังไม่ได้ปฏิบัติ จะมีอานิสงส์มาได้อย่างไร

แต่เหตุผลสำคัญอยู่ที่ว่า สิกขาบทนั้นเป็นข้อปฏิบัติอยู่ข้างนอก มันก็อยู่ของมัน ต่างหาก มันจะมีอานิสงส์อะไรๆ แก่เราได้อย่างไร ทีนี้ เมื่อเราปฏิบัติมันหรือเอามันมาปฏิบัติเอามันมาทำตามแล้ว นั่นสิ อานิสงส์ซึ่งเป็นผลจึงจะมีขึ้นมาได้ และที่ว่าปฏิบัติมันทำมันเอามันมาปฏิบัตินี้แหละ ก็เป็นศีลขึ้นมาที่ตัวเราซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติ คือจากการปฏิบัตินั้น เราก็กลายเป็นผู้มีศีล แล้วถึงตอนนี่แหละ จากการปฏิบัติของเราที่เป็นศีลขึ้นมาแล้วนี้ อานิสงส์ก็เกิดขึ้นมา เป็นอันว่า เราปฏิบัติสิกขาบท ทำให้เรามีศีลขึ้น แล้วอานิสงส์ก็เกิดขึ้นจากศีลที่เรามีนั้น

นี่แหละ ลงท้ายท่านจึงบอกอานิสงส์ของศีล คือผลของการที่เราปฏิบัติสิกขาบทนั้นได้สำเร็จ บอกว่า เมื่อคุณปฏิบัติตามนั้นะ คุณก็จะเป็นผู้มีศีล แล้วด้วยศีล ที่คุณประพฤติได้นั้น ก็จะทำให้ไปสุคติ นี่คือผลแก่ตัวคุณ

ต่อไป ด้วยศีลนั้น ก็จะมีเวรกรรมพร้อมด้วยโมหะ นี่เป็นเรื่องของสังคัม คือ ถ้าสังคัมเต็มไป ด้วยการเบียดเบียนกัน จะไปไหนก็ไม่ปลอดภัย จะทำการค้า ก็คดโกงกัน ทำธุรกิจ ก็พุดจาสื่อสาร เชื่อถือไว้วางใจกันไม่ได้ แกรมมีโจรขโมยมากตั้งแต่ลักเล็กขโมยน้อย ก็เดือดร้อนวุ่นวายกันไปหมด เศรษฐกิจจะมั่งคั่ง สังคมจะมั่นคง ไม่มีทางเป็นไปได้

เหนือขึ้นไปอีก ด้วยศีลนั้น ก็ไปได้ถึงนิพพาน พอมีศีล คนก็มีความสัมพันธ์ที่ดี อยู่กันสงบปลอดภัย มีเมตริ คนไม่มีเวรภัย สภาพแวดล้อมบรรยากาศก็เอื้อ ตัวเองมีแต่ความดี ไม่ได้ทำอะไรเสียหาย จิตใจก็ชุ่มชื้นสดใส ถ้าดีมากๆ เช่นได้ทำความดีทำประโยชน์มากมาย ใจมีปีติปราโมทย์ นั่นก็คือเริ่มเข้าทางดำเนินสู่สันติอิสรภาพและความสุขที่แท้ ที่เรียกให้สั้นที่สุดว่านิพพาน

เป็นอันปิดท้ายได้แล้ว คือพระบอกว่า คุณมาขอศีล อาตมาให้ศีลไม่ได้ (ใครจะไปให้ศีลได้ อยากรั้วละ ศีลมันเป็นคุณสมบัติในตัว คุณก็ต้องไปทำไปปฏิบัติเอา เป็นเรื่องของตัวคุณเอง) แต่คุณเอาสิกขาบทไปปฏิบัติได้ เมื่อคุณปฏิบัติตามสิกขาบทแล้ว ศีลก็เกิดมีขึ้นในตัวคุณเอง คุณก็จะมีศีล แล้วด้วยศีลนั้นแหละ ที่เป็นคุณสมบัติในตัวของคุณ (อันเกิดจากการที่คุณได้ปฏิบัติตามสิกขาบทนั้น) ก็เกิดอานิสงส์ มีผลดีงามต่างๆ อย่างที่ว่าไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ คือประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปด้วยดีเต็มตามความหมาย

จบแล้วนะ เรื่องที่ว่า โยมขอศีล พระบอกสิกขาบท บอกว่าท่านปฏิบัติตามข้อฝึก คือสิกขาบทนี้แล้ว ท่านจะเป็นผู้มีศีล เป็นอันว่าได้เห็นกันให้ชัดไป เข้า... ไปอาราธนาศีล ขอศีลพระ ศีล ๕ บ้าง ศีล ๘ บ้าง แล้วบอกว่าพระให้ศีล ความจริงไม่ได้ให้เลย คำบาลีชัดเลยว่าไม่ได้ให้ศีล เพราะฉะนั้น ถ้าเข้าใจหลักการนี้แล้ว การปฏิบัติก็จะชัดไปด้วย

เรื่องราวและถ้อยคำเหล่านี้เป็นตัวอย่างแสดงหลักการของพระพุทธศาสนา ที่ชัดเจนว่า เป็นชีวิตที่ดีงามชอบธรรมแห่งการฝึกฝนพัฒนา เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ไม่มีเรื่องของการวอนไหว้ขอผลดลบันดาลอะไรเข้ามาเกี่ยวข้อง

ก่อนจะผ่านไป ขอทวนย้ำจุดสำคัญว่า วินัยบัญญัติที่เป็นข้อๆ นี้ เรียกว่าสิกขาบท เพราะมิใช่ให้มองเป็นข้อบังคับ ไม่ใช่คำสั่งหรือคำห้าม แต่เป็นข้อที่เราเองตกลงยอมรับตั้งใจปฏิบัติ จึงเป็นข้อฝึก ข้อศึกษาอย่างที่ว่าแล้ว

เมื่อเป็นการฝึกการศึกษา ก็เป็นการพัฒนาขึ้นในเนื้อตัวของเรา ซึ่งเป็นของจริงที่จะคงอยู่ต่อไปได้ยั่งยืน สมที่เรียกว่าเป็นวินัย ซึ่งแปลว่าเครื่องนำไปให้พิเศษ คือเป็นการฝึกตนฝึกคนให้พัฒนาตงามยิ่งขึ้นไป และสมความหมายของวินัยในแง่ที่ว่า วินัยเป็นการปกครองตัวเองได้ ไม่ใช่วินัยที่เข้าใจและใช้ผิดกันไป กลายเป็นการบังคับจากคนอื่นข้างนอก ที่สั่งให้ทำ และห้ามไม่ให้ทำอย่างนั้น อย่างนี้ ตามอำนาจของเขา ทำตามกฎ เพราะถูกกดไว้ พออำนาจบังคับข้างนอกหมดไปหายไป ก็ระเบิด วินัยก็หายหมดไป ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นวินัยที่แท้จริง

พูดถึงเรื่องศีลไปแล้ว ก็มาพูดถึงเรื่องสมาธิและปัญญาด้วย ซึ่งก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน และในแง่ที่ว่ามานี้ ที่ว่าให้ศีลไม่ได้นั้น ให้สมาธิได้ใหม่ ก็ไม่ได้เหมือนกัน ให้ปัญญาได้ใหม่ ก็ให้ไม่ได้ ตกลงว่า ไม่เฉพาะศีลหรือ สมาธิ ปัญญา ให้ไม่ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะสมาธิ หรือปัญญา ก็เป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในตัวคนนั้น ซึ่งแต่ละคนต้องฝึกให้มีในตัว

เขาอยากได้ศีล ก็บอกเขาให้เอาสิกขาบทไปปฏิบัติ เมื่อเขาฝึกปฏิบัติตามสิกขาบท เขาก็มีศีลขึ้นมา

ที่นี้เขาขอสมาธิ ทำอย่างไร พระก็บอกกรรมฐานไป คุณตกลงรับเอากรรมฐานไปฝึกไปปฏิบัติ สมาธิเกิดขึ้นในตัวคุณ คุณก็ได้สมาธิเอง

แล้วปัญญาละ เขาขอปัญญา ไม่ว่าจะพระหรือใครๆ ก็ให้ปัญญาไม่ได้ แล้วทำอย่างไร ก็บอกสูตรคือถ้อยคำ ที่เป็นข้อมูลความรู้ ให้ข้อแนะนำคำสั่งสอน แล้วเขาเอาไปเรียนรู้ ไปพิจารณา ไปพิจารณา ไปวิจัย ปัญญาที่เกิดแก่ตัวเขาเอง

เป็นอันว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ให้กันไม่ได้ เป็นเรื่องของคนนั้นจะต้องฝึกฝนพัฒนาขึ้นในตนเอง จึงเรียกว่า **สิกขา** แปลว่า การเรียนรู้ฝึกฝนทำให้มีให้เป็นให้พัฒนาขึ้นมา รวมเป็น ๓ อย่าง จึงเรียกว่า **ไตรสิกขา**

ก็ย้ำอีกที เป็นอันว่า

เขาขอศีล พระบอกสิกขาบทให้ คือให้ข้อฝึกข้อปฏิบัติไปทำเอง แล้วคุณก็จะมีศีล

เขาขอสมาธิ พระบอกกรรมฐาน หรือจะเรียกว่าให้อารมณกรรมฐานไป คือบอกข้อปฏิบัติที่จะไปฝึกแล้วเกิดสมาธิ

แล้วเขาขอปัญญา พระก็บอกเล่ากล่าวให้สูตร ซึ่งแปลว่าสิ่งที่ได้สดับได้ฟัง คือสิ่งที่เล่าเรียนสิ่งที่อ่าน ข้อแนะนำคำสั่งสอน ฯลฯ บอกให้ แล้วเขาก็ไปเรียนรู้ ไปวิจัย ตรวจสอบ สืบค้น พินิจ ทดลอง ให้เกิดปัญญาขึ้นมาในตัวเขาเอง

ได้พูดมายืดยาวมากแล้ว ที่พูดตอนท้ายนี้ถือได้ว่าเป็นเรื่องแถม ถ้าแถมมากนัก ก็จะถูกกลายเป็นเรื่องใหม่ แล้วก็จะไปกันใหญ่ เขาเป็นว่าวันนี้ จบกันแค่นี้

แม่ฝูงนกและกลีบดอกไม้ก็มีวินัยโดยธรรมชาติ ดีกว่าคน ถ้าขาดปัญญา ไม่รู้จักวินัย

ระเบียบระบบของมนุษย์ ที่เป็นวินัย ไม่หนีไปไหนจากระบบเหตุปัจจัย ในธรรมชาติ

มาคุยกันต่อ เรื่องเก่าที่คุยกันแล้ว คือเรื่องธรรมวินัย ความจริงน่าจะจบแล้ว แต่ก็มีแง่มุมแยกออกไปเรื่อยๆ สำหรับเรื่องวินัยนั้น บอกแล้วว่าเป็นเรื่องของการจัดระเบียบแบบแผนตั้งวางระบบในชีวิตและสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่มนุษย์จัดทำขึ้น เป็นเรื่องที่ค่อนข้างไปทางสังคม เน้นในด้านการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์ แต่ก็มีส่วนที่มนุษย์จัดตั้งขึ้นเพื่อจัดการดำเนินชีวิตของตนเองให้เกิดผลในทางที่ดีขึ้น และเป็นการฝึกตนเองด้วย

วินัยนี้เป็นเรื่องของสมมุติ คือมันไม่มีโดยธรรมชาติ แต่คนเรานี้มาตกลงกัน หรือแม้แต่ตกลงกับตัวเอง จัดตั้งวางขึ้น เราสามารถจัดวางระเบียบในการดำเนินชีวิตของตัวเองได้ เช่นจัดแบ่งเวลาในแต่ละวัน ในการที่จะดำเนินชีวิตหรือทำกิจการงาน เช่นว่า ในวันหนึ่งๆ จะตื่นเมื่อไร จะออกจากบ้านไปทำงานเมื่อไร จนถึงว่าจะนอนเมื่อไร ฯลฯ

ถ้าเป็นวินัยที่เกี่ยวกับส่วนรวม ก็ต้องจัดวางให้เข้ากับระบบระเบียบของเขา เช่นว่าทำงานของรัฐบาล เขาก็มีกำหนดของเขาตั้งไว้ เป็นวินัยของส่วนรวม แต่ถ้าเป็นงานส่วนตัว เราอาจจะวางวินัยของเราเองเช่นว่าเราจะเริ่มงานเมื่อนั้นเมื่อนี้ แต่ถึงอย่างไร ในเมื่อเราอยู่ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นถึงเราจะวางระเบียบสำหรับตัวเราเอง ก็อาจจะต้องให้สอดคล้องกับผู้อื่นด้วย ถึงแม้ว่าเราจะทำงานส่วนตัวของเรา แต่งานของเราต้องสัมพันธ์กับกิจการของผู้อื่น ถ้าเราทำในเวลาที่เขาไม่ทำ เราจะไปติดต่อกับเขา ก็เกิดความติดขัดยุ่งยาก เพราะฉะนั้นจึงต้องคำนึงถึงประโยชน์ที่มุ่งหมายจะให้เกิดขึ้นว่าทำอย่างไรจะให้สำเร็จผลที่ต้องการได้อย่างดี ซึ่งอยู่ที่ต้องมีปัญญารู้ทั่วถึงปัจจัยสัมพันธ์ และความสามารถคิดการที่จะทำอย่างไรให้ได้ผล

เริ่มตั้งแต่การเงินการใช้จ่าย ก็ต้องมีวินัยในการเงิน จะจัดระเบียบอย่างไรให้การเงินได้ผลดีตั้งต้นแต่ให้สัมพันธ์กับการหาได้ จะใช้จ่ายเพื่ออะไรในด้านไหนบ้าง ด้านไหนจะใช้เท่าไร จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำไว้ อย่างหลักกว้างๆ ที่ตรัสว่า ให้แบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน เริ่มด้วยส่วนแรก ใช้เพื่อเลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัวและคนภายใน รวมทั้งทำสิ่งที่ดีงามบำเพ็ญประโยชน์ อีก ๒ ส่วนใช้เป็นทุนด้านการงานหรือลงทุนในกิจการ แล้วส่วนที่สี่ ก็เก็บไว้เป็นประกันสำหรับยามจำเป็น เช่นเผื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเกิดเหตุการณ์คับขันฉุกเฉิน หรือมีเหตุขัดข้องในการเงินรีบด่วนไม่อาจคาดหมายขึ้นมา หรือสถานการณ์ร้ายภัยพิบัติขัดข้อง เช่นว่าเกิดสงคราม ซึ่งล้วนแต่ต้องไม่ประมาท

ย่อยลงไป แม้แต่ในส่วนของเงินที่จะใช้ลงทุนทำกาารงานสองส่วนนั้น จะแยกละเอียดอย่างไร เงินในส่วนของกาารใช้จ่ายเลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัวบำเพ็ญประโยชน์ จะแบ่งจะจัดละเอียดอย่างไรบ้าง นี้ ก็อยู่ที่ว่าเราจะต้องมาคิดพิจารณาหาประสบการณ์ หาความรู้จากผู้อื่นแหล่งอื่นรอบตัวมา แล้วก็จัดวางเป็นระเบียบขึ้น เพราะฉะนั้นเรื่องระเบียบระบบแบบแผนของมนุษย์นี้ จึงเป็นเรื่องที่เกิดจากเจตนาของเราที่จะจัดสรรทำขึ้น แล้วจะได้ผลอย่างไร ก็ขึ้นต่อสติปัญญา

ที่นี้ ในเรื่องของวินัย ซึ่งเป็นแผนเป็นระบบของมนุษย์ จะจัดทำขึ้นมาได้ และมีผลจริงหรือไม่ มีผลดีแค่ไหน ก็ดังที่ได้เคยบอกแล้วว่า ต้องอาศัยความรู้ในความจริง ตั้งแต่รู้เข้าใจทั่วตลอด อย่างน้อยรู้เพียงพอ ในความเป็นเหตุเป็นผลกันของสิ่งทั้งหลาย ในระบบปัจจัยสัมพันธ์ทั่วถึง จึงจะรู้ว่า จะจัดอย่างไรให้มีผลเกิดขึ้นได้อย่างที่ต้องการ ถ้าไม่รู้เรื่องเหตุปัจจัย มองไม่เห็นความสัมพันธ์ หย้งไปไม่ถึงผล ก็จัดให้สำเร็จเอาดีไม่ได้

ต้องตอบให้ชัดว่าที่จัดแผนจัดระบบจัดวินัยนั้นเพื่ออะไร คำตอบที่ตรงเต็มตลอดก็คือ จัดเพื่อให้เกิดผลขึ้นตามกฎธรรมชาติ หรือตามธรรม ในทางที่จะสนองความต้องการ ตรงตามความมุ่งหมายของมนุษย์ เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า ธรรมเป็นพื้นฐานและเป็นทั้งจุดหมายของวินัย อันนี้ก็อธิบายกันไปมากแล้ว

ที่นี้ วินัยที่เป็นแผนเป็นระบบระเบียบของมนุษย์นี้ เป็นเรื่องที่มีมนุษย์จัดตั้งวางขึ้น แต่เมื่อมองลึกลงไป เราจะเห็นเหมือนกับว่า ในธรรมชาติก็มีวินัย คือความเป็นระเบียบอยู่ในระบบของสิ่งทั้งหลายนั้น มีอยู่ทั่วไปหมด แม้แต่ในของเล็กๆ น้อยๆ ดังเช่นดอกไม้ ลองดูสี ดอกไม้นั้นมีกลีบเรียงกันไปเป็นระเบียบ ถ้าเราลองยกย้ายในดอกไม้ที่ยังตูม เอากลีบหนึ่งเรียงรี อีกลีบหนึ่งเรียงขวาง จะเกิดอะไรขึ้น มันก็เกิดความขัดข้องในตัวดอกไม้ที่เป็นหน่วยรวม ทำให้มันติดขัดและเสียรูปเสียร่างในกาารที่จะเป็นดอกไม้บาน

ความเป็นระเบียบในธรรมชาติ ก็เป็นไปตามระบบความสัมพันธ์ระหว่างส่วนหรือองค์ทั้งหลายนั้นแหละ และความสัมพันธ์นั้นก็คือความเป็นปัจจัยแก่กันของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งโยงกันไปโยงกันมา จนออกรูปที่ปรากฏเป็นอย่างนั้น ถ้าจะให้มันมีผลดี เราก็ก้าวไปเป็นปัจจัยร่วมที่เรียกว่าทำกาารจัด ที่จะให้มีความสัมพันธ์ที่ปรากฏผลคือออกรูปมาเป็นอย่างนั้นๆ

บรรดาสัตว์ทั้งหลายก็เหมือนกัน สัตว์ทั้งหลายก็มีชีวิตที่อยู่ในระบบเป็นระเบียบตั้งแต่ในขั้นที่มองเห็นง่าย ๆ ว่า จะออกหากินเมื่อไร อย่างไร อย่างนกมีการบินไปเป็นฝูง และในเวลาที่ยังบินไป ก็มีความเป็นระเบียบ ถ้าไม่เป็นระเบียบ มันก็ไม่สามารถคุมฝูงอยู่ได้ ก็เกิดโทษ เป็นภัยอันตรายแก่พวกมันเอง เพราะฉะนั้นจึงดูคล้ายว่า ความจำเป็นในความเป็นอยู่เป็นไปของธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่เป็นเหตุปัจจัยแก่กันทั้งหลายนี้เอง ทำให้เกิดความเป็นระเบียบขึ้นมา นี่จึงเหมือนกับว่า ในธรรมชาติก็มีวินัยอยู่แล้ว และความเป็นระเบียบอยู่ในระบบเหมือนกับมีวินัยนี้แหละ ที่ทำให้สิ่งทั้งหลายดำเนินไปได้ด้วยดี

เพราะฉะนั้น นักวิทยาศาสตร์ เช่นอย่างไอส์ไตน์ จึงบอกว่า เพราะเขามีความเชื่อในความ เป็นไปอย่างมีระเบียบ ที่เรียกว่ากฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เขาจึงเกิดมีกำลังใจที่จะค้นหาความจริงของมัน นี่ก็คือเขามีความเชื่อตัวเอง คือเชื่อว่า ในธรรมชาตินี้ มีความเป็นระเบียบเป็นไปอย่างมีกฎเกณฑ์ ด้วยศรัทธาความเชื่อนี้ จึงทำให้เขาค้นหาความจริง ว่ากฎธรรมชาตินั้นเป็นอย่างไร

การที่มนุษย์มีคุณสมบัติดีเด่นเป็นพิเศษ กลายเป็นเหตุให้มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องพัฒนา

ที่นี้ ที่ว่าในธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ แต่กฎเกณฑ์หรือความเป็นระเบียบในธรรมชาตินั้น มัน เป็นไปตามระบบเหตุปัจจัยในความสัมพันธ์ของมัน เราเรียกของมันมีอยู่เองเป็นของมันเองของ ธรรมชาติ ไม่เรียกว่าเป็นวินัย ส่วนกฎเกณฑ์หรือความเป็นระเบียบที่มนุษย์แต่งสรรจัดตั้งขึ้นนี้ จึง เรียกว่าเป็นวินัย เพราะมิใช่เป็นของมันอยู่เป็นอยู่ตามธรรมชาติของมัน แต่เป็นสภาพที่มนุษย์แต่งสรร จัดตั้งขึ้นตามเจตจำนงในวิสัยแห่งปัญญาของเขา

ตามที่ว่านี่เป็นการบอกว่า มนุษย์มีคุณสมบัติพิเศษคือ **เจตนา** หรือเจตจำนงที่มุ่งประสงค์ใน การปรุงแต่งจัดตั้ง และมี**ปัญญา** ซึ่งหยั่งรู้เข้าใจเข้าถึงระบบปัจจัยสัมพันธ์ของธรรมชาติ ที่จะนำ ความรู้นั้นมาสนองเจตนาในการแต่งสรรจัดตั้งให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ที่ต้องการ นี่คือการเกิดเป็น**วินัย**

แล้วก็เพราะภาวะที่เป็นอย่างนั้น จึงทำให้ต้องมีการกำกับกำกับกับมนุษย์นั้น ให้มีเจตนาที่ดีงาม เป็นกุศล และมีปัญญาที่ทั่วตลอด อย่างน้อยมีความรู้เข้าใจที่เพียงพอ ซึ่งพวกมนุษย์เองบางที่เรียกข้อ กำกับนี้ว่าเป็นจริยธรรม

สัตว์ทั้งหลายอื่นมีการดำเนินชีวิตที่เป็นไปตามบัญชาของสัตตชาติญาณ มันรู้ที่จะปฏิบัติไป ตามระเบียบแบบแผนของกฎธรรมชาติ แล้วทำให้ชีวิตของมันดำเนินไปได้ภายในวิสัยของ สัตตชาติญาณนั้น ส่วนมนุษย์นี้เป็นสัตว์พิเศษที่มีเจตจำนงเป็นอิสระได้จากสัตตชาติญาณ สามารถ ควบคุมสัตตชาติญาณ และทำอะไรที่เหนือและนอกขอบเขตของสัตตชาติญาณ ที่นี้ก็อยู่ที่ว่ามนุษย์จะ ใช้คุณสมบัติพิเศษหรือความสามารถนี้อย่างไร ถ้ามนุษย์ใช้เป็นใช้ดี ก็มาจัดระเบียบแบบแผนระบบ การดำเนินชีวิต และความสัมพันธ์การอยู่ร่วมกันในสังคม ตลอดจนจัดสรรสิ่งแวดล้อม ให้เอื้อโอกาส และเสริมสนองศักยภาพของตัวเอง พุดง่าย ๆ ว่าใช้วินัยจัดการกับสิ่งทั้งหลายให้ดีดังประสงค์

ที่นี้ เมื่อมนุษย์มีเจตจำนง มีปัญญา เป็นอิสระเป็นพิเศษจากสัตตชาติญาณอย่างนี้แล้ว ถ้า มนุษย์เป็นอยู่ปล่อยตัวเรื่อยเรื่อยมีความประมาท ไม่เรียนรู้ไม่พัฒนาปัญญา ไม่พัฒนาเจตนา หรือไม่ จัดไม่ใช้ไม่ทำตามวินัยที่ตัวตั้งขึ้นมา ชีวิตของมนุษย์ก็จะแย่งยิ่งกว่าสัตว์อื่นทั้งหลาย สังคมก็จะเกิด ปัญหา เกิดภัยพิบัติมากมายนานา ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นสัตว์พิเศษที่ต้องขึ้นต่อเจตจำนงของตัวเอง ต้องมีการฝึกฝนพัฒนา เป็นสัตว์ที่คล้าย ๆ ว่าต้องฝึกต่อสัตตชาติญาณของตัวเอง จะอยู่แค่ตาม สัตตชาติญาณไม่ได้ ความเป็นอิสระของมนุษย์ กลายเป็นเงื่อนไขที่มาบังคับตัวเองให้ต้องพัฒนา

แต่ความพิเศษของมนุษย์ ก็อยู่ที่ว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ที่พัฒนาได้นี้แหละ เพราะฉะนั้นมนุษย์ก็ จะต้องใช้ธรรมชาติอันประเสริฐ คือความเป็นสัตว์ที่ฝึกได้นี้ ให้เป็นประโยชน์แก่ตนอย่างแท้จริง แต่ถ้า ปล่อยตัวไปตามความประมาท ไม่พัฒนาตัว ชีวิตและสังคมก็จะไม่สามารถเจริญงอกงามได้ ดังนั้น วินัยจึงเป็นเครื่องพิสูจน์อย่างหนึ่งว่ามนุษย์จะใช้ความประเสริฐของตนเองให้เป็นประโยชน์ได้หรือไม่

ตรงนี้ วินัยก็เข้ามาเป็นเครื่องมือพื้นฐานในการพัฒนามนุษย์ คือการจัดตั้งวางระเบียบระบบ แบบแผน ในการดำเนินชีวิตและในการอยู่ร่วมกันในสังคมให้ดีขึ้นๆ ไม่ว่ามนุษย์จะทำการอะไรๆ ก็ จะต้องมึเรื่องของวินัย มีการจัดระเบียบแบบแผนทั้งนั้น

แม้แต่จะผลิตสิ่งของชิ้นหนึ่ง คือมนุษย์เริ่มจะทำงานให้เกิดผลขึ้นมา ก็ต้องมีวินัยทั้งนั้น ต้องมีแผนมีลำดับขั้นตอนระบบการดำเนินการว่าจะทำอย่างไรให้สำเร็จ แล้วมนุษย์ที่มีความเพียรในการจัดตั้งวางระเบียบระบบเหล่านี้ ก็จะประสบความสำเร็จ โดยจะต้องพยายามพัฒนาแผนงานระบบที่จะจัดการดำเนินการให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ไม่ประมาท ไม่ปล่อยตัว

อย่างไร้แต่ในการผลิตเลย แม้แต่ในการใช้การบริโภค ก็ต้องมีวินัย เช่นว่า ผลิตสิ่งของออกมาอย่างทางเทคโนโลยี จะเห็นว่าเทคโนโลยีที่สูงขึ้น ละเอียดซับซ้อน ต้องมี instruction คำแนะนำหรือคำชี้แจงการใช้ หรือข้อกำหนดในการใช้ จะใช้ได้ก็ต้องว่าไปตามหนึ่ง-สอง-สาม-สี่ บอกว่าท่านจะใช้เครื่องมืออุปกรณ์หรือเครื่องใช้อันนี้ให้อ่าน instruction เสียก่อน ทีนี้ถ้าใช้โดยได้ศึกษาและเข้าใจดี ก็จะใช้ได้ผล ไม่ผิดพลาด และสามารถเอาประโยชน์จากมันได้เต็มที่ แต่ถ้าไม่อ่าน นอกจากใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่แล้ว ก็อาจจะเกิดความผิดพลาด อาจเป็นอันตรายด้วย นี่ก็เป็นเรื่องวินัย

เพราะฉะนั้น เมื่อสังคมพัฒนาไป ก็ต้องพัฒนาคนให้เป็นส่วนอันสมที่จะร่วมและสร้างสรรค์สังคมนั้น กับทั้งให้เขาอยู่ดีและได้ประโยชน์จากสังคมสมจริงด้วย ตั้งแต่พัฒนาคนให้ทันในด้านวินัย เรื่องวินัยจึงสำคัญมาก ซึ่งจะออกมาไม่เฉพาะในแง่เป็นกฎหมายหรืออะไรๆ ที่เป็นการบังคับ แต่จะออกมาสู่ทุกอย่างที่ดำเนินการในกระบวนการและระบบ ตั้งแต่ด้านเศรษฐกิจ เรื่องการผลิตการบริโภค ซึ่งต้องให้วินัยพัฒนาคนจนเป็นนิสัย

อย่างเวลานี้ ถือกันว่าเศรษฐกิจและสังคมเจริญก้าวหน้าไปไกล กลายเป็นยุคสมัยของบริโศคนิยม ในสมัยนี้ คนกินอยู่สะดวกสบายอย่างมั่งคั่งพร้อม เมื่อผลิตมาก บริโศคมาก ก็มีขยะมากมายด้วย สังคมจะอยู่ดี จะพัฒนาต่อไปได้ ก็ต้องมีวินัยในการจัดการขยะอย่างดี และวินัยนี้ในขั้นพื้นฐาน ก็คือเป็นวินัยของทุกคนพลเมือง ชนชาวยุคบ้านต้องชินชานาญในวินัยที่จะจัดการขยะได้อย่างดีทันกับภาวะสังคมที่จะพัฒนาไปนั้น ถ้าไม่มีวินัยที่จะจัดการขยะอย่างที่ว่ามา จะให้สังคมก็ตาม คนในสังคมนั้นก็ตาม ได้ชื่อว่าพัฒนาสมนาม ย่อมไม่อาจเป็นไปได้

ในเรื่องวินัยนี้ จะเห็นไม่ยากว่าฝรั่งหลายเมืองพัฒนาไปได้ดีมาก ตั้งแต่เรื่องการใช้รถใช้ถนน มาจนถึงการจัดการขยะ เรียบร้อยสนิทแนบเนียนมาก การพัฒนาคนที่สำคัญขั้นนี้ ก็อย่างที่พูดมาบ้างแล้ว มีองค์ประกอบสำคัญตั้งแต่ความเคารพกฎกติกา การมีกฎหมายที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งต้องมีฐานของการพัฒนาคนที่เหมาะสมจริงจังกยาวนาน

ในแง่หนึ่ง การที่ฝรั่งก้าวหน้ามาได้ในการพัฒนาวินัยอย่างนี้ ก็เกิดจากความจำเป็นบีบคั้นด้วย จะเห็นว่าในระบบวัฒนธรรมของฝรั่ง วิถีชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เป็นต้น บีบบังคับคนให้จำเป็นต้องพึ่งตนมาก เมื่อคนเป็นอยู่อย่างตัวใครตัวมัน ไม่ค่อยสนใจดูแลมีน้ำใจ พึ่งกันไม่ค่อยได้ แต่ละคนก็ต้องพยายามเรียนรู้เอง ต้องพยายามช่วยตัวเองให้ได้ผลดีที่สุด จากสภาพความเป็นอยู่นี้ก็บังคับให้แต่ละคนต้องฝึกตัวเอง ต้องพยายามเต็มที่ แล้วก็เคยชินเกิดเป็นนิสัย

เรื่องวิถีชีวิต วัฒนธรรม ระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมนี้ เป็นปัจจัยสำคัญในทางบวกบ้าง ในทางลบบ้าง ต่อการพัฒนาของคนและของสังคม ที่ทำให้คนและสังคมต่างกันไป ในสังคมฝรั่งนั้น อีกเรื่องหนึ่งก็สำคัญ คือการเรียกร้องสิทธิประโยชน์ การเรียกร้องค่าเสียหาย เช่นว่า ถ้าสิ่งของนี้ ตัวใช้ผิดเอง ก็ไปเรียกร้องเอาไม่ได้ แต่ถ้าตัวใช้ถูกแล้ว มันเกิดเสียหายขึ้นมา ก็ไป claim ได้ หรืออย่างเพื่อนบ้าน ก็อาจต้องระวังมากหน่อยที่จะไม่ให้มีเรื่องที่จะต้องเรียกร้องค่าเสียหายต่อกัน

สำหรับฝรั่งนั้น สภาพชีวิตความเป็นอยู่รวมแล้วค่อนข้างบังคับทำให้เขาเกิดความจำเป็นจำใจ ในการที่จะฝึกตัวเอง แล้วโดยเป็นไปเองจากสภาพชีวิตความเป็นอยู่อย่างนั้น ก็ทำให้เขาได้วินัยที่จะ ฝึกนิสัย แม้ว่า การที่จะปฏิบัติตามวินัยนั้นจะต้องมีความอดทน ไม่อาจตามใจตัวเอง เช่นจะอ่าน ข้อกำหนดข้อบังคับให้ครบ แล้วจะทำให้ได้ตามนั้น ก็ต้องอดทนตั้งแต่เริ่มต้น จะใช้จะทำอะไรตามใจ สะดวกทันทีไม่ได้ เมื่ออยากจะใช้ ก็ต้องทนอ่านหนังสือศึกษาให้พอ เป็นต้น ในแง่นี้จึงเห็นได้ว่าวินัยใน สังคมตะวันตกนี้ เขาพัฒนามาพอสมควร โดยเกิดจากสภาพชีวิตบังคับเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง

ในสังคมไทย ไม่ค่อยได้ความจำเป็นมาเป็นเครื่องฝึกฝนพัฒนาคน ทำให้ปล่อยตัวกันมากจน หนักไปในความประมาท ทีนี้ถ้าหากไม่ระวัง ก็จะกลายเป็นมักง่าย คนพวกที่ขาดวินัย ก็จะไปทางมัก ง่าย เมื่อรู้อย่างนี้ ก็ต้องพยายามฝึกตน ต้องบังคับตัวเองด้วยความรู้สึกที่เราจะฝึกตน โดยมองเห็น จุดหมาย มองเห็นประโยชน์ในการฝึกนั้น

ทีนี้ วินัยนี้ถ้าเราไม่เห็นคุณค่าไม่เต็มใจปฏิบัติ ก็เป็นการฝืนใจ แต่ถ้าเราเข้าใจเต็มใจตั้งใจ ก็ เป็นการฝึกพฤติกรรมอย่างดี โดยได้สุขภาพจิตด้วย แล้วก็โยงมาหาธรรม อย่างที่เคยพูดไปแล้ว คือ วินัยเป็นเรื่องของการจัดตั้งวางระบบ เป็นเรื่องของการสมมุติตกลงกันหรือยอมตามทีตกลง แต่ใน ความมุ่งหมายนั้น เราต้องการให้เกิดผลเป็นความจริงเป็นของจริงตามธรรม นี่คือมาสัมพันธ์กับธรรม ซึ่งก็คือความเป็นจริงของจริงที่มากอยู่มาเกิดมีขึ้นที่ตัวเรา ที่ชีวิตของเรา นี่ก็คือเมื่อวินัยที่เป็นการจัด ระเบียบระบบแบบแผนนั้น มาควบคุมกำกับพฤติกรรมของเรา จนกระทั่งเรามีพฤติกรรมอย่างนั้นอยู่ ตัว เป็นความประพฤติของเรา นี่ก็คือมันมาเป็นศิลปะขึ้นแล้ว วินัยก็มาสัมพันธ์กับศิลปะ โดยเป็นเครื่องมือ หรือเป็นกลไกในการสร้างศิลปะ อย่างที่ว่าไปแล้ว

คิดว่าชัดเจนแล้ว คงไม่มีความสับสนอีกแล้วในเรื่องวินัยกับศิลปะ วินัยเป็นการจัดตั้งวาง ระเบียบแบบแผน เพื่อให้เราได้ฝึกพฤติกรรมของเรา เราฝึกพฤติกรรมของเราด้วยอาศัยวินัย เมื่อฝึก พฤติกรรมของเราได้เป็นจริงสมตามวินัย ก็กลายเป็นศิลปะ เราก็อาศัยวินัยนั้นแหละมาฝึกพฤติกรรมของ เรา ให้เกิดเป็นศิลปะขึ้นมา การมีพฤติกรรมที่ดี ก็เป็นศิลปะ

จะฝึกตัวตามวินัยให้ได้เป็นศิลปะ

ทั้งจิตใจและปัญญาที่มาร่วมด้วย ใต้ครบ ๓ พัฒนา

ทีนี้ก็พูดปิดท้ายให้ได้ความครบอีกหน่อย คือ ในการที่เราฝึกพฤติกรรมนี้ มันโยงไปถึงจิตใจ และปัญญาด้วย ไม่ใช่อยู่แค่พฤติกรรมอย่างเดียว แต่จุดสำคัญอยู่ที่พฤติกรรมซึ่งเป็นเรื่องของศิลปะ ก็จึง ได้เน้นตรงที่ว่า เมื่อฝึกตัวเองในวินัย ก็ได้ศิลปะโดยมีพฤติกรรมที่ดี

แต่ที่จริง เมื่อดูให้ครบ พร้อมกับฝึกพฤติกรรมนี้ ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ก็มี การพัฒนาด้วย เช่นอย่างเมื่อกี้ที่ว่า จะปฏิบัติตามวินัยในการใช้วัตถุอุปกรณ์อย่างหนึ่ง คือฝึกพฤติกรรม ในการใช้งาน เช่นใช้เครื่องบันทึกเสียง ใช้เครื่องต้มน้ำ หรือใช้อะไรก็ตาม นั่นคือพฤติกรรมทั้งนั้น จาก การที่วินัยวางข้อกำหนดไว้ว่าต้องทำตามลำดับขั้นตอนอย่างนั้นอย่างนี้ นี่ก็คือพฤติกรรมของเราถูก กำหนด เมื่อเราทำตามนั้น พฤติกรรมของเราที่ถูกฝึก ที่จะให้พฤติกรรมนั้นติดเป็นศิลปะ แต่ในขณะที่หรือ ระหว่างที่พฤติกรรมถูกฝึกนั้น เราต้องมีความเพียรพยายาม มีใจมุ่งไป มีความอดทนเป็นต้นในการ กระทำ นี่คือการได้ฝึกจิตใจด้วย และพร้อมกันนั้นเราก็ได้เรียนรู้ ได้รู้เข้าใจเพื่อจะทำให้ถูกต้อง มีการคิด พิจารณาให้พฤติกรรมดำเนินไปอย่างดีจนได้ผลตามความมุ่งหมาย นี่คือการปัญญาที่พัฒนาด้วย

เพราะฉะนั้น อาศัยวินัยนี้ เราจึงมีไข้เฉพาะพฤติกรรมอย่างเดียว แต่ได้ฝึกจิตใจและฝึกปัญญาไปด้วย เมื่อเราปฏิบัติตามวินัยที่เป็นข้อกำหนดอะไรต่างๆ นี้ เราจะได้ฝึกความเพียรขยันอดทนรอบคอบจนเคยชิน และจะบังคับจิตใจของตนได้ ต่อไปเมื่อไปอยู่ในสถานการณ์ต่างๆ ที่ไม่อาจจะทำอะไรได้ตามชอบใจ เราก็จะมีจิตใจมั่นคงเข้มแข็ง ต่างจากคนที่ไม่เคยฝึกวินัยเลย เคยแต่ทำอะไรตามใจตัว ทำตามใจอยาก พอเกิดเหตุการณ์สถานการณ์ที่ไม่สามารถทำตามใจตัว ก็จะพลุ่งพล่านกระวนกระวายทุนทวาย มีความทุกข์มาก ประโยชน์ของการฝึกในเรื่องวินัยนี้ มีมากมายหลายประการ ซึ่งช่วยพัฒนาแม้แต่ในด้านจิตใจและปัญญาอย่างที่ว่าแล้ว แต่อย่างไรก็ตามจุดสัมพันธ์ที่มุ่งก็อยู่ที่พฤติกรรม เป็นอันว่าวินัยเป็นตัวต่อจากภายนอก เข้ามาสู่ชีวิตของคนโดยทางพฤติกรรม และปรากฏผลที่พฤติกรรมของคนนั้น โดยที่ในกระบวนการพัฒนาพฤติกรรมนั่นเอง คนก็ได้ฝึกจิตใจพัฒนาปัญญาไปด้วย

เอาละ จากวินัย ก็เข้ามาสู่ธรรมแล้ว ตั้งแต่เข้ามาเป็นพฤติกรรมของเรา คือเป็นศีล แล้วก็เข้ามาในด้านจิตใจและปัญญา เป็นชีวิตของเราทั้งศีลสมาธิปัญญา ดังที่เคยบอกแล้วว่า มนุษย์มีชีวิตที่ดำเนินไปพร้อมกัน ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา การฝึกด้านพฤติกรรมกายวาจา เรียกว่า *ศีล* โยงกับด้านจิตใจ ที่มี *สมาธิ* เป็นแกนของการฝึก แล้วก็ด้าน *ปัญญา* ฝึกความรู้ความเข้าใจ การรู้จักคิดพิจารณาสิ่งต่างๆ

เป็นอันว่าได้โยงเรื่องวินัยที่เป็นระเบียบแบบแผน ซึ่งมนุษย์จัดตั้งวางขึ้น เข้ามาสู่เรื่องของธรรม ที่อยู่ในตัวมนุษย์ คือพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เป็น ศีล สมาธิ และ ปัญญา โดยที่ในระบบการฝึกนั้น แยกด้านวินัยเป็นเรื่องของสมมุติ ส่วนศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเรื่องของธรรม เป็นเรื่องของความจริงตามกฎธรรมชาติ นี่คือเมื่อมนุษย์รู้จักจัดตั้งวางระบบแบบแผน มันก็มาเชื่อมต่อกับชีวิตของคนมาพัฒนาชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น

นี่แหละคือความสามารถพิเศษของมนุษย์ที่สามารถจัดตั้งวางระเบียบแบบแผน ระบบความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ จัดสรรสิ่งแวดล้อม ที่เรียกว่าวินัย เป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ที่ไม่มีในสัตว์อื่น ซึ่งได้แก่อาศัยสัญชาตญาณ แต่มนุษย์สามารถใช้เจตจำนงของตนจัดการ ตามที่ปัญญาบอกให้

จากวินัยนี้ ก็จึงได้พัฒนาเป็นวัฒนธรรม เป็นอารยธรรม เป็นระบบสังคมมนุษย์แต่ทั้งนี้ก็อยู่ที่ว่าเพื่อสนองเจตนาอะไร และมีปัญญาแค่ไหน ถ้าเจตนาไม่บริสุทธิ์ ปัญญาไม่พอ ก็เกิดปัญหา เป็นความเสื่อมความพินาศของมนุษย์เอง

ที่ว่ามนุษย์จัดตั้งวางระบบนั้น เขาจัดตั้งกองทัพขึ้น ก็เป็นวินัย แต่กองทัพนั้นเขาจัดตั้งขึ้นเพื่อไปทำหั่นกัน อย่างดีก็เพื่อปกป้องตัวเอง ไม่ได้จัดเพื่อวัตถุประสงค์ในทางที่จะเกื้อหนุนชีวิตที่ดียิ่งงามอะไร แม้ว่าคล้ายจะเป็นความจำเป็นในการดำรงชีวิตอย่างหนึ่ง แต่มันไม่สามารถนำมนุษย์ไปสู่สันติสุขที่แท้จริงได้

แม้แต่ในการตรากฎหมายอย่างสภาผู้แทนฯ ก็ต้องอาศัย ๒ อย่าง คือ เจตนาเป็นอย่างไร มุ่งบัญญัติกฎหมายนั้นเพื่อผลประโยชน์ของพวกตัวหรือไม่ และมีปัญญาเข้าใจทั่วรอบแค่ไหน

เอาละ การจัดตั้งในหมู่มนุษย์มีหลักสำคัญ คือ เจตจำนง หรือเจตนา และปัญญาดังที่วานี้ ในเมื่อมนุษย์เป็นผู้ประเสริฐ เป็นอิสระจากสัญชาตญาณได้ ความสำเร็จหรือล้มเหลว การสร้างสรรค์หรือทำลาย ก็อยู่ที่ตัวการ ๒ อันนี้ มนุษย์จะพาตัวเอง และนำสังคมไปสู่ความดีงามได้หรือไม่ ก็อยู่ที่ตรงนี้

วันนี้คิดว่า คุณกันสั้นๆ แค่นี้

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: วินัยเป็นเรื่องของมนุษย์ มาตกลงกันว่าจะเอาอย่างไร เช่นวางกฎว่า ถ้าใครทำอย่างนี้ ลงโทษประหารชีวิตแขวนคอ เมื่อใครทำการละเมิดอันนี้ เขาก็จัดการแขวนคอ หรืออย่างในสมัยโบราณบางแห่งมีว่า ใครกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดิน ให้ประหารชีวิตเจ็ดชั่วโคตร อย่างนี้ก็วินัยของบ้านเมือง แต่ในภาษาไทยความหมายเบี่ยงเบน เดี่ยวนี้เรียกว่ากฎหมาย

วินัยก็อย่างที่ว่าแล้ว ต้องดูว่า เขาตั้งวางด้วยเจตจำนงเพื่อความดีงาม และมีปัญญาอะไร กว้างขวางแค่ไหน วินัยของบ้านเมืองที่ออกเป็นกฎหมายอะไรอย่างนี้ จัดตั้งด้วยเจตจำนงอะไร มีเจตนาเพื่ออะไร บางทีก็เป็นแค่เจตนาเพื่อรักษาตัวเอง หรือรักษาผลประโยชน์ของตัวเอง ต้องดูว่าเขา มองแค่จะรักษาผลประโยชน์ หรือมองเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน เพื่อชีวิตที่ดีงาม เพื่อสังคมที่ร่มเย็น และเจตนานี้จะสำเร็จหรือไม่ ก็อยู่ที่ปัญญาอีก ว่ามีความรู้เข้าใจความจริง รู้ความเป็นเหตุเป็นผล รู้ความเป็นเหตุปัจจัยในสิ่งทั้งหลายแค่ไหน ถ้ารู้เข้าใจดี ก็วางได้สำเร็จดี

ถ้ามองในแง่นี้ คนที่จะเข้ามาเป็น ส.ส. ในสมัยนี้ หนึ่ง ก็ต้องมีเจตนาดี คือเจตนาที่ตั้งขึ้นจากคุณธรรม แต่ถ้ามีเจตนามาเพื่อหาผลประโยชน์ มันก็เสียฐานตั้งแต่ต้นแล้ว มันก็ไปไม่รอด แล้ว สอง ปัญญาละ มีความรู้ความเข้าใจอะไรแค่ไหน อันนี้ก็น้ำหนักใจ ส.ส. ที่เข้ามา จะมาตั้งวางกฎหมายวางวินัยให้แก่สังคม ถ้ามีปัญญาไม่เพียงพอ ก็ไม่สามารถจะวางกฎเกณฑ์กติกากระบวนแบบแผนให้การดำเนินกิจการต่างๆ บังเกิดผลดีได้

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: กันสั้น ถึงว่าเป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ก็ให้มันมีเจตนาดีไว้ เป็นอันหนึ่ง เป็นหลักประกันไว้ขั้นหนึ่ง ก็ยังดีใช่ไหม แล้วก็สอง ปัญญาก็ต้องให้พัฒนาไปเรื่อย แต่อย่างน้อยตั้งต้นก็ให้มีเป็นพื้นฐานไว้บ้าง

ที่มันก็มีอยู่ที่ปัญญา และเจตนาของประชาชนด้วย ประชาชนของเรามีความรู้เข้าใจ แล้วก็ยังมีเจตนาเพื่ออะไรในการเลือกผู้แทน ถ้าว่าราษฎรนี้มีปัญญาพอสมควร และมีเจตนาดีแท้จริง มุ่งเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม มุ่งเพื่อธรรม เพื่อความดีงาม เพื่อความถูกต้อง ก็มีทางที่จะเลือก ส.ส. ที่ดีได้ ใช่ไหม อย่างน้อยก็ดีขึ้น หรือไม่มีผลเสียหายมากนัก พอจะประคับประคองสังคมให้ทรงตัวอยู่ได้ นี่ก็ยังมี ยอมให้เป็นการก้าวไปอย่างช้าๆ ก็ยังดี โดยเรายอมรับว่า คนเหล่านี้ไม่ได้มีความสมบูรณ์ แต่เมื่อเขามีเจตนาดี และมีปัญญาขึ้นมาบ้าง แล้วพยายามทำให้ดีที่สุด สุดขีดแห่งปัญญาของตน แล้วหลายๆ คนเป็นร้อยๆ นี้ จะได้เอาปัญญาเท่าที่มี กับเจตนาที่ดีนี้มาประกอบกัน มันก็จะได้ดีขึ้น ใช่ไหม หมายความว่า เราไม่ได้ไว้ใจคนคนเดียว เราไม่ได้ยอมรับว่าคนนั้นสมบูรณ์ แม้จะมีเจตนาที่ดี อาจจะมีดี แต่ปัญญาของเขาจะไม่สมบูรณ์ ถ้าปัญญาไม่สมบูรณ์ ก็อาศัยมาช่วยกัน เอามาประกอบกัน เสริมกัน ร้อยคน สองร้อยคน สามร้อยคน ก็จะได้ดีขึ้น ไม่พลาได้ง่ายๆ

ตอนที่

๓๐

การพัฒนาชีวิต พัฒนาสังคม จะไม่ล่มสลาย ถ้าวินัยยังอยู่เป็นฐาน

**ทบทวนเรื่องวินัย ฝึกพฤติกรรม ได้ฝึกจิตใจ และฝึกปัญญาด้วย
เริ่มต้นที่วินัย ก็อยู่บนฐานของธรรม ทำตามวินัย ก็ได้ธรรมเป็นผล**

ในตอนที่แล้วที่พูดเรื่องวินัย นำไปหาศีล ซึ่งอยู่ในด้านพฤติกรรม ได้โยงไปถึงด้านจิตใจ และด้านปัญญาด้วย ก็เท่ากับบอกให้ทราบแล้วว่า จากวินัยเป็นฐานตั้งต้น ก็ก้าวเข้าสู่ ศีล-สมาธิ-ปัญญาที่เป็นหลักการการศึกษา ซึ่งเรียกรวมว่า “ไตรสิกขา”

เรื่องไตรสิกขานี้เคยพูดโยงจากเรื่องอื่นมาแล้วในตอนต้นๆ แต่ไม่แน่ใจว่าได้พูดไปแค่ไหน ถ้าพูดไปมากแล้ว ก็จะซ้ำซาก แต่ถ้าไม่พูด หากยังไม่ได้พูด ก็จะขาดไป ดังนั้น ก็พูดกันหน่อย ถ้าซ้ำ ก็ถือเป็นการทบทวนแล้วกันไป

เคยพูดแยกไว้แล้วว่า การดำเนินชีวิตของคนเรามี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งสัมพันธ์กัน แยกกันเด็ดขาดไม่ได้ ไม่ว่าจะเคลื่อนไหวร่างกายและพูดจาอะไร ก็ต้องออกมาจากความตั้งใจ มีเจตนา และมีแรงจูงใจอยู่เบื้องหลัง มีความอยากความต้องการ และความรู้สึกต่างๆ แล้วเราก็เคลื่อนไหวกาย กล่าววาทะไปตามเจตนาเป็นต้นที่อยู่ในใจนั้น นี่คือการที่พฤติกรรมมาจากจิตใจ

นอกจากนั้น ไม่ว่าจะพูดอะไร และจะเคลื่อนไหวทำอะไรได้แค่ไหน ก็อยู่ที่ปัญญา มีความรู้เข้าใจ รู้เข้าใจแค่ไหน ก็พูดก็ทำได้อย่างนั้นแค่นั้น เพราะฉะนั้นพฤติกรรมก็ต้องออกมาจากปัญญา อยู่ในขอบเขตของปัญญา

ส่วนจิตใจก็ต้องอาศัยปัญญา ปัญญามีความรู้เข้าใจ มองดูสิ่งต่างๆ เห็นไปอย่างไร มองด้วยความเข้าใจอย่างไร ก็ออกผลต่อความรู้สึกในใจ หรือจะไปทำอะไรเกี่ยวข้องกับอะไร ถ้าไม่รู้ไม่เข้าใจ เช่นไม่รู้ว่าอันนั้นคืออะไร จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ในใจก็จะอึดอัดบีบคั้น เกิดเป็นความทุกข์ แต่ถ้ามีปัญญาเข้าใจดี ก็จะทำให้ใจโล่งสว่าง เป็นอิสระ

จะเห็นว่า ปัญญานั้นสำคัญนัก ส่องสว่างบอกทางแก่จิตใจ ทำให้ใจสว่างสดใส และปลดปล่อยใจให้เป็นอิสระ

แต่จิตใจก็เกื้อหนุนปัญญา เช่น ถ้าจิตใจเข้มแข็ง ใจสงบนิ่งแน่วแน่เป็นสมาธิ มีความเพียร มีความอดทน มีสติดี ก็จะทำให้ใช้ความคิดได้ดี คิดอะไรต่ออะไรได้แจ่มชัด และลึกซึ้ง จิตใจดีก็ช่วยให้ปัญญาทำงานได้ หนุนการพัฒนาปัญญา แต่ถ้าใจไม่ดี หวาดกลัว ใจหายตั้งสติไม่ได้ ใจไม่อยู่กับเนื้อกับตัว ก็ลังงกคิดอะไรไม่ออก ดังนั้นสภาพจิตใจจึงมีผลต่อปัญญา

พฤติกรรมทางกายวาจา เป็นเครื่องมือเป็นอุปกรณ์ของทั้งจิตใจและปัญญา ใจอยากใจปรารถนาอะไรอย่างไร ปัญญาและคิดอะไรอย่างไร ก็แสดงออกทางกายทางวาจา ทำและพูดให้ 'ได้ผล' อย่างที่ต้องการ ถ้าเรามีพฤติกรรมที่ดี ใช้กายถูกต้อง รู้จักจับรู้จักจัดรู้จักเคลื่อนไหว และใช้วาจาได้ดี เช่นรู้จักพูดจา รู้จักไต่ถาม รู้จักสนทนา ก็เปิดช่องทางแก่การพัฒนาปัญญา

ที่คนโบราณพูดกันมาว่า ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว นั้น กายก็รวมทั้งวาจา และใจก็รวมทั้งปัญญาด้วย โดยเฉพาะปัญญาเป็นตัวสำคัญที่ใช้กาย กายกับทั้งวาจานั้น รับใช้จิตใจ และที่สำคัญมันรับใช้ปัญญา เพราะว่าความตั้งใจความคิดจิตใจของคน มิใช่มีขึ้นมาเปล่าๆ แต่มันมากับความรู้ ขึ้นต่อความรู้ และความตั้งใจก็ไปตามปัญญา ใจนั้นบอกสั่งกายวาจาให้ทำอะไรๆ ได้ภายในขอบเขตของปัญญา ตามที่ปัญญาสั่งให้บอกให้ ถ้าไม่มีความรู้ ไม่มีปัญญา ใจก็ไม่รู้ว่าจะสั่งกายสั่งวาจาให้ทำอะไรอย่างไร เพราะฉะนั้นมันจึงสัมพันธ์กันหมด

เป็นอันว่า สามด้านของชีวิตนี้แยกกันไม่ได้ เราก็ต้องฝึกทั้งพฤติกรรมให้ดีขึ้น ฝึกจิตใจให้ดีขึ้น ฝึกปัญญาให้ดีขึ้น และสามด้านนั้นก็มาหนุนกันให้ชีวิตเจริญงอกงาม ให้พัฒนาดีไปด้วยกันทั้งหมด

ที่นี้ การฝึกให้พัฒนาดีขึ้นในด้านพฤติกรรม เรียกว่า "ศีล" การฝึกให้พัฒนาดีขึ้นในด้านจิตใจ เรียกว่า "สมาธิ" การฝึกให้พัฒนาขึ้นในด้านปัญญา ความรู้ความเข้าใจ เรียกว่า "ปัญญา" ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เป็นเรื่องของชีวิตของเรา เป็นกระบวนการตามธรรมชาติ ก็อยู่ในฝ่ายธรรม

เราพูดกันไปแล้วในเรื่องวินัย ว่าเป็นการจัดตั้งจัดสรรจัดการภายนอก เป็นเรื่องของมนุษย์ในเชิงสังคมที่ตกลงว่าหรือตกลงกันว่าเราจะเอาจะจัดอย่างไร พอเอาวินัยมาใช้ฝึกคน มันก็เข้ามาเกิดผลเป็นพฤติกรรมของคน จึงเป็นธรรม เป็นเนื้อตัวของชีวิตที่เป็นธรรมชาติ

ที่นี้ พอฝึกด้านพฤติกรรม ก็เป็นการฝึกจิตใจ และฝึกปัญญาไปด้วย อย่างที่พูดแล้วตั้งแต่เมื่อก่อน และเมื่อวาน ยกตัวอย่างง่ายๆ แค่ว่าเราจะทำอะไรตามข้อกำหนด ที่เรียกว่า วินัย เราก็ต้องมีความตั้งใจ ต้องบังคับควบคุมใจ มีความอดทนหรือมีความเพียร เอาใจใส่ต่อข้อกำหนด กฎเกณฑ์ หรือกติกานั้น ถ้าตั้งความรู้สึกไว้ไม่ดี ใจก็รู้สึกถูกบังคับ จำใจ ก็จะไม่รู้สึกเป็นทุกข์ นี่คือเกิดผลต่อจิตใจแล้ว แต่ถ้าตั้งจิตใจไว้ดี มีความพอใจว่าจะได้ฝึกตัวเอง ก็เกิดมีความสุข ทำให้มีสภาพจิตใจไปอีกแบบหนึ่ง

อีกด้านหนึ่ง การที่เราจะฝึกได้ จะต้องปฏิบัติตามข้อกำหนด ตามกฏกติกา เราก็ต้องเรียนรู้ข้อกำหนดกฏกติกานั้น มีว่าอย่างไร มีรายละเอียดเป็นอย่างไร ตลอดจนว่าถ้าจะให้ดียิ่งขึ้น ก็รู้เหตุรู้ผล รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ของการปฏิบัติตามนั้น และรู้โทษของการฝ่าฝืนการละเมิด นี่ก็คือการพัฒนาปัญญาขึ้นไป

เพราะฉะนั้น แม้ว่าวินัยจะเป็นการฝึกที่มุ่งด้านพฤติกรรมก็จริง แต่มันโยงไปถึงจิตใจและปัญญาให้มีการฝึกไปด้วยกันทั้งหมด นี่เป็นเรื่องที่พูดเมื่อวานนี้ว่า ด้านวินัยซึ่งเป็นเรื่องการจัดตั้งวางระเบียบระบบแบบแผนของมนุษย์นั้น มุ่งให้ส่งผลมาที่ด้านธรรม เป็นอันได้พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างวินัยกับธรรมอีกครั้งหนึ่ง

ย้อนหลังไปตั้งแต่เริ่มแรก การที่เราจัดตั้งวางวินัยจากความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิต อันนั้นก็ เป็นเรื่องของธรรมที่เอามาเป็นฐานในการจัดตั้งวินัย แล้วพอจัดตั้งวินัยเสร็จ วินัยมาฝึกมนุษย์ที่พฤติกรรม ก็ส่งผลมาที่ธรรม คือระบบกระบวนการของชีวิต ให้ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาพัฒนาขึ้นไป เป็นอันว่า จากความรู้ธรรมจึงได้จัดตั้งวินัย แล้วจากวินัยก็ส่งผลมาที่ธรรม

ที่นี้ การฝึกแต่ละอย่างนี้เป็นการศึกษา จึงเรียกว่า **สิกขา** อย่างที่ว่าไปแล้ว การฝึกให้มีพฤติกรรมที่พัฒนาดีขึ้น ที่เรียกกันง่ายๆ ว่า “ศีล” เป็น **อริศีลสิกขา** การฝึกด้านจิตใจให้มีคุณภาพ คุณสมบัติพัฒนาดีขึ้น เรียกกันสั้นๆ ว่า “สมาธิ” เป็น **อริจิตตสิกขา** การฝึกให้มีความรู้ความเข้าใจ พัฒนาดีขึ้น เรียกสั้นๆ ว่า “ปัญญา” เป็น **อริปัญญาสิกขา** รวมเป็นสิกขา ๓ จึงเรียกรวมว่า **ไตรสิกขา**

“อริ” แปลว่า ยิ่งขึ้นไป แต่บางที่ท่านอธิบายว่า “อริ” หมายถึงอย่างยิ่ง ชั้นสูง หมายถึงชั้นที่ถูกต้องอันจะให้ถึงจุดหมาย “สิกขา” คือศึกษา แปลว่า ฝึก เรียนให้รู้เข้าใจให้ทำได้ทำเป็น ให้พัฒนาดีขึ้น ดังนั้น “อริศีลสิกขา” ก็คือฝึกด้านศีลให้ยิ่งขึ้นไป “อริจิตตสิกขา” ก็คือฝึกด้านจิตใจให้ยิ่งขึ้นไป แล้ว “อริปัญญาสิกขา” คือฝึกด้านปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป

ที่นี้ในความหมายที่เคร่งครัด การฝึกจะเป็น “อริ” ได้ ก็ต้องถึงขั้นเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายที่แท้จริง

ตัวอย่างเช่นว่าฝึกด้านศีล เรามีการรักษาศีล ตั้งแต่ศีล ๕ หรือสูงขึ้นไปเป็นศีล ๘ หลายคนรักษาศีลโดยไม่เข้าใจความหมายและความมุ่งหมายให้ชัดพอ เช่น รักษาศีลโดยมุ่งจะได้ไปเกิดในสวรรค์ หรือนึกว่าจะทำให้ได้โชคลาภ ถ้าเข้าใจอย่างนี้ ก็ยังไม่เป็นอริศีล

ถ้าจะเป็นอริศีล ก็หมายความว่า รักษาปฏิบัติศีลนั้นให้เป็นการเข้าสู่กระบวนการที่ว่า เมื่อเรารักษาศีล ฝึกพฤติกรรมของเราดีแล้ว มันจะทำให้อยู่ร่วมกันดี ไม่มีการเบียดเบียน ตัวเราก็ไม่มีเวรภัยใจก็เรียบร้อยสงบ เกื้อหนุนให้เราพัฒนาจิตใจต่อไปยังปัญญา ที่จะนำไปสู่จุดหมายของไตรสิกขา ถ้าปฏิบัติด้วยความรู้เข้าใจมุ่งหมายถูกต้องอย่างนี้ จึงจะเรียกว่าเป็น **อริศีลสิกขา** หมายความว่า เป็นการฝึกศีลที่ถูกต้อง เข้าทางที่จะเป็นกระบวนการให้ถึงจุดหมาย

ส่วนที่พูดกันง่ายๆ อริศีลสิกขา ก็แปลว่าฝึกศีลยิ่งขึ้นไป อริจิตตสิกขา ก็ว่าฝึกจิตใจยิ่งขึ้นไป และ อริปัญญาสิกขา ว่าฝึกปัญญายิ่งขึ้นไป แล้วก็เรียกสั้นๆ แค่ว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา**

ฝึกศีลไม่ใช่ยาก เริ่มจากฝึกพฤติกรรมเคยชินที่ดี

การเลี้ยงดูเด็กได้ผลดีแน่ ถ้าพ่อแม่ดูแลให้เด็กมีพฤติกรรมเคยชินที่ดี

ที่นี้ ในด้านพฤติกรรม ก็มาทวนกันอีกนิดหน่อยว่า พฤติกรรม เป็นเรื่องของกาแสดงออกทางกายวาจา เริ่มแต่การเคลื่อนไหวร่างกาย ใช้มือใช้เท้าเป็นต้น และพูดจา กล่าวถ้อยคำ กายวาจาของเรา ๒ อย่างนี้ ที่แสดงออกไปนั้น เป็นการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม กับโลกภายนอก เพื่อให้เราเป็นอยู่ ดำเนินชีวิตไปได้ด้วยดี ถ้าเราใช้พฤติกรรมไม่ดี เราก็ดำเนินชีวิตไม่ได้ด้วยดี จะเกิดความสัมพันธ์กับโลกภายนอก หรือสิ่งแวดล้อม อย่างเสียหาย ขัดแย้ง เบียดเบียน เกิดผลร้ายแก่ตนเอง และแก่สิ่งแวดล้อมเหล่านั้น

ที่นี้ สิ่งแวดล้อมก็มี ๒ ด้าน สิ่งแวดล้อมที่เป็นผู้คนด้วยกัน เรียกว่า สิ่งแวดล้อมทางสังคม นี้เป็นศัพท์สมัยใหม่ ก็คือมนุษย์ ถ้าว่าตามคำพระก็คือมนุษยโลก แต่ท่านมักมองกว้างออกไปกว่านั้นว่าเป็นหมู่สัตว์ คือประชา (บาลีว่า “ปชา”) หมายถึงสัตว์โลก คือตั้งแต่สัตว์จำพวกมนุษย์เป็นต้นไป รวมทั้งสัตว์ดิรัจฉานและสัตว์อื่นๆ ทั้งหมด

ตรงนี้คนไทยมักจะสับสน หรือไม่ก็งง เพราะถ้อยคำมากมายมีความหมายเพี้ยนไป ที่จริงคำว่า “สัตว์” นี้หมายถึงมนุษย์ด้วยอยู่แล้ว ในภาษาพระ หรือคำบาลีของเดิมนั้น คำว่าสัตว์เน้นที่คน มีคนคือมนุษย์เป็นหลัก เป็นที่เริ่มต้น แต่ในภาษาไทย เวลาพูดว่าสัตว์ เรากลับไปเว้นคน แล้วก็ไปนึกถึงสัตว์ดิรัจฉาน ก็เลยสับสนกับภาษาพระ ที่ท่านมุ่งเอาสัตว์คือคนก่อน เพราะฉะนั้นคนไทยนี้ ใครไปเรียกคนคือมนุษย์เป็นสัตว์เข้า ก็ชักโกรธ

แต่ที่จริง ในภาษาพระนั้น สัตว์ก็หมายถึงคนคือมนุษย์นี่แหละก่อนอย่างอื่นเลย เช่นอย่างพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นคนที่ประเสริฐด้วยซ้ำ เราเรียกว่า พระโพธิสัตว์ แปลว่าสัตว์ผู้มุ่งต่อโพธิ หรืออย่างพระพุทธเจ้าตอนที่ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ คำบาลีก็เรียกว่ามหาสัตว์ ซึ่งเป็นคำคล้าย มีความหมายเท่ากับคำว่ามหาบุรุษนั่นเอง มหาสัตว์ คือสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ ใครเอามาเรียกเป็นภาษาไทย ก็โกรธกันเลย

เอาละ ในภาษาบาลีนั้น คำว่าสัตว์ มุ่งที่คนเป็นสำคัญ แล้วสัตว์อื่นก็เป็นตัวประกอบ พวกช่างม้าก็เป็นสัตว์ พระพรหมและเทวดาทั้งหลายก็เป็นสัตว์ทั้งนั้น ก็ให้รู้ทันไว้ว่าในภาษาไทยนี้ แม้แต่คำธรรมดาก็มีความหมายไม่ค่อยตรงกับเดิมนี่ในภาษาบาลี ถ้าใครไปเรียกพระพรหมว่าสัตว์ คนที่นับถือพระพรหมก็โกรธเอา เทวดาก็เป็นสัตว์ พระโพธิสัตว์ ก็สัตว์อยู่แล้ว อย่างที่บอกแล้วว่าเป็นมหาสัตว์อะไรอย่างนี้

หันมาดูพฤติกรรมของเราที่ไปสัมพันธ์กับสัตว์อื่น ตั้งแต่คนด้วยกันเป็นต้นไป ที่เราเรียกเป็นภาษาปัจจุบันว่าสิ่งแวดล้อมทางสังคมนี้ เราเคลื่อนไหวใช้ร่างกายของเรา ไปจับมือถือแขนเขา หรือไปอุ้ม ไปช่วยประคับประคอง ไปนวด ไปพั้น หรือจะไปประทุษร้าย ไปตี ไปพินเขา หรือใช้วาจาไปพูดกับเขา พูดดีพูดร้ายอะไรต่างๆ นี้ ก็เป็นเรื่องของพฤติกรรม ที่เป็นด้านศีลทั้งนั้น

นอกจากมนุษย์และสัตว์อื่นแล้ว ก็มีสิ่งแวดล้อมอีกประเภทหนึ่ง ที่เราจะเอากายวาจาเข้าไปเกี่ยวข้องกับ คือพวกวัตถุทั้งธรรมชาติและของประดิษฐ์ทั้งหลาย เช่น ต้นไม้ ภูเขา ดิน น้ำ ลม ไฟ ตึกราม บ้านเรือน ถนนหนทาง โดยเฉพาะใกล้ตัวที่สุด ก็คือปัจจัยสี่ ตั้งแต่อาหารเป็นต้นไป

การเสพบริโภคอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยานพาหนะโรครักษาคน ตลอดจนเทคโนโลยีนี้เป็นความสัมพันธ์ของเรากับวัตถุสิ่งของอย่างแรก ที่นี้ประเด็นก็อยู่ที่ว่าเราจะมีพฤติกรรมปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้อย่างไร ถ้าเราปฏิบัติต่อมันดี ที่ว่ารู้จักใช้ หรือใช้เป็น ก็ได้ผลดี แต่ถ้าปฏิบัติต่อมันไม่ดี ไม่รู้จักใช้ ใช้ไม่เป็น ก็เกิดผลเสียแก่ชีวิตของตน ตลอดจนเสียหายต่ออะไรๆ ที่เกี่ยวข้องกว้างขวางออกไป เช่น พฤติกรรมในการกิน คือสัมพันธ์กับอาหาร ถ้ากินไม่เป็น ก็เกิดโทษต่อชีวิตร่างกาย ถ้ากินเป็น ก็ได้ผลดี เกื้อหนุนต่อชีวิต ทำให้มีกำลังแข็งแรงสุขภาพดี ดังนี้ เป็นต้น

ที่นี้ การฝึกในเรื่องนี้ทั้งหมด คือฝึกหัดพัฒนาพฤติกรรมกายวาจาที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ทางวัตถุต่างๆ ที่ภาษาวិชาการปัจจุบันเรียกว่าทางกายภาพที่ดี ตั้งแต่ปัจจัยสี่เป็นต้นไป นี้ เป็นเรื่องของศีลทั้งหมด กว้างมาก นี้เป็นการพูดแบบครอบคลุม

แต่ถ้าแยกให้ชัด ก็ให้เห็นเป็นระบบและกระบวน เริ่มต้นด้วยวินัยจัดตั้งวางเป็นระบบการปฏิบัติ เป็นกระบวนวิธีฝึก เมื่อฝึกไปจนปฏิบัติได้อย่างนั้น อยู่ตัวเป็นคุณสมบัติของคนนั้นที่ปฏิบัติได้ เป็นความประพฤติของเขา ก็จึงเป็นศีลจริง ดังที่ได้อธิบายไปในตอนก่อนโน้นยืดยาวแล้ว วินัยยังอยู่นอกตัว เป็นอุปกรณ์ เป็นเครื่องมือ พอเข้ามาอยู่ในตัว มีในตัวเป็นของเขา ก็เป็นศีล วินัยอยู่นอกตัว ศีลมีในตัว เป็นของตัว (อย่าสับสนกับภาษาไทย)

แทรกหน่อยว่า ทำไมจึงใช้คำว่า “ศีล” อันนี้เป็นเรื่องที่น่าศึกษา ศีลนี้ในภาษาบาลี แปลว่า “ปกติ” ปกติ/ปรกติ หมายความว่า เป็นของสามัญ หรือเป็นไปตามเคย เป็นอยู่คงอยู่อย่างนั้น หรือเคยชินนั่นเอง ที่ว่าเป็นศีลของเขา ก็หมายความว่า เป็นปกติของเขาอย่างนั้น แต่ต้องระวังไม่สับสนตามคำว่าปกติ/ปรกติในภาษาไทย ซึ่งอาจทำให้เกิดความเข้าใจไขว้เขว เพราะในภาษาไทยนั้น ปกติ/ปรกติ บางทีหมายความว่าไม่ใช่ของดีพิเศษอะไร นั่นก็แยกออกไป เราเอาปกติในความหมายอย่างที่ว่า เขามีอย่างนี้เป็นปกติ เขาทำอย่างนี้เป็นปกติ เช่น เขาก็เดินกระย่อ่งกระแย่งเป็นปกติของเขา หรือการเดินเร็วเป็นปกติของเขา การเดินสรวนหยวนาดเป็นปกติของเขา เอาปกติในความหมายอย่างนี้

คงเข้าใจกันดีละ ที่เรียกว่าศีล หมายความว่า เป็นอยู่คงอยู่อย่างนั้น หรือเคยชินจนอยู่ตัว เป็นพฤติกรรมอยู่ตัวประจำตัวของเขา จึงเรียกว่าปกติ แต่ในที่นี้เป็นเรื่องของการฝึก เป็นสิกขา จึงหมายถึงพฤติกรรมคุ้นชินอยู่ตัวเป็นปกติ ที่ดี ไม่หมายเอาด้านร้าย คือฝึกให้เป็นพฤติกรรมที่ดีจนอยู่ตัวคงตัวเป็นปกติของเขาไปเลย

เราไปเจออะไร และเราจะทำอย่างไรโดยหนึ่ง เมื่อจะทำครั้งแรกนั้น เราอาจต้องพิจารณาคิด แล้วคิดอีกว่าจะเอาอย่างไร อาจจะมีลังเลด้วย แต่ต่อไปครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ เราคุ้นเราเคยเราชิน เราก็จะทำโดยแทบไม่ต้องคิดเลย เพียงแค่ตั้งใจนิดเดียว ที่นี้พอคุ้นเคยเป็นปกติแล้ว เราก็ทำได้โดยแทบไม่รู้ตัวเลย พอเข้าสถานการณ์นั้น ก็ทำได้และทำไปเลย

ที่นี้ ความเคยชินของเรานั้น ก็มี ๒ แบบ คือที่ร้าย กับที่ดี ถ้าเป็นความเคยชินไม่ดี เช่นเจอใครเจออะไรปั๊บ ก็ด่าทันที อย่างนี้ก็เกิดผลเสียทั้งแก่ตัวเองและไม่ดีแก่ทั่วไป อย่างน้อยก็ทำให้เสียบรรยากาศ แต่ถ้าเป็นความเคยชินที่ดี เช่น พอพบคนแปลกหน้า ก็พูดจาทักทายปราศรัยละมุนละไมอ่อนหวาน อย่างนี้ก็เกิดผลดีทั้งแก่ตนและแก่คนอื่น อย่างน้อยก็ทำให้บรรยากาศสดใส และชื่นบานใจไปด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม ก็ควรต้องย้ำหรือเตือนไว้ว่า ศีลนี้มีใช่เป็นแค่ความเคยชินที่คนทำอะไรๆ เรื่อยเปื่อยติดตัวไป แต่เป็นเรื่องของการฝึก เป็นการศึกษา ต้องมีเจตนาตั้งใจละเว้นความชั่วร้าย ให้ชีวิตของตัวอยู่กับความดี ให้มีพฤติกรรมที่ดีงามเป็นภาวะปกติของตน จึงต้องฝึกต้องสร้างศีลด้วยวินัย ดังได้ว่าข้างต้น

ที่นี้ พฤติกรรมทั่วไปที่สำคัญมากก็ตรงที่เคยชินนี้แหละ เพราะอะไรที่เคยชินแล้วก็เปลี่ยนยาก แก้ไขยาก เพราะฉะนั้นจึงต้องเน้นว่าให้พยายามพัฒนาพฤติกรรมเคยชินแต่ที่ดีๆ โดยเฉพาะเด็กๆ ตั้งแต่ในครอบครัว ควรเอาใจใส่ให้มาก เป็นการศึกษาในนามของคำว่าเลี้ยงดู ที่อยู่ในระดับสำคัญที่สุด เพราะว่าเด็ก ๆ นั้น ถ้าเคยชินติดตัวไปอย่างไรแล้ว พอโตขึ้น ก็แก้ยาก หรือถึงขั้นแก้ไม่ไหว

อย่างที่โบราณพูดไว้ว่า “ไม้อ่อนดัดง่าย ไม้แก่ดัดยาก” เพราะอะไร ก็เพราะว่าคนแก่นั้นมีพฤติกรรมที่อยู่ตัวแล้ว เนื่องจากสะสมติดตัวเคยชินมาตั้งแต่ ๔๐-๕๐-๖๐-๗๐-๘๐ ปีแล้ว จะไปแก้อย่างไร ส่วนเด็กนี้ ทำท่าจะดัด แต่ยังไม่นาน เพราะฉะนั้นจึงแก้ง่ายกว่า ถึงแม้ว่าอย่างนั้น ทั้งที่ยังเด็กอยู่นี้ ขนาดว่าแค่ ๕-๖ ปี ไม่ก็ขวบ ก็ยังแก้แทบตาย หรือแก้แทบไม่ได้แล้ว ใช่ไหม? เพราะฉะนั้น ในวัยต้นนี้ เรื่องพฤติกรรมเคยชินนั้น จึงควรเอาใจใส่กัน โดยถือเป็นสำคัญอย่างมาก

ตอนที่อยู่ในครอบครัว เด็กเพิ่งมาสัมผัสโลกใหม่ๆ ยังไม่มีพฤติกรรมอะไรที่อยู่ตัวเคยชิน แต่เมื่อไรเด็กได้ไปพบเจอประสบการณ์อะไร ประสบสถานการณ์อะไร แล้วได้มีพฤติกรรมอะไร ไม่ว่าจะแสดงออก พูดจา หรือเคลื่อนไหว ทำอะไร อย่างไร อย่างที่ว่าเมื่อกี้ ถ้าลองได้ทำได้แสดงครั้งที่หนึ่งไปแล้ว ครั้งที่สองก็มีความโน้มเอียงที่จะทำอย่างนั้น พอถึงครั้งที่สามก็ซักจะติดจะสนิทแนบแน่น ครั้นถึงครั้งที่สี่ ห้า และครั้งหน้าต่อไป ก็อย่างที่บอกเมื่อกี้ เขาจะมีปฏิกิริยา แสดงพฤติกรรมนั้นออกไปในทันทีเลย ไม่ต้องคิด แล้ววางที่ไม่รู้ตัวด้วย เพราะฉะนั้นจึงสำคัญมาก

อย่างที่เรารู้กันนี้ หลายอย่างเราพูดไปโดยเหมือนว่าไม่ได้คิดเลย แล้วพอพฤติกรรมเคยชินอย่างนั้นแล้ว ต่อไปจะควบคุมตัวเองก็ยากด้วย พฤติกรรมนั้นๆ จะออกมาทั้งที่ว่ามันไม่เหมาะ แต่มันเคยชิน จะให้มีสติมาแล้วควบคุมบังคับตัวเองได้นั้น คงจะยากนักหนา เพราะฉะนั้นจึงได้ต้องเน้นว่าทำอย่างไรจะสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดีขึ้นมาให้ได้ โดยเฉพาะแก่เด็ก เพราะถ้ามีพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีแล้ว จะแก้ยาก แล้วก็เป็ผลร้ายต่อชีวิตของเขา และแก่ผู้อื่นด้วย แต่ตรงข้าม ถ้าเขาได้พฤติกรรมเคยชินที่ดีติดตัวไปแล้ว ก็โล่งเบาสบายใจเลย

พ่อแม่มักไม่ค่อยได้เอาใจใส่เรื่องนี้ และตัวเองก็อาจกลายเป็นเหตุของพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีของเด็กไปด้วย *หนึ่ง* จากความประมาท ไม่ใส่ใจ *สอง* ตัวเองนั้นแหละ มีพฤติกรรมเคยชินไม่ดีในเรื่องนั้น เช่นคำพูดเคยปาก ถ้อยคำติดลิ้น พอเจออะไรก็พูดอย่างนั้น เด็กได้ยิน ก็พูดตาม อันนั้นก็ถ่ายทอดไปให้แก่ลูก ด้วยการทำตามอย่างหรือเลียนแบบ แล้วก็เกิดผลเสียหาย

ที่นี้ ถ้าพ่อแม่มีสติปัญญาเข้าใจ และเอาใจใส่ไม่ประมาทในการเลี้ยงดูลูก ก็จะไม่ไตร่ตรองระมัดระวัง ไม่เผอเรอโผล่ให้เด็กเอาอย่างตัวเองในทางที่ร้าย ไม่ให้เขาเลียนแบบพฤติกรรมที่ไม่ดี ไม่พูดถ้อยคำไม่ทำพฤติกรรมที่ไม่ดีให้เด็กได้ยินได้เห็น อย่างที่เด็กบางคนติดคำด่าหรือชอบตีชอบพาดมาแต่เล็กๆ เพราะพ่อแม่ทำให้เด็กได้เห็นได้ยิน หรือเด็กไปได้ยินคนอื่นแล้วทำตาม พ่อแม่ก็ละเลยปล่อยเรื่อยเปื่อยไป เพราะฉะนั้นจึงต้องระวังในเรื่องพฤติกรรมเคยชินที่ว่านี้ โดยเฉพาะย้ำความสำคัญสำหรับเด็กๆ

สำหรับพระสงฆ์นั้น นอกจากศีลหลักที่เป็นไปตามสิกขาบท ๒๒๗ ข้อแล้ว ยังมีข้อปฏิบัติปลีกย่อยที่ต้องทำเป็นประจำตามฐานะและต่อสิ่งที่ตนรับผิดชอบ เป็นส่วนเสริมประกอบหนุนศีลเรียกว่า “วัตร” อีกมากมาย เช่น จะเป็นอาคันตุกะไปเป็นแขกของวัดอื่น จะต้องทำอะไร ปฏิบัติตัวอย่างไร เป็นพระเจ้าถิ่นประจำวัด จะต้องรับพระอาคันตุกะอย่างไร ถึงเวลาไปหอดฉันคือโรงอาหาร จะต้องทำอะไร ปฏิบัติตัวอย่างไร แม้กระทั่งไปวัจกุฎี คือถาน หรือส้วม จะต้องทำอะไรปฏิบัติตัวอย่างไร เป็นอุปัชฌาย์ เป็นอาจารย์ เป็นลูกศิษย์ มีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อกันอย่างไรบ้าง ตนอยู่วัดจะดูแลรักษาปฏิบัติต่อกุฎีที่พักอาศัยอย่างไร ต้องทำอะไรเมื่อไร (ที่ชาวบ้านพอจะเห็นก็เช่นกวาดลานวัด)

ตามแนวทางนี้ เด็กๆ มีฐานะเป็นลูกอยู่ในครอบครัว และเป็นนักเรียนของโรงเรียน ก็ตั้ง “วัตร” เป็นข้อปฏิบัติประจำหน้าที่ได้ เช่น ในฐานะที่ว่านั่น ต้องทำอะไรบ้างเป็นประจำตามเวลา เช่น เวลานั้นช่วยทำความสะอาดบ้าน เวลานั้นทำการบ้าน เวลานั้นอาบน้ำ เวลานั้นเข้านอน ตื่นนอนเวลาเท่านั้น ลูกจากที่นอน เก็บที่นอนให้เรียบร้อยอย่างนั้นๆ เวลานั้นแต่งตัว เวลานั้นรับประทานอาหารกับใคร เวลาเท่านั้น ขึ้นรถไปโรงเรียน ฯลฯ นี่ก็เป็นการฝึกพฤติกรรมเคยชินที่มีผลดีต่อชีวิตอย่างลึกซึ้งซึ่งยืนยาว

ก็เอาแค่นั้นก่อน เป็นอันว่า เรื่องศีล ที่ท่านเรียกอย่างนี้ เข้ากับคำแปลว่าปกติ โดยมุ่งเอาการฝึกในเรื่องพฤติกรรมกายวาจาที่ดี ให้เคยชินเป็นปกติของตัว โดยตระหนักว่า ชีวิตของเราที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เราทำอะไรๆ ไปตามความเคยชิน อย่างที่แทบไม่ต้องคิด อาจถึง ๘๐-๙๐ เปอร์เซ็นต์ และเมื่อเคยชินแล้ว ก็แก้ไขยาก แล้วมันก็จะมากำกับวิถีชีวิตกำหนดชะตากรรมของเราด้วย

เพราะฉะนั้น ตัวเรานี้จึงจะต้องฝึกศีลขึ้นมา และพัฒนาพฤติกรรมเคยชินที่ดี ให้เป็นชีวิตปกติของตัวเรา

ถ้าพ่อแม่เอาใจใส่เลี้ยงดู ฝึกเด็กๆ ให้มีพฤติกรรมเคยชินที่ดี ต่อไปสังคมไทยนี้ ก็จะมีพลเมืองที่ดีมีศีลกันทั่วไป

จิตใจเป็นแดนใหญ่ลึกลับซับซ้อนอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์ จับถึงสมาธิให้ได้ จึงจะรับมือไหวกับแดนที่มองไม่เห็นนั้น

ต่อไปด้านที่สอง การฝึกจิตใจ ชื่อเต็มเรียกว่า “อธิจิตตสิกขา” ที่แปลแบบง่ายๆ ว่า การฝึกจิตใจยิ่งขึ้นไป แต่แปลให้ได้รับความดีขึ้นมาว่า การฝึกศึกษาพัฒนาจิตใจยิ่งขึ้นไป ให้ถูกทางที่จะไปได้ถึงจุดหมาย ตั้งแต่จะได้ใช้เป็นมาตรฐานที่ทำงานอย่างดีเยี่ยมของปัญญา

การฝึกจิตใจนี้ ถ้าจะพูดให้สั้นๆ ก็เรียกแค่ “สมาธิ” ไม่เรียกว่า “จิตต” ทั้งๆ ที่สมาธินั้นเป็นเพียงภาวะจิตอย่างหนึ่ง เป็นคุณสมบัติที่ดีของจิต เพียงอย่างหนึ่งอย่างเดียวในบรรดาคุณสมบัติมากมายในจิตใจ ทำไมมาเรียกการฝึกด้านจิตใจทั้งหมดว่าสมาธิ

ที่เรียกอย่างนั้น ก็เพราะว่า สมาธินี้เป็นองค์ประกอบหรือคุณสมบัติสำคัญอย่างยิ่ง เรียกว่าเป็นแกนของการฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจเลยทีเดียว เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นประธานของคุณสมบัติทั้งหลายในจิตใจ

สมาธินั้นเป็นเหมือนแกนยึดและเป็นที่ยอมรับคุณสมบัติทั้งหลายของจิตใจ ถ้าไม่มีสมาธิ การฝึกด้านจิตใจ การปลูกฝังสร้างสรรคพัฒนาคุณสมบัติอย่างอื่นๆ ของจิตใจ ก็เป็นไปได้อย่างยาก แต่ถ้ามีสมาธิ ก็พร้อมที่จะพัฒนาคุณสมบัติอย่างอื่นๆ ของจิตใจ

คุณสมบัติอะไรบ้างที่จะพัฒนาขึ้นมาในจิตใจ ถ้าใช้ศัพท์สมัยใหม่ ก็แยกได้เป็นคุณสมบัติประเภทคุณธรรม เช่น ศรัทธา เมตตา ความรัก ความปรารถนาดี มีเมตรี กรุณา ความเคารพ ความอ่อนโยน ความมกตัญญู อะไรพวกนี้ ซึ่งเป็นเรื่องของคุณธรรม ความดีงาม ที่อาจใช้คำว่าคุณภาพจิต ถ้าจิตใจไม่มีคุณภาพ ก็เป็นจิตที่ชั่วร้าย แข็งกระด้าง เช่น โกรธ ออยากทำร้าย ริษยา ลบหลู่ หลอกหลวง คดโกง อะไรต่างๆ ที่เป็นอกุศล เป็นบาป เป็นเรื่องของกิเลส เราต้องการส่วนที่ดีๆ ก็พัฒนาด้านดีขึ้นมา เรียกว่าให้มีคุณภาพ

อีกด้านหนึ่ง ซึ่งเป็นความเข้มแข็ง ความสามารถของจิตใจ เช่น ชันติ ความอดทน วิริยะ ความเพียร ความมีใจสู้ ความบากบั่นก้าวไปข้างหน้า ไม่ท้อถอย สติ ความระลึกรู้ได้ ทนต่อเหตุการณ์ ความสามารถบังคับควบคุมจิตใจ ความมีจิตใจตั้งมั่น มั่นคง มุ่งแน่ว ไม่หวั่นไหว รวมทั้งสมาธิเองด้วย เรียกว่าด้านสมรรถภาพจิต

แล้วยังมีอีกด้านหนึ่ง คือเรื่องของความสุข ความร่าเริงเบิกบานใจ ความมีจิตใจผ่องใส สงบ สดชื่น ร่าเริง อะไรพวกนี้ นี่ด้านความสุข อาจใช้คำรวมเรียกว่าสุขภาพจิต

นี่คือเอาศัพท์สมัยใหม่มาเรียกให้สื่อกับคนสมัยนี้ง่ายขึ้น ว่าเป็นคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต ทั้งหมดนี้เป็นด้านจิตใจ

ที่นี้ การฝึกศึกษาพัฒนาในด้านจิตใจอย่างที่ว่ามานี้ ต้องอาศัยสมาธิทั้งนั้น “สมาธิ” แปลว่าความแน่วแน่มั่น หรือตั้งมั่น สมัยเก่าเวลาแปลศัพท์ทางพระ ก็แปลสมาธิว่า จิตตั้งมั่น ที่ว่าตั้งมั่นนี้ คือจิตอยู่ตัว มุ่งแน่ว ได้ที่ ถ้าจิตยังไม่ตั้งมั่น มันก็ไม่อยู่ตัว ยังวอกแวก ฟุ้งซ่าน หวั่นไหว แกว่งไกว แม้กระทั่งกระสับกระส่าย กระวนกระวาย

จิตที่ไม่เป็นสมาธิมัน หวั่นไหว ก็เหมือนโต๊ะ เก้าอี้ หรือที่รองอะไรสักอย่างหนึ่งนี้ เมื่อมันไม่ตั้งมั่น ก็ไม่มั่นคง หวั่นไหว มีของน้อยใหญ่วางอยู่บนนั้น ก็ลืงก็ล้มกันระเนระนาด เลื่อนไป ย้ายไป ผิดที่ ดีไม่ดีก็ตกก็หล่นหายไปเลย

ที่นี้ คุณสมบัติต่างๆ ในจิตนั้น ถ้าไม่มีสมาธิ ก็หมายความว่า ที่ตั้งตัวรองรับไม่ดี ไม่มั่นคง คุณธรรมหรือคุณสมบัติอื่นในจิตใจนั้น เมื่อไม่มีที่ตั้งที่รองที่ดี ก็หวั่นไหว ไม่มั่นคง ดำรงอยู่ไม่ได้ดี เสี่ยงต่อการที่จะเสื่อมลงหรือลดหาย คุณสมบัติที่พัฒนาขึ้นมาได้ ไม่มีสมาธิเป็นที่ตั้งมั่นหรือเป็นแกนยึดไว้ ก็หวั่นจะหล่นหายไปเสีย แต่ถ้ามีสมาธิ เหมือนกับมีที่รองรับที่มั่นคง คุณสมบัติเหล่านั้นก็อยู่ได้

จะเห็นได้ไม่ยากว่า ถ้าใจเราไม่ตั้งมั่นไม่สงบไม่มุ่งแน่วไป มันวุ่นวายกระวนกระวายนี้ ความสุขก็มีอยู่ไม่ได้ แม้แต่ความสดชื่นก็ไม่มา เพราะฉะนั้น สมาธิต้องเป็นที่ตั้งเป็นแกนยึดให้คุณธรรมอื่นๆ ก็เหมือนกัน ถ้าจิตพลุ่งพล่านกระวนกระวาย เมตตาก็มาไม่ไหว สติก็มีหวังเตลิด หรือตั้งหลุดๆ ชันติก็ไม่อยู่ จะมีอะไรจะได้อย่างไร เหมือนกับรถเร็วที่ล้อกระเทือนกระแทกโคลงเคลง มีแต่ความโกรธ และพวกอกุศลจะมากันใหญ่ จิตก็มีความเข้มแข็งไม่ได้ สมรรถภาพจิตก็หมดไป

เพราะฉะนั้นจึงเอาสมาธิ เป็นหลักเป็นแกนเป็นตัวแทนแสดงจุดเน้นเป้าหมายของการพัฒนาจิตใจ ก็เลยเรียกศึกษาการศึกษาฝึกพัฒนาในด้านจิตใจทั้งหมด ด้วยคำตัวแทนคำเดียวว่า “สมาธิ” เอาสมาธิเป็นแกน เป็นตัวนำ เป็นประธานเลย นี่คือเหตุผลที่เรียกการฝึกด้านจิตด้วยคำว่าสมาธิ ทั้งที่สมาธิที่จริงเป็นเพียงคุณสมบัติอย่างหนึ่งของจิต แต่มันเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอย่างยิ่ง มีบทบาทใหญ่อย่างที่ได้ว่ามา

จิตที่เป็นสมาธิมันมีลักษณะสำคัญที่ควรรู้ ๓ อย่าง คือ มีกำลัง และใส แล้วก็สงบ หรือจะพูดว่านิ่งก็ได้ แต่ตอนนี้พูดมายาวแล้ว เอาไว้ได้จังหวะค่อยว่ากันข้างหน้า

แต่จุดเน้นในเรื่องสมาธิที่จะต้องพูดไว้ ก็ตรงที่ว่า ผลเป้าหมายของสมาธิอยู่ที่ปัญญา การที่ฝึกสมาธิ ก็เพื่อปัญญา หรือพูดสั้นๆ ว่า “สมาธิ เพื่อปัญญา” ถ้าสมาธิไม่เป็นไปเพื่อปัญญา ก็ไม่เป็นอภิจิตตสิกขา เพราะมันจะไม่พาไปถึงจุดหมาย

ลักษณะของสมาธิจิตที่เอื้อต่อปัญญาโดยตรง ก็คือความใส ไร้ขุ่นมัว ทำให้มองเห็นอะไรๆ ชัดเจน จิตเป็นสมาธิ ที่ว่าตั้งมั่น มุ่งแน่วนั้น ก็เป็นจิตซึ่งได้ที่ ถึงภาวะที่เต็มความหมาย สมความมุ่งหมาย ที่จะใช้ทำการที่ต้องการ นั่นคือ ใช้งานของปัญญา หรือเป็นที่ทำงานของปัญญา จิตที่เป็นสมาธินั้นจึงเป็น “กัมมณีย์” (กรรมนีย์ ก็ได้) แปลกันมาว่า ควรแก่งาน คือเหมาะที่จะใช้งาน หรือพร้อมที่จะใช้ทำงานให้สำเร็จผลได้อย่างดี

ใจเป็นใหญ่ แต่ปัญญาเป็นตัวชี้ตัวนำในความเป็นใหญ่นั้น จะสัมฤทธิ์จุดหมายได้ ต้องให้ปัญญาส่องทางจนถึงที่หมาย

ที่นี้ต่อไป ด้านที่ ๓ คือ **ปัญญา** เรื่องความรู้ความเข้าใจ เรียกการฝึกด้านนี้ในชื่อเต็มตามหลัก ว่า “อธิปัญญาสิกขา” คือการฝึกศึกษาพัฒนาปัญญา ซึ่งเป็นเรื่องยิ่งใหญ่

แท้จริงนั้น ปัญญาว่าไปแล้ว ก็เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของจิตใจ แม้ถึงสมัยปัจจุบันนี้ ในสายวิชาการอย่างตะวันตก อย่างน้อยในเรื่องถ้อยคำ ก็ยังแยกไม่ชัดเจนระหว่างด้านจิตกับด้านปัญญา เพราะเขามองปัญญาเป็นเรื่องของจิตใจ ในทางพระพุทธศาสนา เวลาจัดจำแนกทั่วไป เราจะเห็นได้ชัดในการแยกแบบขั้นที่ ๕ ว่าปัญญาเป็นคุณสมบัติอยู่ในจิตใจ ในหมวดสังขารขั้นที่

อันนั้นเป็นการแยกองค์ประกอบของชีวิตออกไป เหมือนกับเป็นภาคของหนึ่ง คือแยกของที่ตั้งวางให้ดู ออกเป็นส่วนๆ คล้าย anatomy คือกายวิภาค ว่ามีอะไรบ้าง ประกอบด้วยอะไรบ้าง แต่นั่นแยกเฉพาะร่างกาย คือรูปขั้นที่ ๓ นี้แยกทั้งชีวิต คือนามรูป ทั้งรูปทั้งนาม ถ้าแยกแบบขั้นที่ ๕ นั้น ปัญญาเป็นนามธรรม อยู่ในภาคจิตใจ ในหมวดสังขารขั้นที่ อันนี้ยังไม่ได้เรียน ก็ไม่ต้องถือเป็นสำคัญ จะพูดให้ฟังนิดหน่อยพอได้ผ่านหูไว้

ชีวิตคนเรานี่ เมื่อพูดแบบแยกส่วน ทางพระบอกว่าเป็นการประชุมกันของส่วนประกอบ ๕ อย่าง หรือ ๕ กอง เรียกว่าขั้นที่ ๕ คือ ฝ่ายรูปหรือรูปธรรม เป็นรูปขั้นที่ ๓ ได้แก่กองรูป คือร่างกาย กับฝ่ายนามหรือนามธรรม แยกได้เป็น เวทนาขั้นที่ ๓ กองเวทนา คือความรู้สึกสุขทุกข์ไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญาขั้นที่ ๓ กองสัญญา คือความกำหนดหมายที่ทำให้จำได้ เช่นหมายรู้เขียวเหลืองแดง นก ต้นไม้ สังขารขั้นที่ ๓ กองสังขาร คือเครื่องปรุงแต่งของจิตใจ ให้ดีให้ชั่วเป็นต้น แล้วก็ วิญญาณขั้นที่ ๓ กองวิญญาณ คือการรับรู้ เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น

ที่นี้ ปัญญานี้ก็อยู่ในสังขารขั้นที่ ๓ คือเป็นสังขารอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องปรุงจิต ปรุงแต่งจิตให้ดีให้ชั่ว ให้แข็งแรง ให้อ่อนแอ ให้ผ่อง ให้หมองมัว เป็นต้น เมื่อแบ่งจำแนกแบบนี้ ปัญญา ก็ไปอยู่ในหมวดเครื่องปรุงของจิต เป็นสังขาร ก็อยู่ในพวกจิตปนๆ กับเขาอยู่

ที่ว่ามานั้นเป็นการจำแนกแยกตามสภาพชีวิต แต่ที่นี้พอมาจำแนกแยกตามสภาพการดำเนินชีวิต และตามหลักการพัฒนาชีวิต ซึ่งจัดเป็น ๓ ด้าน กลับแยกเป็นพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา คราวนี้ปัญญาออกมาเป็นเจ้าใหญ่ เป็นประธานเลย

ดูตามสภาพพื้นเดิม ปัญญาเป็นตัวหนึ่งในเครื่องปรุงจิตเท่านั้น แต่ออกสู่สถานะในความเป็นมนุษย์ ปัญญาขึ้นมาเป็นเจ้าบทบาทใหญ่

ถ้าเทียบกับทางแพทย์ การแยกแบบซันท์ ๕ เหมือน anatomy คือกายวิภาค ที่เป็นการแยก ส่วนของร่างกายตามสภาพว่ามีอะไรบ้าง เหมือนของตายที่เอามาชำแหละแยกส่วนออกไป แต่คราวนี้ จำแนกแบบสรีรวิทยา หรือ physiology คือแยกตามกิจ โดยดูการทำงานของร่างกาย ในระบบความสัมพันธ์ ให้เห็นการทำหน้าที่ต่างๆ คล้ายกับการดำเนินชีวิต ต่อด้วยการพัฒนาคนที่ดำเนินชีวิตนั้น โดยแยกเป็น ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

ที่นี้พอมาแยกแบบ ๓ ด้าน เป็น พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ก็ดังที่ว่า ปัญญาเป็นเจ้าบทบาทสำคัญ ทำไมแยกออกมา ก็เพราะว่าปัญญานี้เป็นเจ้าการใหญ่ยิ่ง จิตใจเป็นสภาพภายใน เป็นเรื่องของตัวเอง อยู่ในตัว แต่ปัญญาเป็นสายเชื่อมที่ก้าวออกไปสู่โลก สู่จักรวาล ไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่จะรู้เข้าใจจะให้จัดการอะไรต่างๆ เป็นแดนใหญ่ของมันเอง มีขอบเขตของงานการทำหน้าที่กว้างขวางมากมายไม่มีที่สิ้นสุด

มนุษย์จะพัฒนาได้ ชีวิตจะดีงามจริง ต้องขึ้นต่อปัญญาเป็นสำคัญ จนกระทั่งจะเป็นพระพุทธรเจ้าได้ ก็ด้วยปัญญา จะพัฒนาวิทยาการทั้งหลาย ไม่ว่าจะวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ก็อาศัยปัญญาทั้งนั้น ปัญญาเป็นเจ้าใหญ่ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ตลอดออกมาสู่ทุกอย่างที่สร้างสรรค์ในโลกของมนุษย์ ออกไปถึงกันกับสภาวะทั้งปวงทั่วจบสรรพจักรวาล

เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงจัดแยกออกมาเป็นด้านสำคัญต่างหากออกไป เป็นแดนใหญ่แดนประธาน แดนจิตที่มีองค์ประกอบเป็นร้อยๆ ปัญญาไปถึงหมด ปัญญาเป็นตัวบอกหมดว่าจะให้ตัวไหนทำงานอย่างไร จะควบคุม จะจัดการอย่างไร ตัวประกอบอื่นทั้งหลายก็รับใช้ปัญญา ถ้าปัญญาดีรู้จบทั่วตลอด ปัญญา ก็บอกได้หมด ให้ทำพฤติกรรมสำเร็จ ให้จิตหลุดพ้น เกิดมีอิสรภาพ

ในด้านปัญญานี้ มีทั้งปัญญาที่รู้เรื่องรู้การที่มนุษย์จัดสรรตกลงกัน ตั้งแต่ตามวัฒนธรรม ประเพณี และที่เป็นระบบแบบแผนจัดตั้ง ดังที่เรียกว่าเป็นวินัยอย่างไรๆ ก็รู้ไปตามนั้น แล้วก็ประพฤติปฏิบัติในชีวิต ปัญญาที่รู้เข้าใจตามที่มนุษย์ตกลงกันทั่วๆ ไปนี้ ซึ่งเป็นแค่เรื่องสามัญ ก็สำคัญแล้ว เพียงแค่เรียนรู้สิ่งที่มนุษย์ได้จัดวางไว้ เพื่อจะให้สังคมของมนุษย์อยู่กันได้ แค่นี้ก็เรียนกันแทบแย่นี้ก็ด้านหนึ่งแล้ว

ที่นี้ ปัญญาที่รอบลึกกว่านั้น ก็รู้เข้าไปถึงความจริงที่อยู่เบื้องหลังสิ่งที่มนุษย์มาตกลงกันจัดตั้งวางกันขึ้นนี้ เรื่องนาย ก นาย ข นี้นาย ก นี้นาย ข นาย ก นาย ข ไปทำอะไรกับใคร มีอะไรเกิดขึ้น เป็นไปในความสัมพันธ์กันนี้ในสังคม นี่เป็นเรื่องของความรู้ในระดับการจัดตั้งของมนุษย์ เป็นความรู้ในระดับวินัย ว่าไปตามสมมุติเท่านั้น

แต่เบื้องหลังนาย ก นาย ข คืออะไร นั่นคือชีวิตซึ่งเป็นตัวคนแท้จริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ มิใช่เป็นแค่รูปธรรมของร่างกาย แต่มีจิตใจที่เป็นนามธรรมด้วย คนที่เป็นชีวิตนั้นมีสภาวะอย่างไร เกิดมีขึ้นมาได้อย่างไร ร่างกายเกิดมีมาอย่างไร จิตใจเป็นอย่างไร เป็นมีมาอย่างไร ปัญญาต้องรู้ไปถึงกฎธรรมชาติที่โยงสัมพันธ์ทั้งหลาย รู้เข้าไปถึงความจริงของธรรมชาติ นี่คือลึกลงไป

ว่ากันอย่างไรๆ ไป การที่เราจะดำเนินชีวิตอยู่กันนี้ แค่ปัญญาในระดับรู้เข้าใจสมมุติ เอาแค่ความรู้สิ่งที่มนุษย์จัดตั้งวางระบบไว้ก็ถือว่าพอแล้ว เป็นมนุษย์แค่อยู่ในสังคมนี้ ก็ทำให้มันดีเกิด ให้มันอยู่ในแนวทางที่พวkmมนุษย์ผู้มีปัญญารู้สมมุติได้จัดตั้งวางไว้ แล้วสังคมได้ถ่ายทอดกันมา อยู่ตัวลงตัว ตามที่ยอมรับว่าอันนี้ดีเป็นประโยชน์ มีปัญญารู้แค่นี้ พอจริงไหม ก็ตอบว่าถ้าเอาจริง ก็ไม่พอ

ทำไมจึงว่าไม่พอ เพราะว่าที่รู้แค่นั้น บางทีไม่รู้เหตุผลว่าทำไมเขาว่างไว้อย่างนั้น เป็นเพราะอะไรจึงว่างไว้อย่างนี้ และที่มนุษย์รุ่นเก่าว่างไว้นั้น ต่อมาสังคมเปลี่ยนแปลงไป อาจไม่เหมาะสมก็ได้ หรือว่าบางอย่างก็อาจจัดวางไว้ด้วยความเข้าใจผิด อย่างเช่น ระบบแบบแผนของสังคม รวมทั้งวัฒนธรรมบางอย่างของตะวันตก ที่จัดตั้งวางไว้เก่า ผ่านมาพันสองพันปี จึงรู้ตัวว่าผิดพลาด ทำให้เกิดโทษแก่มนุษย์เหล่านั้นในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม บางอย่างก็เกิดโทษลึกลงไปถึงในชีวิต แล้วทำไมจึงผิด อย่างที่เคยพูดมามากแล้ว เช่นเพราะยึดติดถือมั่นสมาทานแนวคิดที่ผิด แล้วทำไมแนวคิดจึงผิด ก็เพราะรู้ไม่ถึงไม่พอกับความจริงของสภาวะแห่งธรรมชาติ

ที่นี้ เมื่อรู้ในระดับผลที่ปรากฏ ว่าผิด แต่ถ้าไม่มีปัญญารู้ความจริงของธรรมชาติลึกลงไปถึงในระดับเหตุปัจจัย จนถึงระบบความสัมพันธ์ของมัน ก็แก้ไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะแก้ไขอะไรที่ตรงไหน นี้แหละมนุษย์ ถ้ามีสติสัมปชัญญะไม่ทัน พัฒนาปัญญาไม่พอ ก็ได้แคื่อยึดติดถือมั่นวัฒนธรรมเก่าๆ เป็นทาสของอารยธรรม หรือตรงข้ามก็ละทิ้งเตลิดไปเลย

เพราะฉะนั้นจึงต้องมีปัญญาที่รู้ความจริงของธรรมชาติแท้ๆ ซึ่งเป็นความจริงของธรรมดา เป็นระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาติ ที่พูดให้ง่ายๆ ว่า รู้โลกและชีวิตตามเป็นจริง ซึ่งก็คือความรู้ที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้

ก็เป็นอันว่า ถึงตรงนี้ อย่างน้อยก็แยกปัญญาเป็น ๒ ระดับแล้ว คือ ปัญญาในระดับของความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่มีมนุษย์จัดวางตั้งไว้ให้ผู้คนดำเนินชีวิตกันได้เป็นสามัญในสังคม และปัญญาในระดับของการรู้เข้าถึงความจริงตามสภาวะ ที่เป็นความจริงแท้ตามกฎธรรมชาติ นี้ว่าโดยหลักใหญ่

แต่นอกจากนี้ เมื่อพูดกันกว้างๆ ทั่วไป อย่างไม่ต้องจัดเป็นระบบ ยังมีปัญญาที่ตื่นลึกด้านต่างๆ อีกมากมาย ตั้งแต่ปัญญาในแง่ของการรู้ข้อมูล เข้าใจสิ่งที่มองเห็นเฉพาะหน้า รับรู้สิ่งต่างๆ อย่างทั่วทันตามเป็นจริง โดยมีใช่เป็นไปตามชอบใจไม่ชอบใจ ความรู้เข้าใจให้ถนัดจับใจเท่าทันในการสื่อสาร ความรู้เข้าใจที่ทำให้สามารถในการปฏิบัติจัดการ ความรู้เข้าใจจับใจในการแก้ไขปัญหาคิดการใหม่ๆ และทำการสร้างสรรค์

ตั้งแต่แค่นี้ในการรับรู้สามัญ ก็มีปัญญาเข้ามาเกี่ยวข้อง พอมองเห็น ได้ยิน เป็นต้น ต่างคนก็รู้ เข้าใจไม่เท่ากัน เห็นกว้าง เห็นลึก รู้แยกชอยซับซ้อนต่างขอบเขตกันไป

ต่อจากนั้น ลึกลงไปอีก ก็มีปัญญาที่สามารถคิดเชื่อมโยงสิ่งโน้นสิ่งนี้ ข้อมูลโน้นข้อมูลนี้ คือเมื่อกันรู้ข้อมูลนั้นๆ ก็รู้เข้าใจเฉพาะแต่ละอย่าง ต่อมาก็ให้มีปัญญาที่สามารถเชื่อมโยงข้อมูลเหล่านั้น นอกจากรู้ว่าเป็นอะไรแล้ว ก็รู้ว่าเป็นอย่างไร ต่อไปยังรู้ด้วยว่าเป็นเพราะเหตุอะไร สามารถสืบสาวหาเหตุปัจจัยที่สืบเนื่องกันมา ต่อไปก็สามารถที่จะคิดวิเคราะห์แยกแยะ แล้วนอกจากวิเคราะห์ยังวินิจฉัยได้อีก มองเห็นว่ามีทางเลือกอย่างนี้ๆ จะเอาอย่างไร อันไหนถูกต้อง อันไหนดีที่สุด ควรเอาอย่างนี้แล้วก็มีปัญญาที่เห็นทางสังเคราะห์ สืบจากการวิเคราะห์ และมองเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงเหตุปัจจัย ก็คิดการใหม่ ทำการสร้างสรรค์อะไรๆ ได้

แทรกว่า ในการวินิจฉัยก็มีปัญหาได้ เช่นปมปัญหาด้านจิตแทรกแซงปรุงแต่งเข้ามา เช่น ในการวินิจฉัยเกี่ยวกับการตัดสินใจที่เป็นเรื่องของคน ก็จะมีปัจจัยตัวแปรหรือตัวบิดเบือนว่า ถ้าเกิดต้องการผลประโยชน์ขึ้นมา หรือมีความลำเอียง มีความโกรธแค้น เป็นต้น ก็จะวินิจฉัยไม่ตรงตามความจริง ผิดพลาด ไม่เที่ยงธรรม

เพราะฉะนั้นเรื่องของคน ถ้ายังไม่สามารถแยกออกจากกรรมแท้ๆ พูด่างๆ ก็คือยังไม่บริสุทธิ์ ที่คำพระว่าจิตยังไม่หลุดพ้น ก็จะมีเรื่องของตัวปรุงตัวแปรด้านจิตนี้เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เรื่อย นอกจากด้านพฤติกรรมที่พร่องหรือพอในการสืบค้นหาข้อมูลแล้ว ด้านจิตใจก็อาจจะมาปรุงแปรอย่างที่ว่านั้น อันทำให้ปัญญานี้บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ ตรงหรือถึงความจริงหรือไม่ เป็นต้น

ตรงนี้พูดกันในภาษาง่ายๆ ว่า ถ้าคนถูกกิเลสครอบงำ ด้านจิตใจก็จะมีอิทธิพลชักพาหรือหักเหด้านปัญญา ทำให้ไม่ได้ความจริงแท้ ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นอย่างที่มันควรจะเป็น การพัฒนาปัญญาจึงต้องอาศัยการพัฒนาจิตใจด้วย โดยที่ปัญญาจะมีเรื่องต้องทำมากมายในการพัฒนาจิตใจนั้น

ปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือการแก้ปัญหาและความรู้ความคิดใหม่ที่ทันการ เมื่อคนพบสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเกิดติดขัดคับข้องขึ้นมา เป็นสถานการณ์ใหม่ซึ่งไม่เคยเจอ จะเอาความรู้เก่าที่เรียนรู้มาก่อน มาประยุกต์ใช้อย่างไร เพื่อให้แก้ปัญหาได้ ก็ต้องมีความสามารถในการเชื่อมโยงประสบการณ์ เชื่อมโยงข้อมูลความรู้ จัดการประสานสัมพันธ์ข้อมูลความรู้ เพื่อคิดการใหม่ที่จะปฏิบัติต่อสถานการณ์นั้นๆ เพื่อแก้ไขปัญหา ที่จะทำการสร้างสรรค์ใหม่ๆ ได้ คือ เป็นการทำสิ่งที่ไม่เคยทำ โดยเอาความรู้เดิมๆ เก่าๆ มาสร้างเป็นความรู้ใหม่ขึ้นได้ เป็นความสามารถในการเชื่อมโยงความรู้

ปัญญาเป็นแดนใหญ่ของการพัฒนามนุษย์ เป็นธรรมข้อสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ปญฺญุตตฺวา สพฺเพ ธมฺมา” (ธรรมทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง, ธง.ทศก.๒๔/๕๘/๑๑๔) มีคำเรียกชื่อปัญญา หรือปัญญาในชื่อต่างๆ มากมาย ซึ่งเป็นปัญญาที่พัฒนาในระดับต่างๆ บ้างปัญญาที่ต่างประเภทของความรู้บ้าง ปัญญาที่ใช้งานหรือทำหน้าที่ต่างๆ บ้าง ปัญญาสามารถในทางความคิดบ้าง ปัญญาที่รู้เข้าใจเข้าถึงสภาวะบ้าง เป็นต้น

ดังคำเรียกชื่อปัญญาที่ลองยกมาให้ดู เช่นว่า โภคฺส ญฺาณ ธิ (ธีระ=ผู้มีธี) ธิติ ธิติ เนบักก์ ปัญญา ปฏิภาณ ปฏิสัมภิตา ปริญญา ปณฺทิจฺจ/บณฺทิจฺจ พุทธิ โภธิ ภูริ/ภูรี มนฺตา (มนตรี=ผู้มีมนตา) มติ มุตติ เมธา (เมธี=ผู้มีเมธา) วิชชา โยนิ (เช่นในคำว่า โยนิโสมนสิการ) วิจักขณฺ์/วิจักษณฺ์ วิจารณา วิปัสสนา วิมังสา/วิมังสา เวยฺยตฺติยะ/ไวยตฺติยฺ์ สัมปชฺฌญฺะ สัมมาทิจฺฐสิ อโมหะ

ในปัญญาเหล่านี้ บางชื่อ เช่น “ญาณ” ยังแยกงานแยกขั้นตอนออกไปอีกมากมาย ปัญญาบางอย่างจัดเป็นหมวดๆ ที่พัฒนาขึ้นได้เป็นระบบในชุดของตัว ซึ่งนำรู้ंनाสนใจंनाพัฒนาขึ้นมาใช้การ เช่น โภคฺส ๓ ปฏิสัมภิตา ๔

เอาละ เป็นอันว่า ปัญญามีเรื่องเยอะเยอะ จนกระทั่งในที่สุดก็รู้เข้าใจถึงความจริงแห่งธรรมชาติของชีวิต และสิ่งทั้งหลาย เช่นที่สมัยนี้เรียกว่าสิ่งแวดล้อม รู้เข้าใจทั่วตลอดระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาติ จนกระทั่งตรัสรู้ บรรลู่โพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า

นี่เป็นเรื่องของการแยกการพัฒนาชีวิตมนุษย์เป็น ๓ ด้าน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และสามอย่างนี้สัมพันธ์เกี่ยวพันกันอย่างไร ก็ได้อธิบายไปแล้ว

สนทนา: [หน้าที่ 39.54 ถึงหน้าที่ 47.22 ไม่สามารถได้ยินเสียง]

ตัวคนทั้งชีวิต ก็แค่พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา พัฒนาแค่ ๓ อย่างนี้ ก็จบการศึกษา

ขอกลับมาที่เก่า ได้พูดไปแล้วว่า การฝึกพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา หรือ ศิล สมาธิ ปัญญา นั้นมันสัมพันธ์เกี่ยวพันกัน เพราะฉะนั้นจะแยกเด็ดขาดจากกันไม่ได้ แต่เมื่อท่านเรียกเป็น “ไตรสิกขา” ก็ทำให้เรารู้สึกว่าเป็นขั้นเป็นตอน เหมือนกับมี ๓ ขั้น เป็นขั้นศีล ขั้นสมาธิ ขั้นปัญญา อันนี้เป็นเรื่องที่ควรพิจารณา

ในความเป็นจริงนั้น บอกแล้วว่า พฤติกรรม-จิตใจ-ปัญญา สามอย่างนี้แยกกันไม่ได้ มันเป็นเรื่องอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือรวมอยู่ด้วยกันเป็นชีวิต แล้วจะไปแยกได้อย่างไร จะมีจะทำจะแสดง พฤติกรรมแต่ละครั้ง ปราศจากจิตใจได้ไหม ก็ไม่ได้ ต้องมีความตั้งใจ ปราศจากความรู้ได้ไหม ก็ไม่ได้ เราจะพูดจะทำแต่ละครั้ง ก็ต้องมีความรู้อยู่ เราจึงจะพูดได้ จึงจะทำได้ รู้แค่ไหน ก็พูดได้แค่นั้น รู้แค่ไหน ก็ทำได้แค่นั้น เพราะฉะนั้นมันแยกกันไม่ได้ แล้วทำไม เวลาฝึก ท่านบอกว่าฝึกขั้นศีล ฝึกขั้นสมาธิ ฝึกขั้นปัญญา

ที่ว่านั้นก็หมายความว่า ที่จริง ในชีวิตของเรานี้ การฝึก ๓ อย่างนั้นทำงานไปด้วยกัน แต่แยกขั้นตอนในแง่ความเด่น คือ ในช่วงแรกที่เป็นขั้นต้นนั้น การฝึกที่ปรากฏ จะเด่นชัดในด้านพฤติกรรม ซึ่งเป็นของหยาบกว่า และคนที่ฝึกในตอนแรกๆ ในเมื่อเขายังไม่รู้จักดำเนินชีวิต ยังดำเนินชีวิตไม่เป็น หรือยังไม่ได้อย่างดี ก็ต้องเริ่มที่พฤติกรรมภายนอกซึ่งมองเห็นกันได้ อย่างน้อยต้องทำให้ได้ก่อน

การดำเนินชีวิตไปได้ ก็คือเริ่มต้นด้วยพฤติกรรม เหมือนกับว่าเรามีเครื่องมือ ซึ่งเป็นของจับต้องมองเห็นได้ ก็ฝึกการใช้เครื่องมือก่อน กายวาจานี้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตของเรา ก็ใช้มันให้เป็นก่อน เราฝึกพฤติกรรมทางกายวาจาออกมาเป็นตัวเด่นมองเห็นนำหน้า เราจะฝึกพฤติกรรมให้ดีขึ้น ชำนาญได้ผล เราก็ได้ฝึกจิตใจและฝึกปัญญาไปด้วย เราจะมีพฤติกรรมที่ดียิ่งขึ้น ก็คือเราต้องมีทั้งจิตใจทั้งปัญญาที่พัฒนามากขึ้น นี่คือการฝึกพฤติกรรมออกหน้า เมื่อใช้เมื่อแสดงพฤติกรรมได้ดี ชำนาญอยู่ตัวแล้ว ก็ฝึกประณีตเข้าไปภายในคือจิตใจและปัญญามากขึ้น

ได้ความว่าที่ฝึกพฤติกรรมกายวาจาก่อนนั้น เพราะ หนึ่ง พฤติกรรมเป็นของหยาบมองเห็นเด่นออกหน้า แล้วก็ สอง มันเป็นเครื่องมือให้จิตใจและปัญญาได้ใช้งาน เมื่อฝึกพฤติกรรม ก็คือฝึกจิตใจและปัญญาไปด้วย แล้ว สาม พฤติกรรมนี้ถ้าปล่อยไว้ ผ่านไประยะหนึ่ง มันจะอยู่ตัวกลายเป็นความเคยชินที่แก้ได้ยาก จึงต้องรีบให้มีความเคยชินที่ดี

เพราะฉะนั้น เรื่องการฝึกพฤติกรรม มีเหตุผลหลายอย่างที่จะต้องเน้นให้ความเด่นชัดในตอนแรก เป็นเบื้องต้น ก่อนที่จะไปเน้นด้านจิตใจ และด้านปัญญา เรื่องพฤติกรรมกายวาจา นี้ เป็นของหยาบกว่า วิสัยก็แคบแค่ตัวคน และต้องเร่งจัดการก่อน เดี่ยวจะกลายเป็นความเคยชินในทางที่ผิด และเมื่อฝึกพฤติกรรม ก็ได้ฝึกจิตใจปัญญาไปด้วย เพราะพฤติกรรมนั้นฝึกไปไม่ได้ ถ้าไม่มีจิตใจและปัญญา แต่เรื่องกลับเป็นว่า ในตอนแรกที่ฝึกพฤติกรรมนั้น เหมือนกับระดมทั้งจิตใจและปัญญามาอยู่ที่การฝึกในเรื่องพฤติกรรม มาเอาเรื่องกับพฤติกรรมนี้ ว่าทำอย่างไรพฤติกรรมจึงจะดี จะได้ใช้พฤติกรรมกายวาจาเป็นเครื่องมือเป็นอุปกรณ์ของชีวิตนี้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างดีสืบต่อไปข้างหน้า

ตกลงว่า การฝึกพฤติกรรมคือเรื่องของศีล เป็นสำคัญในตอนแรก ทั้งเป็นด้านที่ปรากฏชัด เป็นทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ของจิตใจและปัญญา และเป็นฐานที่ตั้งที่ทำการของจิตใจและของปัญญานั้น

ที่นี้ในขั้นที่ ๒ ด้านจิตใจนี้มีวิสัยที่ขยายกว้างขวาง และเป็นเรื่องละเอียดประณีต พอฝึกเรื่องกายวาจาใช้พฤติกรรมอยู่ตัวดีแล้ว เรื่องจิตใจมีมากมายเยอะแยะเหลือเกิน และเป็นเรื่องละเอียดอ่อน จะต้องฝึกกันไปอีกนานอีกมากนักรักษา เพราะฉะนั้น เมื่อฝึกพฤติกรรมอยู่ตัวดีแล้ว การฝึกจิตใจยังไปอีกยาวไกล

ที่นี้ พอฝึกจิตได้ดี มีคุณสมบัติพร้อมทั้งคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพ จนได้ที่ มีสมาธิดีแล้ว ก็เป็นจิตที่พร้อมจะใช้งาน ก็จะไปเป็นฐานของปัญญาอีกที่ ทำนองว่า เมื่อมีพฤติกรรมดีอยู่ตัว ก็มาเป็นฐานรองรับจิต แล้วจิตใจนี้ฝึกดีแล้ว ก็ไปเป็นฐานรองรับการฝึกการใช้ปัญญา

เมื่อจิตเป็นสมาธิ สงบ แน่วแน่ มั่นคง ไม่มีอะไรรบกวน จะใช้ความคิดจะพัฒนาปัญญา ก็ได้ผลดี แต่แม้ถึงขั้นที่จิตอยู่ตัวดีแล้ว ฝึกจิตได้ดีแล้ว ปัญญาก็ยังมีเรื่องที่จะต้องรู้ มีงานที่จะต้องทำอีกมากมายเหลือเกิน แล้วคิดดูสิ อะไรมีขอบเขตกว้างกว่ากัน

ถ้ามองในแง่ความแคบความกว้างนี้ เรื่องพฤติกรรมแคบกว่ามาก พอเข้าไปในแดนของจิตใจ ก็มีเรื่องละเอียดอ่อนมากมาย พอไปที่ปัญญาก็ขยายออกไปกว้างไกล สามารถรู้ไปทั่วจักรวาล ไปถึงทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วก็พาให้จิตใจและพฤติกรรมขยายเขตแดนกว้างไกลตามออกไปด้วย แต่ทั้งนี้ปัญญานั้นก็ต้องอาศัยจิตใจเป็นฐาน เป็นที่ตั้ง เป็นที่ทำงาน และใช้พฤติกรรมเป็นเครื่องมือ นี้กว่าไปตามลำดับ

ก็เป็นอันว่า ในการฝึก การศึกษา การพัฒนาคน คือสิกขาเนี้ ตอนแรกเด่นที่พฤติกรรมกายวาจา ที่เรียกว่า ศีล แล้วต่อมาขั้นที่สอง เมื่อจัดการฝึกพฤติกรรมได้อยู่ตัวดีพอสมควร ใช้ได้ดีแล้ว ก็มาเน้นที่จิตใจ ซึ่งมีเรื่องกว้างขวางยังต้องฝึกต้องพัฒนาอีกมาก พอฝึกจิตใจได้ดีแล้ว ก็วกกันเต็มทีกับเรื่องปัญญา แต่ในทุกขั้นตอนจะเห็นว่า ทั้ง ๓ อย่างนี้ทำงานด้วยกัน ถ้ามองลงไปแต่ละจุดแต่ละตอนนั้น สิกขาทำงานอยู่พร้อมทั้งสามอย่าง แต่ถ้ามองเป็นขั้นตอนใหญ่ๆ ก็แยกได้เป็นขั้นศีล ขั้นสมาธิ ขั้นปัญญา เขาละนะ คิดว่าคงจะชัดเจน ทั้งในแง่ที่ว่ามันอาศัยกัน ทำงานไปด้วยกัน แน่นนอนในทุกขณะ แต่เมื่อแยกเป็นช่วงกว้างตามตัวเด่น ก็จะมีมองเห็นแยกได้เป็นขั้นศีล ขั้นสมาธิ ขั้นปัญญา

ที่นี้ในการฝึกคน เพื่อจะให้คนพัฒนาไปได้ดี เราก็ใช้หลักที่ว่าสามอย่างนี้ทำงานไปด้วยกัน ก็เอาหลักนี้มาใช้ฝึกให้ได้ผลดี ให้มันไปด้วยกัน คือ ในการฝึกตัวเราเองก็ตาม หรือฝึกเด็กก็ตาม ไม่ว่าจะเคลื่อนไหวมีพฤติกรรมอะไร หรือจะทำกิจกรรมอะไรอย่างใด เราก็เอา ศีล สมาธิ ปัญญา มาใช้และฝึกให้พร้อมไปทีเดียวเลย ให้ได้ผลดีอย่างชัดเจน ไม่ใช่ทำไปอย่างสุ่มเสี่ยงหรือจับพลัดจับผลู อย่างไม่แม่นยำไม่ชัด แต่ทำด้วยความรู้เข้าใจมองเห็นเนื้อตัวของสิกขาที่ต้องการให้เป็นเป้าหมายที่ชัดเจนหน้า ก็จะได้ฝึกได้ผล

ยกตัวอย่างว่า เวลาจะทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เด็กมาพร้อมแล้ว พอจะเริ่มทำกิจกรรมครูก็ยกเรื่องกิจกรรมนั้นขึ้นมาตั้ง บอกให้ทุกคนพร้อมกันพิจารณาดูว่า มองในแง่ศีล กิจกรรมที่เราจะทำต่อไปนี้ ที่พวกเราจะแสดงเป็นพฤติกรรมกายวาจาออกไปนี้ เป็นการก่อความเดือดร้อนเบียดเบียนใครบ้างหรือไม่ หรือเป็นการสร้างสรรค์ช่วยเหลือเกื้อกูลเป็นประโยชน์

กิจกรรมทุกอย่างนั้นมองเห็นได้ ถ้าเป็นกิจกรรมที่เสียศีล ก็คือ มันจะก่อความเดือดร้อน เบียดเบียน ถ้าเป็นกิจกรรมที่มีศีล ก็คือไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่ใคร แต่เป็นการสร้างสรรค์ เป็นไปในทางที่ดี เกื้อกูลต่อสังคม ต่อเพื่อนมนุษย์

ต่อไป ด้านจิตใจ ในการที่จะทำกิจกรรมนี้ มองดูจิตใจของเราซิว่าเป็นอย่างไร เรามีแรงจูงใจ ให้คิดทำกิจกรรมนี้ ด้วยความเห็นแก่ตัว มุ่งจะได้ผลประโยชน์ใหม่ หรือเราทำด้วยขัดเคืองจะแกล้งใคร ทำด้วยจิตโลภ หรือโกรธหรือเปล่า หรือทำด้วยใจมุ่ดี ปรารถนาดี ใจเรามีความสุข หรือมีความทุกข์ ใจขุนมัวเศร้าหมอง หรือจิตใจผ่องใสสว่างเบิกบาน ใจเราเข้มแข็ง แกล้วกล้า มีความมั่นใจ หรือว่าระแวงอะไร หวาดกลัว ขุนมัว กังวล ฯลฯ พิจารณาได้ทั้งนั้น ทีนี้ ถ้าจิตมันไม่ดี ก็ปรับให้มันดี เตรียมใจว่าเราจะทำกิจกรรมทั้งที่ ก็ให้เราทำด้วยแรงจูงใจที่ดี มีความคิดที่อยากจะทำประโยชน์ ทำด้วยความเมตตากรุณา ทำด้วยความสุขสดชื่น สว่างเบิกบานแจ่มใส นี่ด้านจิตใจ ก็ได้แล้ว

ต่อไปด้านปัญญา ก็พิจารณามองดูว่า กิจกรรมอันนี้ ที่เราจะทำอยู่นี้ เรามีความรู้เข้าใจมันดีแล้วหรือ เราเข้าใจรายละเอียด รู้ขั้นตอนขบวนการ รู้วิธีปฏิบัติ รู้วัตถุประสงค์ แล้วก็รู้เหตุผลใหม่ ๆ ทำด้วยเหตุผลอะไร การกระทำของเราสมเหตุสมผล จะมีผลดีผลร้ายตามมาอย่างไร ฯลฯ นี่คือด้านปัญญา ถ้าปัญญายังรู้เข้าใจมองเห็นไม่ชัด ก็พูดจาชี้แจงกัน จะได้พัฒนาขึ้นมาในตอนนั้น

ด้วยการเตรียมตัวพร้อมในการทำกิจกรรมอย่างนี้ การทำกิจกรรมนั้นก็ได้พร้อมครบทีเดียว ได้ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา หรือจะใช้เป็นการตรวจสอบวัดผลก็ได้ โดยที่ว่า เมื่อทำกิจกรรม หรือทำอะไรไปแล้ว ก็ดูในแง่ศีลว่า เป็นการเบียดเบียนหรือเป็นการเกื้อกูล ดูในแง่จิตใจว่า เรามีสภาพจิตเป็นอย่างไร เรามีโลภะ โทสะ หรือว่ามีเมตตากรุณา แล้วก็จิตใจของเรามีความสุขหรือความทุกข์ เบิกบาน สดใสหรือเศร้าหมองเศร้าหมองขุนมัว ส่วนในด้านปัญญา ก็ดูความรู้เข้าใจสิ่งที่ทำ รู้เรื่องราวที่เกี่ยวข้อง รู้เหตุรู้ผล มองเห็นความหมายและความมุ่งหมาย ในสิ่งที่ทำ

เมื่อได้ตรวจสอบวัดผลตัวเองแล้ว ก็วางแผนที่จะปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นต่อไป ถ้าทุกกิจกรรมดำเนินไปด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างนี้ คนก็พัฒนาแน่ และจะเกิดผลดีต่างๆ ตามมาอย่างแน่นอน

ก็ตกลงว่า เอา ศีล สมาธิ ปัญญา นี้มาฝึก ในการดำเนินชีวิต ในการประกอบกิจกรรมทุกอย่าง ให้ได้ไตรสิกขา โดยเฉพาะครู และพ่อแม่ ซึ่งอยู่ใกล้ชิดสัมผัสพันธ์กับเด็กโดยตรงตลอดเวลา จะฝึกเด็กได้ อย่างดี แต่เดี๋ยวนี้เราไม่ได้คิดกันเลย ไม่ได้พิจารณาอะไรทั้งนั้น จะทำกิจกรรมอะไร ก็สักว่าแคว่ว่าสนุก ก็แล้วกัน จบแค่นั้น มันก็เลยเปิดช่องแก่ความประมาท กลายเป็นเรื่องของโลภะ โทสะ โมหะ ไปเรื่อยๆ จึงไม่ค่อยได้อะไร

วันนี้ก็เห็นจะพอสมควรละ เป็นเรื่องแง่มุมต่างๆ ของไตรสิกขา ถ้านึกอะไรได้อีก ค่อยมาคุยกันใหม่

ตอนที่

๓๑

ฝึกคนครบ ๓ เดือน คนก็จะพัฒนา ๔ ด้าน

ศีล ๕ นั้นแค่ตั้งฐานไว้

สังคมจะดีได้ คนต้องก้าวต่อขึ้นไปในศีล ๔

วันนี้ คุณกันเป็นเกร็ดความรู้ แบบระดับความรู้ ไม่ต้องถือเป็นสำคัญ ไหนๆ ได้พูดถึงเรื่องศีลแล้ว ก็มาพูดถึงปลีกย่อยละเอียดลงไปหน่อย แต่ไม่จำเป็นต้องจดจำ

ที่ว่าในไตรสิกขานี้ ข้อที่ ๑ ศีล คือ การมีพฤติกรรมดีทางกายวาจา ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทางสังคมบ้าง ทางวัตถุเช่นปัจจัยสี่บ้างนี้ เราลองมาดูตัวอย่างให้ตลอดไปถึงศีลของพระ

ในเวลาพูดถึงศีล ชาวบ้านมักนึกถึงแค่ศีล ๕ ซึ่งเวลาเอาจริงเอาจัง เรียกว่า สิกขาบท ๕ ขอให้สังเกตว่า ศีล ๕ นั้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะให้มนุษย์อยู่อย่างไม่เบียดเบียนกัน เอาแค่ให้คนอยู่ด้วยกันดีๆ โดยมีเมตตาแผ่ไปถึงสัตว์ดิรัจฉานด้วย

ที่นี้มาดูศีลของพระ หรือที่จริงก็คือดูที่ข้อวินัยของพระ แล้วโยงมาหาศีล จะได้เห็นชัดขึ้นว่า ศีลไม่ใช่เฉพาะด้านสังคมอย่างเดียว ศีลซึ่งเป็นการปฏิบัติตามวินัยของพระนั้น จัดแยกได้ถึง ๔ หมวด มีข้อย่อยเยอะเยอะ จึงต้องมีหลักการจัดเพื่อให้สะดวกในการเล่าเรียนศึกษา และจดจำ ในที่นี้ เอาตามแบบที่จัดเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. ปาติโมกขสังวรศีล ซึ่งนี่จำยาก บอกแล้วว่าเรื่องนี้เอาแค่เป็นเกร็ดความรู้ จึงไม่ต้องจำ ที่จริง คำว่า “ปาติโมกข” พระเราได้อินกันอยู่แล้ว จึงไม่ถึงกับเป็นเรื่องที่ยากอะไรนัก ก็เอา “ปาติโมกข” ไปต่อด้วย “สังวร” คำหนึ่ง แล้วก็ “ศีล” อีกคำหนึ่ง แล้วก็แปลว่า ศีล คือความสำรวมในปาติโมกข

ปาติโมกขอะไรละ ก็อย่างที่เรารู้ว่าพระพุทธรูปแล้วไปฟังสวดปาติโมกข ก็คือศีลแม่บท หรือที่จริงคือพระวินัยบัญญัติส่วนหลัก ได้แก่ประมวลสิกขาบทของพระ ๒๒๗ ข้อ

คำว่า “ปาติโมกข” แปลว่า เป็นประธาน เป็นประมุข หรือเป็นหลักใหญ่ แปลงง่าย ๆ ก็คือเป็นแม่บท นั่นแหละ สิกขาบท ๒๒๗ คือข้อฝึก ๒๒๗ ข้อ เป็นข้อจริงอย่างที่เคยบอกแล้ว แต่เราเรียกกันว่า ศีล ๒๒๗ อันนี้เป็นวินัยแม่บทของพระภิกษุ ถ้าเป็นของภิกษุณี ก็มี ๓๑๑ ข้อ เอาเฉพาะของพระภิกษุ ๒๒๗ ข้อ เรียกรวมน่า ภิกษุปาติโมกข แต่เรียกสั้นๆ พอรู้กันว่า “ปาติโมกข” เป็นวินัยแม่บท สำหรับกำกับควบคุมความประพฤติของพระภิกษุที่มาอยู่รวมกัน ให้อยู่ในหลักความประพฤติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีชีวิตความเป็นอยู่เสมอกันในสังฆะ พร้อมทั้งให้มีวิถีชีวิตที่เกื้อหนุนการศึกษาในไตรสิกขา

แต่นอกจาก ๒๒๗ ข้อที่เรียกว่าปาติโมกข์นี้แล้ว ยังมีศีลอย่างอื่นอีก ก็ดูกันต่อไป

๒. อินทริยสังวรศีล แปลว่า ศีลคือความสำรวมอินทริย เมื่อก็สำรวมในปาติโมกข์ นั้นเป็นแม่บทกำกับความประพฤติของพระให้มียุติชีวิตสมกันในช่วง อันให้พร้อมที่จะเจริญก้าวหน้าไปในไตรสิกขา นั่นก็ว่าไป ทีนี้ประเภทที่ ๒ คือ ความสำรวม “อินทริย” ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ อันนี้เป็นการฝึกการศึกษาในชีวิตประจำวัน ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม อย่างเป็นคุณ ให้เป็นความเจริญงอกงาม ไม่เป็นโทษ ไม่เสื่อมเสีย

สำรวมอินทริยอย่างไร? คือ ในเวลารับรู้ด้วยตา ด้วยหู คือดู-เห็น ฟัง-ได้ยิน เป็นต้น ก็มีสติ ไม่ปล่อยให้อกุศลเข้ามาครอบงำ ตั้งต้นว่า ไม่ให้ความรู้สึกร้ายๆ ที่ชอบใจไม่ชอบใจ เข้ามาครอบงำ หรือเกิดโลภะ โทสะ โมหะ แต่มีสติอยู่กับตัว ให้รับรู้ได้ความรู้สึกว่า นี่คืออะไร เป็นอย่างไร เป็นเพราะอะไร ทำไมเป็นอย่างนี้ อย่างที่เคยพูดไปแล้ว คือ ใช้ตา ใช้หู ดูฟังให้เป็น เป็นต้น ที่จะนำไปเกิดปัญญา และได้อะไร ที่ดีๆ ไม่ใช่อยู่แค่ความรู้สึก หรือติดจมอยู่แค่ชอบใจไม่ชอบใจ อย่างที่เคยอธิบายไปแล้ว

๓. อาชีพปริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพะ คือการเลี้ยงชีพ พระภิกษุก็เลี้ยงชีพ มีอาชีพเหมือนกัน อาชีพในที่นี้หมายถึงหนทางที่จะได้มาซึ่งปัจจัยเครื่องยังชีพ

พระภิกษุ นอกจากฉันข้าวแล้ว ยังต้องมีปัจจัยสี่อย่างอื่นด้วย มีเครื่องนุ่งห่ม มีที่อยู่อาศัย มียา บำบัดโรค ทีนี้เครื่องยังชีพเหล่านี้จะได้มาอย่างไร พระภิกษุไม่ประกอบอาชีพทำมาหากินอย่างชาวบ้าน แต่พระภิกษุมีอาชีพของตนเอง คือการดำรงตัวอยู่ในหลักปฏิบัติของตน ทำหน้าที่ของตนในการประพฤติปฏิบัติ บำเพ็ญไตรสิกขา พัฒนาตนอยู่เสมอ ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ต่อสังคมไปด้วยในตัว และเป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุด

อาชีพอะไรจะมาสำคัญเท่าอาชีพของพระ พระภิกษุทำหน้าที่ต่อสังคม หรือทำกิจก่อสร้างสังคมมาก แต่คนไม่มอง หรือมองไปไม่ถึง

อาชีพของชาวบ้านนั้น คนมักมองกันแค่ว่าเป็นการหาเงินเลี้ยงตัวเอง แต่ที่จริง อาชีพที่ทำกันอยู่แต่ละอาชีพนั้น เป็นหน้าที่ต่อสังคมไปด้วย ขอให้มองดูว่าอาชีพแต่ละอาชีพนั้นเกิดมีขึ้นเพื่ออะไร ก็เพื่อให้ทำการที่เป็นเครื่องช่วยเหลือเกื้อกูล แก้ปัญหาชีวิตและแก้ปัญหาสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง

จะเห็นได้ง่ายๆ อย่างอาชีพแพทย์ คนทั้งหลายเจ็บป่วยเป็นโรคภัยไข้เจ็บ ถ้าไม่มีแพทย์ ก็แยสิ อาชีพรักษาพยาบาลนี้จึงจำเป็น ในการดำรงรักษาสังคม โดยช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้หายเจ็บป่วย คือตัวอาชีพนั้นเกิดมีขึ้นด้วยการทำงานที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมมนุษย์ และเมื่อแต่ละคนนั้น ทำการงานนั้น ตัวเขาก็ต้องมีปัจจัยยังชีพให้เป็นอย่างดีด้วย ยิ่งเขาอยู่ดี ไม่มีห่วงกังวล ก็จะได้ตั้งใจและใช้เวลามาทำงานให้เกิดประโยชน์นั้นได้อย่างดี หรืออย่างเต็มที่ แต่คนที่ไม่ได้มองเหตุผลพื้นฐานนี้ บางทีก็ลืมไป เลยเอาการงานในอาชีพนั้น มาใช้เป็นเครื่องมือหาเงินหาทองให้แก่ตนเอง มุ่งไปอย่างเดียว

ทีนี้ ถ้าคนพากันไม่เข้าใจหลักการทำหน้าที่ต่อเพื่อนมนุษย์ต่อสังคม ได้แต่มองด้านเดียว และมุ่งแต่จะเอาให้แก่ตัวเองอย่างเดียวอย่างที่ว่านั้น ก็เกิดปัญหา และก็เป็นอย่างนั้น เวลานี้มนุษย์เรามักจะมองด้านเดียว คือมองด้านที่ว่า เราประกอบอาชีพก็คือหาเงินหาทองให้แก่ตัว ทำอย่างไรเราจะได้มากที่สุด ไม่ได้มองความมุ่งหมายพื้นฐานอันแท้จริงของงานอาชีพนั้น ที่เกิดมีขึ้นเพื่อทำหน้าที่ต่อเพื่อนมนุษย์ต่อสังคม ไปๆ มาๆ อาชีพนั้นๆ กลายเป็นการก่อปัญหาแก่ชีวิตและสังคมไปเสียเอง

ทวนอีกทีว่าอาชีพมีมาอย่างไร จากการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่นว่า เป็นแพทย์ทำอาชีพหมอก็ จะได้รับการรักษาไข้ ทำให้เขาหายเจ็บป่วย นี่คือการทำหน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูล ที่นี้ เราทำอาชีพนั้น ทำหน้าที่นั้นไป มัวช่วยเหลือคนอื่น เสร็จแล้ว ตัวเราเองจะอยู่ได้อย่างไรละ คนเราก็ต้องมีกิน มีใช้ ดังนั้น ในสังคมนี้ก็จึงมีการจัดวางระบบแบบแผนให้แต่ละคนนั้น เมื่อทำหน้าที่ของตนไป ก็ไม่ต้องห่วงกังวลกับการเป็นอยู่ ท่านช่วยเหลือสังคมอยู่ สังคมก็ตอบแทน ให้ท่านมีอาหาร มีปัจจัยสี่ มีเครื่องใช้ เครื่องอาศัยอำนวยความสะดวก ให้ท่านเป็นอยู่ได้ด้วยดี นี่ก็คือให้ผลตอบแทน ได้เงินได้ทองมา

ที่นี้ อย่างที่ว่า ต่อมาก็มีผู้คนที่หลงสมมุติ แทนที่เขาจะมองตรงไปยังตัวผลที่แท้จริงของหน้าที่ การงานในอาชีพนั้นว่า การแพทย์เป็นเหตุ คนไข้หายโรคเป็นผล ซึ่งเป็นเหตุและผลที่ตรงไปตรงมา ตามกฎธรรมชาติ เขากลับมองว่า การแพทย์เป็นเหตุ ได้เงินมากเป็นผล นี่แหละคือมนุษย์ไม่รู้เท่าทัน ความจริงของธรรม ก็เลยมาติดอยู่กับสมมุติที่ตกลงกันวางขึ้นเพื่อเป็นเงื่อนไขให้ตัวคนผู้ทำงานทำการ อาชีพนั้นเลี้ยงชีวิตเป็นอยู่ได้ โดยเอาเงื่อนไขนั้นไปพ่วงไว้กับหน้าที่การงาน ที่เป็นการทำประโยชน์แก่ มนุษย์หรือสังคม

เอาละ ตกลงว่า แม้แต่อาชีพชาวบางเองนี้ ที่แท้ก็เป็นการทำประโยชน์ ช่วยเหลือเกื้อกูล แก้ปัญหามนุษยและสังคม แล้วก็ตัวเองก็ได้ปัจจัยสี่ ได้เงินทอง มาเลี้ยงชีพ

ที่นี้ สำหรับพระภิกษุ นั้น หน้าที่สำคัญก็คือการรักษาธรรมไว้ให้แก่สังคม ไม่ว่าจะรักษาด้วยการทรงจำสืบทอดธรรมนั้นไว้ก็ตาม หรือด้วยการที่ตนเองประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่าง โดยมีธรรม มาอยู่ที่ตัวเองแล้ว จะได้เป็นแบบอย่างให้คนอื่นได้รู้ได้เห็น เข้าใจถึงคุณค่าตระหนักถึงประโยชน์ว่า ธรรมนี้มีที่ผู้ใด ก็ทำให้ชีวิตผู้นั้นดีงาม ช่วยเหลือสังคมอยู่ดี ให้โลกมีสันติสุข เพราะฉะนั้น หน้าที่ของพระ จึงสำคัญมาก คือการที่จะดำรงไว้ซึ่งสันติสุขในสังคมมนุษย์ เรียกว่าง่าย ๆ ว่า เป็นหน้าที่รักษาสืบทอด ธรรมไว้ให้แก่สังคม แล้วก็แผ่ขยายด้วยการสั่งสอนต่อไปอีก

เมื่อพระทำหน้าที่ให้เกิดมีประโยชน์แก่ชีวิตแก่สังคมอย่างนี้ สังคมก็ต้องเกื้อหนุนหรือจะว่า ตอบแทนก็แล้วแต่ เพราะฉะนั้น หน้าที่ของพระนั้น เมื่อทำแล้ว ก็เป็นทางของอาชีพะ ทำให้พระได้ เครื่องอาศัยเลี้ยงชีพ ได้อาหาร ได้ปัจจัยสี่ เพราะชาวบ้านมองเห็นว่า สังคมจะอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีธรรม ก็ จะเดือดร้อนวุ่นวายหมด พระทำประโยชน์แก่สังคม โดยรักษาธรรมไว้ให้ ก็ต้องเกื้อหนุนรักษาท่านไว้

เมื่อประชาชน เมื่อสังคมเห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ของพระสงฆ์ เห็นคุณความดีของท่าน ระลึกถึงคุณของท่าน ก็ตอบแทน ด้วยการมีศรัทธาเลื่อมใสแล้วถวายปัจจัยสี่ พระก็เป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ เรียกร้อง ถ้าเขาไม่ให้ ก็ไม่ไปขอ เอาแค่ว่า ถือบาตรไป ให้เขารู้ระลึกเอาเอง เขาจะถวาย ก็เป็นเรื่อง ของเขา จะไปออกปากขอไม่ได้ ถ้าไปออกปากขออาหารเพื่อตัวเอง ก็มีความผิด พระก็ต้องดำรงอยู่ใน อาชีพที่บริสุทธิ์ของตนเอง เรียกว่า อาชีพบริสุทธิ์ศีล กล่าวคือ ด้วยการที่ตนเองประพฤติปฏิบัติดี ทำ หน้าที่รักษาธรรม ปฏิบัติธรรม แล้วประชาชนเห็นคุณค่า มาถวายภัตตาหาร ให้พระเป็นอยู่ได้ ก็ เรียกว่า มีอาชีพบริสุทธิ์

แต่ถ้าพระไปหากินหาลาภ นอกเหนือจากการทำหน้าที่รักษาธรรม ก็ผิดทันทีเลย อย่างที่เคย ยกตัวอย่างว่า พระภิกษุไปออกปากขออาหารกับผู้มิใช่ญาติ มิใช่ปวาราณา ขออาหารมาเพื่อตน โดย ไม่ได้เจ็บไข้ได้ป่วย ก็ต้องอาบัติ มีความผิด

เรื่องการขอนี้ พระพุทธเจ้าทรงระวังมาก โดยปกติขอได้เฉพาะกับญาติ กับปวาราณา คือผู้ที่เขาบอกไว้ว่าให้ขอเขา การไปแสวงหาลาภผิดจากนี้ เป็นความผิด ยิ่งถ้าไปหลอกลวงเขา ก็มีความผิดมาก พระบางองค์ไปหลอกลวงเขา หาเงินหาทอง บางองค์ก็ไปใช้ลาภต่อลาภ ให้ไปน้อยเพื่อให้ได้มาก บางองค์ก็อาจใช้วิธีพูดจาเลียบเคียงทำให้เขาให้ หรือไปประจบประแจงอะไรต่างๆ ผิดหมดทั้งนั้น ท่านเรียกว่าเป็นมิจฉาชีพ

พระไปประจบประแจงออาชีวะ แม้แต่เป็นหมอยาเพื่อออาชีวะ ก็เป็นความผิด เพราะฉะนั้นพระจึงต้องระวังมาก ก็เป็นอันว่า พระทำอะไรก็ตาม ที่เป็นการประจบประแจงอย่างชาวบ้านแล้ว ก็ผิดหมด เรียกว่าเป็นมิจฉาชีพ เอาละ นี่ก็คือเรื่องของออาชีวะปาริสุทธิศีล ศีลที่เป็นความบริสุทธิ์ของออาชีวะ

๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่เนื่องด้วยปัจจัยสี่ ที่ว่า “ปัจจัย” ก็คือปัจจัยสี่ที่เรา รู้กันอยู่ แล้วก็ “สันนิสิต” แปลว่าอิงอาศัย พุดง่ายๆ ว่า ศีลที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยสี่ นี้ก็คือว่า ถึงแม้จะได้ปัจจัยสี่มา อย่างถูกต้อง เป็นออาชีวะที่บริสุทธิ์แล้ว แต่เวลาจะฉัน ก็ยังต้องมีศีลอีกชั้นหนึ่ง คือ เวลาฉัน เวลาใช้ เวลาบริโภค ต้องฉัน ต้องใช้ ต้องบริโภคด้วยปัญญา คือฉันใช้บริโภคด้วยความรู้เข้าใจ ตระหนักถึงความมุ่งหมายที่จะบริโภคให้ได้คุณค่าที่แท้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง เป็นการกินใช้เสพบริโภค เพื่อสนองความมุ่งหมายที่แท้จริง ให้ได้ประโยชน์ที่แท้จริง ซึ่งจะเป็นการกินที่พอดี เป็นการบริโภคอย่างรู้จักประมาณ

ถ้าไม่ฉันด้วยปัญญา ไม่ตระหนักถึงคุณค่าประโยชน์แท้ที่ต้องการ ก็จะฉันโดยมัวเมาลุ่มหลง เห็นแก่เอร็ดอร่อย ไม่คำนึงถึงประโยชน์ที่แท้จริง เช่นว่า อาหารนี้เราฉันเพื่อประโยชน์แก่การหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้มีกำลังแข็งแรง ดำรงรักษาสุขภาพไว้ จะได้เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เราประพฤติพรหมจรรย์ ให้เราใช้ชีวิตร่างกายนี้ ไปบำเพ็ญศาสนกิจ ทำประโยชน์ให้เกิดขึ้น เมื่อไม่ฉันด้วยปัญญาอย่างมีความรู้เข้าใจ มัวเมาลุ่มหลงเพลิดเพลิน หวังแต่จะเอร็ดอร่อย ก็จะทำให้ไม่สันโดษ และเป็นการขาดศีลอีกหมวดหนึ่งที่เรียกว่า ปัจจัยสันนิสิตศีลนี้

เพราะฉะนั้นจึงฝึกกันมาแต่โบราณว่า เมื่อบวชเป็นพระเข้ามาแล้ว เวลาจะฉัน ต้องพิจารณาปัจจัยสี่ เรียกว่าฉันด้วยพิจารณา ที่เรียกกันเป็นภาษาปากว่า “ปฏิสังขา-โย” เริ่มตั้งแต่อาหารว่า “ปฏิสังขา โยนิโต ปิณฑปาโต ปฏิเสวามิ...” บอกว่า ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงฉันอาหารปิณฑปาตนี้ มิใช่เพื่อสนองนันทน เพลิดเพลิน ลุ่มหลง มัวเมา ใก้เก้ ประดับประดา อะไรต่างๆ แต่ฉันเพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ มีชีวิตเป็นไป เพื่อจะได้เกื้อหนุนต่อการประพฤติความดีงาม หรือมีชีวิตที่ประเสริฐ เจริญในไตรสิกขา และจะได้อยู่ผาสุก ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน ฯลฯ คือฉันด้วยปัญญาพิจารณาให้ได้สนองคุณค่าที่แท้จริง มิใช่ลุ่มหลง เพลิดเพลิน มัวเมา ดังที่ว่ามาแล้ว

เป็นอันว่า ถ้าฉันโดยพิจารณาอย่างที่ว่ามา ก็ถูกต้อง มีศีลข้อปัจจัยสันนิสิตศีลนี้ (ปัจจัยปฏิเสวนาศีล ก็เรียก) แต่ถ้าฉันโดยไม่พิจารณา ก็เป็นอันว่าขาดศีลข้อนี้ไป

เรื่องนี้โบราณถือนัก บอกไว้ว่า ถ้าพระฉันโดยไม่พิจารณาปัจจัยสี่ ฉันอย่างลุ่มหลงมัวเมาเห็นแก่เสพ ก็เรียกว่าเป็นการฉันอาหารหรือใช้ปัจจัยสี่ อย่างเป็นหนี้

ที่ว่าป็นหนี้ ก็เริ่มตั้งแต่ป็นหนี้ชาวบ้าน เพราะว่าชาวบ้านเขาถวายปัจจัยสี่ ตั้งแต่อาหาร ด้วยศรัทธา พระเป็นผู้ปฏิบัติธรรมรักษาธรรม แล้วพระมาบกพร่องในการใช้ปัจจัยสี่ กลับไปลุ่มหลงปฏิบัติผิด ไม่สมความมุ่งหมาย ไม่ใช่ปัจจัยสี่นั้นให้ป็นไปตามประโยชน์ ตามคุณค่าที่แท้จริง จึงเป็นการใช้อย่างป็นหนี้ชาวบ้าน

แล้วโบราณก็บอกว่า พระที่ฉันอาหารไม่พิจารณานี้ ตายแล้วจะไปเกิดป็นควายให้ชาวบ้านเอาไปใช้ไถนา นี้โบราณว่าแรงนะ ว่ากันมานานแล้ว ชาวบ้านรุ่นเก่าละก็รู้เลย ถือกันป็นคติมา การถือคติแบบนี้ ก็เพื่อจะได้เอามาพูดส้าท้บพระนั่นเอง ให้เห็นความสำคัญ แล้วก็ตั้งใจปฏิบัติให้ถูกต้อง

นี่ก็ครบแล้วนะ คีล ๔ ประเภท ส้าหรับพระภิกษุ แล้วในคีล ๔ ประเภทนี้ ขอให้ดูว่า ประเภทไหนป็นเรื่องด้านสังคัม ประเภทไหนป็นเรื่องเกี่ยวกับวัตถุปัจจัย อย่างที่บอกแล้วว่า คีลป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรม ทางกายวาจา ที่เกี่ยวกับด้านสังคัม ฝ่ายหนึ่ง และที่เกี่ยวข้กับเรื่องวัตถุของใช้ สภาพแวดล้อมต่างๆ ทัวไป อีกฝ่ายหนึ่ง ขอให้ดูว่า ใน ๔ ประเภท อย่างไหนเกี่ยวข้กับสังคัม อย่างไหนเกี่ยวข้กับวัตถุปัจจัยสิ่งอาศัยแวดล้อม

ปาติโมกขสังวรคีล ป็นคีลแม่บท จึงคลุมทัวไป จัดเอาสิกขาบทข้อสำคัญ ที่เป็นพื้นฐานของชีวิตพระ ของชีวิตพรหมจรรย์ มารวมไว้หมด ๒๒๗ ข้อ แต่ในที่นี้จะเห็นว่า สิกขาบทของพระมิใช่แค่ ๒๒๗ ข้อ (ที่ชาวบ้านเรียกว่าคีล ๒๒๗) แต่มีมากเหลือเกิน เพราะฉะนั้นที่ชาวบ้านพูด หรือแม้แต่พระพูดเอง ก็ยังไม่ถูก ที่ว่า ๒๒๗ นี้ป็นการเอาเฉพาะในปาติโมกข์ คือคีลแม่บท ที่จริงนั้น คีล ๔ หมวดนี้เยอะ นอกจากปาติโมกข์แล้วมีอีกป็นพันๆ ข้อเลย ท่านเรียกว่า สิกขาบทนอกปาติโมกข์ เอาละ หนึ่ง ปาติโมกขสังวรคีล มีทั้งด้านสังคัม แล้วก็ยังมีทั้งที่เกี่ยวกับวัตถุหรือเรื่องทางกายภาพเช่นปัจจัยสี่

ต่อไป อินทริยสังวรคีล ป็นเรื่องเกี่ยวกับวัตถุหรือสังคัม ประเภทนี้เห็นได้ว่าไม่ใช่เรื่องของการอยู่ร่วมกันโดยตรง แต่ป็นเรื่องของตัวเองแต่ละคน แม้จะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง รวมทั้งสิ่งแวดล้อมทางสังคัม แต่ป็นเรื่องของการรับรู้ที่มีผลต่อตนเองเท่านั้น ไม่ใช่การแสดงออก โดยทัวไป จึงจัดได้ว่าเป็นการเกี่ยวข้กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

ปัจจัยสันนิสิตคีล ละ อันนี้ป็นเรื่องกายภาพชัดเจนเลย ส่วนอาชีวนิธิคีลนั้นเกี่ยวข้กับสังคัม เพราะป็นเรื่องของการเกี่ยวข้ในการเลี้ยงชีพ คือการที่ว่าจะทำหน้าที่ต่อผู้อื่นอย่างไร ทำงานให้เขาอย่างไร แล้วเขาให้ผลตอบแทนอย่างไร หาเงินได้จากเขา เขาให้เงินแก่เรา เขาให้ปัจจัยสี่แก่เรา อาชีวะจึงป็นเรื่องเกี่ยวกับด้านสังคัม

หลักการซึ่งให้ชุมชนชาวบ้านมีคีล ๕ นั้น ป็นแค่การวางพื้นฐานของสังคัม เหนือคีล ๕ นั้น ชาวบ้านจะต้องพัฒนาขึ้นไปอีก ตามแนวทางของหลักการแห่งคีล ๔ ประเภทของพระที่กล่าวมานี้ เริ่มด้วยถือคีล ๕ นั้น ป็นดังปาติโมกข์ คือคีลแม่บทแห่งสังคัมของตน

การศึกษาประสานการพัฒนาทั้ง ๓ พอบการศึกษา ก็วัดผลว่าคนเป็นภาวิต ๔

ที่นี้ เรื่องยังไม่จบสิ้นเชิง แต่มั่นใจไปหาอีกเรื่องหนึ่งที่น่าจะพูดไว้ด้วย คือว่า เพราะเหตุที่ศีลนั้น เกิดแยกได้เป็นความสัมพันธ์ ๒ ด้าน คือด้านกายภาพ กับด้านสังคม เวลาแยกการฝึกหัดพัฒนาคนออกไปให้ละเอียด ท่านก็เลยแยกออกไปอีกแบบหนึ่งเป็น ๔ เพื่อให้เห็นชัดขึ้นไปอีก

ไตรสิกขา นี้แยก ๓ โดยเอาเรื่องพฤติกรรมมารวมเป็นหมวดเดียว ไม่ว่าจะ เป็นพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ก็อยู่ในศีลหมด จากนั้นก็เรื่องจิตใจที่มีสมาธิเป็นแกน แล้วก็เรื่องความรู้เข้าใจคือปัญญา

แต่ที่นี้ บางครั้ง ในอีกบริยายหนึ่ง ท่านต้องการแยกละเอียด ท่านก็ขอยศนี้ออกไปอีก เพื่อจะแยกการพัฒนาพฤติกรรมที่ไปสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ออกไปไว้ส่วนหนึ่ง และแยกการพัฒนาพฤติกรรมที่ไปสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในทางสังคม ไปไว้อีกส่วนหนึ่ง เป็นการแยกชั้นศีลนี้ออกไปเป็น ๒ ชั้น

ตรงนี้เป็นความรู้พิเศษนะ ที่จริงก็สำคัญมาก แต่ที่นี้พูดกันแค่เป็นเกร็ดความรู้ ก็มาดูว่าท่านแยกท่านขอยศออกไปอย่างไร

ท่านแยกเอาเรื่องนี้อาจจะเรียกว่าเป็นพื้นฐานกว่า คือบรรดาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่นพวกวัตถุปัจจัยสภาพธรรมชาติภายนอก เป็นข้อ ๑ จัดเป็นหมวดหนึ่งเลย เรียกว่า “กาย” แต่สำหรับคำว่า สิกขา เพื่อไม่ให้สับสนปนเป ท่านสงวนไว้สำหรับไตรสิกขา ไม่เอาคำว่าสิกขามาใช้ในกรณีนี้

ที่นี้จะเอาอะไรมาแทนคำว่าสิกขาละ ท่านไม่เอาสิกขามาใช้ในกรณีนี้ เพราะเดี๋ยวกลายเป็นสิกขาสี่ ก็จะยุ่งกันใหญ่ ก็ให้มีไตรสิกขาเท่าเดิม ที่นี้ท่านก็เอาศัพท์อื่น ที่มีความหมายรับกันกับสิกขามาแทน ศัพท์หนึ่งที่รับกันได้กับ “สิกขา” ก็คือ “ภาวนา”

เป็นอันว่า ในกรณีแยกเป็น ๔ นี้ ท่านใช้คำว่า “ภาวนา” มาแทน “ภาวนา” แปลว่าการทำให้ให้มี เป็นการเจริญคือทำให้เจริญเพิ่มพูนขึ้น ตรงกับคำว่าพัฒนา

ที่นี้ ภาวนานั้น ในภาษาไทยก็เอามาใช้กันยุ่งยุ่งงังอีก ทำให้มีความหมายคลาดเคลื่อนไปเพี้ยนไป แควไป พอเราพูดว่าภาวนา ชาวบ้านคนไทยมักมองไปที่การทำปากมูบๆ มิบๆ ว่าอะไรพิมพ์ๆ กลายเป็นว่าอย่างนั้นคือภาวนา ว่าเวทมนตร์คาถาก็เป็นภาวนา คือเอาภาวนามาใช้เป็นคำไทยที่รู้จักแล้ว แต่ความหมายแควไป เพี้ยนไป

ย่ำว่า ภาวนามีใช้มีความหมายเป็นการเอาปากว่าท่องบ่นหรือนั่งมูบมิบๆ แต่ “ภาวนา” แปลว่า ทำให้เป็นให้มี ทำให้เจริญเพิ่มพูนขึ้น หรือแปลง่ายๆ ว่า “เจริญ” ในคัมภีร์อธิบายว่า ภาวนาคือ “พัฒนา” แต่ภาวนานี้เป็นศัพท์วิชาการทางธรรม เป็น technical term ส่วนพัฒนา ทางพระใช้เป็นคำสามัญ แต่คนไทยเอามาใช้เป็นคำสำคัญ คือในภาษาไทยนี้ คำสามัญของพระ เรากลับมาเอาใช้เป็นศัพท์วิชาการ อย่าง “พัฒนา” นี้ ในภาษาไทยเอามาใช้เป็นศัพท์วิชาการ มีความหมายที่ต้องให้คำจำกัดความ ตรงข้ามกับในภาษาพระ พัฒนาเป็นคำสามัญ ศัพท์วิชาการคือภาวนา

“ภาวนา” ก็คือพัฒนา แต่พัฒนาในความหมายพิเศษ คือทำให้เจริญอกงามอย่างดี ใช้กับเรื่องในชีวิต ของจิตปัญญา เรื่องสาระของมนุษย์ พุดง่าย ๆ ว่า การพัฒนาคน เรียกว่าภาวนา

การพัฒนาคนนี้ ไม่ว่าจะแยกเป็นด้านไหน ก็อยู่ในภาวนาหมด ส่วนคำว่าพัฒนาในที่ทั่วๆ ไป จะใช้กับอะไรก็ได้ เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่นว่า กองขยะพัฒนา ก็หมายความว่า คนไปทิ้งขยะมาก กองขยะก็ใหญ่โตขึ้น เรียกว่า กองขยะพัฒนา ร่างกายของเราเจริญเติบโตขึ้น ก็เรียกว่าพัฒนา ใช้ได้ทั้งร้ายและทั้งดี เพราะฉะนั้น ศัพท์ว่าพัฒนาในภาษาพระ จึงเป็นถ้อยคำสามัญ แต่ถ้าเป็นภาวนา ก็หมายถึงการพัฒนาในเรื่องของมนุษย์ พัฒนาตัวคน

เป็นอันว่า ในกรณีนี้ ท่านใช้คำว่า **ภาวนา** มาแทน **ศึกษา** และถึงตอนนี้ **ศึกษา** ในชั้นศีล ก็แยกเป็น ภาวนา ๒ อย่าง หรือ ๒ ส่วน

ภาวนาส่วนที่ ๑ เอาคำว่า “กาย” ไปใส่ ก็เป็น กายภาวนา แปลว่าพัฒนากาย หรือการพัฒนา ด้านกาย แต่พูดว่าพัฒนาด้านกาย ดีกว่า เพราะคำว่าพัฒนากาย ทำให้มองไปว่า เป็นการทำให้ ร่างกายใหญ่โตขึ้น

ต่อไป ภาวนาส่วนที่ ๒ คงคำว่า “ศีล” ไว้ หมายความว่า ศีลนี้แหละแยกส่วนหนึ่งไปเป็นกาย ภาวนา แล้วส่วนที่เหลือก็เรียกว่า **ศีลภาวนา** ตกลงคำว่าศีลยังอยู่ แต่ถูกแบ่งออกไปส่วนหนึ่งแล้ว

ถ้าไปเจอคำว่า ศีลภาวนา กับ ศีลที่เป็นศึกษา จะต้องรู้ว่า อ้อ ความหมายไม่เท่ากัน เพราะว่า ถ้าเป็นศีลในศึกษา ก็จะคลุมไปถึงกายภาวนาด้วย แต่ถ้าเป็นศีลภาวนา ก็เป็นแค่ศีลในส่วนสังคัม เรื่องมันยุ่งอย่างนี้ เอาละนะ เป็นอันว่าได้รับความพอแล้ว

เป็นอันว่า ในศึกษา ๓ นั้น ข้อที่ ๑ คือศีล เอาไปแยกละเอียดเป็น ๒ ส่วน

ส่วนที่หนึ่ง เป็นความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ พฤติกรรมในด้านนี้พัฒนาขึ้นไป เรียกว่า กายภาวนา เป็นข้อที่ ๑ ใหม่

ส่วนที่สอง เป็นการพัฒนาพฤติกรรมในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคัม ยังคงใช้คำว่า ศีลตามเดิม แล้วเติมภาวนาเข้าไป เป็น **ศีลภาวนา** นับใหม่เป็นข้อที่ ๒

ที่นี้ ข้อที่ ๓ คงไว้ตามเดิม ไม่แยกละเอียดอีก เพราะฉะนั้น อย่างที่ ๓ ก็เรียกว่า **จิตตภาวนา** คือการพัฒนาจิตใจ ตรงศัพท์เลย

แล้วข้อที่ ๔ ก็เรียกว่า **ปัญญาภาวนา** คือการพัฒนาปัญญา ครบแล้วนะ

ตอนนี้ก็ทวนอีกทีหนึ่ง เป็นอันว่า ไตรศึกษาที่มี ๓ อย่างนั้น ถ้าแยกให้ละเอียดออกไป โดยชอย ข้อศีลออกเป็น ๒ ก็จะเป็น **ภาวนา ๔** แปลว่า การพัฒนาคน ๔ ด้าน คือ

๑. กายภาวนา การพัฒนาพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ เช่น การ เสพบริโภคปัจจัยสี่ และอินทริยสังวร การรู้จักใช้อินทริย์ ใช้ตาหู ดูปฟัง เป็นต้น รับรู้อย่างไม่เป็นเบียด่าง ของความรู้สึก แต่ให้ได้ปัญญา และกุศลธรรม

๒. ศีลภาวนา การพัฒนาพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคัม ได้แก่เพื่อน มนุษย์ว่าจะอยู่กันอย่างไร ไม่ฆ่าฟันทำร้ายกัน ไม่ลักทรัพย์กัน ไม่ละเมิดคูครองกัน ไม่พูดเท็จ หลอกลวงกัน และไม่ขู่คุกคามความมั่นคงปลอดภัยของผู้คน ด้วยการดื่มสุราเมรัย

๓. จิตตภาวนา การพัฒนาจิตใจ ทำให้จิตใจเจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีจิตใจเข้มแข็ง มีสมาธิ มีความสุข เป็นต้น

๔. ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา ทำปัญญาให้เจริญงอกงาม รู้เห็นเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เหตุรู้ผล เข้าถึงเหตุปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ รู้จักวิเคราะห์แยกแยะ รู้จักเชื่อมโยง รู้จักใช้ปัญญาแก้ปัญหา รู้จักสร้างสรรค์อะไรต่างๆ รู้แจ้งโลกและชีวิต เข้าถึงความจริงของสังขาร ทำจิตใจให้เป็นอิสระ เป็นผู้ไร้ทุกข์มีความสุขที่แท้

ครบถ้วนนะ เป็นอันว่าได้ธรรมอีกหมวดหนึ่งเรียกว่า ภาวนา ๔ ที่เป็นการพัฒนาคนเต็มทั้งคน พัฒนาทั้งคน ใครถามว่าพัฒนาคนนี้เป็นอย่างไร ก็แยกเป็น ๔ ด้าน พอพัฒนาเสร็จครบ ๔ ด้าน คนนั้นก็เป็นคนและพัฒนาแล้วอย่างแท้จริง

ขอให้สังเกต ที่พูดว่า พอพัฒนาเสร็จครบ ๔ ด้าน คนนั้นก็พัฒนาแล้วอย่างแท้จริง นี่เป็นการบอกความหมายที่เป็นนัย คือบอกว่า ภาวนา ๔ นี้ใช้สำหรับวัดผล

ทำไมจึงว่า ภาวนา ๔ นี้ใช้สำหรับวัดผล ก็มาไล่เรียงความให้เห็นเหตุผลไปตามลำดับ คือก่อนนี้เรามีสิกขา ๓ (ไตรสิกขา) อยู่แล้ว คราวนี้มาเจอภาวนา ๔ ก็เป็นหลักการศึกษาพัฒนามนุษย์ด้วยกัน คือเรื่องเดียวกันนั่นเอง ทำให้สงสัยว่า ทำไมไม่แยกเป็นสิกขา ๔ หรือใช้ภาวนา ๔ นี้อย่างใดอย่างหนึ่งตั้งแต่ต้นไปจนตลอด จะได้เป็นชุดเดียวหมดเรื่องไป ไม่ต้องมาจำสามจำสี่ เป็น ๒ ชุด ชุดไตรสิกขามีสาม ชุดภาวนามีสี่ เดี่ยว ๓ เดี่ยว ๔ ให้ยุ่งยาก ก็จัดเป็นชุดเดียวเสียเลยไม่ได้หรือ โดยแยกละเอียดเป็นภาวนา ๔ ชุดเดียวเสียตั้งแต่ต้น แต่เนี่ยยุ่งจังเลย หรือว่ามีเหตุผลอย่างไร จึงต้องแยกจัดเป็นสิกขา ๓ ชุดหนึ่ง แล้วก็ภาวนา ๔ อีกชุดหนึ่ง ก็ขอให้ช่วยชี้แจงสักหน่อย

เรื่องนี้เป็นความรู้ประกอบอย่างหนึ่ง แต่เป็นความรู้ประกอบที่เป็นประโยชน์มาก มีความสำคัญในขั้นถึงหลักเลยทีเดียว คือเหตุผลที่ว่า ทำไมไม่จัดหลักการศึกษาพัฒนาคนนั้นให้เป็นชุดเดียว จัดเป็นภาวนา ๔ ชุดเดียว บอกว่าพัฒนาคนให้เต็มทั้งคน มี ๔ ด้าน ก็จบ ก็หมดเรื่อง ไม่ต้องมาจัดเป็น ๓ อีก ทำให้มีสองชุดสับสนกันยุ่งยากลำบากเปล่าๆ

นี่แหละ ก็มาเฉลยกันหน่อย ขอให้ย้อนกลับไปดูที่หลักการเดิม บอกแล้วตั้งแต่ต้นว่า ชีวิตของเรานี้มี ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา และ ๓ ด้านนี้ ทำงานประสานไปด้วยกัน แยกขาดจากกันไม่ได้

ขอทบทวนว่า ในเวลาแสดงออกหรือทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ต้องมีความตั้งใจ เริ่มต้นออกมาจากจิตใจ และทำไปตามปัญญา ทำได้เท่าที่ว่ามีปัญญารู้แค่ไหน

ก็บอกแล้วด้วยว่า พฤติกรรมนั้นมี ๒ ด้าน คือ พฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น กินข้าว อาบน้ำ เดินในป่า กวาดลานวัด ฯลฯ ด้านหนึ่ง กับพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น แบ่งขนมให้เพื่อน จูงคนแก่ข้ามถนน ถามปัญหาแก่คุณครู ฯลฯ

ที่นี้ พฤติกรรมนั้นเราทำได้แสดงได้ที่ละพฤติกรรมเดียว ไซ้ใหม่ ไม่ใช่ทำได้ทีละสองสามสี่ พฤติกรรม เราทำได้ทีหนึ่งพฤติกรรมหนึ่ง จะเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัตถุปัจจัยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือเป็นพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ก็ทำได้ทีละอย่างเดียว อันใดอันหนึ่ง แต่ในพฤติกรรมอันใดอันหนึ่งนั้น ไม่ว่าจะอย่างไร ต้องมีจิตใจและมีปัญญาทำงานด้วย

เพราะฉะนั้น ในปฏิบัติการจริงของการพัฒนาคน ที่เป็นการฝึกในไตรสิกขานี้ ต้องว่าไปตามสภาวะที่เป็นอยู่จริงนั้น คือเป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนาคนที่แท้ ซึ่งเป็นการประสานกัน ๓ ด้าน ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา จึงมีทีละ ๓ เท่านั้น ไม่เป็น ๔ ไปได้ โดยที่ว่าด้านพฤติกรรมนั้น ในครั้งหนึ่งขณะหนึ่ง มีอันใดอันหนึ่ง จะเป็นด้านวัตถุกายภาพ หรือด้านสังคม ก็อันหนึ่งอันเดียว ชัดละนะ

ทวนอีกที ในเมื่อขณะที่ฝึกในไตรสิกขา พฤติกรรมมีอันใดอันหนึ่งเท่านั้น เพราะฉะนั้น ในไตรสิกขาที่เป็นกระบวนการฝึกจริงๆ คือเป็นกระบวนการเชิงปฏิบัติการในการพัฒนาคน ซึ่งต้องว่าไปตามความเป็นจริงของธรรมชาติ การฝึกศึกษาจึงมี ๓ เท่านั้น คือ *หนึ่ง* พฤติกรรมอันใดอันหนึ่ง จะเป็นพฤติกรรมทางสังคม หรือพฤติกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ก็อันใดอันหนึ่ง แต่ในขณะนั้นก็ *สอง* มีจิตใจด้วย และ *สาม* มีปัญญาด้วย เพราะฉะนั้น ในแต่ละครั้งแห่งการฝึกในชีวิตจริง จึงมี ๓ เท่านั้น คือเป็น **ไตรสิกขา** เป็นอันว่า ในสิกขานั้น ต้องรวมพฤติกรรมทั้งสองด้านมาไว้ในศีลเป็นข้อเดียวกัน เอาละนะ เรื่องสิกขามี ๓ เข้าใจแล้วนะ

แล้วที่นี้ ไปแยก ๔ อีกทำไมล่ะ เอา ๓ ก็พอแล้ว พฤติกรรมทั้งหมดก็รวมอยู่ในข้อพฤติกรรม ทำไมไปแยกเป็น กายภาวนา กับศีลภาวนาอีก นี่ก็มีหลักอีกแหละ คือเป็นเรื่องของการวัดผล ในตอนวัดผลนั้น จำแนกแยกแยะให้ละเอียดได้ ก็ยิ่งดี ที่นี้ หลักภาวนา ๔ นั้น ท่านใช้สำหรับวัดผล

สิกขา ๓/ไตรสิกขานี้ว่าด้วยกระบวนการฝึก เป็นภาคปฏิบัติการ ใช้ทำการฝึกคนที่ต้องเอาสิกขา ๓ เพราะกระบวนการพัฒนานั้นเป็นระบบ ซึ่งองค์ร่วมมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำได้ที่ละ ๓

แต่ที่นี้ พอจะวัดดูผล ไม่ใช่ดูการทำงาน ก็แยกรายละเอียดให้ดูอย่างสะดวกได้เลย คือในเวลาวัดผล เมื่อจะดูให้ชัด ยิ่งแยกให้ละเอียดได้ ก็ยิ่งดี ก็แยกออกไปดูทุกด้าน

ดูชื่อว่า *หนึ่ง* พฤติกรรมของเขาในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพเป็นอย่างไร ดูซิว่า เวลากินอาหาร บริโภคปัจจัยสี่ เขาใช้ปัญญาใหม่ หรือกินเพียงเพื่อเสพรสอร่อย เขาใช้จิรวรอย่างไร ใช้ตาหูจมูกลิ้นเป็นไหม นี้วัดผล ต้องว่าไปเป็นส่วนๆ แยกละเอียด ก็ยิ่งดี นี่ก็ได้แล้ว เป็น **กายภาวนา**

แล้วต่อไป *สอง* ดูซิว่า พฤติกรรมของเขาในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นอย่างไร ใช้ร่างกายใช้มือเท้าทำร้ายคนอื่น หรือเอาไปช่วยเหลือกัน พุดจาหยาบคายหรือสุภาพอ่อนโยน พุดจาเลอะเทอะหรือพุดจาดีมีเหตุผล น่าฟัง ฯลฯ นี่ก็ได้แล้ว เป็น **ศีลภาวนา**

ดูต่อไป *สาม* ดูซิว่า การพัฒนาจิตใจของเขาเป็นอย่างไร เขามีสติ มีสมาธิดีไหม มีเมตตารักคนอื่นไหม มีใจเศร้าหมองขุ่นมัวเครียดหรือเหงาบ้างไหม หรือว่าสดใสเบิกบานมีความสุขได้ดีเท่าใด ฯลฯ นี่ก็ได้แล้ว เป็น **จิตตภาวนา** (เขียน จิตภาวนา ก็ได้)

แล้วสุดท้าย ดูซิว่าการพัฒนาปัญญาของเขาเป็นอย่างไร เขารู้เข้าใจอะไรดีไหม เขามองอะไรๆ ตามเป็นจริง หรือว่าเห็นไปตามอคติ เช่นชอบหรือชัง เขาวิวินิจฉัยอะไรๆ ตามปัญญาแท้ หรือว่าถูกโลภะ โทสะ โมหะ หรือตัณหา มานะ ทิฐิฐิ ครอบงำ เขารู้จักคิดแก้ปัญหา รู้จักใช้ปัญญาคิดการสร้างสรรค์ได้แค่ไหน นี่ก็เห็นได้ละ **ปัญญาภาวนา**

นี่คือ ภาวนา ๔ ที่ใช้ในการวัดผล คิดว่าคงชัดแล้ว ที่ว่าภาวนา ๔ นี้ท่านแยกละเอียดไว้ โดยมีเหตุผลว่าเพื่อใช้ในการวัดผล ดังจะเห็นว่า ในการวัดผลนั้น เมื่อวัดแล้ว ถ้าคนไหนได้พัฒนาแล้ว ท่านก็มีคำศัพท์ให้ใช้ด้วย คือ ถ้าได้มี “ภาวนา” คือมีการพัฒนาแล้ว ก็เป็น “ภาวิต” (พัฒนาแล้ว)

ถ้าคนไหนได้พัฒนากาย ท่านก็มีศัพท์ให้ จากกายภาวนา ก็เป็น ภาวิตกาย (ผู้มีกายที่พัฒนาแล้ว) อันนี้ว่าไปตามหลักภาษาบาลี อาจจำยากนิดหน่อย ยากสำหรับผู้ไม่รู้ภาษาบาลี จากปฏิบัติการในการพัฒนากาย คือกายภาวนา ไปเป็นคนผู้มีกายที่พัฒนาแล้ว เรียกว่าภาวิตกาย

ดังนั้น หลักภาวนา ๔ นี้จึงมีคำว่า “ภาวิต” ที่ใช้เรียกคน ดูภาวะที่ว่าเขาพัฒนาแล้วเป็นด้านๆ มีกายภาวนา พัฒนากายแล้ว เรียกว่า ภาวิตกาย (ผู้มีกายที่พัฒนาแล้ว), มีศีลภาวนา พัฒนาศีลแล้ว เรียกว่า ภาวิตศีล (ผู้มีศีลที่พัฒนาแล้ว), มีจิตตภาวนา พัฒนาจิตแล้ว เรียกว่า ภาวิตจิต (ผู้มีจิตที่พัฒนาแล้ว) และมีปัญญาภาวนา พัฒนาปัญญาแล้ว เรียกว่า ภาวิตปัญญา (ผู้มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว)

อย่างพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านเรียกว่า เป็นผู้ที่พัฒนาตนแล้ว เรียกรวມๆ ว่า ภาวิตตโต แปลว่าเป็นผู้พัฒนาตนแล้ว หรือมีตนอันพัฒนาแล้ว จากนั้นท่านก็ไขความบอกว่า ภาวิตตโต คือ เป็นภาวิตกาโย มีกายอันพัฒนาแล้ว ภาวิตสีโล มีศีลอันพัฒนาแล้ว ภาวิตจิตโต มีจิตใจอันพัฒนาแล้ว ภาวิตปญโญ มีปัญญาอันพัฒนาแล้ว พอพัฒนาครบ ๔ ด้านนี้ ก็เป็นอันว่าจบการพัฒนาแล้ว คือเป็นพระอรหันต์ นี่ก็คือวัดผลได้ครบสี่แล้ว จึงจบการศึกษา เรียกว่าเป็นพระอรหันต์

บางที่เราไปวัดด้วยการตัดการละสังขโยชน์ได้ก็ซ้อๆ ซ้อนั้นซ้อนนี้ แต่มีแหละ ท่านมีศัพท์ที่แสดงลักษณะของผู้ที่เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระอรหันต์ว่า คือมีภาวนา ๔ อย่างที่ว่านี้ เป็นผู้ที่พัฒนาตนแล้ว ใช้ศัพท์รวมว่า ภาวิตตโต ไขความว่า ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต ภาวิตปญโญ จบ

ไตรสิกขา/สิกขา ๓ เป็นการฝึกการพัฒนาในกระบวนการปฏิบัติ แต่เมื่อผ่านการปฏิบัติมาแล้ว ก็ดูว่าภาวนา ๔ พัฒนาศีด้านสำเร็จไหม คือวัดผล ก็เป็นอันว่าได้รับความ นี่คือเหตุผลที่ว่าทำไมจึงจัดเป็น ๓ ในสิกขา แต่มาจัดเป็น ๔ ในภาวนา เข้าใจชัดเจนพอไหม

บุจฉนา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัยชนา: ภาวนา ๔ นี้ไว้ใช้สำหรับตรวจสอบดูผลรวม คือดูเป็นด้านๆ แต่ถ้าไปดำเนินการวัดผลกันเป็นงานเป็นการ จะดูรายละเอียดแต่ละอย่าง เป็นการวิเคราะห์หรือออกไปเพื่อจะดู ในการตรวจสอบให้ถ้วนทั่ว เราก็ไปตั้งเกณฑ์เอาสิ ดูด้านกายที่มีความสัมพันธ์กับปัจจัยสี่ แยกไปว่า กินอาหารเป็นไหม ฯลฯ แล้วก็ไปโยงเอา

เรารู้หลักอยู่แล้วนี่ว่าการพัฒนาต้องประสานกัน แต่ตอนนี้เราต้องการตรวจสอบวัดผล เราจึงแยกออกไป เพื่อให้มีจุดที่จะดู มีเกณฑ์ที่จะวัด ส่วนในกระบวนการปฏิบัติที่จะเกิดผลเป็นอย่างไร แต่ละด้านนั้น แน่แน่นอนว่าทั้ง ๓ ด้านสัมพันธ์กันอยู่แล้ว ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา แต่เราดูการออกผลมาแต่ละด้าน ให้เห็นว่า ด้านนี้สมบูรณ์หรือยัง ด้านนั้นสมบูรณ์หรือยัง ด้านนั้นสมบูรณ์หรือยัง แล้วก็ตามโน้นสมบูรณ์หรือยัง

บุจฉนา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัยชนา: ...ถ้าไม่มีอะไรสงสัย วันนี้ก็เอาเท่านี้

ตอนที่

๓๒

สมาธิมิใช่ให้มีความสุข มิใช่ให้มาขลุ่กับความสุข แต่มุ่งให้เป็นฐานกำลังของการพัฒนาปัญญา

สมาธิมีคุณลักษณะสำคัญ ๓ อย่างที่พึงยำ

สุขเต็มตัว-ล้ำพลังจิต-เสริมประสิทธิภาพของปัญญา

เมื่อวานนี้พูดเรื่องศีล ซึ่งก็ยังมีอะไรที่ต้องพูดอีกมาก แต่เอาไว้พูดต่อไปเมื่อมีเรื่องเข้ามาเกี่ยวข้อง ในแง่หลักกว้างๆ ก็เอาแค่นี้ก่อน ทีนี้ก็มีเรื่องสมาธิบ้าง สมาธินี้ก็ไม่ว่าครั้งก่อนๆ โน้นนานมาแล้ว ได้พูดอธิบายไปแค่นี้

สมาธินั้นก็บอกแล้วว่า มันเป็นตัวแทนหรือเป็นประธานของกระบวนการฝึกด้านจิต ก็เลยเอาสมาธิมาเป็นชื่อเรียกแทนการฝึกด้านจิตใจทั้งหมด

เคยบอกแล้วว่า **สมาธิ**นั้นเป็นการทรงตัวของจิต เป็นภาวะที่จิตอยู่ตัว ตั้งมั่น มั่นแน่ว มุ่งแน่ว ได้ที่ ที่จะทำอะไร ให้ได้ผล และก็เป็นตัวรองรับ อย่างที่เปรียบเทียบว่า เหมือนกับเรามีฐานหรือที่รองสักอย่างหนึ่ง เช่นอย่างโต๊ะ ถ้าฐานหรือที่รองนั้นไม่มั่นคง ยังเอนเอียงไปมาคลอนแคลนอยู่ สิ่งที่อยู่บนนั้น ก็ล้มระเนระนาดหรือพลัดตกหล่นไปเลย ดังเช่นคุณธรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติของจิตใจ ถ้าจิตไม่เป็นสมาธิ คุณธรรมที่เป็นคุณสมบัติของจิตนั้นก็ขาดฐานที่มั่นคง ตั้งอยู่ไม่ได้ดี ก็ง่อนแง่น แล้วก็อาจจะเสื่อม ตกหล่นหายไป สมาธิจึงเป็นที่รองรับอย่างดีของคุณสมบัติต่างๆ ของจิตใจ

ทีนี้ สมาธิที่แปลกันว่าตั้งมั่นนะ บางทีเราก็อาจจะมองไปเป็นหนึ่ง จิตเป็นสมาธินั้น ที่ว่าหนึ่ง ก็ถูกต้อง แต่ต้องระวัง เพราะคำว่า “หนึ่ง” นั้น ชวนให้เข้าใจเป็นอยู่เฉยๆ อยู่กับที่ จึงต้องเข้าใจให้ชัด สมาธิไม่ใช่หมายถึงจิตนิ่งอยู่กับที่ แต่มันทรงตัวได้มั่นคงมุ่งแน่วไป เพราะฉะนั้น แม้แต่เคลื่อนที่ มันก็ไปอย่างมั่นคงสม่ำเสมอ อย่างรถหรืออะไรก็ตาม ที่จะ วิ่งไปได้ดี ดำเนิน เดินหน้า เป็นไปได้ดี ก็ต้องทรงตัวได้มั่นคงสม่ำเสมอ แล้วก็แน่วไปในทิศทางนั้น เรียบ นิ่ง ไม่ส่าย ไม่สั่น ไม่สะท้าน ถ้ารถส่าย คนก็ชักใจไม่ดีแล้ว ไซ้ไหม ไม่เฉพาะส่าย มันไม่โคลงเคลงด้วย ทั้งไม่ส่าย ทั้งไม่โคลงเคลง คือมันคง ทรงตัวแน่ว อย่างนี้คือคุณสมบัติที่เราต้องการ

แต่ถ้าสมาธิอยู่ในภาวะนิ่งอยู่กับที่ ไม่ไปกับการก้าว มันก็อาจโน้มไปทางที่จะเอาแค่สบาย แล้วก็มีความสุข แล้วคนก็เสพสุข ติดสุข ดีไม่ดีก็ซึ่ก็เลยไปเลย เพราะฉะนั้นท่านจึงเตือนไว้ว่า สมาธิกับความสุขนี้เกี่ยวกันไปได้ เป็นพวกเดียวกัน (โกสัชชบักข) เข้ากันดี ท่านก็เลยให้ระวังว่า เมื่อได้สมาธิ อาจเกิดโกสัชชะ คือความเกียจคร้าน จึงต้องให้มีวชิระ-ความพยายาม ที่เรียกทั่วๆ ไปว่า วิริยะ คือความเพียรมาเร่งเร้าไว้ ให้ดูกัน ไม่ใช่มาถ่วง แต่มาตั้ง คือวิริยะนั้นตั้งหรือขับดันให้ก้าวหน้าไป ไม่ให้สมาธิอยู่กับความหยุดนิ่ง ถ้าจะนิ่ง ก็ให้เป็นนิ่งอย่างหนึ่ง คือเดินหน้าไปอย่างมั่นคงเรียบแน่ว

วิริยะ คือความเพียรแก่วลักร้าคอยเร่งรื้อให้ก้าวไปข้างหน้า เมื่อมีวิริยะ ก็จะเร่งรุดเดินหน้า ที่นี้ ถ้ามีแต่วิริยะอย่างเดียวแต่เร่งรื้อเราจนเกินไป ก็อาจกลายเป็นเร่งรีบ จนทำให้พลาถน ไปไวเกินไป ร้อนรน หรือลุกลี้ลุดลน ไม่สงบ ไม่มั่นคง ตามหลักที่ว่าวิริยะนี้ เข้าพวกกันกับความฟุ้งซ่าน (อุทฺธัจจ ปักข์) จึงต้องมีสมาธิมาเข้าคู่ดุลไว้ สมาธิจึงคล้ายว่ามาช่วยดึงไว้ วิริยะเอาแต่จะไปข้างหน้า สมาธิก็คอยรั้งตรึงไว้ อย่าให้ไปเร็วนัก และให้การก้าวไปข้างหน้า นั้น เป็นการไปอย่างมั่นคง แน่วแน่ สงบ ให้เกิดความพอดี และได้ผลดี

ถ้ามีสมาธิดี และมีวิริยะด้วย ก็ทำให้เกิดความพอดี ทั้งเดินหน้าก้าวไป และทั้งก้าวไปอย่างเรียบแน่วมั่นคง จึงให้วิริยะกับสมาธิคู่กัน แล้วสติก็คอยกำกับปรับแก้ให้พอดี ไม่ให้พลาถน ไม่ให้ขาด ไม่ให้เกิน

จะเห็นว่า ในมรรคนั้น มีองค์มรรคในหมวดของจิต เป็นพวกกัน เข้าชุดกับสมาธิ ๓ อย่าง เริ่มด้วย *สัมมาวายามะ* ความเพียรชอบ คือความพยายามที่ถูกต้องตรงแท้เร่งระดมเต็มที่อย่างพอดี วายามะ-พยายาม คือวิริยะนี้ ตั้งต้นจาก *ฉันทะ* คือใจรักอยากทำ แล้วก็เพียรก้าวหน้าไป ไม่หยุด แล้วก็ *สัมมาสติ* สติชอบ คือสติที่จับถูกตรงอยู่กับเรื่อง มาคุมมากำกับไว้ไม่ให้พลาถนไม่ให้ขาดไม่ให้เกิน โดยโยงไปถึง *สัมมาสมาธิ* ให้มีสมาธิที่จะทำให้เกิดความมั่นคงแน่วแน่ ดำเนินเดินหน้าไปจริงจังอย่างพอดี

ถ้าได้ชุด ๓ จำพวกสมาธินั้นมาทำงานครบพร้อมกันอย่างนี้ ด้านจิตใจก็จะมีสมรรถนะที่จะหนุนพาให้พฤติกรรมหรือการแสดงออกทางกายวาจาสำเร็จผลอย่างดี และจิตใจนั้นก็รับใช้ปัญญาให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพด้วย

เป็นอันว่าสมาธิที่เป็นองค์มรรคอันสำคัญนี้ เป็นภาวะที่จิตมั่นคงแน่วแน่ ไม่ใช่แค่หยุดนิ่งมันแน่วอยู่กับที่ แต่มุ่งแน่วไปข้างหน้าอย่างสม่ำเสมอด้วย

ที่นี้ได้บอกไว้ว่า สมาธินั้น เป็นตัวเอื้อต่อคุณสมบัติอย่างอื่นทั้งหมดของจิต จึงยกเอาสมาธิเป็นตัวแทน เป็นประธานของหมวดการฝึกจิต จึงควรมาดูลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ

จิตที่เป็นสมาธิ อันแสดงถึงภาวะที่เป็นหลัก เป็นตัวแทน เป็นประธานของจิตที่พัฒนาแล้ว อย่างดีหรือเต็มที่แล้วนั้น มีลักษณะสำคัญที่เป็นข้อใหญ่ๆ ๓ อย่าง ดังที่ได้พูดบ่อยๆ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองว่า

๑. จิตเป็นสมาธิ มีกำลัง อุปมาเหมือนว่า คนเอาภาชนะใส่น้ำขึ้นไปบนยอดเขา หรือยอดเนิน จะเป็นถึงน้ำหรืออะไรก็ตามแต่ ที่ใหญ่พอสมควร เขาหิ้วเอาน้ำขึ้นไปบนยอดเนิน แล้วก็สาดโครมกระจัดกระจายไป ไม่มีทิศทาง น้ำนั้นถึงแม้จะมากมาย ก็หายหมด ไม่มี ความหมาย เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น เหมือนกับจิตไม่มีสมาธิ ไม่มีทิศทางที่มุ่งที่แน่วไป ก็ส่ายกระจายวุ่นวายฟุ้งซ่าน ทำอะไรไม่ได้ผล

ที่นี้เปลี่ยนใหม่ เราเอาน้ำถึงเท่ากันนั้น ขึ้นไปบนยอดเนินใหม่ คราวนี้ตั้งใจกำหนดทิศทาง แล้วหาอะไรมาช่วยให้ น้ำนี้ไหลชนิดที่ว่าพุ่งตรงดิ่งไปเลย เช่นว่า มีราง มีท่อ เป็นต้น แล้วก็เทน้ำใส่ท่อใส่นั้น พอน้ำเข้าในท่อในราง ก็ไหลแรง เพราะมันพุ่งดิ่งไปทางเดียว เหมือนกับจิตเป็นสมาธิ มุ่งไปแน่วแน่ ก็มีกำลังแรงอย่างนั้น

ที่ว่ามานี้ จะเห็นว่า สมาธิ ที่ว่าจิตแน่วแน่มั่น ไม่ใช่หยุดนิ่ง แต่เป็นเหมือนน้ำที่ไหลพุ่ง ดิ่งไปทางเดียว ซึ่งมีกำลังแรง และจิตที่ว่าเป็นสมาธิแน่วไปนั้น เป็นจิตที่ไม่มีนิรวรณ คือไม่มีอะไรมากดทับ กั้นขวาง ปิดทาง หรือทำให้มันฟุ้งกระจาย ทำให้ปัญญาที่มีกำลัง ดังอุปมาที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า (อง.ปญจก.๒๒/๕๑/๗๓)

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำที่เกิดบนภูเขา ไหลลงเป็นสายยาวไกล มี กระแสเชี่ยว พัดพาสิ่งที่พอจะพัดเอาไปได้ คนปิดปากเหมืองทั้งสองข้างของแม่น้ำนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น กระแสน้ำกลางแม่น้ำนั้น ก็จักไม่ซัดกระจาย ไม่ส่าย ไม่เขวคว้าง ก็จะ ไหลเล่นไปสู่อำเภอใด จะมีกระแสเชี่ยว และพัดพาสิ่งที่พอจะพัดเอาไปได้ ฉันท

ภิกษุก็ฉันนั้นแล เชนละนิรวรณ ๕ ประการ ที่ครอบงำจิต ซึ่งทำปัญญาให้ทุพล แล้ว ก็จักรู้เข้าใจประโยชน์ตน รู้เข้าใจประโยชน์ผู้อื่น รู้เข้าใจประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือจักประจักษ์แจ้งญาณที่ชนะอันวิเศษ ที่สามารถทำให้เป็นอริยะ ซึ่งยิ่งกว่าธรรม ของมนุษย์สามัญได้ ด้วยปัญญาอันมีกำลัง ชื่อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้

๒. จิตเป็นสมาธิ ไสกระจ่าง จิตที่เป็นสมาธินั้น ไม่มีอะไรกวน ไม่วุ่น ไม่ขุ่นมัว จึงเป็นจิตที่ใส กระจ่าง สามารถมองเห็นสิ่งที่ต้องการให้เห็นชัดได้ตามใจปรารถนา จึงเกื้อกูล เชื้อต่อปัญญา เหมือนน้ำที่นิ่งสงบ ไม่มีอะไรกวน ฝุ่นโคลนเป็นต้น ตกตะกอนหมด ก็ใส เราจะมองดู มองหาอะไร ก็เห็นได้ชัด

มีอุปมาหนึ่ง เหมือนกับที่เราเอาภาชนะไปตักน้ำในหลุมในบ่อ สมัยก่อนโน้นมีหลุม น้ำใหญ่หน่อย ที่เกิดจากเกวียนผ่านบ้าง สัตว์ใหญ่ๆ เดินบ้าง ในหลุมนั้นก็มึ่น้ำขัง แต่เพราะ มีคนมีสัตว์อะไรต่างๆ เดินย่ำไปมากันอยู่เรื่อย น้ำในหลุมนั้นก็ไม่นิ่ง แล้วยิ่งขุ่นเป็นตมคัก ไป ทำให้มองอะไรไม่เห็น ทีนี้เราก็ตักน้ำจากหลุมนั้นมา แล้วก็มาตั้งวางไว้ บนที่ที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว แล้วยิ่งใสผัดผ่าน ไม่มีใครมาหยิบมาแตะ น้ำก็นิ่งสนิท เมื่อไม่มีอะไรมากวน ต่อมา อะไรๆ ที่ละลายปนอยู่ในน้ำนั้น จะเป็นฝุ่นเป็นโคลนเป็นอะไรก็ตาม ก็ จะตกตะกอนนอนกันหมด เสร็จแล้ว น้ำนั้นก็ใส มองดูอะไรก็เห็นชัด ใสใหม่

นั่นก็เหมือนกับจิตของเรา ที่มีอารมณ์ต่างๆ เกิดขึ้น เรียกว่ามากระทบ เดี่ยวอันโน้น เดี่ยวอันนี้ คิดไปเรื่องนั้น คิดมาเรื่องนี้ ความทรงจำเก่าๆ ก็ไหลขึ้นมา เรื่องใหม่ๆ ผ่านเข้ามาทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ฯลฯ ก็แถมเข้าไป จับนี่ จอนั่น จ้องโน้น เอียงไปนั้น เอนมานี่ วุ่น อยู่เรื่อย พอเหนื่อยอย่างนี้ ก็เห็นอะไรไม่ชัดสักอย่าง เรื่องนี้กำลังพิจารณาอยู่ อ้าวเรื่องโน้น เข้ามา มันมาตัดตอนหรือบังไปเสียอีกแล้ว พอจะพิจารณาเรื่องนี้ไม่ทันไร นึกไปเรื่องโน้น ปนกับเรื่องนี้ อ้าวเห็นอันนั้นอีก วุ่นไปหมด เมื่อจิตถูกกวนอยู่เสมอ มีอารมณ์เรื่องราวเข้ามา มากมาย มันก็บังกันเอง เห็นอะไรก็ไม่ต่อเนื่อง ไม่แน่วไปตลอด ก็มองไม่ชัด บางที่เกิดมี ความรู้สึกโกรธขึ้นมา ใจคอไม่ดี ซัดเคือง หงุดหงิด เป็นต้น ก็ยิ่งทำให้วุ่นวายใจมากขึ้น จิต ก็ยังไม่สงบ ขุ่นมัวเศร้าหมอง ไม่ใส มองอะไรไม่ชัดเลย

ที่นี้พอจิตเป็นสมาธิ ตั้งมั่น อยู่ตัว ได้ที่ แน่วไปกับสิ่งซึ่งเป็นตัวแท้ที่ต้องการ อะไรที่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่ต้องการ สิ่งที่แทรกแซงวุ่นวายอยู่ในจิตใจ หายว้างหมดไป ไม่มีอะไรกวน เหมือนกับว่าฝุ่นโคลนเป็นต้น ตกตะกอนลงไปหมด น้ำที่สงบนิ่ง ก็ใส อะไรอยู่ในน้ำนั้น ก็ปรากฏชัด จะมองอะไร ก็มองได้จำเพาะลงไป ไม่มีอะไรอื่นเข้ามาวุ่นมาบัง ก็เห็นชัดเจน

นี่ก็เหมือนกับจิตที่เป็นสมาธิ ซึ่งเป็นจิตที่ใสสงบนิ่ง สามารถเพ่งมองสิ่งที่ต้องการอันหนึ่ง อันใดได้ตามปรารถนา จิตที่ใสแน่วเป็นสมาธิ จึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนปัญญา อย่างที่เรามักอ้างพุทธภาษิตที่ว่า “สมาหิตโย ยถาภูตํ ปชานาติ” (ข.จ.ทสก.๒๔/๒๐๙/๓๓๗) แปลว่า เมื่อมีจิตตั้งมั่นคือเป็นสมาธิ ก็รู้เข้าใจได้ตามเป็นจริง ปชานาติ เป็นรูปกิริยาของคำว่าปัญญานั้นเอง สมาหิตโย ก็คือคนที่มีใจเป็นสมาธิ เพราะฉะนั้น สมาธิก็เกื้อหนุนปัญญาให้ทำงานได้-ได้ดี-ได้เต็มที่

เมื่อพูดถึงตรงนี้แล้ว ก็มาฟังอุปมาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เพิ่มอีก เช่นว่า (ข.จ.เขต.๒๐/๔๗/๑๐)

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำใส กระจ่าง ไม่ขุ่นมัว คนตาดียืนอยู่บนฝั่ง ฟังเห็นได้ แม้ซึ่งหอยโข่ง หอยกาบ แม้ซึ่งก้อนหิน ก้อนกรวด แม้ซึ่งฝูงปลา ที่กำลังแหวกว่ายอยู่บ้าง กำลังหยุดอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น นั้นเพราะเหตุไร? ก็เพราะน้ำไม่ขุ่นมัวนั้นใด

ภิกษุก็ฉันนั้น ด้วยจิตที่ไม่ขุ่นมัว ก็จักรู้ได้ซึ่งประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) จักรู้ได้ซึ่งประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) จักรู้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ) จักประจักษ์แจ้งได้ ซึ่งคุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญ คือญาณทัสสนะ ที่สามารถทำให้เป็นอริยชน, ข้อนี้ย่อมเป็นฐานะ เป็นไปได้, นั้นเพราะเหตุไร? ก็เพราะจิตไม่ขุ่นมัว

อุปมาเรื่องจิตเป็นสมาธิแล้วใสกระจ่างเกื้อหนุนปัญญานี้ ตรัสไว้มากมายหลายแห่ง บางครั้ง ตรัสแสดงให้เห็นภาวะที่จิตเป็นสมาธิใสสงบนั้น โดยจำแนกอุปมาไปตามภาวะที่สมาธิจิตนั้น พ้นไปจากนิรวรณ ๕ แต่ละอย่าง

ขอทบทวนว่า **นิรวรณ** คือสภาพจิตไม่ดี ที่ก่ดทับจิต ปิดบังปัญญา กีดกันขัดขวางการทำงานของจิต ทำให้จิตสงบมั่นนิ่งแน่วเป็นสมาธิไม่ได้ จิตที่ปลอดจากนิรวรณ ก็เป็นสมาธิ

ครั้งหนึ่ง พราหมณ์นามว่าสังคารวะ ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ ในบางคราว มนต์ทั้งหลาย แม้ที่ได้สาธยายมาแล้วตลอดเวลายาวนาน ก็นี้ก็ไม่ออก ไม่แจ่มแจ้ง แต่ในบางคราว มนต์แม้ที่มีได้สาธยายมานาน ก็นี้ก็ได้แจ่มแจ้ง ครั้งนั้นพระองค์ได้ตรัสตอบ โดยทรงอุปมาน้ำสงบนิ่งใสกระจ่าง จำแนกตามภาวะจิตเป็นสมาธิที่พ้นจากนิรวรณ ๕ นั้นแต่ละอย่าง ดังนี้ (ส.ม.๑๙/๖๐๒-๖๒๔/๑๖๗-๑๗๔)

๑. (จิตถูกกามราคะครอบงำ) ตูกรพราหมณ์ ในเวลาใด บุคคลมีใจลุ่มรุมด้วยกามราคะ ถูกกามราคะครอบงำอยู่ และไม่รู้จักตามเป็นจริง ซึ่งทางออกแห่งกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ในเวลานั้น เขาย่อมไม่รู้ชัด มองไม่เห็นตามเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ตน แม้ซึ่งประโยชน์ผู้อื่น แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองฝ่าย มนต์ทั้งหลาย แม้ที่ได้สาธยายมาตลอดเวลายาวนาน ก็ย่อมไม่แจ่มแจ้ง ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้สาธยาย เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ ซึ่งเอาสิครึ่งบ้าง สีส้มบ้าง สีเขียวบ้าง สีแดงอ่อนบ้าง ผสมปนกันไว้ คนตาดิมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น ก็ไม่รู้ไม่เห็นตามเป็นจริง

๒. (จิตถูกพยาบาทครอบงำ)...เปรียบเทียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ ที่เอาไฟเผาจนเดือดพล่าน มีไอพุ่ง คนตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น ก็ไม่รู้ไม่เห็นตามเป็นจริง

๓. (จิตถูกถิ่นมิหะระครอบงำ)...เปรียบเทียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ ที่ถูกสาหร่ายและจอกแหนปกคลุม คนตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น ก็ไม่รู้ไม่เห็นตามเป็นจริง

๔. (จิตถูกอุทัจจกุกุจะครอบงำ)...เปรียบเทียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ ที่ถูกลมพัด ไหว กระเพื่อม เป็นคลื่น คนตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น ก็ไม่รู้ไม่เห็นตามเป็นจริง

๕. (จิตถูกวิจิกิจฉาครอบงำ)...เปรียบเทียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ ที่ขุ่น มัว เป็นตม ซึ่งวางไว้ในที่มืด คนตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น ก็ไม่รู้ไม่เห็นตามเป็นจริง

แต่ที่พูดมานี้ มิใช่หมายความว่าพอมีสมาธิแล้ว ปัญญาจะเกิดมาเองเลย ถ้าเป็นอย่างนั้นโยคี ฤาษี ดาบส ในอินเดีย ซึ่งได้สมาธิถึงสมาบัติ ๘ กันแล้วมากมาย ก็คงตรัสรู้กันไปหมดแล้ว แต่เปล่าหรอก จิตมันใสพร้อมที่จะให้เห็น ถ้ามองก็เห็น แต่เรามีตา เราไม่ใช่ตา ไม่ลืมตา มันก็ไม่เห็น นี่ก็เหมือนกัน ปัญญาเปรียบเหมือนดวงตา ของมีให้ดู แต่เราไม่ใช่ปัญญา ไม่พิจารณา ไม่มอง ไม่ดู ก็ไม่เห็น แล้วก็เลยเอาจิตเป็นสมาธิที่มันมันมันใส่นั้น ไปวุ่นอยู่กับเรื่องอื่น ไปในเรื่องของการใช้พลังจิต บ้าง มัวไปหาความสุขบ้าง ก็เลยไม่ได้ใช้ไม่ได้พัฒนาปัญญา เอาละ นี่คือลักษณะของจิตเป็นสมาธิ ประการที่ ๒

๓. จิตเป็นสมาธิ มีความสุข ข้อนี้เป็นผลพวงมาเองของสมาธิ คือ เมื่อจิตเป็นสมาธิ ตั้งมั่น มุ่งแน่วไป ไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พล่าน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย ไม่วุ่นวาย ไม่วอกแวก แล้วก็มีกำลังเต็มที่ ไม่ซึม ไม่หงอย ไม่ห่อเหี่ยว ไม่ตั้งเครียด ต้องการจะอยู่กับสิ่งใด ก็อยู่กับสิ่งนั้น ไม่มีอะไรมารบกวนได้ มันก็สงบ แจ่มใส ผ่อนคลาย คล่องสบาย ก็ทำให้มีความสุขอยู่ในตัวเอง

ความสุขกับสมาธินี้ มันเกื้อกูลหนุนกันอยู่เป็นธรรมดา จิตจะเป็นสมาธิ ก็ต้องอาศัยความสุข อย่างที่ท่านใช้คำว่าความสุขเป็นบรรทัดฐาน/ปทัฏฐานของสมาธิ ถ้าจิตมีทุกข์ มันถูกบีบคั้น มันถูกกดดัน มันก็ดิ้นรน ก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ยาก แต่พอจิตนั้นสบายมีความสุข มันก็โน้มไปในการที่จะสงบนิ่งเป็นสมาธิได้ง่าย ความสุขจึงเป็นปทัฏฐาน เป็นปัจจัยตัวประชิดที่จะให้จิตเป็นสมาธิ

แล้วที่นี้ พอสมาธิเกิดขึ้น จิตอยู่ตัวสงบ สดใส ไม่มีอะไรรบกวน ปลอดภัยโล่งสบาย ก็ยิ่งมีความสุขมากขึ้น เพราะฉะนั้นสมาธิก็ยิ่งเสริมความสุขเข้าไปอีก ก็มาดูอุปมาที่ตรัสไว้เกี่ยวกับความสุขจากสมาธิ เริ่มตั้งแต่หมัดนิรวัน ได้ฉานจนถึงฉานที่ ๔ พอเห็นตัวอย่าง (เช่น ที.ที.๘/๑๒๖-๑๓๐/๘๖-๑๐๐)

เมื่อมองเห็นนิวรรณ์ ๕ เหล่านี้ ที่ละได้แล้วในตน ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อปราโมทย์ ก็เกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายก็รื่นสบายผ่อนคลาย เธอมีกายรื่นสบายผ่อนคลายแล้ว ก็ได้เสวยสุข เมื่อมีสุข จิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ.

เธอสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้นเอิบอิมซาบซ่านด้วยปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง ทุกลมหายใจเปรียบเหมือนว่า พนักงานทรงสนานหรือลูกมือที่ชำนาญ เขาแบ่งพอกตัวเทใส่ภาชนะสำริด เขาน้ำพรมนวดขย่ำไว้ให้เป็นก้อน พอถึงเวลาเย็น ก้อนแบ่งพอกตัวซึ่งยางซึมไปจับ ก็ติดตัวถึงกันทั้งหมด ไม่กระจายออกไป ฉันทะ ภิภษุก็ฉันทันนั้นแล...

ทุกลมหายใจ ประการอื่นต่อไปอีก เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป ภิภษุบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งเดียว ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอทำกายนี้แหละ ให้ชุ่มชื้นเอิบอิมซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง ทุกลมหายใจเปรียบเหมือนห้วงน้ำลึก ที่น้ำผุดขึ้นภายใน ไม่มีน้ำจากที่อื่นไหลเข้ามาได้ ทั้งในด้านตะวันออก ด้านใต้ ด้านตะวันตก ด้านเหนือ ทั้งฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล แต่สาย น้ำเย็นผุดพุ่งขึ้นมาจากห้วงน้ำนั้น ทำให้ห้วงน้ำนั้นเองชุ่มชื้นเอิบอิมซาบซ่านซึมเยือกเย็นทั่วไป ไม่มีส่วนไหนๆ ของห้วงน้ำนั้น ที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันทะ ภิภษุก็ฉันทันนั้นแล...

ทุกลมหายใจ ประการอื่นต่อไปอีก เพราะปีติจางไป ภิภษุมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้ที่มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้นเอิบอิมซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง ทุกลมหายใจเปรียบเหมือนในกอบัวชาบ ในกอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว ดอกบัวชาบ ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว บางเหล่า ซึ่งเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้น ชุ่มชื้นเอิบอิมซาบซ่านด้วยน้ำเย็นตลอดยอด ตลอดเหง้า ไม่มีส่วนไหนๆ ของดอกบัวชาบ ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว ที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันทะ ภิภษุก็ฉันทันนั้นแล...

ทุกลมหายใจ ประการอื่นต่อไปอีก เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสไปได้ก่อน ภิภษุบรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีอุเบกขาให้สติบริสุทธิ์อยู่ เธอแผ่ไปทั่วกายนี้แหละ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผ่องใส นั่งอยู่ ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกายของเธอ ทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องใสจะไม่ถูกต้อง ทุกลมหายใจเปรียบเหมือนคนนั่ง เขาผ้าขาวคลุมตัวตลอดหมดทั้งศีรษะ ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกายของเขา ที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง ฉันทะ ภิภษุก็ฉันทันนั้นแล...

เป็นอันว่า จิตที่เป็นสมาธินั้น มีคุณลักษณะสำคัญ ๓ อย่างดังที่ว่ามี *หนึ่ง* ก็มีกำลังแรง มีพลังมาก *สอง* ก็ใส เอื้อต่อปัญญา แล้วก็ *สาม* สงบ หนุนความสุข ทำให้มีความสุขอย่างมาก

อยากได้สมาธิกันนัก บ้างจะเอาขลัง บ้างจะเอาความสุข

ไม่นึกอย่างพุทธที่มุ่งให้เข้มทางปัญญา

จากคุณลักษณะของจิตเป็นสมาธิที่มีหลายด้านนี้ คนก็เลยเอาไปใช้ประโยชน์ต่างๆ กัน บางท่านก็มุ่งเอาไปใช้ประโยชน์ในทางพลังจิต ไม่ใช่บางท่านละ มากคนที่เดี๋ยวละที่ชอบด้านนี้ รู้สึกว่ามันตื่นตื่นดี คนเรานี้มากมายมักชอบนักเรื่องตื่นตื่น แล้วมันก็น่าไปเสริมกิเลสให้ด้วย เรื่องมีพลังนี้คนก็ชอบอยู่แล้ว มันเข้ากันได้ดีกับความอยากมีอำนาจ บรรณาความยิ่งใหญ่ การมีพลังจิตก็ไปเสริมความยิ่งใหญ่มีอำนาจนั้น ก็เลยอยากจะทำสมาธิไปใช้ทำโน่นทำนี่ ในทางฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ จะได้เก่งกาจ กำราบปราบเขา เอาชนะได้ นำเกรงขาม แล้วก็ทำให้อีกheim เพราะฉะนั้นในด้านพลังจิต ทางพระจึงไม่สนับสนุน ท่านให้ระวังมาก

ความนิยมเอาสมาธิไปใช้ในทางฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์นี้ มีกันมานานตั้งแต่ก่อนพุทธกาล พวกโยคี ฤาษี ดาบส หันไปเอาเด่นทางด้านนี้กันมาก สืบกันมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ พระที่ไปอยู่อินเดียนานๆ ท่านเล่าให้ฟังว่า นักบวชอินเดียเวลานี้ จำพวกฤาษี โยคี ยังยุ่งอยู่กับเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ยังชอบเอาดีเอาเด่นโอ้อวดกันในเรื่องนี้ ท่านเล่าว่า เวลาเมืองมีการเป็นเรื่องใหญ่ๆ ที่คนมาชุมนุมกันมาก พวกฤาษีเหล่านี้ก็จะมาอวดฤทธิ์เดชกัน เช่น ทำท่าว่าจะเหาะ แล้วลูกศิษย์ก็เข้ามายึด มาย้อ บอกว่าอย่าเลยๆ อาจารย์เก่งอยู่แล้ว อาจารย์ไม่ต้องทำหรอก ฯลฯ ในคัมภีร์อย่างอรรถกถามีเรื่องเก่าๆ เล่าไว้อย่างไร เดียวนี้ก็ยังเป็นอย่างนั้น แปลกนัก อินเดียไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องพวกนี้

ในต้นพุทธกาล คนก็ยังเอาฤทธิ์ปาฏิหาริย์เป็นเครื่องวัดความดีงามเลิศประเสริฐเป็นพระอรหันต์ เขาถือกันว่าถ้าใครมีฤทธิ์ จึงเป็นพระอรหันต์ อย่างในพุทธประวัติ ตอนเริ่มประกาศพระพุทธศาสนา ก็มีเรื่องชฎิล พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่สำนักของชฎิล พอชฎิลเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา เขาก็เอาฤทธิ์เป็นเครื่องวัด เขาถือตัวว่าเรามีฤทธิ์ พอเห็นว่า ท่านผู้นี้ดูท่าทางสงบเสียงมเรียบร้อยคงไม่ได้เรื่อง ไม่เป็นอรหันต์เหมือนเราหรอก พอพระพุทธเจ้าทรงเข้ามาขอพักแรม พวกชฎิลก็คิดว่าเอาดีแล้ว เดียวเราจะแกล้งทดสอบ ดูกันในคืนแรกนี้แหละ ว่าจะไปรอดไหม แล้วตั้งแต่คืนแรกนั้น ชฎิลก็แกล้งพระพุทธเจ้าด้วยเรื่องฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าต้องทรงใช้ฤทธิ์ด้วยในการประกาศพระศาสนา

เมื่อชฎิลทดลองฤทธิ์ พระพุทธเจ้าก็ต้องมีฤทธิ์ด้วย แล้วก็ปรากฏว่าพระองค์มีฤทธิ์เหนือกว่าชฎิล ในที่สุดชฎิลก็ศิโรราบ แล้วก็ยอมฟังพระองค์ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนธรรมให้เขาฟังได้ พอเขายอมแล้ว พระองค์ก็ทรงยุติเรื่องฤทธิ์ ทิ้งไปเลย เอาฤทธิ์สยบฤทธิ์ แล้วก็จบแค่นั้น ทรงหันไปสอนธรรมให้ปัญญา นีในแง่ภายนอก ก็ต้องให้สมาธิพาคนก้าวไปสู่ปัญญา เป็นอันว่าในยุคพุทธกาล ตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติ เขานิยมกันมาอย่างนั้น แต่พระพุทธเจ้าทรงนำไปเปลี่ยนทางใหม่ จากอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ไปเป็นอนุศาสน์ปาฏิหาริย์

มาถึงปัจจุบันนี้ ในอินเดียแดนชมพูทวีปเก่า ก็อย่างที่เล่าเมื่อกี้ว่า โยคีฤาษีที่นั่นยังยุ่งหัวนัวเนี่ยอยู่กับเรื่องฤทธิ์เดชนี้ อย่างที่พระไทยได้ไปเห็นมา จนน่าแปลกใจนักหนาว่าอินเดียนี้ ในเรื่องลัทธิความเชื่อถือ หลายพันปี ไม่ได้ก้าวไปไหน แล้วในขณะที่อินเดียหัวเนี่ยกันไป คนไทยก็ยังงุนงงพรัๆ มั่วๆ แทบไม่ได้ก้าวมาทางปัญญาอีกเหมือนกัน

หันกลับไปดูในสมัยพุทธกาล นอกจากเรื่องชฎิลแล้ว สภาพสังคมที่ไม่นิยมปัญญาอย่างนี้เห็นได้ชัดในเรื่อง “ยมกปาฏิหาริย์” ซึ่งก็เป็นอย่างนั้น ท่านเล่าไว้ในคัมภีร์ว่า พวกโยคีฤาษีตาบต่างๆ มาชุมนุมกัน ก็ทำท่าว่าจะแสดงฤทธิ์ จะเหาะๆ แล้วพวกลูกศิษย์ก็มาอื้อ มายุด มาดูชฎิลมา บอกว่าอย่า! อย่า! อย่า! ท่านอาจารย์ แค่นี้อย่าไปทำเลย แค่นี้มันไม่สม ไม่คุ้มค่า เดียวนี้ ผ่านมาแล้วเกือบ ๓ พันปี อินเดียนั้นก็ยังเป็นอย่างนั้น เป็นอันว่าชอบกันนักเรื่องฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มาถึงเมืองไทยก็มีความโน้มเอียงที่ชอบอย่างนั้น เป็นการแสดงพลังอำนาจ เป็นเรื่องตื่นเต้นดี แล้วก็สนองกิเลสได้ด้วย

ควรรู้หลักไว้ว่า การใช้สมาธิในทางพลังจิตนี้ ไม่เป็นหลักประกันความหมดกิเลสและความทุกข์ อาจจะทำให้เสริมกิเลสด้วยซ้ำ แต่ถ้าจะใช้ให้ถูกต้อง ก็จำกัดไว้ใช้ในทางที่จะเสริมการทำงานพระศาสนา ไว้ในคราวจำเป็นเพื่อเบิกทางแก่นูตาศาสตร์ปาฏิหาริย์ แต่มันจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้ไม่มีกิเลส หรือมีคุณธรรมมีเจตนาดี ที่จะเอามาใช้ในทางที่ดี โดยท่านก็จะไม่อวดตัว ไม่แสดงตัว แต่เอามาสนับสนุนการทำงาน นี้ด้านที่ ๑ พลังจิต

ด้านที่ ๒ คือความเอื้อต่อปัญญา ดังที่ว่าทำให้จิตใสมองเห็นอะไรๆ ได้ง่ายขึ้น ชัดขึ้น คุณลักษณะข้อนี้ในพระพุทธศาสนาเน้นไว้ให้เอามาใช้ประโยชน์ให้มาก ถือว่าเป็นคุณค่าสำคัญที่ต้องการ เราเจริญสมาธิก็เพื่อประโยชน์นี้ สมาธิอยู่ในไตรสิกขา ซึ่งจะต้องก้าวไปให้ถึงปัญญา ไม่ใช่จบไม่ใช่ติดอยู่แค่สมาธิ เริ่มด้วยศีลเป็นปัจจัยช่วยหนุนนำการพัฒนาสมาธิ แล้วสมาธิก็เป็นปัจจัยช่วยในการพัฒนาปัญญา ทำให้ใช้ปัญญาได้ผลดี

ส่วนด้านที่ ๓ คุณลักษณะที่ทำให้จิตใจสงบมีความสุข ข้อนี้ก็ต้องระวัง ที่จริงนั้นมันเป็นตัวหนุน เพราะว่าเมื่อเราทำงาน จะใช้จิตใจในการทำงานของปัญญา เมื่อจิตใจสงบสุข มันไม่เดือดร้อน ไม่ต้องดิ้นรน ไม่กระวนกระวาย ไม่ฟุ้งไม่ส่าย ไม่มีอะไรขัด ไม่มีอะไรกวน มันก็พร้อมที่จะให้ทำงานได้สบาย ได้คล่อง ได้เต็มที่ ปัญญาก็ทำงานได้ดี

แต่ที่นี้ ถ้าเราไม่เอาสมาธิไปใช้ในทางของปัญญา ก็คือไม่เอาจิตไปใช้ประโยชน์ให้ถูกต้อง ก็เลยมัวมาเสวยความสุขเพลินอยู่กับความสงบนิ่งนั้นเสีย ก็อย่างที่บอกเมื่อกี้ว่ากลายเป็นช้เกี้ยวไป เลยกลายเป็นเครื่องดูดเหนียวรั้งเราให้อยู่กับที่ ไม่เดินหน้า เพราะฉะนั้นจึงต้องระวัง ควรจำคำเตือนของท่านที่บอกไว้ว่า สมาธินั้นเป็นโกธัชชบักษ์/โกธัชชบักษ์ (สมาธิเข้าพวกกับความช้เกี้ยว) ก็จะช่วยให้เราไม่เพลอสติ แล้วก็จะได้เดินหน้า ก้าวต่อไป

คนที่มุ่งหวังจะได้ความสุขจากสมาธิ โดยไม่รู้คุณค่าที่แท้และทางปฏิบัติที่ถูกต้องซึ่งเชื่อมต่อกับปัญญา ก็จะมัวติดสมาธิสุข แล้วก็จมอยู่แค่นั้น บางทีก็กลายเป็นว่าเอาการเจริญสมาธิเป็นที่หลบทุกข์ หลบปัญหา เมื่ออยู่กับชีวิตที่ดำเนินไปตามปกติ หรือประจำวันของตัว มีทุกข์เจอปัญหา มาก ก็มาเข้าที่หลบเอาความสุขจากความสงบเจริญสมาธิไปเป็นพักเป็นคราว ถ้าอยู่อย่างนี้ ไม่ก้าวต่อไปในทางของปัญญาที่แท้ ก็กลายเป็นการเอาสมาธิเป็นตัวล่อม ดีไม่ดีก็จะได้ชื่อว่าจมอยู่ในความประมาท

ในข้อที่ ๓ นี้ สำหรับท่านที่ปฏิบัติธรรม ยังเพียรพยายามอยู่ ไม่ใช่หยุด ถ้าจะใช้สมาธิเป็นที่พักผ่อนจิตใจ พร้อมกับพักผ่อนกายก็ได้ ท่านไม่ว่า เพียงแต่ระวังไม่ให้กลายเป็นความประมาท ไม่ให้มันกลายเป็นตัวเหนียวรั้งที่ทำให้กลายเป็นคนหยุดนิ่ง เพราะการพักผ่อนนั้นก็เป็นเรื่องจำเป็น อย่างร่างกายของเราใช้งานมากๆ ก็พักผ่อนเสียบ้าง

ยิ่งท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว อย่างพระพุทธเจ้านั้นไม่ต้องทรงเพียรพยายามเพื่อฝึกตนอีก ได้แต่ทำงานเพื่อผู้อื่น ก็ทรงจาริกไปโน่นจาริกไปนั่น เทศนาสั่งสอน กลับมาเหนื่อยพระวรกาย ก็ทรงเข้าฌานพักผ่อน เรียกว่าเป็น ฌานสมาธิสุขวิหาร คือเป็นการพักอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน การใช้ในแง่นี้คือเป็นเครื่องพักผ่อนอย่างดีที่สุด ก็อยู่ในประโยชน์ข้อที่ ๓ ของสมาธิ ที่ใช้อย่างถูกต้องสมควรค่าของสมาธินั้น

ทั้งหมดที่พูดมานั้นก็เป็นอันว่า จุดศูนย์รวมของหลักการก็คือ เป็นการปฏิบัติให้ก้าวหน้าไปในไตรสิกขา เพราะฉะนั้นจะต้องให้สมาธิเป็นปัจจัยหนุนขึ้นไปสู่ปัญญา ดังนั้นคุณลักษณะของสมาธิข้อที่ ๒ ที่ทำให้จิตใจ จึงเป็นจุดเน้น เพราะเป็นตัวเอื้อแก่ปัญญาโดยตรง

แต่ที่นี้ ถ้าเราใช้เป็น ประโยชน์ในแง่พลังจิต ที่ทำให้จิตมีกำลังตั้งมั่นและมุ่งแนวไป ก็มาหนุนการใช้ปัญญา เพราะการใช้ปัญญา ก็ต้องอาศัยจิตที่มีกำลัง จึงจะทำงานได้ผลดี ยิ่งจิตมีกำลังมาก ก็ยิ่งทำให้การใช้ปัญญาได้ผลดียิ่งขึ้น ประโยชน์ข้อนี้ก็มาเสริม แล้วไปข้อที่ ๓ จิตสงบสุขก็มาหนุนการใช้ปัญญาอย่างที่ว่าไปแล้วอีกนั่นแหละ เพราะฉะนั้นก็ใช้แบบสามประสาน ก็ยังเป็นประโยชน์เป็นอันว่า ถ้าใช้ถูกแล้ว ก็ดีไปหมด

รวมความตามที่ว่ามานี้ ภาวะที่จิตเป็นสมาธินั้น ท่านจึงเรียกว่าเป็น “กัมมณีย์” แปลว่า ควรแก่งาน หรือเหมาะแก่งาน คือเหมาะแก่การใช้งาน เหมาะที่จะใช้งาน เป็นอันว่า จิตที่เป็นสมาธิมีลักษณะที่พูดให้ตรงกับจุดมุ่งหมายในหลักไตรสิกขา หรือในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เรียกว่าจิตเป็นกัมมณีย์ แปลว่าจิตเหมาะแก่การใช้งาน และมักพูดพ่วงมาด้วยกันกับคำว่า “มุตฺ” ที่แปลว่า นุ่มนวล คือ ปรึบใช้ได้คล่องสะดวก ไม่แข็ง ไม่กระด้าง เป็นอันว่า มุตฺ-นุ่มนวล แล้วก็กัมมณีย์-ควรแก่งาน หรือเหมาะแก่งาน ใช้งานได้ดี ก็เอาไปให้ปัญญาใช้เป็นทำงานในการวิจัยวิจารณ์อย่างได้ผลดี

ตามที่ได้พูดมาในเรื่องคุณลักษณะและอาการของจิตที่เป็นสมาธินี้ ก็เข้ากับที่ได้บอกไว้ให้เห็นว่า ทำไมสมาธิจึงเป็นประธานของภาวะจิตหรือของบรรดาคุณสมบัติทั้งหลายของจิตทั้งหมด ก็อย่างที่ว่าแล้ว เมื่อจิตเป็นสมาธิตั้งมั่น ก็ทำให้คุณสมบัติอื่นๆ ดำรงคงอยู่ได้ แล้วก็อาศัยจิตที่เป็นสมาธินั้นเป็นที่เจริญเติบโตองงาม ถ้าจิตไม่ตั้งมั่น มัวแต่สั่นคลอน คุณสมบัติทั้งหลายก็มีแต่จะง่อนแง่น แล้วก็ตกหล่นเสื่อมถอยไป แต่เมื่อจิตมั่นแน่ว คุณสมบัติอื่นทั้งหลายก็สามารถเจริญองงามได้ดี ภาวะที่จิตมีพลังก็มาช่วย คุณสมบัติด้านสมรรถภาพจิตก็มาได้หมด คุณสมบัติด้านความสงบสุข ด้านสุขภาพจิต ที่จิตสบายโล่งโปร่งผ่องใส ก็มาด้วยกันกับสมาธิ ตลอดจนคุณสมบัติที่ดีที่เป็นกุศลอื่นๆ ทั้งหลาย ก็มาได้กับจิตที่สงบ จิตที่ตั้งมั่น จิตที่มุ่งแนว จิตที่อยู่ตัว จิตที่ไม่มีอะไรกวน

ในทางตรงข้าม ถ้าเป็นสภาวะฝ่ายอกุศล ก็ไม่สอดคล้อง ไม่เข้ากับกับสมาธิ แต่มันจะมากวนให้เสียสมาธิ อย่างเช่นถ้าโกรธขึ้นมา สมาธิถูกกวนทันทีเลย จิตหวั่นไหววอกแวกพลุ่งพล่าน ตั้งมั่นมุ่งแนวไปไม่ได้ ไม่รู้ละ อกุศลอะไรเกิดขึ้นมา ก็ทำให้จิตพลุ่งพล่านบ้าง หวั่นไหวบ้าง ชุมนมัว เศร้าหมองบ้าง คับแคบ อึดอัด กอดัน บีบคั้นไปต่างๆ อกุศลทำให้จิตมีสภาพอย่างนี้ ซึ่งไม่ดีทั้งนั้น เข้ากันไม่ได้เลยกับสมาธิ

แต่ที่นี้ถ้าเกิดมีสมาธิขึ้นมา ก็แสดงว่าเจ้าพวกนี้ไปแล้ว พวกอกุศลไม่อยู่แล้ว เจ้าพวกตัวร้ายอยู่ไม่ได้ แล้วเจ้าพวกฝ่ายกุศลก็ได้โอกาสเข้ามา เพราะฉะนั้นพวกคุณสมบัตินิพพานต่างๆ ก็มาได้ เมื่อสมาธิดี สมาธิจึงเป็นที่รองรับของกุศลธรรม หรือเป็นประธานของคุณสมบัติดีงามของจิตทั้งหมด ก็จึงเรียกชื่อหมวดการฝึกจิตทั้งหมด เป็นสมาธิไปเลย เอาละ นี่ก็เห็นจะพอสมควร

ถามถึงภาวนา ก็ตอบไว้ชนิด

ที่นี้ท่านสุรเดชถามคำว่า “สมถภาวนา” ก็เลยพูดอีกหน่อย เรื่องก็คือ คำว่า “สมถะ” คำว่า “สมาธิ” แล้วก็ “จิตภาวนา” อะไรพวกนี้ มีความหมายคล้ายๆ กัน เราเอาคำว่า “ภาวนา” ไปต่อได้หมดเลย เป็น จิตตภาวนา/จิตภาวนา สมถภาวนา สมาธิภาวนา

คำว่า “สมถภาวนา” นี้ เป็นคำที่นิยมขึ้นมาบ้างในสมัยหลัง ในยุคอรรถกถา แต่ในสมัยของพระไตรปิฎก คือในชั้นพุทธพจน์นี้ ใช้ว่า “สมถะ” เฉยๆ เช่นว่า “สมโธ ๑ วิปัสสนา ๑” คำว่า สมถภาวนา ไม่พบที่ใช้ในพระไตรปิฎก

สมถะ ก็คือความสงบของจิต ที่จะมาเอื้อต่อการที่จะใช้ปัญญาต่อไป เพราะฉะนั้นตามปกติจึงพูดคู่กับวิปัสสนาว่า “สมโธ ๑ วิปัสสนา ๑” คือ สมถะและวิปัสสนา สมถะนั้นบางครั้งพระพุทธเจ้าก็ตรัสแทนคำว่าสมาธินั่นเอง หมายความว่า บางครั้งคำว่าสมาธิก็ใช้คำว่าสมถะแทนได้ เพราะถึงไปที่อาการที่จิตสงบ

สมาธิก็จิตตั้งมั่น ในความตั้งมั่นก็มีความสงบ สมถะก็คือความสงบ และในความสงบก็คือมีสมาธิ ที่ว่าสงบ ก็ระงับอกุศลให้เจียบหาย ไม่ให้มีบทบาท ไม่ให้มีอิทธิพล ไม่ให้มีกำลัง ไม่ให้ทำอะไรได้ ที่นี้เมื่อพูดคำว่า สมถภาวนา คือเจริญสมถะ ทำความสงบให้เป็นให้มีขึ้น ก็มาตรงกับ สมาธิภาวนา คือเจริญสมาธิ ทำสมาธิให้เป็นให้มีขึ้น และจิตตภาวนา คือพัฒนาจิตใจ ก็คือเจริญจิตเจริญใจให้มีสมถะหรือให้มีสมาธินั่นเอง ทั้ง ๓ คำ สมถภาวนา สมาธิภาวนา และ จิตภาวนา เมื่อว่าโดยทั่วไป (ไม่ถึงกับเสมอไป) ก็เลยใช้แทนกันได้

ย้ำอีกที ในพระไตรปิฎกนั้น **สมถภาวนา** ไม่พบที่ใช้ ใช้แต่ สมถะ เฉยๆ แล้วก็ใช้คำว่าสมถะแทนคำว่าสมาธิได้ บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้ แต่ไม่นิยมเท่ากับคำว่าสมาธิ และคำว่าสมถะนี้ นิยมใช้เข้าคู่กับคำว่าวิปัสสนา เป็น “สมโธ ๑ วิปัสสนา ๑” แสดงถึงความเชื่อมโยงกันว่า สมาธิทำให้จิตสงบเป็นสมถะ แล้วก็ทำให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาต่อ เพราะฉะนั้น สมถะก็มาเป็นฐานแก่วิปัสสนา

ที่นี้ ว่าถึงกระบวนการปฏิบัติในการฝึกให้เกิดสมาธิ ก็คือฝึกจิตให้เป็นสมาธิ ต่อมาก็นิยมเรียกกระบวนการปฏิบัติทั้งหมดนี้ว่า สมถะ คือระบบวิธีและกระบวนการปฏิบัติทั้งหมดที่จะทำให้เกิดสมาธินั้น เรียกว่า “สมถะ” ต่อมา เต็มภาวนาเข้าไป ก็เป็น “สมถภาวนา” แต่ถึงอย่างไร แม้แต่ในอรรถกถา ก็ไม่นิยมใช้บ่อย ท่านใช้คำว่าสมถภาวนา ไม่กี่ครั้ง แต่มาใช้มากขึ้นในคัมภีร์ชั้นฎีกา คือรุ่นหลังต่อมา

ส่วนอีกคำหนึ่งคือ **สมาธิภาวนา** เป็นคำที่มีมาแต่เดิมในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสเอง แปลว่าเจริญสมาธิ หรือทำสมาธิให้เกิดให้มีขึ้นมา ให้เพิ่มขึ้น ให้งอกงามขึ้น แต่ก็ไม่ได้ใช้บ่อยๆ มากมายอะไร ในพระไตรปิฎกนั้น พระพุทธเจ้าตรัสในความหมายพิเศษ เรียกว่าสมาธิภาวนา ๔ อย่าง แต่ในที่อื่นทั่วไปก็ใช้เป็นศัพท์ธรรมดา แปลว่า ทำสมาธิให้เกิดให้มี หรือง่ายๆ ว่า เจริญสมาธิ

ส่วนอีกคำหนึ่งว่า **จิตตภาวนา/จิตภาวนา** ก็คือการพัฒนาจิตใจนั่นเอง คำนี้จะค่อนข้างเป็นหลักวิชามากกว่า และเป็นคำที่กว้าง คือการทำจิตให้เจริญออกงาม ซึ่งมีความหมายครอบคลุม แต่ในการทำจิตให้เจริญออกงามนั้น ตัวประธานก็คือสมาธินี้แหละ เพราะฉะนั้นก็จึงใช้พูดแทนกันในความหมายกว้างๆ ได้ คือ บางทีก็พูดกว้างทั่วไปว่าจิตภาวนา แล้วถ้าจะพูดเน้นไปที่ตัวหลักตัวประธาน ก็พูดว่าสมาธิภาวนา และถ้าจะใช้ศัพท์ที่แทนสมาธิ ก็เป็น สมถภาวนา เพราะฉะนั้นก็เป็นอันว่า เมื่อถือหลวมๆ ก็ว่าใช้แทนกันได้

แถมว่า เมื่อพูดว่าจิตภาวนา ก็จะเป็นคำที่เข้าสู่ชุดกันกับคำว่า ปัญญาภาวนา เป็นคู่กันว่า **จิตตภาวนา และ ปัญญาภาวนา**

แล้วถ้าขยายลงข้างล่างต่อไปอีก ก็ไปเข้าเต็มระบบของภาวนา ๔ ก็เลยมี **กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา ปัญญาภาวนา** ที่พูดเมื่อคั่นก่อนนี้แล้ว เป็นอันครบชุดที่สมบูรณ์ (จิตตภาวนา จะเขียนแบบไทยตามนิยม เป็น จิตภาวนา ก็ได้)

อันนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับศัพท์ ซึ่งเป็นเรื่องของความนิยมด้วย แล้วก็มีความหมายพ่วงมาในแง่มุมต่างๆ เช่นเนื่องกับบริบทด้วย ก็เอามาพูดเป็นเพียงเกร็ดความรู้ประกอบ ไม่ต้องไปตีใจอะไรมากในเรื่องนี้ ก็คิดว่าพอสมควรแค่นี้

ฝึกคนด้วยการศึกษา แห่งไตรสิกขา

เขาก็ก้าวหน้าไปในวิถีชีวิตดีงาม ที่เรียกว่ามรรค

ไตรสิกขาพัฒนาคนมาได้แค่ไหน

มรรคที่จะดำเนินชีวิตให้ดีงาม ก็ได้ตามแค่นั้น

บุจจา: จะถามเรื่องต่อเนื่องจากวันก่อนโน้น ที่เกี่ยวกับศีลนะครับ ที่ว่าศีลนี้ต้องมาก่อน เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา นะครับ ในหลักการปฏิบัติจริงๆ ของไตรสิกขาว่า ศีล สมาธิ ปัญญา แต่เสร็จแล้ว ในเวลาไปในมรรคนี้ ทำไมปัญญาขึ้นก่อน

วิสันนา: อ้อ นั่นเป็นธรรมดา ศีลนั้นอยู่ในไตรสิกขา ในกระบวนการฝึก ซึ่งเอามาจัดตั้งวางเป็นระบบ ก็ว่าไปตามเรื่องของการฝึก เราก็ดำเนินการไปตามนั้น ส่วนมรรคนี้เป็นกระบวนการธรรมชาติแท้ๆ ในชีวิตของเรา มันจึงเป็นไปตามธรรมดาในระบบธรรมชาติของชีวิตนั่นเอง

ขอให้มองดูในชีวิตของเรา ธรรมชาติของชีวิตมันดำเนินไปของมันอย่างนั้น คนเราที่มีปัญญาที่เป็นทิวสิริรู้เข้าใจมองเห็นแค่นั้นอย่างไร ก็คิดไปตามนั้น คิดได้อย่างนั้นแค่นั้น แล้วก็พูดไปตามนั้น ก็ทำไปตามนั้น นี่ว่าไปตามลำดับ ตามธรรมชาติของชีวิต นี่คือเรื่องของมรรค ทางดำเนินไปของชีวิต

ส่วนสิกขา การศึกษานี้เป็นเรื่องของการฝึก มันก็เป็นธรรมชาติ แต่เป็นธรรมชาติที่สืบเนื่องจากการที่คนจัดแจง คือเราไม่ปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมดาของธรรมชาติที่มีอยู่เป็นอยู่ แต่เราใช้ความรู้เท่าทันธรรมชาตินั้น มาจัดปรับให้มันดีขึ้น ที่เรียกว่าฝึกว่าพัฒนานั้นแหละ คนจึงพยายามจัดตั้งวางกำหนดที่จะให้มันดำเนินไปอย่างนี้ๆ

ทีนี้ การที่จะฝึกคนนั้น ก็มีเหตุผลอยู่แล้วว่าต้องเริ่มที่พฤติกรรม เพราะเป็นของหยาบ ของปรากฏ และอยู่ในวงแคบ จะว่าง่ายกว่าก็ได้ เพราะขอบเขตของมันน้อย ก็แค่นั้นๆ มันไม่มีความลึกซึ้งพิสดารอะไร และอย่างที่ว่าไปแล้ว พฤติกรรมอะไรต่างๆ นั้น ถ้าเราไม่ตั้งใจฝึก มันก็จะอยู่ตัวของมัน พอมันอยู่ตัว ลงตัวของมันแล้ว อย่างที่ว่าเป็นพฤติกรรมเคยชิน ทีนี้ก็แก้ยากแล้ว จึงต้องจัดการเสียก่อน ถ้าขึ้นช้า จะลำบากทีหลัง

ต่อจากพัฒนาพฤติกรรมไปแล้ว เรื่องจิตใจนี้กว้างขวาง ละเอียดอ่อนมาก แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องจิตใจก็ยังไม่ละเอียด ไม่ลึกซึ้ง ไม่กว้างขวางเท่าปัญญา และเราก็ตั้งใจจัดการพฤติกรรม จัดการกับจิตใจ ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจนี้แหละ เพราะฉะนั้น ว่าถึงกระบวนการฝึก ก็ต้องว่าไปตามนี้ คือเริ่มต้นที่ฝึกพฤติกรรม โดยมีปัญญาอยู่คุมท้าย

แต่ที่นี้ เมื่อว่าตามกระบวนการของชีวิตในธรรมดาของธรรมชาติ ในชีวิตที่เป็นจริง ชีวิตก็ดำเนินไปตามทางของมัน ดังที่ว่าแล้ว จุดเริ่มอยู่ที่ว่าเรามีความรู้ความเข้าใจเป็นทุนเป็นฐาน ในเวลานี้ขณะนี้เรามีความรู้เข้าใจแค่ไหนอย่างไร ความรู้ความเข้าใจนั้นก็จับตัวเป็น**ทิวฏฐิ**ของเรา ซึ่งเชื่อถือยึดถือมองเห็นอย่างนั้นแค่นั้น เมื่อมี**ทิวฏฐิ**มองเห็นเข้าใจยึดถือเชื่อถือแค่ไหนอย่างไร ก็มี**สังกัป**คิดการไปในแนวนั้น แล้วจากนั้นก็จะต้อง**แสดงออกทางกายวาจา** พูดรวมๆ ว่า การดำเนินชีวิตก็จะ เป็นไปตามทางนั้น นี่คือ มรรค ซึ่งเป็นทางดำเนินชีวิต จึงตั้งต้นจากปัญญาที่มีที่เป็นอยู่ของคนนั้นๆ ในภาวะที่เป็น**ทิวฏฐิ** คือความเห็นความเข้าใจความเชื่อถือ ซึ่งออกมาเป็นความคิด นี่คือเริ่มจากหมวดที่ ๑ ปัญญา แล้วจึงมาหมวดที่ ๒ มีพฤติกรรมกายวาจาที่สนองความคิดนั้น

แล้วที่นี้ หมวดที่ ๓ พวกสมาธิในด้านของจิต ก็เป็นแรงขับเคลื่อน ไม่ว่าจะพูดจะทำอะไร ตัวพลังของจิต ภาวะความเข้มแข็งของจิต คือความ**เพียร**ที่จะก้าวไปในการพูดการทำกรนั้นๆ **สติ**ที่ตื่นทันอยู่กับการนั้นเรื่องนั้น และ**สมาธิ**ความมั่นแน่มุ่งแน่ว ก็จะมาเป็นแรงขับเคลื่อน เป็นสภาพจิตที่เอื้อต่อการที่จะทำจะพูดให้สำเร็จผลได้ดีแค่ไหน

เพราะฉะนั้น ฝ่ายมรรคนี้ว่าไปตามกระบวนการของชีวิต เมื่อศึกษาคือกระบวนการฝึกนั้น ฝึกให้เป็นที่แค่นั้น ก็มีมรรคที่เป็นการดำเนินของชีวิตไปตามทางที่เป็นมรรคนั้น นี่คือศึกษาเข้ามาในชีวิตของเรา เกิดเป็นมรรคที่ชีวิตของเราดำเนินไปตามนั้น ศึกษาฝึกศึกษาพัฒนามาได้แค่นั้น ก็มีมรรคที่จะดำเนินชีวิตไปได้แค่นั้น

ในเมื่อจุดเริ่มของมรรคอยู่ที่ว่าเรามีความรู้เข้าใจแค่ไหนอย่างไร ที่จะจับตัวเป็น**ทิวฏฐิ**ของเรา ซึ่งเชื่อถือยึดถือมองเห็นอย่างนั้นแค่นั้น แล้วก็มี**สังกัป**คิดการ และ**แสดงออกทางกายวาจา** รวมเป็นการดำเนินชีวิตของเรา ดังนั้น **ในการฝึกศึกษาพัฒนานั้น เป้าหมายแท้จึงอยู่ที่ปัญญา** ให้ได้ปัญญาเป็นจุดมุ่ง และปัญญานั้นแหละจะมาเป็นฐานของมรรค เป็น**ทิวฏฐิ**คือความเห็นความเชื่อถือ ซึ่งเป็นต้นทางของความคิด ให้พูดให้ทำไปได้เท่าที่รู้เข้าใจและคิดได้นั้น เพราะฉะนั้น เราจึงต้องการให้ได้**ทิวฏฐิ**ที่พัฒนาถึงขั้นเป็นสัมมา**ทิวฏฐิ**

เอาละนะ กระบวนการฝึกที่เราตั้งใจจัดการกับชีวิตนี้ เป็น**ศึกษา** ส่วนกระบวนการของชีวิตเองที่เป็นไปตามธรรมดาของมันเท่าที่ฝึกศึกษาพัฒนาสำเร็จมา เป็น**มรรค** เราจึงจัดการศึกษาพัฒนาฝึกคนด้วยไตรสิกขา เพื่อให้คนนั้นมีมรรคที่ก้าวหน้าไปอย่างดี นี่คือสอดคล้องกัน

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: มรรคนี้เป็นทางดำเนินชีวิต คือกระบวนการทำงานของชีวิต จะเรียกว่าวิถีชีวิตก็พอได้ มันจะไปตามความเชื่อ ความเห็น ความเข้าใจ แต่ที่มามีความรู้ แล้วก็คิด แล้วก็พูดก็ทำออกมา มันทำได้นั้น ในขอบเขตของมัน ตามแนวทางของมัน เอาละนะ

มรรคมืองค์ ๘ ก็กระจายออกไป จากการศึกษา ๓ ด้าน ที่ทำให้มีวิถีชีวิตดีงาม ๓ แดน นั่นเอง

เมื่อพูดเรื่องไตรสิกขา ก็ย่อมเกี่ยวพันโยงกันกับเรื่องมรรคเป็นธรรมดา ทั้งนี้โดยสืบเนื่องจากเรื่องอื่นๆ เราก็ได้พูดกันมามากทีเดียวในเรื่องไตรสิกขา แต่ไม่ค่อยได้พูดถึงมรรค ดังนั้น เวลาที่มีเรื่องเกี่ยวข้องกับมรรคเข้า ก็เลยเกิดความติดขัดหรือไม่ค่อยคล่องไปร้งนัก ในแง่ที่ว่าเมื่อไม่มีพื้นมา ก็จะไม่

เพราะฉะนั้น วันนี้ก็นึกว่าจำเป็นต้องพูดเรื่องมรรคต่อไปอีก ให้มีความรู้พื้นฐานที่จะโยงกับไตรสิกขาได้ แม้จะยังไม่ละเอียดลึกซึ้งอะไรนัก และในเรื่องไตรสิกขาเอง ก็ยังมีชั้นของแดนปัญญา ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ที่สุด ก็เอาไว้พูดกันจริงจังข้างหน้า

“มรรค” ก็คือ หลักการปฏิบัติที่เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ นี่เป็นคำแปลตามภาษาแบบประเพณีนะ “มรรค” นั้นแปลว่า “ทาง” มรรคกับทางก็เป็นคำง่ายๆ ที่รู้กันอยู่แล้ว มรรคก็เป็นคำที่เราเอามาใช้ในภาษาไทยแล้ว ทั้งนี้ ทางนั้นในความหมายสามัญ ก็หมายถึงทางเดิน หรือถนน อะไรพวกนี้ แต่เมื่อเอามาใช้ในเรื่องธรรมะ คือเอามาใช้เป็นคำศัพท์ทางธรรม หรือศัพท์ธรรม ก็หมายถึง ทางดำเนินชีวิต หรือวิถีชีวิต

ที่นี้ การดำเนินชีวิต ก็เป็นการปฏิบัติต่อชีวิตนั่นเอง และเมื่อจะปฏิบัติต่อชีวิตนั้นให้ถูกต้องได้ผลดี ก็เป็นการปฏิบัติธรรม โดยเอาสิ่งที่ดีงาม นำสิ่งที่ควรประพฤติ มาปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ดังนั้น มรรคก็เลยเป็นเรื่องของการปฏิบัติและหลักการปฏิบัติ

แล้วว่ากันไปอีกชั้นหนึ่ง คำว่า “ปฏิบัติ” นั่นเอง ก็แปลว่า ดำเนิน หรือเดินทาง ไปๆ มาๆ ปฏิบัติต่อชีวิต ก็คือดำเนินชีวิต พูดไปพูดมาอย่างไร ก็วนเวียนอยู่ที่นี่ และก็ได้ความอย่างนี้ ไม่ออกไปไหน

แต่ที่นี้ ถ้าจะแปลให้ตรงและเต็มความ มรรคที่แปลว่า ทาง ก็คือ การปฏิบัติซึ่งเป็นทางดำเนินชีวิตที่จะนำไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ นิพพาน ซึ่งจะเรียกอย่างอื่นก็ได้ เช่นว่า เป็นความหลุดพ้น เป็นสันติ เป็นความสุข เป็นอิสรภาพ ก็แล้วแต่จะใช้ถ้อยคำ แต่รวมความก็คือว่า มรรคนี้นั้นเป็นทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่จะให้ถึงจุดหมายนั้น

แล้วที่ว่ามานี้ ก็อย่างทีบอกข้างต้น จะใช้อีกคำหนึ่งก็ได้ว่า วิถีชีวิต คำว่าวิถี ก็แปลว่าทาง ตรงกับคำว่ามรรค และก็เป็นคำที่นิยมใช้ในภาษาไทยด้วย ก็เป็นอันว่า มรรค คือทางดำเนินชีวิต หรือวิถีชีวิต แต่ก็ต้องระวังด้วยว่า ถ้อยคำเหล่านี้ คนเขาไปใช้กันในความหมายที่ต่างคนต่างคิดต่างเข้าใจ ซึ่งไม่เหมือนกัน เป็นเรื่องของปัญหาด้านภาษา ซึ่งเราต้องรู้เท่าทันเอง เมื่อจะศึกษา ก็เป็นหน้าที่ของเราเองที่จะทำความเข้าใจให้ตรงตามความหมายของคำนั้นๆ ที่ใช้ในวงการณ์นั้นๆ หรือในกรณีนั้นๆ

ที่นี้ **มรรค** คือการปฏิบัติอันเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งนำไปสู่จุดหมายที่ดีเลิศ หรือพูดสั้นๆ ว่าวิถีชีวิตที่ดีงามนั้น ก็มากับ**สิกขา** ในแง่ที่ว่า เมื่อเราต้องการจะมีวิถีชีวิตที่ดีงาม จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง เราจะทำอย่างไร เราก็ต้องรู้จักที่จะทำให้ออย่างนั้น นี่คือ เราก็ต้องมีความรู้ และเราก็ต้องฝึกตัวเองให้ทำให้ปฏิบัติได้อย่างนั้น ซึ่งก็สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์เรานั่นเอง ที่ว่าจะเป็นอย่างอะไร จะทำอะไรเป็น ก็ต้องฝึกต้องเรียนรู้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นก็จึงต้องมีสิกขา คือการฝึกการศึกษาการหัดการพัฒนาขึ้นมา เพื่อที่จะทำให้เราสามารถดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามตามที่ต้องการนั้นได้

เพราะฉะนั้น สิกขา กับมรรคนี้ จึงต้องมาเข้าคู่ ควบคู่กัน ไปด้วยกัน สิกขาเป็นการฝึก การศึกษา เป็นการเรียนรู้ฝึกพัฒนาตน เมื่อฝึกตัวเองไว้อย่างไร ก็จะดำเนินชีวิตได้อย่างนั้น เพราะฉะนั้น สิกขาจึงมาทำให้เรา นี้ ได้มีมรรค คือการปฏิบัติซึ่งเป็นทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องนั้น สิกขา กับมรรคก็เนื่องกันอย่างไรว่านี่ คือ **สิกขา**เป็นการศึกษาฝึกฝนพัฒนา แล้ว**มรรค**ก็เป็นการดำเนินชีวิต ได้อย่างที่ศึกษาฝึกฝนพัฒนาแล้วนั้น

ที่นี้ **สิกขา**ก็มี ๓ ด้าน คือ ฝึกพัฒนาในด้านพฤติกรรม เรียกว่า **ศีล** ฝึกพัฒนาในด้านจิตใจ เรียกว่า **สมาธิ** และฝึกพัฒนาในด้านปัญญา เรียกตรงตัวว่า **ปัญญา**

ที่นี้ พอมาดำเนินชีวิต บอกแล้วว่า ฝึกอย่างไร ก็ได้ อย่างนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อฝึกด้วยสิกขา ๓ ด้านนั้น ก็ดำเนินชีวิตโดยมีพฤติกรรม มีจิตใจ แล้วก็มีปัญญา ที่ได้พัฒนาขึ้นมาให้ดำเนินไปได้ด้วยดี อย่างนั้น เพราะฉะนั้น โดยสิกขา/ไตรสิกขา/การศึกษา ๓ ทำให้มี ศีล มีสมาธิ มีปัญญา อย่างใด ก็ได้ มรรคคือการดำเนินชีวิต ที่แยกออกไปเป็น ๓ มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา อย่างนั้น ตรงกัน ดังที่บอกแล้วว่า ฝึกอย่างไร ก็ได้ อย่างนั้น

แล้วที่นี้ **มรรค** ที่ว่าแยกประเภทเป็น ๓ หมวด หรือ ๓ ด้าน โดยสอดคล้องตรงกันกับสิกขา ๓ คือเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างนี้นั้น พระพุทธเจ้าทรงจำแนกย่อยออกไปอีก ให้เห็นองค์ประกอบทั้งหลายได้ชัดเจน โดยทรงแยกย่อยออกไปจาก ๓ หมวด กลายเป็น ๘ ข้อ เรียกว่า องค์ประกอบของมรรค ๘ อย่าง หรือเรียกง่ายๆ ว่า องค์ ๘ ของมรรค ก็มาด้วยกัน

มรรคนี้ นำโดยปัญญา แสดงออกมาทางศีล ขับเคลื่อนด้วยสมาธิ

ก. หมวดปัญญา

๑. สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ หรือความเห็นถูกต้อง

ถ้อยคำนี้ ต้องอธิบายความหมายกันหน่อย คือ คนเราที่มีความรู้ มีความเข้าใจอย่างไรแค่ไหน ความรู้ความเข้าใจเท่าที่เขามีนั่น ก็จะจับตัวเป็นความเห็น ความเชื่อ เป็นความยึดถือ เป็นหลักการที่ยึดถืออย่างนั้น คือมันจะเป็นข้อสรุปหรือเป็นผลรวมแห่งความรู้ความเข้าใจของเขา หรือปัญญาเท่าที่มีที่ถึง เรียกสั้นๆ ว่า **“ทิฐิ”** แล้วทิฐิอันนั้นก็จะเป็นตัวนำในกระบวนการดำเนินชีวิตของเขา เริ่มตั้งแต่การคิดไปตามความเห็น ตามความเชื่อ ตามหลักที่ยึดถือไว้ แค่ว่าเขาเข้าใจ อย่างนั้นๆ

ในการที่จะมาเป็นมรรค จะมาเป็นตัวนำของทางดำเนินชีวิตถูกต้อง ที่เรียกว่ามรรคนี้ ก็ต้องเป็นทิฐิที่ถูกต้อง ดังนั้นในมรรคนี้ ข้อที่ ๑ จึงให้เป็นสัมมาทิฐิ

พอมีสัมมาทิฐิ มีความรู้ความเข้าใจที่เข้าถึงความจริงแท้ เกิดเป็นทิฐิ คือปัญญาเท่าที่มองเห็น เรียกง่ายๆ ว่าความเห็น เป็นความเชื่อ ความยึดถือที่ถูกต้องแล้ว ก็มีความคิดการตั้งจิต ตั้งใจที่จะทำการต่างๆ ที่ถูกต้องสอดคล้องหรือเป็นไปตามความเห็นความเชื่อที่ถูกต้องนั้น

๒. สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความดำริชอบ หรือความคิดถูกต้อง

ดังที่ได้อธิบายแล้วในข้อแรก **สังกัปป** คือความคิด ความดำรินั้น มีทิวฐิเป็นฐาน เป็นตัวกำหนด เมื่อมีทิวฐิ มีปัญญามองเห็นแค่นั้น เชื่อ ยึดถืออย่างไร ก็คิดการต่างๆ ไปตามความรู้เข้าใจ มองเห็นเชื่อถือยึดถืออย่างนั้น หรือคิดในทางที่สนองทิวฐินั้น

ดังนั้น เมื่อมีสัมมาทิวฐิ เห็น เชื่อ ยึดถือถูกต้องแล้ว ก็คิดการที่ถูกต้อง สอดคล้องสนอง สัมมาทิวฐินั้น พุดกว้างๆ ว่า คิดการอะไรต่างๆ ที่ตั้งงามสร้างสรรค์ ซึ่งปลอดจากความใฝ่กาม (เนกขัมมะ) ปราศจากความแค้นเคืองคิดร้าย (อพยาบาท) และปราศจากการข่มเหงเบียดเบียน (อวิหิงสา) เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความดำริชอบ

แล้วในการคิดชอบนี้ ถ้ารู้จักคิดแยกกาย คิดเป็น คิดได้ดี อย่างที่ว่ามี **โยนิโสมนสิการ** ก็จะคิด อย่างได้ผล สำเร็จการต่างๆ ได้อย่างดีอย่างเลิศด้วย พร้อมทั้งย้อนกลับมาช่วยให้เกิดความรู้เข้าใจ ถูกต้อง มีปัญญาที่เป็นสัมมาทิวฐิยิ่งขึ้นอีก

ได้ ๒ ข้อแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องของความรู้ความเข้าใจ และความคิด เป็นเรื่องของปัญญา จึงรวมเป็น หมวดที่ ๑ คือ ปัญญา แล้วต่อไป จากความคิดก็จะออกมาสู่การกระทำ

ข. หมวดศีล

๓. สัมมาวาจา แปลว่า วาจาชอบ พุดจาถูกต้อง

การกระทำทางวาจา เรียกกันว่าพุด เมื่อมีความรู้ความเข้าใจอย่างไรเท่าไร ยึดถือ เชื่อถือ คิดเห็นอย่างไร คิดแล้ว ก็พุดไปตามนั้น

เมื่อมีความรู้ เข้าใจ เชื่อ คิดเห็นถูกต้อง ก็พุดถูกต้องไปตาม เป็นวาจาชอบ เรียกว่า สัมมาวาจา แปลว่า เจรจาชอบ หรือ พุดชอบ พุดถูกต้อง กล่าววาจาตั้งงามมีเหตุผล เป็นประโยชน์ ซึ่งปลอด จากคำเท็จ ปราศจากคำส่อเสียด คำหยาบคาย คำเพ้อเจ้อ

๔. สัมมากัมมันตะ แปลว่า การทำชอบ ทำการถูกต้อง

เมื่อมีความรู้ เข้าใจ เชื่อ คิดเห็นถูกต้อง ก็กระทำ ก็แสดงออกทางกาย ทำการถูกต้องไปตาม เป็นการทำชอบ เป็นการกระทำถูกต้อง เรียกว่า สัมมากัมมันตะ บางทีแปลอย่างโบราณว่า การงานชอบ แต่แปลเป็นการกระทำชอบดีกว่า จะได้ไม่ไปสับสนกับภาษาปัจจุบันที่เป็นเรื่องของการ เลี้ยงชีพ การทำการถูกต้องนี้ ก็เป็นการกระทำที่ดีงาม เป็นคุณประโยชน์ ทำการทั้งหลายที่ปลอด จากการฆ่าฟันทำร้าย ปราศจากการเอาของคนอื่นที่เขามีได้ให้ ปลอดจากการประพฤติผิดในกาม การล่วงละเมิดทางเพศ

๕. สัมมาอาชีวะ แปลว่า เลี้ยงชีพชอบ มีอาชีพถูกต้อง

การประกอบอาชีพการงาน การหาเลี้ยงชีพ เป็นแดนใหญ่แห่งกิจกรรมของชีวิต ที่องค์มรรค ออกโรงงานกันเต็มทีเต็มกระบวน จึงสำคัญมาก ต้องได้ความเชื่อ ความเข้าใจ และการคิดที่ ถูกต้อง เมื่อรู้เข้าใจ มองเห็น เชื่อถือถูกต้อง คิดการในทางถูกต้อง ก็จะประกอบอาชีพถูกต้อง ไปด้วย เช่นว่า ถ้ามองเห็นเชื่อถือว่าการเบียดเบียนกันไม่ดี การฆ่ากันไม่ดี อาชีพอะไรที่เป็นการ ทำร้ายคนอื่น เอาเปรียบคนอื่น ก็จะละเว้น หลีกเลี้ยง อย่างนี้เป็นต้น ก็พุดกว้างๆ ไว้ก่อนว่า ละเว้น มิจอาชีพ ประกอบสัมมาชีพ

สัมมาวาจา เจรจาชอบ หรือพูดถูกต้อง สัมมากัมมันตะ กระทำการถูกต้อง แล้วก็ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตถูกต้อง ๓ ข้อนี้ เป็นเรื่องออกมาเป็นพฤติกรรม ฉะนั้นจึงอยู่ในหมวดศีล

ค. หมวดสมาธิ

๖. สัมมาวายามะ แปลว่า พยายามชอบ มีความเพียรพยายามถูกต้อง

การที่เราจะรับรู้ เรียนรู้ ทำความเข้าใจ คิดการทั้งหลาย และนำเรื่องที่รู้ที่เข้าใจมาสู่การประพฤติปฏิบัติ จะพูดจา จะทำการทั้งหลายให้ถูกต้อง ให้ได้ผลดี ก็ต้องมีสมาธิด้านจิตใจมาหนุน ต้องมีจิตใจที่เหมาะสมแก่การใช้งาน มีกำลังมีความเข้มแข็ง มุ่งหน้าไป

เริ่มด้วยให้เกิดมี **ฉันทะ** ขึ้น (ฉันทํ ชนตฺติ) คือใจรักอยากทำ แล้วก็พยายาม เรียกว่ามี **วายามะ** - ความพยายาม คือเอาเรี่ยวแรงมาลงมือทำการ มีวิริยะ ความเพียร คือแก้แล้วแก้ อดทน ก้าวไป ใจสู้ ซึ่ง จะนำไปทำการนั้นได้ผลจนสำเร็จ โดยให้เป็น **สัมมาวายามะ** คือเป็นความเพียรพยายามชอบ อัน ถูกต้อง ในการระวังป้องกันอกุศล เรื่องเลว สิ่งร้าย ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (สังวร) ในการละเลิก แก้ไข กำจัดอกุศล เรื่องเลว สิ่งร้าย ที่เกิดขึ้นแล้ว ให้หมดสิ้นไป (ปหาน) ในการประกอบกระทำ บำเพ็ญกุศล เรื่องดี สิ่งที่เป็นคุณ ที่ยังไม่เกิด ยังไม่มี ให้เกิดให้มีขึ้น (ภาวนา) และในการเพิ่มเติม เสริมรักษากุศล ทำให้เรื่องดี สิ่งที่เป็นคุณ ที่เกิดขึ้นแล้ว ที่มีอยู่แล้ว มั่นคงดำรงอยู่ได้ ไม่เลือนหาย แต่ให้เจริญเพิ่มพูน จนในโพชฌงค์ เต็มเปี่ยม (อนุรักษณา/อนุรักษ) รวมเป็นเพียร ๔ ด้าน ต่อด้วย

๗. สัมมาสติ แปลว่า ระลึกชอบ สติถูกต้อง สติทันพร้อมทั่ว

ไม่ว่าจะคิด จะพูด จะทำอะไร ก็ต้องมีสติ ถึงจะมีความเพียรอย่างดีเดินหน้าเต็มที่ แต่เพียร เท่านั้นไม่พอ อาจจะทำพลาด ไม่ว่าจะหย่อนไป หรือเกินไป ก็เสียการได้ ไม่สำเร็จ จึงต้องมีธรรมนี้ ด้วย คือสติ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสย้ำไว้ว่า สตินั้นจะต้องใช้ประโยชน์ในที่ทั้งปวงหรือในทุกกรณี (สติ ญจ ขฺวาทํ ภิกฺขเว สพุทฺธิกํ วทามิ, ส.ม.๑๙/๕๗๒/๑๕๘)

“สติ” คำสั้นๆ นี้ มีความหมายทั่วถึงทุกอย่าง ถ้าเข้าใจความหมายแล้ว พูดคำเดียวนี้ ถึงใจทันที มีคำแปลที่เป็นทางการว่า ระลึกได้ นึกได้ ถ้าพูดง่ายๆ อย่างชาวบ้าน มีสติ ก็คือใจอยู่กับตัว ไม่ใจหาย ไม่ใจลอย ไม่เผลอ ไม่หลงลืม ที่ว่าใจอยู่กับตัวนั้น คือมันพร้อมรับ พร้อมสนอง ถึงกันกับสิ่งที่ ตัวเกี่ยวข้องต้องทำทุกอย่าง จะพูดจะทำอะไร ใจก็อยู่กับสิ่งที่พูดที่ทำนั้น ไม่พลัด ไม่พลาด ไม่คลาด ไม่เคลื่อน ไม่หลุด ไม่ลอย ไม่เตลิดไป

ที่แปลสติว่านึกได้ ระลึกอยู่นั้น ก็เป็นการตื่นตัว ทนต่อความเป็นไปรอบตัว ฝ้าดูอยู่ พร้อมรับ พร้อมสนอง มีอะไรเกี่ยวข้องจะจัดจะทำ ก็จับไว้กับใจ ดิ่ง ตรึง กำกับอยู่ อะไรดี ที่พึงต้องการ ก็ เลือกรับจับเอาไว้ อะไรร้ายไม่ดี ก็กันออกไป ทำหน้าที่เหมือนนายประตูหรือผู้เฝ้ายามตรวจตราคน ที่ผ่าน จะหยุดจะยังจะสำรวจตรวจนับจับคันจะปล่อยให้ไปหรือไม่ และเหมือนเจ้าหน้าที่ผู้ตรวจสอบ เช่นดูว่าขณะนี้มีความเพียรแรงเกินไปซักจะร้อนรน ให้เสริมสมาธิใจสงบมั่นคงขึ้นมาดูให้พอดีไป อย่างเรียบแนว เวลานี้ศรัทธาแรงไปโดยไม่รู้เข้าใจเหตุผลจะกลายเป็นงมงาย ให้เสริมความรู้ใช้ ปัญญาให้มากขึ้น อะไรขาดอะไรเกิน จัดปรับให้ครบถ้วนลงตัว ให้ถึงกันทันทั่วรอบคอบ

สติเป็นตัวตื่นตัวเตือนตัวตั้งหลักตัวส่งสัญญาณให้ เช่นว่าในกรณีนี้สถานการณ์นี้ ให้ตั้งธรรมนำคุณสมบัตินั้นๆ เข้ามาทำงานให้ตรงเรื่องเหมาะโอกาสที่จะได้ผลดี ดังนี้ เป็นต้น และจัดปรับให้ได้ที่ให้ออกดีกับกรณี

ทั้งนี้พึงเข้าใจว่า สติจะพ่วงเอาสัมปชัญญะ คือความตระหนักรู้ มาทำงานไปด้วยกัน

หน้าที่หลักของสตินั้น คือเป็นตัวเริ่มงานให้แก่ปัญญา ทั้งปัญญาที่ทำงานเฉพาะหน้าเฉพาะกิจ ที่เรียกว่าสัมปชัญญะ และปัญญาที่ทำงานประจำในเรื่องราวทั่วไป ดังที่เรียกคู่กันว่า สติสัมปชัญญะ และสติปัญญา

สติเป็นตัวเริ่มงาน โดยเป็นเหมือนมือ ซึ่งจับตั้งตรึงรั้งหรือถือสิ่งที่ต้องการไว้ ไม่ให้คลาดไม่ให้พลัดหรือหลุดลอยพันเลยล้าหายไปเสีย ส่วนปัญญาเป็นเหมือนตาที่มองที่เพ่งจ้องดูพิจารณาพิเคราะห์วิจัยสิ่งนั้นให้รู้เห็นเข้าใจไปจนแจ่มแจ้งชัดเจน

สติชอบ เป็นสัมมาสติ คือสติที่ตื่นพร้อมทันต่อความเป็นไปทั่วทุกด้าน อันจะให้ปัญญาทำงานได้อย่างดีรู้เท่าทันถึงความจริง ซึ่งตรัสแสดงไว้ว่าเป็นสติปัญญา คือ สติที่ตื่นพร้อมด้วยปัญญา ตามดูรู้ทันต่อความเป็นไปทั่วทุกด้าน มองเห็นความจริงตามสภาวะ เป็นอยู่อย่างมีจิตใจเป็นอิสระ โดยมีตัวทำงานประจำคือ ความเพียร ปัญญาที่เรียกว่าสัมปชัญญะ และสติ จำแนกเป็น ๔ อย่าง คือ

- ๑. กายานุปัสสนาสติปัญญา สติตื่นอยู่พร้อมด้วยปัญญาตามดูรู้ทันกาย
- ๒. เวทนานุปัสสนาสติปัญญา สติตื่นอยู่พร้อมด้วยปัญญาตามดูรู้ทันเวทนา
- ๓. จิตตานุปัสสนาสติปัญญา สติตื่นอยู่พร้อมด้วยปัญญาตามดูรู้ทันภาวะจิต
- ๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา สติตื่นอยู่พร้อมด้วยปัญญาตามดูรู้ทันธรรม เช่นว่า ในใจมีนิรวรรณใหม่ มีโพชฌงค์ใหม่ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ พร้อมทั้งการเกิดการละสังโยชน์โดยอาศัยอายุตนะ ๖ คู่ และอริยสัจ ๔ คืออะไรอย่างไร

๘. สัมมาสมาธิ แปลว่า จิตตั้งมั่นชอบ สมาธิถูกต้องได้ที่ สมาธิถูกต้องเต็มความหมาย

สมาธิ พุทธภาษาทางการก็คือ ภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว (เอกัคคตา) ได้แก่ตั้งจิตไว้สนิทแน่วในอารมณ์นั้น พุทธอย่างง่ายก็คือ ภาวะจิตตั้งมั่น มุ่งแน่ว สม่่าเสมอ อยู่ตัว ได้ที่ เป็นประธานเป็นที่ตั้งที่รวมที่รองรับกุศลธรรมทั้งหลาย จนเรียกชื่อเป็นตัวแทนของการฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ เรื่องสมาธินี้ ได้อธิบายมามากแล้วข้างต้น จึงพูดที่นี้เพียงเท่านี้

จิตที่เป็นสมาธิ เป็นกัมมณีย์ พร้อมเต็มที่ที่จะใช้ทำงาน เฉพาะอย่างยิ่งเอื้อให้ปัญญารู้เข้าใจมองเห็นชัดเจน เป็นสัมมาสมาธิ มีสมาธิในฉาน ๔ เป็นมาตรฐาน

นี่คือสุดท้าย สามข้อ อันได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ นี้ เป็นองค์งานด้านจิตใจ จัดเป็นหมวดสมาธิ

เป็นอันว่าครบองค์ ๘ ของมรรคซึ่งจัดแยกเป็น ๓ หมวดดังที่ว่า แล้วก็ชอยออกไปให้เห็นว่า โดยการชี้นำของปัญญา ออกมาทางศีล ด้วยเรี่ยวแรงกำลังงานของชุดสมาธินั้น ในแต่ละด้าน มีอะไรเป็นตัวประกอบสำคัญในการปฏิบัติธรรมหรือดำเนินชีวิตที่ตื่น

มองมรรค ดวงธรรมของวิถีชีวิต

ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า **สิกขา** เป็นการฝึกการศึกษา ที่จะให้คนมีการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่เป็น**มรรค**

ดังนั้น ในแง่ของสิกขา คือในการฝึก ก็จะมีรายการข้อปฏิบัติ เป็นข้อแยกข้อย่อย มีรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติหรือรักษามากมาย เพื่อจะได้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค แล้วแต่ว่าจะไปอยู่ในสภาพชีวิตอย่างไร เช่น ในชั้นศีล ถ้าเป็นภิกษุ ก็มีปาติโมกขสังวรศีล ที่มีสิกขาบท ๒๒๗ แล้วยังมีสิกขาบทนอกปาติโมกขอีกหลายร้อยหรือเป็นพัน ของภิกษุณีก็มีสิกขาบทในปาติโมกข์ ๓๑๑ ต่อจากปาติโมกขสังวรศีล ก็ยังมีปัจฉยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวกับปัจฉยสี่ ฯลฯ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ก็มีสิกขาบท ๕ ที่รักษาให้เป็นศีล ๕ รวมแล้วไม่ว่าจะมีรายละเอียดวิจิตรพิสดาร มีเรื่องเยอะแยะอย่างไร ก็ประพฤติปฏิบัติศีลในสิกขานั้น ให้เป็นศีลในมรรค

พอถึงศีลที่เป็นมรรค ก็ไม่ใช่เป็นการแยกดูรายละเอียดในการฝึก แต่ดูผลการฝึกการศึกษา ที่ออกมาในการดำเนินชีวิต ที่นับว่าเป็นองค์ประกอบของวิถีชีวิตที่ดีงามซึ่งเป็นผลของการฝึกการศึกษานั้น

ยกตัวอย่างเช่น ศีลใน**มรรค** จะเห็นว่า ไม่ได้แยกเป็นศีลนั้นศีลนี้ ไม่แจกแจกเป็นการปฏิบัติที่มีรายการรายละเอียดในการฝึกอย่างนี้ๆ นั้นเป็นเรื่องของสิกขา แต่ในมรรคนี้ ดูผลรวม จึงแยกศีลเป็นแค่ด้าน *กาย วาจา และ อาชีวะ* คือเป็นเรื่องในชั้นของการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะไปทำไปประพฤติปฏิบัติอะไรก็ตาม ก็ให้เป็นภาวะชีวิตที่ไม่มีเจตจำนงทำร้ายผู้ใด โดยให้เป็นศีลอยู่ใน ๓ องค์ที่เป็นอย่างนี้ คือ

ในด้านวาจา จะพูดอะไรก็พูดไป แต่อย่าให้เป็นวาจาเท็จ แต่ให้เป็นคำพูดที่ปลอดวาจาเท็จ ปลอดคำหาบายคาย ปลอดคำส่อเสียด ปลอดคำเพ้อเจ้อ เมื่อเว้นปราศปลอดวาจาไม่ถูกต้องพวกนี้แล้ว จะพูดอะไรก็พูดไป ไม่ต้องพรรณนารายละเอียดอย่างในการฝึกของสิกขา เป็นอันว่า สัมมาวาจา ปราศจากคำพูดผิดร้ายที่วุ่นนี้ นี่คือวาจาที่ใช้ได้

ในด้านกาย ในการแสดงออกทางกาย จะทำอะไรก็ทำ แต่ขอให้ปราศจากการละเมิด เบียดเบียน ทำร้ายชีวิตร่างกายของผู้อื่น ปราศจากการล่วงละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น ปราศจากการประพฤติผิดในกาม ก็เป็นอันว่าใช้ได้

ในด้านอาชีพก็เหมือนกัน ก็อย่าให้เป็นอาชีพที่เสียหาย ซึ่งก็จะโยงมาหาวาจาและกัมมันตะนั้นแหละ คุณก็ประกอบอาชีพสุจริตไปสิ ที่ทำลงไปโดยไม่มีการพูดเท็จทำลายประโยชน์คนอื่น ไม่หลอกลวงเขา ไม่เป็นอาชีพที่เบียดเบียนทำร้ายชีวิตร่างกายใคร ไม่ไปละเมิดทรัพย์สินผู้อื่น ไม่ผิดทางกาม ก็นับว่าเป็นอาชีพที่ใช้ได้โดยหลักการ

ที่นี่ มาดูด้านจิตใจในหมวดสมาธิ ถ้าไม่เข้าใจหลักนี้ก็จะสงสัยว่า ใจที่ดียังมีอะไรๆ อย่างอื่นตั้งมากมาย เช่น เมตตา กรุณา กตัญญู ขันติ จาคะ หิริ โอตตปปะ ฯลฯ แต่ทำไมในหมวดนี้ไม่พูดถึงบอกว่ามีแค่ ๓ คือ *สัมมาวายามะ* เพียรชอบ *สัมมาสติ* ระลึกรชอบ และ *สัมมาสมาธิ* ตั้งจิตมั่นชอบ พูดสั้นๆ ก็คือ วายามะ สติ และ สมาธิ ทำไมเอาแค่ ๓ นี้

ตอบสั้นๆ ก็ว่า เพราะธรรม ๓ อย่างนี้ เป็นองค์ประกอบสำคัญยืนตัวในการทำงานด้านจิตใจของมนุษย์ ที่จะให้ทุกอย่างดำเนินไปได้ เป็นสิ่งที่ต้องการประจำในการปฏิบัติ เป็นตัวทำงาน เป็นตัวประจำการ ธรรมคือคุณสมบัติอย่างอื่นๆ ในจิตใจนั้น ก็ออกมาแสดงโดยมีเจ้า ๓ ตัวนี้ ขับเคลื่อน นำคุม เป็นที่ตั้งตัว เป็นที่ทำงาน เป็นที่รวมพล

ในการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป ก็มองเห็นได้ ในฝ่ายจิตต้องมี *สิ่ง* ความเพียรนี้ ถ้าไม่มีตัวความเพียรนี้ แล้วอะไรจะทำงาน แม้แต่เมื่อคนโกรธ จะทำอะไรสนองความโกรธ ก็ต้องมี ความเพียร แต่มันไม่เป็นสัมมาวายามะ หากเป็นมิจฉาวยามะไปเสีย ในกรณีนี้ เราต้องการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ให้ความเพียรที่มี เป็นสัมมาวายามะ คุณสมบัติอื่นอะไรๆ ที่จะออกสู่ปฏิบัติการในการดำเนินชีวิตได้ ก็ต้องมีตัววายามะ คือความเพียรนี้ ขับดันไป

สอง ต้องมีสติกำกับ คอยตั้งหลักไว้ ให้อใจอยู่กับงานกับเรื่องนั้น ไม่ว่าจะฝึกศึกษาอะไร จะทำการใดๆ ก็ต้องมีสติทั้งนั้น แต่ถ้าด้านปัญญาพร่อง มีทิวฐิมิสังกัปที่มีฉฉา สติซึ่งเป็นกุศล (เป็นคุณเกื้อหนุนชีวิต) ไปจับไปอยู่กับงานการเรื่องที่ผิด ใช้ผิด ก็กลายเป็นมิจฉาสติไป

ปัญญาที่เป็นสัมมาทิวฐิรู้-บอกไว้ อันไหนเป็นคุณ อันไหนเป็นโทษ ตัวดี ตัวร้าย สติ-องครักษ์ ใฝ่ยาม พอเจ้าพวกโทษะ โลกะ ฤษยา ขี้เกียจ ขี้โกรธ ฯลฯ จะมา สติก็กั้นออกไป ห้ามไว้ ใฝ่พวกเมตตา จาคะ สัจจะ ขันติ ฯลฯ เข้ามา ไม่ให้ไกลออกนอกทาง ฯลฯ

พร้อมกันนั้น ก็ต้องมี *สาม* คือ สมาธิเป็นฐานรองรับ เป็นที่ตั้งที่ทำงาน ดังว่าแล้ว คุณสมบัติอื่นทั้งหลายจึงจะตั้งอยู่ได้ ทำงานได้ เจริญออกงามได้ มิฉะนั้นก็จะพากันหล่นระเนระนาดหายไปหมด แต่ก็ต้องให้มันแน่นมุ่งแนวในเรื่องในงานที่ถูกต้อง ไม่เป็นมิจฉาสมาธิ

ครบแล้ว ๓ ตัวนี้ ในฝ่ายจิต คือมี สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นองค์ประกอบในการทำงาน ที่จะให้การดำเนินชีวิตที่ตั้งงามนี้เป็นไปได้

เวลาพูดถึงผู้ปฏิบัติกรรมฐาน ก็เห็นว่าเจ้า ๓ ตัวนี้เด่นขึ้นมาเลย อย่างจะไปปฏิบัติวิปัสสนา จะบำเพ็ญสติปัญญา ๔ ก็มี “อาตปปี สมปะชาโน สติมา” อาตปปี ก็เพียรพยายาม นี้อยู่ในสัมมาวายามะ สัมปะชาโน มีสัมปชัญญะ อันนี้เป็นเรื่องของวิปัสสนา จึงต้องมีปัญญาเข้ามา แล้วก็ สติมา มีสติ และพร้อมกันนี้ สมาธิถึงจะไม่ไต่ตัวแกนงานในวิปัสสนา ก็ต้องมีเป็นฐานรองอยู่ ถ้าจิตไม่มีสมาธิบ้างเลย ปัญญาที่ทำงานไม่ได้ผล เพราะจิตไม่เป็นกัมมณีย์ ไม่เหมาะกับการใช้งาน อย่างที่เคยพูดไปแล้ว

ในการปฏิบัติวิปัสสนาอย่างสติปัญญา สมาธิไม่ใช่ตัวเด่น ไม่ได้ต้องการสมาธิลึกซึ้งนัก กลับเป็นว่าสติเป็นตัวเด่น แต่ก็ต้องมีสมาธิอยู่บ้าง โดยที่ว่าท่านมักอธิบายกระบวนการปฏิบัติกันยืดยาว บอกว่าก่อนจะเริ่มปฏิบัติวิปัสสนา ก็ไปเจริญสมาธิก่อน ซึ่งมักจะว่ากันถึงขั้นให้ได้ฌาน ๔ แล้วจึงเริ่มวิปัสสนา นี่คือมีสมาธิที่ได้เต็มที่อยู่ก่อนแล้ว แต่พอถึงตัววิปัสสนา ก็ไม่ต้องพูดถึงสมาธิที่มีเป็นฐานอยู่ก่อนแล้วนั้นอีก พูดถึงแต่ตัวงานประจำขณะนั้นๆ ในวิปัสสนา คือ ความเพียร สัมปชัญญะ แล้วก็ สติ ดังที่ว่าไปแล้ว

ส่วนในด้านปัญญา บอกแล้วว่า สัมมาทิวฐิเป็นต้นทางนำหน้าหมด ดังได้ว่าแล้วปัญญา ความรู้ความเข้าใจต่างๆ นั้นเป็นคำพูดรวมๆ อยู่ในระหว่างที่ยังพัฒนา เป็นปัญญาจริงแล้วบ้าง ยังเป็นแต่เรียกชื่อว่าปัญญาบ้าง

ที่นี้ปัญญานั้นก็อยู่ที่ว่า มันรู้เข้าใจถูก หรือรู้เข้าใจผิด ซึ่งก็จะพาให้เห็นถูกหรือเห็นผิด เชื่อถูก หรือเชื่อผิด เป็นทิวฏฐิตุความยึดถือหลักการที่ถูกหรือผิด แล้วมันก็เป็นจุดตั้งต้น ถ้าเริ่มจากจุดตั้งต้นที่ผิด ก็ผิดไปตลอดทางทั้งกระบวนการ แต่ถ้าเริ่มจากจุดตั้งต้นที่ถูก ก็ไปถูกทางตลอดกระบวนการ เพราะฉะนั้น ปัญญาตัวสำคัญที่จะเป็นฐานที่ตั้งต้นในการดำเนินชีวิต ก็คือทิวฏฐิตุ ที่ถูกหรือผิด

ต่อจากนั้น ในการที่ทิวฏฐิตุนี้จะออกไปสู่การดำเนินชีวิต ก็ต้องมีความคิด จึงจะออกไปเป็นปฏิบัติการได้ นี่คือต่อจากความรู้เข้าใจ จากความเห็นความเชื่อ ความยึดถือหลักการ ก็ออกมาสู่สิ่งกับ คือความคิด ความดำริ แล้วก็ไปต่อเชื่อมกับการดำเนินชีวิตด้านพฤติกรรม โดยมีด้านจิตใจมาขับเคลื่อนให้เป็นไปได้จนสำเร็จได้ อย่างที่ว่า

ทั้งหมดนี้ก็เป็นกระบวนการดำเนินไปของมรรค อย่างที่บอกไปแล้วว่า มรรคนี้เป็นด้านการดำเนินชีวิตของคน ซึ่งว่าไปตามธรรมชาติ เมื่อคุณสมบัติอย่างนี้มีแล้ว มันก็ดำเนินไปตามกระบวนการของมัน เพราะฉะนั้น เมื่อจะให้เป็นการดำเนินชีวิตที่ดีงามถูกต้อง ก็จึงต้องให้มีสัมมาทิวฏฐิตุ ซึ่งเป็นปัญญาที่พัฒนามาดีแล้ว เป็นที่ตั้งต้น

ทวนย้ำว่า ในฝ่ายมรรคนี้ เริ่มด้วยปัญญา เมื่อรู้เข้าใจอย่างไร มองเห็นแค่ไหน ก็ทำไปตามนั้น และทำได้ในขอบเขตเท่านั้น เมื่อปัญญาพัฒนาลึกซึ้งและขยายออกไป ก็เปิดกว้างขยายไกล มีความเชื่อ คิดเห็น เข้าใจแค่ไหน ก็จะดำเนินชีวิตไปได้ตามนั้น

ส่วนในฝ่ายสิกขานั้น เพราะเป็นการฝึกด้วยความตั้งใจจะพัฒนาชีวิต ก็เริ่มด้วยส่วนที่หยาบจับง่าย เป็นพวกเครื่องมือก่อน ก็เอาศีลนำได้ อย่างที่ว่าเอาศีลเป็นฐานที่ตั้งต้นในการฝึก เมื่อฝึกศีลด้วยวินัยแล้ว ก็เป็นฐานให้ก้าวต่อไปสู่จิตสู่ปัญญาได้ผลดี

เป็นอันว่า ได้เห็นความสัมพันธ์โยงกัน ระหว่างฝ่ายสิกขา กับฝ่ายมรรคแล้ว

รวมความก็คือว่า สิกขาเป็นการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาคนให้ดำเนินชีวิตไปอย่างถูกต้อง ฝึกอย่างไร ได้อย่างนั้น เมื่อเราสิกขา/ศึกษา - ฝึกให้มีพฤติกรรม มีจิตใจ มีปัญญา ได้อย่างไร เราก็ใช้พฤติกรรมจิตใจ และปัญญานั้น ในการมีมรรค - ที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างนั้น จึงสอดคล้องเป็นอันเดียวกัน

ตามที่ว่ามานี้ พุทธให้เข้าใจด้วยภาษาอีกแบบหนึ่งว่า **สิกขา** ฟังมองแบบแยกส่วน แต่**มรรค** ฟังมองแบบองค์รวม

ควรใส่ใจพัฒนาการดำเนินชีวิตของประชาชน

ตามที่ว่าให้มอง**สิกขา**แบบแยกส่วน แต่มอง**มรรค**แบบองค์รวมนั้น จะเห็นได้ง่าย เราจะฝึกคนให้ได้ให้เป็นอย่างนั้นๆ ให้มีชีวิตที่ดีอย่างนี้ๆ เวลานี้เขาอยู่ในสภาพชีวิตแบบนี้ เช่นเป็นพระ หรือเป็นคฤหัสถ์ อยู่ในวัยนั้นวัยนี้ เราควรจะฝึกจะพัฒนาในจุดนั้นๆ ในเรื่องนั้นๆ ก็พิจารณาแจกแจงรายการแยกรายละเอียดออกไปๆ แล้วก็ฝึกกันไป นี่คือสิกขา

แต่พอดู**มรรค** คือชีวิตของเขาที่เป็นอยู่ดำเนินไป ก็ดูรวมว่าดำเนินไปถูกต้องไหม ดิงามไหม คราวนี้มองรวมเลย และโยงถึงกันประกอบกันทุกด้าน ก็จึงบอกองค์รวมมาตรฐานที่พร้อมทุกด้านให้เป็นสัมมาไว้ อย่างเป็นองค์รวม ที่ว่าดูทั่วพร้อมถึงกันหมด

จึงเป็นอย่างที่ท่านบอกหลักไว้ เองง่าย ๆ คนนั้นไปฝึกกรรมฐาน ทำสมาธิ คนนี้ไปปฏิบัติ วิปัสสนา นี่คือการพัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญา เป็นเรื่องของจิตใจและปัญญาล้วนๆ ไม่มีเรื่องกาย วาจาและอาชีวะเลย พวกฝึกสมาธิก็ให้รู้จักสมาธิ ๒-๓ ฌาน ๔ สมาบัติ ๘ ฯลฯ พวกเจริญวิปัสสนา ก็นึกถึงเรื่อง ญาณ ๑๖ วิปัสสนาญาณ ๘ ฯลฯ นี่ก็ไปไกลไปสูงมากแล้ว แต่เวลาตรวจสอบการปฏิบัติ ปรากฏว่าท่านตรวจดูภาวะชีวิตทั้งหมดครบตลอดมรรคทั้ง ๘ องค์ คือพร้อมกับความเจริญของสมาธิ หรือของจิต หรือความเจริญของปัญญานั้น ก็ดูตั้งแต่ชีวิตด้านพฤติกรรมกายวาจาอาชีวะ คือศีล ถ้าไม่ครบพร้อมมรรคทั้ง ๘ องค์ ก็ยังไม่บรรลุมรรคผล ยังไม่ตรัสรู้

เอ... นี่เขาเจริญจิตเจริญปัญญาอยู่ล้วนๆ แล้วจะตรวจจะดูพฤติกรรมกายวาจาอาชีวะ ที่เป็น ศีลได้อย่างไร อันนี้ ขอให้ดูศีลที่เป็นองค์ของมรรคว่าตัวศีลแท้ๆ อยู่ตรงไหน แค่นั้น ก็อย่างที่เหมาะสม เป็นคำจำกัดความบอกไว้แล้วในองค์มรรคหมวดศีลนั้นว่า

“กตมา จ ภิกขเว สัมมาวาจา ฯ มุสาวาทา เวรมณี, ปิสฺสุณาย วาจาเย เวรมณี, ฌรฺุสฺสาย วาจาเย เวรมณี, สฺมณฺพปฺลาปา เวรมณี, อหํ วุจฺจติ ภิกขเว สฺมมาวาจา...”

ว่า: “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจา เป็นไฉน ภาวะ/เจตนาปลอดเว้นจากการ พูดเท็จ ...จากการพูดส่อเสียด ...จากการพูดคำหยาบ ...จากการพูดเพ้อเจ้อ นี้ เรียกว่า สัมมาวาจา”

นี่ด้านวาจา ส่วนด้านกายและอาชีวะ ก็ทำนองเดียวกัน นี่คือดูที่สภาพชีวิต ซึ่งไม่ว่าใคร ถึงจะ อยู่เฉยๆ กับใจของตัว ก็ตรวจสอบได้ เป็นอันว่าดูให้ครบองค์ ๘ ของมรรค

ที่นี้ หันไปดูคนต่างๆ ไป อย่างชาวบ้าน ตั้งแต่ชาวไร่ ชาวนา ข้าราชการ ฯลฯ ซึ่งดำเนินเดิน มรรคเด่นชัดในด้านกาย วาจา อาชีวะ ก็ดูกันที่ด้านศีลเด่นออกมา ส่วนด้านจิตใจ และด้านปัญญา คราวนี้ไม่พูดถึงสมาบัติ ไม่พูดถึงวิปัสสนาญาณ อะไรๆ กันละ แต่ถามว่าด้านจิต-ด้านปัญญา ไม่ต้องมี หรือ ก็ไม่ใช่ ต้องมีแน่ ต้องดูต้องตรวจสอบด้วยแน่นอน นี่ก็ชัดอยู่แล้ว ถึงจะอยู่ในนา หรืออยู่ในครัว ด้านจิตใจ ก็ต้องดูความเพียร ดูสติ ดูสมาธิ ด้านปัญญา ก็ต้องให้มีสัมมาทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ แค่นี้ ก็ครบองค์มรรคหมดแล้วใช่ไหม

ที่นี้ พวกชาวบ้าน ประชาชนทั่วไป ที่ว่าอยู่กันเด่นออกมาด้านศีลนั้น องค์มรรคระดับศีลที่พูด ถึงเมื่อ ก็มิเป็นมาตรฐานอยู่ เช่นที่ว่า มีสภาพชีวิตมีเจตนาที่ปลอดจากการที่จะฆ่าฟันทำร้าย ปลอด จากการพูดเท็จ ฯลฯ ประกอบสัมมาชีพ อันนี้อยู่ในมรรค เป็นองค์มรรค เป็นพื้นฐานอยู่

ที่นี้ จากสภาพชีวิตที่มีศีลพื้นฐานอย่างนั้นแล้ว ออกมาดูการดำเนินชีวิต ดูความเป็นอยู่ใน ระดับศีลว่าเป็นอย่างไร ที่นี้ก็มากมายยิ่งกว่าด้านไหนๆ ตั้งแต่เริ่มแรก ก็มีการรักษาศีล ๕ เป็น หลักประกันพื้นฐานของสังคม ไม่ให้คนเบียดเบียนกัน

แต่ไม่แค่นั้น ยังขยายออกไปอีก เช่น ในหลักกรรมจริยา ๑๐ (เช่น ม.ญ. ๑๒/๔๘๕/๕๒๓, บางแห่งเรียกว่า เป็น อริยธรรม/อารยธรรม, ชง.ทศก.๒๔/๑๖๘/๒๙๖, อรรถกถาถือว่าเป็น มนุษยธรรม เช่น ม.ช. ๑/๓๔๐) คราวนี้ไม่ใช่แค่เวลานั้นเวลานี้ ไม่ใช่แค่ปลอดปราศ อย่างในศีล ๕ หรือที่เป็นสภาวะพื้นฐานในองค์มรรคเท่านั้น คราวนี้ ขยายต่อออกไปว่าปลอดเว้นอะไร แล้วทำอะไรด้วย

อย่างในองค์มรรค ข้อ ๓ และศีล ๕ ข้อ ๑ เอาแค่ว่า เว้นปาณาติบาต ไม่ทำลายชีวิต แต่ในธรรมจรรยา บอกว่า ละปาณาติบาต เว้นจากการตัดรอนชีวิต วางทีณพะ วางศีลตรา มีความละเอียด กอปรด้วยเมตตา ใฝ่ใจช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ปวงสัตว์โลก

ในองค์มรรค ข้อ ๓ เอาแค่ว่า ภาวะ/เจตนาปลอดเว้นจากการพูดเท็จ ...จากการพูดส่อเสียด ...จากการพูดคำหยาบ ...จากการพูดเพ้อเจ้อ

แต่ในธรรมจรรยา ขยายแต่ละข้อๆ ออกไป เช่นว่า...เว้นจากวาจาส่อเสียด ไม่เป็นคนที่ยิงความข้างนี้ แล้วเอาไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนฝ่ายนี้ หรือฟังความข้างโน้น แล้วเอามาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนฝ่ายโน้น, เป็นผู้สวามนุษย์ที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ชอบสามัคคี ยินดีในสามัคคี พอใจในความสามัคคี ชอบกล่าวถ้อยคำที่ทำให้คนสามัคคีกัน ...เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดคำจริง พูดเป็นอรรถ พูดเป็นธรรม พูดเป็นวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีกำหนดขอบเขต ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร

ในหลักบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ซึ่งรวมการทำบุญทำความดีบำเพ็ญประโยชน์ไว้พร้อมทั้งด้านศีล ด้านจิต และด้านปัญญา ก็บอกไว้ว่า ด้านศีลที่นั้นมี ๓ ข้อ (เช่น อิติ.ป.๓/๒๓๕) คือ

- ๑. สีสัมย ทำดีด้วยการรักษาศีล
- ๒. อปจายนมัย ทำดีด้วยการแสดงความเคารพนับถือเอื้อเอื้อเพื่อให้เกิดเกียรติก่อกัน
- ๓. ไวยาวัจฉมัย ทำดีด้วยการชวนช่วยช่วยเหลือรับใช้

ที่นี้ คนหนุ่มสาวในชุมชน มีตัวอย่างว่า หนุ่มมชะกับเพื่อนรวมเป็น ๓๓ คน อยู่ในหมู่บ้านมจลคาม นอกจากตัวเองมีศีล ๕ ไม่เบียดเบียนไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใครแล้ว ก็พากันออกทำบุญบำเพ็ญประโยชน์ โดยดูแลความสะอาดเรียบร้อยในชุมชน ทำถนนของหมู่บ้าน ทำทางเชื่อมหมู่บ้าน ขุดบ่อน้ำ สร้างสะพาน สร้างศาลาที่พักคนเดินทาง พวกสตรีก็ปลูกสวนดอกไม้ เป็นต้น ทำถิ่นให้อยู่ดีเป็นรมณีย์ นี้ก็ด้านศีลขยายออกไป

(เรื่องหนุ่มมชะกับพวกนี้ ในเมืองไทยสมัยก่อนนิยมให้พระเทศน์แก่ชาวบ้าน อาจจะมีถึงกับเป็นประเพณีเทศน์เรื่องวัตรบท ๗ ของพระอินทร์ มาในคัมภีร์ต่างๆ ราว ๖ คัมภีร์ เช่น อ.ป.๒/๙๗)

ความประพฤติหรือพฤติกรรมในการสร้างสรรค์ทำประโยชน์แก่ชุมชนแก่สังคมอย่างของกลุ่มหนุ่มสาวพวกมชมาณพนี้ ก็อยู่ในหลักที่เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้บ่อย โดยย้าให้คนที่ เป็นผู้นำชุมชน เป็นหัวหน้าชุมชน แม้ถึงพระเจ้าแผ่นดิน ฟังปฏิบัติเป็นหลักประจำตัว (ย้าพิเศษสำหรับ พระราชา และสำหรับการที่จะเป็นพระพุทธเจ้า)

สังคหวัตถุ แปลว่าหลักการสงเคราะห์ ถ้าแปลตามศัพท์ก็คือหลักการรวมคน สังคหวัตถุ ๔ (ตรัสไว้มากแห่ง เช่น ที.ป.๑๑/๑๔๐/๑๖๗; อ.จ.๑๓/๒๑/๓๒/๔๒; อ.จ.๑๓/๒๓/๑๑๔/๒๒๒) คือ

- ๑. ทาน การให้ แจกจ่ายแบ่งปัน เอื้อเอื้อเพื่อเอื้อแผ่ จัดสรรให้มีกินมีใช้ทั่วถึงกัน
- ๒. ปิยวาจา พูดจาน่ารัก พูดด้วยใจปรารถนาดี มีวาจาที่น่าชื่นใจชวนให้อยากทำอยากปฏิบัติการนั้นๆ หรือชวนใจให้ร่วมมือ ให้มาพบปะพูดจาใช้ปัญญาาร่วมกันคิดการแก้ปัญหา ปรีกษาหาวิธีที่จะทำการ มีอะไรก็มาพูดจากัน คือใช้วิธีการแห่งปัญญา

๓. **อัตถจริยา** บำเพ็ญประโยชน์ ทำประโยชน์ให้ ช่วยด้วยแรงงานหรือกำลังความรู้ความสามารถ ดำเนินกิจการเพื่อประโยชน์แก่คน แก่ชุมชน แก่ประชาชน
๔. **สมานัตตตา** มีตนเสมอสมาน เสมอกันในธรรม และสมานกันโดยธรรม ทั้งเข้าถึงกัน และร่วมกันทำ แยกเป็น
- สมานัตตตา คือ มีตัวเสมอกัน เท่ากัน และเข้ากัน (เสมอภาค และสมานกัน)
 - สมานกิจ คือ ร่วมงานร่วมการ ทำเสมอกัน (ตามกำลัง) และ ทำเข้ากัน
 - สมานสุขทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

พระพุทธเจ้าตรัสย้ำความสำคัญของสังคหวัตถุ ๔ นี้ไว้ ปิดท้ายหลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์ บรรดาประชาชนมวลคนชาวบ้านว่า (ที.ป.๑๑/๑๙๔/๒๐๗)

ทาน ๑ ปิยวาจา ๑ อัตถจริยา ๑ ความเสมอสมานกันในธรรมทั้งหลายให้ถูกควรใน แต่ละกรณี (สมานัตตตา) ๑ ธรรมสี่อย่างนี้ เป็นเครื่องสงเคราะห์รวมคน (สังคหะ) ในโลก เป็นเหมือนลิ่มสลักเพชรที่กำดั่งแน่นไป

ถ้าสังคหะเหล่านี้ไม่มี ถึงเป็นมารดาบิดา ก็จะไม่ได้รับความนับถือหรือบูชาเพราะเขาเป็น บุตร แต่เพราะเหล่าบัณฑิตชนเหลียวแลสังคหธรรมเหล่านี้ จึงถึงความเป็นผู้มีคุณความดี ยิ่งใหญ่ และเป็นผู้ที่ชนทั้งหลายจะพึงสรรเสริญ

สำหรับหัวหน้าหรือผู้นำที่เป็นใหญ่สูงสุด คือพระราชา นอกจากสังคหวัตถุ ๔ แล้ว ยังมีหลัก **ราชสังคหวัตถุ ๔** ไว้บำเพ็ญเป็นพิเศษอีกด้วย*

จะเห็นว่า การปฏิบัติในด้านจิตใจ และในระดับปัญญา ได้ยื่นกันบ่อย พุดกันถึงกรรมฐาน สมถะ วิปัสสนา ในด้านนี้ ระดับนี้ ได้แจ่มแจ้งบอกกันไว้มาก อย่างเรื่องฉาน สมาบัติ วิปัสสนาญาณ อภิญญา ฯลฯ

ที่นี้ ในระดับศีล ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตประจำวัน การอยู่ร่วมสังคม ที่เป็นการประพฤติปฏิบัติ ของประชาชน คนทั่วไป หรือหมู่คฤหัสถ์ ชนชาวบ้าน ก็ควรจะแจ่มแจ้งไว้มาก ในที่นี้จึงยกมาบอกกัน ให้เห็นแนวทาง ซึ่งควรจะหันมาเอาใจใส่ทำให้เห็นให้เป็นจริง ถ้าจับเอาหลักที่ถือกันมาเป็นประเพณี อยู่ในวัฒนธรรมชาวพุทธ ซึ่งกล่าวถึงเป็นประจำทั่วไปในคัมภีร์ทั้งหลาย กังายๆ ไม่มากเลย คือ **ศีล ๕** เป็นด้านกำกับตัวเองไม่ให้เบียดเบียนเป็นภัยต่อผู้อื่น เป็นข้างลบ กับข้างบวก คือ **สังคหวัตถุ ๔** ซึ่งเป็นด้านการดูแลสร้างสรรค์พัฒนาชุมชน อยู่ร่วมสังคม แค่นี้ว่าโดยหลักๆ ก็พอแล้ว

* **ราชสังคหวัตถุ ๔** (เช่น ขง.ขุ.ชก.๒๓/๙๑/๑๕๒) คือ

๑. **ศีลเมธี** บริชาสามารถในการบำรุงพิชพันธุัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร
๒. **บุริสเมธี** บริชาสามารถในการบำรุงข้าราชการ ทั้งทหาร และพลเรือน เช่น ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ ผู้ฉลาด ซื่อสัตย์ สุจริต ขยันหมั่นเพียร
๓. **สัมมาปาถ** บริชาสามารถผูกใจประชาชนเหมือนเอาบ่วงคล้องไว้ ด้วยการส่งเสริมสัมมาชีพ เช่น ให้อุปถัมภ์เงินทุนไปสร้างตัว ในพาณิชย์กรรม และในการประกอบกิจการต่างๆ ช่วยให้คนจนตั้งตัว ให้คนล้มฟื้นตัวได้
๔. **วาชไปยง** มีวาจาพูดดีมีใจ ทรงบริชาสามารถในการเจรจาปราศรัยเข้าถึงประชาชน แสดงความเอาพระทัยใส่ห่วงใย รับรู้ปัญหา รับฟังปัญหา มีวาทีที่ชวนใจให้อยากทำอยากร่วมมือร่วมการร่วมงาน ตลอดจนแนะนำสั่งสอนประชาชนว่าควรประพฤติปฏิบัติ ตัวช่วยเหลือกันอย่างไร ให้ใส่ใจปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างจริงจังสุจริต และให้ทุกตัวบุคคลพัฒนาชีวิตของตน

เรื่องศึกษา คือการศึกษาฝึกฝนพัฒนาคน ให้มีวิถีชีวิตที่ดีงามสร้างสรรค์ ซึ่งพร้อมทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ที่เป็นมรรคอันดำเนินก้าวหน้าไปในวิชา วิสุทธิ สันติ ความสุข และอิสรภาพ เป็นอันว่าได้พูดมาแค่นี้ ก็พอสมควรแล้ว

ขอแทรกอีกนิดว่า มรรคนั้นบางคนพูดเป็น มรรค ๘ ซึ่งเป็นวิธีพูดของคนไทยที่ชอบพูดให้สั้นให้ง่าย ที่จริงเป็นการพูดผิด ต้องรู้เข้าใจว่าไม่ใช่มรรค ๘ ทาง ไม่ใช่ ๘ มรรค แต่ต้องพูดให้ถูกต้องว่า “มรรคมืองค์ ๘” หมายความว่า มรรคนั้นอันเดียว มรรคเป็นทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องทางเดียว ซึ่งมีองค์ประกอบ ๘ คือองค์ประกอบ ๘ อย่างนี้มารวมเป็นทางอันเดียว ไม่ใช่เป็น ๘ ทาง

ถ้าเข้าใจเป็นมรรค ๘ หรือ ๘ มรรค ๘ ทางก็ยุ่งหมด กลายเป็นว่า สัมมาทิฏฐิก็ทางหนึ่ง สัมมาสังกัปปะก็ทางหนึ่ง ฯลฯ ซึ่งเป็นไปไม่ได้ มันเป็นทางเดียว ที่มีองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้นมาประสานต่อโยงกัน ทำให้เราดำเนินชีวิตไปได้อย่างดี

เห็นจะจบได้แล้วนะ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศึกษากับมรรค พอให้เห็นความเชื่อมโยง พอให้จับหลักได้ การที่พูดอธิบายลงไปละเอียด ก็จะได้มีพื้นฐานที่จะเข้าใจเท่านั้นเอง

ต่อจากนี้ ก็จะพูดเรื่ององค์ประกอบในฝ่ายสมาธิ คือด้านจิต ให้เข้าใจว่า ที่เรียกว่าสตินั้นเป็นอย่างไร แล้วสติสัมพันธ์กับสมาธิอย่างไร ไปเชื่อมต่อกับปัญญาอย่างไร เพราะว่าจากฝ่ายจิตนี้ ก็จะหนุนการใช้อปัญญาให้ได้ผล ดังที่เคยพูดไปแล้ว

ไม่แน่ใจเหมือนกันว่าได้พูดไปแล้วหรือยัง ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสติกับสมาธิ ความสัมพันธ์ระหว่างสติกับปัญญา และความสัมพันธ์ระหว่างสมาธิกับปัญญา มันทำงานกันอย่างไร รวมทั้งความหมายของแต่ละอย่างนั้นด้วย จะได้ว่ากันต่อไป

สำหรับวันนี้ก็คิดว่า เอาแค่นี้ก่อน

ตอนก่

๓๔

อยากได้สมาธิกันนักหนา

ถ้าไม่เอาสติมานำหน้า ทางสำเร็จก็ไม่มี

ซ้ำย้ำทวนเรื่องวายามะ-สติ-สมาธิ ให้คุ้นไว้

ใครถนัดแม่นชัดแล้ว ก็ข้ามไป ไม่ต้องอ่านหัวข้อนี้

คุณธรรมะกันต่อ สืบเนื่องจากที่พูดไปแล้ว คราวก่อนพูดถึงองค์ประกอบของทางดำเนินชีวิตที่เป็นมรรค ในฝ่ายจิต คือด้านการฝึกจิต หรือสมาธิ ได้พูดว่ามีองค์สำคัญ ๓ อย่าง เป็นตัวยืนในการทำงานของจิต ซึ่งการจะมีชีวิตที่ดีงามต้องอาศัย ท่านแสดงไว้ในมรรคมีองค์ ๘ ในหมวดของจิตหรือสมาธิ ว่าได้แก่ วายามะ และสติ แล้วก็มีสมาธิ

วายามะ ความเพียรพยายาม เป็นธรรมที่สำคัญมาก เพราะทำให้เกิดการขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวพาให้ก้าวไปข้างหน้า ถ้าไม่มีความเพียร ก็หยุดนิ่ง เฉยไปเลย เท่ากับจิตไม่เอางาน การที่จะทำอะไร ก็เป็นไปไม่ได้ วายามะเป็นตัวขับเคลื่อนให้จิตทำงาน โดยมี **ขันตะ** ความไม่ไฝ่จะทำ อยากทำ เป็นแรงกระตุ้นขับเคลื่อนให้เริ่มต้น จึงขาดไม่ได้ในการที่จะเดินหน้าก้าวไปในชีวิตที่ดีงาม ฉะนั้นจึงเป็นองค์หนึ่งของมรรค โดยเป็นองค์แรกในฝ่ายจิต

ตัวที่ ๒ หรือองค์ที่ ๒ คือ **สติ** ก็มีความสำคัญมาก เพราะเป็นตัวตั้งหลักรับ ตั้งตัวเผชิญ คุมตัวได้ กำกับใจให้พร้อมไว้ และเป็นตัวจับ เป็นตัวกำหนด ทำให้จิตอยู่กับสิ่งที่ต้องการ ตรงนี้สำคัญนัก ถ้าสิ่งที่เราต้องการจะเกี่ยวข้อง ไม่อยู่กับจิต ไม่อยู่ต่อหน้าต่อใจของเรา เราก็ทำอะไรกับมันไม่ได้ หรือทำพลังทำพลาด เราจะทำอะไร กับสิ่งใด สิ่งนั้นก็ต้องอยู่กับเรา อยู่ที่จิตของเรา อยู่ต่อหน้าเรา สติเป็นตัวจับเอามาเสนอ เอามาวางไว้ ให้เราทำงานได้ และไม่ให้พลาด เพราะฉะนั้น สติก็จึงเป็นองค์สำคัญที่ขาดไม่ได้อีกเช่นกัน

องค์ที่ ๓ คือ **สมาธิ** นั้นสำคัญเป็นประธานเลยทีเดียว มันทำให้เกิดความมั่นคงอยู่ตัว เหมือนกับมีที่รองรับที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว อะไรที่ตั้งอยู่บนนั้นก็อยู่ได้ ถ้าจิตหวั่นไหว มันแกว่ง มันส่าย มันถูกกวอนอยู่ มันก็ทำงานให้ดีไม่ได้ อย่างที่บอกแล้วว่า ถ้าที่รองรับนั้นหวั่นไหวคลอนแคลน อะไรต่ออะไรที่อยู่บนนั้น ก็กลิ้งระเนระนาด ล้มหรือหล่นหายไปเลย

เป็นอันว่า จิตจะทำงาน ต้องอาศัย ๓ ตัวนี้ เป็นองค์ของงาน คือ ต้องมี **วายามะ** หรือวิริยะ ความเพียร พาให้เคลื่อนไหวก้าวไปข้างหน้า ต้องมี **สติ** เป็นตัวตั้งหลัก รับ จับเผชิญ คุมกุมกันอยู่กับเรื่อง อยู่กับงาน ไม่เผลอ ไม่พลาด แล้วก็มี **สมาธิ** เป็นตัวตั้งมั่นที่ทำให้นิ่งอยู่ตัว มุ่งแน่วไป ไม่ส่าย ไม่แกว่ง ไม่ไกว ไม่หวั่น ไม่ไหว ไม่วอกแวก ไม่มีอะไรกวอนได้

แต่การที่จะเป็นองค์มรรคนั้น ก็ต้องเป็นความเพียรพยายามที่ถูกต้อง จึงจะมีการดำเนินชีวิตที่ดีที่เป็นอารยะเป็นอริยะได้ ถ้าเพียรไม่ถูกต้อง ไปพยายามในเรื่องเสียหาย มันก็ไม่เป็นมรรค เพราะฉะนั้นจึงต้องเติม “สัมมา” เข้าไปข้างหน้า เป็น **สัมมาพยายามะ** เพียรชอบ แล้วสติ ก็ต้องใช้ในทางที่ถูกต้อง อย่างเป็น **สัมมาสติ** ระลึกชอบ และสมาธิ ก็ต้องเป็นความตั้งมั่นมุ่งแนวของจิตที่ถูกต้อง ให้เป็น **สัมมาสมาธิ** จิตตั้งมั่นมุ่งแนวชอบ เป็นอันว่าฝ่ายจิตที่มีความสำคัญอย่างยิ่งนี้ ได้ครอบองค์มรรค ๓ อย่าง คือ ความเพียรชัดตันให้เร่งรัดไปข้างหน้า สติคอยคุมคอยปรับให้พอดีอยู่กับเรื่อง สมาธิมั่นแน่มุ่งแนวไป

แล้วก็ได้พูดอธิบายไปแล้วว่า สมาธินั้น ทำให้จิตมีลักษณะสำคัญ ๓ ประการ อันนี้อธิบายไปยืดยาวนักแล้ว ว่าโดยสรุปก็คือ **หนึ่ง** ทำให้จิตมีกำลัง มีพลังแรง มุ่งแนวไป เหมือนสายน้ำที่มีร่องมีรางเป็นทางไป ไหลพุ่งแนวไปทางเดียว **สอง** ทำให้จิตใสสะอาด เหมือนกับน้ำซึ่งอยู่ในภาชนะที่สงบนิ่ง บนฐานบนที่อันมั่นคง มีโคลนตมเศษของอะไรๆ ก็ตกตะกอน แล้วน้ำก็ใสมองเห็นอะไรต่างๆ เชื้อต่อปัญญา แล้วก็ **สาม** ไม่มีอะไรกวน ทำให้จิตสงบ ก็เลยทำให้ความสุขที่มีอยู่แล้วยิ่งลึกซึ้งดีมีค่า

ทั้งนี้ คุณลักษณะ ๓ อย่างนั้น ต้องเอามาใช้ประสานกันในทางที่ถูกต้อง คือเอามาใช้ในการทำงานของจิต ที่จะทำให้จิตเป็น **กัมมณีย์** คือทำให้จิตนั้นควรแก่งาน เหมาะแก่การใช้งาน เฉพาะอย่างยิ่งเอาไปหนุนปัญญา ที่จะทำให้อปัญญานั้น ทำงานได้ผลเต็มที่

แต่ถ้าใช้สมาธิไม่ถูกทาง ก็อาจจะหลงเพลินไปในทางตื่นเต้น โดยเอาพลังจิตไปใช้ในทางฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ ทำให้ฮึกเหิมใจ หรืออาจจะหลงซบเซาความนิ่งสงบดีมีค่า เลยเอาสมาธิไปใช้ในทางเสวยความสุข ก็เลยกล่อมจิตติดเพลินไป กลายเป็นขี้เกียจจนถึงจมอยู่ในความประมาท เพราะฉะนั้นจึงต้องใช้สติเตือนตัวระลึกไว้ ให้เอาทั้งด้านพลังแรงความเข้มแข็งของจิต และทั้งด้านความนิ่งสงบนี้ มาหนุนการทำงานในด้านที่ว่างจิตสว่างกระจ่างใส แล้วทำให้ปัญญามองเห็นอะไรๆ ได้ชัดเจนขึ้น ดังที่ว่าเกื้อหนุนการใช้ปัญญา

เมื่อคุณลักษณะ ๓ อย่างนี้มาชุมนุมกัน สมาธิที่หนุนตันประสานโดยพยายามะ และสติ ครอบองค์ ๓ ฝ่ายจิต ก็จะทำงานพร้อมเพรียงสนององค์ ๒ ฝ่ายปัญญาที่ส่องทางขึ้นาเพื่อขับเคลือนองค์ ๓ ฝ่ายศีลให้สำแดงตัว ครอบเป็นมรรคมืองค์ ๘ ที่จะนำไปสู่จุดหมาย

ได้พูดไปแล้วอีกอย่างหนึ่งว่า ตัวสมาธิเองนี้ เพราะเหตุที่มันทำให้จิตสงบ ไม่ถูกอะไรกวน ก็ทำให้มีความสุข แล้วก็มีความโน้มเอียงในทางที่จะติดเพลิน แล้วก็เลยเกียจคร้าน ดังนั้น สมาธิจึงเปิดช่องแกกโกลัซชะ คือความเกียจคร้าน ท่านจึงเตือนไว้ว่า ความเกียจคร้านนั้นเป็นพวกเดียวกัน ไปกันได้กับสมาธิ ดังนั้นจึงต้องมีวิายามะ หรือวิริยะ คือความเพียร มาคอยดูแลไว้ คือมาช่วยนั่นเอง มาขับดันไม่ให้ขี้เกียจ ไม่ให้นิ่งเฉย แต่ให้เคลื่อนไหว ให้ก้าวหน้าไป ฉะนั้น จึงให้สมาธินี้เข้าคู่กับความเพียร

ที่นี้ดูจากด้านความเพียรบ้าง ความเพียรนั้นเป็นตัวทำให้เดินหน้า ที่นี้ถ้าความเพียรนั้นแรงนัก ก็จะไปข้างหน้าท่าเดียว แล้วก็เร่งร้อน ทำให้พุ่งพล่าน บางทีก็ทำอะไรไม่ได้ผล ซึ่งก็จะทำให้เสียการเหมือนกัน ทั้งๆ ที่มีแรงดี แต่ทำให้พลาด เพราะฉะนั้นจึงต้องมีสมาธิมาช่วยให้สงบมั่น ทำให้ความเพียรเป็นไปอย่างมั่นแน่มุ่งแนวสม่ำเสมอ จึงจะได้ผลดี

เพราะฉะนั้นจึงต้องมีพร้อมทั้งสองอย่าง คือมีความเพียรทำให้เดินหน้าก้าวไป และพร้อมกันนั้นก็มีความสมาธิมาช่วยให้ก้าวไปอย่างมั่นคงแน่วด้วย ส่วนทางด้านสมาธิ ก็ตั้งที่ว่า ถ้ามีแต่สมาธิ ก็จะหยุดนิ่ง ก็ต้องเอาเพียรมาเร่งเร้า คอยขับเคลื่อนไว้ ฉะนั้นสมาธิกับความเพียรจึงเข้าคู่กัน ซึ่งก็ได้พูดไปแล้ว

แล้วก็ยังมีอีกตัวหนึ่ง คือ สติ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นตัวที่เตือนให้ตื่นรู้ เช่น บอกให้รู้ว่าตอนนี้สมาธิชักจะพาให้สงบสบายชักจะเฉื่อยจะเฉยจะนิ่ง จะขาดความเพียรไปแล้วนะ ก็ให้เอาความเพียรมาใช้ สติก็ทำหน้าที่เหมือนเป็นยาม ที่คอยสอดส่องตรวจตรา

ทีนี้ถ้าความเพียรมากไป สติก็บอกอีกว่า ตอนนี้เพียรมากไปแล้วนะ อย่าพลุ่งพล่าน อย่ารีบเร่งเกินไป ให้มีความสงบบ้าง ก็ให้มีสมาธิมาดุลไว้ ทำให้เกิดความพอดี สตินี้ก็จึงเป็นตัวที่มีความสำคัญ

ย้าทวนความหมาย และการทำงานของสติ

เรื่องวิริยะ ความเพียร ตัวขับเคลื่อน กับสมาธิ ความตั้งมั่น มุ่งแน่ว ตัวหัวหน้าขบวนธรรม ผู้นำบรรดาคุณสมบัติให้มาผ่นีกกำลังหรือชุมชนุมพร้อมที่จะออกทำงาน สองอย่างนี้ ได้พูดไปแล้ว พอสมควร วันนี้ก็พูดเน้นขยายในเรื่องสติ ซึ่งก็อยู่ในสามองค์ประกอบของฝ่ายจิต ที่มีความสำคัญมาก มาทบทวนย้าความรู้เข้าใจกันว่า สติคืออะไร สติทำงานร่วมกับสมาธิอย่างไร เป็นต้น ซึ่งมีเรื่องต้องพูดอีกมาก

วันนี้เอาเฉพาะในแง่ที่ว่า สติคืออะไร? แล้วก็ทำงานสัมพันธ์กับสมาธิซึ่งอยู่ในฝ่ายจิตด้วยกัน อย่างไร?

สตินั้นเราแปลกันว่าความระลึกได้ ถ้าแปลอย่างไทยๆ ให้ง่ายกว่านั้น ก็คือนึกได้นั่นเอง เอาเป็นว่า นึกก็ตาม ระลึกก็ตาม ก็เป็นสติ ลองนึกดูสิ ในภาษาไทยนี้ นึกกับระลึคนั้นคล้ายๆ กันนะ จะพูดว่า นึกถึงอะไร ระลึกถึงอะไร ก็คล้ายๆ กัน แต่นึกไม่เหมือนคิดนะ นึกนี่เหมือนดึงเอามา หรือจิตไปกำหนดเอาอันนั้น แล้วจะคิดอย่างไรกับมัน ก็คิดไป

เอาเป็นว่า สตินี้ แปลเป็นไทยง่ายๆ ว่า ระลึก หรือนึก ถ้าแปลให้เป็นรูปธรรมโดยเอามาเทียบกับเรื่องของวัตถุ อาจจะช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้น สตินี้ทำหน้าที่เป็นตัวทำงานที่จับ เป็นตัวที่ยึด เป็นตัวที่กำหนด เป็นตัวที่ตั้ง เป็นตัวที่ตรึง หรือจับ-ดึง-ตรึงไว้ เอาง่ายๆ ว่า “ดึง”

“ดึง” นี่เป็นความหมายเชิงรูปธรรมที่ใกล้กับคำว่า “ระลึก” หรือ “นึก” คือ ระลึกทางจิตใจ กับดึงทางรูปธรรม มีอาการคล้ายๆ กัน สติที่ว่า “ดึง” เป็นอย่างไร หมายความว่า มีอะไรบางสิ่งบางอย่างผ่านเข้ามาแล้ว มันก็จะเลยไป ทีนี้เราต้องการจะทำอะไรกับมัน ถ้าปล่อยให้มันผ่านเลยไปเสีย เราก็จัดการหรือทำอะไรกับมันไม่ได้ เราจึงต้องเอามันไว้ นี่คือการดึงมันไว้ ไม่ยอมให้มันผ่านเลยไป

นี่ *หนึ่ง* ละนะ “ดึงไว้” มันผ่านมา แล้วมันก็จะเลยไปเสีย แต่เพราะเราจะจัดการกับมัน เราจะทำงานกับมัน ถ้ามันผ่านเลยไป เราก็ทำงานกับมันไม่ได้ เราจึงดึงมันไว้ก่อน นี่คือการดึงไว้ เอาละ สิ่งที่ผ่านมาแล้วจะผ่านไป เราก็เลยนึกไว้ ระลึกไว้ ดึงมันไว้ ให้มันอยู่ต่อหน้าเรา ทีนี้เราก็ดูมัน เห็นมันทำงานกับมันได้

ต่อไป *สอง* สิ่งที่ผ่านมาเลยไปแล้ว คือมันมาที่หนึ่งแล้ว แต่มันผ่านเลยหรือลับไปแล้ว มันไปอยู่ในความทรงจำของเรา ขณะนี้มันไม่อยู่ต่อหน้าเราแล้ว ทีนี้เราต้องการจะทำงานกับมัน จะทำอย่างไร เราก็ดึงมันออกมาจากความทรงจำ ให้มันมาอยู่ต่อหน้าเราอีก นี่ละ “ดึง” ในกรณีนี้ จะใกล้เคียงมากกับคำว่า “ระลึก” ไซ้ใหม่

นี่ก็คือ สิ่งทีล่องไปแล้ว ไปอยู่ในความทรงจำ เราระลึกขึ้นมา ก็คือดึงมันกลับขึ้นมา พอดึงมันกลับขึ้นมา มันก็อยู่ต่อหน้าเรา เราก็ทำงานกับมันได้อีก เช่นว่า จะดูมันให้ชัด ในตอนที่มันผ่านมา เราเห็นมันนิดเดียว แวบเดียว ยังไม่ทันรู้ว่ามันเป็นอะไร ยังไม่ทันดูรายละเอียด ทีนี้มันผ่านไป แล้ว ไปอยู่ในความทรงจำ เอ... มันยังงั้นกันแน่ อยากจะดูมันให้ชัดอีกที ก็ระลึก ก็ดึงมันกลับออกมาจากความจำ เอามาไว้ต่อหน้า ก็ดูให้นานๆ ให้เห็นชัดๆ

เป็นอันได้ความแล้วนะ นี่แหละ “สติ”

สตินำหน้า พาสมาธิอย่างไร

สติ ก็คือ ดึงสิ่งที่ผ่านเข้ามาแล้วจะผ่านเลยไปเอาไว้ ไม่ให้มันผ่านไป ดึงไว้ให้มันอยู่ต่อหน้า เราจะได้ทำงานกับมัน นี่คือในปัจจุบัน และสอง คือ ดึงสิ่งที่ผ่านไปแล้วในอดีต เป็นความทรงจำ ให้กลับออกมาอยู่ต่อหน้าเราใหม่ เพราะฉะนั้น การทำงานของสติจึงสำคัญมาก ถ้าสติไม่ทำงานเสียอย่างเดียว สิ่งนั้นก็ไม่ว่างกับเรา ไม่อยู่ต่อหน้า เราก็ทำอะไรกับมันไม่ได้เลย นี่พูดซ้ำอีกแล้ว

ทีนี้ พอเข้าใจการทำงาน การทำหน้าที่ของสติ พร้อมทั้งความหมายที่อยู่ด้วยกันกับการทำงานนั้นหมดแล้ว ก็จะโยงไปถึงความสัมพันธ์กับองค์ธรรมอื่น ที่สำคัญก็คือสมาธิ

สมาธิกับสตินี้ต่างกัน สตินั้นดึงไว้ ทีนี้ ออกไป-ดึงมา ออกไป-ดึงมา ถ้าสิ่งนั้นคอยจะไหวจะแกว่ง มันก็จะออกไปเรื่อย มันก็ไม่อยู่นิ่ง ไม่อยู่กับที่สักที ก็ต้องดึงต้องรั้งกันอยู่นั่น แต่ทีนี้ในจิตของคนเราเนี่ย มันมีการที่ว่า ถ้าดึงมาดึงไว้ๆ ดึงอย่างต่อเนื่องนานๆ เข้า บางทีมันก็อยู่ตัวเลย มันก็นิ่งได้ ถ้ามันอยู่นิ่งเมื่อไร มันอยู่ตัวกับที่ได้ มันไม่หลุดลอยแกว่งออกไปอีก ไม่ต้องคอยดึงอยู่เรื่อย ภาวะที่จิตอยู่ตัว โดยสิ่งที่จะดูจะมองอยู่กับที่ได้ นั่น เรียกว่า เป็นสมาธิ

ท่านอุปมาไว้ เหมือนกับว่า เราไปจับเอาวัวปามา วัวปานั้นมันก็พยศ จับมาแล้ว มันก็จะหนีเข้าป่าเรื่อย จะทำอย่างไรละ เราก็ต้องเอามันให้อยู่ ตอนแรกทีมันจะไปเรื่อนั้น เราก็ต้องเอาเชือกมาผูกมันไว้ ผูกไว้กับอะไร ไว้กับหลัก จะเป็นต้นไม้ก็ได้ เราก็เอาเชือกมาผูกโยงยึดกันไว้ระหว่างหลักกับวัว รวมมี ๓ อย่าง *หนึ่ง* วัวพยศ *สอง* หลัก *สาม* เชือก

เจ้าวัวพยศนั้นเปรียบได้กับจิตของเรา จิตของเราเนี่ยเหมือนวัวพยศ มันไม่อยู่นิ่ง มันจะไปเรื่อยออกจากเรื่องนี่ไปเรื่องนั้น แล้วไปเรื่องโน้น แล้วมาเรื่องนี่ ถ้าเป็นมากๆ ก็เรียกว่าเป็นความฟุ้งซ่าน เราจะให้มันหายพยศ จะหาทางให้วัวอยู่นิ่งหรืออยู่กับที่ ก็ผูกมัน โดยเอาเชือกผูกมันไว้ให้อยู่กับหลัก หลักก็คือสิ่งที่เราต้องการใช้ประโยชน์ เจ้าวัวนั้นคือจิตของเราที่ไม่ยอมอยู่นิ่ง ไม่อยู่กับหลัก ไม่อยู่กับเรื่อง แต่จะไปเรื่อย เราจึงพยายามให้จิตของเราคือวัวนั้น อยู่กับหลักคือสิ่งที่เราต้องการ เราก็จึงเอาเชือกมาผูกมัน เชือกนี้เปรียบได้กับสติ เชือกเป็นสติ เป็นตัวดึงไว้ นี่แหละที่ว่าสติเป็นตัวดึง เหมือนกับเชือกที่ดึงวัวไว้ เจ้าวัวพยศจะหนีไปที่ไร เชือกก็ดึงไว้ ไปไม่ได้สักที แต่วัวก็ยังไม่ยอมอยู่นิ่ง ไม่อยู่กับที่

พอถูกเชือกดึงเข้ามาแล้ว เตี้ยวมันก็จะไปอีกแหละ เดินพล่านๆ แต่ไปไม่ได้ เตี้ยวๆ มันก็จะออกไป แต่เชือกก็ดึงมันไว้ ไปไม่ได้สักที เจ้าวัวพยศนั้น นานเข้าๆ ก็ชักอ่อนอกอ่อนใจ ชักจะคู้กับที่กับเชือก ดึงกันไปดึงกันมา ในที่สุดวัวก็เลยมาหมอบอยู่ที่หลักนั่นเอง

พอวัวมาหมอบนิ่งอยู่กับหลักได้ ท่านบอกว่าเป็นคือ สมภาติมาแล้ว ตอนนี่เชือกคือสติเหมือนกับไม่ได้ทำหน้าที่ดึงแล้ว ไซ้ไหม พอวัวหมอบหรือยืนอยู่กับที่แล้ว เชือกก็อยู่เฉยๆ ไม่ต้องทำหน้าที่ดึง แต่เชือกก็ไม่ได้ปล่อยนะ เชือกก็ยังผูกอยู่นั่นแหละ มันทำหน้าที่ของมันอยู่ แต่ไม่เดินออกมา เรียกว่าเคียงคลอรองพร้อมอยู่ เพราะว่าถ้าเจ้าวัวนี้เกิดจะออกไปอีกเมื่อไร เชือกก็ดึงไว้ทันที นี่คือเรื่องของสติกับสมภาติ

เป็นอันว่า ตอนที่วัวยังพยศ พยายามออกไปเรื่อยๆ แล้วเชือกคือสติ ก็ดึงไว้ๆ ตอนนี่คือการทำงานของสติ ครั้นเมื่อวัวพยศนั้นยอมอยู่นิ่งหมอบอยู่กับหลัก อันนั้น เรียกว่าเป็น สมภาติ ตอนนี่ตัวสำคัญคือ วัวพยศนั้นเปรียบได้กับจิต ส่วนเชือกก็เปรียบได้กับสติ

ที่นี้คำสำคัญที่ควรรู้เพิ่มไว้หน่อย ก็คือหลัก หลักนั้นก็คือสิ่งที่จิตจับจ้องอยู่ด้วยสติ ศัพท์ทางพระเรียกว่า “อารมณ์” ซึ่งเป็นศัพท์ที่นาระวังเป็นพิเศษ เพราะมักสับสนกับความหมายในภาษาไทย คือในภาษาไทยนั้น เมื่อพูดว่าอารมณ์ เราหมายถึงความรู้สึกในใจ เช่นความรู้สึกเสียใจ ความรัก ความเศร้า ความโกรธ ความกลัว อะไรต่างๆ เหล่านี้ ซึ่งเป็นความหมายที่เพี้ยนไปจากคำเดิมในภาษาบาลี

เมื่อความหมายในภาษาไทยเพี้ยนไปอย่างนี้แล้ว ก็ทำให้วุ่นวายสับสนไปหมด เวลาพูดศัพท์พระว่า “อารมณ์” ก็มีความหมายไปคนละเรื่อง อารมณ์ที่เป็นคำพระนั้น หมายถึงสิ่งที่จิตยึดหน่วง คือสิ่งที่จิตรับรู้ อะไรก็ตามที่ตาเห็น ก็เรียกว่าอารมณ์ทางตา ได้แก่รูป สิ่งที่ได้ยินทางหู ก็เรียกว่าอารมณ์ทางหู คือเสียง รูปก็เป็นอารมณ์ของตา เสียงก็เป็นอารมณ์ของหู กลิ่นก็เป็นอารมณ์ของจมูก รสก็เป็นอารมณ์ของลิ้น แล้วสิ่งที่คิดที่นึกที่รู้สึกในใจ ก็เป็นอารมณ์ของจิตใจ การที่ภาษาไทยเพี้ยนไป ก็คงเริ่มจากสิ่งที่เรานึกเราคิดในใจนี้แหละ คือสิ่งที่ใจนึกคิดนี้ก็เป็นอารมณ์ชนิดหนึ่ง

สิ่งที่ใจรู้ใจนึกคิดนี้ มีมากมายเหลือเกิน รวมทั้งความรู้สึกด้วย รวมทั้งความโกรธ ความเกลียด ความสุข ความทุกข์ อะไรต่างๆ ล้วนเป็นอารมณ์ คือสิ่งที่จิตรับรู้หมดทั้งนั้น จากความหมายในด้านอารมณ์ทางจิต หรือสิ่งที่จิตรับรู้ ซึ่งเป็นเพียงความหมายส่วนหนึ่งนี้ คำว่าอารมณ์ในภาษาไทยก็ค่อยๆ มีความหมายผิดเพี้ยน ค่อยๆ คลาดเคลื่อน และแคบเข้าไปเหลือเท่านี้ ดังนั้น ในภาษาไทย ก็เลยเอาอารมณ์ไปเป็น emotion ในภาษาอังกฤษ แต่ที่จริงนั้น ถ้าแปลเป็นภาษาอังกฤษให้ตรง คำว่าอารมณ์นี้แปลว่า sense-object คือ สิ่งที่ถูกรับรู้นั่นเอง ไม่ว่าจะทางตา ทางหู จมูก ลิ้น กาย หรือใจ หมดทั้งนั้น

คิดว่าเท่านี้ก็คงจะเข้าใจแล้วนะ เรื่องความสัมพันธ์ รวมทั้งความแตกต่าง ระหว่างสติกับสมภาติ

ที่นี้ อีกอย่างหนึ่งที่ควรจะต้องรู้ด้วยก็คือ ในเมื่อสตินี้เป็นตัวดึงไว้ แล้วพอจิตอยู่ตัวได้ ก็เป็นสมภาติ เราก็จะเห็นว่า ในการฝึกจิตก็เหมือนกับฝึกวัว ตอนแรกต้องใช้สติดึงไว้ก่อน ดึงจิตให้อยู่กับอารมณ์คือหลัก แล้วต่อมาสมภาติจึงเกิดได้ เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า ในการฝึกสมภาติ ต้องเริ่มด้วยสติ

ขอให้มองดูวิธีฝึกสมาธิทั้งหลาย จะต้องเริ่มด้วยสติ ถ้าสติไม่มาทำงาน แล้วสมาธิจะมีขึ้นมาได้อย่างไร เพราะฉะนั้น วิธีฝึกสมาธิหลายอย่าง จึงมีชื่อลงท้ายด้วยสติ ขอให้สังเกต วิธีฝึกสมาธิ แต่ทำไมชื่อเป็นสติ ก็เพราะเราใช้สติเป็นตัวเริ่มต้นให้ในการฝึก แล้วสมาธิจึงตามมา

อย่างเช่น **อานาปานสติ** สติกำหนดลมหายใจ นี่เห็นไหม คือตอนแรกต้องใช้สติจับลมหายใจ พอสติจับไปจับมา มันจะลอยไป มันจะหายไป ก็เอาสติดึงจับไว้ เหมือนลู่กันอยู่อย่างนี้ จนกระทั่งเมื่อไร จิตอยู่กับลมหายใจได้ จิตก็เป็นสมาธิ ดังนั้น กว่าจะได้สมาธิ สติจึงทำงานหนักมาก

เป็นอันว่า วิธีฝึกสมาธิมากมายมีชื่อลงท้ายด้วยคำว่า “สติ” เช่น พุทธานุสติ สติระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า ธัมมานุสติ สังฆานุสติ จาคานุสติ สีลานุสติ มรณสติ ถึงแม้หมวดที่ไม่มีชื่อว่าสติลงท้าย เวลาฝึกก็ต้องใช้สตินั้นแหละ

รวมความอีกที่ว่า ในการฝึกสมาธินั้น ต้องใช้สติมาเริ่มต้นให้ เมื่อสติเริ่มต้นให้แล้ว จิตอยู่ตัวได้ ก็เป็นสมาธิ แต่เมื่อจิตเป็นสมาธินั้น ไม่ได้หมายความว่าสติเลิกทำงาน สติก็ยังคลออยู่ แต่มันไม่เป็นตัวเด่นอีกต่อไป ต่อจากนี้สมาธิจะเป็นตัวเด่น

ที่ว่ามานี้เป็นเรื่องของการฝึกด้านจิตใจ ในกระบวนการปฏิบัติที่เราพัฒนาจิต ซึ่งจะพูดถึงความสัมพันธ์ในการทำงานของธรรมทั้งหลายอย่างนี้

แต่ในการดำเนินชีวิตทั่วๆ ไปนั้น แค่มองกว้างๆ ก็เห็นว่า สติเป็นตัวทำงานที่เด่นมาก เพราะเป็นตัวที่ต้องกำหนดจับอยู่กับเรื่องที่เราทำ ต้องตื่นรับจับเรื่องได้ตลอดเวลา เมื่อสติอยู่งาน ธรรมข้ออื่นๆ จึงทำหน้าที่ของมันๆ ได้ แต่ถ้าผลอสติ ก็ใจหาย ใจลอย ธรรมทั้งหลายก็เตลิดหายไปหมด อย่างในการขับรถ จิตก็ต้องอยู่กับสิ่งที่ทำ คืออยู่กับรถ อยู่กับการขับรถ ถ้าสติไม่ทำงาน ก็คือใจลอย เผลอไปนึกเรื่องอื่น หรือผลอยหลับ แล้วอะไรเกิดจะขึ้น ก็มีหวังว่าอุบัติเหตุจะมา

สติสำคัญอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สติญจ ขวาทิ ภิกขเว สพุทฺธิกั วทามิ” (ส.ม.๑๘/๕๗๒/๑๕๘) แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติว่ามีประโยชน์ในที่ทั้งปวง แปลงง่าย ๆ ว่า สตินั้นเป็นที่ต้องการ หรือต้องใช้ในทุกกรณี

เฉพาะอย่างยิ่ง สตินี้เป็นตัวแกนในการที่จะ**ไม่ประมาท** ที่ว่าไม่ประมาท ก็คือมีสติตื่นรับจับเรื่องอยู่ ไม่ประมาทหมายถึงอาการเป็นอยู่ของมนุษย์ ที่มีสติอยู่ประจำการ สตินั้นแหละเป็นคุณสมบัติที่ทำให้เกิดความไม่ประมาท สติเป็นตัวแกนงานซึ่งตั้งหลักให้ ตื่นตัวทันเรื่องทันการณ และคอยเตือนให้เพียรพยายาม ให้ปฏิบัติไปตามควรหรือให้ได้ผลดีที่สุด ต่อสิ่งที่เราระลึกได้ นึกได้ ที่เกี่ยวข้อง

นี่ก็คิดว่าพอสมควร วันนี้พูดไว้สั้นๆ ก่อน พรุ่งนี้จะพูดเรื่องสติกับปัญญา วันนี้ว่าด้วยเรื่องสติกับสมาธิ เริ่มด้วยความหมาย และการทำหน้าที่ของสติ

ก็ทวนอีกนิดว่า สตินั้นแปลกันว่า นึก หรือ ระลึก เป็นหน้าที่ในการตั้ง คือตั้งให้จิตอยู่กับอารมณ์ คือสิ่งที่ต้องการ แล้วก็ทำให้จิตทำงานได้ สติมีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนาจิตใจ และในการเป็นอยู่ที่เรียกว่าชีวิตที่ดีงาม ซึ่งจะเป็นไปได้ต้องอาศัยสติ ที่อยู่ในองค์ธรรม ๓ ประการในหมวดของจิต หรือหมวดสมาธิ คือ **วាយามะ** ความพยายาม ความเพียร แล้วก็**สติ** แล้วก็**สมาธิ** เอนะครับ วันนี้

ตอนที่

๓๕

อยากเป็นคนมีปัญญาดี

ถ้าสติไม่มี ก็หมดทางเจริญปัญญา

**สติ กับปัญญา มักมาด้วยกันใกล้ชิด
แต่มีความแตกต่างกัน อันเห็นได้ชัด**

ได้บอกไว้แล้วว่า คำนี้จะพูดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสติกับปัญญา เรื่องนี้ก็โยงย้อนไปยังเรื่องก่อนที่พูดไปแล้วหน่อยหนึ่ง คือในตอนก่อนที่พูดเรื่องสติกับสมาธิ ได้บอกแล้วว่าสติเป็นตัวเริ่มต้นให้แก่สมาธิ จะฝึกสมาธิ ก็ต้องอาศัยสติมานำให้

ที่นี้มาถึงปัญญา ก็คล้ายกันนั่นแหละ ปัญญาจะทำงานได้ สติก็ต้องจับเรื่องให้ หรือว่าส่งงานให้ สติเป็นตัวส่งงานให้ปัญญา อย่างน้อยสติก็จับเรื่องนั้นๆ ไว้ให้ปัญญาดู

ครั้งก่อนนี้ ได้เปรียบเทียบว่า เราเอาสติจับอารมณ์ (จับสิ่งรับรู้ที่ต้องการ) ไว้ อะไรที่ผ่านเข้ามาแล้วจะเลยไปเสีย เมื่อเราต้องการจะดูหรือจะจัดการ เราก็ดึงไว้ ไม่ยอมให้ผ่านเลยหายไปเสีย ที่นี้พออารมณ์นั้นสิ่งนั้นอยู่ต่อหน้าแล้ว เราก็ดูได้

ที่นี้อាកการของตานั้น เปรียบเหมือนกับปัญญา ที่พูดว่า เราดึงเราจับสิ่งนั้นไว้ให้ตาดูนี่ ตาในที่นี้ก็คือตาปัญญา ฉะนั้น สติจึงมีความสำคัญ ซึ่งไปสัมพันธ์กับปัญญา เพราะสติเป็นตัวจับสิ่งที่ต้องการจะดู ให้ปัญญาได้พิจารณา ที่นี้ถ้าสิ่งนั้นมาถึงแล้ว เราไม่เอาสติจับ ดึง รัดมันไว้ มันก็ผ่านไป แล้วปัญญาที่จะดูให้เห็นให้รู้ ก็เลยไม่ได้ดูไม่ได้รู้ นี่คือ ถ้าไม่มีสติ ปัญญาก็ทำงานไม่ได้ เป็นอันว่าเรื่องในแง่นี้ เข้าใจได้ง่ายจากอุปมาที่ว่าไปแล้ว

สติเป็นตัวทันต่อเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นไป ที่นี้ก็มีอุปมาอย่างอื่นที่จะให้เห็นชัดขึ้นอีก ท่านเปรียบเทียบสติไว้เหมือนเป็นนายประตู ที่เฝ้าระวังคนเข้าคนออก นายประตูจะตรวจว่า คนนี้ให้เข้าได้ไหม คนนั้นไม่น่าไว้ใจหรือไม่เหมาะสม ไม่ควรให้เข้า ในกรณีนี้ สติอาศัยข้อมูลที่เกิดขึ้นก่อน ก็ระลึกเอาข้อมูลเก่าขึ้นมาใช้ในการตรวจสอบ ทำให้รู้ว่าคนชนิดไหนเข้าได้ คนชนิดไหนเข้าไม่ได้ อารมณ์ที่ผ่านเข้ามา ก็เหมือนคนที่ผ่านเข้ามา สติก็จับดู โดยเอาข้อมูลเก่ามาตรวจสอบว่าคนนี้มีลักษณะต้องห้ามไหมที่จะให้เข้าไม่ได้ ถ้ามีลักษณะที่ผิด เข้ากับที่จดจำไว้ ก็ไม่ปล่อยให้ผ่านเข้ามา แต่ถ้าไม่มีลักษณะต้องห้าม ก็ปล่อยให้ผ่านไป

สติเป็นตัวที่คอยกำหนด ตรวจ จับ สิ่งที่ผ่านมาผ่านไป อย่างที่ได้เปรียบเทียบเหมือนเป็นนายประตูที่กำหนด จับตา ดู หรือตรวจดูคนที่ผ่านไปผ่านมาว่าคนไหนจะให้เข้าได้ คนไหนจะเข้าไม่ได้ คนไหนผิดสังเกตก็จะได้หยุดได้ยังไว้ เป็นเรื่องของการกำหนดตรวจสอบสิ่งที่ผ่านไปผ่านมานั้น ซึ่งก็เป็นอาการของการจับอารมณ์นั้น หรือจับสิ่งที่ผ่านไปผ่านมานั้น เพื่อให้ปัญญาตรวจสอบ นี่ก็เป็นการที่สติทำงานสัมพันธ์กับปัญญานั้นเอง

ในกรณีที่ทำหน้าที่อย่างนายประตุนั้น ถ้าไม่มีอะไรพิเศษ สติก็ใช้ข้อมูลเก่าที่ระลึกขึ้นมา เขา มาตรวจสอบ เหมือนนายประตุดูตรวจคนที่ผ่านไปผ่านมาได้เลย แต่ในกรณีที่เกิดมีเรื่องราวซับซ้อน ไม่แน่ใจ ตอนนี้แหละปัญญาจะต้องมาทำหน้าที่ การที่จะใช้ความคิดพิจารณาสืบหาเหตุผล ไตร่ตรอง เพิ่มเติมอะไรต่างๆ เหล่านี้ เป็นหน้าที่ของปัญญา

ในกรณีที่มีเรื่องราวซับซ้อน บางครั้งเราก็จะเกิดความสับสนในเรื่องความหมายและการทำ หน้าที่ของสติชนิดหน่อย บางครั้งเราพูดเหมือนกับว่าสตินี้ทำหน้าที่รู้ด้วย แต่ความจริง สตินั้นไม่ใช่ตัวรู้ แต่ทำไมเราจึงบอกว่ารู้ ก็อย่างที่ว่าเมื่อกี้ สตินั้นระลึกข้อมูลเก่ามาได้ ที่นี้ในข้อมูลเก่านั้น ข้อมูล บางอย่างก็คือผลงานที่ปัญญาได้ทำไว้ก่อนแล้ว ปัญญาได้พิจารณาเรื่องใดเรื่องหนึ่งไว้แล้วในครั้ง ก่อน เช่นได้เจอปัญหาอย่างหนึ่ง และปัญญาได้พิจารณาจนกระทั่งเกิดความชัดเจนเข้าใจแก้ไข จัดการเรื่องนั้นอย่างดีแล้ว ได้ข้อสรุปแล้ว ก็บันทึกเก็บไว้เป็นความทรงจำ เป็นอดีตล่วงไปแล้ว ต่อมา เกิดไปเจอปัญหาอย่างเก่านั้น เป็นปัญหาแบบเดิม สติก็ระลึกเอาข้อสรุปเก่า ซึ่งเป็นผลงานที่ปัญญา ทำไว้เรียบร้อยแล้ว เป็นข้อมูลเชิงความรู้ สติก็ระลึกเอาข้อมูลนี้มาใช้ได้ทันทีเลย

เป็นอันว่า สติก็ระลึกเอาความรู้เก่ามาใช้ ในกรณีนี้สติก็เลยเหมือนกับมีคำว่ารู้อยู่ด้วย อันนี้จึง ต้องระวัง คือต้องแยกสติกับปัญญาให้ชัด ปัญญาจะทำหน้าที่ในปัจจุบันนี้เลย จึงต้องแยกระหว่าง ผลงานของปัญญาเก่าที่ทำไว้เสร็จแล้ว ซึ่งสติเพียงระลึกขึ้นมาใช้ ซึ่งในกรณีนั้นไม่มีอะไรเพิ่มขึ้น ในทางปัญญา เพียงเอาของเก่ามาใช้จัดการ แต่ที่นี้ ถ้ามีเรื่องที่จะต้องพิจารณาเพิ่มเติมจากนั้น เช่นว่า จะต้องประยุกต์ความรู้เก่ามาใช้กับเรื่องใหม่ อย่างนี้ปัญญาต้องเข้ามา

เป็นอันว่า สติเป็นเพียงการดึงข้อมูลหรือเป็นการกำหนดจับอารมณ์นั้นไว้ ถ้าความรู้เก่าที่ ปัญญาเคยทำงานมาแล้ว ใช้ได้ ก็เพียงพอ แต่ถ้าความรู้เก่าไม่เพียงพอ ก็ต้องอาศัยปัญญาทำงาน นี้ ก็เป็นความสัมพันธ์ระหว่างสติกับปัญญา

แต่รวมความก็คือว่า ปัญญาจะทำงานได้ ต้องอาศัยสติ ทุกกรณีไป เพราะว่า ปัญญาเหมือน ตา ถ้าสิ่งนั้นไม่อยู่ต่อหน้า ก็มองดูไม่ได้

ที่นี้ปัญญาจะพิจารณาสิ่งใดก็ตาม ก็ให้สิ่งนั้นอยู่ต่อหน้าจิตของเรา ก็จึงต้องใช้สตินี้ดึงสิ่งนั้น มาไว้กับจิต หรือว่าดึงไว้ไม่ยอมให้ผ่านไปเสียเฉยๆ ดึงไว้ก็ตาม ดึงมากก็ตาม ก็เป็นเรื่องของสติที่ว่านี้

อีกประการหนึ่ง เวลาเราพูดถึงคำว่าสตินั้น บางทีเราพูดถึงปัญญาไว้ในฐานที่เข้าใจ ใน ภาษาไทยก็จะได้ยินบ่อยๆ เราใช้คำว่าสตินี้คู่กับปัญญา เป็นสติปัญญาๆ จนกระทั่งคนไทยก็ไม่รู้ว่า อะไรเป็นสติ อะไรเป็นปัญญา พูดยรวมไปเป็นสติปัญญา

หรือถ้าไม่ใช้คำว่าสติปัญญา ก็จะใช้คำว่าสติเข้ากับคำว่าสัมปชัญญะ เป็นสติสัมปชัญญะ ดังที่เราได้ยินบ่อย เช่นว่า เขาทำอย่างกับคนไม่มีสติสัมปชัญญะ เราต้องพัฒนาให้มีสติปัญญา เพิ่มขึ้น นี้เธอ จะทำอะไรก็ใช้สติปัญญาบ้างสิ นี่คือสติกับปัญญามาคู่กัน และในที่นี้ จะพูดว่า สติสัมปชัญญะ หรือพูดว่าสติปัญญาก็ตาม ก็มี ความหมายเกือบเท่ากัน เพราะว่าสัมปชัญญะนั้น เป็นชื่อหนึ่งของปัญญา แต่เป็นปัญญาที่ทำหน้าที่ค่อนข้างจำกัด คือเป็นปัญญาที่ทำหน้าที่กับสิ่งที่ เป็นปัจจุบัน อาจจะเรียกว่าอารมณ์เฉพาะหน้า ให้รู้เข้าใจชัด แล้วก็ทำกิจได้สำเร็จ

แต่ถ้าเป็นเรื่องการพิจารณาสืบสาวหาเหตุผลใคร่ครวญวางแผนอะไรต่างๆ นั้น เราไม่เรียกว่าสัมปชัญญะ แต่เราใช้คำใหญ่คือคำว่าปัญญา หมายความว่า คำว่าปัญญาเป็นคำที่ใช้ครอบคลุมหมด ความรู้ความเข้าใจต่างๆ เมื่อจะใช้คำที่กว้างขวางที่สุด ก็คือคำว่าปัญญานี้แหละ

ปัญญามีชื่อต่างๆ มากมายเหลือเกิน ในบรรดาชื่อที่มากมายเหล่านั้น ชื่อหนึ่งคือคำว่าสัมปชัญญะนี้ และยกตัวอย่างชื่ออื่นของปัญญา เช่นว่า วิปัสสนา ก็เป็นชื่อหนึ่งของปัญญา ปฏิสัมภिता ก็เป็นชื่อหนึ่งของปัญญา โภคส ก็เป็นชื่อหนึ่งของปัญญา ญาณ ก็เป็นชื่อหนึ่งของปัญญา เยอะแยะหมด

สติสัมปชัญญะ กับสติปัญญา

สติ-สมาธิ-ปัญญา

ที่นี้ ชื่อหนึ่งของปัญญา คือสัมปชัญญะ ปัญญาในชื่อว่าสัมปชัญญะนี้ เป็นปัญญาที่ต้องใช้บ่อยมากหรือเป็นประจำ เพราะว่าใช้กับสิ่งที่เป็นปัจจุบันหรือต่อหน้าเฉพาะหน้า อย่างคนที่ขับรถต้องมีสติและสัมปชัญญะ สติเป็นตัวที่เอาจิตจับไว้กับการกระทำที่เรากำลังทำอยู่ ซึ่งในที่นี้ก็คือการขับรถ และสิ่งที่เนื่องด้วยการขับรถทั้งหมด ที่ว่ามีสติ ก็คือจิตอยู่กับการขับรถและสิ่งที่เกี่ยวข้อง

ที่นี้ พอลงใจอยู่กับการขับรถ ความรู้ของเขาที่เกี่ยวข้องกับการขับรถในขณะนั้นก็พร้อมขึ้นมาด้วยในตัว กล่าวคือ ความรู้ความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับการขับรถ เท่าที่เขาได้สะสมมา เขาไม่ต้องทบทวนนึกถึงทีละอย่างๆ แต่มันพร้อมพร้อมอยู่ในตัวทีเดียว ให้ทำงานขับรถได้เลย เช่น รู้จุดหมายว่ากำลังจะไปที่ไหน รู้ว่าการขับรถคือทำอย่างไรๆ พวกมาลัยทำหน้าที่อะไร เราจะทำอย่างไรกับพวกมาลัย ส่วนประกอบชิ้นนั้นชิ้นนี้อยู่ตรงไหน มันทำหน้าที่อะไร เวลาเกิดเหตุจะให้เข้าให้เร็ว จะแก้ไขปัญหา จะเบรกคือทำอย่างไร ถ้าขึ้นต้องคิดสืบสาวทีละอย่างๆ มวลลำดับความรู้อยู่ คงทำอะไรไม่ได้ แต่ความรู้ที่พร้อมพร้อมอยู่ในตัวหมดทีเดียว ใช้งานได้ทันที

ความรู้อันนี้มีพร้อมในตัว ซึ่งพร้อมพร้อมอยู่เฉพาะหน้า ต่ออารมณ์คือเรื่องหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นปัจจุบัน พอมีสติ ความรู้อันนี้ก็พร้อมอยู่ด้วย ซึ่งทำให้ทำกิจนั้นได้สำเร็จ ความรู้ก็คือปัญญาที่เรียกว่าสัมปชัญญะ ซึ่งได้มีการพยายามหาศัพท์มาแปลให้กระชับ เช่นว่า รู้ตัวทั่วพร้อม เป็นต้น

ที่นี้ ถ้าต้องการรู้เรื่องราวกว้างลึกกว่านั้น เช่นว่า รถนี้ ยี่ห้อนี่ ที่เราขับอยู่นี้ ผลิตมาจากประเทศไทย เทียบกับยี่ห้อนั้น อันนี้ดีกว่าอย่างไร ยี่ห้อนั้นดีกว่ายี่ห้อนี้นี้ หรือว่ายี่ห้อนี้นี้ดีกว่ายี่ห้อนั้นในแง่ไหน ยี่ห้อนั้นดีกว่ายี่ห้อนี้นั้นในแง่ไหน ถ้าเราต้องการสร้างโรงงานผลิตใหม่ เราจะผลิตยี่ห้อนี้อะไรดี หรือว่าจะเอาแบบไหน ไตร่ตรองพิจารณาว่าทำไมยี่ห้อนี้นี้จึงดี ยี่ห้อนั้นจึงไม่ดี ด้วยเหตุผลอย่างไรๆ อะไรต่างๆ อย่างนี้ ถ้ารู้อย่างนี้ ก็เป็นเรื่องของปัญญาแล้ว สัมปชัญญะใช้ในความหมายแค่ว่าความรู้ที่พร้อมเฉพาะหน้า ให้ทำงานได้สำเร็จ แต่ถ้าจะสืบสาวให้ลึกซึ้งคิดกว้างไกลถึงกับไปวางแผน ก็เป็นเรื่องที่ต้องใช้คำกว้างว่าปัญญา

แต่ไม่ว่าจะในแง่ไหนก็ตาม สติก็จะต้องมากับปัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง เฉพาะต่อหน้า สติมากับสัมปชัญญะ ถ้าเป็นเรื่องในวงกว้าง ก็มากับปัญญา เป็นอันว่า เราใช้สติสัมปชัญญะ ในเรื่องของการทำกิจเฉพาะกรณีเฉพาะหน้า แล้วก็ใช้สติปัญญาในเรื่องที่กว้างไกลออกไป

นี่เป็นแง่มุมต่างๆ ที่พูดให้เข้าใจเกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสติกับปัญญา คิดว่าแค่นี้ก็น่าจะพอสมควร ในช่วงนี้ ถ้ามีข้อสงสัย อยากให้ถามปัญหาาก่อน ก่อนที่จะก้าวต่อไปสู่การพูดถึงเรื่องการทำงาน ทั้งสติ สมาธิ ปัญญา ในตอนที่แล้วมา พูดถึงสติกับสมาธิ แล้วมาพูดเรื่องสติกับปัญญา ที่นี้จะมาดูสติ สมาธิ ปัญญา พร้อมกัน ใครมีข้อสงสัยใหม่

ปจฉา-วิสัชนา: (ไม่คอยไต่ถาม ตั้งแต่วันที่ ๑๗.๓๐ ถึงวันที่ ๒๓.๑๐ จึงข้ามไป)

ในตอนนี่ เราพูดให้เห็นว่าปัญญาจะทำงานต้องอาศัยสติ ที่นี้สตินั้นก็อย่างที่บอกแล้วว่า มันตั้งอารมณ์คือสิ่งที่เรารู้เกี่ยวกับข้อไว้ มันกำหนดจับเอาไว้ แต่อารมณ์นั้นก็ผ่านไปอยู่เรื่อย คือมันผ่านเข้ามาแล้ว ก็จะผ่านไปตามธรรมชาติของมัน เราก็ตั้งมันไว้ ที่นี้เมื่อตั้งมันไว้ ถ้ามันอยู่ เราก็มองเห็น เราก็สำรวจตรวจพิจารณามันได้

แต่ก็มีปัญหาอีกว่า สิ่งทั้งหลายที่จะตั้งไว้เพื่อจะดูนั้น แตกต่างกันไป เช่นมีความละเอียดอ่อนไม่เท่ากัน บางอย่างก็หยาบ บางอย่างก็ละเอียด ที่นี้ก็อย่างที่บอกแล้วว่า เมื่อเอาสติตั้งไว้แล้ว สิ่งนั้นก็ผ่านไปอยู่เรื่อยๆ ก็ตั้งไว้ๆ ตั้งอยู่นั้น โดยไม่มีหลักประกันว่าสิ่งที่กำลังดู ซึ่งสติตั้งไว้แล้ว มันจะนิ่งได้หรือไม่ ถึงมันจะดูตั้งอยู่ก็จริง แต่มันก็สั่นมันก็ไหว หรือโคลงเคลงอยู่ เช่นว่ามีแผ่นผ้าผืนหนึ่ง มันจะลอยไป แต่เราไม่ยอมให้มันลอยไป เราจะดูรูปภาพบนแผ่นผ้าผืนนั้น เราก็เอาเชือกตั้งไว้ แผ่นผ้านั้นก็เป็นอันว่าไม่ลอยหายไปแล้ว ไม่พินสายนตาของเรา เราก็ได้เห็นแผ่นผ้า

แต่อย่างที่ว่าแล้ว เรามีใช้จะดูแค่ตัวแผ่นผ้า แต่จะดูรายละเอียดบนแผ่นผ้า ที่มีตัวหนังสือเขียนไว้ มีลวดลายเป็นรูปสัตว์รูปคนเขียนไว้ ที่นี้แผ่นผ้าก็ถูกตั้งไว้ ไม่ไปไหน แต่ไม่นิ่ง เราก็เห็น เราเห็นผ้า แต่รายละเอียดบนแผ่นผ้าผืนนั้น เราเห็นไม่ชัด มีรูปภาพอะไรก็ไม่รู้ ตัวหนังสือเขียนว่าอย่างไร ก็อ่านไม่ออก นี่คือสติตั้งอารมณ์ไว้ให้แล้ว แต่มันแค่อยู่ต่อหน้า มันยังไม่อยู่นิ่ง สติก็ทำงานให้แล้ว ปัญญาที่ใช้ประโยชน์จากสติ แต่ได้แค่มองเห็น ยังเห็นไม่ชัด ไม่ละเอียด ยังไม่รู้ลึกซึ้ง

แล้วจะอย่างไร ตอนนี้แค่ตั้งไว้ไม่พอ สิ่งที่จะดูนั้นอยู่ที่นี้จริง แต่มันยังสั่นยังไหวต้องให้มันอยู่นิ่งเลย ถ้าบนแผ่นผ้าผืนนั้นเป็นลวดลายใหญ่โต เป็นรูปคนตัวเบ้อเรอ เป็นอักษรตัวเบ้อเริ่ม ถึงจะไม่นิ่งสนิท ก็เห็น ก็อ่านได้ แต่ถ้าเป็นลวดลายละเอียดยิบ หรือตัวหนังสือเล็กนิดเดียว ถ้าไม่นิ่งจริง ก็อ่านไม่ออก นี่คือ ตอนนี้ต้องการสมาธิ เพราะฉะนั้นในกรณีที่ตั้งนั้นเรื่องนั้นละเอียดลึกซึ้ง ภาวะที่นิ่งสนิทเป็นสมาธิ จึงจำเป็นสำหรับการที่ตาคือปัญญานี้จะมองเห็น จะรู้เข้าใจชัดเจน

เป็นอันว่า สำหรับเรื่องต่างๆ ไป ที่เราไม่ต้องการความละเอียดลึกซึ้ง สติก็พอแล้ว สติตั้งไว้ ตาก็เห็น แต่สำหรับเรื่องที่จะละเอียดอ่อนลึกซึ้งมาก สิ่งนั้นต้องอยู่นิ่งสนิท จึงต้องให้เป็นสมาธิ เอาละนะ คงจะเข้าใจแล้วว่า สมาธิเป็นคุณสมบัติที่ทำให้จิตนิ่งแน่ว อยู่แนบสนิท อย่างที่ว่า ไม่ว่าจะลวดลายอะไร ตัวหนังสือเล็กแค่ไหน ก็ดูรู้ อ่านได้ นี่คือการไม่เพียงสติเท่านั้น แต่ต้องการสมาธิด้วย และยิ่งเรื่องนั้นละเอียดลึกซึ้ง ก็ยิ่งต้องการสมาธิที่ลึกซึ้งหรือแนบสนิทยิ่งขึ้น

ที่ว่ามานี้ก็สัมพันธ์กับสายตาดูด้วยใช่ไหม ถ้าคนตาดีคมชัด แม้ของนั้นจะไม่นิ่งสนิท ก็ยังอ่านได้ดี แต่อีกคนหนึ่ง ตาไม่ดี ไม่คม ถ้าของนั้นไม่นิ่งสนิทจริงๆ ก็อ่านไม่ได้ นี่ก็คือ ถ้าคนมีตาปัญญาไว คมเข้มจริงๆ ถึงจิตจะไม่นิ่งสนิท ก็อาจเห็นได้ค่อนข้างดี แต่ถ้าตาปัญญาที่อ่อนก ถึงจะมีสมาธิ ก็มองไม่รู้เรื่อง เอาละนะ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสติ สมาธิ และ ปัญญา ว่ากันมาได้อีกชั้นหนึ่ง ตอนนี้มีอะไรสงสัยใหม่ ว่ากันไปที่ละชั้นๆ

สติ พาสู่สมาธิ พอได้ที่ลงตัวเป็นอุเบกขา ปัญญาที่เล่นโล่ง เป็นโพชฌงค์กันขึ้นมา

ถ้าไม่มีคำถาม ก็มาว่ากันต่อ ในตอนนี้ เราพูดกันมาถึงเรื่ององค์ประกอบด้านจิตที่เป็นตัวทำงานยี่นโรง ซึ่งมี ๓ ตัว คือ “วายามะ” ความพยายาม หรือวิริยะ ความเพียร ที่ทำให้ขยับเขยื้อน เคลื่อนไหวก้าวไปข้างหน้า ซึ่งทำให้งานดำเนินไปได้ แล้วก็ “สติ” ความระลึกนึกได้ เป็นตัวจับตั้งสิ่งที่ต้องการไว้ ทำให้จิตทำงานกับสิ่งนั้นได้ แล้วก็ “สมาธิ” ซึ่งเป็นที่รองรับการทำงานทั้งหมดนั้นอีกทีหนึ่ง สามอย่างนี้เป็นตัวทำงานยี่นของจิต

เสร็จแล้ว ตอนนี้เราก้าวข้ามแดนมาสู่ปัญญาแล้ว โดยเอาองค์ประกอบฝ่ายจิต คือสติ มาโยง กับฝ่ายปัญญา ให้เห็นว่าฝ่ายจิตทำงานร่วมกับฝ่ายปัญญาอย่างไร ซึ่งก็ให้เห็นชัดว่าสตินั้นทำงาน ร่วมกับปัญญา หรือจะว่ารับใช้ปัญญาก็ได้

ที่นี้ ในเรื่องการฝึกฝนพัฒนาคน ทางด้านจิตนั้น บอกแล้วว่าสมาธิเป็นแกน เป็นตัวแทน เป็นประธาน แล้วบางทีเราเรียกการฝึกด้านสมาธิ นั้น ด้วยคำศัพท์อีกคำหนึ่งว่า สมถะ การฝึกด้านจิตให้เกิดสมาธิจึงเรียกว่า “สมถะ” ส่วนการฝึกฝนในด้านปัญญา ให้เกิดปัญญาชัดเจนจนกระทั่งรู้แจ้ง สภาวะของสิ่งทั้งหลาย ให้เข้าใจสังขาร ให้รู้ไตรลักษณ์ เห็นโลกและชีวิตตามเป็นจริง จนถึงนิพพาน ปัญญาขั้นนี้เรียกว่า “วิปัสสนา”

ที่นี้มาดูกระบวนการฝึกในทางปฏิบัติ จะเป็นด้านจิต คือสมถะก็ดี ด้านปัญญา คือวิปัสสนาก็ดี เราได้เห็นแล้วว่าสติมีบทบาทอย่างไร สติเป็นตัวเริ่มต้นให้ ทั้งในสมถะ และในวิปัสสนา ย้ำอีกทีว่า ในสมถะ สติเป็นตัวเริ่มนำเข้าสู่สมาธิ ส่วนในวิปัสสนา สติเป็นตัวจับเรื่องที่ต้องการให้ปัญญาพิจารณา หรือส่งงานให้แก่ปัญญา (สมถะ = สตินำหน้า พาไปหาสมาธิ, วิปัสสนา = สติรับหน้า ส่งให้ปัญญาดำเนินการ)

ในหลักโพชฌงค์ ๗ จะเห็นการทำงานของสติกับปัญญาที่รับทอดต่อกัน หรือการที่สติส่งงาน ให้แก่ปัญญาได้ชัดเจน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแนวทางปฏิบัติไว้ (ส.ม.๑๙/๓๗๓/๙๘) ว่า ภิกษุพึง ธรรมคำสอนของท่านผู้รู้ปฏิบัติจริงแล้ว เข้าไปในที่สงบสงัด ระลึกถึงธรรมที่ได้ฟังมานั้น และนึกคิด ตรึกตรอง (อนุสฺสณํ และ อนุวิตก – แต่ไม่ใช่วิตกอย่างไทย) ให้คิดนึกถึงเนื้อความ ให้ความคิดถึงกันกับ เนื้อความจับได้ตลอด นี่คือขั้นของสติ

เมื่อสติจับเนื้อหาสาระไว้ คิดความได้ไล่ถึงกันในระดับของตักกะ หรือสังกัปปิ ก็ใช้ปัญญาฟัน สอดส่อง ไตร่ตรอง ไล่ลอง พิจารณา แยกแยะ ตรวจสอบ สืบค้น สอบสวน (ปวิจฺย ปวิจฺจโร ปรี วิมังสา) ให้เข้าถึงความจริง มองเห็นสภาวะ รู้เข้าใจความเป็นไปตามที่มันเป็น เรียกว่า “ธัมมวิจฺยะ” หรือธรรมวิจฺย แปลว่า วิจฺยธรรม ซึ่งเป็นการทำงานอย่างสำคัญของปัญญา

ควรจะสังเกตด้วยว่า เมื่อปัญญาทำงาน หรือมีการใช้ปัญญา สติจะยังมีกำลัง เข้มแข็งมากขึ้น แต่ถ้าไม่มีการใช้ปัญญา สติก็จะอ่อนกำลัง ไม่มีแรง (ดู วิภงฺก.๒.๓๓๓)

ตามตัวอย่างนี้ ก็เป็นอันได้เห็นแล้ว ถึงความสัมพันธ์ระหว่างสติกับปัญญา และในการที่ ปัญญาทำงานไปอย่างนี้ ก็โดยมีความเพียร คือวิริยะขยับเขยื้อนอยู่ตลอดเวลา ยิ่งปัญญาเล่นโล่งทะลุ ทะลวงไป ความเพียรก็ยิ่งแรงเข้ม นี่คือโพชฌงค์ข้อที่ ๓ ได้แก่ วิริยะ

เมื่อธรรมตัวสำคัญทำงานเดินหน้าไป ธรรมทั้งหลายที่เข้าชุดกันตามทางของเหตุปัจจัย ก็มาเป็นขบวน พอวิริยะพาเดินหน้าไปอย่างเข้มแข็ง ก็เกิดมี**ปิติ** คือความอิ่มใจ ปลื้มใจ พอปิติมา ก็เป็นปัจจัยในตัวมันเองที่จะเกิด**ปีติสัทธา** คือความรื่นสบายผ่อนคลายทั้งกายทั้งใจ แล้วก็**สมาธิ**ขึ้นมา

จิตที่เป็นสมาธิ ตั้งมั่น มุ่งแน่ว ได้ที่ดีแล้วนั้น เมื่อมาเป็นที่ทำงานของปัญญาในกระบวนการที่เป็นโพชฌงค์อย่างนี้ ก็เป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “สมาหิตัง จิตตัง สาธุกั อชฌมุเปกฺกชิตา” คือจิตที่เป็นสมาธิก็เข้าที่ลงตัวเป็น**อุเบกขา** ทั้งมองแนวตรงที่หมายและปลอดไร้สิ่งรบกวนกันบังเบือนปน (ที่จะทำให้มีอคติหรือหมองพรั่มัวบิดเบือน) ทำหน้าที่มองดูให้เห็นได้คล่องโล่งโปร่งใสเต็มที่ สะดวกแก่ปัญญาที่จะมองเห็นได้ชัดเจนเต็มตามสภาวะ ตามที่สิ่งทั้งหลายเป็นจริงของมัน

ถ้าได้ศรัทธาตัวอย่างธรรมชาติ ก็เปิดโอกาสแก่สติ ช่วยพัฒนาปัญญา

ถ้าศรัทธาผิดธรรมชาติ ก็ปิดโอกาสแก่สติ ในการที่จะพัฒนาปัญญา

ได้พูดมามากแล้ว ในเรื่องที่ว่าสติมาช่วยนำในการทำงานของปัญญา นี่ก็ออกมาช่วยในการพัฒนาปัญญา โดยที่ว่าการที่จะพัฒนาความรู้ความเข้าใจนั้น เราต้องมีสิ่งที่จะศึกษา ที่จะพิจารณา ตามที่ที่ว่ามานี้ ปัญญาก็พิจารณาเรื่องต่างๆ ตามที่สติจับให้ส่งมาๆ

แต่ยังมีแง่มุมเพิ่มอีกว่า ถ้าจะต้องการรู้ให้ชัดแจ้ง บางที่ต้องจับจุดอยู่ที่ใดที่หนึ่ง เรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างเอาจริงเอาจัง ถ้าอยู่แค่ว่า มีเรื่องอะไรมา สติก็จับส่งให้ปัญญาพิจารณาไปที่หนึ่ง แล้วก็ผ่านไปๆ ถ้าพิจารณาไปเรื่อยๆ ทีหนึ่งๆ ไม่เอาจริงเอาจัง ก็จะไม่รู้ลึกซึ้ง ดังนั้น ในการที่จะพัฒนาปัญญา จึงมีตัวช่วยอีกตัวหนึ่งในระหว่าง ตั้งแต่เริ่มต้น

ตัวช่วยตัวเชื่อมอีกตัวหนึ่งนี้ มิใช่แค่จับสิ่งนั้นเรื่องนั้นส่งให้ปัญญาดูไปที่หนึ่งๆ อย่างที่สติทำ แต่มันอยู่หรือจับติดอยู่กับสิ่งนั้นเรื่องนั้นเลยทีเดียว เหมือนกับว่ามันช่วยให้สติมีอะไรที่จะส่งให้ปัญญาดูอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกเวลา ก็จึงเป็นตัวช่วยในการพัฒนาปัญญาเป็นอย่างยิ่ง

แต่ก็อีกนั่นแหละ ถ้าเจ้าตัวที่ว่านี้เอาแต่จับยึดอยู่กับสิ่งนั้นเรื่องนั้น ไม่เปิดโอกาสให้สติเข้ามาจับเรื่องส่งให้ปัญญาดู แคมยิ่งกว่านั้นบางทีจับยึดเหนียวแน่นถึงกับหวงห้ามปิดกั้นไม่ให้สติเข้ามาส่งเรื่องให้ปัญญาดูเสียเลย ถ้าอย่างนี้ก็กลายเป็นว่า เจ้าตัวที่ว่านี้กลายเป็นตัวการปิดกั้นปัญญาเสียเอง ซึ่งก็เป็นปัญหาที่นอนอยู่ไม่น้อย

คราวนี้ เราหาทางให้สติมีเรื่องที่จะจับส่งให้ปัญญาพิจารณาต่อเนื่องจริงๆ ก็จึงเอาตัวทำงานเชื่อมต่อกับอีกตัวหนึ่งให้มาจับอยู่กับเรื่องที่จะศึกษานั้นอย่างเอาจริงเอาจัง ตัวที่ว่านี้ก็เป็นธรรมเป็นข้อธรรมหรือเป็นองค์ธรรมอีกอย่างหนึ่ง มีชื่อว่า “**ศรัทธา**”

ศรัทธานี้มีกำลังได้มากหนักหนา มันไม่ใช่แค่จับยึดจับมันอยู่กับสิ่งนั้นเรื่องนั้นจริงๆ หรือถึงขั้นเหนียวแน่นเท่านั้น แต่ศรัทธาทำให้คนมุ่งพุ่งแล่นไปหาเข้าหาสิ่งที่มันจับมันยึดมันเชื่อหรือที่มันบอกให้ได้อย่างรุนแรงเลยทีเดียว

ความมีจุดจับ ความเหนียวแน่นจริงๆ และความมีกำลังพุ่งอย่างแรงนี้ ถ้าใช้ถูกต้อง ก็เป็นประโยชน์ได้มาก ซึ่งในที่นี่ก็คือให้ศรัทธานั้นมาสัมพันธ์กับปัญญา หรือจะว่ามารับใช้ปัญญาก็ได้ แล้วก็จะเป็นตัวสำคัญที่ช่วยให้ปัญญาพัฒนาไปได้จนถึงสูงสุด

ถ้าไม่มีตัวศรัทธาเนี่ย บางทีปัญญาก็เหมือนจะจับจด เรื่องนี้เข้ามา ก็พิจารณาดู ก็เห็นแค่นั้น แล้วก็ผ่านไป พอเรื่องอื่นมา ก็พิจารณา พอรู้ๆ พอเข้าใจ ก็ผ่านไปๆ แต่ที่นี้ ถ้าได้พบเห็นรู้จักเข้าใจ เรื่องอะไรบางอย่าง เกิดความชื่นชมว่าเรื่องนี้ดีจริงเป็นประโยชน์ หรือมองเห็นว่ามีอะไรที่น่ารู้ที่อยู่ในนี้ เยอะแยะ แล้วเกิดมีศรัทธาเชื่อถือขึ้นมา ก็คิดว่า ถ้าเราศึกษาพิจารณาเรื่องนี้ต่อไป เราจะได้ประโยชน์ เข้าใจความจริง จะดีแก่ชีวิตของเรามาก หรือเชื่อว่าสิ่งนี้จะทำให้เราเกิดความรู้อะไรที่จะแก้ปัญหา อันนั้นอันนี้ได้ หรือว่าชีวิตของเรานี้มีทุกข์มาก พอไปเจอหลักการหรือคำสั่งสอนอันหนึ่งเข้า ได้คิด ขึ้นมาว่า ถ้าเราเข้าใจเรื่องนี้ชัด เอาไปปฏิบัติ จะแก้ปัญหาชีวิตของเราได้หมดเลย เราจะพ้นจากความทุกข์ อย่างนี้ก็จะเกิดศรัทธา เชื่อขึ้นมา แล้วก็เอาจริงเอาจัง ศึกษาหรือปฏิบัติเต็มที่ ศรัทธาก็จะผูก เราไว้กับเรื่องนั้น ทำให้ใจเรามุ่งพุ่งเข้าไปหาสิ่งนั้น แล้วก็เจาะลึกเข้าไป

เป็นอันว่ามีศรัทธาขึ้นมา เป็นตัวสำคัญที่จะทำให้เราไปจับอยู่ติดอยู่กับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ที่ปัญญาจะมีโอกาสพินิจพิจารณาวิจยได้อย่างจริงจังให้เต็มที่

ยกตัวอย่างเช่นว่า ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ฟังแล้วมองเห็นว่า เรื่องราวคำสอนที่ พระพุทธเจ้าตรัสมานี้ เท่าที่เราพิจารณาเห็นได้ จริงทั้งนั้นเลย บางอย่างเรายังไม่เข้าใจชัด แต่เห็นเค้า แน่ใจว่าเป็นเหตุเป็นผล น่าจะต้องเป็นจริงอย่างนั้น

พอคิดว่า ที่พระพุทธเจ้าตรัสนี่จริงนะ มีเหตุผลทั้งนั้น แต่มีอะไรที่เรายังไม่เข้าใจไม่ชัด เราจะต้อง รู้จักพระพุทธเจ้าแล้วศึกษาจากพระองค์ต่อไป อย่างนี้ก็คือเกิดศรัทธา แล้วก็มั่นใจว่า จาก พระพุทธเจ้า เราจะได้รู้เข้าใจอะไรอีกมากมาย

พอเกิดมีศรัทธาแล้ว ก็จึงตั้งใจฟัง อยากรู้อย่างขึ้นไป อยากจะมากอยู่กับพระพุทธเจ้า อยากจะมา ฟังพระองค์บ่อยๆ หรือจะมาอยู่ใกล้ชิดเพื่อให้ได้ยินได้ฟัง อากาของจิตที่เกิดภาวะนี้ คือเกิดความ มั่นใจในการที่จะได้ความรู้ ได้สิ่งที่จะทำให้ตัวเองแก้ปัญหาได้ เข้าถึงความจริง บรรลุธรรม อะไรต่างๆ เหล่านี้ นี่เรียกว่าศรัทธา ในประวัติของพระสาวกทั้งหลาย ที่มาเป็นกำลังใหญ่ในพระพุทธศาสนา โดยทั่วไป เรื่องก็ดำเนินมาแบบนี้

เพราะฉะนั้น ศรัทธาจึงเป็นอาการหรือภาวะจิตเบื้องต้นหรือเริ่มแรก ที่จะช่วยให้คนได้โอกาสที่จะพัฒนาต่อไปในปัญญา ถึงตอนนี่จึงมีองค์ธรรมเพิ่มเข้ามาอีกข้อคือ ศรัทธาเนี่ย ย้ำว่าเป็นธรรม เริ่มแรกที่จะนำไปสู่ปัญญา นี่หมายถึงศรัทธาที่ถูกต้อง ซึ่งอยู่ในกระบวนการของธรรมชาติ ซึ่งจะมา ช่วยให้เราสามารถพัฒนาปัญญาได้อย่างดี

ศรัทธาที่แท้ตรงตามความหมายนั้น มีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ *หมั่น* มันทำให้ปัญญามีจุดมีเป้าหมาย ที่จับที่ชัดเจนนั่น ไม่พว่ไม่เลือนราง *สงบ* มันทำให้มีทิศทางไปที่แน่นอนชัดเจน อย่างที่บอกแล้วว่า ศรัทธาทำให้พุ่งไปสู่เป้า และเมื่อจะเอาเรื่องนี้จริงละนะ ก็ทำให้มองเห็นขอบเขตของเรื่องที่เราจะใช้ พัฒนาปัญญา แล้วก็ *สาม* มันทำให้เกิดมีกำลังเรียวแรง พอเกิดศรัทธา ก็มีกำลังที่จะเอาจริงเอาจังกับ เรื่องนั้นๆ ถ้ามีฉะนั้น มันก็จะอ่อนจะเบา ถ้าปัญญาไม่มีศรัทธาช่วย พอได้รู้นิดรู้หน่อย ก็พอแล้ว ไม่เอาจริงเอาจัง ไม่ไปต่อ แต่พอมีศรัทธามั่นใจในสิ่งนั้นขึ้นมาจะทำให้เราได้บรรลุจุดหมายในการ แก้ปัญหาเป็นต้น ก็เกิดพลังเอาจริงเอาจัง ทีนี้ก็คือศึกษาค้นคว้าพัฒนาปัญญาไปให้เต็มที่

เรื่องศรัทธาที่ว่ามานี้ ก็ง่าย ๆ เป็นเรื่องธรรมดา ๆ คนมีศรัทธาเชื่อมั่นในเรื่องไหน ก็อยากจะศึกษาเล่าเรียนเอาจริงเอาจังในเรื่องนั้น อย่างที่เชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงปัญญา จะต้องให้ความรู้แก่เราได้แน่นอน พอมั่นใจมีศรัทธาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าแม้อยู่ไกลแค่นี้ เราก็เกิดกำลังที่จะไปหาพระองค์ เพราะฉะนั้น พุศุดกันแบบง่าย ๆ ศรัทธาก็มีประโยชน์อย่างที่ว่านี้

ศรัทธาว่าโดยธรรมชาติก็เกี่ยวพันปัญญาอย่างที่ว่ามาแล้ว แต่ที่นี้เรื่องก็มีว่า ตามสภาพของมนุษย์ที่มีกิเลสกันนักนี่ มันกลายเป็นว่า ในกรณีมากมาย คนเอาศรัทธาไปใช้ในทางที่ปิดกั้นขัดขวางปัญญา เรื่องก็คือว่า พอเชื่อแล้วก็ยึดติดถือมั่นตามที่เขาบอกเขาสั่งว่า ต้องอย่างนี้เท่านั้นคือจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น ทีนี้ก็ไม่ต้องมีสติที่จะเรียกปัญญามาละ ไม่ต้องใช้ปัญญาแล้ว จะเชื่ออย่างไร ก็แล้วแต่เขาจะสั่งจะบอก

ยิ่งกว่านั้นก็มี การตั้งข้อห้ามขึ้นมา สั่งว่า เรื่องนี้ อย่าสงสัยนะ เป็นบาป ห้ามสงสัยห้ามถาม ต้องเชื่ออย่างเดียว ชนิดที่ว่ามอขีวิตจิตใจให้เลย นี่ก็เป็นเรื่องที่ว่า ศรัทธากลายเป็นเครื่องปิดกั้นปัญญา แล้วก็กลายเป็นอีกว่า มนุษย์ที่ยึดศรัทธาแบบนั้น บางทีหรือหลายที ก็ไปบีบบังคับคนอื่นพวกอื่นให้ต้องยึดถือศรัทธาของตัวเอง อย่างที่ได้เห็นกันชัดมาในประวัติศาสตร์ ที่ว่ามีศาสนาเอาศรัทธาไปบังคับคนว่า ต้องให้เชื่ออย่างนี้ ๆ โดยไม่ต้องใช้ปัญญา แล้วที่นี้ คนต่างศาสนากัน ที่แต่ละฝ่ายก็ยึดติดถือเค็ดว่าของฉันเท่านั้นแท้ ของเธอคือเท็จ แล้วก็บังคับอีกฝ่ายหนึ่งให้ต้องถือต้องเชื่ออย่างตัว ก็เลยต้องตีกัน ต้องฆ่าฟันทำสงครามกัน ยุ้งกันมาตลอดประวัติศาสตร์ของมนุษย์ที่บอกว่า เป็นคนเจริญ

ศรัทธาชนิดที่เชื่อโดยไม่ต้องถาม หรือให้เชื่อโดยห้ามถามอย่างที่ว่ามานั้น เรียกกันตามคำฝรั่งว่าเป็นศรัทธาตาบอด (blind faith) หรือเรียกอย่างเราว่า ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เมื่อไม่ประกอบด้วยปัญญา ก็ให้สักแต่เชื่อไปเถิด ๆ จนกระทั่งกลายเป็นว่า ถ้าถาม ถ้าสงสัย ก็เป็นบาปไปหมด ถ้าอย่างนี้ ก็พัฒนาปัญญาไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่โดยธรรมชาตินั้น ศรัทธาเป็นตัวเกี่ยวพันปัญญา เป็นปัจจัยในกระบวนการพัฒนาปัญญา อย่างที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น

เป็นอันว่า ศรัทธาก็อยู่ในกระบวนการพัฒนาคนอย่างที่ว่ามานี้ทั้งหมด โดยอยู่ในระดับในด้านของจิตใจและปัญญา ซึ่งเป็นเรื่องภายในตัวบุคคล อันนี้ก็ทวนกันแล้ว

สติทำงานสำคัญ ในการปรับดุลตัวทำงาน ๒ คู่ ของการศึกษา

ทวนอีกทีว่า ให้มีวิริยะกับสมาธิเข้าคู่กันนะ ว่าวิริยะนี้เป็นตัวทำให้เกิดกำลัง จะก้าวจะคืบหน้าไปเรื่อย เมื่อมันจะเดินหน้าอยู่เรื่อย แรงเกินไป ก็ทำให้นุ่มบ่ามรุ่มร้อน แล้วก็อาจจะพลาดพลั้ง ก็จึงบอกว่า ต้องมีสมาธิ ที่จะมาช่วยทำให้เกิดความสงบ มีความมั่นคง แต่สมาธิอย่างเดียว ถ้าไม่มีวิริยะ มันก็จะหยุดจะนิ่ง มันก็เลยจะนอนเสพสุขซี้เกียจ จึงบอกไปแล้วว่า ต้องให้เข้าคู่คู่กันแค่พอดี โดยมีวิริยะความเพียรที่จะเร่งรัดเดินหน้า แล้วก็มีความเป็นตัวให้สงบมั่นคง จะได้ก้าวหน้าไปอย่างเรียบสนิทแนว และได้ผล **วิริยะ กับสมาธิ** ต้องเข้าคู่กัน อย่างได้สัดส่วนดังที่ที่ว่ามา นี้ก็**คู่หนึ่ง**

ที่นี้ เมื่อที่เราพูดถึงปัญญา แล้วก็โยงไปหาศรัทธา นี้ก็ได้คู่อีกคือ **ศรัทธา กับ ปัญญา** ก็เป็น**อีกคู่หนึ่ง**

อย่างที่บอกแล้วว่า ปัญญา ถ้าไม่มีศรัทธาช่วยให้มีจุดมุ่งเป้าหมายและทิศทางที่ชัดเจนลงไป ปัญญานั้นก็จับจดหรือเรื่อยเปื่อย เรื่องนี้ก็รู้เรื่องนั้นก็รู้ ไม่เอาจริงจังสักเรื่อง ไปเรื่อย ๆ แล้วก็อ่อนแรง ไม่ค่อยมีกำลัง แต่พอมีศรัทธาบ้าง ศรัทธาก็จับเจาะพุ่งไปหาเป้าหมาย พอพุ่งเป้าไปอย่างนี้ ปัญญาที่มาอยู่กับเรื่องนั้นเต็มที่ แล้วก็เกิดความรู้ชัดเจนละเอียดลึกในเรื่องนั้น ละเอียดลงไป ได้ผลดี ฉะนั้น จึงต้องให้มีศรัทธากับปัญญามาคู่กัน

แต่ถ้าเกิดเป็นศรัทธาแบบเชื่อ โดยไม่ใช้ปัญญา ก็มลาย่อยอย่างที่บอกเมื่อกี้ว่า กลายเป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ก็เลยเสีย ดังนั้นธรรมคู่นี้ก็จึงต้องมีความสัมพันธ์กันพอดี เรียกว่ามีดุลยภาพ พอเหมาะพอดีกัน ศรัทธาช่วยให้ปัญญาไม่จับจด แต่จำเพาะเจาะลึกลงไป และมีกำลังเอาจริงเอาจัง พร้อมกับที่ว่าปัญญาก็ทำให้ศรัทธาไม่มลาย่อย แล้วก็ไม่ได้ติดตันไปเสีย ถ้าปัญญาไม่มา ศรัทธาก็ตันติดอยู่นั้น ไม่ไปไหน

เป็นอันว่าได้ ๒ คู่ที่สำคัญ แต่ก็ยังไม่พอ ต้องมีอีกอย่างหนึ่ง คือ **สติ** เจ้าสตินี้ตั้งหลักให้ ตื่นทันเรื่อง ใจอยู่กับตัว ถึงกันกับเรื่องกับงาน อะไรเกิดขึ้นเป็นไป สติกำหนด ติดตาม คอยจับ ตรวจสอบ อย่างที่บอกแล้วว่าเป็นเหมือนนายประตู ที่จับตา สำรวจ ตามตรวจ ไม่ให้ใครให้อะไรผ่านลอยเลยไปเปล่า สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไป อันใดจะมีผลเสียหรือผลดี สติเป็นตัวที่คอยระวัง คอยดู คอยกำหนดกำกับ ช่วยให้ปัญญาได้ทำงานไปด้วย พอสติจับไว้ให้ ปัญญา ก็พิจารณาวิเคราะห์หิวจัย ถ้าอะไรจะเกิดผลเสีย ก็แก้ไขให้ อันใดจะนำให้เกิดผลดี ก็จะได้ฉวยโอกาสใช้หรือจัดการให้เป็นประโยชน์

รวมความว่า สติเป็นตัวกำกับควบคุมดูแลตลอดหมด ทั้งคู่**ศรัทธา-ปัญญา** และ**คู่วิริยะ-สมาธิ** ตอนนี่ศรัทธาทำงานใหม่ ไปถูกทางใหม่ หย่อนใหม่ เกินใหม่ มันเคลื่อนไหวทำงานอย่างไร ปัญญาปรับหน้ากับงานอย่างไร สติทันหมด

ที่นี้เมื่อสติทัน ตามจับกำกับกำหนดอยู่ ปัญญาก็รู้ก็พิจารณาไปด้วย อันนี้เกินพอดีไปใหม่ อันนั้นหย่อนไปน้อยไปหรือเปล่า ถ้าศรัทธาเกินไป ปัญญาหย่อน ก็ปรับปัญญาให้เข้มข้น ให้พอดีคู่กับศรัทธา ถ้าศรัทธาน้อยไป ก็เสริมให้ ปัญญาชักจูงจ้าน ก็ให้ศรัทธาเหยียดเหนี่ยวปัญญาไว้กับจุดเป้าหมาย อะไรอย่างนี้ พร้อมกันนั้น สตินี้ก็คอยคุมวิริยะกับสมาธิ ดังที่ได้พูดมาข้างต้นแล้ว

ถึงตรงนี้ก็ได้อรรถ ที่เป็นตัวทำงานหลักในการศึกษาพัฒนามนุษย์ ครบ ๕ อย่าง ซึ่งมีชื่อเรียกว่า **“อินทรีย์ ๕”** เรียกแบบฝรั่งว่า the Five Faculties

เรื่อง **“อินทรีย์ ๕”** นี้ ก็เป็นความรู้พิเศษเสริมซ้อนขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ที่จริงก็เป็นหลักที่ได้พูดมา มากแล้วทั้งนั้น แต่ที่ท่านจัดขึ้นมาให้มีชื่อเรียกเป็นหมวดธรรมอีกหมวดหนึ่งอย่างนี้ ก็คือการช่วยให้เข้าใจกระบวนการและระบบการศึกษาพัฒนาคน ให้เห็นขั้นตอนจุดแ่งที่จะบริหารจัดการดำเนินการได้ตรงจุด แม่นยำชัดเจนและได้ผลดี

อินทรีย์ ๕ ก็ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างที่ว่ามาแล้วนั้น ซึ่งจัดเป็น ๒ คู่ นับได้ ๔ แล้วมีสติเป็นตัวกลางที่คุมงาน โดยที่อินทรีย์ ๕ นั้น แต่ละอย่างก็ทำหน้าที่ของตัวเอง แต่การทำหน้าที่ของทุกตัวนั้น ต้องประสานเสริมและสอดคล้องกัน อย่างพอเหมาะพอดีสมดุลกันด้วย จึงจะได้ผลดีจริง

ตั้งที่ว่า ศรัทธาทำหน้าที่จับยึดเรื่องที่หมายไว้มั่นโดยมุ่งไปข้างหน้า เข้าไปหา สู่เป้าหมาย อย่างเอาจริงเอาจัง มีพลัง คู่กับปัญญา ซึ่งทำหน้าที่รู้เข้าใจให้ชัดเจนไป จนกระทั่งเข้าถึงความจริง

ส่วนวิริยะ กับสมาธิ ก็เช่นกัน วิริยะก็ทำหน้าที่เร่งเร้าพาเดินหน้าไปเรื่อย ส่วนสมาธิก็ทำให้สงบมั่นมุ่งแน่ว ก็เลยพร้อมกันเดินหน้าไปได้อย่างเรียบรื่นมั่นคง และในขณะที่ ๔ ตัวนั้นแต่ละอย่าง ทำหน้าที่ของตัวเองของตัวเองไป สถิติก็ควบคุมดูแลทั้งหมด

การที่ธรรมแต่ละอย่างนั้นเป็นตัวการใหญ่ในการทำหน้าที่ของตัวเองอย่างนี้ จึงเรียก ว่าเป็น **อินทรีย์** เป็นเจ้าหน้าที่หรือเจ้าการแต่ละอย่างๆ **ศรัทธา** เป็นอินทรีย์หนึ่ง ทำหน้าที่จับยึดกำลังเรื่องที่จะเอาไว้และมุ่งไปเต็มกำลัง เป็นโอกาสให้**ปัญญา** วิเคราะห์วิจัยจนรู้แจ่มแจ้งถึงความจริงกับทั้งรู้จักที่จะใช้ จะปฏิบัติจัดการให้สำเร็จการ ลุจุดหมาย ฝ่าย**วิริยะ**ก็ทำหน้าที่ขับเคลื่อนพาเดินไปข้างหน้า โดยมี**สมาธิ**ทำให้มุ่งแน่วไปอย่างเรียบรื่น ขณะที่ตลอดเวลานั้น **สถิติ**ก็ทำหน้าที่คุม ตรวจสอบ ควบคุม ปรับไป เรียกว่าปรับอินทรีย์ให้สม่ำเสมอพอดีกัน

เมื่อเจ้าการเจ้าหน้าที่อินทรีย์ทั้งหมดนี้ ทำงานเข้าชุดกันดี โดยมีความสมดุลพอดีเสมอกัน ระหว่างธรรมที่เป็นคู่ทั้งสองนั้น และมีสติประกอบคุมไว้อย่างบูรณาการกันด้วยดี ก็จะมีการพัฒนาในการศึกษาปฏิบัติธรรม นำให้ก้าวหน้าไปสู่จุดหมายได้สำเร็จอย่างดี

ในตอนนี้เป็นอันว่า เราได้พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายจิตกับฝ่ายปัญญา พร้อมทั้งองค์ธรรมที่เป็นรายละเอียดในนั้น จนกระทั่งว่าจากเรื่องของฝ่ายจิต ๓ มาสัมพันธ์กับฝ่ายปัญญา ก็เป็นธรรมหมวดหนึ่งขึ้นมา ที่เรียกว่าอินทรีย์ ๕ ซึ่งมีความสำคัญมากในการศึกษาของคนหรือการปฏิบัติของธรรม นี้ก็พอให้เห็นรูปเค้าแล้ว ที่นี้ใครมีอะไรสงสัยใคร่จะถาม ก็ว่ามาให้จบตอนนี้กันไป

ป/จฉา: (ตั้งแต่นาทีที่ ๑๘.๓๐ ไม่ค่อยได้ยินคำถาม จึงข้ามไป และถือว่าจบตอน)

ในยุคข่าวสาร ต้องมีปัญญาแตกฉาน ทั้งภาครับ และภาคแสดง

ปัญญาเป็นคำแสลงจะกว้าง มีปัญญาจำเพาะอย่างอีกมากมาย

วันนี้พูดเป็นเกร็ดความรู้ดีกว่า ไม่ต้องถือเป็นเรื่องจริงจังนักหนา เดี่ยวจะรู้สึกว่ายาก คือมองเป็นเรื่องผ่านๆ ว่า อ้อ เรื่องนี้ เคยได้ยินแล้ว ได้แค่นี้ก็ยงดี เรื่องที่เอาจริงเอาจังอาจจะเอาไว้ศึกษาในอีกระดับหนึ่ง ที่นี้เอาแค่ที่ว่าเมื่อเรื่องมาเกี่ยวข้องแล้ว ก็พูดถึงบ้าง

เราว่ามาตามลำดับ เรื่องศิลปะ เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา และการทำงานประสานกันของธรรมชาติ เหล่านี้ในระบบการพัฒนาคน เป็นอันว่าพูดมาหมดแล้ว ที่นี้ในแต่ละอย่างๆ นั้น เราก็ได้พูดรายละเอียดไปบางส่วนในข้อที่ควรทราบ ศิลปะก็พูดไปแล้ว สมาธิก็พูดไปแล้ว ส่วนปัญญาได้เริ่มไปบ้าง ที่นี้ก็มาพูดเพิ่มเติมในเรื่องปัญญาอีกหน่อย

เคยบอกแล้วว่า ปัญหานี้มีหลายระดับ หลายชั้น ตั้งแต่รับรู้ พอเห็น พอได้ยิน ก็เหมือนกับเรียกร้องว่าทำอะไรจะเกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่ได้เห็นได้ยินเป็นต้นนั้น โดยรู้ตามเป็นจริง รับรู้โดยไม่ถูกพวกอกุศลเข้ามาครอบงำ เช่น ไม่ไหลไม่ไหวเอนไปตามความชอบใจไม่ชอบใจ ไม่ตกเป็นทาสของความชอบใจหรือไม่ชอบใจนั้น แต่ว่ารับรู้โดยมีปัญญามองเห็น ตามที่มันเป็นของมัน โดยมองตามเหตุปัจจัยเป็นต้น แค่นี้ก็ยากแล้ว

ที่นี้ ถึงตอนคิด เมื่อพิจารณาวินิจฉัยเรื่องต่างๆ ทำอย่างไรจะตัดสินใจโดยความรู้ตามสภาวะ หรือตามความเป็นจริงแท้ๆ ไม่ใช่ถูกกิเลส โสภะ โทสะ โมหะ เข้ามาครอบงำ

ถ้าโสภะ ความอยากได้ผลประโยชน์ส่วนตัว โทสะ ความขัดเคืองเกลียดชังเข้ามาครอบงำ การวินิจฉัยเรื่องราวต่างๆ ก็เอนออกไป ก็เอนเอียง เกิดเป็นเรื่องอคติอีก เมื่ออคติเข้ามา ปัญญาก็ไม่บริสุทธิ์ ไม่เป็นปัญญาแท้ๆ ก็ไม่ตรงตามความเป็นจริง ไม่ถูกต้อง ในแง่นี้เราต้องการปัญญาที่บริสุทธิ์ เอาแค่ทำให้ตรงตามเรื่องราวที่เป็นอยู่เป็นไป

ที่นี้ก็ปัญญาที่รู้ลึกซึ้งลงไปอีก สามารถวิเคราะห์แยกแยะสิ่งต่างๆ ออกไปให้เห็นละเอียดชัดเจน นอกจากรู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไรแล้ว ยังรู้ว่ามันประกอบด้วยอะไร เกิดจากอะไร เป็นมาอย่างไร จนถึงมีปัญญาที่รู้เหตุปัจจัย สืบค้นสืบสาวได้ว่า ที่เป็นอย่างนี้ เป็นเพราะอะไร เพราะมีอะไร จึงมีอันนี้ หรือการที่สิ่งนี้ขึ้นจากอันนี้ ต้องอาศัยปัจจัยร่วม อะไรอีกบ้าง จนกระทั่งมองโยงความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ อย่างเป็นระบบไปเลย ซึ่งทำให้เข้าใจธรรมชาติลึกลงไป กว้างขวางออกไป

ที่นี้อีกชั้นหนึ่ง ก็เอาความรู้ข้อมูล ความรู้รายละเอียด ความรู้แยกแยะ ความรู้ความสัมพันธ์ ความรู้เหตุปัจจัย มาคิดเชื่อมโยง สามารถใช้ความรู้เก่า เอาความเข้าใจที่มีอยู่ก่อน มาประยุกต์ใช้กับ สถานการณ์ปัจจุบัน ในการแก้ปัญหาเป็นต้น สามารถคิดเชื่อมโยงความรู้เรื่องราวแง่ด้านต่างๆ หลากหลาย สร้างเป็นความรู้ใหม่ๆ สร้างสรรค์ทำสิ่งทำการใหม่ๆ ได้ ตลอดกระทั่งรู้ที่จะโยงความจริง ของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติได้ทั่วถึง ให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง เข้าถึงสภาวะของโลกและชีวิตหรือ สรรพสังขาร หยั่งรู้หยั่งเห็นเข้าถึงแก่นความจริงของสิ่งทั้งปวง หรือความจริงที่ครอบคลุมสิ่งสรรพ เป็น ปัญญาเห็นแจ้งที่ทำให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระได้ เข้าถึงอิสรภาพ

นี่แหละ ปัญญามีหลายแง่หลายด้านหลายชั้นหลายระดับมากมายนัก อาจแยกอย่างง่ายๆ เช่นว่า เป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวกิจการของมนุษย์ ตามที่เป็นสมมุติแต่ที่จะทำให้เราสามารถ ดำเนินชีวิตประจำวัน อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ ทำกิจการงานต่างๆ ได้สำเร็จ ความรู้วิชาการต่างๆ ไป จนถึงความรู้ที่เข้าถึงสภาวะแห่งธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ที่อยู่เบื้องหลังสมมุตินั้น

ปัญญาที่รู้ความจริงแท้เข้าถึงสภาวะอันอยู่เบื้องหลังการจัดการเอามาใช้ประโยชน์ของมนุษย์ นั้น เป็นการรู้ความจริงแท้ของสิ่งเหล่านั้นเอง และรู้ถึงความเชื่อมโยงระหว่างความจริงแท้ของสิ่ง ทั้งหลาย กับการนำมาใช้ประโยชน์ของมนุษย์ หยั่งเห็นได้ถึงการศึกษาที่ความรู้สองระดับนี้เชื่อมโยงถึงกัน

เป็นอันว่าปัญญานี้มีเยอะแยะเหลือเกิน เป็นเรื่องใหญ่ที่สุด

“ปัญญา” เป็นคำรวม และเป็นคำที่กว้างที่สุด เพราะเหตุที่ปัญญามีมากมายหลายด้านหลาย ระดับหลายแง่ ก็เลยมีชื่อเรียกจำเพาะแยกออกไปเยอะแยะ ชื่อเหล่านั้นมักเป็นคำใช้เรียกปัญญาที่ ทำงานในหน้าที่จำเพาะอย่างๆ ดังนั้นเราจึงได้ยินคำอื่นๆ ที่มีความหมายเป็นปัญญาอีกเยอะ แต่ก็ ต้องทำความเข้าใจอย่างที่พูดย้ำไปแล้วว่า “ปัญญา” เป็นคำกว้างที่สุดในเรื่องของความรู้ความเข้าใจ แล้ว ใช้ปัญญานี้ครอบคลุมหมดทุกระดับ ใช้ตั้งแต่ชั้นโลกีย์ จนถึงโลกุตตระ

เมื่อพูดถึงปัญญาในชื่ออื่นๆ มักจะใช้ในความหมายที่จำกัดหรือจำเพาะ โดยใช้เฉพาะกรณี หรือใช้สำหรับการทำหน้าที่บางด้านบางอย่างของปัญญา ตัวอย่างง่ายๆ ก็เช่นคำว่า สัมปชัญญะ ซึ่ง ได้อธิบายไปแล้วว่าต่างจากปัญญาอย่างไร ที่จริงไม่ใช่ต่างจากปัญญา แต่เป็นปัญญาที่ทำหน้าที่ใน งาน ในเรื่องราว ในด้าน ในระดับนั้นๆ ก็เรียกชื่อว่าอย่างนั้นๆ โดยมีคำว่าปัญญานี้ครอบคลุมหมด

จะยกตัวอย่างชื่อของปัญญามาให้ฟัง แต่ในเวลาสั้นๆ ก็นึกไม่ไหว เพราะฉะนั้นจึงเขียนมาให้ ลองฟังดู ดังที่บอกว่าเป็นเกร็ดความรู้ จะได้เห็นว่าปัญญานี้มีชื่อเยอะเหลือเกิน แล้วก็มีทั้งชื่อที่นำเข้ามา ใช้ในภาษาไทย จนเป็นคำไทยไปแล้ว และชื่อที่คนไทยไม่คุ้น บางคำบางคนแทบไม่เคยได้ยิน

ชื่อที่คุ้นๆ ก็มีเยอะ เช่น ปัญญา วิชชา พุทธิ โภธิ ญาณ วิปัสสนา อนุปัสสนา วิจัย วิมังสา สัมปชัญญะ ปฏิภาณ อโหมะ สัมมาทิฏฐิ โภคผล ปฏิสัมภิทา แล้วก็มีชื่อที่ได้ยินน้อยลงไป เช่น เมธา มันทา โยนิ ธิติ ธี เวท บัณฑา วิจรรณา สัลลักษณ์

“ธี” นี้เราไม่คุ้น แต่เราคุ้นดีกับ “ธีระ” ซึ่งก็คือคนมีธี ได้แก่คนมีปัญญานั้นเอง หรืออย่าง “เมธา” คือปัญญา ก็มาเป็นเมธี แปลว่าคนมีปัญญา กระทั่งคำว่า “เวท” ที่พราหมณ์ใช้เรียกคัมภีร์พระ เวท ก็แปลว่า ปัญญา ความรู้ ถ้าเป็นคนมีเวท ก็เป็นเวที และเราก็มี “มนตรี” ซึ่งก็คือคนมี “มันทา” ได้แก่ปัญญาที่คิดการต่างๆ

ยังมีอีก เช่น มติ มุต ภูริ เนปญญะ เนปักกะ จินตา เวภัทยา อุปปริกา ปริณายิกา หลายชื่อคิดว่าท่านยังไม่เคยได้ยินเลย ใช้ใหม่ แต่ในกลุ่มแรกนั้น หลายคำอาจจะคุ้นมากหน่อย ทั้งที่นำมาใช้กันในภาษาไทยทั่วไป และในวงการธรรม แล้วในกลุ่มที่ ๒ ก็ได้ยินน้อยลง ส่วนกลุ่มที่ ๓ นี้แทบไม่ได้ยินเลย

กลุ่มที่ ๑ นั้นมีคำที่สำคัญๆ และค่อนข้างจะคุ้นกัน ไม่ว่าจะเป็น ปัญญา วิชชา พุทธิ โภธิ สัมมาทิฏฐิ ญาณ วิปัสสนา วิจัย วิมังสา (บาลีเป็น วิมังสา) สัมปชัญญะ ปฏิภาณ อโมหะ โกศล ปฏิสัมภทา แล้วก็ เวทะ หรือเวท ที่คนเป็นเวที่ เมธา ที่คนเป็น เมธี มันทา ที่คนเป็น มนต์ี คือมนตรี ธี ที่คนเป็น ธีระ และบัณฑิต ที่คนเป็น บัณฑิต วิจรรณา มติ จินตา

ที่นี้ที่ท่านสุรเดชถามถึงอุเบกขา อันนั้นเป็นสภาพจิตที่มากับปัญญา คือถ้าปัญญาชัดเจนมองเห็นตามสภาวะ จิตก็มีอาการเป็นอุเบกขา แต่ถ้าเป็นอุเบกขาโดยไม่มีปัญญา ก็เป็นเฉยใจ เรียกว่าอัชฌาณูเบกขา (หรือ อัปปริสังขานูเบกขา) อันนี้ต้องแยกกันให้ดีกว่า อุเบกขาไม่ใช่ตัวปัญญา สภาพจิตบางอย่างต้องอาศัยปัญญา เหมือนกับว่าปัญญามาปรับสภาพจิต ส่วนอุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นอัชฌาณูเบกขา เฉยใจ เฉยไม่รู้เรื่อง ที่เคยพูดไปแล้วนั้น มีโมหะ เป็นอกุศล

ป/จนา: แล้ววิมุตติล่ะครับ

วิสันนา: วิมุตติ เป็นอาการหรือเป็นภาวะที่จิตหลุดพ้นไปจากกิเลส เป็นมรรคก็ได้ เป็นผลก็ได้ หมายถึงนิพพานก็ได้ แล้วแต่จะความหมาย ถ้าเป็นอาการที่หลุดพ้นไปได้จากกิเลส ก็เป็นมรรค ถ้าเป็นภาวะที่ได้หลุดพ้นจากกิเลส ก็เป็นผล ถ้าหมายถึงสภาวะที่เข้าถึงเมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เป็นนิพพาน วิมุตตินี้สำเร็จด้วยปัญญา

ขอกลับมาเรื่องปัญญา เพราะเหตุที่ปัญญามีหลายชื่อ จึงต้องได้หลักไว้คร่าวๆ เอาละ “ปัญญา” เป็นคำกว้างที่สุด ครอบคลุมหมด แล้วจะไปเรียกชื่อจำเพาะว่าอะไร ก็ไปดูอีกชั้นหนึ่ง บางทีก็เป็นคำที่สงวนไว้ใช้สำหรับกรณีพิเศษจริงๆ อย่าง “โพธิ” นี้หมายถึงการตรัสรู้ ทั้งที่ว่าโดยตัวศัพท์ ก็ไม่ได้ต่างอะไรกับ “พุทธิ” ซึ่งมาจากธาตุ คือรากศัพท์เดียวกัน

“โพธิ” กับ “พุทธิ” นั้น มาจากธาตุเดียวกัน คือ พุฐ แต่ออกมาเป็น พุทธิ คำหนึ่ง เป็น โพธิ คำหนึ่ง แล้วก็ใช้ในความหมายไม่เหมือนกัน ไม่เท่ากัน โพธิหมายถึงปัญญาที่เป็นปรีชาญาณสูงสุด คือการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่พุทธิใช้ได้กับคนทั่วไป หมายถึงความเข้าใจรู้เหตุรู้ผล นี่เป็นตัวอย่าง

อันนี้บางทีก็เป็นเรื่องของความนิยม หรือการที่ได้ใช้กันไปใช้กันมาจนกระทั่งมีความหมายจำกัดจำเพาะ ความหมายของศัพท์ที่ยกเอียงไปนี้ เกิดจากเหตุหลายอย่าง บางทีตัวศัพท์เองก็แสดง ความหมายไปด้วย ขอให้นึกถึงคำว่า “เดิน”

มีศัพท์อื่นอีกเยอะที่มีความหมายว่าเดิน เช่น ก้าว ย่าง ย่อง ยุรยาตร เยื้องย่าง เยื้องกราย กรีดกราย นวายนาด ทอดน่อง ดำเนิน ไปจนกระทั่ง เสด็จพระราชดำเนิน เสด็จพระพุทธดำเนิน คำว่าปัญญานี้ ถ้าเทียบกับทางรูปธรรม ก็คล้ายกับคำว่าเดิน ซึ่งเป็นคำรวมความกว้างที่สุด ส่วนคำอื่นๆ บางคำก็เป็นเพียงอาการส่วนหนึ่งของการเดิน เช่น จะเดิน ก็ต้องมีก้าว

นี่คือ ก้าวเป็นส่วนหนึ่งของการเดิน อย่างก็เป็นส่วนหนึ่งของการเดิน ย่องก็เป็นการเดินทางแบบหนึ่ง เอียงย่างก็เป็นอาการเดินอีกแบบหนึ่ง แล้วยุทธศาสตร์ก็มีอาการไปอีกอย่างหนึ่ง ส่วนดำเนินก็คือเดิน ก็ตัวเดียวกันนั่นแหละ เพียงแต่แปลงเดิน เป็นดำเนิน แต่ในเวลาใช้ ในกรณีที่เราควรใช้ว่าเดิน ไปใช้ว่าดำเนิน ก็รู้สึกว่ามันเข้ากัน ไซ้ใหม่ อย่างนี้เป็นต้น

ในทำนองที่พอมองเทียบกันได้ คำว่าปัญญาที่มีชื่อต่างๆ ก็มีเหตุผลตามแง่มุมความหมายที่ต่างๆ กันไป เอาเป็นว่า ปัญญากว้างที่สุด เหมือนคำว่าเดิน บางคำก็เหมือนกับคำว่าก้าว บางคำก็เหมือนกับย่าง บางคำก็เหมือนกับย่อง อะไรอย่างนี้ เอนะคิดว่าเข้าใจแล้ว เมื่อรู้แนวกว้างๆ อย่างนี้แล้ว เราก็อาจจะยกตัวอย่างบางคำมาพูดคุยกัน เช่นที่ยกตัวอย่างไปแล้วคือสัมปชัญญะ ก็ได้อธิบายไปแล้วว่าเป็นปัญญาที่ใช้ในกรณีอย่างไร

มีปัญญาชุดนี้ ครองยุคไอทีได้เลย

คุยกันต่อเรื่องปัญญาอีกหน่อย ปัญญาที่พูดเมื่อเช้านี้ เป็นเรื่องญาณ ซึ่งยากหน่อย โดยเฉพาะเป็นญาณในระบบการปฏิบัติที่มุ่งสู่จุดหมาย คือนิพพาน ซึ่งได้แจกแจงให้เห็นลำดับขั้นตอน แม้เพียงพูดให้รู้จักไว้ ก็ยังยาก จึงย้ายไปเป็นเรื่องข้างหน้าต่อจากนี้

ยังมีปัญญาชื่ออื่นอีกเยอะแยะ บางอย่างก็เป็นเรื่องของการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ในการทำงานทำการ หรือในการศึกษาเล่าเรียน ที่มีปัญญาอยู่หมวดหนึ่งซึ่งเป็นธรรมที่มีประโยชน์มาก ท่านมักกล่าวไว้เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ที่มีความสามารถสูง โดยบอกว่า บรรลุอรหัตผล พร้อมทั้งปฏิสัมภทา ๔ ประการ

ปฏิสัมภทา ๔ นี้ ถ้าพระอรหันต์ท่านใดมี ก็เป็นผู้ที่เก่งจริงๆ เป็นผู้พร้อมที่จะทำงานเผยแผ่พระศาสนา มีความสามารถที่จะนำเอาธรรมไปสั่งสอนประชาชนให้ได้ผลดี และเป็นความสามารถทางปัญญาในเชิงที่จะเอามาใช้ประโยชน์ต่างๆ ไปด้วย ถึงจะไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ก็ควรพัฒนาคุณสมบัติอย่างนี้ขึ้นมา

ยิ่งในสมัยปัจจุบันนี้ ที่เรียกว่าเป็นยุคข่าวสารข้อมูล เป็นยุคไอที ปัญญาที่เรียกว่าปฏิสัมภทานี้ ยิ่งเป็นประโยชน์ที่ทันสมัย เพราะเป็นปัญญาที่ใช้การโดยตรงกับข่าวสารข้อมูล จึงเอามาเน้นสำหรับยุคนี้ เมื่อพูดถึงปัญญาที่ไร ก็ขอบอกเอาเรื่องปฏิสัมภทาขึ้นมาพูด เป็นการปฏิบัติต่อข่าวสารข้อมูล ต่อสิ่งที่ได้ยินได้ฟัง ต่อเรื่องที่เล่าเรียน

เด็กนักเรียนควรพัฒนาปัญญานี้ให้มาก แม้คนทั่วไปในยุคนี้ซึ่งต้องเผชิญกับข่าวสารข้อมูลแทบตลอดเวลา ก็ควรจะได้พัฒนาปัญญาชุดนี้ เพราะถ้าขาดปัญญาชนิดนี้ นอกจากไม่ได้ประโยชน์จากข่าวสารข้อมูล และไม่สามารถเอาข่าวสารข้อมูลมาใช้ประโยชน์ได้แล้ว ยังแถมไม่รู้เท่าทัน ถูกเขาหลอกเขาต้ม เป็นเหยื่อของยุคสมัย

“ปฏิสัมภทา” แปลว่า ปัญญาแตกฉาน มี ๔ ข้อ ในเมื่อเกี่ยวข้องกับข่าวสารข้อมูล หรือสิ่งที่เล่าเรียนอ่านฟัง จึงแบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาครับ ๒ ข้อ และภาคแสดงหรือดำเนินใช้การ ๒ ข้อ

เริ่มต้น มาดูหัวข้อกันก่อนว่า **ปฏิสัมพันธ์ ๔** คือ

ก) **ภาครับ**

๑. **อรรถปฏิสัมพันธ์** ปัญญาแตกฉานในอรรถ คือ ความหมาย ความมุ่งหมาย

๒. **ธัมมปฏิสัมพันธ์** ปัญญาแตกฉานในธรรม คือ ตัวหลัก ตัวประเด็น

ข) **ภาคแสดง**

๓. **นิรุตติปฏิสัมพันธ์** ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือ ภาษา การพูดจา แสดงออก

๔. **ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์** ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ คือ ความคิดทันการ

มาดูไปตามลำดับ เริ่มด้วยภาครับก่อน

๑. อรรถปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในอรรถ คือในความหมาย เข้าใจเนื้อหา เข้าถึงความมุ่งหมายของเนื้อความ ข้อนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง ต้องเริ่มต้นก่อน

ไม่ว่าจะเรียนจะอ่านจะฟังอะไร ต้องเข้าใจความหมายของถ้อยคำ ข้อความเนื้อหาทุกท่อนทุกตอนโดยตลอด รวมเป็นความรู้เข้าใจเนื้อความเรื่องราวละเอียดทั้งหมดอย่างถูกต้อง ชัดเจน เข้าใจจริง เข้าใจถ่องแท้ ไม่ใช่รู้เข้าใจพราวๆ มั่วๆ

ถ้ารับฟังอะไร เล่าเรียนอะไรๆ ปลอ่ยผ่านไปๆ โดยยังไม่รู้จริง ไม่เข้าใจจริง นานไปก็จะเคยชินเป็นนิสัย เรื่องราวแต่ละอย่างที่เข้ามา อ่านฟังไม่รู้ชัดสักอย่าง ไม่เข้าใจจริงสักเรื่อง ต่อไปก็สะสมเอาความพราวๆ ไม่ชัดเจนนี้เอาไว้ กลายเป็นคนที่รู้อะไร ก็ไม่รู้จริง เพราะฉะนั้น เรื่องนี้ต้องฝึกกันแต่ต้น

วิธีฝึกอย่างง่าย ๆ คือ เวลาอ่านหนังสือที่สำคัญ อย่างพวกตำรา เป็นเรื่องที่จะเอาจริง อาจจะทำอ่านรวดให้จบไปทีหนึ่งก่อน แล้วถามตัวเองว่าจับภาพรวมของเรื่องราวเนื้อหาทั้งหมดได้ใหม่ว่าคืออย่างไร คราวนี้ รอบ ๒ เอาจริง อ่านไล่เนื้อความที่เป็นรายละเอียดไปตามลำดับ โดยดูหรือถามตัวเองไปตลอดทุกท่อนทุกตอนว่าเข้าใจจริงแล้วยัง เช่นในทุกย่อหน้า อ่านจบไป ถามหรือทวงกับตัวเองว่ารู้เข้าใจชัดเจนไหม ว่าอย่างไร ถ้าไม่ชัดเจน ไม่ยอมผ่านเลยไป จะอ่านซ้ำก็ต้องยอม ต้องให้บอกตัวเองได้ว่าตรงนั้นตอนนั้นชัดเจนแน่ใจแล้วแน่นอนก่อน จึงจะอ่านย่อหน้าหรือเนื้อหาตอนต่อไป

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ถ้ามีอะไรไม่เข้าใจ ไม่ยอมปลอ่ยผ่านไป ตอนทุกหน้าทุกเนื้อความ อ่านแล้วต้องถาม เข้าใจชัดไหมๆ ถ้ายังไม่เข้าใจ ต้องให้เข้าใจให้ได้ หาความรู้ที่ชัดแจ้ง นี่เป็นเรื่องสำคัญมาก มันจะชินเป็นนิสัย ต่อไปข้างหน้า ไม่ว่าจะเรียนอะไร ทุกอย่างจะผ่านไปด้วยความชัดเจน ไม่ทึ่งอะไร ให้คลุมเครือเหลือไว้ คนที่ฝึกตัวไว้อย่างนี้ พอเจออะไรติดขัดหรือไม่ชัด ก็จะเรียกร้องตัวเองให้ต้องหาทางทำให้ชัด ถ้ายังไม่ชัด ก็ต้องไปค้นคว้าหนังสือหนังสือหาสืบความถามคน เอาจนว่าให้มันแจ่มแจ้งให้ได้ กระทั่งว่าถ้าถึงขั้นต้นสุดวิสัยจริงๆ ก็ฝากไว้ก่อน ว่าโดยหลักการก็คือ ต้องหาความชัดเจนให้ได้

นอกจากชัดเจนเฉพาะเรื่องนั้นกรณีนั้นแล้ว ไม่ว่าจะทำอะไรเกี่ยวข้องหรือโยงไปหา ก็ต้องให้เข้าใจชัดเจนด้วย เช่น เขาพูดอ้างอิงไปถึงอะไร กลายเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องขึ้นมา ก็ทำให้ชัดไปทั้งหมด ไม่ว่าจะอะไรจะปรากฏเข้ามาในเรื่องนั้น เมื่อผ่านพบเจอเข้าแล้ว ต้องว่ากันให้ชัด เอากันให้แจ่มไปเลย อันนี้สำคัญมาก เพราะฉะนั้น อ่านหนังสืออะไรไปเล่มหนึ่ง ก็ต้องรู้จริงๆ เข้าใจจริงๆ ในหนังสือทั้งเล่มนั้น อย่างนี้จึงจะแตกฉานเป็นด้านที่หนึ่ง

การใช้คำถามตรวจสอบตัวเองก็เป็นเรื่องสำคัญ ทำให้เป็นนิสัย เวลาไปเกี่ยวข้องกับเรื่องราว ข่าวสารอะไร ต้องไม่ใช่เป็นคนรู้สึกแต่ว่าตื่นตื่นตื่นข่าว แล้วก็แค่เอามาพูดมาคุยสนุกๆ แล้วก็จบ แต่ต้องหาความรู้ให้แจ่มแจ้งจริงๆ

อย่างเรียนภาษาอังกฤษนี่ เจอคำนี้แล้ว มีความหมายอย่างไรแน่ หาความชัดเจนในความหมาย พร้อมทั้งเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง ผ่านคำนั้นไปอย่างชัดเจนหมดจด นอกจากความหมายแล้ว อ้อ คำนี้อ่านว่าอย่างไร เวลาอ่าน มี stress ตรงไหน สะกดตัวอย่างไร ลองหลับตาดูสิ คำนี้ เราสะกดได้ไหม ว่าไล่ไปที่ละตัวในใจ ถ้ายังไม่ได้ ก็ไม่ยอมผ่าน เอามันให้แจ่มแจ้งไปทุกอย่าง

ที่ควรฝึกไว้ยิ่งกว่านั้นคือ เรื่องสำคัญๆ ที่ได้เล่าเรียนได้อ่านผ่านพบไว้ ในยามว่างหรือโอกาสเหมาะก็นึกระลึกจับยกจุดนั้นเรื่องนี้หัวข้อโน้นขึ้นมา แล้วคิดอธิบายขยายความแจ่มแจ้งเชื่อมโยงความออกไปในใจตัวเองให้ได้ไว้ให้คล่องดี อันนี้เป็นความแตกฉานขั้นหนึ่งก่อนแล้ว เดี่ยวจะไปต่อกับภาคแสดงออก ที่จะแตกฉานคล่องไปโดยง่ายได้ด้วย

นี่คือเรื่องของกรปฏิบัติต่อข่าวสารข้อมูล เป็นข้อแรก เมื่อพบอะไร ก็ต้องพบกันในความสว่าง แจ่มชัดแจ้ง ถ้าไม่ชัด ก็ต้องค้นต้องหา จนกระทั่งว่า พอใครพูดอะไรมาในเรื่องนั้น เราก็มองเห็นเนื้อความเรื่องราวชัดเจนแจ่มแจ้งตลอดไปหมด

ขั้นนี้เรียกว่า อุตถปฏิสัมภิตา/อรรถปฏิสัมภิตา แปลว่า ปัญญาแตกฉานในอรรถ คือในความหมาย ที่นี้ต่อไป

๒. ธรรมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม คือในหลัก ในตัวประเด็น นี่ต่อจากข้อที่แล้ว คือ เมื่อได้เข้าสู่รายละเอียด มองเห็นความหมายทั่วตลอด รู้เข้าใจเนื้อความชัดเจนแล้ว คราวนี้ก็จับหลักจับประเด็นให้ได้

เมื่ออ่านหนังสือหรือตำราไปหน้าหนึ่งท่อนหนึ่ง นอกจากเข้าใจแต่ละเรื่องที่พูดถึงได้แจ่มแจ้ง มองเห็นความหมายของแต่ละคำชัดเจนแล้ว ก็ต้องจับความในหน้านั้นท่อนตอนนั้นให้ได้ด้วยว่า หน้านี้ หัวข้อนี้ บทนี้ ตอนนี้ ว่าด้วยเรื่องอะไร ตัวประเด็นอยู่ที่ไหน มีอะไรเป็นหลัก จนกระทั่งว่าเมื่อจบเล่มก็พูดได้ว่า หนังสือเล่มนี้ว่าด้วยเรื่องนี้ ประเด็นหลักคืออันนี้ แยกซอยเป็นเรื่องย่อยลงไปอันนี้ๆ นี่ก็เป็นความชัดเจนอีกด้านหนึ่ง

ปฏิสัมภิตาข้อที่ ๒ นี้สำคัญกว่าข้อแรก ข้อที่ ๑ นั้นง่ายกว่า แต่ก็ต้องเริ่มด้วยข้อที่ ๑ ให้รู้เนื้อข้างใน แล้วก็บอกรวมได้ว่าเป็นอะไร คือข้อที่ ๒ นี้ ที่ว่าจับหลักจับประเด็นได้ ทำให้พูดที่เดียวได้หนังสือทั้งบททั้งเล่ม

ในการเล่าเรียน ถ้าจะจำรายละเอียดทุกอย่าง ก็ย่อมยาก แต่เมื่อรู้ความหมายเข้าใจเนื้อความชัดแล้ว ก็จำง่ายขึ้นมาเยอะ แต่ถึงอย่างนั้น ถ้าจะจำให้ได้หมดทุกเนื้อความ ก็ยังยาก แต่พอเราจับหลักจับประเด็นได้แล้ว ก็สบายเลยคราวนี้ จะจำหนังสือทั้งเล่ม จับแค่หนึ่งหรือสองประเด็น ก็เป็นอันได้ทั้งหมด หรืออย่างมาก บทหนึ่ง ก็ได้ประเด็นหนึ่ง

ถ้าทำอย่างนี้ ในเวลาทวนหนังสือ เมื่ออ่านไปแล้ว เข้าใจดี จับประเด็นได้หมดแล้ว ก็เรียงตามตัวเองว่า ตอนไหนที่ด้วยเรื่องอะไร มีอะไรเป็นประเด็นหลัก ตอบจบแล้ว ก็คือเข้าใจหมด อาจจะตั้งหัวเรื่องหัวข้อของเราเองขึ้นมาด้วย ทีนี้ หลังจากทวนครั้งแรกแล้ว เวลาทบทวนอีก คราวนี้มองปราดเดียวๆ ก็เห็นความตลอดทั้งหมดๆ แค่มองเห็นหัวข้อ ก็นึกได้สว่างไปทั้งหัวข้อนั้นว่ามีสาระสำคัญว่าอย่างไร ไม่ต้องไปอ่านซ้ำอีก ทุ่นเวลาได้หมด แทบจะสามารถพูดแทนคนเขียนได้เลย พอเห็นหัวข้อนี้ปั๊บ เห็นข้อบทนี้ปั๊บ ในใจเห็นสว่างไปหมดเลย จะเป็นบทหนึ่งๆ หรือเล่มหนึ่งๆ ก็เหมือนจำไว้ได้หมด

ถ้าจะให้ดี ก็ฝึกตัวไว้หน่อย เวลาอ่านเรื่องราว หรือฟังเขาพูดเขาเล่าเขาอธิบายเรื่องอะไรที่ยาวๆ จบแล้ว หรือจบก่อนจบตอนหนึ่ง เราจับเนื้อความทั้งหมด หรือสรุปความทั้งหมดนั้น ตั้งเป็นหัวข้อขึ้นมา ตอนหนึ่งๆ ก็หัวข้อหนึ่งๆ ให้หัวข้อนั้นๆ เป็นตัวแทนเนื้อหาสาระของตอนตอนหรือเรื่องนั้นๆ ถ้าฝึกทำอย่างนี้เรื่อยๆ จะจับสาระของเรื่อง จับความจับประเด็นได้เก่ง ซึ่งก็หมายถึงว่ามีความเข้าใจได้รวดเร็วและชัดเจนดีด้วย ช่วยให้อ่านปัญหาแล่นคล่องจับใจ มองหัวข้อ ก็เห็นรายละเอียดเนื้อความ อ่านฟังความหรือเรื่องราว ก็จับประเด็นได้ ตั้งเป็นหัวข้อได้

อย่างที่ว่าแล้ว ปฏิสัมพันธ์ข้อ ๒ คือธรรมปฏิสัมพันธ์สำคัญยิ่งกว่าข้อแรก ในข้อก่อนนั้น แดกฉานในความหมายรายละเอียดของเนื้อหา แต่ในข้อที่สองนี้ แดกฉานเข้าถึงหลัก จับหลักจับตัวประเด็นได้ เข้าถึงสาระสำคัญ จะเห็นว่า เวลาที่มีเรื่องราวข่าวสารข่าวไร้อารยะอะไรๆ เกิดขึ้น ใครจับประเด็นได้ จับหลักได้ คนนั้นก็เข้าถึงเรื่องได้รวดเร็ว วินิจฉัยเรื่องได้ง่าย แก้ไขปัญหาได้ดี ทีนี้ ปัญหาสำหรับสังคมปัจจุบันก็คือ ความพรั่นขวัญสับสน มีข่าวสารข่าวไร้อารยะมากมาย จับจุดไม่ได้ เมื่อจับไม่ตรงจุด ก็ยิ่งพากันนัวเนียยุ่งงัง

ทีนี้พอถึงปฏิสัมพันธ์ที่ ๒ แล้ว ก็ฝึกตัวพร้อมทีเดียว ๒ ข้อได้เลย วิธีง่ายๆ ก็คือ เรื่องที่เล่าเรียนอ่านสลับฟังมานั้น ก็จับความจับประเด็นเอาสาระมาตั้งเป็นหัวข้อขึ้นดังที่ว่า เป็นขั้นของธรรมปฏิสัมพันธ์ เสร็จแล้วย้อนกลับ จากหัวข้อที่ตั้งขึ้นนั้น ก็ใช้อรรถปฏิสัมพันธ์ คิดกระจายความหมายขยายความอธิบายรายละเอียดแยกแยะแจกแจงออกไปเป็นลำดับขั้นตอนให้มองเห็นได้ความเข้าใจที่ชัดเจนจนตลอด จะเรียนอะไรได้เพิ่มเติมมา ก็ทำงานย่อ-ขยาย ย่น-ยืด อย่างนี้ให้ซ้ำของแดกฉาน

โดยวิธีนี้ บางทีอ่านหนังสือเล่มหนึ่งแล้ว เราอธิบายขยายความได้ดี มีอะไรๆ เพิ่มแง่มุมให้ปัญญาเพิ่มขึ้นไปมากกว่าหนังสือเล่มนั้นอีก รวมทั้งที่ว่า เวลาอ่าน เราเจอประเด็น ข้อปลีกย่อยอะไรที่ต้องการความชัดเจน เราไปค้นไปคว้ามาให้ชัดขึ้นอีก

ในยุคที่ข่าวสารมากมาย ถ้าตัวมนุษย์เองพัฒนาไม่ทัน มันก็มีใช้จะดีสำหรับมนุษย์ นั้น แต่กลับจะทำให้เรื่องยุ่งงังวุ่นวายมากขึ้นไปอีก เพราะมนุษย์ไม่ได้พัฒนาความสามารถที่จะทันรับมือกับข่าวสารข้อมูลที่เพิ่มพูนท่วมตัวแล้วล้นขึ้นไปท่วมหัว เพราะฉะนั้น ความเจริญแพร่หลายของข่าวสารข้อมูลมากมายในยุคนี้ จึงไม่เป็นหลักประกันว่าจะทำให้คนมีสติปัญญาดีขึ้น แต่ที่เป็นจริงไปมากแล้วก็คือ คนลุ่มหลงเพิ่มมากมาย และหลอกกันง่ายขึ้น ยิ่งเมื่อข่าวสารผลักดันให้มีเรื่องราวแพร่ระบาดมากขึ้น คนจับหลักจับประเด็นไม่ได้ ก็ยิ่งสับสน รู้ไม่ถึงไม่ทัน ได้แต่เถียงกันวุ่นวาย ก็ยิ่งแก้ปัญหาไม่ได้

เวลานี้สังคมก็เป็นปัญหา จับจุดของเรื่องราวกันไม่ได้ อย่างปัญหาพระศาสนาเกิดขึ้น จุดของปัญหาอยู่ที่ไหน ประเด็นที่จะแก้คืออะไร ได้แต่พูดกันไป วุ่นอยู่กับเรื่องปลีกย่อย เรื่องฝอยๆ จับจุดไม่ถูก เข้าไม่ถึงปม จึงแก้ปัญหาไม่ได้ ขาดปัญญาทั้ง ๒ ด้านทั้งไม่แตกฉานในเนื้อหารายละเอียดของเรื่องราว ความเป็นมาเป็นไป ไม่ชัดเจนแจ่มแจ้ง แยกแยะไม่ได้ และทั้งจับหลักจับประเด็นจับจุดของเรื่องไม่ได้

เอาละ ปฏิสัมพันธ์ที่ว่ามานี้ ใช้ได้ในทุกกรณี เริ่มไว้แต่ต้น เมื่อเป็นนักเรียนนี่แหละ ผูกไว้เป็นดีที่สุด อย่างน้อยการเล่าเรียนก็จะประสบความสำเร็จอย่างดี แค่ ๒ ข้อต้นนี้ก็พัฒนาได้ไกลแล้ว

เพราะฉะนั้น ก็หัดตั้งคำถามเพื่อตรวจสอบตัวเอง ให้ทุกอย่างต้องผ่านไปด้วยความเข้าใจ อย่างที่ว่า ถ้ายังไม่ชัดเจน ก็ไม่ปล่อยผ่านไป และต้องจับหลัก จับประเด็นให้ได้ว่า ตอนนี บทนี้ เล่มนี้ ว่าด้วยเรื่องอะไร

หลักนี้ใช้ในการฝึกความจำได้ด้วย เมื่อจะจำอะไร เช่นว่า ต้องท่องเนื้อความ ๑๐ ข้อ แต่ละข้อยาวเป็นบรรทัดๆ ถ้าท่องทุกคำก็จะยากและใช้เวลาเยอะ

ที่นี้เรามีวิธี เราก็อ่านเนื้อความให้เข้าใจ ข้อ ๑ อ่านเข้าใจแล้ว ก็จับให้ได้คำหนึ่ง ที่สามารถเป็นตัวแทนของข้อนั้น พอจับคำหนึ่งซึ่งเป็นตัวแทนของข้อนั้นได้แล้ว ก็จำเฉพาะคำเดียวนั้น ลองหลับตา แล้วจากคำเดียวที่จำไว้นี้ ขยายความออกไปให้ได้ความทั้งข้อ พอนึกในใจ แล้วขยายความได้เต็มข้ออย่างนั้นก็คือข้อ ๑ ได้แล้ว จากนั้น ข้อ ๒ ก็จับคำตัวแทนไว้คำหนึ่ง ข้อ ๓ คำหนึ่ง ๑๐ ข้อ ก็ ๑๐ คำ

พอทำได้ตามที่ว่า คือคำหนึ่ง แล้วมองในใจตัวเองว่า คำนี้เราขยายความออกไปได้เต็มทั้งข้อที่ยาว ๑-๒ บรรทัด พอได้แน่ใจแล้ว ที่นี้ก็จำข้อละคำๆ ถ้าในข้อนั้นมีหลายคำที่เป็นตัวแทนของข้อได้ก็เอาคำที่ง่าย และดูด้วยว่าถ้ามันรับสัมผัสเสียงคล้องจองต่อกันจากข้อหนึ่งไปอีกข้อหนึ่งด้วย ก็ยิ่งดี จำ ๑๐ คำได้ ๑๐ ข้อ ทั้งหมด ๒๐ บรรทัด ก็ได้หมดสบายเลย เพราะฉะนั้นก็ไม่ต้องไปเสียเวลาท่องมากมาย พอถึงเวลาใช้การ เช่นในเวลาสอบ ๑๐ คำนั้นก็ขยายไป ครบเต็มทั้ง ๑๐ ข้อ อาจจะมี ๒๐ บรรทัดอย่างที่ว่าแล้ว

เอาละ นี่เป็นภาครับ ได้ปฏิสัมพันธ์ ๒ ข้อ สบายแล้ว คือ อรรถปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในความหมาย ได้เนื้อความ และธรรมปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในหลัก ในตัวประเด็น ถึงจุดของเรื่อง ที่นี้ต่อไปก็เป็นภาคใช้งาน เอาไปแสดงออก หรือทำการทำประโยชน์

เรื่อง ปฏิสัมพันธ์ ๒ ข้อแรกที่ได้พูดมานี้ เป็นการอธิบายอย่างง่ายๆ กว้างๆ ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ทุกๆ ไป แต่ยังไม่ใช่ว่าแค่นี้ ความหมายและการใช้ประโยชน์ยังมีมากกว่านั้น แต่เพื่อไม่ให้ยืดเยื้อนัก จึงจะพูดพอได้คำความ คือ

อรรถปฏิสัมพันธ์ ที่แปลว่าปัญญาแตกฉานในความหมายนั้น ถ้าแปลรักษาศัพท์ ก็คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถ ในที่นี้แปลอรรถว่าความหมาย แต่ที่จริง อรรถมีความหมายกว้างลึกกว่านั้น ในคำว่าความหมายนั้น ที่จริงรวมทั้งความหมายที่มุ่งเอาด้วย คือรวมทั้งความมุ่งหมาย และความมุ่งหมายนี้แหละที่เป็นจุดแท้ของความหมาย พอพูดว่าความมุ่งหมาย บางทีก็หมายถึงผลที่มุ่งหมาย ซึ่งพูดสั้นๆ ก็คือผล ดังนั้นบางทีจึงแปล **อรรถปฏิสัมพันธ์** ว่าปัญญาแตกฉานในผล ซึ่งก็โยงไปถึงเหตุ ซึ่งอยู่ในข้อที่ ๒ เป็นคู่กัน

ธรรมปฏิสัมพันธ์ ที่แปลว่าปัญญาแตกฉานในหลักนั้น ถ้าแปลรักษาคำศัพท์ ก็คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม พูดกันอย่างง่าย ๆ ว่า ธรรมคือหลักความจริง หลักการ และหลักการประพฤติปฏิบัติ เมื่อทำถูกต้องตรงตามหลัก ก็เป็นเหตุให้เกิดผลหรือเข้าถึงผลที่มุ่งหมาย ดังนั้นบางทีจึงแปล **ธรรมปฏิสัมพันธ์** นี้ว่าปัญญาแตกฉานในเหตุ

พอถึงตรงนี้ ความหมายของปฏิสัมพันธ์ ๒ ข้อนี้ ก็เต็มที ตั้งแต่รู้ความจริงหรือธรรมดาของธรรมชาติ ที่เป็นเรื่องของเหตุและผล รู้หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ตามเหตุและผลที่เป็นความจริงของธรรมชาติ นั้น ซึ่งเมื่อรู้เข้าใจปฏิบัติให้ถูก ก็จะทำให้เกิดผลที่มุ่งหมาย คือแก้ปัญหาแก้ทุกข์ภัย ให้เกิดประโยชน์สุขอันเป็นผลที่มุ่งหมายตามธรรมที่ปฏิบัติอันเป็นเหตุ นั้นๆ เอาละ ความหมายที่เต็มความ ขอว่าไว้เท่านี้

คราวนี้ ก็มาถึงภาคแสดง หรือภาคใช้การ ๒ ข้อ คือ

๓. นิรุติปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในการใช้ภาษาสื่อสาร ปัญญาข้อนี้ก็ชัดว่าสำคัญอย่างยิ่ง จะเห็นว่า บางคนมีความรู้ความสามารถอย่างอื่นด้านอื่นมาก รู้สรรพธรรมที่พูดมาแล้วในปฏิสัมพันธ์ ๒ ข้อแรกนั้นอย่างดี แต่ไม่ถนัดในการสื่อสาร เอาความรู้มาบอกมาสอนคนอื่นไม่ได้ พูดให้เขาเข้าใจตามไม่ได้ เรียกว่า พูดไม่เป็น สอนไม่เป็น และแม้ในหมู่คนที่พูดเป็นสอนเป็น ก็สามารถไม่เท่ากัน สอนได้ผลมากน้อยต่างกัน ห่างกัน

คนที่พูดจาสื่อสารได้เก่งกาจนั้น ก็เริ่มตั้งแต่ว่า พูดให้เขาเข้าใจได้ อย่างที่ตนต้องการให้เขาเข้าใจ ยิ่งกว่านั้น พูดให้เขาเห็นตาม เชื่อตามได้ อย่างที่ตนต้องการให้เห็นให้เชื่อ แล้วต่อไปอีก พูดให้เขาทำตามได้ อย่างที่ตนต้องการให้ทำ แต่ในที่นี้ เป็นการพูดจาสื่อสารที่เป็นกุศล มุ่งเพื่อประโยชน์แก่ตัวเขา และเพื่อความดีงาม เพื่อการสร้างสรรค์ ไม่ใช่ปลุกกระดมเร้ากิเลสเช่นโทษะ จะทำการร้าย หรือเอาเขาเป็นเหยื่อ เป็นต้น

การที่จะพูดจาสื่อสารได้ผลดี ก็ต้องสื่อความหมายให้ชัดเจน อย่างน้อยพูดให้เขาเข้าใจความต้องการของตัวเองได้ เป็นความสามารถเชิงนิรุติในการรู้จักใช้ภาษาสื่อสาร ต้องหัดพูดหัดเขียน รู้จักใช้ถ้อยคำที่สละสลวย กระชับ รัดกุม มีน้ำหนัก ตรงจุด เป็นต้น

หลักข้อนี้คงเข้าใจไม่ยาก จะยากก็ตอนที่ฝึกให้ทำได้จริง ในยุคปัจจุบันนี้ก็มีปัญหาที่ทำให้ยากหรือติดขัดในเรื่องนี้ไม่น้อย เช่น การตอบโดยใช้วิธีขีดถูกขีดผิด ทำให้ไม่ได้ใช้วิธีสื่อภาษา ตลอดจนการสื่อสารด้วยการใช้เครื่องอุปกรณ์ไอที ที่เอาแต่ความสะดวกรวดเร็ว จนกลายเป็นตัวกีดขวางการพัฒนาทางภาษาของคนไปเสียเอง เรื่องนิรุติปฏิสัมพันธ์ ก็พูดไว้พอรู้จักแค่นี้

๔. ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ เป็นขั้นที่สามารถนำเอาความรู้ที่มีอยู่แล้ว จากที่ได้รับเข้ามา ที่ค้นคิดรู้เข้าใจ สะสมไว้ หลายเรื่อง หลายคราว หลายแหล่ง เหมือนกระจัดกระจายอยู่ แต่เมื่อต้องการใช้งาน ก็สามารถนำเอาข้อมูลความรู้เหล่านั้นมาเชื่อมโยงปรุงประสาน สร้างเป็นความหยั่งรู้เห็นใหม่ เอามาใช้ในการแก้ปัญหา หรือจัดการดำเนินการในกรณีนั้น ในเหตุการณ์สถานการณ์นั้นๆ ได้ตรงหรือทันการ ทำให้แก้ปัญหาได้สำเร็จ หรือสามารถคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ขึ้นได้

ปฏิสัมพันธ์ข้อนี้สำคัญอย่างยิ่ง คนจำนวนมากรับเอาความรู้เข้ามา แต่ได้แค่รู้ตามที่เขาเขียนไว้ บอกให้ ได้แค่ตามเขา อย่างเขา ไม่สามารถพัฒนาความรู้เข้าใจคิดการสร้างสรรค์ใหม่ๆ ขึ้นมา แต่ผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์นี้สามารถประสานพัฒนาความรู้ความเข้าใจคิดการสร้างสรรค์อย่างใหม่ขึ้นได้ เป็นปัญญาที่ทำให้แก้ปัญหาได้ทันเหตุการณ์ และมีการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ จึงเรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ คือปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ เป็นอันครบแล้ว ๔ ข้อ โดย ๒ ข้อหลังนี้เป็นภาคใช้งาน

ถ้ามีปัญญาเป็นปฏิสัมพันธ์ได้แค่นี้ ก็สบายแล้ว เพียงพอที่จะอยู่ในยุคข่าวสารข้อมูลได้อย่างดี เอาประโยชน์จากยุคสมัยได้เต็มที่ เป็นความสามารถอย่างพิเศษ ขอให้นึกถึงคนหลายคนที่ย่านหนังสือเล่มหนึ่งเล่มเดียวกัน แต่ได้ไม่เท่ากัน

บางคนอ่านหนังสือเล่มนั้น แค่ว่าเข้าใจตามที่เขาเขียนไว้ ก็แทบจะไม่ไหว เข้าใจบ้าง ไม่เข้าใจบ้าง ยังไม่พอที่จะรู้ตามที่เขาบอก บางคนอ่านแล้วรู้เข้าใจหมดตามที่เขาบอก แต่ก็อยู่แค่นั้น แต่อีกคนหนึ่งอ่านเข้าใจทั้งหมดที่เขาเขียนไว้แล้ว เป็นตัวกระตุ้นความคิดของตน ให้เกิดความรู้เข้าใจมองเห็นอะไรใหม่ๆ และเกิดความคิดใหม่ๆ ขึ้นมา จากการที่ได้อ่านหนังสือเล่มนั้นอีกมากทีเดียว

หนังสือเล่มเดียวกัน คนหนึ่งอ่านแล้ว ตัวเองก็เข้าใจไม่ตลอด อีกคนหนึ่งอ่านแล้ว เขาไปบอกเล่าให้คนอื่นฟังได้ แต่ก็จบแค่นั้น อีกคนหนึ่งอ่านหนังสือเล่มนั้นแล้ว นอกจากสามารถเล่าเนื้อความรายละเอียดให้คนอื่นฟัง พูดให้เขาเข้าใจได้อย่างดีแล้ว ยังสามารถเอาความรู้จากการอ่านนั้นไปใช้ประโยชน์ หรือเอาไปเชื่อมโยงกับความรู้จากแหล่งอื่นๆ นำไปใช้แก้ปัญหา และทำการใหม่ๆ คิดสิ่งใหม่ๆ ได้ด้วย หรืออีกบางคนอ่านหนังสือเล่มนั้นแล้ว ได้ความคิดที่จะไปเขียนหนังสือได้อีกสิบเล่มอย่างนี้เป็นต้น

เป็นอันว่า เรื่องของปัญญาแตกฉานนี้ ลองเอาไปพิจารณาดูคนที่ไปอ่านหนังสือเล่มหนึ่งนี้ ว่า จะมีความสามารถอย่างไร เริ่มแต่ *หนึ่ง อรรถปฏิสัมพันธ์* ปัญญาแตกฉานในความหมาย ทำให้คนนั้นอ่านหนังสือแล้วเข้าใจชัดเจนหมดทั้งเล่ม *สอง อรรถปฏิสัมพันธ์* ปัญญาแตกฉานในหลัก ทำให้เขาอ่านหนังสือแล้ว จับหลักจับประเด็นได้ชัดเจน ตั้งหัวข้อหัวเรื่องให้ก็ได้ แล้วก็ *สาม นิรุติปฏิสัมพันธ์* ปัญญาแตกฉานในภาษาสื่อสาร จากสิ่งที่เขาได้อ่านนี้ เขาสามารถไปพูดให้คนอื่นเข้าใจตามได้ ไปเล่าให้เขาฟังได้ จะเล่ารายละเอียดก็ได้ จะเล่าโดยสรุป จับความให้ บอกประเด็นของสาระของเรื่องให้ฟังก็ได้ แล้ว *สี่ ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์* อ่านแล้ว เกิดความรู้ความคิดใหม่ๆ ที่สามารถเอาไปใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหา หรือสร้างสรรค์อะไรดีๆ ขึ้นมาได้

นี่แหละเป็นปัญญาสำคัญ ที่เรียกว่า ปฏิสัมพันธ์ ซึ่งอาจจะใกล้ตัวเรามาก และใช้ได้ประโยชน์มาก ตั้งแต่เด็กนักเรียนทั้งหลาย ซึ่งน่าจะได้รับการฝึกหัดให้ดี จะได้ประโยชน์เต็มที่จากยุคข่าวสารข้อมูล ในปัจจุบันนี้

วันนี้ก็เอาเท่านี้ก่อนนะ

ตอนที่

๓๗

รู้จักไว้

การเจริญวิปัสสนา ที่สืบสายมาตามแบบแผน

ปุจฉา: [ไม่ค่อยได้ยินคำถาม] พระเดชพระคุณอาจารย์อธิบายหลักอินทรีย์ ๕ ว่ามี ๒ คู่ และมีสติเป็นตัวกลาง ผมขอเสนอว่า ถ้านอกจากกรณีที่จะพิจารณาในแง่ ๒ คู่ และมีสติเป็นตัวควบคุมแล้วนะครับ ถ้าเรามองในแง่ที่ว่า เป็นลำดับขั้น เป็นไปได้ใหม่ ศรัทธาเกิด วิริยะเกิด สติเกิด สมาธิเกิด และก็นำไปสู่ปัญญา

วิสัชนา: เวลาทำงาน มันหมุนกันอยู่แล้ว จึงมองเห็นเป็นลำดับได้ ง่ายขึ้น ว่ามีศรัทธาขึ้นต้น และปัญญาต่อท้าย วิริยะ สติ สมาธิ ๓ ข้อกลางก็เรียงอย่างองค์มรรคฝ่ายจิต แต่ในแง่ลำดับการทำงานนั้น ท่านแจจเรียงไว้ในชุดอื่นมากกว่า ชุดนี้เน้นการทำงานประสานกัน ที่มาหมุนมาดูลกัน อย่างที่พูดไปแล้ว ศรัทธามาเริ่มต้น นำไปสู่ปัญญา ซึ่งมาต่อท้าย เข้าคู่กัน วิริยะกับสมาธิก็เข้าคู่กัน จึงให้มองในแง่ความสม่ำเสมอพอดีกันมากกว่า

ถ้ามองลำดับการทำงาน จะเห็นชัดในชุดโพชฌงค์ ที่ยกมาให้ดูแล้ว ในโพชฌงค์นั้น เริ่มด้วยสติ แต่ก่อนถึงสติ ก็เห็นได้ว่า ผู้นั้นฟังธรรมแล้ว มีศรัทธาอยู่ จึงเอาสติระลึกถึงธรรมที่ได้ฟังมานั้น แล้วก็ใช้ปัญญาวิจยต่อไป แต่ในกรณีนี้ ศรัทธาเหมือนมีอยู่ประจำเป็นปกติ ไม่เด่นออกมา มีใช้อย่างในกรณีเช่นที่พราหมณ์บางคนมาฟังพระพุทธเจ้าแล้ว เกิดศรัทธา ถึงกับประกาศความเลื่อมใส หรือขอบวช อย่างนี้ศรัทธามีกำลังแรง เป็นตัวนำเริ่มต้นที่สำคัญอย่างชัดเจน

“ญาณ” เป็นปัญญาอย่างไร?

ที่วันก่อนนั้น ท่านไพบูลย์ถามเรื่องปัญญากับญาณ อันนี้ก็รู้อันนี้เหมือนกัน อย่างที่ว่าแล้ว ญาณก็เป็นชื่อหนึ่งของปัญญา แต่เป็นปัญญาที่ทำหน้าที่สำเร็จผลในเรื่องนั้นๆ

มาดูกันหน่อย ดังที่ว่าแล้ว ปัญญาเป็นคำกว้างๆ คือความรู้ความเข้าใจ ปัญญาทำงานไป ก็รู้เข้าใจอะไรต่างๆ กว้างไกลที่ครอบคลุมตลอดลึกซึ้งแรกแยงชอยออกไปๆ แล้วก็ได้อธิบายแยกย่อยจำเพาะต่างออกไปๆ รวมทั้งปัญญาที่เรียกชื่อว่า “ญาณ” อันหมายถึงปัญญาที่ทำงานสำเร็จผลเป็นเรื่องๆ ไป

ยกตัวอย่างเช่นว่า อดีตังสญาณ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต นี่คือปัญญาที่ทำงานสำเร็จผลในเรื่องนั้น คือรู้เรื่องราวในภาคอดีต ตัวอย่างอื่นมีเยอะ อย่างเช่น นามรูปปริจเฉทญาณ คือญาณอันรู้ที่จะกำหนดแยกนามและรูปได้ รู้ว่าอะไรเป็นรูปอะไรเป็นนาม ปัจจยปริคคหญาณ ญาณที่กำหนดจับปัจจัยของนามรูปได้ รู้ว่านามรูปเกิดเพราะอะไร นามอันนี้มีเพราะปัจจัยอะไร มีอะไรเป็นเหตุปัจจัย รูปอันนี้เกิดจากเหตุปัจจัยอะไร

ญาณเป็นปัญญาที่ทำงานสำเร็จในเรื่องนั้นๆ จึงมีญาณมากมาย ตั้งแต่ความรู้เบื้องต้นในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ก็เป็นญาณอย่างหนึ่งๆ จนไปถึงโพธิญาณ คือปัญญาที่ทำงานในการตรัสรู้สัมมาธรรมสำเร็จ หรืออย่างอัสวักขยญาณ ก็คือปัญญาหยั่งรู้ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ หรือรู้ถึงการที่จะทำให้สิ้นไปได้ นี่ถือว่าเป็นเรื่องๆ ไป จึงได้เห็นว่ ญาณต่างๆ นั้น มักมีคำมานำหน้า ว่าเป็นญาณในเรื่องอะไร แล้วก็ว่าจำเพาะเป็นเรื่องๆ ไป

ที่นี้ เมื่อได้พูดให้เข้าใจในเรื่องญาณที่แยกไปเป็นอย่างๆ ดังนี้แล้ว ก็เลยจะยกตัวอย่างญาณชนิดที่แยกย่อยออกไปให้เห็นว่ามีได้เยอะแยะ อย่างเช่นวิปัสสนาญาณ ๙

พอดีเมื่อคืนวันนั้น กลุ่มผู้ขับรถแท็กซี่มา ได้ถามถึงเรื่องการสอบอารมณ์ ซึ่งฟังดูก็เป็นคำไทย แต่ฟังเข้าใจว่า ที่สอบอารมณ์นั้น เขาจะดูว่า ผู้ปฏิบัติธรรมในระดับวิปัสสนานั้น ได้ปฏิบัติก้าวหน้าสำเร็จไปได้ญาณลำดับไหน โดยจะดูลำดับญาณที่ได้ที่ถึง

ที่นี้ ลำดับญาณนั้น ตามปกติก็มุ่งไปที่หลักใหญ่ คือวิปัสสนาญาณ ๙ แต่วิปัสสนาญาณ ๙ นั้น อยู่ในระดับสำคัญที่สูงขึ้นไป ที่นี้ก็อยากจะวัดให้ลงมาได้ถึงขั้นต่ำกว่านั้น ก็หาญาณที่ต่ำลงมาอีกที่จะช่วยให้วัดได้ ก็มายุติกันที่ ญาณ ๑๖ บางทีเรียกแบบไทยๆ ว่า ญาณโสฬส ถ้าเรียกให้เป็นคำบาลี ก็เป็นโสฬสญาณ สำนักวิปัสสนาต่างๆ ก็ มักจะเอาหลักญาณ ๑๖ นี้มาใช้วัดความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติวิปัสสนา

เมื่อก็บอกแล้วว่า วิปัสสนาเป็นชื่อหนึ่งของปัญญา แปลตามตัวว่า การเห็นแจ้ง หมายถึงปัญญาที่เห็นแจ้งความจริงของสังขารทั้งหลาย เข้าใจสภาวะของทุกสิ่งทุกอย่าง เห็นความจริงของธรรมชาติ ซึ่งเป็นอยู่เป็นไปตามธรรมดาของมัน หรือตามกฎธรรมชาติ ได้แก่ ไตรลักษณ์ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่คือว่า วิปัสสนาเป็นปัญญาประเภทนี้

ที่นี้ ในวิปัสสนานั้นก็มีการก้าวหน้าขึ้นไปเป็นขั้นๆๆ มากทีเดียว ด้วยการได้ญาณของวิปัสสนา ที่เรียกว่า **วิปัสสนาญาณ** ตามที่พระอรรถกถาจารย์รวมไว้ว่ามี ๙ อย่าง ซึ่งในพระไตรปิฎกก็ไม่ได้จัดไว้เช่นนั้น แต่ท่านรวมมาเริ่มจากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ ซึ่งก็อยู่ในพระไตรปิฎกนั้นแหละ แต่ในปฏิสัมภิทามัคค์ในพระไตรปิฎกนั้น ไม่ได้จัดเป็นชุดไว้ ท่านเพียงแต่บอกหัวข้อไว้ในญาณกถา ตั้งแต่ในมาติกา ซึ่งเป็นบทขึ้นต้นของปฏิสัมภิทามัคค์นั้น บอกชื่อญาณต่างๆ ไว้มากมาย

ที่นี้ พระอาจารย์รุ่นอรรถกถา คงจะสืบกันมาตามสายการสอนของครูอาจารย์ จับหลักสำคัญจากปฏิสัมภิทามัคค์ ซึ่งบอกไว้ตั้งแต่หน้าแรก ในมาติกา คือแม่บท เริ่มต้นขึ้นมาก็ว่าด้วยเรื่องญาณ และบอกชื่อญาณไว้เยอะแยะ อันที่ท่านว่าเป็นญาณในวิปัสสนา ก็จับเอามาและจัดเรียงเป็นวิปัสสนาญาณ ๙ ปราบกฏชัดเจนอย่างในวิสุทธิมัคค์ (เช่นที่กล่าวเชิงสรุปลำดับไว้ใน *วิสุทธิ.๓/๓๑๖*) ซึ่งท่านบอกว่าเป็นการสอดคล้องอนุโลมตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

ยังมีต่อมาอีกว่า วิปัสสนาญาณ ๙ นี้ พอมาถึงคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ท่านจับญาณจากปฏิสัมภิทามัคค์นั้นแหละมาเพิ่มอีก ๑ โดยมีสัมมสนญาณ เข้ามาเป็นข้อแรก นำหน้าอุทัพพญาณที่เลื่อนไปเป็นญาณที่ ๒ ดังนั้น ในอภิธัมมัตถสังคหะจึงมี วิปัสสนาญาณ ๑๐ ไม่เป็น ๙ อย่างในวิสุทธิมัคค์เป็นต้น

ที่นี้อาจารย์รุ่นหลังต่อมาก็ ต้องการจะตรวจสอบวัดผลการปฏิบัติวิปัสสนาของลูกศิษย์ ให้ได้ตั้งแต่ขั้นต้นๆ เพราะกว่าจะถึงวิปัสสนาญาณที่พระพุทธโฆษาจารย์ว่าไว้ในวิสุทธิมรรค ก็ต้องขึ้นไปขั้นสูงหน่อย ก็เลยเอาญาณที่ต่ำลงมารวมเข้าด้วยอีก ๓ ญาณก่อนถึงวิปัสสนาญาณ ๙ หรือ ๒ ญาณก่อนถึงวิปัสสนาญาณ ๑๐ แล้วนับเพิ่มต่อจากวิปัสสนาญาณ ๙ สูงขึ้นไปอีก ๔ ญาณ เป็นอันว่าเพิ่มอีก ๗ ญาณ รวมเป็น ๑๖ แต่คราวนี้ไม่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ เรียกแค่ว่าญาณ ๑๖ ก็นำมาใช้เป็นหลักในการตรวจสอบความก้าวหน้าในการเจริญวิปัสสนา

อันนี้เป็นความรู้พิเศษอย่างที่ว่า ไม่ต้องมาเคร่งเครียด เพราะรู้ๆ พูดขึ้นมา จึงเป็นเรื่องที่ยากเอาแค่นี้ได้ยืนผ่านๆ ไปได้

ที่นี้ เรื่องการปฏิบัติวิปัสสนานี้ ที่มาในพระไตรปิฎกแท้ๆ ท่านว่าเป็นลำดับไปเลยเรียกว่า **วิสุทธิ ๗** ซึ่งมาเป็นหลัก เป็นสาระสำคัญของคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่แปลว่า “ทางแห่งวิสุทธิ” วิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ หรือหมดจด ก็คือนิพพานนั่นเอง คัมภีร์วิสุทธิมรรคนำหลักวิสุทธิ ๗ นั้นมาจากพระสูตรชื่อว่า รตวินีสสูตร ซึ่งเป็นคำสนทนา ที่พระปุลณมณฺฑานินบุตร (หลานของพระอัญญาโกณฑัญญะ) ตอบคำถามของพระสารีบุตร อยู่ในพระไตรปิฎก รวบรวม ๑๐ หน้า (ม.มู. ๑๒/๒๙๒-๓๐๐/๒๘๗-๒๙๗) สาระสำคัญว่า วิสุทธิ ๗ นั้น เป็นปัจจัยส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน ดุจรถ ๗ ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย

วิสุทธิมรรคเอาวิสุทธิ ๗ ในพระสูตรมาตั้งเป็นหลักแล้วก็อธิบายไปตามลำดับ ซึ่งก็เป็นไปตามแนวไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญานั้นเอง และในคำอธิบายที่มากมายยืดยาวนั้น ในขั้นปัญญา ว่าถึงวิปัสสนา ก็มีเรื่องวิปัสสนาญาณ ๙ ที่ว่านั้นเข้ามา

รู้จักไว้ หลักการใหญ่ของวิปัสสนา

อย่างที่ว่าแล้ว **วิสุทธิ ๗** นี้ ท่านนับถือและใช้กันมาเป็นหลักใหญ่ของการปฏิบัติวิปัสสนา หรือเจริญวิปัสสนา แล้วแต่ชอบเรียกคำไหน เป็นการทำความเข้าใจในความบริสุทธิ์ในแต่ละขั้น อันเป็นลำดับการปฏิบัติไปสู่วิสุทธิดังที่ว่า ซึ่งสรุปรวมถึงใน**ไตรสิกขา** คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเอง และเมื่อปฏิบัติก้าวไปในปัญญาที่เป็นวิปัสสนา ก็จะเกิดญาณ ความหยั่งรู้ชัดเจนมองเห็น**ไตรลักษณ์** คือ อนิจจังตา ทุกขตา และอนัตตตา ทำให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระ ประจักษ์แจ้งวิชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพาน

ที่นี้ก็ตามดู **วิสุทธิ ๗** นั้น อันถือว่าขยายออกไปจากไตรสิกขา พอให้เห็นหลักใหญ่ ดังนี้

๑. **ศีลวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งศีล นี่คือการเจริญไตรสิกขา เริ่มด้วยศีล ให้มีความบริสุทธิ์แห่งศีลแล้วต่อไป
๒. **จิตตวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์แห่งจิต ขั้นนี้ก็คือสมาธิ แล้วต่อจากนี้ไปอีก ๕ วิสุทธิ เป็นเรื่องปัญญาทั้งหมด นี่เห็นไหม ปัญญาเรื่องใหญ่ ศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ คือศีล สมาธิ พอแล้ว ต่อจากนี้เป็นเรื่องปัญญา ที่กว้างขวางเหลือเกิน อีก ๕ ขั้นต่อไปนี้
๓. **ทิวฐวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งทิวฐิ เกิดความรู้ความเข้าใจ เห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิวฐิจริงก็ตอนนี้ จากนั้น

๔. **กัณฑ์ชาวิตถรณวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาที่ทำให้ข้ามพ้นความสงสัยได้ ในตอนที่ทิวฐิติ ถูกต้อง เข้าหลัก ถูกหลักแล้ว แต่ก็ยังไม่หมดสิ้นความสงสัย ต้องให้ปัญญาแจ่มชัดยิ่งขึ้น แล้วก็ถึงกัณฑ์ชาวิตถรณวิสุทธิ เป็นความหมดจดแห่งปัญญาที่ข้ามพ้นความสงสัยได้ จากนั้น
๕. **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาที่มองเห็นว่าอะไรเป็นทางอะไรไม่ใช่ทาง เป็นมรรคหรือไม่ใช่มรรค ตอนนี้อยู่ผ่านขั้นที่แยกผิดแยกถูกได้ เมื่อแยกได้แล้ว ก็จะเดินเข้าทางที่ถูกต้อง จึงก้าวสู่
๖. **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาที่ยังรู้ยังเห็นที่เป็นตัวทางจริงแท้ เมื่อถึงขั้นแยกทางผิดทางถูกว่าใช่ทางหรือไม่ใช่ทาง คราวนี้เข้าทาง มองเห็นรู้ชัดว่าเป็นปฏิบัติ เป็นทางที่จะให้ถึงจุดหมาย ถึงนิพพาน จากนั้นก็ถึงข้อสุดท้าย
๗. **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งปัญญาที่ยังรู้ยังเห็น แจ่มชัดสังขารธรรม ถึงความรู้ที่เป็นโพธิ ประจักษ์นิพพาน

เอาฉะนั้น นี่คือที่เรียกว่า **วิสุทธิ ๗** เป็นการปฏิบัติที่เรียกว่า **วิปัสสนา**

ตั้งว่าแล้ว กระบวนการปฏิบัติแห่งวิสุทธิ ๗ นี้ ครอบคลุมวิปัสสนาทั้งหมดไปตลอดระบบจบไตรสิกขา จนกระทั่งบรรลุนิพพาน แล้วก็เห็นชัดว่าขั้นตอนสำคัญอยู่ที่ปัญญา ซึ่งมีถึง ๕ ขั้นของวิสุทธิ ๗ นั้น พอได้ศีลวิสุทธิ ศีลหมดจด และจิตตวิสุทธิ จิตหมดจด คือได้สมาธิดีแล้ว ต่อจากนั้นก็ขึ้นขั้นปัญญา เริ่มแต่ทิวฐิติวิสุทธิเป็นต้นไป ต่อแต่นั้นก็จะเกิดญาณต่างๆ คือความหยั่งรู้ที่จะทำให้เป็นวิสุทธิขั้นนั้นๆ ซึ่งพระอาจารย์ปางก่อนก็ไปรวบรวมญาณที่บอกไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ที่พูดเมื่อ

ปฏิสัมภิทามัคค์นั้นรู้กันว่าเป็นคัมภีร์ที่อยู่ในพระไตรปิฎก โดยพระสารีบุตรเรียบเรียงไว้ ไม่ใช่พระพุทธเจ้าตรัสเอง แต่พระสารีบุตรก็สดับมาจากพระพุทธเจ้านั่นแหละ และเพราะท่านมีปัญญาปราดเปรื่องมาก ท่านจึงได้รับมอบหมายจากพระพุทธเจ้าให้แสดงธรรมแทนพระองค์บ่อยๆเรื่อยๆ ในพระไตรปิฎกจึงมีพระสูตรที่พระสารีบุตรแสดงไว้ในที่ต่างๆ มากหลาย นอกจากนั้นยังมีคัมภีร์ของพระสารีบุตรเองอยู่ถึง ๓ คัมภีร์ คือ ปฏิสัมภิทามัคค์นี้ และนิทเทส ที่แบ่งเป็นมหานิทเทส กับจุฬานิทเทส ซึ่งเป็นการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง

ว่าเฉพาะปฏิสัมภิทามัคค์นี้ ก็อยู่ในพระไตรปิฎก เป็นเล่มที่ ๓๑ ซึ่งขึ้นต้นหน้าแรก ด้วยมาติกา คือแม่บท ซึ่งบอกชื่อญาณต่างๆ มากมาย ต่อด้วยญาณกถาที่บอกความหมายขยายความออกไป แล้วจากที่นี้แหละ พระอรรถกถาจารย์ และพระอาจารย์รุ่นหลัง ก็ได้นำเอาญาณชื่อต่างๆ มาจัดเรียงให้เห็นลำดับในระบบแห่งการปฏิบัติ อย่างที่ได้พูดเมื่อที่ ซึ่งขออย่าให้สังเกตว่า ญาณที่ท่านเอามาจัดเรียงเป็นญาณ ๑๖ นั้น เริ่มเกิดตั้งแต่ขั้นทิวฐิติวิสุทธิ เพราะการที่ทิวฐิติวิสุทธิ เกิดความหมดจดแห่งทิวฐิติได้ ก็เพราะเกิดญาณ คือปัญญาที่ทำงานสำเร็จให้รู้ความจริงในเรื่องนั้นๆ จึงทำให้ทิวฐิติคือความรู้ความเห็นบริสุทธิ์หมดความผิดพลาด เป็นทิวฐิติวิสุทธิขึ้นมาได้

ญาณความรู้เข้าใจเริ่มแรกที่จะทำให้ความรู้ความเห็นบริสุทธิ์หมดความผิดพลาด เป็นทิวฐิติวิสุทธิขึ้นมา ก็คือ “นามรูปปริจเฉทญาณ” แปลว่าญาณที่กำหนดแยกนามและรูปได้ (ปริจเฉท แปลว่ากำหนด คือกำหนดแยกให้เห็น) อย่างน้อยเริ่มต้นก็รู้ว่า สิ่งทั้งหลายบรรดามี ที่เราเห็น เป็นนาย ก นาย ข เป็นต้นไม้ เป็นอะไรต่างๆ นั้นมันไม่มีอะไรจริงแท้หรอก มันเป็นเพียงนามรูป เป็นนามธรรมกับรูปธรรมเท่านั้นเอง คือเป็นสภาวะตามธรรมชาติ มีเพียงนามและรูป คุณิ อะไรๆ ในโลกนี้ ถ้าไม่เป็นนาม ก็เป็นรูป

เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ก็แยกได้ว่าอันนี้เป็นนาม อันนี้เป็นรูป เช่นอย่างที่ยกตัวอย่างเมื่อคั่นก่อนนั้น ว่า เมื่อเรามองเห็นอะไร ก็มีจักขุประสาทตาที่มองเห็น เป็นรูปธรรม แล้วสิ่งที่เรามองเห็น ก็เป็นรูปธรรม ส่วนการเห็น คือจักขุวิญญาณ เป็นนามธรรม

อย่างที่ว่านี้ก็เรียกว่า กำหนดรู้นามรูปโดยแยกได้ว่า อันไหนเป็นรูป อันไหนเป็นนาม นับว่าเป็นญาณที่หนึ่ง ใน ญาณ ๑๖ ที่เอามาใช้ตรวจสอบ เรียกว่า นามรูปปริคคหญาณ หรือนามรูปปริจเฉทญาณ คือญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป

จะเห็นว่าสำนักวิปัสสนาสอนผู้เข้าปฏิบัติเริ่มต้นตรงนี้ บอกให้รู้จักแยกได้ว่า ตาเป็นรูป สีเป็นรูป การเห็นหรือวิญญาณเป็นนาม ดังนี้เป็นต้น นี้เรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาณที่หนึ่ง เมื่อมองดูรู้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายในโลกบรรดามี ก็แค่นี้ คือ เป็นสภาวะตามธรรมชาติ ที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม นอกนั้นเป็นเรื่องของการสมมุติกันว่า เป็นโน่นเป็นนี่ เป็นนาย ก นาย ข เรียกและถือกันไปต่างๆ นานา นี่คือได้ **นามรูปปริจเฉทญาณ** ก็ถึงทิวสิริวิสุทธิ คือความบริสุทธิ์แห่งทิวสิริ มีทิวสิริคือความรู้เข้าใจถูกต้อง จัดเป็นขั้นกำหนด **ทุกขสังขัจ**

ที่นี้เดินหน้าต่อไป เมื่อรู้เข้าใจสภาวะที่เป็นนามรูปแล้ว ก็รู้ด้วยว่าสิ่งทั้งหลายไม่ได้เกิดมีขึ้นมาลอยๆ แต่มันเกิดมีเป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็สืบสาวว่านามรูปแต่ละอย่างๆ นั้น เกิดจากปัจจัยอะไร เช่นว่าทำไมจึงมองเห็น การเห็นเกิดขึ้นได้อย่างไร อ้อ ก็เพราะว่าจักขุประสาท พูดง่ายๆ ว่าตา รูปารมณ คือสี เข้ามากระทบหรือต่อกัน มีจักขุวิญญาณประจวบเข้า ก็เกิดการเห็นขึ้น เป็นผัสสะ เรียกว่าจักขุสัมผัส นี่คือจับปัจจัยได้ ดังนี้เป็นต้น

ศึกษาต่อไปว่า เวทนา ความรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือเฉยๆ เกิดมีเพราะอะไร อ้อ มีเพราะผัสสะ แล้วค้นหาเกิดเพราะอะไร เพราะเวทนา โดยที่ว่ามันติดใจใคร่อยากต่อเวทนาที่รู้สึกสุขทุกข์ ฯลฯ พอกำหนดจับปัจจัยของนามรูปได้ นี้เรียกว่า **ปัจจัยปริคคหญาณ** ญาณที่กำหนดจับปัจจัยของนามรูปได้ จัดเป็นขั้นกำหนด **สมุทัยสังขัจ**

ขั้นนี้ขึ้นไปเป็นวิสุทธิข้อที่ ๔ ซึ่งเป็นข้อที่ ๒ ในด้านปัญญา คือ “**กังขาวิตรณวิสุทธิ**” ก็เริ่มมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ท่านก็เลยเรียกว่าข้ามพ้นความสงสัย เป็นกังขาวิตรณวิสุทธิ นี้ก็ก้าวมาอีกขั้นหนึ่งในลำดับญาณ เป็นข้อที่ ๒ ในญาณ ๑๖ นั้น หวังว่าคงไม่สับสนนะ

ในขั้นนี้ พอได้ปัจจัยปริคคหญาณ ที่เป็นกังขาวิตรณวิสุทธิ พระอรรถกถาจารย์บอกว่าผู้นี้เป็น “**จุฬโสดาบัน**” เป็นพระโสดาบันน้อย ที่จริงก็ยังเป็นปุถุชน เพราะยังไม่เป็นโสดาบัน แต่พระอรรถกถาจารย์มาแยกขอยกลงไปเพื่อให้เห็นความคับเค็ลอันก้าวหน้าของผู้ปฏิบัติ เหมือนจะให้ผู้ปฏิบัติค่อยใจขึ้นขึ้นหน่อยว่า ถึงเราจะยังไม่ได้เป็นโสดาบัน ก็ยังได้เป็นพระโสดาบันน้อย เขาละนะ เป็นจุฬโสดาบัน โดยได้กังขาวิตรณวิสุทธิ จากการได้ปัจจัยปริคคหญาณ คือญาณที่กำหนดจับปัจจัยแห่งนามรูปได้

ทวนอีกทีนะ ขั้นที่ ๑ กำหนดแยกนามรูปได้ ขั้นที่ ๒ จับปัจจัยของมันได้ สืบสาวไปว่ามีปัจจัยเป็นมาอย่างไร ต่อไปขั้นที่ ๓ รู้โดยพิจารณาสภาวะของมันที่เป็นไปตามปัจจัยนี้ ว่ามีลักษณะอาการที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พิจารณาเห็นสิ่งทั้งหลาย บรรดาสังขาร ชีวีตร่างกาย รูปธรรม นามธรรม ล้วนอยู่ในภาวะที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่เที่ยง เกิดแล้วดับไป ตั้งอยู่ไม่ได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่มีตัวมีตนจริงแท้ที่จะครอบครองสิ่งการบัญชา เรียกว่าเป็นไปตามไตรลักษณ์ อันนี้เป็นญาณที่เรียกว่า **สัมมตญาณ** คือญาณที่พิจารณาสังขารตามที่เป็นไตรลักษณ์

พอถึงขั้นสัมมสนญาณนี้ ก็จวนจะเข้าวิปัสสนาแท้ ตอนนี้อาจจะยังไม่นับเป็นวิปัสสนาแท้ วิปัสสนาแท้คือขั้นต่อไป ญาณนี้เป็นตัวจ่อเข้าสู่วิปัสสนา แต่ในตอนนี้อะไรๆ พอเห็นตามแนวไตรลักษณ์ ก็จะเกิด “วิปัสสนูปกิเลส” คืออุปกิเลสของวิปัสสนา เช่น เกิดความรู้สึกว่าเข้าใจอะไรต่ออะไรชัดเจนไปหมด หรือเกิดการเห็นเป็นแสงสว่าง เป็นแสงสีสวยงาม หรือเกิดความสงบเป็นพิเศษอย่างที่ว่าตัวเองไม่เคยประสบมาก่อน

ประสบการณ์ที่รู้สึกว่าได้ดังมาเล่าเลียดตั้งว่านี่ จะทำให้เกิดการหลงผิด นึกว่าตัวตรัสรู้แล้ว แต่ที่จริงนี่คือ**วิปัสสนูปกิเลส** เป็นแค่อุปกิเลสของวิปัสสนา ไม่ใช่สภาวะตัวจริง ตอนนี้อยู่ปฏิบัติอยู่ในขั้นพิจารณาเข้าใจไตรลักษณ์ เมื่อไม่หลงไปตามวิปัสสนูปกิเลสอย่างที่ว่านั้น ก็จะเข้าใจความจริง และเห็นทางปฏิบัติแท้ ที่เป็นเรื่องของปัญญาแท้ๆ แยกได้ว่านั่นไม่ใช่ทาง การที่เกิดมีประสบการณ์พวงมาเป็นความรู้สึกสงบ เป็นความสว่างไสว เป็นความรู้ต่างๆ นั้น ก็ดีของมันอย่างนั้น แต่ไม่ใช่เรื่องที่จะไปหลงเอาเป็นจุดหมาย พอแยกได้แบบนี้ ก็เรียกว่าถึง “**มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ**” แปลว่าความบริสุทธิ์แห่งปัญญาที่มองเห็นว่า มรรคหรือไม่ใช่มรรค ทางหรือไม่ใช่ทาง จัดเป็นขั้นกำหนด **มัคคัจฉัจ**

ตอนนี้อยู่ในขั้นที่เรียกว่าสัมมสนญาณ เป็นอันว่าได้ ๓ ญาณแล้วในญาณ ๑๖ และมาถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิที่ ๕ ในวิสุทธิ ๗ โดยเป็นข้อที่ ๓ ในวิสุทธิฝ่ายปัญญา คือ ๑. ภูมิวิวิสุทธิ ๒. กังขาวิตรณวิสุทธิ ๓. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ในตอนนี้อยู่ในญาณ ๑๖ ข้อที่ ๓ คือสัมมสนญาณ ตรงนี้แหละที่อภิธัมมัตถสังคหะ เอาข้อที่ ๓ นี้มาจัดเป็นวิปัสสนาญาณด้วย เป็นข้อแรก ทำให้วิปัสสนาญาณ ๙ กลายเป็นวิปัสสนาญาณ ๑๐ นี้ก็คือว่า อภิธัมมัตถสังคหะนับข้อนี้เข้าในวิปัสสนาดูด้วย แต่ฝ่ายวิสุทธิมัคคไม่นับ ถือเป็นเพียงจ่อจะเข้าวิปัสสนา ต้องให้ผ่านการรู้จักทางมิใช่ทางก่อน แต่ทางอภิธัมมัตถสังคหะนับด้วย โดยบอกว่าพอแยกทางผิดทางถูกได้ ก็เข้าทางถูก ถือว่าเป็นวิปัสสนา เป็นอันว่ามติของพระอาจารย์ไม่เหมือนกัน ดังนั้น เราไปอ่านวิสุทธิมัคค มีวิปัสสนาญาณ ๙ แต่ไปอ่านอภิธัมมัตถสังคหะ มีวิปัสสนาญาณ ๑๐

วิปัสสนาเริ่มที่นี่ อยู่ที่วิปัสสนาญาณ ๙

ที่นี้เราว่าต่อไปตามปกติที่ใช้หลักวิปัสสนาญาณ ๙ พอถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ แยกทางและมีใช่ทางได้แล้ว ก็ก้าวขึ้นวิสุทธิที่ ๖ เป็น “**ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ**” ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งปัญญาที่ยังรู้ยังเห็นปฏิปทาเป็นตัวทาง ตอนนี้อยู่คือตัวทางที่แท้ นี่ก็คือตัววิปัสสนาจริง และในวิสุทธิข้อนี้แหละมีวิปัสสนาญาณ ๙ อยู่ทั้งหมด

นี่คือ วิปัสสนาญาณ ๙ อยู่ในขั้นที่เรียกว่าปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินี้ทั้งหมด

ย้อนความว่า พอผ่านญาณที่ ๓ (สัมมสนญาณ) ในญาณ ๑๖ มาแล้ว ขั้นญาณที่ ๔ ก็เป็นข้อที่ ๑ ของวิปัสสนาญาณ ๙ เรียกว่าในวิสุทธิมัคคมีชื่อยาวเป็น **อุทฺथัพพยานุปีสสนาญาณ** แต่ในอภิธัมมัตถสังคหะเรียกสั้นแค่ **อุทฺथัพพญาณ** แต่เรื่องชื่อเนี่ยอย่าไปติดใจมาก เราเรียกแบบสั้นว่าอุทฺथัพพญาณก็แล้วกัน ซึ่งก็แปลว่าญาณหรือปัญญาที่ยังรู้ถึงการเกิดขึ้นและดับไปแห่งนามรูป นี่คือการเห็นการเกิดดับ เป็นการเห็นความจริงของความเป็นไตรลักษณ์ชัดขึ้นมา ตอนนี้อยู่คือเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลาย เห็นปรมาตถ์ เห็นการเกิดดับที่เป็นความจริงชัดเจน นี่คือการเข้าทางแล้ว

การเกิดดับนั้น เป็นการแสดงตัวทั้งหมดของนามรูป รวมทั้งการที่มันเป็นไปตามปัจจัย ทั้งการที่มันเป็นไปตามไตรลักษณ์ นี่คือการเข้าถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาญาณ ๙ ข้อที่ ๑ แต่เป็นญาณข้อที่ ๔ ในญาณ ๑๖ ที่เรียกอย่างไทยๆ ว่าญาณโสฬส ที่สำนักวิปัสสนานิยมใช้วัดลำดับญาณหรือความก้าวหน้าในวิปัสสนา

(ญาณโสฬสนี้ ถ้าใช้ภาษาบาลี ก็เป็นโสฬสญาณ ซึ่งก็จะไปซ้ำซ้อนกับญาณชุดอื่นที่ใช้ชื่อนี้แล้วในบาลี-อรรถกถา พระอาจารย์ทั้งหลายคงเห็นว่าเมื่อญาณ ๑๖ นี้มีใช้เป็นชุดมีชื่อมาแต่เดิม จึงเรียกกันแค่แบบไทยๆ)

เอาละนะ ถึงนี้ เริ่มข้อแรกของวิปัสสนาญาณ ๙ คือเริ่มวิปัสสนาแท้ที่อุทฺทพฺพญาณ ญาณหยั่งรู้การเกิดขึ้นและดับไป เห็นนามรูปเกิดดับๆ ตอนนี่แหละชัดว่าต้องอาศัยจิตที่มันแน่มุ่งแน่วเป็นสมาธิ ถ้าสมาธิไม่แน่ว จิตก็จะฟุ้งได้ การที่จะเห็นสภาวะเหล่านี้ ต้องมีความคงที่สม่ำเสมอพอสมควร จิตต้องแน่วแน่วอยู่ต่อเนื่องกับสิ่งนั้น จึงจะเห็นได้ นี่แหละที่ว่า ปัญญาจะทำงานได้ดีได้เต็มที่ ต้องอาศัยสมาธิ

ที่นี้ต่อไป พอได้อุทฺทพฺพญาณ ญาณหยั่งเห็นการเกิดขึ้นดับไป เกิดดับๆๆ ที่นี้เมื่อเห็นต่อเนื่องไปนานๆ ความชัดเจนจะไปเด่นที่การดับ เห็นเป็น ดับๆๆๆๆๆๆๆ ก็เรียกชื่อความรู้ตอนนี่ว่า *ภังคญาณ* คือญาณหยั่งรู้การแตกดับไปแห่งนามรูป ตอนนี่ตัดข้างเกิดออก เพราะมาเด่นที่การดับ คือเกิดมาเท่าไร ก็ดับไปหมดเท่านั้น เรียกแบบวิสุทธิมคค์ว่า *ภังคานุปัสสนาญาณ* แต่แบบอภิธรรมมัตถสังคหะเรียกให้สั้นว่าภังคญาณ

ต่อไปอีก พอเห็นแต่การดับๆๆๆๆๆ ก็จะเป็นญาณข้อต่อไป คือ การได้เห็นว่สิ่งทั้งหลายมีแต่ดับไปๆ เกิดแล้วก็ดับไปหมด ทำให้สภาพนั้นปรากฏโดยความเป็นภัย เป็นของน่ากลัว ความรู้นี้เรียกว่า *ภยตูปัญฐานญาณ* แปลว่า ญาณรู้เห็นนามรูปหรือสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นของน่ากลัว (อุปฺนฐาน แปลว่าความปรากฏ) อย่างที่ว่ามีแต่ดับไปๆ อะไรๆ ก็ดับหายหมดไปทั้งสิ้น เป็นของน่ากลัว ญาณมองเห็นเป็นของน่ากลัวนี้เป็นวิปัสสนาญาณข้อที่ ๓ แล้วก็ข้อที่ ๕ ในญาณ ๑๖

ที่นี้ก็เดินหน้าต่อ พอเห็นเป็นของน่ากลัวแล้ว ก็เห็นว่ามันไม่ได้มีดีอะไรเลย สิ่งทั้งหลายก็คือนามรูปที่เกิดมาแล้วก็ดับหายไปๆ สิ่งที่มีมนุษย์ยึดถือคือคลังไคล้ลุ่มหลงไปว่าเป็นความสนุกสนานสำราญเครื่องบำรุงบำเรออะไรทั้งหลายในโลกนี้ เป็นสิ่งที่มีโทษมีข้อบกพร่อง มิใช่มีความสมบูรณ์ ไม่ใช่สิ่งที่น่าเอน่าเป็นอะไร ไม่น่าจะเป็นจุดหมายของชีวิต ความรู้เข้าใจมองเห็นชัดขึ้นมาอย่างนี้ เรียกว่า *อาทีนวานุปัสสนาญาณ* คือญาณหยั่งรู้เห็นโทษ เรียกสั้นๆ แบบอภิธรรมมัตถสังคหะว่า *อาทีนวญาณ*

พอมองเห็นโทษ เห็นข้อเสีย ข้อบกพร่อง จุดอ่อนของสิ่งทั้งหลาย ว่ามันไม่สมบูรณ์ ไม่ทำให้ชีวิตดีงามประเสริฐเลิศอะไรขึ้นมาได้ มันไม่ใช่สิ่งที่จะพึงเป็นจุดหมายของชีวิต เป็นอาทีนวญาณขึ้นมาแล้ว ก็เกิดมีอีกญาณหนึ่งขึ้นมาต่อจากนั้น เป็นความรู้ตระหนักชัดด้วยความหน่าย คำนึงถึงความคลายออก แต่ก่อนนี่เคยยึดเคยติดเคยลุ่มหลงผูกพันเหนียวแน่น เคยคลังไคล้ลุ่มเมา คราวนี้ก็สว่างใจขึ้นมา ทำให้ใจหน่าย คลายออกไป หายติด จะหลุดออกไปได้ ตอนนี่ก็เกิดเป็น *นิพพิทาญาณ* ที่วิสุทธิมคค์เรียกว่า *นิพพิทานุปัสสนาญาณ* เป็นญาณที่ ๕ ในวิปัสสนาญาณ ๙ ตอนนี่คลายหายติดแล้ว

ที่นี้ พอหน่ายแล้ว ก็คำนึงที่จะพ้นไป ดังนั้น ต่อจากนิพพิทาญาณ ก็เกิด *มูจจิตุกัมยตาญาณ* (มูจจิตุกัมยตาญาณ ก็เรียก) ญาณที่ทำให้อยากจะพ้นไปเสีย

พอหน่วยอยากจะพ้นไปเสีย ต้องการเป็นอิสระ จะออกไปได้อย่างไร ก็พิจารณาคำนี้ถึงทางออกที่จะพ้นไป จะหลุดออกไปได้ จะเป็นอิสระจากสิ่งเหล่านั้น ก็เกิดเป็น **ปฏิสังขานญาณ** เรียกออย่างวิสุทธิมคค์ว่าปฏิสังขานุปัสสนาญาณ คือญาณที่ทบทวนหาทางเพื่อให้เห็นทางที่จะพ้นออกไป ญาณตัวนี้เป็นญาณที่ทบทวนความรู้เก่า ซึ่งมองความเป็นจริงของสังขาร ที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อให้เห็นวิถีทางที่จะพ้นไปเป็นอิสระ

ที่นี้ เมื่อพิจารณาทบทวนมองความจริงของสังขาร ดูนามรูปไปมา ก็รู้ตระหนักว่าสิ่งทั้งหลายก็เป็นของมันอย่างนั่นเอง นี่คือธรรมดาของมัน มันไม่ได้ดีไม่ได้ชั่วของมันเอง อะไร ที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป นี่ก็คือธรรมชาติที่เป็นไปตามธรรมดาของมันอย่างนั้น เรื่องอะไรกันเราไปติดมันเอง แล้วเราก็จะไปเบื่อไปหน่าย

ที่จริง เบื่อหน่ายก็เป็นอาการของเราเอง ที่เกิดจากการไปติดเข้าแล้วจะหนักดับออกมา แค่นี้เป็นปฏิภิกิริยา ที่จริง สิ่งทั้งหลายก็เป็นของมันอย่างนั้นแหละ พอรู้ตระหนักใจว่าสิ่งทั้งหลายก็เป็นของมันอย่างนั่นเอง มันเป็นธรรมชาติที่เป็นไปตามธรรมดา ว่ากันตามเหตุปัจจัย ตามกฎธรรมชาติ ถึงตอนนี้ แทนที่จะเบื่อจะหน่าย ก็เปลี่ยนไป มีปัญญาให้ใจว่างเป็นกลาง เฉยได้ ตอนนั้นหน่าย แต่ตอนนี้จิตลงตัวนี้เรียบเบาเลย เรียกว่าเป็น **สังขารุเบกขานญาณ** แปลว่า ญาณที่ทำให้ใจเป็นกลางต่อสังขาร

นี่คืออุเบกขามาแล้ว เป็นอุเบกขาด้วยปัญญา นี่แหละคือปัญญาที่มองเห็นความจริงแท้ ลองคิดดูสิ กว่าจะมาถึงญาณคือปัญญาที่นำอุเบกขามาให้ได้นี้ ต้องผ่านญาณมาตั้งกี่ญาณ อุเบกขานี้ไม่ใช่เรื่องเล็ก จิตเข้าที่ลงตัวเรียบเบาอยู่กับความรู้เข้าใจเลยตอนนี้

ก่อนนั้น จิตใจยังเอียงไปขวา เอียงไปซ้าย ตอนแรกก็ยึดติดในสิ่งทั้งหลาย เลยเอียงไปข้างหนึ่ง แต่พอเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้น เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เบื่อหน่าย เอียงไปอีกข้างหนึ่ง ก่อนนั้น จะเอาๆ คราวนี้ไม่เอาแล้ว จะหนีๆ พอเห็นความจริงแท้ก็หนีหนึ่ง ถึงขั้นรู้ความจริงตระหนักใจ ชัดเจน คราวนี้อุเบกขามาเลย จิตเรียบสงบสบาย ว่างใจเป็นกลาง ไม่เอียงขวาไม่เอียงซ้าย มองเห็นมันก็เป็นอย่างนั้นเป็นธรรมดาของมัน เรื่องอะไรจะมัววุ่นวายไปหน่ายไปหนี ก็ว่างใจเป็นกลาง มีจิตที่เป็นอิสระแท้ ไม่ใช่จิตที่มีปฏิภิกิริยาจะไปเบื่อหน่าย จะไปหนี นี่คือลงตัวเขาที่แล้ว

แต่การที่เกิดมีปฏิภิกิริยา เบื่อหน่าย จะสลัดไปนั้น ก็เป็นขั้นตอนให้เดินหน้าได้ ถ้าไม่ได้อาศัยปฏิภิกิริยานั้น ไม่ถึงขั้นนั้น ก็จะมาไม่ถึงขั้นนี้เหมือนกัน เอาละนะ เป็นอันว่าถึงตอนนี้ ได้สังขารุเบกขานญาณ คือญาณหยั่งรู้ที่ทำให้ใจเป็นกลางต่อสังขาร

เมื่อมีสังขารุเบกขานญาณ ว่างใจเป็นกลางต่อสังขาร ใจเรียบลงตัวสงบเบาอยู่กับความรู้เข้าใจแล้ว จิตก็โล่งไม่มีอะไรห่วงหรือขัด ปัญญาทำงานได้เต็มที่ จิตใจคล้อยไปตามปัญญาพร้อมบุญได้เห็นสภาวะตามความเป็นจริงที่แท้ ก็ก้าวไปเป็น **สังขารุโลมิกญาณ** นี่ก็เรียกวาดตามวิสุทธิมคค์ แปลว่าญาณที่คล้อยตามสังขาร คือเห็นสอดคล้องกับความเป็นจริงที่แท้ของสิ่งทั้งหลาย เห็นคล้อยตรงตามสังขาร ถ้าเป็นอนิภิมมัตถสังคหะ ก็เรียกสั้นๆ ว่า **อนุโลมญาณ**

ก็เป็นอันว่าจบ **วิปัสสนาญาณ ๙** ครบหมดทั้งชุดแล้ว ย้ำว่าหมดทั้ง ๙ นั้น พัฒนาจบครบอยู่ในวิสุทธิข้อเดียวกัน คือ (ข้อที่ ๖) **ปฏิบัติญาณทัสนวิสุทธิ**

วิปัสสนาญาณ ๙ ครอบจบ คือ ๑. อุตฺถัพพญาณ ๒. ภังคญาณ ๓. ภยตูปัญฐานญาณ ๔. อาทีนวญาณ ๕. นิพพิทาญาณ ๖. มุจจิตุกัมมตาญาณ ๗. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ๘. สังขารุเปกขาญาณ ๙. สัจจานุโลมิกญาณ

ถึงนี้เป็นวิสุทธิข้อที่เท่าไร ลำดับกันดู ๑. สีตวิสุทธิ ๒. จิตตวิสุทธิ ๓. ทิฏฐิวินิวิสุทธิ ๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ๖. ปฏิปทาญาณ ทัสสนวิสุทธิ นี้ ๖ แล้ว เหลืออีกข้อเดียวก็จะครบ ๗

ตามที่ว่ามานี้ เป็นอันว่าได้ถึงจบวิปัสสนาญาณ ๙ ที่ญาณสุดท้ายคือ สัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา คือจบวิปัสสนา และก็สำเร็จวิสุทธิข้อที่ ๖ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นอันได้ดำเนินปฏิบัติมาจนจบจะไปถึงจุดหมาย จะบรรลุมรรคผลแล้ว

ต่อจากนี้ก็จะเกิดโคตรกฏญาณ (“ญาณครอบโคตร”) คือปัญญาที่อยู่ในลำดับจะถึงอริยมรรค มาค้นระหว่างวิสุทธิข้อที่ ๖ นี้ กับข้อสุดท้าย เป็นหัวข้อที่จะข้ามพ้นภาวะปุถุชนขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคล

โคตรกฏญาณนี้ ที่แปลกันว่าญาณครอบโคตรนั้น คือ โคตรนี้หมายถึงโคตรปุถุชน กับโคตรอริยบุคคล โคตรกฏญาณนี้ ที่ว่าเป็นญาณครอบโคตร ก็คือเป็นญาณที่เป็นตัวค้นต่อระหว่างความเป็นปุถุชน กับความเป็นอริยบุคคล เป็นตัวค้น จึงไม่อยู่ ไม่จัดเข้าในวิสุทธิข้อไหนๆ พอผ่านได้ญาณนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าความเป็นปุถุชนจบแค่นี้

ย่ำว่าวิปัสสนาญาณ ๙ จบไปแล้วนะ ทีนี้ดูในญาณ ๑๖ ว่าโคตรกฏญาณเป็นญาณที่เท่าไร ลองนับดู มี ๓ ญาณก่อนถึงวิปัสสนาญาณ ๙ จึงรวมที่ได้มาแล้วเป็น ๑๒ ดังนั้นโคตรกฏญาณนี้ จึงเป็นญาณที่ ๑๓

พอโคตรกฏญาณมาครอบค้นแล้ว คราวนี้ก็ก้าวขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคล เข้าในวิสุทธิข้อสุดท้าย ที่ ๗ เป็น “ญาณทัสสนวิสุทธิ” แปลว่า ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาหยั่งรู้เห็น นี่ก็เป็นตัวโพธิ์ ซึ่งจะทำให้กิเลสอาสวะหมดไปๆ ลื่นไปๆ เป็นขั้นๆ เริ่มตั้งแต่เป็นโสดาบัน ก็เป็นอันถึงขั้นมรรคผลนิพพาน คือขั้นประจักษ์แจ้ง **นิโรธสัจ**

พอถึงญาณทัสสนวิสุทธินี้ ก็ได้มรรค โดยจะเกิดญาณที่เป็นตัวมรรค เรียกว่า **มัคคญาณ** ซึ่งนับเป็นญาณที่ ๑๔ ในญาณ ๑๖

ต่อจากมัคคญาณ ก็เป็น **ผลญาณ** เริ่มด้วยได้โสดาปัตติมรรค แล้วโสดาปัตติผลก็ตามมา ผลญาณก็เป็นญาณที่ ๑๕ อยู่ในญาณทัสสนวิสุทธิ นี้คือบรรลุโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล ก็จบญาณทัสสนวิสุทธิ **ครบวิสุทธิ ๗**

ทีนี้พอบรรลุมรรคผลแล้ว ก็จะมีอีกญาณหนึ่ง ซึ่งถึงขั้นเสวยผล แต่ไม่เรียกว่าเสวย ผล เรียกเป็นการพิจารณา มีชื่อว่า **ปัจจุเวกชนญาณ** แปลว่า ญาณที่พิจารณาทบทวน

ปัจจุเวกชนญาณ แปลว่า ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ พิจารณาการที่ได้ปฏิบัติ มาของตนจนล่วงลุล่วง สำรวจรู้มรรคผลที่ตนได้บรรลุ สำรวจกิเลสที่ตนได้ละได้กำจัดไปแล้ว สำรวจกิเลสที่เหลืออยู่ยังไม่ได้กำจัด (ถ้าเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ก็มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ซึ่งจะต้องละต่อไป แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) และพิจารณานิพพาน

ปัจจุเวกขณะญาณเป็นญาณที่ ๑๖ จึงเป็นอันว่าครบ **ญาณ ๑๖** หรือจะเรียกเป็นญาณโสฬส ก็ตามใจ ที่ดำเนินมาตั้งแต่ทิวฐิวสุทธิ จนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ จบเท่านี้

ปุจฉา – วิสัชนา (๓ คู่): [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

เรียงอีกที่ วิปัสสนาลำดับญาณ ๑๖ คลุมวิปัสสนาญาณ ๙ จบวิสุทธิ ๗

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: หลักทั้งหมดนี้มีรายละเอียดดีมากนัก ยังสับสน ทวนอีกทีก็ได้ ก็มาเริ่มแต่ต้น เป็นการทบทวนเอาการเจริญวิปัสสนาตามแบบแผนเป็นตัวอย่างว่า การปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายของพระพุทธศาสนา เป็นการดำเนินตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ **ศีล สมาธิ ปัญญา**

ที่นี้ ในกระบวนการปฏิบัติที่จริงจัง เป็นระบบ เป็นขั้นเป็นตอน ท่านก็แยกย่อยออกไปให้เห็นชัดเจนขึ้น ในกรณีนี้ เรียกว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์ หรือเป็นขั้นตอนแห่งความบริสุทธิ์ ๗ ขั้น เรียกว่า **วิสุทธิ ๗** ซึ่งต้องเข้าใจว่าเป็นวิธีการจัดระบบแบ่งขั้นตอนของการปฏิบัติแบบหนึ่ง คือไม่จำเป็นต้องแบ่งแบบนี้เท่านั้น

ที่นี้การแบ่งแบบวิสุทธิ ๗ นี้ เน้นในขั้นปัญญา ให้เห็นว่าการปฏิบัติขั้นปัญญา ซึ่งสำคัญมากแยกย่อยออกไปอย่างไร **วิสุทธิ ๗** นั้นดำเนินตามแนวไตรสิกขา ก็มาทบทวนดู

๑. สิลวิสุทธิ (ศีลวิสุทธิ ก็ได้) ความบริสุทธิ์แห่งศีล เป็นฐานของสมาธิ

๒. จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งจิต คือเรื่องสมาธิ พอได้ศีลและสมาธิเป็นฐาน ปัญญาซึ่งเป็นเจ้าของงาน และเป็นตัวทำงานไปตลอด ก็จะเดินหน้าได้ดี ต่อจากตอนนี้ไป จะยังมีเรื่องต้องทำมาก และละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปตามลำดับ

๓. ทิวฐิวสุทธิ ความหมดจดแห่งทิวฐิว คือความเห็นความเข้าใจเบื้องต้นที่เกิดเป็นสัมมาทิวฐิวที่แท้จริง เริ่มด้วยมีญาณหนึ่ง ที่เกิดขึ้นมา เป็นปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย โดยรู้ว่าที่แท้แล้ว สิ่งทั้งหลายไม่มีอะไร เป็นเพียงนามรูป คือเป็นสภาวะตามธรรมชาติ นี่คือความจริงที่แท้ เป็นปรมาตถ์ ไม่ใช่เป็นตามสมมุติ มีชื่อเรียกว่า **นามรูปปริจเฉทญาณ** คือญาณที่กำหนดแยกนามและรูปได้ เป็นญาณที่ ๑ ในญาณ ๑๖

พอได้ญาณที่ ๑ แยกนามรูปได้แล้ว ก็เป็นความเห็นถูกต้อง เป็นทิวฐิวสุทธิ สามารถก้าวไปสู่ขั้นต่อไป คือ

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ญาณที่ทำให้ข้ามพ้นความสงสัย โดยสามารถมองเห็นว่า นามรูปที่ปรากฏอย่างนี้ มันมีเพราะปัจจัย มันเป็นไปตามปัจจัยของมัน สิ่งที่มองเห็นเป็นปรากฏการณ์ เป็นนามรูปอย่างนี้ เกิดมีขึ้นเพราะปัจจัยอะไร มีอะไรจึงทำให้อันนี้เกิดขึ้น อันนี้เป็นเพราะอันโน้นๆ นี้แสดงว่าเป็นความรู้ที่จับปัจจัยได้ เรียกว่า **ปัจจัยปริคคหญาณ** หรือจะเรียกเต็มว่า นามรูปปัจจัยปริคคหญาณ ก็ได้ เป็นปัญญาที่ก้าวมาถึงขั้นรู้ปัจจัย ก็เป็นความบริสุทธิ์อีกขั้นหนึ่ง ต่อไป

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมัดจดแห่งญาณ คือปัญญาที่มองเห็นว่าทางหรือไม่ใช่ทาง มรรคหรือไม่ใช่มรรค นี้คือเกิดญาณต่อมามาก คือ นอกจากมองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายที่เป็นนามรูป เป็นสภาวะล้วนๆ เป็นของธรรมชาติ ว่ามันเป็นไปตามธรรมดา เป็นไปตามปัจจัยของมันแล้ว ก็พิจารณาเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยมีอาการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เรียกว่าไตรลักษณ์

ญาณตอนนีเรียกว่า *สัมมสนญาณ* แต่เป็นแค่ขั้นพิจารณา ซึ่งยังไม่เห็นชัดเจน ในวิสุทธิมัคคจึงไม่จัดเข้าในวิปัสสนาญาณ แต่อภิธรรมมัตถสังคหะจัดเข้าด้วย จึงมีวิปัสสนาญาณ ๑๐ ตอนนีสามารถแยกทางกับมิใช่ทางได้แล้ว ก็เริ่มเข้าสู่ทางที่ถูกต้อง ทีนี้ต่อไป

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมัดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน คือ เมื่อเข้ามาในทางดำเนินคือการปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นมรรคแล้ว ปัญญาที่เรียกว่าวิปัสสนา ก็พัฒนาก้าวหน้าต่อไป ก็จะเกิดญาณที่รู้เข้าใจเพิ่มขึ้นชัดเจนขึ้น เรียกว่า*วิปัสสนาญาณ* ซึ่งก็จะก้าวหน้าไปเป็นขั้นๆ รวมทั้งหมด ๙ ขั้น คือ

- วิปัสสนาญาณที่ ๑ เรียกว่า *อุทยัพพญาณ* หรือ *อุทยัพพยานุปลัสสนาญาณ* คือญาณหยั่งรู้หยั่งถึงการเกิดขึ้น ดับไป ของนามรูป หรือสังขาร เป็นขั้นที่เริ่มเข้าสู่ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิติ แล้วก็ก้าวหน้าในปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิตินี้ไปจนจบครบเป็นวิปัสสนาญาณ ๙
- ต่อจากการที่ได้เห็นการเกิดดับแล้ว ก็เห็นชัดในส่วนของ การดับ ได้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายเกิดมาเท่าไร ก็ดับไปเท่านั้น ดับไปๆๆๆ การเห็นเด่นที่การดับนี้ เรียกว่า *ภังคานุปลัสสนาญาณ* หรือ *ภังคญาณ*
- เมื่อเห็นแต่การดับ มีแต่การดับ เห็นสิ่งทั้งหลายที่เกิดมีแล้วดับไปๆ ก็มองเห็นสิ่งทั้งหลายโดยความเป็นภัย เป็นของที่น่ากลัว จึงเรียกว่าเป็น *ภยตูปัญฐานญาณ* หรือเรียกสั้นๆว่า *ภยญาณ*
- พอเห็นนามรูปหรือสังขารอะไรๆ ล้วนเป็นของน่ากลัวแล้ว ก็เห็นเป็นสิ่งที่บกพร่องอะไรต่างๆ ไม่ใช่สิ่งสมบูรณ์ เป็นสิ่งที่มีโทษ ไม่เป็นไปตามใจปรารถนา ไปยึดเข้า ก็มีแต่ความเสียหาย เป็นทุกข์ จึงเห็นสิ่งทั้งหลายมีโทษข้อบกพร่องเสียหาย เป็นความรู้ที่เรียกว่า *อาทีนวญาณ*
- เมื่อเห็นเป็นโทษแล้ว ก็เกิด *นิพพิทาญาณ* เป็นความรู้ถึงสภาพอันน่าเบื่อหน่าย ทำให้คลายออก หายติด
- เมื่อเห็นความน่าเบื่อหน่าย หายติดแล้ว ก็เป็นญาณความรู้ที่ทำให้ปรารถนาจะพ้นไปเสีย เรียกว่า *มุจจิตุกัมยตาญาณ*
- จากนั้นก็พิจารณาหาทางออก พิจารณาทบทวนความรู้ความเข้าใจในความจริง เพื่อจะให้เห็นทางที่จะพ้นออกไปเสีย เรียกว่า *ปฏิสังขานญาณ* หรือ *ปฏิสังขานุปลัสสนาญาณ*

- พอพิจารณาความจริงไปๆ มาๆ ที่จะหาทางออก ก็เกิดความรู้เข้าใจว่า ที่เราจะออกไปนั้น ทำไมจึงจะออกไป ที่จริง ก็เป็นเพราะเราไปติดมันเอง แล้วที่นี้ก็เกิดปฏิกิริยาจะออกไปจะพ้นไป ความจริงสิ่งทั้งหลายก็เป็นของมันอย่างนั้น มันเป็นธรรมชาติ มันก็เกิดมันก็ดับของมันไป มันไม่ได้ดีไม่ได้ชั่ว เป็นเรื่องของธรรมชาติที่เป็นอย่างนั้น เมื่อรู้เข้าใจเห็นความจริงอย่างนั้น ก็เกิดอุเบกขา คือวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย คือนามรูปเหล่านั้น ใจก็ลงตัวโล่งสงบ เรียกว่าเป็น **สังขารุเบกขาญาณ**
- เมื่อปัญญาารู้เข้าใจทำให้จิตปล่อยวางลงตัวเข้าที่ดีแล้ว ก็เกิดปัญญาเห็นเห็น สอดคล้องกับความเป็นจริงที่แท้ เรียกว่า **สัจจานุโลมิกญาณ** คือญาณความรู้ที่ สอดคล้องคล้อยตามสัจจะ เรียกสั้นๆ ว่า **อนุโลมญาณ** เป็นญาณสุดท้าย คือวิปัสสนาญาณที่ ๙ ซึ่งเป็นการจบ **ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ** ด้วย โดยที่ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธินั้นเป็นเรื่องของวิปัสสนาญาณ ๙ นี้
- ถึงตอนนี้ที่จะก้าวไปสู่วิสุทธิข้อที่ ๗ ซึ่งเป็นข้อสุดท้าย ก็มีญาณอย่างหนึ่งเข้ามาคั่น เรียกว่า **โคตรกญาณ** (ญาณครอบโคตร) เป็นขั้นต่อระหว่างความเป็นปุถุชน กับความเป็นอริยบุคคล เมื่อผ่านญาณนี้แล้ว ก็ก้าวไปสู่

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือมรรคญาณ

- เกิดเป็น **มัคคญาณ** ญาณที่เป็นตัวมรรค มาตัดกิเลส เป็นโสดาปัตติมรรค เป็นต้น แล้วต่อลำดับนั้น ก็เกิด
- **ผลญาณ** ญาณที่เป็นผล

ก็เป็นอันว่าจบญาณทัสสนวิสุทธิ ที่เป็นวิสุทธิ ข้อที่ ๗

วิปัสสนาญาณ ๙ นั้นจบไปแล้วตั้งแต่ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ ตอนนี้ มัคคญาณ และผลญาณ ก็เป็นญาณที่ ๑๔ และที่ ๑๕ ในญาณ ๑๖

จากนั้นก็ยังมีญาณอีกอย่างหนึ่งสำหรับพิจารณาบททวนมรรคผลนิพพาน เรียกว่า **ปัจจุเวกขณญาณ** สำหรับท่านผู้บรรลุมรรคผลแล้ว ก็เป็นอันจบญาณ ๑๖

พระอาจารย์ทั้งหลายท่านเห็นว่า ญาณ ๑๖ นี้ดี เพราะเป็นลำดับมาตั้งแต่ต้นเลย เริ่มตั้งแต่เข้าสู่แนวทางของวิปัสสนา แม้จะยังไม่ใช่เป็นตัววิปัสสนาแท้ แต่ก็เริ่มเข้าใจอะไรๆ ถูกต้อง ช่วยให้การวัดผลการปฏิบัติทำได้ตลอดและละเอียดยิ่งขึ้น ก็จึงเอา **ญาณ ๑๖** นี้ (จะเรียกเป็นญาณโสฬส เป็นโสฬสญาณ ก็ตกลงกันได้ อย่างที่อธิบายข้างต้นแล้ว) มาใช้วัดผลผู้ปฏิบัติวิปัสสนา เรียกว่าลำดับญาณ ก็เป็นอันจบนะ

บุจฉา - วิสัชนา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

นบถือพระพุทธศาสนา

ไม่ใช่แค่มิที่พึ่งพาไว้ยึดเหนี่ยวหรือปลอบใจ

เมื่อขาดปัญญาทั่วถึงธรรมชาติ คนก็ไม่อาจพัฒนาให้ยั่งยืน

วันนี้ก็มาคุยกันต่อ ที่พูดไปแล้วก็เข้าไปในเรื่องไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แล้วก็ชักจะเข้าไปในรายละเอียดพอสมควร อาจจะเลยไปบ้าง ทั่วๆ ทั่วๆ ที่ว่าความจริงก็แค่ต้องการให้รู้หลัก เพราะเรื่องไตรสิกขาทั้งหมดนั้น หลักการก็มาจากที่คุยกันไปแล้วว่า เป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่า เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก คือต้องมีการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา จึงจะมีชีวิตที่ติงามได้ แม้แต่แค่จะอยู่รอด ก็ต้องมีการเรียนรู้ฝึกหัด แต่พร้อมกันนั้น เพราะความเป็นสัตว์ที่ฝึกได้นี่แหละ มนุษย์ก็สามารถพัฒนาตน จนกระทั่งเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ ยอดเยี่ยม จนกระทั่งสามารถเป็นพุทธะก็ได้

ในเมื่อธรรมชาติของมนุษย์เป็นอย่างนี้ เราก็ปฏิบัติให้สอดคล้อง โดยใช้ธรรมชาติของมนุษย์ให้เป็นประโยชน์ คือพยายามเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนอยู่เสมอ จะได้มีชีวิตที่ติงาม จนถึงจุดหมายสูงสุด แต่การที่มนุษย์จะเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนทั้งหมดนั้น ก็จะต้องเป็นไปตามจริงของธรรมชาติด้วย

มนุษย์จะดำเนินชีวิตอย่างไร จะทำอะไรก็ตาม ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ เช่นทำให้ตรงเหตุตรงปัจจัยของมัน ผลจึงจะเกิดขึ้น ฉะนั้นจึงเป็นความจำเป็นว่า มนุษย์จะต้องรู้ความจริงนี้ ที่เรียกว่า “ธรรม” เพื่อจะได้ทำให้ถูกต้อง แม้แต่การพัฒนาตัวเองต่างๆ นี้ ก็เป็นกระบวนการที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติทั้งนั้น

ดังนั้น การฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ จึงมาสัมพันธ์กับความจริงของกฎธรรมชาติ ที่เรียกว่าธรรมนี้ และเมื่อเราต้องฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาติ จึงหนีไม่พ้นที่จะต้องปัญญา ต้องพัฒนาปัญญาขึ้นมา ปัญญาจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในการพัฒนามนุษย์ โดยโยงไปถึงจิตใจ และพฤติกรรม ซึ่งเป็นด้านต่างๆ ของชีวิตของเราที่แยกไม่ออกจากปัญญานั้น ซึ่งจะต้องพัฒนาไปด้วยกัน

ตามที่ว่านี้ เราจึงบอกว่า การฝึกฝนพัฒนามนุษย์ต้องให้ครบ ๓ ด้าน ทั้งพฤติกรรมที่เรียกว่าศีล ทั้งจิตใจที่มีสมาธิเป็นแกนหรือเป็นประธาน กับทั้งปัญญาเอง โดยที่ว่าตัวการสำคัญที่สุดที่ไปเชื่อมโยงกับความจริงของกฎธรรมชาติ ก็คือปัญญา

ปัญญาเชื่อมมนุษย์กับความจริงของกฎธรรมชาติ ที่เรียกว่าธรรม พอมนุษย์มีปัญญา ก็รู้ธรรมถึงธรรม เมื่อรู้ธรรม มนุษย์ก็สามารถทำอะไร ให้ได้ผล โดยเอาความจริงของกฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ทำการต่างๆ สร้างสรรค์โลกมนุษย์ให้เจริญขึ้นไป ให้ชีวิตดี ให้สังคมรุ่งเรืองสุขสันต์ได้ จุดที่ต้องการพูด อยู่ตรงนี้

แล้วในที่สุด มนุษย์ก็ต้องรู้ธรรมขั้นสุดท้าย คือความจริงของชีวิตของตน ธรรมนั้นรวมทั้งความจริงแห่งชีวิตของตนเอง ในฐานะที่ชีวิตของตนนั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หรือเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง มีความเป็นไปตามกฎธรรมชาติ

แม้มนุษย์จะมีปัญญารู้ธรรมคือความจริงของธรรมชาติมากมายแล้ว แต่เมื่อเขายังไม่รู้ธรรมที่เป็นความจริงแห่งชีวิตของตนเพียงพอ ถึงหากเขาจะไปจัดการอะไรๆ ตามใจปรารถนา ด้วยปัญญาที่รู้กฎธรรมชาตินั้น แม้เขาจะทำได้จริง แต่ในเมื่อเขายังไม่รู้ธรรมที่เป็นชีวิตของตนเอง แม้แค่ที่แท้มันต้องการอะไร อะไรดีแน่แก่ชีวิตของตน เขาก็ใช้ปัญญาที่รู้ชีวิตไม่พอนั้น ทำการทั้งหลายเรื่อยเปื่อยไป เขาทำได้จริง แต่กลายเป็นเกิดโทษแก่ชีวิตของตนเอง กลับย้อนมาเป็นอันตราย ไม่พ้นไปได้จากทุกข์

ฉะนั้น จึงหนีไม่พ้นว่า ในที่สุด มนุษย์จะต้องเข้าใจธรรมชาติแห่งชีวิตของตนเอง เพื่ออย่างน้อยจะได้รู้ว่า ชีวิตที่ดีคืออย่างไร เมื่อมนุษย์มีความรู้เข้าใจชัดว่าชีวิตที่ดีคืออย่างไร อะไรดีจริงแก่ชีวิตของตน โดยรู้ความจริงต่างๆ ที่เรียกว่าธรรมนี้กว้างขวางทั่วถึง มนุษย์จึงจะสามารถจัดตั้งวางระบบความดำรงอยู่ดำเนินไปแห่งชีวิตของตน และความอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของพวกตน จัดทำอะไรๆ ที่เป็นการสร้างสรรค์ เพื่อให้สภาพแวดล้อมอุดหนุนเกื้อกูลแก่การที่จะมีชีวิตที่ดีงามของตนขึ้นมาได้

มนุษย์มีปัญญาที่ได้พัฒนาขึ้นมาใช้ทำการทั้งหลาย ให้เกิดเป็นความเจริญงอกงามของสังคมมนุษย์ ที่เรียกว่าวัฒนธรรม จนเป็นอารยธรรม โดยมีการจัดตั้งวางระบบแบบแผนขึ้นมามากมาย เป็นระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบการศึกษา ระบบอะไรๆ สสารพัดทางสังคม ที่คำพระเรียกว่า "วินัย" (การจัดตั้งวางระบบแบบแผน) โดยพูดกันไปแล้ว ในการจัดตั้งวางระบบแบบแผนแห่งความเป็นอยู่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้น จะต้องให้สภาพแวดล้อมทั้งมวล มีสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตที่ดีงาม เกื้อหนุนต่อการพัฒนาตัวของมนุษย์เอง

แต่แล้วปัญหาก็มาอยู่ที่ตัวมนุษย์เอง ตรงที่ว่า ในเวลาที่เขาพยายามเรียนรู้พัฒนาปัญญาขึ้นไปเพื่อจะได้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ แล้วจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้องนั้น เขามุ่งไปในการทำงานที่เอาธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ มากินมาเสพ

แต่ปัญญาความเข้าใจของเขานั้นยังกะพร่องกะแพร่ง รู้ไม่ทั่วตลอด เช่นที่รู้ว่ารู้จักจัดการกับธรรมชาติภายนอกนั้น เริ่มตั้งแต่รู้จักต้นไม้ว่าเป็นอย่างไร เกิดจากอะไร รู้จักเพาะพันธุ์ปลูกต้นไม้ ต่อมารู้จักประดิษฐ์จอบเสียม ประดิษฐ์ของใช้อะไรต่างๆ จนมาถึงเทคโนโลยีที่ก้าวไกลในบัดนี้ แต่ถึงจะเจริญไปได้แค่ไหน เขาก็ไม่รู้ทั่วถึงธรรมตาของธรรมชาติ ไม่ถึงความจริงของชีวิต เขารู้เข้าใจไปได้แค่ที่ว่า ชีวิตที่ดีคือตัวเองนี้ต้องได้ผลประโยชน์ให้เต็มที่ มีของเสพมาก ได้เสพวัตถุให้มีความสุขเต็มที่ เอาชนะครอบงำกำจัดมนุษย์พวกอื่นได้หมด เขาก็ใช้ความรู้ความสามารถของตนไปในการสนองความต้องการที่ไม่ตรงตามความจริงแท้ของชีวิต จนในที่สุดความสำเร็จของเขากลับมาเป็นโทษแก่ชีวิต แก่สังคมของพวกตน ดังที่ได้เกิดเป็นปัญหาแก่ชีวิตและสังคมมนุษย์ในบัดนี้ ซึ่งยังมองไม่เห็นทางออกและที่สิ้นสุด เพราะเหล่ามนุษย์นั้นยังไม่มีปัญญาที่จะเข้าถึงธรรมแท้จริง

แม้ในการพัฒนาสังคม ที่ได้จัดตั้งวางวินัย เป็นระบบสังคม เศรษฐกิจ การเมืองแบบต่างๆ ก็ได้แค่เป็นด้านๆ ที่เถียงกันทะเลาะกันอยู่ ประสานบูรณาการเข้ากันไม่ได้

อย่างมนุษย์หมู่ใหญ่ในยุคสมัยใกล้ๆ นี้ คิด-เชื่อว่า มนุษย์จะมีความสุขเมื่อมีวัตถุเสพมากที่สุด เขาก็วางระบบเศรษฐกิจตามทฤษฎีนั้นขึ้นมา ทฤษฎีที่เป็นฐานของระบบเศรษฐกิจนี้มองเห็นเข้าใจแค่ว่า ความสุขอยู่ที่มีวัตถุเสพพร้อม ความคิดของเขาจำกัดอยู่แค่นี้ โดยมองไปได้ไม่ถึงความจริงว่า ชีวิตนี้แท้ที่ สุดมันต้องการอะไร และสังคมมนุษย์จะอยู่กันดีได้อย่างไร ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ ระบบนิเวศที่เป็นอย่างไร และเมื่อพวกตนทำตามใจปรารถนาเท่าที่คิดได้บนฐานของทฤษฎีนั้นแล้ว จะมีผลกระทบออกไปต่อสิ่งอื่นในโลก และส่งผลกระทบต่ออันย้อนกลับมาต่อชีวิตของพวกตนอย่างไร เขาเป็นผู้ชำนาญเชี่ยวชาญเฉพาะทางที่มองอะไรๆ ในขอบเขตและวิสัยแห่งทฤษฎีของเขานั้น

ลงท้ายก็ให้เห็นว่า การเสพวัตถุมาก มิใช่เป็นความสุขที่แท้ แต่ได้ทำให้เกิดปัญหา ทั้งแก่ชีวิตจิตใจ เช่นความเครียด และปัญหาการแก่งแย่งเดือดร้อนข่มเหงกันในสังคม แล้วรอบตัวก็ทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติ และก่อมลภาวะ ทำให้มนุษย์วุ่นวายอยู่กับปัญหา

ต่อมา คนพวกหนึ่งเห็นว่าถ้าปล่อยไว้ให้มนุษย์แสวงหาทรัพย์และอำนาจได้ตามใจปรารถนา คนจำนวนน้อยที่ครอบครองมาก ก็จะถูกข่มเหงคนมากมายซึ่งไม่มีอะไรจะครอบครอง จะต้องจัดการ (คุมบังคับ) ให้ทุกคนกินใช้ได้เท่ากันเสมอกันโดยไม่ต้องครอบครอง โดยให้รัฐครอบครองทรัพย์ คุมอำนาจ แล้วจัดสรรจ่ายแจกแก่ประชาชน

ฝ่ายประชาชนคนใช้แรงงานทำการผลิต ส่งผลผลิตผลประโยชน์ไปใส่รวมไว้ที่รัฐ ตัวทำมาก ทำน้อยเท่าไร ก็กินใช้ได้เท่ากันแค่ที่รัฐจัดให้ ก็ไม่รู้จะทำมากไปทำไม แถมเป็นอยู่ภายใต้การควบคุม กำกับบงการของรัฐ จิตใจและปัญญาไม่สอดคล้อง ก็ฝืนใจอยู่ใต้ความกดดัน ฝ่ายรัฐจะปกครอง ควบคุมจัดการมวลชน ก็ต้องมีคนทำงานของตน คนฝ่ายรัฐซึ่งมีอำนาจมีโอกาสมากกว่า ก็ใช้อำนาจ บังคับ ไม่ช้าไม่นานนักรัฐและสังคมก็ยับเยิน ต้องผ่อนปรนการควบคุมบังคับ หรือถึงกับเวียนกลับไป เป็นอย่างพวกเดิม

คนเป็นคนเท่ากันเหมือนกัน แต่มีความไม่เท่าไม่เหมือนกันในความเป็นคนนั้น คนมีความ แตกต่างกันในแนวราบและแนวตั้ง ตั้งแต่สภาพร่างกาย วัย อธิมุตติคือความโน้มเอียง สนใจ พอใจ ต่างๆ กัน แต่ที่สำคัญยิ่งคือความแตกต่างกันในระดับการพัฒนา ที่ทำให้มีอินทรีย์ เฉพาะอย่างยิ่ง ปัญญา ที่ยิ่งหย่อนต่างกัน มีวิสัยแห่งความสุขต่างๆ กัน

สังคมดีเป็นที่จัดสรรเอื้อโอกาสให้มนุษย์แต่ละคนพัฒนาตัวยิ่งขึ้นไป พร้อมกับอำนวยความสะดวก ให้มนุษย์แต่ละคนที่ต่างๆ กันนั้น โดยที่ไม่เบียดเบียนกัน ล้วนมีความเป็นอยู่ดีที่จะมีความสุขอันชอบ ธรรมตามวิสัยของตน แต่ยังไม่มิลัทธิทฤษฎีใดที่บอกการจัดตั้งระบบสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การ ปกครอง ที่สนองการพัฒนาในธรรมชาติวิสัยของมนุษย์ดังที่ว่านี้

สังคมมนุษย์ก้าวหน้ามาในทิศทางนี้เป็นเวลามิใช่แค่หลายร้อยปี แต่เป็นพันๆ ปี อารยธรรม มนุษย์ก็ได้แค่เวียนอยู่ในวังวนของปัญหาอย่างที่ว่านี้

ทีนี้ ทำอย่างไรจะให้หมู่มนุษย์เข้าถึงความรู้เข้าใจความจริงแท้ที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของ ทุกสิ่งสรรพ คือธรรมชาติทั้งมวล รวมทั้งชีวิตของตน ว่าเป็นอย่างไร มันต้องการอะไรอันจริงแท้ ที่จะ ทำให้เป็นชีวิตที่ดีมีความสุขที่ยั่งยืน

ตรงนี้เป็นสภาวะอันยากที่มนุษย์ส่วนใหญ่จะมองไปให้ถึง อันนี้แหละที่ในพระพุทธานุญาตว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือตรัสรู้ธรรม ที่เป็นความจริงแห่งระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทั้งชีวิตของตนและสิ่งสรรพอันแวดล้อม

จากความรู้เข้าใจระบบความสัมพันธ์อย่างตลอดรอบทั่ว มองเห็นความเป็นไปในความเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่ส่งผลกระทบแก่กันต่อทอดไป ให้เกิดผลดีผลร้ายต่อชีวิตและโลกของมนุษย์อย่างไร เมื่อมองเห็นธรรมทั่วตลอดได้อย่างนี้ จึงจะปฏิบัติต่อชีวิตและสังคมได้ถูกต้องทางสามารถสร้างสรรค์บันดาลให้เกิดผลดีมีความสุขแท้จริงได้

จากแรงดันของความกลัวภัย จึงได้สร้างความสำเร็จขึ้นมา เพียงเพื่อกลับคืนสู่ความเสื่อมสลายใหม่ เมื่อหมดภัยหายกลัว

ที่นี้เราย้อนกลับมาดูการดิ้นรนของมนุษย์ที่ถูกบีบคั้นให้ต้องพยายามเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนจนเกิดมีปัญญา พัฒนาวิชาการต่างๆ สร้างวัฒนธรรมอารยธรรมขึ้นมา

มนุษย์เกิดมาในโลกแล้ว ก็มีความจำเป็นต้องเรียนรู้ แต่ก็มักเรียนรู้เพื่อสนองความต้องการเฉพาะหน้า ถ้ามองแค่ชีวิตบุคคล ก็เป็นการพยายามเอาชีวิตรอด จึงต้องเรียนรู้ฝึกตัวขึ้นมาเพื่อดำเนินชีวิต ตั้งแต่กินดื่มพูดจาเดินไปอะไรเป็นต้น ซึ่งโดยพื้นฐานก็ต้องอาศัยผู้อื่นตั้งแต่พ่อแม่

ที่นี้มองในแง่สังคม เพราะการที่มนุษย์ต้องอาศัยกัน ไม่สามารถอยู่รอดโดยลำพัง ก็มีการมารวมตัวจับยึดเป็นกลุ่มเป็นสังคม ได้อาศัยกันช่วยกัน แต่พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่ง ด้วยความเห็นแก่ตัวก็แย่งชิงกัน ชีวิตแต่ละคนถูกคุกคามด้วยภัย คือความที่จะอยู่รอดหรือไม่รอด สังคมก็เช่นเดียวกัน มองไปที่สังคมมนุษย์ ก็เป็นประวัติศาสตร์แห่งการดิ้นรนต่อสู้กับภัยอันตรายที่คุกคาม ซึ่งทำให้มนุษย์เรียนรู้ในการที่จะเป็นอยู่ให้รอดให้ดี พร้อมกับแก่งแย่งครอบงำกำจัดกันระหว่างมนุษย์ต่างพวก

ตามที่ว่ามานี้ พุทธรวมความว่า มนุษย์ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม จึงดิ้นรนชวนชวายเป็นให้อยู่รอด และในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้อยู่รอดนี้ ก็จำเป็นต้องเรียนรู้ต้องฝึกต้องศึกษา นี่คือการเข้ากับธรรมชาติของมนุษย์ที่คำพระบอกว่าคุณเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก คือต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนอย่างที่ว่าแล้ว แม้แค่ว่าจะมีชีวิตอยู่ให้รอด ก็ต้องเรียนรู้ต้องศึกษา

จากการดิ้นรนต่อสู้ การเรียนรู้ดำเนินไป เกิดปัญญาขึ้นมา สามารถแก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์ให้สังคมมนุษย์เจริญเฟื่องฟูขึ้นมา แต่ที่ยังไม่พอ ไม่น่าพึงใจก็คือ เขาต้องเรียนรู้ศึกษาเพราะถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม เป็นเรื่องของความจำเป็นจำใจ แล้วก็เรียนรู้เพราะจำเป็นจากการที่ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามนั้น จึงเป็นเพียงการสนองความต้องการเฉพาะกรณี ไม่เป็นระบบ แล้วแต่วิถีทางสภาพแวดล้อมเหตุจำเป็นคือทุกข์ที่บีบคั้นภัยที่คุกคาม ก็คิดหาทางออกไป แล้วสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรมก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นมา

การดิ้นรนต่อสู้ให้อยู่รอดนี้ ก็หมายถึงการแย่งชิงและการที่จะเอาชนะเขาได้ด้วย และอันนี้ก็เป็นตัวผลักดันให้ต้องหาผลประโยชน์แก่ตัวไว้ให้มาก ทั้งต่อสู้กับภัยธรรมชาติและภัยจากมนุษย์ที่มากมายยิ่งกว่าภัยธรรมชาติ เมื่อแต่ละฝ่ายก็ดิ้นรนเพื่อให้อยู่รอด แล้วก็ให้ตัวเองดี ก็กลายเป็นว่าต้องมาต่อสู้กัน ช่มเหงกัน ครอบงำซึ่งกันและกัน ก็เป็นมาอย่างนี้ เหมือนว่าสังคมมนุษย์นี้ก็แค่เจริญมาแบบสุ่มสี่สุ่มห้า

ในเวลาของสังคมมนุษย์ที่เรียกว่าเจริญก้าวหน้า บางทีรู้สึกคล้ายๆ ว่ามีแผนการแผนงานในการสร้างสรรค์ความเจริญนั้น ซึ่งในระดับปลีกย่อยก็มีจริงอยู่บ้าง โดยเป็นแผนการเพื่อตัวเอง ที่จะให้พวกตัวกลุ่มตัวอยู่รอดอย่างดีได้หรือให้เห็นือเขาไว้ เป็นแผนเพื่อความสำเร็จที่มุ่งหน้าไปของตนเอง เป็นขั้นตอนของความคิดอย่างนั้น ไม่ใช่เป็นแผนเพื่อชีวิตและสังคมดั่งงาม ที่เกิดจากการรู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติและธรรมชาติของชีวิตแท้จริง ไม่เป็นแผนที่สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นความจริงกลางๆ แต่เป็นความเจริญแบบที่เป็นไปตามความจำเป็นจากการที่ถูกทุกขบีบคั้นภัยคุกคามอย่างว่าแล้ว นี่ก็แง่หนึ่ง

ที่นี้ ในกระบวนการที่มนุษย์พยายามเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตัว คือการศึกษาในระดับหนึ่ง เพื่อให้ตัวอยู่รอดได้มีชีวิตที่เป็นสุขตามประสาที่ตัวเข้าใจ ที่คนดิ้นรนต่อสู้กันไป เนื่องจากถูกทุกขบีบคั้นภัยคุกคาม และเจริญกันขึ้นมาถึงขั้นนั้นนั้น ก็ชัดเจนว่าแรงขับเคลื่นสำคัญที่ขับเคลื่อนมนุษย์ และขับเคลื่อนกำลังของเขา ก็คือ “ความกลัว” ที่บาลีเรียกว่า “ภย”

เมื่อคนเผชิญภัยผจญภัยนั้น นอกจากดิ้นรนต่อสู้แล้ว พร้อมกับนั้นเขาก็มองหาคิดหาที่พึ่ง แล้วท่ามกลางความเคว้งคว้างมืดมัวน่าสะพรึงกลัวซึ่งครอบคลุมการมองหาที่พึ่งนั้น เขาก็จะเกิดความรู้สึกหวังให้มีอำนาจที่เรียกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรบางอย่างอันเร้นลับ ที่จะมาช่วยดลบันดาลให้เกิดผลที่ดีแก่ตัวเขา จากความหวังอย่างนั้น ก็นำไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างตัวเขากับอำนาจหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น นั่นก็คือการขอร้องอ้อนวอน ซึ่งมนุษย์ก็พยายามทำให้หนักแน่นจริงจังยิ่งขึ้นๆ ดังที่เกิดมีการบวงสรวง เช่นไหว้ จนกระทั่งถึงการบูชาด้วย

เรื่องที่เป็นมาเป็นไปอย่างนี้ ก็คือสภาพของมนุษย์ที่ไม่รู้เข้าใจโลกและชีวิต ตัวเองมาอย่างไร ชีวิตของตัวข้างหน้าจะเป็นอย่างไร มีอะไรอยู่ในธรรมชาติหรืออยู่เบื้องหลังธรรมชาติ มีดมนทั้งนั้น พุดสั้นๆ ว่าไม่รู้ธรรมนั่นเอง

ดูง่าย ๆ เรื่องอย่างนี้ก็เห็นกันอยู่แล้วในการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันในพวกมนุษย์นี้เอง เมื่อเจอคนที่แข็งแรงกว่ามีอำนาจเหนือกว่า กลัวว่าเขาจะบันดาลผลร้ายแก่ตัว คนที่ด้อยกว่า ก็ต้องเชื่อต้องพึ่งต้องยอม ถึงกับอ้อนวอน เอาอกเอาใจต่างๆ นานา เพื่อขอให้เขายอมปล่อย ไม่ทำร้าย ให้ตัวอยู่รอดปลอดภัยไปได้ ทีนี้พอเชื่ออำนาจอย่างนั้นหนักแน่นขึ้น ตนต้องการอยากได้ผลอะไร ก็ไปเช่นไหว้อ้อนวอน ขอให้เขาบันดาลผลให้แก่ตน

รวมความว่า มนุษย์ที่อยู่ภายใต้ความไม่รู้ เมื่อถูกคุกคามด้วยความกลัว คิดไปคิดมา ก็เห็นไปว่าในธรรมชาตินี้ ที่มีอะไรเป็นไปต่างๆ เป็นภัยอันตรายบ้าง เป็นผลน่าพอใจให้สมปรารถนาบ้าง เหล่านี้ ต้องมีอำนาจยิ่งใหญ่อยู่เบื้องหลัง ก็เกิดมีความเชื่อในอำนาจเร้นลับ เป็นเทพเป็นเทวดาอะไรๆ ขึ้นมา ยึดเป็นที่พึ่ง ก็มีศาสนาเกิดขึ้น เริ่มด้วยแบบโบราณ

ที่จริง ว่ากันเคร่งครัด ความเชื่อถือพวกอย่างนี้ไม่เป็นศาสนาในความหมายอย่างบาลี ที่ศาสนาแปลว่าคำสอน ความเชื่อถือพวกนี้เป็นกรหาที่พึ่ง ที่ยึดเหนี่ยว เราเรียกอนุโลมตามคำที่ฝรั่งเรียกกันมาว่าเป็นว่าศาสนาโบราณ คือ primitive religion นี้คือ ศาสนาก็เข้ามาแก้ปัญหาเรื่องทุกขบีบคั้นภัยคุกคามของมนุษย์อีกนั่นแหละ

ตามที่ว่านี้ จากทุกซิปบีบคั้นภัยคุกคาม ได้มีผลออกไป ๒ ด้าน ด้านหนึ่งคือ ทำให้มนุษย์จำเป็นต้องดิ้นรนชวนขวาย เพื่อให้ตัวอยู่รอด และได้สิ่งที่ปรารถนา ทำการต่างๆ ออกไปข้างนอก อย่างที่เรียกว่าเป็นการสร้างสรรค์ความเจริญ พร้อมทั้งขัดแย้งเบียดเบียนข่มเหงกันและกัน อีกด้านหนึ่งก็ทำให้มนุษย์นั้นแสวงหาที่พึ่ง ซึ่งทำให้รู้สึกอุ่นใจสบายใจขึ้น โดยมีความหวังว่าอำนาจเร้นลับสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะช่วยให้ตนอยู่รอดปลอดภัย โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นภัยอันตรายซึ่งพ้นอำนาจพันวิสัยของตน ก็เป็นศาสนาขึ้นมา

ศาสนาอย่างนี้ก็จะมีความหมายอย่างให้นักวิชาการทางศาสนามาพูดกันทีหลังนี้ว่า ศาสนาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ โดยมนุษย์นั้นเชื่อว่าตนอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าผู้สร้างโลก เทพเจ้าต่างๆ และสิ่งเร้นลับ ซึ่งถ้าตนเคารพนับถือเอาใจทำให้ท่านชอบใจได้ ก็จะทำใจและมีความหวังว่า ท่านจะช่วยให้พ้นภัยอันตราย และถ้าท่านโปรดปราน ท่านก็จะนำผลที่เราต้องการมาให้ด้วย อย่างน้อยความศรัทธาหวังอย่างนี้ ก็ทำให้ใจสบายขึ้น มนุษย์จึงประดิษฐ์ประดอยหาวิธีเอาใจเอาใจเทพเจ้า ดังที่ในศาสนาโบราณทุกถิ่นทั่วโลกมีเรื่องทำนองเดียวกันอย่างนี้ แล้วก็เกิดความสัมพันธ์ในการอ่อนน้อม แต่วิธีการบวงสรวงอ่อนน้อมของแต่ละถิ่นแต่ละวัฒนธรรม ก็แตกต่างกันไป

สำหรับประเทศอินเดียนี้ วิธีการบวงสรวงอ่อนน้อมได้พัฒนาไปไกลมาก จนกระทั่งเป็นพิธีบูชา ยัญ อย่างที่พูดกันไปแล้ว ที่นี้เทพเจ้าของอินเดีย นั้น มิใช่แค่มาบันดาลผลที่ต้องการให้ ยิ่งเอื้อมเข้ามาจัดการสังคมมนุษย์อีกด้วย โดยที่ความมนุษย์ที่ถูกสร้างมานั้น ท่านจัดไว้เสร็จให้มาอยู่ในชนชั้นนั้นๆ ของสังคม คงที่แน่นอนตั้งแต่เกิดจนตาย และความเชื่อนี้ได้กลายเป็นตัวกำหนดสภาพสังคมอินเดียตลอดมาจนกระทั่งปัจจุบัน ถึงขั้นที่เรียกได้ว่าไม่เห็นทางแก้ไข

ตามที่เป็นกันมา ความสัมพันธ์กับอำนาจเร้นลับนี้ จะเป็นไปอย่างไรในลักษณะแบบไหน ก็คล้ายกับจับผลัดจับผลู ความสัมพันธ์บางแบบมีลักษณะเป็นเครื่องกระตุ้นเร้าหรือบีบบังคับให้คนยิ่งกระตือรือร้นเพียรพยายาม แต่บางแบบทำให้คนนอนรอความหวังจากอำนาจดลบันดาล ไม่ดิ้นรนชวนขวาย ไม่ช่วยตัวเอง อย่างในสังคมอินเดียที่เชื่อว่าพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของได้กำหนดมนุษย์ให้เกิดมาและอยู่ในวาระนั้นๆ ไปจนตาย เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ก็ทำให้มนุษย์หยุดอยู่กับที่ ไม่ก้าวไปไหน

ความเชื่อถือยึดถือและวิธีปฏิบัติตามความเชื่อในสังคมต่างๆ มีข้อดีข้อด้อยข้อเสียแตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็อยู่ในหลักการที่ว่า มนุษย์ถูกทุกซิปบีบคั้นภัยคุกคาม จึงหาที่พึ่งที่ปลอดภัยให้ความหวัง แล้วก็มีความเชื่อหรือลัทธิความเชื่อเข้ามาให้ที่พึ่ง

ที่นี้อีกด้านหนึ่งที่ว่า มนุษย์ถูกทุกซิปบีบคั้นภัยคุกคามทำให้ดิ้นรนชวนขวายทำการสร้างสรรค์อะไรต่างๆ แล้วเกิดความเจริญเฟื่องฟูขึ้นมานั้น ก็ปรากฏว่า พอเจริญดีมีความสำเร็จมั่งคั่งและมีอำนาจเป็นใหญ่ มนุษย์ก็มีความโน้มเอียงที่จะเพลิดเพลินมัวเมาไปกับอำนาจและความสุขนั้น และหยุดดิ้นรนชวนขวาย แล้วสังคมของเขาก็กลับเสื่อมลง ดังที่ปรากฏว่าอารยธรรมมนุษย์ได้ตกอยู่ในวงเวียนของความเสื่อมความเจริญเรื่อยมา พอทุกซิปบีบคั้นภัยคุกคาม มนุษย์รุ่นก่อนอยู่หนึ่งไม่ได้กลัวจะตาย ก็ดิ้นรนชวนขวาย ครั้นสร้างสรรค์เจริญขึ้นมาได้ มีวัตถุเสพพรั่งพร้อม และสังคมของตัวมีอำนาจเป็นใหญ่ ไม่ต้องกลัวใครจะมาบีบคั้น ก็มัวเมาเอาแต่เสพสุข แล้วก็เสื่อมลงไป ก็เป็นกันมาอย่างนี้

ส่วนในด้านการหวังพึ่งอำนาจเร้นลับนั้น อย่างที่ว่าแล้ว พอได้ที่พึ่ง มีเครื่องปลอบประโลมใจให้ความหวังแล้ว ก็นอนคอยความช่วยเหลือของเทพเจ้า ไม่ได้รบนชวนขวายเป็นไฉน เจริญก้าวหน้าอีก ความเชื่อถือศาสนาอย่างนั้นจึงกลายเป็นเครื่องสยบมนุษย์ให้อยู่กับที่อีกเหมือนกัน

เราอาจเรียกว่านี่คือความล้มเหลว ๒ ด้านในสังคมมนุษย์ คือเมื่อถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามด้านหนึ่ง มนุษย์ก็ดิ้นรบนชวนขวายไป ครั้นได้เจริญขึ้นมา ก็ลุ่มหลงมัวเมา แล้วก็เสื่อม และอีกด้านหนึ่ง ได้เช่นสรวงอ้อนวอนเทพเจ้าให้มาช่วย มีความหวังแล้ว ใจสบายขึ้นมา ก็เลยไม่ได้รบนชวนขวายจึงเจริญขึ้นมาไม่ได้

พัฒนาด้วยปัญญาที่รู้ทั่วถึงธรรมดา จึงจะพาให้เจริญได้จริงแท้ยั่งยืน

ที่นี้ก็มาถึงจุดที่จะมองดูพระพุทธศาสนาว่า เกิดขึ้นมาอย่างไร เพราะอะไร เมื่อมองในสายตาของพระพุทธศาสนา ก็ว่าทั้ง ๒ ด้านนั้นเป็นเรื่องของอวิชชา หมายความว่าด้านหนึ่งก็ดิ้นรนไปตามที่ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ไม่ได้มีความรู้ความเข้าใจในความจริงของโลกและชีวิตแต่อย่างใด แต่ดิ้นรนไปเพราะความจำเป็น แล้วพอเกิดความเจริญ ก็เพลิดเพลินมัวเมา แล้วก็เสื่อม ส่วนอีกด้านหนึ่งท่ามกลางความไม่รู้ไม่เข้าใจในความจริงของโลกและชีวิตนั้นแหละ อาศัยความหวังในความช่วยเหลือจากอำนาจเร้นลับ เมื่อถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ก็ได้ที่พึ่งได้ความหวังนั้นมาปลอบประโลมใจ ให้ผ่อนเบาคลายทุกข์ ก็เลยไม่ได้รบนชวนขวายจมอยู่ในความล้าหลัง ทำให้ศาสนามีความหมายเป็นเพียงสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ เป็นเครื่องปลอบขวัญประโลมใจให้ความหวัง

มองตามธรรม ทั้งสองวิถีทางนั้นแสดงสภาพของมนุษย์ที่ยังจมอยู่ใต้อวิชชา วิถีของพระพุทธศาสนาคือการที่มนุษย์จะต้องพัฒนาขึ้นมาให้ถึงขั้นของการเป็นอยู่ด้วยปัญญา โดยเฉพาะศาสนามีซึ่งความหมายเป็นเพียงที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจที่จะใช้ปลอบประโลมขวัญ

เคยพูดแล้วว่า ถ้าศาสนามีความหมายแค่เป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจอย่างนี้ พระพุทธศาสนา ก็ไม่ต้องเกิดขึ้น เพราะว่าอินเดียนั้นเขามีอยู่แล้ว เขามีเทพเจ้าตั้งแต่พระพรหมลงมา ให้หวังพึ่งเป็นหมื่นเป็นแสน เขามีที่พึ่งที่หวังอยู่แล้ว พระพุทธศาสนาจะต้องเกิดขึ้นมาทำไม แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้มีความหมายแค่นั้น

พระพุทธศาสนาจะไปถึงธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่าเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก จึงจะมีชีวิตที่ดั่งงามได้ เมื่อมนุษย์อยากจะมีชีวิตที่ดั่งงาม ก็ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง แต่ที่เป็นกันอยู่นั้น พวกมนุษย์นี้รอต่อเมื่อมีเหตุจำเป็นบีบคั้น จึงดิ้นรนเรียนรู้ที่จะฝึกตน พอพ้นการบีบคั้น ก็ประมาทมัวเมาเลิกฝึกตนจมเวียนวนอยู่แค่นั้น

จะต้องให้มนุษย์อยู่กับความเป็นจริง ให้เขาปฏิบัติในการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนต่อเนื่องไปจนมีปัญหาที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ที่เรียกสั้นๆ ว่า **ธรรม** แล้วมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญานั้น และเมื่อได้เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนจนมีชีวิตที่ดั่งงาม เป็นอยู่ด้วยปัญญาแท้จริง ก็จะเป็นผู้ประเสริฐ เป็นมนุษย์ที่เลิศ เรียกว่าเป็น**พุทธะ**

ถ้ามนุษย์พัฒนาตนขึ้นมาในวิถีแห่งปัญญา อันเป็นสภาวะที่เข้าถึงกันกับธรรมชาติ ถึงกันกับความจริง ถึงกันกับธรรม ก็คือเป็นการพัฒนาที่ถูกต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ และเมื่อมีความรู้ธรรมชาติด้วยปัญญานั้น ก็จะไม่หยุดจมลงไปในความหลงมัวเมา แต่จะพัฒนาต่อเนื่องไปจนกว่าปัญญานั้นจะเข้าถึงธรรมแท้จริง เป็นพุทธะดังที่กล่าวแล้ว

ในการพัฒนาในวิถีแห่งปัญญาที่ถึงกันกับธรรมดังว่านี้ มนุษย์ก็จะนำเอาความรู้ในความจริงของธรรมชาติ มาใช้ประโยชน์ ในการสร้างสรรค์สังคมที่ดี ซึ่งเป็นสังคมของมนุษย์ที่ก้าวไปในการพัฒนาตนเอง และเกื้อกูลต่อการพัฒนาของกันและกัน สร้างสรรค์สังคมนั้นให้มีความไพบุลย์ทั้งวัตถุและธรรม พร้อมทั้งสภาพแวดล้อมที่เกื้อหนุนชีวิต เป็นสังคมที่แต่ละคนมีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข เชื้อต่อการพัฒนาของสังคม ซึ่งเป็นสังคมที่เชื้อต่อการพัฒนาตัวของแต่ละคน สังคมของคนพัฒนาแล้วอย่างนี้ เรียกว่า **สังฆะ**

ตามทีว่่านี้จะเห็นว่า ทั้งพุทธะ และสังฆะ เกิดขึ้นจากการเข้าถึงธรรม อันเป็นความจริงในกฎธรรมชาติ ซึ่งจะเข้าถึงได้ และใช้ประโยชน์จากมันได้ ด้วยปัญญา

เป็นอันว่า มนุษย์ต้องพัฒนาปัญญา และจะพัฒนาปัญญาได้ ก็ต้องอาศัยพฤติกรรม จิตใจ มาเกื้อหนุน ต้องไปด้วยกันทั้งหมด ดังที่กล่าวแล้วในระบอบไตรสิกขา

รวมความตามทีว่่ามานี้คือหลักที่เรียกว่า พระรัตนตรัย ซึ่งเริ่มจากธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึกนั้น เราก็มีบุคคลที่พัฒนาตนขึ้นไปได้สูงสุดเป็นพุทธะ ซึ่งตั้งไว้เป็นแบบอย่าง เป็นผู้ประเสริฐเลิศสุดในมวลมนุษย์ รวมทั้งเทพเทวา

การที่มนุษย์จะพัฒนาไปเป็นพุทธะได้ ก็เพราะรู้เข้าใจ ทำได้ถูกต้อง สอดคล้องกับความจริงที่เรียกว่าธรรม นำเอาธรรมมาใช้ประโยชน์ได้จนถึงที่สุด และจิตใจที่รู้ธรรมถึงความจริงนั้น ก็เป็นจิตใจอันอิสระ ที่วางท่าทีต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง

เมื่อแต่ละคนดำเนินชีวิตปฏิบัติตามหลักความจริงของธรรมชาติคือธรรมนี้ นำธรรมมาใช้ประโยชน์ ให้ชีวิตของแต่ละคนพัฒนาขึ้นมา มนุษย์ที่พัฒนาอย่างนี้ ก็จะรวมกันเป็นสังคมดีงาม เรียกว่า **สังฆะ** นี้คือหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา ถ้าเราจับหลัก ๓ อย่างนี้ได้ชัด ก็จะโยงไปหาความเข้าใจพระพุทธศาสนาได้หมด

ดังนั้น หลักพระรัตนตรัยจึงมาเป็นจุดเริ่มต้น ที่จะนำเราเข้าสู่พระพุทธศาสนา เป็นจุดเชื่อมโยงไปหาหลักการข้อปฏิบัติอื่นได้ทั้งหมด

เป็นอันว่า พระพุทธศาสนาได้สร้างความเปลี่ยนแปลงขึ้นมา ทำให้ศาสนาไม่แค่ว่าที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวไว้ประโลมขวัญปลอบใจช่วยให้คนมีความหวังในการที่จะเป็นอยู่ โดยคิดว่ามีอำนาจเร้นลับที่จะมาช่วยเหลือ แต่คราวนี้ ท่านไม่ให้คนไปมัวรอคอยอย่างนั้นแล้ว แต่ให้เปลี่ยนท่าทีใหม่ คือพระพุทธเจ้าทรงนำเอาสิ่งยึดเหนี่ยวใหม่มาให้แทน แต่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวชนิดที่ไม่ใช่ว่าพอยึดเหนี่ยวแล้ว ก็ไปเกาะติด รอคอยหวังพึ่ง แล้วตัวเองก็เลยไม่ต้องทำอะไร แต่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวในแง่ว่า จะได้มีหลักแกนกลาง ที่จะโยงไปหาหลักการใหญ่ๆ ที่สำคัญๆ อันเกี่ยวกับการฝึกฝนพัฒนาตนพัฒนาปัญญาของมนุษย์ เป็นหลักยึดเหนี่ยวที่ต่างจากในศาสนา คือลัทธิความเชื่อเก่าๆ เดิมๆ

ในศาสนาพราหมณ์ของเดิมในอินเดียนั้น เขามีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้ได้หวังพึ่ง เพื่อรอคอยความช่วยเหลือ ด้วยการไปอ้อนวอนทำการบูชาัญญ แต่ในพระพุทธศาสนามีสิ่งยึดเหนี่ยว คือพระรัตนตรัย ได้แก่ **พุทธะ ธรรมะ สังฆะ** พอยึดเหนี่ยวพระรัตนตรัยก็จะโยงไปหา **สิกขา** ทันที้ โดยพุทธะเตือนให้ระลึกระหนักว่า มนุษย์สามารถมีชีวิตที่ดั่งงามได้ พัฒนาได้จนสุดยอดเป็นพุทธะ ตัวเรานี้ก็เหมือนกัน เราก็สามารถพัฒนาตัวขึ้นไปเป็น**พุทธะ**ได้ ด้วยการเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาตัวเองขึ้นไป โดยถึงกันกับ**ธรรม** แล้วเราเหล่าคนที่พัฒนาอย่างนี้ ก็จะรวมกันเป็นสังฆะ ทำนองสังคมอุดมคติ

นี่คือตั้งหลัก**พระรัตนตรัย**ไว้ โดยโยงไปหา**สิกขา** คือการศึกษาฝึกฝนพัฒนามนุษย์

เป็นอันว่า ศาสนาไม่ใช่เป็นแค่ที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ แล้วก็ปลอบประโลมใจ ให้ผ่อนคลายหายทุกข์หายร้อน แล้วก็ไปอ้อนวอน นอนรอคอยความช่วยเหลือ แต่กลายเป็นว่าเป็นหลักที่ยึดโยงจิตใจ ที่ว่าพอได้ระลึกถึง ก็กระตุ้นเตือนตัวเองให้ระลึกถึงธรรมความรู้ความสามารถคุณสมบัติศีลจิตปัญญาที่ตนพึงมี ที่จะต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาต่อไป

เพราะฉะนั้น จึงได้พูดว่า ศาสนานั้น ถ้าจะเอาสำนวนเก่าของเขามาใช้ว่าเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยว ก็ต้องแยกเป็น ๒ แบบ คือ ในความหมายแบบที่ ๑ ศาสนาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ แต่เหนี่ยวลง ดิ่งลง ให้อ่อนโยนจมอยู่ในความหวัง ด้วยการปลอบประโลมใจตัว แล้วก็ไม่ต้องทำอะไร ได้แต่รอคอยความช่วยเหลือ อันนี้เรียกว่าเหนี่ยวแล้วดิ่งลง

ที่นี้พระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เพื่อจะได้ดิ่งขึ้น คือพอมายึดเหนี่ยวพระรัตนตรัย ได้สัจธรรมที่พึ่ง ก็คือเป็นเครื่องระลึกเตือนใจให้นึกถึงธรรมชาติของตัวเอง ให้นึกถึงหลักการของธรรมชาติ นึกถึงการที่จะต้องทำ เช่น ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริงความถูกต้อง และการที่จะต้องพัฒนากายศีลจิตและที่ยอดยิ่งคือปัญญา ให้เป็นสัตว์ที่ประเสริฐจริง และสร้างสังคมที่ดีที่ใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์ได้ นี่คือการที่เรียกว่าเหนี่ยวแล้วดิ่งขึ้น พระรัตนตรัยเป็นหลักที่นำแก้ตัวเอง โดยโยงไปหาสิ่งที่ตัวจะต้องปฏิบัติต่อไปให้ถูกต้อง

เป็นอันว่า ศาสนาที่เรียกว่าพุทธศาสนานั้น ถ้าจะใช้สำนวนเก่า ว่าศาสนาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ก็ต้องมีความหมายว่าเหนี่ยวแล้วดิ่งขึ้น พอเหนี่ยวได้ ก็ขึ้นทางให้ต่อไป

พูดไปพูดมา ก็สรุปกันอีก อันนี้ก็เลยโยงไปหาคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ มาในธรรมบท ซึ่งทำให้มองเห็นภาพของศาสนาต่างๆ รวมทั้งพระพุทธศาสนาด้วย เป็นต้นว่า

พหุ เว สรณิ ยนติ ปพพตานิ วณานิ จ...

แปล: มนุษย์ทั้งหลายถูกรัภัยคุกคามแล้ว (...นี่คือที่ว่าถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม) พวกเขายึดเอาเจ้าป่าเจ้าเขาดันไม้ค้ำค้ำค้ำค้ำ เป็นที่พึ่ง แต่นั่นไม่ใช่สรณะอันเกษม ไม่ใช่สรณะอันอุดม มนุษย์ยึดเอาสิ่งเหล่านี้เป็นที่พึ่งแล้ว จะพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง หาได้ไม่

ส่วนผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะแล้ว มองเห็นด้วยสัมมาปัญญา ซึ่งอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ สภาวะที่ก้าวพ้นทุกข์ไปได้ และมรรคามีองค์ ๘ ที่นำไปถึงความว่างทุกข์ นั้นแหละจึงจะเป็นสรณะอันเกษม เมื่อถึงสรณะนี้แล้ว ก็พ้นไปได้จากทุกข์ทั้งปวง

นี่คือการแยกระหว่างศาสนาโบราณและลัทธิความเชื่อ เช่น ศาสนาพราหมณ์ กับ พระพุทธศาสนา ในพวกลัทธิศาสนาเก่านั้น คนถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ไปยึดเอาเจ้าป่าเจ้าเขาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึ่ง ก็ปลอบประโลมใจได้ความหวัง อย่างน้อยก็ค่อยสบายใจ หลบทุกข์ไปได้ชั่วคราวช่วยยามก็ยังดี แต่แล้วก็ได้แต่รอคอยความช่วยเหลือ จมอยู่นั่นเอง

แต่เมื่อมายึดพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ จะไม่หยุดจมอยู่ที่เก่า พระพุทธเจ้าจะตรัสบอกว่า ในตัวเธอเองนี่ มีศักยภาพแห่งโพธิ เธอเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ เช่นเดียวกับเรา ซึ่งได้พัฒนาตนมา จึงเป็นพุทธะ ท่านก็พัฒนาตัวได้ เอาสิ ท่านก็เรียนรู้ธรรม เข้าใจความจริงของธรรมชาติ พัฒนาชีวิตของตนเอง สามารถทำการทั้งหลายให้สำเร็จผลได้ โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งเหตุปัจจัย ท่านพัฒนาปัญญาไป ก็จะเป็นพุทธะได้ เมื่อแต่ละท่านแต่ละคนพัฒนาตนขึ้นมาอย่างนี้ สังคมก็จะดีงามเป็นสิ่งชะ

พัฒนาคนให้มีชีวิตเป็นอยู่ดีด้วยปัญญา

พัฒนาด้วยปัญญาให้มนุษย์มีสังคมดี ที่เอื้อต่อการพัฒนาของคน

ที่ว่ายึดเหนี่ยวแล้วตั้งขึ้น ก็คือ พอยึดแล้ว ก็มีอะไรที่จะทำต่อไป ต้องเดินหน้าไป นี่คือ พระรัตนตรัยโยงตัวเราเข้าไปหาหลักความจริงของธรรมชาติ คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยเป็นต้น ในส่วนที่จะนำมาใช้ประโยชน์แก่มนุษย์ ซึ่งเรียกว่า **อริยสัจ** พูดสั้นๆ ว่า พระรัตนตรัยโยงไปหาอริยสัจ

พอพระรัตนตรัยโยงมาถึงอริยสัจ ซึ่งเป็นความจริงที่มนุษย์ต้องรู้ เพื่อจะปฏิบัติได้ถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย ให้เกิดผลแก่ชีวิตของตนเอง ในการแก้ปัญหา ในการสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม ก็เป็นการที่จะเอาความจริงในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ โดยปฏิบัติสอดคล้องกับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ จนกระทั่งรู้เข้าใจเข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระได้

การรู้เข้าใจเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ก็เริ่มตั้งแต่สภาวะในธรรมชาติที่มีลักษณะของมันซึ่งไม่เที่ยง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกข์ คงทนอยู่ไม่ได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นตัวตนซึ่งปรากฏแก่มนุษย์ในอาการที่ว่า มันไม่เป็นไปตามปรารถนาของเรา คือทั้งโลกนี้ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของมนุษย์ แต่เป็นไปตามทางของมันโดยที่มันขึ้นต่อกฎธรรมชาติที่อยู่เบื้องหลัง เมื่อมาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ จึงปรากฏในอาการที่ไม่เป็นไปตามปรารถนา ที่เรียกว่า ทุกข์

เมื่อมนุษย์รู้เข้าใจถึงความจริง ก็จะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติของธรรมชาตินั้นได้โดยที่ว่า

หนึ่ง เมื่อรู้ความจริงที่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยแล้ว ก็รู้ว่ามันไม่เป็นไปตามปรารถนาของเรา มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง เพราะฉะนั้น ถ้าเราจะให้สิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไรตามที่เราต้องการ เราก็ต้องไปศึกษาไปเรียนรู้ให้เกิดปัญญารู้ความจริงแห่งเหตุปัจจัยของมัน แล้วปฏิบัติให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัยนั้น ผลจึงจะเกิดขึ้นตามต้องการ

สอง เมื่อรู้ความจริงนั้นที่ว่า สิ่งทั้งหลายที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างนั้นอย่างนี้ทั้งหมดนั้น มันเป็นไปตามธรรมชาติของธรรมชาติ ไม่ใช่เรื่องที่เราจะไปหวังไปปรารถนาให้เป็นอย่างไรๆ ตามที่เราต้องการ เรารู้ความจริงแล้ว ก็ปฏิบัติต่อมันด้วยปัญญา

นอกจากจัดการกับมันให้ตรงตามเหตุปัจจัยให้มันเกิดผลเป็นไปตามนั้นแล้ว ด้วยความรู้เข้าใจความจริงที่ว่ามันผันความปรารถนา เป็นทุกข์ โดยมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เปลี่ยนแปลงไป อยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ตามธรรมชาติของธรรมชาติ เป็นทุกข์ในธรรมชาติของมันอย่างนั้น เราก็จะวางใจต่อมันได้ถูกต้องด้วยปัญญา โดยที่ว่า ทุกข์ในธรรมชาติ ก็เป็นทุกข์อยู่ในธรรมชาติ ไม่มาเป็นทุกข์ในตัวเรา

เป็นอันว่า ทุกข์ก็เป็นภาวะตามกฎธรรมชาติ เป็นไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเรื่องของธรรมชาติ ที่เป็นสังขตธรรม ซึ่งก็เป็นอย่างนั้นของมันเอง เราไปแก้มันไม่ได้ แต่เราใช้ประโยชน์มันได้ ๒ ชั้น คือ *หนึ่ง* สามารถปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย ด้วยปัญญา ทำให้เกิดผลสำเร็จตามที่ต้องการ เท่าที่เป็นไปได้ตามเหตุปัจจัย และวิสัยแห่งปัญญาของตน *สอง* พร้อมกันนั้นก็ทิ้งให้ทุกข์นั้นเป็นทุกข์อยู่ในธรรมชาติ ไม่มาเป็นทุกข์ในตัวเรา เราก็หลุดพ้น เป็นอิสระ

เป็นอันว่า ปัญหาสุดท้ายของมนุษย์ก็เป็นอย่างนี้ คือ เพราะวางตัววางใจปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย แม้แต่ตนเอง ไม่ถูกต้อง จึงเกิดปัญหาวุ่นวายกันไป พระพุทธศาสนาจึงให้หลักการกว้างๆ ไว้ อันเป็นไปตามหลักความจริงของธรรมชาติว่า เมื่อมนุษย์ดำเนินชีวิต ปฏิบัติกิจการ พัฒนาชีวิตของตนเอง สร้างสรรค์สังคม จัดวางระบบอะไรต่างๆ ให้ตั้งอยู่บนฐานความรู้ความเข้าใจความจริงนี้ จึงจะแก้ปัญหาได้

ที่นี้เรื่องก็อยู่ที่ว่า ในการแก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์ มนุษย์จะเน้นจุดไหน จะแก้ได้จะทำได้แค่ไหน ก็อยู่ที่มีความรู้เข้าใจมีปัญญา

แ่งที่ ๑ จากจุดที่ว่ามนุษย์เกิดมา ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ต้องอยู่ให้รอด จำเป็นต้องดิ้นรน ขวนขวาย จึงทำโน่นทำนี่ขึ้นมา ที่ว่าเป็นความเจริญตามที่ตนเรียก ถึงกับประดิษฐ์หรือบัญญัติคำว่า พัฒนาขึ้นมา แต่มากมายหลายอย่าง ไม่รู้ว่า เป็นความเจริญหรือเสื่อม เป็นการสร้างสรรค์หรือเป็นการทำลายกันแน่

ต่อเมื่อเวลาผ่านไปแสนนาน จึงมารู้ตัวออกกันว่า การพัฒนาที่ทำกันมานั้นผิด การพัฒนาไม่ยั่งยืนแล้วนะ

นี่ก็เป็นความเจริญของมนุษย์ที่ทำกันไป แต่ผิดทาง กลายเป็นก้ำกึ่งกันกับความเสื่อม เพราะมีปัญหาไม่พอ รู้ไม่ถ่องแท้ไม่ทั่วถึงธรรมคือความจริงของธรรมชาติ นี่แ่งหนึ่ง

แล้วแ่งที่ ๒ คือ จากการที่ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามแล้ว เกิดมีลัทธิศาสนาขึ้นมาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ พวกหนึ่งก็จมอยู่กับการปลอบประโลมใจด้วยความหวัง รอคอยผลดลบันดาล ไม่ขวนขวายเร่งทำการที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ขณะที่อีกพวกหนึ่งก็เร่งทำกิจการกันวุ่นวาย แต่แก้ไขแค่ข้างนอก ทำไปอย่างซุ่มซำหรือรุนแรง แคตามความเชื่อหรือตามที่เขาสั่งให้เชื่อ ไม่แก้ปัญหาพัฒนาข้างในตัวคน ก็เกิดผลร้ายเสียหาย ตั้งแต่เบียดเบียนกันมากมาย นี่ก็ผิดทาง เพราะไม่ใช้วิธีการแห่งปัญญา ไม่หาความรู้เข้าใจให้ถึงธรรมคือความจริงของธรรมชาติ

แม้แต่เมื่อรู้ตัวขึ้นมาว่าเดินทางผิด พัฒนาไม่ยั่งยืน เวลาจะแก้ไข คนก็ค้ำนิงเหตุปัจจัยเพียงแค่งด้านที่ตนเห็นอยู่ใกล้ๆ ไม่มองไปให้รอบด้านทั่วถึง และไม่ถึงข้างในตัวตนเอง จึงยากที่จะเข้าสู่ทางถูกต้องที่จะแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง

ควรเข้าใจว่า แง่ที่พระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับนั้น คือ *หนึ่ง* ในชั้นหลัก มาซึ่งความจริงให้ *สอง* ในชั้นประกอบหรือผนวก มาช่วยบำรุงขวัญให้เกิดกำลังใจที่จะทำ ที่จะแก้ปัญหาต่อไป ในชั้นหลักนั้น ดูในแง่ของพระพุทธศาสนา ก็คือต้องมองไปที่ธรรมให้เต็มระบบที่แท้ของธรรมชาติ เริ่มแต่โยงเข้ามาที่ธรรมชาติมนุษย์ ให้เห็นว่าที่แท้แล้วต้นตออยู่ที่นี้

วันนี้ เราเอาเรื่องราวที่ได้พูดกัน มาโยงกับเรื่องศาสนา ให้เห็นว่าจากปัญหาของชีวิตและสังคมมนุษย์ ในการดิ้นรนต่อสู้ให้อยู่รอดจากทุกข์ที่บีบคั้นภัยที่คุกคามนั้นแหละ ศาสนาจึงเกิดขึ้น แล้วจากปัญหาศาสนากับมนุษย์นั่นเอง พระพุทธศาสนาก็เกิดขึ้น โดยมีความแตกต่างจากศาสนาต่างๆ ไป และพุทธศาสนาปฏิบัติต่อเรื่องทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามที่เป็นสิ่งประจำในโลกมนุษย์นี้ โดยโยงไปที่หลักความจริงของธรรมชาติ

ด้านที่ ๑ คือ จากธรรมชาติของตัวมนุษย์เอง ซึ่งเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกต้องศึกษาต้องพัฒนา จึงต้องพัฒนามนุษย์ เฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจเข้าถึงธรรมคือความจริงของธรรมชาติ ดังที่ได้มีหลัก**ไตรสิกขา** และ

ด้านที่ ๒ จากความจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติที่ว่า มนุษย์ต้องการผลสำเร็จ ต้องการให้เกิดประโยชน์ที่ต้องการอันใด ก็ต้องรู้เข้าใจธรรมคือความจริงที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยเป็นต้น และทำให้ตรงตามธรรมคือความจริงของธรรมชาติธรรมชาตินั้น ดังที่ได้มีหลัก**อริยสัจ**

สิกขาก็ทำให้เราเรียนรู้ที่จะเอาความรู้ความจริงในกฎธรรมชาติหรือธรรมมาใช้ประโยชน์ได้ แล้วก็พัฒนาปัญญานำตัวเองให้เข้าถึงความจริงแท้อันเป็น**อริยสัจ** เรื่องของมนุษย์ในที่สุดก็อยู่แค่นี้ ไม่ต้องไปไหน

ตอนนี้เราได้หลักพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์แล้ว ก็มาสรุปความหมายของพระรัตนตรัยกันนิดหนึ่งว่า จากการที่มนุษย์ดิ้นรนชวนขวายหาทางรอดจากทุกข์ภัยที่บีบคั้นคุกคาม เมื่อไม่มีหลักไม่มีทาง ก็ทำโน่นทำนี่ สร้างความเจริญขึ้นมาอย่างสุมสุมห่า แล้วก็มีความมายืนให้สิ่งที่เข้าใจว่ามีอำนาจบันดาลบันดาล สำหรับให้มนุษย์ได้อ่อนนวลรอยความช่วยเหลือ โดยมีความหวังปลอบประโลมใจนั้น พระพุทธเจ้าก็มาค้นพบความจริง แล้วบอกว่ามีมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ ต้องศึกษาพัฒนาตัวเองให้เข้าถึงธรรมความจริงแท้ จึงจะพ้นทุกข์ภัยเป็นพุทธะ มีชีวิตที่ดั่งงามอยู่ด้วยปัญญา ในขณะที่คนทั้งหลายวุ่นวายสับสน ก็ได้พระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างเป็นหลักให้ เพื่อจะได้ระลึกถึง แล้วโยงจากตัวไปยังหลักความจริงที่ว่ามานั้นทั้งหมด

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าคือท่านผู้ที่ได้พัฒนาตนเอง จนมีปัญญาที่รู้ความจริงของธรรม และใช้ประโยชน์จากธรรมได้เต็มที่ เรียกว่าเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว เป็นพุทธะ ที่ทุกคนควรระลึกถึงไว้เป็นแบบอย่าง

เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า จะได้ประโยชน์อะไรบ้าง *หนึ่ง* ทำให้เกิดความมั่นใจในศักยภาพของมนุษย์ว่ามนุษย์นี้มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนจนกระทั่งมีปัญญาเข้าใจเข้าถึงธรรมแล้ว เป็นผู้ประเสริฐบริสุทธิ์ มีความดีงามล้ำเลิศ มีความสุขจริงแท้เป็นนิสระ นี่คือการเกิดความมั่นใจในศักยภาพของมนุษย์ว่าเราก็เป็นมนุษย์อย่างพระพุทธเจ้า ฉะนั้นเราก็พัฒนาตัวเองให้เป็นพุทธะได้อย่างพระองค์ ความมั่นใจนี้เรียกว่าศรัทธา ซึ่งเป็นศรัทธาพื้นฐาน

ศรัทธาพื้นฐานในการระลึกถึงพระพุทธเจ้านี้ เรียกว่า “ตถาคตโพธิศรัทธา” คือความเชื่อมั่นใจ ในปัญญาตรัสรู้ของตถาคต แปลเอาความว่า ความเชื่อมั่นใจในปัญญาที่ทำให้มนุษย์ตรัสรู้เป็นพุทธะ อ้อ... มนุษย์ธรรมดา ถ้าพัฒนาปัญญาขึ้นไป ก็กลายเป็นพุทธะได้ ตัวเรานี้ละ ถ้าพัฒนาปัญญาขึ้นไป ก็จะได้เป็นพุทธะเหมือนกัน นี่เป็นศรัทธาหลัก เป็นข้อที่ ๑

พอระลึกถึงพระพุทธเจ้าได้ศรัทธาหลักนี้แล้ว ต่อไป *สัจ* ก็ทำให้ตระหนักในหน้าที่ของมนุษย์ว่า เราต้องการชีวิตที่ดีงามเลิศ แล้วเราจะมีชีวิตที่ดีงามเลิศนั้นได้อย่างไร อ้อ... เราก็ต้องฝึกฝนเรียนรู้ ต้องพัฒนาตนเอง คือต้อง “ศึกษา” นี่คือน้ำที่หลัก เป็นหน้าที่ประจำชีวิต ซึ่งจะทำให้สำนึกอยู่เสมอว่า จะเป็นคนเรื่อยเฉื่อยปล่อยปละละเลยไม่ได้ แต่จะต้องเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาตัวเองอยู่เรื่อยไป

อะไรอีก เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า *สัจ* ก็ได้กำลังใจ เมื่อรู้ว่ามนุษย์ต้องฝึกตน แต่เรานี้ฝึกตัว แล้วจะได้แค่ไหน จะสำเร็จไหม หรือแม้แต่มั่นใจว่าจะสำเร็จ แต่พอเจออุปสรรคเข้า มันยาก ก็ชักท้อ คิดจะถอย ทีนี้ พอระลึกถึงพระพุทธเจ้า ไม่ระลึกเปล่า ทำานให้นึกถึงประวัติการพัฒนาคตนเอง ประวัติการ แสวงธรรมค้นพบของพระพุทธเจ้า ประวัติการบำเพ็ญบารมี มองเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญ บารมี แสหายากลำบากแค่ไหน แม้แต่สละชีวิต ก็ทรงทำได้ อุปสรรคในการพัฒนาคตนของพระองค์มี เรื่องราวมากมายเหลือเกิน เรานี้ ถ้าจะท้อใจ อ่อนแอขึ้นมา ทำท่าจะถอย พอระลึกถึงพระพุทธเจ้า แล้วนึกถึงประวัติการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ นึกขึ้นได้ว่า พระพุทธเจ้าเจอมาหนักกว่าเราเยอะแยะ แค่นี้จะไปกลัวทำไม ก็เกิดกำลังใจขึ้นมา ฮึดสู้ต่อไป นี่คือ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็ได้กำลังใจ

แล้ว *วิ* ได้อะไร สี่ก็คือ อย่างที่รู้ๆ เห็นอยู่ พระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นบุคคลแรก เป็นผู้บุกเบิก ต้องลองผิดลองถูกมากมาย กว่าที่จะสำเร็จได้แสนยาก ทีนี้พอสำเร็จลูโปธิญาณแล้ว พระองค์ก็ทรง นำเอาประสบการณ์ของพระองค์มาทรงบอกเล่า ทำให้เรารู้ว่าอย่างไรผิด อย่างไรถูก การที่จะ ปฏิบัติให้ถูกต้อง จะทำอย่างไร และพระองค์ก็ได้ทรงพัฒนาวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องขึ้นมาให้ไว้ ทำให้ง่าย แก่เรา เราไม่ต้องไปลองผิดลองถูกอย่างพระพุทธเจ้า เราได้ประสบการณ์ของพระองค์มาใช้ประโยชน์ ได้วิธีปฏิบัติลัดสั้นมาเลย นี่คือนี่ เราได้ประโยชน์จากประสบการณ์ของพระพุทธเจ้า เป็นวิธีปฏิบัติที่ ง่ายขึ้นมากมาย

เป็นอันว่า เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะ เป็นที่พึ่งที่ระลึก เป็นเครื่องเตือนใจ ได้ ประโยชน์ ๔ ประการ ดังได้ว่ามา

ทวนอีกที ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะนั้น

๑. ทำให้เราเกิดศรัทธาคความมั่นใจพื้นฐาน คือ *ตถาคตโพธิศรัทธา* ที่ว่าเชื่อมั่นในปัญญาของ มนุษย์ที่พัฒนาให้เป็นโพธิได้ ซึ่งจะทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ เป็นมนุษย์ที่ประเสริฐเลิศแท้จริงได้ โดยที่เราก็เป็นมนุษย์ผู้หนึ่งที่จะพัฒนาให้เป็นได้เช่นนั้น

๒. ทำให้เกิดความรู้ตระหนักในหน้าที่ของตนว่า ที่เราเป็นมนุษย์นี้ จะมีชีวิตที่ดีที่เลิศได้ จะต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาคตน คือต้องศึกษา

๓. ทำให้เกิดกำลังใจโดยระลึกได้ว่า จากประวัติการเพียรพยายามบำเพ็ญบารมีของ พระพุทธเจ้า พระองค์แสนยากลำบากกว่าเรานัก ก็ไม่ทรงท้อถอย ในที่สุดพระองค์ก็ลุดความสำเร็จ นี่ คือว่าถ้าเราทำจริง เราสู้ไป เราก็จะได้สำเร็จ

๔. ทำให้เราตระหนักถึงการได้ประโยชน์จากประสบการณ์ของพระองค์ ที่ได้ตรัสสอนเอาไว้ให้ เราได้วิธีปฏิบัติที่ง่ายสะดวก ไม่ต้องลองผิดลองถูกยากนักหนาอย่างพระองค์

แต่ทั้งนี้ ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า จุดแกนกลางของการระลึกถึงพระพุทธเจ้า คือเป็นการโยงตัวเราไปหาธรรม

การระลึกถึงพระพุทธเจ้า โยงตัวเราไปหาธรรมอย่างไร? หมายความว่า พอระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็รู้ตระหนักว่า การที่พระโพธิสัตว์พัฒนาตัวเองมาจนสำเร็จเป็นพุทธะได้นี้ ก็เพราะได้รู้ เข้าใจและได้ปฏิบัติสอดคล้องถูกต้องตามธรรมคือความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ และเมื่อได้รู้ธรรม ค้นพบธรรมแล้ว ก็จึงสามารถนำเอาความรู้ในความจริงของกฎธรรมชาตินั้นมาทรงสอนให้คนทั้งหลายนำธรรมความรู้นั้นไปใช้ประโยชน์ในชีวิตของเขา ตลอดจนทรงมาทำงานสร้างสรรค์จัดตั้ง สังฆะ ให้มีชุมชนพุทธบริษัททั้งหลายขึ้นมา

เราก็ก็เหมือนกัน เราก็จะต้องนำเอาธรรม คือความจริงในกฎธรรมชาตินี้แหละมาเป็นหลักในการที่จะดำเนินชีวิต ในการที่จะทำการสร้างสรรค์ทั้งหลายในสังฆะ เพื่อให้มนุษย์มีชีวิตที่ดี มีสังฆะที่ดี โดยรู้เข้าใจความจริงของกฎธรรมชาติ แล้วปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรม คือความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาตินั้น นี่คือ ธรรมต้องเป็นหลักใหญ่ยืนตัวของมวลมนุษย และนี่ก็คือ จากพุทธะ โยงไปหาธรรมะ

ที่ควรย้ำคือ จะต้องช่วยให้มนุษย์พวกเราพากันพัฒนาตนๆ ขึ้นมาสร้างเป็นชุมชน ของคนที่พัฒนาในระดับต่างๆ ที่แต่ละคนช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเป็นอยู่มีความสัมพันธ์ซึ่งจะเอื้อต่อกันให้แต่ละคนนั้นพัฒนาตัวเองขึ้นไปๆ ให้เป็นสังฆะที่ดีงาม ร่มเย็น มีสันติสุข เป็นสังฆะ เป็นสังฆะแห่งกัลยาณมิตร

นี่แหละคือชีวิตและสังฆะมนุษย์ที่ดี ในที่สุดต้องให้เป็นอย่างนี้ อย่าเข้าไปเวียนวนอยู่ในวงจรถั่วที่ว่า พอถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ก็ลุกขึ้นดิ้นรนขวานขวาย สุ่มสี่สุ่มห้า เจริญก้าวหน้าไปได้บ้าง แล้วพอมีสุขสบาย ก็ลงนอนได้แต่กินเสพมัวเมา แล้วก็กลับเสื่อมลงไป และอย่าไปมัวหวังมัวนอนอนอยู่กับความเขลาหลงมาย ได้แต่อ่อนขออำนาจเร้นลับภายนอกให้มาช่วย ไม่ชวนขวายไม่พัฒนาตัวเอง หมกจมอยู่ในความหวังและการปลอบใจตัวเอง ไม่ก้าวไปไหน

ในแง่นี้ พระพุทธศาสนาเป็นทางสายกลางระหว่างทาง ๒ สายที่ว่านั้น ในความหมายที่ว่า เมื่อมนุษย์ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม พระพุทธศาสนาชี้ไปที่ธรรม คือชี้ความจริงแห่งธรรมชาติของมนุษย์ ที่จะต้องพัฒนาตัวเองให้มีปัญญาจนถึงธรรม และชี้ความจริงของธรรมชาติ ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติจัดดำเนินการทั้งหลาย ให้ถูกต้องตามธรรม นำด้วยความจริงแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ในระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาตินั้น

จึงต้องให้มนุษย์มีปัญญารู้ธรรม แล้วปฏิบัติไปตามความจริงของมัน พากันพัฒนาชีวิตและสังฆะที่ดีขึ้นมา ที่หมู่มนุษย์ดูแลช่วยกันเองได้ ซึ่งเป็นการช่วยที่ดีกว่าการช่วยอื่นใด ไม่ต้องไปรบกวนพระเจ้าหรืออำนาจเร้นลับข้างนอกข้างในที่ไหนมาช่วย

การที่นำเอาธรรมความรู้ในความจริงนั้นมาจัดตั้งวางระเบียบชีวิตระบบสังคม จัดสรรสิ่งและการทั้งหลายให้เชื่อมต่อการอยู่ดีมีพัฒนาชีวิตของแต่ละคน นี่ก็คือวินัย และนั่นก็คือ จากธรรม มาเป็นวินัย ให้มีสังฆะ เป็นสังคมที่ดีขึ้นมา

การจัดตั้งวางระบบที่เป็นวินัยนั้น ทำให้มีสังฆะเป็นสังคมที่มีระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่เป็นกัลยาณมิตร และสิ่งแวดล้อมอันสลับไปมา ซึ่งเกื้อหนุนให้ชีวิตของแต่ละคนพัฒนาไปตามไตรสิกขา ให้มีคนที่ศึกษาดีแล้ว ซึ่งพาให้สังคมพัฒนาไปได้ด้วยดี นี่ก็คือความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย อย่างที่พูดไปแล้ว

วันนี้ ที่ได้พูดมาทั้งหมดนั้น มีเป้าหมายสำคัญ ก็เพื่อให้เห็นความหมายของคำว่าพระรัตนตรัย แต่ก็ได้โยงไปยังเรื่องอื่นๆ ที่ได้พูดมายาวนานแล้วด้วย มีอะไรสงสัยไหมครับ

ป./จฉว.: (ตั้งแต่หน้าที่ที่ ๕๘.๑๐ ไม่สามารถได้ยินคำถาม จึงข้ามไป และถือว่าจบตอน)

ภาค ๖

จากพระรัตนตรัย

สู่อริยสัจ

หน้าว่าง

ตอนที่

๓๙

ถ้านับถือพระรัตนตรัย ไม่ต้องมีใครมาเคี่ยวเข็ญ ก็สำนึกถึงความจำเป็น ที่จะต้องฝึกตนยิ่งขึ้นไป

เรื่องพระรัตนตรัย ย้อนต้นใหม่ ดูความหมายที่เป็นพื้นฐาน

เรื่องพระรัตนตรัยนี้ ก็อยากจะทวนกันอีกครั้งหนึ่ง คราวที่แล้วไม่ได้ย้ำให้ครบทั้ง ๓ รัตนะ ย้ำแต่พระพุทธรูปเจ้า

พระรัตนตรัย = รัตน (ดวงแก้ว) + ตรัย (หมวด ๓, ชุด ๓) จึงแปลง่ายๆ ว่า แก้ว หรือดวงแก้ว ๓ อย่าง รัตนะ ที่แปลว่าดวงแก้วนั้น หมายถึงสิ่งที่มีค่า คือ เดิมทีนั้นเขาเรียกสิ่งที่มีค่าว่า “แก้ว” แล้วต่อมา คนให้ความสำคัญแก่เงินทอง โดยเฉพาะถือว่าเพชรมีค่ามาก และความหมายเดิมของแก้วที่ว่าเป็นของมีค่าสูงมาก ก็ชักจะเลือนรางไป แต่ที่จริง เพชรที่ว่ามีค่ามากนั้น เดิมทีก็รวมอยู่ใน “แก้ว” คืออยู่ในรัตนะ ซึ่งมีมากมายหลายอย่าง ไม่ใช่แก้วจำพวกแก้วน้ำ แต่มาในคำพูดที่แสดงว่ามีค่าสูง เช่นว่า แก้วแหวนเงินทอง

สมัยก่อนนั้น จะพูดถึงอะไรที่ดีมีค่า ก็ว่าเป็นแก้ว ลูกดี ก็เป็นลูกแก้ว พ่อดี ก็เป็นพ่อแก้ว แม่ดี ก็เป็นแม่แก้ว ซึ่งคนยุคหลังเอามาพูดเป็นคำล้อเล่นว่า พ่อแก้วแม่แก้ว หมายความว่า พ่อก็แก้วหนึ่ง แม่ก็แก้วหนึ่ง คือ กินเหล้าคนละแก้ว เป็นการเอาคำพูดที่ดีมาใช้แบบแผลงๆ ไม่เหมือนความหมายเดิมที่ว่า แก้ว ก็คือ รัตนะ ได้แก่สิ่งที่มีค่าสูงสุด

คนทั่วไปมองวัตถุว่าเป็นสิ่งมีค่า และเป็นเรื่องของการตกลงกันในสังคมมนุษย์ ตามค่านิยม และความเป็นของชอบใจที่หาได้ยาก แต่ถ้ามองที่คุณค่าต่อชีวิตแท้ๆ สิ่งที่เราเรียกว่าแก้วทางวัตถุ แม้แต่เพชรนั้น มีค่าจริงแท้หรือเปล่า เราเพลินไปกับการมองความมีค่าในแง่ของค่านิยม โดยโยงไปถึงการวัดสถานะ ที่จะเอามาอวด มาแสดงฐานะกัน เป็นต้น แต่คุณค่าที่แท้จริงต่อชีวิตโดยตรง กลับไม่มี เช่นกินก็ไม่ได้

อย่างที่เคยยกตัวอย่างว่า ถ้าเราเรือแตก ไปติดอยู่บนเกาะอยู่คนเดียว ไม่มีอาหารจะกิน ถึงจะมีเพชรกระสอบหนึ่ง ตอนนั้นก็ไม่มีประโยชน์ ผู้มีข้าวจวนเดี๋ยวก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้น แก้วภายนอกนี้ มิใช่เป็นสิ่งที่มีความแท้จริงในตัวของมันเอง แต่เป็นค่าที่คนใส่ให้แก่มัน ตามแต่ตกลง ตามแต่กำหนด ตามแต่นิยม วัตถุบางอย่างมีค่าในสมัยนี้ แต่พอไปอีกสมัยหนึ่ง ก็เปลี่ยนไป คนไม่นิยม

พวกวัตถุที่ว่ามีค่าสูงนั้น บางทีก็ขึ้นต่อความหายากของมัน ถ้าเกิดหาง่ายขึ้นมา ก็หมดค่า บางทีก็ขึ้นต่อความสวยงาม ซึ่งก็เป็นเรื่องภายนอก ไม่เข้าไปถึงในเนื้อในตัวในชีวิต แก้วหรือเงินทอง เพชรสิ่งมีค่าเหล่านี้ ไม่ทำให้ชีวิตคนดั่งงามประเสริฐขึ้นมาได้ ไม่ช่วยให้คนดำเนินชีวิตที่ดี ให้มีความรู้ เข้าใจ เกิดปัญญาเข้าถึงความจริงของสิ่งต่างๆ ได้

การที่มาเรียกพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นรัตนะ เป็นแก้วนี้ เป็นการเตือนสติคนให้ เห็นว่า สิ่งมีค่าที่แท้จริงคืออย่างนี้ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งให้คุณค่าที่แท้จริงแก่ชีวิต สามารถทำให้เราเกิดปัญญารู้เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย เมื่อเราเข้าไปหา ไปอาศัย เราก็จะได้รับ การชักนำ ชี้แนะ สั่งสอน ให้หลักให้แนวทางที่จะทำให้เราเกิดมีปัญญา แล้วสามารถดำเนินชีวิตที่ดี งาม พัฒนาตัวเองขึ้นไปห่างหายทุกข์ มีความสุขจริงแท้ขึ้น ทำชีวิตของปุถุชน ที่เป็นคนไม่มีความรู้ ไม่มีความดี ไม่มีปัญญา ไม่มีคุณธรรม ให้หันมาดำเนินชีวิตถูกต้อง กลายเป็นชีวิตที่ดีงามประเสริฐ ขึ้นมาได้

เมื่อเรารู้ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีค่าจริงแท้แล้ว เราก็จะมีปัญญามีความสามารถที่จะ ไปสร้างสรรค์อะไรต่างๆ มิใช่แค่สร้างสรรค์ข้างในตัวเท่านั้น แต่สามารถสร้างสรรค์สิ่งภายนอกได้ด้วย ไม่ว่าจะ เป็นทรัพย์สินเงินทอง แม้แต่รัตนะภายนอกที่เขานิยมกัน เราก็สร้างได้ ด้วยการที่มีรัตนะ อยู่ภายใน คือพระธรรม ที่เป็นความดีงาม ความรู้ความสามารถ ปัญญา ปรีชาญาณต่างๆ นั้น

แต่คนที่มีความรัตนะภายนอก มีของที่คนนิยมมูลค่ามากราคาสูง แต่ไม่มีรัตนะภายใน เช่นความดี งาม ปัญญา ความสามารถ เป็นคนโง่เง่าเกียจคร้าน ก็รักษารัตนะภายนอกไม่อยู่ อย่างว่าแต่คนสามัญเลย แม้แต่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ปกครองชั้นยอดที่มีรัตนะ ๗ ประการ มีจักรรัตนะเป็นต้น ก็ต้องปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามหลักธรรม ถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้อง ต่อไปรัตนะเหล่านั้นก็ไม่อยู่ด้วย อย่างจักรรัตนะ ซึ่งเป็นเครื่องหมายของอำนาจ ถ้าไม่ปฏิบัติให้ถูกต้อง ต่อไปพระราชอำนาจก็เสื่อมได้

เพราะฉะนั้น รัตนะที่แท้จริงอยู่ที่ธรรม อยู่ที่หลัก ที่จะนำมาใช้ มาปฏิบัติ ใช้ดำเนินชีวิต ใช้ฝึกฝนพัฒนาตน ถ้าเรามีรัตนะที่แท้อย่างที่ว่านั้น ก็จะทำให้ชีวิตของเราดีเลิศประเสริฐเยี่ยม จนสามารถเข้าถึงความดีงามสูงสุด บรรลุจุดหมายของชีวิตได้

ด้วยเหตุนี้จึงควรจะมาสนใจรัตนะที่แท้ นี้ มากกว่ารัตนะที่นิยมสมมุติกัน ซึ่งควรเป็นเรื่องรอง ลงไป หรือบางคนไม่เห็นความสำคัญเลย แถมบางคนเห็นเป็นเกะกะด้วย เพราะเขาเห็นว่ารัตนะ ภายนอกนี้มันเกะกะ เป็นภาระในการเก็บรักษา ทำให้ห่วงกังวล ทั้งที่ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ชีวิต แค่ไม่ นิยมยึดถือ ก็หมดความหมาย ถ้าจะเก็บไว้ก็แค่เอามาหาเงินหาทองเป็นเครื่องยังชีพ ให้เป็น ประโยชน์โดยอ้อม

เรื่องความประเสริฐของรัตนะที่แท้ นี้ พูดไว้พอให้เห็นเค้า เราสามารถบรรยายไปได้เรื่อยๆ แต่ โดยสรุปก็คือว่า ในพระพุทธศาสนา รัตนะ คือดวงแก้วอันมีค่าที่แท้มี ๓ อย่าง ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ การที่จะให้ค่าที่มี เกิดเป็นค่าที่เป็นจริง ก็โดยโยงเข้ามาที่ตัวเรา ด้วยการเอา มาใช้ประโยชน์ การที่จะใช้ประโยชน์ก็คือ นำมาถือเป็นหลักของชีวิต ใช้เป็นเครื่องระลึกที่คอยเตือนใจ ตัวให้ศึกษาให้พัฒนาชีวิตขึ้นไป ให้มีปัญญารู้ที่จะดำเนินชีวิตให้ดีงาม ให้ทำการที่ถูกต้องเป็น ประโยชน์ อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นสังคมที่มีหลัก มีความสุขจริงแท้ที่มันคงยั่งยืน

การนำคุณค่าของรัตนะมาไว้กับตัวเรา ด้วยการเอาไปใช้ประโยชน์นี้ เรียกว่าเป็นการถึงสรณะ
ดังนั้น พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ก็เลยมีชื่อเรียก ๒ อย่าง คือ

- โดยสภาวะที่มีค่าสูงสุด เรียกว่าเป็น **รัตนะ**
- โดยการปฏิบัติที่เราเอามาใช้ประโยชน์ ก็เป็น **สรณะ**

“สรณะ” แปลว่า เป็นเครื่องระลึก คือเป็นหลักที่เตือนใจให้ระลึก หรือระลึกถึงแล้ว ก็เตือนใจ
เราให้ได้สติที่จะปฏิบัติตามหลักนั้น โดยถือคติอย่างที่ท่านสอนท่านบอกไว้ ดังได้พูดไปแล้ว เช่นว่า
พอระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็ทำให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ของชีวิตนี้ที่จะต้องฝึกตน บนฐานแห่งศรัทธา
ที่มั่นใจในศักยภาพของมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึกศึกษา หรือเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ จะ
มีชีวิตประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนานั้น อย่างที่ได้พูดไปแล้วว่าระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะ ได้
ประโยชน์ ๔ ประการ

รวมความว่า โดยหลักการทั่วไป ที่ว่ารัตนะ ๓ เป็นสรณะ คือหลักยึดเหนี่ยวเตือนใจนี้ เราเรียก
ตามศัพท์ที่ใช้โดยเทียบกับการยึดถือของมนุษย์ที่มีมาแต่เดิมในศาสนาเก่าๆ ที่เขามีสรณะ เป็นที่พึ่ง
แต่ลักษณะการถือสรณะที่พึ่งของศาสนาเก่าๆ กับที่พระพุทธศาสนาสอนใหม่นั้น ต่างกันไกล คือ
ในการถือสรณะแบบเดิมนั้น สิ่งที่เป็นสรณะได้แก่พวกเทพเจ้า ที่เขาอ่อนวอนปลอบใจให้พ้นความ
กลัวภัยจากอำนาจเร้นลับที่มองไม่เห็น ที่เรียกว่าเหนือธรรมชาติ ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับ เรา
บอกว่าไม่มีอะไรเหนือธรรมชาติ อะไรๆ ก็เป็นธรรมชาติทั้งนั้น แต่เรายังไม่รู้ ก็นึกว่าเหนือธรรมชาติ
ความจริงมันก็เป็นสภาวะที่มีอยู่ตามธรรมดา เป็นธรรมชาติทั้งนั้น

หัวข้อนี้ ข้ามไปได้ ขอทบทวนแก่พระใหม่ นับถือพระรัตนตรัย คือทำอย่างไร

อย่างที่ว่าแล้ว สิ่งที่มีอยู่โดยธรรมดาตามสภาวะของมัน เรียกว่าธรรมชาติทั้งนั้น ไม่มีอะไร
เหนือธรรมชาติ เพียงแต่ว่าเรายังรู้ไม่ถึงมัน ก็บอกว่ามันเหนือธรรมชาติ แต่คนแม้กระทั่งปัจจุบันนี้ ก็
ยังมีความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่ และเมื่อเขาเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เขาก็ยึดเอาสิ่งที่
เขาเชื่อว่ามีอำนาจเหล่านี้ ที่เขาเรียกว่าเป็นเทพเจ้าเป็นต้นนั้น มาเป็นที่พึ่ง

ความเป็นที่พึ่งของเขา ก็คือ เขาต้องเอาชีวิตของเขาไปขึ้นต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ว่ามี อิทธิฤทธิ์มี
อำนาจดลบันดาลเหล่านั้น โดยเชื่อว่าชีวิตจะเป็นอย่างไร สังคมจะไปทางไหน ก็แล้วแต่การดล
บันดาลของท่าน ทีนี้ การดลบันดาลของท่านก็ขึ้นต่อความชอบใจไม่ชอบใจของท่าน ถ้าท่านชอบใจ
โปรดปราน ท่านก็บันดาลของดีให้ ถ้าท่านไม่พอใจ ท่านโกรธขึ้นมา ท่านก็บันดาลผลร้าย ให้เกิดภัย
พิบัติ เป็นน้ำท่วม ไฟไหม้ ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว ขึ้นมา เพราะฉะนั้นก็ต้องเอาอกเอาใจจนกว่าท่านจะ
พอใจ การยึดถือเป็นที่พึ่ง ก็คือการหวังความช่วยเหลือจากท่านนั่นเอง นี่หนึ่งแล้วนะ ยึดเป็นที่พึ่ง โดย
หวังความช่วยเหลือจากท่าน

ทีนี้ ในพระพุทธศาสนา การยึดถือเป็นที่พึ่ง มิใช่เป็นการไปรอคอยหวังพึ่งท่าน ยกเรื่องให้ท่าน
หรือมอบชีวิตจิตใจให้แล้วแต่ท่าน แต่กลายเป็นว่า พอระลึกถึงพระรัตนตรัยขึ้นมา ก็เป็นสรณะคือ
เครื่องเตือนใจ เตือนสติตัวเราเอง เตือนให้นึกถึงสิ่งที่เราจะต้องทำ

ขอให้สังเกตว่า ในภาษาบาลี **สฺรณะ** ก็คือ**สติ** ไปดูที่**สติ** ก็แปลว่า**สฺรณะ** ไปดู**สฺรณะ** ก็คือความหมายของ**สติ** **สฺรณะ**ก็คือ**เตือนสติ** หรือ**ได้สติ**นั่นเอง

ตามที่ว่านี้ **สฺรณะ**อย่างพุทธจึงต่างจาก**สฺรณะ**ที่ยึดถือในศาสนาโบราณที่ว่าเมื่อถือ**สฺรณะ**ก็คือเอาท่านเป็นที่พึ่งให้เราไปขอความช่วยเหลือ ยกให้เป็นเรื่องของท่าน เรามอบจิตมอบใจให้ท่านแล้วแต่ท่าน ขึ้นต่อท่านโดยสิ้นเชิง แต่ในพระพุทธรศาสนา **สฺรณะ**ดึงเอาหลักเข้ามาให้ตัวเรายึดไว้เพื่อเราจะได้จัดการเรื่องทั้งหมด ตั้งแต่เตือนตัวเราว่า จะต้องทำอะไร เพราะฉะนั้น การเป็น**สฺรณะ**จึงต่างกันไกล ตั้งแต่ความหมายในขั้นพื้นฐาน

ที่ว่ามานั้นคือ **หนึ่ง** ที่นี้ **สอง** ต่อไปก็อย่างที่ได้อธิบายไว้แล้ว พอยึดถือ**สฺรณะ**ข้างนอกอย่างนั้นเอาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยว ก็เป็นการเหนี่ยวแล้ว ดึงลง หมายความว่าดึงลงให้จมวนเวียนอยู่ในความหลง ความหมกมุ่น ผากจิตผากใจไว้กับท่าน โดยตัวเองได้แต่หวัง ได้แต่รอ ไม่รู้ว่าจะทำอะไร

แต่ในพระพุทธรศาสนา **สฺรณะ** พอยึดเหนี่ยวแล้ว ดึงขึ้น พอไปเกาะไปจับ ก็ได้หลัก แล้วท่านก็จะชี้ทางนำทางให้เราเดินหน้าจนกระทั่งเราเป็นอิสระ การที่เราระลึกถึงพระพุทธรเจ้าเป็น**สฺรณะ** จึงเป็นการอาศัยเพื่อเราจะได้เรียนรู้สิ่งที่พระองค์ได้ปฏิบัติผ่านมาและทรงแนะนำสั่งสอนไว้ แล้วเราก็จะได้ปฏิบัติด้วยตนเอง จนกระทั่งเราก็เป็นอิสระ แต่ถ้าเป็นศาสนาโบราณ การยึดถือเป็นที่พึ่ง ก็คือการขึ้นต่อสิ่งที่พึ่งนั้นตลอดไป ดังที่มีคำสอนในศาสนาแบบนี้ให้มอบจิตมอบใจให้สุดชีวิตเลย ห้ามถาม ห้ามสงสัย ให้ขึ้นต่อท่านตลอดไป แต่ในพระพุทธรศาสนา **สฺรณะ** เราไปอาศัยเพื่อท่านจะได้เป็นกัลยาณมิตร เราจะได้คำแนะนำแล้วไปปฏิบัติ ให้เราเป็นอิสระหลุดพ้นด้วยตนเอง จุดหมายอยู่ที่**สฺรณะ** ไม่ใช่ไปขึ้นต่อ จึงได้บอกว่า ยึดเหนี่ยวแล้วดึงขึ้น คือชี้ทางไปสู่อิสรภาพของแต่ละบุคคล เพราะฉะนั้นลักษณะการยึดถือ**สฺรณะ**จึงต่างกันมาก

ที่นี้ **สฺรณะ ๓** ในพระพุทธรศาสนา ที่ว่าแต่ละอย่างโยงมาหาตัวเองทั้งนั้น ก็คือ **หนึ่ง** อย่างที่ว่าไปแล้ว พระพุทธรเจ้าโยงมาหาตัวเรา คือพอระลึกถึงพระองค์ ก็ชี้เข้ามาที่ตัวเราเองว่า พระพุทธรเจ้าก็เป็นมนุษย์อย่างคนทั่วไปมาก่อน แล้วพระองค์บำเพ็ญบารมี พัฒนาพระองค์ จนกระทั่งตรัสรู้ธรรม เป็นพุทธร เราเป็นมนุษย์ซึ่งมีศักยภาพนี้ เมื่อเชื่อมั่นในศักยภาพนี้ ก็ต้องรู้ตระหนักในหน้าที่ ที่จะต้องฝึกฝนพัฒนาตัวเองขึ้นไป

ตรงนี้ ขอทบทวนเรื่องพระพุทธรเจ้าก่อน ที่ได้พูดไปเมื่อวานนี้ ว่าประโยชน์ในการระลึกถึงพระพุทธรเจ้ามี ๔ อย่าง คือ

๑. ทำให้เกิดศรัทธา มั่นใจในศักยภาพของความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่ฝึกได้
๒. ทำให้เกิดความรู้ตระหนักในหน้าที่ของสัตว์ที่ฝึกได้ คือมนุษย์นี้ ที่จะต้องเรียนรู้ต้องศึกษาฝึกหัดพัฒนาตนขึ้นไป
๓. เกิดกำลังใจว่าพระองค์ได้ปฏิบัติมาแสนยาก จึงได้ประสบความสำเร็จ เราก็มีตัวอย่างไว้ปลุกปลอบใจตัวให้เกิดความเข้มแข็งแกล้นเกล้า ที่จะเดินหน้าต่อไป
๔. ได้วิธีปฏิบัติที่พระองค์ทรงบอกเล่าประสบการณ์ของพระองค์ไว้ ช่วยให้เราปฏิบัติได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องลองผิดลองถูกแสนยากลำบากอย่างพระองค์

ต่อไป *สอง* พอระลึกถึงธรรม ก็ซึ่ก็โยงมาที่ตัวเองอีก โยงอย่างไร ก็คือพระพุทธเจ้าโยงต่อไปหาธรรมว่า ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพุทธะนั้น ก็เพราะว่าพระองค์ได้ทรงรู้เข้าใจเข้าถึงธรรม ที่เป็นความจริงแห่งธรรมตาของธรรมชาติ แล้วทรงปฏิบัติดำเนินการตามกระบวนการเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติ นั้น จึงสำเร็จผลขึ้นมา เป็นการสามารถใช้ประโยชน์จากธรรม คือความจริงของธรรมชาติได้ และด้วยการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติรวมทั้งชีวิตของตนเองอย่างทั่วตลอด จึงทำให้พระองค์เป็นอิสระหลุดพ้นได้

หลักการนี้ที่ซึ่มาที่ตัวเราว่า ตัวเราเอง ชีวิตของเรา ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จะต้องเป็นไปตามธรรม ตามกฎธรรมชาติ เราจะดำเนินชีวิตจะทำการอะไร จะให้ได้ผลดีก็ต้องปฏิบัติให้สอดคล้องถูกต้องตามธรรม ตามเหตุปัจจัย ตามกฎธรรมชาตินี้ เพราะฉะนั้น เพื่อจะปฏิบัติได้ถูกต้อง เราก็ต้องเรียนรู้ ต้องศึกษาปฏิบัติให้รู้ธรรมความจริงนั้น พอระลึกถึงธรรม ก็โยงมาถึงตัวเราแน่ ถึงตัวแท้ๆ เลย การระลึกถึงพระพุทธเจ้ายังซึ่ต่อไปถึงธรรม แต่พอมาถึงธรรม ก็คือตัวจริงที่จะต้องทำ เราจะต้องถือธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิตและทำการทั้งหลาย เพราะฉะนั้น การระลึกถึงธรรมจึงเป็นข้อที่สำคัญอย่างยิ่ง เหมือนเป็นแกนของพระรัตนตรัย

ที่นี้พอรู้ธรรม ปฏิบัติตามธรรม ใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์ได้ เราก็จะพัฒนาตัวเองของเราแต่ละคนขึ้นไป แล้วแต่ละคนที่พัฒนาตัวดีขึ้นมาแล้ว ในแนวทางที่สอดคล้องถูกต้องตามธรรม ซึ่งเป็นปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญไปแล้ว และทรงแนะนำแก่เราไว้ นี้ เราแต่ละคนที่พัฒนาแล้ว ก็จะมาเป็นส่วนร่วมสร้างสรรค์ก่อรวมกันขึ้นมา เป็นสังคมที่ดีงามประเสริฐ เป็นชุมชนแห่งอริยบุคคล หรืออารยชนที่แท้จริง ชุมชนแห่งมนุษย์ที่พัฒนาเป็นอารยชนนี้ มีศัพท์พิเศษเรียกว่า สังฆะ อย่างที่ว่าไปแล้ว ซึ่งเป็นที่ระลึกว่า เราจะต้องปฏิบัติกิจการที่จะเข้าอยู่ร่วมรวมตัวกันสร้างสรรค์ขึ้นมา นี้คือ *สาม*

เพราะฉะนั้น สังฆะจึงเป็นจุดเป้าหมาย เป็นส่วนรวมที่เราจะต้องไปเป็นส่วนร่วม เมื่อระลึกถึงสังฆะ ก็โยงมาที่ตัวเราอีกว่า ด้วยการปฏิบัติตามธรรม เราจะได้มาร่วมกันสร้างสังคมที่ดีงามเป็นอารยะแท้ ที่ไม่มีการเบียดเบียนกัน

ข้อควรคิดก็คือว่า จนถึงเวลานี้มนุษย์ยังห่างไกลจากการสร้างสังคมที่เป็นสังฆะอันเป็นอารยะอย่างนั้นขึ้นมาได้ แม้แต่จะเป็นสังคมที่มีสันติภาพอย่างหยาบ ก็ยังไม่ได้

ที่จริง คำว่า “สังคม” นี้เป็นศัพท์สมัยใหม่ ในภาษาเดิม ไม่ได้มีความหมายอย่างปัจจุบัน ในสมัยก่อนนั้น สังคม แปลว่าการที่คนไปเจอกัน ไปด้วยกัน คบหากันเท่านั้นเอง “สังคม” มีความหมายคล้ายกับคำว่า “สงคราม” ที่เป็นคำสันสกฤต (บาลีเป็น *สงคราม*) ซึ่งบางพจนานุกรมแปลว่า ไปเจอกัน ประชุมกัน สงคราม แต่สงครามนั้น เป็นการที่คนไปเจอกันแบบเป็นศัตรู แทนที่จะไปเจอกันดีๆ ก็ไปประชุมตะลุมบอน สู้กัน ฆ่าฟันทำร้ายกัน ที่นี้สังคมปัจจุบันนี้ ดีไม่ดีจะใกล้เป็นสงครามเข้าไปทุกที เพราะวามนุษย์ถูกปลุกยุกระตุ้นเร้าให้มีความเห็นแก่ตัว มุ่งแต่จะเอาผลประโยชน์ให้แก่ตัว ทำให้มองเพื่อนมนุษย์เป็นศัตรู เป็นคู่แข่ง เป็นปรปักษ์ ที่จะต้องไปแย่งไปชิงเอาผลประโยชน์ เพราะฉะนั้นถ้าไม่พัฒนานคนให้ดี ก็จะทำให้สังคมกลายเป็นสงคราม ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็มีลักษณะที่เป็นไปไม่น้อยแล้ว

คนที่อยู่ในสังคมที่คนเอาแต่ตัว จ้องจะเอาจากคนอื่นและจากสังคม แข่งขันแย่งชิงกันมากเกินไปอย่างที่ว่านี้ มีสงครามภายในจิตใจตลอดเวลา ไม่มีความสุขแท้จริง มีปัญหาชีวิตมาก มีความเครียด ไม่ค่อยมีความสุขจากไมตรีจิตมิตรภาพ อย่างโสภณนี่ก็เป็นเรื่องที่มีมนุษย์เอาผลประโยชน์จากกัน ถึงขั้นเอามนุษย์เป็นเหยื่อ เป็นการค้ำมนุษย์ชนิดหนึ่ง นับว่าเป็นการค้าทาสนั่นเอง แต่เป็นทาสสมัยใหม่ หรืออย่างยาเสพติดก็ชัด คือ มนุษย์เอามนุษย์ด้วยกันเป็นเหยื่อ หาเงินหาทองจากเพื่อนมนุษย์ บีบบังคับให้เขาต้องมาเสพ มาติด ให้ตัวเองได้เงิน นี่คือนมนุษย์ไม่มีเจตนาดีต่อกัน อย่างนี้ก็เป็สังคมแบบสงคราม เวลานี้มนุษย์เหมือนว่าอยู่ในสังคมที่คนทำสงครามจิตวิทยากันตลอดเวลา แล้วอย่างนี้จะมีความสุขกันได้อย่างไร

จึงต้องเปลี่ยนสังคมนี้ จากสังคมสงครามให้เป็นสังคมสังฆะ ถ้าพัฒนาคนให้ดี มีการดำเนินชีวิตตามธรรม ก็จะเป็นชุมชนของคนพัฒนาดีแล้ว มีการศึกษา เอาธรรมมาใช้ประโยชน์ได้ อยู่ร่วมกันได้ดี ก็จะมีสันติสุข เป็นสังฆะ เป็นชุมชนของอารยชนที่แท้จริง

การสร้างสังฆะนี้อยู่ในหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา เมื่อเราถึงสังฆรัตนะเป็นสรณะ ก็เป็นเครื่องเตือนใจว่า เป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องเป็นส่วนร่วมในการสร้างสังฆะขึ้น โดยเอาตัวเข้าไปร่วมในระบบวินัยชุมชน ที่ทุกคนใช้ธรรมเป็นประโยชน์ในการพัฒนาตัวเองขึ้นไปทั้งกาย-ศีล-จิต-ปัญญา รวมกันเป็นหมู่ชนอารยะดังที่ว่า และการระลึกถึงสังฆรัตนะนั้น ก็ทำให้มีความมั่นใจเกิดกำลังใจในการพัฒนาตน โดยที่ได้ประจักษ์ว่ามีสังฆะของหมู่ชนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนก้าวไปในระดับต่างๆ เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าการร่วมสร้างชุมชนของคนพัฒนาอย่างนั้น เป็นจริงได้

เป็นอันว่าหลักพระรัตนตรัย ครบถ้วนนะ

หนึ่ง พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบธรรม และค้นพบทาง

สอง พระธรรมคือหลักความจริง และทางคือวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงธรรม โดยเอาธรรมมาใช้ประโยชน์ ถ้าจะพูดสั้นๆ บอกว่าค้นพบธรรม ก็พอ เพราะโยงต่อไปถึงทางเอง แต่บางทีเราใช้สำนวนพูดที่จะให้เห็นความหมายเชิงปฏิบัติชัดขึ้นด้วย ก็บอกว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบธรรม และค้นพบทาง คือจะได้มาสัมพันธ์กับเราตรงที่ว่า พระองค์ชี้ธรรม และชี้ทางให้เรา แล้วก็

สาม พระสงฆ์ เมื่อพระพุทธเจ้าชี้ธรรม-ชี้ทางให้แล้ว พวกเราหมู่มนุษย์ก็อาศัยธรรมและปฏิบัติตามทางนั้น พัฒนาตนๆ ขึ้นมารวมกันเป็นสังฆะ หรือเป็นชุมชนอารยะขึ้นได้

มีชีวิตแห่งการศึกษาพัฒนาตน

จึงเรียกว่าเป็นคนที่ไม่ประมาท

การเป็นอยู่ดำเนินชีวิตปฏิบัติกิจการโดยถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะนี้ เป็นลักษณะของอารยชนคนประเสริฐที่สามารถดำเนินชีวิตที่ดีงามได้ด้วยปัญญา คือมนุษย์ที่เป็นอารยชน หรือเรียกว่าอารยสาวกนั้น รู้จักเอาปัจจัยภายนอกมาใช้เป็นเครื่องพัฒนาตัวเอง ผีก็ตัวเอง โดยไม่ต้องรอให้ทุกข์ภัยมาบีบบังคับ ต่างจากมนุษย์ดิบทั่วไปที่ต้องรอให้ทุกข์บีบบังคับคุกคาม จึงจะดิ้นรนชวนวายผีก็ตัวขึ้นมาด้วยความจำเป็นจำใจ

มนุษย์ทั่วไปตามปกติก็เป็นอย่างนั้น คือปล่อยให้ตัวเองอยู่ในความเรื่อยเปื่อยเฉื่อยชาประมาท จนกระทั่งถูกทุกข์บีบคั้นมีภัยคุกคาม เพราะความจำเป็นในการที่จะอยู่รอด จึงได้ตื่นรนฝึกฝนพัฒนาตัวเอง ก็ทำให้มีความเก่งกล้าสามารถทำโน่นทำนี่ได้พาให้เจริญขึ้น ดังที่ปรากฏว่า หมู่มนุษย์พวกไหนมีทุกข์บีบคั้นมีภัยคุกคามมากๆ บ่อยๆ ก็มีแนวโน้มที่จะมีความเจริญยิ่งใหญ่ นอกเสียจากว่าถูกศาสนาประเภทกล่อมใจให้ที่พึ่งมาสงบ ก็เลยเลิกตื่น และได้แต่นอนรอ ก็เลยเจริญไม่ได้

ทีนี้ในพระพุทธศาสนา เราต้องการให้คนรู้ตระหนักถึงธรรมชาติของตัวเองซึ่งเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และมีศักยภาพแห่งโพธิ์ จึงให้มีจิตสำนึกแห่งการฝึกตน โดยไม่ต้องรอทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม แต่ให้เป็นอยู่ด้วยปัญญา รู้จักที่จะศึกษาพัฒนาตนโดยไม่ประมาท เพราะฉะนั้นจึงให้คนรู้จักใช้ประโยชน์จากปัจจัยภายนอก แทนที่จะรอให้ปัจจัยภายนอกมาบังคับให้ต้องตื่นต้องฝึก ก็ใช้มันเลย เอาปัจจัยภายนอกทั้งหลายมาใช้ประโยชน์เป็นเครื่องฝึกฝนพัฒนาตัว เป็นจุดย้ำพิเศษของพระพุทธศาสนาซึ่งให้คนต้องตื่นตัวในการปฏิบัติ ถ้าไม่เป็นอยู่ไม่ดำเนินชีวิตอย่างนี้ ก็เรียกว่าเป็นคนประมาท

ชาวพุทธไทยปัจจุบันนี้ มีที่ท้าวว่าจะเสียหลักนั้น พวกมันปล่อยให้ตัวเองอยู่ในความประมาท ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็จะเป็นคนพวกหนึ่งที่แย่ที่สุด เพราะถ้าจะเอาแบบที่ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม จึงลุกขึ้นตื่นรนฝึกตนให้ต่อสู้ได้ ในดินแดนนี้ก็ไม่ค่อยจะมีทุกข์มีภัย ไม่ว่าจะ เป็นภัยธรรมชาติ หรือภัยจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ที่จะมาบีบคั้นบังคับให้ต้องตื่น แต่ตรงข้าม ทีนี้มีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย เป็นปัจจัยภายนอกที่ไม่บีบคั้นคุกคาม อยู่กันสบายๆ ข้างนอกไม่ค่อยมีอะไรเปลี่ยนแปลง ข้างในตัวคนก็เลยเรื่อยเฉื่อย ไม่ต้องเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอะไร ได้แต่เพลินเสวยความสุขอยู่ในความประมาท

จะต้องย้ำเตือนกันในเรื่องความไม่ประมาทนี้ ให้ตระหนักชัดว่า ในพระพุทธศาสนาเราจะต้องพ้นไปให้ได้จากภาวะคนขาดการพัฒนา ที่แสดงออกมาในภาวะสุดโต่งทั้งสอง

ภาวะคนขาดการพัฒนา ที่แสดงออกมาในภาวะสุดโต่งทั้งสองนั้นคืออย่างไร ก็อย่างที่ว่าแล้ว คือ คนดิบที่ด้อยลึกลงนั้น เมื่อถูกทุกข์บีบคั้นมีภัยคุกคาม จึงลุกขึ้นตื่นรนชวนขวาย ฝึกตัวเองด้วยความจำใจเป็นทุกข์ จึงเจริญขึ้นมาได้ แต่ครั้งอยู่สบายหายทุกข์พ้นจากภัยที่คุกคาม ก็ลงนอนเสวยความสุขเรื่อยเฉื่อยไป จมอยู่ในความประมาท ไม่ไปไหน พร้อมที่จะเสื่อมต่อๆ ไป

พระพุทธศาสนาบอกทางสายกลางว่า เป็นธรรมดาแห่งธรรมชาติของมนุษย์อยู่แล้วว่าเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกต้องศึกษา คนจะมีชีวิตที่ดีก็ต้องฝึกฝนพัฒนาตนเอง ดังนั้น ไม่ว่าจะ มีทุกข์บีบคั้นมีภัยคุกคามหรือไม่ ก็ไม่ต้องรื้อรอ มนุษย์จะต้องฝึกต้องศึกษาต้องพัฒนาตนอยู่เรื่อยไป โดยเอาปัจจัยภายนอกมาใช้ประโยชน์ในการฝึกตนนั้น เมื่อปฏิบัติอย่างนี้ การฝึกศึกษานั้นก็จะเป็นไปด้วยความเต็มใจ โดยสมัครใจเอง และมีความสุขในการฝึก อย่างนี้เรียกว่าเป็นทางสายกลาง ซึ่งเป็นไปด้วยสติปัญญา สอดคล้องกับธรรมคือความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ

คติในเรื่องนี้ ทำให้นึกถึงว่า สังคมฝรั่งนั้นถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ทั้งโดยธรรมชาติ และในหมู่มนุษย์ก็เบียดเบียนกันนัก ทำให้เขาดิ้นรนชวนขวายสร้างความเจริญมาได้แบบสู้มสู้มหัว โดยไม่มีหลักที่เป็นปัญญาแท้จริง คือได้แค่ปัญญาเฉพาะเรื่องๆ ไม่เป็นปัญญาที่เข้าใจความจริงของโลกและชีวิต จึงเป็นความเจริญแบบลุ่มๆ ดอนๆ เป็นประโยชน์แต่บ้างไม่บ้าง แล้วก็มานึกถึงสังคมอย่างของไทยเรานี้ ที่ธรรมชาติเอื้ออำนวย มีทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามน้อย ก็เลยเรื่อยๆ เปื่อยๆ เอาแค่สบาย โน้มไปในทางของความประมาท เป็นเหมือนสุดโต่ง ๒ แบบ ทำอย่างไรจะให้เกิดความพอดีขึ้นได้

ทางแก้ไขก็อย่างที่ว่าแล้ว คือ ปฏิบัติตามทางสายกลาง ซึ่งดำเนินไปตามความจริงของธรรมชาติ ซึ่งรู้เข้าใจด้วยปัญญา ที่บอกนำไปให้ทำเหตุปัจจัยของความเจริญนั้น อย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องไป ด้วยความไม่ประมาท

ที่ว่ามานี้ พูดด้วยคำสั้นๆ ที่รวมความทั้งหมดนั้นว่า ดำเนินชีวิตทำมวลกิจการ โดยถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ คำนี้แสดงหลักการที่พูดมานั้นทีเดียวทั้งหมด นี่คือหลักแรก ถ้าใช้เป็น ก็เดินหน้า ลืมไปเลย เพราะมันโยงไปหาหลักการของพระพุทธศาสนาทั้งหมด

จึงต้องหมั่นเตือนกัน ให้เข้าถึงความหมาย และใช้สรณะแห่งพระรัตนตรัยให้เต็มประโยชน์ เพราะเวลานี้เราอยู่กันในความประมาทขาดการศึกษาเป็นอย่างมาก ทั้งๆ ที่พูดถึงพระรัตนตรัย ก็พูดกันไปอย่างนั้นเอง ดีๆ ร้ายๆ ก็นึกถึงพระรัตนตรัยในความหมายแบบศาสนาโบราณ อย่างที่ว่าจะได้เอาไว้ฟัง จะได้อธิบายให้ท่านบันดาลให้เรา แล้วเราก็ไม่ต้องทำอะไร ไม่ได้เตือนจิตเตือนใจ ให้นึกถึงสิ่งที่ตัวเองจะต้องทำ และมาช่วยกันทำ

อย่างที่ว่าเมื่อก็ ปัจจุบันนี้เป็นปัญหาหนัก ที่ชาวพุทธนี้ แม้แต่หลักแรกคือพระรัตนตรัย และไตรสรณะ ก็ไม่รู้ไม่เข้าใจ เมื่อไม่เข้าใจให้ถูก ก็ไม่สามารถนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ จึงแทบเป็นทางตัน

ยากันให้หนักว่า ต้องรู้เข้าใจหลักพระรัตนตรัยนี้ให้ถูกต้อง เมื่อรู้เข้าใจ-ใช้ถูก ก็จะดำเนินชีวิตเข้าแนวทางของพระพุทธศาสนา คือเข้าสู่ไตรสิกขา แล้วก็ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาอย่างไม่ประมาท แต่ทั้งหมดนี้ มีจุดเริ่มจากการที่พระรัตนตรัยนั้น โยงเราเข้าไปหาธรรม คือความจริงของกฎธรรมชาติ

เมื่อวานนี้ได้พูดให้เห็นว่า ธรรมคือความจริงของธรรมชาติรอบตัวนี้ ครอบคลุมและสัมพันธ์กับชีวิตของเรา ซึ่งเราจะต้องรู้เข้าใจที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้ ธรรมนั้นออกรูปมาในหลักการที่เรียกว่า อริยสัจ เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า เมื่อระลึกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ก็จะโยงเราเข้าสู่ธรรมในหลักที่เรียกว่าอริยสัจ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ให้เป็นระบบที่มนุษย์จะใช้ประโยชน์จากธรรมได้

ในตอนต่อไป เราจะพูดกันในเรื่องอริยสัจ สำหรับเข้านี้คิดว่าเอาแค่นี้ก่อน เป็นการทบทวนเรื่องพระรัตนตรัย และไตรสรณะ

จุดที่ต้องทวนไว้ มีหลายอย่าง ที่ชอบบอกซ้ำคือ สรณะ ที่แปลกันอย่างๆ ว่าที่พึ่งนั้น ตามศัพท์แปลว่า เครื่องระลึก ที่ระลึก ตรงกับคำว่าสติ คือเตือนใจให้นึกโยงไปหาสิ่งที่เราจะต้องทำ

เมื่อถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกเตือนใจอย่างนี้ เรียกว่า ไตรสรณคณณ์ คือ ไตร+สรณ+คณณ์ มีคำใหม่ตัวหนึ่งคือ “คณณ์” แปลว่า การถึง ดังนั้น ไตรสรณคณณ์ จึงแปลว่า การถึงสรณะ ๓ คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก

(ไตรสรณคณณ์นี้ บางทีเรียกว่า ไตรสรณาคณณ์ = ไตร+สรณ+อาคณณ์ มีคำใหม่คือ “อาคณณ์” แปลว่า การมาถึง จึงแปลรวมว่า การมาถึงสรณะ ๓ คือการมาถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก)

อย่างไรก็ตาม ไตรสรณคณณ์/ไตรสรณาคณณ์นี้ เป็นการเรียกตามนิยมในเมืองไทย แต่ตามปกติในคัมภีร์ทั้งหลายใช้เพียงว่า “สรณคณณ์” ซึ่งแปลง่ายๆ ว่า การถึงสรณะ (สรณาคณณ์ ก็มีใช้บ้าง) มีความหมายเท่ากับ ไตรสรณคณณ์ และไตรสรณาคณณ์

การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ต้องไม่เป็นการนึกแบบศาสนาโบราณ ที่จะไปอ่อนวอนขอให้ท่านบันดาลอะไรให้ โดยตัวเองไม่ต้องทำอะไร ได้แต่รอความหวัง

แต่เราพึ่งโดยอาศัยท่านนำทางให้ ตามลักษณะ ๓ คือ *หนึ่ง* ขึ้นมาที่ตัวเรา โยงตัวเราไปยังสิ่งที่เราจะต้องทำ *สอง* เป็นที่อาศัยเพื่อให้เราไปสู่ความเป็นอิสระ ไม่ใช่ไปอาศัยเพื่อขึ้นต่อท่านตลอดไป *สาม* ยึดเหนี่ยวท่านเพื่อตั้งขึ้น ไม่ใช่ตั้งลงให้จมวนเวียนอยู่อย่างเดิม

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: พระเองจะต้องปฏิบัติให้ถูก คือพระต้องรู้ แล้วก็ไปเกี่ยวข้องกับญาติโยมด้วยเมตตากรุณา เมื่อคนเขายังไม่พร้อม ก็ต้องให้เขาได้อาศัยบ้าง ถ้าเรารู้ว่าเขาต้องการสิ่งปลอบประโลมใจ ก็ให้เขาได้บ้าง แต่อย่าให้เขาตันอยู่ที่นั่น จุดสำคัญอย่าให้เขาตัน เขาจมเขาวน พอเขาได้บ้างแล้ว เขาคุ่นใจมีกำลังใจขึ้นบ้างแล้ว ก็ให้เขาก้าวต่อไปในทางที่เดินหน้า จึงบอกว่าให้ยึดเหนี่ยวได้ แต่ต้องตั้งขึ้น นี่คือจุดสำคัญ ไม่ใช่พอบไปยึดเหนี่ยวแล้วก็จมนอยู่ที่นั่น พระนั่นแหละบางทีพาเขาจมหนักลงไปอีก

จุดนี้แหละสำคัญ เขาละ เขามีทุกข์เดือดร้อนมาแล้ว เขามาหาพระ มาไหว้ ก็ให้เขาได้ปลอบประโลมใจ ก็ยังดีกว่าเขาไปทำชั่ว ถ้าเขาไม่ได้มาอย่างนี้ เขาอาจจะไปกินเหล้าเมายา หรือทำอะไรที่เป็นการทำลายตัวเองหนักลงไปก็ได้ เพื่อจะหนีทุกข์ หรือเขาอาจจะเกิดความเคียดแค้น ดีไม่ดีสติเสียไป ยิ่งคนพินคนเหมือนในเมืองฝรั่ง ก็จะไม่

ฝรั่งนั้นเวลานี้ เขาทรุดลงไปอีก เขาไม่มีหลักยึด ทางเก่าก็หาย ทางใหม่ก็ไม่เห็น ศาสนาเก่าตัวเองก็ไม่เชื่อ ไม่เอาแล้ว ศาสนาพระเจ้าของเขาเอง ฝรั่งก็ไม่ค่อยเอาแล้ว

ที่นี้ สังคมปัจจุบันก็บีบรัด มีทุกข์มาก เมื่อทุกข์หนัก จะทำไงละ ไม่มีอะไรที่จะยึดเหนี่ยวใจ อ้ำว้าง เคว้งคว้างไปหมด ที่จริง ศาสนาโบราณไม่ใช่ไม่มีประโยชน์เลย ก็มีสำหรับหวังสำหรับวอนสำหรับปลอบใจอย่างที่ว่าเป็นแล้ว

ที่นี้อย่างฝรั่งที่เวลานั้น ตัวเองไม่รู้จะไปไหน ก็ได้แต่ฟุ้งซ่านว่าวุ่นใจ กลายเป็นโรคประสาทเสียสติ ที่นี้ ถ้าเขาได้สิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ แม้แต่ได้ยากล่อมทางใจ มันก็ทำให้เพลินๆ แต่ฝรั่งพวกนั้นหมดที่ยึดแล้ว แกก็ได้แต่เคว้งคว้างฟุ้งซ่านไป ก็ทำให้เสียสติ ที่นี้ก็ไปเอาปืนมา แล้วก็ขึ้นหลังคา ยิงกราดมันเลย ไม่รู้ใครเป็นใคร ไซ้ใหม่

นี่ เมืองฝรั่งที่เจริญ เป็นไปได้ถึงอย่างนี้ เป็นเครื่องชี้บอกว่า แม้แต่ศาสนาอย่างบุพกาลก็ยังเป็นประโยชน์ เมื่อคนพวกนั้นมีทุกข์มีภัยบีบคั้น ก็ต้องให้ใจสงบไว้ก่อน อย่างน้อยก็ให้มีที่ยึดเหนี่ยวไว้ใจจะได้อยู่บ้าง ปลอบประโลมให้มีมีความหวัง ก็ได้ประโยชน์ตรงนี้ ทำให้จิตใจสงบได้ ก็เอาไว้ก่อนละ

แต่ในพระพุทธศาสนา ท่านเล็งเห็นว่า มันยังมีโทษอยู่ เพราะมันมาจมนอยู่ ต่อไปก็จะเพลินประมาทไป แล้วการแก้ปัญหาที่แท้จริง ก็จะไม่สำเร็จ

พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกว่า มันไม่ใช่สรณะอันเกษม คุณได้แต่ความสบายใจมันเพลินอยู่ มันไม่ไปไหน มันไม่ได้แก้ปัญหาที่แท้จริง การจะแก้ปัญหาที่แท้จริง คุณต้องใช้ปัญญา คุณต้องรู้ความจริง คุณต้องเข้าถึงตัวความจริงในกฎธรรมชาติ ความเป็นเหตุเป็นผลเป็นปัจจัย แล้วแก้ปัญหาที่เหตุปัจจัยไซ้ใหม่ การที่หาอะไรมาทำใจให้สงบได้ ก็เอาละ ได้ไปขั้นหนึ่ง แต่ว่าต่อไปนี้ ใช้ปัญญาเรียนรู้ศึกษาปฏิบัติให้ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น พระก็ เอ้า... เขามาหาหลวงพ่อโศธร เอละ ก็ได้ประโยชน์ไปชิ้นหนึ่งแล้ว ใจเขาจะได้สงบ ดีกว่าจะออกไปกินเหล้าเมายา ไปกล่อมด้วยสิ่งเสพติดที่เสียหายรุนแรง เช่นไปกินยาบ้า หรือเสียดิไปทำร้ายคนอื่น ไม่ดีทั้งนั้น เอละได้ชิ้นหนึ่ง

แต่ทำอย่างไรจะให้เขาได้หลักได้ปัญญาต่อ ตรงนี้พระต้องคิดให้มาก จึงจะนำเข้าสู่พุทธศาสนาได้ จุดต่อตรงนี้ เราไม่ค่อยจะได้ เรามักได้แค่เอาพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์มาให้เขายึดถือ แล้วก็จบ ไม่ใช่ไม่มีประโยชน์ มีประโยชน์ แต่ทำอย่างไรจะให้พระใช้เป็น ไม่เฉพาะพระเท่านั้น แม้กระทั่งชาวพุทธทั่วไป ก็ต้องเข้าใจดี ให้เป็นบันไดที่จะก้าวต่อไป

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ทีนี้ ถ้าพระมีเจตนามุ่งลาภ ก็จบกัน พระก็เอาชาวบ้านเป็นเหยื่อไปสิ ไซ้ใหม่ ได้แค่มองในระบบผลประโยชน์ เพราะคนที่หาลาภก็คือมีความโน้มเอียงที่จะเอาเพื่อนมนุษย์เป็นเหยื่อ ในยุคนี้ คนมากมาย เวลามองคนอื่น ถ้าไม่คิดแย่งเขา ก็เอาเขาเป็นเหยื่อ คืออย่างหนึ่งก็ไปทางที่ว่าต้องแย่งกัน แต่ละคนต่างก็มีความสามารถ ต่างตนต่างจะเอา ก็แย่งกัน ทีนี้ถ้าตัวมีอุบายวิธี มีปัญญาแยบยลคิดแผนได้ ก็เปลี่ยนจากการแย่ง ไปเอาเขาเป็นเหยื่อเลย เพราะฉะนั้น มนุษย์ที่แสวงหาลาภ โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันแห่งระบบผลประโยชน์ ก็จะมีแนวความคิด ทัศนคติ มีสภาพจิตที่แย่ง กับหาเหยื่อ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

วิสัชนา: ก็นั่นแหละ มันก็คือลักษณะของการหาเหยื่อชนิดหนึ่ง ไซ้ใหม่ แต่นี้อาจจะพูดรุนแรงไปหน่อย เพราะฉะนั้นก็ต้องระวัง ว่าพระทำอย่างไรจะมีจิตที่ปรารถนาดีต่อประชาชนด้วยจริงใจ อยากจะให้เขาได้ประโยชน์จากชีวิต ให้เขามีชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้น หน้าที่ในทศ ๖ หมวดสุดท้าย สมณพราหมณ์พึงอนุเคราะห์กุลบุตรโดยสถาน ๖ ก็มีอยู่ข้อ ๓ ว่า อนุเคราะห์ด้วยจิตปรารถนาดี ไซ้ใหม่หมายความว่า ไม่คิดหวังร้าย ไม่คิดหาประโยชน์จากเขา คิดแต่จะทำอย่างไรจะให้เขาเจริญอกงามมีชีวิตที่ดี อย่างที่พระอรหันตศาสดายกตัวอย่างว่า พระท่านก็คิดหวังดีต่อญาติโยม ญาติโยมมาวัด ญาติโยมที่เกี่ยวข้อง ทำอย่างไรจะให้เขามีชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นไป

ท่านแนะไว้แม้แต่ว่า ถ้ามีพระที่อื่นที่เป็นผู้รู้ทรงคุณธรรม ตัวเองเราไม่สามารถแนะนำเขาได้เกินกว่านี้ ก็บอกเขาว่า มีท่านผู้รู้ที่นั่นนะ ลองไปถามท่าน ไปถามปัญหา ไปฟังคำสอน อย่างนี้คือที่ว่าอนุเคราะห์ด้วยจิตปรารถนาดี

อย่างในสมัยปัจจุบันก็สามารถแนะนำญาติโยมว่า มีหนังสือดีๆ นั่นนะ จะได้รับรู้เข้าใจแก้ปัญหาชีวิตได้ หรือรู้ธรรมได้หลักได้เกณฑ์ จะได้เอามาปฏิบัติต่อไป นี่ก็เป็นการอนุเคราะห์ด้วยจิตปรารถนาดี ได้ทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร

เอละนะ เดี่ยวจะพูดเลยไปอีก

ตอนที่

๔๐

ญาติโยมก็รักษาอุโบสถ พระสงฆ์ก็ลงอุโบสถ

เป็นมาเป็นไป และต่างกันอย่างไร

อุโบสถพระ มาประสานอุโบสถชาวบ้าน ที่การให้ฟังธรรม

วันนี้มีเรื่องแทรก คอยกันเรื่องวันอุโบสถสักหน่อย เพราะว่า บางทีเราก็ไปร่วมโดยไม่ได้เข้าใจ ชัดเจน ว่าไปทำอะไร

เวลาพูดว่า “อุโบสถ” เราคือคนไทย มักหมายถึงตัวอาคารสถานที่ คือโรงอุโบสถ และนิยมเรียกกันสั้นๆ ว่าโบสถ์ อันนั้นเป็นคำที่ใช้กันมาในภาษาไทย ไม่ได้ถูกต้องอะไรนัก ที่จริง “อุโบสถ” เป็นชื่อของกิจกรรม ไม่ใช่ชื่อของสถานที่

ว่ากันให้ถูก สถานที่ที่ทำกิจกรรม คือที่ทำอุโบสถนั้น เรียกเต็มว่า โรงอุโบสถ เป็นภาษาบาลีว่า “อุโปสถัคคะ” หรือ “อุโปสถาคาร” คือเอาคำว่าอุโบสถ (บาลี = อุโบสถ) ไปบวกกับคำว่า อาคาร (อาคาร) ที่แปลว่า โรง แล้วเรียกเต็มตามภาษาบาลีเป็น อุโปสถาคาร

ที่นี้มาในภาษาไทย เราจะเรียกสั้นๆ ให้สะดวกลิ้นของเรา ก็เรียกกันแค่ว่าอุโบสถ พระอุโบสถ แล้วตัดสั้นลงไปอีกว่า โบสถ์ นี่เป็นการทำความเข้าใจเรื่องศัพท์

ที่นี้ กิจกรรมที่เรียกว่าอุโบสถนั้นคืออะไร “อุโบสถ” เป็นคำเก่าแก่ มีมาแต่ก่อนพุทธกาล ในศาสนาที่มีมาเดิมนั้น เขาก็มีกิจกรรมชื่อนี้ ซึ่งเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่ปรากฏว่ามีในศาสนาในถิ่นแดน มากหลาย ทั้งในอินเดียและที่อื่นๆ อย่างในทางตะวันตก นำศึกษาว่าเป็นมาเป็นไปอย่างไร มีการเผยแพร่มีการติดต่อกันไปอย่างไร จนเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง เรียกกันว่าการถือศีลอด หรือจำศีล ซึ่งเป็นการอดอาหาร จะอดมาก อดน้อย อดนานแค่ไหน ก็อีกเรื่องหนึ่ง และเรียกกันไปเรียกกันมา แม้แต่กบในระยะเวลาที่ไม่ออกหาอาหาร นอนอยู่หนึ่งๆ ก็เรียกว่า กบจำศีล เมื่อพูดกันไปตาม คำก็แตกความหมายออกไป

ที่นี้ ในบางศาสนา อย่างในศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นหลังหน่อย ก็มีการถือศีลอด คือถืออดอาหาร นานเป็นเดือนเลย และอดตลอดตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนพระอาทิตย์ตก อดจนกระทั่งว่าไม่กลืนแม้แต่ น้ำลาย ช่วงนั้นเรียกเป็นภาษาไทยว่าเดือนรอมฎอน ในศาสนาอื่นก็มีการถือศีลอด ซึ่งโดยสาระสำคัญก็เป็นการอดอาหาร

การถืออดอาหารนั้น อาจจะมีการถือข้อปฏิบัติอย่างอื่นประกอบหรือพ่วงไปด้วย ในอินเดียนั้น อย่างที่ว่าแล้ว มีสืบมาแต่ก่อนพุทธกาล เรียกว่า “อุโบสถ” ดังที่กล่าวในอรรถกถาว่า (ชา.ป. ๖/๓๑๕) “อุโบสถนี้ เป็นวงศ์ของโบราณกบัตถิต เหล่าโบราณกบัตถิตอยู่จำอุโบสถเพื่อรั้งกิเลสเช่นราคะ” การถืออุโบสถนั้นเรียกได้หลายอย่าง ว่าอยู่จำอุโบสถ (อุโปสถวาส) บ้าง รักษาอุโบสถ (อุโปสถรักษณัม) บ้าง ทำอุโบสถกรรม (อุโปสถกรรม) บ้าง ว่ารักษาอุโบสถศีล (อุโปสถศีลรักษณัม) ก็มี

ในพระพุทธศาสนานี้ พระฉันอาหารในเวลาแค่เช้าถึงเที่ยง หลังเที่ยงไม่ฉัน แต่ไม่เรียกว่าอด สำหรับพระภิกษุสามเณรเป็นเรื่องธรรมดา ส่วนชาวบ้านก็มีการถืออย่างนี้บ้างตามสมัครใจ ตามปกติเป็นการถือพิเศษจำเพาะบางวัน คือถือในวันขึ้น ๘ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ แล้วก็ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑๕ ค่ำ ในกรณีเดือนเต็ม และแรม ๑๔ ค่ำในกรณีเดือนขาด เรียกว่าถืออุโบสถ โดยถืองดเว้นอาหารจำเพาะแค่หลังเที่ยงไปแล้ว ไม่ได้ถือทั้งวัน

อย่างที่ว่าแล้ว ในลัทธิศาสนาหลาย มีการปฏิบัติในการอดอาหารนี้ การถืออุโบสถของญาติโยมอุบาสกอุบาสิกา ที่มีการถืองดเว้นอาหารอยู่ด้วย ก็นับว่าเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากประเพณีเก่าก่อนในศาสนาแต่โบราณในชมพูทวีป เวลาฝรั่งแปลคำว่า “อุโบสถ” ของเรา ก็แปลว่า fasting คือการอดอาหาร เพราะเขาเอาไปโยงกัน

ตามที่พูดมานี้ก็ให้เห็นว่า การถืออุโบสถนี้ เกี่ยวโยงกับประเพณีของศาสนาเก่าๆ ในเรื่องการอดอาหาร แต่ตัวคำว่าอุโบสถเองนั้น มาจากคำบาลีว่า อุโปสถ ซึ่งมีความหมายว่า อุปवास แปลว่าการอยู่จำ หรือเข้าไปอยู่ ไปเข้าอยู่ประจำที่ อย่างที่ว่า จำศีล จำอะไรต่างๆ โดยถือข้อปฏิบัติในศาสนา

การถืออุโบสถของอุบาสกอุบาสิกา นั้น เป็นข้อปฏิบัติประจำที่สำคัญ โดยเฉพาะในวันที่เรียกกันมาว่าวันพระ คือ วัน ๘ ค่ำ ๑๔, ๑๕ ค่ำ ซึ่งชาวบ้านถือกันจริงจัง โดยไปอยู่วัด รักษาศีล ๘ พร้อมทั้งทำกิจกรรมอันเป็นบุญกุศลต่างๆ เช่น สวดมนต์ ฟังธรรม สนทนาธรรมกัน โดยเฉพาะฟังธรรมนั้น เป็นบุญกุศลสูงระดับปัญญา ต้องถือสำคัญมาก

การถืออุโบสถเป็นบุญกุศลใหญ่ คัมภีร์ทั้งหลายกล่าวไว้มากมาย ในพระไตรปิฎก ก็ตรัสจำแนกอุโบสถแบบต่างๆ และวิธีรักษาอุโบสถที่จะมีผลมาก (เช่น อภ.ติก.๒๐/๕๑๐/๒๖๓)

อุโบสถที่ว่ามานั้น เป็นเรื่องการปฏิบัติของญาติโยมอุบาสกอุบาสิกา ส่วนทางฝ่ายพระสงฆ์ก็มีอุโบสถ แต่ต่างไปจากอุโบสถของญาติโยมมากทีเดียว ก็จึงจะไปดูอุโบสถของพระสงฆ์บ้าง

ในต้นพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ๆ ตั้งคณะสงฆ์ แล้วพระไปประกาศพระศาสนา ตอนแรกก็เป็นระยะที่พระต้องออกไปสั่งสอนประชาชน ขยายไปเรื่อยๆ กิจกรรมต่างก็ค่อยๆ เริ่มขึ้น มีขึ้น ที่นี้ในระยะแรกๆ นั้น ก็มีเรื่องราวปรากฏขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้มีการบัญญัติสังฆกรรมที่เรียกว่าอุโบสถขึ้น

เท่าที่จำได้ มีเรื่องมาในพระไตรปิฎก (วินย.๔/๑๔๗/๒๐๑) ว่า ในระยะแรกๆ นั้น ในวันที่พูดถึงเมื่อีกว่า ขึ้น/แรม ๘ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑๔, ๑๕ ค่ำนั้น นักบวชภายนอก พวกเดียรถีย์ ปริพาชก เขามีการมาประชุมกัน แล้วก็พูดธรรม กล่าวคำสอนให้คน ให้ชาวบ้านหรือศาสนิกของเขาฟัง ที่นี้ในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ยังไม่มีกิจกรรมนี้ เพราะว่ก้คงมีการเทศน์แสดงธรรมไปเรื่อยๆ ไม่ได้จัดในวันพิเศษจำเพาะอย่างนั้น

ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นอุบาสกใหญ่ ซึ่งเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นความเป็นไปในบ้านเมือง ก็ทรงพระดำริว่า ถ้าในหมู่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีการมาประชุมกันแล้ว พุทธธรรม แสดงธรรมให้ประชาชนชาวบ้านฟัง ก็น่าจะดี จึงเสด็จมากราบทูลเสนอแต่พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงเห็นชอบด้วย ทรงให้ประชุมพระสงฆ์ และตรัสว่า ในวันที่ ๘ ค่ำ ๑๔, ๑๕ ค่ำ นั้น ให้พระประชุมกัน ตอนนี้อย่าได้ตรัสกำกับในเรื่องการแสดงธรรม ปราบกฏว่าพระสงฆ์ที่มากมาย คงอยู่กันในที่ต่างๆ หลายแห่งหลายหย่อม แล้วในหลายแห่ง พระมาประชุมกันจริง แต่มานั่งเฉยๆ ไม่ได้ทำกิจกรรมแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นเรื่องเป็นราวออกมา พวกชาวบ้านมาหวังจะได้ฟังธรรม ก็ไม่ได้ฟัง ก็เลยเอาไปบ่นว่า ดีเตียน โพนทะนาว่า พวกพระเหล่านี้มานั่งประชุมกันนั่งเฉย ไม่พูดไม่จาอย่างกะเป็นหมูไ้

คราวนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเต็มบัญญัติระบู้ช้ดว่าให้พระมาประชุมกันแล้วกล่าวธรรม **สอนธรรมแก่ประชาชน** นี่ก็คือการที่วันอุโบสถในพระพุทธศาสนาได้เกิดมีขึ้นแล้ว

อุโบสถตอนแรกนี่ก็เป็นกิจกรรมที่พระสงฆ์มาประชุมกัน แล้วมีการสั่งสอนชาวบ้านแสดงธรรมแก่ประชาชน แต่ความหมายไม่จบแค่นี้ ต่อมา พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติเพิ่มว่าให้พระสงฆ์สวดปาติโมกข์ (**ปาติโมกขุเทศ**) โดยให้การสวดปาติโมกข์นั้นเป็นการทำอุโบสถ (**อุโบสถกรรม**) ของพระสงฆ์ เมื่อกันี้ ในวันที่ ๘ ค่ำ ๑๔, ๑๕ ค่ำ สอนแสดงธรรมแก่ประชาชน คราวนี้ เฉพาะในวันที่ ๑๔, ๑๕ ค่ำ จำเพาะพระสงฆ์ มีการสวดปาติโมกข์

ถึงตรงนี้ก็เป็นที่อันว่ามาบรรจบกันแล้ว ทั้งอุโบสถของชาวบ้าน และอุโบสถของพระสงฆ์ และวันอุโบสถก็เป็นวันที่ชาวบ้านกับพระสงฆ์จะมาพบกัน เป็นการพบกันในกิจกรรมหลัก คือการสั่งสอนแสดงธรรมแก่ประชาชน

ตรงนี้ต้องจับไว้เป็นข้อสำคัญ เพราะการที่ทรงบัญญัติให้มีอุโบสถกรรมนี้ขึ้น กิจกรรมที่เป็นวัตถุประสงค์ ซึ่งทรงระบู้ไว้ ก็คือการสั่งสอนแสดงธรรมแก่ประชาชน (อนุชานามิ ภิกขเว...ธมฺมํ ภาสิตุ) จึงควรเตือนกันไว้ว่า ในวันที่อุโบสถนั้น จะต้องให้ญาติโยมได้สดับฟังเทศนาสั่งสอนธรรม ที่ว่าเป็นบุญกิริยาระดับปัญญา อันจะให้เข้าถึงธรรมที่เป็นจุดหมายที่แท้ได้ จะมีการสนทนาธรรมก็ได้ ส่วนกิจกรรมอื่นเป็นเรื่องพื้นฐานบ้าง ฟวงบ้าง เช่นรักษาศีล เมื่อมาอยู่ที่วัด ก็เป็นโอกาสรักษาศีลเป็นพื้นในตัวอยู่แล้ว

จะสังเกตได้ด้วยว่า สำหรับอุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีขึ้นนี้ ความหมายเกี่ยวกับการอดอาหารที่เคยนึกฟวงมาด้วย เหมือนกับหายไปเลย อุโบสถของพระนั้นแน่นอนอยู่แล้วว่าไม่เกี่ยวกับการอดอาหาร พระไม่ฉันหลังเที่ยงเป็นปกติตลอดมาอยู่แล้ว ส่วนของโยม เหมือนมืออยู่หน่อยในข้อ ๖ ของศีล ๘ คือวันนั้นไม่กินอาหารในเวลาวิกาลคือหลังเที่ยงวัน แต่ศีล ๘ นั้นก็เป็นชุดของมันเอง ซึ่งจะสมัครใจรักษาต่างหากจากอุโบสถก็ได้

เป็นอันว่า สำหรับชาวบ้าน อุโบสถเป็นโอกาสให้มาวัด และอยู่จำศีลที่วัดกันเป็นพิเศษ จะได้มาอยู่ใกล้พระ นอกจากได้ฟังพระแสดงธรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมจุดหมายของวันอุโบสถแล้ว ก็จะได้ถือข้อปฏิบัติต่างๆ ได้จริงจังด้วย โดยเฉพาะการอยู่จำอุโบสถนี้ เน้นการรักษาศีล คือสิกขาบทย่างที่เคยอธิบายไปแล้ว โดยถือว่าศีล ๘ (สิกขาบทย ๘) นั้นเป็นองค์ของอุโบสถ (อุโบสถังคะ, อุโบสถังค)

นี่เป็นการขยายในด้านศีล จากที่รักษาศีล ๕ ก็ก้าวมารักษาศีล ๘ ซึ่งเรียกเป็นพิเศษว่าอุโบสถศีล หรือจะเรียกอย่างไทยๆ ว่าศีลอุโบสถก็ได้ แต่ที่จริงเรียกแค่ว่า ถืออุโบสถ ก็พอ เพราะ ๘ ข้อนั้นเป็นองค์ของอุโบสถอยู่แล้ว เมื่อถืออุโบสถ ก็คือรักษา ๘ ข้อที่เป็นองค์ของอุโบสถนั่นเอง แล้วเพื่อให้เอื้อต่อการรักษาองค์ ๘ นี้ ก็นอนค้างที่วัดกันเลย (ถ้าไม่นอนค้างวัด จะไปถือที่บ้านก็ได้) ศีล ๘ ที่เป็นองค์ ๘ ของอุโบสถ ก็คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากปาณาติปาต ไม่ทำลายชีวิต
๒. อทินนทานา เวรมณี เว้นจากอทินนาทาน ไม่ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้
๓. อพรัหมจริยา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ ไม่ร่วมประเวณี
(เปลี่ยนจากข้อ กามสุมิฉฉาจาร ในศีล ๕)
๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากมุสาวาท ไม่พูดเท็จ
๕. สุราเมรยมชฺชุปมาทฐานา เวรมณี เว้นจากสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

นั่นคือศีล ๕ แต่เปลี่ยนข้อ ๓ เป็นอพรัหมจริยาไปแล้ว ต่อไปก็เติม

๖. วิกาลโภชนา เวรมณี เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือหลังเที่ยง
(มีการถกเถียงกันบ้างว่า เดิมนั้น วิกาลจะหมายถึงตั้งแต่ค่ำไปหรือเปล่า เพราะ “วิกาล” นี้ ตามศัพท์ แปลคำว่าผิดเวลา แล้วผิดเวลาหมายถึงแค่ไหน ในบางสิกขาบทว่าหลังเที่ยง แต่บางสิกขาบท หมายถึงอาทิตย์ตกแล้ว มีการวิจารณ์ว่า ข้อนี้ สำหรับคฤหัสถ์ แต่เดิมจะหมายถึงค่ำ หลังอาทิตย์ตกดินหรือเปล่า แต่ปัจจุบันเอาเป็นยุติว่าหลังเที่ยง)
๗. นจจตีตวาทิตวิสุทฺทสุตฺตนาถาคณฺหวิเลปนธารณมณฑฺยทวิญฺญสุญฺญานา เวรมณี
 เว้นจากการพ้อนรำ ขับร้อง ดูการละเล่น และเว้นการตัดทรงดอกไม้ของหอม การประดับตกแต่งกาย
๘. อุกฺกาสยนมหาสยนา เวรมณี เว้นจากที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ ที่มุ่งให้อื่ออำหรรุทรา นอนนุ่มนิ่ม ยัดหนุน
 ลำลี้มีฟูกพูก ที่นอนแบบบ่ารุงบ่าเรอ

(ทั้ง ๘ ข้อ จะเติม “สิกขาบทที่ สมอาทิตย์ามิ” ต่อท้าย ก็ได้)

นี่คืออุโบสถของชาวบ้าน มีองค์ ๘ ซึ่งเป็นศีล เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้มีเวลาเจริญจิตภาวนาและปัญญาภาวนาได้มาก เพราะไม่ยุ่งกับเรื่องการกินการนอนการบันเทิง เอื้อโอกาสให้มีการฟังธรรม เพื่อเจริญปัญญา และฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ด้วยการเจริญกรรมฐาน ทำสมาธิ ถ่อมได้บำเพ็ญทานเป็นพิเศษ เพราะได้มาวัดแล้ว ก็ถวายภัตเลี้ยงพระ ดังที่มักมีการทำบุญเลี้ยงพระเป็นการพิเศษ เลยกกลายเป็นว่า ในวันอุโบสถหรือวันพระนี้ ได้ทำครบทั้งทาน ศีล และภาวนา โดยที่ภาวนาแต่เดิมเน้นการฟังธรรม ซึ่งเป็นปัญญาภาวนา แต่โดยทั่วไปเวลานี้มักมุ่งไปที่การเจริญจิตภาวนา คือทำสมาธิ แต่ตัวอุโบสถก็คือการรักษาศีล (เทียบกับของพระที่กระชับวินัยด้วยการสวดปาติโมกข์)

นี่เป็นเรื่องอุโบสถของคฤหัสถ์ ที่เป็นประเพณีสืบต่อมาจนปัจจุบัน ว่ากันแค่นี้ก่อน

ถ้าจะทำท่าจะหมด ก็อย่าเพิ่งให้ขาดหาย

หันไปพูดถึงอุโบสถของพระอีกหน่อย ทวนความว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ประชุมกัน แล้วแสดงธรรมแก่ชาวบ้าน ในวันที่ ๘, ๑๔, ๑๕ คำ ที่เวลานี้เรียกกันว่าวันพระ เป็นอันว่าเริ่มมีวันอุโบสถ ที่ชาวบ้านมาบรรจบพบกับพระที่วัดเพื่อจะได้ฟังธรรม

ที่นี้ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงพระดำริว่า ในวันที่ ๑๔, ๑๕ คำ ที่ว่านั้น ถ้าให้บรรดาพระภิกษุซึ่งมาประชุมกัน นำเอาสิกขาบทที่ได้ทรงบัญญัติไว้ มาสวดแสดง มาซักซ้อมทบทวนกัน ก็จะเป็นการดี ก็จึงทรงบัญญัติให้พระสวดปาติโมกข์ในวันที่เรียกว่าวันอุโบสถนี้ เรียกว่าเป็นการทำอุโบสถของภิกษุสงฆ์ แล้วก็ไปถึงภิกษุณีสงฆ์ด้วย ตอนนี่กลายเป็นว่าการทำอุโบสถของพระ กับของชาวบ้าน ต่างกันแล้ว

สำหรับชาวบ้านก็อย่างที่ว่าแล้ว เป้าหมายคือได้มาฟังธรรม ที่เป็นปัญญาภาวนา และในการนี้ก็ได้ทำบุญกุศลอื่นที่เป็นพื้นฐานและที่พ่วงเสริมไปด้วย ตั้งแต่รักษาศีลที่เป็นตัวอุโบสถ แล้วก็ได้บำเพ็ญทาน สวดมนต์ เจริญจิตตภาวนา และอะไรๆ ก็ว่าไป

แต่ของพระนี่ ทำอุโบสถ จับที่ศีล คือนำสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ รวมเรียกว่าปาติโมกข์ สำหรับภิกษุสงฆ์ หรือสำหรับภิกษุณีสงฆ์ เอามาสวดแสดงในที่ประชุม ให้ได้ทบทวนตรวจสอบกัน โดยถือเป็นสังฆกรรม เป็นกิจกรรมของสงฆ์ เป็นงานของส่วนรวม โดยมีพระภิกษุประชุมเป็นสงฆ์กำหนดอย่างต่ำ ๔ รูปขึ้นไป โดยที่ว่าบรรดาพระที่อยู่ในสีมาคือเขตเดียวกัน ในวันอุโบสถนั้น ต้องมาประชุมพร้อมกัน แล้วก็สวดปาติโมกข์ แต่วันที่ประชุมนั้น ตัดวัน ๘ คำออกไป เอาเฉพาะขึ้น ๑๕ คำ และแรม ๑๕ คำ หรือถ้าเดือนขาด ก็เป็นแรม ๑๔ คำ นี่คืออุโบสถสำหรับภิกษุสงฆ์

ที่นี้ พระที่จะมาประชุมกัน ก็ต้องมีเขตเป็นที่กำหนดสำหรับหมู่หรือชุมชนว่า บรรดาพระที่อยู่ในเขตนั้น จะต้องมาเข้าร่วมประชุมครบทั้งหมด นี่ก็ทำให้ต้องมีกำหนดเขตที่พระทั้งหมดที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนหนึ่งเดียวกัน โดยมีบัญญัติเรื่องเขต ที่เรียกว่าสีมา เพื่อเป็นเครื่องหมายกำหนดให้รู้ว่าพระที่อยู่ในเขตนี้ต้องมาประชุมกัน

เดิมทีนั้น ตามเจตนารมณ์หมายถึงเขตทั้งหมด เขตที่พระอยู่ด้วยกันเป็นชุมชนหนึ่ง ก็คือวัดหนึ่งนั่นเอง วัดหนึ่งก็มีเขตของตัวเอง แต่ต่อมา การกำหนดเขตนี้ มุ่งเอาความสะดวก ไปๆ มาๆ ก็กำหนดเขต เรียกว่าผูกสีมา ให้เป็นเขตที่กำหนดตามตกลงกัน เรียกว่าพัทธสีมา เอาแค่เขตที่ต้องการแคบเข้าจนเหลือแค่ตัวโรงอุโบสถที่ใช้สวด

ในตอนที่จะมีโรงอุโบสถนั้นก็คือว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สร้างโรงอุโบสถขึ้น เรียกว่า อุโบสถัคคะ หรืออุโปสถาคาร เพื่อใช้เป็นที่ประชุม ให้พระที่อยู่ในเขตมาประชุมกันในโรงอุโบสถนั้น โรงอุโบสถนี้ก็คือนิคมประชุม เป็นเพียงที่ประชุม เดิมทีนั้น ไม่ใช่หมายความว่า จะมีเขตเฉพาะแค่ตัวโรงอุโบสถ แต่โรงอุโบสถก็คือหอประชุม ซึ่งให้พระทั้งวัดมีจุดกำหนด ที่จะมาประชุมกัน เพราะว่าถ้าไม่มีอาคาร ไม่มีหลังคา ฝนตกแดดออก ก็จะไม่สะดวก และอาจมีอันตรายได้ จึงทำให้ต้องมีโรงอุโบสถเป็นที่ประชุม

ต่อมาก็มีการที่ว่าพระตกลงกันผูกสีมา คือกำหนดเขตของผู้ที่จะต้องเข้าร่วมประชุม เฉพาะตัวโรงอุโบสถ ก็เลยกลายเป็นว่า พระที่จะต้องมาเข้าที่ประชุม ก็เอาแค่ว่า เป็นผู้ที่อยู่พร้อมกันในเขตของโรงอุโบสถ ก็เป็นอันใช้ได้ ไม่ต้องไปคำนึงถึงพระนอกนี้

ขอทวนความอีกทีว่า ตามพระวินัยนั้น พระที่อยู่ในเขต (เรียกว่าสีมา) ทุกองค์ต้องมาประชุม ถ้าพระที่อยู่ในเขตสีมาแม้แต่รูปเดียว ไม่มาเข้าประชุมโดยอยู่ในหัตถบาซของกันและกัน การประชุมนั้นก็เป็นโมฆะ

เป็นอันว่า พระที่อยู่ในชุมชนนี้ ซึ่งมีเขตเป็นที่กำหนดตามพระวินัย ที่เรียกว่าสีมานี้ เมื่อถึงวันที่กำหนด ครึ่งเดือนครึ่งหนึ่ง คือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๕ หรือแรม ๑๔ ค่ำ จะต้องมาประชุมพร้อมกัน แล้วก็สวดแสดงสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ ที่รวมเรียกว่าปาติโมกข์

ที่นี่ เมื่อมากำหนดเขตเฉพาะโรงอุโบสถ ก็เลยไม่ต้องคำนึงถึงพระที่อยู่นอกโรงอุโบสถแล้ว ในวัดใครจะอยู่อย่างไร จะมีใครอีกหรือไม่ ก็ช่าง เอาแค่ว่าพระที่อยู่ในโรงอุโบสถนี้ มานั่งในที่ประชุมพร้อมกันครบแล้ว ก็ใช้ได้ ก็เลยกำหนดเอาแค่นี้ นี่จะเรียกว่าเป็นความหย่อนลงก็ได้ แต่ทำให้สะดวกขึ้น โดยอาจจะทำให้เสียเจตนารมณ์ ลดหย่อนความเข้มแข็งลงไป นี่ก็เป็นเรื่องที่ควรตั้งข้อสังเกตไว้

ที่นี่ ตัวการสวดเอง ก็บอกแล้วว่าเป็นสังฆกรรม ซึ่งมีเจตนารมณ์เพื่อให้พระได้มาทบทวน ชักซ้อมพระวินัย ที่มีเป็นข้อย่อยๆ คือสิกขาบทต่างๆ ๒๒๗ ข้อ พระภิกษุรูปใดไม่ได้ปฏิบัติตาม หรือละเมิด แต่ไม่เปิดเผยตัว สงฆ์ก็อาจจะพิจารณาลงโทษ จึงเป็นการทบทวนตรวจสอบตนเองของพระแต่ละองค์ด้วย และที่ประชุมก็ตรวจสอบกันด้วย

การทำอุโบสถ คือสวดแสดงปาติโมกข์นี้ จึงเป็นวิธีการรักษาพระศาสนา โดยรักษาสงฆ์ให้มั่นคงอยู่ได้ เพราะว่าสิกขาบท ๒๒๗ นั้นเป็นวินัย เป็นกฎกติกาพื้นฐานที่จะคุมให้สงฆ์ตั้งอยู่ได้ เมื่อพระที่เป็นสมาชิกของสงฆ์ มีศีลเสมอกัน คือปฏิบัติตามข้อกำหนดกฎหมายของวินัย เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความเป็นระเบียบเรียบร้อยก็ดำรงอยู่ เป็นภาวะที่สงฆ์นี้มีภูมิเกณฑ์ และทุกคนเสมอกันต่อหน้ากฎหมาย เป็นหลักที่มีมาในพระวินัย ถ้าพระรักษาศีลเสมอกัน ตามที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ทั้ง ๒๒๗ ข้อ ก็จะเป็นฐานให้สงฆ์ดำรงอยู่ และเมื่อสงฆ์ดำรงอยู่ การทำกิจกรรมอื่นๆ ที่ต่างๆ ก็ดำเนินไปได้ด้วยดี เพราะวินัยนั้นทรงบัญญัติไว้ เพื่อสร้างสภาพเอื้อในการปฏิบัติบรรดากิจการในพระศาสนา ในการบำเพ็ญไตรสิกขา เพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาเอง ถ้าสิกขาบท ๒๒๗ ข้อนี้บกพร่องไปมากๆ สภาพของการเป็นชุมชนสงฆ์ในพระพุทธศาสนาก็จะค่อยๆ หดไป

ที่นี่ เมื่อพระเข้ามาในที่ประชุมอย่างนี้ ตามเจตนารมณ์เดิมก็แสดงว่า ผู้ที่มาเข้าที่ประชุมนั้น รู้อยู่แล้วว่า สิกขาบท ๒๒๗ มีอะไรบ้าง ก็มาสวด เป็นการชักซ้อม ทบทวนกัน ที่นี่มาในเมืองไทยเรา มาในยุคหลังๆ พระก็ทำกิจกันไปตามประเพณี หรือตามๆ กันไป ถึงวันสวด ก็สวดกันไป ว่าเป็นภาษาบาลี การศึกษาก็ไม่ค่อยมี บางทีพระที่สวดที่ฟังกันนั้น ก็ไม่รู้ ฟังก็ไม่ออก เพียงให้เป็นภาษาบาลีเท่านั้นเอง ก็เลยทำกันสักแต่ว่าเป็นพิธี สังฆกรรมก็เลยกลายเป็นเพียงพิธีกรรม ดังจะเห็นได้ว่า สังฆกรรมมากมายในพระพุทธศาสนา อย่างในประเทศไทยเรานี้ ได้กลายเป็นเพียงพิธีกรรมไปแล้ว

สังฆกรรมหมายถึงกิจกรรมของหมู่ ของสงฆ์ ของส่วนรวม ซึ่งจะต้องร่วมกันทำ ซึ่งสมาชิกทุกท่านมีความรับผิดชอบ แต่บัดนี้ได้กลายเป็นพิธีกรรม ที่ผู้ร่วมการ สักแต่จะมาประชุมๆ กัน นั่งดูนั่งฟังไป บางทีก็ไม่วู้เรื่อง แล้วก็ผ่านไป

ที่นี้ เมื่อเป็นพิธีกรรมไปแล้ว ก็แสดงว่าเสื่อม ถ้ามองในแง่เสื่อม ก็คือเสื่อมละ แต่มองอีกแง่หนึ่ง ก็ยังดีที่รักษารูปแบบไว้ได้ อย่างที่เคยพูดแล้วว่า รูปแบบก็สำคัญ เป็นเหมือนแก้วน้ำที่จะรักษา น้ำไว้ ถ้าไม่มีแก้วน้ำ น้ำก็ไม่อยู่ แต่ถ้าจะให้ดีจริง ต้องให้เป็นแก้วที่มีน้ำด้วย ที่นี้ในกรณีที่มีแก้ว แต่ไม่มีน้ำ ก็ยังดีกว่าไม่มีทั้งแก้วไม่มีทั้งน้ำ เมื่อยังมีแก้วไว้ เผื่อต่อไปมีโอกาส ก็ยังไปหาน้ำมาใส่ได้

ที่นี้ ในพระพุทธรูปศาสนาของเราในเมืองไทยนี้ อะไรต่ออะไรมันเหลือแค่รูปแบบ เป็นพิธีกรรมไปเยอะ และพิธีกรรมเองก็เลือนรางจากความหมายเดิม

พิธีกรรมนั้นก็บอกแล้วว่า หมายถึงการกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อจะให้เกิดผลที่ต้องการ แต่เดี๋ยวนี้ คำว่าพิธีเองก็มีความหมายเลือนราง อย่างที่พูดกันว่า ทำไปสักแต่ว่าเป็นพิธี หรือทำพอเป็นพิธี ก็เลยไม่รู้ว่าจะไร เป็นเพียงรูปแบบเท่านั้นเอง สักแต่จะทำไปๆ ตามที่สืบๆ กันมา

รูปแบบที่ว่านี้มีความสำคัญในแง่ของกิจกรรม ขั้นตอน แล้วก็ตัวบทที่นำมาสวด ซึ่งว่าเป็นภาษาบาลี ในเรื่องนี้อาจมีข้อถกเถียงว่า ถ้าพระฟังสวดเป็นภาษาบาลีไม่รู้เรื่อง ก็แปลเป็นไทย เอาการสวดเป็นภาษาไทย ดีไหม ก็อาจจะดีเหมือนกัน อาจจะได้ประโยชน์ส่วนหนึ่ง

แต่คำแปลภาษาไทยนี้ก็เสี่ยง เพราะอะไร เพราะว่าคำบาลีตัวบทเดิมนั้น ถ้าแปลเป็นไทย มีโอกาสคลาดเคลื่อนมากอยู่ คำแปลนั้น ไม่ว่าจะรายใด ก็ไม่สามารถรักษาเนื้อความให้เต็มตามเดิมได้ ที่นี้ถ้าหลายคนแปล หลายแห่งแปล ต่างคนต่างแปล ต่อไปไม่รู้ว่าคุณแปลคืออะไร แล้วใครถูกใครผิด เกิดมีการถกเถียงกัน ยุ่งอีก เพราะฉะนั้น ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเรา นี้ จึงถือนักว่า ต้องรักษาตัวบทเดิมไว้ให้ได้ จะแปลก็แปลหรือแปรไป แต่ต้องรักษาตัวต้นเดิมไว้

เพราะฉะนั้น ถ้าจะใช้คำแปล ก็น่าจะเป็นว่าตัวบาลีเดิมก็ต้องรักษาไว้ด้วย พร้อมทั้งสวดแปลด้วย พระก็คงไม่ค่อยเอาอีกแหละ เพราะขนาดสวดบาลีอย่างเดียว ยิ่งว่ากันตั้ง ๔๐ นาที บางองค์สวดตั้งเกือบชั่วโมง หางองค์ที่สวด ๓๐ นาทีแทบไม่ได้เลย ๔๐ นาทีนี่ก็นับว่าไวแล้ว ถ้าสวด ๓๐ นาทีก็แทบฟังไม่รู้เรื่อง ขนาด ๔๐ นาที บางองค์ก็สวดฟังไม่รู้เรื่อง ที่นี้ถ้าสวดบาลี ๔๐ นาที ถ้าขึ้นแปลอีก คำแปลไทยจะยิ่งยาวกว่าบาลีอีก ดีไม่ดีก็ชั่วโมงกว่า รวมเป็น ๒ ชั่วโมง

แต่ที่จริง ถ้าทำอย่างนั้นได้ ก็ดี แต่ถ้าตัดบาลีนี้ไม่ควร มองกันอีกที ผู้ที่เข้าประชุมที่นั่นแหละ ควรจะมีความรู้ ได้เรียนรู้เข้าใจแล้ว ตัวสิกขาบทบาลีว่าอย่างไร แล้วแปลเป็นไทย ได้ความหมายเนื้อหาว่าอย่างไร เข้าใจแล้ว พอถึงวันนั้นก็ไปประชุมกัน พยายามรักษาตัวบทบาลีเดิมไว้ รักษาให้แม่นยำที่สุด คือรักษาตัวต้นเดิมไว้ แล้วก็แปลกัน ให้เป็นการแปลเพื่อศึกษา เพื่อเล่าเรียนให้เข้าใจ ไม่ใช่เอาคำแปลมาเป็นตัวบท มาเป็นตัวหลัก ต้องเอาตัวบทเดิมเป็นหลัก แล้วเอาคำแปลมาเป็นตัวประกอบในการศึกษาเล่าเรียน

เมื่อรักษาตัวบทต้นเดิมไว้ได้แล้ว เราก็หันไปพัฒนาพระที่บวชเข้ามา ซึ่งไม่ค่อยได้เล่าเรียนศึกษา ให้ได้ศึกษาให้มีความรู้เข้าใจกันต่อไป เพราะเวลานี้ พระบวชเข้ามาในถิ่นต่างๆ บวชเข้ามาแล้ว บางทีไม่ได้เรียนอะไรเลย เป็นอย่างนี้เยอะเหลือเกิน

ฉะนั้น ถ้าเราจะพัฒนาให้ก้าวหน้าไป ก็มาพัฒนาย้อนกลับกันดีกว่า คือพัฒนาพระที่บวชเข้ามาใหม่ ให้เรียนรู้เข้าใจธรรมวินัย แล้วถึงวันมาฆัง ก็ฟังด้วยความรู้เข้าใจ ไม่ใช่ไปผอนผยองตามพระ ที่ไม่มีการศึกษา ไซ้ใหม่ ถ้าหย่อนให้อย่างนั้น ก็ต้องผอนตามเรื่อยไป อีกไม่ช้าก็จะมีเสียงว่า เอนี่นะ การที่จะสวดบาลีปาติโมกข์ให้ตลอดทั้งหมดนั้น มันไม่จำเป็นหรอก สวดแค่ตัดเอาแค่นี้ๆ ก็พอแล้ว อะไรอย่างนี้ ต่อไปก็ผอนผยองลงไปอีก ลองได้หย่อนแล้ว ถ้าหย่อนไม่หยุด ก็จะหย่อนลงไปเรื่อย ๆ

เดี๋ยวก็จะเป็นอย่างพระมหายาน ที่ผอนกันไปผอนกันมา จนจะหาของเดิมไม่ได้ ลองไปดูสิ ในมหายานปัจจุบันนี้ คัมภีร์เดิมไม่มี แม้แต่ที่ได้แปลไปเป็นสันสกฤต คัมภีร์เดิวก็น่าจะหาไม่ได้ เหลือแต่ที่เป็นภาษาซึ่งได้แปลหรือแปรไปแล้ว เช่นภาษาจีน และภาษาทิเบต จึงยากที่จะรู้ว่าตัวเดิมของแท้เป็นอะไร ไซ้ใหม่ นี่ก็เป็นอันว่า สายเถรวาทเรานี้ถือบาลีเป็นสำคัญ รักษาของเดิมไว้ให้บริสุทธิ์ที่สุด เพียงแต่น่าเสียดายว่า ได้แค่รักษาไว้ แต่ไม่ค่อยใส่ใจศึกษา อยู่กันในความประมาทต่อไป

ที่พูดกันนี้ก็เป็นเรื่องที่ว่า มาถึงปัจจุบัน ในเมื่อสภาพเป็นเช่นนี้ เราก็ต้องยอมรับถึงความเสื่อมของพระพุทธศาสนา ที่จริงคือความเสื่อมของคนที่ได้มีชื่อว่านับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความเสื่อมที่สำคัญ คือความเสื่อมในการศึกษา เริ่มแต่เสื่อมปริยัติ (เรียนรู้) เสื่อมการเล่าเรียนพุทธพจน์ คือธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้บัญญัติไว้ แล้วก็เสื่อมในการศึกษาตัวจริงคือการปฏิบัติ (เรียนทำ) ตามไป เพราะเมื่อไม่มีปริยัติรองรับ การปฏิบัติก็คลาดเคลื่อนไป

ครั้งเมื่อเสื่อมกันอย่างนี้แล้ว ก็เป็นอันเอากันแล้วว่า อย่างน้อยรักษารูปแบบไว้ได้ ก็ยังดี เพราะเมื่อรูปแบบยังอยู่ ก็ยังมีโอกาสที่จะฟื้นกลับ ถึงน้ำจะหมดไปแล้ว แต่ถ้าขุดยังอยู่ ก็ยังมีโอกาสเอาน้ำกลับมาใส่ แต่ถ้าน้ำก็หมด ขุดก็หาย ก็คงต้องสูญทั้งสิ้น

นี่ถ้าไม่เหลือรูปแบบ คือการประชุมสวดปาติโมกข์ในวันอุโบสถไม่เหลืออยู่ การสวดไม่มี ตัวบทไม่เหลือ วินัยพระที่ไม่มีขุดใส่ ก็น่ากลัวว่าจะหุดจะแห้งจะหายหมดไป แล้วคราวนี้จะฟื้นอย่างไร คงจะไม่มีทาง เพราะเนื้อในหมดไปแล้ว และขุดก็ไม่มี แม้แต่ว่าเมื่อกิจกรรมในการประชุมหมดไปแล้ว ต่อไปจะมาเรียกกลับให้มีการประชุมอีก ก็ไม่มีเครื่องมือที่จะมาดึงมาเหนี่ยวมาคุมบังคับ ก็จะเหลือไว้แต่ความอ้างว้าง

เพราะฉะนั้น ประเพณีอย่างนี้จึงช่วยรักษาพระศาสนาไว้ ถ้าเสื่อมกันมาก ก็ยังช่วยรักษารูปแบบไว้ได้ พอจะเป็นโอกาสในการที่จะฟื้นขึ้นมา อย่างน้อย พระที่มีความเอาใจใส่ ก็จะได้มาพูดจา มาปรึกษาหารือกัน ในหมู่ท่านผู้เห็นความสำคัญของหลักการนี้ เหมือนอย่างที่เราพยายามทำ ความเข้าใจกันอยู่

เอาละ นี่เป็นตัวอย่างของสังฆกรรมอย่างหนึ่ง ที่ว่าเหลืออยู่แทบจะแค่เป็นพิธีกรรม แต่ก็อย่างที่ว่าแล้ว การปฏิบัติให้ถูกในเรื่องนี้ก็คือ เราถือว่า แม้จะเหลือแค่รูปแบบ ก็ยังดีที่มันยังเหลืออยู่ ซึ่งเป็นโอกาสให้ยังสามารถฟื้นเนื้อหาขึ้นมา และถ้ามีโอกาสฟื้นฟูให้ครบ ให้รูปแบบนั้นมีเนื้อในอยู่ด้วย ก็จะเกิดเป็นความสมบูรณ์ได้ต่อไป

คิดว่าคุยกันพอได้ความ มีอะไรสงสัยก็มาถามกันใหม่

ปุจฉา: (นาทีที่ ๓๒.๑๐ ได้ยินคำถามไม่ค่อยชัด จึงผ่านไป ให้ถือว่าจบตอน)

ตอนที่

๔๑

ถ้าฟังพระรัตนตรัยถูกต้อง ก็ก้าวไปถึงธรรม พอถึงธรรม เป็นอิสระแท้ ก็ไม่ต้องฟังอะไรๆ

~ * ~

ก. ความจริงของธรรมชาติ/ความจริงตามธรรมตาของมัน

ธรรม ที่เป็นธรรมตาของธรรมชาติ

ได้พูดทิ้งไว้ในเรื่องพระรัตนตรัย (ตอน ๓๙) ว่า พระรัตนตรัยนั้นโยงเราเข้าไปหาธรรม อันนี้ก็คือธรรมทั้งหมดที่มนุษย์เกี่ยวข้องในการที่จะใช้ประโยชน์ ซึ่งรวมอยู่ใน อริยสัจ ๔ เพราะฉะนั้น เมื่อพูดโดยรวบรัด ก็คือบอกว่า เมื่อถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ พระรัตนตรัยก็จะมาโยงเราเข้าไปหา อริยสัจ ๔ ซึ่งจะทำให้เราสามารถจัดการกับชีวิตและปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมได้โดยถูกต้อง ให้เกิดผลดีแก่ชีวิตและสิ่งที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

ที่นี่ พระรัตนตรัยโยงเราเข้าไปหาอริยสัจ ๔ อย่างไร ก็มาดูที่คำว่า “ธรรม” นี้แหละ เพราะอย่างที่บอกแล้วว่า อริยสัจเป็นการนำเอาธรรมมาให้มนุษย์ใช้ประโยชน์

ที่นี่ ธรรมนั้น ก็ได้พูดไปแล้วว่ามีความหมาย ๔ ประการ ถ้าเข้าใจความหมาย ๔ อย่างนั้น เวลาพูดถึงคำว่า “ธรรม” ก็จะเกิดมีภาพที่มองเห็นชัดเจน

ในที่นี้จะไม่ทบทวนความหมาย ๔ อย่างของธรรมอีก พูดกันง่ายๆ ก็คือว่า ตัวเรานี้คือชีวิตก็เป็นธรรม แล้วก็อยู่ท่ามกลางธรรม และเราจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรม คือตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ที่เรียกว่ากฎธรรมชาติ เช่นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยที่ที่เราจะต้องรู้เข้าใจมัน และปฏิบัติให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของมัน เพื่อจะได้เอามันมาใช้ประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากมัน ให้เกิดผลดีแก่ชีวิตของเรา

ธรรมอยู่ที่ไหนล่ะ เมื่อกี้ก็บอกไปแล้ว ธรรมก็คือสิ่งทั้งหลายที่เราเกี่ยวข้อง ตั้งแต่ชีวิตของเรานี้ เป็นต้นไป และธรรมก็อยู่ที่นั่นแหละ พูดง่ายๆ เอาสักความหมายหนึ่งของธรรม ที่สำคัญที่สุดก็คือความจริงของสิ่งทั้งหลายนั่นเอง ธรรม คือความจริงของสิ่งทั้งหลาย ก็ย่อมอยู่ที่สิ่งทั้งหลายนั่นเอง

ที่นี่ สิ่งทั้งหลายที่เราพบเห็น ที่เราเกี่ยวข้อง ก็ปรากฏในลักษณะอาการที่ว่า เราเห็นความเป็นไปของมัน คือมองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย พูดในความหมายง่ายๆ ความจริงของสิ่งทั้งหลาย ที่ปรากฏแก่มนุษย์ ก็คือความเป็นไปของสิ่งต่างๆ

สิ่งทั้งหลายที่เราเกี่ยวข้อง ล้วนมีความเป็นไปทั้งนั้น อย่างชีวิตของเรา ก็มีความเป็นไปอยู่ตลอดเวลา มันมีการเคลื่อนไหวเป็นไปอยู่เสมอ แม้กระทั่งที่เราบอกว่าหลับเหมือนกับว่าไม่เป็นไป แต่ที่จริงมันก็เป็นไป ไซ้ใหม่ ในเวลาหลับนั้น ทั้งจิตทั้งกายก็มีความเป็นไปตลอดเวลา เรายิ่งกว่านั้น ก็คือตาย คนตายแล้ว เราบอกว่าหยุดนิ่ง แต่ที่จริงไม่ได้นิ่ง ยังมีความเป็นไปตลอดเวลา ร่างกายนั้นผันแปรไป มีอาการต่างๆ แปรจากเดิมไปเรื่อยๆ ในที่สุดมันก็น่าเบื่อไป กลายเป็นถ้าเป็นดิน ก็เป็นไปต่อไปๆ ดังนั้น ที่ว่ามันหยุดนิ่งนั้น ที่จริงมันไม่ได้หยุดนิ่ง ในโลกนี้ เราอยู่กับความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย มองเห็นความเป็นไปอยู่ตลอดเวลา นี่ก็ความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ อย่างง่ายที่สุดที่ปรากฏแก่มนุษย์ คือความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย

ที่นี้ ความเป็นไปเหล่านี้คืออะไร พุดง่าย ๆ ก็คือความเปลี่ยนแปลง การที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปนั้น ก็คือมันเปลี่ยนแปลง ที่ว่าเปลี่ยนแปลง ก็คือการที่สภาพเก่าดับหายไป แล้วก็มีสภาพใหม่เกิดขึ้น สภาพเก่าดับไป สภาพใหม่เกิดขึ้นนี้ เรียกว่า ความเปลี่ยนแปลง ไซ้ใหม่ นี่ก็เราเห็นได้ว่า ที่ว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปนั้น ก็คือ สภาพเก่าที่เป็นอย่างนั้นดับหายไป และเกิดมีสภาพใหม่ที่เป็นอย่างนี้ แล้วสภาพใหม่นี้ก็กลายเป็นสภาพเก่าที่ดับหายไป และเกิดมีสภาพใหม่ขึ้นมา

แต่ที่เรามองเห็นง่าย ๆ นี้ คือการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นไปในระดับที่หยาบ เมื่อมองในช่วงเวลายาวๆ จึงเห็นได้ชัด อย่างชีวิตร่างกายของเรา เราก็ไม่รู้สึกรู้สีกว่ามันมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร จนกระทั่งนานๆ มองดูทีหนึ่ง เราจึงเห็น ยิ่งเมื่อเราอยู่กับตัวเองตลอดเวลา เราไม่เห็นว่หน้าตาเราเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ร่างกายเราเปลี่ยนแปลงอย่างไร จนกระทั่งเมื่อความเปลี่ยนแปลงได้เป็นไปผ่านเวลายาวนาน จึงเห็นความเปลี่ยนแปลงชัดขึ้นมา เช่นมองเทียบสภาพตอนที่เราเป็นเด็ก กับเมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ และกับในเวลาต่อมาอีกที่เราแก่ชรา เมื่อเทียบในช่วงยาวๆ อย่างนี้ เราจึงเห็น หรืออย่างเราพบกับคนอื่นที่รู้จักกันดี ถ้านานๆ พบกันที จึงมองออกเห็นว่าได้เปลี่ยนแปลงไป แต่ถ้าเห็นกันอยู่ทุกวัน ก็ดูไม่ออก ต้องให้เวลาห่างไปห้าปีสิบปีแล้วมาเห็นกัน จึงแปลกตาไปเลย แต่ตามความจริงนั้น มันเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เปลี่ยนแปลงไปอย่างละเอียดยิบเลย ซึ่งเราพูดได้อย่างดีที่สุดแค่ว่ามันเปลี่ยนแปลงทุกขณะ กว่ามันจะปรากฏเป็นความเปลี่ยนแปลงช่วงยาวที่เรามองเห็นนั้น มันได้เปลี่ยนแปลงไปทุกขณะตลอดเวลา

ที่นี้ ความเปลี่ยนแปลงอย่างที่ว่ามาทั้งหมดนั้น มันก็อยู่ในความจริงที่ว่ามาแล้ว คือ สภาพเก่าดับไป สภาพใหม่เกิดขึ้น เป็นอย่างนี้ไปเรื่อยๆ

ที่นี้ อาการปรากฏที่ว่า สภาพเก่าดับไป สภาพใหม่เกิดขึ้น สภาพเก่าดับหาย สภาพใหม่ปรากฏ อันนี้พูดอีกแง่หนึ่งก็คือ ความที่มันไม่คงอยู่ในสภาพเดิม เมื่อเราพูดว่า สภาพเก่าดับหาย สภาพใหม่เกิดขึ้น มันยังแยกเป็นสอง แต่พอเราพูดอีกอย่างหนึ่งรวมกันทีเดียว ก็คือว่า มันไม่คงอยู่ในสภาพเดิม เพราะฉะนั้น ความเปลี่ยนแปลง พุดในอีกความหมายหนึ่งก็คือ ความไม่คงอยู่ในสภาพเดิม เมื่อไม่คงอยู่ในสภาพเดิม ก็มีความเปลี่ยนแปลง จึงมีความเป็นไปอย่างนี้

ที่นี้ มองให้รู้ต่อไปอีก ที่ว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปนั้น มันไม่ได้เปลี่ยนแปลงโดยเป็นไปอย่างเรื่อยเปื่อยเลื่อนลอยนะ แต่มันเปลี่ยนแปลงเป็นไปโดยที่ว่ามันมีอะไรเกี่ยวข้องสัมพันธ์ที่ทำให้มันต้องปรากฏในรูปใดรูปหนึ่ง

จากการอยู่ในสภาพเก่าที่ดับหายไป และปรากฏในสภาพใหม่ มันไม่ใช่จะเป็นอย่างไรก็ได้ นะ แต่มันเป็นไปในอาการที่ว่า มีอะไรที่จะทำให้มันปรากฏเป็นอย่างนั้นๆ นี่ก็คือการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันนั่นเอง สิ่งทั้งหลายเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ความสัมพันธ์กันนี้แหละ ทำให้มันมีผลต่อกัน โดยทำให้การที่สิ่งหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปนั้น ปรากฏในสภาพที่เป็นอย่างหนึ่งอย่างใด โดยขึ้นต่ออาการของความสัมพันธ์นั้น การที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์กัน โดยมีอิทธิพลต่อกันนี้ เราเรียกว่า เป็นปัจจัยแก่กันและกัน แล้วเราก็เรียกอาการนี้ว่า ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และพูดให้ง่ายว่าเป็นกฎธรรมชาติ

เป็นอันว่า *หนึ่ง* มีความเป็นไป ซึ่งเป็นคำพูดคลุมๆ เมื่อพูดให้ชัดขึ้น ความเป็นไปนี้ก็คือความเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลงก็คือ อาการที่สิ่งทั้งหลายมีสภาพเก่าดับไป มีสภาพใหม่เกิดขึ้น หรือสภาพเก่าดับหาย สภาพใหม่ปรากฏ *สอง* อาการที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างนี้ ก็หมายถึงภาวะที่คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม *สาม* แต่ทั้งนี้ ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปทั้งหมดนั้น เป็นไปตามความสัมพันธ์ต่อกันของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งมีอิทธิพลต่อกัน โดยเป็นปัจจัยแก่กันและกัน นี่ก็คืออาการที่สิ่งทั้งหลายคืบเคลือนเป็นไปของมันอย่างนี้ ตลอดเวลา

อาการที่สิ่งทั้งหลายปรากฏสภาพที่เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ทั้งหมดนั้น ก็คือความเป็นไปในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย หรือความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นปัจจัยต่อกัน ซึ่งไม่มีใครบังคับบัญชา ไม่มีใครๆ อะไรๆ เป็นเจ้าของครอบครองมีอำนาจบังคับสั่งการบัญชา หรือดลบันดาลให้มันเป็นไป แต่มันเป็นไปตามความสัมพันธ์ระหว่างกันของสิ่งทั้งหลายนั่นเอง อย่างที่พูดให้ง่ายว่าเป็นกฎธรรมชาติ

เพราะฉะนั้น จึงไม่ต้องไปหาตัวผู้สร้างผู้บันดาลที่จะให้มีอะไรให้เป็นอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นผู้สร้างโลกสร้างจักรวาลอะไรที่ไหนๆ ไม่มีทั้งนั้น หน้าทีของเราในการที่จะหาตัวความจริงเพื่อจะปฏิบัติต่อมันให้ได้ผล ก็คือจับเหตุปัจจัยในระบบสัมพันธ์ของมันให้ได้ ถ้าเราจับเหตุปัจจัยได้ทันเมื่อไร นั่นคือเรารู้เข้าใจมัน แล้วเราจะปฏิบัติต่อมันได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น แทนที่จะไปร้องหาตัวผู้สร้างผู้บันดาลผู้สั่งบังคับ ให้เสียแรงเสียเวลาแล้วไม่ได้เรื่อง ก็ใช้ปัญญาจับให้ได้ว่าอะไรเป็นปัจจัยอยู่ที่ไหน แล้วก็ปฏิบัติจัดการที่นั่น ความจริงของสิ่งทั้งหลาย และการปฏิบัติจัดการให้ถูกต้องตรงตามความจริง ก็คืออย่างที่ว่ามานี้

สิ่งทั้งหลายมีอาการเป็นไปโดยสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน

แสดงลักษณะ ๓ ออกมา เป็น อนิจจา ทุกขา อนัตตา

ที่นี้ ในเมื่อสิ่งทั้งหลายมีความเป็นไปอย่างนี้ รวมทั้งชีวิตของเราด้วย เราก็จะต้องรู้เข้าใจมัน คือ ถ้าเราจะดำเนินชีวิตให้ดีงาม เราก็ต้องปฏิบัติต่อชีวิตนั้นให้ได้ให้เกิดผลดี และในเมื่อชีวิตเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัยเหล่านั้น เราจะปฏิบัติให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัยเหล่านั้นได้ เราก็ต้องรู้เข้าใจต้องมองเห็นว่าเหตุปัจจัยเหล่านั้นคืออะไรอยู่ตรงไหน ไม่ใช่ทำไปสุ่มสี่สุ่มห้า ปะเหมาะไปตรงเหตุปัจจัยที่ดี ก็ได้ผลมา แต่ถ้าพลาดไป ไม่ถูกไม่ตรง ก็เสียหาย ไม่สำเร็จผล หรือยิ่งซ้ำร้าย

เพราะฉะนั้น ทางที่ถูกที่ดีก็คือ เมื่อสิ่งทั้งหลาย เริ่มตั้งแต่ชีวิตของเรา มี การเปลี่ยนแปลง เป็นไปตามเหตุปัจจัย ในความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง เราก็จับตัวปัจจัยในระบบ ความสัมพันธ์นั้นให้ได้ แล้วปฏิบัติให้ถูกต้องตรงตามเหตุปัจจัยนั่นเอง

ที่นี้ก็มาดูภาพรวมของความเป็นไป หรือความจริงอันนี้ การที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์กัน เป็นปัจจัยแก่กัน แล้วปรากฏในสภาพใหม่ โดยเป็นไปตามปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ของมัน แล้ว ปรากฏเป็นไปอย่างนั้นๆ การที่เป็นอย่างนี้ มีศัพท์เรียกชื่อว่า **อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท** ซึ่ง หมายถึงการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามปัจจัย เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี คือ โดยอาศัยปัจจัยในระบบ ความสัมพันธ์นั้น จึงปรากฏพร้อมพร้อมขึ้นมา

ภาวะอย่างนี้ ก็เป็นของมันอย่างนั้น คือมันเป็นของมัน ตามธรรมชาติของมัน มิใช่มีผู้สร้างผู้ บันดาลที่ไหนมา มีอำนาจครอบครองหรือสิ่งบังคับอะไร การที่มันเป็นของมันอย่างนั้น เป็นภาวะที่เป็น เช่นนั่นเอง เรียกว่า **ตถตา** เป็นคำเรียกสั้นๆ ซึ่งก็คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท นั้นแหละ เป็นอีกชื่อ หนึ่ง หรือเป็นคำบรรยายความหมายย่อๆ ไปของคำว่า อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท นั้นเอง

ที่นี้ การที่เป็นอย่างนี้เพราะสิ่งทั้งหลายอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่เป็นปัจจัยแก่กัน ซึ่งมัน จะต้องเป็นอย่างนั้น ไม่อาจจะเป็นอย่างอื่นไปได้ ก็จึงมีคำเรียกกำกับให้แน่นชัดเข้าไปอีกว่า **อวิตถตา** แปลว่า ภาวะที่ไม่อาจจะเป็นอย่างอื่นไปได้ ไม่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นอย่างนั้น แล้วก็มีอีกคำ หนึ่งเรียกว่า **อนัญญถตา** แปลว่า ความไม่เป็นอย่างอื่น เพราะมันไม่อาจจะเป็นอย่างอื่นไปได้ แต่คำ สำนัความหมายเหล่านี้ เราไม่จำเป็นจะต้องไปวุ่นกับมันมาก

เอาเป็นว่า ศัพท์ที่สำคัญก็คือ **อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท** จากนั้นก็รองลงมา มีคำว่า **ตถตา** ส่วน **อวิตถตา** **อนัญญถตา** อะไร ถือว่าเป็นคำบอกความหมายเป็นแง่เป็นนัยพิเศษเพิ่มขึ้นมา ไม่จำเป็นต้องไปจำ

ที่นี้ ในความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่เรียกสั้นๆ ว่า **ปฏิจจสมุปบาท** นั้น เรามองดูความเป็นไป นั้นเหมือนกับว่าให้ซัดลงไป ก็เห็นเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างทีพุดไปแล้ว อย่างที่ว่ามี การปรากฏ หรือ อาการที่เกิดขึ้น แล้วก็ดับไป หรือว่าสภาพเก่าดับไป สภาพใหม่ปรากฏขึ้น นี่ก็คือการเกิดขึ้น-ดับไปๆ ไม่มีสิ่งใดคงอยู่เรื่อยไป มีแต่เกิด-ดับๆ และการเกิด-ดับนี้ ทำให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปได้ ถ้าไม่มีการเกิด-ดับ ความเป็นไปจะมีได้อย่างไร ใช่มั้ย

อาการที่สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น-ดับไปๆ สภาพเก่าดับหาย สภาพใหม่ปรากฏนี้ เป็นลักษณะที่ เรียกว่า **อนิจจา** แปลกันว่า ไม่เที่ยง หรือเรียกเป็นภาวะว่า **อนิจจตา** คือความเป็นของไม่เที่ยง ที่ว่า ไม่เที่ยง ก็คือเกิดแล้วดับไปๆ เกิด-ดับๆๆๆ ถ้าจะดูความจริงให้ถึงที่สุด ก็ต้องมองให้เห็นความเกิดดับ ของสิ่งทั้งหลาย นักวิทยาศาสตร์ก็พยายามค้นหาความจริงของความเป็นไปเปลี่ยนแปลงนี้ มาถึงอาการที่ เกิด-ดับๆ แต่ไปเพ่งอยู่แค่วัตถุ

ที่นี้ การที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ ที่มีอาการเกิด-ดับๆ นั้น ก็คือภาวะที่ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม คงอยู่ ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นลักษณะที่ ๒ เรียกว่า **ทุกขา** เรียกเป็นภาวะว่า **ทุกขตา**

มองอีกทีหนึ่ง เหมือนกับดูลูกกลงไป อาการที่สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นเกิดแล้วดับหายไป คงอยู่ไม่ได้ ไม่มีสภาพเดิมที่จะคงอยู่ แต่เป็นไปตามที่สัมพันธ์เป็นปัจจัยกันนั้น มันก็เป็นไปตามภาวะของมันเอง ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองบังคับสั่งมัน สภาพนี้เรียกว่าเป็น **อนัตตา** เรียกเป็นภาวะว่า **อนัตตตา** คือความเป็นอนัตตา

หมายความว่า มีแต่ภาวะที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามความสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน ไม่ต้องมีและไม่อาจจะมีตัวผู้หนึ่งตัวไหนที่จะมาเป็นเจ้าของครอบครองบังคับบัญชาหรือเป็นผู้สั่งเป็นผู้ดลบันดาลมันอยู่ต่างหาก (ถ้าขึ้นมี ระบบความสัมพันธ์ที่มีความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็เป็นไปไม่ได้ ก็กลายเป็นว่ามีผู้มาสั่ง มาบังคับ มาดลบันดาล ให้ไม่ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นไปไม่ได้)

ย่ำว่า สิ่งทั้งหลายนั้นเรียกว่าเป็นสภาวะธรรม คือมันมีภาวะของมัน มันเป็นอยู่เป็นไปตามภาวะของมัน เช่นเป็นไปตามเหตุปัจจัย อย่างที่พูดว่า สังขารทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่มีใครๆ หรืออะไรๆ มาเป็นเจ้าของครอบครองบังคับสั่งการบันดาลมัน มันไม่เป็นไปตามคำสั่งบังคับหรือตามความปรารถนาของใครทั้งนั้น การที่มีได้มีตัวผู้สั่ง ผู้บังคับ ไม่มีตัวที่เป็นเจ้าของครอบครองมันอยู่นั้น อันนี้เป็นลักษณะที่ ๓ เรียกว่า **อนัตตา** เรียกเป็นภาวะว่า **อนัตตตา**

เป็นอันว่ามีลักษณะ ๓ คือ อนิจจา ทุกขา อนัตตา เรียกตามภาวะว่า อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา เรียกรวมชุดว่า **ไตรลักษณ์** ไตรคือ ๓ ลักษณะคือลักษณะ จึงแปลว่า ลักษณะ ๓ คือลักษณะ ๓ อย่างของสิ่งทั้งหลาย คำว่าสิ่งทั้งหลายนี้ เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่า “**ธรรม**”

คนอยู่ใต้กฎธรรมชาติ

พอคนรู้จักกฎธรรมชาติ คนก็เอากฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้

ที่นี้ ธรรมก็แยกประเภทออกไปได้ อย่างง่ายๆ ก็แยกเป็น ๒ ประเภท คือ สิ่งทั้งหลายที่เกิดมีเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขึ้นต่ออาการที่สัมพันธ์กัน พุดตามคำเก่าว่าสิ่งที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง พวกนี้เรียกว่า **สังขาร** แล้วก็มีภาวะอย่างหนึ่งที่ไม่ขึ้นต่อบุคคลต่างๆ ไม่อยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่จะต้องขึ้นต่อสิ่งอื่น เรียกว่า **วิสังขาร** ได้แก่นิพพาน เป็นภาวะอย่างเดียวที่ไม่ขึ้นต่อบุคคล เพราะเป็นภาวะสิ้นปัจจัย (ปัจจัยกษัย)

สังขารและวิสังขารนั้น มีคำเรียกอีกเรื่องไปได้ คือ **สังขาร** เรียกอีกอย่างว่า **สังขตธรรม** ส่วน **วิสังขาร** คือนิพพาน เรียกอีกอย่างว่า **อสังขตธรรม** คำแปลและความหมายก็เหมือนกับคำชุดก่อนนั้น คือ **สังขาร** แปลว่าสิ่งที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง **สังขตธรรม** ก็แปลว่าธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ส่วน **วิสังขาร** แปลว่า ภาวะที่ปราศจากการปรุงแต่ง **อสังขตธรรม** ก็แปลว่า ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

ที่นี้ ก็โยงไปหาหลักขณะ ๓ (ไตรลักษณ์) ที่พูดกันเมื่อกี้ จะเห็นว่า สิ่งทั้งหลายหรือธรรมทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย คือจำพวกสังขตธรรมหรือสังขารนั้น มีภาวะที่ไม่เที่ยง คือเกิดแล้วดับหาย เกิดดับๆ แล้วก็ยังคงอยู่ในสภาพเดิม คือมีการเปลี่ยนแปลงไป แต่อสังขตธรรม หรือวิสังขาร เพราะไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ก็ไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ขึ้นต่อสิ่งอื่นในระบบความสัมพันธ์ ก็ไม่มีความเปลี่ยนแปลง ไม่มีภาวะที่คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ นี่ก็คือปราศหรือพ้นจากภาวะที่เป็นอนิจจา ทุกขา (คนไทยนิยมพูดกันมาว่า อนิจจัง ทุกขัง) แต่มันก็มีลักษณะอย่างหนึ่งร่วมกับบรรดาสิ่งอื่นทั้งหลาย คือมันมีภาวะของมันเอง ไม่มีใครมาเป็นเจ้าของครอบครองสั่งบังคับดลบันดาลมันได้ นี่ก็เป็นอนัตตา

เป็นอันว่า สังขตธรรม กับอสังขตธรรม หรือสังขาร กับวิสังขาร ต่างกันในลักษณะ ๒ อย่างแรก คือ สังขารได้แก่สังขตธรรมทั้งหมด เป็นอนิจจา เป็นทุกขา แต่วิสังขารได้แก่อสังขตธรรม ไม่เป็นอนิจจา ไม่เป็นทุกขา (คือเป็นนิจจะ เป็นสุชะ) แต่แล้วทั้งหมดทั้งสิ้นนั้น คือ ทั้งสังขตธรรมหรือสังขาร และอสังขตธรรมคือวิสังขาร มีลักษณะร่วมเป็นอย่างเดียวกันในความเป็นอนัตตา ที่ว่ามีภาวะของมันเอง ไม่มีใครๆ หรืออะไรๆ จะมาเป็นตัวเป็นตนที่เป็นเจ้าของครอบครองบังคับสั่งการบัญชามันได้

ธรรมที่เป็นสังขตะ คือบรรดาสังขาร ก็มีภาวะของมันเอง ในการที่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน โดยไม่มีใครไม่มีตัวมีตนไหนๆ มาบังคับสั่งการดลบันดาลให้มันเป็นไป

ส่วนธรรมที่เป็นอสังขตะ คือวิสังขาร ได้แก่นิพพาน ก็มีภาวะของมันเอง ในการที่มันไม่มีเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันก็จึงดำรงอยู่ตามสภาพของมัน โดยไม่มีใครไม่มีตัวมีตนไหนๆ มาบังคับสั่งการดลบันดาลให้มันเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ได้

ในเมื่อทั้งสังขารและวิสังขาร คือธรรมทั้งหมด ทั้งสังขตธรรม และอสังขตธรรม มีลักษณะเดียวกันร่วมกันอย่างนี้ จึงใช้คำว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” คลุมหมัดทีเดียวเลย

รวมความตามที่ว่ามานี้ ในลักษณะ ๒ ข้อแรก ใช้คำว่า “สัพเพ สงขารา” คือ สังขารหรือสังขตธรรมทั้งหลายทั้งปวง เพื่อกันวิสังขารหรืออสังขตธรรมคือนิพพานออกไป นี่คือ ธรรมทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง คือสังขารหรือสังขตธรรมทั้งปวงนี้ เป็นอนิจจา เกิดมีแล้วดับหาย เป็นทุกขา คงสภาพอยู่ไม่ได้ แต่วิสังขารหรืออสังขตธรรมคือนิพพาน ซึ่งไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง พ้นจากลักษณะ ๒ ข้อนี้

แต่ในลักษณะที่ ๓ เราใช้คำว่า “สัพเพ ธมมา” คือ ธรรมทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็สังขตธรรม เป็นสังขาร หรือจะเป็นอสังขตธรรม เป็นวิสังขารคือนิพพาน เป็นอนัตตาหมดทั้งนั้น คือทุกอย่างมีภาวะของมัน ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือไม่มีเหตุปัจจัยที่จะให้เป็นไปอย่างไรๆ ตามภาวะของมันเอง โดยไม่มีตัวตนอะไรสิ่งใดยู่ครอบงำเป็นเจ้าของครอบครองบังคับสั่งการดลบันดาลให้เป็นอะไรๆ ใดๆ มันไม่เป็นไปในอำนาจของใคร ไม่ว่าจะเป็สังขาร หรือเป็นวิสังขาร ก็มีภาวะที่เป็นอยู่เป็นไปของมันเอง ไม่มีใครมาสั่งบังคับได้ ไม่เป็นไปได้อำนาจของใครทั้งนั้น อันนี้เป็นลักษณะที่เหมือนกันหมด

ตกลงเราก็ไม่พูดว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนิจจา และเราก็ไม่พูดว่า ธรรมทั้งปวงเป็นทุกขา แต่เราพูดว่า สังขตธรรม/สังขารทั้งปวงเป็นอนิจจา และเราพูดว่า สังขตธรรม/สังขารทั้งปวงเป็นทุกขา แล้วจึงพูดลงท้ายว่า ธรรมทั้งปวง (ทั้งสังขตธรรม/สังขาร และอสังขตธรรม/วิสังขาร/นิพพาน) เป็นอนัตตา

เอาละนะ เป็นอันว่าครบแล้ว นี่คือเรื่องของระบบความสัมพันธ์ในกระบวนการของเหตุปัจจัยที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแปลง่ายๆ ว่า สภาพที่อาศัยกันๆ เกิดขึ้น หรือปรากฏขึ้น มีคำนิยามที่เรียกง่ายกว่าว่า ปัจจัยการ คืออาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กันเป็นไป พูดง่ายๆ ว่านี่เป็นกฎธรรมชาติ

แล้วมองอีกที ก็เห็นสภาพที่เกิดขึ้นแล้วดับหายไปๆ ไม่คงอยู่อย่างเดิม เปลี่ยนแปลงไปๆ โดยที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงก็มีภาวะของมัน ที่เป็นไปตามความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุปัจจัยแก่กัน หรือถ้าเป็นภาวะที่หมดสิ้นเหตุปัจจัย ก็ดำรงสภาพของมันอยู่อย่างนั้นๆ เอง โดยไม่มีตัวไม่มีตนอะไรๆ ที่จะแข็งขึ้น เรียกร่อง หรือสั่งการบังคับบัญชาการดำรงอยู่หรือความเป็นไปของมันได้ พูดสั้นๆ ว่ามันเป็นอนิจจา เป็นทุกขา เป็นอนัตตา จึงว่าลักษณะ ๓ คือไตรลักษณ์ นี่ก็เป็น กฎธรรมชาติ อีกด้านหนึ่ง

เราทุกคนอยู่กับความจริงนี้ เรียกว่าอยู่ใต้กฎธรรมชาตินี้ ไม่ใช่เราทุกคนเท่านั้น แต่ทุกสัตว์ทุกสิ่งก็อยู่ใต้มันทั้งนั้น มันเป็นความจริงแห่งความเป็นไปของทุกสิ่งทุกอย่าง เราอยู่ในโลก และทั้งโลกทั้งเราก็อยู่ใต้ความจริงนี้ อยู่ใต้กฎธรรมชาตินี้ ชีวิตของเราเป็นไปตามนี้ สิ่งทั้งหลายรอบตัวเราทั่วไปทั้งหมดทั้งสิ้นก็เป็นไปตามนี้ หลีกเลี่ยงไม่ได้

เมื่อเราอยู่กับความเป็นจริง และทุกสิ่งมีความเป็นไปตามกฎธรรมชาติอย่างนี้ ถ้าเราจะให้ชีวิตของเราเป็นอยู่เป็นไปด้วยดี และได้รับผลดีจากสิ่งทั้งหลาย เราก็ต้องรู้ความจริงของมันว่ามันเป็นอย่างไร มันเป็นไปอย่างไร แล้วปฏิบัติให้สอดคล้องกับหลักตามกฎของความจริงที่จะให้มันเป็นอย่างนั้น ทำต่อมันให้ถูกให้ตรงตามที่จะให้มันเกิดเป็นผลดีแก่เราอย่างที่เรากำลังต้องการ

ถ้าเรารู้แล้วทำได้ตามความจริงนั้น เช่นทำให้ตรงตามเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นอย่างนั้นๆ ให้เกิดมีความเปลี่ยนแปลงที่จะเป็นอย่างนั้นๆ เราก็แก้ปัญหาได้ ทำการได้สำเร็จอย่างที่ต้องการ เรียกว่าเอาประโยชน์จากความจริงได้ เอาประโยชน์จากความรู้เข้าใจเท่าทันความจริงของกฎธรรมชาติได้

เพราะฉะนั้น ในการที่จะมีชีวิตที่ดี ได้รับผลดีงามจากการมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสิ่งทั้งหลายหน้าตาของเราก็คือ จะต้องรู้เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย และทำให้เป็นจริงขึ้นมาได้ด้วยการปฏิบัติที่ถูกตรงตามความจริงนั้น ตามกฎธรรมชาติของธรรมชาตินั้น

นี่คือต้องอยู่ต้องทำการด้วยปัญญา ที่รู้เข้าใจความจริงว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่อยู่กับความอยากความปรารถนาได้แต่พร่ำเพ้อเรียกร้องจะให้ได้ให้เป็นอย่างไร

เรารู้กันดีว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ในร่มโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา และที่ร่มมหาโพธิ์นั้นแหละ หลังตรัสรู้ใหม่ๆ ได้ตรัสว่า พระองค์ตรัสรู้ปฏิจสุมุปบาท และนิพพาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปัจจุยการ และปัจจุยักขัย

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกประกาศธรรม ก็ทรงสอนว่า ปฏิจสุมุปบาทนั้นเป็นธรรมนิยาม คือเป็นกฎธรรมชาติ ไม่ว่าจะตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม มันก็ดำรงคงอยู่ว่าชีวิตและสิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างนั้น ตถาคตตรัสรู้ปฏิจสุมุปบาทซึ่งเป็นธรรมนิยามนั้นแล้ว จึงตรัสบอก แสดง เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายขึ้นว่าดังนี้ (ดู ส.น. ๑๖/๖๑/๓๐)

แล้วก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่ว่าจะตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ก็เป็นธรรมนิยาม คือเป็นกฎธรรมชาติ ดำรงคงอยู่ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจา ไม่เที่ยง เกิดแล้วดับหาย เป็นทุกข์ สุขสภาพอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่เป็นไม่มีตัวตน ตถาคตตรัสรู้ธรรมนิยามนั้นแล้ว จึงตรัสบอก แสดง เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายขึ้นว่าดังนี้ (ดู อ.จ. ต.ก. ๒๐/๕๗๖/๓๖๘)

ข. ความจริงในความหมายของคน

ธรรมความจริงมาถึงคน

แต่คนไปไม่ถึงความจริงของธรรม

ตอนนี้ เรามาดูกันว่า มนุษย์นั้น เมื่อไปสัมพันธ์กับความเป็นจริงอันนี้ คือกับสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริงของมัน ตั้งแต่ชีวิตของตัวเองเป็นต้นไปนี้ มนุษย์มีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อมันอย่างไร มีความสัมพันธ์ที่ถูกและไม่ถูกอย่างไร

ย้อนกลับไปดูภาวะความเป็นจริงนั้น ในเมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปดังที่ว่าแล้ว เช่นว่า มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยในความสัมพันธ์ของมัน โดยไม่ขึ้นต่อคำสั่งบังคับหรือคำบงการของใครๆ ที่นี้ มนุษย์มีสมบัติพิเศษอันหนึ่ง เป็นแรงขับเคลื่อนชีวิตของเขา คือมีความอยาก ความปรารถนา ความต้องการ

แล้วมนุษย์ต้องการอะไร มนุษย์ก็ต้องการให้ชีวิตของตนดี ต้องการความสุข ต้องการอะไร ที่คิดเข้าใจว่าเป็นผลดีแก่ตัว ก็คือต้องการความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายโดยให้มันเป็นไปในทางที่สนองความต้องการของตัว หรือต้องการให้สิ่งทั้งหลายมีความเป็นไปอย่างที่ดีปรารถนา นี่คือมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ทั้งหลาย โดยมีความต้องการมีความอยากความปรารถนาให้มันเป็น หรือให้มันไม่เป็น อย่างนั้นอย่างนี้ (ตามที่คิดเข้าใจว่ามันจะดีจะเต็มแก่ตัวเขา)

ที่นี้ก็ควรถามว่า ทำไมคนจึงอยากจึงต้องการ ก็ตอบได้ว่าเพราะเขาขาดเขาพร่อง นี่เป็นสภาพพื้นฐานของมนุษย์ แล้วเขาก็ต้องการมี ต้องการอยู่ในสภาพที่ดีที่เต็ม เขาจึงต้องการสิ่งที่จะมาแต่งมาเติมเสริมให้ดีให้งามให้เต็ม ถึงตรงนี้ ก็เกิดเป็นปมขึ้นมาว่า มนุษย์นี้ไม่รู้ไม่ชัดแก่ตัวเองว่าอะไรอย่างไร จึงจะดีจะงามจะเต็มสมบูรณ์ เมื่อเป็นอย่างนี้ เขาจะเอาอะไรเป็นตัวบอก จะใช้อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสิน

ที่นี้ก็อีกว่า มนุษย์นั้นมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทางติดต่อบรรู้และรู้สึก ต่อโลก ต่อสิ่งภายนอกหรือบรรดาสิ่งแวดล้อมมาถึเนื้อตัวของเขาเอง เรียกรวมๆ ตามภาษาพระว่า “อินทรีย์” อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น ทั้ง**รับรู้** ว่าคืออะไร คืออันนั้น คืออันนี้ เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ แล้วก็**รู้สึก**ด้วยว่า สวย ไม่สวย ถูกตา น่าดู น่าเกลียด เสียเพราะ เสียสเบหุ เสียถูกหู ไม่ถูกหู น่าฟัง ไม่น่าฟัง กลิ่นหอมเหม็น รส อร่อย ไม่อร่อย เจ็บ ปวด สบาย ถูกใจ ชัดใจ เป็นต้น

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า มนุษย์นี้ด้าน**รู้**มักเอาแค่ตื่นๆ แค่นี้อินทรีย์รับรู้ คือแค่ที่ตาเห็น หูได้ยิน ฯลฯ พอรู้ว่าคืออะไร อันไหนเป็นอย่างไร ยังไม่รู้ที่มาที่ไป ไม่รู้ความเป็นมาเป็นไป ไม่รู้เนื้อแท้ข้างใน เป็นต้น เอาแค่**รู้จัก**เท่านั้นแล้ว เขาก็ไปกับความ**รู้สึก**ที่ว่าสวย ไพเราะ หอม อร่อย ถูกตา ถูกปาก ถูกใจ หรือไม่ เป็นต้น แล้วเขาก็เอาความรู้สึกเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า ดีไหม เอาไหม เป็นต้น ซึ่งก็ถูกต้องเป็นจริงมากที่สุดทีเดียว แต่ที่ผิดพลาดไปนั้น ไม่น้อยเลย

ตัวอย่างง่ายๆ ที่ว่าดี เช่น ของกินหวานอร่อย ถูกปาก บางที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ยิ่งมีการแต่งสีแต่งรส ก็กลายเป็นพิษเป็นภัย ถึงจะไม่มื่ออะไรปลอมปน แค้กินตามอร่อยมากไป ก็กลายเป็นโรค เช่นเบาหวาน หรือโรคอ้วน อย่างนี้ก็คืออยู่กับความอยากไปตามที่**รู้สึก** ไม่เอาความรู้ เรียกได้ว่าหลอกตัวเอง ถ้าโดนใครตั้งใจหลอก ก็จะหนักลงไปอีก

ถ้าพูดเป็นภาษาง่าย ๆ ก็บอกว่า มนุษย์ทั่วๆ ไปนั้น เอาความรู้แค่รู้จัก ไม่ไปให้ถึงความรู้จริง หรือความรู้แจ่มแจ้ง แล้วเขาก็เป็นอยู่และทำการอะไรต่างๆ ไปด้วยความรู้แค่รู้จักนั้น และเอา **ความรู้สึก** เป็นเกณฑ์ตัดสิน

แต่แท้จริงนั้น เราจะเอาแค่อินทรีย์ ตา หู เป็นต้นบอก แล้วเป็นอยู่ทำการอะไรๆ เพียงแค่ตามความรู้จัก โดยเอาความรู้สึกเป็นตัวนำไปพาไปเท่านั้น ไม่พอ เราจะเอาดีเอาสมบรูณ์ไม่ได้ แต่จะเกิดปัญหาพาไปเจอทุกข์ภัยไม่รู้จบ ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น?

บอกแล้วว่า มนุษย์มีความอยาก มีความต้องการ เมื่อเขาเอาความรู้สึกเป็นเกณฑ์ตัดสิน ความอยากความต้องการของเขา ก็เป็นไปตามความรู้สึกนั้น เช่นอยากดูอยากได้ออยากเอาสิ่งที่ตา ดู แล้วรู้สึกว่ายว่าถูกตาว่าดี เมื่อเขารู้จักสิ่งใด ที่เขาเห็น ได้ลิ้มรส เป็นต้น แล้วถูกตาว่ายว่าดี ถูกปากว่าอร่อย เป็นต้น เขาก็ต้องการ อยากได้ออยากเอาสิ่งนั้น

แล้วก็อย่างที่ว่า สิ่งที่เขาารู้สึกว่ายดี ถูกตา ว่าอร่อย ถูกปาก เป็นต้น อาจเป็นโทษทำให้เกิดทุกข์เกิดภัยแก่ตัวเขาได้ ทั้งน้อยและมาก แล้วมนุษย์ที่เป็นอยู่และทำการทั้งหลายด้วยความอยากไป ตามที่รู้สึกนั้น ก็ปะทะ วิวาท ชัดแย้ง แย่งชิง ช่มเหง ทำร้าย เบียดเบียนกัน ดังนั้น ในเมื่อเขาไม่รู้ถึงความจริงแท้ของสิ่งนั้น เขาจะอยู่แค่รู้จัก แล้วเอาตามที่ยากโดยความรู้สึกตัดสินให้ ก็จึงเสี่ยงภัยเสี่ยงอันตราย พาให้เกิดปัญหาทั้งในตัวคน และในสังคม เป็นภาวะที่กดดันบีบคั้นมนุษย์ เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่าทุกข์

อ้อ... ยังไม่ได้บอกให้รู้ไว้ ไปข้างหน้าจะง คือ “อินทรีย์” ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (หมายถึงกายประสาท ที่รับสัมผัส) และใจ นั้น มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อายตนะ” แปลว่า แดนเชื่อมต่อ คือ เชื่อมต่อเรากับโลกหรือสิ่งภายนอก พูดง่ายๆ ว่า แดนรับรู้ เช่นตารับรู้รูป หูรับรู้เสียง ส่วนที่เรียกว่า อินทรีย์ ก็หมายความว่า เป็นเจ้าการ หรือเป็นใหญ่ในเรื่องราวในกิจนั้นๆ เรียกได้ว่าเป็นเจ้าหน้าที่ เช่น ตา เป็นเจ้าหน้าที่ดู-เห็น หู เป็นเจ้าหน้าที่ฟัง-ได้ยิน

ถึงตรงนี้ ก่อนจะอธิบายขยายความอะไร มาทำความรู้จักถ้อยคำ คำศัพท์ หรือชื่อเรียกสภาวะต่างๆ ที่พูดกันมาแล้วสักหน่อย จะได้พูดกันง่าย และเข้าใจชัดเจนในเรื่องราวที่จะพูดกันต่อไป

“**รู้จัก**” คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสกาย รู้อะไรๆ ที่มีที่เป็นไปในใจของตัว นี้เรียกว่า “**วิญญาณ**” แล้วพร้อมกับเห็น ได้ยิน เป็นต้นนั้น ก็หมายรู้ว่า เขียว ขาว ดำ แดง ไก่ นก ต้นไม้ เสียง แหม่ม เสียงทุ้ม เสียงคน เสียงแมว เสียงระฆัง กลิ่นทุเรียน รสมะพร้าว เป็รี้ยว หวาน มัน เค็ม อ่อน แข็ง ก-ไก่ น-หนู เป็นต้น นี้เรียกว่า “**สัญญา**”

“**รู้สึก**” คือ รู้สึกต่อสิ่งที่รู้จักนั้นๆ เช่นว่า เห็นแล้ว ขึ้นตา สบายตา ถูกตา ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส แล้ว ขึ้นหู ขึ้นจมูก หอม อร่อย ถูกปาก จนถึงถูกใจ ขึ้นใจ หรือรู้สึกตรงข้าม เช่น ระคายหู ระคายตา เหม็น เจ็บ ปวด บาดตา บาดใจ รวมแล้วมี ๓ อย่าง คือ รู้สึกสุข สบาย รู้สึกทุกข์ ไม่สบาย และรู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ นี้เรียกว่า “**เวทนา**”

ที่นี้ก็มาถึง “**ความอยาก**” ที่เป็นตัวเจ้าบทบาท คือความอยาก ความปรารถนา หรือความต้องการ ที่ไม่มีความรู้เท่าทัน โดยเอาแค่รู้จัก แล้วอยากไปตามที่รู้สึก คือ ถ้ารู้จักเจออันนั้นแล้ว รู้สึกในทางสุข ก็ชอบใจ อยากได้ อยากเอา อยากให้สัตว์ให้สิ่งที่ตนชอบใจรักใคร่ปรารถนาอยู่กับตนยืนยาวตลอดไป ถ้ารู้จักเจออันนี้แล้ว รู้สึกในทางทุกข์ ไม่สบาย ก็ไม่ชอบใจ อยากพ้นไปเสีย อยากให้สูญสลายหายจากกันไป ตลอดกระทั่งว่า สัตว์หรือสิ่งที่ยอยากให้อยู่กับตัวตลอดไปนั้นแหละ ต่อมารู้สึกไม่ขึ้นสบาย กลายเป็นเบื่อหน่าย ก็อยากให้จากให้หายให้สลายให้พ้นกันไป (แล้วก็อยากอยู่ในภาวะที่จะได้สิ่งที่อยาก และพ้นไปจากภาวะที่พบสิ่งที่ไม่อยาก) รวมความว่า ความอยากความต้องการตามอำนาจความรู้สึก ที่มากับความไม่รู้จริง ภายใต้ความไม่รู้เท่าทันชัดเจนแจ่มแจ้งจริงนี้ เรียกว่า “**ตัณหา**”

ความอยากที่มากับความไม่รู้ ขาดความรู้ หรือภายใต้ความไม่รู้เท่าทันถึงความจริง คือตัณหา นั้น ก็ย่อมเป็นไปอย่างชัดขึ้นผิดความจริง และเมื่อสิ่งทั้งหลาย ที่อยากได้ อยากเอา อยากให้มันอยู่ อยากให้มันเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ หรืออยากให้มันไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตลอดจนอยากให้มันพินาศสูญสิ้นไป แต่มันเป็นไปตามความเป็นจริงตามธรรมชาติของมัน มันก็ชัดขึ้นผิดความอยากตัดรอนความปรารถนาของคน พุดสั้นๆ ว่า มันไม่เป็นไปตามใจอยากของคน แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ก็กลายเป็นความบีบคั้นขัดแย้งกดดันทิ่มแทงในจิตใจของคน เรียกว่า “**ทุกข์**”

ที่ว่า ความอยากซึ่งมากับความไม่รู้ เรียกว่าตัณหา นั้น ก็ต้องบอกไว้ด้วยว่าความไม่รู้นั้น เรียกว่า “**อวิชชา**” เมื่อไม่รู้ความจริง คือมีความไม่รู้แจ่มแจ้ง คือมีอวิชชานี้แหละ ความอยากที่เรียกว่าตัณหา จึงเกิดขึ้น จึงมีขึ้น นั่นคือ อวิชชา ความไม่รู้นี้เป็นโอกาสให้เกิดให้มีความอยากที่เรียกว่าตัณหา นั้น พุดเป็นภาษาวิชาการว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา คำว่าเป็นปัจจัยนั้นมีความหมายกว้าง ในที่นี้หมายความว่า อวิชชาความไม่รู้แจ่มแจ้ง เป็นโอกาสเป็นที่อาศัยให้ตัณหาเกิดขึ้น

นี่ก็บอกอยู่ในตัวว่า ถ้าไม่มีอวิชชา คือมีอวิชชา คือมีปัญญาความรู้เท่าทันชัดเจนแจ่มแจ้งแล้ว ตัณหาก็คงไม่เกิดขึ้น คือเกิดขึ้นไม่ได้

ตามที่ว่ามานี้ พุดรวบรัดรวมความสั้นๆ ได้ว่า อวิชชาความไม่รู้ เป็นปัจจัย โดยเป็นโอกาสให้เกิดมีความอยาก ที่เรียกว่าตัณหา ซึ่งพาให้เกิดปัญหา ทำให้เกิดทุกข์

ตรงนี้ เห็นเหมาะที่จะยกพุทธพจน์มาให้ดู ซึ่งอาจใช้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าต่อไป เป็นข้อความภาษาบาลีว่า (ส.ข.๑๘/๑๗๕/๑๑๖)

อวิชชาสมมตฺสฺสชฺช น ภิกฺขเว เวทฺยเตน ญฺญจฺจสฺส อสฺสฺสวโต ปุณฺณชนสฺส
 อฺปฺปนฺนา ตณฺหา, ตโตไซ โส สงฺขาโร.

แปลว่า: ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณชนผู้ขาดสุตะ (ไม่มีความรู้ที่ได้เรียนสดับ) ถูกเวทนา (ความรู้สึก
 สุขทุกข์) ที่เกิดจากการรับรู้อย่างมีอวิชชา (อวิชชาสัมผัส-การรับรู้โดยขาดความรู้เท่าทันความจริง)
 กระทบเข้าแล้ว ก็เกิดตัณหา จากตัณหา นั้น ก็เกิดสังขาร (การปรุงแต่งความคิดการพูดจา
 ทำการโดยมีเจตนาพัวพันอยู่กับการยึดถือตัวตน)

รวมแล้ว หัวใจของเรื่องทั้งหมดอยู่ที่ความรู้ และความไม่รู้ จึงต้องพูดกันให้ชัดขึ้นสักหน่อย ในเรื่องความรู้ และความรู้ันั้น เช่นว่า ไม่รู้อะไร จึงเกิดตัณหา ซึ่งพาให้เกิดปัญหา เกิดทุกข์ แล้วในทางตรงข้าม มีความรู้ันั้น คือรู้อะไร แล้วจะเกิดมีอะไร ที่พาให้ไม่เกิดทุกข์ หรือที่เรียกว่าดับทุกข์ หมดปัญหา

ด้านความรู้ คงได้พูดกันในโอกาสต่อไป แต่ตอนนี้ มาพูดกันในเรื่องความไม่รู้ ให้เสร็จให้พอก่อน

พอเอาอริยสัจมาตั้งเป็นหลักให้ คนก้าวไปถึงความจริง ก็ได้ประโยชน์จากธรรม

ความไม่รู้ที่วุ่นวายนี้ ก็อย่างที่พูดไปแล้วข้างต้น คือหมายถึงความไม่รู้ในชั้นของความจริงแท้ ไม่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันจริง ๆ รู้ไม่เท่าทันถึงธรรมชาติของมันตามที่มันเป็นธรรมชาติ รู้ไม่ถึงความจริงของกฎธรรมชาติ ที่คนไม่รู้แล้วก็จึงเลื่อนหลงไปกลายเป็นเกิดตัณหา ที่พาให้เกิดเป็นปัญหาหยาบมาบีบคั้นคน เกิดเป็นความทุกข์

ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมันนั้น ก็อย่างที่พูดไปแล้ว ตัวตนเองก็อยู่ในความจริงนั้น คนก็เข้าไปตามธรรมดานั้นด้วย ถึงแม้ว่าคนไม่รู้ไม่เข้าใจมัน เรียกว่าไม่รู้เท่าทันมัน คนก็ต้องได้รับผลต้องเจอกับผลตามความเป็นไปที่เป็นธรรมดานั้น

ความเป็นไปของธรรมชาติที่ปรากฏผลเป็นสำคัญแก่มนุษย์ ก็คือสิ่งที่สิ่งทั้งหลาย รวมทั้งตัวมนุษย์ ชีวิตของมนุษย์ เป็นไปในความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยของมันไปเรื่อยๆ เก่าดับหาย ใหม่ปรากฏ ไม่คงอยู่ในภาวะเดิม เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ และก็ไม่มีใครจะมาสั่งบังคับให้มันเป็นไปหรือไม่ เป็นไปตามใจอยากตามปรารถนาตามต้องการได้ อย่างที่บอกแล้วว่าเป็นอนิจจา ทุกขา อนัตตา เป็นไปตามปัจจัยการ

ที่นั่นมนุษย์นั้นมีความต้องการอยากให้อันนั้นอันนี้ ให้อะไรๆ คงอยู่หรือเป็นไปในภาวะในอาการที่ตัวอยากให้มันเป็น แต่สิ่งทั้งหลายก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยในความสัมพันธ์กันของมัน มันก็ไม่คงอยู่ไม่เป็นไปในสภาพที่ตรงกับความต้องการหรือความปรารถนาของมนุษย์ ตรงนี้แหละคือปมปัญหาของมนุษย์ที่เข้าไปสัมพันธ์กับหรือปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย โดยเอาความอยากความต้องการเป็นตัวกำหนด โดยไม่มีความรู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย เมื่อเอาความอยากแค่ตามความรู้สึก โดยไม่มีความรู้เท่าทันถึงความจริง เป็นตัวกำหนด ก็เรียกว่าอยู่ใต้อำนาจของ “ตัณหา”

ตั้งที่ว่าแล้ว สิ่งทั้งหลาย รวมทั้งตัวตนเอง หรือชีวิตของเขา มีความเป็นไปตามธรรมชาติที่เป็นความจริงของมัน เมื่อมนุษย์จะให้สิ่งเหล่านั้น คงอยู่หรือเป็นไปตามความอยากความต้องการของตัวเอง แต่สิ่งทั้งหลายไม่คงอยู่ไม่เป็นไปตามความอยากความปรารถนาของเขา และเขาก็สั่งบังคับมันให้ เป็นอยู่เป็นไปอย่างที่เขาอยากตัวปรารถนาไม่ได้ ความต้องการของคน กับความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ก็ขัดแย้งกัน สนวนทางปะทะกัน กลายเป็นภาวะกระแทกกระทั้น บีบคั้น กดดัน ตีตขัด คับข้องขึ้นในใจของคน เรียกให้ง่ายๆ สั้นๆ คำเดียวว่า “ทุกข์”

ทุกข์นี้ เป็นปมปัญหา เป็นสภาพที่ติดขัดค้างคาอยู่ในชีวิตจิตใจของคน อยู่คู่มากับมนุษยชาติ ไม่ควรปล่อยทิ้งหมกหรือหมักหมมไว้ แต่คนที่เจริญมีการพัฒนา ควรยกขึ้นมาตั้ง โดยยอมรับเป็นความจริงที่พึงเผชิญหน้าศึกษาให้เท่าทันรู้เข้าใจ เพื่อจะได้แก้ไขหลายปัญหาให้ปลอดภัยไป

ตามที่ว่านี้ ทุกข์ก็จึงได้เป็นจุดตั้งต้น ซึ่งคนที่เจริญเป็นอารยะ ยอมรับว่าเป็นความจริง เป็นสัจจะ ที่จะต้องรับหน้า ด้วยการศึกษารู้เข้าใจตามที่มันมีมันเป็นจริงนั้น แล้วจะได้แก้ไขให้มันสิ้นสลายหายไถ่ไป ไม่ต้องให้มันติดค้างคาอยู่ต่อไป ก็จึงยกเรื่องทุกข์ คือสภาพที่เป็นปัญหา สภาพซึ่งเป็นที่ตั้งของปัญหา คือเรื่องราวสิ่งทั้งหลายซึ่งถ้าไม่ปฏิบัติจัดการให้ถูกให้ดี จะกลายเป็นปัญหาขึ้นมา อันนี้ยกขึ้นมาตั้งเป็นสัจจะข้อที่ ๑ ที่อารยชนรู้เข้าใจ เรียกว่า อริยสัจ ข้อที่ ๑ คือ ทุกข์

แล้วก็ไปธรรมดาต่อไปว่า เมื่อยกเอาทุกข์ขึ้นมาตั้งเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา เพื่อดำเนินการแก้ไข ก็มาเข้าหลักของธรรมดา ที่เป็นกฎธรรมชาติว่า จะต้องรู้ลงไปถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดมีทุกข์นั้น เพื่อจะได้ละกำจัดสลายเหตุปัจจัยนั้น แล้วทุกข์ก็จะไม่เกิดขึ้น

แล้วก็อย่างที่พูดกันมาแล้วว่า เมื่อคนไม่รู้ไม่เข้าใจถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่รู้ถึงธรรมดาของมันเป็นไปตามปัจจัยการ หรือพูดง่ายๆ ว่าไม่เข้าใจกฎธรรมชาติ เขาก็จึงมีความอยากความต้องการที่ขาดความรู้เท่าทันความจริงนั้น จะเรียกว่าความอยากที่โง่เขลา ก็ได้ ซึ่งเรียกว่า ตัณหา แล้วตัณหาที่มาในความรู้คืออวิชชาที่โง่เขลา ก็ทำให้เกิดความขัดแย้งกันกับความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาติ กลายเป็นความกดดันบีบคั้นขึ้นแก่คน ที่เรียกว่าทุกข์นั้น นี่คือพูดสั้นๆ ว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

คำว่าเหตุให้เกิด เรียกว่าคำศัพท์ว่า “สมุทัย” แปลว่าเหตุที่ทำให้ทุกข์ก่อตัวขึ้นมา เมื่อจะไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้น ที่เรียกว่าดับทุกข์ ก็ต้องดับเหตุหรือสมุทัยของทุกข์นั้น ก็คือต้องไม่ให้ตัณหาเกิดขึ้นมา เรียกว่าละตัณหา

แต่ตัณหาเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมีความไม่รู้คืออวิชชาเปิดโอกาสให้ ถ้าไม่สลายความไม่รู้หรืออวิชชาที่ ตัณหาก็คงเกิดได้และยอมเกิดอยู่แน่นอน ดังนั้น จะละ จะทำสมุทัยเหตุก่อทุกข์ให้หมดไป คือดับทุกข์ได้ ก็คือต้องกำจัดความไม่รู้ คือทำอวิชชาความไม่รู้ให้หมดไป ด้วยการทำให้มีวิชาคือเกิดมีความรู้แจ้งจริงขึ้นมา แต่ตรงนั้นเดี๋ยวค่อยว่ากัน

ตรงนี้อาจขั้นนี้ก่อน คือ คนที่เจริญมีการพัฒนา เป็นอารยชน ฟังรู้ความจริง คือสัจจะนี้ที่ว่าทุกข์เกิดจากเหตุก่อตัวหรือสมุทัยของมัน ได้แก่ตัณหา ดังนั้น จะดับทุกข์ได้ ก็ต้องทำให้ตัณหา ซึ่งเป็นสมุทัยของทุกข์นั้น ไม่เกิดไม่มีขึ้นมา เรียกว่าละมันเสีย จึงยกหลักความจริงนี้ขึ้นตั้งเป็นสัจจะ ที่อารยชนรู้เข้าใจได้ เรียกว่า **อริยสัจ** เป็นข้อที่ ๒ คือ **สมุทัย**

ที่นี่ยกเอาภาวะดับสลายหายทุกข์ขึ้นมาตั้งเป็นจุดหมาย ที่จะต้องทำให้สำเร็จเป็นจริง ประจักษ์แจ้งขึ้นมา จะได้มองเห็นว่า ทุกข์ที่เป็นปัญหาของมนุษย์นั้น แก้ไขได้ ทำให้หมดสิ้นไปได้ และเมื่อทุกข์ดับหายหมดสิ้นไป ก็จะประสพภาวะที่สว่างสดใสสงบปลอดโปร่งโล่งเบาเป็นอิสระเป็นความสุขที่แท้จริงยั่งยืน ภาวะดับสลายหายทุกข์นี้ เรียกว่านิโรธ เป็นความจริงที่อารยชนรู้เข้าใจได้ จึงเรียกว่า **อริยสัจ** เป็นข้อที่ ๓ คือ **นิโรธ** (เรียกเต็มว่า ทุกขนิโรธ)

เมื่อยกเอานิโรธ คือภาวะดับสลายหายทุกข์ ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นนี้ เป็นจุดหมาย ซึ่งจะทำให้ประจักษ์แจ้งสำเร็จได้ดังที่ว่า ก็ต้องขัดกับตัวว่าภาวะนี้คืออย่างไร จะสำเร็จเป็นจริงขึ้นมาได้อย่างไร นี่ก็คือมีความรู้เข้าใจมาตามลำดับสอดคล้องกับอริยสัจข้อ ๒ คือสมุทัย ว่านิโรธคือละสมุทัยนี้ ได้แก่ความดับสิ้นไปแห่งตัณหา ดังคำตรัสที่ถือว่าเป็นคำจำกัดความของนิโรธในที่ทั่วไปว่า (เช่น ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร, วินย. ๔/๑๔/๑๙, ส.ม. ๑๙/๑๖๖๕/๕๒๙)

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งตัณหานั้น ความสละตัณหานั้น ละวาง พ้นไป ไม่ติดค้าง

นี่เป็นความหมายที่ตรงไปตรงมา เมื่อตัณหาเป็นที่ก่อตัวของทุกข์ จะดับทุกข์ ก็คือต้องสละละตัณหา ไม่ให้ตัณหาเกิดมีขึ้นมาก่อปัญหาได้

แต่ตั้งที่ว่าแล้ว ตัณหาเกิดมีขึ้น ก็เพราะมีความไม่รู้คืออวิชชาเป็นโอกาสให้มันเกิดมีขึ้น ดังนั้นที่ว่าจะดับทุกข์ได้ก็ต้องละสมุทัยคือละตัณหาที่เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์นั้น ถ้าอวิชชายังมีอยู่ คนก็จะตัณหาไม่ได้ และตัณหาก็จะยังเกิดขึ้นมาอยู่นั่นเอง นี่คือถึงจุดตัดสินใจว่า จะละตัณหาได้ ก็ต้องดับอวิชชา (โดยมีวิชชาขึ้นมา) ดังนั้น การละตัณหาจึงไม่ใช่การที่คนจะมารบราต่อสู้กับตัณหา ซึ่งไม่มีทางสำเร็จ แต่คนต้องดับอวิชชาของตัวเอง เพื่อให้ตัณหาไม่มีโอกาสที่จะเกิดมีขึ้น พุดเป็นสำนวนว่า ต้องเรียกธรรมชาติให้มาจัดการกันเอง

เมื่ออวิชชาดับสลายหายไป หหมดความไม่รู้ เกิดมีความรู้แจ้งเท่าทันความจริงแท้ของธรรมชาติ เป็นวิชชาขึ้นมา ตัณหาก็ไม่เกิดไม่มี ทุกข์ก็ถูกละได้หมดหายไปตามธรรมดาของมันเอง

โดยนัยนี้ จึงมีพุทธพจน์ที่จำกัดความหมายของ**อริยสังข์**ข้อที่ ๓ คือ **นิโรธ** (ทุกข์-นิโรธ) แบบเต็มกระบวนปัจจัยการของธรรมชาติ ดังที่ตรัสว่า (อ.จ.ติก.๒๐/๕๐๑/๒๒๗)

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธอริยสังข์เป็นไฉน? เพราะอวิชชาจางคลายดับไปไม่เหลือ สังขารจึงดับ...วิญญูณ...นามรูป...สฬายตนะ...ผัสสะ...เวทนา...ตัณหา...อุปาทาน...ภพ...ชาติ...ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมดับไปอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสังข์

ถึงตรงนี้ ก่อนจะผ่านไป มีเรื่องที่ควรพูดแทรกสักหน่อย คือ ในเรื่องอริยสังข์นี้ มีคำที่ได้ยินได้เห็นกันจนจำแม่นว่า “ดับทุกข์” (เช่นว่า นิโรธคือความดับทุกข์) “ละตัณหา” “ละสมุทัย” (เช่นว่า จะดับทุกข์ได้ ก็ต้องละสมุทัย คือละตัณหา) ในเรื่องนี้ “ดับ” ถือว่าเป็นคำแปลของ “นิโรธ” อันนี้คุ้นกันดี ส่วน “ละ” แปลจากคำบาลีว่า “ปหาน”

ที่นี้ เรื่องภาษา เรื่องถ้อยคำนี้ ในหลายกรณี ต้องพูดจาชี้แจงกันให้เข้าใจให้ชัด คำว่าดับทุกข์ และละตัณหา ก็เป็นคำที่พระอาจารย์ทั้งหลายตั้งแต่โบราณ ห่วงใยและระวังว่าคนจะเข้าใจความหมายผิดเพี้ยนไป ไม่ถูกต้อง ในคัมภีร์มากหลาย จึงชี้แจงอธิบายเรื่องนี้ไว้

คำว่า “นิโรธ” ที่แปลว่าดับทุกข์ คนอ่านคนฟังมักเข้าใจง่าย ๆ ว่า เมื่อมีทุกข์หรือทุกข์จะเกิดจะมี ก็ดับมันเสีย ถ้าอย่างนั้น นิโรธที่ว่าดับทุกข์ ก็ต้องดับกันอยู่เรื่อย ท่านที่ถึงนิโรธ คงรู้วิธีและชำนาญในการดับทุกข์ แล้วก็ต้องทำการดับกันอยู่เรื่อยไป

ในคัมภีร์ทั้งหลาย ท่านคงห่วงใยว่าคนจะเข้าใจแค่นี้ ก็ชี้แจงไว้บ่อยครั้ง เช่น อธิบายว่า “นิโรธคือการไม่เกิดขึ้น” เป็น “อนุปปาตนิโรธ” คือความไม่เป็นไปในภพเป็นต้นอีกต่อไป มีใช้การแตกดับ (ดู *ปรมตถมยสูตร* ๒/๑๗๓) บางแห่งก็ว่า เพราะนิโรธคือความไม่เกิดขึ้นของกิเลสที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ จึงมีนิโรธคือความไม่เกิดขึ้นของทุกข์ (ปฏิติ.๒.๓/๓๕๕)

ส่วน “ปหานะ” ที่แปลกันว่า “ละ” นั้น คัมภีร์แห่งหนึ่งอธิบายว่า ปหานะ-ละ คือการทำให้ถึงภาวะที่ไม่มีการเกิดขึ้นได้เป็นธรรมดา (ดู *ปรมตถมยสูตร* ๓/๖๒๕) อีกแห่งหนึ่งอธิบายให้เห็นว่า คำว่า “ละ” คือ ปหานะนั้น ก็ตรงกับนิโรธคือดับ ในความหมายว่าเป็นการไม่เกิดขึ้น โดยกล่าวไว้ว่า “อีกอย่างหนึ่งนิโรธ คือการไม่เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมมีไม่ได้ โดยปราศจากจากนิโรธ คือการไม่เกิดขึ้นแห่งตัณหาที่ทำให้มีทุกข์นั้น” (อ.จ.ฎิ.๒/๑๘๗)

เอาละ เรื่องคำว่าละ ว่าดับ พอแค่นี้ก่อน แต่ขอแถมหน่อยหนึ่งว่า ผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้า พระไตรปิฎก อ่านคัมภีร์ เมื่อจะอ้างที่มา จะบอกหลักฐาน หรือบอกอาคตสถานในพระไตรปิฎกนั้น ควรอ้างพระไตรปิฎกบาลี ซึ่งเป็นตัวจริง ไม่ควรอ้างพระไตรปิฎกฉบับแปล เพราะนอกจากไม่ใช่ตัวจริง ไม่เป็นต้นแบบแล้ว ก็อาจทำให้สับสน เช่น เลขข้อตรงกับพระไตรปิฎกบาลี แต่เลขหน้าไม่ตรงกัน

พระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทย ช่วยเชื่อมต่อผู้อ่านผู้ใช้ให้เข้าถึงพระไตรปิฎกบาลี แต่ยังมี ความถูกต้องที่จะใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินได้ไม่เพียงพอ ควรใช้เป็นหนังสือประกอบ หรือเป็นคู่มือสำหรับ ช่วยในการศึกษาพระไตรปิฎกตัวจริง คือพระไตรปิฎกบาลีนั้น (ถ้าจะอ้างพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทย ฟังบอกให้ชัดว่า เป็นฉบับแปลชื่อนั้นๆ)

รู้ทันทุกข์ หยั่งถึงสมุทัย

ก็มองเห็นทางไม่เกิดทุกข์

เมื่อก็ได้พูดกันมาในเรื่องอริยสัจ ถึงข้อที่ ๓ คือนิโรธ คราวนี้ก็มาถึงข้อที่ ๔ เป็นข้อสุดท้าย

เรื่องอริยสัจนี้ ถ้าจะพูดให้คนทั่วไปรู้จักง่ายขึ้น ก็ให้นึกถึงการแก้ปัญหาก็รู้ว่าเป็นเรื่องที่จะต้องแก้ไข คนเจอทุกข์ ก็รู้ว่าเป็นเรื่องที่จะต้องดับต้องทำให้หายหมดไป ถ้าจะให้ดี อย่างของท่าน ก็ต้องถึงขั้นทำให้มันไม่เกิดขึ้นได้อีก

ที่นี้ เมื่อเจอปัญหา และจะแก้ไข ก็ยกปัญหานั้นขึ้นมาตั้งเป็นตัวประเด็นที่จะพิจารณา เป็นจุดตั้งต้น โดยที่ว่าเป็นปัญหานั้นเป็นข้อที่จะต้องศึกษาให้รู้เข้าใจว่าเป็นเรื่องอะไร เนื้อตัวของปัญหาเป็นอย่างไร เกี่ยวกับอะไร มีใครมีอะไรเกี่ยวข้อง นี่เป็น **ขั้นที่ ๑**

ที่นี้ต่อไป **ขั้นที่ ๒** สืบสาวที่มาที่ไป ค้นหาเหตุปัจจัย เงื่อนไขอะไรอยู่ตรงไหน จุดไหนเสียหาย ติดขัดขาดเกินอะไร จับให้ได้ว่าอะไรเป็นต้นตอเป็นเหตุเป็นปัจจัยภายนอกภายในที่จะต้องกำจัดแก้ไข

จากนั้น **ขั้นที่ ๓** เมื่อจับจุดเงื่อนไขของปัญหา รู้สาเหตุชัดเจนแล้ว ก็ตั้งเป้าว่าจะแก้ปัญหาคำจัดสาเหตุของปัญหานั้นให้สำเร็จ ฟันจากสภาพปัญหา เล็งผลสำเร็จให้เห็นให้เป็นสภาพซึ่งตั้งตามเลิศ ประเสริฐอย่างนี้ๆ ที่ตั้งขึ้นเป็นจุดหมาย

จากนั้นก็มาถึง **ขั้นที่ ๔** วางแผนปฏิบัติการ และกระบวนการวิธีดำเนินการ ที่จะทำให้สำเร็จ บรรลุผลที่เป็นจุดหมายนั้น

ความรู้หลัก มองเห็นระบบของอริยสัจ เป็นหลักการดับทุกข์แก้ปัญหาก็ฟังตระหนักรู้ ก็มี ๔ ข้อ เป็น ๔ ขั้น นั้น

ที่นี้ก็อย่างที่พูดกันมายาวแล้ว ปมของปัญหา ก็คือการที่สิ่งทั้งหลายมันคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ มันเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยซึ่งเป็นกฎธรรมชาติของมัน มันหาได้เป็นไปตามความปรารถนาของมนุษย์ไม่ ส่วนมนุษย์นี่ก็มีความอยากนั้นอยากนี่ เกิดความปรารถนาอย่างนั้นอย่างนี้อยู่เรื่อย เหมือนดังว่ามีชีวิตอยู่ด้วยความอยาก อยู่ด้วยความอยาก เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็ย่อมเกิดการปะทะสวนทางกัน ความอยากความต้องการของมนุษย์ก็ย่อมถูกขัดขวาง ถูกบีบคั้น มีความขัดแย้งกันอยู่เรื่อยไป นี่คือการที่เรียกว่าเป็นทุกข์ และเมื่อมองเห็นตามที่ว่านี้ สิ่งทั้งหลายก็จึงอยู่ในภาวะที่จะก่อให้เกิดอาการที่เรียกว่าเป็นทุกข์นี้แก่มนุษย์ได้เสมอทุกเมื่อ

ที่จริง สิ่งทั้งหลายนั้น ตามสภาพของตัวมันเอง มันก็มีการเกิดดับ ไม่คงอยู่ในภวะนั้น ตลอดไป ที่เรียกว่า ทุกข์ ตามธรรมดาของมันเองอยู่แล้ว มันเป็นอย่างนั้นของมันเอง ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับอะไรกับเราเลย

ที่นี้พอมนุษย์ไปสัมพันธ์กับมัน มนุษย์มีความอยากมีความต้องการของตัว มนุษย์ก็ต้องการให้สิ่งนั้นคงอยู่อย่างนี้ ให้สิ่งนี้เป็นไปอย่างนั้น ในเมื่อสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นมันมีสภาพเป็นอนิจจัง เปลี่ยนแปลงไป คงอยู่อย่างเดิมไม่ได้ เรียกว่าทุกข์ แล้วก็เป็นอนัตตา ปรากฏตัวออกรูปมาโดยไม่เป็นไปตามความปรารถนาของใคร แต่เป็นไปตามธรรมดาของมัน ตามเหตุปัจจัยของมัน มันก็ไม่สามารถอยู่ในภวะที่เราต้องการ ไม่สามารถเป็นไปอย่างที่เราปรารถนา ไม่สามารถยื่นตัวออกตัวมาอย่างที่เราชอบใจ ภวะที่มันถูกปัจจัยบีบคั้นให้คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ซึ่งเป็นทุกข์ของมันนี้ ก็เลยเหมือนกับจะย้ายเข้ามาเป็นอาการในจิตใจของมนุษย์ เรียกว่า เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมาในใจของมนุษย์

นี่แหละ สิ่งทั้งหลายนั้น สภาพที่เด่นของมัน เป็นอาการปรากฏ ก็คือการที่มันไม่คงอยู่ในภวะนั้นๆ ที่เราเรียกว่า ความเปลี่ยนแปลง ฉะนั้น ในความเป็นอนิจจัง ทุกข์ อนัตตานั้น สภาพที่ปรากฏแก่มนุษย์ คือ ทุกข์ ได้แก่อาการที่มันไม่คงอยู่ในภวะอันนั้น จะเรียกว่า ความเปลี่ยนแปลง หรืออะไรก็เป็นศัพท์รวมๆ

เรามักเอาคำว่าเปลี่ยนแปลงนี้ ไปหมายถึงอนิจจัง ที่จริง อนิจจังยังไม่ใช่เปลี่ยนแปลง แต่มันเป็นภวะเกิดดับๆ แล้วทุกข์ ไม่คงอยู่ในภวะนั้น จึงเรียกรวมว่า ความเปลี่ยนแปลง คือ ทั้งอนิจจัง ทุกข์ เรียกรวมว่าความเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะโยงไปหาอนัตตาด้วย ถ้าว่าในแง่ของสังขารทั้งหลาย ก็คือเป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยปรากฏตัวตามสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น ไม่เป็นตัวตนยืนตัว อย่างในคำบาลีที่ตรัสทั่วไปว่า อนิจจํ ทุกขํ วิปริณามธมมํ คือ ไม่เที่ยง คงทนอยู่ (ในสภาพเดิม) ไม่ได้ มีความผันแปรไปเป็นธรรมดา นี่คือ จากอนิจจัง และทุกข์ ก็ปรากฏเป็นความเปลี่ยนแปลง สภาพเดิมหายไป ปรากฏสภาพใหม่ไปเรื่อยๆ ไม่คงตัวไม่ยืนตัว เป็นอนัตตา

เป็นอันว่า ในสภาพที่เป็นอนิจจัง ทุกข์ อนัตตานั้น สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏแก่มนุษย์นั้น ปรากฏในภวะที่มีความเป็นไปต่อเนื่องตลอดเวลา โดยไม่คงอยู่ในสภาพนั้นๆ จึงมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ เมื่อมันมาสัมพันธ์กับความอยากความปรารถนาความต้องการของมนุษย์ ก็จึงเกิดเป็นความขัดแย้งขึ้นมา เกิดเป็นอาการที่ไม่ได้ตามปรารถนา ขัดแย้งต่อความปรารถนา กดอัดบีบคั้นจิตใจของมนุษย์ เรียกว่า เกิดมีทุกข์ขึ้นมา

เพราะฉะนั้น ตามสภาพที่ว่ามานี้ สิ่งทั้งหลายจึงเป็นที่ตั้งของทุกข์ได้ทั้งสิ้น โดยมีเงื่อนไขว่า ถ้ามนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับมันโดยเอาใจอยากของตัวเข้าไปยึด โดยไม่รู้เท่าทันสภาพความเป็นจริงของมัน อยู่กับความไม่ตระหนักรู้ เอาแค่รู้สึกถูกใจชอบใจ ก็อยากได้อยากเอา คือเป็นความอยากที่เรียกว่า **ตัณหา** เป็นความอยากที่มีอวิชชาหนุนหลังอยู่

ที่นี้พออยากแล้ว ก็ยึดติดค้างคาใจว่ามันจะต้องเป็นอย่างนั้น ต้องอยู่ในภวะอย่างนี้ ที่ตัวปรารถนา ความยึดติดถือมั่นค้างคาใจนี้ เรียกว่า **อุปาทาน** ก็คือความอยากที่แรงขึ้นมาเป็นความยึดว่า จะต้องเป็นอย่างนี้ ต้องเอาอันนี้ ต้องเอาอย่างนี้ เป็นภวะจิตที่สำคัญของมนุษย์ ที่ขัดกับความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายที่มีความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่คงอยู่ในภวะนั้นๆ เปลี่ยนแปลงเรื่อยๆ ไป

เมื่อมีความขัดแย้งอย่างนี้ ก็เกิดความกระทบกระทั่งกดดันบีบคั้นขึ้นมาในตัวคนนั่นเอง เมื่อตัณหาเป็นอุปาทาน อยากมาเป็นยึดค้างคาอยู่อย่างนั้น พออุปาทานนี้เข้าไปยึดอะไรๆ ก็ขัดขึ้นฝืนกับความเป็นไปของสิ่งนั้นๆ ตามที่เป็นความจริงของมัน ก็ทำให้มนุษย์เกิดภาวะที่เรียกว่า **ทุกข์** ขึ้นมา เพราะไม่ได้ตามปรารถนา เกิดความบีบคั้นขัดแย้ง ฝืนความปรารถนา ไม่อยู่ในภาวะสมใจอยากอย่างที่ต้องการ

ดังที่ว่าแล้ว สิ่งทั้งหลายที่มนุษย์เข้ายึดไปถือด้วยอุปาทานนี้ ทำให้เกิดทุกข์ได้ทั้งสิ้น คือเป็นทุกข์ขึ้นมาในใจในตัวของคน อย่างที่ได้บอกแล้วว่า จากทุกข์ที่มีอยู่ในธรรมชาติตามธรรมดาของมัน ก็เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมาในใจของคน

ย้ำว่า สิ่งทั้งหลายทั้งหมดทั้งปวง ที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องนั้น ตัวมันเองเป็นทุกข์ไปตามสภาพของมัน แล้วมันก็เป็นที่ตั้งของทุกข์สำหรับมนุษย์ หมายความว่ามันมีศักยภาพที่จะก่อให้เกิดทุกข์แก่มนุษย์ได้ โดยมีเงื่อนไขว่า ถ้ามนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับมันด้วยอุปาทาน

ตามทีว่านี้ สิ่งแรกที่มนุษย์จะต้องตระหนักไว้ ในการที่จะเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายนั้น ก็คือจะต้องรู้เข้าใจว่าเราจะสัมพันธ์กับมันอย่างไร จึงจะถูกต้อง ถ้าเราเข้าไปสัมพันธ์ด้วยความอยากที่เป็นตัณหา แล้วอุปาทานตามมา ก็จะได้ความทุกข์ และการที่เราเข้าไปสัมพันธ์ด้วยตัณหา ตามด้วยอุปาทานนั้น ก็เป็นเพราะเราไม่รู้เข้าใจความจริงของสิ่งเหล่านั้น

ที่นี้ การที่จะสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้น ให้เกิดผลดีแก่ชีวิต เราจะต้องทำ ต้องปฏิบัติอย่างไร

บอกแล้วว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามธรรม ดังนั้นเราจะมาเอาแค่ตามความอยากตามใจปรารถนาของเราไม่ได้ การที่เราจะทำจะปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดี ก็จึงต้องทำต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของมัน เช่นตามทีมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยเป็นต้น เราจะทำอย่างไร จึงจะให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของมัน ที่จะให้เกิดผลดีได้ เราก็ต้อง รู้ความจริงของมัน เช่นความจริงที่ว่ามันเป็นไปตามเหตุปัจจัย แล้วเราก็ต้องรู้เหตุปัจจัยเหล่านั้น นี่คือ เราต้องเปลี่ยนจากการที่ได้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายด้วยตัณหา อุปาทาน หันมาเป็นการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญา เอาปัญญาเข้ามา

อย่างที่ว่าแล้ว ตัณหาอุปาทานนั้น คือเอาความอยากความยึดเข้าว่า มันไม่ได้เกิดจากปัญญา ไม่มีความรู้ แต่มันมีมูลมีฐานที่รองรับอยู่ คืออวิชชา มีความไม่รู้อยู่ในกันบังทำให้เราไปสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย โดยเอาแต่อยากเอาแต่ยึดหมายมันจะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ โดยขาดความรู้เข้าใจมองไม่ถึงสภาพที่เป็นจริง นี่คืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน มาเข้าชุดกันอยู่ ที่นี้ พอเราเอาปัญญาเข้ามา อวิชชา สลาย ตัณหา อุปาทาน ก็หายไปด้วย

อยู่กับค้นหา นอกจากทุกข์ระทม ก็จมอยู่ในวิชา อยู่ด้วยปัญญา ใจเป็นอิสระ ชีวิตก็พัฒนา

เป็นอันว่า เราต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตใหม่ ให้ปัญญามานำการดำเนินชีวิตให้มากขึ้น บอกแล้วว่า สิ่งทั้งหลายนั้น เนื้อตัวของมันก็เป็นธรรมชาติที่มีธรรมชาติของมันอย่างนั้นเอง มันเป็นไปตามธรรมชาติ คือความจริงของปัจเจกการ มีการเกิด-ดับๆ ต่อเนื่องไป ไม่คงอยู่ในภาวะเดิม เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย เราต้องรู้เท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลายอันนี้

เมื่อรู้เข้าใจความจริงแล้ว เราต้องการให้อะไรเป็นอย่างไร ก็ไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจความต้องการนั้น แต่เรากำหนดรู้ความต้องการ แล้วก็ไปศึกษากระบวนการเหตุปัจจัยที่จะให้เป็นอย่างที่ต้องการ เมื่อจับเหตุปัจจัยได้แล้ว เราก็สามารถปฏิบัติต่อมันให้เกิดผลดีได้ตามที่ต้องการ นี้เรียกว่า เป็นความสัมพันธ์หรือปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญา เปลี่ยนจากความสัมพันธ์ด้วยวิชาค้นหา อุปาทาน มาเป็นความสัมพันธ์ด้วยปัญญา

ความสัมพันธ์ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญา จะทำให้เกิดผลดีแก่เราพร้อมทีเดียว ๒ อย่าง คือ

หนึ่ง เราเป็นอิสระ จากการที่เรามองสิ่งทั้งหลาย โดยรู้ตามความเป็นจริงว่ามันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน มันจะเป็นอย่างไร ก็ขึ้นต่อเหตุปัจจัยนั้น มันไม่ขึ้นต่อความปรารถนาของเรา เราก็พ้นจากอำนาจความอยากหรือตัณหาของเราได้ คือเราจะไม่ปล่อยใจของเราให้ถูกความอยากจูงไป พอเราเอาตัวพ้นจากความอยากออกมาได้ อยู่ด้วยปัญญา ว่าไปตามความเป็นจริง จิตใจก็เริ่มเป็นอิสระ ตั้งท่าทีของความรู้ขึ้นมา

สอง เมื่อใจมีท่าทีเป็นอิสระที่จะอยู่กับความรู้แล้ว ด้วยความตระหนักว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เรากำหนดรู้ภาวะที่พึงต้องการแล้ว เราจะทำเหตุปัจจัยให้มันเป็นไปอย่างนั้น เราก็ไปศึกษากระบวนการเหตุปัจจัย คือปัจเจกการ พอจับเหตุปัจจัยได้แล้ว ก็ทำการที่เหตุปัจจัย แก่ไขให้ตรงเหตุปัจจัย ได้แค่นี้ ก็แค่นั้น

เมื่อเราศึกษาและทำการตามเหตุปัจจัย เราก็ได้พัฒนาตนอยู่เรื่อย เพราะว่าเราจะรู้เข้าใจเหตุปัจจัย และจะทำการให้สำเร็จตามเหตุปัจจัยนั้นได้ เราก็ต้องพัฒนาตัวเอง โดยเฉพาะสำคัญที่สุด ก็คือพัฒนาปัญญา เมื่อมีปัญญา รู้เข้าใจความจริงมากขึ้น เราก็ปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นถูกต้องตรงจุด ได้ผลดียิ่งขึ้นๆ

ที่ว่ากำหนดรู้ความต้องการนั้น ชั้นแรกก็ให้ชัดว่าเราต้องการอะไร หรืออะไรคือสิ่งที่เราต้องการ แต่ไม่ใช่แค่นั้น ยังรู้ยิ่งขึ้นไปอีกให้ทั่วพร้อม เช่นว่า ความต้องการของเรานั้น เป็นความต้องการที่ถูกต้อง ที่สมควร ที่ไม่เบียดเบียน ไม่ทำให้เสียหาย แต่เกื้อกูลเป็นประโยชน์ อาจจะเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ๆ ถ้าเก่ง ก็สามารถปรับความต้องการไปตามที่ปัญญาว่าดีแล้วด้วย

ที่ว่ามานี้เป็นหลักใหญ่ มี ๒ อย่าง หนึ่ง มีท่าทีที่จิตใจจะเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อตัณหาของตัวเอง ตั้งแต่ท่าทีการมองตามเป็นจริง ก็ทำให้จิตใจเป็นอิสระขึ้นมาแล้ว และที่เป็นอิสระนั้น ก็หมายถึงว่าจะพ้นไปจากปัญหาความทุกข์ด้วย เพราะเมื่อรู้ทันว่าสิ่งทั้งหลายจะไม่คงอยู่ในภาวะนั้น และจะไม่เป็นไปตามใจปรารถนาของเรา แต่มันจะเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราก็หลุดออกมาจากอำนาจของความอยากความปรารถนา ไม่มีตัณหาบงคับขั้บตันตัว เราก็พ้นจากทุกข์ไปชั้นหนึ่ง

แล้ว สอง ก็คือ เอาปัญญามาใช้ในการศึกษาเหตุปัจจัย แล้วก็ปฏิบัติตามเหตุปัจจัย นอกจากได้พัฒนาตัวเอง ได้พัฒนาปัญญาขึ้นไปเรื่อยๆ แล้ว ก็จะทำการนั้นได้ผลดีขึ้น อันนี้เมื่อได้ผล ได้แค่ไหน ก็ตามเหตุปัจจัย เราก็รู้ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น เมื่อทำไปแล้วได้ผลหรือไม่ได้ผล เราก็รู้เข้าใจความเป็นไปตามเหตุปัจจัย แล้วเราก็จะไม่ทุกข์ ที่ไม่ได้ตามที่ต้องการ หรือถ้ายังทุกข์ ก็น้อยเป็นอันว่า ได้พัฒนาชีวิต ทั้งมีปัญญาสามารถมากขึ้น และมีชีวิตที่เป็นสุข ห่างหายคลายทุกข์เบาสบายมากขึ้น

ที่พูดมาว่า ความสัมพันธ์ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญา ทำให้ได้พัฒนาชีวิตไปด้วยนั้น โดยตรงก็คือพัฒนาปัญญา ที่จะพ่วงการพัฒนาจิตใจมาด้วย เริ่มตั้งแต่พัฒนาคุณสมบัติสำคัญที่ว่า แล้วเมื่อ ก็คือพัฒนาความต้องการ หรือความอยาก ความปรารถนา

พัฒนาความต้องการ เป็นฐานของชีวิตที่มีความสุข

ได้พูดไว้มากแล้วข้างต้นในเรื่องความอยาก ความปรารถนา ความต้องการ ที่เรียกว่าตัณหา ซึ่งมากับอวิชชา คือไม่ต้องมีความรู้ แต่เอาแค่รู้สึก ว่าไปเล่นไปตามความรู้สึก เช่น รู้สึกถูกตา ถูกหู ถูกจมูก ถูกลิ้น แล้วก็ชอบใจ อยากได้อยากเอา โดยมีตัวตนขึ้นมาตั้งท่ารอจะเป็นผู้ได้ ผู้เอา เป็นผู้เสพ เป็นเจ้าของ เป็นผู้ครอบครอง

ที่นี้ก็มีความอยาก ความปรารถนา ความต้องการ อีกแบบหนึ่ง อย่างเช่นมองเห็นว่าอะไร อยากรู้อย่างไร ถูกต้อง ดีงาม มีคุณค่า เป็นประโยชน์ ก็อยากทำ อยากให้สำเร็จ อยากให้เป็นอย่างนั้น เช่นว่า มองดูในครัว ในบ้าน ก็อยากเก็บกวาดจัดทำให้สะอาดเรียบร้อย ครอบครัวยุติได้มีความสุข หรือกว้างออกไป ในถิ่นในหมู่บ้าน อยากให้ชุมชนอยู่กันดี มีบริเวณและถนนหนทางสะอาดเรียบร้อย ปลอดภัย ปลอดภัย ปลอดภัย ไร่ชยะ มีต้นไม้ร่มรื่น ก็ไปดูแลรักษาไปจัดไปทำ ชวนกันไปปลูกต้นไม้เป็นต้น เพื่อให้เป็นอย่างนั้น ถ้าเป็นหมู่บ้านในถิ่นห่างไกลที่ค่อนข้างแห้งแล้ง ก็อยากให้มีแหล่งน้ำที่จะได้อาศัยเป็นที่มั่นใจในระยะยาว ก็ออกไป ชวนกันไปขุดสระน้ำ บ่อน้ำประจำหมู่บ้าน อะไรทำนองนี้ ความอยาก อย่างนี้ไม่เป็นตัณหา แต่เรียกว่า **ฉันทะ**^๑

เทียบให้เห็นง่ายๆ ระหว่างความอยากที่เป็นตัณหา กับความอยากที่เป็นฉันทะ

คนหนึ่งอยากกินของอร่อย เอาแต่อาหารที่มีรสชาติถูกปากถูกลิ้นอย่างดี อาจจะต้องมีเครื่องปรุงแต่งเสริมรสชาติมากๆ ถ้าไม่รู้สึกรอร่อย ก็กินน้อยๆ หรือไม่ยอมกิน ถ้ารู้สึกอร่อยมาก ก็กินมากจนอืดอืดแน่นท้อง นี่คือการกินด้วยความอยากที่เป็น **ตัณหา**

^๑ “ฉันทะ” นี้ ตามปกติ โดยทั่วไป เป็นคำพ้อง มีความหมายกว้างๆ เป็นกลางๆ ว่า พอใจ ชอบใจ ใฝ่ใจ อยาก ปรารถนา ใช้ในทางร้าย ก็ได้ ในทางดี ก็ได้ ในที่นี้มากมายหลายแห่ง ท่านใช้คำว่าฉันทะ หมายถึงตัณหาตนเอง แต่ในการปฏิบัติธรรม ก็จะเน้นการมีฉันทะในความหมายที่ดี คือเป็นกุศลฉันทะ ได้แก่ฉันทะอย่างที่พูดกันมาที่นี้

เพื่อให้ไม่สับสน โดยทั่วไปจึงแยกว่า ๑. อกุศลฉันทะ หรือตัณหาฉันทะ เรียกว่า **ตัณหา** ๒. กุศลฉันทะ หรือธรรมฉันทะ หรือกุศลธรรมฉันทะ หรือกัตตุกัมยตฉันทะ คือความอยากทำ (ให้มันดี) หรือสภาวะฉันทะ เรียกว่า **ฉันทะ**

บางแห่งท่านแยกโดยใช้คำว่า “ปตฺตนา” คือความอยากความปรารถนา เป็นคำกลาง โดยบอกว่าความอยากความปรารถนานั้น มี ๒ อย่าง คือ ๑. ตณฺหาปตฺตนา ความปรารถนาที่เป็นตัณหา ๒. ฉนฺทปตฺตนา ความปรารถนาที่เป็นฉันทะ (เช่น ม.ข.๑/๔๕) เมื่อได้เห็นคำอธิบายอย่างนี้ ก็จะพอคลายความสับสน

อีกคนหนึ่งอยากกินพอดี อยากปฏิบัติตามหลักการกินอย่างถูกต้อง ที่เรียกว่ารู้จักประมาณในการเสพบริโภค (โภชนมัตตัญญุตาน) ซึ่งเป็นการกินแค่พอดี (พอดีโดยปริมาณ และพอดีโดยคุณภาพ พอดีแก่ความต้องการของร่างกาย ที่จะให้มีสุขภาพดี มีความแข็งแรงเหมาะพอที่จะใช้ดำเนินชีวิตทำ กิจหน้าที่ได้อย่างดี มีรสชวนกินพอควรแก่เหตุผล) แล้วก็ทำก็กินให้พอแก่ความมุ่งหมายนั้น นี่คือการกิน ด้วยความอยากที่เป็น **ฉันทะ**

ฉันทะนี้ มีได้ตั้งแต่การปฏิบัติเรื่องราวสามัญในชีวิตประจำวัน ไปจนถึงการปฏิบัติที่จบถึง จุดหมายของพระพุทธศาสนา ดังเช่นตัวอย่างที่พระอานนทยกขึ้นมาให้ดู (ส.ม.๑๙/๑๑๖๗-๘/๓๕๙) คือ ฉันทะที่อยากจะไปวัด (เพื่อจะได้พบพระ จะได้ฟังธรรม) แล้วก็ฉันทะที่ปรารถนาจะบรรลุอรหัตตผล (จนโท...อรหตตปตติยา)

เห็นได้ไม่ยาก ดังได้บอกแล้วว่า ความอยากแบบตัณหานั้นมากับอวิชชา ความไม่รู้ อย่างเรื่องกิน อาหารที่เอาแค่นี้ให้ตัวตนได้เสพความรู้สึกอร่อย ไม่ต้องรู้ไม่ต้องนึกไม่ต้องตระหนักถึงประโยชน์ที่เป็น ความมุ่งหมายของการกินอาหารนั้น ไม่ใส่ใจไม่คำนึงถึงคุณโทษของการกินแค่ตามความรู้สึกนั้น คือ ไม่ต้องใช้ปัญญาเลย จะกินหรือไม่ กินมากหรือกินน้อย อยู่ที่ความรู้สึกอร่อยหรือไม่ อร่อยแค่ไหน เท่านั้น

ส่วนการกินและการทำอะไรต่างๆ ด้วยฉันทะนี้ เป็นเรื่องของปัญญาที่มีอยู่แล้วตั้งแต่ต้น โดยรู้เข้าใจคุณค่าประโยชน์ความมุ่งหมายของการกินการทำงานทำการนั้นๆ โดยตระหนักอยู่แล้ว และมีความเป็นเหตุเป็นผลในการกระทำไปเรื่อยโดยตลอด

การกินการเสพการทำอะไรต่างๆ ที่เป็นไปด้วยแรงของตัณหานั้น ก็โดยมุ่งจะสนองความรู้สึก ซึ่งเป็นของส่วนตัว จึงทำให้เกิดมีความยึดถือตัวตนขึ้นมาเป็นตัวตั้งรับที่จะได้จะเอาจะเสพจะเป็น เจ้าของเป็นผู้ครอบครองเป็นต้น อย่างที่ว่าแล้ว จึงเป็นที่มาของความรู้สึกคับแคบแบ่งแยก นั่นก็ด้าน หนึ่ง แล้วพร้อมกันนั้น ความสุขที่ปรารถนา ก็จะมีในขอบเขตที่คับแคบด้วย คือ สุขต่อเมื่อได้เสพ ความรู้สึกนั้น

ยิ่งกว่านั้น ในกรณีที่จะต้องใช้เรี่ยวแรงเพียรพยายามทำงานทำการอะไรๆ แล้วจึงจะได้ผลที่ ตัณหาต้องการมาให้ตัวตนได้เสพความรู้สึกสมความปรารถนา การเพียรพยายามทำงานนั้นจะ กลายเป็นเงื่อนไขที่ฝืนความอยากความปรารถนาของตัณหา การทำงานทำการจึงกลายเป็นความ ทุกข์ ทำให้เกิดความฝืนจิตจำใจเป็นทุกข์ทั้งในการทำงาน และในการที่ต้องรอว่าจะได้สิ่งที่ต้องการมา เสพความรู้สึกสนองความต้องการนั้น

ส่วนการทำอะไรต่างๆ ที่เป็นไปด้วยแรงของฉันทะนี้ ตรงกันข้าม คือเป็นเรื่องของความปลอด ไปร่งโล่งเบามีความสุขไปเรื่อยโดยตลอด เริ่มต้น ฉันทะต้องการหรืออยากให้เกิดให้มีภาวะที่ดีที่งาม เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของสิ่งนั้นๆ เอง (ไม่ต้องมีตัวตนขึ้นมารับสมอ้าง) เช่น อยากให้ชีวิตมีสุขภาพดี อยากให้ต้นไม้แข็งแรงมีกิ่งใบดอกผลสมบูรณ์งดงาม อยากให้สนามหญ้าสดเขียวสะอาดเรียบรื่น ใจ รักอยากให้เป็นอย่างนั้นแล้ว ก็ลงมือพยายามทำการทั้งหลาย ที่จะให้สำเร็จเป็นผลอย่างนั้น เมื่อมี ฉันทะอย่างนี้ โดยที่การทำงานเป็นเหตุโดยตรงของผลที่ต้องการ พอลงมือทำการงานนั้น ก็จะมี ความสุขไปเรื่อยตั้งแต่เริ่มต้น แล้วก็สุขมากขึ้นๆ ไปจนสำเร็จผล เรียกว่าทำงานด้วยความสุข

คนมีฉันทะแรงเข้ม ไม่ถูกตัณหาผูกมัดใจให้คับแคบแบ่งแยก จิตใจเปิดโล่งกว้าง พบเห็นอะไรที่โหนดงามสมบูรณ์ ก็ชื่นจิตสมใจมีความสุข พบอะไรยังไม่ดี เห็นคนไหนมีทุกข์ ก็จะไม่แกล้งทำสิ่งนั้นๆ ให้ดี ให้คนนั้นๆ มีความสุข เขาจึงมีงานมีการมีอะไรๆ ที่จะทำด้วยฉันทะอย่างมีความสุขได้เรื่อยไป

สภาพที่ดั่งงาม ภาวะที่สดใสสมบูรณ์ของสิ่งทั้งหลายทั่วๆ ไปนั้น ให้ผลดีเป็นประโยชน์อย่างสาธารณะแก่ทุกคนทุกชีวิต หรือเป็นของกลาง เมื่อคนมีฉันทะมาทำ ก็ง่ายที่จะชวนใจคนอื่น ๆ ให้เกิดมีฉันทะมาร่วมด้วยเป็นสมานฉันท์ ทำให้หมู่ชนสามัคคี มามีความสุขในการทำงานทำความดีร่วมกัน

ข้อที่น่ายกขึ้นมาเน้นมาย้ำลงท้ายไว้ คือที่ได้พูดถึงตัณหา ซึ่งทำให้คนไม่อยากทำงาน แต่จำเป็นจำใจต้องทำ เพราะการทำงานนั้นเป็นเงื่อนไข ที่จะให้ตนได้ผลตอบแทนที่ต้องการ เมื่อคนทำงานอย่างเป็นเงื่อนไข เขาก็ไม่เต็มใจไม่ตั้งใจทำงานให้สำเร็จอย่างดีที่สุด ได้แค่จำใจทำไป คนก็ไม่มีความสุขในการทำงาน และงานก็ไม่ได้ผลอย่างเป็นเลิศ

เรื่องนี้เป็นสภาพของมนุษย์ในสังคมที่เจริญด้วยระบบสมมุติ คือการวางข้อตกลงตามเงื่อนไขต่างๆ ที่ยอมรับร่วมกัน เช่นที่พูดบ่อยๆ ว่า คนมารับจ้างทำสวน โดยยอมรับตามเงื่อนไขว่า เขาทำงานสวนนั้น ๑ เดือน เขาจะได้รับเงินจากนายจ้าง ๕,๐๐๐ บาท

ในกรณีนี้ ถ้าคนทำสวนมีใจอยู่ได้อ่านาจตัณหา ก็คิดรอแต่จะเอาเงินจะได้เงินมาหาของเสพให้มีความสุขไปทีละเดือนๆ แต่ระหว่างนั้น ทุกวัน เขาต้องจำใจทุกข์ทนทำงานที่เป็นเงื่อนไขทำสวนนั้นไปโดยไม่มีความรักสวนรักต้นไม้ที่จะอยากทำงานทำสวนนั้นให้ขงงามมีผลอย่างดี อย่างนี้คือที่ว่า งานก็ไม่ได้ผล คนก็เป็นทุกข์ และเป็นทุกข์เกินปกติด้วย เพราะนอกจากเป็นทุกข์ที่ต้องฝืนจิตจำใจในการทำงานทุกวันแล้ว ยังทุกข์ซ้อนเติมเข้ามาอีก ที่ต้องทนรอตั้งเดือนกว่าจะได้สิ่งที่ต้องการมาเสพสนองความต้องการนั้น

ปัญหาของระบบสมมุติในการสนองเงื่อนไขอย่างที่ว่านั้น ควรแก้ไขให้ได้ผลจริงจัง ด้วยการพัฒนาคนอย่างถูกต้อง เริ่มด้วยให้มีปัญญารู้ทันระบบสมมุติในการยอมรับเงื่อนไขนั้นๆ ว่ามันเป็นเพียงกลไกที่จะช่วยขับเคลื่อนสังคมมนุษย์ให้ก้าวไปได้ ตัวคนจะต้องไม่เป็นทาสทางปัญญาของเงื่อนไขนั้น โดยรู้เข้าใจเท่าทันว่าการทำงานเป็นตัวแท้ตัวจริงที่ต้องการของการวางเงื่อนไขนั้น จะต้องมองเห็นคุณค่าประโยชน์ความดีงามความสำคัญของงานและผลที่หมายของงานนั้นอย่างตระหนักรู้ที่จะมีฉันทะมีใจใฝ่รักอยากทำงานนั้นให้สำเร็จผลดีที่ดีที่สุดเป็นอย่างเลิศ ส่วนค่าจ้างเงินเดือนผลตอบแทนก็ต้องได้ต้องมีไว้เป็นหลักประกันความมั่นคงของชีวิตและครอบครัว ทำให้มีความมั่นใจไว้กังวลด้านชีวิตส่วนตัว ช่วยหนุนให้ทุ่มแรงทุ่มใจให้แก่การทำงานนั้นได้เต็มที่

เมื่อมีฉันทะ ใจมุ่งไปในการทำงานด้วยฉันทะ ตัณหาก็เจียบหาย เรียกว่าถูกละไปเอง ทุกข์ที่ผูกอยู่กับตัณหาก็หายไปด้วย และด้วยฉันทะซึ่งสนองด้วยการทำงานที่จะให้สำเร็จอย่างดี ก็มีมีความสุขในการทำงานนั้น ซึ่งเป็นความสุขที่ยืนยาว เป็นสุขอยู่ในเนื้อตัวของชีวิตเอง ไม่ใช่สุขแค่ได้เสพไปคราวหนึ่งๆ

แต่ที่ว่ามานี้ ก็ขอให้ทราบด้วยว่า แม้จะยังหาความสุขจากการสนองตัณหาบ้าง สำหรับคนทั่วไป เหล่าชาวบ้าน ท่านไม่ว่าอะไร เพียงแต่ขอให้มิชอบเขต มีขีดขั้น เท่าที่จะไม่เป็นเหตุให้เบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น พร้อมทั้งรู้ทันเมื่อมันวุ่นใจนักกว่า ก็อย่างนี้แหละ มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ที่สำคัญก็คือ ไม่ละเลยการพัฒนาตัวเองขึ้นไปในระยะยาว อย่างน้อยต่อไปขึ้นสู่วัยชรา อินทรีย์ทั้งหลายจะเสื่อมลงๆ ความสุขจากการสนองตัณหาจะไม่เป็นไป ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้เจริญฉันท์ไว้ ในการทำสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ที่ตั้งามสร้างสรรค์ เช่นอย่างง่ายๆ มีฉันทะในการทำสวน ปลูกพืชพันธุ์ต้นไม้ ก็จะมีความสุขได้อย่างเป็นกุศล

ระบบความสัมพันธ์ แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

จะอยู่เวลาให้เราเป็นไปตามมัน หรือจะอยู่ฉลาดทำให้มันเป็นไปตามเรา

หันมาพูดเรื่องความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยอีกที การที่จะทำอะไร ให้ได้ผลดีนี้ เราจะต้องมีความเข้าใจว่า สิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น บอกแล้วว่า มันอยู่ใน ระบบความสัมพันธ์ เมื่อสิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กันไปๆ นี้ สิ่งนี้ๆ สัมพันธ์กับสิ่งนั้นๆ ในด้านนั้นด้านนี้ พร้อมกันนั้น แต่ละสิ่งที่มีสัมพันธ์นั้น มันก็สัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ ต่อๆ ไปอีก เพราะฉะนั้น พอเราทำอะไร ลงไปที่หนึ่ง ซึ่งกระทบต่อตัวหนึ่งนั้น เจ้าตัวนั้น ก็ส่งผลกระทบต่อเจ้าตัวโน้นๆ ต่อๆ วนกันไป

นอกจากนั้น พอเราไปทำกับตัวนั้นอย่างนี้แล้ว อีกด้านหนึ่งของเราเอง เราก็มีความสัมพันธ์ กับอะไรอื่นๆ อีกเยอะแยะ โดยเราเองเป็นไป พอเราสัมพันธ์กับสิ่งนี้อย่างนี้ ก็ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงไปอย่างหนึ่ง พร้อมกันนั้นเราสัมพันธ์กับอีกสิ่งหนึ่ง ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปอีกอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นอย่างนี้ ผลก็จะเกิดขึ้นมากมายหลายด้านในระบบความสัมพันธ์นั้น ดังนั้น ในการที่จะทำ อะไรให้ได้ผลดี เราจึงต้องตระหนักถึงความจริงอันนี้ คือมองระบบความสัมพันธ์อย่างกว้างขวางทั่วถึง ที่สุด เพราะว่า ถ้าเรามองเฉพาะตัวสัมพันธ์เช่นปัจจัยตัวเดียว แล้วติดอยู่กับผลที่เดียว ก็จะรู้ไม่ทั่วไม่ ทันถึงผลพวงผลพลอยที่เกิดขึ้นอย่างอื่น เราได้ผลดีที่ต้องการในขอบเขตหนึ่งอันนี้ แต่ปรากฏว่าได้ เกิดผลพวงอื่นตามมา ซึ่งอาจจะเป็นผลร้าย ไม่คุ้มกับผลดีที่มองเห็น ก็ได้

ฉะนั้น จึงต้องมองให้กว้าง มองให้ทั่วถึงระบบความสัมพันธ์เท่าที่จะเป็นไปได้ อยามองแคบๆ เอาแค่เหตุปัจจัยอันเดียว นี่เป็นหลักการอันหนึ่งในการดำเนินชีวิต และในการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย อย่างเช่นหลักในการพัฒนามนุษย์ที่ท่านแสดงไว้ คือหลักไตรสิกขานี้ เป็นองค์รวมของความสัมพันธ์ ทั้งระบบของชีวิต การพัฒนาคนนั้น ไม่ใช่เป็นการพัฒนาแต่ด้านใดด้านหนึ่งที่ละด้าน แต่ต้องมองว่า พฤติกรรม จิตใจ และ ปัญญา นั้น สัมพันธ์กันทั้งหมด อย่างนี้เป็นต้น

ฉะนั้น จึงต้องมองระบบความสัมพันธ์ให้กว้าง ให้ทั่วถึงเท่าที่เป็นไปได้ ซึ่งอันนี้ก็ขึ้นต่อการ พัฒนาปัญญาของเราด้วย

แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือ ต้องมองการปฏิบัติของเราในระบบความสัมพันธ์นี้ ด้วยเจตจำนง ความตั้งใจในทางที่ดี ในทางที่เกื้อกูล ไม่มองในแง่ที่เหมือนเป็นปฏิปักษ์ที่จะเข้าไปจัดการมัน

เมื่อเรามองในเชิงเป็นปฏิปักษ์ ที่จะไปจัดการมัน ให้เป็นไปตามความปรารถนาของเรา อะไร อย่างนี้ ก็คล้ายกับมองในท่าทีที่จะไปทำร้ายมัน อันนี้จะส่งผลในระบบเหตุปัจจัยในทางที่ว่า บางที โดยไม่รู้ตัว แม้จะได้ผลที่ต้องการอันนั้น แต่เกิดผลร้ายอื่นๆ ที่อาจจะมองเห็น หรืออาจจะไม่เห็นขึ้นมา ด้วย ดังนั้น ในขณะที่เรายังมองความสัมพันธ์ในระบบเหตุปัจจัยไม่กว้างขวางทั่วถึงนี้ ทางแห่งความ ความปลอดภัยก็คือ การพยายามปฏิบัติต่อความสัมพันธ์โดยทำเหตุปัจจัยในลักษณะที่เป็นไปในทาง เกื้อกูล อันนี้จะปลอดภัยที่สุด เป็นอันว่า ที่นี้จะตั้งใจในการปฏิบัติในระบบเหตุปัจจัยในทางที่เกื้อกูล

จะเห็นว่า มนุษย์ปัจจุบันนี้มีความเจริญด้วยวิทยาศาสตร์ก้าวไปไกลมาก วิทยาศาสตร์นั้น ทำให้มนุษย์ค้นพบความจริงในระบบเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย แม้จะเป็นด้านวัตถุ ซึ่งทำให้มนุษย์มีอำนาจมีความสามารถทำให้เกิดผลที่ต้องการได้ นี่ก็คือเข้าสู่หลักการของธรรม คือเมื่อรู้เหตุปัจจัยแล้ว ก็ไปจัดการกับเหตุปัจจัยนั้น

แต่ที่จริง มนุษย์ยังรู้ความสัมพันธ์ไม่ทั่วทั้งระบบ เมื่อทำการนั้นๆ ไปแล้ว ก็ได้เกิดผลพวงที่ร้ายขึ้นมา อย่างที่เด่น เช่นปัญหาสิ่งแวดล้อม สาเหตุข้อสำคัญก็คือ มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยท่าทีของจิตใจที่เป็นปฏิปักษ์ ดังที่อารยธรรมตะวันตกทั้งหมด ได้มีแนวคิดว่าจะพิชิตธรรมชาติ เพราะฉะนั้น จึงสูญเสียเจตจำนงอันเป็นหลักประกันที่จะช่วยให้เกิดความปลอดภัยนี้ไป

รวมความว่า เพื่อให้ปลอดภัย ในขณะที่ยังไม่รู้ไม่เข้าใจทั่วถึงระบบความสัมพันธ์นั้น ก็ให้เราเข้าไปสัมพันธ์ด้วยเจตนาดี มีเจตจำนงที่เกื้อกูล โดยกระทำต่อสิ่งทั้งหลายในระบบความสัมพันธ์นั้น ในลักษณะที่เกื้อหนุนต่อกัน เพื่อผลดีแก่เราในขณะที่ให้เกิดผลดีต่อสิ่งเหล่านั้นด้วย เมื่อปฏิบัติอย่างนี้ ผลที่เกิดขึ้นแก่สิ่งอื่นๆ ที่ย้อนกลับมาหาเรา ซึ่งเราไม่รู้ทั่วถึง ก็จะเป็นไปในทางที่จะเกิดผลดีมากกว่า

เป็นอันว่า ได้หลักปฏิบัติ ๔ ข้อแล้วนะ สำหรับระบบความสัมพันธ์ ของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่สิ่งทั้งหลายมีความเป็นจริง ซึ่งเป็นไตรลักษณ์ คือเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นคือ

๑. การมีท่าทีของจิตใจที่เป็นอิสระ ด้วยการที่ไม่เอาตัวเข้าไปอยู่ใต้อำนาจของต้นเหตุอุปาทาน แต่ให้มีท่าทีของปัญญา ซึ่งมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อย่างน้อยมีท่าทีตามหลักการที่ยึดถือไว้เป็นสัมมาทิฐิว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่ได้เป็นไปตามความอยาก ความปรารถนาความยึดมั่นหมายมั่นของเรา นี่เป็นข้อที่หนึ่ง ด้วยความรู้เท่าทันและมีท่าทีที่เป็นอิสระ เราก็จะมีชีวิตที่ดีขึ้น

๒. เข้าไปศึกษาและทำการที่เหตุปัจจัย ตามเหตุปัจจัย ให้ตรงเหตุปัจจัย นี่คือภาคปฏิบัติการ เมื่อเข้าไปทำตามเหตุปัจจัย ก็จะเกิดผลดีตามที่เราต้องการ เท่าไรก็ตามนั้น ตามเหตุปัจจัย และจิตใจของเราที่ไม่มีทุกข์ด้วย

๓. ในปฏิบัติการณ์นั้น ต้องเข้าใจว่า ระบบความสัมพันธ์นี้มีความเกี่ยวเนื่องโยงกันมากมาย กว้างขวาง อย่างมองอย่างจับเอาแคบๆ แคบปัจจัยอันหนึ่งอันเดียว ต้องมองระบบความสัมพันธ์ให้กว้างขวางทั่วถึงเท่าที่จะเป็นไปได้ แล้วการมองกว้างอย่างนั้นก็จะมากกระตุ้นให้เราศึกษาเหตุปัจจัยได้ กว้างขวางทั่วถึงขึ้นด้วย

๔. ในปฏิบัติการณ์นั้น ต้องตั้งเจตจำนง มุ่งหมายให้การปฏิบัตินั้นเป็นไปในทางที่เกื้อกูลหนุนกัน ไม่ใช่เป็นไปในทางของปฏิปักษ์ หรือในเชิงทำร้าย

ก็ได้หลัก ๔ ประการ

ที่นี้ย้อนกลับไปพูดถึงความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นความจริงอย่างที่วามาทังหมด ที่ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหล่านี้ มันเป็นความจริงที่เป็นกลางๆ มันเป็นของมันอย่างนั้น มันไม่ดี มันไม่ชั่ว ไม่ใช่ว่าเปลี่ยนแปลงไปอย่างนี้ มันจะดี หรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างนั้น มันจะชั่ว หรือแม้แต่ที่ว่าเจริญหรือเสื่อม สิ่งทั้งหลายที่เป็นตัวจริง มันก็เป็นไปของมันตามเหตุปัจจัยอย่างนั้น ดีหรือชั่ว เจริญหรือเสื่อม ไม่มี ที่ว่าดีหรือชั่ว เจริญหรือเสื่อมนั้น มันปรากฏขึ้นในความยึดและความอยากของคน

เป็นเรื่องความคิดของมนุษย์ ว่านั่นดี-นี่ร้าย ว่านี่เจริญ-นั่นเสื่อม แต่ว่ากันตามสภาวะ เมื่อเหตุปัจจัยเป็นอย่างนี้ ก็ปรากฏผลออกมาอย่างนี้ เหมือนอย่างปัจจุบันนี้ เราบอกว่าธรรมชาติเสื่อมโทรม ต้นไม้หายหุดจะหมดไป น้ำแล้ง อากาศเสีย เราบอกว่าธรรมชาติเสื่อมโทรม นี่คือมองในสายตาแห่งความคิดของมนุษย์ แต่ในความจริง อะไรเสื่อม มีที่ไหน มีแต่ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมีการทำเหตุปัจจัยให้ต้นไม้หมด ต้นไม้ก็หมด เมื่อต้นไม้หมด ก็เกิดภาวะอื่นที่การขาดต้นไม้เป็นปัจจัย เช่นเกิดความร้อนความแล้งหรือน้ำท่วมเกินไป มันก็คือภาวะที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือแม้โลกนี้จะพินาศ มันก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน และมันก็ปรากฏได้ในรูปอื่น ถ้าไม่มีมนุษย์ ความเสื่อมความเจริญเหล่านี้ก็ไม่มี ความหมาย ไซ้ใหม่ มันก็แค่ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ที่นี้ ที่ว่ามันเสื่อม-มันเจริญนั้น เป็นความหมายของมนุษย์ ไซ้ใหม่ มนุษย์มองเห็นความหมายขึ้นมา เพราะมันมีผลต่อตัวเอง ตามที่เกี่ยวกับความต้องการ หรือเป็นผลดีเป็นผลร้ายต่อชีวิตของตนเอง เป็นต้น ถ้ามนุษย์ไม่มี มันก็ไม่เป็นเสื่อม ไม่เป็นเจริญ มันก็เป็นธรรมชาติอยู่อย่างนั้น ธรรมชาตินี้ก็ไม่จำเป็นต้องมีมนุษย์ ที่ว่าธรรมชาติเสื่อมโทรม ก็หมายความว่ามันไม่เป็นผลดีต่อมนุษย์ แต่ที่จริงก็มีแต่ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยเรื่อยไป ไม่มีเจริญไม่มีเสื่อมทั้งนั้น เป็นเรื่องของมนุษย์ ตั้งความหมายให้มัน

เพราะฉะนั้น จะเรียกว่ามันเจริญ ก็คือความเปลี่ยนแปลง มันเจริญยิ่งขึ้นไปอีก ก็คือความเปลี่ยนแปลง มันเสื่อม ก็คือความเปลี่ยนแปลง มันเสื่อมแล้วเสื่อมลงไปอีก ก็เป็นความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนั้นก็ เป็นไปตามเหตุปัจจัย

ว่ากันตามความเป็นจริง ก็มีแต่ภาวะที่สิ่งทั้งหลายมีความเป็นไป เปลี่ยนแปลง เกิดดับ ไม่คงอยู่ในภาวะเดิม และเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน มันไม่เข้าใครออกใคร ไม่ขึ้นต่อใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองบังคับทั้งนั้น มันเป็นไปของมันอย่างนั้น เมื่อเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับมัน ก็อยู่ที่เราว่าจะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ให้ถูกต้อง

ถ้าปฏิบัติไม่ถูก เอาความอยากความยึดถือ คือตัณหาอุปาทานเข้าไปจับมัน โดยไม่มีความรู้ เป็นอวิชชา ก็จะทำให้เกิดผลร้ายต่อตัวเอง เพราะฉะนั้นจึงให้เข้ปัญญา ซึ่งจะต้องพัฒนาให้ได้รับความจริงแล้วก็จะปฏิบัติต่อมันได้ถูกต้องตามเหตุปัจจัย นี่ก็คือ การที่เราเอาธรรมมาใช้ประโยชน์

เอาละ ตอนนี่ถือได้ว่าได้พูดเรื่องปฏิจจสมุปบาท แล้วก็เรื่องไตรลักษณ์ จบไปแล้วโดยย่อ เมื่อเข้าใจสองหลักนี้แล้ว ก็จะมองอริยสัจได้ชัดเจนขึ้น ที่นี้ตอนนี้มีอะไรสงสัยไหมครับ

ปุจฉา: ไม่สามารถได้ยินคำถาม

ทวนอีกที ถึงอริยสัจข้อที่ ๓ ก็จบ

ในเมื่อเรารู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายอย่างที่ว่ามาแล้ว เราก็มาจัดวางเป็นหลักการขึ้นเพื่อให้คนใช้ปฏิบัติให้เกิดผลดีในการดำเนินชีวิต ในการที่ต้องไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย

ที่ว่าเอาธรรมคือความจริงมาจัดวางเป็นหลักการนี้ หมายถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็คือท่านผู้ทรงค้นพบความจริงนี้ เมื่อค้นพบแล้ว ก็ทรงจัดวางเป็นหลัก ซึ่งเริ่มจากจุดที่ว่าแล้วเมื่อ

เริ่มแรก ตามปกติที่ว่า เราอยู่ในโลก เราเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย เราก็มองเห็นความเป็นไปของสิ่งต่างๆ จึงเป็นจุดที่หนึ่งที่ตั้งต้นว่า สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏแก่เรา นั้น มันปรากฏในภาวะที่ว่า แล้วเมื่อไหร่ คือมันมีความเป็นไป โดยอาการที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา^๑ ไม่คงอยู่ในภาวะนั้นๆ อาการที่มันไม่คงทนอยู่ได้ในภาวะนั้นๆ ปรากฏชัด นี่คือศัพท์ที่พระเรียกว่า ทุกข์ นี่คือภาวะของสิ่งทั้งหลายที่เป็นภาพปรากฏแก่เรา

ตรงนี้แหละ ในความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปปรากฏแก่เรา เราจะมีท่าทีต่อความเป็นไปนั้นอย่างไร ท่าทีแต่เริ่มก็คือ เรามีความต้องการของเราอยู่แล้ว เราปรารถนาให้สิ่งนั้นๆ อยู่ในภาวะอย่างหนึ่งที่เราต้องการ และตรงนี้ก็เป็นที่ขัดกันทันที เพราะฉะนั้น ตั้งแต่จุดเริ่มนี้ เมื่อมนุษย์วางท่าทีที่ผิด ก็จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาทันที

ตรงนี้ ถ้าปรับแก้ให้ถูกต้อง ก็เป็นอันว่าหมดปัญหา ทวนความว่า *หนึ่ง* สิ่งทั้งหลายมีภาวะที่เป็นทุกข์ คือไม่คงอยู่ในภาวะนั้นๆ แต่มีความเปลี่ยนแปลงเป็นไป *สอง* เมื่อสิ่งเหล่านั้นมาสัมพันธ์กับมนุษย์ มนุษย์เข้าไปสัมพันธ์กับมันด้วยอาการแห่งความอยาก ที่ต้องการให้มันอยู่ในภาวะที่ตัวเองพอใจ แต่สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ในภาวะที่มนุษย์ต้องการไม่ได้ เพราะมันต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน นี่ก็จึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้น ระหว่างความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย กับความปรารถนาของมนุษย์ เรียกสั้นๆ ว่าเกิด “ทุกข์” เพราะฉะนั้น สิ่งทั้งหลายจึงเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ นี่คือ สิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์ในตัวมันเอง และเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์สำหรับมนุษย์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับมัน ในวงเล็บว่า “ด้วยอวิชชา ตัณหาอุปาทาน” พูดให้สั้นว่า “ด้วยตัณหา”

ทีนี้ ที่ว่าเรามีชีวิตเป็นอยู่นี้ เราก็มาดูมองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย แล้วเราก็มีความสัมพันธ์กับมัน ถ้ามองว่า เราควรมองอะไรที่ไหนก่อน ว่าตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ก็มองที่ตัวเราก่อน คือรู้จักชีวิตของเราแน่แหละ แล้วก็รู้เข้าใจความปรารถนาความต้องการของเราต่อชีวิตของเรา

เมื่อมองง่าย ๆ ตรง ๆ ก็เห็นได้ว่า ชีวิตของเรามีความเปลี่ยนแปลงเป็นไป ไม่คงอยู่ในภาวะเดิม ยืนตัวแน่นอนอยู่ไม่ได้ ในขั้นตอนหนึ่งเดียวของชีวิต จนกระทั่งแม้แต่ในขณะหนึ่งขณะเดียว แล้วในที่สุด ทั้งชีวิตนี้ก็ไม่ใช่คงอยู่ ก็คือตาย ไข้ใหม่ จึงพูดกันว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย นี่คือภาวะที่ปรากฏให้เห็นได้ก่อนตั้งแต่ต้นเลย

นี่แหละคือ ในความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มองที่ชีวิตของตัวเองก่อน ก็เห็นว่ามี การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นภาวะของความไม่คงที่ อยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป เมื่อเห็นความเป็นไปของมันแล้ว ก็เอาความต้องการมาจับที่ชีวิตนั้น แล้วก็มีความสัมพันธ์กับมันด้วย ตัณหา ก็อยากก็ต้องการสวนทางกับความจริงนั้น ทีนี้ก็มาเจอกับความพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบที่ต้องการ หรือไปประจบเข้ากับสิ่งที่ไม่ชอบใจ แล้วก็ปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้ อย่างนั้น ก็โศกเศร้าเสียใจ ทนไม่ค่อยไหว ทุกข์ของสังขารทั้งหลาย ก็เข้ามาเป็นทุกข์ในใจที่ศูนย์กลางของชีวิต ก็มาเข้าคำตรัสที่สรุปว่า *ขันธห้า* หมดทั้งชีวิตนี้ รวมทั้งทุกสิ่งทุกอย่างที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ซึ่งเป็นที่ตั้งของอุปาทาน เป็นทุกข์ทั้งสิ้น นี่คือความสัมพันธ์ที่ผิด เพราะฉะนั้น จึงต้องตัดตัวอุปาทานนี้ออกไปเสีย

^๑ ตรงนี้พูดแยกแยะให้เห็นชัดขึ้นว่า สิ่งทั้งหลายมีความเป็นไป โดยอาการที่เกิดขึ้น-ดับไปๆ ไม่เที่ยง (อนิจจัง) ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม (ทุกขัง) ไม่ยืนตัวอยู่ได้ (อนัตตา) มีแต่ผันแปร เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์ (ปัจจัยการ)

ในความที่วามานั้น ก็โยงไปหาข้อ ๒ ที่ได้ตั้งเป็นหลักขึ้นมาว่า สาเหตุก็คือความสัมพันธ์ที่ผิด คือการที่เข้าไปสัมพันธ์ด้วยความอยากความปรารถนาความต้องการ โดยไม่มีความรู้เข้าใจ ขาดปัญญา นี่คือนิวริชชาเป็นฐาน แล้วเอาต้นเหตุต่อด้วยอุปาทานเข้าไปเกี่ยวข้องไปรั้งมันไว้จะทำให้เป็นของตัวให้อยู่กับตัวตลอดไป

ทีนี้ ความต้องการตัวนี้ ที่อยากให้อะไรนั้นสิ่งนี้ เป็นอยู่ในภวะนั้นนี่ ก็ไปขัดกับความจริงของธรรมชาติเข้า ก็จึงเป็นตัวมูลเหตุของทุกข์ ซึ่งเมื่อสืบลึกลงไป ก็ถึงตัวนิวริชชา ซึ่งเปิดโอกาสให้ตัวเจ้าบทบาทสำคัญคือต้นเหตุ ขึ้นมาเด่นออกโรง แสดงความต้องการ โดยเป็นอุปาทาน ที่ไปโยงไปดึงเอาภวะข้างนอกไว้ ไปยึดไปหมายมันให้สิ่งนั้นสิ่งนี้อยู่ในภวะที่ตนต้องการเอาไว้ แล้วเพราะไม่ได้ประกอบด้วยความรู้ ก็ไม่ได้ไม่เป็นไปอย่างที่ปรารถนา ก็เลยเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ก็เป็นอันว่าข้อสองนี้คือท่าที่ความสัมพันธ์การเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายนั้น ผิด นี่ก็จึงต้องแก้ไข

ทีนี้ ในการแก้ไขนั้น ก็ต้องตระหนักรู้อยู่ว่า กระบวนการทั้งหมดนั้น ทั้งการที่ได้เกิดปัญหา และการที่จะแก้ไข มันก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันนั่นแหละ จึงต้องสืบลึกลงไปว่า ความต้องการที่ผิดนั้นมาจากไหน ก็ต้องรู้กระบวนการของชีวิตจิตใจของมนุษย์ที่ทำให้เกิดภวะนี้ จนกระทั่งเกิดผลในการเกี่ยวข้องกันทั้งหลายอย่างผิดพลาด ที่เรียกว่าเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา

เมื่อสืบสาวไป ก็ได้ความว่ามันสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตวิชชาความไม่รู้นั่นเอง อย่างที่พูดไปแล้วเมื่อกี้ แต่คราวนี้ต้องการให้เห็นว่า ในระบบความสัมพันธ์ที่สืบทอดต่อเนื่องไปนั้น มีองค์ประกอบอะไรเข้ามาเกี่ยวข้องบ้าง ในการเป็นปัจจัยแก่กัน ที่ทำให้เกิดภวะเป็นทุกข์อันนี้ เพื่อว่ามนุษย์จะปฏิบัติได้ถูกต้อง ในการจัดการกับกระบวนการที่ทำให้ต้นเหตุแสดงตัวออกมาต่อความสัมพันธ์ที่ผิด ด้วยการปรารถนาต่อสิ่งทั้งหลาย จะให้เป็นไปตามความอยากความต้องการของตัว แล้วก็เกิดปัญหาเป็นความทุกข์ขึ้นมา นี่คือกระบวนการของชีวิตจิตใจ ที่จะต้องรู้เข้าใจแล้วปฏิบัติจัดการให้ถูก

ทีนี้ ถ้าจัดการกับภวะนี้ได้ถูกต้อง ก็คือได้ทำลายวงจรหรือกระบวนการนี้เสีย ซึ่งก็กลายเป็นการแก้ปัญหาเสร็จไปเลย หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการทำให้ปัญหาไม่เกิดขึ้น

ภวะที่ไม่เกิดปัญหาอันนี้ เป็นสิ่งที่เราจะต้องรู้เข้าใจว่า มันจะเกิดขึ้นได้อย่างไร และเพื่อให้มนุษย์มองเห็นว่าภวะนี้มีคุณค่า ท่านก็บรรยายให้เห็นว่ามันดีอย่างไรด้วย เพื่อให้มนุษย์เห็นว่าเป็นภวะที่พึงประสงค์ เป็นสิ่งที่พึงบรรลุถึงเข้าถึง อันนี้แหละเป็นอริยสังข์ข้อที่ ๓

เป็นอันว่า อริยสังข์ข้อที่ ๑ หมายถึงภวะที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง ที่ปรากฏแก่เรา ซึ่งเป็นจุดของความสัมพันธ์

แล้วอริยสังข์ข้อที่ ๒ ก็คือความสัมพันธ์ที่ผิดพลาด คือการเข้าไปสัมพันธ์ด้วยต้นเหตุ เอาความอยากเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างตามใจตัวโดยไม่รู้ความจริง ซึ่งมีนิวริชชาเป็นมูลเป็นฐาน

แล้วอริยสังข์ข้อที่ ๓ ก็คือภวะที่จะไม่มีปัญหาอย่างนั้นเกิดขึ้น ซึ่งก็คือการที่ไม่เป็นไปตามกระบวนการของความสัมพันธ์ผิดพลาดที่วามันนั้น แต่ดำเนินกระบวนการที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นไปด้วยการพัฒนาปัญญา คือกลับกันกับข้อ ๒ นั่นเอง

ที่ว่านี่ก็คือ เมื่อกระบวนการที่ผิด ในระบบความสัมพันธ์ที่ผิด เป็นอย่างนั้น ก็ต้องกลับมาใหม่ ตรงกันข้าม แล้วก็จะเป็นการปฏิบัติที่ถูก คือ จากฐานของการปฏิบัติด้วยตัณหา ก็เปลี่ยนมาเป็น ปฏิบัติการด้วยปัญญา ซึ่งก็หมายถึงการลบล้างอวิชชานั้นเอง เป็นการเปลี่ยนจากการปฏิบัติด้วย อวิชชา มาเป็นการปฏิบัติที่ดำเนินไปด้วยวิชา แล้วก็เปลี่ยนจากภาวะที่ก่อเกิดปัญหา มาอยู่ในภาวะ ที่ไม่มีปัญหาเกิดขึ้น

ถึงตรงนี้ ก็ตั้งเป็นจุดหมายเลย ได้แก่ภาวะที่เป็นความหลุดล่องปลอดพ้นออกไปจากวงจรที่ ผิดพลาดนั้น เรียกว่า วิมุตติ หรือความเป็นอิสระ เป็นสันติ เป็นความสงบ เป็นวิสุทธิ เป็นความหมด จด เป็นขมะ เป็นความเกษม เป็นสุขที่ยอดยิ่ง ใช้ศัพท์เรียกได้หลายอย่าง ศัพท์สุดท้ายเรียกว่า นิพพาน ซึ่งจะแปลว่าเป็นความดับไฟหายร้อนเย็นสบาย อะไรก็แล้วแต่เลือกเอา

รู้หลักการ ๓ ปฏิบัติตามวิธีการ ๑ ปฏิบัติการเสร็จข้อเดียว จบครบทั้ง ๔ ข้อ

เอาละ ความจริงของระบบ ของกระบวนการ อย่างที่พูดมานั้น ก็เห็นได้ชัดขึ้นมาแล้ว เพื่อจะ ให้เกิดผลจริง ให้เข้าถึงภาวะอันนี้ เมื่อมองในแง่หลักความจริงนั้น เราพูดได้ เราบอกว่า ก็เลิกปฏิบัติ ต่อสิ่งทั้งหลายด้วยอวิชชาตัณหาเสียละ อย่าเอาความอยากความต้องการเข้าไปเป็นตัวกำหนดสิ อย่างนี้เราพูดได้ แต่ทำอย่างไรจะให้เกิดผลอย่างนั้นละ นี่ก็ต้องมีวิธีปฏิบัติ

อุปมาว่า เหมือนมีไฟไหม้ ไฟไหม้เป็นภาวะที่ไม่พึงประสงค์ เทียบได้กับทุกข์ เราจะแก้ปัญหา ไฟไหม้ ก็ต้องแก้ที่เหตุของมัน ซึ่งเรียกว่าสมุทัย อะไรเป็นเหตุให้ไฟลุกไหม้ ก็คือ มีเชื้อ มีออกซิเจน มี อุณหภูมิต่ำ ศึกษามา จับได้ว่าสามตัวนี้สำคัญที่สุด จะแก้อย่างไร ไม่ยาก ไม่ให้มีออกซิเจน ก็ดับแล้ว หรือไม่ให้มีเชื้อ มันก็ดับ หรือให้อุณหภูมิต่ำกว่าจุดลุกไหม้ มันก็ดับ นี่พูดง่าย ใช่ไหม

ภาวะนี้ก็คือข้อที่ ๓ ได้แก่นิโรธ เราบอกว่า ภาวะที่ไม่มีเชื้อไฟ ไม่มีออกซิเจน หรือว่าอุณหภูมิต่ำ กว่าจุดลุกไหม้ ในภาวะนี้จะไม่เกิดไฟลุกไหม้ขึ้นมา เป็นภาวะที่เทียบได้กับนิโรธ ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่ ๓ นี้เราพูดได้ แต่ทำอย่างไรจะสำเร็จได้ ก็ต้องมีวิธีปฏิบัติ ใช่ไหม ที่นี้ละ เพื่อจะให้ทำได้ตามนิโรธ ให้ บรรลุผลนั้น ก็จึงต้องวางวิธีปฏิบัติขึ้นมา ต้องเอาน้ำเข้าไปฉีด ทำให้อุณหภูมิลดต่ำ ให้เย็นลงมา

ที่ว่าอย่างนั้นจะทำได้อย่างไร ที่ว่าเอาน้ำมานะ จะได้มาอย่างไร น้ำนิดเดียวเป็นถังๆ ไม่พอ ดับ ก็ต้องหารถฉีดน้ำ ต้องมีเครื่องฉีด แล้วก็ต้องมีคนฉีดน้ำสิ คนฉีดน้ำเข้าไปได้ง่ายๆ เมื่อไรละ ไฟ ไหม้ อันตรายมาก ก็ต้องฝึกคน ใช่ไหม เป็นเรื่องใหญ่มากทีเดียว กลายเป็นว่า แค่ว่าให้อุณหภูมิต่ำ กว่าจุดลุกไหม้ นี่ เป็นเรื่องใหญ่ในวิธีปฏิบัติของมนุษย์

นี่คือ พูดง่าย ทำยาก แค่ว่าให้อุณหภูมิต่ำ ในปฏิบัติการจะต้องวางกำหนด ต่อกำหนดทางทำให้ มีน้ำจำนวนมากๆ มีที่เก็บน้ำไว้ในยามปกติ เพื่อเวลาไฟไหม้จะได้มีน้ำสำรองใช้ได้ทันที ต้องมี เครื่องมือที่จะฉีดน้ำ ต้องมีท่อน้ำ ต้องมีคนที่ฝึกไว้อย่างดี คนนั้นก็ยังมีเครื่องมือป้องกัน ตัวเองอีก ต้องใส่เสื้อพิเศษอะไรต่ออะไร วุ่นวายเรื่องใหญ่ หรือว่าจะทำให้ขาดออกซิเจน ก็ต้องทำ สารเคมี ทำแก๊สคาร์บอนไดออกไซด์ หรืออะไรๆ ก็ว่าไป ต้องประดิษฐ์เครื่องมือดีๆ ที่ใช้งานได้ด้วย ใช่ ไหม หรือว่าจะทำให้หมดเชื้อ ก็ต้องมีเครื่องมืออีกแหละ และต้องมีปฏิบัติการมากมาย

นี่คือมีไฟไหม้ ก็เอาน้ำดับไฟสิ... นี่พูดหลักความจริง พูดง่ายนิดเดียว เหมือนพูดถึงอริยสังข์ข้อที่ ๓ คือนิโรธ หมดทุกข์ บอกว่าก็ดับอริชชาติถนหาอุปาทานสิ หรือเอาแค่ดับอริชชาติ ก็ได้ แต่พอบอกให้มนุษย์ปฏิบัติ กลายเป็นเรื่องใหญ่ เป็นกระบวนการปฏิบัติที่ซับซ้อนมีรายละเอียดมากมาย เอาเป็นว่า วิธีการปฏิบัติทั้งหมดที่วางขึ้นเพื่อจะให้บรรลุจุดหมาย เพื่อแก้ปัญหาให้หมดสิ้นไปนี้ เรียกว่า **มรรค** เป็นอริยสังข์ข้อที่ ๔ ว่าด้วยวิธีปฏิบัติของคน ซึ่งมีรายละเอียดมากมาย

อริยสังข์ข้อที่ ๑ เป็นเรื่องของธรรมชาติตามสภาพของมัน อริยสังข์ข้อที่ ๒ ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ แต่เป็นธรรมชาติที่รองรับเจตจำนงของมนุษย์ ขึ้นต่อเจตจำนงของมนุษย์ ซึ่งมีเจตนาเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายด้วยตัณหา เรียกว่าเป็นกรรม แม้อริยสังข์ข้อที่ ๓ ก็เป็นธรรมชาติอีก เป็นการย้อนกลับดับสลายกระบวนการปรุงแต่งก่อทุกข์ที่ผูกอยู่กับอริชชาติถนหาอุปาทาน

ส่วนอริยสังข์ข้อที่ ๔ นี่เป็นปฏิบัติการของมนุษย์ เพื่อให้เกิดผลตามกฎของธรรมชาติ ในการดับทุกข์สลายปัญหา อย่างที่ได้เปรียบเทียบเหมือนวิธีปฏิบัติของมนุษย์ในการดับไฟ ที่จะทำการนิดเดียวคือดับไฟ แต่ต้องจัดตั้งเป็นกิจการใหญ่โต เช่น มีตำรวจดับเพลิง มีกองม็กรมมีผู้รับผิดชอบ มีการจัดระบบการบังคับบัญชา และการสื่อสาร เป็นต้นว่า เวลาเกิดไฟไหม้ จะแจ้งข่าวอย่างไร จะให้รีบไปได้ไวอย่างไร จะมีใครสั่งการอะไร จะฝึกคนกันอย่างไร มีรถดับเพลิง มีสายต่อมีท่อน้ำ มีอะไรต่ออะไร ฯลฯ ปฏิบัติการทั้งหมดนี้ทำไปแล้ว เวลาเกิดผล เป็นการทำสำเร็จทั้ง ๓ ข้อแรกทีเดียวหมดเลย ทั้งทำลายเหตุของปัญหา บรรลุผลที่ต้องการ และปัญหาทั้งหมดหายสลายไป พร้อมกัน หมดทีเดียว ทั้ง ๓ ข้อเลย นี่คือปฏิบัติข้อ ๔ คือมรรคอย่างเดียว ส่วน ๓ ข้อต้น แคร้วไม่ต้องไปทำอะไร

ย้ำอีกทีว่า ปฏิบัติการของมนุษย์อยู่ที่ข้อ ๔ แต่สามข้อต้นนั้น ก็ต้องตระหนักรู้ทันนะ ถ้าไม่รู้ ก็ปฏิบัติข้อ ๔ ไปไม่ได้ ไม่สำเร็จ เหมือนคนช่วยกันมากมาย มีรถยนต์ มีเครื่องมืออะไรๆ เยอะแยะ จะดับไฟ แต่ไม่รู้ว่าจะไฟจะดับด้วยอะไร ก็ล้มเหลว แต่เมื่อรู้เข้าใจหลักการของ ๓ ข้อแรกแล้ว เวลาลงมือปฏิบัติ ก็ทำที่ข้อ ๔ ข้อเดียว สามข้อต้นก็สำเร็จผลเอง

เอาละนะ ทวนเชิงสรุปอีกที อริยสังข์ ๔ เริ่มด้วย ๑ **ทุกข์** คือสภาพที่ปรากฏของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะก่อเรื่องก่อราวเป็นปัญหาแก่มนุษย์ได้ โดยสืบเนื่องมาจากข้อที่ ๒ **สมุทัย** คือการที่มนุษย์เข้าไปมีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายโดยขาดความรู้เท่าทัน เอาแต่แรงความอยากความต้องการของตัวเองไปดึงดันทำให้เกิดปัญหาขึ้นแก่ตัวเอง แล้วก็ข้อ ๓ คือ**นิโรธ** ซึ่งบอกให้ตั้งตัวขึ้นใหม่ให้ถูก โดยตั้งจุดหมายให้ถูกต้อง พร้อมทั้งกำหนดระบบ ความสัมพันธ์และกระบวนการแก้ไขที่ถูกต้อง แล้วก็ ๔ คือ **มรรค** เพื่อให้กระบวนการแก้ไขปัญหานั้นบรรลุผลสำเร็จ ก็วางวิธีการ ขั้นตอน และรายการข้อปฏิบัติของมนุษย์ขึ้นมา ตอนนี้จะ มีรายละเอียดมากมายไม่รู้เท่าไรเลย จัดระบบเป็นมรรค มีองค์ ๘ สรุปเป็น ศิล สมภาิ ปัญญา

ที่ว่านั้นแค่ดูที่ระบบ ที่นี้มองเข้าไปในระบบนั้น ก็เห็นหลักใหญ่ หลักย่อย ลำดับ ขั้นตอน รายการ ข้อปฏิบัติใหญ่น้อยมากมาย

ดูเช่นอย่างศีล ก็แยกออกไป เป็นศีล อย่างที่ชาวบ้านได้ยินชื่อ เป็น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑ และวัตรต่างๆ จนถึงศีลที่ชาวบ้านมากมายบอกว่าไม่เคยได้ยิน อย่าง **ปาริสุทธิศีล ๕** (มีศีลเชิงบวกที่สำคัญมาก) ตั้งแต่การปฏิบัติต่อสิ่งเสพบริโภค ปัจจัยสี่ ให้เป็น **โภชนเมตตัญญูตา** ปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมที่ตาเห็นหูฟัง ให้รู้จักรับรู้ เรียนรู้ ให้เป็น **อินทริยสังวร** ทำการงานอาชีพให้ถูกความหมายของสัมมาชีพ ให้เป็น **อาชีวนปาริสุทธิศีล**

เข้าไปในแดนของจิตใจ ก็พัฒนากันมากมาย ตั้งแต่ให้มีฉันทะ มีวิริยะ มีสติ มีปราโมทย์ มีปีติ มีปีสัสติ มีสุข มีสมาธิ มีคุณธรรมความดีงาม อย่างเมตตา กรุณา กตัญญูกตเวทิตา ความสุภาพ อ่อนโยน ฯลฯ เรื่องกรรมฐาน เรื่องฌาน เรื่องสมาบัติ ฯลฯ

สำคัญที่สุดคือแดนของปัญญา พัฒนาเป็นโศคล เป็นปฏิสัมภิทา เป็นวิปัสสนา เป็นญาณในระดับต่างๆ สารพัด

ทั้งหมดนี้อยู่ในข้อมรรคทั้งนั้น เป็นภาคปฏิบัติ เพื่ออะไร ก็เพื่อให้สำเร็จผลของ ๓ ข้อต้นนั่นเอง เหมือนอย่างที่ว่าเพื่อแก้ปัญหาแค่นี้ให้ไฟดับไป จะโดยให้อุณหภูมิลดลงต่ำ หรือให้เชื้อไฟหมดไป หรือให้ไม่มีออกซิเจน เท่านั้นเอง แต่พอดับไฟได้แล้ว ก็แสนสุขจริงๆ

เป็นอันได้แล้วนะ อริยสัจ ๔ ที่บอกแล้วว่าเป็นธรรมความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาติ ที่เอามาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ เพื่อมนุษย์จะได้ประโยชน์จากธรรม โดยเอาธรรมมาใช้ให้เกิดผลดีแก่ชีวิตของมนุษย์เอง

ปฏิบัติสมุပ္บาท-ไตรลักษณ์ แสดงตามกฎธรรมชาติ

อริยสัจ จัดวางให้มนุษย์เข้าใจและใช้การ

เมื่อนี้ได้บอกว่า อริยสัจเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเชิงประยุกต์ คือทรงนำความจริงที่เป็นธรรมดาของธรรมชาติ หรือสภาวะธรรม มาจัดตั้งวางหลักเป็นระบบให้เหมาะสำหรับมนุษย์ที่จะเข้าใจและใช้ประโยชน์ นี่คือ เมื่อว่าไปตามธรรมดาของธรรมชาติ ก็อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ก็มีสภาวะธรรมแค่ ๒ อย่าง คือ

๑. สภาวะธรรมในระบบความสัมพันธ์เป็นไปตามเหตุปัจจัย เรียกว่า **อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุပ္บาท**
๒. สภาวะธรรมที่สิ้นปัจจัย ไม่ขึ้นต่อปัจจัย เป็นอสังขตะ เรียกว่า **นิพพาน**

อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุပ္บาท ที่เรียกก่ายๆ ว่าปัจจยการนั้น เป็นเรื่องของสังขารธรรม ส่วนนิพพานนี้เป็นวิสังขาร เป็นอสังขตธรรม ความจริงทั้งหมดมีเท่านี้ อย่างที่พระพุทธเจ้า หลังตรัสรู้ใหม่ๆ ทรงปรารภถึงการที่จะเสด็จออกไปประกาศธรรมว่า พระองค์ได้ตรัสรู้ธรรม ซึ่งทูลุโธธา (คนอื่นจะรู้ตามได้ยาก) คือ อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุပ္บาท และนิพพาน พระองค์ตรัสเท่านั้น

นี่คือสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ทรงค้นพบ ที่ได้ทรงปรารภกับพระองค์เอง ระบุสภาวะแท้ๆ เพราะฉะนั้น ถ้าถามว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร? จับเอาจากพระดำรัสที่ทรงปรารภในพระทัยของพระองค์เอง ก็แค่นี้ คือ **หนึ่ง** อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุပ္บาท **สอง** นิพพาน

นี่คือที่พูดกันไปแล้ว ที่ว่า เราไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย ก็คือไปเกี่ยวข้องกับธรรม คือความเป็นไปนี้ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุပ္บาท คือการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ของมัน โดยมีอาการปรากฏเป็นความไม่เที่ยง เกิดดับๆ เป็น**อนิจจัง** ไม่คงอยู่ในภาวะเดิม เป็น**ทุกขัง** และไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองบังคับบัญชาสั่งการได้ ไม่อยู่ในอำนาจใคร ไม่ขึ้นต่อใครๆ เป็นไปปรากฏตามเหตุปัจจัย ไม่ยืนตัว เป็น**อนัตตา** เรียกว่า**ไตรลักษณ์** นี่คือการปรากฏอยู่ด้วยกันในความเป็นไปที่เรียกว่า **อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุပ္บาท** ทั้งหมดคือความเป็นจริงอันเดียวกัน

ลักษณะ อากาโร ที่เป็นไตรลักษณ์ เป็นปฏิจสุมุปบาทนั้น ปรากฏด้วยกัน ในกระแสสืบเนื่องของความเป็นไปเดียวกัน เป็นกฎธรรมชาติที่เป็นธรรมดาของมันเป็นอยู่อย่างนั้นเอง อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ นำมาเรียงต่อกันว่า (ส.น. ๑๖/๖๑/๓๐ และ ช.ง. ต.ก. ๒๐/๕๗๖/๓๖๘)

อนุปาทา วา... ตถาคตานิ อนุปาทา วา ตถาคตานิ จิตาว ธา ธาตุ
ธมฺมฐิติตา ธมฺมนิยามตา

- อิทุปัจจยตา...
- สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ...
- สัพเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ...
- สัพเพ ธมฺมา อนตฺตาติ...

แปลความว่า: ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม (กฎธรรมชาติ) ได้แก่ อิทุปัจจยตา... คือสังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง... คือ สังขารทั้งปวง คงสภาพอยู่ไม่ได้... คือ ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นไม่มีอัตตา

ส่วนนิพพาน ที่เป็นอสังขตะ ปลอดปัจจัย ก็ย่อมมีภาวะของมันอยู่อย่างนั้นเอง

เมื่อภาวะความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งตัวมนุษย์เอง เป็นไปอย่างนั้น มนุษย์จึงต้องรู้เข้าใจและปฏิบัติในการเป็นอยู่ดำเนินชีวิตทุกอย่างในทางที่ความเป็นไปของความเป็นจริงหรือกฎนั้น จะมีผลดีเป็นประโยชน์แก่ตัวมนุษย์ แต่ในเมื่อเป็นการยากนัก ที่เหล่ามนุษย์จะรู้เข้าใจ เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงช่วยให้เหล่ามนุษย์ค่อยๆ เข้าถึงกฎความจริงนั้น พระองค์จึงทรงจัดความรู้ความจริงของอิทุปัจจยตาปฏิจสุมุปบาท รวมทั้งไตรลักษณ์ กับนิพพาน ยกมาเสนอในรูปลักษณะที่จะให้เข้าใจใช้ประโยชน์ได้ง่ายอย่างเป็นระบบ รวมทั้งภาคปฏิบัติการของมนุษย์ในการที่จะรู้เข้าใจและได้ประโยชน์จากกฎความจริงของธรรมชาตินั้นด้วย นี่คือที่ทรงวางเป็นหลักอริยสัจ ๔

เพื่อให้เข้าถึงหลักความจริงนั้นได้ มนุษย์ก็เริ่มในภาคปฏิบัติ โดยจับที่โลกนี้ซึ่งปรากฏแก่ตน ที่ตนจะเข้าไปสัมผัส ซึ่งก็คือสภาพที่คงอยู่อย่างเดิมไม่ได้ ซึ่งเรียกว่าทุกข์ หรืออาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์ ซึ่งถ้ามนุษย์สัมผัสผิด ก็ต้องเกิดผลขึ้นมาแก่ชีวิตจิตใจของมนุษย์นั้น เป็นสภาพที่ขัดแย้งฝืนความปรารถนา เรียกว่าทุกข์ จากจุดเริ่มนี้ ต่อไปก็สัมผัสกับมันให้ถูกต้อง

ในการแก้ความสัมผัสที่ผิด ก็ต้องรู้ว่าต้นเหตุของการมีความสัมผัสที่ผิดนี้ คือตัณหา ซึ่งคืบหน้าไปเป็นอุปาทาน บนฐานของอวิชชา เมื่อรู้ทันสมุทัยนี้แล้ว ก็ปรับเปลี่ยนความสัมผัสใหม่ ให้เป็นการแก้กระบวนการที่ผิดนั้น นี่คือการเข้าสู่ข้อที่ ๓ คือนิโรธ ซึ่งจะนำไปถึงจุดหมายว่า การปฏิบัติที่ถูกต้อง จะไปถึงจุดหมายอะไร แล้วก็ ๔ ดำเนินวิธีปฏิบัติของมนุษย์ ตามกระบวนการที่เรียกว่า มรรค เพื่อดำเนินไปให้ถึงจุดหมายนั้น

ที่นี้ ในภาคปฏิบัตินั้น เพื่อให้มนุษย์พัฒนาตัวเองให้ดำเนินชีวิตไปได้ตามมรรค ก็จัดให้มี **ไตรสิกขา** ขึ้นมา เป็นระบบการฝึกฝนมนุษย์ เรียกว่า ๓ ว่าระบบการศึกษา ซึ่งเป็นเนื้อตัวของภาคปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

เป็นอันว่า ถ้าพูดแค่ความจริงของอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท และนิพพาน คนไม่รู้อาจจะเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างไร ใช้ประโยชน์ไม่ได้ จึงจัดตั้งขึ้นเป็นอริยสัจ ๔ ให้เป็นหลักของการนำเอาธรรมมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ ให้ออกผลในทางปฏิบัติได้ ให้มนุษย์ได้รับประโยชน์จากธรรมหรือธรรมชาตินั้น เกิดเป็นผลดีแก่ชีวิตของตนเอง

อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักของการปฏิบัตินี้ จะมองง่ายๆ ในแง่ความเป็นเหตุเป็นผลก็ได้ คือ อริยสัจ ๔ นั้น เป็นระบบแห่งเหตุและผล แต่แปลกหน่อยว่า โดยทั่วไปนั้น มนุษย์นี่นึกกันว่า เหตุต้องมาก่อนผล เหตุแล้วก็ผล แต่หลักอริยสัจนี่กลับกัน คือเริ่มที่ผลแล้วจึงย้อนไปที่เหตุ พบผลแล้วมาหาเหตุ ทำไม่เป็นอย่างนั้น

นี่คือ เพราะทุกข์เป็นสภาพที่ปรากฏ ของธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราเจอทุกข์ที่เป็นผลเกิดขึ้นในชีวิตจิตใจของมนุษย์ จากเหตุคือความสัมพันธ์ไม่ถูกต้อง จุดเริ่มคือเจอทุกข์ เจอปัญหา มันจึงเป็นข้อแรก

เมื่อเจอทุกข์เจอปัญหาแล้ว จึงสืบสาวหาเหตุปัจจัยของมัน คือสมุทัย สืบลึกลงไป ในกระบวนการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน นี่คือสืบจากผลไปหาเหตุ เป็นข้อที่ ๒

ต่อไปข้อที่ ๓ นิโรธ ความดับทุกข์ ภาวะปลอดทุกข์ ที่ไม่มีทุกข์เกิดขึ้น เป็นสิ่งที่เราต้องการ จึงต้องตกลงให้ชัด และตั้งเป็นจุดหมายขึ้นไว้

จากนั้นจึงถึงข้อที่สี่ คือมรรค ซึ่งเป็นวิธีการและปฏิบัติการ เพื่อให้เกิดผลตามกระบวนการของเหตุปัจจัย ที่จะให้ถึงจุดหมายที่ตั้งไว้ นั่นคือข้อ ๓ เป็นผล และข้อ ๔ เป็นเหตุ

รวมแล้วก็เป็นเหตุ-ผล สองชุด สองคู่ คู่ที่ ๑ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ คู่ที่ ๒ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ ทำไมพระพุทธเจ้าตรัสผลก่อนเหตุ ไม่ตรัสเหตุก่อนผล นี่แหละ ปฏิบัติการในการแก้ปัญหา ก็ต้องอย่างนี้แหละ คือ จากการเจอปัญหา ก็เข้าสู่กระบวนการแก้ปัญหา เริ่มด้วยกำหนดรู้ปัญหา จับตัวปัญหาให้ชัด แล้วก็สืบสาวค้นหาเหตุปัจจัยของมัน จากนั้นก็ตั้งเป้าวางจุดหมาย แล้วจึงปฏิบัติการแก้ไขกำจัดเหตุจัดการปัจจัยเพื่อให้บรรลุจุดหมาย นี่คือปฏิบัติการดับทุกข์แก้ปัญหา ต้องเป็นอย่างนี้ ถูกไหม

เป็นอันว่า นี่เป็นเรื่องของการเอามาปฏิบัติจัดทำกรเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ ก็ต้องจัดตามเหตุผลในเชิงปฏิบัติการ ซึ่งกลายเป็นว่าต้องเอาผลก่อน นี่หนึ่งละนะ **ปฏิบัติการในการแก้ปัญหา**

ยังมีอีก ในเชิงปฏิบัติการ อย่างที่ ๒ คือ **ปฏิบัติการในการสอน** เป็นเรื่องของความสามารถในการสอน การสอนให้ได้ผลนั้น ต้องเริ่มจากสิ่งที่ปรากฏ แล้วจึงโยงไปหาสิ่งที่ไม่ปรากฏ ถ้าอยู่ๆ ยกเอาสิ่งที่ไม่ปรากฏขึ้นมาสอน พูดอะไร คนไม่รู้เรื่อง นึกอะไรไม่เห็น จึงต้องมีตัวโยงให้ก่อน คือเริ่มต้น พูดถึงสิ่งที่เขาเข้าใจ สนใจ หรือมองเห็นอยู่แล้วก่อน จากนั้นก็โยงไปหาสิ่งที่เขายังไม่เห็น

ทุกข์ เป็นสภาพที่ปรากฏ คืออาการความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ที่กระทบกระทั่งติดขัดคับข้อง ซึ่งอยู่ต่อหน้าเรา หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในจิตใจของเราก็ตาม นั่นคือสภาพปรากฏเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องมองเห็นเผชิญหน้าอยู่ การสอนต้องเริ่มจากสิ่งที่เผชิญมองเห็นอยู่ต่อหน้า ซึ่งง่าย ๆ ชัด ๆ แล้วจึงโยงไปหาสิ่งที่มองไม่เห็น คือสืบสาวหาเหตุปัจจัย นี่คือพระพุทธเจ้าทรงวางวิธีสอนไว้ให้ด้วย

เป็นอันว่า สอนจากสิ่งที่คนเกี่ยวข้องเป็นปัญหาที่เผชิญหน้าอยู่ ที่เขาสนใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งเป็นตัวการก่อปัญหา คนเรานี่ เมื่อประสบปัญหาอยู่ ใครมาพูดถึงปัญหานั้น ก็สนใจแน่ นี่คือการสอนต้องเริ่มจากสิ่งที่มองเห็น ไปหาสิ่งที่ยังมองไม่เห็น จากสิ่งที่เกี่ยวข้อง จากสิ่งที่สนใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่ควรจะเกี่ยวข้อง ควรจะสนใจ และจากสิ่งที่ง่าย ไปหาสิ่งที่ยาก เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงเริ่มจากทุกข์ เพราะคนเผชิญอยู่เจออยู่ต่อหน้า เป็นจุดกระตุ่น พอพูดถึงปัญหา ก็สนใจทันที แล้วจึงโยงไปหาปมเบื้องหลัง ว่าคุณมีปัญหายังไง คุณต้องแก้ที่เหตุของมันนะ เหตุมันเป็นเพราะอะไร ปัญหาของเขานั้น เขาสนใจอยู่แล้ว เมื่อยกปัญหาขึ้นมา แล้วสืบสาวโยงไป เขาจึงจะสนใจถึงเหตุของมันที่จะแก้ไข ถ้าอยู่ๆ ไปพูดถึงเหตุขึ้นมา ก็กลายเป็นเลื่อนลอย

เป็นอันว่า ตามหลักการสอนที่ถูกต้อง ให้เริ่มจากทุกข์คือสภาพที่ปรากฏ มองเห็นง่าย น่าสนใจ เกี่ยวข้องกับตัวเขา แล้วจึงสืบสาวไปหาเหตุปัจจัยที่ยังมองไม่เห็น

ต่อไป ข้อที่ ๓ นิโรธ เป็นจุดหมาย แล้วข้อที่ ๔ มรรค เป็นวิธีการและปฏิบัติการ จะเห็นว่า การปฏิบัติหรือลงมือทำนั้น จะต้องใช้เรี่ยวแรง และอาจจะยาก คนเรานี่พอเจอเรื่องที่จะต้องทำ พอจะต้องทำอะไร ถ้าใจยังไม่พร้อม ยังไม่ชอบ ก็ชักจะกลัว ไม่อยากทำ ลูๆ จะไปบอกเขาให้ทำโน่นทำนี่ ก็จะไม่เอาด้วย ถ้าต้องทำ ก็ฝืนใจ ไม่ค่อยได้ผล

แล้ววิธีสอนที่ดี เป็นอย่างไร ก็พูดถึงจุดหมายก่อนสิ พูดถึงผลที่ต้องการว่ามันดีอย่างนี้ๆ จุดหมายนี้ถ้าทำสำเร็จ จะเยี่ยมยอดดีเลิศประเสริฐสุขสันต์อย่างนั้นอย่างนี้ พูดให้เขาเห็นว่าจุดหมายนั้นดีเลิศเยี่ยมยอดได้เท่าไร ให้เขาชอบใจอยากได้มากเท่าไร ตอนนั้นแหละเขาจะพร้อมที่จะลงมือปฏิบัติ ถึงแม้ปฏิบัติการจะยากเท่าไร ก็ไม่กลัว ผู้เต็มที่ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงยกเอานิโรธขึ้นมาตรัสก่อน รั้าใจคนให้หมายมุ่งจะไปให้ถึง บอกว่ามันดีอย่างนั้น มันดีอย่างนี้ พอเขาอยากจะไปเต็มที่ ก็รอรับวิธีปฏิบัติ ที่นี้ ยากเท่าไร ก็ผู้เต็มที่

เรียงลำดับอีกทีว่า เริ่มต้นบอกว่า คุณมีทุกข์ใช่ไหม ปัญหาของคุณเป็นอย่างไร อ้อ... ทุกข์นั้นปัญหานั้น แก้ได้นี้ ไม่ต้องกลัว ที่นี้พอเขาเต็มใจอยากแก้ปัญหานั้นแล้ว ก็บอกว่า อันนี้ต้องแก้ที่สาเหตุ แล้วก็ค้นหาเหตุ พอเจอ ก็บอกว่าอันนี้แก้ได้ เมื่อแก้ไขสำเร็จแล้ว จะพบชีวิตที่ดีงาม เป็นอิสระ เป็นสุขที่จริงแท้อย่างนี้ๆ พอคนอยากไปเต็มที่แล้ว ก็บอกวิธีปฏิบัติให้ ถึงตอนนี้ ถ้าเขาพอใจอยากไปให้ถึงจุดหมายนั้นมากเท่าไร เขาก็พร้อมที่จะทำอะไรจะปฏิบัติเต็มที่ ถึงยากเท่าไร ก็สู้ทั้งนั้น ไม่มีพรั่น ไม่มีกลัว

วิธีสอนของพระพุทธเจ้านี้ เป็นวิธีสอนที่ยอดเยี่ยม จะเรียกว่าวิธีสอนแบบอริยสัจก็ได้ พอพูดให้เห็นจุดหมายที่เขาพอใจมีذنหะดีแล้ว ก็บอกวิธีปฏิบัติ ตอนนี้จะยากเย็นอย่างไร ก็ไม่กลัว ผู้ทั้งนั้น แต่ถ้าไปบอกการปฏิบัติที่หนักที่ยากให้ก่อน คนก็ถอยตั้งแต่ต้น เขาไม่เอาด้วยแล้ว

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักอริยสัจ ๔ โดยนำธรรมคือความจริงมาประยุกต์เข้ากับปฏิบัติการของมนุษย์ และการสอน ให้ได้ผลสำเร็จอย่างดี เรียกได้ว่าเป็นวิธีอริยสัจ

แม้แต่ในการปลุกระดมมวลชน วิธีการที่ได้ผล ก็ทำนองวิธีอริยสัจ นักปลุกระดมมวลชน ต้องเริ่มด้วยการชี้โทษ ชี้ความบกพร่อง พรรณนาความเลวร้าย บรรยายสภาพความเสียหายที่เป็นอยู่ให้เห็นเด่นชัดขึ้นมาต่อหน้า คูสิ ประเทศไทย สังคมไทยเวลานี้ แย่เหลือเกิน เต็มไปด้วยเรื่องเลวร้าย มีแต่ปัญหาชี้ตัวทุกข์ให้เห็นเด่นชัดขึ้นมา ให้คนเกิดความชิงชังไม่พอใจอย่างมาก แล้วเขาก็จะสนใจเอาใจใส่เต็มที่

ที่นี้ พบบอกความชั่วเสียหายเล่าเรื่องเลวร้าย ให้คนไม่พอใจเต็มที่แล้ว ก็ชี้เหตุ นี้คือสมุทัยมา บอกว่านั่นไง ตัวการอยู่ที่นั่น ...นั่นๆๆ เอละสิ ที่นี้ พอชี้ตัวการให้ว่าคนนั้น กลุ่มนั้น คราวนี้คนก็อยากกำจัดทันที เพราะทุกข์ที่มันมากมาย เต็มไปด้วยความชั่วร้ายนั้น ตัวการอยู่ที่นี่ พวกนี้เอง มันทำอย่างนั้นๆๆๆ คราวนี้แหละ คนก็กระเหี้ยนกระหือรือเลย บอกว่าจะต้องจัดการกำจัดคนพวกนี้

เอละนะ พร้อมแล้ว ใจขึ้นมาเต็มที่ ที่นี้ก็ชี้จุดหมาย จะได้ไปถึงนิโรธ บอกเลยว่า ถ้าจัดการพวกนี้สำเร็จนะ เราจะได้สังคมที่เป็นอย่างนี้ๆ บ้านเมืองจะดีเลิศประเสริฐศรีอย่างนั้นๆ ฟ้าจะเป็นสีทองผ่องอำไพ พุดให้เห็นว่ามันแสนจะดีน่าชื่นใจอย่างไรๆ ที่นี้ก็ยิ่งอยากไปใหญ่ แล้วจะไปถึงจุดหมายนั้นอย่างไร ก็ต้องปฏิบัติการแก้ไข ต้องกำจัดเจ้าตัวการนี้ จึงจะแก้ปัญหาให้จบได้

ตอนนี้พร้อมเต็มที่แล้ว ก็บอกวิธีปฏิบัติเลย ก็ถึงมรรคว่า ต้องทำอย่างนั้นๆ ตอนนี้ยากแค่ไหน ก็เอาทั้งนั้น สู้ตาย บางทีกลายเป็นว่า แม้แต่วิธีการร้ายกาจรุนแรง ที่ตามปกติถือว่าชั่วร้าย ก็เอา พอปลุกใจมาได้ถึงขนาดนั้นแล้ว ก็ทำได้เต็มที่ เพราะฉะนั้น วิธีการเชิงอริยสัจนี้ ถ้าเอาไปใช้ในทางร้าย ก็กลายเป็นการปลุกระดมไปเลย นักปลุกระดมก็ต้องใช้วิธีการเชิงนี้

นี่คือ วิธีการและปฏิบัติการตามวิธีนั้น จะมาเป็นข้อสุดท้าย แล้วมันก็มาจบที่นี้ เมื่อทำตามวิธีปฏิบัติเสร็จสิ้น ก็ได้ผลให้ ๓ ข้อต้น สำเร็จจบพร้อมไปด้วยกันทีเดียวทั้งหมด

คงจะเข้าใจนะ เรื่องของธรรมะ วันนี้ พุดที่เดียวสามเรื่องเลย เอาแบบสั้นๆ พอให้เห็นภาพ ให้ได้ความเข้าใจอย่างกว้างๆ เมื่อได้ภาพรวมนี้แล้ว ก็จะไปศึกษารายละเอียดได้ง่ายขึ้น

วันนี้พุดมาเสียยืดยาว อาจจะถูกวนและยืดยาดไปบ้าง เริ่มจากเรื่องเก่าที่ยืดเอาพระรัตนตรัย เป็นสรณะ เพื่อโยงเราเข้าหาธรรม จากนั้น เพื่อให้ธรรมนำให้เกิดประโยชน์แก่มวลมนุษย ก็นำธรรมมาประยุกต์วางเป็นหลักสำหรับปฏิบัติ จัดเป็นอริยสัจ ๔

แต่ว่าเดี๋ยวก่อน เมื่อจะโยงเราเข้าไปหาธรรม ก็พุดถึงธรรมก่อน ว่าในเรื่องของธรรมคือความจริงที่มาสัมพันธ์กับมนุษย์นี้ เราจะต้องรู้ความจริงของธรรมนั้นที่เป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ซึ่งเรียกว่า อิททัปปัจจยตาปฏิจจสมุพบาท หรือจะเรียกว่าตถตาก็ได้ และในความเป็นจริงอันนี้ ก็มีอาการปรากฏเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วที่นี้ เพื่อที่เราจะเข้าไปปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายให้เกิดผลดี ก็มาวางหลักความจริงนี้ให้เป็นไปได้ด้วยดีในทางปฏิบัติ จัดเป็นอริยสัจ ๔ ที่เป็นระบบแห่งเหตุผลอย่างที่ได้ว่าไปนั้น

ขอพุดต่ออีกนิดหนึ่งว่า อริยสัจ ๔ นี้ เป็นหลักที่ออกรูปมาจากธรรม คือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาในธรรมชาติ เพราะฉะนั้นก็จึงมีคุณค่า หรือลักษณะที่เป็นพิเศษ คือ

หนึ่ง สาระของอริยสัจ ๔ นี้ เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ ในการที่มนุษย์ ถ้าต้องการมีชีวิตที่ดีงาม ต้องการจะแก้ปัญหาของมนุษย์ให้สำเร็จได้จริง จะทอดทิ้งไม่ได้

ไม่ว่าประชาตมนุษย จะไปสนใจเรื่องอะไรต่ออะไรมากมายในโลกนี้ มีการประดิษฐ์คิดค้น โลกนี้มีอารยธรรมเจริญไปไกล ในชีวิตในสังคมมนุษย์มีสิ่งที่เกี่ยวข้องมากมาย เมื่อมนุษย์ต้องการมีชีวิตที่ดีงาม สิ่งอื่นทั้งหลายที่สร้างกันขึ้นมา อาจจะได้ขาดได้ สมัยนี้มีอันนี้ ไม่มีอันนั้น สมัยนั้นมีอันโน้น ไม่มีอันนี้ ก็เป็นเรื่องของมนุษย์ สุดแต่จะทำได้หรือพอใจอย่างไร แต่ในการที่จะให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีงามปลอดภัยไกลทุกข์ หลักการในการแก้ปัญหา ๔ ข้อใหญ่นี้ จะต้องใช้และใช้ได้เรื่อยไป ขาดไม่ได้

สอง หลักการแก้ปัญหา ๔ ข้อใหญ่ๆ เป็นวิชาการที่ยั่งยืน ยืนยงคงอยู่ตลอดไป ไม่ว่ามนุษย์จะสร้างสรรค์วัฒนธรรม มีอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรือง พัฒนาสรรพวิทยาการก้าวไปได้กว้างไกล มีวิชาการมากมาย ไม่ว่าจะเป็นวิศวกรรมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ ฯลฯ จะเจริญ จะเสื่อมไปอย่างไร มันก็เป็นเรื่องของส่วนประกอบปลีกย่อยทั้งนั้น แต่วิชาความรู้ที่แท้ที่อยู่ในอริยสัจ ๔ นี้ เป็นวิชาการที่แก้ไขตรงตัวปัญหาของมนุษย์แท้จริง จะยืนยงอยู่ตลอดไป ไม่เป็นวิชาการที่จะเจริญหรือจะเสื่อม หรือจะผันแปรไปเป็นอย่างอื่น

สาม เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งใช้ความรู้ในความจริงของธรรมชาตินั่นเอง มาปฏิบัติในการดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาต่างๆ ให้เรามีชีวิตที่ดีงามปลอดภัยไกลทุกข์ได้จริง

สี่ ก็คือ มันเป็นหลักเกณฑ์การปฏิบัติให้สำเร็จผล ด้วยฝีมือของมนุษย์เอง หมายความว่า ยืนยันศักยภาพของมนุษย์ ที่จะพัฒนาขึ้นมาได้ เพื่อให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาดับทุกข์ภัยได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องไปอ่อนวอนพึ่งพาอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรภายนอก เป็นการแก้ปัญหาด้วยฝีมือของมนุษย์เอง ด้วยปัญญาของมนุษย์นี่แหละ

นี่คือคุณค่าพิเศษของอริยสัจ ๔ ซึ่งเห็นได้ว่า เมื่อเปรียบเทียบกัน จะต่างจากวิธีการแก้ปัญหามานานอื่นๆ ในรูปอื่นๆ ทั้งหมด ตั้งแต่ในเรื่องของการนับถือศาสนาอะไรต่างๆ ทั่วๆ ไป จนถึงระบบจัดตั้งของสังคมมนุษย์ในอารยธรรมปัจจุบันทั่วไปทั้งหมด

ตอนที่

๔๒

จะพูดถึงอริยสังสี่กันสักเท่าไร ก็ไม่มีทางเข้าใจ ถ้าไม่รู้ลัทธิหน้าที่ต่ออริยสัง

คนหนีทุกข์ต่าง ๆ กันไป พวกที่มากมาย คือทำได้แค่หลบไปที่ ๆ

เรื่องอริยสังได้พูดไปโดยย่อ ถือว่าจบไปชั้นหนึ่ง แต่ยังมีแง่มุมที่น่าจะพูดอีก จึงยกมาทวนกัน อาจจะมีรู้สึกซ้ำ ๆ ก็ถือว่าเพื่อย้ำให้แม่น หรือให้ชัดยิ่งขึ้น

ที่พูดไปแล้วคือโยงมาจากพระรัตนตรัยที่เราถือเอาเป็นสรณะ ว่าพระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรม แล้วก็ทรงชี้ธรรมชี้ทางให้เรา เราทั้งหลายอาศัยธรรมนั้น คือนำธรรมนั้นมาใช้ประโยชน์โดยปฏิบัติตาม เราก็จะเป็นเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า คือก็จะเป็นอย่างเดียวกับที่พระพุทธเจ้าเป็น จนกระทั่งเป็นพุทธะ คือเป็นพุทธะที่ตรัสรู้ตาม ไม่ใช่เป็นสัมมาสัมพุทธะที่เป็นผู้ค้นพบ

ทีนี้เมื่อจะเป็นอย่างพระพุทธเจ้านั้น แม้ยังไม่สำเร็จถึงที่สุด คือยังอยู่ระหว่างพัฒนาขึ้นไป ก็เป็นอริยชน หรือเรียกว่าเป็นอริยบุคคล เป็นบุคคลที่ประเสริฐ หรือแม้ยังไม่ได้เป็นอริยบุคคล ก็ได้เป็นปุถุชนที่ดีงาม เรียกว่าเป็นกัลยาณปุถุชน อย่างนี้คือผู้ที่พัฒนาตนให้เป็นอย่างพระพุทธเจ้า แล้วในแนวทางของพระพุทธเจ้านี้ คนที่มีคุณสมบัติดีงามในขั้นต่างๆ ก็มารวมกันเข้าเป็นสังคมที่ดีงาม ร่วมกันสร้างสังฆะขึ้นมาได้

ที่ว่ามานี้ก็คือหลักพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ อย่างที่ได้พูดไปแล้ว ว่า การที่จะให้เกิดผลสำเร็จ จนกระทั่งสร้างสังฆะขึ้นมาได้อย่างนี้ เราต้องเอาธรรมมาใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ว่ารู้เข้าใจธรรม เพื่อปฏิบัติให้ได้ผล ทีนี้ ธรรมที่จะปฏิบัติให้ได้ผลนั้น ก็อยู่ที่สิ่งทั้งหลายนั่นเอง ก็คือความจริงของสิ่งทั้งหลาย ในความเป็นไปของสิ่งเหล่านั้น นี่แหละที่เราจะต้องรู้เข้าใจ

ทีนี้ สิ่งทั้งหลายที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง รวมทั้งตัวเราเอง หมดทั้งชีวิตนี้ มีภาวะความเป็นไป ที่เรียกว่าธรรม ปรากฏออกมาว่ามีการเกิดสลาย ไม่คงอยู่ในภาวะเดิม เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของใคร เอาใจที่อยากอย่างนั้นอย่างนี้ไปบังคับบัญชามันไม่ได้

ในภาวะที่มันเป็นอย่างนี้ เมื่อเราเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็แน่นอนว่า มันไม่อาจจะให้ ความพึงพอใจโดยสมบูรณ์แก่เราได้ เพราะมันเป็นไปตามภาวะที่เป็นธรรมชาติของมัน มันไม่ได้เป็นไปตามใจปรารถนาของเรา ตรงนี้เป็นจุดสำคัญ ปมปัญหาอยู่ตรงนี้ คือ ความเป็นจริงที่พูดออกมาได้เลยว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่สามารถให้ความพึงพอใจแก่เราได้อย่างแท้จริง หรือโดยสมบูรณ์ เพราะมันมีภาวะของมัน ที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างที่ว่าไปแล้วนั้น โดยเฉพาะตรงที่ว่า เมื่อเราเข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับมัน ด้วยความไม่รู้ไม่เข้าใจ เอาแต่ความอยากความปรารถนาความยึดความถือสำคัญมั่นหมาย คือค้นหาอุปาทาน ที่ตั้งอยู่บนฐานของอวิชชา เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับมัน อย่างไม่ถูกต้อง เรียกว่าไม่ทันมัน

เมื่อมนุษย์เข้าไปสัมพันธ์อย่างไม่ถูกต้อง ไม่ทันต่อความจริงของมัน โดยอยู่ใต้อิทธิกา และเอา ตัณหาอุปาทาน เข้าไปอยากเข้าไปหมายมัน แล้วไม่ได้อย่างใจ ไม่เป็นไปตามที่ใจอยากใจยึดใจ หมายมันใจดั้งเดิม ก็ติดขัดคับข้องปะทะกอดตันบีบคั้น เกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา แล้วก็หาทางออกกัน ไป พวกหนึ่งหันไปหาจำพวกสิ่งกลมๆ ซึ่งมืออยู่หลากหลายมากมาย ที่จะเสพสนองให้ได้ความพึงพอใจแบบขอไปที โดยหลบหลีกจากปัญหาที่เป็นของเจอจริงๆ

แม้แต่เรื่องจำพวกเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจดลบันดาลต่างๆ ที่วอนขอให้มาช่วย ก็ทำให้เกิดมีความหวังในอนาคต ถึงแม้จะจำทนทุกข์ไม่สบายในปัจจุบัน ก็เป็นทางหลบไปปลอบใจ ช่วยให้ ได้ความสุขไปอย่างหนึ่ง แต่ถ้าได้ความหวังแล้วไปนอนรอ ก็มีหวังว่าข้างหน้าจะยิ่งทุกข์หนัก แต่ถ้า เอาแค่ปลอบแล้ว อุ่นใจได้กำลังแล้วไปเร่งเพียรพยายามทำการงาน ก็พอจะยอมให้ผ่านได้

สิ่งกลมๆ ตัวเด่นสำคัญ ก็คือสิ่งเสพติดสุรายาเมา เป็นทางออก เป็นช่องหลบ ที่ขึ้นชื่อมาทุกยุค ทุกสมัย และยังเกลื่อนกลาดมากขึ้นในยุคนี้

เอาละ นั่นเป็นทางออกหรือช่องหลบต่างๆ หลากหลาย ของเหล่ามนุษย์ที่มีความทุกข์ มากมายกลุ่มรวมๆ เมื่อไม่สามารถแก้ปัญหา ไม่สามารถปฏิบัติต่อชีวิตของตนและสิ่งเหล่านี้ได้ ด้วยปัญญา ที่จะแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ ให้ได้ผลดี ก็กลมตัวหลบใจไปที แต่ไม่ช่วยให้ แก้ปัญหาได้จริง เป็นเพียงแค่หลบปัญหาไปได้คราวหนึ่งๆ แล้วก็หมักหมมปัญหาให้มากขึ้น ทำให้ ทุกข์รุนแรงยิ่งขึ้น

เหมือนอย่างคนที่พึ่งยาเสพติดนั้น ตอนแรกก็ไปอาศัยมัน บอกว่าได้ความสุข แต่ต่อไป ข้างหน้า ทุกข์ที่ตามมาจะหนักขึ้นทุกที จนกระทั่งแก้ไม่ได้ จนต้องสูญเสียไปทั้งชีวิต สูญเสียชีวิตของ ตนเอง ไม่พอ ยังสูญเสียแก่สังคมอีกด้วย

อีกด้านหนึ่งคือ คนเมื่อถูกทุกข์บีบคั้น เจอปัญหาแล้ว ไม่เห็นทางออก ก็ดิ้นรนผ่านไป เมื่อ ดิ้นรนโดยไม่ใช้ปัญญาเพียงพอ ก็ทำอะไร เปะปะ ไปๆ มาๆ ในการดิ้นรนพยายามแก้ทุกข์แก้ปัญหานั้น กลายเป็นว่าได้สร้างอะไรต่างๆ แปลกๆ ขึ้นมา ที่เรียกว่าเป็นความเจริญ บางทีก็มีความภูมิใจใน ความเจริญที่บอกว่าเป็นการสร้างสรรค์ จนกระทั่งเวลาผ่านไปเป็นร้อยเป็นพันปีสองพันปี จึงรู้ว่า ที่คิด เอาเข้าใจว่าได้สร้างความเจริญขึ้นมานั้น ที่แท้มันมิใช่เป็นความเจริญแท้จริงเลย แล้วก็ไม่ได้เกิดผลดี แก่ชีวิต แต่กลายเป็นผลร้ายไปเสียมาก นี่ก็คือปัญหาของมนุษย์ ที่สะสมกองสุขกันอยู่ดูพราวแล้วลนตา

อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการของการเผชิญปัญหาถูกทุกข์ภัยบีบคั้น ที่มนุษย์ดิ้นรนหาทางออกกัน อยู่ การพึ่งพาไปหาสิ่งกลมๆ บางอย่างที่ไม่แรงร้าย ถ้าทำพอให้ได้ความสุขสบายเป็นทางออกไปได้ ไม่ เป็นโรคจิตโรคประสาท ก็พอปล่อยได้ แต่ถ้าพึ่งพามันเกินไป ก็กลับจะกลายเป็นการเติมโรคจิตโรค ประสาทหนักเข้าไปอีก เป็นทางที่ไม่ปลอดภัย การหาที่พึ่งมายึดเหนี่ยวอ่อนวอน ก็ให้ความหวังที่ไม่ ปลอดภัย ฯลฯ แต่ที่วามานี้ ถ้าไม่หลงติดเพลิดเพลิน โดยมีทิวฏฐิตที่ผิดเพี้ยนเกินไป ก็อ่อนๆ กันไปบ้าง ความผิดพลาดสำคัญอยู่ที่การเกิดมีทิวฏฐิตที่ผิดขึ้นมาในระหว่างที่ดิ้นรนนั้นด้วย คือความเห็นความ เข้าใจต่อโลกและชีวิต คิดไปว่า ชีวิตของเราที่ดี คืออย่างนี้ คือชีวิตที่เสพบริโภคได้เต็มที่ ถ้าเกิดความ เข้าใจอย่างนี้ การดิ้นรนก็จะพาออกนอกกลุ่มนอกทาง เหวไป จะทำให้แก้ไขได้ยาก

ที่นี้ ในช่วงเวลาที่ตื่นนอนเพราะทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามนั้น ก็เป็นโอกาสของมนุษย์ที่จะได้เรียนรู้ เพราะความทุกข์เป็นภาวะที่มาบีบคั้น ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องตื่นนอนหาทางออก ซึ่งทำให้ได้เรียนรู้และได้ฝึกตนไป แล้วในการเรียนรู้นี้แหละ ถ้าคนนั้นเกิดมีโยนิโสมนสิการ คือรู้จักคิดพิจารณาขึ้นมา บางคนก็เลยได้ทางออกที่ดี

จะเห็นว่า บางคนสามารถเอาทุกข์มาใช้ประโยชน์ ทำให้ได้เรียนรู้ปัญหา ได้เรียนรู้จากการตื่นนอนของชีวิต และพยายามแก้ไขปัญหานั้น ขวนขวายใช้ปัญญา ทำให้พบทางออกไปได้ ทำการสัมฤทธิ์ พบว่าชีวิตที่ดีงามคืออย่างไร ทุกข์ก็เลยกลายเป็นประโยชน์

แม้แต่ในยุคที่ไม่มีพระพุทธเจ้าที่เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ก็มีบางท่านที่สามารถเกิดปัญญามองเห็นความจริง เกิดปัญญาแสงสว่างขึ้นมา รู้เข้าใจว่าชีวิตที่ดีงามเป็นอย่างไร ทำชีวิตจิตใจให้เป็นอิสระได้ ที่เรียกว่าเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

อารยธรรมที่เจริญมา ทั้งเบียดเบียนคนด้วยกัน ทั้งทำหั่นธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าของเราที่ทรงเรียนรู้จากทุกข์ มนุษย์พวกที่เก่งกล้าสามารถจำนวนมากทีเดียว ที่ได้เรียนรู้จากทุกข์ แล้วตื่นนอนขวนขวายเพียรพยายามและทำการสำเร็จ แต่ก็ยังเป็นปัญหาได้อีก คือปมทางจิตทางปัญญาที่ว่า มนุษย์เหล่านั้นเรียนรู้ทุกข์อย่างถูกต้องและทำการแก้ไขทุกข์ได้อย่างชอบธรรมหรือไม่ พูดง่ายๆ ว่า ดับทุกข์เป็นไหม มนุษย์จำนวนมากนั้น ตื่นนอนหนีทุกข์ของตัวเอง ด้วยการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นพวกอื่นสิ่งอื่น

ดูง่ายๆ ก็คือปัญหาปัจจุบันที่ว่า อารยธรรมของมนุษย์ที่แสนจะรุ่งเรืองเฟื่องฟูนี้ ได้เจริญขึ้นมาบนฐานของทฤษฎีแนวคิดของนักพิชิตที่ผิดพลาด มุ่งร้ายเบียดเบียนทั้งเพื่อนมนุษย์ ครอบคลุมไปถึงธรรมชาติทั้งหมด หลงเพลินกันมานาน เพิ่งจะมาสำนึกผิดกันไม่ทันไรนี่เอง

ฝรั่งในประเทศที่พัฒนาแล้วเชื่อกันมานานแล้วว่า มนุษย์จะสุขสมบูรณ์ทำอะไรรู้ ให้เป็นอย่างไร ได้ใจตามปรารถนา ถ้าได้ล่วงรู้ความจริงที่เป็นความลับของธรรมชาติ แล้วพิชิตมัน จัดการมันให้เป็นอย่างไร ตามที่ใจคนชอบ เมื่อ ๔๐๐ ปีก่อนนี้ (ค.ศ. 17) ฝรั่งก็คึกคักฮึกเหิมไปกับความคิดนี้มาก นักปราชญ์ใหญ่ๆ ของเขาในยุคนี้ (เฉพาะอย่างยิ่ง Francis Bacon และ René Descartes) สอนย่ำให้มนุษย์มองตัวเองแยกต่างหากจากธรรมชาติ เป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาติ ให้มนุษย์พิชิตธรรมชาติ แล้วจัดการกับธรรมชาติเอาตามองรับใช้ความต้องการของมนุษย์ตามใจปรารถนา

คนตะวันตกชาวประเทศที่พัฒนาแล้วล้าพองกับความคิดทฤษฎีนี้ และตื่นเต็นเหิมใจกับความเจริญของเทคโนโลยีมาเรื่อยๆ จนถึงจบคริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่พอขึ้นศตวรรษที่ 20 แล้วไม่นานเลย โดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ จบลง คนชั้นนำของประเทศที่พัฒนาแล้ว หันความคิดกลับมาสำนึกได้ว่าที่ตั้งตัวเป็นปฏิปักษ์จะเอาชนะรุกรานจัดการกับธรรมชาติตามใจชอบ และตื่นเต็นฮึกเหิมใจไปกับความเจริญของเทคโนโลยีนั้น เป็นความผิดพลาดอย่างร้ายแรง

อย่าง H. G. Wells นักคิดนักเขียนนามกระเดื่องของยุคนั้น ในช่วงแรก ก่อนสิ้น ค.ศ. 19 ได้เขียนวาดภาพความสุขความเจริญที่เทคโนโลยีจะบันดาลให้

แต่ต่อมาในช่วงปลาย หลังขึ้น ค.ศ. 20 ความคิดของเขาพลิกกลับตรงข้าม ถึงปีสิ้น สงครามโลกครั้งที่ ๒ H. G. Wells ออกผลงานหนังสือเล่มสุดท้าย แสดงความหมายต่ออารย ธรรมตะวันตกที่เจริญก้าวหน้าอย่างที่ว่าแล้วนั้น เขาว่ามนุษย์จะอยู่ในโลกที่น่าหดหู่ ที่ธรรมชาติ ปฏิเสธ ไม่เอาด้วยกับมนุษย์ และจะทำลายมนุษยชาติทั้งหมด

เวลาผ่านมา เทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ารวดเร็ว คนจัดการกับธรรมชาติได้อย่างใจไปแทบทุกอย่าง แต่พอใกล้จบสหัสวรรษที่ ๒๐ ทุกข์ภัยความเดือดร้อนของมนุษย์มากมาย ที่เกิดจากสภาพธรรมชาติที่ เสื่อมโทรมเสียหายเพราะการกระทำของมนุษย์ ก็ปรากฏเด่นชัดขึ้นมา คนเจอเรื่องร้ายอยู่เรื่อย เดียวที่ นั้น เดียวที่โน่น พวกประเทศที่พัฒนาแล้วเดือดร้อนวุ่นวายกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเสียหายเป็นพิษเป็น ภัยนี้หนักหนา จนเรียกได้ว่าเกิดความสำนึกผิด รำร้องกันให้แก้ปัญหามา เช่นว่าให้เปลี่ยนท่าทีใหม่ ที่ เคยจะเอาชนะธรรมชาติ ก็กลายเป็นมาอย่ากันให้ทำอะไร อย่างเป็นมิตรกับธรรมชาติ ขึ้นสหัสวรรษ ใหม่ ที่ ๒๑ นี้ จะเป็นยุคที่มนุษย์ต้องผจญปัญหาว่าจะอยู่จะเอาอย่างไรกับธรรมชาติให้ไปกันได้ด้วยดี

สภาพของมนุษย์ที่วุ่นวายนี้ เข้าทำนองที่ Saul Bellow (นักเขียนที่ได้รับรางวัลโนเบล ปี 1976) เขียนไว้ว่า “เมื่อแรกนั้น มนุษย์พิชิตธรรมชาติ และแล้วเขาก็ได้เรียนรู้ว่า ธรรมชาติที่ถูกพิชิตไปนั้น ได้ สูญเสียความบริสุทธิ์ของมันไป มนุษย์จึงต้องระงำเข้าตรมเพราะความสูญเสียนั้น...”^๑

ฝรั่งเขียนบอกไว้เอาใจความว่า ความรู้ความเข้าใจอย่างที่เราคนในประเทศพัฒนามากแล้วพากันตื่นตัวเห็นพิษภัยของความเจริญทางเทคโนโลยี พร้อมกับความเสื่อมโทรมเสียหายของธรรมชาติ คนจะต้องกลับตัวกลับใจ อย่างที่ว่านี้ อย่าไปพูดเลยกับคนในประเทศที่ (ถ้าหลัง) กำลังพัฒนาทั้งหลาย ที่กำลังหิวกระหายความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีนั้น เขาไม่สนใจ เขาไม่ฟังกันหรอก เพราะฉะนั้นจึงจะต้องรอกจนกระทั่งคนทั่วโลกได้รับประโยชน์จากเทคโนโลยีกันทั่วแล้ว เขาจึงจะ มองเห็นโทษภัยของมัน แต่เมื่อถึงเวลานั้น มันอาจจะสายเกินไปเสียแล้ว ที่จะทำการแก้ไขอะไรๆ ได้^๒

นี่เป็นเรื่องทุกข์ภัยใหญ่ของมนุษย์ ในวงกว้าง ระดับโลก ระดับอารยธรรม ซึ่งก็เป็นเรื่องของ การดิ้นรนหนีทุกข์ไม่ถูกวิธี ที่ว่าดับทุกข์ไม่เป็นนั่นแหละ เป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องยาว ในที่นี้ ยังไม่ใช่ เวลาที่จะมาพูดกันได้จริงจัง เอาแค่เกริ่นไว้ หันไปพูดกันต่อในแง่ที่เหมือนจะค้างอยู่

รู้ธรรมแล้วจัดการทุกข์ได้ชาญฉลาด จึงมีชีวิตที่ดีเลิศประเสริฐจริง

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ก็เลยแทรกเข้ามาตรงนี้นิดหนึ่ง ซึ่งที่จริงก็ได้อธิบายไปแล้ว คือที่ว่า พระพุทธเจ้าก็ของท่านผู้ ตรัสรู้โดยได้มองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย แล้วก็ได้ประโยชน์จากธรรมคือความจริงนั้น ทำชีวิตให้ดี งาม เลิศ จนถึงประเสริฐสุด เรียกว่าเป็นพระพุทธเจ้า

^๑ “First man conquers nature, and then he learns that conquered nature has lost its purity and he's very upset by this loss. But it's not science that's to blame, it's technocrats and politicians. They've misused science.” *Saul Bellow (1915 - 2005)*

^๒ ดูความเต็มว่า: “Few voices critical of technology can be heard in developing countries that are hungry for the advantages of greater productivity and the rising standards of living that have been seen to accrue to technological progress in the more fortunate developed countries. Indeed, the antitechnological movement is greeted with complete incomprehension in these parts of the world, so that it is difficult to avoid the conclusion that only when the whole world enjoys the benefits of technology can we expect the subtler dangers of technology to be appreciated, and by then, of course, it may be too late to do anything about them.” “Criticisms of technology.” *Encyclopaedia Britannica, 2014.*

ที่นี้พระพุทธเจ้าก็แตกต่างกันไป ในแง่ที่ว่า บางท่านนั้น ไม่มีใครได้รู้ความจริงนี้มาก่อน ท่านเพียรพยายามค้นคว้าพบความจริงนี้ด้วยตนเอง เรียกว่า บำเพ็ญบารมี คือพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ที่จำเป็น ให้เต็มเปี่ยมหรือสมบูรณ์เต็มที่ จนกระทั่งได้ตรัสรู้ ค้นพบความจริงนี้ด้วยพระองค์เอง เมื่อค้นพบได้ด้วยพระองค์เอง โดยไม่มีครูอาจารย์ ที่ตรัสรู้ก่อนมาบอกให้ ท่านก็เป็นผู้ค้นพบคนแรก เป็นผู้ปฏิบัติจนกระทั่งสำเร็จเป็นคนแรก เพราะฉะนั้นท่านจึงเป็นทั้งผู้ค้นพบธรรมและค้นพบทาง แล้วก็ใช้ความสามารถในการสอน และในการจัดตั้งวางระบบ นำเอาธรรมที่ค้นพบและหนทางคือวิธีปฏิบัติ เข้าถึงความจริงนี้ มาแนะนำสั่งสอนคนอื่น ให้รู้ตามให้ถึงตาม ท่านผู้สามารถอย่างนี้ คือทั้งค้นพบเอง ทั้งสามารถเอาไปสั่งสอนแนะนำคนอื่น และจัดตั้งวางระบบชุมชนให้คนอื่นได้รู้ได้ประโยชน์อย่างพระองค์ด้วย ทำได้ทั้งสองด้าน หรือสองหน้าที่อย่างนี้ เรียกว่าเป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ที่นี้ท่านที่ได้แล้ว เมื่อยังไม่มีใครค้นพบธรรมก่อนมาสอนให้ ท่านก็เพียรพยายามลองผิดลองถูกของท่าน ปฏิบัติได้สำเร็จ จนค้นพบธรรมได้ แต่ท่านไม่ถนัดที่จะไปสั่งสอนแนะนำใคร ก็เลยรู้ได้เฉพาะตัวเอง ได้ประโยชน์จากธรรมเฉพาะตัวเอง จะสอนแนะนำคนอื่น ก็ได้เพียงเล็กๆ น้อยๆ ไม่สามารถถึงขั้นที่จะให้เขาตรัสรู้ เข้าถึงธรรมอย่างตัวท่านได้ นี่ก็เป็นพระพุทธเจ้า แต่เรียกว่าเป็น พระปัจเจกพุทธเจ้า คือเป็นพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เฉพาะตัว ซึ่งเกิดมีได้ในยุคต่างๆ ในสมัยที่ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ส่วนท่านอื่นๆ มากมาย ซึ่งมาฟังพระพุทธเจ้า มาเรียนรู้มาศึกษามาปฏิบัติตาม โดยตัวเอง ไม่ได้รู้ไม่ได้ค้นพบ แต่อาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบไว้มาสอนให้แล้ว ก็ได้พลอยรู้เข้าใจตามได้เข้าถึงธรรม ได้ประโยชน์จากธรรมนั้น จนถึงที่สุดเช่นเดียวกัน ก็เป็นพุทธะ แต่เป็นพุทธะประเภท ตรัสรู้ตาม เราเรียกว่าเป็นอนุพุทธะ เช่นอย่าง พระอัญญาโกณฑัญญะ พระภททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระกุมารกัสสปะ พระปุลณณมันตานีบุตร เยอะแยะไปหมด อย่างนี้ก็เป็นพระพุทธเจ้า แต่เป็นพระอนุพุทธ หรืออนุพุทธะ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

อรหันต์เป็นคำกลางๆ หมายถึงท่านผู้ที่รู้ธรรม ถึงธรรม และได้ประโยชน์จากธรรมโดยสมบูรณ์แล้ว สันนิเสส เป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตาม พระพุทธเจ้า คือพระสัมมาสัมพุทธะ ก็เป็นพระอรหันต์ แต่มีคำเติมต่อท้ายเพื่อให้อธิบายว่าเป็นองค์ที่ค้นพบและเป็นพระศาสดา เรียกว่า อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า ก็เป็นพระอรหันต์ แต่รู้เฉพาะตัว พระอนุพุทธ เช่น พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ ก็เป็นพระอรหันต์ แต่เป็นผู้ตรัสรู้ตาม

ที่นี้ย้อนกลับมาที่เก่า เป็นอันว่า เมื่อคนเรารู้จักเรียนรู้จากทุกข์ มีโยนิโสมนสิการ ก็ได้ประโยชน์จากทุกข์นั้น แต่ถ้าไปติดทิฏฐิที่ผิดแล้ว ก็จะหลงทางไปนาน อาจเป็นพันปีหมื่นปี แต่ในช่วงเวลาระหว่างนี้ ก็อาจจะมีคนที่ไม่อยู่ใต้อิทธิพลครอบงำของค่านิยม ความเชื่อ ลัทธิ หรือทิฏฐิเหล่านั้น บางคนค้นคิดเอง ดันรนเอง สามารถแหวกตัวออกไป ก็ได้ค้นพบความจริงความดีงาม แต่ก็ได้ประโยชน์น้อยในวงแคบ แต่ถ้าสามารถสร้างกระแสอารยธรรมที่ดี มีทิฏฐิที่ถูกต้อง คนส่วนใหญ่ก็จะได้ประโยชน์ไปด้วย นี่แหละจึงต้องสร้างสิ่งขึ้นมา ให้เป็นสังคมส่วนใหญ่ ให้มีหมู่ชนที่ปฏิบัติต่อโลกและชีวิต คือสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามธรรม คือตามความเป็นจริงของมัน

ผู้ที่ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง หรือปฏิบัติต่อทุกซ์อย่างถูกต้องนี้ ก็จะพัฒนาตนเองขึ้นไป แทนที่จะรอให้ทุกซ์บีบคั้นภัยคุกคามแล้วจึงเรียนรู้กะพร่องกะแพรงสะเปะสะปะ ก็รู้จักคิดรู้จักพิจารณาอย่างเป็นระบบ มีแนวทาง โดยโยงสัมพันธ์ความเป็นไปของชีวิตกับสิ่งทั้งหลาย ให้รู้เข้าใจที่จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง คือเป็นการเรียนรู้ เป็นการศึกษ ได้ฝึกฝนตนเองจากความสัมพันธ์ปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อม แม้ที่เป็นทุกซ์เป็นปัญหานี้แหละ เรียกว่าใช้ทุกซ์ใช้สภาพแวดล้อมนั้นให้เป็นปัจจัยเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาชีวิตของตนเอง กลายเป็นว่าใช้ทุกซ์ทำชีวิตให้ได้ดี

เป็นอันว่ามนุษย์ที่แก่นั้น ไม่ต้องรอให้ทุกซ์บีบคั้นภัยคุกคาม แล้วจึงจำใจต้องเรียนรู้ฝึกฝนตนเองอย่างสะเปะสะปะ แต่เขารู้จักเรียนรู้จากสภาพแวดล้อม เอาทุกซ์มาเป็นปัจจัยในการพัฒนาตนเอง แล้วก็มีชีวิตที่ดีเจริญอกงามมีความสุขได้

ถ้าเป็นชาวพุทธอย่างถูกต้อง ก็ใช้วิธีการแห่งปัญญาอย่างนี้ มิฉะนั้นก็จะไปตามกระแสโมหะอย่างที่ว่าพอถูกทุกซ์บีบคั้นถูกภัยคุกคาม พวกหนึ่งก็ตื่นรนชวนชวาย ทำร้ายทำลายคนอื่นสิ่งอื่นให้ตัวหลุดรอดไปได้ พร้อมกับได้เรียนรู้อย่างสะเปะสะปะ ภูเขา ภูเขา หรือมิฉะนั้น ก็เป็นอย่างอีกพวกหนึ่งที่หลบปิดตาหนีทุกซ์ หนีไปหาสิ่งกลม่ออย่างโน้นอย่างนี้ ซึ่งไม่ใช่ทางที่จะเป็นอิสระพ้นภัยไปได้แท้จริง

คนจำนวนมากนักหนา ก็ไปเพลินจมอยู่กับพวกสิ่งกลม่อนี้แหละ บางพวกตื่นหนีทุกซ์นักหนา แต่หาทางออกไม่ได้ ในที่สุดก็มาจมที่สิ่งกลม่ออีก ขอให้ดูอารยธรรมปัจจุบันนี้แหละทำให้คนอยู่ดีอย่าง เป็นอิสระไม่ได้ คนมากมายแทบจะจมอยู่กับสิ่งบริโภคและพวกสิ่งกลม่อสิ่งเสพติดเหล่านี้ แก่ปัญหาหาทางออกไปให้ดีไม่ได้

ที่นี้ เมื่อรู้จักพัฒนาชีวิตดีแล้ว ตัวเองก็เป็นชีวิตที่ดี มีคุณสมบัติดีงาม มีพฤติกรรมดีงาม มีจิตใจดีงามและมีสมรรถภาพสูง แล้วก็มีปัญญารู้ความจริงต่างๆ รู้ทางแก้ไขปัญหาจัดสรรทำการทั้งหลาย และมีความสุข ก็เข้ามาเป็นส่วนร่วมในสังคมที่ดี แต่ไม่ใช่แค่นั้น

ในตัวมนุษย์นี้ มีเจตจำนง และปัญญา

เป็นปัจจัยตัวปรุงแปรที่ยิ่งใหญ่ ในกระบวนการธรรมชาติทั้งหมด

นอกจากทำชีวิตของตนเองให้ดีงาม พัฒนาตัวเองด้วยการเรียนรู้จากทุกซ์ศึกษาสิ่งที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องรอบตัวได้อย่างดี และเป็นส่วนร่วมที่ดีของสังคมแล้ว ต้องไม่ลืมว่า มนุษย์นั้น อย่างที่กล่าวแล้ว เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ชีวิตของเขาก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติตามกฎธรรมชาติ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกับสิ่งทั้งหลายทั่วไป นั่นคือมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่สัมพันธ์กัน ชีวิตเราที่เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งนั้น ก็ร่วมอยู่ในกระบวนการของเหตุปัจจัยทั้งหมดด้วย โดยที่ชีวิตของเรา ก็เข้าไปเป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการเหตุปัจจัยของธรรมชาตินั้น

ความจริงข้อนี้เราต้องไม่มองข้ามไป ในเมื่อเราต้องการให้โลกให้สิ่งแวดล้อมทั้งหมดนี้มันดีงาม มนุษย์ก็เอาตัวของเรานี้เข้าไปเป็นปัจจัยในระบบของธรรมชาติทั้งหมดนั้นด้วย มนุษย์นี้ นอกจากเป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง เหมือนกับปัจจัยอื่นๆ แล้ว มันเป็นปัจจัยพิเศษ เหนือปัจจัยอื่น คือ

หนึ่ง มนุษย์มีเจตจำนง มีเจตนา มีความสามารถคิดตั้งใจว่าจะเอาอะไรอย่างไร จะทำให้เป็นอย่างไร ไม่เหมือนปัจจัยอย่างอื่นในธรรมชาติ ที่อยู่ในความสัมพันธ์กัน โดยถูกกำหนดด้วยความสัมพันธ์นั้นๆ แต่มนุษย์นี้สามารถปรับเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นได้ ด้วยความตั้งใจของตัวเอง กลายเป็นผู้กำหนดความสัมพันธ์นั้นได้

แต่ความเก่งกาจสามารถของเจตจำนงนี้แหละ ที่กลายเป็นความเสี่ยง ดุ่ง่ายๆ ถ้ามนุษย์มีเจตนาดี ตั้งใจทำการสร้างสรรค์ ก็กลายเป็นปัจจัยที่เอื้อ แต่ถ้าเขามีเจตนาร้าย จะทำการที่ไม่ดี ก็กลายเป็นปัจจัยตัวทำลาย

สอง มนุษย์เป็นปัจจัยพิเศษที่มีปัญญา ที่จริงก็คือ ปัญญาเป็นปัจจัยอันพิเศษที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ คือความรู้เข้าใจที่เข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย ตลอดทั้งระบบและกระบวนการทั้งหมดของธรรมชาติ แล้วปัญญานั้นก็มาส่องสว่างบอกทางแก่เจตจำนงที่จะเลือกจะเอาจะทำอย่างไรๆ ก็คือ คิด พุด และทำนั่นเอง

อย่างที่ฝรั่งพูดถึงความเจริญของวิทยาศาสตร์ ที่ตามมาด้วยเทคโนโลยี ว่าทำให้มนุษย์ลี้วงเข้าไปได้ลี้วงรู้ความลับของธรรมชาติ แล้วก็เอาความรู้นั้นมาใช้จัดการกับธรรมชาติทำให้เป็นไปตามใจปรารถนา เป็นผู้สร้างสรรค์บันดาล (และเป็นผู้ทำลายโลก) ทำการได้อย่างพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า ("science, history of." *Encyclopaedia Britannica*, 2014.) นี่ก็คือสัมฤทธิ์วิสัยของปัญญา และเจตนา ที่เป็นปัจจัยอันพิเศษที่สำแดงตัวของมนุษย์นี้แหละ

เป็นอันว่า มนุษย์ที่ทำการใหญ่ๆ ไม่ว่าจะในการสร้างสรรค์ หรือทำลาย ก็ด้วยมีปัจจัยตัวปรุงแปรยิ่งใหญ่ ๒ อย่างนี้ คือ เจตจำนงแห่งเจตนา และญาณวิสัยแห่งปัญญา (หมายถึงความโง่เขลาของอวิชชาที่สัมพัทธ์อยู่ด้วย) เจ้าสองตัวนี้สำคัญอย่างยิ่ง พุดง่ายๆ ว่า หนึ่ง มีเจตนา สอง มีปัญญา ก็เอาเจตนามาตั้งเลือกตัดสินใจในขอบเขตเท่าที่รู้เข้าใจเห็นด้วยปัญญา (รวมทั้งเท่าที่รู้ไม่พอและหลงผิดไป) ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจมองเห็นเหตุปัจจัยทั้งหลายที่จะให้ไปเป็นไปต่าง ๆ ก็เข้าไปร่วมในกระบวนการของเหตุปัจจัยนั้น เอาเจตนาทำการเป็นปัจจัยอันจะสัมพันธ์โยงกันกับปัจจัยอื่นทั้งหลาย แต่งสรรขับเคลื่อนผลักดันกระบวนการของเหตุปัจจัยนั้น ให้เกิดผลในทางที่ตนต้องการ

ที่ว่ามานี้ก็คือ ด้วยความรู้เท่าที่มีปัญญา พร้อมด้วยเจตนาที่ตั้งใจเป็นเจตจำนงนี้ มนุษย์ก็จึงได้เป็นปัจจัยพิเศษที่ส่งอิทธิพลต่อปัจจัยอย่างอื่นในทางที่ตัวต้องการ ไม่เหมือนปัจจัยอื่นที่ถูกกำหนดโดยสถานะแห่งความสัมพันธ์ของมันกับปัจจัยอื่นต่อไป แล้วแถมปัญญานี้ก็พัฒนาได้ด้วย ก็ยิ่งทำให้มนุษย์นั้นเป็นปัจจัยที่แสนจะพิเศษ

ในแง่ที่ว่านี้ มนุษย์จึงมีความพิเศษที่พูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ฝึกได้ คือศึกษาได้นั่นเอง เมื่อมาเป็นปัจจัย จึงสามารถส่งผลในการเปลี่ยนแปลงนี้ไปยังสิ่งอื่น ตรงนี้แหละที่สำคัญ คือ เมื่อมนุษย์เป็นปัจจัยพิเศษอย่างนี้แล้ว มาร่วมในกระบวนการของเหตุปัจจัย ถ้าตัวมนุษย์เองนั้นไม่พัฒนา ตัวเองมีเจตนา มีความตั้งใจที่เลือกได้ แต่ตัวเองไม่พัฒนาปัญญา เจตนานั้นก็สะเปะสะปะ เช่นถ้าเกิดเป็นเจตนาที่มุ่งแต่จะเอาตัวรอด กลายเป็นเจตนาร้าย เป็นปฏิปักษ์ จะทำลายสิ่งอื่น ก็จะทำให้เกิดผลร้าย แก่ระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าจะป็นสังคมมนุษย์หรือโลกทั้งโลก ที่มีธรรมชาติแวดล้อมอยู่ด้วย ทำให้พินาศเสียหายร้ายกว่าปัจจัยอื่นๆ จึงกลายเป็นว่ามนุษย์นี้ เมื่อไม่พัฒนาตัวเอง ก็จะเป็นปัจจัยของการทำลายอย่างร้ายที่สุด

เจตนา หรือเจตจำนงนี้แหละ ที่เรียกว่า กรรม^{*}

* เจตนาห์ ภิกขเว กम्मํ วทามิ, เจตยิตฺวา กम्मํ กโรติ กายเณ วาจาเณ มนสา. (อัง.นฎก.๒๒/๓๓๔/๔๖๔) -- ภิกษุทั้งหลาย เจตนา เรากล่าวว่าเป็นกรรม, บุคคลจําแนกแล้ว จึงทำกรรม ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ

นี่คือ ในปัญญาวิสัยของตน มนุษย์ก็ทำกรรม โดยเอาเจตนาของตัวเป็นฐาน เป็นตัวการ เข้าไปเป็นปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่เรียกว่าโลกและชีวิต ทำให้เกิดกรรมขึ้นมา ซึ่งส่งผลต่อสิ่งต่างๆ เมื่อมนุษย์ไม่ได้พัฒนาตน กรรมที่ออกจากเจตจำนงนั้น ก็เป็นไปในทางที่มีขอบเขตเอาแต่ตัวรอด มุ่งผลประโยชน์แก่ตัว ก็ทำร้ายสิ่งอื่นทั้งหลาย ก่อผลร้ายเป็นโทษภัยต่อทุกสิ่งทุกอย่างทั่วตลอดมาถึงชีวิตของตนเองด้วย

เพราะฉะนั้น ในการที่เป็นปัจจัยพิเศษนี้ มนุษย์จึงกลับจะต้องระวังตัวให้มาก คือทำอย่างไรจะให้ตัวเองนี้เป็นปัจจัยที่ดีที่สุด ที่จะทำกรรมอันดีงามฉลาด (พูดสั้นๆ ว่ากุศล) ให้ส่งผลต่อสังคม ต่อโลก ต่อระบบของธรรมชาติ ในทางที่ดีที่เกื้อกูลหนุนกัน ซึ่งก็หมายความว่าดีต่อชีวิตของตนเองด้วย เพราะฉะนั้นจึงต้องให้มนุษย์มีเจตนาที่ดี แต่เจตนาที่ดี จะมาได้ก็ด้วยมีปัญญา เพราะว่าถ้าไม่มีปัญญา ก็ไม่รู้อะไรที่จะตั้งเจตนาอย่างไรให้เป็นเจตนาที่ดี

เจตนาที่อยู่ในจิตใจใช้ใหม่ ปัญญาก็อยู่ในจิตใจนี้ด้วย พอเราพัฒนาปัญญาขึ้นไป ให้รู้เข้าใจสิ่งต่างๆ รู้ว่าอะไรจริง อะไรดี อะไรงาม อย่างไรถูกต้อง ก็พัฒนาจิตใจขึ้นไป ให้มีคุณสมบัติ เป็นคุณธรรม เป็นความดีงามต่างๆ และเป็นจิตใจที่มีความสุข เข้มแข็ง มั่นคง คุณสมบัติเหล่านี้ก็มาปรุงแต่งจิตใจให้มีเจตนาที่ดี ที่นี้ด้านจิตใจดีแล้ว พอมีเจตนาดีขึ้นมา และได้ปัญญามาส่องสว่าง มองเห็นในระบบความสัมพันธ์ รู้ว่าเหตุปัจจัยอะไรที่เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องไปจัดการไปช่วยไปเกื้อหนุน ปัญญาที่รู้เหมือนบอกให้ เจตนาที่ดีที่ตั้งใจถูกที่ถูกทาง ก็ทำกรรมเป็นปฏิบัติการที่สำเร็จผลดีดังหมาย

ที่นี้ ในการที่จะเป็นกรรมที่ปฏิบัติให้สำเร็จผล ก็ออกมาที่พฤติกรรมใช้ใหม่ พฤติกรรมทางกาย ทางวาจาที่แหละ เป็นตัวแสดงที่ออกไปสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ เป็นปัจจัยส่งผลต่อกันเป็นกระบวนการที่จะให้เกิดผลอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น

รวมแล้ว ก็เลยต้องพัฒนาทั้งสามด้านให้มันดี พัฒนาจิตใจให้ดี ซึ่งเป็นการพัฒนาเจตนาให้มีคุณสมบัติต่างๆ ที่เป็นคุณธรรมขึ้นมาให้พร้อมพร้อม พัฒนาปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลาย และก็พัฒนาพฤติกรรมกายวาจาที่เป็นของหยาบชั้นนอกที่ตั้งต้นนี้ด้วย ให้ออกมาเป็นพฤติกรรมที่ดีมีปัญญา นี่คือนี่ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงอย่างทั่วตลอด ในจิตใจที่ดีตั้งเจตนาที่ดีขึ้นมา ออกเป็นพฤติกรรมกายวาจาที่เกื้อกูลเป็นประโยชน์ในระบบความสัมพันธ์ให้ส่งผลออกมาดี แล้วจะนี้ มนุษย์ก็เป็นปัจจัยก่อประโยชน์ ที่มาช่วยให้โลกนี้ดีขึ้น

อารยธรรมจะเป็นจริงได้ ต้องไปพ้นจากวิถีของการเบียดเบียน

แต่ก่อนโน้น ในโลกของธรรมชาติ ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ รวมทั้งในความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติที่แวดล้อมนั้น ความเป็นไปต่างๆ ได้ดำเนินมาเรื่อยเปื่อยไปตามความสัมพันธ์ของมันเอง เรียกได้ว่าบนฐานของอวิชชา ที่สำแดงออกมาเป็นอาการของโลภะ โทสะ และโมหะ โดยมีการเบียดเบียนกันมาก

ที่นี้ เมื่อว่าตามอริยวิถี มนุษย์นี้เป็นปัจจัยพิเศษดังที่ว่าฝึกศึกษาพัฒนาได้ ก็ให้มนุษย์นั้นพัฒนาตัวขึ้นไปให้ดีขึ้นทั้งสามด้าน โดยเฉพาะความรู้เข้าใจที่เป็นปัญญา แล้วให้จิตใจมีเจตนาที่ดี สำแดงออกเป็นพฤติกรรมที่เก่งกล้าในทางของการเกื้อกูล มาช่วยทำให้ระบบความสัมพันธ์ทั้งหมดนั้น ตั้งแต่สังคมมนุษย์เองนี้ดีขึ้น มีการเบียดเบียนกันน้อยลง มีความสุขมากขึ้น อย่างนี้พูดสั้นๆ ก็คือปฏิบัติการตามหลักอริยสัง

เมื่อมองไปที่อารยธรรมปัจจุบัน ที่เป็นมาตามแนวคิดของตะวันตก เจตจำนงในกระบวนการพัฒนา ไม่ได้เข้ามาในอริยวิถี แต่อารยธรรมนั้นเจริญมาในระบบความสัมพันธ์ ที่มีเจตจำนงในการดิ้นรนต่อสู้ เป็นแรงขับเคลื่อน คือมนุษย์ก็เพียงอยู่ในระบบการดิ้นรนต่อสู้ของชีวิโลก ที่อยู่มาด้วยการเบียดเบียนต่อสู้เอาชนะกัน เมื่อถูกทุกขบีบคั้นภัยคุกคาม ก็ดิ้นรนชวนชวายทำการสะเปะสะปะกันไป แล้วก็เรียนรู้จากการดิ้นรน จากการต่อสู้ จากการหาทางพ้นทุกข์นั้น ก็ได้เก่งขึ้นมา โดยติดอยู่ในแนวคิดทฤษฎีผิดที่ว่า ในกระบวนการแห่งการดิ้นรนต่อสู้กัน ที่ผู้เก่งที่สุดจะอยู่รอดนั้น เมื่อมนุษย์เป็นสัตว์ที่เก่งที่สุด มนุษย์จึงดิ้นรนต่อสู้ได้สำเร็จ เป็นผู้พิชิต มนุษย์จึงเป็นผู้ที่อยู่รอด และจะมีอำนาจเป็นใหญ่สามารถครอบงำและครอบครอง กำจัดและจัดการโลกนี้ทั้งหมดเพื่อประโยชน์แก่พวกตนได้เต็มที่ อารยธรรมปัจจุบันนี้ได้เจริญมาตามแนวคิดทฤษฎีที่ว่านี้ ซึ่งมีใช่เป็นอริยวิถี

ตามที่ว่านี้ ตามแนวคิดที่ว่าเป็นธรรมชาติของธรรมชาติอย่างนั่นเอง ที่ในชีวิตโลกนี้ ทุกตัวทุกคนจะต้องดิ้นรนต่อสู้ให้อยู่รอด และผู้ที่เก่งที่สุดจะอยู่ได้ ก็เป็นธรรมชาติที่จะต้องเบียดเบียนกัน และยิ่งเบียดเบียนกันมากขึ้น (จนในที่สุดก็จะหมดไปด้วยกัน) แม้เมื่อมนุษย์ที่เก่งกาจครอบงำสัตว์อื่นได้หมดแล้ว มนุษย์ก็ยิ่งเสริมย้าทฤษฎีแห่งการดิ้นรนต่อสู้เอาชนะด้วยกำลังการครอบงำพิชิตนั้นยิ่งขึ้นไปอีกว่า โลกจะเจริญสูงสุด มนุษย์จะสุขสมบูรณ์ เมื่อพิชิตโลกของธรรมชาติทั้งหมดได้ โดยสามารถกำจัดและจัดการมันเอาธรรมชาติเป็นทาสรับใช้สนองความต้องการได้ตามใจปรารถนา แต่ไปๆ มาๆ ในช่วงปลายใกล้สิ้นสหัสวรรษที่ ๒ นั้น มนุษย์ก็ต้องประสบทุกข์ภัยยิ่งใหญ่ ชัยชนะของตนกลายเป็นทำลายธรรมชาติแวดล้อม เกิดภัยพิบัติ ที่เรียกว่าธรรมชาติแวดล้อมเสียหาย กลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน จะต้องปรับแปรแก้ไขวิถีทางพัฒนาแก้ปัญหาหันใหม่

มองย้อนเข้าไปในวิถีของอารยธรรมของมนุษย์ ที่เจริญขึ้นมาด้วยการดิ้นรนต่อสู้ แ่งแย่งแข่งขันเอาชนะกัน แล้วได้ความเจริญที่เป็นความสำเร็จของผู้พิชิตนั้น มนุษย์ในวิถีนั้นมองเห็นความเก่งกาจเป็นเลิศของมนุษย์อยู่ที่การต่อสู้เอาชนะปราบได้ครอบงำพิชิตพวกอื่นได้ คือมองเห็นความเจริญอยู่แค่ในวิถีของการเบียดเบียนอย่างเดียว เป็นแค่แนวคิดเชิงสัญชาตญาณ ไม่ขึ้นสู่วิถีแห่งปัญญาที่มากับมนุษย์ธรรม เขาไม่มองเห็นความเก่งกาจเป็นเลิศความประเสริฐของมนุษย์ในแนวคิดที่ว่ามนุษย์มีปัญญาความสามารถที่พัฒนาขึ้นไปอีกได้ ถึงขั้นที่สามารถเจริญเยี่ยงยอดด้วยวิธีการในทางเสริมประสาน ที่ไม่ต้องมีการเบียดเบียน ความเป็นเลิศของมนุษย์อยู่ที่สามารถสร้างความสำเร็จให้อารยธรรมเจริญได้ด้วยวิธีการที่ลดการทำร้ายหมดการเบียดเบียน นี่จึงจะเรียกได้ว่าเป็นวิถีของอารยชน ในการสร้างอารยธรรมที่แท้จริง

เวลานี้ มนุษย์เจริญมาในวิถีของการดิ้นรนต่อสู้เอาชนะเป็นผู้พิชิต จนถึงขั้นจนจะอัปจน จึงได้ถูกความจำเป็นบังคับให้เปลี่ยนทฤษฎีทำที่แนวความคิด จากการพิชิตธรรมชาติ มาเป็นการอยู่อย่างเป็นมิตรกับธรรมชาติ ชวนกันดูแลอนุรักษ์นิเวศวิสัยอย่างที่ได้ออกมาแล้ว แต่แนวคิดในวิถีของอารยธรรมก็ยังไม่ชัดเจน

ที่นี้ทางออกที่แท้คืออย่างไร ก็บอกได้ว่า ต้องเอาระบบความคิดของอริยสังคนี้แหละไปใช้ ถ้าปฏิบัติตามแนวทางนี้ ก็จะแก้ปัญหาได้ ก็บอกไว้อย่างนี้

เป็นอันว่า อริยสังคมาโยงกับเรื่องของปัญหาปัจจุบัน ถ้ามนุษย์นำหลักการนี้มาใช้ จึงจะแก้ปัญหาได้จริง นี่เป็นคุณค่าอย่างหนึ่งของธรรมที่ออกมาในรูปของการใช้ประโยชน์ โดยมนุษย์ เพื่อมนุษย์

นี่เราใช้ศัพท์เลียนคำของประชาธิปไตย บอกว่า อริยสังคนี้ เป็นวิธีแก้ปัญหาของมนุษย์ โดยมนุษย์ เพื่อมนุษย์ เอ... แต่คำว่าเพื่อมนุษย์นี่ อาจจะแคบไป ต้องเพื่อโลกทั้งหมด อาจจะบอกว่า ของมนุษย์ โดยมนุษย์ เพื่อทั้งโลก

ประชาธิปไตยที่ว่า ของประชาชน โดยประชาชน แล้วก็เพื่อประชาชนนั้น แคบไปแล้ว ต้องเปลี่ยนใหม่ ถ้าประชาธิปไตย เพื่อประชาชน และประชาชนในที่นี้หมายถึงแค่มนุษย์ ก็ไม่พอ ประชาธิปไตยจะต้องปรับตามนี้ด้วย ถ้าประชาธิปไตยไม่ใช่เพื่อโลกทั้งหมด ก็แก้ปัญหาไม่ได้ เพราะถ้าเอาแต่คน การพัฒนาก็ไม่ยั่งยืน ไม่สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจปัจจุบันที่ว่า เวลาต้องแก้ปัญหาทั้งโลก ทั้งระบบของธรรมชาติ รวมถึงแวดล้อมด้วย เวลานี้ ประชาธิปไตยยังอยู่แค่คนเท่านั้น จุดหมายจึงตัน ถ้าเอาแค่เพื่อคน ก็ละทิ้งธรรมชาติตลอดทั้งสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ก็ไปไม่พ้นการทำลายเบียดเบียนธรรมชาติ ฉะนั้นต้องเอาตามอริยวิถี บอกว่า ของมนุษย์ โดยมนุษย์ แต่เพื่อทั้งโลก เพื่อระบบธรรมชาติแวดล้อมทั้งหมดที่มีมนุษย์อยู่ด้วย ประชาธิปไตยต้องปรับตามนี้

การดับทุกข์ของหลักอริยสังค เทียบการบำบัดโรคของแพทย์

เอาละ พูดเรื่องที่ยกขยายความยืดยาวออกไป เดี่ยวจะไปกันใหญ่ ขอย้อนกลับมาที่ตัวหลักอริยสังค

อริยสังคนี้มองได้หลายแนววิธี วิธีมองอย่างหนึ่งคือมองว่า ทุกข์นี้เหมือนเป็นโรค ทุกข์เป็นปัญหาของชีวิต ซึ่งมองได้เหมือนกับโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งก็เป็นปัญหาของชีวิต แต่โรคนั้นเป็นเรื่องที่หมอจะจัดการ หมอจัดการอย่างไร หมอก็มาช่วยคนไข้ ทำการแก้ไขให้ชีวิตด้านร่างกายของคนไข้หายปลอดพ้นไปจากโรค และที่ว่าหมอต้องการทำชีวิตด้านร่างกายให้หายโรคนั้น ก็คือจะให้คนมีสุขภาพดีนั่นเอง โดยทำให้เป็นชีวิตที่ดีมีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง

ที่นี้เวลาคุณหมอมาแก้โรค โรคคือปัญหาของชีวิตในด้านของร่างกาย คุณหมอมจะมาบำบัดโรค เดี่ยวนี้เรียกกันว่า รักษาโรค ที่จริงไม่ถูก ถ้ารักษาโรค ก็ต้องเอาโรคไว้สิ รักษาเนี่ยแปลว่าทำให้คงอยู่ด้วยดี รักษาโรคก็คือเอาโรคไว้ นี่ก็เดี๋ยวนี้พูดกันผิดไป ต้องพูดว่ารักษากายให้หายโรค หรือบำบัดโรค ในสมัยโบราณเขาใช้คำว่าบำบัดโรค

ที่นี้ก็ดูว่า คุณหมอมจะมาบำบัดโรค คือจะช่วยให้ร่างกายหายโรคแล้วแข็งแรงมีสุขภาพดี ตัวปัญหาก็คือโรค ที่นี้ ในการบำบัดโรคนั้น คุณหมอที่จะรักษาคนให้หายโรคนั้น เมื่อเรียนเมื่อฝึก เขาเริ่มที่ไหน ขอให้ดูปัจจุบันนี้ เมื่อเริ่มเรียน เขาเรียนร่างกายมนุษย์ก่อน เขาไม่ได้ตรงไปเรียนโรคเลย ใช่ไหม

นักเรียนแพทย์ นักศึกษาแพทย์ เมื่อเริ่มเรียนนั้น เขาเรียนให้รู้จักร่างกาย เขาไปเรียนกายวิภาค เรียน anatomy เอาศพคนมาเรียน เอามาผ่ามาแยกแยะดู ใช่ไหม เรียนกายวิภาค คือตัดผ่าแบ่งแยกร่างกายออกไป ให้รู้ว่าส่วนไหน เรียกว่าอะไร เป็นอย่างไร ต่อมาก็เรียน physiology ให้รู้ระบบการทำงานของร่างกาย เรียกว่า สรีรวิทยา ใช่ไหม นี่ก็ต้องเรียนเรื่องของร่างกายของคนนี้ทั้งตัว ให้รู้ส่วนประกอบต่างๆ ของร่างกายนั้น วิภาคแยกแยะออกไป แล้วก็เรียนระบบการทำงานของทั้งสรีระ รวมแล้วก็คือเรียนรู้เรื่องร่างกายนี้เอง

เอาสิ เขาจะบำบัดโรค แต่กลับต้องมาเรียนเรื่องร่างกาย อันนี้ขอให้คิดให้ดี เพราะอะไร เพราะว่าโรคนั้นมันเป็นที่ไหน มันเป็นที่ร่างกาย ใช่ไหม ถ้าไม่รู้จักไม่เข้าใจเรื่องของร่างกาย แล้วจะไปจัดการแก้ไขโรคได้อย่างไร และถ้าไปเรียนโรคกันอยู่ ก็เรียนกันไปไม่มีที่สิ้นสุด แต่เราเรียนร่างกายนี้ ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรค โรคเป็นที่ร่างกาย แล้วก็ทำให้เกิดความวิปริตผันแปรของร่างกายนั้น เราจึงต้องรู้จักสภาพร่างกายนั้นไว้ให้ชัด

ร่างกายนี้ถ้าเราปฏิบัติจัดการไม่ถูกไม่ดี ก็เป็นทางให้เกิดโรคมากมาย ไม่เฉพาะโรคที่เรารู้จักกันเท่านั้น ต้องเรียนให้รู้จักร่างกายนี้ที่อยู่ในสภาพปกติ เป็นองค์ประกอบที่มีอวัยวะทั้งหลายทำงานทำหน้าที่ประสานกลมกลืนกันทั้งระบบ อยู่ในดุลยภาพ นี่เป็นแกนของงานบำบัดโรค คุณหมอทุกคนต้องเรียนเรื่องร่างกายนี้ทั้งหมด แล้วก็อาจจะเรียนเจาะพิเศษอีกเฉพาะจุด เสรีแล้วก็เรียนเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ แต่เรื่องโรคนี้ไม่มีใครไปเรียนหมดทุกโรค

หันมาดูเรื่องทุกข์ ที่เราบอกว่าทุกข์ๆ นี่ ที่จริงก็คืออาการที่สิ่งทั้งหลายไม่คงอยู่ในภาวะที่เป็นปกติของมัน แต่มันปรากฏแก่มนุษย์ในลักษณะที่ไม่ได้ดั่งใจ มันไม่ให้ความพึงพอใจโดยสมบูรณ์ อย่างที่อยากที่ขี้ดไว้ ก็กลายเป็นปัญหาขึ้นมา ถ้าเราจะแก้ปัญหามาให้มีทุกข์ ก็เหมือนกับแพทย์จะไม่ให้คนมีโรค ก็มาเรียนให้รู้เข้าใจเรื่องร่างกายเป็นพื้นฐานไว้

ทุกข์นั้นเกิดที่ไหน มันเกิดที่ชีวิตจิตใจของคน เพราะฉะนั้นก็ต้องเรียนรู้เข้าใจชีวิตจิตใจ นี่แหละคือมาถึงอริยสัจข้อที่หนึ่ง เหมือนกับแพทย์จะบำบัดโรค ก็มาเรียนเรื่อง ร่างกาย ผู้ที่จะป้องกันทุกข์ ดับทุกข์ ไม่ให้มีทุกข์เกิดขึ้น ก็มาเรียนรู้เรื่องชีวิตจิตใจนี้

ขอแทรกนิดหนึ่ง คำว่าดับทุกข์นี้ ที่จริงเป็นคำที่ชวนเข้าใจผิด ความจริงท่านหมายถึงทำให้ไม่มีทุกข์เกิดขึ้น ทำให้มีภาวะไร้ทุกข์ คือไม่มีทุกข์เกิดขึ้น

การที่จะไม่ให้มีทุกข์เกิดขึ้น ก็ต้องเรียนรู้เข้าใจชีวิตจิตใจ ซึ่งเป็นที่ตั้งที่เกิดขึ้นมาของทุกข์นั้น ซึ่งเป็นตัวที่จะเป็นทุกข์ ที่จะทำให้เกิดทุกข์ก่อทุกข์ขึ้นมาได้ แล้วก็โยงไปยังสิ่งที่สัมพันธ์กับชีวิตจิตใจของคน คือสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ได้แก่บรรดารูปธรรมและนามธรรมต่างๆ เมื่อเรียนรู้ครอบคลุมทั่วไปชีวิตทั้งหมดของเรา ไม่มีอะไร ก็เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งทั้งหลายก็มีแต่รูปธรรมและนามธรรม

ที่นี่ ถ้าเราเข้าใจปฏิบัติต่อมันถูกต้อง ทุกข์นั้นมันก็ไม่มีเองแหละ ถูกไหม เท่ากับป้องกันไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้นมาได้เลย ไม่ต้องไปดับทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้ว แต่กลายเป็นว่า ทำให้ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นมาเลย

ตกลงว่า เรื่องอริยสัจนี้ เราเรียนที่นี้เอง มาเรียนที่ชีวิตของเรา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลาย รู้จักชีวิตที่เป็นสังขาร ซึ่งจะโยงจากชีวิตของเราไปหาสิ่งทั้งหลายภายนอก หรือสิ่งแวดล้อมที่เราเกี่ยวข้องทั้งหมด พอเราเรียนรู้เข้าใจแล้ว เราปฏิบัติต่อชีวิต ต่อสังขาร ต่อรูปธรรมนามธรรมทั้งหลายได้ถูกต้อง ก็เป็นอันว่าทุกข์ไม่เกิดขึ้น

คนมีทุกข์เกิดเป็นปัญหาขึ้นมาแล้ว จะแก้อย่างไร ก็เหมือนหมอ ที่เราบอกว่า รักษาโรค นั้นไม่ถูก เมื่อก็บอกว่าบำบัดโรค ก็ไม่ถูกอีกนั่นแหละ เอาเข้าจริง รักษาโรคก็ผิด บำบัดโรคก็ผิด ถ้าใช้คำว่าบำบัดโรคในความหมายว่าไปทำลายโรค ทำโรคให้หมดไปนั้น ถ้ามองว่า มีใครไปทำลาย ไปบำบัดโรคได้ ที่ว่าคุณหมอยจะทำให้คนหายโรคนั้น เขาทำอย่างไร เขาไปแก้ไขกำจัดสมุฏฐานของโรค ที่เขาต้องเรียนเรื่องโรคนั้น เขาไม่ได้ไปแก้ไขที่โรคนะ เขาไปแก้ที่เชื้อโรค ถูกไหม

คนเป็นโรค ปวดท้อง ปวดหัว ถ้าไปแก้โรคที่อาการ ก็ให้ยาแก้ปวด ระวังอาการหายไป แต่ที่จริงแก้โรคไม่ได้ ถูกไหม จะแก้ได้จริง ทำอย่างไร ก็ต้องไปแก้ที่สมุฏฐาน ถ้าสมุฏฐานเป็นเชื้อโรค ก็ไปกำจัดเชื้อโรค ถ้าอวัยวะติดขัดหรือแปรปรวนไป ก็จัดปรับให้เข้าที่ ถูกไหม เชื้อโรค กับโรค ไม่เหมือนกัน โรคอย่างหนึ่ง เชื้อโรคอย่างหนึ่ง เราจะแก้โรค เราต้องไปแก้ที่เชื้อโรค ต้องไปทำลายเชื้อโรค แล้วโรคก็หายไปเอง เราทำลายเชื้อโรค อหิวาต์ เชื้อบิด หรือเชื้ออะไรในท้อง โรคท้องเดิน ท้องเสีย ปวดท้อง ก็หายไป อยู่ๆ เราจะไปบำบัดโรค ทำให้หายปวดท้อง หายท้องเดินได้อย่างไร ก็ต้องไปกำจัดเชื้อโรค หรือจัดปรับแก้ไข แล้วแต่สมุฏฐาน

บางที่สมุฏฐานไม่ใช่เชื้อโรคก็มี เช่น เกิดจากความผิดปกติของอวัยวะส่วนนั้นๆ ของร่างกาย ก็ต้องไปปรับแก้ส่วนนั้นๆ ของร่างกายให้ถูกต้อง หรือโรคอาจจะมาจากอตุ ดินฟ้าอากาศภายนอก ร่างกายมีภูมิต้านทานไม่พอ ก็ต้องไปแก้ที่อตุ หรือปัจจัยแวดล้อมภายนอก หรือต้องมาแก้ที่ปัจจัยภายในคือภูมิต้านทานของตัวเอง เขาละ ตกลงว่า จะแก้โรค ต้องไปแก้ที่สมุฏฐาน ไม่ใช่ไปแก้ที่ตัวโรค ไม่มีใครไปบำบัดโรคได้ เพราะฉะนั้นคุณหมอจึงทำอย่างนี้

ที่นี้ ในเรื่องอริยสัจนี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นอันว่า **หนึ่ง ทุกข์** ถ้าเรามองแบบโรคเหมือนของหมอ ทุกข์ก็เป็นตัวโรค อย่างที่ว่าแล้ว โรคนั้น ที่จริง มันเป็นอาการที่ผิดปกติของร่างกายที่ติดขัดบกพร่องแปรปรวน หนึ่ง ก็จะต้องเรียนรู้ที่ตั้งของโรค คือชีวิตร่างกาย เพื่อปฏิบัติต่อมันให้ถูก

แล้วก็เรียนสมุฏฐานของโรค แล้วก็ไปกำจัดสมุฏฐานนั้น นี่คือ **สอง สมุทัย** ได้แก่การเกี่ยวข้อของสัมพันธที่ผิด ก็แก้ไขที่นี้ แล้วตัวทุกข์นั้น เราไม่ต้องไปทำอะไรมัน มันก็หายไปเอง ที่จริง ไม่มีใครไปทำลายทุกข์ได้หรอก ทุกข์หายไปตามสมุฏฐานของมัน

ที่นี้ก็อย่างที่พูดไปแล้วว่า เมื่อกำจัดสมุฏฐานหรือสมุทัยได้ถูกต้องแล้ว เราก็บรรลุจุดหมาย คือความมีสุขภาพดี ความไม่มีโรค เป็นชีวิตที่ดีมีสุข อันนี้เป็นจุดหมายที่จะต้องเข้าใจว่า จุดหมายนี้ดีนะ เราควรจะเข้าถึง น่าจะไปให้ถึง และมันก็ไปถึงได้ เป็นไปได้ คือทั้งเป็นไปได้ แล้วก็ดีด้วย ถ้ามีฉะนั้น เราจะไปทำไม นี่คือ **สาม นิโรธ** แปลกันว่าดับทุกข์ หมายถึงภาวะไร้ทุกข์ ไม่มีทุกข์เกิดขึ้น

เมื่อมองเห็นจุดหมายที่น่าจะไป และก็ไปถึงได้ด้วยแล้ว ที่นี้ก็วางข้อปฏิบัติ หรือรายละเอียดของปฏิบัติการออกมา เทียบกับเรื่องของหมอก็คือ เมื่อคุณหมอวินิจฉัยโรคได้แล้ว (**ทุกข์**) และหาตัวเชื้อโรคหรือสภาพผิดพลาดคลาดเคลื่อนที่เป็นสมุฏฐานได้แล้ว (**สมุทัย**) เมื่อจะแก้ไขกำจัดสมุฏฐานนั้น ก็มองไปถึงผลที่จะทำได้และกำหนดวางเป้าหมายว่า ภาวะที่ต้องการซึ่งอาจทำได้จะเป็นอย่างไร (**นิโรธ**) แล้วก็วางวิธีปฏิบัติ เช่น ให้ยา หรือผ่าตัด ตลอดจนทั้งการปฏิบัติตัวของคนไข้ รายละเอียดต่างๆ ในตอนนี้อีกมากมายเหลือเกิน เรียกว่าเป็น **มรรค**

นี่คือเรื่องอริยสัจ กับเรื่องการบริหารบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ ของแพทย์ ซึ่งเทียบได้ คล้ายๆ กัน

ปฏิบัติกร ๔ ชั้น ถ้าไม่ผ่าน ก็แก้ปัญหาไม่สำเร็จ

พูดถึงตอนนี่ ก็มาดูอริยสัจ ๔ ให้ชัดอีกหน่อย อริยสัจนั้นโยงไปหาความจริงของสิ่งทั้งหลาย อย่างที่บอกแล้วว่า อริยสัจ ก็คือการนำเอาความจริงมาใช้มาปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ และ อริยสัจนั้น ก็บอกหลักการทั่วไปของพระพุทธศาสนาที่ว่า เพราะความจริงเป็นอย่างนี้ๆ มนุษย์จึงต้อง ทำต้องปฏิบัติอย่างนั้นๆ นี่คือเรื่องของธรรม ที่เป็นธรรมดาของมัน ไม่มีใครสั่งการบัญชาใดๆ

ที่นี้ ความจริงของอริยสัจ ที่เป็นหลักการ ๔ ข้อ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นั้น จากการที่ได้ พูดกันมานี้ ก็บอกให้เห็นว่า เราจะต้องทำอะไร ในแต่ละข้อนั้นๆ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ทรง สอนทรงวางไว้ ซึ่งปฏิบัติกรที่จะต้องทำ หรือวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องตรงกันสำหรับแต่ละข้อนั้นๆ เรียกว่า “กิจ” รวมมี ๔ ข้อ เช่นอย่างที่พูดกันเมื่อคืนว่า ทุกข์นี้เราไปกำจัดมันไม่ได้ แต่เราต้องรู้จักหรือรู้เท่าทัน มัน และไปกำจัดสมุฏฐานคือสมุทัยของมัน อย่างนี้เป็นต้น ทุกข์นั้นถ้าเราปฏิบัติไม่เป็น เราอาจจะหลง แม้กระทั่งเอามันมาเป็นทุกข์ในตัวเราก็ได้ นั่นคือผิดหมด เพราะฉะนั้น การปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย จะ ได้ผล ต้องปฏิบัติกิจต่อมันให้ถูกต้อง เหตุผลเป็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกกิจต่ออริยสัจนั้นๆ ไว้

ผู้ที่เรียนเรื่องอริยสัจ ต้องรู้จักต่ออริยสัจ หรือกิจในอริยสัจด้วย ว่าอริยสัจแต่ละข้อนี้ เรามี หน้าที่จะทำต่อมันอย่างไร หน้าที่ต่ออริยสัจนั้นๆ ต้องทำไม่ให้ผิด ถ้าทำผิด เราก็พลาด ไม่สำเร็จ แล้ว ก็เกิดผลเสียด้วย

อริยสัจข้อ ๑ คือ ทุกข์ ก็อย่างที่บอกแล้วว่า สิ่งทั้งหลายอยู่ในภาวะไม่คงที่ ไม่คงตัว มันเป็นไปตาม เหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของเรา ถ้าต้องการให้อะไรเป็นอย่างไร ก็ต้องรู้ และทำเหตุปัจจัยเอา นี่คือเราต้องเรียนรู้มัน รู้เท่าทัน รู้จักมันตามเป็นจริง รู้ธรรมชาติของมันที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อรู้เข้าใจแล้ว ก็จะได้วางใจต่อมันถูก และจะได้ ก้าวไปสู่การปฏิบัติให้ถูกต้อง เป็นอันว่า ทุกข์ที่เป็นอริยสัจข้อแรก คือสภาพของสิ่งทั้งหลายที่ไม่เที่ยง คงอยู่อย่างเดิมไม่ได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ เรามีกิจคือหน้าที่ที่จะต้องเรียนรู้จักมัน รู้เท่าทันมัน กิจ ข้อนี้เรียกว่า **ปริยญา**

ย้ำว่า ทุกข์นั้น เราไม่ต้องไปกำจัดมัน และเราก็ไม่มีหน้าที่ที่จะมีทุกข์หรือเป็นทุกข์ ใครมาเรียน อริยสัจแล้วเป็นทุกข์ แสดงว่าปฏิบัติผิด ใครไปเรียนรู้อริยสัจ ฟังพระว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ชรา เป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ แล้วเกิดความซึมเศร้าเหงาหงอย นั่นแสดงว่าปฏิบัติผิดแล้ว

พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงสอนอริยสัจให้เราไปเป็นทุกข์ แต่ทรงสอนทุกข์มาสำหรับให้เรา รู้จัก รู้ทัน นี่คือน้ำที่ต่ออริยสัจข้อนี้ ที่ตรัสบอกไว้ชัดเจนว่า ทุกข์ ปริยเมยฺยํ แปลว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่จะต้อง ปริยญา แปลกันมาว่าต้องกำหนดรู้ ก็คือรู้จักไว้ รู้เท่าทันมัน เดียวนี้เราทำปริยญากันเยอะ ถึง ปริยญาเอกก็มากมาย ถ้าทำกิจข้อหนึ่งคือปริยญานี้ได้ ก็เก่งมาก ปริยญาทั้งหมดไหนๆ ก็ไม่เหนือ ปริยญาผู้ทุกข์ ถ้าปริยญาผู้ทุกข์ ก็คือรู้จักโลก รู้จักชีวิต รู้เท่าทันสิ่งสรรพตามเป็นจริง ที่นี้ ปริยญา ปัจจุบันนี้เรียนกันถึงปริยญาเอก ก็ยิ่งเจาะลงไปเฉพาะแ่ง แทนที่จะได้รู้ความจริงของโลก ก็ไปเจาะ จำเพาะเข้า เลยยิ่งแคบหนักลงไปอีก จึงต้องมีปริยญาอีกชั้นหนึ่ง ที่ว่าหลังจากเจาะลึกแล้ว ก็มาโยง อีกที่ทั้งจักรวาลเลย เป็นปริยญาที่สี่ ที่ต้องเลยปริยญาเอกไปอีก เรียกว่า ปริยญาอะไรละ นี้ก็ว่าไป ให้เหมือนๆ แต่ก็จริงนะ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ไม่รู้แหละ เรียกเอาที่แล้วกัน ปริณญาที่จะต้องขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คือ จากเจาะลึกอันนั้นๆ ชำนาญพิเศษแล้ว ก็ก้าวมาสู่การโยงทั้งจักรวาลทั้งโลกทั้งพิภพ โยงระบบความสัมพันธ์เข้าใจเข้าถึง ทั่วตลอด ได้หลักทั่วไป หรือหลักสากล ได้ general principle อันนี้แหละสำคัญที่สุด นี่คือ ปริณญา เอกยังไม่จบ

อ้าว ที่นี้ก็กลับมาเข้าเรื่อง เป็นอันว่า ทุกข์เป็นเรื่องสำหรับปริณญา คือปริณญาเป็นหน้าที่ต่อทุกข์ แต่มาได้แค่นี้ ยังไม่ไปไหนเลย ยังไม่ได้แก้ปัญหาก็ได้แค่ปริณญาเท่านั้นเอง แต่ไม่เป็นไร ถ้ารู้จริงแล้ว มันจะถึงกันเองนะ กิจในอริยสัจ ๔ นั้น กิจในการปริณญาทุกข์นี้ เริ่มต้น ถ้าปริณญาจริงแล้ว หน้าที่ต่อสมุทัย นิโรธ มรรค ก็ตามกันมาง่ายเลย แต่เราต้องรู้ว่ากิจในแต่ละข้อนั้น คือทำอะไร

เป็นอันว่า **หนึ่ง** ทุกข์ คือสภาวะของโลกและชีวิตที่มันเป็นของมันไปตามเหตุปัจจัยที่มันสัมพันธ์ มันไม่คงอยู่ในสภาวะเดิมของมัน และมันก็ไม่อยู่ในภาวะที่เราจะเอาตามใจของเราได้ มันเป็นเรื่องของมัน ที่เราจะต้องมีจิตใจเป็นอิสระของเรา อยู่ด้วยปัญญาที่รู้จักรู้เท่าทันมัน ว่ากันไปตามเหตุปัจจัย นี่กิจที่ ๑ แล้วนะ ได้ **ปริณญา** แล้ว

ต่อไป **สอง** หน้าที่ต่ออริยสัจข้อที่ ๒ สมุทัย ข้อสองนี้คือสมุฏฐานของโรค หรือเหตุของทุกข์ อันนี้แหละที่เราจะต้องกำจัด นี่แหละตัวเป้า ตัวการที่ต้องกำจัดอยู่นี้ ไม่ใช่ไปกำจัดทุกข์ แต่ต้องกำจัดเหตุของทุกข์ ที่เรียกว่าสมุทัย แล้วมันคืออะไร ก็คือการเข้าไปเกี่ยวข้องกับปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่าง ใ้งๆ ผิดพลาด ด้วยท่าทีสะเปะสะปะ เนื่องจากความไม่รู้ทันความจริง นี่คือสมุฏฐาน ซึ่งในที่สุดก็คือ ความไม่รู้นั่นเอง เกิดจากความไม่รู้แจ้งจริง คืออวิชชาเป็นต้นกระบวน บนฐานของอวิชชาที่ไม่รู้ ก็เข้าไปสัมพันธ์ผิดด้วยตัณหา เอาแต่ความอยากเข้าว่า แล้วก็แน่นเข้าไปด้วยอุปาทาน ที่ยึดถือสำคัญมั่นหมายจะให้เป็นอย่างใจ ทำให้สิ่งทั้งหลายเป็นปัญหาเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมาในใจคน พุดรวมๆ ว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน นี่แหละเป็นตัวสมุฏฐาน ที่จะต้องกำจัด ต้องละเลิก ต้องไม่ให้มันเกิดมีขึ้นมา เป็นกิจ หรือหน้าที่ที่เรียกว่า **ปหานะ**

ได้ ๒ แล้วนะ **หนึ่ง** หน้าที่ต่อทุกข์ คือ ปริณญา รู้จักให้พอ **สอง** หน้าที่ต่อสมุทัย คือ ปหานะ กำจัด ละ เลิก ไม่ให้มันมี แต่นี่คือรู้เท่าทันตนเองนะว่าต้องละเลิกไม่ให้มันมี แต่เราจู่ๆ จะไปกำจัดมันโดยตรงไม่ได้ ไม่ไหว แล้วทำไงละ ก็ต้องมีวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัด ตอนนี่เราต้องรู้เป้าไว้ก่อนว่าจะกำจัดอะไร แล้วจึงจะทำปฏิบัติการในการกำจัด

ที่นี้ ปฏิบัติการในการกำจัดสมุทัยนั้น ก็ต้องดำเนินไปตามกระบวนการของการกำจัดละ ที่เป็นกระบวนการของธรรมชาติ เหมือนอย่างคนจะดับไฟ ปฏิบัติการของคนในการดับไฟนั้น ก็ต้องดำเนินไปตามกระบวนการที่ทำให้ไฟดับของธรรมชาติ คือทำให้อุณหภูมิลดต่ำ ทำให้ขาดออกซิเจน และหรือทำให้ไม่มีเชื้อไฟ

พอถึงตรงนี้ก็จึงกลายเป็นว่า ก่อนจะทำปฏิบัติการในการดับทุกข์ ก็ต้องเข้าใจระบบกระบวนการของธรรมชาติในการละกำจัดสมุทัยนั้น แล้วจบกระบวนการของธรรมชาตินั้นแหละ ก็เป็นการบรรลุถึงจุดหมาย เหมือนกับว่าพออุณหภูมิลดต่ำเย็นลงแล้ว ไฟไม่มีออกซิเจนให้แล้ว เชื้อไฟไม่มีแล้ว ไฟก็ดับ ก็หายร้อน หมดยัย ก็สุขสบายสมหมาย

ตรงนี้อันไหนแหละเป็นจุดหมายที่เราจะต้องเข้าถึง จะทำให้สำเร็จ อันนี้เรียกว่า นิโรธ ที่แปลกันว่าดับทุกข์ ได้แก่ภาวะที่ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นได้ กิจหรือหน้าที่ต่อนิโรธนั้น ก็คือ **สังขจิกิริยา** ที่แปลว่าการทำให้แจ้ง คือทำให้มันเป็นจริงขึ้นมา ทำให้สำเร็จ หรือบรรลุนั่นเอง นี่คือเราจะต้องเข้าถึง ต้องบรรลุจุดหมายนี้

ทีนี้จะบรรลุได้อย่างไร ก็บรรลุได้ด้วยการกำจัดสมุฏฐานหรือสมุทัยของมัน แล้วจะกำจัดได้อย่างไร ที่จะทำให้ทุกข์หมดไปเอง ที่มันจะไม่เกิดขึ้นมาได้ นี่คือ กระบวนการของธรรมชาติที่จะให้ทุกข์หมดไป เกิดขึ้นไม่ได้มัน มีอยู่แล้วตามธรรมดาของมัน แต่เราจะทำอะไรปฏิบัติจะดำเนินการได้อย่างไร ที่จะให้เป็นไปตามกระบวนการสลายทุกข์ของธรรมชาตินั้น นี่ก็คือจะต้องมีวิธีการของคนในการปฏิบัติที่จะให้เป็นไปตามนั้น

ตรงนี้แหละที่พระพุทธเจ้าทรงมาช่วยเรา พระองค์เองได้ปฏิบัติสำเร็จจุดหมายแล้ว และด้วยพระปรีชาญาณยอดเยี่ยม ก็ทรงวางวิธีปฏิบัติให้เราไว้ เป็นระบบวิธี และกระบวนการปฏิบัติ ทั้งหลักใหญ่ และที่ยกเยื้องไปให้เหมาะแก่มนุษย์ที่มีความแตกต่างกัน กระบวนการปฏิบัติที่มากมายทั้งหมดนี้ สรุปรวมอยู่ในข้อที่เรียกว่า **มรรค** เป็นอริยสังข์ข้อสุดท้าย คือข้อที่ ๔ และกิจหรือหน้าที่ต่อมรรคที่เป็นวิธีปฏิบัตินั้น ก็คือ **ภาวนา** ได้แก่ ลงมือทำ ทำให้เป็นให้มีขึ้นมา แปลกันว่า เจริญ คือพัฒนาขึ้นไป

ทีนี้ มรรคนั้น มีองค์ประกอบที่เป็นข้อย่อยของระบบปฏิบัติการที่เป็นมรรคนั้น ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นปริโยสาน สรุปได้เป็น ๓ พวก คือ จำพวกปัญญา จำพวกพฤติกรรม และจำพวกจิตใจ

เรื่องในขั้นการปฏิบัติของคนนี้ มีรายละเอียดมากมาย และจัดปรับออกสู่ปฏิบัติการเป็นประเภทและเป็นขั้นตอนได้ต่างๆ ที่จะให้สำเร็จผลที่มุ่งหมาย โดยเฉพาะที่สำคัญมาก คือการจัดกระบวนการมรรคประยุกต์เป็นระบบการศึกษาของมนุษย์ ที่จัดเรื่องของพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา เป็น **ศีล** เรื่องของจิตใจ การฝึกฝนฝ่ายจิต มี **สมาธิ** เป็นแกนเป็นประธานเป็นที่รองรับ แล้วก็พัฒนาความรู้ความเข้าใจต่อสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งชีวิตของตนเอง เป็นเรื่องของ **ปัญญา**

จากนั้น เพื่อให้หมู่ชน ให้สังคมได้รับประโยชน์จากธรรมปฏิบัติที่จัดแสดงไว้นี้ ให้ได้มีการดำเนินชีวิตที่ดีงาม มีการศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนจริงจัง ก็ได้เกิดมีชุมชนจัดตั้งเป็นสังฆะขึ้นมา เป็นก้าวสำคัญในการสร้างสรรค์สังคมที่ดีงาม ให้คนมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในทางสร้างสรรค์ เกื้อกูล ทั้งได้รับประโยชน์เกื้อหนุนเป็นสัปปายะแก่ชีวิตแห่งการศึกษา ได้เรียนรู้จากธรรมชาติ เป็นประโยชน์เกื้อกูลในการพัฒนาตน และด้วยจิตใจที่เป็นกุศล ตนเองก็ได้ใช้ปัญญาออกไปเป็นกัลยาณมิตรเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์และสิ่งสรรพ ทั้งในสังคมมนุษย์และในโลกของธรรมชาติ ที่จะได้อยู่กันในโลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน

ผลสำเร็จดังว่านี่จะมีเป็นจริงขึ้นมาได้ ก็ด้วยการทำกิจคือหน้าที่ต่ออริยสังข์ข้อสุดท้ายที่ ๔ คือ **มรรค** ด้วยการลงมือปฏิบัติ ที่เรียกว่าภาวนา คือลงมือทำ ทำให้เป็นให้มีขึ้นมา และให้เจริญพัฒนาขึ้นไป

เป็นอันว่า ได้หน้าที่ที่เรียกว่า **กิจในอริยสัจ ๔** ครบ ๔ ข้อแล้วนะ ทวนอีกทีว่า

๑. ทุกข์ สภาพที่เป็นปัญหา เรามีหน้าที่ **ปริญญา** รู้เข้าใจเท่าทันมัน ทำความรู้จักให้ชัด เหมือนแพทย์ตรวจวินิจฉัยโรค

๒. สมุทัย ตัวเหตุปัจจัยให้เกิดปัญหา เหมือนสมุฏฐานของโรค อันนี้เรามีหน้าที่ **ปหานะ** คือ กำจัด ละ ทำให้หมดหายไป ทำให้มันไม่มี

๓. นิโรธ คือจุดหมาย ตามกระบวนการของธรรมชาติ ที่ถึงได้ด้วยการพัฒนาปัญญาจาก อวิชชาขึ้นมา จนสำเร็จเป็นวิชา ซึ่งต้องทำให้สำเร็จ ให้เป็นจริงขึ้นมา ข้อนี้เรามีหน้าที่ **สังขิกิริยา** คือ ทำให้ประจักษ์แจ้ง

๔. มรรค คือวิธีปฏิบัติที่จะให้สำเร็จผล ถึงจุดหมาย โดยกำจัดสมุทัย สาเหตุของปัญหา หรือ สมุฏฐานของโรค ทำให้ไม่มีโรค ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นมา ข้อนี้หน้าที่ของเรา ได้แก่ **ภาวนา** คือลงมือทำ ทำให้มี ให้เป็น ให้เจริญ ให้พัฒนาขึ้นมาจนสำเร็จถึงสังขิกิริยานั้นแล

ย้ำอีกทีว่า ทุกข์นั้นเป็นเรื่องสำหรับปัญญาารู้ ไม่ใช่เป็นเรื่องสำหรับเราจะไปเป็นทุกข์ ถ้าใคร เรียนอริยสัจบอกว่าข้อ ๑ คือทุกข์ แล้วเป็นทุกข์ แสดงว่าคนนั้นปฏิบัติผิดตั้งแต่ต้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ สอนทุกข์สำหรับให้คนเป็นทุกข์ แต่ทรงสอนให้รู้เท่าทันมัน และจะได้จัดการแก้ไขปัญหาได้ ทำให้ไม่มี ทุกข์เกิดขึ้นมา

โดยมาก คนเรียนแต่อริยสัจสี่ ไม่ได้เรียนเรื่องกิจในอริยสัจ แล้วก็ปฏิบัติผิดหน้าที่ต่ออริยสัจ หรือไม่ก็หลงเตลิดกันไปต่างๆ จึงต้องรู้ไว้ให้แม่นชัดว่า *หนึ่ง* ทุกข์ เรามีหน้าที่ปริญญา *สอง* สมุทัย เรามี กิจคือปหานะ *สาม* นิโรธ เรามีหน้าที่สังขิกิริยา แล้วก็ *สี่* มรรค เรามีหน้าที่ภาวนา เป็นอันว่า สี่ข้อครบ แล้ว จบเรื่องโยงระหว่างอริยสัจสี่ กับ กิจสี่ต่ออริยสัจ

ทั่วพิภพสากล มีอะไรๆ ให้คนทำได้ ๔ อย่าง

เมื่อมองตามกิจต่ออริยสัจสี่แล้ว ก็จะได้ความคิดความเข้าใจว่า อ้อ สิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ สิ่งสรรพ บรรดามี ที่เราจะเกี่ยวข้องข้องกันได้ ทั้งรูปธรรม และนามธรรม รวมทั้งชีวิตของเราเองนี้ ทั้งสรรพโลก สรรพจักรวาล เป็นสภาพผันแปรเป็นที่ตั้งแห่งปัญหา อาจก่อเกิดมีทุกข์ภัยได้ เป็นสิ่งสำหรับ เรารู้ทัน *พวกหนึ่ง*, เป็นเชื้อร้ายจำพวกสิ่งที่เราต้องแก้ไขบำบัดกำจัดละ *พวกหนึ่ง*, เป็นภาวะหมดจดหมด ปัญหาที่เราจะพึงเข้าถึงเป็นจุดหมาย *พวกหนึ่ง*, และเป็นจำพวกปฏิบัติการกระบวนการวิธีที่เราจะต้องลง มือทำ อีก *พวกหนึ่ง*

ที่นี้ก็เอาหลักกิจในอริยสัจสี่นี้ มาจัดประเภทของธรรม คือเอาทั้งรูปธรรม และนามธรรม ได้แก่ ทุกสิ่งทุกอย่างบรรดามี มาจัดประเภท ตามกิจในอริยสัจสี่นี้ เกิดเป็นหมวดธรรมขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง เป็น ธรรม ๔ ประเภท ซึ่งจัดในแง่ความสัมพันธ์กับมนุษย์ ในแง่ที่มนุษย์จะปฏิบัติต่อมัน เพื่อให้เกิดผลดีแก่ ชีวิต และแก่ระบบการเป็นอยู่ร่วมกัน รวมทั้งระบบธรรมชาติทั้งมวล แก่ชีวิต แก่สังคม แก่โลกทั้งหมด

เมื่อเอาธรรมคือสิ่งทั้งหลายมาจัดประเภทอย่างนี้ ก็ได้เป็นสิ่งจำพวก หรือ ๔ ข้อ คือ

๑. สิ่งทั้งหลายที่เราจะต้องปริยญา เรียกว่า **ปริยญาธรรม**

ปริยญาธรรม คือธรรมที่ต้องปริยญานี้ หมายถึงสิ่งทั้งหลายบรรดาเมื่ออย่างที่พูดไปแล้ว คือสิ่งที่ดำรงอยู่ตามสภาพของมัน ที่คงอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ แต่เปลี่ยนแปลงไป ไม่อยู่ในภาวะที่เราจะเอาตามใจปรารถนาของเราได้ แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ทั้งหมดนี้ เป็นปริยญาธรรมทั้งนั้น ซึ่งเราจะต้องรู้จักเข้าใจ เป็นเรื่องของปริยญา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าโดยย่อคือ **อุปาทานขันธ ๕**

๒. สิ่งทั้งหลายที่เราจะต้องปราบ เรียกว่า **ปหัตัพพะธรรม**

ปหัตัพพะธรรม คือธรรมที่ต้องละลดให้หมดไป พวกนี้ก็คือตัวเหตุของความชั่วร้ายเสียหายที่เป็นโทษ โดยเฉพาะที่อยู่ในใจของมนุษย์ ที่เป็นตัวการปรุงแปรเจตจำนงของมนุษย์ที่เป็นปัจจัยพิเศษในธรรมชาตินี้ ให้มุ่งเล่นเป็นไปในทางเห็นแก่ตัว ทำลาย ทำร้าย ทำให้เสียหาย ไม่อดทน ใ้ถือฤ เป็นเจตนาที่ไม่ดี มีตัณหาเป็นมูล แล้วลึกลงไปก็อยู่ในอวิชชา ขาดความรู้ ดังที่ได้บอกแล้วว่า มนุษย์เป็นปัจจัยพิเศษ ที่ว่ามีเจตนา พร้อมด้วยปัญญาที่พัฒนาได้ เมื่อละตัณหา ลดอวิชชาได้ มนุษย์มีเจตนาที่ดี โดยมีปัญญานำ มนุษย์ก็จะทำการที่สร้างสรรค์แก้ปัญหา ดับทุกข์ อยู่ดีมีสุขได้ เป็นอันว่าตัวร้ายที่ต้องละต้องปราบ คือ **อวิชชา-ตัณหา**

ตามความที่ว่ามานี้ มนุษย์มีปัจจัยที่ร้ายอยู่ในตัว ที่จะทำให้เกิดผลเสีย ได้แก่ตัณหา ที่เป็นตัวปรุงเจตนา แล้วก็มีอวิชชา คือความไม่รู้ เป็นต้นต่อตัวให้โอกาสแก้ตัณหา ที่จะอยากสะเปะสะปะไปเอาแค่นี้ให้ตัวรอด เอาแค่นี้ให้ตัวได้ นี่แหละ เจตนาถูกตัณหาปรุงพา โดยมีอวิชชาเป็นฐาน เปิดโอกาสเปิดทางให้ทำย ก็เลยไปในทางทำลายและก่อปัญหา รวมความว่า พวกฝ่ายร้ายนี้มีมากมาย แต่จับเอาเจ้าตัวการหลัก ก็คือ อวิชชาและตัณหา โดยเฉพาะภวตัณหา คือความอยากให้ตัวตนยิ่งใหญ่ มันคงดำรงอยู่ตลอดกาล นี่สำคัญที่สุด เพื่อสนองความอยากเสพ อยากได้ คือกามตัณหา โดยยึดมันมีตัวตนขึ้นมาที่จะสนองความเห็นแก่ตัว ที่จะได้ ที่จะเสพ โดยมุ่งจะเอาตัวรอด จะเอาจะได้จะให้ เป็นไปอย่างใจตัว และทำร้ายคนอื่น นี่คือตัวปรุงแปรเจตนาที่สำคัญที่สุด จึงต้องลดละอวิชชาและตัณหา นั้น โดยพัฒนาปัญญาขึ้นมา ที่จะปลดปล่อยเจตนาให้มาเป็นกุศล แล้วจะได้ใช้เจตนา นั้น ในทางที่เกิดเป็นผลดีที่ถือฤ

๓. ภาวะที่จะต้องสังจิกกรรม หรือสังจิกิริยา เรียกว่า **สังจิกัตัพพะธรรม**

สังจิกัตัพพะธรรม คือธรรมที่จะต้องประจักษ์แจ้ง ทำให้สำเร็จ ให้เป็นจริงขึ้นมา อันนี้เป็นจุดหมายที่พึงบรรลุ คือสิ่งที่เราจะต้องเข้าถึง ต้องพยายามสร้างสรรค์ทำให้มีให้เป็นที่ให้ได้ ก็ดูง่าย ๆ ว่าชีวิตของเรานี้ควรมีจุดหมายอะไร อะไรเป็นความดีงามที่ชีวิตควรเข้าถึง สังคมควรจะดีงามอย่างไร ภาวะที่ดีที่ชีวิตและสังคมมนุษย์ควรเข้าถึงนั้นมีมากมาย เริ่มที่ชีวิตของเรานี้ จะมีอะไร เราก็จะพูดถึงความสุข ซึ่งก็ยิ่งพรวามัว ถ้าพูดถึงความสุข ก็ต้องเป็นความสุขที่ไร้ทุกข์ทีเดียวเลย ไม่ใช่แค่สุขแบบสัมผัส แต่เป็นสุขแบบไร้ทุกข์ ที่เป็นสันติ เป็นอิสรภาพ เป็นความบริสุทธิ์ ฯลฯ

พระพุทธเจ้าทรงสรุปไว้ให้แล้วสั้นๆ ว่าภาวะที่เป็นจุดหมายมี ๒ อย่าง คือ วิชาและวิมุตติ วิชา คือความรู้แจ้ง หมายถึงปัญญาที่พัฒนาเต็มที่บริบูรณ์หมดอวิชา แล้ววิมุตติ ความหลุดพ้น คือภาวะที่เป็นอิสระ ชีวจิตใจที่เป็นอิสระ พันทุกข์พันกิเลส ซึ่งมากับปัญญาที่เป็นวิชา รู้เข้าใจโลกและชีวิตอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ รวมความว่า สัจฉิกาดัตถธรรม คือ **วิชา-วิมุตติ**

๔. วิธีปฏิบัติที่จะต้องภาวนา เรียกว่า **ภาเวตัพพธรรม**

ที่นี้มาถึงจำพวกที่สี่ ภาเวตัพพธรรม คือธรรมในฝ่ายวิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมาย มีมากมาย เยอะแยะไปหมด อย่างอิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ ปัญญาวิมุตติธรรม ๔ จักร ๔ มงคล ๓๘ ฯลฯ ไม่ว่าจะอะไร ก็รวมเรียกว่า ภาเวตัพพธรรม แปลว่าธรรมที่พึงเจริญ คือพึงลงมือทำ ลงมือปฏิบัติ ทำให้เกิดให้มีให้เป็นขึ้นมา ให้เจริญพัฒนาขึ้นไป ที่จะให้ถึงจุดหมาย คือ วิชา-วิมุตตินั้น

ธรรมภาคปฏิบัติที่มีมากมายนั้น พระพุทธเจ้าทรงสรุปรวมมาลงที่ สมถวิปัสสนา สมถะ คือระบบและกระบวนการปฏิบัติในการพัฒนาด้านจิตใจ แล้ววิปัสสนา คือกระบวนการปฏิบัติในการพัฒนาด้านปัญญา ให้ถึงวิชาวิมุตติ บางคนอาจถามว่า ทำไมไม่เอาศีลที่เป็นเรื่องพฤติกรรมละ ก็บอกได้ถึงขั้นสรุปนี้ จับเอาที่จุดรวมยอด ซึ่งกว้างทั่วคลุมไปหมด จะมาสมถะได้ ก็ต้องพัฒนาพฤติกรรมมีศีลดีแล้ว วิปัสสนาปัญญา ก็โยงต่อไป จับรวมได้ว่า ภาเวตัพพธรรม คือ **สมถะ-วิปัสสนา**

ก็เป็นอันว่า ได้ธรรม ๔ ประเภท หรือ ๔ หมวด ตามกิจ คือหน้าที่ต่ออริยสัจ **หนึ่ง ปริญญไญย-ธรรม** พุทธรวบที่เดียวว่า อุปาทานชั้น ๕ ซึ่งรวมรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายทั้งปวงหมดสิ้น ที่อยู่ตามภาวะของมัน ไม่ขึ้นต่อความปรารถนาของเรา เป็นธรรมที่พึงกำหนดรู้ ที่เราจะต้องรู้จัก รู้เท่าทัน รู้เข้าใจมัน แล้วก็ **สอง ปหาตัพพธรรม** คือ อวิชา-(ภว)ตัณหา ที่เป็นมูลเหตุของความชั่วร้ายทั้งหลาย เป็นธรรมที่พึงละพึงกำจัด ทำให้หมดไป ทำให้ไม่มีไม่เกิดขึ้น แล้วก็ **สาม สัจฉิกาดัตถธรรม** คือธรรมที่พึงทำให้แจ้ง ทำให้สำเร็จ ลูถึง เป็นจุดหมายสุดท้ายคือนิพพาน แต่ในที่นี้ ท่านใช้คำที่คลุมความสองด้านว่า วิชาและวิมุตติ แล้วก็ **สี่ ภาเวตัพพธรรม** ธรรมที่พึงเจริญ ทำให้เป็นให้มี คือ ปฏิบัติ ลงมือทำ เป็นข้อปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา มีมากมาย ซึ่งโดยทั่วไปบอกกันว่าสรุปลงใน ศีล สมาธิ ปัญญา รวมตั้งแต่วินัยเป็นต้นไป แต่ในที่นี้ตรัสรวมไปที่ปลายยอด เรียกว่า สมถะ และวิปัสสนา

ก่อนจบ น่าจะทักกันไว้หน่อยว่าควรระวังเข้าใจความหมายของศัพท์เหล่านี้ให้ถูกต้อง ไม่ให้เพี้ยนไป เพราะว่าแม้แต่คำสำคัญมากๆ อย่างสมถะก็ดี วิปัสสนาก็ดี บางทีก็เข้าใจกันผิดพลาดไปไกล ยุคหนึ่ง คนไทยมากมายไม่รู้เรื่อง ถึงกับเข้าใจเอาวิปัสสนาเป็นนั่งทางใน เห็นหอยเบอรี่ไปเลย อันนี้เป็นความเคลื่อนไหวคลาดในสังคมไทยเราเอง สังคมอื่นเขาอาจจะไม่ได้เข้าใจคลาดเคลื่อนอย่างนี้ หรือเขาไม่ทันจะเข้าใจอย่างนี้

ก็เป็นอันว่าจบอริยสัจอีกด้านหนึ่ง ลงท้ายอีกที่ว่า ปริญญไญยธรรม ก็เรื่องของทุกข์ ปหาตัพพธรรม ก็เรื่องของสมุทัย สัจฉิกาดัตถธรรม ก็เรื่องของนิโรธ แล้วสุดท้ายภาเวตัพพธรรม ก็เรื่องของมรรค คราวนี้คิดว่าจบกันทีในเรื่องของอริยสัจ ๔

ตอนที่

๔๓

ออกนอกเนื้อ

มาดูหนังอริยสัจกันหน่อย

คำพระเวลานี้ นอกเมืองไทยก็คุ้นกันกว้างออกไป

มาคุยกันต่อในเรื่องแทรกปลุกย่อยเกี่ยวกับอริยสัจ ถือเป็นเกร็ดความรู้

คำว่าอริยสัจนี้ ไม่ได้แปลให้ฟัง ก็เลยแปลสักหน่อย อริยสัจ ถ้าเขียนเต็ม ก็เป็น อริยสัจจ์ แปลว่าอะไร พุดในภาษาไทยว่า “สัจจะ” ก็รู้กันเลย ไม่ต้องแปลก็ได้ ทราบกันดี ว่าเป็นความจริง “อริยะ” ก็แปลว่า ประเสริฐ จึงแปลง่ายๆ ว่า “ความจริงอันประเสริฐ” และที่ว่าประเสริฐนั้น ในความหมายแง่หนึ่งก็คือ เป็นของแท้แน่นอน ไม่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน เป็นความจริงที่เคยพูดไปแล้วว่ายั่งยืน หรือยืนยง คงอยู่อย่างนั้น ชีวิตมนุษย์ยังต้องดำเนินอยู่ ยังต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย ถ้าจะให้ เป็นชีวิตที่ดีจริงปลอดภัยเป็นอิสระไร้ทุกข์ ก็ต้องว่าไปตามหลักการที่เป็นความจริงอย่างอริยะนี้

ที่นี้ ประเสริฐในแง่อีกหนึ่งก็คือ เป็นความจริงที่ทำให้คนกลายเป็นอริยะ (เขียนอย่างสันสกฤต เป็นอารยะ) ทำให้คนกลายเป็นผู้ประเสริฐ ใครมารู้เข้าถึงสัจจะนี้แล้ว ก็กลายเป็นอริยชน กลายเป็นคนประเสริฐ อย่างเจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้อริยสัจ แล้วก็กลายเป็นอริยะ เป็นพระพุทธเจ้า

แม้ท่านอื่นๆ ใดๆ ก็เหมือนกัน ใครมารู้เข้าถึงสัจจะเหล่านี้ ก็กลายเป็นอริยะบุคคล เพราะฉะนั้น ก็จึงเรียกว่า อริยสัจ เพราะเป็นสัจจะที่ทำให้ผู้รู้ผู้นั้น เป็นอริยะ

แล้วอีกอย่างหนึ่งก็แปลว่า เป็นสัจจะที่พระพุทธเจ้า ผู้เป็นอริยะหรืออารยชน ได้ตรัสรู้และได้แสดงไว้ ในเมื่อเป็นสัจจะความจริงที่พระอริยะแสดงไว้ หรือตรัสรู้แล้วแสดงไว้ ก็จึงแปลง่ายๆ ว่า เป็นความจริงของพระอริยะ เป็นความจริงของอารยชน หมายความว่า ความจริงอย่างอื่นมากมาย ที่รู้กัน เช่น รู้ข้อมูลเรื่องนั้นเรื่องโน้นสารพัด ซึ่งอาจจะไร้สาระ ไม่เป็นประโยชน์ ก็ไม่เป็นความจริงของอริยชน

ที่ว่ามานี้ก็เป็นความหมายต่างๆ ของคำว่าอริยสัจ เป็นเพียงได้เกร็ดความรู้ไว้ ถ้าแปลง่ายๆ ก็บอกว่า ความจริงอันประเสริฐ แต่ที่แปลยากยิ่งขึ้น เช่นที่ว่าความจริงที่ทำให้เป็นอริยะนั้น ก็เป็นการให้ความหมายที่โยงไปหาคำอธิบายต่างๆ ให้ได้สาระมากขึ้น

ที่นี้มาดูเนื้อหาของอริยสัจ ๔ ในอริยสัจข้อที่ ๑ บอกว่า โดยย่อ อย่างรวบรัด หรือโดยสังเขป อูปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ หรือว่า ทุกข์ก็คืออูปาทานชั้น ๕ นั่นเอง ตรงนี้ได้บอกไปแล้วว่า ถ้าพูดเป็นภาษาไทยก็บอกว่า ทุกข์ ก็คือสภาพของสิ่งทั้งหลายทุกอย่างที่เราเกี่ยวข้องกับ ซึ่งไม่อยู่ในภาวะที่จะให้ เป็นไปตามที่อยากที่ยึดไว้หมายมั่นว่าจะให้เป็นอยู่เป็นไปอย่างที่ต้องการ มันจึงไม่สามารถให้ความ พึงพอใจแก่เราได้โดยสมบูรณ์

ตามนัยที่ว่านี้ ก็จึงมีการให้ความหมายของคำว่า “ทุกข์” นั้น โดยแปลเป็นภาษาอังกฤษกันต่างๆ ไม่ลงตัว เพราะหาศัพท์ยาก โดยมากนิยมแปลทุกข์ว่า suffering

ที่นี้ suffering นั้นเป็นอาการของคนที่ได้รับ ความทุกข์ หรือเป็นตัวความทุกข์ที่คนได้รับ ซึ่งเป็นทุกข์อย่างในภาษาไทยที่ใจแจ้งออกมาแล้ว แต่ทุกข์ในอริยสัจนี้ มันไม่จำเป็นจะต้องออกมาเป็น ความทุกข์ที่รู้สึกได้ แต่มันเป็นภาวะของสิ่งทั้งหลายที่เราเรียกว่าเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เพราะมันอยู่ใน ภาวะของมันเอง ซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันไม่คงที่ มันคงอยู่ในภาวะเดิมนั้นตลอดไปไม่ได้ แม้แต่ใน ขณะหนึ่งๆ มันก็เป็นไปๆ แล้วก็ผ่านไปๆ คนก็ไม่ได้ตั้งใจดังได้ว่าแล้วนั้น นี่คือภาวะที่เรียกว่าทุกข์ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องออกมาเป็นความรู้สึก อันนี้ก็เลยมาโยงกันกับการที่ว่า จะแปลว่าอย่างไรดี หลายผู้ หลายท่านก็หาทางแปลกันเยอะแยะไปหมด ฝรั่งเศสบางคนก็แปลว่า “ill”

ที่นี้ ill นั้น ก็แปลกันง่ายๆ ว่าเจ็บป่วย แต่ในภาษาอังกฤษนั้น ill ไม่จำเป็นต้องแปลว่าเจ็บป่วย ill แปลว่าร้าย ก็ได้ แปลว่า ไม่น่าปรารถนา คือไม่ดี มีแต่ความบกพร่อง บางท่านก็แปลอย่างอื่นต่าง ไปอีก เช่นท่านพุทธทาสแปลว่า unsatisfactoriness คือเป็น ภาวะที่ไม่น่าพึงพอใจ ซึ่งก็คล้ายอย่างที่ เราพูดเมื่อคำว่า สิ่งทั้งหลายนั้นไม่สามารถให้ความพึงพอใจแก่คนได้จริง

ที่นี้มองอีกอย่างหนึ่ง ที่ว่าเป็นทุกข์ คือเป็นอาการที่คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมันถูก ความเกิดดับเหมือนกับมาบีบคั้น ให้ต้องพ้นต้องออกไปจากภาวะนั้น นี่คือมีความบีบคั้นขัดแย้งอยู่ใน ตัวตลอดเวลา บางท่านก็จึงแปลทุกข์เป็น stress คือเป็นภาวะที่มีความบีบคั้นกดดัน ซึ่งในสิ่ง ทั้งหลายนั้นมีภาวะนี้อยู่ตลอดเวลา คือมีความบีบคั้นกดดัน ที่จะให้พ้นออกไปจากภาวะเดิม โดยมื ความขัดแย้ง ที่บางท่านแปลทุกข์นั้น เป็น conflict แต่ตามความหมายที่ว่าคงทนอยู่ไม่ได้ หรือคง สภาพอยู่ไม่ได้นั้น น่าจะแปลว่า unenduring มากกว่า รวมแล้วก็แปลกันไปต่างๆ ยังหายุติไม่ได้ ใน ที่สุดก็คงต้องทับศัพท์ว่า Dukkha

ที่ว่าแปลทุกข์กันไปต่างๆ ไม่ลงตัวนั้น ก็คล้ายกับคำว่า “กรรม” ซึ่งแต่ก่อนนี้ก็แปลเป็น ภาษาอังกฤษกันอย่างโน้นอย่างนี้ ว่ากันมานานนักหนา เรียกว่าหาคำแปลยาก มีทั้งที่แปลเป็น act เป็น action เป็น deed เป็นอะไรต่างๆ บางทีก็เติมคำบ่งความให้ชัดเจนไป ดังที่ว่าเป็นการกระทำที่มี เจตนา ก็จึงแปลว่า volitional action คือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ก็แปลกันไปแปลกันมา จน ในที่สุดเดี๋ยวนี้ใช้ทับศัพท์เป็น karma หรือ kamma ซึ่งฝรั่งก็รู้จักแล้ว เพราะพบบ่อยเห็นบ่อยจนคุ้นมา นาน ก็เลยไม่จำเป็นต้องแปล เพราะไม่ว่าจะแปลอย่างไร ก็ไม่ตรงแท้ ไหนๆ ก็รู้จักกันไปคุ้นใจแล้ว ก็ ทับศัพท์เสียเลย เพราะฉะนั้น กรรมนั้น เดียวนี้จึงเขียนทับศัพท์กันมาก ถ้าใช้อย่างบาลี ก็เป็น kamma (กัมมะ) ถ้าใช้อย่างสันสกฤต ก็เป็น karma (กรรม) เข้าทำนองเดียวกับคำว่า ธรรม

“ธรรม” ก็แปลกันมานานักหนา แปลอย่างไรก็ไม่ตรงสักที ธรรมนี้แปลยากที่สุด แปลยากยิ่งกว่า กรรมอีก ธรรมมีความหมายกว้างที่สุด อะไรๆ ก็เป็นธรรม อย่างที่เคยอธิบายให้ฟังแล้วว่า โดยสรุปรวบรวม รัตมี ๔ ความหมาย แต่สี่ความหมายนั้น ก็หาศัพท์ภาษาอังกฤษคำเดียวให้คลุมครบทั้ง ๔ ความหมาย นั้นไม่ได้ คำนี้ใช้ได้ในความหมายนี้ แต่ก็ไม่คลุมความหมายนั้น คำนี้ตรงกับความหมายนั้น แต่ก็ไม่ เข้ากับความหมายนี้ ถ้าหากยกนักหนา

ในกาลนานที่ผ่านมา “ธรรม” นั้น ก็แปลเป็น truth บ้าง แปลเป็น reality บ้าง บางทีก็แปลว่า law ซึ่งก็ใช้กันมาก บ้างก็แปลว่า norm บางทีแปลเป็น natural law ก็ไม่คลุม ได้แค่เป็นตัวกฎของธรรมชาติ แล้วถ้าเป็นธรรมชาติละ บางทีก็เลยแปลเป็น nature ก็มี แต่บางทีก็ต้องแปลเป็น thing ตรงกับสิ่งในภาษาไทย บางครั้งก็ต้องแปลเป็น state แปลกันไปสารพัด ในที่สุดก็หาศัพท์อะไรที่แทนจริงไม่ได้ เวลาผ่านไปมาๆ ฝรั่งเศสก็จ้กคำว่าธรรมนี้มากเข้าๆ จนคุ้น ยังไม่ทันจะหาศัพท์แทนที่ดีได้ ฝรั่งเศสก็จ้กคำว่าธรรมนี้คุ้นกันพอแล้ว ก็เลยตกลงให้ใช้คำว่าธรรมนั้นทับศัพท์ไปเลย ดังที่เดี๋ยวนี้ใช้กันทั่วไปแล้วว่า Dhamma/dhamma หรือ Dharma/dharma แล้วแต่ใช้แบบบาลี หรือแบบสันสกฤต ดังที่ dictionary ของฝรั่งเศสเดี๋ยวนี้มีกันทั่วไปหมดแล้ว

พูดถึงนิพพานก็เหมือนกัน ไม่รู้จะแปลว่าอะไรดี บางทีก็ไม่เอาคำแปลละ บอกว่าเป็น summum bonum ก็แล้วกัน ไม่ว่าจะแปลเป็นอะไรต่ออะไร ในที่สุดก็ทับศัพท์ดีกว่า ถ้าทับศัพท์เป็นบาลี ก็ว่า nibbana หรือเป็นสันสกฤต ก็ว่า nirvana ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็เข้า dictionary ฝรั่งเศสทั่วไปหมดแล้ว

ศัพท์พุทธศาสนาเดี๋ยวนี้เข้า dictionary ฝรั่งเศสมากมายแล้ว สังฆะก็เข้าไปแล้ว ไม่ต้องแปลก็ได้ เขียน sangha ฝรั่งเศสก็รู้กันเยอะ ถ้าไม่รู้ ก็ให้ไปเปิดดิกชันนารีฝรั่งเศสเอาเอง ส่วน Buddha คือพระพุทธเจ้า นั้น มีแน่นอนอยู่แล้ว ตั้งแต่ตอนแรกที่เขามองเป็นชื่อ จึงเข้าดิกชันนารีฝรั่งเศสมานานนักหนา

เวลานี้ครบแล้ว พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มีในดิกชันนารีฝรั่งเศสทั่วไปหมด รวมทั้งกรรมก็เข้าไปด้วย แม้กระทั่ง “ทุกข์” คือ “dukkha” ใน dictionary ใหญ่ๆ บางฉบับก็มี เอาละ อันนี้เป็นเกร็ดความรู้

แค่หนีทุกข์หาสุข โลกนี้ก็หมุนไป

ที่นี้มาพูดกันอีกหน่อยในเรื่องทุกข์ ก็เป็นอันว่าเป็นสิ่งทั้งหลายมีสภาวะของมันที่เป็นอย่างนั้น ซึ่งเมื่อเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรา นี้ ถ้าเราเกี่ยวข้องกับไม่ดี ก็ก่อให้เกิดทุกข์ได้ทั้งนั้น

เรื่องก็คือว่า ธรรมข้อว่าทุกข์นี้ ได้แก่ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์จะเกี่ยวข้อง ที่นี้ สิ่งที่มีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องนี้ มีอะไรบ้าง ข้างนอกก็เป็นพวกวัตถุ พวกรูปธรรมทั้งหลาย ที่เรียกอย่างสมัยใหม่ ก็แยกเป็นธาตุต่างๆ มากมาย ตั้งแต่ธาตุแท้ ๗๒ อย่างในโลกนี้ ไปจนถึงธาตุที่มีมนุษย์สังเคราะห์กันขึ้นมาเพิ่มขึ้นๆ จนได้รู้จักกันเป็น ๑๑๘ ธาตุแล้ว หรือจะแยกแยะออกไปเป็นอะตอม เป็นอนุภาคต่างๆ จนกระทั่งเป็นคลื่น เป็นอะไรก็แล้วแต่ อันนั้นก็เป็โลกแห่งวัตถุ ธาตุ ตัวเนื้อแท้

แต่ในโลกนี้ มีชีวิตด้วย และชีวิตที่สมบูรณ์ที่สุด ก็คือมนุษย์ ตัวมนุษย์นี้มีทั้งจำพวกวัตถุและจำพวกนามธรรม ถือกันว่ามนุษย์นี้เป็นสุดยอดของวิวัฒนาการ ตัวมนุษย์นี้เป็นที่ประชุมของทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าพูดถึงชีวิตมนุษย์นี้ ก็พอจะแทนทุกอย่างในโลกในจักรวาลได้ เพราะมีแทบทุกอย่างมาประชุมพร้อมอยู่ในตัว และมนุษย์นี้แหละเขาตัวเองเป็นเจ้าของเรื่อง ก็จึงว่ากันที่มนุษย์นี้แหละ เขาตัวเรามนุษย์นี้เป็นที่ตั้ง มนุษย์เราเองเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องรองรับหลักความจริงนี้ และจะเอาความรู้ในความจริงนั้นมาใช้ประโยชน์ จึงจะต้องเข้าใจชีวิตของตัวเองนี้เป็นข้อสำคัญ แล้วจากชีวิตมนุษย์นี้ ที่มีทั้งรูปธรรมและ นามธรรม ก็จะโยงคลุ่ไปถึงสิ่งทั้งหลายทั่วไปด้วย

ชีวิตเป็นสภาวะดังที่วานี้ พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสถึงทุกข์ จึงทรงจับที่ชีวิตของมนุษย์นั้นเป็นจุดที่พิจารณา ตรัสถึงรูปธรรม และนามธรรม ที่เป็นส่วนประกอบ แยกแยะออกไปเพื่อให้มองเห็นเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น

พระพุทธเจ้าตรัสแสดงชีวิตมนุษย์ โดยทรงจำแนกรูปธรรมและนามธรรมที่ประชุมประกอบกันเข้านั้น แยกออกไปจัดเป็น ๕ จำพวก หรือ ๕ หมวดหมู่ หรือ ๕ กอง เรียกว่า **ขันธ ๕** คือ **รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธ**

ที่นี้ ขันธ ๕ นั้น เป็นที่ตั้งเป็นที่จับที่ยึดถ่วงไว้ของอุปาทาน คือความยึดถือมั่นหมายของมนุษย์ ซึ่งสืบเนื่องจากตัณหาของเขาเอง คือความอยาก ความปรารถนา เมื่อเขาอยากเขาปรารถนา อันนั้นอันนี้ อย่างนั้นอย่างนี้แล้ว ใจก็ติดก็จับยึดถือค้างคาอยู่กับมันมั่นหมายว่าต้องอันนั้นอันนั้นอย่างนั้นอย่างนั้น ที่ว่ายึดถือมั่นหมายนั้น ก็เข้าไปยึดเอารูปธรรม นามธรรม ที่เรียกรวมกันว่าขันธ ๕ คือสิ่งทีประกอบกันเข้าเป็นชีวิตของเราแน่ละ ก็ยึดถือมั่นหมายว่าต้องเอาอันนั้นอันนี้ต้องให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นมา

เพราะฉะนั้น อุปาทานนี้จึงเป็นตัวยึดโยงผูกเราติดค้างคาอยู่กับสิ่งทั้งหลายด้วยความยึดถือมั่นหมายว่าจะต้องอยู่อย่างนี้ต้องเป็นอย่างนั้น โดยไม่มีปัญญาที่จะรู้ทันความจริงของมัน (คืออยู่ในอวิชชา) ที่นี้สิ่งทั้งหลายนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามธรรมดาที่จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เมื่อมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นไปตามใจอยากใจยึดของเรา ก็เกิดความติดขัด คับข้อง ขัดแย้ง กัดดัน บีบคั้น มีอาการที่จะทนไม่ได้ ขึ้นมาแก้ตัวเรา เรียกว่าเกิดมีทุกข์เป็นทุกข์ขึ้นมา

ท่านเปรียบตัณหาความอยากที่ขาดปัญญาหรืออ่อนปัญญาว่าเหมือนยางเหนียว พอตัณหาไปอยากอะไรเข้า เราก็ถูกยางเหนียวนั้นเหนียวรั้งดึงเข้าไป ก็ยึดเข้ายึดออกกันอยู่นั้น พอตืดแปะเข้าไป ก็เป็นอุปาทานจับแน่นใจค้างคาอยู่นั้นกับความมั่นหมายอย่างที่ว่าแล้ว ก็ขัดก็ขึ้นกันไป ทำให้เกิดมีเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ที่นี้ ถ้าไม่มีอุปาทานนี้ที่เอาตัวเอาใจเข้าไปติดคาไว้ สิ่งทั้งหลายซึ่งอยู่ในภาวะตามธรรมดาของมัน ที่เป็นทุกข์ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมดาของธรรมชาตินั้น ก็ไม่มาทำให้เกิดเป็นทุกข์ขึ้นในตัวคน

เรื่องนี้ก็อย่างที่ว่าแล้ว คือจะให้รู้จักเข้าใจชีวิตที่เป็นตัวเราเอง เหมือนกับหมอที่จะบำบัดโรคภัยไข้เจ็บรักษาคนไข้ ก็ต้องเริ่มต้นด้วยการศึกษาให้รู้จักเข้าใจร่างกายของคน นี้ก็ทำนองเดียวกันทุกข์ที่เกิดเป็นอาการขึ้นมานั้น มันเกิดขึ้นที่ชีวิตนี้ เพราะฉะนั้นจึงต้องรู้จักเข้าใจชีวิตนี้ก่อน ก็จึงให้ศึกษาเข้าใจชีวิต นี้คือในเรื่องทุกข์ ก็จึงศึกษาเรื่องขันธ ๕ นี้

เอาละนะ ดังที่ว่าแล้ว ชีวิตของเราเนี่ยเกิดจากส่วนประกอบต่างๆ มาประชุมกันเข้า จัดแยกประเภทไว้ เพื่อจะศึกษาได้ง่าย เป็น ๕ หมวด ๕ กอง หรือ ๕ จำพวก เรียกว่า **ขันธ ๕** ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานของเรา

ขันธ ๕ คือองค์ประกอบของชีวิต ที่มาประกอบเข้าเป็นชีวิตนี้ คืออะไรบ้าง คราวนี้ก็มาศึกษากันสักหน่อย ได้แก่

๑. **รูปขันธ์** แปลว่า หมวดยุค หรือกองแห่งรูป นี่คือชีวิตด้านรูปธรรม คือร่างกายของเรา เป็นสรีระที่ประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ ที่เกิดจากรูปธรรมย่อยๆ มาประชุมกัน อาจจะแยกชีวิตเป็นเซลล์หลากหลายมากมาย ซึ่งเกิดจากธาตุต่างๆ ในสมัยโบราณไม่ต้องแยกเป็นธาตุมากมายอย่างวิทยาศาสตร์ ไม่ต้องพูดยาว เอาแค่ ๔ ธาตุ ก็พอ เรียกว่าง่าย ๆ ว่า ปฐวี อาโป เตโช วาโย แปลเป็นไทยง่ายๆ แบบชาวบ้านว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม คือ

๑) ปฐวีธาตุ ธาตุดิน

๒) อาโปธาตุ ธาตุน้ำ

๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ

๔) วาโยธาตุ ธาตุลม นี่คือแปลเป็นภาษาไทยง่ายๆ แบบชาวบ้าน

ที่นี้ ถ้าจะแยกแยะแบบวิทยาศาสตร์ก็ได้ แต่จะทำให้คนทั่วไปพวกชาวบ้านศึกษายากขึ้น ขึ้นไปแยกแยะส่วนย่อยๆ ละเอียดลงไป มั่วแต่แยกเซลล์แยกธาตุกันอยู่ บางทีก็เลยไปไม่ถึงเจตนารมณ์ของธรรม อาจจะลืมไปเลยว่าจะให้รู้เข้าใจเรื่องชีวิต เรื่องทุกข์ นี่เราต้องการให้คนทั่วไปเหล่าชาวบ้านได้รู้เข้าใจได้ง่ายด้วย เพราะว่าเจตนาประสงค์เพื่ออะไร เจตนารมณ์นั้นคือต้องการให้รู้ว่าร่างกายของเรา ก็คือรูปธรรมต่างๆ มาประกอบกันขึ้น ถ้าไปมั่วศึกษาแยกแยะแบบวิทยาศาสตร์ อย่างพวกนักวิชาการ ก็จะต้องใช้เวลาเยอะเยอะ ขึ้นแยกแบบนั้น ชาวบ้านก็แย คงไม่ไหว กว่าที่จะเข้าใจธรรมก็เลยลืมชีวิตไปเสียก่อนแล้ว เขาเป็นว่าให้เข้าใจง่ายหน่อยว่า อ้อ... ชีวิตในส่วนร่างกายของเรา ก็มี ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นส่วนประกอบ มีของแข็ง ของเหลว ก๊าซ ความร้อนความอบอุ่นหรืออุณหภูมิ นี่แหละ มารวมกันขึ้น ว่ากันง่ายๆ

ที่นี้ เราดูแล้ว ร่างกายของเราเป็นอย่างนี้ เอาละ ก็ออกไปดูข้างนอกบ้าง นอกจากชีวิตของเรา นี้ ทั้งโลกนี้ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน มันก็เป็นเรื่องของธาตุ ๔ มีดิน น้ำ ลม ไฟ นี่แหละ เป็นเรื่องของรูปธรรม ที่เรียกรวมๆ ว่ารูปขันธ์

ตรงนี้ ขอแทรกนิดหนึ่งว่า ที่จริง ธาตุ ๔ นี่แหละ ถ้าจะศึกษาให้รู้จักดีเข้าใจชัดนี้ ก็ไม่ใช่่ง่ายเหมือนกันนะ เรื่องก็คือว่า ธาตุ ๔ นั้น ใช้พูดจาเข้าใจกันในหลายระดับ ซึ่งมีแง่ตัวอย่างหนึ่งที่ว่า ทำให้คนหลายระดับนั้น ตั้งแต่ชาวบ้านขึ้นไป พูดเรื่องราวถ้อยคำเดียวกันเข้าใจพร้อมกันได้ตามความหมายในระดับของตนๆ

ถ้าจะว่ากันลึกลงไป ธาตุ ๔ มีความหมายในหลายระดับ เริ่มด้วยในชั้นหยาบๆ ว่าตามความหมายในภาษาชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านพูดกันรู้เรื่อง ก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ แต่ถ้าพูดในอีกระดับหนึ่ง ก็บอกว่า ของแข็ง ของเหลว แก๊ส และอุณหภูมิ และถ้าพูดในความหมายที่ลึกลงไปอีก ก็เข้าไปถึงในอะตอมเลย

ถ้าศึกษาพูดจากันในเชิงวิชาการ อย่างความหมายในอภิธรรมนั้น ธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ท่านไม่ได้หมายถึงดิน น้ำ ลม ไฟ อย่างที่ชาวบ้านเข้าใจ เช่นในแก้วน้ำ เราช้อนน้ำขึ้นมาสักหยดหนึ่ง น้ำหยดนี้ ถ้าพูดอย่างชาวบ้าน ก็บอกว่าเป็น อาโปธาตุ ธาตุน้ำ

แต่ในภาษาของอภิปรัชญา ไม่พูดอย่างนั้น เพราะว่าในน้ำหยดนั้น มีธาตุ ๔ ครบทั้งหมด ตัวอาโปธาตุแท้ๆ ที่เราว่าธาตุน้ำนั้น เป็นคำแปลตามภาษาสะกดเท่านั้น ที่จริงนั้น ตัวอาโปธาตุจริงๆ เราไม่มีทางไปสัมผัสแตะต้องมันเลย น้ำที่เราสัมผัสนั้น คือปฐวีธาตุ ที่แปลงง่าย ๆ ว่าธาตุดิน

เป็นอันว่า น้ำหยดหนึ่งที่ซ้อนขึ้นมา นั้น ถ้าเราเอานิ้วไปแตะน้ำหยดนั้น สภาวะที่นิ้วเราไปแตะ ไปสัมผัสนั้น คือปฐวีธาตุ เป็นธาตุดิน เออละสี ชักจะยุ่งแล้ว ชาวบ้านงงไปหมด ทำไมนะ ที่นิ้วเราไปแตะหยดน้ำที่ใสบริสุทธิ์แจ่มแวววาวนี้ กลายเป็นว่าเราแตะธาตุดินคือปฐวีธาตุ แต่ตัวอาโปธาตุ ที่เราแปลว่าธาตุน้ำนั้น เราสัมผัสไม่ได้

ในหยดน้ำนั้น มีทั้ง ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ทั้งปฐวี อาโป เตโช และวาโย ครบธาตุทั้งสี่ ทำไมว่าอย่างนั้น ปฐวี-ธาตุดิน คือ ตัวสภาวะที่แผ่ขยายกินเนื้อที่ อาจจะพูดง่าย ๆ ว่าคือเนื้อสาร อย่างในน้ำหยดนั้น ก็มีเนื้อสาร แล้วอาโป ก็คือสภาวะที่ดึงดูด ความดึงดูด เคยมีฝรั่งศึกษาเรื่องนี้ ฝรั่งพยายามแปลอาโปธาตุ ว่า cohesion เราน่าจะเอาว่า attraction ส่วนปฐวีธาตุคือสภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ ฝรั่งนั้นแปลว่า extension ตอนนั้นไม่แปลปฐวีธาตุเป็น earth ไม่แปลอาโปธาตุเป็น water แล้ว ที่นี้ต้องไม่ติดอยู่แค่ถ้อยคำแล้ว ธาตุดิน ในกรณีนี้ต้องว่าไปตามความหมายทางธรรม คือหมายถึงสภาวะที่กินเนื้อที่ แปลว่า extension ส่วน อาโปธาตุ ก็คือสภาวะที่ดึงดูด แปลว่า attraction

ต่อไปก็ วาโยธาตุ คืออะไร คือ ความสั่นไหว ความเคลื่อนไหว ฝรั่งแปลว่า vibration แล้วสุดท้ายก็คือ เตโชธาตุ ความร้อน ความร้อนมีอยู่จริง ความเย็นไม่มี มีแต่ร้อนน้อย ร้อนมาก ใช้หม่นน้ำที่แตะว่าเย็นนั้น ที่จริงคือร้อนน้อย ถูกไหม น้ำที่ว่าเย็นนั้น บางทีเราไปโดนเย็นมากกว่ามาก่อน พอมาสัมผัสน้ำเย็นนี้ กลายเป็นอุ่นเลย เพราะฉะนั้นเย็นร้อนอันนี้ไม่ใช่ความจริง มันเป็นความรู้สึกเท่านั้น ความจริงคืออุณหภูมิ

เตโชธาตุ ธาตุไฟนี้ ฝรั่งก็แปลงง่าย ๆ ว่า heat คือความร้อน ถ้าวัดก็เป็น temperature คืออุณหภูมิ

เป็นอันตกลงว่า ในน้ำหยดเดี๋ยวนี้ ว่าตามสภาวะแท้ๆ มีธาตุ ๔ ครบทั้งหมด นี้แหละ ธาตุ ๔ ในความหมายแท้จริงทางธรรม มิใช่หมายถึงธาตุที่ชาวบ้านเข้าใจ

ที่นี้ ก็ไปดูใน atom ว่ามีอะไร ก็ได้ความว่า มีอิเล็กตรอน-electron และมีโปรตอน- proton กับ นิวตรอน-neutron เป็นนิวเคลียส-nucleus ทั้งหมดนี้เป็น อนุภาค เป็น particle พวกนี้เป็น ปฐวีธาตุ

แล้วในอะตอมที่มันดำรงอยู่เป็นไปอยู่นั้น นอกจากสารอนุภาคนี้แล้ว มันมีอะไร ก็มีความดึงดูด-attraction อิเล็กตรอน กับนิวเคลียส นี่มันดึงดูดกันอยู่ตลอดเวลา มิฉะนั้นมันก็คุ่มเป็นอะตอมไม่ได้ สภาวะที่ดึงดูดนี้ ก็คือ อาโปธาตุ

แล้วมีอะไรอีก ก็มีการสั่นไหว vibration คือหมุน เจ้าอิเล็กตรอนนี้หมุนรอบนิวเคลียส ที่มีนิวตรอน กับโปรตอน เจ้าอิเล็กตรอนนั้นหมุนตลอดเวลาเลย นี่คือ vibration ที่เป็น วาโยธาตุ

และในเมื่อมันหมุนกันอยู่นี้ มันก็มี heat ตลอดเวลา นี่ก็คือ เตโชธาตุ ถ้ายิ่งหมุนเร็วขึ้น ก็ยิ่งมี heat และ temperature ก็ยิ่งสูงขึ้น ในสารที่ลุกไหม้ อิเล็กตรอนจะหมุนเร็วมาก

เป็นอันว่า ในอะตอม สารขนาดเล็กเป็นอนุภาคนี้ เมื่อแยกออกไปแล้ว ก็มีธาตุ ๔ นี้ ถ้าไม่มีธาตุ ๔ ครบ ก็เป็นอะตอมไม่ได้ จึงกลายเป็นว่า ธาตุ ๔ ในบาลีนั้น มีความหมายลึกลงไปกว่าธาตุ คือ element ของวิทยาศาสตร์ เพราะ element ต่างๆเหล่านั้น ต้องประกอบด้วยอะตอมอีกที่ แต่ธาตุ ๔ เป็นสภาวะที่มีที่รวมเป็นอะตอมนั้นๆ

ที่วันนี้ก็เป็นเรื่องของการพยายามศึกษาความหมายของธาตุ ๔ ซึ่งเราไม่จำเป็นต้องไปเอาใจใส่อะไรมากนัก เพราะสาระอยู่ที่จะทำให้เข้าใจว่า ชีวิตด้านหนึ่งนี่คือ รูปธรรม ได้แก่ ร่างกายของเรา ซึ่งประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ ที่แยกย่อยออกไปเป็นธาตุ ๔ อย่างน้อยก็จับเอาในความหมายง่ายๆ ว่า มีของแข็ง ของเหลว แก๊ส และความร้อน พร้อมกันนี้ ร่างกายนี้ที่เป็นรูปธรรมนั้น ก็มีใช้เฉพาะเนื้อตัวอวัยวะ ส่วนประกอบของร่างกาย แต่หมายถึงอาการ พฤติกรรม การเคลื่อนไหวต่างๆ ของมันด้วย เช่น การดีดนิ้ว การเดิน การขยับปาก อะไรต่างๆ ก็เรียกว่ารูปหมดทั้งนั้น เป็นอันว่า ลักษณะอาการความเป็นไปของร่างกาย และส่วนประกอบของร่างกาย ตั้งแต่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของเราไปทั้งหมด เป็นเรื่องของรูปธรรม อยู่ในรูปขันธ์ทั้งหมด

ที่นี้ รูปธรรมส่วนที่ทำหน้าที่ในการดำเนินชีวิตนั้น ท่านเอาใจใส่มาก เช่นอย่าง ตา ก็ใช้ดำเนินชีวิต หู ก็ใช้ดำเนินชีวิต จมูก ลิ้น มือ เท้า พวกนี้ใช้ในการดำเนินชีวิต ท่านให้ความสำคัญมาก เพราะมันออกผลไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีที่ร้าย และเรื่องความสุข ความทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงต้องเอาใจใส่มาก เอาละ ๑ เรื่องรูปธรรมทั้งหมด เรียกว่า รูปขันธ์

ต่อไป ๒ - ๓ - ๔ - ๕ เป็นนามธรรมทั้งหมด ที่นี้ ด้านนามธรรมนั้น มีความละเอียดอ่อนมาก เป็นตัวขับเคลื่อนชีวิต ท่านจึงแยกละเอียดมาก ที่จริง ถ้าไม่แยก ก็คือเป็นนามธรรมหมดทั้งนั้น แต่ท่านแยกเพื่อให้มองเห็นการทำหน้าที่ การทำงานของชีวิตของเราครบหมดทั้งกระบวนการ โดยแยกนามธรรมทั้งหมดนั้นออกจัดเป็น ๔ ขันธ์ หรือ ๔ หมวด ๔ กอง หรือ ๔ จำพวก ที่นี้นับต่อจากรูปเมื่อที่เป็นขันธ์ที่ ๑ ก็มาถึงขันธ์ที่ ๒ คือ

๒. เวทนาขันธ์ นี่เป็นหมวดที่สองในขันธ์ ๕ แต่เป็นอันดับที่หนึ่งในฝ่ายนามธรรม เวทนาขันธ์ก็คือหมวด หรือกองแห่งเวทนา

เวทนา ก็คือ ความรู้สึกสุขทุกข์ แปลแบบพระว่าการเสวยอารมณ์ หรือเสพอารมณ์ เราแปลให้เป็นไทยๆ ขึ้นอีกหน่อยว่าเสพรสอารมณ์ ก็ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ คือเฉยๆ อย่างนี้คือเวทนา ไม่ใช่รู้สึกอย่างอื่น เอานะ เป็นอันว่า รู้สึกสุข รู้สึกทุกข์ หรือรู้สึกเฉยๆ นี่เป็นเวทนา

อ้าว เวทนาทำไมมีเท่านี้เอง อุตส่าห์จัดเป็นตั้งกองหนึ่ง เป็นตั้งขันธ์หนึ่ง แต่มีนิดเดียว แค่ ๓ อย่าง รู้สึกสุข ทุกข์ เฉยๆ ทำไมจัดให้ใหญ่โตเป็นตั้งขันธ์หนึ่งล่ะ

อ้อ... นี่ละสำคัญนัก เรื่องสุขเรื่องทุกข์นี่แหละ มันมีบทบาทสำคัญเหลือเกินในชีวิตมนุษย์นี้ มันเป็นเรื่องใหญ่ยิ่ง มนุษย์ที่ดำเนินชีวิตกันอยู่เนี่ย มองในแง่หนึ่ง ก็คือเป็นการแสวงหาความสุขทั้งนั้น ตั้งแต่ที่เราเคลื่อนไหวเล็กๆ น้อยๆ จนกระทั่งไปประกอบอาชีพทำมาหากินอะไรต่างๆ ดิ้นรนขวบขวายกันไป ตลอดจนกระทั่งมามีความสัมพันธ์กัน ในทางดีก็ตาม ทางร้ายก็ตาม มีการแข่งขัน แย่งชิง ทำร้ายกัน อะไรๆ ทั้งหมดนั้น มันเป็นเรื่องของการหาสุข และหนีทุกข์ทั้งนั้น ใช่ไหม

ความสุขความทุกข์เป็นเรื่องใหญ่ยิ่งของมนุษย์ ต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษ เพราะมันมีบทบาทยิ่งใหญ่ ในการกำหนดวิถีชีวิต พฤติกรรม ความเป็นไป ทั้งในชีวิตบุคคลและในสังคมทั้งหมด อย่างฝรั่งหรืออารยธรรมปัจจุบันนี้ ถึงกับยึดถือเป็นอุดมคติในการแสวงหาความสุข (the Pursuit of Happiness) และมีความเชื่อว่า ความสุขคือการได้มีวัตถุเสปบริโภคพร้อม ทำให้การหาสุขเป็นแค่ การหาเสป แล้วก็พัฒนาอุตสาหกรรมกันเต็มโลก และทำให้มีการทำลายธรรมชาติกันขนานใหญ่ เกิดเป็นลัทธิบริโภคนิยม ที่มีกำลังแรงถึงขั้นเป็นสภาพที่ครอบงำสังคมไปเลย เพราะฉะนั้น จะต้องตระหนักไว้ว่าเป็นเรื่องใหญ่ยิ่งนัก

เอาละ ก็เป็นอันว่า เรื่องสุขเรื่องทุกข์นี้เป็นเรื่องใหญ่สำหรับชีวิตและสังคม มนุษย์จะทำอะไรทุกอย่าง ในการดำเนินชีวิต แม้แต่ทำกิจกรรมเล็กๆ น้อยๆ ตลอดขึ้นไปจนถึงว่าวิถีของสังคม และค่านิยมอะไรต่างๆ นั้น ล้วนมีเรื่องทุกข์เรื่องสุขนี้เป็นเป้าหมายสำคัญ เป็นตัวอิทธิพลขับเคลื่อนอยู่เบื้องหลัง แล้วก็เพราะการที่มนุษย์มุ่งหาความสุข และหนีความทุกข์นี้แหละ จึงทำให้ชีวิตและโลกเป็นไปต่างๆ อย่างคิดไม่ถึง

แล้วว่ากันตามหลัก เจ้าตัวเวทนาในเรื่องความสุขความทุกข์นี้แหละ เป็นเจ้าอิทธิพลต่อขั้นอื่นทั้งหลายที่จะพูดต่อไปด้วย เช่นว่า ถ้าเรื่องใดจะทำให้ได้ความสุข คนก็เอาใจใส่มาก ผลักดันให้ขั้นอื่น ๆ ทั้งหมด ต้องทำงานกันวุ่นวายหนัก เพื่อจะสนองตามอิทธิพลของเวทนาที่จะเสวยความรู้สึกนี้ เพราะฉะนั้นจึงให้มองเห็นความสำคัญของเวทนา ให้รู้ว่าขั้นหวมวดนี้ก็แค่ความรู้สึกสุขทุกข์และเฉยๆ เท่านั้นเอง แต่เป็นหวมวดใหญ่ จัดแยกไว้พวกหนึ่ง เป็นด้านหนึ่งของชีวิตของเราที่จะต้องให้ความสำคัญ และปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง

ขอให้นึกไว้ถึงพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ธรรมทั้งปวง มีเวทนาเป็นที่สโมสร” (เวทนาสโมสรณา สัพเพ ธมฺมา, ธง.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๔)

เอาละ วันนี้พูดมาถึงเรื่องเวทนา ที่อยู่ในขั้นที่ ๕ เป็นขั้นที่ ๒ สมควรแก่เวลา ขอยุติเพียงเท่านี้ก่อน

ตอนที่

๔๔

ดูชั้น ๕ ให้เห็นการทำงานของชีวิต พอได้พื้นความเข้าใจที่จะไปเรียนอริยสัจ

เคยดี เคยร้าย เคยโง่ เคยฉลาด เคยรู้ทัน อันไหนคืออุเบกขา

เรื่องชั้น ๕ ได้พูดไปแล้วในสองข้อแรก คือ รูป กับ เวทนา แต่เวทนานี้ ยังไม่ได้บอกให้ชัดว่ามีอะไรบ้าง ได้แต่พูดเป็นภาษาไทยไว้ ยังไม่ได้ตั้งเป็นข้อให้ชัดเจน

เวทนา มีความหมายอย่างง่าย ๆ ว่า ความรู้สึกสุขทุกข์ รวมทั้งไม่สุขไม่ทุกข์ จึงมี ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์ (อทุกขมสุข) ซึ่งบางทีก็เรียกว่า อุเบกขา คือรู้สึกเฉยๆ

นั่นเป็นความหมายที่บอกกันง่าย ๆ แต่ถ้าแปลตามหลักวิชา ท่านให้ความหมายว่า “เวทนา คือการเสวยรสของอารมณ์ หรือเสพรสอารมณ์”

อารมณ์ คือสิ่งที่ถูกรับรู้ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งแตะต้องกาย และเรื่องราวสิ่งที่รู้ในใจ (รูปะ-สัททะ-คันธะ-รสะ-โผฏฐัพพะ-ธรรมาภรณ์)

“เวทนา” ที่ว่าเสพรสอารมณ์ ก็เช่นว่า เห็นรูปสวยๆ ได้ยินเสียงไพเราะ ดมกลิ่นหอมๆ ก็รู้สึกอร่อยชื่นใจในอารมณ์คือรูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม นั้นๆ นี่คือการรู้สึกสุข (สุขเวทนา) แต่ถ้าเห็นรูปน่าเกลียด ได้ยินเสียงแสบหู ดมกลิ่นเหม็น เป็นต้น แล้วรู้สึกเอียนอึดอัดไม่สบายใจต่ออารมณ์คือรูปน่าเกลียด เสียงแสบหู กลิ่นเหม็น นั้นๆ นี่คือการรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา) ถ้ารู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็เป็นอทุกขมสุข หรืออุเบกขา อย่างที่ว่าแล้ว (อทุกขมสุขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา)

ก่อนพูดเรื่องเวทนาต่อไป ขอแทรกตรงนี้หน่อยว่า ถ้อยคำ ศัพท์ธรรม มากมาย ที่ต้นเดิมมาจากภาษาบาลี เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยแล้วพูดกันไปเขียนกันไปนานเข้า ความหมายก็ผิดเพี้ยนไป บางที่ถึงกับมีความหมายตรงข้ามกับของเดิม เป็นอย่างนี้มากมาย

“อารมณ์” เป็นคำหนึ่งที่ใช้ในภาษาไทยมาก แต่มีความหมายผิดเพี้ยนไปจากความหมายเดิมห่างไกลมาก เวลานี้ คนไทยใช้คำว่าอารมณ์ ในความหมายว่าเป็นสภาพจิต หรือภาวะจิตใจ ที่เป็นไปต่างๆ เช่น รัก โกรธ งุ่นง่าน เหนง เศร้า รำคาญ ฯลฯ ซึ่งเพี้ยนไปไกล ไม่ตรงตามความหมายที่แท้จริงของเดิมเลย บอกแล้วว่า คำว่าอารมณ์นี้ ตามความหมายเดิมที่ถูกต้อง ก็คือ สิ่งที่ถูกรับรู้ ทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้น เช่น รูป เสียง กลิ่น รส อย่างที่ว่าแล้ว

เพราะเหตุที่พวกศัพท์ธรรม คำพระ มากมาย ถูกคนไทยใช้ผิดเพี้ยนความหมายไปอย่างนี้ จึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนไทยเกิดความติดขัดยากลำบากในการที่จะเล่าเรียนศึกษาธรรม เริ่มต้น พอได้ยินคำพระนั้นๆ ก็เข้าใจความหมายเพี้ยนผิดไปอย่างที่คุ้นเคยมา ต้องเสียเวลาบางทีก็นาน ในการอธิบายชี้แจงแก้ไขให้หายสับสน เรื่องนี้จึงทำให้กลายเป็นว่า คนข้างนอก เช่นคนต่างชาติ เมื่อมาศึกษาธรรม อาจจะได้เห็นหน้าไปได้ราบรื่น หรือง่ายกว่าคนไทย เพราะไม่มีความเข้าใจผิดติดมาเก่าที่จะทำให้สับสนขัดข้อง พอเริ่มเรียน เขาก็รู้เข้าใจถ้อยคำตามความหมายแท้ที่ตรงที่เป็นจริง แล้วเดินหน้าก้าวต่อไปเลย

หันกลับมาต่อเรื่องเวทนา ที่ได้บอกว่ามี ๓ อย่าง คือ สุข-ทุกข์-เฉยๆ นั้น พึงทราบต่อไปอีกว่า มิใช่แค่นั้น เราจะแยกให้ละเอียดกว่านั้นก็ได้ โดยแยกเป็น ๕ แยกอย่างไร? ก็มาดูสิ เทียบกัน ทั้งแยกเป็น ๓ และแยกเป็น ๕ คือ

เวทนา ๓ ได้แก่ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข (ไม่สุขไม่ทุกข์ หรือเฉยๆ)

เวทนา ๕ ได้แก่ สุข (สุขกาย) ทุกข์ (ทุกข์กาย) โสมนัส (สุขใจ) โทมนัส (ทุกข์ใจ) อุเบกขา (เฉยๆ)

นี่คือ แบ่งสาม ก็ได้ แบ่งห้า ก็ได้ แต่โดยทั่วไปแบ่งสาม เพราะพูดง่าย และครอบคลุมดีแล้ว

ที่นี้ คำว่า “อุเบกขา” ที่แปลว่าเฉยๆ นี้ เป็นคำที่ต้องระวังหน่อย ต้องทำความเข้าใจให้ชัดว่า อุเบกขาในชุดนี้ เป็นเวทนา คือเป็นเพียงความรู้สึกที่เฉยๆ อยู่ตรงกลางระหว่างสุขกับทุกข์ ไม่ดีไม่ชั่ว เรียกเต็มว่า อุเบกขาเวทนา

แต่ความรู้สึกเฉยๆ นี้ สำหรับคนทั่วไป มักจะมากับโมหะ คือเฉยๆ อย่างคนที่ขี้เมาๆ เฉื่อยๆ ซึ่งเป็นอาการที่ไปกันได้ดีกับโมหะ คือเฉยแบบไม่รู้เรื่องรู้ราวอะไร อันนั้นเป็นอุเบกขาอีกอย่างหนึ่ง เฉยอีกแบบหนึ่ง ไม่ใช่อุเบกขาเวทนา แต่คืออุเบกขาที่เป็นสังขาร อยู่ในคนละหมวด คนละชั้น ที่จะพูดต่อไปข้างหน้า

อุเบกขาที่เป็นสังขารนั้น ตามปกติเป็นฝ่ายดี คือเป็นกุศลธรรม เป็นอาการของจิตที่เป็นกลางๆ อยู่ตัวเรียบสนิท ในภาวะที่ทุกอย่างลงตัว ลงดุล เข้าที่พอดีหมด มีคำไขในอรรถกถา ใช้เป็นคำเรียกในอภิธรรมว่า ตัตตรมัชฌัตตตา แปลว่าความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ เช่น อุเบกขาในโพชฌงค์ อุเบกขาอย่างนั้น เป็นภาวะจิตที่เป็นกลาง อย่างคนมีปัญญา พูดง่ายๆ ว่า เฉยรู้ เฉยมองดูรู้เห็นเข้าใจอยู่ เมื่อไม่ต้องทำอะไร หรือพร้อมที่จะทำได้อย่างถูกต้องเหมาะสมพอดีเมื่อถึงจังหวะถึงเวลา ก็สงบนิ่ง เฉยอยู่

คนที่มีอุเบกขาอย่างดี เฉยรู้ อย่างที่ว่าเป็น คือ คนที่พิจารณาเห็นสิ่งต่างๆ จะต้องจัดการอย่างนั้น ปฏิบัติต่อมันอย่างนี้ ให้เรียบร้อยเป็นไปด้วยดี แต่ที่นี้ เมื่อเขาได้จัดการทำอะไรทุกอย่างลงตัวดีแล้ว เขามองเห็นภาวะหรือสภาพที่สิ่งทั้งหลายมันเข้าที่ มันลงตัวดีเรียบร้อยแล้ว เขาไม่ต้องไปทำอะไรกับมันแล้ว ไม่ต้องขวนขวายอะไรแล้ว อาการที่จิตลงตัวเข้าที่ที่ดีด้วยความรู้อย่างนี้แล้ว เรียบ ลงตัว ลงดุล นี้เรียกว่า อุเบกขา ก็เป็นภาวะที่เรียกว่าเฉยนั้นแหละ แต่เฉยอย่างรู้ เพราะว่าทุกอย่างเรียบร้อยเข้าที่ดีแล้ว

ส่วนที่สงบนิ่ง เฉยอยู่ ดุที่ รอจังหวะ ก็เช่นเมื่อเกิดเรื่องใหญ่ เหตุการณ์ร้ายแรงบางอย่าง ขณะที่คนมากมาย ซึ่งรู้เรื่องนิดๆ หน่อยๆ หรือครึ่งๆ กลางๆ ตื่นเต้น โวยวาย และอีกพวกหนึ่งไม่รู้เรื่องอะไรเลย ก็เฉย แต่คนที่มีปัญญาดี สติดี ศึกษาสังเกตเหตุการณ์ให้ชัด คิดกลวิธีปฏิบัติการณ์พร้อมไว้ ก็สงบนิ่ง มีอุเบกขา เฉยอยู่ ดุที่ ดูจังหวะอย่างที่ว่านั้น

๕. เวทนา ที่เกิดจากผัสสะทางกาย เรียกว่า กายสัมผัสสชาเวทนา

๖. เวทนา ที่เกิดจากผัสสะทางใจ เรียกว่า มโนสัมผัสสชาเวทนา

เพราะฉะนั้นก็จึงมีเวทนา ๖ ขึ้นมา ตามทางที่มันเกิด อันนี้ไม่ยากอะไร เพียงแค่บอกไว้เป็นความรู้ประกอบ แล้วก็ผ่านไป ขอบรรณพเวทนา ไปสู่หมวดที่ ๓ คือสัญญา

เก็บข้อมูลไว้ให้แม่นและให้มาก คราวเรียกใช้ก็ให้คล่องในงาน

๓. **สัญญาขั้นต้น** แปลว่า กองสัญญา หมวดสัญญา คือจำพวกสัญญา แล้วสัญญาคืออะไรละ ต้องอธิบายเล็กน้อย แต่ไม่ใช่ข้อตกลงคำมั่นสัญญาอย่างที่พูดกันในภาษาไทย

“สัญญา” มักแปลกันว่า จำได้หมายรู้ แต่คำว่าจำนั้นเป็นปัญหาเล็กน้อย เพราะคำว่า “จำ” มีความหมายกว้างหน่อย สำหรับผู้ใหม่ บางทีไปสับสนกับ “สติ” ในที่นี้เรากำลังพูดถึงธรรมซึ่งทำหน้าที่จำเพาะอย่าง ในเบื้องต้นนี้ เพื่อกันความสับสน สัญญาที่แปลง่าย ๆ แค่ว่าหมายรู้ ก็ได้ จะทำให้สับสนน้อยกว่า คือหมายรู้ว่าอะไรเป็นอะไร

การที่จะหมายรู้ ก็โดยที่มันมีเครื่องหมาย คือลักษณะอาการของสิ่งนั้นๆ ที่เป็นเครื่องหมายให้รู้ให้เรียกว่าคืออันนั้นอันนี้ เป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ รวมทั้งชื่อเรียกต่างๆ ที่ทำให้เรารู้จักมันเป็นอะไร ทำให้จำคนสัตว์สิ่งนั้นๆ ได้ หรืออย่างที่หมายรู้ตามที่ตามองเห็น ว่าเขียว ว่าแดง ว่าเหลือง หมายรู้รูปร่าง ว่ากลม ว่าแบน ว่ายาว ว่าสั้น ว่ารี ว่าแหลม แล้วก็เรียกชื่อว่าจะไร แล้วแต่จะมีเครื่องหมายกำหนดหมายให้รู้ เช่น มองดูว่าที่เป็นอย่างนี้ๆ คือต้นไม้ พอเจอที่เป็นอย่างนั้นๆ อีก ก็บอกว่าต้นไม้ พอพูดถึงคำนี้ เราก็นึกได้ถึงลักษณะอาการจนถึงชื่อเรียกของมันเลย และก็ด้วยลักษณะอาการเหล่านั้นแหละที่เราจำสิ่งนั้นๆ ได้

เอาละ สัญญาเริ่มแรกก็กำหนดหมาย หมายรู้ว่านี่สีเขียว สีแดง ยาว สั้น กลม แบน ถ้าเป็นเสียง ก็ว่าดัง เบา แหลม ทุ่ม เสียงอย่างนี้ เรียกว่าเสียงระฆัง เสียงอย่างนี้ เรียกว่าเสียงคลื่นซัดฝั่ง เสียงอย่างนี้ๆ เรียกว่าเสียงนกชื่อนั้นๆ เครื่องหมายลักษณะอาการ รายละเอียดข้อมูลต่างๆ จะมาปรากฏพร้อมทั้งคำหรือชื่อบัญญัติเรียกอย่างนั้นๆ แล้วเราก็ประมวลเรียกเก็บข้อมูลนี้ไว้ กลายเป็นความทรงจำ ตั้งแต่หมายรู้ และประมวลเก็บข้อมูลนั้นๆ ไว้เป็นความจำ ก็คือสัญญา ที่เป็นสัญญาขั้นต้นนี้

การหมายรู้นี้ก็ซ้อนๆ กันขึ้นไปเป็นชั้นๆ ตั้งแต่หมายรู้ขั้นแรกๆ เป็นสภาพพื้นฐาน ว่าเขียว แดง เหลือง สั้น ยาว กลม แบน เป็นต้น แล้วหมายรู้แถมส้าทบลงไปอีกว่ารวมแล้วนี้เรียกว่าอะไร เช่น อันนี้เรียกว่าเครื่องบันทึกเสียง อันนี้เรียกว่าไมโครโฟน อันนี้เรียกว่า adapter เป็นการหมายรู้ที่มีบัญญัติของมนุษย์ซ้อนๆ กันขึ้นมา ว่าถึงขั้นนี้เรียกรวมว่าอะไร นี่คือต้องรู้รายละเอียดต่างๆ หมายรู้รูปร่าง ลักษณะ อาการ การทำหน้าที่ ที่จะให้รู้ว่าอันนั้นคืออะไร เป็นอะไร และชื่อเรียก เป็นต้น หมายรู้เก็บไว้

ที่นี้ ลักษณะ เครื่องหมาย ชื่อ คำบัญญัติเรียกต่างๆ เหล่านี้ เมื่อหมายรู้แล้ว ก็เก็บไว้ เก็บไว้ที่ไหน ก็เก็บเป็นความจำไว้ ตั้งแต่หมายรู้จนเก็บไว้ทั้งหมดนี้ เป็นงานของสัญญา คือกำหนดหมาย หมายรู้ และจำไว้ ทั้งหมดนั้นเป็นข้อมูล สัญญาก็เก็บข้อมูลเหล่านี้ไว้ ถ้าเรียกอย่างศัพท์คอมพิวเตอร์ สัญญาก็ทำหน้าที่ประมวลเก็บรักษาข้อมูลไว้ ทำนองว่า collect and store data เอาเป็นอันได้ความแล้วว่า สัญญาเป็นการเรียกเก็บประมวลรักษาข้อมูลไว้ และในความหมายนี้ ก็เรียกว่าความจำ

แต่ไม่จบแค่นั้น เมื่อสัญญาประมวลเก็บรักษาข้อมูลเป็นความจำไว้แล้ว ต่อไปคนก็จะย้อนดึงเอาข้อมูลที่เก็บรักษาเป็นความจำนั้นขึ้นมาใช้งานใช้ประโยชน์ การย้อนดึงเอามาใช้นี้ เป็นปฏิบัติการของจิต เรียกว่า “ระลึก” เป็นคำพระว่า “สติ” นี่คือ สติดึงเอาข้อมูลที่สัญญาเก็บไว้นั้นออกมาใช้งานใช้ประโยชน์ อาจใช้คำเทียบตามศัพท์คอมพิวเตอร์ว่า สติเรียกใช้ข้อมูล ทำนองว่า retrieve data ก็เป็นอันว่า สตินี้ เข้าคู่กับสัญญา คือ เรียกเก็บข้อมูล เป็นสัญญา แล้วเรียกใช้ข้อมูล เป็นสติ

ที่นี้เรียงลำดับรวมต่อเข้าด้วยกัน สัญญาหมายรู้เก็บไว้เป็นความจำ แล้วสติระลึกดึงหรือเรียกเอาความจำนั้นมาใช้ ตามที่ว่านี้จะเห็นว่า คำว่า “ความจำ” ในภาษาไทยนี้ กินความหมายคลุมทั้งสัญญาและสติ เมื่อไปเทียบกับคำบาลี ก็เลยเป็นคำที่กำกวมคลุมเครือ ไม่เด็ดขาดตัดตอนชัดเจนไป คือความจำไม่ตรงกับข้อธรรมอันใดอันหนึ่งจำเพาะลงไป มิใช่เป็นของศีลธรรมอันใดอันหนึ่ง แต่มันเป็นกระบวนการของความจำ เพราะฉะนั้น จึงต้องแยกได้ในกระบวนการของความจำนี้ ตอนเรียกเก็บเป็นสัญญา แล้วตอนเรียกใช้ เป็นสติ

แต่ที่นี้ เรื่องความจำยังไม่จบเท่านั้น มีกรณีที่ย้ายย้อนกลับไปหาข้อมูลเก่า โดยไม่ต้องเรียกขึ้นมาใช้ ไม่ต้องระลึก คือไม่ต้องอาศัยสติ นั่นคือเช่นว่า เราไปพบไปเจอคนสัตว์สิ่งของอะไรๆ ที่เราเคยรู้จักเข้าใจมาก่อน อย่างคนที่เราเคยเห็นในอดีต แล้วเราไม่ได้พบเขาอีกเลยนานแล้ว ที่วันหนึ่งเราบังเอิญได้พบเขา พอเจอปั๊บ เราจำได้ทันทีว่าเป็นคนนั้นคนนี้ โดยไม่ต้องระลึก ไม่ต้องทวนความจำอย่างนี้คือไม่ใช่สติ แต่การจำได้ ในกรณีนี้เป็นสัญญา นี่ก็ต่างจากสติ ที่ต้องมีการระลึก อย่างเช่นที่เป็นบ่อย คือคนนั้นสิ่งนั้นไม่ได้ปรากฏอยู่ แต่เราระลึกถึงคนนั้นสิ่งนั้นขึ้นมา นี่คือสติระลึกขึ้นมา

เอาละ เป็นอันให้รู้ว่าสัญญานี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นเรื่องใหญ่ เพราะเป็นเรื่องของการมีข้อมูล และเป็นคลังข้อมูล ถ้าเราไม่มีข้อมูล จะทำอะไร ก็ไม่ได้ เมื่อเรามีสัญญา เป็น store เป็นคลังข้อมูลไว้พร้อมดี สติก็จะเรียกข้อมูลมาใช้ประโยชน์ได้เต็มที่

บอกให้รู้ไว้ด้วยเพื่อประโยชน์ในการศึกษาเรื่องต่อไปว่า สัญญาก็คืออยู่ในสัญญาชั้นที่หมวดที่ ๓ นี้ แต่สติ อยู่ในหมวดต่อไป คือชั้นที่ ๔ เรียกว่าสังขารชั้น

ควรรู้ไว้อีกหน่อยให้ได้หลักที่เป็นประโยชน์อย่างสำคัญ คือ ในเรื่องสัญญานี้ ตอนเก็บข้อมูล ถ้าการกำหนดหมายรู้ของเราคมชัดละเอียด ก็จะทำให้จำได้ดี พูดสั้นๆ ว่าสัญญาที่ชัด ช่วยให้ความจำดี คือเมื่อจะเรียกเก็บข้อมูลอะไร ก็กำหนดหมายรายละเอียดให้ชัดให้พอ หมายรู้กำหนดเครื่องหมายลักษณะอาการต่างๆ ให้ชัดเจน เช่นว่า เป็นสีเขียวสีแดงสีเหลือง มีลวดลายตรงไหนอย่างไร มีร่องมีริ้ว มีรอยที่นั่นที่นี้ ยิ่งกำหนดหมายชัด ได้รายละเอียด แล้วกำหนดไว้เอาจริงเอาจัง ก็เหมือนกับซีดีรยลงไปอย่างลึกแล้ว เวลาจะเรียกใช้ ก็จะได้สมบูรณ์ดี แต่ถ้าสัญญาไม่ดี กำหนดหมายผิวเผินพรวๆ หรือแค่สักแต่เห็นว่าเห็นเขียวๆ แดงๆ ผ่านๆ ไป ก็จะไม่จำจะเลือน พอจะระลึกขึ้นมา ก็ได้แต่บอกว่าจำไม่ได้

นี่แหละที่ท่านบอกไว้ ถ้าสัญญาชัด ก็จะทำให้การระลึก คือสตินั้น ทำงานได้ดี ถ้าสัญญาไม่ได้กำหนดหมายไว้ให้ดี เวลาสติระลึก มันก็ระลึกได้แค่ที่สัญญาเรียกเก็บข้อมูลไว้ ไม่สามารถระลึกได้เกินไปกว่านั้น เช่นตอนเดินผ่านมาก่อนถึงศาลานี้ เราเห็นอะไรสักอย่างตกอยู่ เรากำหนดหมายเอาไว้ แค่ว่าเจอใบไม้ใบหนึ่ง ต่อไปในเวลาทีสติระลึก มันก็ระลึกได้เท่าที่สัญญาเรียกเก็บตอนนั้นเท่านั้น ไม่ได้รายละเอียดอะไร เพราะไม่มีข้อมูลที่สติจะระลึกได้ ถึงจะระลึกเก่ง แต่ไม่มีข้อมูลจะให้ระลึก

แต่ถ้าเรากำหนดหมายไว้ อ้อ... ไปไม้รูปร่างมันอย่างนั้น สีสันอ่อนมันแก่ เป็นไปไม้อ่อนไปไม้แก่ ไปใหญ่ไปเล็กขนาดไหน ลวดลายอย่างไร เมื่อกำหนดหมายไว้ชัดอย่างนี้ เรามีข้อมูลละเอียดดี พอสตรระลึกถึง มันก็พลั่งออกมาเยอะเยอะเลย

อย่างไรก็ดี บางทีสัญญาดี แต่สติไม่ดีเสียอีก ก็เอาละ ให้ได้มันไว้ด้านหนึ่งก่อนว่า สัญญายิ่งชัดเท่าไร ก็ยังมีโอกาสให้สติทำงานได้ดีเท่านั้น แล้วต่อไปก็ให้ได้ถึงขั้นที่ว่า สติก็ต่องดีด้วยนะ ถึงจะสัญญาดี แต่สติไม่ดี มีข้อมูลให้ แต่แล้วก็นึกไม่ออก หรือว่าสติดี แต่สัญญาไม่ดี เรียกเก็บไว้ไม่ดี สตรระลึกเก่ง แต่ไม่มีอะไรจะให้ระลึกอีก จึงต้องประสานกัน ทั้งสัญญาดีด้วย สติดีด้วย อย่างนี้ละก็ได้ความเลย

เอาละ เป็นอันว่า สัญญานี้เป็นภาคข้อมูล เป็นการกำหนดหมาย หมายรู้ เรียกเก็บข้อมูล ทำให้เกิดเป็นความจำ ทำให้มีข้อมูลเก็บไว้ใช้ ก็ขอผ่านไป จะได้ไปถึงหมวดที่ ๔ ที่สำคัญอย่างยิ่ง

เจตนานี้สำคัญนัก เป็นหัวหน้าในสังขาร เป็นตัวทำการของกรรม

๔. สังขารชั้นนี้ คือหมวดสังขาร “สังขาร” แปลว่า การปรุงแต่ง การจัดทำ การเอาส่วนประกอบต่างๆ มาจัดแจงแต่งร่างก่อสร้างขึ้น ในที่นี้หมายถึงการปรุงแต่งในใจ เป็นความคิด และออกมาเป็นการพูด เป็นการกระทำ พูดสั้นๆ ว่า เป็นกรรม

ในการปรุงแต่งนั้น ธรรมสองจำพวกแรกที่พูดผ่านมาเมื่อกี้ มีอิทธิพลมาก เริ่มด้วย *เวทนา* ความรู้สึกสุขทุกข์ จะมีอิทธิพลอย่างยิ่ง เช่นว่า เมื่อเจออะไร ถ้าเวทนาเป็นสุข ก็ชอบใจ หรือเมื่อเจออะไร ถ้าเวทนาเป็นทุกข์ ก็ไม่ชอบใจ การชอบ ไม่ชอบ ชัง พอใจ ไม่พอใจนี้ ตลอดจนปฏิภิกิริยาต่างๆ ไป เช่น อยากเข้าไปหา อยากได้ หรือเกลียด อยากทำร้าย อยากหนีไป อะไรเหล่านี้ เป็นการกระทำคือกรรมของใจ นี่คือจิตมีการปรุงแต่งทำการอะไรขึ้นมาแล้ว เกิดมีสภาพเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นดี เป็นร้ายขึ้นมาแล้ว นี่คือสังขาร เป็นชั้นนี้หมวดที่สี่นี้ สังขารที่ทำการยินดี ยินร้าย ชอบหรือชัง เป็นต้นนั้น ก็คือปรุงแต่งจิตใจ ทำให้มันดีให้มันร้าย เป็นไปต่างๆ จึงเรียกว่าเป็นสังขาร

ทีนี้ ในเวลาที่เจออะไรแล้วมีเวทนาเป็นสุขแล้วสนใจชอบใจอันนั้นสิ่งนั้น ก็ดี เจออะไรแล้วมีเวทนาเป็นทุกข์แล้วสนใจไม่ชอบใจอันนั้นสิ่งนั้น ก็ดี ก็เอาใจใส่ให้สัญญาหมายรู้กำหนดลักษณะอาการรูปร่างเป็นต้นของอันนั้นสิ่งนั้นจำไว้ พอเจออันนั้นสิ่งนั้น หรือสิ่งอันที่มีลักษณะอาการรูปร่างอย่างนั้นเมื่อไร สัญญาก็จำได้ สังขารที่ชอบ ที่ชัง ที่โกรธที่เกลียด หรืออยากได้ เป็นต้น ก็ทำการอย่างนั้นขึ้นมาทันที นี่คือ สัญญามีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการปรุงแต่งของสังขาร

ทีนี้มาดูที่การปรุงแต่ง จะเห็นไม่ยากว่า ในการปรุงแต่งในใจนั้น ตัวสำคัญ ที่เป็นตัวนำทำการ คือ เจตนา เจตจำนง ความตั้งใจว่าจะเอาจะทำอันไหนอย่างไร เจตนาเป็นตัวนำในการปรุงแต่งทั้งหมดนั้น พอเจออะไร หรือระลึกถึงประสบการณ์อันใดขึ้นมาแล้ว มีเจตนาจำนงต่อสิ่งนั้น ต่อประสบการณ์นั้นอย่างไร เจตนาก็นำก็พาคุณสมบัติอื่นๆ ที่ดีบ้าง ที่ร้ายบ้าง เช่น โลภะ โทสะ เข้ามาช่วยกัน มาปรุงแต่งความคิด เป็นต้นให้เป็นไปตามเจตนาอันนั้น เจตนาเป็นตัวนำอย่างนี้ ฉะนั้น บางทีจึงเรียกเจตนาเป็นตัวแทนของสังขารชั้นนี้ทั้งหมด และพูดสั้นๆ ว่า เจตนาแหละเป็นตัวกรรม

ย้ำไว้ ด้วยเหตุที่ว่า การที่เราจะคิดอย่างไร จะพูดอะไร จะทำอะไร ก็เป็นไปตามเจตนา มีเจตจำนงนำไป เพราะฉะนั้น เจตนาจึงเป็นหัวหน้า เป็นตัวแทนของจำพวกสังขาร แล้วก็เป็นตัวแสดงของกรรม เป็นคำสื่อแทนกรรมได้เลย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กम्मํ วทามิ (ขง.นกก.๒๒/๓๓๔/๔๖๔) -- ภิกษุทั้งหลาย เจตนา เรากล่าวว่าเป็นกรรม” หมายความว่าตัวกรรมก็อยู่ที่เจตนาแหละ เจตนาเป็นตัวแท้ๆ ของมัน

ตามปกติ เมื่อพูดว่ากรรม จะรวมทั้งเจตนาและคุณสมบัติตัวดีตัวร้ายอื่นๆ ทั้งหมด ที่ร่วมกับเจตนาในการปรุงแต่งสภาพจิตในเวลานั้นๆ ที่ทำให้ออกมาเป็นการคิด การพูด และการทำนั้นๆ คนจะคิด จะพูด จะทำอะไรอย่างไร ก็แล้วแต่เจตนา พร้อมทั้งคุณสมบัติที่มาปรุงแต่งเหล่านั้น ดังนั้น เมื่อพูดว่าสังขารขันธ์ จึงหมายถึงเจตนาและคุณสมบัติทั้งดีทั้งร้ายและที่เป็นกลางๆ ด้วยทั้งหมด

ทีนี้ ในกระบวนการปรุงแต่งนั้น ดังที่กล่าวแล้ว คุณสมบัติที่เป็นเครื่องปรุง ซึ่งมีมากมายนั้น แยกง่ายๆ ก็บอกว่ามีฝ่ายดี กับฝ่ายชั่ว และฝ่ายกลางๆ อันนี้ทำให้เราพูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า คุณสมบัติที่ปรุงแต่งจิตให้ดีให้ชั่ว เรียกว่า สังขาร แต่รวมแล้วก็พูดง่ายๆ ว่า สังขารก็คือเครื่องปรุงของจิตนั่นเอง

ทีนี้ ที่ว่าปรุงแต่งนั้น เอาอะไรมาปรุงล่ะ เริ่มต้นที่จะปรุงนี้ ก็ต้องมีตัวตั้ง ก็คือข้อมูล ก็นึกถึงข้อมูล ซึ่งเป็นคนก็ได้ เป็นต้นไม้ก็ได้ เป็นอะไรก็ได้ ต้นไม้ต้นนี้ สัญญากำหนดหมายเป็นข้อมูลไว้ให้เรา เราจำมันไว้แล้ว ทีนี้เราก็มีความรู้สึกนึกคิดต่อมัน

ตอนนี้แหละก็คือปรุงแต่ง เจตนาก็นำไปในการปรุงแต่งว่าเราชอบมัน หรือชังมัน เราจะเอาอย่างไรกับมัน แต่ในการที่จะคิดว่าชอบหรือไม่ชอบนี้ ก็อย่างที่ได้อีกแล้ว เวทนาความรู้สึกสุขทุกข์ จะเป็นตัวอิทธิพลสำคัญ ถ้าเป็นข้อมูลอันนี้สิ่งนี้ ที่เราเจอ เราพบ เราระลึกขึ้นมาแล้วเกิดความรู้สึกสบายใจเป็นสุขเวทนา เราก็จะปรุงแต่งในทางชอบใจ เช่นคิดหาทางว่าทำอย่างไรจะได้มันมา จะไปซื้อ หรือจะไปขโมยเอามา ฯลฯ ถ้าเกิดว่ารู้สึกไม่สบาย เวทนาเป็นทุกข์บีบ เราก็จะปรุงแต่งในทางไม่ชอบใจ ไม่เอา คิดทำลาย เช่นว่าคิดหาทางจะไปตัด ไปเผามัน รวมแล้ว ในตอนที่ปรุงแต่งนี้ อิทธิพลมาจากเวทนามาก แล้วก็ปรุงแต่งเพื่อเวทนาอีก คือเพื่อหาทางที่จะได้เวทนาที่เป็นสุข ก็เอาข้อมูลต่างๆ มาใช้ประโยชน์เพื่อการนั้น ตอนนี้แหละ บางทีก็กลายเป็นเรื่องใหญ่โตไปเลย ใช่ไหม?

เช่นอย่างที่เราต้องการจะได้ความสุขสักอย่างหนึ่ง ก็คิด คือปรุงแต่งไปว่าทำอย่างไรเราจะมีความสุขนั้น เราก็ต้องมีการคิดมีการพูดมีการทำ ใช่ไหม ตลอดจนมีการแสวงหาเป็นต้น ทีนี้ การที่จะทำอย่างนั้นได้ ก็ต้องเอาข้อมูลต่างๆ ที่ประมวลเก็บไว้มาใช้ ใครมีข้อมูลมาก ก็ได้เปรียบ ก็เอาข้อมูลเหล่านั้นมาปรุงแต่ง จนกระทั่งวางออกมาเป็นกระบวนการหรือแผนการในการกระทำนั้นเลยว่าจะพูดอย่างไร จะไปทำอย่างไร จะไปเคลื่อนไหวดำเนินการอย่างไร จะใช้เครื่องมืออะไร ก็นึกถึงมีด ถึงขวาน ถึงปืน นี่ข้อมูลทั้งนั้น เจ้าสังขารก็คิดปรุงแต่ง เพื่อจะให้แผนการที่จะบรรลุเวทนาที่เป็นสุขนั้นสำเร็จ หรือในทางตรงข้าม เพื่อไม่ให้ประสบเวทนาที่เป็นทุกข์ ก็คิดปรุงแต่งในทางที่จะหลีกเลี่ยงหรือจะไปกำจัดไปป้องกัน ก็จะได้เกิดการใช้ข้อมูลต่างๆ เพื่อสนองความต้องการนั้น ออกเป็นสังขาร ความคิดปรุงแต่งต่างๆ นี่ก็คือคุณสมบัติที่ปรุงแต่งนี้เยอะเยอะหมด

เป็นอันว่าใช้ข้อมูลในสัญญาที่เก็บไว้ โดยได้อิทธิพลจากเวทนา แล้วก็เพื่อจุดหมายในการจะได้เวทนาที่ดี และหลีกเลี่ยงเวทนาที่ไม่ดี เจตนาก็นำสังขารคิดปรุงแต่งไปต่างๆ

ที่นี้ถ้าสังขารปรุงแต่งฝ่ายดี ก็จะถูกเป็นการกระทำที่ดี ที่เกื้อกูลหนุนกัน แต่ถ้าเป็นสังขารฝ่ายไม่ดี ชั่ว ร้าย เป็นอกุศล ก็จะถูกปรุงแต่งในทางที่จะทำให้ลาย กำจัด เบียดเบียน

นี่ก็เป็นอันว่า สังขาร คือเครื่องปรุงแต่งจิต ทำให้ดีให้ร้าย มีมากมาย ฝ่ายร้ายก็เช่น โลภะ-ความโลภ โทสะ-ความมุ่งร้าย โมหะ-ความหลง อริสสา-ความริษยา อหิริกะ-ความไม่ละอายบาป อนัตตตัปปะ-ความไม่เกรงกลัวบาป อะไรๆ ที่ไม่ดี ฝ่ายอกุศลเยอะเยอะไป

ส่วนสังขารฝ่ายดี ก็เยอะ เช่น ศรัทธา-ภาวะที่จิตมีความผ่องใสต่อสิ่งนั้นๆ พอนึกถึงสิ่งนั้นก็มีความชื่นชมเหมือนมีแรงดูดดึงใจให้เข้าไปหาไปให้ถึง สติ-ความระลึกได้ใจมีหลัก สมาธิ-จิตตั้งมั่นสงบไม่ถูกกวน ปัญญา-ความรู้เข้าใจ ปัญญานี้เป็นสังขารตัวปรุงที่สำคัญยิ่งใหญ่ เป็นตัวส่องทางให้แก่เจตนา ยิ่งรู้เท่าไร ก็ยิ่งใช้ข้อมูลของสัญญาได้ดีได้ทั่ว ยิ่งปรุงได้ดีได้มากเท่านั้น จนกระทั่งเมื่อปัญญาสว่างเต็มที ก็ไม่ต้องเจตนาให้นำประดาสังขารให้ต้องปรุงแต่งอีกต่อไป รวมแล้ว เรื่องของสังขารนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก

ด้วยสังขารนี้ มนุษย์ทั้งหลายจึงออกไปมีบทบาทดำเนินการต่างๆ พวกกันทำกรรม ทำการทั้งหลาย ให้ดำเนินไป ถ้ามีแต่ข้อมูลของสัญญา แม้แต่มีแต่เวทนาแล้ว ก็ยังตันอยู่ ไม่ไปไหน ต้องมาถึงตัวนี้ พอมาถึงสังขาร ก็เกิดการปรุงแต่งและออกทำการ ใช้ประโยชน์จากชั้นอื่นๆ ที่ผ่านมามาก

แต่แล้วในที่สุด ทั้งหมดที่ทำงานกันได้ รวมมาตั้งแต่รูป เวทนา สัญญา จนถึงสังขารนี้ ที่มาออกโรงดำเนินชีวิต มีกิจกรรม ทำงาน มีความเป็นไปต่างๆ ทั้งหมดนั้นได้ ก็ด้วยมีแกนอยู่กำกับการคือวิญญาณ ที่เป็นขั้นสุดท้าย รองรับทั้งหมด

วิญญาณที่เป็นตัวยื่นโรง แคเป็นธาตุ ไม่เป็นตัวเป็นตนอะไรเลย

๕. วิญญาณ พูด่างๆ ว่า คือตัวรู้ แต่ต้องระวัง เดียวจะเข้าใจผิดเอาเป็นตัวเป็นตน กลายเป็นอัตตาไป พุดให้เข้าใจอีกหน่อยว่า คือธาตุรู้ เพราะมันเป็นธาตุ คือเป็นสภาวะที่มีอยู่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติอย่างหนึ่ง เป็นสภาวะธรรมที่เกิดดับๆ สืบต่อกันไป จะแปลว่าสภาวะที่รู้ ก็ได้

เพื่อไม่ต้องอธิบายยืดยาว ขอบอกความหมายให้ง่ายๆ ว่า

วิญญาณ คือ ความรู้ที่ยื่นโรงให้ชั้นทั้งหลายทำงานได้ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสกาย และรู้เรื่องในใจ

วิญญาณ มี ๖ อย่าง ตามช่องทางที่เกิดความรู้ขึ้น คือ

- ๑. จักขุวิญญาณ รู้ทางตา คือ เห็น
- ๒. โสตวิญญาน รู้ทางหู คือ ได้ยิน
- ๓. ชานวิญญาน รู้ทางจมูก คือ ได้กลิ่น
- ๔. ชิวหาวิญญาน รู้ทางลิ้น คือ รู้รส
- ๕. กายวิญญาน รู้ทางกาย คือ รู้สิ่งแตะต้องกระทบกระทั่งกาย
- ๖. มโนวิญญาน รู้ทางใจ คือ รู้เรื่องราวในใจ

วิญญาณ คือความรู้ที่เป็นการเห็น การได้ยิน เป็นต้นนี้ เรียกได้ว่าเป็นพื้นรองรับความรู้อื่นทั้งหลายทั้งหมด เหมือนกับว่ามันเป็นแกนหรือเป็นตัวยื่นในการที่ชีวิตจิตใจของเราจะทำงานได้ ถ้าไม่มีสภาวะที่รู้หรือความรู้ขึ้นนี้ ความรู้ที่เป็นขั้นอื่นหรืออยู่ในขั้นอื่น จะทำงานไม่ได้เลย ไม่ว่าจะเวทนา หรือสัญญา หรือสังขาร

ในทุกขณะที่ชีวิตเป็นไปอยู่นี้ มีตัวผู้มีสภาวะที่รู้อันนี้เป็นพื้นอยู่ เช่นอย่างเวทนา ที่รู้สึกสุข รู้สึกทุกข์ ก็มีรู้ของวิญญานที่รู้ความสุข รู้ความทุกข์นั้นอยู่ด้วย ในเวลาที่สัญญาหมายรู้ ก็มีความรู้ของวิญญานในการหมายรู้นั้นด้วย ในเวลาที่เจตนา นำสังขารในการคิดปรุงแต่งไป ก็มีความรู้ของวิญญานในคิดปรุงแต่งนั้นด้วย เหมือนเป็นพื้นหรือเป็นตัวยืน ที่ทำให้เวทนา สัญญา สังขาร มีบทบาททำงานไปได้

ตามทีว่านี้ ก็ต้องอาศัยรูปขันธ์ คือพวกรูปธรรมด้วย ถ้าไม่มีรูปธรรม การรับรู้ต่างๆ ก็เป็นไปไม่ได้ เช่นไม่มีตา แล้วจะเกิดมีวิญญานเห็นได้อย่างไร แล้วเวทนาทางตา สัญญาทางตา ก็หายไปหมด ทางหู ทางจมูก ฯลฯ ก็เช่นกันทั้งนั้น ส่วนด้านนามธรรม ก็มีวิญญานนี้เป็นตัวยืนให้ตั้งที่ว่าแล้ว จึงจัดวิญญาน ความรู้หรือการรู้นี้ เป็นขันธ์หนึ่งที่สำคัญ

เป็นอันครบแล้ว ขันธ์ ๕ ที่เป็นชีวิตของเรา แล้วก็ขอทวนย้ำด้วยว่า ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ อยู่ในภาวะที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีการเกิดดับๆ ตลอดเวลา คงทนอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ แล้วก็ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองสั่งการบัญชาให้มันเป็นไปตามความอยากความปรารถนาได้ แต่มันขึ้นต่อเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามที่สัมพันธ์กัน

เมื่อมนุษย์ขาดความรู้เข้าใจ ไม่รู้ทันความจริงที่เป็นธรรมดานั้น ไม่เห็นภาวะที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ก็ยึดถือขันธ์ ๕ นั้น ขันธ์นั้น ขันธ์นี้ หรือรวมเข้าด้วยกัน เขาเป็นตัวเป็นตน ตั้งแต่ขั้นหยาบด้านรูปธรรม ก็ยึดเอาร่างกายขึ้นมาถือสำคัญมันหมายความว่า นี่ตัวฉัน มีมือของฉัน นิ้วของฉัน โดยเขาไปโยงกับการเข้าใจว่า ก็มันเป็นของฉันนี่ ฉันก็ต้องบังคับบัญชามันได้ ต้องสั่งมันได้ นี่นิ้วของฉัน ฉันต้องกระดิกมันได้ นี่มือของฉัน ฉันจะใช้มันหยิบอะไรก็ได้ อันนี้เป็นภาพที่เกิดขึ้น จากความเป็นไปตามเหตุปัจจัยขององค์ประกอบเหล่านั้น ที่สัมพันธ์กัน แล้วทำงานไปตามเหตุปัจจัยในความสัมพันธ์กันนั้น แต่เรามองแยกแยะไม่ออก และรู้ตามไม่ทัน ก็เลยยึดซ้อนเข้าไปเป็นว่ามีตัวเราที่เป็นเจ้าของสามารถสั่งการบัญชามันได้

ทีจริงนั้น มือที่เราบอกว่าเป็นมือของฉัน ฉันเป็นผู้สั่ง ฉันจะหยิบจะจับอะไร ฉันก็หยิบก็จับได้ ฉันจะยกมือ จะวางมืออย่างไร ก็ทำได้ทั้งนั้นนี้ ทีจริงมันเป็นเพียง กระบวนการทำงานในระบบของขันธ์ ๕ นั้น ซึ่งซับซ้อนตามเหตุปัจจัย ตั้งแต่มีวิญญานที่รู้เป็นพื้นต่อเนื่อง โยงไปยังสังขารที่ทำงานปรุงแต่ง เช่นว่าชอบใจสิ่งนี้ จะเอานั่นนะ แล้วเจตนาที่สั่ง ระบบประสาทในร่างกายก็ทำงาน แล้วในร่างกายนี้ ก็มีเลือด มีกล้ามเนื้อ เป็นต้น เป็นเหตุปัจจัยในระบบสัมพันธ์ให้มือนั้นทำงานตามเจตนา

ทีนี้ ถ้าเหตุปัจจัยในกระบวนการนี้ขาดหายไป ไม่ต่อเนื่อง เช่นว่า เส้นประสาทแขนเสีย เส้นเอ็นขาด หรือเกิดผิดเพี้ยนที่ศูนย์บัญชาการในสมอง เป็นเหตุให้มือเคลื่อนไหวใช้งานไม่ได้ ถึงตอนนั้น แม้จะตะโกน จะร้องสั่งว่า นี่มือของฉัน ฉันสั่งให้มันหยิบอันนั้น ทำไมมันไม่หยิบ จะร้องจะตะโกนอย่างไร มือของฉันก็ไม่ทำตามใจตามคำสั่งของฉัน นั่นคือเพราะไม่มีเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นไปตามกระบวนการ ก็เป็นอันว่า จะบอกว่ามือของฉันอย่างไรๆ มันก็ไม่หยิบให้แล้ว มันทำงานไม่ได้เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย นี่แหละคือมันไม่ใช่เป็นของเราจริง ทีเราจะบังคับได้ตามชอบใจของเรา เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นภาวะที่เรียกว่าเป็นอนัตตา ทำให้รู้จักใช้ปัญญาที่จะมองให้รู้ว่า มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยอย่างไร แล้วก็แก้ไขไปตามเหตุปัจจัยนั้นๆ อย่ามัวยึดถือหมายมั่นบอกว่ามือของฉันๆ แล้วจะเอาแต่ตามใจปรารถนา อยู่กับตัณหา ก็จะต้องร้องไห้เปล่าๆ ไม่ได้ผลอะไรขึ้นมา

เป็นอันว่า ถ้ามือไม่ทำงาน ก็ต้องสืบสาวเหตุปัจจัยของมัน ว่าเป็นเพราะกล้ามเนื้อ หรือเป็นเพราะเส้นประสาท หรือเพราะเหตุอะไร แล้วจะแก้ได้ไหม ก็ว่าไปตามเหตุปัจจัยนั้นๆ อันนี้เรียกว่าทำการด้วยปัญญา หรือวิถีแห่งปัญญา แต่ถ้าเอาแต่ตั้งมหาอุปาทาน ก็ได้แต่โวยวายว่าของฉันๆ ร้องตะโกนหรือร้องให้ไปอย่างนั้น ไม่ทำอะไร ก็ได้แต่ทุกข์เรื่อยไป

เอาละ เรื่องขั้นที่ ๕ ได้พูดไปครบแล้ว ก็ทวนอีกครั้งหนึ่งว่า ตัวมนุษย์ ชีวิตของเรา เป็นวิวัฒนาการสูงสุดของธรรมชาติ เหมือนกับว่ามีรูปธรรมนามธรรมครบทุกอย่าง แล้วเราก็มารู้ตัวที่ตัวมนุษย์นั้นว่ามีอะไรบ้าง และเพื่อสะดวกในการศึกษา ที่จะมาเกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิต จึงแยกแยะชีวิตมนุษย์นั้นออกมาดู ก็แยกได้เป็น ๕ หมวด เรียกว่า ขั้นที่ ๕ มี

๑. **รูปขั้น** หมวดรูป ได้แก่พวกรูปธรรมที่ประกอบกันเข้าเป็นร่างกาย ซึ่งจะแยกแบบสมัยใหม่ก็ได้ อย่างสมัยเก่าก็ได้ เช่นว่าแยกเป็นธาตุ ๔ พร้อมทั้งลักษณะอาการคุณสมบัติอะไรต่างๆ ของมัน ที่ประสมกันขึ้นมาเป็นร่างกาย ที่มีอวัยวะต่างๆ โดยเฉพาะตา หู จมูก ลิ้น และกาย

แล้วก็มีใจ ที่เป็นพวกนามธรรม ซึ่งจัดแยกออกไปได้เป็นฝ่ายนามขั้นที่มี ๔ คือ

๒. **เวทนาขั้น** ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ หรือเฉยๆ แล้วก็

๓. **สัญญาขั้น** คือ หมวดความหมายรู้ ซึ่งเป็นฝ่ายเรียกเก็บประมวลข้อมูล ทำให้เรามีความจำ มีข้อมูลที่จะใช้ ต่อไปก็

๔. **สังขารขั้น** คือ หมวดของการปรุงแต่ง ได้แก่สภาพหรือคุณสมบัติที่ปรุงแต่งจิตให้ดีให้ชั่ว มีความชอบใจ ไม่ชอบใจ เป็นต้น แล้วก็

๕. **วิญญาณขั้น** หมวดวิญญาณ คือการรู้ ได้แก่ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น ซึ่งเป็นความรู้ ยืนพื้น ที่ทำให้องค์ประกอบส่วนอื่นๆ ทำงานกันไปได้

เป็นอันจบขั้นที่ ๕ โดยย่อ

ที่นี้เราก็มายกตัวอย่างทวนความเข้าใจกัน เช่นอย่างผมพูดนี้ ทุกท่านที่นี้ก็ได้ยิน พอได้ยินกันนี้ ก็คือมีขั้นที่ ๕ ทำงานครบหมดเลย แต่ถ้าเอาเสียงผม ก็อาจจะพูดลำบาก เอาเสียงอะไรดี เอาเสียงแมวร้องก็แล้วกัน สมมติว่าอย่างนั้น

เอาเสียงแมวร้อง เสียงก็เป็นรูปธรรม หูที่รับเสียง ที่เสียงมากระทบ คือโสตประสาท หรือประสาทหู ก็เป็นรูปธรรม นี้ได้รูปแล้ว เป็นรูปขั้น

ต่อไป การได้ยิน คือการรู้ต่อเสียงนั้น เป็นวิญญาณ เข้าในวิญญาณขั้น

พอมีการรู้คือได้ยิน เป็นวิญญาณแล้ว ที่นี้ ก็หมายความว่าเสียงแมว นี้เป็นสัญญา เข้าในสัญญาขั้น

แล้วบัดนั้น เกิดความรู้สึกสบายหู หรือไม่สบายหู เออ เสียงแมวตัวนี้สบายหูนะ แต่บางท่านกำลังต้องการความสงบ ก็ไม่สบายหู นี่ก็คือ สุข หรือทุกข์ ในเวทนาขั้น

ที่นี้ ถ้ารู้สึกสบายหู ได้สุขเวทนา ก็ชอบใจ อยากฟังอีก หรืออาจเป็นว่า เออ... เสียงแมวนี่ แหม มันน่ารักจริงๆ รู้สึกไม่สบาย เป็นทุกข์เวทนา ก็เกิดปฏิกิริยา ไม่ชอบใจ เคือง ชัดใจ ถึงตอนนี่ ที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ อันนี้ก็เป็นสังขาร อยู่ในสังขารขั้น

ถึงตอนนี้ ที่เป็นการปรุงแต่งในสังขารขันธ ก็มีเรื่องเยอะ จากชอบใจหรือไม่ชอบใจ เป็นปฏิกิริยาขึ้นมาเนี่ย จิตมีการปรุงแต่ง แล้วก็มีความสมบัติโน่นนี่เกิดขึ้นมา ดีหรือร้ายต่างๆ แล้วก็คิดอะไรๆ ใดๆ ต่อไปๆ เป็นเรื่องของสังขารทั้งนั้น นี่คือบทบาทของสังขารที่มีมากมาย แต่สังขารนั้นก็ใช้ข้อมูลจากสัญญา โดยรับอิทธิพลของเวทนา และปรุงแต่งเพื่อเวทนา ทั้งนี้โดยมีวิญญาณสืบต่อขึ้นไปตลอดเวลา ในทุกขั้นตอนแต่ต้นจนตลอดไปในการคิดปรุงแต่งนั้น มีการรู้ของวิญญาณตลอดเวลา

นี่คือ ในการดำเนินชีวิตของเราเนี่ย มีการทำงานของขันธ ๕ อยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่ดู-เห็น ฟัง-ได้ยิน ดม-ได้กลิ่น ลิ้ม-รู้รสแตะ-ต้อง-เย็นร้อนอ่อนแข็ง นี้รู้-เรื่องราวในใจ แล้วก็ไม่ใช่อยู่แค่เห็น แค่ได้ยิน ... เท่านั้น การทำงานของขันธทั้งห้า ว่ากันไปเป็นกระบวนการในทำนองที่ได้ว่ามาแล้วนั้น ก็คิดว่าเรื่องขันธ ๕ นี้พอสมควรแล้ว คงจะพอเข้าใจ ท่านใดมีข้อสงสัยอะไรไหม?

ป/จนา: [ไม่ค่อยได้ยินคำถาม ตั้งแต่วันที่ ๓๙:๔๐]

ตอนที่

๔๕

คัมภีร์มืองค์ ๘ ให้เห็นวิถีชีวิตที่ดีงาม ว่าดำเนินไปอย่างไร

ปฏิบัติธรรมพื้นฐาน อยู่ที่การพัฒนาปัญญา

มาคุยกันต่อ ได้พูดไปแล้วในเรื่องอริยสัจ ที่เป็นหลักการสำคัญ ในกรณีของเรา ก็จะเน้นในเรื่องภาคปฏิบัติ ซึ่งอยู่ในข้อที่ ๔

มาถึงตอนนี้ ก็ได้พูดกันในเรื่องหลักการกว้างๆ แล้วตั้งแต่ข้อ ๑ ที่ว่าทุกข์เป็นเรื่องของสิ่งทั้งหลายทั่วๆ ไป ที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง ซึ่งจะต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง โดยมีความรู้จักเข้าใจมันตามความเป็นจริง ทุกข์จึงต้องปริปัญญา

ทีนี้ ในการที่จะมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้อง เพื่อไม่ให้เกิดทุกข์นั้นขึ้นมา ก็เข้าไปในอริยสัจข้อ ๒ ซึ่งบอกว่า ต้องให้มีความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นไปด้วยตัณหา ที่จะทำให้เกิดทุกข์ ว่าที่จริง ความสัมพันธ์ที่ผิด ที่จะเป็นไปด้วยตัณหาอุปาทานอะไรนั้น ก็เกิดจากสภาพจิตใจของเราเอง ที่ขาดปัญญา ไม่ว่าจะนึกจะคิดจะทำอะไร ก็เอาแต่ความอยากเข้าว่า เอาความอยากขึ้นมาหน้า แล้วก็เข้าไปยึดไปหมายมั่นต่อสิ่งเหล่านั้นตามความอยากความปรารถนาของตัวเอง ซึ่งจะต้องละต้องไม่ให้มันเกิดเป็นสมุทัยขึ้นมา เมื่อละมันไม่เอากับมัน ก็มาอยู่กับความรู้เข้าใจ ทำอะไรๆ โดยใช้ปัญญา ก็จะเกิดเป็นกระบวนการปฏิบัติที่ถูกต้อง ต่อชีวิตของตนเองและต่อสิ่งทั้งหลาย ซึ่งพาให้เข้าถึงภาวะชีวิตดีงามมีความสุขจริง เป็นนิโรธ ที่เราจะต้องประจักษ์แจ้งทำให้เป็นจริงขึ้นมา

อย่างไรก็ดี การทำให้เป็นจริงอย่างที่ว่านี้ มิใช่เป็นเรื่องง่ายอย่างคำพูด เพราะเหตุว่าคนเราเห็นว่าตามความเคยชิน และจากพื้นฐานที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจ พูดง่ายๆ ว่าอยู่ในอวิชชา ก็เอาแต่ความอยากความปรารถนาของตัวเองเข้าว่า จึงดำเนินชีวิตผิดพลาด ทีนี้ ในการแก้ไข จะให้หันมาดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ก็มีใช้จะพลิกผันได้ในทันที แต่จะต้องมีกระบวนการฝึกฝน ซึ่งเป็นการศึกษา ให้คนนั้นพัฒนาตัวขึ้นมา นี่คือเรื่องของอริยสัจข้อ ๔ ที่เรียกว่ามรรค

เมื่อเราฝึก หรือจะพูดตามนิยามสมัยนี้ว่าปฏิบัติธรรม หรือพูดตามหลักแท้ๆ ก็คือศึกษา เราก็จะมีชีวิตที่ดีงามมีความสุขมากขึ้น โดยมีพฤติกรรมแสดงออกที่ดีงาม เป็นศีล มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคงขึ้นบานแจ่มใสมีคุณธรรม พร้อมด้วยปัญญา รู้จักคิดเข้าใจที่จะพาให้ดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย ทั้งชีวิต ผู้คนในสังคม และสิ่งแวดล้อม โดยไม่เกิดปัญหา ไม่เกิดทุกข์ พูดสั้นๆ ว่ามีศีล สมภาณี ปัญญา นี่ก็คือเนื้อหาของภาคปฏิบัติ ได้แก่การดำเนินชีวิตของเรา เป็นอริยสัจข้อที่ ๔ เรียกว่าเป็นมรรค นี่คือภาคปฏิบัติ คือขั้นลงมือทำ คือการดำเนินชีวิตที่ดี จบที่ข้อ ๔

ย่ำว่า สำหรับข้อที่ ๔ คือมรรคนี้ จุดเน้น ที่พูดกันไปแล้ว ก็คือเรื่องของการเรียนรู้ การฝึก การศึกษา ที่จะนำชีวิตของเราให้พัฒนาขึ้นไปเป็นชีวิตที่ดีงาม คือเป็นมรรคนี้ อันนั้นเรียกว่า **สิกขา** มี ๓ อย่าง เรียกรวมเป็นคำเดียวว่า **ไตรสิกขา**

พูดทวนอีกทีว่า เมื่อเราจัดให้คนศึกษา ตามหลักไตรสิกขานั้น คนนั้นก็พัฒนาการดำเนินชีวิต ดีงาม ที่เรียกว่ามรรค หรือที่เป็นมรรคนั้นขึ้นมา ซึ่งมีองค์ประกอบ ๘ อย่าง จัดประเภทเป็น ๓ คือ ศีล สมภาณี ปัญญา ได้แก่ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา

วันนี้ เราจะมาพูดกันถึง องค์ประกอบ ๘ ข้อ ที่เรียกสั้นๆ ว่า องค์ ๘ ของมรรคกันหน่อย ได้พูด ไปแล้วครั้งหนึ่งว่า มรรค คือทางดำเนินชีวิตที่ถูกตองนั้น เป็นทางเดียว แต่มีองค์ประกอบ ๘ อย่าง จึง เรียกว่า **มรรคมองค์ ๘** ไม่ใช่มรรค ๘ ที่เป็นภาษาชาวบ้าน ซึ่งพูดกันสั้นๆ แต่ชวนให้เข้าใจผิดไปว่ามีทาง ๘ ทาง หรือ ๘ มรรค ต้องย้ำเตือนกันบ่อยๆ ว่า มรรคนั้น เป็นมรรคเดียว แต่มีองค์ประกอบ ๘ อย่าง เมื่อ มีองค์ประกอบครบ ๘ แล้ว จึงเป็นมรรค

องค์ประกอบ ๘ อย่าง ของมรรคนั้น จัดเป็น ๓ หมวด ดังนี้

ก. หมวดปัญญา

๑. **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ คือมีปัญญารู้เข้าใจพอที่จะมองเห็นอะไรๆ ถูกต้องตามเป็นจริง เห็นเหตุเห็นผล เริ่มตั้งแต่มีความเชื่อถือถูกทางตามความจริงของความเป็นไปตามเหตุ บัจฉัย ถือหลักการที่ถูกตอง เช่นถือหลักกรรม ซึ่งเอื้อต่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ช่วยให้ชีวิตมีการพัฒนา พ้นจากความเห็นผิด เชื่อผิด ที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่สอดคล้องกับความจริงของ กฎธรรมชาติ ซึ่งพาให้ทั้งตนเองก็ดำเนินชีวิตในทางที่ผิด และทำให้เกิดการเบียดเบียนกัน

ความเห็นผิด เชื่อผิด แม้เพียงแค่มีค่านิยมผิดๆ นั้น เป็นปัญหาใหญ่ยิ่ง มิใช่แค่ทำให้เกิดความ เสื่อมเสียหายแก่ชีวิตของคุณคนเท่านั้น แต่เป็นต้นตอที่ก่อให้เกิดปัญหาใหญ่ถึงขั้นเป็นความเสื่อม ถอยของสังคม จนถึงเป็นภัยพิบัติแก่มนุษยชาติเลยทีเดียว เช่นที่เคยยกขึ้นมาพูดก่อนนี้แล้ว ในเรื่อง ความเชื่อที่ว่า คนจะมีความสุขได้ดีที่สุด ด้วยการที่ได้เสพวัตถุให้มากที่สุด แค่นี้ก็ขึ้นเป็นปัญหาของ อารยธรรมไปเลย ทำให้แต่ละคนจะต้องเอาให้ตัวได้มากที่สุด ไม่ใช่แค่แย่งชิงผลประโยชน์ เบียดเบียน กัน และชีวิตก็ไม่ได้มีความสุขจริงเท่านั้น แต่สังคมก็เดือดร้อน ธรรมชาติก็ย่อยยับ

อย่างไรในปัจจุบันนี้ มนุษย์พวกที่ถือว่าเจริญ พาโลกเดินหน้าไปในคติอันนี้ถึงขั้นที่ตามๆ กันไป อย่างไม่ค่อยจะรู้ตัว คนจึงมีความเชื่อนี้ มีทิฏฐิตัวนี้แพร่หลายทั่วไป เหมือนอยู่กับความฝันว่าตัวจะมี ความสุขล้นเหลือ เมื่อมีวัตถุของบริโภคสิ่งเสพบำรุงบำเรอมากมายพร้อมเต็มที แล้วไปๆ มาๆ ถึง เวลานี้ มนุษย์ผู้เจริญก็พาคนทั้งโลกมาเผชิญปัญหาที่วันกันว่าจะติดตันอับจนหรือไม่ เช่นที่เรียกว่า การพัฒนาไม่ยั่งยืน ทั้งชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมอยู่ในภาวะเสี่ยงภัย

ทิฏฐิอย่างนี้ ที่ว่าชีวิตจะต้องมีความสุขมากขึ้นได้เพียงด้วยการเสพวัตถุให้มากขึ้นนี้ ไม่ สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิต นอกจากทำให้เกิดการเบียดเบียนกันมากแล้ว ก็ไม่ส่งเสริมการ พัฒนาชีวิตของคนที่จะต้องไม่หมกติดอยู่แค่กับวัตถุ แต่ต้องพัฒนาขึ้นไปในทางจิต ทางปัญญาด้วย

พร้อมกันนั้น ความเชื่ออย่างนี้ก็จะไปประสานบรรจบกับทฤษฎีที่ว่ามนุษย์จะอยู่ดี มีสุขสมบูรณ์ เมื่อได้พิชิตธรรมชาติ แล้วเอาธรรมชาติมาจัดการรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ให้เต็มที่ ซึ่งเป็นทฤษฎีตัวการใหญ่ที่ได้พาโลกมาเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเสียหาย พร้อมกับตัวมนุษย์เองเสื่อมเสียคุณภาพชีวิต แนวคิดความเชื่ออย่างที่ว่ามานี้ นับว่าเป็นทฤษฎีที่ไม่เกื้อกูล เรียกได้ว่าเป็นมิจฉาทฤษฎี

ที่ว่ามานั้นเป็นตัวอย่างของทฤษฎีที่เป็นแนวคิดใหญ่ๆ ที่นำมาดูทฤษฎีย่อยๆ อย่างคนที่ดำเนินชีวิตตามค่านิยมในสังคม ซึ่งเป็นกันมากมาย อย่างเมื่อเข้านี้ ได้ฟังญาติโยมพูดถึงพฤติกรรมของผู้คนที่เชื่อและทำอะไรๆ ตามอย่างดารา โดยเฉพาะตามค่านิยมโก้ๆ ซึ่งเป็นการไหลไปตามกระแสนิยมดารา เหล่ากันไปว่าดาราทำอะไร ก็จะทำไปตามนั้น จนกลายเป็นเหมือนว่าไม่ได้มีสติ ไม่ได้ใช้ปัญญาของตนเอง ที่จะมีหลักและรู้จักพิจารณาว่า สิ่งที่ทำนั้นมันดีหรือว่าเสียหายอย่างไร ถูกต้องไหม เป็นประโยชน์หรือไม่ สักแต่ว่านิยมฟูฟักกันไป เมื่อคนไม่ได้ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มันก็กลายเป็นเรื่องของโมหะ ถ้าพูดในแง่การศึกษา มันจะเป็นภาวะของความมีการศึกษาได้อย่างไร

ทฤษฎี ความเห็น ความเชื่อ ที่เอาแค่ชอบใจ นิยม ยึดถือ ว่าตามๆ กันไป ทั้งใหญ่ ทั้งย่อย อย่างที่ว่ามานั้น เสี่ยงจะเป็นมิจฉาทฤษฎี ส่วนทฤษฎี แนวคิด ความเห็น ความเชื่อ ที่จะเป็นสัมมาทฤษฎีนั้น ก็คือเป็นความเชื่อความคิดเห็นยึดถือหลักการ ที่มีปัญญาเป็นฐาน พอมีปัญญาตั้งขึ้นมา ก็เข้าทางที่จะไปสอดคล้องกับความจริง สอดคล้องกับความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย เข้าทางที่จะพัฒนาทางปัญญาต่อไปได้ แล้วก็เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของตนเอง

แม้แต่ในความเชื่อทางศาสนา ถ้าไม่เชื่อกรรม ไม่มั่นใจในความสำเร็จผลด้วยการกระทำ ด้วยความเพียรพยายามของตน มัวไปเชื่ออำนาจเร้นลับ หวังให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลผลให้ ต้องการอะไรก็ไปอ้อนวอนกราบไหว้ ไม่เพียรพยายามทำให้สำเร็จ อย่างนี้ก็ไม่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิต ได้แต่รอผล แต่ตนเองอมมือรอท่า เหมือนคนบวงสรวงบูชาญ้ออ้อนวอนให้ท่านโปรดปรานบันดาลให้ ตัวเองไม่คิดทำ ชีวิตที่ดั่งาม ที่เจริญพัฒนา จะเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ชีวิตก็พัฒนาไม่ได้ สังคมก็ไม่พัฒนาได้ แต่กล่อมใจให้สบาย เพลินๆ ลึมๆ ปัญหาไปครวหนึ่งๆ

เรื่องของทฤษฎี คือความเชื่อ ความคิดเห็น การยึดถือ หลักการ แนวความคิด ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ไม่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิต ไม่เอื้อต่อการพัฒนาสังคมนั้น มีมากมายเหลือเกิน แม้ในปัจจุบันนี้ ในสังคมที่ว่าเจริญ บอกว่ามีอารยธรรม ก็ไม่ปรากฏว่ามีความเจริญก้าวหน้าไปในทิศทางที่ถูกต้องสักเท่าไร

สัมมาทฤษฎีเป็นองค์มรรคข้อแรกให้ตั้งต้นได้ถูกต้อง ถ้าเริ่มต้นด้วยมิจฉาทฤษฎี ก็จะผิดต่อไปเรื่อยๆ แล้วก็เจอปัญหาไม่รู้จักสิ้นสุด พระพุทธเจ้าตรัสสอนย้ำเรื่องสัมมาทฤษฎีเป็นที่ตั้งต้น เราจะต้องตั้งสัมมาทฤษฎีขึ้นมาให้ได้เป็นตัวแรก ให้เป็นรากฐานของชีวิต เป็นจุดเริ่มของการเดินทาง

เหมือนกับว่าเราจะเริ่มต้นเดินทาง พอมองเห็นจุดเริ่มของทาง จับบางที่ถูกต้องได้แล้ว เกิดเป็นสัมมาทฤษฎี เริ่มเดินเข้าทางที่ถูกต้องแล้ว การเดินทางต่อไป ก็ถูกต้องตามๆ ต่อๆ ไป ถ้าเชื่อถูก เห็นถูก เข้าใจถูก ก็คิดถูก พูดถูก ทำถูก แล้วก็เพียรพยายามในการคิด ในการพูด ในการทำที่ถูก ก้าวต่อไปในแนวทางที่สอดคล้องกัน ก็ได้ผลดีไปตามเหตุปัจจัยที่หนุนกันไป เป็นอันว่าเอาสัมมาทฤษฎีเป็นข้อแรก ที่ตั้งต้น

ทวนอีกทีว่า สัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ความเชื่อ ความเห็น แนวความคิด การยึดถือหลักการที่สอดคล้องกับความจริง ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของเรา และเป็นไปเพื่อประโยชน์ที่แท้จริง ท่านแบ่งไว้เป็น ๒ ระดับ คือ สัมมาทิฏฐิในระดับโลกุตระ กับ สัมมาทิฏฐิในระดับโลกียะ

สัมมาทิฏฐิในระดับโลกุตระนั้น เน้นตรงไปที่ความจริง คือความเชื่อซึ่งตรงไปที่ความจริง สอดคล้องกับความเป็นจริง ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของปัจเจกการ คือ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นฐานของอริยสัจ โยงถึงกัน

ส่วนสัมมาทิฏฐิในระดับโลกียะ ก็เน้นในเรื่องของความดีงามตามเหตุผล มุ่งไปที่ความเชื่อกรรม มองเห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เน้นในแง่ของการที่จะทำความดีงาม และเว้นจากความชั่ว ตามเหตุผลของการกระทำ ที่จะให้หวังผลจากการกระทำด้วยความเพียรพยายาม แต่เมื่อว่ากันให้ถึงที่สุด ทิฏฐินั้นมันก็เป็นเรื่องของปัญญา ก็คือจะต้องไปให้ถึงความจริงแท้ เพียงแต่ว่าในตอนต้นๆ ก็เริ่มกันที่ความเชื่อในความเป็นเหตุเป็นผล ที่เกี่ยวกับความดีงามในการกระทำ ในการเป็นอยู่ ในการดำเนินชีวิตของคน แล้วก็จะก้าวต่อไป ถึงการรู้เข้าใจมองเห็นเหตุปัจจัยที่เป็นสภาวะของมันเอง

ว่าถึงสัมมาทิฏฐิที่ยังอยู่ในระดับความดีความชั่ว ก็จะต้องอาศัยศรัทธา คือเชื่อต่อผู้อื่น แต่จะให้เชื่อถูกต้อง ก็ไปให้ถึงขั้นเชื่อพระปัญญาของพระพุทธเจ้า เมื่อเชื่อพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ความจริง เรื่องความดีความงามก็เป็นคำสอนของท่านผู้รู้ความจริง มันก็สอดคล้องกับความจริงไปในตัว คือความดีความชั่ว เป็นเรื่องของการกระทำของคน คือกรรม ก็เป็นเรื่องของเหตุผล ที่ว่าทำเหตุดี ให้เกิดผลดี ทำเหตุชั่วร้าย ให้เกิดผลชั่วร้าย พระพุทธเจ้าที่ทรงสอน ก็ทรงสอนจากการตรัสรู้ถึงเหตุถึงผลของพระองค์ เพราะฉะนั้น สัมมาทิฏฐิในระดับโลกียะ ที่เป็นเรื่องความดีความชื่อนี้ ก็สอดคล้องกับความจริง แต่เราเข้าใจเชื่อในความจริงนั้น โดยอาศัยผ่านศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า จนกว่าในที่สุดก็ต้องเป็นการรู้ด้วยปัญญาของตนเอง จึงจะเป็นอิสระแท้ เพราะฉะนั้นจึงต้องก้าวไปสู่สัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกุตระ คือการมีความรู้เข้าใจมองเห็นตรงตามความจริงแท้ของธรรมชาติด้วยตนเอง

นี่ก็พูดแล้วพูดอีก เองง่ายๆ ว่า สัมมาทิฏฐิมี ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ เน้นในเรื่องการทำดีเว้นชั่ว จึงเน้นการเชื่อกรรม ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ให้เชื่อกรรมดี จับจุดที่ว่าให้หวังผลดี จากการกระทำกรรมดีที่เป็นเหตุของมันนั้น ด้วยความเพียรพยายาม นี่เป็นจุดเน้น ท่านบรรยายไว้ยาว แต่รวมความก็คือเว้นชั่วทำดี นี่เป็นสัมมาทิฏฐิในระดับโลกียะ สำหรับมนุษย์ปุถุชนที่อยู่ในโลก ซึ่งยังไม่ได้พัฒนามากมาย ได้แค่นี้ก็ยังมี คือมีศรัทธาเชื่อกรรมไว้ จะได้เว้นกรรมชั่ว ทีนี้ ต่อขึ้นไป ถ้าจะก้าวให้ถึงความ เป็นอิสระที่แท้ ก็ต้องมีสัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกุตระ ซึ่งเป็นเรื่องของกรมมองเห็นความจริงแท้ของสิ่งทั้งหลาย เห็นเข้าใจในเรื่องหลักการแก้ไขปัญหาที่แท้คืออริยสัจ ๔ ซึ่งลงไปถึงปฏิจจสมุปบาท ว่านี้แหละ การที่จะพ้นปัญหาได้แท้จริง ก็คือต้องเข้าใจมองเห็นตรงเข้าถึงหลักอริยสัจ ๔ อย่างที่ว่าไปแล้ว

ที่ว่ามองเห็นตรงเข้าถึงหลักอริยสัจ ๔ เป็นสัมมาทิฏฐิโลกุตระนั้น ก็คือรู้เข้าใจมองเห็นหลักความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายนั้นมันมีอยู่ตามธรรมดาของมัน ที่เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม ไม่มีตัวแท้ะไรจริงแต่เป็นสภาพที่เป็นไปปรากฏตามเหตุปัจจัย นี่คือการมองเห็นความจริงของไตรลักษณ์ นี่ก็เป็นสัมมาทิฏฐิ

หรือพูดอีกแนวหนึ่งว่า มองเห็นกระบวนการที่สิ่งทั้งหลายปรากฏขึ้นมา ตามเหตุปัจจัยของมัน มีความสัมพันธ์ในระบบของธรรมชาติ ที่ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่เป็นปัจจัยแก่กันและกัน ส่งผลต่อกัน จะเกิดขึ้นเป็นไปอย่างไร ก็ตามเหตุปัจจัย อันนี้ก็เป็นการมองเห็นความจริงของธรรมชาติอีกด้านหนึ่ง คือปัจจุสมุพบาท การรู้เข้าใจมองเห็นความจริงอย่างนี้ ก็เป็นสัมมาทิฏฐิอีก ก็เป็นการมองเห็นความจริง

เป็นอันว่าสัมมาทิฏฐินี้บรรยายได้หลายอย่าง แต่สรุปแล้วก็อย่างที่ว่าเมื่อกี้ คือ แยกเป็นอย่างไรก็ดี อยู่ในขั้นที่เป็นเรื่องของความเชื่อ ในเรื่องความดีความชั่ว ในบุญในบาป ในกรรม แล้วก็อย่างไรก็ตาม ที่เป็นเรื่องของ การรู้เข้าใจมองเห็นความจริง

เริ่มจากขั้นโลกีย์ เมื่อเรามีความเชื่อ มีความคิดเห็นสอดคล้องเข้าไปในแนวทางของความจริงแล้ว มันก็พาให้เราดำเนินชีวิตที่ดีงาม และเอื้อต่อการพัฒนาชีวิต เอื้ออย่างไร ก็เช่นว่า เมื่อเราเชื่อกรรม ในแง่ความดี ก็ทำให้เราทำดี เว้นชั่ว แล้วในแง่ความจริง เราก็มีความเชื่อที่เป็นเหตุเป็นผล นี่คือเข้าไปในทางที่จะรู้เข้าใจและปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าได้ต่อไป

จะเห็นว่า ในขั้นนี้ ถือศรัทธาเป็นสำคัญ แต่ย้ำว่าเป็นความเชื่ออย่างมีเหตุผล เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา และเป็นไปเพื่อการพัฒนาปัญญา เช่นอย่างว่ามีความเห็นมีความเชื่อยึดถือหลักการที่เป็นสัมมาทิฏฐิว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน นี่ก็เป็นความเชื่อ เป็นทิฏฐิอย่างหนึ่ง แต่ศรัทธาหรือทิฏฐิอย่างนี้สอดคล้องกับความเป็นจริง แล้วก็หนุนให้เราแสวงปัญญา พอเจออะไร มีประสบการณ์อะไรสักอย่างหนึ่ง เมื่อเรามองด้วยท่าทีของความเชื่อหรือยึดถือหลักการที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย เราก็เริ่มสืบค้นหาความจริง หาเหตุปัจจัยของมัน ปัญญา ก็เริ่มออกงามพัฒนาขึ้นไปทันที เพราะฉะนั้น แม้แต่เพียงมีทิฏฐิว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย แค่นี้แหละ ทิฏฐิที่ถูกต้องเข้าทางแล้วตัวนี้ ก็นำเราให้เดินหน้า ปัญญาพัฒนาทันที

แต่ถ้าเราเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไร ก็แล้วแต่ผีสังเทวดาหรือเทพเจ้าจะบันดาล อย่างนี้ก็จบกัน คือจบแค่นั้น เป็นอันว่าไม่ต้องคิดไม่ต้องถามอะไรแล้ว ก็รอไปเถิด แล้วแต่เทพเจ้าจะให้ เป็นไป ตัวเองก็ไม่พัฒนา

หรืออีกทางหนึ่งก็เชื่อว่า อะไรต่ออะไรจะเป็นอย่างไร ก็แล้วแต่โชค แล้วแต่โชคก็คือแล้วแต่บังเอิญนั่นเอง คือเชื่อว่า ถ้าถึงคราวดี มันก็จะดีเอง ถ้าถึงคราวร้าย มันก็จะร้ายเอง เมื่อเชื่ออย่างนี้ ก็ปล่อยตัวเรื่อยเรื่อย ถ้าเชื่อโชคชะตา รอความบังเอิญอย่างนี้ มันก็ไม่สนับสนุนให้เราใช้ปัญญา สอบสวนค้นคว้า ก็ได้แต่รออีกนั่นแหละว่า ถึงคราวดี ก็ดีเอง ถึงคราวร้าย ก็ร้ายเอง ไม่ต้องเพียรพยายามขวนขวาย ก็อยู่แค่นั้นแหละ พัฒนาไม่ได้

หรืออีกพวกหนึ่งก็เชื่อกรรมเก่า ได้แก้ลัทธินิครนถ์ พวกนี้เชื่อกรรมเก่า คือเชื่อว่าอะไรจะเป็นอย่างไร ก็แล้วแต่กรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อน เมื่อว่ามันแล้วแต่ชาติปางก่อน ก็เป็นอันว่าไม่ต้องทำอะไรแล้ว รอให้ถึงเวลา แล้วกรรมเก่ามันก็จะบันดาลเอง อย่างนี้ก็จบอีกเหมือนกัน

ที่ว่ามานี้แหละ คือที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ลัทธิตุคติความเชื่อการยึดถือหรือแนวทัศนะ ๓ แบบนี้ ถ้าใครยึดถือติดเข้าไปแล้ว จะทำให้ไม่สนับสนุนการกระทำ ไม่นำไปสู่การทำการให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายาม ไม่นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม ไม่ทำให้คนพัฒนาตนเอง

ที่นี้มาลำดับกันหน่อย คนที่เชื่อกรรมเก่าอย่างนิครนถ์นั้น จัดเป็นพวกที่ ๑. เรียกว่า ลัทธิปุพเพกตเหตุวาท เรียกสั้นๆ ว่า *ปุพเพกตวาท* คือถือว่าจะอะไรจะเป็นอย่างไร คนจะได้สุขเจอทุกข์อย่างไร จะประสบความสำเร็จไปในชีวิตอย่างไร ก็สุดแต่กรรมเก่าที่ได้ทำไว้ในชาติปางก่อน ย้ำว่านี่เป็นลัทธินิครนถ์ ซึ่งฟังระวัง ต้องแยกจากพุทธศาสนาให้ได้ อย่าเอามาปนกับหลักกรรมในพุทธศาสนา คนที่เชื่ออย่างนี้ ก็ไม่ต้องเพียรพยายามทำอะไร ไม่แก้ไขปรับปรุงใดๆ แล้วแต่กรรมเก่าในชาติก่อนจะพาไป

ต่อไปก็ ๒. คือ ลัทธิอิสสรนิมมานเหตุ หรือจะเรียกว่า *อิศวรรนิรมิตวาท* ก็ได้ นี่คือรอกงค์เทพผู้เป็นใหญ่ หรืออ้อนวอนขอให้พระผู้เป็นเจ้าบันดาล รอกพระองค์นิรมิตให้ ตัวเราไม่มีอำนาจที่จะทำอะไรได้ ต้องแล้วแต่พระองค์ เพราะฉะนั้นเราก็ไม่ต้องทำอะไร

แล้วก็ ๓. ลัทธิอเหตุปัจจัย หรือ *อเหตุปัจจัยวาท* แปลว่าลัทธิไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แล้วแต่โชค ถึงเวลาดี มันก็จะดีเอง ถึงเวลาร้าย มันก็จะร้ายเอง

สามลัทธินี้ไม่ใช่สัมมาทิฏฐิ แต่สัมมาทิฏฐิเป็นอย่างไรที่พูดไปแล้ว คือความเชื่อความคิดเห็น ยึดถือหลักการที่ให้มองเห็นเหตุผลสอดคล้องกับความเป็นจริง เชื้อต่อการพัฒนาชีวิต ได้แก่ เชื่อในเรื่องความดีความชั่ว เรื่องกรรม เรื่องความสำเร็จด้วยการกระทำของตน และเชื่อในเรื่องของความจริงมองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นต้น

เอาละ อย่างน้อยก็ให้เข้าใจในแนวทางที่ว่า มองอะไรๆ ตามเหตุปัจจัย ได้แค่นี้ก็เชื้อต่อการพัฒนาแล้ว มันจะทำให้เกิดการคิดค้นแสวงปัญญา และทำให้โอกาสที่ค้นหาจะเข้ามาครอบงำจิตใจได้น้อยลง เวลาเจอเหตุการณ์อะไรก็ เออ... มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยนะ อย่าเอาแค่ตามความชอบใจหรือไม่ชอบใจของตัวเองว่า ตั้งแต่เรื่องส่วนตัว เรื่องในบ้านในครอบครัว ไม่อยู่แค่กับความชอบใจหรือไม่ชอบใจของตัวเอง แต่รู้จักมองในแง่ของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และต้องแก้ที่เหตุปัจจัย เมื่อวางใจได้อย่างนี้ จะช่วยได้มาก ชีวิตจะเดินเข้าสู่กระแสของมรรคที่ถูกต้อง

เป็นอันว่า ตอนแรกนี้ เอาแค่ว่า เราจะมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย ไม่มองตามชอบใจไม่ชอบใจ ให้รู้ทันเห็นโทษว่า ถ้าเรามองตามชอบใจไม่ชอบใจแล้วนี่ มันเกิดปัญหาขึ้นมาเรื่อย เราจะมองตามเหตุปัจจัย จะได้เป็นไปเพื่อแก้ปัญหา บอกตัวเองว่า ถ้าเรามองตามชอบใจไม่ชอบใจ ก็จะได้ปัญหา แต่ถ้าเรามองตามเหตุปัจจัย ก็จะไม่แก้ปัญหานะ

คิดว่า สัมมาทิฏฐิ พูดไว้แค่นี้ ก็พอสมควรแล้วนะ ที่นี้ต่อไป

คิดเบียดเบียนทำร้าย อย่างไรเป็นโทษ อย่างไรเป็นโมหะ

๒. สัมผัสกับปะ ความดำริชอบ คือคิดถูกต้อง เมื่อรู้เห็นเข้าใจถูกต้อง มีความเชื่อถูกต้องดีงาม อย่างน้อยเชื่ออย่างมีเหตุผลแล้ว การคิดหมายมุ่งไป ความดำริอะไรต่างๆ ก็จะเป็นไปโดยสอดคล้องกับความเชื่อนั้น เช่น ถ้าเราเชื่อในความดี เราก็คิดที่ตั้งใจจะทำความดี ถ้าเราเชื่อว่าชีวิตของเรานี้ จะต้องทำให้มีคุณค่าเป็นประโยชน์ ด้วยการทำความดี เราก็จะตั้งใจทำความดี นี่คือ ทิฏฐิเป็นฐานให้แก่ความคิดความดำริ ที่เรียกว่า “สัมผัสปะ”

เมื่อทิวฏฐิเป็นสัมมา สังกัปปะที่ตามมา ก็จะเป็นสัมมาด้วย นี่คือสัมมาทิวฏฐิ นำไปสู่สัมมาสังกัปปะ ทำให้เกิดมีความคิดความดำริในเรื่องที่ต้งาม ในการที่จะทำความดี ที่จะพูดดี จะทำดี เสาะแสวงความดี พัฒนาชีวิต พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญา ขยายออกไปสู่การพัฒนาสังคม และเรื่องราวกิจการทั้งหลายที่จะเป็นไปในทางสร้างสรรค์เกื้อกูล มากมายสารพัด

ท่านให้เกณฑ์ไว้อย่างหนึ่งว่า ไม่ว่าคุณจะคิดจะดำริอย่างไรก็ตาม ก็ให้มีความคิดความดำรินั้น ปลอดภัยสภาพเลวร้ายสิ่งที่ไม่ดี ๓ อย่าง ซึ่งจะเป็นบรรทัดฐาน ให้วัดได้ว่า สังกัปปะ คือความคิดความดำริของเรานี้ถูกต้อง เป็นสัมมา หรือไม่ เริ่มด้วยข้อแรก คือ สังกัปนั้น

๑) เป็นความดำริที่ปลอดภัยจากความเห็นแก่ตัว เรียกว่าเป็น เนกขัมมสังกัปปะ

เนกขัมมนั้น ถ้าว่าตามที่เคยชิน เราแปลกันว่าออกบวช อย่างพระพุทธเจ้าเสด็จออกบวรพชา จะได้ยันท่านเรียกว่า เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ นั่นคือทรงเนกขัมมะ แล้วก็พูดให้เป็นราชาศัพท์ โดยเอาภาษาสันสกฤตเข้ามาร่วม ให้ถ้อยคำวิจิตร แล้วก็กลายเป็นซับซ้อน แล้วก็เลยยาก นี่ก็คือเริ่มด้วยคำจากบาลีเป็น “เนกขัมม” เขียนในรูปสันสกฤต เป็น “เนษกรรมณ” ที่นี้เป็นพระจริยาของพระพุทธเจ้า ก็เติม “พระ” เติม “มหา” แล้วก็ “อภิ” เข้าไปน่านำให้เป็นสำคัญ ก็จึงเป็น พระมหาภิเนษกรรมณ์ แล้วก็แปลให้เข้าศัพท์ให้ถึงความหมายที่กว้างขวางลึกซึ้ง บอกว่า การเสด็จออกเพื่อคุณความดีที่ยิ่งใหญ่

ที่นี้ เรายังไม่ต้องไปถึงความหมายที่ใหญ่ที่หนักอย่างนั้น มาดูที่ความหมายทั่วไปที่เป็นพื้นฐานกันก่อน ตามที่แปลกันมาว่า เนกขัมมสังกัปปะ คือ ความดำริในการออกจากกาม (ที่แปลเนกขัมมะ ว่าออกบวช ก็คือความหมายว่าออกจากกามนั้นแหละ แต่ความหมายนั้นเน้นออกไปในเชิงรูปแบบ ที่แคบหรือจำเพาะลงไป)

ดูต่อไป ที่ว่าออกจากกามนั้น ก็ต้องชี้แจงอีก เพราะคนไทยเข้าใจคำว่ากามออกจะเพี้ยนๆ ไปหรือจำกัดเข้ามาเป็นเรื่องทางเพศ ไม่ตรงตามความหมายที่แท้จริง เองง่ายๆ ที่ว่าออกจากกาม ก็คือออกไป ปราศจากการคิดแต่จะได้จะเอา หรือปลอดภัยจากการคิดหวังหวังว่าจะเอานั่นเอานี่ จะได้นั้นได้นี่ ถ้าไปดูคำอธิบายในคัมภีร์ ก็จะเข้าใจใหม่ว่า ที่มักแปลเนกขัมมะกันว่า ออกบวช ออกจากกามนั้น สาระก็คือไม่โลภนั่นเอง อย่างที่อรรถกถาใหญ่แห่งหนึ่งไขความให้ว่า “เนกขัมม วุจฺจติ โลภานิกฺขนตตฺตา อโลโก” (วิภงฺค.๒.๘๐) ท่านว่า อโลภะ (ความไม่โลภ ความไม่มีโลภะ) เรียกว่าเป็นเนกขัมมะ เพราะออกไปจากความโลภ (คือปลอดภัย ปราศจากโลภะ) ทั้งไม่โลภ แล้วก็รวมไปถึงความเสียสละด้วย

รวมความเป็นอันว่า เนกขัมมสังกัปปะ นั้น ก็คือการที่คิดอย่างไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่มุ่งแต่จะได้จะเอา ไม่คิดเห็นแก่ตัว ไปจนถึงคิดในทางเสียสละ

๒) เป็นความดำริที่ปลอดภัยจากความเคียดแค้นชิงชัง เรียกว่าเป็น อัพยาปาทสังกัปปะ

๓) เป็นความดำริที่ปลอดภัยจากการข่มเหงเบียดเบียน เรียกว่าเป็น อวิหิงสาสังกัปปะ

ข้อ ๒) กับ ข้อ ๓) ต้องรู้จักแยกให้ดี ในข้อ ๒) พยาบาทนั้น มีความแค้นเคืองขัดใจ หรือไม่พอใจ ชิงชังกัน ซึ่งเป็นเรื่องของโทสะ

แต่ในข้อ ๓) วิหิงสา หมายความว่าคิดหมายจะไปทำร้ายเขา ไปข่มเหงรังแก โดยที่ว่าเขาไม่มีอำนาจ ไม่มีความสามารถ มีกำลังน้อย ก็ไปเบียดเบียนทำร้ายเขา โดยเห็นเป็นสนุก บางทีก็จะแสดงอำนาจ ว่าข้านี้เก่ง อันนี้เป็นเรื่องของ*โมหะ* (เปฏก.๓๘๒)

อย่างพวกไปล่าสัตว์ สัตว์มันก็ไม่ได้ทำอะไรให้ต้องเคียดแค้นชิงชัง แต่คนนั้นเห็นแก่สนุก หรือจะแสดงอำนาจ เก่งกาจอวดโต ก็ไปรังแกมัน ข่มเหงมัน หรือว่าแก้งไปเผาป่าเล่นสนุก อะไรอย่างนี้ นี่แหละเรียกว่า วิหิงสา

ในข้อวิหิงสานี้ คนที่ไปเบียดเบียนเขานั้น อย่างที่ว่าแล้วคือ ไม่ได้มีเรื่องที่จะโกรธเกลียดเคียดแค้นอะไรกันเลย บางทีแค่เห็นแก่สนุก อยู่ดีๆ ก็ไปไล่ยิงมันเล่น สนุกดี อะไรทำนองนี้ เช่นอย่างเด็กๆ เห็นสุนัขมันเดินอยู่ดีๆ นึกสนุกขึ้นมา ก็เอากะป๋องไปผูกหางมัน ไซ้ไหม ให้มันวิ่ง มันก็วิ่งหนีเสียงกะป๋อง แค่นั้นแหละ ก็วิ่งไปไม่รู้จ้จกจบ หรืออะไรก็แล้วแต่ เมื่อเห็นแก่สนุกสนาน แล้วไปทำร้ายมัน อย่างนี้ก็เรียกว่า รังแกมัน อย่างนี้เป็นวิหิงสา ท่านให้เราปราศจากความคิดที่จะเบียดเบียนข่มเหงรังแกเป็นวิหิงสาอย่างที่ว่ามานี้

เป็นอันว่า ให้เป็นความดำริที่ปลอดจากเจ้ากามโลก-พยาบาท-วิหิงสา สามอย่างนี้ ก็ถือว่าเป็นสิ่งกัปปที่ดีงาม ซึ่งคิดจะทำไปอะไรๆ ให้เป็นไปในแนวทางของมรรค

ที่นี้ เรามักไปแปลกันว่า สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คือ ดำริในการที่จะออกบวช ในการที่จะไม่พยาบาท และในการที่จะไม่เบียดเบียนข่มเหงรังแก นี่คือคล้ายกับว่าจะเอาสามอย่างนี้เป็นเป้าในการกระทำไปเลย แต่ที่จริงนั้น ที่ว่าเป็น สัมมาสังกัปปะ – ดำริชอบนั้น คือความคิดความดำริการอะไรก็ได้ที่ปราศจากตัวโลก ปลอดตัวพยาบาท ไม่มีตัววิหิงสานั้น มองได้กว้างไปหมด แต่ที่มาแปลและตีความกันให้แคบไปเสีย ก็เลยไปกันถึงกับบอกว่าจะมีสัมมาสังกัปปะ ก็ต้องไปคิดออกบวช ไปตั้งใจไม่พยาบาท ไปคิดจะไม่รังแกใคร พอเอาแค่นี้ ก็เลยไม่ต้องคิดทำอะไร

เอาละ จับความหมายให้กว้างครอบคลุมไปได้ว่า สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คือคิด ทำอะไรๆ ที่ดีงามทั้งหลาย โดยไม่มีเจ้าสามตัวร้ายนี้มาปะปน หรือเป็นแรงจูงใจแฝงอยู่เบื้องหลัง ที่นี้จะทำอะไร ก็ทำไปสิ ที่ดีงาม ที่เป็นประโยชน์ ทำได้หมด

เป็นอันว่า ๒ อย่าง สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะนี้ เป็นหมวดปัญญา เพราะว่าเป็นเรื่องของทิฏฐิ ความเชื่อ ความเข้าใจ และความคิดเห็น ดำริการต่างๆ เป็นเรื่องของปัญญา ความรู้ความเข้าใจที่เป็นปัญญาของเรามีแค่ไหน เราก็คิดได้ แล้วก็พูดได้ทำได้เลยแค่นั้น เราเข้าใจอย่างไร เห็นอย่างไร เราก็คิด แล้วก็พูดก็ทำไปอย่างนั้น

ฉะนั้น ทิฏฐินี้ แม้จะเป็นปัญญาเบื้องต้น ก็สำคัญ มันเป็นเชื่อในการที่จะพัฒนาปัญญาต่อไป แล้วก็จะเป็นฐานที่จะออกสู่การกระทำ รวมทั้งการที่จะมีจิตใจเป็นอย่างไรต่อไปด้วย จึงจัดเป็นชุดแรก เริ่มตั้งแต่รู้เข้าใจ มองเห็น แล้วก็เชื่อ แล้วก็ยึดถือเป็นหลักการ จากนั้นก็ดำริตั้งใจคิดหมายที่จะทำการต่างๆ ไปตามนั้น เมื่อเป็นสัมมาทิฏฐิ ก็จะตามมาด้วยสัมมาสังกัปปะ หมวดปัญญาก็จบลงเท่านี้ก่อน

คิดหมายในใจด้วยปัญญา ออกมาเป็นพฤติกรรมกายวาจา คือศีล

ข. หมวดศีล

๓. เมื่อมีการมองเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิแค่นั้น และมีความคิดเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาสังกัปปะอย่างไรแล้ว ก็แสดงออกสู่การกระทำที่ถูกต้อง เป็นพฤติกรรมที่ดั่งงามอย่างนั้นๆ

พฤติกรรมนี้ ก็มีทางกาย กับทางวาจา อย่างที่ว่าไปแล้ว เริ่มต้น ท่านเอาวาก่อน เรายังไม่เดิน ยังไม่ต้องทำอะไร นอนนิ่งอยู่ ก็พูดได้แล้ว คนนี้ตัวอยู่นิ่งๆ ปากก็ขยับได้ง่ายๆ คนที่มาอยู่ในสังคมนี้ จะทำการอะไรร่วมกัน ก็ใช้วาจาในการชักชวนกัน หรือในการปรึกษาหารือกันก่อน อย่างนี้เป็นต้น ท่านเน้นเรื่องวาก่อนว่า เมื่อจะออกสู่พฤติกรรมในการปฏิบัติ ก็ให้มี **สัมมาวาจา** เป็นการพูดเป็นการเจรจาที่ดั่งงามถูกต้อง ให้เป็นวาจาที่พูดไปแล้ว จะเข้าเป็นองค์มรรค คือเป็นองค์ประกอบของการดำเนินชีวิตที่ดั่งงาม

พฤติกรรมทางวาจานั้นสารพัด จะพูดอะไร ก็พูดไป แต่ขอให้ปลอดจากข้อเสียหาย ไม่ผิด ไม่เป็นมิจฉา - ข้อเสียหายอะไรบ้าง ท่านจัดไว้เป็น ๔ อย่าง

ข้อเสียหายที่ ๑ คือ พูดเท็จ เป็นวาจาเท็จ - ขอให้ถ้อยคำที่พูดนี้ เป็นวาจาที่ไม่เท็จ ปราศจากคำพูดที่ไม่เป็นความจริง ไม่โกหก ไม่หลอกลวง เรียกว่า เว้นจาก มุสาวาท

ข้อเสียหายที่ ๒ คือ พูดส่อเสียดยุยง - ขอให้ถ้อยคำที่พูดออกมา เป็นวาจาที่ปลอดจากการส่อเสียดยุยง ไม่พูดจาแก่งปลุกปั่นยุยงคน ให้เขาแตกแยก ให้เขาเป็นปฏิปักษ์ทำร้ายกัน แดกสามัคคีกัน เรียกว่า เว้นจาก ปิสุณาวาจา คือวาจาที่ส่อเสียดยุยง ที่ทำให้คนแตกสามัคคี แต่ให้เป็นวาจาที่ตรงข้าม คือเป็นไปในทางประสานสามัคคี ช่วยคนให้มีความปรารถนาดีต่อกัน

ข้อเสียหายที่ ๓ คือ พูดหยาบคาย - ขอให้ถ้อยคำที่พูดออกมา เป็นวาจาที่ไม่หยาบคาย ไม่รุกรานผู้อื่น แต่เป็นวาจาที่สุภาพ อ่อนโยน เป็นวาจาน่ารัก ชวนให้คนรักกัน เรียกว่า เว้นจาก ฌรฐวาจา

ข้อเสียหายที่ ๔ คือ พูดเพ้อเจ้อ - ขอให้ถ้อยคำที่พูดออกมา เป็นวาจาที่ไม่เพ้อเจ้อ ไม่พูดพล่าม เหลวไหล ไร้สาระ เรื่อยเปื่อย ไม่มีประโยชน์ อย่างที่ท่านว่าไม่มีเนื้อ มีแต่เกลบ ที่เรียกว่าเป็นวาจาไปรยแกลบ แกลบนั้นไม่มีสาระ แล้วยังแถมทำให้เลอะเทอะไปหมด พอขัดหรือไปรยออกไปแล้ว ทำให้ที่นั่นไม่สะอาด แล้วก็กวาดยากเสียด้วย ข้อนี้เรียกว่า เว้นจาก สัมผัสปลลาปะ

สัมมาวาจานั้น ก็พูดให้เป็นวาจาที่ปลอดหรือปราศจากข้อเสียหาย ๔ ประการนี้ แล้วทีนี้จะพูดอะไร ก็พูดไป แต่พอเราบอกกันว่า สัมมาวาจา คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ก็เลยตั้งหน้าตั้งตาจะเว้น เลยไม่ต้องพูดอะไร แล้วก็ทำท่าจะกลายเป็นว่า วาจาชอบ คือไม่ต้องพูดอะไร

ที่นี้ก็บอกให้ชัดว่า ที่จะเป็นสัมมาวาจานั้น คือ จะพูดอะไรก็พูดไป แต่ให้มันปราศจากข้อเสียหาย ไม่เป็นไม่มีคำพูด ๔ อย่างนี้ คือ *หนึ่ง* ไม่เป็นมุสาวาท ปราศจากคำเท็จ ไม่เป็นคำโกหก หลอกลวง เฉพาะอย่างยิ่งที่มุ่งทำลายประโยชน์ของเขา ทำให้เขาเสียหาย แล้วก็ *สอง* ไม่เป็นปิสุณาวาจา ไม่มีคำส่อเสียดยุยง แล้วก็ *สาม* ไม่เป็นฌรฐวาจา ปราศคำหยาบ แล้วก็ *สี่* ไม่เป็นสัมผัสปลลาปะ ไม่มีคำพูดพล่ามเพ้อเจ้อ *สี่* ข้อนี้จะกำกับวาจาของเรา ให้อยู่ในขอบเขตที่ดั่งงาม เป็นไปในทางสร้างสรรค์

ที่นี้ ก็พูดวาทะที่ตรงข้ามกับคำพูดที่เสียหายนั้น คือ

ข้อ ๑ ไม่พูดเท็จ แต่พูดคำจริง

ข้อ ๒ ไม่พูดส่อเสียด แต่พูดคำสมานสามัคคี

ข้อ ๓ ไม่พูดคำหยาบ แต่พูดคำสุภาพ อ่อนหวาน

ข้อ ๔ ไม่พูดคำเพ้อเจ้อ แต่พูดคำที่เป็นประโยชน์ เป็นเนื้อหาสาระ พูดถูกกาลถูกเวลา พูดแค่พอดี พอประมาณ และพูดด้วยความปรารถนาที่จะให้เกิดความดีงาม นำไปสู่การสร้างสรรค์ นำมาซึ่งประโยชน์และความสุข

นี่เป็นเรื่องของการพูด ที่เป็นสัมมาวาจา เป็นขั้นที่ออกมาสู่พฤติกรรมแล้ว ถ้าหากว่าสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เป็นฐาน เป็นต้นทางให้ มันก็จะนำไปสู่สัมมาวาจา ซึ่งเอา ๔ ข้อที่ว่าไปแล้วนั้น มาเป็นกรอบกันไว้ว่า อย่าให้ละเมิดสี่อย่างนี้นะ

๔. ที่นี้ ต่อไปก็ออกสู่การกระทำ ที่มีการเคลื่อนไหวทางกาย ก็ให้เป็นการทำอะไรก็ได้ ที่ดีงาม เป็นการสร้างสรรค์ ทำประโยชน์ เป็นการช่วยเหลือกัน เป็นการพัฒนาชีวิต เป็นการพัฒนาสังคม เป็นต้น เรียกว่าให้เป็น **สัมமாகัมมันตะ** ซึ่งมีกรอบกันเป็นเกณฑ์ โดยเว้นการทำผิดเสียหายทางกายที่เป็นมิจฉา ๓ ประการ

ข้อเสียหายที่ ๑ คือ ทำลายชีวิตผู้อื่น หรือแม้แต่ทำร้ายร่างกายของเขา ที่เรียกว่าเป็นการละเมิดต่อชีวิตร่างกายนั่นเอง - ขอให้เป็นการกระทำที่ไม่ละเมิดต่อชีวิตร่างกายของผู้อื่น ไม่เบียดเบียนชีวิตร่างกายของเขา ช่วยเขาได้ แต่อย่าไปทำร้ายเขา เรียกว่า เว้นจาก ปาณาติบาต

ข้อเสียหายที่ ๒ คือ ละเมิดต่อทรัพย์สินเงินทองของเขา เบียดเบียนกรรมสิทธิ์ในปัจจุบัน ทำร้ายทำลายเสียหายต่อสิ่งที่เขาครอบครอง - ขอให้ยอมรับทรัพย์สมบัติตามที่ตกลงกันไว้ในสมมุติของสังคมเพื่อจะให้อยู่กันด้วยดี เรียกว่า เว้นจาก อทินนาทาน

ข้อเสียหายที่ ๓ คือ ละเมิดต่อคู่ครองของเขา - ขอให้มิวันยในเรื่องคู่ครอง ตามแบบแผนตามกติกาสังคม ที่มีไว้เพื่อให้สังคมอยู่กันได้ดี เรียกว่า เว้นจาก กามเมสุมิฉาจาร

เมื่อไม่ละเมิดกันในเรื่องเหล่านี้ ก็จะอยู่ร่วมกันได้ดีโดยไม่มีเบียดเบียน จะทำอะไร ก็ทำไป ขอให้ไม่มีตัวร้ายทั้งสามนี้ คือ ไม่มีการทำร้ายร่างกายทำลายชีวิตกัน เรียกว่าเว้นจากปาณาติบาต ไม่มีการละเมิดต่อทรัพย์สิน เรียกว่าเว้นจากอทินนาทาน แล้วก็ไม่มีการละเมิดต่อคู่ครอง เรียกว่า เว้นจากกามเมสุมิฉาจาร ให้พฤติกรรมปราศจากความผิดพลาดเสียหายเหล่านี้ เป็นการเข้าสู่มรรคในด้านพฤติกรรมอย่างที ๒

๕. การเข้าสู่มรรคในด้านศีล ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งสำคัญมาก คือ การเลี้ยงชีวิต การหาเลี้ยงชีพ การประกอบกิจการอาชีพ การทำมาหากิน พูดสั้นๆ ว่า อาชีวะ ต้องให้เป็นอาชีวะที่ถูกต้อง เรียกว่าเป็น **สัมมาอาชีวะ**

อาชีพของคนนั้นสารพัด และเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ข้อนี้ท่านจึงพูดไว้แค่เป็นหลักการคร่าวๆ ขอให้มันเป็นอาชีพที่สุจริต ดีงาม ถูกต้อง เช่นว่าตามข้อกำหนดของสังคม อย่างในยุคปัจจุบันนี้ก็ถือกฎหมายเป็นหลัก ไม่ให้เป็นอาชีพที่ผิดกฎหมาย

ที่ถือคร่าวๆ เอากฎหมายเป็นเกณฑ์ ก็เพราะว่า กฎหมายนั้น ตามปกติก็ยึดถือประโยชน์สุขของสังคม ตามหลักศีลธรรมเป็นเกณฑ์ว่า เป็นอาชีพที่ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายผู้อื่น ไม่ละเมิดต่อชีวิตและร่างกายของเขา ไม่ล่วงละเมิดต่อทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่ละเมิดต่อคุ้มครองของกันและกัน ตลอดกระทั่งว่าให้ถูกต้องตามสัมมาวาจาด้วย เรื่องอาชีพโดยทั่วไปก็จะเอากฎหมายบ้านเมืองเป็นเกณฑ์

ที่นี่ สำหรับอุบาสก ยังมีอีก อาชีพที่ต้องเว้น คือการค้าขายที่เรียกว่า มิจฉาวณิชชา คำนี้ไม่อยู่ในคำจำกัดความของมรรค แต่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่อื่น ในบาลีที่แท้เรียกว่า อกรณียวณิชชา แต่อรรถกถามาเรียกเป็น มิจฉาวณิชชา

ในบาลีพุทธพจน์ ที่เรียกว่า อกรณียวณิชชา นั้น แปลว่า การค้าที่ไม่พึงกระทำ หรือไม่พึงประกอบ อ้าว.. หลวงลุงจำได้ไหมครับ *หนึ่ง* คำอาวูธ *สอง* คำมนุษย์ *สาม* คำสัตว์เพื่อให้เขาเอาไปฆ่ากิน *สี่* คำสุรายาเสพติด เรียกว่า มัชชวณิชชา ไม่ใช่คำว่าสุรา แต่ใช้คำว่ามัชชะ คือเครื่องดองของเมา ได้แก่พวกสิ่งเสพติด แล้วก็ *ห้า* วิสวณิชชา คำยาพิษ

มองดูรวมๆ เรื่องของอาชีพะนี้ สาระก็ไปอยู่ในเรื่องของการเบียดเบียนด้วยกายวาจาแทบทั้งนั้น ยาพิษก็ทำลายชีวิตของเขา การค้ามนุษย์ การขายสัตว์ไปเป็นอาหารทำเป็นเนื้อกินอะไรพวกนี้ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเบียดเบียนซึ่งโยงไปหาสัมมากัมมันตะ ตกลงว่า ให้ประกอบอาชีพที่ดั่งามถูกต้อง ซึ่งไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น

อย่ามองข้ามไปนะ ศิลัมมาชีพนี้ สำคัญนักในการพัฒนามนุษย์

ที่นี้มองให้กว้างออกไปอีก เอาละนะ อาชีพที่ดั่งามนั้น ก็เป็นอันว่าไม่ก่อความเดือดร้อนเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม

แต่ไม่ใช่แค่นั้น นอกจากไม่เบียดเบียนผู้อื่นแล้ว อาชีพที่ดั่งามนั้นยังช่วยเกื้อกูลสร้างสรรค์พัฒนาสังคมด้วย ขอให้มองลึกลงไป อาชีพทั้งหลายนั้น มันเกิดจากการที่มนุษย์มีความต้องการแก้ไขปัญหาชีวิต แก้ไขปัญหาในสังคมของเขา

อย่างอาชีพแพทย์นี้ เกิดขึ้นมาได้อย่างไร อาชีพแพทย์เกิดขึ้นมา ก็เพราะว่ามนุษย์มีปัญหา ถูกโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนชีวิตร่างกาย มนุษย์ต้องการหายโรค อยากมีสุขภาพดี การมีอาชีพแพทย์นี้เกิดขึ้นมา ก็เพื่อแก้ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ เพื่อจะช่วยชีวิตคน และช่วยให้คนมีสุขภาพดี อยู่ดีมีสุข อาชีพก่อสร้างมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะว่ามนุษย์ต้องการมีบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ไข้ใหม่ เพราะฉะนั้น อาชีพต่างๆ ที่เป็นสัมมาอาชีพะนั้น นอกจากไม่ก่อความเดือดร้อนเบียดเบียนผู้อื่นแล้ว ก็เป็นอาชีพที่เป็นไปในทางแก้ปัญหา และสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่สังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งตั้งแต่อำนวยความสะดวกขึ้นไปทีเดียว ฉะนั้น เมื่อให้เว้นจากฝ่ายไม่ดีแล้ว เราก็ควรมาเน้นฝ่ายดีที่ว่า ในด้านหนึ่ง ไม่ให้เป็นการเบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่ใคร แล้วก็มาเน้นด้วยว่า มันควรจะก่อให้เกิดประโยชน์อะไร ช่วยแก้ปัญหาอะไร แล้วจึงบอกว่าอาชีพพวกนี้ดี น่าส่งเสริมสนับสนุน

ที่ว่านั้นอาจจะถือเป็นหลักการในการที่จะดูว่า อาชีพอะไรควรส่งเสริม โดยดูว่าอาชีพนั้นช่วยแก้ปัญหาสังคมไหม มันช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์ความดีงาม ทำให้สังคมเจริญในทางที่ถูกต้องไหม

อาชีพบางอย่าง ทำให้คนเพลิดเพลิน ลุ่มหลง มัวเมา ส่งเสริมค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง ส่งเสริม โลกะ โทสะ โมหะ ก็ไม่น่าสนับสนุน ไซ้ใหม่ แม้จะยังไม่เห็นชัดเจนไปว่า เป็นอาชีพที่ผิดกฎหมาย อาชีพบางอย่างไม่ผิดกฎหมาย แล้วจะไปเอาในแง่ของการเบียดเบียนอะไรตรงๆ ก็ไม่ชัด ก็อาจจะดูว่า มันส่งเสริมค่านิยมไม่ดี มันไม่ส่งเสริมการแก้ปัญหา มันทำให้คนเสื่อมคุณภาพ มันไม่สร้างสรรค์ สังคมเลย อาชีพพวกนี้ก็ไม่น่าสนับสนุน ไซ้ใหม่

อาชีพที่ทำให้คนลุ่มหลงมัวเมาอะไรๆ เหล่านี้ กลายเป็นอาชีพที่ได้เงินทองมากด้วย ดังนั้น ถ้าจะพัฒนาสังคม ก็ต้องพยายามส่งเสริมสัมมาชีพที่ถูกต้อง ที่เป็นการสร้างสรรค์อย่างที่ว่าแล้ว

นอกจากแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สังคมแล้ว อาชีพที่ดียังเป็นอะไรอีก อาชีพดีที่อยู่ในองค์ของ มรรคนี่ ยังเป็นตัวเอื้อในการพัฒนาชีวิตของเจ้าตัวผู้ประกอบอาชีพเองด้วย คือไม่ใช่เฉพาะว่ามันเอื้อ ต่อการพัฒนาสังคมประเทศชาติเท่านั้น มันยังเอื้อต่อการพัฒนาตัวตนเองด้วย

ในเวลาที่เราประกอบสัมมาอาชีพนั้น ถ้าเรารู้จักมอง ก็จะมีโอกาส ตั้งแต่เริ่มแรก เราก็ได้มีโอกาส ฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมของเรา ลองไปทำงานทำการที่ดีสิ เราจะได้อยู่ร่วมกับผู้อื่น ได้รู้จักทำงานกับ คนอื่น รู้จักพูดจา รู้ว่าพูดอย่างไรจะทำให้คนสมัคศรัทธาสามัคคีกัน พูดอย่างไรจะทำให้เราได้รับความร่วมมือ ทำให้การงานได้ผลดี การทำงานเป็นการได้ฝึกพฤติกรรม นอกจากรู้จักทำงานร่วมกับ ผู้คนอื่นในแง่ต่างๆ แล้ว ก็ได้ฝึกความชัดเจน ฝึกฝีมือ ทำให้เป็นคนมีฝีมือ เป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นอันว่า อาชีพที่ดีนี้ เริ่มต้นก็จะมีพฤติกรรมที่ได้พัฒนาแล้ว

ต่อไป สอง จิตใจเราก็ได้พัฒนา ในเวลาที่เราประกอบอาชีพนั้น ถ้าจะทำงานให้สำเร็จ เราต้องมี จิตใจที่รับผิดชอบ เราต้องมีจิตใจที่สูงส่ง มีความขยันหมั่นเพียร ไม่ท้อแท้ ไม่เกียจคร้าน หนักเอา เบา สู้ มีความอดทน แล้วก็สร้างฉันทะ ความอยากให้งานสำเร็จผลอย่างดี เมื่อมีจิตใจพร้อมที่จะทำงาน แล้ว ในด้านจิตใจ คุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพ ก็จะพัฒนาขึ้นมามากมายเยอะเยอะไปหมด ตั้งแต่สติก็ได้ฝึก สมาธิก็ได้ฝึก วิริยะก็อยู่ตัว เมื่อทำงานด้วยความตั้งใจจริง ทำงานด้วยใจรัก มีสมาธิ มีใจแน่วแน่ ในงานนั้น พร้อมกับที่ทำงานได้ผล ก็ได้ฝึกจิตใจ แล้วก็ฝึกปัญญา ได้เรียนรู้เข้าใจใน อาชีพที่ทำ และค้นคว้าวิชาการเพื่อเอามาใช้ทำงานของเราให้ได้ผลดียิ่งขึ้น พร้อมทั้งได้เรียนรู้จาก ประสบการณ์ในการทำงาน ได้เห็นโลกเห็นชีวิต เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

เพราะฉะนั้น คนที่รู้จักใช้อาชีพให้เป็นประโยชน์ จึงเอาอาชีพของเขาเป็นแดนพัฒนาชีวิตของ ตัวเอง ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยตั้งใจแม้จะ 모르ตัว ไม่ปล่อยอะไรเสียไปเลย แถมทำงาน อย่างมีความสุข เวลาทำงานเป็นเวลาของการมีความสุขอีกด้วย

พอเอาอาชีพมาเป็นแดนพัฒนาชีวิต เราก็มีความสุขในการทำงาน มองเห็นว่าการทำงานนี้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต แล้วใจก็โปร่งโล่งเบา ชื่นบาน ไม่เครียด ไม่วุ่นวาย

คนจำนวนมากมองข้ามเรื่องนี้ไป เมื่อไม่เห็นประโยชน์ ก็เลยเสียประโยชน์ที่จะพึงได้ แล้วแถม ว่าในเวลาทำงาน ใจก็ไม่มีความสุข ได้แต่จ้องรอผลประโยชน์ นี่ถึงการได้รับผลตอบแทน มองข้าม คุณค่าที่ชีวิตนี้ได้อยู่ในปัจจุบัน มัวแต่คิดยึดติดขัดข้องข้างหน้าว่าทำงานเมื่อไรจะถึงวันรับเงินเดือน ผลตอบแทนทำไม่อยู่แค่นี้ ใจมองข้ามความดีที่เป็นจริงในปัจจุบัน ไปอยู่กับการห่วงกังวลข้างหน้า การงานกลายเป็นเรื่องของความจำใจ ทรมานใจ กลายเป็นเรื่องของ การรอคอย ว่าเมื่อไรงานจะเลิก สักที เมื่อไรจะได้ผลตอบแทน เลยขาดทั้งประโยชน์ที่จะพึงได้ และทำให้เสียคุณภาพชีวิต มีจิตใจไม่ดี

ยิ่งกว่านี้ เวลาทำงาน ก็จำใจ เครียด การทำงานเป็นการทนทุกข์ตลอดเวลาอยู่แล้ว ทีนี้ก็ได้แต่รอเวลาว่า เตี้ยมเถอะ เลิกงานแล้ว จะได้ใช้เวลาหาความสุขให้เต็มที่ พอเลิกงาน ก็โหมตัวหาความสุข ด้วยการกินดื่มสรวลเสเฮฮาให้เต็มที่ กลายเป็นการใช้เวลาที่ตัวมีเหลืออยู่บ้างนั้น มาซ้ำเติมชีวิตของตนให้ยิ่งทรุดโทรม ชีวิตตัวเองก็เลยหมด ไม่เหลือเวลาที่ดี แถมก่อปมเสื่อมเสียหายแก่สังคมอีกด้วย

ประโยชน์ที่แท้ของการงานอาชีพนั้น มันอยู่ตรงที่ว่าไปแล้วเมื่อก็ มากกว่าเงินทอง ผลตอบแทน เงินเดือนนั้นเป็นเพียงข้อสมมุติตามที่ตกลงกันในสังคม เพื่อเอื้อต่อการที่เขาจะทำงานทำการได้ มันเป็นเครื่องเอื้อเกื้อหนุน เพื่อคุณจะได้ไม่ต้องกังวลในเรื่องความเป็นอยู่ เพราะคนเรานี้ ถ้าไม่มีปัจจัยสี่ ก็อยู่ไม่ได้ จึงให้มีเงินเดือนได้ผลตอบแทนไว้ เป็นหลักประกันให้อุ่นใจได้ว่าคุณจะไม่ลำบากเลย คุณตั้งใจทำงานไปเถิด ไม่ต้องห่วงใยเรื่องนี้ ใจจะได้ไปอยู่กับตัวประโยชน์ที่แท้ของการงานนั้น ที่ผลเกิดขึ้นมาตามเหตุของมัน เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่ว่า ทำเหตุอะไร ก็เกิดผลตามนั้น

อย่างคนทำงานในอาชีพทำสวน เหตุที่ตรงกับผล ก็คือ การทำสวน ทำให้ต้นไม้เจริญงอกงาม ถ้าคนทำสวนตั้งใจทำเหตุให้ตรงกับผล เขาต้องการผลคือให้ต้นไม้เจริญงอกงาม เขาก็ย่อมรักการทำเหตุของมัน คือการทำงานปลูกดูแลบำรุงต้นไม้ เขาทำงานสวนไป ต้นไม้เจริญงอกงาม เขาก็สมใจหมายได้มีความสุข แถมมองเห็นด้วยว่า เราทำงานไปนี้ ก็เป็นโอกาสแก่ตัวเราแก่ชีวิตของเรา เราทำงานไป เราก็ได้พัฒนาชีวิตของเรา พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญา ได้ไปหมด เขาก็ทำงานด้วยความรู้สึกว่าได้ผลจากงานโดยตรงไปตลอดเวลาเลย อย่างนี้ก็เป็นจิตใจที่ทำอะไรตรงไปตรงมาตามกฎธรรมชาติด้วย แล้วก็ผลดีมีความสุขในการทำงานด้วย

ตรงนี้เป็นจุดสำคัญ คือการเอางานเอาอาชีพเป็นแดนพัฒนาชีวิตของตน นอกจากมีความสุขแล้ว ก็จะประสบความสำเร็จก้าวหน้าด้วย แล้วที่สำคัญมากเพราะอะไร เพราะว่าเวลาในชีวิตของคนเรานี้ ส่วนมากเป็นเวลาที่ใช้ในการประกอบอาชีพ ในวันหนึ่งๆ นี้ เราต้องใช้เวลาแก่งานอาชีพเท่าไร

อย่างข้าราชการทำงาน ๘ ชั่วโมง ทีนี้ใน ๒๔ ชั่วโมงนี้ ถ้าคิดเวลานอน คนธรรมดาอนก็ชั่วโมง ... ๖ หรือ? เอาละ ๖-๗-๘ ถ้าเป็นเวลานอน ๘ แล้วทำงาน ๘ เป็น ๑๖ เหลืออีก ๘ ชั่วโมง เป็นเวลาทั้งหมดที่ชีวิตเป็นอิสระที่จะเลือกใช้ แต่ก็ถูกเวลาเดินทางแย่งไปอีกเยอะ ยิ่งเดี๋ยวนี้ กรุงเทพฯ นี้ กว่าจะไปถึงที่ทำงาน กว่าจะกลับมาถึงบ้าน วันหมดไปเยอะ เวลารับประทานอาหาร และทำกิจกรรมเล็กๆ น้อยๆ รวมทั้งอาบน้ำแต่งตัว อีกมากทีเดียว

ตกลงว่า เวลาที่เป็นเรื่องเป็นราวแท้ๆ ก็คือเวลาที่ทำงาน หมดไป ๘ ชั่วโมง เวลานอนที่ว่างมากก็ไม่แน่ ๘ ชม. ก็มี ๖ ชม. ๗ ชม. รวมแล้ว เวลาในแต่ละวันของชีวิตหมดไปกับการทำงาน เอาแค่นี้กำหนดไว้เป็นทางการ ก็ตั้ง ๘ ชั่วโมง แล้วคนปัจจุบันที่ทำงาน ทำราชการ บางที่ยังทำมากกว่านั้น บางที่เกิน ๘ ชั่วโมงไปอีก ลองคิดดูซิ ชีวิตเราอยู่กับการงานเท่าไร แล้วไปนอนอีกเท่าไร หมดไปค่อนวันแล้ว เหลือเวลาทำอย่างอื่นไม่เท่าไรเลย

เมื่อเป็นอย่างที่ว่านี้ ถ้าเราไม่สามารถเอาประโยชน์และความสุขจากเวลาทำงานได้ ชีวิตของเราจะสูญเสียไปไม่รู้เท่าไรเลย เพราะฉะนั้น ความสุข ความดีงาม อะไรต่างๆ ที่จะได้แก่ชีวิตนี้ เราจะต้องเอาจากงานให้ได้ มิฉะนั้นชีวิตของเราจะต้องเสียไปอย่างน้อยหนึ่งในสามส่วน ในวันหนึ่งนี้แปดชั่วโมงก็คือหนึ่งในสาม แล้วคำนวณดูตลอดชีวิตชีวิตหนึ่ง ในสามของชีวิตทั้งหมดไป อย่างเสียเปล่า ชีวิตที่สูญเสียไปเปล่าๆ นี้ คือเท่าไร

ต้องไม่ให้การทำงานเป็นการทำโทษแก่ชีวิต หรือไม่ได้ประโยชน์เท่าที่ควร ไม่ให้ชีวิตในเวลาทำงานเป็นการเสียไปเปล่าๆ แต่ต้องให้งานเป็นการทำชีวิตให้ดีขึ้น ต้องให้ชีวิตได้คุณค่าประโยชน์ที่แท้จากการงานอาชีพ ให้เวลาทำงานอาชีพเป็นโอกาสพัฒนาชีวิตของเรา ทำงานให้มีความสุข ทำงานให้เป็นการสร้างสรรค์แก้ปัญหาสังคม ทำประโยชน์ให้เกิดขึ้น ทำความดีงามทั้งหลายพร้อมไปในการทำงานนั้น ให้ความดีงามคุณค่าประโยชน์สุขของชีวิตมาอยู่ในแดนของงานอาชีพได้อย่างเต็มที่

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญในเรื่องการงานอาชีพอย่างมาก เวลานี้บางที่เราพูดถึงศีล เราลืมเรื่องอาชีพ มองข้ามเรื่องอาชีพไปเลย เน้นกันแต่เรื่องศีล ๕ อยู่แค่ว่า สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ ไม่ค่อยพูดถึงสัมมาอาชีพะ ทั้งที่สัมมาอาชีพะนั้นเป็นเรื่องศีลอย่างสำคัญ เป็นแดนที่สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ จะมาออกแสดงอย่างชัดเจนจริงจัง

แค่ขั้นศีลที่ได้พูดมานี้ ก็จะเห็นว่าครอบคลุมทั้งหมด โลกทั้งโลกก็เป็นไปอย่างนี้ศีลเป็นแดนที่มนุษย์ออกมาสู่ภาคปฏิบัติการในชีวิตจริง ดังที่ปรากฏในพฤติกรรมทั้งหลาย ที่นี้ก็ไปดูตัวขับเคลื่อนที่อยู่เบื้องหลัง ที่มานำมาหนุนให้การทำงานแสดงพฤติกรรมนั้นๆ ให้มันจริงจังแข็งขัน ให้มันได้ผลตามวัตถุประสงค์ นี่คือ เข้าไปไปสู่แดนของจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องขององค์มรรคต่อไปอีก ๓ ข้อ

ชีวิตที่ดำเนินไป ตัวทำงานอยู่ในใจ จัดการมันให้ดี

ค. หมวดจิต หรือสมาธิ

แดนสุดท้าย จิตใจเป็นฐานอยู่ภายใน เป็นที่ทำงานขององค์มรรค ที่เป็นตัวขับเคลื่อน ผลักดัน เป็นตัวเอื้อตัวหนุนตัวเสริม ตัวทำให้มันคง ถ้าพฤติกรรมไม่มีจิตใจเป็นฐาน ไม่มีตัวทำงานในใจมาขับเคลื่อน มันก็ไม่ดำเนินไป ถ้าดำเนินไปแล้ว ก็ไม่มันคง ไม่จริงจัง อาจไม่สำเร็จ หรือไม่ได้ผลดี เช่น จะประพฤติความดี ก็ขาดกำลังที่จะเดินหน้าไป องค์ประกอบที่เป็นตัวทำงานด้านจิตใจนั้นมากมาย แต่ตัวยืนโรงที่เป็นหลักเป็นแกนในการทำงาน ก็คือ ๓ ตัวที่เคยพูดไปแล้ว และจะพูดตามระบบการทำงานของมัน ต่อไปนี้

๖. ตัวทำงานยืนโรงตัวแรกในจิตใจ ก็คือแรงขับเคลื่อน ผลักดัน เดินหน้า เรียกว่า “วายามะ” คือความพยายาม หรือ “วิริยะ” คือความแกล้วกล้าพากเพียร แรงขับเคลื่อนรุดหน้านี้สำคัญมาก ตั้งแต่จะเริ่มต้น แม้แต่จะเคลื่อนไหว ถ้าไม่มีความเพียรขึ้นมา คนก็ไม่ขยับเขยื้อน ได้แต่อยู่นิ่งเฉย ความเพียรแกล้วกล้าเป็นตัวที่ทำให้ขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวเดินหน้าไปได้ ขอให้สังเกตว่า ในความเพียรนั้น มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือความเข้มแข็งแกล้วกล้าที่ทำให้เดินหน้าก้าวไป ซึ่งทำให้ไม่เกียจคร้าน ไม่เฉื่อยชา

เราจะมีพฤติกรรม ไม่ว่าทางกาย หรือทางวาจา ก็ต้องมีวิริยะ คือความเพียรแกล้วกล้าเดินหน้าไปนี้ ถ้ามีความเพียรมาก ก็จะมีแรงขับเคลื่อนมาก ทั้งในการคิด การพูด การทำการทางกาย พาบรรดาพฤติกรรมทั้งหลาย ให้มีกำลังแรงเดินหน้ารุดไป ความเพียรพยายามยิ่งมาก ก็ยิ่งมีแรงขับเคลื่อนเดินหน้าก้าวไปได้มาก เพราะฉะนั้น ความเพียรนี้ จึงคู่กันกับความก้าวหน้า และจึงทำให้เกิดความสำเร็จ

แต่ความพยายาม ความแกล้วกล้าพากเพียรเดินหน้าไปนี้ จะเป็นการก้าวเดินหน้าไป
ในมรรค ก็ต้องเป็นความเพียรพยายามก้าวหน้าไปในการคิด การพัฒนาความรู้ การ
ดำเนินพฤติกรรมพูดจา และทำการที่ดั่งามถูกต้อง เกื้อกูล เป็นคุณ เป็นประโยชน์ ถ้าเพียร
พยายามได้อย่างนั้น ก็เรียกว่าเป็น **สัมมาพยายามะ**

ความเพียรที่จะเป็นสัมมา ก็ย่อมมีลักษณะ มีแนวทาง มีเป้าหมายตามแบบของมัน อันนี้ก็ดู
ได้ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสให้ไว้ ที่เรียกว่าเป็นความเพียรชอบ เป็นความพยายามชอบ เป็น
สัมมาพยายามะ ก็คือความเพียรที่เป็น **สัมมัปปธาน ๔** ดังนี้

๑. ความเพียรในการระวังป้องกันบาปอกุศล ที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดมีขึ้น เรียกว่า
สังวรปธาน พูดสั้นๆ ว่า **เพียรระวัง** (เพียรกัน)
๒. ความเพียรในการละขจัดบาปอกุศล ที่เกิดขึ้นแล้ว ให้หายหมดไป เรียกว่า
ปหานปธาน พูดสั้นๆ ว่า **เพียรละขจัด** (เพียรแก้)
๓. ความเพียรในการเจริญกุศล ที่ยังไม่เกิดยังไม่มี ให้เกิดมีให้เป็นขึ้นมา เรียกว่า
ภาวนापธาน พูดสั้นๆ ว่า **เพียรเจริญ** (เพียรก่อ)
๔. ความเพียรในการอนุรักษกุศล ที่เกิดมีที่เป็นแล้ว ให้เพิ่มพูนเต็มพินุลย์ เรียกว่า
อนุรักษปธาน พูดสั้นๆ ว่า **เพียรอนุรักษ** (เพียรถือ)

อันนี้สำคัญมาก ตั้งแต่ในจิตใจของเราเริ่มต้นก็ต้องระวังดูแลป้องกัน บาปความชั่วร้าย
อกุศล สิ่งเสียหายไม่ดีไม่งาม ที่ยังไม่เกิดไม่มี ไม่ให้มันเกิด ไม่ให้มันมีขึ้นมา แล้วกว้างออกไปในสังคม
ความชั่วร้าย เรื่องเสียหาย สภาพเสื่อมโทรม สิ่งที่เป็นโทษทั้งหลาย ก็ต้องพยายามระวัง ควบคุม ดูแล
ป้องกัน ไม่ให้มันเกิดขึ้น นี่คือข้อ ๑ **เพียรสังวร**

ต่อไป ความเลวร้าย ความไม่ดีไม่งาม ความชั่ว เรื่องเสียหายในสังคม ก็ตาม บาปอกุศลในใจ ก็
ตาม ที่เกิดมีขึ้นแล้ว ก็ต้องพยายามแก้ไขกำจัดเสีย นี่คือข้อ ๒ **เพียรปหาน**

นี่ต่อไปด้านบวกบ้าง คือ เพียรสร้างสรรค์ ต้องเอาใจใส่ ไม่ประมาท สำรวจตรวจดูอยู่เรื่อย
ว่า กุศลธรรม สิ่งดีงาม ความเจริญอะไร ที่ยังไม่เกิดไม่มี ก็สร้างสรรค์ขึ้นมา ทำให้มันเกิดมันมีขึ้น นี่
เป็นความเพียรในการสร้างสรรค์ เป็นข้อ ๓ **เพียรภาวนา**

สุดท้าย กุศลที่เกิดที่มีขึ้นแล้ว เป็นความดีงามความเจริญ เป็นอริยธรรมในตัวคน เป็นอารย
ธรรมในสังคม ก็พยายามรักษาไว้ ให้คงอยู่ได้ยั่งยืน และพัฒนาให้งอกงามเจริญยิ่งขึ้นไปให้บริบูรณ์
และไพบุลย์ นี่เป็นข้อ ๔ **เพียรอนุรักษ** (เพียรอนุรักษ ก็ได้)

ผู้ปกครองบ้านเมือง ตลอดจนนักบริหารทั้งหลาย ต้องใช้ความเพียรสี่นี้เป็นหลัก มิใช่แค่จะ
สร้างความเจริญเท่านั้น แต่ต้องเพียรพยายามที่จะรักษาความเจริญที่ได้ก้าวหน้ามาแล้วไว้ และทำให้
เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปอีกด้วย อันนี้ก็อยู่ในหลักความไม่ประมาท จะเห็นว่า คนเรานี่ พยายามสร้าง
ความดีงามความเจริญขึ้นมา แต่พออะไรๆ มันดีขึ้นมาแล้ว หลายคนก็จะตกลงไปในความประมาท
มัวแต่เพลินกระหยิ่มใจแล้วปล่อยให้ความดีงามความเจริญนั้นเสื่อมไป และไม่เดินหน้าต่อ ท่านจึง
กำชับด้วยข้อสุดท้าย โดยบอกว่า ไม่ใช่แค่ทำขึ้นมาได้เท่านั้นนะ แต่จะต้องคอยตามรักษา และก็ไม่ใช่
แค่รักษาเท่านั้นนะ แต่จะต้องทำให้เจริญงอกงามสืบต่อไป ให้ใหญ่โต คือยิ่งขึ้นไป ให้บริบูรณ์ คือเต็ม
เปี่ยม แล้วก็ไพบุลย์ พรั่งพร้อมทั่วถึงกันทั้งหมดเลยทีเดียว

ตามที่ว่านี้ ในข้อเพียรอนุรักษ์นั้น จึงต้องย้ำไว้ว่า อนุรักษ์นี้ ไม่ใช่แค่รักษา แต่หมายถึงว่า ทำให้มันเจริญต่อเนื่องไป แล้วก็ยิ่งขึ้นไป แล้วก็เต็มบริบูรณ์ไปพลูดยังยืนสืบต่อไป

เป็นอันว่า ๔ ข้อนะ จะเพียรอะไรที่ถูกต้องก็ดี ก็เพียรไป แต่ให้มันเข้าแนวนี้จนครบทั้ง ๔ รายการ เอาเป็นมาตรฐานกันเลย เพียรสังวร เพียรปราบ เพียรภาวนา และเพียรอนุรักษ์

เอาละ นี่เป็นหลักสำคัญ ที่เกิดขึ้นได้ในใจ จะเพียรได้ ก็คือใจต้องเข้มแข็ง มีใจสู้ แก้วกล้า ไม่ท้อถอย เมื่อทำได้อย่างที่ว่านี้ ก็เป็น **สัมมาพยายามะ** คือความพยายามชอบ ซึ่งจะมาเป็นตัวหนุนนำขับเคลื่อนพฤติกรรมทางวาจา และทางกาย ให้เดินหน้าไปสู่ความสำเร็จ

๗. ตัวทำงานในใจสำคัญ ที่เป็นตัวตั้งหลักให้แก่ทุกอย่าง คือ **สติ** ที่แปลงง่ายๆ ว่า ความระลึกรู้ ความนึกได้ ดังว่าแล้ว สติเป็นธรรม ที่เป็นตัวทำงานของจิตใจ ทำให้ใจอยู่กับตัว ไม่ใจลอย ไม่ลืม ไม่เผลอ ตื่นพร้อมอยู่ จึงตั้งหลักดูอยู่ และทันต่อสถานการณ์ แล้วก็จับเรื่องจับงานไว้ให้ ธรรมข้ออื่นทำงานได้ เช่น สตินึกไว้ ระลึกรู้ไว้ จับเรื่องนั้นๆ สิ่งนั้นๆ ไว้ ปัญญาจึงทำงานเช่น พิจารณาตรวจตราดูเข้าใจเรื่องนั้นๆ สิ่งนั้นๆ ได้ ยิ่งสติดี ปัญญาก็ยิ่งรู้เห็นละเอียดชัดเจน

ขอให้ดูธรรมที่เป็นตัวทำงานในข้อก่อนนี้ (๖.) คือความเพียรพยายาม ถ้าไม่มีสติ ความเพียรก็เหลวไหล ไม่อยู่กับเรื่อง ไม่อยู่กับงาน แทนที่จะทำงานได้งาน ก็กลายเป็นวุ่นวาย ทำไม่ถูกจุดไม่ถูกที่ ไม่รู้จังหวะ ไม่ทันเหตุการณ์ ไม่เข้ากับสถานการณ์ จึงต้องมีสติจับจุดและตั้งหลักให้ สตินั้นให้ใจตื่นอยู่ทันต่อทุกอย่างที่เกี่ยวข้อง เหมือนกับคอยสำรวจตรวจตราตามดูอยู่ คอยระลึกรู้คอยนึกว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นเป็นไป อะไรจะส่งผลกระทบในทางบวกทางลบ ในทางร้ายหรือในทางดี ตรงไหนจะติดขัด อะไรจะเป็นอุปสรรค จังหวะเหมาะโอกาสดีอยู่ ตอนไหนตรงไหน จะตรงไปจะช้าจะเร็วจะหลบอย่างไร ฯลฯ นี่คือช่วยให้ความเพียรรอดหน้าไปได้เต็มเร็วแรงอย่างรวดเร็วและราบรื่น สู่ความสำเร็จ

จะสังเกตได้ว่า ในการทำงานของสติที่นึกไว้ระลึกรู้ได้นั้น มีธรรมที่เป็นตัวทำงานเข้าคู่พร้อมไปด้วย ธรรมนั้นคือปัญญาความรู้เข้าใจมองเห็นสว่างในใจ สตินี้กระลึกรู้จะเจอจับอะไรปั๊บ ปัญญาก็รู้ทันนั้นปั๊บว่าคืออะไรเป็นอย่างไรจะเอาอย่างไร ปัญญาที่รู้สว่างเฉพาะกิจเข้าคู่กับสตินี้ เรียกว่าสัมปชัญญะ

ที่ว่ามานี้คือการทำงานของจิตใจที่ดำเนินชีวิตไปอย่างถูกต้อง คือมีสติเป็นหลักตั้งตัวได้ มีความเพียรเดินหน้าไป โดยมีสัมปชัญญะรู้พร้อมทั่วทัน ใจโล่งเป็นอิสระ ไม่ถูกบงกด้วย อภิชฌา ไม่ถูกกลบด้วยโทมนัส กับอะไรๆ ในที่ไหนๆ มีสติได้อย่างนี้ เรียกได้ว่าเป็น **สัมมาสติ**

สัมมาสตินั้นทำงานในชีวิตของเราเอง ได้แก่ **สติปฏิฐาน** ซึ่งเป็นคำที่มีอธิบายหลายนัย แปลเป็นไทยยากหน่อย พุทโธให้ง่ายสักนิดว่า สติปฏิฐาน คือการมีสติประจำดูแลอยู่ หมายความว่าระลึกรู้ถึงรู้ทันต่อสภาวะอาการความเป็นไปในชีวิตจิตกายของตนและในการเป็นอยู่ดำเนินชีวิต ตั้งแต่การเคลื่อนไหวต่างๆ สภาพเนื้อตัวของร่างกายจิตใจความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนเรื่องราวและสภาวะที่มีอยู่ เป็นไปในความรู้ความคิดนั้นๆ นอกจากเป็นการตื่นตัวรู้ทันทั่วรอบในการดำเนินชีวิตแล้ว ก็เป็นการคุมทุกอย่างให้อยู่ในความถูกต้องเหมาะสม และพร้อมที่จะปรับแก้ทุกอย่างให้เข้าที่เข้าทางได้ทันการ ให้ทุกอย่างถูกต้องเหมาะสมควรไม่เกิดข้อเสียหาย และได้ปัญญาที่พัฒนายิ่งขึ้นไป จัดเป็น **สติปฏิฐาน ๔** คือ

- ๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติประจำออยู่ตามดูรู้ทันกาย
- ๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติประจำออยู่ตามดูรู้ทันเวทนา
- ๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติประจำออยู่ตามดูรู้ทันจิต
- ๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติประจำออยู่ตามดูรู้ทันธรรม (เรื่องราวในใจ)

ตามดูรู้ทัน นี่คือ สติ ซึ่งมีสัมปชัญญะมาด้วย โดยมีวิริยะพาดำเนินไป เป็นการพูดรวมๆ กันไปเลย เป็นอันว่าสภาพชีวิตจิตกายของเรา ความคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ที่เป็นไปในจิตใจ เป็นอย่างไร เราดูรู้ทันทั้งหมด พร้อมทั้งคุมไว้ไม่ให้ฝ่ายร้ายเกิดมี โดยเฉพาะกันทุกซั้ววันนอกทาง ให้มีแต่ฝ่ายดีขึ้นมา ให้สภาพที่มีที่เป็นไป อยู่ในทางที่เกื้อหนุน เป็นคุณเป็นประโยชน์ ส่งเสริมปัญญา เป็นอันว่ามีสติที่ใช้ได้ถูกต้องเต็มคุณค่า ชีวิตออกโรงมาดำเนินไปในโลกได้อย่างดี เป็น สัมมาสติ ที่นี้ต่อไป ก็ข้อสุดท้าย

๘. ตัวทำงานของใจที่สำคัญ ซึ่งเป็นที่ตั้งรองรับรวมไว้ซึ่งธรรมทั้งหลาย คือ **สมาธิ** ความมันแน่วของจิตใจ การมีจิตที่สงบนิ่งอยู่กับสิ่งที่ต้องการ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พรั่น ไม่ส่าย ไม่วอกแวก ทำให้สิ่งในเป้าหมายไม่อาจคลาดไปได้ ทรงตัวมันคง เรียบรื่น เดินหน้าไปอย่างสม่ำเสมอ ทำให้การทำงาน การดำเนินพฤติกรรม ทุกอย่าง ได้ผลดี ไม่มีอะไรเข้ามาขวางได้ ปิดช่องทางร้าย กันสิ่งที่จะทำให้เกิดความเสียหายออกไป เดินหน้าสนิทแน่วสู่จุดหมาย เป็นคุณสมบัติที่ขาดไม่ได้ของจิตใจ สมาธินี้ซึ่งเหมาะที่สุดที่จะใช้งานอย่างถูกต้องในการพัฒนาปัญญา เรียกว่าเป็น **สัมมาสมาธิ**

พอถึงข้อสัมมาสมาธิ ก็ครบชุดสุดท้าย ๓ ตัวของจิตใจ ที่เป็นหมวดสมาธิ มีวิริยะ ความเพียร ที่เป็นสัมมาวายามะ มีสติ ที่เป็นสัมมาสติ แล้วก็มีสมาธิ ที่เป็น สัมมาสมาธิ เหล่านี้สำคัญมาก เป็นตัวทำงานยี่นหลักฐุโรง โดยมีคุณสมบัติอื่นๆ ที่เอามาใช้ประกอบหรือจำเพาะกิจตามควรแก่กรณี เมื่อพร้อมแล้ว ก็เดินหน้าไปในมรรคาของชีวิตที่พัฒนาได้อย่างดีเลิศ

วันนี้ พุดกันมาในเรื่องมรรค ก็ครบองค์มรรคทั้ง ๘ แล้ว ก็จบละนะ

ในมรรคมีองค์ ๘ ประการนั้น ๒ องค์แรกเป็นเรื่อง**ปัญญา** ได้แก่ **สัมมาทิฐิ** ความเชื่อ ความเห็น ความเข้าใจ การยึดถือหลักการที่ถูกต้อง เป็นไปเพื่อความดีงาม มีเหตุผล สอดคล้องกับความเป็นจริง ที่จะให้เดินหน้าไปหาความจริงแท้ได้

แล้วองค์ที่สอง คือ **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริ ความตั้งจิตคิดมุ่งหมายต่างๆ ที่เป็นไปในทางของการพัฒนาชีวิต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ โดยปราศจากความมุ่งหมายในทางของความเห็นแก่ตัว ให้เป็น**เนกขัมมสังกัปปะ** และไม่เป็นไปด้วยความมุ่งร้าย เคียดแค้นชิงชัง แต่ให้เป็น **อัพยาบาทสังกัปปะ** แล้วก็ไม่เป็นไปในทางของการเบียดเบียน ช่มเหง รังแกใครๆ แต่ให้เป็น **อวิหิงสาสังกัปปะ** ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของความรู้-ความคิด เป็นด้านปัญญา เป็นฐานตั้งต้น

ต่อไปก็ออกสู่วุฒิกรรม ซึ่งเป็นเรื่องของ**ศีล** ๓ ข้อ คือให้เป็นพฤติกรรมการแสดงออกทางวาจา ที่เป็น **สัมมาวาจา** ปลอดภัยจากคำพูดที่เท็จ โกหกหลอกลวง ไม่เป็น**มุสาวาท** แล้วก็เป็นอย่างที่ไม่ส่อเสียดยุยงก่อความแตกแยก ไม่เป็น **ปิสฺสูณาวาจา** แต่เป็นวาจาสมานสามัคคี แล้วก็เป็นอย่างที่ไม่หยาบคาย เรียกว่าไม่เป็น **ฝุสฺสวาจา** แต่เป็นวาจาที่สุภาพ อ่อนโยน น่าฟัง แล้วก็เป็นอย่างที่ไม่เพ้อเจ้อ ไม่พลาถ ไม่เหลวไหล ไม่ไร้สาระ ไม่เป็น **สัมผฺปัปฺปาปะ** แต่เป็นวาจาที่มีเหตุผล ประกอบด้วยประโยชน์ พุดถูกกาลถูกเวลา พุดพอเหมาะพอดี นี่คือ**สัมมาวาจา**

ต่อไปก็ด้านกาย ให้เป็น **สัมมากัมมันตะ** คือเป็นการกระทำ เป็นพฤติกรรม เป็นกิจกรรม ที่ไม่ละเมิด ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายคนอื่นในทางชีวิตร่างกาย เรียกว่าไม่เป็น **ปาณาติบาต** จากนั้น สอง ไม่มีพฤติกรรมที่ละเมิดเบียดเบียนผู้อื่นในทางทรัพย์สินเงินทองเครื่องเลี้ยงชีพของเขา ไม่เป็น **อทินนาทาน** แล้วก็สาม ไม่เป็นการละเมิดเบียดเบียนผู้อื่นในเรื่องคุ้มครองของรักของหวงแหนของเขา ไม่เป็น **กาเมสุมิฉฉาจาร**

ไม่ละเมิดสามอย่างนี้ แต่ทำการทั้งหลายที่เป็นไปในทางของการพัฒนาสร้างสรรค์

ด้านพฤติกรรม กิจกรรม งานการ ยังไม่จบ อีกข้อหนึ่งซึ่งสำคัญ คือ **สัมมาอาชีวะ** ได้แก่การหาเลี้ยงชีพ ประกอบอาชีพ ในทางที่ไม่เป็นการเบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ไม่ทำร้ายสังคม แต่ให้เป็นอาชีพที่ช่วยแก้ปัญหาของชีวิตและสังคม ที่เป็นการสร้างสรรค์ ทำให้เกิดประโยชน์สุข แล้วก็ เป็นอาชีพที่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิต ที่จะใช้อาชีพนั้นเป็นแดนพัฒนาชีวิตของตนเอง ตกกลงว่า ถึงนี้ จบหมวดศีล คือ **สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ**

ต่อไป หมวดสุดท้าย เป็นเรื่องของ**จิตใจ** ที่เป็นฐาน เป็นตัวทำงานอยู่ข้างใน เป็นแรงเป็นพลังขับเคลื่อน ตั้งหลักไว้ และดำเนินเดินหน้าไปอย่างสนิทแน่ว

เริ่มด้วยมีจิตใจที่พร้อมด้วย วายามะ หรือวิริยะ มีความเพียรที่ถูกต้อง เพียรทั้งในแง่ป้องกันความชั่วร้ายเสียหาย เพียรกำจัดแก้ไข เพียรในการสร้างสรรค์ความดีงาม แล้วก็เพียรในการบำรุงรักษาความดีงาม ให้งอกงามจำเริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูรณ์ เป็นความเพียร ๔ สถาน เรียกว่า **สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนาปธาน และอนุรักษนาปธาน** รวมครบความเพียรสี่สถานนี้ เป็น **สัมมาวายามะ**

ไม่ใช่มีแต่ความเพียรถูกต้องเป็นสัมมาวายามะ แต่ในจิตใจนี้ ต้องมีสติตื่นตัวตั้งหลักและกำกับการด้วย นี่คือตื่นตัวทันต่อเหตุการณ์และสถานการณ์ จับยกเอาทุกสิ่งทุกอย่างทุกการณ ที่เกิดขึ้นเป็นไป ที่จะส่งผลกระทบในทางดีทางร้าย ภายในต่อชีวิต ภายนอกต่อสังคม ส่งให้ปัญญาพิจารณาตรองตรวจวินิจฉัย เพื่อจะได้แก้ไขป้องกัน ทำขึ้นมาและส่งเสริมไปตามเหตุตามผลด้วยปัญญา ก็เป็น **สัมมาสติ**

แล้วสุดท้ายก็ถึงฐานที่ตั้งเป็นประธาน คือสมาธิ เป็นภาวะเข้าที่อยู่ตัวของจิตใจนั่นเอง คือมีจิตใจที่สงบ มั่นคง มุ่งแนวมุ่งแน่ ต่อสิ่งที่ทำ ไม่วอกแวก ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พรั่น ไม่ส่าย ทำให้มีความเรียบรื่น สม่่าเสมอ และเดินหน้าไปได้อย่างดี ในทางที่ประสงค์ไปสู่จุดหมาย เรียกว่าเป็น **สัมมาสมาธิ**

เป็นอันว่าจบด้านจิต ได้อีก ๓ อย่าง คือ **สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ** ก็ครบองค์ ๘ ประการ จึงเป็น**มรรค** คือทางดำเนินชีวิตที่ดีงามถูกต้อง ถือว่าวันนี้จบเรื่องมรรคมืดองค์ ๘ แล้ว

ตอนที่

๔๖

ทางชีวิตดีงามมีอยู่ก็ดีแล้ว แต่คนที่ยังอยู่นอกทางเล่า ทำอย่างไรจะให้เขาเข้ามาเดิน

ถึงเรื่องจะจริง แต่จะพูด ต้องรู้จักกาล

มาคุยกันเรื่องแทรกนิตหน้อย ที่ท่านสุรเดชถามเกี่ยวกับวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัส ความจริงเรื่องนี้ไปเกี่ยวกับหลักการที่เรียกว่า “วิภาษวาท” ไม่ใช่อยู่ในเรื่องสัมมาวาจาโดยตรง เพราะวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัส ก็ย่อมเป็นสัมมาวาจาอยู่แล้ว แต่ในเรื่องนี้ มีหลักการพิเศษขึ้นมา

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีตรัสเรื่องราวต่างๆ โดยเฉพาะหลักการสำคัญอันหนึ่งก็คือ วิภาษวาท ซึ่งเป็นหลักใหญ่ของการพูดจา ไม่ว่าจะเป็นการตอบปัญหา ก็ตาม การอธิบายเรื่องราวต่างๆ ก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงใช้วิภาษวาทอยู่เสมอ จนกระทั่งบางทีก็เรียกพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็นวิภาษวาทิ และเรียกคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าเป็นวิภาษวาท

วิภาษวาท แปลว่า แยกแยะกล่าว หรือพูดแยกแยะ นี่คือ เพื่อให้เกิดความถูกต้องชัดเจน เรื่องบางอย่างนั้น จะพูดว่าเป็นอย่างไรลงไปข้างเดียวส่วนเดียวไม่ได้ เราต้องพูดให้ตรงตามความเป็นจริงครบทุกแง่ทุกด้าน ให้ครบให้เต็มตามที่มันเป็น

ยกตัวอย่างเช่น จะพูดว่าอะไรดีอะไรชั่ว คนไหนจะไปบอกว่านั้นดีนี้เลวลงไปอย่างเดียวเด็ดขาด ก็อาจจะไม่ตรงตามความเป็นจริง เพราะแต่ละสิ่งแต่ละอย่างต่างก็มีแง่ดีแง่เสียของมัน เพราะฉะนั้น ถ้าจะพูดให้ตรงแท้ ก็ต้องแยกแยะพูด บอกว่า ดีในแง่นี้ หย่อนในแง่ นั้น ในการตอบคำถามก็อย่างนั้นแหละ คำถามบางอย่างจะตอบเด็ดขาดลงไปอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีการแยกแยะ

ตัวอย่างเช่น ถามว่า ทุกคนในที่สุดต้องตาย ใช่ไหม? อย่างนี้พอจะตอบอย่างเดียวได้ว่า ใช่ แต่ที่นี้ถามต่อไปว่า ที่ตายนั้น ทุกคนเป็นคนใช่ไหม? อย่างนี้ตอบอย่างเดียวไม่ได้แล้ว ต้องแยกแยะตอบว่า เป็นคนก็มี ไม่ใช่คนก็มี เป็นคนก็มี เป็นแพะก็มี ฯลฯ

วิภาษวาทเป็นหลักการแสดงความจริงให้ถูกต้อง มีเรื่องเป็นตัวอย่าง เป็นพระสูตรหนึ่ง ว่าด้วยวิภาษวาท คือการกล่าวแยกแยะกรณีที่ว่า วาจาอย่างใดที่พระพุทธเจ้าจะตรัส หรือไม่ตรัส เรื่องนี้สำคัญ เป็นพระสูตรหนึ่งเลย

ในพระสูตรนี้มีเรื่องว่า เจ้าชายองค์หนึ่ง นามว่าอภัย เรียกเต็มๆ ว่า อภัยราชกุมาร เป็นสาวกของนิครนถ์ อยู่มาวันหนึ่ง ท่านนิครนถนาฎบุตร นี้ก็อย่างไรขึ้นมาไม่ทราบ ก็บอกกับอภัยราชกุมารลูกศิษย์ ว่า นี้ ท่านลองไปหาพระสมณโคดม แล้วก็ไปยกวาทะเสียเลย

“ยกวาทะ” นี้หมายความว่า ไปถามปัญหา หรือไปพูด ด้วยวิธีการที่จะทำให้พระพุทธเจ้านั้น เรียกว่าทรงเสียท่า ว่านั่นเถอะ พูดภาษาชาวบ้านว่า ให้หมดทางไป ตัน แล้วก็แพ้ การไปได้คารมแล้ว ยกวาทะได้ ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งแพ้ ในสมัยนั้นถือเป็นเรื่องสำคัญมาก แสดงถึงสติปัญญา ว่าฝ่ายนี้เก่งกว่า มีสติปัญญาเหนือกว่า

ท่านนิครนถนาฎบุตรก็ล้าทับว่า อันนี้ ถ้าท่านทำได้นะ ท่านจะมีชื่อเสียงดังมาก เพราะว่าพระสมณโคดมนี้ เป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือมากอยู่แล้ว เมื่อท่านเอาชนะได้ ท่านก็ยิ่งเก่งใหญ่

แล้วนิครนถนาฎบุตรก็บอกวิธีให้ว่า เอาอย่างนี้ ท่านไปถามพระสมณโคดมว่า วาจาไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่นนั้น พระสมณโคดมพูดใหม่ ถ้าพระสมณโคดมตอบว่าพูด ก็เสียท่าแล้ว ท่านก็บอกได้เลยว่า พระสมณโคดมก็ไม่ต่างอะไรกับชาวบ้านทั้งหลาย ชาวบ้านเขาก็พูดวาจาที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น แต่ที่นี้ ถ้าพระสมณโคดมตอบว่าไม่พูด ท่านก็ยกวาทะได้อีก บอกว่า อ้าว ก็พระสมณโคดมเคยพูดถึงพระเทวทัต ว่าเพราะทำกรรมชั่ว พระเทวทัตจะต้องไปนรก วาจาอย่างนี้พระเทวทัตก็ไม่ชอบ แต่พระสมณโคดมได้พูดไปแล้ว นี่คือ พระสมณโคดมไปไม่ได้ทั้งสองทาง

คำถามอย่างนี้นิครนถบอกลี เรียกว่า “อุกโตโกฏิกปัญหา” คือเป็นปัญหาหรือคำถามสองเงื่อน จะตอบข้างไหน ก็ผิดทั้งนั้น

คราวนั้น อภัยราชกุมารเชื่อตามนิครนถนาฎบุตร วันหนึ่งได้โอกาส ก็ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ไปถึงเย็นเกินไป พิจารณาดูเวลาดูท่าว่าจะไม่เหมาะ ก็เลยเอาอย่างนี้ดีกว่า เรานิมนต์ให้พระสมณโคดมไปฉันที่บ้านพຽນนี้ แล้วค่อยจัดการที่นั่น ก็เลยนิมนต์ว่า ขอให้ท่านพระสมณโคดมโปรดไปรับภัตตาหารที่บ้านพຽນนี้ ๔ รูป พระพุทธเจ้าก็เสด็จไป และราชกุมารก็ได้ถวายภัตตาหาร จนเสร็จการ

ครั้นแล้ว อภัยราชกุมารก็อย่างที่ว่าแล้ว ได้ทูลถามปัญหาว่า ถ้อยคำไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนอื่นนี้ พระองค์ตรัสใหม่ พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า เรื่องนี้เราไม่ตอบเด็ดขาดลงไปอย่างเดียว

พอพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ อภัยราชกุมารก็คิดว่า เสร็จแล้วเรา หมดท่าแล้วเราคราวนี้ นี่ถ้าพระพุทธเจ้าตรัสออกมาว่า พูด หรือไม่พูด อย่างนี้ อภัยราชกุมารก็ได้ทีเลย แต่ที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสอย่างนั้น แต่ตรัสว่า เรื่องนี้เราไม่กล่าวลงไปอย่างใดอย่างหนึ่งเด็ดขาดข้างเดียว เมื่ออภัยราชกุมารได้ฟังอย่างนี้ ก็ใจตก บอกตัวเองว่าเสร็จแล้วเรา เสร็จแล้วอาจารย์ของเรา เหล่านิครนถแยะแล้ว ก็อุทานออกมา พระพุทธเจ้าก็จึงตรัสถามว่า อ้าว เป็นอย่างไรละ อภัยราชกุมารก็เลยทูลเล่าให้ฟังว่าเรื่องเป็นอย่างไรๆ คือท่านนิครนถ-นาฎบุตรบอกให้มาถามอย่างนั้น โดยนีกว่าจะได้ยกวาทะพระสมณโคดมเสียเลย

ตามคำที่นิครนถนาฎบุตรบอกมานั้น ถ้าพระสมณโคดมตอบว่าตรัส หรือตอบว่าไม่ตรัสก็ตาม ก็เป็นอันว่าพระสมณโคดมไปไม่ได้ทั้งสองทาง ผิดหมด แล้วก็เจอภาวะที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออก เหมือนกับมีตะขอเหล็กเข้าไปสับที่คอ จะกลืนก็ไม่ได้ คายก็ไม่ได้

เมื่ออภัยราชกุมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามอภัยราชกุมารบ้าง พอดีว่ามีเด็กคนหนึ่ง เป็นเด็กอ่อน ตัวเล็กๆ มาอนอนอยู่บนตักของอภัยราชกุมาร

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า นี่ ถ้าเด็กอ่อนนี้เกิดหยิบเอาอะไร เป็นไม้ หรือเป็นก้อนหินก้อนกรวด เล็กๆ ใส่ปากกลืนเข้าไปแล้ว ไปติดคออยู่ที่นี่ ท่านจะทำอย่างไร อภัยราชกุมารก็กราบทูลว่า ก็ต้องเอา ออกสิ ถ้าเอาออกยาก ก็ต้องล้วงต้องควักเอาออก ถึงแม้จะมีเลือดไหลบ้าง ก็ต้องทำ และที่ทำอย่าง นั้น ไม่ใช่ว่าจะคิดร้ายอะไรต่อเด็กนั้นเลย แต่ด้วยเมตตา ด้วยความกรุณาต่อเด็ก จึงต้องทำอย่างนั้น แม้เด็กจะต้องเจ็บ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า นี่ก็เหมือนกัน เราจะพูดวาจาอะไร ก็ด้วยปรารถนาดีต่อคน นั้น แต่บางทีก็ต้องพูดคำที่เขาเจ็บไม่ชอบใจบ้างเหมือนกัน

แต่ที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้น พระองค์ไม่ได้ตรัสลงไปทีเดียวอย่างนี้ พระองค์ตรัสแยกแยะไว้ นำมาเรียงได้ ดังนี้

๑. วาจาที่ไม่จริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขา พระองค์ไม่ตรัส
๒. วาจาที่จริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขา พระองค์ก็ไม่ตรัส
๓. วาจาที่จริง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขา พระองค์รู้จักกาลที่จะตรัส

นี่นะ ตรงนี้มีว่า “รู้จักกาล” ไม่ใช่ตรัสไปเรื่อย ต้องรู้จักกาล คือต้องเลือกเวลาที่จะตรัส นี่คือ บางทีก็ตรัส แต่ต้องให้ถูกกาลถูกเวลาด้วย ข้อนี้สำคัญนะ คำว่า “รู้จักกาล”

เอาละ ได้อันหนึ่งแล้วนะ จากสามกรณี ได้อันหนึ่งแล้ว คืออันที่ว่ารู้จักกาลที่จะตรัส ไม่ใช่อยู่ๆ ก็ตรัส อันที่ว่าตรัสลงไปทันทีเลยนั้น ไม่มี ต้องรู้จักกาลที่จะตรัส ได้แก่วาจาที่จริง เป็นประโยชน์ แม้ไม่ เป็นที่ชอบใจ ต่อไปอีก

๔. วาจาที่ไม่จริง ไม่เป็นประโยชน์ เป็นที่ชอบใจของเขา พระองค์ไม่ตรัส
๕. วาจาที่จริง ไม่เป็นประโยชน์ เป็นที่ชอบใจของเขา พระองค์ก็ไม่ตรัส
๖. วาจาที่จริง เป็นประโยชน์ เป็นที่ชอบใจของเขา พระองค์รู้จักกาลที่จะตรัส

สามข้อนี้ดีหมดเลยนะ จริง เป็นประโยชน์ เป็นที่ชอบใจของเขา พระองค์ก็รู้จักกาลที่จะตรัส คือไม่ตรัสเรื่อยไป ต้องรู้จักกาล เป็นอันว่าจบ มีหกข้อ

เป็นอันได้ความว่า บางครั้ง วาจาที่เขาไม่ชอบใจ แต่มันเป็นความจริงและเป็นประโยชน์ พระองค์ก็รู้จักเวลาที่จะตรัส โดยรอเวลา หรือตรัสให้เหมาะกับกาละนั้นๆ ที่ทำอย่างนี้ ก็ด้วยหวัง ประโยชน์แก่เขา ด้วยเอ็นดู ด้วยกรุณา มิใช่หวังร้าย เหมือนอย่างที่อภัยราชกุมารต้องล้วงเอาเศษไม้ เศษอิฐเศษหินออกจากคอเด็ก แม่เด็กจะเจ็บ แม่แต่เลือดไหล แต่เพื่อจะช่วยให้เด็กนั้น การตรัสอย่างนี้ ที่ ทรงแสดงวาจาที่ตรัสและไม่ตรัสอย่างนี้ เป็นตัวอย่างของวิภาษวาท ที่ว่าไปแล้ว และเป็นการตอบ ปัญหาที่เรียกว่า วิภาษพยากรณ์

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสตอบไปอย่างนี้แล้ว อภัยราชกุมารก็เลื่อมใส ด้วยเห็นในพระปรีชาญาณ ของพระพุทธเจ้า ก็ประกาศความเลื่อมใส ในพระสูตรกล่าวได้ว่า ได้ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอด ชีวิต ก็เป็นอันจบพระสูตรนี้

ที่ว่ามานี้ควรเป็นหลักในการกล่าววาจาของคนทั่วไป และเป็นวิธีตอบปัญหาด้วย เหมือน อย่างถ้ามีใครมาถามว่า พระพุทธเจ้าสอนให้สันโดษใช้ไหม? ถ้าตอบว่าใช่ ก็ผิด แสดงว่าพลาดไปแล้ว เรียกว่าเป็นเอกังสพยากรณ์ หรือเป็นเอกังสวาท เป็นการตอบผางลงไปแง่เดียวเด็ดขาด อย่างนี้ผิด

ทำไมว่าผิด เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนให้สันโดษ ก็มี สอนให้ไม่สันโดษ ก็มี อยากรู้สอนให้สันโดษ คือให้สันโดษในวัตถุเสพบารุงบำเรอ สำหรับพระก็สันโดษในปัจจุบันนี้ สอนให้ไม่สันโดษ ก็มี คือให้ไม่สันโดษในกุศลธรรม นี่เป็นตัวอย่าง เพราะฉะนั้น ถ้ามีใครมาถามปัญหา ก็ต้องรู้จักแยกแยะ แล้วก็ตอบให้ตรงความเป็นจริง พอดีกับความจริง จะพอดีได้ ก็ต้องครบทุกแง่

เอาละครับ นี่ก็ตอบท่านสุรเดชแล้ว ไม่ใช่ตอบละ แต่ท่านขอให้พูดเรื่องนี้ ก็ได้พูดไปแล้ว

พจนาน: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ไม่ๆๆๆ ต้องรู้จักเวลา ตรัสแล้วต้องให้เป็นประโยชน์แก่เขา บางที เรื่องดี ถ้าไปตรัส บางเวลา ก็ไม่เป็นประโยชน์แก่เขา จึงต้องรู้จักกาล แม้ในกรณีที่ตรัส จึงต้องเป็น กาลัญญ คือรู้จักกาลด้วย ต้องรู้จักเลือกเวลา

แล้วนอกจากนี้ ยังมีหลักเรื่องวาทะสุภาสิตด้วย มีหลักบอกว่า วาทะสุภาสิต คือวาทะที่ถือว่าพูดได้ดี กล่าวดีนั้น มีองค์ประกอบต่างๆ เช่นว่า เป็นจริง เป็นประโยชน์ มีเหตุมีผล แล้วก็สมานสามัคคี เป็นถ้อยคำสุภาพ พูดถูกกาล แล้วก็พอประมาณ อะไรต่างๆ อย่างนี้คือมีองค์ประกอบหลายอย่าง ตรัสไว้ที่โน่นบ้าง ที่นี้บ้าง

คุณสมบัติที่เป็นองค์ประกอบของการพูดที่ดี หรือวาทะสุภาสิตนี้ บางทีอาจจะแสดงไว้ไม่เท่ากัน ถ้าเรารวมไว้ได้ก็ดี แต่ตัวเกณฑ์สำคัญที่เป็นแกน ก็มีอยู่ หนึ่งละ จริง สอง เป็นประโยชน์ แต่เพื่อให้ได้ผลดีมากขึ้นไป ก็ควรรู้คุณสมบัติของวาทะเหล่านี้ไว้ให้มากที่สุด ถึงจะไม่จำเป็นต้องพูดได้ครบทุกข้อ แต่ในกรณีใดที่สามารถพูดได้ครบทุกคุณสมบัติเราก็พูดให้ได้ครบไปเลย

อย่างน้อย เมื่อรู้ว่า อ้อ... วาทะที่ดี ถ้อยคำที่ดี มีคุณสมบัติดังนี้ เราก็มาตรวจสอบการพูดของเราว่า พูดได้ดีได้ผลไหม ตามเกณฑ์ที่ว่า จริง เป็นประโยชน์ ถูกกาล เป็นคำไพเราะ อะไรต่างๆ เหล่านี้ เป็นวิธีปฏิบัติที่ว่า ทั้งถูกต้องตามธรรมด้วย แล้วก็เป็นการฝึกตนเองด้วย

ที่ว่ากันมานี้ เพราะเรื่องวาทะ ถ้อยคำที่พูดออกมานี้ เป็นเรื่องใหญ่โต โบราณก็บอกแล้วว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท แล้วยังต่อหนังสือเป็นตรี แถมต่อไปที่ตัวคนอีกว่าชั่วดีเป็นจัตวา ว่าไปนั้น แต่ที่จริง ที่ยอมรับกันนั้นบอกว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท เท่านั้น ไม่รู้ใครไปต่อเลยไปอีกว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ชั่วดีเป็นตรา เขาอย่างนั้นนะว่า ชั่วดีเป็นตรา ไม่ใช่ชั่วดีเป็นจัตวา ถ้าชั่วดีเป็นจัตวา ก็แยสิ ก็กลายเป็นว่า ชั่วดีนี่ไม่สำคัญ เป็นที่สี่ รั้งท้ายเลย เขาเป็นว่า ชั่วดีเป็นตรา

พจนาน: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

อันนี้ใครละ

พจนาน: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

อันนี้เป็นเรื่องของสุนทรภู่ ที่ไปเอาคำพังเพยเก่ามาแต่งให้เป็นกลอนแปดขึ้นมาอีกทีหนึ่ง เอาละ ขอผ่านไปนะ เรื่องนี้ แค่เป็นเรื่องแทรก

ได้มิตร กับคิดเป็น

ก็กลับมาเรื่องมรรคของเราอีก ความจริง เรื่องวาจาอะไรต่างๆ เหล่านี้ ก็ไม่พ้นไปจากมรรค เพราะมรรคเป็นหลักใหญ่ ที่คุมหมัดทั้งพฤติกรรมทางกายทางวาจา จนถึงเรื่องของจิตใจและปัญญา ที่นี้ มรรคมืองค์ ๘ นั้น เราก็พูดกันไปแล้ว เริ่มตั้งแต่ว่า มรรคนั้นเป็นทางดำเนินชีวิตที่ดั่งามถูกต้อง ซึ่งเป็นทางเดียว แต่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ

ที่พูดมาแล้วก็ทวนเสียอีกทีหนึ่งว่า วิธีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตที่ดั่งามถูกต้องเป็นสัมมาอย่างนี้ มีฐานมาจากสัมมาทิฐิ คือความรู้จักเข้าใจถูกต้องที่เป็นเชื่อเป็นฐานให้

คนเรานี่ เมื่อมีความรู้จักเข้าใจมองเห็นอะไรแค่ไหนอย่างไร ความรู้เข้าใจมองเห็นแค่นั้นอย่างนั้น ก็จับตัวเป็นทิฐิ คือเป็นการมองเห็นรู้เข้าใจ ที่เป็นปัญญาต้นทุนของเขา (ไม่ใช่ทิฐิที่มักเข้าใจกันในภาษาไทย) เรียกว่ามีทิฐิ เป็นความเชื่อ เป็นความยึดถือเป็นหลักของตัวไว้อย่างนั้น ถ้าเป็นความเชื่อ ความยึดถือหลักการที่ถูกต้อง ก็ออกมาเป็นความคิดในทางที่ถูกที่ดี แล้วออกไปเป็นการพูดการทำที่ถูกที่ดีตามไปด้วย ซึ่งเห็นได้ว่ามากันเป็นลำดับ โดยมีด้านจิตใจ คือความเพียรพยายาม สติ สมาธิ มาขับเคลื่อนดำเนินไปให้สำเร็จได้อย่างดีแค่ไหน นี่เป็นเรื่องของความสอดคล้องเป็นลำดับกันไป

เมื่อมองให้ละเอียดทั่วถึง ก็จะได้รู้ว่า ความเพียร สติ สมาธิ ไม่ใช่มาขับเคลื่อนตอนที่ความคิดออกไปเป็นพฤติกรรม เป็นการพูดการทำเท่านั้น แต่ที่จริงนั้น เมื่อคนมีความเชื่อความเห็นความเข้าใจเป็นทิฐิว่อย่างใด พอดำริคิดอะไรก็เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อกับทิฐินั้นเท่านั้นแหละ ความเพียร สติ สมาธิ ที่ว่าเป็นตัวเดินงานของจิตใจนั้น ก็เป็นตัวที่มาขับเคลื่อนการคิดนั้น มาเดินงานในการคิดนั้น ไม่ว่าจะออกต่อไปเป็นการกระทำหรือไม่

การขับเคลื่อนเดินความคิด คือในขั้นของสังกัปนี้แหละสำคัญมาก ยังไม่ต้องคิดออกไปในทางของพฤติกรรมกายวาจาหรือการคิดที่สำคัญมาก คือการคิดที่ย้อนกลับมาพัฒนาสัมมาทิฐิ ที่เป็นปัญญาต้นทุนของตนเองนั่นแหละ ให้แจ่มชัดเจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อสัมมาทิฐิพัฒนาขึ้นไปนั่นแหละ มรรคมืองค์ ๘ ทั้งหมดจึงจะเจริญดีจริง เป็นอันว่าจะต้องรู้จักเอาความเพียร สติ สมาธิ มาดำเนินเดินมรรคตั้งแต่สังกัปไปทีเดียว

ส่วนในตอนที่ยังกับคิดดำริตามความรู้เห็นทิฐิความเข้าใจความเชื่อที่อันนี้อย่างนี้ดี ที่จะแสดงออกไปเป็นพฤติกรรมทางวาจา หรือทางกายนั้น พอดำริว่าจะพูดจะทำนั้นนี้ อย่างนั้นอย่างนี้ ตัวทำงานของใจ คือความเพียรก็ออกมาเดินงานขับเคลื่อนออกสู่การปฏิบัติ คิดอย่างไร ก็พูดอย่างนั้น ก็ทำอย่างนั้น พร้อมด้วยสติ และสมาธิ มาเข้าประจำการทำงานให้เป็นไปตามที่คิดหมายนั้น อย่างที่ว่ามาข้างต้นนั้นแล้ว

สังกัปคิดขึ้นมา ความเพียรพาเดินหน้าออกไปสู่การพูดการทำ สมาธิทำให้งานมุ่งแนวไป สม่่าเสมอมั่นคงพอดี ไม่เร่งร้อนผลิผลาม โดยสติคุมไว้ให้ตรงจุดแน่ไม่เผลอไม่พลาด รวมทั้งให้อยู่ในทางในขอบเขตที่ให้เป็นสัมมาวาจา เป็นสัมมากรรมมันตะ การพูดจาทำการทั้งหลายทางกายทางวาจาจึงเป็นผลที่เกิดขึ้นในใจและถูกขับเคลื่อนด้วยตัวทำงานในจิตใจอย่างที่ว่ามา เมื่อทุกอย่างนั้นดำเนินไปด้วยดี ก็เป็นการเดินหน้าไปในมรรคนั่นเอง

ตามที่ที่ว่ามา การเดินหน้าไปในมรรคหรือของมรรคนั้น ก็มาจากทิวฏฐิคือปัญญาต้นทุนเท่าที่ตัวมี ซึ่งเป็นสัมมาทิวฏฐิ เป็นทุนเริ่มต้น คือเป็นทิวฏฐิ ความรู้เข้าใจมองเห็นเชื่อถือยึดถือหลักการที่ถูกต้อง เข้าในทางของเหตุผล เป็นจุดเริ่มให้ เพื่อว่าเมื่อมีทิวฏฐิที่ถูกต้อง มองเห็น รู้เข้าใจอย่างไร ก็จะดำริคิดหมายในแนวทางนั้น แล้วก็จะออกเป็นการพูดการทำการในแนวทางนั้นต่อไป

ที่นี้ก็ถามย้อนกลับเข้าไปว่า อ้าว.. แล้วทิวฏฐิความเชื่อความเห็นความเข้าใจการถือหลักการที่ถูกต้องนั้นจะเกิดขึ้นอย่างไร

เรายอมรับว่า ในมรรคซึ่งเป็นทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ที่สำคัญยิ่งนี้ สัมมาทิวฏฐิเป็นต้นทุนของคน เป็นฐานของมรรค เป็นจุดเริ่มต้นของมรรค ไม่ได้เถียง แต่ทำอย่างไรจึงจะมีสัมมาทิวฏฐิได้ละ สัมมาทิวฏฐิจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าจะเปรียบในทางรูปธรรมก็ว่า ทางเดินอยู่นั้น ต้องเดินในทางนั้น โดยเริ่มที่จุดตั้งต้น พอเริ่มต้นเข้าทางได้แล้ว ก็เดินหน้าไป เราก็บอกว่า เอละ ยอมรับว่าทางนั้นถูกต้อง ต้องไปเดินทางนั้น แต่คนจำนวนมากนี้ อยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ เขายังไม่รู้ไม่เห็นเลยว่าทางอยู่ที่ไหน แล้วอยู่ๆ เขาจะเข้ามาเดินในทางนี้ได้อย่างไร นี่คือคำถามประเดิมเริ่มแต่ตั้งต้น

เพราะฉะนั้น เรื่องจึงไม่จบแค่ว่าทางมีอยู่ที่นี่ ที่รู้ว่าถูกต้อง นำไปสู่จุดหมาย จึงต้องเดินไปทางนี้ แต่มีคำถามซ้อนเข้ามาว่า ทำอย่างไรจะให้คนรู้ว่ามามีทางนั้น ทำอย่างไรจะให้เขาเข้ามาสู่ทางเดินนี้ หรือว่าทำอย่างไรเขาจึงจะมีสัมมาทิวฏฐิ จะได้มาเริ่มต้นเดินทางนี้ได้ ในเรื่องนี้ ก็มีคำตอบให้ ก็มาว่า เรื่องที่เป็นคำตอบนั้นต่อไป

คำตอบนั้นบอกว่า การที่จะรู้จักทางเพื่อจะได้เข้ามาเดินนั้น มี ๒ วิธีใหญ่ คือ

หนึ่ง มีคนบอกทางให้ หรือช่วยนำช่วยพามาเข้าทาง

สอง ตัวเองนั้นแหละ รู้จักคิด รู้จักค้น รู้จักพิจารณา รู้จักสังเกต ดูโน่นดูนี้ ดูไปดูมา แยกแยะได้ในที่สุดก็รู้จักทาง รู้ว่าจะตั้งต้นที่ไหน แล้วก็สามารถมาเข้าสู่ทาง คือคิดค้นไปมา ก็เจอทางเข้าจนได้

เป็นอันว่ามี ๒ อย่าง ที่จะทำให้คนรู้ว่ามามีทาง และให้เขาเข้ามาสู่ทางนั้น

การที่มีคนอื่นบอก มาช่วยชี้ มาช่วยพาเข้าทางนั้น อันนี้เป็น **ปัจจัยภายนอก**

ส่วนการที่ตัวเองนี้ โดยลำพัง ใช้ปัญญาคิดพิจารณาดูร่องรอยอะไรต่างๆ เช่นว่า รอยคน รอยสัตว์ เครื่องหมายอะไรบางอย่าง ที่จะทำให้สังเกตได้ว่าน่าจะมีทางอยู่ตรงนั้น หรือลักษณะสถานที่ เช่นว่ามีต้นไม้มองแล้วไม่มากไม่แน่นเหมือนตรงอื่น อะไรอย่างนี้ โดยการรู้จักดู สังเกต และคิดพิจารณานั้น ก็ทำให้เขาเดินมาจนถึงจุดเริ่มต้นของทางได้สำเร็จ อย่างนี้เป็น **ปัจจัยภายใน**

ปัจจัยภายนอก เสียงบอกจากคนอื่น เรียกว่า **ปรโตโมสะ** ปรโต แปลว่า จากคนอื่น โฆสะ คือ เสียงบอก เสียงเล่า เสียงเชิญชวน เสียงโฆษณา อันนี้เป็นปัจจัยที่หนึ่ง

แล้วก็สอง ปัจจัยภายใน คือการรู้จักใส่ใจคิดพิจารณาของตนเอง เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ**

ข้อปัจจัยภายใน คือโยนิโสมนสิการนี้ มีความสำคัญยิ่งใหญ่ว่าได้บอกแล้วเมื่อกี้ว่า การขับเคลื่อนเดินความคิด ที่เป็นสัมมาสังกัปนั้นสำคัญมาก เป็นการคิดที่ย้อนกลับมาพัฒนาสัมมาทิวฏฐิที่เป็นปัญญาต้นทุนของตัวเอง ที่จะทำให้มรรคมืองค์ ๘ ทั้งหมดเจริญได้อย่างดี จึงให้รู้จักเอาตัวทำงานหลักของจิตใจ คือความเพียร สติ สมาธิ มาดำเนินเดินมรรคตั้งแต่สังกัปนี้ไปเลย

นี่คือเข้าสู่หลักการอีกหลักหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เรียกว่าปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ หมายความว่า สัมมาทิฐิจะเกิดขึ้นได้ ด้วยอาศัยปัจจัย ๒ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ปัจจัยภายนอกได้แก่ ปรโตโฆสะ เสียงบอกจากผู้อื่น แล้วก็สอง โยนิโสมนสิการ ที่ภาษาโบราณแปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย คือการรู้จักคิดรู้จักพิจารณาของตนเอง

เอาละ ได้อีกหลักการหนึ่งแล้ว ตรงนี้ เมื่อถือว่ามีมรรคสำคัญ และสัมมาทิฐิสำคัญอย่างยิ่งในมรรค ก็ต้องยอมรับความสำคัญของปัจจัยสองอย่างนี้ ในวงการพระพุทธศาสนาน่าจะเน้นกันให้มาก ไม่ใช่ว่าเริ่มมาก็เอาแต่พูดถึงมรรค แล้วก็ไม่ได้ถามกันว่า ทำอย่างไรจะเข้ามรรคได้ ทำอย่างไรจึงจะเกิดสัมมาทิฐิ โดยเฉพาะสำหรับเด็กเยาวชนนั้น ต้องเน้นจุดนี้สิ ว่าทำอย่างไรจะให้เขามีสัมมาทิฐิ

นี่คือต้องมาเริ่มกันที่ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ มองดูปัจจัยภายนอก คนอื่นที่จะมาช่วยบอกช่วยเล่า นั่น อันนี้สำคัญนัก จึงต้องเน้นความสำคัญของพ่อแม่ ต่อด้วยครูอาจารย์ ไปถึงผู้ใหญ่ทั้งหลาย แล้วก็บรรดาสื่อมวลชน ที่จะมาช่วยให้ข้อมูล นำเสนอข่าวสาร ความรู้ แนะนำชี้ทางให้ถูกต้อง หรือเป็นที่ปรึกษาที่ดี

ถ้าใครทำความช่วยเหลือหรือทำหน้าที่อย่างนี้ คือมาช่วยให้ปรโตโฆสะที่ดั่งามถูกต้อง คนนั้นจะได้ชื่อเรียกเป็นพิเศษว่า เป็นกัลยาณมิตร เริ่มต้นก็พ่อแม่แหละ จะต้องเป็นกัลยาณมิตรของลูก ช่วยให้ปรโตโฆสะที่ถูกต้อง ไม่ใช่อยู่กับเขาเรื่อยๆ เปื่อยๆ ไม่เอาใจใส่ ไม่รับผิดชอบทางปัญญา ไม่ช่วยสร้างต้นทุนชีวิตให้เขา เหมือนปล่อยให้ลูกๆ ให้เด็กๆ เร่รอนไปในทะเลน้ำ ทะเลทราย ที่แสนจะอ้างว้าง หรือปล่อยให้เขาเข้าป่าเดินดงหลงตะลอนไปเรื่อยๆ โดยไม่มีผู้นำทาง

บุคคลสำคัญผู้มีหน้าที่โดยตรง ก็คือครูอาจารย์ ต้องเป็นกัลยาณมิตรของลูกศิษย์ ถัดไปก็ผู้ใหญ่ทั้งหลายต้องเป็นกัลยาณมิตรของเด็ก ผู้นำเสนอแพร่กระจายข่าวสาร ผู้ทำงานสื่อมวลชน เป็นต้นว่าหนังสือพิมพ์ ก็ต้องให้ข่าวสารแก่มวลชนในฐานะที่ตนเป็นกัลยาณมิตรของคนทั้งหมดในสังคม โดยทำงานด้วยความรับผิดชอบ มีความปรารถนาดี หวังประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ทั่วทั้งสังคมนี้ ให้เขาได้รับข่าวสารที่ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ในทางสร้างสรรค์ แล้วก็ครอบคลุมโดยผู้บริหารที่อำนวยการปกครองประเทศ ต้องเป็นกัลยาณมิตรของประชาชนทั้งหมด

พระสงฆ์ก็สำคัญมาก โดยตรงตามหลักเต็มๆ ต้องเป็นกัลยาณมิตรของพุทธบริษัท ของประชาชนทั้งปวง ทำหน้าที่แนะนำสั่งสอนให้ทุกคนพัฒนา ให้เขามีสัมมาทิฐิ เข้าสู่อริยมรรค ที่จะเดินหน้าไปในการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยให้ปรโตโฆสะที่ดี ด้วยธรรมเทศนา ย้ำว่า พระสงฆ์นี้เป็นกัลยาณมิตรที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นหน้าที่โดยตรง ที่จะนำธรรมสู่ประชาชน เป็นผู้สั่งสอน เป็นผู้ให้ธรรม ให้ปัญญา

ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบของกัลยาณมิตร ดังที่พระองค์ตรัสไว้เองว่า เราเป็นกัลยาณมิตรของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร สัตว์ทั้งหลายผู้ตกอยู่ใต้อำนาจเกิด แก่ เจ็บ ตาย โศกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็พ้นไปจากทุกข์เหล่านั้น

การที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระศาสดา มาสั่งสอนทั้งหมดนั้น ก็คือการทำหน้าที่ของ กัลยาณมิตร ดังที่พระองค์ตรัสไว้ อยู่ในพระสูตรเลยว่า เราเป็นกัลยาณมิตรของสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้น พระสงฆ์ซึ่งดำเนินตามพระพุทธปฏิปทา จึงต้องเป็นกัลยาณมิตรของประชาชน ส่วนตัวประชาชนเอง นั้น แต่ละคนก็ควรมีความรับผิดชอบต่อตนเองด้วย ไม่ใช่รอพึ่งแต่ปัจจัยภายนอก แต่ต้องรู้จักคิดรู้จักพิจารณาด้วยตนเอง โดยมีโยนิโสมนสิการ ที่เป็นปัจจัยภายในอยู่ในตัวเอง

แต่ก็ต้องยอมรับความจริงว่าการที่คนจะมีโยนิโสมนสิการได้เองนั้น มันน้อย คนส่วนมากต้องอาศัยผู้อื่นช่วยบอกช่วยแนะนำ ถ่ายทอดความรู้ อย่างน้อยก็บอกโดยไม่รู้ตัว เช่นอย่างสิ่งที่ถ่ายทอดต่อกันมาในวัฒนธรรม คนทั้งหลายจะทำอะไรอย่างไรในสังคม จะไปซื้อของที่ไหน จะเดินแถวเข้าคิว จะดำเนินชีวิตอย่างไร ฯลฯ ก็ต้องบอกกล่าวเล่าเรียนกันทั้งนั้น แต่บางทีหรือโดยมาก ก็บอกกันสอนกันไปโดยไม่ได้อะไร ไม่ได้ตั้งใจก็บอกให้แก่กัน เรื่องของชีวิตในสังคม เรื่องของวัฒนธรรมนี้ เป็นเรื่องของปรโตโฆสะทั้งนั้น ดังนั้น คนทั้งหลายที่ได้เกิดมาอยู่ร่วมในสังคม จึงต้องอาศัยปัจจัยข้อที่หนึ่ง คือปรโตโฆสะนี้แหละ โดยเฉพาะจากกัลยาณมิตรตั้งแต่พ่อแม่พี่หญิงพี่ชายมาช่วย น้อยคนนักหรืออาจจะไม่มีใครที่จะโตขึ้นมาสามารถดำเนินชีวิตที่ดีด้วยตนเอง ด้วยโยนิโสมนสิการได้ โดยไม่ต้องเป็น อย่างเด็กเกิดในป่าที่ลิงหรือหมาเอาไปเลี้ยง

เด็กเกิดมา ถ้าไม่มีพ่อแม่เป็นกัลยาณมิตรคอยให้ปรโตโฆสะที่ดี ก็อาจถูกชักจูงเขวไปได้ง่าย หรือเอาแต่จะไปสนองกิเลสของตัว อยู่กับความปรารถนาในการเสพสนองตัณหา ออกนอกกลุ่มนอกรทางของการศึกษา ดังนั้น พ่อแม่จึงมีคุณความดีที่สำคัญอันนี้ คือการที่ได้เป็นกัลยาณมิตร ช่วยแนะนำ นำให้ลูกอยู่ในแนวทางชีวิตที่ดั่งามถูกต้อง ถ้าไม่มีพ่อแม่ช่วย หรือมีพ่อแม่ที่ไม่ช่วย ก็ขาดหลักประกันพื้นฐาน ที่จะนำชีวิตเข้าสู่ทางที่ดีงามได้

เพราะฉะนั้น ในสังคมนี้ ตั้งแต่ในครอบครัว ขึ้นไปถึงทั้งประเทศ จึงต้องพยายามจัดให้มี กัลยาณมิตร ที่จะนำหน้า นำทาง จนถึงระดับปกครองให้สังคมดำเนินไปด้วยดี

ที่นี้ คนจำนวนน้อยที่ว่ามีโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นผู้ที่จะทำให้เกิดความก้าวหน้า นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชีวิตและสังคมนั้น ที่ชัดเจนก็คือพระพุทธเจ้า ผู้สอนให้ยกธรรมขึ้นเป็นใหญ่เหนือ พระพรหมเป็นเจ้า ให้เลิกบูชาอัยย เลิกระบบวรรณะ ประกาศความเป็นอารยะของมนุษย์โดยไม่ต้อง ขึ้นต่อเผ่าพันธุ์ แม้แต่พระสาวกบุตร พระอรหันต์องค์สำคัญ ที่จะเข้าถึงปัญญาอันสูงสุด ตรัสรู้สัจธรรม ก็ยังใช้โยนิโสมนสิการของตนเองได้ไม่เพียงพอ ยังไม่สามารถตรัสรู้สัจธรรมได้ ยังต้องอาศัยปรโตโฆสะ จากกัลยาณมิตรคือพระพุทธเจ้า

ฉะนั้น คนที่มีโยนิโสมนสิการจริงๆ ถึงยอดสุด ตรัสรู้สัจธรรมด้วยตนเอง และประกาศสัจธรรม นั้นได้ ก็คือพระพุทธเจ้า ถ้าไม่มีบุคคลที่มีโยนิโสมนสิการอย่างนี้ ยุคสมัยก็ไม่เกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ของสังคมของอารยธรรม ก็ไม่เดินหน้า เพราะว่าคนทั้งหลายก็ได้แค่ตามคนเก่า คนเก่า ปรารถนาดีมีความรู้ความคิดเท่าไร ก็ให้ปรโตโฆสะ ถ่ายทอดต่อมา คนใหม่ก็รับไป ก็อยู่เท่าเดิม

การศึกษาจัดตั้งมา อย่าให้การศึกษารชีวิตจริงหายไป

ว่ากันถึงโยนิโสมนสิการ ก็รู้กันว่า พระพุทธเจ้าทรงเกิดมาท่ามกลางสภาพแวดล้อมในสังคม เหมือนกับพระราชบิดา พระราชมารดา หรือพูดอีกอย่างว่า พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา เจ้านาย ผู้ใหญ่ในวัง และคนทั้งหลายในสังคมยุคนั้น ก็เกิดมาท่ามกลางสภาพแวดล้อมอย่างเดียวกันกับ พระพุทธเจ้า แล้วเขาก็ได้รับคำสอนคำกล่าว อะไรๆ อย่างเดียวกัน ที่ทำให้เขาดำเนินชีวิตไปได้ สร้างสรรค์สังคมกันไป แต่ก็อยู่กันไปอย่างนั้นๆ เกิดตายกันไป หมุนเวียนต่อไป พระพุทธเจ้าก็ประสูติ มาท่ามกลางสภาพแวดล้อมอันนั้น ในหมู่ผู้คนเหล่านั้น พระองค์ก็ทรงเห็นสิ่งเดียวกับที่เขาเห็น ต้อง ดำเนินชีวิตท่ามกลางสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวกัน

แต่พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นเหล่านั้นแล้ว ไม่ได้ทรงเห็นเหมือนเขา คือเห็นอันเดียวกัน แต่เห็น ไม่เหมือนกัน หรือว่าเห็นเหมือนกัน แต่รู้ไม่เหมือนกัน หรือว่ามองเห็นสิ่งเดียวกัน แต่เห็นคนละอย่าง

ที่ว่านั้นคือ พระพุทธเจ้าทรงเห็นสิ่งที่คนอื่น ๆ ก็ได้เห็นอันเดียวกันนั้น แต่พระองค์ได้เห็นอะไร บางอย่างทีลึกลงซึ้งอยู่ในนั้นอีกชั้นหนึ่ง จากการที่มองเห็นความหมายของความจริงที่ซ่อนอยู่ เบื้องหลัง ที่คนอื่นไม่เห็นนั้น พระองค์จึงได้ทรงกระทำสิ่งใหม่ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคม ชมพูทวีป ทำให้ยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป นี่คือการที่พระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง

คนอื่น ๆ ก็คล้ายอย่างนี้ ที่เรียกว่าเป็นมหาบุรุษ สร้างยุคสมัย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พหุ อารยธรรมหันเหสู่ทิศทางใหม่ หรือทำให้เกิดความก้าวหน้าอย่างใหญ่หลวง คนพวกนี้ก็ล้วนแต่มี โยนิโสมนสิการ มองเห็นอะไรๆ อันเดียวกับคนอื่น แต่ได้ความรู้ความเข้าใจอย่างใหม่ขึ้นมา ยกตัวอย่างง่ายๆ ในอารยธรรมตะวันตก ก็เช่น นิวตัน คนอื่นทั้งหลายก็เห็นโลก เห็นชีวิต เห็นความเป็นไป เห็นการเคลื่อนไหวของสิ่งต่างๆ เห็นลูกแอปเปิ้ลหล่นลงมาทุกวัน แต่คนเหล่านั้น พอเห็นลูก แอปเปิ้ลหล่นลงมา บอกว่า ว่า.. ลูกนี้เสีย ก็ทิ้งไป เห็นอีกลูกหนึ่ง บอกว่า เออ.. ลูกนี้ดี เอาไปกินซะ ก็ จบ ไซ้ใหม่ ได้แค่นั้น

แต่ว่านายนิวตันเห็นลูกแอปเปิ้ลตกลงมาแล้ว เขาไม่ได้เห็นแค่ลูกแอปเปิ้ลตก แล้วจะเอาไป กิน หรือเอาไปทิ้ง แต่เขาเห็นความจริงที่อยู่เบื้องหลังการตกของลูกแอปเปิ้ล อันนี้แหละเป็นโยนิโส มนสิการ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ทำให้เกิดการค้นพบใหม่ๆ เป็นตัวการที่สร้างยุคสมัย เป็น ความก้าวหน้าที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในอารยธรรม

ที่พูดมานี้ก็เพื่อให้เห็นว่า โยนิโสมนสิการนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่น้อยคนจะมี เพราะฉะนั้น คนส่วนใหญ่จึงต้องอาศัยกัลยาณมิตรมาให้โปรดโฆสะที่ถูกต้อง

สังคมเห็นแก่คนจำนวนมากเหล่านี้ จึงได้จัดกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม และความรู้ วิชาการต่างๆ โดยสร้างเป็นระบบจัดตั้งขึ้นมา จัดตั้งเป็นระบบกัลยาณมิตรขึ้นมา เกิดเป็น กระบวนการในระบบที่เรียกว่า การศึกษา พูดง่ายๆ ว่า การศึกษาที่เราดำเนินการกันอยู่นี้ ที่มีโรงเรียน มีวิทยาลัย มีมหาวิทยาลัย ก็คือระบบกัลยาณมิตรจัดตั้ง เพื่อจะให้คนส่วนใหญ่ในสังคม ซึ่งต้อง อาศัยโปรดโฆสะนั้น ได้ประโยชน์ จะได้สามารถพัฒนาตนเอง แต่การศึกษาที่แท้ไม่ใช่อยู่แค่เฉพาะใน ระบบจัดตั้ง ที่เรียกว่า โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย หรือสถาบันการศึกษาอะไรๆ ที่แท้ก็อยู่ที่ชีวิต ของแต่ละคนนั่นเอง ไซ้ใหม่

นี่แหละ บางทีเราก็ลืมกันไป จึงไปมัวแต่มองการศึกษาเฉพาะในโรงเรียน ในสถาบันจัดตั้ง แล้วก็อาจจะมองข้ามการศึกษาที่แท้ส่วนอื่นไปเสีย อย่างน้อยจะต้องมองให้ถึงการศึกษาริเริ่มตั้งแต่ในครอบครัวเป็นต้นไป ต้องเน้นต้องใส่ใจความเป็นกัลยาณมิตรของพ่อแม่ต่อลูก แล้วก็เชื่อมโยงให้กัลยาณมิตรนั้นทำหน้าที่มาปลูกโยนิโสมนสิการให้เกิดขึ้นในตัวเด็ก

ถ้าเด็กมีโยนิโสมนสิการ ก็จะพัฒนาได้ดี และจะพึงตนได้ แต่ถ้าเด็กต้องอาศัย ปรโตโฆสะจากกัลยาณมิตร แก่ก็ต้องพึ่งเขาเรื่อยไป เมื่อฝึกให้เด็กรู้จักคิดรู้จักพิจารณา เด็กก็จะเริ่มเป็นทาสของตัณหาน้อยลง และจะมีปัญญาที่สามารถดำเนินชีวิตที่ดี

ดังได้ว่าแล้ว คนทั้งหลายทั่วไปนี้ ถ้าไม่มีโยนิโสมนสิการ ก็จะทำอะไรๆ ไปตามที่ถูกคนอื่นบอกให้ ถ้าไม่มีผู้อื่นช่วยบอกกล่าวแนะนำ ก็จะดำเนินชีวิตไปตามแรงชั้นนำของอวิชชาตัณหา ตามที่ตัวเองอยากตัวต้องการ โดยไม่มีความรู้ความเข้าใจเป็นพื้นฐาน เพราะฉะนั้น เริ่มตั้งแต่มีชีวิตขึ้นมา จึงต้องดำเนินการให้ใช้หลักปรโตโฆสะ โดยมีกัลยาณมิตร แล้วก็ฝึกโยนิโสมนสิการกันเรื่อยๆ ไป

ที่ว่านี้ คือมิใช่ไปมัวแต่รอจะให้เข้าโรงเรียน ซึ่งเป็นการศึกษาแบบแผนที่จัดตั้งขึ้นมา แต่ต้องให้เป็นการศึกษาที่มีที่เป็นไปได้เป็นอย่างดีในชีวิตจริงฯ ตั้งแต่ในครอบครัว พอไปเข้าโรงเรียน ครูอาจารย์ก็มารับช่วงต่อ โดยมากการศึกษาในโรงเรียนนั้น ถ้าครูอาจารย์ไม่ฝึกไม่ตั้งตัวตั้งใจจริงจังที่จะเป็นกัลยาณมิตร ก็จะเป็นเพียงการถ่ายทอดศิลปวิทยาที่เป็นความรู้เฉพาะอย่าง หรือเป็นแค่วิชาชีพวิชาช่าง ที่จะเอาไปใช้ประกอบการหาเลี้ยงชีพของตัวเองเท่านั้น

ก็ต้องย้อนกลับไปย้ำอีกว่า ตัวการศึกษาที่แท้ของชีวิต ที่จะให้มีชีวิตที่ดีงามนั้น มันเริ่มมาตั้งแต่ในครอบครัว จึงเรียกพ่อแม่ว่าเป็นบูรพาจารย์ ตามหลักในพระพุทธศาสนา เรียกพ่อแม่ว่าเป็นบูรพาจารย์ แปลว่าอาจารย์ต้น ครูต้น ครูคนแรก ถ้าครูคนแรกเริ่มไว้ดี ให้การศึกษาพื้นฐานไปแล้ว เด็กได้พัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาไว้อย่างดี พอไปถึงโรงเรียน ครูก็มาเสริม มาให้ความรู้เฉพาะอย่างได้แน่นอนหา เกื้อหนุนเด็กยิ่งขึ้นไปได้อย่างดี

แต่ถ้าพ่อแม่ไม่ได้ทำหน้าที่ของอาจารย์ต้น เด็กไม่มีการพัฒนาที่ดี เดินทางชีวิตร่อแร่มาแต่เริ่มมีพฤติกรรมไม่ขัดเถลา มีจิตใจฟุ้งซ่านว้าวุ่น มีความคิดเห็นเชิงวิหิงสา พอมาถึงโรงเรียน ครูก็ได้แต่รบกับเด็กอยู่นั้น ไม่ได้ทำอะไรที่ก้าวหน้า ก็เลยไม่ได้เข้าไปถึงการศึกษานำไปในทางของการสร้างสรรค์

เพราะฉะนั้น ถ้าเรามัวแต่ให้ความสำคัญของการศึกษาแค่ที่โรงเรียนเท่านั้น มันก็จะเป็นกระบวนการศึกษาที่กะพรว่องกะแพรงขาดตอน โดยเฉพาะฐานรากแทบจะหายไปเลย เวลานี้เป็นปัญหาในเรื่องที่ว่ามนุษย์นี้ชอบแบ่งหน้าที่กันทำจนเคยตัวและมองข้ามความเป็นจริง อันนี้เป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ในการแบ่งงานกันทำตามสมมุติ แต่เสร็จแล้วมันกลายเป็นความชำนาญพิเศษแค่นั้นแต่ละเรื่อง ทีนี้ก็ถือว่า ครุนี้แหละ ทำหน้าที่ทางการศึกษา คนอื่นไม่เกี่ยว พ่อแม่ก็เลยยกหน้าที่ให้ครู พ่อแม่ไม่มีหน้าที่ในการศึกษา ถ้าอย่างนี้ก็จบกัน การสมมุติของมนุษย์จะละเลยจนถึงละทิ้งความเป็นจริงของธรรมชาติไม่ได้ ฉะนั้น จะต้องให้พ่อแม่ตระหนักในความเป็นบูรพาจารย์ของตน ไม่ทิ้งหน้าที่ของคุณครูคนต้น วางตัวเป็นกัลยาณมิตรพื้นฐาน ช่วยให้ปรโตโฆสะที่ดีแก่เด็ก และชักจูงแนะนำเด็กให้มีโยนิโสมนสิการ เด็กก็จึงจะพัฒนามีเจริญงอกงามได้อย่างแท้จริง

ถ้าได้พ่อแม่ทำหน้าที่กัลยาณมิตรอย่างที่ว่า เด็กได้พัฒนาทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาสมวัย
 อย่างดี ไปถึงโรงเรียน ครูก็สบาย พ่อแม่วางฐานมาดีแล้ว ครูก็เสริมต่อหนุนต่อให้เด็กก้าวต่อไป ทุก
 อย่างก็จะเป็นไปด้วยดี แล้วนอกจากนี้ ระหว่างที่ครูทำหน้าที่นั้น ผู้ใหญ่ทั่วไปรวมทั้งสื่อมวลชน ก็ช่วย
 หนุนอีก ก็จะไปได้อย่างดี แต่เดี๋ยวนี้ ครูนั้นโดดเดี่ยวอยู่ในโรงเรียน พ่อแม่ก็ไม่ทำหน้าที่ของตัวเอง แถมสื่อ
 มากมายก็ทำการไปในทางที่ตรงกันข้าม พาเด็กให้เขวหรือเบ่ไปเลย บางทีครูก็แพ้ สื่อสื่อมวลชนไม่ได้ สื่อ
 ได้ใหม่ครับ ท่านโพบูลย์

พจน: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

แต่เท่าที่เป็นมา โดยทั่วไปในสังคมของเรานี้ ครูสื่อมวลชนได้ไหม?

พจน: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

นั่นสิ อย่างที่วีนี้ ครูก็แทบสิโรราบแล้ว ไซ้ใหม่ ในบ้าน พ่อแม่ก็แพ้แล้ว เคยใช้คำว่าบ้านหรือ
 ครอบครัวเป็นดินแดนในครอบครองของพ่อแม่ แต่เดี๋ยวนี้ที่วีบุกเข้าไปในฐานะเป็นศัตรู (ยุคต่อมา
 ยิ่งหนัก มีมือถือ) เข้าไปแย่งอำนาจครอบครองดินแดนนี้ไปเสีย แล้วเด็ก ก็ไปตกอยู่ใต้อำนาจอิทธิพล
 ของผู้บุกเข้าไป พ่อแม่แพ้

แล้วแถมว่า สื่อต่างๆ ตั้งแต่ทีวีนี้ เอาเด็กไปเป็นพวกเสียอีกด้วย พ่อเด็กไปเป็นพวกของพวกเขา
 ต่างแดนนั้น แล้วพ่อแม่ไม่เห็นด้วย แต่สู้สื่อไม่ได้ บางทีพ่อแม่ก็เลยกลายเป็นคู่ปรับกับลูกไปเลย
 กลายเป็นศัตรูของลูก เป็นคนละพวก ลูกไปอยู่ข้างสื่อ เพราะฉะนั้น ตอนนี้นักศึกษากำลังจะเสื่อมถอย

ในอเมริกา เรื่องนี้เป็นปัญหาอย่างยิ่ง ทีวีเป็นที่มาของ violence คือความรุนแรง การที่เด็ก
 อเมริกามีปัญหาความประพฤติเสียหาย ก่ออาชญากรรมตั้งแต่เด็ก เด็กฆ่ากันตายมาก ก็มาจากทีวี
 เป็นตัวสำคัญ ปัญหาแรงจูงการที่ทั้งได้เกิดขบวนการที่เป็นปฏิปักษ์ต่อทีวี มีการเคลื่อนไหวของครูเป็น
 ต้น เป็นขบวนการที่เรียกว่า ทีวีฟรีอเมริกา (TV-Free America, พุศ. ๒๕๓๙) คืออเมริกาที่ปลอด
 ทีวี จะไม่ให้มีทีวีเลย แต่สู้กัน เช่นต่อรองขอให้มีสัปดาห์หนึ่งที่ปลอดทีวี

ปัญหาการศึกษาของสังคมปัจจุบันนี้ จะต้องมองกว้าง ให้มีความหมายคลุมถึงการศึกษาใน
 แง่ของปรโตโมสะที่เข้ามาจากทุกด้าน ตั้งแต่ในครอบครัว สื่อมวลชน โดยโรงเรียนเป็นเจ้าของบทบาท
 ใหญ่ แต่ไม่ใช่ทั้งหมด อย่างมองแยกเป็นลัทธิชำนาญพิเศษ และฝึกเด็กให้ไปถึงโยนิโสมนสิการ

พ่อแม่เน้นสำคัญนัก การพาลูกไปในที่ต่างๆ มิใช่ได้แค่จะปรนเปรอความต้องการของเด็ก โดย
 ลืมหน้าที่ของพ่อแม่ แล้วละเลยการศึกษาของเด็ก เพราะไปมัวจะแสดงความรักลูกด้วยการเอาอกเอา
 ใจปรนเปรอ ตามใจ จนกลายเป็นการหนุนให้เด็กดำเนินชีวิตไปตามอวิชชาตถุหา แต่การไปในที่
 ต่างๆ นั้น เป็นโอกาสสำคัญของการเรียนรู้ ที่พ่อแม่จะทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร ในการชักนำให้เด็ก
 ออกงามขึ้นไปในการศึกษา

พ่อแม่ที่เอาแต่ตามใจเด็ก เป็นการเดินไปในทางของอวิชชาตัณหา พาให้เด็กคุ้นกับการดำเนินชีวิตในทางที่ผิดพลาด พ่อแม่จะต้องรักเด็กให้ถูกทาง พยายามนำเด็กไปในทางของการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่นว่า พ่อแม่พาลูกไปห้างสรรพสินค้า เด็กเห็นสิ่งแปลกใหม่ ก็สนใจสิ่งที่มีสีสันสวยงาม สีเขียว สีแดง ฯลฯ ตะหู่ตะตา ตื่นเต้น แล้วก็จูงมือพ่อแม่ไปหาของนั้นของนี่ จะเอาโน่นเอานี่ ก็ชี้ไป พ่อแม่ที่ไม่มีโยนิโสมนสิการ มุ่งแต่จะเอาใจเด็ก หรือไม่ก็ต้านเด็ก ได้แค่บวกลบในเชิงตัณหาเท่านั้น ไม่สามารถนำในทางปัญญา ก็จะได้แค่ห้าม หรือไม่ก็ตามใจ เช่นบอกว่า อย่าเอาเลย ลูกอันนี้ อันนั้นสวยกว่า อันนี้ดีกว่า อันนั้นสู้อันนี้ไม่ได้ คือพูดแต่ในแง่สนองหรือต่อต้านความต้องการในเชิงเสพ ว่าสวยไม่สวย น่าเอาไม่น่าเอา อะไรต่างๆ

ในทางที่ถูกที่ดี เด็กอยากได้ ก็ไม่ว่า แต่ถือเป็นโอกาสที่จะได้หนุนปัญญาของเด็กให้เด็กรู้จักคิดรู้จักพิจารณา เช่นว่า พ่อเด็กจะเอาอะไร ก็เอออว่าดีตามเด็กในแง่ของเขานั้น แล้วก็คุยสนุกกับเด็ก โดยตั้งคำถาม ที่ทำให้เด็กได้รู้จักคิดพิจารณา ว่าอันนี้คืออะไร มันเป็นอย่างไร ผลิตมาจากที่ไหน มันทำอะไรได้บ้าง มันมีข้อดี ข้อเสียอย่างไร ให้เด็กได้หัดคิดถาม-ตอบ ได้พัฒนาปัญญา

พ่อแม่ไทยเรามักจะขาดอันนี้ เลยได้แค่สนองหรือไม่ก็ขัดกีดขวางตัณหา แต่ถ้านำเด็กถูกต้อง เด็กอาจจะอาศัยตัณหาเป็นจุดเริ่ม ตามธรรมดาที่เขาจะสะดุดสนใจสิ่งที่สวยงามชอบใจ แต่พอพ่อแม่ชักนำด้วยคำถามเป็นต้น เด็กก็เริ่มคิดใช้ปัญญา เด็กได้เกิดความรู้สึกใหม่ๆ เกิดความใฝ่รู้ แล้วการศึกษาก็มา ที่นี้ก็ดีเลย ยิ่งหาเรื่องมาถามให้เยอะๆ บางทีเด็กก็จะถามบ้าง พอเราถามอย่างนี้ แล้วเด็กมีคำถามของเขาเองบ้าง การถาม-ตอบเป็นวิธีที่ดีในการฝึกโยนิโสมนสิการ คราวนี้ปัญญาก็จะมากันใหญ่ ก็จะพัฒนาไปเรื่อย

เอาละครับ วันนี้ได้พูดเรื่องปรโตโมสะ กับโยนิโสมนสิการ ว่าปรโตโมสะที่ถูกต้อง และโยนิโสมนสิการนั้น เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นตัวเริ่มต้นในมรรค มันจึงเป็นตัวชักจูงนำเข้าสู่มรรค

เป็นอันว่าได้คำตอบแล้ว ที่ว่า ทางมี ทางนั้นดี ยอมรับ แล้วทำอย่างไรคนจะมาเข้าทาง ก็คือเริ่มที่สัมมาทิฏฐิ แล้วทำอย่างไรคนจะมีสัมมาทิฏฐิ ก็ตอบว่าต้องมีปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างนี้ คือปัจจัยภายนอก ได้แก่ปรโตโมสะ โดยอาศัยแหล่งสำคัญคือกัลยาณมิตร แล้วก็ปัจจัยภายใน คือโยนิโสมนสิการ

ตอนที่

๔๗

ถึงไม่มีใครไปพามา ถ้าเขารู้จักคิดแยกคาย ก็จะมาเข้าทางที่ถูกต้อง ด้วยตัวเขาเอง

ไฝ่ศึกษา มากับรู้จักถาม ตามด้วยคิดเป็น หรือคิดแยกคาย

คุยกันในเรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ก็จบไปที่หนึ่ง โดยหลักทั่วไป หรือโดยสาระที่ควรทราบทั่วไป แต่เรื่องโยนิโสมนสิการนี้เป็นเรื่องสำคัญ ก็อยากจะพูดเพิ่มเติมสักหน่อย

โยนิโสมนสิการที่ว่าเป็นการทำในใจโดยแยกคาย รู้จักมนสิการ คือรู้จักคิดรู้จักพิจารณานั้น เป็นเรื่องของการคิดการพิจารณาที่จะทำให้รู้ความจริง แล้วก็ทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ อย่างได้ผลดี ในเบื้องต้นนั้น โยนิโสมนสิการนี้มีอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่ง คือมีความเห็นผิด หรือมีความเชื่อที่ไปยับยั้ง ทำให้ไม่คิด

คนเรานี่ บางทีก็ไปยึดถือด้วยตนเองบ้าง บางทีก็มีคนอื่น เช่นในวัฒนธรรมของตัวเอง หรือแม้แต่ในศาสนา ที่กำหนดความเชื่อไว้ตายตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำให้คนต้องยอมรับตามไปโดยไม่ใช้ความคิด หรือถึงกับห้ามไม่ให้คิด ก็เลยติดอยู่แค่นั้น แล้วการคิดก็กลายเป็นสิ่งที่ไม่อาจจะทำได้

แล้วอีกอย่างหนึ่งคือ ในตอนที่รับรู้รู้นั้นเอง แทนที่จะใช้ความคิดพิจารณา ก็ไปติดอยู่กับความชอบใจ หรือไม่ชอบใจเสีย ก็เลยเบี่ยงเบนออกไป กล่าวคือ พอรับรู้ด้วยความชอบใจ หรือไม่ชอบใจแล้ว ก็เลยเขวออกไปวุ่นกับการที่ไปเพลิดเพลิน หรือการที่ไปเกิดความขัดเคืองนั้น แล้วก็คิดปรุงแต่งวุ่นไป กลายเป็นออกนอกทางไปเสีย ก็เลยไม่ได้ความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง ที่ว่านี่ก็เป็นอุปสรรคต่อโยนิโสมนสิการ

ที่นี้มาถึงตอนที่ว่าคิดเอง พิจารณาเอง ก็เกิดปัญหาได้อีก บางทีก็คิดพิจารณา แต่ไม่ใช่โยนิโสมนสิการ กลับเป็นอโยนิโสมนสิการไปเสีย เพราะตกอยู่ใต้อำนาจความคิดปรุงแต่งที่เกิดจากความชอบใจหรือไม่ชอบใจ ที่เข้ามาครอบงำ หรือในบางกรณีวิธีการคิดเหตุผลก็อาจจะตันเสียเอง

ยกตัวอย่างง่ายๆ อย่างคนโบราณ ก็ว่าคิดได้แล้วละ แต่คิดแล้วก็ไปตันเสียอีก อย่างเช่น มองเห็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ มีฟ้าผ่า ฝนตก น้ำท่วม แผ่นดินไหว ก็อาจจะคิดเข้าที่ในแง่ที่มองว่า สิ่งทั้งหลายต้องมีเหตุ นี่ก็แสดงว่าคิดเข้าที่ มองหาเหตุ แต่แทนที่จะสืบสาวไปตามลำดับ ก็มามองว่าอะไรนะ อะไรทำให้เกิดเหตุร้ายเหล่านี้ เช่นว่า ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว อะไรพวกนี้ ซึ่งน่ากลัวอย่างยิ่ง เป็นอันตรายมาก นี่ก็ไปนึกมา ก็โยงเอามาเทียบกับเรื่องราวความเป็นไปในหมู่มนุษย์นี้เอง

อ้อ.. ในหมู่มนุษย์เรานี้ ก็มีคนที่มีความฉลาด เวลาไม่ชอบใจ เขาก็ทำอะไรที่ทำให้เกิดโทษ เป็นผลร้าย หรือมีการลงโทษ อาจจะรุนแรง ก็เลยคิดไปในแง่ที่ว่า คงจะมีผู้มีความฉลาดยิ่งใหญ่อีกอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์เหล่านี้ เป็นผู้บันดาลเหตุร้ายให้เกิดขึ้น นี่คือมองมาคิดไปโดยเทียบเคียงกับความ เป็นอยู่ในหมู่มนุษย์นี้ ไปๆ มาๆ ก็เลยคิดว่ามีเทพเจ้าเทวดาผู้เป็นใหญ่บันดาลให้เกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่น่ากลัวเหล่านั้น แต่ก็สอดคล้องตาม หาดตัวไม่ได้ ก็เลยได้แค่เป็นความเชื่อ

ทีนี้ ในเมื่อเชื่อว่าผู้เป็นเจ้าใหญ่มีความฉลาดบันดาล ก็คิดต่อไปว่า เราทำอย่างไรจะแก้ไข ปัญหาได้ คิดไปก็มองเห็นว่า เหมือนอย่างในหมู่มนุษย์นี้แหละ เมื่อคนมีความฉลาด จะทำร้ายจะลงโทษ เรา เราก็ต้องไปอ่อนน้อมขออภัยเอาอกเอาใจให้เขาชอบใจพอใจ แล้วเขาจะได้หายโกรธ หายพิโรธ ไม่ทำร้าย ไม่ลงโทษเรา

นี่แหละ ถึงตอนนี้จึงต้องเอาวิธีการอย่างของมนุษย์เรานี้ไปปฏิบัติต่อผู้มีความฉลาดเหนือธรรมชาติ คือเทพเจ้า ต้องไปบวงสรวงอ่อนน้อม เป็นต้น และในทางตรงข้าม ถ้าต้องการอะไรที่อยากจะได้ให้ เป็นผลดีแก่ตนเอง ก็ทำนองเดียวกัน ก็ต้องไปบวงสรวงอ่อนน้อมอีกนั่นแหละ ถ้าเทพเจ้าผู้มีความฉลาดนั้น พอใจโปรดปราน ท่านก็จะช่วยให้เราได้ตามใจปรารถนา และเจ้านั้นก็ทำให้เราได้ง่ายๆ ด้วย เราทำเอง ไม่ไหว แต่เจ้าทำให้บ๊อบเดียวได้เลย เป็นอันว่า พวกเทพเจ้าเหล่านี้ ไม่ว่าจะเรื่องดีหรือเรื่องร้าย เรา ต้องการอะไร ก็ไปอ่อนน้อมร้องขอให้ท่านบันดาลให้ แต่เราต้องคอยเอาใจท่านไว้แน่ พอถึงนี้ ความคิดของคนก็วนเวียนอยู่แค่นั้น เป็นอโยนิโสมนสิการ ก็ตันอยู่นั่น วนเวียนอยู่แค่นั้น จบกันเท่านั้นเอง

พอคิดแล้วเชื่อเรื่องเจ้าใหญ่ผู้สร้างผู้บันดาลแล้ว อะไรๆ ก็ดูเหมือนจะง่ายไปหมด คือยกให้ท่านไปว่าของท่านเอา เราก็ไม่ต้องคิดอะไรอีก อย่างในเรื่องที่ว่า โลกนี้เกิดขึ้นมาอย่างไร ชีวิตนี้เกิดขึ้นมาอย่างไร นี่คือปัญหาที่ถามง่ายๆ แต่ตอบกันไม่จบ ก็ยกไปให้เป็นเรื่องของเจ้าใหญ่ผู้สร้างผู้บันดาลนั้น จะได้จบกันไป

โลกและชีวิตนี้ เกิดมีขึ้นมาได้อย่างไร เป็นปัญหาแต่ไหนแต่ไรมาจนกระทั่งปัจจุบัน เรื่องนี้ก็ อย่างที่ว่าแล้ว คนมากมายก็คิดกันไป แล้วก็มาเข้าทางของการคิดเทียบเคียงอีกนั่นแหละ คือเทียบเคียงกับสิ่งที่เขารู้จักอยู่ก่อนแล้ว โดยเอามนุษย์เป็นหลักอีกนั่นเองว่า สิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นมาเหล่านี้ สิ่งที่เคยไม่มี แล้วเดี๋ยวนี้มันมีขึ้นมา มันก็เกิดจากมนุษย์สร้างมันขึ้นมา อยู่ๆ มันจะเกิดมีขึ้นมาลอยๆ ไม่ได้ ต้องมีคนสร้างมัน

อย่างหม้อดิน หม้ออะลูมิเนียม เครื่องใช้ต่างๆ ก่อนหน้านั้นมันไม่มี ก็มนุษย์นี่แหละสร้างมันขึ้นมา มันจึงมีขึ้นมา นี่คือ ในธรรมชาตินี้ โลกนี้ ชีวิตนี้ และอะไรต่างๆ ทั้งหลาย ก็ต้องมีผู้สร้าง พอคิดมาได้ถึง อย่างนี้ ก็ได้ข้อสรุป บอกว่า สิ่งเหล่านี้ แต่ก่อนมันไม่มี เดี๋ยวนี้มันมี เพราะมีเทพผู้ยิ่งใหญ่สร้างมันขึ้นมา เหมือนกับเมื่อที่บอกว่าหม้อดินที่เราใช้หุงข้าวนี้ แต่ก่อนก็ไม่มี เดี่ยวนี้มันมี เพราะคนสร้างมันขึ้นมา โลกนี้ ชีวิตนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างหมดทั้งจักรวาลนี้ แต่ก่อนมันก็ต้องไม่มี แล้วมันมีขึ้นมา ก็เพราะมีเทพผู้เป็นใหญ่สร้างขึ้นมา

การคิดอย่างนี้ เป็นอโยนิโสมนสิการ คือคิดไม่แยกคาง คิดไม่ตรงไม่ถึงเหตุปัจจัย ทำไม่ไม่คิดต่อไปละ ที่มนุษย์สร้างหม้อดินนั้น เขาต้องเอาวัสดุมาทำนะ ไม่ใช่ว่าไม่มีอะไรเลย ก็ไปเพียงให้มันมีขึ้นมา เขาต้องไปเอาวัสดุคือดินมาปั้นมาเผา เอาฝีมือมนุษย์มาออกแรงปั้น มันจึงปรากฏขึ้นมาเป็นรูปเป็นร่างอย่างนั้นได้ นี่คือไม่คิดให้ตลอดสาย ไปจบเอาแค่ที่ว่า ก่อนมันไม่มี แล้วเดี๋ยวนี้มันมีขึ้นมา

ที่ว่าความคิดเดินไปไม่ตลอดสายนั้น เริ่มต้นตั้งแต่ว่า มนุษย์สร้างหม้อดินขึ้นมา ก็ต้องมีวัสดุที่จะเอามาสร้างเป็นหม้อดิน แล้วคนละ คนสร้างที่มานั้นหม้อดินนั้นเป็นมาอย่างไร ไม่ใช่แค่มีคนนั้นขึ้นมา แต่คนนั้นยังต้องไปฝึกเรียนวิชาปั้นหม้อให้รู้วิธีมาอีก ต้องถามต้องสืบต่อๆ ไป นี่คือการสืบสาวเหตุปัจจัย แยกแยะค้นลงไป แต่ไม่เอา เป็นความคิดที่ตันแค่ขั้นเดียว ก็ไปลงข้อสรุป แล้วกลายเป็นความเชื่อไปเสีย จึงเป็นความคิดที่ไม่แยกคาย ไม่สามารถไปถึงความจริงได้

วิธีอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เป็นโยนิโสมนสิการ ก็คือรู้จักตั้งคำถาม โดยถามไปตามลำดับ อย่างพระพุทธเจ้า เมื่อจะตรัสรู้ ก็ถามพระองค์เอง ในขณะที่มีประสบการณ์นั้นๆ ว่า สภาพจิตอันนี้ที่เกิดมีขึ้นมาในขณะนั้นมันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร เมื่อมันจะเกิดขึ้นมานั้น มีอะไรในจิตใจก่อน แล้วจึงมีอันนี้สังเกตตรวจดูจิตใจของตนเอง ดูไปๆ จนได้คำตอบ

พอตอบได้ว่า อันนี้มีแล้ว อันนี้จึงมี ก็ถามต่อไปอีกว่า แล้วอันนี้ละ อันที่สืบค้นพบใหม่นี้ มันมีขึ้นได้อย่างไร ต้องมีอะไรแล้วมันจึงมี พอค้นเจอ ก็ถามต่อไปอีก แล้วอันนั้นมาได้อย่างไร ก็ค้นสืบหาสังเกตดูเหตุปัจจัยต่างๆ จนได้ครบกระบวนการ ก็ทำให้ได้คำตอบ

รวมความว่า การใช้โยนิโสมนสิการนี้ เป็นเรื่องสำคัญที่เน้นมากในพระพุทธศาสนา คือ ผู้ที่เฝ้าศึกษานั้น ไม่ยอมติดตันง่ายๆ ไม่อยู่แค่กับความเชื่อ ไม่เป็นอยู่โดยไม่ใช้ความคิด และเมื่อคิด ก็ไม่คิดร้าย ไม่คิดเรื่อยเปื่อย แต่คิดดี คิดเป็น ด้วยโยนิโสมนสิการ ให้เป็นสัมมาสังกัปป์

ชาดกเรื่องนี้สอนโยนิโสมนสิการง่าย ๆ ชัด ๆ

การรู้จักคิด คิดเป็น คิดให้ถึงเหตุปัจจัย คิดให้สำเร็จผลดี ให้เป็นโยนิโสมนสิการนี้ ท่านสอนตั้งแต่ในชาดก โดยเริ่มต้นเป็นชาดกเรื่องแรกที่เดียวเลย เป็นเรื่องแรกในชาดกทั้งหมด ๕๔๗ เรื่อง นี้คือ ชาดกนั้น พอเริ่มเรื่องแรก ก็เป็นการสอนให้คนรู้จักคิด ไม่ใช่มีวไปหลงมงายเชื่ออะไรง่าย ๆ และให้รู้โทษของการหลงมงายเชื่ออะไรๆ อย่างไม่มีเหตุผล ที่จะพาชีวิตของตนและหมู่คณะหรือแม้กระทั่งมวลชนไปสู่ภัยพิบัติ

คราวนี้ ก็จึงลองเอาชาดกเรื่องแรกมาเล่าให้ฟัง เป็นคติสอนพุทธบริษัทให้รู้จักดำเนินชีวิต โดยเอาโยนิโสมนสิการมาใช้กับเรื่องราวในชีวิตประจำวัน เหตุการณ์ทั้งหลายที่มนุษย์จะได้ประสบ ยังไม่ต้องพูดถึงเรื่องลึกซึ้งภายในจิตใจ หรือปัญญาที่จะค้นหาสัจธรรมอะไร

อันนี้ก็มิชาดกเล่าไว้ว่า สมัยหนึ่งพระโพธิสัตว์เกิดในเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นกาสิ แล้วก็ไปถูกพ่อค้า พ่อโตขึ้นมา ก็เป็นหัวหน้ากองคาราวาน นำกองเกวียนซึ่งมีพรรคพวก รวมแล้วได้ ๕๐๐ เล่ม สมัยก่อนนั้น ถ้ามัก ก็บอกว่าห้าร้อยไว้ก่อน อันนี้ก็ถือเป็นคาราวานกองใหญ่ มีเกวียนห้าร้อยเล่ม ในสมัยก่อนนั้น เกวียนเขาเรียกว่าเล่ม ถ้าเป็นรถ จึงเรียกเป็นคัน พระโพธิสัตว์ก็นำกองเกวียนหรือคาราวานนี้ออกเดินทางไปค้าขายตามเมืองต่างๆ

ทีนี้ พอดีว่าตอนนั้น ในเมืองเดียวกันนี้ มีอีกครอบครัวหนึ่ง ที่มีลูกโตขึ้นมา ก็เป็นพ่อค้า นำกองเกวียนหรือคาราวานไปค้าขายเช่นเดียวกัน คนนั้นก็มิเกวียนมากด้วย นับง่าย ๆ ว่าห้าร้อยเหมือนกัน ตกกลางคืน มีพ่อค้าที่หนึ่ง คือพระโพธิสัตว์ และพ่อค้าที่สอง เป็นคนในเมืองเดียวกันนั้น

คราวหนึ่งจะไปค้าขายในดินแดนไกลโพ้นแห่งหนึ่ง ซึ่งยังไม่เคยไป และกองเกวียนทั้งสอง ต่างก็อยากจะไปทั้งคู่ ทีนี้ เมื่อทั้งสองกองต่างก็อยากจะไป พระโพธิสัตว์ก็มาคิดว่า ถ้าสองกองไปด้วยกัน นี่ มันจะแออัด ยัดเยียด คนขายมีจำนวนมากเกินไป การค้าขายปลายทางก็จะได้ไม่ดี เพราะเหมือนกับต้องไปแย่งกัน

อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญไม่น้อย คือ ระวังเดินทาง คนก็ต้องกินต้องใช้อะไรต่างๆ มาก ผ่านแดนกันดารของกินของใช้ก็หายากอยู่แล้ว นี่แค่ไปกองเดียวห้าร้อย ก็มากอยู่แล้ว ถ้าไปพร้อมกองห้าร้อย ๒ กอง คงจะลำบากมาก เพราะฉะนั้นควรจะมาตกลงกัน เดินทางไปคนละครั้งดีกว่า แต่ถ้าไปคนละครั้ง ใครจะไปก่อน ใครจะไปหลังละ

พระโพธิสัตว์คิดว่าจะให้โอกาสแก่กองคาราวานอีกกองหนึ่งเป็นผู้เลือก จึงไปถามว่า นี่นะ พวกเราสองคาราวานจะออกเดินทางไปที่เดียวกันพร้อมกันนี้ น่าจะไม่ดีนะ สองกองเกวียนก็เท่ากับหนึ่งพันนี้ คนจะมากมายเกินไปนะ เพราะฉะนั้น เรามาตกลงกันดีกว่าว่าใครจะไปก่อน ใครจะไปหลัง ขอให้ท่านเลือกเถิด ว่าท่านจะไปก่อน หรือจะไปหลัง

ฝ่ายหัวหน้าอีกกองเกวียนหนึ่ง ซึ่งเป็นชาวเมืองเดียวกันนั้น ได้ฟังเขาให้โอกาสเลือก ก็คิดว่าเราไปก่อนหรือไปทีหลัง จึงจะดี ถ้าเราไปก่อน ผักพื้นยังอยู่ในสภาพเป็นปกติของมัน จะเก็บเอาพวกพืชพันธุ์ต่างๆ มาใช้เป็นอาหารได้มากพอ นี่สำหรับคนก็ดี ทีนี้ สำหรับพวกวัว พวกหญ้าทั้งหลายก็จะได้ยังพร้อมสมบูรณ์ดี แล้วทางที่จะไปนี้ ก็จะได้ยังเรียบร้อยดี ไม่ช้า แล้วว่าถึงน้ำ ยังไม่มีคนไปก่อน ก็ยังใส แล้วว่าถึงสินค้า พอไปถึงปลายทาง สินค้าจะเป็นของใหม่ เราจะตั้งราคาอย่างไรก็ได้ เพราะยังไม่มีพ่อค้าอื่นมาขาย เพราะฉะนั้น ถ้าไปก่อน เราจะได้เปรียบ แต่ถ้าไปทีหลัง เกวียนห้าร้อยผ่านไป แล้ว ทางก็จะชำรุดหมด พวกไปทีหลังจะแยء เพราะฉะนั้น เราไปก่อนดีกว่า

คิดอย่างที่ว่านั้นแล้ว พ่อค่านายกองคาราวานอีกพวกหนึ่งนั้น ก็เลยบอกว่า เราเลือกขอไปก่อน

ทีนี้ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็คิดว่า เราไปทีหลังนี่ก็ดีนะ ทางที่ไม่มีใครเคยไปนั้น มันจะขรุขระ กองเกวียนที่ไปก่อนนี้ผ่านไป จะทำให้ทางที่ไปนั้นเรียบสม่ำเสมอขึ้น ทีนี้พวกพืชพันธุ์ต่างๆ โดยเฉพาะพวกหญ้านั้น เมื่อกองเกวียนพวกแรกไปถึง ก็จะถูกเด็ดถูกดึงตัดเอาไป แล้วมันก็จะงอกใหม่ พงอกใหม่ มันก็จะอ่อนดี แล้วก็อร่อยกว่าด้วย แล้วก็พวกที่ไปก่อนนี้ เมื่อทางนี้มันกันดาร หาน้ำยาก ก็จะต้องไปขุดบ่อขุดหลุมขึ้นมา เราไปถึง ไม่ต้องลงแรงอะไรมาก พวกนั้นขุดไว้ให้พร้อมแล้ว เราก็มีบ่อน้ำกินน้ำใช้ ดังนี้เป็นต้น

แล้วที่สำคัญมาก เมื่อไปถึงปลายทาง พวกที่ไปก่อนนั้นต้องไปตั้งไปกำหนดราคา กว่าตกลงกันได้นี้ ยากแทบแยء เราไปทีหลัง เมื่อเขาตกลงกันได้แล้ว ราคามีกำหนดแล้ว เราไปถึง ก็ขายตามราคานั้น สบายเลย ไม่ต้องไปยากลำบาก เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์ก็เลยบอกตกลง

นี่ให้ลองคิดดู ขอให้สังเกตดูวิธีคิดของทั้งสองฝ่ายนี้นะ ของใครจะแยءกายดีกว่า

เอาละ ตกลงว่า กองเกวียนที่เป็นอีกพวกหนึ่งเดินทางก่อน ส่วนพระโพธิสัตว์รอไปทีหลัง เส้นทางที่ไปนั้นเป็นทางกันดารมาก ก็แบบทะเลทรายนั้นแหละ สมัยก่อนเดินทางกองคาราวาน มักจะผ่านทะเลทราย จึงต้องเตรียมน้ำกันอย่างมากมาย

ที่นี้ ในกองเกวียนนั้น นอกจากใช้เนื้อที่สำหรับบรรทุกสินค้าแล้ว ก็จะต้องใช้เนื้อที่อีกมาก บรรทุกเสบียงอาหาร ที่สำคัญยิ่งนักก็คือ น้ำ ต้องบรรทุกตม่น้ำใหญ่ๆ แล้วเอาน้ำใส่ หนักหนักหนา ก็เดินทางกันไป รอนแรมไปในทะเลทราย

ไปถึงทางตอนหนึ่งที่แสนกันดาร ก็มีพวกอมนุษย์เข้ามาเกี่ยว เอง่ายๆ ว่าพวกผู้ร้ายใจโหดไม่ เป็นมนุษย์ เรียกว่าพวกอมนุษย์ ที่นี้พวกอมนุษย์นี้ เห็นพวกมนุษย์มา ก็ชอบใจ จะได้กินคน พวกนี้ เห็นกองคาราวานใหญ่มา พวกอมนุษย์ก็บอกกันว่า นี่ถ้าเราหลอกพวกนี้สำเร็จ ก็จะได้กินเยอะเลย แล้วก็ตกลงทำเป็นว่านั่งเกวียนกันเป็นคณะย่อยๆ สวนทางมา โดยแสดงอาการและทำอะไรต่างๆ ที่จะแสดงให้เห็นว่าพวกตนนั้นได้ผ่านถิ่นที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์มา ผ่านฝนมา ตัวเปียก ผมเปียก ผ่าเปียก แล้วก็เอาของกินจากถิ่นที่มีน้ำมีฝนมาก จำพวกเหง้าบัวอะไรพวกนี้ เอามานั่งกัดนั่งแทะ บ้างก็ ร้องรำทำเพลงแสดงท่าทางว่าสนุกสนานว่าเริง น้ำก็ยังเปียกอยู่ที่คนที่เกวียน ก็ผ่านสวนทางมา พอสวนทางกัน ก็หยุดพักทายกัน ลงไปถ้ามได้กัน

ฝ่ายพวกอมนุษย์ก็ถามหัวหน้ากองเกวียนว่าจะไปไหน ก็ตอบว่าบรรทุกสินค้าจะไปขายที่เมือง ไนน์ปลายทางอีกไกล อมนุษย์ก็ถามต่อไปว่าบนเกวียนของท่านนะบรรทุกอะไรละ ตอบว่าก็บรรทุก ของมีค่าที่จะไปขาย เป็นสินค้าเยอะ ถามว่าแล้วเกวียนข้างหลังทำไมมาช้าจังเลย มีอะไรห่อหอบ ว่าก็บรรทุกน้ำสิ ทางไกลกันดารแห้งแล้งอย่างนี้ ต้องใช้น้ำมาก ตม่น้ำมากมายใส่น้ำเต็มๆ เพราะฉะนั้น มันจึงหนัก วัลลากมาได้ยาก จึงช้าหน่อย

พวกอมนุษย์ก็บอกว่า ท่านจะต้องไปกลัวยากลำบากอะไรในตอนนี่ ดูลิ.. เห็นไหมพวกเรา มา นี้ ผ่านน้ำผ่านฝนกันมา บนทางข้างหน้าของท่านนั้น มีจุดหนึ่งที่มีน้ำบริบูรณ์ มีต้นไม้ขึ้นเขียวชอุ่มไปหมด ฝนก็ตกด้วย เพราะฉะนั้น เราผ่านมานี้ ท่านจึงเห็นว่าพวกเรานะเปียกปอนกันไปหมด บนเกวียน ก็ยังมีน้ำหยดอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านเอาตม่น้ำพวกนี้ทิ้งไปได้แล้ว ไปเอาน้ำข้างหน้า เกวียนจะได้เบา แล้วก็ไปได้ไว ไม่ต้องไปห่วงอะไร

ฝ่ายหัวหน้ากองเกวียนเห็นอย่างนั้น ก็คิดว่า เออ ก็เห็นประจักษ์ชัดๆ อยู่นี่ ทั้งรถทั้งคน พวก เขาเปียกปอนกันหมด แล้วก็สนุกสนานว่าเริงกันมา แสดงว่า มันต้องมีน้ำแน่ๆ และก็อุดมสมบูรณ์ด้วย ก็เลยเชื่อ แล้วก็บอกลูกน้องให้บอกต่อกันไปว่า พวกเราไม่ต้องเอาไปเลย พวกตม่น้ำอะไรเหล่านี้ เทให้หมด เกวียนจะได้เบา แล้วเราจะได้ไปถึงที่หมายไวๆ ตกลงกันอย่างนี้แล้ว ก็เลยเทน้ำทั้งหมด แล้วก็เดินทางต่อไป ปราบกว่าไปเท่าไรๆ ก็ไม่เจอน้ำสักที ในที่สุดก็เหนื่อย หมดแรง ก็ลงนอนกัน ทะเลทราย ไม่มีน้ำ ไปๆ มาๆ ก็ตายหมด ก็เลยโดนพวกอมนุษย์กินเรียบ เอาละนะ พวกหนึ่งจบไปแล้ว

ที่นี้ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ เวลาผ่านไปราวครึ่งเดือน เห็นว่าเป็นเวลาพอสมควรแล้ว ก็นำกอง เกวียนออกเดินทางบ้าง โดยบรรทุกน้ำข้าวของสินค้าไปเยอะ และได้สั่งความไว้กับพวกลูกน้อง ตั้งแต่เริ่มออกเดินทางว่า นี่นะ น้ำนี้สำคัญยิ่งนัก ต้องรักษาไว้ให้ดี เพราะเราเดินทางผ่านถิ่นกันดาร จะจัดการอะไรกับน้ำ จะเททิ้ง หรือทำอะไร ต้องขออนุญาตก่อน แล้วก็พวกต้นไม้พืชพันธุ์ในถิ่นที่เราไม่เคยไป จะกินจะอะไรมัน ต้องถามกันก่อน

แล้วก็ออกเดินทางไป แล้วก็ไปถึงถิ่นของอมนุษย์นั้น คราวนี้พวกอมนุษย์ก็มาหลอกอีก ทำแบบเดียวกับพวกก่อน บอกว่า ตุ่มน้ำมากมายท่านจะเอาไปทำไม หนักเปล่าๆ เดียวก็ถึงแล้ว ที่โน่นมีน้ำมากมาย พระโพธิสัตว์ก็ตอบว่า หลักการมีอยู่ว่า ถ้ายังไม่เห็นน้ำใหม่ ก็ยังไม่เททิ้งน้ำเก่า เพราะฉะนั้น ถ้าเรายังไม่เห็นแหล่งน้ำใหม่ต่อหน้าต่อตา เราก็ยังไม่ยอมทิ้งน้ำเก่า แล้วพระโพธิสัตว์ก็ให้กองเกวียนเดินทางต่อไป ไม่ยอมเชื่อพวกอมนุษย์

ที่นี้ ฝ่ายพวกลูกน้องของนายกองเกวียนนั้น ก็ได้เห็นเหตุการณ์นี้ ได้เห็นเกวียนที่สวนทางมา ได้เห็นคนที่นั่งมาเปิกน้ำสนุกสนานกันเต็มที ก็ลงจากเกวียน เข้ามาพูดกับหัวหน้าว่า นี่ท่านหัวหน้า ทำไมท่านจะพากองเกวียนไปให้ลำบากเล่า ก็เห็นอยู่ชัดๆ ว่า พวกเกวียนที่สวนทางมานั้น เขาผ่านถิ่นที่มีน้ำบริบูรณ์มาเห็นกันชัดๆ ในเมื่อชัดเจนแบบนี้ ก็เห็นว่าถึงได้แล้ว ไปเอาข้างหน้าเถอะ เอาน้ำไปบ้างแค่นี้พอใช้ก่อนที่จะไปถึงแหล่งน้ำใหม่นั้น เราอย่าไปให้เหน็ดเหนื่อยกันแบบนี้เลย

พระโพธิสัตว์ไม่ยอม บอกว่าจะต้องใช้หลักการที่ว่าแล้วเมื่อก็ แต่เมื่อพวกท่านไม่เชื่อ ก็ขอประชุม แล้วก็เรียกให้สมาชิกกองเกวียนทั้งหมดมาประชุมกัน

พอที่ประชุมพร้อมแล้ว หัวหน้าก็ตั้งคำถามที่ ๑ ว่า ที่เราเดินทางกันมานี้ ทางนี้มีชื่อว่กันดารแห้งแล้ง พวกท่านเคยได้ยินมีใครพูดบ้างใหม่ว่ามีแหล่งน้ำ มีฝนตก

ที่ประชุมตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า ไม่เคยได้ยิน เขาแล้ว หนึ่งละ

ฟังแล้ว หัวหน้าก็ตั้งคำถามที่ ๒ ต่อไปว่า ตามธรรมดา เมื่อฝนตก จะมีกระแสลมเย็นไปได้ไกลเท่าไร พวกลูกน้องตอบว่า ฝนตกแล้ว จะมีกระแสลมเย็นไปได้ไกลประมาณ ๓ โยชน์ เอละนะ แล้วในกองเกวียนของพวกเราที่มากันนี้ มีใครบ้างใหม่ที่รู้สึกว่ามีกระแสลมเย็นมาถึงเรา

ที่ประชุมบอกว่า ไม่มี

ถามต่อไป ข้อที่ ๓ ว่า ธรรมดาว่า เมื่อฝนจะตกหรือมีฝนตกนั้น เราต้องเห็นเมฆบ้าง เมฆนั้นจะเห็นได้ไกลสักเท่าไร ตอบว่า เห็นได้ไกลราวๆ สามโยชน์ ถามว่า แล้วมีใครได้เห็นเมฆบ้างใหม่

ที่ประชุมบอกว่า ไม่มี ไม่ได้เห็นเลย

ถามต่อไป แล้วสายฟ้าแล่น ฟ้าแลบอะไรต่างๆ นั้น จะมองเห็นได้ไกลสักเท่าไร ตอบว่า ประมาณ ๔ - ๕ โยชน์ ถามว่ามีใครได้เห็นบ้างใหม่

ที่ประชุมตอบว่า ไม่มี ไม่ได้เห็นเลย

ถามต่อไป แล้วฟ้าร้องละ จะได้ยินไปไกลสักเท่าไร ตอบว่า ประมาณ ๑ - ๒ โยชน์ ถามว่ามีใครได้ยินเสียงฟ้าร้องบ้างใหม่ บอกไม่ได้ยิน ว่าจั้น

ที่ประชุมตอบว่า ไม่มี ไม่ได้ยินเลย

แล้วหัวหน้าก็ถามว่า พวกเกวียนที่สวนทางมา เข้ามาชักชวนเรา บอกเราว่ามีน้ำข้างหน้า ไม่ต้องบรรทุกน้ำไปให้หนัก คนพวกนี้ ท่านรู้จักบ้างใหม่

ที่ประชุมตอบว่า ไม่มีใครรู้จักเลย

ถึงตอนนี้ หัวหน้าคือนายกกองเกวียนจึงบอกว่า เพราะฉะนั้น อย่าได้ไว้ใจ พวกเราเดินทางกันต่อไป ใช้หลักการที่ว่า ไม่เห็นน้ำใหม่ ไม่ทิ้งน้ำเก่า ตกลงก็เดินทางกันต่อไป จนกระทั่งไปเจอพวกกองเกวียนชุดก่อน ที่เดินทางล่วงหน้าไปแล้ว ปรากฏว่าเหลือแต่กระดูก แล้วก็มีแต่เกวียนที่ทิ้งไว้ ไม่มีเจ้าของ สินค้าก็มากมาย เมื่อไม่มีเจ้าของแล้ว จะทิ้งไปทำไม กองเกวียนพระโพธิสัตว์นี้ก็จึงขนของไม่ดีในเกวียนของตัวเองทิ้งไป แล้วเอาของดีๆ ในเกวียนที่ไร้เจ้าของมาใส่ ยิ่งกว่านั้น เกวียนเล่มไหนชำรุดคร่ำคร่าระหว่างเดินทาง ก็ไปเลือกเอาเกวียนดีๆ ในกองเกวียนที่ทิ้งอยู่นั้น เอามาแทน แล้วก็พากันเดินทางต่อไปจนถึงจุดหมาย ขายของได้ราคา และได้เงินทองแล้วเดินทางกลับมา

เป็นอันว่าจบขาคเรื่องแรกนี้ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่สอนมนุษย์ให้รู้จักใช้ความคิดพิจารณา ไม่ใช่หลงเชื่ออะไรง่ายๆ เป็นคติในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นแนวพุทธ ว่าต่างจากคนพวกเก่าอย่างไร นี่เป็นเรื่องที่หนึ่งเลยนะ ขาคจึงเริ่มด้วยโยนิโสมนสิการ

พร้อมกับที่เล่ามานี้ ก็ทำให้ได้คติอื่นซ้อนเข้ามาด้วย จะเห็นว่าคนสมัยนั้นเชื่อในเรื่องเทวดา เรื่องผีสิง เรื่องอมนุษย์ ที่มาดลบันดาล หรือมาแสดงอำนาจต่างๆ ในเรื่องนี้ นอกจากให้รู้จักคิดแล้ว ก็จะได้เห็นคติความเชื่อเรื่องการดลบันดาล การใช้อำนาจทำร้ายผู้อื่น เป็นการสอนซ้อนขึ้นมาอีกด้านหนึ่ง คือบอกว่า พวกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น อย่าไปไว้ใจ บางทีก็มาแสร้งทำเป็นโทษแก่เรา หรือจะทำร้าย เดียวจะไปนึกว่าพวกอมนุษย์นี้ ท่านมีอำนาจ เราจะต้องอ่อนน้อม แล้วก็ทำให้ท่านโปรด พระไม่สอนให้อยู่ด้วยความเชื่อหวังพึ่งอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น อย่าไปไว้ใจ พวกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์มีอำนาจยิ่งใหญ่ บางทีก็หลอกหลวงเรา เอาละ นี่สอนทีเดียวสองชั้นเลย ทั้งไม่ให้หลงไปตามคติความเชื่อเก่า และให้รู้จักคิดรู้จักพิจารณา

โยนิโสมนสิการกว่า ๑๐ วิธี วิธีที่สำคัญๆ ไว้ใช้บ้าง ก็น่าจะดี

ได้พูดพอให้เห็นตัวอย่างของโยนิโสมนสิการ ควรถือว่าโยนิโสมนสิการเป็นหลักปฏิบัติที่จำเป็นในการดำรงและดำเนินชีวิต ทั้งจะทำให้คนพัฒนาตัวเองได้อย่างดี แล้วก็ดำเนินชีวิตอย่างได้ผลดีด้วย เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง แก่หมู่คณะ แก่ชุมชน แก่สังคม

ได้บอกแล้วว่า การใช้โยนิโสมนสิการนี้ วิธีหนึ่งที่สำคัญ คือรู้จักตั้งคำถาม เช่นถามว่า คืออะไร เป็นอย่างไร เกิดจากอะไร เป็นเพราะอะไร มีข้อดีข้อเสียอย่างไร ด้านไหนดีด้านไหนเสีย และการใช้โยนิโสมนสิการนั้น ก็เพื่อรู้ความจริงอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งคือเป็นการรู้จักเอาประโยชน์จากสิ่งนั้นเรื่องนั้นกรณีนั้นๆ ได้ โยนิโสมนสิการก็จึงมีวิธีคิดหลายแบบ ดังเคยได้รวบรวมไว้ ประมาณ ๑๐ วิธีด้วยกัน (ดูในหนังสือ *พุทธธรรม*)

ในบรรดาวิธีเหล่านั้น วิธีสำคัญอย่างหนึ่ง คือ **การจำแนก** แยกแยะ แจกแจง อย่างที่ปัจจุบันชอบพูดว่าวิเคราะห์ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เราศึกษาเพื่อให้รู้ความจริงของชีวิตนี้ ความจริงด้านสำคัญของชีวิตนั้น มองเห็นได้ง่ายด้วยวิธีคิดแบบจำแนกแยกแยะ พระพุทธเจ้าทรงแยกแยะชีวิตเป็นส่วนประกอบย่อยลงไป เริ่มด้วยแยกเป็นนามและรูป หรือเป็น ๒ ด้าน คือด้านกาย กับด้านใจ

แล้วด้านกายก็แยกออกไปอีก เป็น มหาภูตรูป กับอรูปาทายรูป แล้วมหาภูตรูปก็แยกออกไป เป็น ๔ อย่าง อรูปาทายรูปก็มี ๒๔ อย่าง ด้านจิตใจ ที่เป็นนามธรรม แยกได้เป็น ๔ กลุ่ม เป็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วเวทนามก็แยกย่อยออกไป สัญญาก็แยกย่อยออกไป สังขารก็แยกย่อยออกไป วิญญาณก็แยกย่อยออกไป

นี่เป็นวิธีที่จะหาความจริงให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลาย เราไปเจออะไร วิธีรู้จักอย่างหนึ่งที่เป็นเบื้องต้น ก็คือแยกแยะส่วนประกอบออกไป ก็จะมองเห็นรู้เข้าใจสิ่งนั้น เด็กๆ ก็มีแนวโน้มอย่างนี้อยู่ การศึกษาจะสอนให้เขารู้จักแยกย่อย เด็กหลายคนได้รุดเล่นมาคันหนึ่ง ก็เอามารื้อแยกออกไปๆ จนรถพังหมด ของเสียไป แต่มันก็เป็นวิธีเจริญปัญญาอย่างหนึ่ง เอาละ นี่คือการหาความจริง ด้วยการแยกแยะวิเคราะห์ ให้รู้ส่วนประกอบ

วิธีสำคัญคู่กับการแยกแยะส่วนประกอบนั้น ก็คือ การสืบค้น การสืบสาวหาเหตุปัจจัยว่า ที่เป็นอย่างนี้ มันเป็นเพราะอะไร แต่ละส่วนๆ นั้น มันเป็นมาอย่างไร สืบค้นไปเรื่อยๆ เพราะอะไรมันจึงเป็นอย่างนี้ แล้วก่อนนี่ที่เป็นอย่างนั้น มันเป็นเพราะอะไร ก็สืบค้นสาวหาเหตุปัจจัยไปเรื่อยให้ไปถึงต้นตอ ก็เป็นการพัฒนาความคิด

อีกวิธีหนึ่งของการคิด คือ การ**พินิจลักษณะอาการ** ส่องจตรวจดูสังเกตให้เห็นความเป็นไป ที่แสดงหรือปรากฏเป็นลักษณะอาการออกมา ให้รู้ความจริงของมันว่ามีลักษณะอาการเป็นไปอย่างไร ซึ่งทำให้มองเห็นว่ามันมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้หยุดนิ่ง มีการเกิดขึ้นมา แล้วก็ดับหายไป

ทีนี้ เมื่อเปลี่ยนแปลง ก็มาโยงกับความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่สาวหาสืบค้น แล้วก็รู้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่แสดงลักษณะอาการเป็นปรากฏการณ์ขึ้นมานั้น คือมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย แล้วในเมื่อมันเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ถ้าอย่างนั้น ผลที่จะเกิดขึ้นมา ก็คือเกิดจากเหตุปัจจัย เป็นไปตามเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น เราก็ต้องสืบค้นสาวหาเหตุปัจจัยให้ได้ จากนั้น เมื่อรู้เหตุปัจจัยแล้ว เราต้องการผลอย่างไร ก็ทำเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดผลเป็นอย่างนั้น

มนุษย์นี้ ตัวเราเองก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย และเป็นเหตุปัจจัยอยู่ในกระบวนการของเหตุปัจจัย เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ทีนี้ ถ้าเราศึกษาได้รู้เข้าใจความเป็นไปตามเหตุปัจจัย รู้เข้าใจเหตุปัจจัยที่จะให้อะไรเป็นอย่างไรอย่างดีแล้ว เรียกง่ายๆ ว่ามีปัญญารู้เหตุปัจจัย เราก็จะเข้าไปเป็นส่วนร่วมในกระบวนการของเหตุปัจจัยอย่างได้ผลอย่างดี นี่คือการเอาปัญญามนุษย์เข้าไปเป็นปัจจัยในกระบวนการความเป็นไปของเหตุปัจจัย ให้เกิดผลเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเจตจำนงคือเจตนาของเรา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการแก้ไข หรือเป็นการสร้างสรรค์ทำอะไรขึ้นมาใหม่

ในองค์ประชุมสังขารที่เรียกว่าคนหรือตัวมนุษย์นี้ มีปัจจัยที่สำคัญพิเศษรวมอยู่ด้วย นั่นคือ **ปัญญา** พร้อมด้วยเจตจำนงคือ **เจตนา** มนุษย์ที่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ ก็เอาปัจจัยพิเศษคือปัญญาที่ตัวมี ซึ่งได้พัฒนาอย่างดีนั้น เข้าไปเป็นปัจจัยร่วมขับเคลื่อนกระบวนการของเหตุปัจจัย ให้เป็นไปในทางที่พึงประสงค์ ให้เกิดผลตามเจตจำนงคือเจตนาของตนได้ อย่างที่ว่าแล้วนั้น

นี่คือความคิดเดินหน้าไปอีก โดยเชื่อมโยงจากโยนิโสมนสิการในด้านความคิดหาความจริง ไปสู่โยนิโสมนสิการในด้านของการเอาประโยชน์ ทำประโยชน์ หรือใช้ประโยชน์ เช่น เอาประโยชน์ จากสิ่งแวดล้อม จากสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง ข้อนี้เอาไว้ ถ้ามีเวลา จะได้พูดกันบ้างสักหน่อย

ที่นี้ กลับไปในเรื่องของโยนิโสมนสิการด้านหาความจริง ซึ่งก็เป็นประโยชน์อยู่ในตัวของมัน เองนั้น การมองความจริงอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในระดับสมมุติที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่เราจะใช้ ประโยชน์ในทางปฏิบัติ เมื่อเราจะวินิจฉัยว่าอะไรดี อะไรชั่ว ถ้าเราจะบอกลงไปเลยว่าอันนี้ดี อันนี้ชั่ว บางทีอาจจะเป็นการมองด้านเดียวแ่งเดียว ซึ่งไม่ถูกต้อง หรือแม้แต่อะไรส่วนมากตัดสิน ก็ยังไม่ถูก เพราะฉะนั้นจะต้องมองให้ตรงตามความเป็นจริง และให้พอดีกับความจริง แล้วจะพอดีกับความจริง ได้อย่างไร อ้อ.. สิ่งทั้งหลายมีหลายด้าน นี่ก็ต้องเอาวิธีจำแนก หรือแยกแยะมาใช้ก็ ต้องแจก แยกกันไปเลยว่า ด้านนี้ดี ด้านนั้นไม่ดี ด้านนั้นถูกต้อง ด้านนั้นไม่ถูกต้อง แยกแยะไป

อย่างเช่นมีคนมาพูดถึงผู้ครองเรือนว่า นายคนนี้เป็นคนดี รู้จักทำมาหากิน นายคนนี้ไม่ดี ประพฤติเสียหาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า อย่าเพิ่งตัดสิน อย่าเพิ่งไปเหมารวมว่าดีหรือไม่ดี เอาอย่างนี้ ก่อน มาแยกดูว่า นายคนนี้มีแง่ที่จะพิจารณาว่าดีหรือไม่ดี อย่างไรบ้าง

ยกมาดูกันซิ แยกแยะออกไป **หนึ่ง** ในแง่ของการแสวงหาทรัพย์ เขาหาได้อย่างไร เขาหา มาโดยสุจริตชอบธรรม หรือหาได้ด้วยวิธีร้าย กดขี่ข่มเหงผู้อื่น แล้วก็บอกได้ว่า นายคนนี้ ในแง่หา ทรัพย์ เขาบกพร่อง เพราะว่าเขาหาเงินด้วยวิธีเบียดเบียนข่มเหงคนอื่น เอาเปรียบ ไม่ชอบธรรม หรือ ว่า ถ้าเขาหาเงินมาได้ด้วยวิธีที่ดี เราก็บอกว่า ในแง่วิธีหาทรัพย์นั้น เขาดี นี่ได้ขั้นหนึ่งละ

ต่อไป **สอง** เมื่อได้ทรัพย์มาแล้ว เขาปฏิบัติอย่างไร บอกว่าเขาหวงแหน ตระหนี่เหนียว ไม่ใช่ ทรัพย์นั้นเลี้ยงคนและทำประโยชน์ นี่คือการแสวงหาทรัพย์ดี หรือไม่ดี ตามที่ได้ดูกันแล้วในขั้นแรกนั้น แต่ ในขั้นที่สองนี้ ปฏิบัติต่อทรัพย์ไม่ดี บกพร่อง แต่ถ้าเขาหาทรัพย์มาด้วยขยันและสุจริต แล้วเอาทรัพย์ นั้นมาใช้ประโยชน์ เอามาเลี้ยงดูชีวิตตัวเอง ครอบครัว และคนในความรับผิดชอบ ให้มีความสุข อย่าง นี้ก็คือดีทั้งสองแง่ สองขั้น

ที่นี้ ต่อไปอีก ในแง่การทำประโยชน์ต่อสังคม ต่อเพื่อนมนุษย์ละ เขาเอาทรัพย์นี้ไปใช้ทำสิ่งที่ดี งาม ที่สร้างสรรค์ เช่นช่วยเหลือผู้คนอะไรหรือเปล่า ถ้าเอาไปใช้ ก็ดีในแง่หนึ่ง แล้วถ้าไม่ใช่ ไม่เกื้อกูล ใคร ก็บกพร่องในแง่หนึ่ง เสร็จไปอีกขั้นหนึ่ง ยังมีขั้นต่อไป

แล้วในการที่เขาปฏิบัติต่อทรัพย์เงินทองนั้น จิตใจเขาเป็นอย่างไร เขามีความหวงกังวล กลุ่ม เครียด มีความเศร้าหมอง เป็นทุกข์เพราะทรัพย์ จิตใจเป็นทาสของทรัพย์ มีอะไรเกิดขึ้นกับทรัพย์ ก็เป็นทุกข์ มีปัญหาจิตใจมาก หรือว่าเขามีจิตใจเป็นอิสระ รู้ความมุ่งหมายของการมีทรัพย์ มีเพื่ออะไร ก็ใช้จ่ายมันให้สมประโยชน์ แล้วจิตใจก็เป็นอิสระ ไม่เกิดปัญหาเพราะทรัพย์เหล่านั้น เรียกว่าเป็น นายของทรัพย์ ไม่เป็นทาสของทรัพย์ นี่ก็ดูว่า ในขั้นนี้ แง่นี้ เขาได้คะแนน หรือว่าเสียคะแนน

เป็นอันว่า เราตั้งเกณฑ์พิจารณา แยกเป็นแง่ด้านขั้นตอน ว่า เออ ในแง่นี้ เขาบกพร่องไหม เขาทำได้ดีไหม ว่ากันไปเป็นด้านๆ แล้วก็มานับสรุปว่า นายคนนี้ ดีหนึ่งส่วนนี้ เสียสองส่วนนั้น นาย คนนั้น เสียหนึ่งส่วนนี้ ดีสองส่วนนั้น หรือใครเสียสามส่วน ใครดีสามส่วน ว่ากันไปตามที่เขาเป็นนั้นๆ

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีอย่างนี้ ที่เรียกว่า วิภังชวาท ที่พูดไปแล้วเมื่อวาน เป็นส่วนสำคัญของ โยนิโสมนสิการ ซึ่งทำให้การมองความจริง การคิดวินิจฉัยต่างๆ เป็นความพอดีกับความเป็นจริง ไม่ใช่ เหมารวมด้วยการสรุปพรวดๆ ของตัวเอง แต่ต้องว่าไปตามความจริงตามที่มันเป็น ตามที่สิ่งทั้งหลายมี หลายด้าน แล้วก็ว่ากันไปเป็นด้านๆ ด้านนี้ดี ด้านนี้ไม่ดี ด้านนั้นถูกต้อง ด้านนี้ไม่ถูกต้อง แยกแยะกันไป ให้ตรงพอดีกับความเป็นจริงของมัน

โยนิโสมนสิการอย่างนี้ การคิดถุวิธีอย่างนี้ จะทำให้การพูดตรงกับความเป็นจริง และจะเป็น ประโยชน์ในการพัฒนาด้วย เพราะเราต้องการทำสิ่งทั้งหลายให้ดียิ่งขึ้น เมื่อเราแยกแยะได้อย่างนี้ แล้ว เราจะไม่มีมัวภูมิใจหลงระเริงว่า เอาจะ ดีแล้ว เพราะไปสรุปว่าดีแล้ว ก็เลยไม่ต้องแก้ไขปรับปรุง หรือสรุปว่าเสีย ก็ไม่รู้ว่าจะไปแก้ไขตรงไหน

แต่เนี่ย พอเราแยกได้อย่างนี้ว่า ส่วนไหนดี ส่วนไหนเสีย ส่วนไหนยังหย่อน ยังบกพร่อง ที่ไหน ตรงไหน ก็เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา รู้ว่าเราดีแล้ว แต่ก็ไม่ใช่ดีทั้งหมด ยังมีหย่อนข้อนี้ พร่องตรงนี้ ก็จะได้แก้ไขปรับปรุง ไซ้ใหม่

คนที่รู้จักใช้วิภังชวาท รู้จักใช้โยนิโสมนสิการนี้ จะมีแต่การพัฒนา การแก้ไขปรับปรุง ส่วนที่ดี แล้ว ก็ทำให้ดียิ่งขึ้น อนุรักษ์ได้ตามหลักสัมมัตตปธาน ที่เป็น สัมมาวายามะ ทำให้ดียิ่งขึ้นไป ส่วนที่ยัง บกพร่อง ก็จะแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ ทำให้มีทางที่จะขึ้นถึงความสมบูรณ์ เป็นหลักการที่ว่า ได้ทั้ง ความจริง และได้ทั้งประโยชน์

เป็นอันว่า วิธีคิดนี้มีเยอะ ยังอีกหลายอย่าง เช่น คิดแบบรู้หลักการรู้ความมุ่งหมาย รู้คุณรู้โทษ รู้จุดอ่อนรู้จุดแข็ง และรู้ทางแก้ไข... มากมาย ที่ว่ามานี้คือยกเป็นตัวอย่าง แต่โดยสรุป เอาจะเป็นว่ามี ๒ อย่างก็แล้วกัน ถึงวิธีคิดจะมีหลายอย่าง แต่รวมแล้วก็คือ **หนึ่ง** คิดหาความจริง คิดให้ได้ความจริง **สอง** คิดให้ได้ประโยชน์

จะเอาอย่างไร มองในแง่ดี หรือมองให้ได้ประโยชน์

การคิดให้ได้ประโยชน์นี้ไม่เหมือนกับการคิดในแง่ดีนะ มองในแง่ดีนั้น บางทีเป็นการหลอกตัวเองให้ยิ้มกริ่มไป แต่ไม่ได้แก้ปัญหา เป็นการหลอกตัวเอง การมองโลกในแง่ดีนั้น บางครั้งก็คล้าย จะเหมือนกับมองให้เห็นให้เป็นประโยชน์ แต่บางครั้ง มันเป็นเพียงการหลอกตัวเองให้สบายใจ ไม่ได้สัมผัสความจริงแท้ ไม่ได้แก้ปัญหา เพราะฉะนั้นจึงต้องระวังไว้ว่า มองในแง่ดี กับมองให้เห็นให้เป็นประโยชน์ นั้นไม่เหมือนกัน

การมองแง่ดีนั้น พุทธศาสนาไม่ได้ยอมรับ ต้องมองสองแบบนี้ คือ **หนึ่ง** มองให้เห็นความจริง **สอง** มองหาประโยชน์หรือมองให้เห็นทางที่จะทำให้มันเป็นเรื่องที่ดีที่เป็นประโยชน์

เพิ่งเข้าใจว่า สิ่งที่ชาวโลกติเตียนกันว่าไม่ดีนั้น บางทีมันไม่ดีในระดับสมมุติเท่านั้น โดยมนุษย์ ไปตกลงกันว่ามันไม่ดี นั่นก็อย่างหนึ่งละ แล้วที่นี้ แม้แต่สิ่งที่ไม่ดีไม่เกื้อกูลโดยธรรมชาติของมัน แต่ถ้า มนุษย์รู้จักคิดรู้จักมอง ก็สามารถหาประโยชน์จากมันได้ หรือทำให้มันเป็นประโยชน์ หรือทำให้มัน กลายเป็นดีไปก็ได้ ดังนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างนี้ ถ้ามนุษย์รู้จักคิดพิจารณา ก็หาประโยชน์ได้หมด

ดั่งที่เคยยกตัวอย่าง เช่นว่า คำดำของเขา เราก็ต้องฝึกคิดว่าทำอย่างไรจะเอาประโยชน์จาก คำดำคำติเตียนของเขาให้ได้ อย่างน้อยก็จะได้ประโยชน์ในการฝึกตน มิฉะนั้น เราก็จะได้แต่หมวก ล้อมใจ แล้วเมื่อไปโกรธเขา จิตใจเราก็เศร้าหมองมีความทุกข์ ไข่มใหม่ เพราะฉะนั้น แทนที่จะไปมัด ทุกข์ทำร้ายตัวเรา ก็เปลี่ยนเป็นคิดเอาประโยชน์จากคำดำของเขาเสียเลย

สำหรับพระพุทธเจ้า เมื่อมีใครมาด่าพระองค์ๆ ไม่ต้องทรงเอาประโยชน์อะไรจากการด่าของเขา แต่ทรงใช้คำดำของเขาเป็นเทศนาให้ตัวเขาคือคนที่ด่านั่นเองได้ประโยชน์ ไม่ด่าไปเสียเปล่า อย่าง เรื่องที่ว่า มีนางพราหมณ์คนหนึ่งนับถือพระพุทธเจ้ามาก เวลาทำอะไรผลอหรือพลั้งพลาด ก็จะมีคน ออกมาว่า นโม ตสฺสฯ ทำให้พราหมณ์สามีไม่พอใจเรื่อยมา วันหนึ่ง นางพราหมณ์นั้นทำอะไรพลาด ก็ สวด นโม ตสฺสฯ อีก คราวนี้ พราหมณ์สามีหงุดหงิดมาก พุดออกมาว่าวันนี้ ข้าฯ จะไปกำราบศาสดา ของแก เอาให้อยู่เลย

ว่าแล้วท่านพราหมณ์นั้นก็ตรงไปที่พระพุทธเจ้าประทับที่วัดเวฬุวัน ไปที่นั่นแล้ว ถึงจะโกรธอัด อั้น แต่จะด่าด้วยคำหยาบอะไร ก็คงไม่เหมาะที่พระพุทธเจ้าและตัวเองเป็นผู้ใหญ่ ก็พุดดีๆ ใส่ พระพุทธเจ้าว่า “เชือดอะไรเสียได้ จะมีความสุข เชือดอะไรเสียได้ จะไม่ต้องเศร้า...” พระพุทธเจ้าได้ ตรัสตอบเป็นคำเทศน์สอนว่า “เชือดความโกรธเสียได้ จะมีความสุข เชือดความโกรธเสียได้ จะไม่ ต้องเศร้า...” คำตรัสตอบที่เป็นคำเทศน์นี้ ทำให้ท่านพราหมณ์คิดได้ กลายเป็นเลื่อมใสจนได้ขอบวช กลายเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า

ที่นี้ พราหมณ์อีกคนหนึ่ง ทราบข่าวว่าพราหมณ์คนเมื่อกี้ได้บวชที่พระพุทธเจ้า ก็โกรธ และได้ ตรงไปที่วัดเวฬุวันนั้น คนนี้ไม่อันเลย ไปถึงก็ด่าพระพุทธเจ้า ด่าเอาๆ ด้วยคำหยาบคายจนเต็มที แล้ว ก็หยุดไปเอง

เมื่อพราหมณ์หยุดด่าแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสในเชิงสนทนากับพราหมณ์นั้นว่า ท่าน พราหมณ์ ที่บ้านท่านมีญาติสนิทมิตรสหายมาเยี่ยมเยียนเป็นแขกหรือบ้างไหม พราหมณ์คงนึกว่า พระพุทธเจ้าแกล้งว่าเราที่ปากร้ายอย่างนี้ จะไม่มีใครกล้ามาหา ก็ตอบไปว่า ก็มากันเป็นครั้งเป็น คราวนะสิ พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า เมื่อแขกมาบ้านแล้ว ท่านจัดเครื่องดื่มของกินต้อนรับเขาหรือ เปล่า พราหมณ์ตอบว่า ก็จัดสิ พระพุทธเจ้าก็ตรัสต่อไปว่า ของที่จัดต้อนรับนั้น ถ้าแขกเขาไม่กินไม่ดื่ม ของนั้นจะเป็นของใคร พราหมณ์ตอบว่า ถ้าแขกไม่เอา ของนั้นก็เป็นอย่างข้าฯ เองนะสิ พระพุทธเจ้าก็ ตรัสบอกพราหมณ์ว่า นี่ก็เหมือนกัน คำที่ท่านมาด่าข้าพเจ้าทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้าไม่รับเอาเลยนะ ก็ให้ มันเป็นของท่านพราหมณ์เองนั่นแหละนะ จากนั้นทรงอธิบายธรรมให้ฟัง แล้วพราหมณ์กลายเป็น เลื่อมใส ขอบวชอีกคนหนึ่ง เรื่องก็จบลงอย่างดี (ดูเรื่องที ส.ส. ๑๕/๖๒๖-๖๓๔/๒๓๕-๒๓๗)

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เราคิดเอาประโยชน์ได้แม้แต่จากสิ่งที่น่ากลัวที่สุด คือความตาย คนเราพอนึกถึงความตาย ใจก็ไม่ดี มีแต่จะกลัว พอกลัว ใจก็เศร้าก็หมอง หรือมิฉะนั้นก็ใจหดหู่ นึกถึง ความตายนี้ มีสองอย่าง ถ้าไม่กลัวก็เศร้า หรือมิฉะนั้น ถ้าได้ยินข่าวศัตรูหรือคนที่ตัวไม่ชอบตายไป ก็ ดีใจเลย ไข่มใหม่ นี้ก็ตรงข้ามไปอีกทางหนึ่ง

ดั่งที่ว่ำนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นอโยนิโสมนสิการ คือคิดผิดทาง ฉะนั้นต้องคิดให้ได้ประโยชน์

หนึ่ง พอนึกถึงความตาย ก็โยงไปหาความจริงของธรรมชาติ เห็นความจริงที่เป็นธรรมดาของสังขาร เกิดความตระหนักรู้ นี่หนึ่งละ คือ ได้ปัญญา

สอง ไหนๆ มันก็เป็นสิ่งจริงแท้ต้องเจอแน่อยู่แล้ว เราก็อย่าไปคิดหลบคิดเลียงมันให้ต้องอยู่กับความหวาดความหวั่นเลย อย่าไปกลัว อย่าไปมัวเอาใจหนีมันเลย จะทำให้มัวเมาเศร้าหมองเสียเปล่าๆ เรามามองมานึกถึงมันให้ได้ประโยชน์กันดีกว่า นั่นคือมองความตายเป็นเครื่องกระตุ้นเราให้เกิดความไม่ประมาท ที่จะได้เร่งรัดทำกิจการหน้าที่ของตน นี่คือสอง ได้ประโยชน์

นี่แหละ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้เอาประโยชน์ได้จากสิ่งที่เลวร้ายที่สุด แม้แต่ความตาย โยนิโสมนสิการจึงเป็นประโยชน์มาก

โยนิโสมนสิการ หรือเรียกให้ง่ายว่า ความรู้จักมนสิการนี้ ควรฝึกใช้เป็นประจำ ทั้งเพื่อการพัฒนาปัญญา อย่างน้อยพาคนไปสู่ความรู้เข้าใจ ไม่อยู่แค่เป็นทาสของความรู้สึก และเพื่อประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่นในการจัดการเรื่องราว และแก้ปัญหาต่างๆ

เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ คุณพยาบาลมองเห็นคนไข้เข้ามาหน้าตาบูดบึ้ง พุดจาทำทางไม่ดี พอเจออย่างนี้ ถ้าเอาความรู้สึกรับหน้า คุณพยาบาลก็จะไม่ชอบใจ แล้วก็อาจจะหน้าตาบูดบึ้งตอบและพูดไม่เพราะ แล้วก็ไม่สบายใจต่อกัน และสัมพันธ์กันไม่ได้ แต่ถ้าคุณพยาบาลนั้นดูใจคิดเหตุผลขึ้นมา เรียกว่ามีโยนิโสมนสิการ มองไปว่าคนไข้รายนี้คงมีเรื่องไม่สบายใจ เช่นกลัวว่าเงินจ่ายค่ายาจะมีไม่พอ หรือกำลังวิตกกังวลว่า ถ้าตรวจแล้วคุณหมอว่าเป็นโรคร้าย ก็จะต้องหยุดงาน จะไม่มีทุนส่งลูกที่กำลังเล่าเรียน ลูกจะหมดอนาคต เมื่อคุณพยาบาลคิดอย่างนี้แล้ว ก็ไม่โกรธ แต่คิดในทางที่จะช่วยเหลือ เริ่มตั้งแต่หันไปค่อยๆ พุดคุยสอบถาม ให้รู้ว่ากลัวกลัวไปไหนใจ เขามีทุกข์อะไร วิตกกังวลอะไร จึงทำให้เขามีหน้าตาภิรยาอาการกระด้างมีตึงอย่างนั้น พอรู้เข้าใจกัน สถานการณ์ก็จะเปลี่ยนจากตึงเครียดมาเป็นเมตตาเอื้ออาทร

ในทางกลับกัน คนไข้ไปหาคุณหมอที่โรงพยาบาล เจอคุณพยาบาลที่รับเรื่อง หน้าตาซึ่งเคียดพุดไม่เพราะ ก็ใจเสีย แต่ทำอะไรไม่ได้ ก็ได้แต่โกรธอยู่ในใจ แต่ถ้าคนไข้ที่นั่นรู้จักมนสิการ นึกถึงสภาพทั่วๆ ไป คนเจ็บไข้และญาติคนไข้ไปหาหมอกันคับคั่งแทบจะเบียดเสียด แต่ละรายก็อยากได้ไวๆ คุณพยาบาลรับเรื่องของคนนั้นของคนนี้ ก็วุ่นมากอยู่แล้ว บางทีวันนั้นงานด้านภายในมีเรื่องด่วน มีกรณีค้างคาคิดไม่ตก หรือเจอคนไข้รายหนักพิเศษ ทำให้เครียดมาก ปรึบใจไม่ทัน น่าเห็นใจ พอดคิดได้อย่างนั้น ก็มีใจเข้าด้วย แล้วก็คิดไปในทางที่จะช่วยให้คุณพยาบาลทำงานได้อย่างสะดวกสบายใจมากขึ้น

ดูจิตเลอร์ ย้อนไปวิทูทกะ ล้วนพาดนพาคณพินาศด้วยพิษมานะ

บอกแล้วว่า ความรู้จักมนสิการ ที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการนี้ เป็นการคิดเชิงปัญญา หรือคิดในทางของปัญญา ทำให้คนก้าวจากการเป็นทาสของความรู้สึก ไปสู่การเป็นอยู่และทำการทั้งหลายด้วยความรู้เข้าใจของปัญญา ที่นำไปสู่อิสรภาพของมนุษย์

คนเรานี้โดยพื้นฐานที่เป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ได้ด้วยความรู้สึกซึ่งอาศัยอินทรีย์ที่เป็นเครื่องรับรู้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

เมื่อรับรู้ด้วยตา หู เป็นต้น ก็เห็น ได้ยิน ฯลฯ ตามมาด้วยความรู้สึกที่เรียกว่า ยินดี-ยินร้าย ชอบใจ-ไม่ชอบใจ หรือ ชอบ-ชัง ตามมาด้วยพฤติกรรมเพื่อสนองความรู้สึกยินดี หรือยินร้าย ชอบ หรือชังนั้น เริ่มตั้งแต่คิดการหรือคิดปรุงแต่งไปต่างๆ ภายใต้อำนาจของความรู้สึกเหล่านั้น เช่นว่า ถ้าชอบใจ ก็คิดจะได้จะเอาจะเข้าไปหา ถ้าไม่ชอบใจ ก็คิดจะหลบจะหนีไปหรือทำลายมันเสีย

ในชั้นของการคิดนี้ แรงจูงใจที่ชักนำพาให้คิดไปภายใต้อำนาจของความรู้สึกเพื่อสนองความรู้สึกในทางบวกหรือทางลบนั้นๆ ได้แก่สภาพจิตที่เรียกว่ากิเลส ซึ่งเป็นอาการของสัญชาตญาณ ในการเห็นแก่ตัวปกป้องตนไปตามทางของความรู้สึก ถ้ารู้สึกชอบใจ ก็พาให้คิดจะเข้าไปหาจะได้จะเอาให้ตัวได้หรือเอาให้แก่ตัว คือ โภคะ ถ้ารู้สึกไม่ชอบใจ ก็พาให้คิดจะไปไม่เอาด้วยหรือทำลายมันเสียให้ตัวคงอยู่ได้ คือ โทสะ โดยมีแรงชักพาความคิดให้มองเห็นภาพตัวตนมัวๆ ที่จะต้องคอยพะนอเอาไว้ คือ โมหะ

ในความดำรงอยู่เป็นไปที่ยืดเยื้อ กิเลสที่เป็นอาการของสัญชาตญาณในการปกป้องรักษาตัวตนไป ตามทางของความรู้สึกนั้น แสดงออกในภาวะต่างๆ มากมาย แต่ที่ยืนตัวเป็นเจ้าบทบาทของใจ ได้แก่ ความอยากให้ตัวตนได้การปรนเปรอ คือ ตัณหา ความอยากให้ตัวตนเด่นสำคัญยิ่งใหญ่ คือ มานะ และความรู้ ความเข้าใจที่ขึ้นต่อความรู้สึกของตัวตน คือ ทิฏฐิ

ที่นี้ เมื่อคนมีการศึกษา มีปัญญาที่พัฒนาขึ้นมา ก็รู้จักปกป้องดูแลชีวิต และรักษาสภาพที่ดีงามทั้งหลายไว้ได้ด้วยปัญญานั้น โดยไม่ต้องอาศัยกิเลสเพื่ออุดหนุน ที่เป็นอาการของสัญชาตญาณอย่างที่ว่า มา จึงรักษาตัวเองให้อยู่ดีได้ โดยไม่ต้องทำลายตัวอื่น แต่กลับช่วยให้ตัวอื่นอยู่ดีและพัฒนาขึ้นไปด้วย นี่คือนิติของมนุษย์ ที่ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นอารยะ หรืออริยะ

ทั้งนี้ การที่มนุษย์จะพัฒนาปัญญาขึ้นมาได้ และสามารถเป็นอยู่ด้วยปัญญา ก็ด้วยวิธีการสำคัญ คือ การคิดเป็น การรู้จักมนสิการ ที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการนี้ เมื่อพัฒนาปัญญาขึ้นมาได้ดี ก็จะมีชีวิตที่เป็นอยู่ดำเนินไปได้อย่างดีด้วยปัญญา โดยไม่ต้องขึ้นต่อสัญชาตญาณ เรียกว่าปัญญาชีวิต ซึ่งเป็นชีวิตที่ดีเลิศประเสริฐสุด (ปญญาชีวิต ชีวิตมาตุ เสฏฐิ, พ.ศ.๒๕/๓๑๑/๓๖๐)

น่าเสียดายนักที่คำพระหรือศัพท์ธรรมะมากมาย ที่นำเข้ามาใช้ในภาษาไทย ได้มีความหมายวิปริต ผิดเพี้ยนไปแสนไกล คำที่ร้ายเพี้ยนความหมายกลายเป็นดี คำที่ดีเพี้ยนความหมายกลายเป็นร้าย บางคำก็ถึงกับเปลี่ยนความหมายผิดไปเป็นตรงข้าม ทำให้เห็นได้ว่าการศึกษาพระพุทธศาสนาในเมืองไทยนี้ ได้เสื่อมลงไปอย่างแทบถึงที่สุด และเป็นเหตุให้การศึกษาศาสนาในภาษาไทย กลายเป็นเรื่องที่ยาก

คนที่จะเล่าเรียนมาเจอ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก็คิดเข้าใจอย่างคนไทยที่ใช้ภาษาไทย แต่กลายเป็นเข้าใจผิดทั้งหมด ต้องมาเสียเวลา ๒ ชั้น ทั้งแก้ความเข้าใจความหมายของถ้อยคำที่ผิด แล้วทำความเข้าใจใหม่ให้ถูก แถมความติดขัดกับความหมายที่ผิดมาก่อน ก็มาคอยตามวังวน ความเข้าใจให้คอยจะเขวเรื่อยไป เรื่องนี้จึงต้องคอยระลึกรู้จักตระหนักไว้ เช่นที่จะพูดต่อไปนี้ว่า “มานะ” ก็อย่าไปเข้าใจผิดตามภาษาไทยว่าเป็นความพากเพียรบากบั่น นั่นคือความหมายที่ผิดเต็มที่

มานะเป็นกิเลสตัวใหญ่ที่ป็นมนุษย์ให้ขัดแย้งรังแกข่มเหงครอบงำกัน เป็นเหตุให้คนทะเลาะวิวาทต่อสู้กัน รบราฆ่าฟันกันจนถึงเป็นสงคราม แม้กระทั่งสงครามโลกก็มาจากมานะนี้เอง พูดสั้นๆ มานะ คือความอยากเป็นใหญ่ใฝ่อำนาจ

คนไทยพอจะรู้จักตัณหา แต่แทบไม่มีใครรู้จักฉันทะ และที่ร้ายมากคือ ไม่รู้จักแยกความอยาก อึกอักก็เหมาเอาความอยากเป็นตัณหาไปหมด เลยสูญเสียประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ อันจะพึงได้จากความอยากที่เป็นฉันทะ

เมื่อได้บอกแล้วว่า กิเลสตัวป็น หรือตัวผันพิสดาร (ปปัญจาระ) ที่เป็นแรงขับเคลื่อนของ สัตว์ชาติญาณในการปกป้องรักษาแบ่งขยายตัวตนไปตามทางของความรู้สึก ที่ยืนตัวเป็นเจ้าบพาทาทุโรง มี ๓ อย่าง คือ ตัณหา มานะ และ ทิฏฐิ แต่ละอย่างใน ๓ ตัวนี้ ขับดันให้มนุษย์ดิ้นรนแสวงหาต่อสู้ แข่งขันแย่งชิงข่มเหงครอบงำกัน ถ้าไม่รู้จักควบคุมหรือผันเบนให้ดี จะก่อปัญหาตั้งแต่ในขอบเขต ย่อยๆ ขยายใหญ่โตไปได้ถึงขั้นเป็นสงครามใหญ่ หรือสงครามโลกได้ทั้งนั้น พูดสั้นๆ ว่า มนุษย์นี้ ด้วย ตัณหา ก็ทำสงครามแย่งชิงผลประโยชน์ ดินแดน ทรัพยากร ด้วยมานะ ก็ทำสงครามแผ่อำนาจ ขยาย อิทธิพล แย่งชิงความเป็นใหญ่ ด้วยทิฏฐิ ก็ทำสงครามแผ่ศาสนา ลัทธินิยม อุดมการณ์ต่างๆ

ทำไมฮิตเลอร์จึงได้ทำการร้ายใหญ่โตที่เรียกว่า Holocaust ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์คนยิวหมดไปถึง ๖ ล้านคน ก่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ อันยิ่งใหญ่ที่สุด ล้างผลาญชีวิตมนุษย์ไปราว ๕๐ ล้านคน ก็เห็นได้ง่ายๆ ชัดๆ ว่า เกิดจากกิเลสความรู้สึกรุนแรงที่เป็นแรงขับเคลื่อนของสัตว์ชาติญาณยกตัวปกป้องตน ๓ อย่างนั้นครบหมด โดยเฉพาะ มานะ และ ทิฏฐิ แต่ตัวเด่นที่สุดคือ มานะ

ฮิตเลอร์มีความเชื่อถือเป็นทิฏฐิ เป็นลัทธิว่า ชนเผ่าอารยัน (Aryan) เป็นชาติพันธุ์ที่ประเสริฐ สูงสุด เยอรมันเป็นส่วนเยี่ยมยอดของอารยันนั้น และถือว่ายิวเป็นมนุษย์ที่ชั่วร้ายต่ำทรามที่สุด เป็นเหมือน เชื้อโรคที่เป็นพิษแก่กระแสโลหิตของอารยัน แล้วเขาก็มีมานะ ผยองอำนาจสู่ความยิ่งใหญ่ที่จะต้อง สถาปนารัฐเยอรมันที่มีใครจะผจญได้ ที่เรียกว่า "Reich" ขึ้นมา เพื่อว่าชนเยอรมันจะได้รักษาความ บริสุทธิ์ของสายเลือดอารยันที่แท้เอาไว้

ในความจำเก่าๆ ของผม มีเรื่องว่า ฮิตเลอร์เมื่อยังเล็กเป็นเด็กยากจน เขามีเหตุการณ์กระทบกระทั่ง ถูกคนยิวช่างรองเท้าดูค่าหรือว่าดูถูก ทำให้เขาผูกอาฆาตว่าเขามีอำนาจยิ่งใหญ่ได้เมื่อไร เขาจะฆ่า ล้างโคตรคนยิวให้หมดสิ้น ถ้าเรื่องเป็นอย่างนี้จริง ฮิตเลอร์ก็เอาเหตุผลส่วนตัวมาขับดันมานะ แต่นึก ไม่ได้ว่าจำเรื่องนั้นมาจากที่ไหน นานกว่า ๔๐-๕๐ ปีแล้ว พยายามค้นหาหลักฐาน ก็ยังไม่พบ จึงใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงไม่ได้ เจอแต่คำบอกความกว้างๆ ว่า ฮิตเลอร์เกิดมาเป็นเด็กยากจน และได้มีความเกลียดชังยิวฝังมาจากประสบการณ์อันขมขื่นระหว่างมีชีวิตที่ขัดสนอยู่บนท้องถนนของกรุงเวียนนา^๑

จากเหตุการณ์ใหญ่ที่ฮิตเลอร์ฆ่าล้างเผ่าชาวยิว ย้อนหลังไปราว ๒,๕๐๐ ปี หนีจากยุโรปมาตุ ที่ชมพูทวีป คือในอินเดีย ราชาวินพูทกะ พอได้ราชสมบัติ ก็ไม่รอช้า ยกทัพจากโกศลรัฐ ไปโจมตีแคว้น ศากยะ แล้วฆ่าล้างเผ่าเจ้าศากยะ ทำให้แคว้นศากยะถึงกาลอวสาน นั่นก็เกิดจากแรงขับเคลื่อนของกิเลส ที่เชื่อว่ามานะตัวเดียวกันนี้ ซึ่งเป็นอาการของสัตว์ชาติญาณปกป้องแบ่งขยายตัวตนไปในทางของ ความรู้สึก ไม่ก้าวไปในทางแห่งความรู้เข้าใจของปัญญา

^๑ เช่น "Hitler...spent his early years in poverty...." "Hitler, Adolf." *Hutchinson Multimedia Encyclopedia* 2001.

"...his hatred of the Jews can be explained by his bitter experiences as an unsuccessful artist living a threadbare existence on the streets of Vienna..." "National Socialism." *Encyclopædia Britannica*, 2014.

เรื่องเดิมมีว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปรารถนาจะมีความคุ้นเคยใกล้ชิดสนิทสนมกับ พระสงฆ์ ทรงมีพระราชดำริว่าถ้าได้ทรงเป็นญาติของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ก็จะรู้สึกใกล้ชิดกับ พระองค์ จึงทรงส่งราชทูตนำพระราชสาส์นไปขอราชาธิราชของเจ้าศากยยะมาองค์หนึ่งโดยไม่จำเพาะ เจาะจง ที่นี้ พวกเจ้าศากยยะนั้นถือชาติถือเผ่ายิ่งนัก แต่จะไม่ให้ ก็คร้ามเกรงอำนาจของโกศล จึงหา ทางออกโดยใช้วิธีส่งราชาธิราชที่เกิดจากนางทาสีมาถวาย นามว่าวาสภขัตติยา

ต่อมา พระนางวาสภขัตติยานั้นก็มีโอรสพระนามว่าวิฑูฑกะ (คัมภีร์บาลีฉบับอักษรพม่าเรียกว่า “วิญญูกะ”) เจ้าชายวิฑูฑกะทรงเจริญวัยขึ้นจนมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา ก็ทรงขอไปเยี่ยมพระญาติแห่งศาก ยวงศ์ เหตุการณ์หน้าฉากดำเนินไปด้วยดี จนถึงวันเสด็จกลับสู่โกศล พอขบวนเสด็จพ้นออกมา นางทาสี ของเจ้าศากยยะก็เอาน้ำนมมาล้างที่ที่เจ้าชายวิฑูฑกะได้ประทับ เพื่อไล่เสนียดจัญไร มือล้างไป ปากก็ด่าลูก เจ้าจากนางทาสีไปด้วย พอดีทหารคนหนึ่งของเจ้าวิฑูฑกะลืมาอูฐไว้ และย้อนกลับมาเอาอูฐนั้น จึงได้ ยินเสียงด่าว่าและรู้เรื่องทั้งหมด พอตามไปถึงขบวนเสด็จ ก็เล่าเรื่องให้รู้กันทั่ว เจ้าชายวิฑูฑกะเมื่อทรง ทราบความ ก็พิโรธนัก และได้ตั้งใจผูกอาฆาตไว้ว่า คราวนี้ เจ้าพวกนี้เอาน้ำนมล้างที่ที่ข้าฯ นิ่ง ก็เอาเถิด แต่ถึงคราวข้าฯ ได้ขึ้นครองราชย์ ข้าฯ จะเอาเลือดในลำคอของพวกมัน มาล้างที่ที่ข้าฯ นิ่ง เมื่อไร ก็เมื่อนั้น

ต่อมาถึงคราวสิ้นรัชกาล พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงถูกยึดอำนาจ เจ้าวิฑูฑกะขึ้นครอง ราชย์แล้ว ก็ทรงดำเนินการตามที่ผูกอาฆาตไว้ ทรงยกทัพไปชนฆ่าล้างเผ่าเจ้าศากยยะ แทบไม่มีเหลือ แล้วยกทัพกลับ โกศล แต่ระหว่างทาง ถึงแม่น้ำอจิรวดี ยามราตรี ต้องพักทัพ พวกกันไปนอนบนบกบ้าง บนชายหาดบ้าง คั้น นั้น ฝนตกหนัก น้ำหลากมาพัดพากวาดเอาราชาวิฑูฑกะและกองทัพจมไหลไปกับสายน้ำแทบหมดสิ้น หลังจากนั้น ไม่ปรากฏว่ามีราชาพระองค์ใดครองแคว้นโกศลสืบต่อมา ชื่อโกศลรัฐเลื่อนหายไป คงถูกกลืน เข้าในแคว้นมคธตั้งแต่กาลนั้น

กรณีทั้งหลายที่ได้เล่ามา เป็นเรื่องของกรคิดตามแรงความรู้สึกเชิงสัญชาตญาณของมานะที่ จะปกป้องแบ่งขยายตัวตน ไม่ได้คิดเชิงปัญญา ไม่เป็นโยนิโสมนสิการ อย่างเจ้าวิฑูฑกะนั้น ด้วยมานะ เพียงแค่เพื่อจะรักษาศักดิ์ศรีของตัวตนคนเดียว ก็ฆ่าฟันสังหารคนเท่าไรๆ ได้หมด ก่อความพินาศสุดจะ พรรณนา ทำให้หน้าประวัติศาสตร์เปลี่ยนยุคสมัย

ถ้าเจ้าวิฑูฑกะนั้นทรงคิดด้วยโยนิโสมนสิการ พอได้ยืมว่าเจ้าศากยยะให้เอาน้ำนมล้างเสนียด จัญไรตรงที่พระองค์ได้ประทับนั่งไปนั้น ก็อาจจะทรงพระสรวลเอ็กอ้าก บอกว่า เออ.. เจ้าศากยยะผู้ เจริญทั้งหลายยังทรงติดหลง ยังทรงมงายกันอยู่ในวิญญูในลัทธิถือชาติถือเผ่าอย่างรุนแรงถึงขนาดนี้ กันอยู่อีกหรือ เจริญกันมาถึงขั้นนี้ ควรจะเลิกถือกันได้แล้ว เออ.. ดีแล้ว เราเองนี่ก็เป็นเชื้อสายอยู่ใน วงศ์ศากยยะนี้ด้วย ต่อไป เมื่อไรเราได้เป็นใหญ่มีอำนาจ เราจะชวน เราจะนำ เราจะหาทางให้คนทั้ง ชาติทั้งเผ่านี้เลิกเชื่อถือผิดๆ อย่างนั้น ให้หันไปมองเห็นตามหลักที่ว่าทุกคนที่เกิดมา มีความเป็น มนุษย์เสมอกันทั้งสิ้น ถ้ามีโยนิโสมนสิการคิดได้อย่างนี้ ร้ายก็จะกลายเป็นดี

พระพุทธเจ้า ตั้งแต่ก่อนผนวช ทรงอยู่ในสังคมที่ถือชาติชั้นวรรณะรุนแรงอย่างนั้น ก็ไม่ทรงเห็น ด้วย ไม่ได้ทรงถือตามเขา แต่ก็ไม่ได้ทรงทำการอะไรรุนแรง ต่อมาเมื่อเสด็จออกประกาศธรรม โอกาส มาถึง ก็เสด็จเที่ยวไปประกาศความเสมอกันโดยชาติของมวลมนุษย์ ทรงได้วาทะกับพราหมณ์ใหญ่ๆ เจ้า ระบบวรรณะ พราหมณ์บอกว่าพระพรหมทรงสร้างโลก แล้วทรงสร้างมนุษย์ แบ่งเป็น ๔ วรรณะมาเสร็จ ทรงสร้างพราหมณ์จากพระอิษฐี กษัตริย์จากพระพาหา แพศย์จากต้นขา และพวกศูทรจากพระบาท

เรื่องนี้ถ้าจริงอย่างพราหมณ์ว่า คนก็ต้องมี ๔ วรรณะทั้งโลก ว่ากันอย่างตื้นๆ พระพุทธเจ้าทรงยกให้ดูแค่แคว้นกรีกโยนิกและกัมโพช คนก็แบ่งกันแค่ ๒ วรรณะ เป็นนาย กับเป็นทาส แล้วก็กลับกันไปกลับกันมาได้ด้วย ทรงประกาศว่าสังฆะที่ทรงตั้งขึ้นนั้น ต้อนรับคนจากทุกชาติชั้นวรรณะ ให้เข้ามาอยู่ในความเป็นมิตรเสมอกันทั้งหมด

การดูถูกเหยียดหยามกันของมนุษย์ มิใช่มีแค่ในสมัยเจ้าวิฑูฑะ หรือในยุคฮิตเลอร์เท่านั้น แต่มีมาเรื่อย ทุกวันนี้ก็มี แต่ในสมัยหลังๆ มาถึงปัจจุบันนี้ การแบ่งชั้นและดูถูกดูหมิ่นกัน ย้ายมาเป็นเรื่องของฐานะทางเศรษฐกิจมากกว่า ว่ากันในเรื่องความยากดีมีจน

บางคนถูกคนมั่งมีร่ำรวยว่ากล่าว เขาจะตั้งใจดูถูกหรือเปล่า ก็ไม่แน่ แต่เจ็บใจ แค้นมาก ถึงกับผูกอาฆาตอย่างฮิตเลอร์ อย่างพระเจ้าวิฑูฑะว่า ผากไว้ก่อนเถอะ คนพวกนี้ ข้าฯ ได้เป็นใหญ่เมื่อไร จะกำจัดให้เกลี้ยง (แต่บางที พอตัวได้เป็นใหญ่จริง ก็กลับเป็นนักดูถูกเสียเอง)

แต่ที่นี้ ถ้าเป็นคนที่มีโยนิโสมนสิการ เมื่อมาเจอสถานการณ์อย่างนั้น คือตัวเองยากจน แต่ถูกคนที่ร่ำรวยกว่าด่าว่าดูหมิ่น เขาจะไม่คิดในเชิงว่าถูกเหยียดศักดิ์ศรีมีมานะอย่างนั้น แต่จะมองเห็นอะไรในทางของการแก้ปัญหาและการพัฒนามากมาย เช่นว่า

- สังคมของเราเป็นอย่างนี้ ยังมีการดูถูกดูหมิ่นกันในเรื่องฐานะที่มั่งมี-ยากจน คนทั่วไปก็เป็นกัน อย่างนี้แหละ เราก็รู้ทันไว้ เป็นปัญหาส่วนรวมที่จะต้องพัฒนาคนกันต่อไป
- ตัวเราเองนี่อย่ามัวไปถือสา เอาใจเอาเวลาไปอยู่กับงานการหน้าที่ของเราดีกว่า
- เราจะตั้งใจทำการงานสร้างฐานะให้ดี ไม่ให้มีใครดูถูกดูหมิ่นได้
- วันไหนเมื่อใดเราทำงานตั้งตัวได้มีฐานะดี เราจะดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนช่วยเหลือคนทั้งหลายให้สามารถและมีโอกาสตั้งตัวได้ดีมีฐานะมั่นคงกันทุกๆ ไป แล้วคนก็จะได้ไม่ต้องมามีเรื่องดูถูกดูหมิ่นหรือหยามเหยียดอะไรกันอีก, ฯลฯ

เรื่องความคิด และการพัฒนาปัญญา นั้น เป็นแกนกลางของการพัฒนามนุษย์ ดังนั้น โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นการพัฒนาการรู้จักคิดของคน เป็นเรื่องของการพัฒนาปัญญา จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งใหญ่ ได้ใช้เวลาพูดกันมามากมาย คิดว่าคงพอเห็นแนว

ก่อนจะจบตอนนี้ อยากจะโยงโยนิโสมนสิการ ไปบรรจบกับเรื่องสำคัญที่อยากจะเน้นไว้อีกหน่อย จะได้แม่นยำมากขึ้น คือเรื่อง **ฉันทะ**

ฉันทะ เป็นเรื่องของความอยาก ความปรารถนา ความต้องการ ซึ่งเป็นเรื่องที่ยุ่งยากสับสนสำหรับคนไทย เพราะคอยจะเอาไปปนเปกับ **ตัณหา**

ก็มาทวนความหมายกันอีกที

ฉันทะ = ความอยาก(ทำ)ให้คนสัตว์สิ่งนั้นๆ เจริญออกงามดีเลิศประเสริฐสมบูรณ์เต็มทีหรืออย่างดีที่สุดของเขาของมัน

ตัณหา = ความอยากได้อยากเอาให้แก่ตัวกู อยากให้ตัวกูได้ตัวกูยิ่งใหญ่เด่นโก้

คนไปป่า เห็นต้นไม้้งอกงามมีกิ่งก้านแข็งแรงดอกใบงามมีผลสมบูรณ์ดี ก็ชื่นชม อยากให้มันเจริญออกงามสมบูรณ์ต่อไปหรือยิ่งขึ้นไป – ความอยากนี้เป็น **ฉันทะ**

คนไปป่า เห็นต้นไม้งอกงามมีกิ่งก้านแข็งแรงดอกใบงามมีผลสมบูรณ์ดี ก็อยากได้เงิน คิดจะลักลอบเข้าไปตัดโค่นเอาไม้ไปขาย – ความอยากนี้เป็น ตัณหา

ที่นี้ อีก ๒ คนไปป่า เห็นต้นไม้งามอย่างที่ว่านั้น

คนหนึ่งคิดว่า เราปลูกต้นไม้อย่างนั้นไว้ในสวนที่บ้าน ให้งอกงามมีใบเขียวขจีมีดอกสวยงาม ให้ความสดชื่นรื่นรมย์ แล้วก็จะมีผลออกมา ก็จะได้มีผลไม้กิน ประหยัดเงินซื้ออาหารด้วย ถ้าผลตก ก็เก็บเอาไปแจกเพื่อนบ้านบ้าง ไปขายได้เงินมาเป็นรายได้พิเศษอีก คิดอย่างนี้แล้ว ก็ลงมือปลูกต้นไม้ แล้วด้วยใจรักอยากให้มีงอกงามสมบูรณ์ ก็ขยันดูแลบำรุงอย่างเอาจริงเอาจัง ทำให้ในสวนที่บ้านมีต้นไม้ร่มรื่นและสดชื่นรื่นรมย์

คนผู้นี้ พุดได้ว่ามีความคิดเป็นโยนิโสมนสิการ แล้วก็ขยันทำงานที่จะทำให้ต้นไม้เจริญงอกงามอย่างดี แถมด้วยทำงานสวนอย่างมีความสุข

อีกคนหนึ่งคิดว่า ต้นไม้อย่างนั้นมีผลดกอร่อยดี แต่ถ้าเราจะเอามาปลูก ก็จะต้องเหน็ดเหนื่อย ต้องคอยดูแลรดน้ำพรวนดิน ยุ่งยากลำบากไม่เข้าเรื่อง ในถิ่นใกล้เคียงรอบๆ บ้านของเรานี้ มีต้นไม้ผลดีผลดกอย่างนี้ในที่สาธารณะหาไม่ยาก ไปหาของป่าบนภูเขาก็ได้ ทุกวันตอนเย็น เราไปเดินหาและเก็บเอามากินเอาไปขาย พอจะได้เงินใช้ไม่ต้องลำบาก

คนที่สองนี้ พุดได้ว่ามีความคิดไม่เป็นโยนิโสมนสิการ แล้วก็หนักไปข้างตัณหาที่ทำให้ขี้เกียจทำงาน และอยากได้จะเอาด้วยวิธีที่มั่งง่าย

พุดเป็นหลักว่า ขันตะ มากับปัญญา โดยเริ่มต้นด้วยโยนิโสมนสิการ ทำให้ขยันและทำงานอย่างมีความสุข ส่วน ตัณหา นั้นมากับอวิชชา ทำให้เกียจคร้าน ถ้าจะทำก็เพราะเป็นเงื่อนไข ต้องฝืนใจทำด้วยใจเป็นทุกข์

เอาละ พุดพอเป็นแนวไว้แค่นี้ ลองไปขยายกันเอาเอง

การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกินอยู่-ดูฟังเป็น

การศึกษาเดินหน้า เมื่อคนคิดเป็น มองเห็นประโยชน์ จนถึงความจริง

ตกลงว่า เรื่องโยนิโสมนสิการนี้คิดว่าพอสมควรแล้ว สรุปได้เป็น ๒ ประการ ที่จะใช้เป็นหลักในการมองสิ่งทั้งหลาย เริ่มต้นง่ายๆ ว่า *อย่ามองอะไรๆ ตามชอบใจไม่ชอบใจ แต่ให้มองตามเหตุปัจจัย* แค่นี้ก็เข้าโยนิโสมนสิการแล้ว มันเป็นจุดเริ่มที่จะทำให้เกิดการคิดค้น เป็นที่ตั้งต้นของการคิดที่จะทำให้เกิดปัญญา

แล้วโยนิโสมนสิการนั้น โดยสรุป ก็มี ๒ อย่างดังที่ว่าไปแล้ว คือ การมองการคิดพิจารณาในแง่ที่จะให้เห็นความจริง เข้าถึงความจริง อย่างหนึ่ง กับอีกอย่างหนึ่ง การมองการพิจารณาในแง่ที่จะทำให้ได้ประโยชน์จากสิ่งทั้งหลาย คือในทุกอย่าง มองให้เห็นประโยชน์ ให้เป็นประโยชน์ ให้ทำประโยชน์ได้

พุดสั้นๆ ว่า คิดเป็น มองเป็น คือ มองให้เห็นความจริง กับ มองให้เป็นประโยชน์

บอกแล้วว่า โยนิโสมนสิการนี้เป็นหลักการที่คู่กับปรโตโฆสะ ด้านปรโตโฆสะนั้นเป็นเรื่องของเสียงพูด คำบอกเล่า ข่าวสาร คำแนะนำ ชักชวน จูงใจ บรรดาอิทธิพลภายนอก ซึ่งเป็นปัจจัยที่จะมาทำมาช่วยให้เราเข้าใจเชื่อถือหรือมองเห็นเป็นต้น ส่วนโยนิโสมนสิการนี้เป็นปัจจัยภายใน คือความคิดของตัวเอง ที่สามารถตรวจสอบสืบสาวค้นหาพิจารณาให้เกิดความรู้จักความเข้าใจขึ้นมาในตัวของเราเอง

ทีนี้ ในการที่จะช่วยให้เด็กมีการศึกษา อย่างที่ขอบพูดกันว่าจะให้การศึกษแก่เด็กๆ นั้น ในเมื่อจัดกันเป็นงานเป็นการในสังคม เรียกว่าเป็นกิจการของหมู่มนุษย์ เราก็จะต้องสนใจเอาจริงเอาจัง ในการที่จะให้เด็กพัฒนาขึ้นไปอย่างถูกต้อง

ทีนี้จะทำอย่างไร ก็อย่างที่ว่าแล้ว ในเมื่อคนส่วนใหญ่ต้องอาศัยปรโตโฆสะ ในขั้นต้นก็ต้องจัดการให้เด็กได้ปรโตโฆสะจากแหล่งที่ดี จากเหล่าชนคนดีมีคุณสมบัติสมควร ที่ตั้งใจหวังดีมาทำหน้าที่ช่วยเหลือ เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตร เช่นอย่างพ่อแม่ ครูอาจารย์ ผู้ใหญ่ พระสงฆ์ สื่อมวลชน บุคคลผู้บริหารประเทศชาติ ให้คนเหล่านี้เห็นตระหนักความสำคัญที่จะทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร โดยตั้งใจพยายามที่จะหาจะให้จะเป็นปรโตโฆสะที่ดี ที่จะเป็นเสียงบอกข้อมูล เล่าข่าวสาร ให้ความรู้ บอกความจริง แนะนำประโยชน์ ที่เป็นทางของการสร้างสรรค์ ให้มาถึงเด็กๆ ทั้งหลาย ถ้าเหล่ากัลยาณมิตรยังทำหน้าที่นี้กันอยู่ สังคมนี้อาจค่อนข้างปลอดภัย และมีทางไปที่หวังได้ว่าดี

แต่เวลานี้ สังคมเองมีสภาพน่าห่วงมาก ปรโตโฆสะที่ดึงามนำปัญญาหาได้ยาก ในวงกว้าง สื่อมวลชน จนถึงผู้บริหารประเทศ น่าจะตรวจตราพิจารณาสภาพปัจจุบัน พ่อแม่ก็ไม่ใส่ใจชักนำเด็กให้ถึงกับปรโตโฆสะที่ดี มักทำได้แค่เอาแต่ตามใจ ไม่รู้จักฉันทะ หรือไม่ก็กลายเป็นคู่ปรปักษ์ของเด็กไป พระสงฆ์ก็ห่างไกลจากการทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร สื่อมวลชนสำคัญที่เข้าถึงชาวบ้านดีหน่อย ก็สนองแต่ด้านเสพ บันเทิง โฆษณาเรื่องฟุ้งซ่าน ข่าวสารความรู้ไม่ค่อยมี ในสังคมวงกว้าง คนทั่วๆ ไป เอาปรโตโฆสะที่เป็นโทษ ที่มั่วๆ หลอกลวง ข่าวลือ ข่าวหลอก ข่าวเท็จ มาแพร่กันสะพรั่ง ทำให้เด็กห่างออกไปจากการเห็นความจริง แล้วก็ไม่ค่อยจะชี้แนะให้เข้าถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์

พ่อแม่เน้นสำคัญนัก ควรจะใกล้ชิดเด็ก เป็นกัลยาณมิตรให้จริงจัง ถ้าแน่จริง ก็ต้องสามารถทำหน้าที่ปลุกเร้าโยนิโสมนสิการ ให้เด็กเก่งถึงขั้นรับมือกับยุคสมัยที่มากด้วย ปรโตโฆสะอย่างร้ายๆ ได้ ถ้าฝึกเด็กให้มีโยนิโสมนสิการดี เด็กก็จะสามารถเอาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีได้ ถึงจะมีรายการเลวร้ายต่างๆ ก็สามารถมองเอาประโยชน์ออกมาได้แทบหมด แต่พ่อแม่เองต้องมีโยนิโสมนสิการก่อน แล้วก็นำก็แนะเด็ก ให้เขารู้จักมองรู้จักพิจารณา สามารถพลิกผันเปลี่ยนสิ่งร้ายให้กลายเป็นดีหรือปลอดภัยได้

รวมแล้ว ในการที่จะให้การศึกษแก่เด็ก ต้องระดมกำลังทุกฝ่ายมาเป็นกัลยาณมิตรด้วยกัน มิใช่เอาแต่จะบิดไปให้เป็นหน้าที่ของครู ปัจจุบันนี้ แหล่งที่มีอิทธิพลมากที่สุด ก็คือสื่อทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเอาใจใส่ โดยถือว่าเป็นความรับผิดชอบร่วมกัน

ในที่สุด ก็ต้องเอาหลักทั้งสองนี้มาประสานกัน คือ ปรโตโฆสะ กับ โยนิโสมนสิการ

เราบอกว่า สังคมนี หรือผู้รับผิดชอบ ตั้งแต่พ่อแม่เป็นต้นไป ผู้ใหญ่ สื่อมวลชน ต้องจัดหาปรโตโฆสะที่ดีให้แก่เด็ก หาข่าวสารข้อมูลสิ่งแวดล้อมทางสังคม คำสอนคำแนะนำที่ดีให้แก่เด็ก ให้เขาได้ ความรู้ความเข้าใจและประโยชน์ นี้ด้านหนึ่งแล้วนะ คือจัดสิ่งที่ดีที่สุดให้แก่เด็ก แต่อีกด้านหนึ่งก็คือ ในตัวเด็ก เราก็ต้องพัฒนาให้เขาเกิดโยนิโสมนสิการ ที่จะสามารถเอาประโยชน์ได้ หากความจริงได้ แม้แต่จากสิ่งที่เลวร้ายที่สุด

ถ้าได้ ๒ อย่างนี้มาประสานกัน ก็สมบูรณ์ เพราะว่า พวกเรานี่ ถึงจะพยายามจัดปรโตโฆสะให้ดีที่สุด ให้เด็กได้พบสิ่งที่ดีที่สุด แต่เราจะไปหวังจริงจังได้อย่างไร ในเมื่อมันแน่นอนอยู่แล้ว ในชีวิตที่เป็นจริง เด็กจะต้องไปเจอทั้งสิ่งที่ร้ายและดี ฉะนั้น เราจึงต้องเตรียมไว้ในตัวเด็กเอง ให้มีปัญญา ความสามารถที่จะไปรับมือกับสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี ด้วยท่าทีและวิธีที่ถูกต้อง ถึงขั้นที่สามารถหาความรู้ หาความจริง หาประโยชน์ได้ จากสิ่งที่เลวร้ายที่สุดนั้น

เป็นอันว่า เราตั้งขึ้นมาเป็นหลักการคู่หนึ่งว่า ในการให้การศึกษ ในการฝึกอบรมพัฒนาเด็ก นั้น ให้เอาปัจจัย ๒ อย่างนั้นมาประสานกัน คือ

หนึ่ง คนแวดล้อมในสังคม ตั้งแต่พ่อแม่ในบ้าน จนถึงผู้บริหารทั้งประเทศ ทำหน้าที่เป็น กัลยาณมิตร จัดสรรปรโตโฆสะ เช่น ข้อมูล ข่าวสาร คำสอน ที่ดีที่สุด ให้แก่เด็ก

สอง พร้อมกันนั้น ในตัวเด็กเอง ก็พัฒนาตัวเอง ให้มีโยนิโสมนสิการ ที่จะสามารถหาความรู้ หาความจริง และหาประโยชน์ได้ จากข่าวสารข้อมูล แม้แต่บรรดาสิ่งเลวร้ายที่สุด

ถ้าได้อย่างนี้ ก็จะเกิดความเจริญงอกงาม และความสุขเกษมศานต์มั่นคง แก่ชีวิตและสังคมนี ได้อย่างเป็นที่มั่นใจ

วันนี้ ได้พูดมายาวนานแล้ว คิดว่าพอ ท่านมีอะไรสงสัยหรือเปล่า

[ไม่สามารถได้ยินอย่างชัดเจน ตั้งแต่หน้าที่ที่ ๔๕]

ตอนที่

๔๘

แสงอรุณนำหน้าบอกการขึ้นมาจากดวงอาทิตย์ ชีวิตที่ดีก็มีธรรมรังสีนำหน้า ๗ ประการ

ตอนที่ ๑

แสงเงินแสงทองนำหน้าอาทิตย์อุทัย ๗ สี

ที่พูดไปแล้วนั้น คือ เรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่าง ได้แก่ ปรัตติโฆสะ เฉพาะอย่างยิ่ง ปรัตติโฆสะที่ตั้งใจมาช่วยโดยตรง ให้แน่ใจว่าเป็นปรัตติโฆสะที่ดี คือ กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก และอีกด้านหนึ่ง ได้แก่ โยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิด รู้จักพิจารณา คิดแบบคาย ซึ่งเป็นปัจจัยภายใน อยู่ในตัวตนเอง เรื่องนี้ได้พูดไปพอสมควรแล้ว

ปรัตติโฆสะ และโยนิโสมนสิการนั้น เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นองค์มรรคข้อที่หนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงเป็นตัวนำเข้าสู่มรรค

ทีนี้ ในการเข้าสู่มรรคนั้น มิใช่มีเฉพาะตัวนำ ๒ อย่างนี้ แต่ยังมีตัวประกบหนุนอีก ๕ ตัว รวมด้วยกันเป็น ๗ ตัว เรียกว่า **บุพนิमित ๗** แห่งมรรค คือเป็นเครื่องหมายบอก ล่วงหน้าว่า มรรคจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น คือผู้นั้นจะก้าวไปในมรรคนั้นเอง ดุจแสงอรุณเป็นบุพนิमितของดวงอาทิตย์ที่จะอุทัย อาจเรียกสั้นๆ ว่า แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม หรือรุ่งอรุณของการศึกษา ก็เลยเอามาพูดให้ครบ

แต่ก็ต้องเน้นเป็นพิเศษให้ชัดไว้ว่า ๒ ตัวที่ได้พูดมานี้ ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ เป็นตัวนำเข้าสู่มรรคโดยตรง ส่วนอีก ๕ ตัวนั้น มิใช่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ แต่เป็นตัวบ่งบอกถึงการที่จะเข้าสู่มรรค โดยเป็นตัวกระตุ้นตัวเร่งขับเคลื่อนช่วยให้เกิดความเอจจิงเอจจิงเป็นต้น ที่จะทำให้เดินทางเข้าสู่มรรคและก้าวไปในมรรคนั้น

ตามที่ว่ามานี้ ก็เป็นอันว่า ในบุพนิमित ๗ นั้น ๒ ตัว คือ ปรัตติโฆสะที่ดี ซึ่งอยู่ในกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ ที่เป็นตัวคุมหัวคุมท้ายของทั้ง ๗ ตัวนั้น ได้พูดกันมาพอแล้ว ยังเหลืออยู่ ๕ ตัว ที่ จะทำความเข้าใจกันต่อไป

ทีนี้ บุพนิमितอีก ๕ ตัวนั้นคืออะไรบ้าง ดังว่าแล้ว บุพนิमित แปลว่าเครื่องหมายนำหน้าที่บอกให้รู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้น มาจาก **บุพพ** แปลว่า ก่อนหรือข้างหน้า **นิमित** แปลว่า เครื่องหมาย ถ้าเป็นเรื่องไม่ดี เรียกว่ากลางร้าย แต่นี้เป็นกลางดี ในที่นี้พูดว่านิमित ก็ดีแล้ว คือเป็นเครื่องหมายบอกถึงการที่จะเกิดมีขึ้นของสิ่งที่จะตามมา ในที่นี้บอกกว่า บุพนิमितแห่งการเกิดขึ้นของมรรค ก็หมายความว่า ก่อนมรรคจะเกิดขึ้น จะมี ๗ ตัวนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้นมา เหมือนบอกให้รู้ว่า มรรคจะมีแล้วนะ จะเข้าทางละนะ และมรรคนี่ ก็ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง ซึ่งออกสู่การปฏิบัติเป็นระบบไตรสิกขา

เมื่อมองในแง่ไตรสิกขา เจ้า ๗ ตัวนี้เราก็เรียกว่า รุ่งอรุณของการศึกษา บุญนิมิตก็บอกถึงรุ่งอรุณนั้นแหละ แล้วบุญนิมิตของอรุณนั้น ก็ได้แก่แสงเงินแสงทองนั่นเอง นี่คือจะพูดคำไหน ก็โยงต่อไปถึงกันเอง

น่าสังเกตอย่างน่าแปลกใจว่า หลักกรรมบุญนิมิต ๗ ข้อนี้ ถูkmองข้ามไปหมด ทั้งที่มันสำคัญอย่างยิ่ง เรารู้ความสำคัญของมรรค แต่เราแทบไม่พูดถึงตัวนำเข้าสู่มรรค ธรรมที่เป็นบุญนิมิต ๗ ตัวนี้ อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม เกิดมีปรากฏขึ้นมา ก็เป็นเครื่องหมายบ่งบอกว่ามรรคจะมา จะไปถึงมรรค จะเข้าสู่มรรคแล้ว ทีนี้เราไปดูหลักในพุทธพจน์เลย อยู่ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๙ ตอนเริ่มต้น

ขออย่าให้สังเกตว่า ข้อปรโตโฆสะอย่างดีที่เป็นกัลยาณมิตรนั้น มาขึ้นต้นเป็นข้อที่ ๑ ในเจ็ดข้อนั้น แล้วโยนิโสมนสิการ จบชุดเป็นข้อสุดท้ายคือที่ ๗ แล้วข้างในระหว่างนั้นมีอีก ๕ ข้อ ในที่นี้ จะนำมาเรียงให้ครบทั้ง ๗ ข้อ ให้สังเกตข้อ ๑-ห้า และข้อ ๗-ท้าย ที่พูดไปแล้ว จากนั้นก็จะพูดใน ๕ ข้อที่พบใหม่กันต่อไป

เริ่มต้นว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดังนี้ (ส.ม.๑๙/๑๒๙/๓๖)

ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออาทิตย์จะอุทัย ย่อมมีแสงเงินแสงทอง (แสงอรุณ) นำหน้าขึ้นมาก่อน เป็นบุญนิมิต ฉันทิ ธรรม... (๗ ข้อ แต่ละข้อนี้) ก็นำหน้ามาก่อน เป็นบุญนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของมรรค... ฉันทัน

พระพุทธเจ้าตรัสให้ความสำคัญทั้ง ๗ ข้อนั้น ได้ความว่า ตัวใดก็ได้ ให้มันเริ่มมีสักตัวหนึ่งขึ้นมา ก็จะเป็นบุญนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของมรรคได้เลย เพราะฉะนั้นจึงว่า ทุกข้อในธรรม ๗ ข้อนี้ สำคัญอย่างยิ่ง จึงควรจะมาช่วยกันเน้นไว้ ให้คนเห็นความสำคัญของธรรมเหล่านี้อย่างจริงจัง จะได้เข้าทางที่จะก้าวหน้าไปในมรรคกันสักที

แสงเงินแสงทอง หรือแสงอรุณ ๗ ประการนั้น คือ

๑. **กัลยาณมิตตตา** ความมีกัลยาณมิตร อย่างที่พูดมามากแล้ว
๒. **ศีลสัมปทา** ความถึงพร้อมด้วยศีล ซึ่งเคยพูดแล้ว ก็คือความเป็นผู้มีวินัยนั่นเอง ในภาษาปัจจุบัน ศีลก็คือความมีวินัย หรือการตั้งอยู่ในวินัย
๓. **ฉันทสัมปทา** ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ฉันทะนี้ก็ได้อธิบายมามากแล้ว พูดง่ายๆ ว่าเป็นตัวตรงข้ามกับตัณหา ได้แก่ ความใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่ศึกษาและใฝ่สร้างสรรค์
๔. **อิตตสัมปทา** ศัพท์นี้แปลก พูดได้ว่ามีที่เดียวนี้แหละ เพราะฉะนั้นโดยทั่วไปคนไม่รู้จักธรรมข้อนี้ อิตตสัมปทา แปลว่าการทำตนให้ถึงพร้อม ในอรรถกถาท่านอธิบายว่าได้แก่การทำจิตให้ถึงพร้อม เดี่ยวจะอธิบายต่อไป ว่ากันง่ายๆ ทำตนให้ถึงพร้อม ก็คือ จิตสำนึกในการฝึกตนให้เต็มที่ของความเป็นคน หรือให้สมบูรณ์ในความเป็นมนุษย์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า พัฒนาให้เต็มศักยภาพของตน
๕. **ทิวฐิสัมปทา** ความถึงพร้อมด้วยทิวฐิ หมายความว่า มีความเชื่อแนวความคิด การยึดถือหลักการที่ถูกต้อง อย่างน้อยมีเหตุผล ที่เอื้อต่อการเจริญปัญญาต่อไป หรือที่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของตน

๖. **อัปมาทสัมปทา** ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท คือดำเนินชีวิตโดยมีสติ เป็นผู้ตื่นตัวทันต่อเหตุการณ์ ไม่ปล่อยตัวเรื่อยเปื่อยเฉื่อยชา ไม่ปล่อยปละละเลย ไม่ทอดทิ้งหน้าที่ เป็นผู้ที่เห็นความสำคัญของกาลเวลา มีความกระตือรือร้น เร่งรัด เอาใจใส่ในการที่จะพัฒนาชีวิตของตนเอง

๗. **โยนิโสมนสิการสัมปทา** ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นปัจจัยภายในของสัมมาทิฏฐิที่พูดกันมากแล้ว นี่คือปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิข้อภายใน มาเป็นข้อที่ ๗ คุณทำย คู่กับกัลยาณมิตตตา คือปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิข้อภายนอก ที่เป็นข้อแรก เหมือนหัวขบวนกับท้ายขบวน

นี่ละ เจ็ดตัวที่นำหน้า ปรากฏขึ้นมาเป็นบุพนิมิตของการเข้าสู่มรรค เราพูดกันนัก ถึงความสำคัญของมรรค ซึ่งก็ยอมรับว่าสำคัญแน่ แต่ทำอย่างไรจะไปเข้ามรรคได้ละ ก็คือต้องอาศัย ๗ ตัวนี้

ต่อไปนี่ ก็จะดูการอธิบายใน ๗ ข้อนี้อีกครั้งหนึ่ง

กัลยาณมิตรมีคุณสมบัติ ๗ ประการ

๑. กัลยาณมิตตตา

กัลยาณมิตตตา คือความมีกัลยาณมิตร เป็นเรื่องที่ได้พูดไปแล้วมากมาย ในแง่เป็นแหล่งของปรโตโฆสะที่ดี ใครก็ตามที่ช่วยแนะนำ บอกกล่าว ให้ความรู้ความเข้าใจ ให้ข่าวสารข้อมูลที่ถูกต้อง เป็นประโยชน์ หรือเป็นเสียงบอกที่ติงาม ก็เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรนั้น ตัวอย่างก็คือพระพุทธเจ้า ดังที่พระองค์ตรัสไว้เองว่า เราเป็นกัลยาณมิตรของสัตว์ทั้งหลาย อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดแก่เจ็บตาย ตกอยู่ใต้อานาจโสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็พ้นไปได้จากทุกข์เหล่านั้น

ต่อจากนั้น ก็มีพระคุณเจ้าเหล่าพระสงฆ์ ซึ่งทำหน้าที่อนุวัตรตามพระพุทธเจ้า เท่ากับเป็นกัลยาณมิตรของประชาชน ชิดตัวเราก็คือพ่อแม่ในครอบครัว แล้วก็ครูอาจารย์ แล้วในวงกว้างก็มีสื่อมวลชน แล้วก็ผู้บริหารสังคมประเทศชาติ และทุกคนที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ตลอดกระทั่งเรื่องต่างๆ ของวัฒนธรรม เป็นปรโตโฆสะสำคัญ ที่จะต้องให้เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งจะถ่ายทอดปรโตโฆสะให้แก่กันแม้แต่โดยไม่รู้ตัว โดยเฉพาะก็พ่อแม่ครูอาจารย์ซึ่งเป็นหน้าที่เลยทีเดียวนี่

วัฒนธรรมนั้นพูดได้กว้างๆ ว่า เป็นสิ่งที่จะนำมาถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลังเพื่อให้เขาสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้ แต่ก็ไม่ได้ถึงกับเป็นหลักประกันแท้ทีเดียว วัฒนธรรมบางอย่างอาจมีข้อบกพร่อง และอาจจะเกิดโทษได้เหมือนกัน เช่นไม่ช่วยให้อยู่ได้ดีในยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป จึงต้องให้วัฒนธรรมได้รับการตรวจสอบจากหลักธรรม ที่เป็นของแท้ของจริงอีกชั้นหนึ่ง

วัฒนธรรมไทยนี้ได้มาจากพระพุทธศาสนามากมาย แต่ก็เพี้ยนไปเยอะ ตัวอย่างเรื่องที่เพี้ยนไปไกล เช่นการสอนให้เด็กเรียนหนังสือด้วยมานะ อย่างที่พูดว่า นี่เธอ ตั้งใจมานะพากเพียรเล่าเรียนไปนะ ต่อไปจะได้เป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าคนนายคน อย่างนี้คือเพี้ยนไปแสนไกล แต่ไม่รู้ตัว เพราะไปนึกว่ามานะนั้นดี ที่จริงมันเพี้ยนตั้งแต่ความหมายของคำ ที่มานะกลายเป็นความขยันหมั่นเพียร

แท้จริงนั้น มานะ คือความผยองต้องการอำนาจความยิ่งใหญ่ อย่างน้อยก็ถือตัว เป็นกิเลสตัวใหญ่ อยู่ในชุดของตัณหา คำไทยที่เดิมเป็นคำพระ ได้กลายเป็นคำเพี้ยนไปมากมาย แม้แต่เมตตากรุณา ก็ไม่รู้ตัวว่าใช้กันไปแบบเพี้ยนๆ เป็นตัวฟ้องว่าการศึกษาพระพุทธศาสนาได้เสื่อมลงไปไกลแล้ว อย่างหนัก แต่เรื่องนี้เคยพูดกันไปมากแล้ว จึงแค่ว่าได้จังหวะก็มาตรวจสอบกันไปทีหนึ่งๆ

เรื่องกัลยาณมิตรนี้ ขอแบ่งเป็น ๓ ชั้น

- การที่ผู้อื่นตั้งใจมาเป็นกัลยาณมิตรให้แก่คนนั้น เช่นอย่างเด็กหรือลูกนี้ พ่อแม่ก็ตั้งใจทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรให้ เพราะอยากให้ลูกมีความสุข มีความเจริญ คือให้ได้พัฒนาอย่างดี พ่อแม่ก็ตั้งใจเลี้ยงดู ตั้งใจอบรมสั่งสอน ต่อมาไปโรงเรียน ครูอาจารย์ก็ตั้งใจเป็นกัลยาณมิตร เอาใจใส่ดูแลให้ได้เล่าเรียนวิชาความรู้และพัฒนาพฤติกรรม ถ้าไปบวชเณร บวชเป็นพระใหม่ อุปัชฌาย์อาจารย์และพระรุ่นก่อนก็เป็นกัลยาณมิตรให้ อย่างนี้เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตรโดยผู้อื่นมาทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรให้
- ตัวบุคคลนั่นเอง เช่นเด็ก รู้จักเลือกหากัลยาณมิตร โดยไปหาเอง ไปคบ ไปถาม ไปปรึกษา นี่คือ ตัวเองมีความใฝ่รู้ อยากจะพัฒนาตัวเอง ก็เข้าไปหาพ่อแม่ ไปถามครูอาจารย์ หรือไปปรึกษาท่านผู้รู้ ไปเข้าห้องสมุด เด็กที่ชอบอ่านหนังสือ ไปเลือกหาหนังสือมาอ่าน ก็แสดงว่าเป็นคนที่รู้จักหากัลยาณมิตร การรู้จักใช้แหล่งความรู้ หรือรู้จักเลือกหาแบบอย่างที่ดี ก็ไปประสานกับการรู้จักคิดด้วย อย่างคนที่ดูโทรทัศน์โดยรู้จักเลือกรายการดีๆ ซึ่งให้ความรู้ ความคิด และรู้จักเอาอย่างคนที่ดี คนที่ประสบความสำเร็จ ก็เรียกว่ารู้จักคบหากัลยาณมิตร
- เด็กเป็นกัลยาณมิตรของผู้อื่น โดยไปเป็นมิตรที่ดีแก่พรรคพวกของตนเอง แก่เด็กนักเรียนด้วยกัน ไปช่วยแนะนำเขา ให้ความรู้แก่เขา ตลอดจนไปช่วยคนอื่นขยายกว้างออกไป เมื่อไปเป็นกัลยาณมิตรให้แก่ผู้อื่น ก็เป็นการพัฒนาตนเองไปด้วยในตัว

นี่คือมีกัลยาณมิตร ๓ ชั้น *หนึ่ง* คนอื่นมาทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรให้ *สอง* ตัวเองรู้จักคบ กัลยาณมิตร ไปหากัลยาณมิตร *สาม* ตัวเองไปเป็นกัลยาณมิตรให้แก่ผู้อื่น ในกรณีนี้ ความมีกัลยาณมิตรที่จะเป็นบุญนิมิตแห่งมรรค หรือเป็นรุ่งอรุณของการศึกษานั้น มุ่งเอาขั้นที่สองเป็นสำคัญ แต่ขั้นที่หนึ่งนั้นยังไม่แน่มั่นคง คนอื่นมาเป็นกัลยาณมิตรให้ แต่ตัวเองอาจจะไม่เอาด้วย บางทีไม่รับเอาหรือแทบไม่ได้ประโยชน์จากคนที่อุตส่าห์มาเป็นกัลยาณมิตรให้ นั้น ก็จึงยังเป็นหลักประกันไม่ได้ว่ามรรคจะมา คือยังเข้าทางของการพัฒนาไม่ได้ เช่นอย่างเด็กที่มีคนอื่นมาพยายามเป็นกัลยาณมิตรให้ พ่อแม่ก็พยายามแนะนำชักจูง ครูอาจารย์ก็ตั้งใจสั่งสอน แต่เด็กไม่เอาด้วย ยังเข้าสู่การมีคุณสมบัตินี้ไม่ได้

เป็นอันว่าต้องไปถึงขั้นที่สอง คือตัวเด็กเอง หรือตัวคนผู้นั้นเอง มีความพอใจใฝ่เลือกหาและไปหากัลยาณมิตร เรียกว่าคบ กัลยาณมิตร เอาประโยชน์จากกัลยาณมิตรได้ จึงจะเป็นบุญนิมิตแห่งมรรค แล้วมรรคก็จะเกิดขึ้นมาได้ เพราะว่าเด็กหรือตัวคนผู้นั้นเอาด้วย

ที่นี้ต่อจากนั้นก็คือ เด็กเมื่อเป็นผู้ที่รู้จักเลือกหากัลยาณมิตร ตัวเองมีคุณสมบัติดี ก็จะไปเป็นกัลยาณมิตรให้แก่ผู้อื่นต่อไปได้

เรื่องกัลยาณมิตรนี้ ได้พูดเยอะแล้ว ในตอนว่าด้วยปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ จึงคิดว่าควรผ่านไป ได้ แต่ก่อนจะเลยไป ขอแถมไว้นิด คือควรรู้คุณสมบัติของกัลยาณมิตรไว้หน่อย ถ้าไปหากัลยาณมิตร ก็จะได้รู้จักเลือก หรือถ้าตัวจะทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ก็จะได้ฝึกได้พัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติ เหล่านั้น กัลยาณมิตรผู้มีคุณสมบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๗ ข้อ ที่เรียกว่ากัลยาณมิตรธรรมนั้น ถือว่าเป็นกัลยาณมิตรชั้นครู ขอให้ดูตามที่คัดมาจากหนังสือ **ธรรมบุญชีวิต** ดังต่อไปนี้ (ขง.สตตก.๒๓/๓๔/๓๓)

๑. **ปิโย นารัก** คือ มีเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขา เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม
๒. **ครุ นำเคารพ** คือ เป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ และมีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย
๓. **ภาวนีโย นำเจริญใจ** คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เฝ้าอย่างและรำลึกถึงความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ
๔. **วตฺตา รู้จักพูดให้ได้ผล** คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี
๕. **วจนฺทโม อดทนต่อถ้อยคำ** คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม แม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกิน และคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อดทนฟังได้ ไม่เมื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์
๖. **คฺมฺภีรณฺจ กถํ กตฺตา แกลงเรื่องล้าลึกได้** คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป
๗. **โน จฺจุสาเน นโยชเย ไม่ชักนำในอฐาน** คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร เรื่องกัลยาณมิตรที่ยืดยาวมา เป็นอันว่าพอแค่นี้

รู้จักตีไซ้ใหม่ ว่าคนไทยเรานี้ คีลก็แทบไม่รู้จัก วินัยก็แทบจะไม่มี

๒. คีลสัมปทา

คีลสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยคีล ได้บอกแล้วว่า ในภาษาพระ คีลนี้ ถ้าพูดกันอย่างเคร่งครัด เป็นคุณสมบัติในตัวคน แต่ในภาษาไทย เราเอามาใช้เป็นภาษาชาวบ้าน หมายถึงข้อปฏิบัติ หรือข้อบัญญัติให้ปฏิบัติ เช่นที่พูดกันว่า พระมีคีล ๒๒๗ นั้น ที่จริง ไม่ใช่คีล ๒๒๗ ชื่อจริงคือ สิกขาบท ๒๒๗ คีล ๒๒๗ ไม่มีที่ไหน หาไม่ได้ในคำพระที่แท้ ไม่เฉพาะของพระเท่านั้น ของชาวบ้านที่เรียกกันว่าคีล ๕ นั้น ก็ไม่ใช่คำที่เป็นทางการ ดูง่ายๆ ที่เราพูดกันว่าขอคีล ๕ รับคีล ๕ และว่าพระให้คีลนั้น ดูให้แน่ฟังให้ชัด เวลาจริงๆ พระท่านบอกให้รับสิกขาบท ๕ ไซ้ใหม่ เรื่องอย่างนี้ ควรศึกษากันให้รู้เข้าใจให้ชัดเจน

สิกขาบทก็คือข้อฝึก หรือข้อศึกษา เป็นบทบัญญัติให้ปฏิบัติในการศึกษา เป็นการฝึกตนให้อยู่ในวินัย เมื่อปฏิบัติตามข้อฝึกศึกษานั้นแล้ว เราจึงเป็นผู้มีคีล ถ้าเราไม่ปฏิบัติตาม มันก็เป็นสิกขาบท เป็นข้อฝึกอยู่อย่างนั้น อยู่ข้างนอกตัวเรา เพราะฉะนั้น เมื่อจะใช้ให้ถูกต้องตามความหมายแท้จริง คีล จึงต้องหมายถึงคุณสมบัติในตัวคน คือคนที่ปฏิบัติตามสิกขาบท ตั้งอยู่ในวินัย เรียกว่าเป็นคนมีคีล

ย่ำว่า สิกขาบทคือข้อฝึกทั้งหลายนั้น รวมกันเรียกว่าเป็นวินัย วินัยคือประมวลสิกขาบท ประมวลระเบียบกฎเกณฑ์กติกาทั้งหมด เช่นอย่างวินัยของพระก็คือประมวลสิกขาบท ซึ่งอยู่ในใน ปาติโมกข์ ๒๒๗ ข้อ และนอกปาติโมกข์อีกต่างหาก เมื่อพระภิกษุตั้งอยู่ในวินัยนั้น ก็เป็นผู้มีศีล นี่แหละที่ว่าศีลอยู่ที่ตัวคน คือคนที่ฝึกตัวเองให้ตั้งอยู่ในวินัยนั้น เป็นอันว่าวินัยกับศีลนี้เป็นคู่กัน วินัยอยู่ข้างนอก ศีลอยู่ในตัวคน

ที่นี้ถ้ายังเป็นวินัย เป็นสิกขาบท เป็นข้อฝึกอยู่ มันก็ยังไม่เป็นบุญนิมิตของมรรค ต้องปฏิบัติ ตามสิกขาบท ตั้งอยู่ในวินัยแล้ว เป็นผู้มีศีล จึงเรียกว่าเป็นบุญนิมิตของมรรค

นี่ก็แบบเดียวกับกัลยาณมิตรที่พูดกันไปแล้ว คนอื่นมาทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรให้ เขามาสั่งสอน มาแนะนำ แต่เด็กไม่ฟัง ไม่เอา ไม่ยอมรับ เรียกว่าไม่คบเขา ก็ยังไม่เป็นบุญนิมิตของมรรค ต่อเมื่อเด็กคบเขา เอาด้วย จึงจะเรียกว่าเป็นผู้มีกัลยาณมิตร มาถึงข้อสองนี้ก็เช่นเดียวกัน เมื่อยังเป็น วินัย เป็นสิกขาบทอยู่ข้างนอก เด็กไม่เอาด้วย ยังไม่ยอมรับวินัย ก็ยังไม่ได้บุญนิมิตของมรรค ต่อเมื่อ เด็กเอาด้วย จึงจะเกิดเป็นศีลขึ้นมา และจึงเป็นบุญนิมิตของมรรค

เอาละ ที่นี้ ก็มามองดูวินัยกันอีกที บอกแล้วว่าวินัยเป็นประมวลสิกขาบท ประมวลข้อกำหนด หรือประมวลบทบัญญัติ นั้นเป็นความหมายที่เป็นรูปธรรมที่สุด แต่มองให้ตลอดกระบวนการ วินัยมีความหมาย ๓ ระดับ เป็นความหมาย ๓ อย่าง คือ

- ๑) **วินัย** เป็นการจัดระเบียบชีวิต วางระบบสังคมว่า เราจะเป็นอยู่อย่างไร จะอยู่กันอย่างไร ตั้งต้นแต่ว่าจะตื่นนอนเมื่อไร จะกินข้าวเวลาไหน ไปโรงเรียนเวลาใด การจัดระเบียบวางระบบไว้นี้ ทำให้การดำเนินชีวิต การมาสัมพันธ์กันของคน และการทำกิจกรรมต่างๆ มีลำดับขั้นตอน จะทำอะไรอันไหนเมื่อไรอย่างไร ไม่วุ่นวายสับสน เมื่อทำตามที่จัดวาง กำหนดไว้ ก็แม่นยำ เหมือนกับว่าชีวิตมีจังหวะเข้ากับลำดับเวลา เรื่องอะไรที่ต้องทำเป็นประจำ เวลาผ่านไป เราก็ได้ครบหมด และกาลเวลาผ่านไปอย่างสมคุณค่า การจัดการ อย่างนี้ เรียกว่าวินัย นี่เป็นความหมายแรก วินัยคือการจัดวางระเบียบ ทั้งระเบียบความ เป็นอยู่ของชีวิต และระบบกิจการของสังคม

พร้อมกันนั้น วินัยก็เป็นการฝึกคนฝึกตน ทำให้การดำเนินชีวิต กิจกรรม และกิจการทั้งหลาย เป็นไปหรือดำเนินไปได้จริงจังสมตามความหมายหรือเต็มความหมายของมัน แล้วกลายเป็นความชิน ความคล่อง ความชำนาญ ทำการนั้นๆ ได้สำเร็จเรียบร้อยเป็น อย่างดี พร้อมกับที่ตัวคนก็พัฒนาไปด้วย

- ๒) ระเบียบที่จัด ระบบที่วาง กำหนดว่าอย่างไร ก็บอกกล่าวสั่งการเขียนไว้ เป็นข้อกำหนด หรือเป็นบทบัญญัติ ให้เป็นหลักฐานขึ้นมา สำหรับอ้างอิง และเป็นข้อยืนยัน แกรมให้จำไว้ ด้วย นี่ก็เป็น **วินัย** เป็นอันว่า วินัยได้ ๒ ความหมายแล้ว ทั้งการจัดระเบียบวางระบบ และ ข้อกำหนดบทบัญญัติที่บอกไว้เป็นหลักฐานอ้างอิง ว่าระเบียบระบบนั้นมีวาระและรายการ ที่จะต้องปฏิบัติอะไรอย่างไร
- ๓) การฝึกคน หรือควบคุมดูแลให้คนที่เกี่ยวข้อง ปฏิบัติไปตามวินัยบัญญัติ ไปตามข้อกำหนด กฎเกณฑ์ ตามระเบียบที่วางไว้ นั้น ก็เรียกว่า **วินัย**

ตกลงได้ ๓ ความหมาย ในความหมายที่หนึ่ง *วินัย* คือการจัดวางระบบระเบียบ สอง *วินัย* คือข้อกำหนด บทบัญญัติ ที่สั่งไว้ วางไว้ จัดตั้งไว้ ตกลงยอมรับกันให้ยึดถือไว้ เทียบได้กับคำว่ากฎหมาย แล้วสาม *วินัย* คือการดูแล การฝึกคนให้ปฏิบัติให้ได้ตามระเบียบที่มีข้อกำหนดนั้น อันได้แก่การปกครอง

จะเห็นว่า วินัยนี้มีความหมายกว้าง รวมทั้งกฎหมาย และการปกครอง

แท้จริงนั้น การปกครองและกฎหมายนี้คู่กัน ประศาสน์การกับนิติบัญญัติเข้าคู่เคียงข้างกันมา คนจะปกครองได้ ก็ต้องมีกฎเกณฑ์กติกากฎหมายเป็นข้อตกลง เป็นเครื่องมือ เป็นที่อ้างอิง เรามีกฎหมายไว้ แล้วก็ควบคุมดูแลคนให้ปฏิบัติตามกฎหมายนั้น ฝึกคนให้ปฏิบัติตามนั้น นี้เรียกว่าเป็นการปกครอง ซึ่งก็เป็นความหมายของวินัย โดยใช้กฎหมาย ที่เป็นนิติบัญญัติ เป็นวินัยบัญญัติ เมื่อพูดง่ายๆ จึงบอกว่า การปกครองอาศัยกฎหมาย โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ

การปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ก็คือ การปกครองที่เป็นการฝึกคน พัฒนาคน คือช่วยคนให้ฝึกตนโดยใช้นิติธรรมเป็นเครื่องชี้นำ นิติบัญญัติ กฎหมาย หรือวินัยบัญญัติ เป็นเงื่อนไขที่ทำให้คนต้องฝึกฝนพัฒนาตน คนควรมองกฎหมายเป็นเครื่องมือฝึกตัว คือฝึกวินัยให้แก่คนนั้นแหละ ไม่ควรให้กฎหมายเป็นตัวการสร้างความรู้สึกว่าเป็นการบังคับบีบคั้น

ต้องรู้เข้าใจว่ากฎหมายนั้นบัญญัติขึ้นเพื่ออะไร? ก็เพื่อประโยชน์ร่วมกัน เพื่อให้บุคคลเป็นอยู่ดี มีชีวิตที่ออกงาม ให้กิจกรรมและกิจการทั้งหลายดำเนินไปได้โดยเรียบร้อยราบรื่น มีสังคมที่ดั่งามสงบสุข เมื่อคนเห็นคุณค่าประโยชน์และความจำเป็นของมัน ก็มีสำนึกที่จะตั้งใจปฏิบัติตาม ก็เป็นการฝึกตนของคนนั้นๆ โดยตัวเขาพร้อมใจยินดี มีความสุข แต่ถ้าการปกครองเป็นการบังคับคนให้ปฏิบัติตามกฎหมาย สุขภาพจิตจะเสีย และจะเกิดความรู้สึกขัดแย้งในใจ อาจเป็นปฏิปักษ์ คิดจะละเมิดอยู่เรื่อย การปกครองแบบนี้จะต้องใช้อำนาจ ต้องบังคับกัน ต้องเน้นการลงโทษ แต่ในพุทธศาสนานี้ ท่านจัดวางวินัยไว้และให้มองวินัยเป็นเครื่องฝึก คือให้การปกครองเป็นเครื่องมือของการศึกษา คือเป็นเครื่องมือพัฒนามนุษย์ เรียกว่าวินัยเป็นเบื้องต้นของไตรสิกขา

เมื่อมีวินัยที่เป็นบัญญัติจัดตั้งไว้แล้ว วินัยในความหมายของการปกครองก็เป็นการควบคุมดูแลให้คนได้ฝึกได้พัฒนาตัวเองขึ้นไปตามวินัยบัญญัติหรือนิติบัญญัตินั้น การปกครองที่ดีจึงเป็นการช่วยให้คนฝึกฝนพัฒนาตน ถ้าการปกครองกลายเป็นการใช้อำนาจบังคับ ก็เป็นการปกครองที่ไม่ดี ไม่ตรงตามความหมายที่พึงประสงค์ ปัจจุบันนี้ จะเห็นว่าการปกครองมักจะเน้นในแง่ของการใช้อำนาจ คนก็ไม่พัฒนา กลายเป็นการต่อต้านและต่อสู้กัน หรือไม่ก็หลบเลี่ยงและตามไล่กัน ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง

เอาละ เป็นอันว่านี่คือ วินัย ได้ความหมาย ๓ อย่าง และเพื่อให้วินัยเป็นสิ่งที่ดั่งาม ก็ต้องให้คนมีการศึกษาที่จะมีปัญญามองเห็นวินัยว่ามีใช่เป็นการบังคับ แต่วินัยเป็นเครื่องฝึกคน แล้วมีจิตสำนึกที่จะฝึกตน โดยที่ว่าวินัยหรือกฎหมายนั้นจะต้องเป็นธรรม

วินัยนั้น นอกจากเป็นเครื่องฝึกคนแล้ว ยังมีความหมายลึกลงไปอีกว่า มันเป็นเครื่องจัดสรรโอกาส

ทำไมจึงว่าวินัยเป็นเครื่องจัดสรรโอกาส ยกตัวอย่างง่ายๆ ในบ้านของเราหรือในศาลานี้แหละ ลองไม่มีวินัย ไม่มีการจัดตั้งวางระบบระเบียบ คนก็ตาม สิ่งของวัตถุทั้งหลายก็ตาม เช่น แก้ว ใต๊ะ กระโถน หนังสือ เป็นต้น ตั้งวางกันไว้เกะกะไปหมด เอาแค่แก้วอย่างเดียวมีสัก ๒๕ ตัว แต่วางไว้หันหน้าบ้างหันหลังบ้าง เคียงบ้าง ตะแคงบ้าง เกะกะไปหมด เต็มไปหมด เราจะทำอะไรไม่สะดวกเลย ในศาลานี้ แค่จะเดินออกไปจากตรงนี้ ไปถึงประตูนั้น จะต้องเตะ ต้องโดน ต้องชนแก้วตัวนั้นตัวนี้ กว่าจะไปถึงประตูได้ ก็แทบแย่ ทั้งเสียเวลามากมายหลายนาที แล้วก็เจ็บด้วย

ทีนี้ ถ้าเราจัดระเบียบระบบ ให้มันสนองความความมุ่งหมายที่จะให้เราเป็นอยู่ได้ดี ตรงนี้เป็นช่องว่างใหญ่ที่จะนั่งบอกเล่าชี้แจง บรรดาแก้วสำหรับคนที่จะมาฟังให้รวมกันอยู่ที่นั่น ตรงนี้วางไว้เป็นทางเดิน เมื่อรู้ความมุ่งหมายแล้วก็จัดตั้งแก้วให้เข้าระบบ ให้เป็นระเบียบ ที่จะสนองความต้องการความมุ่งหมายนั้น ทีนี้ จะทำกิจกรรมอะไร ก็คล่อง ก็สะดวก จะเดินจากจุดนี้ไปที่ประตู ก็เป็บเดียวถึงเลย ไซ้ใหม่

ที่ว่าไปนั้นคือความหมายที่ว่า วินัยเป็นการจัดสรรโอกาส ทำให้ชีวิตและกิจการของสังคมดำเนินไปได้ด้วยดี ถ้าไม่มีวินัย ทุกอย่างจะติดขัดวุ่นวายไปหมด ยิ่งงานที่สำคัญละเอียดซับซ้อน และต้องการความรวดเร็วฉับไว แม่นยำ และถูกต้องแน่นอน จะต้องมีความวินัยอย่างเต็มที่ อย่างคุณหมอจะผ่าตัดใหญ่ นั่นคือความเป็นความตายของคนไข้ จะต้องวางวินัยกันไว้อย่างแน่นอนละเอียดทีเดียว ถ้าทำอะไรผิดขั้นตอน ชักช้า เสียเวลานิดเดียว อาจไม่ทันการ เช่นว่าพยาบาลที่ส่งเครื่องมือให้คุณหมอ จะต้องว่าไปตามลำดับ จนกระทั่งคุณหมอไม่ต้องดู พอใช้อันนี้เสร็จ อันนั้นต่อ อันนั้นตาม ถ้าส่งเครื่องมือผิดไป ไม่แน่นอน คนไข้อาจจะตายเลยก็ได้ หรือเอาเครื่องมือไปวางกองไว้ให้ ๒๐ ชั้น เต็มไปหมด ให้คุณหมอเลือกหยิบไปใช้ พอคุณหมอจะเอา หยิบเลือกดู กว่าจะได้ ก็ไม่ทัน พอดีคนไข้ตายเสียก่อน หรืออย่างทหารไปรบ ลองไม่มีวินัยสิ อาจจะทำให้ทั้งกองทัพถึงความพินาศ ตายกันเป็นร้อยเป็นพันไปเลย เพราะฉะนั้น วินัยจึงเป็นการจัดระบบให้มีระเบียบ และจัดสรรให้เกิดมีโอกาส ที่จะให้การทำกิจกรรมการงานสำเร็จผลด้วยดี ให้ชีวิตและสังคมดำเนินไปได้ เพราะฉะนั้น วินัยจึงสำคัญมาก

ในสังคมทั้งหมดก็เช่นเดียวกัน ถ้าอะไรต่ออะไร ไม่เป็นระเบียบระส่ำระสายวุ่นวายไปหมด กิจการทั้งหลายก็จะทำไม่สำเร็จ หรือไม่เป็นที่ไปด้วยดี

แค่ในท้องถนน ถ้าไม่มีวินัย จัดระบบไม่ดี หรือคนไม่อยู่ในระเบียบ รถก็วิ่งกันติดขัดสับสน แม้แต่ที่มีไฟแดงไฟเขียว ก็เพราะต้องการวินัย เมื่อมีวินัยปั๊บ โอกาสก็มีขึ้นปั๊บ ถ้ามีฉะนั้น รถแค่ ๕๐ คัน หรือ ๑๐๐ คัน ก็ติดหมด ไปไม่ได้สักคันเดียว แต่พอจัดให้ดีคนมีวินัยขึ้นมา ให้มีไฟเขียวไฟแดง ฝ่าไฟไหนหยุดฝ่าไฟไหนไป ๕๐๐ คัน หรือ ๑,๐๐๐ คัน ก็ไปกันคล่องเลย

มองวินัยให้เห็นกว้างออกไปในสังคม ในสังคมที่ขาดวินัย จะเต็มไปด้วยความติดขัด อะไรต่ออะไรก็ไม่คล่องตัว ไม่เป็นที่ไปด้วยดี จนถึงขั้นเป็นความระส่ำระสายในสังคม ถ้าคนไม่ประพฤติตามหลักในการเป็นอยู่ร่วมกันด้วยดี มีการละเมิดต่อชีวิตต่อทรัพย์สินกันมาก ไม่ปลอดภัย จะไปไหน ก็หวาดระแวง เอ้อ.. ถนนนั้นไปไม่ได้ ถิ่นนั้นน่ากลัว ที่นั่นมีโจรผู้ร้ายมาก หรือว่าที่นั่นไปได้เฉพาะในเวลากลางวัน กลางคืนไปไม่ได้ เกิดมีกิจที่จะทำ มีธุระที่ต้องไป ก็ไม่กล้าไปเสียแล้ว เสียงานเสียการ นี่คือการติดขัดเดือดร้อนวุ่นวายในสังคม ธุระกิจการงานก็เสียหาย เศรษฐกิจก็ไม่เจริญงอกงาม

แต่ถ้าคนมีวินัยดี เคารพกฎหมาย ตั้งใจประพฤติตามกติกาสังคม ก็อยู่ในความเป็นระเบียบเรียบร้อย จะไปรื้อระที่ถนนไหน เวลาไหน ไปได้หมด กลางค้ำกลางคืนไม่ต้องกลัว จะดำเนินกิจกรรมกิจการอะไรๆ ก็ไปได้คล่องแคล่วราบรื่น อย่างนี้ สังคมก็อยู่กันสงบสุข กิจการงานก็ดำเนินไปด้วยดี

พูดมาเสียยืดยาว เพื่อย้ำให้เห็นว่าวินัยนั้นเป็นการจัดสรรโอกาส การที่เรามีวินัย มีกฎหมาย มีนิติบัญญัติขึ้นมา ก็เพื่อจัดสรรให้มีโอกาส วินัยจึงเป็นจุดตั้งต้นของชีวิตที่ดี เป็นเบื้องต้นของระบบการดำเนินชีวิตที่ดี ที่คำพระเรียกว่าอาทิพรหมจรรย์ ชีวิตของบุคคล สังคมของหมู่ชน จะดำเนินไปได้ด้วยดี ต้องวางฐานที่วินัยนี้ก่อน เมื่อจัดวินัยให้ดีแล้ว มีระเบียบชีวิตของตนเองดีแล้ว มีระบบความสัมพันธ์ของสังคมอยู่ในสภาพที่กลมกลืนคล่องดีแล้ว โอกาสก็เกิดขึ้นมาพร้อมๆ อย่างดี แล้วการพัฒนาชีวิต การดำเนินกิจการของสังคม ก็ดำเนินไปได้คล่องเต็มที่ เพราะฉะนั้นท่านจึงวางเรื่องศีลไว้เป็นข้อที่สอง อยู่ตอนต้น เป็นตัวแรกของคุณสมบัติข้างในตัว ต่อจากกัลยาณมิตรที่อยู่ข้างนอก คือนอกตัวเรา

ในบุญนิมิตทั้ง ๗ ของมรรคนั้น จะเห็นว่ามันเริ่มจากข้างนอกเข้ามาข้างใน เริ่มด้วยข้อ ๑ ให้เรามีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนอื่นซึ่งเป็นเพื่อนมนุษย์ที่ดี ให้เราสามารถรับเอาประโยชน์จากเพื่อนมนุษย์ที่เป็นกัลยาณมิตร จากสิ่งแวดล้อมที่ดี นี่ก็คือว่า คนไหนไม่รู้จักคบหากัลยาณมิตร เช่นเด็กคนไหน ทั้งที่อยู่กับพ่อแม่ อยู่ใกล้ชีวิตครูอาจารย์ แต่ไม่มีการพัฒนา ก็คือไม่ได้ประโยชน์จากกัลยาณมิตร เป็นคนที่สูญเสียโอกาสของตนเอง ทั้งที่อยู่ในสังคม แทนที่จะได้ประโยชน์จากสังคม จากผู้คนอื่น จากสิ่งแวดล้อม ก็ไม่ได้ประโยชน์ หรือมีฉะนั้นก็คือมีพ่อแม่ มีครูอาจารย์ ที่ไม่เป็นกัลยาณมิตร

จากนั้น มาถึงข้อ ๒ คือศีล นี่เข้ามาอยู่ที่ตัวเราเองแล้ว แต่อยู่แค่ด้านของการแสดงออกภายนอก แค่พฤติกรรมทางกายวาจา คือรู้จักดำเนินชีวิตในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ด้วยการตั้งอยู่ในวินัย ปฏิบัติตามวินัย ซึ่งเป็นการจัดสรรโอกาสอย่างที่ว่าแล้ว เมื่อจัดระเบียบชีวิตของตนเอง จัดระบบการอยู่ร่วมกับผู้อื่น สามารถร่วมสัมพันธ์ทำกิจกรรมดำเนินกิจการต่างๆ ในสังคมได้ดีแล้ว ก็เท่ากับเปิดโอกาสให้ชีวิตของตัวเองพร้อมที่จะเดินหน้าก้าวไปในการพัฒนา นี่ก็คือด้วยวินัยนั้น ก็มีศีลที่เป็นฐานของการพัฒนาชีวิตต่อไป

แม้แต่การที่จะคบหากับผู้อื่น ถ้าเรามีศีล คือมีพฤติกรรมกายวาจาที่ดี คนอื่นก็อยากมาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ อยากมาร่วมมือช่วยเหลือ แต่ถ้าเราเป็นคนไม่มีศีล คนอื่นก็ไม่กล้า ไม่ไว้ใจ ไม่แน่ใจ อย่างน้อยก็ขอหลีกเลี่ยงไปก่อน เราก็เลยไม่ได้ประโยชน์

เอาละ ศีลนี้เข้ามาที่ตัวแล้ว แต่ยังอยู่ที่กายวาจา เรียกว่ายังอยู่ด้านนอก แต่ก็เป็นการจัดสรรโอกาสให้แก่ชีวิตไว้แล้ว เป็นการเตรียมพื้นฐานไว้แล้ว พอถึงบุญนิมิตต่อไปตั้งแต่ข้อที่ ๓ ก็เข้าไปข้างใน อยู่ในตัว คือฉันทะ ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนที่จะขับเคลื่อนให้ก้าวหน้าต่อไป

ว่าถึงวินัยที่จะทำให้คนมีศีลอีกหน่อย เมื่อคนเข้าใจความมุ่งหมายของวินัย มองเห็นคุณค่าของมันที่เป็นการจัดสรรโอกาสเป็นต้นอย่างที่ว่ามานั้นแล้ว เขาก็จะมีความยินดี พอใจ และเต็มใจในการที่จะปฏิบัติตามวินัยนั้น อย่างน้อยพอนึกขึ้นมาว่า แหม วินัยนี้ทำให้เราตามใจตัวเองไม่ได้ ทำอะไรไม่ได้อย่างไร อีกใจหนึ่งก็นึกย้อนตีกลับเข้ามาว่า เออ วินัยนี้เป็นการฝึกตัวของเราเองนะ มันจะนำไปสู่ผลดีที่จะได้อย่างเกินคุ้มมากมาย พอนึกได้อย่างนี้ ก็จะเต็มใจทำตามวินัย และทำโดยมองเห็นตัวเองว่าจะได้ แล้วก็อยู่กับวินัยด้วยความสุข

ไม่ใช่แค่นั้น วินัย รวมไปถึงกฎเกณฑ์กติกา จนถึงกฎหมายนี้ เมื่อเราประพฤติปฏิบัติไปจนชิน อยู่ตัวแล้ว นอกจากมีความรู้สึกที่ดีว่าเราได้ฝึกตัวเองแล้ว เราจะมองมันเพียงแค่ว่าเป็นข้อสำหรับหมายรู้ ร่วมกัน ในการอยู่ในสังคมว่า เพื่อให้เราทั้งหลายอยู่กันไปได้ด้วยดี ก็ต้องมีข้อกำหนดนัดหมายตกลง กันไว้ให้รู้ว่าเราจะทำอะไร อย่างไร ที่ไหน เวลาไหน และทำกันอย่างไร เพื่อให้เราทั้งหลายอยู่กันได้ดี เป็นสังคมอยู่ได้ ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องทำอย่างนี้ๆ ก็จึงกำหนดกันลงไปว่า พวกเรา เอาอย่างนั้นๆ ก็ตกลง หมายรู้กันไว้ เมื่อปฏิบัติด้วยความรู้เข้าใจอย่างนี้ มันก็ไม่ได้มีความหมายเป็นเครื่องบังคับใคร ไม่เป็นข้อที่จะขัดขึ้นฝืนใจอะไร คนที่มีปัญญา รู้ความมุ่งหมายของวินัย เข้าใจกฎหมายอย่างนี้แล้ว ก็ อยู่กับวินัย ปฏิบัติตามกฎหมายไปได้สบายๆ

เรื่องเป็นอย่างนี้แหละ อริยชน คือคนที่พัฒนาดีแล้ว จึงมองกฎหมายเป็นเพียงข้อตกลงหรือ ข้อที่กำหนดไว้สำหรับหมายรู้ร่วมกันว่า ในการที่มาอยู่ร่วมกันนี้ จะเอาอย่างไร เราจะอยู่กันอย่างไร เพื่อให้เกิดมีโอกาสในการมีชีวิตและทำกิจการงานหน้าที่ให้เป็นไปด้วยดีอย่างที่ว่าแล้ว นี่แหละ จึง เป็นธรรมดาว่า เมื่อคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมาอยู่ร่วมกัน ถึงแม้เป็นพระอรหันต์ ก็ต้องมีวินัย ต้องมี กติกา ต้องมีข้อที่ตกลงกันไว้ มิฉะนั้น ความเป็นอยู่ กิจกรรม กิจการทั้งหลายก็จะไม่ดำเนินไปด้วยดี

อริยชน คนมีปัญญา คนที่ได้พัฒนาดีแล้วอย่างที่ว่ามานี้ ถ้ามาเจอกฎหมาย กฎเกณฑ์กติกา อะไรๆ ที่วางไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นวินัยจริง หรือซ่อนเจตนาที่เฉไฉไว้ ก็จะไม่มองออกด้วย และ นำไปสู่การแก้ไขให้ถูกต้อง

คนอยู่กันแค่สองคน ก็ยังต้องตกลงกันไว้ว่า เราจะมารับประทานอาหารกันเวลาเท่าไร เมื่อตกลงว่าจะอยู่ด้วยกัน ถ้าไม่มีข้อตกลงกำหนดไว้ ไม่มีกติกาตั้งไว้ ก็ยุ่ง เดี่ยวคนนั้นมารอ คนนี้ยังไม่มา เดี่ยวไปตามคนโน้น อ้าว คนนั้นไปไหนก็ไม่รู้ วันหนึ่งๆ เป็นอันว่าแทบไม่ได้ทำอะไร เพราะฉะนั้น อย่างที่ว่าแล้ว คนมาอยู่ร่วมกันตั้งแต่สองคนขึ้นไป แม้แต่เป็นพระอรหันต์ ก็ต้องมีกติกา คือต้องมีวินัย เพื่อเป็นเครื่องหมายรู้ร่วมกัน ในการที่ว่าเราจะอยู่กันอย่างไร จะทำกิจกรรมอันใดที่ไหนเมื่อไร

พระอรหันต์มาอยู่ร่วมกัน สมมุติว่า ๑๐ องค์ ก็ต้องมีกติกาในการอยู่ร่วมกันว่า นี่นะ เรา ทั้งหมด เวลา ๖.๑๕ น. ออกบิณฑบาต เมื่อกลับมาแล้ว ก็มาฉันพร้อมกันตอน ๗.๐๐ น. แล้ว ๘.๐๐ น. มาประชุมกันทำวัตร ฯลฯ เอาอย่างนั้นๆ นี่คือกติกา ถ้าไม่มีข้อตกลงกำหนดเป็นวินัยไว้ ก็ยุ่ง ก็รอ ก็ ตามหากันอยู่นั่นแหละ

แล้วเวลามีภิกษุระ มีเหตุการณ์อะไรขึ้น ใช้วิธีตีระฆังบอกกันนะ ถ้าตี ๓ ครั้งหมายความว่า มี ญาติโยมมา ให้มาประชุมกัน ถ้าตี ๕ ครั้ง หมายความว่า มีพระภิกษุองค์หนึ่งอาพาธ ให้มาช่วยกัน แก้ไข ถ้าตี ๖ ครั้ง หมายความว่า มีเหตุร้ายเกิดขึ้น ต้องให้มาประชุมกันรีบด่วนเพื่อแก้ปัญหา ฯลฯ การวางกติกาไว้ เป็นวินัย ก็แค่สำหรับหมายรู้ร่วมกันเท่านั้นเอง เพื่อจะให้ชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกันนั้น ได้ผลดี เพราะฉะนั้นจึงไม่มีความหมายเป็นการบังคับ หรือเป็นการฝืนใจ ถ้าเป็นคนที่มีใจดีพร้อม ใจอยู่แล้ว ก็ไม่ต้องฝึกอะไรเลย แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่พร้อม เช่นชี่เกียจ ยังไม่คุ่น ก็ต้องฝึก และถ้าเป็นคนที่ ไม่เข้าใจความมุ่งหมาย ก็จะไม่มองวินัย ตั้งแต่กติกา กฎหมาย อะไรเหล่านี้ ที่ไม่ได้ตั้งใจที่เกียจ คร้านเป็นต้น โดยเห็นเป็นเครื่องบังคับไปเลย

เอาละ พูดแล้วพูดอีก ก็ว่าซ้ำอีกทีว่า นี่เป็นเรื่องของการมองความหมายของวินัย ๓ ชั้น
หนึ่ง คนที่ไม่มีปัญญา ไม่รู้ไม่เข้าใจ เอาแต่ใจตัว อยู่ด้วยตัณหา มองวินัยเป็นเครื่องบังคับ
สอง คนที่มีปัญญาพอรู้เข้าใจความมุ่งหมาย แต่ยังไม่พัฒนาตนได้ไม่เพียงพอ จิตใจไม่พร้อม ยัง
 อยากจะได้เข้าใจ แต่เพราะรู้เข้าใจแล้วว่ามันเป็นประโยชน์ เป็นสิ่งที่ควรจะทำ ก็จะมองวินัยเป็น
 เครื่องฝึกตน

สาม คนที่มีปัญญารู้เข้าใจและได้พัฒนาตนดีแล้ว ไม่มีอะไรที่จะต้องตามใจตนเอง ว่าไปตาม
 ปัญญาที่รู้เข้าใจ มองเห็นว่าอันไหนดีงามชอบด้วยเหตุผล ก็ปฏิบัติ ก็มองวินัยเป็นเครื่องหมายรู้ตามที่
 ตกกลงันวางไว้ว่า เอาอย่างนั้นๆ ทำอย่างนี้ๆ

อริยชนจะอยู่ด้วยความเข้าใจที่มองวินัยในความหมายที่สาม

แต่อย่างที่บอกแล้วว่า วินัย ที่ออกรูปเป็นกฎหมาย เป็นอะไรต่างๆ นั้น ต้องมาจาก **หนึ่ง**
ปัญญา ที่รู้เข้าใจความจริง เห็นคุณค่าประโยชน์ มุ่งเพื่อความมุ่งหมายที่ดีงาม เป็นธรรม มีเหตุผล
 ชัดเจนว่าจะวางวินัยทำไม **สอง** มี**เจตนา** ที่บริสุทธิ์ มุ่งเพื่อประโยชน์ร่วมกัน เพื่อความดีงามร่วมกัน
 เพื่อดำรงรักษาธรรม แล้วจึงวางไว้

แต่ถ้าเป็นวินัย เป็นกฎหมาย ที่บัญญัติจัดตั้งวางลงไว้ จากจิตใจที่ไม่บริสุทธิ์ ด้วยเจตนาร้าย
 เพื่อเอาประโยชน์ให้แก่ตนเอง หรือกลั่นแกล้งผู้อื่น **ก็ใช้ไม่ได้** หรือแม้มีเจตนาดี แต่ปัญญาไม่พอ ไม่รู้
 เข้าใจความจริง มองไม่ถึงว่าอะไรเป็นโทษเป็นประโยชน์ วางผิดวางถูก **ก็ใช้ไม่ได้**

เพราะฉะนั้น จึงต้องระวังระไวไม่ประมาท ต้องคอยตรวจสอบกฎหมาย กฎ กติกาอะไรๆ
 เหล่านี้ ให้แน่ชัดว่า เกิดจาก**ปัญญา**รู้ความจริงแท้ทั่วตลอด และเกิดจาก**เจตนา**ที่บริสุทธิ์

เป็นอันว่า ในเรื่องของศีลนี้ เมื่อเราตั้งอยู่ในวินัย ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจอย่างนี้แล้ว อย่างน้อย
 เมื่อมองมันเป็นเครื่องฝึก เราฝึกตัวเองให้ปฏิบัติตามได้ ก็นับว่าเราเป็นผู้มีศีล

ถ้าคนในสังคมนี มีศีลโดยทั่วกัน ด้วยวินัยของสังคมที่เป็นไปด้วยดี โดยมีกฎหมาย กฎเกณฑ์
 กติกาทั้งหลาย ที่ชัดด้วยปัญญา ชอบด้วยเจตนา สังคมสงบเรียบร้อยมั่นคง ชีวิตของแต่ละคนก็มี
 โอกาสที่จะพัฒนา กิจการของสังคมก็มีโอกาสที่จะดำเนินไปให้สัมฤทธิ์ผลด้วยดี ถึงขั้นนี้ ก็เรียกได้ว่า
 มีฐานดีแล้ว ที่นี้ก็ก้าวหน้าไปได้อย่างดี ด้วยคุณสมบัติที่เป็นบุญนิमितข้อต่อๆ ไป ตั้งแต่ข้อที่สาม ที่
 อยู่ข้างในภายในตัว

เอาละ วันนี้ สามทุ่มเกือบครึ่งแล้ว เรื่องบุญนิमितของมรรค เพิ่งได้สองข้อ คอยจะพูดเย็นเยื่อ
 อยู่เรื่อย เอาไว้คอยต่อข้อสาม สี ห้า หก แล้วก็ถึงข้อเจ็ดสุดท้าย ที่ได้พูดกันไปก่อนแล้ว ก็ไปชมวด
 ทำยอีกทีหนึ่ง สำหรับวันนี้ มีอะไรสงสัยไหมครับ

เคยได้ยินมาก่อนไหม เรื่องบุญนิमितของมรรคนี้ ที่จริงก็ได้เขียนออกมาเป็นเล่มเล็กๆ หลายเล่ม
 แล้ว ได้พยายามเน้นในเรื่องนี้มาหลายปีแล้ว พูดไว้ในหนังสือที่เกี่ยวกับการศึกษา หรือแม้แต่ทั่วๆ ไป
 เช่นเรื่อง **แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม, รุ่งอรุณของการศึกษา** นอกจากนี้ก็มีในเล่มที่เกี่ยวกับ
 การศึกษาโดยตรง การที่ได้พยายามพูดเรื่องนี้หลายครั้ง ก็เพราะว่า ถ้าไม่เอาใจใส่ในเรื่องบุญนิमित
 ของมรรค หรือรุ่งอรุณของการศึกษาแล้ว คนจะไปถึงมรรคได้ยาก

เรารู้กันอยู่ว่ามรรคนั้นดี สำคัญ จำเป็น แต่ทำอย่างไรคนจะได้มาเข้ามรรค ตรงนี้ไม่พูดกันสักที อยู่ๆ ก็ไปเริ่มกันที่มรรคเลย แล้วจะให้เขามาเข้ามรรคได้อย่างไร พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงมองข้ามเรื่องเบื้องต้น หรือส่วนหน้าเหล่านี้ พระองค์ตรัสไว้ แต่ชาวพุทธทั้งหลายนี้ มองข้ามไปเอง ไม่เอาใจใส่ หรืออย่างน้อยก็คือไม่ได้ศึกษาธรรมอย่างเป็นระบบ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ธรรมะเป็นระบบ อันนั้นเป็นธรรมดาของมัน แต่คนที่มาดูธรรมะ ไม่มีการมองอย่างเป็นระบบ ที่ว่าเป็นระบบ ก็คือความสัมพันธ์ของธรรม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของความเป็นจริงของธรรมชาติ คือ ธรรมที่เป็นระบบนี้ ก็เพราะว่า ความเป็นจริงในธรรมชาตินั้น ก็คือระบบความสัมพันธ์ของมัน เมื่อเราจะนำธรรม คือเอาความจริงในระบบของธรรมชาตินั้นมาใช้ประโยชน์ เอามาสอน เอามาพูดกัน เพื่อให้คนปฏิบัติ แล้วจะได้ประโยชน์จากระบบความเป็นจริงในธรรมชาตินั้น เราก็ต้องให้คนมองเห็นความเป็นจริงที่สัมพันธ์กันนั้น

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

เอามาพูดมาสอนกันเป็นข้อๆ เป็นหมวดๆ โดยไม่บอกให้รู้ว่า หมวดไหนอยู่ที่ไหน มาอย่างไร หมวดทั้งหลายนั้นสัมพันธ์กันเป็นระบบอย่างไร

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

หลักบุญนิมิตของมรรคนั้น อยู่ในเล่ม ๑๙ ตรัสแล้วตรัสอีก ไม่รู้กี่ครั้ง แต่แปลกว่ามีอยู่ที่เดียว นั่นแหละ ไม่มีที่อื่น ตรัสบ่อยเหลือเกิน ตรัสแล้ว ตรัสอีกๆ จนกระทั่งท่านต้อง “ขบะข” หมายความว่าละไว้ ไม่เอาข้อความที่ซ้ำมาใส่อีก โดยเฉพาะ อัดตสัมปทา มีแต่ที่นี้เท่านั้น ไม่มีที่อื่นเลย

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

เป็นหลักที่ถูกมองข้าม ไม่พูดถึงกันเลย อาจเป็นไปได้ที่พระพุทธศาสนา ตั้งแต่เข้ามาในเมืองไทยนี้ ไม่ได้เอาเรื่องนี้มาพูดกันเลย ไม่เคยได้ยิน แปลกเหมือนกัน ก็เป็นอันให้บอกกันว่า เรื่องนี้ต้องเน้นให้มาก เพราะว่าถ้าได้ ๗ ตัวนี้แล้ว พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองว่า เมื่อแสงเงินแสงทองปรากฏแล้ว ไม่ต้องไปเรียกร้องให้พระอาทิตย์ขึ้นมา มันก็ขึ้นเอง

ถ้าธรรม ๗ ข้อนี้ ข้อใดข้อหนึ่งเกิดขึ้นในตัวคนแล้ว มรรคก็มาแน่โดยไม่ต้องไปเรียกร้อง อย่างนี้เราก็สบายใจดี ไซ้ใหม่ ไม่ต้องไปเรียกร้องมรรคเลย เพียงให้รู้ว่ามีอะไรบ้าง ให้รู้เข้าใจไว้ จะได้ปฏิบัติให้ถูก แต่ที่ต้องเข้าใจ ก็คือบุญนิมิต ๗ ตัวนี้ ถ้าเจ้า ๗ ตัวนี้มีขึ้นมาแล้ว มรรคก็จะตามมาเอง

ตอนที่

๔๙

แสงอรุณนำหน้าบอกการขึ้นมาของดวงอาทิตย์ ชีวิตที่ดีก็มีธรรมรังสีนำหน้า ๗ ประการ

ตอนที่ ๒

ใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ งานใหญ่ ปัญหายาก ยิ่งชอบใจ จะพัฒนาไม่อัน

มาคุยกันต่อ ได้พูดในเรื่องบุญนิมิตแห่งมรรค ๗ มาได้ ๒ ข้อ คือ กัลยาณมิตรตตากับ ศีลสัมปทา บอกแล้วว่า ๗ นั้นเริ่มต้นด้วยข้อที่ ๑ ซึ่งอยู่นอกสุด คือความสามารถรับเอาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเพื่อนมนุษย์ ที่เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตร

แล้วมาข้อที่ ๒ ศีล ได้แก่การตั้งอยู่ในวินัย มีวินัย หรือรักษาวินัย เป็นเรื่องซึ่งมาอยู่ที่ตัวเอง ซึ่งสามารถจัดสรรชีวิตให้เป็นระเบียบ และสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ในลักษณะที่เอื้อต่อกัน หรือเป็นประโยชน์ต่อกัน ทำให้เกิดโอกาสในการที่จะพัฒนาชีวิตยิ่งขึ้นไป

จากนั้นก็ถึงข้อที่ ๓ ซึ่งอยู่ข้างในตัวเอง

๓. จันทสัมปทา

จันทะ นี้เป็นแรงขับเคลื่อน หรือแรงขับเคลื่อนในตัว ที่จะทำให้เดินหน้าไป คนเราถ้าไม่มีแรง ก็ทำอะไรไม่ได้ ไม่สำเร็จ เพราะมีแรง จึงขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวได้

จันทะนี้ได้อธิบายมามากแล้ว ตอนก่อนนี้ เราพูดกันมาในเรื่องตัณหา ซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามกับจันทะ ตัณหาเป็นความอยากฝ่ายอกุศล คือความอยากให้ตัวตนได้เสพบำรุงบำเรอตาหูจมูกลิ้นกายใจของตัว อยากให้ตัวตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

แต่ความอยากจำเป็นต้องมี ถ้าคนไม่มีความอยาก ก็ไม่ทำอะไร และไม่มีแรงที่จะทำอะไร ทั้งนั้น ความอยาก ความปรารถนา ความต้องการ นี่เป็นตัวแรง จะใช้คำไหนก็แล้วแต่ ต้องย้ำว่าคนมากมายเข้าใจผิดเป็นว่า ความอยากนี้ไม่ดี จะต้องงดต้องลด ต้องละต้องกำจัด นั่นคือเฉพาะความอยากฝ่ายอกุศล ที่เรียกว่าตัณหา

ที่นี้ ความอยากยังมีอีกอย่างหนึ่ง คือ ความอยากที่เป็นกุศล ได้แก่จันทะนี้แหละ ในขณะที่ตัณหาเป็นความอยากเสพ อยากสนองความต้องการต่างๆ ของตัวตน โดยอาศัยยวิชชาเป็นตัวเอื้อ แต่จันทะนี้เป็นความอยากฝ่ายกุศลที่อาศัยปัญญา ซึ่งพัฒนาไปกับปัญญา เรื่องนี้ได้อธิบายมามากมายแล้ว เพราะฉะนั้นก็ไม่ต้องอธิบายกันละเอียดอีก เอาเพียงมาทบทวนเท่านั้น

เมื่อเทียบกัน **ตัณหา** เป็นความอยากเสพผัสสะที่จะปรนเปรอตาหูจมูกลิ้นกายใจ ให้ได้สุขเวทนา

ส่วน **ฉันทะ** นี้ เป็นความอยากรู้เข้าใจ อยากทำให้มันดี เรียกว่า ยาย ๆ ว่า ใฝ่รู้และใฝ่ดี เป็นธรรมชาติของคนเราที่มีชีวิตอยู่ได้ดี ก็จะต้องมีปัญญารู้เข้าใจความจริงของสิ่งต่างๆ ถ้าเราไม่รู้ เราก็ทำอะไรไม่ถูก การที่อยากรู้ใฝ่รู้ความจริงของสิ่งต่างๆ แล้วก็อยากทำให้มันดี นี่เป็นฉันทะ

จะเห็นว่า มันไม่เหมือนกันเลยกับฝ่ายเสพ ที่จะบำรุงบำเรอความรู้สึกของตัว ติดต้นจบอยู่แค่ความรู้สึกของตัว ความอยากจะแสดงตัวให้เห็นชัดในตอนที่ใช้ตาหูจมูกลิ้นกายนี้แหละ ฝ่ายตัณหา นั้นใช้ตาเพื่อเสพ เรียกว่าบำเรอตา ให้ได้ความรู้สึกหวานชื่นเป็นสุข บำเรอหู บำเรอจมูก บำเรอลิ้น บำเรอกาย ให้ได้ความรู้สึกหวานชื่นเป็นสุข จบแค่นั้น

ที่นี้อีกด้านหนึ่ง คือฉันทะนั้น เป็นความอยากความปรารถนาที่มุ่งไปในการที่จะรู้ที่จะทำ เราจึงใช้ตาหูจมูกลิ้นกายเพื่อให้ได้ความรู้ที่จะทำสิ่งนั้นเรื่องนั้นให้มันดีงามเต็มสภาวะของมันตามที่รู้ เข้าใจได้นั้น ฉันทะนี้จึงจำเป็นสำหรับการจะมีชีวิตที่ดี เพราะว่า เราจะมีชีวิตที่ดี ที่เจริญงอกงามปลอดภัยได้ เราต้องรู้ เพราะฉะนั้น เมื่อใช้อินทรีย์คือตาหูฟังเพื่อรู้จัก-รู้จริง จึงเป็นการสนองฉันทะ

เมื่อเราใช้อินทรีย์เพื่อรู้ ความรู้นั้นโยงไปหาความจริงที่ไม่จบสิ้น เมื่อเรามีประสบการณ์ที่ได้รู้มากขึ้น ก็อยากรู้ยิ่งขึ้นไป ความอยากรู้หรือใฝ่รู้นี้ก็พัฒนามากขึ้น และเมื่อได้สนองความต้องการรู้ใฝ่รู้ ก็มีความสุขจากการเรียนรู้ออกจากการรู้เข้าใจ ซึ่งเป็นความสุขอย่างใหม่ที่ลึกซึ้งยืนยาว ต่างจากความสุขจากการเสพ

แต่ก่อนนั้นต้องพึ่งพาอาศัยขึ้นต่อความสุขจากการเสพ จากการได้บำเรอตาหูจมูกลิ้นกาย ได้เสพแล้วจึงมีความสุข ความสุขก็เลยต้องขึ้นต่อสิ่งที่ชอบใจ ถ้าเจอสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ขัดใจ ได้ทุกข์ ด้านตัณหาฝ่ายเสพก็เลยวนเวียนอยู่กับความชอบใจได้สุข กับขัดใจเจอทุกข์

แต่พอมาทางด้านฉันทะ ที่จะสนองความต้องการในการรู้ การรู้นั้นไม่เกี่ยวกับความชอบใจหรือไม่ชอบใจ เพราะว่าไม่ว่าสิ่งใดก็ตามที่เราเจอ จะชอบใจหรือไม่ชอบใจ ก็เป็นประสบการณ์ ที่ได้เรียนรู้ทั้งนั้น สิ่งที่ชอบใจ ก็ได้เรียนรู้ สิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ได้เรียนรู้ ได้ความรู้หมดทั้งนั้น บางทีสิ่งที่ไม่ชอบใจ กลับได้เรียนรู้มาก เลยยิ่งมีความสุขมาก ไม่ว่าจะเจออะไร ก็เป็นโอกาสที่จะได้ความรู้ ตัวเองอยากจะรู้มันอยู่ ก็เลยได้ความสุขทั้งจากสิ่งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ก็จึงได้แต่มีความสุขไปทั่วทั้งหมด และมันก็เป็นการพัฒนาความสุขไปด้วย

นี่แหละ ในเมื่อมีความอยาก ก็มีเรื่องความสุขเข้ามาด้วย ความอยากฝ่ายตัณหาความอยากของตัวตนที่จะได้เสพ ก็สุขจากสิ่งที่ชอบใจ แล้วก็ทุกข์จากสิ่งที่ไม่ชอบใจ ส่วนความอยากฝ่ายฉันทะหันไปได้สุขจากการเรียนรู้ ซึ่งไม่ขึ้นต่อชอบใจหรือไม่ชอบใจ ไม่ว่าจะ เป็นสิ่งที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ก็ได้เรียนรู้ ได้ความรู้ แล้วก็สุขทั้งนั้น ทีนี้ พอได้เรียนรู้แล้ว มันไม่จบไม่ตัน ก็พัฒนาต่อไปอีก

ทีนี้ เมื่อเราใช้ตาหูฟังเป็นต้น ในการเรียนรู้นี้ พอเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไร เราก็รู้แยกแยะจำแนก รู้แยกออกไปได้ว่า อันนั้นอยู่ในภาวะที่ดีที่สมบูรณ์ อันนี้อยู่ในภาวะที่ไม่ดีไม่สมบูรณ์ ตอนนี่ก็เป็นการก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง คือการรู้แยกแยะระหว่างภาวะที่ดีและไม่ดี ภาวะที่ควรจะเป็นหรือไม่ควรจะเป็น ภาวะที่บกพร่องหรือสมบูรณ์ พอรู้แยกแยะออกไปได้อย่างนี้ ก็รู้ต่อไปถึงความควรจะเป็นหรือไม่ควรจะเป็นอย่างไร ว่าอันนี้ยังไม่ดียังไม่สมบูรณ์ ควรจะดี ควรจะสมบูรณ์

พอรู้แล้วว่ามันควรจะเป็นอย่างไรๆ ที่นี้ ก็จะเกิดความอยากขึ้นมาที่ว่า อยากให้มันเป็นอย่างไรๆ และที่ว่าอยากให้มันเป็นอย่างไรๆ นั่นก็คืออยากให้มันดี อยากให้มันสมบูรณ์นั่นเอง นี่คือ ความใฝ่รู้ นำไปสู่ความใฝ่ดี

ที่นี้ก็อยากต่อไปว่า ที่เราอยากให้มันดี อยากให้มันสมบูรณ์นั้น มันจะดี มันจะสมบูรณ์ได้อย่างไรๆ ทำอย่างไรมันจึงจะดี ทำอย่างไรมันจึงจะสมบูรณ์ ทำอย่างไรมันจึงจะเป็นอย่างที่เราสมควรจะเป็น แล้วความอยากจะให้มันดี อยากจะให้มันสมบูรณ์นั้น ก็จะนำไปสู่ความอยากทำให้มันดี อยากทำให้มันสมบูรณ์ นี่คือการเกิดความอยากทำขึ้นมา ความอยากทำให้มันดีนี้ ถ้าใช้คำที่ขอบพูดกันสมัยนี้ ก็เรียกว่าอยากสร้างสรรค์ ก็คืออยากทำให้มันดีนั่นเอง และ ซึ่งเรียกร่องปัญญาความรู้ว่ามันจะดีจะเป็นอย่างนั้นได้ ด้วยการทำอย่างนั้นๆ

ถึงตอนนี่ เมื่ออยากทำให้มันดีอย่างนั้นๆ แล้วหาความรู้ได้มาว่ามันจะดีอย่างนั้นได้ด้วยการทำอย่างนั้นๆ แรงของฉันทะก็จะขับนำให้เราไปทำให้สำเร็จให้ได้อย่างนั้น แล้วพอไปทำ พอลงมือทำได้ ก็คือได้สนองฉันทะนั้นๆ ก็ทำให้มีความสุข แล้วก็มีความสุขมากขึ้นๆ ไป ตลอดเวลาที่ก้าวหน้าไปในการทำการนั้น จนกระทั่งทำได้สำเร็จตามที่ต้องการ นั่นคือความสุขในการที่ได้สนองฉันทะ

เป็นอันว่า คนที่มีฉันทะใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์ อยากทำให้มันดี ก็จะมีความสุขจากการกระทำได้เรื่อยไป

ที่นี้ก็ทบทวนอีกที่เคยพูดไปแล้ว เป็นการแยกให้ชัดว่า ตรงนี้มีทางสองแพร่ง ทางหนึ่งคือใช้ตาหูจมูกลิ้นกายเพื่อเสพ โดยมีความสุขอยู่ที่สิ่งชอบใจ แต่ใจยังไม่ชอบใจกลายเป็นทุกข์ แล้วก็มีความสุขมีทุกข์จากตัณหา ที่วนเวียนอยู่กับความชอบใจไม่ชอบใจนั้น เป็นวังวนวิญญะที่เขาไม่มีทางหนีไปไหนได้ และอีกทางหนึ่งคือ ใช้ตาหูจมูกถึงกายวาจา สมองความใฝ่รู้อยากรู้แล้วก็อยากสร้างสรรค์ใฝ่ทำให้ดีงามสมบูรณ์ โดยไม่ขึ้นกับสิ่งชอบใจไม่ชอบใจ แต่มีความสุขได้เรื่อยไปจากการได้สนองฉันทะที่อยากทำให้มันดีงามสมบูรณ์

เป็นอันว่าความสุขของคนพัฒนาในฉันทะนั้นนั้น พ้นจากวงจรของความชอบใจไม่ชอบใจ มาสู่การมีความสามารถที่จะมีความสุขได้จากประสบการณ์ทุกอย่าง ไม่ว่าจะชอบใจหรือไม่ชอบใจ และมีอะไรๆ ที่เขาจะทำได้ทำให้มีความสุขได้เรื่อยไป

แทรกนิดหนึ่งว่า ในฝ่ายของตัณหาที่สุขจากเสพนั้น คนจะมีความสุขเมื่อตัวได้รับการบำเรอไม่ต้องทำอะไร ตามปกติจึงขี้เกียจ และถ้าเกิดจะต้องทำอะไร ก็จำใจทำด้วยความทุกข์ การกระทำเป็นความทุกข์ ตรงข้ามกับฝ่ายฉันทะที่อยากทำให้มันดี พอมีโอกาสได้ทำอะไรให้มันดีขึ้น ก็มีความสุขจากการกระทำ

นี่เป็นความก้าวหน้าในเรื่องของความสุข คนที่มีฉันทะนั้นนั้น สุขจากเสพก็มีเป็นพื้นตามธรรมดาของคนทั่วไปอยู่แล้ว คราวนี้มีความสุขเพิ่มขึ้นไปอีก ทั้งสุขจากการสนองความใฝ่รู้ ด้วยการเรียนรู้ แล้วก็มีความสุขจากการทำงานทำการที่อยากแก้ไขและสร้างสรรค์ ก็เลยมีความสุขได้มากมาย แล้วก็มีความเข้มแข็งและได้พัฒนาตัวเองไปเรื่อย ระหว่างตัณหากับฉันทะ มีเรื่องมากมาย พูดไปได้เรื่อยๆ

ฉันทะเป็นธรรมที่จำเป็นพื้นฐานในการพัฒนาชีวิต ที่จะให้เจริญงอกงามขึ้นไปได้จนสมบูรณ์ ถ้าไม่มีฉันทะ ก็หมดทุน ไม่มีแรงที่จะก้าวไปไหน

ฉันท์ที่ว่าใฝ่นี้ แปลว่าใฝ่ธรรมก็ได้ (ธรรมฉันท์) ได้ทั้งใฝ่ธรรมคือใฝ่ความจริงความดีงาม แล้วก็ใฝ่รู้ คืออยากรู้ธรรม รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย แล้วก็ใฝ่ดี อยากทำสิ่งทั้งหลายให้ดี ใฝ่รู้และใฝ่ดีก็คลุมถึงใฝ่ทำ (กัตตุกัมมตาฉันท์) ที่อยากทำให้มันดี ซึ่งเป็นเรียวแรงกำลังที่จะทำให้เจริญเดินหน้าเรื่อยไป

๔. อัดตสัมปทา

อัดตสัมปทา แปลว่า การทำตนให้ถึงพร้อม คือทำตัวเองให้สมบูรณ์ ให้เต็มเปี่ยม หมายความว่าพัฒนาตนให้เต็มที่ โดยมีจิตสำนึกที่จะพัฒนาตนเองให้เต็มที่ ถ้าใช้ภาษาปัจจุบันก็เรียกว่า จะพัฒนาตนให้เต็มศักยภาพ

ที่ว่าเป็นไปตามหลักพุทธธรรมที่สอนว่า มนุษย์เป็น “ทัมมะ” คือเป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ ศึกษาได้ มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองได้สูงสุด ดังนั้น อัดตสัมปทา จึงเป็นการเอาประโยชน์จากธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่ฝึกตนเองได้นั้น ด้วยการฝึกตนเองให้พัฒนาจนสมบูรณ์

ในการที่จะพัฒนาตนจนถึงความสมบูรณ์ได้นั้น ก็ต้องฝึกตนอยู่เสมอ โดยมีจิตสำนึกมุ่งไปในการฝึกนั้น เมื่อเราสำนึกในภาวะตามธรรมชาติของคนที่เป็นสัตว์ซึ่งฝึกได้ พัฒนาได้ จึงต้องฝึก ต้องพัฒนาเรื่อยไป เราก็จะมีความสำนึกระลึกอยู่เสมอว่า เราจะต้องฝึกตัว ต้องพัฒนาตัว พอเราระลึกถึงธรรมชาติของเราอย่างนี้อยู่เสมอ ก็เกิดเป็นความสำนึกในหน้าที่ของตัวเองอย่างที่ว่านั้น คือเป็นความใฝ่ใจปรารถนาอยู่ตลอดเวลาที่จะพัฒนาตนให้สมบูรณ์ แล้วก็พยายามหาทางทำให้เป็นอย่างนั้น

ที่นี้ พอจิตสำนึกใฝ่ใจอันนี้เกิดขึ้นมาแล้ว มันก็จะออกผลมาในการดำเนินชีวิต คืออยากจะทำพัฒนาตนเองยิ่งขึ้นไป เพื่อจะให้สมบูรณ์อยู่เสมอ ระลึกประจำอยู่ในใจว่าชีวิตที่ดีงามนั้นเกิดจากการฝึกฝนพัฒนาตัวเอง ที่นี้พอเกิดมีจิตสำนึกนี้ขึ้นมา มันก็ไปสนับสนุนฉันท์ตัวเมื่อก็ คือไปปลุกความอยากในการที่จะทำให้มันดีให้มันงามให้มันเต็มให้มันสมบูรณ์ ไม่ว่าจะไปเจอสถานการณ์อะไรก็ตาม จิตสำนึกนี้ก็จะคอยเร้าคอยเตือนอยู่เรื่อยให้มีฉันท์ที่อยากจะทำอะไรๆ ในการที่จะได้พัฒนาตัวเองนั้น แล้วก็พาให้มองสิ่งต่างๆ ในแง่ที่จะมาช่วยตัวเองให้ได้พัฒนา ไม่ว่าจะไปเจอประสบการณ์อะไรขึ้นมาก็มองในแง่ที่จะเอาประโยชน์จากมันในการที่จะฝึกฝนพัฒนาตัวเอง ไปเจออะไรที่ยาก ก็ยิ่งชอบใจว่าอันนี้จะทำให้เราได้ฝึกตัวเองมาก เพราะอยากจะทำตัวเองนั้น จะไปเจออะไร ก็มองเป็นโอกาสและเป็นเครื่องมือในการฝึกตนเองไปหมด

ตรงนี้มีเรื่องง่ายเรื่องยากเข้ามา ขอย้ำหน่อย ในการฝึกตัวพัฒนาตนนี้ ถ้าเจออะไรที่มันง่ายๆ เราทำอะไรใช้ความสามารถนิดเดียว ก็เสร็จ คือได้ฝึกตนนิดเดียว หรือแทบไม่ได้ฝึกอะไรเลย ไม่ได้พัฒนาตนเองเลย แต่พอไปเจอสิ่งที่ยาก มันก็จะเตือนจิตสำนึกขึ้นมาว่า นี่เป็นโอกาสที่เราจะได้ฝึกตัวเองมาก เราจะพัฒนาไปได้มาก ถ้าเราเจอปัญหาที่ยาก เราก็จะได้ใช้ปัญญาขบคิดหาทางแก้ไข มาก ก็จะได้พัฒนากันใหญ่ ทั้งพัฒนาความสามารถในการทำ ในการมีฝีมือ ในความชำนาญจัดเจน และพัฒนาปัญญาในการคิดค้น พิจารณา หาทางแก้ปัญหาก็เลยพัฒนากันใหญ่

ไปๆ มาๆ คนที่มีจิตสำนึกในการฝึกตนนี้ ก็จะชอบสิ่งที่ยากและชอบปัญหา อย่างที่เคยพูดบ่อยๆ ว่า คติของคนที่ฝึกตนเอง ซึ่งมีจิตสำนึกในอัดตสัมปทานี้ จะบอกใจตัวเองว่า “ยิ่งยาก ยิ่งได้มาก” เพราะฉะนั้น เมื่อไรเขาเจอสิ่งที่ยาก เขาก็ชอบใจมาก

ส่วนคนที่ไม่มีจิตสำนึกในการฝึกตน พอไปเจออะไรจะต้องทำนิดเดียว ก็ถอย แกรมรู้สึกรับเป็นความทุกข์ด้วย ยิ่งแก้ไม่ยอมทำ แต่จำเป็นต้องทำ แกรก็จะเกิดความทุกข์มาก เพราะว่า **หนึ่ง** ก็ไม่เต็มใจทำ เมื่อไม่เต็มใจทำ แต่จำเป็นต้องทำ **สอง** ก็จำใจทำ ฝืนใจทำ **สาม** ก็ทำด้วยความทุกข์ แล้ว **สี่** เมื่อไม่ตั้งใจทำ งานก็ไม่ได้ผลอีก นี่คือเสียหมดทุกประตู

ที่นี้ ฝ่ายคนที่มีจิตสำนึกในการฝึกตนนี้ พอไปเจอสิ่งที่ต้องทำเข้ามา เริ่มต้นก็ชอบใจแล้ว ว่าจะได้เป็นโอกาสในการฝึกตน ใจมันเอาด้วยแล้ว ก็ยินดี ก็เต็มใจเลย พอเต็มใจก็ตั้งใจทำด้วยความสุข เมื่อตั้งใจทำ งานก็ได้ผลดีด้วย **ด้านหนึ่ง** ตัวเองก็ได้ฝึกฝนพัฒนาตนอย่างดี **อีกด้านหนึ่ง** งานที่ทำหรือกิจการของส่วนรวมนั้น ก็ได้ผลสำเร็จอย่างดีด้วย

นี่แหละจึงเป็นอันว่า ถ้าเด็กมีอัตตสัมปทานี้ขึ้นมาแล้ว ครูอาจารย์ก็ตาม พ่อแม่ก็ตาม สบายใจเลย ไม่ต้องกลัวละ เด็กพัฒนาแน่นอน พัฒนาอย่างดี และพัฒนาอย่างมีความสุขด้วย

ที่ว่ามานี้ จะเห็นว่า ถ้ามาถูกทาง เด็กจะได้ ๒ ตัวนี้มาประสานเสริมหนุนกัน คือได้ **ฉันทสัมปทา** ทั้งมีความใฝ่รู้ใฝ่ดีอยากทำใฝ่สร้างสรรค์ แกรไม่ไปหลงละเลิงไม่ต้องไปพึ่งพาสิ่งเสพบริโภค แกรไม่ต้องไปหาสิ่งเสพติด ไม่ต้องไปวุ่นวายกับเรื่องพวกนั้น แต่แกรจะมาหาความสุขจากการเรียนรู้ จากการฝึกฝนตนเอง จากการสร้างสรรค์ แล้วก็จากการที่ได้พัฒนาตัวด้วย **อัตตสัมปทา** นี้ ซึ่งช่วยให้ได้มีความสุขยิ่งขึ้นไปอีกด้วย

เมื่อได้ **ฉันทสัมปทา** ได้ความสุขจากการเรียนรู้ จากการสร้างสรรค์ จากการทำงานทำการอยู่แล้ว พอได้ **อัตตสัมปทา** มา ก็ยิ่งได้ความสุขจากสิ่งที่ยากอีกด้วย นี่คือการขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง ฉันทะนั้นนั้น แค่ว่าสุขจากการเรียนรู้ และสุขจากการทำงานสร้างสรรค์ พอถึงอัตตสัมปทานี้ ทำให้ได้ความสุขจากสิ่งที่ยาก จากการเจอปัญหาอีกด้วย เพิ่มความสุขเข้าไปแล้ว ก็แถมความสำเร็จเข้าไปอีกด้วย

เป็นอันว่าต้องสร้างขึ้นมาจะ จิตสำนึกในการฝึกตน หรือการตั้งใจมุ่งไปในการที่จะพัฒนาศักยภาพของตนให้เต็มเปี่ยมนี้ ก็คิดว่าพอแล้วนะ

อัตตสัมปทานี้ เป็นศัพท์ที่โดยทั่วไปไม่ได้ยินกันเลย เป็นคำซึ่งไม่พบที่อื่นในพระไตรปิฎก มีแต่ในชุดนี้ คือในชุดบุพนิมิตแห่งมรรค ๗ ประการนี้เท่านั้น ก็ขอผ่านไป

ถือหลักเหตุปัจจัย อยู่ในความไม่ประมาท จะพัฒนาเรื่อยไป

๕. ทิฏฐิสัมปทา

ทิฏฐิสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ หมายความว่า มีแนวความคิดความเชื่อ ที่ตั้งมาเป็นเหตุเป็นผล อยู่ในทางของการพัฒนาปัญญา

ต้องทำความเข้าใจกันหน่อยว่า คนทั่วไป พอได้ยินพูดว่าทิฏฐิ ก็นึกถึง “ทิว” ที่เขียนกันในภาษาไทย และเข้าใจความหมายแบบไทยๆ ที่ไม่ดี ว่าเป็นการถือรั้น ยึดมั่นเอาแต่ความเห็นของตัวเองติดอยู่ในความคิดเห็นที่ตัวยึดถือไว้ ซึ่งเป็นความหมายที่คับแคบ เพี้ยนไปหน่อย จะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง โดยมองไปถึงความหมายของคำจริงตัวเดิมซึ่งเป็นต้นคำ เป็นที่มาของทิว นั่นคือคำบาลีว่า “ทิฏฐิ” แล้วก็เข้าใจอะไรๆ ชัดขึ้น

“ทฤษฎี” แปลว่า การมองเห็น หรือสิ่งที่มองเห็น หมายถึงความรู้ความเข้าใจ ที่มองเห็นอะไรๆ ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นปัญญาของบุคคลผู้นั้น ในเวลานั้นๆ พูดสั้นๆ ว่า ปัญญาเท่าที่เขามีอยู่ในเวลานั้น หรือปัญญาต้นทุนของเขา พูดเชิงเทียบเป็นรูปธรรมว่า ปัญญาความรู้ความเข้าใจเท่าที่เขามี เท่าที่เขา มองเห็นนั้น จับตัวเป็นความเห็นคือทฤษฎี เป็นความเชื่อที่เรียกว่าศรัทธาของเขา นี่แหละคือทฤษฎี

ที่นี้ ทฤษฎี คือความรู้ความเข้าใจ ความนิยมยึดถือ หรือปัญญาต้นทุนของคนนั้นๆ อาจจะถูก หรือผิด ก็ได้ ถ้าถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง เป็นเหตุเป็นผล ก็เรียกว่าเป็นสัมมาทฤษฎี แต่ถ้า เป็นความหลงงมงาย ไร้เหตุผล ผิดทาง ก็เป็นมิถิชาทฤษฎี

ตามที่ว่านี้ จึงเป็นธรรมดาที่คนแต่ละคนก็มีทฤษฎีของเขา คือมีปัญญาความรู้ความเข้าใจ ที่เป็นทุนอยู่ในตัวเขาในเวลานั้น ซึ่งเขาจะได้ศึกษาพัฒนาให้เป็นปัญญาที่รู้เข้าใจมองเห็นถูกเต็มขีด แข็งต่อไป แต่บางคนหรือคนนั้นๆ บางทีไม่รู้เท่าทันทฤษฎีของตัวเอง ที่ได้มีโอกาสตรวจสอบและพัฒนา มันต่อไป แต่กลับไปยึดไปติดในทฤษฎีที่ตัวมีอยู่แค่นั้นในเวลานั้น ว่านั่นแหละคือความจริง ความ ถูกต้องคืออย่างนั้นแค่นั้น แล้วแทนที่จะได้ศึกษาพัฒนาทฤษฎีนั้นต่อไป ทฤษฎีที่ตัวมีอยู่เท่านั้นใน เวลา นั้น ก็เลยกลายเป็นเครื่องกั้นบังการพัฒนาปัญญาของตนเอง และเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้ง ทะเลาะวิวาทกับคนอื่นๆ ตรงนี้แหละ ก็จึงเกิดเป็นความหมายของคำว่าทฤษฎี ขึ้นมาอีกชั้นหนึ่งว่า ทฤษฎี ที่ไทยชอบเขียนเป็นทฤษฎีนั้น คือความยึดติดถือมั่นในทฤษฎี คือในความรู้ความความคิดเห็นความเชื่อความ ยึดถือของตน ขอบธิบายไว้แค่นี้ คงจะพอแล้ว

ที่นี้มาถึงทฤษฎีสัมปะทา ความถึงพร้อมด้วยทฤษฎี ก็คือพร้อมพร้อมด้วยความรู้เห็นเข้าใจอะไรๆ อย่างถูกต้อง เป็นความเห็นความเชื่อแนวคิดที่ดี มีเหตุผล ซึ่งเข้าทางพร้อมที่จะพัฒนาให้เป็นปัญญา ที่บริบูรณ์ต่อไป

ว่าโดยทั่วไป คนเราถ้ามีทฤษฎีผิด ไปเชื่อถือยึดถือแนวคิดที่ไม่เกื้อกูลไม่สร้างสรรค์ ก็ก็จะเกิด เป็นปัญหาขึ้นมากีดกันความเจริญก้าวหน้าในทันที เช่น ทฤษฎีที่เชื่อหรือยึดถือไว้ว่า อะไรๆ จะเป็นไป อย่างไม่รู้ก็แล้วแต่โชค เป็นไปตามความบังเอิญ ถึงที่จะดีจะร้าย มันก็จะเป็นไปของมันเอง พอเชื่ออย่าง นี้ พอมีความคิดอย่างนี้แล้ว เขาก็ไม่พัฒนาตัวเอง ได้แต่พูดว่าอะไรๆ รอให้ถึงคราว มันก็จะเป็นไปเอง บทจะดีมันก็ดีเองแหละ แล้วแต่โชค แล้วก็รอเวลา ก็ได้แต่ถ่อมมือเท้า ขัดขวางความเพียรพยายาม เป็นทฤษฎีที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิต

ทฤษฎีความเชื่อความยึดถือจำพวกนี้ เคยพูดไปมากแล้ว เช่นเชื่อกรรมเก่า เชื่อการดลบันดาล ของเทพเจ้า เชื่ออำนาจสิ่งลึกลับ ก็เช่นเดียวกัน อะไรจะเป็นอย่างไร ก็อยู่ที่ท่าน ก็แล้วแต่มัน เราทำ อะไร ก็ไม่มีผล ก็ปล่อยตัว รอคอย หรือไปอ้อนวอน ขออำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า เป็นต้น อย่างนี้ ก็ลบล้างความเพียร ก็ไม่พัฒนาเหมือนกัน

แต่ถ้าเชื่อหรือมีทฤษฎีตามหลักที่ถูกต้อง อย่างน้อยเป็นความเชื่อ การถือหลักการที่เอื้อต่อการ แสวงปัญญา เช่นถือหลักการว่า อะไรๆ ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน พอถือหลักอย่างนี้ ก็เอื้อทันที ต่อการแสวงปัญญา และพัฒนาปัญญานั้น เมื่อไปเจออะไร เจอประสบการณ์ เหตุการณ์ สถานการณ์ อะไร เรามองอยู่แล้วว่ามันเป็นไปตามเหตุปัจจัย พอเจอมัน เราก็ค้นหาเหตุปัจจัย มันก็เป็นตัวกระตุ้น เป็นจุดเริ่มให้เราแสวงปัญญา เพราะฉะนั้น ทฤษฎีความเห็นความเชื่อที่ถูกต้องจึงเป็นประโยชน์มาก

ไม่แต่ในแง่ของการพัฒนาปัญญา แม้ในแง่ของการเพิ่มพูนพัฒนาคุณธรรม คือความดีงามต่างๆ ถ้ามีทิวทัศน์เชื่อถือผิดๆ ก็ก่อปัญหาได้มาก อย่างในเรื่องทัศนคติ และค่านิยมของสังคม อะไรพวกนี้ ก็เป็นเรื่องทิวทัศน์ทั้งนั้น เช่นค่านิยมโก้เก๋ว่า จะต้องมั่งมีสิ่งเสพบำเรอตัวให้มาก จะต้องกินอาหารแพงกันโก้ อะไรเหล่านี้ เป็นเรื่องของทิวทัศน์ที่ผิด ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นแค่ค่านิยมที่สังคมหล่อหลอมกันมา แล้วก็เชื่อกันยึดถือถือกันไป ไม่มีปัญญาที่ตระหนักรู้ความมุ่งหมายว่า เรากินเพื่ออะไร กินให้เกิดประโยชน์อะไร ถ้าคนมีค่านิยมตามกระแสสังคมอย่างนั้น ชีวิตก็ไม่พัฒนา สังคมก็เอาดีจริงไม่ได้ อยู่แค่ใต้อำนาจครอบงำของกระแสค่านิยมนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงได้เน้นในข้อที่ ๕ นี้ว่า ต้องให้คนมีทิวทัศน์ ความเชื่อ แนวคิด การยึดถือหลักการ ค่านิยมที่ถูกต้อง ซึ่งประกอบด้วยปัญญา เชื้อต่อการพัฒนาชีวิต และพัฒนาปัญญายิ่งขึ้นไป

๖. อับปรมาทสัมปทา

อับปรมาทสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เคยอธิบายกันไปแล้วว่า ความไม่ประมาท คือการเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเป็นอยู่โดยมีสติพร้อมตื่นตัวทันการตลอดเวลา

ในความไม่ประมาทนี้ สติมากับปัญญา ทั้งปัญญาเฉพาะกิจที่เรียกว่าสัมปชัญญะ และปัญญาอื่นโรง พร้อมด้วยวิริยะความเพียรที่เร่งรัดดำเนินการ หมายความว่า คนที่ไม่ประมาทนั้น มีสติตื่นตัวทันการ ซึ่งระลึกรู้ถึงเหมือนจับตามองดูสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นไปอยู่ทั่วรอบ ถ้ามีอะไรเกิดขึ้นปรากฏเป็นไปเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะที่จะเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดมีผลดีร้าย ก็ระลึกรู้จับเอามาหรือใจจ่อไว้ ให้ปัญญาตรวจตราสอบค้นพิจารณาว่าจะจะเป็นไปในทางดีหรือทางร้าย จะมีผลกระทบต่ชีวิตต่ออะไรๆ ที่เกี่ยวข้อง ที่จะทำให้เกิดความเสื่อมเสียหายหรือทำให้เกิดความเจริญอย่างไรๆ ถ้าปัญญาพิจารณาว่ามันจะทำให้เกิดความเสื่อมเสียหาย ก็จะใช้ความเพียรชวนชวนเร่งแก้ไขป้องกัน ถ้ามันเป็นโอกาสที่จะทำให้เกิดประโยชน์ ก็ใช้โอกาสนั้นเร่งเพียรทำการสร้างสรรค์ให้สำเร็จผลที่ดีได้ทันการ

ย่ำว่า สติก็คือใจจับใจจ่ออยู่กับเรื่องราวนั้น เพื่อให้ปัญญาพิจารณา การที่มีสติตื่นตัวประจำการอยู่ ไม่แว้งคว้างไม่เลือนลอย ไม่ปล่อยเวลาให้ผ่านเสียไป การมีจิตใจที่ตื่นตัวทันต่อสถานการณ์ความเป็นไป และเพียรพยายามทำทุกอย่างให้ทันการอย่างนี้ คือความไม่ประมาท ซึ่งทำให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงเป็นไปทุกอย่าง

ตามความที่ได้ว่ามา จะเห็นว่า ความไม่ประมาทนี้โยงไปหาอนิจจัง คือเรามีจิตสำนึกที่จะเฝ้ามองความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ โดยตระหนักรู้ว่า สิ่งทั้งหลายไม่คงที่ และไม่คงทนอยู่ได้ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่ชีวิตของเราไปถึงทั้งโลกและสิ่งสรรพ ดังนั้น เราจะมีมานอนใจอยู่ไม่ได้ พຽ่งนี้จะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้ มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เพราะฉะนั้นเราจะต้องตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา นี่คือ ความเปลี่ยนแปลงกระตุ้นเตือนใจเรานี้ ให้ไม่นิ่งนอนใจ ให้มีสติระลึกรู้ถึงจับตาทันต่อความเป็นไปต่างๆ และจับเอาเหตุปัจจัยมาใช้ปฏิบัติในการแก้ไขป้องกันความเสื่อมเสียหาย และในการที่จะถือเอาประโยชน์จากโอกาสที่เกิดที่มีนั้นๆ

ที่นี้ เรื่องอนิจจัง ที่ปรากฏเป็นความเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ก็โยงไปสัมพันธ์กับเรื่องกาลเวลา ความเป็นอนิจจังทุกขังเตือนใจเราให้ไม่ประมาท ให้ระลึกถึงความเปลี่ยนแปลง และให้เร่งรัดทำการให้ทันต่อกาละแห่งความเป็นไปนั้นๆ

เมื่อกาลเวลาผ่านไป สิ่งทั้งหลายก็เปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้นคนที่มีความไม่ประมาท จึงมองเห็นความสำคัญของกาลเวลาว่า ในเวลาที่ผ่านไปนี้ สิ่งทั้งหลายไม่ได้หยุดนิ่ง ชีวิตของเรา ก็ผ่านไป จากเด็กเป็นหนุ่มเป็นสาว แล้วก็แก่ เจ็บ ตาย พ่อแม่พี่น้องของเราก็เปลี่ยนแปลงไป เราจะนอนใจมัวหลงมัวเมาประมาทอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นจะต้องรีบทำการให้ทันกับกาลเวลา เรียกว่าใช้เวลาที่ผ่านไปให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

เรื่องอนิจจัง กับกาลเวลา โยงมาหาความไม่ประมาทนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเตือนอยู่เสมอ อยางในพุทธพจน์ที่เป็นปัจฉิมวาจา ที่ตรัสก่อนปรินิพพานว่า (ที.ม.๑๐/๑๔๓/๑๘๐)

วชชมา สงขารอ ขปปมาเทน สมปาเทถ

แปลว่า: สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจง

ทำการให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท

ท่อนแรก “วชชมา สงขารอ” สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา นั่นคือ อนิจจัง ตามด้วยท่อนที่ ๒ คือ “ขปปมาเทน สมปาเทถ” (เพราะฉะนั้น) จงทำการให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท นี่คือ เพราะอนิจจัง จึงต้องไม่ประมาท สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไป มันไม่คงอยู่ เพราะฉะนั้นอย่ามัวนอนใจ จงไม่ประมาท

พระพุทธเจ้าตรัสบ่อย เรื่องชีวิต กับเวลาที่ผ่านไป ให้ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ มีคาถาของพระเถระสำคัญองค์หนึ่ง ที่ผมยกมาบอกกันบ่อยๆ ท่านว่า (ฐ.เถร.๒๖/๓๕๙/๓๓๕)

อโมฆํ ทิวสํ กยิรา ขปปเปเน พหุเกน วา

แปลว่า: เวลาแต่ละวัน อย่าให้ผ่านไปเปล่า ไม่มากก็น้อย ต้องให้ได้อะไรบ้าง

นี่คืออ้างอิงความเป็นอนิจจัง แล้วก็ให้เห็นความสำคัญของกาลเวลา บอกว่าแต่ละวันนี้สำคัญมาก อย่าให้ผ่านไปเปล่า ที่นี้ก็ไปแจกแจกเอาเองสิด่าจะต้องได้อะไรบ้าง ได้วัตถุ ได้เงินทอง ได้งานได้ การ ได้ทำประโยชน์ ได้ศึกษาเล่าเรียน ได้ปัญญาความรู้ ได้มีจิตใจที่ตั้งงาม ได้พัฒนาให้มีความสุขเบิกบานผ่องใส ได้อะไรต่ออะไร ตั้งแต่ได้ทรัพย์ที่เป็นวัตถุภายนอก มาจนได้อริยทรัพย์ภายใน

แม้แต่ในการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธเจ้าก็ตรัสเตือนให้เร่งก้าวไปด้วยความไม่ประมาท ดังที่ตรัสว่า (ฐ.ธ.๒๕/๓๒๖/๕๗) “ขโณ โว มา อุปัจจกา” ว่าเวลาแม้แต่ขณะเดียวก็อย่าให้ล่วงผ่านไปเสีย นี่คือ เมื่อปฏิบัติจริงจังเต็มที่ ความไม่ประมาทจะมาถึงขั้นนี้ คือขั้นที่แม้แต่ขณะเดียว ก็ไม่ให้เสียไป ใครจะเอาระดับไหนก็แล้วแต่ จะเอาขั้นแต่ละวัน หรือให้ถึงขั้นแต่ละขณะ ที่ผู้ปฏิบัติในขั้นประณีตจะมีสติกำกับทุกขณะเลย ไม่มีช่องให้อกุศลเข้ามาได้ โดยจิตทันต่อความเป็นไปตลอดเวลา อย่างในหลักสติปัฏฐานที่ สติทันต่ออารมณ์ปัจจุบันทุกขณะ ไม่มีโอกาสให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น

ความไม่ประมาทเป็นหลักประกัน ที่จะทำให้ความเจริญออกงามดำเนินไปได้มั่นคง บุญนิมิต ๔-๕ ข้อที่ว่ามาแล้วทั้งหมด ล้วนแต่ดี มีประโยชน์มากทั้งนั้น แต่ถ้าคนประมาทเสียอย่างเดียว ก็จบกัน เดินหน้าไปไม่ได้

ความไม่ประมาทเป็นตัวเร่งตัวเร้าตัวกระตุ้นให้ธรรมข้ออื่นๆ ทุกตัวออกมาทำงาน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ความไม่ประมาทนั้น เหมือนรอยเท้าช้าง คือ เมื่อเทียบกัน ในบรรดาสัตว์บก ไม่มีรอยเท้าของสัตว์ใดใหญ่กว่ารอยเท้าช้าง รอยเท้าของสัตว์ทุกอย่างลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด รอยเท้าช้างครอบคลุมรอยเท้าอื่นได้หมด เหมือนกับความไม่ประมาทนี้ ที่ครอบคลุมธรรมอื่นได้หมด

ที่ว่าครอบคลุมนั้น หมายความว่า ทำให้ธรรมข้ออื่นทำหน้าที่ ถ้าประมาทเสียอย่างเดียว ธรรมมีก็ข้อ ก็เหมือนนอนหลับหมด อย่างที่เคยพูดบ่อยๆ ว่า ธรรมมากมายไม่ว่าจะได้เรียนมาเท่าไร ถ้าประมาทเสียอย่างเดียว ก็เหมือนนอนนิ่งอยู่ในตู้คัมภีร์ ไม่ออกมาสู่การปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ หลายนคนมีความรู้ดีสามารถบรรยายว่า ธรรมข้อนั้นข้อนี้คืออะไรๆ แต่ถ้าคนประมาท ธรรมข้อไหนๆ ก็นอนนิ่งเป็นตาย ไม่ได้ออกมาได้ แต่พอไม่ประมาท ธรรมทุกข้อก็ออกตัวมาทำหน้าที่กันหมด

แม้แต่คนที่รู้น้อย ได้เรียนรู้ธรรมสักข้อสองข้อ แต่ไม่ประมาท ธรรมที่เรียนมาข้อสองข้อนั้น ก็ได้ใช้ประโยชน์ทั้งหมด เพราะฉะนั้น คนที่ไม่ประมาทนี้ แม้เรียนรู้น้อย ก็เดินหน้าไปได้ แต่คนที่เรียนรู้อย่างมาก เอาธรรมออกมาพูดมากมาย แต่มีความประมาท ธรรมะเหล่านั้นก็เหมือนอยู่ในตู้เอามาเปิดให้ดูเฉยๆ ไม่ได้ใช้ให้เป็นประโยชน์ เพราะเหตุนี้แหละ พระพุทธเจ้าจึงตรัสย้ำให้ไม่ประมาท

ไปๆ มาๆ ภาษาไทย พาให้คนเข้าใจธรรมสับสนกันไป

ในนิทานเก่าเรื่องเต่ากับกระต่าย เจ้ากระต่ายนั้นมัวประมาท คิดได้แค่ว่าเจ้าเต่านี้เดินช้า เราวิ่งเดียวเดียวก็ถึงหลักชัยแล้ว เจ้าเต่านี้คลานไปอีกนาน ก็ไม่ถึงไหน เพราะฉะนั้น เรานั่นนอนพักเสียก่อน ก็ได้ ที่ว่านอนพักเสียก่อนก็ได้ นั่นก็คือ ผัดเพี้ยน ปล่อยปละละเลย ทอดทิ้งหน้าที่ แล้วก็หลับเพลินไป พอตื่นขึ้นมา มองดูอีกที ปรากฏว่า เต่าไปถึงหลักชัยแล้ว กระต่ายก็เลยแพ้เต่า นี่แหละความประมาท คือความเพิกเฉย ปล่อยปละละเลย ทอดทิ้ง เชื้อยซา ผัดเพี้ยน ไม่เอาใจใส่ ไม่ขมีขมัน ไม่กระตือรือร้น

เจ้ากระต่ายนี้ผัดเพี้ยน การผัดเพี้ยนนี้เป็นอาการสำคัญของคนประมาท ทำให้เสียการหมด

ที่นี้ ในภาษาไทย ความไม่ประมาท กับความประมาทนี้ ได้มีความหมายเพี้ยนไปไม่น้อย อย่างในกรณีของกระต่ายนี้ ประมาท ก็คือผัดเพี้ยน ส่วนเหตุที่ทำให้กระต่ายประมาท ก็คือมันไปนึกว่าเจ้าเต่าเดินช้า และตัวมันเองวิ่งเร็วกว่ามากมาย

แต่ในภาษาไทย คำว่า “ประมาท” นี้ บางทีก็หายไปจนมีความหมายเป็นดูถูก คือเจ้ากระต่ายนี้ดูถูกเต่า คนไทยก็เลยพูดว่ากระต่ายประมาทเต่า แต่ที่จริง การดูถูกเต่า เป็นเหตุให้เจ้ากระต่ายนั้นประมาท คือปล่อยเรื่อง ทอดทิ้ง ละเลย เรื่อยเชื่อย ผัดเพี้ยน ไม่ขมีขมัน ไม่เร่งรัดตัวเอง ตอนที่ว่าประมาทนั้น อยู่ตรงนี้

เอาละ เจ้ากระต่ายนั้นประมาท คือมันผัดเพี้ยนแล้วก็มัวนอนเพลิน แล้วเหตุที่มันประมาทมัวนอนเพลินอยู่นั้น เพราะอะไร ก็เพราะมันไปดูถูกเต่า ว่าเจ้าเต่ามันอืดอาด เดินช้า แล้วต่อมาภาษาไทยก็เพี้ยนความหมาย ความประมาทกลายเป็นการดูถูกดูหมิ่น กลายเป็นว่าเจ้ากระต่ายนั้นประมาทเต่า คือดูถูกเต่าว่าเดินช้า สู้มันไม่ได้

การที่ภาษาไทยเพี้ยนความหมายไปอย่างนี้ ก็มีเหตุผลที่ว่าทำไมจึงเพี้ยน คือเพราะมองขั้นตอนสับสน แยกเหตุปัจจัยไม่ได้ลำดับ การที่จะแยกข้อธรรมองค์ธรรมให้ชัดนั้น ต้องแยกเป็นแต่ละขณะได้เลย ลองดูเหตุปัจจัยแยกออกไปว่า เพราะกระต่ายดูถูกเต่า ก็จึงเป็นเหตุให้เจ้ากระต่ายนั้นประมาท นี่คือสองตอน

นี่ก็ทำนองเดียวกับคำว่า “มานะ” คนไทยใช้คำว่ามานะ ในความหมายที่เพี้ยนไปไกล คือพูดถึงมานะว่าเป็นความเพียรพยายาม ทั้งที่วามานะนั้น ที่จริงเป็นกิเลสตัวสำคัญ หมายถึงความอยากเป็นใหญ่ อยากมีอำนาจขึ้นไปอยู่เหนือคนอื่น ที่นี้ กิเลสตัวนี้ เอามายุคนให้เพียรพยายามได้ เช่นยุงเด็กว่า นี่เธอ ตั้งใจพากเพียรเล่าเรียนไปนะ ต่อไปจะได้เป็นใหญ่เป็นโตเป็นเจ้าคนนายคน นี่คือเอามานะคือความอยากเป็นใหญ่นั้น มายุให้เป็นเหตุที่จะทำให้เด็กเพียรพยายามในการเล่าเรียน แล้วพูดกันไปพูดกันมา ก็สับสนปนเป คนกลายเป็นมองขั้นตอนของเหตุปัจจัยสับสน เลยเอามานะมาเป็นความพากเพียรไปเสียเอง ก็เลยเพี้ยนกันไป แล้วก็กลายเป็นเอากิเลสมายุคนดันคนให้ทำสิ่งที่สังคมนิยมว่าเป็นความดี แทนที่จะเอาฉันทะที่เป็นตัวดีมาปลูกให้เด็กมีความเพียร แล้วเวลาผ่านนานมา ฉันทะก็ถึงกับเลือนหาย หดไปจากความรู้ธรรมของคนไทย

เอาละ เป็นอันว่า ความไม่ประมาทนี้เป็นธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง ประมาทตรงข้ามกับไม่ประมาท ประมาทก็อย่างที่ว่าไปแล้ว คือ ละเลย ทอดทิ้ง ไม่ใส่ใจ ผิดเพี้ยน มัวเพลิน จนกระทั่งถ้าเลยไปก็อาจจะมัวเมา หลงระเริง ปล่อยตัว พอมีความสุขแล้ว ก็เพลิน อยู่กับความสุขนั้น อะไรต่ออะไรก็ปล่อยปละละเลย ไม่ใส่ใจ สิ่งที่ต้องจะทำ ก็ไม่ทำ เป็นเรื่องของความประมาททั้งนั้น

ที่นี้ ด้านความไม่ประมาท มองในทางลบก็ได้ คือ อะไรที่เกิดขึ้นจะเป็นเหตุให้เกิดความเสียหาย ความไม่ประมาทก็มาเตือนว่า อย่าไปพลาดนะ อย่าปล่อยตัวนะ อย่าพาลังลงไปนะ อย่าถลาลงไปนะ เมื่อไม่ประมาท ไม่ปล่อยตัว ไม่ถลาลง ไม่พลาดไป ก็ไม่เสื่อม

ส่วนในฝ่ายบวก ก็คือ เมื่อโอกาสเกิดขึ้นแล้ว ต้องใส่ใจ ต้องเร่งรัดตัวเอง ต้องทำให้จริงจัง อย่ามัวรีรอ อย่างนี้ก็เป็นฝ่ายดี ที่จะทำให้ได้ประโยชน์ จากสถานการณ์ หรือจากโอกาสที่เกิดขึ้น

คนนี้มีภัย จึงลุกขึ้นตื่น พอปันภัย ก็ลงนอน จึงไม่พ้นไปได้ จากวงจรเจริญแล้วก็เสื่อม

ธรรมทั้งหลายในบรรดาบุพนิมิตแห่งมรรค ๗ ข้อ ที่ได้พูดไปแล้ว ๕ อย่างนั้น ล้วนแต่สำคัญๆ เริ่มตั้งแต่มีกัลยาณมิตร รู้จักหาแหล่งความรู้ มีครูอาจารย์ที่เก่งที่ดี แล้วมีวินัย ใฝ่ฉันทะ มีแนวคิดความเชื่อที่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตจิตปัญญา จนกระทั่งมีจิตสำนึกในการฝึกตนอย่างดี แต่ทั้งหมดนั้น ถ้าประมาทเสียอย่างเดียว ก็จบ ธรรมทั้งหลายก็จะมีเพียงชื่อบอกไว้ แต่ไม่ได้ใช้ ไม่ได้ปฏิบัติ แล้วก็ไม่ได้เกิดมีผลเป็นประโยชน์อะไร เพราะฉะนั้น จะต้องมีความไม่ประมาทเป็นตัวกระตุ้นเตือนเร่งเร้า ก็จึงตรัสความไม่ประมาทไว้เป็นตัวที่ ๖ เพื่อเป็นเครื่องประกันว่า จะมีการพัฒนาชีวิตอย่างแน่นอน

ที่นี้ก็ขอพูดเสริมเติมชนิดหนึ่งว่า เนื่องจากความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมใหญ่มาก อย่างที่ตรัสว่าเหมือนรอยเท้าช้างคลุมรอยเท้าสัตว์อื่นไว้ทั้งหมด และแม้เมื่อจะปรินิพพาน ก็ตรัสเป็นปัจฉิมวาจา อัมปมาทะ คือความไม่ประมาทนี้ เป็นธรรมที่ต้องใช้คู่กันไปกับกาลตลอดทุกเวลา

ในชีวิตนี้ ถ้าประมาทเสียอย่างเดียว วันเวลา ก็ผ่านไปเปล่า ทั้งชีวิตอาจไม่ได้อะไรเลย สังคมก็เช่นกัน ในอารยธรรมมนุษย์ทั้งหมด ถ้ามนุษย์ประมาท ความเจริญก็กลายเป็นความเสื่อมสลาย ความประมาทจึงเป็นตัวการที่ทำให้มนุษย์ต้องตกอยู่ในวงจรแห่งความเจริญและความเสื่อมเรื่อยมา

เรื่องนี้ ได้พูดไปมากแล้ว จึงไม่ต้องพูดกันยืดยาวอีก ขออย่าแต่เพียงว่า ความไม่ประมาทนี้เป็นหลักประกันที่ทำให้อารยธรรมมนุษย์ ทำให้สังคมมนุษย์ ที่เจริญแล้วสามารถที่จะไม่เสื่อมได้

ได้เคยตั้งคำถามว่า พระพุทธเจ้าตรัสหลักอนิจจัง ซึ่งเป็นความจริงของธรรมชาติว่าสิ่งทั้งหลายเกิดแล้ว ก็ดับ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เกิดขึ้นแล้ว ก็ดับไป เปลี่ยนแปลงไป แต่ที่นี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องความไม่ประมาท เช่น ในหลักอปริหานิยธรรม บอกว่าถ้าปฏิบัติอย่างนั้นๆ แล้ว จะมีแต่ความเจริญ ไม่มีเสื่อม ก็เลยทำให้ดูคล้ายกับว่าพระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมขัดกัน จะว่าอย่างไร

นี่เป็นความรู้อันเข้าใจสับสนคลุมเครือ ที่ต้องแก้ไข คนที่บอกว่าขัดกันนั้น เขาบอกว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง เพราะฉะนั้น เมื่อเจริญแล้ว มันก็ต้องเสื่อมสิ แล้วที่นี้ทำไม มาตรัสว่า ถ้ามีความไม่ประมาทแล้ว จะหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม นี่คือที่เขาว่าขัดกัน แต่เคยตอบแล้วใช่ไหม ว่ามันไม่ขัดกันเลย ไม่ขัดกันอย่างไร

ตรงนี้ก็เอามาแย้งกันอีกทีหนึ่งว่า ที่ว่า ตามความจริงของกฎธรรมชาติ อนิจจัง เกิดแล้วต้องดับ อันนี้ก็จริง ที่นี้ ในปฏิบัติการของมนุษย์ ที่ว่า ถ้าไม่ประมาท ก็จะมีแต่เจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม อันนี้ก็จริง มันไม่ได้ขัดกันเลย ทั้งหมดที่ว่ามัน ก็เป็นความจริงตามกฎธรรมชาติอย่างเดียวกันนั่นเอง แต่คนที่พูดนั้นแหละมองหลอกตาตัวเอง

ทำไมจึงว่าไม่ขัดกัน อนิจจังคืออย่างไร อนิจจังบอกว่า สิ่งทั้งหลายเกิด-ดับๆ เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ที่นี้ ที่ว่าเจริญแล้วเสื่อมลง หรือเสื่อมแล้วกลับเจริญขึ้นไป หรือเสื่อมแล้วเสื่อมต่อไป หรือเจริญแล้วเจริญต่อไป ทั้งหมดนี้ก็คือเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น เป็นอนิจจังทั้งสิ้น

ฉะนั้น ที่ว่ามีแต่เจริญ ไม่มีเสื่อม ก็คือมันก็เปลี่ยนแปลงนั้นแหละ แต่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญเรื่อยไป ก็เท่านั้นเอง จบแล้ว ไม่ได้มีอะไรขัดกันเลย ดังนั้น การที่มีความไม่ประมาท ก็คือการที่เราสามารถเอาประโยชน์ของมนุษย์ จากอนิจจังที่เป็นความจริงของธรรมชาตินั่นเอง เป็นโยนิโสมนสิการอย่างง่าย ๆ

ต่างจากคนไม่มีปัญญา ที่ได้แต่ปล่อยตัวไปตามความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย ปล่อยให้เหตุปัจจัยภายนอกทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลเสียหายทำลายประโยชน์ของตัว โดยตัวเองไม่รู้จักรักที่จะเข้าไปเป็นปัจจัยร่วมด้วยในกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงนั้น มันก็เลยเปลี่ยนแปลงสุมสุมสุมห่า ไปในทางที่น่าปรารถนาบ้าง ไม่น่าปรารถนาบ้าง เสื่อมบ้าง เจริญบ้าง ตามเหตุปัจจัยที่ไม่มีปัญญาเข้าไปร่วม

แต่พอมนุษย์มีปัญญา รู้เหตุปัจจัย รู้ว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัย เราก็ไปศึกษาเหตุปัจจัย แล้วก็เอาตัวเรา เอาปัญญา เอาเจตนาของเรา เข้าไปเป็นเหตุปัจจัยด้วย ไปจัดการป้องกันแก้ไขเหตุปัจจัยที่จะให้เสื่อม หลีกเลี่ยงเหตุปัจจัยที่จะให้มันดี พูดเป็นสำนวนว่า เราก็เลยสามารถใช้ออนิจจังให้เป็นประโยชน์ โดยทำเหตุปัจจัยให้เกิดเป็นความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี ดีต่อตัวเรา ดีต่อชีวิต ดีต่อสังคม ที่เรียกว่าเป็นความเจริญ

นี้แหละ มนุษย์ที่มีปัญญาไม่ประมาท จึงรู้จักใช้ประโยชน์จากอนิจจัง เอาอนิจจังของธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ด้วยปัญญาของมนุษย์ โดยเอาเจตนาที่มีปัญญาของมนุษย์เข้าไปเป็นเหตุปัจจัยด้วย ในกระบวนการของกฎธรรมชาตินั้น ก็จึงดีไปเลย

ที่นี้ ข้อที่สำคัญยิ่งนัก ก็คือว่า มนุษย์ทั่วไปนี้ มักจะตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสปฏุชน คือว่า พอเจริญขึ้นมา มีความสุขความสำเร็จแล้ว ก็มักหลงละเลิงเพลิดเพลินมัวเมา พร้อมกับเกิดความเฉื่อยชา มีความโน้มเอียงที่จะติดจะหมกมุ่นอยู่กับการเสวยผลของการสร้างสรรค์ที่ได้ทำไว้ เมื่อมนุษย์มัวแต่นอนเสวยผลที่สร้างเสร็จแล้ว ไม่เพียรพยายามต่อไป ก็คือตกไปในความประมาท ก็จะต้องเกิดความเสื่อมตามมา เพราะฉะนั้น ความสุขก็ตาม ความสำเร็จก็ตาม ความดีงามก็ตาม ที่เกิดขึ้นแล้ว ถ้ามนุษย์ไม่รู้จักใช้ ปฏิบัติต่อมันไม่ถูก มัวแต่ประมาท ก็จะกลับเป็นปัจจัยแห่งความเสื่อม

เพราะฉะนั้นจึงเป็นหลักความจริงทั่วไปว่า ความสุข ความเจริญ ความสำเร็จ และความดีงาม ที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นมา จะเป็นหลุมดักมนุษย์ที่สร้างสรรค์ความเจริญมาได้แล้ว ให้กลับตกลงไปในความเสื่อม จมอยู่ในวงจรของความเจริญแล้วก็เสื่อมต่อไป ดังนั้นมนุษย์จะต้องไม่ปล่อย ไม่ยอมให้ ความสุข ความสำเร็จ ความดีงาม ที่ได้ทำสำเร็จขึ้นมาแล้ว กลายเป็นหลุมดักตัวเองให้ประมาท ให้มีความโน้มเอียงที่จะหมกมุ่นมัวเสวยผล แล้วเฉื่อยชาลง แล้วก็กลับเสื่อม จะต้องไม่ตกลงไปในหลุมดักของวงจรร้ายอันนี้

บทเรียนของอารยธรรมก็เป็นเรื่องของความประมาทนี้ พอสังคมเจริญขึ้น มนุษย์ก็มักจะมัวเพลิดเพลินหลงละเลิง อารยธรรมมนุษย์ เช่นอย่างอารยธรรมโรมัน แต่เดิมนั้นก็เป็นสภาพของคนป่าเถื่อน ต่อมาด้วยความเข้มแข็ง รบที่ไหนก็ชนะทั่วไปหมด และเจริญก้าวหน้าขึ้นมา แล้วก็ประมาท มัวเมาสยบในกามามิสทั้งหลาย ต่อมาอารยธรรมโรมันก็เสื่อม แล้วก็แพ้แก่บาเบเรียน ที่เรียกว่าเป็นอนารยชน แล้วอารยธรรมโรมันก็ล่มสลาย สังคมทั้งหลายมักเป็นกันอย่างนี้ คือ ยามมีทุกข์ยากลำบาก ก็ลุกขึ้นมาดิ้นรนขวนขวาย กระตือรือร้นสร้างสรรค์ความเจริญ แต่พอมีความสำเร็จ มีความสุข เจริญดีแล้ว ก็หลงละเลิงเพลิดเพลินมัวเมา แล้วก็กลับเสื่อมลงไป บรรดามนุษย์ปฏุชน ซึ่งอยู่ใต้อำนาจกิเลส ก็ตกจมกันอยู่ใต้วงจรนี้ และอารยธรรมที่เจริญมาได้ จึงมีแต่อารยธรรมแห่งความรุนแรง

นี้แหละ เรื่องจึงกลายเป็นว่า มนุษย์เหล่านี้ต้องถูกทุกข์บีบคั้นถูกภัยคุกคาม จึงจะลุกขึ้นมาดิ้นรนขวนขวายต่อสู้ แล้วก็สร้างสรรค์ความเจริญขึ้นมาได้ แต่เมื่อเจริญขึ้นมา มีความสุขสะดวกสบาย พรั่งพร้อม ก็มัวเมาหลงละเลิงประมาท แล้วก็กลับเสื่อมลง เป็นกันอยู่อย่างนี้เรื่อยไป มนุษย์ทั้งหลาย ก็จึงไม่พ้นไปได้จากวงจรของความเจริญและความเสื่อมนั้น

แต่ถ้ามนุษย์ใช้หลักความไม่ประมาท ก็ไม่ต้องอาศัยทุกข์บีบคั้นถูกภัยคุกคาม แต่มีความตื่นตัวทันต่อสถานการณ์อยู่เป็นธรรมดา ใช้สติปัญญา รู้จักสำรวจตรวจตรา หยั่งเห็นเหตุปัจจัยที่จะทำให้เสื่อมให้เจริญ เมื่อรู้ทันแล้ว ก็ใช้ปัญญาแก้ไขเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อม และสร้างสรรค์เหตุปัจจัยแห่งความเจริญ ก็สามารถรักษาความเจริญไว้ได้ และทำให้เจริญยิ่งขึ้นต่อไป ก็จะเป็นความไม่ประมาทอย่างแท้ ที่เป็นไปด้วยสติปัญญา อันจะทำให้มนุษย์สามารถรักษาความเจริญที่ได้สร้างสรรค์มาแล้ว อนุรักษ์ความดีงามและความสุขความสำเร็จให้สืบต่อไปได้ และสามารถทำให้เจริญยิ่งขึ้นไป จนเต็มเปี่ยมไพบูรณ์

นี่คืออานิสงส์ของความไม่ประมาท ซึ่งจะแก้ไขได้ทั้งปัญหาของชีวิตมนุษย์ และปัญหาของอารยธรรม หรือของสังคมมนุษย์ทั้งหมด

คิดว่าเรื่องความไม่ประมาท ได้พูดมาพอสมควรแก่เวลา ก็พอจะยุติลงเท่านี้

ส่วนข้อสุดท้าย คือ ข้อที่ ๗ เรื่องโยนิโสมนสิการสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความรู้จักคิดพิจารณา หรือการทำในใจโดยแยบคาย อันนี้ได้พูดไปมากแล้ว เพราะฉะนั้นจึงคงจะพอ

จบแล้ว ๗ ข้อ ไว้พรุ่งนี้จึงจะสรุปอีกทีหนึ่ง โดยจะพูดถึงแง่คิดบางอย่างที่ควรจะได้เข้าใจ แล้วก็จะเป็นอันจบเรื่องบุพนิมิตแห่งมรรค หรือรุ่งอรุณของการศึกษา ๗ ประการ

บุพนิมิตของมรรค ๗ เป็นตัวนำหน้าพาเข้าสู่มรรคหนึ่งเดียว ที่มีองค์ ๘ เป็นอันว่า ๗ ข้อกับ ๘ ข้อ รับกันดี ไม่มีอะไรที่จะงง มีอะไรสงสัยไหมครับ

[ไม่สามารถได้ยินอย่างชัดเจน ตั้งแต่นาทีที่ ๕๐]

ตอนที่

๕๐

พอส่องอรุณขึ้นมา ๗ รัศมี วิถีของอารยชนก็เริ่มปรากฏขึ้นมา

เจ็ดข้อสำคัญทั้งนั้น แต่ที่ต้องย้ำคือหัวกับท้ายขบวน

เรื่องบุพนิมิต ๗ ของมรรค ได้อธิบายจบไปแล้ว แต่ยังมีอะไรบางอย่างที่จะคุยกันต่อ แต่ก่อนจะพูดต่อ ก็ขอสรุปอีกครั้งหนึ่ง เอาแค่หัวข้อ เป็นการทวนความจำ ๗ ข้อ คือ

๑. กัลยาณมิตรตา ความมีกัลยาณมิตร รู้จักเลือกคบหาแหล่งปรโตโฆสะที่ดี
๒. ศิลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ตั้งอยู่ในวินัย
๓. จันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยจันทะ ใฝ่รู้ใฝ่ดี หรือใฝ่ศึกษาใฝ่สร้างสรรค์ อยากทำอะไรให้ดีงามสมบูรณ์
๔. อัตตสัมปทา การทำตนให้ถึงพร้อม พัฒนาตนให้เต็มศักยภาพ มีจิตสำนึกในการฝึกตน
๕. ทิฏฐิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ มีแนวคิดความเชื่อ ความเห็น การยึดถือในหลักการ ทศนคติ ค่านิยม ที่เอื้อต่อการพัฒนาปัญญา และความดีงาม
๖. อัปปรมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท มีจิตสำนึกในกาละและความเปลี่ยนแปลง กระทบหรือร้อน ไม่ผัดเพี้ยน ไม่เฉื่อยชา ไม่ปล่อยยปล่อยละเลย
๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ รู้จักคิดพิจารณา สามารถมองเห็นความจริง ได้ความรู้ ถือเอาประโยชน์ได้จากประสบการณ์ทุกอย่างแม้ที่เลวร้าย

คำสรุปข้างบนนี้ เป็นการแสดงความหมายให้เข้าใจเห็นทั่วถึงหลัก

ที่จะให้ดูจำนวนความที่แสดงสาระเชิงปฏิบัติ ซึ่งสรุปไว้ในหนังสือ *ธรรมบุญชีวิต* ดังนี้

๑. แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
๒. มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
๓. มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
๔. มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
๕. ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล
๖. ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
๗. ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง

นี่คือธรรม ๗ ข้อที่เป็นบุพนิมิตแห่งมรรค พุดง่าย ๆ ว่าเป็นการเริ่มเข้าสู่วิถีชีวิตของอริยชน ที่นี้ก็มาดูธรรม ๗ นี้ทั้งกระบวนการอีกทีหนึ่ง

ได้บอกแล้วว่า ใน ๗ ข้อนี้ ข้อ ๑ กับข้อ ๗ คือปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ ที่เป็นตัวต่อเข้าสู่มรรค เมื่อมาอยู่ในชุดบุพนิมิตแห่งมรรค ๗ นี้ สองข้อนั้นกลายมาเป็นข้อแรก กับข้อสุดท้าย คือ เป็นตัวคุมกระบวนการ อยู่หัวขบวน กับท้ายขบวน อย่างกับรถไฟ

ที่ว่าเป็นหัวขบวนกับท้ายขบวนนี้ มีข้อพิเศษอีกว่า สองข้อ หรือธรรมคู่นี้ แต่ละข้อสามารถทำหน้าที่เป็นหัวขบวนได้ทั้งนั้น ทำนองเดียวกับรถไฟ คือ ทั้งตัวหัว ทั้งตัวท้ายนั้น ทำหน้าที่เป็นหัวได้ทั้งคู่ คือ ตอนแล่นไปสู่จุดหมาย หัวข้างหนึ่งพาไป แต่พอไปถึงจุดหมายแล้ว ไม่ต้องหันกลับละ ก็เอาตัวท้ายกลับเป็นหัว วิ่งนำมาได้เลย ในกรณีนี้ ก็เช่นเดียวกัน ธรรมสองข้อ ซึ่งคุมหัวคุมท้ายอยู่นี้ ที่จริงเป็นหัวได้ทั้งคู่ นำขบวนได้ทั้งสองข้อ

อันนี้เป็นข้อพิเศษที่ควรรู้เข้าใจให้แม่นไว้ ดังได้บอกแล้วว่า ข้อ ๑ ความมีกัลยาณมิตร เป็นเรื่องของปรโตโฆสะ คือเสียงบอกจากผู้อื่น ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก แล้วก็ข้อ ๒ โยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิดพิจารณา เป็นปัจจัยภายใน ที่เริ่มขึ้นในตัวเอง

ที่นี้ สำหรับคนทั่วไปนั้น จะอาศัยตัวแรก คือกัลยาณมิตรตตา ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก มาเป็นตัวนำกระบวนการ ซึ่งจะชักพาให้ทั้ง ๖ ตัวข้างหลังนั้น เกิดขึ้นได้ เพราะว่กัลยาณมิตรเป็นคนี่พัฒนาแล้ว หรือพัฒนาไปได้มากกว่าตัวเราหรือตัวเด็กนั้น เขาก็จึงมีคุณสมบัติทั้ง ๗ ข้อนั้นดีกว่าเหนือกว่า ในเมื่อกัลยาณมิตรนั้นมีธรรมทั้ง ๗ นั้นเหนือกว่า เขาก็สามารถกระตุ้นเร้าและชักนำธรรมคือคุณสมบัติเหล่านั้นให้แก่เด็กหรือผู้ที่คบเขาได้ทุกตัว ตั้งแต่ชักจูงให้เด็กรู้จักหากัลยาณมิตร นำให้เด็กรักวินัย ให้มีศีลก็ได้ ให้เกิดมีฉันทะก็ได้ ให้มีสำนึกในการฝึกตนก็ได้ ให้มีแนวคิดความเชื่อที่ถูกต้องก็ได้ ให้มีความกระตือรือร้นเอาจริงเอาจังไม่ประมาท ก็ได้ จนลึกเข้าไปถึงให้มีโยนิโสมนสิการ ก็ได้

ที่นี้ ในทางย้อนกลับ ที่ขยายจากข้างในออกมา ถ้าโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นปัจจัยภายใน มีขึ้นในผู้ใด มันก็สามารถเรียกเร้าตัวเราเองหรือตัวคนผู้นั้น ให้สร้างคุณสมบัติข้ออื่นๆ ขึ้นมาได้ทั้งหมด เริ่มตั้งแต่รู้จักเลือกหากัลยาณมิตรได้เอง ไม่เท่านั้น ไม่ต้องพุดถึงกัลยาณมิตร แม้แต่จะเจอปาปมิตร อยู่ใกล้ชิดคนร้าย เขาก็ไม่ถูกครอบงำหรือถูกชักจูงความคิด แต่เขากลับมองเอาประโยชน์จากปาปมิตรได้เสียอีกด้วย หรือสามารถพลิกเอาปาปมิตรให้กลับเป็นกัลยาณมิตรไปก็ได้ เช่นออกไปเจอรายการทีวี พบรายการทางสื่อ ที่ไม่เป็นกัลยาณมิตร ที่ไม่ดี ที่เป็นโทษ แต่เขา หรือเด็กนั้น มีโยนิโสมนสิการ ก็กลับได้ประโยชน์ เขาดูแล้ว เสพแล้ว ก็ได้ความรู้ และได้คติ เรียกว่าเขามีบทบาทเป็นผู้กระทำ ไม่เป็นผู้ถูกกระทำ เขามอง เห็น พบ สิ่งที่ไม่ดีแล้ว รู้ทัน กลับได้ความคิด ได้แง่คิด ได้ความรู้ มองเห็นแง่มุมที่จะได้ความดีงาม เอาประโยชน์ได้

นี่คือตัวสุดท้าย ข้างในที่สุด คือโยนิโสมนสิการนี้ สำคัญนัก ที่จะทำให้ได้ประโยชน์และผลดีจากทุกอย่าง ไม่ตกเป็นเหยื่อล่อของประสพการณ์ที่ร้าย หรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นพิษภัย

ดูง่าย ๆ อย่างพระพุทธเจ้า ก็ทรงอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมอันเดียวกับคนอื่น ๆ แต่ในขณะที่คนเหล่านั้นมองเห็นอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นอีกอย่างหนึ่ง

อย่างพระสารีบุตร กับพระมหาโมคคัลลานะ ก่อนบวช ท่านมองเห็นโลกตามนิยมของกระแสสังคม อยู่ใต้อำนาจของสภาพแวดล้อม ไปเที่ยวสนุกรสนานบันเทิงกับเพื่อนฝูง มีงานนักชดถุกษ์ก็ชวนกันไปดู อย่างเรื่องต่อนั้น ก็ไปเที่ยวงานศิริคคสมัชชา คือมหรสพบนยอดเขา เคยไปดูมาทุกปี ก็สนุกรสนาน แต่ปีนั้น ไปดูแล้ว ได้สติ เกิดมีความคิดแปลกออกไปอีกอย่างหนึ่ง หันจากการสรวลเสเฮฮา ออกไปหาความจริงของชีวิต

นี่คือเกิดมีโยนิโสมนสิการขึ้นมา มองสิ่งเดิม แต่เห็นไม่เหมือนเดิม ได้ความคิด ใหม่ ได้ความรู้ ความเข้าใจใหม่

เป็นอันว่า กัลยาณมิตตตานี้เป็นหัวข้อขบถอยู่ข้างนอก ที่มาปลุกเร้าทำให้เด็กทำให้เราเกิดมีคุณสมบัติที่เป็นบุพนิมิตของมรรคได้หมดทั้งชุด ในทำนองเดียวกัน โยนิโสมนสิการตัวทำขบถ ที่อยู่ในตัวเราหรือในตัวเด็กเอง ก็สามารถปลุกคุณสมบัติอื่นๆ ให้เกิดขึ้นมาได้ครบหมดทั้งชุดเช่นเดียวกัน

ที่ว่านี้บอกให้รู้ว่า โยนิโสมนสิการนี้เหนือกว่าอุปมาพหุสัมปทา เมื่อวานนี้บอกว่า ความไม่ประมาทสามารถปลุกบุพนิมิต ๕ ตัวแรกก่อนหน้าตัวมัน ให้ทำงาน นี่คือมันเป็นตัวที่ ๖ ซึ่งเร่งเร้า ๕ ตัวแรก รวมทั้งตัวมันเองด้วย ที่เหมือนรองานอยู่ ให้ขยับเขยื้อน ให้ตื่นขึ้นให้แรงเข้มขึ้นได้ แต่มันปลุกโยนิโสมนสิการโดยตรงไม่ได้ เพราะโยนิโสมนสิการเป็นการริเริ่มขึ้นใหม่ในตัวมันเอง ความไม่ประมาทจึงจับต้นได้ไม่ตลอดกระบวนการ ไม่เหมือนกัลยาณมิตตตา ตัวหัวข้อขบถ ไม่เหมือนโยนิโสมนสิการ ตัวสุดขบถที่ชักจูงนำได้ทั้งกระบวนการ

กัลยาณมิตตานั้น โดยทั่วไป ในขั้นต้นก็มีอิทธิพลชักนำโดยมาเป็นแบบอย่าง ส่วนว่าจะนำเด็กให้พัฒนาในด้านต่างๆ ให้สร้างคุณสมบัติที่สำคัญ ขึ้นมาได้แค่ไหน ก็อยู่ที่ความสามารถของกัลยาณมิตตานั้น ที่จะหนุนนำเด็กนั้นให้ก้าวไปในการศึกษา

พระบรมศาสดา คือพระพุทธเจ้า เป็นกัลยาณมิตรสูงสุด ทรงสามารถสูงเยี่ยม ฝึกคนได้หมด ตั้งแต่คนที่มีปัญญามาก แต่ติดค้างอยู่นิด เหมือนมีขันทาหรือผงดัดเดียวบังตาอยู่ ก็มาเขียนขนาหรือผงดั้นออกไป ทำให้รู้แจ้งบรรลุมรรคสูงสุดได้ จนถึงฝึกคนที่ไม่มีความรู้ใครอื่นฝึกได้ ให้รู้แจ้งหลุดพ้นโล่งไป

พูดให้สั้น การที่กัลยาณมิตรช่วยพัฒนาเด็ก พัฒนาใครๆ ก็ตามนั้น ว่าตามหลักการใหญ่กว้างๆ ที่ครอบคลุม ก็คือช่วยให้เขาพัฒนาในด้านพฤติกรรม ที่รวมอยู่ในคำว่าศีล แล้วก็พัฒนาในด้านจิตใจที่รวมอยู่ในคำว่าสมาธิ และพัฒนาในด้านปัญญาจนถึงขั้นเป็นวิชา พูดสั้นๆ ว่าพัฒนาในการศึกษา ที่เรียกว่าไตรสิกขานั้นเอง กัลยาณมิตรมีหน้าที่แค่นี้

ที่นี้ ในการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ที่พูดง่ายๆ ว่าพัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา ในทางปฏิบัติ เพื่อให้มองเห็นคุณสมบัติสำคัญเด่นชัดที่เป็นจุดเน้นในการนำไปสู่ความสำเร็จผล เข้าถึงจุดหมาย จึงระบุดรรชนีที่เรียกว่า บุพนิมิตแห่งมรรค ๗ ประการที่ว่านี้ ซึ่งถ้าเน้นจำเพาะลงไปอีก ก็จับที่โยนิโสมนสิการให้เด่นชัดไปเลย

ในฐานะที่กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยภายนอก คู่กับโยนิโสมนสิการ ในการนำไปเกิดปัญญา รู้เข้าใจถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ ถ้ากัลยาณมิตรจะมุ่งเน้นไปในการที่จะชักนำให้เด็กเกิดมีโยนิโสมนสิการนี้ได้ ก็จะเป็นการดีที่สุด เพราะว่ากัลยาณมิตรเป็นปัจจัยภายนอก ครอบงำที่เด็กยังไม่รู้จักคิด ยังคิดเองไม่เป็น คือไม่มีโยนิโสมนสิการ ก็ยังต้องพึ่งพาอาศัยขึ้นต่อผู้อื่น ยังพึ่งตนเองไม่ได้ ไม่เป็นอิสระ และวางใจไม่ได้ ถ้าปล่อยไว้ลำพัง จะยังไม่ปลอดภัย

ความสัมพันธ์กับกัลยาณมิตรนั้น อาศัยศรัทธา ถ้าพ่อแม่ ครูอาจารย์ มีเพื่อนใกล้ชิดที่ดี ที่เด็ก รัก เชื่อถือ เห็นความสำคัญ หรือจะให้ดีจริง ก็ถึงขั้นที่เขาภูมิใจ นี่คือการมีศรัทธา ก็เป็นกัลยาณมิตรของเขาได้ ก็มีโอกาสนั้นมา ที่นี้ก็คอยหนุน ชี้แนะ ชักนำ ให้เขารู้จักมองอะไรๆ ให้ถูกต้อง ให้เกิดความรู้เข้าใจ ให้เขาได้คิด ได้ปัญญา จากบรรดาสิ่งแวดล้อมและสรรพประสบการณ์ ตามปกติที่นั่น เด็กๆ จะเอาพ่อแม่เป็นแบบอย่าง เชื่อถือ ภูมิใจในพ่อแม่ว่าเป็นคนที่เก่งยอด ประเสริฐที่สุด นี่คือการมีศรัทธา แล้วด้วยศรัทธานี้ เขาก็มีใจที่จะฟัง การชักจูงแนะนำก็ได้ผล ถึงครู ผู้ใหญ่ จนถึงเพื่อน ก็เหมือนกัน แต่ถ้าขาดศรัทธาเมื่อไร กัลยาณมิตรก็จะหมดความหมาย เด็กจะหันไปหา ไปฟัง ไปหวังจากที่อื่นมองที่อื่น

อย่างเด็กสมัยนี้ ที่ว่ามีปัญหากันเยอะ ก็เพราะว่า ทีวี และสื่อทั้งหลาย บุกลงเข้าไปถึงในบ้าน ตามเข้าไปถึงในห้องนอน แล้วเด็กก็อยู่กับสื่อ เชื่อถือสื่อ ฟังทีวี มากกว่าเชื่อฟังพ่อแม่ หรือบางที่ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ แต่เชื่อฟังเพื่อนมากกว่า มีเรื่องอะไรแทนที่จะปรึกษาพ่อแม่ ก็ไปปรึกษาเพื่อน ถ้าเจอเพื่อนไม่ดี มีเพื่อนที่ด้อยประสบการณ์ โยนิโสฯ ไม่มี ก็ชักพากันไปในทางเสื่อมทราม

ยิ่งพ่อแม่บางราย คุณสมบัติของกัลยาณมิตรสักข้อหนึ่งก็แทบจะไม่มี เช่นไม่รู้จักฟังเขา ไม่รู้จักวิธีที่จะพูดจา เป็นต้น เด็กก็ยิ่งเหินห่างออกไป ก็เลยไม่ได้ประโยชน์จากกัลยาณมิตร เพราะฉะนั้นก็ต้องเป็นกัลยาณมิตรให้สมจริง โดยมีคุณสมบัติของกัลยาณมิตรด้วย พระพุทธเจ้าจึงตรัสย้ำหลักคุณสมบัติ ๗ ข้อของกัลยาณมิตรไว้ เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม ๗ (นี่ ๗ อีกแล้ว บุญนิมิตของมรรคก็ ๗) ตั้งแต่พ่อแม่ไปจนกระทั่งเป็นอาจารย์ให้กรรมฐาน ต้องเป็นกัลยาณมิตรทั้งนั้น

กัลยาณมิตรธรรม ๗ นั้น ได้บอกไปแล้ว ที่นี้เอ่ยแค่หัวข้อให้ฟังทวนกันไว้หน่อย คือ *ปิโย* นำรัก *ครุ* นำเคารพ *ภาวนิโย* นำเจริญใจ เป็นผู้ที่ควรแก่ความภูมิใจของลูก หรือของศิษย์ เป็นตัวอย่างได้ *วัตตา* รู้จักพูด *วจนักษโม* ยอมฟังเขา รู้จักฟัง *คัมภีริญจะ* *กะถัง* *กัตตา* แกล้งเรื่องเล็กซึ่งได้ มีอะไรยากเล็กซึ่ง ก็พูดให้เข้าใจได้ รู้จักทำของยากให้เป็นของง่าย และสุดท้าย *โน* *จัญฐาเน* *นิโยชะเย* ไม่ชักนำไปในทางที่เสียหาย หรือในเรื่องราวที่เป็นไปไม่ได้ ทวนกันไว้แค่นี้

เรื่องกัลยาณมิตรนี้ต้องเน้นไว้ อย่างที่พูดกันมาแล้ว ในสังคัมมมนุษย์นี้ คนที่จะมีโยนิโสมนสิการ รู้จักคิด รู้จักมองอะไรๆ ให้เกิดปัญญา มองเห็นทางแก้ปัญหาได้เองนั้น หาได้ยาก มนุษย์ทั่วไปรายเฉลี่ยต้องอาศัยกัลยาณมิตร ดังนั้น ทั้งในการศึกษาตามธรรมดาของธรรมชาติ เช่นในการเป็นพ่อเป็นแม่ และในการศึกษาจัดตั้ง อย่างโรงเรียนประถม โรงเรียนมัธยม จึงต้องมีคนที่มาทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร และสอนให้เด็กเองเลือกหาเข้าพบกัลยาณมิตรให้ได้ โดยมีตัวเชื่อมก็คือศรัทธานี้เอง

ถ้าศรัทธามาเชื่อมแล้ว ก็จะทำงานได้ผล ถ้าคนผู้จะทำหน้าที่ของกัลยาณมิตรมีคุณสมบัติเหมาะสมดี เป็นผู้ดีที่พัฒนาดีแล้ว ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มีความสามารถในการสัมพันธ์กับผู้อื่น มาช่วยเป็นมิตรให้เขาค้นหา ที่จะชักนำเขา ถ้าเขาเกิดมีศรัทธาขึ้นมา ก็จะพากันเดินหน้าก้าวไปในมรรคาแห่งการศึกษา การพัฒนา การมีชีวิตดีมีสังคมที่ดี เจริญองงามไปได้ เป็นที่แน่นอนมั่นใจได้เลย

คนทั้งหลายต่างกันไปสารพัน ต้องรู้ทัน อยู่กับเขาได้ และสอนให้ดีด้วย

พระพุทธเจ้าที่ทรงเป็นยอดกัลยาณมิตรนั้น เพราะทรงมีพระปัญญาสำคัญที่ทำให้พร้อมที่จะทำงานสั่งสอนแนะนำช่วยเหลือผู้อื่นให้พัฒนา เช่นมีความรู้เข้าใจตัวคนที่พระองค์จะไปทรงสั่งสอน รู้ว่าคนนั้นมีหลายแบบหลายประเภทอย่างไร รู้จักแยกความแตกต่างระหว่างบุคคลได้ รวมแล้วเป็นความรู้ ๑๐ ด้าน เรียกว่าทศพลญาณ

ตั้งแต่ตรัสรู้ใหม่ๆ ก่อนจะออกไปประกาศพระศาสนา ก็ทรงพิจารณาหมู่มนุษย์ที่เป็นสัตว์โลก ซึ่งมีอินทรีย์อ่อน-แก่ สอนให้รู้เข้าใจได้ยาก-ง่าย ไม่เท่ากัน เปรียบเหมือนบัวได้น้ำ บัวเสมอน้ำ และบัวพื้นน้ำ รวมเป็น ๓ เหล่า (ม.มู. ๑๒/๓๒๓/๓๒๖)

ต่อมา ตรัสจำแนกบุคคลที่แตกต่างกันในปริชาสามารถที่จะรู้แจ้งธรรม แยกเป็น ๔ จำพวก คือ (ขง.จตุกก.๒๑/๑๓๓/๑๘๓)

๑. อุกฤษฏัตถุญ ผู้รู้ฉับพลันแค่ยกหัวข้อขึ้นมา
๒. วิปจิตถุญ ผู้รู้เข้าใจเมื่อได้ขยายความ
๓. ไนยะเย ผู้ที่จะฟังค่อยๆ แนะนำ หาวีธีช่วยให้รู้เข้าใจได้ต่อไป ที่เรียกกันว่าเวไนย
๔. ปทปรมะ ผู้ได้แค่ตัวบท อยู่แค่ตัวหนังสือหรือถ้อยคำ เหมือนนกแก้วนกขุนทอง

ที่นี้ ในอรรถกถา ท่านเอาบุคคล ๓ พวกแรก ไปเทียบกับบัว ๓ เหล่าที่ตรัสข้างต้น ส่วนพวกที่ ๔ คือ ปทปรมะนี้ อรรถกถาเอาไปเทียบกับบัวที่เป็นภักษาของปลาและเต่า ซึ่งไม่มีวันที่จะได้ผลพื้นน้ำขึ้นมาได้เลย คือเพิ่มบัวขึ้นมาอีกเหล่าหนึ่ง จึงรวมตามอรรถกถา เป็นบัว ๔ เหล่า (เช่น ที.ธ.๒/๖๕)

นี่เป็นตัวอย่างของการที่ต้องรู้เข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล ในบรรดามนุษย์ พวก *อุกฤษฏัตถุญ* ที่รู้เข้าใจได้ไวแค่ยกข้อเอ่ยคำขึ้นมา นั้น หาได้ยาก แต่ก็มีอยู่ เป็นพวกสูงงอมพร้อมที่จะเข้าใจอยู่แล้ว พวกที่สอง *วิปจิตถุญ* เขายกตัวบทขึ้นมา ยังไม่รู้ทันที แต่พอขยายความสักหน่อย ก็รู้เข้าใจ ต่อไปพวก *ไนยะเย* ฟังอธิบายขยายความทีเดียว ยังไม่เข้าใจ ต้องค่อยๆ แนะนำ ค่อยๆ นำ ใช้วิธีสอนที่ดีมาช่วยในแง่โน้มนำในแง่นี้ อาจต้องใช้เวลามากหน่อย ก็รู้เข้าใจได้ อย่างที่พูดกันว่าพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ คือสัตว์ที่พอจะฝึกฝนแนะนำกันไปให้รู้เข้าใจได้ ซึ่งก็หมายถึงมนุษย์นี้แหละ (เคยบอกแล้วว่า คำว่า “สัตว์” ในภาษาบาลี (สัตต) ที่ใช้กันมาในพระพุทธศาสนา นี้ เป็นธรรมดาแท้ๆ ที่หมายถึงมนุษย์ คือคนนี่แหละเป็นหลัก เป็นสำคัญ อย่าเข้าใจแคๆ อย่างในภาษาไทยปัจจุบัน)

ที่นี้สุดท้าย พวกปทปรมะ หรือปทปรม ที่ว่าได้แค่จำตัวบท ซึ่งแยที่สุคนธ์ ต้องย้ำให้ถือเป็นสำคัญกันว่า ที่เขาแยอย่างนั้น ก็อย่าไปหยามเหยียดเขา พระพุทธเจ้าตรัสให้รู้ไว้ แต่ไม่ใช่ให้ทิ้งเขา แต่ท่านให้เอาใจใส่ ช่วยแนะนำสอนเขาไว้ ถึงจะได้แค่จำตัวบทก็ยังดี ให้เขาได้มีทุนเป็นพื้นไว้ จะได้มีทางพัฒนาในอนาคตต่อไป ท่านเรียกว่า “เพื่อจะได้เป็นวาสนาในอนาคตของเหล่าพวกปทปรมทั้งหลาย” (ปทปรมานั ออนาคต วาสนตถาย, ม.ธ.๒/๘๙) ที่ว่าเป็นวาสนา คือเป็นการสั่งสมอบรมเป็นพื้นติดตัวให้คุ้นให้ชินไว้ ให้เป็นทุนที่จะพัฒนาในกาลข้างหน้าต่อไป

ขอแทรกไว้ที่นี้ ให้สังเกตหน่อยหนึ่งว่า ตรงนี้มีคำว่า “วาสนา” ซึ่งเป็นคำพระในความหมายที่ถูกต้อง หมายถึงการสั่งสมอบรมให้คุ้นชินเป็นพื้นติดตัวไป ไม่ใช่วาสนาที่เข้าใจเพี้ยนกันไปในภาษาไทย กลายเป็นจำพวกโชคชะตาที่ไม่เป็นเหตุเป็นผล

เอาละ ที่ว่ามานั้น ก็เป็นเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคล ซึ่งท่านถือเป็นเรื่องสำคัญมาก ที่จะต้องรู้เข้าใจ พระพุทธเจ้าตรัสไว้มากทีเดียว อย่างที่เราได้ยินกันบ่อยอีกชุดหนึ่ง คือ จริต ๖ ที่ว่า คนเรามีจริต เป็นพื้นจิตพื้นใจพื้นนิสัยต่างๆ กัน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในการศึกษา ในการสั่งสอนทุกอย่าง ที่จะต้องจัดให้เข้ากัน เหมาะแก่กัน จึงจะได้ผลดี อย่างที่แม้แต่ในการที่จะบำเพ็ญกรรมฐาน ก็ต้องเลือก กรรมฐานให้เหมาะกับจริตของบุคคลนั้นๆ พระพุทธเจ้าทรงสามารถในการสั่งสอน ก็เพราะทรงทราบ ความแตกต่างระหว่างบุคคล

หันกลับไปพูดเรื่องทศพลญาณที่เอ่ยขึ้นมาในตอนต้นกันหน่อย ในทศพลญาณ คือญาณที่เป็นกำลังของพระพุทธเจ้า ๑๐ อย่างนั้น เป็นญาณที่เป็นเรื่องของการรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล ๒ ข้อ ญาณหนึ่งเรียกว่า นานาฉิมุตติกญาณ คือญาณหยั่งรู้คนที่มีฉิมุตติแตกต่างกัน

ที่ว่ามีฉิมุตติแตกต่างกัน หมายความว่า มีแนวโน้ม เช่นมีความสนใจต่างๆ กัน คือ คนทั้งหลายนั้น แม้จะอยู่ในระดับการพัฒนาเดียวกัน ก็มีความถนัด ความคุ้นชิน ความโน้มเอียง ความพอใจ ความสนใจ ไม่เหมือนกัน ต่างกันไปตามภูมิหลัง ตามวิถีชีวิต การงานอาชีพ เป็นต้น เช่น คนหนึ่งเป็นชาวนา ก็รู้เข้าใจสนใจในเรื่องการปลูกข้าว การไถนา เรื่องดิน เรื่องพืชพันธุ์ข้าว อีกคนหนึ่ง เป็นนักปกครอง ก็สนใจในเรื่องของการบริหาร วิธีจัดการอะไรต่างๆ อีกคนหนึ่งเป็นพราหมณ์ เป็นนักวิชาการ ก็จัดสนใจไปในแดนความรู้แดนอาชีพของเขา แล้วแม้แต่คนในอาชีพเดียวกัน ก็มีความพอใจสนใจมีแนวโน้มทางความคิดไม่เหมือนกัน ความรู้ถึงความแตกต่างอย่างนี้ เรียกว่า นานาฉิมุตติกญาณ แปลว่าญาณหยั่งรู้ฉิมุตติ เมื่อจะสอนใคร ถ้ารู้ฉิมุตติของเขาว่าเป็นอย่างไร จับจุดได้แล้ว ก็สอนง่ายได้ผลดี

ความหยั่งรู้มองเห็นความแตกต่างอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า อินทริยปโรปริยัตติญาณ แปลว่า ญาณหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริย์ คือรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในแง่ความพร้อม คือ ความอ่อน-แก่-สูง-งอมของอินทริย์ เช่นปัญญา ว่าพัฒนามาได้แค่ไหน เพื่อสอนให้เหมาะกับระดับการพัฒนาจิตปัญญาของเขา ที่จะให้เขาทำได้เข้าใจดี

ในกรณีที่บุคคลนั้นมีอินทริย์อ่อน เช่นมีปัญญาน้อย ด้อยทุนความรู้ ยังไม่พร้อม ก็ต้องรอ ความแก่กล้าหรือความสูงงอมของอินทริย์ หรืออาจช่วยเตรียมความพร้อมให้เขา ด้วยการใช้วิธีบ่มอินทริย์ เช่นอย่างที่เราได้ตรัสธรรมเพื่อการบ่มวิมุตติไว้ แต่ในบางกรณี ก็ต้องรอ หรือใช้ อุบายวิธีจัดให้เจอสถานการณ์บางอย่างที่จะให้เขาได้บทเรียน ก็สุดแต่ อันนี้ก็เป็นเรื่องของการทราบ ความแตกต่างในแง่ของอินทริย์ที่อ่อนไปหรือแก่พอ โดยมีศรัทธา มีศีล มีสุตะ มีจาคะ มีปัญญา ไม่เท่ากัน เป็นต้น การรู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทริย์ที่พัฒนาไม่เท่ากัน เกี่ยวกับความพร้อมของบุคคล ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญในการที่จะสอนให้ได้ผล โดยสอนให้เหมาะกับอินทริย์ของเขา

ในทศพลญาณนั้น ที่ว่ามานี้ ได้ ๒ ญาณแล้ว ใน ๑๐ ญาณ เป็นเรื่องของการรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล

ใน ๒ ญาณนั้น อินทริยปโรปริยัตติญาณ เป็นกรู้ความแตกต่างในแง่ระดับการพัฒนา เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า แนวตั้ง ดูว่าคนไหน อยู่ในระดับไหนของการพัฒนา เช่นมีปัญญาอ่อน แก่ มาก หรือน้อยแค่ไหน เป็นคนเฉื่อย หรือมีความกระตือรือร้นมาก เป็นต้น

ส่วนนานาชาติมุตติคุณ เป็นการรู้ความแตกต่างของคนในแวนอน หมายถึงความว่า คนที่ได้พัฒนาอยู่ระดับเดียวกัน ก็ยังมีความแตกต่างกันอีก คือมีความโน้มเอียงของจิตใจต่างๆ กัน ชอบใจ สนใจ ถนัด ในเรื่องอะไรๆ แตกต่างกันไป

ผู้สอนที่เป็นกัลยาณมิตรต้องทราบความแตกต่างทั้งสองด้าน พอจับจุดจับชั้นได้ ก็รู้ว่าจะเริ่มเรื่องตรงไหน เริ่มด้วยเรื่องอะไร แล้วจะเดินเรื่องไปทางไหน อย่างไร การสอนของพระพุทธเจ้า ที่ได้ผลมาก ก็เพราะทรงมองออก ทรงเข้าใจคนที่ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องเป็นอย่างดี ว่าคนไหนเป็นอย่างไร จะสอนอย่างไร แต่คนทั่วไปที่จะรู้ความแตกต่างทั้งสองด้านนี้เป็นอย่างดีนั้น หาได้ยาก ผู้ที่จะทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร จึงควรฝึกตัวในเรื่องนี้ไว้

เรื่องของกัลยาณมิตรนี้มีมาก พระพุทธเจ้าเป็นพระบรมครู เป็นกัลยาณมิตรต้นแบบ ครูเป็นผู้ที่ทำงานในทางอย่างพระพุทธเจ้า ทำหน้าที่เป็นครูอย่างพระองค์ ก็น่าจะเอาวิธีการของพระพุทธเจ้ามาใช้

ในการสอนคนนั้น ก็ไม่ใช่รู้เฉพาะตัวคนที่ตนจะไปสอน เช่นที่รู้ว่ารู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างที่ว่าไปแล้ว ในเรื่องวิธีสอน ก็ต้องฉลาดด้วย ต้องรู้วิธีสอนแบบต่างๆ เช่นอย่างวิธีสอนแนวอริยสัจสี่ ที่เคยพูดไปแล้ว ซึ่งจะทำให้การสอนได้ผลดี

เรียนวิชาความรู้มากมายเก่งแค่ไหน

ถ้าทำให้ดำเนินชีวิตที่ดีไม่ได้ ก็มีใช่เป็นการศึกษา

ในหมู่มนุษย์ที่มาอยู่รวมกันเป็นสังคมนี้ งานสำคัญอันใหญ่ที่ทำกันอยู่ทำกันไป โดยตั้งใจก็ตาม ไม่ตั้งใจก็ตาม ก็คือการช่วยให้คนที่เกิดตามกันมาๆ เป็นอนุชนหรือคนรุ่นหลังนั้น เข้าอยู่ร่วมในวัฒนธรรม สืบทอดอารยธรรมของสังคมต่อไปได้ ไม่ต้องมัวลองผิดลองถูกกันอยู่เรื่อยไป งานนี้เป็นหน้าที่พื้นฐานของกัลยาณมิตร

คนเรานี้ ลองเกิดมา โดยคนรุ่นเก่าไม่สั่งสอนอะไร ไม่ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้ ก็เป็นคนเถื่อนเหมือนคนป่านั้นเอง ไม่รู้อะไร ได้แค่เอามือวิกน้ำกิน จุดไฟก็ไม่เป็น การมีกัลยาณมิตรจึงเป็นเรื่องใหญ่อย่างยิ่งสำหรับสังคมมนุษย์ เพราะฉะนั้น บรรดาแสงเงินแสงทอง ๗ ข้อนี้ จึงต้องเน้นข้อที่ ๑ คือ กัลยาณมิตรตาดานี้ ส่วนการที่ว่าคนจะมีโยนิโสมนสิการขึ้นในตนเองได้นั้น ยังไม่ต้องพูดถึง

เมื่อมองไปถึงคนส่วนใหญ่ที่ต้องอาศัยผู้อื่น ที่เป็นกัลยาณมิตร มาช่วยชักนำชี้แจง เราก็พัฒนาระบบชีวิตระบบสังคมขึ้นมาที่จะให้กัลยาณมิตรมีโอกาสทำงานอย่างได้ผลดี ก็จึงมีการอยู่กันเป็นครอบครัว มีการสร้างโรงเรียน ตั้งเป็นสถาบัน แล้วก็สืบทอดงานกัลยาณมิตรกันมา

แต่ทำกันไปทำกันมา หลายที่เกิดอาการเคลือบคลาดไขว้เขว มีเสียงร้องออกมาจากพวกนักคิดบางกลุ่มว่า โรงเรียนทั้งหลาย สถาบันต่างๆ แยกเด็กออกไปจากชุมชน จากชีวิตจริงที่มนุษย์เคยอยู่กันมาดีๆ นักการศึกษาบางท่านบอกว่าไม่ได้แล้ว เลิกเถอะ ระบบโรงเรียน สถาบันอะไรต่างๆ มาอยู่กับความเป็นจริงในธรรมชาติ พ่อแม่บางคนขอสอนวิชาแก่ลูกเองที่บ้าน ไม่ยอมให้ลูกไปโรงเรียน

แต่นักคิด นักการศึกษาเหล่านี้ และคนที่คิดไกลมองเห็นลึกล้ำเหล่านี้ มิได้มีกำลังมากมายอะไรที่จะขัดจะกันกระแสหลักพวก mainstream อะไรได้ เวลามาผ่านไปมา สภาพผิดเพี้ยนเหมือนจะยิ่งแรงร้ายลงไป ดังได้เห็นกันชัดว่า เมื่อประเทศเจริญมากขึ้น การศึกษาได้กลายเป็นธุรกิจกันเคลื่อนไป

ย้อนมองไปที่การศึกษาในเมืองไทยนี้ สมัยก่อนโน้น ก็ไม่มีชั้นเรียน ดังในยุคที่วัดเป็นศูนย์กลางของการศึกษานั้น เด็กมีแต่บ้านของครอบครัว แบ่งเวลามาอยู่ที่วัด กับหลวงพ่อกับพระอาจารย์ วัดก็เป็นโรงเรียน แต่ไม่มีสถานที่ต่างหากออกไป คือไม่เป็นตัวอาคารที่แยกเด็กออกไปจากชีวิตจริง เด็กไปอยู่ที่วัด ในบรรยากาศของความเป็นอยู่อย่างปกติธรรมดา ไปหาหลวงพ่อกับพระ ไปพระเณรภัตตาหารตามหลวงพ่อกับพระไปบิณฑบาต ถ้อยยาม หรือถือบาตรตามไป เวลาหลวงพ่อกับพระไปไหน หรือไปเยี่ยมโยม ลูกศิษย์ก็ถ้อยยามเดินตามไปด้วย หรือมีญาติโยมมาหาพระ ลูกศิษย์ก็มาอยู่ใกล้ๆ คอยดูแล รับแขก พบปะสื่อสารกับเด็กกับผู้ใหญ่ คนในคนนอก ได้ฝึกหัดเรียนรู้จักวิธีดำเนินชีวิต การเข้าสังคม

พอถึงเวลาเย็น หลวงพ่อกับพระอาจจะสอนให้รู้วิชาหนังสือ โดยที่การรู้วิชาหนังสือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษา ที่ดำเนินไปในชีวิตที่เป็นจริง ต่างจากเวลานี้ที่เอาการรู้หนังสือเป็นการศึกษา หรือเอาการศึกษาเป็นแค่การเรียนหนังสือไปเลย

ที่จริง การเรียนวิชาหนังสือนั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษา เป็นธรรมดาว่าคนต้องรู้หนังสือไว้ อย่างน้อยให้อ่านออกเขียนได้ แต่ทั้งชีวิตนี้เป็นการศึกษา และการศึกษานั้นมิใช่แค่เรียนหนังสือ

ว่าถึงการศึกษาในชีวิตที่บ้านกับวัดสมัยก่อนนั้น ตอนเย็น เด็กกลับจากโรงเรียนแล้ว ก็มากินอาหารกัน บางทีไปกินที่บ้านแล้วก็กลับมา หลังอาหารเย็น ค่ำลง พระทำวัตรแล้ว เด็กๆ ก็มานั่งกันที่หอสวดมนต์ ล้อมวงกันทบทวนวิชา หรือเด็กโตสอนให้เด็กเล็ก พอค่ำสักหน่อย ใกล้หอสวดมนต์ ก็อาจจะเห็นหลวงพ่อนอนเอกเขนกอยู่หน้ากุฏิ เด็กๆ ก็อาจจะผลัดกันไปบีบนิ้วให้ท่าน หลวงพ่อกับพระชาดกบ้าง นิทานท้องถิ่น หรือเรื่องราวต่างๆ ไป ตลอดจนประสบการณ์หลากหลายในชีวิตของหลวงพ่อกับพระให้ฟังบ้าง เด็กๆ ก็ได้รับความรู้ ได้รับคติธรรม เรื่องราว คำสอนคำแนะนำของหลวงพ่อกับพระไปด้วยในตัว

การศึกษาศาสนาโบราณ เป็นการศึกษาในชีวิตจริงทำนองนี้ ซึ่งก็หย่อนไปบ้างในด้านวิชาหนังสือ หรือวิชาชีพ และความรู้ที่เป็นความชำนาญพิเศษ หย่อนกว่าการศึกษาศาสนาใหม่ ที่จัดเป็นโรงเรียน เป็นสถาบัน ซึ่งเก่งในวิชาชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน ที่ในสมัยก่อน เมื่อเด็กโตแล้ว ต้องใช้วิธีไปฝากเนื้อฝากตัวกับอาจารย์ หรือไปอยู่กับครูที่สอนวิชาชีพ วิชาช่าง วิชาชำนาญพิเศษต่างๆ เป็นต้น เป็นเรื่องๆ ไป ซึ่งคงจะคล้ายกับในสมัยโบราณ ยุคเมืองตักศิลา ที่ลูกเจ้านาย ลูกเศรษฐี และคนรักศิลปวิทยา ออกจากถิ่น ไปเรียนวิชาชำนาญพิเศษในสำนักอาจารย์ที่ศาศปาโมกข์

อย่างที่ว่าแล้ว จำพวกวิชาหนังสือ วิชาชีพ วิชาชำนาญพิเศษเหล่านั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษา แต่มาถึงปัจจุบัน มันสับสนจนกลายเป็นว่า การรู้วิชาหนังสือ การเรียนศิลปศาสตร์ วิชาชำนาญพิเศษอะไรนี้ เท่านั้น เป็นการศึกษา เลยทำให้ตัวการศึกษาที่แท้จริง ที่เป็นการฝึกการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ถูกบดบังเหมือนจะเลือนหายไป

เพราะฉะนั้นก็อย่าลืม อย่าทิ้งการศึกษาที่เป็นความมั่งคั่งของชีวิตจริง ที่เป็นการอยู่ร่วมสังคมของอารยชนจริง ตั้งแต่ในบ้านในครอบครัว พ่อแม่และทุกคนที่เติบโตกว่า มีหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรที่จะช่วยเด็กซึ่งเป็นผู้ใหม่ในการพัฒนาตัวเองขึ้นไปด้วการศึกษาในชีวิตจริงนี้ โดยรู้ทันว่าการเรียนในโรงเรียนในสถาบันอะไรต่างๆ นั้น เป็นการเรียนหนังสือ ให้รู้วิชาหนังสือ และฝึกในศิลปวิทยาเฉพาะอย่างที่เป็นความชำนาญพิเศษ มันเป็นส่วนหนึ่งด้านหนึ่งของการศึกษา มิใช่มีไปเน้นกันเฉพาะแต่ในแง่ของวิชาหาเลี้ยงชีพ ซึ่งไปๆ มาๆ ก็เพี้ยนต่อไปอีก กลายเป็นวิชาการเพื่อหาเงินหาทองมาเสพบำรุงบำเรอ ไม่ใช่เพื่อเลี้ยงชีพให้มีชีวิตที่เป็นอยู่ดี

การทำมาหาเลี้ยงชีพนั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตนั่นเอง การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง ก็เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตที่ดี หรือความเป็นอยู่ที่ดี ดังที่ท่านจัดเป็นหลักธรรมข้อหนึ่ง เรียกว่า สัมมาอาชีพะ แต่แค่จะให้ เป็นสัมมาอาชีพะ ก็ยังทำกันไม่ค่อยได้ เอาแค่เป็นเครื่องมือหาเลี้ยงชีพ แต่ไม่สำนึกที่จะให้สมความหมายที่ว่าเป็นสัมมาอาชีพะ

สัมมาอาชีพะคืออะไร? ในความหมายพื้นฐานก็ว่า คือเป็นอาชีพะที่ว่า หนึ่ง ไม่เบียดเบียน ก่อความทุกข์ความเดือดร้อนแวงภัย แก่เพื่อนมนุษย์ แก่สังคม สอง แถมช่วยแก้ปัญหาชีวิตแก้ปัญหาสังคม และสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมที่ดีงามมีความสุข

โดยพื้นฐานของมัน ตามวิถีของธรรมดา อาชีพทุกอย่างเกิดมีขึ้นมา ก็เพื่อแก้ปัญหาของชีวิต ของสังคม หรือเพื่อการสร้างสรรค์อะไรอย่างหนึ่ง ถ้าทำอาชีพเพื่อสนองความมุ่งหมายพื้นฐานนั้น ก็เป็นความถูกต้องในตัวเองอยู่แล้ว และยิ่งกว่านั้น ดังได้พูดกันมาแล้วไม่น้อยก่อนนี้ สัมมาอาชีพะเป็น แดนของการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งเป็นการศึกษาที่มีการฝึกฝนพัฒนาตนให้ ออกงามดียิ่งขึ้นไปด้วย

แต่เวลานี้ การเรียนวิชาอาชีพหายากที่จะตระหนักหรือคำนึงถึงหลักความจริงที่เป็นการศึกษา อันนี้ คนจะนึกกันก็แค่สักแต่จะให้ ได้เรียนวิชาไปหาเลี้ยงชีพ ให้ได้มีเงินมีทองใช้จ่ายก็แล้วกัน ฉะนั้น ความหมายของอาชีพจึงแคบมาก เห็นห่างออกไปจากความหมายที่เป็นแก่นเป็นแกน

แล้วก็อย่างที่เคยพูดว่า ในเมื่อความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิต เกี่ยวกับความมุ่งหมายของชีวิต ไม่ถูกต้อง ไม่ตระหนักว่ามนุษย์นี้เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนา จะมีชีวิตที่ดีงามด้วยการฝึกฝนพัฒนา การศึกษามัจจุบันนี้จึงทำท่าจะมีความหมายไม่สมที่จะเป็นการศึกษาที่เป็นธรรมชาติของชีวิต เป็นการศึกษที่แปลกแยกจากชีวิต ไม่สมตามธรรมดาที่เป็นการพัฒนาชีวิต แต่เตลิดออกไปสนองความเข้าใจอย่างแคบๆ ที่นึกคิดแค่ว่าจะหาผลประโยชน์มาเสพ สามารถหาผลประโยชน์มาให้แก่ตัว ได้มากที่สุด ไปๆ มาๆ การศึกษาก็เลยมีความหมายกลายเป็นเครื่องมือพัฒนาความสามารถที่จะหา สิ่งเสพมาบำเรอความสุขของตัวเองเท่านั้น เท่าที่มองเห็นได้ การศึกษาได้มีความหมายอย่างนี้ไป เยอะแล้ว เวลานี้ คนไม่น้อยมองแค่นี้ว่า การศึกษาเพื่ออะไรล่ะ ก็เพื่อจะได้เก่งกาจในการที่จะไปหา เงินหาทองมาซื้อหาสิ่งของมาเสพบำเรอตัวเอง

การศึกษที่เป็นอย่างนี้ ก็คือมีความหมายแคบลงไปว่า เป็นการพัฒนาความสามารถที่จะหา วัตถุบริโภคหรือสิ่งเสพมาบำเรอชีวิต มองไปไม่ถึงการพัฒนาตัวชีวิตนั่นเอง เช่น พัฒนาศักยภาพ ในการที่จะมีความสุข ให้การศึกษามีความหมายอีกด้านหนึ่งว่า เป็นการพัฒนาความสามารถที่จะมี ความสุข แต่ตรงข้าม ยิ่งเรียนยิ่งศึกษาไป ก็ยิ่งเป็นคนที่ไม่มีความสุข หรืออย่างน้อยก็เป็นคนที่มีความสุขได้ยากยิ่งขึ้น

เดี๋ยวนี้ คนมากที่เดียว เล่าเรียนมากขึ้น แทนที่จะมีความสุขได้อย่างดี แทนที่จะเป็นคนที่มีความสุข ง่ายขึ้น กลับยิ่งหมดความสามารถในการมีความสุข เป็นคนที่สุขได้ยาก จึงเกิดปัญหามากมาย ตามมา รวมแล้วก็คือมิใช่เป็นการศึกษาที่อยู่บนฐานของความรู้เข้าใจความจริงของโลกและชีวิต และ ไม่เป็นการศึกษาที่เป็นบูรณาการของการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ไม่ช่วยให้เกิดความรู้เข้าใจ เท่าทัน ทั้งสิ่งแวดล้อม และธรรมชาติของตัวมนุษย์เอง ยิ่งเมื่อแยกส่วนออกไปเป็นความชำนาญพิเศษ ด้านต่างๆ ก็ยิ่งพรากเด็กแยกตัวผู้ศึกษาออกไปจากสิ่งแวดล้อม ออกจากสภาพชีวิตที่เป็นอยู่จริง

เพราะฉะนั้น จะต้องมองเห็นและใช้ประโยชน์สิ่งๆ ที่เรียกว่าการศึกษาเหล่านี้ให้ถูกต้อง ไม่ให้แปลกแยกหรือสุดโต่งออกไป จนกลายเป็นว่า คนสมัยใหม่นี้แหละพวกหนึ่ง ซึ่งก็เป็นนักการศึกษาด้วยนี่แหละ เกิดความผิดหวังต่อการศึกษาของอารยธรรมนี้ มองเห็นเป็นความชั่วร้าย ก็จะมีล้มเลิกไปเสียทั้งหมด บอกว่า โรงเรียนหรือ - เลิกเถอะ มหาวิทยาลัยหรือ - เลิกให้หมด นี่ก็จะกลายเป็นสุดโต่งเอาแต่รู้จักมันตามเป็นจริงว่า กิจกรรมจัดตั้งเหล่านี้มีเพื่ออะไร เป็นประโยชน์แค่ไหน และใช้ให้พอดี เช่นว่า โรงเรียนก็สำหรับให้รู้วิชาหนังสือ มหาวิทยาลัยก็สำหรับความชำนาญพิเศษด้านนั้นด้านนี้ แล้วโดยรู้ทันว่ามันมีใช้บริบูรณ์ ก็มีให้จำกัดการศึกษาอยู่แค่การเรียนในชั้นเรียนและในมหาวิทยาลัย แต่ให้มีการศึกษาของชีวิตจริง ที่ดำเนินไปในการร่วมอยู่ร่วมทำในสังคมทั้งหมด ให้เป็นการศึกษาที่บริบูรณ์เต็มตามความหมายของมัน นี่ก็คือหันมาหาระบบกัลยาณมิตรนั่นเอง

เอาละ หลักการมีกัลยาณมิตร เรามีอยู่แล้ว ทำอย่างไรจะให้ระบบกัลยาณมิตรนี้เกิดมีเป็นจริงในสังคม ระบบการศึกษา กระบวนการศึกษา กิจกรรมการศึกษาของรัฐ ของสังคมทั้งหมดนั้น โดยหลักการก็คือ ระบบกัลยาณมิตรจัดตั้งนั่นเอง แต่ในทางปฏิบัติ เมื่อจัดตั้งขึ้นมา ดำเนินงานกันไป ไฉนผันแปรแปลกแยกออกไป กลายเป็นอย่างอื่น มิใช่เป็นที่ชุมนุมของบรรดากัลยาณมิตรเสียแล้วหรือ

ในสังคมนี้ จะต้องให้คนที่ทำงานสังคมทั้งหมด พันล้านนี้ของกัลยาณมิตรขึ้นมา แล้วก็ทำบทบาทหน้าที่ของกัลยาณมิตรนั้นให้เป็นจริง ย้ำสำหรับปัจจุบันที่สื่อมวลชน ตลอดถึงบรรดาสื่อทั่วไปทั้งหมด ซึ่งมีอิทธิพลซึ่มสร้าวนทั่วถึงหมดสิ้น อย่างที่พูดว่าถึงขั้นเข้าไปยึดอำนาจครอบครองดินแดนของพ่อแม่ในบ้าน แย่งบทบาทแห่งมิตรไปจากพ่อแม่ แต่เมื่อแย่งไปแล้ว ไม่ได้ทำอย่างกัลยาณมิตร กลับเป็นปาปมิตรไปเสีย ก็เลยพาผู้ไม่เดียงสา ให้ยิงเลื่อยมรดก สื่อและการคบสื่อจะต้องถือเป็นจุดเพ่งจ้องของการแก้ปัญหาในยุคปัจจุบัน

แต่เอาละ ถึงจะอย่างไร กัลยาณมิตรก็ยังเป็นปัจจัยภายนอก ที่ต้องอาศัยตัวเหนี่ยวนำดึงดูดในใจของคนนั้นของเด็กนั้น เป็นตัวเชื่อมโยงชักนำเข้ามาหาตัวของเขา อย่างที่ว่าไปแล้ว นั่นคือศรัทธา ถ้าศรัทธาของเขาไปอยู่ที่มิตรผู้ไหน คนนั้นเด็กนั้นก็จะมีหรือถูกจูงไปตามมิตรผู้นั้น เช่นอย่างในปัจจุบันนี้ ที่เด็กห่างเหินและมีศรัทธาในพ่อแม่ลดน้อยถอยลงไป แต่มีศรัทธาต่อสื่อทั้งหลายแรงเข้มขึ้นมา เด็กจึงหันไปสื่อสารผ่านสื่อ รับเอาอิทธิพลจากสื่อทั้งหลายอย่างเต็มที่ เสี่ยงต่อการที่จะออกไปนอกกลุ่มนอกทางอย่างแทบจะเต็มที่

เพราะฉะนั้น พ่อแม่ครูอาจารย์จะต้องพัฒนาตัวเอง สร้างศรัทธาของเด็กให้เชื่อมโยงเข้ามาที่ตัว เพื่อให้กระแสน้ำอิทธิพลจากกัลยาณมิตรที่พ่อแม่ครูอาจารย์นั้น มีกำลังแรงเข้มอย่างเป็นที่มั่นใจ มิให้พ่ายแพ้แก่ศรัทธาต่อสื่อ ต่อทีวี หรือต่อเพื่อนที่ไม่ดี เป็นอันมีทางที่จะปลอดภัย และได้ผลดีขึ้นมาเป็นขั้นใหญ่

แต่รวมแล้ว นี่ก็ยังเป็นระบบพึ่งปัจจัยภายนอก トラบไคที่ยังต้องอาศัยกัลยาณมิตร เด็กก็ยังพึ่งตัวเองไม่ได้จริง และยังไว้ใจได้ไม่เต็มที่ จึงต้องส่งไปให้ถึงตัวสุดท้าย ที่เป็นปัจจัยภายใน คือโยนิโสมนสิการ ที่จะทำให้เขาเป็นอิสระจากอิทธิพลข้างนอก สามารถตั้งตัวเองขึ้นมาคิดตัดสินใจเดินหน้าไปในทางที่ถูกต้อง

เป็นอันว่า การอาศัยกัลยาณมิตรมาลงท้ายที่ตัวเองคิดได้คิดเป็น เมื่อใดเด็กมีโยนิโสมนสิการในตัวเอง เมื่อนั้นเขาก็พึ่งตนเองได้ เรียกได้ว่าปลอดภัย กัลยาณมิตรก็วางใจได้ ปล่อยได้ จุดหมายของเราจึงอยู่ที่ข้อโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นปัจจัยภายใน ที่จะทำให้เด็กสามารถเข้าถึงการรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย และถือเอาประโยชน์ได้จากทุกสิ่งทุกอย่าง สามารถเดินเข้าสู่ทางที่ถูกต้องด้วยตนเอง ระบบบุญนิมิตแห่งมรรค ๗ ข้อ จึงมาจบที่โยนิโสมนสิการนี้

เรื่องโยนิโสมนสิการก็ได้พูดกันไปแล้วมากมาย เมื่อเรื่องมาบรรจบถึงโยนิโสมนสิการนี้แล้ว ก็เป็นอันครบ ควรจะพอเท่านี้

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

เรื่องของมนุษย์ แม้แต่อารยธรรมจะอยู่จะไป ก็อยู่ที่คนคิดได้แค่ไหน

ว่าจะจบแล้ว ก็เติมนิดหน่อย คือ สำหรับคนทั่วไปนั้น จะหวังให้มีโยนิโสมนสิการได้เองนั้น เป็นเรื่องยาก จึงเอาข้อได้พบคบหากัลยาณมิตรมาตั้งต้นให้ แล้วกัลยาณมิตรก็ทำหน้าที่โดยมุ่งไปที่จะชี้แนะชักนำให้คนนั้นเด็กนั้นเกิดมีโยนิโสมนสิการขึ้นมา ด้วยการพยายามจัดสิ่งแวดล้อม ให้เด็กได้ประสบพบข่าวสารข้อมูลอะไรต่างๆ ที่ดีที่เอื้อที่สุด

ที่นี้การที่จะจัดให้ได้สิ่งแวดล้อมที่ดีที่สุดอย่างนั้น มันก็โยงไปเองหรือมันก็เรียกหาวิธีปฏิบัติที่จะทำให้เป็นได้อย่างนั้น โดยเฉพาะตัวที่สำคัญใกล้ชิดที่สุด ก็คือศีลที่เกิดขึ้นมาด้วยวินัย นี่ก็คือเราที่ตั้งวินัยขึ้นมา โดยจัดระเบียบชีวิตระบบสังคม เช่นให้มีกิจวัตรอย่างนั้นๆ ให้มีวิธีปฏิบัติในการสัมพันธ์ เช่นพบปะกัน พูดคุยกันอย่างนั้นเมื่อนั้น ฯลฯ เพื่อให้พ่อแม่ครูอาจารย์หรือใครๆ ที่จะทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรนั้น สามารถทำงานอย่างได้ผลดี รวมทั้งเพื่อปิดช่องหรือตัดโอกาสที่เด็กจะถูกชักจูงหรือพลัดออกไปในทางที่เสียหาย

วินัยนั้นมีทั้งแง่บวกและแง่ลบ ในแง่ลบ คือเป็นการตีกรอบกัน และปิดช่องที่เด็กจะถูกชักนำไปในทางที่เสียหาย ในแง่บวก คือส่งเสริมเพิ่มโอกาสของการพัฒนา ด้วยการให้ได้พบประสบการณ์ที่เกื้อกูล ได้ทำได้ปฏิบัติที่เรียกร้องการใช้ปัญญา เป็นต้น

กัลยาณมิตรนั้นใช้วินัยเป็นเครื่องมือในการพยายามจัดให้เด็กได้พบได้ประสบสิ่งที่ดีที่สุด เช่น จัดสรรสภาพแวดล้อม จัดโอกาสให้ข่าวสารข้อมูลที่ดีที่สุดมาถึงตัวเด็ก พูดสั้นๆ ว่า คติของกัลยาณมิตร คือจัดสรรสิ่งที่ดีที่สุดให้แก่เด็ก

แต่ในฝ่ายของโยนิโสมนสิการนั้น เหมือนกลับเป็นตรงข้าม คือ ให้ตัวเด็กพัฒนาจนสามารถจับเอาความจริงและประโยชน์ได้จากประสบการณ์ที่เลวร้ายที่สุด หรือในสภาพที่เลวที่สุด โยนิโสมนสิการจึงมีบทบาทสำคัญในการนำมาซึ่งปัญญาของมหาบุรุษ อย่างพระพุทธเจ้าทรงประกาศกฎธรรมชาตินี้แห่งปัจจุการขึ้นมา ในยุคสมัยที่ผู้คนจมกันอยู่ใต้อำนาจความเชื่อของลัทธิปุพเพกตวาท อิศวรนิรมิตวาท และอเหตุวาท

เมื่อมองดูรวมๆ สองหลักนี้ก็มาประสานบรรจบกัน มาเสริมเติมกันให้บรรลุผลที่มุ่งหมาย โดยที่ว่าในหลักกัลยาณมิตร คนอื่นมาจัดเตรียมให้เด็กได้รับได้พบกับประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมที่พร้อมดีที่สุด ส่วนในหลักโยนิโสมนสิการ เป็นการพัฒนาคุณสมบัติในตัวเด็กเอง ฝึกเขาให้สามารถหาความรู้ความจริงและเอาประโยชน์ได้จากประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมแม้มันมีตัวที่มืดมนที่สุด นี่ก็มาจากสองด้านกลับกันให้ได้ทั้งนั้น

เรื่องนี้จะมองจะเอาด้านเดียวไม่ได้ บางทีก็จะเอาแต่คิดว่าต้องจัดสรรสิ่งที่ดีที่สุดให้แก่เด็ก จะให้เด็กได้เจอแต่สิ่งที่ดีที่สุด ก็เด็กๆ นั้นอยู่กับเรา อยู่กับพ่อแม่ อยู่กับครูอาจารย์ตลอดเสมอไปเมื่อไรละในชีวิตจริงนั้น ย่อมมีช่องมีจังหวะให้เขาไปเจอสิ่งชั่วร้ายจนได้ จึงต้องพัฒนาตัวเด็กเองให้รู้จักมองเห็นความจริงและเอาประโยชน์จากสิ่งชั่วร้ายที่สุดได้ด้วย ให้เขาพึ่งตัวเองได้ แล้วจึงจะพอวางใจ

เวลานี้ ตั้งคิดกันขึ้นมากกระทั่งถึงกับอ้างคำว่า สิทธิ เช่นบอกว่า เด็กมีสิทธิที่จะได้สิ่งที่ดีที่สุดจากสังคม นี่ก็เป็นเรื่องสมมุติของมนุษย์ ที่พยายามสร้างความรู้สึกรับผิดชอบทางสังคมให้แก่พวกผู้ใหญ่ ที่จะให้สิ่งที่ดีที่สุดแก่เด็ก เป็นความพยายามของมนุษย์ในการสร้างสรรค์สังคม แต่ก็ต้องรู้ความจริงว่า ที่จริงนั้น ในความเป็นจริงของธรรมดาในธรรมชาติของโลกและชีวิตนั้น มันไม่ได้มีสิทธิอะไรหรอก สิทธิเป็นเรื่องสมมุติทั้งนั้น

เราพูดกันว่า คนทุกคนมีสิทธิในชีวิตและทรัพย์สิน ไซ้ใหม่ ข้ออ้างนี้เป็นบัญญัติของกฎหมาย เป็นข้อสมมุติของมนุษย์ ลองไปอ้างกับเสือสิ เข้าป่าไปเจอเสือ บอกว่า ข้ามีสิทธิในชีวิตของข้า แก่ไม่มีสิทธิจะมากินข้า ว่าเท่าไร เสือกไม่ฟัง หรือจะไปอ้างสิทธิอะไรในที่ดิน ว่าที่ดินแปลงนี้เป็นของข้า ฉันมีสิทธิ ฉันเป็นเจ้าของต้นไม้พืชพันธุ์ทั้งหมดในที่ดินนี้ แก่อย่ามาอยู่ จะอ้างสิทธิอะไรก็ตาม ใ้ไปมา น้ำท่วมมา มันไม่ฟังทั้งนั้น ต้นไม้ก็ไหม้ก็ล้มก็เน่าตายหมด

สิทธิโดยธรรมชาติไม่ใช่สำหรับเอาไปอ้างแก่ธรรมชาติ แต่สำหรับใช้อ้างแก่มนุษย์ด้วยกัน สิทธิเป็นเรื่องของมนุษย์ผู้เจริญแล้ว ซึ่งมีปัญญาที่จะรักษาสังคมให้มนุษย์เองอยู่กันดี ก็บัญญัติกันขึ้นมา เพื่อจัดระเบียบสังคมของตนนั้น เป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ เป็นเครื่องหมายของอารยธรรม ฉะนั้น ในพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญแก่สมมุตินั้น การจัดตั้งวางสมมุตินี้เป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ มันไม่ใช่เป็นเรื่องเหลวไหล ถ้ามนุษย์ไม่มีความสามารถในการจัดตั้งวางสมมุตินี้ อารยธรรมก็เกิดขึ้นมาได้ การจัดตั้งวางสมมุติแล้วบัญญัติกันเป็นวินัยขึ้นมา เป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ที่ทำให้เกิดมีอารยธรรม แต่ก็ต้องรู้ทันว่ามันไม่ใช่เป็นความจริงของธรรมชาติที่แท้

สัตว์ชนิดอื่นมันรู้จักสมมุติที่ไหนละ มันไม่รู้จักหรอก มันก็อยู่ไปตามธรรมชาติพื้นฐานของมัน แต่มนุษย์นี้มีความสามารถสมมุติ ตั้งวินัยบัญญัติ ทำให้มีระบบระเบียบการขึ้นมาในสังคมมนุษย์นั้น อารยธรรมจึงเกิดขึ้นและเจริญงอกงามต่อมา

พูดได้ว่า สมมุตินี้แหละเป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ ที่สร้างอารยธรรมขึ้นมาได้ แต่ก็เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์พลาด

พอมนุษย์สร้างสมมุติด้วยความสามารถพิเศษของตัวเองขึ้นมาแล้ว เกิดไปติดหลงสมมุติ แล้วแปลกแยกจากความเป็นจริงในธรรมชาติ ก็เลยมาจบกันตรงนี้ คือ เมื่อหลงสมมุติ มนุษย์ก็เข้าไม่ถึงโยงไม่ได้กับความจริงของธรรมชาติ ตอนนี้ก็คือความพินาศของมนุษย์

แต่ถ้ามนุษย์ยังอยู่บนฐานของการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ แล้วใช้ความสามารถมาสร้างสมมุติให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ด้วยความรู้เท่าทัน เข้าใจเหตุผลในการสมมุติของตนเอง มนุษย์นั้นก็จะอยู่ได้อย่างดี ย้ำว่า ตราบใดที่มนุษย์อยู่ด้วยความรู้ทันสมมุติ ไม่หลงสมมุติ ไม่เป็นทาสของสมมุติ ยิ่งถึงกับธรรมคือความจริงแท้ในธรรมชาติตลอดเวลา ตราบนั้น ชีวิตและสังคมมนุษย์ก็จะดำรงอยู่ได้ด้วยดี

ปัญหาของอารยธรรมปัจจุบันนั้นอยู่ที่ว่า พอมนุษย์มีความสามารถพิเศษในการตั้งสมมุติแล้วก็อยู่กับสมมุตินั้นเพลินไป ไม่มองเห็นสมมุตินั้นว่าโยงกันอย่างไรรกับความจริงในธรรมชาติ เรียกว่าหลงสมมุติ ติดสมมุติ ที่นี้ก็พาตัวเองสู่หายนะ ต้องพูดว่าปัจจุบันนี้กำลังจะเป็นอย่างนั้น จะเห็นว่าแม้แต่แค่ในการทำงานทำการหาเลี้ยงชีพ มนุษย์ก็ติดอยู่แค่สมมุติแล้ว ไม่สามารถมองเห็นระบบการทำงานของตนเองในอาชีพนั้น โยงเข้าไปถึงความจริงแท้ในธรรมชาติได้

ดังที่ได้ยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่นว่า ตามกฎธรรมชาตินั้น ชยันทำสวนไป ต้นไม้จะได้เจริญงอกงาม นี่คือกฎธรรมชาติว่า การทำสวนเป็นเหตุ ต้นไม้เจริญงอกงาม เป็นผล ที่นี้ก็มักมีภุมนุษย์สมมุติซ้อนขึ้นมาบอกว่า ทำสวนหนึ่งเดือน ได้เงินเดือนห้าพันบาท นี่คือกฎมนุษย์ว่า การทำสวนเป็นเหตุ การได้เงินเดือนห้าพันบาท เป็นผล

ที่ว่านี่ มีสองกฎซ้อนกันอยู่ เราตั้งกฎสมมุติของมนุษย์ขึ้นมาว่า คนทำสวนหนึ่งเดือน จะได้เงินเดือนห้าพันบาท เพราะอะไร เพราะเรารู้เข้าใจและจะทำให้ได้ผลที่เป็นความจริงของธรรมชาติว่า ทำสวนแล้ว ต้นไม้จะได้เจริญงอกงาม

สิ่งที่เราต้องการ คือให้ต้นไม้เจริญงอกงามตามกฎธรรมชาติ เมื่อเราต้องการให้ต้นไม้เจริญงอกงาม เราก็ทำสวน ที่นี้มนุษย์นั้นฉลาด เพื่อให้การทำสวนเป็นจริงเป็นจัง โดยมีคนทำหน้าที่ชัดเจน ก็มีการแบ่งงานกันทำเพื่อให้ทำเจาะจงแต่ละอย่างได้เต็มที่ และเขาจะได้ไม่ต้องห่วงกังวลเรื่องความเป็นอยู่ จะได้ตั้งใจทำงานทำสวนให้เต็มที่ เราก็เลยตั้งกฎสมมุติซ้อนขึ้นมาบอกว่า ทำสวนหนึ่งเดือน ได้เงินเดือนห้าพันบาทนะ ที่นี้ เธอไม่ต้องเป็นห่วงเรื่องหากินแล้ว เธอตั้งใจทำสวนไปเถิด ก็เลยมีกฎสมมุติ ให้ทำสวน-ได้เงิน ด้วยเหตุที่ต้องการผลตามกฎธรรมชาติว่า ให้ทำสวน-ต้นไม้เจริญงอกงาม

ตามที่ว่านี่ กฎมนุษย์ก็ไปซ้อนเสริมไปผลัดดันกฎธรรมชาติ ทำให้เราได้ผลที่ต้องการตามกฎธรรมชาติ ใช่ไหม นี่คือ ถ้ากระบวนการเป็นไปตามนี้ ผลที่ต้องการก็เกิดขึ้น นี่คือ อารยธรรมมนุษย์ที่สามารถสร้างกฎสมมุติ เป็นวินัยขึ้นมา ให้มีระบบการทำงานของคนที่ว่า ทำสวนหนึ่งเดือน ได้เงินเดือนห้าพันบาท

มนุษย์จะต้องตระหนักไว้ที่จะให้ความสามารถพิเศษของมนุษย์ในการตั้งสมมุติวางวินัยนี้ โยงไปถึงความจริงของธรรมชาติ เมื่อคนยังหยิ่งถึงความจริงของธรรมชาติ ไม่ติดนอนอยู่แค่สมมุติ เขาหายห่วงกังวลกับการที่จะมีหรือไม่มีเงินทองมาเลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัวแล้ว ก็จะได้ตั้งใจทำสวน โดยมีใจที่มุ่งผลตามกฎของธรรมชาติ แล้วก็ทำสวนโดยอยากให้ต้นไม้เจริญงอกงาม มิใช่ติดต้นอยู่แค่ต้องการผลตามกฎมนุษย์ว่าทำสวนโดยอยากได้เงินห้าพันบาท

ตราบใดที่คนทำสวณยังรักยังต้องการผลที่เป็นจริงตามกฎธรรมชาติ คืออยากให้ต้นไม้เจริญงอกงาม และทำสวณด้วยความต้องการนี้ กฎสมมุติก็จะมาหนุนให้เขาทำงานได้ผลจริงตามที่ต้องการ คือ ทำให้ต้นไม้เจริญงอกงาม แต่ถ้าเมื่อไรคนสวณหลงสมมุติ ไม่นึกถึงแล้วว่า การทำสวณนั้นคือทำให้ต้นไม้เจริญงอกงาม เอาแค่ทำสวณเป็นเหตุ แล้วจะได้เงินเดือนห้าพันบาทเป็นผล ก็ทำสวณโดยมุ่งจะเอาเงินเดือนห้าพันบาทอย่างเดียว ก็คือหลงสมมุติ

พอหลงสมมุติบ๊ีบ ก็แปลกแยกตัดขาดกับความจริงของธรรมชาติ มิได้ต้องการให้ต้นไม้เจริญงอกงาม ก็ทำสวณด้วยความจำใจ จะเอาแต่เงินเดือนห้าพันบาท ตามกฎสมมุติที่ว่า ทำสวณเป็นเหตุ เงินเดือนห้าพันบาทเป็นผล ต้องการแค่นี้ เมื่อใจอยู่ที่ผลตามสมมุติ คือเงินเดือนห้าพันบาท ไม่นึกถึงเรื่องต้นไม้เจริญงอกงาม ใจไม่อยู่กับงาน ได้แต่รอเงิน ก็ไม่ตั้งใจ ไม่เต็มใจทำงาน ก็จำใจทำงาน การทำงานกลายเป็นความทุกข์ เมื่อไม่ตั้งใจทำงานให้ดี งานไม่ได้ผลดีซ้ำเข้าไป เสียอีก การทำสวณกลายเป็นความทุกข์ทรมาน เรียกว่า งานก็ไม่ได้ผล ใจคนก็เป็นทุกข์

นี่คือ เมื่อมนุษย์เจริญด้วยอารยธรรม สร้างสมมุติขึ้นมาแล้ว กลับหลงสมมุติไปเสีย จึงกลายเป็นตัวนำสู่ความเสื่อมความพินาศของมนุษย์เอง เพราะโทษที่แปลกแยกจากความจริงของกฎธรรมชาติ

พูดให้สั้นว่า นี่คือความหลงของมนุษย์ที่พรวดตัวออกไปจากธรรม แยกแยกจากธรรม มองอะไรๆ ไม่ถึงธรรม ก็เลยเหลืออยู่แต่วินัย โดยที่วินัยคือสมมุตินั้น เมื่อโยงไปไม่ถึงธรรม ก็สูญเสียความหมายที่แท้ เหลือแต่วินัยว่าทำสวณหนึ่งเดือน ได้เงินเดือนห้าพันบาท ที่เป็นกฎสมมุติของมนุษย์ โดยไม่มีความหมายโยงไปถึงธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลของกฎธรรมชาติ

มนุษย์ที่เป็นอยู่รู้เข้าใจแค่นี้อย่างนี้ เรียกว่าแปลกแยกจากธรรมชาติ เขาจะสูญเสียขาดความสุขที่ควรจะมีโดยธรรมชาติไปเสีย แล้วก็ทำให้ระบบสังคมของมนุษย์นั้น แปรปรวนวิปลาสเสื่อมไป เวลานี้ อารยธรรมมนุษย์เป็นอย่างนี้ไปทั่ว ถ้ายังขึ้นอยู่ในภาวะนี้ ไม่กลับตัวให้ทัน ก็คือกำลังเดินหน้าไปสู่ความพินาศ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

อ้อ มันเป็นเรื่องของธรรมชาติ ที่จริง ธรรมชาตินั้นไม่มีเสื่อม ไม่มีเจริญ เราบอกว่าธรรมชาติเสื่อมโทรม แต่มันไม่มีอะไรเสื่อมโทรม มันก็เป็นของมันไปตามเหตุปัจจัย มันเป็นความเสื่อมโทรมในสายตาของมนุษย์ อะไรที่ไม่เกื้อหนุนต่อมนุษย์ เราไม่ชอบใจมันเราก็บอกว่าเสื่อม อะไรที่เกื้อหนุน เรียกว่าเป็นประโยชน์ หรือดีแก่เรา เราก็บอกว่าเจริญ

เราบอกความหมาย ให้คำจำกัดอะไรๆ ที่เป็นเรื่องของมนุษย์ ที่จริง ต้นไม้มันจะเหี่ยวจะแห้งไป มันก็เป็นเรื่องของธรรมชาติอย่างนั้นเอง เป็นภาวะที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย มันก็เป็นไปของมัน แม้กระทั่งว่าโลกนี้ถูกเป็นไฟไหม้ไปหมดทั้งโลก มันก็เป็นธรรมชาติของมันแหละ ไม่ได้เป็นอะไรอย่างอื่น

มีอะไรอีกไหม เต็มจะว่าออกนอกเรื่องบุญนิมิตแห่งมรรคไปแล้ว แต่ที่จริงมันโยงกันไปหมดนะ ตกลงว่า ธรรมสำคัญ ๗ ข้อนี้แหละ เป็นตัวนำเข้าสู่มรรค ซึ่งจะต้องเน้นกันไว้ อย่าไปลืม อย่าไปมองข้ามมัน

ได้เน้นไว้ในบุพนิมิต ๗ ประการนั้น ตัวแรกคือกัลยาณมิตรนี้สำคัญนัก ในสังคมมนุษย์นี้ ที่จะให้อยู่กันได้ดี จะต้องเน้นว่าทำอย่างไรจะสร้างระบบกัลยาณมิตรที่ชัดเจนจริงจั่งขึ้นมาให้ได้ นี่หมายถึงทั้งสังคมนะ ไม่ใช่เฉพาะจุดใดจุดหนึ่ง คือจับตั้งแต่ผู้ปกครองประเทศมาเลย ทำอย่างไรจะได้ผู้ปกครองประเทศที่มีคุณสมบัติเป็นกัลยาณมิตร มีความเข้าใจหมู่มนุษย์ที่เขาปกครอง สามารถมองวินัยทะลุไปถึงธรรม ไม่ถูกสมมุติบัญญัติกั้นบังจากความจริงของธรรมดา

แต่ท้ายที่สุดก็ในตัวแต่ละคนนี่แหละ ในขณะที่แม้สังคมไม่มีกัลยาณมิตร ถ้าใครมีโยนิโสมนสิการ คนนั้นก็ไปรอด คนนั้นก็สามารถึงธรรมได้ แม้แต่ในท่ามกลางความเสื่อม บางทีในวิบัตินั้นแหละ เขาอาจพลิกให้เป็นสมบัติได้ อย่างคนที่บรรลุธรรมได้ในตอนตาย เอาประโยชน์ได้จากความตาย อย่างที่ได้บอกแล้วว่า โยนิโสมนสิการนั้นทำให้มนุษย์สามารถพลิกกลับสิ่งที่ว่าร้ายให้กลายเป็นดี จับเอาประโยชน์ได้จากสิ่งที่เลวร้ายที่สุด มีอะไรสงสัยไหมครับ

ภาค ๗

ทางแห่งความสุข

หน้าว่าง

ตอนที่

๕๑

ให้ชาวบ้านทำบุญด้วยทาน คีล ภาวนา

ชาวบ้านไม่ต้องศึกษาหรืออย่างไร

พระสงฆ์ว่า คีล-สมาธิ-ปัญญา โยมว่า ทาน-คีล-ภาวนา

มาคุยธรรมอื่นบ้าง แต่ก็โยงกันนั่นแหละ ได้พูดกันแล้วถึงบุญนิมิตแห่งมรรค ซึ่งนำเข้าสู่มรรค แล้วมรรคก็จัดหมวดเป็น คีล สมาธิ ปัญญา แล้วคีล สมาธิ ปัญญา นั้นนอกจากอยู่ในมรรคแล้ว ก็เป็น ไตรสิกขาด้วย

ที่นี้ก็ได้เคยพูดไปแล้วว่า ไตรสิกขา ก็คือการศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องของการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาคน เพื่อให้มีชีวิตที่ดีงาม แล้วชีวิตที่ดีงาม ก็คือวิถีชีวิตที่ดำเนินตามมรรค เมื่อฝึกตามไตรสิกขา ก็ได้วิถีชีวิตที่ดำเนินตามมรรคนั้น ก็คู่กันไปอย่างนี้

ตามที่ว่านี้ คีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นหมวดย่อยของมรรค ก็เป็นเรื่องของไตรสิกขา ซึ่งเป็นธรรมหมวดใหญ่ ที่ครอบคลุมการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมด อย่างที่ในคัมภีร์ทั้งหลายพูดกันบ่อย เช่นว่า “ติสฺโส ลิกฺขา สกฺกํ สาสนํ” (พระศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้น คือไตรสิกขา, เช่น ส.ข.๑/๒๗๗) และการปฏิบัติที่เอาจริงเอาจังเต็มตามไตรสิกขานั้น ก็มาเน้นที่พระภิกษุ ซึ่งเป็นฝ่ายบรรพชิต

ที่นี้ ในด้านการปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมไว้อีกหมวดหนึ่ง ซึ่งดูคล้ายๆ คีล สมาธิ ปัญญา คือมีสามข้อเหมือนกัน แต่มีชื่อมีหัวข้อแตกต่างกันออกไป โดยมีจุดเน้นต่างกัน ชุดสำหรับคฤหัสถ์ ซึ่งมี ๓ ข้อเหมือนกันนี้ เราได้ยืมกันอยู่เสมอ เวลาพูดถึงการปฏิบัติของคฤหัสถ์ เราก็จะพูดถึง ทาน คีล ภาวนา สามข้อของพระภิกษุที่ตั้งไว้เป็นหลักใหญ่ คือ **คีล สมาธิ ปัญญา** แต่เวลาตรัสสำหรับคฤหัสถ์ ใช้นิททที่ทำให้ง่ายขึ้น เป็น **ทาน คีล ภาวนา** โดยมีจุดเน้นเปลี่ยนไป

เราอาจจะพูดว่า สำหรับคฤหัสถ์นี้ หลักไตรสิกขานั้น เมื่อพระพุทธเจ้าจะตรัสให้เหมาะกับชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งอยู่ท่ามกลางโลกที่วุ่นวายกับวัตถุมาก ก็ทรงแสดงเป็นหลัก ที่เรียกว่า **ทาน คีล ภาวนา** และใช้ชื่อเรียกรวมว่าเป็น **บุญกิริยา** หรือ **บุญกิริยาวัตร ๓** ทุกท่านคงเคยได้ยิน เพราะได้เรียนมาแล้ว ในนวกภูมินี้ ต้องผ่านบุญกิริยาวัตร ๓ และถ้ามยังขยายเป็น **บุญกิริยาวัตร ๑๐** ก็ได้ แต่หลักเดิมในพระไตรปิฎกมีแค่ ๓ นี้แหละ แล้วอรรถกถาเอาไปขยาย จากสาม เป็นสิบ อีกทีหนึ่ง

ในที่นี้ จะพูดกันถึงการปฏิบัติของคฤหัสถ์ ก็เอาชุดสามเป็นหลัก และเราก็ต้องการเทียบกับชุด ไตรสิกขา ที่เน้นสำหรับพระด้วย

ชุดสามสำหรับคฤหัสถ์ คือ ทาน คีล ภาวนา นั้น เรียกว่า **บุญกิริยาวัตร** คำว่า วัตร แปลง่ายๆ ก็คือ หลัก แล้วบุญกิริยา คือการทำบุญ เพราะฉะนั้น **บุญกิริยาวัตร ๓** ก็คือ **หลักการทำบุญ**

หลักการทำบุญนั้นมี ๓ ข้อ คือ *หนึ่ง* ทาน *สอง* ศีล *สาม* ภาวนา ที่นี้ก็ขอให้สังเกตว่า ในพระไตรปิฎก ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงหลัก ทาน ศีล ภาวนา นี้ มีคาถากำกับไว้ด้วย พระองค์ตรัสว่า บุญเมว โส ลิกฺเขยฺย (ขุ.ปิ.ติ.๒๕/๒๓๘/๒๗๐) แปลว่า ฟังศึกษาบุญ นี้ก็ใช้คำว่า “ศึกษา” อีกแล้ว ตั้งเป็นคำศัพท์ขึ้นมาได้ว่า บุญศึกษา เพราะฉะนั้นจึงได้บอกมาให้เทียบกับชุดไตรสิกขา

ตามพุทธพจน์นั้น ฟังศึกษาบุญ ตั้งเป็นศัพท์ว่า บุญศึกษา หรือ บุญศึกษา คือการศึกษาบุญ ก็เป็นการศึกษา ๓ ข้อ แต่เป็นการศึกษาบุญ เป็นการฝึกคนในการทำความดี นี้คือ สำหรับคฤหัสถ์ให้เน้นในเรื่องการทำความดีสามอย่างนี้

ที่นี้ก็เอาบุญศึกษา มาเทียบกับไตรสิกขา ดูว่าต่างกันอย่างไร เราพูดกันไปแล้วว่า ในไตรสิกขานั้น *ศีล* เป็นเรื่องของพฤติกรรมทางกาย และทางวาจา ซึ่งอยู่ที่ด้านนอกของตัว คือด้านที่ออกไปสัมพันธ์กับโลกภายนอก แล้วก็ *สมาธิ* อยู่ข้างใน เป็นเรื่องของจิตใจ แล้วก็ *ปัญญา* เป็นเรื่องข้างในเหมือนกัน แต่เป็นด้านของความรู้ ที่ไปถึงทั่วทั้งหมด ตั้งแต่สุดภายในออกไปภายนอกจบทั้งจักรวาล

ที่นี้ก็มาดูในฝ่ายบุญศึกษา ซึ่งมี *ทาน* เรื่องการให้ จะให้เงินทองวัตถุสิ่งของอะไร ก็เป็นเรื่องข้างนอกชัดเลย แล้วก็ *ศีล* อยู่ที่ตัว แต่เป็นด้านที่สัมพันธ์ติดต่อกับภายนอก แล้วไปสามคือ *ภาวนา* นี้เป็นเรื่องข้างใน ภาวนา แปลว่า การพัฒนา หรือการเจริญ หมายถึงพัฒนาจิต คือเจริญสมาธิ และพัฒนาปัญญา คือเจริญปัญญา เป็นด้านภายใน ๒ อย่าง สมาธิ แล้วก็ปัญญา มารวมไว้ด้วยกัน นี้คือของคฤหัสถ์นั้น เอาด้านภายในสองข้อ คือ สมาธิ และปัญญา มารวมไว้ในข้อเดียว อยู่ในภาวนา

เป็นอันว่าชัดแล้วนะ คือเมื่อแยกภาวนาออกไป เป็นจิตภาวนาหรือสมาธิภาวนา ข้อหนึ่ง กับปัญญาภาวนาอีกข้อหนึ่ง ก็กลับมาเท่ากับหลักใหญ่ คือไตรสิกขา ที่ว่าเน้นสำหรับพระ พูดอีกทีว่า ในหลักใหญ่ สมาธิ กับปัญญา ไปรวมเป็นภาวนาคำเดียว ในชุดบุญกิริยา หรือบุญศึกษา สำหรับคฤหัสถ์

ที่นี้ ในหลักใหญ่คือไตรสิกขานั้น การฝึกศึกษาด้านนอกมีข้อเดียวคือ “ศีล” ไม่มี “ทาน” ส่วนชุดบุญกิริยาของคฤหัสถ์นี้ ด้านนอกมี “ทาน” กับ “ศีล” คือด้านภายนอกนั้น นอกจากมีศีลแล้ว ยังแผ่ขยายออกไป มีทานเพิ่มขึ้นมาอีกข้อหนึ่งด้วย

สำหรับคฤหัสถ์ ด้านภายนอก ที่ก่อนหน้าศีล เพิ่มทานเข้ามานั้น ก็เข้าใจได้ง่าย คือศีลนั้นยังอยู่กับตัวเรา ที่ติดต่อกับโลกภายนอก ทางกายและวาจา เป็นเรื่องของการสัมพันธ์ทางสังคม กับสิ่งแวดล้อม อยู่ร่วมกับผู้อื่น โดยไม่เบียดเบียนกัน ที่นี้ ชาวบ้านนั้นมีชีวิตอยู่กับวัตถุ และอยู่ร่วมสังคมกับคนอื่น ๆ มาก ก็มีทานเพิ่มเข้ามา ให้ออกไปสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เอาวัตถุข้าวของนอกตัวไปให้ไปแบ่งปันไปเกื้อกูลกัน นี่คือขยายด้านนอก โดยมีทานมาหนุนศีล ให้ความสัมพันธ์ทางสังคม การอยู่ร่วมกันกับคนอื่นและสิ่งแวดล้อมเป็นความเกื้อกูลส่งเสริมกัน หนุนการไม่เบียดเบียนให้เป็นจริงยิ่งขึ้น

ก็เป็นอันว่า สำหรับคฤหัสถ์เหล่าชาวบ้านนั้น เน้นด้านนอก ออกไปทางวัตถุ และการอยู่ร่วมสังคม ส่วนด้านใน ให้มีการปฏิบัติกว้างๆ คลุมๆ จึงใช้หลักบุญกิริยา หรือบุญศึกษา ๓ เป็นด้านนอก ๒ ด้านใน ๑ คือ **ทาน – ศีล – ภาวนา**

ส่วนพระเณร ซึ่งเป็นบรรพชิตนั้น สละพวกวัตถุรุงรัง ออกจากการคลุกคลีรุ่มรวยในสังคม ไปอยู่สงบมุ่งฝึกตัวเองในด้านจิตใจและปัญญาที่เป็นเรื่องข้างใน จึงใช้หลักใหญ่ คือไตรสิกขา หรือสิกขา ๓ เป็นด้านนอก ๑ ด้านใน ๒ คือ **ศีล – สมาธิ – ปัญญา**

จากหลักการศึกษ และการฝึกให้พัฒนาก้าวไปในบุญ ในความดี ในคุณภาพชีวิต ที่เน้นต่าง ส่วนต่างด้านกันนี้ ก็ทำให้พระเถร ซึ่งเป็นบรรพชิต กับบรรดาชาวบ้าน ที่เป็นคฤหัสถ์ มีความเป็นอยู่ ต่างหากกัน ดำเนินชีวิตต่างกัน ตลอดจนมีบทบาทในความสัมพันธ์กัน ต่างกันเป็นฝ่ายละอย่าง โดยมี หน้าที่ในการปฏิบัติต่อกัน ในทางที่เป็นการเกื้อกูลหนุนกัน ด้วยการให้แก่กัน พุทธรวบรัดสั้นๆ ว่า พระเถรมีหน้าที่ให้ธรรม เรียกว่า **ธรรมทาน** แก่ชาวบ้าน และชาวบ้านมีหน้าที่ถวายอามิสคือวัตถุเครื่อง อาศัยปัจจัยสี่ เรียกว่า **อามิสทาน** แก่พระสงฆ์

เมื่อไร การให้จะเป็นความสุข

เมื่อได้ชี้แจงให้เห็นหลักการศึกษ หลักการปฏิบัติ สำหรับพระสงฆ์ กับหลักการศึกษานูญ หรือหลักการทำบุญ สำหรับชาวบ้าน แยกต่างกันไปแล้ว ทีนี้ก็จะพูดถึงหลักบุญกิริยา หรือหลัก บุญศึกษา สำหรับคฤหัสถ์ ให้เห็นทางปฏิบัติชัดเจนอีกหน่อย

หลักธรรมสำหรับชาวบ้านนั้น เริ่มต้นที่ทาน ไม่แต่บุญกิริยาวัตถุ ๓ เท่านั้น หลักธรรมชุด ใหญ่ๆ อย่างบารมี ๑๐ สำหรับพระโพธิสัตว์ ก็ดี ทศพิธราชธรรม สำหรับผู้ปกครองบ้านเมือง ก็ดี สังคหวัตถุ ๔ เพื่อสังคมสงเคราะห์ ก็ดี ขึ้นต้นด้วยทานทั้งนั้น นี่คือบอกว่าชีวิตและสังคมของมนุษย์นี้ เรื่องสำคัญพื้นฐานยิ่งใหญ ก็คือข้าวของเครื่องกินเครื่องใช้วัตถุปัจจัยสี่ที่ทุกคนต้องอาศัยเพื่อให้มีชีวิต เป็นอยู่ได้อยู่ดี ทำอย่างไรจะให้ทุกคนมีกินมีใช้เพียงพอทั่วถึงกัน ไม่ต้องแย่งชิงข่มเหงรังแกเบียดเบียน กัน ทานจับที่ความจริงของโลกข้อนี้ จึงตั้งต้นที่ **ทาน** ว่าต้องแบ่งปันเจือจานให้แก่กัน ช่วยเหลือให้มี กินมีใช้อยู่ดีได้ทั่วกัน เป็นการสวนทางกับความคิดจิตใจของมนุษย์ปุถุชน ที่แต่ละคนคิดแต่ว่า ทำ อย่่างไรจะเอาจะได้ให้มาก ถ้าบรรดามนุษย์จับจุดตั้งต้นของสังคมที่แบ่งปันวัตถุกันนี้ไว้ ให้มีทาน เกื้อกูลหนุนกันอยู่ ชีวิตคน สังคม จนถึงโลกนี้ ก็จะตั้งตัวอยู่ได้บนฐานของความมั่นคงปลอดภัย

หลักบุญกิริยาต่อไป ข้อที่ ๒ คือ **ศีล** ก็เป็นเรื่องสังคม ให้คนอยู่กันดีโดยไม่เอากายวาจาไปใช้ เบียดเบียนกัน ไม่ฆ่าฟันทำร้ายกัน ไม่แย่งชิงลักขโมย ไม่หลอกลวงกัน พอมีทานขึ้นมา ก็มาช่วยดัก หน้ากันไว้ ช่วยให้เห็นคนจำนวนมากที่เดี๋ยวยังมีศีลรักษาศีลอยู่ได้ ไม่ต้องไปแย่งชิงทำร้ายใคร ไม่ต้อง ละเมิดวินัยเช่นกฎหมาย นี่คือนานเป็นด่านหน้าช่วยป้องกันให้คนจำนวนมากไม่เสียศีล ยังมีศีลรักษา ศีลไว้ได้ด้วยดี นี่คือนานที่คนมาช่วยเกื้อกูลกัน ช่วยป้องกันคนไม่ให้เสียศีล และรักษาสังคมไว้

แต่ก็มีคนจำนวนหนึ่ง ที่มีโลกถ้าว ตัณหาแรง โทสะร้าย หรือด้วยหุนหัน หรือทานไม่ทั่วไม่ถึง จัดสรรระบบการแบ่งปันผลประโยชน์ไม่เป็นธรรม หรือคนไม่รู้จักพอ ก็ยังจะเบียดเบียนทำร้ายละเมิด ต่อผู้อื่น จึงยังจำเป็นต้องหาทางจัดการอย่างอื่นทางสังคม ที่จะให้คนรักษาศีลมีศีลไว้ให้ได้ นี่ก็คือตั้ง วินัย บัญญัติกฎหมาย จัดการปกครอง ตลอดจนกระบวนการอาชญาวิธีขึ้นมาคุม เป็นเรื่องใหญ่โตมากที่ จะให้คนมีศีลและรักษาศีลอยู่ได้

นี่ก็ได้พูดพอให้เห็นว่าในชุดหลักใหญ่แห่งบุญกิริยานี้ เอาทานมาตั้งไว้หน้า ต่อเข้ามาที่ศีลซึ่ง อยู่ที่ตัวคน รวมแล้ว ๒ ข้อ ทาน-ศีลนั้นยังอยู่ด้านนอก ติดต่อกับโลกภายนอก เรื่องวัตถุ เรื่องสังคม พอมาถึงตัวคนที่ศีลรักษาด้านนอกไว้ได้แล้ว ก็เข้าข้างในไปจัดการกับสองอย่าง คือเรื่องจิตใจกับ ปัญญา หรือสมาธิและปัญญา แต่ไม่ลงไปเต็มกระบวนการ ก็จึงรวม ๒ อย่าง ทั้งเรื่องจิตใจและปัญญา นั้นไว้ ในคำว่า **ภาวนา** เป็นหลักเดียวข้อเดียว

พูดทวนอีกทีว่า ในชุดใหญ่ไตรสิกขานั้น ด้านนอกไม่เน้น ตั้งศีลไว้ข้อเดียวเป็นหลักครอบคลุม พฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูลหนุนกัน ไม่ต้องระบุนานออกมา แต่ไปเน้นด้านใน ด้านคุณสมบัติในตัว คือเรื่องของจิตใจและปัญญา แต่ที่นี้มาในชุดบุญสิกขา หรือบุญกิริยา ที่จะให้เหมาะกับชีวิต ของชาวบ้าน คือบรรดาชาวโลกทั้งหลาย ก็ไปเน้นด้านนอก แยกเป็น ๒ ข้อ คือ ทาน และศีล อยู่กับ เรื่องวัตถุ และสังคัม แค่อัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์กัน ก็เต็มเวลาแล้ว ส่วนด้านใน สมาธิและปัญญา ไม่มีเวลาพอที่จะจริงจังลงลึกได้เต็มที่ ก็รวมเข้าไปเป็นภาวนาข้อเดียว

พูดถึงชาวบ้าน เรื่องของชาวโลกนี้ ก็วุ่นวายเวียนวนอยู่กันในเรื่องของศีลขันธ์ที่ข้องขัดกันอยู่กับเรื่องของวัตถุ และแทนที่จะพัฒนาตัวให้เป็นอิสระมีความสุขอยู่ได้ดีโดยพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุให้น้อยลง ก็กลับพัฒนาอารยธรรมให้เป็นเรื่องวุ่นวายอยู่กับวัตถุ ต้องขึ้นต่อวัตถุมากขึ้นๆ

ในขั้นต้น เป็นความจริงว่า วัตถุนั้นสำคัญนัก มันคือความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตของมนุษย์ คนเรานี้ พอเกิดมาในโลก จะอยู่ได้ ก็ต้องอาศัยวัตถุ เป็นอยู่ด้วยปัจจัยสี่ เริ่มด้วยอาหาร ถ้าไม่มีอาหาร คนก็อยู่ไม่ได้ ชีวิตก็จึงต้องดิ้นรนกันไป ตั้งต้นแต่จะหาอาหารนั้น ขยายออกไปสู่ปัจจัยอื่น ที่จะอาศัยเลี้ยงชีพให้เป็นอยู่ได้ เมื่อแต่ละคนทุกรายต้องดิ้นรนหาปัจจัยสี่ ก็ต้องคิดวุ่นวนอยู่กับเรื่องที่ว่า จะได้จะเอา จะหาอาหาร หาวัตถุนั้นนี้ได้อย่างไร ณ ที่ไหนๆ แต่ละคนนั้น แต่ละวัน เมื่อคิดแต่เรื่องที่ว่าจะได้จะเอาๆ ก็เสพติดความคิดที่จะได้จะเอานั้น จิตใจก็โน้มเอียงไปในด้านเดียวที่ตัวจะได้จะเอา เมื่อทุกคนหรือแทบทุกคน ต่างก็จะได้จะเอา ก็ต้องแย่งชิงกัน ช่มเหรงร้างแกเบียดเบียน แล้วก็เกิดเป็นปัญหา พวกกันเดือดร้อนวุ่นวาย

ที่นี้ มนุษย์นั้นก็มีความเก่งกล้าสามารถไม่เท่ากัน บ้างก็แข็งแรง บ้างก็อ่อนแอ บางคนมีสติปัญญาดีมีความสามารถมาก บางคนก็โง่เขลาทำอะไรไม่เป็น บางคนเกิดมามีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง บางคนเกิดมาทุพพล บางคนมีโอกาสดี เช่นเกิดในครอบครัวที่ร่ำรวย บางคนเกิดในถิ่นที่ยากแค้น หรือเกิดในครอบครัวที่ยากจน ก็ด้อยโอกาส ถึงจะเสมอกันในความเป็นมนุษย์ แต่ก็ยังเป็นมนุษย์ที่มีสภาพไม่เสมอกัน ที่นี้ เมื่อทุกคนต้องอาศัยวัตถุปัจจัยสี่แล้วแต่ละคนก็ดิ้นรนแสวงหา ต้องยื้อแย่งชิงกัน คนที่มีกำลังมีโอกาสดีมีความสามารถ ก็เอาให้ตัวได้มาก คนที่อ่อนแอ มีความสามารถน้อย ด้อยโอกาส ก็ย่ำแย่ จึงเกิดความเดือดร้อน ถ้าหนักนัก ก็ระส่ำระสาย

ในสภาพอย่างนี้ คนที่มีกำลังมีความสามารถเก่งกาจ ถึงจะหาจะเอามาให้ตัวได้มากๆ ก็จะต้องเกิดความหวาดระแวงว่าจะมีคนมาลอบแย่งมาลักแบ่งเอาไป ฝ่ายคนที่ขาดแคลน หาไม่ได้เอาไม่ได้ ก็จะต้องคอยจ้องหาทางให้ได้บ้าง ด้วยการลักขโมยหรืออะไรก็แล้วแต่ รวมแล้วก็ไม่มีความสุขจริงแท้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ฝ่ายที่ด้อยโอกาสขาดกำลัง อ่อนแอ ก็แร้นแค้น เดือดร้อน อยู่ด้วยความทุกข์ ฝ่ายพวกที่มีกำลังมาก พรั่งพร้อม ก็อยู่ด้วยใจหวั่นหวาด ไม่มีความมั่นคงปลอดภัย รวมแล้วในที่สุดทั้งหมดนั้นก็อยู่กันไม่เป็นสุขจริง เรียกว่าเป็นโลกที่มีการเบียดเบียน อยู่กันไม่เป็นสุข เพราะฉะนั้น จึงต้องสอนให้คนไม่เบียดเบียนกัน เป็นขั้นพื้นๆ กว้างๆ ว่าให้มีศีล

แต่ศีลนั้น จะเป็นจริงมั่นคงได้อย่างไร ถ้าโลกนี้ ยังติดขัดอยู่ในปัญหาที่ว่ายังมีคนที่ขาดแคลน ที่เขาจะต้องดิ้นรนหาให้ได้ให้มี ในที่สุดก็รักษาศีลไว้ไม่ได้ ตรงนี้จะทำอย่างไร

ก็ต้องแก้ไขด้วยการที่ว่า ในวงกว้าง เฉลี่ยแล้วต้องให้คนทุกคนพอจะมีพอจะกินอยู่ได้ นี่ก็คือว่า จะต้องมีการแบ่งปันให้แก่กัน ถ้าอยู่กันอย่างสามัญ ก็หยิบยื่นให้กันไป ถ้าเป็นสังคมใหญ่ ก็จัดตั้งวางระบบเช่นมีกฎกติการะเบียบในการจัดสรรผลประโยชน์ ทั้งให้เป็นธรรม และให้ได้ให้มิโดยทั่วถึงกัน รวมแล้วก็อยู่ในคำเดียวง่าย ๆ ว่า “ทาน” นี่ก็คือหลักธรรมสำคัญข้อแรกสำหรับหมู่มนุษย์ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในโลก ที่เรียกว่าเป็นคฤหัสถ์ เป็นชาวบ้าน หรือครองเรือน ที่จะมีศีล อยู่กันได้ในขั้นที่เรียกได้ว่าเรียบร้อยเป็นปกติดี

หลักบุญกิริยาข้อแรก คือทานนี้ นอกจากป้องกันและแก้ปัญหาสังคมดังที่กล่าวมาแล้ว ยังเป็นการแก้ปัญหาในตัวคนพร้อมไปด้วย กล่าวคือ เมื่อคนแต่ละคนต้องดิ้นรนแสวงหาอาหารวัตถุปัจจัยสิ่งมาเลี้ยงตัวนั้น ความหมายมิใช่เพื่อให้มีชีวิตรอดหรืออยู่ดีเท่านั้น แต่มั่นขยายหรือบานปลายออกไปอย่างแทบไม่รู้จบ พอมีช่องมีโอกาส ความหมายก็กลายเป็นการแสวงหาเอามาบำรุงบำเรอความสุขปรนเปรอตัวเองให้เต็มที อย่างไม่รู้จักพอ ที่นี้โลหะกับโทษะนี้คู่กัน เมื่อคิดแต่จะได้จะเอา พอได้มา ความโลภก็ยิ่งแรงมากขึ้น แต่ถ้าไม่ได้อย่างใจ ก็กลายเป็นโทษะ อะไรชวาง ก็จะทำลาย พร้อมกันนั้นโมหะก็เข้ามาผสม ให้ลุ่มหลงมัวเมาใจไปหมกอยู่กับเรื่องที่เป็นเป้าของโลหะโทษะ พะวงแต่ความสุขของตัวเอง ไม่มองว่าคนอื่นจะอยู่สุขอยู่ทุกข์กันอย่างไร แต่เมื่อหันไปคิดถึงทาน จิตใจที่คิดจะได้จะเอาก็จะมีสติตั้งเข้ามาสู่ดุลยภาพได้บ้างว่า อย่าคิดแต่ว่าตัวเองจะเอาจะได้อย่างเดียว ควรคิดถึงสุขทุกข์ของคนอื่นและคิดจะช่วยเหลือจะช่วยให้บ้าง พอคิดถึงสุขทุกข์ของคนอื่น มองกว้างออกไป โยนิโสมนสิการมาเกิดปัญญาเห็นสภาพความจริง จิตใจก็จะพัฒนามีธรรม เกิดเป็นเมตตากรุณาขึ้นมาได้บ้าง

เป็นอันว่า ชีวิตของชาวบ้าน ยุ่งกับการจะได้จะเอาวัตถุ เพราะฉะนั้นท่านจึงสอนหลักธรรมข้อแรกว่า ให้มีทานคือการให้ ให้คิดถึงการให้บ้าง พอคิดจะให้ขึ้นมา การพัฒนาคุณธรรมในจิตใจก็ตามมาด้วย ตามมาอย่างไร

คนที่คิดจะเอานั้น เมื่อใจมองไปที่วัตถุสิ่งของว่าจะเอานั้น ใจก็มองไปที่คนอื่นด้วยโดยระวางกลัวว่าเขาที่จะเอาก็จะแย่งไป นี่คือนิเวศนาห่วงหวาดระวาง คิดไม่ดีต่อคนอื่น มองคนอื่น ด้วยความไม่ไว้ใจใจไม่เป็นมิตร แต่มองเป็นปรปักษ์ เป็นคู่แข่ง มีจิตใจที่ไม่ดี เป็นอกุศล ที่จะทำให้เกิดปัญหา จากโลหะต่อข้าวของ ก็เกิดมีโทษะต่อผู้คน เข้าคู่มาด้วยกัน

ในเวลาที่มีโลหะต่อวัตถุนี้ ใจจึงไปที่วัตถุที่ตัวอยากได้ โทษะต่อคนจะเกิดขึ้นมาได้ง่าย มันกลัวมันหวั่นใจว่าจะไม่ได้สิ่งที่ตัวต้องการ เพราะคนอื่นจะมาแย่งหรือระวางก็ตาม โทษะพร้อมที่จะเกิดตลอดเวลา ถ้าใครเข้ามาขวางทางของตัว โทษะก็เกิดทันที ท่านจึงสอนให้บำเพ็ญทาน คือการให้ ท่านว่า นอกจากคุณจะได้จะเอาแล้ว ก็คิดให้ด้วยนะ พอคิดจะให้ คุณธรรมก็จะเริ่มพัฒนาขึ้นมาทันที เพราะอะไร เพราะว่า พอเราคิดจะให้ เราจะมองไปที่คน เพราะเมื่อจะให้แก่คน หรือแก่สัตว์อื่นก็ตาม ใจก็มองไปที่คนหรือสัตว์นั้น พอมองไปที่คน ก็เห็นหน้าเห็นตาของเขา เมื่อมองด้วยใจที่คิดจะให้ แล้วมองหน้ามองตาของเขา ว่าคนนี้ขาดแคลน คนนี้มีทุกข์ เห็นหน้าเห็นตาคนแล้ว เห็นความต้องการของเขา ได้รู้สึกถึงทุกข์สุขของผู้อื่น ก็เกิดความเห็นใจ สงสาร มีกรุณา เกิดเมตตา เห็นใจ พลอยหวั่นไหวไปกับทุกข์ของเขา ตามมาด้วยความอยากช่วยให้เขาพ้นทุกข์ อยากทำให้เขามีความสุข ที่นี้เมื่อเขาเป็นทุกข์เพราะขาดแคลน จะทำอย่างไรให้เขาหายทุกข์ ก็ต้องให้สิ เขาขาดอาหาร ก็ให้อาหาร เขาขาดเสื้อผ้า ก็ให้เสื้อผ้า พอให้เขาแล้ว เห็นเขาเป็นสุขขึ้นมา ก็สมใจเรา เราก็เลยเป็นสุขไปด้วย

คนเรานี่ เมื่ออยากให้คนอื่นเป็นสุข พอทำให้เขาเป็นสุขได้ ตัวเองก็เป็นสุขด้วย ฉะนั้น การให้จึงกลายเป็นความสุข แต่สำหรับคนที่ไม่ได้ฝึกไม่เคยหัดที่จะให้อะไรแก่ใครนั้น การให้จะเป็นความทุกข์ เพราะว่า คนที่คิดจะได้จะเอา นั้น เขาต้องได้ต้องเอาให้สำเร็จ เขาจึงจะมีความสุข ทีนี้ถ้าจำเป็นต้องให้ การให้ก็จะเป็นการสูญเสีย เป็นการฝืนใจ ที่ทำให้เกิดความทุกข์ แต่พอเราพัฒนาให้เป็นจิตใจที่จะให้ เกิดเป็นเมตตากรุณาขึ้นมา มีความคิดที่อยากจะทำให้เขามีความสุขขึ้นมา พอให้อะไรที่จะทำให้เขาเป็นสุขได้ ตัวเราเองก็มีความสุขด้วย นี่แหละ การให้จึงกลายเป็นความสุขได้ เมื่อคนมีความอยากให้คนอื่นมีความสุข นี่ก็คือมีเมตตากรุณานั้นเอง

เรื่องความรักอยากให้คนอื่นเป็นสุข ทำให้การให้กลายเป็นความสุขนี้ จะเห็นได้ชัดในพ่อแม่ พ่อแม่นี้เป็นตัวอย่างของคนที่สามารถมีความสุขจากการให้ แต่หมายถึงให้แก่ลูก นี่ก็เพราะพ่อแม่รักลูก ดังนั้น พอให้อะไรแก่ลูก พ่อแม่ก็มีความสุข แทนที่ว่าพ่อแม่ให้แก่ลูกไปแล้ว ตัวเองสูญเสียไปจะเป็นทุกข์ เปล่าเลย กลายเป็นว่าพ่อแม่มีความสุข ทั้งๆ ที่ของนั้น พ่อแม่เองก็อยากได้ เช่น ขนมที่คุณพ่อคุณแม่ก็อยากกิน แต่พอลูกอยากกิน คุณพ่อคุณแม่ก็ให้แก่ลูกได้ และพอให้แก่ลูกไปแล้ว ตัวเองก็ไม่ทุกข์ แต่ตัวเองพลอยมีความสุขไปด้วย เพราะอะไร ก็เพราะรักลูก

ถ้าเราสามารถขยายความรักขยายเมตตาไปถึงเพื่อนมนุษย์ ไปถึงสัตว์อื่นๆ เราก็สามารถมีความสุขจากการให้ได้เช่นเดียวกัน อย่างคนที่รักสัตว์เลี้ยงนี้ บางคนมีแมว รักแมว พอให้แก่แมว เขาก็มีความสุข บางคนรักสุนัข พอให้แก่สุนัข เขาก็มีความสุข ไข่ใหม่ เราชักใคร มีเมตตาแก่ใคร เราก็อยากให้เขามีความสุข และเมื่อไรเราทำให้เขามีความสุขได้ เราก็มีความสุขด้วย

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เราเจริญเมตตา เมื่อเราเจริญเมตตาขึ้นมา เราก็สามารถมีความสุขจากการให้ แต่ข้อแรกที่สำคัญก็คือ การฝึกทำจิตให้คิดจะให้ แล้วจิตใจของเราก็จะมีคุณภาพ ชีวิตของเราก็จะมีคุณภาพ แล้วขยายเมตตาออกไปสู่สังคม สังคมก็มีคุณภาพด้วย จะไม่เป็นแค่สังคมที่มีแต่การแย่งชิงว่าข้าจะเอาอย่างเดียว แต่เป็นสังคมที่มีการแบ่งปันให้แก่กัน ไม่มีคนที่ขาดแคลนจนเกินไป สังคมจะพออยู่กันได้ มีทางที่จะร่วมเย็นเป็นสุข

เป็นอันว่า สำหรับชีวิตของคนทั่วไปในโลกนี้ พระพุทธศาสนาสอนหลักธรรมข้อแรก คือ ทาน บนมูลฐานแห่งธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่า เกิดมาแล้วต้องดิ้นรนเพื่ออยู่รอด ต้องหาอาหารหาวัตถุมาเลี้ยงชีพ ทำให้มีวิถีชีวิตและความโน้มเอียงของจิตใจที่คิดแต่จะได้จะเอา จึงสอนทานเป็นจุดตั้งต้น เพื่อให้คนมีความคิดที่จะให้ เป็นการสร้างคุณภาพขึ้นในจิตใจ พร้อมกับบำเพ็ญสังคมาให้มีคุณภาพพร้อมกันไป มีให้อยู่แค่แย่งชิง แต่มีการให้แก่กันด้วย

ทานนี้เป็นธรรมข้อแรก ที่ท่านเน้นไว้ในชุดต่างๆ อย่างที่ว่าไปแล้ว สำหรับชุดนี้ที่พูดไปแล้ว คือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา โดยมีทานมาเป็นข้อที่หนึ่ง ทานนั้น นอกจากพัฒนาจิตใจ ทำให้เราสร้างเมตตากรุณาขึ้นมาได้แล้ว ก็มาหนุนศีล ทำให้ศีลที่จะให้คนมีพฤติกรรมเกื้อกูลไม่เบียดเบียนกันนั้น อยู่ได้มั่นคง ถ้ายังมีคนที่ขาดแคลนวัตถุ ก็ต้องมีทานมาชดเชยให้ เมื่อมีทาน คนให้ปันกันแล้ว ศีล ที่จะให้คนไม่เบียดเบียนกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีนั้น ก็อยู่ได้ ศีลจึงอาศัยทานมาช่วยหนุนไว้ ศีลก็รักษาสังคมให้อยู่ดี มีคนที่มิวัตถุพร้อมเพียงพอที่จะมาทำทานแบ่งปันกันไป รวมแล้วก็เป็นธรรมที่อาศัยซึ่งกันและกัน

ทานนี้สำคัญนัก ตั้งแต่ชาวบ้าน จักรพรรดิ ถึงพระโพธิสัตว์ ขาดไม่ได้

ทาน มาเป็นข้อแรกในชุดทาน ศีล ภาวนา ที่เป็นหลักการพัฒนาคนอย่างทั่วไป ที่เรียกว่า บุญ ลึกษา เป็นหลักการทำความดี ฝึกคนในการทำความดี เมื่อมาในชุดอื่นๆ ก็เป็นข้อแรกหมด ท่านเรียน ธรรมกันมาหลายชุดแล้ว ไหนลองยกตัวอย่างมาให้ดูหน่อย

ข้อ.. **สังคหวัตถุ ๔** คนอยู่ในโลกนี้ ต้องยึดเหนี่ยวประสานสังคมให้อยู่ด้วยดี โดยมีการ สงเคราะห์เพื่อรวมใจยึดเหนี่ยวใจกันไว้ ให้อยู่ร่วมกันกลมเกลียวสามัคคี นี่คือหลักสังคหวัตถุ ๔ ก็เริ่ม ด้วยข้อ ๑ คือ **ทาน** ก่อน นี่เห็นไหม ทานต้องมาเป็นข้อแรก คือให้ปันช่วยเหลือกันด้วยข้าวของวัตถุ เงินทอง แล้วจึง ๒ **ปิยวาจา** ช่วยด้วยถ้อยคำ ๓ **อรรณจริยา** ช่วยด้วยเรี่ยวแรงกำลัง แล้วก็ ๔ **สมานัตตตา** เข้าร่วมอยู่ร่วมทำงานการกันโดยประสานสามัคคี จนถึงร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

ใครลองยกตัวอย่างมาให้ดูอีกสิครับว่า หลักธรรมชุดไหนมีทานด้วย และทานต้องมาเป็นข้อ แรก มีเยอะนะ อ้าว.. ทาน ศีล ภาวนา อันนี้พูดกันไปแล้ว

ต่อไป คนที่จะมาช่วยให้สังคมอยู่กันดี คือนักปกครอง เรียกว่าพระราชา ก็ต้องมี ทศพิธราชธรรม ดูลี มีอะไร

ทศพิธราชธรรม คือ **ราชธรรม ๑๐** ประการ เริ่มด้วย ข้อ ๑. **ทาน** พระราชาจะมาช่วยสังคม บ้านเมืองประเทศชาติให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ก็ต้องมีทานก่อน โดยพระองค์เองต้องมีพระทัย เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ให้แก่ราษฎร ไม่ใช่เอาแต่พระองค์เอง เดียวนี้ ไม่ใช่พระราชาปกครองแล้ว พระราชา ทรงเป็นประมุข นักปกครองคือนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี ก็ต้องปลูกฝังนิสัยให้มีทานกันมากๆ

เวลานี้ ในระบอบประชาธิปไตย นักปกครองรับเอาพระราชอำนาจมาจากพระราชาแล้ว ก็ต้อง รับเอาราชธรรมมาด้วย ถูกไหม แต่เดี๋ยวนี้ รับเอาพระราชอำนาจมา แต่ดูเหมือนว่าไม่ได้สนใจใน ราชธรรม ราชอำนาจต้องคู่กับราชธรรม เมื่อรับพระราชอำนาจมา แล้วราชธรรมจะไม่รับมาได้อย่างไร เดียวนี้ เรายังพูดกันแต่ทศพิธราชธรรมสำหรับพระราชา ทั้งที่เวลานี้ ผู้ปกครองก็คือพวกคณะรัฐบาล ควรพูดกันให้ชัดว่า รัฐบาลต้องเอาราชธรรมมานะ

ทีนี้ ในราชธรรมนั้น ผู้ปกครองต้องเริ่มที่ข้อหนึ่ง คือทานก่อน นอกจากต้องเป็นผู้ให้ผู้แบ่งปัน ด้วยตนเองแล้ว ก็จัดสรรสังคมโดยมีการแบ่งปัน เช่น จัดการเฉลี่ยรายได้ให้ทั่วถึง คำว่า ทานนี้คือให้ แล้วก็ปัน เป็นคำโบราณ ปัน ก็คือจัดสรรแบ่งกันไป นี่คือนั่งต้องแบ่งปันกระจายรายได้ให้ทั่วถึง นี่คือนั่ง ต้องมาเป็นข้อที่หนึ่ง

ต่อจากทาน ทศพิธราชธรรมข้ออื่นก็ตามมา ว่าเป็นคาถาเลย (ฐ.พ.๒๘/๒๕๐/๘๖)

ทานํ สีลํ ปริจาคํ อาชฺชวํ มทุทวํ ตป
อภฺกัธํ อวิหิตญจ ขนฺตีญจ อวิโรชนํ

นี่ ๑๐ ข้อ ดู ๓ ข้อแรกก่อน

๑. ทาน ให้ปัน ๒. ศีล สุจริต ๓. ปริจาคะ เสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของประชา ราษฎร ทาน ก็ดีเยอะแล้ว ศีล ก็ขอให้อย่าไปทุจริต ขอให้พนักงานการเมืองของเรามีศีล และถ้าพนักงานเมือง ของเรามีปริจาคะ เสียสละได้นี้ ราษฎรจะอยู่ร่มเย็นเป็นสุขอย่างยิ่ง

แล้วต่อไป ๔. **อาชชวะ** ความซื่อตรง ทรงสัตย์ นี้สำคัญมาก ๕. **มัททวะ** ความนุ่มนวลอ่อนโยน ๖. **ตบะ** ความเพียรพยายามในการปฏิบัติหน้าที่ ยอมอดหลับอดนอน ที่จะทำงานให้แก่ประเทศชาติ ราษฎร ไม่เห็นแก่ความความทุกข์ส่วนตัว ตบะนี้สำคัญนัก คือเป็นอยู่อย่างไม่เห็นแก่ความสุข สะดวกสบายส่วนตัว ไม่หลงระเริงมัวเมา ไม่มัวหาการบำรุงบำเรอ ตั้งใจบำเพ็ญกิจกรณีย์ไม่ระย่อ

๗. **ชกโกธะ** ไม่กริ้วโกรธ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่แสดงความโกรธให้ใครเห็น ดับพิโรธได้ดับพลัง ๘. **อวิหิงสา** ไม่เบียดเบียน ไม่ข่มเหงใคร ไม่รังแก ไม่ทำให้ใครเดือดร้อน ๙. **ขันติ** อดทน มีจิตใจเข้มแข็ง หนักแน่น ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนต่อถ้อยคำของผู้คน ทนต่อความเจ็บใจ ทนได้ทั้งนั้น ชนะได้หมด

๑๐. **อวิโรธนะ** ไม่คลาดธรรม ไม่ประพฤติผิดพลาดไปจากธรรม ไม่ว่าจะเป็ญติธรรม นิติธรรม จำพวกกฎหมายระเบียบแบบแผน หรือประเพณีธรรม แล้วก็ศีลธรรม ธรรมทุกอย่าง ไม่ผิดพลาด ไม่คลาดไป

นี่คือทศพิธราชธรรม ข้อแรกก็ขึ้นมา ทานก่อน เห็นไหม ตั้งแต่หลักธรรมสำหรับชีวิตของชาวบ้าน จนกระทั่งเป็นผู้ปกครองประเทศ ก็ต้องเริ่มด้วยทาน

ต่อไปอีก คราวนี้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เขยิบขึ้นไปอีก จักรพรรดินี้ก็มีหลัก เรียกว่า **จักรวรรดิวัตร ๑๒** คือหน้าที่ประจำองค์พระจักรพรรดิ หรือหน้าที่ประจำตัวนั้นแหละ เดิมทีในพระไตรปิฎก ตั้งหลักขึ้นมาเป็น ๒ ชั้น คือเป็นหลักการ กับปฏิบัติการ โดยแจกแจงปฏิบัติการเป็น ๔ ข้อ รวมกันเป็น ๕ ข้อ แล้ววรรถกถาเอาข้อแจกแจงรายละเอียดมานับขยายเป็น ๑๒ ข้อ ก็มาดูว่าหลักการ กับปฏิบัติการ รวมเป็น ๕ ข้อนั้น มีอะไรบ้าง

ก. **หลักการ: ธรรมาธิปไตย** ถือธรรมเป็นใหญ่ ยึดธรรมเป็นหลัก เอาธรรมเป็นเกณฑ์ตัดสินใจ [1]

ข. **ปฏิบัติการ: ๑. ธรรมการรักษา** จัดอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรม แก่ประชา ราษฎรทุกหมู่เหล่า ดูแลสุขทุกข์ของราษฎรทั่วถึงทั้งหมด ตั้งแต่ **อันโตชน** (ชนภายใน คนในปกครองส่วนตัว) **พลกาย** (กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร) **ชัตติยะ** (เจ้าเมือง ข้าราชการฝ่ายปกครอง) **อนุยนต์** (ราชบริพาร หรือบรรดาข้าราชการพลเรือน) **พราหมณคฤหบดี** (พวกเจ้าพิธี เจ้าตำรา ครูอาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบการอาชีพต่างๆ และเกษตรกร) **เนคมชานบท** (ชาวนิคมนชนบท คือ ราษฎร ทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดชายแดน) **สมณพราหมณ์** (พระสงฆ์ บรรพชิตผู้ทรงศีลทรงธรรม) จนถึง **มคฺบักษี** (สัตว์บกสัตว์บินที่ควรสงวน) [2]

๒. **อธรรมการนิเสธนา** จัดการป้องกันแก้ไข มิให้มีการอันอธรรม มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายก่อความเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง [3]

๓. **ธนานุประทาน** จัดสรรปันทรัพย์เฉลี่ยเพิ่มรายได้ให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแคว้นแคว้นดินแดน [4]

ข้อ ๓. นี้สำคัญอย่างยิ่ง ในจักรกวัตติสูตร (ที.ป/๗.๑๑/๓๙/๗๐) พระพุทธเจ้าตรัสแล้วว่า การไม่ปฏิบัติ ในหลักข้อ ๓. คือปัญหาเศรษฐกิจนี้ เป็นจุดเริ่มแห่งความเสื่อมความพินาศของรัฐ

พอราชา จักรพรรดิ ผู้ปกครอง บกพร่องในหลักธรรมข้อนี้บ้บ ก็เกิดอาชญากรรมแพร่หลาย พอปราบปรามด้วยวิธีรุนแรง ปัญหาก็ก่ยิ่งรุนแรงหนักเข้าไปอีก จนในที่สุดก็ย่อยยับกันไปเลย

วิธีแก้ไขปัญหาย่างสำคัญ ก็คือ การส่งเสริมอาชีพ ไม่ใช่ไปมัวแต่จะให้ทรัพย์แจกเงินกันไป แล้วกลายเป็นว่าไม่ได้เรื่อง วิธีการที่จะช่วยให้ทรัพย์แก่ประชาราษฎร์อย่างสำคัญ ก็คือการส่งเสริมอาชีพ ให้เขามีช่องทางทำมาหากิน ข้อนี้ก็คือหลักทานมาอีกแนวหนึ่งแล้ว มันเป็นหลักธรรมสำคัญ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด ที่นี้ต่อไป

๔. ปรปฺจนา คำเดิมว่า เข้าไปหาสมณพราหมณ์ ปรึกษาสอบถามปัญหา หมายความว่า ราชา จักรพรรดิ หรือนักปกครองยิ่งใหญ่ นั้น เป็นผู้แสวงปัญญา จะเข้าไปปรึกษาสอบถามปัญหาแก่พระสงฆ์ บรรพชิตที่ดี ปัจจุบันก็รวมถึงนักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรม ผู้ไม่ประมาทมัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อรู้ทันเรื่องราว แก่ข้อสงสัย ให้รู้ชัดการดีร้าย เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง [5]

เป็นอันว่า จักรวรรดิวัตร คือหน้าที่ของพระจักรพรรดิก็มี ๕ ข้อนี้ โดยมีทานมาเป็นข้อสำคัญที่ ๔ ในห้าข้อนั้น

ที่นี้ต่อไป แม้แต่จะเป็นพระพุทธเจ้า ก็ต้องบำเพ็ญบารมี โดยมีทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ อีกบารมี ๑๐ อะไรบ้าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ ศัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ทานที่มุ่งหมายจะเป็นพระพุทธเจ้า ต้องบำเพ็ญบารมี ๑๐ นี้ โดยที่พอเริ่มบำเพ็ญ ก็จะเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้ต่อไป และบารมี ๑๐ นี้ ก็เริ่มด้วยทานอีก เป็นอันว่า ทานนี้สำคัญนัก มาในทุกชุดเลย

การศึกษาพัฒนาคน ตั้งแต่ต้นให้เป็นคนรู้จักให้ มิใช่ให้ไปเป็นนักแย่งชิง

เป็นอันได้เห็นกันแล้วว่า การให้ คือทานนี้ เป็นธรรมสำคัญมากในพระพุทธศาสนา ในโลกนี้จะต้องเน้นเรื่องทานนี้ ซึ่งถือว่าเป็นบุญสิกขาด้วย ต้องฝึกการให้กันตั้งแต่ยังเด็ก สำหรับพระนั้น เน้นศีล สมาธิ ปัญญา แต่สำหรับชาวบ้าน ต้องเน้น ทาน ศีล ภาวนา โดยเริ่มด้วยทาน

ในสังคมไทย ตามวัฒนธรรมไทยนี้ จะฝึกหัดการให้กันตั้งแต่เด็กแต่เล็ก เช่นถึงวันสำคัญของตัวเอง เช่นวันเกิด พ่อแม่พี่น้องก็พาเด็กไปทำบุญ ไปให้โนนให้นี่ เริ่มตั้งแต่ตักบาตร หัดให้ก่อนต่างจากของฝรั่ง ที่ดูจะเน้นมากในแง่การได้ พอถึงวันเกิด ก็หวังจะได้ของขวัญ เป็นต้น คนไทยเราเน้นการฝึกทำทาน พูดกันว่าทำบุญทำทาน ฝึกกันในชีวิตประจำวันเลยทีเดียว หัดตักบาตรทุกวัน ไม่ใช่เพียงแค่วันเกิด ทำให้การรู้จักแบ่งปัน เป็นเรื่องสามัญที่เคยชินกลายเป็นนิสัย ช่วยให้อยู่กันดีในสังคมได้ดี โดยรู้จักเผื่อแผ่แบ่งปันกัน แต่ก็ต้องระวังเหมือนกัน อย่าให้ไหลเลยไปในทางที่จะทำให้เสียนิสัยกลายเป็นคนที่คอยแต่หวังพึ่งคนอื่น ขาดความกระตือรือร้น เป็นคนเฉื่อยชา มั่งง่าย ไม่รู้จักดิ้นรน ขวนขวาย ผู้ให้นั้นศึกษาคือฝึกตน แต่ผู้รับกลายเป็นคนประมาท

เรื่องการให้นี้ ก็ต้องฝึกให้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามสถานการณ์ ตามหลักพรหมวิหาร ๔ พุดง่าย ๆ ว่าต้องให้แบบช่วยเหลือกันตามเหตุผล ไม่ใช่ให้ละเมียดธรรม ไม่ใช่เสียธรรม แม้แต่ให้แก่ลูก ก็ต้องให้ อย่างมีเหตุผล อย่างน้อยเพื่อให้ลูกเกิดมีนิสัยที่จะซาบซึ้งในคุณธรรม ในเมตตริจิต ในความดีงาม ในความมีน้ำใจต่อกันระหว่างมนุษย์ ต้องไม่ให้เสียนิสัยทำให้กลายเป็นคนขาดความรับผิดชอบ เอาแต่หวังพึ่งคนอื่น นี่คือน่ามีอุเบกขาเปิดทางให้ปัญญามากุมให้พอดีตามเหตุผล ให้เป็นฐานของการทำความดีงาม เพื่อสนับสนุนการทำความดียิ่งขึ้นไป

ถ้าเราฝึกคนในเรื่องนี้ได้ ก็จะไปปรับกับเรื่องทีพูดมาแล้วว่า คนเรานี่เกิดมา ถ้าไม่มีการศึกษา ก็จะใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเพื่อเสพ ตาดู หูฟัง ก็เพื่อจะเสพสนองตัณหา จะบำเรอความสุขให้แก่ตัวมนุษย์ที่ไม่มีการศึกษา ไม่พัฒนา ก็ได้แค่เป็นนักเสพ หาความสุขจากการเสพ แต่เมื่อมีการฝึกให้พัฒนา อย่างในหลักธรรมทั้งหลายที่พูดไปแล้วนั้น พอได้เป็นนักเรียน เป็นนักศึกษาตามความหมายของการฝึกนั้น เขาก็รู้จักที่จะมีความสุขจากการเรียนรู้ มีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้ เป็นการพัฒนาขึ้นมาขั้นหนึ่ง

ในการที่จะฝึกตัวได้นั้น ก็ย่อมต้องมีฉันทะ คือความใฝ่ดี แล้วก็อยากทำให้มันดี แล้วก็อยากรู้ว่าจะทำอย่างไรให้มันดี แล้วพอได้ทำ ก็มีความสุขจากการทำงาน คือการที่จะทำให้มันดีนั้น เรียกว่ามีความสุขจากการสร้างสรรค์ จากการทำสิ่งทั้งหลายให้ดีงาม นี่คือวิถีของการศึกษา ที่ทำให้เป็นนักศึกษา และเมื่ออยากทำให้คนพ้นจากความขัดสนอดอยากแล้วมีความสุข ก็ฝึกเป็นนักให้ คือฝึกในทาน เมื่อเป็นนักให้ ก็มีความสุขจากการให้ ได้แค่นี้ มนุษย์ก็พัฒนาไปเยอะเลย

แต่ในสังคมปัจจุบันนี้ เราไม่ค่อยได้คำนึงถึงการศึกษาที่เป็นการช่วยให้คนฝึกตนในแนวทางนี้ แต่โดยไม่ได้คิดไม่ได้พิจารณา ก็ไปสนับสนุนให้หาความสุขจากการเสพ ที่จะเป็นนักเสพ ผู้มีความสุขจากการเสพ ทางเดียว ทำเดียว ปล่อยให้ตัวคนนั้นไม่พัฒนา ไม่สามารถมีความสุขจากการศึกษา และจากการทำงานสร้างสรรค์ เมื่อความสุขติดจมอยู่กับการเสพ ก็ไม่เป็นอันทำอะไร และไม่รู้จักพอนำไปสู่การขัดแย้งแย่งชิงกัน หรือไปทางมั่วเมา ถึงขั้นก่อปัญหาการเสพติด ออกผลเป็นความเสื่อม ความเดือดร้อนของสังคม

ถ้ามีการศึกษาที่จริงแท้ คนก็ต้องพัฒนาพ้นออกไปจากการเป็นนักเสพ มาสู่การเป็นนักศึกษา เป็นนักสร้างสรรค์ แล้วก็ฝึกเป็นนักให้ ในการเป็นนักให้ นั้น เริ่มด้วยขั้นของการให้วัตถุ ก็เป็นการให้ความสุขแก่คนอื่น เปลี่ยนจากการเป็นนักหาความสุข มาเป็นนักให้ความสุข ถ้าเราสามารถทำคนให้มีความสุขจากการให้ และเป็นนักให้ความสุขแก่ผู้อื่นได้มากขึ้น ชีวิตก็จะเจริญงอกงาม สังคมก็จะร่มเย็นเป็นสุข

ปัจจุบันนี้ที่เป็นปัญหามากก็คือ โลกนี้มันเอียงไปข้างเดียว อารยธรรมมนุษย์ ตั้งแต่สิ่งที่เรียกว่าการศึกษา ปล่อยให้หนุน เน้น เสริมย้ำ ให้มนุษย์เป็นอยู่ด้วยสัญชาตญาณเดิม ที่เป็นกิเลสกันบึ้ง มุ่งหน้าไปในการแย่งชิงเพื่อเสพ เป็นนักแข่งขันแย่งชิง และเป็นนักเสพ การศึกษากลายเป็นเครื่องหนุนสัญชาตญาณนั้น โดยมีความหมายไปเป็นการพัฒนาความสามารถในการแสวงหาสิ่งเสพ หนุนเร่งระบบแข่งขัน แย่งชิงกัน ชิงกันเสพ แย่งกันหาผลประโยชน์ เวลาผ่านไปไกลแล้ว ก็ยังไม่พ้นไปได้จากแนวคิดของลัทธิ social Darwinism

เมื่อเป็นอย่างนี้ จะไปแก้ปัญหาคะไรได้ ในเมื่อไม่ทำอะไรทั้งหมดในสังคมนี้ ไม่ว่าจะระบบการศึกษา ระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ระบบอะไรต่างๆ ล้วนเป็นระบบของการแข่งขันแย่งชิงไปหมด อารยธรรมทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานของสัญชาตญาณเท่านั้น แล้วมันจะไปแก้ปัญหาคือของโลก ทำสังคมมนุษย์ให้มีสุขสันต์ได้อย่างไร

ก็เอาเป็นว่า เรามาเรียนธรรมกันนี้ ก็ให้รู้ว่าเป็นเรื่องของการพัฒนามนุษย์ ที่มองอะไรๆ เป็นเรื่องของการศึกษาทั้งนั้น เป็นการฝึกคนทั้งนั้น ตั้งแต่เกี่ยวข้องกับวัตถุด้วยทาน ก็เป็นบุญศึกษา ต่อจากฝึกเรื่องทานแล้ว ก็ฝึกศีล

ศีลสำหรับชาวบ้านในการสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์นั้น เน้นชั้นศีล ๕ ที่จริงคำทางการเรียกว่าสิกขาบท ๕ คือเป็นวินัยสำหรับฝึกคนให้มีศีล แต่เรียกรวบรัดเป็นภาษาชาวบ้านขึ้นเดี๋ยวจบว่า ศีล ๕

สิกขาบท ๕ นั้น เป็นวินัยสำหรับฝึกคน ให้แต่ละคนอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ หรืออยู่ร่วมสังคมด้วยดี ไม่ไปละเมิดทำร้ายร่างกายทำลายชีวิตเขา ไม่ไปละเมิดทรัพย์สินเขา ไม่ไปละเมิดคู่ครองเขา ไม่ละเมิดต่อเขาด้วยวาจาเท็จที่จะหลอกหลวงทำลายผลประโยชน์ของเขา แล้วแถมข้อสุดท้ายกำกับว่า ไม่ไปก่อความรู้สึกคุกคามความมั่นคงปลอดภัยของผู้อื่น ด้วยการไปเมาหรือขาดสติเพราะยาเสพติด

ศีลข้อ ๕ หรือสิกขาบทข้อที่ ๕ ให้เว้นสุรานี้ มองดูในขั้นต้นว่า เมื่อดื่มสุรายาเสพติด ก็เป็นการทำลายสติของตนเอง เป็นเรื่องภายในของตัวคนนั้น แต่ที่จริง ที่เป็นศีลนั้นมุ่งเอาความหมายที่ออกผลต่อสังคม ต้องอธิบายกันหน่อย

สิกขาบท ๕ ที่ปฏิบัติหรือรักษาแล้วกลายเป็นศีล ๕ นี้ เป็นการปฏิบัติที่ออกผลต่อสังคม มุ่งในแง่สังคมทั้งนั้น มุ่งในแง่สังคมอย่างไร? ศีลข้อ ๑ นั้นขัด ไม่เบียดเบียนทำร้ายชีวิตร่างกายของผู้อื่น ข้อ ๒ ก็ขัด ไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ข้อ ๓ ก็ขัด ไม่ละเมิดคู่ครองของเขา ข้อ ๔ ก็ขัด ไม่ทำลายผลประโยชน์ของคนอื่น ด้วยวาจาเท็จ คำหลอกหลวง

ที่จริง ศีลข้อ ๕ นี้ก็ขัด คือ คนที่เมาขาดสติแล้วนี้ จะเป็นคนที่ผู้อื่นไม่สามารถไว้วางใจได้ คนเมาเหล้าหรือติดยาขาดสตินั้น พบใครเจอใคร ก็จะทำให้คนที่เจอนั้น เกิดความรู้สึกน่ากลัว ทำให้สูญเสียความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยขึ้นมาทันที เช่นว่า เราเห็นรถคันที่กำลังสวนมา พอรู้หรือแค่สงสัยว่าคนขับเมาเหล้าเท่านั้นแหละ คนในรถคันนี้ก็ใจเสีย เกิดความหวาดหวั่นไม่มั่นใจขึ้นมาเลยว่า นี่ ดีไม่ดี มันอาจจะเข้ามาชนเรา หรือสงสัยว่า รถสิบล้อที่แล่นสวนมาๆ นั้น มีคนไหนคนขับกินยาบ้าบ้างหรือเปล่า แค่นี้ก็ใจไม่ดีแล้ว ไซ้ไหม

นี่ละ คนที่ติดยานั้น เป็นผู้สร้างความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยแก่ผู้อื่น หรือแก่สังคม และเพราะขาดสติหรือเสียสติไปแล้วนั้น เขาอาจจะจะทำการละเมิดศีลข้อไหนก็ได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น เขาจึงเป็นผู้คุกคามต่อความมั่นคงปลอดภัย และสวัสดิภาพของสังคม

เป็นอันชัดว่า การละเมิดศีลข้อที่ ๕ มีผลร้ายต่อสังคม

นี่คือเรื่องศีล ๕ ที่มีความหมายต่อสังคม แต่พร้อมกันนั้น ในแง่ที่เป็นเรื่องของตัวเอง การขาดศีลทุกข้อก็เสียทั้งนั้น บางทีเราไม่นึก แต่เสียอย่างไร เห็นได้ไม่ยาก ไม่ต้องอธิบายอีก

พอละ การพัฒนาเรื่องทาน พัฒนาเรื่องศีล แล้วสุดท้ายก็พัฒนาเรื่องภาวนา ซึ่งเอามารวมกันทั้งจิตใจ และปัญญา

แต่ที่นี้ ในแง่จุดเน้น ในเรื่องภาวนา ที่เป็นด้านในนี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นสำหรับคุณุหัตถ์ ที่ข้อเมตตาก่อน นี่ก็อีกแล้ว ธรรมสำหรับคุณุหัตถ์นั้น เป็นอันว่าเน้นในแง่สังคม สำหรับคนที่มาอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งนั้น ทาน การให้ต่อกัน ก็เป็นเรื่องของการอยู่ร่วมในสังคม ศีล มีพฤติกรรมเกื้อกูลต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน ก็เรื่องสังคม ภาวนาที่เน้นเมตตาภาวนา คือการเจริญเมตตา เป็นการสร้างความ เป็นมิตรไมตรี ให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี ก็เพื่อสังคม แล้วจากนั้นก็ผลกลับมา พอได้ฐานอันนี้แล้ว สังคมร่มเย็นเป็นสุข ก็เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อเกื้อหนุนต่อการที่แต่ละคนจะได้พัฒนาชีวิตของตนตามไตรสิกขา เป็นผลเอื้อย้อนกลับเข้ามาหนุนการศึกษาคือไตรสิกขาของแต่ละคน ทุกๆ คนอีกที่

เป็นอันว่า ทาน ศีล ภาวนา นี้มุ่งเพื่อสร้างความร่มเย็นเป็นสุขในสังคม หรือสร้างสังคมที่มีสันติสุข ด้วยการพัฒนาคนแต่ละคน ให้มาเป็นส่วนร่วม เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และเมื่อสังคมดี ก็เอื้อให้แต่ละคนนั้นศึกษาเพื่อให้ตนพัฒนาสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไป

ก็เห็นจะพอสมควรแก่เวลา นี่ก็ถือว่าเป็นส่วนขยายออกมาจากชุดไตรสิกขา ที่เป็นหลักใหญ่หลักกลาง ออกมาเป็นบุญสิกขา เรียกว่าบุญกิริยา คือ ทาน ศีล ภาวนา สำหรับคฤหัสถ์ โดยมานั้น ด้านนอก ทางสังคม หนักในด้านด้านวัตถุมากหน่อย

ก็ทวนอีกทีว่า ทาน ทำความดีด้วยสิ่งนอกตัว วัตถุสิ่งของ แล้วมาศีล อยู่ที่ตัว คือที่ กายวาจา ของตัว แล้วก็ถึงภาวนา เข้าไปในตัวที่จิตใจถึงปัญญา สามขั้น ได้รับความแล้วนะ ชุดบุญกิริยา ทาน ศีล ภาวนา ส่วนชุดไตรสิกขา ก็เริ่มที่ตัว คือศีล แล้วเข้าไปในตัวสองขั้น จากด้านจิตใจถึงสมาธิ แล้วเขยิบขึ้นไปในระดับปัญญา

ควรย้ำจุดเน้นไว้ว่า ชีวิตของชาวบ้าน ทาน ศีล ภาวนา ถ้าเรามาเน้นในเรื่องการพัฒนานี้กัน ก็จะเป็นประโยชน์มาก เวลานั้นคนไปมอontan ศีล ภาวนา ในแง่ของการไปวัดวาอาราม ที่เรียกว่าไปทำบุญ โดยหมายถึงว่าเอาของไปถวายพระ ไม่ได้นึกถึงการศึกษาคูการฝึกกันในชีวิตประจำวัน เริ่มตั้งแต่ในครอบครัว จนทำให้เรื่องธรรมมีความหมายคับแคบเกินไป ควรฟื้นกันขึ้นมาเสียที

ไม่สามารถได้ยินอย่างชัดเจน ตั้งแต่หน้าที่ที่ ๔๕:๐๐

ตอนที่

๕๒

รักษาศีล ๘ อย่าพูดแคว่ว่าได้บุญ

ต้องรู้ว่าศีล ๘ มาหนุนให้ก้าวไปพัฒนาจิตปัญญาอย่างไร

มองดูศีล ให้เห็นกว้างไกลออกไปสักหน่อย

เมื่อวานพูดเรื่องทาน ศีล ภาวนา โดยเน้นเรื่องทาน คิดว่า วันนี้จะมาพูดต่อ โดยเน้นเรื่องศีล

ในตอนทีพูดเรื่องทาน ก็ได้พูดโยงมาถึงศีลแล้ว ว่าทานนั้นเป็นเครื่องสนับสนุนให้ศีลดำรงอยู่ได้ด้วยดี เพราะว่าศีลนั้นมุ่งให้คนไม่เบียดเบียนกัน ให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ แล้วอยู่ร่วมกันได้ดี เรื่องทานหนุนศีลนั้น ก็เห็นได้ง่ายๆ ที่ว่ามนุษย์ทั้งหลายต้องอาศัยวัตถุเลี้ยงชีพ ถึงจะพยายามอยู่ในศีล แต่ถ้าขาดแคลน ไม่มีจะกิน เมื่อแร้นแค้นนัก ทนไม่ไหว ก็จะมีคนละเมิดศีล แย่งชิง ลักขโมย จนถึงฆ่าฟันกัน ศีลก็จะอยู่ได้ยาก แต่เมื่อมีทานมา คนแบ่งปันวัตถุให้แก่กัน เมื่อได้วัตถุมีกินมีใช้ พออยู่กันไป ศีลก็มั่นคงอยู่ได้ ฝ่ายคนที่มีศีลรักศีล ถึงจะมีวัตถุน้อย อดบ้าง ก็ทนไว้ไม่ละเมิดศีล และถ้าตัวมีวัตถุมากหน่อย ก็แบ่งปันเป็นทานให้กันไป นี่คือนานกับศีล ก็สนับสนุนกัน ที่นี้คุณหัสถ์นั้น มีชีวิตที่ต้องอยู่กับวัตถุมาก ก็เน้นเรื่องทานขึ้นต้น จะได้มีทานมาหนุนศีลไว้

ที่นี้ ศีลที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้สำหรับชาวบ้าน ญาติโยม คุณหัสถ์ ผู้ครองเรือนนี้ ก็จะได้ยินกันอยู่เสมอว่า ทานเน้นเรื่องศีล ๕ ซึ่งที่จริงเรียกว่า สิกขาบท ๕ คือข้อปฏิบัติในการฝึกตน หนึ่ง ก็ให้งดเว้นจากการฆ่าฟันทำร้ายละเมิดต่อร่างกายและชีวิตกัน เรียกว่าเว้นจากปาณาติบาต แล้วก็ สอง เว้นจากการลักขโมยละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน เรียกว่า เว้นจากอทินนาทาน สาม เว้นจากการละเมิดต่อคู่ครองของรักของหวงแหนของผู้อื่น เรียกว่า เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร แล้วก็สี่ เว้นจากการใช้วาจาละเมิดทำร้ายผู้อื่น พูดเท็จหลอกลวงทำให้เขาเสียผลประโยชน์ เรียกว่า เว้นจากมุสาวาท แล้ว สุดท้าย เว้นจากสุรารายาเสพติดที่จะทำให้ขาดสติ เกิดความประมาท กลายเป็นผู้คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้อื่น อย่างที่ได้ว่าไปแล้ว

นี่ก็เป็นเรื่องของสิกขาบท ๕ ที่เรียกภาษาชาวบ้านว่า ศีล ๕ ในเมืองไทยนี้ เวลาจะเริ่มต้นงานพิธี ก็ให้มีการรับศีล ๕ เป็นเครื่องเตือนใจให้คนรักษาสิกขาบท ๕ ข้อนี้กันทุกที จนกระทั่งคนรับศีลกันไปพอเป็นพิธี พระว่าไป คนก็ไม่ค่อยได้นึกอะไร แต่ที่จริงก็คือเป็นการเตือนใจไว้ว่าให้อยู่กันด้วยศีล ๕ เป็นประจำเสมอไป

ขอให้สังเกตว่า เมื่อญาติโยมอาราธนาศีล พระจะบอกสิกขาบท ๕ โยมขอศีล พระบอกสิกขาบทให้ทุกทีไป โยมขอว่า มะยัง ภันเต วิสุง วิสุง รักขะนัตถายะ ติสระณณะ สะหะ ปัญจะ สีลานิยาจามะ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕... แต่เวลาพระให้ พระบอกสิกขาบท ว่า ปาณาติปาตา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ. มีแต่สิกขาบท ไม่มีคำว่าศีลเลย

จบข้อ ๕ สุราฯ แล้ว พระสรูปท่ายบอกว่ อิมานิ ปัญจะ ลิกขาปะทานิ เป็นอันว่ โยมขอศีล แต่พระบอกลิกขาบทให้ทุกที่ไป นี่หมายความว่าอย่างไร นี่คือบอกแก่โยมว่ ศีลมันเกิดมันมีที่ตัวโยมเองนะ มันเป็นคนสมบัติอยู่ในตัวโยมเอง ใครให้กันไม่ได้ เมื่อโยมรับเอาลิกขาบทนี้ไปปฏิบัติ โยมก็เป็นผู้มีศีลเอง

ต่อจากนั้น พอบอกลิกขาบทจบแล้ว ท่านจึงบอกว่ สีเลนะ สุคะติง ยันติ เออละนะ เมื่อโยมเอาลิกขาบทเหล่านี้ไปปฏิบัติ กลายเป็นคนมีศีลแล้ว ด้วยศีลนั้น โยมก็จะได้อานิสงส์อย่างนี้ๆ นี่คือสรูปท่ายจึงพูดถึงศีล ที่ว่านี้เป็นเกร็ด ความจริงก็เคยพูดไปแล้ว เอามาเล่าซ้ำๆ เรื่องศีล ๕ ก็ปนอยู่กับเรื่องทีพูดไปแล้วเมื่อวานนี้

จุดทีให้สังเกตอยู่ที่ว่ ศีลสำหรับชาวบ้านคือผู้ครองเรือนนี้ ท่านเน้นแค่ศีล ๕ ทีมีขึ้นได้ด้วยการรักษาลิกขาบท ๕ ซึ่งเป็นเรื่องของการเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดลอม ทั้งทางสังคม และทางวัตถุ คือใช้กาย วาจา ของเรานี้ ไปสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ และวัตถุทั้งหลาย เช่นปัจจัย ๔ แต่เน้นมากทีเพื่อนมนุษย์ คือคน พุดง่ายว่ ว่าเป็นเรื่องสังคม

ทีนี้ ไปดูศีลของพระ ซึ่งเกิดจากการรักษาลิกขาบท ๒๒๗ ข้อ จะเห็นว่กว้างมาก ไม่เฉพาะการสัมพันธ์กับคนอื่นเท่านั้น แต่มีลิกขาบททีเกี่ยวข้องกับวัตถุ เรื่องปัจจัย ๔ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ทีอยู่อาศัย เป็นต้น เยอะไปหมด อาจจะมีมากกว่าส่วนทีเกี่ยวข้องกับคนอื่นด้วยซ้ำไป จึงต้องมองศีลไม่เฉพาะทีสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์เท่านั้น ต้องมองศีลในแง่ทีสัมพันธ์กับวัตถุให้มากด้วย

ศีลของพระ ทีมีลิกขาบทให้รักษามากมายนั้น สรุปลได้เป็น ๔ หมวด หรือเป็นศีล ๔ จำพวก ในการฝึกพระ ในเบื้องต้น นอกจากให้ครองตนอยู่ในปาติโมกข์ ทีเป็นประมวลลิกขาบท ๒๒๗ แล้ว ก็ฝึกอินทริยสังวร ให้รู้จักใช้ตา ดู หู ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ไม่ให้จิตใจเสียตุล และได้ปัญญา ทีจะเดินหน้าไปในการศึกษา

พร้อมกันนั้น อีกด้านหนึ่ง ก็ฝึกโภชนเมตตัตถุญตา คือความรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักกินให้พอดี กินเป็น หรือกินด้วยปัญญา รวมอยู่ในเรื่องการใช้การเสพปัจจัย ๔ ทีเป็นเรื่องของวัตถุ ซึ่งไปโยงกับอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพของพระ ทีมีบิณฑบาตเป็นพื้นฐาน ไม่ให้หาลาภด้วยการโอ้อวด หลอกลวง เป็นต้น ให้เป็นอาชีวะทีบริสุทธิ์

สำหรับคฤหัสถ์นี้ พุดได้ว่เราจะละเลย มองข้ามหลักปฏิบัติจำพวกศีลทีว่ามานี้ เอาแค่ให้คนไม่ละเมิดต่อกันอยู่กันได้ ในสังคมด้วยศีล ๕ ทีจริง ตั้งแต่ในครอบครัวนี้ จะต้องฝึกกันให้มาก ในเรื่องอินทริยสังวร คือการใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ตลอดจนไปถึงใจ ในการรับรู้ เรียนรู้ โดยเฉพาะกัตา หู นี้แหละเป็นสำคัญ ว่าทำอย่างไรจะให้ดูเป็น ฟังเป็น ใช้ตา ดู หู ฟังแล้ว ไม่เกิดโทษ แต่เกิดคุณค่าเป็นประโยชน์แก่ชีวิต ได้ความรู้ เจริญปัญญา ได้ความดีงาม ได้คติทีเป็นประโยชน์

พุดง่ายว่ ก็คือ ใช้ตา หู เพื่อการศึกษา ไม่ใช่ตา หู เพียงเพื่อเสพ ไม่อยู่แค่หาสิ่งทีชอบใจ หลบสิ่งทีไม่ชอบใจ ให้รู้จักคบสือ รู้จักดูทีวี มิใช่เอาแค่สนุกสนานบันเทิง แต่ให้ดูทีวีเป็น ใช้มันเพื่อศึกษา ให้ได้ความรู้ ได้พัฒนาปัญญา ในครอบครัวต้องฝึกกันให้มาก นี่เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน

อีกด้านหนึ่งคือโภชนาการที่ดี ฝึกการบริโภค รู้จักกินอาหาร กินเป็น กินด้วยปัญญา มิใช่กินเพียงแค่ว่าได้เสพรสอร่อยอย่างเดียว แต่กินด้วยปัญญา ให้ได้คุณค่าที่แท้ของการกินอาหารนั้น โดยรู้เข้าใจความมุ่งหมายของการกินว่า ที่แท้นั้น เรากินอาหารก็เพื่อดำรงชีวิตอยู่ให้ดี โดยมีร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ พร้อมสำหรับการดำเนินชีวิตที่ดี ที่จะใช้งานทำการต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ เช่นไปศึกษาเล่าเรียน มิใช่แค่กินให้อร่อย อิ่ม แล้วก็จบ หรือกลายเป็นแน่น อึดอัด เป็นโรค ต้องกินเพื่อคุณค่าที่แท้ แค่ว่าพอดี ทั้งโดยปริมาณ และโดยประเภทอาหารที่มีคุณค่าแท้แก่ร่างกาย

นี่เป็นการศึกษาเบื้องต้นทั้งนั้น เพราะฉะนั้น สำหรับชาวบ้าน คนอยู่บ้านเป็นคฤหัสถ์นี้ ต้องเน้นศีลในแง่ความสัมพันธ์กับวัตถุ โดยเฉพาะเรื่องปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ มิฉะนั้นตั้งแต่เด็ก ก็จะต้องนิสัยเสีย อยู่บ้านก็ไม่ได้ฝึก ไปโรงเรียนก็ไม่ได้ฝึก ก็จะมองการกิน โดยมุ่งแค่เพื่อเสพรส กินด้วยตัณหา ไม่รู้จักประมาณในการกิน และเสียคุณภาพชีวิต ไม่ได้กินด้วยปัญญา ที่จะกินได้พอดี ได้คุณค่าแท้ที่เสริมคุณภาพชีวิต และมีกำลังดีที่จะพัฒนาชีวิตให้เจริญงอกงามต่อไป

สรุปว่า ถ้าใช้ตาหูจมูกลิ้นไม่เป็น ใจไม่เป็น ฟังไม่เป็น กินไม่เป็น ไม่ว่าจะทำอะไร ก็ออกไปเป็นเรื่องของตัณหาทั้งหมด แต่พอฝึกศีล จะทำอะไรก็ไปในเรื่องของปัญญา แล้วก็ก้าวจากความเป็นนักเสพ ไปสู่ความเป็นนักศึกษาและนักสร้างสรรค์

ศีล ๘ เขตเชื่อมต่อ ที่ขยายดินแดนของชีวิตสู่การพัฒนาจิตและปัญญา

มาดูศีลของคฤหัสถ์ต่อไปอีกหน่อย เป็นอันว่าศีลเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในสังคม และความสัมพันธ์กับวัตถุปัจจัย ที่นี้ ในแง่ความสัมพันธ์กับสังคม ศีลเจ้าของเรื่องก็คือศีล ๕ ที่เกิดจากสิกขาบท ๕ ซึ่งช่วยให้คนไม่เบียดเบียนกัน โดยมีทานมาหนุน ทำให้คนไม่ต้องลวงละเมิดกัน สังคมก็อยู่กันได้ดีมีความสงบเรียบร้อยพอสมควร ที่จะพื้นฐานให้สังคมนั้นมีกิจกรรมและกิจการต่างๆ ที่ดำเนินไปได้คล่องสะดวก ให้เกิดความเจริญงอกงามต่อไป

อย่างไรก็ตาม การมีศีล ๕ นั้น แม้จะสำคัญ แต่ก็อยู่ในขั้นพื้นฐาน ที่พอให้สังคมอยู่กันได้มั่นคงปลอดภัยในระดับทั่วไป แต่เมื่อดูที่ตัวคน มันไม่เป็นหลักประกันว่าเขาจะมีความสุขแท้จริง การมีศีล ๕ นั้น อยู่แค่ในขั้นของการควบคุมคนให้อยู่ในขอบเขตของการที่จะไม่เบียดเบียนแย่งชิงกัน เป็นเรื่องในระดับสังคม แต่การที่ตัวคนจะมีความสุขได้จริงนั้น บุคคลจะต้องพัฒนาตนเองต่อไปอีก

การพัฒนาด้านศีลนี้ยังมีต่อไปอีก แต่ในขั้นต่อขึ้นไปนี้ เป็นการฝึกเพื่อการพัฒนาของตัวบุคคลนั่นเอง แม้จะมีผลครอบคลุมประโยชน์ทางสังคมของศีล ๕ ทั้งหมดด้วย แต่ก็เป็นเรื่องของการฝึกตนเองยิ่งขึ้นไป เพื่อเชื่อมต่อการพัฒนาด้านจิตใจและปัญญาของตัวเอง ซึ่งไม่จำเป็นต้องปฏิบัติเป็นประจำหรือทุกวัน แต่เอาแค่แปดวันครั้งหนึ่ง หรือเดือนละสี่ครั้ง หรือถ้ามีความเพียรยิ่งกว่านั้น ก็เพิ่มเป็นสองเท่า จากเดือนละสี่ครั้ง เป็นเดือนละแปดครั้ง นี่ก็คือ **ศีล ๘** ที่เรียกกันว่า **อุโบสถ** ซึ่งเป็นการฝึกตนเพิ่มขึ้น โดยเน้นในเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งบำรุงบำเรอ วัตถุเสพ ให้เป็นอยู่ดี มีความสุขได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อสิ่งเสพบำรุงบำเรอเหล่านั้น ให้ชีวิตจิตใจเป็นอิสระมากขึ้น แถมสามารถนำเวลาและเรี่ยวแรงกำลังไปใช้ในการศึกษา ทำประโยชน์ พัฒนาชีวิตได้เต็มที่ หรือมากขึ้น

จะเห็นว่า เรื่องอินทรียสังวร การฝึกอินทรีย รู้จักใช้ตาหู-ดูฟัง และการฝึกในเรื่องการบริโภค การกินพอดีด้วยปัญญา คือโภชนมัตตัญญูตา ก็มาอยู่ในศีล ๘ นี้ ท่านแนะนำพวกคฤหัสถ์ชาวบ้าน ซึ่งในชีวิตประจำวัน ไม่ได้ฝึกตนในการกินเสพบริโภค และในการใช้อินทรียตาหู-ดูฟัง ให้มาฝึกตนใน ศีล ๘ นี้ สักเจ็ดแปดวันครั้งหนึ่ง

ทีนี้ก็มาดูกันว่า จาก ศีล ๕ เว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น ที่ว่ากันไปแล้ว พอมาเป็นศีล ๘ มีอะไรเพิ่มขึ้น

เริ่มด้วย เพิ่มข้อที่ ๖ วิกาลโภชนาฯ เว้นจากการบริโภคอาหาร ผิดจากเวลาที่กำหนด ไม่กินเกิน เวลา ตั้งกำหนดไว้ว่าหลังเที่ยงไปแล้ว ไม่รับประทานอาหาร ถือว่าแค่ภายในครึ่งวันนี้ รับประทาน พอแล้ว ขอแทรกกว่า ไปๆ มาๆ เดี่ยวนี้คุณหมอมากหลายท่าน บอกว่า ที่พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำให้กิน แค่ครึ่งวันนี้ ดีแล้ว อาหารมื้อหลังเที่ยงนั้น ไม่จำเป็นเลย และถ้ากินภายในเที่ยง กลับดีต่อสุขภาพ ที่นี้ หมอกลับว่าไปอย่างนั้น แต่ก่อนโน้น คนสมัยใหม่หาว่า พระนี้อยู่อย่างไร ผิดธรรมชาติ บอกว่าทรมาน ตัวเอง ฉะนั้นอย่า ไม่พอแก่ความต้องการของร่างกาย แต่มาเดี๋ยวนี้ มากหมอกลับมาเห็นด้วย บอกว่าดี แล้ว ถูกต้อง มื้อเย็นกินจำเป็น เอาละนะ วิกาลโภชนาฯ หนึ่งเรื่องอาหาร ไม่เกี่ยวกับคนอื่นเลย เข้า หลักโภชนมัตตัญญูตาแล้ว

ต่อไปเพิ่มเข้ามา ข้อ ๗ นจฺจคิตฺวาทิตฺวิสุทฺทสฺสณฺมาถาคณฺหิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสณฺญ-จํานา เวนรมณี เว้นจากพ้อนร่าขบร้องประค่อมดนตรีและดูการละเล่น ทัดทรงของหอม เครื่องประดับแต่งตัว ต่างๆ เอานะ เจ็ดแปดวัน เว้นเสียบ้าง นี่ก็คือ เรื่องการใช้อินทรีย ตาหูจมูก ส่วนเรื่องกลิ่นฉุนรสไปอยู่ใน ข้อ ๖ เรื่องอาหารแล้ว

ต่อไป ข้อ ๘ อฺจุจาสยนมหาสยนาฯ เว้นจากการนอนพื้นนอนสูงใหญ่ ฟูกพูหรือหาวานานุ่ม พื้นนอน สบาย บำเรอสัมผัสสกาย นี่ก็ไม่บำรุงบำเรออินทรีย

ครบแล้ว ๘ ข้อ แต่ต้องยกออกไปเปลี่ยนข้อ ๓ จาก กาเมสุมิจจาจารา เป็น อพฺรหฺมจฺริยา คือเปลี่ยน จากไม่ละเมิดต่อคนอื่นในเรื่องการเพศ เครื่องยังขึ้นไปอีก คืองดเว้นไม่ยุ่งเกี่ยวในเรื่องการเพศนั้นเลย

เป็นอันว่า ศีล ๘ มาแล้ว และในศีล ๘ นี้เห็นชัดเลยว่า ข้อที่เพิ่มเข้ามา ไม่เกี่ยวกับการ เบียดเบียนคนอื่นที่ไหน แต่เป็นเรื่องของการฝึกตัวเองในการปฏิบัติต่อวัตถุสิ่งเสพสิ่งบริโภคและบำรุง บำเรอ ไม่ใช่เรื่องด้านสังคม แต่เป็นเรื่องของการฝึกตนเอง

ศีล ๕ เป็นเรื่องของการไม่เบียดเบียน ไม่ละเมิดต่อคนอื่น แต่ศีล ๘ นี้เป็นเรื่องของการฝึก ตัวเอง ในเรื่องการกินอยู่ ไม่ต้องขบร้องดนตรีดูการละเล่น ไม่ต้องนอนบำเรอหรือหาวา ตอนนี้อย่าง พระแล้ว ไม่ต้องพึ่งพาเอาการอยู่ดีมีความสุขไปขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพสิ่งบริโภค ไม่ต้องฟุ่มเฟือย และทำ ตัวเองให้เป็นอิสระมากขึ้น มีชีวิตที่ดีได้ง่ายๆ

ก็เข้าหลักอินทรียสังวรที่พูดกันมาบ่อยแล้วนั้นแหละ ให้รู้จักใช้ตาหูฟังให้เป็น ไม่ให้เกิดโทษ ไม่มั่วระเริงเปล็ดเปล็นลุ่มหลงมัวเมา แล้วก็ฟุ่มเฟือย แต่ใช้ตาหูฟังให้เกิดประโยชน์ หากความรู้ ให้ เจริญปัญญาและความดีงาม ดูทีวีมา ๗ วัน หาแต่รายการบันเทิง พอถึงวันนี้ วันพระ เปลี่ยนบับ เปิดดู รายการที่เป็นสาระเรื่องความรู้ อย่างน้อยก็ได้วันหนึ่งแล้ว

เด็กๆ ก็ฝึกตัวเองได้ พูดคุยกับเด็กว่า เขาละนะ เราตามใจตัวเองกันมาเจ็ดวันแล้ว วันนี้องเปลี่ยนบรรยากาศกันหน่อย ขอวันหนึ่งมาดูรายการที่เป็นความรู้ ดูเพื่อการศึกษา พอตกลง เด็กก็ได้ถือศีลอุโบสถแล้ว ไม่ต้องไปนั่งดเว้นไม่ทำอะไร แค่เปลี่ยนรายการทีวีเท่านั้นเอง ย้ายจากรายการบันเทิง ผลาญเวลา มาเป็นรายการที่มีสาระเป็นประโยชน์สักวัน

มองลึกลงไปอีก นี่เป็นการฝึกศีล ในการสัมพันธ์กับวัตถุสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ อย่างที่เคยบอกแล้วว่า เป็นการพัฒนาด้านหนึ่งในการศึกษา ที่เรียกว่าเป็น **กายภาวนา** คือพัฒนากาย ที่พูดเป็นวิชาการหน่อยว่า พัฒนาเบญจทวารกาย ไม่ใช่พัฒนาร่างกายให้ใหญ่โตอย่างที่บางคนในสมัยนี้เข้าใจ แต่เป็นการพัฒนากายซึ่งเป็นที่รวมของช่องทางรับรู้ พัฒนาให้มันเป็นชุมนุมช่องทางของการเรียนรู้ นี่คือการพัฒนากาย แปลว่าการพัฒนากาย ที่เป็นขั้นต้นของการศึกษา ซึ่งน่าเสียใจ ที่เราไม่ค่อยจะได้ฝึกกัน เรามองกันอยู่แค่ศีล ๕ ที่จะอยู่กับคนอื่น ไม่ได้มองตัวเองที่จะต้องฝึกการมีชีวิต ที่จะไปทางการเสพของตัณหา หรือจะไปทางการศึกษาในวิถีของปัญญา

อย่างน้อย เมื่อมีการฝึกด้านนี้ไว้บ้าง ก็จะไม่หลงมัวเมาต้องพึ่งพาให้ชีวิตขึ้นต่อสิ่งเสพลิงบริโภคมากเกินไป แล้วก็ไม่ต้องได้รับโทษภัยจากสิ่งเสพลเหล่านั้น ที่บริโภคด้วยตัณหา ที่พาให้ลุ่มหลงมัวเมาแล้วเลยต่อไปถึงการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เสียทั้งแก่ตนเอง และแก่สังคม

ถ้าเอาแค่ศีล ๕ เราแค่ไม่เบียดเบียนกันกับเพื่อนมนุษย์ และอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี แต่อาจจะยังมัวเอาจมูกอยู่กับเรื่องวัตถุสิ่งเสพลิงบริโภค ความเป็นนักเสพลิงยังมากอยู่ แต่พอได้ศีล ๘ ก็กำกับทำให้ความเป็นนักเสพลิงบริโภคอยู่ในขอบเขต หรือถูกคานถูกดุลไว้

ที่นี้ เมื่อใช้ตาหูฟังเป็น ใช้ตาหูฟังเพื่อสนองความใฝ่รู้ เพื่อความรู้ เพื่อเรียนรู้ เพื่อศึกษา เพื่อสติปัญญา เพื่อความดีงาม ก็พัฒนาความเป็นนักศึกษา ตามมาด้วยการสนองความใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์ การศึกษาก็จะก้าวเดินหน้าไป พ้นจากการเป็นนักเสพลิงบริโภค มาเป็นนักศึกษา แล้วก็แก่นักสร้างสรรค์ แล้วก็มาบรรจบกับการฝึกเรื่องทานที่พูดกันมาก่อนแล้วนั้น ที่ว่าเป็นนักให้ คราวนี้ก็ได้ครบ หนึ่ง เป็นผู้เสพลิงบริโภคแค่พอประมาณ สอง เป็นนักศึกษา สาม เป็นนักสร้างสรรค์ สี่ เป็นนักให้ด้วย ได้แค่นี้พอแล้ว ชีวิตและสังคมอยู่ได้ดีอย่างสบายๆ

แต่ไม่แค่นี้ ยังได้อะไรอีก ก็ได้ความมีอิสรภาพ อย่างที่ว่าแล้ว พอเรามาต่อเข้าศีล ๘ ที่เป็นการฝึกตัวเองให้พึ่งพาขึ้นต่อวัตถุเสพลิงบริโภคน้อยลงนั้น ชีวิตก็เปลี่ยนไป ก่อนนั้น เคยมุ่งหาความสุขจากวัตถุเสพลิงบริโภค อาหารอร่อยลิ้น สิ่งที่เขามาบำรุงตาหูจมูกลิ้น ต้องหามาให้มาก ต้องเสพลิงให้มาก ต้องบำรุงบำเรอ จึงจะมีความสุข จนกระทั่งในที่สุดปรากฏว่า ความสุขของตนเองนั้น ต้องไปขึ้นต่อวัตถุภายนอกหมดสิ้น ยิ่งหามาได้มาก ยิ่งเสพลิงมาก ก็ชินชา ยิ่งต้องเพิ่มทั้งปริมาณ และต้องเพิ่มดีกรีของสิ่งเสพลิง เคยมีสิ่งเสพลิงบำเรอในปริมาณเท่านี้ มีความสุข ต่อมาปริมาณเท่านั้นไม่พอ ต้องเพิ่มปริมาณขึ้นไป แต่เพิ่มไปๆ ความสุขในตัวกลับลดลง ความสุขของตัวเองก็เลยไปขึ้นต่อวัตถุเสพลิงทั้งหมด ถ้าขาดวัตถุเสพลิงเหล่านั้น ก็แทบจะอยู่ไม่ได้ มีแต่ความทุกข์

ยิ่งสมัยนี้เทคโนโลยีพัฒนาเร็วไวเจริญก้าวหน้าไปไกล คนอาศัยเทคโนโลยีนั้น เป็นอยู่ ทำอะไรๆ ได้แสนสะดวกสบาย แต่ไปๆ มาๆ คนนั้นก็กลายเป็นพึ่งพาขึ้นต่อเทคโนโลยีมากขึ้นๆ จนกระทั่งว่า ถ้าไม่มีเทคโนโลยี แทบจะอยู่ไม่ได้

เอาแต่ทีวีก่อน บางคนขาดไม่ได้ ต้องทูนทูลราย ทั้งที่คนสมัยก่อนนั้นไม่มีทีวีดู ก็อยู่กันมาเป็นปกติ ยิ่งมาถึงวันนี้ ยุคมือถือ หลายคนถ้าไม่มี หรือขาดหาย แทบจะเป็นอยู่ไม่ได้ นี่คือนมนุษย์เอาชีวิตเอาความสุขของตัวเอง ไปฝากไปพึ่งพาไปขึ้นต่อวัตถุเสพหมด ถ้ารักษาความเป็นไทยของชีวิตจิตใจตัวไม่ได้ ก็จะเป็นชีวิตที่หมดอิสรภาพ กลายเป็นผู้พึ่งพา ในตำราฝรั่งบางแห่งถึงกับบอกว่า "...overdependence of life in the advanced industrial countries on technology,..." ("The technological dilemma." *Encyclopædia Britannica*, 2014.)

ที่ว่าต้องขึ้นต่อเทคโนโลยี พึ่งพาวัตถุเสพบริโภคนั้น เป็นไปใน ๒ ด้าน คือ หนึ่ง ในด้านการดำเนินชีวิตและกิจการงาน สอง ในด้านความสุข หมายความว่า ถ้าขาดสิ่งเหล่านั้นแล้ว ทำอะไรไม่ได้ ไม่อาจมีความสุข นึกว่าตัวเองเก่งนัก แต่ไม่มีความสามารถในตัวเอง ที่จะสร้างความสุขขึ้นมา เพราะเอาชีวิตเอาความสุขไปขึ้นต่อวัตถุต่อสิ่งเสพบริโภคหมดสิ้น

ที่นี้ คนที่มีศีล ๘ หรือรักษาอุโบสถนี้ เท่ากับระวางรักษาตัวไว้ ไม่ปล่อยให้ชีวิตให้ความสุขของตน ไปขึ้นต่อวัตถุและสิ่งเสพมากเกินไป แต่คอยฝึกตัวเองไว้ แปรวันทีหนึ่งละ กินข้าวแค่เที่ยง งดดูการบันเทิง ดนตรี ไม่ใช้เครื่องประดับประดาอันใด ไม่ต้องนอนบนฟูกฟู ก็อยู่กับชีวิตของตัวเอง โดยมีวัตถุบริโภคเพียงพอให้เป็นอยู่ได้ และสามารถอยู่ดีมีความสุขได้ โดยไม่ต้องไปขึ้นต่อมัน อยู่อย่างเป็นอิสระจริงๆ ให้ได้วันหนึ่ง ก็ปรากฏว่าอยู่ได้จริงๆ

ที่นี้ ยิ่งกว่านั้น เมื่อเราเป็นอิสระจากวัตถุสิ่งเสพเหล่านั้นแล้ว เราก็สงวนเวลาไว้ได้ เวลาที่เคยเอาไปทุ่มเทให้กับการหาความสุขจากสิ่งเหล่านี้ เวลาทั้งหมดไปมากมายกับการดูฟังร่วมการบันเทิงนั้น วันนี้เปลี่ยนเป็นวันที่ปลอดโปร่งโล่งเบา เราก็เอาเวลาที่ว่างนั้นไปทำกิจกรรมที่ดีงาม ทำประโยชน์ และพัฒนาชีวิตจิตปัญญาของตนเอง

ได้โอกาสดีมีเวลา บางคนก็ไปนั่งสมาธิ บางคนก็ไปอ่านหนังสือ ไปค้นคว้าหาความรู้ โดยเฉพาะในวันถือศีล ๘ นี้ หลังอาหารแล้วโล่งตั้งครึ่งค่อนวัน มีเวลามากมาย และชีวิตเราก็เป็นอิสระจากวัตถุ มีความสุขที่ไม่ขึ้นต่อมันแล้ว ก็เอาเวลานั้นไปใช้พัฒนาชีวิต ถ้าไม่ไปหาความรู้ ก็ไปทำงานสร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์ จำพวกอนวัชชกรรม (ทำการสุจริตไร้โทษ) ที่เป็นกิจกรรมของคนมีใจงามสะอาดสดใส เข้าพวกกันกับการรักษาอุโบสถนี้ ที่ทำนยกตัวอย่างไว้ เช่น ไปอาสารับใช้บริการต่างๆ (ไปดูแลคนชรา เป็นต้น) ปลูกสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน (ชนวนชานี กมmani นาม ชุโปสถนคสมาทานเวทยาวจรณอารามวโรปนเสตุครณาทีนิ กายวจิมโนสุจริตกมmani, เช่น ชุททก.๒.๑๒๓) จำพวกกิจกรรมช่วยเหลือคน บริการสังคม ซึ่งเป็นอุดมมงคล (มงคล ๓๘ คาถาที่ ๕) ได้มีอนวัชชสุขที่โล่งเบาเป็นอิสระไปทั้งวัน

เห็นไหม ปฏิบัติธรรมนี้ทำไม่ได้เรียกร้องอะไรมาก พระพุทธเจ้าไม่ได้ทวงว่าอะไร เอละ เราจะหาวัตถุเสพ ก็หาไป เจ็ดวันก็ว่าของเราไป แต่ถึงวันที่แปด สงวนไว้ให้อนวัชชสุขวันหนึ่ง ตัวเราเอง ก็มีชีวิตที่เป็นอิสระมากขึ้นด้วย แถมมีเวลาที่เป็นประโยชน์ในการพัฒนาตัวเอง แล้วก็ช่วยเหลือสังคมและเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ อีกทั้งในเวลาเดียวกันนั้น อีกด้านหนึ่ง เราก็เสพบริโภคไม่มาก สร้างโอกาสให้คนเบียดเบียนกันน้อยลง และสิ้นเปลืองทรัพยากรธรรมชาติทำลายสิ่งแวดล้อมน้อยลงด้วย

ปฏิบัติธรรมแบบนี้ ทำไม่เมืองไทยทำไม่ได้ ถ้าเหล่าพุทธิกชนพากันปฏิบัติตามหลักที่ว่ามานี้ จะแก้ปัญหาสังคมได้หมด

แปลกนะ เมืองไทยนี่ ว่าเป็นเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ในครอบครัวก็ถือหลักนี้ได้เลย แต่ทำไมปล่อยตัวอยู่กันในความประมาท ถ้าชาวบ้านฝึกตัวนำลูกหลานไปได้แบบนี้ ก็แก้ปัญหาได้สบายไปเลย แต่ถ้าเอาแต่ตามใจ นำลูกไปตามอย่างสังคมของนักบริโภค ก็เตรียมรับปัญหาได้เลย ตั้งแต่ปัญหาสุขภาพ เช่นกินกินไป ได้โรคอ้วน แทนที่จะพัฒนาปัญญา ก็ได้แค่พัฒนาเขาให้เป็นนักเสพ วุ่นวายอยู่กับตัณหา พ่อแม่ แทนที่จะเป็นผู้นำครอบครัว เป็นผู้อู้อยู่ข้างหน้าในการพัฒนาชีวิต กลับกลายเป็นผู้ที่ได้แค่คอยตามใจ ตามเสียงที่ไม่เพียงสาขของลูกไป

เด็กโตขึ้นมา ได้แต่เรียกร้องจะเอาวัตถุ ไม่เรียกร้องจะเอาปัญญา ความสุขวนเวียนอยู่แค่ที่วัตถุ ที่จะบำเรอผัสสะ จิตใจกลายเป็นเมืองขึ้นของวัตถุ ไม่ไปในทางของอิสรภาพ แต่ถ้าได้ฝึกในวิถีของศีล ๘ แบบอุโบสถอย่างนี้ เด็กจะมีอิสรภาพมากขึ้น จะเดินหน้าจากสภาพนักเสพ ไปเป็นนักศึกษา ไปเป็นนักสร้างสรรค์ รู้จักหาความสุขจากการอ่านหนังสือ หาความสุขจากการเรียนรู้ จากการพัฒนาปัญญา จากการพัฒนาสร้างสรรค์ ชอบคิดค้น ทำโน่น ทำนี่ จะเป็นนักประดิษฐ์ก็ได้ แล้วก็อยู่กับเพื่อนมนุษย์ด้วยดี หลักการศึกษาพื้นฐาน ง่ายๆ อยู่ในชีวิตตั้งแต่ครอบครัวอย่างที่ว่านี้

หันไปดูการปฏิบัติที่สื่บๆ กันมา ญาติโยมบอกว่าถือศีล ๘ ว่ารักษากุโบสถ ก็ต้องฟื้นฟูสติกันบ้าง ไม่ใช่ปล่อยให้ญาติโยมบอกได้แค่ที่ว่า ไปวัด ไปทำบุญ ไปรักษาศีล ๘ ไปถืออุโบสถ เหลืออยู่แค่รูปแบบ ว่าไปทำมาแล้วได้บุญ จบแค่นั้น จะต้องมองให้เห็นความหมายที่ต่อโยงออกไปลึกกว้างยาว ให้มองเห็นว่าการถือศีล ๘ หรือรักษากุโบสถนั้น ขยายโยงไปเชื่อมส่งต่อสู่การปฏิบัติธรรมมากมาย อย่างน้อยตัวใกล้ชิดที่สุด คือธรรมสวนะ เป็นโอกาสใหญ่ที่จะได้ฟังธรรม ขยายจากศีล ไปสู่ภาวนา โดยเฉพาะการพัฒนาปัญญา พร้อมทั้งอมไว้เวลานั้น คือการที่ชีวิตเป็นอิสระมากขึ้น สามารถอยู่ดีมีสุขได้ง่ายขึ้น โดยพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพน้อยลง อย่างที่ว่าไปแล้ว อย่างน้อย ที่เคยนอนฟูกนอนเบาะ นอนเมาะ ขาดไม่ได้จะไม่มีความสุข แต่พอถือศีล ๘ วันนั้นนอนเสื่อ นอนพื้น นอนกระดานก็ได้ เป็นอิสระ จะไปไหนก็สบายง่ายดี แล้วแถมไม่ปวดหลังอีก บางทีกลายเป็นการบำบัดแก้โรคปวดหลังได้ ทั้งเป็นอิสระ และสุขสบาย แล้วก็ยังมีเวลามีโอกาสได้ทำกิจในการพัฒนาชีวิตจิตปัญญา และทำอนวัชกรรมบำเพ็ญประโยชน์ทั้งหลายดังได้ว่าไปแล้ว

ที่นี้ มองการพัฒนาของคน ๓ ขั้น เริ่มด้วยขั้นที่ ๑ คนที่เป็นนักเสพบริโภคเต็มที่ เขาต้องมีวัตถุเสพบรณเปรอก ถ้าไม่มีแล้ว จะอยู่เป็นสุขไม่ได้ พวกนี้ก็จะไปถึงขั้นที่ว่า วัตถุเสพบรณเปรอกเหล่านี้ “ต้องมี นั่นจึงจะอยู่ได้” ถ้าไม่มีฉันแทบตายเลย

ที่นี้พอได้ฝึกดีขึ้นแล้ว เป็นอิสระมากขึ้น พวกนี้อยู่ในขั้นที่ ๒ จะพูดว่า เออ.. วัตถุสิ่งเสพเหล่านี้ “มีก็ดี ไม่มีก็ได้” ถ้าพูดได้แบบนี้ ก็เรียกว่ามีอิสรภาพขึ้นมาบ้าง

ต่อไปอีก คนที่ฝึกตัวดีแล้วจนพอใจที่จะเป็นอิสระเต็มที่ พวกนี้อยู่ในขั้นที่ ๓ มองเห็นวัตถุเสพบรณเปรอกมากมาย ว่าเป็นของไม่จำเป็น เกะกะ รุงรัง ทำให้วุ่นวาย พวกนี้ก็จะพูดว่า “มีก็ได้ ไม่มีก็ได้”

อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ คนที่ฝึกตัวดีแล้ว มีชีวิตที่เป็นอิสระ ถ้าเป็นพระ ก็จะเป็นเหมือนนกที่มีแค่ปีกสองปีก คิดจะไปไหน ก็บินไปได้เลย ไม่ติดข้อง ไม่ต้องห่วง แต่คนที่ไม่เป็นอิสระนั้น จะไปไหนก็ยากใจ ไม่ใช่มีแค่สองปีก แต่มีอะไรต่ออะไรพะรุงพะรังไปหมด โดยเฉพาะใช้ห่วงในใจ พอว่าจะไป ก็ยกปีกไม่ขึ้น

คนที่วุ่นวายอยู่กับเรื่องวัตถุเสพ เวลา แรงงาน ความคิดอ่าน มัวไปวุ่นกับเรื่องเหล่านั้น เขามีชีวิตอยู่แค่ชั้นกายเท่านั้น ไปไหนไม่ไหว ยากที่จะได้พัฒนาจิตใจ และไปถึงปัญญา

เป็นอันว่า การฝึกในเรื่องศีล ๘ นี้มีประโยชน์มาก ช่วยรักษาอิสรภาพของชีวิตไว้ และเป็นตัวสร้างโอกาสให้ได้ปฏิบัติธรรมที่รออยู่มากมายได้ก้าวหน้าไป แล้วก็เชื่อมเราเข้าสู่แดนของการพัฒนาจิตใจและพัฒนาปัญญาได้เต็มที่

มองดูศีล ให้เข้าใจชีวิต และรู้จักที่จะมีชีวิตอยู่อย่างดี

จบแล้วนะ เรื่องศีล ๘ ที่เป็นตัวเชื่อม จากการที่ชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัตถุมากขึ้น จะได้ก้าวไปสู่การพัฒนาที่สูงขึ้นไป เข้าสู่แดนของการพัฒนาจิตใจ และปัญญา

เป็นอันว่าได้หลักการแล้ว ทีนี้ก็มาดูข้อปลีกย่อยรายละเอียดกันนิดหน่อย

มาดูเทียบกัน จากศีล ๕ ไปสู่ศีล ๘ จะเห็นว่า ตอนที่อยู่ในศีล ๕ นั้น ไม่มีการห้าม ในเรื่องดนตรี ฟ้อนรำ ขับร้อง เชิญตามสบาย แต่มีจุดอ้างอิงสำคัญเหมือนเตือนหรือแนะนำไว้อันหนึ่ง คือ ท่านชี้แนวทางให้ว่า ในขณะที่เรายังหาความสุขจากเรื่องเพลง เรื่องดนตรี การละเล่น สนุกสนานบันเทิงกันอยู่นี้ ถ้าจะให้ดี ขอให้มันเป็นเรื่องราวกิจกรรมที่น้อมนำคนมาสู่กุศลสู่ปัญญา พระพุทธเจ้าเมื่อมีเหตุการณ์เหมาะ ก็เคยทรงแต่งเพลงให้คนเอาไปขับร้อง (ข.๒.๖/๙๕) ดึงคนเข้ามาสู่ธรรม สู่ปัญญา

ก็จึงควรย้ำกันไว้ และรู้จักจัดใช้ให้เป็นประโยชน์ บอกกันว่า สำหรับชาวบ้านนี้ ดนตรี เพลง ร้องรำ อะไรนั้น ใช้ได้ในระดับศีล ๕ ไม่ได้ผิดอะไร อย่าไปเป็นปฏิปักษ์ อย่าไปขัด ถ้าไม่เสียศีล ๕ ก็ไม่ต้องไปวุ่นอะไร ไม่ต้องไปเถียงกันด้วย

พระพุทธศาสนานี้มองคนตามหลักการพัฒนา ในเวลาหนึ่งนี้ มนุษย์ทั้งหลายอยู่ในระดับการพัฒนาต่างๆ กันไป ไม่ใช่มองว่าต้องเป็นอย่างนั้นหรืออย่างนี้ที่เดียวกันตามใจตัวเด็ดขาด ขอเพียงว่าแต่ละคนนั้นๆ เมื่ออยู่ในการพัฒนาขั้นไหน ก็อย่าได้ปล่อยตัวว้าววนจมอยู่แค่นั้น แต่ขอให้ไม่ประมาท ก้าวไปในการพัฒนาชีวิตสูงขึ้นไป

สำหรับชาวบ้าน คือคฤหัสถ์ หรือคนครองเรือนทั่วๆ ไป ชีวิตของเขาเอาแค่ออยู่ในศีล ๕ ไม่ให้เบียดเบียนกัน ให้สังคมมั่นคงอยู่กันดี ที่จะเป็นโอกาสให้พวกเขาเหล่านั้น แต่ละคนเลือกที่จะพัฒนาตนได้ต่อไป นี่เป็นหลักพื้นฐานอยู่แค่นี้

ทีนี้ในเรื่องของการสนุกสนานบันเทิง หาความสุขจากวัตถุและกิจกรรมเนื่องด้วยกามคุณนั้น เขาจะฟ้อนรำขับร้องมีการละเล่นดนตรีอะไร ก็เรื่องของเขา แต่เราควรเก็บกุกได้ในแง่ที่ว่า ทำอย่างไร จะให้เขาใช้สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือเตือนจิตใจให้คิดที่จะน้อมนำคนเข้ามาสู่ธรรมสู่ความดีงาม อย่าให้เป็นเพลงดนตรีการละเล่นที่ชวนให้เสียศีล ไร้ธรรม ที่ชักจูงใจคนให้หมกมุ่นมัวเมาหลงละเลิงจมอยู่ในความประมาท แต่ให้เป็นเพลงที่โน้มน้าวไปสู่การพัฒนาจิตใจและปัญญา ชวนให้คนมีกำลังใจทำความดีและการสร้างสรรค์

บทคาถาสวดมนต์นี้ เรียกตามคำบาลีก็อยู่ในจำพวกเพลง เป็น “คีตะ” เป็น “คีติ” การสวดหรือกล่าวคาถาของพระ ภาษาบาลีบางทีก็ใช้คำเดียวกับคำว่าร้องเพลง แต่ไม่ได้ใช้ทำนองเดียวกัน ข้อความเดียวกัน พระกล่าวหรือสวดด้วยทำนองอย่างหนึ่ง แต่ชาวบ้านเอาไปร้องเป็นเพลงด้วยทำนองขับร้องของเขาอีกอย่างหนึ่ง อย่างในอรรถกถาแห่งหนึ่งเล่าเรื่องที่พระมหาสาวกท่านหนึ่งจะนำพระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัส ไปกล่าวซ้ำ ท่านเขียนบอกว่า “ภควตา คีติ อนุคายิสฺส” (สุตต.๒.๒/๔๕๕) ถ้าแปลอย่างภาษาชาวบ้าน ก็บอกว่า “ข้าพเจ้าจักขับร้องตาม ซึ่งธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับร้องไว้แล้ว” ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ข้อความที่พุทธเจ้าตรัส และที่พระสวดนั้น เป็นเรื่องธรรม เป็นเรื่องที่ดีงาม

เพราะฉะนั้น เพลงของชาวบ้าน ถ้าจะให้ดี ก็ควรพยายามอย่าให้เป็นเพลงที่ชักจูงจิตใจคนให้ลุ่มหลงมัวเมา ให้ตกต่ำลงไป แต่เอาเพลงนี้มาใช้เป็นเครื่องมือช่วยทำให้จิตใจคนประณีตขึ้น จูงจิตไปสู่สิ่งที่ดีงาม จึงควรแต่งเพลงที่ดีๆ ให้คิด ให้บทเรียนชีวิต ให้คนเกิดสติปัญญา ให้มองสิ่งต่างๆ ด้วยความรู้ลึกซึ้งที่ดีงาม เช่น ชื่นชมธรรมชาติ ควรแต่งเพลง ร้องเพลง อย่างมีความมุ่งหมายในทางกุศล ทำด้วยปัญญา มิใช่ทำด้วยโมหะ

เดี๋ยวนี้ เพลงที่ปลุกเร้าโลภะ โทสะ โมหะ มีมาก เพลงที่เป็นเครื่องมือพัฒนามนุษย์นั้น หาได้ยาก ควรมีเพลงที่ชักนำจิตใจคนให้รักเพื่อนมนุษย์ ให้มีเมตตาไมตรีต่อกัน เพลงที่ทำให้คนคิดเสียสละ อยากร่วมช่วยเหลือผู้อื่น เพลงที่ทำให้ชื่นชมธรรมชาติ ความงามสดใสของป่าเขาลำเนาไพร และความดีงามของเพื่อนมนุษย์ แล้วก็เพลงที่ทำให้คนได้คิดพิจารณาให้เกิดปัญญา ให้รู้เข้าใจชีวิต ควรหันมาเน้นในเรื่องเหล่านี้ ให้คนพัฒนาต่อขึ้นไปจากศีล ๕ และมานุสนศีล ๘

อย่างที่ว่าแล้ว ๗-๘ วันที่หนึ่ง ชวนคนมารักษาอุโบสถกัน ลองมาอยู่กับชีวิตที่เป็นตัวของเราเอง ชีวิตแท้ๆ ที่ไม่มีของภายนอกมาเคลือบมาพอกมาเสริมแต่ง เราจะอยู่ได้อย่างดีไหม มาฝึกกันได้ไหมไม่ให้ชีวิตของเราสูญเสียอิสรภาพ ต้องไปขึ้นกับสิ่งภายนอก

ถ้าไม่ฝึกไว้ ได้แต่บ้ำเรอตาหูจุกกิ้นและร่างกาย จนต้องพึ่งพาขึ้นกับสิ่งเสพปรนเปรอเหล่านั้น ถึงวันหนึ่ง วาระมาถึง จะเผ่าชรา หรือว่าเร็วกว่านั้น อาจเจ็บป่วยเป็นโรคสำคัญ สิ่งเสพของปรนเปรอทั้งหลาย ผัสสะไม่ได้เลย เสพสิ่งใดๆ ก็ไม่ได้ ต้องอยู่กับชีวิตของตัวเองคนเดียวอย่างวิ้งโดดเดี่ยว ไม่เคยได้ฝึกอิสรภาพไว้ ก็จะถูกข่มทรมานทวาย แล้วก็สาบสูญไป ที่จะรู้จักการมีอิสรภาพนั้นได้

ฉะนั้น จึงต้องฝึกไว้ คนเรานี่ มิใช่จะสามารถอยู่ดีมีสุขได้ด้วยสิ่งเสพบำรุงบำเรอตลอดเรื่อยไป สิ่งที่อยู่กับตัวแน่นอนก็คือร่างกายกับจิตใจ และสุดท้ายก็เฉพาะใจของเรา จึงต้องฝึกมันไว้ให้พร้อมเสมออย่างดี การฝึกอย่างค่อยเป็นค่อยไปอย่างดี ก็คือฝึกพัฒนาตัวเราด้วยการรักษาศีล ๘ นี้แหละ

การถืออุโบสถ อยู่ด้วยศีล ๘ นั้น เป็นการให้เวลาแก่ชีวิต หรือให้ชีวิตมีเวลาของตัวเอง ให้ชีวิตอยู่กับตัวมันเองเป็นอิสระ และเป็นโอกาสให้มันจัดการกับตัวมันเอง พัฒนาตัวมัน คนก็จะอยู่กับชีวิตของตนเอง ที่มีแต่ร่างกายและจิตใจได้อย่างดีมีความสุข โดยทำใจได้ทุกสถานการณ์ ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทัน และมีความสุขที่เป็นอิสระ จนกระทั่งสุดท้าย ไม่ว่าจะเผ่าชราไปไหนไม่ได้ ลูกนังไม่ไหว หรือเจ็บไข้นอนติดเตียง ก็ไม่ทุกข์ ก็อยู่กับใจของตัวเอง ที่สามารถมีความสุขได้

เป็นอันว่า ศิลปิน มีคุณสมบัติหลายด้านหลายระดับ *หนึ่ง* ออกไปในสังคม ทำให้มนุษย์อยู่กันดีได้ ไม่เบียดเบียนกัน แต่หันมาเกื้อกูลกัน *สอง* ภายในตนเอง ก็เป็นเครื่องฝึกชีวิต ให้มีอิสรภาพมากขึ้น ไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งเสพบริโภคบำรุงบำเรอ สามารถเป็นอยู่ดีมีความสุขกับชีวิตจิตใจของตนเอง และเป็นทางของการที่จะพัฒนาจิตใจและปัญญายิ่งขึ้นไป

จากนั้น ต่อไปอีก *สาม* ศิลปินจะไปเชื่อมต่อกับภาวณา เมื่อมีศิลปะถึงขั้นศิลปะ ๘ ที่ไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อสิ่งเสพวัตถุภายนอกเกินไปแล้ว ก็พร้อมที่จะพัฒนาชีวิตด้านใน เริ่มแต่พัฒนาท่าทีของจิตใจต่อเพื่อนมนุษย์ ที่จะมีเมตตาไมตรี แล้วก็พัฒนาความเพียร สติ สมาธิ ที่เป็นความเข้มแข็งของจิตใจ ที่จะเบ่งกำลังส่งให้การพัฒนาปัญญา ลุผลสุดทำยรู้เข้าใจโลกชีวิตตามเป็นจริง หลุดพ้นเป็นอิสระแท้จริง

ก็เห็นจะพอสมควร วันนี้พูดกันแน่นเรื่องศิลปะ แล้วศิลปะก็ไปเป็นฐานของภาวณา โดยศิลปะ ๘ มาเชื่อมต่อนำไปสู่การพัฒนาในด้านจิตใจและปัญญา ที่เรียกรวมๆ ว่า ภาวณา เป็นอันรับกันหมดทั้งหมดทั้งคู่ คือ ทาน ศิลป ภาวณา

คิดว่าวันนี้ก็พอสมควรแก่เวลา มีอะไรสงสัยไหม

[ไม่ค่อยได้ยินชัดเจน ตั้งแต่นาทีที่ ๓๙:๐๐]

ตอนที่

๕๓

ถ้ารู้คุณค่าของศีล ๘ ถูกต้องแล้ว จะรักษาอุโบสถแบบไหน ๆ ก็เลือกได้อย่างพุทธิกชนที่ดี

อดอาหารเป็นประเพณีมีกันมาทั่วสากล แต่อุโบสถนี้มีองค์ ๘ มิใช่อด

วันนั้นท่านสุรเดช หรือใคร ถ้ามว่า สมัยปัจจุบันนี้ หยุดงานวันเสาร์ วันอาทิตย์ไม่ตรงกับวันอุโบสถ วันพระ จะทำอย่างไร อันนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจ ก็เลยเอาเรื่องนี้มาพูดต่ออีก

ที่จริงนั้น อุโบสถนี่ เป็นเรื่องของกิจกรรม แล้วต่อมาก็มาเรียกชื่อวันด้วย ว่าเป็นวันอุโบสถ เพราะว่าวันนั้นเป็นวันที่ทำกิจกรรมอุโบสถนี้ เดิมทีเดียว อุโบสถซึ่งเป็นกิจกรรมนั้น มีมาแต่โบราณ ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลนานแล้ว ในเรื่องวันเวลา เริ่มแรกก็ไม่ได้เด็ดขาดลงไป เป็นธรรมดาในสมัยโบราณ เมื่อจะกำหนดวันเวลา ก็ดูที่พระจันทร์ แล้วก็ถือวันจันทร์เพ็ญ และวันจันทร์ดับ เป็นหลัก วันอุโบสถในระยะแรกจึงคงมีเดือนละ ๒ วัน คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ กับวันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ อย่างในเรื่องของจัมปไปยนาคราช (สุ.จรรยา.๑๕๑) ต่อมาก็เพิ่มวัน ๘ ค่ำ แล้วก็มีการขยายไปที่วันอื่นๆ ด้วย เมื่อถือลงตัวเข้า ก็กำหนดว่า กิจกรรมนี้ทำกันในวันนั้นวันนี้ และเรียกวันนั้นเป็นวันอุโบสถ

แต่ก่อนนั้น พูดกันตามคำบาลีว่า เข้าจำอุโบสถ เข้าอยู่จำอุโบสถ หรือเข้าอยู่ประจำอุโบสถ คำว่า “จำ” นั้น ก็ทำนองเดียวกับในคำว่า จำศีล จำพรรษา คืออยู่ประจำนั่นเอง คำว่า “อุโบสถ” เอง ถ้าจะแปลออกมา ก็คือการอยู่จำนั้นแหละ ตามต้นศัพท์ว่า “อุปวสุ → อุปวาส → อุโปสถ” เวลาพูดเป็นภาษาบาลี บอกว่าคนจำอุโบสถ ก็บอกว่า อยู่อุโบสถ “อุโปสถวาส วสติ” เข้าจำอยู่อุโบสถ “อุโปสถวาส อุปวสติ”, “อุโปสถวาส อุปคโต”, “อุโปสถ อุปคมม วสติ” แต่เวลานี้ ในภาษาไทย เดียวนี้ไม่ค่อยใช้ หรือไม่เห็นใครใช้คำว่าจำอุโบสถแล้ว แต่พูดกันก็คืออุโบสถบ้าง รักษาอุโบสถบ้าง ที่พูดมานี้ ไม่ต้องเอาใจใส่อะไร เพียงให้ฟังผ่านๆ ไว้

ที่นี้ อุโบสถที่ว่าอยู่จำ หรือจำอยู่นั้น ไม่ใช่แค่จำอยู่เฉยๆ แต่พ่วงมาด้วยการอดอาหาร อย่างนี้คือความหมายที่ถือกันมาแต่โบราณนานแล้วก่อนพุทธกาล และปัจจุบันก็ปฏิบัติกันอยู่ในลัทธิศาสนาต่างๆ เรียกได้ว่าทั่วโลก ที่ฝรั่งเรียกว่า fasting ในภาษาไทยบางทีว่าถือศีลอด หรือเรียกสั้นๆ ว่าอดอาหาร ในศาสนาเก่าๆ บางทีใช้เป็นการเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเฝ้าเทพเจ้า มาถึงปัจจุบันบางทีใช้ในการประท้วงทางการเมือง หรือทางสังคม การอดอาหารนั้นอาจเป็นการงด ไม่กินอาหารอะไรเลยตลอดวัน หรืออาจจะติดต่อกันหลายวัน หรืออาจจะไม่อดอาหารสิ้นเชิง แต่ยอมให้ลิ้มน้ำนมลิ้มน้ำผึ้งได้ (เช่น ขง.ฎี.๒/๒๑๖)

ที่ว่ามานั้นเป็นความหมายและการปฏิบัติสืบกันมานอกพระพุทธศาสนา แต่ในพระพุทธศาสนานี้ เมื่อถึงพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติจัดตั้งเรื่องอุโบสถนี้ใหม่ ให้เป็นเรื่องของวินัย เพื่อการฝึกตนด้วยการศึกษาด้านศีล เรียกว่าอุโบสถพร้อมด้วยองค์ ๘ (อัญจันคสมันนาคตะอุโบสถ) มิใช่เป็นการอดอาหารทั้งวัน เพียงแต่ให้กินอาหารพอแค่ครึ่งวัน และมีข้อฝึกหรือข้อศึกษา (สิกขาบท) อย่างอื่นเพิ่มเข้ามารวมเป็น ๘ ข้อ เพื่อให้ชีวิตด้านกายอยู่ดีได้โดยไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพปรนเปรอ มีชีวิตที่เป็นอิสระมากขึ้น และชีวิตนั้นมีเวลามีโอกาสของนั่นเองมากขึ้น ที่จะพัฒนาด้านจิตและด้านปัญญา ที่ถูกละเลยด้วยการมัวเพลิดเพลินบำเรอกาย จะว่าเป็นการสร้างดุลยภาพในการพัฒนาชีวิตให้พอดีกันทั้งด้านกาย-จิตใจ-ปัญญา ก็ได้

พึงสังเกตด้วยว่า ในพระพุทธศาสนานี้ นอกจากอุโบสถของชาวบ้านจะงดอาหารเพียงครึ่งวันแล้ว อุโบสถของพระสงฆ์ไม่ต้องพูดถึงการงดอาหารเลย พระสงฆ์ซึ่งฉันภัตตาหารในเวลาครึ่งวันอยู่แล้ว ก็ปฏิบัติในเรื่องอาหารนั้นตามปกติ แต่เอาเวลาของวันอุโบสถนั้น ไปซักซ้อมตรวจสอบกันให้มีสามัคคีมั่นในวินัย และเอื้ออวยธรรมแก่บรรดาญาติสาธาณชน

ขอให้สังเกตนิดหนึ่ง ดังได้บอกแล้วว่า อุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นมา มีคำประกอบนำหน้าด้วยว่า “อัญจันคสมันนาคตะ อุโบสถ” แปลว่า อุโบสถพร้อมด้วยองค์ ๘ องค์ ๘ ก็คือสิกขาบทข้อฝึกศึกษา ๘ ข้อ นี่คือเรียกเป็นภาษาชาวบ้านว่า ศีล ๘

ที่นี้ ในพุทธกาลนั้น ตามหลักฐานบอกว่า อุโบสถมี ๓ วัน คือ วัน ๑๔ - ๑๕ และ ๘ คำ แสดงว่า ในสมัยพุทธกาล จำอุโบสถกัน ทั้ง ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ ไม่ใช่ถือ ๑๔ คำ เฉพาะข้างแรมเดือนขาด แต่ถือตรงไปตรงมาตามเลขบอกวันทีนั้น คือ ทั้งขึ้น ๘ คำ ขึ้น ๑๔ คำ ขึ้น ๑๕ คำ และ แรม ๘ คำ แรม ๑๔ คำ แรม ๑๕ คำ นี่คือ ปักข์ละ ๓ วัน ข้างขึ้น ๓ วัน ถ้าข้างแรมเต็ม ก็อีก ๓ วัน เป็นอุโบสถเดือนละ ๖ วัน แต่ถ้าเดือนไหนข้างแรมเดือนขาด สุดแค่แรม ๑๔ คำ ก็ถือในวันแรม ๑๓ คำ ด้วย ดังมีหลักฐานในคัมภีร์ เช่นบอกว่าพระเจ้าพิมพิสารทรงรักษาอุโบสถเดือนละ ๖ วัน (เปต.๒.๒๒๒)

ที่นี้ ต่อมา ในอรรถกถา มีการอธิบายให้เห็นชัดขึ้น ท่านจัดแยกอุโบสถเป็น ๓ ชนิด ที่จริงในสมัยพุทธกาลก็มีอยู่แล้ว และปฏิบัติกันมาแบบรู้กัน จะเห็นได้ในคำประกาศอุโบสถ ที่เรียบเรียงกันขึ้น เขามากล่าวกันที่วัดทั้งหลาย ในวันอุโบสถ หลังทำวัตรเช้า ก่อนสมาทานอุโบสถ อุบาสกหรืออุบาสิกา กล่าวคำประกาศเชิญชวนกันยี่ดยาว ในคำประกาศนั้น ของบางวัด มีคาถาหนึ่ง ที่มาบ่อในพระไตรปิฎก ราว ๒๔ ครั้ง บอกว่า

จาทุทลั ปณจลลั ย ๑ ปกขสส อญจมี
ปาฎิหาริยปกขณจ อญจงคสุสภาคต

บอกว่า อุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถีที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๘ แห่งปักข์ และในปาฎิหาริยปักข์ เคยได้ยินไหม อุโบสถอีกชนิดหนึ่งนี้ เรียกว่า ปาฎิหาริยปักข์ หรือบางที่ตัดปักข์ออก เรียกว่า **ปาฎิหาริยอุโบสถ** แล้วยังมีอุโบสถอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า **ปฎิชาครอุโบสถ** รวมเป็น ๓ ชนิด คือ

๑. อุโบสถที่พูดมาแต่ต้น ที่ว่าวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ ๘ คำ ไม่ต้องมีคำเรียก แต่ถ้ามีอย่างอื่นเทียบ คือมีปฎิชาครอุโบสถ และปาฎิหาริยอุโบสถ ด้วย ก็เรียกอุโบสถที่ถือตามปกตินี้ว่าเป็น ปกติอุโบสถ

๒. ปฎิชาครอุโบสถ

๓. ปาฎิหาริยอุโบสถ

ปกติอุโบสถ ดังว่าแล้ว มีปักษ์ละ ๓ วัน คือ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ ต่อมาในสมัยอรรถกถา เพิ่มเข้ามาอีกวันหนึ่ง คือวันปัญญา มีได้แก่ ๕ ค่ำ จึงกลายเป็นว่าเดือนหนึ่งมีอุโบสถ ๘ วัน ข้างขึ้น ๔ วัน ข้างแรม ๔ วัน ถ้าเป็นเดือนขาด ก็ถือวันแรม ๑๓ ค่ำด้วย เป็นอันว่า ปกติอุโบสถนี้ ยุคพุทธกาลมีเดือนละ ๖ วัน ในอรรถกถามีถึงเดือนละ ๘ วัน แต่มาถึงปัจจุบัน รักษาอุโบสถกันแค่เดือนละ ๔ วัน คือ วัน ๘ ค่ำ วันกลางเดือน และวันสิ้นเดือน

ที่นี้ก็ถึง **ปฏิชาครอุโบสถ** แปลว่า อุโบสถของผู้ตื่น คือตื่นตัว มีความขวนขวาย ไม่เฉื่อยชา เอาจริงเอาจังมาก เป็นการถืออุโบสถเพิ่มจากปกติอุโบสถ โดยมีวันรับ-วันส่ง ถ้าถืออย่างในอรรถกถา ในเดือนเต็ม วันอุโบสถ ๕ ค่ำ วันรับก็ ๔ ค่ำ วันส่งก็ ๖ ค่ำ คือมีวันรับวันส่งเพิ่มเข้ามา ๒ วัน ที่นี้สำหรับวันอุโบสถ ๘ ค่ำ วันรับก็คือ ๗ ค่ำ วันส่งก็คือ ๙ ค่ำ, วันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ วันรับก็คือ ๑๓ ค่ำ วันส่งไม่มี (๑๕ ค่ำ เป็นวันอุโบสถเองอยู่แล้ว), วันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ วันรับไม่มี วันส่งคือแรม ๑ ค่ำ, วันอุโบสถแรม ๑๕ ค่ำ วันรับไม่มี และเป็นวันสิ้นเดือน วันส่งก็ไม่มี, ที่นี้ ถ้าเป็นเดือนขาด ถือแรม ๑๓ ค่ำเป็นวันอุโบสถด้วย ก็มีวันรับคือแรม ๑๒ ค่ำ วันส่งไม่มี, เป็นอันว่า ข้างขึ้น มีวันรับ-วันส่ง ๕ วัน ข้างแรม มีวันรับ-วันส่ง ๖ วัน รวมแล้วเดือนหนึ่งมีอุโบสถในวันรับและวันส่ง เป็นปฏิชาครอุโบสถ ๑๑ วัน

รวมความว่า ปฏิชาครอุโบสถ ทำให้มีการรักษาอุโบสถหรืออยู่จำอุโบสถมาก จนกระทั่งว่า ในเดือนเต็ม เหลือวันที่ไม่ได้รับการรักษาอุโบสถเพียง ๑๑ วัน ในเดือนขาด เหลือวันที่ไม่ได้รับการรักษาเพียง ๑๐ วัน

ปฏิชาครอุโบสถนี้มาในพระไตรปิฎก ในคำว่า “อุโปสถํ อูปวสนฺติ ปฏิชาครโณติ” ซึ่งพบราว ๗ ครั้ง แล้วอรรถกถาอธิบายว่า “ปฏิชาครโณตีติ ปฏิชาครอุโปสถกมมํ นาม กโรนฺติ.” ปฏิชาครอุโบสถก็จึงปรากฏขึ้นมา เอาละนะ นี่คือนิยามปฏิชาครอุโบสถ ที่ขวนขวายเอาจริงเอาจังมาก เดียวนี้เห็นจะหายาก แค่วัฒนรักษาปกติอุโบสถ ก็น้อยแล้ว

ต่อไป ๓. คือ **ปาฏิหาริยอุโบสถ** แปลว่า อุโบสถที่พึงย้อนกลับไปป้อนเอาการทำ คือรักษาให้ เป็นไปตรงตามกำหนดอย่างที่เคยทำมาเป็นประจำในแต่ละปี พุดง่ายๆ ว่า อุโบสถที่รักษาประจำปี ซึ่งรักษาเป็นประจำเป็นช่วงยาว อาจจะมีเดือนตลอดฤดูฝนก็ได้ หมายความว่า พอเข้าฤดูฝนในเดือน ๘ ก็เริ่มเลย รักษาไปจนถึงฤดูฝน หรือเพลาลงมา ก็รักษาตลอดไตรมาสของพรรษา เหมือนอย่างจำพรรษานั้นเอง ทำให้พูดได้ทำนองว่า พระจำพรรษา โยมก็รักษาอุโบสถ นี่คือนิยามปาฏิหาริยอุโบสถ ทำให้คุณุหุสดี เหมือนกับจำพรรษาดูด้วย โดยรักษาอุโบสถตลอดพรรษา คือตลอดไตรมาสที่พระจำพรรษานั้นทีเดียว

อย่างไรก็ดี ปาฏิหาริยอุโบสถนี้มีคำอธิบายต่างๆ กันไป จนกระทั่งชักจะพันเผื่อ บางทีบอกว่า รักษาตลอดไตรมาส ในฤดูฝน เอาแบบพระจำพรรษา แต่ถ้ารักษาไม่ได้ขนาดนั้น ก็เอาแค่เดือนเดียว ถ้าเดือนหนึ่งไม่ได้ ก็เอาแค่ครึ่งเดือน แล้วก็บอกช่วงระยะเวลาด้วย ในที่นี้จะไม่เอารายละเอียดมาบอก เพราะจะทำให้พันเผื่อมาก

รวมความว่า ปาฏิหาริยอุโบสถนี้ สำหรับรักษาประจำปี เป็นช่วงยาว ถ้าถือตามมาตรฐาน ก็รักษาตลอด ๔ เดือนของฤดูฝน ถ้าสั้นหน่อย ก็ตลอด ๓ เดือนของการจำพรรษา หรือจะรักษาเพียงเดือนเดียว จนแม้เพียงครึ่งเดือนก็ได้ แต่ให้เป็นช่วงเวลาที่ต่อเนื่องกันไป และรักษาเป็นประจำทุกปี ให้เป็นนิพัทธอุโบสถ แปลว่าอุโบสถประจำ ตัวศัพท์แปลว่าประจำเฉยๆ แต่หมายถึงประจำปี

เป็นอันว่า อุโบสถมี ๓ แบบ เป็นหลักปฏิบัติสำหรับคุณุหุสดีโดยเฉพาะ

รักษาอุโบสถว่าได้บุญ มองให้ชัดว่าบุญนั้นมาจากกรรมไหน

ตามที่พูดมา จะเห็นชัดขึ้นว่า อุโบสถนี้เป็นกิจกรรม แล้วเพราะเหตุที่อยู่จำหรือรักษาประจำในวันนั้นๆ ต่อมาจึงเรียกวันนั้นว่าเป็นวันอุโบสถ แต่แท้จริงนั้น แยกกันได้ วันที่ปฏิบัติ ก็อย่างหนึ่ง ตัวอุโบสถที่เป็นกิจกรรม ก็อย่างหนึ่ง และกิจกรรมนั้นอาจเปลี่ยนไปทำในเวลาอื่นก็ได้ ในวันอื่นก็ได้

แม้แต่อุโบสถของพระสงฆ์ (อุโบสถของพระ ใช้คำว่า “ทำอุโบสถ”) ก็ยังมีกรณีที่ไม่ว่าจำเป็นต้องทำในวัน ๑๔ หรือ ๑๕ คำ ถ้าสงฆ์แตกกันแล้ว กลับสามัคคีกันได้เมื่อไร ก็ให้ทำอุโบสถได้เมื่อนั้นเลย นี่คือที่เรียกว่า สามัคคีอุโบสถ

ในเมื่อกิจกรรมแยกได้จากวัน ก็ยอมเป็นไปได้ว่า เราสามารถกำหนดวันอุโบสถขึ้นมา ไม่ต้องพูดถึงอุโบสถของคนโบราณก่อนพุทธกาล แม้ในพระพุทธานุชาสนาตัวเอง ในพุทธกาล ที่ตามปกติมีอุโบสถในวัน ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำ แต่ในอรรถกถาก็ยังมีอุโบสถขึ้นมาอีกในวัน ๕ คำ แล้วอุโบสถของคฤหัสถ์ นอกจากปกติอุโบสถ ก็ยังมีอุโบสถอื่นอีกหลายแบบ เป็นปฏิชาครอุโบสถบ้าง เป็นปาฏิหาริย์อุโบสถบ้าง อย่างที่ได้พูดกันมาแล้ว เพราะฉะนั้น ถ้าถือเอากิจกรรมเป็นหลัก มาถึงยุคสมัยนี้ เราก็สามารถกำหนดวันอุโบสถขึ้นมา ให้เหมาะกับยุคสมัยนี้ได้ เช่น วันเสาร์ หรือวันอาทิตย์ ก็เลือกเอาวันหนึ่ง หรือใครมีความขวนขวายมาก จะรักษาให้จริงจัง ก็รักษาทั้งวันเสาร์และวันอาทิตย์ นี่ก็คือมาตกลงกัน ในหมู่ชาวพุทธ จะเรียกชื่ออุโบสถชนิดนี้ว่าอย่างไร ก็ตั้งชื่อขึ้นมา อาจเรียกว่าอุโบสถสุริยคติ หรือเป็นอุโบสถสุริยยาตร์ ถือตามการยัตราของดวงอาทิตย์ หรือจะตั้งชื่อตามยุคสมัย เช่นว่า อุโบสถยุคโลกาภิวัตน์ ถ้ายาวไป ก็หาคำสั้นๆ ก็แล้วแต่ ชื่อนั้นก็คิดกันไปให้เหมาะให้ดีที่พอใจที่สุด แล้วก็จัดกิจกรรมวันอุโบสถอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น มันสำคัญที่เจตจำนงหรือเจตนาธรรมณ์ ซึ่งก็อยู่ที่ว่า จะได้เป็นวันที่เราให้เวลาแก่ชีวิต ที่มันจะได้มีโอกาสเป็นอิสระจากวัตถุ และบรรดาสิ่งเสพบริโภคบำรุงบำเรอปรนเปรอเนื้อหนัง หันมาเน้นอิสรภาพของชีวิต ที่จะมุ่งไปในการพัฒนาจิตใจและปัญญา

จากนั้น ในด้านกิจกรรมซึ่งเป็นสาระของอุโบสถที่จะให้ได้คุณค่าที่มุ่งหมาย เราก็สามารถจัดทำกิจกรรมขึ้นมาได้อีกมากมาย ลองคิดถึงและลองมองดูคนยุคนี้สิ ในวันหยุด แทนที่จะเป็นวันที่ได้อยู่กับชีวิตที่โล่งเบาและพัฒนาจิตปัญญา ทั้งที่ในงานการห่าวันมาแล้ว ได้มีวุ่นวายมีใจเครียดขุ่นมัวเศร้าหมองไปกับเรื่องที่ย้วยปลุกเร้าโลหะโทะสะโหมะมาเรื่อย และวุ่นวายอยู่กับวัตถุที่ยุ่งใจเช่นว่า จะหาเงินเอามาให้ได้อย่างไร แค่นั้นไม่พอ เย็นค่ำลงยังไปเที่ยวหาสิ่งบำรุงบำเรอเสพสุขอยู่กับความมัวเมาลุ่มหลง เรียกว่าจิตใจว่าวุ่นขุ่นมัวเดือดร้อนมาตลอดแล้ว ในวันที่ ๖ วันที่ ๗ ที่เป็นวันหยุดงาน แทนที่จะได้หยุดได้พักจากสิ่งเหล่านั้น กลับไปหาความลุ่มหลงมัวเมา ซ้ำเติมตัวเองหนักเข้าไปอีก

งานสมัยนี้ มีความหมายแบบฝรั่ง คืองานเป็นภาระ เป็นสิ่งที่หนักอกหนักใจ เป็นสิ่งที่ต้องทำด้วยความรู้สึกจำใจฝืนทนทำ ต้องขยันต้องมีความเพียรต้องสู้มัน ฝรั่งจึงต้องมี leisure มาเข้าคู่กับ work เมื่อมีวันทำงาน ก็ต้องหาวันพักผ่อน ต้องมีวันเสาร์อาทิตย์สำหรับ leisure ที่จะได้ปลอดโปร่งเบาไปจากเรื่องที่หนักนั้น แล้วก็อาจจะไปหา entertainment คือเรื่องของการบันเทิง ซึ่งพอมาถึงคนไทย การบันเทิงก็มุ่งไปที่เรื่องของความมัวเมาลุ่มหลงเพลิดเพลิด เอาวันพักผ่อนมี leisure เลยเกิดไปก็สนุกสนานมัวเมากันใหญ่ เมื่อมองในแง่นี้ วันทำงานกลายเป็นวันทำความดี แล้ววันหยุดก็คือวันหยุดทำความดี ที่กลายเป็นวันที่จะไปทำสิ่งเลวร้ายไปเลย

ถ้าอย่างนี้ก็แย่ แทนที่ว่า เออเนี่ย เราไปมั่ววุ่นกับเรื่องด้านกายเรื่องวัตถุเรื่องกิจกรรมภายนอก มาหลายวันแล้ว วันนี้หยุดพักด้านนั้น หันมาพักใจและหาปัญญากันหน่อย ก็ไม่เอา ทีนี้ ถ้าเราหันไปหาวันอุโบสถ ก็จะมีคามหมายขึ้น จะไม่ใช่เป็นเพียงวันที่หยุดทำงาน เฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ที่ว่างงาน นั้นเป็นการทำความดี วันหยุดก็เลยกลายเป็นวันหยุดทำความดี แต่สำหรับอุโบสถนี้จะมีคามหมาย เปลี่ยนไปว่า หยุดทำงานการภาระหน้าที่ด้านหนึ่ง หันไปทำงานการอีกด้านหนึ่งที่เป็นประโยชน์มากขึ้น เช่นว่า ๕ วันนั้น เราไปทำงานการที่เป็นเงื่อนไขทางสังคมเพื่อหาวัตถุประสงค์ชีวิตของตัวเอง แต่พอถึงวันที่ ๖ ที่ ๗ นี้ เราจะหันไปทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น บำเพ็ญประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ และสำหรับตัวเอง ก็จะพัฒนาจิตใจและปัญญาอย่างที่ว่าแล้ว นี่คือนิยามที่เป็นประโยชน์

ทีนี้ก็มานึกกันว่า จะจัดกิจกรรมอะไรดี อย่างที่ว่าแล้ว ถือได้ว่าวันอุโบสถ คือวันที่เราเป็นอิสระ จากวัตถุสิ่งเสพบำรุงบำเรอ เป็นวันที่เราจะทำชีวิตของเราให้เป็นอิสระ ปลอดโปร่งโล่งเบามากขึ้น ไม่ใช่เป็นวันที่จะไปลุ่มหลงมัวเมามากขึ้น นี่คือ ในแง่ที่ ๑ ทำกิจกรรมที่จะทำให้วันอุโบสถ เป็นวันที่ชีวิตเป็นอิสระจากสิ่งเสพ ปลอดจากเรื่องลุ่มหลงมัวเมา ได้เสพสิ่งที่เป็นสาระ และทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น แล้วแง่ที่ ๒ สร้างโอกาสแก่ชีวิตในการพัฒนาจิตใจพัฒนาปัญญา

ถ้ามุ่งเดินหน้าไปอย่างนี้ นอกจากเป็นประโยชน์อย่างนั้นแล้ว ก็จะเป็นการแก้ปัญหาของสังคมยุคนี้ไปด้วยในตัว เพราะเวลานี้เป็นยุคสังคมบริโภค ที่คนมัวเมามุ่งหน้าไปแต่ในการหาเสพ พอถึงวันหยุดเสาร์อาทิตย์ กลับยิ่งหนักขึ้นไปอีก แม้แต่การล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติ แทนที่จะได้พักบ้าง ก็ยิ่งมาหนักมากในวันเสาร์วันอาทิตย์ด้วย

หันไปดูในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องอุโบสถไว้ เรามาดูกันในแง่ที่ว่าท่านมุ่งให้ใช้วันอุโบสถนี้ทำกิจกรรมอะไร

ขอย้อนกลับไปเริ่มต้นเรื่องว่า เดิมนั้นอุโบสถเขาหมายถึงการอดอาหาร แล้วมาในพุทธกาล พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำให้คฤหัสถ์ อุบาสก อุบาสิกา รักษาข้อปฏิบัติ ๘ ประการ ที่ทรงบัญญัติขึ้นมา มีชื่อว่า **อุโบสถมีองค์ ๘** ที่เรียกกันง่าย ๆ ว่าศีล ๘ ซึ่งเป็นการฝึกตนเพิ่มขึ้นไปจากสิกขาบท ๕ หรือศีล ๕ ที่เป็นเรื่องของกรอยู่ร่วมกันในสังคมไม่ให้เบียดเบียนกัน โดยเพิ่มขึ้นไปในส่วนของการฝึกตนเอง ให้มีชีวิตเป็นอิสระจากวัตถุสิ่งเสพ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้กับนางวิสาขา ว่าอุโบสถอย่างนี้ ที่ว่ามีองค์ ๘ นั้น มีการรักษากัน ๓ แบบ (ขง.ติก.๒๐/๕๑๐/๒๖๓) คือ

๑. **โคपालอุโบสถ** อุโบสถแบบนายโคบาล
๒. **นิคัณฐอุโบสถ** อุโบสถแบบนิครนถ์
๓. **อริยอุโบสถ** อุโบสถแบบอริยะ หรืออุโบสถของอริยชน

โคपालอุโบสถ อุโบสถแบบนายโคบาล เป็นอย่างไร? พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่า นายโคบาลนั้นเลี้ยงวัวให้คนอื่น เข้าก็มารับเอาวัวไป แล้วเย็นก็เอาวัวมาส่งเจ้าของ ส่งเสร็จแล้ว ก็มานึกว่า วันนี้เราพาวัวไปเที่ยวหากินที่ไหนบ้าง ไปกินหญ้าที่ไหน ไปกินน้ำที่ไหน แล้ววางแผนสำหรับวันใหม่ว่า พรุ่งนี้ เราจะพาวัวของเราฝูงนี้ ไปกินหญ้าที่นั่น ไปกินน้ำที่โน่น

การวางแผนของนายโคบาลอย่างนี้ เหมือนกับคนรักษาอุโบสถพวกหนึ่ง เมื่อถือข้อปฏิบัติศีล ๘ ข้อนั้น ใจก็อยู่กับการคิดวุ่นวายห่วงหวังกังวล ทำนองว่า วันนี้เราอดนะ พรุ่งนี้จะเอาให้คุ้ม พรุ่งนี้จะกินอะไรดีนะ ไปกินที่ไหนดี ก็คิดวางแผนไป นี่คือใจอยู่กับความโลภ คิดถึงความอยาก ไม่ได้ทำใจให้บริสุทธิ์ อย่างนี้เรียกว่าเป็นการรักษาอุโบสถแบบนายโคบาล

ต่อไป ๒. การรักษาอุโบสถแบบพวกนิครนถ์ หรือนิครนถ์อุโบสถ เป็นอย่างไร ก็ตรัสว่า พวกนิครนถ์มีหลักการให้สอนสาวก คือสอนลูกศิษย์ของเขาว่า นี่นะ ท่านทั้งหลาย ถ้าจะเบียดเบียนสัตว์ จะทำอะไรมัน ก็ให้พ้นร้อยโยชน์ไปนะ ทางทิศตะวันออกพ้นร้อยโยชน์ ทิศตะวันตกก็พ้นร้อยโยชน์ ทิศเหนือก็พ้นร้อยโยชน์ ทิศใต้ก็พ้นร้อยโยชน์ไปแล้ว จึงจะไปทำร้ายมันได้ แต่ในรัศมีเขตเท่านี้ ทำไม่ได้ นี่ก็คือแบ่งแยก มีเมตตาต่อสัตว์จำกัดเขต เฉพาะในเขตหนึ่งๆ แล้วไม่ใช่แค่นั้น นิครนถ์บอกลูกศิษย์ว่า เธอทั้งหลาย ผ่าผอนนี้ไม่ต้องนุ่งนะ แก้วผ้า ทิ้งไปให้หมด มีแต่ตัวล่อนจ้อน แสดงว่าเราไม่มีอะไรเลย ไม่มีกิเลส ไม่มีความยึดถืออย่างใดๆ ทั้งสิ้น นี่ก็เป็นอุโบสถแบบนิครนถ์

นิครนถ์นั้นแต่เดิมไม่นุ่งผ้า ในสมัยพุทธกาลเป็นอย่างนั้น แต่ภายหลังมาแตกเป็น ๒ นิกาย เป็นนิกายแก้วผ้า กับนิกายนุ่งขาว ในสมัยพุทธกาลนั้น คงยังไม่ได้แยกนิกาย ตัวท่านศาสดานิครนถ์นาฏบุตรเองนั้น ท่านแก้ผ้าเลย และสอนเหล่าสาวกว่า ท่านทั้งหลายไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นอะไรทั้งสิ้น ผ่าผอนก็ไม่ต้องนุ่ง อะไรๆ ก็ไม่ใช่ของเรา เราไม่ยึดมั่นในสิ่งไหน ต่อใคร ต่ออะไรทั้งสิ้น นี่คือหลักการของนิครนถ์ ที่ถือว่าไม่มีความยึดมั่น คำว่านิครนถ์ ก็แปลว่าไม่มีอะไรผูกมัด คือไม่มีกิเลสเครื่องผูกมัด “นิ” แปลว่าไม่มี “ครนถ์” แปลว่ากิเลสเครื่องผูกมัด ที่เขาแก้ผ้า ก็เพราะว่าเขาไม่ยึดติดผูกพันถือมั่นอะไรทั้งนั้น หมายความว่าทางลัทธินิครนถ์ เขาถือความไม่ยึดมั่นถือมั่น ถือแรงมาก เพราะฉะนั้นเขาจึงไม่นุ่งผ้า เขาว่าพุทธนี้ยังถืออยู่ ยังนุ่งผ้าอยู่ ถ้าไม่ยึดมั่น จะมานุ่งผ้าอะไรเล่า วาจัน

พวกนิครนถ์นี้ไม่เห็นด้วยกับพระพุทธศาสนา เขามีหลักใหญ่เป็นข้อสังเกตสำคัญที่ต่างจากพระพุทธศาสนา คือถือลัทธิกรรมเก่า ที่สอนว่าคนจะได้ร้ายได้ดีมีสุขมีทุกข์อย่างไร เป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อน เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงไปคัดค้านเขา เป็นพระสูตรหนึ่งเลย มีชื่อว่า เทวทสุตฺร (ม.๑.๑๔/๑/๑)

ลัทธิกรรมเก่านี้ ชาวพุทธเมืองไทยสมัยนี้ควรเอามาเตือนตัวว่าเรานี้เชื่อถือมาผิดๆ อย่างลัทธินี้หรือเปล่า การเชื่อกรรมของชาวพุทธว่ากันไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ลัทธิกรรมเก่านี้นะ ระวังไว้ ลัทธิกรรมเก่านี้เป็น ๑ ใน ๓ ลัทธิ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าเป็นลัทธินอกพระพุทธศาสนา (อ.๑.ติก.๒๐/๕๐๑/๒๒๒) คือ **หนึ่ง ปุพเพกตเหตุวาท** ลัทธิที่ถือว่า คนเรานี้จะได้ดีมีสุขหรือประสบทุกข์เป็นไปอย่างไร ก็เป็นเพราะกรรมเก่าที่ทำไว้แต่ปางก่อน **สอง อิศฺสนิมมานเหตุวาท** เรียกง่าย ๆ ว่า อิศฺสนิมิตวาท ลัทธิที่ถือว่า อะไรจะเป็นอย่างไรคนจะได้ดีมีสุขหรือเดือดร้อนเป็นทุกข์อย่างไร ก็เป็นเพราะเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ดลบันดาล แล้วก็ **สาม อเหตุวาท** ลัทธิที่ถือว่าอะไรจะเป็นอย่างไร ใครจะจนจะรวย เเคราะห์ร้ายเคราะห์ดีอย่างไร ถึงคราวก็เป็นไปเอง เรียกว่าลัทธิแล้วแต่โชค สามลัทธินี้ ไม่ใช่พระพุทธศาสนา

คนที่เรียกตนว่าเป็นชาวพุทธนี้ ถ้าไม่รู้จักลัทธินิครนถ์ ก็จะเอามาปนกับพระพุทธ- ศาสนา ทั้งสองเรื่องเลย คือ ๑. ลัทธิกรรมเก่า ๒. ลัทธิไม่ยึดมั่นถือมั่น ดีไม่ดีก็ไม่รู้เหตุรู้ผล บอกว่าจะไม่ยึดมั่นจะปฏิบัติให้เข้มแข็งจริงจัง ก็เลยไปเป็นนิครนถ์ไม่ต้องนุ่งผ้ากัน

นิครนถ์บอกลูกศิษย์ว่า ถึงวันอุโบสถก็อย่างที่วานะ เป็นอันว่าไม่ต้องนุ่งผ้านุ่งผอนกันละ แล้วจะพูดได้ว่าข้าพเจ้าไม่ยึดมั่นสิ่งใดต่อใครต่ออะไรทั้งสิ้น การที่นิครนถ์พูดว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรนั้น เขาก็รู้ตัวอยู่ว่าเขามีพ่อแม่ คนนี้เป็นพ่อแม่ แล้วเขาก็มีลูกเมีย และลูกเมียก็รู้ว่าเขาเป็นพ่อเป็นสามี ตลอดจนคนรับใช้กรรมกรทั้งนั้น เขาก็รู้อยู่ว่าคนนั้นมีฐานะเป็นอะไร การที่เขาปฏิบัติอย่างนี้ ความจริงก็กลายเป็นความเท็จ เขาพูดก็เป็นมุสาวาทไปในตัว จะกินจะบริโภคอะไร ก็ไม่มีใครให้ กลายเป็นอทินนาทานไปหมด

ที่นิครนถ์ว่าอย่างนี้ ก็คือ เขาแยกสมมุติ-ปรมาตถ์ ไม่เป็น พระพุทธศาสนานี้ว่าไปตามความจริง คนควรรู้เข้าใจ เรียกว่ารู้เท่าทันความจริงของธรรมชาติว่ามันเป็นของมันอย่างนั้นๆ แล้วมนุษย์ก็ตกลงสมมุติกันขึ้นมาว่าอย่างนี้ๆ ว่า นี่เป็นลูกฉัน นั่นเป็นเมียเธอ เป็นอะไรต่างๆ ว่ากันไป แต่การสมมุตินี้ก็ว่ากันเป็นเหตุเป็นผลตามระบบของสมมุตินั้น เพื่อให้มนุษย์อยู่กันได้ในสังคม เป็นสังคมระดับหนึ่ง เรียกว่าเป็นสมมุติสังคม

เมื่อเราสมมุติตกลงกันแล้ว ก็บัญญัติขึ้นไว้ โดยมีเหตุผลที่ให้ถือตามที่ตกลงกันนั้น มันเป็นไปด้วยสติปัญญา เพื่อประโยชน์แก่พวกมนุษย์นั่นเอง แต่จะไปถือโดยลุ่มหลง โดยไม่รู้เข้าใจเหตุผล ก็กลายเป็นการยึดมั่น การถือโดยยึดมั่น กับการถือด้วยปัญญา นั้นเป็นคนละอย่าง เมื่อพวกนิครนถ์แยกไม่ออก ก็เอาไปปะปนสับสนกันหมด จนกระทั่งไม่ต้องนุ่งผ้า

พระพุทธศาสนาก็บอกว่า สิ่งทั้งหลาย มันไม่ได้เป็นอย่างนี้จริงตามที่มนุษย์บัญญัติหรือ แต่การที่มนุษย์ตกลงกันว่าอย่างนี้ๆ ก็เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม โดยมีเหตุมีผลมีเจตนา มีเป้าหมายในการกระทำอย่างนี้ เมื่อเราตกลงตั้งวางกันไว้อย่างไร เช่นเป็นวินัยแล้ว ก็ถือก็ทำไปตามข้อตกลงนั้น โดยทำด้วยปัญญา ไม่ทำด้วยความมกมาย

เอาละ อุโบสถนี้ ถ้าไปถือแบบที่นิครนถ์ว่า พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า เป็นนิคัณฐอุโบสถ คือเป็นอุโบสถแบบนิครนถ์

ที่นี้ต่อไป ๓. อริยอุโบสถ อุโบสถแบบอริยชน เป็นอย่างไร? พระพุทธเจ้าตรัสว่า ก็คือใช้วันอุโบสถนั้นปฏิบัติในการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ โดยเอาความเพียรมาฝึกตนเอง หมายความว่า เป็นเวลาสำหรับการใช้ความเพียรในการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ที่นี้จะใช้ความเพียรฝึกชำระจิตใจอย่างไร?

ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ก็ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างหรือเป็นแบบอย่าง ชาวบ้านนี้ ถึงจะยังไม่ได้เรียนรู้อะไรมาก ก็เจริญพุทธทานุสติได้ ก็นึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า ว่าทรงมีพระคุณความดีอย่างนี้ๆ ระลึกถึงความดีของพระองค์ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา มีพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณ มหากรุณาคุณ ระลึกขึ้นมาแล้ว ก็มีจิตใจสดใสปราโมทย์ เป็นการชำระจิตใจ หรือจะพยายามโน้มนำพระคุณเหล่านั้นเข้ามาไว้ในจิตใจของตน ก็ได้ และในการที่เราจะทำให้ได้อย่างนั้นบ้าง ก็จะไปสู่การที่จะทำคุณประโยชน์ บำเพ็ญความดีอะไรต่างๆ

อริยอุโบสถนี้แยกย่อยได้เป็นหลายอย่างหรือหลายระดับ ระลึกถึงอะไร ก็เรียกว่าเป็นอุโบสถอย่างนั้นๆ เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ประเสริฐสูงสุด มีพระคุณเป็นพรหม ตามความหมายในพระพุทธศาสนา ก็เป็นพรหมอุโบสถ

ต่อจากเจริญพุทธานุสติ จะเจริญธรรมานุสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรมก็ได้ ซึ่งเป็นเรื่องกว้างใหญ่ไพศาล ระลึกถึงในแง่ความจริงก็ได้ ว่าความจริงเป็นอย่างไร ธรรมชาติเป็นอย่างไร ระลึกในแง่ความดีงามก็ได้ ระลึกถึงตามธรรมคุณ ๒ ประการ ก็ระลึกและพิจารณาไป ได้เห็นคุณค่าของธรรม เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในธรรม จิตใจก็สดใสปราโมทย์ หรือว่าระลึกไปทำให้ตัวเองน้อมนำเอาธรรมมาไว้ในจิตใจของตัวเอง จะได้ประพฤติปฏิบัติตาม ก็เรียกว่าเป็นธรรมอุโบสถ

ที่นี้ เจริญสังฆานุสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ว่าพระสงฆ์มีคุณความดีอย่างนั้นอย่างนี้ เจริญธรรมขึ้นไป จนกระทั่งกำจัดกิเลสได้ เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ บำเพ็ญคุณความดี บำเพ็ญประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นอย่างนั้นๆ ระลึกแล้วเลื่อมใส มีใจปราโมทย์ขึ้นบานผ่องแผ้วขึ้นมา หรือว่าน้อมนำเอาคุณของท่านมาใส่ในตนเอง และพยายามปฏิบัติตาม ก็เกิดประโยชน์ขึ้นมาอีก เรียกว่าเป็นสังฆอุโบสถ

หรือว่าจะเจริญศีลานุสติ ระลึกถึงศีล ที่ได้ประพฤติปฏิบัติมา สำรวจตรวจสอดตัวเองว่าเป็นอย่างไร รักษาได้ดีไหม เมื่อได้ปฏิบัติมาดี ก็มีปีติอิ่มใจ เกิดความผ่องใสโสมนัส ทำให้ใจสะอาดบริสุทธิ์ แล้วก็มาระลึกว่าเราจะบำเพ็ญศีลขัดเกลาให้ยิ่งขึ้นไปอย่างไรๆ อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นศีลอุโบสถ

ต่อไปก็อาจจะระลึกถึงเทวดา ไม่ต้องพูดถึงยุคสมัยนั้น แม้แต่ในสมัยนี้ คนก็ชอบเรื่องเทวดา ไซ้ใหม่ อย่าไปเลี้ยงไปหลบเลย ระลึกให้ถูก จะได้ไม่ปฏิบัติให้ผิด ไม่ต้องไปเลี้ยงหรือกร้อเรื่องเทวดานั้น ก็ระลึก ระลึกถึงเทวดาแบบชาวพุทธ ไม่ใช่ระลึกถึงเทวดาแบบพวกศาสนาอื่นพุทธกาล พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางศาสนาที่นับถือเทวดา ในสังคมที่นับถือบูชาสยบต่อเทวดา ดังที่จะเห็นว่า แม้ในปัจจุบันนี้ คนก็ยังยุ่งอยู่กับเทวดา

แต่ถ้าเป็นชาวพุทธ ก็จะระลึกถึงเทวดาอีกแบบหนึ่ง ไม่ใช่ระลึกถึงเทวดาแบบของเขา ที่ว่าเทพองค์นี้เก่งทางนั้น องค์นั้นเก่งทางนี้ จะบันดาลได้ในเรื่องอย่างนี้ๆ องค์นี้ชอบเครื่องเช่นอย่างนี้ เราจะต้องไปกราบไหว้อ้อนวอน ขอให้ท่านบันดาลโชคลาภให้ แต่ชาวพุทธไม่นึกไม่ระลึกอย่างนั้น แทนที่จะไปขอลาภขอผลอย่างนั้น ชาวพุทธระลึกถึงเทวดาต่างไปไกลเลย ชาวพุทธระลึกสำรวจตรวจดูว่า เทวดาองค์นี้ไปเกิดเป็นอย่างไรได้ ด้วยคุณธรรมอะไร ท่านมีคุณความดีอะไรในตัว แล้วก็ดูซิว่า ในตัวเรามีคุณความดีอย่างนั้นไหม แค่นั้น ท่านไปเกิดเป็นอย่างไรได้ ด้วยศรัทธา ด้วยศีล ด้วยสุตะ-ความรู้ ด้วยจาคะ ด้วยปัญญา อย่างนี้ๆ ก็พิจารณาดูในตัวเรา ว่าเรามีไหม คุณธรรมเหล่านั้นอย่างนั้นๆ ถ้าเรามีคุณธรรมอย่างนั้นๆ เราก็เกิดเป็นเทวดาได้เหมือนกัน นี่ระลึกแบบชาวพุทธ

ถามว่า เดียวนี้ชาวพุทธระลึกถึงเทวดาแบบพุทธนี้ใหม่ หรือว่าออกไประลึกกันแบบคนนอกศาสนา ถ้าระลึกแบบว่าเทวดาองค์นั้นเก่งอย่างไร บันดาลอะไรได้ ชอบเครื่องเช่นอะไร เราต้องการอะไร เราจะไปหาเทวดาองค์ไหน ไปถวายเครื่องเช่นอะไร จะไปพຽงนี้ ไปหาเทวดา จะให้ท่านช่วยหน่อย อะไรอย่างนี้ ก็แสดงว่านอกพระพุทธศาสนา

เป็นอันว่า ในพระพุทธศาสนา ก็ระลึกถึงเทวดาได้ แต่ให้ระลึกแบบที่ว่า นึกถึงคุณความดีที่มีในเทวดา ที่ทำให้ท่านได้ไปเกิดไปเป็นอย่างนั้น แล้วมาตรวจดูในตัวเอง แล้วทำคุณความดีอย่างนั้นๆ ให้มีขึ้นมาในตน อย่างนี้เรียกว่าเป็นการระลึกถึงเทวดา เป็นเทวดานุสติ ถ้าทำได้อย่างนี้ ก็เป็นเทวดาอุโบสถ เป็นอุโบสถเทวดา

อย่างที่ว่าแล้ว อริยอุโบสถนี้แยกย่อยได้เป็นหลายอย่างหลายระดับ ตั้งแต่ระดับถึงพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐสูงสุด มีพระคุณเป็นพระพรหมองค์แท้ ที่ค้นพบธรรม และประกาศธรรม ให้คนมีปัญญาเป็นอิสระได้ ก็เลยเรียกว่าเป็นพรหมอุโบสถ คือพระพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนา ไม่เหมือนอย่างพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ แล้วก็มีธรรมอุโบสถ สังฆอุโบสถ สीलอุโบสถ เทวดาอุโบสถ

แล้วในที่สุดก็มาจบลงที่ระลึกมองเห็นว่า ท่านที่พัฒนาชีวิตได้สูงสุดเป็นพระอรหันต์ ท่านก็ดำเนินชีวิตเป็นอยู่โดยปฏิบัติอย่างในศีล ๘ นี้แหละ การที่เรามาอยู่จำหรือรักษาอุโบสถนี้ ก็เป็นการทำได้ตามอย่างพระอรหันต์ ก็เป็นอริยอุโบสถ คืออุโบสถแบบอริยชน ซึ่งมุ่งที่การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ให้เป็นวันเวลาของการพัฒนาจิตใจและปัญญา

ส่วนกิจกรรมทำประโยชน์ ที่เรียกว่าอนวัชชกรรมทั้งหลาย จะทำอะไรบ้าง ที่ไหน เมื่อไร ก็ไปตกลงกันเอา วางแผนกันดู เริ่มตั้งแต่ว่า จะเอาวันไหนเป็นวันอุโบสถ แม้แต่ในขั้นที่ว่า จะให้มีขึ้นจริงๆ เป็นวันอุโบสถของชาติ ก็ว่ากันไป

ไม่ลืมนะ อุโบสถ เป็นการศึกษาเพื่อชีวิต

เรื่องอนวัชชกรรม คือกิจกรรมทำประโยชน์ ที่เป็นไปตามหลักการของอุโบสถ ซึ่งเป็นการศึกษาของชีวิต เพื่อชีวิตนี้ นักฝึกตนทั้งหลายสามารถชวนกันพัฒนากิจกรรมที่เป็นไปตามเจตนารมณ์เหล่านี้ แม้แต่เด็ก ก็รักษาอุโบสถได้ ตั้งแต่การฝึกฝนในการศึกษาพื้นฐานของชีวิต ตามแนวทางที่เริ่มด้วยการรู้จักใช้ตาหู ฟัง และการกินอยู่เสพบริโภค ให้ออกผลเป็น การกินอยู่ดูฟังเป็นดูฟังด้วยสติ บริโภคด้วยปัญญา ก็เอาอุโบสถเข้ามาจัดการเลย นี่หนู นี่น้อง ถึงวันอุโบสถแล้ว วันนี้ จะเปลี่ยนรายการทีวีไปดูไปชมอะไรกันดี เคยดูแต่บันเทิงมา วันนี้เปลี่ยนเป็นรายการไปหาความรู้กัน

ฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายสื่อมวลชน ถึงวันอุโบสถ ก็ร่วมมือ เออ นี่ ถึงวันอุโบสถแล้ว กิจกรรมสาธารณะ รายการบันเทิง เปลี่ยนหมด เอาเป็นรายการเพื่อส่งเสริมการพัฒนาจิตใจและปัญญา อะไรๆ ก็ดีขึ้น มิใช่ว่า ถึงวันอาทิตย์วันเสาร์ สื่อทั้งหลายจัดรายการยี่ห้อหนักซอขึ้นไป มีแต่ชักจูงคนให้ลุ่มหลงมัวเมา ล่อให้เสพหนักเข้าไปอีก ไม่พัฒนามนุษย์กันให้จริงจังเลยสักวันเดียว

น่าจะเอาคติอุโบสถนี้ขึ้นมาเน้นกัน ตั้งแต่ในครอบครัว ไปทั่วสังคม จนถึงทั่วประเทศชาติ ให้มีความจริงจังกันบ้าง สังคมชาวพุทธจะได้สมชื่อสักหน่อย โดยเฉพาะสำหรับเด็กๆ น่าจะคำนึงให้มาก มิใช่ปล่อยให้อุโบสถเลื่อนหายไปกลายเป็นเรื่องของคนแก่คนเดียว

ตอนนี้ สังคมมีแต่พากันไหลไปตามกระแส แถมซ้ำเติมกระแสหนักเข้าไปอีก เพราะฉะนั้น ยาเสพติดก็ต้องมากขึ้น โรคเอดส์ก็ต้องมากขึ้น ถ้ามีวันอุโบสถให้รักษา ก็จะแก้ปัญหายาเสพติดได้ แก้ปัญหาโรคเอดส์ แก้ปัญหาเรื่องค่านิยมทางสังคมที่ลุ่มหลงมัวเมา แก้ปัญหาความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การขัดแย้งแย่งชิง ตลอดจนจนอาชญากรรมต่างๆ มากมาย

พระพุทธเจ้าทรงพัฒนาการอดอาหารของคนโบราณขึ้นมาขั้นหนึ่งแล้ว แต่ชาวพุทธไม่ได้เอาเรื่อง ยังดีว่ามีคนแก่รักษาไว้บ้าง แต่มักจะมองความหมายแค่ว่าจะได้บุญ แล้วก็เลยกลายเป็นเรื่องของการรักษาอุโบสถพอให้ได้บุญ โดยไม่รู้เข้าใจว่าเป็นบุญและได้บุญอย่างไร ก็เลยขาดความหมายตามเจตนารมณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้

กิจกรรมอุโบสถ ควรจัดอะไรบ้าง ตั้งแต่ที่วิ มาจนถึงในครอบครัว มีอะไรบ้างที่จะทำได้ ที่เข้ากับวัตถุประสงค์ที่ว่ามานั้น ลองช่วยกันคิดสิครับ อ้าว.. ใครจะเสนออะไรบ้าง

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

แล้วก็ไม่มีผู้แนะนำ ขาดกัลยาณมิตร

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พ่อแม่ก็ย่อมรักลูกนั่นแหละ แต่รักลูกแล้ว ได้แค่ตามใจ แล้วก็บารุงบ่าเรอ เอาใจเด็ก อยากรแสดงความรักให้เห็น ก็เอาวัตถุสิ่งเสพถมเข้ามาถมเข้าไป แต่ผลออกมา กลายเป็นเด็กเสียไปเลย ไซ้ใหม่ แทนที่ว่ารักลูกมาก จะให้ลูกพัฒนาอย่างดีที่สุด ก็ไม่ทำ หรือจะทำได้บ้าง ก็แค่เอาพอได้มีกิจกรรม ร้องเพลง ดนตรี ก็ดีหน่อย ไม่ให้ไปทำอะไรเสียหาย แต่ก็ไม่ค่อยมีเป้าหมายชัดเจน เอาแค่ว่าพอให้ได้มีกิจกรรม พอให้ได้พักผ่อนบ้าง

กิจกรรม การแสดงออกเพื่อบอกความรัก ได้แค่เอาใจ ไม่มีเป้าหมาย เจตนารมณ์ของการใช้วันหยุดว่าเพื่ออะไร ก็ไม่มีให้ชัดเจนว่าจะใช้มันอย่างไรจึงจะเป็นการพัฒนาเด็กได้ดี พร้อมกับแก้ปัญหาสังคมไปด้วย ไม่ได้มองอะไรให้เห็นทั่วตลอด เอาแค่ว่าพอได้ทำไปเรื่องหนึ่งทีหนึ่ง ให้มันเสร็จๆ ไป

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ก็ทำได้แค่นั้น พระเราต้องมาช่วยกัน ชี้แนะ ชักชวน อย่างน้อยก็ให้ความรู้ความเข้าใจ คิดว่าชัดแล้วนะ อุโบสถเป็นกิจกรรม ไม่ใช่เป็นตัววัน แต่เมื่อทำกิจกรรมในวันนั้น ก็เรียกวันนั้นเป็นวันอุโบสถ แล้วก็มีการเปลี่ยนแปลงวันมาเรื่อย ในยุคนี้เราจึงสามารถตั้งวันอุโบสถขึ้นมา แต่จะเอาวันไหนดี แล้วจะเรียกชื่อว่าอย่างไร และจะทำกิจกรรมอะไรบ้าง อันนี้ฝากไว้ให้ช่วยกันคิด สงสัยอะไรไหมครับ

[ไม่ค่อยได้ยินชัดเจน ตั้งแต่นาทีที่ ๔๕:๓๐]

ตอนที่

๕๔

จะไปนั่งสมาธิ หรือเข้าวิปัสสนา ก็มาทำความเข้าใจให้มีพื้นฐานไว้ก่อน

ทาน-ศีล มีเรื่องของกายวาจามากมาย ต้องโยงไปหาภาวนาที่อยู่ข้างใน

คุยกันต่อ เรื่องอุโบสถ ที่จริงต้องถือว่าจบแล้ว แต่ลืมพูดไปหน่อย คือ เมื่อเอามาเทียบกับวันหยุดสมัยนี้ ถ้าเราจัดริเริ่มขึ้นใหม่ ในลักษณะที่เข้ากับยุคสมัย ก็อาจจะใช้คำเลียนยุคสมัยว่าวันอุโบสถนี้ เป็นวันหยุดของชาวพุทธ แต่เป็นวันหยุดอีกแบบหนึ่ง ไม่ใช่วันหยุดในความหมายที่ว่าหยุดงานเพื่อจะได้สนุกสนานบันเทิง กินเหล้าเมายาหรือหาความสุขกันให้เต็มที่ ซึ่งเกินเลยจากความหมายที่ควรจะเป็น ให้เป็นการเตือนสติคนในยุคนี้ด้วย และให้มีความหมายพิเศษที่เป็นสาระ โดยนัยที่ว่า วันหยุดของชาวพุทธคือวันอุโบสถนี้ เป็นวันหยุดจากการทำบาปอกุศล และเป็นการยังตัวจากการไหลไปตามกระแสของระบบสังคมที่มุ่งแสวงหากการบำรุงบำเรอ คือหยุดจากการเป็นทาสของสิ่งเสพ และจากความเป็นทาสของการเสพ ให้เป็นวันแห่งอิสรภาพ เป็นวันแห่งการพัฒนาจิตใจ และปัญญา แล้วก็วันแห่งอนวัชกรรม ทำการบำเพ็ญประโยชน์

ได้บอกแล้วว่า อุโบสถนี้จัดเข้าในอนวัชกรรม ซึ่งพบได้ในมงคลสูตร ที่สวดหรือได้ยินสวดกันเป็นประจำจนไม่รู้เรื่องราว ทานญจ ฌมจริยา จ ฌาตทานญจ สงคโห อนุชชานิ กมmani นี่คืออนวัชกรรม แปลว่า การกระทำที่ไม่เป็นโทษ อธิบายว่าได้แก่ เช่น การรักษาอุโบสถ แล้วก็ไวยาวัจจะ ซึ่งมักเห็นกันในคำว่า ไวยาวัจกร

ที่นี้ ไวยาวัจจะเองนี้แปลว่าการชวนชวาย ช่วยเหลือ รับใช้ บริการ อาสาทำประโยชน์ให้ เราเอามาใช้เป็นศัพท์ที่ค่อนข้างเป็นทางการว่า ไวยาวัจกร หมายถึงคฤหัสถ์ที่สมัครใจมาช่วยเหลือรับใช้พระ แล้วก็กลายเป็นตำแหน่งไป แถมมุ่งไปในแง่ของการเงินการทอง ที่จริง ไวยาวัจกรมิใช่หมายถึงเฉพาะการเงินการทอง แต่หมายถึงว่า ไปช่วยเหลือรับใช้ทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น เป็นหลักการที่มีมาแต่เดิม ในยุคใหม่สมัยหนึ่ง เคยเน้นกัน อยากให้บัณฑิตนักศึกษาไปบำเพ็ญประโยชน์ หรือให้ไปรับใช้สังคม ที่จริงก็คือไวยาวัจจะ ที่เป็นศัพท์เก่า มีมานานแล้วนี้แหละ ซึ่งเป็นอนวัชกรรมอย่างหนึ่ง

แล้วท่านก็ยกตัวอย่างอนวัชกรรมอีก เช่น ปลูกสวนปลูกป่า ซึ่งก็น่าแปลกใจว่าในสมัยโบราณนั้น สวนและป่าน่าจะมีกันมากมายทั่วไปหมด แต่กลายเป็นว่าในสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะในสมัยอรธกถานั้น ถือว่าการปลูกสวนปลูกป่าเป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องของการทำบุญบำเพ็ญประโยชน์ หรืออาจเป็นได้ว่าอินเดียนั้นประสบปัญหานี้มานานแล้ว คือเป็นประเทศที่เป็นอยู่หรือเป็นถิ่นของอารยธรรม เป็นแหล่งของความเจริญ แล้วที่เป็นมา คนเรานี้มีความเจริญที่ไหน ก็จะหักร้างถางพง ทำลายป่า ปลูกเป็นบ้านเป็นเมือง อย่างที่เรียกว่าสร้างบ้านแปงเมือง

เรื่องนี้เป็นกันมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว พอสร้างเมืองที่ไหน ปากก็ราบไปที่นั่น อารยธรรมโบราณที่สิ้นสุดกันไป เหตุใหญ่อย่างหนึ่งก็คือเรื่องของมนุษย์ที่สร้างอารยธรรมโดยทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นมา ที่จริง ในภาษาฝรั่ง คำของที่เราเอามาแปลว่าเป็นอารยธรรมนั้น คือ civilization ซึ่งถ้าจะแปลให้ใกล้ต้นศัพท์ ก็คือการทำให้เป็นคนเมือง หรือการเจริญขึ้นมาเป็นคนเมืองนั่นแหละ ทีนี้เมื่อสร้างบ้านสร้างเมือง โดยทำให้ป่าหมดไปแล้ว ต่อมา แผ่นดินนั้นก็เสื่อมโทรม เช่นการเกษตรไม่ได้ผล ต่อมาก็เกิดความแห้งแล้ง แล้วอยู่ไม่ได้ ก็ย้ายถิ่นกันไปอีก นี่เป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งแห่งความเสื่อมของอารยธรรม

ที่อินเดียนั้น ลองไปดูเถอะ ถิ่นที่เคยเจริญในสมัยพุทธกาล มาถึงปัจจุบันนี้ กลายเป็นถิ่นที่ไม่ค่อยจะมีป่าเลย แต่กลายเป็นถิ่นที่หมดป่า มีต้นไม้เหลือน้อย มันจะเป็นมาแต่เดิม ตั้งแต่เป็นบ้านเป็นเมือง หรือว่าบ้านเมืองนั้นเสื่อมโทรมไปแล้ว ปากก็เสื่อมไปด้วย หรือจะเป็นเพราะว่าคนในสมัยหลังทำลายมันซ้ำเติมต่อกันมาเรื่อยๆ เช่นอย่างที่อังกฤษ เจ้าอาณานิคม เมื่อปกครองเมืองขึ้น ได้มาขนเอาทรัพยากรธรรมชาติไปมากมาย อันนี้เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ หลายอย่างจะไปสืบ ก็คงยากอยู่พอสมควร แต่โดยทั่วไปแล้ว เวลาสร้างบ้านแปงเมือง ก็จะทำลายป่า อย่างที่ว่าแปลงป่าเป็นเมือง

แต่มองตามหลักฐานที่มีอยู่ในสมัยก่อนโน้น เห็นได้ง่ายๆ จากพระไตรปิฎก มีป่ามากมาย พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในวัด ซึ่งเป็นวนะ คือเป็นป่าทั้งนั้น และนอกพรรษา พระองค์ก็เสด็จจาริกไปโน่นนี่ ที่ประทับบ่อยคือในป่าใหญ่ ที่เรียกว่ามฬาร ซึ่งเป็นแดนติดต่อของแคว้นใหญ่ๆ ป่ามีมากมาย ส่วนในเขตบ้านเมืองนอกป่าออกมา ถ้าจะว่าอาจมีสวนมีต้นไม้บ้าง ก็ไม่น่าจะใช้ เพราะตามความที่กล่าวและเรื่องราวมากมายในพระไตรปิฎก เห็นได้ว่า ในยุคนั้น คนทุกชั้น ตั้งแต่พระราชชา บรพดา เศรษฐี เป็นต้น นิยมมีสวนมีป่า มีถิ่นแดนรมณีย์กันทั่ว พระพุทธเจ้าก็ตรัสออกนามย่านถิ่นที่ประทับที่เป็นรมณีย์ไว้มากมาย และยังได้ตรัสสอนให้ทำบุญสำคัญไว้ เริ่มด้วยปลูกสวนปลูกป่าเป็นข้อต้น จนมาถึงอรรถกถากับบอกอนวัชกรรมทำประโยชน์เริ่มด้วยอุโบสถและปลูกสวนปลูกป่านี้เอง

แล้วมาในสมัยพระเจ้าอโศก ก็ถือหลักการนี้สำคัญอีก พระเจ้าอโศกก็คงทรงรับคตินี้มา จึงตรัสไว้ในศิลาจารึกว่า ได้ทรงสร้างถนนหนทางปลูกสวนปลูกป่าปลูกสมุนไพรรักษาคนไข้ให้แก่นุชน黎ทั่วทั้งหลายนสร้างโรงพยาบาล สร้างที่พักแรมคนเดินทาง นี่ก็คือดำเนินไปในคติพระพุทธศาสนา ในการทำอนวัชกรรม ซึ่งในตัวอย่างรวมเสตุกรรมะ คือการสร้างสะพานด้วย เรียกได้ว่าเป็นการทำบุญพื้นฐาน

น่าแปลกใจ หรือน่าสลดใจก็ตาม ว่าในเมืองไทยสมัยนี้ คนแทบไม่มีที่ไหนรู้จักและใส่ใจการทำบุญที่เป็นหลักสำคัญอันนี้ การทำบุญแทบจะกลายเป็นกรรมอันเลือนลอย ไร้จุดมุ่งที่มีความหมายเหลือไว้แต่รูปแบบ ควรเอาจริงเอาจังในการที่จะฟื้นฟูขึ้นมา

เอาเป็นการช่วยเหลือรับใช้บำเพ็ญประโยชน์เหล่านี้ เป็นการบุญที่อยู่ในชุดเดียวกันกับรักษาอุโบสถ ทีนี้ คนที่รักษาอุโบสถนั้น ก็อย่างที่ว่าแล้ว ไม่มีวุ่นวายอยู่กับการหาสิ่งเสพบำรุงบำเรอตน เวลาที่มีขึ้นมามากมาย อย่างในตอนบ่าย ก็ไปบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม ไปช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เอาใจใส่ผู้เฒ่าชรา

กิจกรรมหนึ่งที่นิยมทำในวันอุโบสถ ก็คือ ทาน เริ่มต้นอย่างที่ว่าเวลานี้มีทั่วไปก็คือถวายภัตตาหารเลี้ยงพระ ซึ่งถือว่าอยู่ได้ด้วย การบำรุงเลี้ยงของประชาชน แล้วก็ให้ทาน ตั้งโรงทานเพื่อช่วยเหลือคนขัดสนยากไร้อนาถา

ประเพณีตั้งโรงทานนี้มีมาแต่โบราณ ค่อนข้างเนื่องมาด้วยกันกับเรื่องอุโบสถนี้ อย่างในเรื่องพระเวสสันดร ก็พูดถึงวันอุโบสถ ซึ่งย่อหมายถึงวันอุโบสถในสมัยก่อนพุทธกาล ในคัมภีร์เล่าว่าพระเวสสันดรทรงช้างออกตรวจดูการบำเพ็ญประโยชน์ของพระองค์ โดยเฉพาะก็คือโรงทาน

มาในพุทธกาล ก็อย่างอนาถบิณฑิกเศรษฐี ที่ทำคู่กันเป็นประจำวันหนึ่ง ถวายทานแก่พระสงฆ์ สอง เลี้ยงดูคนอนาถายากไร้ คู่กันไปเลย ทำสองอย่างคู่กัน ส่วนคนอื่นเขาเลี้ยงตัวได้ ก็ไม่ต้อง อนาถบิณฑิกเศรษฐีนี้เอาทรัพย์มาจัดสรรแบ่งปันอย่างนี้ จึงเป็นเหตุให้ได้ชื่อว่า อนาถบิณฑิกเศรษฐี แปลว่าเศรษฐีผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา กลายเป็นสมญา แสดงว่าต้องทำอะไรอย่างมากมายจริงจัง มิฉะนั้นคงไม่กลายมาเป็นชื่อ เพราะที่จริงอนาถบิณฑิกเศรษฐีมีชื่อตัวว่าสุทัตต์ แต่คนไม่รู้จักชื่อเดิมเลย เพราะมีชื่อที่เขาเรียกตามการบำเพ็ญประโยชน์อย่างนี้

อย่างไรก็ดี เรื่องคนขัดสนยากไร้นี้ ก็ต้องระวังอย่างที่ว่าแล้ว คือในแง่ของผู้ปกครองประเทศชาติ ต้องเน้นในแง่ของการจัดอาชีพให้เขามีงานทำ เพราะถ้ามีว่เลี้ยกันอยู่ คนก็จะเลี้ยงตัวเองไม่ได้ เดียวก็กลายเป็นการทำให้เสียนิสัย

เอาละ นี่ก็เป็นประเพณีเดิมที่เห็นชัด คือเรื่องทาน ส่วนกิจกรรมอื่นก็บำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม และพัฒนาตนเองด้านจิตใจและปัญญา ให้ชีวิตที่เป็นอิสระนั้นเป็นประโยชน์ และก็จะช่วยให้สังคมนี้เจริญงอกงามมีความดีขึ้นได้ และถ้าทำอุโบสถ ให้เป็นวันหยุดของชาวพุทธได้ ก็จะเป็นวันหยุดอย่างมีปัญญา เป็นวันหยุดจากบาปอกุศล เพื่อไปทำสิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น อย่างที่ว่ามา

ที่นี้ ในเรื่องที่เรากำลังพูดกันมานี้ คือชุดทาน ศิล ภาวนานั้น เรื่องอุโบสถนี้ก็อยู่ในระดับศีลเมื่อทาน และศีลได้พูดไปแล้ว ที่นี้ก็มาถึงภาวนา ที่โยงกัน

เวลานี้ จะปฏิบัติธรรม ต้องชำระล้างความเข้าใจถ้อยคำกันมากมาย

ภาวนานั้น ได้บอกแล้วว่า ในที่นี้ ท่านเน้นที่เมตตาภาวนา คือการเจริญเมตตา เพราะว่าสำหรับคฤหัสถ์นั้น จะมุ่งเอาธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันให้มาก ทานก็เกื้อหนุนกันในด้านวัตถุสิ่งของ ศีลก็เกื้อหนุนกันในการอยู่ร่วมกันดีโดยไม่มีกรเบียดเบียน แล้วมาถึงภาวนา ก็เจริญเมตตา ให้จิตใจมีคุณธรรมพื้นฐานในการที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น แล้วก็สอดคล้องกับพฤติกรรมภายนอก ทางกายและวาจา ทั้งทานให้ปัน และศีลไม่เบียดเบียนกัน

ที่นี้ กลับไปดูความหมายของคำว่า “ภาวนา” กันอีกหน่อย ภาวนานั้นแปลว่า การทำให้เป็นให้มี ถ้าเป็นนักบาลี ก็ต้องสืบไปจนถึงรากศัพท์ ที่เรียกว่าธาตุ แต่สำหรับคนอื่นทั่วไป ก็ไม่จำเป็นต้องรู้ ไม่จำเป็นต้องจำ ที่นี้ก็พูดไว้หน่อย ว่ามาจาก “ภฺ” ธาตุ แปลว่า “มี” ว่า “เป็น” แล้วใน ภู ตัวนี้ ก็เอา อุ เป็น ว และทำตามวิธีของไวยากรณ์ภาษาบาลี จนเป็น “ภาว” (ภาวะ) แปลว่า ความเป็น ที่นี้ก็ใช้งานได้มากมายว่า ภาวะอย่างนี้ ภาวะอย่างนั้น ภาวะสงคราม ภาวะเดือดร้อน ภาวะอุดมสมบูรณ์ ฯลฯ หรือเติมปัจจัยอีกตัวหนึ่ง ออกมาเป็น “ภาวนา” แปลว่า การทำให้มี การทำให้เป็น อะไรยังไม่มี ก็ทำให้มี อะไรยังไม่มี ก็ทำให้เป็น แล้วก็ขยายไปเป็นว่า ทำให้เกิดมีขึ้นมา จนกลายเป็นทำให้เจริญ แล้วก็พูดสั้นๆ แค่ว่า “เจริญ” และนิยมใช้ในเรื่องที่ดี เช่นเจริญกุศล ก็ได้รูปศัพท์เป็นกุศลภาวนา คือการทำให้กุศล ทำให้สิ่งที่ดี เกิดมีขึ้น มีบ่อยๆ มากๆ ขึ้น เจริญขึ้น ไปๆ มาๆ ก็พูดสั้นๆ แค่ว่า เจริญกุศล

พอพูดว่าการเจริญกุศล ก็เป็นอันรู้กันว่าเป็นกุศลภาวนา แล้วก็หาคำแปลอื่นๆ มา ที่จะให้ไพเราะหรือกะทัดรัด จึงอาจแปลด้วยคำอื่นอีก เช่นว่า “อบรม” ซึ่งก็เป็นการทำให้เป็นให้มีให้เจริญขึ้นไปนั่นแหละ เขาเป็นว่านิยมใช้คำแปลว่า “เจริญ” อย่างที่ว่าเมื่อกี้ กุศลภาวนา และที่กำลังพูดกันอยู่นี้ ก็เมตตาภาวนา แล้วก็ช่วยกันหามา เช่น สมภาวนา สมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา เอาละ แค่นี้ก่อน

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ทานนั้น ไม่ต้องไปภาวนา ไม่ต้องพูดว่าทานภาวนา ทานก็คือให้ ทานเป็นการกระทำอยู่แล้ว พอบอกว่าทาน ก็ให้เสร็จไปเลย ไม่ต้องไปภาวนาทำให้เกิดมีทานขึ้นมา อันที่จะภาวนา คือทำให้มีให้เป็นให้มันเกิดมีเจริญมากขึ้น ก็คือจำพวกคุณสมบัติต่างๆ เอาละ เป็นอันว่าภาวนาแปลตามนิยามของโบราณว่าเจริญ

แต่มาในภาษาไทยปัจจุบัน คำว่าภาวนานี้ ก็คล้ายกับคำพระคำอื่นๆ อีกมากมาย ได้มีความหมายเพี้ยนไปไกล ซึ่งแสดงให้เห็นความเสื่อมของการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างลึกลงไปถึงฐาน คำว่าภาวนานี้ได้มีความหมายเพี้ยนไปไกล จนกลายเป็นการ วิงวอนอยู่ในใจ เช่นภาวนาให้เขาปลอดภัย หรือพร่ำบ่น ว่าพึมพำๆ เป็นภาวนาบทมนต์คาถา จนกระทั่งมาถึงภาวนาพุทโธ ที่กลายเป็นกล่าวว่า พุทโธ พุทโธ อยู่ในใจ แต่ที่ใช้ได้ถูกต้อง ก็อย่างเมตตาภาวนานี้แหละ คือทำเมตตาให้เกิดมีขึ้นมาในใจ และให้เกิดมีมากขึ้นๆ อย่างที่เรียกว่าเจริญเมตตาเท่านั้น

การที่คำพระทั้งหลายได้มีความหมายเพี้ยนไปนั้น มันก็มีเหตุผลอยู่เบื้องหลังเหมือนคำศัพท์อื่นๆ ที่เคยพูดไปแล้ว เช่นว่า “มานะ” คือความถือตัว อยากใหญ่ กลายเป็นพากเพียร “ประมาท” คือความละเลยเรื่อยเฉื่อย กลายเป็นดูถูกไป

เหตุที่ภาวนากลายเป็นท่องบ่น พึมพำๆ ไปนั้น ก็พอมองเห็นเหตุที่มันเพี้ยนความหมาย เพราะว่าในกระบวนการฝึกอบรมจิต หรือทำให้เกิดสมาธินั้น มีขั้นตอนหนึ่งที่ต้องพยายามให้จิตอยู่กับสิ่งนั้น ก็จึงเอาสิ่งนั้นมากำหนดนึกไว้ในใจต่อเนื่องไปตลอดเวลา เพื่อให้จิตมาอยู่กับสิ่งที่ต้องการ หรือกำกับจิตให้อยู่กับสิ่งนั้น ก็จึงเอาการนึกถึงพูดถึงสิ่งนั้นบ่อยๆ ว่าบ่อยๆ ในใจนั้น มาเป็นเทคนิคเป็นการกระทำขั้นหนึ่ง ในการที่จะทำให้เกิดสมาธิ แล้วก็เรียกมันว่าภาวนา ทั้งๆ ที่โดยแท้จริงนั้นภาวนาคือทั้งหมดของกระบวนการฝึกให้เกิดสมาธิ ไม่ใช่แค่นึกถึงพร่ำถึงอยู่เรื่อยๆ เท่านั้น ที่จริง ขั้นของการนึกถึงไว้ต่อเนื่องไป ใส่ใจไว้เรื่อยๆ นี้ อยู่ที่คำว่า “ปริกรรม” และ “มนสิการ”

ที่นี้ ก็จึงต้องแยกแยะชนิดหนึ่ง ในการเจริญสมาธิ (จะเรียกว่าฝึกสมาธิก็แล้วแต่) ซึ่งเรียกว่าสมาธิภาวนานั้น กระบวนการฝึกทั้งหมด แบ่งตามลำดับความก้าวหน้าหรือความสำเร็จเป็น ๓ ขั้นตอน คือ *ขั้นแรก* ปริกรรมภาวนา – การฝึกขั้นเตรียมที่พยายามทำให้จิตใจอยู่กับสิ่งที่หมายใจ ซึ่งเรียกว่าอารมณ์กรรมฐานนั้น จากนั้น ครั้นจิตแน่วตั้งขึ้นจนจะสำเร็จ ก็จัดเป็น *ขั้นที่สอง* เรียกว่าอุปปนาภาวนา – การฝึกเจริญขึ้นไปถึงขั้นจนเจียนจะเป็นสมาธิ ต่อจากนั้นก็จะเป็น *ขั้นที่สาม* เรียกว่าอัปปนาภาวนา – การฝึกเจริญสมาธิถึงขั้นแน่วแน่ เป็นอัปปนาสมาธิ เข้าถึงฌาน นี่คือสำเร็จ

ที่นี้ ในการฝึกขั้นต้นที่เรียกว่า ปริกรรมภาวนา นั้น เป็นการการฝึกขั้นเตรียม หรือปรับพื้นที่พยายามทำให้จิตใจอยู่กับสิ่งที่หมายใจ ซึ่งเรียกว่าอารมณ์กรรมฐานนั้น

จิตมีกิจกรรม หรือทำงาน ๒ อย่างต่อเนื่องไปอย่างมาก คือ **ปริกรรม** คล้ายกับพม่าว่าพม่าบ่น ออกชื่อสิ่งที่จะให้จิตจับแหวอยู่ คืออารมณ์ของจิตนั้น เพื่อให้ไม่หลุดไม่คลาดกันไป และอีกกิจกรรม หรืออีกงานหนึ่ง คือ **มนสิการ** ใส่ใจพิจารณาดูสิ่งนั้นอารมณ์นั้น ตามที่พูดมานี้ จะเห็นว่า คำที่ใช้กันว่า ภาวนา หมายถึงพิมพ์พม่าบ่นนั้น คำที่ถูกต้องควรใช้คือ **ปริกรรม** นั่นเอง คือใจนึกถึงพม่าถึงสิ่งนั้นไว้เรื่อยเพื่อจะได้ไม่หลุดไม่หายไม่คลาดกันไป ส่วนภาวนาเป็นคำใหญ่ หมายถึงการฝึกการเจริญ ทั้งหมด ที่จะมาแยกเป็นขั้นตอนย่อยๆ อีกที

อย่างไรก็ดี เมื่อจะใช้คำว่าปริกรรม ก็ยังมีปัญญวายเป็นสนกับภาษาไทยอีก คือ ในภาษาไทย คนใช้คำว่าปริกรรมกันในเรื่องจำพวกไสยศาสตร์ เพื่อให้เกิดความขลังศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องปลุกเสก ร่ายมนตร์ หรือเสกคาถาซ้ำๆ พิมพ์ๆ บางทีคนฝึกสมาธิรังเกียจความหมายนี้ ก็ไม่อยากจะพูดว่า ปริกรรม ทั้งที่เป็นคำจริงที่ตรง อย่างที่บอกแล้วว่า ปริกรรม ก็คือ จิตรำพม่าบ่นถึงนึกถึงสิ่งนั้นไม่หลุดไม่ให้พลัดไม่ให้เกิดจากจิตไป จะได้แน่วเป็นสมาธิ เมื่อเข้าใจดีแล้ว ก็ใช้คำให้ถูกต้อง โดยรู้ชัด ถึงความหมายที่ถูกที่แท่นั้น

บอกแล้วว่า ปริกรรมแปลว่าเตรียม เช่นจะสร้างบ้านสร้างเรือนที่บริเวณนี้ ก็ปรับพื้นที่ให้ เรียบรื่นสม่ำเสมอ ก่อน ในการที่จะทำสมาธิก็เหมือนกัน เริ่มด้วยขั้นต้นนี้ ปริกรรมเป็นการเตรียมปูพื้น จิตให้พร้อม ในกระบวนการของภาวนา คือการฝึกการเจริญสมาธินั้น ปริกรรมเป็นเทคนิคในการปรับ พื้นจิตนั่นเอง เพื่อให้ใจกำหนดนึกไว้อยู่กับสิ่งนั้นตลอดเวลา เช่นที่กำหนดลมหายใจ โดยเอาคำเช่นว่า พุทโธ มาช่วยกำกับจิต เป็นอันว่าคือการฝึกสมาธิขั้นเตรียมการ ก็มาช่วยกันทำให้เป็นจริงในการ ปฏิบัติ ไม่ให้เพี้ยนกันไป

เอาละ ตัวภาวนาเอง ก็อย่างที่ว่าแล้ว หมายถึงการเจริญ ทำให้เกิดให้มี ทำให้เกิดให้มีอยู่ เรื่อยๆ มากขึ้นเพิ่มพูนขึ้น คือเจริญงอกงาม แล้วจะเสริมว่าเป็นการฝึกอบรม ก็ไม่ว่าอะไร และได้พูด ไปแล้วว่า ภาวนานี้ ชุดที่เต็มนั้นมี ๔ อย่าง เคียงกันกับชุดไตรสิกขา

ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นกระบวนการศึกษา ที่จัดให้คนฝึกตน ให้ออกผลเป็นการ พัฒนา เรียกว่า ภาวนา ที่มี ๔ ด้าน จากไตรสิกขา ก็ไปเป็นภาวนา ๔ ซึ่งใช้วัดผล ในการดูคุณสมบัติของ คน มีชื่อว่า กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา

แต่ภาวนาเป็นการดูผล ซึ่งต้องดูที่คน ดังนั้นจึงไม่มีที่ไหนที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นชุด ภาวนา ๔ แต่พระองค์ตรัสชุด **ภาวิต ๔** คือ ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา (พ.ต.ก.๒๐/๕๔๐/๓๒๑) คือคนที่ พัฒนาแล้วทั้ง ๔ ด้านนั้น เพราะคนเป็นที่แสดงผลและเป็นที่สุดของการพัฒนา

กระบวนการพัฒนาคน (พูดให้ถูกแท้ว่า กระบวนการฝึกคนให้พัฒนา) ที่ถูกต้องจริงๆ เป็น กระบวนการพัฒนาแบบบูรณาการ ทั้ง ๓ ด้านของไตรสิกขา ต้องไปด้วยกัน ทั้งศีล จิต และปัญญา มันมาครบทั้ง ๓ ในทุกกรณี แต่เมื่อเป็นภาวนา ๔ พูดแยกกันออกไปได้ในการวัดผล เพื่อดูแต่ละด้าน ก็พูดแยกกันออกไปได้ เป็นภาวนานั้นๆ แต่ในการปฏิบัติที่เป็นสิกขา เวลาคนฝึกตน บูรณาการครบทั้ง ๓ ได้ แต่บูรณาการที่เดียว ๔ ไม่มี จึงต้องจัดเป็นไตรสิกขา อย่างที่ได้อธิบายไปแล้ว

ส่วนภาวนาที่ใช้ในการวัดผล ที่ว่าแยกได้เป็น ๔ คือ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตภาวนา และ ปัญญาภาวนานั้น เป็นการแยกแบบเต็มทั้งระบบ แต่อย่างที่ว่าแล้วเมื่อกี้ การวัดผลนั้นต้องดูที่คน อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงคนที่เป็นภาวนิต ๔ ส่วนภาวนานี้แยกเอาไปพูดทีละอย่างสองอย่าง แล้วแต่ จะพูดในขอบเขตไหน เรียกว่าพูดได้อย่างหลวมๆ เลือกลงใช้ถ้อยคำได้อย่างยืดหยุ่น บางทีก็ใช้คำอื่นที่นิยม ใช้กันอยู่แล้ว โดยเฉพาะการพัฒนาด้านนอก เรื่องของข้อปฏิบัติ ที่เรียกว่าความประพฤติบ้าง พฤติกรรมบ้าง ทางกายและวาจา ที่ออกมาสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีคำศัพท์ที่ใช้กันจนชินอยู่แล้ว เช่นอย่าง ทาน และศีล

เรื่องเป็นมาทำนองนี้ คำว่าภาวนาจึงมีการใช้จำกัดแคบลง โดยนิยมใช้กันแค่การปฏิบัติที่เป็น การพัฒนาด้านใน คือ ด้านจิตใจ กับด้านปัญญา ภาวนาก็จึงมักใช้กันแค่นี้ ภาวนาที่เราได้ยินกันบ่อย จึงเป็นภาวนาในด้านของจิตใจและปัญญา ดังที่ว่าบางทีแค่พูดว่า “ภาวนา” โดยไม่ต้องพูดเต็ม ก็รู้ เข้าใจกันว่าหมายถึงพัฒนาด้านใน คือจิตภาวนา และปัญญาภาวนา เพราะว่าด้านนอกมีคำอื่นที่เป็น ศัพท์นิยมที่ใช้กันอยู่แล้ว รู้จักกันดีแล้ว เช่นในชุดสำคัญที่ว่า ทาน ศีล ภาวนา ที่พูดกันมาก่อนนี้ ภาวนาก็ คือ จิต+ปัญญาภาวนา

พูดว่า สมณะ – วิปัสสนา ก็พอ ไม่ต้องต่อด้วยภาวนา ก็ได้

เมื่อได้พูดกันมาให้เข้าใจดีแล้ว ก็เป็นอันจำกัดว่า ภาวนาที่เราจะพูดกันในที่นี้มี ๒ คือ จิต ภาวนา กับ ปัญญาภาวนา ส่วนกายภาวนา กับศีลภาวนา ก็เป็นอันว่าตัดไป และถือว่ารู้เข้าใจกัน พอสมควรแล้ว

ที่พูดอย่างนี้ ก็ยังให้ความรู้สึกกว้างๆ ที่นี้จะให้เห็นเป็นกระบวนการปฏิบัติ ก็พูดให้แคบลงไป อีก ฝ่ายจิต มีการใช้คำว่า สมถภาวนา บอกให้รู้เลยว่ามุ่งให้จิตสงบ คำว่าจิตภาวนา พัฒนาจิต ยัง กว้างๆ อยู่ พอพูดว่าสมถภาวนา หมายถึงการพัฒนาความสงบแห่งจิต ก็มองไปถึงลักษณะ ถึงภาวะ เล็งไปที่สมาธิ ซึ่งเป็นผลที่มุ่งหมายได้เลย

แล้วในฝ่ายปัญญาภาวนา คือพัฒนาปัญญา ก็เจาะจงให้ชัดลงไปเลยว่าหมายถึง ปัญญาที่ เรียกว่าวิปัสสนา คือปัญญาที่รู้แจ้งความจริงของสังขารธรรม หยั่งลึกเข้าไปถึงสภาวะของธรรมชาติ ไม่ใช่ แค่ปัญญาทั่วๆ ไป จึงมีการใช้คำจำเพาะลงไปว่า วิปัสสนาภาวนา

ถ้าพูดคร่าวๆ ก็ว่า สมถภาวนา แทนคำว่าจิตภาวนา วิปัสสนาภาวนา แทนคำว่าปัญญา ภาวนา โดยจำเพาะเจาะจงให้ชัดลงไป และสมถภาวนาต้องการอะไร ก็ต้องการสมาธิ เพราะฉะนั้นจะ เรียกว่า สมาธิภาวนา ก็ได้ และในคัมภีร์มากมายก็นิยมใช้คู่กันว่า สมาธิภาวนา กับ วิปัสสนาภาวนา มากกว่าคำว่า สมถภาวนา กับ วิปัสสนาภาวนา

เป็นอันว่าตอนนี้มาถึงคำว่าภาวนาโดยจำกัดให้แคบลงแล้ว เหลือเป็นสมถภาวนา กับ วิปัสสนาภาวนา เมื่อพูดให้สั้นลงไปอีก ก็เหลือแค่ สมณะ กับ วิปัสสนา ไม่ต้องใส่คำว่าภาวนาก็ได้ เอา แค่คำว่า สมณะ กับ วิปัสสนา ก็พอ โดยแยกเป็นสองด้าน คือ ฝ่ายจิต กับ ฝ่ายปัญญา ซึ่งชัดอยู่แล้ว

(ในพระไตรปิฎก ไม่ใช่คำว่าสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ใช้แค่ว่าสมณะ และวิปัสสนา, และ สมาธิภาวนา ก็ใช้ในความหมายที่ครอบคลุมทั้งสมณะและวิปัสสนา เพราะไม่ว่าสมณะ หรือวิปัสสนา ก็ใช้ สมาธิเป็นที่ทำงานทั้งนั้น ชื่อเรียกมุ่งที่ตัวทำงาน ไม่ใช่เอาผลที่หมาย)

แต่คนปัจจุบัน ก็ยังมีการหลงสับสนกันระหว่าง สมถะ กับวิปัสสนา แยกกันไม่ออก จึงต้องจับหลักให้ได้ว่า สมถะ กับวิปัสสนา นี้มีจุดต่างอยู่ตรงไหน

จุดต่างก็อย่างที่บอกแล้ว **สมถะมุ่งสมาธิ** เราจึงมักเรียกกระบวนการฝึก หรือตัวการปฏิบัติทั้งหมด ที่จะทำให้เกิดสมาธิ ว่าเป็นสมถะ แต่ในบางแห่งพระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่าสมถะ แทนคำว่าสมาธิ เป็นการใช้น่าแปลกใจ และใช้แบบหลวมๆ เป็นอันว่า สมาธิเป็นจุดหมาย สมถะต้องการสมาธิ ฝ่ายวิปัสสนาก็ต้องการปัญญา แต่หมายถึงปัญญาที่รู้ความจริงของสังขาร รู้ไตรลักษณ์ ที่จะทำให้เกิดหลุดพ้นหมดกิเลส

ที่นี้หลักการของสมถะที่มุ่งสมาธินั้น ก็อยู่ที่ว่าจะทำอย่างไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร ที่จะทำให้เกิดอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวที่ต้องการได้ นี่คือการทำให้เกิดสมาธิ พอจิตมันแน่ว แนบสนิท ดิ่งไป ใจสงบอยู่กับสิ่งเดียวที่ต้องการได้ ไม่พ้อไม่ฟุ้งซ่านไป ไม่วอกแวก ไม่เลือนลอยไป อยู่อย่างนั้นได้จริงแน่ แม้แต่ถึงขั้นที่ว่าอยู่กับสิ่งต้องการนั้นได้ตามต้องการ ก็เป็นความสำเร็จ โดยมีสมาธิที่แน่วแน่ในระดับต่างๆ ถึงภาวะที่เรียกว่าเป็นฌาน ที่มีขั้นต่างๆ นี่คือเรื่องของสมถะ

ที่นี้ในการฝึกเจริญสมาธินั้น ก็มีความก้าวหน้าไปตามลำดับ หลายขั้น หลายระดับ ในการฝึกขั้นต้น สมาธิเริ่มแรกที่จะได้ เรียกว่า **ขณิกสมาธิ** เป็นสมาธิที่จิตแน่วได้แค่ชั่วขณะๆ ไม่ตั้งมั่นต่อเนื่องไป, จากนั้นก็จะพัฒนาเป็นสมาธิที่แน่วยิ่งขึ้น แต่ก็ยังได้แค่เฉียดๆ จวนๆ จะแน่วสนิท ยังไม่แนบสนิทเต็มที่ เรียกว่า **อุปปจารสมาธิ**, ยังต้องฝึกต่อไป จนกระทั่งเป็นสมาธิที่มั่นแน่วสนิทจริงๆ เรียกว่า **อัปปนาสมาธิ** จึงเป็นความสำเร็จจริง เป็นสมาธิที่ถึงขั้นเป็นฌาน ซึ่งจะก้าวหน้าต่อไปอีกหลายระดับ การได้อัปปนาสมาธินี้ เป็นความสำเร็จขั้นมาตรฐานของการฝึกสมาธิ และเป็นฐานของความก้าวหน้าในสมถะสูงขึ้นไป

การฝึกจิตได้สำเร็จถึงขั้นนี้ มีเกณฑ์วัด โดยต้องผ่านอุปปจารสมาธิ ที่ว่าเป็นสมาธิจวนเจียนเหมือนเข้ามาถึงนอกชาน ซึ่งจิตที่เป็นสมาธิขั้นนี้จะสะอาดสดใสปลอดโปร่งโล่งเบา ไม่ติดขัด ไม่คับข้อง ไม่มีความกดบีบบังคับรบกวนของหมองมัวใดๆ ทั้งสิ้น โดยนิรวรณ (สภาพกีดกันรบกวนที่กดทับจิตปิดบังปัญญา) ๕ อย่าง หมดสิ้นหายไป ได้แก่ กามฉันทะ – โคร่อยากติดค้ำใจ พยาบาท – ชัดเคือง ถีนมิทระ - หดหู่เหงาซึม ทุทธัจจกุกกุจจะ – ฟุ้งซ่านรำคาญใจ วิจิจิฉนา – ช้องค้ำงัดเง ซึ่งขอไม่อธิบายให้มากความที่นี้ เอาความว่าจิตใจเป็นอิสระมีกำลังเต็มเป็นสุขในตัวเอง

จิตเป็นอุปปจารสมาธิถึงนอกชานจวนเจียนแล้ว ก็ต่อไปเป็น **อัปปนาสมาธิ** แน่วสนิท เข้าถึงภาวะที่เป็นฌาน ซึ่งมีคุณสมบัติต่างๆ ที่ใช้เป็นตัวกำหนดว่าเป็นฌานในระดับไหน เริ่มด้วยปฐมฌานคือฌานที่ ๑ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๕ อย่าง เป็นหลัก ที่จะใช้กำหนด หรือเป็นเกณฑ์วัด คือ วิตก – ตรัสตรึก (ไม่ใช่วิตกไทย ที่กลายเป็นการคิดห่วงกังวล) วิจารณ์ – ตรอง (ไม่ใช่วิจารณ์) ปิติ – อิ่มใจ สุข – ฉ่ำชื่น รื่นคล่องใจ เอกัคคตา – จิตแน่วเป็นหนึ่งเดียว คือตัวสมาธิ ภาวะจิตที่มีองค์ ๕ อย่างนี้ เรียกว่าเป็น **ปฐมฌาน** คือ ฌานที่ ๑

ที่นี้ก็ก้าวหน้าต่อไป พอจิตแน่วสนิทลงไปอีก วิตก และวิจารณ์ หมดความจำเป็น ไม่ต้องใช้ ปลอดไป ก็เหลือองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา เป็นฌานที่ ๒ เรียกว่า **ทุติยฌาน** แล้วต่อไปอีก

ที่นี้ ปิติ ความอิ่มใจ ปลื้มใจ ซึ่งเป็นภาวะที่จิตยังฟุ้งฟอง หรือชู้ซ่าหน่อย ก็สงบลงไปอีก เหลือแต่สุข และเอกัคคตา จิตสงบประณีตลงไปอีก เป็นฌานที่ ๓ เรียกว่า **ตติยฌาน**

จากนั้น สมาธิจิตแน่วสนิทยิ่งขึ้นอีก สุขปลอดไป ถึงภาวะเป็นอุเบกขา จิตเข้าถึงดุลยภาพ เป็นฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา เรียกว่า **จตุตถฌาน** ซึ่งเป็นภาวะจิตที่นุ่มนวล บริสุทธิ์ ผ่องใส เหมาะที่จะใช้งานอย่างดีเยี่ยม ไม่ว่าจะป็นงานในด้านสมถะ หรือในทางวิปัสสนา

ในด้านสมถะ เมื่อเข้าถึงฌานที่ ๔ นี้แล้ว ก็จบฌานที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ คือครบรูปฌาน ๔ ถ้าก้าวต่อไป ก็จะมีการเปลี่ยนอารมณ์ของจิตไปเป็นอรูปธรรม แล้วฌานที่ ๔ นี้ ก็จะไปเป็นอรูปฌานสูงขึ้นไปตามลำดับ เป็นอรูปฌานที่ ๑ เรียกว่า อากาสาัญญา-จายตนะ ที่ ๒ วิญญาณัญญาจายตนะ ที่ ๓ อากิญจัญญายตนะ และที่ ๔ เนวสัญญานา-สัญญายตนะ รวมเป็นอรูปฌาน ๔

เมื่อรวมตลอดทั้งหมด ก็มีฌาน ๘ ชั้น เป็นรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ เรียกรวมกันว่า สมาบัติ ๘ เป็นทั้งหมดของเรื่องฌาน

เป็นอันว่า เป้าหมายของสมถะ คือ สมาธิ แล้วสมาธิก็ทำให้จิตเกิดภาวะที่เรียกว่าเป็นฌานระดับต่างๆ ฉะนั้นจึงพูดสั้นๆ ว่า สมถะนำไปสู่ฌาน สมถะคู่กับฌาน สมถะให้ได้ฌาน อันเป็นภาวะจิตที่มีคุณสมบัติซึ่งเป็นความมั่นแน่นแจ่มละเอียดประณีต มีสมาธิเป็นแกน

จบวิปัสสนาแล้ว ก็ไปต่อยอดให้สมถะอีกด้วย

ที่นี้หันไปดูวิปัสสนา บอกแล้วว่า **วิปัสสนามุงปัญญา** เป็นการทำให้เกิดปัญญา ที่รู้ความจริงของสังขาร ให้มองเห็นความจริงว่า ชีวิตเราเป็นเพียงรูปธรรมและนามธรรมประกอบกันขึ้นมา เป็นสภาวะตามธรรมชาติ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป มีภาวะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นการใช้อปัญญา และพัฒนาปัญญาขึ้นไป จนรู้แจ้งชัดความจริง ทำให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระ

หลุดพ้นเป็นอิสระอย่างไร อย่างที่เคยว่ากันแล้ว การเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย ที่เกิดดับเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ทำให้เข้าใจรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ที่เคยยึดเคยถือ เคยสำคัญมั่นหมายต่างๆ ตามสมมุติ แล้วด้วยปัญญาที่รู้ความจริงนี้ จิตใจก็เปลี่ยนไป การวางใจวางท่าที่ต่อโลกต่อชีวิตต่อสิ่งทั้งหลาย ก็เปลี่ยนไป เมื่อรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย จิตใจที่เคยติดค้างข้องขัด ยึดถือสิ่งนั้นสิ่งนี้ แกว่งไกวไปตามความรู้สึกต่อสิ่งต่างๆ ตามแรงขับเคลื่อนของตัณหาอุปาทาน ก็หลุดพ้นเป็นอิสระ ทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งหลายถูกต้องพอดีด้วยปัญญาที่รู้ทันความจริงและทำไปตามเหตุผล นี่คือเรื่องของวิปัสสนา ซึ่งทำให้เกิดปัญญา ที่รู้เท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลาย แล้วทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ

ที่นี้ ปัญญาที่เกิดขึ้นมา ซึ่งทำงานสำเร็จผลในแต่ละระดับของการรู้ความจริงเป็นเรื่องๆ ไปนั้น เรียกว่า **ญาณ**

ยกตัวอย่างที่เคยพูดไปแล้ว เช่น พอรู้ความจริงตามสภาวะของมันว่า ชีวิตของเรา และสิ่งทั้งหลายในโลก ที่มีชื่อเรียกต่างๆ กันไป เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา อะไรๆ สารพัดนั้น ความจริงมันก็คือรูปธรรมและนามธรรมประกอบกันขึ้นมา เทียบอย่างพวกสมัยใหม่ ที่รู้จักแยกได้ว่าสิ่งที่ปรากฏเป็นน้ำนั้น ที่จริงมันก็คือ H₂O อย่างนี้คือ เข้าไปถึงภาวะของมัน เมื่อรู้ความจริงเข้าไปถึงภาวะของสิ่งทั้งหลายว่ามาจากไหนเป็นอย่างไร ก็จะสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นได้ดียิ่งขึ้น นี่คือนโยบายทำงานสำเร็จผลอีกขั้นหนึ่ง และการรู้อย่างนี้ ก็เป็นญาณหนึ่ง เรียกว่า **นามรูปปริจเฉทญาณ** คือญาณหยั่งรู้ที่กำหนดแยกนามและรูปได้

เมื่อปฏิบัติต่อไป ปัญญาที่ทำงานสำเร็จผลอีกขั้นหนึ่ง ให้เกิดเป็นความรู้ขึ้นมาว่าอะไรกันบ้าง เป็นปัจจัยให้นามรูป คือนามธรรมและรูปธรรม ปราภฏขึ้นมาในภาวะที่เป็นอย่างนี้ ความรู้นี้เรียกว่า กำหนดจับปัจจัยได้ เป็นอีกญาณหนึ่ง เรียกว่า ปัจจัยปริคคหญาณ

ที่นี้ต่อไปอีก ปัญญาพัฒนาต่อไป ก็เกิดเป็นความรู้เข้าใจมองเห็นการที่นามธรรมและรูปธรรมทั้งหลายเหล่านั้นมันเกิดดับๆ ต่อเนื่องสืบกันไป มันไม่เที่ยง ไม่คงอยู่ในภาวะเดิม เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เป็นสภาวะที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองบังคับบัญชามันได้ ความรู้นี้ก็เรียกว่าเป็นญาณอันหนึ่ง เรียกชื่อว่า สัมมสนญาณ คือญาณที่พิจารณาไตรลักษณ์

ที่ว่านี้ก็แค่ให้ฟังเป็นตัวอย่าง ให้รู้จักปัญญาที่รู้ชัดขึ้นมาเป็นเรื่องๆ ทำหน้าที่รู้สำเร็จไปเป็นเรื่องๆ อย่างนี้เรียกว่าญาณ วิปัสสนาทำให้เกิดปัญญาที่รู้เข้าใจแต่ละขั้นแต่ละตอน ที่เรียกว่าญาณอย่างนี้เรื่อยไป จนกระทั่งสุดท้ายเป็น อาสวักขยญาณ ก็เป็นโพธิ์ คือการตรัสรู้ เป็นอันจบสิ้น ถึงจุดหมาย

เป็นอันว่า วิปัสสนามาคู่กับญาณ โดยทำให้เกิดปัญญา ที่รู้แจ้งชัดไปเป็นเรื่องๆ เป็นญาณหนึ่งๆ สมถะนั้นมาคู่กับฌาน ส่วนวิปัสสนานี้มาคู่กับญาณ สองอย่างนี้ บางทีคนก็จะสับสน ฝ่ายสมถะได้ฌาน ฝ่ายวิปัสสนาได้ญาณ เอาละ เข้าใจว่าแยกได้แล้วนะ ญาณ ก็คือปัญญาที่ทำงานได้ สำเร็จผลในเรื่องนั้นๆ เป็นเรื่องๆ ไป ขอให้เข้าใจทั้งศัพท์และเข้าใจทั้งหลักการ

ที่นี้ก็พูดเป็นเรื่องแทรกขึ้นมาหน่อย เพื่อกันความสับสน เรื่องก็คือว่า มีอยู่บ้างที่ว่า ฝ่ายสมถะก็เกิดญาณได้ แต่มันคือขั้นสุดท้ายอีกไกล และจะต้องมาบรรจบกับวิปัสสนา แล้วจะเป็นญาณสูงสุด

เรื่องก็คือว่า สมถะนั้นทำให้จิตสงบ พอจิตสงบ เป็นสมาธิ ก็อย่างที่เคยพูดไปแล้ว จิตที่เป็นสมาธินั้น มีคุณสมบัติที่เป็นประโยชน์ ๓ ประการ หนึ่ง ทำให้มีพลัง สอง ทำให้จิตใสสะอาด เอื้อต่อการใช้ปัญญา แล้วก็ สาม สงบ ทำให้มีความสุข

ที่นี้ พอได้สมาธิ ได้ฌานแล้ว จิตก็พร้อมที่จะใช้งานทางปัญญา ให้เกิดการรู้อะไรบางอย่างด้วยความพร้อมของจิตที่แน่วตั้งมั่นสนิทนั้น ที่เรียกว่าเป็นญาณต่างๆ ดังได้ยกตัวอย่างไปแล้วในเรื่องวิปัสสนา ที่นี้ในฝ่ายสมถะ ก็เกิดมีญาณได้เหมือนกัน เป็นญาณฝ่ายสมถะ แต่ไม่ใช่เป็นญาณที่รู้ความจริงของธรรมชาติ หากเป็นความรู้พิเศษที่ทำให้รู้ให้ทำอะไรได้วิเศษอัศจรรย์เหนือสามัญมนุษย์

ถ้าเทียบกับวิทยาการปัจจุบัน ญาณในฝ่ายวิปัสสนานั้นเป็นความรู้ในการค้นพบของวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ ส่วนญาณในฝ่ายสมถะที่ว่านี้ เป็นความรู้ประยุกต์กรรมของเทคโนโลยี นี่คือต่างกัน ญาณความรู้ของวิปัสสนานั้นขึ้นไปเป็นโลกุตระ เหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก แต่ญาณความรู้ของฝ่ายสมถะ เป็นโลกียะคือโลกีย์ ยังขึ้นต่อโลก ช้องอยู่ในโลก

ที่นี้ ญาณฝ่ายสมถะ ที่เกิดในสายของการได้ฌานจนสูงสุดนั้น เรียกว่า อภิญญา เป็นความรู้พิเศษประเภทที่เรียกว่า ตาทิพย์ หูทิพย์ ระลึกชาติได้ ทายใจคนอื่นได้ สามารถมองเห็นสิ่งที่คนธรรมดาไม่เห็น ได้ยินสิ่งที่คนธรรมดาไม่ได้ยิน อินทริยตาหูประณีตขึ้นไป ไฉนชัดอย่างยิ่ง จนสามารถล่วงรู้อะไรต่างๆ ระลึกอะไรต่ออะไรได้

ขอให้นึกถึงอย่างพวกนักสะกดจิตที่ใช้วิธีการประเภทที่เข้าทางนี้ มาทำให้คนอื่นเข้าถึงภาวะจิตที่สงบนิ่งดิ่งลึก จนสามารถระลึกอดีตของตัวเองได้ ตั้งแต่เกิดใหม่ๆ มาเลย สามารถแสดงอาการอย่างเด็ก เช่น ร้องอุแว้ขึ้นมาใหม่ได้ จะให้คนลานให้แสดงท่าทางตอนเป็นเด็กอายุหนึ่งขวบอะไรๆ ก็ระลึกได้ ทำได้

เอาตัวอย่างที่คนละเมอก็ได้ ก็คล้ายอย่างคนถูกสะกดจิต หรืออาจถือว่าเป็นการสะกดจิตตัวเอง เขาอยู่ด้วยจิตไร้สำนึก อย่างนายคนหนึ่ง ตามปกติมัน เขาชั้นที่สูงไม่ได้ แค่อันบนหน้าต่างตึกสามชั้น ก็ ขาสั้นพับๆ แต่คืนหนึ่งเขาละเมอออกนอกหน้าต่าง เดินบนขอบข้างตึกไปได้เฉยเลย นี่ก็เป็นเรื่องความ เป็นไปได้ของภาวะจิต

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

เออ นี่ก็รู้ยากอยู่ แต่ไม่แน่ บางทีจิตไร้สำนึกก็พาไปก็ได้ บางทีตัวเองก็หลงนึกว่าเป็นจริง อันนี้ อยู่ที่ว่าจะพิสูจน์ได้อย่างไร

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

แต่ที่เขาว่าติดต่อกับเทวดาอะไร แล้วรู้นี้ ที่จริง ไม่จำเป็นต้องติดต่อกับเทวดา ก็รู้ด้วยจิตไร้สำนึก ของตัวเองนี่แหละ จิตไร้สำนึกของตัวเองมีความสามารถอยู่แล้ว แต่บางทีก็หลอกตัวเองว่าไปรู้จัก เทวดา ที่จริงรู้ด้วยตัวเองนี่แหละ สำคัญกว่า คือจิตไร้สำนึกมันมีความสามารถพิเศษอยู่แล้ว จิตไร้ สำนึกมันทำงาน มันมีสมรรถภาพสูง เช่นว่า ถ้าเป็นจิตสำนึกนี้ อยากรู้ว่าเวลาผ่านไปเท่าไร ต้องไปดู นาฬิกา แต่จิตไร้สำนึกนั้น ไม่ต้องดูนาฬิกาที่รู้ คนที่จะนอนหลับนี้ ถ้าตั้งใจว่าจะตื่นตีสี่ ก็ตื่นได้ตามนั้น โดยไม่ต้องดูนาฬิกา ไซ้ใหม่ จิตไร้สำนึกนี้มันเก่งกว่าจิตสำนึกที่ไม่เคยได้ฝึกไว้

อย่างไรก็ตาม ญาณฝ่ายสมณะ แม้แต่ได้อภิญญาอย่างที่ว่านั้น ถ้ามิใช่มาด้วยญาณฝ่าย วิปัสสนา พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ มันไม่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ และมันไม่ทำให้หมดกิเลสหมด ทุกข์ได้ ดีไม่ดีก็ทำให้ยิ่งฮึกเหิมหนักเข้าไปอีก เป็นอย่างพระเทวทัตไปเลย

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

หลงตัวเองไปเลย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงให้เกียรติในเรื่องนี้

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พวกญาณพวกอภิญญาจำพวกนี้ ก็คล้ายๆ เทคโนโลยี ถ้าใช้ดี ก็เป็นประโยชน์ ถ้าใช้ไม่ดี ก็ เป็นโทษ เพราะฉะนั้น ท่านถือเป็นเรื่องที่ไม่ดีไม่ร้ายในตัวมันเอง แล้วแต่จะไปใช้ ถ้าไปอยู่กับคนดี เขา พัฒนาตนเองในทางที่ดี เช่นผ่านวิปัสสนาดีแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็ไปเป็นเครื่องประกอบในการทำงาน เช่น อย่างพระมหาโมคคัลลานะ ที่ทำงานให้พระศาสนา

รวมความก็คือว่า ความรู้วิเศษพวกนี้ ไม่ใช่เป็นเครื่องวัดความดีงาม ความเลิศ ความ ประเสริฐ ความเป็นพระอรหันต์ เป็นพระอรหิยะ อะไรๆ มิใช่ทั้งนั้น อย่างไรก็ตามผู้ที่ได้อภิญญาที่เกิดในสาย ของสมณะ ที่เรียกว่าโลกียอภิญญานี้ ถ้ามาเจริญวิปัสสนา เขาฝึกจิตมานานแล้ว จิตแนวสงบดี ก็มีความโน้มเอียงว่าวิปัสสนาจะง่ายขึ้น เพราะจิตมันพร้อม

ที่นี้ ถ้าผู้้นั้นมาบำเพ็ญวิปัสสนา แล้วได้อภิญญาฝ่ายวิปัสสนา ไปจนจบอภิญญาญาณ ทำให้ สิ้นอาสวะ จิตหลุดพ้น หมดกิเลสหมดทุกข์ อภิญญาญาณนี้ก็จะเป็ญาณสุดท้าย เหนือญาณฝ่าย สมณะทั้งหมด และเป็นอภิญญา ข้อที่ ๖ ซึ่งสูงสุด เป็นโลกุตระอภิญญา ตอนนี้ก็เหมือนว่าสมณะและ วิปัสสนา มาบรรจบกัน โดยวิปัสสนามาเติมให้เต็ม ครอบงอมให้บริบูรณ์ แต่ตราบไต่ยังไม่ได้อาส วักขญาณ จะได้ญาณฝ่ายสมณะสูงแค่ไหน ก็ยังเป็นโลกิยะ ถ้าเป็นปุถุชน ก็อาจจะใช้อภิญญานั้น ในทางที่ผิด แล้วก็เสื่อมไปได้

เพราะฉะนั้น จึงต้องระวัง อย่างในพุทธกาลนั้น ก็มีคนที่ได้อภิญญา ๕ เก่งมาก แต่ก็แค่โลกีย์ ส่วนหลายท่านก้าวไปในวิปัสสนา แม้จะได้สมาธิต่ำหน่อย ไม่ได้อภิญญา จากสายสมณะ แต่ด้วยอาศัยสมาธิเพียงเท่าที่จำเป็นนั้น ก็ก้าวไปในวิปัสสนาจนได้โลกุตระ อภิญญา ข้อเดียวพอ ก็เป็นพระอรหันต์เลย แต่ไม่ได้อภิญญาอื่น ไม่ได้ฤทธิ์เป็นต้น ก็ไม่เป็นไร ท่านไม่ถือเป็นสำคัญ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ปัญญาสำคัญ อยู่ที่วิปัสสนา สมณะนี้ รัสบูติน (Rasputin) ก็อาจจะได้บ้าง ไซ้ใหม่

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

รวมความก็คือ ตราบใดยังไม่เกิดปัญญา รู้ความจริงตามสภาวะ ไม่รู้ทันสังขาร เข้าไม่ถึงความจริงของโลกและชีวิต ก็ติดอยู่ในสมมุติ โลกีย์อภิญญานั้นยังติดในสมมุติทั้งนั้น มันเป็นความรู้ แต่ก็รู้เพียงด้วยความสามารถพิเศษของจิตเท่านั้น เอาไว้เทียบกับจิตไร้สำนึก เขาฝึกจิตของตัวเองให้เต็มบริบูรณ์ใช้ประโยชน์ได้มาก แต่มันก็เป็นเพียงวิสัยของพลังจิต เป็นเรื่องของโลกียะทั้งหมด ฉะนั้นก็ไม่ปลอดภัย ไม่เป็นความประเสริฐ ไม่ใช่ความเป็นอริยะ

อย่างที่ว่าแล้ว ผู้ที่เจริญวิปัสสนา อาศัยสมาธิเพียงเล็กน้อย ก้าวไปในวิปัสสนานั้น ไปจนได้ญาณขั้นสุดทำคืออาสวักขยญาณ ซึ่งเป็นโลกุตระอภิญญา ได้แค่นั้นอย่างเดียวก็นอกเลย ไม่ได้ฤทธิ์ไม่ได้ความพิเศษอื่นใด ก็ไม่เป็นไร เพราะอันนั้นคือเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ประเสริฐแท้จริง แต่ถ้าได้ทั้งสองฝ่าย ก็จะช่วยให้ทำงานได้ผลดียิ่งขึ้น เพราะมีความสามารถพิเศษ ดังตัวอย่างพระมหาโมคคัลลานะ แต่พระพุทธเจ้าทรงเน้นปัญญามากกว่า พระสารีบุตรเป็นผู้เลิศด้วยปัญญา จึงเป็นพระอัครสาวกที่ ๑ ปัญญาเป็นตัวนำให้ตรัสรู้ ถึงมีสมาธิดีเท่าไร ถ้าปัญญาไม่ถึง ก็ตรัสรู้ไม่ได้ แต่ฝ่ายปัญญาได้ อาศัยฝ่ายจิตแค่พอใช้งาน ก็ไปได้เลย

ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ก็ไปเรียนในสำนักของฤาษีดาบสมาจนได้ฌานได้สมาบัติมาหมด แต่ก็ตัน เป็นอันว่า นี่เป็นจุดบรรจบของสมณะกับวิปัสสนา ให้แยกหลักการนี้ให้ได้ สมณะนี้ถ้าไม่มาต่อยอดด้วยวิปัสสนา ก็เป็นอันว่าตัน ก็จะเป็นเหมือนฤาษีไซ้ไพร่ในยุคก่อนพุทธกาล อย่างที่พระโพธิสัตว์ก็เคยเป็นมาแล้ว

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระอรหันต์จะเข้านิโรธสมาบัติได้นั้น ต้องได้สมาบัติ ๘ ด้วย นี่คือการว่าเป็นจุดบรรจบของผู้จบวิปัสสนา ที่ได้สำเร็จผลสูงสุดของสมณะด้วย คือพระอรหันต์ที่ได้ฝ่ายสมณะมาเต็มบริบูรณ์ด้วย จึงทำให้มีความสามารถพิเศษเข้านิโรธสมาบัติได้

พวกได้สมณะสุดยอด ได้สมาบัติ ๘ แล้ว ก็ยังเข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ ฝ่ายพระอรหันต์ที่เจริญสมาธิพอเท่าที่จำเป็น แล้วมาเจริญในวิปัสสนา จนได้อาสวักขยญาณ แต่เพราะไม่ได้ฌานสมาบัติเต็มที ก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้อีก จึงต้องเป็นบุคคลที่สมบูรณ์จริงๆ ได้เต็มทีสุดยอดสมบูรณ์ทั้งสองฝ่าย ทั้งสมณะ และวิปัสสนา จึงเข้านิโรธสมาบัติได้

ยกเว้นหน่อย คือพระอนาคามี แม้จะยังไม่ได้อัสวักขยญาณ แต่วิปัสสนาของท่านก็เกือบจบแล้ว ก็เลศก็จวนหมดแล้ว ถ้าท่านได้สมาบัติ ๘ ก็เข้านิโรธสมาบัติได้ แต่ก็ยังไม่เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ พระอรหันต์ที่ได้สมาบัติ ๘ ด้วย เข้านิโรธสมาบัติได้ จึงจะสมบูรณ์

พระอรหันต์ที่ได้ทั้งสองฝ่ายอย่างที่ว่านั้น เรียกว่าเป็นอุกโตภาควิมุต เป็นผู้หลุดพ้นทั้งสองฝ่าย ทั้งฝ่ายสมณะ และฝ่ายวิปัสสนา ทั้งด้านจิต และด้านปัญญา ได้ทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ นี้ก็เอาพอได้หลักการ คงจะแยกได้นะ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

นี่แหละ พระพุทธเจ้าได้ทรงพยายามแก้ปัญหาเรื่องนี้มาตั้งแต่ต้นพุทธกาล หนึ่ง เรื่องฤทธิปาฏิหาริย์ พระพุทธเจ้าทรงไปพบชฎิล เขาก็วัดพระองค์ด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ว่าเป็นอรหันต์หรือเปล่า เขาจึงเตรียมว่าคืนนี้ต้องลองฤทธิกันดูหน่อย แล้วก็แก้งต่าง ๆ พระองค์ก็ผ่านมาได้ แต่มาถึงชาวพุทธเวลานี้ ไปไม่ค่อยจะรอด ไปติดไปตันกันที่เรื่องพลังจิต ที่ไสยศาสตร์ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแก้ไขมาแล้ว จึงต้องระวัง เดี่ยวจะไปเป็นพวกพระเทวทัตกันง่าย ๆ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

นั่นแหละติดเรื่องฤทธิ เรื่องเทพ เรื่องไสย ซึ่งบางที่เป็นเรื่องบาปอกุศลด้วย ใช้สนอง โลกะโทสะ กลายเป็นเข้าคติพวกลัทธิผีสงเวทดาของฮินดูไป ติดเรื่องเทวดาก็ปฏิบัติต่อเทวดาโดยไม่เข้าใจ แทนที่จะพัฒนาคุณธรรมในตัวที่จะทำให้เป็นเทวดา กลับมองไปหาทางอ้อนวอนขอให้เทวดาบันดาลผลให้ นี่คือปฏิบัติผิดในเรื่องเทวดา

เรื่องฤทธิปาฏิหาริย์ก็เต็มที ไปมุ่งหวังผลจากฤทธิของผู้อื่น ไม่ทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ แล้วก็ไปวัดความพิเศษ วัดความประเสริฐเลิศขริยะกันด้วยเรื่องฤทธิปาฏิหาริย์อีก ผิดไปไกล พระพุทธเจ้าทรงแก้ไขมาแล้ว ก็ไม่ฟัง ไม่เรียน แล้วก็มาติดลัทธินิครนถ์ สับสนไปเข้าลัทธิกรรมเก่า เชื่อว่าอะไรๆ ก็เป็นเพราะกรรมชาติก่อน

ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ไปติดความไม่ยึดมั่นแบบนิครนถ์ ไปถือมั่นชนิดที่กลายเป็นความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่นไปอีก ผิดไปหมด แทนที่จะเป็นความไม่ยึดมั่นที่เกิดจากปัญญา ที่รู้ความจริงแล้ว ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ด้วยดีตามเหตุตามผล ว่าถึงจุดนี้ ถ้าชาวพุทธแยกไม่ได้ ก็อันตราย คือนึกว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็เอาอย่างที่ว่าไม่ใช่ลูกของเราไม่ใช่เมียของเรา เหมือนนิครนถ์ที่เล่าเมื่อคืนนี้เปียบเลย ใช่ไหม นิครนถ์ว่าไง ถึงวันอุโบสถ นิครนถ์บอกลูกศิษย์ว่าวันนี้แก้ผ้าได้แล้ว แล้วก็บอกว่าเราไม่ยึดมั่นอะไร อะไรๆ ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของใครทั้งนั้น

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระก็ไม่รู้เรื่อง ไม่ได้เรียน ไม่ได้ศึกษา ไม่ได้รู้หลักอะไรทั้งนั้น นั่นแหละ ก็เลยแยก

ตอนที่

๕๕

หนีทุกข์ อยากมีสุขกันนัก แต่ไม่รู้จักรว่า เจอมันเข้า จะเอาอย่างไร

ความสุขก็แสนดี สมาธิก็เลิศประโยชน์ แต่ก็เกิดโทษแก่คนที่ไม่พัฒนา

ที่คุยกันหลังทำวัตรนี้ หลักการสำคัญๆ ก็ได้พูดไปครอบคลุมพอสมควร ช่วงนี้ เราพูดกันมาในเรื่อง ทาน ศีล ภาวนา จนถึงข้อภาวนา ซึ่งมาลงที่ว่า ภาวนาที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นสำหรับคฤหัสถ์ คือ เมตตาภาวนา แล้วเราก็นั่นกลับไปพูดถึงภาวนา ที่เป็นคำกลาง ซึ่งเป็นหลักใหญ่ มีความหมายกว้างมากแยกได้เป็น ๔ แล้วก็จำกัดเอาเฉพาะภาวนาด้านใน ๒ อย่าง คือ พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญาที่เรียกว่าจิตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งแทนด้วยคำที่สั้นๆ ง่ายๆ ว่า สมถะ-วิปัสสนา

ทีนี้ ด้านจิตใจนี้มีจุดเน้นใหญ่ว่า เมื่อเราพัฒนาจิตใจได้ผลดีก้าวหน้าไป ก็จะเพิ่มพูนขยายภาวะจิตอันหนึ่งที่สำคัญ คือ **ความสุข** ซึ่งเป็นยอดปรารถนาของบรรดามนุษย์

ในพระพุทธศาสนานี้ ความสุขมีความหมายพิเศษ ที่ว่ามันจะพัฒนาไปพร้อมกับจิตใจและปัญญาที่พัฒนามากขึ้น และความสุขที่มีเพิ่มขึ้นจากการพัฒนาจิตใจและปัญญานั้น จะเป็นความสุขที่เป็นอิสระมากขึ้น

พวกมนุษย์นี้ ในขั้นต้น จะมีความสุขที่ขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพภายนอก ถ้าเขาไม่พัฒนาด้านใน คือจิตใจและปัญญา ต่อไปเขาจะยิ่งต้องพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพวัตถุภายนอกมากขึ้นๆ จนถึงขั้นที่เหมือนตกเป็นทาสของมัน เขาไม่สามารถมีความสุขด้วยตนเอง ต้องอาศัยความสุขจากวัตถุเสพภายนอกเท่านั้น นี่ก็คือชีวิตของเขาหมดอิสระภาพ แต่เมื่อมนุษย์พัฒนาจิตใจและปัญญาขึ้นไป เขาจะมีช่องทางได้ความสุขมีความสุขเพิ่มขึ้นๆ ในขณะที่ความสุขของเขากลับอาศัยวัตถุสิ่งเสพน้อยลง ตัวเขาชีวิตของเขาขึ้นต่อสิ่งเสพน้อยลงในการที่จะมีความสุข นี่เป็นลักษณะทั่วไปอย่างหนึ่งของการพัฒนามนุษย์ เพราะฉะนั้น ความสุขจึงเป็นเรื่องที่ควรจะนำมาเน้นกันด้วย

ทีนี้ ขอย้อนกลับไปถึงเรื่องที่ได้พูดกันมาก่อนนี้ ที่ว่าคนข้างนอกหรือคนเริ่มต้น ยังไม่รู้จักรไม่เข้าใจพระพุทธศาสนาชัดเจน พอมาเห็นหลักอริยสัจ ที่เริ่มด้วยข้อว่าทุกข์ อย่างเช่นฝรั่ง โดยเฉพาะในสมัยก่อน ลองไปเปิดดูแม้แต่ตำราจำพวก encyclopedia ที่ถือว่าเป็นหนังสือชั้นหลัก จะพบเขามองว่า พระพุทธศาสนามองเห็นชีวิตเป็นทุกข์ ทำนองว่ามองโลกในแง่ร้าย อะไรทำนองนี้ ซึ่งเป็นการจับจุดโดยมองด้วยความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง

จะเล่าเรื่องเก่าๆ ให้ฟังแทรกไว้หน่อย จำไม่แม่นแล้ว เอาว่าในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๕ - ๒๕๒๕ อยู่ในระยะทำสงครามเวียดนาม จนถึงสงครามนั้นจบไปแล้วไม่นาน เวลานั้น ฝรั่งเศสปกครองประเทศแถบเมืองไทยนี้ ก็เพราะอเมริกาทำสงครามรบกับเวียดนามเหนือนานถึง ๒๒ ปี (จบในปี 1975/๒๕๑๘) แต่ถึงอย่างนั้นคนตะวันตกที่รู้จักเมืองไทยก็ยังหายาก เมื่อพูดออกชื่อประเทศไทยในชั้นเรียนหนึ่ง ใน Philadelphia เด็กนักเรียนโตแล้ว ลูกขึ้นถามว่า Thailand อยู่ที่ไหน อยู่ที่เมืองจีนใช่ไหม นี่คือเขาไม่รู้จักเมืองไทย ได้ยินชื่อว่าไทยแล้วอาจจะเอาไปปนกับ Taiwan ที่เขาพอจะเคยได้ยินบ้าง คงจะอย่างนั้น

เวลานั้น คนตะวันตกที่มาเที่ยวเมืองไทย ยังมีน้อย เมื่อเขาจะมา ก็เป็นธรรมดาว่าเขาจะอ่านหนังสือหาความรู้ พอให้รู้จักเมืองไทยที่เขาจะมาเที่ยววันนั้น และหนังสือก็มักบอกว่าคนไทยนับถือพระพุทธศาสนา มีภาพวัดวาอารามให้เขาได้ดูได้รู้จัก ตอนนั้นก็ยังมีเสียงเล่ากันว่า ฝรั่งเศสบางคนเข้ามาเห็นคนไทยแล้ว บอกว่าก่อนเข้ามา เขาได้อ่านหนังสือตำราบ้าง หนังสือนำเที่ยวบ้าง บอกว่าพุทธศาสนาสอนเรื่องความทุกข์ แต่เขามาเห็นของจริง ไม่เห็นเป็นอย่างนั้นเลย คนไทยนี้ยิ้มแย้มดี แล้วก็สนุกสนานมาก

ผมก็เจอกับตัวเอง วันหนึ่ง จู่ๆ ก็มีคนต่างชาติมาหาที่กุฏิ คนนี้ไม่ใช่ฝรั่ง เขาบอกว่าเขามาจากเมืองยิว ที่เขามาหาฉัน คือเขาอยากศึกษา จะให้อธิบายช่วยให้เขาเข้าใจ คือก่อนมาเมืองนี้ เขาก็ได้ฟัง หาความรู้มาได้ความว่าคนไทยถือพุทธ ที่สอนเรื่องความทุกข์ แต่เขามาถึงกรุงเทพฯ พักที่ไฮเทลแล้ว ตอนเช้าเปิดหน้าต่างดูบ้านเมือง ถนนหนทาง เห็นพระเดินมา และคนไทยตักบาตร เขามองเห็นหน้าตาก็ริยาท่าทางคนไทย ดูแล้วมีความสุขกันมาก (ไม่เหมือนที่คิดเข้าใจมาจากการอ่านหนังสือ) ไม่ใช่แค่นั้น เขาเดินทางไปในถิ่นต่างๆ แล้วก็ยิ่งแปลกใจ แต่เขาว่าดีและเขาชอบใจมาก แม้แต่เมื่อมีคนตาย มังานศพ คนไทยก็มีการละเล่นสนุกสนานมาก ไม่ต้องเศร้าโศก ไม่เหมือนในเมืองเขา หรือทางตะวันตก เวลามังานศพ จะเศร้าโศก เครียด จิตใจไม่ดีเลย แต่อันนี้มองในแง่ของเรา คนไทยบางที่ก็สนุกเลยเถิดไป เขาขอให้อธิบายว่าทำไมคนไทยมีความสุขกันขนาดนี้ เขามาพบแล้วคราวนั้น ก็สนทนาพูดคุยอธิบายกันไป ว่าอะไรบ้างก็จำไม่ได้แล้ว ก็ผ่านไป

กลับมามองดูหลักกันต่อ ที่จริง ต้องรู้จักจัดลำดับ และจำแนกแยกแยะให้ถูกต้อง เองง่ายๆ มองดูในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่เริ่มต้น พระพุทธเจ้าเสด็จมุ่งไปพบพระเบญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นพระเป็นนักบวช พระองค์ตรัสแสดงมัชฌิมาปฏิปทา และอริยสัจ ๔ แต่ ณ ที่ใกล้กัน ในเวลาต่อจากนั้น ทรงพบกับยสกุลบุตร และต่อมาทรงพบกับเศรษฐีบิดาของยสะ พระพุทธเจ้าทรงบรรยายเรื่อง ทาน ศีล สัจจะ-สรวรรค ก่อน แล้วจึงต่อด้วยกามาที่นพ และเนกขัมมานิสงส์ และหลังจากนั้นเมื่อเขาพร้อมแล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ และนี่เป็นกรณีเฉพาะ แต่สำหรับคนทั่วไป ในวงกว้าง ก็ตรัสหลักการทำความดีงามบำเพ็ญประโยชน์ ที่เรียกร่างๆ ว่า ทำบุญ ๓ อย่าง คือ ทาน ศีล ภาวนา ที่ว่ากันไปใกล้ๆ ก่อนนี้ จะเห็นว่าคนไทยทั่วไปนั้น หายากที่จะรู้จักอริยสัจ รู้จักแต่เรื่องการทำบุญ (และแม้แต่เรื่องบุญ ก็ว่ากันพื้นผิว)

ที่นี้ มาว่ากันถึงอริยสัจ ๔ ซึ่งแปลว่าความจริงของอริยชน ความจริงสำหรับอริยชน และความจริงที่ทำให้เป็นอริยชน พุดง่ายๆ เข้ากับภาษาปัจจุบันที่คำนี้คนไทยใช้สันสกฤตว่า ความจริงสำหรับอารยชน เอาไว้พูดกับคนที่มีปัญญาถึงวุฒิภาวะสักหน่อย

เรื่องอริยสัจนี้ อย่างน้อยเราทำความเข้าใจกันแล้วว่า พระพุทธศาสนาพูดถึงการแก้ปัญหาของมนุษย์ ว่าต้องเริ่มด้วยการรู้เข้าใจรู้จักปัญหา ตั้งต้นจากสิ่งประสพ สิ่งที่เขาพบ ให้มองเห็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่เราต้องเข้าไปเกี่ยวข้องตามที่มันเป็นของมัน แต่ไม่อยู่แค่นั้น เมื่อจะแก้ปัญหา รู้จักจับตัวปัญหาได้แล้ว ก็ต้องสืบสาวหาสาเหตุ มองเห็นที่หมายแล้ว จึงดำเนินปฏิบัติการในการแก้ปัญหาให้ตรงจุดลงไป

ตามที่ว่านี้ ตามหลักการนั้น ตรัสทุกข์ไว้เป็นข้อแรก คือเริ่มด้วยธรรมชาติของสิ่งที่มนุษย์จะไปสัมพันธ์ ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมในการดำเนินชีวิตของเขา ให้คนวางท่าที่แห่งปัญญาขึ้นมารับหน้าไว้ก่อนเลย ถ้ามนุษย์นั้นตั้งท่าที่ ตั้งท่ารับหน้ามันไม่ถูก พอเจอกับมันโดยขาดปัญญาบัพ ก็จะเป็นเหตุให้ทุกข์ที่มีอยู่ตามสภาพของธรรมชาติ เข้ามาเป็นทุกข์ในตัวคน เรียกว่าเสียท่ามันละ ตรงนี้แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสหน้าที่ต่อสภาพที่อาจจะก่อทุกข์ได้ว่า ทุกข์ ปริณฺเวยยํ - ทุกข์เป็นสิ่งสำหรับกำหนดรู้ ทุกข์เป็นสิ่งที่จะต้องปริณฺเวยยา คือรู้เท่าทัน รู้ตามสภาวะของมัน พุดง่าย ๆ ก็คือ ทุกข์เป็นสิ่งสำหรับปัญญา รู้ สำหรับเรา รู้จัก รู้เท่าทันเท่านั้น ไม่ใช่สำหรับเป็นทุกข์ ไม่ใช่เจอทุกข์เพื่อให้เป็นทุกข์

ในการศึกษาพระพุทธศาสนา การได้เจอได้พบประสบการณ์ทั้งหลาย มิใช่เป็นแค่ได้มีความรู้สึกแล้วก็ไหลไปกับความรู้สึกนั้นๆ แต่เป็นเรื่องที่จะไปให้ถึงความรู้ คือไปให้ถึงปัญญา คือรู้เท่าเข้าใจมัน มองเห็นมันตามที่เป็นธรรมชาติของมันเอง เมื่อชีวิตเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายโดยมีความรู้เข้าใจเท่าทัน ตระหนักถึงความจริง ก็จะเกิดมีท่าที่แห่งความสุขขึ้นมาตั้งรับไว้ พาให้ดำเนินชีวิตหรือปฏิบัติการต่อไปในทางที่ถูกต้อง เป็นไปด้วยปัญญา

ตามที่ว่านี้ พอเริ่มปฏิบัติพระพุทธศาสนา ก็จะเป็นเรื่องของการพัฒนาความสุข ตั้งต้นแต่รู้เข้าใจเท่าทันประสบการณ์ที่พบ ก็มีมีความสุข เป็นความสุขที่พัฒนาไปพร้อมกับปัญญาที่รู้ทันทุกข์ โดยปัญญาเป็นตัวนำกำกับการ พุดในเชิงปฏิบัติ ก็จะมีคำศัพท์มากในเชิงของความสุข ที่ตามมาในการปฏิบัติด้วยปัญญา แต่เมื่อพุดในเชิงสภาวะ ก็จะมีคำศัพท์มากในเชิงของความทุกข์ ที่ปัญญา รู้เท่าทันกันไม่ให้ทุกข์นั้นมันขึ้นมา

ทีนี้ เมื่อพุดถึงแนวทางของการปฏิบัติ คือการเอาธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต พระพุทธศาสนาก็จะมีเรื่องความสุขนี้มากเหลือเกิน พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องความสุขไว้มาก ขอให้ดูในกระบวนการปฏิบัติที่เคยพุดกันไปแล้ว เช่นบอกว่าจะปฏิบัติเพื่อให้เกิดสมาธิ ในการปฏิบัตินั้น ก็ต้องเจอความสุขมานำหน้าก่อนจึงจะเป็นสมาธิได้ จนเป็นที่แน่นอนว่าต้องมีความสุข จึงจะมีสมาธิ จนเป็นหลักว่า “สมาธิ...สุขปทฺฐจฺาน” (เช่น สงฺคณ.ป.๑๖๘) สมาธิมีสุขเป็นบรรทัดฐาน คือเป็นเหตุใกล้ คนเราจะมีสมาธิได้ ต้องมีจิตเป็นสุข ถ้าจิตเป็นทุกข์ มันก็ดิ้นรน สงบไม่ลง ได้แต่พลุ่พล่านกระวนกระวาย แค่วอกแวก ก็ไม่เป็นสมาธิแล้ว เพราะฉะนั้น จะมีสมาธิได้ จึงต้องมีความสุข เมื่อมีความสุข ก็สงบ แล้วก็นั่นเป็นสมาธิ

เป็นอันว่าสมาธิมากับความสุข พอได้รู้เข้าใจอย่างนี้ หลายคนก็จะบอกว่าความสุขและสมาธิ นี่ดีนะ แล้วก็อาจจะเพลินในแง่ว่ามันดีๆ แต่ที่จริงต้องเตือนกันไว้ ต้องมองให้ทั่วให้ชัด ธรรมที่ว่าดีนั้น ก็ดีจริงนั่นแหละ แต่มันก็มีข้อเสีย มีช่องให้เกิดโทษได้ เพราะใช้ผิด ปฏิบัติต่อมันผิดทาง

ความสุข นั้นเห็นได้ง่าย คนมีความสุขแล้ว ไม่รู้จักคิด มัวติดเพลินอยู่กับความสุข ก็เฉื่อยมัว เพลิน แล้วก็ประมาท เสียหายได้มาก

สมาธิ ที่แสนจะดีมีประโยชน์ยิ่งนั้น ก็พาให้ติดเพลินนิ่งเฉยเฉื่อยเกียจคร้าน กลายเป็น เสียหายได้ด้วย ท่านจึงเตือนไว้บ่อยมากกว่า ความเกียจคร้านจะครอบงำคนที่สมาธิแรง แต่อ่อนวิริยะ เพราะสมาธินั้น “สมาธิสุต โภชชูปกขตตา” (เช่น ที.๒.๒/๔๐๓) เข้าพวกกันกับความเกียจคร้าน

พระพุทธศาสนาไม่อยู่แค่นี้ ไม่ให้ติดอยู่แค่ความสุข ที่มีมากมายหลายแบบหลายชั้น และ ไม่ได้จบแค่สมาธิ แต่มีการปฏิบัติอื่นที่โยงสัมพันธ์กันอีกมาก เป็นกระบวนการที่ดำเนินไป ในระบบ การฝึกฝนพัฒนามนุษย์ ที่จะให้ชีวิตมีอิสรภาพที่แท้จริง

เป็นอันว่า ในความสุขนี้ มีเรื่องอะไรๆ หลายอย่างที่เรจะต้องมาทำความเข้าใจ

อย่าลืมชุด ๕ ข้อนี้ ต้องมีใจให้ได้ อย่างน้อยปราโมทย์ ชินบานสดใส

ในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ในการปฏิบัติต่อชีวิตในทางที่จะให้เกิดผลดีมีความเจริญงอกงามที่ เรียกว่าเป็นการพัฒนา หรือที่พูดกันสั้นๆ ว่าในการปฏิบัติธรรมนั้น ควรเตรียมจัดตั้งวางฐานของชีวิต ไว้ในจิตใจให้ดี สมาธิที่พูดถึงเมื่อกี้ นั้น ก็อยู่ในฐานที่วางนี้ และธรรมที่ฟังหรือเข้าสู่มาด้วยกับสมาธิ นั้น ตัวสำคัญก็คือความสุข

ทีนี้ในชุดของความสุขและสมาธินั้น ก็มีธรรมตัวต้นทาง หรือตัวนำหน้า พร้อมทั้งตัวเชื่อมต่อกันอีกสอง รวมเป็น ๓ ตัว ซึ่งท่านบอกชื่อไว้รวมเข้ากับความสุขและสมาธินั้น เป็นชุดเดียวกันนับได้ ๕ ตัว (บางที่เรียกชื่อรวมกันทั้งหมดว่า ธรรมสมาธิ) คือ

๑. ปราโมทย์ ความสดใส เบิกบาน โล่งเบา ปลอดโปร่งใจ
๒. ปีติ ความอิ่มใจ ปลื้มใจ
๓. ปัสสัทธิ ความผ่อนคลาย รื่นกายรื่นใจ
๔. สุข ความฉ่ำชื่นรื่นคล่องใจ
๕. สมาธิ ความมั่นแน่วสงบใจได้ที่

ธรรม ๕ อย่างชุดนี้ พระพุทธเจ้าตรัสบ่อยมาก ตรัสอยู่เสมอ ระบุไว้ในการปฏิบัติธรรมทั่วไป (เช่น ส.ม.๑๘/๑๖๐๒/๕๐๑) แสดงถึงการปฏิบัติที่เดินหน้าก้าวไปด้วยดีสู่ความสำเร็จผล เรียกได้ว่า เครื่องมือวัดผลการปฏิบัติอย่างกว้างๆ ทั่วๆ ไป ให้เห็นว่า เมื่อการปฏิบัติก้าวหน้า เดินจิตถูก ก็จะมีปราโมทย์ ร่าเริง เบิกบานใจ แล้วก็ปีติ อิ่มใจ ปลื้มใจ ต่อด้วยปัสสัทธิ ความเรียบรินผ่อนคลายกายใจ แล้วก็มีความสุขได้ ใจฉ่ำชื่นรื่นคล่องไม่มีอะไรบีบคั้นติดขัดคับข้อง ตามมาด้วยสมาธิ ใครไม่มีธรรมเหล่านี้ ก็ต้องได้สติ

ใน ๕ อย่างนี้ สมาธิเป็นผลสำเร็จที่หมาย ซึ่งจะได้ใช้ทำการต่างๆ ในการเดินหน้าต่อไป แต่สมาธิจะเกิดได้ด้วยอาศัยความสุข จึงต้องรอให้มีความสุขมีขึ้นมา แต่สุขมิใช่มีอยู่เรื่อยตลอดเวลา แต่ มักต้องสืบต่อมาจากสภาพจิตที่โล่งเบาแจ่มใส เป็นจุดเริ่มต้นให้ นั่นคือปราโมทย์ ซึ่งอยู่ต้นทาง เป็นตัวนำหน้า

ปราโมทย์ คือความสดใส เบิกบาน โล่งเบา ปลอดโปร่งใจนี้ เป็นตัวเน้นพิเศษ ทั้งในฐานะเป็นสภาพจิตเริ่มต้น เป็นตัวนำหน้าที่จะนำไปสู่สุขและสมาธิที่ต้องการ และในฐานะเป็นภาวะจิตที่ควรมีอยู่เป็นพื้นประจำใจ คือให้เป็นภาวะจิตที่ดีที่มีที่เป็นอยู่ตลอดเวลา ก่อนจะก้าวไปสู่ภาวะที่ดีที่พร้อมยิ่งขึ้นไปในการใช้ทำงานต่างๆ พร้อมทั้งเป็นตัวปิดกั้นสภาพจิตไม่ดีจำพวกนิรวณไม่ให้เข้ามาครองที่ในจิตใจ

ธรรม ๕ อย่างชุดที่ว่ามานี้ พุดกว้างๆ ก็รวมอยู่ในเรื่องความสุข ที่ไปต่อกับสมาธิ พอมีสุข ก็เป็นบรรทัดฐานให้จิตเป็นสมาธิ พอจิตเป็นสมาธิ สงบ ใส มีกำลัง มั่นแน่วดี เรียกว่าเป็นกัมมณีย์เหมาะแก่งาน พร้อมที่จะใช้งานแล้ว ก็ใช้มันทำงานตามปรารถนา งานที่ดีที่มุ่งที่สุด ก็คืองานทางปัญญา ตั้งแต่ใช้ในการคิดพิจารณาสิ่งต่างๆ ให้เกิดความรู้ชัดเจนแท้จริง

ถึงตรงนี้ ก็คือที่ได้พูดกันมาแล้วว่าเป็นจุดที่ประสานบรรจบของสมาธิ ที่เป็นฝ่ายสมถะ ไปต่อขึ้นสู่ปัญญา ที่เป็นฝ่ายวิปัสสนา ทำให้ทำงานทางปัญญาได้ผลสำเร็จด้วยดี แต่ก็เป็นจุดเชื่อมต่อกับที่ต้องระวังมิให้พลาด ตั้งแต่อย่างง่ายๆ แทนที่จะต่อไปใช้ทำงานทางปัญญานั้น ก็ไปมัวเพลินเสวยความสุข ก็เลยกลายเป็นเกียจคร้าน เอาสมาธิเป็นตัวกล่อมแล้วก็นั่งจมอยู่ที่นั่น กลายเป็นความประมาทนำไปสู่ความเสื่อมความพินาศ ความสุขกลายเป็นโทษไป หรือไม่ก็เขวออกไปเพลิดเพลินหลงใหลกับการใช้พลังจิตในเรื่องฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เข้าทางเฉลไถลที่เป็นกันเรื้อยมา

จับจุดสำคัญในที่นี้ เอาเป็นว่า คุณสมบัตินี้เป็นภาวะจิต ๕ ประการนี้ เป็นสิ่งที่ควรจะต้องปลูกฝังให้มีเป็นประจำ คือ **ปราโมทย์**-ว่าเรเบิกบานใจ **ปิติ**-อิ่มใจ **ปัสสัทธิ**-ผ่อนคลายรื่นสบายกายใจ **สุข**-ชื่นจ๋อคล่องใจ แล้วก็ **สมาธิ**-ใจสงบมั่นแน่ว ชุดนี้ให้มีไว้เป็นประจำ แล้วก็จะพัฒนาก้าวหน้าไปในการปฏิบัติได้อย่างดี รวมทั้งใช้ ๕ อย่างนี้ ในการตรวจสอบการปฏิบัติธรรมการดำเนินชีวิตที่ดีที่ออกงามด้วย เช่นบอกว่าปฏิบัติธรรม แล้วแทนที่ใจจะสงบ กลับมีจิตวุ่นวาย ก็แสดงว่าปฏิบัติผิด

ที่พูดในวันนี้มุ่งให้เห็นว่า เรื่องความสุขนี้ สำคัญมากในการปฏิบัติ ตั้งแต่ไม่ลับสนในแง่ของสภาวะ เช่นที่ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่สำหรับปัญญา รู้กับในแง่ของการปฏิบัติ ดังที่ว่า เมื่อดำเนินก้าวหน้าไปทางแล้ว ทุกข์ก็จะน้อยลงหายไป และมีความสุขมากขึ้นๆ

พระพุทธเจ้าตรัสไว้แห่งหนึ่งว่า ถ้าใครมองเห็นนิพพานเป็นสุข คนนั้นก็มิทางเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติ แต่ถ้าใครนึกเห็นนิพพานเป็นทุกข์ คนนั้นก็หมดทางก้าวหน้า แสดงว่าก้าวไปไม่ได้แล้วในการปฏิบัติ ไม่สำเร็จ

เพราะฉะนั้นจึงต้องมองความสุขนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ บางทีชาวพุทธก็มองข้ามความสุข ไปเน้นเรื่องความทุกข์ โดยไปจับผิดที่ ไปวุ่นวายกังวลกับทุกข์ ในอริยสัจข้อ ๑ โดยไม่รู้จักหน้าที่ต่ออริยสัจข้อ ๑ นั้น จึงต้องจำไว้ให้แม่นเลยว่า หน้าที่ต่อทุกข์ คือ ปรินิพพาน รู้เท่าทันมัน ให้ทุกข์เป็นสิ่งที่สำหรับปัญญา ทุกข์มิใช่เป็นเรื่องสำหรับจิตใจที่จะไปขังขัด หรือไปแบกไว้ให้หนัก หน้าที่ต่อทุกข์ มีแต่จะต้องใช้ปัญญารู้ทันและแก้ไขมันเท่านั้น

เราไม่มีหน้าที่ไปเป็นทุกข์เลยนะ ถ้าเมื่อไรเราเจอทุกข์ แล้วไปเป็นทุกข์ ก็แสดงว่าพลาดแล้ว ต้องทำตามหลักที่ว่า ถ้ามีทุกข์เข้ามาเมื่อไร เราก็ยกมันให้ปัญญาเอาไปจัดการ อย่ามัวเอาใจไปหมกจมอยู่กับมัน หรือแบกมันไว้

ในการปฏิบัติที่ถูกต่อนั้น เมื่อเราก้าวหน้าไป มีแต่ว่าทุกข์จะต้องน้อยลง แล้วก็หมดไป พร้อมกับให้สุขมากขึ้น จนกระทั่งว่ามีแต่สุข เรียกว่าเป็นปรมสุข เพราะไม่มีทุกข์เหลืออยู่เลย เพราะฉะนั้น ท่านจึงใช้คำว่า หมดทุกข์ หรือไม่มีทุกข์ เป็นการแสดงว่าเป็นภาวะที่สมบูรณ์ เพราะว่าความสุข โดยทั่วไปนั้น ยังมีทุกข์เหลืออยู่ ลึกลงไปยังมีทุกข์แฝงไว้ แต่พอทุกข์หมดไปจริงๆ ก็เป็นอันว่าไม่ต้องพูดถึงคำว่าสุขอีก เพราะทุกข์หมดไปแล้ว เหลือแต่ความสุข

ความสุขที่แท้ เป็นอิสระ และหมดเหตุแห่งทุกข์

เรื่องความสุขนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้มากมาย เยอะแยะไปหมด แตกต่างกันไป ทั้งที่ต่างประเภท ต่างระดับ ต่างคุณภาพ เช่นว่า สุขกาย กับสุขใจ สุขขึ้นต่อวัตถุ สุขไม่ต้องอาศัยวัตถุ สุขของชาวบ้าน สุขของผู้บวช สุขอย่างอนารยะ สุขอย่างอารยะ มากมายเกินที่จะเอามาบอกในที่นี้

ยกตัวอย่างมาดูกันหน่อย เริ่มตั้งแต่ความสุขของคฤหัสถ์ ความสุขที่ควรมุ่งหมาย ท่านใช้คำว่าควรจะเข้าถึงอยู่เสมอ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้เรียกว่า สุขคฤหัสถ์ ๔ อย่าง (อง.จตุกก.๒๑/๖๒/๙๐) คือ

๑. ชัตติสุข สุขจากความมีทรัพย์
๒. โภคสุข สุขจากการใช้จ่ายทรัพย์บริโภคน
๓. อนณสุข สุขจากการไม่เป็นหนี้
๔. อนวัชชสุข สุขจากการที่ไม่มีโทษ ทั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม

ทำความเข้าใจกันนิดหนึ่งว่า ข้อ ๔. ในหนังสือเรียนบอกไว้ว่า “สุขเกิดแต่ประกอบการทำงานที่ปราศจากโทษ” บางท่านไปเข้าใจว่า หมายถึงการทำงานการอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมาย ที่จริง “การทำงาน” ในหนังสือเรียนนั้น เป็นภาษาของยุคสมัยนั้น หมายถึงการทำงานต่างๆ ไป หรือทำกรรมนั่นเอง (พึงดูใน มรรคมืองค์ ๘ ข้อ ๔ สัมมาสัมมัณตะ ว่าทำงานชอบ มีใจความต่อไปว่า คือเว้นจากกายทุจริต ๓ นี้ก็คือ การงาน ก็คือการกระทำหรือการทำความการต่างๆ ไป ไม่ใช่เรื่องการทำงานอาชีพ ซึ่งในมรรคข้อต่อไปมีอยู่แล้วว่า ๕. สัมมาอาชีพะ) จะให้ชัด ก็ไปดูในพระไตรปิฎก ที่อธิบายความไว้ด้วยว่า อนวัชชสุข สุขเกิดจากการกระทำที่ไม่มีโทษ ได้แก่ มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่ไม่มีโทษ ไม่ใช่หมายถึงการทำงานอาชีพ

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

นั่นแหละ ภาษาสมัยนั้นว่า ๔. สัมมาสัมมัณตะ ทำงานงานชอบ คนสมัยนี้อ่าน เข้าใจไปเป็นการประกอบอาชีพการงาน ก็จะไปสับสนกับข้อต่อไปคือ ๕. สัมมาอาชีพะ คำว่าการทำงานสมัยก่อน หมายถึงการกระทำ สัมมาสัมมัณตะ ทำงานงานชอบ หมายถึงอะไร เว้นจากปาณาติบาต เว้นจากอทินนาทาน เว้นจากกาเมศุมิฉฉาจาร อ้าว ทำไมนี่ การงานอะไรละ เป็นสำนวนภาษาสมัยนั้น เราไปหลงเอง เราไปนึกว่าคำว่าการทำงานของท่าน หมายถึงการประกอบอาชีพ แต่ที่จริง การงานของท่าน หมายถึงการกระทำ สุขเกิดจากการงานไม่มีโทษ หมายถึง จากกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่สุจริต ใครติเตียนไม่ได้ ทั้งกาย วาจา ใจ อันนี้เป็นสุขสำหรับคฤหัสถ์

ความสุขยังมีอีกเยอะ แค่ในหมวด ๒ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงความสุขไว้ตั้งกี่คู่ เยอะไปหมด เช่นว่า คิหิสุข สุขของคฤหัสถ์ บัณฑิตสุข สุขของบรรพชิต กามสุข สุขจากกาม พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงปฏิเสธกามสุข แต่ตรัสแยกแยะว่า อัสสาทะของกาม ข้อดีของกามเป็นอย่างไร แล้วว่าทีนวะ มันมีส่วนเสียมีทุกข์มีโทษเป็นปัญหาอย่างไร ในส่วนเสียนั้นมันอาจจะทำให้เกิดโทษมากมาย ก็ต้องแก้ไข ป้องกัน ถ้าจะเสพกาม มีสุขจากกาม ก็ต้องระวังโทษจากมันด้วย อย่าไปลุ่มหลงมัวเมา และต้องไม่ประมาท แล้วก็รู้ไว้ด้วยว่ายังมีความสุขอย่างอื่นที่พัฒนาขึ้นไปมากกว่านี้ เพราะฉะนั้น มีกามสุขแล้ว ก็มีเนกขัมมสุข มาเข้าคู่กัน เนกขัมมสุข คือสุขจากการออกจากกาม ไม่ต้องอาศัยกาม

แล้วอะไรอีก มีอุปติสุข สุขของคนมีกิเลส เป็นสุขโลกีย์ แล้วก็นิรูปติสุข สุขไม่มีอุปติ สุขอย่างโลกุตระ เป็นโลกุตระสุข สาสวสุข สุขที่ยังมีอาสวะ ยังทำให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ อนาสวสุข สุขที่ไม่มีอาสวะ สุขที่ไม่ต้องมาวนเวียนในสังสารวัฏ แล้วยังมีอีก อริยสุข สุขของพระอริยะ อนริยสุข สุขของอนารยชน มีสามิสสุข สุขที่อาศัยามิส ต้องอาศัยเหยื่อล่อ ต้องอาศัยวัตถุเสพ แล้วก็นิรามิสสุข สุขที่ไม่ต้องอาศัยามิส ไม่ต้องขึ้นต่อามิส ไม่ต้องมีวัตถุเสพ มีสุขที่เป็นอิสระ กายิกสุข สุขทางกาย เจตสิกสุข สุขทางใจ สาทสุข สุขที่มีความอระอ

แล้วก็อุเบกขาสุข สุขแบบอุเบกขา อุเบกขาก็เป็นสุขเหมือนกันนะ อย่างอุเบกขาในจตุตถฌาน นั้น เป็นที่มาประสานของภาวะจิตอุเบกขาที่เป็นดุลยภาพ กับเวทนาที่เป็นอุเบกขา ตามปกติ สำหรับมนุษย์ปุถุชน อุเบกขาที่เป็นเวทนาความรู้สึกเฉยๆ มักจะมากับโมหะ คือมันเพลินๆ มนุษย์ปุถุชนนี้ ถ้าเฉยๆ เรื่อยเฉื่อย ก็ว่าสบาย แต่ท่านบอกว่านี่คือมันมากับโมหะ แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์ อุเบกขาของท่านมากับปัญญา ตรงกันข้ามเลย ต่อเมื่ออุเบกขาเวทนา มากับอุเบกขาฝ่ายสังขารที่เป็นภาวะจิต เป็นกลาง ซึ่งถึงภาวะแห่งดุลยภาพ เกิดจากปัญญารู้ความจริง ก็เป็นจิตที่ลงตัวไปเลย

นี่เพียงยกตัวอย่างให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องสุขไว้เยอะแยะ ให้เห็นว่าคำว่าสุขนี้มีมากมาย ชาวพุทธบอกว่าไปปฏิบัติธรรม บางที่บางท่านไปแสดงตัวเหมือนว่ารังเกียจความสุข โดยเข้าใจไปว่าพระพุทธเจ้าสอนเรื่องทุกข์ สอนให้เห็นทุกข์ มองอะไรๆ ไปในแง่ที่เหมือนจะแสดงว่าตนมองเห็นทุกข์ บางที่ถึงกับพยายามทำให้ตัวเจอทุกข์ นี่ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่จะต้องทำความเข้าใจ ก็เลยจะให้มองลัทธินิครนถ์เป็นเครื่องเตือนใจ

ในเทวทหสูตร ที่เคยเล่าไปแล้ว เป็นสูตรแรก ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๔ พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องลัทธินิครนถ์ อ้อ เดียวก่อน ที่อื่นก็มี สั้นดีด้วย ขอเล่าให้ฟังก่อน พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีลัทธิบางพวกถือว่า สุขจะลู่ถึงได้ด้วยทุกข์ คือลัทธินิครนถ์ ลัทธินิครนถ์ถือว่าคนจะบรรลุสุขได้ด้วยทุกข์ ดังนั้นเขาจึงบำเพ็ญตบะ ทำการทรมานร่างกายให้เจ็บปวดทุกข์ทรมาน อย่างที่เคยเล่าไปบ้างแล้ว แม้แต่จะโกนผม เขาก็ถอนที่ละเส้น เจ็บใหม่ เอาแหนบดอนที่ละเส้นๆ จนหมดหัว แล้วก็ทำการทรมานร่างกายด้วยวิธีต่างๆ มากมาย เช่นปีนขึ้นต้นไม้ เอาขาค้างลงหนีบกิ่งไม้ เอาหัวห้อยลงมา เรียกว่าบำเพ็ญตบะ นี่คือตามหลักการที่ถือว่าความสุขนั้น คนเราจะบรรลุถึงได้ต้องด้วยความทุกข์ เพราะฉะนั้นเขาจึงทรมานร่างกาย เพื่อจะได้บรรลุสุขที่แท้จริง

พระพุทธศาสนาไม่ถือว่ามนุษย์จะบรรลุสุขได้ด้วยทุกข์ แต่บอกว่าความสุขนั้นลู่ถึงได้ด้วยความสุข แต่เป็นความสุขที่สะอาดบริสุทธิ์ นั่นเป็นหลักการใหญ่ ส่วนในรายละเอียด มนุษย์นั้นแตกต่างกัน แต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน จึงต้องแยกแยะออกไป

ที่ว่าแยกแยะออกไปเป็นความแตกต่างของบุคคล ก็เช่นว่า บางคนปฏิบัติยาก รู้ช้า บางคนปฏิบัติยาก รู้เร็ว บางคนปฏิบัติง่าย รู้ช้า บางคนปฏิบัติง่ายเป็นสุข แล้วก็รู้ไวด้วย อย่างที่ว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณฺญา, ทุกขาปฏิบัติ ชิปปาภิณฺญา, สุขาปฏิบัติ ทันทธาภิณฺญา, สุขาปฏิบัติ ชิปปาภิณฺญา นี่ก็ต่างกัน ไป ซึ่งเป็นเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคล ที่จะพึงแยกประเภทบุคคลออกไป แต่ในแง่หลักการ พระพุทธศาสนาไม่ถือว่าสุขจะต้องบรรลุได้ด้วยทุกข์ แต่ความสุขบรรลุได้ด้วยการทำเหตุแห่งความสุข และเหตุปัจจัยที่จะทำให้เป็นสุขนั้น ก็มีมากมาย ไม่จำเป็นต้องเป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียว

อ้อ.. ทีนี้ก็เข้ามาที่เทวทหสูตร พระสูตรนี้จะขยายความในเรื่องที่ว่าความสุขไม่จำเป็นต้องลู่ถึง ด้วยทุกข์นั้น ให้ชัดยิ่งขึ้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีลัทธิอยู่พวกหนึ่งซึ่งถือว่า คนเราจะได้อะไรก็ได้ทุกข์อย่างไร หรือไม่ทุกข์ไม่ทุกข์ก็ตาม เป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน เรียกว่าปุพเพกตเหตุวาท พวกนิครนถ์ถือลัทธิที่ว่านี้

ทีนี้ เมื่อถือว่าคนจะได้สุขได้ทุกข์อย่างไร ก็แล้วแต่กรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อน พวกนิครนถ์ก็จึงจะต้องทำให้กรรมในชาติปางก่อน หรือกรรมเก่าเหล่านั้น หหมดสิ้นไปเสีย แล้วทำอย่างไรจะให้กรรมเก่าหมดสิ้นไป ก็ต้องบำเพ็ญตบะ เพราะฉะนั้นพวกนิครนถ์ ซึ่งปัจจุบันเรียกว่าเซนนั้น ก็จึงบำเพ็ญตบะ ด้วยการบำเพ็ญตบะนั้น ก็จะทำให้กรรมเก่าหมดสิ้นไป พร้อมกันนั้นก็ไม่ได้ทำกรรมใหม่ด้วย นี่คือการกระทำให้สิ้นไป และไม่ทำกรรมใหม่

เมื่อบำเพ็ญตบะทำกรรมเก่าให้หมดสิ้นไปแล้ว เราก็ไม่ถูกบังคับ เพราะเวลาที่เราจะเป็นอย่างไร ก็เป็นเพราะกรรมเก่ามันบังคับตัวเรา เมื่อเราบำเพ็ญตบะทำให้หมดกรรมเก่าแล้ว และกรรมใหม่เราก็ไม่ทำ ก็ไม่มีอะไรมาบังคับเรา เมื่อเราไม่ถูกบังคับ กรรมสิ้นไป ทุกข์ก็สิ้นไปด้วย ทุกข์สิ้นเวทนาก็สิ้นไป ทุกข์ก็เป็นอันว่าหมดไป นี่คือนิครนถ์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พวกลัทธินิครนถ์นี้ เอาทุกข์มาทับถมตนโดยไม่มีเหตุผล ก็ตัวเองอยู่ดี ๆ ก็มาบำเพ็ญตบะ ทรมานร่างกาย เอาทุกข์มาทับถมใส่ตัว ถ้าตัวเองมีทุกข์อยู่แล้ว ก็ไปเอาทุกข์มาใส่ตัวเองเพิ่มเข้าไปอีก

ทีนี้ ตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าตรัสหลักในการปฏิบัติต่อความสุขและความทุกข์ไว้ สรุปได้เป็น ๔ ข้อ (ดู ม.ฐ.๑๔/๑๒/๑๓) คือ

๑. ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่ไม่มีทุกข์
๒. ไม่ละทิ้งสุขที่ชอบธรรม
๓. ถึงแม้ในสุขที่ชอบธรรมนั้น ก็ไม่สยบ ไม่ลุ่มหลงมัวเมา
๔. เมื่อรู้ที่อยู่เหตุแห่งทุกข์ยังไม่หมด ก็พยายามปฏิบัติเพื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์นั้นให้สิ้นไป

ใน ๔ ข้อนี้ ของนิครนถ์ก็คือเอาทุกข์ทับถมตนที่ไม่มีทุกข์ แล้วก็ละทิ้งสุขที่ชอบธรรมด้วย ทีนี้ ต่อจากนั้น คนที่พบสุขชอบธรรมแล้ว ก็ยังมักสยบ ลุ่มหลงเสียอีก ก็จึงติดอยู่นั้น ไม่ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง ที่จริงแท้เด็ดขาด คือข้อสุดท้ายที่ว่า เมื่อเหตุของทุกข์ยังไม่หมดไป ก็ต้องจัดการกำจัดให้เสร็จสิ้นไปเสีย

จะเห็นได้ว่า คนที่ว่ามีสุขทั่วๆ ไปนั้น ที่จริงยังไม่หมดเหตุแห่งทุกข์ ไซ้ใหม่ เมื่อเหตุแห่งทุกข์ยังไม่หมดไป มันก็มีเชื้อของการที่จะเป็นทุกข์ได้ต่อไปอีก เพราะฉะนั้นท่านจึงให้ปฏิบัติให้จบสิ้นหมดทุกข์ คือ ทำให้สิ้นเหตุแห่งทุกข์ไปเสีย

ที่ว่านี่ก็คือ ถึงขั้นที่ต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้เป็นกระบวนการภายในของจิตใจและปัญญา ที่เรียกว่าเป็นสมณะ วิปัสสนา ให้ปัญญาถึงความจริงแห่งสังขารมจนแจ้งชัดว่า ทุกข์ที่เป็นภาวะอยู่ในธรรมชาติ ตามธรรมชาติของสังขาร ก็เป็นทุกข์ไปตามธรรมชาติของมัน ไม่เข้ามาเป็นทุกข์ในตัวเรา แล้วมีจิตที่มีความสุขเป็นอิสระสืบไป เพราะได้กำจัดเหตุปัจจัยแห่งทุกข์หมดสิ้นไปแล้ว

เป็นอันว่า ๔ ขั้นนี้ คือข้อปฏิบัติต่อทุกข์ ตามหลักพุทธธรรม เป็นหลักที่ครอบคลุมอย่างดี สอดคล้องกับหลักใหญ่ที่ว่าไปแล้วตั้งแต่ต้น ที่ว่า ทุกข์ ปริณฺเวยยํ จับหลักไว้ให้แน่นนะว่า ทุกข์นั้นสำหรับปัญญา รู้ อย่าไปเป็นทุกข์ แล้วก็มาอย่าด้วยหลัก ๔ ข้อนี้ อีก รวมแล้วจะต้องก้าวไปให้ครบ

พูดในเชิงการปฏิบัติอีกหน่อย ที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีปฏิบัติต่อทุกข์ ให้มีท่าทีต่อทุกข์อย่างถูกต้อง โดยไม่ต้องทำให้ตัวเองทุกข์นั้น

๑. ในการปฏิบัติที่บอกว่า จะกำจัดเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไปเลยนั้น การปฏิบัติ แม้ในข้อสุดท้าย คือข้อ ๔ ที่จบสิ้นนั้น ก็ไม่จำเป็นจะต้องเป็นทุกข์

๒. ในบางกรณีก็มีอยู่ ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราอาจจะต้องฝึกตนพัฒนาตน โดยเหมือนว่า จะต้องยอมมีทุกข์บ้าง ในกรณีอย่างนี้ก็คือเพื่อฝึกตน เพราะว่า ถ้าคนจะเอาอย่างใจตน โดยมุ่งเอาแต่ในแง่ของตัณหา จะเอาแต่สนองตัณหาของตัวเอง ที่นี้พอไปฝึกตน ก็กลายเป็นการฝึกตัณหา ก็เลยกลายเป็นทุกข์ โดยที่แท้จริงนั้น คนที่มีใจใฝ่จะฝึกตนจะไม่รู้สึกเป็นทุกข์เลย แต่สำหรับคนที่ยังไม่พร้อมดีสำหรับการฝึกนั้น ก็จะมองเห็นการฝึกเป็นทุกข์บ้าง เพราะฉะนั้นในกรณีของการที่ต้องฝึกนี้ จึงต้องยอมทุกข์บ้าง ดังนั้นการปฏิบัติในระหว่างนั้น จึงอาจต้องมีการยอมทุกข์บ้าง กรณีอย่างนี้ก็เหมือนอย่างว่าเราจะตัดลูกศรให้ตรง ก็ต้องฝืนกันบ้าง

การพัฒนาชีวิต การฝึกตนให้ดี ให้มีชีวิตที่ดีงาม สมบูรณ์ ให้เป็นชีวิตที่ได้ฝึกฝนพัฒนาอย่างดี แล้วนั้น บางทีก็ต้องมีการดัดกันบ้าง เหมือนกับการที่จะตัดลูกศรให้ตรง เหมือนอย่างคนโบราณที่จะตัดลูกศรนั้น เขาต้องใช้ไฟลน เขาเอาลูกศรมาวางบนข่า แล้วก็เอาไฟลน แล้วก็ตัด นี่ก็คือ เขาจะตัดลูกศรให้ตรง เขาต้องใช้ไฟลน เหมือนกับบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์ให้สิ้นไปนี้ ก็อาจมีการที่เหมือนกับต้องฝืนใจตัวเองบ้าง โดยที่ว่า เมื่อมองในแง่ของตัวเองที่คุ้นเคยมากับการเห็นสิ่งเหล่านี้เป็นสุข หรือตามใจตัวเองมาอย่างนั้น เมื่อมาปฏิบัติแบบนี้ ก็ฝืนใจรู้สึกเป็นทุกข์ไป ก็ต้องตั้งเจตนาที่จะฝึกตนเอง โดยยอมฝืนที่จะต้องลำบากหรือทุกข์บ้าง แต่ในกรณีอย่างนี้ เมื่อใจยอมรับถือเป็นเรื่องของการฝึกไป ก็ไม่ถือเป็นการเอาทุกข์มาทับถมตน แต่กลายเป็นเรื่องของกระบวนการฝึกที่ตนพอใจ ถ้ามองความยากลำบากนี้ เป็นเรื่องของฝึกฝนตัวเอง การฝืน ก็กลายเป็นการฝึกด้วยความพอใจ แล้วมันก็เป็นเพียงขั้นหนึ่งในกระบวนการปฏิบัติ เพื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไปนั่นเอง

พຽງนี้ ถ้ามีเวลา ก็จะต่อไปถึงเรื่องความสุขในระดับต่างๆ ให้เห็นว่า คนเรานี้สามารถพัฒนาชีวิตให้มีมีความสุขในประเภทต่างๆ ในลักษณะต่างๆ ได้อย่างไรบ้าง ซึ่งที่จริงก็ได้พูดไปเยอะแล้ว แต่ได้มุ่งไปในแง่อื่นๆ ที่นี้ก็คล้ายกับว่าเอามาพูดกันจำเพาะลงไปในเรื่องของความสุขอีกทีหนึ่ง คล้ายกับเป็นการประมวลเรื่องทีพูดไปแล้ว ที่กระจายอยู่ในตอนอยู่ที่นี่ มาจัดเข้าที่ใหม่อีกที

วันนี้มีอะไรที่เป็นเรื่องคำถามข้อสงสัยอีกใหม่ ถ้าไม่มี ก็จะผ่านไปก่อน

ตอนที่

๕๖

อารยธรรมที่แท้ ไม่อยู่แค่สัญชาตญาณ

นำความเจริญก้าวหน้า มากับความสุข ที่ไม่มีการเบียดเบียน

แหล่งความสุขของมนุษย์ ใหญ่ที่สุด คือที่ไหน?

มาคุยกันต่อในเรื่องความสุข ได้พูดถึงหลักการต่างๆ ไปแล้ว ทีนี้ก็มาดูความสุขที่จะมีได้ ตามหลักการของพระพุทธศาสนา แยกเป็นประเภทเป็นระดับ สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ที่มีการฝึกฝนพัฒนาตนได้ และเมื่อมีการพัฒนาชีวิตขึ้นไป ก็สามารถมีความสุขเพิ่มขึ้น

มาคุยกันว่าในชีวิตของมนุษย์ทุกๆ ไปนี้ เขามีความสุขกันอย่างไร จะดูที่ไหน ก็ดูที่การดำเนินชีวิตของเขา มนุษย์ที่เกิดมานี้ ที่เป็นอยู่ในแต่ละขณะแต่ละเวลาประจำวันนี้ เป็นอยู่กันอย่างไบบ้าง ว่าโดยพื้นฐาน ชีวิตมนุษย์นี้เริ่มปรากฏด้วยร่างกาย ซึ่งเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่ง เกิดมาตามกฎธรรมชาติ แล้วก็อยู่ร่วมกับธรรมชาติ ตั้งแต่มนุษย์ยังไม่เจริญ ยังไม่มีอารยธรรม มนุษย์เกิดมา ก็อยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อม คือธรรมชาตินี้ ทั้งมนุษย์ด้วยกัน ทั้งสิ่งสารพัด ทั้งต้นไม้ ภูเขา น้ำ สายลม แสงแดด ดินฟ้าอากาศ พุดรวบรัดว่าดินน้ำลมไฟ ก็อยู่กันไป โดยมีชีวิตที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

มนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ร่วมเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาตินี้ ความสุขความทุกข์ของเขาขึ้นต่อความเป็นไปของธรรมชาติอย่างชัดเจน อยู่ใต้การครอบงำของธรรมชาติแทบจะสิ้นเชิง บางทีก็เป็นธรรมชาติที่มนุษย์รู้สึกพอใจ มีดินน้ำฟ้าอากาศที่เกื้อกูล เป็นบรรยากาศที่รื่นรมย์ ต้องการลม สายลม ก็พัดมาเย็นชื่นใจ ได้ความสุข ร้อนมา ได้อาบน้ำชำระกาย ก็มีความสุข หรือไปอยู่ท่ามกลางหมุ่ต้นไม้ มีร่มเงาเย็นสบาย ไปเห็นวิวดี ๆ มีท้องทุ่งและภูเขา สวยงาม ก็มีความสุข แต่ธรรมชาตินั้นก็ผันแปรไป บางคราวก็เปลี่ยนไปในทางที่ไม่เกื้อกูล ร้อนเกินไปบ้าง หนาวเกินไปบ้าง ก็เดือดร้อนมีความสุขไม่ ต้องพูดถึงมหันตภัยของธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว พายุใหญ่ ไฟป่า ที่ก่อทุกข์แก่มนุษย์แสนสาหัส มนุษย์มีสุขมีทุกข์หมุนเวียนเปลี่ยนไปในทำนองอย่างนี้เรื่อยมานานนักหนา

มาถึงปัจจุบันนี้ แม้วามมนุษย์จะเจริญก้าวหน้ามากมาย มีเทคโนโลยีที่ใช้พิชิตธรรมชาติและจัดการธรรมชาติให้เป็นไปตามใจปรารถนาของตัวได้อย่างแสนอัศจรรย์ ตลอดกระทั่งทำลายมนุษย์เองได้เกินกว่าที่จะฝัน เช่นว่า ลูกระเบิด ปืนใหญ่ รถถัง ตอร์ปิโด จรวด บรรดาขีปนาวุธ จนถึงอาวุธนิวเคลียร์ แต่ชีวิตนี้ทั้งนี้ธรรมชาติไม่ผัน แดงธรรมชาติที่ถูกมนุษย์ทำลาย กลับกลายเป็นพิษต่อชีวิตของมนุษย์เอง ก่อทุกข์ภัยย้อนกลับมาคุกคามที่จะทำลายโลกมนุษย์เสียอีก ถึงอย่างไรมนุษย์ก็เป็นชีวิตที่อยู่ท่ามกลางธรรมชาติ โดยตัวเองก็เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งอยู่นั่นเอง สุขทุกข์ของเขาก็ต้องมาจากธรรมชาติแวดล้อมนี้แหละเป็นแหล่งสำคัญอันดับหนึ่ง ไม่พ้นไปได้

ที่นี้ต่อไป สอง มนุษย์ก็คือมนุษย์ ซึ่งเกิดมาอยู่กับมนุษย์ โดยเฉพาะมนุษย์นี้มีลักษณะพิเศษที่เรียกว่าเป็นสัตว์สังคม ไม่อยู่โดดเดี่ยว แต่อยู่กันเป็นหมู่เป็นพวก เป็นคณะ พวกกันสร้างบ้านสร้างเมืองขึ้นมา อยู่กันเป็นชุมชนเป็นสังคม มีพวกพ้อง ช่วยให้อุ่นใจ มั่นคง ปลอดภัย ไม่ต้องกลัวว่าจะถูกคนสัตว์กลุ่มอื่นพวกอื่นมาทำร้ายข่มเหงรังแก เริ่มตั้งแต่อยู่กันเป็นครอบครัว มีพ่อแม่พี่น้อง แล้วก็มีมิตรสหาย มีเพื่อนร่วมชุมชน แล้วมนุษย์ก็มีความสัมพันธ์ต่อกันดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ช่วยเหลือกันบ้าง ขัดแย้งกันบ้าง แล้วก็มีความสุขความทุกข์จากมนุษย์ด้วยกัน โดยความสัมพันธ์ในสังคม เป็นแหล่งสำคัญของความสุขความทุกข์นั้น จึงมีการพยายามแนะนำสั่งสอนกันให้มนุษย์เหล่านั้นมีความสัมพันธ์ที่ดี มีไมตรีจิต ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่ออยู่รวมกันเป็นชุมชน ก็ให้มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน จะได้มีความสุข อย่างพุทธภาษิตที่ว่า สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี รวมความก็คือว่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คือสังคมนี้แหละ เป็นแหล่งสำคัญของความสุขและความทุกข์ของมนุษย์นั้น

แล้วต่อไปอะไรอีก ขอให้ดูว่า มนุษย์นี้ ที่อยู่ท่ามกลางธรรมชาติก็ตาม อยู่ท่ามกลางเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในสังคมก็ตาม ไม่ใช่อยู่หนึ่งๆ แต่เขาเคลื่อนไหว ทำโน่นทำนี่ และที่มนุษย์ทำอะไรนั้น ก็ทำเพื่อสนองความต้องการของตัวเอง เขาต้องการอยากให้เกิดมีผลอันนั้นอันนี้ แล้วก็ทำไปตามความต้องการนั้น พอทำได้สำเร็จผลตามความต้องการ ก็มีความสุข หรือระหว่างที่ทำอยู่นั้น เมื่อผลที่ต้องการใกล้เข้ามาๆ ที่จะเกิดที่จะมีขึ้น ขณะเดินหน้าใกล้เข้าไปๆ ที่จะบรรลุจุดหมายที่ต้องการ ก็มีความสุข แต่ถ้าเขาต้องทำอะไรโดยที่ใจไม่ต้องการ ถูกบังคับ ต้องจำใจทำไป ก็มีความทุกข์ นี่คือการโดยปรกติ มนุษย์จะทำในสิ่งที่ตนเองต้องการ โดยมีความมุ่งหมายทำไปเพื่อให้ตัวเองมีชีวิตอยู่รอดและดำเนินไปด้วยดี ให้ได้ผลที่ต้องการ แล้วเขาก็ได้ความสุขจากการกระทำนั้น นี่คือแหล่งหนึ่งของความสุขความทุกข์ของมนุษย์ ได้แก่ กิจกรรมแห่งชีวิตของเขา ที่มีการเคลื่อนไหวทำการต่างๆ มนุษย์หวังจะได้ความสุขจากการกระทำตามความปรารถนาของเขา กิจกรรมแห่งชีวิตจึงเป็นแหล่งที่มาสำคัญอย่างที่สอง แห่งความสุขความทุกข์ของมนุษย์

นี่คือ ๓ แหล่งที่เอื้ออำนวยความสุข หรือไม่ก็บีบคั้นก่อความทุกข์แก่มนุษย์ คือ ธรรมชาติแวดล้อม สังคมที่พร้อมด้วยเพื่อนมนุษย์ และกิจกรรมแห่งชีวิตของเขา

แต่ยังมีแหล่งใหญ่แห่งความสุขของมนุษย์อีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งได้กลายเป็นแดนสำคัญที่เหมือนเป็นศูนย์กลาง ที่สามแหล่งก่อนนั้นเหมือนเป็นเพียงส่วนประกอบห้อมล้อมคอยบ่อนสิ่งที่ต้องการให้แก่มนุษย์ นี่คือการเสพบริโภคนิยม ซึ่งครองความเป็นใหญ่ในการให้ความสุขความทุกข์แก่มนุษย์ โดยสัมพันธ์กับภาวะแห่งการพัฒนาของตัวมนุษย์นั้น

การเสพบริโภคนิยมกำหนดความสุขความทุกข์ของมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ในระดับความจำเป็นของชีวิตที่จะอยู่รอดได้ด้วยการกินเสพปัจจัยสี่ ตั้งต้นแต่ได้กินอาหารพอแก่ความต้องการของร่างกายหาหิว อิ่มมีความสุขสมใจ ขยายออกไปจนเป็นการเสพการบริโภคนิยมเพื่อบำเรอปรนเปรอตัวเอง

ความสุขจากการเสพนี้ มีลักษณะพิเศษคือการได้เสพรสของสิ่งที่สัมผัสหรือมีผัสสะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย เรียกว่าเวทนา เป็นความรู้สึก ที่ถูกใจ ก็เป็นสุข ไม่ถูกใจก็เป็นทุกข์ หรือไม่ก็เฉยๆ เช่น ได้เสพรสอาหารที่เอร็ดอร่อยถูกใจ ก็มีความสุข เสพรสของสิ่งที่ผัสสะทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย ก็เช่นเดียวกัน

สิ่งที่คนได้เสพรสด้วยผัสสะหรือสัมผัส ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย รวม ๕ ด้านเหล่านี้ ที่อร่อย หอม หวาน ซาบซ่าน ไพเราะ สวย ถูกใจ เรียกในภาษาพระว่า กามคุณ ๕ หรือเรียกสั้นๆ ว่ากามนั่นเอง (กามไม่ใช่แค่เรื่องทางเพศ อย่างที่คนไทยส่วนมากเข้าใจผิดเพียงไป, บางทีก็เรียกว่าอามิส หรือกามอามิส หรือกามวัตถุ) เมื่อได้สัมผัสเสพรสสิ่งใดๆ ใน ๕ ด้านเหล่านี้แล้ว ได้เวทนาที่อร่อยเป็นสุข ก็ชอบใจใฝ่ปรารถนา แล้วก็ติดใจคิดถึงค้ำนึ่งหวนหา กลายเป็นกิจกรรมแห่งชีวิตในการเป็นอยู่ของตนเอง เป็นที่มาแหล่งสำคัญแห่งความสุขของมนุษย์จำนวนมาก

ที่นี้ สิ่งเสพบริโภค ที่เป็นอามิส เป็นกามวัตถุ นั้น จำนวนมากทีเดียว ก็คืออันเดียวกันกับปัจจัยหล่อเลี้ยงชีวิต ที่จำเป็นต้องเสพต้องบริโภค เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่และดำเนินต่อไปได้ ดังนั้น ในการเสพบริโภควัตถุหรืออามิสอันเดียวกันนั้น ความหมาย ความมุ่งหมาย และทำที่ในใจของผู้เสพทั้งหลาย จึงแตกต่างกันไปได้ และความแตกต่างที่ว่านี้จะมีผลดีผลร้ายสำคัญขยายออกไปกว้างไกลอย่างยิ่ง

ว่าถึงคนจำนวนมาก มักเสพบริโภคสิ่งเหล่านั้นในความหมายที่มัวๆ คลุมๆ ปนกันไป โดยเน้นเด่นออกมาในแง่เป็นกามวัตถุ ที่เขาจะได้เสพรสผัสสะที่รู้สึกว่าร่อย หอมหวาน เป็นต้น และความมุ่งหมายในการเสพ ก็ส่งผลต่อไปที่ปริมาณในการเสพ คือจะต้องเสพบริโภคให้บ่อยที่สุด ให้มากที่สุด เพื่อจะได้เสพรสร่อยมากมายให้มีความสุขมากที่สุด

ที่นี้หันไปดูมนุษย์ที่เสพบริโภคสิ่งเหล่านั้นในฐานะเป็นปัจจัยหล่อเลี้ยงชีวิต เรียกสั้นๆ ว่าเป็น **ชีวปัจจัย** จะมีเรื่องของปัญญาคือการมองดูรู้เข้าใจเข้ามาเกี่ยวข้อง คนพวกนี้จะมองการกินเสพบริโภคในความหมายและความมุ่งหมายที่จะได้คุณค่าประโยชน์ของสิ่งเสพบริโภคในการบำรุงรักษาส่งเสริมกำลังร่างกายให้ชีวิตเป็นอยู่และดำเนินไปได้อย่างดี แล้วก็กินเสพบริโภคสิ่งเหล่านั้น แค่ให้เพียงพอแก่ความต้องการคุณค่าประโยชน์นั้น

ถึงตรงนี้ จากการกินเสพบริโภคอย่างคนพวกหลังนี้ (ที่ยังมีค่อนข้างน้อย) ก็เกิดมีเป็นหลักการขึ้นมาว่า เป็นการบริโภคด้วยปัญญา ให้ได้คุณค่าที่แท้ และในปริมาณที่พอดี พุดสั้นๆ ว่า ความรู้จักประมาณในการบริโภค หรือกินเสพพอดี

มีเรื่องแทรกตรงนี้น้อย เป็นเรื่องของปัญหาในการใช้ภาษาไทย

ได้พูดไปเมื่อีกี่นั้นว่า คนที่กินด้วยปัญญานั้น เสพบริโภคโดยมองดูรู้เข้าใจและมุ่งให้ได้คุณค่าของสิ่งเหล่านั้นในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิต ช่วยเกื้อหนุนบำรุงชีวิต ที่นี้ สภาพที่เอื้อ ที่เหมาะสมกัน เกื้อกูล เป็นคุณแก่ชีวิต แก่ตัวคนนั้น คำพระเรียกว่า “สัปปายะ” ซึ่งกลายมาเป็นคำไทยว่า “สบาย” เช่น เกดชที่ เป็นสัปปายะแก่คนไข้ผู้นี้ หรือยาที่สบายแก่ผู้ป่วยรายนี้ ก็คือยาที่ถูกต้องต่อโรคของเขา จะแก้โรคของเขาได้ (ไม่ใช่หมายความว่า เป็นยาที่เขาชอบใจกินได้ง่าย) อาหารสัปปายะ หรืออาหารสบาย คืออาหารที่เหมาะสมเกื้อกูลต่อสุขภาพ ไม่แสดงโรค เป็นต้น รวมทั้งสะอาด มีรสชาติเอื้อแก่การกลืนกิน อุดูสัปปายะ หรืออุดูสบาย คือสภาพแวดล้อม ดินฟ้าอากาศเหมาะสมพอดี ที่จะช่วยให้ปฏิบัติการต่างๆ เช่นเจริญสมาธิ หรือทำงานทำการอะไรๆ ได้คล่องเบาราบรื่นได้ผลดี เป็นต้น

ย้ำอีกที “สัปปายะ” ที่แปลว่า “สบาย” คือสภาพที่มีคุณค่าในการเกื้อหนุนชีวิต เอื้อต่อสุขภาพ เหมาะกับการที่จะเป็นอยู่ และอำนวยให้ทำกิจหน้าที่การงานได้สำเร็จผลดี

คำเดิมของพระจากบาลีว่า ของนั้นๆ สิ่งนั้นๆ สบายแก่คน แต่ในภาษาไทย กลายเป็นคนสบาย แล้วสบายก็กลายเป็นมีความหมายคล้ายจะเป็นความสุข คนก็ไปหาความสุขสบาย แล้วจะได้นอน หรือจะได้ไม่ต้องทำอะไร ตรงข้ามกับคำของพระที่ว่า ไปหาสถานที่สบาย ไปหาฤดูที่สบาย จะได้ทำงาน หรือปฏิบัติภาระอะไรๆ ให้ได้ผลดี

เรื่องความหมายของคำพระที่ผิดเพี้ยนไปมากมายในภาษาไทยนี้ จะต้องช่วยกันแก้ไข โดยใช้กันให้ถูก เพื่อจะได้รู้เข้าใจและปฏิบัติพระพุทธานุศาสนากันให้ถูกต้อง

หาความสุขแหล่งประธาน คือได้สันทนจากการกินเสพ

เมื่อนี้ได้บอกไว้แล้วว่า แหล่งความสุขของมนุษย์ที่มีอยู่ตามปกติมี ๓ อย่าง คือ ธรรมชาติ สังคม และกิจกรรมแห่งชีวิตของตัวบุคคล แต่มนุษย์มีการเสพบริโภคตลอดจนการบำรุงบำเรอ ที่ได้กลายเป็นแหล่งหาความสุขแหล่งใหญ่ที่สุดของมนุษย์ ถึงกับได้เป็นแหล่งกลางที่ครอบงำแหล่งความสุขสามัญสามอย่างนั้น ทั้งธรรมชาติ สังคม และกิจกรรมของตัวบุคคล ซึ่งกลายเป็นที่สนองรับใช้การหาความสุขจากการเสพบริโภคของมนุษย์

การเสพบริโภคของมนุษย์นี้สำคัญนัก บอกแล้วว่า เมื่อมนุษย์กินเสพบริโภคกันอยู่ **สิ่งเสพบริโภค**ทั้งหลาย ได้ถูกมองในความหมาย และด้วยความมุ่งหมาย ต่างกันออกไปเป็น ๒ แบบ คือ^๑

	ความหมายที่มุ่ง	คุณค่าที่มุ่งเอา	ปฏิบัติการ	ปริมาณ
เสพอย่างที่ตั้งใจหาเอา	เป็นกามวัตถุ	รสผัสสะ	ติดอยู่แค่เคลือบ	เรื่อยไปไม่รู้จักพอ
เสพอย่างที่ไม่เจตนา	เป็นชีวิตปัจจัย	ลับปายะ	เข้าถึงคุณค่า	แค่พอดีสมควรค่า

การเสพบริโภคที่เป็นแดนใหญ่แห่งการหาความสุขของมนุษย์นี้ จะส่งผลกระทบต่อกระแทกบีบคั้นแหล่งความสุขพื้นฐาน ๓ แดนข้างต้นนั้น รุนแรงหนักหรือเบาแค่ไหน ก็อยู่ที่ว่ามนุษย์ทั้งหลายจะกินเสพบริโภคในแบบที่เป็นกามวัตถุ หรือเป็นชีวิตปัจจัย มากน้อยเท่าใด

ธรรมชาติเป็นแหล่งทรัพยากรที่ป้อนสิ่งเสพบริโภคพื้นฐานให้แก่มนุษย์ ถ้ามนุษย์บริโภคใช้ทรัพยากรหรือของธรรมชาติในความหมายที่เป็นชีวิตปัจจัย เขาก็จะกินใช้เสพบริโภคแค่พอดี ทรัพยากรธรรมชาติก็จะมีเพียงพอ หรือธรรมชาติก็จะฟื้นตัวขึ้นมาทันทีที่จะคงอยู่ในภาวะสมดุล โดยมนุษย์กับธรรมชาตินั้นอยู่อย่างประนีประนอมกันได้ หรือมนุษย์อาจฉลาดพอที่จะมีน้ำใจช่วยรักษาธรรมชาตินั้นให้อยู่ในภาวะร่มเย็น เป็นแดนรื่นรมย์ที่อำนวยความสุขพื้นฐานให้แก่มนุษย์ได้อย่างยั่งยืนสืบต่อไป

แต่ถ้ามนุษย์เสพบริโภคใช้ทรัพยากรหรือสมบัติของธรรมชาติในความหมายที่เด่นไปข้างเป็นกามวัตถุ สำหรับเสพรสสัมผัสเป็นของปรนเปรอบำรุงบำเรอ เขาก็จะกินใช้เสพบริโภคอย่างสิ้นเปลืองฟุ่มเฟือยหรือถึงขั้นล้างผลาญ และเขาก็จะต้องรุกรานทำลายธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติก็จะมีไม่เพียงพอ และที่ร่อยหรอไปก็ฟื้นไม่ทัน นอกจากขาดแคลนแล้ว ธรรมชาติที่เป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ไม่แต่เพียงเสื่อมโทรม แต่จะเต็มไปด้วยของเสีย สภาพที่เป็นพิษทั้งดินน้ำไฟลมอากาศ ธรรมชาติที่เคยเป็นแหล่งความสุขพื้นฐาน ก็กลายเป็นแหล่งโรคภัยไข้เจ็บและความทุกข์ความเดือดร้อน

^๑ คำที่ใช้ในที่นี้ บางคำตัดปรับให้สะดวกแก่การพูดของคนไทย ไม่เต็มตามคำเดิม “รสสัมผัส” ถ้าพูดให้เต็มคือ รสของสิ่งที่ผัสสะ หรือรสของอารมณ์ ได้แก่เวทนา, “ชีวิตปัจจัย” ตามบาลี คำว่าปัจจัย หรือปัจจัยอันเป็นชีวิตบริหาร

ต่อไป แหล่งที่สองแห่งความสุขของมนุษย์ ได้บอกแล้ว ก็คือ สังคมที่มนุษย์มาอยู่ร่วมกัน เรียกว่าเป็นเพื่อนร่วมสังคม มนุษย์ที่จะมาอยู่ร่วมกันนั้น ตามปกติก็มีจิตใจเป็นกันเองสบายๆ บริสุทธิ ใจต่อกัน และหลายคนก็จะมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ชอบที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล ทำให้มีความสุขจากไมตรี มีความสุขจากการเกื้อกูล มีความสุขจากความซึ้งในน้ำใจของกันและกัน และมนุษย์แต่ละคนนั้น บางครั้งบางครั้งอาจจะมีเหตุเภทภัยความเดือดร้อนขัดข้องที่ทำให้ต้องการเรียวยแรงกำลังมาร่วม ทำงานหรือช่วยเหลือในการต่างๆ หรือมีความกังวลหวั่นใจกลัวภัยอะไรโน่นนี่ เมื่อมีเพื่อนตัวเพื่อน บ้าน ก็อบอุ่นใจ ฯลฯ รวมแล้วก็ทำให้การอยู่ร่วมกันของมนุษย์เหล่านั้นเป็นความสุข

ที่นี้ อีกด้านหนึ่ง มนุษย์ก็ต้องการความสุขจากการได้การมีวัตถุปัจจัยสิ่งเสพบริโภคทั้งหลาย และความสุขจากวัตถุปัจจัยสิ่งเสพทั้งหลายนี้ เป็นเรื่องเฉพาะตัวของแต่ละคน ต่างจากความสุขในการ อยู่ร่วมกัน เกื้อกูลหนุนกัน ซึ่งเป็นความสุขร่วมกันทั้งสองฝ่าย

อย่างไรก็ดี ถ้าพวกมนุษย์กินเสพบริโภคสิ่งทั้งหลายในความหมายที่เน้นในข้างเป็นชีวิตปัจจัย และตัวมนุษย์เองมีการพัฒนาขึ้นไปในมนุษยธรรม เขาก็จะสามารถร่วมมือรวมแรงแสวงหาจัดทำชีวิต ปัจจัยขึ้นมา และแบ่งปันจัดสรรเฉลี่ยแจกจ่ายจนสงเคราะห์กัน ให้มีทางที่ทุกคนจะมีกินมีใช้พอเพียง และ มีความสุขในการกินใช้เสพบริโภคอย่างพอดี นอกจากรักษาคุณภาพในระบบของธรรมชาติไว้ได้แล้ว สังคมก็ยังคงเป็นแดนอันวยความสุขความมั่นคงพื้นฐานให้แก่บรรดามนุษย์ได้อย่างที่มันควรจะเป็น

แต่ถ้าคนทั้งหลายมุ่งหาความสุขจากการกินเสพกามวัตถุ แต่ละคนก็จะต้องหาต้องได้ให้มากๆ หรือให้มากที่สุด เป็นเรื่องของ การแบ่งแยกกันออกไป เป็นการได้การเสียของแต่ละคน แล้วก็จะมีการ ที่ว่า ถ้าคนหนึ่งได้ คนหนึ่งก็เสีย ถ้าคนนั้นได้ คนนี้ก็อด ความสุขของคนหนึ่ง เป็นความทุกข์ของอีกคนหนึ่ง และเมื่อวัตถุเสพมีจำกัด หรือพรังพร้อมไม่เต็มที่ การที่คนไหนใครจะได้ ก็เป็นเรื่องของการที่จะต้องแย่งชิงกัน นี่ก็คือการที่จะเกิดปัญหาความขัดแย้ง แทนที่จะเป็นมิตร ก็เป็นศัตรู แทนที่จะเป็นการ ช่วยเหลือเกื้อกูล ก็เป็นการเบียดเบียนทำร้าย ลงท้ายเป็นความทุกข์ แล้วก็จะระแวงหวาดกลัวไม่ไว้ใจกัน

เมื่อเข้าไปอยู่ในระบบแข่งขันหาผลประโยชน์ มนุษย์มีชีวิตอยู่กับการแย่งชิง ใจคนก็จะเพ่งไปที่วัตถุ คอยจ้องดูคนว่าใครจะเอาใครจะได้ เมื่อมีที่ที่ขงจิตใจซึ่งเพ่งไปที่วัตถุ มีวัตถุสิ่งเสพเป็น เป้าหมาย คอยจ้องที่จะได้จะเอา ความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ก็จะสอดคล้องไปด้วยกันกับท่าทีต่อวัตถุ คือมีความหวาดระแวง กลัวว่าเขาจะเอาด้วย หรือหวั่นใจว่าเขาจะได้ไปก่อน ความรู้สึกที่ถูกปลุกฝัง หล่อหลอมไปตามสภาพสังคมที่คิดกันแต่จะได้จะเอา จะแย่งจะชิง จะเอาชนะ กลัวเขาจะได้ ทำให้ มองเพื่อนมนุษย์เป็นคู่แข่ง มีความรู้สึกหวาดระแวง ไม่จริงใจ

ที่นี้ยิ่งกว่านั้น ต่อมา ถ้าไม่รู้จักเผื่อแผ่ใจ ก็จะหาทางเอาเพื่อนมนุษย์เป็นเครื่องมือทำการให้ ตนได้ผลประโยชน์ โดยมองเพื่อนมนุษย์เป็นเพียงสะพานไปสู่ความสำเร็จ

พร้อมกับการมุ่งแสวงหาความสุขจากสิ่งเสพเหล่านี้ มนุษย์ก็สูญเสียความสุขจากการอยู่ร่วม สังคม ที่เป็นความสุขพื้นฐานของชีวิต ขาดความสุขจากไมตรี ใจไม่สงบไม่สนิท คอยคิดจะหวาดระแวง ว่า เขาจะเอา เขาจะได้ เราจะสู้เขาได้ไหม ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความรู้สึกแปลกแยก ยิ่งเขาตั้ง วัตถุเสพเป็นเป้าหมายชีวิต ยิ่งทะยานหาสิ่งเสพเท่าไร ความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์ก็ยิ่งมาก เท่านั้น การที่จะมีความสุขในการอยู่ร่วมสังคมมนุษย์ เหลืออยู่น้อย เป็นสิ่งฉาบฉวยผิวดินเท่านั้น การได้มาด้านหนึ่ง ก็คือความสุขเสียอีกด้านหนึ่ง คือการอยู่ร่วมสังคมไม่เป็นแดนที่อันวยความสุข

รวมแล้ว ในสภาพที่เป็นจริงของความเจริญที่ก้าวกันมาโดยมากหรือทั่วๆ ไป มนุษย์ทั้งหลาย เหมือนจะแข่งกัน ยั่วยุกัน หลอกล่อกัน ให้ต่างก็พากันกินเสพบริโภคสิ่งทั้งหลายในความหมายที่เป็น กามวัตถุกันอย่างเต็มที่ จนความหมายที่เป็นชีวิตปัจจัยเลี้ยงนรางแทบจะลบลหายไป หลงเหลืออยู่เพียง เป็นข้อวิเคราะห์ในบทเฉพาะทางวิชาการ และบดบังแดนความสุขพื้นฐาน ๓ อย่างของมนุษย์ให้แทบ จะหายหมดไปจากความรู้ความเข้าใจ

เมื่อการกินเสพบริโภควัตถุขึ้นมาเป็นแดนใหญ่แห่งการหาความสุขของมนุษย์เด่นอยู่เป็นแดน เดียว กิจกรรมแห่งชีวิตของบุคคลที่เป็นแหล่งความสุขพื้นฐานประจำตัวของเขา ก็เลี้ยงนรางจางหาย หรือถูกมองข้ามไป เรี่ยวแรงกำลังของเขาถูกย้ายโอนไปใช้เป็นแรงงานในการแสวงหาและในการผลิต กามวัตถุ ที่จะเอามากินเสพบริโภค เป็นความเหน็ดเหนื่อยยากลำบากทันททุกขในการทำงานที่จะให้ได้สิ่งเสพบ ริโภคมาบำเรอความสุข กิจกรรมของชีวิตกลายเป็นความทุกข์

ในขณะเดียวกันนั้น การทำงานทำการหาสิ่งเสพบริโภคมาบำเรอความสุขนั้น ก็เป็นการเบียดเบียน ตัดรอนแย่งชิงกับคนอื่น ๆ ในสังคม พร้อมกับทำร้ายธรรมชาติพร้อมกันไปด้วย ไปๆ มาๆ การหา ความสุขในแดนของการเสพบริโภคนี้ ได้กลับกลายเป็นการลบล้างแหล่งความสุขพื้นฐานของตัว มนุษย์นั่นเองให้หมดความหมายหรือหายไปทั้ง ๓ แดน

ไม่เท่านั้น การกินเสพบริโภคแบบบำเรอบำเรอเอารสผัสสะ ไม่เพียงแต่ทำให้คนแย่งชิงเบียดเบียนกัน ในสังคม และรุกรานทำลายธรรมชาติเท่านั้น แต่มันกลายเป็นการเบียดเบียนตัวเองทำร้ายชีวิตของ มนุษย์ผู้เสพบริโภคแบบบำเรอนั่นเองเสียอีกด้วย เพราะเมื่อกินเสพบริโภคเพื่อเอารสผัสสะ เขาก็กินเสพบริโภคไม่รู้จักอิ่มไม่ รู้จักพอ เรียกว่าไม่รู้จักประมาณ สิ่งเสพบริโภคที่จะเกิดเป็นประโยชน์สมคุณค่าของมัน ก็กลายเป็นภาระ แก่ชีวิต แล้วก็เป็นที่โทษก่อโรคภัยต่างๆ เช่นอย่างที่ได้เกิดมีโรคอ้วน (obesity) เเด่นขึ้นมา เป็นโรค ระบาดอย่างใหม่ในสังคมของประเทศที่พัฒนาอย่างสูงแล้ว ในอารยธรรมปัจจุบันนี้

พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่ง ลึกลงไปในชีวิตของคนเหล่านั้น ก็ไม่มีความสุขเป็นพื้นประจำอยู่ใน จิตใจ ได้แต่หวังรอความสุขแบบวูบวาบฉาบฉวยจากสิ่งเสพบริโภคที่ดองพั้งพาทันต่อมันจากข้างนอก จิตใจ กระวนกระวายบ้าง เบื่อหน่ายบ้าง อยู่กับคนอื่นมากมายในสังคม แต่ต่างก็ดิ้นรนแข่งขันแย่งชิงกัน ตัว ใครตัวมัน ระวังกัน และทำงานการอาชีพในระบบเงื่อนไข มักต้องจำใจทำ จิตใจก็เครียด กังวล ว้าวุ่น ชุ่น มัว มีคนอยู่กันหนาแน่นมากมาย แต่ในใจของแต่ละคนรู้สึกโดดเดี่ยว เหงา ว่าเหว วุ่นวาย นี่คือนิติใจที่เป็น แกนในแท้ๆ ของตัวเอง ที่ควรจะมีความสุขยืนตัวไว้ ก็พึงไม่ได้ กลายเป็นบ่อที่ขังความทุกข์

ไปๆ มาๆ ที่ว่ามานี้กลายเป็นสภาพที่เด่นในถิ่นแดนของคนที่เจริญแล้วมากๆ ซึ่งเป็นประเทศที่ พัฒนาแล้วอย่างสูง เป็นดินแดนแห่งอารยธรรม และมันก็กลายเป็นสภาพของอารยธรรมปัจจุบัน แต่ อารยธรรมคืออะไร? ไม่ค่อยมีใครไปดูคำจำกัดความหมายทางวิชาการ ได้แต่เข้าใจกันง่ายๆ ว่าเป็น สภาพความเจริญของบ้านเมืองที่ก้าวหน้าไปแล้วไกลๆ

เมื่อมองลงไปถึงพื้นฐาน อารยธรรมเท่าที่มีมา ล้วนเป็นเรื่องราวของการดิ้นรนต่อสู้ การแย่งชิง อำนาจและทรัพยากร เพื่อจะได้เป็นเจ้าของครองความเป็นใหญ่และความร่ำรวยโภคทรัพย์ อยู่เหนือ มนุษย์พวกอื่น ประวัติศาสตร์ของอารยธรรมใหญ่ๆ จึงเคลื่อนไปด้วยคำว่า สงคราม - war การพิชิต - conquest ความขัดแย้ง - conflict การดิ้นรนต่อสู้ - struggle และการแก่งแย่งแข่งขัน - competition

มนุษย์นี้เป็นสัตว์พิเศษเหนือบรรดาสัตว์ทั้งหลายอื่น โดยมีปัญญาที่พัฒนาขึ้นไปได้แทบไม่มีที่สิ้นสุด แต่ในขั้นพื้นฐานตามวิสัยของปุถุชน มนุษย์ก็เป็นอยู่และดิ้นรนต่อสู้ตามแรงขับเคลื่อนของสัญชาตญาณ เพื่อความอยู่รอดจนถึงขึ้นเป็นใหญ่เหนือผู้อื่นพวกอื่น ดังนั้น เรื่องจึงกลายเป็นว่าสัญชาตญาณเป็นแรงขับเคลื่อนนำให้มนุษย์มุ่งหน้าไป แล้วจึงเอาปัญญามาใช้สนองงานให้สำเร็จผลที่มุ่งหมาย

ที่นี้การดิ้นรนแก่งแย่งแข่งขันนั้น ก็มาเข้าคติซึ่งเรียกว่าความไม่ประมาทเทียม ที่ว่า สัตว์มนุษย์เหล่านี้ เมื่อมีทุกข์บีบคั้น มีภัยคุกคาม จึงตื่นตัวลุกขึ้นดิ้นรนชวนชวาย แต่พอพ้นภัยสุขสบาย ก็ลงนอนเอื่อยเฉื่อย ดังนั้นตามวิสัยของปุถุชนเหล่านี้ มนุษย์พวกที่อยู่กันดีสุขสบาย ถ้าไม่เร่งรัดตัวเองให้ตื่นตัวไม่ประมาทอยู่เสมอที่จะทำการชวนชวายทางปัญญา ก็จะอยู่กันอย่างมั่งกายเฉื่อยชาล้าหลังต่างจากมนุษย์พวกที่เผชิญทุกข์ผจญภัยมากมายรุนแรง ต้องชวนชวายดิ้นรนต่อสู้อยู่ตลอดเวลา ที่จะเข้มแข็งและเจริญก้าวหน้าไปได้ อารยธรรมยิ่งใหญ่ที่เรียกว่าเจริญก้าวหน้ามากมาย ก็ได้เป็นมากันอย่างนี้ทั้งนั้น

พวกมนุษย์ที่เรียกว่ามีอารยธรรมสูงยิ่งใหญ่นี้ ซึ่งมีประสบการณ์ในการดิ้นรนต่อสู้แข่งขันแย่งชิงอำนาจการบิพิชิตมนุษย์ต่างพวกมามากมายต่อเนื่องยาวนานนั้น มีความชำนาญจัดเจนในงานสำคัญของมนุษย์ ๒ อย่างที่ซึ้งเสริมขึ้นมาเหนือธรรมชาติ

เริ่มที่ด้านสังคม ในการขัดแย้งต่อสู้หรือจะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ต่างคนต่างพวกหรือกับศัตรูคู่ศึก ทำให้ต้องมีการทำเงื่อนไขข้อตกลงกฎเกณฑ์กติกาต่างๆ ในเรื่องใหญ่เรื่องย่อยทั้งหลายมากมายอยู่เสมอ เพื่อเป็นเครื่องมือจัดตั้งวางระบบจัดระเบียบตลอดจนฐานะตำแหน่งแห่งที่ของหน่วยจัดตั้งทั้งหลาย เป็นประยุกตกรรมทางสังคมจากปัญญาของมนุษย์ ซึ่งเกิดเป็นระบบ**นิติบัญญัติ** ที่เป็นกฎมนุษย์ซ้อนขึ้นมา ปิดช่องช่องกฏธรรมชาติ เป็นบัญญัติแห่งวินัยของมนุษย์ เป็นสมมุติจากปัญญาของคน ที่เป็นตัวแสดงนำของอารยธรรม

แล้วก็ด้านวัตถุ คือประยุกตกรรมรูปธรรมจากปัญญามนุษย์ ที่เป็นอุปกรณวิเศษ เรียกว่า**เทคโนโลยี** ซึ่งมนุษย์ใช้ทำการต่างๆ ได้พิเศษเหนือกว่าธรรมชาติ เมื่อปัญญาของวิทยาศาสตร์ซึ่งรู้ความจริงที่เรียกว่าเป็นความลับของธรรมชาติพัฒนามากขึ้นๆ ก็ทำให้มนุษย์พัฒนาเทคโนโลยีได้วิเศษยิ่งขึ้นๆ จนกลายเป็นผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือสามัญวิสัย ตั้งแต่ในการแพทย์ที่จัดการกับธรรมชาติที่เป็นชีวิตของตัวเอง และกว้างออกไปในการสร้างสรรค์ผลิตสิ่งที่ต้องการ พร้อมกับทำลายสิ่งที่ไม่ปรารถนา มีอาวุธยุทธโศปกรณ์ที่จะกำจัดศัตรูคู่สงครามได้อย่างใจหมาย ที่ทำให้มีชัยได้ครองฐานะของผู้พิชิต ตลอดจนใช้จัดการธรรมชาติตามความปรารถนาของตน เทคโนโลยีที่ก้าวหน้านี้เองที่พาให้อารยธรรมตะวันตกยิ่งใหญ่มานำหน้า และเป็นตัวเชิดของอารยธรรมปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี แม้ว่าเทคโนโลยีจะเป็นประยุกตกรรมที่สำเร็จด้วยปัญญาของมนุษย์ แต่ต้องพูดให้ครบจบขบจนว่า มนุษย์ค้นพบความจริงของกฏธรรมชาติที่เป็นหลักวิทยาศาสตร์ด้วยปัญญาของมนุษย์ แต่การสร้างและการใช้งานเทคโนโลยีนั้น เกิดขึ้นมาและเป็นไปตามความต้องการที่เกิดจากแรงขับเคลื่อนของสัญชาตญาณ โดยเอาปัญญามนุษย์ไปใช้สนองความต้องการนั้น

เป็นเรื่องพื้นฐานแต่ดั้งเดิมของอารยธรรมปัจจุบันนี้ ที่คิดมุ่งหวังตั้งใจจะกำราบพิชิตธรรมชาติ โดยมองวิทยาศาสตร์เป็นการล่วงรู้ความลับของธรรมชาติ แล้วด้วยความรู้นั้น มนุษย์ก็จะสามารถสร้างเทคโนโลยีขึ้นมาครอบครองควบคุมธรรมชาติไว้ได้อำนาจ แล้วจัดการกับธรรมชาติ เอาธรรมชาติมาจัดสรรปรุงแปรให้เป็นไปต่างๆ ที่จะรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ได้ตามใจปรารถนา

ทีนี้ อย่างที่ว่าแล้ว มนุษย์ในอารยธรรมปัจจุบันเวลานี้ หมกมุ่นวุ่นวายกันอยู่ในแดนของการหาความสุขจากการเสพบริโภค จนถึงขั้นที่ว่า แดนแห่งความสุขพื้นฐาน ๓ อย่างของมนุษย์ ทั้งธรรมชาติ สังคม และกิจกรรมของชีวิต ถูกละเลยลืมนึกเอาไป หรือถึงกับเปลี่ยนไปในทางตรงข้ามกลายเป็นแหล่งของความทุกข์

ทั้งนี้ดังเห็นได้ชัดในประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างสูงเด่นนำหน้าในอารยธรรมปัจจุบันนี้ ที่บอกว่าตัวเองเป็นสังคมบริโภค – consumer society แล้วก็ยอมรับเต็มที่ได้ด้วยว่า บริโภคนิยมนั้นได้ก่อปัญหาใหญ่ร้ายแรงอาจถึงขั้นเป็นความอัปยศของอารยธรรม หรือเป็นอวสานของโลก ตั้งแต่ธรรมชาติวิบัติสิ่งแวดล้อมเสื่อมเสียกลายเป็นพิษภัย ทั้งขยะล้นบ้านล้นเมือง ควันพิษ อากาศเป็นพิษ ดินน้ำเน่าเสีย ภูมิอากาศวิปริตผันแปร คุณภาพชีวิตเสื่อมเสีย เกิดมีโรคร้ายจากสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมเสีย และโรคร้ายจากการกินเสพของด้อยคุณค่าและเกินปริมาณ เช่นความอ้วนที่กลายเป็นโรคระบาด และโรคอื่นๆ ที่เกี่ยวพันสืบเนื่อง ทั้งโรคหัวใจ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง หลอดเลือดอุดตัน ไปจนถึงมะเร็ง คนอยู่ในสังคมที่แข่งขันแย่งชิงกัน ก็อึดอัดต่อกัน ระวังกัน จิตใจเครียด กังวล วุ่นวาย เบื่อหน่าย เหงาว่าเหว ไม่ได้มีความอึดเอิบใจโล่งเบาชื่นบานใจสักด้านหนึ่ง แม้แต่จากการกินเสพที่อึดอันจนต้นตอ

ทีนี้ เทคโนโลยีตัวเด็ดของอารยธรรม ก็มาหนุนมาเร่งมาซ้ำเติมโทษภัยของบริโภคนิยมนี้ ความจริง เทคโนโลยีมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ทางด้านข้อดีก็มีมากมาย ถ้าสร้างสรรค์และใช้งานเพื่อสนองความต้องการที่เกิดจากปัญญาแท้จริง ก็จะเป็นคุณได้มากถึง เช่นเทคโนโลยีทางการแพทย์ แต่อย่างที่ว่าแล้ว โดยพื้นฐาน เทคโนโลยีนั้นถูกสร้างขึ้นและใช้งานเพื่อสนองความต้องการที่เกิดจากแรงขับเคลื่อนของสัญชาตญาณ มันจึงกลายเป็นตัวหนุนตัวเร่งซ้ำเติมสภาพปัญหาของบริโภคนิยมนี้ไปเสีย ตัวอย่างง่ายๆ เช่น มาเร่งอัตราการผลิตที่จะเร่งการทำลาย มาขยายอัตราการเสพบริโภคที่เป็น การขยายอัตราการทับถมขยะและหมักหมมของเสีย โดยเฉพาะการทำลายธรรมชาติ

สิ่งสร้างสรรค์ของมนุษย์เจริญยิ่งใหญ่ แต่ตัวมนุษย์เองเสื่อมลงไป

อารยธรรมใหญ่ที่ครองโลกปัจจุบัน คืออารยธรรมตะวันตกนั้น มีแนวคิดความเชื่อมา ๒,๐๐๐ กว่าปีแล้วว่ามนุษย์จะอยู่ดีมีสุขเจริญก้าวหน้า ต้องเอาชนะการปราบธรรมชาติเอามันมาจัดมาทำรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ให้ได้ และเมื่อราว ๔๐๐ ปีก่อนนี้ เมื่อชาวตะวันตกเข้ามาในยุคศิลปวิทยาคีนซีฟ (Renaissance) ซึ่งเป็นช่วงต่อที่จะมาเป็นโลกสมัยใหม่ กระแสความคิดความเชื่อนั้นก็แรงเข้มจริงจังมากขึ้น

ต่อมาไม่ช้า เข้าสู่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม เทคโนโลยีก็เจริญก้าวหน้าเข้ามาเป็นใหญ่ในกิจการของมนุษย์มากขึ้น มีการผลิต การขนส่ง สื่อสาร คมนาคม การพัฒนา การสร้างสรรค์ความเจริญต่างๆ บางสังคมที่เจริญแบบสมัยใหม่ประจวบจังหวะของยุคสมัย เกิดมีสภาพของความมั่งคั่งพร้อมพร้อม สมองความใฝ่ฝันของมนุษย์ในกระแสวัตถุนิยม ก็เกิดเป็นสังคมบริโภคขึ้นมา

คราวนี้ ทั้งแนวคิดความเชื่อในการพิชิตธรรมชาติ เทคโนโลยี และบริโภคนิยมของมนุษย์ ก็มาประสานเสริมเข้าเติมกัน แล้วไม่ช้าไม่นานสักเท่าไร ใกล้ถึงปลายศตวรรษที่ ๒๐ พวกมนุษย์ในสังคมที่เจริญนำหน้านั้น ก็ต้องตื่นตระหนกตกใจกับปัญหาความทุกข์ความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากพิษภัยของธรรมชาติที่ถูกทำลายทำให้วิบัติเสียหาย สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมไม่เป็นสับปายะ หลายแดนถึงขั้นไม่เป็นถิ่นที่มนุษย์จะพึงอยู่อาศัยได้

นักคิดในแดนบริโภคนิยมที่มีอารยธรรมนำหน้า บางคนเขียนไว้อย่างที่เล่าไว้ในหนังสือ *การพัฒนาที่ยั่งยืน* ว่า

เรื่องราวของมนุษยชาติอาจจะลงเอยโดยเป็นเรื่องตลกที่โหดร้าย ถ้าเราใช้ความชาญฉลาดทางเทคโนโลยีของเราทำลายล้างเผ่าพันธุ์มนุษย์เสีย หรือมิฉะนั้น เราอาจจะเจริญสูงส่งอย่างไม่เคยคิดฝัน จนลู่ถึงความล้าเลิศประเสริฐเยี่ยมเกือบจะเทียมเท่าทวยเทพ^๑

ในหนังสือ *Megatrends* ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง John Naisbitt เขียนบอกว่า

อุดมคติแห่งความก้าวหน้านั้นได้สลายไปเสียแล้ว ในเมื่อปรากฏชัดเจนว่าเทคโนโลยีสามารถสร้างนรกได้ เช่นเดียวกับที่มันสร้างสวรรค์^๒

ปัญหาทุกข์ภัยร้ายแรงใหญ่โตที่ผุดโผล่โถมทับเข้ามาใน ทำให้ปลายศตวรรษที่ ๒๐ เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญ ที่คนได้สติ เกิดการพลิกกลับในด้านแนวคิดความเชื่อ คนในถิ่นอารยะหันไปประณามตำหนิแนวคิดการปราบพิชิตธรรมชาติ ที่บรรพชนของพวกเขาเคยเชิดชูนับถือกันมา บอกกันให้เลิกคิดเล็กเชื่ออย่างนั้น เกิดมีถ้อยคำใหม่ๆ ความคิดแนวใหม่ ให้นำไปเป็นมิตรกับธรรมชาติ ยกย่องธรรมชาติ ตั้งวันคุ้มครองโลก (Earth Day) ขึ้นมา พูดกันถึงเรื่องระบบนิเวศ - ecosystem, การสงวนรักษาธรรมชาติ และทรัพยากรธรรมชาติ - conservation of nature and natural resources, การคิดจะให้มีจริยธรรมสิ่งแวดล้อม - environmental ethics, ให้เป็น ethic of stewardship of the environment, ฯลฯ

ทางด้านเทคโนโลยี ที่จริงก็ได้มีผู้นำทางความคิดในถิ่นอารยะนั้นเอง บางคนบางพวกที่มองลึกเห็นไกล ได้ชี้โทษ แนะนำการวางท่าทีและแนวทางการใช้เทคโนโลยีให้มีโทษน้อย บอกกันว่าบ้างตั้งแต่นานมาแล้ว แต่ท่ามกลางกระแสใหญ่ของความนิยมเทคโนโลยี และชีวิตคนสมัยใหม่ที่พึ่งพาอาศัยเทคโนโลยีนั้น เสี่ยงปลุกเสี่ยงเตือนนับว่าแผ่วเบา และฝันความใส่ใจที่จะพึง

ในทางธรรม มีหลักว่า ต้องมองให้ทั่ว ดูทุกด้าน คือ ทั้งส่วนดีที่น่าชื่นชม เรียกว่า *อัสสาทะ* ทั้งส่วนเสีย ที่เป็นโทษภัย เรียกว่า *อาทีนวะ* และภาวะที่เป็นทางออกโล่งพ้นไป เรียกว่า *นิสสรณะ* ส่วนดีที่น่าชื่นชมของเทคโนโลยีนั้น ก็มีมาก คนติดใจรู้กันทั่ว ควรไม่ประมาทรู้ทันข้อเสียไว้ไม่ให้หลงพลาด แล้วใช้ปัญญาแก้ไขให้พอดีที่จะไม่มีโทษภัย

ข้อที่เขามักเตือนและชี้โทษของเทคโนโลยี ก็เห็นว่า เวลานี้มนุษย์นั้น แทนที่จะอยู่กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ ก็กลายเป็นอยู่ในวงล้อมของเทคโนโลยี, มนุษย์จำพวกที่เป็นคนทันสมัยนี้ อยู่ในสังคมที่เทคโนโลยีคุกคามที่จะทำลายให้สูญเสียมรดกสิ้นคุณภาพชีวิต, มนุษย์ในประเทศอุตสาหกรรมนำหน้า มีชีวิตที่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อเทคโนโลยีมากเกินไป

^๑ Inglehart, Ronald. *Culture Shift*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990, p.433.

^๒ Naisbitt, John, and Aburdene, Patricia. *Megatrends 2000*. New York: William Morrow and Company, 1990, p.295.

ความรู้ ความคิด และประสบการณ์ของคนเจ้าถิ่นอารยะที่เป็นแดนของเทคโนโลยีเหล่านี้ เราควรรู้จักหรือฟังไว้ เอาง่าย ๆ ให้สะดวก ก็อาจจะดู "technology, history of." ใน *Encyclopaedia Britannica* อาจจะเจาะจำเพาะที่หัวข้อย่อว่า "Criticisms of technology"

คนในเมืองเจริญเวลานี้ จำนวนมากมายอยู่กับเทคโนโลยีทั้งวัน อยู่กับสิ่งที่มนุษย์ได้เอาธรรมชาติมาแปรรูปไปหมดแล้ว อยู่ในตึก อยู่ในอาคารอย่างดี นอนในห้องแอร์ ถึงเวลาเช้า ออกจากห้องแอร์ ก็มาเข้ารถยนต์ แล้วเดินทางไปตามท้องถนน มีแต่ตึกกรามบ้านช่อง ที่เป็นสิ่งสร้างสรรค์ของมนุษย์ ไปถึงที่ทำงาน ก็เข้าห้องแอร์ แล้วก็วิ่งวุ่นอยู่กับสิ่งเสพ เครื่องใช้ เครื่องไม้เครื่องมือที่เป็นเทคโนโลยี จนกระทั่งเลิกงาน เสร็จแล้วกลับบ้าน ก็เข้าห้องแอร์ จนกระทั่งนอน วันหนึ่งๆ หมดไปไม่ได้เจอกับธรรมชาติ ทั้งเดือนทั้งปีแทบไม่ได้เห็นเดือนเห็นตะวัน หลายคนเป็นอย่างนี้ ในด้านหนึ่งก็เป็นชีวิตที่ห่างเหินจากธรรมชาติ ไม่ได้มีความสุขความรื่นรมย์จากธรรมชาติแวดล้อมอย่างที่เขาคควรจะมี ในฐานะที่ตัวเขาชีวิตของเขาเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ความสุขของเขาไปขึ้นต่อค่านิยมทางสังคม ที่สัมพันธ์กับการเสพบริโภควัตถุเหล่านี้

ในเวลาเดียวกันนั้น แม้แต่คนที่ยังอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ และคนที่ยังเข้าไม่ค่อยถึงเทคโนโลยี เมื่อธรรมชาติถูกมนุษย์เอาไปแปรรูปสนองความต้องการมากมายเกินไปจนพื้นที่ตัวไม่ไหวไม่ทันธรรมชาติถูกทำลายไป ก็เหลือน้อยหรือหายไป ถึงแม้ตัวเขาเองไม่ได้ห่างเหินออกไป แต่ในเมืองมีธรรมชาติเหลือให้เขาได้รื่นรมย์น้อยลง

นอกจากเหลือน้อยแล้ว มันก็อยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรม ต้นไม้ที่เคยสะพรั่งเขียวขจี ทิวทัศน์ที่เคยสวยงาม ก็ไม่เอิบอิมเหมือนเก่า ไม่เต็มจิตเต็มใจ อากาศที่แวดล้อมก็ไม่บริสุทธิ์ แทนที่จะได้สูดอากาศหายใจให้เต็มอิมสดชื่น ก็กลายเป็นว่าสูดอากาศเข้าไปแล้วอึดอัดไม่สบาย แถมคนมากมายก็ต้องเป็นโรคทางเดินหายใจ ยิ่งบางคนแพ้อากาศ ก็ต้องทุกข์ทรมานแม้แต่ในกาที่จะสูดลมหายใจ

รวมแล้ว หนึ่ง ตัวตนเองห่างเหิน แยกแยกไปจากธรรมชาติ สอง ธรรมชาติที่จะมีให้รื่นรมย์ ก็ลดปริมาณเหลือน้อยลง สาม ธรรมชาติที่ร่อยหรอเหลือน้อยลงนั้น ก็เสื่อมโทรม อยู่ในภาวะที่ไม่ดีเสียหายไร้คุณภาพเสียอีก กลายเป็นว่า จากการที่มนุษย์พยายามหาความสุขจากกามวัตถุทั้งหลายนั้น เขาไม่ได้มันมาเปล่าๆ เขาต้องลงทุนมากมาย และทุนที่ลงไปนั้น ก็ได้กลับกลายเป็นความสูญเสียอย่างสำคัญต่อชีวิตของเขาเองด้วย

วิถีชีวิตที่อยู่ในท่ามกลางเทคโนโลยี และดำเนินไปกับการกินเสพบำรุงบำเรอแบบบริโภคนิยม นั้น ทำให้ตัวมนุษย์เองเห็นห่างจากธรรมชาติ เกิดมีภาวะที่เรียกว่าเป็นความแปลกแยกจากธรรมชาติ เข้าไม่ถึงกัน ทั้งด้านรูปธรรม และทางจิตใจ แถมต้องแลกกับการสูญเสียคุณค่าบางอย่างที่สำคัญต่อชีวิตของตัวมนุษย์นั่นเองไปด้วย

ในเวลาใกล้กันกับการตื่นเด่นเห็นภัยของธรรมชาติที่ถูกทำลายนั่นเอง พิษภัยของบริโภคนิยม ก็ค่อยๆ แสดงตัวชัดขึ้นๆ เฉพาะอย่างยิ่งในอเมริกาที่เป็นแดนใหญ่ต้นแบบของบริโภคนิยมนี้ ทั้งพิษภัยต่อธรรมชาติต่อสิ่งแวดล้อม และทุกข์ภัยต่อชีวิตของตัวมนุษย์เอง ทั้งด้านร่างกาย ที่เสื่อมเสียสุขภาพ เกิดโรคต่างๆ ตั้งแต่อ่อนชู้ขึ้นมาให้เห็น และสภาพจิตใจที่เครียด เบื่อหน่าย กระวนกระวาย บอกตัวเองว่าไม่มีความสุข

ความเสื่อมเสียแก่ตัวมนุษย์นั้น ไม่ใช่แค่เสื่อมเสียสุขภาพ ทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ว่าแล้วเท่านั้น แต่เป็นปัญหาไปถึงความเสื่อมคุณภาพของตัวคนเลยทีเดียว

อย่างที่ได้อธิบายไปแล้ว ประเทศอเมริกานี้ เจริญเฟื่องฟูขึ้นมาจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทั้งมีอำนาจยิ่งใหญ่ และเศรษฐกิจมั่งคั่ง พร้อมทั้งความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี คือ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ (1914/๒๔๕๗ - 1918/๒๔๖๑) อเมริกาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาระยะหนึ่ง แต่เมื่อใกล้จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในปี 1939/๒๔๘๒ นั้น อเมริกากำลังยำแย่ เศรษฐกิจตกต่ำอย่างยิ่ง พอสงครามใหญ่เกิดขึ้น เขารบกันเหน็ดเหนื่อยในดินแดนห่างไกลไพศาลที่ยุโรป เอเชีย และแอฟริกา ที่อเมริกานี้ไม่มีอะไรรบอบซ้ำ แต่ได้เป็นประเทศเจ้าหนี้ โดยเป็นแหล่งผลิตอาวุธยุทโธปกรณ์ส่งให้แก่ประเทศในยุโรป คนอเมริกันมีงานทำเต็มมือ ได้เงินสะสมไว้มากล้น และได้พัฒนาเทคโนโลยีก้าวหน้าไปไกล อเมริกาเข้าร่วมสงครามในตอนท้าย สงทหารไปรบนอกดินแดนของตัวเอง สงครามจบ มีชัยชนะ คนในโลกตายไปราว ๕๐ ล้าน แต่อเมริกาเสียทหารไปแค่ราว ๓ แสนคน

หลังสงครามโลกจบในปี 1945/๒๔๘๘ แล้ว อเมริกา ซึ่งชนะสงครามโดยไม่มีอะไรซ้ำ ก็ได้เป็นมหาอำนาจของโลก และในประเทศของตัวเอง ผู้คนซึ่งร่ำรวยกันทั่ว เลิกผลิตอาวุธแล้ว ก็หันมาสร้างบ้านสร้างเมือง ผลิตของกินของใช้ และเครื่องสันทนาการบันเทิง หาความสุขทางวัตถุกันเต็มที่ มีเด็กเกิดมากมาย ในช่วงปี 1947/๒๔๙๐ - 1961/๒๕๐๔ จนมีคำเรียกเป็นพิเศษว่า baby-boom generation แล้วอเมริกาก็ได้ชื่อว่าเป็น “affluent society” คือสังคมที่มั่งคั่งพร้อม แล้วก็เป็สังคมบริโภคนิยม คือ consumer society

ต่อมา เด็กรุ่น baby-boom ที่เกิดมาท่ามกลางความฟุ้งเฟ้อสุขสำราญหลังสงครามนั้น ก็ทยอยกันเติบโตเป็นหนุ่มสาว แต่แทนที่คนพวกนี้จะชื่นชมนิยมยินดีเข้าสู่วิถีแห่งสังคมของพ่อแม่ คนรุ่นใหม่เหล่านั้นกลับเบียดเบียนแปลกแยกออกไป พวกเขาปฏิเสธสังคมอเมริกันที่คนรุ่นพ่อแม่มีวิถีชีวิตแบบวัตถุนิยม ที่รุ่นวายุอยู่กับเรื่องหาเงินทองและการแข่งขัน มีจิตใจเครียดกังวลร้อนรน ไม่ได้มีความสุขจริงเลย

คนรุ่นใหม่ส่วนกระแสวัฒนธรรมพวกนี้มารวมกลุ่มกันทำกิจกรรมและการแสดงออก ปรากฏตัวชัดขึ้นมาใน พ.ศ. ๒๕๐๐ และเมื่อถึงปี ๒๕๑๐ ก็เกิดเป็นชุมชนฮิปปี้ (hippies) ใหญ่โตจำนวนมาก ซึ่งปฏิเสธระเบียบแบบแผนของสังคมต่อต้านอำนาจและความรุนแรง ละทิ้งวิถีชีวิตของบรรพบุรุษอเมริกัน ออกไปสร้างวิถีชีวิตแบบใหม่ของพวกตนที่เป็นอยู่ง่ายๆ รักเพื่อนมนุษย์ รักธรรมชาติ ยิ้มให้แก่โลก อยู่กับปัจจุบัน สนใจเรื่องลึกลับทางจิต เรื่องสมาธิ เรื่องศาสนาตะวันออก อย่างโยคะ และเซน ตลอดจนโหราศาสตร์และไสยศาสตร์ แล้วก็ไปกันสุดโต่งจนกลายเป็นไม่ทำงานการอาชีพ ตั้งชุมชน (communes, มากถึงราว ๓,๐๐๐ คอมมูน) อยู่กันอย่างๆ ชนินอนกลางดิน กินกลางทราย ปล่อยผมยาว ใส่รองเท้ายาง เสื้อผ้าอยู่ยี่ ปล่อยตัวทางเพศ ตลอดจนเสพติดกัญชาและสารร้ายแรง แต่ก็มีอีกพวกหนึ่งที่ออกมาอยู่กับการเมืองต่อต้านสงคราม โดยไม่ทิ้งความรุนแรง เรียกว่าพวกยิปปี (yippies)

เมื่อเวลาผ่านไป ขบวนการฮิปปี้ ซึ่งไม่มีฐานการจัดตั้งที่มั่นคง ต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ในการที่จะดำรงอยู่ ปัจจัยสี่ก็เข้าขั้นจะแร้นแค้นลำบาก ก็อ่อนแรงอ่อนกำลังแล้วก็เลือนรางจางไป ในเวลาใกล้ๆ กับการจบสงครามเวียดนาม (ราว พ.ศ. ๒๕๑๘)

แต่ในยุคชิปปี้และต่อๆ มานั้น ก็ได้มีขบวนการและสำนักต่างๆ ของศาสนาตะวันออกเข้ามาสู่อเมริกา เฉพาะอย่างยิ่งมาจากอินเดีย คือฮินดูสายหรือสำนักต่างๆ ซึ่ง “กูรู” (Guru คือ ครู ที่คนไทยอ่านกันก็ว่า “กูรู”) เขาเข้าไปตั้ง เริ่มแต่ขบวนการทริกษณะ (Hare Krishna) จนถึงสำนักโด่งดังที่ยืนยงอยู่ยาวนาน คือสำนักฝึกสมาธิของมหาฤษีเมเฮโยคี ที่เรียกกันสั้นๆ ว่า TM (Transcendental Meditation) ซึ่งคาราวดนตรี the Beatles ได้เข้าไปเป็นศิษย์ มีตัวเลขบอกว่า ถึงราว พ.ศ. ๒๕๕๐ มีผู้ที่ได้เข้าฝึกสมาธิในสำนักนี้แล้ว ประมาณ ๖ ล้านคน

ทางด้านพระพุทธศาสนา มีสำนักหนึ่งที่ใหญ่มาก เป็นพุทธศาสนาแบบวัชรยาน จากทิเบต โดยพระทิเบตท่านหนึ่ง (Chögyam Rinpoche Trungpa) หนีภัยจีนที่ยกทัพมายึดครองทิเบต ไปอยู่ในอังกฤษ เรียนจบที่มหาวิทยาลัย Oxford แล้ว ในปี 1970/๒๕๑๓ ได้ไปตั้งสำนักสอนฝึกสมาธิ (meditation) ในอเมริกา งานขยายใหญ่โต ได้ตั้งองค์กรใหญ่ชื่อ Shambhala International ขึ้นมาเป็นหลัก ซึ่งมาถึงปัจจุบันมีศูนย์งานอยู่ในอเมริกาและยุโรปมากกว่า ๑๐๐ แห่ง และได้ตั้งสถาบันนาโรปะ (Naropa Institute) ขึ้นที่รัฐ Colorado ซึ่งปัจจุบันเจริญขึ้นเป็น Naropa University

แม้ว่าพวกชิปปี้จะหายหมดไป ก็มีใช้ไว้ความหมาย แต่ได้ส่งผลสืบเนื่องมาในสังคมอเมริกัน โดยเฉพาะการอยู่ดีกับธรรมชาติได้รื้อฟื้นให้คนยุคนี้ตื่นตัวขึ้นมาสนใจในเรื่องนิเวศวิทยาและปัญหาสิ่งแวดล้อม รู้จักสนใจสมาธิ และเปิดใจรับหลักปฏิบัติทางจิตสายต่างๆ

ส่วนในแง่วิถีของสังคมโดยรวม คนอย่างพวกชิปปี้นี้ได้แต่ละทิ้งหนีออกไปจากสังคม ไม่ได้พยายามแก้ไขสังคมที่ตนว่าไม่ดีนั้น เมื่อพวกชิปปี้หมดกำลังจางหายไป กระแสหลักของสังคมก็แกว่งกลับไปในทางเดิมอย่างเก่า พอเข้าทศวรรษ 1980s (ช่วงหลังปี ๒๕๒๐) ก็ถึงยุคของพวกชิปปี้ (yuppie) คือคนหนุ่มสาวชาวเมืองรุ่นใหม่ มีการศึกษาสูง มีอาชีพการงานดี ที่ชอบชีวิตโอเอ้อ มุ่งแต่หาเงินทอง ชอบวางโต แสดงตัวเด่นในสังคม ใช้ของหรูหราราคาแพง อดไว้หูกันจนรถยนต์บางยี่ห้อได้ชื่อว่า เป็น 'yuppie' car

เป็นอันว่า วัฒนธรรมบริโภคนิยมที่ขึ้นตัวเป็นกระแสหลัก ก็นำสังคมวัตถุนิยมตัวใครตัวมัน แห่งการแข่งขันของอเมริกาก้าวต่อมา แต่จากนั้นไม่นาน ปัญหาต่างๆ มากหลายด้าน ก็หมักหมมโหมทับสังคมอเมริกัน ทั้งปัญหาการแบ่งแยกเหยียดผิว การลอบซื้อขายสารเสพติด อาชญากรรมรุนแรง ความยากจน คนว่างงาน คนไร้ที่อยู่อาศัย เงินเฟ้อ แล้วก็เศรษฐกิจถดถอย จนในสมัยของประธานาธิบดีเรแกน (Ronald Wilson Reagan) ในปี 1981-88/๒๕๒๔-๒๕๓๒ รัฐบาลได้พยายามแก้ปัญหาด้วยการลดภาษีเงินได้ และคลายกฎเกณฑ์ของรัฐที่ควบคุมเศรษฐกิจและสังคมกิจ เป็นต้น ทำให้เศรษฐกิจฟื้นตัวขึ้น แต่กลายเป็นการทำให้คนมั่งมี ยิ่งร่ำรวยมากขึ้น และคนจนยิ่งยากแค้นลง มีภาพคนอดอยากไปค้นหาของในถังขยะมากสักหน่อย ประเทศขาดดุลการค้ามากขึ้นๆ ถึงปี 1984/๒๕๒๗ ขาดดุลถึง 111 พันล้านดอลลาร์ แถมรายจ่ายทางการทหารก็สูงมาก รวมเข้ากับปัญหาอื่นๆ เป็นเหตุให้งบประมาณขาดดุลมากมายหนักที่สุดในประวัติศาสตร์ของอเมริกา (การขาดดุลนั้นทำให้หนี้สินของชาติเพิ่มขึ้นจนกระทั่งเมื่อถึงปี ๒๕๓๑ ที่สิ้นสุดสมัยที่สองของประธานาธิบดีเรแกน หนี้สินของชาติเพิ่มขึ้น ๓ เท่า เป็นจำนวนเงินเกินกว่า 2.5 ล้านล้านดอลลาร์) และภาวะขาดดุลนั้นก็เพิ่มขึ้นต่อๆ มาอีก จนกระทั่งถึงปี ๒๕๓๕ งบประมาณขาดดุลถึง 290 พันล้านดอลลาร์

สภาพเลวร้ายตกต่ำเสื่อมโทรมของเศรษฐกิจและสังคมของอเมริกาอย่างนี้ ทำให้คนอเมริกันเวลานั้นใจตกสลดหดหู่ คนที่รักประเทศชาติ รู้ประวัติศาสตร์ ภูมิใจในอารยธรรมยิ่งใหญ่ที่เป็นมา พวกกันคร่ำครวญหวอนละห้อยถึงอดีต โหยหาความหลัง ดังที่ปรากฏว่าในช่วงปลายทศวรรษ 1980s จนถึงต้นทศวรรษ 1990s ได้มีคนเขียนหนังสือในทำนองตัดพ้อสภาพต่อหน้า โหยหาภูมิหลังของอเมริกา ออกมามากมาย

สาระสำคัญคือ คนที่เขียนหนังสือพวกนี้ มองเห็นว่าที่อเมริกาตกต่ำลงมาอย่างนี้ ก็เพราะคนรุ่นใหม่ของอเมริกาเสื่อมคุณภาพลงไป โดยเฉพาะความเอาจริงเอาจังเข้มแข็งทรหดอดทนในการทำงาน เรียกสั้นๆ ว่าจริยธรรมในการทำงาน คือ work ethic ที่บรรพบุรุษถือกันมา ได้เสื่อมหายกลายเป็นคนเหยาะเหยะเฉื่อยชาลงไป ไม่เอางานเอาการ

คนตะวันตกที่ภูมิใจกันอย่างนี้ เชื่อกันมาตามที Max Weber นักสังคมวิทยาเรื่องนามได้เขียนหนังสือเล่มสำคัญไว้ (*The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, 1904–05) work ethic เป็นคำเรียกสามัญหมายถึง Protestant ethic นี้ คือเป็น Protestant work ethic

เขาบอกว่า โปรเตสแตนต์เป็นศาสนาโลกนี้ ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่บุคคลนั้นๆ ทำในปัจจุบันเป็นศาสนกิจทั้งนั้น (ต่างจากคาทอลิก ฮินดู พุทธ ที่เป็นศาสนาโลกหน้า – otherworldly religions ซึ่งมุ่งเอาบุญจากการสวดมนต์ภาวนา) โปรเตสแตนต์สอนให้คนมุ่งมั่นหมั่นเพียรสู้งานหนัก (hard work) และกระหมัดกระหม่อมอดออม (thrift, frugality) กับทั้งให้พึ่งตัวเอง (self-help) และทำงานให้มีประสิทธิภาพ (efficiency) ชาวโปรเตสแตนต์มี work ethic นี้แหละ ถึงแม้ไม่ต้องตั้งใจ ก็ได้พัฒนาทุนนิยมอุตสาหกรรมขึ้นมา และบรรดาประชาชาติโปรเตสแตนต์นี้แหละที่ได้ก่อกำเนิดทุนนิยมสมัยใหม่ขึ้นมา แล้วนำพาโลกนี้ให้ดำเนินมาในวิถีทางแห่งความเจริญอย่างปัจจุบัน (สหรัฐอเมริกาถือว่าเป็นประเทศโปรเตสแตนต์ ในปี 2001/๒๕๔๔ มีประชากรโปรเตสแตนต์ 58% คาทอลิก 26% อื่นๆ และไม่ถือ 16%)

ที่นี้ก็ดูตัวอย่างหนังสือที่เขียนหุดห้อยโหยหาว่าพวกกันไว้อย่างไร (คัดเอามาง่ายๆ จากหนังสือ *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, พึ่งสังเกตุปีพิมพ์ของหนังสืออื่นๆ ด้วย)

อะไรเกิดขึ้นแก่อุตสาหกรรมและพลังการผลิต ที่ได้ทำให้ประเทศนี้กลายเป็นดินแดนอัครจรรยาแห่งโลกอุตสาหกรรม?

นับแต่ก่อตั้งประเทศของเรา ชาวอเมริกันรู้ตระหนักประจักษ์แก่ใจของตนเป็นอย่างดีในความจริงแท้ที่ว่า ความรู้จักประหยัด ความอดุสาหะ ความขยันหมั่นเพียร และความสู้ยากบากบั่น เป็นคุณสมบัติที่จะต้องปลูกฝังและเชิดชูในสังคม อันเรียกว่า จริยธรรมในการทำงาน (work ethic) คุณสมบัติเหล่านี้แหละเป็นอุดมคติของชาวอเมริกัน ที่ทำให้ชาติของเราเด่นขึ้นมาได้เป็นศตวรรษๆ

เมื่ออย่างขึ้นไปเหยียบย่ำบนขอบศตวรรษที่ 21 เราทอดสายตาออกไปมองเห็นผืนแผ่นดิน(อเมริกา)ที่มีแต่ครอบครัวซึ่งกำลังแตกสลาย ถนนหนทางที่กลายเป็นเขตต่อสู้อุตสาหกรรมยาเสพติด โรงเรียนที่ผลิตเด็กหนุ่มสาวมากมายออกมาโดยไม่รู้หนังสือและห่างเหินจากศีลธรรม ภาวะเศรษฐกิจที่เหมือนดังอยู่บนรถผจญภัยในสวนสนุก รัฐบาลที่เหมือนดังตั้งอกตั้งใจส่งเสริมคนเป็นล้านๆ ให้เกียจคร้านเฉื่อยชา และแรงงานที่ผลิตสินค้าได้คุณภาพชั้นสอง แต่เรียกร้องผลประโยชน์ชั้นหนึ่ง

ที่ในอเมริกานี้ อะไรๆ ไม่เป็นไปด้วยดีเลย มีประจักษ์พยานอยู่รอบตัวเราไปหมด จำเจๆ เหลือเกิน ลองไปซื้อหรือเอาของที่ผลิตในอเมริกามาใช้สิ...

เวลานี้ แน่ใจได้เลยว่า ผู้ผลิตไม่ว่ารายไหน ไปๆ ก็มีของที่ผลิตบกพร่องออกมา หรือไม่กี่เจอบกพร่องที่ต้องแก้ไขในแม่แบบสินค้า แต่ปัญหาจุกจิกแบบนี้ได้กลายเป็นเรื่องชินชาไปเสียแล้วในประเทศของเรา มีอะไรบางอย่างเกิดขึ้นกับเกียรติภูมิและมีมือแรงงาน ซึ่งเป็นเหตุให้เรากลายเป็นผู้แพ้หลุดลุ่ยบ่อยครั้ง ในการค้าระดับโลก...

ผลการสำรวจทั้งหลายเปิดเผยว่า คนอเมริกันที่ต้องการทำงานหนักหรือมีความภูมิใจในสิ่งที่ตนทำ มีจำนวนน้อยลงๆ พลเมืองหลายล้านคนไม่ทำงาน หรือไม่ยอมทำงาน... อัตรอาชญากรรมของเราสูงสุดในโลกเสรี...

สิ่งที่ทำให้อเมริกายิ่งใหญ่ มาบัดนี้ตกอยู่ในภาวะย่ำแย่ จักรกลทางเศรษฐกิจของเรา กำลังจะไม่ทำงาน เรากำลังสูญเสียจริยธรรมในการทำงาน (work ethic)^๑

อีกคนหนึ่งเขียนบอกว่า

อเมริกากำลังหล่นร่วงไปอยู่ข้างหลัง ผมพูดนี้มิใช่มีความหมายเพียงแค่ว่า เรากำลังจะสูญเสียยุโรปและญี่ปุ่นไม่ได้เท่านั้น แต่ผมหมายความว่า เรากำลังแพ้แย่งชิงความสามารถของตัวเอง เราไม่ใช่ประเทศที่เราเคยเป็น หรือประเทศที่เราสามารถจะเป็น^๒

คุณต่อไป

ความจริงที่น่าเศร้าก็คือ ในอุตสาหกรรมที่กำลังวิกฤตนี้ ทั้งระดับแรงงาน และระดับจัดการ ล้วนขาดความพร้อมที่จะเผชิญอนาคต

...ในอเมริกาช่วงปลายศตวรรษที่ 20 การเมืองแบบทำหน้าที่พลเมือง (civic politics) กำลังหลีกทางให้แก่การเมืองแบบนักเรียกร้องสิทธิประโยชน์ (claimant politics)...การเปลี่ยนไปเป็นการเมืองแบบนักเรียกร้อง ย่อมหมายถึงการตีจากออกไปจากปัจจัยที่จำเป็นของประชาธิปไตยที่แท้...

อเมริกันบางคนก็อยากถอยกลับไปสู่กาลสมัยที่เขาเชื่อว่าเป็นยุคทอง ทั้งๆ ที่รู้ดีว่าเป็นไปไม่ได้...คนอเมริกันจำนวนมากมายมีจุดร่วมรวมใจอย่างเดียวกับผู้กมัดเขาไว้ด้วยกัน คือต่างก็ยึดเอาความว่าวุ่นหัวน้ใจเป็นที่พึ่ง...^๓

แล้วก็ดูอีกคนหนึ่งว่า

ยามที่ในบ้านของตัว ผู้คนมีความเคลือบแคลงขาดความมั่นใจในตนเองอย่างหนัก ผลิตภัณฑ์บันเทิงของอเมริกา กำลังฉายภาพความมั่นใจในความเป็นเจ้าจักรวรรดิของตัวเองไปทั่วโลก สิ่งบันเทิงเป็นสินค้าออกใหญ่ที่สุดอันดับสองของอเมริกา (ต่อจากด้านการบินอวกาศ)...

^๑ Colson, Chuck, and Eckerd, Jack. *Why America Doesn't Work*. Dallas: Word Publishing, 1991. pp. 26, 3-5.

^๒ Skolnick, Jerome H., and Currie, Elliott. *Crisis in American Institutions*. New York: HarperCollins Publishers Inc., 1991, p. 608.

^๓ Wolfe, Alan, ed. *America at Century's End*. Berkeley, CA: University of California Press, Ltd., 1991, pp. 458...469.

...สำหรับเมืองนิวยอร์กที่ตกต่ำลงไปเพราะการล่มสลายของเศรษฐกิจจวอลล์สตรีต อันเคยรุ่งโรจน์ในช่วงทศวรรษ 1980-1989 นั้น ความหวังมีอยู่เพียงอย่างเดียว คือการผันตัวไปเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยเอาการบันเทิงเป็นไม้เด็ด...

การพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งการบันเทิงนั้น คือการที่รูปแบบมีชัยชนะเด็ดขาดเหนือเนื้อหาสาระ ในสหรัฐฯ...การส่งสิ่งหยาบทรามเป็นสินค้าออกนั้น เป็นยี่ห้อแห่งความยิ่งใหญ่ของเรา...^๑

คู่อีกสองคนเป็นสุดท้าย

ถ้าแนวโน้มปัจจุบันยังดำเนินต่อไป คนอเมริกันทั้งหมด ยกเว้นจำนวนน้อยนิด จะจนลงอย่างรวดเร็ว จนเหลืออยู่แต่ความหวนละห้อยอย่างสิ้นหวัง ถึงยุคทองแห่งความรุ่งเรืองของอเมริกาที่หมดสิ้นไปแล้ว...^๒

ทุกหนทุกแห่งที่คุณมองไป จะเห็นแต่สภาพที่ไม่น่าดู เรื่องอัปยศทั้งหลาย... ในอเมริกานี้ ‘ทุกอย่างแย่ ไม่ดีเลย’ แต่คนส่วนมากก็ไม่เข้าใจว่าทำไมประเทศของเราจึงตกอยู่ในภาวะสับสนระส่ำระสาย...

ตื่นเถิดอเมริกา จงตื่นขึ้นมาก่อนที่จะสายเกินไป...^๓

ที่ว่ามานี้คือสภาพสังคมและเศรษฐกิจของอเมริกาที่ตกต่ำเสื่อมโทรมอย่างหนัก ซึ่งลงถึงจุดเลวร้ายที่สุดในต้นทศวรรษ 1990s แต่แล้วสถานการณ์เปลี่ยนไปเหมือนพลิกกลับ เมื่อเข้าสู่สมัยของประธานาธิบดี Bill Clinton ในปี 1993/๒๕๓๖ แล้ว เศรษฐกิจได้ฟื้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นเพราะถึงยุค IT (Information Technology) ที่เศรษฐกิจสารสนเทศ (information economy) ฟื้นฟูขึ้นอย่างรวดเร็ว (เช่น ในปี 1990 Microsoft ทำสถิติขาย software ได้ปีละ ๑ พันล้านดอลลาร์, ในปี 1995/๒๕๓๘ Microsoft ขาย Windows 95 ได้หมด ๗ ล้านชุด ภายใน ๗ สัปดาห์) กลายเป็นว่า จากงบประมาณของรัฐบาลกลางที่ขาดดุลง่ายๆ กลับพลิกตรงข้าม กลายเป็นงบประมาณเกินดุลมากขึ้นๆ ปัญหาเศรษฐกิจด้านต่างๆ ลดลง เช่น อัตราว่างงานลดลงต่ำสุดในระยะเวลา ๓๐ ปี ดังนี้ เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงในทางเจริญของอเมริการาวนี้ อาจจะเป็นเรื่องวาบขึ้นมา และคงมีใ้หมายความว่าคุณภาพของคนได้กลับดีขึ้น คนจำนวนหนึ่ง บางคนหรือบางกลุ่ม อาจยังมีคุณภาพดีอยู่หรือสามารถรักษาหรือพัฒนาคุณภาพขึ้นไป แต่คนส่วนใหญ่ก็คงจะอยู่ในกระแสของความเสื่อมคุณภาพที่ต่อเนื่อง โดยจะมีผลสำแดงในระยะยาวสืบต่อไป

ที่ว่ามานี้ เป็นการมองหาเหตุปัจจัยในสายสืบต่อกันที่กว้างยาว น่าจะมองในสายจำเพาะที่สั้นกว่าซึ่งแคบลงมาบ้าง

^๑ Bernstein, Carl. “The Leisure Empire.” *Time*. December 24, 1990, pp. 56-59.

^๒ Luttwak, Edward N. “Is America on the Way Down?” *Commentary*. March, 1992, p. 15.

^๓ Haga, Michael William. *Taking Back America*. USA: Acclaim Publishing Co., Inc., 1995, p. 255.

เรื่องผนวกไว้เป็นกรณีศึกษา

มองดูปัจจัยในอารยธรรมอเมริกัน

ดูการพัฒนาอารยธรรม ให้เห็นคุณภาพของคน

ไหนๆ ก็ได้พูดถึงเรื่องคุณภาพของคนที่สัมพันธ์กับความเสื่อมความเจริญของสังคมอเมริกัน มาถึงใกล้ปัจจุบันนี้แล้ว ก็ควรพูดขยายแถมออกไปให้มองเห็นชัดขึ้นอีกหน่อย ยอมเสียเวลากับเรื่องนี้ก็บ้าง เพราะอารยธรรมนั้นเป็นแหล่งใหญ่ของการศึกษาที่จะให้รู้เข้าใจความเสื่อมความเจริญ ที่เป็นไปพร้อมด้วยความสุขความทุกข์ของมนุษย์

อารยธรรมทั้งหลายตั้งแต่โบราณมา ควรศึกษาทั้งนั้น เพื่อให้เกิดปัญญาเข้าใจเหตุปัจจัยแห่งความเจริญและความเสื่อม จนถึงเนื้อดี-เนื้อร้าย (วฤทธิ-หानी, อุตถานัตถะ) ทั้งอารยธรรมจีน อินเดีย อียิปต์ กรีก โรมัน ฯลฯ แต่เน้นที่อารยธรรมอเมริกัน เพราะเป็นอารยธรรมที่เด่น เป็นแรงอิทธิพลสำคัญในยุคปัจจุบันมานาน ใครๆ ก็ต้องเกี่ยวข้องกับ สังคมใกล้ตัวก็เอาอย่างเลียนแบบ

ที่นี้ คุณภาพของคนอเมริกัน ที่ว่ามี work ethic เป็นปัจจัยแห่งความเจริญ แล้วก็มี ความขาดหายไปของ work ethic เป็นปัจจัยแห่งความเสื่อม ดังที่ว่ามานั้น เป็นเรื่องสืบเนื่องมาจากอดีต และอดีตที่คนอเมริกันพูดถึงกันนั้นก็ไม่ใช่ยาวนานไกลนัก แล้วก็อดีตของอารยธรรมตะวันตกที่ร่วมกันของอเมริกา กับยุโรป คือ ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้นเริ่มต้นและเจริญขึ้นที่อังกฤษตั้งแต่ราวปี 1750/๒๒๙๓ ถึงราวปี 1850/๒๓๙๓ แล้วมาออกผลที่อเมริกาหลังสงครามกลางเมือง/Civil War คือหลังปี 1865/๒๔๐๘

แต่อารยธรรมอเมริกันนี้ แม้จะมีชื่อว่าเป็นอารยธรรมตะวันตก สืบสายมาจากอารยธรรมยุโรป แต่ก็มีคุณลักษณะหรือเอกลักษณ์เป็นส่วนพิเศษของตัวเอง ที่ได้เจริญวิวัฒนาการแยกออกมาต่างหากออกไป

อารยธรรมตะวันตกก่อนโน้น หมายถึงอารยธรรมของยุโรป นับแต่กรีกและโรมันโบราณ ซึ่งเขาเองบอกว่าเจริญมาพร้อมด้วย “struggle” คือการดิ้นรนต่อสู้ ขัดแย้ง แกร่งแ่ง แข่งขัน ชับเคี้ยวชิงชัยกัน มุ่งมั่นจริงจัง ใน “conquest” ทั้งพิชิตธรรมชาติ และพิชิตมนุษย์

ในด้านธรรมชาตินั้น น่าเห็นใจ ในดินแดนตะวันตกนั้น ธรรมชาติแรงร้ายเรียกได้ว่าทารุณ ทำให้มนุษย์ลำบากยากแค้นทุกข์ทรมานมาก การจัดการสยบธรรมชาติเอามันมาเป็นข้ารับใช้ของมนุษย์ จึงอยู่ในความคิดของนักปราชญ์ที่สั่งสอนกันมาตั้งแต่กรีกโบราณ

ส่วนในด้านมนุษย์ จะเห็นชัดขึ้นเมื่อเทียบกับทางตะวันออกนี้

ดูง่าย ๆ ก็อย่างในเมืองไทยนี้เอง การทำลายล้างผลาญชีวิตคนคราวละมากมาย ก็มีแต่ในการสงครามระหว่างบ้านเมือง ซึ่งนานทีจะมีครั้ง และเป็นเรื่องของเจ้าบ้านเจ้าเมือง เมื่อจะต่อสู้ปราบปรามกัน ก็รับสมัครและเกณฑ์ชาวบ้านประชาชนไปเป็นทหารออกรบ เสรีศึกแล้ว ก็กลับบ้านไปอยู่ในถิ่นท่ามาหากินกันไป ในยามว่างศึก การต่อสู้ฆ่าฟันมีบ้าง ก็เป็นเรื่องของโจรผู้ร้ายที่มาปล้นฆ่าแย่งชิง เป็นเรื่องประปรายเฉพาะรายๆ ส่วนการที่เจ้าผู้ปกครองจะใช้อำนาจข่มเหงราษฎร หรือคนในประเทศจะแยกกลุ่มแยกฝ่ายยกกำลังไปทำห้ำหั่นปีศาจกัน อย่างที่ฝรั่งเรียกว่า persecution นั้น หาได้ยาก จะมีบ้างก็เป็นเรื่องจำเพาะตัวจำเพาะกลุ่ม และอยู่ในวงแคบ

แต่ในแดนตะวันตกนั้น นอกจากสงครามใหญ่น้อยระหว่างชาติระหว่างประเทศ ที่มีอย่างนับว่าบ่อยครั้งแล้ว ในประเทศชาตินั้นเอง แม้ในยามว่างศึกสงคราม ก็มีการตามล้างผลาญหาหน้ปีทา กัน ที่เรียกว่า persecution อยู่เรื่อย เฉพาะอย่างยิ่งการกำจัดกวาดล้างคนนอกรีตนอกศาสนา นอกจากราชากำจัดกวาดล้างเจ้านายและราษฎรที่ต่างลัทธินิกายศาสนาแล้ว พวกราษฎรด้วยกันเอง ซึ่งแบ่งแยกฝักฝ่ายกันตามลัทธินิกายศาสนานั้นๆ ก็หาหน้กันและกัน อย่างที่เป็นไปอย่างยืดเยื้อระหว่างคาทอลิกกับโปรเตสแตนต์ คนที่อพยพจากยุโรปมาสร้างประเทศอเมริกา จำนวนมาก ก็คือราษฎรที่หนีภัย persecution นี้แหละ

Persecution คือการกำจัดกวาดล้างคนนอกรีตคนต่างลัทธินิกายศาสนา นี้ เป็นเรื่องใหญ่ที่เด่นเป็นสำคัญในประวัติศาสตร์ ซึ่งตำราฝรั่งค้นคว้ามาเขียนบอกไว้มากมายยืดยาว ต่อเนื่องกันมาในยุโรปนั้น ตั้งแต่โรมันโบราณ ยาวนานกว่า ๑,๖๐๐ ปี (ค.ศ. 64 - 1754) ในเรื่องนี้ก็เป็นความดั่งงาม เป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของชาวตะวันตกที่ว่าเจริญ คือเป็นคนใฝ่รู้ รักความรู้ ไม่มัวถือเขาถือเรา รับฟังคำวิจารณ์ เมื่อเป็นความรู้ ก็เอามาเล่ามาบอกกันเป็นวิชาการ เพื่อจะได้รู้จักเข้าใจ และใช้ปัญญาที่มีความรู้ นั้น ในการรู้เท่าทันความจริง และในการที่จะแก้ไขป้องกันปัญหาสืบต่อไป ดูง่าย ๆ อย่างในหัวข้อ "Persecution" ของ *Microsoft Encarta 2009* ก็แสดงรายการหัวข้อเรื่องสำหรับค้นหาความรู้เกี่ยวกับ Persecution นั้นไว้มากมาย เช่นรายการหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องที่กำลังพูดกันนี้ เขาบอกว่า

• the United States as a place of refuge from persecution, see poem in Statue of Liberty; Plymouth Colony; Maryland: *European Exploration and Settlement*; Immigration: *Immigration to the U.S.*

เป็นธรรมดาตามสัญชาตญาณของมนุษย์อย่างที่ได้พูดมาเรื่อย เมื่อถูกทุกข์บีบคั้น มีภัยคุกคาม ก็จำเป็นต้องไม่ประมาท ต้องลุกขึ้นดิ้นรนชวนขวย หาทางหลบหนีภัย หรือไม่ก็ต่อสู้ให้ตัวอยู่รอด การที่คนไม่อยู่เฉย แต่ต้องดิ้นรนลุกขึ้นมาเตรียมทำการทั้งหลายเพื่อให้ตัวพร้อม ให้ตัวมีกำลังมีช่องทางมีเครื่องมือที่จะต่อสู้ได้หรือหนีภัยสำเร็จนี้ ทำให้เกิดมีการสร้างสรรค์การประดิษฐ์ และเกิดมีความรู้เข้าใจความสามารถชำนาญในการจัดทำดำเนินการต่างๆ เข้มแข็งแกร่งกล้า แล้วก็เกิดเป็นความเจริญก้าวหน้าขึ้นมา ชาวตะวันตกก็บอกเองว่า อารยธรรมของเขาเจริญก้าวหน้า ยิ่งใหญ่ขึ้นมา ก็เพราะการดิ้นรนต่อสู้มีชัยได้ความสำเร็จผ่านการขัดแย้งแข่งขันมามากมาย

ว่าถึงการศึกสงครามก็ยังเป็นภัยห่างตัวและนานๆ ที่ แต่การกดขี่ข่มเหงตามล้างผลาญในยามสงบที่เรียกว่า persecution นี้ร้ายยิ่ง เพราะเป็นภัยใกล้ตัวที่คุกคามอยู่ตลอดเวลา ทำให้ประมาทไม่ได้เลย ต้องคิดต้องทำการที่จะหาทางรอดหรือเอาชนะให้ได้อยู่ตลอดเวลา ถ้าจะมีชัยหรือสำเร็จได้ ก็เก่งกาจหรือได้พัฒนาตัวไปมากมาย

พวกที่เจอภัยผจญความยากลำบากที่ว่ามานี้ จึงต่างกับมนุษย์พวกที่อยู่กับความพร้อมสุขสบาย ไม่ต้องดิ้นรนชวนขวย ซึ่งถ้าไม่มีสติที่จะเตือนตนให้ไม่ประมาท ไม่ชวนขวยคิดสร้างสรรค์ทำการอะไรที่จะได้พัฒนาปัญญา ก็จะกลายเป็นคนเรื่อยเปื่อยเฉื่อยชา ปล่อยเวลาหมดไปกับการกินเสพสนุกสนาน หรือลุ่มหลงมัวเมา ผัดเพี้ยนเวลาไปวันหนึ่งๆ แม้แต่วินัยง่ายๆ ที่เป็นฐานของความเจริญอกงาม ก็รักษาไม่ไหว ได้แต่จมอยู่กับความล้าหลัง หรือมีแต่จะเสื่อมลงๆ ไป

บอกแล้วว่าอารยธรรมอเมริกัน ก็คืออารยธรรมที่สืบสายจากยุโรปนั่นเอง ซึ่งปลีกแยกออกมาจากยุโรปนั้น ข้ามน้ำข้ามทะเลมาเจริญพัฒนาต่อบนแผ่นดินของโลกใหม่ที่เป็นอเมริกา มีประสบการณ์และกรรมปัจจัยที่ประกอบมากมายพิเศษออกไป กลายเป็นอารยธรรมใหม่ขึ้นมา ซึ่งเจริญเด่นหน้าในปัจจุบัน จะว่าเป็นส่วนต่อยอดสายหนึ่งก็ได้

เรื่องของอเมริกานับเวลาเริ่มจากปี 1492/๒๐๓๕ ที่โคลัมบัส/Columbus มาพบทวีปอเมริกา ซึ่งต่อมา Amerigo Vespucci บอกในจดหมายที่พิมพ์ในปี 1504/๒๐๔๗ ว่าเป็น New World ("Mundus Novus") แล้วจากนั้นอีก ๓ ปี ในหนังสือของนักเขียนแผนที่ชาวเยอรมันเสนอแนะให้เรียกชื่อแผ่นดินใหม่นั้นตามชื่อของ Amerigo ว่า "America"

จากนั้น คนยุโรปจาก ๓ ประเทศ คือ สเปน ฝรั่งเศส และอังกฤษ ก็เดินทางเข้ามายึดครองดินแดนในอเมริกา แย่งชิงกันตั้งเป็นอาณานิคมของตน โคลัมบัส (ชาวอิตาลี) ที่พบอเมริกานั้น เดินทางมาในราชการของสเปน ดังนั้นสเปนจึงเป็นชาติแรกที่ตั้งอาณานิคมในทวีปนั้น โดยตั้งเมืองหลวงแห่งแรก (Santo Domingo) เมื่อปี 1496/๒๐๓๙

(ที่ว่ามานี้ ไม่นับโปรตุเกสที่มาครองบราซิล ซึ่งอยู่นอกซีกโลกตะวันตก ตามที่ไปไปได้ทรงขีดเส้นแบ่งโลกให้ไว้)

สเปนล่าอาณานิคมในอเมริกาด้วยวัตถุประสงค์สำคัญ ๒ อย่าง คือ แสวงหาทรัพยากร และเผยแผ่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก สเปนมีนักรบจอมพิฆาตที่โหดเหี้ยมมาก เรียกเป็นพิเศษจำเพาะว่า "conquistador" นักรบพวกนี้ได้ทำลายอาณาจักรอารยธรรมโบราณในอเมริกาพิณาศไปหมดสิ้น ทั้งมายา/Maya (เคยมีประชากรถึงราว ๑๔ ล้านคน, พวกนี้ทำปฏิทินได้แม่นยำกว่าฝรั่ง, ถูกพิชิตในปี 1546/๒๐๘๙) อินคา/Inca (มีประชากรราว ๑๒ ล้านคน, ถูกพิชิตราวปี 1533/๒๐๗๖) และ แอซเต็ค/Aztec (ถูกพิชิต 1519/๒๐๖๒)

ดินแดนของสเปนขยายออกไปกว้างใหญ่มาก ตั้งแต่ทวีปอเมริกาใต้ทั้งหมด (ยกเว้นบราซิลอย่างที่ว่าแล้ว) ขึ้นไปอเมริกาเหนือส่วนล่าง ตั้งแต่ฟลอริดาไปตลอดภาคตะวันตกของสหรัฐอเมริกาปัจจุบัน รวมเรียกว่า New Spain

ในดินแดนอาณานิคมนี้ พวกคนเจ้าถิ่นเดิม ที่เรียกกันว่าอินเดียนแดง อยู่ใต้การปกครองที่กดขี่ ทำงานหนัก โดยถูกบังคับใช้แรงงานราคาถูกเยี่ยงทาส และเอาเปรียบต่างๆ แม้ว่าบาทหลวงทั้งหลายจะพยายามช่วยเหลือ ก็ไม่สำเร็จผล จนถึงขั้นที่พวกอินเดียนแดงนั้นหมดใจอยากมีชีวิตและติดโรคระบาดจากคนยุโรปที่ตนไม่มีภูมิต้านทาน พวกมันล้มหายตายไปรวดเร็วอย่างไบไม่ร่วง นับจากปี 1519/๒๐๖๒ ที่มีประชากรอินเดียนแดง ๒๕ ล้านคน เมื่อถึงปี 1605/๒๑๔๘ คนอินเดียนแดงเหลืออยู่เพียง ๑ ล้านคนเศษ และในช่วงเวลาที่อินเดียนแดงล้มตายเหลืออยู่น้อยลงๆ นี้เอง พวกสเปนก็ขนเอาคนดำจากแอฟริกามาเป็นทาสใช้งานแทนอินเดียนแดงที่กำลังล้มตายแทบหมดไปนั้น

สเปนครอบครองดินแดนกว้างใหญ่นี้อยู่เกือบ ๓๐๐ ปี ต่อมาได้ทำสงครามกับอังกฤษที่เป็นเจ้าอาณานิคมอีกประเทศหนึ่ง และเสีย Florida ให้แก่อังกฤษในปี 1763/๒๓๐๖ แม้ว่าต่อมา สเปนจะได้ Florida กลับคืน แต่ไม่นาน ถึงปี 1819/๒๓๖๒ ก็ยอมยก Florida ให้แก่สหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นประเทศเกิดใหม่ (แตกต่างกับการยอมรับว่า Texas ขึ้นกับสเปน) และดินแดนของสเปนในส่วนล่างของอเมริกาเหนือ ก็ทยอยกันไปเป็นของสหรัฐอเมริกานั้นจนหมด จบที่ California ในปี 1848/๒๓๙๑

อนึ่ง ปีที่สเปนยอมยก Florida ให้แก่สหรัฐอเมริกา (1819/๒๓๖๒) นั้น อยู่ในช่วงเวลาที่ดินแดนอาณานิคมทั้งหลายของสเปน ได้สหรัฐอเมริกาไปจนสุดทวีปอเมริกาใต้ (ที่เรียกว่า ลาตินอเมริกา/Latin America) กำลังดิ้นรนเป็นอิสระ ถิ่นแดนเหล่านั้นได้พากันแยกตัวออกไปเป็นประเทศเอกราชจนหมดสิ้น ดังที่ถือเอาการได้อิสรภาพของ Mexico ในปี 1821/๒๓๖๔ เป็นวาระสิ้นสลายของจักรวรรดิอาณานิคมที่เรียกว่า "New Spain"

ประเทศเจ้าอาณานิคมในอเมริกาฝ่ายที่ ๒ คือฝรั่งเศส คนฝรั่งเศสเข้ามาอเมริกาได้เริ่มแรกในปี 1555/๒๐๙๘ แต่เป็นคนลี้ภัยหนี persecution มา (คือพวกฮิวเกนอต) มิใช่เป็นพวกล่าอาณานิคม พวกนี้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในบราซิล แต่อยู่ได้ไม่นาน ก็ถูกพวกโปรตุเกสเอากองทัพมาขับไล่ออกไป ต่อมารุ่นที่ ๒ ก็เป็นคนลี้ภัยหนี persecution อีก เข้าไปตั้งถิ่นฐานที่ Florida ได้ไม่นาน ถึงปี 1565/๒๑๐๘ พวกนักรบจอมพิฆาต conquistador ของสเปน ก็นำกองเรือ ๑๑ ลำ พร้อมด้วยกำลังคนจำนวน ๒,๐๐๐ เข้าไปยึดที่มั่น และสังหารคนฝรั่งเศสพวกนั้นหมดสิ้น แล้วเอาร้างขึ้นแขวนต้นไม้เขียนป้ายประจานไว้ด้วย นอกจากนี้ มีดินแดนของฝรั่งเศสในอเมริกาใต้เพียงเล็กน้อย เรียกว่า French Guiana มีเนื้อที่ไม่ถึงหมื่น ตร.กม. เคยใช้เป็นที่กักขังนักโทษร้ายและนักโทษการเมืองของฝรั่งเศส เฉพาะอย่างยิ่งปล่อยเกาะผี (Devils Island) ซึ่งรู้กันว่าเป็นแดนที่ไม่ไปไม่กลับ รวมความว่ามีเรื่องราวไม่มาก เรื่องสำคัญของฝรั่งเศสอยู่ในอเมริกาเหนือ

ฝรั่งเศสเข้าอเมริกาเหนือ ก็ต้องเจอกับอังกฤษ แต่ฝรั่งเศสเข้าไปก่อนหน่อยหนึ่ง เร็วกว่ากัน ๒ ปี คือในปี 1605/๒๑๔๘ เข้าไปในดินแดนที่เป็นแคนาดาปัจจุบัน ซึ่งอยู่เหนือขึ้นไป โดยตั้งเมือง Port Royal ขึ้นใน Nova Scotia และต่อมาก็ตั้งด่านการค้าที่ Quebec เป็นต้นกำเนิดแห่งดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศสที่เรียกว่า "New France"

"New France" ของฝรั่งเศส อยู่ทางเหนือต่อขึ้นไปจาก "New England" ของอังกฤษที่กำลังจะเกิดขึ้นในไม่ช้า แล้วก็จะต่อด้วยเวลาราว ๑๕๐ ปีที่เป็นยุคแห่งการขับเคี่ยวแข่งอำนาจแย่งชิงดินแดนกันระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส สองเจ้าอาณานิคมที่ยิ่งใหญ่นั้น

ฝรั่งเศสแผ่ขยายอาณานิคมในอเมริกาด้วยวัตถุประสงค์สำคัญ ๒ อย่าง คือ ค้าขายหาความมั่งคั่งร่ำรวย และเผยแผ่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก (คล้ายสเปนในแง่หนึ่ง แต่ไม่โหดร้ายต่อคนเจ้าถิ่นเดิมคืออินเดียนแดง) ฝรั่งเศสโชคดี เวลานั้นทางยุโรปนิยมขนสัตว์ของตัวบีเวอร์/beaver ซึ่งมีมากในดินแดนแคนาดาที่ฝรั่งเศสเข้าไปครอบครอง และต่อลงมาในแถบกลางของอังกฤษ

ทั้งการค้าขายและการเผยแผ่ศาสนาทำให้คนฝรั่งเศสเข้าไปหาและไปกันได้กับพวกคนเจ้าถิ่น คนฝรั่งเศสบางพวกถึงกับเข้าไปอยู่ในชุมชนเจ้าถิ่น ได้แต่งงานหรืออยู่กินกับผู้หญิงอินเดียนแดงกลมกลืนเข้ากับชาวถิ่น พวกฝรั่งเศสอาศัยคนอินเดียนแดงร่วมอาชีพค้าขายขนสัตว์ (fur trade) โดยอินเดียนแดงทำอาชีพดักจับสัตว์ เฉพาะอย่างยิ่งตัวบีเวอร์ เอาหนังมาขายให้คนฝรั่งเศส ซึ่งขนส่งไปขายในยุโรป โดยซื้อขายแลกเปลี่ยนกับข้าวของเครื่องใช้ที่อินเดียนแดงนิยม ทำให้ฝรั่งเศสได้กำไรมาก บางทีเกือบ ๒๐๐ เท่า ส่วนการเผยแผ่ศาสนาได้ผลน้อย เพราะแนวคิดความเชื่อและหลักความประพฤติปฏิบัติเข้ากันยาก

คนฝรั่งเศสทำการค้าขายได้ผลดี แล้วก็ขยายถิ่นแดนลึกเข้าไปในแผ่นดินจนได้ครองดินแดนทั้งหมดที่มาเป็นภาคตะวันออกของแคนาดาปัจจุบัน

จากนั้นฝรั่งเศสก็บุกขยายดินแดนลงใต้ แต่เวลานั้น อังกฤษได้เข้ามาตั้งอาณานิคมแล้ว เกิดมี New England อย่างที่ว่า แล้วก็ขัดแย้งกับฝรั่งเศส เริ่มทำสงครามกันในปี 1629/๒๑๗๒ และเสีย Québec ให้อังกฤษไปครอง ๔ ปี จึงได้คืน แล้วต่อมาตั้ง Québec เป็นเมืองหลวงของ New France ฝรั่งเศสขยายดินแดนลงใต้ไปเรื่อยๆ แต่คนฝรั่งเศสไม่นิยมอพยพมาอยู่ จึงมีแต่คนเชื้อสายฝรั่งเศสที่เกิดในถิ่น จนถึงปี 1754/๒๒๙๗ ทิวทั้ง New France มีคนฝรั่งเศสผิวขาวเพียง ๕๕,๐๐๐ คนเท่านั้น

ฝรั่งเศสขยายดินแดนลงใต้เคียงข้างด้านตะวันตกของ New England (๖ รัฐของอังกฤษที่เรียงลงมาแถบชายฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติก ตั้งแต่ Maine ถึง Connecticut) เรื่อยลงมาจนได้ดินแดนที่เป็นภาคตะวันออกของอเมริกาที่ถัดจาก New England นั้นไป แทบทั้งหมด จุดแม่น้ำ Mississippi ลงไปได้จนถึงอ่าวเม็กซิโก/Gulf of Mexico ในปี 1682/๒๒๒๕

ต่อมา ความขัดแย้งแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์ระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ได้รุนแรงมากขึ้น และเป็นไปไม่เฉพาะในอเมริกาเท่านั้น แต่รวมทั้งอาณานิคมที่อื่นด้วย แล้วก็มีปัญหาการเมืองอย่างอื่นซ้อนเข้ามา ทำให้หลายประเทศรบกัน ทั้งในยุโรป อเมริกา และอินเดีย เป็นสงครามใหญ่ระดับโลก เรียกว่าสงคราม ๗ ปี (Seven Years' War, 1756-63/๒๒๙๙-๒๓๐๖; แต่ในอเมริกาชอบเรียกว่า French and Indian War) อังกฤษชนะฝรั่งเศสและสเปน ได้แคนาดาตะวันออก ได้ Florida และได้ดินแดนต่อไปทางตะวันตกทั้งหมดจุดแม่น้ำ Mississippi ครั้นแล้ว ดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศสที่เรียกว่า “New France” ก็สิ้นสลายลงในปี 1763/๒๓๐๖ นั้น อังกฤษกลายเป็นเจ้าอาณานิคมที่ยิ่งใหญ่โดดเด่นสืบมา

จากอังกฤษมาหาอิสรภาพ ใช้โอกาสไปมา ได้เป็นอารยธรรมอเมริกัน

ที่นี้ก็มาดูอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากหน่อย เพราะเป็นต้นทางสืบสายมาเกิดเป็นชาติอเมริกัน ที่ยังเด่นอยู่ในปัจจุบัน

ดังว่าแล้ว ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอเมริกาเหนือ ในปี 1605/๒๑๔๘ ก่อนอังกฤษหน่อยหนึ่ง คือคนอังกฤษคนแรกเป็นพวกแสวงโชคหาทางมั่งคั่งร่ำรวย เข้ามาในปี 1607/๒๑๕๐ ตั้งถิ่นฐานเรียกว่า Jamestown ที่แม่น้ำเจมส์ ในเขตรัฐ Virginia ปัจจุบัน แล้วก็มีคนต่อมาเป็นพวกที่ประวัติศาสตร์ของอเมริกาถือเป็นหลักและให้ความสำคัญมากกว่า คือพวกศาสนิกชนที่เรียกว่า “Pilgrims” ๑๐๒ คน ซึ่งมาขึ้นตั้งถิ่นฐานที่ Plymouth (ในรัฐ Massachusetts, เหนือขึ้นไปจากพวกแรกราว ๖๓๐ กม.) ในปี 1620/๒๑๖๓ พวกนี้หนี persecution มา เป็นจำพวกที่มาหาอิสรภาพ

พวก Pilgrims เหล่านี้ จำนวนหลักเป็นคริสตศาสนิกชนนิกายอังกฤษ ที่ขัดขึ้น ไม่ยอมปฏิบัติตามแบบแผนของศาสนจักร เรียกว่าเป็นพวกแยกตัว (Separatists) จะต้องถูกลงอาญาโทษ ได้พากันหนีไปอยู่ในฮอลันดา แล้วต่อมากลางเรืออพยพหนีมาหาชีวิตที่จะเป็นอยู่ดีมีอิสรภาพบนผืนแผ่นดินแห่งโลกใหม่ ได้รับความนับถือเป็นบรรพบุรุษของอเมริกา เรียกว่า “Pilgrim Fathers”

คนเหล่านี้นั่งเรือข้ามมหาสมุทรแอตแลนติก ใช้เวลา ๓ เดือน ๑๐ วัน มาขึ้นฝั่งที่ Plymouth ในวันที่ ๒๖ ธ.ค. 1620/๒๑๖๓ ซึ่งอยู่ในฤดูหนาวที่ยากแค้น เมื่อขึ้นฝั่งตั้งถิ่นฐานในดินแดนใหม่ที่ไม่มีใครรู้จัก ก็ได้พบความลำบากแสนเข็ญ เวลาผ่านไป ๓ เดือน พวก Pilgrims ได้ล้มตายไปราวครึ่งหนึ่ง เพราะอดอยาก และเจ็บไข้

เดชะบุญว่าพอเข้าฤดูใบไม้ผลิ หัวหน้าเผ่าอินเดียนแดงเจ้าถิ่นที่มีใจไมตรี เดินทางมาเยี่ยม และพวกอินเดียนแดงได้ช่วยเหลือ เช่นแบ่งปันข้าวโพดให้ บ้างก็ช่วยสอนวิธีปลูกข้าวโพด พักทอง หา ปลา และการปรุงอาหาร (ต่อมา เมื่อหัวหน้าเผ่าป่วย คนชวาก็ช่วยรักษา) แต่ถึงอย่างนั้น คนเหล่านี้ก็เป็นอยู่ยากลำบากจนผ่านไป ๕ ปีแล้ว จึงเลี้ยงตัวได้

เมื่อเวลา ๑ ปีแรก ผ่านพ้นไปได้ พวก Pilgrims ที่มีชีวิตเหลือรอดอยู่จนถึงฤดูเก็บเกี่ยวของปี ต่อมา ก็ได้จัดงานฉลองเลี้ยงพวกตนและคนอินเดียนแดงเผ่าที่เป็นมิตรซึ่งได้มาช่วยเหลือนั้น (เผ่า Wampanoag) ในปลายเดือน พ.ย. 1621/๒๑๖๔ ถือเป็นวันขอบคุณพระเจ้า เรียกว่า Thanksgiving Day ซึ่งต่อมาได้ตั้งเป็นวันสำคัญประจำปีของชาติ (ปัจจุบันกำหนดให้จัดในวันพฤหัสบดีที่สี่ ของเดือนพฤศจิกายน)

ต่อมา คนชวาก็อพยพเพิ่มเข้ามาๆ และโลกที่ดิ้นกันนัก ทำให้พวกอินเดียนแดงสูญเสีย ดินแดนไปเรื่อย บ้างก็ซื้อด้วยการเอาเครื่องมือเครื่องใช้แลกเอาไป บ้างก็รูดล่า และข่มเหงรังแกต่างๆ หัวหน้าเผ่าอินเดียนแดงได้อัดทนรักษาไมตรีที่ได้เริ่มไว้ให้คงอยู่ จนถึงบุตรคนโตก็ยังสงบอยู่ได้ แต่พอ บุตรคนที่ ๒ ขึ้นเป็นหัวหน้าเผ่า ก็ทนไม่ไหว ครั้งหนึ่ง เขาถูกเรียกตัวไปเซ็นสัญญาสันติภาพฉบับใหม่ ซึ่งมีข้อกำหนดและเงื่อนไขต่างๆ เช่นพวกอินเดียนแดงต้องไม่ครอบครองปืนโดยสละทิ้งไปทั้งหมด ในที่สุด ในปี 1675/๒๒๑๘ ก็เกิดเป็นสงครามใหญ่ที่อินเดียนแดงพยายามขับไล่คนชวาออกไป ตอนแรก อินเดียนแดงชนะ แต่ต่อมา กำลังเสื่อมถอย สู้ไม่ได้ หัวหน้าเผ่าถูกสังหาร เอาหัวเสียบประจานไว้ที่ Plymouth ๒๕ ปี และอินเดียนแดงเผ่าของเขา พร้อมทั้งเผ่าที่ร่วมรบ ก็แทบจะสูญพันธุ์

ที่เล่ามานี้เป็นเรื่องของคนยุโรปที่อพยพเข้ามา กับคนเจ้าถิ่นอินเดียนแดง รายสำคัญๆ มากนี้ เริ่มต้นดี แต่ลงท้ายก็กลายเป็นศัตรู จบลงด้วยเจ้าถิ่นเดิมล้มหาย พวกที่มาใหม่อพยพเข้าไป ได้เป็น เจ้าถิ่นแทน

เล่าเรื่องที่ Plymouth แล้ว ก็น่าจะพูดถึงเรื่องที่ Jamestown ไว้ด้วย ในฐานะที่เข้าคู่กัน เป็น อาณานิคม ๒ แห่งแรกของอังกฤษ

ตั้งว่าแล้ว คณะที่เข้ามาก่อน ในปี 1607/๒๑๕๐ ได้ตั้งอาณานิคม Jamestown บนแหลมใน แม่น้ำเจมส์ (ต่อมากลายเป็นเกาะ) พวกนี้เป็นผู้แสวงโชค เดินทางเข้ามาโดยการจัดการของ London Company มุ่งมาหาความมั่งคั่งร่ำรวย ความมุ่งหวังอย่างแรกคือขุดทอง ได้ใช้เวลาและเรี่ยวแรงไป มากมายในการทำการที่หวังนี้ ในระยะแรกเป็นอยู่ยากลำบาก ทั้งอดอยากและเจ็บป่วยตายไปมาก โดยระหว่างนั้น ได้เป็นอยู่ด้วยการค้าขาย เอาของใช้และอุปกรณ์ต่างๆ แลกกับอาหารของกินจาก พวกคนเจ้าถิ่นอินเดียนแดง

ที่นี้ก็มีเรื่องราว อินเดียนแดงเผ่าเจ้าถิ่นที่ค้าขายด้วยนั้น คือพวก Powhatan มีหัวหน้าที่มี อำนาจยิ่งใหญ่มาก สามารถรวมอินเดียนแดงถึงราว ๓๐ เผ่าไว้ได้การควบคุม ในระยะแรก หัวหน้า เผ่า Powhatan ก็เป็นมิตรกับพวกตั้งอาณานิคมด้วยดี แต่ต่อมา หัวหน้าเผ่าผู้นั้นรู้ว่า คนสำคัญของชาว อาณานิคมนั้น มีใจหมายโลภและหาเส้นทางเรือที่จะไปออกมหาสมุทรทางตะวันตก พอรู้เช่นนั้นก็ เปลี่ยนใจหันไปเป็นศัตรู มองเห็นว่าพวกอังกฤษนั้นเป็นภัย และคิดจะกำจัดให้พ้นไปจากดินแดนของ ตน จึงไม่ยอมขายอาหารให้ โดยมุ่งให้ออดอาหารจนอยู่ไม่ได้ และไม่ยอมให้ชาวอาณานิคมคนใด ออกมานอกเขต ถ้าใครออกมาจะไปล่าสัตว์เป็นต้น ก็ถูกจับฆ่า

พวกชาวอาณานิคมอดอยากมาก ต้องกินสัตว์เลี้ยงของตน ทั้งม้า สุนัข แมว จับหนูกิน จนถึงกินหนังรองเท้า กระทั่งว่าจะกินคนด้วยกัน แกรมเข้าฤดูหนาว ปรากฏว่าถึงฤดูใบไม้ผลิ เดือนมีนาคม 1610/๒๑๕๓ ชาวอาณานิคมซึ่งมีทั้งหมดราว ๕๐๐ คน ได้ล้มตายไปเหลือไม่ถึง ๑ ใน ๕ (ยังมีชีวิตไม่ถึง ๑๐๐ คน) และในจำนวนนี้ ๓๗ คน ลงเรือหนีไป เหลือคนอยู่ในเมือง Jamestown นั้น ๖๐ คน ต่อมาอีก ๒ เดือน บังเอิญมีเรืออังกฤษมาถึง ๔ ลำ มีเสบียงอาหารติดมา คนเหล่านี้ซึ่งอยู่ในสภาพที่แทบจะเป็นโครงกระดูก จึงลงเรือไปด้วยทั้งหมดเพื่อกลับประเทศอังกฤษ แต่ก็บังเอิญอีกว่า พอออกเรือไปได้หน่อย ก็เจอกับขบวนเรือใหญ่หน่อย ๓ ลำมาจากอังกฤษ บรรทุกคนมาใหม่ที่เข้าตั้งหลักแหล่งอยู่ที่นั่น ๑๕๐ คน พร้อมด้วยเสบียงอาหารบริบูรณ์ ก็เลยตกลงกลับมาอยู่ที่ Jamestown ต่อไป

หัวหน้าที่มากับเรือขบวนนั้น ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ปกครองเมือง แล้วก็ต้องดำเนินเรื่องกับหัวหน้าอินเดียนแดงต่อไป โดยตกอยู่ในภาวะสงครามต่อกัน มีเรื่องสืบเนื่องว่า พวกอังกฤษวางแผนลักพาตัวลูกสาวของหัวหน้าเผ่า Powhatan นั้นไปได้ ต่อมา ลูกสาวนั้นได้เข้ามาถือคริสต์ และแต่งงานกับคนอังกฤษที่นั่น ทำให้หัวหน้าเผ่า Powhatan หันกลับมาเป็นมิตร พวกอังกฤษกับอินเดียนแดงก็เลยอยู่ร่วมกันในสันติจนถึงสิ้นอายุหัวหน้าเผ่า

ถึงเวลานั้น ที่ Jamestown พวกอังกฤษเลิกถ่วงวาทกับการขุดค้นหาทองคำ และได้หันมาปลูกยาสูบ ซึ่งเป็นสินค้าขายดี ทำให้เศรษฐกิจเจริญมั่นคงขึ้นได้ยืนยาวต่อมา

ทางด้านอินเดียนแดง ต่อมาหัวหน้า Powhatan สิ้นชีพ ครั้นแล้ว นับได้ ๘ ปี หลังจากสองฝ่ายกลับมาเป็นมิตรกัน หัวหน้าเผ่าคนใหม่ก็ยกพลอินเดียนแดงมาโจมตีพวกอาณานิคมแบบลุยมุขไม่ทันให้รู้ตัว ในปี 1622/๒๑๖๕ สังหารชาวอาณานิคม Jamestown ที่มีในเวลานั้น ๑,๒๔๐ คน หมดไป ๑ ใน ๓ คือตายไป ๓๕๐ คน (บางตำราว่า ถึงปี 1644/๒๑๘๗ ถูกฆ่าอีก ๕๐๐ คน) ในช่วงเวลานี้ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงยุบบริษัทลอนดอนเสี่ย และโปรดให้ Virginia เป็นอาณานิคมของหลวง และ Jamestown ก็อยู่เป็นปกติสืบมา โดยเป็นเมืองหลวงของ Virginia นั้น จนเกิดมีกบฏเผาเมืองในปี 1676/๒๒๑๙ แล้วต่อมาถึงปี 1699/๒๒๔๒ ทางกรได้ย้ายเมืองหลวงไปตั้งที่ Williamsburg แล้ว Jamestown ก็ถูกทิ้งร้างไป

รวมความว่า คนจากอังกฤษที่อพยพมาอยู่ในอเมริกาโดยทั่วไปมี ๒ พวกดังว่านี้ คือ

พวกหนึ่งมุ่งมาหาโชคลาภต่างๆ เช่นมาขุดทอง อย่างน้อยก็จะมีที่ทำกินมากมาย ซึ่งหาได้ฟรีๆ มีช่องทางร่ำรวยเปิดกว้าง อย่างที่เรียกแผ่นดินอเมริกานี้ว่าเป็นดินแดนแห่งโอกาส คือ **land of opportunity**

ส่วนอีกพวกหนึ่งหวังจะได้พ้นภัยการกดขี่บังคับในเรื่องศาสนาความเชื่อถือ และภัยการเมืองหนักการกำจัดกวาดล้างมา โดยโล่งใจว่าจะได้เป็นอิสระ มีเสรีภาพ อย่างที่ในเพลงชาติอเมริกาเรียกประเทศนี้ว่าเป็น "...the land of the free..." หรือในบางเพลงเรียกว่า "Sweet land of liberty..." โดยถือว่าแผ่นดินอเมริกานี้เป็น **refuge** คือเป็นที่พึ่งพำนักของผู้หนีภัย และประเทศนี้ก็เชิดชูบูชาเสรีภาพ ดังที่มีอนุสาวรีย์แห่งเสรีภาพ (Statue of Liberty) ตั้งอยู่ที่อ่าวนิวยอร์ก เหมือนต้อนรับผู้หนีภัยอพยพเข้ามาอยู่ในแผ่นดินอเมริกา ดังมีคำจารึกที่ฐานของอนุสาวรีย์นั้น ตอนหนึ่งว่า "...her name Mother of Exiles...world-wide welcome; "Give me your tired, your poor, Your huddled masses yearning to breathe free,..."

เกาะเล็กๆ ที่ต้อนรับคนอพยพขึ้นฝั่งแผ่นดินอเมริกา (Ellis Island) ซึ่งอยู่ข้างๆ อนุสาวรีย์นั้น มีสถิติว่า ในช่วงระหว่างปี 1892 ถึง 1954 มีคนอพยพข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกมาเข้าอเมริกาที่นั่น มากกว่า ๑๒ ล้านคน สถิติวันเดียวที่มากที่สุด คือ ๑๗ เม.ย. 1911/๒๔๕๔ คนเข้าอเมริกามาขึ้นที่เกาะนี้ ๑๑,๗๔๕ คน

โอกาส คือ opportunity และอิสรภาพ เสรีภาพ คือ freedom, liberty นี้ เป็นคำที่โดดเด่นในบรรยากาศของอเมริกา และพูดได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาอารยธรรมอเมริกัน

ว่าที่จริง opportunity กับ freedom นั้น อาศัยกัน opportunity เหมือนอยู่ข้างนอก ส่วน freedom นี้อยู่ในตัว ถ้าตัวถูกกดที่ถูกกักขังบังคับหรือถูกมัดไว้ ถึงแม้ข้างนอกโปร่งโล่งมีโอกาสอยู่ทั่วไป ตัวก็ใช้โอกาสนั้นไม่ได้ แต่ถึงแม้ตัวเป็นอิสระอยู่ ไม่ถูกบังคับไม่ถูกจับถูกกดไม่ถูกมัดไว้ ถ้าข้างนอกไม่โปร่งไม่โล่ง ไม่มีช่องทาง ไม่มีอะไรให้เลือกได้ ตัวก็ยังติดขัด ยังทำอะไรไม่ค่อยได้ จึงต้องมีทั้งสองอย่าง โดยมี freedom เป็นหลักประกัน เป็นฐานไว้ก่อน แล้วก็มี opportunity ให้เคลื่อนไหวให้เลือกทำเลือกไปได้เต็มที่ ในอเมริกานี้ เขาถือว่า พวกที่หนีภัยได้เป็นอิสระพ้นมา ก็หวังจะมีโอกาสที่จะได้จะทำอย่างที่ดีตัวปรารถนาด้วย โดยเอา equality คือ ความเสมอภาค เท่ากัน มากำกับ มาคุมไว้ ให้ลงตัว ให้พอดี

ที่นี้ คนที่อพยพมาสู่อาณานิคมของอังกฤษในอเมริกาฝั่งตะวันออก ฟากแอตแลนติก เพื่อหา opportunity หรือทั้ง freedom และ opportunity นั้น มากมาย มากันเป็นคลื่น ไม่เฉพาะจากอังกฤษ ต่อมาก็มีคนจากหลายประเทศในยุโรปด้วย พวกแรกๆ พวกที่มาก่อน เมื่อขึ้นฝั่งแล้ว ก็อยู่กันแถบริมฝั่ง พวกที่มาใหม่ ก็ต้องอยู่เลยต่อจากนั้นขยายลึกเข้าไปบนผืนแผ่นดิน ซึ่งไม่รู้ว่าจะไปได้ถึงไหน กว้างไกลออกไปเท่าไร รู้แค่ว่าจะต้องขยายออกไปทางตะวันตก ในเวลานั้นๆ คนเข้าไปตั้งหลักแหล่งกันแล้วถึงแคไหน ตรงนั้นก็เป็นสุดเป็นขอบเป็นเขตของดินแดน เป็นพรอมแดน คือเป็น frontier คนที่อพยพเพิ่มเข้ามาอยู่ต่อออกไป ก็เท่ากับเลื่อน frontier ขยายออกไปๆ คนที่อพยพเข้ามาอยู่ในอเมริกาตลอดยุคที่เรียกว่าสร้างประเทศอเมริกานั้น จึงเป็นคนซึ่งมีชีวิตอยู่ที่ frontier ซึ่งมุ่งหน้าเลื่อนขยายออกไปๆ จนกว่าจะย่นสุด West คือตะวันตก

ประวัติศาสตร์ของชาติอเมริกัน นับแต่คนจากอังกฤษอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบนฝั่งตะวันออก ฟากแอตแลนติก (ที่ Jamestown และ Plymouth ในปี 1600 เศษ) แล้วอพยพเพิ่มเข้ามาๆ เลื่อน frontier ขยายออกไปๆ ตลอดระยะทางนับคร่าวๆ ๓,๐๐๐ ไมล์ (๔,๘๐๐ กม.) ไปจนสุดแผ่นดิน สุด West ที่ฝั่งตะวันตก ฟากมหาสมุทรแปซิฟิก เรียกว่า “closing of the frontier” จบในปี 1890/๒๔๓๓ ซึ่งสำนักงานสำมะโนประชากรประกาศว่า frontier หหมดแล้ว คือไม่มีพรอมแดนที่จะบุกฝ่าเหลือที่ไหนแล้วหมด land frontier ถึงฝั่งมหาสมุทรแล้ว และเป็นวาระที่การพิชิตอินเดียแดงได้เสร็จสิ้น รวมเวลานับคร่าวๆ ได้ ๓๐๐ ปี เรียกว่าเป็น frontier era คือยุคบุกฝ่าขยายพรอมแดน เป็นประวัติศาสตร์แห่งการสร้างชาติอเมริกัน

Frontier ที่แปลว่า พรอมแดน ชายแดน ปลายแดน ในที่นี้จึงมีความหมายพิเศษว่าเป็นการบุกฝ่าขยายพรอมแดน (frontier expansion) หรือตามตำราสำคัญชุดหนึ่งว่า “Frontier คือ ถิ่นแดนที่อารยธรรมเจริญเดินหน้าโถมเข้าไปใส่ดงป่าแดนเถื่อน”^๑

^๑ “It is where civilization advances upon the wilderness;...”

“frontier.” *Compton's Interactive Encyclopedia Deluxe* © 1999. The Learning Company, Inc.

ชีวิตปลายแดน คือ **frontier life** ที่เป็นอยู่ยากแค้น เสี่ยงภัย ต้องดิ้นรนให้อยู่รอด ต้องขยันอดทน ต้องพึ่งตนเองเต็มที่ มีประสบการณ์แปลกใหม่ที่ต้องเรียนรู้ต้องฝึกตัว ต้องคิดจัดคิดทำคิดประดิษฐ์ของใหม่อยู่เรื่อยให้ทันให้รับมือหรือสู้กันได้ เป็นต้น เป็นปัจจัยปรุงแต่งที่ได้พัฒนาคุณภาพของคนอเมริกันที่สร้างอเมริกาขึ้นมาอย่างที่ยังเป็นดังที่ได้เห็นกัน

F. J. Turner เป็นนักประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่าได้ปฏิวัติการศึกษาประวัติศาสตร์อเมริกา เขามีอิทธิพลทางความคิดเป็นที่เชื่อถือมากถึงขั้นเปลี่ยนทิศทางการเขียนประวัติศาสตร์ของอเมริกา แทนที่จะถือตามคนเก่าว่าอารยธรรมอเมริกันสืบทอดมาจากยุโรป เขาบอกว่าคนยุโรปถูกเปลี่ยนรูปโฉมแปลกไปเพราะการที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอเมริกา (คือได้เจอกับ **frontier**) นี้แหละ

ตำราสำคัญสรุปความที่เขาบอกไว้ว่า “**Frontier** ซึ่งย้ายที่เลื่อนไปเรื่อยนี้ เป็นแรงบันดาลใจของอารยธรรมและค่านิยมอเมริกันที่แน่ชัดที่สุด”^๑ และว่า “ลักษณะนิสัยของคนอเมริกันนั้นแน่ชัดเด็ดขาดว่าถูกปรุงแต่งให้เป็นไปตามสภาพเหตุปัจจัยในดินแดนแห่ง **frontier**”^๒

Turner บอกความห่วงใยไว้ด้วยว่า พันยุค **frontier** ไปแล้ว ถึงยุคของอเมริกันรุ่นต่อไปข้างหน้า ลักษณะนิสัยของคนชาติอเมริกันก็คงเปลี่ยนแปลงไป และก็จะเปลี่ยนไปในทางที่เลวลง

อารยธรรมอเมริกันเป็นตัวอย่างของเรื่องราวใหญ่สำคัญที่เด่นนำ อันควรแก่การศึกษา เพื่อให้รู้เข้าใจมองเห็นเหตุแห่งความเจริญ และเหตุแห่งความเสื่อม ซึ่งเป็นเรื่องของกรรมของปัญญา เช่นให้รู้ว่าเมื่อเผชิญทุกข์ผจญภัย คนเหล่านั้นแก้ปัญหาอย่างไร เหมือนอย่างเล่าเรื่องในชาดก ซึ่งมีใช้จะเอามาเล่ากันเพียงเพื่อเอาสนุกให้ตื่นตื่นเฮฮา อย่างที่เรียกว่าเป็นตริจฉานกถา

ลักษณะนิสัยที่ว่าคนอเมริกันได้พัฒนาขึ้นมาจาก **frontier** นั้น ตำรับตำราบอกไว้หลายอย่างแล้วค่อยว่ากัน แต่อย่างน้อยที่เป็นพื้นฐาน ก็คือความไม่รู้ รักความรู้ ดันดันค้นหาความรู้ เพื่อเอาชนะอุปสรรคให้ได้ หรือเพื่อทำการให้สำเร็จ

อารยธรรมชาติ พาดงป่าให้พัฒนา หรือแค่มาท่าลายเข เพื่อเอาให้แก้ตัว

อย่างที่ว่าแล้ว อเมริกาเป็นทั้งถิ่นที่พึ่งได้พึ่งภัย และเป็นแดนที่ให้โอกาส **frontier** ที่ว่าขยายพรมแดนจากตะวันออกสู่ตะวันตก ๖๖๐๐ ไมล์ ใน ๓๐๐ ปีนั้น บอกอยู่ในตัวว่า แผ่นดินประเทศอเมริกานั้นใหญ่โตมาก และ **frontier** ก็ให้โอกาสที่ว่านี้

ที่ได้เล่าข้างต้นว่า พวกชาติเจ้าอาณานิคมแย่งชิงดินแดนต่อสูกันนานจนเป็นสงครามใหญ่ ๗ ปี จบลง ใน ค.ศ. 1763/พ.ศ. ๒๓๐๖ ที่อังกฤษชนะ ได้ดินแดนของฝรั่งเศสมากมาย จนฝรั่งเศสหมดอำนาจไปจากอเมริกา สิ้น **New France** นั้น ดินแดนที่อังกฤษได้ คือส่วนสำคัญที่อยู่เคียงข้างถิ่นอังกฤษเวลานั้น คือตั้งแต่แคนาดาเคียงข้าง **New England** ลงมา (มีเทือกเขา **Appalachian Mountains** ทอดยาวจากเหนือลงใต้กันในระหว่าง) จนถึงอ่าวเม็กซิโก (**Gulf of Mexico**, สุดด้านใต้ของทวีปอเมริกาเหนือ) โดยมีแม่น้ำ **Mississippi** กั้นสุดเขตด้านตะวันตก นี่คือ **frontier** อยู่แค่แม่น้ำ **Mississippi** นั้น

ถ้าเทียบกับประเทศอเมริกาปัจจุบัน อเมริกาที่เป็นดินแดนอาณานิคมของอังกฤษเวลานั้น แม้จะได้ดินแดนมาเพิ่มอย่างนี้ ก็ยังใหญ่ไม่ถึงครึ่ง อาจจะได้แค่ราว ๑ ใน ๓ เท่านั้น

^๑ “...this ever-moving frontier was the most decisive influence on American civilization and values.”

“**United States of America.**” *Encyclopaedia Britannica* © 1996. Encyclopaedia Britannica, Inc.

^๒ “...the American character was decisively shaped by conditions on the frontier...”

“**Turner, Frederick Jackson.**” *Encyclopaedia Britannica* © 1996. Encyclopaedia Britannica, Inc.

ที่นี้ขอเล่าเรื่อง **frontier** ย้อนไปข้างต้นว่า คนอังกฤษที่อพยพมาอยู่ในอเมริกาตั้งแต่ต้น นับจาก Jamestown และ Plymouth นั้น เมื่อมีผู้อพยพเพิ่มขึ้นๆ ก็ตั้งถิ่นฐานอยู่กันแค่แถบชายฝั่งตะวันออกที่ขึ้นจากมหาสมุทรแอตแลนติก ที่ว่าเป็น New England จากเหนือลงมาใต้ โดยที่ว่าลึกเข้าไปหน่อย ก็มีเทือกเขา Appalachian Mountains ทอดยาวเกือบจะขนานกับฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติกนั้น จากเหนือลงมาใต้ กันไว้ เท่ากับเป็นเขตแดนด้านตะวันตก ชาวอาณานิคมอังกฤษ ตั้งแต่ปี 1600 เศษ จนถึงปี 1763 ที่อังกฤษรบชนะฝรั่งเศสได้ดินแดนเพิ่มขึ้นนั้น พูดคร่าวๆ ว่า อยู่กันแค่ในเขตกันของเทือกเขา Appalachian Mountains ที่ว่านี้ เรียกว่ามี **frontier** อยู่แค่นั้น

ครั้นอังกฤษรบชนะฝรั่งเศสในปี 1763 และได้ดินแดนขยายจากเทือกเขา Appalachian Mountains ออกไปทางตะวันตกจนถึงแม่น้ำ Mississippi แล้ว ก็ทำท่าจะขยายที่อยู่ที่ทำกินออกไปทางนั้น แต่ชาวอินเดียนแดง เจ้าถิ่นเดิม มิได้ยอมรับการเอาดินแดนไปแบ่งกันของคนผิวขาวชาวยุโรปเหล่านั้น แต่จะรักษาถิ่นแดนและอิสรภาพของพวกตน จึงยกทัพออกมารบสู้สุดกำลัง ล้มตายกันนักหนา อังกฤษเห็นท่าไม่ดี รัฐบาลที่เมืองแม็เจิงประกาศราชโองการออกมาในปี 1763 นั้นเอง ห้ามมิให้คนผิวขาวออกไปตั้งถิ่นฐานเลยออกไปจากเทือกเขา Appalachians แลมีตั้งข้อกำหนดขึ้นมาด้วยว่า ตัวแทนรัฐบาลที่มีใบแสดงสิทธิ์เท่านั้นจึงจะค้าขายกับอินเดียนแดงได้ อันนี้เป็นเหตุให้ชาวอาณานิคมโกรธแค้น รัฐบาลอังกฤษมาก และได้กลายเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งในบรรดาความขัดแย้งต่างๆ มากหลาย ที่ทำให้เกิดการปฏิวัติตั้งประเทศอเมริกา เริ่มตั้งแต่ปี 1775/๒๓๑๘

ที่นี้ เมื่อโกรธแค้นขัดใจกันแล้ว พวกชาวอาณานิคมอังกฤษก็ไม่เชื่อฟังคำสั่งของรัฐบาลอังกฤษ และรัฐบาลกับอาณานิคมก็อยู่ห่างไกลคนละฟากมหาสมุทร มาควบคุมดูแลไม่ไหว แล้วก็ปรากฏว่า พวกชาวอาณานิคมได้ละเมิดคำสั่งของรัฐบาล พวกกันยกพวกออกไปตั้งชุมชน ตั้งเมือง ไกลออกไปทางตะวันตก มากขึ้นๆ

ต่อมา ถึงปี 1775 ก็เกิดการปฏิวัติอเมริกัน (American Revolution, 1775-1783/๒๓๑๘ - ๒๓๒๖) โดย ๑๓ อาณานิคม ประกาศอิสรภาพ (Declaration of Independence) แยกตัวออกไป ตั้งเป็นประเทศสหรัฐอเมริกา ที่มี ๑๓ รัฐ ในวันที่ ๔ กรกฎาคม 1776/๒๓๑๙ อังกฤษประกาศว่าเป็นการก่อกบฏ จึงต้องรบกัน จนพวกอาณานิคมชนะ ในปี 1783

ทวนความหน่อยว่า ดินแดน ๑๓ อาณานิคม ที่เกิดเป็นประเทศใหม่คือสหรัฐอเมริกา ที่มี ๑๓ รัฐนี้ ก็คือดินแดนฟากตะวันออกของอเมริกานั้น เริ่มตั้งแต่ New England ซึ่งทอดจากทิศเหนือลงมาในท่ามกลาง ระหว่างฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติก (กันด้านตะวันออก) กับเทือกเขา Appalachians (กันด้านตะวันตก) ต่อลงไปทางใต้จด Florida (อังกฤษคืนฟลอริดาให้แก่สเปนไปแล้ว) เทียบกับเวลานี้ ยังเป็นประเทศเล็กหน่อย มีจำนวนรัฐแค่ราว ๑ ใน ๔ ของอเมริกาปัจจุบัน และหลายรัฐแม้จะสำคัญ แต่มีเนื้อที่เล็กน้อย ถ้าเทียบอาณาเขต รวมกันแล้วก็แค่ราว ๑ ใน ๑๑ ส่วนของปัจจุบัน

ที่นี้ เมื่อดูในแง่ **frontier** ที่ว่าใช้เวลาราว ๓๐๐ ปี อเมริกาบุกฝ่าขยายพรมแดนไปได้ตลอดระยะทาง ๓,๐๐๐ ไมล์ (เทียบคร่าวๆ เอาแค่ ๔,๕๐๐ กม.) ได้ดินแดนครบจบถึงสุดตะวันตก แต่นี่ถึงปี 1783 แล้ว ยังอยู่แค่เทือกเขา Appalachians เท่ากับบอกว่าเป็นเวลาที่ เป็นอาณานิคมของอังกฤษนานเกือบ ๒๐๐ ปี (1605 - 1783) คือเกินครึ่งของ ๓๐๐ ปีที่ว่านั้น **frontier** เพิ่งขยายเลื่อนไปได้นิดเดียว (วัดจากฝั่งแอตแลนติก ถึงเชิงเขาด้านตะวันตกของ Appalachians ราว ๕๕๐ กม.) แต่ดินแดนอีกเกือบ ๔ พัน กม. ต่อจากนี้ คนอเมริกันพิชิตได้ในเวลาแค่ราว ๑๐๐ ปี

ได้บอกแล้วว่า ย้อนหลังไป ๒๐ ปี ใน ค.ศ. 1763 อังกฤษรบชนะฝรั่งเศสในสงคราม ๗ ปี และได้ดินแดนขยายจากเทือกเขา Appalachians ออกไปทางตะวันตกถึงแม่น้ำ Mississippi เสร็จแล้วพวกชาวอาณานิคมก็จะขยายตัวออกไปสร้างบ้านเมืองในดินแดนที่ได้ใหม่นั้น แต่เนื่องจากปัญหาอินเดียแดง อังกฤษจึงได้ประกาศห้ามไม่ให้คนผิวขาวทั้งหลายสร้างบ้านเมืองล้ำเลยออกไปจากเทือกเขา Appalachians

ที่นี่ เมื่อพวกอาณานิคมประกาศอิสรภาพ ตั้งประเทศใหม่ชื่อว่าสหรัฐอเมริกา และรบชนะอังกฤษในปี 1783 แล้ว สถานการณ์ก็พลิกไป รัฐบาลของประเทศใหม่คือสหรัฐอเมริกาได้ออกหมายและคำสั่งส่งเสริมสนับสนุนให้ขยายดินแดนจากเทือกเขา Appalachians ไปจนถึงแม่น้ำ Mississippi

เรื่องไม่แค่นั้น ย้อนหลังไปตอนทำสงคราม ๗ ปีนั้น ฝรั่งเศสมีดินแดนมิสซิปปีแค่นั้นที่แพ้แล้วยกให้ แก่ อังกฤษ (จากเทือกเขา Appalachians ไปถึงแม่น้ำ Mississippi) เท่านั้น แต่มีอีกมากมายต่อออกไป คือ ถัดจาก Mississippi ไปทางตะวันตก ถึงเทือกเขา Rocky Mountains ซึ่งเป็นดินแดนกว้างใหญ่มาก เรียกว่า Louisiana Territory (เนื้อที่ ๒,๑๔๔,๕๒๐ ตร.กม.) แต่ในปี 1762 คือ ๑ ปี ก่อนแพ้สงคราม ฝรั่งเศสได้ทำสนธิสัญญาลับยก Louisiana Territory นั้นให้แก่สเปน ดินแดนนั้นจึงไปเป็นของสเปน

ที่นี่เรื่องราวก็มาเป็นโชคดีของอเมริกา คือใกล้ปี 1800/๒๓๔๓ จักรพรรดินะโปเลียน (Napoleon Bonaparte) แห่งฝรั่งเศส ได้เรืองอำนาจขึ้นในยุโรป สเปนได้ตกไปอยู่ใต้อำนาจของนะโปเลียน แล้ววันหนึ่งในปี 1800 นั้นเอง นะโปเลียนได้ตรัสชักจูงราชาแห่งสเปนให้ทรงยกดินแดน Louisiana Territory นั้นคืนให้แก่ฝรั่งเศส แล้วก็เป็นที่ไปตามนั้น

ครั้นแล้ว ๓ ปีต่อมา คือในปี 1803 จักรพรรดินะโปเลียนก็ทรงเสนอขาย Louisiana Territory ให้แก่สหรัฐอเมริกา ทำให้ประธานาธิบดีอเมริกาชอบใจนัก และเจรจาตกลงซื้อได้ในราคาถูกมากแค่ ๑๕ ล้าน ดอลลาร์ (เอเคอร์/acre ละไม่ถึง 3 cents) เป็นการได้ดินแดนครั้งใหญ่ที่สุด (เท่ากับประมาณ ๔ เท่าของประเทศไทย) ทำให้ประเทศอเมริกาใหญ่ขึ้นอีกเท่าตัว เรียกการซื้อขายครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์นี้ว่า "Louisiana Purchase" และไม่แค่นั้น อเมริกาได้ถือโอกาสซื้อ Florida จากสเปนเสร็จไปอีกด้วย

ที่ดินที่อเมริกาซื้อได้มาครั้งนี้ใหญ่แค่ไหน ก็คือขยายเส้นเขตแดนด้านทิศตะวันตก จากแม่น้ำ Mississippi River ไปจดเทือกเขามหิมาที่เรียกว่า Rocky Mountains และในที่ดินผืนใหญ่นี้ ต่อมาก็ได้จัดแบ่งเขตย่อยออกไปเป็นรัฐต่างๆ เป็นรัฐเต็มๆ ๘ รัฐ กับที่เป็นค่อนรัฐอีก ๕ รัฐ (รวม ๑๓ รัฐ)

เพื่อให้นึกเห็นง่ายๆ ถ้อยตามการจัดแบ่งภูมิภาคของอเมริกา ที่ดินที่ได้จาก "Louisiana Purchase" นี้ พอจะเทียบกันคร่าวๆ ได้แก่ดินแดนแถบที่เรียกว่า Midwest (มี ๑๒ รัฐ เนื้อที่ราว ๒ ล้าน ตร.กม. แต่ขาดไป ๕ รัฐ เกินไป ๖ รัฐ) โดยครอบคลุมดินแดนซึ่งเป็นทุ่งราบใหญ่แห่งแล้ง ที่เรียกว่า Great Plains (Great American Desert ก็เรียก) ไปด้วยเกือบทั้งหมด (เว้น ๒ รัฐทางใต้ คือ Texas และ New Mexico) ทุ่งใหญ่ Great Plains นี้ มีส่วนที่อยู่ในแคนาดาด้วย นับเฉพาะส่วนที่เป็นของอเมริกา มีเนื้อที่ราว ๑.๓ ล้าน ตร.กม. (ประมาณ ๒.๖ เท่าของประเทศไทย หรือ ๒๑๖ เท่าของทุ่งใหญ่นเรศวร)

ที่พูดมานี้ เขตแดนด้านตะวันตกของอเมริกา ผ่าน Great Plains มาถึงเทือกเขา Rocky Mountains แล้ว ที่นี้ สุดท้าย นับจากเทือกเขานี้ไปรวม ๑๑ รัฐ ถึงสุดแผ่นดิน จดมหาสมุทรแปซิฟิกที่รัฐ California รัฐ Oregon และรัฐ Washington เรียกว่า Far West

สำหรับ Far West นี้ พุดถึงแค่ ๓ รัฐที่สุดแผ่นดิน ติดฝั่งมหาสมุทร พอให้เห็นที่จบ frontier จากเหนือสุดลงมา Washington และ Oregon นั้น แต่เดิมมา ก็มีคนอินเดียแดงเผ่าต่างๆ อยู่กันมา ตามปกติของเขา ครั้นถึงปี 1778/๒๓๒๑ คนอังกฤษชื่อกัปตันคุก (Capt. James Cook) ได้มาสำรวจ และอังกฤษก็ได้ครอบครอง ต่อมาอีกหลายสิบปี คนอเมริกันจึงเข้ามาตั้งกิจการค้าขายและตั้งถิ่นฐาน แล้วคนสองพวกนั้นก็ขัดแย้งกันแทบจะทำสงคราม แต่ในที่สุด ในปี 1846/๒๓๘๙ ตกลงขีดเส้นแบ่งดินแดนกันได้ เป็นเขตของแคนาดากับของอเมริกา จึงจบกันไป

ส่วน California ที่ล่างสุดนั้น ดังเคยว่าแล้ว สเปนมาล่าอาณานิคมก่อนใคร แล้วก็เข้ามาครอง California ตั้งแต่ปี 1769/๒๓๑๒ ตั้งคณะสอนศาสนาคาทอลิก เอาคนพื้นถิ่นอินเดียแดงมาเป็นข้าของราชาแห่งสเปน และบังคับใช้แรงงาน ต่อมาดังที่ว่าแล้ว พวกชาติเจ้าอาณานิคมจากยุโรปที่แย่งชิงอำนาจ และผลประโยชน์ ได้ทำสงครามใหญ่บ่อยกันมาจนเลิกราบจนไปตั้งแต่ใกล้ๆ ค.ศ. 1800 ทางใต้นี้ Mexico ได้เป็นเอกราชพ้นจากอำนาจของสเปนในปี 1821/๒๓๖๔ แล้วได้แทนที่สเปน โดยเป็นเจ้าของครอบครองดินแดนแถบใต้มาถึงตะวันตกรวมทั้ง California นี้ แต่ไม่ช้านัก ถึงปี 1846/๒๓๘๙ Mexico ประเทศใหม่ก็รบแย่งดินแดนกับประเทศใหม่ คือสหรัฐอเมริกา วุ่นกันไปมา ๒ ปี จึงจบลงโดย Mexico แพ้ และยก California ให้แก่อเมริกา แล้วพอดีมีการพบทองคำ ทำให้เกิดการตื่นทอง คนอเมริกันแห่กันอพยพมาหาทองคำ (gold rush) ในปี 1849 ๗,๐๐๐ คน แล้วมากขึ้นใหญ่ทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว (ผ่านไป ๗ ปี คนเพิ่มขึ้นเป็น ๓๐๐,๐๐๐ คน) ถึงปี 1850 ก็ได้เป็นรัฐที่ ๓๑ ของอเมริกา

เมื่อได้ California แล้ว ก็เป็นอันสุดแผ่นดินถึงฝั่งแปซิฟิก น่าจะเป็นอันจบ frontier ไม่มีพรมแดนที่จะบุกฝ่าหรือขยายต่อไปแล้ว แต่ยังไม่จบ คือเรื่องกลายเป็นว่า ระหว่างทางก่อนมาถึงแถบ Far West นี้ มีดินแดนบางส่วนยังพิชิตไม่เสร็จ ได้แก่บางถิ่นบางตอนในทุ่งใหญ่ Great Plains ขอล่าหน่อยดังว่าแล้ว Great Plains นี้กว้างใหญ่มาก แต่เป็นดินแดนแห้งแล้ง จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเป็นทะเลทรายใหญ่ของอเมริกา เป็นที่อยู่ลำบากทำมาหากินได้ยาก คนที่อพยพมา พอได้ยินว่า ดินแดนทางตะวันตกต่อไปจากนั้นคือ Far West ไฉน มีทองคำ และเป็นที่อยู่อุดมสมบูรณ์ ก็เดินทางกันต่อไป อาศัย Great Plains เพียงเป็นทางผ่าน แม้แต่พวกที่เข้าอยู่แล้ว ก็พากันทิ้งถิ่นออกเดินทางมุ่งหน้าตะวันตกต่อไป

ที่นี้ พวกคนอพยพนั้น แม้จะไม่อยู่ตั้งถิ่นทำมาหากินที่นั่น แต่เพราะมีจำนวนมากมายเหลือเกิน แค่อาศัยพักใช้เป็นทางผ่าน ก็เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่คนพื้นถิ่น คือพวกอินเดียแดง เป็นอย่างมาก ทำให้ต้องรบราฆ่าฟันกัน

หลังปี 1865/๒๔๐๘ (สิ้นสงครามกลางเมืองแล้ว) รัฐบาลอเมริกันเปิดให้คนขาวอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานกันอย่างจริงจังใน Great Plains นั้น เกิดการรบราฆ่าฟันและแย่งชิงดินแดนจากคนอินเดียแดง เป็นสงครามปราบปรามใหญ่โต จนในที่สุด พวกอินเดียแดงซึ่งลดน้อยลงและอ่อนกำลัง บ้างก็ยอมตกลงเข้าไปอยู่ บ้างก็ถูกบังคับให้เข้าไปอยู่ ในถิ่นจำกัดที่รัฐบาลจัดให้เป็นเขตสงวน (reservation) แต่เมื่อเข้าไปอยู่แล้วได้พบความลำบากแร้นแค้นอยู่ไม่ไหว บางพวกหนีออกไป รัฐบาลก็ปราบบังคับให้กลับไปอยู่ มีพวกหนึ่งเป็นรายสำคัญที่รบราฆ่าฟันกันโหดร้ายทารุณเป็นเรื่องยืดยาว จนถึงคราวจบสิ้นภัยอินเดียแดง

ที่นี้ เรื่องมีว่า ราวปี 1873/๒๔๑๖ พวกคนอพยพตั้งบ้านพักในถิ่นใกล้เขตของอินเดียนแดง พวกตั้งตองนั้นแห่กันเข้าไปหาทองคำ และบุกเข้าไปอยู่ในถิ่นของเผ่า Sioux (เผ่า Dakota ก็เรียก) จึงเกิดการวิวาทต่อสู้กัน ในที่สุดถึงปี 1876 รัฐบาลส่งกองทัพมาปราบ วันหนึ่งกองหน้านำโดยพันโท Custer ยกกำลังทหาร ๒๖๔ นาย บุกเข้าโจมตี แต่อินเดียนแดงเผ่า Sioux และเผ่า Cheyenne มีกำลังเหนือกว่า ได้สังหารพันโท Custer และทหารเหล่านั้นตายหมดสิ้นในเวลาชั่วโม่งเดียว เหลือรอดออกมาเพียงม้าที่ไม่มีคนขี่ตัวเดียว เป็นเหตุการณ์สะเทือนขวัญและก่อความเคียดแค้นมาก ต่อมาอีกราว ๔ เดือน นายพล Terry นำกองทัพใหญ่มาปราบจนพวกอินเดียนแดงเหล่านี้ยอมแพ้ และต้องกลับเข้าไปอยู่ในเขตสงวน แต่หัวหน้าเผ่าที่เรียกว่า Sitting Bull กับ Crazy Horse และอีกคนหนึ่งไม่ยอม จึงถูกปราบ Crazy Horse ถูกฆ่าในตอนที่ยอมแพ้ ส่วน Sitting Bull พาลูกเผ่าส่วนหนึ่งหนีไปอยู่ในแคนาดา ต่อมาได้รับคำสั่งสัญญาว่าจะยกโทษให้ จึงกลับมาในปี 1881/๒๔๒๔

ตามที่ว่ามา พวกอินเดียนแดงเหล่านี้หมดกำลังต่อสู้แล้ว แต่เรื่องไม่จบ พวกอินเดียนแดงที่อยู่ในเขตสงวนนั้นยากแค้นลำเค็ญ ต่อมาเมื่อมีหมอผีให้ความหวังว่าถ้าได้เต้นได้ฟ้อนผี (Ghost Dance) ตามที่เขาสอนให้ บรรพบุรุษจะฟื้นคืนชีพมา พวกคนขาวจะสิ้นอำนาจ ชนอินเดียนแดงจะได้แผ่นดินกลับคืนมาและอยู่ดีมีสุขต่อไป พวก Sioux หรือ Dakota นี้มีความหวังแล้วก็เต้นกัน และข่าวก็ไปถึงรัฐบาลซึ่งเห็นว่าพวกนี้จะกระด้างกระเดื่อง จึงส่งกำลังพลมาปราบ หัวหน้า Sitting Bull ถูกสังหารในขณะที่จับกุมโดยอ้างว่าขัดขืน และพวกลูกเผ่าได้พากันหนีไปหลบภัยในถิ่นที่ชื่อว่า Wounded Knee กองทหารก็ตามไปจนพบ แล้วรายละเอียดออกมาไม่ชัด แต่พวกอินเดียนแดงนั้นแทบทั้งหมดไม่มีปืน ทหารซึ่งมีปืนกลด้วย ได้ยิงอินเดียนแดงตายไปทั้งชาย หญิง และเด็ก ๑๕๐- ๓๗๐ คน (ตำราทั้งหลายบอกตัวเลขไม่ตรงกัน) ส่วนทหารอเมริกันตายไป ๓๑ คน โดยจำนวนมากถูกลูกปืนของทหารด้วยตัวเอง

เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในวันที่ ๒๙ ธันวาคม 1890/๒๔๓๓ นับแต่นั้นไป อินเดียนแดงก็ไม่มีกำลังที่จะขัดขืนใดๆ อีก และอยู่กันแต่ในเขตสงวน (reservation) สืบมา ถือว่าปิดฉากการพิชิตอินเดียนแดง และเป็นอันหมด frontier ไม่มีพรมแดนกันขวางที่จะบุกฝ่าหรือขยายอีกต่อไป

อนึ่ง เวลานั้น อเมริกาเจริญเข้าสู่ช่วงสำคัญอีกตอนหนึ่ง คือสร้างทางรถไฟเสร็จ ในปี 1869/๒๔๑๒ ทำให้การเดินทางและขนส่งสินค้าสะดวกขึ้นมาก พร้อมทั้งความเจริญของอุตสาหกรรม เข้ายุคของ cowboys ผู้ต้อนฝูงวัวผ่านทุ่งใหญ่ไปขึ้นรถไฟ ต่อมา เมื่อชนอินเดียนแดงถูกปราบหมดสิ้น เข้าไปอยู่ในเขตสงวนกันหมดแล้ว และเกิดมีสถานีรถไฟเพิ่มขยายไปทั่วถึง ทุ่งใหญ่ Great Plains ก็เจริญขึ้นเป็นแดนของทุ่งเลี้ยงวัว

เรื่องสงครามกับอินเดียนแดงนั้น เล่าไว้ที่นี้เฉพาะตอนจบ แต่ที่จริงเป็นเรื่องใหญ่ที่มีมาตลอดยุค frontier ตั้งแต่พวกยุโรปอพยพขึ้นฝั่งอเมริกาในต้น ค.ศ. 1600s ดังได้เล่าข้างต้น เรื่องเบาหน้อยตลอดระยะที่อยู่กันนานแถบชายฝั่งแปซิฟิกภายในเขตกันของเทือกเขา Appalachians แต่พอชนะอังกฤษได้ประกาศอิสรภาพแล้ว ตั้งรัฐบาลของประเทศใหม่นี้เสร็จยังไม่ทันเรียบร้อย พวกขยายดินแดนก็เริ่มทำสงครามใหญ่กับอินเดียนแดงตั้งแต่ปี 1789/๒๓๓๒ ไปเรื่อย ตลอดแผ่นดินจนยันฝั่งตะวันตก อย่างที่ว่า

ที่จริง การทำศึกสงครามขับไล่กำจัดอินเดียนแดงนั้น เริ่มมาตั้งแต่พวกสเปนมาถึงอเมริกา โดยในยุคแรกเป็นเรื่องในอเมริกากลาง และอเมริกาใต้ อย่างที่เคยเล่าไปบ้างแล้ว ซึ่งในที่นี้จะไม่พูดถึง แต่ว่าเฉพาะในดินแดนที่เป็นประเทศสหรัฐอเมริกา สงครามอินเดียนแดงก็เริ่มต้นโดยพวกจอมพิชิตของสเปน ที่เที่ยวสำรวจหาทองและแหล่งทรัพย์ ตั้งแต่ปี 1540/๒๐๘๓ แล้วอีกนานจึงต่อโดยคนอเมริกัน จนจบ conquest ได้พิชิต มีชัย เข้าไปครอบครอง เสร็จสิ้นในปี 1890/๒๔๓๓ ที่ว่าไปแล้วนี้ (= ๓๕๐ ปี)

ดินแดนที่เป็นอเมริกาประเทศใหม่นี้ เป็นแผ่นดินเก่า ซึ่งคนอินเดียนแดง ที่ปัจจุบันเรียกว่า native Americans เป็นเจ้าถิ่นครอบครองกันมานานนักหนา กระจายอยู่ทั่วไป แล้วจู่ๆ คนจากยุโรป ที่ว่ามีอารยธรรมอย่างสูง ก็อพยพหนีภัยบ้าง แสวงโชคบ้าง ตามๆ กันมามากมาย มาถึงแล้วก็บอกกัน ว่านี่เป็นแผ่นดินใหม่ เป็นโลกใหม่ เป็น free land (ได้ opportunity) ไม่มีเจ้าของ ไม่ต้องซื้อไม่ต้องจ่าย ยึดครองได้เปล่าๆ จะเอาทำอะไรก็ได้ แล้วก็เข้าไปยึดครองเอาตามชอบใจ

พวกคนยุโรปชาติต่างๆ ที่เข้ามานั้น ยึดครองดินแดนได้มากขึ้นๆ ต่างก็เป็นเจ้าอาณานิคม แล้วก็วิวาทกัน แข่งขันการค้าพาณิชย์ ทำสงครามแย่งชิงดินแดนกันบ้าง เอาดินแดนที่ตัวเองยึดได้มา ตกลงซื้อขายกันบ้าง โดยไม่ต้องไถ่ถามไม่ต้องนึกถึงคนอินเดียนแดงเจ้าถิ่นเดิมนั้นเลยว่าจะพอใจด้วยหรือไม่หรือจะคิดจะนี่ก็อย่างไร ไม่ได้รับรู้ด้วย เหมือนเป็นแค่ข้าวของติดดินนั่นไป แล้วแต่คนขาวชาว ยุโรปที่ได้ไปแล้วจะเอาไปทำอะไรอย่างไร เหมือนว่าคนเหล่านี้ไม่มีสิทธิในความเป็นมนุษย์อย่างใดเลย เมื่อคนเจ้าถิ่นเหล่านี้ขัดขืนหรือกีดขวาง ก็รบราฆ่าฟันถูกกำจัดไปเรื่อยๆ จนมากหลายเผ่าหาย หดหมดไป จบลงด้วยความพินาศแทบจะสูญสิ้นพันธุ์ของชนพื้นถิ่นอินเดียนแดงนั่นเอง

เรื่องของคนอินเดียนแดงที่ควรมีสิทธิในความเป็นมนุษย์บ้างใหม่นี้ มิใช่ว่าคนอเมริกันจะไม่ใส่ใจเสียเลย รัฐบาลอเมริกันในยุค frontier นั้น ก็เคยพิจารณาเรื่องนี้ และได้ประกาศแถลงนโยบายในเรื่องนี้ไว้ในปี 1787/๒๓๓๐ (คือเมื่อเสร็จสงครามกับอังกฤษ ในปี 1783/๒๓๒๖ แล้ว เพิ่งได้อิสระภาพใหม่ๆ ขอเดาว่าคงไม่เห็นด้วยกับสเปน-ฝรั่งเศส-อังกฤษที่ได้กระทำการแรงร้ายต่ออินเดียนแดง และเห็นใจอินเดียนแดงว่าก็คงอยากอยู่เป็นอิสระเหมือนกัน) เรียกว่า Northwest Ordinance มีความตอนหนึ่งว่า

เราจะคงไว้ซึ่งความวางใจสนิทแนบแก่ชนชาวอินเดียนแดงทั้งหลาย แผ่นดินและทรัพย์สินของเหล่าชนอินเดียนแดงนั้น จะต้องไม่ถูกผู้ใดนำเอาไปโดยมิได้รับความยินยอมพร้อมใจ และเหล่าชนอินเดียนแดงนั้นจะต้องไม่มีผู้ใดรุกรานหรือทำการให้เดือดร้อน ไม่ว่าจะต่อทรัพย์สิน ต่อสิทธิ หรือต่อเสรีภาพ...

ประธานศาลสูงสุด (Chief Justice John Marshall) ในยุคนั้น ก็ได้แถลงมติว่า

ประชาชนอินเดียนแดงทั้งหลาย ได้รับการยอมรับนับถือทุกเมื่อเสมอไปว่า เป็นประชาคมการเมืองอิสระต่างหากเด่นชัด อันคงไว้ซึ่งสิทธิเดิมแท้ที่มีอยู่เองโดยธรรมชาติ ในฐานะเป็นเจ้าของแผ่นดินโดยมิมีผู้ใดโต้แย้งได้...

ตำราอเมริกันบอกว่า ต่อมา รัฐบาลได้หันเหออกไปจากนโยบายที่ว่านั้น เริ่มด้วย ในปี ๒๓๗๓ มีรัฐบัญญัติย้ายถิ่นอินเดียนแดงออกมา (Indian Removal Act of 1830) ให้อำนาจประธานาธิบดีเจรจาตกลงกับเผ่าทั้งหลายบนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ Mississippi ให้อพยพไปอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำนั้น โดยจ่ายเงินค่าตอบแทนให้ แต่อินเดียนแดงขัดขืน รัฐบาลจึงใช้กำลังทหารเข้าไปปราบ ทำให้อินเดียนแดงต้องถูกขับไล่อพยพไปหมดทั้งแสนคน

กาลผ่านต่อมา คนโลกมากอยากไม่พอ และพวกที่ทำกิจการมุ่งหาผลประโยชน์ มีจำนวนเพิ่มขึ้นมากมาย ได้พากันรุกล้ำดินแดนของอินเดียนแดงมากขึ้นๆ ทำให้มีการต่อสู้รบราฆ่าฟันกันวุ่นวาย แกรมพวกเจ้าหน้าที่ดูแลกิจการด้านอินเดียนแดงก็ย่อหย่อนเหลวไหล ถึงปี 1870/๒๔๑๓ เหล่าทหารและนักบุกฝ่าตะวันตกได้ลงความเห็นกันว่า วิธีแก้ปัญหาก็ได้ผลมีทางเดียวคือ คนขาวอยากได้ที่ดินถิ่นไหน ก็ให้ขับไล่อินเดียนแดงออกไปจากที่นั้น

ปีต่อมา 1871 ก็ได้มีรัฐบัญญัติออกมาประกาศให้รู้ทั่วกันว่า

นับแต่บัดนี้สืบไป ชนอินเดียนแดง ไม่ว่าชาติหรือเผ่าใด ๆ จะมีได้รับการยอมรับว่าเป็นองค์
อำนาจอิสระ ที่สหรัฐอเมริกาจะตกลงทำสัญญาด้วย

Alexis de Tocqueville นักวิชาการรัฐศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ชาวฝรั่งเศส ได้มาอยู่ดูสังเกต
ศึกษาการเมืองและสังคมอเมริกัน ในปี 1831-1832 แล้วเขียนหนังสือสำคัญไว้ ชื่อว่า *Democracy in
America* ซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือในวงวิชาการของอเมริกา มีอิทธิพลมาก ถือเป็น classic ครั้งหนึ่ง ท่านผู้
นี้ได้พูดถึงเรื่องอเมริกากับอินเดียนแดงว่า

พวกคนยุโรปลัทธิลัทธิไป ๆ ทุกด้าน และตีวงกัน (เหล่าชนอินเดียนแดง) ไว้ในวงจำกัดที่
แคบลง ๆ . . . พวกอินเดียนแดงเหล่านั้นเจอกับการแข่งขันแย่งชิงที่ไม่มีทางรับมือได้ ก็ต้อง
ย่อยยับไป พวกอินเดียนแดงเหล่านั้นถูกกันออกไปให้อยู่โดดเดี่ยวในถิ่นแดนที่เป็นของตัวเอง
และเผ่าพันธุ์ของตนก็กลายเป็นเพียงหย่อมคนประหลาดอยู่ในท่ามกลางคนมากมายที่มีอำนาจ
เหนือกว่ากดขี่ไว้

เท่าที่บอกเล่ามานี้ ก็เห็นกันได้ชัดว่า เป็นเรื่องของข่มเหงเบียดเบียน และไม่เป็นธรรม ผู้รู้
มากหลายจึงตีเตียน ดังเช่น ท่านซุนยัตเซน (Sun Yat-sen) ประธานาธิบดีคนแรกชั่วคราวในช่วง
เปลี่ยนผ่าน ของสาธารณรัฐจีน ผู้เป็นที่เคารพ ทั้งของจีนคอมมิวนิสต์บนแผ่นดินใหญ่ และจีนคณะชาติ
ที่ได้หัววัน ได้นามว่าเป็นบิดาของจีนยุคใหม่ (father of modern China) ได้กล่าวว่า

อารยธรรมของยุโรปและอเมริกา เป็นวัตถุนิยมเต็มที ไม่มีอะไรจะหยาบช้า ทารุณ เลวร้าย
ยิ่งไปกว่าอารยธรรมนั้นแล้ว เราชาวจีน เรียกอารยธรรมของยุโรปและอเมริกานั้น ว่า เป็น
อนารยธรรม (ลัทธิป่าเถื่อน)^๑

อย่างไรก็ตาม ดังที่เคยพูดแล้วข้างต้นว่า เป็นความดีงาม เป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของ
ชาวตะวันตกจำนวนมาก ที่ว่าเป็นผู้เจริญ คือเป็นคนใฝ่รู้ รักความรู้ ไม่หวงความรู้ ไม่ปิดกั้นความรู้ ไม่
มัวถือเอาถือเรา อย่างเรื่องราวของชาวอินเดียนแดง ที่ถูกกดขี่ข่มเหงแย่งชิงต่างๆ ดังว่ากันมานั้น
ปรากฏขึ้นมาให้ได้รู้กันทั่วไป ก็ด้วยการที่ชาวตะวันตกนั่นเอง พยายามดันดันคั้นคว่ำสี่สาวเอา
ความรู้มาเปิดเผยบอกเล่าให้รู้กัน

เมื่อเป็นความรู้ ก็เอามาเล่ามาบอกกันเป็นวิชาการ เพื่อจะได้รู้จักเข้าใจ และใช้ปัญญาที่มี
ความรู้ นั้น ในการรู้เท่าทันความจริง พร้อมกันนั้น ในการค้นหาบอกเล่าให้รู้ความจริงนั้น ก็มีความรัก
ธรรม รักความถูกต้อง เป็นกำลังค้ำดัน ที่จะสร้างโอกาสไว้เพื่อการแก้ไขป้องกันปัญหาและทำการที่ดี
งามถูกต้องเป็นธรรมให้สำเร็จต่อไป พูดสั้น ๆ ว่า มีความรักธรรม รักปัญญา เป็นแรงขับเคลื่อนให้มีทางที่
จะก้าวข้ามความเป็นอนารยะ และพัฒนาอารยธรรมให้ก้าวขึ้นมาเป็นจริงได้ต่อไป

นี่คือให้เข้าใจว่า ความรักธรรม รักปัญญา เป็นแกนกำลัง ถ้าไม่ประมาทมัวติดจมอยู่ในทาง
ของความผิดพลาด ก็จะสามารถพัฒนาอารยธรรมให้เป็นจริงขึ้นมาได้ต่อไป

^๑ “The civilization of Europe and America is completely materialistic. There is nothing more vulgar, more
brutal, more evil. We Chinese call that barbarism.” Sun Yat-sen (1866–1925). “Quotations.” Microsoft
Encarta 2009. 1993–2008 Microsoft Corporation.

อารยธรรมจะเป็นจริงได้ ต้องให้ปัญญาขึ้นมาเหนือสัญชาตญาณ

สารานุกรมใหญ่ชุดหนึ่ง เมื่อบรรยายหัวข้อ “United States (Overview)” ตอนหนึ่ง ได้ยกคำจารึกที่ผนังกำแพงแห่งหนึ่งในเมืองนิวยอร์กมาอ้างว่า

...ถ้าคนรุ่นเยาว์ไม่รู้เข้าใจความลำบากยากแค้น และการมีชัยได้ความสำเร็จของคนรุ่นเก่า พวกเราก็จะเป็นเหล่าชนที่ไม่มีอดีต แล้วก็จะเหมือนชนชาวอารีที่ไม่มีต้นน้ำ เป็นต้นไม้ที่ไร้ราก^๑

พวกคนยุโรปอพยพที่หนีภัยมาหาอิสรภาพ และแสวงโชคมาหาโอกาสนั้น ต้องเผชิญทุกข์ภัย ไม่ใช่แค่สู้กับอินเดียแดงและพวกอาณานิคมต่างชาติเท่านั้น แต่แต่ละคนและทั้งหมดก็ต้องดิ้นรนฝ่าฟัน ดันดันบุกฝ่าไปหาที่อยู่ที่ทำกิน ในดินแดนแปลกใหม่ที่แตกต่างหลากหลาย มีแดนกันดาร ทั้งป่าดง ภูเขา ทุ่งโล่งที่แห้งแล้ง ตลอดจนทะเลทราย ท่ามกลางธรรมชาติรอบล้อมที่บีบคั้น หาอยู่หากินแสนยาก ถิ่นแดนมากมายแร้นแค้นและมีภัยมาก หลายถิ่นเป็นอยู่กันแค่ดิ้นรนให้พอมีชีวิตรอดอยู่รอดไปได้

ที่นี้ก็มาทบทวนลำดับแดนหรือแถบ frontier กันอีกที ที่ว่าราว ๓๐๐ ปี ๓,๐๐๐ ไมล์ ตั้งต้น 1605 ไปจนจบ 1890 ไหลจากตะวันออกไปตะวันตก

Frontier 1 ได้แก่ แถบ seaboard บนฝั่งตะวันออก ฟากมหาสมุทรแอตแลนติก ในเขตกันของเทือกเขา Appalachian Mountains (ยาวจากเหนือลงใต้ ๒,๕๗๐ กม.) คือดินแดน ๑๓ อาณานิคม ที่มาเป็น ๑๓ รัฐแรกของสหรัฐอเมริกา

Frontier 2 ได้แก่ แถบตะวันตกต่อจาก Appalachian Mountains ไปถึงฝั่งตะวันออกของ Mississippi River

Frontier 3 ได้แก่ แถบตะวันตกของ Mississippi River ไปจดฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก ตลอดทั้งหมดรวมเรียกว่า “West” แบ่งย่อยได้เป็น

- แถบฝั่งตะวันตกของ Mississippi River เริ่มจาก Interior Lowlands ต่อด้วยดินแดนทุ่งใหญ่ Great Plains ที่เรียกว่าเป็นทะเลทราย (เนื้อที่ราว ๑ ล้าน ๓ แสน ตร.กม. ใหญ่ใกล้ ๓ เท่าของประเทศไทย) ไปจดเทือกเขา Rocky Mountains (ยาวจากเหนือลงใต้ ๔,๘๐๐ กม.)
- แถบตะวันตกต่อจาก Great Plains ตั้งแต่ Rocky Mountains ไปจนจดฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก เรียกว่า Far West

เหล่าชนทั้งที่หนีภัยและที่แสวงโชค ทั้งเรื่องราวข้างหลัง มุ่งไปหาถิ่นที่หวังข้างหน้า แขนงดูทองฟ้ามองข้ามแดนป่าขุนเขากว้างไกลสุดสายตาโดยไม่เห็นจุดหมาย แต่ตัวค้ำหนึ่งจะไปถึงและจะเอาจะได้ พาให้มีจินตนาการด้วยความคิดที่หวังจะไปให้ถึงจุดหมาย เกิดมีกำลังใจอีกเต็มพร้อมที่จะเผชิญภัย หรือไม่ก็กระตือรือร้นที่จะดันดันมุ่งหน้าไป

เมื่อเดินทางไปในดินแดนที่ยากลำบากและเสี่ยงภัย หรือแม้จะไปถึงถิ่น ได้เข้าไปอยู่อาศัยยึดครองที่แปลกใหม่ ก็ต้องตื่นตัว เตรียมพร้อมอยู่ตลอดเวลา จำเป็นต้องไม่ประมาท ทั้งในการระแวดระวังภัย และในการที่จะดิ้นรนหาเลี้ยงปากท้องให้มีชีวิตรอดอยู่รอดไปได้

^๑ “...if younger generations do not understand the hardships and triumphs of their elders, then we will be a people without a past. As such, we will be like water without a source, a tree without roots.” “United States (Overview).” *Microsoft Encarta 2009*. 1993-2008 Microsoft Corporation.

แต่ก่อนนั้น ในยามอยู่ในถิ่นของตนตามปกติ เมื่อมีอะไรที่เพียรพยายามจะทำให้สำเร็จ แต่ในที่สุดสู้ไม่ไหว ก็ยอมละยอมปล่อยได้ แต่ในการบุกฝ่ากันดารผจญภัยอย่างนี้ มีแต่ถ้า ถ้าทำไม่ได้ ไม่สำเร็จ ก็คืออยู่ไม่ได้ หรือชีวิตจะไม่มี จึงต้องทำให้ได้ ต้องทำให้สำเร็จอย่างเดียวกันนั้น สถานการณ์เป็นอย่างนั้น จนทำให้คุ้นชินเป็นนิสัยในการเพียรพยายามโหมระดมเรี่ยวแรงกำลังเต็มที่อย่างทรหดเด็ดเดี่ยว ที่จะเอาชนะให้ได้ และทำการทั้งหลายให้สำเร็จ

ในการบุกฝ่าย้ายหรือขยายถิ่นนั้น ดินแดนที่ผ่านที่พบใหม่ที่อยู่พักอาศัยในระหว่างเคลื่อนย้าย จนถึงที่ตกลงตั้งถิ่นฐาน มีสภาพภูมิประเทศแตกต่างกันไป เป็นป่าดงบ้าง เป็นถิ่นห้วยเหวหรือที่ลุ่มลำน่าน้ำบ้าง เป็นแดนภูเขาโดดเขาบ้าง เป็นทุ่งหญ้าบ้าง เป็นทะเลทรายบ้าง การที่จะทำมาหากินเลี้ยงชีวิตเป็นอยู่ได้ นอกจากต้องปรับตัวต่างๆ แล้ว จะต้องมีเครื่องมือเครื่องใช้ปัจจัยสี่ จนถึงอาวุธที่รับมือหรือใช้การให้สำเร็จผลดีแก่ชีวิตและหมู่พวกของตนในถิ่นแดนนั้นๆ เช่น ไปอยู่ในถิ่นป่าดง จะสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ก็ต้องมีมีด ขวาน เลื่อย ซึ่งหาที่ไหนไม่ได้ ต้องทำกันขึ้นเอง

ต่อมาย้ายถิ่นไปอยู่ในทุ่งหญ้าหรือทะเลทราย อย่างที่ประวัติศาสตร์บันทึกเรื่องราวเล่าไว้ ในทุ่งใหญ่ Great Plains นั้น ต้นไม้หาได้ยาก บางที่ไม่มีต้นไม้เลย ในถิ่นอย่างนี้ ขวาน หรือเลื่อย มีโอกาสใช้ได้บ้าง แต่ต้องประดิษฐ์เครื่องมือจำพวก จอบ เสียม พลั่ว ขึ้นมา เมื่อจะอยู่หรือจะพักที่นั่น ต้นไม้ไม่มี ต้องเอาดินปนหญ้า (sod) มาเป็นวัสดุก่อสร้าง พวกอพยพมาถึงดินแดนกว้างใหญ่ไพศาลนี้ จึงสร้างบ้านดินอยู่กันมา และน้ำก็หายาก มีดค้ำกลางคืน จะหาวัสดุอะไรที่ไหนมาเป็นเครื่องส่องสว่าง เป็นเรื่องยากลำบากทั้งนั้น หรือในการผจญภัยรบรากัน ที่ต้องต่อสู้อยู่เรื่อย พวกอินเดียนแดงยังธนูมา พวกคนขาวใช้ปืนเล็กยาว/rifle ยิงได้ที่ละนัดๆ ต้องรอบรรจุกระสุนใหม่อยู่เรื่อย ไม่ทันการ นาย Samuel Colt ก็คิดประดิษฐ์ปืนคอลลด์ขึ้นมา เป็นปืนลูกม่/revolver บรรจุกระสุนที่หนึ่งยิงไปได้ ๖ นัด ช่วยให้กองทัพได้อาวุธใหม่ที่มีประสิทธิภาพสูงไปรบกับอินเดียนแดงที่ฟลอริดา และเท็กซัส

รวมแล้วก็เป็นภารกิจบังคับให้ต้องเป็นคนเข้มแข็งทรหดอดทนและขยันหมั่นเพียรยิ่งยวด พร้อมทั้งเอาจริงเอาจังในการประดิษฐ์คิดค้นก้าวหน้าไปให้ทำการได้ผลสำเร็จ โดยเป็นลักษณะนิสัยประจำติดอยู่กับตัวเลยทีเดียว

เรื่องหนึ่งที่พึงสังเกต คือการที่ต้องทันต่อสถานการณ์ตื่นตัวระวังภัยเป็นต้น ต้องคิดค้นเพียรพยายามอยู่เรื่อยไปในการคิดประดิษฐ์ทำซ้ำของเครื่องมือเครื่องใช้ สร้างอุปกรณ์ใหม่ๆ ให้ทันให้รับกันกับการเป็นอยู่ในถิ่นที่นั้นๆ ให้ใช้ได้สำเร็จผลดีที่สุดในสภาพแวดล้อมและกาลสมัยนั้น ทำให้เกิดมีฉันทะไฟใจรักในการประดิษฐ์คิดค้น ที่จะทำให้ดีให้ใช้ได้ผลอย่างเลิศ เกิดเป็นคุณสมบัติติดตัวสืบต่อกันมา พาให้คนอเมริกันได้ลักษณะนิสัย inventiveness อย่างที่ F. J. Turner บอกไว้ แล้วก็พัฒนา inventive skills ซึ่งทำให้เจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เกิดมีนวัตกรรมขึ้นมาเรื่อยๆ

แต่ก็มีข้อสังเกตเชิงลบว่าการพัฒนาเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าไปเร็วมากนั้น เอียงไปในด้านเทคโนโลยีเกี่ยวกับการสู้รบทำสงคราม

เรื่องราวที่เล่ามาน่าจะเข้ากับคำเตือนสติมิให้ประมาท ที่ว่า พวกมนุษย์ปฤชชนนี้ ต่อเมื่อมีทุกข์บีบคั้นถูกภัยคุกคาม จึงลุกขึ้นดิ้นรนชวนขวาย พอผ่านพ้นทุกข์ภัยอยู่สุขสบาย ก็ได้แต่เรื่อยเฉื่อยติดจมอยู่ในความเพลิดเพลิน

คนอพยพในอเมริกายุค *frontier* นั้น อยู่ในสถานการณ์ที่เหมือนกับพูดว่า “ที่นี่อยู่ไม่ได้ ไปหาที่หวังกันข้างหน้า” ซึ่งอาจเอามาเทียบกับคนไทยในยุคใกล้กันนั้น ตั้งแต่ครั้งมีคติที่พูดกันว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ซึ่งบ่งบอกความพร้อมพร้อมสมบูรณ์ เหมือนพูดบอกกันอยู่ในตัวว่า “อยู่ที่นี้ดีแล้ว อย่าไปไหนเลย”

ของอเมริกันนั้นเป็นสถานการณ์ที่ทำให้ต้องไม่ประมาทตื่นตัวตื่นตนต่อผู้ต้องเอาชนะให้ได้ ต้องปรับตัวใหม่ ต้องทำอะไรใหม่ๆ ไปเรื่อย แต่ของไทยเป็นสถานการณ์ที่ชวนให้ปล่อยตัวเรื่อยเฉื่อย เพลิดเพลิน อยู่สุขสบายดีแล้ว ไม่ต้องทำอะไรมาก เอาแค่เคยทำอะไรมาอย่างไร ก็ทำกันไปอย่างนั้น แค่นั้น จะได้มีเวลามารบปะสนุกสนานบันเทิงกัน เครื่องไม้เครื่องมืออะไรๆ คนเก่าๆ ก็ทำไว้ได้ใช้กัน มาพอดีกับงานถนัดมือแล้ว เมื่อจะทำอันใหม่ ก็ทำให้ได้เหมือนของเก่าอันเดิมนั้นแหละจึงจะดี

แท้จริงนั้น ที่ว่าอยู่ดีแล้ว อย่าไปไหนเลยนี้ มองให้ถูกให้ดี ก็คือได้มีโอกาสเต็มที่ เมื่อไม่ต้องตื่นนอนหนีทุกข์หนีภัยไปดิ้นค้นหาโอกาสที่ไหน ก็คือมีโอกาสพร้อมอยู่แล้วที่นี้ ที่นี้ก็มีโอกาสนั้นในการที่จะพัฒนาชีวิต พัฒนาถิ่น พัฒนาชุมชน โดยเฉพาะที่สำคัญเป็นหลักคือพัฒนาปัญญา ค้นคว้าหาความรู้ และคิดจัดทำดำเนินการแก้ไขต่างๆ แล้วก็มาพบปะเจอหน้ากัน จะสนุกสนานบันเทิงก็พอประมาณ ไม่ให้เกินไปจนกลายเป็นความประมาท แล้วก็ใช้โอกาสของความสุขสบายนั้นมาเสวนาสากลจกกัน เช่นดูว่าถิ่นของเราทำอะไรขาดอะไรเกิน ควรจะแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมอะไร เราจะจัดเตรียมการอะไรอย่างไรที่จะให้ลูกหลานเด็กรุ่นใหม่เติบโตขึ้นในถิ่นนี้พร้อมด้วยความดีงาม ความสามารถอย่างน่าชื่นชมสมที่จะเป็นอนาคตของถิ่นของชุมชนอย่างที่เราหวัง ดังนี้ เป็นต้น

หันไปดูพวกอพยพย้ายถิ่น ที่ว่าต้องตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้พร้อมให้ทันกับเรื่องราวที่จะต้องเผชิญต้องรับมือต่อๆ ไป ก็ต้องมีกรพบปะประชุมหารือเตรียมตัว นัดหมายกัน อย่างน้อยรู้เรื่องราวทั่วทันกันไว้ ที่นี้ คนเหล่านั้น ต่างคนต่างมาจากต้นทางต่างๆ กัน เมื่อมาร่วมชะตากรรม ก็มีฐานะเสมอกัน จะพูดจาบอกเล่าความรู้ จะเสนอความคิดเห็นอะไร ก็เป็นส่วนร่วมที่มุ่งหมายจะช่วยกันนำพาส่วนรวมให้อยู่รอดปลอดภัยไปด้วยกัน เสียงส่วนใหญ่ก็เป็นตัวตัดสินใจไปเอง เรียกว่าเป็นประชาธิปไตย ซึ่งกลายเป็นวิถีชีวิต เป็นวิถีของสังคม ทำให้เกิดเป็นคุณลักษณะของคนอเมริกันตามที่ F. J. Turner บอกว่าเป็นประชาธิปไตย หรือรักประชาธิปไตย เป็น love of democracy

เรื่องประชาธิปไตยตามที่ว่ามานี้ คือความเป็นมาครั้งเก่า ที่คนสมัยนั้นต้องร่วมกันรักษาหมู่ชนให้รอดอยู่และเจริญมาได้ แต่เมื่อพ้นยุค *frontier* ผ่านไปนานแล้ว อเมริกาเจริญมาถึงยุคที่มีความมั่งคั่งพร้อมพร้อมในเวลาหนึ่ง ที่หลายคนว่าสังคมเสื่อมถอยคนเสื่อมคุณภาพลงไป ทำนองว่าคนไม่เห็นแก่ส่วนรวม จะเอาแต่ผลประโยชน์ของตัวเอง เสื่อมจากประชาธิปไตยของผู้ทำหน้าที่พลเมือง กลายเป็นประชาธิปไตยของคนที่เรียกร้องสิทธิประโยชน์ อย่างที่ได้เอามาบอกแล้วข้างต้น

เรื่องราวของ *frontier* ที่เล่ามาคร่าวๆ นี้ เป็นกรรมปัจจัยที่ได้หล่อหลอมคุณลักษณะของคนอเมริกัน ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจของอเมริกาที่เจริญต่อมา อันต่างออกไปจากอารยธรรมยุโรป ว่าตามที่ F. J. Turner บอกไว้ ได้แก่ (ตัวทำๆๆ เพิ่มเติมที่บางตำราบอก) self-reliance, inventiveness, tenacity, democracy, individualism, patriotism, dogged determination, herculean labors, restless energy, mobility, materialism และ optimism

ที่จริง ควรเน้นไว้ด้วยว่า พวกคนที่ดิ้นรนต่อสู้ทำการที่แสนยากมากมายอย่างนี้ ย่อมได้พัฒนาคุณสมบัติอย่างหนึ่งซึ่งสำคัญยิ่ง คือ ปัญญา เป็นธรรมดาว่า เมื่อจะแก้ปัญหาก็จะต้องทำการใดๆ ให้สำเร็จ ก็ต้องสืบค้นหาความรู้ ต้องพินิจพิจารณา ต้องคิดกระบวนวิธีจัดทำดำเนินการที่จะให้สำเร็จ ผล อย่างน้อยก็ได้สะสมประสบการณ์ ทำให้เกิดปัญญา ทำให้ปัญญาเจริญพัฒนาขึ้นไป อย่างคำพระที่ว่า “โยคา เว ชยเต ภูริ – ปัญญาเกิดได้เพราะใช้การ” (ธรรมบท คทาที่ ๒๘๒)

อย่างไรก็ดี นักวิชาการรุ่นหลัง บ้างก็ไม่เห็นด้วยกับ F. J. Turner เช่นบอกว่า การบุกฝ่าขยายดินแดนนั้น มิใช่เป็นการสร้างความเจริญ แต่เป็นการพิชิต คือ “conquest” เข้าไปครอบครอง โดยรุกรานรังแกกำจัดทำลาย ทำให้เกิดความสูญเสีย ที่ยังเป็นรอยบอบช้ำของชาติ บ้างก็ว่าไปตามคติเข้าหลอมที่ว่าเรื่องนี้เป็น การประสานเชื้อชาติวัฒนธรรมหลากหลายเข้าด้วยกัน^๑ เป็นข้อที่ควรฟังเป็นความรู้ไว้ โดยมองได้ว่ามีความจริงอยู่ในทุกฝ่าย

เป็นอันว่าอารยธรรมอเมริกันได้เจริญเป็นพิเศษมาอย่างที่ว่านี้ โดยมีแรงขับเคลื่อนสำคัญที่เขาค้นหาไว้ตั้งมาแล้ว คือ การดิ้นรนต่อสู้ – struggle และในการที่จะดิ้นรนต่อสู้นั้น เมื่อไม่เอา conflict อันง่ายที่จะทำให้ต้องรบราฆ่าฟันจนถึงทำสงคราม ก็เอาแต่ให้มีการแข่งขัน – competition เพื่อที่จะชนะเพื่อที่จะเอาให้ได้ ทำให้ต้องเพียรพยายามโหมกำลังเต็มที่เข้มแข็งเอางานเร่งรัดไปไม่หยุดนิ่ง ดังนั้น ในการสร้างความเจริญ ตั้งแต่ด้านสำคัญที่เป็นฐาน คือเศรษฐกิจ จึงต้องให้มี competition นี้เป็นหัวใจ ในสังคมอเมริกันนั้น จึงย้ากัมนักที่จะให้ยึด competition นี้ไว้เป็นวิถีของสังคม^๒ โดยพัฒนาบุคคลให้มี competitiveness คือความใฝ่ใจพร้อมที่จะเข้าไปแข่งขัน หรือมีสมรรถนะเร่งเข้มในการแข่งขัน

ประเทศสหรัฐอเมริกาเจริญก้าวหน้าต่อมา ผ่านช่วงตกต่ำบ้างไม่นานก็ล่วงผ่านมาได้ จนกระทั่งเมื่อมีชัยชนะจบสงครามโลกครั้งที่ ๒ (1939-1945/๒๔๘๒-๒๔๘๘) แล้ว อเมริกาได้เจริญพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว มีเศรษฐกิจเติบโตรุ่งเรืองเฟื่องฟูหาที่ไหนเทียบเทียมมิได้อย่างไม่เคยมีมาก่อน เป็นเวลายาวนานถึง ๓ ทศวรรษ (ถึงราว พ.ศ. ๒๕๒๐) เป็นสังคมที่มั่งคั่งพร้อม เป็นบริโภคนิยมอย่างที่ได้เล่าข้างต้นแล้ว

ท่ามกลางความมั่งคั่งรุ่งเรืองที่ยาวนานนั้น ครั้นถึงราว พ.ศ. ๒๕๐๐ คนรุ่นใหม่แห่งยุคที่เรียกว่า baby boom ซึ่งเพิ่งเติบโตขึ้นมาเป็นหนุ่มสาว ก็เริ่มมีปฏิกิริยาเบื่อหน่ายต่อสภาพสังคมของผู้คนที่เก้เก๋ ฟุ้งเฟ้อแบบบริโภคนิยมนั้น พวกกันทั้งบ้านหนีพ่อแม่ออกจากสังคมไปมีชีวิตรอยู่อย่างง่ายๆ ท่ามกลางธรรมชาติ ไม่ต้องวุ่นวายเคร่งเครียดกับการทำงานทำการ ต่อด้านความเจริญตามแนวทางของเทคโนโลยี สวรรค์แสดวัฒนธรรมอเมริกันที่นิยมการแข่งขันเก่งโก้ใหญ่โตโดดเด่น ที่ได้เจริญกันมา เป็นปรากฏการณ์โด่งดัง เกิดเป็นพวก hippies (เริ่ม 1967/๒๕๑๐) แล้วโยกย้ายอ่อนแอกันไปมา จนถึงสมัยของพวก yuppies ในทศวรรษ 1980s สังคมอเมริกันก็เข้าสู่ที่เจริญมาในกระแสที่เป็นอย่างปัจจุบัน แล้วในช่วงทศวรรษ 1980s นั้นมาจนถึงต้น 1990s ในอเมริกาจึงมีเศรษฐกิจที่ทรุดหนัก คนออกมาพูดมาเขียนโอดครวญกันว่า คนรุ่นใหม่เสื่อมคุณภาพ อ่อนแอลงไป อย่างที่ได้เล่าข้างต้นนั้น โดยมีข้อสำคัญอย่างหนึ่งที่รำพันกันว่า คนรุ่นใหม่หนุ่มสาว หรือคนในวัยทำงานเวลานั้น หย่อนหรือขาด competitiveness นี้

^๑ “frontier.” *The Year 2003 Grolier Multimedia Encyclopedia* © 2002. Grolier Interactive Inc.

^๒ อภิมาเศรษฐ Andrew Carnegie ถึงกับบอกว่า “...the law of competition, ...it is to this law that we owe our wonderful material development, ...we cannot evade it; no substitutes for it have been found;...”

“The Gospel of Wealth.” *The Columbia Dictionary of Quotations* © 1993. Columbia University Press.

ถ้ามองตามคำฝากของ F. J. Turner ที่บอกความห่วงใยไว้ หลังยุค frontier แห่งการฟันฝ่า ทุกข์ภัยผ่านไปแล้ว มาถึงยุคที่มีความมั่งคั่งพร้อมถึงขั้นเป็นบริโภคนิยมในบัดนี้ คุณลักษณะประจำชาติของคนอเมริกัน ที่คนรุ่นเก่าได้สร้างไว้ ดังที่บอกไว้ก่อนนี้ ก็คงจะเสื่อมหาย คนรุ่นใหม่ ๆ ก็คงจะเสื่อมคุณภาพลงไป

การมีอารยธรรมนั้น เนื้อหาสาระสำคัญของมันว่ากันง่าย ๆ ก็เหมือนอย่างคำพูดของชาวบ้านว่า จะได้มีความสุขความเจริญ และที่ถูกต้องนั้น ความสุข กับความเจริญ ต้องไปด้วยกัน ต้องหนุนกัน เมื่อเจริญขึ้น ก็มีความสุขมากขึ้น เมื่อสุขมากขึ้น ก็เจริญยิ่งขึ้น ถ้าอารยธรรมใดไม่เป็นอย่างนี้ จะชื่อว่าเป็นอารยธรรมดีจริงแท้จริง คงจะไม่ได้

อย่างที่ว่าข้างต้นแล้ว ตามธรรมดาของมนุษย์นั้น แหล่งความสุขพื้นฐานของเขามี ๓ อย่าง คือ ธรรมชาติที่เกื้อหนุนชีวิต การที่ชีวิตได้ทำกิจกรรมของมัน และการสมาคมกับเพื่อนมนุษย์ ที่นี้ ในอารยธรรมใหญ่บัดนี้ ที่สังคมอยู่ในระบบแข่งขันนั้น มีเสียงร้องทุกข์ขึ้นมาว่า คนไม่ค่อยมีความสุขหรือถึงกับจำใจทนทุกข์ในการทำงาน แล้วก็ไม่ค่อยมีความสุขในการเกี่ยวข้องกับมนุษย์คนอื่น ๆ คนมีจิตใจเครียด กังวล ว้าวุ่น เบื่อหน่าย (stress, anxiety, boredom) เป็นกันมาก

มาในปีใกล้ๆ จนถึงเวลานี้ ได้ยินปัญหาคนเป็นโรคซึมเศร้ากัน (depression) ถึ้มาก ทำท่าว่า จะมีคนเป็นโรคจิตมากขึ้นๆ เช่นที่มีข่าวบ่อยครั้งว่า อยู่ดีๆ ไม่มีกิจกรรมดีๆ อะไรให้ชีวิตทำ ก็เอาปืนไปสาธยายคนให้ตายกันเป็นว่าเล่น

ในแง่ที่คนไม่มีความสุขกับคนด้วยกันนั้น น่าจะมองออกได้ไม่ยาก คือในสังคมที่เป็นวิถีของการแข่งขันนั้น คนอยู่ไปๆ ใจก็ชักจะชินที่จะมองมนุษย์คนอื่น ๆ ในเชิงปฏิบัติ เป็นพวกอื่น รู้สึกแปลกแยกกัน หรือเข้าทำนองว่าระแวงไว้ก่อน ความสบายสนิทใจก็จึงไม่มา

ที่นี้ ที่ว่าทำงานด้วยการทนทุกข์นั้น ถ้าพูดแรงๆ ก็บอกว่าเป็นเพราะเขาทำผิดธรรมชาติ อย่างที่พูดกันมาแล้ว ชีวิตที่เป็นอยู่ก็ คือได้เคลื่อนไหวทำนั่นทำนี่ ที่จะให้ชีวิตดำเนินไป ตั้งแต่อิริยาบถ ๔ ยืน เดิน นั่ง นอน ทำโน่น ทำนี่ กระทั่งถึงสุดลมหายใจ เรียกว่าเป็นการทำให้ดีแก่ชีวิต แล้วก็ทำชีวิตให้ดีขึ้นเอง ชีวิตอยากทำอะไรๆ อย่างนี้ เมื่อได้ทำ ก็เป็นการเกื้อกูลแก่ชีวิตนั้น เรียกว่าเป็นกิจกรรมของชีวิต เมื่อคนคือชีวิตอยากจะทำอย่างที่ว่ามานี้ ก็คือมี **ฉันทะ** ที่เรียกว่าอยากทำให้มันดี เมื่อได้ทำ ได้สนองความอยากความต้องการคือฉันทะนั้น ก็มีมีความสุข อันนี้เป็นเรื่องตามธรรมดาของธรรมชาติ ขอทบทวนความเข้าใจเก่าแก่นี้ก่อน ขอให้เข้าใจเรื่องที่จะพูดต่อไปตามหลักนี้

อยากทำงาน = **ฉันทะ**

อยากได้เงิน = **ตัณหา**

- ระบบธรรมดาของธรรมชาติ (กฎธรรมชาติ คือธรรมดาของมัน)

อยากทำงาน = **ฉันทะ**,

ได้ทำงาน → มีความสุข

- ระบบเงื่อนไขของมนุษย์ (กฎสมมติ คือคนตกลงกัน)

อยากได้เงิน = **ตัณหา**

ต้องทำงาน → มีความทุกข์

เมื่อรู้เข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็จัดระบบของมนุษย์ ให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ:

๑. ให้คนรู้เข้าใจเห็นคุณค่าประโยชน์ของผลผลิตที่จะทำ แล้วมีใจรักอยากทำ = มี**ฉันทะ**
(เช่นเห็นว่าผลผลิตนี้เป็นปัจจัยที่จำเป็นซึ่งควรทำให้ดีให้พอเพื่อคนจะได้มีชีวิตที่ดีทั่วถึงกัน)
๒. ตกกลางคืนจัดให้มีเงินเดือน/ผลตอบแทนเป็นประกันชีวิตและความเจริญ ให้มั่นใจไว้กังวลจนปราโมทย์ได้
๓. ด้วย**ฉันทะ** (ใจรักอยากทำให้ดี) และใจที่ปราโมทย์ คนก็ทำงานได้**ดีเยี่ยม** อย่าง**มีความสุข**

เมื่อคนทำงานมี**ฉันทะ** ก็อยากทำงานนั้นให้สำเร็จอย่างดีที่สุด จึงเต็มใจทำ โดยทำงานอย่างมีความสุข และทำเต็มกำลัง ยิ่งทำ ก็ยิ่งมีความสุข ยิ่งมีความสุข ก็ยิ่งทำ และกำลังก็ยิ่งมา ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยบรรเทาพักที่ทำงานก็สดชื่นแจ่มใส ผู้ร่วมงานมองกันได้ด้วยใจหรรษา แล้วก็ได้ผลผลิตออกมาอย่างดีงามเลิศ นี่คือ ยิ่งสุข ก็ยิ่งเจริญ ยิ่งเจริญ ก็ยิ่งเป็นสุข ความสุขกับความเจริญ พัฒนาไปด้วยกันได้

การแข่งขันนั้นมีความหมายที่ส่อนัยของการแย่งชิง การชิงดีชิงเด่น และความขัดแย้ง ซึ่งเป็นไปด้วยตัณหาและมานะ ภายใต้ความมืดของอวิชชา จึงมากับความกังวลหวั่นใจพร้อมทั้งความเครียด วนเวียนอยู่กับปัญหาความทุกข์ เป็นเรื่องของสัญชาตญาณในการปกป้องรักษาตัว ไม่เป็นทางแห่งปัญญา ไม่พัฒนาความเป็นมนุษย์ ดังที่ในสังคมซึ่งอยู่ในวิถีของการแข่งขัน จะมีการสอนลูกสอนเด็กให้ one-up คนอื่นๆ จึงยากที่จะให้เพื่อนมนุษย์มีความเป็นมิตรกันอย่างสนิทใจ

ที่ต้องเอาความต้องการแข่งขันเข้ามาเป็นแรงขับเคลื่อนการทำงานด้วยระบบเงินไข ก็เพราะไม่รู้จักแยกแยะระหว่างความอยากความต้องการแบบตัณหา ที่เป็นแรงขับของสัญชาตญาณ กับ**ฉันทะ** ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนความเพียรพยายามที่มากับปัญญา ดังจะเห็นว่า ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า desire, ambition เป็นต้น สับสนปนกันไปทั้งในความหมายของตัณหา และ**ฉันทะ** จึงเอาทั้ง**ฉันทะ** ทั้งตัณหา ส่วนคนไทยทั่วๆ ไป ไม่รู้จัก**ฉันทะ** ไม่ว่าอยากหรือต้องการอะไร ก็นึกเอาว่าเป็นตัณหาไปหมด ถ้าไม่ไปตามตัณหา ก็ไม่รู้ว่าจะไปไหนถูก ขอให้พิจารณาว่าเป็นอย่างไรใช้ไหม?

การหาความสุขเป็นหลักการใหญ่อันสำคัญของสังคมในวิถีแห่งการแข่งขันของอเมริกา ในความนำคำประกาศอิสรภาพของอเมริกา เมื่อปี 1776/๒๓๑๙ ได้เขียนบอกไว้ในตอนสำคัญว่า ทุกคนมีสิทธิที่ติดตัวมาแต่กำเนิด อันใครๆ ไม่อาจพรากออกไปจากตัวเขาได้ ข้อที่ระบุไว้ คือ ชีวิต เสรีภาพ และการแสวงหาความสุข (Life, Liberty and the pursuit of Happiness) และว่า เพื่อประกันสิทธิเหล่านี้ให้มีอยู่อย่างแน่นอน จึงจัดตั้งรัฐบาลขึ้นมาในหมู่มนุษย์

คำประกาศนี้ มีเป้าหมายมุ่งให้การปกครองทำหน้าที่คุ้มครองสิทธิเหล่านี้ของประชาชน คำว่า “the pursuit of Happiness” อาจแปลความหมายง่ายๆ ว่า การที่จะมี การที่จะเข้าถึงความสุข ซึ่งกว้างคลุมไปถึงปฏิบัติการเชิงนามธรรม ถือว่าเป็นเจตนารมณ์ที่ดีของการปกครองหรือการมีรัฐบาลนั้น

แต่ในสังคมอเมริกัน และสังคมอื่นๆ ที่พัฒนาตามอย่าง ในวิถีของการแข่งขัน และเป็นวัตถุนิยม ที่ว่ากันมา คำว่า “the pursuit of Happiness” อาจแปลให้ตรงศัพท์มากขึ้นว่า การไล่ล่าความสุข เฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่ว่ามั่งคั่งพร้อมเป็นบริโภคนิยมนี้ เมื่อพูดถึงการแสวงหาความสุข คนก็จะมองไปที่การได้เสพกามวัตถุ หรือความสุขแบบเสพรสผัสสะ และการสนุกสนานบันเทิง ซึ่งฉาบฉวยผิวเผิน มิใช่เป็นความสุขจริง แถมเป็นไปด้วยการแย่งชิงเบียดเบียนกัน อย่างที่คุณคนหนึ่งชื่อ ว่า Malcolm Muggeridge ได้วิจารณ์ หรือล้อความหมายของการแสวงหาความสุขแบบนี้ไว้

Muggeridge บอกว่า “การแสวงหาความสุขนั้น ไม่ว่าจะร้ายไหน ในไม่ช้า ลงท้ายก็กลายเป็นการหาความสนุกสนานบันเทิง...ความสุขสนานบันเทิงเป็นเพียงภาพลวงตาของความสุข” เขาบอกด้วยว่า “ถ้อยคำระกำใจที่ว่า ‘การแสวงหาความสุข’ (the pursuit of happiness) นี้ เป็นต้นเหตุให้เกิดความทุกข์ยากเดือดร้อนมากมายของโลกสมัยนี้”^๑

คำพูดของคุณคนนี้เข้าที่ น่าจะเอามาใช้ที่นี่ได้ คือบอกว่า การหาความสุขจากการกินเสพนั่นที่แท้ก็เป็นได้แค่การได้เอร็ดอร่อยสนุกสนานเท่านั้น มิใช่จะเป็นความสุขจริงแท้แต่อย่างใด แง่นี้เป็นด้านตัวบุคคล และที่สำคัญกว้างออกไปก็คือ ในด้านสังคม มันเป็นการแย่งชิงเอาเปรียบเบียดเบียนกันด้วย เป็นโทษของบริโภคนิยมที่ไม่รู้จักประมาณ อย่างที่ได้พูดมามากแล้วข้างต้น

การเที่ยวหาไล่ล่าความสุขนั้น บอกอยู่ในตัวว่าตนเองขาดแคลนไม่มีความสุข จึงต้องดิ้นรนเที่ยวหา แต่ความสุขที่จริงแท้ไม่อาจสำเร็จได้ด้วยการไล่ล่า ความสุขที่จะไล่หาได้ ก็คือแค่การเสพรสผัสสะสิ่งภายนอกที่เป็นความเอร็ดอร่อยสนุกสนานบันเทิง ซึ่งได้แค่ผ่านไป วูบวาบชั่วคราว ที่เป็นไปโดยแฝงการเบียดเบียนทำลายไปด้วยพร้อมกันในเวลานั้นๆ ซึ่งคำพระเรียกว่า ยังเป็นไปกับด้วยการเบียดเบียน (สัพยาปชละ) เบียดเบียนทั้งตนเองและเบียดเบียนผู้อื่นสิ่งอื่น

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า คนเหล่านี้เที่ยวหาความสุขทางกาย ด้วยการเสพกามวัตถุเป็นต้น ให้ได้รสผัสสะ ซึ่งเกิดขึ้นมาสมใจอยากชั่วแวบๆ วาบๆ ผ่านๆ และเกิดขึ้นมาพร้อมด้วยความสิ้นเปลือง ที่ว่าเป็นการทำลายทรัพยากร ทำลายธรรมชาติ เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ ดังว่าแล้ว และก็มีความสุขใจที่สมอยากนั้นแค่แวบๆ วาบๆ ตามความสุขกายที่ได้แค่ผ่านไป ไปนั้นด้วย แต่ความสุขสมใจที่ไม่คงอยู่ได้แค่แวบวาบหายไปนั้น ยิ่งทำให้ใจฝากความสุขไว้กับวัตถุ แล้วก็ทำให้เกิดความรู้สึกขาดรอกระวนกระวายใจเด่นแรงและยาวนานยึดเยื้อมากขึ้น จนกลายเป็นมีทุกข์ยืนตัวเป็นประจำอยู่ในใจ แถมความสุขในการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ ก็ขาดแคลน หรือกลายเป็นความรำคาญหรือหวาดระแวงกัน ความสุขในการทำกิจกรรมของชีวิต ก็กลายเป็นความทุกข์ทนในการทำงาน ไปๆ มาๆ มีแต่ความทุกข์ รุมเร้า จิตกลายเป็นโรค พอโรคใจแรงขึ้นไป ก็แปรปรวนระเบิดออกมาเป็นอาละวาด ใจคนก็วุ่นวายสังคมน้อยก็อยู่ในความหวาดระแวง

ความสุขมิใช่อะไรที่จะได้มาด้วยการไล่ล่า เพราะเมื่อคนไล่ล่า ความสุขก็จะหนีไปเรื่อยๆ แต่ความสุขมิได้ด้วยการสร้างมันขึ้นมา เริ่มจากในตัวเอง ด้วยการสร้างความสุขขึ้นมา ตนเองก็มีความสุข โดยทำให้คนอื่นพลอยมีความสุขไปด้วย

การมีชีวิตเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ก็คือทำไปตามธรรม อันได้แก่ความจริงที่เป็นธรรมชาติของธรรมชาติ คือทำอย่างไร พูดสั้นๆ ว่า ให้มีความสุขเป็นประจำอยู่ในจิตใจ โดยความสุขกาย ก็ให้มีได้อย่างเป็นของแถม

^๑ “The pursuit of happiness in any case soon resolved itself into the pursuit of pleasure... Pleasure is but a mirage of happiness—...”

“This lamentable phrase ‘the pursuit of happiness’ is responsible for a good part of the ills and miseries of the modern world.”

“Malcolm Muggeridge.” *The Columbia Dictionary of Quotations* © 1993. Columbia University Press.

ความจริงที่ว่า เป็นธรรมดานั้น คืออย่างไร? พุตูให้ง่ายคือ ว่าตามธรรมนั้น จิตใจไม่มีหน้าที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับความทุกข์ หรือว่าจิตใจไม่มีหน้าที่ที่จะเป็นทุกข์ เพราะว่าธรรมชาติของจิตนั้น เป็นสภาพที่ผุดผ่อง เปล่งปลั่ง เรียกว่าประภัสสร ควรจะให้จิตใจรักษาภาวะที่ใสสะอาดผุดผ่องของมันไว้ และฟื้นฟูสภาวะนั้นให้คืนคงอยู่ตลอดเวลา

พระพุทธเจ้าทรงสอนไปตามความจริงของธรรมดานี้เอง เพื่อให้คนได้ประโยชน์จากธรรมดานี้ พระองค์ตรัสสอนให้จัดการกับจิตใจ โดยฝึก หัด หมั่นทำให้จิตใจนั้นมีหรืออยู่ในภาวะ ๕ อย่างต่อไปนี้ให้ได้เป็นประจำ หรือมากที่สุด คือ

๑. ปราโมทย์ ความสดชื่น เบิกบาน ปลอดโปร่งโล่งใจ
๒. ปีติ ความอิ่มใจ ปลื้มใจ
๓. ปัสสัทธิ ความมีกายใจผ่อนคลาย รื่นสบาย
๔. สุข ความชื่นฉ่ำคล่องใจ
๕. สมภาิ ความมีใจมั่นแน่ว อยู่ตัว ได้ที่ ไม่มีอะไรกังวล

จิตใจที่เป็นอย่างนี้ คือมีปีติปราโมทย์ ผ่อนคลาย ไปจนถึงได้ความสุขและเป็นสมภาิ แน่ใจได้เลยว่าเป็นจิตที่มีสุขภาพดี เป็นภาวะจิตอันเหมาะที่คุณธรรมความดีงามทั้งหลายจะอยู่ได้ดีและเจริญงอกงามได้ง่าย และเป็นจิตที่เข้มแข็งมีกำลังความสามารถเต็มที่มีของมัน จะทำงานทำการอะไรๆ ก็สำเร็จผลอย่างดี เฉพาะอย่างยิ่ง ในการใช้จิตเป็นฐานของการพัฒนาปัญญา

ข้อที่เป็นพื้นฐานคือ ๑. ปราโมทย์ ใจปลอดโปร่งชื่นบานแจ่มใส เป็นจุดตั้งต้นที่จะให้ก้าวไปได้จบครบทั้ง ๕ พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้ทุกคนมีไว้ประจำใจเป็นพื้นจิตเลยทีเดียว ตรัสว่า “ปาโมชฺชพหุลลาโหถ” (ม.ม.๑๒/๓๙๑/๔๒๑) – “เธอทั้งหลาย จงเป็นผู้มากด้วยปราโมทย์” แล้วชีวิตก็จะมีมีความสุขและเจริญพัฒนาอย่างดี ทำได้หมดทั้งในยามอยู่กับธรรมชาติ เช่นขึ้นชมสายลมท้องฟ้า ในการสมาคมกับเพื่อนมนุษย์ เช่นทักทายปฏิสันถาร และในการทำกิจกรรมทุกอย่างของชีวิต ตั้งแต่เคลื่อนไหวนิสัยบาบ แม้แต่จะสูดลมหายใจ นึกได้ว่าเราหายใจลึกๆ ยาวๆ สบายๆ จะช่วยให้มีสุขภาพดี แล้วยินดีพอใจมีฉันทะในการหายใจ ก็จะได้ปราโมทย์ แค่หายใจก็มีความสุขได้เรื่อยไป

เมื่อนี้บอก ว่า ตามความจริงคือธรรมนั้น จิตใจไม่มีหน้าที่ที่จะเป็นทุกข์ หรือเข้าไปยุ่งเกี่ยวอะไรกับความทุกข์ แล้วทุกข์เป็นเรื่องของใคร?

อันนี้เป็นความจริงคือสังขจะ ซึ่งเรียกให้เด่นเป็นพิเศษว่าอริยสังข คือความจริงที่รู้แจ้งประจักษ์เข้าถึงแล้ว ทำให้เป็นอริยะ คือเป็นอารยชน เป็นคนมีอารยธรรมที่จริงแท้

ปัญญาทำหน้าที่รู้เข้าใจอริยสังข ๔ ที่เริ่มด้วยความทุกข์นี้แหละ ดังที่ได้บอกแล้วว่า ทุกข์ไม่ใช่เป็นเรื่องของจิตใจที่จะเข้ามายุ่งเกี่ยวด้วย หรือที่จะเป็นทุกข์ แต่ทุกข์เป็นเรื่องของปัญญาที่จะแก้ไขจัดการ ตามหลักซึ่งบอกหน้าที่ต่อทุกข์นั้นว่า “ทุกข์ ปริณญะยัม” แปลว่า ทุกข์เป็นสภาพที่พึงปริณญะ คือต้องรู้เข้าใจให้ชัด นี่คืทุกข์และประดาปัญหา เป็นเรื่องของปัญญา หมายความว่า หลักอริยสังข บอกให้เอาปัญญามารับรู้รู้หน้าความทุกข์ เป็นหน้าที่ของปัญญาที่จะรู้ทุกข์เข้าใจปัญหา แล้วเอาทุกข์ไปแก้ไขดับสลายทำให้หมดไปครบตามอริยสังข ๔ แล้วก็จะได้ชีวิตที่ดีงามมีความสุขขึ้นมา

อริยสัจบอกความจริงซึ่งเป็นธรรมชาติของธรรมชาติ ที่คนจะต้องรู้เข้าใจเท่าทันด้วยปัญญา ความทุกข์นั้นมันมีมันเป็นขึ้นมาสืบเนื่องจากภาวะที่เป็นลักษณะของสิ่งทั้งหลายตามธรรมชาติของธรรมชาตินั่นเอง คือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงบรรดามี ที่มนุษย์ทั่วๆ ไปจะรู้จักเกี่ยวข้องได้นั้น ล้วนเป็นสภาพที่เกิดขึ้นแล้วสลายหายไป คงทนยั่งยืนอยู่ไม่ได้ ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันเป็นไป ไม่มีตัวตนผู้ใดใครที่ไหนจะสั่งการบัญชาเรียกร้องหรือขอให้สิ่งทั้งหลายอันใดๆ เป็นไปอย่างที่เราปรารถนาได้เลย ทุกข์เป็นสภาพที่ต้องรู้เข้าใจแก้ไขจัดการด้วยปัญญา ที่รู้เข้าใจเหตุปัจจัยตามที่จะเป็นไปได้แล้วพาให้จิตใจลงตัวไม่ซัดซัดและปลอดพ้นไป ไม่มีทุกข์อะไรที่จะเกิดขึ้นมา

ที่นี้ พูดถึงเรื่องจิตใจ กับปัญญา อีกหน่อย ทุกข์นั้น เมื่อมาอยู่กับ **จิตใจ** ก็เป็นอาการที่รู้สึกบีบคั้น ทิ่มแทง กัดคั้น ยากที่จะทน แต่เมื่อไปอยู่กับ **ปัญญา** ทุกข์นั้น กลายเป็นปริณายกธรรม คือเป็นเรื่องที่พึงรู้เข้าใจ แล้วจัดการแก้ไข ทำให้หายหมดไป เรียกว่าดับทุกข์ คือทำให้ไม่เกิดไม่ขึ้นขึ้นมาอีก

เป็นอันว่า การปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความทุกข์ คือ ไม่เอาทุกข์มาไว้ที่ใจ แต่ให้ปัญญารับเอาทุกข์ไปแก้ไขให้ดับหายหมดไป

ปัญญานั้นเป็นคุณสมบัติพิเศษ ที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์วิเศษ ต่างจากและเหนือกว่าบรรดาสัตว์อื่น คือสัตว์อื่นทั้งหลายนั้นดำรงชีวิตเป็นอยู่ด้วยสัญชาตญาณ ซึ่งอยู่ในขั้นของความรู้สึก เมื่อได้รับรู้อะไรก็รู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ ที่จะเอา จะไม่เอา หรือจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็แสดงออกทำการอะไรๆ ไปตามความอยากได้ อยากเอา อยากทำลาย อยากหนีไป เป็นต้น ในเชิงเป็นปฏิภิกิริยา ที่เป็นแรงขับของสัญชาตญาณเพื่อปกป้องรักษาตัวให้อยู่รอดไปได้

คนมีปัญญา แต่ปัญญานั้นพัฒนามากน้อยต่างๆ กัน โดยมากจะใช้กันแค่ปัญญาที่ทำงานสนองความรู้สึกซึ่งเกิดขึ้นจากแรงขับของสัญชาตญาณ ในการมองเห็นรู้เข้าใจและทำการให้สำเร็จผลที่ต้องการตามความรู้สึกนั้น น้อยคนและน้อยกรณีจะใช้ปัญญารู้คิดทำการให้เกิดผลดีร่วมกันอันเป็นกลางพื้นเหนือแรงความรู้สึกของสัญชาตญาณ

ย้อนไปดูความเจริญของอารยธรรม ที่ว่า struggle – ดิ้นรนต่อสู้ ก็คือถูกทุกข์กระทบแล้ว จึงทำการรุนแรงตามแรงขับดันของสัญชาตญาณ ซึ่งแสดงออกมาเป็นปฏิภิกิริยา ด้วยการต่อสู้ชิงชัย โดยกำจัดกดข่มเขาลง ดันยกตัวเองให้เจริญเหนือขึ้นไป ด้วยการเอาปัญญามาใช้งานที่จะรู้เข้าใจคิดทำการให้สำเร็จสนองแรงขับดันของสัญชาตญาณนั้น คนก็เข้มแข็งเก่งกล้าสามารถอย่างสูง เป็นการพัฒนาคนในเชิงสัญชาตญาณ ให้เกิดมีคุณลักษณะที่ดั่งงามมากมาย อย่างที่ A. J. Turner บรรยายไว้ แต่อารยธรรมที่เจริญในแนวทางอย่างนี้ ไม่เกิดมีผลดีร่วมกันอันเป็นกลางเพื่อความสุขและประโยชน์แก่ทุกคนที่แท้จริง ถ้าจะให้ดี คุณลักษณะเหล่านี้ควรสร้างขึ้นด้วยการมีชีวิตที่ไม่ประมาท ซึ่งมีสติตื่นพร้อมอย่างดี ที่จะใช้ปัญญาทั่วทันคิดทำการ โดยมีฉันทะแรงกล้าที่จะเพียรพยายามเต็มที่ แม้ว่าจะยากเพราะไม่มีสถานการณ์จริงที่เป็นเครื่องกระตุ้นและปรุงแต่งความคิด

เมื่อทำการด้วยปัญญาที่พ้นอำนาจของสัญชาตญาณ โดยมีชัยด้วยความสามารถที่จะเลือกให้เกิดผลดีที่เป็นคุณประโยชน์เพื่อความสุขอย่างเป็นกลางแก่ทุกคนทุกฝ่าย จึงจะเป็นความเจริญของอารยธรรมที่แท้ ซึ่งมีความเจริญพร้อมไปด้วยกันกับการมีความสุข ที่ไม่มีการเบียดเบียน

พูดรวมความอีกทีว่า อารยธรรมที่แท้ คืออารยธรรมที่เจริญก้าวหน้า พร้อมไปด้วยกันกับการแผ่ขยายความสุขให้แพร่หลาย โดยมีให้ต้องมีการเบียดเบียน พูดเป็นสำนวนความว่า พามนุษยชาติให้เข้าถึงโลกที่เป็นสุข ไร้การเบียดเบียน

แหล่งใหญ่ที่ไหนให้ความสุข ก็หาไป แต่ต้องมีสุขอิสระค่าตัวไว้

ย้อนหลังไปที่เรื่องความสุขที่ได้พูดกันมา ทั้งหมดนี้รวมแล้วก็อย่างที่ว่าข้างต้นนั่นเอง คือคนในสังคมบริโภค ที่พึ่งพาขึ้นต่อเทคโนโลยีเหล่านี้ วุ่นวายอยู่กับการหาความสุขในแดนของการกินเสพ กามวัตถุ จนกลายเป็นละเลยมองข้ามแหล่งความสุขพื้นฐาน ๓ อย่างไปเสีย ทั้งธรรมชาติ สังคม และกิจกรรมแห่งชีวิตของตนเอง และมีใช้ละเลยเท่านั้น แต่ยังทำให้แหล่งความสุขพื้นฐานทั้งสามนั้น กลายเป็นแหล่งเพิ่มเติมทุกซิปไปเสียอีกด้วย เพราะทั้ง ๓ แหล่งนั้นได้กลายเป็นเพียงแหล่งบริวารที่สนองรับใช้การกินเสพบริโภคนั้นไป โดยกลายเป็นแดนของการกระทบกระทั่งขัดแย้งเบียดเบียนกันไปเสีย จึงยิ่งเติมเพิ่มทุกข์มากขึ้นไปอีก

แถมยิ่งกว่านั้น ลึกลงไปในจิตใจที่เป็นแก่นในของชีวิต ซึ่งควรจะเป็นตัวยืนพื้นในการมีความสุข อย่างน้อยน่าจะผ่อนคลาย โปร่งๆ โล่งๆ เบาๆ ไว้ ก็อาศัยไม่ได้ เพราะในกระบวนการเร่งเร้า ดิ้นรนแข่งแย่งแสวงหากามวัตถุที่จะกินเสพนั้น จิตใจต้องกังวลวุ่นวายหนักอกหนักใจ มีความกดดัน เครียดบีบคั้นต่างๆ จนกลายเป็นว่าคนเหล่านั้นมีจิตใจที่มีความทุกข์เป็นสภาพยืนพื้นประจำอยู่ข้างใน เรียกว่ามีทุกข์ใจเป็นเจ้าเรือน

ไปๆ มาๆ ก็เป็นอันว่า การหาความสุขของมนุษย์ผู้เจริญเหล่านี้ ก็แค่วุ่นวายอยู่กับการได้การเอาและการเข้าไปให้ถึงกามวัตถุทั้งหลายที่จะได้กินเสพบริโภคบำรุงบำเรอให้สมใจหมายเท่านั้นเอง

พูดนั้นพูดนี้ ยืดยาวมากมาย มาเข้าจุดกันเสียที่ ดังที่ว่าแล้ว สิ่งเสพบริโภคทั้งหลายนั้น คนในบ้านเมืองเจริญที่เรียกว่ามีอารยธรรมแล้วส่วนใหญ่เวลานี้ มองในความหมายที่เป็นกามวัตถุ คือเป็นเครื่องบำรุงบำเรอปรนปรอบความสุข แล้วเขาก็วุ่นวายกันไปกับการแสวงหาความสุขจากกามวัตถุเหล่านั้น จนกระทั่งกามวัตถุสิ่งเสพเหล่านั้นแทบจะกลายเป็นแดนหาความสุขแดนเดียวของพวกเขา

พวกมนุษย์ผู้เจริญนั้นแทบจะมองข้ามหรือหลงลืมแหล่งความสุขพื้นฐานของมนุษย์ไปหมดทั้งสามแดน ไม่ว่าจะป็นธรรมชาติแวดล้อมที่ร่มรื่น ชุมชนสังคมที่อยู่ร่วมกันด้วยไมตรี และกิจกรรมสร้างสรรค์ประจำตัวเพื่อให้มีชีวิตที่เป็นอยู่ดี และมีใช้แค่มองข้ามความสำคัญของแดนแห่งความสุขพื้นฐานทั้งสามนั้นเท่านั้น แต่เพื่อให้กามวัตถุที่สนองการเสพสัมผัส เป็นแดนแห่งการหาความสุขได้เต็มที่ ด้วยความหลงเขลาไม่รู้ไม่เท่าถึงการณ์ มนุษย์ผู้เจริญด้วยบริโภคนิยมเหล่านี้ ได้ก่อความเสื่อมเสียหาย ทำให้ธรรมชาติ สังคม และกิจกรรมแห่งชีวิตของตัวเอง กลับกลายเป็นแดนก่อความทุกข์

เมื่อไม่นานนี้เอง ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติบรรดาสสิ่งแวดล้อมเสียหายที่สะสมตัวมานาน ได้ก่ออุบัติเหตุใหญ่โตโผล่ขึ้นมาบีบคั้นคุกคามมนุษย์ในถิ่นที่เจริญเหล่านั้น พร้อมกับความเสื่อมเสียคุณภาพชีวิต ทำให้พวกเขาตระหนักรู้เข้าใจถึงทุกข์ภัยจากการเสพบริโภคมากเกินไป ที่มากับการแก่งแย่งแข่งขันในสังคม และการทำลายธรรมชาติ

ถึงวาระนี้ พวกมนุษย์ในถิ่นเจริญเหล่านั้น ได้เกิดอาการพลิกกลับทางปัญญา พวกเขาเลิกละความเชื่อความผยองภูมิใจในแนวคิดการาบพิชิตธรรมชาติ ขวนกันให้หันไปเป็นมิตรกับธรรมชาติ ให้รักธรรมชาติและช่วยกันพิทักษ์อนุรักษ์ธรรมชาติ พร้อมทั้งระวางโทษของบริโภคนิยม และคลางแคลงใจสงสัยในคุณค่าของเทคโนโลยีที่เขาเองได้สร้างขึ้นมากในการแสวงหาวัตถุติดบ ผลิตสิ่งเสพ และได้ใช้ในการรุกรานทำลายธรรมชาตินั้น

ดังว่าแล้ว งานรังสรรค์ของปัญญามนุษย์ ๒ อย่าง เป็นตัวแสดงนำของอารยธรรม คือ การตั้งสมมติ^๑ (convention) ขึ้นมาจัดระบบวางระเบียบในสังคมมนุษย์ เป็นกฎเกณฑ์กติกา เป็นเงื่อนไข กฎหมาย ข้อตกลง กฎบัตร ธรรมเนียม ตราสาร สนธิสัญญา กำหนดสิทธิ-หน้าที่ ฯลฯ ซึ่งการปกครอง เศรษฐกิจ สถาบันสังคม บรรดากิจการของมนุษย์ ถูกกำหนดและอยู่ได้กำกับทั้งสิ้น และการนำเอา ความรู้ความจริงของธรรมชาติ อย่างที่เรียกตามเจตนาของมนุษย์ผู้เจริญนั้นว่า ล้วงเอาความลับของ ธรรมชาติมาใช้สร้างเครื่องมือกำราบจัดการธรรมชาติให้เป็นไปตามใจปรารถนาของมนุษย์ (invention; innovation) ซึ่งขับเคลื่อนเทคโนโลยีขึ้นมาสูง

อย่างแรก ในการขัดแย้งต่อสู้หรือจะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ต่างคนต่างพวกหรือกับศัตรูคู่ศึก ทำให้ต้องมีการทำเงื่อนไขข้อตกลงกฎเกณฑ์กติกาต่างๆ ในเรื่องใหญ่เรื่องย่อยทั้งหลายมากมายอยู่ เสมอ เพื่อเป็นเครื่องมือจัดตั้งวางระบบจัดระเบียบตลอดจนฐานะตำแหน่งแห่งที่ของหน่วยจัดตั้ง ทั้งหลาย เป็นประยุกต์กรรมทางสังคมจากปัญญาของมนุษย์ ซึ่งเกิดเป็นระบบ**นิติบัญญัติ** ที่เป็นกฎ มนุษย์ซ้อนขึ้นมา ปิดช่องกฎธรรมชาติ เป็นบัญญัติแห่งวินัยของมนุษย์ เป็นสมมติจากปัญญาของคน ที่เป็นตัวแสดงนำของอารยธรรม

อีกอย่างหนึ่ง คือประยุกต์กรรมรูปธรรมจากปัญญาของมนุษย์ ที่เป็นอุปกรณ์พิเศษ เรียกว่า **เทคโนโลยี** ซึ่งมนุษย์สามารถใช้ทำการต่างๆ ที่พิเศษเหนือกว่าธรรมชาติ รวมทั้งใช้กำราบและจัดการ กับธรรมชาติเอามารับใช้มนุษย์ได้ตามต้องการ

ในเรื่องของเทคโนโลยีที่ว่า เป็นโทษภัยต่อธรรมชาติ และทำให้คนเกิดความรู้สึกแปลกแยกทาง สังคมเป็นต้นอย่างนั้น พวกมนุษย์ชั้นนำในถิ่นเจริญของอารยธรรมนั่นเอง ได้พยายามชี้แจงตักเตือน กันมากอยู่แล้ว ขอข้ามไป แต่โทษภัยพื้นฐานที่ไม่ควรมองข้ามไปเสีย คือการตกเป็นทาสในระบบเงื่อนไข ของกฎมนุษย์ เรื่องด้านนี้ ควรยกเอามาย้ำไว้อีก

ระบบเงื่อนไขของกฎมนุษย์ที่เห็นได้ทั่วไปและเข้าใจง่าย คือระบบการแบ่งงานกันทำ ซึ่งได้ยก เรื่องงานทำสวนเป็นตัวอย่างมาแล้วบ่อยๆ คราวนี้ก็จะพูดเรื่องนี้อีก เพราะยังมีแง่มุมที่ควรแยกแยะ ออกไปให้ชัดมากขึ้น

ระบบการแบ่งงานกันทำนั้น เป็นความฉลาดเยียมยอดของมนุษย์ ที่ตั้งกฎมนุษย์ซึ่งเป็นกฎ สมมุติขึ้นขึ้นมา เพื่อให้การทำสวนเป็นจริงเป็นจัง โดยมีการแบ่งงานกันทำ ให้แต่ละคนมีหน้าที่จำเพาะ อย่างชัดเจน เพื่อให้เขาทำงานเจาะจงที่ชำนาญเฉพาะอย่างนั้นได้แข็งขันเต็มที่ แล้วงานที่หลายคนทำ แต่ละอย่างๆ นั้นส่งผลรวมกัน ก็จะเป็นความสำเร็จอย่างเต็มเปี่ยมสมบูรณ์

กฎมนุษย์นี้เป็นกฎสมมุติ มีผลตามเงื่อนไขที่คนตกลงกันไว้ เช่นว่า “คนทำสวนหนึ่งเดือน ได้ เงินเดือนห้าพันบาท”

ต่างจากกฎธรรมชาติ ที่เป็นความจริงตามธรรมดา มีผลเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของมัน คือ “คน ทำสวนหนึ่งเดือน เป็นเหตุให้ต้นไม้งอกงามออกผลเต็มที่ตามฤดูกาลของมัน”

^๑ สมมติ, สมมติ = ร่วมกัน, ตกลงกัน, มีมติร่วมกัน; ไม่ใช่ สมมุติ คือตั้ง, ตั้งต่างว่า อย่างที่เข้าใจกันในภาษาไทย

คุณทำสวนตามกฎธรรมชาตินั้น เขาไม่ต้องรู้สึกนึกถึงกฎที่บังคับการทำงานของเขaley แต่เขานึกอยากให้ต้นไม้งอกงามเติบโต โดยรู้ชัดอยู่กับตัวว่าต้นไม้จะงามด้วยความขยันของเขาในการทำงานสวนนั้น แล้วเขาก็ตั้งใจทุ่มเทเรี่ยวแรงกำลังทำงานปลูกเพาะบำรุงต้นไม้อย่างเต็มที่ ในการทำงานหนักด้วยความอยากให้สวนงามต้นไม้สมบูรณ์และหวังได้ว่าจะเป็นอย่างนั้น ในเวลาที่ทำงานสวนหนักแรงนั้น เขาเต็มใจและมีความสุข

มนุษย์แต่ก่อนนี้ อยากได้ต้นไม้ ก็ไปปลูกต้นไม้ การปลูกต้นไม้ให้งามเป็นการสนองความต้องการของเขา ดังนั้น ในเวลาที่กำลังปลูกอยู่ เขาก็มีความสุข แล้วก็ไปรดน้ำพรนดินทุกวัน คอยดูต้นไม้ ว่ามันงามดีไหม ถ้าไปเห็นมันไม่งาม ก็หาทางทำให้มันงาม พอมันงามขึ้นมา เขาก็มีความสุข เขามีความสุขจากการกระทำของตัวเอง ซึ่งตรงกับจุดมุ่งหมายตามเหตุผลของกฎธรรมชาติ แล้วก็เป็นกิจกรรมตามธรรมชาติ

ความอยากทำให้ต้นไม้งามเติบโต โดยมีปัญญาว่าการขยันทำสวนจะทำให้เกิดผลดีอย่างนั้น จึงอยากอย่างนั้น นี้เรียกว่า “ฉันทะ” ซึ่งทำให้การทำกรงาน อันเป็นการสนองฉันทะนั้น เป็นความสุข

ที่ว่าอย่างนั้นก็หมายความว่า คนทำสวนนั้น ใจอยู่กับงาน และมีความสุขในการทำงาน เขามีกิจกรรมแห่งชีวิตที่เป็นความสุข

แล้วในขณะที่เขาอยากให้ต้นไม้งอกงามและทำงานสวนอย่างนั้น ก็คือเขาอยู่กับธรรมชาติ เขามีใจรักและมีความสุขกับธรรมชาติ ซึ่งก็เป็นฉันทะอีกนั่นเอง

ที่นี้หันไปดูคนทำสวนในระบบของกฎมนุษย์บ้าง เขาทำงานสวนโดยรู้สึกสำนึกอยู่ว่ามีเงื่อนไขของกฎมนุษย์ที่บังคับการทำงานของเขายอยู่ และเขาก็มองไปที่ผลที่เขาจะได้ตามเงื่อนไขนั้นว่าทำงานหนึ่งเดือนแล้ว จะได้เงิน ๕,๐๐๐ บาท เขาไม่นึกไม่เห็นความจริงว่า ที่ที่นั่น เงินตอบแทนเป็นแค่หลักประกันที่จะให้เขาอุ่นใจมั่นใจว่า ทำงานไปเกิดให้เต็มที่เลย ไม่ต้องห่วงใยกังวลว่าจะไม่มีทุนเลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัว เรียกว่าไม่รู้เท่าทันสมมุติ

ที่นี้ถ้าเขาอยากได้และหวังรอที่จะได้เงินจำนวนนั้น โดยที่ในพื้นใจของเขาเองไม่ได้รักต้นไม้ ได้มีใจอยากให้สวนงามอย่างจริงใจเลย ใจของเขาก็จะไม่อยู่กับงานทำสวน แต่อยากพ้นอยากหนีไปเสียด้วยซ้ำ แล้วเขาก็จำใจทำงานสวนนั้นเพราะเงื่อนไขบังคับ ผืนใจ และเมื่อไม่มีใจรัก การทำงานนั้นก็เป็นการจำเจ ชินชา ซ้ำซาก จึงทำงานด้วยความเบื่อหน่ายใจทวนทุกซ์ แล้วใจนั้นก็ทุกซ์ทวนอยู่กับวันเวลาแห่งการรอคอยที่จะได้เงินเดือน อันเป็นตัวแทนของกามวัตถุทั้งหลายที่จะได้เอามาเสพบริโภค

ความอยากเอาเงินเดือนค่าจ้างรางวัล ที่ว่าเป็นตัวแทนของกามวัตถุทั้งหลายนั้น เรียกว่า “ตัณหา” มันไม่มองผลงานที่จะเกิดจากการทำงานนั้น แต่มองไปที่ผลเงินที่จะได้ตามเงื่อนไข ใจจึงไม่อยู่กับงาน ผืนใจทำงานสวน เข้าทางที่ว่า งานก็ไม่ค่อยได้ผล คนก็เป็นทุกซ์

ตามที่ว่านี้จะเห็นว่า คนที่ทำงานในระบบเงื่อนไขของกฎมนุษย์ ที่หลงสมมุติ ไม่รู้เท่าทันมันนี้ มีใจแปลกแยกทั้งจากธรรมชาติ ไม่รักสวนไม่รักต้นไม้ที่ตัวเองมีชีวิตอยู่ร่วมด้วย แล้วก็แปลกแยกจากงาน จากการงานที่เป็นกิจกรรมแห่งชีวิตของตนเอง

นี่คือ ทั้งธรรมชาติ และการทำกิจกรรมของชีวิตนั้น กลายเป็นแดนของความทุกซ์ ความสุขที่หวัง เป็นสิ่งที่จำใจต้องทนรอ คือการที่จะได้กินเสพบำเรอในเวลาข้างหน้า

ในสวนใหญ่แห่งหนึ่ง มีคนทำสวนหลายคน วันหนึ่ง คนหนึ่งบอกว่า วันนี้เขาคิดว่าจะปลูกต้นไม้ใหญ่หน่อย หลายต้น เขาจะต้องขุดหลุมใหญ่หลายหลุม เทคโนโลยีอย่างดีก็ไม่มี เพื่อนหลายคนเห็นด้วย บอกว่าจะช่วยกันขุดคนละหลุมสองหลุม ปรากฏว่าทุกคนต่างก็ขุดกันอย่างเอาใจจริงเอาใจ ด้วยใจมุ่งจุดหมายอยากให้ได้หลุมปลูกต้นไม้ ทำงานกันอย่างสนุกสนานมีความสุข นี่คือทั้งใจมีฉันทะ ทำงานด้วยใจอยากให้ได้มีหลุมที่จะปลูกต้นไม้ใหญ่ และมีใจรักเป็นมิตรมีไมตรีปรารถนาดีต่อกัน เกิดมีกำลังเรียวแรงทำงานเหนื่อยน้อย เดี่ยวเดียวหาย งานก็ได้ผล คนก็มีความสุขด้วยกัน ทั้งงานก็สำเร็จผลอย่างดี ทำงานอย่างมีความสุข แถมว่าเรียงยินดีมีความสุขด้วยกัน

ที่นี้ ที่อีกสวนหนึ่งก็ใหญ่ มีคนงานมากหลาย มีกำหนดออกมาว่า วันนี้มีงานพิเศษหนักหน่อย ทุกคนมีเงินเดือนได้ค่าจ้างสูงอยู่แล้ว ให้มาช่วยกันขุดหลุมปลูกต้นไม้ให้ได้เท่านั้นหลุม

หลายคนคิดว่า เรามีเงินเดือนเท่านี้ ทำงานหนักพอดีกับเงินเดือนอยู่แล้ว ทำไมจะต้องมาหนักแรงเพิ่มขึ้นอีก คนอื่นมีหลายคนพอแล้ว พวกนี้ก็จึงหลบๆ เลี่ยงๆ ทำงานอย่างขอไปที ใจคอก็หงุดหงิด พวกที่ทำงานก็อึดอัด งานก็ทำไม่เต็มที่ คนทำงานก็เกียจกัน จ้องมองกัน รวมแล้ว งานก็ไม่ดี คนก็เฟื่องเฟิงกัน ไม่สุขไม่สดชื่น แปรลกแยกกัน

นายจ้างเห็นปัญหานั้น จึงส่งคนมากำกับงาน ให้วัดผลงานไปด้วย ใครใส่ใจทำงานจริงจัง ก็จะเป็นความดีความชอบในการพิจารณาขึ้นเงินเดือนให้ หรือมีรางวัลต่อไป คราวนี้หลายคนพยายามแสดงว่าขยันทำงานจริงจังได้ผล ปรากฏว่าเป็นการทำงานแบบแข่งขัน คนทำงานกลายเป็นคู่แข่งกันเอง ทำงานดูแข็งขันดี แต่มีท่าว่าฝืนใจ ไม่มีความสุขในการทำงาน และใจมุ่งจะเอาชนะกัน จะขึ้นไปเหนือคนอื่น นี่ก็ยังไม่มีความสุข และอยู่ร่วมในสังคมของคนที่แปรลกแยกกัน ไม่สดชื่นเบิกบานเลย

นี่คือสภาพของมนุษย์ในถิ่นเจริญของอารยธรรมปัจจุบัน ซึ่งเจริญก้าวหน้าไปไกล ด้วยระบบการงานกิจการอาชีพ ที่เป็นระบบเงื่อนไขของกฎหมาย เชิดชูการแข่งขันชิงรางวัล มุ่งเล่นไปใน การหาการครอบครองวัตถุเสพบริโภคซึ่งเป็นหวังของความสุข สร้างความเครียดเป็นแรงกดดันให้เจริญก้าวหน้า แต่แล้วบรรดามนุษย์เหล่านั้นกลับหลงสมมุติ กลายเป็นคนที่แปรลกแยกจากธรรมชาติ แปรลกแยกจากมนุษย์ด้วยกันที่ร่วมสังคม และแปรลกแยกจากกิจกรรมแห่งชีวิตของตนเอง แถมวัตถุเสพบริโภคที่ยกขึ้นเป็นแดนใหญ่เสมือนเป็นแดนเดียวของการหาความสุข ก็กลับเป็นพิษเป็นภัยใหญ่ขึ้นมา อารยธรรมกลายเป็นแดนแห่งอารยทุกข์ (น่าจะเรียกว่าอนารยทุกข์) จะต้องตื่นตัวกันหันมาหาทางแก้ไข

จะแก้ไขได้อย่างไร? ที่จริง การแบ่งงานกันทำในระบบเงื่อนไขแห่งสมมุติของกฎหมายนี้ เป็นความชาญฉลาดของมนุษย์ในการจัดตั้งวางระบบสมมุติตั้งที่ว่าแล้ว โดยเฉพาะในระบบเศรษฐกิจของอารยธรรมปัจจุบันนี้ เน้นกระตุ้นให้เกิดการแข่งขัน ชิงดีกัน เร่งขับดันตัวขึ้นไปอยู่เหนือคนอื่น การแข่งขันทำให้มนุษย์แปรลกหน้ากัน แต่เมื่ออยู่ในระบบแบ่งงานกันทำ ก็ต้องทำส่วนของตัวให้ดีที่สุด และอาศัยกัน ขึ้นต่อกัน งานต้องประสานรับช่วงกันให้ดี ให้ออกผลสุดท้ายเป็นผลผลิตผลงานที่ดีที่มากที่สุด

ที่นี้ การแข่งขันนั้นก็มีใช้จะมีแต่ด้านร้าย มันเป็นการเร่งเร้าสัญชาตญาณที่เป็นแรงขับดันให้มนุษย์ต้องตื่นตัวอยู่ พร้อมทั้งจะตื่นรนต่อสู้และวิ่งเล่นไป อย่างที่ว่าทำให้ต้องไม่ประมาท แม้จะเป็นความไม่ประมาทเทียม ซึ่งเป็นไปด้วยสัญชาตญาณ ไม่ใช่ความไม่ประมาทแท้ที่เกิดจากสติปัญญา แต่มนุษย์ปุถุชนก็ได้แค่นี้เอง

นี่คือเป็นไปตามคติที่ว่า เมื่อถูกทุกข์บีบคั้น ถูกภัยคุกคาม คนจึงลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวาย แต่พอพ้นภัยอยู่สบาย ก็มักง่วงนอนผัดผ่อนเฉื่อยชา มนุษย์พวกที่ดิ้นรนต่อสู้ในระบบแข่งขันนี้ ก็คือถูกบังคับให้ตื่นตัวไม่ประมาท เพราะถูกกดดันบีบคั้นให้ต้องดิ้นต้องสู้ แล้วก็เจริญก้าวหน้าไปได้ อย่างที่อารยธรรมปัจจุบันได้เจริญยิ่งใหญ่ขึ้นมาด้วยการดิ้นรนต่อสู้แบบนี้ ที่ลงท้ายก็เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น พร้อมทั้งเบียดเบียนตนเองด้วยโมหะ

ในขณะที่มนุษย์พวกที่อยู่ดีมีสุข เมื่อไม่รู้จักระเบียบที่จะเป็นอยู่อย่างไม่ประมาทด้วยสติปัญญา ก็เรื่อยเปื่อยเฉื่อยชามักง่วง อยู่กับความเพลิดเพลินไปจนถึงมัวเมา ที่ออกผลรวมเป็นการเบียดเบียนตนเองด้วยโมหะอีกนั่นเอง

เอาละ ทีนี้ จะแก้ไขข้อเสียในระบบการแบ่งงานที่ว่ามานั้นได้อย่างไร ก็บอกว่า ต้องพัฒนาคน โดยพัฒนาปัญญาของเขา ให้รู้เท่าทันสมมุติ ไม่ใช่คิดจัดตั้งวางระบบเงื่อนไขของสมมุติขึ้นมาเพื่อมุ่งให้ได้ผลผลิตมากที่สุดเสร็จแล้ว ก็เอาแต่ผลผลิตให้ได้สมใจหมายอย่างเดียว ปล่อยให้ผู้คนที่ทำงานต้องตกเป็นทาสของระบบทนทุกข์จากความหลงสมมุติที่ทำให้แปลกแยกเป็นต้น ไปเรื่อย ๆ

พัฒนาคนให้มีปัญญารู้เท่าทันสมมุติอย่างไร? ก็คือให้คนนั้นมีปัญญารู้เข้าใจที่เจาะทะลุผ่านระบบเงื่อนไขของกฎมนุษย์ เข้าไปถึงความจริงของกฎธรรมชาติ แล้วก็อยู่กับความจริงของธรรมชาติ นั้น นั่นก็คือตั้งต้นแต่รู้ทันว่า ในระบบการทำงานนี้ ที่เขาตั้งเงินเดือนไว้ให้เป็นผลตอบแทนหรือรางวัลของการทำงานนั้น เขาจะมุ่งเอากามวัตถุมาเป็นเครื่องล่อใจหรืออย่างไรก็แล้วแต่ ที่แท้นั้น เงินเดือนก็คือเป็นทุนซึ่งเป็นหลักประกันสำหรับการเลี้ยงชีพ ที่บอกผู้ทำงานให้ฮุ่ใจมันใจไม่ต้องห่วงกังวลกับการเป็นอยู่ จะได้ตั้งใจทำงานด้วยใจมุ่งมั่นอยู่กับงานได้เต็มที่

นั่นเป็นความรู้เข้าใจพื้นฐาน ทีนี้ถ้ารู้เข้าใจตรงไปที่ตัวงาน ก็ต้องให้คนทำงานรู้เข้าใจมองเห็นว่า งานที่ทำนี้ เมื่อสำเร็จเป็นผลออกมา จะเป็นสิ่งดีงาม มีคุณค่า เป็นประโยชน์ เป็นของจำเป็นแก่ชีวิต แก่สังคม แก่บ้านเมืองอย่างนั้น ๆ ให้คนทำงานรู้เข้าใจมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของงานที่สำเร็จเป็นผลขึ้นมา นั่น จนกระทั่งเขาใฝ่ใจหมายมุ่งที่จะทำงานให้เกิดผลสำเร็จของงานอย่างดีที่สุด ถึงตอนนี้ เขาก็เกิดมีแรงใจไปปรารถนามุ่งไปหาความสำเร็จของงาน แล้วก็มิไ้รักงาน และใจอยู่กับงานที่มุ่งมั่นจะทำให้สำเร็จอย่างดีที่สุด นั่นคือที่เรียกว่ามีฉันทะเกิดขึ้นแล้ว ทีนี้ก็มั่นใจได้เลยว่า คนงานนั้นจะทำงานนั้นอย่างดีที่สุด และมีใจเป็นสุขอยู่กับการทำงานนั้นด้วย

ทีนี้ ทางด้านชุมชนด้านสังคม บรรดาคนที่ทำงานด้วยกัน ผู้ร่วมงาน ก็ให้ได้พบปะสังสรรค์ ประชุมชุมนุมสร้างควมเข้าใจให้ได้ว่ารู้จักคุ้นเคยเป็นมิตรมีไมตรีจนสำนึกรู้สึกสนิทใจกันว่าเป็นส่วนร่วมรวมกำลังกันในการที่จะทำให้งานนั้นสำเร็จผลอย่างเต็มที่มุ่งหมาย โดยเฉพาะที่สำคัญ ให้ทุกคนรู้เข้าใจมองเห็นคุณค่าประโยชน์ความสำคัญของผลสำเร็จที่มุ่งหมาย มีใจรวมเป็นอันเดียวกันมุ่งสู่จุดหมายที่จะทำงานให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุด ซึ่งจะเป็นจุดรวมใจให้เกิดเป็นความสามัคคี และทุกคนจะมีไมตรีสนิทใจและร่วมใจกัน ไม่แปลกแยกกัน

ในสังคมปัจจุบันเวลานี้ หลายปีมาแล้ว มีเสียงห่วงกังวลว่าคนห่างเหินแปลกแยกกันมาก ในครอบครัวเดียวกัน ในชีวิตประจำวันแต่ละวันๆ แม้แต่พ่อแม่กับลูกก็ไม่ค่อยจะได้พบปะพูดคุยกัน เข้าตื้นขึ้นมา ต่างคนก็รีบออกเดินทางไปในวิถีแห่งกิจหน้าที่ของตน เย็นค่ำ กลับมาบ้าน ต่างคนต่างเวลา กัน ต่างเข้าไปอยู่ในห้องของตัวเอง ไม่ได้พบหน้ากัน ต่างคนต่างอยู่กับเทคโนโลยีประจำตัวของตนๆ บางทีสัปดาห์หนึ่งได้เห็นหน้ากันแค่ครั้งสองครั้ง และหลายคนทีเดียวอยู่กับเทคโนโลยีประจำตัวนั้นโดยคบบันอย่าง เป็นกามวัตถุ นี่คือสังคมชุมชนไม่เป็นแดนอันวยความสุข ความแปลกแยกกันก็พร้อมจะมา

บางท่านพบปัญหานี้ แต่ไม่ยอมจำนน ได้ให้ทุกคนในครอบครัวตกลงกันกำหนดลงไปว่า ทุกวันครั้งหนึ่ง ณ เวลานั้น ทั้งครอบครัวจะพร้อมหน้ากัน จะได้พูดคุย บอกเล่าเรื่องราว ได้ถามปรึกษา ได้แก้ปัญหา สร้างบรรยากาศที่อบอุ่นขึ้นใจ และให้ส่วนเสริมเพิ่มความสุขแก่กัน

ย้อนหลังไปก่อนศตวรรษ สังคมยังไม่คับคั่ง ชีวิตยังไม่เร่งรัดอย่างเวลานี้ ในครอบครัว นอกจากพร้อมหน้าและใกล้ชิดกัน ทำกิจประจำวันตามเวลาเช่นรับประทานอาหารด้วยกันเป็นธรรมดาแล้ว ยังอาจจะมีกิจกรรมพิเศษประจำวันอีกด้วย โดยเฉพาะเป็นโอกาสที่พ่อแม่อาจจะทำหน้าที่บูรพาจารย์

ในบางครอบครัว หลังรับประทานอาหารเย็นด้วยกัน และพักผ่อนสักหน่อยแล้ว ค่ำลงพอสมควร พ่อแม่พร้อมลูกทุกคนมาตั้งวงสังสรรค์ คุณพ่อเล่าประสบการณ์ชีวิตและเรื่องราวน่ารู้ และฟังลูกๆ ได้ถามปรึกษา คุยกันให้สนุกสบาย ถ้าลูกยังเป็นเด็กเล็ก พ่อแม่ก็เอานิทานและเรื่องราวเก่าๆ รวมทั้งคติธรรมมาเล่าให้ฟังในเชิงบันเทิง นอกจากนี้ บางทีอาจมีเวลาเหมาะที่มาสวดมนต์พร้อมกันหรือหัดให้ลูกสวดมนต์ด้วย ช่วยให้ใกล้ชิดสนิทใจกันยิ่งขึ้นไปอีก เหล่านี้เป็นบรรยากาศที่ประทับใจในความทรงจำของลูกๆ อย่างไม่มีวันลืม

ลูกๆ นั้นตั้งแต่ยังเล็กๆ คุณพ่อคุณแม่อุ้มไปจูงไปให้ได้ไปชมและใกล้ชิดมีความสุขกับธรรมชาติ ให้เห็นท้องฟ้าอากาศทุ่งนาป่าเขา รู้จักนก รู้จักต้นไม้ จนถึงพระจันทร์ และดวงดาว รู้จักรักและรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้ร่มเย็น อยู่ในบรรยากาศที่รื่นรมย์ มีใจชื่นชม สดชื่น มีความสุขในบรรยากาศของธรรมชาติที่ร่มเย็นนั้นไปเรื่อยๆ ตามโอกาสที่จะมี

พูดมามากแล้ว พูดแล้วพูดอีก ย้ำความสำคัญว่ามนุษย์เราไม่มีแหล่งมีแดนของความสุขพื้นฐานของชีวิตอยู่ ๓ แดน คือ คนเราเกิดมาแล้วก็

หนึ่ง เป็นชีวิต ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อยู่ท่ามกลาง**ธรรมชาติ**

สอง เป็นบุคคล ที่เป็นหน่วยหนึ่งของสังคม อยู่ร่วมใน**สังคม**

สาม มีการเคลื่อนไหวต่างๆ ในการที่จะเป็นอยู่ดำเนินชีวิต เป็น**กิจกรรมของชีวิต**ท่ามกลางธรรมชาติ และในสังคมนั้น

การมีชีวิตที่ดี ก็คือมีชีวิตที่เป็นอยู่ดำเนินไปได้อย่างดี เรียกว่ามีความสุข ในแต่ละขณะต่อเนื่องไป ในแหล่งสำคัญพื้นฐานแห่งความสุขของเขาทั้งสามแดนนี้ โดยที่ลึกเข้าไปในใจ ซึ่งเป็นฐานที่ตั้งของความสุขนั้น ก็ไม่มีของเสียคั่งค้าง อย่างน้อยก็ปลอดโปร่งโล่งใส

ที่นี้ ชีวิตนั้นจะเป็นอยู่สืบต่อไปได้ ต้องมีชีวิตปัจจัยหล่อเลี้ยง และก็มีกลไกชีวิตแทรกเสริมเข้ามาให้มีรสชาติ ที่ทำให้ตัวคนมีความสุขจากการบำเรอผัสสะในการเสพบริโภคกามวัตถุ ที่จะทำให้ชีวิตได้ชีวิตปัจจัยนั้น โดยที่ความมีรสชาตินั้นก็ป็นสัปปายะอย่างหนึ่ง

การอยากได้ความสุขจากรสชาติในการบำเรอผัสสะด้วยการเสพบริโภคกามวัตถุ ซึ่งมีความตื่นเต้นเป็นพิเศษนั้น เป็นแรงขับเคลื่อนให้ตัวคนคือมนุษย์นั้นหันไปมุ่งไปหาความสุขจากสิ่งเสพที่เป็นกามวัตถุนั้นอย่างมากมายหมกมุ่น จนทำให้การที่ชีวิตจะได้ชีวิตปัจจุบันนี้เป็นเพียงผลพลอยได้ ซึ่งบางทีหรือบ่อยครั้งชีวิตปัจจุบันที่ได้นั้นเกินล้นความต้องการหรือไม่ตรงกับความต้องการ และกลับกลายเป็นทุกข์ เป็นภัยเป็นอันตรายแก่ชีวิตนั่นเอง

ความมีรสชาติตามกลไกชีวิตที่ช่วยให้กินได้น่าเสพ เป็นเรื่องของธรรมชาติ ความรู้จักยู่ติ โดยรู้เท่าทันธรรมดานั้น ว่าเสพพอ-หยุดแค่นั้น เพื่อจะได้ชีวิตปัจจุบันพอดีกับความต้องการของชีวิต เป็นเรื่องของมนุษย์ผู้มีปัญญาวิวินิจฉัย เรียกว่ากินด้วยปัญญา ซึ่งทำให้กินพอดี หรือรู้จักประมาณ

ถ้าไม่ใช้ปัญญา คนอยู่กับอวิชชา ตัณหาก็ได้โอกาสขับเคลื่อนคนให้เสพเอารสผัสสะหาความสุขเรื่อยไปไม่มีขอบเขต โดยไม่คำนึงถึงความต้องการชีวิตปัจจุบันของชีวิต

ไปๆ มาๆ เรื่องก็เป็นว่า คนจำนวนมาก โดยเฉพาะคนในถิ่นที่เจริญล้ำหน้า พวกนี้มุ่งไปหาความสุขจากสิ่งเสพที่เป็นกามวัตถุกันอย่างมากมายหมกมุ่น จนในที่สุดกลายเป็นว่า คนเหล่านั้นแปลกแยกจากธรรมชาติ จากเพื่อนมนุษย์ จากกิจกรรมแห่งชีวิตของตนเอง และไปไกลถึงกับได้ทำการผิดพลาดจนทำให้แดนอำนาจความสุขพื้นฐานทั้งสามนั้น กลับกลายเป็นแดนแห่งความบีบคั้นกดดันมากด้วยความทุกข์

แล้วเมื่อเขาแปลกแยกมากขึ้น มันก็กลับเป็นตัวบีบให้เขายิ่งต้องหันไปหาความสุขจากสิ่งเสพให้มากขึ้นๆ เป็นปัจจัยลู่เข้าสู่ที่ย้อนกลับมาซ้ำให้หนักขึ้นไปอีก

มิใช่แค่นั้น ถึงตอนนี้กลายเป็นว่า มนุษย์เหล่านั้นมีแหล่งอำนาจความสุขเหลืออยู่ช่องทางเดียว คือการเสพกามวัตถุเท่านั้น ไปๆ มาๆ มนุษย์ในยุคบริโภคนิยมก็จะมีแนวโน้มเอียงไปได้มาก ที่จะมองสิ่งเสพหรือกามวัตถุ เป็นจุดหมายของชีวิต ดังเช่นการพัฒนาเศรษฐกิจ ให้มีวัตถุเสพพร้อมก็จะเป็นจุดหมายของสังคม เพื่อสนองความต้องการของแต่ละบุคคลที่จะได้สนองความต้องการเสพให้มากที่สุด นี่ก็คือนโยบายรัดเข้ามาให้ในที่สุดการเสพกามวัตถุเป็นจุดหมายของชีวิตของเขา อย่างที่ได้กล่าวแล้วนั้น

แต่ในที่สุด เมื่อการหาเสพกามวัตถุกลายเป็นจุดหมายของชีวิต มนุษย์แต่ละคนก็มุ่งแต่ว่าจะต้องแสวงหาให้แก่ตนให้มากที่สุด ตัวเองนี้ต้องมีให้มากที่สุด คนก็ต้องแย่งชิงเบียดเบียนกัน ต้องทำลายทรัพยากรธรรมชาติ มนุษย์แปลกแยกจากธรรมชาติ จากเพื่อนมนุษย์ จากกิจกรรมแห่งชีวิตของตน ธรรมชาติถูกทำลาย คนเบียดเบียนกันมาก ใจคนก็คับแคบ สังคมก็เครียด จะมีกิจกรรมทำอะไรๆ ก็เพียงเพื่อสนองความต้องการเสพ ไม่ปลอดโปร่งโล่งเบาสบายใจ ลงท้ายชีวิตมนุษย์ก็หาความสุขไม่

เรื่องนี้ได้ไปกันไกลมาก จนน่าจะมองว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์และการพัฒนาอารยธรรมของมนุษย์นั้น ได้เป็นไปอย่างไม่ถูกต้อง ผิดทาง เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน หรือร้ายยิ่งกว่าไม่ยั่งยืน น่าจะชวนกันคิดแก้ไขให้สิ้นกังขาว่า การลงทุนของอารยธรรมนี้มีผลดีคุ้มหรือไม่ อะไรคือจุดหมายที่ดี เกณฑ์วัดความเจริญอยู่ที่ไหน มนุษย์ควรจะพัฒนาชีวิต อนุรักษ์ธรรมชาติ และบริหารสังคมกันอย่างไร

มองคร่ำๆ กว้างๆ อย่างทั่วๆ ไป น่าจะให้ได้หลักเบื้องต้นหรือขั้นพื้นฐานว่า มนุษย์ควรมีสิ่งเสพในปริมาณและมีคุณภาพที่จะได้ชีวิตปัจจัยอย่างเพียงพอเป็นอย่างดี พร้อมด้วยมีความรู้เท่าทันและความสามารถควบคุมแรงขับใจในการเสพบำเรอผัสผัสสะแค่ไม่เกินไปพอดี โดยพร้อมกันนั้น ก็ไม่แปลกแยกจากแหล่งความสุขพื้นฐานของชีวิตทั้ง ๓ ประการ คือ ธรรมชาติ เพื่อนมนุษย์ และกิจกรรมแห่งชีวิต ดังที่ได้กล่าวมานั้น

ความสุขในการเสพบริโภคนี้ ค่ำกว้างๆ เรียกว่าความสุข เป็นความสุขจำพวกสวรรค์ มีหลักปฏิบัติที่สำคัญ คือ ทำการแสวงหาและการใช้การเสพ ที่ไม่เป็นการเบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น รู้จักประมาณในการบริโภคให้เป็นประโยชน์สมควรค่า อย่างที่วากินเสพกามวัตถุทั้งหลายให้พอดีที่จะได้ชีวิตปัจจัยแค่เพียงพอ ซึ่งดีทั้งต่อสุขภาพของตนเอง และมีโอกาสเกื้อกูลผู้อื่น ดีต่อสังคม และไม่ทำร้ายธรรมชาติ ช่วยให้อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ด้วย

ชาวบ้านหรือคนทั่วๆ ไปนั้น ท่านเรียกว่า “กามโรคี” แปลว่า ผู้บริโภคกาม ซึ่งเป็นคำกลางๆ ไม่เสียหายอะไร ดังได้ว่าแล้ว “กาม” มิใช่มีความหมายแคบๆ อย่างที่ใช้กันในภาษาไทย

กามโรคีที่เยี่ยมยอดแบบอย่าง จะดำเนินชีวิตอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ คือ แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม; ได้มาแล้ว เลี้ยงตัว (ครอบครัว-คนในความดูแล) ให้เป็นสุข; เผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นสร้างสรรค์ทำความดี; ไม่มัวเมา กินใช้ทรัพย์อย่างรู้เท่าทัน มองเห็นด้านดีด้านเสีย มีปัญญาารู้ทางแก้ไข เป็นนายเหนือโภคทรัพย์ (อภ.ทสก.๒๔/๙๑/๑๙๕)

ความสุขจากการกินเสพบริโภคกามวัตถุ คือความสุขนี้ เป็นอามิสสุข (สามิสสุข) คือความสุขที่พึ่งพาขึ้นต่อสิ่งเสพ เป็นความสุขที่ล่อให้กินเหยื่อ โดยมีความอยากได้ความสุขเป็นแรงจูงใจขับเคลื่อนพฤติกรรมให้คนกินเสพอามิส ซึ่งเป็นปัจจัยอันจำเป็นที่จะให้ชีวิตดำรงคงอยู่สืบต่อไปได้ เรียกว่าเป็นกลไกชีวิตของธรรมชาติเพื่อสนองสัญชาตญาณในการดำรงตัวให้รอดอยู่ได้ แล้วด้วยความอยากได้ความสุขจากการเสพผัสผัสสะตามกลไกชีวิตนี้ คนก็กินเสพให้มากที่สุด เพื่อให้ตัวมีความสุขอยู่เรื่อยไปให้มากที่สุด

ที่จริง อามิสที่ชีวิตต้องการอันเป็นชีวิตปัจจัยนั้น มีปริมาณที่บอกความเพียงพอ แต่ไม่มีกลไกชีวิตของธรรมชาติที่กำกับจุดเพียงพอนี้ ถึงตรงนี้ จึงเป็นงานแห่งสติปัญญาของมนุษย์ โดยมนุษย์นั้นมีปัญญาที่บอกความเพียงพอ และมีสติที่จะกำกับตัวให้อยู่กับความเพียงพอ

เมื่อคนจมอยู่กับการหาความสุขจากอามิสที่ไม่รู้จักพอ ละเลยสติปัญญา หามากินเสพเกินพอดี นอกจากเป็นการทำร้ายก่อโรคภัยแก่ชีวิตร่างกายของตนเอง และซ้ำเติมสังคมที่เต็มไปด้วยการแก่งแย่งเบียดเบียน แถมทำร้ายธรรมชาติแล้ว ก็เป็นการกีดกันตัวเองจากการพัฒนาชีวิตของตน เฉพาะอย่างยิ่งในการที่จะเข้าถึงความสุขที่ประณีตสูงขึ้นไป

ดูง่าย ๆ ที่เป็นหนุ่มสาวเป็นเด็กกันอยู่นี้ ต่อไปก็จะแก่ชรา ถึงเวลานั้น อินทรีย์ ตาหู ฯลฯ เสื่อมร่างกายร่วงโรย จะกินจะเสพอะไร แทนที่จะสุข ก็ยากลำบากกลายเป็นทุกข์ทรมาน แต่ถ้าพัฒนาความสุขกันไว้แต่บัดนี้ ถึงคราวเฒ่าชรา มีแต่จิตกับปัญญา ก็ยังเป็นสุขได้อย่างดี

ว่าตามสภาพที่ปรากฏ ที่เรียกว่าเป็นอารยธรรมปัจจุบันนี้ ก็คือความเจริญที่เต็มไปด้วยเรื่องของการแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์ และเมื่อมองดูที่ตัวคน ก็เป็นภาพของมนุษย์ที่วุ่นวายอยู่กับการหาการเสพกามามิสสุข แต่โลกที่เจริญนี้จะพัฒนาไปเป็นสิ่งคมของผู้สูงอายุ จะต้องถามว่า จะเอาอะไรเป็นอารยธรรม

หันไปมองย้อนมาแต่ต้น เมื่อคนหา-เสพกามสุขอย่างรู้จักประมาณ โดยไม่ให้สูญเสียความสุขใน ๓ แดนพื้นฐาน คือ ความสุขขั้นนรมย์ท่ามกลางธรรมชาติ ความสุขในการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม และความสุขจากกิจกรรมชีวิตตามจังหวะของตนแล้ว ก็เป็นพื้นฐานที่เขาจะพัฒนาให้เข้าถึงความสุขที่ประณีตทางจิตทางปัญญาสูงขึ้น

การพัฒนาความสุขนั้น ก็ตั้งต้นจากฐาน คือสภาพจิตที่เป็นพื้นฐานในตัวเราเอง ซึ่งพร้อมที่จะพัฒนาขึ้นไปเป็นความสุขที่จริงแท้ยิ่งขึ้นไป อย่างน้อยคือเป็นจิตใจที่โล่งโปร่งเบา ผ่อนคลาย ไม่มีของเสียดังค้ำหมักหมมครองที่อยู่ใจ และถ้าจะให้พร้อมยิ่งขึ้น ก็คือให้มีสภาพจิตที่เรียกว่าปราโมทย์ คือความสดชื่น เบิกบาน แจ่มใส อยู่เป็นประจำ

คนเรานี้ปรุงแต่งจิตใจของตนเอง และโดยไม่รู้ตัว ก็มักปรุงแต่งไปในทางที่เป็นความทุกข์ ที่นี้ก็รู้ตัวและมีสติไว้ ให้ใจมีปราโมทย์เป็นตัวตั้ง มองเห็นฟ้าแจ่ม ก็ให้ใจแจ่มใส มองเห็นฟ้ามัว ก็มีโยนิโสมนสิการบอกว่า ฟ้านี้ขุ่นมัวเพราะคนทำการไม่ดีที่ก่อมลพิษ จะต้องแก้ไขกันให้ตรงเหตุปัจจัย มองเห็นสว่างใจพร้อมไว้แล้ว ก็ให้มีจิตแจ่มใส เป็นปราโมทย์ได้เรื่อยไป

พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นหลักเลยว่า ให้ “ปราโมชชพหุโล” มากด้วยปราโมทย์ คือให้มีปราโมทย์ได้แก่ความสดชื่น แจ่มใส เบิกบาน เป็นพื้นใจอยู่กับตัวเป็นประจำ ทำอันนี้ให้ได้ แล้วจะก้าวไปในการพัฒนาชีวิตที่พร้อมไปด้วยกันกับการพัฒนาความสุข จนถึงชีวิตที่มีความสุขอย่างสมบูรณ์

รวมความเป็นอันให้รู้ตระหนักไว้ว่า ความสุขมิใช่มีแค่ว่าเราคิดนึกแค่นี้ เฉพาะอย่างยิ่งมิใช่มีแค่ความสุขจากการเสพกามวัตถุ ซึ่งเป็นอามิสสุข ที่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อมัน ทำให้คนแย่งชิงกัน แล้วก็ติดจมกันอยู่แค่นั้น แต่มีความสุขอีกมากมายเหนือขึ้นไปกว่านี้ ที่มนุษย์ผู้พัฒนาชีวิตอย่างถูกต้อง จะมีเพิ่มขึ้นได้อีกหลายอย่าง โดยเฉพาะความสุขอย่างเป็นอิสระ ที่เรียกว่านิรามิสสุข ซึ่งไม่ต้องพึ่งพาอาศัยวัตถุสิ่งเสพข้างนอก ไม่ขึ้นต่ออะไรๆ เป็นความสุขที่ถึงได้ด้วยจิตใจและด้วยปัญญาภายในตัวเอง

ตั้งเป็นหลักการใหญ่ไว้ได้เลยว่า จะต้องไม่กักกันมนุษย์ไว้ให้อยู่แคในแดนของการหาความสุขจากสิ่งเสพบริโภค โดยมีเพียงอามิสสุขที่ไม่เป็นอิสระ ที่ตัวเองก็ต้องขึ้นต่อกามวัตถุภายนอก และเป็นเหตุให้มนุษย์ต้องแย่งชิงเบียดเบียนกัน แต่ต้องพัฒนามนุษย์เหล่านั้นให้มีชีวิตที่ดั่งงามเป็นอิสระมากขึ้น อย่างน้อยให้เขาอนุรักษ์แดนแห่งความสุขพื้นฐานทั้งสาม คือ ธรรมชาติ สังคม และกิจกรรมแห่งชีวิตไว้ให้ได้ เพื่อให้มนุษย์พึ่งพาวัตถุเสพน้อยลงไป ไม่ต้องเบียดเบียนกันมากนัก และพร้อมที่จะพัฒนาชีวิตของตนให้มีมีความสุขที่เป็นนิรามิสเป็นอิสระมากยิ่งขึ้นต่อไป จนถึงความสุขล้วนที่เป็นอิสระแท้

มนุษย์จะพัฒนาไปในวิถีนั้นได้อย่างไร เอาไว้เป็นเรื่องที่จะพูดกันต่อไป วันนี้เวลาล่วงเกินไปแล้ว พักกันก่อนแค่นี้

[ไม่สามารถได้ยินอย่างชัดเจน ตั้งแต่วันที่ ๕๐:๓๐]

ตอนก่

๕๗

ชีวิตและสังคมทุกชั่วระทมถึงขั้นวิกฤต ก็เพราะคนจมติดอยู่แค่ความสุขที่พึงพาการเสพ

ลัทธิอาชีไพร ลัทธินักพรตบำเพ็ญตบะ คือนอกพระพุทธศาสนา

พูดเรื่องความสุขยังไม่จบ เพิ่งได้แค่ความสุขขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นความสุขในชีวิตประจำวัน อยู่กับชีวิตที่เป็นอยู่ดำเนินไปตลอดเวลา แต่ก็สำคัญมาก ถ้าได้ความสุขนี้ไว้เป็นฐาน ก็เป็นทุนอย่างดีอยู่ในตัวแล้ว แต่มนุษย์ปัจจุบันนี้จำนวนมากได้สูญเสียความสุขขั้นพื้นฐานนี้ไป เพราะไปมัวแสวงหาทะยาน ร่ารอน หาความสุขจากการเสพ และในการที่จะได้มาซึ่งสิ่งเสพบำเรอความสุขนั้น อีกด้านหนึ่งเขาก็สูญเสียความสุขขั้นพื้นฐานนี้ไป นี่ยังไม่พูดถึงการที่จะพัฒนาให้มีความสุขอื่นๆ เพิ่มขึ้น ดูแค่ความสุขพื้นฐานก็เกิดปัญหาเสียแล้ว

ที่นี้พูดทิ้งไว้แค่นั้นก่อน มีเกร็ดแทรกนิดหน่อย ที่บอกว่าคนที่ทะยานหาสิ่งเสพมาบำเรอสุขทางผัสสะ ผ่านอายตนะ หรืออินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เรียกว่า กามสุขนั้น เป็นความสุขที่อาศัยวัตถุภายนอก เรียกว่าอามิสสุข จึงทำให้เกิดความห่างเหิน แล้วก็แปลกแยกจากสิ่งชีวิตต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลา ๓ อย่าง คือห่างเหินแปลกแยกจากธรรมชาติ ห่างเหินแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกันที่ร่วมสังคม แล้วก็ห่างเหินแปลกแยกจากกิจกรรมแห่งชีวิตของตัวเอง

ที่นี้ ความห่างเหิน กับความแปลกแยกนี้ต่างกันนิดหน่อย ในระยะไม่กี่ปีมานี้ มีศัพท์ใหม่ คือคำว่า “แปลกแยก” ซึ่งเป็นศัพท์ที่บัญญัติ หรือคิดขึ้นมาเพื่อใช้แปลคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า alienation คนที่คิดคำว่าแปลกแยกขึ้นมา นี้ถือว่าเป็นคนช่างคิดเข้าใจหาศัพท์มาใช้ เวลาผ่านมานานกว่าจะได้ศัพท์ว่าแปลกแยกนี้ นับว่าเป็นวิวัฒนาการทางภาษาที่ได้ประโยชน์มาก คำว่าแปลกแยกนี้ช่วยสื่อความหมายของ alienation ได้ดีทีเดียว ในภาษาไทยเดิมนั้น เราก็ไม่รู้ว่าเขาใช้ศัพท์อะไรที่ตรงกับคำว่าแปลกแยก

“ห่างเหิน” กับ “แปลกแยก” นั้นไม่เหมือนกันทีเดียว เช่น ห่างเหินจากธรรมชาติ กับแปลกแยกจากธรรมชาติ ห่างเหิน หมายความว่าไกลจากกัน แต่แปลกแยกนี้หมายความว่า ทั้งที่อยู่ด้วยกันแต่แปลกหน้ากัน

ยกตัวอย่าง เช่นธรรมชาตินี้ มนุษย์ปัจจุบันนี้ห่างเหิน และแปลกแยก

ที่ว่าห่างเหิน ก็อย่างที่ยกตัวอย่างเมื่อเช้านี้ว่า คนผู้นั้นไม่ได้พบปะกับธรรมชาติเลย เพราะสิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีของมนุษย์นั้นเกิดขึ้นมามากมาย จนกระทั่งว่า มนุษย์อยู่ในความห้อมล้อมของสิ่งเหล่านั้นที่กลายเป็นโลกของมนุษย์ ซึ่งแยกต่างหากออกไปจากโลกของธรรมชาติ

ที่นี้ คนจำนวนไม่น้อยนั้น อยู่ในโลกของมนุษย์ที่เป็นโลกของสิ่งประดิษฐ์ โลกของเทคโนโลยี จึงห่างเหินจากธรรมชาติ เช่น ไม่ได้เห็นพระจันทร์ ไม่เห็นพระอาทิตย์ ไม่เห็นต้นไม้ ไม่เห็นภูเขา นานๆ จึงจะได้ตั้งใจไปหาธรรมชาติสักทีหนึ่ง อย่างนี้คือห่างเหิน

ที่นี้ แปลกแยกละ ก็หมายความว่า ทั้งๆ ที่อยู่ด้วยกัน แต่ใจไม่เข้าถึงมัน ไม่สามารถสัมผัสพันธ์กับมัน ในทางที่จะให้เกิดความรู้สึกเข้าถึงกัน เช่น ชาบซึ่ง มีความสุขจากการอยู่กับมันได้

อย่างมนุษย์ยุคปัจจุบันนี้ ที่มีวุ่นวายกับการหาสิ่งเสพ ที่ปรากฏออกมาเป็นสังคมบริโภค อยู่ในระบบการแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์นั้น เมื่อมนุษย์วุ่นวายอยู่กับการหาผลประโยชน์ มีความคิดหมกมุ่นอยู่กับเรื่องเหล่านี้ จิตใจวุ่นวายอยู่กับเรื่องเหล่านี้ เช่นห่วงกังวลว่า เราจะได้ผลประโยชน์อันนั้น ผลประโยชน์อันนี้จะสูญเสียไป ห่วงกังวลว่าคนอื่นจะมาแย่งเอาไป กลัวว่าตัวเองจะได้น้อยกว่า ห่วงกังวลว่าอันนั้นเรายังไม่ได้ อันนี้เราจะเอาได้อย่างไร เมื่อใจครุ่นคิดวุ่นวายกังวลอยู่กับเรื่องผลประโยชน์อย่างนี้ แม้แต่ในเวลาที่อยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ใจก็ไม่อยู่ แม้จะมีโอกาสไปหาไปอยู่กับธรรมชาติบ้าง แต่จิตใจวุ่นวาย ใจไม่อยู่ที่นั่น แต่ใจไปอยู่ในเมือง ใจของเขาไปอยู่ที่วันข้างหน้า นึกถึงวันที่เปิดทำงาน นึกถึงการที่เขาจะต้องไปวุ่นวายแย่งชิงผลประโยชน์กับคนอื่น อะไรต่างๆ อย่างนี้ ทั้งๆ ที่ตัวอยู่กลางธรรมชาติ อยู่ท่ามกลางสายลมแสงแดด มีดอกไม้หอมล้อมอยู่ แต่ใจของเขาไม่สามารถสัมผัสที่จะได้รับรสความสุขจากสิ่งเหล่านั้นได้เลย เพราะใจมีวุ่นวายเร่าร้อน ไปห่วงกังวลอยู่กับสิ่งที่อยู่ในบ้านในเมือง ในชีวิตของการแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์

นี่คือลักษณะที่แปลกแยก ทั้งๆ ที่ตัวไปอยู่ แต่ใจไม่อยู่ ไม่สามารถสัมผัสได้ความสุขจากธรรมชาติที่แวดล้อมนั้น

สำหรับคนสมัยนี้ ในถิ่นที่เจริญมากนั้น ในเรื่องธรรมชาติที่ชีวิตของเขาเป็นส่วนหนึ่งด้วย ที่เขาควรต้องสัมผัสเกี่ยวข้องกับให้ดีนี้ ตามสภาพที่เป็นอยู่ ก็คือ หนึ่ง เขาห่างเหิน จากธรรมชาติที่แวดล้อมนั้น สอง ธรรมชาตินั้นมีเหลืออยู่น้อย สาม ที่เหลืออยู่น้อยนั้น ก็อยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมเสียอีก สี่ แม้แต่ในเวลาที่เขาไปอยู่กับธรรมชาติ จิตใจของเขาก็แปลกแยกออกไป เขามีได้สัมผัสความรื่นรมย์ของมันได้จริงจังอย่างสมบูรณ์ รวมแล้วสี่อย่างนี้ เขาได้สูญเสียไป เป็นการลงทุนเพื่อให้ได้มีได้ครอบครองสิ่งเสพบริโภคอย่างพร้อมพร้อม เพื่อให้ได้ความสุขในด้านการบำเรอผัสสะนั้น นี่เป็นข้อสังเกตที่ได้พูดกันมา

ที่นี้ หันไปดูมนุษย์สมัยก่อนโน้น ที่มีแหล่งความสุขพื้นฐานสามประการ คือธรรมชาติ เพื่อนมนุษย์ และกิจกรรมของชีวิตนั้น ก็มีใช้ว่าคนสมัยก่อนนั้น จะได้ความสุขจากแหล่งทั้งสามนี้เสมอไป คนสมัยก่อนที่อยู่ท่ามกลางสิ่งเหล่านี้ ยังไม่มีสิ่งเสพมากมาย เขาก็มิได้พันปัญหา แต่มีข้อดีอย่างหนึ่งว่า การขาดไปของเขานั้นมีการชดเชยได้มาก เช่นว่า บางคนเข้ากับเพื่อนมนุษย์ไม่ค่อยได้ แต่ธรรมชาติแวดล้อมมีอยู่เต็มไปทั่ว เขาก็แยกตัวหลบไปอยู่กับธรรมชาติ ไปหาความสุขจากธรรมชาติ หรือมิฉะนั้นก็ไปหาความสุขจากกิจกรรมของชีวิต ชอบทำอะไร ก็ไปทำของเขา ว่างนอนอยู่นั้น ไม่ต้องยุ่งกับใคร ก็มีความสุขของเขาไป ชดเชยกันได้ หรือคนที่ไม่ชอบอยู่กับธรรมชาติ ก็ไปสังสรรค์กับเพื่อนมนุษย์ เมื่อใจยังดี ไม่มีอาการกลางแกลง ไม่หวาดระแวงอะไร ก็มีความสุขได้พอสมควร หมายความว่า ในสามอย่างนี้ ถ้าเสียอันนั้น ก็ไปเอาอันโน้นมาแทน เป็นอันว่าชดเชยกันไป

แต่ที่นี้ สำหรับมนุษย์ยุคปัจจุบัน ถ้าจะชดเชย ก็ทำได้ยาก เช่นว่า ถ้าเข้ากับเพื่อนมนุษย์ไม่ได้ จะไปหาธรรมชาติ ธรรมชาติก็ไม่มีให้มากมายเพียงพอ หรือไม่อยู่ในสภาพที่ที่จะเอื้อให้ตัวเองได้มีความสุข อะไรอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อดูในแง่นี้ มนุษย์ยุคปัจจุบัน ก็นับว่าเสียเปรียบคนสมัยโบราณ

ว่าถึงคนในสมัยโบราณนั้น มากหลายก็ประสบปัญหาในเรื่องเหล่านี้ อย่างคนที่ออกไปเป็นฤาษีชีไพร ตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลนั้น บ้างก็เบื่อหน่ายเพื่อนมนุษย์ เบื่อหน่ายครอบครัว เบื่อหน่ายคนที่เกี่ยวข้อง เบื่อหน่ายชีวิตที่วุ่นวายอยู่กับเรื่องผลประโยชน์ การกินการเสพ เบื่อหน่ายอามิส เบื่อหน่ายกาม แล้วก็ปลีกตัวออกไปอยู่กับธรรมชาติ ตัดขาดจากสังคม ไปบำเพ็ญเพียรทางจิต ได้สมาธิ มีความสุขจากสมาธิ ได้ฌานสมาบัติ แล้วก็หาความสุขจากการเล่นฌาน ทำวันเวลาให้ผ่านไปด้วยการเล่นฌานกีฬา บ้างก็บำเพ็ญตบะ ให้ได้เป็นผู้วิเศษ ที่เราว่าเป็นสุดโต่งโต้งไปทางจิต เป็นลักษณะของพวกฤาษีชีไพร แล้วก็เป็นที่ทางออกของมนุษย์ที่มีมาแต่เดิม ก็เป็นการได้เปรียบและสุดโต้งไปในแง่หนึ่ง

มนุษย์ยุคนี้ได้เปรียบมากในด้านที่ว่ามีสิ่งเสพมากมาย ที่ทำที่ได้มาคล่องสะดวกเหลือหลาย ด้วยเทคโนโลยี แต่ไม่แน่ว่าการลงทุนนี้ได้ผลกำไรคุ้มหรือเปล่า หรือจะขาดทุนพร้อมกันไปด้วย ก็เป็นที่สงสัย เพราะส่วนที่สูญเสียไปก็มาก คือได้เปรียบในแง่มีสิ่งเสพบำรุ่งบำเรอพร้อม แต่ก็สูญเสียแหล่งพื้นฐานแห่งความสุขสามประการนี้ไป แล้วทางที่จะไปหาชดเชย ก็ยาก เช่นอย่างว่าจะหลบสังคม หลบสิ่งเสพ ไปหาป่าหาเขา เดียวนี้ก็ยากเสียแล้ว หาที่หลบให้สงบไม่ค่อยได้ ก็เลยไม่มีที่จะไปหาความสุข

แต่ในแนวทางของพระพุทธศาสนา ท่านไม่เห็นด้วยกับลัทธิที่ปลีกตัวหนีออกไปอย่างนั้น พุทธศาสนาไม่ใช่ลัทธิฤาษีชีไพร ท่านให้อยู่กับความจริงของชีวิต โดยเฉพาะแหล่งความสุข ความสัมพันธ์พื้นฐานทั้งสามอย่างนั้นไม่ให้ทิ้งไป หนึ่ง ธรรมชาติมันชัดว่าพุทธศาสนาให้มนุษย์ไม่แปลกแยก ไม่ให้ห่างเหินไป สอง เพื่อนมนุษย์ พุทธศาสนาไม่ให้ตัดขาดจากสังคม ไม่ให้พระไปอยู่อย่างฤาษีชีไพร จะไปกินเผือกกินมันเก็บผลไม้หล่นกินไม่ได้ แต่ให้พัฒนาความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ที่ดี จัดระบบการอยู่ร่วมกันให้สลับไป

พระนั้นอยู่กันเป็นสังฆะ เป็นชุมชน พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งเป็นชุมชนที่เรียกว่าสังฆะขึ้นมา แล้วให้สังฆะนั้นเป็นองค์หนึ่งของพระรัตนตรัย เป็นหลักการสำคัญว่า พุทธศาสนาไม่ใช่ลัทธิที่ให้แยกตัวออกไปอยู่โดดเดี่ยว แต่ให้อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนอย่างที่ว่าแล้ว มีกำหนดให้พระมาพบปะพร้อมหน้ากันเป็นประจำ ให้มีกิจกรรมและทำกิจการร่วมกัน ทั้งในการสร้างสรรค์และแก้ปัญหา มีชีวิตแห่งการศึกษา โดยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ทั่วไป เป็นมิตร เกื้อกูลกัน มีเมตตา ตามหลักพรหมวิหาร พร้อมทั้งรักษาศรัทธาไว้ ไม่ใช่ปล่อยให้คนอยู่ร่วมกันไปตามสัญชาตญาณพื้นฐานอย่างไร้หลักการไร้วินัย นี่คือนี่ว่าสังฆะเป็นแหล่งความสุขพื้นฐานอย่างหนึ่งนั้น ถ้าคนไม่พัฒนาสังฆะก็อาจกลายเป็นแหล่งของปัญหาไปก็ได้ จึงต้องมีการศึกษา มีการพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดีงาม

มีฝรั่งไม่น้อยไม่เข้าใจพระพุทธศาสนา เขามาศึกษาพระพุทธศาสนา แต่แยกไม่ออกจากลัทธิฤาษีชีไพร บางคนบอกว่าพุทธศาสนาเป็น asceticism คือลัทธิจำพวกฤาษีดาบสนักพรตนักบำเพ็ญตบะ ที่ฝรั่งเรียกว่า ascetic เรียกรวมๆ เป็นลัทธิว่า asceticism

คำฝรั่งว่า asceticism เมื่อว่าตามสภาพในชมพูทวีป เขามองไปที่ลัทธิ ๒ พวก คือ

๑. พวกปลีกตัว ที่บ้านเรือน ออกจากสังคม ไปอยู่ป่า จำศีล เป็นฤๅษีดาบส ดังเช่นพระเวสสันดร ต้องเข้าใจว่าพระเวสสันดรนั้นเป็นพระโพธิสัตว์ คือท่านผู้ค้นคว้าแสวงหาโพธิญาณ ยังบำเพ็ญบารมีอยู่ แต่ปัญญายังไม่เป็นโพธิ ยังไม่เป็นพุทธะ พระโพธิสัตว์มิใช่เป็นผู้ที่บรรลุจุดหมายในพระพุทธศาสนา คนยังมองพระโพธิสัตว์กันไม่ค่อยเป็น

ในการบำเพ็ญบารมีนั้น พระโพธิสัตว์ในฐานะที่ยังเป็นมนุษย์ปุถุชน ยังลองผิดลองถูกอยู่ ท่านก็ทำให้ดีที่สุด เท่าที่จะรู้จะคิดได้ คือ ทำเท่าที่สติปัญญาของท่านเองจะบอกได้ว่าดีที่สุด หรือรู้ตามที่สังคมเขานิยามยุติกัน เช่นสังคมถือกันมาหนักแน่นว่าอันนี้ๆ เป็นคุณธรรม เป็นหลักความดีที่สำคัญ ท่านถือตามนั้น ท่านก็ทำให้ดีที่สุด เท่าที่มนุษย์ยุคนั้นจะทำได้ หรือให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น แต่ไม่ได้หมายความว่าพระโพธิสัตว์จะทำถูกไปหมด

ย้ำอีกทีว่า ในระดับที่มนุษย์ยอมรับกัน ในระดับสังคมที่ยุติกันว่าดี ค่านิยมที่ดี อะไรต่างๆ เท่าที่ปัญญามนุษย์ในยุคนั้นจะคิดได้บอกกันได้นั้น พระโพธิสัตว์เป็นยอดสุดแล้ว แต่ก็ยังไม่เป็นพุทธะ เพราะฉะนั้นการกระทำของพระโพธิสัตว์จึงยังไม่สามารถเอามาเป็นเกณฑ์วินิจฉัยความถูกต้องโดยสมบูรณ์ เพราะท่านยังทดลอง ยังค้นคว้า ยังแสวงหาอยู่ ท่านยังหาความรู้และบำเพ็ญความดี เรียกว่ายังบำเพ็ญบารมีอยู่ ยังไม่ได้ตรัสรู้

พระเวสสันดรออกไปเป็นฤๅษีชีไพร อย่างนักบวชที่สมัยนั้นนับถือกันว่าประเสริฐ ท่านก็ออกไปอยู่โดดเดี่ยว เป็นฤๅษีให้ดีที่สุด แต่พอมาถึงพระพุทธศาสนาเข้าจริง พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังฆะขึ้นมาเป็นชีวิตชุมชน ไม่ให้พระไปอยู่โดดเดี่ยวแล้ว แม้จะทรงจัดโอกาสให้มีส่วนยึดหยุ่นได้มาก โดยให้อยู่ในสังฆะ แต่ถ้ามีเหตุผลสมควรและตัวคนพร้อม ก็มีการหลีกเร้นได้ เป็นการส่งเสริมให้พระหาความสงบสัจ ในการที่จะพัฒนาชีวิตของตน แต่มิใช่จะให้ไปแยกตัวอยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง คือ ที่ว่าหลีกเร้นนั้น ก็ยังต้องมีความผูกพันกับชุมชน มีวินัย กำหนดให้ร่วมสังฆกรรม โดยที่ว่าจะอย่างน้อยทุก ๑๕ วัน ต้องมาเข้าที่ประชุมครั้งหนึ่ง มีกิจของสงฆ์ ก็ต้องมาร่วมพิจารณาตัดสิน นี่คือชีวิตสังฆะ

มิใช่แค่นั้น ท่านบัญญัติให้พระต้องพึ่งพาอาศัยอาหารจากชาวบ้าน เรียกว่าฝากท้องไว้กับชาวบ้าน ต้องออกไปบิณฑบาต ต้องไปสือสัมพันธ์ แลกเปลี่ยนให้ธรรมแก่ประชาชน นี่คือ พระภิกษุที่ถือว่ามีชีวิตสงบสัจที่สุดนั้น ก็แยกตัวตัดขาดจากสังคมไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็สังคมพระด้วยกัน หรือกับสังคมคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงมิใช่เป็น asceticism มิใช่เป็นลัทธิจำพวกฤๅษีชีไพรที่จะปลีกตัวตัดขาดออกไปจากสังคม

๒. พวกบำเพ็ญตบะ ก็ถูกจัดเป็น ascetic คือพวกที่ถือข้อปฏิบัติแบบทรมานตนเอง พุทธศาสนาไม่ใช่ลัทธิแบบนี้ แต่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ที่เรียกก่ายๆ ว่าสายกลาง การที่พระใช้วัตรุเสพน้อยนั้น ก็สัมพันธ์กับการพัฒนาจิตใจ เช่นที่ว่าสันโดษ มักน้อย มิใช่เป็นการทรมานตัวเอง แต่เป็นเรื่องของความเบื่อง่าย ไม่ต้องมีเรื่องวุ่นวายมาก จะได้เบาตัวคล่องตัว ให้ชีวิตพึ่งพาขึ้นต่อวัตรุเสพน้อยลง ไม่พะรุงพะรัง จะได้เอาเวลาและเรี่ยวแรงกำลังไปใช้เพียรพยายามในทางของตนได้เต็มที่

เอาละ เรื่องของพุทธศาสนา ไม่ใช่ลัทธิบำเพ็ญตบะ แล้วก็ไม่ใช่ลัทธิฤๅษีชีไพร ที่ไม่เอาสังคมไปหาไปอยู่กับธรรมชาติอย่างเดียว แต่พุทธศาสนาเป็นระบบชุมชน ให้มนุษย์ ไม่ว่าผู้อยู่บ้าน หรือผู้บวช อยู่กันเป็นชุมชนของคนที่มีการศึกษาพัฒนาชีวิต

สุขจากได้เท่าที่ค้น กับสุขด้วยไม่มีที่ค้นจะต้องเกา

เป็นอันว่า ชีวิตที่ดี ที่จะมีความสุขได้จริง หรือมีความสุขอย่างถูกต้องนั้น ในขั้นพื้นฐาน ต้องไม่แปลกแยกจากธรรมชาติ จากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และจากกิจกรรมแห่งชีวิต แต่มนุษย์ยุคปัจจุบันนี้ มีวุ่นวายกับการหาสิ่งเสพจำพวกกามวัตถุ จนไม่รู้ตัวว่าวัฒนธรรมจนถึงอารยธรรมของตน ได้ให้คุณค่าที่ราคาวัตถุเสพอย่างสูงสุด จนหลงลืมและละเลยที่จะพัฒนาความสุขด้านอื่นๆ ดังนั้น แม้ว่าเขาจะให้ความสำคัญแก่การศึกษา เน้นการพัฒนาคน แต่การพัฒนาคนพัฒนาชีวิตของเขา หมายถึงการพัฒนาให้มีความสามารถที่จะหาจะผลิตสิ่งเสพจำพวกกามวัตถุ นั้น มาสนองความต้องการให้ได้ อย่างเต็มที่

ถึงตอนนี้ การพัฒนามนุษย์ ที่จัดเป็นระบบที่เรียกว่าการศึกษา ของอารยธรรมปัจจุบันนี้ ก็จึงมีความหมายในทำนองว่าเป็นการพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุข โดยเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจสุดโต่ง กลายเป็นการพัฒนาที่หนักไปด้านเดียว ดังที่การจัดการศึกษาอย่างที่เห็นอยู่ในบัดนี้ มีส่วนไม่น้อย ที่โดยไม่รู้ตัว ได้มีความหมายอย่างนี้ ส่วนความหมายอื่นๆ ก็ลบลือนจางลงไป กลายเป็นว่าอาจจะได้บ้างได้โดยไม่รู้ตัว ได้โดยบังเอิญ หรือได้โดยเป็นผลข้างเคียง แทนที่จะเป็นผลที่หมายซึ่งเกิดจากความต้องการด้วยปัญญา

ไปๆ มาๆ กิจกรรมงานการดำเนินการศึกษา ที่เจริญขึ้นๆ ในอารยธรรมที่ก้าวหน้านี้ ก็เอียงไปในช่วงที่กลายเป็นธุรกิจ เป็นการค้า คนที่ศึกษาก็มุ่งจะไปแข่งขันหาผลประโยชน์ แก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกัน ในสังคม แม้แต่การเล่นรื่นเริง การกีฬา ก็เป็นไปในทางนั้นด้วย

ขอย้ำอีกทีว่า การศึกษาปัจจุบันนี้ ได้กลายเป็นการศึกษาที่มีความหมายว่า เป็นการพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุข โดยที่การมีการได้วัตถุเสพนั่นเหมือนกับเป็นจุดหมายของชีวิต ทำนองว่าการมีวัตถุเสพพร้อม คือความสุขความสมบูรณ์ของชีวิต ทำให้คนแปลกแยกจากกิจกรรมแห่งชีวิตของตนเอง และจากเพื่อนมนุษย์มากขึ้น เมื่อเป็นอย่างนี้ มันก็เป็นการพัฒนามนุษย์ที่เสียดุล ขาดดุลยภาพ เพราะว่ามันมนุษย์นั้นมีศักยภาพที่จะพัฒนาชีวิตให้มีความสุขในด้านอื่นๆ ด้วย แม้แต่พัฒนาให้สามารถมีความสุขด้วยตนเองมากขึ้น ให้มีความสุขที่เป็นอิสระ ที่เรียกว่านิรามิสสุข อย่างน้อยให้มีความสุขแบบนิรามิสนั้นมาดุจไว้ มิใช่จะต้องจมอยู่กับความหวังในการหาความสุขจากสิ่งเสพจำพวกกามวัตถุอยู่อย่างเดียว

เมื่อการพัฒนาคน มุ่งไปที่การพัฒนาความสามารถในการสร้างการแสวงหาการครอบครอง การจัดการกามวัตถุสิ่งเสพทั้งหลาย ในการที่จะสนองความต้องการในการบำเรอผัสสะ ให้มีอามิสสุข มนุษย์ก็มีชีวิตที่พึ่งพาขึ้นต่อวัตถุเสพน่าอย่างยิ่งขึ้น เมื่อชีวิตของเขาขึ้นต่อสิ่งเสพน่าอย่างยิ่งขึ้น เขาก็ยิ่งแปลกแยกห่างเหินจากแหล่งความสุขพื้นฐานทั้งสามอย่าง พร้อมกับที่ไม่สามารถพัฒนาความสุขอย่างประณีตที่เป็นอิสระขึ้นมา

เมื่อความสุขของมนุษย์ขึ้นต่ออามิสเป็นหลักหรือถึงกับเป็นอย่างเดียว การหาความสุขหรือการที่จะมีความสุขให้มากให้พอ ก็จะต้องเร่งเร้าความต้องการเสพให้มากขึ้นให้แรงขึ้นๆ แล้วไปๆ มาๆ ในที่สุด การแสวงหาความสุขของมนุษย์นั้น ก็จะมีลักษณะอย่างที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสไว้ ซึ่งอาจจะเรียกให้ง่ายว่าเป็นความสุขจากการได้เท่าที่ค้น หรือเรียกให้แรงว่าเป็นความสุขของคนเป็นโรคเรื้อน

คนเป็นโรคเรื้อนนั้นมีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือมีแผลตามตัว แล้วก็คัน เมื่อคันขึ้นมา ความคันนั้นก็จะมีรูมรื้อให้เขาต้องเกาแผลตามตัวที่คันนั้น เมื่อเขาเกา เขาก็มีความสุขจากการได้เกาที่คัน เมื่อยิ่งเกา ก็ยิ่งคัน เมื่อยิ่งคัน ก็ยิ่งเกา เมื่อยิ่งเกา ก็ยิ่งได้ความสุขจากการเกา เมื่อเกาแล้ว ก็ยิ่งคัน เมื่อยิ่งคัน ก็ยิ่งเกา เมื่อยิ่งเกา ก็ยิ่งได้ความสุขจากการเกา วนเวียนอยู่อย่างนั้น ไม่รู้จบ

อันนี้ก็มาเทียบกับคนในยุคปัจจุบันนี้ ที่หวังจะมีความสุขใหม่อีก สุขให้บ่อยขึ้น สุขให้มากขึ้น สุขให้มากที่สุด ด้วยการที่ต้องกระตุ้นเร้าตัณหาขึ้นมาเรื่อยๆ ให้แรงขึ้นๆ ด้วยการรื้อเร้าอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้ต้องการสิ่งเสพบำเรอผัสสะให้รุนแรงยิ่งขึ้นๆ เมื่ออินทรีย์ต้องการผัสสะรุนแรงยิ่งขึ้น ก็ต้องหาต้องมีอามิสสิ่งเสพที่จะสนองความต้องการหรือสิ่งเร้าที่รุนแรงยิ่งขึ้น จนกระทั่งต่อมา สิ่งเร้าอย่างอ่อนๆ ฟื้นฟู จะไม่สามารถให้ความสุขได้ เหมือนการเกาที่ต้องแรงขึ้นๆ ไปเรื่อยๆ

การหวังความสุข และการหาความสุขของคนที่เป็นโรคเรื้อนนั้น นอกจากเกาที่คันแล้ว มีอีกอย่างหนึ่ง คือ เขาชอบเขาอยากไปผิงไฟ เพราะการผิงไฟนั้น ทำให้เขามีความสุขมาก ได้ไฟที่ยิ่งร้อน เขาก็จะยิ่งมีความสุขมาก เพราะฉะนั้นเขาก็เข้าไปหาไฟ เพื่อจะได้ผิง ได้ดังตัว เพื่อจะได้มีความสุข

อันนี้ ถ้ามองในแง่ของคนทั่วไป ที่มีสุขภาพดี เป็นปกติ จะไม่รู้สึกรู้ว่ามีความสุขเลยในการที่จะไปผิงไฟ มันน่าจะร้อน เป็นความทุกข์ด้วยซ้ำ ไซ้ใหม่ แต่คนที่เป็นโรคเรื้อนนั้น เขามีความสุขในการที่จะผิงไฟ ให้มันร้อนๆ ให้ร้อนมากๆ จะได้รู้สึกว่าเป็นสุขอย่างสะใจ ทำนองเดียวกับการได้เกาที่คันนั้นแหละ แต่แรงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง

สำหรับคนที่มีสุขภาพดีเป็นปกติ ที่เรียกว่าสบายคืออยู่นั้น ไม่ว่าจะเป็นการเกา หรือไปผิงไฟ เขาก็ไม่ต้องการ เขาไม่เอาทั้งนั้น ถ้าจะทำอย่างนั้น ก็เป็นการฝืนใจ ขึ้นไปเกาหรือผิงไฟ แทนที่จะได้ความสุข ก็จะกลายเป็นเจ็บ เป็นทุกข์เวทนา ตรงข้ามกับคนผู้คัน ที่อยากจะเกา และเมื่อได้เกา ก็สมใจ เป็นความสุข อย่างที่ว่าแล้ว ยิ่งคัน ก็ยิ่งเกา ยิ่งเกา ก็ยิ่งคัน แล้วก็ยิ่งเกา และยิ่งได้เกา ก็ยิ่งเป็นความสุข ก็เลยเกาอยู่เนิ่น เป็นคันคะเยอ เกาไปเกามา จนกระทั่งเป็นแผลฟะ แยกไปเลย แล้วที่นี้ ถ้าคนโรคเรื้อนที่มีความสุขจากการเกาที่คันนั้น จะไปบอกแก่คนที่มียารักษาดีมีสุขภาพเป็นปกติ ไปชวนคนนั้นให้เกาว่า คุณเกาสิ ไปผิงไฟสิ จะได้มีความสุขมากๆ แล้วคนที่มีร่างกายดีเป็นปกตินั้น จะว่าอย่างไร เขาก็คงไม่เอาด้วย ว่าเขาสบายอยู่แล้ว จะไปเกาให้เจ็บทำไม เรื่องก็จะเป็นไปในทำนองนี้

เรื่องของอามิสสุข ก็มีลักษณะอย่างนี้ อย่างที่เปรียบกับคนเป็นโรคเรื้อน คือ มีความสุขจากการเกาที่คัน ยิ่งคันยิ่งเกา ยิ่งเกายิ่งสุข ยิ่งสุขยิ่งคัน ยิ่งคันยิ่งเกา ยิ่งเกายิ่งสุข ยิ่งสุขยิ่งคัน ยิ่งคันยิ่งเกา ไปเรื่อยๆ แล้วก็เอาตัวไปผิงไฟ และไม่ไช้แค่ผิง แต่ถึงขั้นย่างไฟให้มันได้ความสุข

ที่นี้ก็มาพูดถึงการพัฒนาชีวิต ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ต่อมา สมมุติว่า นี้ “สมมุติ” ในความหมายของภาษาไทยนะ ต่อมา ถ้าคนที่เป็นโรคเรื้อนนั้นไปรักษาตัว ได้แพทย์ที่เก่ง ได้ยาดี แล้วหายจากโรคเรื้อนนั้น มีสุขภาพดี มีร่างกายเป็นปกติ ถ้ามีใครมาถามเขาว่า คุณอยากเกาอย่างนั้นอีกไหม คุณอยากไปผิงไฟอย่างนั้นไหม บอกได้เลยว่าเขาจะตอบว่า ไม่เอา ไม่เกา ไม่ผิงไฟ ไม่เอาด้วยทั้งนั้น โดยเฉพาะถ้าจะให้ไปผิงไฟอีก เขาจะไม่เอาด้วย จะไม่ยอมแน่ ถ้าเกิดมีใครจะดึงตัวไป เขาจะดิ้นสุดฤทธิ์เลย ไซ้ใหม่ เขาจะไม่ยอมให้ใครพาเขาไปผิงไปย่างไฟ อย่างแต่ก่อนนั้นอีก

นี่ก็เป็นข้ออุปมาให้เห็นว่า เมื่อคนพัฒนามีสุขภาพจิตสมบูรณ์ดีแล้ว จะมีความสุขอยู่ตามธรรมชาติของเขา โดยไม่ต้องขึ้นต่อกาม ไม่ต้องพึ่งพาอามิส ไม่เห็นความวุ่นวายในการไปหาเสพ การไปปรนเปรอบำเรอกามสุขด้วยผัสสะของอินทรีย์ทั้งหลาย ว่าเป็นการได้ความสุข เหมือนกับคนที่หายจากโรคเรื้อรมีสุขภาพดีร่างกายสมบูรณ์แล้ว จะไม่เห็นการเกาที่คันและการเอาตัวไปอย่างไฟผิงไฟว่าเป็นความสุข

ที่พระพุทธเจ้าตรัสอุปมาไว้นั้น การมีสุขภาพจิตสมบูรณ์ ก็คือการบรรลุนิพพาน ความไม่มีโรคหรือความมีสุขภาพจิตสมบูรณ์นั้น เป็นชื่อหนึ่งของนิพพาน คือภาวะที่เป็นอิสระ มนุษย์จึงควรพัฒนาชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง ให้จิตมีสุขภาพสมบูรณ์ดี เหมือนภาวะที่ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงมีสุขภาพดีเป็นที่ปรารถนาของมนุษย์ทั้งหลาย

ที่พูดกันมานี้ เป็นเรื่องของความสุขอย่างหนึ่งที่หนึ่ง คือเรื่องกามสุข ซึ่งเป็นอามิสสุข ไหนๆ ก็ได้พูดไปเยอะแล้ว ก่อนที่จะก้าวไปสู่ความสุขระดับอื่นๆ ก็มาสรุปประมวลเรื่องของกามสุขสักหน่อย

สำหรับกามสุข คือความสุขจากสิ่งเสพ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า กามมีทั้งดี และแง่เสีย พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสแต่โทษของกามอย่างเดียว แง่ดี แง่อร่อย แง่น่าชื่นใจของกาม ที่เป็นกามสุขนั้น ท่านเรียกว่าเป็น อัสสาทะของกาม คือความเอร็ดอร่อย ความสุข ความชื่นใจที่ได้จากการเสพรสผัสสะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

ที่นี้ต่อไป อาทินวะ คือโทษ หรือข้อเสียของกาม ก็มีมาก เอาที่สำคัญ คือ

หนึ่ง ในแง่ชีวิต กามเป็นสิ่งภายนอก การที่จะได้ความสุขนั้น จึงต้องขึ้นต่อสิ่งเสพภายนอก ถ้าเราจะมีความสุขเราก็ต้องอาศัยมัน ต้องขึ้นต่อมัน คือขึ้นต่อสิ่งเสพ ขึ้นต่ออามิส หรือกามวัตถุ

เมื่อคนต้องขึ้นต่อมัน เรื่องก็ต่อไปอีก ตอนแรกเสพแค่นี้ก็สุข ต่อมาเสพในปริมาณและดีกรีเท่าเดิม ไม่สุข ต้องเพิ่มปริมาณเลือนดีกรีอีก ทำให้ต้องอาศัยมัน ขึ้นต่อมันมากยิ่งขึ้น

ที่นี้ มนุษย์นั้น ตามปกติก็อาศัยสิ่งเสพเหล่านี้อยู่แล้ว ในแง่ที่จะให้มีชีวิตเป็นอยู่ได้ เช่น อาหารนั้น เราอาศัยมันอยู่แล้ว ในแง่ของชีวิต ที่จะให้ชีวิตนั้นเป็นอยู่สืบต่อไปได้ แต่ไม่แค่นั้น คราวนี้ต้องมาขึ้นต่อมันในแง่ของความสุขอีก ไข่มุข เราขึ้นต่อมันในแง่ของการที่จะให้มีชีวิตอยู่ได้นี้ ก็มากอยู่แล้ว ยิ่งแถมต้องไปขึ้นต่อมันในการที่จะมีความสุขอีกด้วย

ที่นี้ เรื่องน่าจะเป็นอย่างไร ถ้าเราขึ้นต่อมันในแง่ของชีวิตที่จะเป็นอยู่ได้ เมื่อเราได้เสพมันแค่พอแก่ชีวิตแล้ว เราก็มีความสุข แล้วก็เป็นอิสระจากมันได้ แต่นี่กลายเป็นว่าเราต้องขึ้นต่อมันทั้งสองเงื่อนไข

ที่นี้ การขึ้นต่อมันในแง่ของการอาศัยเลี้ยงชีพนั้น เราคือ **ชีวิต** ต้องการมันในปริมาณหนึ่งที่จำกัด แต่พอขึ้นต่อมันในแง่ความสุขนี้ มันกลายเป็นว่า เราคือ **ตัวตนของตัวตน** ต้องการมันเกินขอบเขตของการที่ชีวิตต้องอาศัยในการที่จะเป็นอยู่ เช่นอย่างอาหารนั้น เราขึ้นต่อมันอยู่แล้วในแง่ของชีวิตที่ต้องอาศัยมันเป็นอยู่ โดยต้องการเพียงปริมาณหนึ่ง แต่พอเราขึ้นต่อมันในแง่ของความสุขแล้ว คราวนี้ก็จะต้องการมันในปริมาณที่มหาศาลเลยทีเดียว ไม่รู้ว่าเท่าไรจึงจะพอ กลายเป็นระดับปริมาณที่เกินจำเป็น ที่เรียกว่าฟุ่มเฟือย ฟุ้งเฟ้อ แล้วก็สิ้นเปลือง เสียเปล่า จนกระทั่งกลายเป็นการทำลายไปเลย

ฉะนั้น จึงถือเป็นหลักการว่า พระพุทธเจ้าทรงยอมให้ในการที่เราขึ้นต่ออามิสนั้นในแง่ของชีวิตที่จะเป็นอยู่ แต่ไม่ให้เราไปขึ้นต่อมันในแง่ของความสุข ถ้าจะพึงพามันในแง่ความสุขบ้าง ก็เอาแค่ในระดับหรือปริมาณที่จำเป็นในการเป็นอยู่ คือ ในเมื่อชีวิตของเราจะอยู่ได้ ต้องอาศัยมันอยู่แล้ว ก็ให้ความสุขขึ้นต่อมันในระดับปริมาณเท่ากับที่ชีวิตต้องการมันนั้นแหละ ไม่ใช่ว่าชีวิตขึ้นต่อมันแค่นี้ แต่แล้วตัวเราต้องไปขึ้นต่อมันในแง่ความสุขที่ต้องการเพิ่มขึ้นไปไม่รู้จักจบ จนเกิดเป็นปัญหามากมาย

นี่คือปัญหาใหญ่ของมนุษย์ คือการที่เขาต้องพึงพาขึ้นต่อสิ่งเสพมิใช่เพียงแค่นี้เพื่อให้ชีวิตเป็นอยู่ แต่เขาขึ้นต่อมันในแง่ความสุขด้วย และในแง่ความสุขนั้น เขาต้องขึ้นต่อมันอย่างชนิดไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักจบสิ้น เกินปริมาณที่ชีวิตจะอาศัยมันไปทางไกล

ที่นี้ต่อไป การที่คนต้องพึงพาอามิสขึ้นต่อสิ่งเสพนี้ จะนำปัญหาอะไรมาอีก ตอบว่า มันมีผลต่อจิตใจ นำมาซึ่งสภาพจิตที่เสื่อมลง มีความรู้สึกในทางที่คับแคบลงเป็นความทุกข์ จากการที่ชีวิตต้องขึ้นต่อสิ่งเสพนั้น เราก็มีความต้องการ อยากรจะได้จะเอา ที่นี้พอเราต้องการความสุขจากการบำเรอผัสสะขึ้นขึ้นมา เราก็มีความต้องการ อยากรจะได้จะเอาเพิ่มขึ้นเด่นขึ้น เป็นการพัฒนาสภาพจิตที่อยากรจะได้จะเอาให้แรงขึ้นเข้มข้น เมื่ออยากรได้อยากเอา แต่ยังไม่ได้ ก็ต้องแสวงหา แล้วก็อยู่ด้วยความหวังว่าจะได้ เมื่อเกิดความหวังก็จะมีความหวาดเป็นคู่กันขึ้นมา เมื่อหวังว่าจะได้ ก็ต้องหวาดว่าจะไม่ได้

ที่นี้ เมื่อยังไม่สมหวัง ในขณะที่ยังไม่ได้ ก็ต้องทนรอ ถ้ามันล่าช้า คนก็จะอยู่ด้วยความทนทุกข์ ต้องทรมานในการที่ยังไม่ได้มา แถมถ้าเกิดความกลัวว่าจะไม่ได้ ก็เป็นทุกข์ขึ้นขึ้นมาอีก แล้วในที่สุดเมื่อไม่ได้ ก็ผิดหวัง เป็นทุกข์อีก แต่ถ้าได้ ก็เกิดความสมหวัง เป็นสุขขึ้นมาได้ทีหนึ่ง แต่พอสมหวังแล้วต่อมากินชา ก็เกิดความเบื่อหน่ายเสียอีก พอเบื่อหน่ายแล้ว อยากรจะพ้นไป ก็เป็นทุกข์ เมื่อไปยังไม่ได้ ต้องจำใจอยู่กับสิ่งเสพสิ่งปรนเปรออันนั้น ที่เคยให้ความสุข พอต้องฝืนอยู่ ก็เป็นความจำใจ กลายเป็นทุกข์ไปอีก สิ่งเดียวกันที่เคยให้ความสุข กลายเป็นเหตุให้ทุกข์ แล้วในระหว่างที่ยังชอบ มันยังให้ความสุขอยู่ ก็มีความยึดติด หวงแหน เป็นทุกข์เพราะความเป็นห่วงหวงแหน ทั้งห่วงทั้งหวง ห่วงแล้วก็หวาดระแวง แล้วก็กังวล ก็มีทุกข์ค้างใจกวนใจอยู่เรื่อย

ทุกข์แ่งนั้นแ่งนี้ที่ว่ามานั้น อาจจะใช้เรียกว่าเป็นทุกข์เบ็ดเตล็ด ไม่ได้ใหญ่โตอะไร แต่มันกวนใจไม่จบ ข้อสำคัญก็คือมันทำให้คนนั้นไม่สามารถมีสภาพที่ปลอดโปร่งโล่งเบาอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะที่ว่าจะให้เป็นผู้มากด้วยปราโมทย์ หรือมีปราโมทย์อยู่ประจำเป็นพื้นใจ ก็ทำไม่ได้

เรื่องทุกข์นี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เพื่อให้รู้ทัน ถ้ายังอยู่กับกามวัตถุสิ่งเสพทั้งหลาย จะเอาความสุขจากมัน ก็ต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูก วางใจให้เป็น อย่างน้อยก็ให้มีทุกข์แค่เบาๆ เบาๆ เริ่มตั้งแต่เอาความรู้เท่าทันความจริงของกฎธรรมชาติมาช่วย เช่นว่าเมื่อหวัง แต่ในขณะที่ยังไม่ได้ ก็วางใจให้ดี บอกว่า จะได้หรือไม่ได้ ก็ว่ากันตามเหตุปัจจัย เมื่อมีความหวัง ก็ยอมถูกคุกคามได้ด้วยความเป็นไปได้ที่จะผิดหวัง เมื่อเข้าใจแล้ว ก็อย่าไปหวาด ให้รู้ว่ามันจะเป็นไปตามเหตุปัจจัย และเมื่อยังหวังอยู่ ก็อย่าไปสร้างความรู้สึกหวาดระแวงผู้อื่น หรือคิดที่จะไปแย่งชิงกัน แล้วถ้าไม่ได้ ก็ไม่ต้องไปผิดหวัง แต่ปรับใจได้ด้วยความรู้ทันความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น หรือว่าได้แล้ว ก็อย่าอยู่ด้วยความยึดติดหวงแหนเป็นโทษของมัน ที่จะทำให้มันแต่ห่วงกังวล แล้วก็ขัดแย้งกับคนอื่นเพราะความหวงแหน แล้วก็อย่าไปทุกข์ทรมานเพราะความเบื่อหน่าย รวมแล้วก็ให้อยู่ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงในทางของเหตุปัจจัย ที่จะได้รู้จักปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง ถ้าจะเป็นทุกข์ ก็ให้มีแต่น้อย

ใจนั้นต้องอยู่กับความรู้เท่าทันด้วยปัญญา อย่างน้อยก็ต้องรู้ว่า ในเมื่ออย่างหวังยังต้องการความสุขจากกามจากามิส ก็จะต้องเจอกับทุกข์บ้าง จะมากจะน้อยจะหนักจะเบา ก็อยู่ที่จะปฏิบัติต่อมันได้ถูกต้องแค่ไหน อย่างน้อยก็ต้องรู้เข้าใจความจริงที่ว่าสิ่งเหล่านี้มันมีธรรมชาติของมันเอง ที่พูดสั้นๆ ว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่มีใครบังคับบัญชามันได้จริง มันจะไม่เป็นไปตามความอยากความปรารถนาของเราหรือของใครๆ แต่มันจะเป็นไปตามเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติที่เป็นธรรมดาของมัน

แม้แต่ชีวิตของตัวเองนี่ ก็เช่นเดียวกัน ตัวเราชีวิตของเราก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันไม่เที่ยง ไม่อยู่ในภาวะอย่างเดิม แต่เปลี่ยนแปลงไป แล้วก็ไปทำตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะเราไม่ว่าใครจะไปสั่งบังคับเอาตามใจของตัวเองไม่ได้

เมื่อตัวเรา ชีวิตของเรา และสิ่งอื่นทั้งหลาย ล้วนแต่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันอย่างที่ว่านั้น ถ้าเราไปยึดติดถือมั่นจะเอาอย่างนั้น จะให้เป็นอย่างนี้ แต่มันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นไปตามใจปรารถนาของเรา ก็ขัดขึ้นฝืนกันเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมาอีก ตั้งแต่ผิดหวัง เสียตาย เบื่อหน่าย กังวล หรืออะไรๆ ต่างๆ ทั้งหลาย อย่างที่ได้ว่ามาทั้งหมดนั้น ก็เพราะมันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่ากันไปตามเหตุปัจจัยอย่างที่ได้ว่ามาทั้งหมดนั้น ก็ต้องรู้เท่าทันว่ากันด้วยปัญญา ใจก็จะตั้งหลักอยู่ได้ ไม่หวั่นไหว มันอยู่ในความเบิกบานแจ่มใส อย่างน้อยปรับใจให้เบาบางจากทุกข์ลงไปได้

เอาละ ได้พูดถึงข้อดีของกาม แล้วก็มาถึงข้อบกพร่อง จุดอ่อน ข้อเสียของกาม ซึ่งมีในแง่ต่างๆ แต่ในที่สุดก็อยู่ที่ว่า มันเป็นเรื่องของความอยากเสพ อยากได้ ให้มีความสุขอย่างยิ่ง ซึ่งไม่อาจเป็นไปได้สมใจจริงเต็มที่อยู่อย่างที่ปรารถนา เพราะไม่ว่าสิ่งเหล่านั้นจนถึงชีวิตของเรา นี่ ล้วนแต่เป็นไปตามอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามธรรมดาของมัน แล้วเราก็ยังเอาชีวิตของตัวเองที่เป็นไปตาม อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น ไปขึ้นกับสิ่งเหล่านั้น ที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามธรรมดาของมัน ซ้อนปมปัญหาขึ้นไปซ้ำกันอีกชั้นหนึ่งด้วย

ที่นี้ สอง ในแง่สังคม เมื่อคนจะหาความสุขจากสิ่งเสพ ซึ่งเป็นของภายนอก แต่อามิสหรือกามวัตถุเหล่านั้น มิใช่มีพร้อมอยู่ต่อหน้า บ้างก็มีน้อย บ้างอยู่ห่างไกล บ้างอยู่ในแหล่งในสภาพที่เข้าถึงและดึงออกมาได้แสนยาก บ้างก็ต้องปรุงแปรจัดทำขึ้นใหม่ คนทั้งหลายต้องดิ้นรนแสวงหา ต้องเพียรพยายามใช้เรี่ยวแรงกำลังจัดทำสร้างขึ้น แค้นนี้ก็เป็นเรื่องของความทุกข์ยากตลอดมาแต่อดีตกาลบรรพ์

ที่นี้ มนุษย์ก็มากขึ้น วัตถุก็มีจำกัด ทรัพยากรก็ไม่พรั่งพร้อมทั่วถึงเสมอกัน แถมแต่ละคน แต่ละพวก ก็จะต้องให้แกตัว แก่พวกตัว ให้มากที่สุด แล้วก็กีดกันกันคนพวกอื่นไม่ให้เข้าถึงได้ ก็ต้องแก่งแย่งชิงกันบ้าง รุกรานข่มเหงรังแกกันบ้าง มีการเอาวัดเอาเปรียบกัน เกิดความเดือดร้อนในสังคม เป็นทุกข์โทษภัยในสังคม

แล้วก็ สวม ที่เด่นในยุคใกล้ปัจจุบัน คือ การทำลายธรรมชาติ ล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้สิ่งแวดล้อมเสียหาย แล้วในกระบวนการผลิตและการบริโภค มีการถ่ายของเสียออกไปในอากาศ เป็นควันจากปล่องโรงงานบ้าง เป็นน้ำเสียลงไปในทะเลและแม่น้ำลำคลองบ้าง ลงไปในดินบ้าง เกิดมีขยะทับถมกำจัดไม่ไหวไม่ทัน ทำให้เกิดภาวะอุณหภูมิสูงขึ้นในบรรยากาศ จากการปล่อยคาร์บอนไดออกไซด์ขึ้นไปมากมาย เกิดมลภาวะทั่วไป ธรรมชาติแวดล้อมเสื่อมโทรม อย่างที่รู้กันดี ไม่ต้องบรรยาย เป็นปัญหาของยุคปัจจุบันที่กำลังหนักขึ้นไปทุกที

เป็นอันว่า จากการกินเสพอาหารที่มีรสหวานมากเกินไปของพวกมนุษย์ ได้เกิดปัญหาหลักสามอย่าง คือ ชีวิตจิตใจของคนก็มากด้วยทุกข์ สังคมก็เดือดร้อน ธรรมชาติแวดล้อมก็เสียหาย ที่นี้ พอสังคมเดือดร้อน ธรรมชาติแวดล้อมเสียหาย อากาศเสีย ดินเสีย น้ำเสีย ไฟเสีย คือในบรรยากาศมีอุณหภูมิสูงขึ้น ดินน้ำลมไฟเสียหมด ก็ส่งผลกระทบต่อกลับมาทำร้ายสุขภาพกายของมนุษย์ ทำให้เป็นโรคเป็นภัยต่างๆ เช่นแค่อากาศเสีย คนก็เป็นโรคทางเดินลมหายใจกันไปมากมาย

ในบ้านเมืองประเทศที่พัฒนามากแล้ว สังคมมากด้วยการแข่งขันแก่งแย่งเอาวัดเอาเปรียบกัน ทำให้คนอยู่ด้วยจิตใจที่มากด้วยความเครียด ความกังวล และเบื่อหน่าย แล้วสภาพจิตที่เครียดกังวล เป็นทุกข์ ก็ส่งผลต่อไปให้เป็นโรคทางกายหลายอย่าง ใจเป็นทุกข์แล้ว กายก็มีทุกข์อีก เป็นปัญหาไปหมด อย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ทั้งหมดนั้นเป็นโทษที่เกิดจากการมุ่งหาอามิสสุขทั้งสิ้น

เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าผู้ใดยังแสวงหาอามิสสุข ก็จะต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง ให้เกิดโทษทุกข์ภัยน้อยที่สุด แต่ตราบไต่ยังอยู่ในระดับของการแสวงหาอามิสสุข ก็ไม่ปลอดภัย เพราะว่าถ้าเขายังมุ่งหาสุขจากกามวัตถุ โดยสิ่งเสพเป็นช่องทางเดียวแห่งความสุขของเขา ความสุขต้องมาจากสิ่งเสพ จากอามิส จากเหยื่อล่อเท่านั้น การที่จะปฏิบัติไม่ให้เกิดโทษภัยมากมาย เขาก็จะต้องยับยั้งจิตใจตัวเอง ซึ่งเป็นความจำใจ ที่ต้องฝืนใจ เมื่อฝืนใจ ก็ทำให้มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยความทุกข์ นี่คือจริยธรรมของมนุษย์ปัจจุบัน ที่ทำได้ ก้าวไปได้แค่นั้น

เมื่อคนมีชีวิตเป็นอยู่อย่างมากมายด้วยความทุกข์ หนึ่ง ตัวเขาเองจะกินจะเสพสักเท่าไร ก็ไม่มีความสุขจริง สอง เมื่อเขาต้องทนฝืนใจไม่เสพไม่ทำลายให้มากเกินไปอยู่นั้น มันอาจจะระเบิดขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ ที่นี้ เมื่อคนจำนวนมากไม่ยอมฝืน เพราะฝืนไม่ไหว ก็จะต้องระเบิดออกไปด้วยการละเมิด เมื่อละเมิดออกไป ก็ไม่มีหลักประกันที่จะรักษาระบบความปลอดภัยของชีวิต ของสังคม และของธรรมชาติแวดล้อมไว้ จึงไม่อาจจะมีความปลอดภัยได้จริง ตราบใดที่มนุษย์จะอยู่แค่ว่า ยับยั้งตัวเองนะ อดกลั้น ฝืนใจไว้ ทำไม่ได้นะ อย่างที่เป็นจริยธรรมของมนุษย์ปัจจุบันนี้ ก็จะไปไม่รอด

นี่คือจำเป็นจะต้องมีตัวช่วย ต้องมีตัวดูลที่เขาคะได้ความสุขในทางอื่น โดยไม่ต้องมาวุ่นวายอยู่แค่กับความสุขจากการเสพกามวัตถุ

เพราะฉะนั้น หลักพุทธศาสนาจึงบอกเราว่าจะต้องพัฒนาชีวิตก้าวต่อไป เมื่อพัฒนาชีวิตขึ้นไปตามหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา แล้ว ความสุข ก็จะมีช่องทาง มีมิติเพิ่มขึ้นอีก ทำให้คนมีความสุขที่เป็นของตัวเอง เป็นอิสระ ไม่ต้องมาพึ่งพาขึ้นต่อสิ่งเสพ แล้วนอกจากนั้น ก็จะทำให้การแสวงหาสิ่งเสพนี้ เป็นไปด้วยวิธีการที่ดีที่ถูกต้องเองโดยอัตโนมัติด้วย อันนี้คือเรื่องที่เราจะพูดต่อไป

วันนี้พูดมายี่สิบกว่า ปี ยังไม่พ้นเรื่องความสุขจากสิ่งเสพทางวัตถุเลย ยังอยู่แค่ในขั้นของอามิสสุข คิดว่าในขั้นนี้พอสมควรแล้ว ครั้งต่อไปจะได้พูดเรื่องการพัฒนาชีวิตเพื่อให้มนุษย์ได้มีความสุขเพิ่มขึ้นเหนือกว่าอามิสสุขนั้น

มีความสุขไว้ในตัวเลยดีกว่า อย่าเป็นคนขาดไร้มีความสุข ที่ต้องไปวิ่งหา

คนมีความสุขกับธรรมชาติได้เมื่อไร ใจก็รักธรรมชาติได้เมื่อนั้น

มาต่อกันเรื่องความสุข ได้พูดไปแล้วในเรื่องความสุขขั้นพื้นฐาน ที่ชีวิตของคนทั่วไปต้องเกี่ยวข้องอยู่ แต่แม้แค่ความสุขขั้นพื้นฐานนั้น มนุษย์ก็ยังมีปฏิบัติไม่ถูก ทำให้เกิดปัญหา ก่อให้เกิดโทษ เกิดพิษเป็นภัยทั่วไปหมด แม้กระทั่งแก่ตนเอง

ความสุขที่มนุษย์ยุคปัจจุบันนี้แสวงหากันมาก จนกระทั่งกลายเป็นแนวทางหรือวิถีของสังคมที่เจริญไปเลย ก็คือสามีสสุข ที่เรียกให้ง่ายว่าอามิสสุข คือสุขที่พึ่งพาอามิส อาศัยสิ่งเสพ จำพวกความสุขจากวัตถุ ก็คือความสุขนั่นเอง การหาความสุขแบบนี้หน้าหน้าจนกระทั่งยุคนี้มีชื่อว่าเป็นบริโภคนิยม ซึ่งก่อปัญหาต่างๆ อย่างที่ได้พูดกันไปพอสมควรแล้ว

การปฏิบัติในเรื่องของอามิสสุขนี้ ซึ่งจะเชื่อมไปสู่ความสุขอื่นๆ ประการแรกก็คือ การปฏิบัติต่ออามิสสุขนั้นแหละในทางที่จะทำให้เกิดโทษทุกข์ภัยน้อย ด้วยความรู้เท่าทันมัน ซึ่งจะทำให้มนุษย์ทั่วไปนั้น อยู่กับสิ่งเหล่านี้ได้ดีขึ้น

แต่จะให้มีความสุขแท้จริง ก็เป็นไปได้ เพราะอามิสสุขนี้เป็นเรื่องของ การอยู่กับวัตถุ อาศัยวัตถุ ซึ่งโดยธรรมชาติของมันเองก็เป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นของภายนอก ที่คนต้องขึ้นต่อมัน อย่างที่กล่าวแล้ว เป็นเรื่องของคนที่ยังงุนวายยุ่งอยู่กับมันจะต้องรู้เท่าทัน แล้วก็ปฏิบัติต่อมันอย่างฉลาด ให้เกิดโทษน้อยที่สุด ให้ได้ความสุขโดยมีทุกข์แต่น้อย

ทุกขีในที่นี่ก็รวมถึงเวรภัยในสังคม จากการขัดแย้งแย้งชิงกับเพื่อนมนุษย์ ไปถึงการทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จนกระทั่งทุกข์ภัยแก่ชีวิตของตัวเองจากโรคข้างในและพิษจากข้างนอก

ในการผ่อนเบาทุกข์ภัยแก้ไขปัญหานั้น อย่างง่ายหน้อยที่ทุกคนซึ่งมีปัญญาารู้เข้าใจอยู่แล้ว ควรจะปฏิบัติได้ง่าย เริ่มจากในตัวเองได้ทันที และมีประโยชน์เห็นได้ชัดพละที ก็คือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค กินเสพแค่พอดี ที่เรียกให้สั้นว่า มัตตัญญูตา เป็นการสร้างดุลยภาพในเบื้องต้น ดีทั้งแก่ตนเองและแก่ทุกอย่างข้างนอก และถ้าคิดจะฝึกตัวเองสักนิด ก็ปฏิบัติได้ง่าย อันนี้เป็นวิธีมาตรฐานที่จะมาช่วย

แล้วประการต่อไปก็คือ ไม่หยุดแค่นี้ แต่พยายามพัฒนาชีวิต โดยเฉพาะด้านจิตใจและปัญญา ที่จะให้ชีวิตมีอิสรภาพมากขึ้น โดยมีความสุขที่เป็นอิสระ เป็นไทแก่ตน ด้วยการเข้าถึงความสุขที่ประณีตและเป็นอิสระขึ้นไปตามลำดับ อย่างที่พูดไปแล้วในหลักวิธีปฏิบัติต่อสุขทุกข์ ๔ ประการ

ที่นี้ก็มาดูในด้านการปฏิบัติ เท่าที่พูดกันมาแล้วมีเยอะแยะ ไปแทรกอยู่ในเรื่องต่างๆ มากหลาย ก็เป็นเพียงว่าเอามาสรุปกันอีกทีหนึ่ง คงจะเป็นการพูดซ้ำซากมากไปสักหน่อย เพราะไม่ได้เรียงเรื่องอย่างการเขียนหนังสือ ก็มองเป็นการทบทวนก็แล้วกัน ให้เป็นไปในลักษณะของการหยิบยกขึ้นมากล่าวถึง โดยไม่ต้องอธิบายให้พิสดาร

ที่พูดมาแล้วก็คือ อย่าสูญเสียแหล่งความสุขพื้นฐาน ๓ ประการ ได้แก่ หนึ่ง ทางด้านวัตถุ ให้รู้จักอยู่ร่วมกับธรรมชาติ อยู่ในสิ่งแวดล้อมอย่างธรรมชาติที่เป็นสัจปายะแกชีวิต สอง มีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ อยู่ร่วมกันเกื้อกูลกันด้วยไมตรี ไม่แปลกแยกจากสังคม แล้วก็ สาม มีกิจกรรมของชีวิตในอิริยาบถต่างๆ ที่ดำเนินไปอย่างเป็นสัจปายะ จนถึงทำงานทำการทั้งหลายด้วยฉันทะ

การปฏิบัติให้ได้ประโยชน์จากแหล่งความสุขพื้นฐานสามประการนั้น จะไปสัมพันธ์กับการพัฒนาความสุขขั้นต่อไป อย่างเป็นไปเอง ตามธรรมชาติของมัน เพราะการปฏิบัติทั้งหมดนี้ ก็รวมอยู่ในเรื่องของการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา หรือพัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญานั้นเอง ในเมื่อพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา นั้นแยกออกจากกันไม่ได้ สิ่งที่เราไปเกี่ยวข้องก็จึงโยงกันไปเอง นั่นก็คือว่า เมื่อเราไปสัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม กับเพื่อนมนุษย์ในสังคม และมีกิจกรรมแห่งชีวิตของตัวเองได้ดี โดยได้ความสุขจากแหล่งความสุขพื้นฐานเหล่านั้น มันก็เป็นการพัฒนาชีวิตของตนเอง โดยพัฒนาทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาไปด้วยกัน ทั้งหมดเลย

อย่างในเรื่องของการไม่แปลกแยกจากธรรมชาติแวดล้อมนั้น จากการที่มนุษย์ในยุคที่ผ่านมา ได้ห่างเหินจากธรรมชาติ และทำลายธรรมชาติ แล้วเกิดพิษภัยแก่ตัว พอถึงยุคนี้คนจึงได้เห็นความสำคัญของการรักษาธรรมชาติมากขึ้น โดยอย่างน้อยก็สำนึกและกลัวอันตรายที่จะมาถึงตัว จากธรรมชาติที่ถูกทำลาย ทำให้จำเป็นต้องรักษาธรรมชาติ ซึ่งที่จริงไม่ใช่แค่รักษาธรรมชาติ แต่มันหมายถึงการรักษาตัวมนุษย์เองนั่นแหละด้วย

มิใช่แค่นั้น ที่ว่ามนุษย์รักษาตัวเองนั้น ไม่ใช่รักษาตัวเฉพาะในแง่ที่จะพ้นจากภัยอันตรายที่เกิดจากธรรมชาติแวดล้อมเสีย แล้วมันจะทำให้เกิดผลร้ายต่อชีวิตของตัวเองเท่านั้น แต่หมายถึงการรักษาตัวเองในการที่จะมีความสุขด้วย คือ เมื่อรักษาธรรมชาติไว้ ก็ได้รับรักษาความสุขของตัวเองด้วย

ที่นี้ ว่าที่จริง การที่มนุษย์จะรักษาธรรมชาตินั้น ต้องมาถึงขั้นของจิตใจที่ดี ที่พัฒนาแล้วด้วย ไม่ใช่แค่เพราะหวาดกลัวพิษภัยจากธรรมชาติที่เสียหายถูกทำลาย จึงพยายามจะรักษาธรรมชาติ แต่จะให้ดีจริง ต้องให้ถึงขั้นที่ว่า คนพยายามรักษาธรรมชาติ เพราะมีใจรักธรรมชาติ ถ้าทำให้คนรักธรรมชาติได้ เขาก็จะเต็มใจตั้งใจอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างดีที่สุด ด้วยใจที่มีฉันทะของตัวเอง ทั้งคนก็จะรักษาธรรมชาติอย่างเต็มที่ และคนที่อนุรักษ์ธรรมชาตินั้น ก็มีความสุข นี่คือเรื่องนี้เรียกโครงการพัฒนามนุษย์ ซึ่งก็คือต้องมีการศึกษาที่ดีที่ถูกต้อง ถ้าจะให้ดี ก็คือการศึกษาที่ถูกทาง ตั้งแต่เริ่มต้นชีวิต

แต่จะทำให้คนรักธรรมชาติได้อย่างไร? ความรักธรรมชาติต้องเกิดจากปัจจัยภายใน ถ้าทำถูกต้องตามเหตุปัจจัยแล้ว ความรักธรรมชาติก็จะเกิดขึ้นเอง เวลานี้บ่นว่าบอกกันพูดสอนกันให้รักธรรมชาติๆ แต่ถ้าไม่ทำเหตุปัจจัยของความรักแล้ว ความรักจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ความรักนี้มิใช่เป็นสิ่งที่จะไปบังคับฝืนใจได้ ความรักธรรมชาติเกิดขึ้นเมื่อตัวคนนั้นมีความสุขจากการอยู่กับธรรมชาติ ถ้าเมื่อใดคนผู้ไหนเกิดมีความสุขกับการอยู่กับธรรมชาติแล้ว เขาก็จะรักธรรมชาติขึ้นมาเอง

อย่างที่สมัยนี้การศึกษาสอนเด็กว่า เอานะ เรามาช่วยกันอนุรักษ์ธรรมชาติ เราต้องรักธรรมชาติ แล้วทำอย่างไรจะให้เด็กรักธรรมชาติ วิธีที่ดีที่สุดก็คือสร้างเหตุปัจจัยที่จะให้เด็กนั้นรักธรรมชาติ ด้วยการให้เด็กมีความสุขกับการอยู่กับธรรมชาติ ถ้าเด็กมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติแล้ว ความรักธรรมชาติก็จะเป็นไปเอง และเมื่อคนรักธรรมชาติแล้ว การอนุรักษ์ธรรมชาติก็ตามมาเอง เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ต้องไปบังคับขึ้นใจ

ปัจจุบันนี้ วิธีของอารยธรรมนั่นเองทำให้คนรักธรรมชาติได้น้อย เพราะว่าในอารยธรรมนี้ แต่ละคนมุ่งหวัง มองหา จะเอาแต่สิ่งเสพให้แก้ตัว แล้วก็มองธรรมชาติเป็นที่มาของสิ่งเสพ เป็นแหล่งของกามวัตถุที่จะเอามาบริโภค มองธรรมชาติด้วยสายตาที่จะไปเอามันมาจัดการ คือมองเป็นสิ่งที่จะต้องทำลายหรือไปเบียดเบียนนั่นเอง อย่างที่เรียกว่าเอาชนะธรรมชาติ ซึ่งในความหมายหนึ่งก็คือไปกำจัดไปทำลาย เพื่อจะสร้างสิ่งที่ตนปรารถนา โดยเอามันมาแปรผันผลิตเป็นกามวัตถุที่จะบำรุงบำเรอความสุขของตน นี่คือการทัศนคติที่มองธรรมชาติเป็นเหยื่อหรือเป็นปฏิบัติเป็นศัตรูคู่ที่จะปราบ

เมื่อคนมองธรรมชาติอย่างที่ว่านั้น ก็ย่อมรักกันไม่ได้ แม้เมื่อพบปะเจอจะเจอกัน มันก็ไม่ใช่สิ่งที่จะทำให้มีความสุข บางทีถึงกับสร้างค่านิยมให้มองเห็นไปว่า ถ้ามีธรรมชาติอยู่ที่ไหน ก็แสดงว่ามนุษย์ที่นั่นยังไม่เจริญ คนเห็นธรรมชาติ จึงมักมองเป็นตัวถ่วงเป็นปฏิบัติ มีความรู้สึกว่าธรรมชาติเป็นตัวขัดขวางความสุขของตน

ในยุคหนึ่ง คนเคยไปกันถึงขนาดที่ถือทำนองว่า ป่าและต้นไม้เป็นเครื่องหมายของความเดือนของความสุขไม่เจริญ ถ้าอยากเจริญ จะต้องสร้างบ้าน สร้างตึก สร้างถนนหนทาง ให้มีวัตถุมีเทคโนโลยีมากมาย พอเห็นป่าเห็นต้นไม้ ก็มีความรู้สึกไม่ดีขึ้นมาทันที มองว่าจะต้องกำจัด แล้วสร้างเป็นคอนกรีตขึ้นมาแทน จนถิ่นที่เจริญกลายเป็นป่าคอนกรีต

ตั้งแต่วราว พ.ศ. ๒๕๐๓ แม้แต่ในวัดต่างๆ ก็โค่นเผาทำลายต้นไม้กันมาก ต้นไม้ที่ปลูกไว้ในสมัยบรรพบุรุษ ได้ล้มหายไปในยุคพัฒนา หดไปมากมาย ทัศนคติ ค่านิยม แนวความคิด วิถีชีวิตของคนไทย ได้เป็นอยู่เป็นไปในลักษณะที่ว่านั้นเป็นเวลานานไม่น้อย เวลานี้มาถึงยุคสมัยที่คนในประเทศที่พัฒนานำหน้า เกิดความสำนึกผิดว่าการสร้างความเจริญอย่างที่ทำกันมานั้น เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนหันมาย้ำเน้นให้คนเป็นมิตรกับธรรมชาติ แต่ความรู้สึกนึกคิดความเชื่อเชิงลบต่อธรรมชาติ ได้เคยชินฝังตัวปรุ้งแต่จิตใจมานาน ทำให้เกิดความขัดแย้งในตัว ยากที่จะทำให้คนมีความสุขจากธรรมชาติ เหมือนกับว่าจะต้องเริ่มต้นกันใหม่ ตั้งแต่ว่าทำอย่างไรจะให้เด็กมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ

อย่างที่ได้อธิบายครั้ง ว่าไปตามความเคยชินในใจ คนพวกหนึ่งเข้าวัดไปเห็นกระรอก บ้างเห็นนกบ้าง รู้สึกชื่นชมที่ได้เห็นมันขยับเขยื้อนเคลื่อนไหว บินไป หรือขยับเท้าก้าวไปกระโดดไป ในบรรยากาศของธรรมชาติ ท่ามกลางหมู่ไม้ เห็นแล้วก็มีความสุข

แต่คนอีกกลุ่มหนึ่งมองไปเห็นนกบินไปบินมา เห็นกระรอกวิ่งบนกิ่งไม้อย่างนั้น กลับคิดว่าทำอย่างไรจะเอามันไปลงหม้อแกง หรือเอาไปปิ้งไปย่างแล้วจะได้กินกันให้อร่อย เขามองเห็นนกเห็นกระรอกแล้ว มิได้มีความสุขที่ดี มิได้มีความสุข ในการสัมผัสธรรมชาติ แต่เขาหวังเขารอความสุขจากการเสพ ที่จะต้องไปเอาหนังสัตว์ หรือไปเอาอะไรมาสักอย่าง มาขว้าง มายิง มาปา มาฆ่ามัน

เรื่องที่จะทำให้คนมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาตินี้ ในสังคมไทยเป็นปัญหาไม่น้อย จะเห็นว่าเด็กไทยเราจำนวนมาก หรือส่วนมาก พอเจอนกบ๊ีบ ก็จะไล่ขว้างปา เจอกระรอก ก็เอาไม้ขว้างไล่ขับไล่ยิง ความรู้สึกที่จะชื่นชมในความงามและมีความสุขกับธรรมชาตินั้น ไม่ค่อยจะมี เป็นปัญหาที่ไม่ควรปล่อยทิ้งไว้

เรื่องนี้เป็นงานที่ต้องทำ ต้องเริ่มกันตั้งแต่เด็กๆ การที่จะให้เด็กมีความสุขในสิ่งแวดล้อมอยู่กับธรรมชาติ ก็ต้องให้ผู้ใหญ่ช่วยบ้าง โดยชักจูงให้เด็กเกิดความคิด รู้จักมองด้วยโยนิโสมนสิการ ให้เห็นความงามความรื่นรมย์น่าชื่นชมของธรรมชาติ ในชีวิตความเป็นอยู่เป็นไปของสิ่งทั้งหลายรอบตัว พอเด็กมองเห็นนกเห็นไม้ คุณพ่อคุณแม่คุณผู้ใหญ่อื่นๆ ก็อาจจะพูดจានำใจให้เด็กมีความรู้สึกที่ดี ให้เขาได้มีความรู้เกี่ยวกับชีวิต ความเป็นอยู่ของสัตว์ และธรรมชาติที่เกี่ยวข้อง พอให้คุ้นใจไว้ เมื่อโตเด็กมองเห็นนกเห็นไม้ สิ่งที่ผู้ใหญ่พูดเล่าไว้ ก็ขึ้นมาในความรูสึกโยงไปที่ชีวิตความเป็นอยู่ความน่ารัก น่าดูน่าชมของสัตว์และธรรมชาติแวดล้อมที่สวยงามนั้น และเด็กก็จะมีความสุขกับธรรมชาติได้

ทีนี้ พอเด็กมีความสุขกับธรรมชาติแล้ว เขาก็จะรักธรรมชาติเอง เมื่อรักธรรมชาติแล้ว การอนุรักษ์ก็ตามมา ที่ว่ามานี้ ก็เป็นเรื่องหนึ่งซึ่งจะต้องไปคิดเทคนิคหาวิธีในทางปฏิบัติกัน เข้าใจว่าเวลานี้ได้มีคนเริ่มคิดหาทางกันมากขึ้นแล้ว

เอาเป็นว่า อย่างน้อยช่วยกันไม่ให้คนไม่ให้เด็กมีทัศนคติเป็นปฏิปักษ์ ที่จะมองว่าธรรมชาติแวดล้อมเป็นตัวขัดขวางความสุขของมนุษย์ ที่จะต้องทำลาย หรือมองในแง่ว่า จะต้องเอามันมาเข้าโรงงานอุตสาหกรรม เป็นวัตถุดิบ ที่จะผลิตเป็นกามวัตถุให้ได้เสพบริโภคแล้ว จึงจะมีความสุข ตามคติเอากะรอกลงหม้อแกงอย่างที่ได้ว่าไปแล้วนั้น

สมัยนี้ว่าเจริญกันนักหนา เมื่อไรจะกินด้วยปัญญากันสักที

ทีนี้ แคบเข้ามา ว่ากันที่การกินเสพบริโภค หลักมาตรฐานยืนตัว ตรงไปตรงมา พุดงายที่สุด บอกแล้วบอกอีก ก็คือ ความพอดี หรือความรู้จักประมาณ ซึ่งเป็นการสร้างดุลยภาพ ไม่ให้เลยเถิดไปในการหาความสุขจากการเสพ เรียกเต็มว่า โภชนะมัตตัตถุญจตา พุดสั้นๆ ว่ามัตตัตถุญจตา ก็ได้ คือความรู้จักประมาณในการบริโภค หรือกินพอดี ซึ่งเป็นการบริโภคด้วยปัญญา โดยรู้เข้าใจความหมายและความมุ่งหมายที่แท้จริงของการเสพบริโภคสิ่งนั้นๆ เช่น บริโภคอาหาร และใช้สอยเครื่องนุ่งห่ม เริ่มตั้งแต่อาหาร รู้เข้าใจว่าบริโภคเพื่ออะไร จุดมุ่งหมายอยู่ที่ไหน ซึ่งเมื่อใช้ปัญญาพิจารณา ก็มองเห็นว่าความมุ่งหมายของการบริโภคนั้น อยู่ที่ที่จะทำให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี แล้วจะได้เอาร่างกายที่แข็งแรงมีสุขภาพดีนี้ ไปดำเนินชีวิตได้ดี ไปใช้ทำการสร้างสรรค์ และทำการอะไรต่างๆ ที่จะทำให้ชีวิตเจริญออกงาม ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น แก่สังคม ตามแต่จะควรเป็นไป

ความรู้เข้าใจหมายมองอย่างนี้ จะช่วยสร้างดุลยภาพ ทำให้การเสพบริโภคที่จะมุ่งเพื่อเอร็ดอร่อย เพื่อบำเรอปรนเปรอผัสสะของตา หู จมูก ลิ้น กายนัยน์ เบาลงมาอยู่แค่พอดี ที่จะไม่ทำลายสุขภาพของตัวเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ล้างผลาญทรัพยากร เป็นต้น

อันนี้เป็นหลักง่ายๆ และเป็นการศึกษาสำคัญขั้นรากฐาน ที่จะพึงฝึกกันตั้งแต่ในครอบครัว ในบ้าน ถ้าทำได้ตามหลักนี้ ดุลยภาพเกิดขึ้นมา จะแก้ปัญหาไปครึ่งค่อนเลย เพราะเวลานี้ ปัญหาชีวิตของคน ทั้งใจและกาย ปัญหาสุขภาพ โรคภัยไข้เจ็บ ปัญหาใจคนเครียด สังคมเครียด ธรรมชาติเสียหาย จนถึงปัญหาการพัฒนาของโลก ก็มาติดตันทันกันอยู่ที่นี่ แค่ว่า คนกินเสพบริโภคด้วยตัณหา ตั้งแต่กินอาหาร ก็เอาแต่จะเสพรสอร่อยของผัสสะ

โดยเฉพาะก็ในบ้านในครอบครัว คุณพ่อคุณแม่แม่ไหนหลายทีเดียวชอบตามใจเด็ก ถึงขั้นเอาใจและปรนเปรอลูก นี่กว่านั้นคือการรักลูก แต่ที่จริงอาจเป็นการทำร้ายหรือถึงกับทำลายลูกมากกว่า การเลี้ยงดูลูกเป็นการศึกษายิ่งกว่าขั้นพื้นฐาน คือเป็นขั้นรากฐาน พ่อแม่ที่ฉลาด ไม่อยู่แค่เอาใจและตามใจในทางของตัณหา แต่ต้องดูแลด้วยการค่อยๆ ฝึกให้ลูกมีสติเข้มแข็งที่จะหันไปปฏิบัติตามปัญญา

ถ้าได้แต่ตามใจปรนเปรอลูกด้วยความเอร็ดอร่อย ไม่ดูแลด้วยสติปัญญาไว้ เด็กก็เคยชินติดนิสัยเอาแต่กินเพื่อเสพรสไปจนโต ทีนี้ก็เข้าขบวนของบริโภคนิยม ไม่ต้องพูดถึงโทษภัยด้านต่างๆ ที่ว่าไปแล้ว เอาแค่ปัญหาสุขภาพร่างกายในชีวิตส่วนตัว ตามปกติคนมากมายในประเทศยากจนเป็นโรค เพราะภาวะทุพโภชนาการขาดอาหารไม่ค่อยจะมีกิน แต่เวลานี้ในประเทศพัฒนาแล้วนำสุดที่มั่งคั่งพร้อม คนมากมายเป็นโรคมีภาวะทุพโภชนาการ (malnutrition) เพราะกินดีมากเกินไป (overnutrition) นี่คืออาหารดีมีพร้อม ปัญญาที่รู้อะไรแค่ไหนดี แต่ตัณหาแรง สติไม่มีกำลังที่จะดึงจะดันคนให้ไปในทางของปัญญา

ที่นี้ ถ้าวอดจากโรคอ้วนอย่างฝรั่งไปได้ พอสูงอายุขึ้นไป พิษภัยจากของกินเกินปริมาณและสารสะสมที่เป็นโทษ ก็ค่อยๆ บั่นรอนร่างกาย ปรากฏออกมาเป็นโรคพาธต่างๆ เช่นอย่างโรคหัวใจ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง หลอดเลือดอุดตัน โรคถุงน้ำดี โรคไต ชีวิตวัยชราที่มีร่างกายอ่อนแอช่วยตัวเองไม่ค่อยได้ แทนที่จะโล่งเบาสักหน่อย ก็กลายเป็นลำบาก

บริโภคนิยมมัน ไม่เอาปัญญา แต่ปล่อยตัวไปตามโมหะ เอาแค่สนองตัณหา ที่อยากเสพรส ผัสสะ และบ่อยครั้งก็เสริมด้วยมานะ ที่จะเอาโก้ อวดเด่นอวดโต ทำให้สิ้นเปลืองเกินเหตุ บางทีก็แค่เป็นเหยื่อของการโฆษณาในระบบหาผลประโยชน์

ควรหยุดความคิดให้เด็กฉุกใจพิจารณาหรือถามตัวเองบ้างว่า ที่กินนี้ กินเพื่ออะไร แล้วเขาก็จะมีคำตอบของเขาเองที่มองเห็นด้วยปัญญาว่า ที่กินอาหารนั้น ที่แท้ก็เพื่อบำรุงร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดีอย่างที่พ่อแม่ก็ แล้วจะได้เอาร่างกายไปใช้ประโยชน์ ทำสิ่งที่ดีงาม ดำเนินชีวิตให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

เมื่อเด็กมองเห็นอย่างนี้ เขาก็แน่ใจว่ามันชัด มันถูกต้อง มันเป็นความจริง เป็นการกินการเสพที่มีจุดหมายถูกต้อง กินด้วยปัญญาแน่นอน ซึ่งจะทำให้เด็กมีความมั่นใจในตนเอง แล้วก็ภูมิใจในการกินด้วยปัญญาอย่างนั้น ดึงตัวเขาเองไว้ไม่ตกไปได้อำนาจค่านิยม ช่วยถ่วงดุลไว้ให้การกินเพื่อเสพรส และเพื่อโก้ ถูกควบคุมให้อยู่ในอัตราที่เบาลงไป หรือเกิดความพอดีขึ้นมา

การกินด้วยปัญญา เป็นการกินที่พอดี เพราะทำให้เกิดความพอดี ทั้งในแง่ที่หนึ่ง คือโดยปริมาณของสิ่งเสพบริโภค ที่จะได้ชิวปัจจัยพอดีกับความต้องการของชีวิต แล้วก็ สอง โดยประเภทของสิ่งที่บริโภค เช่นอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ ออกผลพวงมาเป็นความประหยัด ไม่สิ้นเปลือง เป็นการสนองความต้องการของชีวิตที่แท้จริง ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ใช่เป็นการสนองความต้องการของอัตตาตัวตนที่เกิดจากตัณหา นี่คือได้ดุลยภาพแล้วนะ

นี่คือหลักที่เรียกชื่อเต็มว่า โภชนะมัตตัตถุญจนา เป็นการบริโภคด้วยปัญญา ซึ่งขยายความหมายเอาไปใช้กับเทคโนโลยีเป็นต้นได้ โดยให้เด็กถามตัวเอง หรือถามเด็กก็ได้ว่า ของสิ่งนี้มีไว้ให้ใช้เพื่ออะไร ประโยชน์ของมันอยู่ที่ไหน เมื่อเด็กมีปัญญารู้เข้าใจ แล้วพยายามทำให้ได้ตามวัตถุประสงค์นั้น เด็กก็จะมีความมั่นใจในตนเอง

เมื่อคนมีปัญญา ใช้ปัญญา ก็หมายถึงมีการศึกษาด้วย เพราะว่า ถ้าไม่มีปัญญา ไม่บริโภคด้วยปัญญาแล้ว จะเรียกว่ามีการศึกษาได้อย่างไร เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันนี้ เราไม่อาจจะแน่ใจว่า ที่ทำๆ กันอยู่นี้เป็นการศึกษาหรือเปล่า

เอาละ โภชนะมัตตัตถุญจนา ก็พูดได้กันไปเยอะแล้ว มันเป็นหลักที่ช่วยสร้างดุลยภาพในยุคของการเสพบริโภคนี้ ถ้าได้หลักนี้มา ก็ช่วยโลกได้มากมายแล้ว

คนสมัยนี้ว่าเจริญนักหนา ยังจะต้องฝึกต้องพัฒนากันอีกเยอะ

ต่อไปอะไรละ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เป็นหลักการพื้นฐานในการพัฒนามนุษย์ ก็บอกแล้วว่า มนุษย์นี้มีชีวิตประจำวันอยู่กับตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม แล้วเราก็เรียนหลักกันมาแล้วว่า การใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้น เพื่อสนองงาน ๒ อย่าง คือ หนึ่ง ใช้เพื่อเสพ สมอง ตัณหา สอง ใช้เพื่อศึกษา สมองชั้นทะเล ใช้ไหม?

คนที่ยังไม่มีการศึกษา มีแต่ตัณหา ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของอวิชชา ก็ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเสพ เสพแล้วก็มีความสุขจากสิ่งที่เสพนั้น

ทีนี้ สิ่งที่เจอ เป็นวัตถุภายนอก ก็มีสองแบบ คือ สิ่งที่ชอบใจ กับสิ่งที่ไม่ชอบใจ เจอสิ่งที่ชอบใจได้เสพ ก็มีความสุข เจอสิ่งที่ไม่ชอบใจ จะให้มันหายไปหรือจะหนีมันไป ก็ทุกข์ ก็เลยมีสุขทุกข์วนเวียนอยู่กับเรื่องของสิ่งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ

ต่อมา เรานำเด็กพัฒนาขึ้นมาให้รู้จักใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อการศึกษา เด็กได้รู้เข้าใจว่า ที่จริงนั้น มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ได้ ก็คือได้รู้จักสิ่งทั้งหลายก็คืออะไร เป็นอย่างไร มันเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับเราอย่างไร มันเป็นคนเป็นโทษแก่เราอย่างไร เราจะต้องปฏิบัติต่อมันอย่างไร ด้วยความรู้นี้แหละ เราจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ และการที่จะรู้แล้วปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายให้ถูกต้อง ดำเนินชีวิตได้ดีอย่างนั้น ต้องอาศัยปัญญา ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ โดยใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย อย่างถูกต้อง นี่คือ แทนที่จะใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเสพ เราก็ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้น เพื่อการเรียนรู้ พุดง่ายๆ สั้นๆ ว่า ใช้ตาหูดูฟังเป็น

เมื่อเราใช้ตาหูฟังเป็น แทนที่จะไปติดอยู่แค่การเสพ ก็กลายเป็นว่า เราใช้ตา-หู-ฟัง ให้ได้ ความรู้ คือการเรียนรู้ พอเด็กเริ่มเรียนรู้ เด็กก็จะมีความสุขจากการได้รู้ เมื่อมีความสุขจากการได้รู้ ก็ทำให้ความอยากรู้พัฒนามากขึ้น ความอยากรู้ก็ติดตัวเป็นความใฝ่รู้ พอมีความใฝ่รู้ขึ้นมาแล้ว เมื่อใด ได้เรียนรู้สนองความใฝ่รู้ คือสนองความต้องการในการเรียนรู้นั้น ก็มีความสุข เมื่อความใฝ่รู้ทวีขึ้น พัฒนาการขึ้น เข้มขึ้น ความสุขจากการเรียนรู้ก็มากขึ้นทุกที แต่การพัฒนาในการศึกษาก็ได้ผลดีขึ้นมา ชัดเจน คือ **หนึ่ง** การใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อการเรียนรู้ จะมาช่วยสร้างดุลยภาพ เป็นตัวดุลกับการ ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเสพ แล้วก็ **สอง** ขยายมิติแห่งการมีความสุข เพิ่มแดนแห่งความสุขที่สำคัญยิ่งขึ้นมา เป็นแดนแห่งความสุขทางปัญญา

ถึงตอนนี้ เด็กได้เริ่มพัฒนาในขั้นที่สำคัญแล้ว แต่ก่อนนั้น เขามีความสุขจากการใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเสพอย่างเดียว ตอนนี้ เขามีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้ ด้วยการ ใช้ตา-หู-ฟัง เพื่อ จุดหมายใหม่ คือการเรียนรู้

แล้วที่นี้ อย่างที่เคยบอกแล้วว่า การเรียนรู้นั้น ไม่ขึ้นกับสิ่งชอบใจหรือไม่ชอบใจ สิ่งที่ชอบใจ ก็ได้เรียนรู้ สิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ได้เรียนรู้ นี่คือ จากการพัฒนาความใฝ่รู้ขึ้นมา ด้วยการการใช้ตา-หู-ฟัง เพื่อการเรียนรู้ คือเพื่อการศึกษา ก็ทำให้เด็กพ้นไปได้จากวงจรของสุข-ทุกข์ จากสิ่งที่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ กลายเป็นว่า เด็กสามารถมีความสุขได้จากประสบการณ์ทุกอย่าง ไม่ว่าจะชอบใจหรือไม่ชอบใจ เพราะว่า เมื่อมองในแง่ของการเรียนรู้นั้น มันไม่เกี่ยวกับความชอบใจหรือไม่ชอบใจ การเรียนรู้นั้น เรียนได้จากประสบการณ์ทุกอย่าง ยิ่งสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็อาจจะยิ่งได้เรียนรู้มากขึ้นด้วย แล้วแถมยังเปิด ช่องทางของความสุขเพิ่มขึ้น พร้อมกับเอาความสุขอย่างใหม่นี้ไปดุลกับความสุขจากการเสพได้ด้วย

ข้อที่พึงสังเกตไว้เป็นจุดสำคัญก็คือ ความสุขอย่างใหม่ในแดนใหม่นี้ นอกจากมาดุลกับ ความสุขจากการเสพแล้ว ยังแถมเป็นความสุขอย่างประณีตที่เป็นอิสระด้วย เพราะมันพ้นจากวงจร แห่งความสุขความทุกข์ที่ขึ้นต่อความชอบใจและไม่ชอบใจ นี่คือนิยามความสุขในขั้นเริ่มต้น จากการ ใช้ตาหู ฟังเพื่อการศึกษา เรียกว่า ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น เป็นการพัฒนาชีวิตในขั้นเบื้องต้นที่สำคัญ

ความอยากชนิดใหม่ คือความอยากรู้ใฝ่รู้นี้ เรียกว่า ฉันทะ แต่เดิมนั้น ใช้ตาหูฟังเพื่อการเสพ คือสนองตัณหา แต่คราวนี้ ใช้ตาหูฟังเพื่อการเรียนรู้ คือสนองฉันทะ ที่เป็นความอยากรู้ใฝ่รู้

ที่นี้ เมื่อพัฒนาฉันทะที่เป็นความใฝ่รู้ขึ้นมาแล้ว ความรู้ในขั้นนี้ก็จะพาให้เราก้าวไปสู่ความ อยากรู้ความต้องการรู้ขั้นหนึ่ง คือเมื่อคนเรียนรู้อยู่นั้น เขาก็จะรู้จักแยกได้ระหว่างสิ่งที่อยู่ในภาวะที่ ดีที่ควรจะเป็น กับสิ่งที่อยู่ในภาวะที่ไม่ดีไม่ควรจะเป็น รู้จักแยกได้ ระหว่างสิ่งที่อยู่ในภาวะสมบูรณ์ กับสิ่งที่อยู่ในภาวะบกพร่อง แล้วความรู้จักแยกต่างได้นี้ ก็จะทำให้เกิดความอยากให้สิ่งที่ไม่ดีที่ บกพร่องนั้น ก้าวไปอยู่ในภาวะที่ดีที่สมบูรณ์ ที่ควรจะเป็น จากนั้น เมื่อรู้จักแยกได้ และอยากให้สิ่ง นั้นๆ อยู่ในภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ที่ควรจะเป็นแล้ว ที่นี้ พอเห็นสิ่งที่ไม่ดีที่บกพร่องที่ไม่เต็มที่ไม่สมบูรณ์ ก็อยากทำการแก้ไข อยากทำให้มันดีให้มันเต็มให้มันสมบูรณ์ ตอนนี้ก็คือ ความอยากที่เรียกว่าฉันทะ นั้น มีความหมายเต็มตัวของมัน คือความอยากทำให้มันดี ให้มันงาม ให้มันเต็มอิม ให้มันสมบูรณ์ อยากรู้ให้มันสำเร็จเป็นผลดี เรียกชื่อให้เห็นความหมายชัดว่า “กัตตุกัมยตาฉันทะ” แต่ตามปกติก็ เรียกแค่ว่า **ฉันทะ**

นี่ละคือ ฉันทะ พบเห็นสิ่งใดบกพร่อง ยังไม่ดีไม่งามไม่สมบูรณ์ ก็อยากทำให้มันดี ให้มันงาม ให้มันสมบูรณ์ เห็นพื้นบ้านไม่สะอาด ก็อยากทำให้มันสะอาด เห็นพื้นที่ขรุขระไม่เรียบร้อย ก็อยากทำให้มันราบเรียบ เห็นต้นไม้เหี่ยวเฉา ก็อยากทำให้มันสดงามเขียวขจี เห็นคนหน้าตาไม่สบายมีทุกข์ ก็อยากทำให้เขามีหน้าตาสดใสเป็นสุข และเมื่อทำให้สิ่งทั้งหลายนั้นๆ ดีงามสมบูรณ์ ทำให้คนสัตว์นั้นๆ ยิ้มได้หายทุกข์ ตัวเองก็มีความสุข นี่จะเรียกว่าเป็นความสุขชนิดใหม่ ก็ได้ เป็นการก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง ในการพัฒนาชีวิต ไม่ต้องเสพ ไม่ต้องได้ไม่ต้องเอาอะไร แต่ช่วยเขา ทำให้เขา ทำอะไรๆ ให้มันดี แล้วตัวก็มีความสุข เป็นความสุขจากการศึกษา แล้วก็เป็นความสุขจากการสร้างสรรค์ ต่อเนื่องกัน รวมแล้วก็คือความสุขจากการสนองฉันทะ

เห็นได้เลยว่า คนเรามีช่องทางที่จะมีความสุขเพิ่มขึ้นได้อีก และเป็นความสุขที่มีได้ทำได้ทั่วไป มากมายไม่จบสิ้น โดยไม่ต้องติดจมอยู่กับความสุขจากการสนองตัณหา ที่ต้องพึ่งพาการเสพ

ถ้าเด็กอยู่ในขั้นของการหาความสุขจากสิ่งเสพ มีความสุขจากการเสพกามวัตถุ เขาก็ต้องได้รับการบำรุงบำเรอ ต้องเป็นฝ่ายได้รับ จึงจะมีความสุข ถ้าจะต้องทำอะไร ก็จำใจทำ ฝืนใจทำ จึงเป็นความทุกข์ นี่คือ สำหรับนักเสพ การกระทำมีความหมายเป็นความทุกข์

แต่พอมาเป็นนักเรียนรู้ เป็นนักศึกษา เป็นนักสร้างสรรค์ อยากรู้ อยากทำอะไรๆ ให้มันดี พอได้ทำ การกระทำก็เป็นความสุข เมื่อการได้เรียนรู้เป็นความสุข เมื่อการทำงาน การกระทำเป็นความสุข เมื่อการสร้างสรรคเป็นความสุข เด็กก็จะเข้มแข็งขึ้นมาเอง ตรงข้ามกับเด็กที่เป็นนักเสพ ซึ่งต้องเอาต้องรับต้องได้ ไม่อยากทำอะไร เพราะการกระทำเป็นความทุกข์สำหรับตัวเขา เมื่อใจไม่เอาที่จะทำอะไร ก็ได้แต่เป็นนักถอย มีแต่จะอ่อนแอหลงไป แล้วก็วนเวียนอยู่ในความทุกข์ เพราะไม่มีใครจะมาปรนเปรออยู่ได้ตลอดไป เมื่อไม่ทำไม่สร้างสรรค์อะไรๆ ก็จะต้องแย่งชิงเอาจากคนอื่นอย่างเดียว

สำหรับเด็กที่พัฒนาขึ้นมาเป็นนักเรียนรู้ เป็นนักศึกษา เป็นนักสร้างสรรค์ได้แล้ว เขามีความใฝ่รู้ ใฝ่ดีใฝ่ศึกษาใฝ่สร้างสรรค์อยู่ในตัวแล้ว และมีความสุขอย่างใหม่ได้ขยายมิติแห่งความสุขออกไปแล้ว ก็พัฒนาให้เข้มแข็งก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปอีก โดยมี *จิตสำนึกในการฝึกตน* นี่คือ เมื่อใดเขาเจอสิ่งที่ทำได้ยาก เขาก็จะชอบ เพราะอะไรที่ยาก เมื่อเขาทำ เขาก็จะได้ฝึกตนมาก เมื่อเขาอยากได้พบได้ทำสิ่งที่อยาก พอได้พบได้ทำมัน เขาก็มีความสุขจากการได้ทำสิ่งที่อยากนั้น ยิ่งเป็นเรื่องที่ยากมาก เขาก็ยิ่งจะได้ฝึกตนมากๆ และยิ่งมีความสุขมากๆ ถึงตอนนี้เขาไม่กลัวความยากแล้ว แต่เขาชอบมัน และมีความเข้มแข็งถึงขั้นที่ว่า เขาเจออะไรที่จะทำให้คนทั่วไปเป็นทุกข์ เขาจะไม่เป็นทุกข์เลย สิ่งที่ยาก สิ่งที่เป็นปัญหา คนทั่วไปที่ไม่ได้ฝึก ก็แน่นอนว่าจะเกิดความทุกข์ แต่คนที่ฝึกแล้วพัฒนาแล้ว เจอปัญหา เจอสิ่งที่อยาก เขามีจิตสำนึกในการฝึกตน มองเห็นว่าเขาจะได้ฝึกตนมาก เขาก็ชอบ และทำด้วยความพอใจ แล้วเมื่อได้ทำ เขาก็มีความสุข ถึงตอนนี้ก็โล่งเบาเลย โอกาสที่เขาจะมีทุกข์นั้นน้อยเหลือเกินแล้ว

ส่วนคนที่เขานักเสพนั่น ก็อยู่เท่าเดิม ไม่พัฒนา เขาอยากเจอแต่สิ่งที่ชอบใจ ที่อยากได้ออยากเอาอยากเสพอย่างเดียว จะว่าเขาพัฒนาก็ได้ คือได้พัฒนาความทุกข์ มีความทุกข์มากขึ้น หรือมีโอกาสที่จะได้เป็นทุกข์มากขึ้น เพราะอะไร? เพราะว่า สิ่งเสพที่จะให้ความสุขนั้น มันต้องเพิ่มปริมาณ เพิ่มดีกรีขึ้นไปเรื่อยๆ สิ่งเสพที่เคยให้ความสุขได้ในปริมาณเท่านี้ ในดีกรีเท่านี้ นั่น ต่อมามันก็ไม่พอที่จะให้มีความสุข ต้องเพิ่มทั้งปริมาณและดีกรี เพื่อจะให้มีความสุขเท่าเดิม แล้วก็เกิดความทุกข์จากการเบื่อบ่นหน่าย จากการรอคอย จากการผิดหวัง อย่างที่พูดไปแล้ว เยอะแยะ

ไม่เท่านั้น แถมอีกว่า ถ้าจะต้องทำอะไร ก็ฝันใจเป็นทุกข์ เจอสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ แล้วก็เจอ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งที่ได้มาครอบครองไว้ ก็ห่วงกังวล กลัวจะพลัดพรากสูญเสีย พอพลัดพรากสูญเสีย ก็เกิดความทุกข์ ถึงแม้ยังไม่สูญเสียไป ก็มีความหวาดหวั่นกังวล ทุกข์เยอะเยาะไปหมด

หันมาดูเด็กที่มีการศึกษาพัฒนาขึ้นมาขึ้นมานั้น ถึงตอนนี้เขามีความสุขหลายช่องทางแล้ว มิติแห่งความสุขได้ขยายออกไปมากมาย อะไรบ้าง หนึ่งในมีความสุขจากแหล่งพื้นฐานที่มีได้เสียไป คือ จากธรรมชาติแวดล้อม จากเพื่อนมนุษย์ และจากกิจกรรมของชีวิต สอง มีความสุขทางปัญญา จากโภชนาการที่ดีที่รู้เข้าใจมองเห็นว่าได้บริโภคพอดีที่จะเกิดประโยชน์แก่ชีวิตสมคุณค่า และได้คู่กับความ สุขจากการเสพ สวม มีความสุขจากการพัฒนาชีวิตด้วยการศึกษา ที่ได้ใช้ตาหูฟัง มีใช้เพียงเพื่อเสพ แต่เพื่อการเรียนรู้ ได้สนองความใฝ่รู้ สู้ มีความสุขจากการกระทำ จากการสร้างสรรค์ จากการทำสิ่งทั้งหลายให้มันดีให้มันงามให้มันเต็มเปี่ยมสมบูรณ์สมภาวะที่มันควรจะเป็น หัว มีความสุขจากการได้ฝึกตนด้วยการทำงานการเรื่องราวที่ยากให้สำเร็จ ด้วยจิตสำนึกในการฝึกตน

ถึงตอนนี้ การมีความสุขจากการทำงานทำการในการฝึกตนต่างๆ นี้ ก็คือการกระทำของเขา ทำให้เขามีความสุข นี่คือการทำให้กิจกรรมของชีวิตอะไรๆ ก็ดีไปหมด ถึงตอนนี้ก็จึงเท่ากับโยงกลับไปหนุนแหล่งพื้นฐานของความสุขอย่างที่สอง คือกิจกรรมของชีวิตนั่นเอง คือเขามีความสุขอยู่กับกิจกรรมของชีวิตของเขา

แล้วยังได้แหล่งความสุขพื้นฐานอีกข้อหนึ่ง คือการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ด้วยไมตรีจิต มิตรภาพ มีความจริงใจ ไม่หวาดระแวง ไม่แก่งแย่งเบียดเบียนกัน เมื่อมุ่งหาความสุขจากการเสพนั้น คนคิดจะได้จะเอา การอยู่ร่วมสัมพันธ์กันก็มีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดความรู้สึกไม่ติดต่อกับเพื่อนมนุษย์ มีความหวาดระแวง กลัวการแย่งชิง กลัวการได้เปรียบเสียเปรียบ ถ้าเป็นอย่างนี้ การอยู่ร่วมกันนั้นก็จะเป็นแหล่งที่อำนวยความสะดวกแก่มนุษย์เหล่านั้นได้ แต่เมื่อคนทั้งหลายฝึกตัวพัฒนาตนในการเรียนรู้ ในการสร้างสรรค์ทำการทำงานทำสิ่งทั้งหลายให้ดีให้สมบูรณ์อย่างที่ว่ามาแล้วนั้น คนก็ไม่ต้องแก่งแย่งอะไรกัน มีแต่ทำอะไรๆ ที่ดีๆ ที่เป็นประโยชน์ร่วมกันหรือแก่กัน แถมสามารถร่วมมือกันช่วยกันทำการสร้างสรรค์ทั้งหลาย การฝึกตนในการกระทำต่างๆ ทั้งหลาย ที่ได้วาม่า จึงเป็นการเสริมการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่จะเป็นแหล่งพื้นฐานของความสุขอย่างที่สอง ได้แน่นแฟ้นจริงจังยิ่งขึ้นด้วย

ทีนี้ ในเรื่องการอยู่ร่วมกันของเพื่อนมนุษย์ที่จะเป็นแหล่งพื้นฐานของความสุขอย่างหนึ่งนี้ ก็ยังมีการพัฒนาการอยู่ร่วมกันนั้น ให้ดียิ่งขึ้น ให้มีความสุขมากขึ้นอีกได้ด้วย เริ่มด้วยการฝึกการพัฒนาในเรื่องทาน

เริ่มแรกในเรื่องทานนั้น ก็คือเป็นการฝึกคน หรือชักชวนใจคนว่า อย่าอยู่แค่คิดแต่จะได้จะเอา เท่านั้นนะ มาคิดจะให้แก่กันด้วยนะ นี่คือการที่มนุษย์อยู่กับวัตถุ คิดแสวงหาวัตถุ มุ่งจะได้จะเอานั้น ก็ให้มีทานคือการให้มาคู่กับการที่จะได้จะเอานั้นด้วย

ทีนี้ที่พัฒนาต่อไป เมื่อมีการคิดจะให้นั้น คนก็จะมองเพื่อนมนุษย์ด้วยความเข้าใจ โดยมองเห็นสุขทุกข์ของเขา ซึ่งเชื้อต่อการที่จะเกิดคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา ช่วยให้มีเมตตากุณาเกิดขึ้นมา เมตตานั่นเป็นความอยากให้ผู้อื่นมีความสุข และกรุณาเป็นความอยากช่วยคนอื่นให้พ้นทุกข์ พอมีเมตตากรุณานี้ขึ้นมา ก็จะทำให้การให้กลายเป็นความสุข ทำให้ให้ด้วยความสุข แล้วมนุษย์ก็จะมีมีความสุขจากการให้

จิตใจของผู้มีความสุขจากการให้ นั้น เป็นจุดจิตใจของบิดามารดาที่รักลูก เมื่อรักลูก พอให้แก่ลูก ตัวเองก็มีความสุข เมื่อคนมีเมตตากรุณา รักเพื่อนมนุษย์ เมื่อเขาให้แก่คนอื่น เขาก็มีความสุข

จากนั้นก็พัฒนาคุณธรรมอื่นๆ อีก เช่น ศรัทธา คือความเชื่อ ความซาบซึ้งในคุณค่าของการทำความดี มองเห็นว่า การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ การบำรู้งพระศาสนานี้ เป็นการดำรงธรรมไว้ให้แก่สังคม ช่วยให้โลกมีสันติสุข เมื่อมองด้วยปัญญาเห็นคุณค่าและประโยชน์กว้างไกล ออกไป แล้วเกิดศรัทธา แล้วออกไปให้ ไปช่วยเหลือ ไปบำเพ็ญประโยชน์ ไปบำรู้งกิจการกุศล ไปบำรู้งพระศาสนา ก็มีความสุขด้วย จิตใจที่มีความสุขจากการให้

นี่คือ คุณธรรมที่พัฒนาขึ้นมาเหล่านี้ ทำให้คนมีความสุขจากการให้ จึงมาหนุนการอยู่ร่วมสังคมให้คนอยู่ร่วมกันด้วยความสุขยิ่งขึ้น คนก็จะไม่แปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์ แล้วแถมมีความสุขมากขึ้นจากการอยู่ร่วมกันด้วย

เป็นอันว่า เราได้เรามีความสุขอีกแหล่งหนึ่ง คือจากทาน การให้ โยงไปหาคุณธรรมในใจ คือเมตตากรุณา ที่พัฒนาไปพร้อมด้วยกัน ด้านนอก พัฒนาการคือการให้ ส่วนด้านใน ก็พัฒนาเมตตากรุณาที่เป็นคุณธรรม นี่ก็เป็นตัวอย่าง

สันโดษไม่เป็น ก็คือประมาท ไม่สันโดษเป็น จึงลุ่มพ้อ

ยังมีการฝึกต่อไปอีก ฝึกอย่างไร คือฝึกให้เป็นคนที่สามารถมีความสุขได้มากจากวัตถุเพียงเล็กน้อย แต่ก่อนนี้ ต้องมีวัตถุเสพมากที่สุด จึงจะมีความสุขมากที่สุด ต่อมาก็มีดุลยภาพ บอกว่าไม่จำเป็นต้องเสพมากหรอก เพราะมันอาจจะอันตราย เป็นโทษทั้งแก่ชีวิตและแก่สังคมและแก่ธรรมชาติแวดล้อม แต่นั่นยังอยู่ในขั้นเสมอมัตถ์ ทีนี้ก็พัฒนาต่อไป พัฒนาการในขั้นที่ว่าเราเก่งขึ้น สามารถมีความสุขได้มากด้วยวัตถุน้อยนี้ ยังเป็นความสุขในด้านวัตถุ หลักนี้เรียกว่า “สันโดษ”

สันโดษ คือความพอใจในสิ่งที่มีที่ได้ ได้มาเท่าไร ก็พอใจ มีความสุขได้ทั้งนั้น วัตถุนั้นพอเพียงแก่การมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าสามารถมีความสุขด้วยวัตถุน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็น ไม่เอาที่เกินจำเป็น ก็เป็นความมักน้อย เรียกว่า อัปปิฉนตา ส่วนสันโดษนี้ ยังเอาแค่นี้เท่าไรก็ยินดีเท่านั้น ในขั้นนี้ก็เป็นการพัฒนาขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง

แต่ก็ต้องขอแทรกเข้ามาหน่อยว่า ในแง่ความสุขนี้ก็ต้องระวัง บอกแล้วว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้ แม้ในความสุขที่ชอบธรรม ก็อย่าได้สยบเพลิน ถ้าสันโดษมีความสุขง่ายด้วยวัตถุแค่นี้ที่ได้แล้ว พอใจอยู่แค่มีสันโดษและมีความสุขอยู่กับสันโดษ ไม่นำเอาสันโดษไปเป็นโอกาสสำหรับการปฏิบัติในการศึกษาพัฒนาชีวิตยิ่งขึ้นไป ก็กลายเป็นตกอยู่ในความประมาท เป็นทางของความเสื่อม

เพราะฉะนั้น สันโดษที่ไม่รับกันกับธรรมข้ออื่นๆ ที่จะก้าวต่อไปในการบำเพ็ญเพียร โดยเฉพาะถ้าไปสันโดษในกุศลธรรม พอใจสันโดษอยู่กับผลที่ได้ ก็กลายเป็นความประมาทไป ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ ไม่ให้มัวประมาท ด้วยการที่ไปมัวสันโดษในกุศลธรรม (ดูตัวอย่างคำตรัสสอนอย่างนี้ที่ ส.ม.๑๘/๑๒๐๑/๕๐๐) สันโดษในวัตถุไม่ได้เสียหาย แต่ถ้ามันไม่เชื่อมต่อไปสู่การเพียรพยายามในการพัฒนาชีวิต หรือในการปฏิบัติให้ก้าวหน้าต่อไป ก็มีใช่เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง ดังหลักใหญ่เรียกว่า *อริยวงศ์* ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสงฆ์ว่าให้สันโดษในชีวิตปัจจัย แล้วก็เอาใจไปยินดีกับการปฏิบัติในการเจริญกุศลและกำจัดอกุศล (ดู ขง.จตุกก.๒๑/๒๘/๓๕)

ถึงตอนนี่ก็ต้องเอาสันโดษไปโยงกับกิจกรรมของชีวิต คือ ในขั้นแรก เราสันโดษ และความสันโดษนั้นทำให้เรามีความสบายด้วยวัตถุน้อย แล้วในขั้นที่ ๒ ถามว่า สันโดษเพื่ออะไร ตอบว่า ก็เพื่อจะได้ออมเวลาแรงงานและความคิดเอาไว้ แล้วเอาไปทุ่มให้แก่การเพียรพยายามที่จะก้าวต่อไปในการเจริญศีลสมาธิปัญญา

นี่คือ เมื่อสันโดษด้วยวัตถุล้างแล้ว รู้จักพอแล้ว เราก็ไม่ต้องไปมัวครุ่นคิด ไม่ต้องไปทะยานเที่ยวดิ้นรนแสวงหาสิ่งเสพ ไม่เสียทั้งเวลา แรงงานและความคิดไปในการแสวงหาวัตถุล้าง เราสบายด้วยวัตถุน้อย ด้วยวัตถุเท่าที่มี เราก็มีความสุขพอแล้ว ทีนี้เราก็เอาเวลาแรงงานและความคิดนั้น ไปทุ่มเทให้กับการทำสิ่งดีงาม ที่เรียกว่ากุศลธรรม นี่คือสันโดษมีประโยชน์โดยเป็นปัจจัยเป็นตัวเชื่อมต่อไปสู่ความเพียรพยายามในการพัฒนาชีวิตต่อไป เป็นสันโดษที่ไม่เป็นหลักลอย ไม่หยุด ไม่ขาดตอน ไม่ตัน

แต่ถ้าเป็นสันโดษชนิดที่ว่า เออ... มีวัตถุแค่นี้ ได้เท่านี้ ฉันก็มีความสุขแล้ว สบายนะ ก็เลยนอน ก็เป็นสันโดษที่เกียจ เป็นสันโดษประมาท เป็นโทษ แต่สันโดษที่เป็นคุณ ก็อย่างที่ว่าแล้ว คือ สบายด้วยวัตถุน้อย เสร็จแล้วก็มีพร้อม ที่จะเอาเวลาเอาแรงงานและเอาความคิดที่ออมไว้ได้นั้น ไปอุทิศทุ่มเทให้กับการทำกุศลธรรมที่เรียกว่ากุศลธรรมต่อไป เมื่อได้อย่างนี้ ก็ไปรับกันกับเรื่องความไม่สันโดษในกุศลธรรม ไปรับกับเรื่องฉันทะ คือความใฝ่รู้ใฝ่ดีอยากทำการสร้างสรรค์ แล้วก็รับกันกับเรื่องของมัจฉานิกในการศึกษา การมีจิตสำนึกในการฝึกตน รับกันหมดอย่างดี

ถึงตอนนี่ ตัวคนนั้นมึงงานมีการอะไร มีหน้าที่มีเรื่องดีงามอะไรที่จะทำ ก็เอาเวลาเอาแรงงานและเอาความคิด ที่สงวนไว้ได้จากการมีสันโดษในวัตถุนั้น ไปทุ่มเทให้กับงานภารกิจหน้าที่เรื่องที่ดีงามเหล่านั้น ทีนี้ก็ทำงานทำการด้วยใจรัก มีความใฝ่ดี มีฉันทะ แถมในใจก็ไม่ห่วงไม่กังวลกับเรื่องวัตถุล้างนั้นด้วย ก็เลยมีความสุขกับการทำงานการสร้างสรรค์ต่างๆ อย่างเต็มที่ งานก็ได้ผล ใจคนก็เป็นสุขในการทำงานนั้นด้วย ดังได้ว่าแล้ว

เป็นอันว่า สันโดษที่ปฏิบัติถูกต้อง เชื่อมความสุข ๒ ตอนเข้าด้วยกัน คือ หนึ่ง ได้ความสุขจากวัตถุแม้จะน้อยเท่าที่มี สอง ทำให้มีความสุขจากการทำงานสร้างสรรค์ทำกิจการงานหน้าที่ แล้วประโยชน์แถมเป็นผลพวงตามมา ก็คือ ทำให้คนเบียดเบียนกันน้อยลง และพร้อมกันนั้นก็เป็นการสร้างสรรค์สังคมด้วยการทำกิจการงานหน้าที่อย่างได้ผล

รวมแล้ว สันโดษนี้ทั้งช่วยในแง่ของการสัมพันธ์กับวัตถุล้าง และช่วยในแง่หนุนความสุขจากกิจกรรมแห่งชีวิตของตนเอง ได้ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง

เอาละ เรื่องสันโดษนี้เคยพูดไปมากแล้ว ไม่จำเป็นต้องมาพูดมากอีก แต่พอพูดไปก็อดไม่ได้ที่จะลงไปในเรื่องละเอียดมากขึ้นไป จับใจให้ได้ความสำคัญที่ว่า เมื่อสันโดษมาช่วยทำให้ตัวเราพร้อมดีแล้ว เราก็เดินหน้าพัฒนาต่อไปได้เต็มที่ ตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ให้ไม่สันโดษในกุศลธรรม ก็ไปเร่งสร้างสรรค์กุศลธรรม ทำความดีงาม โดยมีความสุขในการบำเพ็ญกุศลธรรม ในการพัฒนาชีวิต ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ก็พัฒนากันเต็มที่ เข้ากับหลักที่ตรัสไว้ว่า (เช่น อภ.ทฎ.๒๐/๒๕๑/๖๔)

ภิกษุทั้งหลาย เราเข้าไปรู้จักพระจักร์คุณของธรรม ๒ อย่าง คือ

ความเป็นผู้ไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑

ความเป็นผู้ไม่ระย่อในการพากเพียร ๑

ภิกษุทั้งหลาย โภชิตถนอันเจ้านั้นได้บรรลุแล้วด้วยความไม่ประมาท

ข้างนอกคิดประดิษฐ์สร้างสรรค์มากมาย แต่ในใจโยประดิษฐ์แต่ทุกข์

สันโดษที่ว่ามานี้เกี่ยวโยงกันระหว่างภายในกับภายนอก เพราะเป็นความสัมพันธ์กับวัตถุด้วย ที่นี้เรื่องความสุขยังไม่หมด มาพัฒนากันต่อไป ที่นี้ก็ค่อยๆ เข้าสู่ภายในมากขึ้น

มาดูความสุขจากศักยภาพของมนุษย์ที่มีความสามารถในการปรุงแต่งที่เรียกว่าการประดิษฐ์ ซึ่งสัตว์ทั้งหลายอื่นไม่มี สัตว์อื่นทั้งหลายนั้นมันอยู่ไปตามธรรมชาติ เกิดมาอย่างไร ก็ตายไปอย่างนั้น แต่มนุษย์ไม่ใช่อย่างนั้น มนุษย์มีความสามารถในการปรุงแต่ง ที่เรียกว่าการประดิษฐ์ เขาจึงคิดสร้างสรรค์สิ่งโน้นสิ่งนี้ ทำให้วัตถุเจริญงอกงามขึ้นมา มีเทคโนโลยี มีประดิษฐ์กรรม มีสิ่งก่อสร้าง มีอะไรต่างๆ เกิดเป็นอารยธรรม เป็นโลกของมนุษย์ขึ้นมา

การประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์นี้มาจากไหน ก็มาจากความคิดนี้เอง ความคิดด้านหนึ่งของมนุษย์นั้น ออกมาเป็นการประดิษฐ์ปรุงแต่งวัตถุภายนอกเพื่อช่วยเกื้อหนุนความเป็นอยู่ของตนเอง ให้ปลอดภัย สะดวก เป็นปัจจัยแห่งการมีชีวิตที่ดียิ่งที่มีความสุขยิ่งขึ้น

แต่มองด้านหนึ่ง มากทีเดียว การประดิษฐ์ปรุงแต่งวัตถุภายนอกของมนุษย์นั้น เป็นการประดิษฐ์ปรุงแต่งสิ่งสำหรับเสพบำรุงบำเรอตัวเอง

ในการประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์วัตถุนี้ มนุษย์แยกไม่ค่อยออกระหว่าง ๒ อย่าง ว่าแค่นั้น เป็นการประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์เพื่อเป็นปัจจัยแห่งชีวิตที่ดียิ่ง และแค่นั้นจะเป็นการประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์เพียงเพื่อสร้างสิ่งเสพบำรุงบำเรอตัวเอง

เมื่อมนุษย์แยกไม่ได้แบบนี้ ด้วยแรงของสัญชาตญาณที่ออกหน้าก่อนปัญญา จุดเด่นก็ไปอยู่ที่การประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์เพื่อจัดหาสิ่งเสพบำรุงบำเรอตัวเอง เมื่อเรื่องเป็นไปอย่างนี้ กาลผ่านไป มา บริโศคนิยมก็เจริญงอกงาม มนุษย์ก็กลายเป็นนักเสพ แล้วก็แย่งชิงข่มเหงกันมาก และมนุษย์ก็ไม่พัฒนาชีวิตของตัวเอง ได้แต่สนองความอยากความปรารถนาในวัตถุ แต่ก่อนนั้นขาดแคลน ทำให้ต้องคิดค้นหาทางประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์เพื่อให้มีปัจจัยที่จะช่วยให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ดี ก็เป็นไปในทางที่จะเจริญงอกงาม แต่ไปๆ มาๆ ก็มุ่งไปในทางของการประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์เพื่อจะได้มีสิ่งเสพบำรุงบำเรอให้เพียง มนุษย์กลายเป็นนักเสพ และคนก็สับสน จนมนุษย์ยุคปัจจุบันนี้แยกไม่ค่อยออกว่าอย่างไรเป็นความเจริญหรือความเสื่อม ถึงแม้มานานๆ จะมีคำประกาศใหญ่ๆ ออกมา เช่นว่า การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน โลกร้อน ภูมิอากาศผันแปร คนได้ยืนผ่านหู แล้วก็อยู่กับสภาพที่ตื่นเต้นเด่นจ้ำที่ว่าเป็นความเจริญต่อไป จะเรียกว่าก็ประมาทกันต่อไปก็ได้

เรามาลองแยกแยะดู มีจุดแยกที่สำคัญว่า มนุษย์นี้ จากความคิดความสามารถในการปรุงแต่งประดิษฐ์สร้างสรรค์ ก็มาประดิษฐ์วัตถุภายนอก ที่เป็นปัจจัยของชีวิตที่ดียิ่ง นี้ทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่ง ก็ประดิษฐ์วัตถุภายนอก ที่เป็นสิ่งเสพบำรุงบำเรอ เมื่อแยกเป็นสองทางอย่างนี้ ก็จะยอมรับความเจริญที่เป็นการประดิษฐ์สร้างสรรค์เพื่อให้มีวัตถุที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนการมีชีวิตที่ดียิ่ง เจริญงอกงามเพิ่มพูนขึ้นมา เพื่อให้ชีวิตสังคมนี้อยู่ดีมีสันติสุข และมองเห็นชัดว่า ความเจริญงอกงามที่จริงแท้นั้นมิใช่เป็นการไปสร้างสรรค์ประดิษฐ์วัตถุเพื่อจะได้มีสิ่งเสพบำรุงบำเรอตนเองให้เต็มเพียงมากมาย แล้วบอกว่าเศรษฐกิจดี เศรษฐกิจเจริญ โดยไม่มีความหมายที่ชัดเจนว่าดินนั้นเจริญนั้นคืออย่างไร

ในสองทางที่ว่านั้น มองในแง่พุทธศาสนา ก็ต้องมุ่งในการสร้างปัจจัย หรือชีวิตปัจจัย ไม่ใช่แค่สร้างสิ่งเสพ ไม่ใช่สร้างกามวัตถุเครื่องบำรุงบำเรอ แล้วไม่ใช่แค่นั้น เพราะถึงจะอย่างไร ทั้งสองนี้ก็ยังเป็นเรื่องข้างนอก อีกชั้นที่สำคัญคือ วัตถุประสงค์ภายนอกที่เป็นปัจจัยนั้น จะโยงไปเชื่อมกับข้างใน ชีวิตได้ คือ ถ้าเราสร้างวัตถุของประติษฐุภายนอกให้เป็นปัจจัยนั้น มันจะไปหนุนไปเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตจริงแท้ด้านภายใน คือการแสวงปัญญา และการพัฒนาจิตใจ ให้ดีงามให้มีความสุข

ตอนนี้ แยกระหว่างการปรุ่่งแต่งภายใน กับภายนอก การคิดปรุ่่งแต่งออกมาสร้างสรรค์วัตถุปัจจัยสิ่งเสพภายนอกนี้ ก็ด้านหนึ่ง แต่ด้านภายในมนุษย์ก็มีความสามารถในการปรุ่่งแต่งนี้ มนุษย์ทำการปรุ่่งแต่งในจิตใจของตนเองอยู่ตลอดเวลา ปรุ่่งแต่งความสุขความทุกข์ ปรุ่่งแต่งกุศล อกุศล เรื่องดี เรื่องร้ายสารพัด

ทีนี้ มนุษย์ที่เพ่งมองไปแต่ข้างนอกในการมุ่งหาสิ่งเสพบำรุงบำเรอตัวเองนั้น ก็จะได้พิจารณาด้วยตัวเอง ไม่ได้ใส่ใจวิเคราะห์ชีวิตว่า ในเวลาเดียวกันนั้น ภายในจิตใจของตนเองนี้ ตัวเองปรุ่่งแต่งอะไร เช่น ปรุ่่งแต่งสุข หรือปรุ่่งแต่งทุกข์ เมื่อไม่เอาใจใส่ ก็ปรากฏว่าคนส่วนมากนั้นปรุ่่งแต่งทุกข์

ทั้งๆ ที่คนมีความสามารถปรุ่่งแต่งได้ทั้งสุขและทุกข์ แต่มนุษย์ทั้งหลายนี้ชอบปรุ่่งแต่งทุกข์ โดยปรุ่่งแต่งความคิดที่ประกอบด้วยต้นเหตุอุปาทาน ความอยากสนองความต้องการในการเสพ และความยึดถือสำคัญมั่นหมายในสิ่งต่างๆ ที่ทำให้เกิดเป็นความห่วงกังวล ความหวาดระแวง ความกลัวว่าจะไม่ได้ จะไม่ทันเขา จะแพ้เขา จะไม่สำเร็จ จะเสียผลประโยชน์ เกิดเป็นความเครียด ความกลัวตกหลุมใจ และความหวั่นใจอะไรต่างๆ แล้วพอรับอารมณ์เข้ามาทางตาหู อะไรก็ตามที่กระทบในทางไม่สบายใจ ก็เก็บเอามาปรุ่่งแต่ง พอมานั่งเงียบ หรือแม้แต่เวลานอน บางทีก็เก็บอารมณ์ที่กระทบกระทั่งแล้วไม่สบายใจ เอามาคิดปรุ่่งแต่งเป็นทุกข์

ทำไมคนจึงมักเอาความสามารถปรุ่่งแต่งนี้มาใช้ในการปรุ่่งแต่งทุกข์ ก็เพราะคนจำนวนมาก ไม่ได้ฝึกจิตใจไม่ได้พัฒนาตนเอง เขาไม่รู้ตัวว่า ในขณะที่ข้างนอก ตนเองประติษฐุปรุ่่งแต่งสร้างสรรค์วัตถุเสพ แต่ข้างในใจเขาก็ปรุ่่งแต่งทุกข์ พร้อมกันคู่กันไป ข้างนอกก็จะหาสุขจากสิ่งเสพ ขณะที่ข้างในจิตใจก็ปรุ่่งแต่งทุกข์ให้แก่ตนเองอยู่เรื่อย ตลอดเวลาคู่กันไป คนเป็นอย่างนี้กันมากใช่ไหม?

เพราะเป็นกันอย่างที่ว่านี้แหละ คนมากมายทั้งที่ปรากฏตัวให้เห็นว่าเที่ยวกินเสพมีกามวัตถุบำรุงบำเรอกันหนักหนา แต่ข้างในใจมีทุกข์ เครียด กังวล กลุ้มใจ ไม่มีความสุขจริง แม้แต่แค่ความปลอดภัยไปรุ่งโล่งใจ ก็ไม่มี เป็นอย่างนี้กันมากใช่ไหม ถ้าเป็นอย่างนี้ คนเหล่านั้นจะบรรลุจุดหมายของชีวิตที่ดีงาม จะมีความสุขจริงได้อย่างไร นี่ก็เพราะเขาใช้ความสามารถในทางที่ผิด เป็นอันว่า มนุษย์ปัจจุบันนี้ เพราะมีการศึกษาที่ไม่เพียงพอ พร่องการศึกษาด้านจิตปัญญา จึงใช้ความสามารถปรุ่่งแต่งในทางที่ผิด ข้างนอกหาความสุขกันหนักหนา แต่ข้างในปรุ่่งแต่งทุกข์ให้แก่ตัวเอง

สภาพที่ว่าเป็นนี้เรียกได้ว่าเป็นลักษณะของสังคมที่เจริญในยุคนี้ และเรื่องที่ว่าปรุ่่งแต่ง ก็เก็บรวบรวมไปจากความสัมพันธ์ในสังคมนั่นเอง ที่ว่าเป็นระบบแข่งขันแย่งชิง เมื่อปรุ่่งแต่งมีทุกข์ในใจแล้ว ก็เอาทุกข์ข้างในนั้นออกไประบายกลายเป็นทุกข์แก่สังคมอีก

เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ก็แก้ไขเปลี่ยนแปลง หันมาพัฒนาศักยภาพให้ออกไปทางของการปรุงแต่งกุศล ปรุงแต่งความสุข ที่พระเรียกว่าปัญญาภิสังขาร สิ่งที่มีมองเห็นอันเดียวกันนี้แหละ แค่มองไม่เป็น ก็คิดให้ไม่สบายใจ แล้วปรุงแต่งใจให้เป็นทุกข์ แต่ถ้ามองเป็น กลับเอาประโยชน์จากมันได้ และปรุงแต่งใจให้เป็นสุขด้วย หรือว่าสิ่งที่พบเห็นมีมากมาย แต่ใจไปติดกับสิ่งกระทบที่ไม่ชอบใจไม่สบายใจ แล้วก็เก็บเอามาคิดให้เป็นทุกข์ ที่นี้ก็มีสติ อะไร ที่ไม่เป็นสาระ ครอบงวนจิตใจ ไม่มีประโยชน์ ที่ไม่น่าสบายใจ ก็กันออกไป เก็บเอาสิ่งดีๆ ที่น่าสบายใจมา ระลึกเอาสิ่งที่ตั้งงามมาปรุงแต่งจิตใจของตัวเอง ให้ดีให้มีความสุข แต่ถ้าฝึกในทางปัญญา ไม่ว่าจะอะไร จะเป็นเรื่องร้ายเรื่องดี มองให้เป็นประโยชน์ได้หมด

พระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีปรุงแต่งจิตไว้ การฝึกสมาธิในระดับหนึ่งก็ใช้การปรุงแต่งจิตนี้แหละ แก้ปัญหา และปรุงแต่งให้ดีให้ได้ประโยชน์ เรื่องของสมณะ เรื่องของจิตภาวนา เป็นการทำให้มนุษย์ได้ใช้ศักยภาพของตนเอง ในการสร้างสรรค์ปรุงแต่งความดีงามและความสุขให้แก่ตัว เป็นการปรุงแต่งจิตใจ เช่นอย่างพระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ทำไมคุณจะไประลึกนึกถึงเรื่องราวหรืออะไรๆ ที่รบกวนใจ ทำให้ทุกข์โดยใช้เหตุ ก็มาระลึกเรื่องที่ดีๆ สิ พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ ศีลानุสติ แม้แต่มรณสติ ระลึกถึงความตาย ที่หลายคนว่าน่ากลัวนั้น เมื่อระลึกเป็น ระลึกถูกต้อง ก็กลายเป็นได้ความสุข

แล้วก็อย่างที่ว่าแล้ว ในเชิงปัญญา รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ รู้จักเอาประโยชน์จากทุกสิ่งทุกอย่าง แม้ที่เลวร้ายที่สุด แม้แต่ความตาย ที่เราไม่ชอบใจ น่ากลัวที่สุด ก็เอามานึกมาระลึก มองเป็น ก็ทำให้ใจเป็นสุข กลายเป็นได้กุศล ได้ปัญญา

แม้แต่หายใจให้เป็น ก็แก้ทุกข์ให้มีความสุขได้ คุณมีใจวุ่นวาย ไม่รู้จะทำอย่างไร พอใช้สติ ก็หยุด ไม่เอาอารมณ์ที่ไม่ดีมาใส่ใจ มานึกคิด หันไปมีสติหายใจ ความไม่สบายใจหยุดทันที เราหายใจกันมาตลอดทุกวัน แต่ไม่เคยหายใจโดยระลึกรู้ หายใจไม่เป็น ได้แต่หายใจเรื่อยเปื่อยไป หายใจวิปริตไปตามอารมณ์ เวลาโกรธ ก็หายใจแรงพืดพาด หรือเวลากลัวก็กลั้นหายใจ ทำให้เสียสุขภาพ หายใจไม่ได้ประโยชน์ ก็หันมาหัดหายใจให้เป็น การหายใจอย่างมีสติ เอาใจมาอยู่กับลมหายใจ แค่นั้นก็ใจสบาย แล้วก็ประโยชน์เกื้อกูลแก่ร่างกาย ต่อสุขภาพด้วย

เวลาว่าง ไม่มีอะไรจะทำ ไม่ต้องไปกั้มกั้วลงปรุงแต่งไม่เข้าเรื่อง ไม่ต้องนึกอะไร ง่ายนิดเดียว ก็เอาจิตมาอยู่กับลมหายใจ หายใจเข้า หายใจออก หายใจสบายๆ สม่่าเสมอ ทั้งได้ประโยชน์แก่ร่างกายของตัวเองด้วย แล้วก็รักษาจิตใจ ทำให้จิตใจนั้นอยู่กับสติ ไม่ปรุงแต่งอะไรที่ร้ายๆ ถ้ามีทุกข์ทุกข์ก็หายไป อยู่กับความสงบสบายเย็นใจ

จะให้ดีกว่านั้นอีก เวลาหายใจ ก็ปรุงแต่งใจไปด้วย ทำจิตให้รำเริงเบิกบานสดใส – หายใจเข้า ทำใจให้ปลอดโปร่งโล่งเบา – หายใจออก เวลาหายใจเข้า ก็ทำใจให้สบายขึ้นบานผ่องใส เวลาหายใจออก ก็ทำใจให้ปลอดโปร่งโล่งเบา พร้อมกับหายใจยาวๆ ลึกๆ ช้าๆ ก็พูดบริกรรมนำใจไปด้วยว่า

ทำจิตเบิกบาน – หายใจเข้า

ทำใจโล่งเบา – หายใจออก

เวลาหายใจ ก็ปรุงแต่งใจไปด้วยอย่างที่ว่านั้น ไม่เอาเรื่องนอกมานึกมาคิด มาปรุงแต่งจิตให้เสียหาย อย่างน้อยก็ทำใจให้มี**ปราโมทย์** เบิกบานแจ่มใส ถ้าได้ผลดี ก็ต่อด้วยมี**ปิติ** อิ่มใจ มี**ปีสัสติ** เรียบรื่นผ่อนคลายกายใจ มีความ**สุข** แล้วก็ถึง**สมาธิ** มีจิตสงบตั้งมั่นแน่ว ไม่มีอะไรรบกวนได้เลย

ถ้าได้ภาวะจิต ๕ อย่างนี้ประจำตัวไว้ ก็สบายมีความสุขแน่ นี่ก็เป็นการปรุงแต่งทั้งนั้น เป็นการรู้จักใช้ความสามารถในการปรุงแต่งที่มนุษย์มีอยู่แล้วนี่มาใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่าไปปรุงแต่งให้เกิดโทษแก่ตัวเอง

เมื่อปรุงแต่งอย่างนี้ได้แล้ว ก็จะไปเชื่อมกับการที่จะเกิดปัญญา พอจิตดีถึงขั้นเป็นสมาธิแล้ว จะคิดการอะไรๆ ก็คล่องโล่งปลอดโปร่งไปตลอด ก็เอาจิตที่ดีมีสมาธินี้ไปใช้ประโยชน์ตามปรารถนา ท่านเรียกจิตที่เป็นสมาธิอย่างนี้ว่าเป็นจิตที่**กัมมณีย์** แปลว่าจิตที่เหมาะสมแก่การใช้งาน พร้อมทั้งจะเดินหน้าก้าวไปสู่งานในการพัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ตอนนี้แหละ ก็จะไปได้ถึงความสุขในขั้นสุดท้าย ซึ่งเป็นความสุขที่เหนือปรุงแต่ง เมื่อขั้นนี้พวกสมณะ เป็นสุขขั้นปรุงแต่ง ต่อก็ไปถึงสุขระดับสุดท้าย เป็นสุขที่เกิดจากปัญญา สุขเหนือปรุงแต่ง ซึ่งมากับวิปัสสนา

พอถึงวิปัสสนา ตอนแรกก็ยังปรุงแต่ง เอาปัญญามาปรุงแต่งจิตให้ก้าวไปในกุศลธรรม ให้พ้นจากทุกข์ ให้มีแต่ความสุขประจำใจ จนกระทั่งเมื่อปัญญานี้เจริญออกงาม พรั่งพร้อมสมบูรณ์ รู้แจ้งเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายแล้ว ก็จะมีจิตที่เป็นอิสระ ตอนนี้เป็นจิตที่เหนือปรุงแต่ง เป็นจิตที่ไม่ต้องปรุงแต่ง มีความสุขที่เป็นอิสระแท้ เป็นขั้นสูงสุด อันนี้เอาไว้ครั้งต่อไป

ตอนที่

๕๙

สุขแท้มีทุกที่ทุกเวลา

ไม่ต้องหา ไม่ต้องสร้าง

มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา มีความสุขที่เป็นอิสระ มีจิตใจไร้พรหมแดน

ว่าถึงเรื่องความสุขชั้นเหนือปรุ้งแต่ง คิดว่าจะไม่ยาว เราพูดกันมาแล้วถึงความสุขหลายระดับ ระดับเหนือปรุ้งแต่งนี้คือสูงสุด

ในเรื่องความสุขนี้ มีข้อย่ออยู่อย่างหนึ่ง คือ ความสุขนั้นดี แต่มันก็มีโทษได้ ในแง่ที่ว่าคนไปหลงติดมันอย่างที่ว่าไปแล้ว ถ้าคนไปติดมันละก็ จะเกิดปัญหาทันที คือจะติดหลงเพลินเพลินมัวเมา แล้วก็ทำให้เกิดความประมาท

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า ความสุขนั้น นอกจากให้เป็นความสุขที่ชอบธรรมแล้ว ก็ไม่ให้หลงติดเพลิน ไม่ให้สยบด้วย ความสุขแทบทุกอย่างมีการติดได้ มีอยู่ชั้นเดียวที่จะไม่ติด ก็คือความสุขชั้นเหนือปรุ้งแต่งนี้แหละ ถึงมีสุขก็ไม่ติด เพราะเป็นความสุขที่บรรลุด้วยจิตของผู้ที่เป็นอิสระแล้ว ก็เลยไม่มีเชื้อที่จะให้ติด หมายความว่า ไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้ติด คือหมดกิเลสอาสวะแล้ว ก็หมายถึงเป็นพระอรหันต์นั่นเอง ถ้าเป็นพระอริยะอื่นๆ ที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็อาจจะยังติดเพลินได้ ที่ว่าไม่ติดเพลินก็หมายถึงเป็นพระอรหันต์ เพราะหมดเหตุปัจจัยที่จะทำให้ติด มีจิตอิสระโดยสมบูรณ์

เพราะฉะนั้นก็พูดได้ว่า สุขที่เป็นอิสระ สุขเหนือปรุ้งแต่งชั้นสูงสุด หมายถึงสุขของพระอรหันต์ ผู้บรรลุนิพพานแล้ว จึงไม่มีการติดเพลินอีก เมื่อไม่ติดเพลิน ก็ไม่มีทางที่จะประมาท และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า พระอรหันต์เป็นผู้ที่ไม่อาจจะประมาท

ที่นี้ การที่จะเข้าถึงความสุขระดับที่เหนือปรุ้งแต่ง ก็เป็นการเข้าถึงด้วยปัญญา คือเข้าถึงความจริงนั่นเอง หมายความว่า ได้รู้เข้าใจสังขาร หรือเห็นโลกและชีวิตตามเป็นจริง คือตามที่มันเป็น เมื่อรู้เห็นตามที่มันเป็น เข้าถึงความจริงแล้ว ก็ไม่มีอะไรต้องปรุ้งแต่ง เพราะความจริงไม่ใช่เรื่องปรุ้งแต่ง เมื่อเข้าถึงความจริงด้วยปัญญา ก็เกิดความเป็นอิสระ เป็นความสุขประเภทโล่งโปร่งเบา

คนที่ยังติดข้อง มีความไม่รู้ไม่เข้าใจอะไรบางอย่าง ก็ยังมีความไม่สว่างไม่โปร่งไม่โล่ง อย่างคนในระดับสามัญชนที่ดำเนินชีวิตกันอยู่ในโลกนี้ เมื่อยังไม่มีปัญญาว่าจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร จะแก้ปัญหายังไง ความติดขัดก็เกิดขึ้น ในขณะที่นั้น แม้จะได้เสพลึงบำรุงบำเรอ มีความสุขแค่ไหน จิตก็ยังข้องขัดไม่โปร่งไม่โล่ง

จนกระทั่งเมื่อใดเกิดความรู้สึกว่า อะไรเป็นอะไร จะต้องทำอะไรต่ออะไรอย่างไร ความโล่งโปร่งเบาจึงจะเกิดขึ้น เรียกว่าพ้นทุกข์ เป็นอิสระ หรือดับทุกข์ได้ ถึงตรงนี้ ไม่ต้องทำอะไร ไม่ได้เสียอะไร ก็เป็นความสุขอยู่ในตัวเองเลย คือการที่หมดปัญหา จิตไม่ข้องขัด การที่มีปัญญาารู้เข้าใจนั้น เป็นความสุขอยู่ในตัวเอง แต่เป็นความสุขที่มีลักษณะแปลกออกไป คือเป็นความสุขที่ไม่ต้องการการบำรุงบำเรออะไร พอรู้เข้าใจความจริง ก็เกิดความโปร่งโล่งเบา ก็สบาย ความสุขแบบนี้ ท่านเรียกว่าเป็นความสุขแบบไร้ทุกข์ คือไม่มีความทุกข์ จะเรียกว่าดับทุกข์ หรือจะใช้คำอย่างไร ก็แล้วแต่

ปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงอันนี้ คือรู้เข้าใจไปจนถึงธรรมชาติของโลกและชีวิต ในขั้นสุดท้ายอย่างที่เคยพูดไปแล้ว คือรู้สภาวะของสิ่งทั้งหลายทุกอย่างที่มันเป็นไปตามความจริงของมัน ดำรงอยู่ตามสภาพของมัน ที่เป็นของไม่เที่ยง เกิดแล้วดับไป ไม่อยู่ในภาวะเดิม และไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองบังคับบัญชา มีอยู่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ความรู้ความเข้าใจความจริงอย่างนี้ เมื่อรู้สว่างโล่ง ก็ทำให้จิตวางตัววางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง

เคยพูดแล้วว่า ในธรรมชาติ สิ่งทั้งหลาย เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปรากฏแก่มนุษย์ที่ไปสัมพันธ์กับมันว่า มันไม่อยู่ในภาวะที่ตนต้องการ ภาวะที่มันไม่อยู่ในสภาพอย่างเดิมของมัน แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ซึ่งที่จริงก็เป็นภาวะของสิ่งนั้นๆ ตามปกติ เป็นธรรมชาติของมันนั่นแหละ ทั้งภาวะที่คงอยู่ในสภาพเดิมของมันไม่ได้ และเป็นภาวะที่ขัดแย้งฝืนใจของคนนี้ เรียกด้วยศัพท์ว่าเป็น “ทุกข์”

ที่จริงนั้น ภาวะที่เป็นทุกข์ในสิ่งทั้งหลาย มันก็มีอยู่ของมันเป็นธรรมดาตามธรรมชาติ แต่พอมาสัมพันธ์กับมนุษย์ หรือที่จริงคือพอมนุษย์ไปสัมพันธ์กับมัน มนุษย์ก็ไปวางท่าที่ มีความต้องการต่อมัน จะให้มันอยู่ในภาวะอย่างหนึ่งที่ตัวปรารถนา เมื่อมันไม่อยู่ในภาวะนั้น ก็เกิดเป็นทุกข์ในใจของคนขึ้นมา อันนี้ก็คือลักษณะจิตใจของมนุษย์ปุถุชนที่ไปสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้น

ทีนี้ พอมีปัญญารู้ชัดแจ่มว่า สิ่งทั้งหลายก็มีสภาพของมันอย่างนั้นแหละ มันเป็นของมันอย่างนั้นเอง ที่มันเกิดดับ คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ก็เรียกว่าเป็นทุกข์ของธรรมชาติ เป็นภาวะแห่งการเปลี่ยนแปลง เราต้องการให้มันเป็นอย่างหนึ่ง มันก็ไม่อยู่ในภาวะที่เราต้องการนั้น ก็เพราะมันเป็นไปไม่ได้ที่จะเป็นอย่างนั้น มันไม่เป็นไปอย่างที่เราต้องการ ก็เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย คุณอยากให้มันเป็นอย่างไร ก็ไปทำเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นอย่างนั้นเอาสิ

เมื่อมีปัญญารู้ชัด ก็มีแต่ภาวะที่เป็นทุกข์ตามธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายนั้นเอง ไม่มีความต้องการความปรารถนาของตัวคนต่อสิ่งนั้นที่จะไปขัดแย้งกัน ก็เลยกลายเป็นว่า ทุกข์ที่เป็นสภาวะของธรรมชาติ ก็เป็นภาวะในธรรมชาติของมันอย่างนั้น ไม่เข้ามาเกิดเป็นทุกข์ในจิตใจของเรา ก็เป็นภาวะที่หลุดพ้น เรียกว่าความพ้นทุกข์ นี่คือการวางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง สิ่งเหล่านั้นก็ไม่เกิดเป็นปัญหาแก่ตนเอง นี่คือการไม่ใช้ความสัมพันธ์ด้วยอวิชชา-ตัณหา แต่เริ่มเป็นการสัมพันธ์ด้วยปัญญา

ความสัมพันธ์ด้วยปัญญาก็จะออกมาสู่เรื่องของการทำงานที่จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไร จะดำเนินชีวิตอย่างไร

คนทั้งหลายที่อยู่กันในโลกนี้ หนึ่ง ก็มีความปรารถนาต่อสิ่งทั้งหลาย โดยอยากให้มันเป็นหรือเป็นไปอย่างที่ต้องการ สอง ในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติต่างๆ เขามองไม่เป็น แยกไม่ออก เขามองเห็นแค่นี้ก็เอาว่า มันไม่เป็นไปตามความต้องการของเขา มันขัดความต้องการ ขัดใจของตัว แล้วก็เกิดเป็นการปะทะ ขัดแย้ง สวาทกัน เป็นปัญหาที่เรียกว่าความทุกข์ขึ้นมา

ถ้าพูดเชิงเปรียบเทียบ เป็นอุปมา ก็เหมือนกับว่ามีกระแสดีร้าย ๒ กระแส สวนทางกัน ปะทะกัน กระแสที่ ๑ ดูที่ใจของคนเรานี่ เมื่อไปพบเห็นเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ ตัวเรา คือใจของเราแน่ละ ก็มีความต้องการต่อสิ่งนั้นๆ อยากให้มันเป็นอย่างโน้น อยากให้มันเป็นอย่างนี้ การที่อยากให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ เรียกว่าเป็นกระแส คือกระแสความอยากความต้องการ เมื่ออยากโดยไม่รู้เข้าใจความจริง ก็คือกระแสตัณหานั่นเอง นี่ก็คือกระแสในใจของคน ที่รู้สึกนึกคิดปรารถนา เรียกว่า ๒ กระแสของคน

ที่นี้ สิ่งทั้งหลายที่คนเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ตัวสิ่งนั้นๆ เอง มันก็มีความเป็นไปของมัน นั่นก็คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน หรือตามกฎธรรมชาติ นี่ก็คือ สิ่งทั้งหลายมีกระแสความเป็นไปตามเหตุปัจจัย พุติให้สั้นว่า กระแสเหตุปัจจัย

เป็นอันว่า มีกระแส ๒ กระแส คือ

๑. กระแสความอยากความต้องการในใจของคน หรือกระแสของคน พุติสั้นๆ ว่า กระแสตัณหา
๒. กระแสในตัวสิ่งนั้นเอง คือกระแสของกฎธรรมชาติ หรือกระแสธรรม กระแสความจริงของการที่สิ่งนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน พุติสั้นๆ ว่า กระแสเหตุปัจจัย

นี่ก็เท่ากับว่า สิ่งของอันเดียวกัน อยู่ใน ๒ กระแส คือ สิ่งนั้นในใจในความรู้สึกนึกคิดของคน มันอยู่ในกระแสของตัณหาความอยากความปรารถนา และพร้อมกันนั้น สิ่งนั้นตัวมันเอง อยู่ในกระแสแห่งเหตุปัจจัยของมัน เป็นอันว่า สิ่งเดียวกันนั้นอยู่ใน ๒ กระแส

ที่นี้ สองกระแสที่มีอยู่พร้อมกันนั้น โดยมากจะไม่ไปทางเดียวกัน ไม่ไปด้วยกัน กระแสความอยากของคน อยากให้มันเป็นอย่างนี้ แต่กระแสเหตุปัจจัยในตัวมันเป็นไปเสียอย่างโน้น อาจจะต้องกันข้ามไปเลย ก็เกิดการขัดแย้งกันขึ้น ถ้ามองว่า กระแสไหนชนะ กระแสความอยากให้เป็นในใจของคน ที่อยากให้สิ่งนั้นเป็นอย่างนั้นๆ กับกระแสในตัวของมันเอง ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนะ กระแสไหนชนะ? ก็ตอบได้เลยว่า กระแสเหตุปัจจัยที่เป็นกระแสข้างในของตัวมันเองนั่นแหละชนะ

เมื่อสองกระแสนี้ขัดแย้งกัน กระแสเหตุปัจจัยชนะ และกระแสใจอยากของคนแพ้ กระแสใจอยากของคนก็ถูกบีบคั้น เกิดเป็นความทุกข์ในใจขึ้นมา เป็นปัญหาของมนุษย์

เรื่องของมนุษย์ที่เกิดมีทุกข์ เป็นทุกข์กันทั่วๆ ไปนั่น ก็เป็นกันอย่างนี้แหละ เป็นเรื่องของ ๒ กระแส คือ กระแสคน กับกระแสธรรมชาติ หรือกระแสตัณหาในใจคน กับกระแสความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น มันขัดกัน นี่คือ คนนี้แหละ จะอยู่กับอะไรก็ตาม จะไปสัมพันธ์กับอะไรก็ตาม เมื่อเอาแต่กระแสตัณหา อยู่กับกระแสความอยากความปรารถนาของตัวเอง ไม่ศึกษาอะไรๆ ไม่ใช่ปัญญา มองให้รู้ความจริงของเหตุปัจจัย ไม่ทำให้ตรงตามเหตุปัจจัย ก็ตันอยู่อย่างนั้น การแก้ไขทำการตามเหตุปัจจัยด้วยปัญญา ก็ไม่ได้ทำ ผลที่ต้องการ ก็ไม่ได้ ตัวเองก็เป็นทุกข์ ทั้งทุกข์ด้วย ทั้งไม่ได้ผลด้วย อย่างนี้ก็ไม่ได้แหว่นเวียนกันอยู่ในสังสารวัฏเรื่อยไป

ที่นี้ พอมาพัฒนาตามไตรสิกขา ก็พัฒนาปัญญาขึ้นมา คราวนี้ แทนที่จะยึดถือค้างคาอยู่กับความอยากของตัวเอง ที่จะให้สิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ ก็หันมากำหนดรู้ว่าตัวเองต้องการอะไร เราต้องการให้มันเป็นอย่างไร แล้วด้วยความรู้เท่าทันความจริงว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราก็ศึกษาเหตุปัจจัยของมัน แล้วด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจนั้น เราก็ทำการให้ตรงตามเหตุปัจจัยที่จะให้เป็นอย่างนั้น ให้มันเกิดผลอย่างที่เราต้องการ เรื่องก็แค่นั้นเอง

ที่ว่านี้ ก็รวมทั้งฝ่ายที่ไม่เอา ที่ไม่ต้องการด้วย อะไรที่ร้าย ที่เป็นปัญหา ที่จะเกิดผลเสีย เราจะแก้ไข จะกำจัด จะป้องกัน ก็ไปศึกษาให้รู้ แล้วก็แก้ไข กำจัด ป้องกัน ให้ถึงให้ตรงตามเหตุปัจจัยนั้นๆ ก็จะได้ผลเท่าที่ทำการเหตุปัจจัยได้สำเร็จ

ที่นี้ เมื่อทำการทั้งหลาย ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน มันจะไม่เป็นไปตามความอยาก ความปรารถนา หรือตัณหาของเรา เมื่อทำการหรือแก้ไขไปตามเหตุปัจจัยแล้ว มันจะสำเร็จหรือไม่ ได้แค่ไหน ก็จะไม่ต้องมีทุกข์หรือมัวแต่เศร้า โดยรู้ตามที่ทำการเหตุปัจจัยได้แค่นั้นๆ แล้วก็พัฒนาตนพัฒนาปัญญาต่อไป

ถึงตอนนี้ กระแสในใจของคน ไม่ใช่กระแสตัณหา ที่เอาความอยากของตนเป็นตัวกำหนด แต่เปลี่ยนมาเป็นกระแสปัญญา ที่รู้สิ่งนั้นเรื่องนั้นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ตรงกันกับที่สิ่งนั้นเองมันเป็นไปตามกระแสเหตุปัจจัยของมัน ก็เลยกลายเป็นว่า กระแสปัญญาในใจของคน กับกระแสความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งนั้นๆ มาลงตัวเป็นกระแสเดียวกัน กลมกลืนกัน ตอนนี้ไม่มีความขัดแย้ง ไม่บีบคั้นกัน ทุกข์ก็หายไปเลย

ก็ย้ำอีกทีหนึ่งว่า เมื่อเรารู้ตามเหตุปัจจัยว่า อะไรจะสำเร็จหรือไม่สำเร็จแค่ไหน ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เท่าที่เราทำได้และได้ทำไปตามเหตุปัจจัยนั้นๆ ถึงตอนนี้ หนึ่ง ใจก็ไม่ทุกข์ แล้ว สอง ก็ทำได้ผลดีที่สุด ด้วยปัญญาของเรา ตามเหตุปัจจัยของมัน ที่มาประสานลงตัวเข้าด้วยกัน

แล้วที่มันไม่สำเร็จ ก็รู้อีกแหละว่า การรู้การทำเหตุปัจจัยของเรายังไม่พอ ที่จะให้เป็นอย่างนั้น เราคงจะศึกษาเหตุปัจจัยให้得更เข้าใจไม่ทั่วถึงมัน ก็ต้องแก้ไขโดยไปพัฒนาปัญญาของเรา จะได้ไปศึกษาเหตุปัจจัย ให้มีปัญญาเข้าใจให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยความรู้เข้าใจ เรียกว่ารู้เท่าทันอย่างนี้ ก็จะไม่มีความทุกข์ หรือแม้ยังมีทุกข์เหลืออยู่บ้าง ตัวเองก็มีการพัฒนา ก็มีความสามารถในการแก้ปัญหา แก้ไขทุกข์ได้ดีขึ้น พร้อมกับได้พัฒนาตัวเองเดินหน้าต่อไป นี่ก็คือชีวิตของท่านผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา

เป็นอันว่า พระอรหันต์นั้น ท่านพ้นจากการอยู่กับอวิชชา ด้วยตัณหา มามีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ลักษณะของพระอรหันต์ ที่ว่าเป็นผู้หมดกิเลส ก็คืออย่างนี้ ไม่ใช่หมดกิเลสไปเฉยๆ แต่หมายถึงมีปัญญาที่จะเป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันความจริง และทำการทั้งหลายด้วยปัญญา ที่รู้เท่าทันถึงเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ท่านก็จึง ทั้งด้วยปัญญาที่รู้เท่าทัน ก็มีจิตใจที่สดใสไร้ทุกข์ เป็นอิสระ โปร่งโล่ง แล้วแถมทำการก็ได้ผลด้วย เพราะได้ผลตรงตามเหตุปัจจัยของมัน อันนี้ก็เป็นเรื่องลักษณะจิตใจของผู้ที่ไม่มีทุกข์ ซึ่งมีความสุขแบบที่ว่าไม่มีการปรุงแต่ง หรือเหนือปรุงแต่ง

เมื่ออยู่ด้วยปัญญาอย่างนี้ ท่านก็ไม่เก็บเอาอารมณ์ต่างๆ มาปรุงแต่งจิตใจ จึงไม่มีอะไรตกค้าง ดังนั้น พระอรหันต์จึงมีลักษณะอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า ไม่มีอะไรค้างใจ ต่างจากคนมากมายที่มีปัญหาจากเรื่องค้างใจกันเยอะเยาะ เมื่อมีเรื่องราวความนึกคิดความรู้สึกอะไรต่างๆ คั่งค้างใจอยู่ มันก็ระคาย ข้องขัด กระทบกระแทก กระทบใจให้ไม่สดชื่น ไม่ใสสว่าง ไม่ปลอดโปร่ง ไม่โล่งไม่เบา

พระอรหันต์นั้น เมื่อไม่มีอะไรค้างใจ ใจก็โปร่งโล่ง และด้วยปัญญาที่เป็นชีวิต ก็มีจิตใจที่มองเห็นทั้งหลายอยู่ในระบบความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยสืบต่อกันไป จึงเรียกว่าเป็นจิตที่ไม่มีขอบเขต ไม่มีขีดคั่น เป็นจิตใจที่ไร้พรมแดน

เดี๋ยวนี้เรามีการใช้คำว่า โลกาภิวัตน์ แล้วก็ขยายความหมายว่า ไร้พรหมแดน แต่ในขณะที่โลก ไร้พรหมแดนในเรื่องรูปธรรม อย่างในด้านข่าวสารข้อมูล แต่จิตของมนุษย์นี่ยิ่งแคบลงไป จิตใจของ มนุษย์ในยุคนี้ ตรงกันข้ามกับสภาพความเจริญของโลก อย่างในเรื่องการสื่อสาร ที่เราพูดกันด้วยความภาคภูมิใจว่าโลกไร้พรหมแดนนั้น จิตใจของมนุษย์เต็มไปด้วยสิ่งที่คั่งค้างอยู่ข้างใน มีแต่เรื่องรู้สึกนึกคิดที่บีบคั้น ทำให้คับแคบลงไปทุกที

ถ้าจะให้คนอยู่ในโลกที่ไร้พรหมแดนนี้ได้อย่างดี ก็ต้องพัฒนาคนให้มีจิตใจไร้พรหมแดนด้วย แต่เวลานี้มันสวนทางกัน ยิ่งโลกขยายกว้างออกไป ใจคนก็ยิ่งแคบเข้ามาทุกที ปัญหาทั้งหลายจึงยิ่งซ้ำหนักลงไป ต้องให้คนพากันเดินหน้าไปในทางของพระอรหันต์ ที่ว่าเป็นผู้มีจิตใจไร้พรหมแดน ไม่มีอะไรกังวล ไม่มีอะไรค้างใจ ที่จะรบกวน ที่จะระคายเคือง มีแต่ความโล่งโปร่งสดใส เต็มไปด้วยปิติปราโมทย์ อยู่ในภาวะที่พร้อมจะเสวยความสุขอื่นๆ ในมิติที่ขยายออกไป โดยมีความสุขที่เป็นอิสระ เป็นพื้นฐานประจำอยู่ในใจอย่างไม่จำกัดกาล

พัฒนาการของมนุษย์ ในการมีความสุข

คนทั้งหลายในโลกนี้ ที่เที่ยวแสวงหาความสุขอย่างสามัญ ในการกินเสพ อาศัยกามวัตถุ อยู่กับอามิสสุขนั้น เมื่อมองลึกลงไป ในใจของเขา มักมีอะไรติดค้างอยู่ ในใจนั้นมีความห่วงกังวล มีความหวั่นใจ มีความหวาดระแวง ความสุขของเขาจึงระคนกับความทุกข์

ตามที่ว่านี้ มนุษย์ที่อยู่ในระดับของความสุขจากการเสพ จำพวกกามสุข หรืออามิสสุขนั้น ถ้าไม่รู้จักพัฒนาจิตใจของตัวเอง ในขณะที่อยู่กับสิ่งเสพเหล่านั้น ถึงจะบอกว่ามีความสุข จิตใจก็ไม่ได้มีความสุข ปลอดภัยโล่งเบา แต่มีความกังวล หวั่นใจ หวาดระแวง หรือขุ่นมัวเศร้าหมอง ถึงจะบอกว่ามีความสุข ก็สุขไม่จริงจัง ไม่เต็มที่ ไม่เป็นความสุขล้วน ที่โปร่งโล่ง เป็นความสุขที่คล้ายกับว่า มาช่วยเราทำให้ตื่นเต้นไปทีหนึ่งๆ ชั่วคราว แม้จะไปเจริญจิตภาวนาได้สมาธิมา ก็แค่เหมือนไปได้สิ่งกล่อม มาช่วยพอให้ตัวได้หลับหรือกลบความทุกข์ไปชั่วคราว คราว แต่ในจิตใจลึกลงไป มิใช่ใฝ่pong ยังไม่บริสุทธิ์ ยังไม่พร้อมที่จะมีความสุขได้จริงแท้

ที่นี่ ถ้าพัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา ได้เป็นอรियบุคคล ผู้มีความสุขที่ไม่ปรุงแต่ง ไม่มีอะไรระคายเคืองรบกวนลึกลงไป ในจิตใจนั้น ก็จะมีความพร้อมในการที่จะเสวยความสุข ไม่ว่าจะไปเสวยความสุขอะไร ก็มีความสุขได้เต็มที่ จะไปเสวยสุขจากสมาธิ ก็ได้สุขเต็มที่ แม้แต่จะมาเสวยกามสุข ก็สุขได้เต็มที่ด้วย อย่างพระโสดาบัน ซึ่งเป็นอรियบุคคล ที่ยังเสพกามอยู่ ยังมีครอบครัวอยู่ และก็อยู่ในทางของความสุขที่เป็นอิสระ ลึกลงไป ในใจแทบไม่มีอะไรระคายเคือง แม้เมื่อมาเสวยความสุขอย่างอามิส ก็มีความสุขนั้นได้เต็มบริบูรณ์ ไม่เป็นอย่างพวกปุถุชนที่เสวยสุขไป แต่ในใจก็มีอะไรๆ ระคายกวนอยู่

พระพุทธเจ้าเคยทรงเปรียบเทียบพระโสดาบัน กับมนุษย์ปุถุชนว่า พระโสดาบันนั้นมีทุกข์เหลืออยู่น้อยอย่างยิ่ง ถ้าว่าปุถุชนมีทุกข์เหลืออยู่เท่าภูเขาหิมาลัย พระโสดาบัน ก็มีทุกข์เหลืออยู่แค่เท่าก้อนกรวด ในใจของพระโสดาบันนั้นมีส่วนฝ่าหมองระคายเคืองน้อยอย่างยิ่งแล้ว ดังนั้น ถ้าท่านจะเสวยสุขอะไร ท่านก็มีความสุขได้เต็มที่ ยิ่งถ้าเป็นพระอรหันต์ ก็จะเป็นผู้พร้อมที่สุดที่จะเสวยสุขทุกอย่างได้เต็มที่

แต่เมื่อเอาเข้าจริง พระอรหันต์กลับไม่มาเสวยความสุขที่เป็นขั้นต้นๆ อย่างพื้นฐาน เพราะอะไร นี่ก็มีคำเปรียบเทียบ อย่างในพุทธพจน์ที่ตรัสไว้แก่พราหมณ์ชื่อว่ามาคณทียะ ที่เคยเอามาเล่าแล้ว ในกรณีของคนที่เคยเป็นโรคเรื้อน แต่ก่อนนั้น ถ้าได้เกาที่คัน หรือเอาตัวไปย่างไฟ เขาก็ได้มีความสุข แต่ครั้นหายโรคพ้นไปได้ มีสุขภาพดีแข็งแรงแล้ว ก็ไม่เห็นเป็นความสุข ไม่อยากได้เสพสุขจากการได้เกาที่คัน หรือการที่จะเอาตัวไปย่างไฟอีก

ถ้าว่าตามตัวอย่างเทียบเคียงนั้น คนก็มีความสุขกัน ๒ แบบ คือ ความสุขจากการได้เกาที่คัน และความสุขจากการไม่มีที่คันจะต้องเกา ใน ๒ แบบนั้น ต่างคนต่างก็มีความสุขของตัวเอง คนมีที่คันจะต้องเกา ก็ได้ความสุขจากการเกาที่คัน แต่คนผู้ไม่มีที่คันจะต้องเกา ก็เป็นความสุขอยู่ในตัวของเขา เขาไม่เห็นเป็นประโยชน์เป็นความสุขอะไรที่จะต้องไปเกา เขานึกว่าถ้าขึ้นไปเกา จะกลับเป็นความทุกข์เสียด้วยซ้ำ มันไม่เห็นน่าจะต้องไปเกาอะไร

เมื่อว่าตามตัวอย่างเทียบกันนี้ ใจของคนที่อยู่ในระดับสูงเป็นอย่างไร คนที่มีใจในระดับล่างลงมา ก็มองไม่ถึง ว่าท่านจะไปอยู่อย่างนั้นทำไม ที่จริงนั้น ท่านมีสิทธิ์อยู่แล้ว ถ้าท่านจะเสวยสุขอย่างล่างลงมานี้ ท่านก็มีความสุขอย่างสมบูรณ์ เพราะท่านไม่มีอะไรที่จะระคายเคืองใจหรือหวั่นกังวลอะไร ที่จะทำให้มีความสุขไม่เต็มที ถ้าสงสัยอย่างนี้ ก็มองเอาตามตัวอย่างเทียบเคียงเรื่องเกาที่คันที่ว่าไปแล้วนั้น

ที่นี้ ยังมีข้ออุปมาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้อีก เริ่มด้วยเด็กทารกที่เกิดใหม่ๆ ละเลงเล่นแม่แต่บุตรคุณ คือเล่นอุจจาระปัสสาวะของตัวเอง แล้วเด็กทารกนั้นก็หิวเราะเอ๊กอ้าก แสนจะสนุกสนาน มีความสุข ใช่มั้ย?

ที่นี้ ต่อมาเด็กนั้นโตขึ้น ไม่เห็นว่าการเล่นบุตรคุณของตัวเองจะสนุกสนานอะไร ก็เลิกเล่นอุจจาระปัสสาวะของตัวเองนั้น แต่หันมาเล่นดินเล่นทราย เล่นของเล่นของเด็ก มี เครื่องเล่นต่างๆ รถคันเล็กๆ เครื่องบินลำเล็กๆ เรือลำเล็กๆ เอาปืนน้ำไล่ยิงกัน บ้างก็มีหมอนเล็กๆ มีตุ๊กตา อะไรต่างๆ แล้วก็รักของเล่นของรักอย่างนั้นๆ มีความยึดติดผูกพันอย่างยิ่ง รักอย่างเป็นชีวิตเลยทีเดียว ดังจะเห็นเด็กบางคนนั้น ของรักของหวงของเขา ถ้าใครไปแตะเท่านั้น เขาจะร้องไห้เหมือนจะเป็นจะตายเลยทีเดียว แต่พวกผู้ใหญ่ไปดูไปเห็นเด็กมีอาการอย่างนั้น ก็จะขำ บางทีก็ไปแกล้งเด็ก ไปล้อเด็ก เห็นเขารักของนี้มาก ก็แกล้งดึงเอาไปเสีย เด็กก็จะร้องไห้เป็นวรรคเป็นเวรไปเลย

ต่อมาอีก เด็กนั้นโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ เขาจะไม่เห็นเป็นความสุขอะไรเลย ที่จะมาเล่นของเล่นเหล่านี้ ถูกไหม แต่เขาจะไปมีความสุขในเรื่องของคนหนุ่ม คนสาว ไปเกี้ยว ไปกอด ไปจูบกัน ไปสนุกสนานต่างๆ

ที่นี้ ต่อไปอีก ถ้าคนผู้นั้นมีจิตปัญญาพัฒนาขึ้นไปเป็นพระอรหันต์ หากเขามาเห็นหนุ่มสาวที่มีความสุขกันแบบนี้ ก็จะเหมือนกับคนที่โตเป็นผู้ใหญ่แล้ว ไปเห็นเด็กเล็กเล่นดินเล่นทรายเล่นของเล่น หรือไปเห็นเด็กทารกตัวน้อยๆ เล่นบุตรคุณเล่นคุณ อย่างน่าเห็นขำ

เป็นอันว่า จิตของคนนี้พัฒนาขึ้นไปได้เป็นระดับๆ จึงคงจะพอเข้าใจได้ตามพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า ถ้าเราไม่บรรลุสุขที่ประณีตกว่า เราก็รับรองตัวเองไม่ได้ว่า จะไม่เวียนกลับมาหากามสุข แต่นี่เพราะเราได้บรรลุสุขที่ประณีตขึ้นไป เราจึงไม่เวียนกลับมาหากามสุข

ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ การที่พระองค์ไม่เวียนกลับมา ไม่มาอยู่กับเรื่องเหล่านี้ ก็เพราะว่าจิตใจไปถึงปัญญาได้พัฒนาขึ้นไปเหนือระดับนั้นแล้ว มีความสุขที่สูงกว่าเหนือกว่า ซึ่งเป็นความสุขในระดับที่ปุถุชนมองไม่เห็น ไม่อาจเข้าใจ เป็นสุขในระดับเหนือปรุงแต่ง ซึ่งเป็นความสุขที่มีอยู่ประจำในตัวเอง กลายเป็นคุณสมบัติของตน เป็นความสุขที่เป็นคุณสมบัติของชีวิตจิตใจของท่านผู้นั้น

แต่ก่อน ในตอนต้นนั้น ความสุขไม่เป็นคุณสมบัติในตัว แต่เป็นสิ่งที่ต้องการ ดังที่มนุษย์ยุคนี้พูดกันบ่อยว่าไปหาความสุข การที่พูดว่าหาความสุขนั้น เท่ากับยอมรับว่าตนเองไม่มีความสุขอยู่ในตัว แสดงว่าตัวเองขาดความสุขนั้น จึงต้องไปเที่ยววิงวาทพยายามแสวงหา ก็เลยต้องแย่งกัน ที่นี้ พอแย่งความสุขกัน คนหนึ่งได้สุข อีกคนหนึ่งก็ได้ทุกข์ไป คนหนึ่งได้ คนหนึ่งก็อด ความสุขที่ต้องการนั้น จึงทั้งตัวเองขาดแคลนด้วย แล้วก็เป็นที่ต้องแย่งชิงเบียดเบียนกันด้วย

ที่นี้ พอคนพัฒนาตนขึ้นไป จิตปัญญาพัฒนาขึ้นไป ความสุขก็พัฒนาขึ้นไปด้วย จนคนมีความสุขอยู่ภายในตัวเองได้ โดยไม่ต้องไปเที่ยวหาจากภายนอก ไม่ขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพ คนก็มีความสุขที่เป็นอิสระมากขึ้นไปตามลำดับ จนถึงขั้นสูงสุดที่ว่าเป็นความสุขเหนือการปรุงแต่ง แล้วในที่สุดความสุขนั้นก็กลายเป็นคุณสมบัติของชีวิตจิตใจ เป็นของมีอยู่ประจำในตัว และมีอยู่ตลอดเวลา

ความสุขแบบที่ต้องการนั้น มันไม่อยู่ในตัวด้วย แล้วมันก็ไม่ยั่งยืน ไม่มีอยู่ตลอดเวลาด้วย มิได้เฉพาะในเวลาที่เขา อย่างที่ว่ามีตื่นตื่น วูบวาบไป แต่ความสุขอิสระนี้ เป็นความสุขที่มีประจำตัว เป็นคุณสมบัติของชีวิต เมื่อมันเป็นคุณสมบัติของชีวิต มีติดตัวตลอดเวลา ก็ไม่ต้องการความสุขอีก เรียกว่าเป็นคนเต็ม พร้อมกันนั้น กว่าคนจะพัฒนามาถึงระดับนี้ได้ นั้น คุณสมบัติด้านอื่น ก็พัฒนาขึ้นมาเต็มบริบูรณ์หมดแล้ว ศิลก็พัฒนาสมบูรณ์ จิตใจก็พัฒนาสมบูรณ์ ปัญญา ก็พัฒนาสมบูรณ์

มาถึงจุดนี้ เมื่ออะไรๆ สมบูรณ์หมดแล้ว ความสุขก็สมบูรณ์ เป็นคนเต็มแล้ว ท่านเรียกว่า ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อตัวเองอีก ศัพท์พระเรียกว่าเป็นผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว (อนุปัตตสัทธัตถ์) คนเรานี้ต้องสร้างประโยชน์ตน ไซ้ใหม่? มันหนีไม่พ้น แม้จะตั้งอุดมคติว่าให้บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น แม้แต่เป็นพระโพธิสัตว์นี้ ให้บำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น บำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ให้ใครๆ แค่นั้น ก็เพื่อประโยชน์ตนนั่นแหละ

ประโยชน์ตนคืออะไร? ประโยชน์ตนแท้จริงที่ท่านมุ่งหมาย ไม่ใช่เงินทองข้าวของวัตถุอย่างที่มีมักมอองกัน อันนั้นเป็นประโยชน์ขั้นต้น แต่ประโยชน์ตนหมายถึงคุณสมบัติความดีงามความเก่งกล้าสามารถที่ทำให้เป็นชีวิตที่ดีที่สมบูรณ์ ประโยชน์ตนที่สำคัญยิ่งคือความมีปัญญา สำหรับพระโพธิสัตว์ก็ได้แก่โพธิญาณนั่นเอง ถ้าไม่ได้บรรลุประโยชน์ตน เช่นยังไม่มีปัญญาตรัสรู้แล้ว จะไปสอนเวไนยสัตว์ได้อย่างไร พระอรหันต์เป็นผู้ที่บรรลุประโยชน์ตนแล้ว เพราะว่าได้พัฒนาตนเองสมบูรณ์แล้ว เป็นคนเต็ม มีปัญญาถึงธรรมแล้ว มีความสุขอย่างอิสระแท้แล้ว ก็เลยไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตนเองอีกต่อไป

พระอรหันต์นั้น บรรลุประโยชน์ตนแล้ว เป็นคนที่เต็มบริบูรณ์ เป็นชีวิตที่ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อตนเองอีกแล้ว พลังชีวิตที่มีอยู่ ชีวิตที่เหลืออยู่ ความรู้ความสามารถ ก็เอาไปใช้เพื่อทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ทำเพื่อผู้อื่นได้เต็มที่ โดยไม่ต้องคำนึงถึงตัวเองอีกต่อไป เพราะตัวเองมีความสุขอยู่ประจำเป็นเนื้อตัว เป็นคุณสมบัติภายในแล้ว จะไปไหน ไปทำอะไร ก็มีมีความสุขตลอดเวลาอยู่แล้ว มีแต่จะเอาความสุขไปให้ ไปแจกจ่ายแก่ผู้อื่น เป็นนักให้ความสุขได้เต็มที่ นี่คือนิเวศของพระอรหันต์ ตรงข้ามกับมนุษย์ปุถุชนที่มีทุกข์ ซึ่งเอาทุกข์ไประบายให้ผู้อื่น และไปหาความสุขให้แก่ตัว แล้วก็แย่งความสุขกัน

เป็นอันว่า ลักษณะจิตใจที่เป็นพื้นของพระอรหันต์ คือเป็นอยู่ด้วยปัญญา โดยมีสภาพจิตที่เป็นพื้นคือ อุเบกขา ที่เปิดโอกาสให้ปัญญามองเห็นชัดเต็มเพียงตรง

เคยพูดไปแล้วว่า อุเบกขานี้ คือภาวะจิตที่ลงตัวกับทุกสิ่งทุกอย่าง เข้าสู่ดุลยภาพ (เป็นตุลา) ลึกซึ้ง พอจะเข้าใจได้โดยอุปมาที่ว่า เหมือนอย่างนายสารถีขับรถม้า (สมัยนี้คงเทียบขับรถยนต์) ที่เชี่ยวชาญ มีความชำนาญจัดเจนรู้เข้าใจขั้นเชิงในการขับรถนั้นทุกกระบวน ด้วยความจัดเจนนี้ เมื่อนำรถเข้าสู่ทาง วิ่งตรงทางดีแล้ว ความเร็วได้ที่ ทุกอย่างลงตัวแล้ว เขาจะนั่งนิ่งเรียบสงบแนวรื่นสบาย มีสติตื่นพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาทุกอย่างที่อาจเกิดมีขึ้นได้โดยฉับไว นี่คือนิยามของจิตที่ลงตัวเป็นอุเบกขา

จิตใจที่เป็นอุเบกขานี้ มีสติทันทั่ว และมีปัญญาโล่งตลอด ถ้าม้าวิ่งผิดความเร็วชนิดหนึ่ง หรือจะเขวออกนอกทางชนิดหนึ่ง จะแก้ไขได้ทันควัน สภาพจิตที่ลงตัวเข้าสู่ดุล มีปัญญาอยู่เต็มพร้อม มีสติตื่นทันการอยู่อย่างนี้ เป็นสภาพจิตที่เรียกว่าอุเบกขา

ในการเดินทางชีวิตนี้ มนุษย์ทุกๆ ไป ก็เหมือนคนขับรถม้าที่ยังไม่ชำนาญ ออกรถไป นึกถึงข้างหน้า ก็ไม่รู้ว่าจะเป็นอย่างไร อะไรจะเกิดขึ้น จะเจออะไร แล้วจะทำอย่างไร มีความหวาดหวั่นกังวล ไม่มั่นใจอยู่ตลอดเวลา จิตไม่ลงตัวกับชีวิตของตนเอง ส่วนพระอรหันต์มีความรู้เข้าใจชีวิตและสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามกฎธรรมชาติ พอที่จิตจะลงตัวกับชีวิตของตนเองแล้ว เป็นอุเบกขา มีสติ มีปัญญา ทันพร้อมตลอดเวลา

อุเบกขานี้สำคัญ มันเหนือกว่าความสุข สภาพจิตที่เป็นความสุขนั้นยังไม่ลงตัวแท้ ยังไม่สมดุล ต้องพัฒนาต่อให้มาลงดุลที่เป็นอุเบกขานี้

ได้พูดมาในเรื่องของความสุขขั้นเหนือปรุงแต่งมากแล้ว ก็คิดว่าพอสมควรแก่เวลา

ปุจฉา: [ไม่สามารถได้ยินคำถาม]

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์เอง คือพระพุทธเจ้า กับพระอรหันต์ปัญญาวิมุติ ในแง่ของความเป็นพระอรหันต์นั้น ไม่ต่างกันเลย แต่ต่างกันแง่ของคุณสมบัติอื่นๆ เช่นอย่างความสามารถในด้านต่างๆ ซึ่งไม่เหมือนกัน ไม่เท่ากัน

ความบริสุทธิ์ของจิตที่ไม่มีกิเลส นั้นเหมือนกัน แต่ความถนัด อธิษาศัย ความสามารถ เป็นต้น ต่างกันไป เป็นสภาพที่เกิดจากการสั่งสมด้วย อย่างแนวโน้มอธิษาศัยที่ไม่เหมือนกันนั้น เช่นอย่างพระมหากัสสปะชอบอยู่ป่า ปลีกวิเวก แต่พระสารีบุตรพอใจที่จะอยู่กับผู้คน ท่านไปช่วยเด็กยากไร้ เอามาเรียนหนังสือ นี่ก็เหมือนกัน อธิษาศัยต่างๆ กันไป

ตอนที่

๖๐

คนจะพัฒนาได้ ต้องมีวินัยเป็นฐาน สังคมพุทธไทยต้องรีบฟื้นวินัยขึ้นมาให้ทันกาล

ลาสิกขาออกไป ช่วยกันฟื้นวินัย ให้ฟูขึ้นมาในสังคมไทย

บัดนี้ ได้กล่าวคำลาสิกขาโดยมีพระสงฆ์เป็นสักขีพยาน สำเร็จการสละเพศบรรพชิต ออกมาเป็นคฤหัสถ์

แม้จะมาเป็นคฤหัสถ์แล้ว ก็ยังอยู่ในพุทธบริษัท เรียกว่ายังเป็นชาวพุทธ เพียงแต่เปลี่ยนเพศจากบรรพชิตมาเป็นฝ่ายอุบาสก เพราะฉะนั้นจึงได้เข้ามากล่าวคำขอสละและศีล ประกาศตนว่ายังนับถือพระรัตนตรัย และจะได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เริ่มต้นตั้งแต่ศีลห้าเป็นต้นไป

โดยเฉพาะทั้งสามท่านได้บวชเรียนแล้ว ก็ได้รู้หลักพระธรรมวินัย มีทุนที่จะได้นำไปใช้ประพฤติปฏิบัติดำเนินชีวิตที่ดีงาม นอกจากจะประพฤติด้วยตนเองแล้ว ก็สามารถเป็นผู้แนะนำชักจูงผู้อื่นให้มีศีลธรรม เพื่อช่วยกันสร้างสรรค์สังคมให้ดียิ่งขึ้นไปด้วย ก็อนุโมทนาที่ทั้งสามท่านได้มาอุปสมบทด้วยศรัทธาในพระศาสนา และมีฉันทะในการเล่าเรียนศึกษา โดยความสนับสนุนของคุณพ่อคุณแม่ และญาติมิตรทั้งหลาย ด้วยน้ำใจที่มีเมตตา มีความรักความปรารถนาดี ถือว่าเป็นการทำบุญร่วมกัน เมื่อทำบุญร่วมกันแล้ว ก็หวังว่าจะได้มีใจร่วมกันในการที่จะดำเนินชีวิต ทำกิจการงานต่อไป ซึ่งจะทำให้เกิดความอบอุ่นมีความสุข เป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

บัดนี้ ในโอกาสที่ท่านทั้งหลายเปลี่ยนแปลงเพศ ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญ ก็ควรจะได้ให้พรเมื่อกันรับศีลแล้ว ที่นี้รับพร และพรที่ประเสริฐ ก็คือธรรมนั่นเอง ธรรมนั้นเป็นพรที่ดีเลิศยิ่งกว่าพรใดๆ เพราะจะไปตามหลักเหตุปัจจัย เมื่อมีปัญญาเข้าใจธรรม นำไปประพฤติปฏิบัติ ผลดีก็ย่อมจะเกิดขึ้นตรงตามเหตุปัจจัยนั้น

ธรรมที่จะนำมาให้เป็นพร ก็จะทำให้สอดคล้องกับเหตุการณ์นี้ คือการที่ท่านทั้งหลายจะได้ไปเริ่มต้นชีวิตคฤหัสถ์ต่อไป

ธรรมที่เหมาะสมกับเหตุการณ์นี้ ก็คือหลักคำสอนสำหรับคฤหัสถ์ โดยเฉพาะคือหลักที่เรียกว่า **คิหิวินัย** ซึ่งทั้งสามท่านได้ยินได้ฟังอยู่เรื่อยๆ แต่ที่จริงนั้น จะต้องให้แม่นยำ คิหิวินัยนี้ ต้องให้ปากเปล่าได้ จำแม่นตติใจ นึกถึงเมื่อไร ก็ให้ปรากฏชัดแจ้ง ถ้าได้อย่างนี้ ก็จะถือได้ว่าเป็นคิหิวินัยจริงๆ เพราะถ้าจำไม่ได้ วินัยก็ไม่สามารถจะปรากฏขึ้นมา

นอกจากจำได้ ก็นำไปประพฤติปฏิบัติด้วย วันนี้จึงถือเป็นโอกาสที่จะนำคิหิวินัยหรือวินัยของคฤหัสถ์นี้ มาทบทวน เป็นเครื่องเตือนใจ ทั้งในการดำเนินชีวิตของตนเอง และในการที่จะนำไปแนะนำสั่งสอนผู้อื่น เพื่อช่วยกันสร้างสรรค์สังคมที่ดีงาม

คฤหัสถ์ก็มีวินัยเช่นเดียวกัน ไม่เฉพาะพระภิกษุมีวินัย เรื่องนี้จะต้องเตือนใจกันไว้เสมอๆ เพราะว่าชาวพุทธมักจะมีวินัยที่จะต้องรักษา นึกว่ามีแต่พระที่มีวินัย แล้วก็ลืมองวินัยของชาวบ้าน เช่น วินัยทหาร

ที่จริง คฤหัสถ์ทุกคน ชาวพุทธทุกคน ต้องมีวินัย และวินัยของคฤหัสถ์ก็มีไม่มาก ไม่ถึง ๒๒๗ ข้อ แต่ถ้าประพฤติปฏิบัติถูกต้อง ก็จะครบคลุมหมด คือ หลักความประพฤติถูกต้องดีงามที่สำคัญสำหรับสร้างสรรค์ชีวิต ทั้งเป็นระเบียบชีวิต และเป็นระเบียบสังคม รวมอยู่ใน **คิหิวินัย** คือวินัยของคฤหัสถ์นี้

วินัยของคฤหัสถ์นั้น แยกเป็น ๓ ส่วนด้วยกัน ขอให้ทั้งสามท่านทวนระลึกไปในใจด้วย เพื่อจะให้เกิดความแม่นยำ เป็นการทบทวนให้ และในใจของตนเองก็ระลึกไปตาม คือ

ส่วนที่ ๑ เป็นเรื่องของการละเว้นความชั่ว ชำระชีวิตให้โล่งเบาสะอาด เหมือนกับคนที่อาบน้ำชำระร่างกายให้พ้นสิ่งสกปรกมัวหมอง ก็ารู้สึกว่าเบาตัว จะทำอะไร ก็สบาย ส่วนที่หนึ่งนี้ ได้แก่ การละเว้นความชั่ว ที่เป็นความประพฤติเสียหาย ๑๔ ประการ ซึ่งจัดเป็น ๓ หมวด

หมวด ก. กรรณภิเลส ๔ คือกรรมที่ทำให้ชีวิตมัวหมอง มี ๔ ข้อ เป็นหลักเบื้องต้นเหมือนอย่างศีล ๕ ซึ่งเป็นพื้นฐาน ยังทำดีปฏิบัติดีอะไรไม่ได้ ก็อยู่ในศีล ๕ ไว้ก่อน แต่ในคิหิวินัยนี้มีการแจกแจงละเอียดออกไปอีกหน่อย เริ่มด้วย ๔ ข้อแรกของศีลห้า เรียกว่ากรรมที่ทำให้ชีวิตมัวหมองให้เว้นเสียจากการเบียดเบียนกัน การสร้างเวรสร้างภัยในสังคมมนุษย์ คือ

๑. ปาณาติบาต คือการทำร้ายร่างกาย ทำลายชีวิต
๒. อทินนาทาน คือการลักขโมยแย่งชิงทรัพย์สินของผู้อื่น
๓. กาเมสุมิฉฉาจาร คือการล่วงละเมิดคู่ครองของคนอื่น
๔. มุสาวาท คือการพูดเท็จ หลอกหลวงเขา ทำลายผลประโยชน์ของเขาด้วยถ้อยคำเท็จ ซึ่งเป็นการทำร้ายผู้อื่นในทางวาจา

สี่ข้อนี้เป็นเวรภัยพื้นฐาน ที่ทำให้มนุษย์เดือดร้อน ทำให้สังคมต้องมีการขัดแย้งกัน ทะเลาะวิวาท อยู่กันไม่สงบสุข ถ้าพ้นสี่ข้อนี้ไปได้ ก็โปร่งเบา ไม่มีเวรภัย

หมวด ข. อบายมุข ๖ เป็นเรื่องที่เบาหงมา แต่เกี่ยวข้องกับตัวเองมากขึ้น คือ การที่จะทำให้ชีวิตของเรานี้พ้นจากหลุมอบาย คือหลุมความเสื่อม ที่จะตัดความก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต และในชีวิตของคฤหัสถ์นั้น การมีทรัพย์สินเงินทองเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าไปตกหลุมความเสื่อมที่เรียกว่าอบายมุขเสียแล้ว ก็จะทำให้ไม่ขยัน ไม่เอาใจใส่ ไม่ชวนชววยในหน้าที่การงาน แล้วก็ผลาญทรัพย์สินอย่างที่ท่านว่า ทรัพย์ที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น ทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็หมดไป

อธิบายมุขนั้น มี ๖ อย่าง คือ

๑. **เป็นนักเลงสุรายาเมา** ติดสิ่งเสพติด ตรงกับข้อสุดท้ายของศีล ๕
๒. **เป็นนักเลงการพนัน**

สองข้อนี้ในสังคมไทยนี้มีมากเหลือเกิน แสดงว่าสังคมไทยนี้ตกหลุมอบาย ตกหลุมความเสื่อม แค่นี้ก็ไปไม่คอยไหวแล้ว เพราะฉะนั้นจะต้องถอนตัวให้พ้นจากหลุมอบายนี้ไปให้ได้

๓. **เป็นนักเที่ยวกลางคืน** เที่ยวไม่เป็นเวลา ซึ่งทำให้เสียเวลาการงานการศึกษา แล้วก็ก่อเวรภัย เป็นที่หวาดระแวง ทำให้ทะเลาะวิวาทกันได้ง่าย เสียสุขภาพ ทำให้ครอบครัวไม่เป็นสุข แทนที่จะมีความอบอุ่น ครอบครัวก็เลยแตกร้าง เป็นทางมาของความเสียหายหลายประการ ถ้าเว้นได้ ก็จะทำให้ชีวิตนี้มีโอกาสในการทำสิ่งที่ดีงาม และเอาเวลาไปใช้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์
๔. **หมกมุ่นการบันเทิง** เห็นแก่การบันเทิงจนทำให้เสียการศึกษา เสียการเสีงาน เสียสุขภาพ เป็นต้น เวลาที่ ความหมกมุ่นการบันเทิง เป็นกันมาก เพราะว่าการบันเทิงเข้ามาถึงในบ้านในห้องนอน ด้วยพวกสื่อต่างๆ ไม่ต้องไปหาข้างนอก ในบ้านก็เต็มไปหมด เพราะฉะนั้นจึงต้องระวัง อยู่ที่ตนเองต้องมีความเข้มแข็ง ไม่หล่นลงไปหลุม
๕. **คบคนชั่วเป็นมิตร** คบคนเช่นไร ก็เป็นเช่นคนนั้น คบนักเลงสุรายาเสพติด ก็พาไปติดยา คบนักเลงการพนัน ก็พาไปติดพนัน คบนักเที่ยว ก็พาไปเที่ยว คบพวกหัวไม้ ก็พาไปตีกัน แม้แต่คบคนเกียจคร้าน ก็พาให้ขี้เกียจไปด้วย ฉะนั้นก็ต้องระวัง ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร
๖. **เกียจคร้านการงาน** รวมทั้งการเล่าเรียนศึกษา อ่างโนนอ่างนี้ ไม่ยอมทำหน้าที่ของตน เพราะฉะนั้นก็ให้มีความเข้มแข็ง ไม่ยอมแก้หนารื้อน เป็นต้น

ถ้าพ้นอบายมุข ๖ นี้ไปได้ ชีวิตก็มีทางเจริญก้าวหน้า และแสดงถึงความมีจิตใจเข้มแข็งด้วย เพราะคนที่ตกหลุมอบายมุขนี้ ตามปกติก็เป็นเพราะความอ่อนแอ ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งตนเอง และไม่สามารถยับยั้งตนของตัวเองได้เต็มที่ ก็เลยหลุดหรือหล่นลงไป เพราะฉะนั้น ก็หลีกเลี่ยงให้พ้นจากอบายมุข ๖ ประการนี้

หมวด ค. อคติ ๔ ข้อนี้เป็นเรื่องของคนที่โตเป็นผู้ใหญ่ เมื่อเราเติบโตขึ้น ก็จะเป็นหัวหน้าครอบครัว หัวหน้าที่ทำงาน หัวหน้าหมู่ชน มีความรับผิดชอบ และคนที่เป็หัวหน้านั้น ก็จะต้องดำรงรักษาหมู่คณะของตนเองนั้น ให้มีความสามัคคีเป็นต้น ถึงตอนนี้ เรื่องที่สำคัญก็คือความเป็นธรรม เพราะฉะนั้น ถึงตรงนี้ ท่านจึงให้หลักว่าอย่าให้เสียความเป็นธรรม การที่จะเสียความเป็นธรรม ก็เกิดจากการมีอคติ คือความลำเอียง ซึ่งมี ๔ ข้อ คือ

๑. **ฉันทาคติ** ลำเอียงเพราะรัก ลำเอียงเพราะชอบกัน
๒. **โทษาคติ** ลำเอียงเพราะชัง
๓. **โมหาคติ** ลำเอียงเพราะเขลา โดยไม่รู้เรื่อง ไม่หาข้อมูลข้อเท็จจริง ไม่ใช่ปัญญาไตร่ตรอง ก็ด่วนผลึผลามตัดสินลงไป
๔. **ภยาคติ** ลำเอียงเพราะกลัว

นี้ครบแล้ว ๓ หมวดของสิ่งเสียหายที่ต้องละเว้น ๑๔ ประการ ในวินัยของคฤหัสถ์ ก็ไม่มากเท่าไร แต่ว่ายากสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน เพราะว่าสังคมไทยสมัยนี้เหลวไหลไปเยอะ พวกเราชาวพุทธจะต้องมีความเข้มแข็ง ฟันฟุสังคมขึ้นมาให้ได้ นี่ส่วนที่หนึ่ง ต่อไป

ส่วนที่ ๒ เป็นเรื่องของการวางพื้นฐานชีวิต ซึ่งมีเรื่อง ๒ อย่าง คือ หนึ่ง เรื่องเศรษฐกิจ การเงิน สอง การจัดการเรื่องคน

หมวด ก. การจัดสรรทรัพย์ เรื่องเงินทองนี้เป็นฐานสำคัญของคฤหัสถ์ ถ้าการเงินไม่ดี จะทำให้เกิดทุกข์มาก มีความเดือดร้อน กังวล นอกจากทุกข์แล้ว จะทำอะไรก็ขัดข้อง แทนที่จะปลอดโปร่ง ทำอะไรเดินหน้าไปได้ ก็มัวพะวงพะวง ฉะนั้นท่านจึงบอกให้จัดการเรื่องการเงินทรัพย์สินให้ดี ให้มั่นคงและมั่นใจ เราจะได้ก้าวไปสู่การทำหน้าที่การงานการศึกษาได้เต็มที่เต็มใจของเรา

การเงินนั้นมี ๒ ชั้นใหญ่

ชั้นที่ ๑ คือการแสวงหาด้วยความขยันหมั่นเพียร ท่านให้ขยันเหมือนแมลงผึ้ง พอถึงเวลาก็ออกไปหาน้ำหวาน แม้แต่เล็กๆ น้อยๆ ก็เก็บสะสมได้ ได้น้ำหวานเกสรดอกไม้ทีละนิดๆ หน่อยๆ มาสร้างรังให้ใหญ่โตโดยความสามัคคีพร้อมเพียงกัน อย่างในครอบครัว ก็ต้องมีความสามัคคีกัน จะทำให้การเงินนี้ดี ขยันหา แล้วก็รักษาให้ดี

ที่นี้ **ชั้นที่ ๒** คือวางแผนการใช้จ่าย ตรงนี้พระพุทธเจ้าทรงเน้น ถ้าใช้จ่ายเรื่อยเปื่อยไม่มีแผน ก็ทำให้ไม่มั่นคง และไม่มั่นใจ คนที่มีแผน จัดทำอะไรตามแผนที่วางไว้ ก็คือมีระเบียบนั่นเอง เมื่อมีระเบียบแล้ว ก็เกิดความมั่นใจ พอนึกขึ้นมาก็ชัดเจนว่า การเงินของเราเป็นอย่างไร จะใช้จ่ายอะไรได้เท่าไร อันนี้ต้องชัดต้องแม่น

ขออย่าว่าเรื่องการเงินนี้ คนไทยเราปล่อยปละละเลย อยู่ในความประมาทกันมาก ควรจะนำหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้มาใช้ นี่อะไร เป็นชาวพุทธแล้วไม่ปฏิบัติตาม แม้แต่ในเรื่องง่ายๆ เอละเราวางแผนการใช้จ่ายทรัพย์ โดยจัดทรัพย์เป็นส่วนๆ ว่าจะใช้จ่ายอะไรเท่าไร ดูที่ท่านวางไว้เป็นตัวอย่าง คำสอนนี้จัดตามสมัยโบราณ เมื่อจะให้เหมาะกับสมัยนี้ ก็ปรับเอา

ท่านให้จัดสรรทรัพย์เป็น ๔ ส่วน

๑ ส่วน ใช้จ่าย แยกออกไปเป็นใช้จ่ายเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงบรรดาคนในปกครองดูแลที่เรารับผิดชอบให้เป็นสุข, จากนั้น ก็ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น และทำการกุศล ทำความดีงามทำประโยชน์ที่เป็นการสร้างสรรค์สังคม ก็ไปคิดวางแผนให้ดี ต่อไป

๒ ส่วน ลงทุนทำกิจการงาน การงานอาชีพเป็นเรื่องใหญ่ของชีวิต ท่านให้มาก ให้สองส่วนเลย

๑ ส่วน เก็บไว้เป็นหลักประกันชีวิตในยามจำเป็น ธรรมชาติก็ดี สังคมก็ดี ชีวิตของทุกคนก็ดี มีความไม่เที่ยงแท้แน่นอน จะประมาทไม่ได้ ต้องสร้างหลักประกันไว้ คือ เก็บทรัพย์ไว้ส่วนหนึ่ง เมื่อเกิดมีเหตุการณ์อะไรขึ้น ที่ไม่คาดฝัน ก็จะมีใช้จ่าย

ทั้งหมดนี้จะเป็นเหตุให้เรามีความมั่นคง และมีความมั่นใจ ในเรื่องการเงิน เมื่อการเงินมั่นคงแล้ว ส่วนอื่นก็จะพลอยมั่นคงและก้าวไปได้

หมวด ข. เลือกสรรคนที่จะคบหา อีกด้านหนึ่งก็คือเรื่องคน เรื่องคนก็คือรู้จักคบหาเลือกคบทั้งคนระดับเดียวกัน ทั้งคนที่มาช่วยงาน ทั้งคนที่เราจะไปปรึกษาหารือ เป็นครูอาจารย์ เป็นผู้บังคับบัญชา หรืออะไรก็แล้วแต่ เป็นทางของความเจริญก้าวหน้า

ท่านให้เลือกคบมิตร โดยให้เว้นมิตรเทียม หรือศัตรูผู้มาในร่างมิตร ๔ ประเภท ซึ่งมีลักษณะประเภทละ ๔

แล้วก็คบหามิตรแท้ คือมิตรด้วยใจจริง ซึ่งมี ๔ ประเภท แต่ละประเภทก็มีลักษณะอย่างละ ๔ อันนี้ก็บอกไว้แต่หัวข้อ

โดยสาระสำคัญก็คือว่า เลือกคบคน แล้วก็เลือกคบคนดี เว้นคนชั่ว แต่ท่านก็มีหลักการยกเว้นให้ไว้ว่า “ไม่คบคนเลว เว้นแต่จะช่วยเขา” (ดู ขง.ตัก.๒๐/๔๖๕/๑๕๗) ไม่ใช่หมายความว่าไม่เอาใจใส่คนโกงคนพาล คนเลว คือ ถ้าเรามีกำลังเข้มแข็งมั่นคงพอ เราก็ควรช่วยเหลือผู้อื่น รวมทั้งดึงคนพาลคนไม่ดีขึ้นมาสู่ความดีงาม ที่นี้ต่อไปก็ก้าวไปสู่ส่วนที่สาม

ส่วนที่ ๓ คือ กิต ๖ เป็นเรื่องของการอยู่ร่วมสังคม การมีชีวิตที่เกื้อกูลต่อผู้อื่น แล้วก็ทำหน้าที่ต่อเพื่อนมนุษย์ให้ถูกต้อง เพื่อนมนุษย์ในสังคม ก็อยู่รอบตัวเรา ท่านว่าคนเหล่านั้นอยู่ในสถานะต่างๆ โดยสัมพันธ์กับตัวเรา ฉะนั้นท่านจึงจัดแบ่งคนเหล่านั้นเหมือนเป็นกิต ๖ ตามสถานะที่สัมพันธ์กับตัวเรานั้น คือ

๑. กิตเบื้องหน้า คือผู้มาก่อน ได้แก่ บิดามารดา คุณพ่อคุณแม่มาก่อนเรา เป็นผู้นำชีวิตของเรา แล้วก็เป็นผู้ถ่ายทอดทรัพย์ต่างๆ ให้ ทั้งทรัพย์ภายนอก และทรัพย์ภายใน ที่เราได้เจริญเติบโตรู้จักดำเนินชีวิตนี้ ก็อาศัยคุณพ่อคุณแม่เป็นบูรพาจารย์ เป็นอาจารย์คนแรก ได้เรียนวิชาจากพ่อแม่ก่อนเรียนแบบไม่รู้ตัว ทำตามท่าน ทั้งทำตามอากัปกริยา พฤติกรรม ทั้งทำตามคำพูดแนะนำของท่าน ทั้งถ่ายทอดทางความรู้สึก จิตใจ ได้หมด นี้ก็เลยเป็นผู้มีพระคุณสูง เพราะว่าเป็นอาจารย์คนแรก เป็นผู้ให้ชีวิต เป็นผู้นำ แล้วท่านก็ให้จนกระทั่งการที่จะก้าวไปสู่การศึกษาเล่าเรียนต่อขึ้นไป จึงให้บารุงดูแลคุณพ่อคุณแม่ ๕ ประการด้วยกัน เรียกว่า ไหว้กิต

ไหว้กิตที่ ๑ ก็คือ ปฏิบัติต่อคุณพ่อคุณแม่ให้ถูกต้อง
หนึ่ง ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบแทน
สอง แม้จะยังไม่มีกำลังเลี้ยงท่านได้ ก็ช่วยเหลือธุระการงานรับใช้ท่าน
สาม ดำรงรักษาวงศ์ตระกูล อย่างน้อยก็รักษาชื่อเสียงเกียรติคุณของพ่อแม่ไว้ให้ดี ไม่ให้เสื่อมเสียไปเพราะเรา แต่ช่วยเชิดชูไว้ให้สูงยิ่งขึ้นไป

สี่ ทำตนให้สมเป็นทายาท เป็นผู้รับมรดก ให้รับมรดกได้ ทั้งทรัพย์ภายนอก ทางวัตถุ และทรัพย์ภายใน คือ พ่อแม่มีคุณธรรมความดีความชยันหมั่นเพียรอะไร ก็รู้จักรับรู้จักถ่ายทอดเอามาเป็นการรับทรัพย์มรดกทางนามธรรมด้วย แล้วก็

ห้า เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ก็ทำบุญอุทิศให้ท่าน

อันนี้คือหน้าที่ต่อบิดามารดา ส่วนในฝ่ายของพ่อแม่เอง ก็ทำหน้าที่ต่อลูก ๕ ประการ แต่จะยืดยาวนาน ไม่พูดไว้ เอาแค่หน้าที่ของลูกต่อพ่อแม่เป็นตัวอย่าง แล้วต่อไป

น่าสังเกตว่า เมื่อใช้คำว่าหน้าที่ คนไทยคล้ายว่าไม่ค่อยชอบที่จะทำตาม คงรู้สึกในทำนองเหมือนถูกบังคับ ดังนั้นจึงอาจจะใช้คำอื่น เหมือนอย่างข้างบนเมื่อกี้ ใช้คำว่า “บำรุงดูแลคุณพ่อคุณแม่” ซึ่งใกล้เคียงกับคำบาลีเดิมของท่านในพระไตรปิฎก ที่บอกต่อไปว่าคุณพ่อคุณแม่ “อนุเคราะห์ลูก” อย่างนั้นๆ หรือจะใช้คำว่าแสดงความรักแสดงเมตตาต่อกันอย่างนั้นๆ ก็ได้ เพราะฉะนั้น คำว่า “หน้าที่” ถ้าพบต่อจากนี้ อาจจะเปลี่ยนใช้คำที่แนะนำใหม่เมื่อกี้

๒. ทิศเบื้องขวา คือครูอาจารย์ ลูกศิษย์ก็ทำหน้าที่ต่อครูอาจารย์ & ครูอาจารย์ก็ทำหน้าที่ต่อลูกศิษย์ &

๓. ทิศเบื้องหลัง คือผู้มาทีหลัง ได้แก่คู่ครอง ตามหลังพ่อแม่มาตั้งแต่ ๒๐-๓๐ ปี ก็มีหน้าที่ต่อกัน สามีก็มีหน้าที่ต่อภรรยา & ภรรยาก็มีหน้าที่ต่อสามี & อย่าง

๔. ทิศเบื้องซ้าย คือผู้เกี่ยวพันกัน ประคับประคองกัน อย่างน้อยช่วยให้อบอุ่นใจ ได้แก่มิตรเพื่อนต่อเพื่อนก็มีหน้าที่ต่อกัน ฝ่ายละ &

๕. ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ ผู้ใต้บังคับบัญชา คนรับใช้ คนงาน กรรมกร ก็มีหน้าที่ต่อกันระหว่างนายงานกับคนงาน ฝ่ายละ & เช่นให้มีความเป็นธรรม มีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลเอาใจใส่กันให้ดีงาม เพื่อจะให้งานส่วนรวมดำเนินไปด้วยดี ถ้าทั้งสองฝ่าย ทั้งนายงาน-คนงานมีน้ำใจต่อกันแล้ว งานส่วนรวมก็เดินไปด้วยดี เป็นประโยชน์ร่วมกันนั่นเอง

๖. ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ มุ่งที่พระสงฆ์ ซึ่งมีหน้าที่ต่อกันกับญาติโยม ญาติโยมศฤงคารมีหน้าที่ต่อพระสงฆ์ & และพระสงฆ์มีหน้าที่ต่อญาติโยม ๖ เวลานี้ญาติโยมก็ไม่ค่อยรู้ว่ามีหน้าที่ต่อพระสงฆ์อย่างไร พระสงฆ์บางทีก็ไม่รู้เหมือนกันว่าตนมีหน้าที่ต่อญาติโยมอย่างไร หรือควรดูแลเกื้อกูลปฏิบัติต่อกันอย่างไร ถวายภัตตาหารไป ท่านก็ฉันไป พระฉันเสร็จแล้ว ก็ไปตามเรื่องของท่าน ไม่รู้ว่าควรจะทำอะไร แสดงว่าทิศ ๖ ในวินัยของชาวพุทธนี้ เลื่อนวางไปหมดแล้ว ก็อยู่กันไปอย่างนั้น

หน้าที่ต่อกัน หรือการเกื้อกูลกันนี้ ใน ๕ ทิศแรก มีฝ่ายละ & มีพระอย่างเดียวซึ่งอยู่สุดท้ายในทิศที่ ๖ มีหน้าที่มากที่สุด คือ ๖ ข้อ ว่าโดยสาระ พระมีหน้าที่ต่อญาติโยมคือให้ธรรม เรียกว่าธรรมทาน ฝ่ายโยมก็มีหน้าที่ต่อพระ ที่ท่านใช้คำว่าบำรุงดูแลพระ ด้วยอามิสทาน ก็หมายความว่า พระมีหน้าที่ดำรงรักษาธรรมไว้ให้แก่สังคัมมนุษย์ เพราะว่าสังคัมมนุษย์จะอยู่ดีได้ด้วยธรรม ต้องมีธรรมะ

เมื่อพระสงฆ์ต้องดำรงธรรมไว้ให้ ญาติโยมก็เลยถือเป็นหน้าที่ว่าเราจะต้องเกื้อหนุนท่าน ให้ท่านไม่ต้องมาห่วงใยชีวิตด้านวัตถุ และท่านก็ต้องการวัตถุน้อยอยู่แล้ว ก็เลยเท่ากับบอกท่านว่า ท่านไม่ต้องห่วงกังวลนะ เรื่องวัตถุนะ พวกเราจะเลี้ยงดูเอาใจใส่เอง ท่านตั้งหน้าตั้งตาเล่าเรียนศึกษาปฏิบัติเผยแผ่ธรรมไปเถิด ที่ญาติโยมอุปถัมภ์บำรุงพระก็เพื่ออย่างนี้ คือเพื่อให้พระไม่ต้องกังวลด้านวัตถุ จะได้ตั้งใจอุทิศเวลา อุทิศเรี่ยวแรงกำลัง ให้แก่การศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติเผยแผ่ธรรมได้เต็มที่

ถ้าทั้งสองฝ่ายทำหน้าที่ต่อกันได้ดี สังคมก็จะเจริญมั่นคง ข้อสำคัญก็อยู่ที่นี้แหละ ถ้าชาวพุทธเพียงแต่รู้หน้าที่ต่อกัน สังคมก็จะดีขึ้นไปมากมาย นี่เป็นเรื่องของทิศ ๖ ซึ่งบอก หน้าที่ต่อกันระหว่างคนในสังคมนั่นเอง ถ้ามองที่ตัวเรา เราก็ควรปฏิบัติหน้าที่ต่อทิศทั้ง ๖ นั้นให้ถูก จวนจบแล้ว วินัยของศฤงคารเหลืออีกหมวดเดียว

ส่วนคุ้มภัย หรือปิดท้าย คือ **สังคหัตถุ ๔** ซึ่งเป็นหลักธรรมหมวดเดียวที่ครอบคลุมทั้งสังคม หลักนี้บอกโดยนัยว่า เราทุกคนนี้มีหน้าที่ที่จะประสานสังคมให้มีเอกภาพ มั่นคง มีความสามัคคี ด้วยการปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ เรียกว่า สังคหัตถุ ๔ ซึ่งเป็นหลักสำคัญ เพราะว่า มนุษย์เรา มีโอกาส มีกำลัง มีความสามารถไม่เท่ากัน ถ้าไม่ช่วยเหลือเกื้อหนุนกันแล้ว คนก็จะเบียดเบียนกัน สังคมก็จะอยู่ดีไม่ได้ ดังนั้น แทนที่จะปล่อยปละละเลย หรือต่างคนต่างอยู่ ก็ให้มาเกื้อหนุนกัน ซึ่งจะได้ผลดีทั้งแก่สังคม เข้ามาถึงจิตใจ หลักสังคหัตถุ ๔ นั้น ยึดเหนี่ยวใจคน และประสานสังคมไว้ในสามัคคี ให้มีความมั่นคง คือ

๑. ทาน สงเคราะห์กันด้วยการให้ คือ มีทรัพย์สินเงินทองข้าวของเครื่องใช้ ตลอดจนศิลปวิทยา ก็มาเผื่อแผ่กัน คนที่ด้อยโอกาสขาดกำลัง ประสบปัญหา หรือเกิดภัยพิบัติ เมื่อได้ช่วยเหลือกัน ก็จะได้ตั้งตัวฟื้นตัวขึ้นมาได้ ทานนี้ช่วยกันได้ในทุกสถานการณ์ ในยามปกติ ก็ให้ด้วยเมตตา ยามเขามีทุกข์เดือดร้อนประสบภัยพิบัติ ก็ให้ด้วยกรุณา ในยามเขาทำดี ประสบความสำเร็จก้าวหน้า จะเกื้อหนุนส่งเสริม ก็ให้ด้วยมุทิตา

๒. ปิยวาจา สงเคราะห์กันด้วยวาจาที่มีใจรัก ในยามปกติ ก็พูดจาบอกเล่าข่าวสารกันด้วยน้ำใจไมตรี ยามเขามีทุกข์ภัย ก็ใช้วาจาปลอบโยน แนะนำวิธีแก้ปัญหา ยามเขาทำดีงาม ประสบความสำเร็จก้าวหน้า ก็ใช้วาจาส่งเสริมสนับสนุนให้กำลังใจ

๓. อัตถจริยา สงเคราะห์กันด้วยการทำประโยชน์ให้ โดยใช้เรี่ยวแรงกำลังความสามารถไปช่วยเหลือเกื้อหนุนผู้อื่น ในยามปกติ ก็เกื้อกูลกันด้วยไมตรีมีเมตตา ยามใครมีทุกข์เดือดร้อน เช่น ตกน้ำ ไฟไหม้ หรือเจ็บไข้ได้ป่วย ก็ไปช่วยด้วยกรุณา ยามมีงานมีการ เช่น เขาทำอะไรกันที่เป็นการสร้างสรรค์สังคม ทำบุญทำกุศล ก็ไปรวมกำลังร่วมช่วยงาน เอาเรี่ยวแรงกำลังของตนไปเกื้อหนุนคนที่ทำความดี ให้แรงให้กำลังใจความสามารถ ส่งเสริมการทำความดี ด้วยมุทิตา

๔. สمانัตตตา สงเคราะห์กันด้วยการเอาตัวเข้าร่วมและมีส่วนร่วมเสมอกันในความเป็นอยู่ การทำงานทำการ จนถึงร่วมสุขร่วมทุกข์กัน โดยแสดงออกมาในลักษณะการที่มีความเสมอภาค มีตนเสมอ ไม่ถือเนื้อถือตัว ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่เอาวัดเอาเปรียบกัน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ทอดทิ้งกันในยามมีทุกข์ภัย และร่วมกันแก้ปัญหา เอาตัวเข้าเสมอสมานร่วมกัน

เป็นอันว่าครบแล้ว ๔ ข้อ หลักที่จะทำให้สังคมทุกระดับ ตั้งแต่ในครอบครัวเป็นต้นไป มีความสามัคคี อยู่กันด้วยดี มีความสงบสุข เจริญมั่นคง เริ่มตั้งแต่พ่อแม่ต้องใช้สังคหัตถุ ๔ ประการนี้กับลูกในครอบครัว แล้วขยายไปจนทั่วทั้งสังคม

หลักธรรมทั้งหมดที่ว่ามาตั้งแต่ต้นในตอนี้ รวมทั้งหมด เรียกว่า **“คิหิวินัย”** แปลว่า วินัยของคฤหัสถ์ หรือวินัยชาวบ้าน อยากให้ชาวพุทธทุกคนจำไว้ให้แม่น ถ้ารักษาคิหิวินัยได้แค่นี้แหละ สังคมไทยก็จะเจริญมั่นคงแน่นอน แต่ดูกันเถิด แคคิหิวินัยนี้ชาวพุทธไทยก็ทำไม่ได้ อย่างว่าแต่ทำไม่ได้เลย แค่นี้ก็ยังไม่รู้เลย เพราะฉะนั้นสังคมของเราจึงเป็นอย่างนี้ จะทำอย่างไรละ แล้วจะมาว่าพระพุทธศาสนาไม่เห็นช่วยสังคมเลย ก็เราไม่เอาพระพุทธศาสนาหันเสียเองใช้ไหม (หรือว่าพระไม่ทำหน้าที่สั่งสอนธรรม?)

เพราะฉะนั้น ขอให้รื้อฟื้นกันขึ้นมา **คิหิวินัย** คือวินัยของคฤหัสถ์นี้ อย่าไปมองแต่วินัยพระ เอาแต่จะไปดูพระ บอกว่าพระไม่เห็นจะประพฤติตามวินัย พระเสื่อม แต่ที่จริงโยมเสื่อมก่อนแล้ว โยมทั้งหลายนี้ไม่รู้จักวินัยของตัวเองมานานแล้ว ต่อมาพระก็เลยเสื่อมบ้าง ทีนี้ พอเสื่อมด้วยกันครบทั้ง ๒ ฝ่าย คราวนี้ก็หมดกันเลย

ถึงตอนนี้ ต้องรื้อฟื้นแล้ว พระจะมีวินัยดี เมื่อโยมมีวินัยด้วย ถ้าโยมมีวินัย โยมตั้งอยู่ในคิหิวินัยนี้ พระก็โดนล้อมกรอบไปเอง พระไม่มีทางไปไหนละ พระก็จะโดนคุมโดยศรัทธาของโยมนี่แหละ โดยไม่รู้ตัวเลย เพราะเมื่อโยมอยู่ในวินัยแล้ว พระก็เดินไม่ได้ พระก็ต้องอยู่ในวินัยด้วย ก็คุมกันเป็นชั้นๆ คุมกันด้วยความเคารพนับถือในการที่ปฏิบัติได้ถูกต้อง ตอนนี้ก็จึงได้มาย้ำในเรื่องคิหิวินัย ที่เป็นวินัยของคฤหัสถ์นี้

เอาละนะ วินัยของคฤหัสถ์ คือคิหิวินัยนั้น จัดเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

หนึ่ง เว้นความชั่วเสียหาย ๑๔ ประการ

สอง วางฐานชีวิตให้มั่น ๒ ด้าน

สาม ทำหน้าที่ต่อสังคมให้ถูกต้อง โดยหลักทิศ ๖

☸ คุมท้ายด้วยสังคหวัตถุ ๔

จบคิหิวินัยแล้ว ชีวิตมีระเบียบ สังคมจัดระบบได้ดี สังคมไทยก็จะเดินหน้าได้ แต่แค่จัดระเบียบกันตอนนี้ ก็หนักหนาเต็มที

มองจุดหมายชีวิตครบ ๓ ชั้น ๓ ด้าน จึงเห็นพระพุทธศาสนาได้เต็มตา

เมื่อมีคิหิวินัย มีระเบียบชีวิต มีระเบียบสังคมดีแล้ว ชีวิตก็ควรมีจุดหมายด้วย เมื่อแต่ละคนดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมาย คิหิวินัยก็จะสัมฤทธิ์ และจะช่วยให้คนสัมฤทธิ์จุดหมายของชีวิตด้วย พระพุทธเจ้าได้ทรงวางจุดหมายไว้ให้

คนทั้งหลายนั้น เมื่อคิดตั้งจุดหมายของชีวิต มักจะมุ่งไปที่อะไรๆ อย่างหนึ่งอย่างเดียว แต่พระพุทธเจ้าตรัสแบ่งประโยชน์ทั้งหลาย เป็นจุดหมายในระดับชั้น และด้านต่างๆ

อตกะ คือ ประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย จัดตามระดับชั้น มี ๓ อย่าง ทั้งสามท่านคงแม่นยำอยู่แล้ว

ระดับที่หนึ่ง จุดหมายชั้นตาเห็น เป็น **กฏฐธัมมิกัตถะ** คือประโยชน์จำพวกรูปธรรม ที่เป็นปัจจุบันทันตา มองเห็นกันได้ กล่าวคือ

ก) ทรัพย์สินเงินทอง การมีฐานะมั่นคงดี อย่างน้อยพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ

การมีทรัพย์สินเงินทองนี้ คือตัวประโยชน์ ที่เป็นจุดหมาย สำหรับคฤหัสถ์ทั้งหลายนั้น พระพุทธเจ้าทรงเน้นเรื่องเงินทองมาก อย่าเข้าใจผิดว่าพระพุทธศาสนาไม่เอาใจใส่วัตถุ ต้องพูดแยกให้ถูกเป็นด้านๆ เช่น ท่านว่าวัตถุอย่างเดียวไม่พอ แต่ไม่ใช่ไม่สำคัญ และวัตถุนั้นก็สำคัญต่อชีวิตในต่างระดับไม่เหมือนกัน เช่น สำหรับคฤหัสถ์ก็สำคัญแบบหนึ่ง สำหรับพระก็สำคัญอีกแบบหนึ่ง ไม่เหมือนกัน ต้องแยกแยะให้ถูก อย่าพูดคลุมๆ

แล้วเวลาอ่านในหนังสือเรียน ก็ต้องเข้าใจให้ถูก ในแบบนั้น ท่านให้หัวข้อไว้ แล้วก็บอกคัมภีร์ที่มาไว้ด้วย เพื่อจะได้ไปค้นหาคำอธิบายต่อไป เช่นว่า อุตสาหกรรมสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่นนั้น ไม่ใช่เป็นตัวประโยชน์ ไม่ใช่เป็นจุดหมาย แต่เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อให้ได้ประโยชน์ให้ถึงจุดหมายที่เป็นปฏิสัมพันธ์กันนั้น แต่ตัวจุดหมายก็คือ หนึ่ง การมีทรัพย์สินเงินทอง จะสำเร็จได้ด้วยการมีความขยันหมั่นเพียร รู้จักจัดรู้จักทำ วางแผนการทำงานได้ รู้จักเก็บรักษา ใช้จ่ายให้เป็นให้พอดี และรู้จักคบ รู้จักหาคนที่จะมาร่วมงาน อะไรพวกนี้

ข) สถานะทางสังคม อย่างน้อยทำให้เป็นที่ยอมรับ ไม่น่ารังเกียจ แล้วก็ก้าวหน้าไปในหน้าที่การงาน ในตำแหน่ง มียศศักดิ์บริวาร

ค) สุขภาพดี มีร่างกายแข็งแรง รวมไปถึงมีอายุยืน

อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล เรื่องนี้เล่าแทรกไว้ ญาติโยมจะได้ฟังด้วย พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น มีพระชนมายุเท่าพระพุทธเจ้า แล้วก็ทรงรักพระพุทธเจ้ามาก เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าบ่อยๆ

ที่นี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นเสวยจุ แล้วก็ทรงพระอ้วน พออ้วนมาก ก็ทรงอู้ยอ้าย พออู้ยอ้ายแล้ว ก็อึดอัด วันหนึ่ง หลังจากเสวยใหม่ๆ ก็เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ที่นี้ พอไปประทับนั่ง ก็ทรงอึดอัดๆ ทรงขยับไปขยับมา พระพุทธเจ้าทรงสังเกตเห็น แล้วก็ตรัสคาถาออกมา (ส.ส.๑๕/๓๖๔/๑๑๘) ซึ่งมีสาระสำคัญบอกว่า ผู้ที่มีสติ รู้จักประมาณในการบริโภคแค่พอดี จะมีเวทนาน้อย อาหารก็จะค่อยๆ ย่อยได้ดี แล้วก็จะมีอายุยืน

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับ ก็ทรงเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าตรัสเตือนพระองค์ ด้วยพระทัยปรารถนาดี ก็เลยทรงหันไปตรัสกับราชวัลลภ คือ ผู้ติดตาม เป็นคนสนิทนั่นเอง แล้วก็ไปหลานด้วยชื่อนายสุทศน์ บอกว่า เธอช่วยจำไว้หน่อยนะพระคาถานี้ ท่องเอาไว้ เวลาฉันจะเสวยนะ พอดักซ้อนแรก เธอก็รีบว่าคาถานี้เลย คือทรงเกรงว่าพระองค์เองเคยเสวยจุ ก็จะทรงเผลอ พอคุณสุทศน์ว่าคาถานี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ระวังพระองค์

หลายเดือนต่อมา ปรากฏว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าขึ้น วันหนึ่งก็ทรงปรารภรำพึงกับพระองค์เองว่า พระพุทธเจ้านั้น ทรงมีพระทัยปรารถนาดีต่อพระองค์ ไม่เฉพะาด้านสัมปรายภพกัตถะ คือประโยชน์ทางนามธรรมเท่านั้น แต่ทรงปรารถนาดีต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล แม้แต่ปฏิสัมพันธ์กัตถะด้วย

นี่แหละเห็นไหม ที่พระพุทธเจ้าตรัสประโยชน์ปัจจุบันอันนี้ ก็คือเรื่องสุขภาพ เพราะ ฉะนั้น ก็ขอให้เอาใจใส่รักษาสุขภาพที่เป็นจุดหมายอันหนึ่งของชีวิตปัจจุบันนี้ไว้ ที่นี้ต่อไป

ง) ชีวิตครอบครัว ถ้ามีครอบครัว ก็อยู่กันให้มีความสุขอบอุ่น มีลูกที่จะเติบโตเป็นคนดี

สี่ข้อนี้ คือจุดหมายของชีวิตที่เป็นปฏิสัมพันธ์ ในระดับรูปธรรม เห็นได้กับตา คฤหัสถ์พึงพยายามทำให้ได้ แต่ท่านว่ายังไม่พอ ต้องก้าวต่อไปอีก

ระดับที่สอง จุดหมายขั้นเลยตาเห็น เป็น **สัมปรายิกัตถะ** คือประโยชน์จำพวกนามธรรม ที่เลยไปข้างหน้า ถึงโลกหน้า และที่ลึกซึ้งลงไปในจิตใจในปัญญา ถึงได้ด้วย

- ก) มีความอบอุ่นสบายซึ่งสุขใจ ไม่อ้างว้างว่าเหว ไม่เลือนลอยไป โดยมีหลักใจที่ยึดเหนี่ยวให้เข้มแข็ง มั่นในพระรัตนตรัย ในจุดหมาย และในการทำความดี (**ศรัทธา**)
- ข) มีความภูมิใจ ในชีวิตสะอาดบริสุทธิ์ ที่ได้ประพาสแต่การอันดีงามด้วยความสุจริต (**ศีล**)
- ค) มีความอิมใจ ในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้ทำคุณประโยชน์ตลอดมา ด้วยน้ำใจเสียสละ (**จาคะ**)
- ง) มีความแก้แค้นล้างแค้นใจ ที่จะแก้ไขปัญหา รักษาตัว นำชีวิตและภารกิจไปได้ ด้วย **ปัญญา**
- จ) มีความโล่งจิตมั่นใจ มีทุนประกันภพใหม่ ด้วยได้ทำไว้แต่ **กรรมดี**

สัมปรายิกัตถ์ ประโยชน์ลึกซึ้งทางจิตใจที่ล้ำเลยไปนี้ ก็มาเป็นหลักประกันให้แก่ปฏิสัมมมิกัตถ์ ว่าเรามีประโยชน์ปัจจุบัน ที่เป็นรูปธรรม ทรัพย์สินเงินทอง เกียรติยศ มิตรสหายบริวารแล้ว ถ้าไม่มีสัมปรายิกัตถ์ ด้านนามธรรม มาช่วย ก็อาจลุ่มหลงมัวเมา แล้วอาจจะใช้เงินทองทรัพย์สิน ยศศักดิ์ บริวาร ไปในทางชั่วร้ายก็ได้ ซึ่งจะยิ่งเป็นโทษมาก แต่พอมีสัมปรายิกัตถ์ ก็คุมให้ใช้ลาภยศในทางดี ยังมีเงินมาก มีทรัพย์สินยศบริวารมาก ก็ยังทำประโยชน์ได้มาก เพราะฉะนั้น อัดตะสองระดับนี้ก็มาหนุนมาประสานกัน จึงต้องไม่หยุดแค่ปฏิสัมมมิกัตถ์ ต้องก้าวไปสู่สัมปรายิกัตถ์ด้วย

แค่นี้ยังไม่พอ ยังก้าวต่อไปอีกขั้นหนึ่ง คือ คนเราไม่รู้ว่าคนร้ายหรือคนดี ก็อยู่ได้อำนาจของกฎธรรมชาติ ที่ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะฉะนั้น เราก็ต้องพบต้องเจอความเปลี่ยนแปลง ความผันผวนปรวนแปรต่างๆ ซึ่งเป็นโลกธรรม แล้วก็มีสุขมีทุกข์ ไปตามความผันแปรนั้น ท่านจึงบอกให้ก้าวต่อไปสู่ประโยชน์สูงสุด คือการมีปัญญารู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต ที่จะทำจิตใจให้เป็นอิสระได้ แล้วก็จะไม่ตกอยู่ใต้อำนาจโลกธรรม ความผันผวนปรวนแปรทั้งหลาย ไม่ว่าดีหรือร้าย ก็จะมีจิตใจที่มั่นคง ปลอดภัยโปร่งใส เป็นจิตเกษมได้ตลอดเวลา ชื่อนี้เรียกว่า เป็นมงคลอันสูงสุด เป็นประโยชน์อันสูงสุด เป็น **ระดับที่สาม** เรียกว่า **ปรมาัตถะ** เป็นอันว่าจบ

ชาวพุทธต้องพยายามดำเนินชีวิตให้บรรลุจุดหมายทั้งสามขั้นนี้

แล้ว ๓ ขั้นนี้ก็แบ่งเป็น ๓ ด้าน คือ

๑. ประโยชน์หรือจุดหมาย ๓ ขั้นนี้ ที่ทำเพื่อตนเอง เรียกว่า **อัตตัตถะ**
๒. ประโยชน์หรือจุดหมาย ๓ ขั้นนี้ ที่ทำเพื่อผู้อื่นให้เขาบรรลุด้วย เรียกว่า **ปรัตถะ**
๓. ประโยชน์สุขร่วมกัน ทั้งทางวัตถุและนามธรรม เช่น สิ่งสาธารณูปโภค แล้วก็เรื่องของศีลธรรม วัฒนธรรม เป็นต้น ที่จะดำรงสังคมให้อยู่ดี ให้เป็นสิ่งที่เอื้อโอกาสแก่ทุกคนพร้อมไปด้วยกัน เรียกว่า **อุภยัตถะ**

ประโยชน์ส่วนรวมร่วมกันนี้ ก็ทำให้ครบทั้ง ๓ ด้าน และประโยชน์ ๓ ขั้น ก็ทำให้ครบด้วย ก็จะเป็นความบริบูรณ์ เป็นอันว่าจบหลักการครองชีวิต

นอกจากนี้ก็เป็นรายละเอียดปลีกย่อย ผ่านไปได้

ก็ขอให้ทั้งสามท่าน ช่วยกันนำเอาหลักคิรินัยนี้ไปปฏิบัติ แล้วก็ฟื้นฟูขึ้นมา เพื่อให้สังคมไทยนี้ ที่เรียกตามส่วนใหญ่ว่าเป็นสังคมชาวพุทธ จะได้สมชื่อเป็นชาวพุทธ มิใช่เป็นสังคมเหลวไหล ที่ตกอยู่ในอบาย แล้วก็จะได้มีความสุขความเจริญมั่นคงต่อไป

ขออนุโมทนา ในการที่ท่านทั้งหลายได้มาอุปสมบท พร้อมด้วยความร่วมมือของคุณพ่อคุณแม่ ญาติมิตรทั้งหลาย ที่มีความรักความเมตตา ซึ่งเป็นพรอยู่ในตัว และที่ท่านมาในวันนี้ ก็มาด้วยความรักความปรารถนาดี ที่เป็นพรอย่างนั้นอีกครั้งหนึ่ง ทั้งสามท่านนี้จึงได้รับทั้งพรพระรัตนตรัย และพรจากคุณพ่อคุณแม่ญาติมิตรทั้งหลาย ที่มีเมตตาตามมาด้วยไมตรี

ในโอกาสนี้ ขอร่วมส่งเสริมกำลังใจ อาราธนาคุณพระรัตนตรัย อวยชัยให้พร รตนตฺตยานุภาเวน รตนตฺตยเตชสา ด้วยเดชานุภาพคุณพระรัตนตรัย พร้อมทั้งบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญแล้วด้วยการอุปสมบท ที่เป็นการบวชเรียนครั้งนี้ จงเป็นปัจจัยอภิบาลรักษา ให้ทั้งสามท่านเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย พร้อมด้วยคุณพ่อคุณแม่ ญาติพี่น้อง ลูกป้า น้าอา ทั้งหลาย ขอให้เจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต การศึกษาเล่าเรียน และกิจการงาน ให้บรรลุผลสำเร็จสมความมุ่งหมาย สามารถบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่ชีวิตของตน แก่ครอบครัว แก่สังคมประเทศชาติ และแก่ชาวโลกทั้งหมด ให้มีความร่มเย็นงอกงามในพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกัน ทุกท่าน ทุกเมื่อ เทอญ.

หน้าว่าง ๙๖๐

เกมทาย: บทพ่วงพิเศษ

บทเรียน สู่

การศึกษเพื่อพัฒนาอารยชน

(ผู้จะบวช ถ้ามีเวลา อาจเริ่มศึกษา
โดยอ่านบทพ่วงพิเศษนี้ ก่อนเข้าพิธีอุปสมบท)

หน้าว่าง

มาพบเรียน สู่ การศึกษาเพื่อพัฒนาอารยชน^๑

นำเรื่อง

ขออนุโมทนา สุขสวัสดิ์ พระนวกะทุกรูป แห่งรุ่นที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๖๕

วันนี้ มาพบปะกันทางไกล เพื่อจะได้พูดคุยกันบ้าง แต่เป็นการพูดให้ฟังข้างเดียว จะทักทาย ก็ไม่ไหว เพราะการทักทายกันนั้น ใช้แรงมาก ทำให้เหน็ดเหนื่อย ปอดสู้ไม่ไหว จึงพูดคุยฝ่ายเดียว ให้ท่านทั้งหลายเป็นผู้ฟัง

การพูดคุยนี้ เมื่อมีโอกาสที่จะได้พบปะกันน้อย และท่านมาบวชในระยะเวลาสั้นๆ โดยมากเพียง ๑ เดือน ก็ได้พบกันครั้งเดียว จึงมุ่งเพียงที่จะได้อนุโมทนาแก่ท่านทั้งหลาย อนุโมทนาอะไร ก็อนุโมทนาการที่ท่านทั้งหลายได้ตั้งใจดี เป็นบุญเป็นกุศล มาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายที่ตีงามหลายอย่าง

ความหมายต่างๆ นั้น เรามักพูดกันตามประเพณี ในที่นี้ก็เอามาพูดกันนิดๆ หน่อยๆ พอให้รู้เข้าใจว่า การที่มาบวชกันนี้ มีความหมายอย่างไร แล้วก็พอให้มองเห็นว่าการบวชนั้นมีคุณค่า บวชแล้วได้ประโยชน์อย่างไร และเมื่อพูดกันเล็กๆ น้อยๆ ในเบื้องต้นจบแล้ว ก็อยากจะพูดคุยหลักธรรมสักเรื่องหนึ่ง

การบวชตอบแทนคุณพ่อแม่ได้อย่างไร?

อย่างที่ว่าแล้ว เริ่มต้นนี้ ก็มาดูว่าการที่เราที่มาบวชกันนี้มีความหมายและความมุ่งหมายอะไร

ว่าตามประเพณีที่พูดกันมา หลายท่านได้ยินบ่อยว่า บวชเพื่อสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา อันนี้ก็ต้งตั้งเป็นคำถามว่า สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาอย่างไร?

บางทีก็พูดว่า บวชเพื่อตอบแทนพระคุณของคุณพ่อคุณแม่ นี่ก็น่าสงสัย การบวชจะเป็นการตอบแทนพระคุณได้อย่างไร เราบวชแล้ว บางทีคุณพ่อคุณแม่ต้องลำบากตามมาเลี้ยงดูอีก มาดูว่าพระมาบวชแล้ว เป็นอย่างไร อยู่สุขสบายไหม ได้ฉันอะไรเพียงพอหรือไม่ กลายเป็นว่าทำให้คุณพ่อคุณแม่ลำบากมากขึ้นไปอีก

แล้วบางทีก็ได้ยินว่า บวชเพื่อเรียน ก็ทำให้สงสัยว่าจะเรียนอะไรกันอีก เรียนไปทำไม เพื่ออะไรกัน อย่างนี้เป็นต้น

ที่จริงนั้น ต้องมองให้เห็นชัดถึงขั้นที่ว่า ความหมายต่างๆ ทั้งหลายที่ได้พูดกันมานั้น ทุกอย่างรวมลงได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

เอาความหมายอันไหนก่อนดี เริ่มด้วยความหมายใกล้ตัวที่สุด ที่เขาพูดกันว่า บวชเพื่อตอบแทนพระคุณของคุณพ่อคุณแม่ บางท่านคิดไปว่า โอ..นี่ พ่อแม่เลี้ยงดูเรามาตั้งแต่เล็กแต่เหนื่อย บ๊องช้าบ๊องหน้ามาจนกระทั่งโต ทำอะไรให้ทุกอย่าง พรรณนาไม่จบไม่สิ้น มาบวชแค่นี้ตอบแทนพระคุณท่านหมดเลยหรือ

^๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต) พุทธธรรม แก่พระนวกะ วัดญาณเวศกวัน รุ่น ๔ พ.ศ. ๒๕๖๕ วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๖๕ ผ่านระบบออนไลน์.

เรื่องนี้ เองง่ายๆ ให้ดูที่ศัพท์ พระคุณคืออะไร? พระคุณที่ว่าท่านเลี้ยงดูบิณฑบาตบิณฑบาต เป็นต้นนั้น ที่จริงเป็นการแสดงออกของพระคุณ ตัวพระคุณแท้ๆ คือความดีที่อยู่ในใจ ใช่ไหม? ถ้าว่าตามความหมายที่แท้ พระคุณก็อยู่ในใจนั้นแหละ คุณความดีอะไรของคุณพ่อคุณแม่ ก็คือความรัก ความหวังดี ปรารถนาดี อยากให้ลูกมีความสุขในบัดนี้ และมีความเจริญงอกงามต่อไปในเมืองหน้า หมายถึงว่า รัก หวังดี ปรารถนาดีต่อลูก ทั้งในปัจจุบัน และเพื่ออนาคต

ที่ว่าพ่อแม่มีความรัก หวังดี ปรารถนาดีอย่างจริงใจและจริงจังนั้น พูดสั้นๆ ก็คือมีเมตตา คือมีความรัก ซึ่งเป็นรักแท้ ที่บริสุทธิ์ ที่เรามั่นใจได้แน่ว่ารักด้วยใจจริงเต็มที

ที่นี้ ความหวังดีปรารถนาดีนั้น ในด้านหนึ่ง ก็ทำให้ห่วงกังวล เมื่อพ่อแม่หวังดีปรารถนาดีอยากให้ลูกมีความสุข มีความเจริญก้าวหน้าในอนาคตนั้น พอนึกถึงลูกว่าจะเจริญก้าวหน้าในอนาคตตามความหวังของเราหรือเปล่า ตอนนั้น บางทีเห็นลูกแล้วไม่สบายใจ ถ้านึกแล้ว ไม่แน่ใจ เกิดเป็นกังวลขึ้นมา แทนที่จะมั่นใจ แทนที่จะมีความสุข ก็กลับกลายเป็นว่าความหวังดีปรารถนาดีนั้น ทำให้เกิดความห่วงกังวล ทำให้ใจไม่สบาย ถึงกับเป็นทุกข์ไป ซึ่งก็มีไม่น้อยเลย พ่อแม่มากมายกลายเป็นทุกข์ เพราะความปรารถนาดีหวังดีต่อลูก

ที่นี้ การมาบวชนี้เป็นการทำความดี เรียกกันว่าเป็นการทำบุญอย่างใหญ่ ทำบุญใหญ่อย่างไร เดี่ยวค่อยว่ากัน ที่สำคัญก็คือว่า การที่ลูกมาบวชนั้น จะทำให้สมหวังสมความปรารถนาดีของคุณพ่อคุณแม่

ทำให้สมหวังอย่างไร? คือ ทำให้ท่านมั่นใจว่า หนึ่งใน ลูกมีความสุขในปัจจุบัน อันนี้ไม่มีปัญหา สบายใจได้ ที่นี้ สอง สมหวังในเมืองหน้า ขณะนี้ยังไม่สมหวัง แต่ให้มั่นใจไว้ก่อนว่าความหวังนั้นจะสม พอเห็นลูกทำอะไรทำอะไรได้ มีความรับผิดชอบดี สามารถรับผิดชอบตัวเองได้ มีคุณธรรมความดี มีความรู้ความสามารถที่จะทำอะไรต่างๆ ที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ พอเห็นอย่างนั้น ก็เกิดความมั่นใจขึ้นมาว่า ต่อไปข้างหน้า ลูกจะเจริญงอกงาม มีชีวิตที่ดีงามมั่นคงได้อย่างแน่นอน ตอนนั้นแหละ พอเกิดความมั่นใจในความหวังนั้น พ่อแม่ก็มีความสุขขึ้นมาทันทีเลย

ที่ว่าตอบแทนพระคุณก็คือ ลูกมาบวชแล้ว ได้เรียน ได้ศึกษา ได้รู้จักประพฤติปฏิบัติตัวอย่างดี เช่นมีความรับผิดชอบ จนกระทั่งทำให้คุณพ่อคุณแม่มั่นใจได้ อย่างนี้ก็ตอบแทนพระคุณ คือสนองพระคุณในใจนั่นเอง โดยทำให้ท่านสมหวัง และมีความมั่นใจในความหวังนั้น

ที่ว่ามานี้ก็เป็นการทำดีต่อกัน พ่อแม่มีความหวังดีต่อลูก เมื่อลูกทำให้พ่อแม่ได้สมหวังอย่างนั้น ก็ทำให้พ่อแม่มีความสุขในความสมหวัง ลูกก็เชื่อว่าได้ทำบุญ อันนี้เป็นความหมายหนึ่งที่สำคัญ

ว่าถึงความรักของพ่อแม่ นั้น ยิ่งมีความหวังมาก เมื่อสมหวัง ก็ยิ่งดีใจมาก ได้เห็นลูกมาบวช ก็มีความสุข มีปีติปราโมทย์ปลาบปลื้มใจอะไรต่ออะไรมากมาย ตอนที่ลูกมาบวชอยู่ที่วัดนี้ จึงเป็นตอนที่สำคัญมาก ถ้าจะตอบแทนพระคุณของท่านได้จริง ให้ท่านได้มีความสุข ตัวเอง คือพระลูกชายนั่น ก็ต้องประพฤติปฏิบัติอยู่ในธรรมวินัยอย่างดี ด้วยความตั้งใจจริง

พ่อแม่เมื่อนึกถึงลูก ก็มีความคาดหวัง หมายถึงว่า ลูกมาบวชแล้ว จะอยู่ดีมีความสุข แล้วก็อยากจะมาเยี่ยมพระลูกชาย ถึงจะมีธุระการงานอะไรๆ หนึ่งมากมาย ก็ต้องพยายามแหวกออกไป ต้องปลีกเวลามาเยี่ยมให้ได้ บางท่านอาจจะมาเรียกว่าเกือบทุกวัน เพราะใจนั้นมาอยู่กับพระที่วัด

พอขั้บรณมาหรือเดินมาถึงวัด ก็มีปราโมทย์เกิดขึ้นมา ปราโมทย์ก็คือดีใจว่าเรื่งเบิกบานสดใส ที่นี้ พ่อเห็น ลูกสงบงามอยู่ในผ้าเหลือง พ่อแม่ก็เกิดมีปีติ ปีติคืออะไร ก็คือปลื้มใจอืมใจ บางทีน้ำตาไหลเลย พ่อมีปีติอืมใจ ปลื้มใจแล้วเป็นไง ถ้ามีความหนักความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงานอะไรมา ก็หายหมด พ่อเห็นลูก ได้ปีติ ก็หาย เหน็ดหายเหนื่อย ใจได้พัก ผ่อนคลาย สบาย พอกายใจสบายผ่อนคลายแล้ว ก็มีความสุข พ่อมีความสุขแล้ว ใจไม่มีอะไรบีบคั้นกดดัน ใจนั้นก็พร้อมที่จะเป็นสมาธิ อันนี้เป็นหลักเลยนะ

ที่ว่านี้ พระลูกชายไม่ได้ทำอะไรเลย อยู่ตุ้ๆ ก็ทำให้จิตใจของพ่อแม่ดีไปเอง จะถือว่าช่วยให้พ่อแม่ปฏิบัติ ธรรมก็ได้ เพราะการที่ท่านมีจิตใจเป็นไปอย่างนั้น เรียกว่าเป็นการปฏิบัติธรรม คือการมีปราโมทย์ มีปีติ มีปลื้มใจ มีสุข มีสมาธิ นั้น เป็นการปฏิบัติธรรม และเมื่อท่านปฏิบัติธรรม ก็เป็นการทำบุญ เมื่อทำบุญก็มี ความสุข ส่วนลูกนั้น เมื่อทำให้พ่อแม่มีความสุข ตนเองก็ได้ทำบุญ เป็นเรื่องที่น่าอนุโมทนาทั้งนั้น

ที่ว่ามานี้เป็นความหมายในข้อที่ว่า การบวชเป็นการตอบแทนพระคุณของพ่อแม่ ตั้งแต่ทำให้ท่านเกิดมีความ มั่นใจในความหวังความปรารถนาดีต่อลูก คือมั่นใจว่าจะได้สมหวังในตัวลูก

แล้วความหมายนี้จะไปประสานกับความหมายอื่นอย่างไร?

บวชอย่างไร จึงเป็นการได้สืบท่ออายุพระพุทธศาสนา?

ความหมายต่อไปบอกว่า การบวชเป็นการได้สืบท่ออายุพระพุทธศาสนา ถ้ามองง่าย ๆ ก็คือว่า พระพุทธศาสนา จะอยู่ต่อไปได้ จะยั่งยืนมั่นคงได้ ก็เพราะมีพระ มีสงฆ์ มีสังฆะ ตั้งเป็นหลักอยู่ ถ้าไม่มีพระ ไม่มีสงฆ์ พระพุทธศาสนาก็จะอยู่ไปไม่ไหว เพราะไม่มีผู้ที่จะรักษารธรรมวินัยไว้ หรืออย่างน้อยรักษารูปแบบไว้

ในแง่นี้ เมื่อมีคนมาบวช ก็คือมีพระเกิดขึ้น เพิ่มขึ้น มีพระสงฆ์จำนวนมากขึ้น ที่จะช่วยให้พระพุทธศาสนา ดำรงคงอยู่ นี่คือนิเวศน์ธรรม ก็เหมือนกับว่าทำให้พระพุทธศาสนายังมีอยู่ ปรากฏอยู่ได้

แต่ที่จริงนั้น การสืบท่ออายุพระพุทธศาสนา ไม่ใช่แค่จะมาบวชเป็นรูปแบบ ว่าในผ้าเหลืองมีพระอยู่ ถ้าพระ นั้นไม่รู้เข้าใจหลักธรรม ไม่รู้วินัย ไม่ประพฤติปฏิบัติให้ดีงามถูกต้องตามพระธรรมวินัย ก็จะมีแต่รูปแบบ มีแต่ เปลือกหุ้ม เนื้อตัวไม่มี พระพุทธศาสนาจะอยู่ได้อย่างไร พระพุทธศาสนาอยู่ที่หลักธรรมคำสอน ที่มีคนจำได้ รู้ เข้าใจ บอกกันได้ สอนต่อกันไป ประพฤติปฏิบัติตามกันอยู่

พระธรรมวินัย ตัวหลักคำสอนนั้นแหละ เป็นตัวจริงของพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น คนที่มาบวชเป็น พระ ไม่ใช่แค่มีรูปแบบเป็นพระภิกษุ เป็นรูปเป็นองค์ที่ได้ชื่อตามคำเรียกในภาษาเท่านั้น แต่ต้องเป็นผู้ที่สมชื่อว่า เป็นพระภิกษุจริง คือได้รู้ธรรมวินัย ได้ร่ำเรียนคึกษาู้เข้าใจ แล้วก็ได้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในธรรมวินัยนั้น อย่างนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นการสืบท่ออายุพระพุทธศาสนาที่แท้จริง

พระเราในแต่ละองค์ แม้จะบวชอยู่สั้นๆ แล้วลาสิกขาไป แต่ถ้าได้รู้เข้าใจธรรมวินัยแล้ว รู้คำสอนของ พระพุทธศาสนาและประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยนั้น ไม่ว่าจะไปอยู่ที่ไหน ตัวท่าน ชีวิตของท่าน ก็รักษาพระ พุทธศาสนาไปในตัว หมายความว่า เมื่อแต่ละองค์นั้นยังมีชีวิตอยู่ พระพุทธศาสนาก็ยังอยู่ เพราะพระพุทธศาสนา อยู่ในตัวท่าน เป็นชีวิตของท่าน

เป็นอันว่า การสืบท่ออายุพระพุทธศาสนามีความหมายทั้งในแง่ของแค่รูปแบบ ที่ว่ามีพระสงฆ์บวชอยู่ แล้ว ก็ในแง่ของความหมายที่แท้ ที่ว่ามีเนื้อแท้ คือธรรมวินัย ที่เป็นความรู้เข้าใจ และการประพฤติปฏิบัติ อยู่ในตัว อยู่ใน ชีวิตของพระของสงฆ์นั้น

ความหมายนัยหลังที่เป็นอย่างแท้ที่แท้และ เป็นที่ประสงค์ เพราะว่า พระนั้นสงฆ์นั้นอยู่ที่ไหน พระพุทธศาสนาก็อยู่ด้วย กลายเป็นว่าตัวเราแต่ละรูปแต่ละท่าน เป็นที่สืบต่ออายุพระศาสนาไปในตัว

ข้อนี้โยงไปหาความหมายนัยต่อไป

ทุกความหมายเป็นจริงได้ เมื่อเป็นการบวชเรียน

การบวชนี้เพื่อเรียน เรียกกันว่าประเพณีบวชเรียน ข้อนี้แหละเป็นการบวชตามหลัก คือบวชเพื่อเรียน

การบวช เป็นการศึกษา ทางพระเรียกว่า **สิกขา** ภาษาไทยเรียกตามสันสกฤตว่า **ศิกษา** สิกขาหรือศิกษาก็คือเรียน เรียนอะไรก็เรียนอย่างไรว่าเมื่อก็ คือเรียนธรรมเรียนวินัย เพื่อจะได้รู้เข้าใจแล้วก็ทำได้ทำเป็น คือปฏิบัติได้ตามนั้น

“เรียน” มีความหมาย ๒ แง่ว่า เรียนให้รู้เข้าใจ และเรียนให้ทำได้ทำเป็น เรียกว่า **เรียนรู้** คือเรียนให้รู้เข้าใจ แล้วก็ **เรียนทำ** คือเรียนให้ทำได้ทำเป็น เรียนรู้เข้าใจอย่างเดียวไม่พอ ต้องเรียนทำ คือเรียนให้ทำได้ทำเป็นด้วย รวมกัน ๒ อย่างนี้จึงเป็นการเรียน ถ้าอย่างเดียว ยังไม่ชื่อว่าเรียน

เรียนให้รู้เข้าใจ + เรียนให้ทำได้ทำเป็น ๒ อย่างนี้รวมกัน เรียกเป็นภาษาบาลีว่า “**สิกขา**” คือการศึกษา ก็คือการเรียนนั่นเอง

ที่นี้ เรียน ที่ว่าเรียนให้รู้เข้าใจ เรียนให้ทำได้ทำเป็นนั้น จะทำได้ทำเป็น ก็คือฝึกนั่นเอง เพราะฉะนั้น คำว่าเรียน จึงมีความหมายเท่ากับคำว่าฝึก ฝึกให้ทำได้ ฝึกให้ทำเป็น แล้วก็เก่ง ก็ชำนาญยิ่งขึ้นไป

“ทำ” นี้สำคัญมาก จะทำได้ทำเป็น ก็ฝึกเอา เราอยากทำอะไร อยากมีความสามารถอะไร ก็ฝึกเอา มนุษย์นี้สำคัญที่ฝึก เพราะฉะนั้นในทางพระพุทธศาสนานี้ ถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์วิเศษ แปลกกว่าสัตว์ทั้งหลายอื่น คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้

สัตว์อื่นนั้นมันอยู่ด้วยสัญชาตญาณ ฝึกได้น้อย ฝึกได้นิดๆ หน่อยๆ อย่างเก่งก็เช่นอย่างม้า เหมือนอย่างช้าง ฝึกให้เป็นพาหนะ ฝึกให้ทำงานเช่นลากซุง ฝึกให้เล่นละครสัตว์ ลิงก็ทำนองเดียวกัน มันฝึกได้จำกัด และต้องให้คนฝึกให้ เพราะมันไม่มีปัญญา มันต้องอาศัยปัญญาของคนมาจัดการฝึกให้ แต่คนนี่ฝึกตัวเองได้ ข้อนี้สำคัญมาก คนฝึกตัวเองได้ และฝึกได้ไม่มีที่สิ้นสุด

เพราะฉะนั้น ความพิเศษของมนุษย์อยู่ที่ฝึกได้ แล้วความประเสริฐก็อยู่ที่ได้ฝึก คือ ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐ

บางคนเข้าใจผิด พุดกันมาว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ประเสริฐอะไรกัน บางคนเต็มที เป็นคนดุร้าย โลกมาก ทำอะไรๆ มีแต่เรื่องชั่วร้าย แล้วจะบอกว่ามนุษย์ประเสริฐได้อย่างไร ควรพูดว่ามนุษย์เป็นผู้ประเสริฐด้วยการฝึก อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ทนโต เสฏฐโส มนุสเสสุ” (พ.ป.๒๕/๓๓/๕๗) ในหมู่มนุษย์นั้น มนุษย์ที่ฝึกแล้วประเสริฐสุด คนจะเป็นพระอรหันต์ได้อย่างไร ก็เพราะได้ฝึก จึงเป็นผู้ประเสริฐด้วยการฝึก

เป็นอันว่ามี ๒ ชั้น คือ ๑. เป็นสัตว์วิเศษ เพราะฝึกได้ ทั้งฝึกตัวเองได้ และฝึกได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด จนกระทั่งจะเป็นพุทธะก็ได้ แล้วก็ ๒. เป็นสัตว์ประเสริฐ เมื่อเป็นผู้ฝึกแล้ว

การเรียนการศึกษานี้แหละ เป็นตัวการสำคัญที่จะทำให้เป็นผู้รู้เข้าใจและประพฤติปฏิบัติธรรมวินัย แล้วก็เป็นผู้ดำรงพระพุทธศาสนาได้ เพราะฉะนั้น ความหมายทั้งหลายจึงมารวมอยู่ที่การบวชเรียนนี้เอง

เมื่อท่านบวชเรียน ได้ศึกษาให้เกิดผลจริงจัง ความหมายทั้งหลายอย่างที่เข้ามา ก็ได้หมด

พอเรียนแล้ว ได้ประพฤติปฏิบัติธรรมวินัย ก็เป็นพระที่ดี มีคุณสมบัติความดีงามความสามารถความรู้จัก
รับผิดชอบต่างๆ อย่างเป็นที่มั่นใจ ก็เป็นการได้สมหวังของโยมพ่อแม่ ก็เรียกว่าได้สนองคุณพ่อแม่

อย่างที่พูดแล้วข้างต้นว่า พระคุณของคุณพ่อคุณแม่ ก็คือความรัก ความปรารถนาดี อยากให้ลูกมีความสุขใน
บัดนี้ และมีความเจริญงอกงามต่อไปในเบื้องหน้า สำหรับปัจจุบันนี้ ได้เห็นลูกมีความสุขแล้ว ไม่เป็นปัญหา แต่ที่จะ
สมหวังในเบื้องหน้านั้น ยังได้แค่อหรือแม่แต่กังวล ถ้าแม่เมื่อใดลูกทำให้คุณพ่อคุณแม่เกิดความมั่นใจขึ้นมาว่าจะ
ได้สมหวังในตัวลูกนั้น นั่นก็จะเป็นความสุขของคุณพ่อคุณแม่ที่เยี่ยมล้นอย่างยากที่จะหาความสุขที่ไหนเทียมเท่า

แล้วท่านได้เรียนรู้เข้าใจปฏิบัติได้ถูกต้อง ก็เป็นพระที่ดี เป็นผู้ที่รักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้ในตัวเอง

เพราะฉะนั้น การที่จะสมความหมายว่าการบวชเป็นการสนองพระคุณโยมพ่อแม่ ก็ดี การบวชที่เป็น
การสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาก็ดี ก็สำเร็จด้วยการที่ว่าบวชนั้นมีความหมายเป็นการเรียนนั่นเอง จุดบรรจบ
มาอยู่ที่นี้ ความหมาย ๓ อย่างนั้นก็จึงเป็นอันเดียวกัน เราเรียกกันมาว่า **ประเพณีบวชเรียน**

บวชเรียน ก็คือบวชเพื่อการศึกษา ในการศึกษาชั้น ได้เรียนรู้มากมาย ไม่เฉพาะธรรมวินัย คือเป็นการเรียนใน
ชีวิตจริง

สมัยก่อนนั้น ในสังคมไทยนี้ พระพุทธศาสนามีความหมายครอบคลุมไปทั่วทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งในเรื่อง
รูปธรรม และนามธรรม วัฒนธรรมไทยก็เป็นไปในบรรยากาศของพระพุทธศาสนา แม้ถึงปัจจุบัน ก็ยังมีการ
สื่อสารทางวัฒนธรรม รวมทั้งออกมาสู่เรื่องของการดำเนินชีวิต

ในวิถีชีวิตอย่างไทยนั้น คนในชุมชนออกมาบวชเป็นพระภิกษุอยู่ในวัด ดำเนินชีวิตตามธรรมวินัย วัด
กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน ญาติโยมชาวบ้านเข้าวัดมาหาพระ มีคนมากมายทุกชั้นทุกวัย พระต้องเรียนรู้ที่จะ
สัมพันธ์ปฏิบัติให้ดี ในการศึกษาอย่างอาศัยกันกับชุมชน สังสรรค์โดยฐานเป็นกัลยาณมิตรของหมู่ชน ให้
ประชาชนเจริญพัฒนาขึ้นไปในกุศลธรรม

ในชุมชนสืบมาแต่โบราณ เด็กโตขึ้นมาในชุมชนเล็กๆ อยู่กับพ่อแม่ รู้จักสัมพันธ์เชิงสังคมในวงแคบแค่ครอบครัว
และวงศ์ญาติ แต่พอมาบวชอยู่วัด ได้พบปะผู้คนมากมายทั่วไปหมด ได้รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมใน
การอยู่ร่วมกัน รู้จักปฏิสัมพันธ์ รู้จักสัมพันธ์กับผู้คนทั่วไป ได้เรียนรู้อะไรๆ มากมายไปหมด แล้วอยู่ในวัด อยู่กันเป็น
หมู่คณะ ต้องแบ่งงานกันทำ เช่นจัดเวร จัดวาระในการทำกิจต่างๆ ตั้งแต่ทำวัตรเป็นต้นไป ก็ได้ฝึกความรู้จักหน้าที่ ได้
หัดความรู้จักรับผิดชอบในการร่วมอยู่ร่วมทำกิจกรรมทั้งหลาย

ประเพณีบวชเรียนนี้ ย้อนไปในอดีตเท่าที่รู้ ก็ว่านิยมบวชกัน ๑ พรรษา คือ ๓ เดือน และถือกันว่าให้อยู่ถึง
รับกฐินแล้วจึงลาสิกขา พูดสั้นๆ ว่าสิก แต่ใครจะอยู่ครองเพศพระภิกษุต่อไปอีกเท่าไรก็ได้ แล้วแต่สมัครใจ
เรียกว่าตามศรัทธา หรือบางทีพูดว่าแล้วแต่บุญ

คนที่บวชเรียนแล้วอย่างนี้ เป็นผู้ที่ได้ศึกษาทั้งรู้หลักธรรมวินัยและได้ฝึกการดำเนินชีวิตมาแล้วอย่างดี
เรียกกันว่าเป็นทิด ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นคำที่เกิดมีมาอย่างไร มีความหมายว่าอะไรกันแน่ แต่มีการสันนิษฐานว่ามา
จากคำว่า “บัณฑิต” แล้วเรียกให้ง่ายๆ สั้นๆ ว่า “ทิด” คือเป็นผู้รู้ ผู้ทรงธรรมทรงปัญญา และถือว่าเป็น “คนสุก”
คล้ายอย่างคำฝรั่งว่า mature คือเจริญเติบโตเต็มที่ เป็นผู้ใหญ่แล้ว พร้อมทั้งจะดำรงฐานะของผู้รับผิดชอบหมู่ชน
หรือกิจการต่างๆ เช่นเป็นหัวหน้าครอบครัว หรือยอมรับนับถือให้มีฐานะในระดับผู้นำของชุมชนสืบต่อไป

การศึกษา คือชีวิตของอารยชน

ที่จริงนั้น ไม่ต้องรอช้าให้ต้องมาถึง “บวชเรียน” หรือว่ากันตามธรรมเนียม หรือตามหลักพระพุทธศาสนา พูดได้เลยว่า ชีวิตเป็นการศึกษา ตั้งแต่เกิดมา พอลืมตาดูโลก การศึกษาก็เริ่ม คนก็ตั้งต้นเรียนรู้ ควรตั้งเป็นหลักสำคัญให้ถึงขั้นที่ถือว่า การเรียนรู้ การฝึก การศึกษานี้ เป็นเนื้อตัว เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์เลยที่เดียว

ชีวิตจะเป็นอยู่ได้ ก็ต้องศึกษา ชีวิตจะเป็นอยู่ดี ก็ต้องมีการศึกษา คนเราเกิดมาก็ต้องเรียนรู้ เมื่อมีชีวิตอยู่ ก็ต้องเรียนรู้ ต้องศึกษาเรื่อยไป ชีวิตที่ดี ก็คือชีวิตที่มีการฝึกตนอยู่เสมอ การฝึกตนก็คือการศึกษา ที่เรียกว่าการศึกษาตลอดชีวิตนั้น ก็คือธรรมชาติของมันอย่างนั้น

มนุษย์ต้องเรียนรู้ จึงจะอยู่ดีได้ เราพบสิ่งใหม่ที่แปลก เห็นสิ่งเก่าที่เปลี่ยนแปลงไป ก็ต้องรู้ว่ามันคืออะไร มันเป็นไปอย่างไร และเราจะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ต้องเรียนรู้ และต้องฝึก คือต้องพัฒนาการปฏิบัติของเราเรื่อยไป การศึกษาจึงเป็นชีวิตของเรา

เป็นอันถือตามธรรมเนียมว่า ชีวิตเป็นการศึกษา ถ้าชีวิตมีการศึกษาดี รู้จักศึกษา ก็เป็นชีวิตที่เป็นอยู่ได้ดี มีความเจริญงอกงาม แต่ถ้ามีชีวิตที่อยู่เรื่อยเปื่อย ไม่ศึกษา ไม่รู้จักเรียนรู้ ไม่รู้จักฝึกตนในการที่จะเกี่ยวข้องกับปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย ในการทำสิ่งต่างๆ ให้มีให้เป็นที่ไปในทางที่จะดีงามเป็นประโยชน์โดยประการต่างๆ ก็คือไม่มีการเรียนรู้ ไม่มีการศึกษา ชีวิตนั้นก็แทบจะว่างเปล่า เป็นชีวิตที่เป็นอยู่ไม่ดี เรียกว่า เป็นชีวิตที่เป็นปัญหา หรือถึงขั้นเป็นโคมชีวิต

เพราะฉะนั้น จึงถือตามธรรมเนียม คือว่ากันตามหลักความจริงของชีวิตนั้นว่า เมื่อเข้ามาในพระพุทธศาสนา ก็คือเข้าสู่การศึกษา ด้วยการดำเนินชีวิตถูกต้องดีงามที่พัฒนายิ่งขึ้นไป เริ่มด้วยตั้งตนอยู่ในวินัยแห่งการปกครองตนเองได้และไม่เบียดเบียนใครอื่น ถ้าเป็นชาวบ้าน ก็มีศีล ๕ (รวมทั้งรักษากฎหมายที่รักษาสังคม) ถ้าเป็นพระ ก็คุมตัวอยู่ในปาติโมกข์

เมื่อมีวินัยเป็นฐานแล้ว ก็ดำเนินชีวิตแห่งการศึกษา คือ การรู้จักใช้อินทรีย์ ตั้งแต่ตา-หู ในการรับรู้-เรียนรู้ (อินทรีย์สังวร) การรู้จักกินเสพบริโภคด้วยปัญญาให้พอดีที่จะเป็นประโยชน์สมควรค่า (โภชนามัตตัญญุต) และการเพียรทำกิจการหน้าที่ของผู้มีสติตื่นตัวอยู่ (ชาคริยานุโยค)

ที่ว่ามานี้เป็นการศึกษาเบื้องต้น คนสามัญที่เรียกว่าปุถุชน เมื่อปฏิบัติได้แค่นี้ ก็พ้นจากความเป็นพาลปุถุชน เรียกได้ว่าเป็นกัลยาณปุถุชน ซึ่งเรียกสั้นๆ ว่าเป็นกัลยาณชน

เมื่อเป็นกัลยาณชนอย่างนี้แล้ว ก็เข้าสู่ระบบการศึกษา จัดว่าเป็น “เสกขะ” (มาจาก “สิกขา” คือการศึกษา, เสขะ ก็เรียก) คือเป็นผู้ศึกษา หรือนักศึกษา แต่ยังเป็นเสกขะ หรือเสขะ โดยปริยาย^๑

จากนั้น ก็เรียนรู้ปฏิบัติฝึกศึกษาจนเกิดผลสำเร็จเป็นชีวิตที่พัฒนาขึ้นไปอย่างชัดเจน เป็นเสกขะ คือเป็นผู้ศึกษาเต็มตัว ได้ชื่อว่าเป็นอริยบุคคล หรืออริยชน (เรียกเป็นคำสั้นสกฤตว่า อารยชน) หรือเรียกสั้นๆ ว่า อริยะ (สั้นสกฤตว่า อารยะ)

^๑ ดูหลัก เช่นที่ว่า “โยปี กัลยาณปุถุชฺชนโน อนุโลมปฏิบทยาย ปริปริการี สีสสมปนโน อินทริเยสุ คุตตทวาโร โภชนเน มตตญญู ชาคริยานุโยคมนุยุตโต ปุพพตตปารตโต โพิทกฺขิยาน ฌมมานํ ภาวานานุโยคมนุยุตโต วิหริตี อชฺช วา เสว วา ขณฺณตฺร สามณฺณผลํ อธิคฺมิสสามิตี โสปี วุจฺจตี ลิกฺขตีตี เสกฺโข”ติ อาท “ปุถุชฺชนกัลยาณเกณ สทฺธิโน”ติ. (วินย.ฎ.๒/๔๓)

เมื่อเป็นอริยะ (ส. อริยะ) แล้ว ก็ศึกษาให้มีชีวิตที่พัฒนาเป็นอริยบุคคล หรืออริยชน สูงขึ้นไปตามลำดับ ตั้งแต่เป็นโสดาบัน เป็นสกทาคามี อนาคามี จนในที่สุดจบการศึกษา (ลิกขิตลิกขา/ลิกขิตศึกษา) เป็นอเสขะ ผู้ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป เรียกว่าเป็นพระอรหันต์^๑

พูดอย่างภาษาชาวบ้านว่า พระพุทธศาสนาวัดคนด้วยการศึกษา และพระพุทธศาสนานั้น คือการศึกษาที่พัฒนาคนให้เป็นอารยชน^๒

การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกินอยู่-ดูฟังเป็น

ชีวิตที่มีการศึกษา มีการเรียนรู้เข้าใจ ผีก็ตัวให้ทำได้ทำเป็น ให้ปฏิบัติได้สำเร็จ ดับเหตุแห่งทุกข์ภัยได้ ตั้งแต่ภัยข้างนอกก็หาย จนถึงทุกข์ในใจก็ไม่มี ก็จะเป็นชีวิตที่ดี มีความเจริญงอกงาม มีความสุขแท้จริง

การที่จะเป็นได้อย่างนี้ เริ่มต้นก็ต้องมีความอยากรู้เข้าใจ อยากทำอะไร ให้มันดี เรียกว่าใฝ่รู้ใฝ่ศึกษา คือมี “ฉันทะ” ความพอใจใฝ่รักอยากทำอะไร ให้มันดีเต็มทีของมัน ซึ่งเป็นความอยากฝ่ายกุศล ที่มากับปัญญา พอฉันทะมา ปัญญาส่องทางให้ ก็เกิดความเพียรพยายามมุ่งมั่นก้าวไปสู่ความสำเร็จ ไม่ว่าจะเรียนให้รู้เข้าใจ จะฝึกจะหัดทำอะไร ให้ทำได้ทำเป็น ก็สำเร็จได้อย่างมั่นใจ

ได้พูดแล้วแต่แรกว่า พอเด็กเกิดมาลืมตาดูโลก เขาจะมองเห็นหรือไม่ก็ตาม การเรียนรู้ก็เริ่มต้น และนั่นก็คือเขาเริ่มดำเนินชีวิต การศึกษาจึงเป็นชีวิตของคน ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่เริ่มดำเนินชีวิต ด้วยการใช้อินทรีย์ คือตา-หู-ดู-ฟังสภาพซึ่งเป็นไปรอบตัว ที่เรียกว่าโลก เมื่อรู้หลักความจริงของชีวิตอย่างนี้แล้ว ถ้ารู้จักใช้การศึกษานั้นให้เป็นประโยชน์ คือรู้จักเรียนรู้ ชีวิตก็จะเจริญพัฒนาไปได้อย่างดี

การดำเนินชีวิตของคนเรานี่ ที่เป็นพื้นฐาน ก็คือการเคลื่อนไหวใช้อินทรีย์ทั้งหลาย ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย สัมผัสรับรู้อะไรต่างๆ เข้าไปถึงในใจ โดยเฉพาะที่ประจำเป็นพื้นแทบตลอดเวลา ตั้งแต่ตื่นนอนมา คือ ตา-หู-ดู-ฟัง ได้เห็น-ได้ยิน

อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายประสาท และใจนี่ เป็นแดนรับรู้-เรียนรู้ และเป็นแดนเสพรสอารมณ์ เรียกว่า ผัสสทวาร คู่กับกาย วาจา ใจ ที่เป็นช่องทางทำกรรมทำการทั้งหลาย ซึ่งเรียกว่า กรรมทวาร สองชุดนี้เป็นความหมายแทบทั้งหมดของการมีชีวิตของมนุษย์

ในที่นี้ พูดกันถึงอินทรีย์ ซึ่งเป็นผัสสทวาร ที่ว่าเป็นแดนรับรู้-เรียนรู้-เสพรสอารมณ์ต่างๆ เอาง่ายๆ เช่น ตามองดู นอกจากเห็นรับรู้ว่าเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นวัตถุ สีเขียว-ขาว-ดำ-แดง เป็นอะไรอย่างไรแล้ว ก็รู้สึกด้วยว่าสวย งาม น่ารัก ขึ้นใจ น่าเอา น่าเข้าไปหา หรือดูร้าย น่าเกลียด น่ากลัว จะต้องหลบหนี ฯลฯ หูได้ยินเสียงคนพูดถ้อยคำสุภาพฟังเพราะ น่าเข้าไปหา หรือได้ยินเสียงตมตาม น่ากลัว ควรจะหลีกเลี่ยงหนีไป

^๑ รวมแล้วมีมนุษย์ที่พัฒนาขึ้นไปด้วยการศึกษา เป็น ๑๐ ระดับ คือ ปุถุชน ๒ ระดับ และอริยะ หรืออารยชน ๘ ระดับ ดังที่ว่า “เทวปุถุชนนา อญฺญ ชริยา”ติ. (ปญจ.อนนฺ.๒๖๐)

^๒ มีคำสรุปพระพุทธศาสนาที่อ้างบ่อยๆ ในคัมภีร์ทั้งหลายว่า “ติสฺโส ลิกขา สกฺลฺ สาสนํ.” (เช่น ส.ช.๑/๒๐๗) = “การศึกษา ๓ ส่วน (ไตรสิกขา) คือพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้น”; “อารยชน” ในที่นี้ ใช้ในความหมายของคำเดิมที่เป็นรูปสันสกฤตของ “อริยชน”

จะเห็นว่า ที่ตาเห็น หูได้ยินนั้น พร้อมกับการรับรู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรแล้ว ก็มีการเสพรสอารมณ์ที่
ได้เห็นได้ยินนั้นด้วย โดยเกิดเป็นความรู้สึกว่าสวยงาม ไพเราะ หรือน่ากลัว รำคาญหู เป็นต้น พุดสั้นๆ
ว่า น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจ น่าชอบหรือน่าชัง

ด้านรู้นั้นเป็นหลักเป็นแกน แต่ด้านรู้สึกก็สำคัญโดยมักเป็นตัวแปรให้คนตัดสินใจเลือกจะทำ
อะไร เช่นว่าจะเอาจะเข้าไปหา หรือจะทิ้งจะทำลาย หรือจะหลบจะหนีไป พุดง่าย ๆ ว่า ด้านรู้สึกนี้ เป็น
อาการเชิงปฏิบัติ ซึ่งเป็นกลไกของชีวิตที่จะสนองสัญชาตญาณเพื่อความอยู่รอดมั่นคงของชีวิต

แต่อย่างไรก็ตามแล้ว มนุษย์เป็นสัตว์วิเศษ ซึ่งฝึกได้ ศึกษาได้ ให้มีความรู้เข้าใจคิดการอะไรๆ ได้
สำเร็จ จนถึงขั้นสามารถมีชีวิตที่เป็นอยู่ดีด้วยปัญญา โดยไม่ต้องขึ้นต่อสัญชาตญาณ

ความรู้สึกจากการเสพรสอารมณ์ที่ถูกต้องหรือชัดใจเป็นต้นนั้น ช่วยในการตัดสินใจคิดทำการ
เช่น เข้าไปเอาให้ได้ หรือหนีให้พ้นไปเสีย ทำให้เป็นผลดีแก่ชีวิตของตัวได้บ้างหรือได้บ่อย แต่ไม่แน่
เพราะเป็นแค่ความรู้สึก ไม่ใช่เป็นความรู้ที่ชัดเจนแท้จริง สิ่งที่เห็นได้ยินแล้ว รู้สึกน่าเกลียดน่าชัง แต่
เป็นของดีมีประโยชน์ ก็มี ในภาพรวมที่เห็นไม่ดีนั้น ถ้ามีปัญญาดีรู้จริง สามารถตัดแยกเอาส่วนที่
เลิศล้ำค่าออกมาได้ ก็มี หรือแม้แต่สิ่งที่รู้สึกว่าย่ำแย่ไร้ค่า แต่คนที่ได้ศึกษาดีมีปัญญา สามารถปรับ
แปรแก้ไขให้กลายเป็นของดีมีคุณค่าเป็นประโยชน์ไปก็ได้ ฯลฯ

ตามที่ว่ามานี้ การใช้อินทรีย์ ตา-หู จู-ฟัง เป็นต้น จึงไม่ควรกักตัวไว้ในขั้นของการสนอง
สัญชาตญาณ แคร้รับรู้แล้วเล่นไปกับความรู้สึก แต่ควรฝึกให้เป็นการรับรู้ที่เป็นการเรียนรู้ เป็น
การศึกษาของมนุษย์ ซึ่งมีปัญญาที่สามารถพัฒนาให้เป็นอริยชน

คนมากมายใช้ตา-หู จู-ฟัง ได้แค่รับรู้ คือเห็น ได้ยิน แล้วก็เกิดความรู้สึก ว่ารูปร่างนั้น เสียงนั้น
ถูกใจหรือไม่ถูกใจ ถ้าถูกใจ ก็ชอบใจ ถ้าไม่ถูกใจ ก็ขัดใจไม่ชอบใจ เกลียดชัง อะไรทำนองนี้ ได้แค่นั้น
เรียกว่ารับรู้แล้ว ได้แค่ความรู้สึก อยู่กับความรู้สึก แล้วก็มีความสุขทุกข์ เป็นไปตามความรู้สึกนั้น

ทีนี้ พอรับรู้อยู่กับความรู้สึก ดีใจ-เสียใจ แล้วเกิดความชอบใจหรือไม่ชอบใจ พุดสั้นๆ ว่า ยินดี-
ยินร้าย ชอบ-ชัง ขึ้นมา เรียกว่าจิตเสียดุล เอียงไปข้างชอบหรือข้างชังแล้ว ความรู้สึกนั้นก็มากำกับมา
บังคับตัวคน มาขับเคลื่อน มาบั่นใจคน ให้เป็นไปตามความชอบหรือชังนั้น ถ้าชอบใจ ก็อยากได้ออยาก
เอา แล้วก็อยากทำอย่างนั้นทำอย่างนี้เพื่อให้ได้มันมา เป็นต้น ถ้าขัดใจ ไม่ชอบใจ ก็โกรธเคือง อยาก
หนีมันไป หรืออยากทุบอยากตี อยากทำลายมันเสีย เป็นต้น วุ่นวายไปต่างๆ เพราะการรับรู้

การใช้อินทรีย์เช่นตา-หู จู-ฟัง อย่างที่ว่ามานี้ เรียกว่าเป็นการใช้อินทรีย์รับรู้ ที่ทำให้จิตเสียดุล (ทำ
ให้คนเสียดุล) แล้วถูกความรู้สึกเข้ามาชักมาจูงบั่นใจให้เป็นไปต่างๆ มีสุขมีทุกข์ไปตามอำนาจของมัน
ให้คนอยู่ใต้อำนาจของมัน เรียกว่าเป็นการรับรู้อย่างผู้ถูกกระทำ อยู่ใต้อำนาจของตา-หู เป็นทาสของ
การรับรู้ ถูกมันครอบงำ ถูกมันบั่นมันชักพาลากจูงให้เป็นไปต่างๆ เป็นการรับรู้ในวิถีชีวิตที่ดำเนินไปตาม
แรงนำของสัญชาตญาณ จากการรับรู้ที่มากับความรู้สึกชอบ-ชังอย่างนี้ ก็ไม่มีการศึกษา แต่กลายเป็น
ปัญหาเกิดขึ้นแก่ตนเอง และขับดันให้ก่อปัญหาออกไปภายนอก

ส่วนการใช้อินทรีย์รับรู้ที่ถูกต้อง เดินหน้าไปกับปัญญา พอตาเห็น หูได้ยิน รูปนั้นถูกตาทาน่าชอบใจ หรือไม่ถูกตาทาน่าชอบใจ เสียงนั้นถูกหูน่าชอบใจ หรือไม่ถูกหูไม่น่าชอบใจ ก็รู้เข้าใจตามที่มันเป็น อย่างนั้น แต่มีสติตื่นทันตั้งหลักอยู่ได้ ใช้ปัญญาของดูหรือพินิจพิจารณา โดยมีจิตใจอยู่ในดุลยภาพ ไม่เสียดุล เป็นกลาง ไม่เอียงไปข้างไหน ไม่ว่าในทางชอบหรือทางชัง

ในขณะที่ปัญญาพิจารณามองดูรู้เข้าใจเห็นความจริง เช่นว่า สิ่งที่คุณ เรื่องที่ได้ยินนั้น ดีหรือไม่จริงหรือไม่ ดีแฉะใดส่วนไหน ไม่ดีแฉะไหนส่วนใด บางทีสิ่งน่าดูเรื่องน่าฟัง แต่เป็นโทษ ก็มี สิ่งไม่น่าดู เรื่องไม่น่าฟัง แต่เป็นคุณประโยชน์ ก็มี สิ่งนั้นเรื่องนั้นมีคุณค่าที่จะเป็นประโยชน์หรือเป็นโทษอย่างไร ควรจะเข้าไปเกี่ยวข้องหรือไม่ หรือจะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ฯลฯ เมื่อรู้เข้าใจด้วยปัญญาแล้ว ก็เกี่ยวข้องหรือปฏิบัติต่อสิ่งนั้นเรื่องนั้นได้อย่างดี อย่างถูกต้อง ให้เป็นคุณ และได้ประโยชน์มากที่สุด^๑

การใช้อินทรีย์รับรู้ เช่น ตา-หู ดู-ฟัง อย่างที่ว่ามานี้ เป็นการเรียนรู้ ทำให้ชีวิตเป็นการศึกษาและพัฒนายิ่งขึ้นๆ เรื่อยไป

แทนที่จะรับรู้แล้ว ได้แค่ความรู้สึก แล้วถูกมันปั่นมันจุงให้เป็นไปต่างๆ เรียกว่าเป็นผู้ถูกกระทำ ก็กลับตรงข้าม เราเป็นผู้รับรู้โดยเรียนรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลาย ได้ปัญญาที่เจริญพัฒนามากยิ่งขึ้น โดยตัวเรา นี้เป็นผู้กระทำต่อสิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่ถูกมันกระทำ ใจของเราไม่ถูกกระทบกระเทือน ไม่ตกเป็นทาสของมัน ไม่ถูกมันชักพาลากจูงปั่นให้เป็นไปต่างๆ แต่อย่างใดเลย แต่เราเป็นเจ้าของอินทรีย์ เป็นผู้ใช้ตา-หู ให้มันทำงานให้เราได้ประโยชน์ที่พึงต้องการ เฉพาะอย่างยิ่งได้ปัญญาที่เป็นการพัฒนาของชีวิตอย่างที่ว่าแล้ว และนี่ก็คือข้อที่ว่า “การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนดู-ฟังเป็น”

พูดถึงการใช้อินทรีย์รับรู้ เช่น ตา-หู ดู-ฟัง ได้เห็น-ได้ยิน ที่ว่าคนจำนวนมาก แทนที่จะได้ความรู้ และเรียนรู้ต่อเนื่องไป ก็ติดอยู่แค่ความรู้สึก และหวั่นไหวเป็นไปตามความรู้สึกนั้น ตั้งแต่ยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ตลอดจนแสดงพฤติกรรมออกไปตามแรงเร้าของความรู้สึกเหล่านั้น แม้แต่การแสดงความคิดเห็น ก็เป็นแค่การแสดงความรู้สึก หรือเป็นความคิดเห็นด้วยแรงปั่นของความรู้สึก ทำให้ไม่เข้าถึงความจริง ไม่เป็นทางของการแก้ปัญหา ไม่เป็นการพัฒนาปัญญา

ที่จริง ความรู้สึกนั้นเกิดขึ้นในตัวคน เป็นของตัวคนนั่นเอง เขาสร้างมันขึ้น โดยเป็นปฏิกิริยาของสัญชาตญาณของเขาต่อสิ่งที่รับรู้ แต่มันกลายเป็นว่าตัวคนนั้นตกไปอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งที่เขารับรู้ โดยมีอาการเป็นไปต่างๆ กลายเป็นผู้ถูกกระทำ ตั้งแต่ทำให้จิตใจเสียดุล เช่นยินดี-ยินร้ายอย่างที่ว่าแล้ว และพลัดออกไปจากการเรียนรู้ จนถึงว่าความคิดเห็นก็บิดเบนไป สูญเสียการพัฒนาปัญญา

^๑ นี่คือการใช้อินทรีย์รับรู้ตามหลักขั้นอุดมคติที่ว่า; “จกขุณา รูป ทิสฺวา...โสเตน สทฺทํ สุตฺวา...เปฺว...เนว สุมโน โหติ น ทุมมโน อฺเปกฺขโก วิหฺรติ สโต สมฺปชาโน” (อ.จ. น.ภ.ก. ๒๒๒/๒๐๗๒/๓๑๑๑)

ตัวทำงาน ๓ อย่าง ในการรับรู้ที่เป็นการศึกษานี้ คือ อฺเปกฺขา (ภาวะที่จิตอยู่ในดุลยภาพ, ใจเป็นกลาง; แปรกันมาแล้วเฉย ซึ่งเสี่ยงจะเป็นเฉยโง่) สติ และปัญญา ที่เรียกว่า สัมปชัญญะ

ส่วนความรู้ที่พัฒนาขึ้นในตัวคนก็จริง แต่การเรียนรู้เป็นการกระทำของเขา ต่อสิ่งอื่น คือต่อสภาวะนั้นๆ ความรู้ของเขาจะถูกต้อง เป็นจริงหรือไม่ ต้องขึ้นต่อสภาวะนั้นๆ ขึ้นต่อภาวะของสิ่งนั้นๆ คนที่จะเรียนรู้ เริ่มต้นจึงต้องมีจิตไม่เสียดุล มีความรู้สึกที่เป็นกลาง ไม่เป็นผู้ถูกกระทำ แต่เป็นผู้ใช้อินทรีย์ โดยเป็นเจ้านายของอินทรีย์ ที่ใช้อินทรีย์ทำงาน ในการเรียนรู้สภาวะนั้นๆ ให้รู้ตามที่มันเป็นจริง และคิดเห็นให้ตรงตามความรู้จริงนั้น ให้เป็นทักษะที่มีความจริงเป็นฐาน เป็นความคิดเห็นที่เพียงตรงถูกต้อง มีความรู้เข้าใจความจริงเป็นแกนนำของความคิดเห็น ซึ่งเป็นการพัฒนาปัญญายิ่งขึ้นไป

เมื่อมีกัลบุตรมาบวช ที่ว่าบวชเรียนนั้น พอเข้าวัดบวชเสร็จ ก็เข้ามาอยู่ในระเบียบชีวิตในระบบชุมชนที่เรียกว่าสังฆะคือสงฆ์ แล้วการเรียนก็เริ่มต้น การฝึกคือการศึกษาคือการที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นเป็นอย่างแรก ก็คืออินทรีย์สังวร ที่แปลกันตามสำนวนประเพณีว่าสำรวมอินทรีย์

นี่ก็คือ การใช้อินทรีย์ ตั้งต้นแต่ตา-หู จู-ฟังนั้น ท่านถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะให้ฝึกเป็นเบื้องต้น แต่คำที่บอกว่า “สำรวม” นั้น เราทั้งหลาย ตั้งแต่ญาติโยมชาวบ้านทั่วไปมักเข้าใจโดยนึกเอาว่าเป็นการเดินไปอย่างเงียบสงบ เอาตามองต่ำๆ อันนั้นเป็นการสำรวมในแง่รูปแบบทางร่างกายภายนอก เพื่อให้อาการภายนอกนั้นช่วยเอื้อแก่การที่จิตใจข้างในจะได้ฝึกปฏิบัติตามหลักของการใช้อินทรีย์ ตั้งแต่ตา-หู จู-ฟัง โดยมีสติ มีปัญญา ในจิตใจที่อยู่ในดุลยภาพ ให้ได้การเรียนรู้ ฝึกให้ชีวิตก้าวไปในการศึกษาดังได้ว่าไปแล้ว

แต่ที่จริงนั้น การสำรวมที่แท้อยู่ข้างใน ที่จิตใจซึ่งอยู่ในดุลยภาพ โดยมีสติและปัญญามาประจำทำงานในการรับรู้ นั้น โดยไม่ปล่อยให้มีการรับรู้แบบที่มีแต่ความรู้สึกตามแรงสัญชาตญาณขึ้นมาครอบงำและชักจูงปั่นใจเราให้กันไปต่างๆ ที่เรียกว่าถูกมันทำเอา แต่ให้การรับรู้ นั้น เป็นการเรียนรู้ ไม่ว่ามันจะถูกใจ หรือไม่ถูกใจ เรารู้เท่าทันเข้าใจไปตามที่เป็นธรรมชาติของมัน ไม่ว่าจะมันเป็นอย่างไร ก็ให้เราเข้าไปเข้าใจได้ปัญญา แล้วรู้ที่จะปฏิบัติจัดการมันได้อย่างถูกต้อง และให้เกิดมีผลที่ดี

การใช้อินทรีย์อย่างหนึ่งที่เป็นเรื่องใหญ่ในชีวิตของคน ก็คือการกินเสพบริโภค

คนจะกินอาหาร ก็ต้องมีรสเปรี้ยวหวานมันเค็มให้อร่อย ถ้าไม่มีรสให้อร่อย การกินอาหารอาจจะกลายเป็นการทรมาน และคนก็คงยากที่จะยอมกิน แล้วชีวิตก็คงอยู่ได้ยากหรืออยู่ไม่ได้ ก็จึงมีเรื่องของรสชาติเข้ามาเป็นกลไกของชีวิตเพื่อสนองสัญชาตญาณในการรักษาชีวิตนั้นให้อยู่รอดมันคง

แต่การกินตามแรงขับของสัญชาตญาณนั้น แม้จะประกันให้คนมีชีวิตอยู่ได้ แต่ก็ไม่ได้จริง เมื่อไม่อร่อย ก็ไม่กิน หรือกินน้อย ไม่พอแก่ความต้องการของร่างกาย ก็ขาดอาหาร เป็นโรค ทีนี้ เมื่ออร่อย ก็กินมาก เมื่ออร่อยมาก ก็กินยกใหญ่จนจุกเสียดแน่นท้อง บางทีลุกไม่ขึ้น ก็เสียสุขภาพ เกิดโรค เป็นการก่อทุกข์แก่ตัวเอง หรืออาหารอร่อย แต่ไม่มีคุณภาพ ขาดสารอาหารที่ดี หรือของกินนั้นอร่อย เพราะมีเครื่องปรุงเสริมรสให้ดี แต่มีสารที่เป็นพิษภัย ก็กลายเป็นโทษบ่อนทำลายชีวิตของคนไปเสียอีก จึงอยู่แค่สนองสัญชาตญาณไม่ได้

ถึงตอนนี้ การศึกษาจึงต้องมา บอกว่า ให้กินด้วยปัญญา โดยมีสติคุมหรือคอยดูแล ตรงนี้พระพุทธศาสนาถือว่าการศึกษาคือเบื้องต้น หรือขั้นพื้นฐาน พอใครบวชเข้ามา ไม่รู้ว่าเคยฝึกมาแล้วหรือไม่ พร้อมกันไปกับการรู้จักใช้รู้จักปกครองอินทรีย์ ตั้งแต่ตา-หูนั้น ท่านก็ให้การกินเสพบริโภคเป็นการศึกษาพร้อมไปด้วย บอกให้ฝึกกินด้วยปัญญาพินิจ (ปฏิสังข) เรียกกันว่าพิจารณาอาหาร

ท่านให้พิจารณา หรือให้ตระหนักรู้ เหมือนถามตัวเองว่าที่กินนี่เพื่ออะไร ก็ตอบได้ว่าที่นั่น การกินเสพบริโภคนี้ มิใช่มุ่งจะอวดโตโก้เท่ดังหรือแม้แต่จะเอาเอร็ดอร่อยอะไรนักหนา แต่กินเพื่อให้มีชีวิตเป็นอยู่ได้ดี มีกำลังสุขภาพ จะได้เอากำลังไปใช้ดำเนินชีวิตที่ดี ไปศึกษาเล่าเรียน ทำหน้าที่การงาน เป็นต้น

ลองทำบอกด้วยว่า ให้การกินเสพบริโภคของตัวเราไม่เสียหายกลายเป็นโทษ ซึ่งเวลานี้ควรมองกว้างออกไป นอกจากไม่ให้ทำลายสุขภาพ ไม่ให้สิ้นเปลืองสูญเปล่าแล้ว ก็ไม่ให้เป็นการเบียดเบียนคนอื่น หรือก่อปัญหา ทำความเดือดร้อนให้เกิดโทษภัยใดๆ อย่างในเรื่องชยะ และมลพิษ เป็นต้น

หลักการนี้ เรียกว่า โภชนะมัตตัญญูตา แปลว่าความรู้จักประมาณในการบริโภค คือกินเสพแค่พอดี หรือสั้นๆ ว่ากินพอดี เป็นการบริโภคด้วยปัญญา มุ่งเอาคุณค่าแท้ ไม่ติดอยู่แค่คุณค่าเทียม

การศึกษาเบื้องต้นข้อ ๓ ที่มาในชุดเดียวกับการใช้อินทรีย์เรียนรู้ และการกินเสพพอดีนั้น คือ การเอาใจใส่เพียรทำกิจหน้าที่ของผู้มีสติตื่นตัวอยู่ (ชาคริยานุโยค)

คำอธิบายหลักนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้สำหรับพระภิกษุที่บำเพ็ญเพียรชำระจิตใจ ให้ไม่เห็นแก่นนอน แต่มีสติตื่นให้มาก ทั้งกลางวัน และส่วนมากของกลางคืน (นอนอย่างมีสติ ๑ ยาม คือ ๔ ชม.) จะเดินจงกรม จะนั่ง ก็ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสที่กักกันหนองเหนียวจิตใจนั้น ให้จิตใจปลอดโปร่งโล่งเบา (ใจจะได้เบิกบานแจ่มใส และเอื้อต่อการทำงานของปัญญาต่อไป)

สำหรับคนทั่วไป ก็พึงปฏิบัติในการเอาใจใส่ทำการงานกิจหน้าที่ให้จริงจัง ไม่เห็นแก่แต่จะพักจะนอน โดยมีสติตั้งหลักไว้และตื่นตัวพร้อมทันไม่เผลอไม่พลาด ให้ปัญญาทำงานได้เต็มที่ ในจิตใจที่โปร่งโล่งแจ่มใสเบิกบาน เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ การปฏิบัติกิจหน้าที่การงาน ก็เป็นการศึกษาที่ทำให้ตัวบุคคลนั้นพัฒนาขึ้นไปเองในตัว

กัลยาณชนเริ่มต้นการศึกษา เอาแค่ชุดแรก ๓ อย่าง คือ อินทรีย์สังวร (คุมอินทรีย์ได้) โภชนะมัตตัญญูตา (กินเสพแค่พอดี) และชาคริยานุโยค (เพียรทำกิจหน้าที่ของผู้มีสติตื่นพร้อม) เท่านั้นก่อน

ในการศึกษานี้ ข้อสำคัญก็คือ ขอให้มีความอยากเรียนรู้อยากฝึกตน แครู้จักใช้อินทรีย์ในการเรียนรู้ รับผิดชอบเป็น ก็จะเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตอย่างมาก คนผู้นั้นจะไม่ถูกประสบการณ์ทั้งหลายครอบงำลากจูงหรือบั่นให้โคลงเคลงเป็นไปต่างๆ อยู่ใต้อำนาจของมัน แต่จะดำเนินชีวิตเป็นหลักของตัวเองได้ เป็นผู้กระทำต่อสิ่งทั้งหลาย ได้ฝึกตน เป็นผู้พัฒนาในการศึกษาเรื่อยไป

คนที่มิใช่ใจใฝ่รักอยากฝึกตนนี้ ก็คือมี **ฉันทะ** คือความอยากทำให้มันดี ไม่ว่าจะพบเห็นเกี่ยวข้องกับอะไรๆ ก็อยากทำให้มันดีงาม ให้มันสมบูรณ์ เมื่ออยากทำให้มันดี ก็เป็นการเรียกร้องตัวเองให้ต้องมีความรู้ความเข้าใจที่จะจัดจะทำให้มันเป็นอย่างนั้น ทำให้อยากรู้ แล้วยังอยากหาความรู้ อยากฝึกตน ให้มีความรู้ความสามารถที่จะทำได้ให้เป็นอย่างนั้น

บอกแล้วว่ามนุษย์นี้เป็นสัตว์วิเศษที่ฝึกตัวเองได้ แต่เริ่มต้น ต้องมีความอยากฝึกตนนั้น คือมี
 ฉันทะในการศึกษานั้นเอง เมื่อมีฉันทะแล้ว อยากเป็นอยากทำอะไรให้สำเร็จ ก็ฝึกได้ทั้งนั้น อย่าง
 พระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ ก็ทรงมีฉันทะเต็มเปี่ยม แล้วก็ฝึกพระองค์อย่างเข้มที่สุด แม้จะต้องผ่านการ
 ฝึกนั้นนานอย่างยิ่ง และจริงจนถึงขั้นสละชีวิตได้

คนที่ฝึกตนได้ฝึกตนนั้น จะมีความเพียรพยายามที่ทำให้ ก้าวหน้าต่อๆ ไป แล้วก็เข้มแข็งมุ่ง
 แนวนุ ไม่ท้อ ไม่ระย่อ เดินหน้าเรื่อยไป ใครอยากเป็นอะไร อยากทำอะไรได้ ก็ฝึกเอาสิ

การฝึกตนเองนี้ จะเรียกร่องคุณสมบัติอะไรให้พัฒนาขึ้นมาบ้าง ตัวแรก สถิตจะต้องขึ้นมาประจำ
 ตลอดเวลา เราจะได้ใช้สติเรื่อยไปเลย แล้วตัวที่จะเจริญพัฒนาขึ้นมาในการฝึก ก็คือปัญญา และ
 ความเพียรก็ต้องมา เพื่อพาให้ก้าวหน้าไปในการฝึกนั้น

เอาละ พูดถึงเรื่องการฝึกมา ก็พอสมควรแล้ว นี่ก็พูดไปตามที่นึกได้ เหมือนกับพูดเรื่อยไปอย่าง
 นั้นเอง พอพูดถึงการบวช ก็เป็นการบวชเรียน คือบวชเพื่อเรียน เมื่อเรียน ก็เป็นการฝึก ซึ่งเป็นการทำ
 ให้ชีวิตพัฒนาดีงามยิ่งขึ้นไป คือเป็นการศึกษา ก็เลยมาสมกันกับความหมายของชีวิตที่ดี ดังที่ว่า ชีวิต
 ที่ดี คือชีวิตที่มีการศึกษา และที่ว่ามีการศึกษา ก็มีใช้แค่ว่าสอบได้มีใบปริญญาแต่เป็นการศึกษาใน
 ความหมายว่าเป็นการฝึก ซึ่งเป็นการศึกษาที่อยู่ในตัวของคนที่รู้จักฝึกตัวนี้เอง

พูดถึงคำว่าบวชเรียน พอแค่นี้ก่อน ที่นี้ก็ควรจะพูดในเรื่องว่าจะเรียนอะไร เมื่อก็ได้บอกว่าจะคุย
 กันเรื่องหลักธรรมสักหัวข้อหนึ่ง ก็มาเข้าเรื่องหลักธรรมกันนิดหน่อย

หลักธรรมที่จะพูดกันวันนี้ เป็นหลักใหญ่ๆ นะ ทุกท่านคงเคยได้ยิน ตามปกติ คนที่รู้จัก
 พระพุทธศาสนา ตั้งแต่โบราณมา ก็ถือว่าต้องรู้หลักธรรมนี้ หลักธรรมนี้ ก็คืออริยสัจ ๔

ที่นี้ ก็มาพูดเรื่องอริยสัจ ๔ นี้กันหน่อย บอกไว้ก่อนด้วยหน่อยหนึ่งว่า เรื่องอริยสัจนี้ รับกันกับที่
 ได้บอกไว้ข้างต้นตอนหนึ่งว่า พระพุทธศาสนา คือการศึกษา ที่ทำให้คนพัฒนาเป็นอารยชน

เรื่องเป็นอย่างไร ก็ฟังก็ดูกันต่อไป

อริยสัจ ๔ ชี้ทาง สร้างอารยธรรมที่แท้

บางที พุดง่าย ๆ บอกว่า พระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ ๔ นี้ก็ได้ หรือบอกว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ อริยสัจ ๔ นี้แหละ เคยได้ยินไหม มีคำถามว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร? ก็ตอบว่า ตรัสรู้ อริยสัจ ๔

กว้างออกไป ฝรั่งเศสมาเรียนหรือมาอ่านเรื่องพระพุทธศาสนา เริ่มต้นก็รู้จักคำว่า “อริยสัจ ๔” แล้วเอาไปเขียนบอก โดยตั้งคำถามว่า พุทธศาสนาสอนอะไร? แล้วก็ตอบว่า พุทธศาสนาสอนว่า “Life is suffering.” หรือไม่ก็ “All existence is suffering.” ว่าอย่างนั้น เคยได้ยินไหม หนังสือเก่าๆ ที่ฝรั่งเศสเขียนจะออกทำนี้ แทบทั้งนั้น เพราะว่า ในหลักอริยสัจ พุทธศาสนาสอน เริ่มข้อแรก คือทุกข์ใช่ไหม? ฝรั่งเศสก็เลยบอกว่า พุทธศาสนาสอนว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ อะไรๆ ก็เป็นทุกข์

ฝรั่งบางคนก็เลยต่อไปอีก บอกว่า พุทธศาสนานี้สอนว่า ชีวิตเป็นทุกข์ พุทธศาสนาเป็น pessimism คือเป็นพวกมองโลกในแง่ร้าย ฝรั่งเศสยกเอาหลายคนว่าอย่างนี้ แล้วจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ฝรั่งเศสบางคนก็ยังว่าอย่างนั้น ก็เลยขอออกนอกเรื่องไปนิดหนึ่ง

เมื่อครั้งอยู่ในกรุงเทพฯ วันหนึ่ง มีฝรั่งคนหนึ่งมาหาที่วัด เขาบอกว่า เขาแปลกใจ เขามาเห็นเมืองไทยนี้ ไม่เป็นอย่างที่เขาคิด เรื่องเป็นอย่างไร

เขาบอกว่า ตามที่เขาได้เรียนได้รู้มานั้น พุทธศาสนาสอนว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ อะไรๆ ก็เป็นทุกข์ แต่ เอ.. เขามาเมืองไทย พักอยู่ใน hotel ตื่นนอนขึ้นมา เปิดหน้าต่างมองลงมาดูตอนเช้า เห็นผู้คนตัดบาตร เห็นคนไทยยิ้มแย้มแจ่มใส ดูหน้าตา ดูลักษณะอาการกิริยา มีความสุขกันดี หรือมีความสุขมากๆ

แล้วเขาออกไปดูชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยกว้างออกไป ไปดูในชนบท ไร่ไถ.. แม้แต่ในงานศพ คนไทยก็สนุกสนานกันหนา เล่นดนตรี มีมหรสพกันครื้นเครง เอ.. ไหนว่า พุทธศาสนาสอนว่าชีวิตเป็นทุกข์ ทำไมคนไทยนี้สนุกสนานบันเทิงกันเหลือเกิน เขาว่าอย่างนั้น

นี่แหละ ท่านลองดูว่าเป็นอย่างไร คนไทยนี้สุขหรือทุกข์ ฝรั่งเศสนี้ก็เท่ากับได้เรียนใหม่ ไม่เอาแล้ว ที่ว่าพุทธศาสนาสอนว่าชีวิตเป็นทุกข์ เห็นท่าจะไม่ใช้

แต่เราก็อย่าไปชอบตามคนไทยมากเกินไปเลยนะ บางทีคนไทยอาจจะเลยเถิดไปก็ได้ สนุกสนานบันเทิงกันเกินไป มาดูกันให้ชัดสักหน่อยว่า ที่จริงมันคืออย่างไร นี่ก็พูดนอกเรื่องไปนิดหนึ่ง

เอาละ ทีนี้ก็มาดูหลักกันจริงๆ

คัมภีร์ว่า อริยสังคคืออารยธรรม ทำคนให้เป็นอารยชน

ที่นี้ก็มาดูกันในเรื่องที่ว่าพระพุทธศาสนาสอนอริยสังค ๔

“อริยสังค” แปลได้หลายระดับความหมาย อย่างง่าย ๆ แปลว่า ความจริงที่เป็นอริยะ ความจริงของพระอริยะ แล้วก็ความจริงที่รู้แล้วทำให้เป็นอริยะ

อริยะ แปลว่าอะไร? แปลว่าประเสริฐ อริยสังคจึงแปลว่า ความจริงอันประเสริฐ หรือความจริงของท่านผู้ประเสริฐ ถ้าให้ลึกกว่านั้น ก็แปลว่า ความจริงที่รู้แล้วทำให้เป็นผู้ประเสริฐ

ที่นี้ “อริยะ” นั้นมาจากภาษาบาลี ถ้าใช้ในรูปที่มาจากสันสกฤต ก็เป็น “อารยะ” คือ อริยะ กับอารยะ เป็นคำเดียวกัน เดิมจึงมีความหมายอย่างเดียวกัน

แต่พอมานในภาษาไทยปัจจุบัน ความหมายแยกกันไป อารยะใช้ในเชิงคล้ายจะเป็นศัพท์บัญญัติสำหรับคำภาษาอังกฤษ ทำนองว่า อารยธรรม คือ civilization ซึ่งเน้นด้านสังคมและวัตถุ แต่อริยะมีความหมายในเชิงนามธรรมเป็นเรื่องของปัญญาและจิตใจที่พ้นจากกิเลส

เป็นอันว่า ในภาษาไทยนี้ ความหมายของอริยะ กับอารยะ เปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นต่างกัน แต่ในที่นี้ เราถือตามภาษาเดิมว่า อริยะเป็นรูปบาลี อารยะเป็นรูปสันสกฤต ของคำเดียวกัน เช่น อริยชน – อารยชน, อริยธรรม – อารยธรรม แต่บางแห่งก็จะมีกรเทียบเคียงและเชื่อมโยงระหว่างความหมายเดิม กับความหมายในภาษาไทยที่ใช้ในเชิงเป็นศัพท์บัญญัติด้วย เช่น อริยชน คืออารยชน ซึ่งอาจจะเป็น noble man หรือ civilized man ก็ได้ นี่ก็ทำความเข้าใจกันไว้ก่อน^๑

เมื่อทำความเข้าใจกันอย่างที่ว่ามาแล้ว ก็แปลอริยสังคได้ว่า คือ ความจริงที่เป็นอริยะ ความจริงของอริยชน/อารยชน แล้วก็ความจริงที่รู้แล้วทำให้เป็นอริยชน/อารยชน

ที่นี้ในคัมภีร์บางแห่งก็มีคำบอกว่า อริยธรรม ได้แก่อริยสังค ๔ (เช่น สุตต.๒.๒/๑๖๘) นี้ก็คือ อริยสังค ๔ เป็นอารยธรรม คือเป็นธรรมของอารยชน หรือธรรมที่รู้เข้าใจปฏิบัติสำเร็จแล้ว ทำให้เป็นอารยชน

ใช้เวลากับเรื่องภาษาและถ้อยคำมานานแล้ว เดินหน้าต่อไป

^๑ “อารย” เดิมเป็นชื่อของเผ่าชน (ฝรั่งเรียกว่า Aryan/อารยัน) ที่เข้ามาเป็นผู้พิชิตชมพูทวีป คืออินเดีย เมื่อราว ๒ พันปีก่อนพุทธกาล ภาษาบาลีเรียกว่า “อริยะ” เมื่อมีชัยได้ครองอินเดียแล้ว คำว่า “อารย” ก็มีความหมายว่าเป็นผู้เจริญ ผู้ประเสริฐ เจ้านาย (ทำนองว่าคือคนเก่ง, ผู้พิชิต)

ต่อมา เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าได้ทรงวิวัฒนาการหรือพัฒนาความหมายของ “อริยะ” (อารย) นั้น ให้หมายถึงภาวะที่ห่างไกลจากความชั่วร้าย พ้นจากการเบียดเบียน เป็นผู้เจริญ หรือประเสริฐ ด้วยการมีวิถีชีวิต จิตใจและปัญญาที่ได้พัฒนาดีแล้ว อย่างที่ใช้ในพระไตรปิฎก; อริยะ/อารย เป็นคำสำคัญที่ควรศึกษาเพื่อความเข้าใจพระพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ทั้งของพระพุทธศาสนาเอง และของอารยธรรมอินเดีย

๑. บอกใจว่า ทุกข์ไม่ใช่ธุระของเธอ

ที่นี้ก็มาดูให้ถึงตัวอริยสัจ เริ่มต้นว่า อริยสัจสอนว่าอย่างไร? บอกเมื่อคืนแล้วว่า อริยสัจขึ้นต้นเป็นข้อแรกว่า ๑. ทุกข์

นี่คือพุทธศาสนาสอนให้เริ่มต้นด้วยการเผชิญหน้าความจริง และยกปัญหาขึ้นมาตั้งเป็นจุดเริ่มต้น คนต้องการความสุข แต่ในชีวิตและในโลกนี้ ทุกข์มีอยู่จริงไหม และทุกข์นั้นแก้ได้ไหม ถ้าแก้ได้ และจะแก้ได้อย่างไร ก็รู้จักแก้ไข และรู้จักทำให้มันไม่เกิดขึ้นเสียเลย เรียกว่ารับรู้ความจริง สู้หน้ามัน ไม่ต้องไปหนี จะได้จัดการมันได้ ทำให้มันเกิดขึ้นไม่ได้เสียเลย จะไปมัวหนีอยู่ทำไม ถ้ามัวให้ทุกข์ไล่ตาม ก็ไม่ต้องทำอะไร ได้แต่วิ่งหนีทุกข์ไม่จบไม่สิ้น ก็ยิ่งแย่มาก และเมื่อเจอมันเข้า มันไล่ทันเข้า ก็ไม่รู้จักระวัง จะจัดการอย่างไรกับมัน ก็ยิ่งแย่มาก แค่อยู่กับความกลัวทุกข์ ก็แย่มาก นี่คือข้อที่ ๑ รับรู้สู้หน้า ทำให้มันเข้ามาไม่ได้

ที่นี้ รับรู้สู้หน้าอย่างไร หลักข้อแรกบอกเลยว่า ทุกข์นั้นไม่ใช่ธุระของจิตใจ อย่าเอาใจเข้าไปยุ่งกับมัน อย่าเอาใจไปรับมันเข้ามา ไม่ต้องให้ใจเกี่ยวข้อง

ทำไมว่าอย่างนั้น ท่านอาจจะแปลกใจ อริยสัจบอกหลักความจริงว่า ทุกข์ไม่ใช่เป็นธุระของจิตใจ ถ้าใครเอาใจไปยุ่งกับทุกข์ ก็มีแต่จะแย่อย่างเดียว ถ้าเอาจิตใจไปรับหน้าหรือไปยุ่งเกี่ยวกับทุกข์ ใจก็จะถูกมันจับเผา หรือไม่ก็ถูกมันจับแช่เย็นไปเลย ถ้าเอาใจไปยุ่งกับทุกข์ ก็มีแต่จะยิ่งเจ็บมาก ยิ่งซ้ำมาก จะถูกทุกข์นั้นบีบคั้นกดดันอัดอั้น ได้แต่แบกทุกข์ไว้ หรือไม่ก็จมอยู่ในทุกข์นั้นแหละ

พระพุทธศาสนาสอนว่า ทุกข์ไม่ใช่เป็นธุระของใจ ไม่ให้เอาใจไปยุ่ง แล้วจะทำอย่างไร นี่แหละคือหลักบอกว่า ทุกข์นั้นต้องรับหน้าด้วยปัญญา ต้องเอาปัญญามารับรู้สู้หน้าทุกข์ คือทุกข์นั้นเป็นธุระของปัญญาที่จะแก้ไขจัดการ หลักนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอริยสัจนี้แหละ ถ้าไม่ศึกษาอริยสัจจับให้ตรงจุดนี้ ก็จะเข้าใจผิดหรือไปไม่ถึงอริยสัจ หลักนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เรียกว่ากิจในอริยสัจ ข้อแรกว่า

“ทุกข์ อริยสัจ ปริณญะยัม”

แปลสั้นๆ ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องปริณญะ ที่เราเรียนได้ปริณญะกันมาทั้งหมดนั้น ก็อยู่ในเรื่องทุกข์นี้แหละ จริงไหม? ลองพิจารณาให้ดีนะ เราเรียนกันอยู่ในเรื่องทุกข์นี้แหละ เดี่ยวจะเข้าใจ

ทุกข์นี้สำหรับปัญญาทำหน้าที่ปริณญะ คือตรวจตราจับให้ได้ เหมือนอย่างแพทย์ที่ใช้คำว่าตรวจ แล้วก็วินิจฉัยกำหนดได้หรือจับได้ว่ามันคืออะไร เป็นอะไร

อริยสัจนี้ในคัมภีร์บอกว่าเป็นการจัดการกับทุกข์ ด้วยวิธีทำนองเดียวกับแพทย์ที่ดำเนินการรักษาคนไข้บำบัดโรค

แพทย์ทำกับผู้ป่วยอย่างไร แพทย์เจอผู้ป่วยตอนแรกก็ตรวจอาการจับให้ได้ว่าเป็นโรคอะไร พอจับได้แล้ว ก็สืบค้นหาสาเหตุว่าเป็นเพราะอะไร เช่นว่าเป็นเพราะเชื้อโรคนั้นเชื้อโรคนี้ หรือเป็นเพราะอวัยวะนั้นนั้นบกพร่อง เสื่อม หรือทำงานผิดปกติ หรือเป็นเพราะสภาพแวดล้อมดินฟ้าอากาศอย่างนี้เป็นต้น

ยกตัวอย่างง่ายๆ ปวดหัว ก็ทุกข์แล้ว เจ็บไข้มาแล้ว ทำอย่างไร ก็ตรวจอาการปวดหัว ว่าปวดหัว
อย่างไร? ปวดหัวจากความดันโลหิตสูง ปวดหัวเป็นไมเกรน ปวดหัวเป็นไข้ ปวดหัวเพราะอากาศไม่ดี
ปวดหัวเพราะกลุ่มใจคิดมากเกินไป ฯลฯ ตรวจดูอาการให้ตกลงได้ว่าเป็นโรคอะไร อย่างนี้เรียกว่า
แพทย์ตรวจวินิจฉัยโรค จากนั้นก็สืบค้นหาสมุฏฐานเหตุปัจจัยที่จะต้องกำจัดแก้ไข และมองให้เห็นชัด
ว่าจะแก้ไขได้แค่ไหน อันนี้จะแก้ไขได้แค่ไหน ให้เป็นได้อย่างนั้นแค่นั้น จะออกผลสำเร็จได้อย่างไร แล้ววาง
เป็นเป้าหมาย จากนั้นก็วางกระบวนการปฏิบัติในการรักษาว่าจะต้องทำอะไรบ้าง จะใช้ยา กินนั้นๆ ยา
ฉีดนั้นๆ หรือจะผ่าตัด หรือให้พักผ่อนก็พอแล้ว

ที่ว่านั้น รวมแล้วเป็น ๔ ขั้นตอน

หนึ่ง ตรวจอาการวินิจฉัยโรค จับให้ได้ว่าเป็นโรคอะไร คือข้อ ๑. ทุกข์ อริยสัจจ์ ปริณเวทยัม ทุกข์
ต้องปริณเวद्या ต่อไป

สอง สืบค้นหาสมุฏฐานว่าโรคนั้นเกิดจากเหตุอะไร เชื้อโรคอะไร แบคทีเรีย หรือไวรัสอะไร หรือ
อวัยวะนั้นๆ เสื่อมเสียอย่างไร ฯลฯ คือข้อ ๒. ทุกขสมุทัย อริยสัจจ์ ปหาตพพํ สมุทัยต้องแก้ไขกำจัดทำ
ให้หายให้หมดไป

สาม มองให้เห็นที่หมายว่าจะสำเร็จออกมาเป็นอย่างไร แค่นี้ กำหนดเป็นเป้าหมายไว้ คือข้อ
๓. ทุกขนิโรธ อริยสัจจ์ สัจจิกาทพพํ นิโรธต้องทำให้สำเร็จเป็นประจักษ์ จากนั้น

สี่ ดำเนินกระบวนการปฏิบัติในการบำบัดรักษาว่าจะต้องทำอันนี้ๆ อย่างนี้ๆ คือข้อ ๔. ทุกขนิโรธ
คามินีปฏิปทา อริยสัจจ์ ภาเวตพพํ มรรคต้องทำตามวิธีการให้เป็นอย่างนั้นๆ ขึ้นมา

อริยสัจ ๔ ข้อ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ว่ากันเชิงเปรียบเทียบง่ายๆ แค่นี้ก่อน จุดตั้งหลักเริ่มต้นก็
อย่างที่ว่าแล้ว คือ อย่าเอาใจไปยุ่งกับทุกข์ ใจไม่มีหน้าที่เป็นทุกข์ หรือไปเอาธุระกับทุกข์ การที่จะ
จัดการ จะแก้ไข จะดับทุกข์อะไรๆ นั้น เป็นเรื่องของปัญญา ถ้าใจจะเป็นทุกข์ ก็ให้ปัญญาบอกใจเลย
ว่า เธออย่ามายุ่ง นี่ไม่ใช่เรื่องของเธอ ถ้าเธอเข้ามายุ่งด้วย ก็ได้แต่แบกทุกข์ไว้ เธอแก้ไขมันไม่ได้หรอก
มีแต่จะยิ่งแย่งกันใหญ่ ต้องรีบบอกใจให้ยกทุกข์นั้นให้ปัญญาเอาไปจัดการ

เรื่องของใจอยู่ที่ฝึกให้ได้ ๕ อย่างนี้

ที่นี้ก็ต้องถามว่า ถ้าใจไม่มีหน้าที่เอาธุระกับทุกข์แล้ว ใจจะมีหน้าที่อะไร? เรื่องนี้ ให้ดูหลักความ
จริงที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ บางท่านอาจเคยได้ยินแล้ว คือพุทธพจน์ว่า (ขุ.เขต.๒๐/๕๐/๑๑)

ปภัสสรมิทํ ภิกขเว จิตตํ. นี่หนึ่งท่อนแล้ว

แปลว่า: จิตนี้เปล่งปลั่งผ่องใส.

ท่อนที่สองว่า: ตณฺจ โข ฮาคนตุเกหิ อุกฺกิลเสสสิ อุกฺกิลสิญฺจ.

แปลว่า: แต่จิตใจนั้น ถูกของเปรอะเปื้อนที่แฉะเวียนเข้ามา ทำให้มัวหมองไปเสีย.

นี่คือพระพุทธเจ้าตรัสบอกว่า จิตใจนี้ โดยสภาวะที่เป็นธรรมชาติของมันนั้น บริสุทธิ์ผุดผ่อง ตรง
นี้สำคัญ คือ ธรรมชาติของจิตใจนั้นเป็นสภาวะที่ดี ที่นี้ ในเมื่อมันเปรอะเปื้อนชุ่มมัวเศร้าหมองไป
เพราะของสกปรกที่จรแฉะเวียนเข้ามา รวมทั้งทุกข์นี้ด้วย แล้ว เราจะทำอย่างไร ตอบง่ายๆ ว่า ก็
จัดการปลดเปลื้องชำระล้างมันให้หมดไปเสีย ให้ใจพ้นออกมาจากของเปรอะเปื้อนสกปรกนั้น

ตรงนี้แหละคือหน้าที่ของจิตใจที่จะฝึกตัวรักษาตัวไว้ให้ดี คือจิตใจนั้นจะต้องฟื้นฟูรักษา สภาวะที่แท้ของมันไว้ คือรักษาสภาวะที่ผุดผ่องเปล่งปลั่งปลอดโปร่งสดใสไว้ ซึ่งก็รวมทั้งมีความสุขอยู่ในตัวด้วยนั่นเอง จะรักษาไว้ได้อย่างไร ก็ฝึกจิตนั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสอยู่เสมอ เรียกได้ว่าเป็นประจำ ในเรื่องการฝึกจิตให้เข้าสู่สภาวะของมันเอง ที่ดีงามบริสุทธิ์นั้น ตรัสไว้ไม่ใช่น้อยๆ ปรากฏในพระไตรปิฎกนับได้หลายสิบแห่ง การปฏิบัติธรรม เจริญ ธรรมต่างๆ จะเป็นสมณะ เป็นวิปัสสนาอะไรๆ ที่จะก้าวหน้าสูงขึ้นไป ต้องผ่านขั้นนี้ ซึ่งเป็นขั้นที่จิตอยู่ใน สภาวะที่พร้อมเหมาะแก่การที่จะใช้งาน เรียกได้ว่าเป็นฐานของการปฏิบัติที่จะเจริญก้าวหน้า บางทีไปนึก ถึงกันแต่ขั้นตอนใหญ่ๆ ขั้นนั้นขั้นโน้น เช่นว่าไปเจริญสมถวิปัสสนา แต่ที่จริงนั้นจะเจริญสมถวิปัสสนา ได้ผล ก็ต้องผ่านขั้นนี้แหละ จะขึ้นสูงไปไหน ก็ต้องทำอันนี้ให้ได้ก่อน

สภาวะจิตที่ผุดผ่องสดใสนี้มี ๕ ข้อ ได้พูดไปทีหนึ่งแล้ว เอามาทวนกันหน่อย เมื่อก็นี้ได้พูดถึงโยม พ่อแม่มาเยี่ยมพระ โยมรักพระลูกชาย อยากมาวัด ใจอยากจะดูพระลูกชาย มาถึงวัด พ่อเห็นวัด เท่านั้นแหละ ปราโมทย์มาแล้ว ปราโมทย์อะไร คือใจเราเบิกบานแจ่มใส ดีใจ แล้วต่อไป พ่อโยมเห็น พระสงฆามอยู่ในผ้ากาสาวพัสตร์ ก็ปลื้มใจ ได้ปีติ อิ่มใจ บางทีถึงกับน้ำตาไหล

พออิมใจปลื้มใจแล้วเป็นอย่างไร ตอนนี้นั้นจะเป็นไปเอง เป็นอัตโนมัติเลย พออิมใจ ปลื้มใจ แล้ว อะไรที่หนักที่เหน็ดเหนื่อยอยู่ในใจ จะหายไปหมด หายเหน็ดหายเหนื่อย คือใจได้พัก แล้วก็ผ่อนคลายสบาย เมื่อใจผ่อนคลายแล้ว จึงมีความสุขได้ พอมีความสุขผ่อนคลายใจได้พักแล้ว ความสุขก็มา พอมีความสุข จิตก็เข้าที่ เป็นสมาธิได้ ถึงตอนนี้เป็นจิตอยู่ตัว อยู่ในสภาวะของมัน ที่ว่าเปล่งปลั่ง ผ่องใส ก็สงบแนวเป็นสมาธิ

ที่นี้ก็มาทวนหลักกันอีกที บอกใจว่า ทุกข์ไม่ใช่ธุระของเธอ แล้วก็บอกต่อไปว่า งานของใจอยู่ที่นี้ คือที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้เราทำสภาพจิต ๕ อย่างนี้ให้ได้ตั้งแต่ต้น เพื่อจะได้เจริญก้าวหน้าไปในการศึกษา ที่เรียกกันว่าปฏิบัติธรรม ไม่ว่าจะไปเจริญสมณะ หรือวิปัสสนา ถ้าไม่ผ่าน ๕ ข้อนี้ อย่าไปหวังเลยว่าจะเจริญก้าวหน้าไปได้จริง ที่ว่านี่ก็คือทำจิตของเราให้อยู่ในสภาพที่ดีของมันนั่นเอง ให้จิตอยู่ในสภาวะที่เป็นธรรมชาติของมัน ที่ว่าเปล่งปลั่งผ่องใส คือ (เช่น ธง.ปญจก.๒๒/๒๖/๒๒)

๑. ปราโมทย์ ความสดชื่น เบิกบาน ใจโปร่งโล่ง ผ่องใส
๒. ปีติ ความอิมใจ ปลื้มใจ
๓. ปัสสัทธิ ความเรียบรื่นผ่อนคลายกายใจ
๔. สุข ความฉ่ำชื่นรื่นใจ
๕. สมาธิ ความมีใจมั่นแน่ว อยู่ตัว ได้ที่ ไม่มีอะไรกวน

ปราโมทย์กับปีตินั้นใกล้เคียงกัน คือปราโมทย์แรงขึ้น ก็เป็นปีติ ที่แปลว่าความอิมใจปลื้มใจ ซึ่งทำให้ มีกำลัง สมกับที่แปลว่าอิม เรื่องเคยมีว่า วันหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตไม่ได้อะไรเลย ในเรื่อง บอกว่ามารมาเยาะเย้ยว่า วันนี้ท่านไม่มีฉัน ต้องอดแยะแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่เป็นไร เรามีปีติเป็น ภัทสา (ส.ส.๑๕/๔๖๙/๑๖๗) อิมใจแล้ว ไม่ต้องอิมกาย ก็อยู่ได้สบาย ไม่หิว คนที่ได้ปีตินั้น หายหิวเลย ไม่ได้ กินข้าวกินปลา ก็ไม่ว่าอะไร อิมใจแล้ว ก็มีความสุข

ใครมีปิติได้เรื่อยๆ ก็สบาย อิมใจก็แสดงออกมาทางหน้าตาด้วย ทำให้หน้าตาดีไปด้วย ใจก็ไม่เหน็ดไม่เหนื่อย เพราะจิตไม่ต้องทำงานหนัก และอายุก็จะยืนด้วย ตรงข้ามกับใจที่ไม่ดี ที่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ซึ่งจะใช้พลังงานมาก ก็คือสมองนั้นแหละเหน็ดเหนื่อย แล้วผลก็ออกมาที่ร่างกายนี้แหละ ทำให้ทรุดโทรม แล้วยิ่งแก่ไว

ทีนี้ ถ้าใจเราดี มีปราโมทย์ มีปิติอยู่เรื่อย จิตใจก็เป็นตัวของมันเองโล่งๆ เบาๆ ไม่มีอะไรหนัก ไม่กินพลังงาน ร่างกายก็ไม่กินพลังงาน อย่างปัสัทธิที่ผ่อนคลายเป็นทั้งกายทั้งใจได้พัก เหมือนไม่ต้องใช้พลังงานอะไร จิตใจก็ไม่เหนื่อยหน่าย ร่างกายก็ไม่ทรุดโทรม ก็มีมีความสุขได้ ทำให้อายุยืน ดีไปหมดทั้งชีวิต

เอาละ ทวนอีกที ปราโมทย์ มีใจว่าเรงเบิกบานแจ่มใส พุดง่ายๆ ว่าใจผ่อง แล้วปิติ อิมใจปลื้มใจให้ถึงขั้นมีปิติเป็นภักขาได้ แล้วยิ่งสาม ปัสัทธิที่ผ่อนคลายเป็นสบาย ทั้งกายทั้งใจได้พักผ่อน พักสนิทเลยคือพอถึงปัสัทธิเหมือนกับว่าจิตใจมันพัก ร่างกายก็พักผ่อน พักเต็มที่ ไม่ต้องใช้พลังงานอะไรเลย พอปัสัทธิแล้ว ทีนี้ไม่มีอะไรจากภายนอกมารบกวนเลย ก็มีมีความสุข พอใจเป็นสุข ใจก็เป็นตัวของมันเอง สมาก็มาได้ ตรงข้ามกับใจที่มีทุกข์ มันถูกบีบคั้น มันถูกกดดัน มันก็ดิ้น เมื่อใจอยู่ไม่เป็นสุข มันถูกกดดันบีบคั้น มันก็ดิ้น มันก็เป็นสมาก็ไม่ได้ คนที่มีทุกข์นั้น ใจเป็นสมาก็ไม่ได้ ใจที่จะเป็นสมาก็แห้วดังได้ ก็เพราะมันเป็นสุข ไม่มีอะไรมากวนมาบีบคั้น มันจึงสงบนิ่งเป็นสมาก็ได้

เป็นอันว่า ให้มีไว้เป็นประจำนะ *หนึ่ง* ปราโมทย์ *สอง* ปิติ *สาม* ปัสัทธิ *สี่* สุข *ห้า* สมภา

แต่ทีนี้ การที่จะฝึกได้เก่งไปถึงสมภา ให้ถึงขั้นสนิทจริงๆ มันก็ยากเหมือนกัน มักจะได้กันแค่ชั่วขณะๆ ข้อที่จะทำได้เป็นประจำง่ายหน่อย ก็คือให้ได้ปราโมทย์ เพราะฉะนั้น ใน ๕ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นปราโมทย์ ขอให้จำกันไว้ว่า ให้ได้ปราโมทย์เป็นหลักประกันไว้ก่อน คือให้มีใจว่าเรงเบิกบานแจ่มใสเป็นประจำ เลย แล้วยิ่งให้ยิ้มได้ ยิ้มได้เรื่อยๆ มีปราโมทย์ ใจผ่องได้เป็นประจำนะ

หลักที่ว่ามีปราโมทย์ยืนตัวไว้เป็นประจำนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง และตรัสบ่อยด้วย เฉพาะอย่างยิ่งในพระสูตรที่ชื่อว่า จูฬโคบาลสูตร (ม.ญ.๑๒/๓๘๗/๔๑๘) พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องการทำหน้าที่ของพระศาสดาว่า พระองค์ปฏิบัติอย่างไรในการทำหน้าที่ของพระศาสดา พระองค์ตรัสไปถึงตอนจบ คำสุดท้ายที่ตรัส เหมือนทรงสรุปเน้นย้ำไว้ ในการทำหน้าที่ของพระศาสดา คือ

ปาโมชฺชพหฺลฺลา โทถ – นีวรฺรคตฺถ์ และ
เขมฺมํ ปตฺถเถถ ภิภฺชวโ – เป็นวรรคจบ ลงท้าย

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
- จงเป็นผู้มากด้วยปราโมทย์
- พึงปรารถนาความเกษมเถิด

หลักข้อต้นว่า “จงเป็นผู้มากด้วยปราโมทย์” หมายความว่า ให้มีปราโมทย์ประจำเป็นพื้นใจเลยถามตัวเองว่าเรานี้มีปราโมทย์ได้ไหม แล้วยิ่งสร้างปราโมทย์ขึ้นมา มีปราโมทย์ได้เรื่อยๆ พอโยมมา ก็ยิ้มได้เลย เอานะ ปราโมทย์ ว่าเรงเบิกบานใจ มีไว้ประจำตัวเลย ข้อนี้เป็นตัวนำในการปฏิบัติ

ต่อไป หลักข้อจบท้ายว่า “พึงปรารถนาความเกษมเถิด” ข้อนี้บอกจุดหมายที่จะไปให้ถึง คือความเกษม

ความเกษมเป็นชื่อหนึ่งของนิพพาน “เกษม” ก็คือปลอดโปร่งปราศจากทุกข์ภัย พันทุกข์พันภัย ไหล่กายโล่งใจไม่มีกังวลอะไรเลย

สมัยนี้ คนไทยเข้าใจคำว่านิพพานไปในเชิงของความหมายว่าดັบๆ ทำให้นึกไปในทางลบ เป็น negative ใจก็เลยไม่ค่อยเอา ที่จริง ที่เรียกวานิพพานนั้น เป็นคำกลางตั้งเป็นชื่อไว้ เพื่อให้รู้ว่านั้นคือหมดแล้ว ไม่มีของเสียอะไรเหลืออยู่เลย

แต่ถ้าใจไม่ค่อยรับ เกษมก็เป็นชื่อหนึ่งของนิพพาน เอาชื่อว่า “เกษม” นี้ก็ได้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้แล้วที่นี่

ที่จริง นิพพานนั้นมีมากมายหลายชื่อ ที่นับว่าเด่น ก็ได้แก่ (วิชา) วิมุตติ วิสุทธิ เกษม สุข สันติ นิพพาน เป็นชื่อของนิพพานทั้งนั้น ท่านชอบชื่อไหน ก็เลือกเอาได้

คนชอบความสุข ก็เอานิพพานในชื่อว่าเป็นความสุข แต่ต้องเป็นความสุขแท้ที่เป็นอิสระนะ เป็นความสุขที่เข้าสู่กับ วิมุตติ วิสุทธิ เกษม สันติ และนิพพาน ซึ่งสื่อความหมายโยงถึงกันเป็นอันเดียว

ความสุขของคนจำนวนมาก เรียกว่าสามิสสุข หรืออามิสสุข เป็นความสุขที่ขึ้นต่อสิ่งอื่น เช่นขึ้นต่อสิ่งเสพ ถ้าไม่ได้เสพอะไร ก็สุขไม่ได้ อยู่กับตัวเอง สุขไม่ได้ แต่สุขอย่างนิพพาน สุขของพระพุทธเจ้าเป็นอิสระ ไม่ว่าจะอยู่อย่างไร ที่ไหน เวลาไหน ก็มีมีความสุข มีความสุขเป็นคุณสมบัติประจำตัวประจำใจทุกเมื่อทุกเวลา จึงเรียกว่าเป็นสุขแท้ เป็นสุขอิสระ ไม่ต้องพึ่งพา ถึงจะอยู่กับตัวเอง ไม่มีอะไรเลย ก็มีมีความสุขอยู่ข้างใน ไม่ต้องอาศัยอะไร ไม่ต้องขึ้นต่ออะไร

ความเกษมนั้นเป็นจุดหมาย ยังไปไม่ถึง พระพุทธเจ้าก็ตรัสตัวเชื่อมต่อไป ให้มีการปฏิบัติได้ คือตรัสว่า “พึงปรารถนาความเกษมเถิด”

คำว่า “ปรารถนา” ก็คือการปฏิบัติของเรา ซึ่งในคัมภีร์บอกไว้ว่าได้แก่ “ฉันทะ” คือความอยากความปรารถนา ที่เป็นกุศล (เรียกเต็มว่า กัตตุกัมยตาฉันทะ = ความอยากทำให้มันดี)

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนกำชับไว้ให้เราทั้งหลายเริ่มต้นพระพุทธศาสนา คือเริ่มการศึกษา/ศึกษา ด้วยการทำ ๒ อย่าง คือ

- มีปราโมทย์ประจำเป็นพื้นใจ
- มีฉันทะใฝ่ใจหมายมุ่งไปให้ถึงความเกษม

พระพุทธเจ้าตรัสอะไรต่ออะไรแล้ว ก็ไปจบที่สองวรรคนี้ ย้ำอีกทีหนึ่งว่า “ปาโมชชพหุตา โหถ” ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้มากด้วยปราโมทย์ ฝึกใจกันไว้ ปราโมทย์นี้จะเป็นคุณสมบัติที่ช่วยรักษาสภาพจิตของเราไว้ เมื่อจิตอยู่ตัวของมันเองโล่งเบาแล้ว มันจะอยู่ดี จะไม่เหน็ดเหนื่อย ไม่ทรุดโทรมอะไรต่างๆ จะทำงานได้ดี แล้วปัญญาจะมาดูแลไว้ ไม่ให้ทุกข์ ไม่ให้เรื่องเสียหายอะไรๆ เข้ามายุ่งกับจิตใจ แล้วก็ “เขมํ ปตเถถ ภิกขโว” อย่างที่ได้อธิบายไปแล้ว

ได้พูดมาพอสมควรแล้ว เอาละ ๕ ข้อนี้ ปราโมทย์ ปิติ ปัสสทธิ สุข สมภาจิ แม่นใจไว้ ชุดนี้ใช้เป็นข้อพิสูจน์ได้ ว่าเราก้าวหน้าในการปฏิบัติใหม่ ให้ปราโมทย์เป็นตัวเริ่มต้นนำไปสู่สมภาจิ เราชอบกันนัก สมภาจินั้นจะสำเร็จได้อย่างไร ถ้าไม่ได้ปราโมทย์ เพราะฉะนั้น ตั้งปราโมทย์ไว้ ให้ใจโปร่งโล่ง ว่างเบิกบาน ผ่องใสเป็นประจำ

ปราโมทย์ กับ ฉันทะ คู่นี้ ขาดไม่ได้ ถ้าจะมีชีวิตที่ดี

ที่พูดในตอนที่ผ่านมา นี้ เท่ากับเป็นการสืบเนื่องต่อจากตอนก่อนนั้น ที่ได้บอกว่า เริ่มต้น หลัก อริยสัจบอกว่าการรับหน้าความทุกข์แก้ปัญหาคือ เป็นงานของปัญญา จิตใจไม่มีหน้าที่เข้าไปยุ่งกับทุกข์ ให้บอกใจเตือนมันว่าอย่าไปยุ่งเกี่ยวกับทุกข์ ถ้าทุกข์มี ปัญหามา ก็เรียกปัญญาให้มาเอามันไปจัดการ

มาถึงตอนนี้ เมื่อมันทุกข์ออกไป ใจไม่ยุ่งกับทุกข์แล้ว ก็ฝึกใจนั้นให้ก้าวไปในปราโมทย์ ปีติ บัณฑิต สุข จนถึงสมาธิ เฉพาะอย่างยิ่งให้มีปราโมทย์ ว่าแจ้งเบิกบานแจ่มใสอยู่ประจำเป็นพื้นใจ

ที่นี้ เมื่อยกทุกข์ยกปัญหาให้ปัญญาเอาไปจัดการ ก็คือมาถึงขั้นตอนที่มักจะยืดยาวของการทำงานด้วยปัญญา ที่จะเดินหน้าก้าวไปให้ถึงจุดหมาย คือความเกษม ที่พ้นทุกข์หมดปัญหา

ตลอดขั้นตอนของการทำงานที่อาจจะยืดยาวมากนี้ จะให้ได้ผลดี ก็ปฏิบัติอย่างที่พระพุทธเจ้า ตรัสสรุปท้ายไว้เมื่อคืนนี้ คือ มีธรรม ๒ ข้ออยู่ในใจ ประจำตัวประจำงาน เป็นแรงขับเคลื่อนให้ออกตัว ก้าวหน้าไป ตั้งแต่เริ่มต้นจนตลอดไปถึงจุดหมาย คือ

๑. มีปราโมทย์ เบิกบาน แจ่มใส ใจโล่งคล่องอยู่ตลอดเวลา จะได้ทำงานทำการทั้งหลายโดยไม่ มีปัญหาจิตใจที่จะมาทำร้ายตัวคน หรือมาขัดขวางงาน เช่น ความเครียด ความหงอยซึม ความกังวล และความเบื่อหน่าย ช่วยให้การงานนั้นเดินหน้าไปได้เต็มกำลังและคล่องโล่งไปด้วยดี

๒. มีฉันทะ ที่ปรารถนาเอาความเกษมเป็นจุดหมาย ฉันทะเป็นแรงมุ่งไปที่ตั้งใจไว้กับจุดหมาย ให้ใจใฝ่มุ่งไปที่ถึงจุดหมายที่มั่นใจว่าถึงมาแล้วนั้นอยู่ตลอดเวลา และขับเคลื่อนให้เกิดความเพียรในการที่ ปัญญาจะนำขบวนทำงานเดินหน้ามุ่งแนวไปให้ถึงจุดหมายนั้น

ปราโมทย์ ซึ่งพัฒนาไปได้จนเป็นความสุข และเป็นสมาธิ เป็นสภาพจิตที่เหมาะสมที่เอื้อต่อการทำงาน (กัมมณีย์) ของปัญญาเป็นต้น ที่จะดำเนินการให้สำเร็จสมปรารถนาของฉันทะอย่างได้ผลดีที่สุด

ฉันทะ คือความใฝ่ปรารถนาหมายมุ่งสู่จุดหมาย เป็นตัวเริ่มงานขับเคลื่อนความเพียรพยายามให้ ปัญญาเป็นหัวหน้านำในการทำงานให้ถึงจุดหมายนั้น (ฉันทะนำไปก้าวไปในอิทธิบาท ๔)

ปราโมทย์ และฉันทะนั้น จึงเป็นมูลฐานของชีวิตที่ดีที่สมบูรณ์

ย้ำอีกที่ว่า ธรรม ๒ อย่าง คือ ฉันทะ กับ ปราโมทย์นี้ เป็นปัจจัยหนุนกัน ฉันทะที่ใฝ่ปรารถนา เป็นแรงใจให้ทำการนั้นๆ อย่างเต็มใจ เต็มแรง ด้วยความยินดีมีปราโมทย์ และปราโมทย์ก็เป็นสภาพจิตใฝ่ ผ่องปลอดโปร่ง ซึ่งเป็นโอกาสให้ปัญญานำขบวนในการทำงานด้วยแรงของฉันทะที่มุ่งไปให้ถึงจุดหมายที่ ฉันทะนั้นใฝ่ปรารถนา

การทำงานก้าวไปให้ถึงความเกษมที่เป็นจุดหมายนี้ มิใช่ว่าจะต้องหมายถึงความเกษมที่เป็น นิพพานเท่านั้น ความเกษมนั้นมีได้ในระดับต่างๆ มากมาย

จะเห็นได้ว่า กิจการงานทั้งหลายที่เป็นกุศล ก็คือเป็นการดับทุกข์ภัยแก้ปัญหาก็หรือเสริมสร้าง ประโยชน์สุข ให้ถึงความเกษมในขีดขั้นและในขอบเขตอันใดอันหนึ่งทั้งนั้น ดังในพุทธพจน์เรื่องนี้เอง พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสถึงการที่พระองค์ทรงสั่งสอนนำให้บรรดาสาวกเพียรพยายามก้าวไปให้ถึงความ เกษมคือนิพพานนั้น โดยตรัสอุปมาเปรียบเทียบกับกรณีที่นายโคบาลผู้ฉลาดสามารถนำฝูงโค ข้าม แม่น้ำคางคาคราวฤดูทำฝนมีกระแสน้ำใหญ่ไหลแรงเชี่ยวกราก ไปขึ้นฝั่งโน้นที่เป็นถิ่นเกษมปลอด รอดพ้นภัยได้สำเร็จ

ความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย ลูถึงได้ด้วยฉันทะที่มีกำลังแรงอย่างสูงยิ่ง ดังปรากฏในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า และในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์^๑

พุทธพจน์สอนให้ผู้ทำกรงานปฏิบัติหน้าที่มีใจปราโมทย์ และมีฉันทะทำงานอยู่ในใจที่ปราโมทย์นั้น นี่เป็นหลักในการทำงานที่จะให้ลูถึงจุดหมายที่เป็นความเกษมทั่วไปได้ทั้งปวง

การฝึกเจริญพัฒนาปราโมทย์และฉันทะพร้อมด้วยกันอย่างง่าย ๆ คือไปในท่ามกลางธรรมชาติที่ร่มรื่น ได้เห็นสภาพที่รื่นรมย์สมใจฉันทะที่อยากให้สิ่งทั้งหลายหมดจดสดใส ก็มีใจปราโมทย์ แล้วพาให้มีฉันทะที่อยากจะดูแลรักษาทำสภาพที่ดีงามนั้นให้ยั่งยืนต่อไป

การทำงานการปฏิบัติที่พูดมาทั้งหมดนี้ เป็นการก้าวไปในการศึกษา และสำเร็จด้วยการศึกษาทั้งสิ้น

^๑ พระคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า คือ “นตฺถิ นนฺทสฺส หานิ” (ไม่มีความลดถอยแห่งฉันทะ, ที.๒.๓๗/๑๘๙); นนฺทตา คือความมีฉันทะ เป็นคุณสมบัติหนึ่งในอัญญธรรมสโมธาน ที่ทำให้พระโพธิสัตว์ถือมหาปณิญา ที่จะเสียสละได้ทุกอย่างในการที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ (เช่น อ.๒.๑๓๐๖)

๒. จะดึงดันให้อะไรๆ เป็นไปดังใจอยาก กลายเป็นลาภเอาทุกข์มาใส่ตัว

ทุกข์ในใจคน ต้องทั้งแก้ และทั้งกัน

ทุกข์ตามอนิจจังของสังขาร ต้องรู้ทันธรรมดาของมัน

ขอพูดต่อไปหน่อย ที่ได้บอกกันมาว่าทุกข์นั้นเราอย่าไปเอาเรื่องกับมัน อย่าเอาใจไปอยู่กับ ความทุกข์ ไม่ใช่หน้าที่ของใจที่จะไปทำอะไรกับทุกข์ แต่ให้ปัญญาไปจัดการแก้ไขมัน นั่นเพราะอะไร

ตอบว่า เพราะทุกข์ที่วุ่นวายกดบีบในใจอะไรต่ออะไร ที่ว่าเราเป็นทุกข์ ว่าคนนั้นคนนี้เศร้าโศก ระกำซ้ำใจอะไรต่ออะไรนั้น มันมีไม่จริง มันไม่ใช่เป็นของจริงในธรรมชาติ แต่เป็นของปรุงแต่งขึ้น ก็ตัว คนคือจิตของเขานั้นแหละปรุงแต่งมันขึ้นมา ทำทุกข์ที่ก่อนหน้านี้ไม่มี ให้มันเกิดขึ้น ใจเราสร้างทุกข์ให้ มันเกิดให้มันมีขึ้นมา

ตัวทุกข์ที่มีจริงเป็นจริง มีอยู่ตลอดเวลา ไม่ใช่ทุกข์ที่อยู่ในใจของคนนี้ แล้วถ้าอย่างนั้น ทุกข์ตัวจริงอยู่ที่ไหน

ที่นี้ก็บอกได้ละ ทุกข์ที่มีจริงเป็นจริงนั้น อยู่ในในไตรลักษณ์ หลักอริยสัจข้อ ๑ นี้รวมไปถึงไตรลักษณ์นั้น โดยปัญญาที่เรียกว่าปริญา ในหลักอริยสัจข้อแรกคือทุกข์นี้ พาเราไปพิจารณาให้เห็นทุกข์ ในไตรลักษณ์นั้น (เรียกว่า ตีรถนปริญา)

ไตรลักษณ์... รู้จักใช้ไหม? มีอะไรบ้าง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ละ ทุกข์มาอีกแล้ว ในอริยสัจ นี้ว่าทุกข์ ไปที่ไตรลักษณ์ ก็ทุกข์อีกแล้ว เออ.. ยังไงกันนะ นี่ก็แสดงว่า เรื่องทุกข์นี้ ต้องเรียนเยอะ เหมือนกัน รู้จักทุกข์ในอริยสัจแล้ว ต้องรู้จักทุกข์ในไตรลักษณ์ด้วย

ทุกข์ในอริยสัจนี้ มันมีไม่จริง ความจริงของมันคือมันไม่มี แต่มันเกิดมันมีขึ้นเพราะตัวคนนี่เอง สร้างให้มันมี ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์นั้น มีจริง เป็นของจริง มีอยู่เป็นประจำ เอ.. ทำไมว่าอย่างนั้น

หลักทุกข์ในอริยสัจเมื่อก็บอกว่า คนเป็นทุกข์ เศร้า เสียใจ เครียด กังวล อะไรต่ออะไรนั้น มัน เป็นของปรุงแต่ง คือสังขารในใจคนนี่เองปรุงปั้นให้มันมีขึ้นมา พูดง่ายๆ ว่า คนนี่เองสร้างมันขึ้นมา

ท่านเห็นไหม ในชั้น ๕ นะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั่นคือสังขารในใจคน ที่เป็นตัว ปรุงแต่งทุกข์นี้ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำความคิด เป็นหัวหน้า อาศัยอวิชชาเป็นโอกาส ได้ตัดหา- อุปาทานเป็นแรงขับเคลื่อน พาบรรดาภิเลสออกมาช่วยกันสร้างทุกข์นั้นให้มันมีขึ้นมา

ที่นี้ก็ถามต่อไปว่า ทุกข์ไม่มีจริงหรือ คราวนี้บอกว่ามี มันมีจริงเป็นจริง คือทุกข์ที่เป็นสภาพ เป็น ลักษณะ เป็นอาการของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทุกสิ่งทุกอย่าง

สิ่งทั้งหลายบรรดามี คือทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่เป็นไปในโลก ในสากลจักรวาล ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด ต่ออะไร ทั้งหมดทั้งสิ้น ที่เกิดจากเหตุปัจจัย เรียกว่าเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา ที่มีอยู่เป็นไปในระบบ ความสัมพันธ์ของธรรมชาติ ทั้งหมดทั้งปวงนั้น เรียกว่า “สังขาร” อันนั้นคือสังขารที่เป็นของจริงใน ธรรมชาติ

ที่นี้ ที่อยู่ไนไตรลักษณ์นั้น มันคือทุกซ์ที่มีประจำสังขารทั้งหลายทั่วไป ซึ่งไม่ใช่เป็นสังขารไนใจคนนะ สังขารไนที่นี้ คือสิ่งทั้งหลาย ทุกอย่าง ไต๊ะนี้ คอมพิวเตอร์นั้น ผ้าจีวรนั้น ผมนบศีรชะนี้ ตัวคนทั้งตัวนี้ เป็นสังขารทั้งนั้น หนองไม้ ท้องฟ้า เมฆ ดวงดาว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นสังขารทั้งนั้น

เขาไม่รู้จักพูดอย่างไรดี ก็บอกว่า สิ่งทั้งหลายบรรดามี ที่เกิดจากเหตุปัจจัย มาสัมพันธ์กันปรากฏขึ้นนี้ เรียกว่าสังขารทั้งหลาย ไม่ว่าจะอะไรอันไหน เป็นทุกซ์ทั้งนั้น เป็นทุกซ์แบบนี้ไม่เป็น ความรู้สึกใหม่ แล้วมันเป็นทุกซ์ที่เป็นจริงอย่างไร

ที่นี้ก็มาดูกัน ทุกซ์ของสังขารเป็นจริงอย่างไร ก็คือมันเป็นสภาวะ เป็นลักษณะ เป็นอาการของสิ่งทั้งหลาย คือบรรดาสิ่งที่เกิดจากปัจจัย ที่มันเป็นของมันอย่างนั้น คือเป็นอย่างไร? ก็ต้องมาดูความหมายของคำว่า “ทุกซ์” กันเสียก่อน

“ทุกซ์” แปลว่าอะไร? ทุกซ์แปลตามศัพท์ว่า “ทนได้ยาก” คำว่าทนได้ยากของภาษาบาลีนี้ ที่จริงคือทนไม่ไหว ทนไม่ไหวก็คือทนอยู่ไม่ได้ ทนอยู่ไม่ได้ก็คือ คงสภาพอยู่ไม่ได้ คงสภาพอยู่ไม่ได้ก็คือ จะต้องเปลี่ยนแปลงไป นี่แหละ เข้าใจใหม่? นี่ก็คือ ที่เราเรียกว่าเปลี่ยนแปลงนั้น มันเป็นอาการของทุกซ์

ที่นี้ แล้วเป็นเพราะอะไร มันจึงมีอาการที่คงอยู่ไม่ได้ ที่ว่าคงอยู่ไม่ได้ ก็คือไม่คงอยู่ในสภาพเดิม จึงต้องเปลี่ยนไปเป็นสภาพอื่น แล้วเพราะอะไร มันจึงคงอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป ก็เริ่มต้นที่อนิจจังก่อน

สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏมีนั้น เกิดจากส่วนย่อยๆ ลงไป ที่ทุกส่วนเกิด-สลายๆ หรือเกิด-ดับๆ มีขึ้น-หายไป ตลอดเวลา เรื่อยไป ภาวะที่สิ่งนั้นๆ สภาพนั้นๆ ประกอบด้วยส่วนย่อยต่างๆ และทุกอย่างเกิดดับๆ นั้น ก็คืออาการที่มันคงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ เมื่อเกิดดับๆ ก็คงสภาพอยู่ไม่ได้ การที่สภาวะนั้นๆ คงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ เรียกว่า “ทุกซ์” ก็คืออาการเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ที่มันเป็นของมันอย่างนั่นเอง

แล้วการที่มันคงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไปนั้น เป็นเพราะอะไร ก็เพราะมันมีเหตุปัจจัยที่ทำให้เป็นไปอย่างนั้น เหตุปัจจัยก็คือความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย เมื่อสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นดับไป คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เปลี่ยนแปลงไป มันก็เป็นไปตามสิ่งซึ่งเป็นเหตุปัจจัยที่มาสัมพันธ์กันนั้น ตามอาการของความสัมพันธ์กันนั้น ความสัมพันธ์กันนั้น ก็เป็นปัจจัยแก่กัน ให้มันปรากฏเป็นอย่างนั้นๆ

เป็นอันว่า เมื่อสิ่งทั้งหลายต่างก็เกิดดับๆ ต่างก็คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ มันก็กลายเป็นสภาพใหม่ ที่เป็นไปตามความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยนั้น เรียกว่าเป็นความเปลี่ยนแปลง โดยมีสภาพใหม่ที่ปรากฏตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันนั้นๆ

ไตรลักษณ์นั้น บอกสั้นๆ ว่า อนิจจัง ทุกข์ อนัตตา แต่ในการบรรยายทั่วไป มักตรัส อนิจจัง-ทุกข์-อนัตตาไปด้วยกัน ส่วนอนัตตา แยกออกไปอธิบายตามหลัง และ อนิจจัง ทุกข์ นั้น มักมี วิปริณามธัมมัง มาต่อท้ายเข้าชุดด้วย จึงเป็น

อนิจจัง: เกิดสลายๆ ทุกข์: คงทนอยู่ไม่ได้ วิปริณามธัมมัง: ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา

ไล่ดูอีกที **อนิจจัง**: เกิด-ดับๆ หรือมีขึ้นมา-สลายไปๆ จัง

ทุกขัง: คงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้

วิปริณามธัมมัง: ผันแปรเปลี่ยนแปลงสภาพไป (ตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันนั้นๆ)

หลายคน พอเจออนิจจัง ก็แปลว่าความเปลี่ยนแปลงไปเลย เป็นการพูดรวบรัดตัดกระบวนการ จะต้องรู้ความหมายที่เต็มกระบวนการไว้ด้วย

เอาละ ทุกขัง คือมันคงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ทุกขันธ์ไหนไหว ที่อยู่ในใจของคน ทีนี้ อนิจจัง และทุกขัง เมื่อสิ่งทั้งหลายมีการ เกิดสลายอยู่ตลอดเวลา คงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ ก็ปรากฏเป็นความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นอาการของสิ่งทั้งหลาย ไม่ใช่ตัวสิ่งนั่นเอง ความเปลี่ยนแปลงก็จึงกลายเป็นลักษณะ เป็นอาการของสิ่งทั้งหลาย ที่เราประสบพบเห็นทุกอย่าง ทุกสิ่งเหล่านั้นคงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ คงตัวอยู่ไม่ได้ ตัวมันที่เป็นสภาพเดิม เป็นรูปร่าง เป็นตัวตนอย่างไร ก็คงอยู่ไม่ได้ ก็เปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้น ตัวตนที่จะคงอยู่นิรันดรตลอดไป จึงไม่มี

การที่สิ่งทั้งหลายเกิดสลาย คงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันนั้น ก็ทำให้ไม่มีตัวตนที่คงอยู่จริงยั่งยืนตลอดไป ภาวะนี้เรียกว่าเป็นอนัตตา

นี่ก็คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเรื่องเดียวกัน แต่เป็นอาการปรากฏ ๓ อย่าง ของการที่สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ตามธรรมชาติของมัน ความจริงก็มีแค่นั้นเอง

เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย เราจะเอาอะไรเป็นตัวตั้งยืนโรง ที่จะคงอยู่ยั่งยืนตลอดไป นิรันดร ย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะมันเป็นตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน คือเหตุปัจจัยสัมพันธ์กันอย่างไร ก็ปรากฏตัวเป็นอย่างนั้น หน้าตาของเรานี้ แม้แต่ตัวคนเดียว เกิดมาจนแก่ หน้าตาก็เปลี่ยนไปมากแล้ว ใช้ไหม คงเดิมอยู่ไม่ได้หรอก เพราะเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่มาสัมพันธ์กัน

เอาละ เป็นอันว่าทุกขที่แท้จริงนั้น ก็คือสภาพอาการที่เป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ที่มันเป็นของมัน ตามธรรมชาติของมันเอง ทีนี้มันจะมาก่อปัญหาเป็นทุกข์แก่ตัวคนขึ้นมาได้อย่างไร

เตือนตัวไว้: สิ่งทั้งหลายไม่เป็นไปตามใจปรารถนาของเรา

แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน

เมื่อถามว่า สิ่งทั้งหลายก็เป็นไปตามธรรมชาติของมันอย่างนั้น แล้วมันเกิดปัญหาเป็นทุกข์แก่ตัวคนขึ้นมาได้อย่างไร?

อันนี้ตอบไม่ยาก เรื่องก็คือว่า พวกมนุษย์ปุถุชนคนทั่วไปนี้ มีความยึดถือสำคัญมั่นหมายต่อสังขารหรือสิ่งทั้งหลายในโลก ไม่ว่าจะเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของ หรืออะไรก็ตาม ที่ตัวเขาเข้าไปเกี่ยวข้อง เฉพาะอย่างยิ่งที่เขายึดถือว่าเป็นของเขา ที่เขารักเขาชอบใจพอใจ หรือมีไว้เพื่อตัวเขา ที่ทำให้ตัวเขามีความสุข แล้วก็ปรารถนาอยากให้คน สัตว์ สิ่งของนั้นๆ คงอยู่ เป็นอยู่ เป็นไป อย่างที่เขาอยากเขาปรารถนา ไม่ให้มันผันแปรเป็นไปอย่างอื่น ไม่ให้หมดไม่ให้สลายหายไป

แต่สังขารหรือสิ่งทั้งหลายในโลก ไม่ว่าจะเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของหรืออะไรก็ตามที่เขาปรารถนาเหล่านั้น ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่อาจคงอยู่หรือเป็นไปตามใจปรารถนาของเขาได้ เรื่องเป็นอย่างนี้

ที่นี้ เมื่อคนจะเอาอย่างที่เราปรารถนาของตัวเอง แต่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ใครชนะ ฝ่ายไหนชนะ ก็ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลายนั้นแหละชนะ ใช่ไหม เมื่อความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันชนะ ก็ขัดขึ้นฝืนความปรารถนาของคน คนไม่ได้อย่างที่ใจปรารถนา ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปที่ไม่ได้อย่างใจอยากนั้น มันก็ขัดมันก็ฝืน มันก็เข้ามาบีบคั้นใจคน กระแทกใจคน ก็เกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา

นี่แหละคือทุกข์เกิดขึ้นเพราะใจของคนนี่เองทำให้มันเกิดขึ้นมา เพราะไม่มีปัญญารู้ทัน หรือไม่ใช่ปัญญา ไม่มองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย คิดแต่จะเอาจะให้ได้ให้เป็นอย่างที่เราอยากตัวเองปรารถนา โดยไม่มองไม่ทำตามเหตุปัจจัย จึงเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมาแก่ตัว เพราะตัวไม่รู้เท่าทันด้วยปัญญา จะเอาแต่ความอยากความปรารถนาที่ฝืนความจริงของธรรมดาอย่างนั้น

ที่ว่ามานี้คือความสัมพันธ์ระหว่างทุกข์ที่เป็นธรรมดาตามธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย กับทุกข์ที่ปั้นแต่งสร้างขึ้นมาจากใจของคน โดยมากทุกข์ในใจของคน ก็เกิดจากการรู้ไม่ทันและปฏิบัติไม่ถูก ต่อทุกข์ที่เป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายนั่นเอง

ทวนกันอีกทีว่า ทุกข์ของสิ่งทั้งหลายนั้นมันมีจริงเป็นจริง คือ อากาศที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะอะไร รวมทั้งตัวเราเองนี้ ทุกอย่างคงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อเราจะให้มันเป็นไปอย่างที่เราปรารถนา มันก็ฝืนก็ขัดกัน เมื่อไม่ได้ตามใจปรารถนา ก็เกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา ที่ว่าทุกข์ก็คือความขัดขึ้นฝืนใจกดดันบีบคั้นใจที่ไม่ได้ทำตามปรารถนา ทุกข์ในธรรมชาติที่เป็นธรรมดาของมัน ก็เข้ามาเป็นทุกข์ในใจของคน

ที่นี้จะทำอย่างไร ก็ปฏิบัติให้ถูกด้วยความรู้ทัน ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจตามเป็นจริงว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราจะตั้งต้นเอาตามความปรารถนาของเราไม่ได้ อย่าเอาใจที่อยากของเราไปบังคับมันไม่ได้ พอรู้ทันแค่นี้ ทุกข์ก็เบาลงแล้ว ไม่ต้องเกิดมีทุกข์ขึ้นมาเพราะไม่ได้ตามใจปรารถนานั้น

ขั้นที่หนึ่ง รู้เท่าทันความจริงว่า จะเอาตามใจปรารถนาของตัวเองไม่ได้ เพราะสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน แค่นี้ก็ทำให้ใจตั้งหลักได้ บางทีก็หายทุกข์ไปเลย

ต่อไป **ขั้นที่สอง** ปัญญาบอกต่อไปอีกว่า เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ท่านปรารถนาอย่างไร ความปรารถนาของท่านนั้น ถ้ามันดี มันก็น่าจะเอา

คราวนี้ ท่านปรารถนาจะให้มันเป็นอย่างไร ท่านก็ไปเรียนรู้ค้นหาเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นอย่างนั้น แล้วก็ปฏิบัติจัดการทำเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นอย่างนั้น เช่นนี้ขึ้นมาว่า โอ้.. ของนี้จะเสียหายแล้ว เออ.. มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยนะ เราจะปล่อยให้ละเลยไม่ได้ เราจะรักษามันไว้ แล้วก็ศึกษาและทำเหตุปัจจัยที่จะให้มันมั่นคงอยู่ เราก็จะได้ตามที่ปรารถนา ไม่ต้องเกิดมีทุกข์ขึ้นมา นี่คือทุกข์ที่แก้ด้วยปัญญานี้แหละ

เป็นอันให้รู้ทันว่า สิ่งทั้งหลาย แม้แต่ตัวเราเองนี้ มันจะไม่เป็นไปตามใจปรารถนาของเรา แต่มันจะเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เพราะฉะนั้น เมื่อเราปรารถนาหรือต้องการอย่างไร ก็อย่ามัวอยู่กับความปรารถนาให้ใจถูกขัด ถูกกระทบกระแทก หรืออึดอั้นตันอยู่เลย โน่น.. ไปศึกษาสืบค้นเหตุปัจจัยที่จะทำให้มันเป็นอย่างนั้น แล้วก็พิจารณาว่า ที่เราอยากให้มีมันเป็นอย่างนั้นนะ เหตุปัจจัยอันไหน? ถ้าเหตุปัจจัยเป็นไปไม่ได้ ก็แล้วไป ก็รู้เข้าใจเท่าทันไว้ แต่ถ้าเหตุปัจจัยเป็นไปได้ ก็อย่ามัวประมาทอยู่สิ เร่งไปทำเหตุปัจจัยให้มันสำเร็จเป็นอย่างนั้น ถ้าจะรักษามัน จะต้องทำเหตุปัจจัยอะไรให้มันคงอยู่ หรือถ้าจะให้มันเจริญ ให้มันเปลี่ยนแปลงไปอย่างที่เราต้องการ ก็รู้เข้าใจและทำเหตุปัจจัยให้มันเป็นไปอย่างนั้น

เออณะ.. เพราะสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงได้นี้แหละ จึงกลายเป็นดีแก่เรา ใช่ไหม? แต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่ามันเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้แหละ เราต้องการให้มันดีอย่างไร เราก็ไปเรียนรู้เหตุปัจจัย แล้วทำเหตุปัจจัยให้มันเปลี่ยนแปลงไปในทางที่จะดีอย่างที่เราต้องการนั้น แล้วเราก็ได้สมใจ เสร็จเรื่องไป ความเจริญ ความสำเร็จ ก็ได้ ใจก็โล่งสบาย ได้ปราโมทย์ มีความสุข เรียกว่าชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา

ไม่ใช่อยู่แค่ด้วยใจ ที่ได้แค่อยากแค่ปรารถนา พอถูกอะไรขัด ปรารถนาแล้วไม่ได้ ก็กลุ้มใจวุ่นวายใจถูกกระทบกระแทกหงุดหงิดวุ่นวายอยู่เรื่อยไป แต่ถ้าอยู่ด้วยปัญญา ที่รู้ทันเข้าใจ ถึงกันกับเหตุปัจจัย จะทำอะไรๆ ก็ได้ผลดี ใจก็โล่งสบาย อยู่ด้วยความรู้ทันความจริงของสิ่งทั้งหลายหมดสิ้น ที่นี้ก็โล่งไปเลย เออละนะ

เป็นอันว่า อริยสังฆสอนเราแล้ว ให้รู้เข้าใจว่าในอริยสังฆนี้

หนึ่ง ว่าเรื่องทุกข์เรื่องปัญหา เป็นฐานะของปัญญา ไม่ใช่หน้าที่อะไรของจิตใจ อย่าเอาใจไปยุ่งกับทุกข์

สอง ก็บอกให้รู้จักทุกข์ว่า ทุกข์ในใจคนนั้น มันมีไม่จริง คนสร้างมันขึ้นมา แต่ทุกข์คืออาการทรมานไม่ไหว คงอยู่ไม่ได้ ที่มีจริงนั้น คือสภาพของธรรมชาติทั่วไป ที่เป็นธรรมดาของมันอย่างนั้นเอง

สาม แล้วทุกข์ที่เป็นธรรมดาของธรรมชาติ มาเป็นทุกข์ในใจคนได้ ก็เพราะคนมีอวิชชา-ตัณหา เอาอุปาทานเข้าไปยึด ถือค้ำถือคางวงกระแสนของธรรมดานั้น ก็เลยถูกกดกระทบบีบคั้นเป็นทุกข์ขึ้นมา นี่ก็คือทุกข์ในใจคนนั้นมันมีไม่จริง แต่ใจเราปรุงแต่งสร้างมันขึ้นมา

สี่ ทุกข์ของคนที่ปรุงแต่งสร้างให้มีขึ้นมา นั้น เป็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา เช่นเดียวกับสิ่งอื่นทั้งหลายในธรรมชาติ มันจึงแก้ไขทำให้ดับให้หายให้หมดไปได้

นี่ก็คือ เอาปัญญาทำลายอวิชชา-ตัณหา-อุปาทานเสีย ปัจจัยการสลาย ทุกข์ก็หายไป ไม่เกิด ไม่มี

แล้วที่นี้ก็ชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา รู้จักศึกษา รู้เข้าใจและทำอะไรๆ ไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมันไม่เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ ก็รู้ทัน แล้วแก้ไขปรับปรุงพัฒนาไปตามความรู้เข้าใจเท่าทันเหตุปัจจัย ให้ชีวิตดำเนินไปได้ดีงามประเสริฐสุขอย่างดี เป็นขั้นพื้นฐาน ว่ากันก่อนเท่านี้

๓. จะเป็นอารยธรรมที่แท้ ต้องแก้ไข ยิ่งเจริญไป ยิ่งหายทุกข์

ถ้าหลังเพราะสุขสบาย เจริญได้เพราะเจอทุกข์ภัยมาก

กินเวลาไปมากแล้ว ต่อกอีกหน่อย ทุกข์ที่ว่าไม่เป็นของจริงเท่านั้น มันเป็นความรู้สึกของคน ตั้งแต่ทุกข์ใจรวมไปถึงทุกข์กายด้วย^๑

ทุกข์ด้านหนึ่ง คือภัย อาการที่เจ็บปวดต่างๆ นั้น เราเรียกว่าทุกข์ ส่วนอาการของภัยนี้ คือกลัว เช่นนี้ถ้าจะมีอันตรายอย่างโน้นอย่างนี้ ก็กลัว แต่ทั้งสองอย่างนั้นก็รวมอยู่ที่ทุกข์ กลัวก็ทุกข์ เจ็บปวดไม่สบายก็ทุกข์ พุดรวมเป็นทุกข์ภัย

ที่นี่ สำหรับมนุษย์นั้น ทุกข์ภัยก็มีประโยชน์นะ อย่าเอาแต่เกลียดมัน ว่ากันไป ความเจ็บปวดหวาดกลัวทุกข์ภัยอะไรๆ นี่ มันเป็นกลไกของชีวิต มันทำให้เรามีอาการนี้ขึ้น เพื่อจะได้รักษาตัวให้อยู่รอด เป็นอาการที่มีขึ้นเพื่อสนองสัญชาตญาณ

พุดเป็นสำนวนความประโยคหนึ่งว่า “เมื่อถูกทุกข์บีบคั้น มีภัยคุกคาม คนจึงลุกขึ้นตื่นรน ขวนขวาย” แต่ถ้าไม่มีทุกข์ภัย อยู่สุขสบาย พวกมนุษย์ปุถุชนนี้ ก็นอนเฉยเพลินไปเลย ไม่เอาเรื่องเอาราวอะไร ทุกข์ภัยบางทีก็เลยกลายเป็นประโยชน์ไปได้

เมื่อถูกทุกข์บีบคั้น มีภัยคุกคาม คนก็หวาดกลัว ทำให้ต้องตื่นรนขวนขวายแก้ไขหรือหนีภัย ให้หายให้พ้นไป เช่นว่าศัตรูจะมาทำร้าย ก็ต้องลุกขึ้นสู้ รบราฆ่าฟัน เพื่อป้องกันตัว หรือปราบให้มันแพ้ไป

นี่คือ ทุกข์ภัยนี้แหละทำให้คนตื่นรนขวนขวาย มันเป็นกลไกของชีวิตที่ทำให้คนรักษาชีวิตของตัวเองเอาไว้รอด ถ้าไม่มีทุกข์ภัย คนก็จะปล่อยตัวเรื่อยเฉื่อย บางทีก็เลยถึงตาย

ตัวอย่างง่ายๆ สมมติว่าเราเดินไปเท้าเหยียบอะไรที่มดดำ เกิดเป็นแผลขึ้นมา เจ็บมาก นั่งอยู่ไม่ได้แล้ว ต้องรีบเร่งแก้ไข แก้เจ็บปวด ด้วยการทำแผล ใส่ยา เป็นต้น ให้พ้นภัยหายทุกข์

ที่นี่ ถ้าธรรมดากลายเป็นว่า คนถูกอะไรตำเท้าแล้ว จะเป็นแผลลึก เลือดจะออก ก็เฉย ไม่รู้สึกอะไร ไม่เจ็บปวด หรือกลับสบายด้วยซ้ำ เราจะทำอย่างไร บางคนหรือหลายคนก็อาจจะเฉยเลยปล่อยไว้ก่อน บอกว่าไม่ต้องรีบๆ ผัดเวลา บอกว่าเดี๋ยวก็ได้ เมื่อไม่มีทุกข์ภัย ไม่เกิดความเจ็บปวดหวาดกลัวมากระทบกระทั่งแรงเร้า ก็เลยไม่ตื่นรนขวนขวาย ไม่รีบเร่งทำการ ก็ปล่อยปละละเลยอย่างเบาๆ ผัดผ่อนหรือรอช้าไว้ บางทีกลายเป็นหนอง เป็นแผลเน่า เป็นบาดทะยัก เสียแขนเสียขา หรือตายไปเลย เรียกว่าตายเพราะความประมาท

เป็นอันว่า ทุกข์ภัยนี้แหละทำให้คนตื่นรนขวนขวายไม่ประมาท ไม่ปล่อยปละละเลย รีบแก้ไข ฉะนั้นมันจึงมีประโยชน์ คือเป็นกลไกชีวิตสำหรับมนุษย์ปุถุชน ที่เป็นอยู่ด้วยสัญชาตญาณ

^๑ ทุกข์เป็นจริงตามความหมายในระดับหนึ่ง ดังพุทธพจน์ว่า “รูป อุปมาเหมือนพุ่มพองน้ำผุด เวทนา อุปมาเหมือนพองน้ำฝน สัญญา อุปมาเหมือนพยับแดด สังขาร อุปมาเหมือนต้นกล้วย วิญญาณ อุปมาเหมือนมายากล ภิกษุพินิจดู พิจารณาโดยแยบคาย ซึ่งเบญจขันธ์นั้น ด้วยประการใดๆ ก็มีแต่สภาวะที่ว่างเปล่า...” (ส.ช. ๑๗/๒๕๒-๗/๑๗๑-๕)

แต่ถ้าเป็นผู้มีปัญหา เป็นอารยชนจริงแท้ ก็ไม่ต้องรอให้ทุกข์ภัยเกิดขึ้นมา แต่จะทำการทั้งหลาย ทั้งแก้ไขและสร้างสรรค์ จัดการเหตุปัจจัย ให้ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปในทางที่เป็นคุณ ทันกับกาลเวลา ด้วยความไม่ประมาทแท้ ที่เป็นไปด้วยสติปัญญา

เป็นอันว่า มีคน ๒ พวก คือ มนุษย์ที่ฝึกตนดีแล้ว มีการศึกษา เป็นอารยชน หรือเป็นบัณฑิต เป็นจิต เหล่านี้ ก็จรรู้ทันความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย แล้วก็มีสติ ใช้ปัญญา เพียรพยายามทำการทั้งหลาย โดยไม่ประมาท เพื่อจะป้องกัน เพื่อจะรักษา เพื่อจะพัฒนา หรือทำอะไรๆ ให้ทันการ นี่พวกหนึ่ง

ส่วนอีกพวกหนึ่ง คือมนุษย์ปุถุชน หรือเป็นพาลปุถุชนนั้น ต้องรอให้มีอะไรมาเตือนสติอย่างแรงก่อน จึงจะลุกขึ้นขมึ้นทำการทั้งหลาย มิฉะนั้นก็จะเรื่อยเรื่อย อย่างที่ว่า อะไรจะเป็นอย่างไร ก็เอาไม่เป็นไร เดียวก็ได้ รอไปก่อน เมื่อไม่มีทุกข์ไม่มีภัย ก็เฉยเมยเรื่อยเปื่อย ผัดเพี้ยนว่า ขอมีความสุข ด้วยการสนุกสนาน ให้ได้เพลิดเพลินไปก่อน ลงท้าย จากสุข ก็เลยกลายเป็นเสื่อม

ที่นี่ พวกมนุษย์ปุถุชนที่ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามอยู่เรื่อยแทบตลอดเวลา นั้น ก็จะตื่นนอน ขวนขวาย เร่งทำกิจการอะไรต่างๆ เพื่อจะแก้ไขป้องกันอยู่เสมอ เช่น มีศัตรูจะมาทำร้าย ก็นอนเฉยอยู่ไม่ได้ จำเป็นต้องลุกขึ้นมาเตรียมตัว ตระเตรียมอาวุธยุทธโศปกรณ์ให้พร้อม ซ้อมรบ ซ้อมต่อสู้ให้เก่งไว้ เพื่อเอาชนะให้ได้ มนุษย์จำนวนมากที่จะไม่ประมาท และเก่งกาจเจริญขึ้นมา ก็เพราะอยู่ต่อหน้าทุกข์ภัยมาอย่างนี้

ขอให้ดูเถิด ที่เป็นประเทศชาติ เป็นชุมชน เป็นสังคม ทั้งหลายนั้น ในสังคมที่มีทุกข์ภัยมาก คนก็จะตื่นนอนขวนขวายต่อสู้อยู่เรื่อย ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าความเจริญ แต่ในสังคมที่อยู่กันสุขสบาย ทำก็มีกิน ไม่ทำก็มีกิน คนก็มักจะติดจมก้นอยู่ในความเพลิดเพลิน บางทีก็เลยเถิดไป กลายเป็นมั่วสุมกัน สนุกสนานบันเทิง ไม่เอาเรื่องเอาราวอะไร ได้แต่จมอยู่กับความมัวเมาเพลิดเพลินอยู่นั่นเอง

เพราะฉะนั้น ทุกข์ภัยนี้ สำหรับมนุษย์ปุถุชน มันจึงเป็นกลไกของชีวิต ที่จะมาช่วยให้เขารักษาชีพอยู่ได้ แล้วมันก็มีผลไปถึงความสุขความเจริญของชีวิตและของสังคม

เอาเป็นอันให้มองดูว่า ทุกข์ภัยก็มีคุณค่าเป็นประโยชน์อย่างนี้ แต่ถ้าเราไม่ประมาทด้วยสติปัญญา จะดีกว่า ขอให้ชวนกันมองไปข้างหน้า มีสติเตือนว่า อะไรๆ ในชีวิตในสังคม มันจะไม่เป็นอย่างนี้ตลอดไป เราจะต้องเตรียมป้องกันเตรียมทำอะไรๆ ให้พร้อมอยู่ตลอดเวลาเนะ ตัวเองก็ไม่ประมาท ในสังคมในหมู่ชน ก็จะต้องมีการรักษาหรือกัน อะไรควรทำ ก็ทำ ไม่ปล่อยปละละเลย ไม่ผัดเพี้ยน ไม่เฉื่อยชา ไม่ใช่มัวแต่สนุกสนานบันเทิงเพลิดเพลินกันอยู่ แต่มาประชุมพร้อมเพรียงกัน พุดจាកัน มาบอกเล่าเรื่องราวสู่กันฟัง ชุมชนของเรานี้มีอะไรเสื่อมเสีย มีอะไรเสียหาย ไม่ดี มีอะไรที่ควรจะแก้ไข ป้องกันหรือควรทำให้เจริญ ก็มาปรึกษาหารือให้รู้กัน แล้วไปวางความคิดแนววิถีที่จะแก้ไขป้องกัน และสร้างสรรค์พัฒนา โดยไม่ต้องรอให้ถูกทุกข์บีบคั้นถูกภัยคุกคาม

อริยสัจมาถึงตรงนี้ ก็บอกให้มีชีวิตที่เป็นอยู่ดีด้วยปัญญา ไม่ต้องรอให้มีทุกข์ภัยมาบีบคั้นคุกคาม

พัฒนากันไป กลายเป็นอารยธรรมที่เจริญทุกขั

ขอให้ดูเถาะ ท่านทั้งหลาย สังคม ประเทศชาติ จนถึงอารยธรรมทั้งหลาย ที่เจริญกันมานี้ ฝรั่งยอมรับว่าเจริญมาด้วยการดิ้นรนต่อสู้ ภาษาอังกฤษว่า struggle เป็นคำสำคัญยิ่งนัก บ่งชี้ว่าเพราะมีภัยในการข่มเหงรังแก ผ่านนี้ ประเทศนั้น จะรบกัน จะปราบกัน ทำให้ต้องคิดค้น ต้องดิ้นรนขวานขวาย ต้องเพียรพยายามทำการอะไรต่ออะไรอยู่เรื่อย หยุดไม่ได้ จึงก้าวหน้าเกิดความเจริญขึ้นมา

ในประวัติศาสตร์อารยธรรมใหญ่ๆ ลองไปเปิดดูเถาะ ในอารยธรรมหนึ่งๆ คำว่า war มีเท่าไร มากมายเหลือเกิน คำว่า struggle คำว่า conflict การขัดแย้งกัน คำว่า competition การแข่งขัน มากเท่าไร แล้วก็คำที่ยิ่งยอด คือ conquest – conqueror ผู้พิชิต นำอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ไปให้แก่ดินแดนที่ป่าเถื่อนล้าหลัง

การแข่งขันก็เป็นการต่อสู้อย่างหนึ่ง การแย่งชิงชัยชนะทำให้ต้องเร่งรัดตัว ต้องตื่นตัวพร้อมอยู่เสมอ ก็คือภัยที่ทำให้ต้องดิ้นรนขวานขวายนั่นเอง ทำให้คิดหาทางว่าทำอย่างไรจะชนะเขาได้ ต้องรีบเร่งทำกิจการงาน แล้วก็ทำให้เจริญงอกงามขึ้นมา เป็นการต่อสู้ที่ใช้มากในยุคปัจจุบัน ถึงขั้นเป็นความนิยม

อย่างสังคมอเมริกันที่เจริญขึ้นมาจนเป็นสังคมบริโภค ที่อดตัวได้ว่ามั่งคั่งพร้อมอย่างยิ่งแล้ว เคยถือเป็นกฎของสังคม ถึงเวลานี้ ก็ถือว่าจะต้องรักษาวิถีชีวิตแห่งการแข่งขันนั้นไว้ ดังที่เขาเน้นย้ำกันมากเหลือเกิน โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจว่า เพื่อให้ประเทศเจริญพัฒนา เพื่อให้เศรษฐกิจเจริญต่อไป จะต้องรักษาวิถีชีวิตแห่งการแข่งขันคือ competition นี้ไว้

แม้ในสังคมไทยของเราที่จะเอาอย่างเขา ก็ต้องมานั่งกันในเรื่องนี้ ลองฟังข่าววิทยุสิ รัฐบาลก็มองว่าสังคมของเรานี้ มีความสามารถ มีความพร้อมในการแข่งขันมากขึ้นไหม เพื่อว่าจะได้สร้างเศรษฐกิจให้ดี ให้ทันเขา นี่ก็คือเอาทุกข์ภัยมาใช้ประโยชน์ในการขับเคลื่อนการพัฒนาคนที่จะไปแข่งกัน

เอาละนะ เป็นอันว่าทุกข์ภัยก็มีคุณค่าเป็นประโยชน์สำหรับมนุษย์ปุถุชน โดยใช้เป็นตัวบีบคั้นคุกคามทำให้ลุกขึ้นดิ้นรนขวานขวายทำการทั้งหลายที่จะให้อยู่ได้ และพัฒนาเจริญก้าวหน้าต่อไป แต่ก็ต้องคิดอีกชั้นหนึ่ง

คิดอีกชั้นหนึ่งอย่างไร? วิถีชีวิตในระบบสังคมแห่งการแข่งขันนั้น เป็นการเบียดเบียนและเป็นการทำร้ายชนิดหนึ่ง การแข่งขันชิงชัยคือการแย่งชิงชนะกันนั้น ทำให้จิตใจไม่สงบสุข จิตใจที่อยู่ในภาวะของการดิ้นรนต่อสู้กันนั้น ก็คือถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามอยู่ตลอดเวลา ในเวลาที่แข่งขันนั้น ใจก็นึกว่าคนอื่นพวกอื่น เทียบแล้วเขาไปไวกว่าเราไหม มันเจริญก้าวไปล้ำหน้าเราไหม ใจคิดแค่นี้ก็ไม่สบายแล้ว มีความหวาดหวั่นใจอยู่เรื่อย แทบตลอดเวลา แล้วก็ระแวงว่าเขากำลังจะขึ้นหน้าเราไหม? เราจะ one-up เขาได้ไหม อะไรอย่างนี้ ทำให้จิตใจวุ่นวายไม่มีความสุขได้เลย

เพราะอย่างนี้แหละ ในสังคมอย่างอเมริกันที่ว่าเจริญมีอารยธรรมสูงยิ่งใหญ่นั้น จึงเต็มไปด้วยปัญหา บ่นกันนักที่จิตใจไม่สบาย มีความเครียด – stress มี anxiety – ใจเร่าร้อนกลุ่มกั๊กแล้วก็เป็นเบื่อหน่าย – boredom ในสังคมที่เจริญด้วยการแข่งขันแบบนี้ ไปดูในใจของคน ก็คือจิตของคนที่กำลังหวาดหวั่นวุ่นวายกั๊กกับการต่อสู้ กำลังคิดระแวงแย่งชิงหรือจะเอาชนะคู่แข่งแล้วจะเป็นจิตใจที่สงบสุขได้อย่างไร

ฉะนั้น จึงเป็นธรรมดาที่ว่า เมื่อคุณชอบวิถีชีวิตอย่างนี้ เมื่อคุณเชื่อถือนั่นว่า คุณต้องมี struggle ไปกับ competition ประเทศจึงจะก้าวหน้าได้ เศรษฐกิจจึงจะเจริญดี คุณก็ต้องยอมรับว่าในสังคมของคุณ คนจะต้องมีความทุกข์เป็นประจำอยู่ในชีวิตจิตใจ

แล้วในสังคมที่ผู้คนมีอาการเครียดกระวนกระวายใจหวาดระแวงแบบนี้ ก็ไม่มีความมั่นคงใฝ่เบาทางจิตใจ จึงไม่อาจคาดหมายได้ ที่ว่าอยู่กันดีๆ รุ่งๆ ก็มีคนเกิดอาการสติหลุด ใจพลุ่งดูเด็ด เอาปืนมา ออกไปยิงกราด ใครเป็นมิตรเป็นศัตรูไม่ต้องรู้เรื่อง ยิ่งตายหมด อะไรอย่างนี้ นี่คือจิตเป็นโรคแล้ว

จิตที่มีทุกข์ ท่านเรียกว่าจิตเป็นโรค ก็คือทุกข์ต่างๆ อย่าง อาการเครียด อาการร่อนรนกระวนกระวาย อาการเบื่อหน่ายอะไรต่างๆ จนถึงอาการซึมเศร้า ทั้งหมดนั้นในยุคของคนเจริญแบบปัจจุบัน ก็มาจากเรื่องนี้ คือวิถีชีวิตที่ผิดพลาด

ตามสภาพทั่วไปที่ได้เป็นมา มันเป็นวิถีของสังคม แล้วก็มาลงเป็นวิถีชีวิตของคน พอลงมาเป็นวิถีชีวิตของคน มันก็เข้าไปในจิตใจ แล้วก็ทำให้จิตใจติดข้องอยู่ในสภาพนั้นตลอดเวลา แล้วก็เกิดอาการเป็นปฏิกิริยาขึ้น ก็คืออาการของความทุกข์นั่นเอง

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่า วิถีของการสร้างความเจริญของมนุษย์ในยุคปัจจุบันนี้ ขัดกับวิถีแห่งการมีชีวิตที่ดีงามเป็นสุขของมนุษย์ ขอให้พิจารณาว่าจริงไหม?

แล้วจะทำอย่างไร? ถ้าจะไม่กดดันคนของเราด้วยระบบแข่งขันชิงชัย คนทั้งหลายก็จะไม่เร่งรัดตัวให้ดิ้นรนต่อสู้ แล้วก็ไม่มี ความเครียดมากกดดันให้เขาดิ้น ให้เขาระบายออกไป คนเหล่านั้นก็จะนอนกันเขลง อยู่กันไปในความเพลิดเพลิน ได้มั่วสุมสนุกสนานไปเรื่อยๆ แล้วเราจะทำอย่างไร จะแก้ไขอย่างไร จะปล่อยให้เขาสบาย เดียวก็ขี้เกียจไม่เอาเรื่องเอาราว ความเจริญก็ไม่มา มีแต่จะเสื่อมลงไป

จะต้องพัฒนาวิถีชีวิตขึ้นมาอย่างใหม่ ให้คนอยู่ในสังคมที่เจริญดีได้ โดยไม่ต้องกดดันบีบคั้นให้เขาต้องดิ้นรนหนีทุกข์ แต่ให้มีอารยธรรมที่พัฒนาก้าวหน้าไปได้อย่างดี ด้วยพลังสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่เจริญงอกงามในความสุข

เบื้องหลังความเติบโตที่พิการ เจอทั้งตัณหา-มานะ-ทิฐิ

ก่อนจะตอบเรื่องที่ว่า ทำอย่างไรจะพัฒนาวิถีชีวิตขึ้นมาอย่างใหม่ ที่ไม่ต้องกดดันคนด้วยระบบแข่งขันชิงชัย ให้คนอยู่ในสังคมที่เจริญดี อย่างมีความสุขได้ และไม่ต้องข่มขู่บีบเคี้ยวกัน ก็มาดูสภาพชีวิตจิตใจของผู้คนในระบบแข่งขันกันให้ชัดขึ้นอีกหน่อย

สภาพจิตของคนที่อยู่ในการแข่งขัน คือ อยากขึ้นไปอยู่เหนือเขา อยากเป็นใหญ่ได้อำนาจได้เปรียบได้โอกาสมากกว่าคนอื่น ในการเข้าถึงสิ่งที่ปรารถนา โดยอาจจะต้องกัดกันต้องกัดต้องข่มคนอื่นลงในขณะที่ขั้บตันตัวขึ้นไป สภาพจิตนี้ คำพระเรียกว่า “มานะ” คือความอยากเป็นใหญ่ อยากอยู่เหนือคนอื่น (ในภาษาไทย มานะมีความหมายผิดเพี้ยนไป กลายเป็นความมุ่งมั่นพากเพียร)

ที่นี้ ในสังคมบริโภคนั้น สิ่งปรารถนาที่ต้องการเข้าถึง ก็คือสิ่งเสพบริโภค รายได้ และผลประโยชน์ทั้งหลายในทางเศรษฐกิจ ซึ่งสนองความอยากเสพ ความอยากได้ อยากเอาให้แก่ตัว อยากบำเรอตัว อยากบำเรอผัสสะของตัว ที่เรียกว่า “ตัณหา”

ความอยากได้อากเขาจะมาเสพมาบ่าเรอตัวคือตั้นหนั้น เป็นแรงขับดันความอยากแข่งขันซึ่งชัยคือมานะ ให้อ่อนแรงเข้มคม โดยมีตัวเรงเร้าเพิ่มแรง เช่นการโฆษณามากระตุ้นเร้าคอยกระชิบให้ เกิดเป็นนิสัยของการเสพบริโภค และให้เพลินๆ เห็นไปว่าการได้เสพบริโภคสนุกสนานบันเทิงเป็นความสุข โดยไม่รู้ทันว่าการเสพแบบนั้น เป็นเพียงพฤติกรรมชดเชยของการขาดแคลนความสุข ที่ต้องออกมา เป็นภาวะตาชดเชยของความเครียด ความกลัวไม่ไหวกังวล ความเหงา เศร้าซึม และความเบื่อหน่าย เป็นต้น ดังว่าแล้วแต่ต้น

ในคำประกาศอิสรภาพของประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อปี 1776/๒๓๑๙ ระบุว่า การแสวงหาความสุข (the Pursuit of Happiness) เป็นสิทธิติดตัวตั้งแต่เกิดของทุกคน หลักสิทธิข้อนี้ได้มีความสำคัญเด่นในสังคมอเมริกันตลอดมา ถึงกับถือว่าเป็นอุดมคติการเมืองของสังคมอเมริกันนั้น

เวลาผ่านมาเกือบ ๒๐๐ ปี การแสวงหาความสุขของสังคมอเมริกามีสภาพเป็นอย่างไร สังคมอเมริกันที่มั่งคั่งพร้อม เสพบริโภคสนุกสนานบันเทิงกันนักหนา แทนที่จะมีสภาพเป็นสังคมที่คนมีความสุข กลับเป็นภาพที่ตรงกันข้าม

ขอให้ดูวาทะของนาย Malcolm Muggeridge เมื่อปี 1965/๒๕๐๘ เขาบอกว่า “การแสวงหาความสุขนั้น (the pursuit of happiness) ไม่ว่าจะรายไหน ในไม่ช้า ลงท้ายก็กลายเป็นการหาความสนุกสนานบันเทิง...ความสนุกสนานบันเทิงเป็นเพียงภาพลวงตาของความสุข”

เขาบอกด้วยว่า “ถ้อยคำระกำใจที่ว่า ‘การแสวงหาความสุข’ นี้ เป็นต้นเหตุให้เกิดความทุกข์ยากเดือดร้อนมากมายของโลกสมัยนี้”^๑

ปัญหาความเจริญแบบตะแคงข้าง มีการเสพบริโภคเกินพอดีเป็นต้นนี้ นอกจากไม่ลู่ถึงความสุขสมหมายแล้ว ก็ได้ก่อปัญหาที่เป็นทุกข์ภัยของโลกอย่างเฉียดฉิวและผจญกันอยู่ ซึ่งร้ายแรง ยังมองไม่เห็นทางแก้ไขที่จะมันใจได้ ทั้งปัญหาสุขภาพของคนทีลำบากด้วยโรคภัยทั้งโรคเก่าและโรคใหม่ ปัญหาการเบียดเบียนเอาวัดเอาเปรียบกันของมนุษย์ การทำลายธรรมชาติ ปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ชยะ มลพิษ ภูมิอากาศผันแปรซึ่งมีแนวโน้มที่จะยิ่งเลวร้ายลงไป

ปัญหานี้เกิดจากคน จึงได้คิดตั้ง environmental ethics กันขึ้นมา บัดนี้ เวลาผ่านไปราวครึ่งศตวรรษแล้ว การแก้ปัญหาก็ยังไม่มีทีท่าว่าจะเดินหน้าไปไหน จนกระทั่ง environmental ethics นั้นเอง ก็เลือนหาย เดียวนี้แทบไม่มีใครรู้จัก

ที่จริง ปัญหานี้ไม่น่าจะแก้ยากนักหนา แค่ว่าให้มนุษย์มีการพัฒนา รู้จักบริโภคด้วยฉันทะที่ต้องการมีสุขภาพดี แล้วมีโภชนะมัตตัญญูตา คือกินเสพแค่พอดี เท่านั้นก็แก้ปัญหาไปได้กว่าครึ่งก่อน

ที่นี้ ตั้นหา และมานะ ที่ว่าไปแล้วนั้น ยังแสดงตัวออกมาพอส่องให้เห็นไม่ยากนัก แต่ที่ซ่อนอยู่ข้างใต้ ซึ่งไม่ค่อยเผลอให้ชดออกมาก หรือต้องตั้งใจชี้ตัว เป็นฐานรองรับตั้นหาและมานะที่ว่าไปแล้ว ก็คือ ทิฎฐิ ได้แก่วัตถุนิยมอุดมการณ์ จำพวกวัตถุนิยม ที่มองความจริงเอียงไปข้างเดียว ซึ่งเทิดค่าของวัตถุ จนมองข้ามไปไม่เห็นความจริงของโลกและชีวิตทั้งหมดที่เป็นองค์รวม

ทั้งหมดที่ว่านี้ เป็นสภาพที่ต้องเล็กละบ้าง ต้องจัดปรับแก้ไขบ้าง ด้วยปัญญาที่เข้าถึงความจริงของระบบปัจจัยสัมพันธ์ อันควรชวนกันทำความเข้าใจให้เพียงพอ

^๑ “Malcolm Muggeridge.” *The Columbia Dictionary of Quotations* © 1993. Columbia University Press.

๔. อารยชนมีวิถีชีวิตแห่งปัญญา รู้ทันเหตุปัจจัยที่นำหน้าความเปลี่ยนแปลง

แยกตัวออกไป ให้ฉันทะมานำชีวิตแห่งการพัฒนา

เป็นอันว่า พระพุทธศาสนาคือนี้แหละ ที่ได้บอกไว้ว่าให้มีการศึกษาเป็นชีวิต คือรู้จักใช้อินทรีย์ เป็นช่องทางเรียนรู้ และมีการฝึกตนตลอดเวลา

แล้วตัวอะไรใครจะทำให้ฝึกตน บอกแล้วก็คือ “ฉันทะ” ใครจะไปนิพพาน ใครจะมีความสุข ต้องเริ่มด้วยฉันทะ ถ้ามีฉันทะแล้ว ไม่ต้องกลัว ไม่ต้องอาศัย competition ไม่ต้องพึ่งการแข่งขัน ไม่ต้องรอให้ทุกซ์ ภัยบีบคั้นคุกคามแล้วจึงจำใจ struggle ขอแต่ให้รู้จักใช้ปัญญา

ฉันทะนั้นอาศัยปัญญาบอกให้ ว่าอะไรอย่างไรจะถูกต้อง จะดี จะงาม จะสมบูรณ์ จะเป็นคุณ เป็นประโยชน์จริงแท้ และมันจะเป็นอย่างนั้นได้อย่างไร แล้วฉันทะก็ขึ้นมาอยากทำให้มันเป็นอย่างนั้น ให้มันดีให้มันงามให้มันเยี่ยมอ่องผ่องแผ้วสมบูรณ์อย่างนั้น แล้วก็อยากจะทำให้มันเป็นอย่างนั้น ได้อย่างไร พุทธตามภาษาพระว่า ฉันทะคือความอยากที่เป็นกุศล

ต้องรู้จักแยกนะ อยากอีกอย่างหนึ่ง คือความอยากที่เป็นความรู้สึกรู้สึก ไม่ต้องใช้ปัญญา เรียกว่า ตัณหา ลองแยกดูความต่างกัน

ตัณหา - อยากเพื่อตัว อยากให้ตัวได้ตัวเสพ อยากได้อยากเอาให้แก่ตัว อยากให้ตัวได้เป็น อย่างนั้นอย่างนี้

ฉันทะ - อยากเพื่อสภาวะ อยากให้ออกทำให้คนสัตว์สิ่งนั้นๆ เข้าถึงภาวะที่ดีงามล้ำเลิศเต็ม เปี่ยมสมบูรณ์ของมัน

ต้นไม้ต้นหนึ่งมีดอกสวยงามมากช่อหนึ่ง ที่ปลายกิ่ง สูง ๔ เมตร

นาย ก เดินมาเห็นดอกไม้ช่อหนึ่ง ชอบใจ อยากได้ดอกไม้ช่อหนึ่ง เพื่อเอาไปดมเอาไปวางดูสวยๆ เขาขึ้นต้นไม้ไม่เป็น และมีมือคมติดตัวอยู่แล้ว จึงเอามือตัดต้นไม้ให้ล้มลงมา และได้ดอกไม้ช่อหนึ่งไป ชม - นี่คือ ตัณหา (อยากได้ดอกไม้เอามาเป็นของตัวเอง)

นาย ข เดินมาเห็นดอกไม้ช่อหนึ่ง ชื่นใจ อยากให้ต้นไม้ต้นนั้นมีดอกบานสะพรั่งสวยงามอยู่นานๆ ต้นไม้นั้นไม่มีคนดูแล เขาอยากทำให้มันเจริญงอกงาม และทำการรดน้ำพรวนดิน เป็นต้น อย่างสนใจ มีความสุข - นี่คือ ฉันทะ (อยากทำให้ต้นไม้แข็งแรงมีดอกสวยงามอยู่ไปนาน, ตัวคนได้ดอกไม้เป็นผลพลอยได้ตามมาเอง)

ตัณหานั้น อยู่แค่ตัวกู ตัวข้า แต่ฉันทะ อยากให้อะไรก็ตาม ให้คนนั้นๆ ให้สัตว์ ให้สิ่งนั้นๆ มันมี มันถึงภาวะที่ดีที่สุดของมัน ให้มันดีเต็มที่ของมัน เรียกได้ว่าอยากเพื่ออุดมสภาวะของสิ่งนั้นๆ ชีวิตของเรา แต่ละคนนี่ จะยึดจะแยกหรือไม่ว่าชีวิตเราชีวิตเขาชีวิตใคร ก็เป็นชีวิตหนึ่ง และด้วยเหตุผลของเหตุปัจจัย มันเป็นชีวิตที่เจ้าตัวคนผู้นั้น จะต้องอยากทำให้มันดีที่สุด ให้มันดีเต็มที่ของมัน แล้วก็พยายามทำให้มันดีเต็มที่ นี่คือฉันทะที่เป็นธรรมหนึ่งซึ่งสำคัญที่สุด

ตื่นขึ้นมา มองเห็นพื้นบ้านไม่สะอาด ฉันทะก็อยากให้มันสะอาด คืออยากให้มันดินนั่นแหละ ก็ฉวยไม้กวาดไปกวาด มีฉันทะทำด้วยอยากให้มันสะอาด เป็นจุดมุ่งหมายของเราใช่ไหม เราทำก็มีความสุข ฉันทะทำให้การทำงานมีความสุข

ที่นี้ ระบบเงื่อนไขให้รางวัล นี่.. เธอ ฉันทะอยากให้พื้นบ้านสะอาด แต่เธอไม่ได้อยากให้สะอาด จะทำอย่างไร? ฉันทะจะให้เงิน ๑๐ บาท กวาดซะ! คนนี้อยากได้เงิน ๑๐ บาทนั้น ก็ฉวยไม้กวาดมากวาด นายคนนี้ออยากทำอะไร จุดหมายคืออยากได้เงิน ไม่ได้อยากได้ความสะอาด นี่คือระบบเงื่อนไขที่มากในปัจจุบัน

ตามที่ว่านี้ คนกวาดรายนี้ มิได้อยากให้บ้านสะอาด (ไม่มีฉันทะ) แต่กวาดเพราะอยากให้ตัวได้รางวัล (ตัณหา) ก็ฝันใจกวาด การทำงานคือการกวาด กลายเป็นความทุกข์ แล้วก็ตั้งใจทำให้ดีหรือคนผู้จะให้รางวัลจึงไม่แน่ใจว่าเขาจะกวาดได้สะอาดไหม

ถึงตอนนี้ก็จึงต้องมาทำความตกลงกันก่อน อาจทำเป็นข้อตกลง เป็นเงื่อนไข เป็นกติกา เช่นตั้งผู้ตรวจสอบให้วัดผลก่อน คนนั้นกวาดแล้ว ผู้ตรวจดูแล้ว รับรองว่าดีแล้ว จึงให้เงิน ๑๐ บาท

การทำงานแบบเป็นเงื่อนไขให้ได้รางวัลนี้ เมื่อขยายเป็นระบบแข่งขัน ก็ซับซ้อนขึ้น เช่นในการให้กวาดบ้าน แล้วให้รางวัลนั้น ขยายออกไปว่า พื้นที่ที่จะให้กวาด เป็นบริเวณกว้างมาก ต้องมีผู้กวาดหลายคน ที่นี้ก็กำหนดค่าจ้างรางวัล ในเวลาเท่ากันแค่นั้น กวาดได้บริเวณเท่านี้ จะได้ค่าจ้างรางวัลเท่านี้

ที่นี้ก็มีคนที่จะกวาดช้า-กวาดเร็ว กวาดเก่ง-กวาดไม่เก่ง ในเวลาเท่ากัน กวาดได้บริเวณมากน้อยไม่เท่ากัน คนไหนกวาดได้บริเวณมาก ก็ได้เงินมาก ได้บริเวณน้อย ก็ได้เงินน้อย

ที่นี้เกิดมีเสียงร้องขึ้นมาว่า คนที่กวาดได้บริเวณมากนั้น ทำงานรีบๆ ลวกๆ ไม่สะอาดจริง ก็เลยต้องตั้งกฎขึ้นมาว่า ให้มีผู้ตรวจงาน และตั้งเกณฑ์ขึ้นมาให้ผู้ตรวจดูว่า ให้สะอาดอย่างนี้ แค่นี้ จึงจะได้เงินค่าจ้างเท่านั้น ที่นี้เอาอีก คนหนึ่งร้องว่า นายคนที่กวาดช้าๆ ต่อจากเขาไปนั้น เขาบริเวณที่ตัวเขากวาดดีแล้วบางส่วน ไปอ้างว่าเป็นส่วนที่นายคนนั้นกวาด ก็เลยต้องแก้ไขเพิ่มเติมกฎเกณฑ์ขึ้นมากวดขันให้ได้ผลเป็นจริงมากขึ้นอีก แล้วบางที่ผู้ตรวจไม่ใช่ผู้ตรวจอีก ต้องตั้งกฎเพิ่มมากำกับผู้ตรวจอีก ทำงานกันไปๆ มาๆ ถ้าเรื่องเป็นไปในบ้านเมืองที่ขาดแคลนวินัย ก็จะเข้าทางค่าเก๋าว่า บาทสิ้นเลือดตาย

ย้ำว่า ในระบบเงื่อนไขนี้ คนกวาดต้องการได้เงินค่าจ้างรางวัล มิได้ต้องการความสะอาด และมิได้ต้องการกวาด แต่การกวาดให้สะอาด เป็นเงื่อนไขที่เขาจำเป็นต้องทำ เพื่อให้เขาได้เงินค่าจ้างรางวัลนั้น เขาจึงไม่เต็มใจ ไม่ตั้งใจจริงที่จะกวาด ฝันใจกวาด ทำให้ใจเป็นทุกข์ ไม่มีความสุขในการทำงาน แล้วก็ตั้งกฎเกณฑ์กติกาข้อบังคับต่างๆ นานาขึ้นมาเป็นเงื่อนไขบังคับให้เขาต้องทำงานนั้น พุดให้สั้นว่า นี่คือกฎมนุษย หรือกฎสมมุติ

“กฎมนุษย” นั้น จะเป็นจริงได้ สำเร็จได้ด้วยการบังคับควบคุมของคน ถ้าตัวคนผู้ทำงานนั้นบังคับใจควบคุมตัวเองไม่ได้ ก็ต้องตั้งกฎกติกาให้คนอื่นมาบังคับควบคุมคนผู้นั้นซ้อนขึ้นมา แล้วคนนั้นๆ ชัดแย้งกัน ก็มีกฎแทรกเพิ่มเข้ามาอีก อาจจะมีซับซ้อนหลายชั้น ระบบสังคมแบบนี้ต้องตั้งกฎกติกามากมาย มีเงื่อนไขรายละเอียดยุบยิบ คนในประเทศตะวันตกนับว่าได้อยู่มากกับระบบเงื่อนไขแบบนี้ยาวนานนักหนา จนชำนาญจัดเจนในเรื่องนิติบัญญัติที่เป็นเรื่องกฎสมมุติของมนุษย์เหล่านี้ และคุ้นชินในการบังคับตัวบังคับคนให้ปฏิบัติตามกฎกติกา จนอยู่ตัวเข้าที่ กลายเป็นคนที่ค่อนข้างกำกับบังคับตัวเองได้ เรียกว่าเป็นคนมีวินัย อย่างเป็นทางการหรือเป็นคุณสมบัติประจำตัว แต่แก้ไม่ได้หรือไม่ได้แก้ในเรื่องสภาพจิตใจที่เครียด กังวล เบื่อหน่าย เป็นต้น

ส่วน “กฎธรรมชาติ” นี้ เป็นจริงด้วยตัวมันเอง ถ้าคนกวาดบ้านเพราะอยากทำให้มันสะอาด เขาก็ทำการกวาดด้วยความอยากกวาด ตรงไปตรงมา เขาก็จะพาตัวเองให้ไปจนกวาดมากกวาด แล้วก็ตั้งใจพยายามกวาดไปๆ ถ้ายังไม่สะอาด ก็กวาดต่อไป จนกว่ามันจะสะอาดสมใจอยาก ทำให้ดีที่สุดแล้วแต่จะมีฉันทะมากแค่ไหน แถมกวาดไปๆ พร้อมกับมีความสุขมากขึ้นๆ ด้วย

จากการทำงาน ฝรั่งได้วินัยแล้ว ก็ได้ฉันทะอีกด้วย

ที่ว่ามานี้ พุดง่ายๆ ว่า ตัณหาเป็นแกนของระบบเงื่อนไขของกฎมนุษย ฉันทะเป็นแกนของระบบธรรมดาของกฎธรรมชาติ

อย่าดูผิดว่าฝรั่งไม่มีฉันทะ ที่ว่าคนตะวันตกถูกระบบเงื่อนไขของตัณหา ในระบบแข่งขันบังคับให้จำใจต้องทำงานกันอย่างถูกกดดันเคร่งเครียด จิตใจไม่มีความสุขนั้น นั่นเป็นสภาพทั่วไป

แต่มองลึกเข้าไปอีกชั้นหนึ่ง เมื่อเงื่อนไขของระบบแข่งขันนั้นเป็นจุดเริ่มที่ทำให้คนต้องทำงานกันมาก ทีนี้ การทำงานมากก็เป็นจุดเริ่มในตัวมันเองอีกชั้นหนึ่ง คือขอให้มีการทำงานเกิดขึ้นเกิด ขอให้มีการเริ่มต้นทำงานขึ้นเกิด ธรรมดาจะมาเองว่า ในคนมากมายที่ต้องทำงานนั้น หลายคนจะเกิดมีความรักงาน อยากทำงานให้ดีที่สุด อยากทำผลผลิตผลิตภัณท์ที่มีคุณภาพดีที่สุดในที่ทำงานได้สำเร็จ ประโยชน์มากที่สุด นี่คือฉันทะพัฒนาขึ้นมาในการที่ได้ทำงานนั้น จนเป็นฉันทะอย่างแรงกล้า จึงได้เกิดมีนักวิทยาศาสตร์ นักค้นคว้า นักประดิษฐ์ ฯลฯ เกิดขึ้นมากมายในดินแดนตะวันตกนั้น แตกต่างห่างไกลจากถิ่นแดนที่ผู้คนส่วนใหญ่อยู่กันไปวันๆ ไม่ทำงานทำการ ได้แต่สนุกสนานบันเทิง ซึ่งไม่มีช่องที่ฉันทะจะพัฒนาขึ้นมาได้ เหมือนจะจมอยู่ใต้ต้นหาดตลอดไป

สำหรับฝรั่งที่ทำงานโดยมีฉันทะนี้ ก็จะมีปราโมทย์มาด้วยเป็นธรรมดา เขาจะตั้งใจทำงานด้วยใจรัก ตั้งใจสำรวจค้นคว้า มุ่งหน้าประดิษฐ์ไปอย่างเต็มใจเต็มกำลัง อย่างมีความสุข

พอปราโมทย์มา ใจผ่องแล้ว พวกความเครียด ทุกข์ใจ ไม่ว่าจะ stress, anxiety, boredom, depression หรือตัวร้ายอะไรๆ ก็อยู่ไม่ได้ หายไปหมด

ย้ำไว้ให้หนักแน่นว่า ฉันทะนี้ ต้องสร้างขึ้นในตัวคนตั้งแต่เป็นเด็กเล็กๆ พ่อแม่และพวกผู้ใหญ่ที่ว้ารักลูกรักเด็กนี้แหละคือตัวสำคัญ ที่พาให้เด็กๆ เจริญตัณหา เด็กๆ ตื่นนอนมา เจอหน้ากัน พ่อแม่ทักทาย แล้วก็ถามทำนองว่า หนูอยากได้อะไร? อยากสนุกอะไร? อย่างนี้ก็จะไปทางตัณหากันหมด

เจอหน้าเด็ก จะทักทาย ถามให้น้อยลงว่า หนูอยากได้อะไร? เธออยากกินอะไร? แต่ถามให้บ่อยขึ้นว่า หนูอยากทำอะไร? เดี่ยวฉันทะก็มา ความสุขจากการทำงานก็จะมา และความสำเร็จก็จะมา

ไม่ว่าจะทำอะไร ก็นำเขา ปลุกใจเขา ให้ทำด้วยฉันทะ แล้วอะไรๆ ก็สำเร็จอย่างดีไปหมด ดีจริง ดีแท้ ทั้งตั้งใจ และทำให้ใจตรง แล้วจิตใจก็ใสผ่อง ปราโมทย์ เป็นสุข ได้ทั้งชีวิตของคนก็เป็นสุข งานภารกิจกรณีย์ทั้งหลายก็สำเร็จผลอย่างดี สังคมก็เจริญงอกงาม อารยธรรมที่แท้ต้องเดินหน้าไปอย่างนี้

นี่คือสิกขา เป็นการฝึกมนุษย์ตั้งแต่เกิดมา พระพุทธเจ้าตรัสว่า ฉันทมูลกา สัพพะ ธมมา ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล มูลก็คือรากเหง้า ต้นตอ แหล่งกำเนิดของธรรม สิ่งที่ดีงามล้ำเลิศอะไรๆ ทั้งหลายทั้งปวงนั้น เกิดจากฉันทะเป็นที่ตั้งต้น ให้ฉันทะนี้ขับเคลื่อนการศึกษาให้ก้าวไป

ถ้าท่านตั้งฉันท์ไม่ได้ บวชมาแล้ว ไม่มีฉันท์ในการเรียน ไม่อยากเรียน ไม่อยากรู้ ก็เบื่อหน่าย พอเบื่อหน่าย ก็ฝืนใจ เรียนด้วยความทุกข์ แต่ถ้ามีฉันท์ มีความใฝ่รู้อยากศึกษาแล้ว บอกมาเลย เรียนรู้ ศึกษา ฝึกตัวไป เท่าไรๆ ก็ไม่พอ ยิ่งฟังมาก ยิ่งฝึกมาก ยิ่งเรียนมาก ยิ่งทำมาก ยิ่งมีความสุข สมใจมาก

ฉันท์ นำหน้า พาเข้าสู่วิถีชีวิตของอารยชน

เมื่อคืนนี้บอกไว้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อนุทมูลกา...สพเพ ฐมา” (ข.จ.ทศก.๒๔/๕๘/๑๑๓) ธรรมทั้งปวงมีฉันท์เป็นมูล ฉันท์เป็นต้นกำเนิดของธรรมทั้งหลาย ที่นี้ก็จะให้ดูว่าฉันท์เป็นตัวนำของวิริยะ จะได้เอาฉันท์นี้มาขับเคลื่อนความเพียรพยายาม มีพุทธพจน์ว่า (ม.ม.๑๒/๑๔๙/๑๒๔)

“...จหนฺ ๗เนติ วายมตี วิริยํ ๗ารมตี...”
“...ยังฉันท์ให้เกิด พยายาม ระดมความเพียร...”

ข้อความนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน การแสดงความหมายของสัมมาวายามะ ซึ่งเป็นข้อที่ ๖ ของมรรคมีองค์ ๘ ที่เรียกว่าทางสายกลาง คือมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นทางดำเนินชีวิตของอารยชน ความเพียรพยายามในการทำสิ่งที่ดีงามถูกต้อง เป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของอารยชน และฉันท์นี้แหละเป็นตัวเริ่มต้นออกหน้า นำโรงพาความเพียรพยายาม ให้มาขับเคลื่อนการทำงานของปัญญาเดินหน้าไป

ความมีฉันท์นั้น เป็นสัญญาณบอกว่า บุคคลนั้นจะมีหรือจะเข้าสู่วิถีชีวิตของอารยชน ที่เรียกว่าอริยอัฏฐังคิกมรรค/อารยอัษฎังคิกมรรค ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า (ส.ม.๑๙/๑๓๒/๓๗)

ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออาทิตยจะอุทัย ย่อมมีแสงเงินแสงทองนำหน้ามาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด ความถึงพร้อมด้วยฉันท์ ก็เป็นตัวนำหน้ามาก่อน เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอริยอัฏฐังคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉันนั้น

พูดถึงความสำคัญอย่างยิ่งของฉันท์มานานแล้ว ขอตัดลัดออกไปหาธรรมข้อสำคัญอย่างอื่นที่ฟังรู้ฟังใช้ได้ด้วย

เมื่อก็บอกว่าฉันท์เป็นแสงเงินแสงทอง นั่นคือเป็นแสงเงินแสงทองแถบหนึ่ง ในบรรดาแสงเงินแสงทอง ๗ แถบ ซึ่งสำคัญ เป็นบุพนิมิตนำหน้ามาก่อนอาทิตยอุทัยทั้งนั้น พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ในสำนวนความอย่างเดียวกัน ในที่นี้จะแสดงแต่ตัวหลัก ดังนี้

๑. กัลยาณมิตรตา (มีกัลยาณมิตร)	แสวงแหล่งปัญญา-มีผู้ร่วมมรรคาที่ดี
๒. ลีลสัมปทา (ทำลีลให้ถึงพร้อม)	มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
๓. จันทรสัมปทา (ทำฉันท์ให้ถึงพร้อม)	มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
๔. อัตตสัมปทา (ทำตนให้ถึงพร้อม)	มุ่งมั่นฝึกตนให้เต็มศักยภาพ
๕. ทิฏฐิสัมปทา (ทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม)	มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามหลักเหตุปัจจัย
๖. อัมปมาทสัมปทา (ทำอัมปมาทให้ถึงพร้อม)	พร้อมด้วยความไม่ประมาท
๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม)	ฉลาดคิดแยกคายให้ทำประโยชน์ได้และให้ถึงความจริง

มีแสงอรุณแถบสีได้สีหนึ่งปรากฏขึ้นแล้ว แถบสีอื่นก็พริ้งพริ้วขึ้นมา พาเข้าสู่วงโคจรของอริยมรรคาที่จะเจริญเดินหน้าต่อไป

มีข้อพิเศษที่สำคัญในการที่จะเข้าสู่วิถีชีวิตของอารยชนหรืออริยชนนี้ว่า โดยที่ปัญญาเป็นหัวหน้า เป็นผู้นำของธรรมทั้งหลาย^๑ เริ่มต้นจึงต้องมีปัญญาที่รู้เข้าใจถูกต้องเป็นทุนอยู่บ้าง ท่านจึงตั้งทุนปัญญาที่รู้เข้าใจถูกต้องนั้น เป็นองค์แรกของวิถีชีวิตของอารยชน (คืออริยมรรค หรือเรียกสั้นๆ ว่ามรรค) นั้น เรียกทุนปัญญานั้นว่า **สัมมาทิฐิ** คือทิฐิถูกต้อง (ปัญญาเห็นชอบ)

คำว่า “ทิฐิ” นี้ ต้องรู้ความหมายให้ถูกต้อง ไม่เพียงเข้าใจผิดไปตามความหมายที่พูดกันในภาษาไทย ซึ่งเพี้ยนไปแล้ว

ทิฐิ ในที่นี้ หมายถึงปัญญาความรู้เข้าใจที่บุคคลนั้น มีอยู่ในเวลานั้น ซึ่งทำให้เขามองเห็นแค่นั้น เข้าใจ ยึดถือ เชื่อถือว่าเป็นอย่างนั้นๆ พูดสั้นๆ ว่า ทุนปัญญาของบุคคลผู้นั้น

เมื่อเริ่มต้นเข้าทางที่เป็นอารยวิถีนี้ คนต้องมีทุนปัญญาคือทิฐิ ที่ถูกต้องเป็นสัมมา เรียกว่า **สัมมาทิฐิ**

ทุนปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิในขั้นเริ่มแรกนี้ เอาแค่ความรู้เข้าใจความเป็นเหตุเป็นปัจจัยอย่างกว้างๆ ทั่วๆ ไป เชื่อถือมองเห็นความเป็นเหตุเป็นผลในการกระทำของมนุษย์ ว่าทำกรรมดี ให้เกิดผลดี ทำกรรมชั่ว ให้เกิดผลร้าย ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อมีทุนปัญญาสัมมาทิฐิพอเริ่มต้นได้แล้ว ก็เดินหน้าไปในการศึกษา พัฒนาทุนปัญญาสัมมาทิฐินั้นให้ถูกต้องแจ่มแจ้งชัดเจนมากขึ้นไปจนสมบูรณ์

ทุนปัญญาสัมมาทิฐิมีความสำคัญเป็นตัวตั้งต้นและเป็นตัวนำความก้าวหน้าไปในมรรคอย่างที่ว่านั้น การก่อเกิดและพัฒนาทุนปัญญาสัมมาทิฐิจึงเป็นจุดเน้นของสิกขา คือการศึกษา ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงหลักปัจจัย ๒ อย่างของสัมมาทิฐิไว้

หลักปัจจัย ๒ อย่างของสัมมาทิฐิ แสดงให้เห็นความสำคัญของหลักแถบแสงเงินแสงทองทั้ง ๗ ที่ว่าเมื่อถึงนั้น ในฐานะเป็นตัวนำหน้าที่พาเข้าสู่มรรค

ปัจจัย ๒ อย่างของสัมมาทิฐิ (ขง.ทุก.๒๐/๓๗๑/๑๑๐) นั้น ก็คือ แสงเงินแสงทองแถบที่ ๑ และแถบสุดท้ายที่ ๗ คือ

๑. ปรัตโธสะ (ปัจจัยภายนอก) เสียงจากผู้อื่น เช่น ครูอาจารย์ สือที่ดี คำสอน ข่าวสาร คำแนะนำ คำบอกเล่า เฉพาะอย่างยิ่ง กัลยาณมิตร

๒. โยนิโสมนสิการ (ปัจจัยภายใน) มนสิการโดยแยบคาย รู้จักคิดพิจารณา เช่น คิดวิเคราะห์ แยกแยะ คิดค้นสืบสาวเหตุปัจจัย

การพัฒนาสัมมาทิฐิ ด้วยปรัตโธสะ ที่เป็นกัลยาณมิตร และความรู้จักคิดด้วยโยนิโสมนสิการนี้เป็นงานใหญ่ของการศึกษา

^๑ เช่น ปญจุตตรา สัพเพ ธมมา – (ธรรมทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดเยี่ยม, ขง.ทศก.๒๔/๕๘/๑๑๔), ปัญญาได้ชื่อว่าเป็นปริณายิกา คือเป็นปริณายก เป็นหัวหน้า เป็นผู้นำของธรรมทั้งหลาย (เช่น ขก.ส.๓๔/๓๑/๑๒)

ที่นี้ เมื่อมีทุนปัญญาเป็นสัมมาทิฐิแล้ว ก็เป็นอันเริ่มวิถีชีวิตของอารยชน ที่เรียกสั้นว่า “มรรค” ซึ่งมีองค์ ๘ โดยมีสัมมาทิฐินั้นเป็นองค์ที่ ๑ ตามด้วยองค์มรรคอื่นอีก ๗ เรียกว่า “มรรคมีองค์ ๘” (เรียกเต็มว่า “อริยอัฏฐังคิกมรรค” และในฐานะเป็นทางสายกลาง เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา”) วางเป็นระบบ ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ	ปัญญาเห็นชอบ	} ปัญญา
๒. สัมมาสังกัปปะ	คิดการชอบ	
๓. สัมมาวาจา	วาจาชอบ	} ศิล (พฤติกรรม)
๔. สัมมากัมมันตะ	ทำการชอบ	
๕. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ	
๖. สัมมาวายามะ	พยายามชอบ	} สมาริ (จิตใจ)
๗. สัมมาสติ	ระลึกชอบ	
๘. สัมมาสมาธิ	จิตมั่นชอบ	

จัดแสดงไว้พอให้เห็นระบบเพียงแค่นี้

ชีวิตที่ไม่ประมาทด้วยสติปัญญา

ทำเหตุปัจจัยให้ประโยชน์เกิดขึ้นมาจากความเปลี่ยนแปลง

พูดเรื่องอริยสังคมาเรื่อยๆ ว่าไปเป็นจุดๆ แ่งๆ ตามที่นึกกว่าน่าจะ ไม่ได้เรียงลำดับเคร่งครัดตามหลักวิชา ถึงตอนนี้ เห็นว่าควรจะทบทวนหลักไว้สักหน่อย

๑. **ทุกข์** ที่เป็นปมปัญหาของคน เป็นสภาพบีบคั้นกดดันที่มแทง ทนไม่ไหว เป็นอาการเกิดขึ้นในจิตใจ มิใช่เป็นสภาพที่แท้จริงของจิตใจ แต่ใจคนนั่นเองปรุงแต่งให้เป็นไป เป็นปัญหาที่คนสร้างขึ้นเอง สิ่งทั้งหลาย รวมทั้งตัวคน ทั้งร่างกายและจิตใจตลอดถึงความทุกข์ความสุขของเขา เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย เป็นไปตามเหตุปัจจัย ประกอบขึ้นจากส่วนย่อยทั้งหลายประชุมกัน โดยที่ทุกส่วนเป็นอนิจจัง มีอาการเกิดขึ้นมา-สลายไปๆ ทุกช่วง คงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ อนัตตา เป็นตัวเป็นตน ยืนตัวแน่นแท้อยู่ไม่ได้ ต้องผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน

เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นไปตามใจปรารถนาของเรา คนอยากให้สิ่งทั้งหลายคงอยู่หรือเป็นไปตามใจอยากของตน แต่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ชัดขึ้นฝืนใจให้คนไม่ได้อย่างที่ใจปรารถนา ก็บีบคั้นใจคน ให้เกิดเป็นความทุกข์

แต่เพราะสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งตัวคน ทั้งกายและใจ ตลอดจนความสุขความทุกข์ของเขา เป็นสภาพที่เป็นอนิจจัง ทุกช่วง อนัตตา เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้แหละ ตัวคนจนถึงความสุขความทุกข์ของเขา จึงปรับเปลี่ยนแก้ไขให้มี ให้เป็นไป และให้สลายหายไปได้

ตามที่ว่านี้ เมื่อคนมีปัญหา ที่เป็นปริญญา ตั้งแต่ **ญาติปริญญา** รู้จักชีวิตนี้ที่มีกาย-ใจเกิดขึ้นจากส่วนประกอบ ๕ ชั้น อันเป็นกระบวนการ ๖ อย่างในเหตุปัจจัย ตามด้วย **ศีลปริญญา** ที่รู้เข้าใจไตรลักษณ์ เท่าทันความเปลี่ยนแปลง ก็จะมี **ปหานปริญญา** เป็นความรู้ที่บำบัดแก้ไข ให้ทุกข์ดับหายไป ไม่เกิดไม่มีขึ้นมา พาให้กิจในอริยสังคมา ๔ สำเร็จเสร็จสิ้นพร้อมกันทีเดียว แล้วมีชีวิตที่มีความสุขเป็นอิสระไร้ทุกข์ตลอดไป

๒. สมุทัย คือการก่อเกิดปัญหาของคน ที่ปรุงแต่งทุกข์ขึ้นมา นั่น เป็นกระบวนการปัจจัยการ โดยมี อวิชชา คือภาวะขาดปัญญา เป็นโอกาส ด้วยความไม่รู้เท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลาย ที่เปลี่ยนแปลง เป็นไปตามเหตุปัจจัย แทนที่จะรู้เข้าใจแล้วปฏิบัติจัดการที่เหตุปัจจัยให้ตรงพอดี ก็สร้างตัวตนขึ้นมา ยึดมั่นสำคัญหมายจะให้สิ่งทั้งหลายคงอยู่เป็นไปอย่างที่เราใจตัวปรารถนา เกิดเป็นต้นเหตุอุปาทาน ให้ ตัวนั้นถูกขัดขึ้นสิ้นความปรารถนา ถูกกระทบกระทั่งบีบคั้น เกิดปัญหาเป็นความทุกข์ขึ้นมา

๓. นิโรธ คือภาวะไร้ทุกข์ หมดปัญหา ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นมา เรียกกันว่าดับทุกข์ โดยมีปัญญาที่ พัฒนาขึ้นมาจนรู้แจ่มแจ้ง เป็นวิชา เมื่ออวิชชาสิ้นไป กระบวนการปัจจัยการของทุกข์ก็สลาย เรียกว่าพ้นทุกข์ บุคคลนั้นก็มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา เรียกว่า “ปัญญาชีวิต” ปลอดภัย-ต้นเหตุ ที่จะให้ทุกข์ ตั้งตัวก่อปัญหาขึ้นมา แต่มีฉันทะที่จะทำกิจการที่เป็นคุณความดีให้เกิดมีประโยชน์สุขได้เต็มที่

๔. มรรค ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง คือการดำเนินชีวิตที่พอดี ด้วยการศึกษา ที่มีวินัยเป็นตัวคุมวิถี พาคนให้ **พัฒนากาย** (รู้จักเรียนรู้อย่างอินทรีย์ทั้ง ๕) **พัฒนาศีล** (มีกายกรรม-วจีกรรม ดึงมา สุจริต เป็นประโยชน์ ไม่เบียดเบียนใคร) **พัฒนาจิตใจ** (มีปราโมทย์ มีฉันทะ-วิริยะ-สติ-สุข-สมาธิ มีเมตตา-กรุณา-มุกตา ไปจนถึงคุณภาพของอุเบกขา) และ **พัฒนาปัญญา** ตั้งแต่มีสัมมาทิฐิ ไปจนเป็นวิชา อย่างที่ว่าไปแล้ว

ในการดำเนินชีวิตเป็นอยู่ ซึ่งเป็นการศึกษานี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำหรือทรงเตือนอยู่เสมอ ให้ทุกคนดำเนินชีวิตเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท ตั้งแต่ในหลักแสงเงินแสงทอง ๗ แถบ นำหน้าการอุทัยของมรรคมีองค์ ๘ ที่พูดไปแล้ว ก็มี “อัปมาทสัมปทา” การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม คือการปฏิบัติให้ สมบูรณ์ในความไม่ประมาท เป็นแสงเงินแสงทองแถบที่ ๖ นำหน้าการอุทัยของมรรค

จนกระทั่งในกาลแห่งพุทธปรินิพพาน ก็ได้ตรัสเป็นพระปัจจุสมวาจา ซึ่งถือว่าเป็นพุทธโอวาทที่สำคัญยิ่งว่า “อปปมาเทน สมปาเทถ” (ที.ม. ๑๐/๑๔๓/๑๘๐) แปลอย่างสั้นว่า เธอทั้งหลาย จงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

พระปัจจุสมวาจา นี้ ในอรรถกถา-ฎีกามักไขความบอกคำแปลให้ชัด หลายแห่งให้แปลว่า จงทำสรรพกิจ คือทำหน้าที่การงานทุกอย่างให้เสร็จสมบูรณ์ ด้วยความไม่ประมาท บางแห่งว่า จงทำประโยชน์อันพึงหมาย (ทั้งประโยชน์ที่ตาเห็น และประโยชน์แลยตาเห็น) ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท

อีกหลายแห่งแปลว่า จงบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติ ซึ่งรวมอยู่ในการศึกษา ๓ หมวด (คือไตรสิกขา) ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท

จะแปลอย่างไร ก็ดีทั้งนั้น แต่ก็รวมอยู่ในชีวิตแห่งการศึกษานั่นเอง คือทำชีวิตให้พัฒนาเจริญงอกงามขึ้นไปและทำประโยชน์ในด้านต่างๆ ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท

ข้อสำคัญอยู่ที่ต้องเข้าใจความหมายของ “ความไม่ประมาท” ให้ถูกต้อง

คนไทยเวลานี้ มักเข้าใจความหมายของความไม่ประมาททำนองว่าเป็นเรื่องของพฤติกรรม เบ็ดเตล็ด แค่ว่าเป็นการทำอะไรๆ โดยไม่พลั้งเผลอ ไม่เผอเรอ ไม่เลินเล่อ ไม่เผลอสติ ไม่ขาดสติ เช่นขับรถโดยไม่ประมาท ซึ่งก็ถูกต้อง แต่ไม่พอ

แท้จริง ความไม่ประมาทมีความหมายกว้างใหญ่สำคัญกว่าที่ได้พูดมานั้น ไม่ประมาท มิใช่แค่ทำอะไรๆ หรือนำนั้นทำนี้ โดยไม่ขาดสติ แต่หมายถึงการเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต ปฏิบัติกิจหน้าที่ อย่างไม่ขาดสติ หรือการมีชีวิตเป็นอยู่ อย่างมีสติตื่นตัวทันความเป็นไปทั่วรอบตลอดเวลา

คำแปลที่ใกล้สักหน่อย ก็เช่นว่า ไม่นิ่งนอนใจ ไม่ปล่อยปละละเลย ไม่เรื่อยเปื่อยเฉื่อยชา กระตือรือร้น ตื่นตัว ทันท่วงที ทันท่วงที ทันท่วงที ทันท่วงที

ความไม่ประมาทมีลักษณะเป็นการตื่นรู้ ทันท่วงที ทันท่วงที ทันท่วงที และเอาประโยชน์ได้จากกาลเวลา และจากความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปต่างๆ นั้น

พอพูดถึงความเปลี่ยนแปลง พูดถึงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คนจำนวนมากนี่ถือว่าเป็นคำไม่ดี เป็นความสูญเสีย เป็นเรื่องที่น่าเศร้าเสียใจ แต่ที่จริงเป็นความติดนิสัยเข้าใจผิดของคนนั่นเอง ความเปลี่ยนแปลง อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา คือธรรมชาติของธรรมชาติ ที่มันเป็นของมันอย่างนั้น ตลอดมาและตลอดไป เป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ร้าย แต่เมื่อคนเข้าไปเกี่ยวข้อง หรือปรากฏแก่คน ก็คนนั่นเองมองเห็นเป็นดี เป็นร้ายไปตามอาการของความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยจับจ้องเด่นที่ด้านร้ายแรงเสียหายแก่ตัว จึงกลัวความเปลี่ยนแปลง ได้ยินอนิจจังแล้วเศร้าใจ หรือกลายเป็นเหตุไป

มองเห็นชายฉกรรจ์ มีร่างกายกำยำล่ำสัน บึกบึน แข็งแรง ทรงพลัง แก่ชราลงไป กลายเป็นผู้เฒ่า ที่อ่อนแอ งบเงินง่อนแง่น นาย ก บอกว่า อนิจจัง... เด็กทารกนอนแบเบาะ เติบโตขึ้นไป กลายเป็นหนุ่ม นักกีฬาที่แข็งแรง ความจริงบอกว่า นี่ก็อนิจจัง... ก็คือเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น

ที่จริงก็คือ ความเปลี่ยนแปลง เป็นอนิจจังฯ นั่นแหละ เมื่อปรากฏเป็นการเกี่ยวเนื่องแก่คน ก็เรียกว่าเจริญ เมื่อปรากฏเป็นการเสียหายแก่คน ก็เรียกว่าเสื่อม แต่ที่จริง ก็คือความเปลี่ยนแปลง เป็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา ที่เป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายนั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ มีในพระสูตรทั้งหลายมากมายว่า คนควรประพฤติปฏิบัติทำการต่างๆ อย่างนี้ๆ ถ้าเขาทำอย่างนั้น “อุทฺทมิเยว ปาฎิกงฺขา, โน ปริหานิ” – ความเจริญเท่านั้นเป็นอันหวังได้ ไม่มี ความเสื่อมเลย

บางคนฟังแล้วบอกว่า ทำไมพระพุทธเจ้าสอนขัดกันเอง ไหนว่าทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนิจจังฯ เมื่อเจริญแล้ว เป็นอนิจจังฯ เปลี่ยนแปลงไป ก็ต้องเสื่อมสิ – นี่คือคนหลงไปในถ้อยคำ

ดังว่าแล้ว ไม่ว่าจะเจริญหรือเสื่อม ก็คือเปลี่ยนแปลง แล้วแต่มันจะปรากฏแก่คนอย่างไร ถ้าความเปลี่ยนแปลงนั้นปรากฏเป็นภาวะที่เกี่ยวเนื่องแก่คน เขาก็ว่าเจริญ ถ้าความเปลี่ยนแปลงนั้นปรากฏเป็นภาวะที่เสียหายแก่คน เขาก็ว่าเสื่อม แต่ภาวะที่แท้ของธรรมชาติ ก็คือความเปลี่ยนแปลงเท่านั้นเอง ดังนั้น

เจริญขึ้นมาแล้ว เสื่อมลงไป	ก็คือ เปลี่ยนแปลง
เจริญขึ้นมาแล้ว เจริญต่อไป หรือเจริญยิ่งขึ้นไป	ก็คือ เปลี่ยนแปลง
เสื่อมลงแล้ว เสื่อมต่อไป ยิ่งเสื่อมลงไป หรือเจริญขึ้นมา	ก็คือ เปลี่ยนแปลง
และทั้งหมดนั้น จะเปลี่ยนแปลงอย่างไร	ก็คือ เป็นไปตามเหตุปัจจัย

ดังนั้น ความเสื่อม จึงแก้ไขให้กลายเป็นความเจริญได้ ความเจริญจึงรักษาไว้ หรือทำให้เจริญต่อไป หรือแม้ยิ่งขึ้นไปก็ได้ เท่าที่จะทำได้ต่อเหตุปัจจัย ปัญหาของมนุษย์จึงแก้ไขได้ จนถึงความทุกข์ในตัวคน ซึ่งตามธรรมชาติของมัน เป็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา จึงแก้ไขให้หายไป กลายเป็นมีความสุขขึ้นมาแทนที่ได้

ในความไม่ประมาทนี้ ตัวทำงานสำคัญ คือสติ โดยมีปัญญา นำ และความเพียรพาให้ทำการ เดินหน้าไปจนสำเร็จถึงจุดหมาย

สติ มีใจอยู่กับตัว ตั้งหลักได้ ตื่นตระหนกทันต่อความเปลี่ยนแปลงเป็นไปของเหตุการณ์-สถานการณ์ทั้งหลาย ไหวทันที่จะป้องกันเหตุแห่งความเสื่อมเสียหาย และไวที่จะฉวยไว้ซึ่งปัจจัยของความดีงามและความเจริญ

ปัญญา มองเห็นเหตุปัจจัยของความเปลี่ยนแปลงที่จะให้เป็นไปอย่างไร แล้วบอกนำความเพียรให้ทำเหตุปัจจัยในวิสัย ที่จะให้เกิดมีผลที่ดีในภาวะที่จะเป็นไปอย่างนั้น หรือปัญญามองเห็นความเป็นไปในโลกในชีวิตที่มุ่งหมาย แล้วบอกนำให้ทำเหตุปัจจัย ที่จะให้ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามที่มุ่งหมายอย่างนั้น

ความเพียรพยายาม ซึ่งมีฉันทะที่ใฝ่มุ่งจุดหมายเป็นแรงปลุกขึ้นมา มีกำลังเร่งรัดเดินหน้าทำการทั้งหลายที่จะเป็นเหตุปัจจัยให้ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปนำเข้าสู่การบรรลุผลที่มุ่งหมายนั้น

เมื่อมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างนี้ ก็จะเป็น “ปัญญาชีวิต” คือผู้มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างที่ได้ว่าข้างต้น

อารยชนมีชีวิตแห่งการศึกษา ที่ดำเนินไปด้วยความไม่ประมาทอย่างนี้ ก็จะมีคุณธรรมที่เป็นอารยธรรมได้แท้จริง

เอาละ พุดไปพุดมา เดียวจะนานเกินไป เป็นอันว่าได้พุดให้ท่านฟัง เรื่องหลักอริยสัจ ที่เป็นความจริงสมชื่อว่าสัจจะของอารยชน

เราควรใช้ประโยชน์อริยสัจให้ถึงที่สุด รวมไปถึงการสร้างบ้านสร้างเมืองให้เจริญอย่างถูกต้อง ให้อารยธรรมมีความเจริญงอกงามพร้อมไปด้วยกันกับการที่มนุษย์มีความสุขเพิ่มขยายมากขึ้น ตั้งแต่ในจิตใจของคน ไม่ใช่ว่า ยิ่งเจริญขึ้นไป ใจคนยิ่งทุกข์ ซึ่งเป็นความขัดแย้งกันเองอยู่ในตัว

เราได้พุดกันถึงเรื่องของระบบสังคม ในอารยธรรมที่มีวิถีชีวิตแห่งการแข่งขัน ซึ่งจะต้องมีการเบียดเบียน ทั้งข่มเหงแย่งชิงกับผู้อื่น และทำร้ายจิตใจของตนเอง บางทีโดยไม่รู้ตัว ในระบบนั้น มีการพยายามทำร้ายหรือหาทางทำลายคนอื่นพวกอื่น ที่ถือว่าเป็นคู่แข่ง ด้วยวิธีการที่เป็นเงื่อนงำซ่อนเร้นปิดบัง นี่ไม่ใช่แค่แข่ง แต่บางทีเป็นการขวาง หรือถึงกับบ่อนทำลายคนอื่นพวกอื่นด้วย อารยธรรมที่ว่าเจริญนักนี้ จึงแฝงปน หรือเป็นไปกับด้วยการเบียดเบียน

จะต้องสร้างอารยธรรมอย่างแท้ ที่เจริญงอกงามก้าวหน้าไปพร้อมด้วยความสุข ตั้งแต่ในจิตใจของคน โดยไม่ต้องมีการเบียดเบียน จึงจะสมชื่อว่าเป็นอารยธรรมที่แท้จริง เวลานี้ อารยธรรมในโลกไม่มีอย่างที่ว่านั้น

วิถีของพระพุทธศาสนา คือมรรคนี้ เป็นการสร้างสรรค์ความเจริญพัฒนา ที่พร้อมไปด้วยกันกับความ สุข แล้วก็เกื้อกูล เป็นมิตรกันได้ โดยไม่ต้องมีการเบียดเบียน

วันนี้ ได้พุดมามากมายแล้ว ขออนุโมทนาทุกท่านอีกครั้งหนึ่งที่ได้มาทำบุญกุศลด้วยการบวช ขอให้ท่านเข้าถึงอานิสงส์ของการบวช เริ่มตั้งแต่ได้รู้เข้าใจธรรม ได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และได้ทำให้ท่านผู้หวังดี ตั้งต้นแต่โยมพ่อโยมแม่ โยมปู่ย่าตายาย และท่านที่ใกล้ชิดหวังดีทั้งหลาย ได้มีความสุขด้วย เมื่อทำให้ท่านเหล่านั้นมีความสุข ตัวท่านเองก็ได้ทำบุญ แล้วก็มีความสุขพร้อมด้วยกัน ขอให้ทุกท่านเจริญงอกงามในพระธรรมวินัย พรั่งพร้อมด้วยจตุรพิธพรชัย ทุกเมื่อ

บันทึกท้ายเล่ม

นับแต่เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๓ ที่ได้เข้าพักรักษาตัวที่บำบัดโรคมะเร็ง ใน รพ.ศิริราช ต่อด้วยสถานการณ์โรคโควิด-19 เริ่มระบาดใหญ่ ถึงบัดนี้ ๓ ปีแล้ว ตัวผู้เขียนนี้ไม่ได้ไปที่วัดญาณเวศกวันเลย เวลาล่วงมารวดเร็ว จนถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๕ ได้ตกลงพุทธธรรม แก่พระนวกะ วัดญาณเวศกวัน รุ่นพรรษา พ.ศ. ๒๕๖๕ จำนวน ๑๓ รูป ผ่านระบบออนไลน์ เป็นครั้งแรก ในวันที่ ๑๑ ต.ค. ๒๕๖๕

เวลาผ่านมามาก ถึงวันที่ ๒๕ ธ.ค. ๒๕๖๕ ได้พุทธธรรมผ่านระบบออนไลน์ เป็นครั้งที่ ๒ แก่พระนวกะ วัดญาณเวศกวัน รุ่น ๔ พ.ศ. ๒๕๖๕ จำนวน ๑๒ รูป^๑

การพูดครั้งที่ ๒ นี้ พอดีลงในจังหวะที่การตรวจชำระจัดเล่มหนังสือ *ตามพระใหม่ ไปเวียนธรรม* จะเสร็จสิ้น เรื่องที่พูดนั้นมีสาระที่จะช่วยเสริมเติมเต็มหนังสือนั้นได้ดี จึงตกลงใจนำความที่พูดครั้งนั้นมาร้อยเรียงจัดปรับขยายเป็นเนื้อความในเล่มหนังสือ โดยจะนำลงพิมพ์เป็นส่วนปิดท้าย หรือเป็นต้นเล่มของหนังสือ *ตามพระใหม่* นั้น และอาจจะพิมพ์เป็นเล่มเฉพาะต่างหากด้วย ก็ได้ ดังปรากฏในบัดนี้

ในการนี้ พระครูสังฆวิจารณ์ (พงศธรณ์ เกตุญาณ, ป.ธ. ๔) ได้ถอดเสียงเรื่องที่พูด online ครั้งนั้นเป็นตัวอักษร ช่วยให้พร้อมที่จะจัดทำเป็นเล่มหนังสือ ขออนุโมทนาพระครูสังฆวิจารณ์ ไว้ ณ โอกาสนี้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

^๑ พระนวกะ วัดญาณเวศกวัน รุ่น ๔ พ.ศ. ๒๕๖๕ จำนวน ๑๒ รูป คือ

๑. พระกำพล กมฺพฺภณฺโณ	๒. พระชนตฺถิ อนนฺวโร	๓. พระกตฺตมาส สุปฺปภาโส
๔. พระธชฺพล คุณฺพโล	๕. พระศุขธชฺ สุขธโช	๖. พระเนตฺตินนฺท์ จิรนนฺโท
๗. พระรัตนท นาทวโร	๘. พระศิริภทฺท ฐณฺณสิทฺโธ	๙. พระณตฺ คุณนฺนฺโท
๑๐. พระสุรพัศ ปญฺญาชโย	๑๑. พระวรัญญู ญาณวโร	๑๒. พระอักรพนฺท์ สานวโร

ปรารภ

(ในการพิมพ์ครั้งแรก ที่มี ๔ ตอน, ๑๗ มิ.ย. ๒๕๕๗)

วัดญาณเวศกวันนี้ ญาติโยมได้ร่วมใจกันสร้างถวายเป็นสมบัติของชาติศาสนา โดยมีพระเจ้าพรหมเจ้าเริ่มแต่ พ.ศ. ๒๕๓๒ นับถึงบัดนี้ ๒๕ ปี ก็กิจกรรมและเรื่องราวในชีวิตบางตอนของบุคคลต่างๆ หลายท่าน ประกอบกันเป็นประวัติของวัดญาณเวศกวัน

ได้คิดว่านานแล้วที่ที่วัดญาณเวศกวัน การพิมพ์หนังสือธรรมทานแจก เป็นงานหลักเด่นชัดในการเผยแผ่ธรรม เมื่อถึงวันสำคัญเนื่องกับบุคคลผู้มีเรื่องราวเป็นประวัติของวัดดังที่ว่า น่าจะถือเป็นโอกาสดีที่จะบำเพ็ญธรรมทานดังกล่าว ซึ่งนอกจากช่วยให้มีการเลือกสรรหนังสือที่จะพิมพ์จริงจังขึ้นแล้ว ก็จะได้เป็นการทบทวนเล่าประวัติของวัดผ่านทางคุณความดีของท่านเหล่านั้นด้วย เมื่อคิดดังนี้แล้ว ก็ได้เริ่มปฏิบัติตามที่คิดนั้นมาบ้าง แต่ยังไม่เป็นเรื่องที่ชัดเจน

บัดนี้ โอกาสเช่นนั้นกำลังจะมาถึงเป็นคราวใหญ่ คือ ปี พ.ศ. ๒๕๕๗ นี้ เป็นปีที่บุคคลรัตติกาล ท่านผู้ใหญ่แห่งยุคเริ่มสร้างวัด ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ๓ ท่าน มีอายุครบ ๑๐๐ ปี เต็ม ๑ ศตวรรษบริบูรณ์ รวมเป็น ๓๐๐ ปี เรียงตามลำดับกาล คือ

วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นมงคลวรมีอายุครบ ๑๐๐ ปี ของ คุณโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास (มีงานทำบุญอายุมงคล ที่วัดญาณเวศกวัน ในวันที่ ๒๒ มิ.ย. ๒๕๕๗)

วันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นมงคลวรมีอายุครบ ๑๐๐ ปี ของ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ

อีกท่านหนึ่ง ไม่อาจเรียงลำดับตามกาลได้ เพราะองค์ท่านเองไม่ทราบวันเกิดของตน คือ พระครูสังฆรักษ์นาย ปณณาทิโป แต่ท่านก็มีอายุครบ ๑๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๕๗ นี้เช่นกัน

โยมทั้งสองท่านเป็นคู่มิตรสนิทแน่นแฟ้น เมื่อมาทำบุญกุศล ก็ทำด้วยกัน ตามปกติ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เป็นผู้เริ่มเรื่องว่าจะทำนั้นทำนี้ แล้วคุณโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास ก็ร่วมด้วย และหนุนเต็มที

ไม่ใช่แค่เรื่องสร้างวัด ที่โยมทั้งสองท่านใช้เวลาและเรี่ยวแรงมากมายในการตระเวนสำรวจหาสถานที่ที่สัปปายะ (ในระยะแรก ไม่ได้คิดจะสร้างวัด) เพื่อให้เอาตมภาพออกจากกรุงไปทำงานธรรมะในที่ที่สุภาพจะไม่เสื่อมทรุดลงไปอีกจนเกินแก้ โดยมีโยมหลายท่านเข้ามาร่วม จนเกิดมีวัดญาณเวศกวันขึ้น เรื่องอื่นๆ ยังอีกมาก

ตั้งแต่ก่อนเกิดวัด โยมทั้งสองพร้อมครอบครัว ได้ตั้งทุนพิมพ์พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ดูแลจัดหาปัจจัยสี่และบรรดาอุปกรณ์เครื่องดำเนินศาสนกิจให้ไม่ติดขัด จัดถวายรถยนต์แท็บทุกคันที่พระสงฆ์วัดนี้ได้ใช้ ตั้งแต่ก่อนสร้างวัดเรื่อยมา

พอเริ่มยุคที่ใช้คอมพิวเตอร์ทำงานพิมพ์หนังสือบนโต๊ะได้ (desktop publishing) ก็จัดซื้อคอมพิวเตอร์ถวายเป็นของขวัญ สร้างกุฏิเริ่มด้วย ๒ หลังแรกของวัด ทุนทรัพย์และไม่ลังช้าไม่แดงจากการรื้อบ้านเก่าของโยมก็มาเป็นสนนสนน พอตั้งวัดได้ก็ประเดิมทุนสร้างโบสถ์ แล้วก็ตั้งทุนต่างๆ ไว้เป็นฐานเป็นหลักประกันที่จะบำรุงเลี้ยงวัดในระยะยาว

เรื่องการบุญใหม่ๆ มีมากมาย ไม่อาจจำได้หมด และมีใช้โอกาสที่ฟังนำมาแจ้งไว้ แต่ก็ควรเล่าไว้ต่างหากให้ละเอียดกว่านี้ เพื่อประโยชน์เชิงประวัติของวัดหรือการส่วนรวม

ที่นี่ ด้านพระสงฆ์ หลวงลุงพระครูสังฆรักษ์นาย ปณณาทิโป เป็นองค์หนึ่งในคณะพระภิกษุ ๓ รูป ที่ออกจากวัดพระพิเรนทร์ มาสู่ศาลากลางสระ ลำลูกกา แล้วจำพรรษาชุดแรกตั้งแต่ปี ๒๕๓๒ ที่วัดญาณเวศกวัน กับที่สถานพำนักสงฆ์สายใจธรรม เขาตองยาง

ที่วัดญาณเวศกวัน และที่สายใจธรรม พอมีพระใหม่ ๑-๒ รูป ยังไม่เป็นชั้นเรียน หลวงลุงทั้งที่สูงวัยมาก แต่จำแบบได้แม่นยำยิ่ง ก็รับภาระร่วมกับพระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ สอนธรรมวินัยแก่นวกภิกษุ จนเมื่อวัดมีพระใหม่มากขึ้นๆ เป็นชั้นเรียน เป็นสำนักเรียน ก็ทำหน้าที่ครูสอนพระปริยัติธรรมเรื่อยมา กระทั่งชราภาพครบรอบ จำต้องหยุดงานสอน

พอดีอากาศหนาวเริ่มแยกไปพักในชนบท โดยไปเป็นช่วงๆ หลวงลุงก็ร่วมเดินทางเป็นประจำ แม้กระทั่งไปจำวัดสู่ความหนาว 12°C. ถึงหนองแซ่ ในจังหวัดร้อยเอ็ด แต่ในที่สุด ชราก็มาคุกคามหนักขึ้น ก่อนเข้าพรรษา ๒๕๕๑ ได้เริ่มคุมหนักเบาไม่ได้

ครั้งถึงต้นปี ๒๕๕๒ หลังจากมีพิธีรับใบตราตั้ง พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ เป็นรองเจ้าอาวาส และ พระครูธรรมธรครรชิต คุณวโร เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส ในวันที่ ๒๒ ก.พ. แล้วสัปดาห์หนึ่ง หลวงลุงร่วมเดินทางจะไปพักที่หนองแซ่ ๓ สัปดาห์ แต่ไปถึงแค่สายใจธรรม ก็ชอกกลับวัด แล้วต่อมาปลายเดือนเมษายน หลวงลุงก็ไปพักด้วยในชนบทเป็นครั้งสุดท้าย โดยเดินทางไปทีสถานพำนักสงฆ์ธรรมวาสี ที่ริมเขื่อนกระเสียว เพียง ๑ สัปดาห์ หลังกลับมาวัดญาณเวศกวันครั้งนี้แล้ว หลวงลุงก็ไม่เดินทางไปไหนอีก

ต่อจากนั้น ทั้งหลวงลุงและอาตมภาพต่างก็มีร่างกายที่เสื่อมสภาพไปคนละทาง อาตมภาพไปหาอากาศที่ละเอียดใจสะดวกขึ้น ก็เริ่มแยกไปจำพรรษาหลังในชนบท ตั้งต้นที่สายใจธรรม ในปี ๒๕๕๒ นั้นเอง ส่วนหลวงลุงก็ชราช่วยตัวเองยากขึ้นจนไม่ไหว ยอมนอนให้พระโยมอุปัฏฐากเกือบเต็มอัตราอยู่ที่วัดญาณเวศกวัน ดังที่รู้จักดี

คราวนี้ก็มาถึงปีพิเศษ พ.ศ. ๒๕๕๗ ที่ท่านผู้ใหญ่ของวัดญาณเวศกวัน ทั้ง ๓ ท่าน เจริญชนมวารส์ครบ ๑๐๐ ปี เป็นการเหมาะสมอย่างยิ่ง ที่จะจัดพิมพ์หนังสือธรรมเพื่อฉลองมงคลวารอันรวมได้ ๓๐๐ ปี

ตอนแรกนึกไม่ออกว่ามีหนังสืออะไรที่จะพิมพ์ แล้วจะว่าบังเอิญก็ได้ เป็นความพอดีที่ประจวบมาบรรจบกัน คือช่วง ๕ ปีเศษที่ผ่านมา ซึ่งพูดได้ว่าถูกอากาศหนักไล่ออกจากวัด ไปอยู่ในที่อื่นไม่แน่นอนนั้น เป็นโอกาสให้ได้เร่งงานหนังสือธรรมะหลายเรื่อง แข่งเวลา แข่งโรค แข่งชรา อย่างเต็มที่ โดยไม่รู้ว่าจะเสร็จเมื่อใด

จนในที่สุด เมื่อสิ้นเมษายน ขึ้นเดือนพฤษภาคม ที่ผ่านมามากแล้ว นี้เอง อยู่ๆ ก็นึกขึ้นได้ว่า งานหนักๆ ที่เร่งทำมาไม่ได้หยุดเลยนั้น ถึงตอนนั้น เสร็จหมดแล้ว โดยเฉพาะ พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย (คือ ฉบับใช้ข้อมูลคอมพิวเตอร์) เกิดช่วงว่าง เป็นความพอดีที่เหมือนบังเอิญมา

(ถ้าถือจริงจัง งานใหญ่ที่ค้างยังไม่หมด พอ พุทธธรรมฯ เสร็จที่สายใจธรรม คุณสุพงษ์ ประจุมาศ ก็ทวงให้เขียน *อริยวินัย* ที่บอกไว้เกิน ๓๐ ปีแล้วว่าคิดจะเขียนให้เป็นคู่ของ พุทธธรรมฯ แต่ได้ตอบไปว่า *อริยวินัย* นั้นได้ยุติกับตัวเองแล้วว่า ถึงบัดนี้ ไม่มีชีวิตเหลืออยู่พอที่จะเขียนให้จบได้ เป็นอันยกเลิกไป)

ที่นี่ ความประจวบที่มาบรรจบ ก็คือ วันหนึ่งในช่วงนั้นแหละ ก็นึกขึ้นมาถึงต้นฉบับหนังสือ ที่เป็นข้อมูลคอมพิวเตอร์ ถอดจากเสียงบันทึก MP3 ของคำบรรยายธรรมเรื่อง *ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม* ๖๐ ตอน ที่ ดร. วรภา อโณทยานนท์ ถวายไว้นาน (๖ ปี) แล้ว เมื่อมีช่วงว่างขึ้นนี้ น่าจะยกขึ้นมาตรวจชำระแล้วพิมพ์เป็นหนังสือธรรมทาน เป็นโอกาสเหมาะทีเดียว

แล้วเรื่องก็มาบรรจบอีกชั้นหนึ่งว่า *ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม* นี้ เป็นธรรมบรรยายเรื่องใหญ่ ที่พิมพ์ขึ้นมาก็เป็นเหมือนหนังสือเรียนเล่มโต (คาดว่าเกิน ๑,๐๐๐ หน้า) จะเป็นประโยชน์กว้างขวางยาวนานในการศึกษา และงานตรวจชำระตีพิมพ์ก็ใหญ่ คงใช้เวลาเกือบทั้งปี สมที่จะเป็นหนังสือสำหรับธรรมทานบุญกิริยา ในการฉลองมงคลวารของท่านผู้ใหญ่ ที่มีอายุครบ ๑๐๐ ปี ๓ ท่าน อันทอดระยะกันไป ถือได้ว่าตลอด พ.ศ. ๒๕๕๗ นี้

ความพอดีที่ประจวบมาบรรจบกัน เป็นอันลงตัวด้วยดี เมื่อเรื่องสำเร็จตามนี้ นอกจากสมหมายในการมีธรรมทานที่เหมาะสมสำหรับมงคลวารของท่านผู้ใหญ่แล้ว ก็จะได้ฉลองบุญเจตนาของ ดร. วรภา อโณทยานนท์ ที่ได้ทำต้นฉบับนี้ขึ้น อีกทั้งเป็นการสัมฤทธิ์ความปรารถนาของท่านที่ได้หมายใจพากเพียรไว้ที่จะให้ธรรมบรรยายชุดนี้เสร็จเป็นเล่มหนังสือแล้วรอมา ๑๕-๒๐ ปี

ควรเล่าเรื่องต้นฉบับให้ชัดขึ้นหน่อยว่า เมื่ออาตมภาพไปพักที่สายใจธรรมนั้น ญาติโยมหลายท่านในวงสายใจธรรมได้นัดกันไปเยี่ยม เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๕๑ ในการไปคราวนั้น มีข้อพิเศษว่า คุณถาวร และคุณจันทร์ประภา อโณทยานนท์ มีลูกสาวติดตามไปด้วย คือ ดร. วรภา อโณทยานนท์ ซึ่งจบการศึกษาที่อเมริกา ทำงานที่นั่น เพิ่งกลับมาเมืองไทย

เจ้าตัว ดร. วรภา นำต้นฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ ของคำบรรยายธรรม ๒ ชุด ทำเป็นเล่มหนังสืออย่างดี ไปถวาย คือ *ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม* และ *จากจิตวิทยา สู่อิทธิฤทธิ์* โดยเล่าประกอบว่า ได้ทำงานนี้ระหว่างอยู่ใน สหรัฐอเมริกา ใช้เวลาเรื่องละ (หรือชุดละ) ๑ ปี

เรื่องต้นฉบับของ ดร. วรภา อโณทยานนท์ นี้ ควรเล่ารายละเอียดเพิ่มไว้อีกต่างหาก เช่นเดียวกับเรื่องราวอื่น หลายอย่าง ซึ่งได้เพียงเอ่ยถึงไว้ จะดูโอกาสที่เหมาะสมต่อไป

อย่างน้อยก็ชัดเจนว่า การเตรียมต้นฉบับทั้ง ๒ เรื่องนั้น เป็นงานหนัก ทำได้ยากอย่างยิ่ง ต้องสำเร็จด้วยฉันทะและ วิริยะอย่างสูง ที่จริงก็ต้องพร้อมด้วยอิทธิบาททั้ง ๔ และที่ทำนั้น จนถึงนำไปถวาย ก็โดยมีน้ำใจปรารถนาดี โดยหวังให้ เป็นธรรมทาน เพื่อความเจริญธรรมเจริญปัญญา อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน จึงสมควรดำเนินการให้สำเร็จ ลุล่วงตามที่มุ่งหมาย พร้อมทั้งขออนุโมทนา ดร. วรภา อโณทยานนท์ ไว้ ณ ที่นี้ เป็นอย่างยิ่ง

ตั้งว่าแล้ว ธรรมบรรยายชุด *ตามพระใหม่* นี้ เป็นเรื่องใหญ่ยืดยาวถึง ๖๐ ตอน การตรวจชำระที่คงใช้เวลาเกือบทั้งปี (อาจจะเกินปีก็ได้) เพิ่งเริ่มมาได้เดือนเดียว เบื้องแรก คิดว่าจะรอให้งานเสร็จสิ้นแล้วพิมพ์เป็นเล่มทีเดียว

ต่อมา ได้ความคิดใหม่ว่า น่าจะจัดแบ่งให้เหมาะสมได้ คือ ขณะนี้เสร็จ ๔ ตอน ได้ความถึงจบพิธีอุปสมบทในโบสถ์ พอดีถึงมงคลวารแรก คือ ๑๗ มิ.ย. ๕๗ เมื่อพิมพ์ ๔ ตอนนี้ก่อน ก็จะเท่ากับว่า ในวันอายุมงคลของ คุณโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास *ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม* ถึงตอนที่พิธีบวชเสร็จ ได้พระใหม่องค์ที่จะเรียน เตรียมตัวพร้อมแล้ว จากนั้น เมื่อ ถึงมงคลวาท้ายปีของ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ณ ๑๒ ต.ค. ๕๗ (หรือเมื่อไรก็ตามที่ทำเสร็จ โดยถือว่าเนื่อง ในวันนั้น) ก็จะได้ *ตามพระใหม่* ที่บวชเสร็จแล้วนั้น *ไปเรียนธรรม* จนจบ

อนึ่ง งานตรวจชำระนี้ทำเมื่อตัวผู้ตรวจออกจากวัดญาณเวศกวันไปหลายปีแล้ว และอยู่ไม่เป็นที่ ขึ้นต่อความคาดหมายในการรักษาปอด งานหนังสือธรรมนี้จึงขึ้นต่อการย้ายที่ด้วย สำหรับ ๔ ตอนที่เสร็จแล้วนี้ เริ่มด้วยได้รับต้นฉบับ ที่สายใจธรรม (จะเข็งเทธา) ตรวจที่ดงสะเดา (เพชรบุรี) เสร็จตอน ๔ บนหอพุทธธรรม (สุพรรณบุรี) ขออนุโมทนาผู้ที่อุปถัมภ์เกื้อกูลในที่นั้นๆ แต่ต่อจากนี้ ตอนที่ ๕ ค่อนข้างแน่ว่าจะต้องไปทำเสร็จในที่ไกลออกไป จบเมื่อใด ก็จะมีรู้ว่ามี

ในที่สุด เรื่องทั้งหมดมารวมลง ณ ที่หมาย คือการบำเพ็ญธรรมทานบุญกุศล ในมงคลกาลแห่ง พ.ศ. ๒๕๕๗ ที่บุคคลผู้ รัตตัญญู ๓ ท่าน เจริญชนมวารสัครบ ๑๐๐ ปี

วันใดวันหนึ่ง ตั้งแต่ขึ้นปีใหม่ ถึงวันสิ้นปี เป็นมงคลวารของ พระครูสังฆรักษ์ชาย ปณฺญาปทีโป

ชวสิทธิ์ชิตกาล ๑๗ มิถุนายน เป็นมงคลวารของ คุณโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास

จากนั้น ๑๒ ตุลาคม คือมงคลวารของ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ

ขออนุโมทนาศาสนกิจของพระครูผู้มหาเถระ และอนุโมทนากุศลจริยา ที่โยมทั้งสองท่านได้บำเพ็ญอย่างอุทิศตัว อุทิศใจ ในการบำรุงพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์วัดและพระสงฆ์ แพ้ขยายประโยชน์สุขของประชาชน ตลอดเวลายาวนาน ขอทุกท่านจงเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย สดชื่นเบิกบานผ่องใส ก้าวหน้าองงามในธรรม มีความสุขเกษมศานต์ ยั่งยืนนาน ตลอดไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๗ มิถุนายน ๒๕๕๗